אוצר הספרות

אוצר הספרות

ספר־שנתי

מאת

שאלתיאל אייזיק גראָבער

שנה שלישית.

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער [גראָדגאססע נר. 62]

שנת תרמ"ט—ן לפ"ק.

שנה שלישית

אוֹצַר־הַסִּפְרוּת

האוצר בקרבו תורה וחכמה, דברי־הימים ובקרת, מליצה ושיר, גם תולדות אנשי שם ותמונותיהם.

ושתי מחלוקות כוללות לו:

אוצר התורה והחכמה.

בו יבואו:

א) מאמרים לשאלות הזמן הנוגעות לבני ישראל בכל ארצות פזוריהם.
ב) לדברי הימים לעמנו.
ג) דברי תורה ומחקר: בינה במקרא, תלמוד ואגדה, לתולדות התנאים, האמוראים וגאוני קמאי: לתולדות הספרות והספרים.
ד) תולדות אנשי שם בעמנו עם תמונותיהם.
ה) בקרת, השקפות כוללות על הספרים בזמן העבר ובזמן ההוה, בקרת ספרים חדשים וביבליוגראפיה.

אוצר השיר והמליצה.

בו יבואו:

א) שירים.
ב) משלי עם ומשלי חכמים.
ג) ספורים גדולים וקטנים, תמונות ומחזות מחיי העם.
ד) מסעות בערי ישראל ותהלוכות רוחן.
ה) מאמרי הומאר וסאטירא.
ו) מכתמים שונים.

כל אלה חֻברו יחד בעזרת גדולי הסופרים בימינו ויוצא לאור מדי שנה בשנה

על ידי

שאלתיאל אייזיק גראֶבער ביאַראסלוי.

שנה שלישית

קראקא

בדפוסו של יוסף פישער (גראָדגאַססע נו׳ 62)

שנת תרמ״ט—נ לפ״ק.

ערוך בכל הנהו

בית דפוסי

(נוסד בשנת תרל"ט)

ושמור לעשות כרצון איש ואיש בכל הנוגע למלאכת הדפוס ,
בספרים וחוברות והן בלוחות וטאבעללען.

עדים כי כל הספרים הגדולים עם הקטנים, מן ספרי רבנים ושו"ת, עד ספרי הי...
ושירים, עד ספרי סדורי התפלות למיניהם כי מצאתי במלאכתי חן בעיני כל איש ואי...
ע"פ טעמו וע"פ טעם הדרוש לפי תוכן הספר, והקוראים יראו נא ויתבוננו בספר־השנ...

"אוצר הספרות" והתשורה "דור וחכמיו" עם תמונותיהם

הנדפס בבית דפוסי ואשר חנם גדול ליופי ולתפארת המלאכה עד כי אוכל להתפא...
בם נגדה נא כל הדפוסים היותר גדולים בארץ ובחו"ל.

גם הכינותי לי בזה בית מלאכת

שטערעאטיפיע

והיה כל מחבר ומו"ל ספר אשר יאבה לעשות לו פלאטען ומאטריצען למען יעמדו...
רבים אמלא חפצו גם בזה.

גם מחלוקה גדולה בבית דפוסי ללשונות המתהלכות באירופא והנני מדפ...
ספרים גם בשפות לועזות וגם בהעתקות לועז לכל אופניהם.

והנני קורא בזה לכל מחבר ומחבר — יהיה רב, תורני, משכיל או מהנדס — וי...
מוצא לאור ספרי ישראל בכל מקצוע ומקצוע כי יפנו אלי ואמלא חפצם.

המלאכה נעשה בזריזות בהגהה מדויקת ובמקח השוה כרצון איש ואיש...

פנו אלי ותמצאו חפץ.

JOSEF FISCHER

BUCHDRUCKEREI & STEREOTEPIE

KRAKAU.

מבוא האוצר.

„אנא, לא הכימאה אנא, ולא חוזאה אנא,
„ולא יחידאה אנא, אלא גמרנא וסדרנא אנא."
(מלמר רנב"י, פסחים ק"ה ע"ב).

נבואתי באה! הדברים אשר דברתי באזניכם, קוראים נכבדים, במבוא האוצר לשנה שניה קמו ונהיו; „אוצר הספרות" שנה שניה הכללי מצא חן בעיני הקוראים וגם בעיני המבקרים, עבודתי עבודת מוציא לאור שפרה עליהם, כלם חרצו משפטם כי הספר הזה הנהו טוב ראי מחוצה ומטיב דעת בקרבו פנימה, כי לא עמלתי לריק ולא ילדתי לבהלה; ידעתי גם אנכי ידעתי כי קשה להוציא די כל הדעות כי כל אדם אך אדם הוא, וגם אפשר שיוציא מתחת ידו דבר מתקן לגמרי, דבר שהכל יאמרו עליו „קדוש וברוך", וכאשר נבאתי מראש כן היה: „מה שזה מהלל יהלל השני, ואת אשר ירומם השני תחת לשונו ישפילנה הראשון עד לעפר", אמרתי לפני שנה! וכזאת ראיתי במשפטי החכמים על עבודתי: המבקר במכ"ע הצפירה (י. ש. פוקס) יתרעם על משפטו של ה' ר"א ברודס במאמרו „התבונה והרגש" ויהלל עד מאד את מאמרו של ריינעס „רוח הזמן"; והמבקר במכ"ע „המליץ" (יהל"ל) יסכים עם הראשון ויבקר את דברי השני; סופר אחד מצא „דברים של מה בכך" במאמרו של דובזעוויטץ והשני יודה לו על דבריו אלה.—ואנכי מה? אנכי הנני עומד מבחוץ, ואומר יתבררו ויתלבנו הדברים, עלי להביא דברים נכוחים בעצמם, דברים אשר „שוים בקרבם וערכם בעצמם", מאין פנות אל שטתו ודעתו, אינני „לא חכם ולא חוזה, אינני יחיד לאמר קבלו דעתי, — אנכי הנני רק מוציא לאור וסדרן" אקרא גם אנכי כאשר אמר לפנים ר' נחמן בר יצחק, טוב לי כי הוצאתי לאור דברים אשר יש לבקרם, ואשר אינם דברים בטלים, דברים פחותים; טוב לי כי הוצאתי לאור מאמרים מגדולי הסופרים אשר רב כח בעטם ללחום מלחמותיהם, וכלום להתנצלותי הם צריכים, יבואו בעלי הכרמים ויצדיקו את גפניהם!

גם בעבודתי נמצאו עוררים אך מעטים מאד: זה יתרעם על אחת ההערות אשר כשגגה יצאה מפי עטי, והשני יתפלא מדוע קבלתי מאמר פלוני אשר, לפי דעתו, איננו שוה לבוא אל האוצר; והנני מצדיק עלי את הדין; כי גם אנכי (אף כי הנני מוציא לאור) אדם אנכי, וכל אדם עלול לשגיאה ואשרי מי ששגיאותיו מעטות.

Druck von Josef Fischer. — Verlag von Eisig Gräber, Jaroslau.
KRAKAU, 1889—90.

שאלות הזמן

אכסניות של תורה

מאת

משה רייגעס.

הכמינו הראשונים ז"ל אשר מבעד אספקלריא מאירה וטהורה, זכה וברה, השקיפו על פני עמנו והיי החמרים והמוסרים ועל פיה (על פי ההשקפה העמוקה וההסתכלות החודרת הזאת) הוציאו משפטיהם על ישראל ויקראו בשמות להמצבים והענינים, הזמנים והמעשים המתיחסים אליו—קראו למקום אשר התורה מצאה לה קן בתוכו בשם: „אכסניא של תורה", והשם הזה נאה ויאה לנושאו ומכֻון מאר אל אמתו. — בכל עם ועם יש פתגמי־מלין הנשואים על שפתי כל לשון והם שני מינים: א) פתגמי־מליצה, שחוק וחדוד אשר הרו ואשר הגו אנשי לצון ובעלי מהתלות, בעלי לישנא קלילא דלית ביה משש‏א, נאמים נעימים וניבים נאוים, שכל כחם ביָפְיָם; ב) ופתגמי־החכמה שיָפְיָם בכֹּחם, בתוכנם, בתמציתם ובכונתם, והם תמצית נפש האֻמה, דמה והלבה, חותם תכניתה, קלסתר פניה וצלם דמות תבניתה.— „אכסניא של תורה"—פתגם הוא; אך מה עמקו רעיוניו, מה נאמנה כונתו ומה נכון פרושו! כי אמנם — כשם שהיהודי יִקָרא בצדק יהודי נודד, כך בצדק תִקָרא תורתו: תורה נודדת. חיי ישראל אחוזים וקשורים בחיי התורה כשלהבת בגחלת; אי אפשר לנו לצייר דג חי בלא מים ואדם בלא אויר, ואי אפשר לצייר את ישראל חי וקים בלא תורה—אויר נשימתו, מאור עינו ויסוד קיומו. גלים הומים ישאו עליהם דכים ואין הם יכולים לגעת בהם לרעה! מרוע? במה כחם גדול? כי התורה להם חומה מימינם ומשמאלם! מה שלא עשו ולא יכלו לעשות אלפי כלי תתה, חצים ואבני בלסטראות, זאת עשה התנ"ך הקטן, זה הספר שהוא ספר וגם—סַיִף בידינו ללהום בו מלחמת־מגן עם שונאינו; הוא שם בשרנו נחושה ועורקינו ברזל; הוא סָך אותנו בדם סלמנדרא שלא נשרף בהבל פיהם של מנדינו, בהמדורות הגדולות אשר ערכו

וכבן אביט בשמחת נפש על השנה העברה, לבבי יגל בקרבי כי באתי עד הלום להיות לעזר לבני עמי, להביא להם מנחה ספרותית, מנחה בלולה בכל ענפי התורה והחכמה, המליצה והש"ר, דברי הימים ובקרת; המכתבים הרבים אשר קבלתי הורוני לדעת כי טובה עבודתי, וכי דבר בעתו הוא „האוצר" הזה, וכי גם השטה אשר אחזתי בה להיות לפה לכל הסופרים, לכל הדעות ולכל מבקש אמת, טובה היא, מוצאת חן בעיני החכמים הסופרים והקוראים; „האוצר הזה הוא „בית ועד לחכמים" וכל אחד יחוה בו דעו", אמרתי במבוא לשנה שניה וכן אמר גם הפעם.

והנה בשובי מן העבר אל העתיד מן ה„אוצר" שנה השניה, אשר משפטו כבר יצא, אל ה„אוצר" לשנה השלישית אשר אגישנו היום לפני קהל הקוראים המבקרים גם יחד, לא נפל לבי עלי, בידעי עד מאד כי הוספתי והגדלתי אותו שכללתיו אף רביתיו, והנהו כליל בהדרו, שמרתי גם הפעם את דרכו, גם הפעם באו חכמים גדולים נודעים לשם לעזרת הספרות בהאוצר. בכל חלק וחלק, בכל פרק ופרק ובכל סעיף וסעיף תמצאו דברים נכוחים יוצאים מפי גדולי סופרינו, פה יושבים סופרים ומתוכחים בשאלות הזמן, יחפשו חפש מחופש ויוציאו פנינים מים תולדותינו, ואחרים יפלפלו בדברי תורה ומחקר; אלה יוציאו רוח בקרת עזה, ואלה ישירו שירים נעימים באזנינו; זה יביא לנו מילי דבדיחותא ובדחי רבנן, והשני ימשיל משלי-עם; אלה ואלה יואילו להרחיב את הדעת בעם, להגדיל את הספרות ולהביא ברכה אל תוך ה„אוצר" למען אשר יהיה שוה לכל נפש.

הקוראים ימצאו בו חפץ, ואנכי על משמרתי אעמודה לכלל יפיו בדפוס, כי יהי' גם כליל בהדרו חוצה, גם על התמונות שמתי עין וכל אשר לאל ידי לעשות עשיתי.

וכזה הנני יוצא מאת פניכם בתפלה קצרה: שערי ה„אוצר" לא יסגרו וכל הבא אל תוכו יבֹרך.

המו"ל **ש. א. ג.**

לב; האיש היודע כי יש לנו שפה והיא השפה היותר עתיקה, הלשון שבה, כעדות חז"ל וכהודאת כמה מחכמי אוה"ע [1]), נברא העולם; כי היא „אחת מארבע הלשונות שנאים שישתמש בהם העולם" [2]), אשר גם חכמי אוה"ע הודו כי לה היתרון על כל אחיותיה הזקנות והצעירות: „כי כל לשון לא תקום לדבר בעוז ותעצומות כמוה" (כדברי לוטהער) „ומליצותיה נאדרות ויקרות מאין כמהן, עד כי גם לשונות היונים הפלאטנים אין למו ערך ודמיון אליה" (כעדות הירניסת) ו„כל הלשונות היותר נבחרות כאין וכאפס נחשבו נגדה" (כדברי שתובריאן); — האיש היודע כי יש לנו הסתוריא שאין כמה לכל אמה ולשון בעולם, כי הוא בן-עם-רם אשר ממנו יצאה אורה לעולם כי אבותיו עמדו על הר חורב—ההר „שממנו ירד הורבן לעכו"ם"... הוא אמנם לא בנקל יפרד מעל עמו. אך בכ"ז הנה ההוט הזה, חוט קל ודק, חלש ורפה כח מאד, ואם תגע בו יד רוח שאינה מצויה ינתק כהנתק פתיל הנערת בהריחו אש!—לכן אל נא נעשה שקר בנפשנו לאמר: כי השפה וההסתוריא נתנו לנו את כח קיומנו! הדבר הזה, שהחזיקו בו רבים, אינו אלא טעות גדולה. יש כח ביד השפה וההסתוריא להזק לאמיות עם, ואין כח בידה לקיימו: תבא ההסתוריא בעצמה ותתן עדותה: ראה ראינו עמים רבים ששפתם היתה אתם, ספר יחוסם (הסתוריא) בחיקם, ובכ"ז נכהד קימם ולא נשאר מהם שריד ופליט; ולמה? אלא בשביל שתורתם, דתם ואמונתם היתה רופפת בידם, וע"כ בנשוב בהם רוח שאינה מצויה ויהיו כלא היו... נעבור על ספר דברי הימים הכללי, נחפש בו באבוקות, ולא נמצא בו זֵכר לכח כזה לשפה והסתוריא. ומי זה נתן לנו כח קיומנו? מי שמר את לאמיותנו בכל דור ודור בקום זרם החיים לשטוף אותה? התורה! היא רק היא. הגבורה הנפלאה הזאת, אשר במלה אחת תפרק הרים ותשבר סלעים בעולם הדתי [3]), היא יצקה בנו רוח הגבורה והקיום, רוח הלאמיות האמתית. תורתנו הקדושה איננה איזה חוט דק, חוט קל אשר אם יתפש בידים ינתק, כי אם רתוקת ברזל הזקה המרתקת ומחברת ומדבקת את מחזיקיה לעמם. בין הקדושים אשר קדשו את ד׳ ברבים, אשר ברצונם הטוב מסרו את עצמם להרג על אמונתם, בין האנשים אשר הועלו על במת האינקוויזיציאן היו רבים, רבים מאד בל"ס, אשר לא ידעו לא את שפתנו ולא את דברי ימינו; ובכ"ז ברוח גבורה נפלאה נשאו וסבלו בעד דתם! וא"כ מי הפיח בהם את הרוח הגדולה והחזקה הזאת? התורה, האמונה, הדת! ועל כן אם חפצים אתם למצא פשר החידה המכה אתכם בתמהון, פתרון הידת קיומנו בין העמים, שוא לכם הפש אותה בשפתנו, בספר דברי ימינו ובזכרונותינו;

---

[1]) ב"ר פ' י"ח ופל"ח. — [2]) ירושלמי מגילה פ"א.

[3]) את הכח הנפלא הזה צייר לנו בצבעים בולטים ר' לוי (במ"ר שה"ש ע"פ סוגה בשושנים) במאמרו: „בנוהג שבעולם אדם נושא אשה בן ל' שנה בן מ' שנה משמולאת יציאותיו הוא בא לזקק לה והיא אומרת לו: כשושנה אדומה ראיתי, ופורש ממנה מיד. מי גרם לו שלא יקרב לה? איזה כותל ברזל יש ביניהם? ואיזה עמוד ברזל ביניהם? איזה נחש נשכו? ואיזה עקרב עקצו שלא יקרב לה? דברי תורה!"

לנו על גבי מזבחי קנאת־הדת, קנאת־הכבוד והעשר, שנאת העמים ואיבת השבטים ומשטמת הקנאים שבכל דור ודור... מה שקצרה יד קרופ ומחי־קבליו ואלפי רבבות כלי משחיתיו לעשות, עשתה תורתנו. לוּ גם היינו כלנו, אנחנו בני ישראל, הגרי חרב מלמדי מלחמה איש חרבו על ירכו — אז גם אז, לפי רבּות ענינו, שונאינו ומנדינו, לוחמינו ולוחצינו ואויבינו בנפש ההורשים עלינו רק רע כל היום וכזאבים רעבים משחרים לטרף, הם עומדים בפיות פתוחות לבלענו חיים—תקומה לא היתה לנו כיום הזה! כי מה הוא, הגוי הקטן הזה, גוי ישראל, ובמה נחשב הוא לעֻמת אמות־העולם הרבות והעצומות אשר להן הכח והעז!? ובמה נחשבו רדיפות שאָר העמים הזקנים אשר שרש בארץ גזעם, שנרדפו על צוארם במשך זמן קוצם, לעֻמת הרדיפות והמצוקות, הגרושין והטלטולים, המכות והענוים שסבלנו אנחנו מאז היינו לגוי עד היום הזה? הלא כמר מדלי! ובכל זאת, בעת שגוים רבים ועצומים שנתנו התתם בארץ החיים כפו תמו ואבד גם זכר למו; הנה אנחנו, גם אחרי כל הרדיפות, ההריגות, הגזרות הרעות והקשות, הגרושין והטלטולים, הענוים והמכאובים שסבלנו—שרבו מלמנות ועצמו מספֵּר—הורות לאל כלנו חיים היום ואמתנו הקטנה והעניה, ההֹיָה והסחופה נשארה בעממותה וכל כלי יוצר עלינו לא הצליח! ומי פעל ועשה כל זאת? מי הפיח בנו רוח גבורה נפלאה כזאת, בנו החלשים והדלים? תורתנו הקדושה! היא עשתה את תולעת יעקב לעמוד ברזל ולחומת נחושת אשר כל הרוחות שבעולם לא יזיזוהו ממקומו אפילו זיז כל שהוא. „אמרו ישראל: אנו יודעין כחה של תורה" [1]), וע״כ השתדלו לשמור את הכח הנעלה הזה מכל משמר, ובו עשו חיל. בשעה שהתיצב רבן יוחנן בן זכאי לפני אספינוס לבקש רחמים על עמו לא בקש ממנו דבר—בחפצו להחזק את עמו אחרי מפלתו בנפול בית מקדשו למשואות נצח—רק זאת: לתת לו הרשיון לקבץ תלמידים וליסד בית מדרש ביבנה [2]); כי ירע האדם הגדול הזה, אשר בצדק כנוהו „נר ישראל, עמוד הימני, פטיש החזק" [3]), כי רק בזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים וכי רק אז יש תקוה כי לא יכחד עמו מקרב הארץ ולא יתבולל בעמים אם רוח התורה יהיה בקרבו. „כי כימי עץ ימי עמי. תני רשב״י אומר: אין עץ אלא תורה; הה״ד עץ חיים היא למחזיקים בה" [4]) — ימי עמי יארכו כימי עץ, כימי התורה... כי—קיום ישראל תלוי בקיום התורה.—

רבים מסופרינו וגם מהמעולים שבהם [5]), מחליטים כי השפה וההסתוריא הן הן שנתנו לעמנו את הכח הגדול, כח קיומו. להם אני אומר: במחילה מכבודכם, אדוני, אתם אינכם אלא טועים, שוגים או משגים. אם תאמרו כי „השפה וההסתוריא" מחזקות ומאמצות את לאומיותנו—מודה אני לכם בכל

[1]) שמות רבה פ״ז. — [2]) גטין נ״ו. — [3]) ברכות כ״ח. — [4]) ב״ר פ״ב.

[5]) עי׳ למשל במחברת «Die Bedeutung der hebräischen Sprache für das Judenthum» (ברלין 1888) לידיד נפשי החכם היקר הר״ר יצחק שלמה פוקס נ״י; במאמר „לשון עבר וערכה בחיי הרוח של יהודי רוסיא" להר״ר בן-חיים (וואסחאד לשנת 1888, חוב׳ XI-XII) ובכל מאמרי הסופרים במכה״ע.

זה לנו מאות בשנים מאז היתה רוסיא ה„אכסניא של תורה". רוסיא היא מרכז היהדות להתורה בכל העולם כלו; בימים האלה יאמר: מרוסיא תצא תורה ודבר ד' מפולין! וע"כ נכבדים לנו בתי הישיבות לתורה ולתעודה שברוסיא, אשר מהם תצא אורה זו תורה לכל בני הגולה, להתבונן עליהם בשום לב; ולהם הקדשתי מאמרי זה. ואין אני חושש להצטדק מראש אולי יפגע עטי (למרות הפצי) בכבוד מי שיהיה, אחרי שגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם כי כונתי רצויה: להרים קרן התורה. יודע אנכי כי העת הזאת שאנו היים בה היא עת לבנות ולא להרוס, לנטוע ולא לעקור נטוע...

א.

ישיבת וואלאזין.

I.

הישיבה הראשונה בזמן ובמעלה ברוסיא, היא ישיבת וואלאזין (הנקראת ישיבת „עץ החיים"). ידי רבנו הגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל יסדוה, והוא ירה אבן פנתה. האדם הגדול הזה ראה כי רפו ידי התורה, ויוכל היות שברבות הימים יהיה עמנו בלי מורה, כי אם אין גדיים אין תישים ודלתות בהמ"ד ינעלו ה"ו, ויאמר לקדם את פני הרעה: בשנת תקס"ג ירה אבן פנת ישיבת וואלאזין, אשר זכתה אחר כך להיות מרכז התורה בכל תפוצות ישראל. ראשיתה היה מצער מאד: עשרה אנשים לומדים מיושבי העיר הקטנה וואלאזין (מהוז אשמינא, פלך ווילנא בליטא) נאספו יהדו; והוא, הגר"ח ז"ל, הגיד לפניהם שעור בתלמוד; אך מעט מעט החלה להרחיב ירועותיה: שמע הישיבה הזאת יצא בכל סביבותיה וינהרו אליה לומדים מכל עברים לשמוע לקח. בתחלה נהלם הגר"ח בעצמו בלהם כי לא השהו אלהים מעט עשר (בית־מלאכה לארוגת צמר היה לו): ואולם כשההלו התלמידים להתרבות וקצרה ידו לפרנסם, הוציא לאור קול קורא להעיר ולעורר את הצבור המתנמנם לתת ידו למפעל הקדוש הזה. בהשקפתו הברורה על ההיים בכל צבעיהם שם לו להק לתת היכולת בידי תלמידי הבית לאכול על שלחן עצמם ולבלי להתבזות לאכול ארוחת ימים על שלחנות אחרים, ארוהה המשפלת רגשות לב הלומדים עד לעפר ומרגלת אותם ללהם הסה, כמאמרם: „כל המצפה לשלחן אחרים עולם השך בעדו". קול־הקורא אשר הוציא, דבריו הנמרצים שיצאו מעמקי לבבו, לב בוער באהבת התורה הקדושה, נכנסו ללב עמו, וכלם השתתפו להיות לו לעזר במלאכתו, מלאכת הקדש, ואז בנה הגר"ח בית־תלמוד, ובעצמו הגיד השעור, על דרך הפשט הפשוט (בלי תערובת פלפול והדור), כפי שהורהו מורנו הגדול הגר"א ז"ל, לפני תלמידיו, מדי יום ביומו. וגם התנו הגאון ר' הלל ז"ל (שהיה רב בהוראדנא) הגיד שעור קבוע. כשנפטר הגר"ח ז"ל עלה בנו הגאון ר' יצחק ז"ל (הנודע גם לאיש מלומד בהכמה והכם בהויות העולם) על הקתדרא. בימיו נתגדלה הישיבה

בקשו אותה גרוננו, בתוונו ותמצאוה. היא נתנה לנו את כח קיומנו וסבלנו, ולולא היא כבר אבדנו, כלנו אבדנו וזכר לא היה עוד לעם עתיק־היומין, לעם ישראל. וד׳ אלהים אשר בחר בנו, חפץ בקיומנו, וע״כ נתן לנו את תורתנו והשרה בינינו שכינתו בכל מקום לבל יאָבד נצחנו, וכמאמרם: בכל מקום שגלו שכינה עמהם [1]; „אתי מלבנון כלה, אמר הקב״ה אתי (כא׳ בתורתי) גליתם מביהמ״ק שנקרא לבנון [2]; כי אמר: „אם מניח אני את ישראל כמות שהן (בלא תורה) נבלעין הן באומות״ [3] ותהי לנו תורתנו שומרנו על יד צלנו מכליון חרוץ ומאבדן נצח.

וכגורל ישראל בעמים—גורל תורתו בלאומים; גם היא נודדת מקנה. מיום אשר בית חיינו המדיניים הורס, מיום שגלינו מארצנו ונהיה נודדים בארצות לא לנו, לא עברה עלינו תקופה אחת כבידת שנים בישיבה שקטה על מקום אחד; נתקיימה בנו האָלה הכתובה בספר התורה: ובגוים האלה לא תרגיע. כאבותינו מלפנים, רועי צאן ומקנה, וכהעמים הנודדים גם היום, היהודי בגלותו — היום כאן ומחר שם. ומה נאמנו דברי ר׳ אחא באָמרו: כל מי שיודע להשוב ימי הגלות ימצא שיום אחד ישב יעקב בשלוה בצלו של עשו... [4] היום אנו יושבים שלוים ושקטים ומחר—הרג ועשק, כליון וגרוש! ואולם אנהנו המאמינים בההשגחה האלהית הפרטית עלינו, מאמינים כי—„צדקה עשה הקב״ה שפזרנו בין האומות״ [5]. ד׳ הפיצנו וזרנו בגוים להיות לאור עולם; מלאכות עמנו היא (למרות אלה הרואים בזה כעין גסות־רוח־לאומית) להרחיב את דעת האלהים בארץ, ללמד ולהראות יהודו, להעביר גלולים מן הארץ ולתקן עולם במלכות שדי ע״י תורתנו הקדושה. ואלו היינו יושבים ימים רבים במקום אחד אז לא היתה השפעתנו הרוחנית על זולתנו אלא באותו מקום; אבל כשאנהנו מגורשים ומטולטלים ממדינה למדינה הנה אנהנו ממלאים את יעודנו ואת מטרתנו בכל הארצות ובכל הגוים אשר הדיחנו ד׳ שמה ללמד תורה ודת ואהבת אדם; וההשפעה שהשפיע עם ישראל מרוחו על העמים זולתו (שבזה מודים כל החכמים גם מהכמי אומות העולם) השפעה רבה וגדולה מאד היא.—וגם הזָרנו במקומות רבים אינה אלא לטובתנו בכדי—ש„אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו, אלו אחינו שבדרום, והיה המחנה הנשאר לפלטה, אלו אחינו שבצפון״... [6]

הנה כי כן, כמו לעמנו כן לתורתנו לא היה מקום מוהלט, יתד נאמן, כי אם אכסניא; וע״כ קראו לה הכמינו: „אכסניא של תורה״. והיא אמנם לא האריכה ימים באכסניותיה ותחליף אתהן — בפקודת בעלי האכסניות — לפרקים לא רחוקים; פעם התאכסנה בספרד ופעם באיטליא, יש אשר בצרפת ויש אשר באשכנז, היום בפולין ומהר ברוסיא, וכן לה חליפות וצבא.

---

[1]) ירושלמי תענית פ״א; וע״ע ספרי פ׳ בהעלותך; במדב״ר פ״ז.— [2]) שמות רבה [illegible]
[3]) תענית פ״ב.— [4]) מד״ר פס״ג.— [5]) פסחים פ״ז.— [6]) מד״ר פע״ו.

* *
*

כותבים, דורשים ואינם יודעים מה הם דורשים (שהרי כל הפצם ומטרתם פרסום שמם ותו לא מידי); אך הסופרים המובהקים, הפובליציסתים הידועים, הידעו הם מה הם מבקשים מישיבת וואלאָזין? הידעו הם מה טובם של התקונים שהם דורשים? נשובה ונראה!

הטענה היותר גרולה שאנו שומעים מפי הסופרים אוהבי הישיבה ומנגדיה, מכבדיה ומזיליה, היא העדר למוד ההשכלה בהישיבה. האדון צעדערבוים בעל „המליץ", שהוא (כמו שהבטיח בעצמו כמה פעמים) אחד ממוקירי הישיבה, מבקש לטעת את ההשכלה שורק בכרם הישיבה ודורש להוסיף על חקי הלמודים בישיבה (היש פראָגראממא ערוכה בישיבה זו?) רק את הלמודים האלה: א) להגות בסה"ק מפורש ושום שכל עפ"י פשוטו של מקרא מלבד הדרש אשר ילמדו בה במחלוקות העליונות (ובכן ברא ה' צעדערבוים, בדמיונו, בוואלאָזין מחלוקות עליונות ותחתונות!); ב) ללמוד שפ"ע בכל פרטיה ודקדוקיה וכללי ההגיון ולכתוב בה בסגנון צח וברור; ג) דברי הימים לבני ישראל מאז היותם לגוי עד היום הזה; ד) חכמת האמונה ומהקריה עפ"י שיטת חכמינו; ה) לשנן ספרי מוסר המזוקקים; ו) לדבר ולכתוב כן בשפת המדינה ולהבין אותה על בוריה; ז) להשתלם במלאכת ההשבון; ה) ללמוד קורות עמי התבל וביחוד קורות ארץ מולדתם; ט) ללמד לדעת תבנית הארץ בכלל וארץ מולדתם בפרט; י) ידיעות נחוצות ברומה לאלו" (ראה מאמרו „ישיבה של מעלה", המליץ לשנת 1880 גליון 36).—ובכן מה ה' צעדערבוים דורש מעם ישיבת וואלאָזין? רק שילמדו בה התלמידים (נוסף על למודי התלמוד והפוסקים): ביבעל-עקסעגעזע, לאָגיק, הסתוריא, תיאולוגיא, מאָראַל, מאטהעמאטיק, גיאָגראפיא וכו'. — הנכם רואים, ארוני הקוראים, כי ה' צעדערבוים מסתפק במועט; אך גם המועט הזה אי אפשר לדרוש מישיבת וואלאָזין, לרעתי, בשביל כמה טעמים:

א) אם מנקודת הראות של בית-מדרש-לרבנים נביט על ישיבת וואלאָזין, הנה מלבד כי כל הלמודים הרבים האלה אך למותר הם, שהרי אליבא דכולא עלמא די לו לרב ברוסיא שידע לשון הארץ ודברי ימיה ועוד ידיעות מעטות ומוגבלות כאלה, כמו שכן גם הממשלה דורשת מרבני היהורים (עיין בתבנית למודי הרבנים בפולין); אך לו היינו קובעים את כל הלמורים האלה לחוק בהישיבה כי אז מסופקני מאד אם במשך יובל שנים היה יוצא מן הישיבה אפילו רב אחד. ואפילו אם לא נסכים לרעת הגאון הנצי"ב „כי כמו שהולין טהורים מטמאים את הקרש בנגיעה, כך למודי חול, אע"ג שאין בהם שמץ טמאה ואיסור, מפריעים קרושת התלמוד והצלחתה כשהם מזרווגים בפונדק אחד" (לשון הנצי"ב במכתבו לה' צעדערבוים, המליץ 1885 נ' 9); אך כי זווג של השכלה עמוקה, הדורשת שקידה רבה ולמוד תמידי, כזו שה' צ. וחבריו מבקשים, עם תלמוד תורה, שאינה נקנית אלא למי שממית עצמו עליה, בוראי לא יעלה יפה—זה ברור. ובאמת היוכל התלמיד לזכות לשני כתרים, כתר רב מובהק בתורה ובהוראה וכתר הכם, בזמן קצר? אם יבלה עתותיו בלמוד שפות ומדעים רבים, תורתו אימתי נעשית? והלא עינינו רואות את הרבנים-הדוקטרים בחו"ל, ותלמידי בתי הסמינריום וכל מאן דעסקין בלמודי

ונתרבו התלמידים; אפס מפני טרדותיו (כי היה מתערב בעניני הכלל, ופעמים אחדות נקרא לבא פטרבורגה להתיעץ בעניני עמו, כנודע) ירדה מעט הישיבה והתנו הגאון ר׳ אליעזר יצחק ז״ל הגיד השעור ובסוף ימיו הגיד התנו השני הגאון ר׳ נפתלי צבי יהודה ברלין הי״ו את השעור; וכשנפטר הג״ר יצחק נתמנה התנו הבכור הג״ר אליעזר יצחק לריש־מתיבתא קבוע, והתנו השני הג״ר נצי״ב היה לו למשנה. בימיו התרוממה הישיבה ונתרבו תלמידיה. אך הגרא״י היה ידוע חולי ולא יכול להשתמש בכתרו. אז נולדה מחלוקת: מי יעלה על כסא ר״מ ומי יקום במקום הרא״י? הג״ר יהושע העשיל לעווין ז״ל הפיץ לנחול כסא ר״ם ולא עלתה בידו, ומעט מעט הדלה המחלוקת. הגרא״י נתבקש בישיבה של מעלה, ובישיבה של מטה (בישיבת וואָלאָזין) נשארו על מקומו הגאון ר׳ יוסף דובער סאָלאָווייטשיק והגאון רנצב״י ברלין. שנים אחדות השתמשו שניהם בכתר אחד אך גם אז צמחה מחלוקת בהישיבה כי רבים נטו אחרי הגריד״ב מפאת חריפותו ופלפוליו ורבים היו גם את הגרנצי״ב בשביל בקיאותו ושכלו הבריא והישר. אך כעבור שנים אחדות הבין הגריד״ב כנראה כי חסרו לו כל הסגלות הראויות והדרושות לר״מ בישיבה גדולה כזו ויסר את העטרה מעל ראשו ויהי לרב בעיר סלוצק וישאר הג״ר נצי״ב אחד ומיוחד בתור ר״מ בישיבת וואָלאָזין, והנהו מכהן בכהונתו זו עד היום הזה.

אלה קצות תולדות ישיבת וואָלאָזין וקורותיה בקצור נמרץ [1].

II.

סופרי ישראל הרגילים לדרוש תלי תלין על כל קוץ וקוץ, לקחו להם את ישיבת וואָלאָזין לענין לענות בו, ואין מספר ל„המאמרים" שנכתבו אודותה. בכלל, כל היודע תכונת ספרותנו העתית יודה כי היא ספרות שכלה „שאלה", בהיותה מלאה „שאלות" עד אין סוף, שאלות שכמה מהן באמת נכבדות לנו, אך רבן נבראו מן הרקק, מהבל פיהם של הכתבנים, שאין להם בעולמם אלא ד׳ אמות של כתבנות. בכל מקום שהם מוצאים דבר הדורש, לדעתם, תקונים מיד הוא נעשה „שאלה"; באופן זה נבראו כל „השאלות" הידועות, הממלאות כל חללה של ספרותנו העתית. גם ישיבת וואָלאָזין היתה לשאלה בפי הסופרים. באו אצל הישיבה הזאת ומה תחזו בה? גל גדול וים רהב ידים. הידעתם מה אלה הם? הגל — גל של עטים שבורים, של נירות מטושטשים וקרועים הוא, והים — ים של דיו הוא!... אצלנו שכל נער יודע שתים שלש מלין לכתוב בל״ע הוא סופר, וכל סופר מציע הצעות, וכל הצעה עולה על במת מכה״ע — אצלנו לא יפלא אם רבו כמו רבו המאמרים שבאו במכה״ע על אודות הישיבה הזאת. אך הידעו הסופרים מה הם חפצים? הידעו בעצמם מה הם דורשים, ממי הם דורשים ומתי הם דורשים? לא נדבר מפרחי הכותבים, הכותבים ואינם יודעים מה הם

---

[1]) ובאלרוכה—כלה ב„תולדות ישיבת עץ החיים" שכתב ידידי הכרמי׳ באלדימסטעווסקי (האסיף לשנת תרמ״ז).

הם לִבְש מים או לאפות עוגות של שלג, הנה אוסיף עוד טעם אחד ובעל כרחם יודו כי אתי הצדק. היודעים הם הסופרים מה טיבה של ישיבה זו? הישיבה הזאת היא רק בית אוסף ללומדים, בה אין כל שטה מסֻימה, אין סדר למשנה; הלמודים לא נגבלו בהגבלות ושעורים; כל מי שבא לכאן ללמוד תפשי הוא לנפשו ללמוד מה שלבו חפץ, ואין מנהל ואין משגיח ואין מורה. בוואלאָזין יכנסו בחורים שרבם כבר מלאו כרסם בשו"פ, ובאו הנה רק להוסיף לקח בעצמם; הישיבה בעיניהם מקום מקדש ומוצלה ללמוד התורה. אבל עיקר למודם הוא מה שהם לומדים בפני עצמם. השעור שר"מ מגיד לפני תלמידי הבית, מלבד שרב התלמידים לא יבאו כלל לשמוע אותו, הנה הוא רק בכדי שיקרא עליה שם „ישיבה", ובכל אופן איננו עיקר. בקצרה: ישיבת וואָלאָזין איננה לא בית־ספר לנערים ולא בית תלמוד לבהורים כי אם בית אוסף ללומדים הבאים שם להשתלם בפ"ע בשו"פ. ומי זה לא ידע כי לדרוש שעור למודים קבועים לא נוכל רק בבית-ספר שיש בו מחלוקות זו למעלה מזו, שיש בה הגבלות ושעורים והתלמידים יודעים שעור הידיעה הנהוצה להם בכדי לכנוס במחלקה זו, וכמה עליהם לשבת בה וללמוד, עד שיכנסו במחלקה עליונה מזו, וכדומה לזה; אבל בישיבת וואָלאָזין שאין בה לא מחלוקות ולא למודים מוגבלים, הנוכל לדרוש כי יקבע בה סדר למודי חול? ועם מי ילמדו הלמודים האלה?—כמדומני שכל איש שלו שכל בריא יודה כי בשביל הטעם הזה בעצמו אי אפשר לדרוש למוד השכלה בישיבת וואָלאָזין כי לא זה המקום.—[1]

ממין הטענה הזאת היא טענת ה' ברדיטשעווסקי שטען על הישיבה: „מדוע לא ילמד (הר"מ) לבני הישיבה את רוח העם, רוח התורה והיהדות? ולמה ינעל דלתות התורה הזאת לפניהם, הלא תורה היא וללמוד בה המה צריכים? מדוע לא ישתדל לטעת בהם שורק ממושגי האומה והיהדות? ומדוע לא ילמדם תולדות ישראל?"

לא אכחד כי תשובת הר"ר אַטלאַס שהשיב להטוען הזה על טענתו זו לא הניחה את רוחי; ה' אַטלאַס בתמימות יתרה אומר: „כשאנחנו לעצמנו לא נבחד כי לא נוכל לכוון את הרוחות האלה מה המה לנו?" הן אמנם, צדק ה' אַטלאַס באמרו: „האיש אשר יצורי גוו הזקים ולא התמכר עוד לרופאי אליל לשאול באוריהם, האיש הזה יעמוד בפני כל הרוחות, ישא ויסבול גם רוח־קטב ולא ימעדו קרסוליו"; אבל שגה באמרו: „אלו פינו המסובלים בתורה ובמצות, היושבים לפני ד' בבית הישיבה אנשים בריאים ושלמים הם אתנו אם גם לא ישאפו אל קרבם את הרוחות המבריאים וכל סמי המרפא אשר התוו „פנינו רופאי האליל"—כל זה היה בשכבר הימים! לדאבון הלב „מחלת הדעות" עבר הרדה גם בבתי המדרשים והישיבות. . . ינסה נא ה' אַטלאַס לבא לישיבת וואָלאָזין להתבונן עליה בעינא פקיחא אם לא ימצא שם בין ארבע מאות

[1]) את דברי אלה הצעתי בתחלת שנת תרמ"ח לפני הרב רש"י פין בווילנא, בדברי עמו ע"ד ישיבת וואלאזין; ובפה מלא אמר לי כי בדבר הזה דעתו כדעתנו, כי „אין לדרוש לקבוע למודי השכלה בישיבת וואלאזין" מפני אותו הטעם (ג) שזכרתי.

בתי מדרשיהם, היודעים שבעים לשון ובקיאים בשבע חכמות, ולא ידעו אפילו צורתא דשמעתתא (עפ״י רב,— ובמובן בני ארצנו), ומכש״כ שעטרת הרבנות וההוראה איננה הולמתם. וברוסיא, אשר ב״ה עוד התורה היה בפינו ובפי בנינו, עוד לא אכשר דרי שרבנים כאלה, הלומדים כל התורה כלה על רגל אחת, יהיו רבנינו, מורי הוראות בישראל...

ב) ואפילו אם לא נרבה לבקש כה׳ צערערבוים, אפילו אם נגביל שעור הלמודים ונעמידם רק על למוד לשון רוסיא ועוד ידיעות קלות ושטחיות, שאינן דורשות למוד ושקידה רבה, גם אז לפי דעתי צדק הר״מ במנעו את הפץ־המשכילים הזה. כי הנה הם, הסופרים השופטים על הישיבה, גם המימינים גם המשמאילים, ברבם כן לא ידעו את מהות הישיבה וטיבה ותהלוכותיה בידיעה ברורה; ואלו ידעוה הסופרים בידיעה פנימית אז כמני הבינו כי הדבר הזה א״א הוא שיקבע בהישיבה. ישיבת וואלאזין תכולכל רק מנדבות. נדיבים, ורב המנדבים האלה (שהם עניים מרודים ואנשים תמימים) נותנים נדבותיהם רק לשם מצוה, מצות ת״ת; לא נבחר מהם כי התורה הולכת ומשתכחת מאתנו מעט מעט, וכי צריכה היא חזוק ותמיכה וע״כ הם נותנים בלב שמח את פרוטתם האחרונה להישיבה — על מנת שיהנו מנדבותיהם אנשים שירימו קרן התורה, אנשים שישקיעו ראשם ורבם רק בלמוד ש״ופ ויוכלו (ויהיו ראוים) לכהן בתור רבנים, רבנים במובן אחינו ההררים בני הדור הישן, להבדיל בין הטמא ובין הטהור, בין דם לדם ובין דין לדין. ועתה אם יאמר הנצי״ב לשנות צורת הישיבה, לקבוע אפילו שעה אחת ואפילו רגע אחד ביום לחובה ללמודי חול, הנה יקעקע בפעם אחת את הישיבה ובידיו יהרוס את הבנין הגדול הזה, אשר רבות עמלו בוניו בו! כי מה יאמרו הבריות? מה יאמרו המנדבים בשמעם את ההדשה הזאת? (ועליכם לדעת כי המנדבים אינם לא המשכילים ולא הסופרים, לא הדברנים ולא הכתבנים הדורשים תקונים בלי דעת והשבון; כי אם ההמון הפשוט, ההמון התמים הזה שרק לו יש לנו להודות על כל הסגלות אשר נשתמרו עוד בתוכנו מדור דור!) מה יאמרו התמימים האלה שבל פלפולי הסופרים זרים לרוחם? הלא יאמרו: לא ישיבת „עץ החיים״ היא ישיבת וואלאזין כי אם סעמינאריום הברעסלאוי, לא הגאון ר׳ נפתלי צבי יהודה הוא הר״מ, כי אם ההכם פראנקעל! ואז? אז יהדלו מתת ידיהם לה, עד מהרה יסתמו צנורות ההשפעה, מעיני הנדבות יחרבו, הגלגלים יעמדו מלכת והישיבה, זה הבנין הקרוש והנערץ יפול בנופלים! כללו של דבר: כחה של ישיבת וואלאזין היא רק בתורתה, כל זמן שהכח הזה קיים—הישיבה קימת; יסור ממנה כחה וגם היא תשוב לתהו ובהו. ואם כן כל האומר: יקבעו למודי חול לחוב בהישיבה, ותשאר הישיבה בכחה כמו שהיתה, הרי הוא כאלו אמר לשמשון הגבור: גלה את שערך והשאר בגבורתך! בשביל כך אני אומר להר״מ: יישר כחך שאתה עומד כחומת נחשת וכעמוד ברזל נגד התקון הזה שהוא קלקול!

ג) אם לא דים עוד שני הטעמים שנתתי בזה להראות להסופרים כי בבקשם תקונים, בדרשם השכלה בישיבת וואלאזין—אינם יודעים כי מבקשים

הכמיי, כלומר: החובה על כל תלמיד להעמיק הקור אחרי שטת כל תנא או אמורא בכל מקצוע ומקצוע, ולבאר את כל המימרות אשר המה כסתירות להשטות ולהפש אחרי הסבות שבעבורם המה פרטים יוצאים מן הכלל; אבל הלמוד הכמיי כו' אינו נוהג שם כל עיקר"[1]) הפה הזה בעצמו אומר במקום אחר כי „לא טובה היא (ישיבת וואלאָזין) משאר הישיבות, אחרי אשר כמהם צמצם בה את התלמוד בד' אמות של הלכה פשוטה ולא נתנם להדור בתוך רוח התלמוד"..[2]) והוא בעצמו מקונן על התגשמות למודי התלמוד שם, שהכללים נדהים מפני הפרטים, „ולמוד התורה נעשה בדרך מוכני (מעכאניש) גמרא גמור זמורתא תהא!"

סוף דבר: רב הסופרים שהתפלפלו ע"ד ישיבת וואלאָזין והציעו הצעות ויעצו עצות בנו בנינים ברוח, לפי שלא ידעו מעמד הדבר כמו שהוא, ולא השגיחו אם רוח העם דורש התקונים שהם הפצים, ואם השעה צריכה והמקום ראוי לכך."

III.

אם ילמוד הקורא מדברינו הקודמים כי לפי דעתנו ישיבת וואלאָזין היא כלה שכלה נאה ואינה צריכה לא כחל ולא שרק ולא פרכוס — ישגה בדעתנו. אינני מחליט ואומר כי כל דרכי הישיבה קדושים ואין בהם כל סלף ומעות; גם בישיבת וואלאָזין יש מגרעות וגם היא דורשת תקונים, אבל לא אותם התקונים שדרשו רבי הסופרים. בבאנו עתה לשלוח יד בדבר קדוש כישיבת וואלאָזין שהיא לב האומה ומרכז היהדות, צריכים אנחנו בטרם כל לדעת כי הימים האלה ימי ירידת התורה הם; עלינו לדעת כי בשעה שגלגל החיים עושה את תקופתו הנמרצה, ובכח התקופה ישליך אחור את החלקים הרופפים בו, אז עלינו להגדיל את הכח במרכז שיחזיק בהחלקים האלה לבלי יתפרדו כל כך בנקל; וכי הישיבות בכלל—וישיבת וואלאָזין באחת מהן—הנה המרכז ונקודת ההשענה שכל בית ישראל נשען עליו; כי על כן עלינו להיות נזהרים בתקונים באלה, לבל יגעו לרעה בהישיבה עצמה. ולא מעטים הם התקונים שישיבת וואלאָזין דורשת באמת; ואנחנו רק את היותר נכברים נזכיר.

א) סדר הלוקת הכסף לתלמידי הישיבה כך הוא: הבחורים יקבלו פרס משני רו"כ להרש עד שלשה והאברכים מארבעה עד תשעה רו"כ, אך לא כל התלמידים שוים ולא דין אחד ומשפט אחר להם בנוגע להתמיכה הדלה הזאת, כי—המקום גורם. עפ"י תקנת הר"מ משפט הבכורה לאלה התלמידים אשר ערי מולדתם מרבות להתנדב להישיבה, וגם אלה ישיגו לכל היותר ע"ה קאפ. לשבוע מכסף התרומה הנחלק פעמים בחדש; ואלה אשר נולדו ב„מזל רע" בעיר קטנה או בעיר שאנשיה קופצים את ידיהם ומאמצים את לבותיהם בנוגע למעשה הצדקה הזאת, אלה האמללים יקבלו עוד פחות מפרס הקטן הזה. וגם זה אם התלמיד הוא אחד מעירו; אך אם יבאו אחרים מעיר אחת

---

[1]) הכרמי"ב בהאסיף תרמ"ז צד 242.

[2]) הכרמי"ב בהכרם תרמ"ח צד 64—65.

התלמידים „אנשים אשר עמודי גום רופפו"... אם לא ימצא שמה הרבה תלמידים אשר „עליהם לבקש ולדרוש אחרי אויר נקי ורוח מבריא"... ולהם רוח היהדות, המאיר שבתורה, דברי הימים הם ס מ י מ ר פ א! אין הלקי בין „הדברים לדור" האומרים כי „יש בכח הרוח הלאומי להחזיק את עם ישראל"; יודע אנכי כי לא הרוחות אך „התורה היא המרכז אשר משם רועה אבן ישראל, ו ה י א תמשוך בכחה ברב או במעט גם את אלה אשר עזבוה כבר; אבל אם נהליש את המרכז מי יודע כמה אברים חלשים יפלו מהגוף בלי ישובו עוד אליו?"— יודע אני זאת; אבל כי תועילנה הרוחות האלה ל ח ז ק את ר ג ש האהבה לעמם ולדתם בלב התלמידים אשר כבר חלו במחלה הזאת, „מחלת הדעות", לא אפונה רגע. הסתוריתנו, בהראותה את ההבדל בין רוח הישראלי ובין רוח שאר העמים שנספחו בזרם התולדה, בהראותה תכונותיו וסגלותיו הנפלאות תציית בלב התלמידים את רגש האהבה לעמם; ועל ידי התולדה תפקחנה עיניהם וידעו את עמם ואת צרכיו. „נורא הדבר (אומר הרמ"ב) אם אלה האנשים אשר המה ראשי האומה והיהדות לא ידעו מה הוא ישראל? ומה היא היהדות? בחורי ישראל המצוינים יושבים ועוסקים בתורה, מטיילים בגן התורה ארוכות וקצרות ולא ידעו מאומה ממושגי היהדות והאומה, או אפוא פרק אחד מתולדות ישראל!"—הנה כי כן, כל הלמודים האלה כ ש ה ם ל ע צ מ ם ט ו ב י ם ו נ ח ו צ י ם; אבל כי ילמדו בישיבת וואלאזין לא נוכל לדרוש בשביל כל הטעמים שזכרנו לעיל. הן אמנם כי לא כלמוד לשון רוסיא והדומה לו למוד דברי ימינו חכמת ישראל ושאר הלמודים ממין הזה; שהאחרונים גם לדעת הנצי"ב בעצמו כשרים וטהורים הם, וגם המון המנדבים לא היה מרגן באהלו בשמעו את דבר הלמודים האלה; אך אם ישאל השואל וידרוש הדורש: „למה לא ילמדו להתלמידים פרק בדברי ימינו, בסדר תנאים ואמוראים, בתולדות החכמים ושטותיהם, בדרכי המשנה והגמרא ובדקדוק לשון התלמוד? מדוע ספו להון להתלמידים את התורה כתורא ואין מוציאין להם את המאור שבה, למען אשר יהנו מאורה ותבא ה כ מ ת ישראל בקרבם בסדר ישר? למה ימסרו להתלמידים את אגדות הז"ל כפשוטם וכמשמעם ולא ישתדלו להסביר להם הדברים עפ"י הרמזים הצפונים בהם שהם נכחים למבין?" אם כ א ל ה ו כ א ל ה ישאל השואל הנה יהיה בעינינו כאלו היה עומד ושואל: ה ג א ו ן ר' נפתלי צבי יהודה למה לא יהיה קורא הדורות גראטץ, מבקר והוקר וויס, בלשן קאהוט, כותב הארץ נייבויער? הן השואל הזה יודע כי גראטץ, וויס, לעווי, לעוויזאהן, קאהוט, נייבויער ושאר הכמי ישראל הגדולים לא יבאו וואלאזינה לישב על ה ק ת ד ר א, וא"כ הוא מבקש כי ה נ צ י"ב ב ע צ מ ו יורה כל הלמודים האלה? הגיון ישר מאד!

הנה כי כן, רב הסופרים ששרו בישיבת וואלאזין נרגא לא ידעו א י ז ה ת ק ו נ י ם נ ח ו צ י ם ב ה ב א מ ת; הם ידעו רק כי יש לנו ישיבה כזאת, כי אין בה סדרים וכי נחוצים בה תקונים; אבל א י ז ה תקונים? על מדוכה זו ישבו אך מעט, וע"כ הוציאו משפט מעקל.— ולא די שדבריהם (של הסופרים) סותרים דברי תורה, אלא שהם סותרים זה את זה!— לא יאמן כי יספר כי הפה שדבר: „כלל גדול בהקי הלמוד אשר בישיבה זאת כי העיקר הוא הלמוד האיכיי לא הלמוד

היא דרכה של תורה אבל... אני מלבד שמקיים אני כל הדרכים האמורים למעלה, שהתורה נקנית בהם, מלבד שלחמי צר ומימי לחץ וכו׳ עוד הנני דר באושפיזא רעה ובעלת הבית היא אחת הנשים ששמונים כמותן תלה שמעון בן שטח באשקלון ביום אחד: וכשאני שב בלילה אל האושפיזא אל הדרי הצר, שעל פי דין הוא פטור ממזוזה לפי שהוא פחות מד׳ על ד׳, מוצא אני כי את התנור לא הסיקו, אין גחלת לחמם אור לשבת נגדו והקור הגדול כגבינה יקפיאני ושני דא לדא נקשן. הלחם היבש שבעלת הבית שׂמה לפני על השלחן מלא נקודים ומכוסה בגלוד של כפור, והתבשיל שהיא שופתת לפני, מרק שבולת שועל עם תפוח ארמה, הוא כל כך גרוע שאפילו עשו בשעה שהיה הולך למות לא היה מוכר במחירו את בכורתו — — —. יש אשר אשכח את רישי.. ואבליגה מעט ואני יושב בהדר המקרה הזה והוגה דעות... ופתאם תתפרץ אלי המכשפה הארורה ההיא ותקללני קללה נמרצת על אשר לא שלמתי לה דמי דירה ושכר שלהני בעד החדש האחרון... ונפשי ברעה תתמוגג!— — —״

אם מעטים הם הצבעים בדברים האלה כדי לצייר בהם התמונה הנוראה, תמונת הבחור העני בוואלאזין בכל קויה ורשמיה, קרא עוד את הטורים האלה (וגם הם בידי אחד מתלמידי הישיבה כתובים וערוכים לאחד מחבריו)

„רעי וגבר עמיתי! אם אמרתי לערוך לפניך גם שמץ דבר ממצבי הרע תזלגנה עיניך דמעות; ואני — יקר בעיני לבבך להדאיבו; על כן אל נא תטפול עלי עון... זה כשלש שנים אני יושב פה ושוקד על דלתות התורה יומם ולילה, ועם כל התמדתי לא עלתה בידי עד כה לכונן אשורי ולמצוא מעמד בטוח לרגלי למען אוכל לבוא בטח למחוז חפצי ולא אכשל באבני נגף המחסור והעוני... הבחור העני פה הוא כערער בערבה, בגפו יבא ובגפו יצא ולא תחוס עליו עין להומלה עליו — — — ידיד יקר! אל נא תחשדני כי מתנחם אנכי על באי הנה; חלילה לי מזאת. אנכי מראש ידעתי כי לא לימים טובים אנכי הולך... ואולם לו צלחה בידי למצא עזר ולא סבלתי הרפת רעב, כי אז גדלה פעולתי והשגתי כפלים...״ [1])

הנה לפניך, ארוני הקורא, תמונת בן־עני בוואלאזין כמו שהיא, הסתכל בה היטב!

לרגלי חלוקת הכסף הזאת יצאו כמה קלקולים: ראשונה ימעטו באי הבית, ורבים מבני הנעורים שנפשם השקה בתורה באמת, אלא שאינם מוצאים בנפשם כח אבנים לשאת ולסבול במדה מרבה כזאת, אינם יכולים להגיע למטרת חפצם ע״י הסרון תמיכה הגונה. הן בוואלאזין, כידוע, לא נהוג לתת לבחורי הישיבה ארוחות איש יומו (ולו היה כן אז היה על שלחן כל בעה״ב בעיר הקטנה הזאת עשרה בחורים לכל ימי השבוע! —) רק מ„קופת הצדקה״ יכולכלו תלמידי הבית; אך מה הוא תמיכה בת ששים—שבעים קאפ׳ לשבוע, אשר לא תספיק לו, להתלמיד, רק לדמי אכסניא ושאר הו״ק?! ומאין יביא להמו? מי יחוס עליו, ומי ישים עליו עין להמלה, מי אם לא קופת הישיבה?.. ומזה תצא

---

[1]) עי׳ „גלול מכתבים״ לריב״ס (המליץ לשנת 1888).

ונגרע מערכם עד ס׳ קאפ. ופחות! בסכום הזה לא תגע יד הבחור כמעט, כי בעל האושפיזא מקדים לגבות אותו בשביל דמי-אכסניא, ולהבחור העני ישאר רק—בטן רעבה ונקיון שנים! נורא, נורא מאד מצב האמללים האלה אשר לא לפעמים רחוקות יסבלו גם הרפת רעב! באו להישיבה והתבוננו מאד: התראו שמה פני הבחור איך נהפכו כשולי קדרה? הוא ישים לילות כימים להגות בתורת ד׳, ובשעה שהקבה מבקשת תפקידה הוא אָנוס להשיב פניה ריקם.. משוררנו בחפצו להפליאנו „מה עצמה מה גדרה תשוקת הדעת, בלבב נערי ישראל זו עם תולעת״ הוא קורא ברגש:

„עִמְדוּ עַל דַּרְכֵי מִיר אֵישִׁישׁוֹק וּוַלָזוֹן
וּרְאוּ בַּחוּרֵי עֳנִי הוֹלְכִים בְּחִפָּזוֹן
אֹרֶךְ הָאֹרַח יָמֹדּוּ בַשֹּׁעַל.
אָנָה הֵם עוֹלִים? לִישֹׁן עַל הָאָרֶץ,
לִחְיוֹת חַיֵּי צַעַר, לָשֵׂאת כָּל קֹרֶץ—
זֹאת הַתּוֹרָה אָדָם כִּי יָמוּת בָּאֹהֶל!״ [1])

אך לו ידע המשורר כי לא רק לישון על הארץ ולהיות חיי צער אך גם לרעוב, לסבול חרפת רעב, הם עולים וואָלאָזינה, מה היה אומר אז על תשוקת הדעת בלבב נערי ישראל?... כן הוא! בוואָלאָזין תמצאו בחורים לא מעטים אשר המחסור יציקם עד מאד, אשר אין להם לחם לאכול ובגד ללבוש! קרא נא אדוני הקורא את מכתבו של אחד מבני הישיבה הזאת, שכתב לרעו, וידעת מה רע ומר גורל בני העניים האלה שמהם תצא תורה! ואלה דבריו:

„... מכיון שכפית עלי את ההר במכתבך האחרון ואמרת כי אלו לא אודיע לך קושט אמרי אמת ודברים מחוורים כשמלה על אדות מעמדי לא תאמין בי עוד, ותאמר בלבך כי מה שאני מבליע לך לפרקים בין השיטות כי אין לי פרוטה להדליק את הנר או לקנות חותם בית הרצים—אינו אלא משל ואינני אומר דברים אלה אלא דרך מליצה כדי להתנאות בם לפניך, לפי שיאה עניותא לישראל, לכן אמרתי: אצא הפעם מנדרי ואבטל רצוני מפני רצונך ואודיע לך שמץ דבר ממעמדי המורה מאד, ובפרט שאין אני יחיד ומיוחד בעניי כי רבים בחורים כמני בבית הישיבה ותוכל לדון מן הפרט על הכלל והזר הפרט להיות כלל.—

„אם אֹמר לך כי חי אני חיי צער, פת במלה אוכל ומים במשורה אשתה ועל הארץ אישן בשעה שאני עמל בתורה כל יומי ומקצת מן הלילה, הנה לא יהיה הדבר הזה לפלא בעיניך, אחרי אשר כבר קבעו הכמים מסמרות בדבר כי כך

---

[1]) כל שירי יהודה ליב גאָרדאָן, 101. 5, IV.

ההדיוטים בדין! — באופן זה אמנם ימעט הרבה ממספר בני הישיבה הנוכחי, אבל לא ברֹב תלמידים הדרת ישיבה כי אם בערכם ובמהותם! ובכסף שלוקחים עתה ההדיוטים שאין כל תקוה מהם לתורה, יכולכלו התלמידים ההגונים והמובהקים כראוי ולא ידעו כל מחסור, ויוכלו לשקוד על למודם בדעה צלולה ומיושבת.

ג) על יד הישיבה ראוי ליסד בית־מיוחד, בית־הכלכלה לבחורי הישיבה. בבית הזה ינוהו כל התלמידים העניים יגיעי כח, שם יהיה אכסניתם ושם יאכלו וישתו על שלחן בית־המאכל שיכונו. ברוך ד׳, עוד לא אלמן ישראל מנדיבי לב אשר ידם פתוחה תמיד לתת לכל דבר טוב ומועיל בעמנו, ואם אליהם יפנה הנצי״ב ביהוד ולכל העם — בקול קורא גלוי, בל״ס לא תהיה קריאתו לריק וקולו — קול קורא במדבר; כי פתח יפתח העם את ידו ונתן יתן לתכלית המטרה הנעלה הזאת.

ד) יחד את התלמידים ההדיוטים, אלני סרק, נחוץ להוציא מן הבית גם הפרושים או האברכים. ולא נכחד כי נתמה מאד על הנצי״ב שנתן להם מקום בישיבתו, מה להפרושים ולוואלאָזין? מטרת יסוד הישיבה ותכליתה בתחלת הוסדה היתה רק בשביל בחורים, ופרושים מאן דכר שמם. בשנים האחרונות כשהתעוררה „שאלת הפרושים" (גם זו שאלה!) אמנם היה עם לבב הנצי״ב ובני הבורתי ליסד כנסית הפרושים בוואלאָזין, אבל בתנאי שתהיה ישיבה מיוחדת לגמרי ו„שתהיה לה קופה של צדקה בפ״ע" (לשון הנצי״ב ממש): אך המחשבה הזאת לא יצאה לפעולה, כנסית הפרושים נוסדה בקאָוונא; וא״כ הלא נשארה ישיבת וואלאָזין כמו שהיתה, מיוחדת אך ורק לבחורים; ואיך שנה הנצי״ב את דעתו, ושנה ממטבע שטבעו הכמים בישיבת וואלאָזין ויאסף לתוכה הרבה „פרושים", שלא כדת? ולא עוד אלא שהבחורים, שהם העיקר, נדחים מפני הפרושים, שהם הטפל, כמו שיתאונן במר נפשו אחד מבחורי הישיבה המתאר עניו והקו לאמר: „וכל זה בשביל שבחור אני, דאלו נסיבנא בארביסר הוה עדיפנא! אלו היו קוראים לפני אברך אולי הייתי לובש בגדי שש והיו נותנים לי אם לא רביד זהב על צוארי, לכל הפחות חלק יותר שמן מן החלוקה; ואם לא היו מרכיבין אותי במרכבת המשנה על כל ארץ מצרים לכל הפחות לא היו מרקיבין אותי בכל הענוים המנוים במשנה שבאבות ונתן אותי בלול של תרנגולין שאני נתון בו עתה. וכי בשביל שאני בחור הפסדתי??" ואומר: „הנשיאים אשר בזה הם הנקראים אברכים שלהם גדול משלנו לפי שבהם יש התנים הסמוכים על שלחן חותניהם והם משלחים להם להספקתם מעת לעת כו׳ ומחלוקת הכסף־הישיבה יתנו להם מנה אחת אפים לפי — שבעלי נשים הם.." הדבר הזה מוצא אני בו עוות הדין מאין כמוהו לגזול חלק הבחורים ולתתו להפרושים.. להאברכים האלה יש מקום בקאָוונא, בשבילם מאספים שנה שנה עשירות אלפים רו״כ, ואין מקום בוואלאָזין! — והיה בצאת הפרושים מוואלאזין אל המקום הראוי להם, הנה ישאר הלקם בכסף אשר קבלו, להבחורים, ולא יראו עוד עֳנִי בשבט עברתו.

תקלה שניה: כי התלמיד המובהק לא יוכל ללמוד כנפשו שבעה ולהגיע אל מטרתו, כי בהציק לו המחסור עד מאד יפשע על פת לחם והוא מוכרח להשתכר, למכור נפשו, לשעבד רוחו: ללַמד עם איזה תלמידים צעירים בשכר איזה שעות ביום, למען יוכל להביא לחמו מזה, והוא מניח חיי עולם ועוסק בחיי שעה!—

כי על כן החובה והמצוה על הגאון הנצי"ב להגדיל את הפרס הנתן לתלמידי הישיבה; ותלמיד הגון שאין לו היכולת לעזור לעצמו—כל מחסוריו יהיו על הבית, ולא ירעבו עוד התלמידים ללחם, ויוכלו לשקוד על התורה בבטן שבעה, כי שמעתתא בעי צלותא. — ואם ישאל הר"מ: והכסף מאין ימצא? אם יאמר כי הכסף הנאסף לא יספיק לצרך זה? הנה עליו לשום לב עוד לדבר אחר הדורש תקון ואז ימצא פתרון נכון גם לשאלתו. וזה הדבר:

ב) קבלת התלמידים בהישיבה, המתנהג בלי סדרים נכונים, מבאיב כל הלקה טובה! כי הנה מספר בני הישיבה רב ועצום — כארבע מאות — (כן ירבו, לאשר עמנו ולתפארת תורתנו הקדושה!), וצריך כלכלה מרבה, וצריכים לקבץ נרבות מערים הקרובות והרחוקות ומשלחים יוצאים בכל קצוי ארץ (גם אמריקא בכלל) לתנות תקף תהלות תפארת הישיבה הק' ולקבץ כסף לכלכלת הבית. על זה יש ממונים, או גזברים, בכל עיר ועיר, בחנם או בשכר, העוסקים במעשה הצדקה הזאת; והאנשים האלה מושלים ברותם על ראש הישיבה בענין קבלת התלמידים! ומה יעשה הנצי"ב בבא לפניו תלמיד שאינו הגון ובידו מכתב מליצה (או יותר נכון: פקודה נמרצה) להר"מ לקבלו, והוא אנוס על פי הדבור להכנים את התלמיד להישיבה! ובכן נמצאים בוואלאזין הרבה הרבה תלמידים שאינם מהוגנים, שהנאה היתה להם והנאה להישיבה שלא באו בה משבאו... ובזה תפתר השאלה שכבר נתחבטו בה כמה מסופרינו: מדוע לפנים, לפני יובל שנים, בהיות מספר בני הישיבה מעט מאד, כחמשים, לא יותר, יצאו ממנה רבנים גדולים ומורי הוראות מובהקים, אשר בהם יתפאר ישראל, אולי תשעים למאה; והיום, שמספר בני הישיבה עולה לארבע מאות, רבנים גם תשעה למאה לא יצאו ממנה?" — כי לפנים היו כל תלמידי הבית תלמידים מובהקים שבאו אליה להשתלם בלמודי התורה, כדי להיות מורי הוראות או גם בעלי תורה פרטים, והצד השוה שבהם שכלם היו תלמידים מהוגנים, שאהבת התורה הביאתם וואלאזינה, ורוחה הוא קבצם שם, ולכלם היתה מטרה ידועה; אבל עכשיו, בפשע הממונים, נקבצו ובאו וואלאזינה תלמידים שאין להם כל מטרה ידועה, והישיבה היא להם רק כבית־מקלט... והם, התלמידים שאינם הגונים, יקחו את חלקם של התלמידים המובהקים מכסף התרומה והם סובלים חרפת רעב ונפרעים מלמוד התורה!

אי לזאת על הנצי"ב לתקן המעות הזה: לקחת דברים את הממונים ולהגביל את כחם לבל יתערבו בדבר לא להם ולא יתנו שום מכתב־מליצה לבחורים ההולכים לוואלאזין וכל תלמיד הבא אל הישיבה יבחן היטב וינסה במסה, והיה אם ימצא כי כדאי והגון הוא לכך יאסף אל הבית, ואז אם עניותו מגעת עד הלחם והיו כל מחסוריו על הבית והכל לפי מצבו ומעמדו החמרי, ואם לאו — כלעמת שבא כן ישוב ואין מכירין פנים במשפט ואין

בתור ישיבה מרכזית לכל ישראל לתורה ולתעודה, ולכן החובה לתקן את בדקיה ולגדור את פרצותיה!"

בטוחים אנחנו בקברניטה של הישיבה, הגאון הגדול והנשגב רבי נפתלי צבי יהודה ברלין הי"ו, „האוהב את הישיבה אהבה עזה כמות, רשפיה רשפי אש שלהבתיה וכל ימיו הוא מקריב את נפשו לתועלתה ומוכן הוא לבא באש ובמים בשבילה [1]) כי ישים מקום לדברינו היוצאים מן הלב, לב עברי בוער באהבת עמו ותורתו, וישתדל להוציא התקונים שהעירונו אזנו עליהם, לפעלם.

ב.

ישיבת קאָוונא.

I.

אחת מן הפעולות הגדולות אשר נולדו בעולם היהדות בשנים האחרונות היא ישיבת הפרושים בקאָוונא. זה כחמש שנים אשר החלה לבצבץ ולהראות בתור כנסיה לרבנים וכבר הרבה כסף שקעו בבנינה. ראויה וכראית היא הישיבה הזאת להאריך בה ובכ"ז אך מעט דברו בה סופרינו; ובשעה שישיבת וואלאזין נתנה להם ענין רב לענות בו וירבו לכתוב ולדבר בה במכה"ע; הנה על ישיבת קאָוונא עברו כמעט בשתיקה, ולא שדו בה נרגא. סבת הדבר פשוטה: כי נסתרה דרך הישיבה המוזרה הזאת מהם לפי שנולדה בהשאי, ומעטים מאד היודעים תולדותיה וקורותיה, תכונתה ומהותה; וע"כ ראינו סופרים עומדים ושואלים בתמימותם שאלות זרות: מה טיבה של הישיבה ההרשה בקאָוונא ובמה יפה כחה מישיבת וואלאזין וכו'? כאלו ישיבת וואלאזין וישיבת קאָוונא דרך אחד להן ומשפט אחד לשתיהן? ועוד שאלות כאלו המראות באצבע על ידיעת הסופרים בטיב הענין שהם עוסקים בו. ואנכי אשר כל מסתרי הישיבה הזאת והליכותיה מיום הולדה עד עתה גלוים וידועים לי הנני לברר את הדבר כשמלה מחוורת.

הראשון אשר ירה את אבן־הפִנה ליסוד ישיבת הפרושים, או אשר הרה והגה את הרעיון הזה בכלל, היה הגאון ר' יצחק יעקב ריינעס הי"ו האב"ד כעת בעיר לידא. *) הדבר היה בשנת תרל"ב והוא אז רב בעיר שווינצאן. בשבתו בשנה ההיא כמה שבועות בעיר ווילנא החל להעיר ראשונה את אזן העם ברוח כביר אמרי פיו ובדרשותיו שדרש בבתי הכנסיות ובתי־המדרשות: ליסד ולכונן בית־אולפנא מיוחד להאברכים המתעתדים להיות רבנים בישראל ועניותם תעמוד להם לאבן נגף ולא תתן אותם להגיע אל מטרתם: רחיים על

[1]) „האהבה הזאת — יאמר בצדק הכרי"ם במאמרו — היא אהבה בלתי תלויה בדבר; כי באמת היבצר מהנצי"ב למצא עיר גדולה שתקחהו אחר כבוד לרב, ואז טוב היה לו אלף פעמים מעתה שהוא שבע כעס וחרפה הבוז לגאיונים וכל נער שובב... ישליך עליו נעל!"

*) אָבִי בעל המאמר הנוכחי.

ה) הר"מ מגיד שעורו במסכת זו בשעה שבני הישיבה עומדים במסכת אחרת, וזה לא יִתָּכן! והנה לעשות להובה כי כל תלמידי הישיבה ילמדו אותה המסכת שהר"מ עומד בה ג"כ לא יִתָּכן, כי לא כבית ספר ישיבת וואלאזין; אבל ראוי היה לקבוע כי התלמידים היושבים לשמוע את השעור ילמדו בפני עצמם גם אותה המסכת; שאעפ"י שכל עיקר השעור אינו אלא לפלפולא בעלמא, בכ"ז הלא תורה היא וללמוד אותה התלמידים צריכין.

ו) מן הראוי שהר"מ ידפיס בסוף כל שנה דין והשבון מכל הליכות הישיבה: מספר התלמידים ושעור הלמוד, ההכנסות וההוצאות וכו' אבל לא כמו שהוא עושה עתה בטורים אהדים באחד מפנות המכה"ע; השבון כזה לאו השבון הוא, ואיננו אומר מאומה; בספר הדין וההשבון צריך שירשמו כל הנדבות, ההכנסות וההוצאות בפרטיות, כמו שנוהגין כן בכל בתי מדרש מתוקנים. הן אמנם אין אנהנו הושדים ה"ו את הר"מ שיגע בכסף הקדשים, אבל מכיון שכבר נהגו כן, עליו לנהוג כן גם הוא, כי מנהג טוב ונכון הוא; גם ראשי הישיבות ובתי מדרש לרבנים שבברלין, ברעסלוי, בודאפעסט וכו' אינם השודים על נטילת ידים, ובכ"ז אינם הושבים להם לפחיתות הכבוד להדפיס השבון ברור מכל הכנסות בה"מ וההוצאות וכו' בפרטיות ובדיוק נמרץ. וספר הדין וההשבון צריך להלק ביעקב ולהפיץ בישראל למען יראו המנדבים כי נדבותיהם הגיעו לתכלית הנרצה, ויוסיפו חיל. ומה טוב היה אם בסוף הספר יוקצע מקום מיוהד לפלפולא דאורייתא שיהדשו התלמידים היותר מצוינים, בכדי להעיר קנאת סופרים ולהצית אש התשוקה בלב שאר התלמידים לגבר חילים בתורה, וקנאת סופרים תרבה הכמה. וכן נוהגים בבה"מ לרבנים בחו"ל שבכל ספר דין והשבון (יאהרעסבעריכט) יודפס איזה ספר או מאמר מדעי; והדבר נכון מאד.

ז) אם אמת הדבר מה שמספרים במה"ע (כשאני לעצמי אפונה מאד אם אמת הדבר) כי הר"מ עומד כהומת נהשת נגד למוד לשון רוסיא ושאר הידיעות היסודיות (עלעמענטאר־וויססענשאפט) שרבים מן התלמידים שוקדים עליהם בסתר ביתם בפני עצמם — עליו לשנות את דרכו בזה. אם התיצב הר"מ בעבי גַבֵּי מגניו נגד הפיץ הסופרים „הרוצים לפתוח בה הלונות ולשפוך עליה רוה אירופא ביד הזקה": בקבעם את הלמודים החיצונים להוק בהישיבה — הננו נותנים לו צדק ואומרים: זך וישר פעלו; אך אם יאמר לערוך אויטא־דא־פע ולהעלות על המוקד ספרי ההשכלה הנמצאים בידי התלמידים, שלא ישרו בעיניו, אז ירע מאד לעשות והטיב לא ייטיב מאומה, כמו שהראה הנסיון... שפת הארץ נהוצה באמת לרב תלמידי הישיבה וכל תלמיד שכבר פקה את עיניו ומבין את נהיצותה ושוקד עליה — תבא עליו ברכה!

* *
*

אלה הם התקונים היותר נכבדים והיותר נהוצים שישיבת וואלאזין דורשת עתה, לפי דעתנו. ומי יתן ויצאו התקונים האלה לעולם המעשה; כי אמנם „לא הרבה ישיבות יש לנו כישיבת וואלאזין, ואולי היא היהידה

כי ישר בעיניו ליסד בבית האולפנא רבתי שבוואלאזין, שהיא ישיבה לבחורי ישראל, מחלקה מיוחדת לפרושים — כי כן הציע גם הרר״י — והיה האהל אהל התורה, אחד; וגם כסף מעט שלח הנצי״ב להרר״י להיות מוצא לההוצאות הדרושות בענין הזה ויואל הנצי״ב להשתדל בהקמת כנסית־הפרושים באהבתו הרבה להתורה והדעת, עד מקום שידו מגעת. — [1])

---

[1]) נמצאים בידי המון מכתבים כתובים בידי הגאון הגדול הנצי״ב נר״ו, ע״ד יסוד ישיבת הפרושים, ערוכים להמיסד הגאון ר׳ יצחק יעקב ריינעס הי״ו, ואני מוצא לנחוץ לתת פה תוצאות אחדות מאיזה מהם (אות באות מגוף המכתבים ולא ערבתי את לבי לשנות אפילו קוצו של יו״ד מסגנונו התורני וכו׳) לפי שהם מפיצים אור על כל מסתרי הישיבה ותולדותיה ובהם ימצא הסופר בדורות הבאים חומר לדברי ימי הישיבה הזאת ובפרט יראה בהם הלך המסבות והמעשים וכו׳.. והקורא ישפוט על הדברים הנדדים (שאינם נוגעים לגוף הענין) הבאים בהם לפעמים; וכדאי הוא הגאון הנצי״ב הי״ו שדבריו יראו אור כמו שהם. — ואלה תוצאות המכתבים:

א) ממכתבו מיום א׳ דסליחות תרל״ה:

„שנה טובה ומאושרת, בכל טוב מעוטרת, לכבוד ידיד ה׳ ועמו וידי״נ ש״ב הגאון כו׳ מו״ה יצחק יעקב ריינעס נ״י כו׳.

„מכתב מעכ״ת נ״י כפלים לתושי׳ הגיעני וראיתי לשמחת לבבי כי רוח מעכ״ת נ״י להגדיל תורה כנהר שוטף אשר יש בו כח לדחות המון סלעי נגף העומדים על דרך הקודש ורוח מלא כל אדם גדול כמש״כ הוא קול ה׳ הדופק על לבבו פתחי לי וגו׳. ועפ״י זה אדמה שעל מעכ״ת נ״י להקים דברו ולהחזיק בדעו ולא ירף עד הקימו בעזרת ה׳ עמו כי אמרתי בפי׳ מאמרם ז״ל (ב״ב די״ב) מיום שחרב בהמ״ק ניטלה נבואה מן הנביאים ולא ניטלה מן החכמים כו׳. לא שהחכמים המה נביאים ממש אלא ההתעוררות שבלבבם הוא מעין הנבואה וקול ה׳. וגם בעוד לא נפסקה נבואה מישראל היו כמה חכמים שלא זכו לנבואה ממש אלא לנבואה כזו. ואמרו חז״ל שנבואה זו לא ניטלה — מן החכמים. מעתה כמו שנביא ממש הי׳ מוזהר על הענין שהגיעו דבר ה׳ יותר מאשר נביאים וגדולי דורו, כך מעין זה אותו חכם שלבו דופק לתקן איזה ענין אע״ג שאין זה נבואה ממש, בכ״ז עליו להיות מתחזק אפי׳ אם ימצא דעותיו שונות וכדאי׳ בירו׳ נ׳ נדרים תהוה מגוי׳ ופעם נופל מחשבת שפלות הלב לאמר: מה אני ללבוש מדיו של גדולי הכלל במקום שיש גדולים ממני או להיפך: מה אני מחויב להיות מדובר בפי הבריות ולא רבים יתכנו לדון אותי לכ״ז, שכל מעשי לש״ש; על הסברים כאלה וכאלה המשיל המשורר הק׳ דבר האדם שקול ה׳ דופק בלבו לענות פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה, רחצתי את רגלי איככה אטנפם ואין מפרפין להכם כמי״ב. — ויוכל להיות שיהא נדמה בעיני מעכ״ת נ״י כסר כאשר כן באמת לפי הליכות עולם בקרב עם ה׳ בארה שעה; בכ״ז אל יתייאש מעשות תושי׳ ברצות ה׳ דרכו. והנני רגיל לפרש הכתוב בחבקוק עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים ויתפוצצו הררי עד שחו גבעות עולם, כי זה המקרא מדבר במ״ת ומפרש חמשה ענינים שגרם מ״ת לשנות בעולם ממה שהי׳ לפניו. וכל מליצה חידות זה הנביא מדבר באיזה ענין ידרוש בפ״ע ואכ״מ זולת בענין שאנו עומדים הוא המאמר שחו גבעות עולם היינו שלפני מ״ת הבא לעשות איזה ענין בעולם הי׳ מוכרח לחשוב מחשבות אם אין הענין גבוה ורם ממנו הלא טוב שלא להתחיל ולטפס על ההר אבל מבעת מ״ת והלאה אינו כן והעוסק בדבר מצוה מסייעין הרבה מן

צוארם ויעסקו בתורה?! ובאמת מצב אנשים כאלה רע ומר מאד: מבחר ימי נעוריהם שקדו על התורה בשקידה רבה, סבלו עני ומחסור בנפש שקטה בתקותם להגיע אל המטרה אשר הציבו להם, והיה כי ישאו להם נשים ובנים יולדו להם הם אנוסים להתרחק מתלמודם, להפרד מלמודיהם ולהתיאש ממטרתם: האברך כבר נעשה לאבי־משפחה, אשתו ובניו מבקשים לחם, הקבות מבקשות תפקידן ומה יעשה? בלב מלא יגון ראה הוא כי מטרתו ממנו והלאה; עיניו רואות וכלות, אך לא יוכל להושיע לו. בעל כרחו אנוס הוא לפנות ערף ללמודיו אשר בלה עליהם מבחר ימיו ולשלוח ידיו במסחר, ואעפ"י שאין לו בו ידיעת בית־רבו, וגם ממנו לא ימצא היה ידו. — הרעיון הנכבד הזה מלא הדרי לב הרר"י זה כמה; הוא אמר: „נחוץ בעתות הללו ליסד מקום מיוחד, ברשיון הממשלה אשר משם תצא תורה. שם יתקבצו אנשי לבב אשר חנֻנם ד' בכשרונות נעלים לעסוק בתורת ה' עד שיהיו ראוים ומוכשרים להתעטר בעטרת הרבנות וכתרה הולמתם לתפארת עדתם לנהל צאן קדשים על מבועי התורה והיראה. כמה אנשים שהיו ראוים לעלות בגרם המעלות ולהיות לאור עמם נעתקו משדי התורה בסבת העוני והמחסור כי אכף עליהם פיהם וכו'; וכמה הם אלה שקבלו על עצמם הרבנות בעודם בוסר להרבנות ושני בני עירם תקהינה על ידם! וכמה הם שהתאמצו [1]) להשיג הרבנות ע"י אמצעים מגונים ושפלים וכל הצוחה שצוחה עזרת הרבנות על זאת לא הועילה מאומה יען כי כל עוד שלא נשכיל לשרש המחלה הזאת משרשה לשוא תהיינה כל יגיעותינו. והתרופה היותר בטוחה להמחלה הזאת היא שיהיה להלומדים מקום לשבת על התורה ויחזיקו אותם ואת בני ביתם בכבוד" [2]).

אל המטרה הזאת קלע הרר"י בדבריו ובדרשותיו. ובראותו כי דבריו הנמרצים לא ישובו ריקם, כי אם עשו את אשר הפץ (להגדיל תורה ולהאדירה) ונכנסים ללב השומעים [3]) — התאזר עוז וברוחו הכביר החל להשתדל להוציא דבר הצעתו לפעלו ולבנות לתכלית זו בית מיוחד, בית נכון ונשא, כראוי. כשהציע את הרעיון הזה נענו לו רבים בראשם, ואחרים מגדולי הדור, אשר מצב תורתנו הקדושה השפל נגע עד לבם הבטיחו להרר"י להשתדל גם הם בזה ולהיות זרוע לו בבנין הבית הזה. הגאון ר' אלכסנדר משה לפידות הי"ו האב"ד בראססין הבטה הבטיה להשתדל בהקמת הכנסיה עד מקום שידו מגעת. והגאון הגדול הישיש ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (ד' יאריך ימיו ושנותיו), אחד מן השרידים היחידים בדור הזה שנוכל לקרוא עליהם כבעל ר' יהושע בן גמלא בשעתו: „ברם זכור שמם לטוב שאלמלא הם נשתכחה תורה מישראל" [4]), המרביץ תורה ברבים זה עשירות בשנים, שמח על הדבר הזה שמחה גדולה,

---

[1]) עבר במקום הזה...

[2]) עי' ב„פתח דבר" לס' הוהם תכנית חלק א' צד י"ז.

[3]) ע"י דבריו הנמרצים נוסדה אז בביהמ"ד היותר נכבד בווילנא, הוא „בית המדרש הישן", כנסיה קטנה של פרושים; עודנה שם עד היום הזה.

[4]) בבא בתרא כ"א.

ובצעדי און הלך הלוך וקרב למטרתו, לנסוע גם הוא ליאנישאק; שם קראו למו עוד אנשים נכבדים להועץ יחריו כדת מה לעשות בכדי להוציא את הרעיון לאויר עולם העשיה; אך לשוא היה כל עמל הגאון ר׳ יצחק יעקב ריינעס הי״ו ויגיעו, כי קמו לו לשטן מפריעים... לאחד מאוהביו כתב אז הרב ריינעס:

ב) ממכתבו מיום ג׳ לסדר אשר יברכך ה׳ תרל״ה:

„מכתב מעכ״ת נ״י וגם ספריו היקרים הגיעוני לשובע רצון כו׳. . ואשר רחש לבבו לעשות מסלות לעץ החיים ולהרים קרן תורה בעת התכנס וצור תעודה; הנה כל אשר הציע מעכ״ת נ״י בהשגותיו הק׳ ודעותיו המאושרים הכל כאשר לכל כאש עצור בעצמותי זה כמה שנים לחשוב מתי תבא לידי להקים חבורה של גדולי תורה אשר מפה יצאו להוראה ומאז הי׳ ה׳ בעזרי הכין בית התלמוד לתלפיות הכינותיו ע״ז האופן שיהא מקום לחברים אם ירחיב ה׳ הליכות הישיבה הק׳. אכן כל עמ׳י עד כה להרחיב רגלי המשולחים שי׳ לארץ מרחקים בכל אמצעי כח ע׳ לא עמדה לי כי אם לנצור תושי׳ בקרן בן שמנה כאשר עד כה. לכלכל לערך חמש עשרה זוגים תלמידי׳ בחורים גם לעת כזאת אשר עלה הוצאת הישיבה הק׳ כפלים ויותר משהי׳ לפני שנה שהגיעה לידי וגם הגבאים הרבו הוצאות מן הצד והדברים עתיקים וכו׳. ועתה אם הי׳ לי עצה לחסוף ולכנוס עוד איזה סך מסוים מדי שנה שנה לא הייתי מוצא מן הצד מאומה כי אם לחברים היושבים לפני ה׳ ומוכשרים לצאת להוראה בישראל כאשר יש גם עתה מעט כאלה כו׳. והנני מוכן לישא ולסבול עול משא ואם כי לא נעלם ממני מאמר חז״ל נוח לגדל לגיון א׳ מלהנהיג משרה על עשרה עטופי סדינין וגם כי ימי הזקנה משמשים ובאים ותשש כח הסבל; בכ״ז הנני מבין שהשעה צריכה לכך כי המקום מקודש ומסוגל לזה מכל מושבות ישראל ברוסלאנד יע״א ועלי להקים משא דבר ה׳ גם בזה האופן. ולא הייתי חדל להראות חשבון צדק מכל הכנסה והוצאה בזה, כאשר כן הנני נוהג בהליכות הישיבה הק׳ עד כה וה׳ המאזרני חיל עד כה הוא יוסיף וכו׳. אכן לפני מי אציע הענין ויקשיבו, נפלאה זאת ממני וגם ידעתי כי רחוק הוא ממני ביחוד כי יהיו מפריעים מפני הקנאה ואיה שוקל יוקר הענין נגד כובד הקנאה. וברוך השם שרזים אין דעתן של ב״א כו׳. והנני רגיל לפרש מאמר הנביא לעלי והבטתי צר מעון בכל אשר ייטיב את ישראל שהוא לשון קשה. ונראה, כאשר דרך המביט באהבה על איזה דבר רם ונשגב לפתוח עיניו בהרחבה ולהביט בנחת. משא״כ המביט בשנאה וקנאה ויוצר הענין תכהה עינו; הוא מביט בעינים צרות. וע״ז אמר הנביא לעלי הצדיק דבנין מעון שהוא בהמ״ק שיהי׳ לרגל חרבן משכן שילה אע״ג שהי׳ מעון הלז רם ונשגב מסילה ובבנינו הוטב לישראל בגלוי שכינה וברבוי נבואה מה שלא הי׳ כזה בשילה. והי׳ לעלי הצדיק לשמוח בבנין בהמ״ק וטובת ישראל; בכ״ז הבטתי צר על המעון בכל אשר ייטיב את ישראל. הוא יביט צר משום שהי׳ לעלי וזרעו קנאה על זרע צדוק הכהן כידוע. —

„עתה ידיד ה׳ אשר רוח אהבת התורה וקיומה נחה עליו בשפע, הוא לקוי דלופתקאי דאורייתא לעשות לזה מסלות לאלקינו ולתורתו ולו דעת, עצה ותושי׳, וה׳ יהי׳ בעזרו, וישחו לפניו גבעות עולם ועצה גדולות, ויקוים בו ברכת ס״ג ברוך אשר יקים את דברי התורה וגו׳. והנה לבבי ידמה ויצפה אשר לא יחדל מעכ״ת נ״י לכתוב שנית וכו׳ ולא ינוח ולא ישקוט גם בהעיר הרבה גאוני הדור הצדיקים יצ״ו; והרבה דברים עושים. אף כי דבר מעכ״ת נ״י היוצא מקירות לבבו לגוף אהבת התורה וחכמה, מבלי להתרשל ידיו עד הקימו אשר רחש לבבו לטוב. גם אני בעניי לא אמנע לסייעו כו׳. .״

והרב ריינעס נסע להרב לפירות, הכביר ממנו לימים, לעירו לראַססיין לקחת אתו דברים ולטכס עצה; אפס זה האחרון לא היה אז בביתו, כי ישב בעיר הקטנה יאנישאָק (פלך קאוונא) ויואל הרב ריינעס, אשר בזריזות נמרצה

השמים עד כי אין דבר גבוה מן היכולת וזוהי המליצה שחו גבעות עולם. — וביחוד קיום התורה בישראל. אמרו חז"ל במ' בב"ב אר"ל ארון וכרובים אינו מן המדה ולא נכנס בה עמידת הארון אלא במדת הבית, אם לא להראות לישראל דקיום התורה שהוא הארון וקיום ישראל בעמים בהשגחת ה' עליהם שע"ז מראין הכרובים. כי דברים אלו אין דעת אנושי תופס היאך המה נעשים והיאך התורה עומדת בישראל והיאך ישראל עומדין בעמים. — ואחר כ"ז הנני בברכה מלב רצוף אהבה וגם הומה אחריו לשפל קול תורה בקרב ישראל. יוסיף ה' להעיר את השרידים אשר הוא קורא בישראל לסייע את מעכ"ת נ"י לסול מסלות לבני העומדים לפני ה' בלילות בשקידת התורה שימצאו יקום לרגליהם בקרן בן שמן תחת עץ החיים שנטע אביר הרועים הגאון מהרי"ח זצ"ל ויזכה מעכ"ת נ"י שיתגלגל ע"י זכות הרבים ודבריו יפעלו יעשו פרי ורביבים, והי' בכלל מאירים ככוכבים.

„עתה אשר דרשני מעכ"ת נ"י בעצה באיזה ענינים, הנני להעיר שמן דבר. בגליל ליטא יציע מעכ"ת נ"י דעותיו לפני הגאון וצדיק מבריסק ולפני הגאון מביאליסטאק נ"י כי המה ג"כ ממוקירי הישיבה הק' ויודעים סגולתה. ובגליל זאמוט הלא ידע את הגאון מאביין נ"י. — וכן הקשבתי אשר נדבר בזה את הגאון ר"מ האב"ד מבוסק נ"י ומעכ"ת יתכם עוד. — בראשית הליכות הענין חשבנו בעצה שיותר יתכן לעשות מזה העסק קופה ש"ל בפ"ע איזה סך מסוים ביחוד עבור אנשים שהתורה מתקיימת בידם, ומוכשרים לצאת להוראה וכאשר יהי' קופה בפ"ע מן הישיבה הק' אזי יהא ראוי למנות איזה גאון סמוך לפה אשר יהא כל הכנסת אותה קופה והוצאותיו והליכותיו נעשים בדעת בינו. וזה רצוני וגם היא תפארת מן האדם וכבר הסתגר בקמייתא ומי זוטר מש"כ בפי' המשניות להרמב"ם ז"ל בפ"א דאבות במשנה ואל תתודע כו' יעוין מר עליהם. אבל מה נעשה וא"א לשנות הנהגה והדרך הכבושה מלפני. וגם אני הנני הולך בה זה עשרים ושתים שנה בעזרתו ית'. אבל ענין מחדש יש להעמיד בסדר אחר. ומאחר שכן, מוכרח להיות משולח מיוחד לזה. והוא ידלג על ההרים ביחוד היינו על מקומות הגבוהים בלוית מכתבים מגאוני הזמן ה' עליהם יחיו. והמה יפרשו כי הוא לבד עיקר הישיבה הק' אשר גם היא נחוצה מאד לבחורי חמד לעת כזאת, וחלילה להקטינה ולהצעיר הילה, כאשר חשבו כמה. ויכול אני להביא לו המונה אשר החוק החדש *) כמו שגרם הריסות מקומות הרבה מלמוד בחורים עיון התלמוד, ככה העלה קרן בן שמנה להרבות בה פליטת בחורי חמד אשר עוד לבבם עם אל ויתרה נלבבם להוסיף לקח כאשר מתייאשים מלהכנס עד עבור כ"א שנים ומתחזקים להשקיע דעתם בתלמוד ופוסקים, ולבבם סמוך בכחה של תורה שתגין עליהם ביום שידובר בם. — אותו המשולח יהי' באופן שלא יחשב להיות משולח קבוע אלא עדי ימצא סך מסוים על פנקסו נדבות גדולות, וראוי שיהי' גדול בתורה ובדעת להיות לוקח נפשות כו' ואחר שיסייע הקב"ה ע"י לעשות מקור נפתח לבית התלמוד לפני גדולי תורה יצ"ו אזי נחשוב סדרים בזה ולא יהי' למשא עלי לבוא למקום אחר להתיישב כו'. וחפץ ה' בידו יצליח לעשות גדולות בישראל וכו'..."

*) כונתו לחק־הצבא החדש ברוסיא, שיצא בשנת 1873.

השתדלתי לזה בכל כחי; ועתה — הנני מתאמץ להשיג שקוי־השֵנה לשתות ולהיות כאחד הישנים לבלי הרגיש הכאב הנורא". אך בעוד הררי"י דואג ופונה את לבו ליאש מכל תקוה, והנה נודע לו לשמחת לבבו כי לא זרע דבריו על צחיח סלע, ויגיעתו לא לריק היתה. כי לקול דבריו הנמרצים אשר דבר בהיותו ביאנישאָק (מקום שם נועדו הוא והרב לפידות לטכס עצה) התעורר איש אחד, „בעה"ב בינוני" אבל ירא אלהים באמת, איש החפץ בכל לבו בהרמת קרן התורה, ר' ש. י. שמו, ורוח לבשה אותו וילך ברלינה לאָחיו הנכבד ה' י—ף ה—ם, לעוררו לתת ידו להקמת בית מדרש לפרושים והפצו הצליח בידו כי מלבד שהוא, ה' י—ף ה—ם, בעצמו התנדב לתת לצורך זה סכום מסים (מאה רו"כ) מדי שנה בשנה, עוד עלתה בידו להטות את לב הגביר ר' עובדיה ל—ן (איש עשיר ונדיב ומצוין, ירא והרד לדבר ד', אחד מטובי אחינו בברלין אז) לתת נדבה הגונה (ששה אלפים ר"ט) לתכלית זו — „להיות הכסף קרן קימת ומפרותיו יחזיקו ידי לומדי תורה שישבו במקום המיוחד לזה עד שימלאו כרסם בש"ס ופוסקים ויהיו ראוים לשבת על כסא ההוראה" —. לב המיסד הרב ריינעס פחד ורחב בראותו כי סוף סוף עמדה לו השתדלותו הרבה ועמלו הגדול להוציא מחשבתו הטובה והרצויה לפועל, כי ברוחו הכביר העשוי לבלי חת התגבר על כל המכשולים ויהגה כל ההתהתים ואבני הנגף מדרך הקדש. בעיני רוחו כבר ראה את המטרה אשר קלע אליה — וישמח לבו; אך פתאם והנה בא השטן להתיצב על בני האלהים. אחרים מן המשתדלים בראותם כי „נפתח מקור לכסף" החלו לעשות מעשים בלתי מהוגנים וכונתם היתה — להסב פני הדבר באופן שהמיסדים האמתים יהיו אנוסים לנער הצנם ממנה. . [1])

---

[1]) כי הנה אז נתעוררה השאלה: את מי למנות לראש על ישיבת הפרושים שתוסד בוואלאזין; והיה עצת הררי"י ריינעס והרלא"מ לפידות למנות לראש את הגאון הנצי"ב (ובאמת מי כמוהו ראוי ומוכשר לכהונה זו ?) ועל ידו את הרב ר' ח. ה. פ. למנהל. והנצי"ב כתב אז להרלא"מ (במכתבו אליו מיום א' י"א שבט תרל"ו) כדברים האלה:

ה) „. . מכתב מעכ"ת נ"י מק' יאניסאק הגיעני בעש"ק והנני להודו יחל על התעוררותו הטובה להשתתף את הגאב"ד דק' שווינצאן נ"י לעשות מסלות חדשות לבית התלמוד הישיבה הק' פה"ק וואלאזין וכו'. וע"י טובים השנים כמו"ב יש תקוה לאחרית טוב ולא יצא תקלה ומכשול מת"י ויקוים בהם ברכת ה"ג: ברוך אשר יקים את דברי התורה.

„ואשר רחש לב רבים מיח"ם דק' הנ"ל כי אם יתכונן הדבר על מצב נכון ויערך לזה ממונה ומשגיח מוציא ומביא לבל יתערב בקופת הישיבה הק'. ע"כ אולי נכון יהי' למנות ע"ז את כבוד הה"ג מ' ח. ה. שי' למען תהי' לו משרה כבודה בעירו. ושואל מעכ"ת נ"י ממני לגלגל דבר במשפט. לזה למען תוה"ק הנני להשיב א"נ אם כוונת מעכ"ת נ"י שיהי' הרב רח"ה שי' ממונה ומשגיח ע"ז הענין יחד עמדי ועל דעת בנינו באופנים שירצו מעכ"ת נ"י לאשר שיתכונן בעזרתו ית"ש. הנני מוכן לקבל את הרב רח"ה נ"י בחברתי בלא לב ולב ובאמונה לא הייתי חדל להתערב עמו בכלל הישיבה הק' ג"כ לולא שהוא מרחיק עצמו ממני למען לתפוס את הנוהים אחריו בלבם, לחשוב עלי תועה כי אני מרחיקו. . . ואם עולה ע"ד שיהי' הרב רח"ה נ"י לבדו המוציא והמביא ולא יהי' לי דבר בזה בעומק הענין; הוא מן הנמנע, באשר יהי' בזה

״דומה אני עתה לאיש שנפצע פצע גדול באחד מאבריו: בתחלה יבקש תרופות לרפאות הפצע; אולם בראותו כי קצרו ידי הרופאים לגהות מזור ובהכרח לחתוך האבר ישתה שקוי השנה למען לא ירגיש כאב החתוך; כן אנכי, כל עוד שדמיתי כי יש עוד תרופה לרפא מחלת עמנו להעלות מזור ותרופה לאבריה הפצועים

ג) מיום א׳ ז׳ כסליו תרל״ו:

״.. בעיקר הענין כבר נגלו לפני מעכ״ת נ״י הגיוני׳ לבבי, כמה הנני הומה להקים הענין הנשגב אשר רחש לבב מעכ״ת נ״י וכמה אני חפץ ומוכרח להראות כעומד מרחוק ולקבל מבא הענין אם יגזור האל הטוב רק כבור לעול וכחמור למשא מבלי תוספת כבוד המדומה ומקום לחשדות כנהוג והכל גלוי ומבואר לפני כתר״ה נ״י.. והנה הדבר מובן שתחלה ביאה ויציאה בענין נדרש להוצאה ורואה אנכי כי חובה להאציל מקופת הישיבה הק׳ בכדי העמדה על סף הענין; ע״כ הגדתי בזה לכתר״ה נ״י אשר בהיותו בוו—נא אי״ה יקבל כו׳ חמש ועשרים רו״כ. . .״

ד) מיום עש״ק כ״ב מנ״א תר״ם:

״מכתב מעכ״ת נ״י ע״י הרב וכו׳ מ׳ צבי כלב נ״י הגיעני והאחרתי עד כה מלהשיב כי הוחלתי עדי יהי׳ לי מענה למעכ״ת נ״י ע״ד נסיעת הרב הנ״ל. והנה בהיותו פה כשבועים ימים ונדברנו בענין ראינו כי איננו בלוה אלינו מדעת משלחיו; ואחר שכן, ניתן להבין כי את אשר יהי׳ לרצון לפניהם יקובל ואת הטוב לבית התלמוד הק׳ דפה״ק לא יקובל על דעתם. ע״כ לא נכנסנו בטיכוס עמו בהליכות הענין ונסע מזה והיו הדברים כי יבא מי מראשי המדברים לוו—נא ויודיעו לי ואבא גם אנכי ונבא בעומק הענין. אכן עברו ירח ימים — ואין דבר; ומבין אני גם ע״י מכתב שהגיע לידי כי אין בדעתם לחוש להישיבה כלל ורצונם לשלוח משולחים בזאמוט לעשות מעמדות לענין החדש לכלכל נשי האנשים היושבים לפני ה׳ בקאוונא. ואני בעניי אם כי יש לי לחוש שלא תהי פעולה זו לרועץ לפעלה צדקה להייס בית התלמוד דפה״ק; והאף כי אדע אני אשר הגאון האב״ד דקאוונא שליט״א לא חפץ בזאת ח״ו; בכ״ז באי כחו והשליטים על דעתם ישפוטו כי זהו התכלית הנרצה; בכ״ז הנני רואה כי אין טוב יותר משתיקה. והי׳ ההפך למען צדקו לגמור ד״א כל הורה זו וגם להרים קרנה הוא ית׳ יעיר בצדק לב אנשי המעלה, המשכילים על אותה סגולה, וגם על דרכי הזמן המתהכם להרוס שתות, אבני פנה ומוסדות לתורה ע״י מהרסה מרחוק.. הן המה יבינו משפט מה ואיך לעשות ולא יתחלל ש״ש על ידי ח״ו להשוב עלי כי הנני מדבר לעצמי ומעכת״ר נ״י המתחיל לשלוח פארות דבריו היוצאים מלב רצוף אהבת התורה וקיומה הוא יקח וגם ימצא לו מועד לשקול הענין באבן שלמה. . והמקום ית׳ יהיה בעזרנו לשמור הסגולה במקומה. . .״

*

(גם אלו מכתבי הגאון הנצי״ב ה״ו, המדברים בענין זה, שמורים אתנו, ועתידים לראות אור לעת מצוא).

*

וכשהיה עם לבב הרבי״י רייגעס לנסוע לזאמוט להתראות פנים את בחורי הרבנים בגליל זה, לעוררם לתת ידם ליסוד כנסית הפרושים, כתב הנצי״ב גם להם מכתבים לזרזם להשתתף אתו ״לעשות פעלים לתורה בישראל. . .״

נוסף לזה העבירו קול כי הגאון הגדול והמפורסם, הישיש ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאָר הי״ו האבד״ק קאָוונא מפקח על ישיבת הפרושים, ושמו של הגאון הזה שנקרא עליה משך על הישיבה הוט של הן והסד והרים קרנה בכבוד בעיני הבריות.

ישיבת הפרושים נוסדה בעיר קאָוונא בפרוָר סלאָבאָדקאַ, ולראש הישיבה התנשא הרב ר׳ יצחק בלאזער, ולרגל השנוי הזה שָנו גם מטרת הישיבה, תכליתה וערכה שנוי גדול כמו שיוָכח הקורא להלן.

II.

מן הדברים אהדים שדברנו על אדות „ישיבת הפרושים בקאָוונא״ במקום אחר בזכרנו אותה בדרך אגב [1]) למדו קוראינו, כפי ששמענו, לדעת כי לדעתנו „הישיבה הזאת טובה היתה שלא נבראה משנבראה״ — מה שלא דמינו ולא עלתה על לבנו. להקוראים האלה, שגלו פנים שלא כהלכה בדברינו, אנחנו אומרים: שגיתם בדעתנו; הישיבה הזאה קרובה ללבנו מאד ולא בשביל שמיסדה הראשון אָב הוא לכותב דברים האלה, אלא מפני שבאמת היא פנת יקרת בהומת היהדות. אבל אהבתנו אליה, כאל ישיבה שבכל אופן לומדים בה תורה, לא קלקלה שורת מַבָּטנו עליה. . . ובפה מלא נאמר כי הישיבה הזאת בצורתה עתה פרועה לשמצה, וצריכה תקונים גדולים.

תכלית התיסדות ישיבת קאָוונא (או יותר נכון: כנסית „הפרושים״, כי אמנם על דעת המיסד לא עלה אז כלל לבנותה — ללא אמת — „ישיבה״ לקבעה בקאָוונא) היתה — כמו שהראו הקוראים בפרק הראשון — לתת היכולת ביד בני העניים שהובאו בעול הוי משפחה (בלומר רהיים על צוארם) בגלל העול הזה אנוסים הם לפרוש מתלמודם ולצאת מתוך ד׳ אמות של הלכה לעולם המסחר וכו׳ — לתת היכולת בידם להגית בתירת ד׳ בדעה צלולה מיושבת ולהגיע אל מטרתם: קופת כנסית־הפרושים תכלכל את נשי הפרושים וילדיהם בכבוד, כדי הספקתם; והם, הפרושים, אשר להמם נתָן מיטיהם אמנים, ישבו ויעסקו כל היום בתורה עד שימלאו כרסם בש״ס ופ למען יהיו רבנים מומחים ומובהקים הראוים לאותה איצטלא, הרבנות לא תהיה בּסר ושני קהלות ישראל לא תקהינה עוד והמסחר ברבנות, זה המסחר השפל ומגונה אשר כבר צוהו עליו קמאי דקמאי ולא אשגהי בהו [2]) יהדל גם הוא.

זאת היתה מטרת יסוד כנסית הפרושים ותכליתה.

ומה אנהנו רואים בה עתה? אוי לנו אם נאמר ואוי לנו אם לא נאמר: צלמות ולא סדרים!. . . [3])

---

[1]) כאשר מאמרנו „שאלת הרבנות ופתרונה בזמן הזה״ בכנסת ישראל ספר שני (צד 106).

[2]) ידועה תקנת חכמים שתקנו גאוני ישראל ביריד גראָמניץ בלובלין בועד של ד׳ ארצות בענין הזה והיך לא הועילה. . .

[3]) עם כל חפצי לבלי לדבר ב ג נ ו ת ה של ישיבת הפרושים, שהרי סוף סוף היא כנסיה של לומדי־תורה, מוכרח אני להעתיק פה דברים אחדים מן המאמר „פרשת דבר הפרושים״

ובראות זאת המיסד הראשון הררי"י הי"ו, כי יש בין המשתדלים אנשים העודרים בלב ולב שכל כונתם אינה אלא לטובתם ולהנאתם ולכבוד עצמם הם דורשים רפו ידיו מאד ויחדל מעסוק בזה, ויעזוב את הרעיון היקר (יסוד כנסיה גדולה של פרושים גדולי תורה לכלכל אותם ואת בני ביתם בכבוד למען יוכלו להגות בתורה עד שיגיעו למטרתם בלי מפריעים), את משאת נפשו בפחי נפש [1]).

אז בא ענין הפרושים ליד הרב הגאון ר' יצחק בלאזער נ"י (שהיה רב לעדת ישראל בסטר. פטרסבורג) ונדבתו של הנדיב ל—ן נמסרה תחת רשותו. מי בהר בו? ומדוע בחרו רק בו? על השאלות האלו לא מצאתי תשובה נכונה. וכפי הנראה שם ה' לא—אן עינו בהרב בלאזער לפי שהוא תלמידו של הגאון הנעלה ר' ישראל מסאלאנט זצ"ל, שהיה השוב ויקר מאד בעיני הנדיב;

שתי ישיבות נפרדות לגמרי בדעות מנהיגיהם ומה גם שידוע שהרח"ה נ"י ידוע חולי ומכאוב ר"ל וא"א לשאת המשא לבדו לא בפנים לסבול רוח החברים הקשה" ולא מבחוץ להיות נדבר אל המקום שהענין ישאנו ואם יקח א' מנשיו או מי ומי להיות משגיח ומוציא ומביא במקומו הלא ירבה הקלקלה בתוך ד"א של הלכה זו וגם בחוץ בקרב עושי צדקה אולי ימשיכו משאת הצדקה לכאן ואלה ישאו לכאן. ולא אכחד ממעכ"ת נ"י שאם רבים מיח"ם דק' יאנישאק חשבו מחשבות כאלו בצדק באשר אין להם השגה ברורה בהליכות ישיבה וכמה קשה לעמוד ברוח תלמידים וחברים ואף כי במקום שנוי דעות וגם כי אין מכירין אותי ולא את הרב רח"ה נ"י כי אם עפ"י שמועה ממשולחי אה"ק האוכלים אותי בכל פה דובר נבלה. אמנם על מעכ"ת נ"י אני תמה הלא ידע כמעט הכל ויותר ממה שאני מפרש על חכמתו הרחבה להתבונן ולהזהר שלא יהי' בנין כדי לסתור ח"ו. — אך כפלני בתנאי כן אם ירצה הרב רח"ה נ"י לכוף דעתו ולהיות עמדי בענין שיקרא גם שמו ע"ז ויפא גם הוא דעו והשגחתו כמוני הנני לטובת הרח"ה נ"י ולהפיס דעתי האף כי מעט שיש לי לקוות שיהי' הוא לעזר במשא החברים כאשר שי' לי לקוות מגדול א' מבחוץ וסמוך לפה אשר לו עוז לעשות בענין ג"כ; בכ"ז עלי לפנות מקום להרח"ה נ"י..."

ובמכתבו להררי"י מיום הנ"ל הנצי"ב כותב:

"... אב באמת הדבר נאה ומתקבל לחוס לטובת הרב רח"ה נ"י אם אפשר בכ"ז יהי' נזהרים שלא יהא זה בפרט יסוד לבנין אשר המה מחשבים לבנות מצורף לבית התלמוד ולא ידברו בזה הפרט אלא בדרך אפשר כי איך נוכל להחליט ענין על איש אשר רוח קנאה של אי רצון עוררתו ואשר רתו בענין המדמה כי עי"ז הרעיון יקל מאד ע"י גדולי משפחתו לבצע מחשבותיהם אין זה כי אם ע"י שישלו הכנסות הישיבה הק' לישיבה חדשה שיהא נקרא שמו של הרח"ם שי' עליה. חכמים וגאונים ה' עליהם יהיו. הזהרו בדבריכם ואל תתנו מקום לרדות ח"ו..."

כן דרש הנצי"ב, וכל איש ישר יודה כי צדקו דבריו מאד; אך "הבריות המשונות והמגונות" שמלאו פה מקום לצוד דגים במים עכורים עשו מעשים למרות עיני הנצי"ב, ויהרסו את הבנין אשר בנה המיסד בזעת אפו...

[1]) "הנני רואה ויודע לב מעכ"ת נ"י — כתב אז הנצי"ב להררי"י רייגעס הי"ו — אשר הוא ער, ונפשו הק' נכספה לעשות בזה הענין דברים העומדים ברומו של עולם התקון. אמנם בעוה"ר עוד לא עלה בידו מאומה ומחשבותיו המסולאים להקיץ נרדמים כלואים ונרדמים המה בהבין עוזו בד"א של הלכה..."

לרבנים" והוא קברניטה; ואולם באמת הוא — „טלית שאולה". אין אנחנו דנים פה מה היה ערך הישיבה אלו היה הגאון הזה באמת המנהל והמורה; אבל רק זאת נאמר כי (כפי מה שנודע לנו ממקור נאמן) הגריא"ס איננו יודע כלל מכל הנעשה בישיבה הזאת, זולתי להתום ידו על מכתבי־הקבלה השלוחים לכל העוסקים בגבית הנדבות על הישיבה בערי ישראל; אבל בפנימיותה של הישיבה איננו יודע מאומה, „והעוסקים בצרכי צבור באמונה" לקחו להם שם הגריא"ס רק כאבן־מושכת למשוך אליה לב המנדבים התלוי בכיס... מיום שנוסדה הישיבה הזאת עד היום הזה עוד לא הרצה הגריא"ס שעור לפני הפרושים אפילו פעם אחת! ודבר זה גלוי וידוע לכל מי שיודע מסתרי הישיבה איך נשתלשל הדבר שהגריא"ס ההל לנענע בראשו... והעוסקים בהישיבה בקראם שם הגריא"ס עליה שלא בצדק, קיימו מה שאמרו ז"ל: אם בקשת להתנק תלה עצמך באילן גדול! וכבר העיד אחד הסופרים במכה"ע לאמר: „אך עתה נוכחתי לדעת כי לא דובים ולא יער. כי הרב ר"י בלאזער הוא קברניטה של הישיבה הזאת, הוא המיסד (sic!!) והוא העוסק בה הוא המנהל והוא המשגיח ושמו של הרריא"ס נ"י אינו אלא כטלית שאולה וכאילן גדול!"

כי ע"כ הלילה לנו לתלות אשם כל הפרעות שבישיבת קאוונא [1]) בראש הגאון מהריא"ס הי"ו והוא וכסאו נקיים.

.III

המגרעות שבישיבת קאוונא, כמו שנראה גלוי לעין כל המתבונן עליה בשום לב, הן לשמחת נפשנו, הסרונים שיוכלו להמנות.

*

לדאבון לבנו רואים אנחנו באספקלריא כי המאמר „עתידה תורה שתשתכח מישראל" — זאת הבשורה הרעה שנתבשרו אבותינו בשעה שנאמר להם: והיה כי יאמרו אליכם בניכם כו' [2]) — המאמר המעציב לב כל בעל לב עברי ומהולל נפש כל בעל נפש טהורה הולך ומתקיים בימינו אלה! המתחקה על שרשי השתלשלות תורתנו בעתים שונות יתעצב אל לבו בראותו כי ירדה

---

[1]) בקראי לקבוץ הפרושים בקאוונא בשם „ישיבה" הנני סומך רק על ההרגל, אבל כשאני לעצמי נפשי יודעת מאד כי השם הזה איננו נאה ויאה לה כלל. הן אמנם, גם בישיבת וואלאזין אין צורה מסוימה; גם היא, אם נמנה את עומק הדין ונהדור לעומק ולפנימיות כוונת המלה הזאת לפי המובן שהורגלו בו מעולם, רחוקה מעט מ„ישיבה"; אבל בכ"ז הלא יש בה צורה כל שהיא, הר"מ קורא שעורו והתלמידים ילמדו בבית אחד ויש בה אחד המאחד ומאגד אותם; ואולם קאוונא, שיש בה רק איזה קבוץ אברכים, איזה מנינים פרושים הנפוצים בכל בתי המדרשים והקלויזין כצאן על ההרים, זה יושב בזויה זו ומזמר גמרא וזה בזוית זו והוגה „מוסר", ואין להם לא ראש ולא „מגיד שעור", לא מנהל ולא מורה — הלזה ישיבה תקראו ?? אומנם — לא השם הוא העיקר.

[2]) מכילתא פ' בא.

המשולחים הסובבים כל הא״ין לאסוף כסף על „ישיבת קאָוונא” אומרים כי הגאון הגדול ר׳ יצחק אלחנן ספעקטאר נ״י מקאָוונא הוא הוא שיסד ה„כנסיה

„המליץ לשנת 1884 נומר 89) לפי שהכותב הוא אחד מבני העיר קאוונא ונהירין ליה שבילי הישיבה כשבילי עירו וגם חתם את שמו מפורש על מאמרו, ונכרים דברי אמת. — ואלה דבריו:

„הפרושים אשר בעירנו ביניהם נשואים ובלתי נשואים, העומדים תחת דגל ר׳ יצחק בלאזער יחלקו בכלל לשני מינים, לפרושים אזרחים ולסתם פרושים, מלבד הבלתי נשואים שהמה כולם ממין השני. הפרושים האזרחים המה הפרושים אשר כבר נושבו בעירנו, והם אינם לומדים כלום — מלבד פרט קטן מהם — רק יספרו וימנו את אבני מרצפת העיר או ימדו בצעדם את בית־מוסר (מוסר־שטיבעל בלע״ז) אשר למו, מאה פעמים ואחת בכל שעה ויזמרו משכיל איזה תיבות מספרי מוסר. ממין הזה המה גם המשולחים אשר מספרם כפי ששמעתי חמשה עשר וכל אחד מהם מקבל שכרו בגלוי ט״ו רו״כ לשבוע ובסתר... אך אין לי עסק בנסתרות! המין השני הם הפרושים סתם, נשואים ובחורים, היושבים בבתי המדרשות אשר בעיר בכלל ובפרור סלאבאדקא בפרט והוגים בתלמוד, בפוסקים, וספרי מוסר, ורבים מהם הנותנים את היתרון ללמוד ספרי מוסר על למוד התלמוד ומבלים את רוב זמנם בעיון תפלה ובשאר עניני חסידות, פרישות ונקיות. רב הפרושים משני המינים מהדרים להתפלל במנין שכולו פרושים בלי התערובות איש זר ביניהם. וגם פרחי הפרושים, ר״ל הבחורים מחקים את מעשיהם ועושים להם בפני עצמם מנין שכולו פרחים וכבר קרה פעמים רבות שבאמצע תפלתם בא איש זר הביתה ויחפוץ להתפלל אתם יען כי אחר זמן התפלה בצבור בבית תפלה אחר ויפסיקו מתפלתם או האיצו באיש הבא לצאת מעל פניהם או שהמה יצאו משם ויעזבוהו לנפשו. — — — ואחרי כל זה לא יפלא אם השתגע אחד מהם ויצו ויבנו לו בית חדש ויקיפוהו בגדר גבוה ובתוך הבית בפנה הכין לו „מקוה” מים חיים למען יוכל לטבול בהם יום יום. בקיר אשר בבית הכין לו שני חורים האחד למאכלי בשר ומשנהו למאכלי חלב והוא קבל על עצמו לשבת גלמוד בתוך הבית המשם שנים רצופות מבלי לצאת ממנו החוצה ומבלי שיבא אליו אף אחד מקרובי הקרובים ואת אכלו יגישו לו דרך שני החורים. על זאת התעוררו נכבדי עירנו ויסירו את גדרו והנהו נאלץ עתה למורת רוחו לצאת פעם בפעם מכלאו אשר הכין לו. מעשים זרים כאלה וכאלה יעשו הפרושים בעירנו.— חכמה ולשון אינם יודעים ואינם לומדים ולא עוד אלא שמתאמצים המה בכל אשר השיג ידם לבער את הלמודים האלה מקרב עדתם ולו היתה הרשות בידם כי אז כרתו את כל המשכילים בספרי השכלה וילהטום כאש, כי מורדי אור כמוהם עוד לא היו בישראל מאז היותו לגוי עד היום הזה!... ואם מהם יקומו רבנים בישראל נקל לנו לתאר בנפשנו את החשכה האיומה את המחלוקות והמהלומות אשר תהיינה בערי מושבותיהם. — — — בין הפרושים אשר בעירנו ישנם גם כאלה אשר לא ילמדו על מנת להיות רבנים, כי מה להם לבקש משרה אחרת אם כבר השיגו את מטרתם, את ארוחתם וכל צרכיהם יתנו להם וגם סך מסוים מדי שבוע בשבוע לשלוח לנשותיהם. ולמען קיים את המין האנושי הנה נוסעים פעם אחת או פעמים בשנה לביתם ואח״כ ישובו אל בית מקלטם ואלה אשר יצרם מתגבר עליהם המציאו תחבולה חדשה ויביאו גם את נשותיהם גם את טפיהם הנה ויתישבו פה והמה ישארו פרושים נצחיים. ואם תאמרו: היש לכסף מוצא?... על זאת אשיבכם: האם אין כסף לישראל?!..”

מן הדברים האלה (באני אמנם לא אקן עדותו עליהם) נקל להקורא לקנות לו מושג מישיבת הפרושים ותכונתה בימים האלה.

העוזבים בית הוריהם ובעלי אשה העוזבים אבות הותניהם ופורשים מנשותיהם".
ולא עוד אלא שהיו ימים שלא הרהיב איש מהניכי ישיבות אחרות לבקש לו „סמיכות־רבנות" בטרם עשה שנה או שנתים בישיבת איישישאק (ובאמת יצאו ממנה הרבה רבנים גאונים, שהיו למאורות ברקיע היהדות); ובכ"ז לא תשלח משולחים ולא קבעה מעולם נדבות מערים אחרות ולא הרעישה ארץ ושמים, כי יושבי העיר בעצמם מספיקים לתלמידים־הפרושים את כל צרכיהם ומאכילים אותם על שלחנם בית איש יומו וכל בע"ב, כל בעל מלאכה וכל שכיר יום יפרוש ליושבים לפני ד' לחם עניו" — ואם באיישישאק הקטנה והעניה כך, בקאוונא הגדולה והעשירה על אחת כמה וכמה! ואם איפא כן, מה נחיצות יש לשלוח משולחים בכל קצוי ארץ להוציא הפרוטה האחרונה מכים אחינו העניים, האובדים והנדחים? ומה לנו לאסוף עשירות אלפי רו"כ לשנה — האם בשביל אותם ארבעה וחמשה מנינים פרושים הלוקחים חלקם רובל, רובל והצי או שני רובל, לכל היותר, לשבוע אשר „לא יעלה ולא יוריד"? ומה יתרון לקאוונא על עיר אחרת? אלו הציע הגאון ר' יצחק אלהנן נ"י איזה שעור בתלמוד ופוסקים לפני הפרושים, אז אולי אמרנו: נחוץ להפרושים לשבת בקאוונא לשמוע שעורו של רבה (— ולענין השבון הכסף אין זה נ"מ —); אבל הלא ידענו כי הגאון הזה לא נסה מעולם לקרוא איזה שעור לפני הפרושים וכל עניניהם זרים לו, והאברכים לומדים כל אחד בפ"ע; א"כ מה איכפת לנו אם הפרושים יהגו בתורה באיישישאק או בעיר אחרת, ולא בקאוונא?

לתת היכלת ביד כל „פרוש"־תורני לעסוק רק בתורה כל היום ברעה צלולה ובלי דאגה, לעשותו הפשי מכל דאגות הזמן וטרדותיו: זאת היתה מטרת ישיבת הפרושים בהוסדה, ועלינו לשמור אותה! וע"כ על קופת הישיבה לבלי לקפוץ ידה ולתת לכל פרוש הגון אשר ברכה בו כל צרכי ביתו לפי ראות עיניה: ארבעה חמשה וגם ששה רו"כ לשבוע, באופן שיוכל הפרוש להגות רק בתורה ולהגיע אל מטרתו מבלי מפריעים מצד ביתו...

ב) הדבר שהפרושים מצפים לשלחן אחרים, כלומר: שאוכלים על שלחן „בעה"ב" בית איש יומו — רע מאד וקלקלה גדולה כרוכה בעקבותיו. כל איש היודע תכונת הנפש וכהותיה, כל איש היודע להרור בהלך־נפש ובמהבא הרוח יודע עד כמה שארוחה כזאת משפלת רגשות האוכל! הפרושים, אשר רבים מהם יעשו רבנים, שבאכלם להם הסד כזה הם מאבדים בידיהם עז רוחם, טובעים רגשותיהם ומשחיתים תכונתם, מקלקלים בדרך זה את הרבנות קלקול גדול.. לזאת נחוץ מאד לבנות בית מיוחד להפרושים, שם ינוחו מעמלם ושם יאכלו ארוחתם מאשר תכין להם הנהגת הבית, וכל האנשים המאכילים פרושים על שלחנם יתנו הלקם בכסף להבית; וא"כ יהיה „זה נהנה וזה לא הסר" — רק מעט, וכנגד התועלת הרב שיצא מזה — מאומה.

ג) מלבד הפרושים הלומדים בקאוונא ובסלאָבאָדקא (הר הוא). רבים הם הנפוצים בערים אחרות וגם הם על הפרושים יִמָנו וגם הם יקחו חלקם בכסף הקופה—וזה לא יתכן. כנסית הפרושים צריכה שתהי' במקום אחד ולהתנהג בסדרים קבועים ורק אז תעשה פרי. לכן נחוץ לעשות להק כי כל הפרושים יִוָעדו רק

התורה בזמננו עשר מעלות אחורנית במעלות אשר עמדה עליהן לפני שלשה וארבעה דורות; רואה הוא כי הימים הטובים שבהם נמשלו ישראל לדגים: „מה דגים הללו גדלין במים כיון שיורדה טפה אחת מלמעלה מקבלים אותה בצמאון כמו שלא טעמו טעם מים מימיהם, כך הן ישראל גדלין במים, בתורה, כיון שהם שומעין דבר הידוש מן התורה הן מקבלים אותו בצמאון כמו שלא טעמו דבר תורה מימיהן" [1]) הימים הטובים האלה כבר עברו ואינם עוד! עתה מעטו וישחו לומדי תורה, הוגי־תלמוד בכל עיר ועיר מתי מספך הם, והתורה מונחת בקרן זויות! עתה — עת לעשות לד'. . . [2]) כנסיה של פרושים תורנים מובהקים אשר ישימו לילה כיום להגות בתורת ד' יש בכחה להרים את התורה משפל מצבה ולהעמידנה על בסיס קיים. ועל כן הלילה הלילה לנו לנהוג בישיבת קאוונא מנהג־סופרים, שהוא מנהג שחוק וקלות ראש; בכבר ראש נדין בדבר הגדול הזה ואת הדברים שאנחנו מוצאים לנחוץ לשנות ולתקן בסדרי הנהגת ישיבת הפרושים נשים כה נגד קוראינו והם ישפטו:

*

א) ישיבת הפרושים נוסדה לגדל רבנים בישראל ולהחזיק במעוז התורה. זאת היא המטרה הנכבדה שאליה צריכים מנהלי הישיבה (האמנם יש לה מנהלים ומי הם?) לקלוע בכל הנהגותיה וסדריה, חקיה ומשפטיה. אבל בדרך שהמנהלים מוליכין אותה עתה אנוסה היא להטא את המטרה: קופת הישיבה תומכת בידי הפרוש היותר מובחר בסך שני רו"כ לשבוע, להממצע ברובל וחצי ולהגרוע ברובל אחד; בשעה שנהוץ לכל אחד מהם לכל הפחות המשה רו"כ לשבוע שהרי הפרוש אעפ"י שפרוש הוא — אשתו מברכת פרי הבטן, והילדים צריכים אכילה ושתיה, ומה יעשה הפרוש העני ברובל האחר הנתן לו מן הקופה, אשר כמהו כאין הוא לעמת הצטרכות ביתו?! הלא אנוס הוא לפנות לבו לצרכי ביתו, ללמד לתלמידים ולאבד זמנו בשביל הפרוטה או להפסיק למודו לגמרי, כאשר כן הראנו הנסיון לא אחת! הפרוש אדם הוא ולא אל; גם לו יש קבה, והקבה, מבלי לבקש השבונות רבים, דורשת תפקידה. . . אחד היה ר' אליעזר בן הורקנוס אשר „הבאיש ריח פיו על התורה" ואכל קוזזות באהבתו לה [3]), אחד היה גם בדורו, ומכש"כ בדורנו שנר התורה כבה! — ואם רק להטריף את הפרושים להם הקם הם (ולא לכלכל בני ביתם) תכלית הישיבה; א"כ מה לנו לנו קאוונא בעוד יש לנו ישיבה כזו, בצלמה כדמותה, באיישישאק אשר — על דברת סופר אחד — „הוא באמת בית הספר הגבוה לתורת ישראל", וכשמונים תלמידים יבאו בה לשמוע את דבר ד', בחורים

---

[1]) ב"ר פצ"ז על פסוק וידגו.

[2]) „עת לעשות לה'. ר' נתן מסרס קראי: הפרו תורתך — עת לעשות לד'. תני רשב"י אומר: אם ראית את הבריות שנתייאשו מן התורה מאד עמוד והתחזק בה!" (ירושלמי פ"ט דברכות).

[3]) ב"ר פ' מ"ב (ועי' גם אבדר"נ פ"ו ופדר"א פ"א).

הישיבה! והדבר הזה נחוץ מאד, וכל כבוד הישיבה תלוי עליו. מן הראוי איפא, שיתאספו לאספה ויסירו את אלה המנהלים הישנים אשר העם מרנן אחריהם לא בסתר אהלו זה כבר, ומראש הרב בלאזער יסירו עטרתו שאיננה הולמתו, וימנו לראש הישיבה האיש הראוי לכהונה זו באמת.

ז) אין חלקנו עם החושדים בכשרים וגורלנו עם האנשים המטילים ספק בכל. אבל בכ"ז לא נוכל להעלים עין מן הטענה הגדולה שטענו הסופרים: תנו לנו השבון מכל הכסף הנאסף על ידכם לתמיכת הישיבה! בכל הכבוד שנחלוק למנהלי הפרושים, כלאנשים העוסקים בחזוק התורה, גם בעינינו יפלא אם ישאו בד בבד סכום הכנסות הישיבה והוצאותיה. אם ישאל השואל: „הן גם לארץ החדשה יסעו משולחי הישיבה לאסוף כסף; האם באמת אין לאל יד אחינו ברוסיא להספיק למאה פרושים כל צרכיהם כי מוכרחים הם המשולחים לנוע על אמעריקא?" ואם יעמיק השואל לשאול עוד: „הן ההוצאות הדרושות לוואָלאָזין ולמיר ולשאר הישיבות הדומות להן כמו ברק הבית, ספרים, נרות, עצים להסקה, שכר למשגיחים כו' וכו' אינן דרושות לישיבת קאוונא, שהרי הפרושים לומדים איש איש לבדו בבית־התפלה שלו, ועל מה הם מוציאים כסף רב כזה? ומאה אלף רו"כ לשנה לא סך מצער הוא!" (המליץ שנת 1885 גליון 66) — אם כה ישאל השואל, בשעה שידו תהיה נטויה כמו תראה לנו באצבע על האחוזה הגדולה שקנו המנהלים בעד המשה ושבעים אלף רו"כ בכספו של הנדיב ל—ן ומה שנעשה בה... הנה בע"כ יתעוררו איזה ספקות גם בלב המאמין היותר תמים!.. יע"כ בכדי שלא לתת מקום להשוד בכשרים, לבלי לעורר ספקות ולהעיר תמיהות, ובכדי לקיים מה שכתוב בתורה: „והייתם נקיים מד ומישראל" — מן הראוי להרפיס בסוף כל שנה במחברת מיוחדת דין והשבון ברור מכל הכנסות ישיבת הפרושים והוצאותיה עד פרוטה אחת, מכל הליכותיה, סדרי למודיה, שמות הנגידים הנתמכים וסכומי התמיכה, שמות הפרושים שנסמכו וכו' ובסוף החוברת יוקצע מקום מיוחד בשביל חדושי תורה ופלפולי דאורייתא של הפרושים היותר מצוינים — להגדיל תורה ולהאדירה.

* * *

אם ישימו האנשים הנכבדים, שעליהם שַׂמנו מלתנו, לבם לדברינו הנאמרים באמת וצדק, אם יהדרו ויִּכָּנסו דברינו ללבם עמוק ויבינו וישכילו כי רק אהבתנו העזה לתורתנו הקרושה היא ששׂמה הדברים בפינו וכונתנו רצויה; ואם ישתדלו להוציא לפעלות ידים את התקונים שמצאנו לנחוץ לתקן בישיבת הפרושים בקאוונא להרים קרן התורה בכבוד — והיה זה שכרנו *).

לידא, בחדש אלול תרמ"ט.

---

*) הערת המו"ל: המאמר „אכסניות של תורה" מאת עוזרנו הנכבד החכם הר"ר משה רייניס נ"י, הנוגע בשאלות העומדות באמת ברומו של עולם היהדות ברוסיא ומשתדל לפתור אותן כהלכה, המאמר הזה בשלמותו מחזיק חמשה פרקים גדולים. אך מפני דוחק הזמן והמקום לא יכולנו לתת פה רק את הפתיחה עם שני הפרקים הראשונים; ויתר שלשה הפרקים עם ה„השקפה כללית" (אחרית דבר) שמורים אתנו ויבאו אי"ה באוצרנו הבא. ואז יהיה המאמר שלם. ועד אז יוחילו נא המבקרים לעצור ברוח משפטם. —

לקאוונא לכנסת־הגדולה ללמוד במקום אחד; וממילא יִמנעו אז גם אלה מלאכול על שלחן אחרים כדרכם עתה, וכל מהסוריהם על בית־הכלכלה.

ד) רבים הם עתה הפרושים שעשו את „פרישותם" לפרנסה: לנגד עיניהם אין כל מטרה זולתי הפרישות בעצמה; כחם בתורה דל ורזה ובמוסר הם שוגים — ומה נקוה מאנשים כאלה? אמנם, הבל על הכסף שהבטלנים האלה נוטלים בהנם (או בשכר בטלה)! ונחוץ לתקן: כי כל פרוש הבא להסתפח על עדת הפרושים יבחן היטב וינסה במסה לראות עד כמה גדול „כחו בתורה; והיה כי יראו הראשים כי ברכה בו ותקוה נשקפה ממנו, יחקרו וידרשו היטב על מצבו החמרי ויקֻבל לתוך הכנסיה; ואם אילן סרק הוא ולא יעשה פרי, אף עפ"י שיש בידו מליצות ומכתבי תעודות, — גרש יגורש לא יוחן; והלקו יקחו אחרים, טובים ממנו.

ה) בישיבת קאוונא, כמו בכל הישיבות, צריכה שתהיה התורה קבע והמוסר ארעי, כי המעשה גדול מן המדרש; תחת שעתה, לרגלי הרב ר"י בלאזער שהתנשא להיות לה לראש, נעשה המוסר (ולא מוסר השכל, שמעוטו יפה באמת מאד, אלא מוסר הבלים) קבע והתורה ארעית ורבים מבכרים את הראשונה על פני השניה העקרית — מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה! מפרושים פרושים מכל דעת ומשקיעים ראשם ורבם במוסר לא יושע ישראל; כאנשים המבלים כל ימיהם על „ספרי־מוסר" לא יצאו לנו רבנים גדולים ומובהקים בתורה! התורה! אותה אנהנו מבקשים שילמדו הפרושים; ומוסר הבלים— אותו נהוץ לטאטא במטאטא השמד!

ו) כל זמן שבית־מדרש־לרבנים ערוך בבל אין לנו הנה נוכל לצאת ידי חובת בית כזה בישיבה כישיבת קאוונא, ואם אך תתנהג כראוי תוכל למלאות מקומו הפנוי. אבל לתכלית זו נחוץ שיעמוד בראש הישיבה הזאת אדם גדול אשר עטרת ר"מ הולמתו והוא ינהל את הישיבה בהשכל ודעת, יורה להפרושים ההניכים דרך איך לדרוש ברבים, ילמדם מוסר השכל (לא מתוך שבט המוסר וכרומה) וישריש בקרבם הנהגות ומדות טובות שתפארת הן לארם והכרחיות — לרב וגם יורה להם הלכה למעשה: ילך אתם לפרקים ידועים לבית המטבחים ויַראה להם כל הנחוץ להם לדעת — עפ"י הנסיון, ויהיו האותות המתות שקראו מעל ה„יורה־דעה" (וזה עיקר גדול, וכבר אמרו ז"ל: גדול שמושה יותר מלמודה) ואז יצאו לנו מישיבת קאוונא רבנים הראוים באמת לאותה איצטלא. — והנה כל היודע תכונת רוח הרב הגאון ר' יצחק בלאזער נ"י והלך נפשו ודרכו ומשפטו כל הימים, יורע כי הוא (מבלי שנפגע בזה בכבוד תורתו ויראתו אפילו כמלא נימא) איננו האיש הראוי לעמוד, עפ"י דרכיו והנהגותיו, בראש הישיבה הזאת. ובאמת לא בהר בו איש ורק הוא בעצמו „התנשא למלוך". והנה כל עוד שנו להשוב כי כל מה שהרב בלאזער עושה לטובת ישיבת הפרושים — בהנם הוא עושה, לא מן המדה היה להרהר אחריו כלום כי — „אין בודקין במתנה"; אבל עתה שכבר נשמע בין ההיים (וגם הוא בעצמו מורה) כי הוא, הרי"ב, מקבל (בעצמו) שכרו משלם, הלא בכסף הזה נוכל לבהור לנו איש כלבבנו, איש הראוי באמת לעמוד בראש

על אדמתנו היינו נותנים מעשר, לקט שכחה ופאה ותמכנו בידי אחינו האביון בימי חז"ל היו קופות של צדקה והתמחוי וכו' וכו'. בארץ רוסיא ופולין בצאת "בעל הבית" מביהכ"נ או ביהמ"ר בשבת ויו"ט יקח אתו ארח עני לאכול על שלחנו, ולפעמים ישב על יד איש עשיר לבוש מחלצות אביון לבוש קרעים ומנת חלקו כאחר מבני הבית באין מכלים דבר, ובקהלות אשכנז ישלמו את האורחים ההגונים (אשר לא יתגאלו בפת בגם של נכרים) לבתי המזון לאכול על השבון הקהל. בין כה וכה הצדקה לעולם עומדת בקרב אחב"י על בסיס נאמן וקים; וכן הדין נותן בשאר מדות טובות.

אפס לדאבון לבנו יש ויש עוד סגולות יקרות, שרכשה לה היהדות מימי קדם ודורות עולמים אשר בדורנו זה, דור ההתחקות, ההתערבות וההתבוללות, תתמעטנה מיום ליום ועתידות להשתכח מישראל, לא פה המקום לפורטן כלן ולהוציא כאור משפט על כל אחת ואחת מהן כראוי לה, אך לא אוכל עצור במלין על ארות סגולה אחת, אשר התנוססה כאבן נזר בין שאר הסגולות החמודות שנשתבחה בהן כנסת ישראל—הלא היא: התיסדות בתי עקד ספרים למקרא לכל דורש ומבקש חנם אין כסף.

זכור אני כי הה' ריב"ל העיר באחד מחבוריו על יתרון ב"י באהבת הלמודים והספרים, וכי לפעמים נמצאים בבית כפ"י יתר הרבה ספרים מאשר בבית כהן־הספר, ואני מוסיף ואומר: אלו פינו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו, אין אנו יכולים לגמור את ההלל על הטוב והחסד אשר נעשו לכנסת ישראל ע"י בתי עקד הספרים שהשתכללו בבתי המדרש ובהקלויזין. הן יותר מאלף שנה בטרם למדו עמי אירופה הנאורים ליסד בתי ספרים להשאיל ולמקרא לעם (לייה-אונד פאלקס-ביבליאָטהעקען) כבר השכילו היהודים בכל מקומות מושבותיהם, בכל עיר ועיר וקהלה וקהלה בתי אוצרות ספרים, אשר יומם ולילה היו פתוחים לרוחה לכל דורש ומבקש לא בכסף ולא במחיר! האומנם נמצאו בתוכנו סופרים מהירים הרבה, אשר נהפזו להוציא כל רוחם על המגרעות שמצאו בבתי המדרשים והקלויזען, אבל אך מעטים הם אשר הבינו רב ערכם על פי פעולתם הגדולה, הם הם היו באמת מקדש מעט לישראל בכל ארצות פזוריו ורוח החיה באפני היהדות.

מפני סבות מסבות שונות נתמעטו בדורנו העוסקים בתורה וההוגים בספרות היהדות, וגם בתי המדרש לתורה ולתפלה במקום אחד הולכים ומתמעטים בכפרי ההג גם בארץ רוסיא ופולין, גם בגאליציען, אונגארן ורומעניען, מודה אני שכל בן־דעת ירגיש כי גם בתי המדרש עם עקד ספרים, אשר נשארו על תלם, מבקשים את תפקידם ודורשים איזה תקונים וסדרים ישרים לפי רוח העת ההיה, וגם יש ספרים אשר לפנים דנו אותם בגניזה או נאסרו לבוא בקהל, ועתה גם יראי ה' והחרדים אל דברו הכירו כי ברכה בם ויקרבום בשתי ידים, ולהפך; אבל עוד יותר מזה מרגיש אני כי נחוץ מאד מאד בימינו אלה ומצוה רבה היא ליסד בכל עיר ועיר בתי עקד ספרים להגיון ולמקרא לכל החפץ לשקוד על דלתותיהם, אל תוך הבתים האלה יקבצו ויאספו למשמרת לא רק ספרות ישראל הישנה והחדשה בשפת עבר כ"א כל הנוגע להיהדות, לקורותיה ולתולדותיה בשפות החיות.

קרית־ספר.

תִּכָּתֵב זֹאת לְדוֹר אַחֲרוֹן
וְעַם נִבְרָא יְשַׁפּוּט שְׁפוּט!

כד רגיז רעיא על ענא
עביד לנגדא סמותא.
(ב״ק נ״ב ע״א)

באחת מדרשותי אשר דרשתי זה כבר בתוך קהל ועדה (באָרעססא) הטפתי מלין ע״ד הלאומית (נאציאָנאליטאַט), מה עצמותה ואיכותה ועל מה אדניה הטבעו. אז הראיתי והוכחתי לדעת כי הלאומית איננה מיוסדת על איזה דברים היצונים של מה בכך, על תבנית הבגדים או על איזה מנהגים דלים וריקים, אך כל עקרה היא — המדות הטובות וסגולות הנפש היקרות אשר סגל ורכש לו הלאום במשך ימי היוו על האדמה, הם הם אופניה של האומה ורוח המחיה אותה. ובכן על כל בני לאום ולאום המצוה לשמור כבבת עין את המדות הטובות והישרות שכבר נעשו לקנין כלל האומה, ועל אנשי הרוח, מורי הלאום וסופריו, פקידיו ומנהליו מוטלת החובה הקדושה לעמוד על המצפה ולשהר מוסר את העם כאשר יתרשל באחת מן המדות הטובות, להאיר עיניו ולהורותו בינה לדעת חין ערכה ויקרתה ולהזק את ידיו לבעבור יוסיף עצמה להגדיל ולהאדיר תושיה.

אין לך כל אומה ולשון אשר לא תצטיין באיזה מדה טובה וביתרון הכשר שבם אחד על רעותיה ושכנותיה, והם הם עצם דמות דיוקנה של האומה, והיה כאשר תרפינה ידיה וסגולתה המיוהדת לה תלך לטמיון, ידל גם כבוד־צביונה, פנה זיוה פנה הודה, רוח הלאומית סרה מעליה והייה תלואים לה מנגד . . . גם אנחנו בני ישראל הנהלנו לנו מאבותינו הרבה מעלות ומדות טובות, סגולות יקרות ונכבדות היו למורשה לכל עמנו; והכז״ל בהרימן על נס אחדות מן המדות המשובהות שנזדקנה בהן אומתנו, אמרו כל מי שאינן בו בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו, יען כי הוא ראש האומה הצטיין כבר בסגולות ההן וצוה את בניו אחריו לשמרן מכל משמר; התורה, הנביאים והז״ל הועילו לנו לרכוש עוד קניני הנפש ולשמור עליהם בשמירה מעולה לבל יאבדו לנו, ועי״ז זכינו להאריך ימים אנחנו ולאומותנו כיום הזה.

כל משכיל על דבר מאליו יבין, כי אופני התגלות המדות הטובות הלאומיות וצאתן לפעולה אדם ישתנו ברבות הימים לרגלי הזמן והמקום, אך הן בעצמן תשארנה בעצם תקפן וגבורתן. למשל, גלוי וידוע, כי מעשה הצדקה וגמילות הסדים, מירושת אבות היא לנו מדור דור ובה יתפאר ישראל גם עתה. אך אופני נתינת הצדקה פשטו צורה ולבשו צורה. א״א ישב פתח האהל כחום היום לקבל אורחים, להאכילם מרשן שלהנו והוא עומד עליהם, בהיותנו שרוים

הנמצאים בהבליאָטהעק אשר להאוניווערזיטאַט, ומרביתם הם נחלת וואגענזייל... ויענני ע"ז כי אם אמנם דברי טובים ונכוחים, אך הוא מסבת זקנותו והולשת כחו להתעסק בזה ובכלל הדבר תלוי בראשי העדה ועלי לפנות אליהם, כי רק על ידהם יקום דבר; אך זאת הבטיח לי כי במותו ינחיל את אוצרו הטוב להעדה והיה לבית־מקרא והגיון לכל דורש דבר ה'.

אחרי דבריו לא שניתי ואקח דברים עם ראש העדה ר' יעקב נאהאַר ז"ל האיש הנעלה והנכבד הזה היה רודף צדקה והסד כל ימיו, אוהב עמו ודואג לאשרו ולטובתו (מיסד ומכונן את הגעמיינדעבונד ועומד בראשו כל ימי תהנותו בלייפציג). הצעתי מצאה הן גם בעיניו ויבקש ממני להגיש לו בכתב את כל הענין וסדר עריכת בית העקד לכל פרטיו, וכן עשיתי. גם התנדבתי מצדי להקדיש שעות אחרות ביום לנהל את הבית בלי כל שכר־עבודה. אפס למגנת לב כל העדה הלה ה' נאהאר עד מהרה את הליו ונפטר לעולמו בשם טוב — ותקותי נשארה מעל.

ובלייפציג הי צורבא מרבנן ותלמיד חכם מופלג ידידי ר' יצחק אייזיק פריימאן מילידי קראקוי. הוא היה לפנים שו"ב פה, ואחרי עזבו את משמרתו זאת עסק במסחר, אך היה קובע עתים לתורה וגם אסף לו אוצר ספרים מצוין לא לבד בגפ"ת כי אם גם בספרי הכמה והשכלה, כי היה בקי בספרות ישראל וגם הוציא לאור (לייפציג כת"ר) את ס' הגיון הנפש או ס' המוסר להקדמון ר' אברהם בר' חייא הנשיא עם תולדות המהבר, גם בראשו מכתב מהקרי מהגאון שי"ר *). זה לפני ד' שנים תקפתהו מהלה אנושה ויעזוב את ארץ ההיים, ובית עקד ספריו היה עומד למבירה. אז התעוררתי שנית לדבר באזני ראשי העדה וטובי העיר לקנות את העזבון הזה למען יהיה ביסוד מוסד לבית עקד ספרים, אשר יתרחב ויתגדל ברבות הימים — אך שומע לא היה לי.

בכל זאת לא נחתי ולא שקטתי וקויתי להגיע למחוז הפצי לעת מצוא, וכמעט האמנתי כי תקותי באה ונהיתה. בלייפציג תקע איתן מושבו איש אהד מעיר מגורי דובנא רבתי ושמו ר' נתן הענדלער, אשר למד תורה בנעוריו, ידיו היו רב לו בשפת קדשנו והתהלך עם משכילי הדור המשורר הישן ראב"ג והה' ר' נחמן לינדא וכו' אך בהעתיקו מושבו מדובנא לבראדי ואח"כ ללייפציג שם עינו ולבו רק אל מסחרו, אשר פרץ מאד בארץ ובחו"ל, ויעש לו רכוש גדול עד כמה מיליאנים מארק (גם בא במסורת ברית ההתהתנות עם הסוחר הנכבד רב תורה ותושיה ר' שלמה מיזעס, אבי החכם הנודע מוהר"ר פאביוס מיזעס נ"י) ובית מסחרו היה לשם ולתהלה. כאשר התראיתי פנים עם הגביר הזה, שהיה כבר מדוכא ומעונה בתהלואים קשים, ונדברנו ע"ד מצב היהודים פה העירותיו על שני הסרונות אחד גשמי ואהד רוהני הראוים להמנות: על הסרון בעלי מלאכה מקרב אחב"י (הפך מאשר ברוסיא ובפולין) השולהים רק אל המסהר ידם ועל הסרון בית־עקד־ספרים, ויענני כי ישמור הדבר בלבו. בין כה וכה

*) אביו של רי"א היה ר' ישראל מאיר פריימאן ז"ל אבד"ק אסטראווא, המו"ל ס' והזהיר עם הבאור ענפי יהודה, לייפציג תרל"ג. —

בכל עת ועדן אשר יקרני ללכת לבקר בתי אוצר לסגולות ימי קדם ושכיות החמדה (מוזעאום) ובתי עקד ספרים לידיעות העמים והלשונות (פֿאָלקער־קונדע) כמעט אציג כף רגלי על מפתן הבית לא ימיש מלבי הרעיון המעציב, כי אוה״ע מחייבים את ישראל. רואים אנחנו איך כל עם ועם ישתדל בכל מאמצי כחו לאצור ולכנוס כל דברי הפץ, הנוגעים לקורותיהם ומנהגי חייהם בשנות קדם, ולא יניחו ירִיהם גם מאבני גיר מנופצות, מכלי נשק שהעלו חלודה וכו׳ וכו׳, ואנחנו בנ״י שכל מחמדינו וציוני קדמוניותינו ספו תמו מן בלהות „ואין לנו שיור רק התורה הזאת״, ר״ל הספרות העברית איך נתעצל לאסוף סגלותיה ושכיות המדתה אל בתי אוצרותיה? למה יאמרו הגוים כי רק לסחור את הארץ ולמלאות בתינו כסף נוצרנו, ולמה יתאוננו רבים וכן שלמים מסופרינו החפצים לעסוק בצרכי ספרות ישראל לשמה, כי מחסרון ספרים תרפינה ידיהם ולא תעשינה תושיה?

כלנו יודעים אנחנו כי כל העלילות והדבות הרעות המתרגשות עלינו חדשות לבקרים — רבן כבלן כבר היו לעולמים. ומגיני עמינו, חכמינו וסופרינו שאין כחם אלא בפה ובקולמס, כבר השכילו לסתום פיות מקטרגים בטענות שאין עליהן תשובה, ודבריהם ערוכים ושמורים בספרים כתובים עברית ובלשון עם ועם; ובכל זאת כשתתחדש עלינו איזה עלילה ישנה ע״י מקרה או יצאו איזה כותבי פלסתר לחרף את מערכות ישראל בכתבי העתים, הננו מבוהלים ודחופים, מה שלא היה כן לולי היו כל הספרים, החוברות והמאמרים המפוזרים והמפורדים שנכתבו כבר על אדות דברי ריבות האלה אצורים לבושים וארוזים בבתי עקד הספרים שלכל קהלה וקהלה ולא היינו נלהצים עכ״פ לאבד כה וזמן הרבה בבואינו לגול מאתנו את עלילות השוא ולעשות תמיד כמעשה סיסיפוס האמלל בהגדות היונים.

אשר על כן בבואי ראשונה מפ״ב לשרת בקהל ישראל אודיסה היה ראשית בכורי רעיוני ואדיר כל חפצי ליסד שם בית עקד ספרים והשתדלתי לנטוע את הרעיון הזה בקרב משכילי העיר, ואם אמנם לא יצא הרעיון הזה אז לפעולת אדם מסבה שלא היתה תלויה בנו, בכ״ז לא מת זכרו מקרבם, וסוף סוף בא לידי מעשה ע״י ידידי הה׳ הנכבד ר׳ בנימין סג״ל נ״י ואחוזת מרעהו, ולבי שש עתה ושמח מרחוק, ועוד אוסיף שמחה וגיל כשאזכה לשמוע בשורות טובות, כי היתה אדעססא למופת לשאר העירות שבברכי הים.

ויהי כאשר התעני אלהים מארץ מולדתי בימי הרעה ואבוא לתגורר בעיר לייפציג, הנקראת בצדק „קרית־ספר״, כי אין קריה אשר שגבה ממנה בבתי דפוס ובהוצאת ספרים ומ״ע אין קץ וגם היא המטרופולין למסחר הספרים בגרמניא ובתי עקד ספרי חול להכמים ולהמון רבו כמו רבו בקרבה — עמדתי מרעיד משתומם לראות כי לקהלת אהב״י פה אין זכר לבית עקד ספרים ורק בבית־תפלה אחד קטן ודל (אשר שם בני שקלאוו נקרא עליו) נמצאו איזה סדרי משניות וכו׳ קרועים ובלוים. . . כאשר נתודעתי אל הרב המטיף ד״ר גאָלד־שמידט וראיתי כי אוהב ספרים הוא ולו בית־עקד ספרים גדול ונכבד בספרות העברית והאשכנזית־היהודית, עוררתיו ע״ד נחיצות התיסדות אוצר ספרים לקהלת ישראל בזמן אשר האנטיזעמיטיזמוס תקע פה את יתדו והרבה מן חניכי האוני־ווערזיטאַט אשר יתעסקו לפעמים בספרות היהדות יסתפקו רק במעט הספרים

אחרי שהרב הזה קשר מספד מר על אביו המנוח והרים עד לשמים שיאו וצדקתו עד שחקים, אז נתמלא עברה גם עלי התגלע בינינו ריב דברים, ובהרות אף היורש עד להשחית, אמר כי אחרי כ״ז לא יתן מאומה (כי בצואת אביו המנוח לא נזכרה הנדבה שהיתה רק בע״פ) ואת הד״ר עקשטיין ירדוף עד חרמה, אשר דבר בפיו מלא בידו כי כתב קובלנא אל ראשי העדה, אשר נטלו על הרב לבקש מחילה ממנו, אך הרב אשר ידע בנפשו כי הצדק אתו וכי מעולם לא עלה על דעתו להטיח דברים כלפי היורש, מאן למלאות רצון פקידי העדה ויגש מכתב להפטר ממשמרתו, לטרות הבקשות שבקשוהו לבל יעשה כן, כי אהוב ורצוי היה הד״ר עקשטיין להעדה ע״ד חן שפתיו בדרשותיו המפוארות וכשרונו הרב כפדגוג אמן בבית הספר. לא פה המקום לספר בפרטות כל הסכסוכים שהיו בין ממלא מקום הרב ובין היורש והמנהלים. אך סוף סוף הלך לו היורש פאריזה, הד״ר עקשטיין נתמנה לרב תמידי בעיר באמבערג — ונרבת המנוח רנ״ה היתה כקצף על פני מים!

לרב תמידי נבחר את״כ הד״ר פערגעס נ״י (שהיה לפנים רב ומטיף בקארלסבאד) וכעבור ירחים אחרים שבק חיים לכל חי הישיש ד״ר גאלדשמידט ז״ל, ובצואתו אשר וקיים את הבטחתו בחייו — להשאיר את בית עקד ספרים רבים בלה״ק ובשאר הלשונות מורשה לעדת ישראל פה. אלמנת הרב, המפורסמת ברוב חכמתה ודעתה, היתה נכונה לקיים דברי בעלה בחפץ לבב, ואני ושאר שוחרי ספרות ישראל, חכו בכליון עינים על בית עקד הספרים אשר יוסד ויתכונן במהרה בימינו לזכרון עולם להרב המנוח ולתפארת קהל ישרון.

אמנם, לא יאומן כי יסופר, מנהלי העדה נועדו יחד לאספה, המתיקו סוד והחליטו — שלא לקבל מתנת הרב המנוח מידי האלמנה, כי ינערו הצנם ולא יחפצו ליסד בית עקד ספרים, הדורש עוד איזה הוצאות מאוצר העדה. אשר על כן נתנה אלמנת הרב את אוצר הספרים על יד הרב ד״ר פערגעס למכירה וכבר נקרעה לשנים עשר קרעים, כי לא נמצא איש או עדה לקנותה כלה כאחת, וקרית־ספר נשארה כבראשונה בלא בית עקד ספרים לישראל, ובלי ספק תעבורנה עוד שנים לעשרות בטרם יקימו ויתעוררו אנשי רוח אוהבי עמם וחובבי ספרותו לתקן המעוות ולמנות את החסרון. אהת היא על כן אמרתי: „תכתב זאת זכרון בספר לדור אחרון ועם נברא ישפוט שפוט!״

לייפציג, תרמ״ט

ד״ר שלמה מאנדעלקערן.

מתה עליו אשת נעוריו וגם מחלתו הלכה הלוך וגבור והרגיש בנפשו כי לא ירבו עוד ימי צבאו, התעודד להציב להנפטרת זכרון עולם ויתנדב סך מאה אלף מארק לקרן קימת, אשר מפריה יתמכו ידי נערים החפצים ללמוד מלאכה והרשת המעשה. מה״ע הגידו בשער תהלתו וגם אני הגדתי לו כל שבחו בפניו בפגשי אותו ברחוב העיר, אך לא נמנעתי מלהזכירו שנית אדות בית עקד הספרים, אשר יוכל להנהיל גם לכבודו שם ושארית בקרב ישראל, ויבקשני לסור אל בית מסחרו ושם ידבר עמי דבר על אופניו. אחרי ימים מועטים דרשתי אל בית מסחרו, ואחרי אשר שמע שנית הוא ובנו יהידו (שהתערב כפעם בשיחתנו) את עצומותי, הגיד לי בפה מלא ובקול רם כי מתנדב הוא אלף ר״ט, היינו שלשת אלפים מארק, לתכלית התיסדות בית עקר ספרים, ויתן לי עצה ליסד חברה, אשר כל אחד מחבריה יתן סך קצוב מדי שנה בשנה להוצאות הבית. יצאתי מאתו בשמחה רבה והודעתי דבר הנדבה הזאת להרב ד״ר גאָלדשמידט ולאחד מראשי העדה (ה׳ מאגנוס) וישמחו גם המה.

ויהי מספר אחר הדברים האלה גוע ויאסף אל עמיו הגביר הנ״ל, וממלא מקומו של הרב ד״ר גאָלדשמידט (אשר מסבת רפיון כחו וחליו הסיר שכמו מסבל משמרתו) הוא הרב המטיף החדש והצעיר ד״ר עקשטיין החם להספדו וגמר עליו את ההלל בהרימו על נס את מעשה הצדקה, קרן הקימת לזכר אשת המנוח, אז ספרתי להמטיף גם על אדות הנדבה של האלף ר״ט ועוררתיו כי יתאמץ להוציא מכח אל הפועל דבר יסוד בית עקד הספרים, הראיתי לו באצבעי על בית אוצר ספרי ישראל אשר יסדו פה הנוצרים מנהלי האינסטיטוטום יודא־איקום לתכלית ידועה (לבשר ישועה לבית ישראל — עם נושע בה׳ תשועת עולמים!) והוכחתי לו כי לעת כזאת הסרון בית ספרים הרפה וכלמה לעם ישרון בלייפציג. ע״ז ענה ואמר לי הד״ר עקשטין כי נכון הוא להשתדל בכל עז בענין זה ולבו יאמר לו כי חפצו יצליח בידו. אחרי זמן לא כביר בהודע לו כי הבן היורש יעתיק מושבו לפאריז דרש למשכנו לבעבור הזכירו אדות נדבת אביו ולא מצאו, ע״כ שלח לו מכתב. אפס היורש נימא מצא במכתב הרב, אשר כתב בטעות כי המנוח התנדב בהיותו שכיב מרע על ערש דוי, וגם חרה אפו על אשר מלא לב הרב הצעיר לדבר אליו בתור מפקח על עסקי היהדות („פאָרשטעהער דעס יורענטהומס״) ולהזכירו החוב והמצוה לקיים דברי המת... ויקרא אליו את הרב וישפוך עליו המתו והוכיחהו בטענתו כי איש זר לא קרב אל אביו (מסבה ידועה) כל ימי חליו מחלתו האחרונה, וכאשר ענה לו הרב כי אני הוא המגיד לו תוכן „הנדבה״ שלח לקרוא לי עוד בעצם היום הזה אל בית מסחרו לשאול את פי. אנכי העליתי על זכרונו את כל פרטי הדבר אשר נדברנו אני ואביו, בפניו באותו החדר עצמו שישבנו בו עתה וגם את דבריו אשר דבר הוא בעצמו בהתערבו בשיחתנו. בראותו כי נלחץ בין המצרים ואין התי יוכל להכחיש את ההי׳, הוסיף שנית להרף ולגדף את הרב בעבור המכתב בבטוים הדים כמדקרות חרב (כמו ראטציונגע, דרייקאָזע־בובע) עד כי נלאיתי נשוא, ואמרתי לו כי לא נאה ולא יאה לאחד העם גם אם יהיה עשיר בקרח או ככרש (קרעזוס) להבזות איש הכם ורב ומטיף על שגיאה קטנה ובפרט

באזני: דבר דבריך, עוצה ודברה כי יש אזנים קשובות... ואמנם הפעם תשגבני תקותי כי דברי לא ישובו ריקם, כי לא אל האינתיליגנטים שלנו, לא אל הגענטלמנים המשכילים „בני הדור החדש" שכחם יפה רק במליצות והנם אך נאה דורשים, לא אל אלה שטעמם כבר פג וריחם נמר, כי אם אל אחינו שלומי אמוני ישראל אשר לבם, לב עברי עודנו דופק בקרבם ודמם לא נצטנן ולא נתקרר — אליהם אני פונה. וע"כ אקוה כי לא ישובו דברי ריקם, כי אם עשו את אשר הפצתי והצליחו אל אשר שלחתים. [1]

במדינת רוססיא הגדולה אשר בה רוב אחינו נחתים, בירכתי־הארץ צפונה נמצאו כשבעים אלף משפחות ישראל אשר נשארו שמה מעת שלחו בפשע עמי בימי ילדותם אל ארץ גזרה הזאת. היהודים האלה מפוזרים והמפרדים בהמשה ועשרים פלכים המתחלקים לחמשים ומאתים ערים גדולות. אחד מטובי אחינו [2] אשר היה שם לרגל מסחרו לפני שתים עשרה שנה, הביא אתו ידיעות סטטיסטיות ממספר משפחות היהודים הגלויות לו, לפי מספר ערי הפלך; ואיזה מהן אביא פה לדוגמא:

בפלך	מספר המשפחות	בפלך	מספר המשפחות
יארעסלאוו	512	אופא	167
קאסטראמא	209	ארינבורג	449
ניזני	668	טאשקענט	—
קאזאן	347	קאזאלינסק	—
פערמא	229	באק	100
וויאטקא	—	באטום	—
אמסק	—	פעטערזאוואדסק	—
טאמסק	—	פענזע	143
אירקוטסק	—	טאמבאוו	174
סימבירסק	404	פעטרבורג	7789
סאמארא	479	מאסקווא	2585
סאראטאוו	404	פסקאוו	2057
אסטראהאן	568	סמאלענסק	—
נאווי־גארד	1422	אבאל	—
טווער	1020	הארקאוו	—
וולאדימיר	387		

המספרים המעטים האלה שהבאתי פה לדוגמא אינם מדיקים היטב. ואף גם זאת, מאז נאספו המספרים האלה כבר עברו י"ב שנה ובמשך הזמן הזה בל"ם פרצו וירבו בארץ, ואל נכון יעלו עתה היהודים האלה שם למספר רב

[1] החומר למאמרי זה (לרשימה הסטטיסטית וכו') לקוח ממכתב נגיד נדיב אחד מ' א' ל' פ', השוקד על תקנות ישראל, שהריץ לרב אחד; והמכתב הזה בא לידי עם צרור מכתביו הידועים (עי' כמ"י ס' ב' צד 104 ע"ב שורה ל"ה—ל"ו). —

[2] הוא הנגיד הנכבד מ' א' ל' פ' מספ"ב, הנזכר.

אחינו הרחוקים

היושבים בירכתי ארץ רוססיא צפונה.

„כל מי שספק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב וא׳נו מחזיר – כל דמין שנשפכין בישראל נשפכין על ידו! שנאמר: ואתה בן־אדם צופה נתתיך וגו׳ ואתה כי הזהרת את הרשע מלמד שכל ישראל ערבין זה בזה. אם תאמר: אותם שנים ושבעים אלף שנהרגו בגבעת בנימין, מפני מה נהרגו? היה להם לסנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופנחס בן אלעזר עמהם שיקשרו חבלים של ברזל במתניהם ויגביהו בגדיהם למעלה מארכובותיהם ויחזרו בכל עירותיהם של ישראל, יום אחד ללכיש, יום אחד לעגלון, יום אחד לחברון, יום אחד לבית־אל, יום אחד לירושלים וילמדו אותם דרך ארץ בשנה, בשתים, בשלש, בארבע בחמש עד שישבו ישראל בארצם – יתגדל ויתקדש שמו של הקב״ה בעולם כלו, שברא מסוף העולם ועד סופו! הם לא עשו כן; אלא כיון שנכנסו ישראל לארצם כל אחד ואחד רץ לכרמו ולזיתו ואומר: שלום עלי לנפשי שלא להרבות הטורה... וכשעשו בגבעת בנימין דרכים מכוערים ודברים שאינם ראוים יצא הקב״ה להחריב את העולם כולו ונפלו מהם שבעים ושנים אלף. ומי הרג אותם? סנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופנחס עמהם!״

(תדבר א מובא בילקוט שופטים פי״א).

על גל ה„שאלות״ הצבור ומונח כאבן שאין לה הופכין ב„היכל הספרות״ העברית אני בא להוסיף עוד גרגיר אחד, עוד שאלה אחת הדשה. אל נא יתנני הקורא לאיש שוגה הבלים החושב כי גם הסופר העברי, כסופר מסופרי אוה״ע, הוא גדל כח ורב העליליה ובידו לשפוך מרוחו על העם ולעשות עליו רושם קיומי, רושם אשר לא יהיה כקצף על פני המים כי אם ישאיר אחריו עקבות בעולם החיים; לא! יודע אני כי אין כחו של הסופר העברי אלא בפה ואין כחה של הספרות העברית אלא בדרוש; לא נכחד ממני כי מכל המון ה„שאלות״ הרבות אשר עוררו סופרינו במכה״ע מאז ההלה „תקופת השאלות״ עד היום, לא זכתה לע״ע גם אחת לְהִפָּתֵר כהלכה; ויודע אני כי לא המדרש הוא העקר אלא המעשה ובמקום שהוא חסר הכל חסר. ואם ישאלני הקורא: „אם כן למה תיגע לריק ותשחית דבריך אתה להנם וללא הועיל?״ על השאלה הזאת אוכל רק להשיב: אכן רוח הוא באנוש! הרוח הזה הציקני עתה לדבר, בהיות השאלה שאני בא לדון בה שאלה גדולה הנוגעת בחוי־הרוח של מאות אלפי ישראל, ואין אדם שליט בכח לכלא את הרוח! ומדי אמר להשליך העט מידי ככלי אין־חפץ בו תבא הרוח (זוהי הרוח המצויה אצל סופרינו..) ותלחש

פני הרעה לבל תפולנה תחתיתן, לדבר הזה העומד ברומו של עולם היהדות באמת — אין איש שם על לב! לבי יתר בקרבי וכל עצמותי תרעדנה בזכרי, כי אהונו האמללים האלה שלחו לעזאזל תהתינו ונפשם היתה כפר נפש בנינו — ואין איש מכל אלופינו הרועים, נוטרי כרם ד׳ צבאות, חולה עליהם להטיב את מצבם המורה! ואם החרש נחריש בעת הזאת נחטא חטאה גדולה — חטא הדומה (לפי דברי הז״ל) לעון פלגש בגבעה!!!

* *
*

אחינו הגרים בירכתי ארץ רוססיא צפונה הם אנשי־חיל אשר גדלו על ברכי הוריהם עפ״י מנהגיהם בהפלכים האלה בלי כל רגש־דתי ובלי שום הנוך; אלה הם העקריים ואליהם נלוו עוד אנשים רבים הפשים, כמו סוחרים ובעלי מלאכה מארצנו אשר התישבו שמה איש וביתו זה כמה, אחינו אלה יודעים את זמנם ומכירים את מקומם ומתנהגים לפי מנהגי המקום שבאו לשם, ואיש לא ישים מועקה בנפשם ולא יקנאו בהם הנוצרים. אבל — דרכי היהדות אבלות שם באופן נורא מאד! ואם לא נקדם פני הרעה בעור מועד עתידה התורה שתשתכח מהם לגמרי ואז לא תועילנה כל העצות שבעולם להחזירם למוטב.. „אין חבוש מתיר עצמו מבית האסורים" ואחינו ההם היושבים בארץ לא זרועה בזרע התורה לא יוכלו בעצמם למלאות הסרונם וגם אינם יודעים את אשר הם הסרים לנפשם. זה שנים רבות לא נמצאו בכל הגליל הזה רבנים מורי הוראה. הבנים גדלים פרא, הנם רקים ופוחזים ואינם יודעים אפילו אות אחת בתורה והיהדות זרה להם לגמרי. ומאין ידעו הנערים את עמם, אם ספר תורתם כספר החתום להם? ומי יורה להם דעה? אחד היה אברהם אבינו ש„נעשו לו שני כליות כשתי כדים של מים והיו נובעות תורה"... [1])

והמכשלה הזאת — תחת ידינו היא! אנחנו עם ישראל נקראים גוי קדוש „ממלכת כהנים" וזוהי מטרתנו: ללמד דעת אלהים. הלילה לנו להעלים עין מאחינו אלה, כי — אחינו הם, עצמנו ובשרנו. ועליכם רועי ישראל ההובה מוטלת לדאוג לעתידות היהדות. שימו לבבם עליה, עוצו ודברו, כי לא עת להשות היא! באה העת לדאוג בעד רבבות אחינו אלה, לדאוג לקיום דתם ולקשר אהרותם; ואם לא עתה — אימתי?!

הדבר היותר נחוץ לאחינו הרחוקים ההם לאסוף הרפתם ולהטיב מצבם הרוחני הוא: ליסד בכל ערי יהודה וישראל אשר בצפון ארץ רוסיא בתי ספר; אבל לא בתי ספר כעין אלה שיסדה הברת כי״ח בארצות המזרה (עם כל הכבוד אשר ירחש לבנו להחברה הרוממה הזאת — הנה „האמת נתנה להאמר") אשר היהדות נהשבה שם לשפחה נהרפת, ולמודי דת ישראל — כאופן ההמישי לעגלה, כי אם בת״ם עברים, במלא מובן המלה, שבם יורו להתלמידים לקה בתנ״ך ותלמוד (ומה טוב היה אם על יד בת״ם האלה יוסדו גם בת״ם

---

[3]) ב״ר פל״ה.

מאד. ואלה צאן אדם, אשר נשארו נאמנים לעמם ולדתם הם רק חלק קטן מכל היהודים אשר נדהו שמה בילדותם, רק כשלשים פ"צ, ושבעים פ"צ מהם נטו בילדותם מאחרי דת אבותיהם ויעזבו אמונתם אשר, על דברת היינע, איננה אמונה כי אם — אסון... ואם כי רבים מאלה שזכרון ימי ילדותם לא נמחה מעל לוח לבם וצבעי היהדות עוד לא נטשטשו כלה מעל התמונה הקדושה שראו עיניהם בבית אבותיהם שבו לדתם ולאמונתם העתיקה לעיני השופטים, באמרם: „נערים היינו בלא דעת ונלכד נלכדנו ברשת זו טמנו לרגלינו בשנות קדם לעזוב את אמונתנו אשר בה נולדנו וראינו חיים ועל ברכיה גדלנו ומאוירה שאפנו רוח מבריא, רוח היהדות האמתית — ועתה התעוררנו בלב שלם לשוב אל צור הצבנו והשופטים הנאמנים בהכירם צדקת טענותיהם יהקרו וידרשו ויוציאו לאור צדקתם ומשפטם כצהרים; בכ"ז יש הרבה מהם הנחשבים על הדת השלטת וגם הם יהודים גמורים בסתר אהלם ודבוקים באהלי אבותם בלבם — הנה במסתרים תבכה נפשם כי אנוסים הם להסתיר אמונתם ואינם יבולים להיות יהודים גמורים, יהודים כשרים לעין רואים... וכל זה בא להם באשמת בני הדור העבר אשר השלו את נפשם על שקר לאמר: „אם נמסור נערים גדולים לעבודת הצבא והלכו והיו לעם אחר, במי יהיה הקולר תלוי? הלא בראשנו אנו! ואולם אם הילדים הקטנים ילכו בשרירות לבם וילמדו ארחות פריץ והיינו נקיים מפשע רב, ודינם כדין קטן אוכל נבלות..." „הה, קול דמי הצאן האבדות האלה צועק אלינו מעמקי התהום! — יקרא ה' פ. מנהמת לבו במכתבו — ונוסף על דם אבותיהם אשר נאספו בלא עתם ביגון ואנחה מגזל משפט וצדקה בידי ראשי קהלותיהם בימים ההם... ומי יודע אם לא כל הצרות אשר סבלנו מאז ועד עתה, אם לא שבט המשפט הוא בעד העול הזה! ומי יודע עד מתי יקום העון הזה למטה זעם עלינו?!"

אך לא לזכור עונות ראשונים ול„החם את התבשיל שכבר נצטנן" באתי עתה. המועד לתהות על הראשונות — כבר עבר. ואפילו אם נוציא אנהות המשברות כל גופו של אדם לא תועילנה מאומה לתקן את המעות אשר עותו ראשונים, כי מעות לא יוכל לתקון הוא. לא על אלה שכבר יצאונו ואינם נראג, כי אלה לא ישובו אלינו עוד — כי ע"כ „נשכח הרעות הנוראות אשר עשו לנו מהרסינו ומחריבנו בדור העבר, כי הנעשה אין להשיב" — אבל על אלה המעטים (כשלשים פ"צ) אשר, ברוך השם, נשארו נאמנים לדתם, והם, אהה! — גם הם כצאן נטושים על ההרים בכל הפלכים הרשומים לעיל ואין להם רועה ומנהל, לא רב ולא מורה ועושים לתומם ככל העולה על רוחם: אין מחזיק בידיהם לבל יעשו מרחה! אין איש יורה להם דעה בעניני או"ה ואין מבין שמועה בכל יתר עניני היהדות וחקי הדת! הנם הולכים חשכים ואין נגה להם — ומה תהא אהריתם?! אהה! איככה נוכל וראינו באבדן רבבות נפשות נקיים הנמקים בעון הדור ההולף? אחינו החרדים, ד' עליהם יהיו, מרקדקים במצוה קלה כבחמורה, נכונים להרג על ערקתא דמסאני, מוכנים ומזומנים להרעיש ארץ ושמים על כל מנהג של שטות שאין לו שום מקור ושרש בתורה אך לדבר הגדול הזה, להזק ברקי בית ישראל לבצור ולשגב חומת הדת, לקדם

בה הוכן בחסד כסא ובאהל דוד ישב שופט צדיק, מלך דורש משפט ומהיר צדק, ממלכת ישראל היתה צבי הממלכות תפארת גאון יעקב; על הר מרום הרים נכון היה בית ד׳, הוא מקדש אלהי יעקב אשר לשמו ולזכרו תאות נפש הישראלי; שפתו מלאה עוד כה עלומים, העם הנאים בה נאום כי היתה על שפתותיו, בה הביע כל הפצו, בה הוציא כל רוחו בשפה צחה וברורה וממהרת לדבר ככל השפות אשר היות הנה — אז מציון יצאה תורה ודבר ד׳ מירושלים! נביאי אל וחוזי שדי אשר רוחו דבר בם ומלתו על לשונם הקימו בתי ספר לתורה ולתעודה, בתי מדרש להכמת הדבור, ומכל אפסי הארץ נהרו אליהם בני נעורים וצעירים לימים למאות ולאלפים להקשיב שם לקה, ההוזים מהזות שדי הוקמו גם על להיות מורים ומלמדים את עולי הימים האלה אשר בשם „בני הנביאים" יכֻנו, וברעם קולו נתן ד׳ צו אל בן־אמוץ „צור תעודה התום תורה בלמודי"; וגם יתר העם שלומי אמוני ישראל אמרו להכמה אהותנו את, דרשו תושיה ויכרו להם אוזן לשמוע בלמודים אשר הטיפו הצופים לבית ישראל, ולשפת יתר תהשב להעתיר דברים ולהוכיה באותות ומופתים את אמתת הדברים האלה, כי כל היודע פרק בדברי ימינו הנה כספר הגלוי גלוים וידועים לפניו אמרי אלה.

ואהרי ככלות הכל, כאשר הדל ישראל להיות עם מדיני בארץ כי הגלה הגלת שלומים; עת נשבת מבצר מאפרים וממלכה מיהודה, ויהי נע ונד בארצות זרות, מפוזר ומפורד בין עמים ולאומים שונים, וילך מדהי אל דהי, מגוי אל גוי וממכלכה אל עם אהר, ובארצות הנכריות ההן נפשט כבודו מעליו ונקלה בעיני עצמו ובעיני זרים, וידל גם כבוד שפתו הנעימה כי הוריד עדיה מעליה בתערובות מין בשאינו מינו, ותרד פלאים מעט מעט עד כי שכה אותה כלה ולא יכול לדבר בה עוד כבשנים קדמוניות — הנה אז ראה ישראל ויתבונן כי סגולות ושכיות התבל הלזו לא לו הֵנה, כי הלף ועבר מעולם המעשה, כי אין לו הלק בארץ ומלאה ולא נהלה בהמונה ושאונה, לכן התצמצם בעולם האצילות ונסגר בד׳ אמות של ספרותו עוד יותר מבראשונה. עוד גם זאת היתה נסבה לעשותו לעם הרוה: כי נפלה עליו אימתה ופהד וייךא ויצר לו פן יקרה גם את תורתו שארית הפליטה אשר לו, כמקרה אשר קרה את שפתו, פן ישכה גם אותה מלבו כמת אשר אבד עליו כלה בירכתי בור, וע״כ דבק בה בכל נפשו ומאדו, וכבבת עינו שמר אותה לבל תהול בה יד זרים ובל תהיה טרף לשני הזמן אשר אין נסתר מהמתן ועל כל קדש לא תהוסנה עיניהן: ומן הוא והלאה נקשר עם ספרותו בקשר אמיץ והזק והיו לעצם אהד, כאשר יאמרו המושלים: „אורייתא וישראל הד הוא", וכדם הנותן היים לכל הי ובלעדו אין היים ותנועה בגוף היצורים, כן היתה הספרות רוה ההיה בכל תנועותיו ופעולותיו, נפש העם כלו אשר בלעדיה לא יהיה. ויען ידע מראשית אהרית, כי לולא תקיף הספרות את כל אברי האומה ורוהה תקבין אותם אל מקום מרכז אהד, אז לא תהיה לו תקומה בין העמים שכניו, כי רק היא תעמוד לו לבל יכחד קיומו מן הארץ היא תהיה לו עזרה בצר בקום עליו אדם לבלעהו היים ולהעבירו על דעת קונו, היא

ללמד מלאכת יד ואומנות, שגם זה נחוץ מאד) עם שאר ידיעות נחוצות; ואז יש תקוה כי הדור הבא יהיה יהודים כשרים היודעים את עמם ואת דתם. — ועצתי כי רועי ישראל יִוָעצו יהדיו ויבחרו מקרב הישיבות ברוסיא צעירים לימים בעלי תורה אשר לשון הארץ אתם (באופן שיוכלו לתרגם את הלמודים העברים בלשון רוסיא, שבה אחינו ההם מדברים) שימה בפיהם ולשלהם בערי רוסיא הצפונית ליסד את בתי־הספר לתלמידים ולהורות לקח. ואין ספק כי אחינו הרחוקים יקבלו אותם בסבר פנים יפות וגם את שכרם לא יקפחו.

* * *

רועי ישראל! דבר גדול נתן לכם הזמן להראות בו את כחכם; מקום רחב ידים נפתחה לכם לפקח על צרכי אחיכם — אל נא ־ תאחרו ־ את השעה הרצויה ואל נא יהי הדבר הזה, שבו תלוי קיום היהדות, קל בעיניכם! זכרו דברי חכמינו הקדושים כי „כל מי שספק בידו למחות ואינו מוחה, להחזיר את ישראל למוטב ואינו מחזיר — כל דמין שנשפכין בישראל נשפכין על ידו!“ זכרו זאת והתאוששו — וד׳ יהי בעזרכם לבצע מעשיכם.

יד־אל, בחדש מנחם אב, תרמ״ט.

סיר מינשעה.

על ישראל וספרותו בגאליציה

הבו לכם אנשים.

מי כעם ישראל גוי אחד בארץ אשר הספרות היא נשמת אפו ולכל בה היי רוחו?! אם נזכור ימות עולם, נבין שנות דור ודור לא נפגש ולא נמצא עם אשר שקד על דלתי הספרות ובה שם כל מעינו כהעם יוצא ירך יעקב. למן העת אשר קדוש ישראל הופיע מהר פארן ובימינו אש דת למו; בהפרידו בין בני אדם וגבולות עמים הציב, ויבחר בישראל כי יהיה לו לסגולה וליעקב אמר: „אתה הבל נחלתי“, ובקולות וברקים הוצבים להבות אש שם לו חק ומשפט ויתן לו תורתו, תורת אמת הנצבת לעד לעולם כימי השמים על הארץ, הספר הראשון מימי קדומים, אשר הדרת השיבה והזקנה עליו הופפת, העמוד התוך אשר כל בתי הספרות עליו נשענים — מני אז היה עם ישראל לעם הרוח, עם הספר, עם אשר תורתו אומנתו, עם אשר ישים לילות כימים ללמוד, להגות, לכתוב, לרשום, להבר ולדבר.

אז בהיות עוד כבוד ישראל הדש אתו, עת ישב על אדמתו, ארמת הקדש, עת היו לו עוד כל שכיות החמדה: ירשלים תפארת הערים על תלה בנויה,

און הלאה, בעת אשר מסבה זמנית או מקומית תקיף הרהיפה אותם וישנסו מתניהם לעלות מרום הר ההשכלה; תמיד נשאר נאמן לשפתו וספרותו, תמיד קשר כתרים לראשה ויתאמר בה לעיני עמי התבל, תמיד למר ולמד, הגה והורה; בעת גלה מארצו גלתה היא עמו, בעת מצא מנוח לכף רגלו שכבה היא בחיקו, ובעת נדד נשאה על כתפו ותלך עמו, בעת צרה ומצוקה היתה היא נהמתו בעניו, ובעת נוח לו מסביב היא היתה הרות לבו לשוש אתה משוש, בעת אשר החשך החשיך סביבו היתה עמוד האש להאיר לו הדרך, ובעת היתה לה הרוחה רוח גם לה. —

ימים טובים כאלה היו לישראל בכל ארצות מגוריהם עד העת שבה נולדה בארץ אשכנז התנועה האחרונה להשכלה, וגם בימי הנוער של השכלת היהודים שמה. כי אם נזכור ראשונות ונשים מבט עינינו על התפתחות ההשכלה בארץ אשכנז בכלל ובין בני עמנו שם בפרט, הנה תופיע לעינינו תמונה מהודרת ומעוטרת בעדי עדיים ככל החזון אשר תארתי למעלה. רואים אנו אשר בעת החלה תקופת התנועה בארץ זאת ותעבור רוח ההשכלה שמה ותצרור בכנפיה את יושביה, התעורר אמנם גם ישראל לקול העת, הקיץ משנתו והתנער מעפר שפלותו, הסיר מקרבו רוח העועים אשר מסכה הבערות בכל יצורי גוו ושאף להיים הרש׳ים, היים של תנועה ופעולה, היים שיש בהם היים, שלא יבוש ביום שידובר בו׳ בשער, שלא יעמוד במדרגה קטנה מיתר העמים, ושלא יאלץ לבוא בצור ולהטמן בעפר מפני פחד ההשכלה ומהדר גאונה בקומה לקחת ממשלת התבל בידיה; אבל על ידי זה לא מאס בשפתו וספרותו, לא פנה לה עורף, לא השליכה אל מקום שפוך הדשן לא עזבה ולא נטשה, כי אם החל לכבס אותה מטמאתה והלאתה, להסיר בגדיה הצואים אשר הלבישוה בימי האפל, ונשב רוח בין בקרבה למען תהיה ראויה לקבל השפעת עת ההיה, האיר את מהשבית לרוח הזמן, טהר שמיה אשר עננים סוככים העיבו אותה בימי הכבלות, ויאמר להשיב לה כל כבודה והדרה ההיו לה בעוד היתה בנעוריה בית אביה. אמנם כן, גם התנועה האחרונה הביאה בתהלתה רב טוב לספרות ישרון בארץ אשכנז, הסופרים כתבו, חברו, שרו בשירים והזו הזיונות בשפת עבר, והמון בני ישראל קראו ובלעו את דבריהם בעורם בכפם כבכורה בטרם קיץ, כי גם עדיהם נגע הרוח אשר נשב בכל עמי התבל ויניע את לבבם לבקש אוכל רוחני לפי רוח וטעם הזמן שהיו בו, והסופרים, אשר ידעו עת לכל הפץ, מלאו משאלותם והגישו לפניהם מטעמים ומעדנות בכלים טהורים לאכול לשבעה וגם להותיר, עד כי לא היה להם — להקוראים — פתחון פה לדרוש יותר והפיקו רצון מאתם. ובכלל תחזינה עינינו תנועה חזקה בהספרות העברית בעת הזאת בקרב ישראל יושב אשכנז, הספרות הלכה לפנים, צעדה קדימה, לא נשארה על מצבה אשר עמדה בו לפני התנועה הכללית, אך הוסיפה חיל ותעלה פלאים, כבכל התנועות הכלליות מאז מעולם. — אולם עברו עשרות בשנים ותעבור רוח השלילה וההריסה בתוך בני ישראל יושבי אשכנז! ההשכלה הרמיה, ההשכלה השובבה, ההשכלה המרומית ירשה את מקום ההשכלה הטהורה; הכפירה באמונה ודת, ההכחשה בכל קדשי בני ישראל גברו בארץ; ההתחכמות וההשתכלות

הסמוך אותו בימין צדקה כי לא ישטף בשטף גלי הזמן, היא תסגור הדרך בעדו בל יעבור הגבול ובל יתבולל בעמים אשר יתגורר בתוכם, רק היא תעצור אותו מלכת בדרך רחוקה ועל ידה ישאר נאמן למקור מחצבתו ולא יאבד השם הנכבד „גוי שומר אמונים" — יען כחכם הרואה את הנולד צפו עיניו את כל זה מראש, לכן אף אם בזמן מן הזמנים פרשה ההשכלה הכללית את מוטות כנפיה גם עליו, אף אם בעת אשר החכמה המשותפת לכל בני אדם נתנה בחוצות הארץ שנגלה שמה קולה, ולקול קריאתה התעורר גם הוא ותעבור הרנה גם בקרב מחנה ישראל, אף אם שמעה אזנו ותבן בספרות העם והמדינה אשר גר שמה קרא והגה בספרי הספרות הכללית ככל בני המדינה אשר חסה בצלה, מדינה ומדינה ככתבה וכלשונה עם ועם כשפתו וספרותו, הכל לפי רוח המקום והארץ, הגוי והעם אשר היה גר ותושב עמהם, הנה בכל זאת לא משך את ידו מתורתו וספרותו, לא השליכה אחרי גוו, ותהי להפך, תורתו היתה העקר והספרות השלטת הטפל לה, ספרותו הגבירה וספרות הכללית השפחה המשמשת לפניה, הראשונה היתה שעשועו תמיד, שיחתו כל היום והגיונו בלילה, והאחרונה רק כתבלין לתבשיל למען ינעם יותר להיך אוכלהו. ולא זה בלבד אשר ספרותו נשארה בעצם תקפה בתקופה כזאת, אלא גם רכשת הרבה והצליחה בימים כאלה, כי התרחב החוג שלה ותשגשג למעלהראש ותעש בדים לגאון ולתפארת. מודעת זאת בכל הארץ כי התהומין יונקים זה מזה והגבולים פה אל פה ישקו, כי החכמה האחת תעזר מחברתה ומה שחסר פה גלה שם או מה שפה נמצא בקצור שם נמצאהו בארוכה ומפורש ושום שכל; כן הנה גם הספריות, האחת נתזונת מרעותה ומתפרנסות זו מזו, שואלות את כליהן זאת מזאת מכלי האגנות ועד כלי הנבלים, מחליפות בגדיהן ומשתלמות האחת מן השנית. וכמו כן היה גם לספרות העברית בעת השכיל ישראל בהספריות הכלליות, כי אז שתל יהודה כל פרי נחמד למראה וטוב למאכל בתוך הגן אשר לו, הזמורות מכרמי זרים אשר תוכלנה להיות לתועלת להספרות והמון העם, נטעו הסופרים בכרם ד' אשר בקרן בן שמן, הבריתו הזלזלים במזמרות והשליחות נטשו עברו ובאו בפרדס יעקב, הכניסו יפיפותו של יפת באהלי שם, אך הלבישו את הנבריות ההן בבגדי קדש, וכמו לידתן והורתן היתה בקדושה כן נעשו והוכנו על טהרת הקדש, והיה סחרה ואתננה של ספרות זרה קדש לד'. כן הסיעו הסופרים העברים מאז מעולם אבנים מחומות הספריות הכלליות לבצר את חומת ספרותם, בכדי שלא תחסר כל בה, ולמען ימצא העם השקוע בד' אמותיו הכל מוכן ומזומן לפניו די מחיה ומזון לנפשו אשר תקרא הב הב בעת תתעורר התנועה הכללית ובל ימות לשחת מפני חוסר ורעבון לכלכלה רוחנית. קנצי למלים, עם ישראל היה מראש ימות עולם נרתק עם ספרותו ברתיקות הזקות בשרשרות ברזל, הוא היה עם הספר בכל ערן ועדן, בעת רעה כבעת טובה, בעת שלום כבעת מלחמה, בעת לקה עור חבל בענינים מדיניים ובעת ירד מן גיא החזיון אשר לעמים השוכנים בארצותם ושבט הממלכה בידם; בעת אשר הוא והעמים אדוני הארץ ישקטו על שמריהם, לא יעירו ולא יתעוררו, לא יאיצו לעלות לפסגה של ההשכלה, ובעת תחל התנועה ביניהם ללכת קדימה ולפסוע בצעדי

והספרות; הראשונים אשר בארצות ההן שמעו את קול הקורא, התאמצו בכל עוז למשוך כבירים בכחם אל הספרות, כל שאלתם ובקשתם היתה להשיב לשפת עבר את כל הודה והדרה מקדם, להוציא ממסגר אסיר, כתבי הקדש אשר רק בהם היתה השפה סגרת ומסגרת, לתת מהלכים לה בין העם אשר חשב כי אסור לנגוע בה יד, בל תהולל: כן השתדלו בכל שארית אונם להטיב ולהועיל לשפתם ולספרותם, וגם ראו פרי תנובה במעשיהם וקצרו ברנה אלומותים, כי מצאו אזנים קשובות בכל העם מקצהו, קולם לא היה כקול קורא במדבר לא זרעו על צחיח סלע, כי אם אלפי אלפים אנשים מבני המון העם הקשיבו לכל הגה היוצא מפיהם כלדברי האורים, ודבריהם חדרו אל נפשם ולבבם ושמו רושם גדול בהם, ותהי יד הספרות רוממה. —

אולם כשם שבני רוסיא וגאליציא קבלו את הטוב מאשכנז בראשית התנועה להשכלה, כך משם נחלו את הרע; גם האור גם הצללים, הבר עם התבן הביאו אל ביתם משם. גם הם לא הבינו לאכול את הפרי ולזרוק קליפתו, לא ידעו בחור בטוב ומאוס ברע, כי אם לקחו את האליה עם הקוץ בה, השושנה עם החוחים, הכסף עם הסיגים! כאשר ההשכלה האמתית והטהורה מצאה חן בעיני בני עמנו יושבי גאליציא ורוסיא אחרי עבור איזה שנים מעת נולדה באשכנז, ויקבלוה בסבר פנים יפות, כן התמכרו לתועבה אחרי עבור איזה שנים מעת מצאה לה ההשכלה המשכלת מהלכים אצל אחיהם באשכנז; גם המציאה הזאת ראו ונפלו עליה ויקבלוה בזרועות פתוחות, כי טחו עיניהם מראות ומהשכיל לבותם כי משרש נחש יצא צפע, ובפריקת עול האמונה והדת גם ספרותם תלך הלוך והסר. עמנו אמנם נשאר עם־הספר כמקדם, קרא, הגה, ולמד כאשר נפשו המשכלת דרשה מאתו — אך לא עברית, את ספרותו הפרטית המיוחדת רק לו לבדו שכח כמת מלב, בזה ליקהת אם ולא השך רוק מפניה, השפיק בילדי נכרים כל היום ושפתו עמדה בקרן זויות ודמעתה על לחיה כי בניה יצאוה. על כל מדרך כף רגלינו פגשנו משכילים מבני עמנו אשר היו בקיאים בספריות העמים, כיהודי כשר המתפלל ערב ובקר בקי הוא בתפלת „אשרי", ספרי הכמיהם היו שגורים על פיהם, מנגינות משורריהם הרנינו את לבותיהם, אך השפה העברית לא תזכר ולא תפקד ולא תעלה על לב, רק שמע אזן שמעה ואת טוב תארה לא שזפו עיניהם, את גדוליה לא ידעו, את ספריה לא הכירו ולא אבו לדעת. היחידים השרידים, אשר אש אהבתם לשפתם ולספרותם לא עממה בהם, גשבר לבם בקרבם בראותם, כי אחיהם בני אמונתם יוצאי חלציהם של אברהם יצחק ויעקב — ישגו בזרה, כורעים משתחוים אליה ביראת הכבוד, נושקים כפות רגליה ולוחכים עפר צעדיה, מפזרים כסף כאפר בשביל שחוק קל המרחף על שפתיה, וזהב למכביר ישקלו על ידיה בעד קרוץ־עין לאות ברית; לבם היה עליהם דוי ובמסתרים בכתה נפשם בהתבוננם, כי הנכריה הזאת לקחה כל לבבם ותמלא את כל בתי נפשם את יונתם תמתם, יהירתם ורעיתם, אשת בריתם וחברתם — גרשו מהסתפח בנחלתם, עזבוה כאשה סרת טעם, ברחו מפניה כאשר ינוס איש מפני הארי, הציבו שומרים על דלתות בתיהם בל יתנו לה לדרוך על סף פתחם אם תחפוץ

במרה רבה יותר מן הצורך, במרה גרושה ונפרזה מאד, העבירו את ישראל על דעתו ועל דעת קונו. המים הזדונים האלה נשאו דכים וישטפו כל שדמות יעקב, כל עץ, כל שיח, כל זרע עשב למינהו, עד כי כלה דשא גם ירק לא היה; משברי המים העצומים האלה השרישו את היתד התקועה במקום נאמן, ונגדעה ונכרתה המשא אשר עליה, כשל עוזר, ונפל עזור, הם הצאצאים והצפיעות וכל כבוד בית יעקב. יען כלה ונחרצה היתה מאתם לכל דבר שבקדושה, והסופרים גזרו כליון חרוץ לכל אמונה וערו עד היסוד בה, לכן נזורו אחור גם מן הספרות אשר כל מטרתה היתה לסמוך בידי האמונה, לסמכה ולסעדה בימין צדקה. הספרות העברית הוא כחה לאלוה לקבץ את נפוצי יהודה הנדהים ולאגד לבות המאמינים בתורת משה, היא הבריה התיכון המבריח כל אברי הגויה הזאת אשר באמונתם יבדלו מיתר עמי התבל, וכאשר נקרע המסך המבדיל הזה, מה לה פה? ומי לה פה? האמונה והספרות העבריות הן אחיות תואמות, מבטן אחת יצאו, על ברכי אומן אחד גדלו, רוח אחד שפוך עליהן כי מרועה אחד נתנו, וכל ההושב להתיר אגודתן, אשר זה אלפי שנים נוסדה בשמים ובארץ טועה ותועה הוא, האחת לא תוכל להיות רק בחיות השנית, ובמות האחת תמות השניה עמה. על כן בעת שטף ועבר באשכנז רוח ההשחתה ויכרות כל אמונה מלב ישראל, סחף בזרם שטיפתו גם את אחותה, את הספרות, כי הדלו הקיראים לקרות, לפתוח את אמתחת כספם לפני הסופרים עברית, וילכו לנוע על אדמת זרים, היא הספרות הכללית, ובה מצאו דים ועוד יותר מדי מוכן ימזומן לפניהם, ומפני זה נאלצו הסופרים, אשר על עטם יחיו, לנער גם המה כפם מהספרות, לעזבה ולנטשה כלה ולבקש להם אומנת אחרת המחיה את בעליה ובכן פנה זיוה, פנה הודה, פנה הדרה של הספרות העברית מארץ אשכנז. —

ההשכלה בעצם טהרתה וחין יפיה, בשיא תפארתה והן שפתיה, אשר התראה בתחלת ימי ממשלתה בארץ אשכנז בצבעיה אלה, לקחה לבבות שבי והמשוך עליה עיני יתר בני ישראל בשאר ארצות. ארצנו גאליציען ראתה את תפארת ההשכלה האשכנזית ותחמוד יפיה בלבבה ותפלס לה נתיב בקרבה, ואחרי שנות מספר הופיעה בהדר גאונה בקרב יהודי גאליציען. ארץ רוסיא גם היא ראתה את האור כי יהל, כי אור הדש נגה על בני ישראל באשכנז וגאליציען יקרן עור פניהם, ותאמר אל האור הזה: „משכני ואחריך ארוצה, הנה דלתי ביתי פתוחים לפניך לרוחה, בוא בחדרי והאיר במשכנותי"; ולבני ישראל יושביה אמרה: „לכו ונלכה בית יעקב ונקדם פני האורה הזה הסר ללון בתוכנו, כל אשר תשאל עינו לא תאצלו ממנו, נתון תתנו אפילו מאה פעמים, כי הון ועשר בשמאלו וכל טוב בימינו". כן באה ההשכלה מאשכנז ארצה גאליציא בימי דור אחד אחרי הלרתה, ולרוסיא אחרה לבוא עד אחרי ימי שני דורות. מיום הבראה, ואז החלה תקופת התנועה בשתי הארצות האלה. גם בהן היתה התחלת התנועה בקדושה וטהרה, בהתעוררות להדש נעורי שפת עבר, בהתלהבות עצומה להרים קרן הספרות ולהפיצה בין כל העם. בצלם דמות תבניתה של התחלת התנועה באשכנז, היתה ראשית ההתעוררות בגאליציא ורוסיא, כאמה בן בתה ובן בת בתה, כלן השתמשו בההשכלה משך זמן ידוע לטובת השפה

בארץ אשכנז ונתפשטה ביתר הארצות, הטיבה מעט את מצבו הרוחני של עמנו. המשורר האשכנזי שיללער אבי כל תופש כנור ועגב יאמר: Theuer ist mir der Freund, doch auch den Feind kann ich nützen; Zeigt mir der Freund, was ich kann, lehrt mich der Feind, was ich soll. הדברים האלה נתאמתו עתה אצל בני עמנו; צוררי ישראל ושוטניו הורו אותו לדעת את תעודתו בימים האלה ובזמן הזה, כי לשוא יתקרב אל העמים וכקוף יתחקה על שרשי רגליהם, ללא הועיל ישליך אחרי גוו כל הדברים העומדים ברומו של עולם היהדות למען מצוא חן בעיניהם, לריק הוא עמל להראות כי גם הוא קרוא אדם, יען הם באחת אשר בסוד בני אדם לא תבוא נפשו ואיננו רק כקוף בפני אדם. שונאי בני ישראל החדשים הראו והוכיחו לדעת כי ההשכלה המזויפת של עמנו לא תועיל לו ביום עברה, כי כיון שנתנה רשות למשחית אינו מבחין בין משכיל חדש לשאינו משכיל, בין יהודי הנאמן לעמו ושפתו ובין פורק עול, כלם שוים לפניו להשחית להרוג ולאבד, יען המשחית הזה לא ישים פדות בין מפלגות היהודים, ואם רק זרע קדש מחצבתו יוצא חלציו של אברהם, מצאצאי הבן הנעקד ומנכדי יעקב התם — אז לא יביט לדעותיו, לא יתבונן לאמונת לבו אם יהודי כשר הוא או לא, אם הוא משלומי אמוני ישראל או מהפונים עורף לאמונתם, ולא יבדיל אם מדבר בשפת יהודית פשוטה או לשונו תמהר לדבר צחות בשפת אשכנז, צרפת ודומיהן. הכלבים הם עזי נפש, נובחים והורצים לשוניהם לכל אשר ממעי יהודה יצא, ויתנפלו על ההלך היהודי גם אם יתחפש בבגדי הנוצרים, וגם אם זרה רוחו לעמו שולחים בו שניהם; כאשר יספר לנו סופר נכבד אחד מבני עמנו, הלא כה דבריו: „הנה היום עוד לא אירא, אולי בחוץ ישמע כי מדבר אנכי יהודית.. נזכרתי מעשה בנוגע לעניז זה: כד הוינא טליא, היום היה יום הששי, הלכנו אני ורעי, שני נערים כמוני, לרחוץ על שפת היאור, ונכרח לעבור דרך בית אכר נוצרי, אשר היו לו כלבים עזי נפש, מאד פחדנו פחד מפניהם; ויהי כאשר הקרבנו לבא אל ביתו, קרא אלינו יענקעלע, אחד מחברי, שהלך עמנו: שמעו לי ואיעצכם באיזה אופן נציל את נפשנו מהכלבים — לא נדבר יהודית ולא יכירונו הכלבים ולא יתנפלו עלינו. הנער יענקעלע היה מאמין באמונה שלמה שאם אך לא נדבר עברית אז יהיה טוב לנו.. נערים סכלים היינו, ונאמין גם אנחנו כמוהו ונחדל לדבר יהודית. מובן הדבר, כי הרפואה היקרה הזאת הועילה לנו כמקיז דם למת, ונמלט בעור שנינו מהני כלבין דחציפין..״ אמנם כן המה הכלבים הטבעים הולכים על ארבע וכמו כן המה הכלבים אשר ילבשו שמלת גבר ובדמות אנשים הולכים על שתים. כל זאת ראה עמנו בימים האחרונים, וישאל את נפשו: „אם כן למה זה אנכי? מה לנו להתחפש בשמלה לא לנו? נדבר יהודית!״, ויתעורר ישראל לשוב אל צור מחצבתו ולאמונת אבותיו, ויחל להטיב דרכו בכל הנוגע להיהדות להזור לתוך הגבול אשר עבר באשמת מאשרים מתעים ומנהלים רועי רוח, ויגמר אומר להדש שנית את ברית־עולם אשר הפיר בעצת עיניו, אשר זהר עץ־הרקבון התעה אותן והשבו כי הוא זהב טהור; אז

לשוב אליהם ולכפר פניהם במנחה, ואם גם מצאה אחרי עמל ותלאה את נתיבות ביתם ותושט להם מנחתה — אז רעמו פנים אליה ולא שמעו לקול דבריה עד כי נאלצה לצאת מחדרי משכיתם ולהסתתר מעין רואים כי בושת כסתה פניה. אדבר בשפה ברורה: משכילי עמינו בארצות גאליציען ורוסיא, אחרי ימי בכורי־ההשכלה, העשירו את סופרי העמים — אשר גם בלעדיהם שמן חלקם ונחלתם שפרה עליהם — עושר רב, במיטב כספם שלמו בעד כל ספר וספר בשפת המדינה; אם יצא ספר חדש לאור הם היו הראשונים אשר פתחו אמתחתם לפני מחברו ומדפיסו למען יביאו ברכה זו אל בתיהם; מכספם היו סופרי הגוים ללשונותיהם כשרים ורוזנים, מהונם ישבו בארמונות ובהיכלי עונג, מזהבם אכלו מעדנים ושתו ממתקים, לבשו בגדי תפא־ה לצבי ולכבוד, קנו להם סוסים דוהרים ומרכבות יקרות, כי הריקו להם אוצרותיהם, וכל חפצים לא יקרו בעיניהם כשורה אחת מפלוני הסופר הפולני או האשכנזי או הרוסי; אך הסופרים העברים רשו ורעבו, ריש ומחסור היו מנת חלקם ועוני וכפן מדות גורלם, כי את פועל כפיהם לא ראו ואת מעשה ידיהם לא הביטו המשכילים בעמנו; ולא בלבד כי אלה האחרונים לא הקדימו לפתחם של הראשונים לקנות ספריהם, אך גם סגרו את בתיהם על מסגר לפניהם ונעלו שעריהם מבוא, כי אין למחבר עברי בלתי קרוא לבוא אל בית משכיל חדש שלא כדת. מצבם הרע של הסופרים אלץ אותם להביא להמם ממקום אחר, וישלחו ידיהם במסחר ובקנין ובכל עבודה, ועל כן גם הספרות לא יכלה לעשות נטעי נעמנים, כי הסופרים הסירו לבבם ממנה על כי היו נתונים נתונים שקועים וטבועים במסחריהם וקניניהם ובמשלח ידיהם. אם אין סופרים מיוחדים אשר אין להם בעולמם רק הספרות, אשר בה יהגו יומם ולילה, אשר בה ישימו כל מעינם תמיד — אז אין גם ספרות הגונה ונאוה, רק בריק של ספ־ות ולא יותר. ספרותנו גם היא לא היו לה סופרים פרטיים אשר היא תהיה משאת נפשם ולה יקרישו כל היהם, סופרים אשר על עטם יחיו ומהספרות להמם נמצא, יען לא היו לה די קוראים אשר ימלאו בטן הסופרים כי תרעב, קוראים אשר ישלמו בעד קריאתם, ולכן לא יכלה גם הספרות לפסוע פסיעות גסות לפנים, לצעוד קדימה ולהגיע אל תכלית השלמות ככל יתר הספ־יות אשר בארץ הן. אם אין קוראים אין סופרים, ואם אין סופרים אין ספ־ות! וכל הרעה הזאת המיטה עלינו ההשכלה המזויפת אשר העבירה בנינו וצעירינו למולך, ההשכלה אש־ בהפקירא ניחא לה, ההשכלה אשר על ידה בנינו ובנותינו נתונים לעם אחר, ההשכלה אש־ עליה יתאונן המשורר במר נפשו לאמר:

„הנה בנינו הולכים קדימה שנה שנה,
„מי יודע הגבול עד מתי עד אנה?
„אולי עד מקום משם לא ישובו"
„עתה המקדש יֻשם כהניו נאספו,
„ופני אֵלִי זה קורי עכביש חפו. — —"

על ידי ההשכלה, קיה דורסת ומורפת הזאת

המצב המעציב הזה נמשך עד שנות השמונים למאה הנוכחית; מתחלת שנות השמונים נשתנו מעט פני הדברים. השנאה לבני־שם אשר נולדה בימים ההם

היודעים בטיב משא ומתן אשר לעמת גודל ההתחרות כן יגדל המסחר, ומחיר הסחורה אם כי ירד מטה וזוטר רווחא, הנה ירבה הסוחרים על אחד שבעה, וכלל ישן נושן הוא, אשר המוכר לא ידל ולא יתרושש אם ירויח רק מעט על סחורתו, ועקר הדבר הוא למכור סחורה במספר רב ולהרבות הקונים השוקדים על דלתי בית ממכרו ודורשים לשבנו. כן התרו בכל עוז לשכלל וליפות ולתת ברק המבהיק לסחורתם, להיות מן הזריזים המקדימים — ונשכרים. הנה כן הולידה התנועה האחרונה ברוסיא קוראים במנין גדול, ועל ברכי הקוראים נולד קהל סופרים הכמים, ויהדו בראו ספרות מתוקנת ומקושטת רבת יופי ויעלת חן, והיא מחדש תמשוך אבירים בכחה ותלבב קוראים חדשים וסופרים הרשים, וכן הוזר הלילה כי אחוזים הם זה בזה מקושרים ומאוגדים כשרשרת זו אשר סופה נעוץ בתהלתה. —

אבל בארץ אשכנז לא פעלה התנועה הזאת אף פעולה כל שהיא לטובת ספרותנו. הז"ל אמרו: „אשרי מי שעושה תשובה כשהוא איש", כי אז בעורנו מלא כה עלומים יוכל עוד למנות כל הסרון ולתקן כל מעות, יתגבר על ההתהתים שעל דרכו ויהגה מן המסלה כל מכשול ופגע, ולא תקצר ידו לשום העקוב למישור ולישר ההדורים, אולם הרואה עוָתָתו בימי זקנה ושיבה עת כל כהו עזבהו, אז לשוא פקה עיניו לראות כי נטה מדרך הישר, יען כבר אין לאל ירו להטיב את אשר עות, ומה תועיל לו הכרתו אם בידו לתקן אָין? גם עמנו באשכנז הכיר עותתו בימי זקנותו; הכיר כי מכר בכורתו בנזיד ערשים, הכיר כי נתן כל מהמדיו בעד אפס ותהו, הכיר כי כנער נעיר על השוק יתן את כספו בעד אגוזים אשר אכלתם תולעת (בשפת גאָטהע) כן נתן את כבודו לזר אך מה תועיל לו עתה הכרתו, אחרי אשר לא יעצור עוד כה לגדור הפרץ? הנה הוא אַחר המועד בנוגע לשפת ישרון וספרותו, גם עוללות לא נשארו בו, גם שבלים בודדים תמו נכרתו, גם שנים שלשה גרגרים בראש אָמיר אָין; כעם ככהן כלם סרו, יחדיו נאלהו בימי ההריסה, והלכו עד קצה האחרון מהוץ לגבול השפה והספרות, את בניהם לא למדו גם קרוא וכתוב עברית, גם לתרגם מלה אחת, אשר גמולי מהלב עתיקי שדים בארצנו ידעו אותה, לא הורו אותם, והיו כל ספרי הקדש להם כדברי ספר ההתום, ועתה הגדים ההם נעשו תישים, הבנים גדלו והיו לאנשים, אך גבר עבר המועד, כאשר יאמר משל האשכנזי: „וואס האַנסכען ניכט לערנט, דאס לערנט האַנס נימממערמעהר!" „מה שלא יעשה השכל — יעשה הזמן" יאמרו החכמים, אמנם הנסיון היומי הוא מורה הכם מאין כמוהו, הזמן הוא רופא נפלא המהבש פצעי גוי ואדם יחד, אך מה יועיל רופא מומחה אם נקרא אל ההולה בעת אשר כבר מפרפר בין החיים ובין המות? הנה ההולה הזה ימות לשחת, כי הרופא המהולל הזה לא יוכל להעלות לו עוד ארוכה, על כי אחר לבוא, ומתים בל יקומון ורפאים בל יהיו. מה יסכון לו לסוחר רוכל מרכולת, הסופר אשר יחשוב ההוצאה וההכנסה, אחרי אשר אזל הכסף מכיסו וצרורו נקוב? הנה הסופר לא ימלא החסרון, ואת הסוחר תלין משגתו אשר נשא ונתן בלי חשבון ודעת בהיותו לו כסף תועפות:

החל רוח הלאם לפעם בקרבו, תחית האומה פרשה כנפיה על כל אשר בשם ישראל יכונה, רעיון של התקבצות והתאחדות כדי להחזיר העטרה ליושנה הכה שרשיו עמוק עמוק בלב כל איש יהודי, האהבה למורשת אבות ולכל קדשי בני ישראל מלאה את כל הללו של עולמנו, ותנועה הדשה לתחית השפה ולהרמת קרנה, לקריאה של חבה ולהפיח רוח חיים בעצמות ספרותנו נראתה בקרב הארץ. אמנם כן מצרף לכסף וכור לזהב ומשטמת העמים — לבני ישראל! כי רוח השנאה לבני־שם עבר ויטהר את שמי ישרון. —

התנועה ההרשה הזאת הביאה עמה רב טוב לשפתנו וספרותנו רק בארץ רוסיא, כי שמה עוד לא היה הפרוץ מרובה על העומד וצללי סכת היהדות לא רבו מהמתה כבארץ אשכנז; שפת עבר עוד היתה בנפשות אחינו שמה והיתה מלאה כה עלומים בסתר כליותיהם מימי בכורי־ההשכלה, אשר אך זה מעט הלפו ועברו הימים הטובים האלה משם; ואם כי בין שתי התנועות ההן הבקו היק נכריה והמירו כבוד הספרות בקלון, הנה ע״י הסבות הנזכרות שבו עד מהרה מדרכם הרע בעוד מועד. גם הכמי ישראל שמה אשר רוחם היתה נאמנת עוד עם ספרותם ואשר בצרת שפתם להם צר, המה כנבוני דבר היודעים עת לכל הפץ ראו ויתבוננו בעין שכלם, כי תנועה זאת תוכל להיות למעין ישועה ומקור לא־אכזב לרוות תלמי הספרות; כי אם לא יאחרו המועד להוסיף עצים על המדורה ולהגדיל שלהבת האש אשר התנועה הציתה בלבות בני עמנו, אז אש תמיד תוקד על המזבח הטהור הזה ולא תכבה מהר; הם זכרו את מאמר חז״ל שאמרו: „אדהלא אכרעך זבינך זבין״, וימהרו למכור סחורתם ומרכלתם בעוד קפצו עליהן קונים הרבה; התעוררו להשתמש בשעה טובה ומצלחת זאת והקדימו נעשה לנשמע, הפיחו בחזקת היד רוח חיים של אהבה וחבה להספרות והשפה גם באלה אשר הקרה והקפאון לא נמסו עוד מפני חום התנועה, השתדלו להחם הלבבות אשר קפאו ונצבו כמו נד מבלי רגש ומבלי נוע לכל מחמדי ישראל, התאזרו להסיר התבלול מעיניהם כי יראו נכוחות, ובל יהלמו עוד בהקיץ הלומות נעימים מהמאה הי״ט כי היא עת הזהב שעליה אמר בן אמוץ בחזון רוחו: „וגר זאב עם כשב ונמר עם גדי ירבץ״. ולאלה אשר בעצמם החלו לתנות אהבים עם מחמדי ישראל הנאהבים והנעימים, הראו הסופרים הנכבדים אנשי חיל ורבי פעלים אלה אותות כבוד וחבה יתרה והשיבו אהבה אל היקם, השפיעו ביד מתנה ובלב נדיב למקבלים אלה, הרתיחו לבבם כסיר נפוח בל יקפא הרם הרותח הנוזל בעורקיהם, עשו להם מטעמים אשר ינעמו אל הכם, ממתקים וכל מיני מגדנות למען יתאוו תאוה אליהם; הפשו תחבולות והתאמצו למצוא אמצעים להפיץ הספרות בין פנות כל העם, לרכוש לה נפשות ולהרים קרנה יום יום. עדים המה הספרים השנתיים והמכ״ע היומיים כי כבל המראה אשר הראית פה, קורא יקר, עשו הסופרים הרוססים; עדים המה הספרים הפרטיים אשר יציצו שמה בכל יום ויום כעשב השדה כי לא הפרזתי על המדה, כלם יעידון ויגידון כי לא ינוהו ולא ישקטו נבונים אלה, ובידים עסקניות יעמלו לבצר חומת הספרות אשר רבו הבקיעים והנקיקים בה, יתהרו זה בזה כסוהרים

עתידות לספרותנו בעוד נוכל ונאבה לשמוע בקולכם? מדוע תמנעו את הטוב מבעליו בעת אשר לאל ידכם לעשותו? איך תחשו תתאפקו בעת תוכלו לעשות תושיה? אל מתי תחכו?! אם לא עכשיו אימתי? מי יודע אם במהרה בקרוב תמצאו עת נכונה כזאת? לא כל הימים והזמנים שוים עלינו לטובה וכדברי ה"ר טעללער הנ"ל אקרא גם אני:

הימים הטובים את בריתם יפֵרו,
אז המאחרים בכל תאות לב לעשות יאבו;
אך כבר אפסה ידם, לשוא אז יעפילו
ועד שוב בוא יום נכון רבות עוד יוחילו.

כמה טובה הרבה תאבדו בידים, כמה כחות הדשים יכלו על ידכם באפס תקוה! קהל־קוראים גדול עומד להבראות מנשמת אפכם, כבר הוכן ההומר ע"י תנועת העת, כבר נלבש עור ובשר, גם עצמות וגידים נתנה לו המפליאה לעשות הזאת, כל המכונה נשלמה בכי טוב, ועליכם רק לנשב רוח חיים באף הקהל הגדול הזה; גם עדת־סופרים, עדה נכברה אין עיף ואין כושל בה, עומדת אחורי כתלינו, מציצה מן החרכים ובעד החלונות נשקפה, מבטת דרך חור המנעול ומיחלת רק לקריאה של הבה מכם:

השכילו איפא בעוד לא נכחד קִמְנו,
בעוד יש המתאוים לעזור ולהעזר,
בעוד עברים אנחנו ואלהי עברים בנו,
בעוד נמצא כה וכה איש לכל קדש ינזר:
בטרם כל הטובים כלה יתרוששו
בטרם כל אנשי לב בצרה נואשו.

הנני חוזר ושונה את דברי אשר אמרתי בסוף מאמרי „הספרות העברית וסופריה בגאליציען" („אוצר הספרות„ שנה שניה) לאמר: „ולוא גדלה התהרות הספרות בארצנו כמו ברוסיא, לוא לא נזורו אחור המולי"ם בארצנו למראה כל פגע קטן וכל שטן עוברים וקלים, אזי שגשגה הספרות ועשתה פרי תנובה בארצנו גם עתה, ולא נאלצו קוראים רבים במדינתנו להביא להמם מחוץ לארץ, וגם הסופרים לא שלחו מימיהם להוץ; אך מה נעשה כי הסרה לנו קנאת סופרים אשר תרבה הכמה, ומעט מזער רוכלים קאנקורענטים יש לנו אשר יחפצו לעשות עסק בהספרות, וגם אלה המעטים תרפינה מהר ידיהם ונסוגים אחורנית אם יקרה להם איזה מקרה בלתי טהור. . ." ככה אמרתי לפני שנה ועתה אני חוזר ומגיד: כי רק בכם הסופרים והמולי"ם תלוי האשם אשר הספרות היא בדיוטא התחתונה בארצנו, רק אתם אשמים בדבר אשר הקוראים גם הסופרים לא ילכו יתרבו מיום ליום בארצנו, אתם בערתם הכרם ועוד עתידים אתם לתת דין וחשבון לפני כס התולדה אשר לא תכיר פנים בדין. הנה אתם נרפים אתם ומתעצלים, ובזה תניחו גם מכשולים הרבה על דרכי ההרוצים עד כי גם המה תרפינה ידיהם וישיבו משרה המערכה, כי כמה מניעות יפגשו הקוראים והסופרים

אז בהיות הרכוש רב לא שם עליו עין,
לקח אף נתן בלי חשבון ודעת;
עתה החשבון יש אך הכסף אין
ובביתו וחנותו פשתה המגרעת.
אחר הסופר לבוא לעשות חשבונו,
הוא בשפעת הדיו לא ימלא עוד חסרונו. (מדברי ה"ר טעללער בהלוך הספרות שנה שניה.)

וכמו כן אחרה התנועה החדשה לבוא בארץ אשכנז, והסרון הגדול, הסרון ידיעת שפתנו וספרותנו, היא לא תוכל למלאות שמה, ומסס־חיים אשר הביאה אתה לא יקום החולה ללכת על משענתו. —

אך גם בארצנו גאליציען לא נראתה פעולת התנועה הזאת לטובת ספרותנו, לא עשתה רושם גדול אשר זכרו לא ימוש לעולם מלוה דברי הימים להשפה העברית, פעולתה איננה פעולה ממשית כצלם דמות תבניתה ברוסיא, רק צל פעולה אנהנו רואים ולא יותר. וכל זה באנו באשמת סופרינו אשר לא ידעו לכוון את השעה, אשר עינים להם ולא ראו כי עתה עת מוכשרת היא לברוא תקופה חדשה בספרותנו, כי עתה היא השעה הרצויה להרבות חוג הקוראים, וממילא להרחיב גבול הספרות ולהטיב מצב הסופרים. האכר אשר הוא אמן במלאכתו יפתח וישדד אדמתו הכל בעתו, זורע בשעת זריעה, קוצר בשעת קצירה, בקיץ יכין להמו ויאסוף הביתה תבואתו בעוד השמש חם, הכל יעשה יפה בעתו והוא לא ירעב עוד ללהם, כי יד הרוצים תעשיר והאדמה תהיה את בעליה אם תעבד בידי איש מהיר במלאכתו, יאכל מפריה וישבע מטובה וישמה במנת כוסו; וכן הוא ארמת שפת כל אומה ולשון: אם ישכילו הסופרים להשתמש בעת מוכשרת, וביד הרוצים יעבדו אז עבודת ספרותם, אם לא יתרפו אז במלאכתם ולא יטמנו ידיהם בצלחת, אם יצאו דהופים להגדילה ולהאדירה, להרחיב צעדיה תהתיה ביתר שאת וביתר עז — אז רב טוב צפון בקרב העת הזאת להסופרים ולהספרות גם יחד; הסופרים יוכלו למצוא קוראים לספריהם, קוראים אשר יתנו לכסף מוצא, קוראים המשלמים בעד קריאתם, קוראים אשר יולידו קוראים אחרים; והספרות תשגא מיום ליום ותשגשג למעלה ראש, כי הסופרים הזריזים והנבונים האלה יבראו קהל סופרים הדשים, סופרים אשר ראו את מעשה אחיהם ויקנאו בהם ללכת בדרכיהם, סופרים אשר הספרות תוכל להתפאר בהם ושמם ישאר חרות על לוח לבה ימים רבים. גם העת הזאת היא שעת הכושר להטביע חותמה לטוב על ספרותנו וסופרנו בארצנו כבארץ רוסיא לוא חכמו השכילו גם סופרינו כהסופרים הרוססים לעשותה לכלי הפין למעשה ידיהם; אך סופרינו נמו שנתם, אין מתעורר ואין חולה על כבודם כי גלה בינם, איש לעברו יתעה ואיש לדרכו יפנה, אין משים לב. כי עוד מעט מזער ותעבור המועד ויהיה גורלנו כגורל אחינו האשכנזים, אין מושיע ורב להציל ספרותנו בטרם תצלול כעופרת במים האדירים של ים הנשיה, אין מהיש פדות לה בעוד לא חלפה כלה מאתנו ונוכל עוד להדש הברית הכרותה בינינו מימים ימימה. הה! סופרים מאשרי העם! מה לכם נרדמים?! למה תחכו ולא תחישו

בית יהודה

דברים אחדים על בעל „ספר חסידים" וחכמי דורו.

הוא פרק אחד מתוך הספר „געשיכטע דעס ערציעהונגסוועזענס אונד דער קולטור דער יודען אין פראנקרייך אונד דייטשלאנד".

מאת הרב

ד"ר משה גידעמאן נ"י

נעתק לעברית ע"י

מנחם אליעזר מאהלער

מסודר ומתוקן עם הערות מאת

גרשם באדער הכהן.

כעין הקדמה

מאת גרשם באדער הכהן.

לרגלי עבודת ידידי כמהר"ר מנחם אליעזר מאהלער הי"ו ב„ספר הסידים" ותולדות מחברו העתיק לעצמו פרקים מקוטעים מספרו של הרב ד"ר משה גידעמאן נ"י, ולא היתה כונתו לכתחלה לפרסם אותם ברבים, ואך לבקשתי נתן אותם על ידי. אבל יען אשר לא היו כתובים לפרסום, ע"כ הוכרחתי לשנות ולתקן עד המקום שידי מגעת, כי לא יכולתי לעשות ברשות שאינה שלי כארם העושה בתוך שלו, ורק זעיר שם וזעיר שם הגהתי ותקנתי.

והנה זה רבות בשנים מאז יושב ידידי הה' הנ"ל ועובד עבודתו — לצרף את הס"ח ולנקותו מכל השגיאות והרולי הטעיות שנפלו בו בדפוס עפ"י כת"י מאוצרות אוקספורד פארמא ומינכען, וידיו כתבו עליו באור לפרש כל חמירא ודין קשה אשר בשם „הסדי אבות" יכונה, גם אסף וקבץ על יד את כל תולדות מחברו והשתלשלות ספרו עפ"י מקורים נאמנים. ואלה הם החכמים אשר יעמדו לימינו ויהללוהו במכתביהם עפ"י פעלו, ה"ה הרבנים המאורות הגדולים לממשלת ספרותנו הישנה והחדשה: ד"ר משה גידעמאן, ד"ר אהרן יעללינעק, ד"ר שלמה רובין, ד"ר מרדכי דושאק, ד"ר עוריאל הילדעסהיימער, ד"ר אברהם נייבויער, ד"ר אברהם בערלינער, ד"ר צבי הירש פלאטא, ה"ר אייזיק הירש וויים, ה"ר שלמה זלמן היים האלבערשטאם, ה"ר יעקב רייפמאן, ה"ר שלמה בובער ועוד ועוד הכמים ונבונים הראוים לסמוך עליהם, ואשר הזכרתי שמותיהם דיה להעיד מה טיבה של עבודת ידידי הלזה. וכלום לא הסר לו אלא שני דברים אלו: א) עוד ימצא מקומות בספרו שצריכים באור. ב) חסר לו הדבר העונה הכל והמטהר ממזרים. ועפ"כ בקשתי שטוחה בעד הברי וידידי היקר שכל מי שיש לאל ידו לתמכו באחת משתי אלה יקיים מצוה רבה ויפנה אליו במכתבו ויקבל מאתו ברכה, גם זכור יזכרהו לטובה בספר.

אלה המתאוים לקרות או לכתוב על דרכם, כמה עליהם לעמול עד כי ישיגו ספר או מכ״ע מחוץ לארץ, כמה עליהם לשבוע עמל ותלאה בדבר בית הדואר וכרומה! הנה כן גם לנפשכם תריעו גם לסופרים אחרים הרשים מקרוב באו, גם הספרות גם הקוראים ילכו הלוך והסור ע״י מעשיכם הבלתי רצוים, ועד מתי עד אנה? אוי! עד מתי? — אסיים בדברי ה״ר טעללער הנזכר כי הם ראוים להשמע מקוראי מאמרי זה:

עורו איפא והעירו ורכשו הלבבות!
בקשו בכל מקום, בקשו כי עוד תמצאו —
ומכל עבר עוזרים אליכם ינהו.
עליכם אך לשית עצה, לעשות פליליה;
עוד עז בנו. עוד חיל לעשות תושיה.——
יש להבניה כל הדרוש, כל החֹמר,
גם העובדים למינם לעבודה יכונו.
יבואו נא אך המפקדים, יתנו אֹמר,
איש איש על משמרתו על חלקם ירונו. —
בטח ישראל ועשה, תתחזקנה ידיך!
כמוץ יעבור היום, הה! פן תאחר מועדיך!

פייביש מעלצער הכהן.

הראשון אין אנהנו יכולים לקבל רעתם בכל, כי בעוד אשר אחרים אמרו עליו שהיה מאמין באסטרולוגיא, [1]) ספרו אחרים שלא האמין בחכמה זו (עי' במ"ע היונה צד פ"ב והערת הח' שטיינשניידער שם). אף גם זאת הכל יודעים שכן הוא דרך העולם בכל זמן ועדן, להוסיף כנוים רמים לשמות אנשים המאירים בחכמתם ככוכבי שמים ואשר תכונת רוחם נסתרה מעיני העם, — וכנוי כזה היה אז השם „חסיד", — ויאהבו לערוך למו תכונת כל ארם ויקר ערכו לפי משפט השקפתם, יותר מאשר יאות לו עפ"י רוחו. כן אירע בזמן מאוחר לר' ליוא בר בצלאל מפראג הנקרא „גדול" בפי העם, וכן היה בזמן ההוא אשר עליו תסוב מלתנו לריה"ח, אשר נוכל לדמותו אל ר' ליוא הנזכר.

בצדק וברוה נכון יכולים לאמר, כי ר"י עמד בהתנגדות לרוה בני דורו ואך ע"י סבות שונות לא בא עד הפרק לקרוא למחלוקת עצומה. בענין הזה נגע גם ההכם צונץ בקצה מטה הקירתו (בספרו ל"ג צד רצ"ה) בדברו על תכונת נפשו של ריה"ח לאמר: „— בהלך נפשו להתחקות על שרשי עבודת ה' ואמונתו, ללכת לפניו בתמימות והסידות, עברו ימי חייו וכל מהשבות לבו מבלי לדאוג על דרכי בני דורו"; אבל אך מקצתו הגיד וכלו לא הגיד, ועוד הניח מקום להתגדר בו. החכם צונץ בעצמו העיר בצדק, כי ריה"ח „הראה תמיד את הופש רעיוניו נגד דעות ישנות ומקובלות" וכי „כפי הנראה כתב אך מעט בעניני הלכה" (שם צד ש"א). משפטו זה נשו זה יורה לנו לדעה, כי האיש הזה נטה מדרכי בני דורו והלך לבו מהם. בזמן ההוא לא הרהיב איש בנפשו עוז להתנגד לדעות מסורות ומקובלות והוץ מההלכה לא ידעו ענין אחר לענות בו; ואיך עמד ר"י מנגד לדרך הלמוד הזה יורה לנו מאמר אחד בפתיחת ספר הסידים בכ"י — ונשמט בכל הדפוסים — אשר לפי דבריו גם זאת היתה נסבה להבור כפרו, יען אשר ראה כי חכמי דורו „מפלפלים בתלמוד עד אין קץ" (עי' בספרנו סוף הוספות סי' ד') [2]). דברים כמו אלה לא היו נפלאים בעינינו, אלו יצאו מפי הכם ספרדי, אבל מפי הכם אשכנזי מהדור ההוא לא נשמע כאלה.

ודומה לזה יורו לנו גם דברי תלמידו ר' יצחק מווינא, אשר לפי דבריו (בספרו אור זרוע ה"ב דף י"ח סי' מ"ב, ועי' ס"ה סי' קנ"ה) מרגלא היה בפומיה דריה"ה מעשה שהיה, כי רב גדול אחד נענש מן השמים, יען אשר דרכו היה להשתדל שימהרו לסיים את התפלה, כדי להרויה זמן לצורך הלמוד, כמו שהיו המלמדים והמורים חייבים לפי תקנות הזמן ההוא לקצר בתפלתם (עי' בספרנו צד ק"ו) [3]). ולמען נדע עד היכן הגיעה כונת ריה"ה בספורו הלזה, נראה איך

[1]) בספר „גימטריאות" כ"י הנקרא על שמו, נמצא פרק שלם המדבר על השעות והמזלות אשר יולד בהם האדם.

[2]) וז"ל שם: — ולא שאני חכם מבני דורי, כי קטן אני במעשים טובים ובתורה. כי יש גדולי חכמים בתורה ובכל חכמה ומעשים ובעלי יראה יותר ממני, אלא מלבד חכמתם מפלפלים בתלמוד, אשר אין קץ לחכמתה. — (גי' הח' גידעמאן „לחכמתם" ול"נ שצ"ל „לחכמתו", ומוסב על התלמוד שאין קץ לחכמתו). ג. באדער.

[3]) וז"ל שם: — ראשי בתי הספר חייבים לעזוב את ביהכ"נ בשעת תפלת „ובא לציון" בשביל שיהיה זמן לתלמידים לחזור על למודם. — ג. באדער.

אז כאשר פרצו מריבות וקטטות בספרד ובצרפת הדרומית ע״ד ספרי הפילוסופיא של הרמב״ם, נחו גם שקטו היהודים באשכנז ויהיו כקופאים על שמריהם; אף בשעה שהגיע קול הרעש לצרפת הצפונית, אליהם לא בא, לעורר אותם משקט שבתם ומהגותם בתורת ד׳; ובהיותם רחוקים מהמקומות ששם פרחה הדעת, לא היתה השתדלותם רק להיות אדוקים באמונתם ולהשתלם בחסידות, אשר מלאה את כל הדרי לבבם ולכל בה היי רוחם, ומדותיהם הללו שללו את כל מחשבותיהם ויסגרו בעדם דרך מבוא לכל עניני הכמה ומדע (עי׳ משפט ר׳ זרחי׳ בן שאלתיאל ע״ד יהודי אשכנזי בספרו של גרעטץ ח״ז צד קס״ת הערה א׳ [1]), ובספרי אונטערריכטסוועזען צד קס״ג, אוצר נחמד ח״ב צד קל״ז).

בין כה וכה לא יוכלו החיים הרוחנים של עם שלם לשבות ולנוח, אף לא להיות דבקים לנטיה אחת. כמו נהל קטן הפורץ לפעמים ממעל לשפתו לעשות לו תעלות וברכות חדשות למימיו הנוזלים ארחות דרכם, כן יקרה כי מתוך דעות כלליות המתנהלות מדור דור, תסתעף נטיה רוחנית חדשה. חזיון כזה נראה יוצא מהכח אל הפועל אצל יהודי אשכנז בסוף המאה הי״ב ובראשית המאה הי״ג למספרם, ע״י השתלמות אמונת הסודות והנסתרות, אשר ר׳ יהודה ב״ר שמואל הנקרא בשם „הסיד״ היה מיסדה הראשון.

הין ערכו של ריה״ח (נפטר ברעגענשבורג בשנת ד״א תשצ״ו) *) לא נודע עוד למדי ועדיין לא הפיצו עליו אור נכון. כל מה שיסופר ממנו בחיק האגדה יסודו, יותר מאשר במקרים ברורים ומעשים שהיו באמת (עי׳ צור געש. לצונץ צד קכ״ה ובספרו ליטעראטורגעשיכטע צד רצ״ה), ואף הספרים אשר שמו נקרא עליהם, בערפלי האגדה התולתם. אשר יאיר לנו מתוכם היא אך הדר כבוד שמו אשר לאורו יתהמטו תלמידיו, המה גדולי ארץ אנשי השם משנות המאה הי״ג. ההגדות הללו הנאחזות בסבך קורות ימי חייו אמנם מעידות על כבוד גדלו והין ערכו, — כי אך על אנשי מעלה ירביון הספורים והאגדות הנפלאות, — אבל מכבידות הן עלינו את עבודת החקירה בהפצנו לדעת במה כחו גדול היה ואיך התיהם לדעות דורו והשכלת זמנו.

החכם גרעטץ לא יאמר עליו יותר (בספרו גר״י ח״ז צד פ׳), רק שהיה „הסיד ביותר״ (איבערפראמם), — משפט אשר לא יתאר לנו לפי דעתי את האיש הזה באורו הנכון. הכנוי „הסיד״ אשר בני דורו קראוהו בך אינו ראיה, בי הם לא יוכלו להגיד משפטם עליו, רק אם נשאל אותם איך נרמה בעיניהם לפי מדותיו, אבל לא אם נחפוץ לדעה מה שהיה לפי תבונת רוחו; אף במשפטם

[1]) וז״ל שם: — וכראותי כי טבע זה האיש לא היה סובל אלו הענינים (פירוש המקרא על דרך הפילוסופיא) שפירשתי לו התבוננתי כי הוא מתלמידי האשכנזים. ג. באדער.

*) הערת המגיה הרואה יראה איך הכותב יסתור במח״כ, את דברי עצמו, כי כנראה מתוך המשך מאמרו הנה דעתו, כדעת כל, אשר ריה״ח חי באחרית המאה הי״ב ובראשית המאה הי״ג — והוא בחצי המאה האחרונה לאלף החמישי — (ועיין גם בס׳ „תולדות ספרות ישראל״ צד 382); ואיך א״כ יאמר פה כי נפטר בשנת ד״א תשצ״ו? והוא טעות דמוכח. ואולם למען דעת מתי היה באמת שנת פטירתו של ריה״ח, ראה בסה״ד דף ק״א (דפוס ווארשוי תר״ל) ושם העלה כי נפטר באדר ד״א תתקע״ז. — ואנחנו לא נדע מכוון מי יצאה השגגה הזאת, מאת המחבר בעצמו או מאת המעתיק או מאת המסדר והמתקן. —

מאבות לבנים, לא נוכל להכיר עד אשר ננסה להשיג תמונה מחיי הנוצרים בזמן ההוא, עת המו גוים רעשו עמים בסביבות משכן ריה״ה, ותנועה חדשה יצאה להטות את כל בתי נפשם בחזקת היד ושללה את כל רוחם.

ע״י מסעי־הצלב והמאורעות וההרפתקאות דעדו על ידם ובעקבותיהם, העוני והלחץ, אבדן רכוש והלאים רעים ונאמנים, המחלוקת בין הקיסר והאפיפיור, העמדת ממשלת הכנסיה הנוצרית תחת יד מושלי ארץ, והתנגדות כופרי האמונה; כל אלה היו נסבה להרגיז כל לבות עמי הנוצרים ולעורר את רוחם לנטוע בלבם נטיות הדשות הדומות לנטיותיהם של היהודים. כל איש נוצרי אשר היה לו לב לדעת ורוח להבין ולהשכיל, לא הסתפק במעשי אחיו ההיים בעולם המעשה והגשמי, אך השתדל להשתמש בענינים נכבדים ממנו אשר ברוח הדמיון יסודם. כל מעשי הדור ההוא היו רק מעשי הזיה, אשר עזרו למו לשכוח את מציקות הזמן ולהתעות נפשם בשוא. בקשו למו לאהבה דברים היוצאים חוץ מדרך הטבע, ואמונה בנפלאות מלאה את כל הדרי לבבם, ויבראו למו עולם רוחני בתוך עולם המעשה.

התנועה הפתאומית הזאת בחרה לה את הארצות אשר מסביב לנהר רהיין ואת ארץ בייערן (קרוב מאד למשכן ריה״ה) ושם התפרצה בכלל (לאמפרעכט מרעגענסבורג אצל פרעגער בספרו געשיכטע דער דייטשען מיסטיק צד נ״ג). — אח״כ הוציאו הנשים לפי תכונת נפשן הנטויה עפ״י טבען להרגשות ולאמונות בדויות את תנועת הרוחות הזאת מן הכח אל הפועל, ונהרו אליה כל הלבבות. מספר רב ידוע מנשים כאלו, אשר התפארו כי תדענה נסתרות ותחזינה עתידות, גם היו בתוכן אשר כתבו את כל הזיונותיהן ודמיונותיהן עלי ספר בתבנית מכתבים או ספרים שלמים והפיצו אותם בקרב ההמון. עוד נשים אחרות התלקטו לחבורות מיוחדות הנודעות בשמותן „בעגינען״ או „בעגארדען״ להיות חיי קדש לשם אלהיהן, ויקראו בכה״ק הנעתקים לשפת ארצם, והרבו בתפלות ותחנות, וכל רעיוניהן מלאו התקדשות והסידות, בעיר קאלן עלה מספר הנשים הבעגינען בשנת 1250 ליותר מאלף, ובאופן הזה נתפשטו למודי הסודות ורבים החלו להיות חיי סתרים בחיק ההזיה.

לתנועה זו שיצאה מן הנשים השתתפו גם אנשים, והוקרים מלומרים בחכמת אמונתם בקשו לאגד ולקשר את הפילוסופיא המיוסדת על ארני ראיות מוכיחות (שאלאסטיק) עם החכמה החדשה, והרחיבו את שדה הקירתם להוכיח כי גם לאמונת החזיות יש יסוד מוסד. ככה נעשתה שיטה הדשה בחקירת האמונה ונולדה חכמת הסודות האשכנזית. „תכונת חכמת הסודות היא תורה לנו לדעת ולראות מחזות אלהים בכל עת ובכל רגע מזמן היינו. חכמת הסודות בימי הבינים לא השתמשה בקריאת דברים מפי הכתב, כמו הסודות של הכופרים האחים והאחיות מבני רוח החפשי, או תשתמש לפעמים בדברים שבכתב להיות לה לאמצעי להתנשא על אברתם ממעל לעולם המעשה ולבא בקרבת אלהים, להשיג מחזות הדשים ועתידות לא ידעו מקדם. ולפ״ז תתאחד בדעותיה ברב או במעט עם למודי הכנסיה הנוצרית ועם כתבי מלמדיהם, אבל יחפשו לגלות

„תאמץ והתנגד לקצור התפלה, ויעש אותה להכנה נסתרת אשר בחיק הסוד יסודתה. „חסידי אשכנז" יאמר סופר מאוחר — ובל"ס כונתו על ריה"ח והנוהים אחריו — „היו סופרים ומונים כל מלה ומלה של התפלות והברכות והתשבחות ויבקשו להם סמך למנין המלות מן התורה" (טוא"ח סי' קי"ג); ואופן אשר כזה חדש ומיוחד היה במינו להתנהג כן עם התפלות באשר נדבר עוד בענין הזה.

אבל לא בעבודת ה' בלבדה הרשה ריה"ח לעצמו לברוא הדשות לפי תכונת רוחו (עי' בל"ג לצונץ צד ש"א), כי גם תנועות אחרות מעידות על הבדל רוחו מעל בני דורו. בספר „פענה רזא" מובא פירוש בשמו, כי משפט תמר (בראשית ל"ט כ"ד) לא היה לשרוף אותה באש ממש כמו שמסופר בתורה רק לשום עליה אות קלון אשר לא ימחה נצה וכל רואיה יכירוה. *) נגד הפירוש הזה לא היה יכול המו"ל המאוחר להתאפק ויקרא: הלילה, כי דברים כאלו היו יוצאים מפי קרוש אשר כזה! — גם ספור אחד המובא אחותיו בס' „אסופות" כ"י (דף צ"ה א') יחיד הוא במינו וצורתו: פעם אחת שאל ההגמון (מרעגענש־בורג?) את ריה"ח „למה אתם דופקים על הכתלים כשאתם מזכירין את המן?" א"ל: „כל כך דפיקות שאנו דופקים כך השדים דופקים לו בגיהנם" א"ל: „מנא לך?" א"ל: „בא ואראך!" הלך עמו והראהו בפתח גיהנם וראה שהכוהו. פתח אותו הגמון ואמר: „אם הייתי אצלכם הייתי מסייע לכם להכותו." 3) — הספור האגדי הזה יורה לנו ג"כ על תבונת נפשו שהיתה מובדלת מכל הדור ההוא, כי התקרבות איש תם והסיד עם הגמון נוצרי לא היתה באשכנז בימים ההם. — גם נפלא הוא הפתרון המובא בס' „גימטריאות" כ"י (דף כ"ג ב'), כי „פילוסופים" בגימ' „מהוכמים נבונים"! — היוצא לנו מכל אלה, כי האיש הזה עומד לנגדנו באור המזהיר כזוהר הרקיע ובשנקראהו „הסיד ביותר" [כמו שנקרא מפי הח' גראטץ] לא הגדנו עוד את כל שבחו.

ביותר יש לשום לב לנטית רוחו המהקרית. או יותר טוב לאמר: דעתו בעניני אלהים, אשר בלי ערך ובלי דמיון בין כל הכמי אשכנז וצרפת, ואף מנטיתו הפנימית, בחר לו לעצמו את הדרך הלזה ללכת בו. הוא היה הראשון אשר בנה מוסדות החכמה האלהית באשכנז ושכלל יסודותיה, וכל הקירותיו הניח ב„ספר הכבוד" המדבר מכבוד אלהים והודו, ולא נמצא בעת מן הספר הזה, כ"א מאמרים מקוטעים המובאים בספרי מחברים אחרים, לפי שהם נצרכים להם לעניניהם. אבל איך הגיע עפ"י מעשיו ונטית מהשבותיו להתנגדות עצומה מאד נגד מהשבות היהודים ודעותיהם בהסידות ובתמימות, אשר התנהלו למו

*) גם הרב מהר"א אשכנזי בספרו „מעשי ה'" כתב לפרש כן, ולוא ראה שכבר קדמוהו אחרים בפירוש זה היה אומר: שישו מעי! המעתיק.

3) המחבר פי' „מעגלי צדק" למחזור, מתנגד להכאת המן ואומר כנגדה באמרו שיש סכנה בדבר, שיוכל לעורר עלינו חמה של שנאת הנוצרים, וגם לשחוק הוא בעיני כל, ועי"ז יאמר: „ואפילו מפני חשש לעג הגוים מניחו שבטלו כמה דברים". 4) ועי' בלעבענסאלטער להח' לעוו צד תכ"ג.

4) דבירנא כד הוינא טליא קראתי ספור — כמו ושם מחברו שכחתי — המספר שמנהג היה באשכנז לתלות איש העשוי מתבן לזכר תלית המן, ועי"ז היו צרות ורדיפות, כי הגוים אמרו שיעשו זאת להלעיב באמונתם. — ג. באדער.

היהודים באשכנז לא היו צריכים אז עוד רק להתודע אל הפילוסופיא המיוסדת על אדני ראיות מוכיחות, למען היות בידם לתקן גם את אמונת סודותיהם כתבניתה, ולהרחיב גבולותיה על יסודותיה של הפילוסופיא. בעת אשר אלברט הגדול ותלמידו טאמאס מן אקווינא, ידעו את ספרי הפילוסופיא של הרמב"ם, בן־גבירול וחכמים אחרים, והשתמשו בהם, — כפי הנראה הגיעה לירם העתקה רומית מהספרים הללו בימי היותם בפאריז, — לא ידעו יהודי אשכנז מאומה מהספרים האלה שנכתבו ע"י בני אמונתם. מדברי ריה"ח נראה שידע אך מספרי רס"ג, אבן־עזרא וספרי קראים אחרים. זמן לא כביר אחר מות ריה"ח יצא לעז על ספרי הפילוסופיא של הרמב"ם ועל חכמת הפילוסופיא בכלל והושמו דלתים ובריח נגד פעולתם על רוח היהודים באשכנז. — כן תחסר לאמונת הסודות של היהודים באשכנז שטה ערוכה ומסודרת והשתלמות נבינה כמו שיש לה להפילוסופיא, ובגלל זה לא נוכל לדמות אליה את חכמת הקבלה של יהודי ספרד ונגב צרפת, אשר גם בלא זה אין כל רמיון ביניהם, עפ"י מה שנדע ממקור מוצאה. אבל יש קשר בינה ובין תנועת אמונת הנסתרות של העמים באשכנז, ומערכת השואה מתולדות הזיונות שתיהן זו לעומת זו לא תמנע קיום השערתנו.

ברור יתראה לעינינו בשני מהזות אלה, כי כאשר כבר אמרנו שהחסידות המקובלת והמעשית (לפי הכנסיה הנוצרית או עפ"י הלכות התלמוד) לא תוכל לרוות צמאון נפש שוקקה לאמונה, וכי תחשוב מזימות להפיק רצונה עפ"י בחירה הפשית באופן ובדרך אחר, אשר תמצא הפץ בחיק הדמיון והחזיון הנעלה והנשגב מעולם החומרי הזה. ע"י עזרת נפש כזאת שתעזור לה לעצמה יקשור לו רוח האדם קשר בינו ובין אלהיו, אשר מנגר הדבקות והפנימיות הזאת ישאר סדר האמונה הנהוג והמקובל בשפל. אמונת הסודות של הנוצרים תלביש את יחס המאמין לאלהיו בתמונת כלה אשר נפשה תערוג אל דודה באהבת אלהים ונעימות היחוד הקרוש הזה מצוירת במשל גופני בצבעי תאות גופניות ותשוקת בשרים (פרעגער צד צ"א, ועי' שיחה בין אוהב לאהובתו לעקהארט, ובספר מיסטיקער לפפייפער ח"ב צד קכ"ו).

וזה הוא גם האופן אשר אמונת הסוד של היהודים באשכנז תשתמש בו לספר מהמעלה העליונה של אהבת האדם לאלהיו. ציור כזה המובא בהרבה מקומות ומיוחס לריה"ח, המובן לתת תמונה נכונה מאהבת האדם לאלהיו ותוקף פעולתה, יוכל להצטדק כשירשיעוהו על לשונו שאינה נקיה, אך ע"י הכונה לטובת הדבר אשר בשבילו נכתב. ד) להשגת היחס הזה שבין האדם לאלהיו עפ"י

ד) עי' ס"ח סי' ש': „ואותה השמחה [אהבת ה'] כך עזה ומתגברת על לבבו שאפי' בחור שהיה ימים רבים שלא בא לאשתו ויש לו תאוה מרובה ובשעה שזרעו יורה כחץ נהנה, זהו כאין נגד הגבורת תוקף שמחת אהבת ה'". ועי' בס' „מלאכים" כ"י לר"א מגרמיזא דף י"ח ב': „ובשעה שהבחור משמש מטתו ויורה כחץ, כל אותה הנאה כאין כנגד הנאה קטנה שלעוה"ב וכו'." ומשל זה נמצא גם בס' רזיאל (שרש אהבה) כ"י מינכען נ"א דף י"ח: „ויותר מבחור

את המקור אשר משם יצא דבר האלהים עפ"י הכתב, ויספחו לו גם את הזיונותיהם אשר הזו מבשרם" (פרעגער צד ה').

תכונת הכמת הסודות הזאת של הנוצרים מתאמת בכללותיה כמעט גם לחכמת הסודות הנוסדה ע"י ריה"ה ונתרחבה ונתפשטה ונתפרשה ממנו די באר, ואך מצד אחד דבר עליה טובות להאמין בה; ומכאן יצא לנו המשפט לקבל על הדעת, שיש יחוס וקשור והצטרפות בין שתיהן מסבות המחזות אשר יתגוללו לנגד עינינו בהסכמת הזמן והמקום והנטיה שהיו לשתיהן יחד, ואין כל נחוץ להשוב כי לקחו אלו מאלו, כי סבות דומות מולידות פעולות דומות. גרעיני זרע הכמת הסוד היו פורחים באויר ומצאו למו ארמה פוריה אצל היהודים ואף גם אצל הנוצרים.

חכמת הסודות לא יצאה מבית הספר של הנוצרים מעוטדת בשם הכמה, כי אז אולי היתה זרה ליהודים, אבל החלה להתראות בעיניהם בראשונה בעולם המעשה, והמלומדים בה ויודעים להשתמש אתה עשו רושם בין ההמון ע"י הזיונותיהם, וקרובים ורחוקים ספרו נפלאותיהם, וע"י הרגשת הלבבות שהיתה באופן זה לא יכלו גם היהודים להשמר מהתפעלות רוחם, כמחלה המתדבקת מנפש לנפש. — כן תתבאר לנו ההתקרבות שהיתה בין שתי השיטות של אמונת הסודות ליהודים ולנוצרים במשך המאה הי"ג למספרם, ואשר מלבד זה היו נבדלים במחיצתם ומחולקים בדעותיהם ובמנהגיהם, גם יכולים לאמר כי מעולם לא התקרבו והתאחדו מאמיני שתי הדתות בנטיתם הרוחנית, כאשר עשו זאת בשנות המאה הזאת אשר בהיותם הגופנים עמדו אז בשנאה כבושה אלה מול אלה, ועמקי תהום רבה הפרידו בינימו. ג)

ג) מהתקרבות הרוחניה הזאת נבין גם ענין „הכופרים המתיהדים" כמו Pauvres de Lyon וגם Pasagier אשר נהגו למול את בשר ערלתם ושמרו את השבת וכדומה עוד. מתולדות כת הזאת וכל תכונותיה לא ידעו כותבי קורות הכנסיה הנוצרית לספר מאומה, או יכתבו דברים שאין בם בנותן טעם ויש בם דוחק גדול, ובכ"ז לא יוכל הדבר להיות באופן אחר לפי נטית הדור ההוא, אלא שהיהודים אצלו מרוחם על הנוצרים והנוצרים על היהודים, ועוד נבא לדבר מהנוצרים המתיהדים בפרק שידובר שם על אמונת הקבלה. [5]) ולע"ע יש לעיין על אודות ענין זה בספר הנעשה בטוב טעם ודעת ושקידה רבה, אף אם לא קלע לפעמים למטרת האמת, הנקרא בשם געשיכטע דער קעטצער מאת האהן ח"ג סוף צד ו'. — וכי נוצרים רבים התיהדו יקיים גם יקונן על זה האפיפיור ניקאלויס השביעי בשנת 1288. ועי"ש צד כ"ה.

[5]) על הכת של Pauvres de Lyon אמרו שנהגו למול את בשר ערלתם על ידי אנשים עברים, אבל אלו לא מלו אותם בדרך שמלו את בניהם. אחר אשר יקבלו בהיהדות יקבלו שטר הנקרא carta judaizationis, ששם קראו בשמותם את הרבנים אשר הכניסו אותם בבריתה של היהדות, והמה היו חייבים לשאת אצלם תמיד את השטר הלזה, כי באיננו אתם לא רצו היהודים לפתות עמהם וכו'. כת של Pasagier באיטליא העליונה העמידו לאשיה יסודי דתם על תורת משה, וזאת התורה צוו לשמור בכל פרטיה ודקדוקיה, ולפי דבריהם חלו מצות שבת ומילה ועוד גם בימים ההם חוץ ממצות קרבנות וכו'. — ג. באדער.

במת, ואחר זמן מועט יקום בהשתובבות נוראה כאיש אשר דלקת קודחת במוחו, וירוץ בחפזה אל הדלת, וכמעט יוכל לנפץ גלגלתו אל הקיר, לולא ימנעוהו ויעצרו בעדו. אחר שוב רוחו אליו וינוח מעט, יספר את החזיונות אשר חזה (אוצר נחמד ח"ג צד פ"ב).

כל אדם יחזה כי הדברים האלה מדברים מחיי כל ההמון, כי לא ממקרה אחר שקרה בימיו ידבר פה כ"א ממעשי כל הדור ההוא אשר מחלת החזיונות התפרצה כמגפה להתעות את רוח העם, וגם ר"מ תקו אינו נקי ממנה. — להביא עדי ראיה לעין הקורא, איך התפרצה האמונה הזאת בקרב הנוצרים ורעש פעולות שדין ורוחין הרגיז והפריע את כל מקהלותיהם ממנוחתם, צריך חבור ספר שלם בפני עצמו.

מקרים כאלה כי מתפללים התעלפו והשבץ אחז אותם בשעת תפלתם, ובמעמד זה היה להם שיח ושיג עם מלאכים ועם שדין ורוחין והזו חזיונות, קרו פעמים רבות והועילו מאד להפיץ את האמונה הזאת הרחק מאד (פרעגער צד ס"ו וקל"ד ובשאר מקומות). גם טאמאס מן קאנטיפרעה תלמידו של אלבערט הגדול היה חוזה חזיונות, ומכל מקום אשר הגיעו לאזניו הדרשות בענינים כאלה מיהר ללכת שמה. בעיר דואיי ראה כומר אחד תמונת נער הקוקה בעוגת רצפים המקודשת לשם אלהיהם שנפלה לארץ, גם גדולי הכמרים ראו זאת, והעמידוה לעיני ההמון למען יראו גם הם, וטאמאס אשר לא אֵחר לבא לקול השמועה, הודה בתחלה כי אמנם אך עוגת־רצפים לבנה מקמח סולת עיניו רואות, אבל סוף סוף ראה גם הוא מה שראו כלם (שם סוף צד ס"ח).

לאנשים כאלה אשר דמיונם הזק עליהם בהרגשות המתנגדות לשכל האנושי דבר קל הוא לתקן במחשבתם פעולת העוה"ב על תהלוכות ענינים הנעשים בארץ השפלה, ולעשות קשור בין ארץ ושמים, וימלאו כמו כן את החסרון אשר ימצא השכל המחקרי בהתקשרותם זה לזה מבלי לדעת פשר דבר, בהשתדלותם לברוא להם עולמות הרשים מלאכים ורוחות ולמצוא להם סבות אסטרולוגיות וקסמי נחשים וסגולות אשר בכשוף יסודן. — גם בענין זה נראה שוויון הדעות אצל היהודים והנוצרים. לא חכמת הסוד והנסתר הקדומה של היהודים ז) ואף לא חכמת הקבלה הספרדית העשירו כ"כ את הספרות העברית בספרים המדברים על אדות המלאכים והרוחות, גם לא הרחיבו שתיהן כ"כ את שרה האמונה במלאכים ובמזיקים, ולא תקנוה לצורך השמוש הכללי שישתמש בה כל אדם בביתו בכל ימי חייו, כמו שעשתה אמונת הסוד של יהודי אשכנז במאה הי"ג,

ז) אמונת סוד הקדומה של היהודים, יאמר הח' גרעטץ (במאנאטסשריפט תרי"ט צד ס"ח) הכלול בתוכן פנימיותה שני ענינים: האלקים במלכות השמים עם כל צבאיו וימות המשיח ואם גם נקבל את הסברא שאין להכחיש בפעולות המלאכים, בכ"ז לא הורגלה האמונה הזאת להיות כלי שרת כאשר עשו לה בעלי הסוד בין יהודי אשכנז, כי הורידוה מכסאה וימלאו אותה אמונת הבלים וכל צרכי החייה במשא ובמתן דכל יום ביומו. אבל מורמה במעלה היא אמונת המלאכים עפ"י התלמוד.

דמיון התשוקה הגופנית ישוו גם בדמותם גם המהשבות והרמזים והסודות שנאמרו על התפלה. הנה היא תתהפך להכנה המלאה טמיר ונעלם, ותתפאר להתגדל בהין ערכה והשיבותה על צדקת ה׳ האמתית בפועל ומעשים טובים, ה) והיא התנשאות האדם על כנפי הרמיון לעלות להתדבק עם האלהים ביהודא שלים, וצריכה עליה והתרוממות עפ״י דרכי הסוד והתלהבות עצומה והשק נמרץ אשר ישתמשו לזה באמצעים אחרים ומוזרים לעלות להגיע למעמד השק כזה להשיג על ידו התגלות והזיונות. ו)

ר׳ משה תקו (חי במאה הי״ג) יקלל בהמה שפוכה כדרכו את המינים אשר בהפצם לעשות עצמם לנביאים וע״י השתמשות בשם המפורש ישתדלו להגיע למדרגת התעלפות בהרגשות נעימות להזות הזיונות, אשר אם יעשו בתקונן להגיע למעמד כזה, אז יפול כל מסך מבדיל מן העין הגשמית לראות נסתרות. אבל לא בכל שעה יוכלו להשיג מעמד כזה, ואף כשישיגוהו, אז תמהר נפשם לטבוע ביון מצולת מצבה הקודם השמם והפרוע. כן יבוז לאלה אשר ע״י קסמים ונהשים ושמות שדין ורוחין יעשו השבעות בבני אדם שמשבירים א״ע לכך; אדם כזה יפול במצב ההתעלפות באיש אשר אחזהו השבין ויִשאר מונה

שעברו ימיה רבים אלא בא אל אשה ומתאוה אליה ולבו בוער וכו׳, כל זה כאין נגדו לעשות לצון הבורא וכו׳". [6])

[6]) גם בספרות החסידות החדשה נמצאו למכביר משלים כמו אלה, המדמים את התפלה ואהבת ה׳ לענייני זווג ואהבת נשים. — ג. באדער.

ה) עיי שרש זכירת ה׳ ברוקח: "וכשיאמר בא״י אל יחשוב על הכבוד הנראה בלב הנביאים ומראה על הכסא כ״א על ה׳ וכו׳". ועל מושג מלת "כבוד" עי׳ בבעלי הסוד והיחוד ביה״ל עיי הח׳ יעללינעק בכוכבי יצחק חכ״ז צד ע׳. ולענין שלפנינו יביא הס״ה מאמרים דומים להם. ועי׳ גם המאמר היקר לענינינו בס׳ החיים כ״י מינכען ר״ז דף ע׳ א׳: "החושבים שהמעשה עיקר טועים, כי אין העיקר כי אם הלב, כי המעשה והלשון אינם כי אם להרגיל האדם לכונת הלב, כן הם הדברים ושרש כל המצות שאהב השם בכל לבו ועיקר כל דבור בלב, ובא וראה מן הנכבדים (המלאכים?) שאין עושים אפי׳ אחת משש מאות ושלש עשרה מצות ואין להם פה ולשון, וכמו כן הנשמה, והנכבדים דבוקים בכבוד השם עבור כונתו [כונתם?] הטובה ע״ש כתיב ה׳ צדיק יבחן ובוחן לבות וכו׳."

ו) ס״ח סי׳ תשע״ג: "והנביאים בשעה שנפשם קשורה באהבה עזה לשם בהקב״ה כאלו אינם בזה העולם, וזהו שנאמר: מדוע בא המשוגע הזה אליך ויאמר להם אתם ידעתם וגו׳. ובס׳ גימטריאות כ״י ידמה את התפלה לסולמו של יעקב. ודומה לזה אצל המלומד בחזיונות" הנסתרות הנולדי באנאווענטורא. עי׳ פרעגער צד רנ״ב. ע״ד רגש התפלה בהרמת קול ובשפה ברורה ובנגינות נעימות עי׳ בס״ח סי׳ תש״ע, וע״ד שכר ועונש של התפלה נמצא בס׳ אסופות כ״י דף קי״ח ב׳ מאמר מספרו של ריה״ח שלא נמצא בס״ח וז״ל: "מי שהיה רגיל בעולם הזה להתפלל עם הצבור בקר וערב ולא ידבר דברים בטלים וחטא בשאר דברים והביאוהו לגיהנם והגיע זמן תפלה, אם יהיה בגיהנם איך יתכן שם להתפלל הרי יש שם שרפון אש וגפרית, אלא יוציאוהו ויתפלל, אבל אם דבר דברים כשאומר שלמ״ש, הם מזמורין מיוסדין מאנשי כנה״ג לא יוציאוהו מגיהנם ויהא נדון ע״ז."

מושכל ונעלם" misticus intellectus (כך יצייר לנו לוקס מן טאוי את השגות האלביגענזער מהתורה ועי' בנד"ק להאהן ה"א צד קנ"ט), אשר יתנו מקום לממציאי דמיונות לתלות בם את הזיונותיהם ולקיים כל דבריהם בסמיכין הללו מן התורה.

אף האותיות הנפרדות משיגות ערך יקר עפ"י סוד. לדוגמא אביא פה לפני הקורא איך דרש בערטהאָלד לפני העם. כי הכח האלהי ותבניתו האנושית הקוקים על פני צלם האדם: „שתי העינים הן כשתי אותיות o. אות h אינה אות בפני עצמה כי מוכנה היא לעזור לרעותיה כמו homo עם h שפירושו „אדם". כן הנה שתי העינים והאשמורות העומדות כתקרה עגולה ממעל לעינים, וההוטם העומד בתוך, וזהו אות m, הדר בצביונו עם שלשה גזעי הוטר; כן גם דומה האוזן לאות d, עשויה יפה במחוגה כמו בפטורי ציצים. הנהירים ואשר תחתיהם ברואים בהדר כמו „קריש" (היא אות E ביונית) עשויה במחוגה על האבנים. כן הוא הפה כאות i, מקושטת ומהודרת יפה. ראו א"כ אתם נוצרים טהורים איך קישט אתכם הקב"ה בצדקתו ובחסדו בששת האותיות הללו, כי אתם עמו ונהלתו ויצירי כפיו. ועתה לכו נא וקראו את שלשת האותיות o-m-o אז תעלה לכם מלת omo (homo, אדם); וקראו את שלשת האותיות d-e-i אז תעלה לכם מלת dei (אלקים), א"כ homo dei איש אלקים, איש אלקים!" (עי' דרשות צד ש"ו ע"ד ערך המאמר הזה לטובת הכנסיה הנוצרית ועי' בגד"ק ה"א צד קי"ד). — כן יפרש ר' אברהם מקעלן הנ"ל, בן דורו של הכומר בערטהאָלד: „האות ג היא כמו יד פשוטה לתת צדקה, אות ד היא כקומה כפופה של העני המבקש עזרה, אות ן הוא כמו קומה זקופה של האדם, ואות ק דומה אל הלב וכו'. (הפילוסופיא והקבלה ליעללינעק סוף צד ל"ו), כן נעשה מכל דבר ענין גדול עפ"י הסוד וסמך לאמונת ההבל.

מכאן יתברר לנו איך נשתרש אצלם המנהג להשתמש בפירושי האותיות גם על מלות שאין ממוצא שפת עבר. כן יורו לנו בבהירת איש בעד האשה להשגיה אם הוא „ירא שמים", וסמך לדבר הזה כי מלת „היראי" (הערריע, גאטטע בל"א) דומה בקריאתה למלה העברית „הַיָרֵא" שפתרונה: ירא שמים (עי' תשב"ץ סי' תס"ז) כן אצל פתרון החלומות יבארו את המלות הצרפתיות "mil ans" (אלף שנים) עפ"י אופן הגימטריא, אשר נדבר מזה בפרק הסמוך. [7]

גם זאת היתה לעזר ולתועלת בימים ההם למצוא הדרושים והמצאות בבה"ק בבאור כל דבר עפ"י דרכי אגדה, היינו להשוות דבר לדבר ולאמר על כל ענין המסופר שכונתו למושגים רוחנים, וגם בזה ישוו היהודים והקטולים ואמונת הסוד אצל בעלי שתי האמונות האלו נפגוש בדרך זה בחדות ובאגדה. אנשים אשר יסופר מהם בתנ"ך יתהפכו למושגים רוחנים והכל יהיה למשל לתמונה ולדמיון

יבקש כמוהם כל איש היודע את לוח הזמן ההוא. בהסתעפות הלוחות בלבות בני האדם בדור ההוא היו רואים ושומעים כל דבר מוזר למראה עינים ולמשמע אזנים.

[7]) אחד שאל כמה שנים יחיה ואמרו לו בלע"ז „מיל אנב", והיה סבור לחיות אלף שנים וחי שמונים שנה כי מיל בגימ' שמונים. — ג. באדער

באופן כי התקרבה יותר אל הדרך לאמונת הסודות של הקטולים בדור ההוא מאשר היתה קרובה לאחיותיה העבריות הנזכרות והקודמות לה בזמן.

„ספר המלאכים" לר' אלעזר מגרמיזא אחד מתלמידיו הגדולים של ריה"ח ימלא את כל פני תבל מלאכים ורוחות: „אין כל פנה בעולם אשר תהא ריקה ממלאכים, הקב"ה יסכים הכל במחשבה תחלה ואח"כ ישלח מלאכיו לעשות ולהשלים רצונו. לכל אדם יש מלאך מזלו או ממונה עליו, ועל ידו יגיע לו הטוב והרע." ח) ותוספות באור לענין זה ימצא הקורא בספרנו בפרק אמונת הבל, ובתוך כך יש לרמות לציורי מחשבות ר"א מאמר אחד מדרשות בן דורו הכומר בערטהאָלד שנעתיק פה את לשונו: „הוא (הקב"ה) הושיב לכל ממלכה את מלאכה להגן עליה, וכן לכל מדינה, ולכל ארץ שיש לה שם מיוחד, וכן מלאך אחד לכל אחוזת הכמרים הגדולים, ומלאך אחד לכל עיר ועיר, אשר בתוך גבול המדינות או בתחומים של מושב הכמרים הגדולים, וכן לכל כפר מלאך אחד ולכל בית תפלה מלאך אחד, ולכל בית ובית מלאך אחד, וכן לכל אדם כטוב כחוטא כזקן כנער כנטבל כאינו נטבל, וכל איש נוצרי מלאך מיוחד, שומר ומלאך נתונים למו, ואפילו לכל גוי שאינו מאמין, ואפילו לכל כופר ולכל יהודי ולכל עבד ולכל תתרי פרא, בין שהם אנשים אלה או אלה, אם אך פניהם בצורת אדם, יש לכל אחד מלאך השומר אותו. — כך יש לכל אחד רוח מזיק, אשר כבר היה שובר את מפרקתו בעשותו כל עון אשר חטא, לולא מלאכו הטוב העומד על יד ימינו לשמרו. שמע נא יהודי! כבר היה השעיר משבר את ערפך לולא מלאכך המצילך על יד ימינך וכו'." (עי' דרשות הוצאת קלינג צד ט"ז).

בכל מקום אשר אמונת הסוד תבקש לה סמוכין מדברי התורה הכתובה להזק דעותיה, שם מוברח פשט המקראות לסגת אחור מפני פירושי הרמזים והסודות, כן נראה גם לענין זה שויון הנטיות עד להפליא אצל היהודים והקטולים מבלי להשוב שלמדו מעשיהם אלו מאלו, אך היא תכלית הפעולה הטבעית הבאה בעקב הסבות המכריחות שהיו שוים אצל שתיהם. כנשי העם בארצות הרהיין אשר ע"י מהלת הזיבה והעצבים היו להנה הרגשות מרגיזות ונטיות להזות הזיונות, ומבלי דעת מאומה מכל הכתוב בתורה התפארו כי בחלום הזיון לילה יתגלו להן רזיה וסתריה (פרעגער צד ט"ז), כן נשתומם לפירושי ר' אברהם מקעלן תלמידו של בעל הרוקה אשר תחת הזיונות מוזרים השמיע דרשותיו ופירושיו ברבים בביהכ"נ אשר בעירו. ט) בכלל ימצא כל איש המבקש ומעמיק בתורת ה' „רעיון פנימי" interior inteligentia (פרעגער שם), „וסוד

ח) ס' מלאכים כ"י דף ג' א' ובמקומות הרבה בס"ח, הובא נחמד ה"ג צד ס"ז: „ובס' החסיד וכו' מנה מלאכים על כל אדם." ובס' החיים כ"י מינכען ל"ז דף י"א ב': „כי יש מלאכים הממונים על הימים, ויש אחרים על הנהרות, ואחרים על האגמים, ואחרים במדברות, ואחרים ביערים, ואחרים בישובים וכו'." א"כ דומה כמעט לכל דברי בערטהאלד במאמר הכא.

ט) עי' דרשות הרמב"ן דף כ"ח, דוגמאות מחכמת הסוד והקבלה להח' יעללינעק ח"א צד ל', הפילוסופיא והקבלה צד כ"ב. פתרונים לבת קול כאשר נתנו החכמים יאסט וקאססעל לא

זאת התפרצה לצאת ממחבואה, הוא ימצא את לבו נבון וישר לשפוט גם על מוצא אמונת הסוד של היהודים לפי ההשקפה הזאת, כי גם היא נולדה על ברכי ההתנגדות לחוקי האמונה המסורים והמקובלים. — כבר מלתנו אמורה יב) איך עשו רושם גדול בעולם, אספות אנשים נוצרים שלא שמשו כל צרכם שהתועדו מנטיתם ההפשית בעיר מיץ לדרוש ברבים בעניני באורי המקראות ואיך משכו עליהם את עיני האפיפיור אינגאָצענץ השלישי, ואיך יצא גזר דין מלפניו להשבית ולהפריע את האמתלאות מאויי רוח אמונתם של הועדים הללו המתאספים מדעת עצמם שלא ברשותו.

בעיר רומא הכירו מיד כי מתוך חברות הנשים, מתוך החזיונות והמראות של אנשים שאינם כמרי הדת, ומתוך התשוקה העזה שהתעוררה בקרב ההמון לרדוף אחר החזיונות כאלה ילידי הרגשות רוח אמונה הפשית, יקום לפעמים קשר אמיץ והזק להתנשא ולפרוק את ממשלת הכנסיה הנוצרית מעל צואים או כבר יש בתוכם כאלו אשר שברו מעליהם מוטות עֻלה. ע״כ בלי ספק נעים היה להאפיפיור לראות כי בראשית המאה הי״ג באו שני כמרים לפני כסא כבודו ויבקשו רשות מלפניו ליסד אגודות שתכליתן תהיה כמעשי האספות הנזכרות מעיר מיץ, וגם הבטיחו כי הכנסיה הנוצרית לא תפסיד עי״ז כלום, וכבודה יהיה יקר בעיני המתאספים ודבריה יהיו נשמעים. — ככה נוסדו חברות הדאָמיני־קאנים והפֿראנציסקאנים, ובכ״ז לא נמנעו אחרי ראותם בזמן קצר כי חבורותיהם התפרצו ובעלי בריתם התרבו, להחזיק במעוז אמונת הסודות ולנטות לזרות ונפלאות, אשר כבר נטה ההמון אחריהם בזמן ההוא, והיה להם לתועלת רבה לתכליתם, כי נשאו להם שכר טוב בעד עמלם ופרי ישוה למו למעשיהם (פרעגער צד קצ״ד). ככה נראה כמרים רבים אשר לבם נאמן עם האפיפיור ברומא, כמו דוד מאויגסבורג, בערטהאָלד, גם אלברט הגדול ואחרים כמוהם, כי ישתקו ולא יזכרו בספריהם את חברות הנשים ומעשיהן עפ״י הסוד, מהתפשטות החזיונות והנפשות הרואות אותם, ומן אמונת ההמון בשדין ורוחין, בכל נטיתם בלב ונפש לאמונת הכנסיה הנוצרית המסורה והמקובלת, הנם מחרישים לכל ההרשות האלו, ולעמת זה הכמרים שהיו גם הם ממאמיני הסוד, כמו עקהארט, נראהו שיצא כפעם בפעם ממחיצתו הנרשמת ומגבלת לו מן הכנסיה הנוצרית, וימשוך על עצמו שנאת ההגמון הראשי מקעלן ואף שנאת האפיפיור, ובעת שנרדפו על צוארם הכופרים המאמינים בכחות נסתרים, והברות האחים של הרוח ההפשי

עצמה מן הראש ולא מן הרגלים וכו׳" הרי כדין המדרש רבה (בראשית י״ח). — אחד הדרשנים הנוצרים (גריעסהאבער ח״ב צד י״ג) ידרוש "מאריה" נוטריקון "ים מר". ודומות לאלו בתכן וצורתן יש הרבה.

יב) בספרנו צד ל״ו. ועתה אחר אשר דברנו מהתנועה אשר עשתה אמונת הסוד במאה הי״ג, יחזה כל מבין על נכון איך ללא צדק ישפוט החכם גייגער בהביאו את המאורעות האלו שהיו בעיר מיץ בהתקהלות עם קריאת באורי המקראות לפי שטות הכהנים הנ״ל יהודי נרפת אשר כפורחת עלתה גם נצה (עי׳ בספרנו צד ל״ד הערה ד׳). הנה אנה על אדני חקירת האמת הטבעו, בעוד אשר המאורעות במיץ ודומיהן בעמקי הסודות יסודן.

„נים בילדע" (קח לך משל ותמונה) הוא תמיד דבור המתחיל הנהוג בדרשות הנוצרים במאה הי"ג, ובו פתחו הדרשנים את הדרותיהם והגדותיהם (גריעסהאַ־בער ה"ב סוף צד כ"ז). — לתת להקוראים השגה קלה מהבלי אגדותיהם אביא פה משל אחד שלהם לדוגמא: „בלעם הוא רוח המזיקין, האתון הוא הרוטא ומלאך ה' הוא הכומר אשר לפניו צריכים להתודות" (שם צד קל"ב). „יצחק הוא אלהינו אבינו, עשו הוא אדם הראשון, יעקב הוא המשיח" (אלברט הגדול ועי' זיגהארט צד ק"ד וקס"ה) ואחרים כמוהם.

לדגמאות הללו הלקוחות מתוך סודות הכנסיה הקטולית, נוכל להוסיף עוד יותר מסודות הכופרים באמונתם. כת האַרטליבאריער (שנוסדה ע"י אָרט־ליעב משטראסבורג) ואשר קראה א"ע „תיבת נח". אמרה כִי באורי מקראות כה"ק לפי פשוטם אין למו כל יסוד (פרעגער צד קצ"ד). כת אהרת הנקראה „יאַאחיטען" הלקו את באורי המקראות על דרך רמז ומשל לארבעה אופנים: עפ"י למודיהם תתחיל הבנת המקראות האמתית בשנת 1260 שהיא התהלת המהלקה השלישית משנות חשבונם, שנת דור רוח הקדש, של אונגליון הנצחי של דעת אלקים רוממה ושל מנוחת השבת. לאַשר ולקיים את השבון הזמן ההוא אל נכון, יעזרו למו להביא ראיות, פעם מהאַלמנות של האשה יהודית, פעם מהשתלשלות בני יהל ולאה בסדרם זה אחר זה, ופעם בבאורי ששת ימי בראשית עפ"י האותיות (פרעגער סוף צד קצ"ז ובגד"ק להאהן ה"ג סוף צד ק"ב). ולא יפלא בעינינו כי גם בספרי היהודים המדברים מביאת המשיה יחשבו כמעט בצמצום את הזמן הנ"ל להתהלת מלכות שדי, כי טבע הענין מהייב זאת ע"י הקשור הפנימי שיש בין אמונת הסודות של הנוצרים לאותה של היהודים, י) עד אשר תתענג האחת כמו השנית על רוב באורים למקראי קדש שנתהדשו בדרך הרמז והסוד ודרישת האותיות, ואך למותר הוא להביא פה דוגמאות ומשלים. כן תתבדר לנו השתלמות שויון נפלא בין באורי המקראות של הנוצרים והיהודים באשכנז, וכמו שהעירונו למעלה לא היתה מעולם התקרבות יתרה ברוח היהודים והנוצרים כמו במאה הי"ג, כמו שנוכיח גם מבאורי המקראות עפ"י סוד ודרישת האותיות, אשר גם בדבר הזה נשתוו בני שתי האמונות. יא)

כל מי שיודע כי אמונת הסוד של הנוצרים בכללה עמדה מראשית המצאתה בהתנגדות אל הסדר המקובל אצל הכנסיה הנוצרית בחיי דתם, וכי אך מהתנגדות

י) עי' פענח רזא ריש וישלח: „גלות אדום" תהיה עד שנת חמשת אלפים ליצירה שהיא שנת 1240 למספרם. וחשבונות אחרים עי' שם בפ' בלק ובפ' וילך ועי' במזכיר ח"ד דף קל"א ואספת ספרי לונץ ח"ג צד רכ"ב. [8])

[8]) לא בעלי הסוד באשכנז בלבדם אמרו כי עקבות משיחא יהיו בעת ההיא כי כן גם כתב הרמב"ן בפירושו לתורה ובדרשותיו דף ל"א, ועוד חכמי ספרד אחרים החזיקו בדעה זו, ואף בספר הזהר נזכרה בהרבה מקומות. — ג. באדער.

יא) כן ימצא אלברט הגדול (זיגהארט צד ר') באור ורמז בתוך „שבעת העמודים" לשבע החכמות החפשיות. כן דומה לזה אצל היהודים, עי' בספרי אונטערריכטסוועזען צד ל"ח, רקמה צד קפ"ד. — הא' עקהארט (מיסטיקער לפפייפער ח"ב צד ר"ד) בדרשו על חוה יאמר: „לא

צד קס"ה ול"ג לצונץ צד שט"ו), אשר ללא צדק יאמרו עליו שהיה איש אשר אין נבונה ברוחו (או"נ שם צד נ"ד), או שהחזיק בדרישת האותיות על דרך מוזר ונפלא (גרעטץ שם צד קס"ט). — אף אם היה תלמירו של ריה"ה, בכ"ז יריב ויתנגד נגד נטית רבו לאמונת הסודות. בשתי ידיו יאחז בעמודי התלמוד להשען עליהם כמו שעשו גם הצרפתים הצפונים במלחמתם נגד הרמב"ם, והאמין באמונה שלמה בכל מאמרי ההגדה המדברים מאלהים, אבל עשה זאת מאשר הרגיש שיש באמונת הסודות כדי להסיר את היהדות מקרב מאמיניה, והוא לבדו היה האחד בין כל הקרובים לריה"ה אשר תכן את רוחו לדעת כי נטיתו הרוחנית מתנגדת להלכות הדת המסורות והמקובלות. מההשקפה הזאת אשר מתוכה ראינו את תכונת ריה"ה מוכרחים אנחנו לאמר כי רוחו אמונה ואין עול בכל תהלוכותיו, אף ישרה נפשו בו בזמן כזה אשר מרמה ותרמית שקר וכזב אחזו את כל כנפות הארץ וילכדו גדולים וטובים ברשתם, וזאת אמנם לא נוכל להשוב לדבר קל וריק בזמן ההוא. יד) הן בזמננו גם ריה"ה וגם ר"מ תקו אינם

יד) אוצר נחמד דף לד ע"ב: „בני אדם שאין בהם ריח התורה ומתעסקים בחכמת המזלות מאמינים בדבריהם ועושים אותם עיקר וגורמים לאחרים רעה". — כי יריב ר"מ תקו עם ספר החיים ועם מסתרי דבריו בענייני שדין ורוחין ובהביאו ראיות מהפילוסופיא לאמונת כשפים, זאת לבד מכרחת אותנו לאהבה אותו. נקח לנו למשל את המאמר הזה מספרו הנ"ל דף י' ב': „וכל המכשפים וחרטומי מצרים שבוראים הבריאות, יודעים ע"י שדים או על ידי חכמה אחרת סדר המרכבה ולוקחין עפר מתחת רגלי אותה המערכה ובוראים מה שהם רוצים, אבל חכמה (?) דהמדיק ר' פלוני ברא גברא, ר' פלוני שדר ליה עגלא במעלי שבתא, היו יודעין הסוד ולוקחין עפר מתחת רגלי המרכבה ומזכירין עליו השם ואיברי . . . . והיום הזה עושים כן בארץ הודו ובארץ ישמעאל מן בני אדם עושים בהמות, מפני שמשביעים שם השד ומביא השד מן העפר שתחת אותה מערכה ונותן לבעל הכשוף, ואותו המכשף נותן להיות למי שהוא חפץ ומיד הוא כמוהו. ורב סעדי' יודע זה המעשה שמא ע"י מלאכים או ע"י שם, והנחש אמר דבר אחד ונתמלא כל השדה כלה קפודים, (דומה למבחקי הכשוף של אלברט הגדול בגן מקדש הגולרים בקעלן!) כי הנחש מביא עפר שתחת מערכת העליונה ומפזר באותה שדה ונתמלא כלה קפודים, כי כל דמות שיש במטה יש במעלה בין באילנות בין בעשבים, וזה סוד גדול: מעין זה נראין המלאכים הקדושים בדמות אנשים או בדמות אחר כגון הבורא או בריונה, כי לוקחין עפר מתחת מערכת העליונה ולובשין גוף עפר ואוכלים ושותים עם בני אדם, וכן עזא ועזאל בירדו מקדושתן ולבשו גוף עפר ובאו אל בנות האדם ולא לחזור אחר המעשה לקדושתן ולא יכלו לטהר שהוטמאו . . . ומי שהיה בקי בזאת החכמה יכול לעשות כל מה שירצה אם ה' מקבל כח דבורו והמלאכים מביאין לו הכל כי לוקחין במעלה או במטה ומתחת מערכת העליונה ונברא הכל וכו'". — כי זה הספר אשר על כל דף ודף נוגע במנהגי הגולרים לאמונת הבבל של האשכנזים יחשב, כאשר גם נכתב על הגבול שבין צרפת ואשכנז, זאת יראה כל מעיין בהשקפה ראשונה. הח' שטיינשניידער העיר בקאטאלאג שלו על מלה אחת צרפתית הבאה בספר זה. ועוד יש להוסיף כי גם בדף כ"א ב' נמצא כמו כן בתוך המאמר: „כל דבר שהוא חי והולך בארץ ואין בן אדם נקרא א נ י מ ל" (animal כלומר: בעל חי), וגם מלה אשכנזית אחת בדף י"א א': „הלאות שעולה מן הארץ שקורין נ י ב ל ה (נעבעל, ערפל) וריחו רע וממית כל הצמחים".

ותבו ות הבעגארדען, ואחרים כמוהם נרדף אף הוא עמהם (שם צד שנ״ה). וזאת היתה (בשנת 1325) בעת אשר מספר רב מן הבעגארדען הושלכו ונטבעו במצולית נהר רהיין, ראש מנהליהם נשרף ועד כם המשפט של בנסית הראמיניקאנים בוויניציא נגשו מספרים לאמר: כי אתיהם בני בריתם באשכנז ידרשו מעל הבמה ענינים זרים להוליך את ההמון תוהו לא דרך (שם).

ועתה נשובה לענננו הראשון אשר דברנו למעלה בענין נטיתו הרוחנית של הריה״ח ומתכונתו והתנגדותו לרוח האמונה הנהוגה והמקובלת. נשימה נא לב להתבונן אל מדותיו ותכונות נפשו הנרשמות ביותר ואשר הכרנום לדעת, הן הנה: קר רוחו נגד למוד ההלכות, אהבתו הגדולה לאמונת הסגולות, עריכתו את התפלה עפ״י הסוד, ועשיתו את המצות עפ״י דעת עצמו, אז נמצא כי התאחדו בקרב לבו יסורות באלו אשר בקרב הכנסיה הנוצרית ללא נוצריות נחשבו, והאפיפיורים גם הם הבירו אותן למתנגדות לרוח אמונתם וע״כ רדפו אותם והקדישו עליהם מלחמה. ע״כ אין לך דבר שאי אפשר להשמע יותר מזה אם נכלול את כל מעלותיו ותכונותיו במלת „חסיד ביותר“. ואל יתעה אותנו לבנו ע״י אמונתו החזקה בשדין ורוחין אשר נראהו אחוז בחבלי רשתה ואשר הוא היה מיסדה והפיץ מעינותיה על פני חוץ להגדילה ולהאדירה, — יג) כי האמונה הזאת בשדין ורוחין היתה אבן פנה לתנועת הדור ההוא שהיה נוטה לסודות ונסתרות, ואך מאתה היתה נסבה כי הקלו מעט מעל שכמם את ממשלת הדת והחיים.

כי לא בא הדבר אצל ריה״ח למרידה ומחלוקת בפועל ובמעשה נגד דיני והלכות היהדות המסורה והמקובלת, ואך עוד השתמש בם לענין יסודי לצרכי נטיתו לאמונת הסודות, ובאופן זה היה יכול להתראות לבני דורו ולהיות נדמה בעיניהם לאיש חסיד ביותר, כי גם בעצמו לא ידע ולא הכיר בברור את ההתנגדות שבין נטיתו הרוחנית ובין היהדות המסורה והמקובלת. — ואף גם זאת לא תוכל להתעות אותנו מבלי להבין כי התנגדות כזאת כבר היתה בתכונת מחשבותיו הנסתרות מזמן כביר, ואך סבות שונות היו צריכות לה, כמו ידיעה והתקרבות אל הפילוסופיא, להביאהו במחלוקת עם המסורה והמקובלת.

כן לא תחסרנה לנו תעודות נאמנות לדעה זו. תעודה כז ת נמצא בספר „כתב תמים“ (לא נמצא בשלמות וי״ל ע״י הה׳ קירכהיים באוצר נחמד ח״ג סוף צד נ״ה) לר״מ תקו הנז׳ (הי במאה הי״ג ועי׳ אדותיו בגד״י לגרעטץ ח״ז

יג) עי׳ אור זרוע ח״ב דף ע״ח וברוקח סי׳ שמ״ז. ופה אביא מלאה מקומות מספרים שנכתבו במאה הי״ג ונזכר בהם שם ריה״ח. על פי רוב יוזכר בהלכות תפלה או תפלין (אשר גם אודותם כתב ריה״ח) או בעניני סגולות ונסתרות. ואלה הם: אור זרוע ח״א דף כ״ב סי׳ י״א, דף מ׳ סי׳ כ״ה, דף מ״א סי׳ קי״א. דף קי״ט סי׳ שנ״ט, דף קנ״ב סי׳ תקנ״ה, דף קכ״ט סי׳ רפ״ה, דף קנ״ד סי׳ תקס״ב וסי׳ תקס״ה, דף קנ״ה סי׳ תק״ע. ח״ב דף י״ח סי׳ ע״ב, דף מ״ז, דף ע״ה וע״א. רוקח סי׳ רע״ה שמ״ז ושס״ג. תשב״ץ סי׳ רי״ע למ״ח תקנ״ג ותקנ״ה. וכן בס׳ אסופות כ״י (שהבאתי כבר מאמריו או אביאם עוד בסמוך) וכן בס׳ רבינו ירוחם ורבים דומיהם.

הם חדושיו בהלכות התלמוד שכתב על הספר ובכלל לא נמצא ממנו ולא כתב ספר שלם לפרש הלכות התלמוד במועצות ודעת כמו שיש בידינו מאת ה"ר יצחק מווינא (הוא בעל „אור זרוע" ועי' אדותיו דברי הח' גראס במאנאטסשריפט לשנת תרל"א סוף צד רנ"ד), בכ"ז הציבוהו הדורות המאוחרים במעלה נכבדה מרבו הנז' ויתנוהו עליון על כל רבני המאה הי"ג. גם שם הכבוד אשר ענדו הדורות המאוחרים עטרה לראשו יעיד על תכונות נפשו המסולאות בפז. כן קראו לו „אור המאיר" גם „המאור הגדול" יח) ולא קראוהו בשם „חסיד". ובפועל יש התנגדות ברורה ונכרת בינו ובין ריה"ח, ובגלל זה מוכרחים אנחנו במטרתנו אשר שמנו לנגד עינינו להוכיח תנועות הרוחות ולספר תולדות חכמים ונבונים, להוקיר את שם הר"מ מרוטינבורג ולכבדו לפי ערכו.

עוד צריכים אנחנו להעיר ולהוכיח כי ר"מ מרוטינבורג הראה ברור כי רוחו טהור מכל סיג ונפשו הפשית מאמונת הבל. הן לא נוכל להכות ממנו רוח הפשי בעניני האמונה, אבל יורה לנו לדעת כי המנהג עפ"י דעת עצמו כאשר הורהו שכלו ולא פנה אל רהבים ושטי כזב, ותהי להפך כי התנגד מאד להרבה דעות ומנהגים אשר בחיק ההבל יסודם, ואיך יקר היה דבר כזה בימים ההם נוכל לדעת בראותנו כי נרשמו הדברים לזכרון לדור אחרון. כן לא השגיח על

שנוהגין בשעת קדושין", היא Raismundensis ועי' דוקאנגע. ועי' תשב"ץ סי' שע"א. „ג' מלו פ" והיא Zamblottus (בלשון אשכנז קאמעלאט). שם סי' רס"ו „בוקראן" היא boqueranus, beugran או שטייפליינען בל"א, ועי' דוקאנגע ודומים לאלו יש הרבה. — על אודות ספריו עי' בקאטאלאג לשטיינשניידער בערכו. וע"ד תשובותיו עי' בליטעראטורגעשיכטע דער סינאגאגאלען פאעזיע לצונץ צד תרכ"ג. — כי חלק רב מתשובותיו דומה לתשובות ר"ש בן אדרת יתבאר לנו כזה: הן מצאו בתשובות מהר"ם מרוטינבורג (עי' ד' פראג סי' תתקס"ז) הערות בצד על הגליון התומים בשם רשב"א, ובאשר חשבו כי רשב"א זה הוא ר"ש בן אדרת או בן אברהם שפתו את התשובות הללו לתשובות המיוחסות לרשב"א. בתוך כך יש לפתור שם רשב"א המובא בתשובות מהר"ם מרוטינבורג, והוא ר' שמשון בן אברהם משאנץ, אשר שמו נזכר פעמים רבות בתשובות ומכתבים אצל ר"ש בן אדרת, עי' ח"א סי' תב"ל, תתל"א, תתמ"ג, תתמ"ט, תתנ"א, תתנ"ד, תתנ"ו, תתפ"ג. אמנם יש עוד לחפש ולבקר כמה תשובות ומאמרים נמצאים עוד בתשובות בן אדרת אשר ממקור ר"ש בן אברהם יצאו, אבל אין זה עסק יקר להלכה! — אם הכיר ר"מ מרוטינבורג את הר"ש משאנץ פנים בפנים אשר בשנת 1235 הרחיק נדוד מארץ צרפת, או אם החליף אתו מכתבים ותשובות זאת לא אוכל לדעת. כפי הנראה העתיק הר"ם מרוטינבורג לעצמו את חדושי הר"ש משאנץ ואת תשובותיו בהיותו עוד בישיבת צרפת, כי כן היו התלמידים עושים בעת ההיא.

יח) עי' צונץ במקום הנזכר. הוא בעצמו ירחב לבבו ברמזו על שם מ א י ר, כי חתם על אחד ממכתביו שכתב מבית האסורים כדברים האלה: „הנשכח מכל טובה אסקופה הנדרסת הנקרא ב ש כ ב ר מאיר בן ברוך. — והשתא דאתיתי לכאן הנני לשאול בזה את פי החוקרים בספרי קדמונים: מה זה ענין ופירוש מלת „בשכבר" הנזכרת בספר א"ז ח"ב דף קנ"ז וקי"ז שלש פעמים ונכתבת בשני קוים למעלה כסימן המורה על ראשי תיבות? — *)

*) ב ש כ ב"ר היא ר"ת „בשם כבוד רבי". — המעתיק.

בני סמכא בלמודי הדת, — בכ״ז תערב לנפש הקורא היום בספריהם תבונת נפשו של ר״מ תקו אשר דבריו צרופים ומחוברים בקשור יחדיו, אף אם נטה לפעמים מן המסלה הנכונה, יותר מתבונתו של ריה״ח המדבר אלינו במאמרים מקוטעים ומפוזרים כה וכה ובאלו מן השמים ישמיע אותנו את קולו. — להיבות את החכמה והדעת בקרב הארץ לא היה עמלו של ריה״ח, אף אם השתמש בספרי פילוסופיא ובספרי קראים אחרים, כמו שלא היה גם עמלו של ר״מ תקו אשר השליך אחר גוו את אמונת הסודות עם הפילוסופיא יחדיו אבל זאת מוכרחים אנחנו לספר בשבחו כי החזיר את עטרת ההלכה ליושנה, והעיר רבים לשוב אל שערי תלמוד העזובים, וע״ב נזכר שמו בעניני הלכה לכבוד ולברכה (גרעטץ שם צד קס״ה הערה ב׳)

אולם בין כל רבני אשכנז של המאה הי״ג יצא שמו של ר׳ מאיר ב״ר ברוך טו) מעיר רוטינבורג על נהר טויבער (נפטר בשנת 1293 ועי׳ אדותיו בגד״י לגרעטץ ה״ז סוף צד ק״ע, ל״ג לצונץ צד שנ״ה ונייבויער בספרו הרבנים) לכבוד ולתפארת בין שערים המצוינים בהלכה. הן הוא היה בעל התוספות האשכנזי, אשר את כל למודיו בתלמוד וידיעותיו אשר אסף בהפניו בארץ צרפת, הפיץ באשכנז ארץ מולדתו והביאם שם למעלה רמה ונשגבה, עד אשר נחשב לראש לכל רבני צרפת ואשכנז. טז) ואף אם מלבד תשובותיו יז) מעטים

טו) בראשי תיבות „מהר״ם״ ובתוספת השבח נ״ע (נשמתו עדן) „מהר״מ נ״ע״. הח׳ נייבויער בספרו „הרבנים״ צד הנ״ז יאמר כי בשתי אותיות האחרונות הכונה לשני אנשים נפרדים ויוכיח לראיה לאמת את דבריו כי בכ״י אחד באוקספורד (רשימת רהי״ם אות מ״ו) נמצאים הלכות מהר״ם והלכות מהר״מנ״ע, ואין זה נכון, כי בסמ״ק כ״י של ציריך הנמצא כעת באוצר הקיר״ה בוויען, נמצא חליפות שם מהר״ם ומהר״מנ״ע על ר׳ מאיר מרוטנבורג. כן נאמר שם בדף ק״ס: „הר״מנ״ע שהה יין חוץ לסוכה וכו׳ לשון התשב״ץ״, ובתשב״ץ שלנו כתיב בסי׳ קמ״ד: „ונראה ששהה מהר״ם ז״ל יין חוץ לסוכה לפי וכו׳״. וכן בכ״י הנ״ל דף קע״ט: „אמנם מהר״מנ״ע אומר שאין לקרותו לדוכן, אך אם עלה מעצמו אין למחות בידו וכו׳ לשון תשב״ץ״, ולפנינו בתשב״ץ סי׳ קנ״ז: „בשם מהר״ם ז״ל״; עוד בכ״י הנ״ל דף רכ״ו: „מהר״מנ״ע כשהוא אומר שמע ישראל וכו׳ אינו מנענע, לשון התשב״ץ״, ועי׳ בתשב״ץ שלנו סי׳ רמ״ד. — בכלל לא נזכרו תמיד בכנוי שם אחד. כן הביא רשימת הספרים של קראשפאן עם דייטש בין רבני התלמוד המובאים בכ״י הנ״ל שם מחבר אחד ס״ג. וס״ג זה אינו אלא „ספר גדול״ והוא הסמ״ג, ומובא פעמים רבות בשם ס״ג ובשם סמ״ג. כן כתוב בכ״י הנ״ל אצל דיני מקוה כדברים האלה: „תקנתי בספרד בכמה מקומות נסרים פשוטים מחוברים מלמטה כגון סילון לקבל מי גשמים לירד למקוה. עכ״ל ס״ג״. בתקון מנהג זה יתפאר גם בעל הסמ״ג בדברים אלה מלה במלה במצוה רמ״ח. עוד יש לנו ראיות אחרות להוכיח כי ס״ג וסמ״ג אחד הם. אבל להביא את כלנה יש הפסד נייר. ואחר הדברים האלה יש לתקן גם מש״כ הח׳ צונץ בספרו ריטוס צד רי״ד.

טז) המאירי יאמר עליו (בית הבחירה צד קפ״ו), ר׳ מאיר מרוטנבורג ראש ישיבת כל ארץ צרפת הרבין תורה והגדיל עד למעלה.

יז) אין ערך תשובותיו קל בעינינו לדעת על ידן קדמוניות היהודים באשכנז וצרפת. עי׳ בספרנו צד כ״ח הערה ב׳ ועי׳ עוד בתשובותיו ד׳ פראג סי׳ תתקס״ז: „אותו רייזמינס

ההוא עשו להם שם טוב ושכרם צפון לנצח, כי הועילו להשכלת העם ולדרכי החנוך ביסוד ספרות הדשה בקרב ישראל, הם הספרים המדברים מעניני מדות ומוסר, וכה מלאו את החסרון בהדוד השכל ע״י העמקה במדות והשתדלות להשיג לב טהור ורוח נכון.

תמונה מלמודי המדות בימים ההם לעיני הקורא יוכלו להיות משלי מדות אחרים מספר הרוקח לר״א מגרמיזא הנפטר בשנת 1238 למספרם לדעת הח׳ צונץ בספרו צור געשיכטע צד קל״א) אשר מכל מחשבותיו הרוממות לא יתגברו אותות הזמן עם אמונת סודותיו. [11]) — ההויה באהבת ה׳ ושפלות הרוח, הן הנה דבריה דהיכון דמבריה את הידדות בדכאה י״ג. קול אדיר והזק להקים רוחם מעפר ולהשיבו לתהיה נהוין היה למו ביתר שאת והיה נושא פרי בעת ההיא. אבל במקום זה נתהדשה נטיה דתית אשר יקרה ונעלה היתה מגמתה במחשבה תחלה, אך כל הדברים הנצרכים בפועל ואין עולתה בם הרחיקה מקרב גבולה ותתצב כצר אל מול פני ההשכלה, הנטיה הדתית הזאת התיצבה כמו אין דבר די לה לעצמה ולא תצא את ידי הובתה בשום אופן ותתחבא בסתר ותירא את אור העולם, ותרחק מקרבה כל דבר שאינו נכון לה ותחזק בכל הבלי האמונה ותשתדל להשיג מושגים רוחנים ולא רפתה את ידה להאמין גם בערבוביא של דברים קטנים פחותי הערך, ולכל התכונות האלו יחדיו היו קוראים אז בשם „הסידות", ובשם זה נתנו כנוי בולל לכל המדות והתכונות המיוחדות והנזכרות. השם „הסיד" הוא כינוי שהשתמשו בו אז ונמצא הרבה פעמים בהוספה לשם איש תם וישר ואפילו אינו גדול כ״כ, בפרט השתמשו בו במאה הי״ג, כא) והכנוי „ספר הסידים" הוא שם לחבורים רבים אשר הברו בזמן ההוא.

הספר הנודע לנו ביותר ממין הספרים האלה, יתן לנו תמונה היותר טובה מתכונת היהודים והיהדות בדור ההוא, הן בנוגע למעלותיו והן בנוגע להסרונותיו וכשרונותיו ומנהגיו אשר צל ההשך למסך עליהם. בו תקוק הותם תבנית היהדות בימי קדם ושם נוכל למצוא בלי עמל ויגיעה את יופי רשמי פניה מלא הוד והדר, ואף את קמטי הדאגה והעצב אשר הסבו למו צרות ושנאת נפשם להיי החלד הלזו המלאים יגון ואנחה. הס״ה המהובר על הגבול שבין אשכנז וצרפת יתאר לנו תמונת היהדות גם בשתי הארצות הנזכרות, אשר האחרונה אחר אשר ירדה ממעלת השכלתה נתנה את ידה להאמין בהבלים והתדבקה לנטיה רוחנית. ועי״ד הין ערך מעלתו אשר השיג ע״ד מצב היהודים באשכנז וצרפת במאה הי״ג, הן בעניני אמונתם והן באופן השכלתם והן בהנוך למודם,

---

[11]) כאן נמצאים בספרו של הרה״ג גידעמאן ואף בהעתקתו של ידידי ה׳ מאהלער העתקת משלי מוסר של בעל הרוקח שהשמטתים מפני שאין ספרי הרוקח יקרים במציאות, והנקל לכל קורא עברית לעיין ולמצוא אותם שם. — **ג. באדער.**

כא) ר׳ יהודה החסיד, ר׳ יצחק חסיד (ס״ח סי׳ תל״ב) וחסידים רבים בלי שם שנאמר עליהם תמיד „מעשה בחסיד אחד" (עי׳ רשימה במספר מענין זה אצל הח׳ גראס במאגאזין של הח׳ בערלינער שנה ד׳ צד ק״ג). ואין אנחנו צריכים להגיד כי החסידות הזאת אין לה שום

„הסכנה" (תשב"ץ סי' תקנ"ב) שיש בדבר לאכול או להשתמש „בזוגות" (פסחים דף ק"י), גם התך את צפרניו כסדר אצבעותיו זאח"ז (תשב"ץ סי' תק"ס). גם השתמש להביט במראות הצובאות נגד המנהג ההמור של רבני דורו (שם סי' תקמ"ד ועי' בספרנו צד צ"א) [9], ובהתנגדות גדולה אל „החסידות שבימיו התיר ללכת בגלוי הראש (שם סי' תקמ"ט) [10], ובכלל הציג תמיד ליסוד מוסד „כשם שאסור לטהר את הטמא כך אסור לטמא את הטהור" (שם סי' תק"מ עפ"י התלמוד), גם לא התנועע בשעת התפלה (שם סי' רמ"ז), והודיע כי לא ידע מאומה מנסתרות אחר מות האדם ומחבוט הקבר (שם סי' תקס"ג, יט) אף לא נתן ידים להנודדים מארצם בלי דעת לארץ הקדושה (שם סוף סי' תקס"א). ולעמת זה החמיר בדינים אשר לפי דעתו יהמירו בן הלכות התלמוד ולא יפלא א"כ בעינינו כי החמיר על כל ענינים הנוגעים לאדם בביתו, וכן לא נתן להסיק אש בתנורו ביום השבת (עי' בתשובותיו ד' פראג סי' צ"ד). כל מחשבותיו והגיוניו היו אך ללמוד התלמוד, הוא היה מטרת הייהו ואבן פנה לכל מעיניו, ולא נפל ההבל להעמיד פסקי ההלכה אשר רבים נסתפקו בהוראתם על בורים. כ)

הוא היה המורה הגדול בישראל בעת ההוא אשר בכל דבר קשה פנו אליו; אבל אם הבירו הקיסר בתוארו לרב גדול ומורה הוראות בישראל, זאת לא נודע עוד אל נכון (עי' בגר"י לגרעטץ ה"ז צד ק"ע וברעגעסטען לוויענער צר ט'). — להכמת ישראל הועיל, אף אם לא למד בעצמו הכמות היצוניות ילא הגה בספרי הפילוסופיא, כי החזיר את רוח היהודים אל למודי התלמוד בעיון גדול ובשקידה רבה, וכה שמר את בני דורו מטבוע ביון מצולת ההבלים אשר שררו אז בארץ, כי כן נטבעו בבוץ רגליהם, יען אשר אך בילדי הסודות והבלי הנסתרות השפיקו וערפלי נפלאות העיבו את שמי שכלם, וכל בני הדור ההוא שהיו אחר ריה"ח ובעקבותיו הלכו, לא כתבו שום ספר הנוגע לעניני באורי המקראות בדרך הפשט, והקירות התלמוד לברר ההלכות, אשר בתולדות ההכמות האלו נוכל לכנותו דבר יקר ונפלא. ולברכת עולם יהיו אלה אשר בזמן

---

9) הר"ש משאנץ כשהיה לו כאב עינים והוכרח להביט במראה, היה מכסה את כל פניו ורק עיניו היו גלויות ואח"כ הביט, למען לא יבא לידי מעשה נשים. — ג. באדער.

10) ועי' עוד בענין זה בב"י לטוא"ח סי' ל"א ובבו"ה רש"ל סי' ע"ב. — ג. באדער.

יט) ועי' כנגדו בס' החיים כ"י מינכען ר"ז דף ו' ב': „סוד כל התורה הקב"ה אינו דן על הכח עד שיעשה מעשה ואפי' קטני אוה"ע ונפליהם אין נדונין אע"פ שעתידין להרע, לפי שלא בא למעשה, אבל בחבוט הקבר נדונין אפי' בכח בין מישראל בין מאוה"ע".

כ) אודות ענין זה כבר מלתנו אמירה בספרנו צד מ"ג. ובהוספותינו סי' א' יבואו דברים אחדים בשם ר"מ מר"ב הנותן עזה לדאוג שלא תהיינה תקנות הרבנים לחופה ועלולה. ואנחנו הוכחנו למעלה כי מאמיני הסודות לא השגיחו על חקי התורה הכתובה והמסורה ולא היו נזהרים בקלה כבחמורה ועפי"ז נוכל לדעת מה שיהפך להשמיענו פתגם כזה היוצא מפי גדל דעה ומחמיר כר"מ מר"ב, כי רוח חזק ואמיץ היה נחוץ לקחת עמדהו כראש שלא יבא לידי מחלוקת על ידי פרוד הדעות, ואיש כזה היה הר"ם. ועי' שו"ת ר' חיים אור זרוע סי' קנ"ז: „בעונותינו רבו המחלוקות בישראל בכל המקומות".

מרשיעי ברית

מאת

חיים אפפענהיים רב דקהל טהארן,

שני פלוסופים מפורסמים עמדו בעולם, אשר רוחם כמעין המתגבר להשקות שדי המדעים: אריסטא היוני וברוך שפינאזא הישראלי, ובלמדם לבאי עולם דעת ותבונה יצאו מפיהם כללים אשר מתנגדים זה לזה. כלל אמר אריסטא: שלא יספיק בהודיענו את האמת, אמנם חוב הוא לנו, להראות ג״כ סבות השקר והמשגה, וכנגדו מרגלא בפומא דברוך שפינאזא: האמתית היא דיין לעצמה ולהשקר. הנה לפי דעת שפינאזא די לנו לברר הדעה האמתית בכל כלליה ופרטיה ולפרש הרעיונות שנתעוררו על ידה ולהראות מקורן והשתלשלותן בשכל ובבחינה עם הוספת ראיות ומופתים על דרכי ההגיון או מתוך הנסיונות עד שכל משכיל ומבין דבר יסכים עמנו בהכרח ויבטל דעתו מפני דעתנו, כי מה לנו לענות את רוחנו לסתור דעות המטים עקלקלותם במחקר ובבקורת ולהלאות אנשים בדברי ריבות בשערי החכמה וטענות ותשובות באנשי און, מאחר שכל מה שאינו מיוסד על אדני הצדק והאמת לא יקום, ושבקי׳ לרויא דמטילא נפל. ולפי הסתכלות כללית נראה באמת, שזה הוא הדרך שיבור לו החכם, למען לא יבלה את כחו ואת זמנו בהבלי נכר ומעשי תעתועים, אשר כרוח עובר ואיננו. וכמו כן נראה, שדעה זו נתפשטה גם בקרב בני עמנו, והיינו דאמרי אנשי: שקר אין לו רגלים. אך אם נשים את לבנו לדרוש ולתור על כל אשר נעשה תחת השמש, יודע לנו, שגם להשומרים הבלי שוא יש אמצעים, להטות את לב העם מני דרך ולהוליכם שולל במועצותיהם, כי נופת תטפנה שפתי דוברי שקר, לפתות אנשים בחלק לשונם במנהג המתחכמים, אשר זה דרכם כסל למו להתעותם באותות בדים ולעקש את כל הישרה, ובמקום שהדעות משחתות הכו ישרש בקרב לבם, לשוא יעמלו המשכילים בעם להשיבם לתוכחתם, ועם כל הראיות והטענות לא יצליח בידם, לפתח חרצבות שקר ולגלות קלונם של הורשי און והפכפך הגיונם ולהראות שכל תשובותיהם נשארו מעל. ואל תאמר מה זה ישנצטוה עלינו, הלא יש סכנה בדבר לבוא לידי קלקול, באשר שמתוך כך צריכין אנו להגות הרבה בספריהם, אמנם המינות מושכת את הלב, כי לא מחכמה שאלת על זה, כי לא לכל איש ואיש לעמוד בפרץ, רק מי שהוא מובטח, שאמונתו תקועה בלבו עד שכל הרוחות לא יזיזוה ממקומה, וגם חכמתו וכשרון רוחו יעמוד לו לבלתי סור מארחות יושר ימין או שמאל, לו לבד ללחום מלחמת האמת והצדק בחכמים. וכעין זה אמר התנא: הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורס, כונתו תשתדל מאד ללמוד הרבה עד שתלמודך תעלה בידך, אז תוכל ג״כ להעמיק בשיטתם של אפיקורסים למען תדע, מה שתשיב להם ותעמוד ג״כ בנסיון, להחזיק באמונתך.

בראי הוא הס"ה לשום עליו לב, גם מפאת שאין משטר וסדרים במאמריו, כן מפאת הערבוביא השוררת בסדור המאמרים הנותן לנו ציור ברור ממצב הפרוע של הדור ההוא.

שייכות עם החסידות אשר בימינו.[12] נס בס"ה בעצמו סי' י' (וכן גם בפענח רזא ויקרא י"א י"ט) יבאר מקור שם „חסיד" כדברים האלה: „חסיד נקרא על שם חסדים ועוד חסיד נקרא ע"ש החסידה שהי"א והוריהא וכתיב ולא עתה פניו יחורו לבון בושה, מה (נ"ל מי) שמביישין והוא כחרש לא ישמע וכאלם לא יפתח פיו נקרא חסיד". פה יבואר אם גם' בדרך סיוע ע"י ח"א, כי מלת חסיד נגזרת ממלת חסידה. הפי' הזה הוא בדרך הלצה גם יסוד למשל ההמון: „בזמן שהחסידים (צ"ל החסידות, די שטערכע) נוסעים אז ירד השלג", אבל המשל הזה לקוח מן הדומה לו במשלי האשכנזים. האנס ווינטלער בספרו בלומען דער טוגענד הוצאת ציננערלע יאמר בסוף שיר 7880: „אם גשמים יורדים על כל דרכים. אז בלי ספק ישטו הגלחים". ציננערלע בהערותיו לא יעיר מאומה למאמר זה. כן נמצא בספרי אברהם מן ס"ט קלארא (הכ"א נד הרל"ז): „המשל אומר שבשעה שהכמרים נוסעים אז ירדו גשמים. מי הוא שבדא את המשל הזה לא נודע לי, אבל זאת אדע מאין מוצאו, בתוך הים יש דג אחד אשר לו קרחה כראשו כמו הכמרים וע"כ נקרא בשם monaco, ואם הדג הזה נודד ממקומו סימן הוא לגשם שוטף". אבל הטעם הזה אינו נכון, כי אם הדג הלזה הוא יסוד למשל זה אז יתקיימו סימניו רק במחוזות ממשלתו אצל שפת הימים, אבל בארצות אשכנז התיכונה הרחוקות מהחוף, דבר רחוק שישתמשו במשל זה או יאמינו לאותותיו, כמו שנאמר בדברי ווינטלער ואברהם מס"ט קלארא. הפי' וואנדער (דייטשעס שפריכווארטער לעקסיקאָן ח"ג נד תש"ח) יביא טעם אחר „כי הכמרים באספם את מעשר השדות בהרו למו ימי גשם, יען אשר אז מצאו את האכרים בבתיהם". וגם זה אינו נכון, ויותר נכון היא כי החסידה (שטאָרך) וגם שאר מיני עופות (עי' ס' המלין לשאנדער) נקראים בהרבה מקומות בשם „מענך", ויען אשר נסיעת החסידות מן המקום מורה על ביאת המטר ע"כ השבו על פי ההלצה לנסיעת הכמרים (מענכע) ג"כ סימן מטר. (ועי' אדות המשלים אצל וואנדער: „גם חסידות זקנות לא תחדלנה לנסוע" — „בזמן שהחסידות מקדימות לנסוע מאתנו, הורף כברזל יהיה לנו") והבאת משל זה למחנה העברים והעתקתו לשפה עבר או גם לשפת יהודית המדוברת קלה היא מאד, יען גם מלת חסיד וחסידה היא מלה שמקורן אחד והוראת שתיהן נמצאת בכן, כמו גם בלשון אשכנז שהבאנו למעלה מלת „מענך", וגם „שטאָרך" אחד הוא. ונפלא הדבר איך הפאילו להם שם חסיד להגינו במקום מלה „מענך" ואפי' אם נעשה בדרך הלצה (ובאמת נדמו אז החסידים במאה הי"ג והי"ד והיו נבדלים ומתבודדים כמו הכמרים) ומזה נבדלו מנהגי הספרדים לטובה (עי' ויכוח שם טוב הוצאת יעללינעק ובהקדמה, והמזכיר ע"ו נד מ"ב). ונחזור למשל האשכנזי נריכים אנחנו להודות כי הטעם הנכון שהבאנו כאן אך מהבנת המשל העברי יצא, זה כולל בקרבו את זה וזה יתקן את זה. כן זה אופן נפלא ויקר במינו כי העברי יפרש את האשכנזי. אופן אשר אוהבי שפת הגרמנים לא דמו ולא חלמו מעולם.

[12]) ואף עם חברת יהודה חסיד המקובל משידליץ. — ג. באָדער.

ועשתנותיהם לא נסתרו מנגד עינינו, אמנם על אלה, אשר כבני אדם עברו ברית, לא מתוך הטעמים שזכרנו, יש להקור, מדוע שובבו משובה נצחת והורידו לעפר כבודם וכבוד בני עמם!

הנה לפי דעתי הסבות הכלליות יתחלקו לשני אופנים, או שמקורן בטיבם של האנשים ההם, שאינם עלולים ומוכשרים להבין תעודת ישראל, על כן פעמים השע עיניהם מראות תושיה, ופעמים גברו עליהם רגשי נואש מתוך פעולת מאורעות הזמן, או שיצאו מתוך שגגת ראשי העם בתקופות שונות.

דבר ברור הוא, שלכל עם ועם יש תעודה מיוחדת להועיל לכל משפחות הארמה, ולעורר בקרבן פרטי דעות ובשרונות, הנחוצות להתפתחות רוחם וכחם, כדי לעלות מעלה מעלה בהשתלשלות השכלתם, הן בעניני חכמה או מדינה הן בתקון דרכי החיים ודומיהן, ובראשם עם בני ישראל והיונים, אשר נראו שהוקמו על, לעשות פעולה עצומה על הברת האנושיי בכל עדן ועדן. ה׳ בחר בעמו ישראל, לתקן עולם במלכות ציורי־מחשבי (אידעאל) של האמת והאמונה ועפ״י יסודי השרשיים של תורת הצדק והמוסר, המסתעפים ממנו, וכמו כן חלק ה׳ להיונים, להשלים ציורי־מחשבי של היופי והנעימות בכל ענין, ושניהם גדלו ועשו חיל, וכל אחד ואחד כפי הלך נפשו ויתרון הכשר הכמתו ורוח מבינתו אשר הנחיל ה׳ לו. היונים היו מהירים מאד במלאכת מחשבת, לצייר היופי והנעלה על צד היותר טוב, אמנם האמת נעדרה מהם, כי גם חכמיהם גם גדולי הפילוסופים, שיצאו מקרבם, לא באו לידי המדרגה, להאמין בבורא עולם ושהוא אחד ואין שני להמשיל לו ולההבירה ושהוא משגיה על באי עולם באהבה וברהמים, וכל בני אדם נבראו בצלמו, אשר מטעם זה כאהים בני אב אחד יהשבו ומשפט אחד לכולם, באשר שכל אחד ואחד מסוגל לעשות הטוב והישר, לכן אין יתרון לאיש על הברו רק כפי מעשה צדקה או מהשבותיו הטהורות אשר הצטיין בהם. אמנם דעתם היתה, שיש אנשים אשר מבטן ומלידה נועדו לעבדים, ויש מהם נבהרו ונקראו להיותם רודים בזולתם, מפני שהם קרובים יותר לגזע אליליהם משאר משפחות, ואמונות טפלות כיוצא בהן. וגם חכמת המדות והמוסר, שבה העמיקו הרחיבו לא הכתה שורש למטה ולא עשתה פרי למעלה, באשר שהסר להם ציור־מחשבי של הטוב המוחלט כי אליליהם אשר התפללו אליהם, לא היו שלמים במדות נעלות, וכפי השקפת היונים גם רגשי האנושיים ויצרי לב אדם הגרועים, כמו שנאה תהרות וקנאה לא היו זרים להם, לכן גם בהם מצאו עון ותהלה. אבל בדבר היופי והנעים השכילו בכל אופן, כי לא לבד שהיכלי ענג והמצבות אשר הקימו, וצלמי המחוקים ותבנית כל דבר הנשארים מהם מלאים זיו נעם מהמדי עין, וכל רואיהם ישתוממו על ההוד וההדר, שנוססה בהם, וכלם יענו ויאמרו: זאת היא כלילת יפי משוש לכל דור ודור. הנה גם ספריהם נאוו מאד, מפני שבהם הכל מסודר ומתוקן בתכלית הנעם; וכמו שהוצק הן במלאכת מחשבתם ומעשה אמן ידם, כך היה להם יתר שאת ויתר עז בעריכות שטתם, הלא ידענו שיצא להם שם בגוים ביפים כי כליל הוא בהדרם אשר שמו עליהם, לכן על נקלה הצליה להם, להשוד לבב הקוראים את דבריהם מתוך מליצתם ומהירת רוחם ותוקף תפארתם בהצעת

אמנם לא לבד בדבר האמונות והדעות יש לנו לחקור אחר מקור השבוש והמעות, לגלות מעין הנרפש שממנו נבעו ואת מקבת בור שממנו נקרו, כדי לגדור גדר, למען לא יתפשטו דעות זרות בתוך בני הדור, אלא גם במעשים אשר תחת השמש, אשר מהם יצאה תקלה, יש לנו לדרוש לדעת, מה זה ועל מה זה השחיתו התעיבו בני אדם עלילותם, לנטות מנתיבות משפט ולחישוב מחשבות לא טובות, מאיזה סבה הטו אוזן למסיתים וימעלו מעל להתערב עם שונים עד שנאחזו בסבך מועצותיהם והלכו אחריהם כעכס אל מוסר אויל. ובפרט אם אלה האנשים, אשר הורחו, להמיר כבודם בקלון לא מהמון עם הם, אבל יש להם עינים לראות ואזנים לשמוע ולב להבין, ישוממו ישרים עליהם והתמהו תמהו, באשר עם כל יתרון רוחם והכשר חכמתם לא הצליח בידם, לפתח אגודת מוטה ולשמור את רגלם מלכד. ובחזיונות כאלה, וביחוד אם נראה שרבו באיזה תקופה מתקופות התולדה, עלינו לתור ג"כ אחר הסבות החיצונות שגרמו את זאת ולרדוף לדעת, אם בני דורם נקיים הם מכל עון ואשמה, אם באמת עשו את חובתם בכל ענין או אם אין להרהר אחריהם, שאפשר שלא בדעת ולא ברצון נתנו יד לרדת, וכמו כן למה לא עלתה בידי מורי העם וחכמיהם להסיר מכשול מדרך בני עמם. ובמה חטאו עד שפעמים גם פעולתם נהפך להם לרועץ.

הנה ידענו שכמה אנשים מבני עמנו פנו עורף לאמונת אבותינו, ופעמים גם בעת ששקטה ארץ מגורם מן הרדיפות והשמדות, ויש מהם היו שונאים אח"כ את אחיהם תכלית שנאה ונתנו יד לאויבי נפשנו לשפוך בוז וקלון על דתנו וחכמינו שבכל דור ודור, ולהלשין אותנו בכל עת מצוא, הלא ספרי תולדת היהודים מלאים מספורי מעשים רעים, שעשו המתפרצים איש מפני עמו ודתו, ואף שכבר הגו ועמלו גדולים חקרי לב, לחות את דעתם בענין זה, אמנם כל משפטם לא הי' רק כפי מראית עינם ומצב היהודים באיזה זמן או מקום, אבל על טעמי הכפירה בכלל ורבת עזיבת הדת בקרב ישראל עוד לא שמו עיניהם, למצוא פשר דבר. ואם נסורה להבין את המראה הרע הזה, דעת לנבון נקל, כי אין את נפשנו לדבר מן האנשים אשר דרך אמונה לא ידעו ואין משפט במעגלתם, ומגמת פניהם רק לאסוף הון ועשר, כי בהם בצע הכסף יענה את הכל, וכמו כן אין להרבות מלין על אלה החכמים, אשר רוח החקירה נוססה בקרבם, וגם כשרונותיהם מסוגלים מאד לעשות חיל ולגלות תושיה לרוב במדעים שונים ותשוקת נפשם לחכמות עצמה עליהם, אבל באשר שהם מגזע היהודים נסגרו לפניהם שערי בהמ"ד, ואין לאל ידם לבוא אל היכל החכמה פנימה, לכן הוציאו ישן מפני חדש, למען לא תהי' דתם להם לפוקה ולמכשול, כי בהם גברה אהבת החכמה על האמונה וקלקלה את השורה, ומבלתי יכולת לכלוא את רוחם התעו את עצמם, באמרם: כי לבוש החיצון של האמונה אינו מעלה ואינו מוריד, כי מושבה רק בלב שממנו תוצאות חיים, ומצות מעשיות כלא נחשבו בעיניהם, וכמו שהיו מתרשלים במצות בהיותם עוד בקהל יהודים כן יתרשלו במצות דת חדשה, אשר קבלו עליהם, ועפ"י רוב לבם בל עמם בהמירם את דתם, וביחוד אם בדו מלבם, שתעודתם היא להרים קרן החכמה והמדע, כאלו מצא כל אחד ואחד כתוב בספרו של אדם הראשון, שחכים יתקריא ובר ישראל לא יתקריא, מן האנשים כאלה אין לנו לדבר דבר, כי מורשי לבם

בני ישראל, אשר בקראם איזה פרקים בספרי היונים ההלו לבעט בתורתנו ותופשיה (אגרת מוסר לר' שלמה אלעמי), וזה בודאי מפני ששטתם העוטה בלבוש נאוה ונאדר משכה את לבה עד כי טח עיניהם מראות, שפעמים רק קורי עכביש יארוגו, ומשענתם משענת קנה רצוץ, ורעיון אחד מרעיוני המוסריים שבתורה ובשאר כתבי הקדש עולה על כל מה שהביעו ודברי המעילים שבפלוסופי היונים בחכמת אלהות ומדותיה, וכמו כן התרשלו אח"כ מלהיות עמלין בתורה כדי להוציא מתוך ספורי דאורייתא שהן לבושי דאורייתא (הזהר פ' שלח) ומנעם מדברותיה הפנינים היקרים, דהיינו דעות הנשגבות שנכללו בהן, מפני שמעת אשר הורגלו להגות הרבה בספרי האומות אשר דרך היונים היה למהבריהם לעינים וטעמו וראו שבהם הכל מוכן ומזומן כשלחן ערוך, לא השתדלו עוד לעיין בספרות ישראל הישנה ולא היו יגעים להוציא מהן את התועלת הדרושה לנפשם. אמנם לא לבד ספרי הפלוסופים וההולכים בעקבותיהם בעריכת חדוש בית מדרשם היו להם כמה פעמים למכשול, אלא גם התנהגות המדינה של העמים סביבותיהם בכל פרטיה, אשר ברמים תתהלך, עור עיניהם וסכל את דעתם, כמו שמצינו ביוסף הכהן שנתן יקר ותפארת לעם הרומיים ולהכמתם ומועצותיהם בענינים מדיניים בלי לשום אל נפשו, שתועבה יבחר בהם, שלולא כן לא היה לו מטעם זה להתרעם כל כך על האנשים אבירי לב מעמו, אשר להמו בכל עז בעד הופש ארצם, ולא רצו להכנע מתחת ממשלת אויבי נפשם, ומי לא יתמה, איך נסתר מנגד עיניו נגע הצרעת בקירות הבית הגדול ממלכת הרומיים, והרקב בעצמם, אשר כשרש פרה ראש ולענה יבלה בשרם, בלי להבין שסוף כוף תמם כעש המורם, אם לא שנאמר, שכזביהם התעו אותו, באשר שרק למראה עיניו שפט ולמשמע אזניו הוכיח. ואפשר שלזה כוונו ג"כ חז"ל בדרשם את הקרא ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם זו מינות (ברכות י"ב: ובב"י מינכען איתא דרך מינות), שבאמת אם ירגיל האדם לשפוט את הענינים הן בהכמות הן באמונה ודת או בשאר דברים, שיש להם יחס ושייכות לעולם המהשבה רק מתוך מראות ההיצונות שלהן, כפי שהם מושכים את לבו או כפי אשר יתענג מזיום ומתארם, ויאמר טוב לכל מה שהוא רק תאוה לעינים ונחמד להשכיל, בלי לצרוף ולבחון ערכם הפנימי, יבוא אח"כ לעקש את הישרה ולפלס דברי צדיקים, וישים מר למתוק ומתוק למר, כי יפיפותו של דבר אינה עדות נאמנה, שגם יסודתו בהררי קדש האמת והצדק, ובררור הדבר שמתוך כך נאבדו כמה נפשות מישראל.

אך פעמים נתרבה פעולת אלה הסבות יותר ממה שיראה הרואה את הנולד. הנה ידענו שצוק העתים גרמה לאבותינו שהסיחו את דעתם מכל יפי נעים, ובפרט מימי הבינים ואילך, באשר היו מרדפים בלי השך, וקדרו עליהם ימי הייהם, והנה בגרמניא הורידו אותם למדרגת עבדים, לכן השכה גם תאר פניהם והשקפתם כמו שאמרו הז"ל (מדרש הזית) שהשעבוד מנבל, והיתכן שהאנשים אשר הוכרחו ללבוש בגדים, שבהם נרשמו אותות הבזיון, שישימו את עיניהם עוד על הוד תארם ומראיהם? אמנם הקלקול נראה ביותר בתפלתם בצבור ובקיום המצות ובמנהגים לא כן שנתפשטו בקרבם בדרכי עבודתם

דעתם בהכמות שונות, עד שהיו תכו לרגליהם וישאו מדברותיהם, בלי לבחון האמת אתם, ובלי לנסות בחכמה, אם לא בהסירם לוט היפי הלוטה עליהם והאדרת שלבשו בה רעיוני לבם ופרי עיונם, גם עז פניהם ישנה, ועין בעין יראה, שכמה פעמים אין בפיהם נכחה. לא כן עם בני ישראל, להם נתן מאת הבורא ית׳ לב מבין להכיר האמת והצדק, ולהעמיק בהם בעים רוחם, והוא תהלתו ותפארתו, שכל יקר ראתה עינו בענין זה, וכל טוב אמונה טהורה המסכמת עם השכל בידיו, אך הסרו להם הכשרונות, לערוך הגון לבם ומה שנתגלה להם מתוך העיון והמחקר בנעימות, למען היות בשהר נכון מוצאם. הן אמת ששירי משוררינו הקדושים ומשאות נביאנו נשגבים מאד מאד, כי רוח ה׳ דבר בהם ומלתו על לשונם, ולתפארת הם לנו, באשר שיתנו עדיהם ויצדקו שאין רחוקים אנחנו מרגשי היפי וההדר, בכל זאת בדבר הצעת שטתם ובירור דעתם במחקרי חכמה, וביחוד בימים המאוחרים שכבר פסקה הנבואה, לא היה לאל ידם, שיהיו ספריהם ערוכים בכל ושמורים ונחמדים להשכיל, כבנין מהודר בכל תכונתו מוצאיו ומובאיו, ואף שכלם זרע אמת, אבל גם המובהרים שבהם עד תכלית היפי עוד לא באו. מה גדלו הרעיונות שבספר קהלת, מה עמקו עשתנותיו ומורשי לבו והקירותיו, הנוקבים עד תהום, אך מי לא יודה, שפעמים בכבדות ינהג בהות דעתו, וע״פ רוב רק ברמיזה בעלמא, בלי להודיענו את כל ונכחת. הנה למותר יהי׳ להעיר שע״י זה לא תגרע פעולת בני עמנו וגם לא ימוך ערכו הרם, באשר שהטוב והאמת אינן צריכין להשען על שום דבר היצוני כי קיומן לעד מוסד בעצמן ובמקורם הרוהניי, ורק מעיל צדק מעטה תהלתם, ומי שיכבד את האמת רק כפי בגדי ההמודות והמהלצות שהלבישו אותה, ולא מתוך הכרת ערכה הרם והנשגב, לא יעמוד בנסיון ולא יחזיק בה בכל נפשו ובכל מאדו, ולא לחנם נאמר ממשה רבנו שהיה כבד פה וערל שפתים רק כדי להראות לדעת, שהתורות והחקים והמשפטים אשר צוה אותנו פלסו להם נתיבות בלב עמו, לא ע״י הדר מליצתו ולא ע״י שכחו גדול בפיו או שגבר בלשונו, רק מפני שכלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, ככתוב „סמוכים לעד לעולם עשוים באמת וישר". ומה יקרו בזה דברי הפלוסוף קאנט (בספרו בקורת כה השופט) שהעיר „שאין לנו מאמר היותר נשגב בתורה אלא האזהרה לא תעשה לך פסל וגו׳ כי דבור זה יספיק לנו להבין ולדעת את התלהבות הנפש המתרגשת בעם הישראלי לאהבת דתו ואמונתו בערכו ויהוסו לעמים אהרים במשך התקופה של השתלמות המדותית". ובאמת דרך זר הוא, לבקש עזר למחשבות האמוניות הנעלות, בעשות להם פסל ותמונה, ולהביאם בעדי עדיים כדי שיהיו ערבים לשומעיהן [1].

אמנם לא רבים יהכמו ובפרט בדברים העומדים ברומו של עולם המחשבות לא יצלח לכל, להכיר את הענינים בהכרה פנימית ולהבדיל בין תוכו לבר ובין העקר להטפל לו, לכן מצינו שכמה אנשים רק בפיהם יגשו לדבר נכבדות מתעודת ישראל, ולבם אין עמם, וכבר התאוננו הכמי עמנו על נערי

[1] עיין „קולות הפילוסופיא החדשה" להחכם פ. מיעזעס ומאמרי על ספר זה בהאסיף (ק״ד).

שנאנסו להמיר דתם או שקבלו עליהם דת נוגשיהם ורודפיהם רק למראית עין, באמרם אל נפשם: חבי כמעט רגע עד יעבור זעם, אז נשוב אל תורתנו; כי מה לנו לבוא במשפט עם אלה האמללים, אשר הכניעו את ערפם, למען להיות להם נפשם לשלל, או מי ירהיב בנפשו להפיל אבן אחר הנופלים? אמנם ידענו, אף שבימי השמד רבים מאבותינו מסרו את נפשם על קדושת השם, אבל כאשר ארכו הימים, פעמים נשתנה הדבר, כי כך הוא תכונת לבם של איזה אנשים, בימי הרעש ועזוז מלחמה וכליון חרוץ יהרפו נפשם למות, אך אם ישוב מעט מעט הסער לדממה, אף שלא מצאו עוד מרגוע לרוחם, וימעטו וישחו מעצר רעה ויגון, תתקרר מעט התלהבות לבם וקנאתם לאיזה רעיון גדול, שבעבורה הקדישו את עצמם קודם לכן למות, ויתעורר הפץ חיים בקצתם, אשר נשארו מתוך ההפכה, והוא הוא שיכשיל כחם עד כי לא יכלו לעמוד עוד בנסיון כבתחלה. ומטעם זה מצינו כאשר שקטה הארץ מן השמדות ולא היה עוד משפט מות למי שיחזיק באמונתו ובתורה המסורה לו, אבל שאר גזרות קשות שגזרו עליהם לא נתבטלו וגם לא חדלו לכתוב עליהם מררות ולהרש בשנאתם כל יום מעשי אכזריות חמה, שקצתם החלו אח״כ לפסוע על שתי הסעפים והיו נבוכים ברעתם, באשר שבא מרך בלבבם ולא קמה עוד בהם רוח מפני אויביהם מהרפי נפשם ודתם, כי אריכות הצרות והמון התלאות שעברו על ראשם גרמה שנפשם ברעה תתמוגג, ובראותם כי חייהם תלואים להם מנגד ואין מנוס, באו הנחלשים בעיניהם להרהר אחרי הישועות והנחמות שנתבשרו לנו ע״י נביאינו והכמינו באמרם: מה לנו להלחם עוד בעד אמונתנו, אשר עליה הורגנו זה כמה שנים, ונחשבנו כצאן טבחה, מרוע דרך העמים צלחה ישליו כל יושבי הארצות, הלא לשוא יגענו ולתהו כלינו חיינו, למה ה׳ יעמוד ברחוק ולא יחיש ישועה לפלטת בית ישראל?! וכאשר מצאו רעיונות והרהורים קשים כאלה מסלות בלבבם, נתעוררו ג״כ רגשי נואש בקרבם והתמוטטה האמונה בתעודת ישראל והורד עז מבטחה ואבדה תקותם. וכבר העירו הז״ל שאין דבר רע לישראל כהתיאשות מן הגאולה, ובאמת הנסיון מורה, שרבים חללים הפילה ועצומים כל הרוגיה.

לפי דעתי היה אלישע בן אבויה אחד מן המיוחדים שבהם, כמו שיש ללמוד ממה שספרו ממנו בירושלמי (הגיגה פ״ב), כי אף שלבשו הדברים בלבוש אגדיי כדרכם כמעט בכל המקומות, אין ספק שנרמזו בהם עשתנותיו ומסתרי לבו וממה ששער בנפשו, כשיצא לתרבות רעה. הנה בברייתא אמרו עליו שנכנס לפרדס ונמשך עי״כ למינות, אמנם אם אמת ונכון הדבר שרק רוח הבקרת השיאו לידי דעות זרות, והכמתו ודעתו היא שובבה אותו, ושרק מתוך סבה זו עזב מקור מים היים, עוד לא ידענו למה החטיא את הרבים ומאיזה טעם היה מקטרג את הת״ה שבדורו ועשה מעשים מכוערים כאחד הפריצים? הנה ברה״י לכל עם ועם נזכרו כמה אנשים, אשר הקירותיהם הוליכו אותם שולל לנטות ממעגלי יושר או שעזבו דרכי אבותיהם ואמונתם, אבל כל זמן שבני דורם לא השטינו אותם, רוח הסבלנות היתה שוררת בקרבם, עאכ״ו שלא רדפו את האנשים שעמדו באמונתם ויראתם, אדרבה מצינו לאיזה פלוסופים ופייטנים (כמו לוציאן

והתנהגותם בימי השך ואפלה, שלא השו על מה שהורו הז"ל ברבר הדור מצוה ושדרשו את הקרא זה אלי ואנוהו אתנאה לפניו במצות, אבל חשבו, שרק כונת הלב היא לרצון לפני ד' וצורתה החיצונה של עבודת הבורא כמעט כדבר רק היה בעיניהם, ואם אמנם שגם זה לנו אות נאמן על טהר מהשבתם וגדל צדקתם, שתפלתם באה ממעמקי הלב, לכן לא היו צריכין לאמצעים היצונים, כדי לעורר הכונה בעמדם לשפוך את שיחם לפני ה', בכל זאת במאה האחרונה כבר היה להם דבר לרועץ, וביחוד במדינות צפונית שבגרמניא, כי אבותינו הלכו בזה עד הקצה האחרון, וכמעט נראה שקצה נפשם בסדרים ובהדור תפלה, ומה לנו לספר מן האי־סדרים בבתי כנסיות, שהיו עי"כ למשל ולשנינה בכל העמים, עד שהמשכילים בישראל, אשר רוחם לא היתה נאמנה כל כך עם דתנו, החלו לזלזל בכבודה ולא רצו עוד להתערב עם אחיהם ולהשתתף בצערם באשר ששם ישראל נראה להם לבושת, וכמו שהרבו לעסוק בספרות האומות ובהכמת היפי והתאוו רק למטעמיהם, כך היתה מגמת פניהם, להפרד מדרכי אבותיהם וממנהגיהם, בלי לבחון בין טוב לרע, וביותר הנשים אשר נתקרבו מן שרי האומות והכמיהם וסופריהם מפני השכלתן והנן הטוב, אבל לא ידעו צערם של ישראל, באשר חנן ה' אותן בעשר ונכסים, וגם לא נתחנכו בימי נעוריהן בעקרי אמונתנו, ובאין מבין, שבם נרשמו יסודי תורת המוסר האמתית ושכל הרעיונות הנשגבים אשר בהם יתפארו הכמי זמנם באמרם: שדורם דור דעה הבינם וגם הקרם, מסתעפים ממנה, הנה דבי תורתנו כמו זר נחשבו להן, וגם דעת תעודתנו לא הפצו, לכן נתנו אזן קשבת לדברי המסיתים, אשר הלקות בפיהם וידעו לפתות אותן, עד כי יצאו מכלל ישראל. ובאמת לא דבר רק הוא מה שאמרו הז"ל (מגלה ט':) יפת אלהים ליפת וגו' יפיותו של יפת, יהא באהלי שם. וכאשר שכחו אבותינו מה שיש לעשות בפנה זו, נתרבה המינות בארצות הללו.

ראיתי פה להעיר שלא טוב עשו אחינו שברו"פ, שראו עיניהם בכל התקנות ההרשות שנעשו במדינתנו בבתי כנסיות, הנה אין את נפשי להליץ בעד אלה המתקנים נמהרי לב, אשר הפריזו בזה מאד על המרה, ובקשו לבטל רבי המנהגים, וגם אלה שהיו יקרים בעיני העם או שיש להם מקור בהלכה, כי אתם משוגתם, באשר קלקלו מה שרצו לתקן, הם אמרו: שעת לעשות היא לסדר עבודה, למען לא יהיו עוד בתי כנסיות של ישראל לשמצה בקטיהם, ובזה בוראי היתה כונתם רצויה, אמנם באשר שע"פ רוב עקר השתדלותם היה רק למצוא הן בעיני הגוים, נתפרדה ההבילה, עד שהפרוץ מרובה על העומד, ונתעוררו על ידם קטטות ומריבות בכמה קהלות, אמנם קצתם ובראשם הדרשן המפואר ר' יצחק מאננהיימער ז"ל בוויען, עקב היתה רוח אהרת עמם והחזיקו בענין זה בדרך הממוצע והיו מתונים מאד בהשמיעם חרשות, לכן גם תקנותיהם נתקבלו ברצון ברוב המקומות, ובצדק נוכל לומר עליהם ועל ההולכים בעקבותם שרבים השיבו מעון.

אך יותר מן נעדרות היפי גרמו מאורעות הזמן, שכמה אנשים מקרבנו נזורו מאחרי אמונת אבותיהם. הנה כבר העירונו, שאין דברינו פה מן אלה

וכופרים כאלה שנהפכו לאויבי ישראל, מפני שגברו עליהם רגשי נואש ולא היו מאמינים בגאולת ישראל, מצינו ג"כ בתקופות שונות, וביחוד בארץ ספרד בימי השמד משנת קנ"א והלאה, הנה ידענו שמעת ההיא נרדפו בני עמנו כמעט בכל מקומות מושבותיהם בארץ הזאת, ובפרט כאשר קמו הכומרים מארטיננעז ופירער ועוררו קנאת המון עם, בדרשם ברבים בגנותם של היהודים ונהרגו כמה וכמה קהלות, יש מהם שנהרגו על קדוש השם, ויש מהם שהמירו דתם והיו קוראים להם אנוסים (מאראַננען), אשר רוחם לא היתה נאמנה עם הדת החדשה שקבלו עליהם, אמנם היו נזהרים לקיים את המצות בצנעא כידוע, ומהם יצאו איזה אנשים בני בליעל אשר פקרו טפי כדרך אפיקורסי ישראל (סנהדרין ל"ח:) ובאשר שנתעשרו ועלו לגדולה ע"י שנעשו מומרים, רצו להראות שהם ארוקים מאד בברית חרשה שכרתו עד שקצתם היו שונאים את אחיהם והרבו להשתדל להדיחם מאחרי תורת ה' הן ביד חזקה ע"י שהוסיפו עליהם צרות ומצוקות הן במעשי ידיהם ע"י ספרים שחברו.— והנה אף שהיו עוד כמה סבות שגרמו רע לאמונת ישראל בימי הבינים כמו שאבאר לקמן, עכ"ז נראה שפעולת התיאשות מן הגאולה עלתה על כלן, ובפרט באשר ראינו שרבם היה ת"ח מכבר והיו עוסקים בתורה ובתלמוד ויש מהם גם בספרי המתפלספים ובעלי קבלה, עד שיצאו לתרבות רעה כגון ר' של'מה הלוי מבורגוש שהי' ת"ח ומצא חן בעיני הריב"ש (תשובותיו סי' קפ"ז) בהיותו עוד יהודי, ואחרי שהמיר דתו עלה מעלה מעלה ונתנו בידו משמרת כהונה וכנו אותו בשם הכבוד פוילוס די סאנטא מאריא, והוא הי' רודף את בני עמו ודבר סרה עליהם והלשין אותם בכל עת, עד שאפיפיור בענעדיקט הי"ג גער בו, בראותו שהפריז על המדה, וכאשר התוכה במכתביו עם חכמי היהודים שבדורו, כתב לו ר' יהושע מלורקא שמתוך השמדות והצרות המתחדשות עלה בדעתך, שלא יזכר שם ישראל עוד, וכמוהו כמה מומרים, בחשבם שפעולת המחזיקים בברית תזיק לבנים יולדו להם. וזה כמה שנים ראיתי באחד ממ"ע שי"ל בבערלין מאמר גדול על פוילוס הנ"ל וסיעתו, שבו הוכיח המחבר אשר שאב ג"כ מן ספרים וכ"י בלשון ספרד, שדעתם של אלה האנשים היתה, שדת יהודית תבטל בקרוב בימיהם, והאמינו בזה באמונה שלימה, כאלו נתגלה להם הדבר מן השמים, ואחרי שכל מגמת פניהם היתה, רק לרדוף אחרי הון ועשר וכבוד המדומה, ודנו כל המעשים רק כפי בצע הכסף שיש להוציא על ידם, טפש כחלב לבם ולא ידעו עוד להוקיר צדקת אחיהם ואהבתם לאמונת ישראל, אשר היתה עזה כמות, בעמדם בנסיון וקדשו שם שמים ברבים, אדרבה זדון לבם השיאם, לשפוך בוז וחמה עליהם באמרם, שדמם בראשם, באשר שרק ערפם הקשה ומצחם הנחושה פעל כל זאת שלא רצו להטות אחרי רבים, לכן השבו שעת לעשות לצעירי בני עמם, אשר לא ידעו איזה דרך יבחרו, וגם האמונה ומנהגי הדתיים שלמדו אבותיהם ומוריהם עוד לא הכו שרש כל כך בלבם, כי מי ינוד להם ומי יתמוך בידם בבוא גם עליהם השוד והשבר, הלא טוב הוא לאנסם בכל מה דאפשר, להנזר מאחרי דתם, למען לא יתפשו בעון אבותיהם ולהצילם מן הצרות והשמדות הממשמשות ובאות!

הרומי ודומיהם) שכפרו בכל, ואף ע"פ כן היתה רוחם נוחה ממי שהלך בתורת אבותיו, ופעמים דברו נכבדות בו והיו משבחים ומפארים אותו על טהר לבו וצדקתו. על כן יש לחקור מאיזה טעם קלקל אלישע בן אבויה את השורה יותר משאר כופרים; ואם יצא ע"י התפלספותו מכלל ישראל, למה יצא ג"כ מכלל הכופרים אשר הסו ע"פ רוב על אמונת המון בני עמם וידעו להוקיר רוח יראת ה' שמצאו בתוכם? אין זה כי אם שכמה סבות היצונות גברו עליו. הנה ממנו יסופר, שראה לשונו של ר' יהודה הנחתום, הנהרג מן הרומיים, בפי כלב ואמר: זה הלשון שהי' מוציא ד"ת כתקונן, זה הלשון שהי' יגע בתורה כל ימיו, זו תורה וזו שכרה, דומה שאין מתן שכר ואין תחית המתים — ! ומזה נראה עין בעין שמאורעות הזמן והשמדות עשו רושם בלבו עד כי נוהלה ונכרתה האמונה מקרבו. ואנשים כאלה אשר ירהיבו ויהינו, לשפוט א"ת הנעשה רק למראה עיניהם, ולא אמרו בלבם: הבסוד אלהי תשמע אם עד תכלית שדי תחקור, בודאי יסוגו ויבגדו ויהפכו בקשת רמיה ויכפרו בהשגחת הבורא ויתיאשו מן הגאולה, ואם השתות יהרסון, האמונה בתעודת ישראל איך תתקיים? וראיה לזה מה שספרו עוד ממנו בעת שנאנסו בני עמנו לשאת משא בשבת ונתכונו לטעון ב' אנשים משום שנים שעשו מלאכה פטור, השתדל הוא שישא כל אחד לעצמו כדי שיחללו את השבת, וכשבקשו לפרוק את המשא בכרמלית, הוא אמר שיטעינום צלוחית, כדי שלא יוכלו לפרקן בכרמלית משום שישתברו וכל זה כדי שירגילו להלל את השבת, הבזה דרך איש חכם לבב אשר למד וחקר הרבה? אין זה כי אם שלפי דעתו המשובשת אין עוד אחרית ותקוה לדת ישראל, ומשו"כ אמר בלבו, שטוב הוא שתשכח התורה, ובני עמו ישתעבדו למלכות רומי ויפרקו עול מצות מעל צוארם ברצון, למעניהיו ולא תהיה עוד האמונה למכשול און להם, ומטעם זה שנא ג"כ את הת"ח תכלית שנאה, כי הוא הבין שהם התעצמו בכל כחם לדבר לפניהם דברי כבושים ולהזהירם, למען לא יתנו למוט רגליהם, והדריכום לקיים את המצות בצנעא וביחוד אם ראו שנאנסו איזה אנשים לעבור על ד"ת, הורו להם שיעשו את הדבר באופן שלא יהיה בו איסור כל כך, וכמו כן לא ייגעו ולא ייעפו ללמד את בניהם תורה ומצות ולהקשיב את אזנם לתעודת ישראל ולהלהיב את לבם, להחזיק במעוזם ולהצליה ולרכוב על דבר אמת וענוה צדק, ועשו פעמים את מעשיהם בהשאי, כי בצפיתם צפו שלא לעולם יקצוף ה' עליהם, ועוד מעט ואין רשע, ושבת נוגש ושבתו הגזרות, לכן דברו על לבם שלא יחתו ולא יבשו, כי נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם, ועל זה יצא הקצף מלפני אלישע בן אבויה, באשר שהוא השב, שאין ממש בדבריהם, וכבר עבר כלה על אמונת ישראל, וגם השתדלותם של מורי העם תזיק את נערי בני ישראל, באשר שעי"כ יבאישו את ריחם בעיני הרומיים, ואין להם סכנה גדולה מזו, ומי יתן שלא ידעו תורת אבותיהם כלל, לכן הלך לבית הספר ואמר לטליא מה אילין יתבין עבדין הכא אומנותיה דהן בנאי אומנותיה דהן נגר וכו' (ירושלמי שם) והדיהם שלא ילמדו עוד תורה, הרי שמתוך שהתיאש מן הגאולה בא לידי דעות כאלו, עד שהכמי בני עמו היו כעוכרי ישראל בעיניו והשב שבעון החכמים יכינו הרומיים מטבח לתלמידיהם.

בפרין, למען לא תפשה עור מספחת זו בעם, כגון רב שאמר (שבת ע"ה:) הלומד דבר אחד מן האמגושי חייב מיתה, והכחיש ג"כ בפעולת המזלות באמרו (שם קנ"ו.) אין מזל לישראל, אף שיש ללמוד מזה, שסבר אבל לשאר אומות יש מזל אין ספק שכונתו היתה לבטל אמונה זו לכה"פ מקרב בני עמו, כענין זה שאמרו (בפסחים ק"י:) בענין זוגות כל דלא קפדי לא קפדי בהדי, ומדברי ר' יוחנן משמע שהכחיש לגמרי בפעולת המזלות, אמנם ר' חנינא, אף שהוא סבר שאין ממש בכשפים (סנהדרין ס"ז:) וקרא למעשים נפלאים, שנתפשטו בספורי המון עם, מלין בלי דעת (ע"ז ל"ח:) אעפ"כ חולק על רב ור' יוחנן ואמר (שבת שם) מזל מחכים מזל מעשיר ויש מזל לישראל, ונראה שבא לכך מפני שרבם של חכמי האומות החזיקו בדברים כאלה או שעשו כאלו האמינו בהן, וכמוהו כמה אמוראים שהיו פוסחים על שתי הסעפים בענין זה, ויש מהם נראה באמת השבו שיש בהן פעולה, ולדוגמא המאמרים (בפסחים ק"י והלאה) ועוד בב"מ, ובעקר הדבר אין לומר שהוא נפלא כל כך, כי בימיהם לא עלתה עוד בידי חוקרי הטבע, לגלות תושיה כדי לפרש מראות הטבע וכחותיה ופעולתיה, וכל השערותיהם אין להן מקור בנסיון, אמנם ע"פ רוב בהזיונות שוא, באשר שרוח המדמה התעה אותם לחפש אחר נסתרות ולמצוא בכלן מופתים ונפלאות, כי כך היא דרכן של בני אדם, שבמקום שלא השכילו לפתור החידות ולברר מקור הדברים, שנתחדשו לעיניהם, והסבות אשר גרמו אותם, בקל יבאו לידי דעות זרות והזיות ורעיונות המדומות ודומיהן, וביחוד האנשים אשר תכונת רוחם מסוגלת לכך, להעמיק בנסתרות ומעשה נסים: אמנם לא כאלה חלק יעקב כי אנו מאמינים בהשגחת הבורא, א"כ אין מקום לדעות הללו, ובפרט שהתורה אסרה לנו כלן, אבל שבשתא כיון דעל על, ויותר מזה שקצתם רצו למצוא היתר למעשה תעתועים כאלה. וכמו כן אין ספק, שפעמים נתנו ג"כ איזה מאמרים שיצאו מפי הראשונים יד לבעלי הזיות, לתלות בהם, כגון אמרם במשנה (שבת פ"ב) המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני גוים מפני לסטים מפני רוח רעה וכו' פטור, ורצו להביא ראי' מהלכה זו, שגם התנא חשב שיש ממש בפעולת רוח רעה, ובאמת זה אין כונתו רק שבא להשמיענו, שמי שעומד עוד במצב גרוע כזה ומתירא מפני רוח רעה ובא מתוך כך לידי עברה לכבות את הנר פטור, מפני שלפי דעתו הי' בסכנה ופטור כמו בשאר דברים שעשה משום סכנה [1]) וכמו כן פי' רש"י (ב"ק ב') אמרם אדם אית לי' מזלא שיש בו דעת לשמור את גופו, אבל כמה חכמים ובפרט בדורות שאחר התימת התלמוד פירשו הדברים כבתבם. וזה מפני שלבם הי' נוטה להזיות ונפלאות כאלה, ומתוך סבות הללו נתפשטו כמה מנהגים גרועים והבלי שוא בקרבנו, ובצדק התאונן הרב החכם בעל דור דור ודורשיו (ה"ד) על הגאונים, שנראה שלא יצאו בזה ידי חובתם, אף שהי' להם כח ורשות לבטלן, וכמעט נראה שלא רצו להלהם נגד מנהגי המון עם, לכן השתדלו למצוא טעם כדי להתירן, אף שהן נגד רוח היהדות כגון כפרות בעיו"כ וכמה דברים שנהגו בר"ה, שיש בהם

[1]) ורוח רעה בנאמר בגמול אינו רק עצבות הלב ומורך רוח.

ואם נשים נגד עינינו אלה הסבות, בודאי נסכים עם מה שאמר וכתב אחד מחכמי האשכנזים במאה העברה, והאמנן שמו, שאין לנו נס גדול בעולם בכל אחד ואחד מן היהודים אשר עודנו מחזיק בדתו, ולפי דעתו מופת זה גדול מאד מתיבת נח וקריעת ים סוף ומשאר אותות ומופתים שנעשו לאבותינו מימי צאתם מארץ מצרים; ובאמת מי גוי אשר שתה מיד ה׳ את כוס חמתו אשר שתה ומצה את קבעת כוס התרעלה זה אלפים שנה, באשר שבמעט בכל דור ודור הרימו אומות שונות סוד עליהם להכחידם מגוי ורק תורתם הגינה באדם; ויותר מזה יש להפליא הפלא ופלא, באשר ראינו שבכמה תקופות גם ידי מורי העם וראשיהם לא עשו תושיה, פעמים מקוצר רוח ועצבת לב ונפש נכאה, ופעמים מתוך שדעתם נסתלפה ע״י מראות ופעולות שונות, ועי״ב שגו ברואה פקו פליליה. הנה חלילה לי להקל בכבודם של אלה התמימים והישרים בלבותם, אשר בודאי היתה כונתם רצויה, כי השקה נפשם להרים קרן ישראל ולהרביץ תורה בקרבם, אמנם אחרי שנתערבו בגוים וראו מעשיהם, הרגילו ברבות הימים לבחור בפרטי מנהגיהם כדרכן של אומות אשר הורקו מבלי אל כלי לקבל ג״כ דעות של המון עם, אשר לא מצאו בהן און לפי דעתם, וביחור, מפני שנראה להם, שגם חכמי האומות הסכימו פעמים בזה עם האנשים מן העם בלי לדעת, שקצתם לא עשו זאת רק מפני שנכשלו גם עמהם וכארם עברו זקי התבונה, וקצתם מחמת יראה, שלא רצו להתגרות בהם או שבגאון לבם השיבו את ימינם אחור, בהשבם, שהמון עם אינו כדאי להאיר עיניו ולגלות להכמה אזניו, ומטעם זה גם בני עמנו לא היו נזהרים ללמוד מהם איזה דברים שאינם כפי רוח היהדות, כי מי צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ומי האיש אשר לא ינסה, לעשות כמשפט האנשים אשר בקרבם הוא יושב, אם חשוב בלבו, שאפשר שיש בו תועלת או תוצאות לסכנה או למקרה רע, ואף שאבותינו החזיקו בתמם עד דכדוכה של נפש והיו נצמדים לאמונתם, ורק חקי התורה ומה שנמסר להם מימים קדמונים היו להם לעינים בכל עת וגם דקדקו מאד במצות והיו נזהרים בקלה כבחמורה, הן במצות עשה הן במצות לא תעשה, פעמים לא שערו בנפשם, לבחון היטב בפרטי הדברים, לדעת אם הם מתנגדים לדתם או לא, ומתוך כך באו ללמוד מן הגוים סביבותיהם שני דברים זרים ומכוערים, אשר לא לתפארת הם לנו, האחד אמונות טפלות, והשני אי־סבלנות נגד דעות החכמים אשר יצאו מקרבם שאינן כפי התורות והרעיונות השגורות בפיהם או שנתקבלו להם מכבר, ומשניהם יצאו תקלה.

הן אמת שחז״ל לא העלימו עיניהם ממה דכתיב ובחקותיהם לא תלכו והרשו את הקרא כדרכם כדי להוציא כל מה שנכלל באזהרה זו ואסרו לנו כמה דברים משום דרכי האמורי, כמבואר בהרבה מקומות בתלמוד — ורבם נזכרו בתוספתא (שבת פ״ו), והרחיבו ג״כ האיסורים משום לא תנחשו ואזהרות כיוצא בהן, — בכל זאת לא הצליח בידם, לעקור את האמונות הטפלות, שלמד העם מן הרומיים או מן הפרסים שהיו בבבל ובפרט בעת שעלו האמגושים שם לגדולה, או משאר אומות, וברור הדבר שהשתדלותם לא עשתה פרי, מפני שדעתם של חכמי התלמוד לא היתה שוה בענין זה. הנה מצינו לאיזה חכמים שרצו לעמוד

תעתועים, שבהם התעה את עצמו, ואוסר כמה דברים משום גיהוש ועין הרע ודומיהם, שכל השומעים יצחק.

וכמוהם החשיכו בעלי ה"נ אור פני היהדות, כי גם ספריהם מלאים דברים כאלה כמו סגולות ע"י שמות ותפלה למלאכים ולפרטי מרותיו של הקב"ה וכהנה הרבה שהן תולדות הרוח המרמה, בעברו את גבולו, ומה לנו לפרטן, וגם בעלי ה"נ המתפלספים לא תקנו מה שקלקלו אנשי בריתם, כי מה שהיו מלמדים לבני העם בחכמת אלהות לא הי' מוכשר לעורר אהבת ה' והבטחון, וקוי ה' אשר יקראו את מאמריהם לא יחליפו כח, רק אם גם תבונת לבם מסוגלת לרעיוני הזיה, וכמו כן לא יצאו החכמים, אשר הלכו בעקבותיהם, ידי חובתם, ובפרט במאה הט"ו, כאשר נתפשט המנהג, שמורי העם, אשר משמרתם היתה, לבשר צדק בקהל רב, שהשתמשו במושגים של המתפלספים בימיהם. אשר אין רוח בהם, וגם המון עם לא הבינו אותם, לכן לא היו דבריהם נשמעים לתכלית חזוק האמונה, אדרבה פעמים היו לזרא בעיני העם וקצתם היו מבזים אותם כמו שיסופר לנו (גרעטץ קורות היהודים חלק ה' 432 בית תלמוד ה"ב 117), כשדרש חכם אחד אשר הפריז על המדה בהשתמשו בדרשותיו בדרכי המתפלספים והרבה לדבר דברים סרי טעם, עמד אחד מבני קהלתו וקרא לו: הרבה פעמים הייתי בסכנה גדולה, מפני שלא רציתי להמיר את דתי, הכוני פצעוני עד השאירוני המכים כמת לפי דעתם, וכל זה סבלתי על אמונת שמע ישראל וגו' אבל על האמונות והדיעות אשר הצעת לפנינו לא רציתי למסור את נפשי, ור' חיים אבן מוסה אמר על הדרשנים שבזמנו, שיש סכנה לבעלי בתים לשמוע את דבריהם.

מכל האמור יש ללמוד כמה גדול כחה של היהדות, כי לא לבד כל כלי יוצר עליה לא הצליח, אלא שהיא עוררה את לב העם להחזיק במסורת אבותם ובמורשה קהלת יעקב, בעת שכמה דברים היו גורמים להתעותם מדרך השכל, ואפס קצהו עברו תורות הלפו חק הפירו ברית, אמנם רוח העם בכלל שמר את משמרתו, לבל יפלו ברשת זו טמנו להם מאורעות הזמן, וכאשר סר הענן והערפל מעל פני הרקיע וזרחה להם מעט שמש צדקה, נתפתחו תרצבות כסלות ונתרו אגדות מוטה, כי קמו אנשים אשר רוח בהם והתאזרו כגבור תלציהם, להרים המכשולים ולתקן את המעות, ומטעם זה בטחו ג"כ מורינו והכמיני ברוח העם באמרם: הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, והתירו לנו להתפלסף בעניני האמונה ועקריה, וקצתם כמו ר' סעדיה גאון והרמב"ם והנגררים אחריהם אמרו: שמצוה היא למי שחלק ה' הכשרונות הנצרכים למחקר הכמה, לדרוש היטב ולבקר בבקורת שכלי בדבר האמונה, למען יאמנו ע"י הראיות והמופתים הכללים והעקרים, שנתקבלו לנו בחכמת אלהות ונתמזו בתורה ולקרבם לשכלנו, לדעת שהם מסכימים עמו בכל ענין; והביאו ראיות ע"ז מן כמה כתובים, ובפירוש אמר ר"ס גאון (בספרו האמונות והדעות): אל תאמר, איך שיהיה הלא כמה הכמים נכשלו ע"י הקירותיהם ובאו לידי כפירה, דכמו שאין לומר שהולכי מדבריות ויורדי הים באניות מתחייבים בנפשם, אם קרה להם אסון מתוך שהכניסו את עצמם בסכנה, כך אין לאסור החקירה להכמים מפני

משום ניחוש והרבה דברים כיוצא בהם. ואף אם נאמר, שהזמן גרם זאת מפני שגם בימיהם לא עשה רוח ההשכלה חיל בחכמת הטבע, עכ״ז הי׳ להם לשום אל נפשם, האיך כוונה התורה לשרש אחר אמונות טפלות ועוד שלא השו, שעי״ז ירד כבוד התורה, כי מה יאמרו האנשים אשר ישפטו הכל כפי שכל הפשוט, אבל לא נתהנכו ברתנו, כדי להגות סיגים מכסף, לדעת שכל אלה דברי הלומות אינם לא דברי תורה ולא דברי קבלה ולא מסורת זקנים, רק שנספחו עליהם ברבות הימים, הלא הם יספקו כפים ויפצו פיהם לאמר: הזאת האמונה שיאמרו מזוקקה שבעתים ואין בה שום התנגדות למחקרי חכמה? מה לתבן את הבר? איך נאחד האמונה במנהיג העולם בצדק וברחמים עם דברי הלומות באלה? ובאמת כמה תלמידים אשר לא שמשו כל צרכם באו מתוך כך לדבר סרה על מנהגי דתנו או שרוחם לא היתה נאמנה עמה, ביחוד אם אמונתם היתה להם לשטנה, בעת שהשתדלו, לעלות לאיזה גדולה בקרב העמים.

וכמעט נוכל לומר, שלא עמד הכם אחד לישראל מימי התימת התלמוד כרבנו הגדול הרמב״ם, אשר לא נשא פני המון עם בשום אופן בענין זה. ואמר בפירוש, שאלה הדעות הן נגד עקרי אמונתנו והיה אוסר כל המנהגים המסתעפים ממנה ולא רצה ללמוד זכות אף על אחד מהם, אמנם בימי הבינים נתרבו טהי תפל כאלה ע״י הרדיפות והשמדות, אשר כמעט לא פסקו באיזה תקופות, עד כי לא היה לבני עמנו מנוח לכף רגלם, והצרות שנתהרשו בכל עת נתנו להם לב רגז וכליון עינים ודאבון נפש, והן הן מקור הזיות והזיונות שוא כידוע; וביותר בראותם שהם בזויי נפש ומתעבי גוי השבו, ששתם תפלתם והי׳ סר מהם ע״כ באו להשתמש ג״כ באמצעים, שלמדו מבעל הזיה, כדי לעורר הרחמים, ופהדו פחד לא הי׳ פחד, ובכל דבר של מה בכך היו דואגים, שמא יזיק אותם, ועי״ז נדכא רוחם וגם השכלהם ירדה עשר מעלות אחורנית, וגם חכמיהם ומצדיקי הרבים נכשלו בקרבם. מי לא ישתומם בקראו איזה ספרים שנתחברו באותן התקופות, הנה בהן נרשמו פעמים כמה רעיונות והורות נשגבים, אשר יתנו עדיהם על טהר לבם של המחברים ועמק הכמתם, וכמו כן על גדל כחם בחקירה ובעיון ובהוצאת דבר מתוך דבר, ובתוך כדי דבור נמצאו דברים אשר כמעט נוכל לומר, שאין השכל ורוח האמונה סבלם; ולדוגמא נזכיר את ספר הסידים שי״ל בתהלת מאה הי״ג למספרם, כמה מעלות טובות כפולות עלינו להמהבר אשר הוציא מפיו כמה רעיונות עמוקים וישרים בענין אהבת ארם ועשה משפט וצדקה במו״מ עם בן ברית או עם מי שאינו בן ברית, רעיונות ודעות מדותיים ומוסריים, שעליהם ישפוט השופט, שהם עומדים ברומה של ההשכלה, וספר זה בודאי יהיי לנו לתפא״ת, באשר שבעת ששרי האומות היו משפילים את האנשים אשר עמדו תחת ממשלתם, להיות להם לעבדים, ומי שלא הי׳ ממשפחה מיוהסת נמשל כבהמות נדמה, הורו הכמי ישראל שיש להוקיר את האדם באשר הוא אדם ואין להגרע מזכיותיו בעבור שהוא הטר מגזע אהר או מאומה אחרת או שדתו שונה מדתנו. אמנם המהבר הוריד ערך תורותיו הרמות ע״י דעות טפלות והבלים כיוצא בהם, שמצאו מקום בספרו, הוא ממלא את העולם בשדים ורוחות רעות והגה אימה מפניהם והורה כמה סגולות, שאינן רק רעות רוח ומעשי

לומר כפירה לכל אשר יאמר המון עם כפירה או לגרשם מהסתפח בנחלת ה׳, וברור הדבר, שפעמים הי׳ להם ררכם של כהני האומות לעיגים, אך לא השיבו אל נפשם, כי לא תהיה תפארת אמונתנו על דרך זה, כי לא הרי זה כהרי זה, ראשי הכנסיה נתנו התיתם בכל הארץ, מפני שיד המלכים והשרים היתה עמהם, ומי יאמר להם: מה תעשו או מי יכול לדון את מי שתקיף ממנו; לא כן מורי ישראל, גם בזמן שקבלו פרנסות מן הממשלה, לא היה כחם אלא בפה או באמצעים מוסריים, על כן הרהיבו השחצנים לרקדק עמהם כחוט השערה, שגגות נעשו להם כזרונות, ובהפריזו על המרה אחת או שתים נשאו שמע רע עליהם וקראו להם אנשי ריב ומדון, אשר דרך סבלנות לא ידעו, ולא השתדלו לעצור בנפשם ולרעות את עדתם במקל נעם, ועי״כ דבר קל היה להם להאנשים אשר נכשלו כשנכנסו לפרדס, למצוא תאנה, להפרד מהם ולהלך עמהם בקמת קרי, וקצתם המירו את כבודם ונהפכו לעין לבני עמם ודברו סרה עליהם ועל תורתם.

אלה הדברים אשר ערכתי פה יורו לנו, שאם אירע באיזה תקופה שכמה אנשים יצאו מכלל ישראל או שפשתה מספחת האפיקורסות והמינות גם בקרב הכמינו, ונראה כצרעת ממארת בבית ישראל, לא על אמונתנו ולא על הקי תורתנו יש להתלונן, כי הן לא נתנו מקום לרדת, כי צרופה אמרתם מאד וכל משפטיהם אמת וצדק, וכן אין להתרעם על התלמור ועל החכמים, אשר גרסה נפשם לתאבה אל משפטיו וההלכות ומשא ומתן שנכללו בו כי הם הגינו בעדנו, לבל יעבור עלינו כלה בצוק העתים. אמנם הקורות והתלאות אשר מצאו את בני עמנו מיום הגלו אותם מעל אדמתם הן הן מקור הסבות המסובבות כל אלה. וכן במקום שגם מורינו וזקנינו שגו כאדם, הלילה לנו לומר, שהקולר תלוי על צוארם, כי בכל עת היתה תאות לבם והגיגם להגדיל תורתנו ולהאדירה, ובכל מאמצי כחם השתדלו להרים קרן ישראל, אך פעמים גברו עליהם מאורעות הזמן, או שדרכי העמים סביבותיהם הטעו אותם, לכן לא השכילו בכל ענין לבחור באמצעים הדרושים להפציהם או שלא השתמשו בהם על אפניהם. ועם כל יתרון הכשר הכמתם וגודל תשוקתם לעמור בפרץ, הפץ ה׳ לא הצליה בידם, להבוש הנשברת ולהזק את הנהלות ולהשיב את הנרחים ולבקש את אובדים, וגם אהבתם וגם קנאתם לה׳ לא עמדה להם, לרפאות על שבר בת עמם. וכל מי שיודע תולדת ישראל בארצות פזוריהם, יודה על האמת ויאמר, שע״פ רוב הפליאו לעשות היל, וצרכי העם לא נסתרו מנגד עיניהם והבינו ג״כ מה שהשעה צריכה, ועלינו לתת שבח והודיה להכמי הדורות, וכמעט על כלם נוכל לומר, שאנשי מופת היו, כי הם שמרו דרך ה׳ והקדישו את כחם ואת ימי הייהם לתורה ולתעודת ישראל ומעשה צדקתם הכה שרש למטה ועשה פרי למעלה; ואם הודעתי, שקצתם שגו ברואה באיזה זמן, הלילה לי למעט בכבודם של אלה הצדיקים והישרים, אשר קטנם עבה ממתני והיו מוכנים בכל עת, לעמוד בנסיון. אמנם אחרי שהתורה צותה לנו לדרוש לדעת קורות הזמנים ואת אשר ספרו לנו אבותינו, כדכתיב זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, וידוע שכל מי שהוגה בדברי הימים נתעורר, לבקר אחר

שקצתם באו עי"כ לאפיקורסות, ודעת לנבון נקל, שגם (עיין זה) סורה על רום מעלות תורתנו ודתנו. אך בימי הבינים נתמעטו הלבבות ונחשכו מאודי אור דעות נשגבות הללו. וכבר העירו חכמי דברי הימים שבתקופה זו הלכו משפחות האדמה בכמה דברים אחורנית. הנה בימי קדם, כאשר עבדו הגוים את אליליהם ע"פ רוב לא היו שונאים כל כך את מי שלא האמין בהבליהם או שחדש לו שטה הדשה בדבר האמונה, וגם ראשיהם ומלכיהם לא דברו אותו משפטים ולא הרשיעו אותו אם לא שהיו הוששין, שיצא מזה תקלה לענינים מדיניים[1]) וגם השמדות שגזרו על ישראל, רבם לא היו אלא מטעם זה, ובמעט לא מצינו שמסבת איסבלנות נהפכו לאכזר למי שאינו מחזיק בדתם. אמנם בימי הבינים נתפשטה הדעה, שמצוה היא להעניש את כל מי שמטיל ספק מתוך הקירותיו באיזה דבר, שהורו חכמי הכנסיה או מי שיפרש לו הדברים בענין אחר, ולהכותו מכת בלתי סרה, וכל המרבה לרדוף אלה המתנגדים יעשה נחת רוח לבוראו, וידענו שבאלקאראן וברוב הספרים שנתחברו מן חכמי הגוים שבאירופא בעת ההיא נאמרו ונשנו אלה הדברים, וכלם רוח האיסבלנות שורה בכל כלליהם ופרטיהם, ודבים הללים הפילו וכמה מלחמות ומריבות נתעוררו על ידו, ובפרט באשר שכדני האומות הורו, שחוב מוטל על המלכים ורוזני ארץ, לענות מתנגדיהם בשטתם הדתית בענוים קשים, למען יתודו על פשעיהם וישובו מדרכם, וכמו כן אם עבר על אחד, שהיתה לו משמרת כהונה, רוח קנאה וקנא איזה איש מבני עדתו, שיעזרו לשוטרי הכנסיה, להביאו למשפט, למען יחוקר הדבר היטב, אם לחיוב אם לפטור אם לשבט אם לחסד, והם נתרצו לכהניהם בזה, מפני שלפי חקי רוב המדינות, רכוש הנאשמים היה להם לשלל, ובבשורה טובה היתה להם, בשמעם שנתחייבו איזה אנשים בב"ד של מורי הדת על הטאים כאלה. אמנם גם גדולי ישראל חשבו פעמים, שמצוה היא לגזור עונש על החכמים אשר נטו בענין מה מקבלתם או מפירושי העקרים שנתפשטו בקרבם והיו מנדים ומחרימים אותם, כדי לגדור גדר, ואף שלא מצינו בשום מקום שגברה עליהם קנאת הדת, לעשות כמעשי אכזריות של שופטי הכנסיה שבימי הבינים, וכן אין ספק, שכונתם היתה רצויה, כי לא היה את נפשם לרדת באף העומדים תחת דגלם או להטיל אימה ויתרה על החכמים המתפלספים או להעשיר את עצמם ע"י ממון ענושים, באשר שאסור להם לשלוח יד בבזה, ורק מדאגה, שלא ירבו מחלוקות וכתות בישראל, באו לרדוף את מי שנזרקה בו אפיקורסות לפי דעתם, עכ"ז לא היו מעשיהם כפי דין תורה, כי כל זמן שלא הורו מתנגדיהם לעשות (עיין מאמרי שני פרנסים טובים וכו' באוצר הספרות חלק ב') ולא הבינו את לבם, להדיח את בני עמם מעל אמונתם, וכל הקירותיהם לא היו רק לתכלית עיונו בלבד, בודאי היה להם להכמי הדור להתנהג עמהם במתינות, כי התורה דרכיה דרכי נעם, וביחוד בראותם, שלא בזדון או במרד ומעל עשו זאת, וגם אין כונתם לפרוע פרעות בישראל, אלא מפני שלא יכלו לשלוט ברוח החקירה והבקרת, שנוססה בקרבם, לכלוא את הרוח, לא היה להם

---

[1]) וגם סאָקראַטעס נדון לפי דעת רוב החוקרים מטעמים מדיניים.

יתבררו ויתלבנו הדברים.

(ברור דברי המאמר „רוח הזמן" ותשובה נצחת למבקרו ה' יהל"ל ב„המליץ")

מאת מ"ר.

ב„אוצר הספרות" ספר שני — לשנת תרמ"ט — (s. 45—69) נרפס מאמרי „רוח הזמן". מטרתי במאמרי זה היתה להשיב על השאלה שנתעוררה במכה"ע: „אם נראתה בעמנו בימים האחרונים, לרגלי הפרעות הידועות, רוח הרעאקציאָן או לא?" להשיב כהלכה על השאלה — כהוגן זו הוכרחתי להאריך מעט; ואחרי שבררתי את ההבדל: בין התפתחות ההשכלה בישראל בגרמניא להתפתהותה ברוסיא; בין הלומד תורה לשמה לבין הלומד ע"מ לעשות תורתו קרדום; אחרי שהשבתי על השאלה: מה היא השכלה? ובררתי כל גדריה ותכונותיה טיבה וטבעה באר היטב; ואחרי שהארכתי עוד הרבה והבאתי דעת טובי סופרינו בפתרון שאלת הרעאקציאָן — באתי לידי מסקנא: כי רוח הרע־אקציאָן באה לגבול ישראל אך ידה לא נגעה לרעה רק בסופרי ישראל בארצנו ובחכמיו, והמון העם נשאר נאמן להשכלה כמאז. — את דברי מאמרי בכלל ואת החלטתי זו בפרט הזקתי באותות ובמופתים נאמנים מעולם המציאות.

את המאמר הזה, שכמדומה לי שכל איש אשר שנאתו לבעליו, או אהבתו להקנתוריא, לא קלקלה שורת בינתו, יודה כי כל דבריו צדקו יחדיו, — את המאמר הזה יצא ה' יהל"ל ב„המליץ" שנה זו (Nr. 95, 101, 105) — לבקר. אמנם „הכל תלוי במזל ואפילו מאמר שבספר־שנתי!" מאמרים רבים וגדולים וטובים ממאמרי אני באו ב„אוצר הספרות"; והנה בכלם לא נגע מבקרנו בהמליץ רק ב„קצה עטו" ויפטור אותם ב„לא כלום" אעפ"י שבכלם נסתבך „עיונו בקראו בם" ורק מאמרי אני הצעיר זכה לכבוד גדול כזה: ה' יהל"ל יצא לבקרו ויאריך למעניתו ויקדיש למשפטו ששה עמודים גדולים מעמודי המליץ! במה זכיתי?.. [1]) אך יהיה איך שיהיה. מקדים אנכי כי לא להשיב על התולי ה' יהל"ל ולגלוגיו, זלזוליו ומשליו המחכמים שבהמה שמן הלקו ויפה כחו (ואשר בהם השב לשלוח את כל מגפותיו אל לב מאמרי), באתי; באמת אומר:

---

[1]) הקוראים שקראו את הבקרת על האוצר ב„הצפירה" שנה אמר המבקר הנכבד מפארי"ז בדברו ע"ד הפרק „שאלות הזמן": „יקר ונעלה מכל מאמרי הפרק הזה (שלו כמו גם מאמרו של האדון המבקר ה' יהל"ל בעצמו: „צדקה למשקלת") הוא המאמר „רוח הזמן"... המדבר נכבדות בדבר ערך ההשכלה האמתית ומבאר בהגיון ישר תכונתה וגדליה כו' וכו' (עיי"ש נו' 74 בארוכה) — הם אולי יזכירו פה מאמרם „לעולם אל יספר אדם בשבחו וכו'" מעט באופן אחר מכפי שרגילין לפרשו באמת.. הם אולי ימצאו בדברי ה' יהל"ל סבה אחרת לבקרתו... ואולם לדינא אין זה נ"מ.

פרטי המעשים שנעשו ומורשי לבם של האנשים הוקטו על לדעת אם כשורה עשו בכל פעם ופעם או אם לא נראה בהם שמץ דפי, כשגגה שיצאה מלפניהם. ומי האיש אשר יש לאל ידו לכלוא ברוחו בלי לשפוט את אשר נעשה תחת השמש בדורות שלפניו, אין ספק שגם זה ענין טוב נתן ה׳ לבני אדם, כי חקירות כאלה יועילו להבין תעודת דור ההוה ולדעת הדרך. אשר יתכן, ומה לקרב ומה לרחק ודומיהן. וכל מי שישים את לבו על הענין אשר הצעתי, יבין שארבעה אבות נזיקין הן שעל ידם נכשלו כמה אנשים מבני עמנו ברבות הימים, על כן תעודתנו היא, להשתדל לבל יהי היופי נעדר בעבודת הבורא, לבל יעבור הלודה על אפני רגשי לאומיות בקרבנו, כי רוח ההיה בכל האופנים ובסר מעלינו רוח הלאומיות תאבד תקותנו בתעודת ישראל ותהתיה יעלו מהשבי גואש; וכמו כן חוב עלינו לשרש אחרי הבלי שוא ואמונות טפלות, ולהשמר ממעשי אי־סבלנות, למען לא יחלל כבוד התורה, ואלה הם ראשי פרקי תורת ההניך כפי צרכי זמננו, ישמע החכם ויוסיף לקח להבין החובות המסתעפים ממנו.

הן אמת שהתורה אינה צריכה לתשועת בני אדם, כי שפת אמת תכון לעד, וגם אמונתנו תתקיים לנצח אף אם ירבו משטיניה ומקטרגיה, אך עלינו להכיר מקור השגגות והסבות, שממנו יצאה תקלה כדי להגין בעד דורנו, ע״כ הלילה לנו להתרפות בעת שנראה שנתמעטו הלבבות ונזדקנה האומה, וכמו שאמר התנא: רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות כך מתאוה הקב״ה למעשיהם של צדיקים ולהשתדלותם לכבוד התורה, לתקן המעות ולפלס נתיב לרוח דעת ויראת ה׳ הנוספה במצותיה ואמרותיה כדי לזכותם וכך עלה במהשבתו יתברך שעצתו תקום על ידי מפעלות תמימי דעים.

פה טהארן ה״י אדר שני תרמ״ט

משורר, לב הם בקרבו וכל דבריו ברתיחות הדם וברגש נאמרו וגדולים וטובים ממני פגע בעטו [1]) — ובכ"ז נשארו מה שהיו ולא נגרע מכבודם דבר.. . וכך דרכו של ה' יהל"ל מעולם — ונוכל להמליץ עליו בסגנון הז"ל: הלל לא נאמר אלא יהל"ל — לעתיד לבא יהלל.. . כי עד היום, כמדומני, עוד לא הלל יהל"ל — רק על הדברים שבהם השב ה' יהל"ל לבקרני ולתפשני עליהם אשוב בקצור נמרץ וירע ה' יהל"ל, וידעו גם קוראי הנכבדים כי שקר טפל עלי ה' יהל"ל באמרו כי „אין מעמד לרוחי, והנני מתהפך בלשוני"; וכי באמת דברי במאמרי זה, כמו בכל מאמרי, תו"ל ישרים ונכונים, — כמו שתודו כל מבקרי [2]) — ויהל"ל אך מתאנה הוא לי ומשפט מעקל הוציא עלי. ואבקש סליחת הקוראים אם (אחרי כל השתדלותי לקצר) אהיה מוכרח, ע"י דברי ה' יהל"ל הרבים להאריך מעט.

א) בגליון צ"ה: „הכותב הוזר על כל מה שנאמר ונשנה ונשלש בדבר שנוי הדעות בהשכלה כו', אין דבר שלא נאמר כבר כו'". אם כן, הלא לא עלי תלונת ה' יהל"ל אם „נסתבך עיונו" במאמרי, כי אם על אלה אשר, לפי דבריו, על דבריהם הזותי; ואני מה כי ילין עלי? ואולם יניח נא ה' יהל"ל את ידיו על לבו, על „הלב הזה שלא נברא אלא לאמת" [3]), ויאמר אם באמת לבבו בן ידמה, ואם אין זה מיטב השיר, שהוא אחד מהמצוים אצלו? ייטיב נא להראות איפה מצא את דברי ואיה מקומם? אמת כי אנכי בדברי ע"ד ההשכלה ותנאיה וקורותיה כו' הזכרתי (כל דבר בשם אומרו) את דברי הסופרים בנושא הזה שקדמוני, להסכים להם או להלק עליהם או להסתייע מהם — ואלו לא עשיתי זאת בודאי היה מאמרי בלתי שלם והסר־טעם — אבל, הזה פשעי וזה חטאתי? בא וראה עד היכן כחו של קנתוריא מגעת! משודרנו הריל"ג בדברו עמדי ע"ד מאמרי, בין שאר דבריו הוא אומר (במכתבו אלי מיום א' 12 מארץ ש"ז): „... ואם הבאתני כתנא דמסיע לך למה נסתעית במאמרי זה (מהי־קבל) לבדו, שלא באה בו אלא תמצית הדברים אשר אני עומד ומדבר, השכם ודבר, באזני כל ישראל זה ימים ושנים לבלי ישמעו בקול שונאיהם מנדיהם הנגשים אל הוד יפים והודפים אותם בשתי ידים להשיבם אל הגהעטטא הרוחני והחמרי, ולבלי ישובו לכסלה. אני עוד לפני שתי עשרות שנים העידותי באחי בני עמי, במאמרי הגדול „בינה לתועי רוח", אשר כתבתי בהצותי את בעלי החברה „מצדיקי הרבים" והעירותי את אזנם לבלי יהינו ללכת נגד „רוח הזמן", פן ישאם ויסערם כמץ מגרן, כי אם יצורו אותו בכנפיהם והוא ירכיבם אל על. ומאז והלאה לא הדלתי מדבר להם דברי כבושין כאלה בכל עת מצוא כו' וכו'... את המאמר הזה ועוד מאמרים גדולים וטובים כמהו לא הזכרת והזכרת רק המאמר „מהי קבל"... הנה כי כן, הריל"ג מתאונן מדוע לא זכרתי שאר המאמרים המדברים בנושא מאמרו (ובאמת לא ראיתים; ואלו ראיתים בודאי הייתי מזכירם) והי' יהל"ל תולה בי חטא על המאמרים שהזכרתי במאמרי!

[1]) עי' מאמריו ב„המליץ" בפנות הפרעות, וביחוד מאמרו „סערות תימן".

[2]) עי' למשל במאמרי הבקרת שעל מאמרי בוואסחאד הרוסי (ב"ז חו' ג' ז'); בזרובבל האמכני (ב"ע נו' י"ב) בהצפירה והמגיד וכו'.

[3]) ילקוט תהלים נ"ח.

כשם שלא נעליתי בעיני אלו בא ה' יהל"ל ויגמור על מאמרי את ההלל, כך לא נפלתי בעיני עתה שבא יהל"ל ויגבב עליו רב דברים לחלל. אנכי לא אמוד לו כמדתו. ואם ה' יהל"ל יודע כי בעל המאמר „רוח הזמן" הוא „בן רב גדול, ובעצמו הנהו גם תורני וגם משכיל שוהר מדע, שקרא הרבה ושנה הרבה בעוד לו כתר תורה" (לשון יהל"ל בנו' 105) — ובכ"ז מצא את לבבו לזלזל בכבודו יען שגה באיזה דברים לפי דעתו (מה שבאמת אין הדבר כן, כמו שאברר להלן); אנכי לא כן עמדי. יודע אני כי ה' יהל"ל נ"י הוא אחד מסופרינו המצוינים וממשכילינו המובהרים וחלילה לי לפגוע בכבודו, היקר בעיני כמו בעיני כל יודעי שמו וערך פעולתו הספרותית, אף כמלא נימא; ואם שגה הפעם מאד הן השגיאה לפתח כל אדם רובצת, ועל כל פשעים תכסה הכמתו, הכמת סופרים. אבל זאת אשאל את ה' יהל"ל: האמנם יהשוב לבו כי מכיון שהוא סופר מצוין עומד הוא למעלה מכל בקרת ורשאי הוא לעות דין ולהוציא משפט מעקל ולהלבין פני חבירו ברבים? [1]) הכי בשביל זה רשאי הוא למרוד בהאמת בכונה [2]) וללבוש גאות לא כמדו, לדבר לזולתו כאשר ידבר הארז אשר בלבנון אל האזוב אשר בקיר? וכי בשביל זה רשאי הוא להרף ולגדף בכל אות נפשו? ... ומה? האמנם ידמה כי אזלו החצים מילקוטי ותמו בני אשפתי אני? הטרם ידע שאלו הפצתי (עתה שכבר הורה דרך) הייתי יכול להשיב לו תשובה מספקת? [3])— אבל, היתכן הדבר לזלזל בן איש בכבוד רעהו? האין די לנו בשפלות מצב הספרות בימינו, כי נבא עוד להשפילה מטה מטה? ואולם, כבר אמרתי כי לא אשיב על התולי ה' יהל"ל דבר. ובאמת גם המה אין לי עליו כי לבו לב

---

[1]) הקורא יבין כי לא עלי כונתי; כי אנכי — פני לא הכלימו ולא הלבינו מדברי ה' יהל"ל שלא נגעתי מהם כלל וכלל; אך על יתר האנשים שפגע בהם בעטו כונתי. . .

[2]) כמו שאמרו בלעג: „כי התשורה שנתן בעל האוצר לקוראיו „איננה שוה פרוטה", אלא שדינה כדין סוס הנתן במתנה!" — אמת כי יש ב„בית המדרש" הרבה דברים שטוב היו שלא נכתבו משנכתבו; האמת הזאת לא כחדתי גם מהעורך (ה' ברדיטשובסקי) וגם מהמו"ל (ה' גרעבער); אבל אחרי כל המגרעות עודנו ספר יקר (כמו שהלל אותו המבקר בהמגיד ש"ז נו' 36; והמבקר הזה איננו קטלא קניא באגמא: שמו Dr. Lewysohn משטאקהאלם החכם הנודע). . כמדומני שהמאמרים הנעלים „מקוה ישראל" ו„יסודי התורה" שוים כל אחד יתר על פרוטה אחת. . כמדומה לי שגם מאמרי אני הצעיר „הספרות התלמודית והמדרשית" (s. 74—86) וכמ"כ המאמר היקר „רושמים מדינים" וכו' (מאת הרמ"ב) שוים כל אחד פרוטה אחת (כולי האי ואולי!). . . אכן — אין חקר לרוח המבקר!

[3]) למשל על התולו הנחמד: „אף אנו נאמר: חבל על הקלקול הגדול שנולד הכותב החכם כי לולא שנולד בכור הוא שלא היתה אמו סובלת חבלי לידה בדותה וכזוב דמיה (נו' 95) — לשון נקיה נקט לו! — הייתי יכול לשאול: וכלום מה היה, העולם חסר אלו לא נברא הוא, כלומר ה' יהל"ל בכבודו ובעצמו? — ולסיים בסגנונו: חבל על הקלקול הגדול שנולד המעתיק החכם (יהל"ל) כי לולא שנולד בכור הוא שלא העתיק את ה„טאנקרעד" עברית, ובודאי היה מעתיקו מעתיק חכם היודע את אשר לפניו. (אלא שאז היה השר ביקונספיעלד רק חכם-מדיני גדול ולא „איש אלהים". . .).

לא ראית מימיך „תלמיד־חכם" נכנס בבית־מדרש גבוה במחלקה המעדיציני ת למשל, ובראותו כי למודו זה לא יטריפנו לחם הוא יוצא מזו ע"מ להכנס במחלקה אחרת (שממנה, לפי דעתו, ימצא לחמו) או יוצא שלא ע"מ לשוב כלל ?! ומדוע? הכי הכמת הרפואה איננה הכמה מפוארה שראויה וכראית היא לשקוד עליה? אלא וראי מפני שאיננו לומר לשמה (מבלי שנכנס בהקירה: אם אָנוס הוא לכך לעשות הכמתו קרדום, מה שלא דברתי מזה במאמרי); כי הלומד לשמה, כלומר: שאיננו מבקש בלמודו שום תועלת לו לעצמו מלבד התועלת הרוחנית ודמדעית, לא יעשה כזאת — ויהי מה! וגם „אנשים שלמדו הכמה של"ש, אשר בראותם כי תקותם לא באה משליכים עליה שקוצים" — אינם הזון בלתי נפרץ מאד בדורנו... דוק ותשכח אותם בשוק החיים... וא"כ צדקתי באמרי: „רצונך להכיר מי למד לשמה ומי שלא לשמה, צא ובדוק — בשעת רחקו; אם עודנו מחזיק בהשכלתו ועדיין היא חביבה עליו כבשעה ראשונה, אות היא כי למד לשמה; ואם לא וידעת — כי למד ע"מ לעשות את הכמתו קרדום להפור בה אוכל"... והנה ה' יהל"ל, שבכל דבריו בבקרתו הוא מתראה לנו בדמות „סתם מקשן", עומד ושואל גם פה: „מה רוצה הכותב? כי יהיו ההכמים והמשכילים כמלאכי השרת בשעה שיש להם קיבת בני ארם?" ע"ז אשיב לו בקצרה: מעולם לא היו חיי המשכילים ואפילו חייהם היותר מרים רעים ומרים מחיי ההמר של הרבנים בערים הקטנות לפני איזה עשיריות שנים וגם היום בארצנו, כידוע; ובכ"ז הרב, וגם הרב „הקטן" באמת, סובל את מהסוריו ודחקו באמץ רוח ולא יפסיק מלהבב את התורה אפילו רגע אחד, גם בשעה שקברו רקה ובטנו רעבה, ומכש"כ שלא תעלה על דעתו להשליכנה ח"ו אחרי גוו יען לא יצא בו פרנסתו ברוח ולא בצמצום — בשעה שרבים מן המשכילים (מאלה שלמדו של"ש) בראותם כי השכלתם „לא תטריפם לחם חקם", כלומר חיי תענוגות וכבוד, מקריבים את השכלתם עם „דעותיהם" על מזבח חייהם ההמרים... ולמה כך? אלא שהרבנים והתורנים בשעה שישבו בישיבות ובתי מדרשות רעבים וצמאים, ערומים ויחפים, ועשו לילות כימים להגות בתורת ד' עשו זאת מאהבה פנימית להתוה"ק ומהשבה אהרת לא עלתה על לבם אז; אבל המשכילים בשעה שהם יושבים והוזרים על למודיהם, בשעה שהם מיגעים את מוחם בלמוד „לשון השטן" (יונית) ושונים פרק בשירי הוראציוס או ווירגיל — באותה שעה דמיונם מצייר לפניהם מרכבות כבוד, בתים טובים מלאים כל טוב, עבדים ושפחות וסוסים וכל תענוגות העולם; תמונת החיים עם כל צבעיה המבהיקים והמבריקים הם משוים נגד עיניהם... ומובן מאליו כי בראותם אח"כ כי, מאיזה סבה שתהיה, תקותיהם לא באו הם תוהים על הראשונות ומשליכים השכלתם בקצף... בקצרה: אלה לומדים תורה לשמה וע"כ תורתם מתקיימת בידם בכל העתים והזמנים, ואלה לומדים חכמה שלא לשמה ואין חכמתם מתקיימת בידם... ואולם, כבר אמרתי כי לא על הכלל כלו אני דן כי אם על הרבה פרטים שהם, כשהם לעצמם, כעין „כלל קטן". והשתא גיחא „קושית" יהל"ל כס"ד.

ה) בדברי במאמרי צד 50 (שהעתיקם ה' יהל"ל בגו' 95 ומפני הקצור לא אשוב להעתיקם שנית) מצא המבקר סמני התנגדות להלאומיים. ה' יהל"ל הוא,

האין זה חטא נורא? אבן עתה אין עוד מקום ל„הלצת אותו חכם" שהזכיר שם ה' יהל"ל.

ב) „הוא מאריך לבאר כי בנ"י אינם לומדים חכמה לשמה כו'. האשמה הזאת לא חדשה היא, אותה נשמע מכל שונאי ישראל כו'". פה זייף ה' יהל"ל בכונה את דברי בכדי להוציא מהם מה שרצה להוציא. ואנכי לא הייתי מעולם משונאי ישראל ח"ו; אוהב אני את עמי כיהל"ל עם כל לאומיותו ואת תורתו אולי הרבה יותר ממנו, וא"כ לא אטפל עליו אשמה כזאת הָלִילה. אנכי אמרתי כך: „בכל האהבה שאהינו בנ"י אוהבים את ההשכלה ולומדים חכמה לשם־החכמה; הנה חטא נחטא נגד האמת אם נאמר כי כל הלומדים למדו חכמה לשמה" (s. 49). אלה דברי בלשוני ממש (גם המלים אשר אותיותיהן מפוזרים פה באו כן בגוף מאמרי...) א"כ הורתי כי רב לומדי חכמה בישראל לומדים לשמה, אלא שיש גם הלומדים שלא לשמה (ואת מי מאומות העולם אין כמו אלה?) והדברים האלה לא יכחיש שום איש כי אמתם גלויה לעין (עי' ברשימת תלמידי בי"מ המדעים בקיוב, למשל, מש"ז שנתפרסמה זה מקרוב במכת"ע—). וכשם שהם אמת ונכון, כך אין בהם שום כח לגול על עמנו אשמה ח"ו, אחרי שגם בני האזרחים, שלפניהם פתוחים כל שערי החיים „מבקשים להם מקצוע בהכמה המחיה את בעליה", ומכל שכן אחינו האמללים שכל דלתות העולם הזה לפניהם נעולות... ואיה ה„אשמה" שבדה ה' יהל"ל מלבו, איֶה? אל נא יבקשנה כי לא ימצאנה!

ג) „ומה זה הק"ו שרן הכותב: ואם עכשיו כך, בימי קדם עאבו"כ". אם לא תדע לך „מה זה הק"ו" שפיל לסיפיה דקרא ותדע פשריה. „הן אז בקשו תהבולות במה להטות את לב העם אל ההשכלה שהיה עומד אז מרחוק לה כו', ותהי זאת אבן־המושכת: באמור ראשי המשכילים אל העם: באו הכמו ולכו בדרכי ההשכלה — וייטב לכם; הממשלה לא תבדיל בין עם לעם כו'; איש כפרי מעלליו יאכל. אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו והייתם רופאים, עורכי דין רוקחים כו' ותתענגו על רב טוב וכו'" (s. 50) כמדומה לי שכל היודע פרק בהתפתחות ההשכלה בין היהודים ברוסיא (למשל, באיזה אופן משכו אז תלמידים לבית־מדרש־הרבנים...) יודע עד כמה נאמנו הדברים האלה; ואלו לא השבתים (מה שהם באמת) לדברים גלוים וידועים לכל הייתי יכול להביא עליהם אלפי „ראיות" שגם ה' יהל"ל בכל הדודיו המחכמים לא יכול להכחישן וגם להטיל בהן ספק; אפס — המפורסמות אינן צריכות ראיה. ואם כן הרי קל והומר: ומה עכשיו שההשכלה נפרצה אצלינו מאד ונהיצותה מורגשת מצד עצמה, כלומר מצד עצם תועלתה וערכה, כך — יש שלומדים הכמה שלא לשמה — בימי קדם, שאז לא היו מרגישין בנהיצותה מצד עצמה ועפ"י רב למדו אותה רק ע"מ להנות ממנה, כמו שאמרנו, על אחת כמה וכמה! דברים המובנים לכל בר בירב אינם מובנים למשורר וסופר מהולל כיהל"ל? אתמה!

ד) אנכי אמרתי כי הלומד הכמה שלא לשמה בראותו כי קצרה ידה לכלכלו הוא משליך אותה ופונה לה עורף כו'. ע"ז אומר ה' יהל"ל: „הדברים האלה אין להם שהר". למה? לפי „שמימינו לא ראינו איש חכם המשליך את ההכמה אחרי גוו". בי ארוני המבקר, השמע לאזנך מה שאתה מוציא מפיך! וכי

אשר דברתי על השכלת (חכמת) ישראל המקורית והפרטית וההשכלה הכללית והמשותפת וכו', והיתרון אשר להראשונה על השניה וכו' (שה' יהל"ל רצה לבטלם בהבל פיו) שרירין וקימין, ופלפולי מבקרנו בטלין ומבוטלין.

ח) „כמו שאין ממש בדבריו שיש עוד מין השכלה היא ההשכלה המזויפת וכו'". אנכי כך אמרתי: „ואולם עוד מין השכלה יש, גם הוא בשם השכלה ידגול ובכ"ז תועבה היא לנו וכו' היא ההשכלה המזויפת כו'"; והוי כאלו אמרתי: הבקרת היא „מעין הכמת הנתוח בעולם הרוחני" והיא הכשרה והטהורה והאמתית; ואולם עוד מין בקרת יש, גם הוא בשם בקרת ידגול ובכ"ז תועבה היא לנו, הוא הבקרת הקנתרנית, השקרנית והשחצנית — וזה בודאי אמת! האף אין זאת מבקרי הנכבד?

ט) בדברי המתחילים: ב„עקב הצלחה כרוכה הסכנה וכו'" (s. 54) מוצא ה' יהל"ל „דברים זרים אשר כנראה קרא אותם מעל ספר כתב אחד היונקרים". אמנם „חכם עדיף מנביא" אבל מה אעשה ואנכי את „ספרי היונקרים" שראה ה' יהל"ל בחלומו, לא קראתי מעודי! כל מה שכתבתי מלבי הוצאתי מלין, לא מחשבות היונקרים הידועים מחשבותי, חלילה, ולא דרכיהם דרכי, ורחוק אני מהם כרחק בקרת ה' יהל"ל מבקרת אמתית; רק הדברים אשר הרה והגה לבי אותם כתבתי על ספר והדברים עמוקים מאד, נקראים ואינם מתורגמים... ויסלח לי האדון המבקר אם אמר שאפילו אם אלפי סופרים כיהל"ל יחלקו עליהם לא יזיזו אותם ממקומם אפילו זיז כל שהוא ולא יחדלו להיות אמת ברורה... גם דברי שדברתי: ברור הוא שאלו לא עלה העם הצרפתי וכו' הם דברים שחותם ההסתוריא טבוע עליהם ולא יכחישו בשום אופן, וכן יתר הדברים שהביא המבקר שם ממאמרי נאמנו מאד, ואך הבל ייגע ה' יהל"ל לעות אותם כדרכו!

י) בגליון ק"א: ה' יהל"ל עומד ושואל שאלת הכם: „איפה היא ממשלת עריצים (?) באירופא אשר לפי דבריו תעמול להקטין את ההשכלה וכו'?" על שאלתו המחכמה הזאת לא אשיב דבר, לא מפני ש„דבר אין בפי ובלשוני מלה" אלא מפני שאין רצוני (מטעם מובן למבין) להשיב תשובה כהלכה ומי יתן והחרש החריש ה' יהל"ל ותהשב לו לחכמה... רק זאת אמר כי לא ל„גוף חחולה" ואף לא ל„ממשלת השמים" כונתי; וכמדומה לי שכל היודע פרק בהליכות עולם בשנים האחרונות (שהרוח הלאומי, במובנו של ביסמארק ומאַלטקא, הקיף את כל אירופא) יודע כי הדברים שדברתי לאמר: „סוד גלוי הוא" וכו' (s. 55) [1] — כי הדברים האלה, כמו שאר דברי, נאמנו מאד.

יא) „אחרי שביאר הכותב את הקלקול שיש בהשכלה הכללית יאמר כי יש בה קלקולים מיוחדים לבני ישראל כו'; אבל בראשית דבריו הלא אמר: כי ההשכלה האמתית היא כו' ולה אנחנו קוראים השכלה טהורה כו' ואיך יתן טמא מטהור? כו' ממ"נ או כי ההשכלה בעיקרה טמאה כו' וכו'" — בההשכלה, כמו בכל דבר, יש נושא ונשוא. כלל גדול הוא — אין למדין מן הנושא על הנשוא. והנה אלו הייתי תולה הקלקול שהגיע לנו ע"י ההשכלה [2] בהנשוא היה מוכח

---

[1] במאמרי הגדול „ההשכלה ביחוסה אל הלאומיות" האריכתי במקצוע זה.

[2] הנני אומר: ע"י ההשכלה ע"ד „הוי אמינא" אחרי שביארתי כבר כי לא בההשכלה

כפי הנראה, אדוק כ״כ ב״לאמיותו״ עד כי בכל פנה שהוא פונה בספרותנו אם איננו מוצא כתוב באותיות גדולות של אש שחורה על גבי אש לבנה המלה „לאומיות״ מיד הוא מוצא שם את ההתנגדות להלאמיות. ככה עשה ה׳ יהל״ל להרנ״ס בשעתו, שהתנפל עליו וישתדל לתתו למורד בלאמיותו; ועתה טפל גם עלי את האשמה הזאת. אבל פה לא מצא ה׳ יהל״ל את האדון אשר הוא מבקש. טעות גדולה טעה בי: אנכי לא נגד הלאומיים כוננתי חצי כי אם נגד אלה שאינם לא לאומיים ולא משכילים אמתים... וכשאני לעצמי תמים־דעים אני עם הלאומיות הטהורה, כמו שגליתי דעתי במקום אחר [1]. — הלאה יהל״ל אומר: „מדבריו נראה שאותם הלאומים הם הם שהשליכו שקוצים על ההשכלה האירופית״. הדברים האלה אינם אלא דברי נביאות והשערה כוזבה ותו לא מידי.

ו) אנכי אמרתי: ההשכלה האמתית היא קנין הדעת והתבמה... השכלה זו כללית היא, משותפת היא וללא אמת אנחנו קוראים להשכלתנו: השכלת מענ־דעלסאהן, השכלת ריב״ל וכו׳. ע״ז ה׳ יהל״ל אומר: „כמה מן השחוק יש בזה! המציינים את ההשכלה בשם השכלת מענד, השכלת ריב״ל כונתם כי הם היו רק (אך ורק!) המעוררים להשכלה וכו׳״; כמה מן השחוק יש בדברי ה׳ יהל״ל אלה, שאין להם שחר! למשל, אם אמר יאמר הסופר בזה״ל: „הווילנאים ירחיבו השכלת רש״י פין והר״ק שולמאן״ („הכרם״ צד־67) מה כונתו בזה? האם כונתו להשכלה „שהם היו המעוררים לה״, כמו שיאמר ה׳ יהל״ל בחכמתו, או (כמו שהוא באמת) כונתו להשכלה שאותה המציאו והרחיבו והפיצו בעצמם: הראשון דברי הימים לבני ישראל, הקרי קדמוניות ובלשנות והשני דברי ימי עולם ומחקרי ארץ? וכן הדין כשאומרים השכלת מענדעלסאהן, השכלת ריב״ל כו׳ שכונת האומרים בל״ס על ההשכלה שהם המציאוה והפיצוה. והנה ה׳ יהל״ל אומר: „הוא (אני האמלל) מביא דברי הריל״ג מבלי הבן אותם״ (— „איש משכיל ושוהר תושיה שקרא הרבה ושנה הרבה וכו׳ וכו׳״ לא יבין דברים פשוטים כדברי הריל״ג! אך, הרגע נא יהל״ל חביבי! אנכי לא אשכים לפתחך לבקש תורה מפיך, להבינני דברי יל״ג —); „הריל״ג אומר בצדק: ההשכלה אחת היא לכל בעלי השכל וכו׳״. אבל, הלא גם הדברים האלה בעצמם (ללא אמת אנחנו קוראים וכו׳), שה׳ יהל״ל קרא עליהם את קריאתו היפה: כמה מן השחוק! כו׳, כמו שצינתי שם, מעט הריל״ג יצאו; ומה יענה ה׳ יהל״ל עתה?

ז) „הכותב מוסיף ואומר: „ואולם היהודי המשכיל כו׳ יש לו רק השכלה עצמית כו׳ השכלת ישראל. כמה מן הזרות בדברים אלה שהוא מחלק השכלה כללית והשכלת ישראל כו׳. למוד התלמוד וכו׳ אין זה השכלת ישראל כי אם חכמת ישראל כו׳״. אודה ולא אבוש כי ה׳ יהל״ל צדק מאד בהשגתו האחת הזאת ובשגגה החלפתי את המושג חכמה בהשכלה, אעפ״י שלדינא אין זה נ״מ, שהרי סוף סוף אמרתי בעצמי הדרישה וכו׳ בחכמת ישראל [2]. ואולם יתר הדברים

---

[1] ומעשי לטובת ישוב ח״י — לפי חוג מלבי וגבול מקומי — (הידועים מעט לרחבי חו״ל בארצנו) יוכיחו. —

[2] וגם כמה מטובי סופרינו נהגו לכתוב (אם גם בשגגה): „השכלת ישראל״ במובן „חכמת ישראל״; עי׳ למשל בס׳ „ממקור ישראל״ להחכם הגאון ר׳ אלעזר שולמאן במקומות בלתי ספורים (ועליו, אדמה, לא יקרא ה׳ יהל״ל את קריאתו המורגלת בפיו...)

שו״י אז היינו נעורים מכל השכלה כו' אך הלא נסתרו ממנו דרכי ההשגחה והקב״ה הוא גדל העצה כו' ומאמינים אנחנו באמונה שלמה כי אין אדם נוקף כו'; אך אם כונתם כי ההשכלה עוררה קנאת־העם כו' „אז הם טועים טעות גדולה טעות שכל דף ודף מספר דברי ימינו בא ומטפח על פניה כו'", כמדומני ישכל איש שמה לו בקדקדו יודע כי הדברים האלה אמת ונכון; אך ה' יהל״ל, שכפה״נ לקח העסק הזה בקבלנות: לבלי לעבור על דבור אחד מדברי מבלי להעיר ולחלק עליו בקש ויגע ומצא גם פה מה להוסיף. ועל שאלתי: „התינח, השתא; לפני מאתים שנה, בעוד היינו נעורים כו' מאי איכא למימר?" ה' יהל״ל משיב תשובה מספקת: „איכא למימר כו' עכשיו היתה ההשכלה לסבה כו' וע״כ באה עלינו הצרה [1]. איכא למימר! איכא למימר — אעפ״י שכל איש שעיניו בראשו ומחו בקדקדו יודע כי אין הדבר כן! היש טעם בריר חלמות?

יג) אמרתי כי גאוני ישראל האמתים רבם אוהבים את החכמה; ואם בכ״ז אומרים עליהם כי „מורדי אור" המה, הנה הקול הזה יצא ע״י סבות שונות שחשבתי שם אחת לאחת. והנה ה' יהל״ל הקיפני שם (בגליון 104) כתנור של עכנאי בשאלות ותמיהות וקושיות וכו' כדרכו, ומיראתי את האריכות היתרה הנני להשיב לו בקצור נמרץ: א) באמרו כי הנני מליץ בעד הרבנים (כלום לסנגוריא שלי הם צריכים?) ושת להם בחלקות הוא חושד אותי במה שאין בי. יחוס הרבנים להשכלה בירתי היטב במאמרי; והברור הזה הוא המליץ היותר טוב מול מגיד פשעם כי במורדי אור חלקם. אנכי לא בקשתי את הקורא להאמין בהחלטתי, כי אם הבאתי ראיות מעולם המציאות המאישרים ומקיימים אותה; ואותם לא יכחיש גם ה' יהל״ל. ואם למרות אהבתם להשכלה נמצאו כמה רבנים שרדפו משכילים באף, הנה מלבד שאין מביאין ראיה מאיזה פרטים (ואפילו רבים) על הכלל כלו (ואני אך על הכלל דברתי ואדבר, כי הוא העיקר וכדברי הראב״ע: „הפרטים אבודים והכללים קימים"), מלבד זה היו אותם המשכילים „הנרדפים" עושים מעשים בכונה להכעיס את הרבנים ולמרות עיני היהדות העתיקה כידוע, והשכלתם לא היתה איפא השכלה אמתית (שדבר אין לה להדת) כי אם מזויפת ובצדק תעבוה וכמו נדה זרוה. — ב) אמרתי „כי יש שהרבנים כו' אוהבים את החכמה אפס להראות אהבתם בגלוי יראים הם מפני ההמון וכו', וה' יהל״ל אומר: ובכן כו' צבועים הם", חלילה! הכי בשביל שהם מסתירים את אהבתם להשכלה צבועים הם? הלזה צביעות תקרא? אנוסים הם, ואונס רחמנא פטריה! אני בעצמי יודע רב אחד בקורלאנד, שבעמדו בפעם הראשונה על הבמה בעיר .N,

---

1) והנה פה ה' יהל״ל מוסיף בדרך אגב: „עיין נא (אין נא אלא לשון בקשה!) במאמרי „גלגל החוזר" בהשחר — הנני אומר כזאת להקורא כי הכותב קרא וקרא אותו כנראה". מה רצה ה. יהל״ל להשמיענו בזה, לא אדע; בכל אופן אוכל להבטיחהו נאמנה, כי אם באמת קראתיו (מה שאינני זוכר היטב כרגע) רק „קראתיו", כלומר כקריאת שאר מאמרים בעלמא, אבל לא „קראתיו וקראתיו", כמו שה' יהל״ל אומר בטעות, בשימת לב מיוחדת; ומכש״כ שלא השתמשתי בו (חבל, כי לא היה נגד עיני) בשעה שכתבתי מאמרי, שבאופן זה הייתי מזכיר אותו כמו שאר מאמרי הסופרים שזכרתי בשם אומרם — כדי להביא גאולה לעולם.

מזה בי — לפי שטתי — יש בהשכלה (ביחוסה לעמנו ביחוד) קלקול, ומשחתה בה מום בה — מה שבאמת אין הדבר כן; ובראותנו כי לרגלי ההשכלה צמחו ככ״ז קלקולים רבים על תלמי חיי עמנו הדתיים והמדותיים, עלינו בע״כ לתלותם בהנושא — בהמשכילים. ואם תשאל: במה חטאו? או (השאלה ששאל ה׳ יהל״ל אחרי להג הרבה): „במה אפוא נפקוד עון המשכילים?" הלא תשובתי ע״ז ערוכה מאתמול במאמרי לאמר: „הם (המשכילים) בחפצם להשכיל את המון העם ולמשוך את בני הנעורים אל החכמה, היה להם להפיץ בין הצעירים ספרים כאלה הנותנים כבוד ויקר לעמנו ולדתנו ומחבבים אותם על הקוראים ולהליט בהם את מגמתם העקרית — האהבה אל ההשכלה והדעת; לחלק ביניהם ספרי חכמה ומדע כתובים למתחילים הנוחים להשמע, ואז לא נגעה הדעת, ההשכלה, בהדת אפילו כמלא נימא ולא בא לרגלה כל דבר רע, כי אז היו האמונים על ברכי ההשכלה — משכילים דורשי אלהים; אפס כי רבי משכילנו בחפזם הפיצו ספרים כאלה שהקריאה בם לצעירי ימים הוא סם מות רוחני ומרורת פתנים ותבואנה הדעות הנפסדות, שקלטו מן הספרים ההם, כמים מאררים בקרבם, לצבות בטן היהדות ולהנפיל ירך הדת" (s. 57). ובאמת בכל הכבוד אשר יהגה לבנו לחברת „מפיצי השכלה" שבספ״ב (אשר גם הגאון הישיש מקאוונא גר״ו הכיר את תועלתה וטובה כנראה, וימנה בין חבריה הנכבדים, ומה אות עד כמה נכבדה היא בכלל ועד כמה חביבה היא עליו בפרט); הנה תסלח לנו אם נאמר כי ברבר הזה שגתה גם היא הרבה, כי תחת שעליה היתה החובה מוטלת להרחיב בין צעירי עמנו השכלה אמתית, עקרית ויסודית, ולתכלית זו — להפיץ ביניהם ספרי דברי הימים ומחקרי ארץ, חכמת הטבע וידיעות העולם ובכלל לתת בלבם מעט מספרות המדעית; תחת זה ספתה להם להצעירים האפרוחים כתורא בספרי מאפו וסמאלענסקין ודומיהם, שכשהם לעצמם אמנם טובים הם בל״ס וכתובים בכשרון, „ואנשים שחוג בינתם נתרחב, דעתם בָרה והשכלתם נשתכללה" בודאי ימצאו בהם ענג וגם תועלת; אבל לצעירים ערומים מדעת הם כתבלין בלי בשר וכמלח בלי לחם, או יותר נכון סם מות רוחני [1] (ומפני שהארכתי בזה בגוף מאמרי, צד נ״ז, לא אחזור ואשנה פה באריכות). — והנה ה׳ יהל״ל מוצא טעם לפגם ליציאת בני הנעורים לתרבות רעה מפני שהגדילו היראים את השמירה עלידהם כו׳, אבל מעולם לא שמענו כי שמירה יתירה תבוא לידי תכלית העדר־שמירה.

יב) אנכי גליתי דעתי נגד המחליטים כי ע״י ההשכלה באו עלינו הצרות האחרונות, ואמרתי: כי אם כונת האומרים היא שההשגחה העליונה נקמה בנו ותיסרנו כו׳ מסכים אני לזה; ואעפ״י שגזרות ת״ח ות״ט הן כעין סתירות כו׳

רק כנוגע המשכילים אנו רשאים לתלות את הקולר, כי לא אמצא מבטא אחר לשנן ולצייר בו כונתי; וסוף סוף גם המשכילים הלא היו למשכילים ע״י ההשכלה...

[1]) ובאמת מה נשאר בידי „המשכילים" הצעירים האלה, שאבו השכלתם המדומית מבאר כרוה מאפו וסמאלענסקין, הפרוה יתר המספרים וכו׳ ממין זה? לא הא ולא הא! לא תורה ולא חכמה, אלא השכלה של הבל שאיננה שוה אפילו פרוטה אחת (והדברים ארוכים ואין כאן מקומם). —

נצח ישראל.

מאת

משה ריינעס.

בימים האלה באה לידי מחברת אחת קטנה ככף איש וממקום קדוש תהלוך — בעיר הקדש בירושלם נדפסה. והנה על פי הכלל הגדול שבידי כי פרי ה„פרעססע העברית״ בירושלם בימים האחרונים רבם מכתבי בקשות, תפלות ותחנונים, השבונות של בוללים ומודעות רבות מחברות חדשות, ישיבות חדשות ובתי הסד חדשים — שכשהם לעצמם בלי ספק ראוים ובדאים שישימו עליהם לב, אבל מרובם ומתמידותם כבר קהה רגש הקורא, — עפ״י הכלל הגדול הזה שבידי השבתי כי גם המחברת הזאת היא ממין הידוע ולזאת, לא אכחד, לא גדלה מאד תשוקתי לקרא אותה; — אבל אך הצצתי בה והנה ראיתי לשמחת לבבי כי שגיתי בחשבוני: לא זה דרך המחברת הזאת ולא זו מטרתה. שם המחברת הקטנה הזאת: ספר תקנות בית נצח ישראל *) ותוכנה היא הצעה הדשה ומאד נעלה אשר בצאתה לאויר עולם המעשה יש לאל ידה להזק את קשר „אהדותן של ישראל״ ולאמץ מיתרות לאומיותנו, להעיר ולעורר בנו את האהבה לארץ אבותינו ולכל חמודות ישראל וסגלותיו מיום היה לגוי עד היום הזה. בעל ההצעה הנכבד בענותנותו הרבה שם חשך סתרו ולא קרא שמו על הצעתו; אבל, מבעד הערפל אשר הסתתר שם יראה ויגלה ויורע לנו בשמו — הוא הרב הגביר הנכבד הר״ר אליהו קאפעלמאן הי״ו. להאיש הנעלה הזה (אחד מטובי אחינו במאסקוי), אשר לבו ונפשו נתונים לעמו ולארצו ולכל בהם היי רוחו, ואשר באהבתו הגדולה לאומתו ובהבתו לציון יובל להיות לאות ולמופת לאנשים כגילו. להאיש הנעלה הזה אהוזה גדולה במושב „ראשון לציון״ וזה לא כביר (בקיץ תרמ״ט) נשא רגליו הוא ורעיתו הכבודה לארץ קדשנו לבקר את אהוזתו, להונן עפר ציון ולנשק אבניה ורגביה אשר ימתק נפי כל אוהבי שעריה [1]. כן, לא אל פאריז היפה קרית משוש כל הארץ, לא לעיר התענוגים העליזה וההומיה הזאת לחזות במערכה־הגדולה (אויסשטעל־לונג) — כמעשה אנשים כערכו — כי אם

אֶל צִיּוֹן הַשְּׁחוֹרָה וְהַנָּאוָה
הַכַּלָּה מִיָּגוֹן וּדְאָבָה;

*) „ספר תקנות בית נצח ישראל. פעיה״ק ירושלם תובב״א. שנת ה' אלפים תרמ״ט ליצירה. אלף תתי״ב לחרבן בית קדשנו ותפארתנו. בדפוס הרב חיים הירשענזאהן נ״י״.

[1]) פרשת דבר נסיעתו לאה״ק וכל מעשי צדקותיו הם בכלל כו' תמצא במכה״ע העברים (ביחוד הצבי והמליץ) לחדשי תמוז אב וכו'.

שבא שמה לישב על כסא הרבנות, פיו הכשילו להזכיר בשם את... מענדעלסאהן ומיד בא הקץ לרבנותו וישב בפחי נפש לביתו. והמקרה הזה איננו בודד (מקרה אחד בדומה לו, שע״י הזכרת שם הרמ״ד היה תורני אחד כמעט בכל רע, הבאתי במאמרי, צד נ״ט בהערה). ועתה העוד תמצא את לבבך, מבקרי יהל״ל! אם תחזקנה ידיך להאשים את הרבנים בשביל שאינם מראים אהבתם להחכמה בגלוי? או תוכיח מזה כי באמת אין לבם אליה?... ג) „הכותב אומר רב גאוני יעקב וכו׳ הראו אהבתם להחכמה כו׳״; אבל מי הם גאוני יעקב אלה? הידעת קורא? הכותב הולך ופורט אותם כמו הרס״ג הרמב״ם וכו׳, אבל באלה גם המשכילים מודים וכו׳״. עינים לה׳ יהל״ל ולא ראה במאמרי (צד ס״א בהערה) שהבאתי חבל גאונים להעיד על דברי: כש״ו רבנים מראשי גדולי דורנו (מעט מהרבה הרשומים אצלי) שנתנו בעצמם את הסכמותיהם על ספרי חכמה ומדע יחד את המשכילים על דף אחד — וזה אות ומופת שאין להכחישו!

יד) „הכותב אומר וכו׳ ומי הם הבוגדים בהשכלה? המשכילים! וכו׳ ומעשיהם מעידים עליהם״. ומה המה המעשים? כבוא אליהם צעיר משכיל לבקש איזה תמיכה וכו׳״. נניח כי מכאן אין להביא ראיה כי „נשתנו הזמנים, השערים סגורים וכו׳ ואין לאל ידי המשכילים להושיע להצעירים״; נניח כי כן הוא, אבל הלא הבאתי (s. 68) מופתים רבים על רפיון אהבת המשכילים והסופרים להשכלה, והוכחתי באותות כי יד הרעאקציאן אמנם נגעה בהם (רק בהם) לרעה ותהפוך את לבם כו׳; ואותם לא הכחיש גם ה׳ יהל״ל בעצמו.

טו) „אבל ה׳ ריינעס באחת כי היא אוהב את ההשכלה וכן כל (?) הרבנים הגאונים וכו׳״. כן הוא, אדוני יהל״ל! את ההשכלה האמתית, את ההשכלה הטהורה הזאת, שהוא מורשה קהלת יעקב מדור דור, אוהבים ומוקירים אנחנו בכל לב; ולהקנאי ממין הידוע המטיל בה דופי נשוב בתשובת אותו המלך הפקח: פֿאַהרע אין דיינעם וואַנדעל פֿאָרט, אונד פֿירכטע ניכטס... דיא זאָננע האָרט דעסטוועגען ניכט אויף צו שיינען וייל איהר גלאַנץ דיא אויגען דער נאַכטפֿאַגעל בלענדעט... מתעבים אנחנו רק את ההשכלה המזויפת, והיא היא שהיתה למורת רוח הרבנים, כמו למורת רוח כל טובי עמנו שלא ניחא להם בהפקרא...

* * *

ומעתה — אחרי שהשיבותי על כל דברי ה׳ יהל״ל והשגותיו על מאמרי והראתי כי הם בטלים ומבוטלים ואין להם על מה שיסמוכו — לא נשאר לי בלתי אם לבקש — את הסופר המצוין ה׳ יהל״ל לסלוח לי אם פגעתי (נגד רצוני) בכבודו היקר בעיני; ואת הקורא הנכבד — לסלוח לי אם הארכתי pro domo יתר מדי (ותהי זאת נחמתי כי לא אנכי הסבותי בזה). ואת הקוראים המבינים החפצים לעמוד על אופיו של דבר אבקש, לשוב ולקרא בשום לב מאמרי „רוח הזמן״ ואח״כ את בקרתו של ה׳ יהל״ל עליו (ובאמת זו היא התשובה היותר מספקת על שאלותיו ותמיהותיו של ה׳ יהל״ל) וכרגע יוכחו דברי מי יעמדו.

לידא, כ״ה אייר תרמ״ט.

ב. כל איש מישראל אשר יתן ידו להיות בן בית נצח ישראל, עליו לתת לסוכני בני הבית בעירו ובמקומו תולדות ימי חייו שמו ומשפחתו ורשימת מעשיו שעשה לטובת הכלל או את תמונתו (פוטוגראפיה) או גם תמונת אשתו ובניו, כרצונו, והתמונות ההן תשלחנה מאת בעלי האגודה במקומו לבעלי הועד אל ארץ הקדושה ותבאנה אל הבית הראשון נצח ישראל, ותשמרנה שמה בספרי־תמונות (אלבום) אשר יכונו לזה, למען ישאר שמם, תולדותם ותמונותיהם ותמונת נשיהם ובניהם ובנותיהם בקרב ישראל עד עולם.

ג. האיש אשר יתן את אלה לסוכני בני הבית במקומו, יקבל מסוכני בני הבית כתובת־זכרון על פי הסכמת ראשי הועד, שיהיו לכל בני הבית במקומם, והיתה בידו למזכרת עולם כי ימנה את בני בית נצח ישראל.

ד. על הנותן את אלה לספה אל האלבום בארץ הקדושה לשלם דמי משלוה, למען תשולה תיכף לראשי הועד בארצנו הקדושה, לבית נצח ישראל; וכן עליו לתת בעד המנותו בתוך בני בית נצח ישראל כפי אשר ישיתו עליו ראשי הועד, לערך 1 פראנק בעד כל תמונה, וכן בעד עמוד (אקטאף) מתולדותיו; וביד כל אחד להוסיף כפי נדבת לבו.

ה. כל איש החפץ לשלוה שנית את תמונתו ותמונת אשתו, בניו ובנותיו באשר יגדלו, על סוכני בני הבית אשר במקומו לקבלן, ולשלחן אל בית התמונות לצרפן אל התמונות הישנות. ועליו לשלם מחיר כל תמונה את הסך הרשום בסעיף ד׳.

ו. כל המוסר את תמונתו לסוכני בני הבית, עליו לכתוב מעבר השני את שמו ושם אביו ומשפחתו, כאשר הוא בשפת עבר, וכן שנותיו ומקומו; ואם יתן יותר מן 1 פראנק, כפי הרשום בסעיף ד׳, יכתוב גם כן מעבר השני במה נתן.

ז. ראוי ונכון אשר כל איש מבני בית נצח ישראל יקבל עליו להובה: כי במלאות שלש עשרה שנה לבניו, ולבנותיו שתים עשרה, ימסור את תמונותיהם לסוכני בני הבית ולהודיע להבנים ולהבנות כי באו בכתוב בני בית נצח ישראל, וכי תמונותיהם תצטרפנה להאלבום נצח ישראל בארץ הקדושה, למען לעורר בקרבם רגשי אהבת ציון וירושלים. לכן בהגיע הבנים והבנות לימי נשואין תקובלנה תמונותיהם אל בית נצח ישראל, כהפץ האבות, ובמהיר הנ״ל, המבואר בסעיף ד׳.

ה. האיש אשר ברכו ה׳ בהון ובבנים ובידו לתת לסוכני בני הבית אלבום שלם מבני משפחתו בפני עצמו; עליו לכתוב בו שמות בעלי התמונות ומקומם וכמה היא נדבתו; והאלבום יקובל אל בית נצח ישראל.

ט. כל איש מבני נצח ישראל אשר ידבנו לבו לצות לבאי אחריו להרים תרומת אחד ממאה להבית. הנדבות האלה תקראנה מעות הקדש, ויהיו מוקדשים לתכלית קנית קרקעות בארץ הקדושה, והלק הקרקע שנקנה במעות האלה יקראו על שמו, ויהיה הקוק בלוהות־הזכרון התלוים על קיר הבית.

י. הכסף אשר יאסף מהזכרונות ומהתמונות, וכן מן נדבות נותני התמונות ישולחו לבעלי הועד, ובידי בעלי הועד להוציאם לצרכי המעשים הטובים בארץ

אֶל צִיּוֹן הַזְּקֵנָה וְהָרַכָּה
שְׁזוּפַת הַשֶּׁמֶשׁ וְזַכָּה –

אל הארץ אשר כולה

הָהּ, שִׁמְמוֹת־עוֹלָם
כְּשִׁמְמוֹת עַמִּי בָּעַמִּים
יַנְשׁוּפִים יְיֵלִילוּ בְקוֹלָם
בֵּין גַּלִּים וְעִיִּים נְשַׁמִּים!" [1]) –

אל הארץ הזאת נשא האיש הנכבד הזה את רגליו, להוריד את דמעותיו כטל חרמון על הר ציון ששמם — ושם הרה והגה את הרעיון הנעלה אשר את תוכנו מסר לנו במהברתו זו. הר"א קאַפעלמאן אומר:

... „בנשאנו עינינו להתבונן לדור ראשון מאז היינו לעם, כמה דורות נגוזו ועברו וכמה גדולים תקקי לב אשר עמלו כל ימי הייהם לטובת עם ישראל כלו ועתה נשכח מארץ זכרם, אין דורש ואין מבקש אחרי תולדותם ואין מזכיר שמותם ואין זוכר צדקותם, כי כמים המוגרים ארצה אשר לא יאספו — כן שפך הזמן את הדורות האלה ונשכח זכר למו. ולזאת יראב לב כל איש ותדמע כל עין בזכרו כי כמקרה הראשונים שכבר היו כן מקרה האהרונים וכמות זה כן מות זה ושכחת הזמן תעבור על כלם..."

ולמנות את החסרון הזה ולתקן את המעות שעותו ראשונים — זאת היא עצת הר"א קאַפעלמאן הטובה והצעתו הישרה:

„... לשום לב אל הנשכחות ולהציל מתהום הנשיה את כל מחמדינו אשר היו לנו מימי קדם ואשר יהיו לנו בימים יבואו ולשום שם וזכר ושארית לכל איש מבני עמנו, כאשר מהדורות שכבר ספו תמו כן מכל החיים אתנו כיום למען יעמד שמם בקרב ישראל לעד. ולזאת יוקם בית מיוהד ושמו יהיה „נצח ישראל", בו יאספו כל השמות אשר נוכל עוד להוציא מתהום העבר ודברי ימיהם בקצרה. וכן תולדות ותמונת כל איש אשר יחפוץ כי ישאר לו שם וזכר עולם על פי התנאים אשר יבוארו בהתקנות. ולזה תוסד עוד אגודת אחים ומטרת האגדה הזאת תהיה להקים שם ישראל ורוהו ברוח עם העברים במקורו האמתי, ובני האגודה הזאת הם גם יתעסקו בשמירת הבית נצח ישראל".

זאת תמצית הצעת הר"א קאַפעלמאן; ואלו הן

תקנות בית נצח ישראל.

א. שני בתים יבנו בירושלים. הבתים יקראו בשם נצח ישראל, האחד בית־ראשון ומשנהו בית־שני, וכל איש אשר זכרונו ימצא בבתים האלה יקרא: בן בית נצח ישראל.

---

[1]) המשורר הנעלה הר"ל מנחם מענדל דאָליצקי בשירתו הלאומית „על חרבות ציון" (כנסת ישראל II, צד 91).

יט. כל איש מבני בית נצח ישראל אשר הרה והגה איזה רעיון לטובת קיום לאום ישראל, יהי הרעיון הזה מה שיהיה, בידו לשלוה להבית ויבחן מועד מיוחד, ולפי ראות עינם אם ימצאו כי הרעיון ראוי לזה, ישאר בבית לעולם, על שם המציע.

כ. אנשים מיוחדים יקבעו לשמירת הבית, תקנותיו וסדריו. והספקתם תהיה מהכנסת הבית ועליהם יהיה להובה להקדיש כל מעשיהם להקים שם ישראל, ברוח עם ישראל בטהרתה.

כא. האנשים אשר במשך חמש שנים תעלה נדבתם לסך שתי מאות פ־אנק יקראו בשם הברים נכבדים, ושם כל אחד יודפס בכתבי־עתים בכלות חמש השנים, עם מכתב תודה מבעלי הועד על פעלם.

כב. בבית נצח ישראל הראשון יהיה מקום מיוחד לאספת בעלי הועד, ובמקום הזה יאצרו תמונות בעלי מיסדי הבתים נצח ישראל, וכל איש אשר ידבנו לבו לתת שתי מאות פראנק לא פחות על בנין הבתים האלה וההזקתם, תהיה תמונתו תמיד בין תמונות בעלי מיסדי הבתים האלה בשם: בוני בית נצח ישראל.

* * *

עתה, אחרי שמסרנו לקוראינו הנכבדים את כל דברי המחברת בהויתם, בלי תוספות וגרעון, וכבר יודעים הם את כל תורת בית נצח ישראל ותקנותיו ועניניו, וכבר קנו להם מושג ברור ממנו בכלל — עוד נשאר לנו לברר בפרט: מה טיבה של ההצעה הזאת, מה רב טוב צפון בה לעמנו, ובמה כחה גדול להשיג מהלכים בין העם ולמשוך אליה לב כל איש ישראל, כמו שהיא דורשת בצדק.

א.

השארת שם וזכר עולם.

ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן־לו אשר לא יכרת.
(ישעיה נ״ו, ה׳).

יודע ה׳ ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה.
(תהלים ל״ז).

חבב הקב״ה שנותם של צדיקים וכתבן בתורה כדי שתהא נחלת ימיהם זכורה לעולם.
(ברא׳שית רבה פ׳ ס״ב).

הרעיון העקרי והטוב היסודי הצפון בהצעת בית נצח ישראל הוא — השארת שם וזכר עולם. מה יקר הרעיון הנעלה הזה ומה נכבדים לנו תוצאותיו הואיל בעל ההצעה, הר״א קאפעלמאן, בעצמו לבאר לנו היטב במחברתו, לאמר:

„אחד מן היעודים הנעלים והתכליות הנשגבות אשר היהודי נושא את נפשו אליו מאז, הוא „יד ושם עולם״, כי יעמוד שמו לנצח, ולא יכרת מעמו. הכוסף

הקרושה, היינו לקנות קרקעות, להגדיל הישוב וליסד בתי חנוך ובתי ספר לילדי בני ישראל לתורה, לחכמה ולעבודת האדמה; לכונן בתי חסד ומחסה לאביונים, לחולים ולזקנים, ולרומם רוח עם ישראל בטהרתה; וכן לכל צרכי ארצנו הקדושה, כפי אשר ימצאו ראשי הועד לנהוג ומועיל.

יא. על בעלי הועד להובה לשלוח לסוכני בני הבית בכל מקומות שהם קבלות לכל בני בית נצח ישראל על זכרון תולדותם ותמונתם, כי נתקבלו לבית נצח ישראל, וכן נדבותיהם.

יב. אם בפקודת כל אדם יפקד אחד מבני בית נצח ישראל, החובה על זרעו אחריו להודיע זאת לסוכני בני הבית במקומם, ועליהם להודיע לראשי הועד, ואז תובאינה תולדותיו ותמונתו מבית נצח ישראל הראשון, אל בית נצח ישראל השני, ובבית הזה תהיינה שמורות לדורות עולם, למען אשר לא ישכח שמו ותמונתו מישראל. ועל המודיע לשלם דמי הפארטא, להוצאות הידיעה. ואם יתנדב לתת איזה סך, יקבל כתב קבלה מאת בני הבית עד בוא תשובה מאת ראשי הועד בארץ הקרושה, כי הובאה תמונת הנפטר לבית נצח ישראל השני.

יג. אם בפקודת כל אדם יפקד הבר מורם מעם אשר הצטיין בימי חייו בתורה או בהכמה ובמעשים טובים, אז תוביאנה תולדותיו ותמונתו מהבית נצח ישראל הראשון, אל השני. ולפי ערך הנפטר ורצונו ורצון באי אחריו תהיה הזכרתו והספדו.

יד. הבתים ההם, בית ראשון ובית שני בירושלים, יהיו פתוחים לרוחה בימים קבועים, כאשר ימצאו לנכון ראשי הועד לקבוע. והרשות לכל באי ארץ הקדושה ויושביה לראותן בלי מחיר; מלבד אשר יאבה איזה איש לתת איזה גרבה תבוא עליו ברכה, ויקבל כתב קבלה ממנהיגי בית נצח ישראל, כי בא בספו אל תעודתו.

טו. אם איש מבני הבית יעזוב את דת אבותיו, אז תבדל תמונתו מבית נצח ישראל, ולא תביא בקהל עד עולם.

טז. ליסד מחלקה מיוחדת בבית אוצר התמונות לכתבי יד חכמי ישראל, ישנים גם חדשים. וכאשר סופרי ישראל על הרוב המה עניים, ע"כ כל סופר אשר יסכים לשלוח לבית האוצר בירושלים את גוף הכתב מספרו אחרי צאתו לאור ברפוס, יקרא בשם הבר נכבד ובן־בית הנם אין כסף, וכן תקובל גם תמונתו הנם.

יז. קהלות שלמות אשר תואלנה לשלוח תמונת בתי קרשיהם, או תמונת בתי הסד ישנים אשר תצטיין בהם, עם תמונות מיסדיהם ומנהגיהם, העוסקים בצרכי צבור באמונה, יקובלו מסוכני בני הבית, והושלחנה לבית נצח ישראל; והובתן להכניס לקפת בית האוצר מדי שנה בשנה, כפי אשר תשיג ירם.

יח. בבית נצח ישראל יקובלו זכרונות ישנים השייכים לתולדות בני ישראל, היינו: ספרים ישנים וכתבי יד, וכן מטבעות ישנות וכדומה; וכן ספרי תולדות עם ישראל בכלל, וגדולי ישראל בפרט.

ב

התמונות וערכן.

והיו עיניך ראות את מוריך.
(ישעי׳ ל׳ כ׳).

אחת התקנות של „בית נצח ישראל״, כמו שראה הקורא, הוא כי כל בן־בית, יחד עם תולדות ימי חייו ורשימת מעשיו שעשה לטובת הכלל כו׳, ישלח לבית נצח ישראל את תמונתו, והיא תשמר בהאלבום העשוי לזה. לא הרי הקורא העברי כהרי הקורא משאר אמות העולם; שזה האחרון רגיל לקבל כל הנדפס שחור על גבי לבן כאמת גמורה שאין להרהר אחריה ולערער עליה (מובן מאליו כי ב„קורא פשוט״ הכתוב מדבר) — והראשון אוהב תמיד לחקור ולדרוש ולבא עד תכונת כל דבר; והשאלה: „מדוע ולמה?״ הערוכה תמיד על דל שפתיו, תלונו על דרכו גם בעולם הספרות. הקורא המחודד הזה בקראו את התקנה הזאת בלי ספק שאל ישאל גם פה שאלתו הרגילה בפיו: „מדוע ולמה? לאיזה צורך תשמרנה התמונות, ומה מטרה יש בזה? לכן רואים אנחנו חובה לנפשנו לדבר בזה דברים אחדים על אדות התמונות וערכן בכלל; בשגם כי למרות המנהג הנפרץ בימינו להדפיס תמונות גדולי העם, עוד לא העיר איש מקורו ולא הראה מה ערכו [1]; אבל קצרים יהיו דברינו מאד.

סגלה אחת יש בנפש האדם ומתנה טובה יש כבית גנזיה, כי בשעה שהאדם מביט ומתבונן בדבר אשר זכרונו קדוש לו, תתרומם הנפש אל על, רוחו העולה למעלה תשוב לתחיה ובקרבו פנימה תתעוררנה רגשות נעלות ועדינות, רגשות נשגבות אשר על אברתן ירום וינשא למעלה מעל כפת החמר, מעל הארץ השפלה אל עולם רוחני! בתאר פני אדם המעלה נקשרה פנימית נפשו, ועל דמות דיוקנו ילין רוחו [2] והוא, הרוח הזה ירקם כיריעת הלב של המתבונן בקלסתר פנים האלה, ויתהלך בו ויחדור עמוק עמוק לתוך בתי נפשו [3].

---

[1]) זולתי מו״ל תמונת האדמו״ר הגאון הקדוש בעל התניא זצוק״ל, שדבר בזה דברים מעטים בהודעתו הארוכה עי״ש.

[2]) וכן שר הריל״ג בשירו לכבוד השר מונטיפיורי ז״ל, באמרו:

שׁוּרוּ תְּוֵי פָנָיו פֹּה עַל הַלּוּחַ
אִם לֹא כָּל מַעֲלוֹת רוּחוֹ בָם רֹאוֹת עֵינָיִם...

[3]) וכן שר משוררנו בשירו הנ״ל:

וּלְנֶגְדָּם פָּנֶיךָ תָּמִיד בִּרְאוֹתָם
תָּבוֹא גַם רוּחֲךָ בִּלְבַב אַחֵינוּ,
וְשָׂמוּ אֶת צִיּוֹן עַל לְבָבָם כָּמוֹתָם,
יְנַחֲמוּ חָרְבוֹתֶיהָ וַעֲפָרָהּ יְחוֹנֵנוּ.״

הרוחני הזה אשר נפש כל איש מישראל תכסף לו, הוא חלק ה׳ יעקב חבל נחלתו, כאשר יעדו חוזי יה לאמר: „כאשר השמים החדשים והארץ החדשה אשר אני עושה עומדים לפני נאם ה׳ כן יעמוד זרעכם ושמכם" (ישעי׳ ס״ו). היעוד הזה לא כסהו חוזה יה ולא בסתר דברה תורה עמנו כאשר הסתירה בחביון עזה שאר היעודים הרוחנים; כי אם באמרת אלהים צרופה ה׳ יתן אומר: „ה׳ האמירך היום להיות לו לעם סגולה וכו׳ ולשם ולתפארת" (דברים כ״ו). ולא על הכלל בלבדו, כ״א גם על כל אחד מישראל דאגה התורה כי לא יכרת שמו וזכרו, ודאגה להולך בלי זרע להקים שם המת על נחלתו, למען אשר לא ימחה שמו מישראל (דברים כ״ה) וכדברי האשה החכמה על סוד הנפש לאמר: וכי מות נמות כמים המוגרים ארצה אשר לא יאספו, וכי לא ישא אלהים נפש וחשב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח, ולמה תחשוב איפוא על עם ישראל שירצו לכבות את גחלתי לבלתי שום לאישי שם ושארית על פני האדמה (שמואל ב׳ י״ד). ובנות צלפחד דאגו לאביהן לאמר: „ולמה יגרע שם אבינו מתוך משפחתו"; והוסכם לדבריהן מלמעלה לאמר: „כן בנות צלפחד דוברות". וכן דאגו לזה משפחות בני ישראל מאז מעולם עד שכל אחד מקרובי המת נהג משפט הגאולה להקים לאחיו שם בישראל. וכן בועז הקים את שם אלימלך וזרעו על נחלתו כי „לו משפט הגאולה להקים שם המת על נחלתו, ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו" (רות ד׳). והרבה דברו ע״ז גם המקבלים (כידוע ליו״ח דברי הרמב״ן ז״ל בפרושו לאיוב, מובא בהקדמת „סדר הדורות").

וכמו שהענג הרוחני מעין עולם הבא אשר תשתוקק אליו נפש כל איש ישראל הוא שם וזכר עולם, כמו שכתוב: „לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו׳ ולא יכרת ולא ישמד שמו מלפני" (ישעיה מ״ח); כן להפך, בעונש הרשעים כתוב לאמר: „את אשר חטא לי אמחנו מספרי", ואמר: הרף ממני ואמחה את שמם מתחת השמים (דברים י״ט) ונאמר: ומחה ה׳ את שמו מתחת השמים (שם כ״ט). ובעונש הכרת: ונכרתה הנפש ההיא מעמיה, והכרתי אותה מקרב עמה, ע״ד ולא יכרת שם המת מעם אחיו. והרשעים אשר השחיתו את דרכם אחרי המבול והיה דינם להענש בענש זה ורצו להלחם נגד משפט האלהים לעשות למו „שם", הפיצם אלהים ובלל את שפתם ונכרת ונשמד שמם לעולם. ובספר תהלות קללת הרשעים: „בדור אחר ימח שמם" (תהלים ק״ט).

וא״א להאריך בענין הזה פה הרבה; אבל כל אשר לו לב לחדור בעומק פסוקי התורה והנביאים וכתובים ומדרשי חכמינו ז״ל ובדברי ימי עמנו, ובפרט בהספורים אדות האנשים אשר כוננו לעשות להם יד ושם, כמו יאיר שקרא לעירו הוות יאיר, וכדומה — ימצא ויבין מה רב ערך השארת שם וזכר בעיני עם ישראל מאז מקדמי עולם ועד היום. —

הרבה הרבה יש לנו להוסיף על הדברים האלה [1]; אך נדמה כי דברי הר״א קאפעלמאן אינם דורשים באור והוספה, וכשהם לעצמם דים להראות מה רב ערך ההצעה הזאת ולעורר לב כל איש ישראל לתת ידו אליה.

---

[1]) ועי׳ בפרק שלישי: „יחוס המשפחה", מה שמדובר בו מענין זה. —

תאותו הלושה ורפת כח... מה עשתה אשתו, בכדי לחמם את דמו הקר והקרוש ולהפיח בו רוח האהבה למען יתגבר עליו יצרו? הלכה ו„עשתה לו איזבל שתי צורות זונות במרכבתו" [1]... אך לא על הגוף בלבד, כי גם על הנפש עשה תעשה התמונה רושם גדול, רושם נכר וקים. צא ולמד: אשת פרעה המלך — נשאה עיניה אל יוסף, „החזיקה בו ונשקה לו והכניסה אותו מחדר להדר ומקיטון לקיטון, והעמידה אותו על מטתה ויוסף (שהרהר —) כבר היה מוכן למלאות כל חפצה [2]); ומי מנע אותו מעשות הרעה הזאת? תמונת יעקב אבינו! „איקונין של אביו ראה וצנן רמו"! [3]) הדם החם והרותח הזה, שנפח באש התאוה הגדולה (כי כן אמר לו הקב"ה: הטליס, הייך שאני מגרה בך את הדוב! —), הדם הזה נצטנן פתאם מפני רוח קל של איקונין שעבר עליו! הרב נועץ והבדל ביניהם! ומה נפלאו הדברים ששמו הכמי המדרש בפי יוסף לאמר: „אבא אני רואה!" „והיכן הוא — שאלתהו — והלא אין איש בבית?" אמר לה: „את בת המורים בשרם, ואנא מן הרואים" [4]); בעיני רוחו ראה את איקונין של אביו הצדיק לפניו ומיד צנן דמו והזד לאחוריו... אותה המטרוניתא ששאלה את ר' יוסי: „אפשר, יוסף בן שבע עשרה שנה היה עומד בכל הומו, היה עושה הדבר הזה?!" [5]), היא הטילה ספק בכל הספור הזה, כי לא יכלה להאמין בו; אבל, אלו ידעה מה רב הכה הגנוז בהאיקונין, לא התפלאה הפלא ופלא, והיתה מאמנת בו באמונה שלמה, כי אמנם יש ויש לאל יד האיקונין של איש המעלה שאדם משוה נגדו תמיד, לפרק הרים ולשבר סלעים...

מכל הא דכתיב ומפורש לעיל יראה הרואה, כי רב וגדול הרושם שהתמונה עושה על נפש האדם המסתכל בה; ואם התמונה — תמונת אדם המעלה, איש צדיק אשר לכבוד הוא בתוך עמו, אז תמלא נפש המסתכל בה רגשות טהורות וזכות; באותה שעה תבא בו הרוח ותפח בקרבו רוח טהור, רוח הכמה ודעת, אז יאמר בכל לבו: מי יתן הייתי גם אני כמהו! ואז ישתדל להדמות אליו, ללכת בדרכיו ולהשיב מעלתו. ולפיכך היו רב הכמי איטליאה מצירים להם תמונות רבותיהם או שאר אנשים מצוינים מגדולי הדור למען תהיינה לנוכח עיניהם תמיד, והיו להם למופת ללמוד אל מעשיהם [6]).

זה ענין התמונות וערכן בכלל. וערך תמונת איש ישראל יגדל ביחוד בעמדה בבית נצח ישראל בעיר קדש הקדשים! האיש אשר ידע ויזכור כי

---

[1]) סנהדרין ל"ט ע"ב.

[2]) ויבא הביתה לעשות מלאכתו. ר' שמואל בר נחמן אמר לעשות מלאכתו ודאי.. (מ"ר פ' פ"ז).

[3]) מדרש רבה פ' פ"ז, [4]) ילקוט שם, [5]) מ"ר פ"ז ע"ש.

[6]) כמו הרב הגדול ר' אבטליון ב"ר שלמה מקונסיליו ז"ל בעל „פלגי מים" (אודות המחלוקת הידועה ע"ד המקוה דרוויגו) אשר לקיים מה שנאמר: „והיו עיניך רואות את מוריך", הציב בבית מדרשו תמונת רבו הגדול הגאון ר' שמואל יהודה קאצענעלבויגען ז"ל (עי' ברחובות קריה נאמנה", ובכנסת ישראל להחכם רש"י פין אות א').

על הכתוב בדוד והוא טוב ראי (שמואל א' י"ו) דרש ר' יצחק: טוב רואי בהלכה — שכל הרואהו נזכר לתלמודו [1]), ואמרו חכמי המוסר: „כשם שאסור להסתכל בפני אדם רשע, כך מצוה להסתכל בדמות פניו של צדיק"; והאזולאי אמר: כאשר יצייר האדם בדעתו צורה קדושה, הנה הצורה הקדושה שידמה בדעתו ישלים שכלו [2]), ומצינו את ר' אבא שהיתה צורת ר"ש מציורת לפניו והיה משיג על ידי זה השגה גדולה [3]), וכך אמר רבי: „האי דמחדדנא מחבראי דחזיתיה לר"מ מאחוריה; ואלו חזיתיה מקמיה הואי מחדדנא טפי" [4]), ובל"ס זוהי כונת מאמרם: „הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות כו' שלמה — יצפה לחכמה" [5]) כי, כידוע, „אין מראין לו לאדם בחלום אלא מה שלבו מהרהר ביום" [6]), ואם החולם ראה את שלמה, למשל, בחלומו אות הוא כי אותו שוה לנגד עיניו, וכל היום הגה בחכמתו ובגדלותו, ואם כך הוא, יצפה (כלומר יקוה) לחכמה באמת; כי הראיה הזאת, וההגיון הזה בעצמו, יעשו עליו רושם אדיר כ"כ עד שיתאוה לבא גם הוא עד מדרגת החכם, ויקנה חכמה; — כן הורו לנו חוקרי ישראל הקדמונים. — נמצא כי תמונת החכם מועלת ופועלת על נפש המסתכל בה — להשיג מעלתו. ואולי גם בשביל זה „הוה ר' יוחנן רגיל דהוה קא אזיל ויתיב אשערי דטבילה אמר: כי סלקן בנות ישראל ואתיין מטבילה מסתכלן בי, ונהוי להו זרעא דשפירי כוותי" [7]) — שכונתו היתה לא רק על יופי הגוף כי אם גם וביחוד על יופי הנפש — ולשון מסתכלן יסייע ג"כ לזה [כי כמו שכבר ברר אחד מחוקרי ישראל המצוינים בדורנו, (עי' גם מה"ב צד 39), הסתכלות מורה עיון־חודר והשקפה־רוחנית Speculatiwa] ולפיכך אמרו: „אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע" [8]); וחכם אחד התפאר: „מימי לא הסתכלתי בדמות אדם רשע" [9]). וראינו את אלכסנדר מוקדון כי כשהגיע לאנטיפטרס ופגע את שמעון הצדיק וירד המלך ממרכבתו והשתחוה לפניו, ושונאי ישראל הכותיים, שהיו באותו מעמד שאלוהו בחימה מסותרה: „מלך גדול כמותך ישתחוה ליהודי זה?! ענה המלך ואמר: דמות דיוקנו של זה מנצחת לפני בבית מלחמתי! [10]) ומצינו את ר' בנאה כי כד הוה מצין מערתא ומטא למערתא דאדם הראשון יצתה בת קול ואמרה: נסתכלת בדמות דיוקני, בדיוקני עצמה אל תסתכל [11]). והמלך אחשורש כשנכנסה אצלו אסתר העמיד איקונין שלה מעל מטתו במקום האיקונין של ושתי שנטרדה [12]) — לאות אהבה; ואמרו חז"ל: איקונין של יעקב היתה חקוקה על כסאו של הקב"ה [13]) לאמר דמות יעקב רהפה על פניו כביכול [14]).—

בא וראה עד כמה גדול כחה של התמונה ופעולתה על האדם! „אחאב איש מצונן היה", הדם שנזל בעורקיו היה קר וצונן מאד ולפיכך היתה

---

[1]) מדרש רבה פ' אחרי מות. [2]) עי' מדבר קדמות להרב אזולאי אות צ' ציור.
[3]) עי' זה"ק פרשה משפטים (מובא בהודעה המו"ל הנ"ל). [4]) עירובין י"ג ע"ב ע"ש.
[5]) עיי פ' הרואה. [6]) עי' ברכות (בשנוי לשון מעט). [7]) ברכות כ' ע"א.
[8]) מגילה כ"ח ע"א. [9]) עי' שם. [10]) יומא ס"ט ע"א. [11]) בבא בתרא נ"ח ע"א.
[12]) ילקוט אסתר ע"פ וימליכה תחת ושתי. [13]) איכה רבתי ע"פ איכה ישיב כו'.
[14]) עי"ש במשלו של ר' יהושע ברבי נחמי' ותבין היטב.

הענין הזה ביחוסו אל העולם ואל הבריאה ומטרתו בכלל; ואחר נראה ערכו לנו בפרט, ומה דעת הז"ל על זה. ואתה הקורא עשה אזנך כאפרכסת!

(* I.

המקום והזמן הם שני עמודי הבריאה ויסודותיה, אבני פנת פעולות האדם ועלילות מעשיו ותהבולותיו (וידוע כי כמה פלוסופים התפלספו הרבה בענין מקום וזמן, ומהם שבנו יסוד שטתם הפלוסופית על שני המושגים האלה). אין לך שום מציאות בעולם שיצאה בלעדם; והם מתיחסים זה לזה וקשורים זה בזה כשלהבת הקשורה בגחלת, ומתדמים זל"ז בהתדמות טבעית ומוסרית. המקום הוא קו ארוך מצורף מנקודות שזה אצל זה, והזמן הוא קו ארוך של נקודות הבאות רצופות זו אחר זו או זו תחת זו. בקו המקומי יש גבולים טבעיים ומלאכותיים ומוסכמיים, וכ"כ בקו הזמני. המקום והזמן ביחוסם אל האדם הם פועלים ונפעלים זע"ז וזמ"ז [1]) — האדם בלעדם לא יתקיים אפילו רגע אחד (וכמהו כל הנמצאים שבעולם) והם יהיו רקי הישוב, נעדרי התכלית וישובו לתהו ובהו — כי רק על האדם שומה המטרה הנכברה הזאת לפתח ולהשלים כל כחות הבריאה ולתקן כל יצורי תבל (השייכים ג"כ למושג המקום) ולהביאם לשלמותם ולתכליתם; ומובן מאליו כי לא על האדם הפרטי שומה זאת — כי כשהוא לעצמו מה הוא ומה כחו ומה קיצו לעשות בעצמו? ורק בהקבץ כל אנשי הדור ביחד וכלם בפעולותיהם השונות והנבדלות ישימו לבם אל התכלית הכללי, תכלית תקון העולם והתפתחותו אז התכלית תאחדם ותשלבם, כי האמצעים נגררים אחר התכלית ויחשבו כלם כאיש אחד העוסק באמונה למלאות מה שהוטל עליו מפי משלחו

---

*) הדברים הבאים בפרק זה אות I לקוחים ממאמרו הנכבד של מר אבי הגאון מו"ר יצחק יעקב ריינעס הי"ו האבד"ק לידא, שבאו בכתובים [דברים אחדים ממנו הדפיס הרב ר' נפתלי הלוי מלונדון, בספרו שני המאורות (וויען תרמ"ד) בשער „קדש נפתלי" (דף קע"ז — ע"א; ועיין דף קע"ח ע"ב בהערת המחבר שורה ג') יעו"ש] — ועם הרבה הוספות ושנויים והערות ממני.

[1]) וזה הוא הרעיון הצפון בדברי המשורר המהולל געטהע באמרו:

Willst dem Dichter du verstehen,
Musst in Dicter's Lande gehen!

(אִם תִּרְצֶה לָבֹא עַד תְּכוּנַת רוּחַ הַמְּשׁוֹרֵר
אֶל מְקוֹמוֹ בֹּא וּבְאַרְצוֹ הִתְגּוֹרֵר!

כי כשם שהמשורר פועל על מקומו כך הוא נפעל ממנו. וע"כ א"א לנו להכיר ערכו היטב בטרם נכיר מקומו. והדברים האלה יצדקו, לדעתנו, לא רק ביחס אל המשורר, כי אם גם ביחס אל כל איש-המעלה, וכבר הורו זאת לנו חז"ל, אשר כל שהוא לא עממו; עי' פסחים ל"ד ע"ב (ועוד בכ"מ) באמר ר' ירמיה: „בבלאי טפשאי משום דיתבי בארעא דחשוכא אמריתון שמעתתא דמחשכו..." והבן היטב כי אכה"מ להאריך בזה. —

תמונתו שמורה בבית הזה, הוא ידע ויזכור גם הובתו לעמו ולארצו, ויבין וישכיל לדעת מה הם דורשים ממנו לעת כזאת...

ג.

יחוס המשפחה.

וידבר יי אל משה במדבר סיני באהל מועד באחד לחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים לאמר: שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבותם במספר שמות כל זכר לגלגלתם.

(במדבר א, ב).

ואת כל העדה הקהילו באחד לחדש השני ויתילדו על משפחתם לבית אבותם...

(שם י"ט).

א"ר חמא ב"ר חנינא כשהקב"ה משרה שכינתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל שנאמר (ירמיה ל א) בעת ההיא נאם ה' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל; לכל ישראל לא נאמר, אלא לכל משפחות והמה יהיו לי לעם.

(קידושין ע')·

הטיבה גדולה להצעה שלנו, שעל ידה תשתמר מגלת היוחסין של ישראל. האיש אשר בין בני הבית „נצח ישראל" ימנה -- ספר יוחסין שלו הוא שומר. מאה שנים (ובחיי עם, ומה גם עם זקן כעם ישראל, מה הן?) תעבורנה ונינו של ראובן, אשר בשנת תר"ן נמנה בין בני הבית, בבאו אל הבית הזה, יביט בגאון־לאמי ויתבונן בענג רוחני לראות מה למעלה ומה למטה [1]) וכמו יחזיק בידו את שתי קצות שלשלת הבריאה! בעיניו יראה את כל ההוליות של שלשלת היחס וסדר הדורות ובפיו יקרא את מגלת יחוסו הכתובה באותיות היות אשר לא תמהינה — זו המגילה היקרה המאחדת ומקשרת את כל הדורות ומשלבתם ומנעיצתם זה בזה, הנותנת לבני הדורות עוז ותעצומות לעמוד נגד כל הרוחות הסוערות עליהם, ולהתגבר על כל מצוקותיהם ותלאותיהם. והמלהבת את לבם לעמם וללאמיותם — יקרא ויבין וידע בן מי הוא...

לפי שהנושא הזה, יחס המשפחה ושלשלת הדורות, נכבד בעינינו מאד והרבה עקרי הלכות תלוים בו, לכן נאריך בו מעט. נבאר תחלה מה טיבו של

[1]) עיין בבבא קמא דף פ"ח ע"א ותבין. —

יתאחדו, אחרי כי כלם למטרה אחת יכינו פעמיהם וצעד אחר צעד יקרב מין האדם אל מעלת ההשתלמות וההתפתחות; אבל אם בני הדור הבא לא יוקירו תורת אבותיהם וקבלתם, אם לא יחזיקו במעוז עמם ודגל לאמיותם, אם לא ירחיבו את חוג פעולת הקודמים לפניהם וירחיקוה, אם יתקוממו נגד אבותיהם ויתורו למו דרך הדשה ומסלול חדש אז לא יגיעו אל המטרה לעולם, כי כל דור ודור יהיה כעולם מיוחד — בהנתק הקשר שבינו ובין הדור העובר — ויבנה לו במה לעצמו, מבלי השען על נסיונות הראשונים ופעולותיהם— ואין תקוה למין האדם לזוז ממקומו השפל בעולם ההשתלמות אף זיז כל שהוא, ופסה כל תקוה להגיע אל המטרה הדרושה ח״ו... וכל עוד שהדורות לא ישלימו את הזמן להביאו לשלמותו האמתית, כל זמן שלא ישימו בני הדורות את לבם לשמור את השלשלת בתמתה לבל תגרע ממנה שום הוליא מהוליותיה, ולראות כי הקו הארוך הזה, הנמשך והולך מראשית הבריאה עד קציה יתמשך כן בלא הפסק, ובכל רגע ורגע יתארך יותר, ובכל התארכותו תהיינה בכ״ז נכרות היטב גם התחלתו וראשיתו ולא יופסק באמצעיתו, אשר זה הוא רק ע״י שמירת הקבלה והמסורה ושווי תורת האבות ודרכיהם נגד עיניהם לבלי לזוז מהם אפילו כחו״ה, רק להוסיף אמץ, שזהו המובן הרוחני של שלמות הקו הזה; — כל עוד שלא יעשה כן, אין כל תקוה אשר קו המקומי יאיר פניו אליהם, כי בערך שפוגעים בקו הזמני נפגם גם קו המקומי, והארת קו המקומי הוא בשובם לארצם ולארמתם ובהאחזם שם: והוא רק ע״י שלמות קו הזמני, ע״י התקשרות הדורות זל״ז והתאחדותם במטרתם; וכל העולם כלו עם הדורות ההולכים והדורות הבאים יתראו לפנינו ברמות סולם בעל שלבים רבים אין מספר, אשר השלבה התחתונה מוצבת ארצה והעליונה מגעת עד שמי השמים, וכל דור ודור עובר על שלבה אחת, והדור הבא על השלבה שלפניה וכמספר הדורות כן מספר השלבות הדרוכות והסלולות, עד הדור האחרון אשר רגליו תעמודנה על השלבה התחתונה, ואז יהיה קץ הסבלות והתלאות; וכל זה הוא אם הדורות הבאים הולכים ועולים על השלבים כסדרם, וכל אחד רואה מה שלפניו ומה שלאחריו, רואה את השלבים המלאים והסלולים ויחזיק בהשלבה שעליה יעמוד; אבל אם לא ישמרו את סדר המדרגות, אם ידלגו לאחור כמה שלבים — אין כל תקוה שיגיעו לשלבה העליונה, המגעת עד סוף הבריאה הגשמיית, אשר ממנה מתחלת בריאה רוחנית ומדעית ושערי עולם חדש, עולם שכלו טוב, יפתחו לפנינו... הנה כי כן, כל איש ישראל הדבוק באמונתו ושלם בתורתו, ברעו ובשכלו, עליו להשתדל להשלים את הקו המקומי לראות בדור שהוא חי שיהיה כאבר מאבריו, שיגיע למדרגה זו שיהיה לו יחס עצום עם בני דורו, שיתכללו זב״ז, הוא בבני דורו והם בו; ואז ישלים גם את הקו הזמני: להתאחד עם הדורות שלפניו ולסלול מסלה טובה להדורות הבאים. ואז יצייר נגד עיניו כאלו בשתי ידיו הוא מחזיק את שתי קצות הבריאה. שתי הוליות משלשלת הבריאה הארוכה הוא רואה לפניו; בידו האחת מחזיק את ההוליא הראשונה מראשית הבריאה ובידו השניה את ההוליא האחרונה וכל ההוליות שבינתיים רואה בעיניו וממשמש בידיו ומכירן לסבות ומסובבות,

זבאופן זה יחשבו כל אנשי הדור למשלימי הבריאה. נצעוד עוד צעד אחד הלאה ונאמר, כי בערך האנשים הפרטים מדור אחד ופעולותיהם השונות זמ״ז המתיחסים זה לזה ומתאחדים ביחד ע״י התאחדותם אל המטרה הכללית, כן ערך הדורות הפרטים ומפעלות כל דור ודור המתיחסים זל״ז ומתאחדים יחד ג״כ ע״י התאחדותם במטרת מעשיהם: התכלית משוה אותם. וכמו שהאדם הפרטי מבני הדור אינו משלים הבריאה ומביאה לתכליתה, שהרי אלו היה כן, אז היתה מציאות כל הדורות הבאים אחריו לבטלה; כי רק ע״י עבודת כל הדורות זאח״ז בהשתדלות הראויה והרצויה והמכונת להשגת המטרה, רק עי״ז תצא המטרה המקוה והתכלית הנרצה. כל דור ודור ביחוס אל התכלית הכללי משלים רק חלק מחלקי הכלל וכמספר הדורות כן מספר החלקים האלה; ורק אז כשיעברו כל הדורות הקצובים מראש להבראות לתכלית הנרצה ויתמלאו כל חלקי השלמות האמתים — רק אז נגיע אל המטרה שעליה אנחנו נושאים את נפשנו... ואחרי שנתאמת לנו, כי הכרה מציאות הדורות הרבים ההולפים ועוברים מן ראשית הבריאה עד אחריתה מתיחס עם הכרה מציאות האנשים הפרטים הרבים, החיים בכל דור; עתה נקל להבין כי גם ענין התקשרות הדורות זל״ז והתרחקותם זמ״ז שוה להתקשרות של האנשים הפרטים. כי רק אם מבעד אספקלריא המרית וגשמית נשקיף על האנשים הפרטים יתראו לפנינו כאנשים שונים ונבדלים זה מזה שאין להם שום יחס וערך, אבל אם מבעד אספקלריא רוחנית ומוסרית (אשר אמנם לה משפט הבכורה על ההמרית הגסה) נתבונן בהם, נראה, כי יש ביניהם קשר ויחס והדורות מתאחדים זה עם זה: הדור הבא ישתלב להדור החולף ועבר, ותחלתו של זה נעוץ בסופו של זה. כי הרוחני יש בכחו להחבר את הנפרדים, לאחה את הקרעים, ולאחד ולקרב את הרחוקים, כמו שכחו רב גם להחיות מתים, עד כי הדורות אשר כבר עברו והלפו מן העולם, אשר ההשקפה החמרית קצרת־הראות, תכחיש את מציאותם ולא תכיר עוד את מקומם — הנה לאור ההשקפה הרוחנית הדקה וההודרת יקיצו ויחיו ויעמדו על רגליהם, כי היא תפיח בהם רוח חיים ותקרום עליהם עור וגידים; עד כי הדורות הבאים ישוו את הדורות ההולכים לפניהם (אשר קו־זמן ארוך של אלפי שנה מבדיל ביניהם) נגד עיניהם כאלו הם חיים לפניהם, אחרי כי בהמסלה אשר סללו הם ידרכו ולאור הכמתם ותורתם יהלכו.

ודע כי ערך ההתיחסות של התאחרות האנשים הפרטים השונים מדור אחד אל ההאחדות הדורות ההולפים עם הבאים, הוא כערך התיחסות המקום אל הזמן; כי כל החיים והנמצאים מדור אחד ממלאים נקודת המקום, וכל הדורות ההולכים ובאים זאח״ז ממלאים נקודת הזמן; וע״כ כשם שיש יחס וקשר בין הנמצאים החיים והקיימים בכל דור (כי בשעה שהאדם שומר מטרתו: מטרת ההתאחדות וההשתלמות, אז כל הנמצאים המשתלמים על ידו יתאחדו ג״כ עמו) כך יש יחס בכל דור לדור. ואולם כל זה הוא אם כל דור ילך במסלה שסללו הדורות שלפניהם והדור הבא יחל עבודתו הכללית במקום אשר כלה הדור העבר את מעשהו, ואז, אעפ״י שהדורות שונים ומתחלפים, —

הדורות שלפניו, כי בכל עת קורא הדורות מראש; וזש״א אעפ״י שנא׳ ועבדום וענו אותם כי נאמר (כצ״ל; והוא״ו של ונאמר הוא טה״ר) ודור רביעי ישובו הנה, כי המכון העקרי הוא שהדורות יפעלו זע״ז, ואז תהיה הגאולה מצרם, ורק אם לא יהיו זכאים ה״ו אז תהיה הגאולה מצר משך השנים שאז אין ליהם הגאולה להדורות, שהרי לא פעלו מאומה זע״ז ולא הגיעו למטרתם; וזה כונת המאמר: „רבי אומר ועבדום וענו אותם ד׳ מאות שנה וכתיב ודור רביעי ישובו הנה, כיצד התקיימו שני כתובים הללו? אם יעשו תשובה גואלם אני לדורות ואם לאו גואלם אני לשנים" [1]); — והוא מבואר כדברינו, שתכלית הדורות שיפעלו זע״ז. ולפי דעתנו זה הטעם למה בכרה התורה את משפט הירושה במלוכה על פני הבהירה החפשית (רבים הקרו בשאלה זו אך מהסרון הקירה עמוקה ועיון הדרוש בענין רם ונשא כזה העומד ברומו של עולם, נתנו כמה מהם לאהרונה משפט הבכורה): כי המלך שהוא לב האומה, ונקודת העם ומרכז המדינה, ובני המרינה מתנהגים עפ״י חקיו ומשפטיו, והוא משגיה עליהם להשלימם ולהביאם אל האושר האמתי, עליו לדעת כי מתנאי ההצלחה האמתית, ומעקרי האושר האנושי והקבוץ הכללי שבכל דור יצעוד צעד אחר צעד במסלת ההשתלמות — וראוי איפוא כי המלך בעצמו (שהוא העומד בראש החברה) ימלא את החובה הזאת, וכאו״א יאחז בשטת המלך ללכת בדרכיו, ולדרוך במסלה אשר סללו לפניו. ואלו היינו נותנים משפט הבכורה להבהירה החפשית ובכל דור ודור יקום מלך הדש אשר לא מזרע המלוכה (רק העם בהר בו) יש כאן מקום להוש פן ישיב המלך ההדש אהור את כל עלילות המלכים שהיו לפניו, מפעלותיהם יהרוס ולא יבנה, וכל עצתם יבלע, למען קנות לו שם מתקן בההדשות שהוא עושה ויקים לו שטה פוליטית המתנגדת מן הקצה אל הקצה לשטת המלכים שהלכו לפניו, ויתגבר במעשיו ובהנהגתו להשפיל הנהגת הקודמים ושטתם, ובזה יסיר גם את לב בני דורו מאהרי הדורות ההולכים, וינתק את הקשר המאחר אותם! ולפיכך בהרה תוה״ק (שדאגה בעד הצלחת החברה האנושית ואשרה) במלוכה את משפט הירושה; כי המלוכה אשר תסוב בירושה מאבות לבנים לא תט עד עולם מן הדרך הנכון; המלך הבן שכבוד אביו המלך יקר בעיניו ובו יתימר, הלוך ילך בדרכו, ויאהז בשטתו; ועי״ז יהיה זכר המלך הראשון הי בפי הדורות הבאים, עד כי מפעלות כל מלך ומלך תהא פעולת המלך הראשון מבצבצת ועולה, וזש״א התורה למען יאריך ימים על ממלכתו, שגם מלך אחד ירבה כהול ימים; ואיך המלך, שגם הוא רק בו״ד וילוד אשה, אנוש אֱנוש, יאריך ימים כ״כ? עז״א: הוא ובניו בקרב ישראל; כי עי״ז שבניו יעמדו במקומו יראו כלם כי אביהם ומורם שוכן כבוד בקרבם, רוהו מתהלך אתם ולאור הכמתו יהלכו, ע״ד שאז״ל: יעקב אבינו לא מת [2]) כי אהרי אשר בניו ילכו במסלה אשר סלל הוא ובריתו ינצורו, הנה הי הי הוא וכמו שסימו שם „מה זרעו בהיים" כל עוד שזרעו בהיים הרוהנים ומתהזקים ללכת בדרכו, נוכל לאמר כי „אף

[1]) עי׳ ילקוט פי׳ בא. [2]) תענית ה׳ ע״ב.

עלות ועלולים; כי כל הוליא היא מסובבת מהחוליא שלפניה, ומסבבת את החוליא שלאחריה; ובאופן זה השלשלת תמיד בקיומה ובשלמותה. ואם ידע כל איש כי כן הוא משפט הדורות ומעשיהם, אז יגיעו בני ישראל לתכליתם, כי זוהי תעודת כל איש ישראל וזוהי מטרת האמה בכללה. ולפי שהרעיון הזה (רעיון התיחסות המקום אל הזמן ושלמותם התלויה בהתאחדות מעשי כל דור ודור אל מטרה אחת וכו') הוא היסוד הראשי הנוגע לקיום עמנו ולאשרו; ע״כ השתדלה תוה״ק והוזינו וחכמינו הטהורים ז״ל להאמיתו ולהפיצו ברבים ולהכניסו בלב האומה; ואם נשים עין נראה, כי כמה מקראות ומאמרי הז״ל קולעים אל המטרה הזאת. ופה נרשום רק איזה מהם, וגם זה בקצור נמרץ.

תורתנו הקדושה, בדברה אדות התחלת התפתחות ישראל, והוא מענין גלותם הראשון (גלות מצרים) וקצבה משך שנים שיש לקות כי בו יתפתחו וישתלמו עד שיהיו ראוים להקרא בשם אומה ולקבל דת אלהית המיוחדת רק להם, הוא המספר ארבע מאות שנה, לא סמכה עוד ע״ז: ובפרוש הזכירה גם מספר הדורות במספר סדורי, כשנ״א „ודור רביעי ישובו הנה״, באופן שיתחשבו דור רביעי: שיתרתקו ויתחברו עם הדורות הראשונים, וזהו הענין שבבכ״מ רמזו כי גלות מצרים היה הכנה לקבלת התורה, כמובן מדברינו הנ״ל. וכן הבינו חז״ל ברוח קדשם עד שאמרו: „האב זוכה לבנו בנוי ובכח ובעשר ובהכמה ובשנים ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ שני׳ קורא הדורות מראש אעפ״י שנאמר ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה ונאמר ודור רביעי ישוב הנה״ [1]) ודבש וחלב תחת לשונם! הז״ל, ברצותם לאמת התיחסות הדורות זל״ז ופעולתם זע״ז בענין ההשתלמות הראו בתחלה את הרושם שהדורות עושים זע״ז בענינים טבעיים, היינו בנוי, בכח, ובעשר, וע״כ כמו שבענינים הטבעיים פועלים הדורות הקודמים על הדורות הבאים כן הם פועלים זע״ז גם בענינים רוהניים [ובבכ״מ מצינו שלקחו את הטבעי למשל על הרוחני הדומה בזה להטבעי, כמו בברכת יוצר אור ואהבה רבה, דהכונה שמסגלת אור הטבעי ותועלתו נוכל להבין עד כמה יש לנו להודות לד׳ בעד האור הרוהני, היינו אור התורה כו׳ [2])]; כי כל דור ודור פועל ברוהניותו על הדור שאחריו בענין ההשתלמות הכללית. וע״כ כשיתמלא מספר הדורות הדרושים לקצה ההשתלמות יגיע זמן הקץ, כי הגאולה הבאה בדור מיוחד אין להשוב כי רק מעשי הדור ההוא גרמו זאת, כי אם כל הדורות שלפניו הביאוה; ועז״א „ובמספר הדורות לפניו״ כי על כל דור יש לשוב אחור להביט על מספר הדורות שלפניו לדעת אם הוא מתיחס בצדק במספר סדורי להם; כי רק אז, אם ידרוך במסלתם ויוסיף לעבור עבודתם רק אז יתיחס להם בצדק, וזהו ענין הקץ, וע״ז אמר: „והוא הקץ״, כי הקץ איננו בא ע״י הדור ההוא בלבד, אלא גם ע״י

---

[1]) עדיות פ״ב מ״ט. — וכל מפרשי המאמר הזה (ביחוד הא׳ „ובמספר הדורות לפניו׳) לא באו עד חקר כונתו ונתרחקו מן הפשט הפשוט ודבריהם זרים ורחוקים מאד מן האמת כנראה לכל מעיין.

[2]) עי׳ ס׳ „חותם תכנית״ ה״א.

מנין? שנאמר הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו. כל צביונו של אדם אינו אלא על הארץ, ומה הניי' יש לו וכימי שכיר ימיו!״ [1]). תכלית המאמר הזה לדעתנו הוא ג״כ, לברר את שווי־המתחלפים מכל מרחבי הבריאה בכל זמן ועת קיומה (הארמאָניע דער מאניגפאלטיגען צור איינהייט); כי הנה הדבר הנקרא בלשון העמים בשם „הארמאָניע״ יש לתרגמו בשפת עבר במלת „צ ב א״ ועז״א „צבא לשמים ולארץ״ בנוגע לשלמות המקום, כי בכל אלפי רבוא רבבות הברואים השונים זמ״ז המלאים וממלאים את הארץ בכל דור ודור, עם כל הבדלם העצום זמ״ז יש להם מטרה א ח ת ונקראים בשם צ ב א. צבא לתלמידים בנוגע לשלמות הזמן, כי אותו ישלימו כל הדורות זאח״ז, כי כפי השתלשלותם זאח״ז כן הם מתאחדים בו ויחיוהו ויקימוהו; והוא רק אם כל דור ישתדל להרחיב פעולת הדורות ש ל פ נ י ו (ע״פ דור לדור ישבח מעשיך) ותורתם של אבותיהם תהיה לו לעינים ולאורו יסע וילך; ובאופן זה כל דור הוא רק מ ח ל י ף מ ק ו ם ה ד ו ר ש ל פ נ י ו אחרי שבא על מקומו, לעבוד עבודתו, ובני הדור הזה הם כמו תלמידי הדור הראשון, וכמו שאמרו חז״ל: „אשר אין חליפות למו ה״א כל שאינו מניח בן, וה״א כל שאינו מניח תלמיד״ [2]); הורו לנו העיקר הזה כי הבנים והתלמידים מתיחסים ביחד לערך האבות והמורים ונקראים כ מ ח ל י פ י מקומם, ועז״א כי כן הדורות הרבים יכולים להקרא ג״כ בשם צבא, יען באמת יש „צבא לתלמידים״: יש יחס להדורות הבאים עם הדורות החולפים כערך היחס שיש בין התלמידים להרב. וכשם שימי חיי האדם נקראים בשם „צבא״ מבלי הבט אל הפעולות ה ש ו נ ו ת שהוא עושה בהם, כ״א מבחינת התכלית ה כ ל ל י, ה מ א ח ד אותם (שהרי למטרה א ח ת כוננו); כך יש יחס לכל ה ד ו ר ו ת הרבים כמו שכתוב: „כל ימי צבאי איחל עד בא חליפתי״ היינו: ימי צבאי, הימים שבידי לעשותם ל צ ב א יתנו לי עוז ותעצמות לקוות על פעולתי הטובה על הדור הבא, עד שאוכל לאמר ש„באה חליפתי״ ר״ל יקום חלופי, הדור שיחליף את מקומי לעבוד תחתי, כאמור. „צבא ליסורין״ — הדברים המעיקים לב האדם ומכאיבים אותו, הגלים הזועפים העוברים עליו בימי חייו, גם הם אינם יוצאים מ ן ה ק ש ר ה כ ל ל י, גם הם מכוונים מאד ל ת כ ל י ת ם עד כי יכולים להקרא ג״כ „צבא״; ע״ד שר״א בעצמו אמר: „אעפ״י שלא נאמר בו (באור של גיהנום) כי טוב״ — כי בהשקיף עליו מ צ ד ע צ מ ו לא יוכל להקרא בשם ט ו ב — בכ״ז „הזר וכללו בששי שני׳ וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד״ [3]), כי ביחוסו אל ה א ד ם הוא טוב מאד; ועי״כ החזיק ר״א גם פה בשיטתו, ש ט ת א ח ד ו ת ה ב ר י א ה, עד כי ראה לאמת כי גם כל מקרי האדם ואסוניו, פגיעותיו וצרותיו יש להם יחס אל כ ל ל ההשתלמות והם לטובת האדם ולאשרו; והסמיך זה על הכתוב „הלא צבא לאנוש עלי ארץ״; ואם נחשוב אשר כל צביונו של אדם אינו אלא על הארץ, הלא נתפלא ונשאל: „ומה הניי' יש לו?״ וע״כ כתולדה המחיבת כי „כימי שכיר ימיו״: פ ה יעבוד עבודתו, ושם יבא על שכרו. וכשם שהשכיר הזה בשעה שהוא עמל ויגע

---

[1]) מ״ל דברים פ״י. [2]) בבא בתרא קט״ז ע״א. [3]) פסחים נ״ד ע״א.

הוא בחיים" שהרי ע"י רוחו הכביר אשר האציל עליהם הם חיים וקיימים בהיום, א"כ גם הוא בחיים וזש"א דה"מ ע"ה „משפטיך למלך תן" כי למלך הראשון די עמל לכונן בארץ שורת המשפט על מכונה; „וצדקתך — לבן מלך" כי בן־המלך שילך בהמסלה שסלל אביו, ואת עבודתו הכללית יחל במקום שהאב כלה הוא יתרומם למדרגת הצדק, המעלה השנית אחרי המשפט והרצון; כי ע"ז יביאו את הדורות לשלמות מדרגה אחר מדרגה, כפי מהלך סדר השלמות ומדרגותיה. וזש"א חז"ל: „אין מושחין את המלכים אלא על המעין כדי שתמשוך מלכותם" [1]: הרצון בזה הוא להורות את חמשוה למלך כי עליו להמשיך מלכותו כמעין הזה שמימיו מפכים בכל רגע ורגע ולא יעבטו ארחותם ולא ינטו מן הדרך הערוך לפניהם מששת ימי בראשית, וכשם שהמים המפכים בכל רגע (שזה עתה יצאו מבטן הארמה) הם דומים בכל פרטיהם אל המים המקוריים (הכניסים); כך צריך המלך לראות כי מעשיו (בעיקרם ובשרשם) יתאימו למעשי אבותיו ולבצע את אשר החלו לעשות ומפאת זה עליו להיות כביר־רוח שלא ישוב מפני כל, לבל יפותה לשמוע לדברי אלה אשר ישתדלו להסירו מדרכו, דרך אבותיו ולהטותו הצרה... וזש"א ז"ל: „ולמה מושחים את המלכים בשמן, שכשם שהשמן אינו צריך לכל, כך המלך, אינו צריך לכל" [2]) כי השמן ריחו נודף מעצמו ולא ע"י כח אחר מעורב בו והבן. וכל זה — לשמור את נקודת ההשתלמות הכללית ההולכת לאט לאט, ומדור לדור תצא מן הכח אל הפועל עד כי תבא למרום קיצה, ובאו"א העובר בנתיים — כמו שאמרנו — יראה את עצמו בתור הוליא מהוליות השלשלת הגדולה, ובתור מסובב מן ההוליות שקדמוהו ומסבב ההוליות שאחריו והנביא ברצותו לחזק את אלה אשר בהשקפה הראשונה יש לשפוט כי הם אינם מרותקים אל הרתוקה הכללית וחוליתם איננה נעוצה ודבוקה בהשלשלת הגדולה — אם מצד כי הם הסרי ההוליות הקודמות או מצד שהם חסרי ההוליות האחרונות — אמר (ישעיה נ"ו י"ג): „ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לאמר: הבדל יבדילני ה' מעל עמו (לפי שאין לו התיהסות עם הדורות הקודמים) ואל יאמר הסרים הן אני עץ יבש (כי בו נפסקה השלשלת והסרו לה ההוליות האחרונות) [3]) כי כה אמר ד' לסריסים כו' כי ע"י התמלאות החוב הרוחני והמוסרי ימלא מקומם הפנוי בהשלשלת ויחשבו כאלו הם רתוקים בה. וזוהי כונת מאמרם: „קשה היא שלשלת היוחסין לפני הקב"ה שתעקר ממקומה" [4]) אחרי כי זה הוא יסוד הכללי, כמו שבארנו.

ומבלי להאריך עוד נביא עוד מאמר אחד נפלא, המאמת ומקיים את כל דברינו וזהו: „אר"א ג' צבאים הן: צבא לשמים ולארץ, צבא לתלמידים, וצבא ליסורים; צבא לשמים שנא' ויכולו השמים והארץ וכל צבאם; צבא לתלמידים שנא' כל ימי צבאי איחל עד בא הליפתי, עד יקום חילופי; וצבא ליסורים

---

[1]) הוריות י"ב ע"א. [2]) מכילתא פי' מספטים.

[3]) עי' בבא קמא פ"ח ע"א: גר אין לו חיים למעלה כו' — והבן.

[4]) ברכות רכה.

העקרי באומתנו, בלב רבים, מרוע לא באה בדורו ההשתלמות האמתית, ואז לא היו בניו סובלים את עול שעבוד-גליות הקשה, ובל"ס הצטער ע"ז באהבתו העזה לזרעו והשב זאת לו לענש גדול; כי לפי ההשקפה הראשונה היה בידו להביא את בני דורו למדרגת ההשתלמות הדרושה. ואת התמיה העצומה הזאת, הבולטת והמבצבצת ועולה על שפתי רבים משלומי אמוני ישראל, הציגה ר"א לשאלה מוהלטת, כמו הוא בעצמו מתפלא ע"ז — והראה לדעת כי היא שאלה הבאית ושטחית, שאלה הראויה לצאת מפי אנשים אשר לא באו בסוד האומה והתפתחותה, ואינם יודעים סדר מהלך ההשתלמות. כי באמת, היולד גוי שלם ומתוקן בפעם אחת? הכי בנקל ישתנה מין האדם האדם ממצב למצב? כן, הרבה הרבה היה לו לעמול להביא איזה מהם אל הנקודה הראשונה של ההתפתחות; כמה יגיעות יגע, וכמה טרחות טרח עד שעלתה זאת בידו! ואחרי כ"ז נראה, עד כמה העולם היה אז רחוק ממצב השלמות; עד כי א"א בכל ידיעותיו הרבות והגדולות ודעותיו הזכות והמזקקות, בכל דבריו המחכמים והנמרצים ופעולותיו העצומות — עוד לא הביא את בני דורו למדרגה הזאת: לבטל מלחמת מגן וקשת, חרב והנית ולפרק מעליהם כלי זיניהם ולהעריך תחתנה מלחמת דבוים (כאשר באמת זהו אחד מתנאי ההשתלמות, כי כשתגיע ההשתלמות לנקודה הראויה לא ישאו עוד גוי אל גוי הרב ולא ילמדו מלחמה, כמו שהובטחנו „וכתתו הרבותם לאתים כו'", כי תחת כלי ההשחתה והאבדון יבואו כלי המהרישה והזריעה לפתה ולשדד את הלבבות, ולהשריש בקרבם שרשי הצדק והיושר וכל הסכסוכים יתפשרו ע"י דברים נמרצים לבד, כי דלתי הללבות יהיו אז פתוחים לקבל גרעיני הצדק —) ורק הוא עם חניכיו הרבים שכלם היו למודי ד', היו נאלצים להוציא הרבם מתערם וללחום מלחמת הרג ואבדון, כי בדברים לא יוסרו אנשים כאלה, וגם לדברים היותר נמרצים לא יטו אזן קשבת — ומזה נוכל לראות את הפראות והבערות של בני דורו, והעמל והיגיעה שהיו לו להגיה מעט אור האמונה האלהית בין מפלשי עבי הבערות אשר כסו אז הארץ. ותכלית המאמר — להראות את סדר מדרגות השלמות ואיך ההתפתחות תצעוד בצעדים מדודים צער אחר צעד, מרור לדור, ואיננה פוסעת פסיעות גסות לבלי ליטול מאור עיניו של אדם, כי האור במדה גדושה קשה לעינים [1]. — וכשם שיש סדר בזמן כך יש משטר וסדר בקו המקומי, והם מתיחסים זה לזה; ובשעה שאנשי הדור פוגים ערף להעבר ומנתקים פתיל הזמני, אז יש להוש שלא יתפרדו גם קשרי־המקום. כח נעלה וקשר נפלא מושל בכל העולם ומקשר כל סדרי בראשית. ושמירת שני הקוים האלה הוא

[1]) סמכנו על המעיין, וע"כ קצרנו מאד בבאורנו. בכלל בא המאמר בדרך שאלה ותשובה, בתמונת סבה ומסובב, כי זהו מיופי מליצותיהם ונעימם לדבר בדרך שאלה ותשובה וסוף סוף יש בזה מעין סבה ומסובב, כי מצד זה שהוכרח לעבות מלחמת חרב וחנית היו נאלצו בניו אחריו לסבול עד שיגיעו למדרגתם הנעלה — והבן.

לבו שמה, מרעתו: כי יש שכר לפעולתו; כך על האדם לשמוח בכל העובר עליו בימי חיי הבלו, בדעתו כי עי"ז יזכה להטוב הצפון לו שם. בכלל כון ר"א בזה שאמר „צבא ליסורין" להזק ולאמת יותר את יחס המקום אל הזמן, כי גם בשטח המקומי יש כמה מקומות שלא לבד שתועלתם למין האנושי איננו נראה, אלא שלפי ראות עיני בשר יש לשפוט שנבראו רק להותו ולאסונו, כמו המדבר וכל בריותיו המזיקות, ונחשים ועקרבים ושאר הברואים הפראים; ובכ"ז הלא ידוע נדע כי העולם מוצא בהם נחיצות ומוציא מהם תועלת; אלא שהיא (התועלת הזאת) נסתרה מנגד עינינו בהשקפה שטחית, אבל בזה (שהיא נסתרה) לא נגרע מערך תועלתה מאומה, ונהפוך הוא — כי כלל גדול בהבריאה (הן הבריאה החמרית והגשמית, והן הבריאה הרוחנית והמדעית) כי כ"מ שהתועלת יותר נסתר ויותר טמון, הוא יותר נכבד ויותר רב הערך, כמו שאמרו ז"ל: „שיתין משתת ימי בראשית נבראו" [1] — כל הדברים שנראין כמו חסרון בהבריאה (כי השיתין הוא במקומות החלולים והנסתרים; וכמו שם לא שפכה הבריאה ממשלתה), עלינו לדעת כי לתכלית אחד נבראו וכלם הם „מעשה ידי אומנתו של הקב"ה" ושם שם טמונים ונסתרים פליאותיו, אלא שקצרה דעתנו להשיגם [2]; והוא ע"ד שאמרו: „הרבה מקראות שראוין לשרוף, והן הן גופי תורה" [3] כי אחרי אשר בפשטותם והצוניותם אינו נראה התועלת, אות הוא כי שם שפונים וטמונים ענינים נשגבים ורמים, וזש"א ר' ברכי' אמר: הפסוק הזה (אני הבצלת השרון) המדבר אמרו; אמר המדבר: אני מדבר, והרוב אני, וכל טובות שבעולם הבוין בי" [4] רמז רומז לנו לבל נתעה להשוב טועה על הבריאה ה"ו, ולמען נדע כי גם כל הדברים הרעים, הם לתועלת האדם ונקלעים ג"כ בעבותות השלמות בתוך השרשרת הארוכה. ובכלל מכיל המאמר הנפלא הזה בקרבו את רעיון אחדות-הבריאה, יחס המקום אל הזמן ומדרגת ההשתלמות וההתפתחות, איך הבריאה הולכת ומשתלמת לאט לאט, ומדור לדור (אם אך הם שומרים את מטרתם ומכונים לתכליתם ורואים את אשר לפניהם) תתקרב אל מטרתה; וכן רואים אנחנו את ר"א בב"מ אוחז בשתי ידיו בשטתו הנכבדה הזאת, וכמש"א: „מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים, מפני שעשה אנגריא בת"ח" [5]. הן יפלא בעינינו כי בדור שחי בו איש חי רב פעלים זה, אשר כל ימיו עמל לפרסם יחוד ד' ומציאותו והפצו הצליח בידו להשריש האמונה הזאת, שהיא היסוד

---

[1]) סוכה מ"ט ע"א.

[2]) ודבר ידוע הוא בהתפתחות התבל, כי כמה דברים שחשבום ללא תועלת בהבריאה והיו ככלי אין חפץ בו — נמצאו אח"כ כי באמת נחיצתם ותועלתם רב מאד; אלא במעיני הקודמים נעלם זאת, ואכה"מ להאריך בזה. —

[3]) חולין ס' ע"ב עי"ש. [4]) שה"ש רבה פ"ב.

[5]) נדרים ל"ב ע"א. — עי"ש כל המאמר ותראה זרותו, כי אחרי כל צדקותיו של א"א ע"ה יתלו בו אשמת הסבלות של כל הדורות אחריו כאלו הוא גרם כ"ז ח"ו! ועד כמה התרחקו המבארים ממטרת האמת יראה שם כל רואה. —

בברור מי נולד ממי עד ראש המשפחה"; כי התילדו על משפחתם רק אחרי שהביאו ספרי יחוסיהם ועדי חזקת לידתם, כל אחד ואחד להתיחש על השבט [1], כדת וכדין [2], ושם כל אחד נכתב בספר, איש איש על דגלו לפי אותותם, אותות לבית אבותם [3], והספר הזה היה נקרא בישראל ספר היחש (נחמיה ז. ה׳) וכפה"נ היו דברי הספר הזה כתובים על ספרי מלכי ישראל (ד"ה

---

[1]) עי״ש פרש״י והוא לקוח ממד״ר עה״כ ויתילדו כו'.

[2]) כי עפ״י דינא דאורייתא, היו צריכין שני עדים להעיד על חזקת הלידה (עמ״ש בזה הרח״ה דברים מושכלים במאמרו הנז׳).

[3]) כי עפ״י אותותם היו כתובים ונכרים, כמ״ש: „חבה גדולה חבב הקב״ה את ישראל בעשאן דגלים כמה״ה, כדי שיהיו נכרין: בני ראובן לעצמן ובני שמעון לעצמן כו׳ (ילקוט במדבר תרפ״ד). ובמד״ר עה״כ איש על דגלו באותות כתוב: „סימנין היו לכל נשיא ונשיא: מפה, וצבע על כל מפה ומפה, כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן; מהם למדין המלכיות להיות עושין מפה, וצבע לכל מפה ומפה. כל שבט ושבט נשיא שלו צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו. ראובן — אבנו אודם, ומפה שלו צבוע אדום, ומצוירים עליו דודאים. שמעון — פטדה, ומפה שלו צבוע ירוק, ומצוייר עליו שכם. לוי — ברקת, ומפה שלו צבוע שליש לבן, שליש שחור ושליש אדום, ומצויר עליו אורים ותומים. יהודה — נפך, וצבע מפה שלו דומהו כעין שמים, ומצוייר עליו אריה. יששכר — ספיר, ומפה שלו צבוע שחור, דומה לכחול, ומצוייר עליו שמש וירח, על שם ומבני יששכר יודעי בינה לעתים. זבלון — יהלם, וצבע מפה שלו לבנה ומצוייר עליו ספינה, ע״ש זבולן לחוף ימים ישכון. דן — לשם, וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש, ע״ש יהי דן נחש. גד — שבו, וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור, אלא מעורב שחור ולבן ומצוייר עליו מחנה ע״ש גד גדוד יגודנו. נפתלי — אחלמה, וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמותו עזה ומצויר עליו אילה, ע״ש נפתלי אילה שלוחה. אשר — תרשיש, וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בה הנשים, ומצוייר עליו אילן זית, ע״ש מאשר שמנה לחמו. יוסף — שהם, וצבע מפה שלו שחור עד מאד ומצוייר לשני נשיאים. אפרים ומנשה — מצרים, ע״ש שהיו תולדותם במצרים, ועל מפה של אפרים היה מצוייר שור ע״ש בכור שורו, זה יהושע שהיה משבט אפרים ועל מפה שבט מנשה היה מצוייר ראם ע״ש וקרני ראם קרניו, ע״ש גדעון בן יואש שהי׳ משבט מנשה. בנימין — ישפה, וצבע מפה שלו דומה לי״ב הצבעים, ומצוייר עליו זאב, ע״ש בנימין זאב יטרף. לכך נאמר באותות, שסימנין היו להם לכל נשיא ונשיא" עכ״ל (מ״ר במדבר פ״ב) [והעתקנוהו עם כל אריכותו, מפני ההלכתא רבתא שאנו למדים מתוכו]. וכן כתוב במדרש שוח״ט בשם אלהינו נדגול: לפי שבעוה״ז כל אדם מכיר דגליו מכל שמניו [כך צ״ל, ולא סגניו; ועפ״ד דמוכח הוא] שנאמר דגל מחנה ראובן, ומתוך דגליו מכיר בית אב שלו ומתוך בית אב שלו מכיר את משפחתו; אבל, לעו״ל הכל בשם אלהינו נדגול". — מכל זה אנו למדים כי שבטי ישראל היו מצוינים ונכרים ע״י אותותם. והאותות היו של אבות המשפחות (משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה. יבמות נ״ד ע״ב) עי׳ מד״ר ויצא בן אשה הישראלית. מהיכן יצא? כו׳ תנא ר׳ חייא מפרשת יוחסין יצא שבא ליטע אהלו במחנה דן; אמרו לו: מה לך ליטע אהלך במחנה דן? אמר להם מבנות דן אני; אמרו לו: כתיב איש על דגלו באותות לבית אבותם כו׳ (מ״ר פל״ב) יעו״ש. —

העמוד התכון המבריח את כל הבריאה מן הקצה אל הקצה, ובהנתק האחד ינתק עמו גם השני וממילא ישוב העולם לתהו ובהו!

ממוצא הדברים האלה נלמוד לדעת עד כמה נכבדה לנו שלשלת היוחסין, וכי מכל משמור עלינו לנצור אותה, — כי היא חיינו ואורך ימינו. *)

II.

אם נעמיק להקיר בתורת ישראל הצרופה בשום לב ובעין פקוחה נתבונן בה נראה, כי העמידה את ענין יחש המשפחה על מדרגה רמה מאד. וכבר העיר הכם אחד כי הדבר הזה מצוין ביחוד בעם ישראל „ואך מעט מזעיר נמצא דוגמתו בספר קורות העמים" [1]). טהרת־המשפחה היתה הבל הכסף אשר בו היתה האומה מרותקה [2]) כל ימי הייה. אך יצא יצאו בני ישראל מארץ מצרים — מן הארץ אשר אם טהרת המשפחה לא נטמאה ח"ו גם שם, כי גם שם היה הגן־נעול, והמעין־התום [3]); בכ"ז רוב שבטי ישראל (מפני הלחץ אשר להצו אותם) לא שמרו יחוסיהם כראוי [4]). — בשנה השנית לצאתם ממנה, כבר דבר ד' אל משה: „שאו את ראש כל עדת בני ישראל למשפחותם לבית אבותם במספר שמות כל זכר לגלגלותם" (במדבר א—ב) וכן עשר כאשר צוה ד': „ואת כל העדה הקהילו באחד להדש השני ויתילדו על משפחותם לבית אבותם" (שם י"ח). „והיתה זאת להם מן המצות אשר דקדקו בהן מאד שלא לסמוך על המפורסם לבד, רק לדרוש אהרי עדי לידה, לדעת

---

*) אקוה כי הקורא המבין, אשר חיך טועם לו, לא יתאונן עלי אם הכנסתי פה איזה דברים שאינם שייכים לענינו ונוגעים בו (אם כי מעטים הם מאד). ובכל אופן הם דברים ראוים שיאמרו בדור הזה; והקורא המשכיל, שיקרא אותם בשום לב, ימצא בהם תועלת בשגם כי כשהם לעצמם נכבדים מאד, ויש בהם רעיונים נעלים, העומדים ברומו של עולם היהדות באמת! —

1) ראה מאמר „איזו היא משנה" לידידנו הרב ר' חיים הירשענזאהן בספרו הירחי „המסדרונה" (ש' ב. חו' ח.). ונעזרנו בו באיזה מקומות.

2) „עד אשר לא ירתק חבל הכסף — זו שלשלת יוחסין" (מד"ר שם).

3) „בשעה שירדו ישראל למצרים היו צנועים כל אחד ואחד בתוך אהלו, שנאמר איש וביתו באו. לא ראובן היה מביט באשתו של שמעון ולא שמעון באשתו של ראובן; אלא כל אחד באהלו צנוע. ואפילו כשהיו ששים רבוא במדבר, כך היו צנועים! ולא היה אחד מהם פותח פתחו כנגד פתחו של חבירו... [וכיון שצפה בלעם וירא ישראל שוכן לשבטיו התחיל משבחן: מה טובו אהליך יעקב!]" (ילקוט בלק). — וגם נאמר: „אוה"ע היו מונין לישראל ואומרים: שכן בניהם של מצרים; והיו אומרים: בנפשותיהן של ישראל היו שולטים, לא כל שכן בנשותיהן! אמר ר' הושעיא באותה שעה קרא הקב"ה למלאך הממונה על הריון ואמר לו: צייר צורה הולד בדמות אבותיו. הדה"ד לראובן ממשפחות הראובני" (שם פ' בשלח רכ"ו). —

4) עי' מ"ר נשא פי"ג.

יוחסין שלהם" [1], „ובשעה שקבלו ישראל את התורה נתקנאו או"ה בהן: „מה ראו אלו להתקרב יותר מן האומות? סתם הקב"ה פיהן, אמר להן: הביאו לי ספר יוחסין שלכם! — שנא' הבו לד' משפחות עמים [כלו' הראו לי את היי המשפחה שלכם...] כשם שבני מביאין — שנא' ויתילדו על משפחותם — [2]) והוא הוא סנגורים של ישראל: „לע"ל באים שרים ומקטרגים: רבש"ע, וכי משא פנים לפניך?! אלו עע"ז אף אלו עע"ז כו'; באותה שעה מיכאל סנגורין של ישראל משתתק. אומר הקב"ה: מיכאל, נשתתקת, הייך! שאני מלמד, מדבר עליהם בצדקה ומושיען. באיזו צדקה?... רשב"ג אמר: בשביל יהוסיהן שנאמר כל הנמצא כתוב בספר" [3]); ועל ידו „זכו ראובן שמעון ולוי שימנו לעצמם בספר ואלה שמות (פ' וארא) ולא מנה השבטים אחרים; שכל השבטים לא שמרו יהוסיהם במצרים, והם שמרו יהוסיהם" [4]). ואפילו היוצאים למלחמה צריכין להיות מיוחסים, כי אין הקב"ה מיחד שמו על ב"מ ואינו מסייעם במלחמה [5]). ולא עוד אלא „שהתורה, שכתוב בה הנחמדים מזהב ומפז רב, לא נתנה הקב"ה ללמרה אלא למי שמשמר יהוסו" [6]) ואינו משרה שכינתו אלא על המיוחסים שבישראל [וכן הוא אומר להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך] [7]). ולא עוד אלא שהקב"ה בעצמו מתעסק בסדרי יוחסין כמו שאמרו: למה נתעסק הכתוב לכתוב יהוסיהם, וכי לא היה לו להקב"ה מה שיכתוב אלא אלוף תמנע, אלוף לוטן? אלא ללמדך שמתחלת בריתו של עולם הי' הקב"ה מתעסק ומיהם ביהוסיהן כו' [8]) ואמרו: „עמודיו עשה כסף, זה שלשלת היוחסין וכן הוא אומר צדיק יסוד עולם, ואין כסף אלא זיקוק יהוס" [9]) ומיום שנגנז ספר יוחסין תשש כחן של הכמים וכהה מאור עיניהם [10]) ולא די לו לאדם מה שהוא בר אוריין, כי הוא צריך להיות גם בר אבהן ואז הוא יאי [11]) ו„לא במהרה הוא חוטא; למה? שהוא מחשב: אכבוש את יצרי לשעה ולא אאבד את עולמי לעולם" [כך צ"ל, ולא „לשעה" כמו שנדפס בטעות] [12]) ולפיכך הנביא בהעירו את אוזן ישראל למוסר, הוא מזכיר להם את אבותיהם... וקורא בגרון: שמעו אלי רודפי צדק מבקשי ד'! הביטו אל צור הצבתם ואל מקבת בור נקרתם; הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תהוללכם! (ישעיה נא, א—ב) [13]). —

* * *

---

[1]) ילקוט במדבר תרפ"ד. [2]) יעוי' שם.

[3]) ילקוט ישעיה רמז תס"ז עה"כ אני מדבר בצדקה.

[4]) מד"ר נשא פי"ג עי' שם דברי ר' יהודה.

[5]) שם פ"ט עה"כ והתיחשם בצבא במלחמה (ד"ה א. ז' מ')

[6]) מד"ר נשא פ"ב. [7]) עי' שם. [8]) מד"ר פ' וישב. ע"ש. [9]) מ"ר נשא פ"ג.

[10]) פסחים ס"ב (ועי' ילקוט דה"י ח'). [11]) מנחות כ"ג ע"ב. [12]) ילקוט משלי י"א.

[13]) ומה נמלצו בזה דברי המדרש על הכתוב שובי שובי השולמית וגו' זה כך: „אומות העולם אומרות לישראל: עד מתי אתם מתים על אלהיכם ומשלמין לו?! הקב"ה: על כן עלמות

א. ט׳ א׳) ונשתמרו בין כתבי המלכות (ארכיוו) ¹) ואחרי מות משה אשר, כנראה, חדלו לפקוד את ישראל במספר שמות (כי המלכים, דוד ושאול, שפקדו את העם במלחמה פקדו רק למען דעת מספרם ולא שמותם ויחוסם לבית אבותם) נגנז (נשתכח, רש״י פסחים ס״ב:) ספר יוחסין הכללי, ואיש איש מקרב העם שמר בעצמו שטר יחוסו כבבת עינו. אבל השמירה הזאת היתה מעולה רק כל עוד שישבו היהודים בארצם, שקטים ושלוים; אולם כשהורקו בבלי ובגוים הלכו ולא נכתבו הילודים בספרי המלך בשמותם לבית אבותם, וסמכו רק על ספרי היחוס הפרטיים שהיו ביד כל אחד — נתבלבלו סדרי היחש, ונשתכחו מעט מעט. ובכ״ז עלתה בידם לשמור את כתביהם המתיחשים גם בימי גלותם בבבל עילם ומדי, ואלה העולים מתל־מלח אשר „לא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם״ היו מצוינים בכך עד שפרטם הכתוב (עזרא ב, נ״ט). אבל מפני שכבר רתקה בכ״ז שלשלת היחס עד כי היו מבני הכהנים (בני הביה בני הקוץ כו׳) אשר „בקשו כתבם המתיחשים ולא נמצאו״, ובשביל כך נגאלו מן הכהונה והתרשתא אמר להם אשר לא יאכלו מקדש הקדשים עד עמוד כהן לאורים ולתומים (עזרא ב׳, סא—סג, נחמיה ז׳, סד) [אעפ״י שיתר בני המדינה העולים משבי הגולה, ששבו לירושלם ויהודה איש לעירו, רובם ידעו סדר יחוסם, כנראה מיחוסי המשפחות המפורשים בעזרא] — ע״כ לקהו עזרא ונחמיה עליהם את עבודת הקדש: לטהר את משפחות בית ישראל ²) ואת נחמיה ראינו שקבץ „את החורים ואת הסגנים ואת העם להתיחש״, ואז מצא ספר היחש העולים בראשונה (נחמי׳ ז. ה׳) ובידי שניהם עלתה להשיב את סדר-היחש אל מקומו כמעט, ולא עלה עזרא מבבל עד שעשאה סולת נקייה ³). — וגם בדורות המאוחרים נשתמרו מגילות היוחסין כדבר יקר ⁴).

בכלל רואים אנחנו כי יחש המשפחה היה דבר חשוב מאד בהאומה הישראלית מאז מעולם. חז״ל אמרו „שלא זכו ישראל ליטול את התורה אלא בשביל

---

¹) ואם אבד לאיש שטר יחוסו, בא״י היה פונה להארכיון הזה וחזרה לו אבדתו. ולדעת הרא״ה זה הדבר אשר צוה ה׳ לפקוד את ישראל „במספר שמות לגלגלותם לבית אבותם״ (עי׳ רמב״ן במדבר א׳ פסוק מ״ה שעמל בזה למצא טעם להזכרת השמות) למען דעת שם כל איש עפ״י משפחתו ובית אבותיו כשיקרה מקרה כזה.

²) ובזמן מוקדם ראינו את שמעיה הנביא ואת עידו החוזה שכתבו ספרי יוחסין [ובהם היו כתובים, כפה״נ לבד יחס־המשפחה, גם קורות דה״י (עי׳ דה״י ב. י״ב ט״ו) או שהיו מחוברים בספר אחד, כמו שהזכרנו לעיל].

³) קדושין ס״ט ע״ב. — אבל למרות כל עמלם עוד נשארה א״י עיסה לבבל, וכל הארצות עיסה לא״י (שם ע״א) והיו הסנהדרין יושבין בלשכת הגזית ובודקין יחוסי כהונה ויחוסי לויה; וכהן שנמצא בו פסול לובש שחורים ומתעטף שחורים כו׳ ויוצא (עי׳ סוף מדות; תוספתא חגיגה פ״ב; סנהדרין פ״ז וכו׳). —

⁴) עי׳ במ״ר פצ״ח: מגלת יוחסין מצאו בירושלים, וכתוב בה הלל מדוד כו׳ יונה אביו מאשר ואמו מזבולן יעו״ש היטב.

— האיר היום ונסו הצללים! — בימים אשר באו ויזכירו לנו כי, למרות אהבתנו לארץ מולדתנו הנאמנה שהיא מורשה לנו מדור דור, עוד מימי הנביא הגדול בן־חלקיהו, עוד כזרים נחשבנו בארצות גלותנו; הרעיון אשר על ידו נצולו הרבה מאחינו מן הטמיעה וההתבוללות והשיב לבצרון את היהדות הצרופה המקורית ואשר הראה לנו לדעת כי עזרתנו בנו — הרעיון הנעלה הזה, אשר לראבון הלב עודנו קנין איזה פרטים (אגודות „חובבי ציון"), יעשה קנין העם כלו; בית נצח ישראל יתן לרעיון הישוב מהלכים בין כל העם, בין העם אשר מקרי השנים האחרונות העירוהו משנתו המתוקה ומהלומותיו הנעימים ויפקחו את עיניו לדעת איפה הוא, בין העם אשר אחד מטובי חכמיו הוציא ראשונה את הפתגם „אם אין אני לי, מי לי?!"...

כן! לרעיון הישוב אין כל תקוה לצאת לפעולה עד שיצא מרשות היחיד, רשות איזה חברות ואגודות, ויכנס לרשות הרבים, ועד שיעשה קנין כל העם. שכל אחד מישראל, בלי הבדל, יקח בו חלק, איש איש לפי יכלתו — וזה, אולי, יעשה לנו „בית נצח ישראל": אם כל אחד מעמנו יכון את לבו אל מקום אחד, אל נקודה מרכזית אחת — אז לא ישאר החוב שיש לארץ קדשנו עלינו — חוב בלי פרעון..

* * *

כדבר בעתו ובמקומו הננו נותנים בזה מכתב ארוך שערך אחד מבהירי גאוני דורנו ומראשי גדולי רבנינו *) אל אחד מדורשי שלום ציון, אשר עלתה בידינו להשיגו בהעתקה מדויקת. והקוראים יואילו נא לקרוא אותו בשום לב— כי נכבדות מדובר בו!

ואלה דברי המכתב אות באות:

„מאלויקשציזנא (כפר סמוך ונראה ללידא) יום השלישי, י"ז תמוז תרמ"ט לפ"ק.

„כבוד ידידי ורב חביבי...

„היום באתני יקרתו ושמחתי לשמוע משלומו ומשלום ביתו — שלום עד העולם!

„רבות שבעה לה נפשי עונג מדבריו היקרים והמסולאים; אבל, לדאבון הלב, גם פה נתאמת הפתגם הידוע כי „בעולם העכור הזה אין עונג נקי ולא שמחה צלולה; כל עונג מהול בצער, וכל שמחה מעורבת בתוגה": מכתבו זה ששמח את לבבי וההיה את רוחי, מכתבו זה, (הוי, אין טוב בלא רע!) הביא לי גם עצב ורוח כהה; כי בהגיעי לסוף המכתב וראיתי את בקשתו שבקש ממני: להודיעו הות דעתי על רעיון ישוב ארץ ישראל המפעם בקרב מהנה ישראל זה כמה שנים, — יען בימים האלה בא לעירו מטיף אחד המעורר בדרשותיו לב אחינו היקרים יצ"ו לתת ידם לרעיון הזה אשר, לדבריו, רב טוב

---

*) הלא הוא מר אבי הגאון מו"ר יצחק יעקב ריינעס הי"ו, האבד"ק לידא יע"א.

ממוצא הדברים האלה [1]) — כבר נוכח הקורא לדעת עד כמה נכבד לנו דבר יחוס־המשפחה ומה רב ערכו. ועתה, מי האיש החפץ לשמור את הסגלה היקרה: ספר יוחסין שלו, להשאיר ליוצאי חלציו „יתר להתלות בו“ [2]) ; מי האיש הרואה את עצמו בתור הוליא מהוליות השלשלשת הכללית — יבא וימנה בין בני הבית „נצח ישראל“. ודור יבוא ידע להוקיר את הזכרונות הקדושים האלה, אשר רשומם עליו יהיה בלי ספק נכר היטב...

ד.

חבת ציון.

מי יתן מציון ישועת ישראל — אמר ר' לוי: כל הברכות והנחמות והטובות שהקב"ה מביא על ישראל — כלם מציון!

(מדרש תהלים י"ד).

בין שאר המעלות הטובות שאנו מוצאים ברעיון „נצח ישראל“, יש גם אחת ו„ישוב ארץ ישראל“ שמה. הרעיון הנשגב הזה אשר ישגבנו ברוח לאמית טהורה ויפיה בנו רוח אהבה לארצנו הקדושה ולכל סגולתינו ומחמדינו שהיו לנו מימי קדם, הרעיון הזה שבו תלוי קיומו של ישראל החמרי וגם הרוחני ואשר השיב לב בנים אל אבותם ועשה נפשות רבות לאמתנו; הרעיון הקדוש אשר עלה כיונק לפנינו בימים הרעים אשר באו המקרים ויטפחו על פנינו ויראונו את משוגתנו ואת טעותנו אשר טעינו בהשבנו כי „כבר עברו ימי הבלהות, נגוזו ימי הבינים, הלפו ענני הקדרות אשר כסו אותנו בערפל, נפלו החומות אשר הבדילו בינינו ובין העמים שכנינו בעולם החיים המדינים, שונה האויר המרחף בחללו של עולם, הורסו עד היסוד מזבחי קנאת־הדת ולא יונף עוד גרזן להצוב מזבח לאליל־המטבח, טהרה הציביליזאציון האירופית שמי הרקיע

אשבוק. ועד מתי אתם נהרגין עליו, כדכתיב כי עליך הורגנו כל היום. עד מתי אתם גומלין טובות עליו ולו לעצמו, והוא גומל לכם רעות! באו לכם אצלנו, ואנו ממנין אתכם דוכסין אפרכסין ואיסטליטין, ונחזה בך ואתון אינון מחזיתי דעלמא הה"ד (שמות י"ח) ואתה תחזה מכל העם. וישראל משיבין להם: מה תחזה בשולמית כמחולת המחנים: במעשה מימיכם אברהם יצחק ויעקב עבדו עבודה זרה שיעבדו בניהם אחריהם?! לא אבותינו עבדו עבודה זרה, ולא אנו נעבוד עבודה זרה אחריהם!“ (שהש"ר ק. ז'). והתבונן בזה היטב!

[1]) ויותר ממה שכתוב כאן יש להאריך בזה [מאמרי חז"ל בענין זה רבו מלמנות; ועי' עוד למשל: יומא ע"א ע"ב; ויק"ר פ' י"ט; במ"ר פ"א; ירושלמי קדושין פ"ק ה"ז; פתיחתא לאיכה רבתי ועוד בכ"מ]. אך נדמה לתכליתנו דים המאמרים שהבאנו בזה להראות יקרת ערך סגלת היוחסין. —

[2]) עי' ירושלמי פ"ד תענית וברכות ובשו"ט תהלים סי' ק"ב — והבן.

דבר דבר — לבלי לזרות מלח על פצעי לבתי האמולה — התאפקתי וכאבי נעכר! — ועתה כשהטיל ידידי עלי להות דעתי, הביאני במבוכה גדולה! הרבה עמלתי להסיח דעתי מזה, לבלי לעורר רגשותי הסוערים בקרבי מאד, מדי דברי ברעיון הישוב; אבל מה אעשה, כבודו יקר בעיני מאד ומלאת רצונו הוא לי לחובה קדושה! ועי"כ אמרתי יהי מה — אסירה נא את הרסן מעל פי קלומוסי ואדברה הפעם. ומראש אומר שבל יקוה לשמוע ממני במכתבי זה כל מה שיש לי לדבר בענין הישוב, כי אז ישוב המכתב להיות ספר שלם, כי לצאת הובת הבירור הראוי יש לדבר בשלילה ובחיוב, היינו להראות שלילת ובטול הטענות והפקפוקים של המעררים, ולברר יקרת ערך רעיון הישוב בחיוב: עד במה יש חוב מוסרי וטבעי על כל איש ישראל שלבו עור ער לאהבת האומה, לחזקו ולהפיצו; עד כמה נכבד הוא מצד ערכו כשהוא לעצמו, ועד כמה יקר הוא מצד יחוסו לעמנו ולמצבו החמרי והמוסרי. ומובן מאליו כי דברים כאלה יתארכו ויתרחבו מאד, מה שאין כאן, במכתבי זה, מקומם; ואך תוכן הדברים שבלבי על אדות הרעיון הזה אמסור לכבודו בזה בקצור נמרץ מאד (בתקותי כי יספיק להכם שכמותו); ואומר בנוגע לבטול טענות המעררים:

„ידוע, כי בכלל טוענים מתנגדי הישוב שתי טענות ראשיות על הענין הזה: א) כי רוב היושבים בהמושבות המה קלי הדעת, מבעטים במצות ד' ובהורתו; ב) כי רב המחזיקים ברעיון הזה בחו"ל הם מן ההדשים וההפשים. שתי הטענות הללו (שבעיקרן ושרשן הם שתים שהן אחת) הרימו על הנס, כאלו הן לבדן דין להבריח ולהוכיח כי ענין הישוב איננו בנוי על יסורי התורה והאמונה ולא עוד אלא שהוא מנגד לדרכיהן, דרכי נועם. והנה גם מבלי להכנס בעצם הדבר ולברר שקרותם ופחזותם, אומר לו: כי הטענות בעצמן מטפחות על פניהם, והנן כמו מענות על הטענות; כי הדברים האלה בעצמם מעידים על יקרת ערך הרעיון; כי, כידוע, לעמוד על ברור איזה ענין יש שני מיני ברורים: א) ברור מדעי; ב) ברור נסיוני. וכבר כתבתי במק"א וז"ל: „יש שני מיני ברורים: א) בירור מדעי, אם הדבר שחוקר עליו יש לו להשיג עפ"י השכל והמדע, כי אם אחד רוצה לנסית איזה רופא אם הוא רופא אמן שיודע דרכי הנתוח וטבע העשבים וסמי הרפואות, והמנסה היא איש מלומד וידען בכל הידיעות האלה ומדבר עם המנוסה עד שמתבונן עליו בשכלו, ויתברר לו ערך ידיעתו, בירור כזה נקרא בירור מדעי; ב) ברור נסיוני, אם המנסה הוא איש לא-לומד יש לו לשפוט על הרופא רק עפ"י הנסיון, אחרי שידוע כי שלמות הרופא וידיעתו היא לרפא הולים מחלים ולגהות מזורם; ואם יראה כי החולים מתרפאים על ידו יבין המנסה כי המנוסה היא רופא אמן, ואם לאו — ישפוט עליו כי הוא רופא אליל, והבירור הזה הוא בירור נסיוני"[1]). וכל איש מבין יודע שבבירור הנסיוני משתמשים רק בענינים הרוחנים העומדים למעלה מגבול התבונה, ששם אי אפשר לעמוד על בירור המדעי; ע"כ מסתפקים בבירור הנסיוני. אבל במקומות שיש לעמוד

---

[1]) סס ח"ב לד קע"ז.

צפון בו; ורבים התעוררו לקול דבריו וגם לב כבודו הולך לזה, אפס מהאות המוהאים המעררים ע״ז, ובאים בטענות ופקפוקים, ולדבריהם—המחזיק ידי העוסקים ברעיון הישוב מחזיק ידי עוברי עברה ונותן יד לפושעים (ה״ו!) — מהאת המפקפקים האלה הגלויה עומדת נגדו, וע״כ שואל ידידי דעתי בזה באמרו: כי אחרי דברי לא ישנו בני עירו. — בהגיעי לדבריו אלה, מרה לי נפשי עד מאד; רוח־עצב בא וימלא כל חללם של בתי נפשי יגון... לא אתאונן ולא אתלונן ח״ו על יגוני זה, כי ידעתי כי יד ה ב ר י א ה היתה בי, למרר שלות חיי, ומה אעשה? ושרש נשמתי לוקח מעולם ה ר ג ש! בעל התפעלות עזה אני מטבעי, לבי לב רגש ורוחי — נחל שוטף... ומדי אזכור השע־וריות הרבות הנעשות בבית ישראל פנימה בכל ענין הנוגע להצלחת האומה ואשרה, כי מהרסינו ומהריבינו ממנו יצאו, כי עדיין השטן מרקד בינינו להכאיב כל הלקה טובה ובכל מקום אשר יבאו בני אלהים יבוא גם ה ש ט ן להתיצב בתוכם, בזכרי כי לבשתנו, ולבשת אומתנו, נמצאים בנו אנשי רשע החפצים להתמלא מהורבנה של האומה, לקנות שם ולנהול כבוד ולמלא גם את כסאם ע״י אסון העם — בזכרי זאת יכה לבי גלים, רוחי יסער בקרבי, נפשי תמלא עצב, ועיני דמוע תדמע מאין הפוגות! לזאת, בכל עת שיזדמן לפני ענין כללי כזה, שאני ולבי יודעים עד כמה נ כ ב ד הוא לנו, ועד כמה תועלתו להעם בכלל מגיע ומה שיש לקות ממנו, ועיני הרואות מראש כי באשמת נעוי לב אנשי רשע ומהריבי האומה אין כל תקוה שישיג הענין מטרתו, — אז אני משתדל להשתמט, לבלי לדבר מזה דבר, אחרי שנפשי יודעת מאד כי קצר־כח ורפה־אונים אני להועיל בזה; ומה בצע לי בהתרגשות כחי ובסערת לבי הממעטים רק חלבי ודמי, והועיל לא יועילו מאומה?! הנה כי כן, זה שנים אחדות החלותי בע״ה לעסוק בענין אחד מאד נעלה שהזיתי בו הזות הכל, ענין הנוגע בנפש האומה והעומד ברומו של עולם היהדות ומובן מאליו כי לא עברו ימים מועטים והמעררים הידועים יצאו ממחבואיהם והשתדלו בכל מיני השתדלות להרסו ולקעקע ביצתו, וראיתי כי לשוא אחגור שארית כחי ללחום עם האנשים האלה שזה כחם לעמם: להרוס ולא לבנות לעקר נטוע ולא לנטוע, כתבתי אז לאחד ממכירי בזה״ל: „דומה אני עתה לאיש שנפצע פצע גדול באחד מאבריו; בתחלה יבקש תרופות לרפאות הפצע; אולם בראותו כי קצרו ידי הרופאים לגהות מזור, ובהכרח להתוך האבר, ישקה שקוי־שנתי לבלי ירגיש באב החתוך; כן אנכי, כל עוד שדמיתי כי יש עוד תרופה לרפאות מחלת עמנו, להעלות מזור ותרופה לאבריה הפצועים, השתדלתי בזה בכל כחי; ועתה, הנני מתאמץ להשיג שקוי-השנה להיות כאחד הישנים, לבלי הרגיש הכאב הנורא״... [1]) והדברים האלה המה לי לקו ולמשקלת מני אז ועד עתה. והנה גורל הענין הנעלה של הישוב הוא כגורל כל עניני־עמנו הנעלים; גם הוא לא נמלט מידי המהרסים והמהריבים — גם עליו ערכו מלחמה; השתמשו בכל התחבולות המזהמות והפסולות להרסו ולהחריבו! ובידעי טבעי המתפעל והמתרגש וקוצר כחי להועיל, שמתי יד לפה ומחסום לעטי מבלי

---

[1]) הותם הכניה ח״א נד י״ד.

ההרשה — ומה היה סופם? הלא גם אנשים יראים ושלמים, הבאים לארץ ההרשה, אינם עומדים ביראתם; ופה מודים הכל כי נתקנו והוטב מצבם המוסרי ושם הם הולכים ומתקלקלים מיום ליום. — אם נשים זאת אל לבנו נראה עד כמה שמנקודת-הראות של מצבם המוסרי של היושבים במושבות לא לבד שאין לדחות את רעיון הישוב בקנה, כי אם גם לחזקו בכל מה דאפשר, לתמכו ולסעדו, להעיר ולעורר את האהבה אליו, למען יהיה בידינו להגדילו ולהאדירו.

„ובנוגע לטענה השניה, מצד זה שהמחזיקים ברעיון הישוב המה מהחדשים והחפשים; הנה התשובות שהשיבותי על הטענה הראשונה מספיקות גם על הטענה הזאת: גם הטענה הזאת נכנסה תחת סוג בירור נסיוני, וכבר כתבתי שבמקום שיש לברר בבירור מדעי ומבררים בבירור נסיוני אין נזקקין להשיב על זה; וכמו הטענה הזאת מעידה על עצמה שעפ"י בירור מדעי אין לה שום מקום, וזה לבד מספיק להראות ביטול הטענה, וקיום הענין. ואולם באמת לא נחטא נגד האמת אם גם פה נאמר, שהטענה מצד עצמה בטלה ומוכחשת מעיקרא. באמת יש ויש גאונים מגדולי הדור הנודעים בתורתם ויראתם, והם מחזיקים בכל עוז ברעיון הקדוש הזה, ומוקירים אותו מאד. ויודע אני שיש הרבה רבנים גדולים, ד' עליהם יחיו, שבלבם הם מכבדים ומוקירים את הענין הקדוש הזה מאד מאד, ורק מפני שע"י תחבולות המערערים יש מקומות שהצליחה הפצם בידם להשפיל את רעיון הישוב ולהעמידו על מדרגה שפלה כזו, עד שכל מי שמכניס אצבעו בזה אינו נצול מחשד קלות־ראש ומתחילים להרהר עליו כי הוא מן החדשים, ע"כ לא יתערבו הרבנים האלה בענין זה, והוששים הם להוות דעתם עליו בגלוי... והנה התשובות האלו הן הן מעין התשובות על הטענה הראשונה; אבל באמת ידע נא כבודו כי על הטענה הזאת, השניה, יש לי עוד תשובה מיוחדת ומסופקת שדי כח בידה להראות עד כמה גברה, בעוה"ר, מדת השקר והחנופה ואיך שרוצים רק לסמא עיני ההמון (שגם בלעדי זה אינן מאירות יותר מדי), עיני האנשים הישרים והתמימים שאין בהם כח להתחקות על שרשי הדברים ולמודים הם לקבל דברים כאלה כפי שהם: העיזו שונאי הישוב את פניהם להציע לפני העם טענה כזו, שאין בה שום ממש, ושאין כל ספק שהם בעצמם יודעים כי שקר מליהם — יודעים את האמת ומתכונים למרוד בה, למען הגיע אל „המטרה הקדושה". יטה כבודו אזנו וישמע לדברי:

„ידוע, כי מצות התורה בכללה נחלקות לשני חלקים ראשים: א) בין אדם למקום, כמו תפילין, ציצית, מזוזה, שמירת שבת ויו"ט, הזהירות ממאכלות אסורות ומבעילות אסורות וכדומה; כל אלה, אם יעבור איש עליהן לא יגיע כל נזק לשום איש כמו שמשמירתם לא תצמיח כל טובה לשום איש, כי הן נוגעות רק למלאות מצות ד' שאנחנו מאמינים שיש בהן תועלת נפשי ורוחני; ב) בין אדם לחברו: השבת אבדה, צדקה, פק"נ, הזהירות מגזילה, גניבה וש"ד ודומיהן. משמירת כל אלה תצא תועלת לחברו, ומהעברה עליהן יגיע לו נזק. והחלק הזה נכנס ג"כ תחת סוג מצות־שכליות כי השכל מסכים עליהן

על בירור המדעי אין לסמוך על בירור נסיוני, שכחו רק ככח השערה קרובה, ואינו מגיע לעולם לכחו של הבירור המדעי, המברר את עצם הדבר מצד עצמותו [1]). והנה ההוכחות האלה שהמערערים מביאים להוכיח על רוע הענין הם כמו בירורים נסיונים, כי מזה שאנו רואים שאנשים קלי האמונה מתערבים בזה, יש להוכיח ולברר קלות הענין ושפלותו. ומי לא יראה כי כל כונתם היא רק להעלות אבק בעיני הרואים! שהרי ענין הישוב איננו מן הדברים הרוחניים הנעלים מן השכל והתבונה, ואיננו עומד מעל לגבולי בינת אדם, כי באמת יש לעמוד על עצמותו ולהקור עליו בכל הפרטים ולהתבונן עליו לראות אם יש בו איזה מגרעת ופחיתות עפ״י דרכי התורה והאמונה או לא, לברר אם עפ״י יסודי התורה ערכו רב או פחות, וכדומה. ואם איפוא כן, מדוע יתהפכו בתהבולותיהם לבא עליו בהוכחות כאלה הראויות לבא רק בענינים העומדים למעלה מגבול התבונה הפשוטה? ידברו מעצם הענין ויבררו פחיתותו וקלותו, אם כדבריהם כן הוא! ואולם באמת יודעים הנרגנים גם הם בסתר לבם יקרת הענין וערך מעלתו הרב, וע״כ הם נזהרים מדבר דבר בדבר הענין בעצמו, בידעם היטב כי קצר כחם להראות בו מגרעת ולמצא בו מום אשר בעבורו יפסל; לכן התחכמו לאחוז בתתבולה זו, כי יודעים הם כי רבר להם עם ההמון, ולו תספיק הוכחה כזו להשפיל את רעיון הישוב ולהבאישו בעיניהם. אבל כל איש מבין הרואה בעינים פקוחות יראה ויוכח מן הטענות האלה יקרת הענין ומעלתו. ומעתה, ידע כבודו כי אלו גם היתה הטענה הזאת צודקת, לא היה בה שום כח לערער על עצם הענין; ואולם באמת הטענה בשקר יסודה; כי ידוע שיש בהמושבות הרבה אנשים יראים והחרדים לדבר ד׳, שומרים ומקיימים את התורה כהלכתה; ואם יש שם גם איזה קלי־הדת, אין עי״ז להטיל דופי בהמושבות, ונהפוך הדבר; לו הביטו המערערים בעינים בהירות, בעינים בלתי משוחדות, אז היו רואים עד כמה פעלה עליהם הארץ הזאת פעולתה הנמרצה, ועד כמה השיבתם לגבולי התורה והיראה! כפה״נ הנרגנים האלה בעלי שכחה הם מאין כמוהם; שכחו כי האנשים המעטים האלה הם עפ״י רוב מהצעירים שבקרו בתי ספר הגבוהים, ומהם שכבר השלימו חק למודם; שכחו את הרוח אשר נשב בקרב הצעירים האלה בימים ההם, שרובם פנו עורף לתורת ד׳ ועמלו גם להסיר שם ישראל מהם; ולולא התנועה הזאת מי יודע אנה הי׳ פניהם מועדות ואנה הלכו... ואם נערוך מצבם עתה לעומת מצבם אז, יש לנו לשמוח לראותם במצבם המוסרי הזה, שגם אלה רובם ככלם שומרים עתה כל יסודי הדת והאמונה, נזהרים מחלול שבת וממאכלות אסורות וב״ה כי (עפ״י הידיעות הנאמנות שיגיעו אלינו) מיום ליום יוטב מצבם המוסרי, ואם נשא עין על ימים יוצרו יש לנו לקות כי עוד יעלו מעלה, ואין לנו עתה לדקדק עמהם כהוה״ש; ובצדק ניכל לאמר כי ע״י התנועה הזאת עשינו לנו את הנפשות האלה והצלנו אותם מטמיעה ומהתבוללות. ואם נשים אל לבנו עיד כי לולא הפליטה הזאת שעמדה לנו עתה היו שמים האנשים האלה פניהם אל ארץ

[1]) ועי׳ בעקרים פי״ח למאמר ראשון, עיש״ה.

שיר החדשים שם על העליונה, ובכ״ז כל עניני הצדקה והחסד עומדים על מדרגה רמה ונשגבה, על מעלה נכבדה מאד; יש שם חבורות ואגודות מסודרות לפקח על כל עניני הצדקות: לרפא חולים ולהפך משכבם בחלים, להושיט יד עזרה לכל איש צר ומצוק, לדאוג בעד הזקנים ככלות כחם, להלות לכל נצרך גמ״ח בלי שום רבית, ולהשתתף בצער כל קשה־יום. ובכ״ז מעולם לא שמענו כי נכנס רוח שטות באנשים ידועים להקל בכל הדברים האלה (שהם ממצות שבין ארל״ח) יען הם מהמצות שהחדשים והחפשים נזהרין בהן! היראים אמנם מקיימים את המצות האלה בכונה אחרת, בכונה רצויה לד׳, במחשבה מקודשת לתורתו, עושים מה שעושים — לשם מצוה; אבל בעיקר הדבר שוים הם. ועתה, הלא לשחוק היה האיש שהיה מרהיב בנפשו עוז גם להוציא הגה אחד נגד ערך המצות האלה ומעלתן, מפני שגם החדשים עוסקים בהן! מי לא יבין שמונח בטבע הדבר שכל מצוה שיש בה גם צד שכלי, ימצאו אנשים שיעשוה רק מצד חובת הרגש והשכל; ונהפוך הדבר: הוא הוא הנותן להתלהב עוד יותר בקיום המצות האלה, אחרי שכלם מזרזים בהן, וא״כ יש מזה להבין גודל ערכן ומעלתן. ובכל אופן לא נמצא עוד משוגע ומטורף כזה שיטיל דופי במצות שבין אדם להבירו משו״ז... והנה ענין ישוב א״י, שהוא אחת ממצות ד׳ הנעלות והנשגבות שאין קצה לערכה [כאשר יש ע״ז מאמרי הז״ל למאות המראים לדעת עד כמה הרימו את הענין הזה והושיבו על גפי מרומי מעלת הקדושה *), כידוע], הוא מן המצות שהרגש והשכל מסכימים עליהן, ולא עוד אלא שבנוגע להרגש והשכל אולי אין שום מצוה מכל המצות שבין אדם להברו שיהיה ערכה כערך המצוה הזאת; שהרי במדה זו שיש יתרון להכלל על הפרט, ולהטבת מצב הכלל על הטבת מצב איש פרטי, בה במדה יש להרגש להתרגש בנוגע למצות הישוב יותר מאשר בנוגע לכל המצות שבין אדם להברו; כי ההשקפה הרגשית משקפת על כל המצות שבין אדם להברו השקפת הטבת מצב אנשים פרטיים ועל מצות הישוב משקפת מנקודת־הראות של הטבת מצב אומה שלמה; ולא עוד, אלא שיש שהיא משקפת ע״ז השקפת בנין אומה שלמה... אם צודקים הם המרגישים בההשקפה הרגשית הזאת, אם באמת יש להשוב את ענין הישוב לבנין האומה או לא, זוהי שאלה אחרת, שאין פה המקום לפתור אותה — כי לענין דברינו אלה אין שום נ״מ מזה, אחרי שזה ברור כי רבים מהעוסקים בו הושבים כן, והרגש יסודו במחשבה ולפי מהשבתם זאת הלא בצדק יתרגשו מאד. — ואיזה מגרעת יש בענין הנעלה הזה ממה שיש שמתעסקים בזה מצד הרגש?! רהוק רחוק מלבי להשוב כי המערערים האלה הושבים גם בסתר לבם שטענתם טענה צודקת; ורחוק רחוק מכליותי להשוב שהם ידברו מה שידברו בלב שלם. לא! לא טפוש לבם כחלב; נעלה מעל כל ספק, כי הם בעצמם יודעים ומבינים שאין בטענתם שום מקום לפגום קדושת הענין הזה; רק בדו את הטענות־של־הבל האלה מלבם בכדי לכפות בזה ידי האנשים הפשוטים

---

*) ואמרו בספרי: „שקולה מצות ישוב א״י כנגד כל המצות שבתורה״!

בעוו אשו ההלק שבין אדם למקום נקרא רק מצות שמעיות, כי הננו מחויבים למלאות אחריהן מצד ששמענון מפי ה׳ והוזהרנו עליהן בתורתו, אבל השכל (המובן הפשוט) איננו מסכים להן. והנה בעיני המאמין התמים, המאמין בד׳ ובתורתו באמונה שלמה, שוים שני חלקי המצות זל״ז; בעיני האיש הירא הזה אין שום נפ״מ בין מצות תפילין וציצית למצות צדקה והשבת אבדה; יודע הוא שכמו שעפ״י חקי התורה יש לו לרדוף צדקה וחסד, כן עליו לרדוף אחרי כל מצות ד׳ להניח תפילין ולהתעטף בציצית וכשם שבקיום המצות האלה (תפילין וציצית) היא מכון רק לשם שמים, שהרי אין לו ולזולתו שום הנאה מהן, ועב״ר הוא עושה אותן רק למען מלא מצות ד׳ ותורתו; כך גם במצות שבין אדם להבירו מכון רק לש״ש: פזר נותן לאביונים, משום שכך צוה ד׳; ישיב אבדה, יזהר מגזל, עריות וש״ד משום שהתורה הקדושה הזהירה ע״ז. כללו של דבר: בכל פעולותיו ומעשיו ישים לו מצות ד׳ לקו ואזהרת התורה למשקולת. ואם כי במצות האלו של בין אדם להברו לבו יבין היובן, ושכלו יעוררו על קיומן (משא״כ במצות שבאל״מ); בכ״ז, הירא והחרד לדבר ד׳ באמת למוד לכוף את עצמו ולאנוס את שכלו להשות לבלי יתערב הוא (השכל) בזה ולבל יקח הוא הלק בקיום המצוה כי נוח לו לעבוד גם בעבודות השכליות את בוראו ולא לשמש את שכלו, ורגיל הוא לעשות בכל מפעליו נחת רוח ליוצרו ומשתדל תמיד שכל מעשיו ודבוריו יהיו לריח נהוח לד׳; כל הפצו ורצונו יקריב כליל על מזבח אהבת ד׳! זאת נהלת עבדי ד׳ וגורל יראי האלהים, והושבי שמו באמת. ואולם אלה שסרו מעט מתורת ד׳, ומרשים את עצמם להקל במצות שבין אדם למקום, יען שאינם רואים מהם תועלת מובני ושכלי כי ע״י השהתתם בעניני האמונה הגיעו למדרגה מקולקלה כזו לעבוד רק את שכלם וכעבדים נרצעים הם לבינתם ורק הוא ימשל בם, הם ירהיקו את כל עניני־האמונה העומדים מעל לגבול שכלם ואינם לוקהים הלק בהעבודה אשר רק בהרי האמונה יסודתה; אבל בנוגע להמצות השכליות, המצות שבין אדם להברו גם הם אינם פורשים את עצמם מן הצבור, ובשעה שתזדמן לפניהם אחת המצות השכליות האלה יזדרזו מאד למלא אותה וישתדלו לקיימה בשמחת הלב, וברגש כביר, ממש כמו היראים התמימים ואין בין הראשונים והאחרונים אלא זה: שהיראים משלומי אמוני ישראל ממלאים גם הלק זה מפאת שהוא חלק מהלקי התורה ועושים גם בזה רצון הבורא, כי מילוי רצון ד׳ הוא אצלם המטרה העיקרית והתכלית היסודי; וההדשים, ההפשים, ימלאו את הלק המצות־האלה רק מצד הרגש והשכל: להם לב מרגיש בצרות הבריהם, להם נפש כואבת בכאב אחרים, נכנסים הם במצב זולתם כי שכלם יגיד להם כי גם האומללים המדוכאים מתגרת יד העוני והמהסור הם אנשים כערכם, אנשים בעלי לב ונפש, ואהרי שהאדם לא נוצר רק בעדו ופתהי לבו נעשו באופן שיכנסו בהם גם עניני אחרים, ע״כ הם מוצאים את עצמם מהויבים בדבר להחיש לעזרת האומללים ולהקל צערם בכל מאי דאפשר. — הדבר הזה מאומת מפי המציאות והנסיון, ולא נכחד מכל מי שיודע מעט מהליכות העולם בכלל ומעניני הנהגות קהלות ישראל בפרט. עינינו הרואות הרבה עדות וקהלות

ישיש וישמח לעשות רצון קונו בזה! — הבקי בתולדה ובקורות העולם אף מעט יודע, כי אסונות גדולים באו בעולם רק ע״י תהבולות מזויפות כאלו, שהממציאים הראו במעשיהם כונה קדושה והציתו את לב ההמון באש קדש ויאז עשו כל דבר נבלה ורצה לשם שמים, וכמעט תמיד צלחה בידי המשהיתים בתהבולה הזאת להוציא שרירות לבם ועריצות רוהם לאור, לעיני השמש ולאסוף עוד אלפי אנשים שנתנו ידים להם ומלאו פני תבל שד ורצה... רבוא ורבבות אנשים תמימים וישרים אבדו חייהם, נשרפו, נחנקו, נטבעו בים ונהרגו במיתות אכזריות ע״י התהבולה של הזכרת ש״ש על דבר שוא! ואין קצה ואין קצב להאסון שהביאה התהבולה הזאת לעולם. — וע״ד כונה שניה זו שהעמסנו בכתוב הזה יבוארו לנו דברי חז״ל שאמרו ש„כל העולם כלו נזדעזע בשעה שאמר הקב״ה לא תשא״ [1]) — עי״ש עד כמה הגדילו את עונש העברה הזאת — כי אמנם כן: האסון שמגיע להעולם בכלל מזה הוא באין שעור, ומציירים כאלו העולם כלו נזדעזע אז, כמו ידע מראש מה שיסבול מזה, כי רבבות אנשים שיש לו צורך גדול בהם יאבדו רק ע״י הזכרת ש״ש לשוא. ובמאירי על נדרים ובהקדמתו כתב בענין של לא תשא דברים קרובים לדברינו אלה, וז״ל: „או רמז למה שדרשו רבותינו דרך צחות והעברה בלא תשא מלשון משא וכש״א שלא תהא מתעטף בטליתך והולך וגונב, שלא תהא מניח תפילין והולך ומרמה את הבריות, שזהו נשיאת שמו של הקב״ה״. עיש״ה, והם קרובים לדברינו אלה: להראות הסכנה העצומה שיש מהאין המתלבש בבגדי קדש. וכונה כזו יש להעמים גם בדהז״ל שאמרו בגזלן שמברך „שאין זה מברך אלא מנאץ״; ועז״א בוצע ברך נאץ ד׳. כי הגזלן אשר ישוד בצהרים והכל יודעים שהוא גוזל ומלסטם את הבריות למלאות הוריו זהב, שמו מנואץ בפי כל, וכלם יתרהקו ממנו; ואולם אם הגזלן בשעת הגזלה עוד יברך את ד׳ — אין זה מברך אלא מנאץ והטאתו גדלה לשמים, כי בזה ירמה את הבריות וימלא את העולם שד ורצה. ואולי לזה כוון דהמעה״ש באמרו: „ימהו מספר היים״ — יקצץ ד׳ פתיל היתם למען יבא הקץ לרשעתם — „ועם צדיקים אל יכתבו״ שלא ישאירו להם שם טוב בספר התולדה, ורמיתם זו שרמו את הבריות בכל ימי חייהם הגלה ותראה למצער אחרי מותם, ועם פושעים ורשעים ימנו... ואיתא במדר״ר: „את מוצא כששלה יעקב את יוסף אצל אחיו כיון שראו אותו „ויאמרו איש אל אחיו: הנה בעל החלומות הלזה בא ועתה לכו ונהרגהו״. השליכוהו לבור, אמרו: נאכל ונשתה ואח״כ נעלהו ונהרגהו; אכלו ושתו; באו לברך, אמר להם יהודה: אנו מבקשין להרוג נפש ונברך לאלהינו?! אין אנו מברכין אלא מנאצין, עז״נ ובוצע ברך נאץ ד׳״ [2]). ציירו לנו בציור בהיר הליכות מעשה כזה; כי בתהלה אכלו ושתו, והאכילה והשתיה אמנם מסוגלות מאד לפעלות כאלו; ואולם, הם לא הסתפקו בזה; הם רצו להראות שיש בפעולתם זו כונה טובה כונה שמימית, ורצו לברך ע״ז את ד׳; ויהודה השיב להם: אחי, מדוע נתאנה את עצמנו? הלא האמת היא „כי אנו מבקשים להרוג נפש,״ בעלילות־שקר אנו

---

[1]) שבועות ל״ט ע״א. [2]) מ״ר לים פ׳ תשא.

והתמימים, שמרוב פשוטותם ותמימותם אינם מכירים בין תכלת לקלע אילן ולא ינסו כלל לחקור בזה; אך ישמעו התמימים האלה כי יש ברעיון הישוב מהסרת-האמונה והתורה, יברחו ממנו כמפני ארי ולא יחפצו לדעת ממנו. המעררים האלה — תנו כבוד לשמם! — המערערים האלה אמנם הרוצים מאד במלאכתם זאת, אומנים נפלאים הם באומנות קלה ונקיה זו, מאין כמוהם. יודעים הנרגנים האלה כי טענות כאלה שברק יראה פליהן ונוגה-אמונה להן מסגלות מאד להגיע למטרתן; כדורים כאלה לא יחטאו המטרה עד עולם. הם ידעו לבחור כדורי־מות כאלה, שכח בהם להפיל חומות בצורות ולהרוס מבצרים הזקים ולערות אותם עד היסוד; הם בדקו ומצאו את הכדורים הממולאים קרושה ויראה האלה, כי קולעים הם אל המטרה תמיד. כל מי שבקי מעט בקורות העולם יודע כי הרבה הרבה ענינים טובים ומועילים מאד שעמדו בהצלחת האומה ואשרה ירדו לטמיון וצללו במצולת תהום רבה ע״י אנשים רעים והטאים כאלה, שהתחכמו למלאות כדוריהם עם אבק־קדושה לסמות עיני ההמון; וע״י הכדורים הקדושים האלה הצליחו להפילם למשואות נצח. וכבר אמרתי בדרך צחות שזוהי הכונה של האזהרה: „לא תשא שם אלהיך לשוא!" — שמלבד המובן הפשוט יש לומר דסגורה בזה עוד כונה שניה: — התורה הזהירה שהאיש העושה דבר שוא ותפל אל יעיז למצער לצרף לזה ש״ש, להונות הבריות לפשוט טלפיו ולהראות להם סימני טהרה; כי הזכרת ש״ש על דבת שוא במובן זה, היא סכנה גדולה להעולם בכלל, כי אם ימלא לב איש אותו לעשות דבר־שוא בגלוי, שכלם יכירו וידעו שהוא דבר שוא, הנה, למצער, לא יתרחב הנגע הזה בעור בשר אחרים, ולא ישיג עושה-העול עוזרים ותומכים לסייע לו, שהרי בוש יבושו האנשים לעזור לו בדבר שגלוי וידוע לכל שהוא דבר מגונה, ולא עוד שיתרחקו ממנו ומעוזריו, ואולי גם הוא ישוב מדרכו הרעה, בראותו כי בבודו ידל ויושפל מיום ליום, וכלם יביטו עליו בעיני בוז; — ואולם אם יצלה בידי הרשע להרשיע על טהרת הקדש, להעטיף את עותתו במעטפה קדושה ולהכריכו בתכריך של יראה והסידות, אז לא לבד שלא יושפל עי״ז כבודו, כי אם גם ירום ויגדל מאד, וכח יהיה בידו לעשות חיל ולהלהיב גם לב אחרים, מבני ההמון הגס, שיהיו בעוזריו. ואין שעור להאסון שהרשעה הזאת אשר סתר־פנים לה תגרום להאומה! כי באופן זה, ביד הרשע לעשות רצח ושוד לשם מצוה ולשפוך דמו נקיים לשם שמים וכל מה שיוסיף לרצוח ולגזול עוד יתגדל ויתעלה שמו בעיני הבריות הטרוטות, ורבים יתלקטו תחת דגלו לקחת חלק במצוה זו; כי מי זה לא יאבה לעשות מצוה כזו, שגם הטבע מזרזו לעשותה! הן אין לכחד כי האדם מטבעו נוטה להרע, וכמו שיש נטיה מיוחדת בהאדם לשמוח לאיד חברו ולהשתוקק לראות בתקלתו [זולת השרידים אשר ד' קורא אליהם העומדים על מדרגה רמה בסולם המדות והדעות, הם יתרחקו בטבעם מן הרע שהם שונאים, והם חפצים רק לראות את חבריהם במצב האשר] ורק גררי התורה, המוסר והדר״א יעצרו בעדו לבלי תת לנטיתו הטבעית הזאת מקום לפעול בפועל, וגם מעט מעט יעמול וייגע לשנות טבעו לטוב. אבל, אם יחשוב כי בזה שירע לאחר וישפך דמו יקיים עוד מצות ד' וימלא חפץ הבורא; הלא.

„במ"ר פ' לך, במקום שמדובר מענין יציאת אברהם אבינו מחו"ל, אמרו ז"ל: „הה"ד ואומר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה. למה כיונה? ר' עזריה בשם רבי יודן אמר: לפי שכל העופות בשעה שהם יגעים הן נחים על גבי סלע או על גבי אילן; אבל היונה הזו בשעה שהיא פורחת ויגיעה קופצת באחד מגפיה ופורחת באחד מאגפיה. הנה ארחיק נדוד. נדנוד טלטול אחר טלטול, אלין במדבר סלה. מוטב ללון במדברות של א"י ולא ללון בפלטריות של ח"ל. וא"ת שלא נהץ אברהם ושמה על דיבור המקום ולמה לא יצא? שעדיין לא הורשה. אבל משהורשה וילך אברם כאשר דבר אליו ד' וילך אתו לוט. אמר רבי לוי: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם נחור ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים. אמר: הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת! וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר: הלואי יהא חלקי בארץ הזאת! אמר לו הקב"ה: לזרעך אתן את הארץ הזאת". — כלל גדול היה בידיהם ז"ל שכל מעשי האבות הם סימן לבנים (כמו שמוכיחים ע"ז כמה מאחז"ל) ולפיכך החליטו שלא היתה שום תנועה מתנועות האבות שלא הכילה בקרבה ציור ואנדרטי מתנועות והליכות הבנים אחריהם. וכישם שבכל ציור — כל קו וקו, כל נקודה ונקודה מרמזת על שטח גדול ורחב ידים (כידוע) כך כל ענין וענין מעניני קורות חיי האבות מכיל רמז על תקופה גדולה וארוכה בחיי הבנים. ופה, ישהיתה ראשית תנועת נדנודו של א"א מחו"ל לא"י, ראו חז"ל לרמז בזה ציור ורמז על הנדנוד של הבנים; לזאת השקיפו בענין זה על שתי תנועות עקריות וראשיות והוא: תנועת היציאה ותנועת הביאה והיינו בנוגע לתנועת היציאה השקיפו איך שאהבת ארצו ומולדתו ובית אביו לא עמדה לו לישטן לתנועה זו, כי לא היה קשור לכל אלה בקשר של קיימא לבלי להתפרד מהם לעד; ואך שמע מפי ד' שהגיעה השעה שיפרד מהם ויעזבם, לא לבד שלא סרב א"ע כי עוד נזדרז למלאות אחרי מצות ד' כאלו לא הרגיש כלל האהבה הטבעית שלו לארצו ולמולדתו ולבית אביו, כי מה אהבה כזו ומה כחה לעמת אהבת ד'? ומתנועת הביאה — הראו איך שהיתה התנועה הזאת חביבה עליו, איך הוקירה ויחבבה ואיך שראה והבין שהארץ הזאת היא היא הארץ הראויה והמסוגלת לו ולבניו אחריו, איך שהרגיש את היחס החזק והקשר האמיץ שיש בינו ובין הארץ הזאת, קשר טבעי וקשר מוסרי. ובשתי התנועות האלה היה רמז גדול לבניו שהם יהיו מלומדים ומורגלין בהן כי תהיינה כמה עתים וזמנים שיהיו מוכרחים לעזוב ארצם להתנועע משם, לא יתעכבו אז אהבת ארצם לא תעור עיניהם וכל התענוגים שבעולם לא יפתום להשאר על מקומם... כי עליהם לדעת כי נודדים הם, גולים שאין להם שום מקום-מושב בהחלט. — וכן ידעו אז מתנועת הביאה אנה תהיינה פניהם מועדות. — והנה להפיץ אור על הענין הזה, ולברר ביותר ענין תנועת-היציאה של ישראל בכל זמן גלותם, ראיתי לנחוץ להעתיק בזה לכבודו מה שכתבתי בספרי „נאד של דמעות" (כ"י, ד' יזכני להוציאו לאור במהרה), במקום שדברתי מענין הברית בין הבתרים ומכל המחזה ההוא, וזה לשוני שם:

„כאשר נשים עין על מדרשי חז"ל הנוגעים להמחזה הזה, אחרי עבור ההשתוממות והפליאה הראשונה בדבריהם התמוהים, אשר בהשקפה ראשונה הם

באים עליו להרגו ולאבדו מן העולם, הן רק הקנאה הזעומה הבוערת בלבנו כיקוד אש תסיתנו לשלוח בו יד והוא נקי מעול, ועתה — „נברך לאלהינו?!" עוד נוסיף חטא על פשע ונעשה שקר בנפשנו לצרף במעשה הרע והנתעב הזה כונה שמימית?! ומסיים; ע"ז נאמר ובוצע ברך נאץ ד'. — ובכלל ישוו לפנינו במאמרם זה מחזה בהיר מהנהגת בני אדם בענינים כאלה, כי יש אנשים שמצד תכונתם הם מוכשרים ומוכנים לשפוך דמי נקיים, אפס בשת פניהם תכסם לעשות זאת, וע"כ יבקשו תחבולות איך לעשות מעשיהם על טהרת הקדש — ובשעה שהם מרצחים נפשות נקיים ומוצצים את דמם הם מברכים לאלהים להראות, כי הם עושים מה שעושים — לשם שמים; ובזה הם מחניפים את הארץ מאד, וכל אויבי הדת ושונאיו לא יעשו להדת בישעתם ושנאתם הגלויה מה שהרשעים המסתתרים האלה עושים במלבושי טהרה שלהם! שעי"ז ימשכו אליהם אנשים רבים להיות בעוזרים ומשחיתים כל חלקה טובה... וכל החזיון הזה הננו רואים בהענין אשר לפנינו!

„וידע כבודו כי יותר ממה שכתוב כאן נשאר בלב ובקולמוס; כי הרבה הרבה יש לי לדבר בנוגע להתחבולה הזאת ותוצאותיה הרעים והמסוכנים, אך לא פה המקום, וגם בהמעט שכתבתי לידידי יצאתי ממטרתי; אבל מה אעשה ואינני שליט ברוחי לכבוש את הרוח! לבי הומה בקרבי ונפשי עלי תשתפך בזכרי את השערוריה הגדולה הזאת שבאשמת רשעים וצבועים ששמו מסוה היראה על פניהם לא יצא הענין הנעלה הזה לפעלו כמו שקוינו עליו בראשית התפתחותו, שאלפי אלפים מאחינו התמימים והישרים היו מוכנים לתת את ידיהם לו ולקחת חלק בכל דבר הנוגע לו; וכמה היינו יכולים לעשות! ורק באשמת האנשים האלה שעמלו בכל כחם לפגל ולטמא הענין בעיני ההמון ולתעבו בפניהם — רק באשמתם לא עישה פרי ישוה לו! — בזכרי זאת עצור במלים בל אוכל וכמו מבלי משים יתמלטו מעטי איזה דברים להשקיט מעט המית רוחי הסוער, ובזה כתבתי מה שכתבתי ועתה נשוב לעניננו:

„בנוגע לשלילה, לשלול ולבטל טענת המערערים, אחשוב שכבר יצאתי ידי חובתי, וכבודו כבר נוכח לדעת כי טענות הטוענים בטלות ומבוטלות ואין להן על מה שתסמכנה; והנה נשאר לי לדבר מפרט החיוב, היינו לבאר עד כמה שיש חוב מוסרי וטבעי לחזק את הענין שלנו; ומובן מאליו שלזה היה ראוי להעתיק המאמרים הנלהבים של חז"ל ורבותינו הראשונים ז"ל המדברים בו; אבל אז יארכו לנו דברינו מאד, וע"כ הנני משתמט פה מזה, בשגם כי כבר יש ספרים מיוחדים בפנה זו, להראות מצות הישוב והם טובים לענינם, אספו וקבצו כעמיר גורנה את כל המאמרים ע"ד הישוב המראים ערכו ומעלתו, ובל"ס ידועים הם לכבודו: שם יראה עד כמה שהגדילו חז"ל וכל גדולי האומה הישראלית את ענין הישוב, שהוא אחת המצות הכי חשובות ומעולות; ואך לבלי לפטור את ידידי בלא־כלום ארשום לו פה בקצרה מאמר אחד עם באורי שבארתיו; ובהרתי בו יותר מבכל המאמרים, יען שהמאמר הזה לפי באורי מכיל השקפה שלימה שיש להשקיף על הענין הזה; השקפה נכבדה וראויה להתבונן עליה גם עתה. וזהו:

היותר עצומים וימסרו נפשם על קדושת השם, עד כי גם אלה שלמראה-עין יחשבו אותם לנדחי-ישראל, גם אלה יקדשו ש"ש ברבים. וזהו תכלית המכון במחזה הזה, כפי שפרשוהו, ועל פי זה העריכו דבריהם הנ"ל, וכמו שנבאר עתה ב"ה את המחזה בכללו, ופרוש המקראות לפי כונת רז"ל, ודבריהם הטהורים:

„הנה אחרי שד' אמר לא"א שיספור הככבים והבטיחו לאמר: „כה יהיה זרעך", שהכונה היא כי יתפשטו בכל העולם ויאירו במאור הורתם ואמונתם ורבים ילכו לאורם, אחר זה יספר לנו הכתוב כי „האמין בד' ויחשבה לו צדקה"; כי א"א חשב שרק בצדקת הקב"ה יגיעו בנ"י לזה כי הם מצד ערכם לא יהיו שוים וראוים לכך; אך ד' רצה להראות לו, כי באמת יגיעו במעשיהם הישרים והטובים לזה וכמו שכתוב אח"ז: „ויאמר אליו אני ד' אשר הוצאתיך מאור כשדים", מזה שנתתי לך כח וחיל לצאת מאור כשדים אחרי אשר מסרת נפשך בלב שלם יש לך מזה לדעת כי כ"ז עשיתי למען „לתת לך את הארץ הזאת לרשתה" שתדע כי הארץ הזאת תהיה לך ולזרעך אחריך ירושת עולם, כי להגיע לירושת הארץ הזאת יש להיות בקי ורגיל בענין מס"נ, ע"כ הראיתיך זאת מראש למען תדע: כי גם בניך אחריך ילכו בדרך זה לקדש ש"ש ברבים ולמסור נפשם על קדושת השם; עד שמשו"ז יזכו לנחול את הארץ הזאת בתורת ירושה כי קדושת ישראל וקדושת הארץ חד הוא; וע"י קדושתם ומסירת נפשם ירשו את הארץ. ואחרי שא"א רצה לדעת בבירור אם כה תגדל מסירת נפשם עד שבדין ובמשפט ינחלו את הארץ הקדושה הזאת; ע"כ שאל ואמר: „במה אדע כי אירשנה?" כל עוד שחשב כי הקב"ה נכנס עמהם לפנים משורה"ד ובצדקתו ישפיע עליהם טובו לא אבה כלל לדעת פרטי הדברים כי צדקתו כהררי-אל; אבל אחרי שאמר לו שבמעשיהם הטובים יירשו את הארץ שבזה רמוז כה סבלותם שהם ישאו ויסבלו עד שיכריעו את הנצחון הדתי לצדם; לזאת רצה שיגלה לו מראש בכלל עניני הסבלות ופעולתם, וע"ז צוהו הקב"ה ואמר לו: „קחה לי עגלה משולשת ועז משולשת ואיל משולש ותור וגוזל". הראה לו בזה שיש שני מיני בע"ה: א) כבדי-התנועה הם הבע"ה ההולכים על רגליהם, כי הם יתנועעו ממקומם בכבדות, ומה גם השמנים והבריאים מאד שבהם, כמו אלה הנולדים שלישי לבטן שהם המובחרים והשמנים [1]) שמתוך שומנם הם מתנועעים; ב) קלי-התנועה והם העופות המעופפים בכנפיהם שברגע אחד יעופו ויתנועעו ממקומם בקלות ובמהירות. „ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם בתוך, ויתן איש בתרו לקראת רעהו ואת הצפור לא בתר". הראה לו שאלה הבע"ה כבדי-התנועה עלולים להפסד ולאבדון יותר מקלי-התנועה, כי בעת שיארבו להם הצידים לצוד אותם למען יהיו לברות למו אז-אלה המתנועעים בכבדות מסבת כובד תנועתם לא ימלטו מהם, עוד הם מתנועעים ממקומם והפצים לברות וכבר הם בידי הציד שינתחם ויחתכם ויאכלם; לא כן קלי-התנועה, שברגע אחד יעופו במהירות ובקלות נפלאה ממקום

[1]) עי' שבת נ"א ע"א; עירובין פ"ג ע"א; סנהדרין ס"ה ע"א; פסחים ס"ח ע"ב. —

מתמיהים ומפליאים לב הרואה, ונתבונן עליהם במתינות ובישוב הדעת, — נראה כי חז״ל בעיניהם הבהירות הזכות וההידרות אל לב כל ענין הדרו בפנים המחזה והראו לנו בדבריהם כי תוכנו הוא: לגלות את רב הסבלות שיסבלו ולהראית כח הסבלנות שיש לעם־ישראל, כי ז״ל שם: „ויאמר ד׳ אלהים במה אדע. ר׳ חייא ב״ר חנינא אמר לא כקורא תגר, אלא אמר לו: באיזה זכות? א״ל בכפרות שאני נותן לבניך. ויאמר אליו קחה לי עגלה מישולשת. הראה לו ג׳ מיני פרים וג׳ מיני שעירים וג׳ מיני אילים. ג׳ מיני פרים: פר יוה״כ ופר הבא על. כל המצות ועגלה ערופה. ג׳ מיני שעירים: שעירי רגלים, שעירי ר״ח ושעירה של יחיד. ג׳ מיני אלים אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של יחיד. ותור וגוזל, תר ובר יונה. ויקח לו את כל אלה: רשב״י ורבנן רשב״י אומר כל הכפרות הראה לו ועשירית האפה לא הראה לו נאמר כאן ויקח לו את כל אלה ונאמר להלן והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה לד׳. ואת הצפור לא בתר. הראה לו הקב״ה שמבדילין עולת העוף ואין מבדילין בחטאת העוף. ד״א קחה לי עגלה משולשת זו בבל שהעמידה ג׳ מלכים נבוכדנצר ואויל מרודך ובלשצר. ועז משולשת זו מדי שהעמידה ג׳ מלכים כורש ודריוש ואחשורש ואיל מישולש זו יון. ר״א ור׳ יוחנן, ר״א אומר כל הרוחות כבשו בני יון ורוח מזרחית לא כבשו כו׳. ואת הצפור לא בתר, ר״א ב״ר בשם ר׳ לוי אמר: הראה לו הקב״ה כל מי שמעמיד פנים בגל, הגל שוטפו וכל מי שאינו מעמיד פנים בגל אין הגל שוטפו. וירד העיט על הפגרים, אמר רב אסי נסב אברהם מכישה והוה מכיש להן ולא היו מתכתשין; אעפ״כ וישב אותם אברהם בתשובה. א״ר עזריה לכשיעש כפגרים בלא גידין ועצמות זכותך עומדת להן״. — והנה לבד הזרות שיש בכל דברי המאמר, יש להתפלא ביחוד: באיזה אופן יתלכדו שני מיני הרמזים הרחוקים זה מזה מרחק רב בענין אחד? הן הרמז על קרבנות והרמז על מלכים הם רחוקים זמ״ז, ואין להם שום יחוס וקשר! ואיך יכל להיות כי הענין המסוגל לאצור רמז על הקרבנות, יהיה מסוגל כ״כ להכיל גם רמז על המלכים? ובכלל כל המאמר הזה תמוה מאד. —

„אולם המאמר והרעיון מהמ׳ הנ״ל שהבאנו, יעמוד לנו פה במקום מפתח לפתוח את המנעול הסגור שיש בדברים האלה ולבא עד חקר ענינם. כי עפ״י הרעיון הנ״ל קרוב לשמוע כי חז״ל הבינו ג״כ כי תכלית המחזה הוא להראות לא״א מראש כל מה שיעבור על בני ישראל וכל מה שיסבולו בעד שמירת דתם, ואיך שלרגלי הסבות יתחלקו אלה מאלה; כי בעוד שרבים מבנ״י יעמדו כסלע איתן בלב ימים והסבלות לא תפעול עליהם מאומה, אז יהיו גם רבים שילאו מנשוא את כל המכאובים עד שיניחו ויותרו מעט מדתם, כי הסבלות הוא תולדות הטבע וכשם שפרצופיהם של בני אדם אינם דומים זה לזה כך טבעם ורוחם שונים זמ״ז. ואולם גם אלה שהסבלות תפעול עליהם לותר מעט מדתם, בכ״ז לא יהיה זה ותור גמור בלב שלם ובנפש חפצה, ורק למראה־עין ישימו סתר פנים למען הקל מעליהם משא מכאוביהם, אבל בלבם ישארו נאמנים לדתם ולאמונתם; כי זיקי היהדות יבערו בלבם, ולעת מצוא יתלקחו הניצוצות האלה ויהיו ללהב־אש ולשלהבת־יה עד כי כל הצרות והתלאות לא יכבוהו ונהרי נחלי הענוים והמכאובים לא יצננוה, כי אז יתרוממו ברוממות מעלת הנפש, בלב שקט יסבלו את המכאובים

וסגולותיהם נתונים לעם אחר, לאויביהם בנפש ולרודפיהם — סוף דבר הגרוש הוא רעה נוראה ואיומה, צרת הצרות ומכאב המכאובים! ואין לכחד כי כפי מהלך הטבע והשקפת־השכל היו כמה דברים וענינים שהכבידו עליהם אז את התנועה הזאת וכמו קשרום בקשר הזק לארצם, לבלי לזוז משם ולקנות זכות אזרה בדתם ואמונתם!

והנה אנהנו עתה שכבר עברו עלינו תקופות כאלה פעמים רבות, יודעים אנהנו מפי הנסיון שבתקופות כאלה הציגו תמיד ציונים לציין בין כבדי התנועה ובין קלי־התנועה, כי אלה שלא עצרו כח לכבוש את יצרם ולהבליג על תשוקתם לארצם וקנו להם זכות אזרה בקנין הלופי הדת הם נקראים בשפה ההדותית והמוסרית: כבדי התנועה ונמשלו לבע"ח ממין הזה שהראו שכ"כ תכבד עליהם התנועה עד שלא יכבד עליהם לשלם מחיר גדול כזה בעד המנוחה והמרגוע, ואלה שלא הביטו על כל זה ויפקירו ביתם עם רכושם, עזבו את ארצם ויברחו לנפשם, ורק ספר־הספרים בידם, אלה נקראים בלשון המליצה האלהית „קלי התנועה" כי הם קלים כנשרים לעוף מטקום למקום ונמשלו בצדק לעופות אשר במעוף אחד ינועו ממקומם להנצל מארובות מארביהם; ואולם גם אלה שהסירו מעליהם את אדרת־האמונה למען קנית מנוחתם וזכות ישיבתם, גם באלה נשאר הלב על מקומו, כי רק באומר ובדברים עשו מה שעשו, אבל הרעיון והמהשבה היו נתונים נתונים לאלהי אבותיהם ונשארו תמימים עם ד' ונאמנים עם תורתם ודתם, ולזאת כאשר קרה שנתפשו בכף, כי משכו עליהם קו של השד אשר אז נשאר להם לעשות אחת משתי אלה: להפרד מדתם פרידה נצחת ולהכריז בפרהסיא ובפימבי: אין לנו הלק באלהי ישראל ונהלה בתורתו! או להענות תחת יד מעניהם ולמות מות אבורי על קרוש ד' — אז בהרו תמיד באופן האהרון; וכל הענוים הנוראים ומצרי־שאול לא העבירום על דתם וקדשו תמיד ש"ש ברבים, כי אז אספו כל כהות אמונתם המפוזרים וניצוצי־היהדות הנפוצים, אשר גם מתחלה לא מתו לשחת ורק שהיו מפוזרים אנה ואנה ורוח תרדמה היתה נסוכה עליהם; ואמנם עתה שכבר נתגלה להם עונם זה והחלו לנסותם במסות ובנסיונות, אז התעוררו מתרדמתם והכחות המפוזרים נתלכדו ויהיו לכח אחר אדיר והזק לשאת ולסבול הכל בגבורה נמרצה; הניצוצות נתאחדו ויהיו למדורה גדולה ושלהבת־יה, ובכח אדיר והזק להמו מלחמת הדת ונשאו וסבלו כל המכאובים וקדשו ש"ש ברבים, בשמחה גדולה ועצומה קבלו עליהם את גזר־דינם הנורא, ובקול הוצב להבות-אש צוחו וצרהו מתוך המדורה: שמע ישראל! — המלים השגורות על שפת ישראל ברגעי חייו האהרונים — וישיבו נפשם השמים!...

„עתה נתפלא ונשתומם לראות איך כי כל זה הראה הקב"ה לאברהם אבינו במחזה הזה: הראהו שבעת הגזרה הרעה של גירוש תהיינה שתי כתות שונות, שהן מתיחסות לשני מיני הבע"ח של כבדי התנועה וקלי התנועה, כי כת אחת תהיה שלא יהיה בה כה לקדש ש"ש ברבים מיד וע"כ נמשלים לבע"ה כבדי התנועה, כי כמו בעלי החיים כבדי התנועה הכבדות שבהם תפילם בידי אויביהם, כן גם הם, מסבת כבדותם יפלו בידי אויביהם עד

למקום, הם—כה-עפיפתם מגין עליהם לבל יפלו ברשת זו טמנו להם הצירים, כרגע יעופו וימלטו וישארו בחיים!

„ותכלית החזיון היה לרמז שגם בהאומה הישראלית נמצאו שני אלה: א) כבדי-התנועה ב) וקלי התנועה; וכי תהיינה עתים כאלה שכברי התנועה מסבת כובד תנועתם יושחתו ויופסדו, אך ההשחתה וההפסדה לא תהיה השחתה נצחית והפסדה-עולמית ועוד ישיבו לתחיה, כי אם אמנם צרות רבות ורעות מאד תעבורנה על בני ישראל לרגלי שמירת דתם וההזקת אמונתם והיהודי יתרגל לשאת ולסבול כל צרה ותלאה כל עקא ומרעין בישין בלב-שקט; בכ"ז ראה הקב"ה להודיע לא"א מראש ע"ד אסון אחד שהוא קשה מכלם והוא מסובן מאד להדת, וגם הוא ידפוק על פתחם לרגלי שמירת דתם והוא: אסון הגרוש, אסון אשר לשמו ולזכרו תסמר שערות איש ותאחזנו שער, כי הוטל עליהם אז לעשות אחת משתי אלה: לעזוב את דתם ואמונתם או לעזוב את הארץ, — ואיזו ארץ? את ארץ מולדתם! הארץ אשר בה ראו חיים ובה עמדה עריסת-ילדותם, הארץ אשר בה ינוחו עצמות אבותיהם ואבות אבותיהם, הארץ אשר בה נולדו וגדלו ואוירה שאפו, ובה קשורים כל זכרונותיהם היקרים כל מחמדיהם וסגלותיהם, מן הארץ הזאת אשר לשמה ולזכרה תאות נפשם עליהם עתה להעתק, להעקר ולהשרש, לקחת את צרורם על שכמם לשאת את רגליהם ללכת!... ללכת — ואנה?? השאלה הנוראה הזאת אשר מבלי משים תתעורר בלבם להגדיל המכאב, ולהרחיב הפצע ולהוסיף אש ועצים על מדורת-יגונם — כי אמנם שאלת „אנה נלך?" שאלה גדולה היא, שאלה רבת־הכח להפיל אימה ופחד על הנודדים האמללים ולהשיבם אחור! הנה הם הולכים, הנה כבר עקרו מלבם את זכרונותיהם וכל הקשרים שקשרום לארץ מולדתם, אך אנה ילכו? יודעים הם כי ירט הדרך לנגדם, יודעים הם כי הדרך אשר הם אומרים ללכת עליה — דרך מלאה התהתים ואבני נגף, מלאה צורי מכשול ובעותי־אלוה, דרך מסוכנה מאד, דרך שעל כל צער וצעד יפגשו מכשולים מושלכים, יודעים כי הרבה הרבה יש להם לסבול עד שיבאו למקום־מנוחה; כי אם הארץ הזאת, שבהריצות-ידיהם ובעמל כפיהם ובכשרון מעשיהם העשירו אותה עושר רב, אם הארץ הזאת התקוממה נגדם והקיאתם — מה יש להם לקות עוד על חסד אנשים זרים וארץ נכריה? אם בני ארצם ומולדתם גרשום מהסתפח בנחלתם, מי זה ירחמם ויאספם אל ארצו? ומי יודע עד כמה יארכו ימי נדודם בארץ תלאובות? ולמלאות סאת הותם יראו אז בעיניהם איך שכל קניניהם ורכושם שרכשו בעמל־רב ובזעת־אף יהיו לבז ולמשסה ואין אומר: השב! וגם את המעט הנשאר להם בשארית הפליטה לא יוכלו לקחת עמהם, אחרי אשר עליהם לשאת את עולליהם וילדיהם הרכים וצרכיהם ההכרחיים בדרך רחוקה ומסוכנת ולא יוכלו להעמיס עליהם עוד משא לעיפה! ולמכור את רכושם במהיר ג"כ אין כל תקוה למוכרם אף בחצי שוים, כי בעת שהמוכרים רבו על הקונים ועוד שהמוכרים אנוסים לעזב את קניניהם שם, מי זה יואל לתת להם מחיר בעת שיודעים כי גם בלא כסף ובלא מחיר ישאר הכל בידם! ומי יוכל לשער את המכאב מזה שרואים כי כל מחמדיהם

ורוח מזרחית לא כבשו״. כל הרוחות שבעולם נכבשו לפניהם וישפכו עליהם (על הרוחות האלה) ממשלתם; ואולם רוח אחד יש אשר שם תם נצחונם; הרוח הזה לא נכבש ולא יכבש לעולם, והוא — רוח מזרחית, רוח אמונת ישראל אשר יזרח לכל העמים; הרוח הזה יהיה תמיד פתוח לפני בני ישראל ועוד יוסיפו אומץ לעשות חיל להאדיר רוח האמונה ולהפיצו בין כל יושבי תבל ושוכני ארץ, ועוד לא נוצר אדם שישלוט ברוח אמונת ישראל לכלוא את הרוח הזה! ומה רמו ומה נשגבו דבריהם על הכתוב „ואת הצפור לא בתר״: „הראה לו הקב״ה כל מי שמעמיד פנים בגל הגל שוטפו וכל מי שאין מעמיד פנים בגל אין הגל שוטפו״! כי כפי המכון הכללי במחזה הזה מצויר ענין שלילת־הבתירה בצפור להורות: שכל מי שלמוד להיות קל כנשר לעוף במהרה ממקומו ולהתיאש מכל מחמדיו הגשמיים ולכוף כאגמון ראשו לקבל עליו דין הגלות באהבה, לבלי לעמוד נגדו, לחפש תחבולות איך להשאר על מקומו, רק אלה ישארו תמיד תמימים עם ד׳ ונאמנים עם אמונתם וגלי הגזרות הרעות לא ישטפום; ע״כ הביעו הז״ל על הכתוב שמכיל את הפרט הזה מן המאמר הנמרץ „הראה לו הקב״ה״ בשלילת הבתירה בהצפור הראה לו ורמז לו ע״ז שידע: כי „מי שהוא מעמיד פנים בגל הגל שוטפו״ מי שמנסה את כחו ללחום כנגד הגל אז יתגבר הגל עליו, ושוטפו מן העולם. ואולם „כל מי שאינו מעמיד פנים בגל״ כי הוא רופף ומרכין ראשו בעת יתרוממו הגלים הנוראים, אז „אין הגל שוטפו״, כי סוף סוף הקולות יחדלון והגלים ישתוקו. והוא רעיון נשגב ונעלה מאד. ומה נמרצו דבריהם על הכתוב „וירד העיט על הפגרים וישב אותם אברהם״: „נסב אברהם מכישה והוי מכיש להן ולא היו מתבתשין״ כי כל העצות והתחבולות הגופניים שבעולם לא החזירום; ואעפ״כ „וישב אותם אברהם בתשובה״ שהזרו לראות בעתותם והזרו בתשובה. „א״ר עזריה לכשיהיו בניך פגרים בלא גידין ועצמות זכותך עומד להן״. ר׳ עזריה נקט נפשיה בקצרה, ולקץ כל הדברים הוזר לראשונות להראות שתוכן המחזה הוא כי גם בעת שיתראו בתוארים החצונים כנקרשים ונהנטים, וכאלו אין בהם שום להלותית מתורה ואמונה ויתראו כמו פגרים מתים באין שום רגש חיים מחיי הנפש והדת אז יראו כלם כי זכותך עומדת להן! כי רוח הזה שהפחת בהם ישיב אותם לתחיה, ועל ירו יקיצו להיות חיי האמונה והדת. —

„מבואר מדברי המ׳ הזה, כי תנועת היציאה היא תנועת הכרחית בחיי בני ישראל בעת גלותם; ומראש הראה הקב״ה לא״א הקורות שיעברו על ישראל, וכי עליהם לדעת כי בכל ימי גלותם ונדודם ידריכו להם מנוחה ויש להם לראות שיהיו קלי־התנועה, שרק עי״ז ישארו שלמים בדתם ואמונתם.—

„ועתה נבא לבאר ד׳ המ׳ בפ׳ לך שהבאנו, עפ״י מה שכתבתי לעיל, שבדברי המדרש הזה מבוארות שתי התנועות: תנועת היציאה ותנועת הביאה ותהלת דברי המ׳ סובבים על תנועת היציאה: „להראות איך שבני ישראל יהיו למודים ומורגלים בתנועה הזאת שאם אמנם שבכל מקום שבני״ הותים בגלותם הם קשורים לארצם ולמלכם, וממלאים הובתם להם באמונה, עבדים נאמנים תמיד לממשלת ארץ מכורתם, כפי שהם מוזהרים ועומדים

כי יתנתחו ג״כ, כי ההלישות והרפיון לעמוד בנסיון הגרוש והטלטול כפי המבוקש האמתי של היהדות נקרא „נתוח״, כי בזה מראים שאינם בשלמותם. ואמנם כפי הסגולה הנצחית של היהדות יש לדעת שהמנותחים התנתחו רק בתוך, כי לא התפרקו לאברים אברים עד שלא יתחברו ויטו שכם אחד לעבור את ד׳ במחילות עפר ובנקיקי סלעים, מקום אשר לא תשורנו עין שונאם ושם ישפכו לפני ד׳ אלהי ישראל צקון להשם וירבו תפלה ותחנונים על ענים זה, שלא במרד ובמעל עשו זאת וישפכו דמעות כמים כי ברוחם ובלבם — הם יהודים כמו שהיו; וכת אחת תהיה שבניה יהיו קלי התנועה לעוף ממקומם ברגע אל כל אשר יהיה רוח היהדות ללכת, לבלי לכפור בד׳, חלילה, גם באומר ובדברים והם משולים להעוף הזה, שקלות תנועתו ועפיפתו תעמוד לו להגן על עצמו ולהמלט מרודפיו וארביו וישאר בחיים, כן גם ישארו בתום אמונתם ובשלמות הדותם ולא ימעלו ח״ו מעל בד׳ ובתורתו, אפילו למראה עין, וכהלב כן הפה כלם יהיו קדושים לד׳ ולתורתו; ולעומת בני הכת הזאת הראה לו כי „ואת הצפור לא בתר״ כי הצפור בגלל מהירת תנועתה נשארה היה וקימה, וחצי האויבים לא הגיעו אליה „וירד העיט על הפגרים״ כמו העיט שמריח ריח פגר מרחוק וירד עליו לבלעו, כן גם יהיה משפט המנותחים למראות העין, שתגיע עת שהם יכבידו אכפם עליהם לבלעם כשאול חיים, לשרש אחרי תורתם ויהדותם ואז „וישב אותם אברהם״ כי בעת ההיא שיתגלו מצפונותיהם ונכונים לכפור לעיני השמש בד׳ ובתורתו אז יראו כי לא יוכלו להם וכל ענויי אכזריותם לא יפעלו עליהם מאומה, כי אז יתלקחו הזיקים האחרים הטמונים עמק עמק בלבבם והיו לאור גדול כי שרשי היהדות שהשריש א״א בזרעו אחריו נשתרשו היטב, וכח העיט קצר מלעקרם. והמליצה האלהית תצייר כמו שא״א גרש את העיט הזה לבלי לתת לו מקום לעשות מעשהו, והראה לו הקב״ה כ״ז לא״א שידע מראש, כי גם אלה שלשעה קטנה הסירו מעליהם את אדרת־האמונה, עד שידמו לפגרים מתים אשר מת בהם כבר כל רגש־דתי ונכבה כל זיק אמונה — גם אלה בעת שהעיט ירד עליהם לבלעם ולהפילם למשואות נצח, אז יעמדו בנסיונם כי „וישב אותם אברהם״ כי הלא ברוח אמונתו הכביר נשב בהם ולא נתן לבלעם חיים. — זהו תכלית החזיון.

„והז״ל בעלי מדרש הבינו ג״כ את מטרת המחזה על דרך זה, וכפי דרכם בקדש בנו ע״ז מוסרות דרשתם, כי אחרי שקרבנות מרמזים ג״כ על מסו״נ, ע״כ דרשו באלו הראה לו בזה את הקרבנות, היינו את תכלית המכון בהקרבנות, ואח״כ בארו יותר את תכלית המכון במחזה הזה ואמרו: שרמז לנו בזה נגד המלכיות, שהכונה בזה היא נגד כל הגליות והסבות והתלאות המתרגשות לבא עליהם, ושבכ״ז ימסרו נפשם ויסבלו כל אלה בדומיה ובלי לותר מאמונתם ודתם והמלכים היותר אדירים שנתנו חתיתם על ארץ רבה ושצלחה בירם להתעטר בזר־תפארת־נצחון בכל מלחמותיהם וכבשו תחתיהם ממשלות ומדינות רבות; בכ״ז בנוגע לאמונת ישראל ודתו בגדה בהם ההצלחה כמו נחל, ואבדו דרך הנצחון וכל תחבולותיהם והשתדלותיהם להכניע ולבטל את אמונת ישראל לא יועילו להם וידיהם לא תעשינה תושיה, וזש״א „כל הרוחות כבשו בני יון

(שכתבתי במ״א [1]) כי „היונה טבע הכנפים, שעופפת על ידם, עוזר לה להגיע למטרתה של הכרתה את מקומה והתמלאות שליחת שולחיה [כי היונה נבראה גם למטרה זו: להשתמש עמה בתור שליח גם דרך ימים ונהרות] כי בעת אשר מצד כחות גופה היתה מתעלפת [אם יעמיסו עליה משא כבד ולדרך רחוקה] ולא הגיעה למחוז חפץ בעליה אז — „כנפיה מגינות עליה״ כי טבע עפפיתה ע״י כנפי׳ עשוי „דבעת שהיא יגיעה פורחת באחת ונחה באחת״ (עי״ה שבת מ״ט ע״א ובתו׳ ד״ה כנפי׳) ועי״ז יש בידה לשמור תמיד מה שמוטל עלי׳ כפי טבעה הפנימי; כן בישראל, בעת שהם עמלים ומתיגעים מלישא עליהם את השעבוד והגזרות, אז כנפי המצות מגינות עליהם, כי ע״י קיום המצות בפועל מתהזקת טבע הפנימי של תשוקת העפיפה לעוף למעלה בעולם הרוהני והמדעי ולהתגבר על כל המונעים הגופנים אשר בהומר יסודם, ועי״ז ינוחו כל כחות הגוף במקומם בהשקט, ובעת „שהיא פורחת באחת״ בכנף הרוהני והנפשי, כי תעסוק בעניני התורה והמצות אשר עי״ז תעוף למעלה בעולם הרוהני והמדעי, „אז נחה באחת״, הכנף הגופני והארצי ינוח אז במקומו כי כל כחות ההומריים ינוחו וישקטו במכונם וירדמו בתרדמה עזה, ולא יפריעו כאומה העפיפה הרוהנית, כאלו הכחות ורגשי הגוף אינם מרגישים כלל מכאובים. — היוצא מזה כמו היונה שעשויה לשאת עליה משרת המלאכות גם דרך ימים ונהרות ומדברות, ואם הצטרך לנוח מעפיפתה תרד במצולות ים ותאבד חייה ותמעול מעל במלאכותה ולא תוציא מטרתה; ולזאת הטביע בה הקב״ה, אבי הטבע, טבע זה לעוף באחת ולנוח באחת, בכדי שעי״ז תעזור להוציא מטרתה ומלאכותה; — כך עם ישראל שתעודתו היא להפיץ דעות אמתיות וללמד לכל באי תבל מציאות ד׳ ויחודו, להשריש בלבם אמונה טהורה, לפקוח עינים עורות ולהאיר מחשכי התבל באור התורה והדת; ולרגלי המלאכות הזאת נוטל עליהם להיות נודדים בארץ, ללכת מגוי אל גוי ולנוע ממלכה אל ממלכה ולנוד מממשלה אל ממשלה ולשאת ולסבול בכל הזמן הארוך הזה; ע״כ יש להם לראות להגיע אל מדרגה הזאת לעוף באחת ולנוח באחת; כי אם ירצו לעוף בשני הכנפים ביחד, בכנף הגופני ובכנף הנפשי, לבלי לותר על עניני-הגוף מאומה, ממילא אם ילאו וייגעו, עכ״ר ינוחו בשתיהם ולא יוציאו בשו״א מטרתם; כי לא פעם ולא שתים הביא אותם הזמן במצב כזה שבאו בלב ימים והוכרחו לשוט בין משברי־ים וגליו עד שיגיעו על החוף; ובאמת חוננו בטבע הזה שיכולים ג״כ לעוף רק בכנף אחד [בכנף הנפשי] ולנוח בכנף השני, בכנף הגופני ינוחו וכאלו לא ירגישו כלל את הכנף הזה, כאלו בעת ההיא אין להם בלתי אם הכנף הנפשי... וזש״א בשומי אל לבי כל העובר עלי, ההלותי לבקש שיתעוררו בי הרגשות הקדושים האלה ללמוד מן היונה הזו, שנבראת ונוצרה להיות למשל ולציור ללמוד ממנה, לעוף בכנף אחד ולנוח בכנף השני. והעיקר הוא שיהיה למוד לסבול את הנדנודים ויהיה קשור בקשר של קימא אל ארץ קדשו לבלי לשכוה

[1]) חותם תכנית ח״ב נד קפ״ב. יעו״ש בארוכה.

מאבותיהם ורבותיהם הגדולים, וכאשר יעידון ע״ז גם כל קורותיהם בארצות נודם; בכ״ז אחרי שידוע מן המציאות כי כל אלה לא עמד להם להגן עליהם ביום צרה, ופתע·לפתאם שדד רבצם ויגרשו מן גו, וע״כ אם הם מצדם לא יהיו מוכנים ומוכשרים לסבול תנועת היציאה, יש לחוש שבעת שתסעור רוח סערה לנער אותם מארצם ישתדלו לקנות זכות אזרח במהיר דתם ה״ו, לפיכך ראה להגיד להם מראש מה שעליהם לעשות במקרה כזה, ואיך שאז נחוץ להם שתתעורר בקרבם תנועת הביאה — רק לארצם הקדושה; וראו חז״ל להסמיך להרעיון הזה את הכתובים שבתהלים: מי יתן לי אבר כו׳ יען המזמור הזה מסוגל מאד להכיל הרעיון הזה, כי בכלל הוא סובב הולך על הזמנים האלו שהרעו לבני ישראל, ומכל עברים העיקום והציקום מאד, ובמצב כזה — הנה כשם שיש להם להיות קלי־התנועה לקבל באהבה את תנועת היציאה, כך עליהם לראות שיתעורר בקרבם אז רעיון שיבת־ציון; ונבארו בקצרה: „האזינה אלהים תפלתי״, תפלה כפי גדרה צריכה להיות מיוסדת על רעיונים מסודרים בסדר ישר; ובשעה שהוא רואה שמרוב מצוקותיו אין בכחו לסדר תפלה מסודרת, אז יבקש מד׳ שבתפלה זו יעשה רק פעולת האזנה [שמיעה היא על הרעיון הפנימי, והאזנה היא השמיעה החצונית] לבלי להעמיק לתוך הרעיון בעצמו, רק להאזין את הקול. „ואל תתעלם מתחינתי״, התפלה כזו תתחשב למצער בתורת תחינה, שכל עיקרה ושרשה היא רק שפיכת־הלב, לב כואב ודואג בצר לו, שאז א״א שיבואו הדברים מסודרים בסדור ישר, ומבאר עוד: „הקשיבה לי ועננו״ כי הלא „אריד בשיחי ואהמה״! ובמצב כזה אין לבקש סדור הגיוני; והולך ומבאר את מצבו המר והמורה: „מקול אויב מפני עקת רשע״ כי לבד שיעיק לו בכל המועקות שבעולם, עוד ישאג עליו בקול, לבזותו ולהשפילו ולגולל עליו כל הטענות ולהעליל עליו כל העלילות; ומבאר עוד יותר את הרעיון הזה באמרו: „כי ימיטו עלי און״ בעת אשר באמת רק „ובאף ישטמוני״, שהעיקר הוא שהם ישטמוהו וישנאוהו, וע״כ יעלילו ויתפיאו עליו דברים שלא היו מעולם [והוא מעין מליצתו: אריה טורף ושואג הארי טורף, ועוד הוא שואג על הכשבה התמה שהוא אוכלה בכל פה]. „לבי יחיל בקרבי״ בזכרי את מצבי הנורא הזה — יחיל לבי בקרבי, כי מי יודע אם אעצור כח להתקיים באמונתי שבעבורה הנני סובל מכאובים קשים כאלה — אם אעצור כח, ולו גם יהיה כח אבנים כחי! [כי רק המורא בעד ענינים הנפשיים מתיחס ללב, והמורא בעד ענינים הגופניים אין ללב חלק בו; ובארתי זה בבאורי לאיכה של הכתוב „שבת משוש לבנו״ —] „ואימות מות נפלו עלי״ הלב יחיל שלא ימות עי״ז מיתת הנפש וזש״א „יראה ורעד יבא בי ותכסני פלצות״; כי בעת שמקרים רעים ונוראים כאלה יתלכדו ויתנגשו ביחד, אז סכנה גדולה מרחפת עליו שלא יהיה מוכרח ח״ו לותר על ענינים הנפשיים; וע״כ על כל איש מישראל להיות למוד לותר על עניני הגוף ויעשה את עצמו כאלו אינו מרגיש כלל מכל הענינים הגופניים, ואינם נוגעים לו כלל; ועז״א „ואמר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה״ שכיון בזה להרעיון

דברי המדרש האלה (כפי שבארתי והראתי) בנוים על שלשה יסודות ועקרים הראוים להקרא בשם שלשה יחוסים, כי יש שלשה מיני יחסים שידיעתם היא בת הערך וראוי שכל איש יהודי ישים עינו עליהם; ואלה הם: א) יחס התורה והטבע; ב) יחס התורה והארץ; ג) יחס התורה ועבודת האדמה. ונבארם פה בקצרה: א) יחס התורה והטבע. — כל התורה הקדושה מתיחסת ביחס עצום אל טבע היהודי: בכל מצותיה ואזהרותיה היא ערוכה ומכונת לעמת טבע הנפש, וכל מה שהאיש הישראלי ילך הלאה במעלות התורה והיראה יכיר יותר את טבע נפשו האצור בקרבו, כי אם לא היתה בטבעו האפשרות (דיא מאֶגליכ־קייט) לקיים את כל המצות האלה לא היה הקב"ה מטיל אותן לחובה על האדם כי אין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו, ולא העמים עליהם משא כבד מנשוא, והתורה לא הטילה עליהם אבנים כבדות ונטולי חול לשאת עליהם יותר מכפי כחם; אם רק לא ישחיתו את טבע הנפש, יראו עד כמה שבידם לשמור ולקיים את כל דברי תלמוד תורתנו; ולא עוד אלא שהתורה בעצמה תעמוד להגן ולעזור להם לשמור את טבע הנפש, לפתוח כל כחותיה הצפונים והמקופלים בקרבה, וכל מה שישתלמו יותר בידיעת התורה, יבינו יותר התועלת הנפשיי שיצא מקיום המצות; עז כיד התורה וגבורה בימין הדת להעמיד את האדם במדרגה כזו, שיבין בעצמו נחיצות קיום המצות ויכול להגיע למעלה כזו שירגיש בנפשו תשוקה נפלאה להן, כאלו היא תשוקה טבעית חזקה. ויש כמה מקראות וכמה מאחז"ל הסובבים על נקודה זו: לבאר היסוד הזה, למען לא יטעו בני אדם לחשוב שקיום התורה המצוה הוא מעל לגבולי טבע הנפש ויתיאשו מזה, ולמען יכירו וידעו כי באמת התורה הולכת שלובת־יד עם טבע הנפש; ורק אלה שמשחיתים כחות הנפש, כי יטביעום וישקיעום ביון מצולה ולא יתנום לראות אור, רק אלה יחשבו שהתורה והמצוה וקיומן הוא מעל לגבול הטבע, כי ע"י הנהגתם הרעה לא יכירו כלל את טבע הנפש; ואלה שיודעים להוציא ולפתח כחות נפשם, לשדד את שדה־לבם, אלה יודעים כי לא כן הוא, ומעשיהם מוכיחים ע"ז; והתפתחות כחות הנפש היא ג"כ רק ע"י התורה. והדברים ארוכים. — ב) יחס התורה והארץ. ידוע כי חלק גדול ממצות התורה ואזהרותיה מתקיים רק בעת שבני ישראל שרוים על אדמתם; ויש כמה וכמה מצות ואזהרות שאין להם שום זכר בחו"ל; וכבר כתב הרמב"ן בכ"מ כי יסוד קיום התורה הוא רק בארץ. וכן כתב הרב בעל „חסד לאברהם". ובדחז"ל: „ר"א תבל ע"ש תבלין שבתוכה זו תורה שנאמר בגוים אין תורה, מכאן שהתורה בארץ ישראל". — ג) יחס התורה ועבודת האדמה. — מודעת כי חלק גדול ממצות התורה כולל מצות כאלה התלויות בעבודת האדמה, ובכל החגים והמועדים יש ציונים ומעשים נגד יבולי האדמה וצאצאיה; ומכל זה יש רמז גדול וציון עצום שכונת התורה היתה שכל ההולכים בדרכיה יעסקו רק בעבודת האדמה; וכל איש נבון־דבר יודע, שכל המדות הטובות והמאושרות (או המאישרות) יכולות להתקיים ולהשתמר רק אצל עובדי האדמה, ולא אצל הסוחרים והתגרנים. —

„הנה מבואר שהתורה מתיחסת אל שלש אלה: הטבע (של הנפש), הארץ (אה"ק) ועבודת האדמה; ובהיות כן, טובן מאליו כי עפ"י היקשי

אותה אפילו לרגע אחד, וכמש"כ בבאורנו לתהלים פ"ז שכל המזמור ההוא נוסד ע"ז, וכמש"א אוהב ד' שערי ציון מכל משכנות יעקב, שבכל מקום שבנ"י ישכנו בגלותם יהיו להם שערים פתוחים לציון, וידעו את מקומם האמתי הראוי להם והם לו, למען אשר כשתגיע העת שיהיו אנוסים לעזוב את מקומם ידעו את אשר לפניהם (וכמו שנתבאר לעיל בבאור המחזה של בין הבתרים); ולזה יאמר גם פה שהעיקר הוא שכל איש מישראל יהיה רגיל ומלומד ומרוצה לנור ממקום למקום וזש"א „הנה ארחיק נדוד, נדנוד טלטול אחר טלטול" היינו שכל אלה לא יהיו לכל איש מישראל למשא, אם רק יראה שעי"ז ישמור משמרת כהונתו, כהונת הדת. „אלין במדבר סלה, מוטב ללון במדבריות של א"י מפלטריות של הו"ל"! הרעיון הזה צריך שיהיה מושרש עמוק בלב כל איש יהודי, וכל תענוגי העוה"ז וגם היכלי שן שיש לו בחו"ל לא יקהו לבו, וגם בעת השלוה והמרגוע יתעתד ויהיה מוכן לזה; אחרי כי שלות ישראל בגלותם איננה שלוה עומדת וקימת, וכל שעה הם נכונים לגרוש ולטלטול; ורק אם הרעיון הזה יהיה שתול על פלגי לבו, אז אם גם ינשבו הרוחות לנעור אותו מארצו, לא יעלה כלל על לבו רעיון פריקת הדת ח"ו, בכדי שישאר על מקומו, אחרי כי כבר הכין א"ע לזה... ואחרי שכל דבר הנצרך לפרקים נהוץ להכינו תמיד מקודם לבלי להפש אחריו בעת הצורך, שאז הרגעים ספורים; ע"כ גם רעיון הנדידה צריך להיות מושרש בלב היהודי בכל עת היותו בגלות. וזש"א „אחישה מפלט לי מרוח סועה וסער" גם בעת השקט והשלוה, גם בעת שהשמים טהורים ורוח צח נושב בעולם, גם אז אל ישכח כי האויר עשוי להשתנות, השמש עשויה להתקדר, ורוחות סוערים עלולים תכיר לבוא פתאם... ואם לא יתאמת הרעיון הזה אצלו ולא יהיה מושרש בלבו עמוק עמוק, אז כשיגיע הרגע והרוח יהל לסעור בכחו האדיר, אז לא יוכל לעמוד נגדו! —

„והנה הדברים האלה השלימו מה שהיה להם לדבר בנוגע לתנועת היציאה והזכירו רק מעט מתנועת הביאה, והשתמשו לזה בהכתובים הנ"ל, מפני שהם מוכשרים ומסוגלים לקפל ולהסגיר בהם כל הרעיונים המתיהסים אל התנועה הזאת; ועתה ראוי להוסיף אמרים בנוגע ביחוד לתנועת-הביאה, היינו שידעו בידיעה ברורה: אנה לפנות, איפה יש להם לשום פניהם; וע"ז אר"ל „בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים כו' ראה אותם אוכלין כו' אמר הלואי לא יהי' לי הלק כו' וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותן עוסקים בניכוש כו' בעידור כו' אמר הלואי יהא חלקי בארץ הזאת, אמר לו הקב"ה: לזרעך אתן את הארץ הזאת". בדברים האלה אצור רעיון נשגב שיסודו הוא לבאר את היחס העצום שיש בין ישראל ובין הארץ הקדושה, ומראים פה שיש ביניהם (בין ישראל ובין הארץ) קשר אמיץ וחזק, קשר כפול ומכופל, קשר טבעי וקשר מוסרי, המקשרם ומאגדם ביחד. והנה כשאני לעצמי הארכתי הרבה בבאור המאמר הזה להראות את הקשר הזה; ואולם במכתבי זה אסתפק לרשום לו רק תמצית וקוטב הדברים בקצור נמרץ. —

שיש מקום לבעל דין לחלוק עליהם ולהטותם להפצו, וכי ענינים כאלה דורשים רק בירור מן המציאות, והוכחה מן הנסיון שידם תמיד על העליונה בזה, כי רק הפעולות והמעשים הם הם העדים הכשרים הראוים להעיד, ועדותם כשרה בענינים כאלה: בשגם כי יש להם (להמערערים) מקום לומר שהפעולות הממשיות והמעשים החיים מכחישים כל הראיות העיוניות ועומדים ומטפחים על פניהן: שהרי כבר נוסדו הרבה מושבות במדינתנו זה כמה עשירות בשנים וכלנו יודעים מה עלתה להם, כי לא הצליחו כלל; ואם איפוא כן מה תועילינה כל הראיות והמקראות ומאמחז״ל שבנ״י מוכשרים ומסוגלים לעבודה זו אחרי שבפועל ידענו ההיפך מזה?! — לקדם פני השאלה הזאת אומר לכבודו, כי פה ערכתי דברי רק נגד המשחיתים לשלול ולבטל טענותיהם וערעוריהם — והם יסדו טענותיהם רק על נקודת המבט־הדתי והמוסרי; לזאת כתבתי ג״כ להראות שנהפוך הדבר, שההשקפה המוסרית (שבכחה הם באים) תעלה את הענין הזה למעלה ראש, תרימהו על מרומי המעלה ותושיבהו על גפי מרומי מעלת המוסר והיראה, ובנוגע לפעולה ולמעשה אחשוב שדבר שפתים אך למותר, כי המושבות בעצמן הן הן עדים חיים וקימים המעידים בעדות נאמנה ומבררים בבירור גמור כי בנ״י מוכשרים מאד לעבודת האדמה; עינינו הרואות כי במשך זמן קצר, ולמרות כל הנסיונות הקשים, עלתה בידי אחינו היקרים העובדים על הררי ציון להפוך ארץ ציה ושממה למטעי כרם ולגני עדנים והדברים גלוים וידועים, לא יעוז להכחישם שום איש. ובנוגע להמושבות שנוסדו זה מכבר ע״י אחינו בארצנו ולא הצליחו — מהן אין להביא ראיה, כי כמה סבות עמדו להן לשטן ולמפריע. ואולם, לדעתי, בנוגע לכשרון בנ״י לעבודת האדמה הנה הענין עומד על מדרגה כזו, שאך למותר להביא ראיות ע״ז, כי כבר נתברר הדבר למדי, כבר הגיע למדרגת הבירור הודאי וכלם יודעים שבנ״י מסוגלים ומוכשרים מאד לעבודת האדמה. ולא אכסה מכבודו כי בראשית התנועה, בעת שהתקוה שחקה לפנינו כי רעיון הישוב יתפשט ויתרחב ויעשה קנין־הקהל (לא קנין אגודות מיוחדות) כמו שראוי באמת שכל ישראל (בלי שום יוצא מן הכלל) יקחו בו חלק, כי רק אז יצליח, בעת שחשבנו כי יהיה בידינו להושיב כמה אלפים משפחות מבנ״י במושבות אה״ק — אז השקפתי על הענין הזה גם מנקודת הראות של החליפה הזאת: חלוף המסחר והמרכלת באת ומחרשה. ושמחתי בלבי כי הגיעה השעה לכך, כי באמת רק בהאחזם בעבודת האדמה יש תקוה שיוטב מעט מעט מצבם המוסרי והרוחני (כמו שעל ידה יוטב מאד גם מצבם החמרי) ולתשועה הרוחנית הזאת, שיכולה לצמח מן הישוב, כלתה נפשי ובכליון עינים חכיתי. אבל מה נעשה ובאשמת הנרגנים לא עשה הרעיון הקדוש פרי ישוה לו, ותקותנו שתנועת היציאה תביא בכנפיה מרפא, רפואת הגוף ורפואת הנפש, נהפכה לנו למפח נפש! כי כל אלה שהתנועה הניעתם לצאת את ארצם שמו פניהם לאמעריקא, אל הארץ החדשה שהיא מעבר לגבול ים האטלנטי וגם מעבר לגבול היהדות... הה! לבי יחרד בקרבי מדי אזכור מה גרמה לנו היציאה הזאת, כי האבידה מאתנו כמה וכמה אלפים משפחות מבנ״י שסוף סוף (הלואי שאכזב!) יתבוללו בעמים וישטפו בזרם החיים, הסוער בזרמתו, ובשומי אל

ההגיון שלשת היחוסים האלה מתיחסים ג"כ זל"ז; כמו שהם מתיחסים אל התורה כן הם מתיחסים כלם להיהודי וכ"כ לעבודת האדמה והיינו: הארץ קשורה להיהודי, היהודי מתיחס לעבודת האדמה והארץ הקדושה מסגלת בטבעה ביחוד לעבודת האדמה; כי אחרי שקיום התורה מונח בטבע היהודי וקיום התורה קשור אל הארץ ואל עבודת האדמה, ממילא מוכח דהיהודי קשור לארץ, מטבעו מסוגל אל עבודת האדמה והארץ מוכשרת לעבודה זו! דאחרי שנעלה הדבר מכל ספק כי מטרת התורה היתה ששומריה יעבדו את האדמה ויחיו חיי שלוה והסתפקות: א"כ באין ספק שבני ישראל מתיחסים לעבודה זו, ולא רק ביחס מוסרי כי אם גם ביחס טבעי; כי אחרי שהתורה מתאמתת עם טבע היהודי והתורה בחרה בעבודה זו, הלא אין כל ספק כי הקב"ה יודע שבני ישראל עם סגלתו מסוגלים ומוכשרים לעבודה הרצויה הזאת (מה שתקיים גם המציאות) והארץ הזאת שד' יעדה והכינה בעד בנ"י, מוכשרת ג"כ לעבודה הזאת. וכל אלה מבוארים בנקל להמתבונן. ועפ"י בירור ההנחות האלה מבוארים דברי המדרש הנ"ל. חז"ל ציירו לנו במאמרם איך שא"א ע"ה ראה כל זה מראש, כי רק הארץ הקדושה הזאת מסוגלת לבנ"י, רק הארץ הזאת מוכשרת לעבודת האדמה להשביע לחם לעובדיה באמונה, ולפיכך ידע שבני' שעתידים לקבל את התורה הבנויה על ישיבת הארץ ועל עבודת האדמה יגיעו למטרתם ולתעודתם רק בארץ הצבי, ובעת שיעסקו בעבודה הרצויה והכשרה, עבודת האדמה; ובלעדי הארץ והעבודה הזאת לא יגיעו אל המטרה והתכלית האמתי. ובכדי לצייר כ"ז בצבעים בהירים, שוו לפנינו כי כל עוד שא"א הלך במדינות שראה כי יושביהן „אוכלים ושותים ופוחזים", שקועים ראשם ורובם בתאות נמבזות ופורעים מוסר וחובקים יד, „אמר הלואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת" כי הוא אות שהארץ הזאת איננה מכשרת יושביה לעבודה, וע"כ ישתובבו יושביה משובה' נצחת, כחוק יושבי קרנות והולכי בטל; ואולם כשהגיע לגבול א"י וראה שיושביה „עסוקים בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור" ישזה הקבלה (פאראללעלע ריכטונג) לעמת אלה אשר „אוכלים ושותים ופוחזים" — כי השקיעה ברבוי התאות מקורה בהבטלה; ואולם העובדים האלה, אין ספק שהם רחוקים מתאוות ומכל עניני מותרות, בשגם כי העבודה העמוסה עליהם לא תתנם לזה — בראותו את האנשים הכשרים האלה אשר בעמל כפיהם הם מוציאים לחמם מן הארץ וחיים חיי ישרים ושלוים, התפלל לד' ואמר: „הלואי יהא חלקי בארץ הזאת!" כי רק הארץ הזאת, המוכשרת ומכשרת לעבודה, רק הארץ הזאת ראויה וכשרה לבנ"י, כי היא מתאמתת עם הלך-רוחם וטבעם ועל ידה יפיקו מטרתם והתורה תתקיים בידם; והקב"ה הבטיחו ע"ז לאמר לו: „לזרעך אתן את הארץ הזאת". --

„מבואר מדברי המ' האלה כי חז"ל הוקירו מאד את הישוב ומצאו את ארץ קדשנו מסוגלת מאד לעבודת האדמה, ואת בנ"י — מוכשרים לה עפ"י טבעם; כי רק ע"י העבודה הזאת יכולים ללכת בדרך התורה והמצוה ולהשתלם בכל המדות המשובחות והמעלות שתפארת הן לעושיהן ותפארת להן מן האדם.

„והנה יודע אני שיש מקום להמערערים לומר שבדברים כאלה אין סומכין על ראיות מוסריות ועל מופתים רוחניים, שסוף סוף הם רק כהשערות,

חילים לעשות צדקה וחסד, ולבו הטהור ונפשו הנדיבה נתונים לרעיון הזה — ומי זה לא יראה כי הוא אצבע ההשגחה האלהית ?!

„והנה מן הראוי היה לבאר פה כל הסדרים הדרושים לענין הזה, והרבה הצעות יש לי להציע בע״ה; אך מיראת האריכות אשים פה מחסום לעט׳, ורק על דבר אחד ראיתי לעורר את כבודו, דבר רב הערך, אם מצד עצמו ואם מצד יחוסו לענינגו, והוא שבני חבורת חו״צ לא יקילו ח״ו ראש לא בקופת הרמב״ן ולא בגבאי הקופה, ולא בהרבנים הגאונים והצדיקים העוסקים בה בירושלם עה״ק ובח״ל; כי מלבד שלדעתי הוא אחד מן הדברים הנחוצים מאד לחזוק „חובבי ציון" — כי אין כל ספק שאלה מחו״צ שהתירו לעצמם לדבר על הקופה ומנהיגיה (ולו גם היתה כונתם לטובה) הרסו בזה הרבה את רעיון הישוב; מלבד זה הוא עון פלילי, שהרי „רוב הקבוץ בעה״ק ירושלם ת״ו (הנהגים מן החלוקה) הם — לפי עדות רב גדיל מפורסם (בס׳ שאלו שלום ירושלם) — אנשים נכבדים ויקירי הערך, בעלי תורה ויראה, בעלי מדע ותבונה, גאונים וגדולים וחכמים המפורסמים בישראל, הרבה עובדים את ד׳ מאהבה, עוסקים בתורה באמת מתוך העוני ולחץ ומוסרים נפשם על התורה, יומם ולילה לא ישבתו" וכו׳ — ועתה האם לא עון פלילי הוא לנגוע בכסף הקדשים האלה?! — ויאמין לי כבודו, כי בשעה שאני קורא לפעמים מאמרי הכותבים הצעירים הנלהבים במכה״ע, הלוחמים עם החלוקה ומקילים בכבוד הגאונים והצדיקים מירושלם, אז אוציא אנחות המשברות כל גופי, וכל מלה ומלה מדבריהם תשרוט בלבי שרטת ותמעט חלבי ודמי! ועוד הפעם אמר לכבודו כי עול גדול הוא לנגוע בכסף החלוקה! וכל האומר לעשות כן, הרי הוא לוקח על עצמו אחריות אלפי נפשות אביונים החיים בדוחק ובצמצום מן הקופה הזאת; הרי הוא איש אשר לב אבן בקרבו, ובצרת אחיו לא צר לו! חלילה לנו להכרית אוכל מפי אלפי אנשים מאחינו שמצבם הרע יאלצם להנות מן החלוקה; אדרבה, חובה גדולה וקדושה מוטלת עלינו לחזק את הקופה, לעת עתה אשר להחיות עם רב ע״י עבודת האדמה אין לאל ידינו, ולהאדירה.

„סוף דבר: רעיון ישוב ארץ ישראל הוא רעיון קדוש לנו ועל כל איש מישראל להשתדל בהרחבתו, לכן אל יאבה כבודו ואל ישמע לדברי הנרגנים אשר הוות נפשם ידברו; ועד מקום שידו מגעת ישתדל בחזוק רעיון הישוב, וד׳ יהיה בעזרו!

„הרבה הרבה יש לי לדבר עוד, אבל כבר ארכו לי דברי, ועוד, כי גם בשבתי פה במעון־הקיץ, בשדה ברכו ד׳ לשאוף רוח צח, טרדותי רבו כמו רבה, וע״כ אנוס אנכי לסיים, ועוד חזון למועד אי״ה.

„ובזה הנני ידידו עוז המצפה ומיחל לתשועת ד׳

„יצחק יעקב רײנעס הסכד״ק לידא״

לבי עוד, כי לולא המערערים האלה שהחלישו את פעולת הישוב, קררו הלבבות וצננו הרוחות והשתדלו בכל מיני השתדלות (עפ"ז הכלל: המטרה המכשרת את האמצעים) להסיב לב העם מאחרי הרעיון, שאך זה עתה יצא מקליפתו, בזכרי כי לולא הם אז כמה אלפים משפחות מן האובדים והנדחים עתה באמעריקא היו מוצאים להם מקום מנוחה בהמושבות, והיו נשארים יהודים נאמנים לעמם — בזכרי זאת ימס לבי כמים! — אהה, מה עשה לנו אלהים! — אל נא יתנני ידידי לבעל דמיון עז ואל נא יחשוב דברי אלה לפרי הדמיון — כי האמת כן הוא! בלי שום הפלגה וגזום כל שהוא אומר, שאלו הלך רעיון הישוב בדרכו הסלולה ולא מצא עליה אבני נגף (שהניחו שונאיו) אז כבר היה בידינו להושיב כמה אלפים משפחות באה"ק, שימצאו לחמם מעבודת האדמה; ומי שזוכר הימום הלבבות ורתיחת חרגשות אז בראשית התנועה, יודה לדברי; וגם אין לשכוח כי ממקום שיש מאה משפחות עובדי אדמה, שם ימצאו מחיתם עוד חמשים משפחות (בלי דיוק) כמו אומנים הדרושים להם: חייטים, רצענים, בנאים, נגרים, מלמדים, סופרים, שובי"ם, דיינים והדומה להם. —

„ואולם גם עתה חלילה לנו לאמר: נואש; המושבות שנוסדו בע"ה עד היום יתנו לנו עוז ותעצומות ויחזקו את תקותנו לימים הבאים; ובאמת נעלה הדבר מכל ספק כי כשנתחזק עתה בענין הזה עשה נעשה וגם יכל נוכל בע"ה, והכל לפי רוב המעשה; בשגם כי באמת יודע אני בבירור, ישכמעט כל גדולי זמננו יצ"ו מסכימים לזה, ולבם שלם עם הרעיון; והפצת קול הערעור היא רק בהשתדלות איזה אנשים קטני-ערך ומעטי-המעלה שבקטנות מוחם הוששים אולי ברבות הזמן יגיע להם נזק מחיזוק הענין, ע"כ יעשו במחשך מעשיהם ועלתה בידם לגרום בלבבול הדעת ומהומה גדולה עד כי איש לא ישמע שפת רעהו, וכן צלחה בידם להסיר מעט לב העם מאחריו. אבל אם אנחנו נתחזק ונשתדל לעשות סדרים נבונים בענין הזה אז — הקולות יהדלון, והמערערים ישימו יד לפה, כי מעט אור דוחה הרבה מן החשך! ואם כה נעשה, ברור הדבר כי מעט מעט יתרחב רעיון הישוב ויהיה קנין העם כלו, וכל בני עמנו יוכחו לדעת יקרת ערכו ונתנו ידיהם לו, וכל המתבונן בעינים פקוחות על ענין הישוב יראה, כי השגחה אלהית הופפת עליו כל היום, והיא שומרתו ומגנת עליו מכל פגעים רעים, והיא שעמדה לו להתקיים עד היום! וכל מי שיודע אף מעט מן הקורות שעברו עליו עד עתה, הסכנה העצומה שרחפה עליו ע"י עלילות שונאיו, ואיך ישלמרות כל השתדלות שונאי ציון שלא היה דבר ששגב מהם ועשו מה שהיה לאל ידם לעשות, והשתדלו בכל מיני השתדלות שבעולם להרסו ולקעקע ביצתו, ואחרי כל זה עוד הרעיון חי וקים, ועוד לא אבד את דופקו — כל היודע זאת, בע"כ יודה לדברי כי יש בזה השגחה גלויה! ולדעתי גם צדקת פזרונו של הנדיב הגדול מפאריז הי"ו, היא רמיזה עצומה מן ההשגחה האלהית כי גם רצונה לסול מסלות הרעיון הזה; ואין ספק כי בו בחרה ההשגחה לעשות את התשועה הגדולה הזאת לעמו ולארצו! ועינינו הרואות שכבר השקיע בענין הזה כמה רבאות, ואנחנו יודעים כמה מררוהו ורובו אותו אוכלי לחמו, ההיים מנדבות לבו, ועד כמה הכעיסוהו ועצבוהו, ובכ"ז לא פנה עורף לרעיון הישוב ולא עוד אלא שהוא מגבר

קצר קצרה ידם להופיע עליו נהרה, ונתגלגל הספר מיד ליד עד שאבד מתוך הקהל; ויש שמת המחבר וזרע אין לו ובא הספר לידי זרים אשר לא יחוסו עליו והיה למאכל להני עכברי רשיעי. מפני סבות כאלה וכאלה אבדנו פנינים יקרות מאד! אך עתה יתוקן המעות הזה; אחינו שידעו כי „בית נצח ישראל" הוא גם — בית אוצר ספרים וכתבי יד, הם ישלחו בל"ס את כתבי ידיהם להבית הזה, ושם יהיו שמורים שמירה מעולה [1].

ח) אוצר דברים עתיקים הנוגעים לדברי ימי ישראל; כי הנה יש אשר ימצאו בידי איש דברים עתיקים כאלה והוא לא ידע ערכם או לא ירע מה לעשות בהם; וע"כ לא ישים לב למו ונתגלגלו הדברים עד שיאבדו (כמו מטבעות עתיקות, תמונות קדמונים, כלים עתיקים מימי קדם וכדומה); ואולם עתה יבאו כל החפצים היקרים האלה (שיש לנו חפץ בהם) לבית נצח ישראל, שם יהיה מקומם ושם ישתמשו בהם לצורך מדעי.

ט) יסוד בתי ספר ובתי חנוך: כי בכסף אשר יאסף מנותני התמונות, מנדבות ו„מטעות הקדש" וכדומה יוסדו בתי ספר לתורה לחכמה ולמלאכה, אשר נחיצותם גדלה מאד, ביחוד בא"הק.

י) יש כמה הצעות שכשהן לעצמן הן טובות וישרות מאד וברכה רבה בהן לעמנו; אפס מאין משים לב להן לא תצאינה עד עולם אל הפועל, ותמנענה רב טוב מבית ישראל; אך עתה, שכל רעיון והצעה שהרה והגה מי מבני הבית לטובת קיום עם ישראל תשולח לבית נצח ישראל ותבחן ע"י ועד מיוחד, יש תקוה כי כמה הצעות טובות, שבעלי הועד ימצאו כי ראויות הן לכך, תצאינה לפועל, לטוב לנו.

כדאי הוא רעיון נצח ישראל להרחיבו ולפלס לו נתיב בתוכנו גם בשביל מעלה אחת מכל המעלות האלה; על אחת כמה וכמה אם הוא כפול עשר מעלות טובות הנוגעות לנצחיות עם ישראל, לקיומו ולאשרו!

* * *

אחרי הדברים האלה נקוה כי קוראינו הנכבדים יכירו ויבינו את ערך ההצעה הנעלה הזאת, וכלם כאחד יתנו ידיהם לבית נצח ישראל.

הערה והוספה.

בעודני כותב הטורים האלה והנה בא לידי במקרה „המליץ" נו. 233 לש"ז [ש"ע] וראיתי בו „מכתב להמו"ל" ערוך נגד הצעת „בית נצח ישראל". — אנחנו מראש ידענו כי מכיון שתעלה ההצעה הזאת על במת מכה"ע שוב לא תרד עד שיבאו

---

[1]) ומי יודע אולי ברבות הימים יזכו כמה מהם לצאת מאפלה לאורה, במצא באי הועד כי ראוים הם לכך. —

ואני מצדי אין לי להעיר על הדברים האלה בלתי אם להתפלל תפלה קצרה: יהי רצון שיבאו ויחדרו ויכנסו ללב הקוראים הנכבדים, ועשו את אשר חפץ, והצליחו אל אשר שלחם!

השקפה כללית.

(אחרית דבר)

כשיתבונן הקורא המבין בעינים תודרות על רעיון בית נצח ישראל (כפי שהצענוהו פה לפני קוראינו בארוכה) ימצא, כי הוא — אילן שענפיו מרובים, כי בכלל יסתעף לשריגים רבים, וטובה כפולה ומכופלת צפונה בו. עשר מעלות טובות תצמחנה לבית ישראל על ידו; כלן מבוארות בפרטיות ובארוכה בדברינו ופה נקראן אך בשם ונחזור עליהן בקצור נמרץ מאד. ואלו הן:

א) חזוק הלאומיות הצרופה: ביד בית נצח ישראל להדיש מרוצת דם עמנו ודפיקת לבו, להמס הקרח הנורא המכסה על לב העם, ולהפיח בו רוח לאמיות טהורה ומזוקקה. אם אך ידע האיש כי בין בני „בית נצח ישראל" ימנה, אך אם תהיינה שתי המלים האלה „נצח ישראל" ישמורות בזכרונו והרותות על לוח לבו — אז גם רוח שאינה מצויה לא תעקרהו ממקומו.. גם הבנים והבנות אשר עוד בילדותם הוביאום הוריהם בכתוב בני בית נצח ישראל, יתקרבו יותר אל עמם ותתחזק אהבתם לאמתם.

ב) חזוק האחדות: הוא, בכח היצוק בו, יאחד את הקרעים, יקרב הרחוקים ויחבר הנפרדים ויאחד לבות כל אחב"י, אחרי שיהיה לנו מקום־תלפיות שלבות כל אחב"י יהיו פונים אליו ורוחם מתהלך בו.

ג) הרחבת ישוב ארץ ישראל: הוא יתן לרעיון הזה מהלכים בין כל מפלגות עמנו ויפלס לו נתיב בין כל כתות האומה; יעיר ויעורר בלבם את האהבה לארץ קדשם הנשכחה והאבלה מבלי בניה, ויתן היכולת בידם להוציא את הרעיון הזה (עפ"י חקי התורה ודתי המלכות) מן הכח אל הפועל.

ד) השארת שם וזכר עולם: הוא ישאיר שם כל איש וזכרו בקרב ישראל עד עולם.

ה) יעורר רגשי כבוד ואהבה לעמנו, לדתנו, לתורתנו ולחכמתנו ולגדולי עמנו, גאונים ורבי פעלים, ע"י תמונותיהם אשר תמצאנה בבית נצח ישראל, שתעוררנה את המסתכל בהן לעשות כמעשיהם וללכת בדרכיהם.

ו) ישמור את שלשלת היחס, יחוס כל איש למשפחותיו לבית אבותיו וינצור את מגלת היחש עד דור דורים.

ז) הספרים כתבי יד גדולינו והכמינו יאצרו ויחסנו: כל איש הבקי בספרותנו ויד לו בהביבליוגראפיא העברית יודע כי מאות ואלפים ספרים יקרים, ספרים שיכלו להיות למאורות בישמי החכמה ולתפארת להספרות, אבדו מאתנו ואיש לא ידע את מקומם; וזה מפני כמה סבות: יש אשר ימות המחבר בטרם זכה להדפיס חבורו ונשאר הספר ביד יוצאי חלציו אשר לא יבינו אל ערכו או

למד ה' מ. דלטוריא על עמו ישראל!) ורק התאוה הזאת תעורר את לבותיהם לרחם את אחיהם האמללים" וכו'; לע"ע עלינו להסתפק בעצם הפעולה מבלי לחדור בכונת הפועל, ולבלי לכת בגדולות ונפלאות ממנו! יכון לו הנותן מה שיכון, יחשוב בלבו מה שיחשוב, ובלבד שהוא נותן כספו לדבר גדול שעל ידו „תהי לאל ידינו להקים את סכת דוד הנופלת"! עוד זאת כי על ידי זה לא נגדיל את תאות הכבוד ולא נרבה אנשים הרודפים אחריו כלל! מחלת־הכבוד היא מחלה נושנה, ויש לה הרבה דרכים ושבילים ומבואות; האיש אשר דבקה בבשרו הצרעת הזאת — הלא גם בלעדי זה לא יסור ממנו הנגע הרע הזה, ואלה שנפשם איננה שפלה כ"כ, אלה הרגילים לעשות כל מה שהם עושים — בכונה טהורה ורצויה, הוא יעשה גם פה בכונה טהורה, כי (כמו שהוכחנו למדי) יש כאן מקום לכון כונות נעלות ומזוקקות: בקצרה: המתוקן לא יקולקל, והמקולקל לא יקולקל יותר. ואם באמת יתרבו המחזיקים במעוזה של ההצעה הזאת ע"י הכבוד, לא נתאבל ולא נצטער ע"ז כלל; מי יתן והיה! מי יתן והיה עם לבב אחינו לעשות צדקה וחסד, לו גם בשביל פניה עצמית, ובלבד שע"ז תצמח תשועת ישראל! ועוד — שמתוך שלא לשמה בא לשמה.

אם לא תספיק תשובתי זו לה' מינץ להראות לו שגגתו (שגגת חכם הפעם; הנני מוסיף לו כי — מעיקרא דדינא פירכא! ה' מ. שגה מאד בגוף החשבון, ולפיכך יצא הרעזולטאט שלו בלתי מדויק. הכבוד אימתי הוא כבוד? בזמן שלא כל הרוצה לטול אותו יבא ויטול, בזמן שקשה להשיגו ומעטים בעליו; אבל מעולם לא שמענו כי יתפאר איש כי בעבור איזה רו"כ נתנו לו לנסוע על מסלת הברזל במחלקה הראשונה! שהדי ביד כל איש לקנות כרטים כזו ולהשיג „כבוד" כזה. גם בנידון דידן, אחרי אשר (עפ"י מושגי ה' מ.) בידי כל איש יש היכלת לקנות „מלא הקומץ כבוד בעד כסף מצער כפראנק אחד" — אם כן — הלא יודה גם ה' מ. גם כל איש ששכל ברי לו — אין כאן שום כבוד כלל וכלל! ואיה הבנין אשר בנה ה' מ. ברוח דמיונו? —

אקוה כי ה' מינץ (אם אך אין בלבו איזו טינא פרטית נגד המציע) באהבתו אל האמת יודה, כי שגה הפעם בדבריו, יודה כי היה נמהר במשפטו, ויתן כבוד לבית נצח ישראל!

הערת המו"ל.

אחרי אשר נדפסו כל המאמרים השייכים למחלוקת „שאלות הזמן" בא לידינו המאמר „נצח ישראל" הנכבד הזה, ואנחנו לא החמיצנוהו ונתנו לו מקום בספרנו, נוסף על כל הנדפס, יען כי אמנם נכבדות מדובר בו על ההצעה הטובה והנכבדה בעצמה; אמרנו: כדאים הם, ההצעה והמאמר המבארה ומבררה, להוציא עליהם כסף, להדפיס את מאמרו של סופרנו המובהק הזה, אף כי אנחנו כבר שלמנו חקנו במאמרים אשר לחלק „שאלות הזמן". דבריו של הבן יפים, ונעלים מאד הם דבריו של מר אביו הגאון במכתבו אשר העתיק בזה לפני הקוראים.

הסופרים לטפל בה ולהפוך בה; ויש אשר גם הצעה כהצעת בית נצח ישראל, שכל איש אשר מוח לו בקדקדו ולב מבין לו יבין גודל ערכה, לא תמצא חן בעיניהם...וע"כ החלטנו לבלי לדבר כהצעה זו במכה"ע כלל, לבלי לעורר פולמוס הקולמוס; אבל סופר אחד („אזוב מקיר בית ישראל") לא יכל להתאפק (כונתו היתה בל"ס רצויה) ויבא במאמרו ב„המליץ" (נו. 219) לתנות תקף תהלת ההצעה הזאת, ונגד המאמר הזה יצא בעל המכתב „לדהות הוצאת ההצעה". — אנחנו כאמור, ידענו זאת מראש, לפי שידוע לנו טבע סופרי מכה"ע המחפשים רק ענין לענות בו, מקימים את הפתגם: דרוש וקבל שכר! ותו לא מידי; ועוד — שאין לך הצעה טובה שלא תמצא לה מתנגדים; וע"כ לא נפלאתי כלל על דברי המכתב (וגם לא היה בלבנו להשיב עליו; כי כלום אנחנו נזקקים להשיב לכל שואל שלא מדעת?) — אפס בראותנו מי הוא בעל המכתב, כי הוא, לגודל פליאתנו, הר"ר אריה ליב מינץ, שהוא חכם וסופר נכבד, אמרנו להשיב לו בזה דברים אחדים, אם גם בקצור נמרץ מאד:

ה' מינץ „איננו מסופק אף רגע אחד, כי כח וגבורה בידי הצעה כזאת לחולל נפלאות בעולם הישוב"; מודה הוא בכל לב „כי נביא בזה תועלת לרעיון גאולת הארץ"; אבל דבר אחד עומד לה' מינץ לשטן על דרך ההצעה הזאת: „אם גוציאנה לפעולת ידים אז נגדיל על ידי זה את תאות הכבוד ונרבה אנשים הרודפים אחריו"; ולדעתו „צריכה נפשנו לבחל באמצעים שפלים כאלה כמו מכירת כבוד, ולו גם יזילו האמצעים האלה זהב וכסף למכביר" וכו'. זה תמצית טענת ה' מינץ. — הדברים האלה לא נאמנו מאד! חז"ל נחלקו בדעותיהם אם מצות צריכות כונה או לא; במד"א בכל המצות שבתורה, אבל כמצות צדקה כולא עלמא מודה שאינה צריכה כונה, ואם יכון המנדב בנדבתו לאיזה פניה עצמית — ג"כ תחשב לו לצדקה; ומצינו את חז"ל שהשתדלו להרחיב גבולי הצדקה מכלי לחדור לכונת הנותן — רק בכדי שיצא התועלת („האומר הרני נותן סלע בשביל שיחיה בני" כו'). ולדעת ה' מ. על החולה, אשר לב רגש לו, להדול מלבקש רפואת הרופא, מפני שאיננו מרפא בכונה טהורה וברגשי רחמים כי אם בעבור כסף נמאס — האין זה הגיון ישר?! מי יתן ויתרבו בינינו עושי צדקות ולו גם תהיה כונתם להכבד על פני העם; מי יתן ונתנו אחינו ידיהם לרעיון הישוב בפועל, ולו גם יחשבו מה שיהשבו בזה ובלבד שתצא המטרה! ובכל אופן הלא עלינו לשמוח כי ברצותם להשיג כבוד יבחרו באמצעי כזה ולא באחר, וחושבים זאת להם לכבוד, תחת שיש אחרים אשר בושים יבשו ככבוד כזה... אשר לחרפה היא בעיניהם גם לדבר אדות עניני היהודים והיהדות, ומה גם בנוגע לנצחיותם... המבקש הרבה לא ישיג מאומה; תפסת מרובה לא תפסת! הורונו גם חז"ל. גם אנחנו כה' מ. מחכים בכליון עינים על העת המאושרה שעליה יחכה כל איש ישר: שיעמדו אחינו על מדרגה כזו לעשות כל דבר טוב רק מצד הרגש הפנימי ושלא תתערב במעשיהם שום כונה זרה; ומאמינים אנחנו כי סוף סוף בא תבוא העת המאושרה הזאת; אבל לע"ע אשר — לדברי ה' מינץ — „לולא תאות הכבוד לא היו רב אחינו נותנים אפילו קשיטה אחת לדבר שבקדושה או לטובת הכלל (כדברים האלה

דברי הימים

מקורות לקורות בני ישראל

הו"ל דוד כ"ר יהודה קויפמאנן.

(המשך משנה ג').

בהשגחה יתרה ונפלאה העלו אבותינו כל דברי ימי קהלות ישראל עלי ספר לזכרון למען יעמדו דור דורים, וכל איש אשר ראה וגם חקר פנקסאות כאלה יודה בפה מלא כי לו נשארו לנו ונצלו ממלתעות האבדון כי אז היו לנו לעינים וכי אז היינו קוראים את תולדות ימי עמנו כמעל ספר פתוח. אבל מה יועיל ומה יסכון לחקות זכרונות כל הקורות ולאבד בידים את הספרים אשר נרשמו בהם! אמת, גם אנחנו כתבנו ורשמנו את כל תהלוכות קהלותינו ודברי ימי ישראל ככל העמים אבל חבה יתרה נודעת לזכרונות העמים כי בעין פקוחה הביטו עליהם שלא יאבד דבר מהם ויאספו אספה בבית מועד לכל שרידי ימים שעברו הנקרא ארכיון; אבל בקהלות עמנו ראיתי שערוריה כי שם שורר כלל המכלה והמאבד את שכיות חמדתנו ואוצרות זכרונותינו; ויישן מפני חדיש תוציא והיה כאשר ימלא ספר המכיל בקרבו את כל הדברים הנרשמים לזכרון הן מעניני הקהלה או חברה מהחברות ולא יוכלו לכתוב בו עוד כי אז יוכל לחרבות ולחרפות ונשכח כמת מלב עד אשר יהיה מאכל לעש ולסס אשר שר השכחה יקונן שם. על כן נסתמו מעינות קדמוניותינו ואבדה חכמת דברי ימינו ולא נוכל לקרות עוד בספר הימים שחלפו כי אם זעיר שם זעיר שם. ולמען הראות כי בכל מקומות פזורינו יש עוד נצורות מני קדם אשר ימותו ויאבדו באפס תקוה כי אין להם מרחם וכי גם ידנו תהיה עוד במעל הזה כי בעינינו נחזה הכליה והאבדון אשר יפרצו ויכלו את כל הנשאר לפלטה ואנחנו נעמוד משתאים מחרישים בחבוק ידים ובמעט תנומות וישננו ילך הלוך וגדול ומחסורנו יעלה מעלה מעלה כי הרבה ההתרשלות עושה הרבה חסרון ידיעה עושה ואנחנו הולכים ודלים לכלמתנו בעיני העמים — הצגתי הנה את אשר חזיתי ואת אשר צברתי בשוטטי על פני חוצות תולדות בני עמנו ובהתהלכי בארצות מושבותיהם.

האמת! כי לו לא בא המאמר הזה אלא בשביל המכתב שבו דיו! דברים מושכלים היוצאים מלב רגיש של רב וגאון בישראל, דברים טובים ונכוחים הכתובים בלשון צחה מאת יושב על כסא הוראה ואשר גדול שמו, דברים כאלה ראוים להאמר ולהשמע, ומי יתן וימצאו מסלות בלב אחינו היראים והרבנים גם יחד, ודבריו היוצאים מן הלב, לב מרגיש צרת אחיו, יכנסו בלב הקוראים ובלב הרבנים רעיו לטוב רעיון הישוב, אשר רב ברכה בו; ובפרט אחרי אשר ממשלת רוססיא האדירה הואילה בטובה לקים בימים האחרונים את חברת ישוב א"י באדעססא, והחברה ההיא עושה מעשיה ברשות, עתה הנה המכתב היא כדבר בעתו, ונחשוב לנו לזכות כי נתפרסם הפעם על ידינו.

ובנוגע אל מאמרו של הסופר המובהק ה' מינץ בדבר עצם ההצעה „נצח ישראל", נעיר רק אחת, כי מלבד התשובה הנכונה של סופרנו ה' מ"ר, הנה להי מינץ לדעת כי בקשת הכבוד ורדיפה אחריו, הנן שתי מדות שונות, אשר הראשונה טובה מאד וממנה לכל מעשים טובים תוצאות, וכל האזהרות הנה רק לבלתי נרדוף אחרי הכבוד, כאשר כבר הרחיבו לדבר בזה רבים מחוקרי העטהיק והמדות גם בשפות חיות גם בשפת עבר, מי שהוא בן־ברית וגם מי שאינו בן־ברית, והדברים מבוארים היטיב ואין להאריך בכמו אלה. (ראה גם בספר המדות להה' שד"ל — בהעתקה העברית הנקראה „צדקה ומשפט" — שהאריך בדבר).

ש. א. ג.

I.

מפנקסה של ק"ק מיץ.

א.

זכרון עדות שהיתה בפנינו עח"מ ברביעי בשבת שנים עשר יום לחודש אלול שנת חמשת אלפים וארבע מאות וחמשים לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן בעיר מיץ איך שבאה לפנינו האלמנה הגבירה מרת בילה בת משה ישי ז"ל אמרה לנא הוו עלי עדים נאמני' וקנו ממני בק"ג א"ם מעכשיו וכתבו בכל לשון של זכות ויפוי כח ובכא"ה כתחז"ל ואף חתמו ותנו ליד בני האלוף המרומם פ"ו כהר"ר אברהם בן בעלי המנוח כמר מאיר פרנס ז"ל [1]) להיות בידו וביד יורשיו וב"כ לעדות ולזכות ולראי' מחמת שרצ'תי ברצון נפשי הטוב שלא באונס והכרה כלל רק בלב שלם ובנפש חפיצה ודעת שלימה ומיושבת והנני מודה בפניכם היום כמודה בפני ב"ד חשוב וראוי בהוראה גמורה שרירא וקיימא דלא בהשבעה ודלא בהשטאה ודלא למיהדר ביה מן יומא דנן ולעלם. איך אמת גמור הוא שמעכשיו נתתי במתנה גמורה לבני הנ"ל ולב"כ את המקום בב"ה של אנשים אשר בעלי המנוח כמר מאיר ז"ל הנ"ל היה יושב עליה הידועה במיצרים דהיינו המקום הנ"ל עומד בין המקום העומד בקרן זויות ששייך לע"ע לבני הנ"ל ולכהר"ר זסקינד זיא י"ץ בשותפו' משמאל המקום הנ"ל ובין המקום ששייך לע"ע לכהר"ר וייברלי טרעני י"ץ מימין המקום הנ"ל וגם נתתי לבני הנ"ל ולב"כ במתנה גמורה המקום בעזרת נשים התחתונה אשר בתי מרת ברייגלה תי' יושבת עליה בעת הזאת בין המקום של אלמנת כהר"ר מאיר נורדן ז"ל ובין המקום ששייך לע"ע לכהר"ר נתן המבורג שי' אותן שני המקומות עם כל חזקיהם וזכיותיהם ששייכים לשני המקומות הנ"ל מעולם ועד היום הזה בלי שום תנאי ושיור בעולם, הכל כאשר לכל נתתי כהיום הזה במתנה גמורה שרירא וקיימא לחלוטין ולצמיתות עלמין לבני האלוף פ"ו כהר"ר אברהם הנ"ל וליורשיו וב"כ בכא"ה כתחז"ל. ואף גם שבעלי המנוח כמר מאיר ז"ל הנ"ל נתן ככר המקום בב"ה של אנשים הנ"ל במתנה גמורה בכא"ה לבני כהר"ר אברהם הנ"ל בצוואות ש"מ אעפ"כ מאחר שבעלי ז"ל הנ"ל לא היה רשאי ליתן אותו מקום הנ"ל במתנה מאחר שבעלי ז"ל היה חייב לי מאה אלפים רייכשטלר כמשמעות השטר שיש לי ממנו וכל עזבון מבעלי ז"ל אינו מספיק לשלם לי החוב של מאה אלפים ר"ט כנ"ל בכן יש לבעל דין לחלוק אני ויורשי וב"כ לומר שבעלי ז"ל הנ"ל לא היה רשאי ליתן אותו המקום הנ"ל במתנה מאחר שהכל בכל שייך לי עבור השט"ח של מאה אלפים ר"ט כנ"ל לכן נתתי לבני הנ"ל ולב"כ מעכשיו השני מקומות הנ"ל במתנה גמורה שרירא וקיימא עולמית בלי שום שיור ותנאי שבעולם הן בגוף

[1]) על הנזכר המנוח הזה ראש קהלת מענץ המפורסם החכם השתדלן הנודע לכבוד ולתפארת ר' אליה עמריך, אשר מלאי אי"ה לעת מצוא בספרי על בני משפחה גאמפערץ. ושם האיש הזה אשר יכונה בו בין העמים היה שוואב או שוואב כאשר נמצא כתוב בדפתראות המלוכה בעיר מענץ וגם גרימבך.

פנקס קהלת מ״ץ יעלה בתהלה כאשר הזיתיו בטובו של ר׳ אברהם שלאָס תושב לונדון אשר קנה אותו מעזבונו של בעליו הראשון ר׳ אליקם כרמולי ואף כי מצער הנהו רב טוב צפון בקרבו, ועל עליו הדלים והמעטים נקרא חדשות ונצורות על מנהיגי הקהלה הגדולה והמפוארה הזאת אשר קנתה לה שם עולם אשר לא ישכח ע״י רבניה גאוני ארץ ראשי חכמי זמניהם; ומתוך פנקס הזה העתקתי בעד מ״ע של אחינו בני צרפת הנקרא Revue des études juiwes את כל הנמצא על ר׳ אברהם ברודא בחירתו וכל הקורות אותו בעת הנהיגו את עדרו צאן קדשים בק״ק מ״ץ.

ואחריו יסעו פנקסי המדינה מדינת גייליך ובערג אשר נותרו לפלטה בק״ק דיסלדורף בכל שנה ושנה בעת אשר נאספו יחדיו ראשי קהלות המדינה לפקוח על עניניה ולערוך ערכת המסים וצרכי הקהלות על היחידים רשמו על ספר שמות הנבחרים והמשולחים ואת כל התקנות אשר יסדו ותקנו ושמות הנערכים ומספר ערכם וכל ההסכמות אשר הסכימו עליהן כבחירת הרבנים והתנאים אשר נבחרו עליהם. אבל מכל פנקסי הועדים האלה לא נשארו לזכר עולם כי אם שנים משנת תק״ו ותקי״ב כאשר נודעתי מספרו של הרב ר׳ אברהם ווערדעלל על קורות קהלת דיסלדורף והוא בטובו השתדל בעדי ושלח לי את שני האודים האלה למען אשימה עיני עליהם, ואני ברותי את הקמח מן הפסולת והעתקתי לדוגמא את התקנות אשר נוסדו בועדי הארץ הזאת להראות את הרוח השולטת בהן ואת הדרך אשר הלכו בה בני הדור הזה במאה העבר בארץ אשכנז במערב.

ובאחרונה יעמדו דברי הפנקס הגדול של ק״ק פרוסטיץ במדינת מעהרין אשר יכיל בקרבו כמעט תולדות הקהלה המצוינה הזאת במאה העבר, כי הנהו מתחיל בשנת תפ״ב ויספר לפנינו את כל הדבר הגדול והקטן אשר הביאו לפני בחירי העדה עד תם המאה הנ״ל, את כל הענוים הקשים והרדיפות אשר עלו על צוארה, את התקנות אשר יסדו לכפר עליהם ועל בתיהם, את התקשרותם עם הפקיד אשר מקום מושבו היה בעיר פלומנוי הסמוכה, וכל קורות המדינה והממשלה יתנו עדיהן בפנקס הזה כי לא היתה צרה ומלחמה בעולם אשר לא התענו בהן קהלות ישראל, והאוהבים והאויבים נתנו עול על שכמם עד אשר כשל כח הסבל ולא יכלו השב רוחם מכובד המשאה ומעבודה קשה. דעת לנבון נקל כי ספר גדול אשר יכיל יותר מו׳ מאות דפים בתמונת פאליא, מלאים לפעמים על כל גדותם בכתיבה דקה וגדושה, יספר המון דברים אשר אין להם תכלית הנוגעים לפרטי הקהלה ודבר אין להם עם תולדות ישראל; אבל בכל זאת יראו ההעתקות אשר ברותי למדי כי יש ללמוד הרבה מפנקס קהלה כזה גם בעניני הכלל ובנוגע לרוח העת אשר יגלה לנו את עצם תארו בתוך התקנות וההסכמות והכרוזים אשר נמצא נזכרים ונרשמים בספרים כאלה, ובדבר תולדות גדולינו וחכמינו רבני הקהלות אשר שמענו את שמעם ע״י ספריהם הנודעים במחנה ישראל.

קאיעטיינ ו׳ תמוז תרמ״ט לפ״ק.

לנא האלמנה מרת בילה הנ״ל הנה שטר מתנה זו כתבוהו בשוקא וחתמוהו בברא בי היכי דלא להוי כמילתא דטמירתא רק גלוי ומפורסמת לכל. ושטר מתנה זו כתבו והתמו מחד ועד מאה עד דליפוק חד מתהת ידיכון הנכתב כראוי וכרצון ולטובת בני הנ״ל וליורשיו וב״כ. וליתר חזק ועוז קבלה עליה האלמנה הנ״ל ועל יורשיה וב״כ חומר שטר מתנה זו כחומר כל השטרו׳ הכשרים העשוין בישראל כתחז״ל בח״ח ובשד״א ובת״כ בפ״מ ובק״ס הנ״ל דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי בכא״ה כתחז״ל בלי שום תנאי ושיור בעולם. וקנינא מן האלמנה היקרה מרת בילה בת משה ישי ז״ל הנ״ל לבנה האלוף המרומם פ״ו כהר״ר אברהם נ״ן בעלה המנוח כמר מאיר פרנס ז״ל הנ״ל וליורשיו וב״כ בכל מה דכתוב ומפורש לעיל ובפרט בעניני הנאמנות מפורש במנא דכשר למקניא ביה ובכא״ה זה״ק מאיר בני חומר דב״ח הנ״ל דעל הגרד ד״ק והכל שריר וקיים.

נפתלי הירץ בלא״א מוהר״ר אברהם יצחק אפרים סג״ל הב״ם ווימפפ״ן תנ״א.

שמעון וואלף בהח״ר משה יוסף זצלה״ה פה ק״ק מ״ץ יע״א.

המקום בעזרת נשים המקום הנ״ל הוכרז פה קהלתינו יצ״ו כנהוג ולא בא שום מוחה ומעכב רק אשת הקצין כמ״ר איצק ווילשטט מ׳ נעני עשאה מחאה על המקום הנ״ל וזולתה לא בא שום מוחה ומעכב בעולם ע״כ קם המקו׳ הנ״ל בחזקת המנוח מהר״א לו ולב״כ וי״א עד עולם לעמו׳ במקו׳ הנ״ל ככל חפצם בלי שום מוחה למכור ולשכור כאדם העושה בשלו והוחלט המקום הנ״ל בכל כח תוקף החלטה גמורה מעתה ועד עולם בחזקת המנוח הנ״ל ולב״כ וי״א עד עולם להיות לדאי׳ בידי הנ״ל באתי על החתום היום יום ה׳ י״ט סיון תס״ח לפ״ק הק׳ גבריאל במוהרי״ל זצלה״ה מקראקא.

ב.

בדבר הבית של המרומם הקצין פו״מ כמר משה גרימבך שי׳ שהי׳ מקדמת דנא קודם שנמכר לו בב״ד לכמר שמואל שוואב ז״ל ואחר שהוחלט לו ובא לבנותו כראוי שני פעמים זה אחר זה הי׳ מן ההכרח מחמת רוע מחיצות החומה המפסקת בין ביתו ובין הבית של הערל קאליש להרחיב את גבול ביתו ולעשות רצון הערל הנ״ל וקנה ממנו רוחב החדר שלמטה בשמאל כניסות ביתו מבית הערל בתוכו להרחיב את גבול ביתו והעמיד מחיצות החומה המפסקת בינו לבין הערל בסוף רוחב הגבול שקנה ממנו וע״י כך גדלה צעקת וזעקת איזה מבני הקהלה יצ״ו באומרם שזה הוא מקח הנעשה באיסור והוא ממש תקנת הרב ה״ה מהור״ר יוסף אשכנז זצ״ל משנת שע״ד [1] ונתחזק אח״כ עוד פעם ופעמיי׳ בשנת תל״ד ובשנת ת״ן ע״י פו״מ ורוב בנין ורוב מנין בהסכמות הגאון אב״ד כמהור״ר גרשון זצ״ל וה״ה כמר משה עומד וצווח שזהו יותר מאחד עשר או שנים עשר שני׳ בעוד אביו המנוח המפורסי׳ פו״מ כמהור״ר אברהם ג״ב זצ״ל הי׳ בחיים חיותו

---

[1] עיין מה שכתבתי על הרב הזה במתאספים של הח׳ ברלינר שנה י״ו צד כ״ו.

המתנה הנ״ל או שום תנאי ושיור אחר בעולם ומעתה רשאי בני האלוף פ״י כהר״ר אברהם הנ״ל וב״כ לעשות עם שני המקומות הנ״ל כל מה שלבו חפץ להוריש ולהשכיר ולהשכין ולהחליף וליתן במתנה ולעשות בהם כחפצו ואינש לא ימחה בידו מן יומא דנן ולעלם. אכן הותנה כתנאי גמור כתנאי ב״ג וב״ר לכל הלכותיו ממש שהרשות למרת בילה הנ״ל לשבת על המקום בעזרת נשים הנ״ל או לישב על המקום הנ״ל כל מי שתרצה כל ימי חייה באין מוחה כלל וכלל, וזולת התנאי הנ״ל לא נשאר שום תנאי ושיור בעולם. וכל מי שיבא מארבע רוחות העולם מכל החי הן דאתי ברשותי ודאתי שלא ברשותי דיקום ויהגא ויטעון ויערער וישתעי דינא בהדי בני האלוף פ״ו כהר״ר אברהם הנ״ל וב״כ מחמת שני המקומות הנ״ל כדי לגרוע כח שטר מתנה זו ולסלקו מן שום דבר שבעולם מן המתנה הנ״ל הן מכולם או ממקצתם. יהי׳ דברי המערער ההוא בטלין ומבוטלין ונחשבין כחרס הנשבר שאין בו ממש וכטוען אחר מעשה ב״ד חשוב דלא יתעבד ליה דינא בבא״ה כתחז״ל ועלי ועל יורשי וב״כ לפצות ולסלק מעל בני האלוף פ״ו כהר״ר אברהם הנ״ל וליורשיו וב״כ כל ערעור וטוען כדי להעמיד השני מקומות הנ״ל איהם (?) ועמליהם ושבחיהם עם כל זכיותיהם והזקות[יהם] בידו וביד יורשיו וב״כ בשופי גמור בין בד״י ובין בדא״ה. וכך אמרה לנא האלמנה היקרה מרת בילה הנ״ל הנה מעכשיו נתתי לבני האלוף פ״ו כהר״ר אברהם הנ״ל ולב״כ ארבע אמות קרקע כחצר במתנו׳ בריא ולא במתנו׳ ש״מ ואגבן ואגב ק״ס הנ״ל הרשיתי והשלטתי ומניתי אותו ואת ב״כ על כל נכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא דקנאי ודעתיד אנא למקני נכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות מטלטלי אגב מקרקעי כולהון יהון אחראין וערבאין לבני האלוף פ״ו כהר״ר אברהם הנ״ל ולב״כ לפרוע מנהון כל ערעור וטוען של שני המקומות הנ״ל ואפי׳ מגלימי׳ דעל כתפאי בחיים ובמות מן יומא דנן ולעלם. ומעכשיו נתתי לבני הנ״ל וב״כ כל תורת נאמנות שבעולם בלי שום אלה או שבועה או ג״ש וק״ח רק בדבורם הקל עלי ועל יורשי וב״כ על המתנה הנ״ל ועל כל הטענות המתנגדים לי ולב״כ בעניני המתנה הנ״ל ושטר זה כל זמן ששטר מתנה זו יוציא קיים מתחת יד בני הנ״ל וב״כ בדלא נקרע קרע ב״ד ובדלא נכתב עליו ממש תברא. כל הנ״ל קבלה עליה האלמנה מרת בילה הנ״ל ולאשר ולקיים בכל תוקף ועוז בביטול כל המודעות ומודעות דנפקי מגו מודעו׳ עד סוף כל המודעות ובפיסול כל עדי המודעו׳ שבעולם בכל האופני׳ ולשונות המספיקי׳ ומועילים לבטל בהן כל המודעו׳ עד סוף כל המודעות ולפסול בהן כל עדי המודעות בבא״ה כתחז״ל. וכך אמרה לנא היקרה מרת בילה הנ״ל הנה שטר מתנה זו לא יפסול ולא יגרע כחו ולא יפקע שעבודו בשום משמוש או נדנוד או פקפוק או מחק או נרד או נקב או בשום חסור או יתור לשון אות או תיבה ולא בשום לשון דמשתמע לתרי אפי רק הרי יהא נדון ונדרש לזכות ויפוי כח לבני האלוף פ״ו כהר״ר אברהם הנ״ל וב״כ ותמיד ולעולמי עולמים יהא יד בני הנ״ל ויורשיו וב״כ בכל הענינים וטענות על העליונה וידי וידי יורשי וב״כ וידי המערער על התחתונה. ושטר מתנה זו יהי׳ לו כל תוקף ועוז כאלו נעשה בב״ד חשוב בבי דינא דרבינא ורב אשי לכל הלכותיו ממש בכל זכות ויפוי כח לבני הנ״ל ולב״כ. גם אמרה

פ״ו משה גרימבך יצ״ו הנ״ל ולמען שלא תהי׳ האמת נעדרת, כתבנו וחתמנו למשמרת, נעשה היום יום ראשון עשרים ושנים ימים לחדש סיון ת״ו ע״ן ה״א לפ״ק.

נאס יצחק אהרן בלא״א הרב החסיד כמהור״ר יוסף ישראל זצ״ל.

נאס הק׳ אורי ווייבש כ״ץ ממיץ תע״ה.

מרדכי זיסקינד בא״א מוהר״ר יעקב מזיא זצ״ל.

יעקב בן מוהר״ר ירמי׳ זצ״ל הלברשטט.

אייזק טרעני.

געטשליק לוי.

II.

מפנקסי המדינה של ק״ק דיסלדארף.

א.

אלו הן התקנות שהסכימו עליהם הפרנסי׳ וטובי׳ ואיזה יחידי סגולה בדויארן ו׳ תמוז תנ״ח ונתחדשו ונתחזקו אח״כ ביום הוועד במוילהיים כ״ו אדר שני תס״ד ובבערכום כ״ב אייר תס״ה ועוד שם בבערכום ר״ח אדר שני תע״ה ונתחדשו ונתחזקו בהוספת איזה דברים שנעשה בהסכמה אחת כנ״ל למען השלום ולשם שמים בדויארן ביום הוועד ח״י תמוז תע״ט ונתחזק[ו] ביום הוועד באלדנהויפן כ׳ אייר תפ״ג ועוד נתחזקו ביום הוועד בדויארן טו״ב אדר תפ״ז וגם נתחזקו ביום הוועד העבר בדויארן ר״ח אייר ת״צ ועוד נתחזקו ביום הוועד העבר בדויארן תצ״ד וביום הוועד בדויארן תצ״ז ועתה נתקיימו ונתחזק[ו] מחדש ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקו״ל.

א) ראשית דבר יראת אלוקים באיזה מקום שיש בו מנין ועשרה או בצירוף איזה ב״ב הדרי׳ סמוך לאותו ישוב דהיינו בתוך התחום באותו מקום או ישוב שיש בו מנין בלי הצטרפות חוצה חייב להתפלל בעשרה בכל יום הכניסה דהיינו ב׳ ה׳ ואם לא יהי׳ להם מנין בלי הצטרפות יתפללו עכ״פ ביום השבת במנין עשרה בחוק ולא יעבור ויענוש בקנס למי שיעבור ויבטל המנין [1] אכן לא

---

[1]) בסנת תקי״ב נוסף כאן :

וע״ע נתחזקו ונתחדשו כדי שלא יבטל התמיד ח״ו. זאלין אותן ישובים וואו בצמצום מנין איזט, אונט כיו׳ הכניסה בלי הצטרפות חוצה קענן מנין האבין, אונ׳ צוואהרן יותר אלז מנין עשׂרה זיך בפינדן, אונט דעס פאלז זיך איין יעדר משמט איזט, ובינו לבין עצמו חשבנו מאכט, דאז בלתו מנין עשׂרה פאר בלייבט, וכהנ״ל דערא גלייכן יותר דענקן, ובשביל כך קיין מנין עשׂרה בלייבן טוהט, זא איזט ע״ע מקהל יצ״ו מהודש מתוקן ווארדן, דאז באותו מקום הבעלי בתים

למה לא התאטש אז· רוב מנין ורוב בנין בתחילת בניינו ואז נא אביו המנוח אמר לו בפירוש שאין זה בכלל התקנה הנ״ל שלא לקנות או לשכור למעלה מבית שמואל שוואב ז״ל כיון שאין כאן שום מראית עין ולא עשה פתח ברחוב לכנוס ולצאת דרך פתח לתוכו וחוצו. גם למה יגרע הוא משאר ב״ב כגון הקצין כמר אייזק טרעני והקצין כמר ליב לוי השכני׳ שלו שקנו ג״כ מהערלי׳ אחורי ביתם להרחיב גבולם ובאותו הרחבה יש פתח לצאת׳ ולכנוס תוך אותן הרחובו׳ קטנים גם הקצין כהר״ר ליב בון בביתו שהי׳ דר בו כבר קנה ג״כ מערלי׳ ועתה זה מקרוב הקצין פ״ו כמר זלמן כהן קנה ג״כ בצד גינת ביתו א׳ שייאר שפתחה פתוחה לכנוס ולצאת תוך הרחוב קטן סמוך של הערלי׳ ועל כולם לא הי׳ פוצה פה ומצפצף ואדרבא מצאו טוב להרחיב גבול בני עמינו במה שאפשר למצוא בהיתר ולמה זה ועל מה הוא זה יותר אסור ובפרט שבסוף בנותו את ביתו זה הי׳ או ו׳ שני׳ כולי עלמא ראו וידעו ושתקו אין א׳ מהקל (? מהקהל) יצ״ו או ב״ב שהתרו או מחו בו בעדי׳ או בינו לבין עצמם ומה לעשות לו עכשיו לקעקע את הבירה ולחזור ולבנותו זה הוא דבר שאין הדעת סובלתו ע״כ ביקש ה״ה כמר משה הנ״ל מן כבוד הקהל יצ״ו להסיר ולהשקיט את תלונת בני ישראל ממנו ולהורות לו את הדרך אשר יעשה ולא יוסיפו עוד להתלונן עליו שהוא דר בבית האסור לדור בו בכן זאת מצאנו תחילה להשלים מנין הקהל וכן עשינו. ואחרי שקלי וטריא מצאנו להושיב אצלינו עוד עדה קדושה מן כת עשירי׳ הכשרי׳ זה לזה וכן מן כת הבינוני׳ וכת הפחותים וכן עשינו ואחרי ששמענו הצעו׳ הדברי׳ של כמר משה הנ״ל וראינו לשון של גוף התקנות הנ״ל לעיין על כל צידי צדדי׳ לזכות ולחובה מצאנו אף דאפשר למצוא מקום לזכות את כמר משה הנ״ל שאין זה בכלל התקנה גם מטעמי׳ ששתקו כל השני׳ הללו מ״מ מאחר שזהו ברור שהמנוח אביו זצ״ל רצה לפשר בתחלה וליתן ב׳ או ג׳ מאות ר״ט אפי׳ קודם שהרחבת הגבול הי׳ מבונה וא״כ אפשר לומר כל מה ששתקו הי׳ על דעת כך לפשר וליתן מעו׳ לכן כן יהי׳ וכן יקום שה״ה פו״מ כמר משה הנ״ל מחויב ליתן לקהל יצ״ו שני אלפי׳ קרדקי במעו׳ מזומני׳ ויזכה במקחו ובהרחבת גבול בניינו בהיתר גמור לו ולזרעו אחריו עד עולם כ״ד היום יום ד׳ כ״ג סיון תע״ד לפ״ק. ואלו הן הקרואי העדה שישבו אצל הקהל יצ״ו למלאות המספר הקהל יצ״ו וגם בהוספת העדה הקדושה אייזק טרעני, ר׳ ישי ו״ש, ליב ב״ה קדוש, ר׳ הירץ מענץ, ר׳ הירץ עלזוז, ר׳ יוסף ווילשטט, ר׳ ווייבש בר״ס כ״ץ, אהרן לוי, ליזר כהן, ר׳ קאשמן אופנהיי׳, זימלן בון, ר׳ אברהם בן מרדכי חלפן, כל הנ״ל כתבנו וחתמנו יום הנ״ל בפקודת ה״ה פו״מ יצ״ו וקרואי עדה הנ״ל להיות לעדות ולזכות ולראי׳ לכמר משה הנ״ל ולב״כ שהם פטורי׳ ומסולקי׳ מכל וכל טענות ותביעו׳ שבעולם שהיו מחמת הבית הנ״ל אחרי שיפרע סך שני אלפי׳ ליווער הנ״ל.

משה בן לא״א מרדכי דוד הלוי זצ״ל איטינג.

יצחק זעקליש בלא״א כהר״ר אליעזר ליברמן סג״ל מנצפ״ך מוורמיישא תע״ד.

[וכלדו נכתב :]

כל הסך של שני אלפים ליטראות הנ״ל נתפרע, דהיינו שנכלל בחשבונו עם ה״ה חמשה אנשי׳ גובי׳ יצ״ו כמו שנרשם בפנקס שלהם על הדף של ה״ה

הגדוני׳ מן שלשה מאות ר״ט ולמעלה יתן א׳ ר״ט ויהי׳ חצי לסרבר וחצי לחברותה ומן שלשה מאות ר״ט ולמטה א׳ גולדן גם קייני ליברייאן אויס צו טיילן אן דיא יונגן כי אם לסרבר ולצנים גם זול ניט צו גליזן ווערדן אויף איין חתנה איין אוברשטר צו מאכן בעונש קנס.

ה) ועוד נעשה ונתקן ביום הוועד בדויארן תע״ט ונתחזקו בכל יום הוועדי׳ שעברו ועתה נתקיימו ונתחדשו ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקו״ל דז על סעודת נשואין זול קיין שושבין אודר אונטר פירר ניט מער לחברותה ברויכן צו געבן אלז אחד ר״ט ואשתו לנשי׳ חצי ר״ט והברירה יהי׳ ביד השושבין ואשתו אם ליתן לחברותה ר״ט וחצי לאנשי׳ ונשי׳ כנ״ל או ליתן צוקר כנהוג לכל אחד מחברותה וכן השושבין השני ואשתו.

והמאיין פירוש יתן כל א׳ מהם לחברותה לכל יותר בעד קוכן וויין שרף אחד זהוב ריינש ואשתו לנשיו חצי זהוב ריינש וכן המאיין פירר השני.

ובסעודת הברית יתן הסנדק בליל שקודם הברית לחברותה זהוב אחד ריינש ובבוקר אחר הברית יתן לחברותה לכל יותר אחד ר״ט בעד יין שרף וקוכן וכן אשתו לנשי׳ חצי ר״ט.

ו) ועוד נתחדש ביום הוועד בדויארן תפ״ז ונתחזקו בכל יום הוועדי׳ שעברו ועתה נתקיימו ונתחדשו ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקו״ל בהוספת איזה דברי׳ מהמת פורטל מן החתני׳ זא וואל ביום התנותם אלז אויך פרעמדר חתני׳ דא דורך כמה פעמי׳ הוצאות והריסות פר אורזכט ווארדן זא הוט מן מתקן גוועזן דז החתן זא אונטר שלשה מאות ר״ט לנדן בקומט לחתנותו בליל סבלונות ניט ברויכן צו געבן לחברותה נערי׳ ולמחרתו ביום חופתו יתן לנערי׳ בעד קוכן וויין שרף אחד זהוב ריינש וכן ביום ש״ק שענקוויין שחרית יתן ג״כ לחברותה בעד קוכן וויין שרף א׳ זהוב ריינש והחתן זא שלשה מאות ר״ט או יותר לנדן בקומט יתן לחברותה בעד הנ״ל ביו׳ חופתו אחד ר״ט וכן ביום ש״ק שענקוויין בעד הנ״ל אחד ר״ט וואש אבר פרעמדי חתני׳ בטרעפט זא וואל על חתנות אודר וואו זיא זינשטן למקומות אחרים במדינה קומן דז מקדם דורך דען גפודטן פורטל אלר הגט איין אורדונג והוצאות זיין פר אורזכט ווארדן זא זול מהיום והלאה דיזר פורטל גאנץ בטל זיין אונט פון קיינום חתן יהי׳ מי שיהי׳ הן ע״י קויפונג גלילה יהן זינשטן כלל ניט גפודיט אודר פריטענדירט ווערדן ולא נזכר כלל וכלל רק במקום הדירת חתן זול ער געבן בפעם הראשון דז ער חתן גווארדן לחברותה נערי׳ בעד קוכן וויין שרף א׳ זהוב ריינש וכן בפעם הראשון דז החתן למקום דירת הכלה שלו קומט יתן גם שם לחברותה נערי׳ בעד קוכן וויין שרף א׳ זהוב ריינש, אבל במקומות אחרי׳ שיבא ואפילו אם יבא על חתנה אחת עם הכלה שלו אין ליתן פורטל כלל וכלל.

ז) אך דז קיין ב״ב הדרי׳ תחת ממשלת א׳ הק״פ יר״ה מיט קיינרלייא זזופי׳ מטבעות עסקי׳ זול הבן הן מצד עצמו או מצד אחרי׳ או ממדינות אחרי׳ שתפות צו האבן באיזה עסקי׳ זיופי׳ מעו׳ זא פון איינים זולט גהערט ווערדן מן אים

ישיחו שום שיחה בטילה בבה"כ כנהוג רובא דעלמא בבואם בשבת קדש ואין צריך לומר שלא יריבו ולא יתקטטו בבה"כ [1].

ב) שנית מאחר בחסד העליון וברוב חסדי והשתדלות אצל השררה יר"ה צו גליזן דין ישראל בין איש לרעהו כדי שלא להטריח את השררה יר"ה וכנזכר בפירוש אין אורטיקלז הקיומי' חדישי' מאי הק"ס יר"ה בכן כל אשר יזיד וירשיע אונט בערכאות של האומת גין בין בדין שכבר הובא בד"י ובין קודם שהובא בד"י ויתבע חבירו בדא"ה ומכל שכן אחר שנפסק עליו ד"י ענויש יענוש מלבד העונש שיש עליו בדיני שמים.

ג) שלישית בהיות שמרבין בהוצאות סעודת הנשואין יותר מדאי הוט מן פר גוט בפונדן דז מהיום יום א' ו' תמוז תנ"ח והלאה זא איינר חתנה מאכט לבנו או לבתו על הוצאותיו או על הוצאות שניהם אונט ניט יותר אין ערך ליגט ממאה ועד מאתי' ר"ט זול ניט מער ברייאן על הנשואין מן הב"ב הדרי' תחת אדונינו הק"פ יר"ה אלז עשרי' ב"ב חוץ מן הסרבר והמסדר קדושין ואב ואם של הכלה והחתן ואחיהם ואחיותיהם ולא יותר זא אבר איינר יותר ברייאן ווערט אונד זיך על הסעודה בפינדן יוקנס בעל הסעודה מכל אחד הנותרי' כפי אשר יושת עליו ועל זה זול המסדר קדושין השגחה הבן אונט אצל המנהיגי' אן געבן אבר מן הב"ב הדרי' חוץ למדינתנו מאג יותר ברייאן [2].

ד) נאט ווין וואו איבר כמה פעמי' הריסות זיין קומן איזט התיקון זא

מחויב זיינן הוא בעצמו וכהנ"ל ריא יענינה ווערכה מאוכלי שלהנו זיין קיינר אויז נשלאסן, אהן צו האלטן דווקא בבה"כ צו גיהן, אונט גין צו לאזן בבה"כ להתפלל ביום הכניסה במנין, אם לא ער מוז מברר זיין דאז הוא או מאוכלי שלחנו הלילה מקודמי' קיין לינת לילה בביתו גהאבט, ומי שיעבור על זה זאל הבעל בית לפני הקנס זוא וואול בגינו, אלז לפני אוכלי שלחנו פר זעלבינן קנס אהן נהאלטן ווערדן.

[1]) פס : כלל ואם הלילי' וחס זאלטי מחלוקת ענטשטיהן, זאל זאלכש תקוף (תיכף) ומיד נירנטין אנדרשט אלז אצל מנהיגי קהל יצ"ו אהן גגעבן ווערדן כפי המשמעו' גנעדינשט ערטיילטי קונסעסיאן, ווידריגן פאלס ווערדן מנהיגי קהל יצ"ו זוא וואול דיא יעניגה ווערכי קיין אורזאך במהלוקת האבן, אלז דיא יענינה ווערכה אורזאך במחלוקת האבן ווישן מעניש צו זיין, ובאם ניטיג איזט אחד או יותר צו הלטין להשלים המנין בשבתות ובי"ט זאלין הבעלי בתים זעלביני כפי תקון קהל יצ"ו כמו פלעטן אויזן גשלאגן זיין, גהאלטן ווערדן. ולהשומעים יונעם ותבא עליהם ברכה.

[2]) כאן נוסף :

וגם נתחדש עתה ביום הוועד בדויארן ט"ז סיון תקי"ב לפ"ק. דז ווען איין אויז לענדישר איין התנה במדינתנו אהן דינגן זולטי הן במדינה, והן בסביבות דאז הבעל בית בייא ווערכם ההתונה אהן גדונגין ווירט בקנס ארבע זהובי' בדהב חצי לאדונינו הק"ס יר"ה, והחצי לקהל יצ"ו אן מנהיגי קהל יצ"ו אהן מעלדן זאל, זאלטי אביר החתונה אצל אינם נימולים אהן גדינגן ווערדן, דאז הבעלי בתי' אין ווערכם אורט זאלכי אהן גדונגין ווערט או הסמוכי' להם מחויב זיין זאלכש למנהיגי קהל יצ"ו בקאנד צו מאכן, ובאם מבורר ווירט דז זיא זולכיש מעלי' זיין ענוש יענש כפי אשר יושת עליו.

של הכלה אוני אונטר שייד קייני קיומי' במדינות גיילך ובערג פֿר שטאטט או גגעבן זול ווערדן אם לא אירי ריקשטנט מקדם אבגפֿוירט ווערדן הבן.

יב) ועוד הוט מן בדויארן ביו' הוועד תפ"ז מתקן גוועזן ונתחזקו ביו' הוועדי' העברו ועתה נתקיימו ונתחדש ביו' הוועד פה דויארן ח"י סיון תקו"ל דז האב"ד נר"ו הן מצד החתן הן מצד הכלה במדינות גיילך ובערג וסביבו' קדושין או התרת קדושין זול געבן ביז זעלבגר איין שיין [1]) ברענגט וואו אן ער זייני מסי' צלן מוז דז ער ניקש ריקשטענדיג צו צלן הייב איזט וליתר שאת ולתוקף עוז באם אב"ד נר"ו זולטי אונם פֿר הער שריפטליך מן הגובי' דז דר זעלבגי ניקש חייב איזט דאך מסדר קדושין לוזן זיין זא ווערט דר ריקשטנט פֿון דעם זעלבן מן אב"ד נר"ו אן שכירתו מקהל יצ"ו אבגצוגן ווערדן.

יג) [2]) ביום הוועד ה' ניסן תפ"ז בדויארן געשהה ונתהדש דז מהיו' והלאה קיינום ב"ב חדש זא נוך ניט במדינה זו גוואונט קיינום קיין קיומי' זול געגעבן ווערדן אם לא זעלבגר איין ערך אן נעמט מסך ארבע מאות ר"ט ולפי הערך הזה אן קהל שי' הקיומי' והמסי' צלן מוזן ובאופן זה דז זעלבגר ב"ב חדש זא הקיומי' פֿר לנגט הוא או אשתו מוזן זיין מתושבי בני המדינה זו אונט דיא הקיומי' מכל הפרנסים או מרובם זולן אין גווילגט ווערדן. ומאחר בישנים ישעברו בפנקס הקהל יצ"ו זיך זא פֿיל רעשטנטן בפֿינדן דז באם להבא ניט פֿר גקומן ווערט א' אפשר לעמוד בו הקהל יצ"ו נתחדש ונתחזק ביו' הוועד העבר תפ"ז בדויארן ונתחזקו ביו' הוועדין העברו ונתחדש עתה ביו' הוועד פה דויארן ח"י סיון תקו"ל דז להבא איינר יהי' מי שיהי' אין זייני צאלונג המסי' זוימג זיין זולטי אוני' שלשה מסי' צדויק אונט חייב בלייבן זולטי זול דעם זעלבגי זייני קיומי' איין גצאגין ווערדן אונט אים מקהל יצ"ו ניט מער ערשטאטיט זול ווערדן במדינה זו וואונין צו בלייבן.

יד) [3]) [גם נתהדש ביו' הוועד בדויארן תפ"ז לפ"ק ונתחזק בדויארן ח"י סיון תק"ו לפ"ק ועיד נתחזק בדויארן ט"ז סיון תק"ט לפ"ק, ועתה נתחדשו ונתחזקו פה דויארן ט"ז סיון תקי"ב לפ"ק, מאחר במדינו' אליר האנד אונטר שליף אונט אונאורדינונגין קענין גישעהן מחמת דענן פאקן טרעגר זוא זיך

---

[1]) והנה כל הדברים הבאים אחר זה נכתב בשנת תקי"ב :

מן הגובי' בייא וועהמן ערבי אוודרט איזט זיינה מסים צו צלין ברענגן טוהט, דאז זעלביגר ניקז ריקשטענדיג איזט לקהל יצ"ו, והגובי' זאלין דען שיין אוב זעלביגר חייב איזט לקהל יצ"ו אודר ניט, לפ"ו ר' איצק דויסלדארף איין שיקן, אומב (?) זעלביגי לאב"ד נר"ו צו קאמוניצירן, אוב התרת קידושין אב פאלגן לאזן זאל או לאו.

[2]) כל הסי' י"ג נמחק בהעתקת תקי"ב והטעם כתוב בסוף התקנות.

[3]) מכאן והלאה לא נמצא כי אם בהעתק שנת תקי"ב כי הפנקס הישן נלקה בחסר עד אשר יחסרו בו התקנות מסי' י"ד עד הסוף.

תיקף סוסר ביד השירה זיין [אונ׳ זאלן חבירייו הבעלי בתי׳ דא אויף השגחה האבין, אונ׳ ווען וואז פר געמן, תיכף אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו געבין.]

ח) מאחר דז חרם קדמניות איזט במדינתינו וויאויך בשארי מדינות דז קיינר מן הב״ב הדרי׳ תחת א׳ הק״פ יר״ה ק״ז כיסלר או שארי גנבי׳ אויף צו הלטן אודר אפילו קיינם קיין לינת לילה צי געבן פיל וויניגר אינן אייניגי אהן ווייזונג צו געבן בכן איזט מהיו׳ ווידרום מחדש אונט גוזר בחרם אונט פר ליהרונג זייני קיומי׳ מי שיעבור על זה הוין משא י עונשי׳ קשי׳ דיא מן ווערט צו וועגן ברענגן עליו מהשרה יר״ה כללו של דבר זול קיינר מיט גנבי׳ או כיסלר מגע או משא ומתן הבן וכל הנוגע בהם יטמא [1]) ולהשומעי׳ יונעם ותבא עליהם ברכה.

ט) פון וועגן הכנסות אורחי׳ פלעטן געשט צו הלטן אונט בענייני שכר חזקות ואתרוג מעו׳ או כל דבר שיל מצ״ה איזט תיקון מקדמניות גוועזן דז חצי זול גליגט ווערדן על ראשי הבית והחצי השיני על הערך הבן המנהיגי׳ הקהל מסכים גוועזן זול בלייבן לכן וואו ב״ב במקומת בכפרי׳ מושבותים זיך דא נוך צו ריכטן בעונש קנם על המסרב [2]) אונט הסרבן אצל המנהיגי הקהל יצ״ו אן צו געבן אונט מיט אלים דיזז הק״פ יר״ה אין אירי אינטרעסי אים גרינגישטן ניקש אין גגריפן אונט אלז צו פר בהלטן.

יוד) זאת לדעת שנתחדש ביו׳ הוועד כבערכי׳ ר״ח אדר שני תע״ה ונתחזקו ביום הוועדי׳ העברו ונתקיימו ונתחדש עתה ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקו״ל באם ווען ב״ב איין משרת או משרתת הוט אלזו דארף קיינר אים אין זעלבין ישוב המשרת או משרתת דינגן באם לא שידור חוץ לאותו ישוב לכל הפחות חצי שנה ולאחר זה מאג אין אנדרן דינגן הדר בתוך הישוב הזה אבל אם ב״ב הוא מרוצה דז זיך צום אנדרן ב״ב זול פר דינגן בתוך אותו ישוב מאג זיך פר דינגן בתוך אותו ישוב.

יא) ועוד הוט מן ביום הוועד העבר בדויארן תפ״ז מתקן גוועזן ונתחזקו ביום הוועדי׳ העברו ועתה נתקיימו ונתהדש ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקו״ל דז פערנר דיא קהל ישי׳ חייב זיין זא וואל אביו של החתן אלז אויך אב

---

[1]) בסנה הקי״ב הוסיפו:

אונט שארי יחידים בעלי בתים מחויב זיין השגחה הירויף צו האבן אונט שולדיג זיין אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו געבן.

[2]) ובמקוס הנוחר נכתב סס:

אונ׳ האבן כל עת הפלעטן גבאי׳ או הקדש גבאי׳ כח לענוש הסרבני׳ כפי דין ישראל, ובאם זיך אייניגי נגד הגבאים הנ״ל אופיניהרן, זאלכי סרבני׳ אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו געבן, וואו פון איהגי אלי אסעסטענץ זאל גליישטט ווערדן.

זול דען על הוצאות קהל שי׳ פערנר אויז גימאכט ווערדן, אביר אויפגזעצט מעגען זיא אליר הנד סחורות געבן, צו פר קויפן, אביר פרעבדין אפילו אויף גזעצט פון איהנן צו נעמן, דענן ב״ב בתוך הישובי׳ אויך ניט צו גלאזן, רק כנ״ל ארטיקל י״ד, ובאם איין ב״ב יהי׳ מי שיהי׳ פרעמדי פאקנטרעגר אויף האלטן אודר סחורות פון איהנן אויף גזעצט נעמן ווירט, זעלבגר ב״ב זול פר פאלן זיין בקנס ששה זהובי׳ בדהב חצי לשרהה יר״ה וחצי לקהל יצ״ו זוא אביר פאקנטרעגר בישובי׳ קומן, אונט דעהנן ב״ב קיומי׳ פר צייגן דז ער אין דענן בנאכפארטען קוהר אונ׳ פירשטנדומר וואונן טוהט, זעלבגם זול ביז פערנר פר אורדינונג ממנהיגי קהל יצ״ו צו גלאזן זיין גלייך דענן פאקענטרעגר זוא תחת ממשלת אדוננו הק״פ יר״ה וואונן, אונט דענן ב״ב אין ישוב איהר סחורות אויף גזעצט צו געבן, אביר זעלבשטן ניט צו הוזירן, זוא וואול אצל הסוחרי׳ אלז אויך זונשטן אונט וואז דיזר פונקט אהן גיהט, הכל בחרם ארטיקל י״ד נכלל איזט.

טז) ועו׳ נתקן ונתחדש בהסכמה אחת מכל הפרנסי׳ וטיבי׳ ביו׳ הוועד בדויארן ה״י סיון תק״ו לפ״ק, ונתחזק ביו׳ הוועד בדויארן ט״ז סיון תק״ט לפ״ק ועתה נתחזק בהוספ׳ איזה דברים ביו׳ הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, דז קיינר יהי׳ מי שיהי׳ אהני אונטר שייד זוא וואול הדרי׳ תחת ממשלת אדוננו הק״פ יר״ה וסביבו׳, אלז אויך פרעמדי זיך גאנץ אונ׳ גאר ניט אונטר שטיהן זול בתוך הישובי׳ וואו ב״ב בקיומי׳ של קהל יצ״ו וואונן או בסביבו׳, איינגרלייא בשר צום פיילן קויף אהן צו ביהטן, פיל ווינגר צו ברענגן אודר צו שיקן בתוך הישובי׳ הנ״ל בקנס ארבע זהובי׳ בדהב חצי לשררה יר״ה וחצי לקהל יצ״ו; יעדעז מאהלין פר פאלן זיין זולן, אין גלייכן פאלז אויז דען קוהר קעלנישן זיך יהי׳ מי שיהי׳ ניט אונטר שטיהן זאלן אין אדוננו הק״פ לאנדן אלז מדינות גויליך ובערג וסביבו, בשר צום פייאלן קויף צו ברענגן, זינשטן בני המדינה מאכט האבן זולכש וועק צו נעמן, אונט מקהל יצ״ו מאנטוניהרט ווערדן, וכה״ג בני מדינת גויליך ובערג וסביבו׳ אויז דעהן קוהר קעלנישן צו בלייבן מיט בשר צום פייאלן קויף צו ברענגן, ובאם שוהן אויף דער דאהט ניט אטראפיהרט ווירדן זולטי, ווען זב״ב נור אליין איינגי בווייזונג פר צייגן קענן, זוא וואול פון אהן ביהטן אלז אויך ברענגן או שיקן כנ״ל, זוא זול זעלבגר עבן פאלס בקנס הנ״ל פר פאלן זיין, אונט אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו מעלדן, זול אלז דען הקנס הנ״ל מקהל יצ״ו איין גצאגן ווערדן, זולטי אביר מן הב״ב ממדינו׳ או סביבו׳ מיט פוהג איין בשווערהר דא קעגן האבן, זו זול זולכש אצל פ״ו ר׳ איצק ד״ד אונט זוכט ווערדן, אונ׳ איין פר אורדינונג גישעהן, גם נתחדש ונתקיים דז קיינה שני ב״ב משני ישובי׳ במדינה או סביבו׳ ניט ביחד שחטן זולן על חצי ריוח, דהיינו דז זעלבגי דז בשר אונטר זאמן פר קויפן ואח״כ בחשבנן וואלן, זעלבגיז, זול ניט צו גלוזן זיין, זונדר יעדר חלקו בביתו צו נעמן, בייא בשווערונג דעסן יעדז מאהל בידי ב״ב קבלת חרם או שבוע׳ בשביל כך צו טהון מוזן אונט זולן.

יז) מאהר ביז הערא ווען ראש הבית במדינה או בסביבו׳ אב גאנגן, מיט נזכן שלו׳ וואונדרליך הער גאנגן, וואו יתומים קטנים הינטר לאזן ווארדן, אלז

במדינה אויף האלטן, אויך עטליכה דיא זיך אצל ב״ב אויף הלטין אלז משרתים על חצי ריוח, אלז האט מאן מתקן גוועזן דז קיינר מבני המדינה או מבני הסביבו׳ יהי׳ מי שיהי׳ קיין פאקן טרעגר זוא ניט במדינה או בסביבו׳ תחת ממשלת אדונינו הק״פ יר״ה וואונן טיט אויף האלטן זאל בביתו לא יותר אלז יו׳ ולילה אחת, אויך קיין סחורה מן פרעמדי פאקן טרעגר אויף גזעצט צו נעמן בקנס ששה זהובים בדהב חצי לשררה יר״ה, וחצי לקהל יצ״ו אביר פאן איינם אין היימישן דערפן ב״ב וואול אויף גזעצט נעמן, אויך אן זיא געבן, גם דערף איין ב״ב או מי שיהי׳ אין אנדרן ב״ב זיין ישוב לגמרי ניט הויזירן גיהן, אייך זאל קיין בעל בית, וועלכר איין גגעדינגשטן קאמר פאס האט, זיך ניט אונטר שטיהן זעלביגן קאמר פאס אן איינם אנדרן ב״ב מבני מדינה או סביבות פיל וויניגר אן איינם פרעמדן צו לעהנן, וואו פעהרן זולכש גשעהן וירט, אונט אין ער פאהר קומן טוהט, זול דער זעלביגר דער דען פאס אויז לעהנן טוהט אין ששה זהובי׳ בדהב חצי לשררה יר״ה וחצי לקהל יצ״ו פאר פאלן זיין, אונט אלי הזיקות והוצאות ליידן מוזן מלבד הקנס אשר יושת עליו, גם זול קיין ב״ב קיין משרת האלטן אויף הלב ריווח בקנס ששה זהובי׳ בדהב כנ״ל, ובאם איין ב״ב ווערט עובר זיין על זה זוא זול זעלביגר קנם הנ״ל בלי הנחה ערליגן מוזן מלבד שארי עונשי׳ אשר יושת עליו, ומאחר דיזר פונקט עד הנה ניט אויז דען גרונד גחאבן ווערדן קענין דאמיט ב״ב בכלל זולכש נאך לעבן מוזן׳ אשר על כן עתה נתחזק ונתקיים פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק ובצירוף אדוננו מו׳ אב״ד נר״ו איין חרם גגעבן ווארדן על מי שיעבור על אוביגן פונקטין, ובפרטות אין פונקטי משרתים בלי ערמה ובלי מרמה ניט על חצי ריוח צו האלטן, פיל וויניגר משרתים סחורה צו געבן על גווישן פרייז, דאז המשרת דען איבר שום גניהסן זאלט אונט הקנס הנ״ל דאבייא פאר בהלטן, וואו אויף על חביריו ב״ב מיט מוטל זיין זול השגחה איבר אוביגה פונקטן איינר אויף דען אנדרן האבן זאל, ובאם איינר אויף דען אנדרן וואז פר נעמן טוהט תיכף ומיד אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו געבן, אלז דען מיט אליר פארשי אונטר זוכט ווערדן זאל, ווידריגן פאלז זייא איינר אייני ידיעה פון איבר טרעטונג אחד מחבריו אין פונקטי הנ״ל האט, אונט צייגט זולכש אצל המנהיגי יצ״ו ניט אהן, זוא זאל אויף זעלביגן ג״כ החרם חל זיין, והשומע ינעם ותבוא עליו בירכת טוב.

טו) גם נתקן ביו׳ הוועד בדויארן ח״י סיון תק״ו לפ״ק ונתחזק ביו׳ הוועד העבר בדויארן ט״ז סיון תק״ט לפ״ק ועתה נתחדש ונתחזק בהסכמה אחת מכל הפרנסי׳ וטובי׳ ביו׳ הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, דז קיינה ב״ב או נערי׳ ומשרתים הדרי׳ תחת ממשלת אדונגו הק״פ יר״ה וסביבו׳ יהי׳ מי שיהי׳ זונדר אונטרשייד זיך ניט אונטר שטיהן זולן אין איין אנדר ישוב וואו איין ב״ב אין קיומי׳ מקהל יצ״ו וואונן טוהט, מיט איינינגרלייא סחורת גאנץ אונט גאר ניט הוזירן צו גיהן אומס (?) צו פר קויפן, ובאם איינר מהנ״ל אטראפירט ווירט, זיל הב״ב הדרי׳ בתוך אותו ישוב מאכט האבן זעלביגן זיינה סחורו׳ בשם קהל יצ״ו צו ארעשטיהרן, אונט זולכש לאחר זאת אצל מנהיגי קהל יצ״ו אהן צו געבן, זוא

תיקון י״ג הנ״ל הנכתב למעלה בדף ח׳ איזט קצת אין פר געסן אונ׳ פר שריבן ווארדן ומשום כך בהסכמות כל קהל יצ״ו ניט פר גוט בפונדן ווארדן אלז איזט דיזר ארטיקל הנ״ל עוד פעם פר ענדרט ווארדן אונ׳ איין גשריבן וויא זעלבגר גהלטן זאל ווערדן.

כח) ועוד נתחדש ונתחזק ביום הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, אין פונקטא דערא פר הלטונג פרנסיי ומנהיגי קהל יצ״ו.

עז זאל דר אובר פרנס זוא וואול אלז שארי פרנסי׳ קיין כח האבן להוציא מעו׳ מתוך הגביו׳ קהל יצ״ו לשום השתדלות בעולם, אם לא נתיעצו ויסכימו לפחות הרוב מפרנסי׳ יחדיו להוציא מעות מגביו׳ הקהל יצ״ו לאותו השתדלו׳, ואז יש להם הרוב מפרנסי׳ יצ״ו רשות ליקח מהגובי׳, עד חמשים ר״ט, ומהחמשים ר״ט עד מאה ר״ט, אזי אפילו כל הפרנסי׳ אין להם רשות להוציא מעו׳ מהגובי׳ כי אם בצירוף שני טובי הקהל, והכל לפי תואר הענין והזמן, ולטובת הקהל יצ״ו, ולשם שמים, אכן אם יהא דבר נחוץ ולטובת הקהל יצ״ו, אזי יהא כח והרשאה אפילו לפרנס אחד להוציא ביחידו׳ עד עשרה ר״ט, דיזן תיקון איזט פ״מ וג״מ ד׳ בענדט גוויליך וג״מ הר״ר זעליג כ״ץ לפי שעה פאר גלאיינט ווארדן, באם זיא גובים זאלטי מעו׳ אויז געבן ניט לפי משמעו׳ תיקון הלז, זאל זולכש מעו׳ איתנן גובי׳ מקהל יצ״ו ניט פר גיהטט ווערדן.

ב.

בהתאספם יחד ראשי עם קדש פה דויארן בצירוף שארי יחידי סגולה בני המדינות גיילך ובערג וסביבות נעשה בנינו (בינינו) בהסכמה אחת ובנפשות חפיצות ובדיעות שלימות ומיושבת וקיימנו וקבלנו את מי שקבלנו כבר ה״ה האלוף בתורה ובחכמה מורינו ורבינו הרב מהור״ר שמשון סג״ל להיות לנו לאב״ד ולמורה צדק לבני מדינות גיילך ובערג וסביבו׳ להורות לנו הדרך אשר נלך בה ואת המעשה אשר יעשה האדם וחי בהם חיי העולם הבא ולישב על כסא הוראה ומשפט צדק בין איש אחיו ובין גירו ולהשמיענו צוף דבש אמרי נועם אמרות טהורות מזוקקות בשבתות ובחדשי׳ ובמועדי׳ וכי יהי׳ ריב בין איש לרעהו הן דיני ממונות או שארי קטטות ומריבות אם הוא דבר קשה יכול להרב לצרף אצלו אחד או שני ממנהיגי מדינות הנ״ל הכל לפי הענין ולפי הצורך ואם יסרב אחד מבני מדינות הנ״ל יהי׳ מי שיהי׳ ולא יאבה לקיים הפסק מהרב הנ״ל או יסרב מלבא לציית דין על הזמנות הרב הנ״ל אזי יש רשות להרב הנ״ל לכוף ולנגוש את המסרב בכל מיני כפיו׳ ונגישות שבעולם וכדי לחזקו ולסעדו בתורת ה׳ ולעבודתו להיות לבו פנוי לעבודת ה׳ קצנו וקצבנו לו שכירתו מדי שנה בשנה סך מאה זהובים ריינש ובאופן חמשים זהובי׳ ריינש כמו שהי׳ להרבני׳ הקודמים ועוד הוספנו לו חמשים זהובי׳ ריינש מפני שהרב מהור״ר שמשון סג״ל

האט מאן ביו׳ הוועד בדויארן ח״י סיון תק״ו לפ״ק בהסכמה אחת מחדש גוועזן, ונתחזק ביו׳ הוועד בדויארן ט״ז סיון תק״ט לפ״ק ועתה נתחדש ונתחזק ביו׳ הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, דאז מהיו׳ והלאה ווען איין ראש הבית ח״ו אב גיהט במדינה או בסביבו׳ הנ״ל, אונט יתומים קטנים פֿר הנדין זיין, זוא זול זולכיש תיכף אצל הפרנס׳ יצ״ו אהן גגעבן ווערדן, אונ׳ פֿאלס ניטיג מיט צו ציהונג א׳ מ״ו אב״ד גר״ו הכל לפי הענין, וועלכר עזבון אורדענטליך ע״י אחד פרנס ואחד טובי אויף גוהט פֿינדן פ״ו ר׳ איצק ד״ד יצ״ו גאהך גזעהן ווערדן זאל, והרשימה מהעזבון הנ״ל אצל קהל יצ״ו איברליפֿרן, והמעו׳ מן יתומים קטנים לאחר הסילוק אן הגובי׳ נגד פטורי׳ איבר ליפֿרן, וואו פֿון קהל יצ״ו כל שנה בילכר רווחים להיתומים קטנים צלין זאלן.

ח׳) גם נתקן ביו׳ הוועד פה דויארן ט״ז סיון יתקי״ב לפ״ק, דז וויילן איניג ב״ב זוא וואול במדינו׳ אלז אויך בסביבו׳ זיך בשווערהן, אונט פריטענטירן שנה אחת אחר החתונה פֿרייא צו זיין מן המס״, והכבדות הישוב, אלז איזט בהסכמה אחת פֿר בליבן, דז ווען איינר בייא אביו או חמיו איין גאנץ שנה בביתו איזט, פֿון הכבדות הישוב פֿרייא זיין זאל, אביר המסי׳ זאל מן החתונה שלו אהן ברעכנט ווערדן צו צאהלין, זוא ער אביר מיד אחר החתונה לבד ציהן טוהט, מוז ער הכבדות הישוב כמו שארי חבירי׳ ב״ב לפי נדן שלו ג״כ טראגן.

יט) ביום הוועד בדויארן ה׳ ניסן תפ״ז לפ״ק, האט מאן מתקן גוועזן, ונתחזקו ביום הוועדים העוברים, ועתה נתחדשו ונתחזקו ביום הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, דז מהיום והלאה קיינם ב״ב חדש זוא נאך נוט במדינה זו גוואוהנט, קיינם קייני קיומים זול גגעבן ווערדן, אם לא זעלבגר איין ערך אהן נעמבט (!) מסך ארבע מאות ר״ט, ולפי ערך זה אן קהל יצ״ו הקיומים והמסי׳ בכל שנה מיז צלין, צו דעסן ענט זול דער זעלביג ב״ב זוא הקיומים פריטענטירט איין ערבות שיין אן איש בטוח וועלכר במדינה זו וואונט על שלושה שנים רצופי׳ מסים ברענגן, אונ׳ זולכן שיין אצל הגובה הרנטר ליגן, ובאופן זה דז זעלביגר ב״ב זוא הקיומים פֿר לנגט הוא או אשתו מוזן זיין מיושבי בני המדינה זו. אונט הקיומים מכל הפרנסי׳ או לכל הפחות מרובים זולין אין גוויליגט ווערדן, איך אונטר גיבט זיך אובר פרנס ר׳ איצק דאז ממנו לבד קייני קיומים זולין אויז גפֿערטיגט ווערדן, אם לא עז מוזן שארי פרנסי׳ דעתם נ״כ דר צו מרוצה זיין, דאז ראוי ונכון איזט זעלביגם דיא קיומים צו ערשטאטן, ומאחר בשנים שעברו בפנקס קהל יצ״ו זיך זוא פֿיל רעשטאנטן בפֿינדן, דז באם להבא ניט פֿר ניקומין וויוט אי אפשר לעמוד בו קהל יצ״ו, נתחדשו ונתחזקו ביום הוועד העבר בדויארן תפ״ז לפ״ק, ונתחזקו ביו׳ הוועדי׳ העברו׳ ועתה נתחדשו ונתחזקו ביום הוועד פה דויא־ן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק, דז להבא ווען איינר יהי׳ מי שיהי׳ אן זיינה צלונג המסים סוימיג זיין זולטי, אונט שלשה מסים צו ריק אונד חייב בלייבן זאלטי דעם זעלבגן זייני קיומים איין גצאגן ווערדן, אונט איהם מקהל יצ״ו ניט מעהר ערשטאטט זול ווערדן במדינה זו וואוהנן צו בלייבן.

חמשה אנשים שנבחרו מאלופי׳ הנ״ל שיעשו ערכה על כל גבוהי׳ שבסכום מבני קהלתינו יצ״ו ונתנו מה שנתנו כפי הקווי׳ט שביד כל א׳ ואחד מה שנתן בתורת הלוואה ויישולם מגביית סכומי׳ וכל זאת לא הספיק והי׳ מן הצורך עוד לצורך גדול ועלה המוסכם באסיפו׳ הקהל להשכין את כלי הקדש להצלות קהלתינו והלווה האלוף הר״ר הירש בראך יצ״ו ר״ה נוסף על ערכה שנערך חמשה ועשרים זהו׳ על גים קן של כסף בחינת אלמיין משקל ל״ב לוט והאלוף התו׳ מהו׳ יהושיע בריס ר״ה יצ״ו הלווה נוסף על הערכה שנערך סך ששים זהו׳ ריינש על משכון א׳ קן של כסף שייך לח׳ קברנים וכוס של כסף השייך לצדקה יחד משקלי׳ ס״א לוט והאלוף מהו׳ אברהם ברמבר״י הלווה נוסף על הערכה שלו סך שבעים זהו׳ על גים קן ובעקין בחינת ברעסל׳ ויד של כסף בחינ׳ אלמיין יחד משקלי׳ ע״א לוט והר״ר אלחנן ט״ה הלווה על טס קדש של כסף משקל ששה ושבעי׳ לוט בחינ׳ אלמי׳ סך חמשה ושבעים זהו׳ ריינש והאלוף הר״ר בעריש הלווה חמשה ועשרים זהו׳ על משכון אחד שאל של כסף שייך לח״ה וא׳ עץ חיים שייך לצדקה יחד משקלם כ״ט לוט והאלוף הר״ר שמשון הלווה חמשה ועשרים זהו׳ על משכון א׳ עץ חיים שייך לצדקה והבדלה של כסף לצדקה יחד משקלי׳ מ׳ לוט והר״ר ברוך האחל׳ הלווה נוסף על הערכה שלו על משכון שני קלפות של כסף בחינת אלמיין השייכי׳ לח׳ קברני׳ משקלם יחד ארבעי׳ לוט סך שלשים זהו׳ והר״ר שמעון ברפ״ו על טס של כסף הלווה חמשה ועשרים זהו׳ ריינש ועלה המוסכם אצל אלופי׳ קהל יצ״ו ואצל כל החתימ׳ מטה שלא יהי׳ כח ביד רב ומנהיג ומושל הן בד״י והן בדא״ה להוציא מהם את המשכונו׳ הנ״ל הן ע״י כפי׳ או ע״י תקיפי׳ בעולי יהי׳ באיזה אופן שיהי׳ עד שישולם לכל אחד ואחד מה שהלווה על משכון עד פרוטה אחרונה והאלופי׳ קהל יצ״ו קבלו על עצמם בעת שיהי׳ שעת הכושר ויתן ה׳ הרווחה שיתעסקו בעשי׳ מצוה כזאת ולמעביד כל הםצדקאו׳ לצרף כל פרוטה ופרוטה למשכון גדול כדי לפדות את משכונו׳ הנ״ל מכל אחד ואחד ובעלי הלוואו׳ קבלו על עצמם שלא לתבוע רק מה שהלוו קרן אבל רווחי׳ כלל וכלל לא שנה תמימה דהיינו מן ר״ח ניסן תקב״ל עד ר״ח ניסן תקג״ל ולא יותר.

ב.

כרוז שהוכרז בבה״כ ביט״א של פסח תקב״ל כמבואר להבא.

(דף ע״ג ע״א) : ק״ה דא לאזין האלופי׳ כל הקהל יצ״ו בצירוף האלופי׳ גבוהי׳ שבסכום ובצירוף האלופי׳ דייני׳ בר״צ ולומדי תורה יצ״ו מכריז זיין להתעורר את העם בהתעוררו׳ רב בעת הזאת אשר רעה ראינו בצרות נפשינו יהודית לבינו צרה אל צרה נגישת ממש צרות אחרונו׳ משכה[ו]ת את הראשונו׳ והגיעו אל שערי מות כמה וכמה דמים שנשתפכו ודמים תרתי משמע שלקינו ונטלו את ממונינו בשידוד אחר שידוד שלשה פעמי׳ בזא״ז, ולולי ד׳ בעזרינו

ותקע אהל דירתו בדיסלדורף והוא קצת רחוק ממקצת בני מדינות גיילך לבא שם לדון בעסקי קטטות ומריבות והפרשות בדיני ממונת ושארי עסקי׳ ופעמי׳ הוצאות מרובות על השבח ומחמת זה ירבה מחלוקות בישראל שימניעו עצמם מלבא לשם מפני הוצאות הדרך כי ירחיק מהם המקום בכן קבל עליו הרב מהור״ר שמשון סג״ל ליסע פעם א׳ מדי שנה בשנה למקומות הממוצעים במדינה דהיינו לעיר גיילך או לעיר דויארן במקום אחד משניהם שיהי׳ הרצון הפרנסי׳ יצ״ו כדי להשגיח על עסקי המדינה ולהשקיט המריבות והמחלוקת וכל איש על מקומו יבא בשלום ומחמת טרחתו והוצאותיו יהי׳ להרב הנ״ל שכר קצוב בכל שנה הוספי׳ חמישים זהובי׳ ריינש הנ״ל שהוא יחד כל שכירתו מדי שנה בשנה סך מאה זהובי׳ ריינש הנ״ל והשכירות הזה יופרע לו בחדש תשרי חמישים זהובי׳ ריניש ובחדש ניסן חמישים זהובי׳ ריינש כי שנת השכירות מתחילין מן ר״ח אייר העבר והלאה גם יהי׳ להרב הנ״ל מכל תנאים בשעת הקנין אחד ר״ט דהיינו מכל צד חצי ר״ט אף אם לא יהי׳ הרב בעצמו בשעת הכתיבה ומן התרת קרושין עם שטר כתובה באם שלא יהי׳ הרב בעצמו על החתנה יהי׳ לו אחד זהוב בדהב ומשארי שטרות אחד קש וחצי באם יכתוב הרב השטרות בעצמו ובאם יכתבם הסופר ישלם הרב להסופר שכרו מכיסו ובאם יהי׳ הרב בעצמו על החתנה אזי יהי׳ להרב מהתרת קרושין ועם הכתובה שני ר״ט ומשארי ישטרות כנ״ל ומשבעות כתובה יהי׳ לו ארבע ר״ט ומקבלת שחיטות ובדיקות ר״ט והצי ומחזרת שחיטות ובדיקות יהי׳ לו מכל אחד מב״ב במדינות הנ״ל וסביבות קש וחצי מגביי׳ עדות הן שני עדי׳ או יותר ששה קש מכתיבת הזמנה חצי קש מכל הזמנה משכר פיסוק הדין ממונות מכל מאה אחד ר״ט ולמטה ממאה ר״ט עד עשרים גם יהי׳ להרב אחד ר״ט הכל יעמדו הדברי׳ האלה כמו שנרשם ונכתב בפנקסי׳ ישיני׳ ולטובת הרב מהור״ר שמשון סג״ל הנ״ל נעשה כתבנו וחתמנו ביום הוועד פה דויארן ח״י סיון תקי״ו לפ״ק מיט פר בהלטן אירי קופד״ל יר״ה אינטרעסי אונט יורידיקציון אין גרינגשטן ניקש אין גגריפן ומאחר אב״ד מהור״ר שמשון סג״ל הנ״ל חוץ למדינתנו ע״ע בהנופיר בלייבט כל הא דלעיל בתקפו ובחזקתו כמו שנזכר — [וכעין זה נכתבו בפנקס שנת תקי״ב התנאים עם הרב „ה״ה האלוף בתורה ובחכמה מורינו ורבינו הרב הגדול מופלא ומופלג ה׳ה מהור״ר מרדכי בן החבר רבי אליעזר האלברשטאט יצ״ו״ ובמקום החתימה הנ״ל יחתמו הדברים ישמה : „וכתבנו וחתמנו ביום האיסוף פה מוילהיים אם רייןבכי טוב טו ב כסליו תקי״א לפ״ק וע״ע נתחזקו וקיימנו ביו׳ הוועד פה דויארן ט״ז סיון תקי״ב לפ״ק.]

מפנקסה של ק״ק פרוסטיין.

א.

(דף ע״ב ע״א.) בהיות שעפ״י הכרח גדול ורעש מלחמה גדולה הי׳ מן הצורך שעה לעשות במוסכם כל האלופי׳ קהל יצ״ו ובצירוף גבוהם שבסבום וע״י

וכל אשר יעשו בענין זה יהי׳ עשוי כאלו עשינו בעצמינו וכל ההוצאו׳ אשר יוציאו הני תרי אנשים הנ״ל יוציאו מתיבת הקהל יצ״ו וה״ה אשר נבחר לסניף של מהר״א ר״ה הנ״ל האלוף הר״ר יצחק בר״י פה יצ״ו.—

ד.

(דף ק׳ ע״ב): בהיות שבא כהיום יום ד׳ ד׳ אלול תקד״ל בפעהליך מאד״ח קרייז הויבט מאן מאלמיץ ועפ״י פקוד׳ אדונינו המיוחס הדוכס יר״ה טיטול פערשט וועגציל ואד״ח קינצקי טיטול הוף קנצליר מווין ושארי שרי חשוב׳ אשר המה בעת הזאת בעיר מלוכה ווינא שבאו לעיר אלמיץ ותוכן הבפעלך היא דז הקהלות אשר המה באלמיצר קרייז ובפרערויארקרייז מוזין פר שאפין מאה וחמשים זקינים פשתן קליין ווערגני תוך שמנה ימים מיום הנ״ל כמבואר בתוך הבפעליך והיי׳ אסיפ׳ האלופי׳ רו״ט וע״ק [1]) שהי׳ כעת הזאת בבית בצירוף איזה יחידי סגולת חנקובי׳ בשמותיה׳ למטה ועלה במוסכם שה״ה האלוף הר״ר יודא בר״ב ר״ה יסע ילך לק״ק באסקוויץ לרה״ג [2]) שלנו ה״ה התו׳ מה׳ יאקב יצ״ו והר״ג זאל רעפטעציאן [3]) מאכין כמה ישיגיע ליתן על קהלתינו יצ״ו ותנו (ויתנו ?) האלופי׳ הנ״ל להר״ר יודא ר״ה כח ורשות לעשות שם אצל הרה״ג בעסק פשתן הנ״ל לפי שכלו הטוב פשתן איין צו קויפין וואש על קהלתינו ווערט קומן ועשייתו יהי׳ עשוי כאלו עשינו בעצמינו וגם במוסכם הנ״ל איזט הר״ר גרשון טעניין גשיקט זוארדין לק״ק לייפניק להר״ג להודיע גם את זאת לרה״ג של פרערויאר קרייז כל הנ״ל יהי׳ על הוצאו׳ הקהל יצ״ו ובאסיפה הנ״ל היו האלופי׳ הנקובי׳ בשמותיה׳ האלוף הר״ר יודא ר״ה והאלו׳ מהו׳ אברהם ברמבר״י ט״ה והאלוף הר״ר הירש בראך ט״ה והאלוף הר״ר אלחנן בר״צ ט״ה והאלוף הר״ר בער כ״ץ והאלוף הר״ר אברהם (מלה הכנוי מטושטשת בכ״י והסמטנוה, המו״ל) והאלוף הר״ר שמעון ברפ״ו והאלוף הר״ר זואלף בי״ך ומוספי׳ ה״ה התו׳ מהו׳ זעליג פרעגר והאלוף הר״ר יוזל אודר והר״ר גרשון טעניין.

ה.

לזכרון כרוז שהוכרז בש״ק פ׳ פנחס תקמב״ל.

(דף ת״ן ע״ב): בהיות שכבר נודע בשער בת רבים איך הבורא יתברך הטה לב המלכות קיסר יר״ה עלינו לטובה להטיב עמנו בכל מילי מטיב בכלל

[1]) ועיקרי קהלה.

[2]) לרהב הגליל.

[3]) Repartition.

חסד אל כל היום הניסים והנפלאות שעשה ה׳ ברוב רחמיו וחסדיו כי לא כלו רחמיו וחסדיו על בריותיו ממש אין בעל הנס מכיר בנסו, וראוי ונכון הוא על כל זו״א מי שיראת ה׳ בלבבו ישים על לבו דברי׳ האלה ויפשפש במעשיו ויאמר על מה עשה ה׳ לנו ככה ומה חרי והאף הגדול הזה. ומי עביד קב״ה דינא בלא דינא אלא וודאי עוונותינו גרמה לנו כל זאת ונתנו חכמי וזקני העיר האלופי׳ הנ״ל את עיניהם בדבר הזה שבאה לנו הצרות הזאת מחמרת גאוה שדוחקת רגלי שכינה וזו ההילוך של אנשים וביותר הנשים שמתקשטין את עצמם בתכשיטין ובמלבושי׳ נאים מצופי׳ בזהב וכסף ומטיילין ברחובו׳ ובישווקי׳ וע״ז אמר הנביא הוי על בנו׳ ציון שהולכים בנטיית גרון הלוך וטפוף תלכנה. ולמה תתראו למה תראו עצמכ׳ בפני ארמי׳ והאומו׳ עולם [1]) כאלו אתם שביעי׳. ומלבד זאת ראוי ונכון הוא לספוד ולהתאבל במלבושי׳ נאים על חורבן ירושלים כמבואר בא״ח שנאסרו עטרו׳ חתני׳ וכלות מיום החורבן ובקושי התירו בגדי צבעוני׳ לאשה. וגלל כן נתנו האומו׳ עיניהם בממון ומתחילין בעסקי ממון ומסיימין בעסקי נפשות. נכן עלה המוסכם באסיפה הנ״ל וקבלו על עצמם ועלינו ועל זרעינו בהרם חמור כחרם יהושיע בן נון מהיום עד כלות עשר שנים איזט פר באטין וואורדין בחרם ב״ן הנ״ל הן לאנשים והן לנשים להלביש מלבוש גיברעמט עם כסף ומכ״ש זהב וכמו כן אפי׳ כפתורי׳ של כסף וזהב [2]) וכמו כן שנאלין ושפאנגין ויתר הדברי׳ מבוארי׳ בכרוז.

ג.

(דף פ״ח ע״א): בהיות שכהיום יום ב׳ כ״ח ניסן תקנ״ג בא הנה שליח מיוחד מברין מן מנהיגי מדינה יצ״ו לשלוח משולח אחד מיוחד לעיר ברין מחמת זנתינו׳ חמשים אלף שהיהודי׳ במדינתינו זו יתנו לסיועת הוצאה של אדונותינו החסידה המלכה יר״ה לנסיעתה לפראג לקבל כתר מלכו׳ ולהעריך ערכה כמה שיתנו כל קהלה וקהלה ונבחר באסיפו׳ כל האלופי׳ קהל יצ״ו בצירוף גבוהי׳ שבסכום יצ״ו ביום הנ״ל ה״ה האלוף מהור״ר אברהם בר״מ ר״ה יצ״ו ולא זו אלא אף זו שבאסיפה הנ״ל עלתה בהסכמה אחת וכולם כאחד עוני׳ ואומרי׳ דהיינו האלופי׳ וא״א וגבוהי׳ שבסכום שיבחר עוד אחד ליסע ולילך עם מהר״א הנ״ל לברין כדי באם דז באסיפ׳ מנהיגי מדינה הנ״ל זאלטין לקהלתינו מעריך זיין הערכה מה שיתנו קהלתינו לסיועה הנ״ל אזי כל מה אשר יעשו הני תרי אנשי׳ הנבחרי׳ הנ״ל בעסק הנ״ל לטובת קהלתינו יצ״ו יהיי ידם כידינו ועשייתם כעשייתינו ואין להרהר אחריהם כלל כי בוודאי באמונה יעשו הכל לטובת הקהלה

---

[1]) עיי׳ לבי״ ברכות מ״ב ה׳ ותענית י׳ ע״ב.

[2]) Hauben.

עוז ישועות לנו, ושאבנו ממנו מים בששון ודן מני' ואוקי' באתרי' דרב ונשתבח בעירו ועסק בתורה לשמה ולא הבלוהו טרדות הזמן והעדר ממון ובתשלום כל דהוא ניחא לי' בקב ופרישות, ועתה בעו"ה כי נלקח ממנו ארון הקדש ומשה עביד פרישה לאור באור החיים נצחיים והניח אחריו ברכה ברתא דרב חסדאין עובדה ה"ה בתו האשה [1]) מרת שרה תי', ובעידו בחיים חיותו כמה יגיעות יגע אדם הגדול להשיאה לגבר בגוברין אשר עוז לו בתורה ומעשים טובים ולא מצא, עד כי מושבו ברום וגדולים צדיקים במתתן ומה' פעל כל זאת ויקר מקרה טהור טיהר גברא דאית בי' כולי' זרע קודש פרי עץ למינו במינו לא בטיל אפילו באלף כדבר חשוב ובריי' שלימה ה"ה הב"ח ומופלי' הר"ר משה בן הר"ר שמואל מק"ק פֿראנקוואורט דמיין ומשה קיבל תורה מסיני ועוקר הרים ה"ה הרב הגאון הגדול מהור"ר נתן אדליר נ"י אב"ד דק"ק באסקוויץ והרבה קופצים הי' עליו להתחתן אתו והוא לא נתן עיניו בממון ומאס בגדולים ובחר בטוב והתקשר א"ע עם האשה שרה הנ"ל וכל מגמתו ליישר אורחותיו ולישא בת ת"ח, את כל הדברים האלו הציע התו' מהור"ר הרש יערוויץ הנ"ל באסיפה הנ"ל ובקש חסד להטיב עמו עם האיין קום געלט וצבי זה מחזיק אור תורת אביו נ"ע להזכירו לחיים ברחמיו ובחמלת ה' עליו לבי (?) להעמיסו בעול הכבד.

והנה אלופי קהל חפיצי חסד המה ורובם ככולם יודעי בינה ורבים שתו מי בארו באר תורת משה, ובוודאי לפי קו המישור הי' מן הראוי שלא ליקח מעות הקדמה אפילו פ"א בהיות שידוע לכל בני קהלתינו דיש הרב זצ"ל בקהלתינו עד שפארט הט, סך מרובה לקהלתי' כל ימי היותו שלא הוצרכו לשום רב ומורה, אך ווילן התו' מהור"ר הרש הנ"ל עד הנה ברדאהן מירושת אביו ואמו זללה"ה ניכט בריכטיגט הטי גלל כן עלתה בהסכמה אחת ישר' הרש הנ"ל יתן בעד ברדאן ומעות הקדמה מגיסו הב"ח הנ"ל סך ארבעים זהו' רייניש נעמליך מיד זלאלתר יתן לת"ה עשרה זהו' רייניש, ואחרי בוא הנידרלאז ממקומו ומארצו אזי קודם כתיבת הרשיון יתן עוד שלשים זהו' רייניש מיט פאהר בהאלט אבר דש דער זעלבה אהן נינומין ווערדין מוס בריצוי ש"ה ע"י גיבערנוים יר"ה ואדונינו החסיד למאוד דוכס יר"ה ואז בייא ערליגינג סך הנ"ל בלי שים התרשלות זפוצה פה ומצפצף משום אדם ישיג הב"ח ה' משה הנ"ל פומילי' וחזקת הקהלה בקהלתינו בלי שום שהי' ודחי' ונאמרה ונשנית דיש עם סך הנ"ל זאל ר' הרש יערוויץ הנ"ל פטור ומסולק זיין מברדאהן ירושת אביו ואמו זללה"ה כל הנ"ל נעשה בעשי' לשמה ולשם גדולים אשר בארץ המה לראי' בעה"ח יו' הנ"ל.

[ואח"כ נוסף :] ובאסיפה הנ"ל נעשה באם שיחזיר השידוכי' מהמת איזה סיבה חלילה יהי' איך שיהי' אזי מחויב ר"ה הנ"ל עשרה זהו' צו בריכטיגין לתיבת הקהל בדראהן מירושת אבותיו.

[1]) אשתו לאשונה של הגאון ר' מ"ם היתה אלמנה.

ובפרט מ׳ [1]) נארמאל שול דש בחסד הט איין פיהרן לאזן כדי הילדים שאינם בגדר הלימוד וויניגזטנז בט״ב דרך ארץ אין שרייבן לעזן רעכנין וכיוצא בזה קינדיג זיין זאלן, ואח״כ זולכי לעהר אין אללן פאר פאלנהייטן בעסטר מאסן צו בדיהנהגין גדיהן קן, מיט הין זיינן דיא עלטרן מחויב איהרי קינדר אויף דיש ערינשטי היר צו אן צו הלטן, אונ׳ איהרי קינדר קייני פר אגלייטונג צו צו לאזן דיש זיא זולכי גוטי לעהר פר לאזן אונ׳ אין לידרליכקייט איהרי יונגי צייט צו ברינגן, וויא עד הנה בישעהן, דיש כמה וכמה יונגי קינדר וועלכי קיין עול תורה הבן אן נעהמן וואלן ניכטש אנדרשט רק ברחוב[ו]ת ובשווקים הרים וואגירט וועלכש נגד אלקים ואדם איז צו גבראכט הבן בכן איז מען מזהר דיש יעדר א״ז מחויב זייני קינדר צור אויז גזעצטי צייט אין דר נארמאל שול צו גיהן פלייסיג אן צו הלטן, אין ווידריגן אבר דיא עלטרן צור אויז גמעסני שטראף גצאגן ווערדן ווירט, יעני קינדר וועלכי אבר (וועלכי) בגדר הלימוד זיינן אינ׳ עול תורה אויף זיך פסטן, אן גיאכט דעסן כבר הקדים התנא יפה ת״ת עם ד״א, פאלגזאם איז אויך זולכי לעהר פיל דיהנליך פיר זעלבי, דיש לימוד התורה ע״כ זאל פר קירצט ווערן מצאו אלופי׳ קהל תיקון בדבר דיש דיא עלטרן גם המלמדים זיינן מחויב דיא קינדר לזמן תפלת שחרית אין בה״כ צו שאפן להתפלל עם הציבור אונ׳ מבה״כ מיד דיא קינדר אין חדר מיט צו נעמן כדי בלי שום עיכוב עוסק בלימודם זיין זאלן כלל וכלל אבר קיין חדר קינד אחר התפלה וועגן אן בייסן היים גיהן צו לאזן, דן דיא עלטרן זיינן מחויב איהרי קינדרש אן בייסן אין חדר צו שיקן כה יהי׳ וכה יקום וידוע להוי דש מען ווירט ע״ז השגחה פרטיות הבן.

גם זאת לדעת דש התחלת הלימוד אין נארמאל שול הי׳ ביום ד׳ פ׳ פנחס אלז ג׳ יולי תקמב״ל.

ו.

[אשתו הראשונה של הגאון ר׳ משה סופר.]

(f. 508 a) באספת אלופים קרו״ט וע״ק ביו׳ א׳ י״א תמוז דהאי שתא תקמ״ה לפ״ק נינגש לפנינו ה״ה האלוף התורני מהור״ר צבי הרש בן לאותו צדיק הרב המופלי׳ המנוח מהור״ר משה יערוויץ זללה״ה והנה הוא קרב דרך הלוכו במענה רך למצוא למעלה חן ולמטה חנינה, ואף הוא הי׳ מן המעורבים להעיר ממזרח צדק צדקת אביו הרב המנוח זצ״ל וצדקה עשה עמנו זה שנים רבות כי זה משה האיש לו ידענו בידיעת התומ״ה תומת ישרו הי׳ נחנו בדרך אמרת והאיר לנו באור מקיף היקיף ענני כבוד להורות לנו הדרך באו״ה וד״מ, ומימות משה לא הוצרכנו בקהלתינו לשום רב ומורה, והי׳ לנו האיש למחבא רוח אלקים בו ומחסה

---

[1]) מחמס.

ה.

(בחירתו של הרב ר' אריה ליב אב"ד הוציפלוין לרב דק"ק פרוסטיין.)

(דף תקפ"ז) : מש"ק נגהי יום א' כ"ז אדר שני דהאי ישתא תקנ"א לפ"ק באסיפת אלופים קציני רו"ט וע"ק בצירוף אלופים ל"א אנשים, איזט פראפניהרט ווארדען מפי ה"ה האלוף הראש והקצין הר"ר אלחנן בר"ג טעניץ ר"ה פה"ח אחרי שהמפורסמת א"צ ראי' והכל יודעין דש מיהר בקהלתינו איין רב אב"ד גאנץ ניטיג הבין להדריכנו בדרך הסלולה לעבודת ה' ולתורתו ולא סגי בלא"ה, וויא אויך בער"ח אדר ישני העבור פעסט פראטקליהרט ווארדען איזט לכל המוקדם האפישרי איין רב אב"ד אויף צו נעהמין ולא יאוחר דבר, והנה נא מורי ורבותי דעו נא כי הקרה ה' לפנינו מקרה טהור טיהר גברא דאית בי' כולה ה"ה הרב הגאון החסיד המפורסם מהור"ר ארי' ליב מקעמפנא שהוא כעת אב"ד ור"מ בק"ק האציפלאין זה שנים רבות שעברו, ובהיות דיש דיא קהלה האציפלאין במעמד הגרוע שטיהט והיא בעו"ה דחוקה ועלוקה כידוע לכל בני המדינה ואין בידיהם להספיקו, איזט הרב הנ"ל אויף גינומען בק"ק הירייניץ מיט שכירות שלשה רייכש טאהליר לשבוע מלבד אקצידענצין, והאמת דש אלופים קרו"ט בשמעם את כל הנ"ל פאן הרב הנ"ל גירעט הבין לכבוד המקום ב"ה וכבוד תורתו דש זאליכר רב בקהלתינו מוכשר ווערט כענבי גפן בענבי גפן, ראשון איזט הרב הנ"ל מפורסם לגאון עולם וגם כי הוא גבר ענוותן ואינו מבקש גדולות אונד איזט קיין גרושר בעל הוצאה, אך ישמועות יבהלונו בהיות דיש ג'העהרט ווארדען איזט דש הרב הנ"ל שונהט אבגרייזט ווערט להירייניץ הבן אלופים קרו"ט תוהא על הראישונים גיוועזין דיש ניכט ענדר דא צו גיטוהן הבין איין זאליכען רב אב"ד לקהלתינו צו ביקומען, ומאת ה' היתה זאת לנו כיום ה' העבור הגענו שני כתבים הבאים כאחד מהדיינים דק"ק האציפלאץ ותוכן דבריהם להודיענו דיש הרב שלהם להירייניץ אויף גינומן ווארדען איזט וברי"ה ניסן הסמוך והבע"ל זאל ער עם ב"ב אברייזען, והמה באו בבקישה בהיות שידוע לכל העולם ולהם ביותר דיש הרב הגאון הנ"ל הן מצד תורתו והן מצד מעשיו הטובים לגדולה מזו מוכן איזט, וגם זיינן מאז ומקדם הרבנים שלהם אוואנשירט לקהלות גדולות ומעלין בקודש, מיט הין באם מה' יצא הדבר דיש הרב הנ"ל בקהלתינו אויף גינומען ווערט, למזל אזי ווערט הרב אב"ד עם ב"ב קודם י"ט לכאן קומען, מיט הין ווערין אלופים קהל ואלופי' ל"א אנשים בפראגט אום איהרע דעות וכל אחד ואחד זאל זיינע דעה זאגין לשם שמים וליקר ותפארת קהלתינו על הרב הנ"ל הן או לאו, וברצות ה' דרכי איש דיש הרב הנ"ל עכשיו עלה ווערט מוס מיד ולאלתר איהם איינע ידיעה

ז.

(בחירתו של הגאון ר' וואלף באסקוויץ לאב"ד פרוסטיץ.)

(512 a) ביום א' ט"ו אלול תקמה"ל [1] באסיפת אלופים יא"א בצירוף לא"א ויחידי סגולה הנקובים בשמותם בישולי הידיעה ה"ה האלוף התו' מוה' ברוך א"ש ר"ה פה"ה פאר גטראגין, בהיות דש כפי אויף טראג טאהד" ומישלי אמט פלומנוי איין רב אב"ד בלי שום דחי' ועיכוב אויף גנומן ווערדן זאל וכהיום איז הירצי עת וזמן היותר מוכשר לכך ומאז אין לדחות בשום אופן מכמה טעמים הכמוסים בכן זאל היום איין רב אב"ד נתמנה ווערן ע"פ אלופי' בעלי אסיפת הנ"ל איש אשר נוח לשמים ולבריות, ע"ז פתח ראשון האלוף הר"ר וואולף בק ר"ה ואמר בהיות דש צווייא הויבט פונקטן בנ"ז בטרכט ווערדן מוז, ראשון דיש חרב אב"ד לקהלתינו מוז איין מפורסם זיין כדי שיהי' מוראו וחתתו על הבריות ודבריו יהי' נשמעים הן במילי דשמי' ובמילי דעלמ' זהו חדא. שנית דש ניט ביכולת קהלתינו איז להרבות מהר ומתן איין גרושן שכירו' צו געבן. בכן איז דעתי נוטה על הרב הגדול ומפורסם מוהר"ר וואלף בהרב מוה' שמואל קעלין מבאסקוויץ איש אשר לו יד ושם בגדולים ומוכתר בנימוסים ויודע לכלכל דבריו במשפט אורים ותומים והוא יושב על כסא הוראה זה כמה שנים בק"ק אסאד במדינו' הגר והעולה על כולם דיש זיך מיט שלשה זהו' שכירו' לשבוע זולת שארי אקצידעציען שהי' לרבנים קדמונים ווירט בגניגן לאזין אף גם שלא יעלה ויגיע שכירות זה לכדי מקצת סיפוקו ופרנסתו מ"מ רוח והצלה יעמוד לו ממקום אחר והמקו' ימציא שפע רב טוב לצדיק כמותו י"ב ע"י משפחתו משפחת בית אב', ובתנאי קייני הוספה צו טהון אין כמה שנים ע"ז ענו ואמרו כולם דעת כולם שווים לטובה ונתנו עיניהם ולבם על הרב מוהר"מ (מוהר"וו?) הנ"ל להיות לנו לעינים ולהורות לנו דרך הסולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמים, ונזכה ונחי' לקבל פניו ולחזות בנועמו כאשר שמענו כן עוד נחזה לבקר בהיכלו כבוד אומר כולו. ·

---

[1] כאשר נראה מתוך פנקס הקהל דף 519 b עוד נשו לקראתו ביום ה' 1785 24 Nov. אבל הסכימו כבר להכין לו דירה ומאכל ומשתה ודולון דרשה ביום שבת הראשון אחרי בואו ביום כ"ב אפריל 1786 נתן הרשות מטעם הממשלה (Gubernium) (עיי' 523) לבחור את הרב ר' וו"ב הנקרא Wolf Samuel Lewi מיהודי הגר בלי חזקת קהלה או חזקת פמיליא לאחד מבניו ועל תנאי שיעזוב את מקומו אחרי הג' שנים. וכפי הנרשם בחלק האשכנזי של פנקס הקהלה עמוד 579 נבחר מחדש על ג' שנים ביום 15. Juni 1788. ושם יכונה: der Hochgelehrt & weitberühmter hiesiger Localrabiner Binjamin Wolf Boscovitz.

ספר הזכרון.

השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850 לספה"נ.

מאת **מ. שווארצפעלד**

נעתק לעברית מאת **מבש"ן.**

מבוא הספר.

אדוני החברים !

בשנים ועשרים יום לחדש יוני שנת 1886 נאספו לאספה אנשים אחדים בבית האדון יצחק ד. באלי. ביום ההוא נוסדה אגודתנו אשר השיגה ידה בעת הקצרה הזאת מיום היותה, להסב עליה את עיני הקהל הגדול מסביב.

האנשים אשר כתבו ידם בספר זכרון הדברים (פראצעס-ווערבאל) הראשון לפי סדר החתימות הם האדונים :

1 מ. שווארצפעלד,
2 י. ד. באלי,
3 אל. כתבן,
4 י. ווייסבערג,
5 יעקב פסנתור,
6 ח. ביגאראנו,
7 דר. מ. טויבעס,
8 ק. קרישיאן,
9 ל. שיינעאנו,
10 א. טורקו.

עוד באספה ההיא הראשונה קמו וקבלו המומחים את ספר החקים (סטאטוטען) אשר נעשה לפי המטרה אשר אספתנו ולפי מתכנת העזר אשר יכלנו לקוות למשכילי ארצנו להעזר בם במלאכה הזאת ; אחרי כן מנינו לנו במספר-ישמות חברים-עוזרים הנפוצים בכל הארץ והמה מהרו לשית ידם עמנו נקראנו אליהם ולהטות שכמם אל הסבל הנכבד הזה בשמחה ; גם בחרנו לנו אנשים מתוכנו ונשימם בראש האגידה והמה מהרו לגשת אל עבודתם בחפץ כפים וכל מאמצי כח הדרושים לאגודה חדשה בהוסדה.

ראשית עבודת הועד היתה להועץ איזה הדרך אשר תלך בו האגודה בשומה פניה להקר דברי ימי היהודים ברומניה ובמה יראה אל, הקהל פעליה. ובדבר הזה שמנו לנו לחק פה אחד כי עבודתנו תהיה רק בדרך החכמה יהדעת את דברי הימים. ומגמת פנינו זאת תגלה ותראה לעיני כל גם בתורת-המעשה אשר ישמנו לפני החברים-העוזרים גם בתורת כתוב קורות הקהלות, כי אל זה נישא את נפשנו : אל אספת החמר הדרוש למלאכה לעשותה לפי חקי הבקרת ומצב החכמה הזאת.

גשעהן דש קודם חג הפסח הסמוך והבע"ל לכאן קומען זאל, ע"כ דברי הר"ה פה"ה אויף זאליכע פראפנירונג שעל הדף מנגד פֿאלגען הדעות מן כל אחד מאלופים קהל ואלופים ל"א אנשים, אונד יעדר זיינע דעה אונטר פֿערטיגט בחי"ם כאשר המה בכתובים על האנט פראטקאל שהוא תחת יד הר"ה פה"ה ובאו פה בהעתקה אות באות . . . .

ובכן עלה ונתעלה הרב הגאון מהור"ר ארי' ליב לאב"ד ור"מ בקהלתינו ובישכירות ישלשה ר"ט דהיינו שני ר"ט מקופת הקהל, ואחד ר"ט מתיבת הלוואה ישנה.

לו נכונו מכשולים ושגיונות על דרכו, אך החוקר השם דרך למחקריו, ברוח נבון, בדברים אשר כבר נעשו ואשר יִשָׁמע הד קולם עוד בהוֶה, לא יִבָּצֵר ממנו להאיר כל נתיב ולהציג לפנינו את הכל בדמותו ובצלמו.

ויען אשר העמידו עליהם ראשי האגודה לבלתי סור בעבודתם מן הדרך הזה אשר התוו להם, לא הלך לבם ולא ילך כי אם אחרי אסוף תעודות וכתבים אשר מחוץ לגבול ההוֶה ויצרי לב החיים, ולא יכינו פניהם כי אם לחקר החמר אשר מימים ראשונים מוצאו, ימים אשר נוכל להתבונן אליהם ברוח ישקט ומנוחת לב.

* *
*

החמר אשר נוכל להעזר בו בגשתנו להוציא לאור את מחשבתנו הוא: מקורים כתובים, שרידי מצבות ודברים עתיקי ימים, מסורת זקנים מדור ראשון, זכרונות כתובים באצבע אנשי הרוח חכמי העם וסופריו, ויצורי רוח העם, חזיוניו ושיחותיו העוברים כמו הי בפיות בני העם מפה לפה.

יקר ערך המקורים הכתובים אשר נשארו לנו מימים ראשונים, ומה גם כתבי-מלכות ותעודות אשר בדברי המלכים והמדינות יסודן, — גלוי לכל ואין להרבות דברים על זה. לאלה עלינו לשום לב אך מבלי אשר נסב עינינו גם מנגד הדברים הנלוים עליהם (נעבענאומישטאַנדע) למען אשר נדע לחלק להם על פיהם את ערכם ומקומם הראוים לתת להם.— לפי רבות המקורים, והִשָׁנותם, והפרדם במתכֻנתם איש מאחיו, ולפי מעוט הימים המבדילים בינם ובין יום העשות המעשים שידובר בם, תרבה אמונתנו ומבטחנו בם והיו לנו, אחרי הביאונם בבֻּוּה הבקרת, ליסוד ולאבן פנה בעבודת חקר דברי הימים אשר קרבנו אליה.

על ההולכים לאור הבקרת לבחון בתחלה ברוח משפט את המקורים הנמצאים לדעת אם אמת חותמם או אין, עלינו להזהר מאד מהלכד ברשת אשר יכינו האנשים ההולכים אחרי הות נפשם, לפעמי החוקרים מבקשי האמת ודורשיה.

וזאת תעודת הבקרת גם היא: לשקול בפלס את ערך הבטחון אשר נשית על התעודה או על דברי הספר הנמצאים, ויותר על כל אשר דמות ענין פרטי לו, וכן על הדברים המסופרים לדור ביד כותבי זכרונות, נוסעים או סופרים אחרים למיניהם. עלינו לדעת אל נכון אם תכן הדבר המסופר אשר נאמר להעזר בו, נעלה מעל כל ספק או אין, אם לא ישת המספר עליו נוספות בדברים אשר בדה מלבו לתת לו פאר או אם לא שנה פניו בכל. והיה אחרי אשר יצא לאור משפט כי אמת נכון הכתב או התעודה או הספר ההוא ואחרי אשר בחנו ונדע להעריך את תכנו, נוכל להעזר בכל צרכנו בדברים המסופרים בהם או באותות אשר לא בשפה ברורה כי אם בדרך בלי ישר יודיעו אותנו דבר חפץ ואשר נראה עין בעין כי לא נצפנה בהם כל מחשבה מסותרת.

בין המקורים הכי נכבדים לדברי ימי היהודים בארצנו וגם ביתר הארצות, היקרים לנו בגלל אמתם וערך המבטח אשר נוכל לבטוח בהם, הם השאלות הנמצאות בספרים הנודעים בשם שאלות ותשובות.

לא רק בהוכיח לכל כי נושנים היהודים בארץ הזאת — תכבל המלאכה אשר נקראנו אליה; הדבר הזה לבדו איננו כי אם אחד אחוז מכל הדברים ורוב הענין אשר לפנינו לרגל מלאכתנו. עלינו להתאמץ לקבץ את כל החמר הדרוש למינהו, לכל חליפותיו ומחלקותיו, למען נוכל להאיר נתיב בכל התקופות וכל החליפות אשר עברו עלינו. יען היות כל דבר יליד הסבה או הסבות אשר היו מלפניו ע"כ לא נעבור מן הענין אשר נקח לנו לענות בו כי אם לפני בקר אותו מכל עבריו ומצא מענה נכון על כל השאלות אשרי יוכל איש לישאול עליו, כפי אשר יהיה לאל ידנו לעשות על פי המקורים הנמצאים לנו. כי נתורה לדעת את ימי מגורנו בארץ הזאת המעטים הם אם רבים עלינו לישום לב גם אל הזמנים השונים אשר בהם באנו אל הארץ ואל הנסבות אשר הביאו את אבותינו הלום, עלינו לדרוש ולחקור, כדי גו, מה היה מצבם המוסרי והחמרי, דרכי חייהם מלפנים והיום, מעשיהם ומעבדיהם, החקים והמשפטים אשר חיו עליהם, משפט המקום ותכונתו, אשר ישמו אותותם בישוכניו בישבתם בו, מה היו לממשלה ולעם ומה ערכם ומשטרם בארץ בתקופות ישונות, וחייהם הפנימים וסדרי הקהלות.

ומלאכתנו זאת, אם כה נקרב לעשותה, לא נקלה היא ועוד נישבע עמל ועבודה קשה עד אשר יצלח הפצנו בידנו להוציא לאור את כל החמר הדרוש למען אשר תוכל אחרי כן יד אמן מבין יודע להשלים את המלאכה ולישום לפנינו את כל חליפות וצבא החיים והעתים אשר עברו עלינו בישנות מאות, בצלמם כדמותם.

ויען אשר בהוסד אגודתנו ישוינו לנגדנו רק דעת דברי ימינו על כן אין לדברים מדינים כל חלק וזכרון בענין אשר נתן לפנינו לענות בו. אך אם אמנם לא נחפוץ ולא נוכל להתיצב על דרך מלחמה פוליטית בכל זאת אמת נכון הדבר כי התגלות התעודות (דאקומענטע) אשר אין לפניהן משא פנים תועיל לשרש את הדעות והמשפטים הכוזבים בקורות ימינו, ישהם יהיו לנו למטה זעם בידי אויבינו ולהגדיל המשטמה על לא חמס בכפנו. אם אנשים ממרום עם הארץ לישקר יוציאו מישפט: כי היו היהודים לאבן נגף ברומניה בגלל אשר נתנו מהלכים בארץ למישקי-ישכרון אשר באו עמם לרגלם; כי שנאת עם הארץ אותם וכל התלאה והישפטים הרעים אשר יפלו עליהם ארחות אדם זה ימים רבים באו עליהם בגלל אשר גזלו את המסחר וכל מישלח ידים מידי הרומנים ויסיגו את גבולם בעישק ותרמית; כי כמעט כל היהודים גרים המה בארץ לתולדותם לבית אבותם, ועוד דברים רבים מרבים הבל ואיבה, הנה יש לאל ידנו לישום לאל את כל תנואותיהם גם מבלי אשר נבחרה לנו מישפט עם אויבינו על אדות דברי השטנה האלה ואחרים מלבד אלה: בדבר אשר נתאמץ להוציא לאור את האמת הצפונה בדברי הימים ברוח נכון ולב טהור נקי מכל יצר מחשבת רעה, כי כל דבר וכל מקרה בחיי החברה אשר על ימים ראשונים שרשיו יסבבו הוא ענין נתן לדוריש דברי הימים לישום אליו לבו לחקרו באמת ובתמים כאשר לו יאתה למען האיר מחשכיו כפי היכולת.

האיש אשר יאמר לשפוט את המעשים בעת היותם, בעוד יצרי לב עושם והות נפשו מתרוצצים בקרבם, ונפשו תבקש לחזות בם מעבר הפוליטיקי

היהודים אשר בבוקרשט במשטר וסדרים לפי חקי החכמה הזאת וגם שלמה מ־בית המלאכר. לאדונים: אליעזר כתבן, יעקב פסנתור, י. ד. באלי ויוסף וויינבערג נאוה תהלה כי עשו בחפץ כפיהם את אשר נטל עליהם ויצליחו את אשר שלחנום.

אחרי מצבות הקברים יבא החמר הנאסף בדרך המסרת, מפי זקנים שרידי הדור ההולך.

החמר הזה יקר ונכבד בעינינו גם הוא אך ערכו, לא לעולם נצב כי ישקל ישקל בפלס ומאזני משפט. הן גם בכתבים ותעודות אשר חותם האמת עליהם או בספר לנו דברים אשר נהיו בימינו עלינו להשמר לבלתי האמן לכל אשר יושם לפנינו כי אם אחרי הביאונו את הדברים בכור משפט ובקרת, אף כי בדברי מסורה, הלא עלינו להזהר בהם הרבה יתר מאד. עלינו לדתכונן אפוא אל מוצא כל דבר אשר יסופר לנו ולדעת איזה דרך הגיע זכר המעשים ההם אל המספר אותם, וגם אז לא נחשוב אותם לאותות ולמופתים, לאבנים יקירות ליסד עליהם את היכל דברי הימים כדבר נכון בטוח, כי אם לציונים הקרובים לאמת. אך גם הערך הזה אשר לדברי־המסורה שוה לנו למען אשר נעמול לאסוף אותם מפי הזקנים, כי המה יפקחו עינינו על מעשים, אנשים או מקרים בדברי הימים, הנשארים והנסתרים מפנינו מאפס מקורים אחרים, או ינהונו ישר אל מקורים נאמנים אשר יבצר ממנו לבא עדיהם ולהתבונן בם — מבלעדם. ואף גם זאת כי המה יתנו בלבנו החפץ לדרוש אחרי אותות ומופתים לקים את הדבר אשר יגידו לנו, והיה כי תמצא לנו, ממקום אחר, עדות נאמנה אשר תקים ותחזק את הדברים המסופרים — ושבה המסורה והיתה לנו לכלי חפץ גם היא למנות כל חסרון ולהאיר כל מחשך במעשים ההם, כי ההיים ירבו דברים ושפתיהם ברור ימללו מדברי ספר הסתומים והחתומים.

ויש אשר נוכל לבטוח על דברי פי הזקנים ונישען עליהם כאשר הם (מבלי לבקש אותות ומופתים אחרים לקים דברם): אם נמצאם מתאימים עם תכונת הנפשות והעתים שידובר בם, והדברים הנלוים עליהם. עוד זאת נדע ונשים על לב כי עלינו להעריך את דברי המסורה על פי תכן הדבר המספר: אם תדבר המסורה על מקרים ומעשים בודדים אז יש אשר תטה מדרך האמת ימין ושמאל; אך אם על דברים כוללים, על מנהגי המקומות ושוכניהם, תשים דברתה, אז נבטח ולא נפחד כי כל דבריה אמת.

ואחרי אשר הראינו לדעת כי גם החמר אשר במסורת זקנים יסודו יקר לנו וכי יש חפץ בו למלא את דברי הימים בכל אשר יהיה שם בדק או חסרון ולהוציא לאמת משפטם עלינו לאמץ כח באסוף אותם, ולמהר להחיש מעשינו למלט אותם מן האבדן אשר הם צפוים אליו באבוד שארית הדור ההולך, אשר ראו עיניו וידע המון מעשים ומקרים רבים מימים ראשונים.

אחרי המסורה יבא החמר אשר נדעהו בשם ספרת העם והעמים יקראו לו Folklore.

ספרת העם אשר נקב לה ה' לאצארוס שם תורת נפש העם (פאלקספסיכאלאגיע), תתן בידנו בתוים כוללים אבל מפרשים, את המפתח לתכונת נפש העם אשר הוא לו; תתן לנו מראה עינים והלך נפש במחשבותיו,

השאלות והתשוב[illegible] ונות־דברים השמים לפני[illegible] אשר ידינו הרבנים את דינם לפי חקות התורה והמצוה, בעת אשר יגישום אליהם, על כן לא יוכל להיות כל ספק באמתן. הנה הנן תעודות מקוימות אשר תערוכנה לעינינו לתמן את חיי העם וכל דרכיו כבראי מוצק. אמנם אין כל הפץ לנו בדבר אשר היה לבעל השאלה לראש פנה, בכל זאת יקרות השאלות בעינינו מאד בגלל האותיות ופרשת הדברים הנמצאים בהם תמיד, על פיהם נכיר ונדע מה היתה מלאכת היהודים ומעשיהם בימים ההם; הדברים אשר חברו אותם ואת עם הארץ אחד אל אחד; דרכי חייהם; מה היו היהודים היושבים בארץ הזאת והיושבים בארצות אחרות — למדינות רומניה, וכאלה רבות. וכן נוכל לראותן כתור תעודות ומקורים יקרים לדברי ימי העם הרומני, בגלל דברי החפץ אשר נמצא בהם על אדותם, והחדישות אשר תודיענה לנו על דבר מנהגי המקומות, וכהנה.

על כן הגדנו והשמענו בספר חקי האגודה וגם בתורת־המעשה אשר שמנו לפניכם, אדוני החברים, כי יקר בעינינו הכר הנרחב הזה אשר עוד טרם חלו בו ידים ואשר עלינו עתה לעבוד אותו ולפתחו לרגל המלאכה אשר לפנינו. וגם שאלנו מאתכם לשום עיניכם ולבכם יתר אל המקורים העברים כלם למיניהם, ובדבר הזה דמינו היות לעזר ולהועיל לדברי ימי רומניה גם היא; כי גם כל מעשינו ועבודתנו על הציר הזה יסבו: באשר דברי ימי היהודים במאלדויה־באלכיה נאחזים ומשולבים בדברי ימי הארצות האלה, כאשר יהיה אופן בתוך האופן.

מלבד אוסף המקורים הכתובים והוציא אותם לאור, עלינו לפקוח עינינו גם על שרידי דברים עתיקים, מצבות־זכרון מזכירי ימים ראשונים, להשוף מצפוניהם ולהודיע את תכנם, ולכל בהם על אבני הקברות; עלינו לשום כל מעינינו בקברות היהודים הישנים.

כי הנה הקברים, הגלים הנצים האלה המוכנים ליום רעה, לקץ כל בשר, יכילו את כל אשר היה בו רוח חיים: כל אשר התהלך תחת השמש ימצא שם מקום מנוח, והמקום הזה יתן עדיו ידבר — באבן ובכתבת הקעקע אשר עליה — על כל אשר היה לעולמים אשר היו מלפנינו ואשר עוד אינו. בכתבת הקטנה הזאת נמצא תמיד הפץ, ויש אשר תהיה לנו למקור רב הערך. היא תפיץ אור על דברים רבים המכוסים בצעיף חשכת דורות ראשונים ותמנה חסרונם, תסב עינינו על דברים ומעשים אשר נשכחו או אשר לא עלו על לב מעולם; על פיה יתבררו ויתלבנו מספרים, שמות ותארי כבוד רבי הערך אשר לא נותר לנו מהם כי אם זכר מעט.

על כן יקר בעינינו הקר אבני הזכרון האלה, לא רק למען אשר נוכיח על פיהן את מושב היהודים בארץ ואת מספרם בעתים ובמקומות שונים, כי אם בגלל הדברים אשר יודיעו אותנו מעשה החרשת והפתוחים אשר עליהן, גזרתן והציונים השונים אשר נחצבו בהן לאותות, וכל אשר ימצא עליהן.

וגם אמנה היה הדבר הזה ראשית דרכנו, קדם מפעלינו מאז נוסדה אגודתנו; כי בהרנו לנו אנשים במקומנו ונשלחם לתור ולחקור את שדה קברות

בשנה הראשונה למען ידע העם שמו ולמען שום אותו למופת לרבים בעבודתו החרוצה ובכל העמל שעמל למען דבר טוב. כי אמנם לו יאתה הגמולה הזאת אשר נגמלהו ולא בכסף, ולוּ יכלנו כי עתה בכל לבנו החזקנו גם החזק ידו המטה להקל מעליו את משא המחסור והעני אשר יכבדו ממנו עתה לעת זקנתו, אך הוא נתן חילו לעבודת האגודה והרבה לעבוד אותה למען הדבר הטוב אשר התמכר אליו ואשר הוא שוגה והוגה בו תמיד — ושכר לא יבקש ולא יקבל על כל עבודתו.

הזקן פסנתור הוציא לאור שני ספרים כתובים עברית-יהודית [1], אחד אחר אחד, שניהם מלאים דברי חפץ מקורות אחינו, אשר אסף מעל קברות היהודים, ממקורים כתובים ומפי אנשים זקנים בכל הארץ. אמנם נכבד הפֹּעל הזה, יפה היה בעתו, ואולם איננו כי אם ר א ש י ת מ ע ש ה, ולוּ עמדנו נצבים במקום הזה ולא הובילו אותנו הבאים אחריו ממנו והלאה כי עתה מעדו רגלינו, כשלו ואין מעמד. שדה דברי הימים לבני ישראל ברומניה אך החל הוחל לתת לו ניר ועל החכמים הבאים נטל להוסיף אמץ בעבודתו, לחרשו ולזרעו על פני כלו — להוסיף לנו תבואתו.

אחריו קם איש אחר, אדם יקר חרוץ, הוא האדון דר. א ל י ה ו ש ו ו א ר צ פ ע ל ד, ויעבוד גם הוא את השדה הזה ביד חרוצים.

הוא החל להוציא לאור ביאססי בשנת 1874 לספה״נ מכתב עתי לשבועות, מקדש לספרות, ויכתוב במאמר הראשון, אשר בו הודיע לקוראים מה יהיה משפט המכתב העתי ודרכו, כדברים האלה:

„לרגל המלאכה אשר לפני אוציא לאור כתבי יד עתיקים, משפטים כתובים (סענטענצען) ועוד כתבים ותעודות כאלה הנמצאים אתי, אשר יאירו נתיב בחיי היהודים ומצבם ברומניה בימי ממשלת הנסיכים אשר היו מלפנינו, למען פנות דרך לפני האנשים אשר יבאו לדרוש אל דברי ימי היהודים ברומניה, וגם אנכי אשים לפני הקוראים מאשר הרה והגה לבי בדברים האלה״ [2].

עברו שנות מספר והדר. שב אל עבודתו זאת ויעש פרי תבואה, בדי עמל אצר אוצר יקר, כתבים עתיקים ותעודות שונות אשר אסף מתוך מאספים שונים, מספרי קורות העתים וספרי מסעות, את הכל הוציא לאור במכתבו העתי „האחוה״ (Fraternitate) בשנות 1882—85 (שנה ד׳—ז׳).

על ידו החזיקו במלאכה הזאת האדון אליעזר ש י י נ ע א נ ו, משנה לנשיא אגודתנו, והסופר החרוץ דר. מ. ג א ס ט ע ר, חבר עוזר לאגודה, בלונדון, ואנשי לב אחרים מלבד אלה.

בשנת 1881 שמתי אני את פני לכתוב זכרונות קהלות היהודים בארצנו ואעביד את העבודה הזאת שנות מספר.

---

[1] ספר דברי הימים לתלנות רומניה, יאססי 1871. 224 דפים; וספר קורות היהודים ברומניה, לעמבערג 1873. 168 דף יכיל.

[2] הצופה ליהודיםי (Revista Israelita), יאססי 31 מאי 1874.

דעותיו וכל יצר מחשבות לבו אשר נחוהו בכל דרכיו ומעשיו ואשר ינחוהו עד היום הזה.

ספרת העם, כי ידרויש אותה תוכן רוחות (פסיכאלאג) אמן מכל עבריה ובחקר תהומה יתהלך, היה תהיה לנו להמר יקר למצא פתרונים על פיו לדברים רבים סתומים וחתומים בדברי הימים ולדעת פשר דבר במראות רבים אשר נראה בדרכי העם והלך רוחו. על כן יקרה היא בעינינו ועלינו לשית לב לדעתה ולחקרה גם בתור חכמה נבדלת לבדה וגם בתור הכמה-עוזרת לחוקרי דברי הימים בדרך הבקרת.

גם הנה יש אתנו, נכון למלאכת החוקרים, אסף משלי יהודים יושבי הארץ הזאת יותר משבעת אלפים במספר, לבד חידות, שירי עם, הגדות ושיחות אשר אספתי אני לאספה עשר שנים. עתה עליכם העבודה הזאת, הברים נכבדים, להגדיל ולהאדיר אוצרנו בהמר רב-התכונה הזה ככל אשר יהיה לאל ידכם, והיה למלאכה אשר קרבנו לעשות אותה.

* * *

דברי ימי היהודים במדינות מאלדויה-באלכיה אינם כנחל איתן אשר לא עבד בו עד כה. גם לפני הוסד אגודתנו יצאו לאור תעודות וכתבים עתיקים אשר נחפשו ונאספו בעמל רב וביד הרוצים וכן מאמרים, אשר בדברי הימים יסודם המלאים דברי חפץ.

האיש אשר החל לעבוד את העבודה הזאת הוא הזקן אשר לא ייעף ולא ישקוט בעבודתו לרבים, ה׳ יעקב פסנתו, חבר עוזר לאגודתנו.

הוא מלא רוה לוהט, רוח עז ורוממות, ונפשו גרסה לתאבה להראות לעיני כל כי זרע ישראל ברומניה איננו חבר זרים נודדים, כדברת שונאינו, כי אם עם אשר שרש בארץ הזאת גזעו מדור דורים, ויקם ויעבור בארץ לארכה ולרחבה עבור וחפש, וישלך את נפשו וכל חפציו מנגד וישם פניו כחלמיש להתיצב בפני מחסור ומסכנות, וכל מעצור וכל מכשול אשר נתנו לפניו אנשים רעים ובני בלי-לב — ויהי בעיניו כמוצא שלל רב אם מצאה ידו אות או מופת מסעד לאשר הוא מבקש, או איש אחד מעיר אשר הבין אל פעולותיו ומגמת פניו ויהי לו עזר כנגדו.

כמשא החזן דוברי שיר תהיה בעינינו מלחמת-גבורים זאת בין ריש ותלאה ולב נמוג ובין תקוה רחוקה לדבר אשר אליו הוא נושא את נפשו. עני ומחסור — וחזון לב! שבר ברוח ועבודה מבלי השקט — התהפוכות האלה, בהמצאן באיש אחד חוברות אשה אל אחותה, רב כחן להעטות על בעליהן מעטה תהלה ותפארת.

באשרנו כי הזקן הזה אשר רוחו עודנו חדש עמו כאחד הצעירים, התחבר עמנו, ואנחנו אלה פה אשר חברנו יחדיו לאגודה למען כלות את המלאכה אשר החל הוא, נועצנו לתת לו לעיני כל הקהל אות תודה כבוד ויקר ולשבח מעשיו וגם להציג בשער את דברי ימי חייו בספר הזכרון אשר תוציא אגודתנו לאור

הנפלאה מעשה ידי אוהב הרומנים קאניני הנקרא כשם: «La verità sulla questione degl' israeliti in Rumania», Roma 1879. אוצר מלא הרישות ורגשי לב טהור, הולך נכוחו.

מלבד כל הספרים הנקיאים בשם הנה יש אתנו אוצר רב אשר אצרה אגודתנו, ספרים וכתבי יד עתיקים, וגם הוציאה לא״ר מעט מזער ממנו במכה״ע «Revista israelita» ובמכה״ע «Infratire».

מספר כל הכתבים העתיקים ולקט (אויסציגע) הספרים וכתבי העמים אשר המציאו לנו הברינו העוזרים ואנשים אשר לא מאגודתנו — כשלש מאות, מוצאם מתקופות שונות וענינים שונים, ויש בהם אשר לא ראו אור הדפוס ולא נודעו על פני חוץ עד כה. ובין הכתבים העתיקים יש אשר באו לידי האגודה במכתב הראשון (אָריגינאַל) ויש בכתב משנה, אשר נִתנו לה למנה או אשר קמו לה למקנה.

התעודות הכי נכבדות והרבות המציאו אלינו חברינו העוזרים דר. א. שווארצפעלד, פאריז; אבא אברהם, ראמאן; וו. שווארצפעלד יאססי; אל. שיינעאנו, בוקאַרעשט ואחרים.

עוד נמצא אתנו בכ״י שני ספרים רבי הערך המכילים קורות הקהלות אשר בבאקויא ואשר בפלויעשט כתובים בידי חברינו העוזרים א. ד. בירנבערג וישראל שפירא, וספר קורות קהלת דארבאני.

ועתה אחרי אשר הגבלנו מסביב את הדרך נלך בו, אהרי אשר הגדנו והשמענו את הדברים אשר שוינו לנגדנו בעת הוסד אגודתנו, להיות לנו לקו, עוד לנו אך להגיש לפניכם בספר כתוב את פרי עבודתנו בשנה הזאת, השקפה קצרה אשר תגבל בפעל פעלנו עד כה; אך הדבר הזה — להבדיל בין הישן אשר נודע לפנינו ובין החדש אשר מצאנו אנחנו לרגל המלאכה — לא נוכל לעשות בשנה הראשונה הזאת, שנת האגודה. כי לא נעשה עד עתה השקפה תמימה על כל העתים והקורות אשר עברו עלינו, והתעודות והכתבים העתיקים משולבים ומתאימים איש אל אחיו והיה בהפריד אותם ממחברתם, בדבר על אחדים מהם מבלי שום לב אל הנותרים, יש אשר לא יבין איש אותם ולא ידע את ערכם, ע״כ אין טוב לנו כי אם לנטות קו על כל החמר אשר נודע עד כה ולאסוף את הכל אל ספרנו זה אשר נשים כה לפניכם, והוא השקפה על דברי ימי היהודים ברומניה משנים קדמוניות עד שנת 1850, והספר הזה יהיה לנו ליסוד לספרים אשר יבאו אחרי כן.

ובכן הננו להרים את המסך מעל פני התמונה דברי ימי היהודים ברומניה— כלה, על פי כל הכתבים והתעודות הנודעים לנו, והתמונה הזאת יש אשר תֵראה כלולה בשלל צבעים מזהירים ויש בצבעים כהים, כפי אשר יהיה לאל ידנו להראותה על פי החמר הנמצא בידנו עד כה.

הזכרונות האלה והקריאות אשר קראנו, אני והדר. שווארצפעלד, למודעינו הסופרים ונאין בם לעשות כן גם המה המריצו גם אנשים אחרים לגשת אל המלאכה.

ה' יהושע קאהל כתב בטוב טעם את קורות קהלת העיר נמלוסה, מחוז פוטנא, אחרי כן כתב ה' יוסף קויפמאנן מפיאטרא קורות קהלות אחדות עתיקות ונכבדות (פיאטרא וניאמץ). הוא אסף בספרי הזכרונות האלה חמר רב התכונה, ואם אמנם צבר את הכל מבלי סדרים ומבלי רוח משפט, בכל זאת נמצא בו חפץ אחרי אשר נצרפהו בכור הבקרת ונערוך את ערכו.

אחרי כן יצאו לאור קורות עדת העיר מאטשין, במחוז דאברודזשא, מאת ש. י. רוזאנס וקורות העיר טירגוביסטא מאת ה' אוריאל טורקו. באלה לא נמצא חמר רב כבראשונים אך הם ערוכים בסדרים טובים מהמה.

אחרי אשר נאסף חמר רב, כדי המלאכה, הוחל להתבונן בו בינה ולכתוב ספרי-מדרש (שטודיען), שהמה ינחונו יביאונו בדרך סלולה וקרובה אל מחוז חפצנו — אל ספר דברי הימים לבני ישראל.

בראשונה נסה כחו בזה ה' אל. שיינעאנו ויכתוב מונוגרפיה קצרה על „עלילת הדם וקורותיה ברומניה" העומדת למופת בדעות והגיונים החדשים הנמצאים בה על אדות הראות הנגע הזה במדינות רומניה, במאמר הזה עמל לאסוף ולכנוס את כל החמר הנוגע לענין הזה ; אשר נודע עד ישנת 1881 (היא שנת צאת המאמר לאור „בספר השנה ליהודים") ולערוך את ערכו.

אחרי ה' שיינעאנו הפליא אותנו ה' דר. אליהו שווארצפעלד במאמרי מדרש רבי הערך כתובים בדעת ובחשבון, במדה וקצב, לפי חקי החכמה והבקרת, המאמרים הם : „היהודים בימי מרד היונים' (1821—1824), „איש יהודי על כסא מאלדויה בשנת 1591", „מושב היהודים ברומניה במאה הי"ח ובמאה הי"ט", „הרג רב ביהודים בימי הנסיך מיכאל הגבור מושל באלכיה ואהרן נסיך מאלדויה" (1593—1594), כלם יצאו לאור ב„ספר השנה ליהודים" בישנות ז'—ט'.

על המאמרים האלה עלינו להוסיף ספרי המסע המפוארים „מסעי בקראקויא, גליציה, מאלדויה-באלכיה", יצאו לאור במכה"ע „אללג. צטג. דעס יודענטהומס" בשנות 1843—46 ומאמר על דברי ימי היהודים ברומניה ומצב השכלתם, יצא לאור בספר השנה אשר לה' ווערטהיימער בוויען 1854 ; שניהם ילידי עט דר. יוליאוס בארא‌ש אשר ינון שמו בתוכנו לעולם, ואשר נקרא שמו על אגודתנו לכבוד ולתפארת : מאמרי אני אשר כתבתי בם דברי ימי אנשי שם אשר היו בקרב אחינו בארצנו, ודברי ימי רבנים אחדים אשר היו במאלדויה ויכהנו בה, כתובים בידי הרב ר' אבנר כתבן.

עוד נזכיר בזה את המאמר היקר אשר לה' B. P. Hasdeu על אדות היהודים במאלדויה-באלכיה, אשר הו"ל בספרו „קורות הסבלנות הדתות ברומניה" (צד 86—75) ; והספר הגדול אשר לה' איזידור לאב מפאריז ; חבר נכבד לאגודתנו, „מצב היהודים בתוגרמה, סרביה ורומניה בשנות 1866—77, ספר אשר רק עיך עתי לו ובכל זאת יטה לבבנו אליו כי עושהו נזהר מאד במלאכתו וישמר מכל מטה (פארטייליכקייט) וכל משא פנים ; ואחר כל אלה המחברת

Saint Simon אשר בפאריז ¹). אך המשפט הזה עודנו כיום חדש עמנו ועוד טרם ימצאו לנו אותות ומופתים נאמנים אשר נוכל להחליט מהם אם לדבקה בו או להשליכהו אחרי גונו, כי לא נחקר הדבר הזה לפנים. ואולם רוח מבינתנו יעננו כי יבואו ימים ונודע לכל כי מיוסד הוא על אדני האמת.

גם הדבר אשר חשב Vaillant כי ישם Adjud (עיר ברומניא) לקח מן Ad-Judaeos לאמר: היהודים לפנים יסדו אותה, לא כדבר אמת הוא בעינינו; במגלה עתיקה משנת 1433 נקראה העיר הזאת בשם «Agyd-halma» לאמר „גבעת-אזשוד". הדבר הזה יגיד לנו בשפה ברורה מה משפט השם ומוצאו ²).

ואולם על מוצא ישם המגדל Judeus, אשר בנה יוסטיניאנוס על שפת נהר הדאנויא מעבר רומניא ³) לא ידון רוחנו בקרבנו — בהיר הוא לעינים.

מלבד זה יש לנו עדים נאמנים על האחז היהודים בדאציא בטרם נכבשה הארץ לפני הרומים וגם אחרי כן, הלא המה בספר יוסף פלאוויוס, טערטוליאנוס ובזכרונות מחיי המשולח לנוצרים אנדרעי ⁴). גם סופרי הדורות העברים יגידו לנו, על פי המקורים אשר היו להם לעינים, כי אחרי שרוף היכל ד' והיהודים החלו לפוץ על פני כל הארץ, נאחזו בארצות אשר בצפון הים השחור ובפאת צפונית מערבית.

כי התערו היהודים בארצות האל לשכון בהן ימים רבים אחרי בואם אליהן וכי נספחו עליהם ברוב הימים אנשים מאחיהם אשר באו שמה מן החוף — זאת נחזה פעם בפעם בדברי הימים עד המאה השמינית.

בשנת 379 בקום יושבי דאציא ויושבי מדינות אחרות ממשלת יד הרומים על היהודים לפרוע בם פרעות ויצא דבר מלכות מלפני תודוס (Theodosis) הראשון אל שרי המדינות אשר במוקדוניא ובדאציא אשר לא יגעו לרעה ביהודים ובבתי תפלותיהם ⁵).

בלחוץ מלכי ביצנץ את היהודים (בדאציא) בחזקה במאה השביעית ויעברו

---

¹) היהודים למשפחותם ולדתם. פאריז 1883. „הדעת כי התיסדו הכוזרים יקרה לנו מאד כי נבא לדרוש אחר מוצא היהודים היושבים בארצות הדאנויא ובנגב רוסיה. הגלילות האלה יכילו המון יהודים רבים אשר לא ידמו במאומה ליהודים היושבים ביתר הארצות בדבר לאומותם ומקור מחצבתם".

²) חסדאי, בספרו על מוצא השמות אשר לערי רומניא, גם „אזשוד", עפ"י המגלה הזאת שמורה בבית אוצר הספרים אשר לעם בעיר הערמאנשטאדט וכמתכנתה הוציא לאור ה' Eder בספרו Exercitationes diplomaticae (Hermanstadt 1802)

³) פראקאפ. על אדות הבנינים וכו', וויען 1882.

⁴) הסדאי, במכתב עתו לדברי הימים ולספרות צד 124—5, בדברו על המחברת „ראש השנה, הדמות אשר יערכו לו היהודים". במקום אחר (תולדות' הסבלנות הדתית ברומניא צד 76) יתמוך דעתו ע"ד האחז היהודים ברומניא מפנים קדמוניות בדבר אשר מצא בגליל חאטין בקצה צפון בבסאראביא מטבע עברית מימי המכבים.

⁵) אוסף החקים מאת טהעאד. ספר הששה עשר (de Judaeis Caellicolis 8. et Samaritanis).

א.

ימי מגורי היהודים במדינות מאלדויא־וואלאכיא.

כמעט כל סופרי הדורות אשר נתן לפניהם הענין הזה לענות בו הגידו פה אחד כי נושנים היהודים בארץ הזאת מימי קדם קדמתה. לפי דברת אחדים נאחזו היהודים בארץ הזאת בימי משול הדאצים; אחרים יאוו דעתם כי באו הנה יחד עם הרומים אשר הביא שמה טראיאנוס אחרי לכדו אותה למען הושיב הערים הנשמות. הדבר אשר יפריד בין הסופרים האלה המה האותות אשר יתנו איש איש מהם לקיים דברו, הסופר פראנץ יוסף סולצער והיוצאים בעקבותיו יחשבו את הקריה תלמות (Thalmus) אשר על הגבול בין רומניא ובין טראנסילוואניען (היא היתה בשנות הבינים עיר רבת המסחר רוכלת העמים ולה אמרו: ידי היהודים יסדוה) לעדות נאמנה על המצא מושבות עבריות בדאציא בשנים קדמוניות. אך האות הזה הנהו טיח תפל, יען היותו מיוסד על שגיאה רבה. סולצער אשר דמה (כהסופר האנער לפניו) כי קראו לעיר ההיא תלמות (היום יִקָרא לה Talmaci על שם התלמוד ישכח — כאשר השכיל להעיר ה׳ הסדאי (Hasdau [1]) — כי המאסף (ענציקלאפעדיע) העברי הזה הנודע לשם טרם היה בארץ בימי לכוד הרומים את דאציא, ולא יכלו איפוא לשום את שמו על עיר אשר יחשבוה בגלל הדבר הזה בנויה בידי יהודים.

גם החושבים כי ערים או כפרים אשר שם Jidowa או Jidovscitza נקרא עליהם, מידי יהודים כוננו יתעו מני דרך, משגה הוא, בדברי הימים יסודתו. כי מי יודע אם לא לקחו השמות האלה — כאשר יחוה דעו ה׳ חסדאי [2]) — „מן השם Suzidava, אשר נקראו בו ערים רבות בדאציא בטרם נכבשה הארץ לפני הרומים ואשר שנה מבטאו ברוב הימים כי נגרע הציון u אשר בין S ובין z ויהי ל„זשידאווא" Jidova בפי העם".

אך מלבד התשובה הזאת אשר בחקר מלים יסודה ואשר עוד טרם נדע אם נאמנה מאד, יֶשנה אחרת גדולה ממנה אשר תזרה את המחשבה ההיא כמוץ לפני רוח. נידע לנו בדרך הבקרת כי לענק או לתתרי קראו לפנים Jid, ובכן קרוב לשמוע כי השמות ההם ממושבות תתרים מוצאם אשר כוננו להם בדאציא הקדמונה ערי מושב ויקראו להם בשמם. ובמקום הזה יעלו על לבבנו דברים: אולי היו התתרים ההם מאחד שבטי הגוי אשר התיהד בשנת 730 למספר הנוצרים ואשר נדעהו בשם כוזרים, והסלאווים אשר היה להם עמם שיח ושיג ימים רבים, במשלם בם, קראו להם Jidovi כשם אשר קראו להם הרומים על דבקם בתורת היהודים? הסופר Vaillant [3]) חוה דעו ראשונה — אם לא יַתְעֵנו זכרוננו — כי היהודים הרומנים מבני הכוזרים יצאו, והחכם הצרפתי המפואר ערנסט רענאן השמיע גם הוא כדבר הזה במדברו אשר נשא בסוד חכמים במקום

---

1) „רעליגיאָזע טאָלעראַנץ אין רומאַניען" צד 76.

2) בספר הנזכר, במקום הנזכר.

3) בספרו „רומניה".

ידעו. עתה נחל להקשיב גם על אדות היהודים מעט קשב, זעיר שם, זעיר שם ואחר — אותות ומופתים נאמנים ודברי-ספר מאירי עינים.

המקורים עתיקי הימים על אדות וואלאכיא יגידו לנו כי באו יהודים בהמון רב מאונגריא לרומניא. כאשר גורשו מטעם לודוויג הראשון מכל מדינותיו על דבר אשר מאנו להמיר דתם, יצאו בגולה וישימו פניהם אלה לאויסטריא ואלה למאהרען ואלה לוואלאכיא, מקומות אשר ידעו כי ימצאו שמה אחיהם אנשי גאולתם היושבים בארץ מקדם לפני באם אליהם, ואולי גם קראו להם מרחוק לשום דרך הנה פניהם. שם (בוואלאכיא) אספו אותם בחסד וברחמים, גם הנסיך דן הראשון שם עינו עליהם לטובה ויהי מגן להם „וגם נתן להם חקים טובים (פריווילעגיען) למען הרים את קרן המסחר" [1]. היהודים ברוב רכולתם שמו את העיר טורן למקום מקנה וקנין לכל סביביו, גם אמרים אמור כי ידיהם יסדו את העיר הזאת [2].

קרוב הדבר כי נפוצו משם על פני כל הארץ וכי עברו רבים מהם גם אל ארץ מאלדויא הקרובה.

ובשנת שי״ב (1552) נכתב זכרון בספר (בעברית), על אדות וואלאכיא גם הוא, דבר אשר ערכו גדול מאד בעינינו. בו נחזה כי ישבו יהודים בימים ההם בכפר בוקארעשט אשר היה, אכן נישען לעיר הנקראת בשם הזה [3]. שבת יהודים בכפרים אות אמת הוא כי נמצאו קהלות עברית גדולות בערים, כי כן יהיה תמיד; ראשונה יבאו הגרים לשבת במקום אשר ימצא שם המון רב (בערים) ומשם יפרדו ברוב הימים אל כל סביבותיהם. כמשפט הזה נוסדו תמיד ארצות וממלכות — לבד בהיות בני הממלכה אנשי אדמה.

אך גם מתעודות אחרות נוציא משפט כי רב מספר היהודים היושבים לפנים במדינת וואלאכיא. בכל אשר יזכירו את שמם ידובר בם כדבר באנשים ידועים, אנשים שתולים בנוה מדור דורים. בגנזי הספרים (ארכיווע) אשר להממשלה ישנה תעודה אחת משנת 1587 המדברת על ראש-כהונת העיר רומניק, ומתוכה נחזה את עם הארץ אחוז בעבותות המסחר אל היהודים [4].

ואשר למדינת מאלדויא לא נמצא לנו אות ומופת נאמן על שבת היהודים בקרבה במספר רב עד המאה השש עשרה.

אמנם כן נמצאה בידנו תעודה עברית הנקראה בשם „מגלת זכרון מעיר דאמאן שנת 1491", אשר יש בה הרבה דברים יקרי ערך מאד ואשר תפיץ אור

---

[1]) מיכאל קאגאלניטשאנו, דברי ימי דאציה, הוואלאכים אשר מעבר לנהר דאנויה ואשר במדינת וואלאכיא, ברלין 1854 ח״א, 76.

[2]) פר. י. סולצר, דברי ימי דאציה אשר מעבר להרי אלף, וויען 1781, ח״א, צד 867—68 „כי יש לאל ידנו להוכיח על פי התעודות הנמצאות כי בגרש לודוויג מלך האונגארים את העם הזה (היהודים) מכל רחבי ארץ אונגארן, באו להם את המקומות האלה מכון לשבתם ולמרכלתם".

[3]) שו״ת ר׳ יוסף קארו, שאלוניקי, שנ״ח (1598) אות 12 צד 122.

[4]) גר. ג. טאקליעסקו, „הנבירה סטאנקא", בוקארעסט 1872 צד 13.

את הדאנויא ויבקשו להם מנוס ומחסה בממלכת הכוזרים אשר השתרעה אז מנהר דן עד פּנוניה (אונגארן אשר בימינו) [1],

דברי הימים הבאים לא יודיעו אותנו דבר על אדות שבת היהודים בקרב הרומנים עד אחרי עבור חמיש מאות שנה, עתה נפגוש אותם עוד הפעם יחד עם הרומנים, מוסבים לשם בלכים (Vlachen), אך בפעם הזאת לא על אדמתם הם (הנקראת היום רומניא) כי אם בין הררי מוקדוניא אשר גרו שם בימים ההם ויחיו על הבזה. הזכר הזה, אשר רב ערכו מאד גם להרומנים, עשה להם הנוסע הנודע בשם בנימין מעיר תודילה אשר עבר בגלילות מוקדוניא בשנת 1170 בערך ויספר לנו בספר מסעיו אשר כתב, כי מצא שם חמשים בתי אבות עברים דרך יום מנהר Sperchio ועליהם שני נשיאים שלמה ויעקב. עוד זאת יספר לנו כי במצוא הבלכים איש עברי לא הרגו אותו כאשר יעשו להגריכים, כי אם לקחו להם את חליצתו ואת נפשו חיו, אך אל היהודים היושבים עמם בקרבם שמרו ברית אחים וקראו להם „אחינו!" כשם אשר ישמע גם היום על פי הרומנים ואשר נדע כי לא יקראו בו כי אם לאנשים אשר לא כנכרים נחשבו להם.

ובכן ידענו אל נכון כי ישבו יהודים במדינות רומניא מראש מקדם ויהיו עם הרומנים יחדיו. ידענו כי כאשר נטשו מעל אדמתם ויחלו להאחז בארצות נכריות, מצאו להם ראשונה מכון לשבתם בארץ הפוריה הזאת הקרובה לארצם מן הארצות האחרות.

עתה תתצב לפנינו השאלה: אם נותרו היהודים במדינות האלה מאז ועד עתה בכל העתים אשר עברו עליהן; אם חפצו ואם היה לאל ידם להתיצב מול כל גדודי העמים הפראים, אשר פרצו בארצות האלה גדוד בעקב אחיו ישנות מאות רבות כפרץ מים כבירים שוטפים, כפי אשר גם הרומנים הגבורים העשוים לבלי חת נסחפו מפניהם? על שאלתנו זאת לא נמצא מענה בדברי הימים, כי גם לא ידענו מפיהם מה היה להרומנים בימי הרעש והמהומות ההם; שנות מאות כסו במשאון מפנינו, ענן וערפל סביבן ושביב אור אין. אם כן אפוא אין דרך אחרת לפנינו כי אם לתור אחרי לבנו. אנחנו חושבים למשפט כי היהודים אשר הסכינו מעודם להטות שכמם לסבול, לשאת כל עמל ותלאה, הנשמרים מאד לבלתי התגר באיש מלחמה ולבלתי השיא אויב בם, לא היו למפגע לגדודי הגוים הבאים בארץ ללכדה כהרמונים אשר התיצבו בפניהם ערוכי מלחמה; כי הסכינו עמם מהרה וישלמו להם ולא היו אנוסים לעשות להם כלי גולה לבלתי הועיל, בישגם בימים ההם, ימי מהומה ומבוסה בכל הארצות, לא נודע מה תקותם בהמר משכנותם ואם לא שוא תהיה תמורתם. בכל זאת קרוב לשמוע כי יצאו גם אנשים מקרב היהודים בעקבות הרומנים אל בין רוכסי ההרים או אל עבר הדאנויא.

והיה כי נחלוף מן התקופות והעתים אשר דרכן נסתרה מעינינו ובאנו עד ראשית העת החדשה, עתה נמצא את הרומנים יושבים בארצותם, מתערים כאזרחים רעננים בכפרים ובנאות ההרים תחת ממשלת נשיאיהם געול מלך ועם נכרי לא

---

[1] ד״ר קאססעל. קדמוניות המאדיארים, צד 208.

בה ספרים ; ובאחרית ימיו בהיותו בן שמונים שנה בא ירושלימה" ושם נאסף אל אבותיו [1]. הרב א־איור (או ערבי) בא מיאססי על פי הקריאה אשר קראוהו הנה מתימן (ארץ ערב) עיר מולדתו [2].

הדבר הגדול הזה גדול ערכו בעינינו מאד. אם ישכון רב בעיר וכהן שם, אות נאמן הוא כי נמצאה בה עדה גדולה מישראל. לא נוכל לדמות בנפשנו כי יבא מארץ ערב רב מחוכם, רופא ומקובל נודע לשם ליאססי לקול הקריאה אשר קראו אליו לכהן שמה, אם לא נמצא שם קהל רב מישראל ועדה ערוכה בכל, היודעת להוקיר רב כזה ואשר יהיה לאל ידה להחזיקו על כנו בקרבם ימים רבים כאלה.

אך לא בעיר יאססי לבדה כי גם בערים אחרות מערי מאלדויא נמצאו קהלות עבריות גדולות : באחרית המאה השש עשרה נמצא גם בפאקשאני רב אחד מלומד עומד על משמרתו ושמו נתן נטע הגובר מחבר הספר „שערי ציון" [3].

אל האות הזה נוסיף עוד ציוני הקברים (גראבשטיינע) אשר שרדו מימים ראשונים. כאשר יהיה לנו רב עומד על כנו לעדה כי נמצאה בעיר ההיא קהלה גדולה [4], כן גם שדה קברות אות הוא כי ישבו במקום ההוא המון רב מישראל, כי עד היום הזה משפט הקהלות הקטנות להוביל את מתיהן לאחת הערים הגדולות הקרובות אשר לה אחוזת קבר לקבור אותם שם.

מרוב הימים מאד ומחמת מלאכי משחית, גדודי העמים הפראים שכני רומניא אשר עברו באף כפעם בפעם שמות ושאוף את הכל מסביב, היו קברים רבים לחרבה ומחו מן הארץ מבלי אשר נודעו עתה גם עקבותיהם ; והיתה לנו העיר טירן למשל אשר היה שם אל נכון שדה קברות ליהודים.

מטרבית הקברים הנמצאים בארץ שודדו מצבות רבות ויתרן טבעו בארץ ולא תשורן עין, עד יום פקוד איש אותן לחפור ממטמונים ולהוציאן אלינו. ה' פסנתור [5] אשר חפש בקברים מבלי לנגוע באבנים אשר כסתה עליהן הארץ, מצא מצבות עתיקות ימים : בארץ מאלדויא ביאססי משנת רכ"ז (1467), ש"ט (1549), בבאטושאני משנת ש"כ (1560), [6] ; בניאמץ משנת תל"ז (1677), תמ"ט (1689), במדינת מאנטעניא בעיר רימניק־סאראט משנת תכ"א (1661) ועוד אחרות.

בטרם נעבור מזה נשימה לבנו לדבר אחד. תעודות רבות עבריות ורומניות תגדנה לנו בשפה ברורה כי היה המסחר נפרץ מאד בין ארצות רומניא גאליציא

---

1) ר' שלמה דילמידינו, ספר אלי"ם, הוצאה ראשונה אמשטרדם 1629, בהקדמה.

2) הרב ר' אבנר כהן, תולדות רבני רומניא במכה"ע „פראטערניטאטע" 1884 טומר 4 צד 34. שם יזכיר בתולדות ערבי מלבד ספר אלי"ם גם את הספר „תשובה מאהבה".

3) אבנר כהן, במקום ההוא.

4) בקהלות קטנות יהיו תחת הרבנים דיינים או מורים (מו"צ) וכל הדבר הקשה יביאון אל הרבנים אשר בערים הקרובות.

5) ראה ספר „דברי הימים לבני ישראל ברומניא" אשר לו, יאססי 1871.

6) נתנאל מרקוס, הכוזרים, בוקארעשט 1879, צד 3.

בהיר, אור יקרות על דברי היהודים במאלדויא מימים קדמונים, אך אנחנו לא נוכל לשום לב אל המגלה הזאת והכתוב בה, אחרי כי עוד לא נודע לנו אם חותם האמת עליה או אין.

וכן נשבית מפנינו תעודה אחרת מראשית המאה השש עשרה אשר נכתב בראשה 20 .Septemb, 1525 Topliceni וכותבה היה, כאשר יאמרו, שטעפאן הישיי, ואשר נמצא בה דברים אחדים יקרי ערך על אדות היהודים, כי מיום הגלותה לא האמינו בה יודעי דבר וגם נודע אחרי כן אל נכון כי בשקר יסודה.

בעברנו מזה אל התעודות הנאמנות נעמוד ונתבונן ראשונה בכתב אשר כתב הנסיך פטר הצולע בשנת 1579 בשמונה לחדש יאנואר אל שרי העיר לעמבערג. בכתב הזה יודיעם הנסיך הרומני, כי בסוד אצילי הארץ וכל סוחרי מאלדויא בא משפט דברים רבים ונכבדים על ארות הסוחרים הפולנים ויועצו גם את זאת: לגרש את היהודים ממדינת מאלדויא [1].

המועצה (בעשלוסס) הזאת ברור תמלל — כאשר אחשוב — כי ישבו במאלדויא בימים ההם קהל יהודים רבים. נקל אפוא להבין כי לא תמול באו שמה [2]) ולא ביום אחד הציבו להם יד. כי איך נוכל לדמות בנפשנו כי קרא אל שריו ואל זקני עמו לעצרה גדולה עשויה לדבר (אויססערארדענטליכער ריוואַן) — לדון אנשים מתי מעט המשתכחים בעיר? ואשר יוסיף אמץ למשפטנו אשר חרצנו, הוא הדבר אשר חשב המושל לנחוץ להודיע את ממשלת פולין את אשר נגזר על היהודים בסוד שריו ויועציו, בין יתר דברי המלכות אשר הודיעה ולהגיד לה מה ראה על ככה [3]. — האמנם חרדו עליהם את כל החרדה הזאת לו היה להם דבר עם קומץ אנשים? לא יתכן לחשוב כדבר הזה!

כפי ראות עינינו לא הוקם דבר הנסיך פטר הצולע ודתו, לגרש את היהודים, בכל תקף, או נשכחה הדת עד מהרה ואיש לא שם לבו אליה; כי מתעודות אחרות יצא לנו כאור משפט כי נמצאו, אחרי הנתן הדת ההיא, קהלות עבריות במאלדויא, כאשר נראה בזה:

המקובל הנודע בשם ר׳ יוסף שלמה דילמודיגו יספר לנו כי בעברו במאלדויא בראשית המאה השבע עשרה מצא בעיר יאססי את „הרב הקדוש החכם שלמה ן׳ אדאווי הרופא, יושב והוגה בחכמת הקבלה יותר מארבעים שנה, וחבר

---

[1]) אוצר דברי הימים, יוצא לאור ע״י ב. פ. חסדאו, I, 1, צד 174.

[2]) אך לא רק על פי דברי משפט והוכח מלים נדע כי באמת היו יהודים במאלדויא משנים קדמוניות, כי אמנם נכון הדבר כנכון היום, זאת ידענו מפי תעודות אחדות המדברות אלינו במראה ולא בחידות וגם מפי כתב נוסף מעשה ידי שטעפאן הגדול משנת 1498 (יצא לאור במכה״ע „ארכיווע איזראעליט" I, עי׳ צד 83—85) אשר יודיעו בו את הנסיך אלכסנדר יאַגעללא כי „Buhusz מצא אשה פולנית בבית איש יהודי במאלדויא". מלבד זה מצא ה׳ פסנזור בשדה קברות היהודים ביאססי מצבה אשר כתוב עליה המספר רכ״ז—1467 (ראה הלאה).

[3]) ראה הלאה בפרק רביעי.

וידעו את מוצאיה ומובאיה וכל דרכיה, המה יתקעו יתדם שמה ברוב הימים יראו מנוחה כי טוב [1]. גם היום תראינה עינינו כזאת בערים הגדולות ערי המסחר אשר ינהרו אליהן יום יום אנשים מכל הארצות ונאחזו שמה והגדילו על גבולן, התושבים ההדשים האלה המה רוכליהן אשר באו ראשונה בשערי הערים האל למכור סחורת ידם ואחר יואילו לשבת בקרבן.

על היהודים הרומנים תושבי הארץ מעולם נוספו איפא תמיד חדשים מקרוב באו, ילידי פולין ותוגרמה. –– — כבואנו עד המאה השבע עשרה ירבו האותות. הקברים יתנו לנו עתה, למרבית ערי מאלדויא, מופתים נאמנים רבים ונכבדים מאשר בראשונה, והתעודות גם הן תחלנה לדבר אלינו בשפה ברורה.

פויל דע אלעפפא אשר נסע למסעיו במדינות רומניא בלוית הכהן הראיש מאקאריע (Macarie) מעיר אנטוכיא בין שנות 1650—60 למספר העמים, יספר לנו כי כמעט כל היהודים אשר במאלדויא היו צפויים אלי כליון חרוץ ביד גדודי הקוקים, אשר עלו כשואה תחת חמעלניצקי ויִשיאו עליהם מות והרג ואבדן, ואחר יקרא מנהמת לבו „מעינו המו לנו לקול נאקת משפחות רבות כאלה וילדיהן [2].

הקריאה הזאת תגד לנו באר היטב כי היו בימים ההם במאלדויא יהודים לא מעט, וגם עוד מעט נשוב נראה אותו כי הפלה את היהודים לו מכין כל משפחות הגוים היושבים ברומניא לדבר עליהם לבדם ולישעות בם כאשר עשה ליונים [3] אשר פרצו אז במאלדויא למאד.

ובמונטעניא (וואלאכיא) לא נפקד מקום היהודים גם במאה ההיא כאשר יש לאל ידנו להוכיח. פויל דע אלעפפא יספר לנו את אשר נדברו יחדיו בעיר טורגאווישטע הכהן הראש Macarie ואחד היהודים אנסטאסיא, אשר המיר דתו ויהי יושב בשער המלך. הוא היה, לפי דברת דע אלעפפא, איש חכם ונבון מאד ויכהן במשמרת חכם העדה (Haham) בעיר קראיאווא לפני המירו את דתו. מן הדברים האלה ראינו כי אמנם ישבו בימים ההם יהודים רבים במונטעניא ויהיו לקהלות; — המצא שתי קהלות, בטורגאווישטע ובקראיאווא, הלא נראה פה לעין — עליהן היו נשיאי העדה (אפוטרופסין [4]).

ובהגיע למאה השמונה עשרה והתשע עשרה יתיצבו לנגד עינינו אותות רבים ומפורשים מאלה, גם ציונים ומספרים לא יחסרו, ואנחנו נשים כה לפני קוראינו מאשר נודע לנו עד עתה מאשר ספרו לנו ספרי הדורות והנוסעים הקרובים אל ימינו אלה, מעט מעשים, מעט ספורות אשר לא יגבר איש אותיתם את היותר ישמע הקורא בדברנו אתו בפרקים הבאים ויוסף לקח.

---

[1]) בין שנות 1575—1600 נמצא בארץ פולניא בערך אלפים ושתי מאות סוחרים עברים לחמש מאות פולנים, ויותר משלשה אלפים ושש מאות חרשים עברים יודעי כל מלאכה. מספר כל היהודים היה אז כשתי מאות אלף אנשים ונשים. גרעטץ בספרו הנזכר חלק תשיעי צד 463.

[2]) אוצר דברי הימים לרומניא ח״א, ב׳ צד 77.— [3]) שם צד 83.

[4]) ע. ק. בעלפור מסע מאקאריאוס, לונדון 1829, ח״ב, צד 70—368, 366.

ותוגרמה, וכי הארמינים היונים והיהודים היו ראשי מסביו ועל פיהם קם כל דבר מקנה וקנין. עוד זאת נדע מן הנמצא כתוב בספרי שו"ת הרבנים כי יהודים לעישרות באו יום יום מגאליציא למדינת מאלדויא לערוב מערבם והעיר יאססי היתה להם, כנראה, לראש פנת מסחרם, וייש אשר התמהמהו בארץ ימים רבים וישבו באחד המקומות מספר שבועות ויסחרוהו [1].

ועתה הנה נא ידענו כי היו היהודים בימים ההם שומרי אמונים והרדים על דברי התורה והמצוה לנצור אותם מכל משמר, ואיככה עשו כדבר הזה לנסוע למסעיהם בדרך רחוקה דרך לא סלולה אל ארץ נכריה ולישבת שם ימים רבים אם לא כי בטח לבם למצא שמה מקום ללון וארוחתם תמיד מבלי להתגאל בפת בג עם הארץ ויין משתיו, — והדבר הזה לא יקום ולא יהיה כי אם בקרב עדת יהודים ? [2]

מזה נישפוט מישרים כי אמנם היו בישתי המדינות קהלות עבריות קטנות וגדולות, למצער בכל הערים והמקומות אשר נעשה ישם מקנה וקנין, ואולי גם בכל מרחבי מאלדויא.

נודע לרבים כי עוד בישנות המאה הישמונה עישרה התאמצו היהודים אישר במאלדויא להסב אליהם את כל בתי מלון אורחים אישר במסלות, למען לא יאכלו אחיהם את לחמם טמא אחרי בואם אל ארצם עיפים ונחישלים מעמל הדרך הרחוקה — כי כן היו בימים ההם כל הדרכים לא-סלולות — והטאו לאלהים והבתים ההם לא הביאו אז לבעליהם רב תבואות כי אם רב אסון ופגע בהיותם צפויים לישודדים אישר היתה רישתם פרוישה אל ראיש כל דרך וכל מסלה [3]. הדבר הזה יגיד לנו הרבה.

על אדות יאססי נמצא עדות נאמנה בישאלה ותישובה לאחד הרבנים בישנת שס"ה (1605) אישר תספר לנו כי „באו אנישים עברים מארץ אחרת לקהלת יאססי ויגידו ישם: יהודים, ידוע תדעו וגם תגידו ביאססי כי וכו'" [4], ועל פי העדות הזאת יחד עם התעודות וציוני הקברים אישר ישמנו בזה לפני הקורא, יתבררו ויתלבנו הדברים ויצא כאור מישפטנו אישר הרצנו ראישונה בהגיון לב (טהעארעטיש).

אחרי אישר ידענו כי ברית מסחר היתה בין רומניא ובין תוגרמה ופולין, נקל לנו לדעת אי מזה הרבו היהודים לבא לרומיניא בקרב ישנות מאות על אלה אישר ישבו בה לפנים. האנישים אישר סחרו אל ארץ ימים רבים ויסכינו עמה

---

[1]) שו"ת משאת בנימין, הוצאה ראשונה, קראקויא 1633 בסימן 104 משנת 1616.

[2]) שם, סימן 45,44. מזה נראה כי באמת פתחו היהודים הרומנים דלתיהם לאורחים האלה.

[3] [4]) ד"ר יוליוס בארא"ש, דברים אחדים על מצב היהודים במאלדויא וואלאכיא בימינו אלה ב„ספר השנה ליהודים" מאת וועלטהיימער 1854, צד 5—254, נעתק לרומנית מאת ד"ר מ. שווארצפעלד בספר Anuar p. J. שנה ד'.

לפנים קריה קטנה ועתה מקרוב היתה לראש לערים אשר סביבותיה, ידענו כי נמצאה בה קהלה עברית לפני מאה שנים ומעלה [1]. ואולם בעיר רימניק-סאראט היתה קהלת יהודים במאה השבע עשרה, כאשר ראינו בכתבת המצבה אשר הזכרנו למעלה.

גם מן הדבר אשר יספר לנו ענגעל כי בקום עם הארץ על היהודים בשמיני לירח אפריל 1801, היה מספר המתים והנפצעים חללי חרבם מאה ועשרים וישמונה נפש בעיר בוקארעשט [2], יצא כאור משפט כי רב מספר היהודים בעיר ההיא במאה השמונה עשרה.

על פי פקודי Fotino אשר היה ימים רבים לראש ולקצין בגלילות רבות ברומניא היה מספר היהודים בוואלאכיא בשנת 1818 כחמשת אלפים [3].

י. געניללע בספרו „גיאוגרפיא היסטורית וכו׳" אשר יצא לאור בשנת 1835 מצא (צד 215) את פקודי היהודים היושבים בבוקארעשט שנים אלף ושש מאות למספר שמונים אלף תושבים מעם הארץ.

בכתב אשר נכתב בשנת 1843 אחד עשר יום לירח מארץ חתמו 257 עברים פולנים מיושבי בוקארעשט, איש ראש לבית אב [4].

ואשר למאלדויא — שבת יהודים רבים בערים ובכפרים נעלה הוא על כל שפק, זאת יודיעו נאמנה לא רק מצבות קברים רבים הנמצאים אתנו כיום תמימים [5], כי גם שארית כתבי יד יקרים וספרי זכרון (פנקסים) הנותרים מימים ראשונים [6].

בשנת 1776 נשא שר הצבא האוסטרי ספלעני את ראש יושבי בוקאווינא לפקודיהם וימצא את מספר היהודים היושבים שם חמש מאות ועשרים וששה ראשי בתי אבות [7], מאלה אכן יצאו רבים לרומיניא אחרי אשר נספחה המדינה ההיא אל ארצות אוסטריא.

Fotino אשר נתן מקום בספרו לדברי ימי רומניא עד שנת 1812 מונה מספר עשרת אלפים לכל בתי אבות היהודים אשר במאלדויא [8].

---

[1]) ישראל שפירא, קורות עדת העיר פלאיעשט, עודנו בכתב, שם נקבו בשמות אנשים אשר נולדו בעיר-בעת ההיא.

[2]) י. קר. ענגעל, דברי ימי מאלדויא-וואלאכיא, האללע 1804, ח״ב צד 69.

[3]) קאגאלניטשעאנו בספרו הנזכר צד 43,42.

[4]) ספר החקים (סטאטוטען) ליהודים הפולנים, בוק. תרי״ט צד 4.

[5]) ראה קורות היהודים אשר לפנינו.

[6]) פנקסים רבים אשר ל„חברה-קדושה" (קוברי מתים) ואשר לאגודות עושי מלאכה וכו׳ הנודעים עד עתה נכתבו אלה בראשית המאה הי״ח (באשכנזית) (אלו על המוקד בתבערה הגדולה אשר היתה בעיר ביום 15 יוני ס״ז) ואלה בשנים באות במאה הזאת (ראמאן, יאססי באקוא וכו׳), אחדים מהם נמצאים באוצר האגודה בהעתקה.

[7]) שטעפורע, בספר העתי «Convorbire literare» ספר השמנה-עשר צד 474.

[8]) פאטינא, בספרו הנזכר, ח״ב צד 340.

הדבר אשר נמצא את היהודים במונטעניא בראשית המאה השמונה עשרה נבדלים מיתר עם הארץ לאגודה (ברעסלא) ערוכה לבדה ונשיאים עליהם בעיר ועיר ונשיא-ראש (אבער-סטאראסטע) לכלם, יגד לנו כי נמצאו קהלות גדולות בוואלאכיא מימים קדמונים; ואף גם יש לנו עדות נאמנה כי ישבו היהודים לא רק במרבית הערים כי גם בכפרים אחדים. כאשר נשא הנסיך שטעפאן מיכאל ראקאוויץ את ראש יצחק, רב המדינה (חכם-באשי) אשר במאלדויא, להיות נגיד ומצוה גם על היהודים היושבים במונטעניא, נתן צו בכתב-הדת אשר נתן בידיו לעדה בשנת 1764 לנשיאי היהודים (סטאראסטע) אשר בעיר בוקא-רעשט ואשר ביתר המקומות, ולכל הראשים והזקנים הנמצאים בקרב המון העברים ולכל העברים אשר בכל ארץ רומניא [1]) לאמר „לנטושים על פני כל הארץ השוכנים לבדד מבלי קהלות ומבלי ראשים, ליושבי הכפרים, לשמוע בקולו ולסור אל משמעתו. בחצי המאה השמונה עשרה החל המתעה הנודע פראנק לעשות זר מעשהו בביקארעשט ובערים אחרות מערי וואלאכיא ויעבור משם למאלדויא להדיח גם את היהודים היושבים שם ואחר יצא ללכת גאליציא ויעל ברגליו כל הנפש אשר הדיח בערי רומניא; בשנת תקי״ט (1759) היה מספר אנשי עצתו ההולכים אתו חמשים איש, כלם — לבד מתי מספר — יהודים רומנים [2]) —. לולא ישבו אז יהודים רבים בארץ כי עתה לא השיגה ידו למשוך ברשתו מספר רב כזה, כי ברוב קהל ירבו ההולכים אחרי כל שוגג ומשגה ובאין דגים ביאור יבושו כל פורשי מכמרת.

סולצר, בספרו אשר כתב על אדות ארצות רומניא (יצא לאור בוויען בשנת 1781 [3]) יאמר כי בוואלאכיא נמצאו יהודים מעטים, אך במאלדויא „אין קריה אשר לא תמלא אותם וביתר שאת — ירב מספרם בבוקאווינא. יופי הנשים העבריות אשר בעיר טשערנאוויץ נודע לשם ולו יאמרו: אין דבר אשר יפליא את הנוסעים הבאים לחזות במחמדי העיר מבלעדן״.

ואולם מן הדברים אשר דבר מ. קאררא על אדות היהודים בוואלאכיא נראה כי שגה סולצר בחשבו כי מעט מספר היהודים במדינה הזאת [4]).

גם Del Chiaro אשר ישב שנים רבות בוואלאכיא ברור ימלל כי „בוואלאכיא יושבות משפחות עבריות רבות״ [5]).

על אדות העיר בוקארעשט רבו האותות מאד, ועל אדות יתר הערים אשר בוואלאכיא הנה עתה זה חוחל לדרוש ולחקור. בעיר פלאיעשט אשר היתה

---

[1]) „פראטעקטיפאלטע״ שנה חמישית, צד 21.

[2]) ד״ר פסואכרספעלד, מושב בני ישראל ברומניא, בספר השנה ליהודים, שנה ח׳ צד 29—30, שם פורשו המקורים.

[3]) הספר הנזכר, ח״ב, צד 124, 148.

[4]) מ. קאררא, דברי ימי מאלדויא ורומניא (1781), העתקה רומניא מאת ט. ג׳ אריסאנו, בוק. 1857 צד 154, 190, 219.

[5]) תולדות המהפכה החדשה בוואלאכיא ווינציא 1718 צד 109.

סבות שונות נמרצות, פנימות מקרב ארצם, וחיצונות מארצות רומניא, סבבו את פני הדבר להסיע את היהודים מן הארצות ההן, להביא אותם עד הלום ולהוסיף עוד מספר אנשים על אחיהם יושבי הארץ מעולם.

המהומות והמבוכות אשר היו בארצות ההן מחסר סדרים נכונים, ורבות העם יותר מדי יכלת הארץ לשאת אותו ולתת לו את אכלו בעתו, הרגיזו אותם ממקומם מבלי ליחד לבבם לצאת את הארץ, עוד היה נחוץ—לקרא להם, להמריצם על ככה, והקריאה הזאת באה אליהם מאת אצילי רומניא ולא שבה ריקם כאשר נקל היה לדעת מראש.

מאז מעולם בקשו מושלי הארץ ואציליה להרבות את מספר יושבי הארץ באסוף אליה זרים מכל הארצות ומכל המפלגות, וזה היה כל ישעם וכל חפצם.

כאשר חפצו פקידי בתי הנזירים ואשר על אוצרותם הרבים — כי הון עתק להם באוצרותיהם מימי עולם — להגדיל רכושם ולהרבות להם תבואתם, יסדו כפרים חדשים אחרי השיגה ידם לקחת מאת אדוני הארץ ספרי זכיות והקים טובים לזרים המתנדבים לבא לשבת שם להושיב הנשמות [1]. החפץ הזה החל להראות במאה הי״ח ביתר עז ובכל הארץ כלה. הנסיך גריגארע יואן קאלימאך, מושל מאלדויא, ידיע בכתב הדת אשר יצא מאתו בשנת 1768 בחדש יאנואר, כי לבד כל החסדים והטובות אשר עשה לזרים עד כה, הנהו אומר לגרוע את מתכנת המסים והתרומות למען משוך הנה בעבותות אהבה אנשים מארצות נכריות הקרובות והרחוקות לבא לשבת בארץ „ובחסד עליון בטחנו לראות בקרוב את פרי עמלנו זה כאשר יתנו תקוה בלבנו האותות אשר החלו לבא מאז באו מספר משפחות נכריות אל ארצנו לשבת בה במנוחה ושלות השקט" [2].

אחר הדברים האלה לא יפלא עוד בעינינו בראותנו כי מהחל ממשלת הפאנאריאטים ברומניא קראו אצילי מאלדויא (באיארען) תמיד ליהודים לבא אליהם מגאליציא, למען הפקיד אותם על בתי משקיהם ובתי משרפות היין והשכר אשר להם, מדעתם כי אין בהם יודע לנצח על מלאכת הבתים האלה כיהודים יושבי גאליציא אשר הסכינו אל זה שנות מאות [3].

עוד זאת עשו האצילים בחפצם למכור את תבואות אחוזותיהם הגדולות ולמצא הון רב, כי בקשו את פני אדוני הארץ לתת להם לכונן חצרים (מארקט-פלעקען) חדשים ולהושיב שם אנשים כנענים לעשות מקנה וקנין, וברוב הימים רחבו ונסבו ויהיו למקומות מסחר נכבדים על כל סביבם.

מושל הארץ נתן להם תמיד את חפצם אם היתה כברת הארץ אשר ראו להם למקוה-הסוחרים בתוך כפרים רבי תבואות מלאים וטובים, אם היה המקום

---

[1]) מלכי-צדק, קורות העיר לאמאן וכו' בוקארעשט 1874 ח״א צד 16; קורות העיר הוש וכו' בוק. 1869 צד 393, וכתב הדת משנת 1603 בשבעה ועשרים לחדש מערץ אשר נתן מאת הנסיך ירמיה מאווילא באוצר דה״י ח״א צד 117.

[2]) מלכי-צדק. בספר הנזכר ח״א צד 93.— [3]) מ. עמינעסקו, פעלת אוסטריא רומה ברומניה. בספר העתי Conv. liter. חלק עשירי צד 173.

אך למותר הוא להגיד כי המספר הזה איננו כי אם מספר קרוב עולה ויורד (אפראקסימאטיף), כי מלבד אשר בימים ההם לא היה דרך מפקד העם תמים כאשר בימינו, הננו רואים כי פֿאַטינא נשא את ראש יושבי הארץ לפקודיהם על פי ספרי המסים (שטייערליסטען), ואשר ישים את אלה לו לקו גם היום לא ילך לבטח דרכו, כי רבים הם אשר לא ישלמו מס לאוצר המלכות ומקומם יִפָּקד בספרי המסים — אך לא בארץ מגוריהם.

על דברת Juvenel ישבו בשנת 1834 במונטעניא חמשת אלפים יהודים ובמאלדויא חמשים אלף [1].

על פי ספר פקודי הכסף היוצא ובא בארץ (פֿינאַנצבעריכט) לשנת 1845, העלו בשנה ההיא מס מאלף תשע מאות ותשעים ואחד יהודים בעלי אחוזות (שכורות) בכפרים ומששה עשר אלף יושבים בערים; אחריהם יבאו הסוחרים ועושי כל מלאכה, אשר הכירה אותם הממשלה (פאטענטירטע) לטובה לבדם, יחוסי ממלכות נכריות לבדם [2].

האדון ניקוליי סוצא, מזרע המלוכה, יתן את מספר היהודים אשר בשנת 1848 או 1849 חמשה וחמשים אלף ושתי מאות ושמונים [3].

אחרי המספרים האלה, אשר נמצאו אל נכון בכלם חסרונות להמנות, יען אשר לא ידעו אז לספור בכתוב עמים כדת וגם מספר מפקד היהודים נתן מעולם מכשולים ומעצורים על דרך הפוקדים אותם — הנוכל עוד לשום לב אל דברי יואן גהיקא אשר הוציא מפיו דבר ולא ישוב „כי לפני חמשים שנה... לא דרכה כף רגל יהודי במאלדויא״ ? [4]

מקץ המאה השמונה עשרה והלאה עצם עם היהודים—אשר גם לפני הימים ההם לא מעט היה מספרו בארץ—ויפרוץ לרוב בגלל אשר החלו לבא בארץ, ויותר במאלדויא, המון יהודים רבים מגאליציא, רוסיא, תוגרמה וגם מיתר הארצות.

בישל-מה היה הדבר כי נהרו פתאום אנשים רבים כאלה אל הארץ אשר לפנים לא ידעוה ? כי אמנם שטף עז כזה היה לא יהיה כי אם לרגלי מקרים ומעשים נמרצים רבי העליליה, מעשים אשר לא יֵעשו כי אם לעתים רחוקות.

הנחשוב למשפט כי השטף הזה נהיה רק לרגלי השמועה הנשמעת בין היהודים מסביב, כי ארץ טובה ורחבת ידים לפניהם—כאשר יאמרו הדוברים הות נפשם ? הלמען זאת תעזב ארץ מיושביה המונים ? האמנם יסיעו עצים שתולים מערוגות מטעם, אותם ואת שרשיהם על בלי מה ?

לא ! לא יהיה כדבר הזה.

---

[1]) La Hongorie et la Valachie צד 356. — [2]) וו. אלכסנדרי בספר העתי Con. lit. הוכרת תשיעית צד 278.

[3]) ניקוללי סוצא, אותיות וציונים על אדות מאלדויא, יאססי 1849, העתקה רומ־מאת קאדרעסקו 1850 צד 53.

[4]) יאהן גיקא, בספ״ע Conv. liter. ספר הי״ג ליט צד 632

אותם אליהם וישבו בקרבם. על כן יאֹמר בגוים כי אין כעם היהודים גוי אחד בארץ עירב עִרבה איש בעד אחיו.

עוד שני דברים רבי העליליה עזרו לשית נוספות על מספר היהודים בארץ. התסידות אשר מצאה לה עוזריה וחבריה הראשונים במאלדויא ותשרש שרשיה בארץ תחת מחסה האצילים מגניה, הציבה לה יד במקומות רבים ותפרוץ על כל סביבה עד עת מועד ותקרא לרגלה גם המון אדם רב מארצות הקרובות; כי העדה (סעקטע) הזאת מישפטה להתגודד ברב עם בהמון חוגג אחרי ה„רבי" אשר יעצור בם, ואת פני ה„רבי" הזה בקשו תמיד האצילים ורבי המדינה ויתנו לו ולעדתו לשבת לבטח וישענו עליהם.

הנסבה השניה, רבת הערך גם היא, היתה כי החלו בעת ההיא לצבא צבא מישראל [1]— חוק אשר לפנים לא ידעו — ויותר ברוסיא אשר בימים ההם נתן צו לקחת מבני ישראל גם ילדים רכים אם הגדולים ישימו להם סתרה. האבות אשר פחדו אז פחד מפני החוק החדש הזה אשר לא נסו בו עד כה הניסו את ילדיהם אל מאלדויא הקרובה ויעבירום את הגבול בהחבא, ורבים מהמה יצאו אחרי כן בעקבות בניהם להמלט מן השפטים אשר נכונו להם בארצם בהגלות עונם או לאות נפיש צאצאיהם אשר קראום הנה לשבת אתם יחדיו איש וביתו.

ואולם לא יהודים לבדם נסו מפני הפחד הזה, תרומת-אנשים לצבא אשר החלה באחרית המאה הי"ח, וימלטו רומניא, כי גם אנשים רבים מכל לשונות הגוים. הסופר דראגיצי יאמר בספרו „דברי ימי מאלדויא", כי זרים רבים מעם הארץ החישו מפלט להם מרוסיא וזיעבענבירגען ויבאו בשערי מאלדויא לחסות בצל הנסיך מיכאל סוצא (1792—95) „מפני אשר לוקחו שם אנשים רבים לצבא מבלי הפוגות".

משנת 1848 והלאה היה מספר היהודים הבאים אל הארץ הלוך וחסור, ובשנת 1850 חדלו, והיהודים היושבים ברומניא החלו — גם בטרם תבא שנת 1848 — לנוע מעט מעט ולצאת אל הערים הגדולות אשר באירופא ואמעריקא ואל כל אשר היה רוחם ללכת.

מרבית היהודים הבאים למונטעניא במאה האחרונה היו יוצאי מאלדויא. אחרי כן נאחזו בה גם יהודים מארצות אונגארן ותוגרמה.

* *
*

בכל הדברים אשר דברנו עד כה לא שמנו פדות בין היהודים הנקראים פולנים או אשכנזים ובין הנקראים בשם ספרדים — על שם שפתם ומקום מוצאם המבדילים ביניהם: אלה באו מארצות המערב ואלה מארץ הקדם.

---

[1]) ניקולייא קוגא, „גיונים ומספרים על אדות מאלדויא", יאססי 1849, העתקה רומ. מאת קאגרעסקי, 1850, ח"י צד 51: „ויותר אשר באו הנה מרוסיא ומפולין האוסטריה, כי נסו מפני תרומות האנשים לצבא מעבר מזה ומפני המהומות והמבוכות אשר היו בגאליציא מעבר מזה".

ההוא מקום „אשר ימשוך אליו את כל סביביו להביא שמה סחורת ידם ולהועד שם" למען היות „לעזור ולהועיל לסחר הארץ".

וזאת אשר נטלו עליהם תמיד המושלים ברשיון אשר נתנו להם: להושיב בחצריהם אנשים זרים אשר לא מיושבי כפרים או חצרים אחרים הנמצאים בארץ ולבלתי הסג את גבולם ונגע בנהלתם ברב או במעט, זרים אשר יהיו „מכל גוי וממלכה" — למען אשר לא יצערו יושבי הערים והכפרים הנמצאים — אשר גם עתה לא רב מספר יושביהם — בהוציא מישם אנשים לחצרים החדשים, כי המה היו יהיו להרבות את עם הארץ ולמלא אותם כצאן אדם. ולמען הקל מבעלי האחוזות מיסדי החצרים את עבודתם וללבב את הסוחרים הזרים לדרוש לשכנם ולבא אליהם ממרחק לישבת בחצריהם הכירו אותם לטובה ויחוקקו להם חקים טובים בכתבי הדת הנתנים על יסיד ההצרים האלה וישימו להם מועדים טובים לימי האסף הסוחרים לערוב מערבם (מאַרקטטאַגע) למען יהיה להם שכר טוב בעמלם וכאלה רבות [1]. והאצילים האירו פניהם גם הם אל האורחים הבאים לשבת בצלם וימשכום חסד ויפנו דרך לפניהם בכל אשר היה לאל ידם לעשות למען אשר תבא הברכה לרגלם בהמסחר אשר יכוננו בארץ.

אחרי אשר החלו היהודים לבא בשערי הארץ, כי ישרקו להם ויאספום אליהם, נקל להבין כי גם אחרי כן בעת אשר לא בקשום ולא דרשום עוד לא חדלו לבא בדרך הסלולה ולהוסיף תמיד על יושבי הערים הקטנות עם הגדולות; כי היתה רומניא, אחרי הקיצה משנת עולם, כר נרחב לכל מישלח ידים ולכל מעישה אשר יֵעָשה, והרומנים לא שמו לבם לאכול את חלב הארץ ולהתענג על טובה בעבודה אשר יעבדו אותה, כי אין עיניהם ולבם כי אם לפקודות וכהונות ויניחו מקום רחב לכל איש חיל אשר יריץ ידיו לעבודה; ואף גם זאת כי בטחו אל אדוני הארץ כי יאספו אותם בחסד וברחמים וייטיבו עמם, ובצר להם — והיה להם החסות בצל נציבי ארצות מולדתם למעוז, כי מישלו הנציבים ממישל רב בארץ בימים ההם. אך הדבר אשר העיר את רוח רבים לבא לישבת בארץ הזאת הוא — כי קוו למצא ישמה ישארי בשר גואלים וקרובים היושבים ישם מקדם שתולים בנוה אשר יראו בענים ועמלם והחזיקו בם והיו עמם. זאת היתה ליהודים תמיד כי ירבו ויעצמו בכל מקומות מושבותיהם: כי יבאו אליהם קרוביהם ומיודעיהם מארץ מרחק להסתפח בנחלתם והמה לא יכלאו רחמיהם מהם והקריבו

---

[1]) כתב הדת אשר נתן בשנת 1828 בשבט עבר לאחד יאנואר על יסוד הקריה בוטשעטש במחוז באטושאני, אשר נמצא בידי ה' ג. גיגלער וכתב משנה ממנו באוצר האגודה ההסתורית. — כי הכתב הזה לא יחיד הוא נדע מן הדבר אשר השרים ונכבדי העם הביאו תמיד את האצילים (באַארען) עון אשמה (בבית המחוקקים) כי המה הביאו את היהודים למאלדויא למען ייטב להם בעבודם ויעשרו בגללם. גם אנכי שמעתי כדבר הזה פעמים רבות מפי תושבים עברים רבים אשר בערים הקטנות ואגריקן כי המה או אבותיהם באו הלום לקול הקריאה אשר קראום האצילים אדוני הכפרים והאגרים ההם לבא אל הארץ ולהיות בעוזריהם ביסוד האגרים והכפרים.

למשפט—אחרי בא היהודים הספרדים לתוגרמה, כי לא יכלו לקום מפניהם ולשבת אתם יחדו באשר היו הם נעלים עליהם בכל דבר חכמת בינה ורוח עצה וגבורה וגם בגאר וגאון ורום עינים, כמשפט הספרדים שבניהם לפנים, ויהי בם הפך מילדי ארץ הקדם, ישפלי-ידים ושפלי הרוח מאז מעולם.

וברוב הימים אולי נאחזו בארץ גם יהודים ספרדים אך בהיותם מתי מספר התבוללו באחיהם הפולנים ויאבדו בתוך הקהל.

לפי דברת ד"ר באראש [1]) החלו היהודים הספרדים להאחז בוואלאכיא מחצי המאה העוברת ואחר אחזו דרכם גם במאה הזאת. אך זאת ידענו נאמנה כי בראשית המאה הזאת טרם תהיה קהלת ספרדים בבוקארעשט, כי אם אנשים בודדים להם אשר התחשבו על הקהלות הנמצאות [2]).

ואשר לכל הארץ כלה — הנה נזכיר בזה שני דברים אשר יודיעו אותנו מישפט: במאה השמונה עשרה בא איש נכבד ממשפחת באללי (ספרדית) בברית עם אשה עברית פולנית לקחתה לו לאשה מבלי המצא אשה ספרדית בארץ [3])— כה יספרו למו בני המשפחה הזאת על פי אשר הגידו להם אבותיהם — ובשנת תקפ"ז (1827) נהיה כדבר הזה שנית בבוקארעשט באיש אשר לא נודע לנו בשם [4]).

ועתה אחרי אשר ידענו את הספרדים כי נשמרים הם מאד מהתחתן עם אחיהם הפולנים, הלא יהיו לנו שני המעשים האלה לאות נאמן כי היו היהודים הספרדים מעטים מאד בראשית המאה הזאת, וכי לא בבוקארעשט לבדה כי גם ביתר ערי וואלאכיא לא היתה להם עוד כל קהלה או עדה ישחברה לה יחדו.

בשנת תקצ"א (1832) בבנות עדת בוקארעשט לה אחד מבתי החסד, כבר גדל מספר הספרדים היושבים בעיר עד אשר עלה זכרונם גם הם לפני העדה. ויהי כאשר הקימו דבר כי אחת לשתי שנים יבחרו ארבעה אנשים תמימי דרך ללכת לקבוץ על יד את כסף התרומות, ישמו לחק „כי יהיו שנים מהם ספרדים וכי איש איש מן המקבצים ישים עינו על חפצי בני אגודתו (בראסלא) ויערוב אותם לטוב" [5]).

---

[1]) במאמר הנזכר, בספר השנה מאת ווערטהיימער צד 261.

[2]) זאת נדע על פי תעודה הכתובה בשנת תקע"ט (1819) (נמצאת באוצר האגודה ההסטורית), בה יסופר כי ישב בי"ד של ג' אנשים בדין, לשפוט איש אחד, יהודי-ספרדי, על חטאו אשר חטא. בפעם הראשונה היו שלשת הרבנים השופטים, פולנים, אך בשבתם למשפט בשנית נמצא בתוכם רב אחד ספרדי, אך איש נכרי, אליעזר פאפו, אשר נקרא בבוקארעשט בעת ההיא.—

[3]) מ. שווארצפעלד, דאוויטאן באללי, בספר השנה ליהודים, שנה תשיעית צד 2.

[4]) שו"ת חתם סופר סי' 145.

[5]) ספר התקנות וכו' צד 4.

הסופר חסדאי [1]) יחשוב כי „כמאה החמש עשרה באו יהודים ספרדים (לפני הגרשם משם) בהמון רב למונטעניא, שם עמדו, לרצונם או על אפם, מבלתי יכלת לעבור משם והלאה צפונה.

דבריו אלה לא יתכנו: הן זאת ידענו מני אז מפי דברי הימים, כי היהודים בגלותם מספרד גלות שלמה מצאו מחסה ומנוחה שאננה בארצות ממשלת תוגרמה. ארץ בולגריא הקרובה, מלאה אותם כיתר מדינות תוגרמה, ובהיות היהודים הספרדים שכנים קרובים למדינות מאלדויא וואלאכיא, מקום אשר ממשלת תוגרמה נכונה מאז, אל נכון העתיקו שמה אהליהם מעט מעט, כי קרבת-המקום לאיש תלבבהו ותמריצהו לתת משכנו שמה.

אך לא יתכן לחשוב כי לפני שנות מאות שטו יהודים מספרד את פניהם לבא רומניא בקהל רב, כי עזבו את הארץ אשר ישבו בה שלוים ושקטים בצל החכמה בצל הכבוד, ואשר היה להם שם חכמים ורבנים מהוללים נודעים לשם ובתי מדרש לתורה ולתעודה וכל הטוב ההוא אשר לא יבקש איש אחריו מאומה— ללכת לנוע אל ארץ לא ידעו.

לא רק מפני דברנו זה לא יקומו דברי הסדאי במשפט, כי נמצאי לנו גם מקורים נאמנים מדברי הימים עזר כנגדו.

הלא כה יגד לנו סולצר בספרו הנזכר [2]) אשר יצא לאור בשנת הקמ"א (1781) כי „נמצאו בקרב היהודים הרומנים ובקרב היהודים התוגרמים אנשים אשר לא ידעו מאומה משפת אשכנז, ותחת השפה הזאת ידברו תוגרמית ויונית; אך האנשים האלה ימצאון רק בבוקארעשט ויאסםי, ואינם תקועים במקום נאמן כיתר היהודים, וכן בקרב הבאים מתוגרמה לערוב מערבם ולישוב על עקבם אחרי כלותם את מלאכתם, כאשר יעשו ארמינים אחדים, ומבלעדם אין עוד (אשר לא ישמעו אשכנזית)".

עתה נראה עין בעין כי כדברנו כן הוא, המה לא אבו להמיר את הטוב אשר בארץ מכורותיהם ומולדותיהם בטוב אשר בארץ נכריה [3]).

ובכן יהיה לאין ואפס גם המשפט השני אשר הוציא ה' חסדאי [4]) כי היהודים הספרדים נדעכו ממקומם מפני אחיהם הפולנים אשר הדפו אותם מלפניהם „בהסג גבול מסחרם בעשק וגלוז", אכן אספה אליה רומניא במאות השנים העוברות מספר יהודים מארצות תוגרמה, אך מאלה אשר ישבו שם מימי עולם; היהודים אשר ארץ הקדם הורתם והיהודים הנקראים אשכנזים אשר נאחזו בתוגרמה לפני ימים כבירים, וביתר שאת הרבו אלה לעבור מתוגרמה לרומניא — כאשר נחשוב

---

[1]) בספרו הנזכר צד 79.

[2]) ח"ג, צד 147.

[3]) הן אמנם גראֶטץ בספרו תולדות היהודים (לייפציג 1866 צד, 45), יראנו לדעת כי ממאה השבע עשרה והלאה החלו להצר צעדי היהודים גם בתוגרמה, אך מאת נציבי המדינות היתה נסבה ובחצר המלכות נמצאו להם תמיד אוהבים ומושיעים אשר הצילו אותם מרעות רבות; בארצות מאלדויא וואלאכיא אכן כבד עליהם עול הנציבים הרבה יתר מאד.

[4]) שם, צד 81.

בה יגיד לנו דעל קיארא [1]) — לא יכלו היהודים ללבוש כי אם בגדים ממראה התכלת או שחורים וברגליהם לא יכלו לשום נעלים ירוקים או אדומים כי אם שחורים; ועל כן היה מלבושם שונה מעט ממלבוש יתר הסוחרים ויושבי הערים." לבנו יחשוב כי המועקה (איינשראנקונג) הזאת לא היתה מנהג קדומים בארץ וגם לא האריכה ימים רבים כי ר"י קארו [2]) אשר ידבר על המלבושים לכל משפטם ופרשת מחלקותם עד כי לא שכח להזכיר גם הבדל קטן בעדי אשר שמו עליהן הנשים העבריות בבאלכיא אשר לא כנשי עם הארץ לא דבר על זה מאומה, אות הוא כי מאת אחד המושלים הפנריוטים נהיתה החדשה הזאת ולא שערוה אבותינו לפנים [3]).

המלבוש הרומני העשוי לפי משפט ארץ הקדם השתמר בקרב היהודים עד היום אשר השליכו אותו הרומנים אחרי גום לשום את המלבוש האירופי תחתיו. אז החליפו היהודים הרומנים גם הם את מלבושם, כאשר יגד לנו דר. בראיש [4]) אשר היה בימים ההם, אך המה שמו תחתיו את מלבוש היהודים ילידי פולין ורוסיא. ומי יודע אם לא החלו גם אלה (היהודים הפולנים והרוסים) להמיר את מלבושם במלבוש עם הארץ אשר באו לשכון בתוכו, כאשר עשו הכל אחרי כן, לולא היו אז הרומנים המה בתקופת המעברה. אך על היות מלבוש היהודים בימים הראשונים כמלבוש הרומנים יש לנו עדים נאמנים, גם הנה עוד אתנו כיום עדים חיים שרידי דור ראשון המחזיקים במלבוש עם הארץ הקדמוני בכל עוז וימאנו להסירו מעל פניהם.

גם בדרכי חייהם לא נבדלו הרבה מדרך חיי הרומנים, כי היו היהודים מעולם שלמים עם עם הארץ ויושבים אתם בשבת אחים יחדיו כאשר היה בתוגרמה ופולין. בשנת שס"ה (1605) הננו רואים איש יהודי מתהלך כרע כאח עם אהד הכמרים מגאלאצין אשר היה גם סוחר [5]). משלוח ידי היהודים ומלאכתם

הפשיטוהו את בגדיו כאשר כי זה יוכל להיות כי אם עברי או ישמעאלי. אחשוב כי המקרה הזה ברור ימלל. גם בשו"ת הב"ח בחדשות סי' נמצא מקרה כזה (בשנה ההיא) כי נמצא הרג בשדה ולא נודע אם היה יהודי או נכרי פולני מבלי היות כל הבדל במלבושם בימים ההם. וכן גראעטץ בספרו חלק תשיעי צד 67 ישים לפנינו דברים אחדים לפי הערך מספר כתב יד הפאפסט Commendoni אשר נסע למסעיו בארץ פולין באמצע השני למאה השש עשרה אשר ירשונו לדעת כי מלבוש היהודים דמה בכל למלבוש השכנים הנוצרים, בימים ההם וגם אחרי כן; גם נראו כלי קרב כאלה אשר נשאו בני מרום עם הארץ (ראה גם צד 68 וצד 480).

[1]) בספר הנזכר, במקום ההוא.

[2]) בספר הנזכר, צד קכ"ח וצד קנ"ד—קנ"ה.

[3]) דברי מהרי"י קארו והדברים אשר יבאו עוד הלאה לפנינו יהיו לנו עוד כנגד שולגר, אשר אמר מדי דברו במלבוש היהודים יושבי מאלדויא-וואלאכיא „הם ילבשו בגדיהם במשפט היהודים הפולנים כי מן הארץ ההיא יצאו גם המה כנראה".

[4]) במאמרו הנזכר, צד 251, העתקה רומניה, צד 5.

[5]) מגלת בנימין, מגלה נ"ה.

ב.

שפתם, מלבושיהם, דרכי חייהם, השכלתם, ערכם בארץ ומעשיהם.

אחרי אשר הֲראינו לדעת כי ישבו היהודים במאלדויה. בואלכיה שנות מאות רבות, נעמדה נא ונראה מה היו שפתם, מלבושיהם, דרכי חייהם, ערכם בארץ ומעשיהם.

השפה אשר דברו היהודים בשתי הארצות היתה: רומנית. האות הראשון אשר מצאנו על זאת הוא כתעודה כתובה בשנת. שס״ה (1605), ושם נראה איש יהודי מבקש כהן רומני הדובר בו לדבר עמו בואלאכית למען אשר ישמע את לשונו [1].

נקל להבין כי מלבד רומנית שמעו גם לשונות אחרות המתהלכות בארץ ויותר שפתם הקרובה אליהם: יהודית.

סולצר [2] יגד לנו בשפה ברורה כי „כל היהודים שומעים ומדברים מלבד עברית (?) גם רומנית ואשכנזית אך את השפה הזאת ידברו כפי אשר לא ישמע אותם איש אשכנזי הבא מאחת מכל מדינות אשכנז בטרם הסכין אל הגיגם (דיאַלעקט)".

קאַרא [3] אשר כתב ספרו בעת נכתב ספר סולצר יוסף להגיד לנו כי נמצאו גם יהודים אחדים הדוברים איטלקית ואחרים גם אשכנזית.

דעל קיאַרא [4] אשר רִבי דבריו בספרו יסבו על מונטעניא, יאמר כי „מלבד רומנית הם מדברים גם אשכנזית ופולנית".

מהחל המאה הזאת חדלה השפה הרומנית מעט מעט להיות גברת בין היהודים לרגלי היהודים הפולנים אשר באו בארץ בהמון רב ושפתם אתם, עד אשר החלו זה לא כביר לפקוד אותה ולשוב אליה כבראשונה.

מלבוש היהודים היה בכל העתים ובכל המקומות כמלבוש עם הארץ אשר ישבו בקרבו וכל דבר לא הבדיל ביניהם — אם לא אכף עליהם צו או פקודה לתת אות בבגדיהם למען הבדל אותם לרעה מעל יתר עם הארץ ולמען היותם מטרה לשנאת שכניהם המרים והנמהרים ובוז לגאיונים. גם בארצות פולין, רוסיא ותוגרמה לא שִׁנו היהודים, המלבוש „הפולני" אשר יהיה לנו לצחוק וללעג ואשר נפקוד על כל לובשיו לתת אותם כחתנו לאנשים הישנים ההולכים לאחור ולא לפנים, איננו מלבוש העברים הקדמונים יושבי פלשתינא כי אם מלבוש האצילים הפולנים והרוסים — וגם הרומנים — בשנים קדמוניות: ועל פי הדברים האלה יצא לנו משפט כי גם היהודים יושבי הארץ הזאת לא נבדלו מן הרומנים במלבושם [5], אם לא הבדילו אותם בחזקת היד — בדבר שלטון. „בבאלכיה —

---

[1]) בו״ת מגלת בנימין, גלה מ״ה.

[2]) בספר הנזכר, במקום ההוא. — [3]) ג״כ. — [4]) ג״כ.

[5]) בבו״ת מגלת בנימין. סימן מ״ה נראה מקרה אחד (משנת שס״ה 1605) כי בהמצא איש יהודי חלל בקרבת עיר יאססי לא יכלו להכירו אם איננו רומני ואך אחרי אשר

(אינשריפטען) החרות על מצבות אחדות בשדה הקברים הישן לעדת ישראל בבוק, אשר נמצא שם מפורש כדבר הזה. ואולם בהגיע תור הרומנים להנער משנת ישנות מאות, אך החל החלה רוח העת החדשה לפעמם והנה נעורו גם היהודים ותבא בם הרוח לדרוש ולהבין בספרים בחכמה ובמדע בכל לבבם, ובכל תושיה התגלו, מלבד דעת השפה העברית וספרתה אשר עלתה נצה גם היא ישנית מהחל היהודים הפולנים לבא בארץ בהמון רב. בכתב-מלכות משנת 1847 חמשה עשר להדיש נאוועמבער ידבר בצעירים עברים אשר למדו לקח בארץ נכריה וילבשו מלבוש נכרי כתפארת בני אירופא [1].

על אדות ערך היהודים ופעולותיהם בקרב עם הארץ בימים ההם לא נודע לנו עד כה כי אם מעט מזער, ואולם אם על פי הזכרונות המעטים הנמצאים נוציא משפט אז נדע כי לא היו היהודים בארץ מגוריהם אנשים נשכחים אשר לא שם ולא זכר להם ולפעלם על פני חוץ ואשר אין בם מועיל להליכות המדינה וחיי העם אשר ישבו בקרבו.

נודע לרבים כי כמעט בכל הארצות היו הרופאים העברים גדולים מאד בעיני המושלים ורבי המדינות ובעיני הכהנים הגדולים אשר לקחו אותם אחר כבוד ויושיבום אתם לכסא להיות להם יד ושלטון בכל הנעשה במדינה. עד עתה לא נודע לנו אם היו רופאים עברים גם במדינות רומניה אך לא נעשה בנפשנו שקר באמרנו כי אמנם לא נפקד מקומם גם פה בכל העתים, ויותר במאלדויא, ואף גם בבאלאכיא אחרי ראנו כי חקי הנסיך מאטהיי באססאראב [2] יצוו עליהם במפגיע אשר לא ירפאו, ואם לא אפוא הלא כמו זר יחשב בעינינו כי לא שלחו אדוני הארץ לקרא הנה רופאים עברים [3] בימים ההם אשר נודע שמם למשגב בכל המקומות, אשר בטחו בם לב מלכים ורוזני ארץ תכלית בטחון ואשר האמינו הכל כי להם לבדם נתנה מתת אלהים זאת — לרפא חולים —, או כי יכלו היהודים לשבת מבלי רופאים במקומות אשר היה מספרם רב, גם הנה במאה השש עשרה היה בעיר יאססי רופא אשר היתה גם משרת רב על שכמו [4].

ואם באמת היו רופאים עברים בארץ, הלא נוכל לחרוץ משפט כי גם פה גדל כבודם ומצבם מיתר האדם וכי נראה פעלם בכל דברי מלכות הנעשים בארץ והיה לנו למשל מקרה אחד רב הערך אשר קרה במאנטעניא. בימי ממשלת ניקוליי מאווראקארדאט (1719—1730) היה רופא אחד מאנוסי ספרד ישמו, de Fonsega הוא היה חכם מדיני בעל מזמות ויועץ למושל אשר היה נבהל להון, הרופא הזה התנה אהבים עם נציב צרפת אשר בבוקרעשט ויקם בסתר ויהפל תחבולות ודברי תככים בעניני המדינות עד אשר היה לשנים בעינ.

[1] משפטי ארץ מאלדויא, חלק שני, צד 528.

[2] ראה בפרק שלישי.

[3] מקרים כאלה היו אז מצוים בכל יום. גם הפאבסטים והכהנים המשנים (בישאפע) אשר אסרו אסר על העם להרפא מידי רופאים עברים לקחו להם תמיד רופאים כאלה ויהי תמיד על יד ימינם (לייבארצטע).

[4] שלמה דלמדיגו, בספר הנזכר, במקום הנזכר.

הביאו אותם תמיד במחברת עם יושבי הארץ לכל מחלקותיהם ובהתחברם עמם למדו אל דרכם. אך גם אלה (דרכי החיים) שנו לרגלי בא היהודים הפולנים בארץ, כי אם אמנם לא רב מספרם ממספר אחיהם יושבי הארץ מקדם הנה היה להם יתר שאת עליהם בחכמתם ודעתם, בתולדותם למשפחותם המפלאות כאבות גדולים בחכמה ובתורת ד' אשר התנוססו בחייהם כאבני נזר על אדמת גאליציה, ובלעדי זאת החלו הרומנים גם הם לשנות את דרכם ומשפטיהם אשר החזיקו בם משנים קדמוניות כי רוח איורופא נשבה בם, ובכן מהרו היהודים הרומנים, אף כי היו הרבים, להענות מפני אחיהם הפולנים ולנהוג על פי דרכם ויהי כי התבוללו בם ויצאו משם הבל יהודים הישנים בדרכיהם מיתר אחיהם ואשר הם ישוים בעמל שנעמול להקרם ולבא עד תכונתם.

היהודים הרומנים אינם עוד עתה את אשר היו לפנים, לאט לאט יחליפו לבויש את כל איחותם ויסירו את מטעי-הנכר אשר בקרבם, לאט לאט ישתוו אל הרומנים בשפתם ובדרכי חייהם, ביתרונם ומגרעותיהם. בכל אשר נעמוד ונתבונן ביהודי הרומני לא נוכל עתה להמשילו אל היהודי הרוסי או הפולני — וידמה.

ה ש כ ל ה לא נחשבה כמו זר ליהודים הרומנים בימים ההם. ידענו רב אחד מהכם (געלעהרט) אשר היה במאה הששׁ עשרה למספר הנוצרים ועוד אחד אשר היה במאה השבע עשרה; גם לפני הימים ההם וגם אחרי כן היו במאלדויא רבנים מחכמים [1]), ובכן גם הקהל אשר סביבותם לא היה נעור ורק מדעת ותושיה לא נדחה ממנו, והדבר הזה נדעהו גם מבלעדי זאת, כי הנה היהודים יושבי הארצות הקרובות כבר ידעו בימים ההם את דרך החכמה והתושיה וילמדו אותה את בניהם, גם דעתם את ספרתנו העברית רחבה ונסבה מאד, והמה הלא נספחו תמיד על היהודים יושבי רומניה ויישיתו עליהם נוספות. אך באי הארץ האלה לא עצרו כח בכל זאת להפוך אל כל היהודים הרומנים לב חדיש ורוח חדשה, להיות כל העם נוהג בחכמה ולהנער, כי שבתם בתוך גוי נבער מדעת הולך השכים, ורוח העצלה והרפיון מורשת בני קדם מעולם, גברו עליהם ולא נתנום להתפתח ולעלות בדרך חייהם למעלה למשכיל. הבאים החדשים נבלעו מעט מעט בין ההמון הרב ולא נודע כי באו אל קרבו, כי האמנם יגדל כח ענפים להים אחדים בעין יבש לחדש כנשר נעוריו?

גם המראה אשר ראינו כי נקל היה לכל שוגג ומשגה לצוד בתוך היהודים הרומנים ציד נפשות ולהתעותם בתהו לא דרך — הראשון הדיהם הנבל פ ר א נ ק ואחריו משכם ברשתו איש הרוח ה ב ע ש" ט [2]) — יהיה לנו לעד כי היו עוד מרביתם, בשתי המאות האחרונות, ברוחם לאחור ולא לפנים.

ובכל זאת לא חסרו היהודים הרומנים אנשים חכמים וידועים, גם בעת אשר כל העם כלו לא השגה חיל בחכמה ותושיה, זאת ידענו על פי המכתב

---

[1]) הרב ר' א ב ר ה ם כ ה ן, במאמרו הנזכר, במכה"ע „האחוה" שנה חמישית.

[2]) דר. ש וו א ר צ פ ע ל ד. מצב היהודים ברומניה וכו' בספר השנה ליהודים, שנה שמינית צד 28—31.

ויקראהו הנסיך ללכת אתו אל ארצו, שם הבדיל אותו לטובה מכל אחיו ויכתבהו בספר זכיות וישימו ליועץ נאמן, את החקים הטובים התנחל לבניו אחריו, אברהם ויצחק באללי, אשר התעלו ברוחם וכשרונם גם המ, גם כהונת יועץ נאמן היתה לנחלה להם במלכות הנסיכים אשר היו אחרי כן כי חדשו את ספר הזכיות מטעם המושל כפעם בפעם. ויותר נשא יצחק באללי חן וחסד לפני הנסיך ניקולי מאווראגעני ויגדל כבודו בישועתו כי בו בעזרו עלה לשבת לכסא [1]. בשנת תקפ"ז (1827) נתן הנסיך גריגאריע גהיקא ממאנטעניא ספר זכיות לאחים הלל ויצחק מנוח מעיר בוקארעשט „בגלל אשר היו להועיל למלכות בעבודתם אשר עבדו בכל מאדם ויעשו ביד חרוצים כל אשר נטל עליהם [2]" הלל מנוח הזה נבחר בשנת תר"ח (1848) ליועץ העיר בוקארעשט. מישנת תקצ"ט עד תר"ח (1839—48) היה דויציון באללי פקיד האוצרות אצל ראיש בית הפקודות התוגרמי בבוקארעשט; ובמאלדויא היה סאלאמאן פאסקאל שר העיר וואסלויא וראיש לגדוד מכבי האיש [3] אחד עשר שנים, מישנת תקצ"ט עד תרי"א (1839—51). היהודים וועקסלער ומיכל דניאל ביאססי היו לאצילים (באַארען) בדבר מלכות [4].

בשנת של"ג (1573) היה איש יהודי ישעיה בן יוסף לסופר (סעקרעטאַר) הנסיך אלכסנדר מירצעא ממאנטעניא [5].

ובשנת 1591 בחדש סעפטעמבער ישב איש יהודי, עמנואל שמו, על כסא מאלדויא או היה הדבר נכון וקרוב להעשות; אם כה ואם כה—השולטן צוהו לנגיד על המדינה הזאת כי היו בעוזריו ציר ענגלאנד בקאנסטאנטינאפעל, הרופא היהודי סאלאמאן אשכנזי, אשר היה לב אדונו השולטן בידו להטותו לאשר יחפץ, סרים המלך שומר הפלגשים, ראיש השופטים (מופטי) ואחד האצילים הרומנים, פעטראשקע, בעל בריתו אשר שחד בעדו מהונו ויתן להשולטן ולבחיריו מתנות רבות כמשפט הימים ההם [6].

לא ידענו אל נכון אם היה גם ליהודים חלק בכל המהפכות אשר היו בארץ ובכל המעשים רבי העליליה אשר היה עושם ויוצרם הגוי כלו, אך זאת ידענו כי במהפכה אשר היתה בבאלאכיא בשנת 1848 הגדילו לעשות.

---

[1] מ. שווארצפעלד, דאוויזיון באללי, בספר השנה ליהודים, שנה השביעית, צד 3—2.

[2] היהודי הרומני, יצא לאור מאת דר. באראש, 1857 נומ' 21.

[3] אינפארמאציע (האחוה) שנה שניה 1887, נומ' 13, שלשה כתבי הדת משנת 1851, וכתוב בהם כי הכירו אותו לתת לו חקים טובים בגלל פעולותיו הנכבדות לטובת העיר וואסלויא.

[4] Stafeta, יאססי שנה שניה, 1879.

[5] וועניעלין כתבים רומנים—בולגארים (בשפת רוסיא), פעטערסבורג 1840, צד 205. חסדאי בספרו הנזכר צד 80.

[6] הורמוזאקע, ח"ג צד 153. על אדות התעודה הזאת ימצא הקורא דברי חפץ במאמר הדר. שווארצפעלד „איש יהודי על כסא מאלדויא" בספר השנה ליהודים שנה שביעית צד 116—113.

קיסר אשכנז ולבו הגה אימה ויחתור להוריד את הנסיך מכסאו למען לא יהיה לו יועצו למוקש [1].

גדול ונכבד מזה בערכו הוא הדבר אשר היו היהודים היושבים במלכות תוגרמה במאה החמש עשרה והשש עשרה מאֻשרים בארצם ונחלתם שפרה עליהם מיתר אחיהם בארצות הקרובות; ויד היתה להם בקאנסטאנטינאפעל ומלאכים מליצים מקרבם מאחיהם היו להם בחצרות השולטן אצל שריו ועבדיו וסריסיו ופלגשיו עד ימינו אלה. בית מלכות השולטן שם משטרו שנים רבות, למאורת, גם במאלדויא-באלאכיא ואדוני הארץ ואציליה השליכו יהבם על בחיריו ומקורביו (גינסטלינגע) בדברי ריבות וקנאות אשר היו ביניהם על דבר הכסא ובכל עת אשר בקשו למצא דברי חפץ לכל אות נפשם [2]. אם מפתחות הכסף פתחו לפניהם כל השערים הנה לא על נקלה מצאה ידם לכסף הזה ופעמים רבות לא היה לאל ידם לתת גם ערבון לבד דברתם ומוצא שפתם. מן המצר הזה קראו ליהודים ויושיעום, היהודים יושבי הארץ אשר היה להם שיח ושיג עם אחיהם בתוגרמה ואשר היו להם שם גואלים וקרובים ובתי מסחר הבאים בברית עמם [3] היה לאל ידם להיות להם לעזר ולפתוח לפניהם דלתים בדבר עליהם טובות בספרים כתובים אל אנשי בריתם וגם להמציא להם משען כסף או בטחון (קרעדיט) ככל צרכם [4]. ויהי כשבתם על כסאם אחרי כן וייטיבו גם המה עם אנשי חסדם, כי הכירו מעבדיהם, ויבחרו אותם ויקרבום לישכון הצריהם ויתנו מפתח בית המלכות וממשלת הארץ על שכמם אם נמצאו בהם רוח חכמה וכשרון. גם היה משפט הנסיכים בימים ההם—כאשר יגידו לנו זה גם סופרי הדורות הרומנים — להביא אתם רבים מנושיהם או מן האנשים אשר עזרו על ידם להפיק זממם, בצאתם מתוגרמה לבא לרשת את כסא מאלדויא או באלכיא אשר נתן להם השולטן, ויהי במלכם וימשכו חסדם ליודעיהם וייטיבו עמם כעל גמולות; ובאלה היה אל נכון גם יהודים. דבר כזה נודע לנו בדרך המסורה: טשילובי מינטיש באללי אשר היה גדול מאד בעיני המשנה (וויזיר) כי היה נותן-כספו (האפבאנקיער), עזר לנסיך קאנסטאנטין מאווראקארדאט לעלות על כסא מאנטעניא

[1] כתבי הורמוזאקי, חלק ששי, צד 9—278.

[2] עד כה נודעו לנו ארבעה נסיכים אשר עלו לשבת על כסאם בעזרת יהודים־תוגרמים בחירי השולטן או שריו אלכסנדר ליפושניאנו עלה על כסאו בשנות (1564—1566) בעזרת היהודי Migues (אוצר דברי הימים, ח"א צד 148); הנסיך אהרן (Aron) במאלדויא (1591—1594) בעזרת הרופא אשר לסינאן-פאשא (כתבי הורמוזאקי ח"ג, צד 288); קאנסט. מאווראקארדאט וקאראגעא נסיכי וואלאכיא בעזרת בחירי המשנה (וויזיר) נותני-כספו (ראה הלאה). מאווראגעני נסיך מאנטעניא עלה על כסאו בעזרת איש יהודי בן ארצו (ראה הלאה).

[3] ראה פרק ראשון.

[4] אל יפלא בעינינו כי לא נמצאו לנו עד כה די זכרונות (דאטען) למען נוכל להוכיח את הדבר הזה באותות מאירי עינים כי לא שלמה מלאכת דברי ימי רומניה עד הנה וקבוצות־תעודות וכתבים עתיקים אך החל החלו זה עתה להוציא לאור.

זאת היתה לנסיך דן הראשון גם הוא כי נתן ספרי זכיות ליהודים האונגארים אשר באו לשבת במאנטעניא במאה הארבע עשרה. אז היתה העיר טורן לעיר מסחר נכבדה על כל סביבה[1].

במאנטעניא „נתנו את היהודים לישכון בארץ יען היותם גוי עושה מקנה וקנין, גוי אשר הוא לעזר ולהועיל לשכניו"; במאה החמש עשרה והשש עשרה היה כמעט כל סחר הארץ בידם. וירחיבו את גבולות מסחרם עד אשכנז, כי הביאו משם גלומי צמר ופשתים, משי ומכלולים, גם היו בם בעלי אוצרות (באנקיערס) נותני הונם בנשך, ועושי (או מוכרי) משקי-שכרון[2].

ובישנות המאות הקרובות אלינו יש לנו אותות רבים[3]) כי היו ראשי הסוחרים אשר בארץ תוגרמים, עברים ארמינים, ויונים, אך „מאלדוים מעטים מאד, כי בלב המאלדוי ינוח גאה וגאון או, טוב אמור: עצלה, כי כל דבר מסחר יחשב בעיניהם לחרפה, רק בלחם לבדו יסחרו איש על נחלתו[4].

„זה משפט הארץ כלה, יאמר פאטינא, המסחר במאלדויא-וואלכיא היה תמיד מעט ודל; כי מעולם לא נמצא ברומנים רוח עצה וגבורה, יד חרוצים וחפץ כפים אשר בהם לבדם יכון מסחר"[5].

סחר הרומנים היה — כאשר נודע לנו ממקורים ישנים — רק צמח האדמה, פרי העץ (תפוחים), דגים, מלח, אדרות שער, גלומי פשתים, ברזל עשות, ברזל מרקע, כלי חרש וכלי עץ, דונג ודבש, בקר וצאן, ועורות שועלים וזיז שדי[6]), עוד נשאר אפוא לפני הסוחרים אשר לא מזרע הרומנים כר נרחב להפוך ידם בו ולעשות חיל ולא יתכן לחשוב כי הלכו היהודים מנגד לו ולא התאמצו להוציא ממנו רוב תבואות כיד המסחר הטובה עליהם.

בראשית המאה הזאת היה כל סחר העיר בוקארעשט „בידי הסוחרים הרבים היונים והעברים", וגם בידי האשכנזים אשר מכרו סחורת-יד (מאנופאקטור)[7],

[1]) קאגאלניטשעאנו, בספר הנזכר, צד 76 ושולצר, במקום הנזכר.

[2]) קאגאלניטשעאנו, צד 114 וצד 38—237 (אין לי להודיע את המקור); המסחר במשקי-שכרון רחב ונסב אחד במאנטעניא בימים ההם, כה יספר לנו פויל דע אלעפפא (אוצר דברי הימים I, צד 8) כי נמצאו בארץ ההיא בתי ממכר יין ושכר ויין שרף וכו' לאלפים.

[3]) לבד העדות שונות יש לנו על כל זה אותות נאמנים וברורים גם בספרי קאנטעמיר, שולצר. קארראא, פאטינא, דעל קיארא, וואלף וכו'.

[4]) דימיטר קאנטימיר, משא מאלדויא (כתוב בשפת רומי בשנת 1716) יאססי 1851, הוצאת נעגרוצי צד 244.

[5]) ד. פאטינא, בספר הנזכר, ח"ג, צד 142.

[6]) מלכיצדק, בספר הנזכר, ח"א, צד 38, 131. וכזאת נראה גם מכתב הדת אשר לנסיך סטעפאן הגדול משנת 1458, והשני משנת 1466 והשלישי משנת 1709.

[7]) ערשונגרובער, ספר מאסף למדעים וחכמת חרשים, לייפציג 1824. שנה י"ג צד 421 (במאמר „בוקארעשט").

מאת היהודי דויציון באללי היתה נסבה להוציא את דבר המרד לאור, כי הציל ממות את נפש ראשי הקושרים על הנסיך בהיות ההרג נטויה על ראשיהם לשחתם (כי נגעו מצפוניהם בלא עת) [1], היהודים ראזענטהאל ואיסקאוועסקו [2]) חרפו נפשם למען הוציא את המהפכה לאור ולהרים קרן ארצם רומניה, גם כל היהודים באות נפשם הביאו את צוארם בעול אשר נתנו מקרי הימים ההם — ימי המהפכה — על כל אוהב ארצו ויעזרו אחרי בעלי המהפכה, אלה התנדבו לעבוד בחיל המשמר (גארדע), אלה נתנו חלקם לכסף התרומה ואלה נפלו בנופלים על הר ספירא [3]) לפני התוגרמים הבאים להרגיע את הארץ.

ובשדה הספרות והמדע אשר הוחל לתת להם ניר בארץ אחר שנת תקפ"א (1821) יתנוסס שם החכם חוקר הטבע דר. יהודה (יוליאוס) באראש (מת בשנת תרכ"ג) איש אשר היה כחו בשפתיו להביא חכמה בלב כל שומעי לקחו ולהשכילם בינה ואשר יהיו שמו וספריו לזכר עולם, הוא היה ראשית חכמי רומניה ומורה תולדות הטבע בבית מדרש המדעים בביקארעשט.

בעלי המהפכה הנקובים בשמותם, אשר הניחו שמם לתהלה בארץ, ראזענטהאל (מת תרי"ב 1852) ואיסקאוועסקו (מת תרי"ד 1854) היו הציירים הראשונים ברומניה אשר עשו מלאכתם בחכמה ובתבונה, מעשה חרש וחושב ואשר יושם להם מקום בראש, בכתוב תולדות חכמת הציור ברומניה.

מעשיהם ומלאכתם, משלח ידי היהודים היושבים במאלדויא-באלאכיא, היה המסחר לכל מחלקותיו והוא היה לראש פנה בכל מעשיהם, ויותר המסחר בבהמות ובתבואות וממכר הסחורות המובאות מארץ פולין ותוגרמה: ובפרוץ העוברים מארץ לארץ ומורא פריצי חיות ופריצי אדם לא עלה עוד על הנוסעים ההלו לסחור גם אל ארצות רחוקות, אשכנז, פרייססען, איטאליא וכו' ולסול מסלה בינן ובין רומניה, מרבית היהודים, ככל הסוחרים אשר סחרו את הארץ בשנים קדמוניות, לא תקעו יתדם במסחרם במקום אחד, כי אם עברו בארץ עבור וסביב בערים ובכפרים, קנה די מחסורם מן הנמצא בארץ למען הוביל אותו אל מחוז חפצם או מכור את אשר הביאו בידם משם, ובימים ההם היו הסוחרים במאלדויא-וואלאכיא מתי מספר ומושלי הארץ ואציליה בחפצם להקל מעל העם ולהמציא להם את כל מחסוריהם אשר יחסרו להם קראו „לכל איש ולכל סוחר" לבא אל הארץ „למכור את אשר אתו ולקנות לו את כל אשר תאוה נפשו" ויערבו אותם לטוב ולשלות השקט בעברם בארץ ובהתהלכם בה והנחה עשו להם בשלומי המכס [4].

---

1) מ. שווארצפעלד, דויזון באללי. ספר השנה ליהודים, שנה ט' צד 9—8.

2) ראה תולדות חייהם אשר כתבתי בספר השנה, שנה שביעית ושמינית.

3) Pruncul rom. משנת 1848 צד 74 וצד 155; Pop. Saver. שנת 1848 צד 102; אריצעסקו במדברו אשר נשא לזכר הדר. באראש.

4) כתב הדת אשר נתן הנסיך וולד דראקול בשנת 1439 בשמיני לחדש סעפטעמבער. יצא לאור באוצר דברי הימים ח"א, I צד 84.

ויהי בהיות לאצילים לבדם המשפט לדקים בתי משקה ויחתרו להוסיף להם תבואתם ויעשו להם תמיד בתי משרפות חדשים ויפקידו עליהם אנשים עברים אשר קראו לדבר מגאליציה מבתי המשרפות הרבים אשר היו שם; את יתר משתיהם ־ויתר ממכרם שלחו החוצה, משקים רבים מאד; ויהי בראשית המאה השבע עשרה נִמצא כי היה ממכר המשקים אחד הדברים אשר הרבו להגדיל ולהעשיר את אוצר המלכות, כי היתה תבואת המכר, שלש כסף להין, מאתים אלף כסף לשנה והותר [1].

ובסחר כסף, או בנשך, לא שלח איש יהודי ברומניה את ידו מעולם להיות הדבר הזה לבדו מלאכתו ומעשהו, כאשר נוכל לשפוט על פי תעודות רבות. ונהפוך הוא כי במסחר הזה היו היהודים אחרונים! היא היה בידי עם הארץ והסוחרים הזרים אשר באו הנה לרגל מסחרם וגם פרץ לרוב בידם. היונים והתוגרמים היו ראשונים למלוי הכסף (בנשך) בארץ עד העת אשר שמנוה גבול למאמרנו זה, עד הצי המאה אשר אנחנו חיים בה.

אכן נמצאו בעת ההיא גם יהודים אשר הלוו כספם לעם הארץ אך זאת נראה ברור כי מרבית האנשים אשר הקימו להם בתי־מלוה בארץ ואשר יִחדו את המלאכה הזאת למשלח ידם לא יהודים היו. גם קאנטעמיר, גם סולצר, גם קארו, גם כל הסופרים אשר דברו על היהודים הרומנים ויודיעו את כל מלאכתם ומעשיהם לא הודיעו דבר על אדות בתי מלוה ליהודים או סחר כסף; אות הוא כי לא נודע מזה לכלם מאומה, כי לא שלחו היהודים במסחר הזה ידיהם.

עוד יש לנו אות גדול מן הראשון, כי בכל התעודות הרבות אשר ידֻבר בהן על מלוה-כסף, נמצא רק בחמיש או בשש מהן דבר על מלוים ־עברים, ורק בשני מקרים לבדם לא נתן מספרם; אך גם שם לא יִזכרו יהודים לבדם כי אם עם תוגרמים או יונים יהדיו והמקרים ההם ידברו במקום אחד ובעת אחת במאנטעניא ובחצי המאה השש עשרה השני [2].

תחת זאת נמצא במאנטעניא ספרי זכרונות חובות רבים ואין שם יהודי, אין גם אחד [3].

---

[1]) פ א ט י נ א, בספר הנזכר, ח״ג, צד 237, 341.

[2]) המקרה הראשון נמצא כתוב בתעודה משנת 1587 מעשה ידי הנסיך מיהנא, שם יסופר כי ראש כהני העיר רימניק ראה אנשים רובים אחת משא הכסף אשר הביאו להם היהודים, הגיליפים ונושים אחרים ויקל מעליהם את עול סבלם וישלם את נשים (ט א ע פ י ל ע ס ק ו. בספר הנזכר, צד 13); והשני בזכרונות המדברים על ההרג אשר עשה הנסיך מיכאל הגבור אחרי עלותו לשבת על כסאו בשנה 1593, בספר מפעלות הנסיך מיכאל מאת סטאווריגאס (אוצר ספרי הזכרונות, I צד 287) ובקבוצת התעודות מאת הורמוזאקע, ח״ג צד 463; בראשון יסופר כי התוגרמים והיהודים נשו ברומנים כסף רב מאד אשר לא ימד, ובשני כי מיכאל הקהיל את כל נושיו אל אוצר המלכות, ויבאו בהמון רב: תוגרמים, יונים, עברים ואחרים.

[3]) ד. פ א ט ע ס י ל ע ס ק ו בספר העתי לדברי הימים וכו׳ II, 1 צד 237, הוציא במספר רבא הנושים אשר לראדו יאהן משנת 1736, בעשרים לחדש מארץ, פקודיהם ארבעה

ובמאלדויא לא היה כפר או חצר (פלעקען) אשר לא מכרו שם (היונים והעברים) סחורות ידם; לא היתה עיר אשר לא עמדו שם חנויותיהם [1]).

המסחר בתבואות, בכל בהמה, ויותר בבהמות בעלות קרנים, היה ליהודים, בקרב ישנות מאות, ראשית מסחרם וממנו רוב פרים נמצא; וכה היה תמיד: בהמת הארץ הוציאו החוצה ותחתיהן הביאו מן החוץ לממכר כל סחורה למינה ויותר סחורת יד (מאנופאקטורוואארען) [2]).

המסחר בישזופים (פפלוימען) ובאגוזים האריך במאלדויא ישנות מאות עד שנת 1832: ישלוחותיו נטישו עד פולין ורוסיא „והמסחר הזה היה ביד היהודים ורוב עשיריהם היום ממנו עשרם נמצא" [3]).

בישנות המאה השמונה עשרה וגם אחרי כן היו צורפים יהודים בישתי המדינות וכל אצילי הארץ ונבבדיה שכרו אותם לעשות להם כלי חמדתם [4]).

בימי ממשלת התוגרמים בארץ רחב ונסב המסחר במשקי שכרון בגלל אשר צוו על הסוחרים לבלתי הוציא את תבואת האדמה החוצה. „בעלי הישדות בקשו תחבולות להפוך את התבואה אשר לא היתה ללחם, לדבר אשר יוכלו להוציאו את הארץ לבהמה, ותהי הדישה בארץ; יתר התבואה אשר הותירו האנשים משבעם, בא בבתי מישרפות משקי שכרון, משם יצא אכל לבהמה — מפל הבר — ומישקה לאדם. המישקים היו דים לכל יושבי הארץ לישתות — והותר, ויקימו להם בתי ממכר בכל הארץ, לאלה בקשו מוכרים. ויביאו יהודים רבים מן החוץ ובעל האחוזה אשר לו בית המישרפות נטל על יושבי בצלו לישבור מאתו יין ישרף רב ישנה ישנה, ויש אשר נתנו לעושי מלאכתם שכר תחת כסף בעבודתם אשר עבדו עמם" [5]).

---

[1]) ג. סוצו, בספר הנזכר, צד 53.

[2]) כתב הדת אשר לפטר סקוף משנת 1579 ושו"ת משאת בנימין; ד. קאנטעמיר, בספר הנזכר צד 245, שם יודיע אותנו כי נקנו הבהמות עדרים ותמכרנה במחיר כפול ומשולש; ועל אדות הקנות המון הבואות רבות במאה השש עשרה ראה Thadeus Czacki, Rozprawa o Żydach, צד 83 ובספר דה"י. גראעטץ, חלק תשיעי צד 462.

[3]) מ. דראגילי דברי ימי מאלדויא בשש מאות שנה, יאססי 1857, I, צד 26 (מבלי הודעת המקור).

[4]) אנדרעאס וואלף, מזכרונות המדינה. מאלדויא וקורומיה, הערמאנשטאדט 1805 צד 123, ועל אדות מאנטעניא: ציוני הקברים מעיר בוקארעשט הנמצאים בידי האגודה ההסטורית.— המסורה הפליאה לנו זכר איש אחד, דוד הצורף, אשר היה אמן מהיר במלאכתו. אחד מנסיכי הפנריוטים אשר שמע את שמעו צוהו לעשות מנורת כסף בעלת שמונים נרות למען תת אותה מנחה להבולטן. המנורה הזאת הפליאה את רואיה בקאנסטאנטינאפעל בטובה ויפיה, והנסיך בשמחתו הרבה על אשר הפיק זממו במנחתו עשה הנחות ליהודים ויתן להם חקים טובים ואת דוד הצורף שם עליהם לאלוף הראש (מנהיג מדינה). (י. פסיראס זכרונות קהלת היהודים בעיר פלאיעשט, בהוספה).

[5]) מ. עמינעסקו, במאמר הנזכר במקום ההוא.

היהודים לא נתנו אז את כספם בנשך יען אשר מצאו חית ידם בדרכים אחרים ישרים ויראו ברכה בעמלם והכסף לא היה דרוש (געזוכט) בימים ההם למען להניח ברכה אל בתי הסוחרים כעין עושה פרי למינו כי חיי הרומנים כחיי האנשים הקדמונים: מבלי בקש להם גדולות, חיי בשרים ותענוגות בני אדם. ובלעדי זאת הן גם בכל ארצות אירופא לא שלחו היהודים ידיהם ראשונה בנשך ולא היה זה קדם מפעליהם מאז; המה אחרו לדחוק בסלון הממאיר הזה בימי הבינים באחריתם[1]) אחרי אשר כמעט נטיו רגליהם בדרך החיים מפני המקישים אשר שתו להם מסביב. ובהפקד הסבות ההנה בארץ הזאת בחרו ללכת בדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם.

תחלת מסחר היהודים ברומניה בכסף הוא מאז למדו אצילי רומניה וסוחריה אל דרך מושיעיהם הר... לשגית בלוחות־המשחק (קארטען) ולהיות לדם הדבר הזה שעשועים יום יום. המשחק הזה הרבה כושל בעם וישת קציר לחילו ואוצרותיו. האצילים והרוזנים, ראשי עם הארץ וסוחריו ראו אותם ברע באבול המשחק מיטב יגיעם[2]), ומן המצר קראו לרוכל היהודי, לסוחר ולעושה מקנה וקנין (מאקלער), אשר היו קרובים אליהם, להושיע להם בעת צרתם ולהעביט אותם די מחסורם וגם נקבו להם שכר טוב בעמלם.

וכפרוץ הדבר ויטעמו הסוחרים כי טוב סחרם זה וישגו בו, מעט מעט נטשו את דברי מסחרם ויעשו להם בתים לסחר כסף (באנק-וועקסעלגעשאפטע); אז „משכו אליהם — כי היה בטחונם (קרעדיט) רב על כל סביבם — את כל הכסף הנמצא אצל עשירי העם התום באוצרותם ויעשו לו כנפים ויתנו לו מהלכים בארץ; ויהי כי הלוו כסף לבעלי מסחר ולאנשי אדמה, ויהיו, בדבר הזה, לאנשי הבינים בין בעלי ההון ובין אנשי האדמה, דרושים לשניהם יחד. ובזה נדע פשר הדבר אשר נראה עתה כי מרבית העשירים הגדולים אשר בארץ הנם יהודים"[3]).

אנשי הבינים (מאקלער) נראו בארץ במספר רב „מאז פרצה עבודת האדמה וסחר הארץ מפנימה החל גם הוא להשתרע ולהרחיב גבולו מסביב." וכרבות הדברים האלה כן רבו וכן פרצו גם המה[4]).

וההכירות או קחת היהודים נחלת שדה וכרם מאת אדוני הארץ לאכול את תבואתם מספר שנים, נודעו בארץ, ויותר במאלדויא, זה ימים רבים; הדבר הזה החל אל נכון מהחל ממשלת הפנריוטים בארץ. האצילים המה לא עבדו את

---

[1]) ר. האניגער, מקורות היהודים באשכנז בראשית ימי הבינים, במכה"ע לדברי ימי היהודים באשכנז, 1886 צד 83: „התלונות על קחת היהודים נשך מעם הארץ לא נשמעו עד אחרי המאה הי"ב".

[2]) וו. אלכסנדרי במכה"ע „Con. lit." VI צד 6. מ. שמינעסקו במאמרו הנז. צד 172—73.

[3]) מ. קאס. עפורעאנו. „תחלת מעשה היהודים בארץ הזאת היתה המלאכה והרכלת המעשה, אח"כ היו לסוחרים „ואחר, כאשר השיגה ידם להרבות הונם, עשו נשם בתי אוצר".

[4]) שם. צד 44.

במאלדויא לא נמצא בשנות מאות רבות אף זכרון אחד על אדות מלוי כסף עברים, ונהפוך הוא־כי יש לנו אותות רבים כי אמנם לא שלחו היהודים ידיהם בסחר כסף כי אם לעתים רחוקות מאד וגם אז לא היה זה ראשית-מעשיהם. בכל חשבונות מאלדויא משנות 1804—1777, „בכל בתי מסחר כסף הרבים הנקובים בספרי הזכרונות, נפגע רק בשמות רומנים, תוגרמים ויונים . . . . רק פעם אחת לבדה נמצא איש יהודי בספר הפקודים משנת 1786 : עשרה ומאה כסף לאיש יהודי, נתן לו במצות הוד מלכות"[1].

בשני ספרי זכרונות-חובות משנת 1792 נמצא כחמשים ספורות (פאסטען) וישם מלוים שונים. רומנים, יונים, תוגרמים, איש לפי מלאכתו ומעשהו, ויהודים לא נזכרו כי אם שלשה ומספר נשים שמונה ועשרים אלף ושבע מאות וחמשים ושנים, והנשך אלף ושש מאות ותשעים ואחד, ומאלה נזכרו ונכתבו שנים סוחרים בסחורות שונות אשר נשו את הכסף באנשים אשר לקחו מאתם גם סחורה גם כסף[2].

התעודות הנותרות, שתים במספר, תראינה לנו בשנת ת"ע (1710) הוב אחד האצילים, Apostol Mihulet, אשר נשה בו היהודי Cerb (צבי) כסף שלש מאות ותשעים וארבעה[3] ובשנת תקמ"ד (1784) משאת ארבעים כסף אשר נשה היהודי הירש מעיר הארלויא בבעל ההרשת פטר מאגי[4].

הדברים האלה לא יוכיחו לנו כי היה מספר היהודים מעטים או כי היו עניים ואביונים בימים ההם, כאשר יחשוב ה' קסענאפאל למשפט[5]. הדבר אשר הודיעו היהודים כי הם „אנשים עניים"[6]) לא יסכון מאומה להזק את משפטו כי שם ידבר על היהודים היושבים בכפרים.

עשר איש: האחד תוגרמי והאחרים רומנים (או גם יונים), ומספר נשים מן 163 עד 500 פאלער לאיש, מספר גדול מאד בימים ההם.— עוד תעודות רבות אחרות מעידות שונות תודענה לנו כי גם הרומנים נתנו את כספם בנשך. כה יסופר באוצר דברי הימים I 1 צד 8 על אציל אחד, מיכאל שמו, כי הלוה כסף 7700 אספרי (aspry) (בתעודה משנת 1610), ועוד ועוד.— ועל אדות מאלדויא כתב מלכי צדק, בספרו הנז. שם ישפוט בכתב המלוים: תוגרמים, יונים ורומנים, גם כהנים-ראשים ושרים וכו'.

[1]) א. ד. קסענאפאל, חשבונות מדינת מאלדויא בשנות 1854—1777, בספר העתי לדה"י וכו' I, 1, צד 62—61.— קסענאפאל יוציא מזה משפט מעקל כי לא היו אז במאלדויא כי אם יהודים מעטים מאד כמו לא יוכלו להיות יהודים לבד מלוי ברבית, פה מצא תואנה להוציא כל רוחו על היהודים בלהג הרבה ודברי שטנה, כמנהג דורנו זה, למורת רוח החכמה והגיון לב הישרים בלבותם ולריח ניחוח לכל עקשי לבב.

[2]) מלכי צדק, בספר הנז. ח"ב צד 58—154.

[3]) פראטערניטאטע, שנה ד' צד 47, התעודה היקרה הזאת נמצאת בין גנזי הכתבים בעיר טשערנאוויץ, וכתב שנה, מאושר ומקוים, בידי ה' דר. פוואלראפעלד.

[4]) פראט. VI צד 199.

[5]) במאמרו הנז. צד 62.

[6]) קאנאלנ. גנזי רומניא II, צד 150.

(פערטרעטער) בכל המקומות אשר אחיהם שם נחתים, צירים אשר הודיעו אותם תמיד מדי לקחו אנשים בשבי ויהיו להם ממקומם לעזור לפדותם במחיר לא כביר. הדבר הזה היה להם מסלול ודרך לנחותם לפני גדולים ולמשוך אליהם חסדם כי האירו פניהם אליהם בפדותם נפש יקרה להם אשר צדוה שודדים ויחזיקו בה ואשר אבדה לנצח לולא מצאוה המה וישיבוה אל ביתה ואל קרוביה, נקל להבין כי מסחר כזה הביא להם ברכה — כי השתכרו כסף רב — אך לא קללה כי לא עצבם איש לאמר מדוע אתם שולחים בעולתה ידיכם יען היות המסחר בנפשות אדם בימים קדמונים דרך סלולה לרבים ככל מסחר ומשלה ידים ואיש לא ראה בו עמל ואון, והם לא היו כי אם אנשי הבינים, מוכרי העבדים, אך לא שובים או גונבי נפשות אדם ומעבידים אותם.

מלבד המסחר שלחו היהודים ידיהם גם בכל מעשה חרישת ומלאכת־יד אף כי בשער הזה לא היו הם לבדם היוצאים והבאים, כי גם הרומנים היו רבם אנשי מלאכה [1]). אך לפי דברת קאררא [2]) „לא רק סופרים, חכמים וחרישים חסרו הרומנים במאה הי״ח כי גם המלאכות אשר רב חפץ בהן לכל עושיהן היו נעזבות ונטושות. הן אמנם נמצאו בארץ אנשי־מעשה (פראפעססיאניסטען) למיניהם, אך לא ראיתי כמוהם עד הנה לרוע ולשפלות ידים בכל המקומות אשר עברתי בם. הטובים והמהירים בהם הם הארמינים והעברים. ולכל מלאכה נמבזה ונקלה — הצוענים, כי הרומנים לא יצלחו לכל מלאכה אשר לא יכון עושה מבלי רוח עצה ותושיה, לב מבין ויד חרוצים".

גם פאטינגא [3]) יגיד כזאת כי רק „האשכנזים, הארמינים והיהודים [4]) לבדם עושים במלאכות מועילות אך הרומנים אינם אובים לעשות כל מלאכת עבודה או מלאכת מחשבת אף כי ידם רב להם לעשות את כל אשר יראו אחרים עושים (נאכאהמען)".

וכזאת יאמר דראגיצי [5]) „החרשים ואנשי המלאכה היודעים את מלאכתם באמת לעשותה ככל חקותיה ומשפטיה, כמעט כלם מבני נכר הארץ המה".

כתב מלכות ממאלדויא משנת תקצ״ח (1838) יראנו כי היסי הממלכות הנכריות והיהודים „בערמתם במלאכתם ומסחרם פרצו ויבאו בכל המחלקות (צינפטע). ראשונים המה לכל עושי הבגדים החדשים (מאדערנע)" [6]).

מעט מעט ישבתו אנשי המלאכה הרומנים ואגודותיהם (צינפטע) התפרדו כי, באחת, לא צלחו למלאכה, והשנית (הסבה הכי נכבדה) כי החל כל העם

---

[1]) בעיר לאמאן, גאמסל, נמצאו בין הרומנים מימי עולם: עושי בגדי עורות, חייטים, גלבים, עושי שמיכות וכובעי עור (מנכי נדק בס׳ הנז. I צד 17).

[2]) בספרו הנז. צד 91—190 בדברו על מאלטעניא.

[3]) בספרו הנזכר, III צד 141.

[4]) גם III צד 332 יגיד כי „ביאססי ועוד בעירים אחדות נמצאו הארמינים ויותר מהם יהודים, העושים בכל מלאכת מחשבת ומסחר למיניהם".

[5]) בספרו הנזכר, ח״א צד 92, לקח גם דברי כ. וועלנאוו, במקום הנזכר למעלה.

[6]) ספר מכתבי מדינת מאלדויא, II צד 42—41.

אדמתם ולא שמרוה כי היה הכסף אשר הביאה להם תבואת השדה שנה מצער בערכך, ויבז בעיניהם לשאת את סבל החריש והקציר וכל עבודה בשדה ויבחרו לאכול את תבואת שדותיהם במנוחה. ויהי בימי משול הפנריוטים והיהודים פרצו עליהם פרץ וימריצם לבכם לבקש להם עבודה ויגיע כפים גם בדרך הזה (בעבוד את האדמה) וירצו האצילים את הבאים להסיר מסבל שכמם ויתנו להם בשמחה, מבלי שום לב אל משפטי הארץ אשר מעולם, את אדמתם אשר נתנוה עד כה ליונים לבדם. כי המה הביאו לבעלי האחוזות שכר רב מן היונים. ויהי כי זממו שדות ויקחום ויתאמצו לעבדם בכל כחם ולהוציא מהם רב תבואות למען הדוף מפניהם את החוכרים היונים אשר לא הביאו עקב רב לבעליהם כי אם גדלו ויעשירו בהורידם את מחיר השדות כחפצם מבלי המצא גואלים אח־ים להסיג את גבולם. אין כל ספק כי מלחמת הקנאות הזאת בין היונים והיהודים היתה ארוכה והזקה ומאת התחבולות והמזמות אשר רקמו היונים בסתר — בהיות להם אז יד חזקה בארץ — היתה נסבה כי הציקו המושלים ליהודים כפעם בפעם ויאלצום, בכתבי הדת אשר נתנו וישנו בכל עת לנשל אותם מאחוזותיהם ולגרשם מן הכפרים, אך האצילים אשר היה להם הפץ בם היו תמיד מגן להם ולא נתנו לנגוע בם לרעה [1].

המסחר בנפש אדם, לאמר פדות העבדים מידי אדוניהם או שוביהם ומכרם לאחר, אשר הרבו היהודים ברוב ארצות אירופא לעשות בו [2], לא נעשה אצל היהודים הרומנים כי אם מעט מזער, ולא נדע על מה, רק תעודה אחת תזכיר את המסחר הזה אצל היהודים הרומנים. התעודה הזאת היא מעשה ידי שטעפאן הגדול, כתובה בשנת רנ"ה או רנ"ט (1498—1499) ולפניה לא בא זכר היהודים בכל כתב-מלכות (אפיציעלל).

שטעפאן יכתוב לנסיך הפולני אלכסנדר יאגעללא כדברים האלה: „ידע תדע כי מלאכך בועז, המנצח בנגינות, בבית התפלה, מצא במאלדויא אצל איש יהודי אשה פולנית אשר נפדתה משבי התתרים ויהי כי לא מצאה ידה די השב ליהודי את כסף פדיון נפשה ויבקש את אצילנו, תודור, אלוף העיר האטין, כי יערוב אותו לטוב אל היהודי על מאה ועשרים שקלי זהב בשקל אונגאריא, והוא הבטיח אותו בכתב ידו כי ישיב לו את הכסף ביום שבת המושל על כסאו, ועתה צוה נא לאיש הזה לבועז וישלם את נשיו" [3].

המסחר בפדיון העבדים מיד שוביהם היה ליהודים על פי סבות הזקות. בימים ההם יכלו רק היהודים לבדם למצא להם על נקלה צירי אמונים

---

[1]) וו. ווילקינזאהן, תמונה מדברי ימי מאלדוויא ומחקרי ארצה. נעתק מאנגלית, פאריז 1821 צד 161, יספר כי בהנתן דת מאת הנסיך לגרש את החוכרים הזרים השוכנו בפניו האצילים בחזקה כפי אשר לא ערב עוד את לבו להקים את דברו עליהם לרעה וישבו המה כקדם.

[2]) ר. האניגער, במאמרו הנז. במקום הנוא. — על פי הדבר אשר יגידו לנו תעודות אחדות ידענו כי עסקו במסחר הזה גם היהודים־הרומניים ואחרים.

[3]) אוצר דברי הימים, I, צד 83—82.

והדבר אשר יוסף להפליא אותנו הוא כי גם בתי חרשת ועבֹדה רבה (גראָססאינדוסטריע) כוננו היהודים בארץ בימים אשר לא נסה איש לעשות כדבר הזה מבלעדם. דברנו זה על היהודים יקום על פי כתבי מלכות (אָפיציעלל). בכתב הדת אשר נתן הנסיך גריגארע יאהן קאַלימאַך בשנת 1768 בשלשים יום לחדש מארץ, נתן הרשיון ליהודי הערצעל מארקאוויטש לכונן שני בתי חרשת, האחד למעשה ניר והשני למעשה זכוכית, ויתן לו חקים טובים לחזק את ידיו, אז בנה לו היהודי את ישני הבתים הגדולים ורבי הערך האלה, והעבודה החלה תחת פקודת שלשה ישרי הנצבים וששים עושי מלאכה. גם לקח לו ה„זשיד הערצעל" את האיטלקי פטר מאגי עזר כנגדו ובשנת 1772 בשלישי לחדש סעפטעמבער נתן כתב הדת שנית וכתוב בו כי רצה סוד שרי (דיוואן) מאלדויא את ההתחברות הזאת וכי מעתה יש גם לבעל בריתו זה חלק ונחלה בבתי החרשת ובחקים הטובים אשר נתנו לבעליהם.

בתעודה אחרת משנת 1784 נחזה כי מת האיטאלקי וכי בחן שר המלך את ספרי החשבונות [1], ראו זה דבר חדש; דבר חפין הוא לנו, ובו נחזה ונשפוט על מעשים כאלה אשר לא נודעו לנו עד כה כי רבים הם.

ג.

החקים והמשפטים (געזעטצע אונד געברייכע).

בשתי הארצות נחשבו היהודים בעיני המושלים ועם הארץ כזרים, ויראו אותם תמיד כבני בלי אמון ועובדי אלילים; ויותר נמצא את היהודי עם הארמיני יחד בחוברת, בכל זאת שפרה נחלת הארמינים מנחלת היהודים. ימים רבים מאחרי כן, בימי משול הפנריוטים בארץ (מאה השמונה עשרה) החלו לשית גם את היהודים בבנים אף כי היו מעולם חוסי ממלכות נכריות או בנים-זרים (Rajal [2]).

המס אשר שלמו היהודים היה גדול מאשר שלמו האחרים [3] מכס היהודים (יודענשטייער) הזה לא שבת עד אחרית תקופת הפנריוטים (ראשית המאה הי"ט), אז בא עליו הקץ, אל נכון בדבר התוגרמים. הלא זה דבר „כתב הדת אשר נתן מטעם השולטן על אדות זכיות הארץ" ואשר נקרא בסוד שרי מאנטעניא בשנת 1802 בחדש נאוועמבער: „את תרומת המסים אשר ירימו כל עבדי תוגרמה שנה שנה, תקחו מאת כל איש כערכו, ולא יהיו האמת והמשפט נעדרים בהסר מעל אחד עבדי תוגרמה את עול המס וישים אותו על שכם רעהו לתת משנה, הדברים האלה אשר אנכי מצוכם יהיו על לבבכם, ושמרתם לעשות משפט וצדק" [4].

---

[1]) פראָטערניטאַטע, סנה רביעית (1882) נד 183, 199.

[2]) ד. קאָנטעמיר, בספרו הנזכר נד 243. — [3]) שם.

[4]) אוצר ספרי זכרונות דס"ג, II, נד 313.

לזנות אחרי פקודות וכהונות (אמטער), — תאוה אשר באה ונהיתה „יען אשר לא היה מעמד הפקידים על כנם איתן, וכל החפץ מלא את ידו ויסתפח אל אחת הכהונות לכהן תחת רעהו המוסר, אשר הסירו מלפניו. כל אשר גבר באה״ו, כל אשר עלה על יתר ההמון באחת המעלות, נטש את מלאכת אבותיו ויאסף כהונה״ [1], „אשר נתנה תקוה בלבו כי יעלה בגללה לשבת בין נדיבים ואצילי ארץ״, כי היה השער הזה פתוח לפני כל הרומנים וכל באיו נחלו חקים טובים ויבדלו לכבד אותם על פני כל העם. „וכאשר עצם כח המחלקה הזאת (בעלי הפקודות) בחבלים אשר נפלו לה בנעימים, בעטרת כבוד והדר שעטרו לו הקהל אשר סביבותם והקי הארץ, כן ירדו המסחר וחרשת המעשה וכן נקלו לעיני עם הארץ, גם כל הפקידים ובעלי השלטון הזילום ויעותו את בעליהם בריבם מדי היות להם דבר עם בעל פקודות או עם אחד האצילים בעלי הזכיות״ [2].

אז החלו היהודים להאחז בכל המקומות אשר פנו לפניהם הרומנים ויהיו תחתם: „דרוכל אשר היה לאציל סגר את בית מסחרו—ויפתחהו היהודי; בן סוחר העורות היה לשר-הנציב (אינספעקטאר) ויבא סוחר־עורות יהודי תחתיו, עושה־ הנעלים הרומני היה לשומר הסובב בעיר, משמרת יום או משמרת לילה, ויעשה לו היהודי בית מעשה נעלים״ [3].

המעט כי מלאו אנשי המלאכה היהודים את כל המקומות אשר הניחו הרומנים כי קראו להם גם קרוא לבא לשבת במאלדויא, לפי דברת ה׳ עפורעאנו [4]) אשר היה קרוב אל הימים ההם. הלא כה דבריו: „אחרי אשר חראנו לנו מן החוץ את כל מעשה הרישת ארצות המערב, היה עלינו להביא גם עושי מלאכה; כי האנשים אשר עשו לנו את הבגדים הנושנים לפי משפט יושב הארץ לפנים, לא יכלו לעשות את האפוד (פראק) ואת המעיל, לא יכלו לפעול ולהכין לנו את כל כלי החמדה וכל החפצים המתאימים עם דרכי החיים החדשים ומשפטי הגוים אשר סביבותינו, אשר הואלנו ללכת בם גם אנו. מהסורנו החדיש הזה הביא לרגליו עוד הפעם יהודים חדשים בארץ, הם עושי המלאכה וחכמי חרשים. ואדוני הארץ הגינו עליהם תמיד, אמצום אף עזרום אף תמכום בימינם כי לא יכול העם לעמיד בלעדם.״

---

1) מ. ק. עפורעאנו. שאלת היהודים לפני השופטים ביאססי, יאססי 1867 צד 48.

2) פעליאדע — לאדולעסקו, היהודים ברומניה וכו׳ בוק. 1865 צד 8—67.
והנה מעשים כאלה נזכרו ונמנו פעמים רבות בבתי המחוקקים, בספרים ובכתבי עתים ויקומו על פי אנשים אשר היו בימים ההם ועיניהם ראו ולא זר. — א. ד. קסענאפאל בספרו דברי ימי רומניה, לראשית למודים, בוק. 1879, יאמר: „מלבד זאת התענגו בני האצילים על החבל הנעים—לבלתי שלם כל תרומה ומכס, וכראות העם את האצילים שואפים למשול בארץ, ויתחרו בם גם המה ולא מנעו את נפשם מכל דברי שפלות ועבדוה לפני אדוני הארץ למען השיג מאווי לבבם.״

3) מ. עמינעסקו, במאמרו הנזכר, צד 172.

4) בספרו הנזכר, צד 44, 42.

אליהם הנסיכים את החרדה הזאת ויהיו להם כדורשי שלומם וטובתם, לא חפצו בו ולא חשבוהו כי לא היה דרוש לחפציהם[1].

ו ב ע ר י ם, במאלדויא, יכלו לקנות בית או ח ל ק ה ולעשות בם כרצונם אך במאנטעניא, לפי ראות עינינו, לא היה להם מעולם המשפט לעשות כן, כי הניאו חקי הארץ אותם, לבד אם החרישו להם אדוני הארץ ויסבו עיניהם מנגד החקים והמשפטים. בשנת תקכ"ד (1764) שם הנסיך שטעפאן מיכאל ראקאוויץ חק לכל הזרים (יונים, אלבנים, סרבים ואחרים): "כל זר, לבד המאלדוים אשר יבאו הנה לגור בארץ, לא יוכל לקנות נחלת שדה וכרם, ב י ת או ב י ת-ר ח י ם או חנ ו ת או כ ל ד ב ר א ש ר ל א ב י ד ;ק ה, והאיש אשר קנה עד עת צאת דברי זה לו יהיה ואף הדבר אשר דברנו דאשונה יקום עליו", לאמר: לבלתי היות לו כל צדקה לזעוק ולדרוש מאומה[2]. במאלדויא נגזל מהם המשפט הזה בדת אשר נתן סאנד סטורדזא בשנת 1827 על פי אצילי הארץ: "מן היום הזה והלאה לא יוכלו עוד הארמינים והיהודים לקנות בערים או בחצרים כל דבר אשר לא ביד ;יקח[3].

לפי משפטי הארץ הישנים לא יכלו היהודים לקנות שדות בכסף בשתי הארצות; אך המשפט הזה, אשר נאסף אחרי כן אל ספרי החקים אשר לנסיך קאלימאך במאלדויא (1816) ואשר לנסיך יאהן קאראגא במאנטעניא (1817) ויהי לחק בארץ, לא השתמר מעולם נגד הזרים האחרים ואף לא נגד הארמינים[4] אשר היו תמיד נבזים ושפלים בארץ, ע"כ צדק ה' מ. זעגידע[5] בעשותו פרות בין "הזרים הנוצרים" ובין "הזרים אשר לא מזרע הנוצרים". ויצג אותם זה לעמת זה כי כן היה תמיד גבול בין אלה ובין אלה אף כי החקים לא הבדילו ביניהם.

גם כ ר מ י ם לא יכלו להיות ליהודים למקנה אף כי הכרמים היו תמיד במגרשי הערים ויחשבו על גבולן[6]. אך ברוב הימים צלח בידם לקנות להם כה וכה כרמים ולעשות בהם כרצונם[7] ואיש לא כהה בם, וכל האסרים אשר אסרו עליהם אדוני הארץ לא קמו[8].

---

1) כתב הדת משנת 1830 (ספר משפטי הארץ, I, צד 525) ואחרים.

2) אוצר דברי הימים, בוק. 1846, II, צד 179.

3) "אוריקאר", II, צד 206.

4) אותות רבים על זה נתן לנו מלכי צדק בספרו הנזכר.

5) במדברו על אדות הזרים ברומניה, נדפס ב"מוניטור אפיציאל" שנת 1884 22 אויגוסט.

6) האסר הזה והאחרים הגלוים אליו אשר נספחו על משפטי הארץ ויאספו גם אל ספרי החקים אשר לקאראגא וקאלימאך, מוצאם מקדם מימי הקיסר הרומי באזיל (במאה התשיעית למספרם), כאשר הוכיח א. דאניצי; הקיסר ההוא שם לחק כי "היהודים לא יוכלו לקנות אחוזות כי אם בתים וחנויות, והארמנים יוכלו לקנות גם כרמים; והחק הזה, כאשר אמרנו, נספח על משפטי הרומנים ואחר נאסף אל ספר החקים (קאלימאך, סעיף 1430, 1431).

7) ספר משפטי הארץ, I, צד 527.

8) י. פסכתור, דברי הימים, יאססי, 1871, צד 22.

בשנת תקע"ג (1814) יצא כתב הדת מאת הנסיך געארגע קאראשע, שם שם חק ומשפט „להעריך גם את הארמינים ואת היהודים הכתובים בשמותם בספרי אוצר המדינה לתת את המס איש כערכו," [1]) במאלדויא שבת המס הזה עוד מראשית ממשלת הפנריוטים, אז היתה להק, כנראה, כי יתנו כל היהודים את מתנותם יחד, מתכנת כסף אחת לכל העדה, וכל פקיד או שוטר לא התערב במעשיהם בהרימם את תרומתם, כי אם היהודים המה אספו את הכסף על ידי שרי המסים אשר הקימו להם מקרבם מאחיהם ויתנוהו על יד עושי המלאכה המפקדים בבית אוצר המלכות [2]).

ואלה המשפטים (רעכטע) אשר היו להם: את הארץ יכלו לסחור לכל אות נפשם גם במסחר הגדול גם במסחר הקטן, ככל ילידי הארץ ובני הנכר אשר נטעו שם אהלם לשבת.

רק הזרים העוברים בארץ, אשר לא ארכו להם שם הימים ואשר היו נכונים לשוב על עקבם אחרי מכרם סחורתם, לא יכלו לשלוח ידם כי אם במסחר הגדול.

במאה הזאת נראו במאלדויא כה וכה חקים מעיקים קלי ערך אשר לא האריכו ימים רבים על הארץ [3]). גם בחרשת המעשה ובכל מלאכה יכול לשלוח ידיו כל החפץ, כאשר נראה מספר זכרון הסדרים החדשים אשר עשה מאווראקארדאט, נסיך מאלדויא בארצו [4]): אך לא יכלו חכמי החרשים העברים לקחת להם עובדים נוצרים למלאכתם.

היהודים יכלו לקחת משרתים נוצרים לביתם, אם זכר או נקבה, נער או זקן, ורק בשנת תק"א (1741) פקד הנסיך מאווראקארדאט לבלתי יעמוד לשרת בבית יהודי איש מילדי הנוצרים לפני מלאת לו שלשים שנה לזכר או לנקבה [5]).

היהודים יכלו לשבת כחפצם בערים בחצרים או בכפרים; עד כה לא נמצא כל זכר כי הוצבו גבולות ברומניה למושב בני ישראל (גהעטטא). בחצי המאה השמונה עשרה השני הוחל לצוות עליהם לבלתי שבת בכפרים, לבלתי עשות ישם כל מקנה וקנין, ולבל יוסיפו לקחת שדות מאת האצילים לאכול את תבואתם. האסר הזה נשנה פעמים רבות ועל ידי נסיבים רבים — אות הוא כי לא הואיל איש הלוך אחרי צו כזה וכי גם האצילים, אשר הרדו

---

1) שם צד 385.

2) כתב הדת מיום 1826, מעשה ידי הנסיך יואן סאנד סטורדזא. יצא לאור במכה"ע „רעוויסטא איזראעליטא" (הגופה ליהודים) מאת דר. א. שווארצפעלד, 1874, צד 7.

3) כתבי הדת אשר לנסיך סאנדא סטורדזא צוו על היהודים לבלתי עשות נרות דונג לבתי התפלות הנוצרים (האסר הזה יצא לאור על פי הכהן הראש), ולחם למאכל הכומרים; גם לא יכלו להחזיק בתי ממכר סמי מרפא, כרוח חקי אוסטריא בימים ההם. („המודיע את כל דברי המלכות" 4 דעצ. 1858).

4) ספר מספרי הארץ, II, צד 9—8.

5) „אוריקאר", חלק רביעי, צד 405.

יהודים אף כי רב מאד מספרם בארץ והם נפוצים על פני כל מאלדויא יושבים יָשב וסַחור את הארץ ויותר ביאססי. והם עובדים את אלהיהם ושופכים לפניו שיחו פעם בבית האחד מנכבדי עדתם פעם בבית משנהו.״— אף כי דבריו אלה אינם מתאימים בַּכֹּל עם האמת [1], בכל זאת היו יהיו לנו לאות כי אמנם היו בתי התפלה מעטים מאד רחוקים מרחובות העיר וראש מרומי קרת וגם היו שפלי קומה ולא נִכרו לעיני כל עובר [2]. ולולא זאת כי אז לא נכחד עָצמם מאיש בוואלף אשר ישב במאלדויא ימים רבים ויהי שם רופא חולים. יש אשר השיגה יד היהודים פה ושם להפיק רצון מהמושל על בנות בית תפלה קירות אבן, אך אמנם רק פה ושם צלח חפצם זה בידם והיה כבא עת חַזק את בדק הבית וחַדש חרבותיו שנית והנה מכשולים חדשים וחתחתים בדרכם ופעמים רבות היו אנוסים לבנותו בשנית שהיף עץ [3].

ובדבר דין ומשפט היתה חקה אחת לכל יושבי הארץ למחלקותיהם לבד חקים מגבילים מעטים. היהודים נחשבו לדבר הזה על הסוחרים עושי מקנה וקנין; אך תחת אשר נפלגו כל יושבי הארץ איש על דגלו לפי משלח ידיהם ונשיאיהם (סטאַראסטעס) עליהם, כי היה זה משפט קדומים בארץ, וגם לארמינים אשר במאלדויא היה מימי קדם נשיאים כאלה, אשר הכירו אותם הנסיכים [4], אשר יצאו לפניהם ואשר באו לפניהם וישמרו עליהם בעת רעתם ולא הניחו לבעלי הפקידות הרבים הסובבים בארץ, לעשקם — לא נִתן ליהודים חק ומשפט בזה עד ימי ממשלת הפנריוטים.

היהודי לא יכול לקום עֵד בנוצרי לכל עון ולכל חטאת; בהיות ריב בין יהודי ובין נוצרי לא יכול להשבע שבועה [5], ורק הנסיך ממאנטעניא קאראגא, (1817) הסיר החרפה הזאת מעל היהודים ויתן חק כי יכשר גם היהודי לעד בנוצרי. במאלדויא לא הוסר האסר הזה עד ימי הֵעשות הסדרים החדשים בארץ (32—1831).

שבועת היהודים היתה תמיד שונה משבועת הנוצרים וכן היא עד היום הזה. הנוצרים נשבעו בבית השופט, בַּצלב, או בבית תפלתם, לפי גדל הדבר אשר עליו המשפט; אך ליהודים היתה השבועה — ועודנה כיום — עול ברזל כי באה ברוב ענין והבלים ודברים הרבה מרבים הבל וכעס, פרי מחשבת יועצי בליעל מימי הבינים אשר קראוה — לצחוק — בשם: השבועה כחק לישראל

---

[1]) באלטימאַרע במסעותיו יזכיר בית תפלת יהודים ביאססי, ואשר לעריס אמרות לאה כתבי הדת המובאים למעלה.

[2]) ענגעל בספרו הנזכר צד 378 יספר כי בית התפלה האחד אשר היה אז לעדת היהודים בבוק, עמד באחת הפנות בקצה העיר.

[3]) התעודה העברית הנזכרה, משנת 1776, ועוד תעודות אחרות.

[4]) האסדויא, קורות הסבלנות הדתית ברומניא, צד 64.

[5]) כתב הדת של הנסיך וואסילע לופו משנת 1646 ומאת הנסיך מאַטעי באסאראַב משנת 1652.

אך אם נשה איש יהודי (וכן כל זר מעם אחר) כסף בנוצרי לא היה לו כל מעצור לקחת את כרמו ואת שדהו עד עת מועד (פראוויזאריש) ולאכול את תבואתם עד כדי שלומת נשיו או למכור אותם כפי ערכם ולקחת את נשיו מכסף ממכרם. נקל להבין כי המעשה הזה לא עשה הנושה כי אם לפני צאת דבר מלכות מלפני סוד השרים למלא את ידו [1].

מכשולים רבים וגדולים מאלה נתנו לפני היהודים, בעבודת אלהיהם, מצות רבות אשר לא תעשינה. את בתי התפלה לא יכלו לבנות בתי אבן כי אם עץ [2], וגם לא בכל המקום אשר אוו להם, כי נטל עליהם לשום גבול בינם ובין בתי תפלות הנוצרים אשר היו מעולם רבים מאד בארץ; על פי מנהג ישן נושן היה לחק במאלדויא בשנת תר"ד (1844) לשום רוח כאלף מעטר בין בית תפלת הנוצרים ובין בית התפלה אשר ליהודים בהבנותו ולא תהיה זאת לפוקה ולדרך עצב (רעליגיאזער שקאנדאל) בהרוס בעלי האמונה האחת לבא בגבול השנית; גם שמו המושלים לחק כי יבנו היהודים את בתי תפלותיהם לפי ערך מספרם ובתי התפלה העודפים דרס יהרסו וכן אם לא הרחיקו אותם בוניהם מבתי תפלות הנוצרים כמשפט. רק לזאת נשאו פני היהודים: להבדיל בין בתי תפלה ובין בתי מועד (צווישען סינאגאגען אונד בעטהייזער) — כי אמנם היו ליהודים גם שניהם עד היום הזה — [3]. את בתי המועד יכלו היהודים לבנות להם לכל אות נפשם ואת בתי התפלה לא בנו כי אם לפי דבר המושל [4], והרשיון הזה היה יקר בימים ההם ולא נתן כי אם בדי זהב ובדי עמל, ויש אשר הושב אחור אחרי הנתנו בפשע יועצי בליעל אשר הטו בסתר את לב הנסיך עליהם לרעה [5].

מן הדברים אשר דבר אנדרעאס וואלף בספרו (יצא לאור בשנת תקס"ה 1805) [6] נראה כי היו בתי תפלות היהודים על אף אדוני הארץ להסירם מעל פניהם. הוא יגיד לנו „כי בכל אשר נבקש לא נראה ולא נמצא בית תפלת

---

[1]) כתב הדת משנת 1626 מעשה ידי אלכסנדר איליאש הנסיך מאנטעניא, (עאפסילעסקו, הגבירה סטאנקא צד 14) וספר המקנה של היהודי Cerbu (צבי) משנת 1710 אשר חתמו עליו בורגי העיר יאססי לקיים דבר.

[2]) ד. קאנטעמיר, בספרו הנזכר, במקום ההוא.

[3]) כתבי הדת משנות 1844, 1852, יצאו לאור - בספר מקורי הארץ, I, צד 30—529. — כתב הדת על אדות בית התפלה בעיר ניאמץ משנת 1855 (יו"ל במכה"ע פראטע. שנה רביעית צד 31) יראנו כי נהרס בית התפלה על פי מאויי לב הכהנים.

[4]) „בחסד המושל", כאשר יאמר בכתב הדת משנת 1844. מלבד התעודה הזאת נמצאו עוד אחרות על אדות קהלות ניאמץ, פיאטרא, בוקארעסט, אשר נזכיר אותן לפנינו בזה.

[5]) ראה כתב הדת משנת 1766 מעשה ידי הנסיך אלכסנדר גיקא (יו"ל במכה"ע פראטע. שנה ד' צד 377), התעודה העברית משנת 1776 על אדות ניאמץ (יו"ל במכה"ע פראטע. שנה שנית, צד 550) ופנקס ביהכ"נ הגדול אשר בבוקארעסט (נעתק במאות האגודה ההסטורית).

[6]) בספרו הנזכר, צד 173.

לארכה ולרחבה ויחסמו את העוברים, והשודדים אשר ישבו במארב על כל דרכים בטחו כי יפגעו תמיד בסוחרים מסבלים בכסף ובכל דבר חפץ; גם מצב האכרים בימים ההם היה מורה מאד ותהי חלקתם מקללת בארץ, כי היו נתונים בידי אדונים קשים אשר עבדו בם בפרך ויבוזו את כל יגיעם ויתנו עליהם עול כבד מישא מלך ושרים ויהי כי בקשו לחלץ נפשם משוד וחמס ויתיצבו אל כל ראש ירך ויהיו לשודדים. ותמלא כל הארץ שודדים ומרצחים למאות ולאלפים לרעת כל עוברי דרך אשר היו תמיד צפוים אל חרבם וידם הקשה.

פויל דע אלעפפא בדברו על מאלדויא יאמר: „ספרי זכרונות המשפט יגידו לנו כי בכל ימי ממשלת הנסיך וואסילא לופו, כשליש ועשרים שנה, נשפטו במשפט מות, יותר מארבעים אלף שודדים. אף כי משפטו היה לבלתי שום עונש מות על השודד בפעם הראשונה כי אם מכות, ענות נפש (טארטור) והצג אל העמוד היה מנת כוסו ואחר שלחו לנפשו, ובהשנות החטא כרת אזנו האחת ובשלישית כרת את השנית ואך בפעם הרביעית שם עליו משפט מות. הדבר הזה דרך עצב בו ורעה רבה. המאלדוים לא ינקו גם את כהניהם וכי יהיה להם משפט מות — והומתו. ובכל קשי הנסיך הזה לא חדלה הרעה ולא ימיש שוד וחמס מקרב הארץ". על כן אמרו בגוים „בכל הגוים אשר ברא ד' בארץ אין כעם המאלדוים גוי חוטא, כלו זרע מרצחים וגנבים" [1].

בשירת-עם הנקראה בשם „באדי השודד" יספר על שודד אכזר נודע בשערים אשר שאף לרכוש ושלל רב ויתן חתיתו על בני עמים שונים ויכריעם בחרבו הקשה, הצרפתים, התוגרמים וגם העברים חללי חרבו המה. לבד האכרים אשר נתן להם חנינה ויסף באברתו על בחוריהם [2].

מי ימנה מספר ליהודים אשר מצאו קבר מדי עברם בארץ לבקש חית ידם? המה נפלו בנופלים אלה בחרבות שודדים עריצי גוים ואלה על מרומי שדה קטל אשר הובילו אותם רגליהם שמה מבלי דעת [3].

העם הזה שיאמרו לו: ירא ורך לבב הגדיל אפוא לעשות דבר גבורות ואמץ רוח בחרפו נפשו לשוט בארץ הזאת לסחור אותה, אך מי האיש אשר אבה לשום נפשו בכפו להתהלך בארץ כזאת או לבא שמה ממרחק לו ידע כי כל מכה נפש בקרבה לא יוקם ולא ישא כל ענש, וכי יוכל כל מוצאו להרוג אותו בזדון לעיני השמש? מי פתי יסור הנה להערות נפשו למות אשר ידע כי נכון הוא בידו?

לו הושת משפט מות על המרצח לא סר בזה פחד השודדים ומוראם מנגד עיני הסוחרים ולא כלה שוד ורצח מן הארץ, כי השודדים, אשר יצאו מרביתם מקרב המון העם, בקומם לערוץ הארץ לא התגרו מלחמה באכרים ויהי להפך כי הגינו עליהם ויושיעו לכל כושל בהם ורק את בני האצילים והסוחרים הודיעו את ידם הקשה ויפגעום בשוד או בחרב (כאשר ספרו לנו אבותינו על פי מראה

---

[1] אוצר דברי הימים, I, 2, צד 69—68.

[2] ג. ד. מיהעלדאדרעסקו, מילוה-עם בוק, 1875, צד 538.

[3] כאלה בו"ה הב"ה וסו"ה מבלה בנימין אשר הזכרנו למעלה.

השבועה המוזרה הזאת השתמרה עד היום אך תארה (more judaico) — שנה מעט פעמים אחדות [1].

אם רצח איש נוצרי נפש יהודי לא נקה המכה, דם נחשב לאיש ההוא, במאלדויא-וואלאכיא באשר בארץ פולין [2], ושפטים עשו בו או נתנו נפש תחת נפש [3].

אם נמצא החלל באחד הכפרים או אצל גבולו סביב (ועל יושביו, האכרים, היה לשמור את בתיהם וקנינם משך כי יבא, כאשר הוא עד היום הזה) ועקבות הרוצח לא נודעו אז הושם „על כל יושבי הכפר או על כל חבל הארץ הקרוב אל החלל ענש כסף רב כפר נפשו" והכסף נתן למשפחת הנרצח; כה נדרש גם דם היהודי ככל האדם ויכפר בדם שופכו או בכפר [4].

יען אשר אנחנו מודיעים בפעם הראשונה את המנהג הזה במדרש אשר שמנו לפני הקוראים, עלינו לבאר אותו באר היטב למען דעת מה שריש דבר נמצא בו.

מעשה המסחר לא נקל היה בימים ההם וגם אחרי כן בעשרות הראשונות למאה הזאת; כי היה דרוש לבעליו אמץ לב. ורוח כביר העשוי לבלי חת. הן גם היום לא יוכל כל סוחר להיות תקוע במקום נאמן, שוקט על שמריו מבלי לצאת אנה ואנה אף כי בימים ההם אשר היה כל דבר המסחר טלטלה נצחת. כל אשר שלח ידיו במסחר עליו היה להכין לו בידיו את הכל ויהי תמיד משוטט בארץ ושואל לנתיבות עולם. ובימים ההם לא ידעו כל עוברי דרך שלו בנפשם, כי היו משטרי משמרת הארץ ויושביה מעטים ורעים מתת בטחון לכל עובר ושב, יערים קדומים אשר אין מוצא לכל הבא בסבכם השתרעו על פני כל הארץ

---

[1]) נוסח השבועה הלשון אשר נודע לנו יצא מאת סוד שרי מאלדויא בשנת 1786 ביום 18 מאיו. ראה מושב היהודים ברומניה מאת דר. א. שווארצפעלד בספר השנה ליהודים שנה א' צד 15—16.

[2]) גראֶטץ בספרו ה"ט צד 482; הדבר הזה יקום גם ע"פ שאלה מספר שו"ת משאת בנימין (משנת ש"ע) שם יסופר כי הומת איש נוצרי פולני על דבר אשר רצח איש יהודי מגאליציה על אדמת מאלדויא.

[3]) שו"ת משאת בנימין שאלה מ"ד (משנת שנ"ו), שם יאמר כי הרוצחים נתנו תודה „כאשר הוצאו למות".

[4]) ר' חיים טשערנאוויץ, סדורו של שבת, שאלה ג', משנת תק"ג „והנה עד עתה שהיתה במדינה (בוקאווינא) תחת ממשלת ישמעאל היו מוכרחים להסתיר מעשה ההריגה כאשר ידוע נמוסיהם כי ימצא חלל לא נודע מי הרגו מחויבים יושבי המדינה הקרובים אל החלל ליתן קנס סך עצום ע"כ כל מוצאו דרכו להשליכו למים כי ירא פן יבולע הדבר למלך". גם משו"ת אחרות אשר הזכרנום פעמים רבות נדע כי היו „מסתירים את החלל". על אדות הכופר אשר הושת על כל פני הכפר יש לנו שתי תעודות רומניות, האחת משנת 1553 מוואלאכיא (יו"ל ברומאנול 10 יוני 1879) והשנית משנת 1708 ממאלדויא (ברומ. ליב. 19 אקט. 1886). כסף הענושים היה רב מאד כפי אשר ברחו יושבי הכפר „הנבהלים" וימלטו על נפשם אל כל המקום אשר יכלו למען יחלצו מן הענש הכבד הזה.

חטר מגזע הרב ר׳ נפתלי כהן ויהיו נודעים בשם נפתלאוויטש [1]. במאלדויא בא הקץ לכהונה הכבודה הזאת באשמת הרב חכם באשי האחרון אשר היה בן לא חכם ולא היה תמים בדרכיו ככל אבותיו, כי נהפך לערתו סורי הגפן נכריה ויגדיל עליה עקב וילחצנה בשבט הנוגש אשר בידו. ויהי כי נלאו היהודים החדשים יוצאי פולין לשאת את עול האיש אשר לא בא עד אחד חבריהם הקטנים, האיש אשר נשאו היהודים עליו חרפה ויהי להם ולדתם למוקש ולמחתה ויחתרו בכל מאמצי כחם להעביר את הכהונה הזאת מן הארץ וגם יָכלו [2].

ובעת ההיא, בראשית ממשלת הפנריוטים, החלו גם היהודים להתחבר יחדיו ולהיות לאגודה (בראסלא, צונפט) לבדה ברשיון מושלי הארץ, ויִקרא לה „אגודת היהודים" [3] וראשים שמו עליהם בכל עדה ועדה הנודעים בשם אלופים (סטאראסטע צונפטמייסטער), אשר שמרו את משמרת פקודתם עד עת מועד ולתקופת הימים נבחרו ראשים שנית והבוחרים היו יהודים רומנים מילידי הארץ. במאנטעניא היה ליהודים גם נשיאי ראש (ראש מדינה או מנהיג מדינה), בעיר בוקארעשט, ויִבדל להגדילו ולהאדירו מיתר אחיו ויהיו לו חקים טובים לבדו וממשל רב על כל הקהלות כאשר היה לחכם באשי [4], הראשון אשר נתנה לו המשרה הזאת היה לפי ראות עינינו האיש מרדכי בן יהודה אשר נפל בחרב מרצחים בשנת תע״ה (1715) כאשר תַראה לנו כתבת מצבה עתיקה בבוקארעשט (הקדוש) ויקרא בשם האלוף הראש המנהיג מדינה [5].

---

[1]) כתבי העת, הנודעים לנו עד כה, על אדות כהונת החכם באשי הן שמונה במספר, כתובות בין שנות 1753—1834, ראה דר. שווארצפעלד, מושב היהודים ברומניה, צד 9—3. — הזכרון הראשון להחכם באשי נמצא בספר זכרונות רומניה, יו״ל ע״י מ. קאגאלניטשאנו, בוק. 1874, III, צד 210, שם יסופר: „אז לקחוהו ויובילוהו ברחוב העיר אצל בית החכם באשי ויתלוהו אצל אחת החנויות ויהי תלוי על העץ שלשת ימים. — זאת תהיה לנו לעדה כי כבר היתה אז הכהונה הזאת נודעת בארץ, ושמה נכון מאז.

[2]) מ. פעלדמאן, ראשי הקהלות, יאססי.

[3]) מ. קאגאלנ. בספרו הנזכר צד 391 יאמר כי בראשית התקופה הזאת (מאה הי״ח) שם הנסיך מאווראקארדאט לחק כי סוחרי העיר בוק. ואגודות הסוחרים אשר בערים קראיאווא, סיליסטריה, בראשאוו, ארמינים ויהודים יהיו תחת פקודת השר היושב ראשונה במלכות ובצד 459 יאמר כי המחלקה התיכונה (עם הארץ) נפלגה לאגודות רבות וכל אגודה בחרה לה אלוף (סטאראסטע) לראשה אשר סמך השר הזה את ידו עליו. היהודים היו האגודה השתי עשרה. — [4]) י. שפירא, קהלת פלאיעשט, בהוספה.

[5]) המצבה הזאת, והאחרות, נעתקו בידי האנשים אשר שלחה האגודה ההסטורית לתור את קברות היהודים בבוק.; ביניהן נמצאו עוד שלשה אלופים-ראשים, האלה. מרדכי בן צבי, מת בשנת תק״ה; השני, אברהם בן חיים, מת תקל״ה; השלישי: דוד מנהיג מדינה, ...ות על מצבת בתו אשר מתה בשנת תקע״ב. בתעודה עבריה, כתובה בשנת תק״ל בעיר בוקארעשט (ההעתקה נמצאת בידי האגודה ההסטורית) נמצא בין החתומים; צבי הירש בן ישראל מנהיג-מדינה ועמו מתה הכהונה הזאת לפי דברת המסורה.

עיניהם וכאשר ידענו מזכרונות האצורים בשירות העם. על כן היו האכרים, אשר ישמרו את משמרת הכפרים והדרכים, נכונים תמיד לחמול ולכסות עליהם ועל עלילותיהם להסתירם מעיני השופטים ובעלי הפקודות ולא להוציאם אל הורג, וכן היה תמיד באמת. ורק דרך אחד לבדו נשאר לעשות בהם שפטים ולבער שוד וחמס מן הארץ; לאכוף על האכרים לבלתי כבות על השודדים, להמריצם לגלות על עונם ולתת אותם ביד השופטים, על כן היתה להק לבקש דם החלל הנמצא מיד כל האכרים השוכנים מסביב אם לא נודע המרצח.

ולו הושם פדות בהרג חלל בין עם לעם, לו לא נדרש דם היהודי השפוך כדם הנוצרי, כי אז לא הגיעה הממשלה אל מטרתה ועינות חרב ושוד אשר פרצו בארץ לא חדלו, כי יען אשר דמה מלבוש היהודים במראהו למלבוש הרומנים הפולנים והתוגרמים ואיש לא יכול להבדיל ביניהם למראה עינים היה השער פתוח לרוחה לפני כל איש דמים ומרמה להצטדק בפיו על הרג הרגין באמור לפני השופט כי שגגה היא, „דמיתי להכות יהודי ואכה נוצרי“, כי קרוב אליו הדבר מאד; מלבד אשר היה היהודי דרוש מאד לארץ ויושביה על אדות מסחרה, על כן היתה זאת חקה אחת ומשפט אחד לכל.

ובהגיע תור ממשלת הפנריוטים, בראשיתה, החלו להסיר גבולות עולם אשר היו מבדילים בין היהודים ובין הנוצרים בדבר חק ומשפט.

כאשר חפץ בית מלכות השולטן לשלם כעל גמולות לאחד מבחיריו, ר׳ נפתלי כהן מעיר פראנקפורט, אשר התילד על משפחה נכבדה ויהי לו יד ושם בחכמת ישראל (מת בקאנסטאנטינאפעל בשנת תפ״ד 1724 [1]), יסד על מושלי רומניה לעשות חדשה בארץ לכונן את כהונת חכם באשי ולתת את המשרה הזאת על שכם אחד מבניו להיותו עליון על קהל עדת ישראל בשתי המדינות [2]. משפט הכהונה הכבודה הזאת ברומניה היה כמשפטה בתוגרמה — כי היא היתה לה למופת — והכהן הגדול מאחיו עלה מטעם המושל על כל יתר הרבנים לעשר ולכבוד וינתנו לו חקים טובים להרבות לו תבואתו. הרב חכם באשי ישב ביאססי ונציבים שם לו בבוקארעשט ובכל ערי מאלדויא-וואלאכיא. אחרי כן היתה ארץ מאלדויא לבדה לנחלה לו והיהודים היושבים במאנטעניא החלו לבחיר להם רב אחר, כחצות המאה התשע עשרה באה הכהונה הזאת עד קצה; אדות מאלדויא ידענו אל נכון את עצם היום: 4 סעפטעמבער 1834. במאנטעניא עוד טרם שבתה בשנה ההיא [3], כל רבני המדינה (הכם־באשי) אשר היו במאלדויא היו

1) שנת מותו זאת כתובה על מצבת קבורתו, העתקה ממנה ע״י האגודה ההסטורית.

2) זאת נדע מכתב הדת של האקאווין נסיך מאלדויא (משנת 1764). גם יתן הרשיון להחכם באשי יצחק, לשום לו נציב בבוק. ומכתובת מצבה ישנה בבוקארעשט משנת תקכ״ג, בה נחזה כי מת שם בן החכם באשי בצלאל כהן מיאססי, נראה מזה כי אחד מבני המשפחה הזאת ישב בבוקארעשט למלא שם את מקום החכם באשי. הכתובת הזאת יקרה לנו גם בזאת כי תקרא את האיש ההוא בצלאל בשם אב״ד (אב בית דין) ור״מ (ראש מתיבתא) דק׳ יאסי.

3) בספר משפטי היהודים במאנטעניא משנת 1832 יאמר בסעיף 4: „אך החכם באשי ופקידיו יהיו רק מקרב היהודים.“ אות כי היתה אז הכהונה ההיא בארץ כקדם.

הממלכות האחרות כאשר עשו גם רומנים רבים [1], גם רבני-המדינה (חכם באשי) והאלופים ושוטריהם ונעריהם הכבידו את ידם מאד על בני עדתם וירעצום וירוצצום עד כי קצרה נפש המשכילים בעם ויקוצו בחייהם מפניהם ויש אשר עזבו את עמם ואת אלהיהם מכעם לוחציהם אלה ע"כ החישו רבים מהם מפלט להם למחסה הממלכות הנכריות ויהי הדבר הזה ליהודים הרומנים למוקש ולהפריד בין עצומים. אך אמנם לא על נקלה ולא מטוב לב בחרו להם מגנים חדשים, על הרוב לא נעשה כדבר הזה כי אם ברגע אשר לא היה להם עוד דרך לנטות [2]; והחסות הזאת — כאשר יבין כל איש — לא נתנה להם אם לא הרבו מהר ומתן.

בהעשות סדרים חדשים בארץ (1832), נתנו ליהודים ויותר ליושבים במאלדויא, חקים לא טובים, ומשלחת משפטים רעים שלחה בהם — "לחסום את הנודדים (וואַגאַבונדען) העוברים בארץ"; אז הוחל לנשל שנית את יושבי הכפרים מנחלתם ולמען דעת מה דרך הרוח אשר נשבה אז בארץ מפאת ארץ אחרת ... נשים כה לעיני הקוראים דברים אחדים לקוחים מן "פקודת המשנה ליושב הראש משנת 1830 ששה סעפט. ציון 6856 אל סוד השופטים":

"בדבר האחוזות השכורות ליהודים פקד עלי ראש השלישים קיססעלעוו לשום לב אל הדבר כי ביום אשר תשמע תלונה על אחד היהודים כי השיג גבול או לקח דבר מה בלא משפט, ידרש ויחקר הדבר היטב בכל תקף ועז משפט והיה אם יודע כי הפר היהודי אף מעט מזער מכל הכתוב בספר הברית הכרותה בינו ובין בעל השדה הגרש יגרש מן האחוזה בעצם היום ההוא."

מארץ אחרת נפתחה הרעה אל היהודים היושבים ברומניה, הנצנים הרעים, אשר היו להם למשחית איבת עולם, נראו בארץ, משם יצאה שאלת היהודים במאלדויא בריאה חדשה לא נודעה לפנים ותעבור אח"כ גם לוואלאכיא. אך פה לא יכלה הרעה להתגדל על כל ולהכאיב כל חלקה טובה כאשר במאלדויא, הארץ אשר ישבו בה יהודים רבים מאד גם בימים ההם; ורבים מעם הארץ, אנשים צעירים בעלי נפש מטהרה ויתרון הכשר חכמה, שמרו ברית אחים ליהודים ויהי לבם נכון עמם, ובהיות המרד, בשנת 1848, נתנו ראשי המתפרצים, שליטי המדינה בעת ההיא, דת לתת את החפש לעם ואת משפטי האזרחים ליהודים [3], וברדת השליטים מכסאותם בשנה ההיא אחרי ממשל שלשת ירחים, והחקים הטובים אשר הבטיחו לתת לעם לא קמו, ירדה גם תקות היהודים עמם שאולה ויהיו כאשר היו מקדם, רצוצי משפט, אף כי הגדילו לעשות ולהראות אותות אהבה לארץ ולעם כאשר אנו המקרים ההם לידם.

---

[1] כאלה הודיעו סופרים שונים פעמים רבות וגם בבית המחוקקים נשמע כאלה לא אחת ולא שתים.

[2] הדבר הזה נודע היטב ע"פ העדות ואותות שונים, ראה גם בספר "קבוצת הפקודות והמשפטים וכו'" מאת ס. פאסטיא יאססי 1865. II, צד 19.

[3] בקול הקורא (פראקלאמאציאן) אשר ערכו לעם, סעיף 21.

האלופים האלה, והרבנים אשר ישבו לכסא בעיר ועיר ברשיון רב המדינה (חכם באשי) שפטו את העם לכל דבר ויהיו ממשלת הנשיאים וממשלת הכהנים אשר ליהודים; אך לא גדל כחם כממשלתם כנשיאי הכהנים ונשיאי העם (בישאָפע אונד סטאראסטעם) אשר לנוצרים, כי המה רמים שפטו (אין האָכסטער אינסטאנץ) את הכהנים ואת העם היושבים בגבול נחלתם ואיש לא שנה אחרי משפטם, לבד משפט כל מכה נפש אשר הובא אל הנסיך. ורב המדינה ליהודים שפט גם הוא כל דברי ריבות בשעריו אך הנשפט יכול להגיש דברו אל השר היושב ראשונה במלכות ואחריו אל הנסיך. נופל ממנו ביקר וגדולה ועז משפט היה, לפי ראות עינינו, רב המדינה במאנטעניא ובדת אשר נתנה בארץ בשנת תקצ"ב (1832) לשנות מעט את „משפטי הארץ הקדומים" הושם לחק בציון I, כי „כל דברי הריבות אשר יהיו ביניהם אשר היה משפטם עד הנה להביאם אל השר היושב ראשונה במלכות יובאו מן הוא והלאה אל שר בית הפקודות והוא יגישם אל המקום אשר משם יצא אור משפטם כדת" ובציון 4 יאמר כי על רב המדינה ופקודיו והאלופים (נשיאי האגודות) „להיות נכונים בכל עת לבא להועד בבית פקודות העיר מדי יִקראו שמה לשפוט כל דברי ריבות ולישר העקב"[1].

כל כהונה ומשמרת בעדה קמה ונהיתה בדבר מלכות, בכתבי הדת אשר הוציא המושל, קרואי מועד נבחרו מקרב העדה על פי משפט כתוב (נאך פאָר-שריפט) והמושל או — אם לא היתה כהונה נכבדה — אחד השרים הראשונים סמך את ידו עליו[2].

רב המדינה — ואולי גם האלוף-הראש אשר לבני ישראל במאנטעניא — הוקם תמיד במשמרתו על פי המושל.

חוסי הממלכות הנכריות עמדו תחת חסות נציבי הארצות ההן והם עשו משפטם ודינם, לא יכלו להבחר אל אחת הכהונות בעדה או להקים להם לבדם שוחטים וטבחים מוכרי בשר[3]. במאנטעניא נתן הרשיון להיהודים הרוסים והאויסטרים בשנת תר"ט (1849) לשום להם סדרים לבדם וליחד להם ראשים כלבבם ולקחת חלקם במכס הבשר, מבלי היות להם שלחנות (פליישבאנקע) לממכר בשר לבדם[4].

חוסי הממלכות פרצו אז לרוב בשתי המדינות, לא רק בגלל רבות הבאים מן הארצות השכנות כי אם בגלל אשר הרבו היהודים הנולדים בארץ לבא להסות תחת כנפי הממלכות הנכריות; כי היו חוסיהן מאשרים בארץ, החבלים נפלו להם בנעימים, חקים ומשפטים טובים, אף חסותם עמדה להם להצילם מכף כל מעול וחומץ, מעשק הפקידים והות נפשם, ע"כ בחרו להם יהודים רבים החסות בצל

---

[1]) ספר המשפטים, צד 3, 4.

[2]) ראה התעודות אשר יצאו לאור באוריקאר חלק רביעי צד 125 „126, והדברים המובאים למעלה בשם קאנאלניטשעאנו.

[3]) כתב הדת אשר הוציא סטורדזא, נסיך מאלדויא, בשנת 1823.

[4]) ספר התקנות, צד 16.

ד.

כל התלאה אשר מְצָאָתַם.

מה היה משפט עם הארץ את היהודים ומה היה חלקם בארץ הזאת? על השאלות האלה כבד לתת מענה ברור ומפורש בכל פרשת הדברים בגלל הסר תעודות. בכל זאת נוכל להוציא לאמת משפט מן הזכרונות המעטים הנמצאים בידנו עד הנה כי לא ישבו שלוים ושקטים ולא היו מאֻשרים בארץ. התלאות הרבות אשר מצאו את הרומנים השיגו גם אותם. כמוהם ראו עני גם המה פעם במלחמות הרבות אשר סבבו את הארץ ותגרת ידי הגוים הפראים אשר עלו עליה לשלול שלל ולשבות ממנה שבי [1], פעם בשבט המושל ומשרתיו הרשעים, ופעם ברשעת הגוים הרבים יושבי הארץ ושכניה הרעים אשר על גבולה סביב.

הדברים אשר נשים בזה לפני קוראינו יערכו דמות לקורות אחינו בימים ראשונים לפני הִבנות בית התפלה הגדול אשר בבוקארעשט (שנת תר"ז), הלא הם כתובים על ספר הזכרון (פנקס) אשר כתבו אחינו ביום הוסדו ויניחוהו למשמרת לדרותם.

„מקרים ופגעים רבים עברו עליהם (על היהודים היושבים בבוקארעשט), רעות רבות וצרות מצאו אותם, יומם לא נחו, לילה לא שקטו, נפשם היתה בכפם תמיד מרוב התלאות והמצוקות, המלחמות והחליים הרעים מרוב הגזרות והשמדות (העברה על דת) אשר המיטו עליהם מבקשי נפשם. עד אשר הקים ד' מושיע לישראל את הנסיך קאַראַגאַ בשנת תקע"ה (1815) [2].

כפי ראות עינינו מצאו את היהודים היושבים במאנטעניא צרות רבות ומסות גדולות מאשר מצאו את אחיהם יושבי מאלדויא. מספרם היה תמיד מעט ממספר אחיהם ההם ובכל זאת נכונו להם שפטים ומכאובים רבים מאת המושלים ועם הארץ. ככל דברי הפנקס הגיד גם מענדל וויזנער אשר היה אלוף העדה (סטאראסטא) בבוקארעשט [3]. גם הסופר דראגיצי [4]) השמיענו כזאת כי „גורל היהודים בבוק. היה רע ומר מגורל הצוענים". ברחובות רבים לא ערבו את לבם לראות החוצה אם לא התחפשו, ובהכיר אותם שוכניהם הפראים והנה צרה וחשכה ותלאה רבה [5]. מדי חגגו עם הארץ את חג יוחנן המטביל הקריבו את

[1]) תעודה משנת תקס"ד (1804) אשר יצאה לאור במכה"ע רעוו. איזר. שנה א' צד 70—569 הראה אותנו כי הלכו היהודים שבי פעמים רבות לפני התתרים.

[2]) כפי המסופר עלה הנסיך הזה על כסאו בעזרת איש יהודי הנקרא בבא (Basargen-Pascha) אשר היתה לו יד חזקה בחצר השולטן. היהודי דרש ממנו חלף חסדו זה כי ייטיב עם היהודים יושבי רומניה ויהי להם למגן ומושיע והוא הבטיחו לעשות כן וגם הקים את נדרו באמונה וביושר לב.

[3]) פסנתור. קורות היהודים ברומניה, צד 114—113.

[4]) בספרו הנ"ל I, צד 112.

[5]) מ. עזיאל, היועץ, 21 יענער, 1884

בטרם נגלה את הפרק הזה נעשה זכר למשפטים הכתובים בספרי החקים לדברי אמונה ודת מעשה ידי וואסילא לופו ומתיא באססאראב בהצי הראשון למאה השבע עשרה אשר נעשו לרוח ספרי החקים היונים.

ישני ספרי מתיא באססאראב יאסרו אסר על היהודים והנוצרים להתחתן איש באחיו והאסר הזה היה לחק עד היום הזה ונכתב בספרי החקים החדשים לשתי הארצות; עוד יצוה עליהם לבלתי בא אל בתי תפלותיהם; לבלתי קדש את שבתותיהם ומועדיהם; לבלתי התענות בכל אשר יתענו בימי הצומות; לבלתי בא אל המשתה אשר יעשו או לאכול את הנותר ממשתיהם ולא את מצות אשר יאכלו בפסח, ותקטן עוד זאת בעיניו, ויצום על המצות לאמר „כראותכם עגות מצות היהודים ורקתם בם"; לבלתי אכול עמהם יחדיו; „וכל אשר יגע בו היהודי יין או חמאה או כל מאכל, טמא הוא לכם לא יאכל, עד בא הכהן וחטא אותו וקדשו ואחר יאכל".

והאיש אשר עשה אחת מכל המצות האלה אשר לא תעשינה ויהי משפטו לכרוע על ברכיו, להתודות ולהנחם או — להבדל מתוך הקהל (חרם); ואם הכהן יחטא לעבור על אחד החקים האלה יגרע חקו במניות הכהנים או יבדל מקרב העדה.

עוד יצוה מתיא באססאראב בספר הקיו לבלתי התרפא מידי רופא יהודי ולבלתי רחוץ עמם יחד במים והעובר יבדל מתוך הקהל, אך במשפט, וואססילא לופו כתוב לאמר: „כל אשר יאמר הרופא, על כל פצע, נאמין בו גם אם לא ישבע שבועה, ואם יהיה הרופא איש יהודי או בן אמונה אחרת אז יגדל מבטחנו בו יותר".

וכי יתיהד הנוצרי (גם אלה חקות מתיא באססאראב) ונחם ושב אל עמו ואל אלהיו, וספר לו תשע שנים להנחם על חטאתו ואחר יביא את מנחתו, לחם פנים, לבית התפלה, והנחם עוד עד מלאת לו השנה העשירית ואחר יטהר ונקדש בקדושה"[1], לפי ספרי החקים אשר לשתי הארצות — כי יתנצר היהודי ונחשב לו היום הזה כיום הולדו והימים הראשונים יפלו, גם כל חטאתיו אשר עשה לא תזכרנה לו ולא יובא במשפט עליהן או „יקל מעליו ענשו", כי נטהר מכל פשעיו „ולא נותרה עליו כל טמאה וגם כהן יוכל להיות אם יהפוך".[2]

נקל להבין כי המון הכהנים ודלת העם אשר לא ידע ספר, או ידע רק מעט מזער, גם בימינו אלה ואף כי בימים ההם לא חשב את כל המצות האלה מורשת ימי הבינים, ולא שם אליהן לבו; רק המצות אשר דמות חקים להנה כמו התחתן היהודים בנוצרים והקם עדות בין עם לעם, וכאלה, השתמרו בכל תקף ועז משפט.

---

[1]) ספר החקים, סעיף 31.

[2]) כל המצות והחקים האלה לקוחים מספר החקים למתיא באססאראב, סעיף 7, 24, 29, 37, 38, 69, 88, 369, ומספר החקים לוואסילא לופו, הוצאת סימן עד 64 ועד 154.

ולהשיב את החמה אשר נתכה עליהם מאת התוגרמים כאשר כוננו להשחיתם וגם צלח חפצם בידם כי היו רבים מהם גדולים מאד בעיני התוגרמים ונשואי פנים, במאלדויא נהיה כדבר הזה פעמים רבות.

והמאלדוים אף כי האמינו כי כל הורג נפש תוגרמי, תתרי או יהודי . . . או כל שוללם לא יחשב ד׳ לו עון" וגם היו פניהם מועדים תמיד לשוד ורצח, בכל זאת בחרו לארוב עליהם בדרך במסלות, להרוג אותם ולשלול שללם, מבלי אשר יכה לבם אותם אחרי כן, מקום עליהם בערים ברוב עם למען הביא אותם ביד חזקה במסורת ברית אלהיהם, לבם לא הלך אחרי מעשים כאלה.

גם לא ידענו גם לא שמענו אנחנו ואבותינו כי קם המון העם במאלדויא על היהודים לפרוץ בם בקנאת איש דת רק פעם אחת נהיה כדבר הזה בעיר טורגול אקנא בשנת תקצ"ה (1835) ופעמים אחדות בגאלאטץ ששם ישבו מעולם בני עממים שונים ערב רב מאד ויותר יונים, שונאי היהודים בנפש; גם עלילות הדם אשר שמו להם במאלדויא לא המיטו עליהם רעה רבה כאשר במאנטעניא; וגם אלה כרבם ילדו על ברכי בני הנכר, היונים והבולגארים צוררי היהודים אשר שאפו תמיד לראות אותם מכים ומעגים ובתיהם וקנינם להם לבזה. מימי הבלהות אשר היו בגאלאטץ בשנת תקנ"ז (1797) נשאר לנו זכר מקרה אחד אשר יהיה לנו לעד על הכהנים הרומנים כי ישרה נפשם בם. יספר לדור כי איגנאץ כהן בית תפלת סט. ארכאנגלי אשר נגע עד לבו דבר הפרעות אשר געשו ביהודים, רצה, למראה עינים, את כל מעשה הקנאים היונים ויתראה גם הוא כמו נכסף נכסף להרוג בידיו יהודים רבים כאשר יוכל, פורעי הפרעות הביאו לו עד מהרה שבעים איש ויקחם ויחביאם בבית התפלה ויכלכלם לחם ומזון ויתר ידם לבשל ולהכין להם שם את אכלם.

לא רק הרוגים ופצועים ומכות חדרי בטן היו מנת חלק היהודים מדי קם עליהם המון העם, ילידי הארץ או בני הנכר, במאלדויא או בוואלאכיא, כי גם בתיהם וכל רכושם לא נקו, כגנבים ושודדי לילה פשטו גדוד על כל אשר להם יבוזו וישוסו ויעשו אתם בחמה בכל שאטם בנפש, וגם על בתי תפלית היהודים וספרי התורות בא הקרץ כאשר היה בגאלאטץ.

עלילת הדם, זאת הרשעה אשר היתה למשחית ברוב ארצות אירופא להכרית נפשות תמימות לאלפים מיום צאתה על הארץ, המיטה רעות רבות וצרות על קהלות רבות בערי מאלדויא וואלאכיא או על קצה יושביהן היהודים, במדינות האלה הכתה הדבה הרעה הזאת שרשיה פורי רוש בימי ממשלת הפנריוטים. אז הוחל לקרא בשם הדת הנוצרית בכל עז ומחזיקיה בעתים, המושלים והכהנים, התאמצו לשפוך את רוחה על היהודים ולתפוש אותם בלבם לבחור להם אלהים חדשים. ובכלל הדבר הזה הביאו אל הארץ מטעי חוץ, המון ספרים מלאים שמועות רעות ודברי שקר ושטנה על היהודים ועל דתם, ובראשם — קחת היהודים דם נוצרים לחג פסחם. את ספרי הבדים האלה העתיקו ויוציאו לאור ברומנית וגם שנו את תארם ואת מתכנתם לפי טעם העם הזה לפי שכלו ויעשו לו מטעמים כאשר אהב למען ירבה לקרא בם ולטעום את אשר יקרא. ויען אשר הדפיסו אותם הכהנים הגדולים (מעטראפאליטע) מכספם נפוצו הרבה

קרבנם לנהר רימבאוויצא — כל יהודי אשר נקרה במקום ההוא מסביב, ועיני המלך רואות [1]. כל עלילה אשר לא נמצא בה שרש דבר, הרגיזה את לב ההמון כים נגרש ותשובב אותם לפרוץ ביהודים ולהכות בהם חללים. עד כה נודעו לנו חמשה ימי מהומה ומבוסה כאלה ליהודים אשר בבוק, כי התקומם עליהם ההמון מבלי כל סבה ויעשה בהם שפטים באכזריות חמה. בשנות תק״ל [2], תקמ״ה [3], תקס״א [4], תקס״ו [5], תק״פ. [6]

הדבר אשר אליו נשא המון העם הנבער והקנא את נפשו מדי קרא על היהודים מלחמה היה: לאכוף על היהודים להמיר את דתם. מגמת פניו זאת נגלתה בעצם תמה בימי הבהלות אשר היו בשנת תק״ל (1770) ובשנת תקס״ו (1806), ואשר נשארו לנו על אדותם זכרונות רבים ומפורשים.

בשנת תק״ל בימי המהפכה היה הדבר הזה, — חזות קשה ונפלאה ממפלאות העם הזה הנגש ונענה כל הימים על אלהיו.

אשה עבריה החישה מפלט לה ולארבעת הילדים אשר ברגליה אל בית אחד האצילים אשר ברחוב Calici, כאשר עשו אז משפחות עבריות רבות; אך בהיותה קרובה אל מקום מקלטה זה בטרם סגר הבית בריחיו בעדה והנה עדת המתפרצים הדביקוה ויתפשו בכף אותה ואת ילדיה. אז שמו לפניה שתים דרכים: להמיר את דתה היא ובניה או לעבור בשלח. ותען אותם האשה: „אנכי הנני לעשות כדבריכם אך את בני לא אתן להעביר לאל זר, טוב לי כי תמיתום״, הדבר יצא מפיה והילדים הומתו לעיניה אחד אחר רעהו וקטון הילדים השתפכה נפשו אל חיק אמו; ואחר צוו האכזרים אבירי הלב על האשה להקים את דברה, להמיר דתה. ותענם האשה: „הוי בוערים! אנכי זחלתי ואירא פן תהרגו אותי לבדי ואת בני תקחו בחזקה להעבירם על דתם; עתה — הנה אימתכם לא תבעתני ...״ ותשא מרום עיניה ותקרא „שמע ישראל״ והמרצחים שסעו את בטנה וישסטיה ויעבירו על גוה סוסים עד אשר נפחה נפשה.

מדי קם המון העם לפרוע פרעות ביהודים, קמו האצילים, אשר היה בינם ובין היהודים ברית ידידות וברית מסחר, להם למושיעים ויסכו לראשם ביום רעה. בכל ימי המהומות ההם החישו היהודים מפלט להם לחצריהם ולטירותם אשר היו בימי קדם בנוים לתלפיות חומה גבוהה ובריחי ברזל איתן, ישם אספו אותם בחסד וברחמים עד עבור הזעם והסער המתחולל. ובבא על האצילים עת צרה וצוקה מצאו גם המה מעוז ומחסה ביהודים ובצל קורתם חסו בעת מרד היונים (1821) בעלות התוגרמים כשואה על מאלדויא-וואלאכיא וחרב נוקמת בידם, ולא אחת ולא שתים עמדו היהודים לפני הפחות (פאשא׳ס) לדבר עליהם טובות

---

1) שם. בגליון מן 28 יענער 1884.

2) פסנתור, קורות היהודים, צד 61—59.

3) מ. שווארצפעלד, דויאן באללי, בספר השנה ליהודים, שנה ט, צד 4.

4) ראה הלאה.

5) במאמר הנז. גליון 2. צד 5.

6) שם, גליון 1 צד 100—99.

מן המון מעשים כאלה אשר היה יוצרם ועושם עם הארץ נעבור אל המון המעשים והעלילות אשר משלטון הארץ מוצאם, מאת המושל כי בידו היתה כל ממשלת הארץ בימים ההם.

המושל הראשון אשר עשה עם היהודים מעשים אשר לא יֵעשו היה ולד צעפיש נסיך וואלאכיא (במאה החמש עשרה לספה"נ) (אשר היה משפטו להמית את אנשי חרמו ביתדות חַדות), עליו יסֻפר כי העביר ביתדות „נוצרים, יהודים ועובדי אלילים הרבה מאד".

בספר הזכרונות למלכות תוגרמה מאת ר' אליהו קאפסלי יספר המחבר ז"ל הנסיך הזה את הדברים האלה (אשר אין להם התחברות לפי ראות עינינו עם דבר היתדות המסֻפר למעלה):

„ובשנת ה' רל"ו עלה המלך האדיר זוכא זאן (?) והוא הנקרא היום שופי (צעפיש ?) ויבא בעם כבד וביד חזקה להלחם נגד התוגר וכו' ויהי כשמוע כל המלכים אשר היו כבושים תחת יד האדון כי זוכא זאן יורד עליו למלחמה שמחו בשמחת בקציר ויאמרו: עתה יספה מחמיט בידו ולא יעצר כח נגדו. כאשר עשה לנו כן שלם לו האלהים, זה היום שקוינוהו מצאנו ראינו ויתנו כתף סוררת לתוגרים פעם בסתר פעם בגלוי, ויקלו במוראם אחת הנה ואחת הנה ומכללם האדון של וולאכיאה אך של וולאכיאה הקטנה; כי שני מלכי וולאכיא הם: של וולאכיא הגדולה ושל וולאכיא הקטנה, עם היות ארצו קטנה ואנשים בה מעט כלם גבורים ושוכנים בהרים ובגאיות, ומי ערב את לבו לגשת אליהם? וכשמוע כי זוכא זאן בא נגד אדוניו שולטן מחמיט חישב מחשבות ועשתונות משתנות, ותחת יד השליך מוראו וסבלו מעל שכמו יסור אך לא בפרסום כי אם בהחבא מכסה טפח ומגלה טפחיים.— בימים ההם נמצא יהודים סוחרים אשר הלכו סחור ארץ וולאכיאה להסתחר, ויצו מלך וולאכיאה, ויאספו אותם במשמר שלשת ימים. ביום השלישי בהיותם כואבים צוה המלך ויביאום לפניו, וידבר אתם קשות לתת לו כל אחד פדיון נפשו אלף כסף ואם אין ינקור להם כל עין ימין כפשוטו ולא כדרך הדרש, וישימהו [וישימם?] חרפה על כל ישראל. ויענו אליו: עבדי התוגר אנחנו, למה תקח אותנו ואת ממוננו לעבדים ? ויזעקו אליו: הושיעה אדוננו המלך! ואין קול ואין עונה ואין קשב. בכל זאת לא שב מלך וולאכיאה מדרכו הרעה, עשה את אשר זמם, ויִנאץ בזעם אפו מלך ושרים ולקח להם [מהם?] כל ממונם תחת פדיון נפשם, ואשר אין לו כסף נקר את עיניו, או קטע את אזניו או קצץ את כפיו כמשמעו לא כפירושו; ויעש בהם שפטים.—"

פטר ראריש נסיך מאלדויא (1527—46) קשר את הסוחרים התוגרמים, הארמינים והעברים בסוסים וישסעם חיים ככה יעשה כל הימים לסוחרים אשר נפלו לידו. זיגיסמונד אויגוסט מלך ליטהויען יִסר אותו על האכזריות הזאת.

ובשנת של"ט (1579) התאספו אצילי הארץ „וכל הסוחרים המאלדוים" על פי הנסיך פטר הצולע להועץ על דברים רבים מדברי המסחר אשר היה בימים ההם בין מאלדויא ובין פולוניא ויצא דבר מלכות מלפניהם לגרש את כל היהודים אשר במאלדויא. הדת הזאת נִתנה — לפי דברת הנסיך אל סוחרי לעמבערג בהודיעו להם מה ראה על ככה — „לא משרירות לב כי אם

בין העם על ידי אנשי מעשיהם ואנשי עצתם. ובכן שרשה גם ברומניה העלילה הכוזבה והנתעבה הזאת אשר גלחמו אליה אחרי כן גם רבים מהרומנים, כל איש אשר ישרה נפשו בו, ולא יכלו לה, והיהודים היו השה לעולה על מזבח הקנאות אשר בני הכהנים והכמרים ויכוננוהו עליון.

השטנה הראשונה מכל הנודעות לנו עד עתה, נשמעה בארצנו ביום 5 אפריל 1710 למספרם בעיר נ י א מ ק ויוצרה היה איש יהודי אשר פנה ערף לעמו ואלהיו. אז היו בתי היהודים ורכושם לבז, חמשה יהודים נפלו חללים ועשרים ושנים נתנו אל המהפכת, אסירי עני וברזל.

השניה היתה בעיר אָ נ י צ ק נ י (באססאראביען) היא היתה רבת העלילה ותקם שאון רב מסביב ע״כ נכתבה בכל פרשת הדברים זכרון ב„ספר זכרונות מאלדויא" אשר לא ידענו את שם בעליו ובזכרונות הסופר Neculcea. הנסיך מיכאל ראקאוויץ אשר בקש תואנה מיהודים לנגוש אותם כסף וזהב „אסף את שריו לאספה ויקרא למשפט את כל היהודים היושבים ביאססי ואת התוגרמים יאת כל האצילים מקטן ועד גדול" ואף כי האיש אשר השיא הנסיך אותו עון הכות נפש הילד התכחש — לפי דברת הסופר ההוא — ויאמר לא חטאתי, בכל זאת צעקו היהודים עליו כי עכר אותם ויתמכר בכסף, לא נודע לנו איכה היה הדבר ועד מה כבד עליהם אכפו. הנסיך לא שם משפט מות על הנאשמים כי אם צוה להביא את ילד האיש, אשר לא חדל להגיד לפני השופטים כי נקי הוא מן הדם אשר הם מבקשים מידו, ויאמר לאכוף על האב להמית בנו בידיו כמשפט אשר המית את הילד הנוצרי — על דברת ישיטניו — במצות חכם היהודים אשר בעיר קראקויא, וגם אחרי כן שמו את האנשים אשר שם אשם נפשם, בבור ולמות לא נתנם. עד אשר עלתה צעקת היהודים הנענים לפני החכם באשא אשר בקאנסטאנטינאפעל וימהר להוחתם לשועתם וידבר להם אל ממשלת תוגרמה והיא שלחה מלאכה ליאססי ויוציא אותם להפשי.

בעיר ב ו ק א ר ע ש ט באה שואה על היהודים לרגלי השטנה הזאת ביום 8 אפריל 1801 ויפלו חללים ומכי חרב 128 איש. בכל העמל אשר עמלו האצילים להגן עליהם ולמלט ממות נפשות רבות ככל אשר יכלו.

ובשנת 1847 ביום 26, 27 דעצעמבער קם העם הפרוע על היהודים בשאון ובחמת נקם אף כי לא היה שם כל משפט מקח-דמים כפעם בפעם כי אם זוב דם מעט מזרוע איש שכור אשר נגלה לעיני כל כי אך מקרה הוא היה לו. ויקרא העם השובב ביום ההוא למהלומות, להרג, לנתוש ולהרוס, לחלל צפוני בתי התפלות ולשלול שלל רב מכלי אשר חשבו אותם בעלי פקודות העיר. ורק ביד צירי הממלכות הנכריות צלח ברוב עמל להרגיע את העיר ולשום קץ לכל המהומות.

שפטים רעים ובהלות כאלה באו על היהודים (לרגלי עלילת הדם) עד שנת 1850 תשע פעמים במאלדויא ושלש במאנטעניא. רבים הללים הפילה בם המפלצת הזאת ותמיד לבשו כלמה שוטנם ותִגלה נבלותם לעיני השמש אך דבר השטנה לא יעבור מתוך ההמון וזכרה לא יסוף מקרבו כי אם הכתה שרשיה בלב כל נעוה-לב ביתר שאת ויתר עז.

בעצם השנה ההיא הכריע אהרן נסיך מאלדויא לטבח את התוגרמים — כי חרה אפו בם על אשר אמרו להורידו מכסאו — ואת היהודים-התוגרמים ויהי מספר ההרוגים מן היהודים תשעה עשר איש.

הנסיך אהרן הזה אשר היה מושל עריץ מאד, הסגיר ביד אויב רופא יהודי מקאנסטאנטינאפעל, אשר היה לו מעירו לעזור להושיבו על כסא מאלדויא, באשר בא אליו לדרוש מאתו ארבעת אלפים שקל כסף, שכרו אשר נקב עליו בהושיבו אותו לכסא; „ואף כי היהודי ההוא העריך אותו (זיך) לרצונו חמשה וארבעים אלף שקל כסף לתת כפר נפשו בכל זאת הסגיר אותו כשבוי חרב אל נסיך טראנסילוואניא", עד כה גדלו זדונו ורוע לבבו ושכחו את כל תגמולוהי עליו.

ובמלכות מיכאל ראקאוויטץ נסיך מאלדויא (1704—5, 1708—10, 1716—27) מצאו את היהודים צרות רבות ורעות, אותם ואת כל המון הזרים המתגוררים בארץ, כי החרים את רכושם ויתן אותם לבז ולמשסה, מעשים אשר לא יעשו עשה עמם.

שטעפאן קאנטאקוזין נסיך מאלדויא (1714—16) אשר רעתו עברה תמיד על כל יושבי ארצו אין נקי, לחץ את היהודים גם הוא ויציק להם מאד. „הוא הרס את בית תפלת היהודים, בית-עץ, אשר בבוקארעשט, אף כי עמד באחד הפנות בקצה העיר ועל היהודים צוה לבלתי האסף יחד לאספה למען עבוד את אלהיהם במקהלות ולשפוך לפניו ישיחו, כי חפץ להתמם עם אלהיו לעיני בני עמו. המושל הזה „היה איש תהפוכות מאין כמהו ויאהב את העשק ואת המרוצה לעיוות כפי אשר לא נמצא בכל הכמרים או בני דעם. האצילים או הסוחרים הקטנים והגדולים אשר בארץ איש אשר לא ידע את ידו הקשה ולא היה לו הוא ורכושו לבז ולמשסה".

עתה עוד עלינו להודיע את תלאות היהודים ואת כל ענותם אשר ענו בידי גדודי הגוים הנכרים אשר באו בארץ כפעם בפעם לרעת יושבי בה ויותר לרעת היהודים.

בשנת ת"יג (1653) באו בשערי מאלדויא גדודי הקוקים ברגלי חמילניצקי, הוא חמילניצקי אשר השאיר אחריו זכרונות נוראים בדברי ימי היהודים הרוסים והפולנים (ת"ח—9 — 1648) — להסיר את הנסיך געארגע שטעפאן מגביר ולהושיב על כסאו את וואסילע לופו. ויהי כי גברה ידם ויעשו את אשר זממו פשטו על הארץ לשלול שלל ולהכחיד ולהשמיד את כל האיש אשר היה מעון לריבו הנסיך, „אז — כה יספר לנו פויל דע אלעפפא אשר נסע בארץ הזאת יחד עם הכהן-הראש מעיר אנטיוכיא — נפלה על היהודים והתוגרמים אימתה ופחד, הוה ושאה אשר לא היתה כמוה, כי הקוקים עשו אתם באף ובאכזריות חמה נוראה מאד ולולא אדוננו הכהן-הראש (Macarie) שהיה להם כי עתה היתה אחריתם נכרתה. מאת אויבים עריצים מרי נפש היתה זאת. לא נפלאת היא בעינינו. גם במאלדאוים עשו הקוקים שפטים רעים כאלה וכאלה. ואת היהודים נתנו בסוגר בצריחים ויכום ויענום ישם כל הלילות למען אשר יודיעו להם את צפוני אוצרותם. לבנו נשבר בקרבנו לקול יללת משפחות רבות כאלה וילדיהן".

יען אשר סוחרינו עומדים על הגבול עם מקניהם ועיניהם תכלינה לשוא אל בוא קוני בהמתם ועוד המה עומדים ומחכים על הגבול והנה היהודים עוברים על ידם את גבולות הארץ עם גלומי הכד אשר יביאו בידם ואחרי מכרם אותם בארץ הם קונים את הבהמה אשר בקרב הארץ פנימה וינהגו וילכו וסוחרינו עומדים עם מקניהם על הגבולות ועיניהם רואות וכלות, אנחנו לא נחשוך אותם מקנות בהמתם גם בתוך הארץ אם לא ישפוק להם הנמצא אצל הגבול; אך לא נוכל לראות בהורש סוחרינו ולעמוד מנגד".

הדברים האלה (אשר הבאנום פה כתמם) אשר כתב הנסיך אל סוחרי לעמבערג להצטדק על מחשבתו הרעה, יראונו מעבר מזה כי היה כל חפץ הסוחרים וכל אות נפשם ללכת מנגד למלחמת התחרות, ומעבר מזה — כי לא נחשב העם בעיני אדוני הארץ למאומה גם טובתו לא דרשו כי לו היה עקב רב בקנות סוחרי-המקנה את בהמתם ישר מידי בעליה להוציא אותם החוצה.

גם המעשה הזה אשר אמר לעשות גם הדברים אשר דבר להצטדק עליו הם רשע כסל, פרי מחשבות לב עקוב, והדבר הזה יזכיר לנו אולת הסוחרים האישכנזים אשר בקראקויא אשר צעקו, ברבע השלישי למאה חשש עשרה, (בימי מלוך פטר הצולע) אל מלך פולין על הסוחרים היהודים ויאשימום על הביאם אל הארץ את יבול וואלאכיא למכור ולהוציא החוצה את הכסף הנמצא — כי בקשו להסיר אותם מעל פניהם לבל יתחרו בם במסחר.

לאמר: הרומנים הישיאו אותם עון אישמה על הרחיבם את גבולות המסחר בארצם בהוציאם את בהמת הארץ החוצה, והסוחרים הגרמנים-הפולנים צעקו עליהם אל מלכם על המציאם לעם הארץ את כל מחסוריהם אשר לא יקום איש בלעדם והורידם את מחירם!

עצת הנסיך ואציליו ומחשבתם הרעה על היהודים לא קמו או הופרו עד מהרה, כאשר נודע לנו — בשל מי ובשל מה היה הדבר הזה? על זאת טרם נוכל לענות.

בעלות הנסיך מיכאל הגבור לשבת על כסא מאנטעניא וימצא את אוצר המלכות נעור ורק ואת העם בזוז ושסוי עשוק ורצוץ מפני התוגרמים והיאניטשארים ויאמר לקנות לו את לב העם לאהבה ויועץ עצת בליעל לחלץ את הארץ ואת אוצר המלכות מכל הנושים התוגרמים, היונים והעברים יום אחד. ויקהל את כלם ביום 13 נאוועמבער 1593 לבוקארעשט אל בית שר האוצרות ויהי בהראותם איש את ספר-חובותיו ויענו אותם אנשיו אשר הקים להם אורבים, באש ורעם כלי מפץ ויצת עליהם את הבית באש למען השמידם; והנס מפני האש נפל בחרב אנשי הצבא והעם אשר קראו אותם מסביב ליום מועד. ויהיו המתים ביום ההרג ההוא אלפים נפש ובתוכם גם יהודים רבים.

והעם ראה את אשר עשה מלכו ויעשה כן גם הוא ויהרוג כל תוגרמי או יהודי הבא לקראתו בפגעו בו.

ובשנת ישנ"ד (1594) „ישב חיל מיכאל הגבור מטלחמתו בתוגרמה אחרי אשר היתה העיר רוסטשוק לשרפה ולמשסה, אל ארצו להדוף את שארית אויביו מפניו ויכון מטבח לתוגרמים וליהודים אשר בארץ ויך אותם מכת חרב והרג ואבדן"

א) רפיון האמונה והדת בקרב דלות העם ואי-דעת הכהנים והכמרים, על זאת נתנו עדיהם סופרים שונים מבני הרומנים ומעמים אחרים וגם כתבים עתיקים. הרומני ויותר המאלדויא לא התעבר מעולם על דברי אמונה ודת ולא הביט און באיש ואיש העובד את אלהיו על פי דרכו וכמשפט העם כן היה משפט כהניו וכמריו. על כן לא יכלו להיות פה שערורות ומהומות כאשר היו ביתר הארצות אשר היו יושביהן דבקים בדתם ברוח קנאה עזה וכהניהם מאמינים כי הסת את קנאי עמם ביהודים „בני בלי־אמון" לעשות בם נקמות — נבחר לה מזבח.

ב) דרך הגוים השכנים ומשפטם עם היהודים. התוגרמים, הפולנים וגם האונגארים אשר משלו בארצות האלה חליפות וישפכו את רוחם עליה משכו את היהודים חסד ויטיבו עמם, ותקטן עוד זאת בעיניהם ויבדילו אותם גם הבדל לטובה מיתר עם הארץ בתת להם לבדם חקים טובים ובקחת מבניהם לשרים רואי פני המלך ומבחוריהם לחורים (מאגנאטען).

ג) כח היהודים-התוגרמים בקאנסטאנטינאפל כי גדל בימים ההם, ויותר במאה החמש עשרה והשש עשרה לספה"נ, והחן והחסד אשר נשאו דבים מהם לפני השולטנים, המשנים (ויעזירע) והפחות עד ימינו אלה עצרו בעד המושלים והאצילים מעשות ביהודים יושבי מאלדויא כרצונם וכשרירות לבם; כי ראשונה נשאו גם המה עיניהם אל היהודים בחירי השולטן ושריו אשר בקאנסטאנטינאפל מדי בואם בין המצרים או בעלות עליהם רוח המושל או רוח קנאות בין איש ובין רעהו על דבר הכסא (כאשר הגדנו והשמענו כזאת בראשונה), וזאת שנית כי היהודים אשר במאלדויא־וואלאכיא מצאו תמיד בקרב אחיהם התוגרמים גואלים ומושיעים לכל עת ופגע. מדי קרא אותם הרעה מדי התחולל על ראשם כל סער וכל דבר רע פנו אליהם ויושעו. ויש אשר נקרעה הממלכה מיד הנסיך בעולו אשר עשה לאחד היהודים כאשר קרה את יאהן מאווראקארדאט נסיך מאלדויא (1744—1747).

ד) כי לא נמצא ביהודים כל דבר רע ודרך עצב להיות לתואנה ביד מבקשי רעתם, כי כל מעשיהם היו לעזר ולהועיל לעם הארץ ודבר לא היה להם עם אדם להעציבו והכמתם ודעתם בדברי מסחר וידיהם החרוצות האמנות על האבנים היו חסן רב לארץ וליושביה האצילים והעם גם כל צורריהם לא מצא בהם ערות דבר. בימי ממשלת הנסיך וואסילע לופו, בקום עם הארץ על היונים השוללים אותם וישפכו עליהם חמת אפם היו היהודים יוצאים ובאים בתוך העם ויעברו שלום ואיש לא התגר בם כי לא העירו עליהם חמת העם ולא קם שטן עליהם לשטנם.

עדות נאמנה וטובה מעשרה עדים נתן לני העם הרומני מבלי אמר ודברים — הלא בספרתו: המונים המונים נמצא בספרת העם הזה שירות וספורים מלאים אלות ודברי נאצות על היוני התוגרמי ויותר משפחות דגוים, ונותנים את שמם לחרפה ולקללה, תאלתם להם. אך לא שירה אחת לא הגדה לא שיחה אחת אשר ימצא בה על היהודים כדברים האלה.

הרומנים היו טובים ליהודים — ככל תגמוליהם לארץ מולדתם וכצדקם זכותם עם העם היושב עליה.

בשנת תקמ״ט (1789) צרו הרוסים על איזמאיל ויבקיעוה אליהם ויבאו וישימו שַמות בעיר ויעשו טבח גדול בכל יושביה. והנופלים, תוגרמים, ארמינים ויהודים, ששים אלף איש.

בשנת תקע״ב בא ברגלי צבא הרוסים הבאים בוקארעשטה גדוד מאחד שבטי התתרים הנקראים קלמוקים. כפראים במדבר אכלו את כל אשר מצאו, מת או חי .... גם בשר אדם לא היה להם לזרא. כבואם נתן שר הצבא קאמענסקי צו ליושבי העיר לשמור מפניהם את הילדים והילדות ולאסוף אותם הביתה; על כתף סוסיהם עברו בדהרות אבירים את המעברות אשר לפני מושבות היהודים וכראותם ילד או ילדה מילדי העברים קל מהרה ירדו מעל הסוס כנשר יטוש עלי אוכל ויחטפוהו וישימוהו בילקוט אשר על הסוס ויריצו המחנה לאחיהם ובלילה צלו אותו צלי אש כתמו ויהי לברות להם. היהודים צעקו א׳ליהם אל שרי החילים כי הם טורפים את ילדיהם ויתנו כסף רב שחד לקאמענסקי וישמע את צעקתם ויוצ׳א את חיתו (הארדע) זאת מעיר בוקארעשט ויועידנה אל מקום אחר. אז נחלצו היהודים מן הצרה הזאת.

תלאות רבות ורעות מאלה מצאו את היהודים אשר בשתי המדינות בשנת תקפ״א (1821) בכל ימי מרד היונים. המתפרצים שמו שמות וישערורות במאלדויא וואלאכיא בכל המקומות אשר דרכה כף רגלם בם אך את היהודים הבדילו לרעה מכל יושבי הארץ וירבו להשקותם את קבעת כוס חמתם כאשר עשו נוסעי הצלב לפנים, אנשים ונשים וטף הרגו באכזריות נוראה ולא שמו רחמים לאיש. גם אל מראם הטלו היהודים ודמיהם קפאו בעורקיהם. ביאססי חגגו בימים ההם איש ואשתו את יום חתונתם בחצר בית הכנסת הגדול ויהי המה מטיבים את לבם והנה קול רעש וקול פחדים באזניהם: היונים באים! וימותו תחתם החתן והכלה ואחוזת מרעיהם מפחד פתאום. יהודים למאות נפלו בחרבות המרצחים העריצים ההם, יהודים למאות מתו מפחד ואימה וכל אשר לא מלטו את נפשותם מתוך ההפכה ירדו פלאים ויורשו כלה מפני השוד והחמס אשר מלאו את הארץ ומפני אשר שבת כל מסחר וכל מקנה וקנין בכל הארץ. התוגרמים חלצו את הרומנים ואת היהודים מן הצרה הגדולה הזאת ויתנו להם נקמות מאויביהם מן הפראים המתפרצים האלה.

אחרית דבר.

אם נשים לבנו רגע אחד אל כל התלאות והרעות, הסערות והזועות אשר עברו על היהודים האמללים בכל הארצות המהלכות עתה לאור הדעת והמשפטים הצדיקים; אם נעביר על פנינו במחזה את המון החקים והמעשים הרעים אשר נשפטו בם את היהודים כל מושלי ואצילי המדינה או עם הארץ במשובתו ואחר נתבונן אל גורל היהודים במדינות מאלדויא-וואלאכיא, ויפלס את מצבם פה ושם זה לעמת זה — כי רק בדרך הזה יצא לאמת כל משפט — נמצא כי נתנו הרומנים חנינה ליהודים וישאו את פניהם (טאלעריטען זיא).

הדברים אשר הטו את לב הרומנים עליהם לחסד ולרחמים לבלתי עצבם רבים המה:

ישראל על אדמת דאַציא מימי קדם קדמתה, גם עשה את אשר זמם בצע מעשהו ברוב אונים ואומץ לב אשר יהיה למופת לרבים, ואת נפשו וכל מחסוריה השליך מנגד — דבר אשר לא רבים יעשו כמהו בימינו אלה. אף כי הוריו לא נהלוהו על מעיני הדעת ולא השקוהו מן הבאר אשר ישאבו ממנו ביום חניכי העת החדשה וישברו צמאם, אך ה׳ נתן לו לב יודע בינה לעתים ואהבה עזה להכמה ומדע תחת הלקח הטוב אשר נמנע ממנו. מידו היתה זאת לנו כי נמצאו עתה בידנו המון כתבים יקרים ותעודות ודברי מסורת זקנים אשר אבדו ויכחדו מן הארץ לפני בוא דור אחר (ויותר דברי מסורת הזקנים וציוני הקברים), לולא העמידם הוא בדרשו את טוב אחיו אשר נתן להם חילו, ויהיו להקל מעל כל דורש דברי הימים אשר יבא מאחרינו ולפַנות הדרך לפניו.

* * *

יעקב פסנתיר נולד בשנת תק״פ ביום הראשון להג השבועות (6 יוני 1820) בעיר באטושאני ממשפחה אשר נושנה בארץ, זעליג אביו אשר נקרא בפי העם הצרפתי (פ־אנצויז) בגלל דעתו שפות נכריות רבות, היה ימים רבים למליץ (דראגאָמאן) לציר צרפת אשר ביאססי, בשנות תקפ״ה — תקצ״א באו בארץ הזה על הוה ורעה אחר רעה: חליים רעים לפני המגפה הגדולה אשר היתה בשנת תקצ״א, רעב כבד מאד ועוד פגעים רעים אחרים, כל אלה השמו את ארץ מאלדויא בעת הרעה תהיא וירגיזוה ממקומה. הנגף אשר הכרית נפשות רבות לאין ספורות לא פסח גם על בית פסנתיר. אביו מת במגפה ויותר הוא לאמו בהיותו בן אחת עשרה שנה, נער משולח, יתום ולא עוזר לו. בצוק העתים יצאה משפחת בית אביו מעיר מכורותיה ומולדותיה ותעתיק אהלה ליאססי. הנער פסנתיר הובא אל בית תלמוד תורה לשמוע בלמודים, ובימים ההם נִתַּן שם לנערים לקח מעט בתורת ה׳ בשפה בלולה. השפה הרומנית לא פקד אז איש ולא עלתה על לב, כי גם הרומנים המה הלכו בחשך עד הימים ההם, ואור הדעת וספרות אך ההל החל להבקע בארץ כשחר בטרם בקר. אך אחרי כן התמכר הנער בכל מאדו ללמוד את השפה הזאת ולדעת את דרכיה. ואם נשים אל לב כי בימי המעברה ההם לא היה דרך ישר לפני המורים להביא את לקחם בלב תלמידיהם — כאשר נראה מן הדמות אשר ערך הסופר נעגרוצצי ללקה העת ההיא[1]) — וכי רבו אז המכשולים והחתחתים בדרך האיש אשר מלאו לבו לקחת לקח כזה לעיני בני עמו, ישתומם לבנו בתוכנו על עז הפצו וכה לבבו הכביר. מעמל נפשו קנה לו גם דעת השפה העבריה — ועל כן מצאה ידו אחרי כן למקורים הטובים הכתובים בשפה הזאת וַיֶּעֱזר בם במלאכתו — גם דעת השפה הרומנית[2]) אשר היתה לו אח״כ לעמוד איש לנחותו הדרך בשומו את פניו לדרוש ולבקר אחרי דברים עתיקים.

---

[1]) נעגרוצצי, בכתביו, I צד 3—15 („חיך למדתי רומניה״).

[2]) פסנתיר למד שפת רומניא בכתבה הישן ואת הכתב החדש (הלאטיני) לא ידע כי אם לקרא אך לא לכתוב, ע״כ הוא כותב את המלים הרומניס באותיות עבריות.

תולדות יעקב פסנתיר

הראשון לכותבי זכרונות דברי הימים אשר ליהודים היושבים ברומניה.

ד"ר יהודה (יוליאוס) בארא ש, האיש אשר לא יְשֻׁבַּח מלבנו עד נצח, אשר הרבה להפיץ אור השכל ודעת בארץ מגוריו רומניה, פתח ראשונה לפני הקהל הגדול באירופא שערי הדעת את דרכי אחיו היושבים בארץ הזאת. במאמרי מדרש (שטודיען) אשר הוציא לאור בשפת צרפת אחד לאחד בקרב שנות תרי"ד—תרט"ז[1] ידבר נכבדות על אחיו היהודים היושבים במדינת מאלדויא - וואלא-כיא ועל מצבם בימי' ההם. ואולם החכם הנאור הזה שם כל מעיניו בדרכי הקהלות העבריות אשר היו בימיו ויתן לבו לדעת את משטרן ואת כל אשר בהן, אך דברי ימי היהודים הרומנים וכל המוצאות אותם בדורות ראשונים— אף כי אין כמוהם ענין יקר לנו לענות בו-- כסו במשאון מקדם ועל דרכיהם לא נגה אור, עד כי גם אנשים חכמים וידועים, דוברי אמת בלבבם, לא זחלו לתת אותם כזרים, כאנשים אשר נראו בארץ זה שנות מספר ומוצאותיה' מקרוב מימי דור אחד.

עד שקם יעקב פסנתיר, איש לא לָמד אך מלא רוח אלהים (בעגייסטערונג), רוח מבקש אמת והופיה ממטמוני הימים הראשונים, וישם לבו לדבר הגדול הזה להקרו ולהביאו עד תכליתו, החל וכלה.

האיש הזה אשר שמנוהו למאמרנו לראש פנה, שם פניו להראות גלוי לעיני כל הקהל כי ישבו אבותינו בארצות אשר על גדות הדאנויא משנות מאות, ולהקים עדות על פי תעודות כתובות ואשר אינן כתובות על מושב בני

Jacob Psantir
Primul cronicar at Evreilor Români; născut în Botoșani la 6 Iuniu 1820 — 1887.

[1]) Sur la position actuelle des Juifs dans les Principautes danubiennes במכה"ע „ארכיווע איזראעליט" בשנות 1854—66.

„ויקם אחד מתוכם ויפתח את פיו ויאמר״ : „הרפה היא לנו מול כל אירופא כי עוד נסתולל בצוענים להשוב אותם כעבדי עולם ולתת גום כבהמות שדה״. אחריו בא רעהו וימלא את דבריו: „אם כן אפוא לא לצוענים לבדם כי גם ליהודים עלינו להשיב את משפט האדם העצור להם כתמול שלשום״. ויצא הדבר כברק מפי האיש ויריביו הוואלאכים היושבים ממולו שערו שער רעמו פנים ויענו : „מה יעצת ללא הכמה! לא אחד אחוז מעשרה מכל היהודים המתגוררים עמנו ברומניה נולדו בארץ הזאת המה ואבותיהם. האנשים האלה מרביתם זרים הם אתנו, ומוצאותיהם מגאליציא ורוסיא, גם שפת עם הארץ גם דברי ימיו זרו להם״.

„והריב הולך והזק ולתוכחתם אין קץ, ותקצר נפש ראש הנזירים בהם ויאמר אליהם : „אחי ! הרגעו ודומו , לא אוכל עוד שאת את ריב שפתיכם — שבעים נפש אנחנו אלה פה הנאספים בבית ובתוכם גם יהודי אחד־תוגרמי אשר אהזה לי (כי דברתי עמו תוגרמית פעמים רבות), נקרא נא לאיש והוא יגיד לכם את כל ונוכחתם, כי מי כמהו יודע פשר דבר״. וייטב הדבר בעיני הקרואים ואֶקרא עוד מעט לבא אליהם .

„היהודי אתה ? איזו ארץ מולדתך? וכמה ימי שבתך ברומניה?״

„ימי שני מגורי במאלדויא—מאתים שנה ; כי בעיר סוטשאווא, ראש ממלכת מאלדויא לפנים נולדו אבותי ואבות אבותי , עדים הגלים והמצבות אשר על קבריהם, ועיר מולדתי באטושאני״.

„כליתי דברי, דממה בין כל היושבים, תמהון על כל פנים ואנכי — שבתי אל מושבי לנצה בנגינותי״.

* *
*

מן הרגע ההוא נהפך פסנתיר לאיש אחר. מחשבה אחת לקחה את כל לבו . מן הוא והלאה : להראות לכל את הדברים והאמת האלה אשר השתאו להם שומעיהם. ויאמר לכתיב את דברי ימי משפחתו ובית אבותיו זכרון בספר, וגם החל לעשות מעשהו זה בשנת תרכ״ה (1865), והנה נעשתה הדשה בארץ ותשנה את מהשבתו הראשונה ותצעידהו בדרך אחרת.

בשנת תרכ״ו (1866) התקשרו אל הנסיך קוזא שריו ועבדיו ויורידוהו מכסאו. וקוזא היה מושל צדיק דורש טוב לכל עמו, גם היהודים מצאו באור פניו היים והסד. אז הוחל לקרא בשם „זרים—נודדים״, והשמות האלה לא משו מפי שוטניני עד היום הזה וישימו שמות ביהודים. הדבר המר הזה נגע עד לב פסנתיר ולא יכול להתאפק ויאמר לגול מעל אחיו את ההרפה והנאצה הזאת, למהות את אות הקלון אשר שמו להם מנדיהם על אף האמת והיושר, ויטוש את מהשבתו הראשונה לכתוב זכרונות משפחת בית אביו, ויקח לו תחתיהם את „זכרונות עמו״ לכתבם בספר, להראות את אויביו באותות ובמופתים נאמנים כי תושב העם הזה עמהם הוא ואבותיו משנות מאות רבות.

ובהגיע תור הנער פסנתיר לבחור לו דרך בחיים, מקץ היות לו שלש עשרה שנה, שם אל הזמרה פניו וילמד אצבעותיו לפרוט על פי הנבל, ויעש חיל במלאכתו ויחכם מכל הנוגנים. ובימים ההם הביאה המלאכה הזאת רב תבואות לבעליה, כי לכל משתה ושמחה ולכל יום טובה נקראו שרים ונוגנים לצחק לפני הקרואים ולהרנין לבם בכלי שיר. אחרי כן התחבר אל קהל נוגנים צוענים — כי הם לבדם היו יודעי נגן — ויהי להם לראש וישוט עמהם בכל ארץ מונטעניא וגם בתוגרמא. במסעותיו אלה מעבר לנהר דאָנויא אשר התמהמה שם כפעם בפעם ימים על שנה למד לשמוע את שפת התוגרמים, אשר הוא מדבר אותה עד היום הזה. בהיותו מהיר במלאכתו ומטיב נגן בדעת ובכשרון, נפתחו לפניו כל השערים ויתיצב לפני מרום עם הארץ ורבי המלוכה אשר קראוהו להתענג על נגינותיו כטוב לבם במשתיהם, כי הוצק חן בכנורו ונעימות בימינו. גם מסעיו הרבים היו לו לעזר לנחותו לפני גדולים במסבם, אשר בקשו טפיו הדשות אשר ראה ושמע ברוב דרכיו ולהיות להם שעשועים בשיחותיו. הדבר הזה אנה לידו פעמים רבות לעמוד בסודם ולשמוע את דבריהם אשר הם נדברים איש אל רעהו בקרב ביתם.

אז נפל דבר רב העליליה אשר השגיב בכחו לשנות את דרך הייו, מעשהו ומעלות רוחו מן הוא והלאה ולהפוך לו לב אחר, לב דואג לאחיו והושב עליהם מחשביה טובות, מחשבות גדולות ונצורות.

מה היה הדבר הזה אשר שנה את דרכו ולבבו יום אחד? איזה דרך באה בו הרוח מבלי משים ותמריצהו להשליך אחרי גוו הנבל וכנור, מקהלתו ושעשועיו את בני אדם אצילי ארץ ולהיות לסופר דברי הימים ושואל לזכרונות קדומים? — יבא נא הסופר הוא וישביע את נפשנו השוקקה לדעת זאת. בראש אחד ספריו כתב את דברי ימיו לזכרון [1], ואלה קצות דבריו:

„אחת השיחות האלה אשר נקריתי שמה גם אני בין הנדברים ואתערב בשיחתם, היתה נסבה להטותני רגע אל הדרך הזה אשר לא עברתי בו מתמול שלשום — לכתוב את שני ספרי הזכרונות.

„המחזה ההוא עודנו עומד לפני כמו חי, תמונה לנגד עיני, וכל הימים אשר נשמת שדי תחיני לא יסור מלבבי ולא אשכחהו. בימים ההם, בליל יום הראשון להודש יאנואר 1855 לספה"נ, ואני יושב בבית מקלט הנזירים Baben (אצל רימניק־סאראט, בגבול אשר בין מאָלדויא ובין וואלאכיא) אנכי ואחוזת מרעי לנגן בכנור לפני אנשים ממרום עם הארץ במצית ראש הנזירים ענני (Ananie) אשר עשה להם משתה שעשועים, והקרואים כארבעים איש. היין הטוב בא כמים בקרבם וידובב שפתותיהם ויתן בפיהם דברים מדברים שונים עד אשר לקחו להם ענין נכבד לענות בו. אז נחצו אצילי מאלדויא ואצילי וואלאכיא לשתי מחנות ויהיו אלה להימין ואלה להשמאיל, איש ללשונו יגביר ובמשפטו יחזיק בכל עז וריב שפתם הולך וחזק.

---

[1]) מזכרת ציון צד VII והלאה.

אחרון את העדים האלמים האלה המקימים עדות נאמנה על קדמות היהודים בראציא״[1]).

את תוצאות עבודתו הגדולה אשר עבר בתם לבבו מבלי בקש לנפש מאומה שם פסנתיר בשני ספרים כתובים בשפת יהודית־אשכנזית, למען ירוץ בם כל קורא מהמון העם אשר לו יצרם. הראשון יצא לאור בשם דברי הימים לארצות רומניא (יאססי 1871), בו יבקש המחבר להראות כי ישבו היהודים בראציא שש מאות שנה לפני הולדת הנוצרי, יכתוב את ארץ דאציא לפנים לגבולותיה ולנפותיה ואת דברי ימי מושלי מונטעניא ומאלדויא עד שטעפאן הגדול (1525), ויזכיר דברים רבים הנוגעים ליהודים. הספר השני נקרא בשם קורות היהודים ברומניא (לעמבערג 1873), שם יכתוב את דברי ימי רומניא מן שטעפאן הגדול עד שנת תר״ח (1848) בשום לב ביתר שאת לדברים הנוגעים ליהודים.

שני הספרים האלה אף כי אינם כתובים ברוח משפט, הם יקרים מאד לכל אשר יביא למהקרים באלה לבו, ויותר גמל עלינו בהורישו לנו את כתבי המצבות ודברי המסורה מפי הזקנים.

את יקר ערכם הכירו גם אנשים כד״ר מ. לאצארוס מבערלין, ד״ר מ. קייזערלינג מפעסט, ס. אלטארו מרומא, אשר כבדו את המחבר במכתביהם ויאשרוהו על פעלו. הרבנים הנכבדים אבנר כתבן מעיר רימניק־סאראט, אייזיק טויביש מבערלאד, ש. פ. טויבעס מיאססי, י. א. שור מבוקארעשט; הסופרים החכמים י. קארן (יהל״ק) והלל כהנא; המטיפים הנכבדים אנטאן לעווי וד״ר מ. בעק, וכן המנוח יהושע הלוי הגידו בקהל את טוב ספריו ויהללום אל כל דורשיהם.

גם להסופר ה׳ י. א. הורוויץ (איל״ה) היו המה לעינים בכתבו ספרו „רומניא ואמעריקא״ (ברלין 1874). גם ה׳ איזידאר לאָב נעזר בם בספרו היקר המדבר על מצב היהודים בימים האלה La situation des israelites en Roumanie (Paris 1879) אשר מלא בו את דברי פסנתיר בספריו.

להי פסנתיר יאתה התהלה כי הפיץ את דעת דברי ימי הארץ הזאת וגלילותיה בקרב המון היהודים אשר לא ידעו ספר ולא שמעו בלמודם.

באותו כי יפוצו הדברים הכתובים בשני הספרים הוצה בקהל רב מן הראשון, הוציא את תבניתם בקוצר מלים בספר כתוב אשכנזית אשר קרא לו בשם מזכרת ציון[2]) (בוקארעשט 1877)— לשם כבוד האגודה „ציון״ אשר בבוקא־

[1]) ראה מאמרי ציוני הקברים העברים אשר ברומניא י״ל במ״ע פראטערניטאטע שנה חמישית צד 55—56.

[2]) הספר „מזכרת ציון״ היה לפסנתיר למזכרת עון בעיני הרומנים ולאבן חן בעיני בני עמו המשכילים אשר בבוקארעשט. וזה הדבר: בשנת תרל״ט (1879) בא משפט היהודים אשר ברומניה

עתה באו ימי העבודה לפסנתיר.

המש שנים תמימות אסף כתבים ותעודות שונית המפיצות אור על דברי ימי היהודים ברומניה בדורות ראשונים. בשנת תרכ״ט (1869) שם לדרך פעמיו ויעבור במוטעניא ובמאָלדויא לארכן ולרהבן ויבקר בכל המקומות אשר קוה למצוא בם דברי הפיץ ויקבץ אליו מכל העברים חמר למלאכתו אשר נקשרה נפשו בה.

שוו לנגדכם איש עני והסר כל ולו בני בית רבים אוכלי לחמו והוא יעזוב את ביתו יטוש את ילדיו ואת כל מהמד עיניו, למען הדבר הטוב אשר אליו הוא נושא את נפשו — ותדעו ובהנתם את דרך סופרנו ואת עמדתו הקשה בקרבו אל המלאכה הזאת בכים רק ולב מלא ומבלי ליהל אל כל שכר וגמולה אהרת כי אם להשיב לאחיו את שמם וכבודם אשר גזלו מהם בלא משפט, ומי ימנה מספר לכל המכשולים ואבני הנגף אשר תכו לרגלי נוסענו בדרכו זה גם מאחיו אשר בגללם העביד את נפשו את העבודה הזאת? אלה השגו אותו בדרך, אלה המסו את לבבו, אלה בעסוהו בהבליהם קנאוהו בהביטם אליו ועל כל פעולותיו בשאט נפש או בקר רוח... אך כל זה לא התעהו רגע מדרכו ולא הקשיה לבו מן המטרה אשר נשא אליה את נפשו.

פסנתיר עבר בכל ארץ מאָלדויא ויאסוף מפי הזקנים וברונות על אדות דברים ומקרים רבי העליליה אשר השיגו אבותינו בדורות האהרונים, כמו על מצב היהודים בימי מרד היונים (1821) אשר לא נשאר לנו מימים ההם זברונות כתובים כי אם מעטים מאר.

בימי ההרף והקור בקר בקברות היהודים לעריהם ויהפור בידיו את המצבות אשר טבעו בארץ עד הצין מרוב הימים מאה, ויתאמץ לקרא את הדברים ההרותים עליהן ולהעתיקם.

בקרת המקומות האלה, מקום משבן עצמות אבותינו מדור דורים, הפיץ אור בהיר על מושב היהודים בארץ הזאת משנים קרמוניות.

את אשר יסבון לנו הקר המלים ההרותים על מצבות הקברים הגדתי והשמעתי במקום אהר. בגלותי את אזן הקורא על יקר ערך מחקרים כאלה אמרתי את הרברים האלה:

„באה העת כי ישימו אחינו היהודים את לבם לשרידי קרש אלה הנשארים מעט מהרבה מכל אשר ההריבו הכמרים והנזירים באש קנאתם או התוגרמים העריצים בזדון לבם — כל אשר לא היה לברות לשן העת ולבליון ההרוץ על כל היקום.

„על הפלטה הזאת הנשארת נפקה עינינו ונשוב שנית להקור ולדרוש היטב למלאות (ערגאַנצען) בררך הזה את האותות אשר אסף מעל הקברים העובד ההרוץ הזה אשר הקדיש ימי דור אהד למען העמיד למשמרת לדור

-דברים רבים, אשר הוא הזה לו", כי „מאמר מדרש כתוב בדרך החכמה והמדע לא השגיא פעלו על לב העם כספר הזה".

פסנתיר נמנה את מיסדי האגודה אשר על „בית אסף הזקנים" הנבנה בשנת תרל"ה (1875) ואשר יחסו בצל קורתו משנת תרמ"א ארבעה עשר זקנים ושתים עשרה זקנות. ראשית המעון הזה היה מצער ואחריתו — רב טוב והסד לרבים, על כן נאוה תהלה רבה לאיש אשר יצא ראשון להקים בית הסד כזה על תלו.

עיני הזקן החלו כהות אך לבו עודנו ער ואהבתו להקר ימים ראשונים -לא סרה, וכל החברים העושים במלאכת האגודה החרשה „יוליאום בארא‌ש" ישתוממו על אומץ רוחו והפץ כפיו בעבודתו עבודת תמיד, האגודה הזאת נוסדה להוציא לאור אחר הדברים אשר נשאנו נפשנו אליהם גם אנחנו גם פסנתיר, וגמול היא משלמת לסופר אשר יצא ראשון לכתוב זכרונות היהודים ברומניא בתתה לו יד ושם בספר זכרונותיה.

אליעזר שיינעאנו.

רעשט — שם חבר אחד לאחר את כל האותות והמופתים על קדמות היהודים ברומניא ועוד נוסף עליהם דברים רבים חדשים מאשר אתו בכתובים. בראש הספר הזה הודיע קצות דברי ימי חייו ומשם העתקתי למעלה דברים אחדים.

בספרים האלה לא תמו פעולות פסנתיר והשק לבבו לעשות.

מלבד הספר „הסבלנות הדתית ברומניא" אשר כתב' ועודנו בכתובים (נמצא עתה בידי החכם ד"ר גאסטער) הוציא הזקן החרוץ הזה ספר־עם רומנית בשם „הקוסם, או תהבולות הקוסמים והמנחשים ותרמיתם מראשית הגלותם עד ימינו אלה" (קראיאווא 1886), ספר העשוי להשבית את כל הזיוגות שקר וקסם ואליל ואותות ברים אשר קננו בקרב המון העם, גם דורשי ספרת העם ימצאו בו דברי חפץ רבים. על דברת אלופי ומיודעי ד"ר גאסטער בפתח דברו לספר הזה „כלו מערכת אותות רבים לקוחים מאוצר בינת העם ועוד הוסיף עליהם המחבר

לפני בעלי הברית הבלגיית ואחר לפני נבחרי העם בבית המחוקקים בבוקארעשט. הממשלה, אשר חזק עליה דבר בעלי הבריה, נהגה אל הנבחרים את מספר מפקד היהודים אשר חפצה ביקרם, אלף ושמונים וארבעה במספר, והדרוש מאתם לתת לבחיריה אלה משפט אזרחים. האנשים נכתבו בספר מערכות מערכות, לפי מלאכתם ומעשיהם, ובמערכה הששית נכתבו שמות המשכילים והסופרים: ד"ר גאסטער, א. שיינעאנו, לאנעט, ראמאן, ש. גאלד ואחרים וגם יעקב פסנתיר בתוכם. ובתוך הפקודים אחד הצעירים, והוא סופר בבית אחד השרים, ולא ישר בעיניו את אשר נכתב פסנתיר עמו בספר ויתקומם עמו על ככה וימררהו ויעליבהו וגם בין יתר רעיו — אשר לא ראו און בפסנתיר — ובבית השרים ועבדי המלך הלמיד מרמה ויחבל תחבולות למען ימחה שם הזקן והמסכן מתוכם ולא ינחל בנחלתם. וגם אמנה לא נחל בתוכם כי הדבר הטוב אשר יצא מאת הממשלה על אדות היהודים שב אליה ריקם אחרי אשר התוכחו עמה הנבחרים ימים מספר ויריבון אתו בחזקה. ומכל האנשים הכתובים בספר לא נגדל איש אחד לטובה לתת לו משפט אזרחים. נכתם עון האנשים לפני שופטיהם הרעים כי יהודים הם ועל פסנתיר פקדו גם את עון ספרו „מזכרת ציון". אחד הנבחרים הוציא את הספר הזה לעיני כל רעיו ויקרא: „האנשים הכותבים ספרים אשכנזים לא ינחלו משפט אזרחים בתוכנו, גרים הם עמנו". שני ימים היה הספר להם למלה (וכל דברי הנבחרים עליו ועל בעליו הלא הם כתובים על מכה"ע אשר להממשלה (מאניטאר אפיציאל) מיום 30 סעפטעמבער 1879 ואחר יצא פסנתיר רשע בהשפטו — כיתר אחיו. אז צרו המשכילים הצעירים את תמונתו על לוח, הנה היא לפנינו בזה, ויכתבו על הלוח מתחת לתמונה: „יעקב" פסנתיר, הראשון לכותבי זכרונות דברי ימי היהודים ברומניה. בוקארעשט 16 סעפטעמבער 1879."

באחד המכתבים יכתוב אלי ה' פ. כדברים האלה: „... רוב הנבחרים לא אבו לקבל את הפראיעקט מהממשלה ע"כ נפלה עצת המיניסטעריום ומחשבתו הטובה על היהודים ההם, אך בנוגע לעצמי לא אצטער מאומה על כי לא זכיתי בגורל האזרחים יען כי זקן אנכי ולא נערכו כל הזכיות האלה אבל לדאבון נפשי נהפך לבי בקרבי וגדול היה מכאובי על שלשה אנשים, החכם ד"ר משה גאסטער, מ. גאלדשטערן. ואליעזר שיין (הוא שיינעאנו) שלשה בחורים, חכמים מחכמים רבים בשנים אשר גם המה היו עמי בגורלי ולא זכו לעלות לגדולה במעלות האזרחים".

המעתיק.

הוא בא בארץ נכריה אשר לא ידע את דרכיה, את אנשיה ואת שפתם ובידו אין כל; גם כל מכתב מליצה לא הביא אתו לפנות לפניו הדרך, רק לבו לא נגל עליו, כי בטח אל חילו אשר הביא אתו — בקרב נפשו פנימה. וגם אמנה מצא קן לו בארץ וילך לאטו הלוך וקרב אל המטרה אשר יבא אליה איש נכוב הורס לעלות. קל מהרה לו היתה נפישו תחת נפשו. אך איש דעת וכשרון, איש אשר לבו ראה הרבה חכמה ואשר לא נכחד עצמו ממנו לא יוכל להתרפס, לעשות חנף ולשאול בתור חנינה יקר וגדולה אשר לו יאתה, ע״כ לא נתנה לו בשנה הראשונה לבואו כל משמרת מאת הממשלה, ויהי רופא חולים בבתי יחידים בבוקארעשט שנה תמימה ויותר. ואחר מנו אותו לרופא אשר על המשמר (Carantine) בעיר קאלאראש (1843), ובימים ההם היו הרופאים האזרחים אשר בארץ ביערים אשר לא ידעו את דרכי הרפואה ויעשו את מלאכתם רמיה, ובכל זאת היה שמן חלקם במשמרותיהם אשר נתנו להם בערי הארץ הגדולות מאת הממשלה. בשנת 1845 נשאה הממשלה את ראשו גם הוא בתוך הרופאים ותתן לו משמרת רופא המחוז בעיר קרַיובה וישב שם חמש שנים וחצי.

אך הצג הציג כף רגלו על אדמת רומניא בעיר בוקארעשט וישם אל לבו אשר לא תנשהו מלאכתו — מלאכת הרפואה — בארץ הגזרה הזאת — ארץ אשר לא היתה אז מקום מדרש דעת ותושיה ולא ראתה כל חכמי לב — את כל עמלו שעמל לפנים בחכמה ובדעת ובכישרון ונבער והיה כאחד הרופאים, בעל מלאכה כאחיו; ויחשוב מחשבות לתת לרוחו המבקש לו דברי חפץ, את אשר לו, וישעה בדברים אשר נחשבו כמו זר לאנשים אשר כגילו „הניכי היפוקרט״, ולאלה הקדיש רבי עתותיו גם אחרי כן בשבתו בערים קטנות ורעות מעיר הבירה, ויתאמץ תמיד להוסיף דעת והכמה להגדיל אוצרו אשר ברוחו. לחקור לתכלית תורת הרפואה המעמיקה חקור בבחות הנפיש (פזיכאלאָגיישע מעדיצין), להתהלך בחקר ידיעות הרפואה וידיעות הטבע הקרובות אליה והנישענות לגבולה, ולתת לכל העם לקח טוב בידיעות האלה בספרים כתובים בשפה אשר ירוץ כל קורא בם.

אמנם כן — זאת היתה מלאכות ד״ר באראש וזה כל ישעו וכל חפצו להיות מורה דעה לכל ארץ רומניא.

אלהים יצר בקרבו ביום הבראו לב מתנה, לב מבין חודר והוקר עד תכלית, ונוסף עליו רב הדעת אשר קנה לו בעמל נפשו במלאכת הרפואה ובכל הידיעות שהן תפארת וחסן רב לבעליהן; פילוסופיא, דברי הימים, כלכלת המדינה וכהנה, אשר יגלו את עיני דאדם והביט נפלאות וחדישות בל ידען. ברוחב לב ובבינתו הישרה היה הנקל לו להעשיר את החכמה בגלות חדשות ונצורות ובהוציא לאור דברים אשר יתנו כבוד לשם מחוללם המוליד אותם ברוב חקירותיו בעמלו ובכישרונו ויענדו עטרות לו בדור דורים. אך מדינת וואלאַכיה אשר בימים ההם לא היתה מקום אשר יכשר לחקור ולדרוש בחכמה ולחפש פניניה ממטמונים, כי לאשר יכונן לחקר ידיעות הטבע דרושים בתי עבודה עשוים לדבר המלאים כל כלי המעשה (אינסטרומענטע) אשר ישרתו בם עושי מלאכת מחשבת בבתי מדרש באלה ואשר לא ימצאו לדורשיהם כי אם במחיר רב מאד.— וזאת שנית, כי

תולדות דר. יהודה (יוליאוס) בארש.

מאת

מ. שווארצפעלד.

האיש אשר אנחנו אומרים לכתוב בזה את קיצר תולדותיו זכרון בספר, הוא אחד החלוצים הראשונים אשר עברו לפני היהודים ברומניא לפני דור אחד, איש אשר שקד מבלי הפוגות להפיץ את ידיעות הטבע ברומניא ולהרבות בקרב יושביה דעה והשכל ואשר התאמץ בכל עז לישום גם לתורת הסד וצדקה מהלכים בארץ מגורתו אשר היה לה לבן.

בארש נולד בעיר בראדי (גליציא) בשנת 1815 וביום 11 יוני 1841 בא רומניא ושם חכם רופא הולים נקרא עליו, אשר שמו לו חכמי בית המדרש הגבוה בברלין ששם השלים חקו בלמודים ויהכם פלאים ויעש לו שם בפרי עטו אשר הוציא לאור, דברי חפץ בחכמת הרפואה ובפילוסופיא הדתית.

בקריובה החל להוציא לאור ספר „מפלאות הטבע". החלק הראשון יצא לאור בשנת 1850, והוא בכורי מעשהו בעבודה אשר התמכר לעבוד אותה מן הוא והלאה על פי דרכו אשר ראה לו ואשר היתה לראש פנה לכל מעשיו ומחשבותיו כל ימי חייו.

הספר הזה הסב עליו בצאתו עיני רבים בכל הארץ וכל דורשי דעת טעמו כי טוב לקחו ונחמד להשכיל, ויבלעוהו בעודו בכפס. כל אשר שם עיניו בו ראה עד מהרה כי מחברו דובר אליו בשפה ברורה מתוקה לנפש אשר לא בכבדות תנהג את ההוגה בה, ויתרון לספר הזה מספרים אחרים אשר נמצא בם גם הם מקרא-ענג, כי כל הוגה בו יחכם והיו על לבבו אחרי קראו. דברים אשר יאמר יש לי חפץ בם. בשנת 1852 יצא לאור החלק הזה בבוקארעשט שנית ועוד נוסף עליו החלק השני והשלישי; גם המה מתקו לחיך כל דורשי דעת ותושיה וישישו עליהם כאשר ששו על הראשון. בכל זאת נודעו בספרו הזה הראשון ויקר הערך עקבות העמל שעמל בפעלו, וכל אשר הגה בכל ספרי באראש ויתכן את רוחם, יכיר בבכורי עטו אלה עד כמה כבדה עליו העבודה עד אשר השיגה ידו לכתוב את דבריו בספר כאשר הם כתובים. בחלק הראשון היה לו החכם Aimé Martin למופת, אותו שם לו לקו במסלה החדשה אשר סלל לו: לחנוך לעם על פי דרכו, אף כי לא הואיל הלך אחריו כעור אחרי מוליכו. בחלקים הבאים יטיב צעד לעינינו לאט לאט ובספריו אשר הוציא לאור מאחרי כן כבר היה דרכו נכון לפניו וכשרונו הגדול עד להפליא ללמד דעת את העם (פאפולאריזירען) נגלה לעינינו בכל תקפו וחין ערכו. בכל זאת יש אשר נראה לנו כה וכה כמתאמץ לכתוב דבריו על פי הדרך הזה, חפצו האדיר ודעתו בנפשו כי נחוצה מלאכתו אשר חשב לעשות הם הישירו לפניו דרכו ויטפכו על שפתו רוח עז והדר, רוח חן ונעם.

מעיר קריובה נקרא לבא בוקרשטה, אל המקום אשר היה שם מכון שבתו בתחלה ויהי שם למורה ידיעות הטבע בבית הספר הנקרא .Colleg» «national—הוא היה המורה הראשון לידיעות הטבע ברומניא ואחריו לא קם כמהו מורה חכם בכל בתי הספר הרומנים עד היום הזה. אחרי כן מלאה הממשלה את ידו להורות בביה"ס ללמודי קרב ומלחמה, בביה"ס לחכמת הרפואה ובביה"ס לעבודת יערים (Silvicultur) אשר נבנה על פי דברו. ואף כי משמרתו בבתי הספר האלה העבידה אותו עבודה גדולה ותעשוק רבי עתותיו — כי הוא עשה מלאכתו באמונה ובישרת לב, אשר לא כמשפט המורים האחרים ברומניא — עוד לקח לו מועד, מן הרגעים אשר ינפש בהם מעמלו, לעשות ספרים. הוא עשה מערכת ספרי לקח לידיעות הטבע לכל מחלקות בית הספר התחתונות והעליונות, להורות מתוכם דעת את התלמידים. גם בספרים האלה לא נחסר רוח דעת, אור יקרות וסדרים טובים אשר יועילו להדריך כל הוגה בם בדרך ישרה וקלה, כמשפט ד"ר באראש בכל ספריו. ספרי הלקח אשר השאיר באראש אחריו ככה היו יהיו תמיד לכלי חפץ לכל בתי הספר, ומבלעדם אין עוד כערכם בכל ספרי הלקח אשר נעשו ברומניא עד היום הזה — זאת נוכל להגיד נגדה נא לכל הקהל מבלי לדאוג פן יכזיבנו איש על פנינו.

הוא היה איש פעולות ולא איש הגיון אשר אין לו דבר עם אדם, לבו נשא אותו מעודו להשכיל להטיב לכל סביביו ולעשות טוב וחסד עם אנשים כערכו, וגם עתה כבואו רומניא לו אמר לבו כי למחיה שלחו האלהים הנה להיות ליושבי הארץ החשכה הזאת אור יקרות וחסן ישועות הכמת ודעת, להנחילם ידיעות אשר יש חפץ בהן לאדם בחיים ואשר תרוממנה את רוחו בהגיגו.

בהגידנו זאת אין מגמת פנינו להיות כמהלל, החפץ בכל עז לרומם תחת לשוננו את בחירו רצתה נפשו ולהגדיל שם תפארתו. גדלת הד"ר בראאש וערכו נעלו מאד עד כי ירוממו גם את רוח אחד הסופרים המהירים אשר אין כל חרצבות לעטם וידובבו שפתיו בדברו על אדותיו — ואולם כל אשר יכונן להקר חיי האיש הזה ופעלותיו, הוא ידע כי לאמת הוצאנו משפט. בכל אשר יצא מעטו התנכר כסופר-יוצר (אריגינעלל) וכמעין הנובע; מדי ידבר על חדשה אשר נגלתה לחכמי הטבע במחקרי ארץ ויצוריה, נחזה בו לא רק את הסופר המהיר היודע להגיד בלשון למודים את אשר ראה או שמע, כי אם את החכם המכין את אשר לפניו עד תכליתו ואשר יוסיף עליו הערות מחכמות מלבו, או מאשר הגידו חכמים אחרים בספריהם מבלי אשר הביאו את דבריהם יחד בחוברת עם החדשה ההיא אשר נגלתה להכמים אחרי כן.

וכי יהיה לאיש לב יוצר עושה פרי וגם את הדברים אשר יועילו להוציא את הטמון בהכו לא יחסר — הלא היה יהיה, בהוציאו את פרי תבואתו, לברכה לרוח בני האדם העולה למעלה למשכיל!

ד"ר בראאש, אשר לא נכחד ערכו ממנו מנעוריו, יכול לבקש ולמצא לו מנוח באחת הערים הגדולות והנאורות אשר באירופא לולא נולד בגליציא, הארץ אשר יושביה היהודים זה משפטם מאז למהר לקחת לבניהם נשים בנעוריהם ולתת עול כבד על צוארם בלא עת. גם עליו נתנו אבותיו עבותים כאלה, כי לפי מלאת לו שש עשרה שנה לקהו לו אשה על אפו, ויהי לו הדבר הזה למעצור ולמסגר לבלתי צאת מחשכת ארצו אנה ואנה לראות אור יקרות הזרוע אז מסביב על פני חוץ; רק אחרי אבוד הונו בענין רע וראשי קהלות רבות בקשו פניו לבא להיות רב בעדתם (כי היה כחו רב בתלמוד וכל הספרות העברית העמוקה והרחבה נגלתה לפניו) והוא לא אבה ולא ישמע להם כי לא חפץ במלאכה כזאת — נתנו אותו אבותיו ללכת אל ארץ אחרת לקחת לקח בבתי מדרש החכמה. בימי שבתו בבתי הלקח בברלין כלה כל יתר הונו, כסף ועדיים, — שארית הפלטה הנשארת ממוהר אשתו — וירא בראאש אותו ברע ולא יכול עוד לאטום אזנו משמוע לקול אבותיו המאיצים בו ללכת אל מדינות מאלדויה-וואלאכיה, אשר יצא להן שם בארצות בעשרן ומשמני ארצן ואשר אמרו להן: מקור ברכה אשר לא יכזבו מימיו, לבקש לו שם אשרו; והוא לא אל אשר כזה נשא נפשו, על כן לא היו עיניו תלויות אל ערבות מאלדויה-וואלאכיה. ארץ ממנה יצא לחם ומשמני הארץ, ואולם כבר היה בעל הולך בדרך לבו — ההיה יהיה גם בן לא כסף? הישליך מעליו את כל עבותות-משפחה יום אחד? על כן הבליג בלי זמדה על תאות לבו ומשא נפשו אשר היה כאש עצור בכליותיו מאז — ויבא רומניא.

אשר תהיינה בו לעדה, כי כאשר היה חכם מורה דעה לרבים בשפתיו ובעטו, כן היה איש רודף צדקה וחסד, איש אשר כל מעינו להשכיל להיטיב לבני האדם.

שנים תמימות עמל מאין הפוגות למצא הרשיום להקים בית מרפא לחולים ילדים בבוקארעשט, ויטוש את כל מעשהו וכל מזמות לבו מפני משא נפשו זה אשר אם יקום ויהי בעיניו כגלת הכתרת לכל אשר פעל ועשה בימי חייו. בשנת 1858 בעשרים להדש מארץ קים הנסיך את תכנית הבית ככל אשר שם בראש לפניו בכתב, ובית מרפא הילדים הוקם על תלו ערוך בכל ברחוב .Dudesti בבית אשר כנה בראש מכספו. ומה גדלה שמחת לבבו על הבריאה הזאת אשר ברא! מה התענגה בדשן נפשו כראותו כי קרבה חנכת הבית אשר נשא אליו את נפשו ימים רבים כאלה, כי עתה יהיה הוא לרופא ראש בבית הזה אשר בנה וימלט בחכמתו את נפשות הילדים הרכים אשר ימותו בלא עת מבלי דעת אבותם או מבלי שום על לב להפוך משכבם בחלותם, או מכל מקרה ופגע אשר יקרה אותם בימי הילדות (כי כזה וכזה ירבה המקרה לשכל בילדים) — עתה לא יוסיף עוד המות לערוץ המון רב ולהשחית מבלי מעצור חיי הילדים הרכים — זרע הדור הבא על הארץ.

אמנם היו אנשים אשר המרו את רוחו ויכעיסוהו בהבליהם, מרוע לב ומקנאתם ברעם הטוב מהם — כי כן ימצאו בכל עת ובכל מקום אנשים אשר תרע עינם ברעיהם הטובים, והיה כי לא יוכלו להתרומם אל על עד מקום איש קנאתם ובקשו להשפיל את המרום מהם ולדמותו אליהם — אך הוא לא שת לב לזאת ויהי מאשר בדעתו כי הפעל אשר פעל בימיו לא יהיה לאין. בית מרפא הילדים עודנו עומד כיום הזה בנוי לתלפיות בראש מרומי קרת וערוך בכל — ואולם עד היום הזה הוא אחד ואין שני לו ברומניא.

ומה רבו מפעלותיו אשר פעל למען אחיו היהודים להשכילם, להיטיב אחריתם ולהנחילם משפטי אזרחים בארץ! אהבתו את אחיו ועמו ושיתו לבו לדעת דרכיהם, נראה במאמריו הגדולים אשר הוציא לאור, אחד אחר אחד. בשנות 46—1839 במכה"ע „אללג. צטג. ד. יודענטהומס" ובשנת 1854 בספר השנה אשר לוועדטהיימער (Jahrb. für Israeliten) ובמחברות שונות אשר היו להגן על כבוד היהודים אשר ברומניא וחפציהם, ויותר במכתבו העתי „היהודי הרומני" אשר הו"ל ששה חדשים בשנת 1857 חציו רומנית וחציו צרפתית ויהי כמופת לרבים בשפתו ותכנו והין ערכו אשר לא נראה כמהו לטוב, דברי ימי היהודים בימים עברו ושאלת היהודים ברומניא נגלו לפניו כספר פתוח; החקים והתורות אשר שמה העת החדשה בקרב בני האדם, כרתוקות זהב בין איש לאיש ובין עם לעם, הכו שרשיהם בלבבו עמוק ויבקש לתת אותם גם בלב הרומנים אשר דרכיהם היו אז דרכי נעם וכל קנאה ושנאה אל היהודים לא היה בלבם, ורבים מאנשי המעלה הרומנים, אשר ידעו והאמינו כי יש חפץ ביהודים היושבים בארץ ולברכה יהיו בתוכה, עזרו על ידו להקים מזמות לבו בכל אשר נסה כחו לטובת אחיו.

הוא הו"ל העתקת המחזה „דבורה" מאת מאזענטהאל — אשר הובא מן הוא והלאה פעמים רבות על במות המשחק אשר לעם הארץ ברומניא — למען

ויותר שהיו ידיו אמונות לפקוח עיני העם הנבער בספריו אשר כתב, עוד כרה לו אזן לשמוע בלמודים אשר הטיף במקהלות עלי אדם רב דברי חכמה ומדע ערוכים לרוח העם, כי היה קסם על שפתיו למשוך אחריו את כל שומעי מדברותיו אל אשר יחפוץ, גם נתן לעם לקח בתורת החיים והבריאות שתי שנים תמימות אחת בשבוע (ביום הראשון) מבלי מחיר, והשומעים אשר באו תמיד כרב עם התענגו על צוף דבש אמרותיו ענג אין קץ.

וכל זה לא שם גבול למפעלות באראש, רב הפעלים הזה,

בספרי העתים אשר בויען וברלין (ואולי גם אשר במקומות אחרים מלבד אלה) יצאו לאור כפעם בפעם מאמרי־מדרש על עניני מדע שונים אשר הקרה רוח באראש חדשים לעתים, גם כה"ע «Revista Carpatilor» „Romanul" וכו' אשר יצאו לאור בבוקארעשט מלאו שלהגם דשן מפרי עטו אשר התענגו עליהם כל קורא בם, חמש שנים (משנת 1856—59 ומשנת 1861—63) הוציא לאור מכתב עתי אשר תעודתו היתה להפיץ את ידיעות הטבע בין העם, הראשונה בשם «Jsis» ואחר בשם «Natura». מכתב העתי הזה יצא לאור בגדל 4^0, כארבע מאות דפים יכיל הכרך האחד; ויהי כי לא התחזק איש עמו במלאכתו ויכתוב הוא את הכל — ואיך ערך את שלחנו זה?

כל מאמר וכל מדרש (Studie) אבן יקרה הוא!

עוד היום ידרשו רבים אחרי „מפלאות הטבע", אחרי מכה"ע «Jsis» ואחרי ספר תורת הבריאות («Higiena») — אשר הוציא ממנו לדאבון לב רק מחברת אחת לבדה — ויחפשום כמטמונים, כי הקורא ימצא בהם לא רק שפה נעימה והמודה ואשר לא תשגב מבינת כל איש, כי גם עניני חכמה ומדע שונים כתובים כלם כמו באצבע חכמים מלמדים איש איש למחלקתו (פאכמאננער), הערות יקרות מלאות רוח חכמה והכל כתוב בידי איש מלמד להועיל, אשר שם לו לקו לא רק את ההגיון, כי אם את המעשה, ואשר על כן לא נגרע מערכם דבר ולא יגרע גם ברוב הימים.

גם כי תרבה הדעת בארץ הלוך ורוב וישן מפני חדש תוציא, וככבי נשפהי מחקרי החכמים הראשונים וספריהם, יחשכו בעריפיה מפני האור החדש אשר יצא על הארץ — לא יעברו מעשי הד"ר באראש מתוך דברי ימי השכלת בני האדם; וגם כי יקומו ברומניא עוד אנשי מופת רבים אשר ישגו כמהו באהבת החכמה והמדע בלא לב ולב וכמהו ישליכו למענה את כל חפציהם מנגד; וכי יהיו ע"ד אנשים רבי העליליה כמהו ונתנו פרים גם המה ספרים חדשים אשר יראו הכל כי ברכה בם, וגם בתי הספר אשר ברומניא יתנחלו ספרי לקח טובים כאלה אשר עשה באראש — גם אז, כעתה, יצג שמו בספר דברי ימי הפדגוגיא הרומנית וספרתה כי היה מורה מצין, סופר נשגב, חכם מעמיק חקר ואיש רב פעלים אשר הגדיל לעשות בכל אשר פנה.

*
* *

ואחרי אשר שמנו לפני הקוראים בדברים מעטים את אשר עשה באראש בחייו בחכמה וספרות, לא נוכל לעבור מזה עד אם נספר גם את פעולותיו האחרות

אחת הארצות אשר נמצא בהן בתי מדרש להשלים חפצו, ומה יעשו הנערים אשר אין יד אבותם משגת לשלוח אותם לארץ מרחקים היאבדו כשרונותיהם בענים? ויועץ ויטה את לב מרעהו, יעקב לאבל, איש עשיר ובעל נפש יקרה, להרים תרומת כסף רב להיות לאוצר (פאנד) וליסד אגודה אשר תהיה לעזור לבני עניים כאלה לשלוח אותם לבתי מדרש החכמה אשר מחוץ לארץ. האגודה נוסדה בבוקרשט בשם „יעקב לאבל" ועודנה עומדת לפנינו כיום ורב טוב וחסד מידה לצעירי בני ישראל, כי בתבואות כסף האיצר ובתרומות החברים אשר נלוו עליה החזיקה ידי תלמידים יבים ותשלחם לבתי מדרש החכמה אשר בצרפת, אויסטריה, אשכנז, בלגיה ושווייץ ושם ילמדו לקח במחלקות הידיעות חשונות למיניהן ויעשו חיל. ויש אשר השלימו חקם וישובו לארץ מולדתם והנם חכמים נודעים לשם ובהם יתפארו גם אחיהם היהודים גם הרומנים בני ארצם.

בדת אבותיו דבק בראאש לאהבה וגם את לב שומעי לקחו העיר תמיד על טובה וחין ערכה ויאמר: הדת תתן לאיש לב בשר, לב יודע מרת נפש רעהו וחש לעזרתו בצר לו ואשר לא ילך לאור הדת והאמונה לא ידע את מכאוב עניים וקשי יום ולא יתן רחמים לאיש. גם לדתות האחרות ולמחזיקים בהן נתן כבוד אך תורת משה יקרה בעיניו מכל יקר ותמיד מלא פיו תהלתה ויאמר כי גם בחקי הבריאות גם בדרכי המוסר גם בנעם לקחה הקרוב מאד לבינת אנוש אין ערוך אליה בין כל הדתות, ויהלל תמיד אל שומעיו את תורותיה הנעלות, את חקיה הישרים והקרובים אלינו מאד לעשותם ואת טהר מוסרה ומצותיה בין איש לרעהו. מלחמה היתה לו עם צירי המשלחת האנגלית אשר שרצו אז בארץ ויבאו גם בוקרשטה לצוד ציד בקרב היהודים ולהדיחם מאחרי אמונת אבותיהם; בשבט פיו וגם בדברי ספר יצא לקראתם ויוכל להם. גם את תועי הרוח בעמו אשר חשבו את האמונה לאבן נגף על דרכם ותהי בעיניהם כמוקש למחזיקים בה לבלתי עלות עד מרום ההשכלה הורה דעת ויוכיחם ויערוך לעיניהם כי היהודים מטיבי צעד בדרך ההשכלה והדעת ככל העמים הנאורים גם הם.

ובכן הראה ד"ר בראאש לכל כי לא יבצר מיהודי להיות יהודי בכל מאדו ולאהוב גם את הארץ ואת העם אשר הוא יושב בקרבם, כי גם לא ערב איש את לבו לתת דופי באהבתו לארצו, ונהפוך הוא; כי כל יודעיו הגידו לא כחדו כי רבה מאד אמונתו (טרייע) לרומניא וכי אהבה בכל לבו ובכל מאדו.

* * *

ביום 31 מארץ בשנת 1863 יצאה רוחו העדינה אחרי מחלה ממשכה אשר האריכה שבועות מספר. חיל אחז כל יושבי עיר הבירה אל השמועה הרעה כי באה, כל אשר רוח באפיו ולב אדם בתוך מעיו נוע התנועעו וילכו לחזות אך הפעם בגוית האיש אשר היה רצוי כל אחיו ויודעיו, איש לא נעדר, וביתר שאת גדל האבל והמספד בקרב האנשים אשר נפלו להם חבלים בנעימים להיות קרובים אליו בחייו ולדעת אותו פנים אל פנים ברוחו הכביר ובנפשו העדינה. תלמידיו הרבים ספדו עליו כמספד על אב רחום ומנהל אשר לא יסולה בכל יקר; החולים

הראות את הרומנים כי גם הנוצרים לא נקו ממשפטים קדומים אשר הם טופלים בשקר על היהודים לבדם, וכי גם ליהודי ברא אלהים לב טהור ונפש יקרה יודעת מה טוב.

ולא רק נלחם על משפט אחיו ועל כבודם כי גם הקדיש חילו להשכילם ולהאירם באור דעה והשכל. להפיק חפצו זה החל לכתוב ולהוציא לאור בשנת 1856 את ספרו הגדול „אוצר החכמה" (חלק ראשון — ויתר החלקים מונחים באוצר האגודה „יוליאום בּאראש") אשר ששו עליו הכל בשמחה בצאתו והחכם שי"ר ז"ל עטר לו עטרת כבוד, בפתחו דבר ארוך, כי יהלל את מעשי החכם המחבר על פניו; ויט שכמו לנהל את בית הספר הראשון אשר יסדה עדת היהודים בבוקארעשט בימים ההם; גם היה אחד- הראשונים אשר יעצו לבנות בית תפלה לנאורים (Chortempel) בבוקארעשט וראש לאגודת „הרבות דעת בקרב היהודים" („איזראעליטיישער קולטור-פעראיין") אשר יסד בשנת 1862 ויטף באזני חבריה לקח טוב פעמים רבות.

את האגודה הזאת יסד לצעירים העברים בני הדור החדש, ללמדם ארחות צדק ומשפט, לאהוב את ארץ מולדתם ולהיותם לה בנים נאמנים מבקשי טוב לה, כי יותר שהיה בּאראש אוהב לכל בני האדם ודורש טובתם עוד הרבה להשכיל להטיב לאחיו בני הנעורים אשר ברומניה וכל חפצו ותאות לבו היה לתת בלבם אהבת החכמה ולראותם הולכים לאור הדעת כאחיו אשר בארצות המערב. מדי נשאו מדברותיו באזני הקהל באספות האגודה „הרבות דעת" העיר לשומעיו הצעירים אזן לבקש דעת ולקח טוב וישכילם ויורם במתק שפתיו כי ברוב דעת רוב נחת וזבד טוב בחיים, כי אנשים משכילים ינחלו חן וכבוד בקרב בני האדם, ידיהם תעשינה תושיה בכל אשר יפנו והיו ברכה גם לנפשם גם לארץ מולדתם, והטוב ההוא אשר ייטיבו לארצם אליהם ישוב ברוב הימים כי בראות אדוני הארץ כי יש חפץ בם וקרא גם להם דרושים ושמו פניהם בהם לטובה ושתו אותם בבנים. כזה וכזה דבר על לב הצעירים ויעורם לשקוד על דלתות בתי הספר הגבוהים ולשמוע ישם בלמודים. גם את האבות העיר בכל עת מצוא לשלוח את ילדיהם לבתי הספר ולהכין להם את ספרי הלקח ואת כל מחסוריהם אשר יחסרו להם שמה — גם כי יכבד מהם הדבר בענים. וגם אמנה לא היה יגיעו לריק, כי מן העת ההיא והלאה רבו מבקשי דעת בקרב היהודים יושבי רומניה ומעט מעט מלאו בתי הספר התחתיים והעליונים תלמידים עברים ורבים מהם השלימו חקם בלמודם ויהיו ברוב הימים לאנשים חכמים וידועים מעטרים בעטרת החכמה בידיעות המסחר, בתורת החקים והמשפטים, בחכמת הרפואה ובכל יתר הידיעות, והנם עתה לעטרת צבי ולצפירת תפארה לשאר אחיהם ועמם יושב רומניה,

אך בּאראש לא אמר הון בהרבותו את הדעת והלקח בקרב הצעירים כי הגדיל לעשות וידאג גם אל אחיו למרחוק: הוא ראה ונתן על לב כי מבני העניים תצא תורה וכי בהם נמצא, על הרוב, ישאר רוח וכשרון ותאות נפש לחכמה ומדע, ובתי מדרש החכמה (פאקולטאטען) טרם יהיו בארץ בימים ההם, ויהיה הנער אשר חפץ להשלים חקו באחת החכמות ולבא עד תכליתה ויצא אל

„ביום השלישי, 2/14 אפריל 1863, כחצות היום, עברה ברחוב מאגאשוי תהלוכה בהדרת קדש, יותר משלשת אלפי איש מכל המפלגות ומכל האמונות הלכו אחרי העגלה הנושאת את הגויה הלוטה בשמלה שחורה אל מקום מנוחת עולמים. מי היה האיש הזה אשר משך אחריו במותו את ההמון הרב ההוא למחלקותיו, אשר העיר את רוח כל המחנה הגדול הזה וכל העם הנמצאים בדרך אשר עברה בו העגלה, לתת אותותיהם אותות כבוד ונחומים אשר לא היה כזה לפנים? עוד זאת: בחדר משכן המת אשר נאסף אל תוכו המון רב ועצום מרבה להכיל, אשר עברו בו מאות אנשים יצוא ובוא בכל רגע למען תת מקום לכל הקרב לראות אך הפעם את פני ההולך ולא ישוב, ראינו את כהני הדת העברים עומדים עמוד ונשא רנה ותפלה לאלהים ועליהם נצב כהן רומני מן הנזירים, הוא החסיד Veniamin נושא רנה לאלהים גם הוא ומבך את האיש אשר לקח מאתנו ואת מעשיו! מי היה איפוא האיש הזה אשר נאסף עליו במותו קהל רב כזה וסביביו נשערה מאד, אשר הסב במראה הגדול הזה אשר לא ראינו כמהו בארצנו לפנים: כי יתיצבו עליו אנשים וכהני הדת מכל האמונות השונות והקריבו יחד דמעותיהם ורנתם על דבר כבוד שמו ומנוחת נפשו? מי היה האיש אשר בשלו היתה זאת לנו לדעת כי אל אחד לכלנו וכי כל רנה כל תפלה עדיו תבא אם יערכוה לו בלב טהור ותמים? ההיה שר וגדול מבטן מתילד על משפחות אצילים או מושל במכמני זהב כאחד האצילים אשר בארץ? לא! האיש ההוא היה הרופא המלומד, המורה איש השפתים, הסופר אהוב העם יוליאוס באראש. ודברי ימי חייו הנה הנם: המראה הגדול, הקדוש והנעלה הזה אשר ראינו, הלויה הגדולה והנאדרה הזאת מספרים כבוד האיש וגדולתו יותר מכל אמר ודברים ומכל שפת נואמי נאום".

לאשתו ובניו תנתן ארוחת כסף (פענסיאן) קטנה מאת הממשלה, אך עד כה לא נראה ולא נעשה כל אות כבוד לשם האדם הגדול הזה, גם הממשלה גם אגודות החכמים והסופרים לא שמו לב לעשות זכר לו. ואולם אחיו היהודים זכרו לו את כל הגדולות אשר עשה ואת הכבוד והיקר אשר שוה על אחיו יושבי רומניא ויציבו לו ציונים כפי מסת כחם הצר — אשר לא יתן אותם להרבות פאר לאיש אשר הם חפצים ביקרו.— בשנת 1873 בהוסד בית הספר „יעקב וקרלינגה לאבעל" קראו לאולם הגדול אשר הקדישו לבית אוצר ספרים ולבית מועד לקהל „אולם בַרַשיום" ויושבי בוקארעשט יקראו בשם הזה לכל בית הספר. משנת 1878 והלאה נמצאה בבוקארעשט אגודת אחים לסעוד איש את אחיו בחלותו ושמה „ד"ר באראש".

ובשנת 1886 נוסדו יחד בבוקארעשט צעירים עברים אחדים ליסד אגודה לחקר דברי ימי היהודים אשר ברומניא ויגמרו אמר פה אחד לקרא לה בשם האיש הנעלה ההוא.

ה„אגודה ההיסטורית יוליאוס באראש" המלאה רוח חיים ותקוה ובטחון על עתידותיה, יעצה עתה להציב לכבירה יד וציון עולם אשר יהיה לפאר את שם

והכואבים בכו על אבדן רופאם המהיר עושה מלאכתו אמונה; היהודים מאגו הנחם על מגנם ולוחם מלחמותיהם כי איננו, וכל בני רומניא כיהודים כנוצרים היו שוממים אל הלקח מעל ראשם מלמדם להועיל אשר הגדיל לעשות עם כל יושבי הארץ.

ביום קבורתו נאספו רבבות אנשים לבית מאד לכל חי עד כי צר שדה הקברות מהכיל את כלם. כל העיר, כל הארץ קראה אל אבל וכל איש התאמץ להראות את האהבה ואת הכבוד אשר רחש לבו לאדם הגדול אשר יכול על נקלה — לו חפץ בזאת — לעשות עושר רב ולהניח אחריו ברכה גם לביתו כאשר הניח לכל הארץ, והוא עזב את אשתו וארבעת ילדיו על רחמי הארץ והעם אשר גמל עליו.

למען ישוו הקוראים לנגדם את כבוד היום ההוא, יום האבל לכל הארץ, נשימה לפניהם אפס קצה הדברים אשר נכתבו אז בכתבי העתים לשמו ולזכרו.
מכתב העתי „נייציית“ בוויען כתב, בין דברי התהלה הרבים אשר הביע לשם המת, כדברים האלה:

„בהשמע השמועה הרעה הזאת, אשר יצאה כברק רגע אחד בכל פנות העיר בוקארעשט, באו רב אדם מכל המפלגות ביום ההוא וכל היום השני לחזות בפעם האחרונה בגוית ההולך ולא ישוב. ביום אשר הובל לקברות נתנו את כל העם לראות את פני המת משעה השמינית עד האחת עשרה. הזקנים והנכבדים בעדת המקברים („חברה קדישא“) עמדו סביב למטה ועליהם נקובי ראשית העדה וכל נכבד ונשוא פנים בישראל ובאדם. ותלמידי ביה"ס Colleg. national וביה"ס ללמודי מלחמה אשר הורה שם את תולדות דטבע חמש עשרה שנה. אחרי אשר עשו למת כמשפט, כחק לישראל, דבר ה' פ. בע־גער ברגש דברים מעטים ונמרצים, ואחריו נשא מדברותיו כהן נוצרי Veniamin אשר היה רע המת וגבר עמיתו (קאללעגע), ודבריו מלאו עז ורוממות וכפטיש פוצצו את לבות השומעים ויהי כל לב דוי וכל עין בוכיה. ואחר החלה כל המחנה לנוע ופני הנוסעים מועדות אל שדה קבורות היהודים, ויהי מספרם יותר מארבעת אלפים איש. בראש המחנה עברו חברי כל האגודות אשר בבוקארעשט, וחברי האגודה Cultura אשר היה הוא לה לראש, אצל העגלה הנושאת את גוית המת הלכו ששה צעירים ואחריה, בקרבתה, הלכו שר ההשכלה, ראש פקודות העיר, פקיד הראש אשר על בתי החולים, המורים והתלמידים אשר לבית מדרש הרפואה ורבים מגדולי העיר ונכבדיה, יהודים ונוצרים. בקצה המחנה הלכו תלמידי ביה"ס ללמודי מלחמה, לבושים בבגדי השרד כלם. אצל קברו נשאו מדברותיהם האדונים ד"ר פעלז, Chirescu והאדון C. Aricescu“.

הישר ק. א. ראזעטטי, מרעהו אשר רעה לו, ספר ברגש במכה"ע „Romanul את דבר הפרדו בפעם האחרונה מאת האדם הגדול הזה אשר ספר רגעי חייו האחרונים, וישם כה נגד הקוראים את פרשת קבורתו ואת העצב והשממון אשר הסב מותו בכל העיר מקצה:

לקורות הגזרות על ישראל.

ספר

צוק העתים

(האמתי)

הלא זהו מזכרת הצרות וצוק העתים אשר עברו עלינו שנה על שנה שנת ת"ח ות"ט לפ"ק על שני זנבות האודים העשנים בחרבות שנונים, לולי י"י הותיר לנו שריד כמעט כלנו אבדנו, חלילה. בכן למען לא תשכח לדור אחרון קם אחד מיוחד בעדרו ויעורר קינתו על אלפים חלל אשר לא היתה נפשו לשלל, והמחבר הלא הוא האלוף התורני המרומם מוהר"ר

מאיר יצ"ו בהמנוח מוהר"ר **שמואל** ז"ל איש **שעברשין**.

שנת אבינו מלכנו תהא השעה הזאת שעת רחמים ועת רצון לפניך לפ"ק.
דפוס **קראקא** שנת **ת"י**.

עתה יצא לאור היום פעם שניה בתקון והגהה ובהערות והארות שונות ובתוספת

„מזמור שיר ליום השבת"

מאת הרב המחבר הנ"ל עם העתקה אשכנזית מאת ר' גימפל סג"ל ז"ל
(בקונטרס מיוחד)

על ידי

ח"י בר' יצחק אליהו לבית גורלאנד.

כבודו ולרומם זכרו, בהוציאה לאור את הדברים הטובים אשר מלאו כל חדרי לבו וכל מעיניו בחייו, זה שנה ויותר קראה נדבות השמיעה בכל הארץ ובכסף הנאסף על ידי עושי מלאכתה, החברים העוזרים, יוסד ויכונן „אוצר באראש״, אשר יהיה לתת מתנות כסף למספר תלמידים עברים אשר יעשו חיל בלמודי דברי ימי רומניא שכם אחד על אחיהם, ולסופרים אשר יכתבו ספרים או מאמרי מדרש טובים על דברי ימי היהודים ברומניא. תוכן האוצר יהיה חמשים אלף פראנק והאגודה מקוה למלאות את המספר הזה ברוב הימים ועד אז לא יחדל אסף התרומות בכל הארץ.

ביום 31 מארץ 1888, הוא יום מות ד״ר באראש לפני חמש ועשרים שנה עשתה האגודה אזכרה לנשמת החכם הזה, וכל יושבי העיר, חכמיה וסופריה אציליה וראשי אגודותיה מכל האמונות השונות, לקחו חלקם בחגיגת האבל הזאת, ויגדל כבוד היום ההוא וכבוד היהודים אשר עשו אותו יום מועד, וירא כל העם כי רב כח האדם המעלה לתת מהודו על אחיו ועמו שנים רבות אחרי מותו באשר ישית עליהם פאר בחייו. ויתר דברי יום הזכרון ההוא והתכונה הרבה וכל פרשת הדברים הלא הם כתובים בכתבי העתים העברים והאשכנזים לבני ישראל.

מי הוא המחבר ?

(במקום הקדמה).

אמר חיו"ג: בין הספרים היותר יקרים ומועילים, אשר היו עד עתה למקורים נאמנים לכל סופרי דורנו, שחקרו ודרשו וכתבו על־דבר הגזרות על ישראל בימי ת"ח ות"ט, הוא הוא בלי־ספק הספר **צוק העתים**, מעשה ידי אחד מאנשי הזמן ההוא, אשר ראה עני עמו בשבט עברתו. אבל השאלה הנמרצה אשר רבים וכן שלמים נבוכו בפתרונה היא: מי הוא המחבר של הספר היקר הזה? מי אביהו קנהו ומי עשהו ויכוננהו? הן על שערי הספר צו"ה (וויניציא, שנת קדש הוא — תט"ז) המתהלך היום בארץ והנמצא בידי רבי ההוקרים הדורשים — רשום באותיות מזהירות שם המחבר ר' יהושע ב"ר מלבוב[1]; אבל רושמי הרשומות עוד מביאים בחבוריהם את הספר צו"ה (קראקא, שנת תהא השעה הזאת — ת"י) שחבר ר' מאיר ב"ר שמואל משעברשין[2]; איזה מהם מעירים[3] כי חבורו של ר' מאיר השעברשיני הזה נדפס פעמים (ת"י ותט"ז), ואיזה מהם שערו בנפשם כי שני ספרים דומים בשמותיהם משני מחברים שונים למיניהם ישנם במציאות[4].

סוף דבר, מבוכה גדולה השתוררה בין הוקרינו ע"ד הספר המדבר בו — ואין פותר! ראש קוראי הדורות, החכם גראֶטץ, הודה ולא בוש כי אין בידו להחליט[5] מי הוא המחבר האמתי: ר' יהושע מלבוב או ר' מאיר משעברשין, ובעל הטורים האלה גם הוא יצא לערער על הה' פירסט.לבן־יעקב ז"ל ודבריו צריכים תקון והגהה[6].

לכן, לרגל מלאכתי בדבר קורות הגזרות, והמקורים הנוגעים להם, לא נחתי ולא שקטתי עד כי עלתה בידי לפתור את השאלה הנזכרת על צד היו"ט, הן בן־משק בית ספרותנו החכם ר' משה שטיינשניידער היה כמעט הראשון

---

1) עיין ד"מ ברשימה הנודעה „קהלת דוד", אות 1695 וברשימות אחרות.

2) סדר הדורות (הוצאה חדשה), ח"ג דף 87, רשימה „בית הספר" שהו"ל הח' לאטעס דף 126 וכדומה.

3) 263, Fürst Bibl. Jud. B, II 34 III, אוצר הספרים להר"י ב"י דף 508 (קראקא ת"י, אמ"ד תט"ז) ועוד אחרים.

4) כאשר הודיעוני סופרים רבים במכתביהם הפרטיים אלי.

5) וז"ל: דיא פאעטיזירינדע שילדערונג צו"ה, מאן וויס ניכט, ווער דער פערפאססער וואר, אב ר' מאיר בן שמואל אויס Scebrecin (זאלל קראקא 1650 ערשיענען זיין), אדער ר' יהושע אויס Lemberg געדרוקט ווענדיג 1656.

6) עיין קונטרסי הא' דף 9 סימן ב'.—

תנו רבנן: מי כתב מגלת תענית? אמרו: חנינה בן חזקיה וסיעתו, שהיו מחבבין את הצרות. אמר ר' שמעון בן גמליאל: אף אנו מחבבין את הצרות, אבל מה נעשה? שאם באנו לכתוב אין אנו מספיקין!

(שבת י"ג, ע"ב).

קסת הסופר (?) במתני ורשמתי (?) את כל התלאות וכו׳ והברתי (?) חבור מגלה הזאת וכו׳ וכל אשר נגעה יראת אלהים בלבו אל ירע לבבו ואל יחוס על הפרוטות ויקנה מגלה זאת וכו״; וכמעיר לעזר מצא לו עורב למינהו, הלא הוא „מחוקק אשר כעד זומם[1]) הוסיף משלו: „והנה איש לבוש מדע והכמה וכו׳ האלוף מהור״ר יהושיע וכו׳ והנה בידו מגלה עפה קראתי (?!) שם המגלה **צוק העתים** וכו״. כאיש מזמה אשר הפצו לעור עיני הרואים, הערים ר׳ יהושע לשנות שם המחבר האמתי ר׳ מאיר באופן כזה: במקום המאמר הא׳ שם מאמר אחר הכולל את שמו ואת ראשי התבות ביתר המאמרים ההליף במלות אחרות הדרושות למקרא שמו ושם אביו **יהושיע בן הגאון מהור״ר דוד זכר צדיק לברכה חזק ואמץ בתורה ובמעשים טובים אמן ואמן.** כמו שעשה המחבר האמתי — ויצא העגל הזה[2]). בסוף הקונטרס הזה ימצא הקורא את השער וההקדמות וראשי המאמרים של הספר המזויף — וידע ויבין את אשר לפניו עיי״ש.—

והנה למ־ת רוהנו, אין בידנו שום ידיעות ע״ד תולדות חייו של המחבר הנכבד ר׳ מאיר ב״ר שמואל ז״ל; מי הוא ואיזה הוא? מתי ואיה נולד ונפטר? וגם ההכם ר׳ יעקב רייפמאן בן־עירו לא פתר לנו את שאלותינו ואף הספר לא ראתה עינו; ומיתר ספריו נודע לנו אך „המזמור ליום השבת״, שיר בלשון ארמית — כעין אקדמות מלין — לזמר בהכנסת כלה (נדפס בוויניציא בשנת שצ״ט), אשר מצד יקרותו ונעם נאמו. נעתק אח״כ ללשון יהודית ע״י ר׳ גימפל מוויען. (נדפס באמ״ד, שנת תי״ד) ואני מצאתי נכון להופיע גם עליו נהרה שנית ולהדפיסו בקונטרס מיוהד בתורת מנחה לכל קוראי הספר הזה לכבוד מחברו העלוב, מנוחתו עדן.

ודע, קורא נבון, כי הספר יצא מדפוס הראשון (קראקא ת״י) מלא שגיאות וטעיות, ויתרון רב להדפוס השני (וויניציא תט״ז) על הראשון, וברב עמל ויגיעה עלתה בידי לתקון את המעות, ואולי באיזה מקומות לא קלעתי אל המטרה גם אני; ולבאור הערים והכפרים והשמות הפרטיים והענינים הסתומים הוספתי בסוף הערות והארות שונות, נהוצות ומועילות, כאשר תחזינה עיניך מישרים.

ואני תפלה: — כשם שזכיתי לזכות את הרבים בהקונטרס היקר הזה, כן יזכני אלהים להוציא לאור היום את יתר הקונטרסים והחבורים והמאמרים

---

[1]) ויש ג״כ לשער כי המחוקק, הוא המדפיס, לא ראה בעיניו את הספר הנדפס בקראקא ולא ידע את מציאותו, והאורח השנון הערים גם אותו ולאלהים פתרונים.

[2]) המזיף לא חש בעצמו את זיופו, באשר שכח לשנות גם שם־גיסו ושם אחיו של המחבר האמתי. — הלא הם החכם ר׳ צבי והחסיד ר׳ דוד (עיין בפנים הספר). ובזה נתפשו שוליו על פניו ונראה קלונו! — כנראה רוח הפרוטות הוליכתהו שולל ויפכח אל ממוללי. —

אשר השכיל להפריד בין הדבקים, ר״ל בין צו״ה (האמתי) לר׳ מאיר ב״ר שמואל ובין צו״ה (המזויף) לר׳ יהושע ב״ר דוד, ויגל את קלון האחרון; הזה, בקלון האיש הנמצא במחתרת, לפני עיני כל הקוראים, וכן העיר את אזני ע״ד הענין הזה במכתבו הפרטי אלי [1]) — ימים רבים חפשתי חפש מחֻפש את הספר האמתי, פניתי אל גדולי החוקרים בזמננו, שאלתי ובקשתי משגיחים רבים הממונים על אוצרות הספרים בחו״ל — ולשוא עמלי, באשר הזון הספר איננו נפרץ וכּכתב יד ממש יחָשב, אך סוף סוף עלתה בידי להסיע מתהום ים השכחה את האבן היקרה הזאת וע״י המעתיק הנבון הר״י שפירא (בלאנדאן) השגתי העתקה נאמנה מעצם הספר הנמצא בשלמות בעיר אכּספורד. כמוצא שלל שמחתי על המציאה היקרה הזאת. אולם מה נבהלתי והשתוממתי בראות עיני מישרים את הזיוף הגלוי אשר כוננו ידי האיש הלבובי בשומו אל כֵּליו את פרי עמלו של סופר אחר בלי להזכיר את שם בעלו; רמיוני, לאיש המתעטף בטלית שאינה שלו והכלם לא יֵדע להרים קולו בראש הומיות לאמר: אני מצאתיה, אני מצאתיה — כלה שלי!

וכיצד עשה ר׳ יהושע את זיופו? הסכת ושמע, קורא נבון, ותתפלא גם אתה! הר׳ מאיר בר׳ שמואל, שהיה כנראה איש נכבד בעדתו ומושך בעט סופר מהיר, התגורר בימי המבוכות של שנות ת״ח ות״ט בעיר הקטנה שעברשין [2]), ובעתות המצור עליה עזב את פניה וילך לו גאליציאה ויבא עירה קראקא ובה הוציאו לאור את ספרו **צוק העתים**, הכתוב על טהרת הלשון, במליצה הרוזית, והכולל ספור פרטי ע״ד הגזרות והרדיפות והצרות שעברו אז על ישראל; הספר יחלק והיה לשלשה ראשים: הראש הא׳ מסודר עפ״י מאמרים חרוזים נפררים אשר המאמר הראשון מהם כולל שם המחבר ושם עירו: **מאיר משעברשין** וכל יתר המאמרים (עם הראשון בכלל), יכלכלו בראשי תיבותיהם את שם המחבר ושם אביו: **מאיר בן מהור״ר שמואל**, בתוספת הדברים האלה: **זכר צדיק לברכה חזק ואמץ בתורה ובמעשים טובים אמן ואמן**; הראש השני מסודר גם כן כנ״ל עפ״י סדר הא״ב מהחל ועד כלה; והראש השלישי — הוא המשך הספור כדרך כל הספורים הכתובים במליצה חרוזית.

ויהי בעבור שש שנים אחרי צאת הספר היקר הזה לאור היום (קראקא ת״י) ויבוא האיש יהושע מלבוב ויתנכל להעתיקו מישן לחדש, מהנדפס לכתב-יד, אות באות ומלה במלה, וישם על העתקתו נוספות בתור הקדמה, אשר בה הרהיב עֹז בנפשו לשַקר כדברים האלה: „לכן נערתי את חצני (?) ושמתי

---

[1]) עיין קונטרסי הג׳ בסוף, דף 34, הערה ט׳.

[2]) ע״ד בעלי אספות ואנשי מופת אשר היו בה לפנים, עיין במאמר היקר „אהל יששכר" מאת החכם המבקר הנודע ר׳ יעקב רייפמאן (אוצר הספרות שנה א). — ושם העיר יכתב בעמים בתמונות שונות כאלה: Scebrzecin, „Szczebrzescin" u. Szebrszyn

צוק העתים.

מורי אלופי יקירי רבותי, מגיני שבט עדותי, בני רחמנים שמעו יללת נגינותי, שמעו ישראל אחי ואחיותי, אשר קראני בארץ מגורתי, הביטו וראו את אותותי, ושפכו שיחי ודברי שפתי, לפני אלהי ואלהי אבותי.

אספו בני יעקב כלכם, ושמעו את דברי עבדכם, והטו נא אזניכם, למען ידעו בניכם ובנותיכם, וספרו לדור הבא אחריכם, וידעו גם בניכם, הקורות אשר מצא אתכם, וקרעו לבבכם אל בגדיכם.

יהירים אכזרים בני אכזרים, כאשר היו מרור דורים, בפה רק המה מדברים, נראים כאוהבים אהבת נעורים, ודברי פיהם נראים ישרים, ובליותם לשפוך דמים במסתרים, ולהפוך ערים כמהפכת זרים, ולנחול נחלת בלי מצרים.

ראו מעשה עם עמודה, י... וקדר בעלי זמורה, במות המלך [1]) ווליסלאב 1) מהרה, לפני מלוך מלך [2]) קזמירוס 2) יר״ה, בשנת תא״ו הי״ת ליצירה, נתחבר י... וקדר בחבורה, בעלי מלחמה קולעים אל השערה, אנשי מדות בעלי גבורה.

בקשת והצים וכלי מלהמה, נתאספו ביד רמה, הם וכפריים עובדי אדמה, וגם קדר בן האמה, וחמילעצקי 3) שר המלחמה, להרוג את כל נשמה, והנקבות להחיות להם לכלימה, להקניט תולה[3]) ארץ על בלימה.

נבהלו אלופי אדום ונהרדו, כשמעם כי כלם נחרדו, ובאדוניהם שרי אדום בגדו, אז פאטאצקי 4) ושריו[4]) נתועדו, איש מאחיו לא נפרדו, רגליהם וקרסוליהם לא נמעדו, וכלי מלחמתם הגרו וצמדו, מהנה מול מהנה עמדו.

מתי מספר בצבאיו נמצא, כנגדם במלוא קומצא, אמר לשריו הבו עצה, פן נהיה בקמינו לשמצה, אם נצא לקראתם ההוצה, וגבר י... רב הנוצה, נפול עליהם פתאם במרוצה, והשיבו משכנו אהריך נרוצה.

השונאים שלהו מרגלים בתחבולותם, ויאמר מי יתיצב לעומתם, ובפרט אדום מעט בצבאותם, בואו אתי פתאם למהנותם, וילכו אתם בקשתותם והרבותם, ויאמרו אולי נוכל להכותם, ולא ידעו להבין חכמתם, כי זאת היתה ערמתם.

וילכו ויבאו למחנה י..., בכלי מלחמתם הם מזוינים, וגם המה היו מוכנים, בהצי גבורים ובהרבות שנונים, וגם קדרים ברב אונים, י... לאהור וקדר מלפנים, וירך לבב פאטאצקי והסגנים, מפני זנבות האודים העשנים.

ראו מהנה אדום והשרים, המון י... ומחנה קדרים, רצו להמלט דרך

---

[1]) בנדפס ווליסלאב.

[2]) בנדפס קזמירסירה.

[3]) בנדפס תורה.

[4]) בנדפס ושרי.

והזכרונות הנוגעים לקורות הגזרות על ישראל[1], ואבינו שבשמים יצילנו וישמרנו מגזרות רעות, ומשעות רעות המתרגשות לבוא לעולם, אמן! —*)

אדעסא, ר"ח אייר תרמ"ט לפ"ק.

ח"י גורלאנד.

---

[1]) ככר הוכנו לדפוס ובקרב הימים — אם ירצה השם — יצאו לאויר העולם עוד שני קונטרסים:

א) הקונטרס החמישי — **אבני מלואים** — הכולל ס' „טיט היון" (הוצאה שניה) והרבה ענינים ישנים אף חדשים, כמו קינות, סליחות, פיוטים וזכרונות והגדות ע"ד הגזרות בשנת ת"ח ות"ט.

ב) הקונטרס הששי — **חזון נחום** — הכולל אספת המון הערות ונוספות ולקוטים ע"ד הגזרות על ישראל, מאת הרב החכם ד"ר ר' נחום ברילל נ"י (בפר. א"מ), ומאת מבקרים אחרים.

ואת הקונטרס „מזמור שיר ליום השבת" יקבל כל אחד ואחד מקוראי הספר הזה למנחת זכרון מאתי המו"ל.

*) לסוף אגלה את אזנך, קורא נכון כי הספר „צוק העתים", מעט יקרהו והועלתו לקורות הגזרות בימי חמיל, מתורגם בקצור דברים גם לשפת רוסיה ע"י ה"ר משה בערלין ז"ל, ונדפס במאסף הנודע בשם: Tschtenia w Obtschestwie istorii i drewnostei. Moskwa 1859.

צדיקים נהרגו כשלשת אלפים, חסידים קדושים כמלאכים ושרפים, אנשי חסד קצינים ואלופים, בטרם מיתתם הושלכו עטופים, בראש כל חוצות ערומים ויחפים, שזפם השמש הושארו כשזֻפים, מרעב וצמא ופצעים עֲפים, במיתה המורה המה נגפים.

דרש רצען אחד רשע ושואל, הנמצא בחיים קדוש ישראל, הגאון מורנו הרב ר' יחיאל[8]), בהגאון מהור"ר אליעזר גולת אריאל, להרגו במיתות המורות הואל, ובכסף וזהב לא יגאל, וימצאהו רצען רשע המגאל, כי באמצי כחו התפעל.

י... [1]) הכהו במכות אכזריות, במקלו כבחרב שני פיפיות, ויאמר אליו תנה מטמוניות, והשיבו הרב שנשאר בעניות, ויכהו עד שלא נכר לבריות, ויתחנן הרב הי"ד[2]) בבכיות, שיהרגנו בקברות, ולשכב שם ולהיות, עד ידין כלא גויות.

קם הרצען ימש"ו הרשע, ויאמר אל אבן הראשה, ברצוי כסף אמלא הבקשה, ויאמר הרב בקול חלושה, הלא נדמיתי כאשה מגורשה, הוליכו לקברות עיר הקדושה, ויהרגהו שם בחרבו הקשה, ויקוננו עליו נוחלי המורשה.

לא נשמע עוד כמעשיהם, לפני האבות ענו בנותיהם, ובחיק אמותם שחטו בניהם, לפני אנשים שכבו נשותיהם, ונשים עוברות בקעו בטניהם[3]), והרפו ואמרו איה אלהיהם. יבוא ויצילם מכף אויביהם.

בעיר קבצו עוללים ויונקים, השוכים מחטא ומעון מנוקים, כחבצלת השרון שושנת העמקים, השליכום בחיים לבארות עמוקים, במר בכו ילדים העשוקים, מבארות כמה ימים צועקים, אחי תדמע עינכם כאפיקים, אולי ירחם שוכן שחקים.

רבת נשים בדת כפרו, ויתחתנו לי... אשר בחרו, ויהודים רבים ברית הפרו, מצות ה' לא שמרו, על פקודי ה' עברו, ויהודים האנוסים עוד נזהרו, רק נפשם לא מסרו, המה לבדם בחיים נשארו.

כשרים לא נמלטו מהמהפכה[4]), וקבלו עליהם דין המתוהה, פשטו צוארם להריגה וטביחה, מעט מזער נשארו לאנחה, שנים מעיר ואחד ממשפחה, נמלטו לטולטשין עיר הנדהה, ושם נפלו בעונות לשוחה, כאשר נספר ביגון ואנחה.

העיר ערו עד היסוד בה, והרגו היהודים אשר בקרבה, והכו בהם מכה רבה, וכל העיר לארכה ולרחבה, מושלכים הרוגים שנהרגו בה, בקדושת השם באהבה רבה, מאת ה' היתה הנסבה, וקבלו עליהם הדין בחבה.

חמרים כפות ידים ורגלים, חצי גופות עד המתנים, צלעות ואצבעות ובני מעים, ראשי עם קדש וברכים, אמורי קדש הזות ושוקים, מושלכים בחוצות ובפתח עינים, הרואה תדמע עינו מים, וכל השומע תצלנה אזנים.

---

[1]) בנדפס וי.. וסוח"ו יתכה, כמובן. —

[2]) ר"ת: ה' ינקום דמו.—

[3]) בזה ובכל הספר אשר לפנינו לא שניתי הכנויים מפני החרוז.

[4]) בנדפס מהפה, והגהתי לפי החרוז, וכן בדפוס הס"ז.

יערים, ושם נפלו מהם המרים, ויצעקו בקולות משונים ומרים, אסרו אותנו לבית האסורים, אל תשפכו[1]) דמינו כפרים, תמות נפשנו מות ישרים.

רפו[2]) ידי פחות וסגנים, ומסרו עצמן ליד הזדונים, ומשלו עבדים על אדונים, ויסרום ביסורים קשים ומשונים, וכך היו בתוכם דנים, י.. יקח מטלטלין וקנינים, ומרגליות ואבני יקר ומטמונים, וקדר שבוים[3]) בלי מנינים

שמעו היהודים אלה הדברים, מהוין שבלה החרב ובהדרים, נתאספו שלשה עשר ערים, אנשים השובים זקנים ונערים, טף ונשים בתולות ובחורים, התנים וכלות בלי מספרים, רבנים חזנים וסופרי ספרים, לנעמרוב וטולטשין 5) ערי הגבורים.

מיד באו השודדים, קאזקים 6) וכפריים נתחברו לגדודים, בעצה אחת ובדברים אחדים, להרוג את כל היהודים, וינוסו למבצר יראים ופחודים, וישלחו י.. אל היהודים, בערמה כאשר הם מלומדים, לכו לבתיכם ונגמול עמכם חסדים.

ויהי כאשר באו לבתיהם, מיד באו השונאים אחריהם, ויקחו מהם כל מחמדיהם, ואת כל מחמד אוצרותיהם, אשר מצאו בכל חדריהם, ותחת קרקע כל מטמוניהם, וימלאו את כל כליהם, ויצאו ויבאו אחרים תחתיהם.

אמרו ליהודים תנו לנו, למה נגרע אנחנו מאחינו, אשר יצאו והלכו לפנינו, והשיבו כבר לקחו מאתנו, את אשר אספנו מימינו, ולא הניחו בלתי גויותינו, ערומים מכל רק בכתנותינו, כאשר עיניכם רואות אותנו.

לא נתנו מקום לזעקתם, ולא שמעו[4]) לדברי תחנתם, ושאלו אותם באפם ובחמתם, איה איפה פתוחי[5]) חותם, ויענום בענוים גדולים באכזריותם, ויפשיטו מהם את עורותם, ויסרום ביסורים עד מותם, תבוא לפני ה׳ רעתם[6]).

זקנים וסופרים עם תלמידיהם, אנשי מעשה רבנים וחזניהם, כלם נפלו ביד אויביהם, ופשטו לטבח את צואריהם, ונהרגו על קדושת אלהיהם, וכן נהרגו בניהם ובנותיהם, מסרו למות את נפשותיהם, למה יאמרו איה אלהיהם.

כל זאת הנשארים ראו, קל היש מהעיר יצאו, ויבואו בתוך המים ונהפאו, מיד י.. אחריהם באו, כאשר ידאה הנשר דאו, קפצו שארית ישראל ונטבעו, מתו במים ולא יצאו, כשש מאות הרוגים שם ימצאו.

ריבה אחת 7) בעדי עדיים, נשבה לרק איש הבינים, בקשה מאתו שיקדשנה בצהרים, בעבר הנהר במחולת מהנים, ע״י כומר הרובין בין המשפתים, כאשר הוליכה בגשר במצלתים, קפצה ונטבעה כעפרת במים, שלא יחלל בה שם שמים.

---

[1]) בנדפס אל תשפכונו.

[2]) בנדפס ריפו.

[3]) בנדפס שבי.

[4]) בנדפס ולא שמע.

[5]) בד״ח: פתוח חותם.

[6]) עיין בשער הגני בסוף הספר ותבין את הכל לפניך.—

הבינו יהודים את ערמתם, שזאת תחבולות י . . . והכמתם, לבוז משונש ולהרוג נפשותם, נמנו וגמרו היהודים בעצתם, להרוג בפריצים ולעמוד לקראתם, ולנקום בהם את נקמתם, מאחר שהפרו את בריתם, ולקחו מהם קשתותם [1]) הרבותם.

ותחד[2]) לאב"ד הקהלה, והשיבם בהכמה ויענם בבהלה, אם תעשו בפריצים כלה, וגם י . . . בהר ובשפלה, עוף השמים יוליך המלה, ונשמע הדבר בפולין כלה, יעמדו אלופי ארום הלילה, ויהרגו כל אחינו שבגולה.

בשרנו נמסור על קדושת ארוננו, ונתן לי . . כל מחמדינו, כפר תחת גויות נפשותינו, אולי יתמלאו רחמים עלינו, ועל נשינו וטפינו ועוללינו, ואם עונינו ענו בנו, ונתחייב[3]) מיתה בעבור עונותינו, צוארינו נפשוט ונקבל דיננו.

מיד נכנסו הי . למבצר, ויעמדו כלם במקום צר, ויעמוד שם הארומי העוצר, הוא הדוכס משווערטשינסקי 9) הצר, ויביאו היהודים רכושם להצר, ויתנו הם את האוצר, בלב נשבר בכל ייוצר, וקראו ליה מן המצר.

עברים נתנו אל המשמר, ויעמדו כלם בלב המרמר, בקול בכי ומספד מר, ולבם הרד ותסם כחמר[4]), וקרא זה אל זה ואמר, מי יודע אם משפטנו נגמר, אם תתקיים הבטחתם ואם יומר.

שבו ביום השלישי הזדונים, וכסו עין הארץ כעננים, בקשתות ובחרבות ומקלות וכידונים, ברגלים שחורים ובקולות משונים, ויפלו על בני אמונים, הלשים ויעפים ואין אונים, ויהרגו ביהודים בהרבות שנונים, זקנים ונערים אבות ובנים.

יהודים נפלו על פניהם, שלא יביטו ברעות והריגת בניהם, והבנים צעקו לה' אלהיהם, והם כסרדיוטין עמדו עליהם, ושאלו אם ימירו דתיהם, בדת יונית ישארו בחייהם, ואם לאו ימותו כאבותיהם, ויפלו על פגר הלליהם.

מיד פשטו צוארם לטבח, ואמרו ירצה דמנו כזבח, ונתנו לאל הודיה ושבח, ויעמוד רשע האכזר בטבח, ויקח את המאכלת לאבח, השונאים צווהו כה תזבח והרשע שמח ושחק וצוח, כי גדול יום הטבח.

טבחו למאות עוללים ויונקים, בהורים ובגולות ברחובות ובשוקים, אשר ביראת ה' מדובקים, ואלף וחמש מאות צדיקים, אשר שמרו תורות והקים בגזרת אל גוזר ומקים, דמם נגרש כמים הזקים, על קדושת יוצר ארקים [שחקים] ?.

וקצתם נפלו תחת הפגרים, עטופים ברעב וצמא ומדוקרים, רק רוח באפם נשארים, ויעברו הי . . בין הבתרים, ויאמרו קומו נא הנותרים, לכו העירה ובואו להדרים, אל תשבו במבצר במסתרים, כי נשרף המבצר בתבערים.

---

[1]) בנדפס ושתיהם.

[2]) בנדפס: ויחר, וענינו, כמו „אל תחד כבודי".

[3]) בדפוס ונתחייבו.

[4]) בד"א ותכם ככומר (?) ותקנתי לפי לכון הנמלה: יין (חמר) חוסס אין בו מסוס גלוי וכמה תסיסותו ג' ימים (עיין בערוך ערך חסס). והמלה „חמר" במקום „יין" — לצרך החרוז כמובן.

זדים ארורים אכזרים, נתקשרו עם בני הכפרים, אשר נתחברו עליהם בחבורים, כגבורים [1]) יבואו אל הערים, ויבוזו זהב ואבנים יקרים, בגדים ושמלות וכלים מובחרים, ואחריהם יבוזו בני הכפרים, אשר ימצאו מטלטלין הנשארים.

קמים יארבו בכל פנה, קדמה ימה צפונה ותימנה: ולא ימלט מערת מי מנה, ואחר ששלה חרב היונה, יבואו הכפריים העירה, לאחרונה, ויהרגו את כל המונה, אדומים ולהבדיל נטעה כנה, ויבוזו בהמות לאין מונה.

ויהי כאשר באו הי . ., והרגו בעיר המונים המונים, יהודים גלחים שרים ורוזנים, ואת מושלי העיר ומגינים, וישרפו בתי התפלות והתחנונים, וספרי תורות חדשים וישנים, ושאר כתבי קדש נאמנים, זרקו בטיט כמו אבנים.

אלפים י. . . חלף מנעלין, עטפו רגליהם בספרים וגוילין, וקשרום ברצועות של תפלין, ויהלכו בהן במדינה ובגבולין, וקצותי התפלין השליכו לתלין, ובמפות בהן עולליהם נגללין, ומטפחות קדש וגם וילין, כולן הוציאו מקדושתן לחולין.

מי מנה כל הערים, סביב נעמרב וכל הכפרים ואשר נחבאו בשדות וביערים, ובפרשת הדרכים דרך האתרים [2]), גם במערות וראשי ההרים [3]), אשר נחבאו יהודים טהורים, בחורים ובתולות זקנים ונערים, כולם נהרגו בקדושת יוצר הרים.

צרות טולטשין אגידה ואספרה, כשש מאות בעלי גבורה, נסגרו פריצים במבצר הבצורה, ויקבצו עליהם שה פזורה, כשני אלפים קולעים לשערה, ויקבלום הפריצים ויתחברו בחבורה, ויכרתו שניהם ברית ישרה, איש אחיו יעזרו [4]) בעזרה.

במבצר היו הפריצים גדודים, וסביבו עמדו למשמר היהודים, בקשת ובחצים בין העמודים, כאשר באו זנבות האודים, ויורו עליהם בחצים ולפידים, וינוסו הי. . . יראים והרדים, וירדפו אחריהם הפריצים והיהודים, ויכו מכה רבה במורדים.

תחת מאות לרבבות באו, כאשר יראה הנשר דאו, בצעקות גדולות ומשונות קראו, לגשת אל החומה לא מצאו, ויורו המורים ולא יצאו, ויושבי המבצר זאת ראו, ותמהו על הרבוי ונפלאו, ויחרד לבם וייראו.

ויהי כאשר ארכו הימים, נתיעצו הי . עם החכמים, למה אנחנו יושבים בגשמים, נשלחה למבצר אגרת שלומים, אל השרים גבוהים ורמים, המה יהיו אתנו שלמים, ויהודים המפוזרין בין העמים, יגאלו נפשם ממות בדמים.

ראשי העם נתיעצו יחד, מה לנו ולעם אחד, עד מתי נשב בפחד, פן נגרש ונבהר בבהד, ממון [5]) היהודים נתן לשחד, נקרא ליהודים ולא נכחד, ויקרא ליהודים אחד אחד, ויקחו כלי זיינם הכל ביחד.

---

[1]) בנדפס שבגבורים.

[2]) בנדפס האחרים.

[3]) בנדפס ההרים.

[4]) בנדפס ועזרה.

[5]) בנדפס טמון.

אכזר לקח המקל מתחת למדו, ויגש אליהם הוא לבדו, ומחנה י. . עמד כנגדו, היהודים איש על מעמדו, והתודה הטאתו בכל מאדו, ולפני ה' גלה סודו ויכהו האכזר במקלו שבידו, ויפול היהודי על צדו.

במקלו הרג למאות אנשים, והרבה נשארו פצועים והלשים; נדרכו בסוסים ברגלי הפרשים, והמורדים לא האמינו בקדושים, וילכו בין הרוגים ודורשים, וידקרו בהם לדעת אם השים, האמינו ש̇כבר מתו הישישים, ואשר צעק פצעו פצעים הרשים.

גוליירים 11) האכזרים גדולים, תבעו מיהודים מיני מאכלים, והשיבום כבר אכלו הי. . הערלים. ונשארו ערומים, חסרים ודלים, לקחו הי. . יונקים ועוללים, לעיני אמותם בשלום בבישולים, וילדים בהיים בשפודים צולים, והוריהם [1]) לארץ ישבו כאבלים.

דברים כאלה עשו אכזרים, בנסעם לבאר דרך הערים, יהודים נתאספו לערי המבצרים, והרבה דלים ואביונים הנשארים, שכבו בררך בשדות כעמרים, שם נהרגו לאין מספרים, נהרגו ונשהטו זקנים ונערים, על קדושת יוצר הרים.

היהודים שהיו בבאר הנהרסת, וכל הקהלה הנהרגת ונהבסת, מושלכת בהוצות ובדמיה מתבוססת, למאות נחבאו בבית הכנסת, ושם בת עמי נדרסת, כי בעיני הרשעים נמאסת, ויחרבו את בית הכנסת, והרסו אותה כמסום נוסס.

ורבים מאהינו נטעי כנה, לבם וידם לאל אמונה, ברהו ונסגרו בק"ק פאלנה 12) והעיר הזקה מבאר כהנה, וגם פריצי אדום מהעדינה, שם נסגרו מהרב היונה, ויבואו המורדים מכל פנה, ללכוד העיר ולהרוג המונה.

זריזים היו עמנו שמה, כי היו מלומדי מלהמה, וישבו לפנים מן החומה, והוצה המורדים ביד רמה, ולא יכלה לשאת אותם האדמה, ויורו עליהם הפריצים במהומה, ולא יכלו המורדים לעשות מאומה, וי. . . העיר הערימו בערמה.

חמת י. . בלבו נטורה, מאז ומקדם על אם נצורה, להחטיאם ולהשביתם מהקי התורה, וילכו ויתיעצו יהדיו מהרה, להרוג את שומרי השערה, ואת העומדים בהומה הבצורה, ולהכניס המורדים כלם העירה, והמה ילהמו בכח וגבורה.

טופלי שקר י. . העיר, הרגו את שומרי העיר, ויבוא המורד מהוץ לעיר, ויהרוג בעיר רב וצעיר, ושריד ופליט לא השאיר, הרג באפו וחמתו העיר, והסוף באש אותו הבעיר, שלם ישלם הבערה המבעיר.

יום השך ענן ואפלה, צרה וצוקה פהד ובהלה, בכניסת המורדים לפאלנה הגדולה, והרגו בה בהור ובתולה, איש שיבה נערה ובעולה, לאלפים נהרגו מעם סגולה, והדם דרך החלונות עלה.

כברים וצאן כשורים ופרים, הבהינו המורדים הארורים, את הילדים מזרע טהורים, אם הם כהושים או בריאים [2]), עקדום ושהטום כיונים ותורים,

---

[1]) בדפוס הורתם.

[2]) בנדפס ברים.

בלא כח עמדו האנשים, וילכו אתם כמה נשים, כלם יעפים ומוכים והלושים, ויבואו העירה כאבים ואנושים, עניים אביונים דלים ורשים, והפריצים שתו יין ענושים, בתפים ובמחולות שמחים וששים, המה אתם[1]) ויהיו כמהרישים.

יצאו י . . . ושלחו רצים, להמבצר ברברי ריבות ונצים, הוציאו לנו רכוש הפריצים, ואם אין אתם רוצים, נבואה כלנו ונעברה הלוצים, בהרבות ובידונים בקשת ובחצים, ונעשה בכם משפט חרוצים, ונרע אתכם בברקנים וקוצים.

מעשיכם וגמולכם נשיב בראשיכם, אשר גמלתם עם יעקב אחיכם. הם כרתו ברית עמכם, ויעמדו על המשמר כמוכם, ובמה פעמים הצילו אתכם, ורוש ולענה היה בכם, ומסרתם אותם והרגנום לעיניכם, כאשר הרגנום נהרוג אתכם.

אדונים ושרים עמדו כהומה, ויערכו אתם מלחמה, והמה באו ביד רמה, בעם רב בקול מהומה, וישרפו את המבצר בחכמה, ויעל עשן השרפה השמימה, ויהרבו את המבצר לשממה, ולפריצים לא היתה תקומה.

מהנה י . . . וכל צבאותם, תפשו את הפריצים ועדתם, ויהרגו אותם בקשתותם ובהרבותם, הרוכם והגבירה קורם מותם, יסרו הי . , אותם במפעלותם, ויענו לפניהם שתי בנותם, ואת הגבירה שכבו בזרמתם, ויכרתו ראשו במגרה באכזריותם.

נסעו בכח ובגבורה, להקהלה קדושה באר 10) הבירה, ופריצים היו בעיר הבצורה, וגם היהודים שה פזורה, לא הניחום לגשת העירה, ותהי העיר כעיר נצורה, זי . . . העיר התרו התירה, והכניסו את עם עמורה.

ויהי כאשר באו לילה, ויהרגו הרג רב בבהלה, ויברהו העם למבצר המהוללה, כי המבצר הזקה וגרולה[2]), נשפך סביבה ריק וסוללה, והפירות סביבותיה הוזרים חלילה, ויעמדו הגברים מהוץ במסלה, ומבפנים נשים וכל בתולה.

ארבו המורדים סביב למבצר, ויבנו סוללה כנגד התצר, סמוך מאד אל המצר, ויהרד מאד ארומי העוצר, והיהודים צעקו לקונה ויוצר, וילכוד המבצר . . . הצר, כדורך בגת וכענבים בוצר, כי מצרם לא יבצר.

מה עשו הזרים הרשעים, הפריצים הרגו בהריגת פלאים, ואנסו הפריצות יפיפיות כמו הלאים, והמעוברות בקעו כריסן כטלאים, והזקנות יסרו ביסורים רעים, ואת היהודים קלים ושועים, למקום אחד המה מובאים, והייהם לנגד עיניהם תלואים.

נשאו היהודים עיניהם לשמים, ויתפללו בבכי לאלהים חיים, בקול דממה נעים בשפתים, בקצר רוח וברפיון ידים, רק בכתנות ובתי שוקים, ויבוא אכזר אחד ממהנים, ופניו כמהבל מלא עינים, כסרריוט ומקלו אזור במתנים.

* *
*

[1]) בדפוס: עתם (?)

[2]) כן בדפוס ולא סניתי מפני החרוז.

תמימים היו אחינו ובשרנו, צעקו כלם מורנו ורבנו, דבריך דברי אלהים שמענו, אם בהי מרינו ופשענו, במה נרצה לה׳ אלהינו כי אם בדם נפשותינו, נפשוט לשחיטה את צוארנו, אולי יכפר את עונינו.

* * *

פתחו וענו כלם כאחד, כל העומדים שם יחד, ילדים וילדות במורא ופחד, נמהול זה לזה במחילה, וימחול לנו נורא עלילה, ונמסור נשמותינו לנורא תהלה, נמסור בשרנו למים הזדונים, והם שונאינו זרע י . . . יעלה[1]) נשמותינו לשוכן מעונים, אמרו לרקים מלאו רצונכם, עשו עמנו כטוב בעיניכם, ולא נעבור בדת אלהיכם, מיראת אשר מאתמול ערוך[2]), ואהבת אלהינו אל ברוך, יהינו ליום שכלו ארוך; ובשמוע זאת בעלי זמורה, הכו ביהודים פצע וחבורה, במקלות שלא ימותו מהרה, ויהרגו צוררים י . . . המורדים, הרג רב בעם יהודים, הנאהבים בחייהם ובמותם לא נפרדים, ויפלו על פגרי חלליהם, הם ונשיהם ובניהם ובנותיהם, וקבורה לא היתה להם, היו למאכלי כלבים וחזירים, ועצמות יבשות בחוצות נפזרים, וידים ועצמות וכל אברים, הפצועים והלשים פליטי חרב, מחוץ לעיר נתעלפו בחרב, והיו למאכלי זאבי ערב, פרחי כהנים לויים ישראלים, בחוצות זה לזה שואלים, איך נשארנו יתומים ואבלים, תעו כצאן בלי רועה, כשור אשר בדרך תועה, נשבה ונשבר ואין רואה, הלכו בין פגרי אבותיהם, והנה המה מפרפרים בדמיהם, צעקו עד יציאת נשמותיהם, והיהודים שישבו בבורות עמוקים, ובנקיקי הסלעים בחורים ובסדקים, מפני חרב הרקים, כאשר ישבו שם זמן רב, כמעט שמתו בצמא ורעב, מסרו עצמן להללי הרב, וכאשר יצאו מבית האסורים, תפשו אותם האכזרים, וענו אותם ביסורים מרים, עד שיצאה באחד נשמתם, קדשו את אלהי אבותם, ומסרו את נפשם והיתם, הנקבות נערות ובתולות יפות, היו להיות להם לאופות, ולקלון ולזמה לנאוף ולהרפות.

ומשם נפרדו פועלי און, כי רב עם י . . והרגו ביהודים כי גרם העון, רקים שנשארו בארץ ליטא, בזזו מיהודים כל פרוטה, והרגו אותם בחרב מרוטה, נסעו משם לסטארידוב 15), שם ארבו כארי וכדב, ולכדוה והרגו יהודים לרב עשו בסטארידוב כחפציהם, ויהרגו יושביה כטוב בעיניהם, ואשר יזמו לא יבצר מהם, בצרניהוב 16) נהרגו יהודים רבים, לק״ק בארהין 17) באו כדבים, והרגו יהודים בעונות המרבים, לאין מספר הרגו בארץ ההיא, ואנשי כרכים פחדו ורגזו קצתם בק״ק הוראדנא 18) נחבאו, אנשי ווילנא 19) בעירם נשארו, וגם אחרים אשר נסגרו, כי קהלות רבות ערו, מאנקת ושוד עני ואביון, ואין להעלות על הגליון, הציל אותם אל עליון.

אנשי עיר פינסק 20) קהלה הקדושה, כאשר שמעו קול התלושה, ברחו נוהלי דת מורשה, הבטיחו ליושבי העיר מתנות, שישמרו הם בכל הקרנות, את

---

[1]) כן בד״פ. ולא הבנתי.—

[2]) כן בדפוס, והרעיון איננו מחוור.

וראו באונות[1]) אם כשרים, ונתהו את בשרם לבתרים, כבשר בהמות בשרם נמכרים.

לא נשמע כזאת לעולמים, מיום בריאת ארץ וימים, שנת הרג ושפיכת דמים, אשר נהרגו מזרע ארומים, ומעם המפריד בין העמים, בכרכים ובכפרים בשדות ובכרמים, נהרגו ונתערבו בעונות הדמים, דם מילה ודם עממים.

מתחלה היתה גזרת הומ״ה 13), ששם נסגרו שבטי יה, ישבו בחשך צלמות וציה, בעיר יכת שער בשאיה, מיד נשמע תאניה ואניה, בעדת בת עמי העניה, שדודה נדודה בארץ נכריה, צעקו כלנו ליה ועינינו ליה.

נתנו המורדים שהר לפקיד, הוציא זרע יעקב הנעקד, ונחלק ממונם שבידי נפקד, פקיד הרשע מהר ושקד, ומסר היהודים ביד העוקד, וי . . לקראתם שהק ורקד, והיהודים כצפור בפח נלכד, ובלבם אש תמיד תוקד.

סבבו הי . . את אמונים, בשלופי חרבות וברומחים ובידונים, ואמרו למה אתם מאמינים, באלהיכם ולא ישא פנים, לעמו אשר המה נדונים, ובעת צרותם אליו פונים, ואינו מציל אתכם מהי. . כפרו באלהיכם ותהיו ארונים.

עזי פנים עמדו במרדם, ואמרו ראו בני אדם, כי אלהיכם הוא נרדם, איה בניו ואיה הודם, אנחנו בזזנו כל מחמדם, יבוא ויציל אותם מידם, והכופרים את כבודם, נשארו עם כל מאודם.

פה תמותון אתם כלכם, אם תחזקו אמונת אלהיכם, כאשר עשינו לכל אחיכם, באוקריינא, פאקוטיה 14) וליטה מושבותיכם, למאה אלפים הרגני בבתיכם, לא נשאר אחד בעירכם, איה הבטחת מלכבם ואלהיכם, לא געלתי להפר בריתי אתכם.

צעק הרב הי״ד[2]) מורנו, הרב ר׳ אליעזר נאון עוזנו, אב בית דין בדורנו, אחי זכרו הריגת אחינו, שנהרגו על קדושת אלהינו, בן נפשוט אנחנו צוארינו, ונזכה לחיי עד בענוינו, כי אין קדוש כה׳ אלהינו.

קרא הרב אחי גושו, פשטו צואריכם מהרו והושו, ממני תראו וכן תעשו, ובמסירת נפשכם גן עדן תירשו, וכל אויביכם יבושו, מיד לאלפים מחייהם נתיאשו, בעולם הזה קצו ומאסו, ואת שם הקדוש הקדישו.

ראש הישיבה הנזכר למעלה, מסר את נפשו תחלה, על קדושת נורא עלילה, וענה ואמר בששון וצהלה, לא אית בי הפלה, בשעה אחת אעלה למעלה, ולגן עדן אזכה ואעלה, אולי ארצה לקרבן עולה.

שבים ועולמים נערים ונערות, ראו היסורים והפצעים והבורות, מיתות משונות מיתות המורות, אשר נתיסר[3]) הרב בצרות, ומפיו יצאו אמרות טהורות, ולא שמע לפי זרות, להזהיר את אחיו באזהרות, שימותו על קדושת קורא הדורות.

[1]) מלבון דרבנן: חונות וסעלות.

[2]) ר״ת: ה׳ ינקום דמו. —

[3]) כדפוס נתיסד.

ק״ק **אוסטרא** 32) העיר הגדולה, של חכמים וסופרים תורה וגדולה חשובים נבונים ואנשי סגולה, למדינת **רוסיא** היתה מטרפולין, הסכימו לברוח למדינת **פולין**, והכריזו אדם בל ילין, ברחו קהל הקדש משם, והניחו אחריהם קנין רכושם, ורבים בעונות נשארו שם, כי לא יכלו לברוח, וישארו שם בינון ואנוח, ישבעי רגז ויגעי כח, מיד כאשר ידאה הנשר, באו הבונדים קושרי קשר, ועשו עם העירונים פשר, ויתחברו העירונים עם הצוררים, להרוג אותן היהודים הנשארים, ויהרגו אותם במיתות אכזרים, ויהרבו את הקהלה הקדושה, והרגו בנוחלי דת מורשה, ואם על בנים רטשה, עזרת אנשים ועזרת נשים, בית הכנסת קדיש קדשים, עשו לארות סוסים ולפרשים, וישברו החלונות ויבזו הדלתות, ויהרסו וישברו את האשישות, ויעשו בהן מופתים ואותות, ויחפרו ויכרו בבתים בורות, כי העירונים גוזרי גזרות, הגידו להם שימצאו חפירות, וישארו בתים הבנוים מלבנים, בלי גגות ודלתות וחלונים, בלי תנורים וספסלים ושלחנים, ובתי העץ ושאר בנינים, שרפו באש בלי מנינים, ויקחו תחלה כל הקנינים, ויחרבו כל הערים הסמוכות, ואין לספור ערים ההפוכות, שהפכו עם דור תהפוכות, אותם המורדים שחרבו **נעמרוב**, נתחברו אליהם כפריים לרב, ולא ימד ולא יספר מרב, במקומות שדרכו [שדרכה] כף רגליהם, הרגו ביהודים כטוב בעיניהם, לא הניחו פליט אחריהם.

לק״ק **קאנסטין** 33) הגדולה והבצורה, באו ה׳... בכח וגבורה, ויהרגו ביהודים בעלי צורה, במיתות חמורות ויסורים משונות, נהרגו היהודים בכל פנות, ואין מספר להרוגים בעונות, נפלו חללים מדוקרים בחוצותיה, וישארו הרוגים בכל ארמנותיה, והרבה נרטשו בפעמי מרכבותיה.

דוכס הגדול **ווישניוועצקי** 34) השר, עשה ליהודים הטוב והישר, כי הוא שר כשר, בכל מקומות שראה סכנה, הניח לנסוע היהודים בראשונה, והוא לאחריהם היה למגן וצנה, ואם היתה הסכנה לפניו, אז נסע לפניהם בהמוניו, וינוסו הרודפים כלם מפניו, כנשר [1] ירחף על גוזליו, וכרחמנות אב על עולליו, רחם עליהם הדוכס והחונים עליו, ויסעו ישראל עם בניהם, ולא רדפו המורדים אחריהם, מפני יראת הדוכס אדוניהם, שלח עמם **לנמרוב** החרבה, שנהרגו בה בחור ושיבה, ע״י המורדים זוכרי איבה, צוה את בעלי המלחמה, לנקום נקם באויב שמה, להשביתו ולעשות בו נקמה.

כאשר באו עבדי הדוכס, בהרבות וכידונים ובקשתות דרוכות, **לנעמרוב** השוממה מזוינים במערכות, הרגו כמה עירונים ורקים, ויצעקו העירונים בקולות וברקים, נעשה שלום וברית נקים, אתם תשבו פה בעירנו, אם יבואו הרקים עלינו, בחרב נצא לקראת[ם] כלנו, אנחנו נסיר לכל משמעתכם, תכניסו אותנו תחת כנפיכם, כי בעלי מלחמה כלכם, שלחו לדוכס כל הדברים, וייטב בעיניו דברי האכזרים, והאמין לדברי העירונים הארורים, וישלח להם שרים נכבדים, ועמהם כמה משרתים ועבדים, ויקבל אותם העירונים בכבודים, וישבו שמה כמה ימים, ויכתבו העירונים לאנשי דמים, דברי תנחומים ואגרת שלומים, מהרו ובואו הנה

[1]) בדפוס: כאשר.

העיר מארבע פנות, שלא ישרפו רהוב היהודים, ובתי הכנסיות ומדרשות החמודים שלא יחריבום העם המורדים, ויהי כאשר באו האויבים, הלא המה האורבים, הצילו י . . העיר הטובים, כמה יהודים עניים ואביונים, שלא ברחו מאין אונים, והרגו בעונות במיתות משונים, כאשר שמעו זאת השרים, ואנשי המלחמה שלטי הגבורים, ארבו העיר מכל עברים, בתוך העיר הרקים, ומחנה אדום גבורים וענקים, עמדו מחוץ על הפרקים, ויציתו העיר בארבע פנות, והפוחזים עם לא בינות, רצו לברוח באניות וספינות, השליכו אותם למים השרים, וצללו כעפרת במים אדירים, והרבה נשרפו בעיר מהצרים, ראדזיויל 21) השר ושרי המלחמה עשו במורדים נקמה, ואת העיר שרפו במהומה.—

סביב לפינסק כמה פרסאות, מצאו היהודים צרות רעות, המורדים פרעו בהם פרעות, אנשי ק״ק בריסק 22) הבירה, ברחו כלם כשה פזורה, וגם הגאון 23) שר התורה, אנשים אשר בעיר נשארו, בתי כנסיות ומדרשות שמרו, כאשר באו האכזרים נגזרו, וענו אותם בענוים קשים, והרגו בהם טף ונשים, ויחריבו בתי קדשי קדשים, והבתים הרבו לתל עולם, ובשאיה יֻכַּתּוּ ושממו גבולם, ה׳ ישיב להם גמולם.

לק״ק ווֹלאדוה 24) יהודים נאספו, לאלפים לעיר עברו הלפו, באו המורדים בצפרים עפו, ויכו בהם מכה גדולה, ויהרגו כעשרת אלפים בבהלה, ותהי בין העמים לאָלָה, ולמאות ערים וכפרים הרסו, במדינת ליטא אשר דרסו, וידיהם בדם יהודים מרסו, הרקים שהיו מעבר הניפר 25) הרסו, קהלות לאין מספר, יהודים רבים שרפו לאפר, אלפים נהרגו במיתות אכזרים, בענויים ויסורים קשים ומרים, והרבה מהם בהיותם נקברים.

בק״ק באַרישפולי 26) נהרגו עבריים, והרוגים נשלכו בכל איים, וילדי ישראל נשחטו כגדיים, קהלת קדש פרייסלוב 27) הגדולה, כמה פעמים שתו כוס התרעלה, ברחו לק״ק באַרישופקה 28) בבהלה, באו עליה הרקים, והרגו ושחטו עוללים ויונקים, ויהודים רבים נהרגו ונחנקים, קצת מהם אשר נשארו, ומכיריהם [1] עליהם רחמים נכמרו, לפרייסלוב לבתיהם כלם נהזרו, בבתיהם ישבו מפני החרב, בבקר מי יתן ערב, ובערב מי בקר יקרב, בבתיהם תמיד היו נסגרים, חבושים בבתיהם כבבית האסורים, כי יראו מפני השכורים.—

בק״ק פרייטין 29) חרבו היונים, יהודים רבים בני אמונים, טף ונשים אבות ובנים, בלובען 30) הרגו הריגה גדולה, פוחזים מלאכי חבלה, והעיר שמו לעיר מפלה, את הגאון אשר שם הורה, ותעלומות חכמה הוציא לאורה, כרכוהו בספר תורה, ושרפוהו והמיתוהו במיתות חמורות, וכמה חשובים מנורות הטהורות, הרגו כלם בבית הקברות, וחרבו שם למאות ערים, כרכים וכפרים בלי מספרים, נלאיתי להעלותם על הספרים.—

במדינת פאקוטייא 31) ערים נעזבות, ושם נהרגו יהודים לרבבות, על קדושת רוכב ערבות, במדינת פאדלעשה 32) נחרבו הערים, ונהרגו יהודים במיתות מרים, על קדושת יוצר הרים.

---

[1]) בדפוס א. ומבריחים (?) ותקנתי לפי הדפוס הב׳.

אוצרותיהם ואז נמלא משאלותיהם, ויקחו זהב וכסף ובגדים, ויצאו אליהם שרים נכבדים, בשפה אחרת ודברים אחדים, ויעשו פשר דבר ביניהם, ויעשו רצונם כטוב בעיניהם, ויוציאו האוצרות ויביאו אליהם, וישקלו השונאים הכסף במשקלות, כמו עפרות באבנים גדולות, לאין חקר בגדים ושמלות, המורדים ששו ושמחו בחגים, והצירים שבו בלב נוגים, ונשארו כמצולה בלי דגים.—

גם בק"ק זאלקווה 38) הבצורה, נסגרו היהודים לאלפים עשרה, וישבו שם בפחד וצרה, מסגרות אין יוצא ואין בא, וינם העם אשר בקרבה, כי י... הולך ומתרבה, ויבואו המורדים ביד רמה, מזרחה צפונה תימנה וימה, ויגשו לשבור את החומה. וישפכו מהעיר עליהם מים רותחים, וינוסו המורדים כצפרים פורחים, ויורו המורים אחרי הבורחים, ויועצו [1] עם בני האמה, אם לערוך בעד מלחמה, יהרגו אותם מן החומה, טוב לעשות עמהם פשרה, בואו נתפשר [2] עמהם מהרה, כאשר עשינו בלבוב הבצורה, וישלחו אל העיר צירים, שמעו נא פחות ושרים, ויכנסו באזניכם כל הדברים, לבוב לא עמדה לפנינו, והוכרחו למלאות כל רצוננו, וימלאו בכל טוב כלינו, כמה מדינות החרבנו למפלה, והחרמנום ועשינו בהם כלה, לאלפים ערים עשינו כמצולה, ואיך תעלה על מחשבותיכם, להנצל מיד אויביכם, ואנחנו נושאים פני אדוניכם, אשר תמיד היו אהובינו, מאז מקדם כל ימינו, לכן בברית עמכם באנו, אנשיכם אשר אתכם מבטיחים, האומרים הזות שוא ומדוחים, הלא המה כנודות נפוחים, הוציאו לנו זהביכם וכספיכם, ואת כל מחמד עיניכם, נמלא רחמים על נפשותיכם, ויצאו אליהם אנשים שלשה, כומר י... ופריץ באמונה חדשה, ויהודי אחד מטשרניוב 39) המגרשה, וידברו עם קציני עמורה, להוציא מכח לפעל הפישרה, ברחמים לפנים מן השורה, והעמידו על שני רבבות, ואלפים לגלאווצקי 40) ראש הקרבות, וחזרו העירה בטוב לבבות, בעיר היו אורחים נכבדים, עשירים פרנסים אנשים אמודים, בזהב וכסף וכל מחמדים, ויקחו מהם כל האוצר, והוציאו ונתנוהו למן המצר, הדורך בגת ובענבים בוצר, ויסר י... מן העיר וכמה רקים שם השאיר, לשמור העיר מהמבעה והמבעיר.

סביב ללבוב כמה פרסאות, שכן י... בכל הצבאות, והרג ביהודים למות תוצאות, ובמדינת וואלין רקים נשארו, קלים מנשרים ומאריות גברו, המדינה כלה ערו ערו, קרעמניץ 41) קהלה הקדושה והגדולה, חרבו אותה ועשוה כמצולה, והרגו ביהודים בלי חמלה, שחט אכזר מאה בנים, זרע קדש נטע נעמנים, פרחי ישראל לוים וכהנים, כאשר שחטם הרשע בחמתו, אמר לאכזרים שעמדו לקראתו, כל הטרפה לכלב תשליכון אותו, ושחט הרשע את אחרים, ופרע בית השחיטה כפרים, שחק ואמר אלו כשרים, ויהרגו בעברים בכל פנה, וגם בישרי עם עדינה, לא נתנו להם חנינה.

בק"ק לויצק 42) וק"ק לאדמיר 43), העיקו אשר לא המיר, כאשר תעיק העגלה העמיר, ומלך אין בימים ההם, קרלוס וקזמיר 44) אחד משניהם, נבחרו

---

[1] בדפוס: ויועץ.

[2] בדפוס: נתפישרו.

במסתרים, ואנחנו נפתח את השערים, ותהרגו בעיר כל השרים, וייטב בעיניהם דברי העירונים, מיד לפורענות היו מוכנים, ובאו כלם המושים ומזוינים, ויהרגו כפריצים בערמה בבתיהם, לא הניחו פליט אחריהם, וישמעו השרים בכל גבוליהם, מיד דאמינק 35) הדוכס נתמנה, לשר הצבא על המחנה, ויתאספו הפריצים כלם באמונה, כשבעים אלף בעלי מלחמה, להלחם עם עובדי אדמה, לכלותם ולנקום בהם נקמה, ורקים לכמה מאות אלפים, כלם בחרבות שלופים, להשחית באדום שרש ענפים, ויהיו אדום לבני חיל כלב, בעלי מלחמה המה מעולם, ואמרו ראו סר צלם; אל תערצו מעם רב, כי אינם מלומדים בקרב, ואנחנו כנחש שרף ועקרב, וינגפו השונאים מפני השרים, ויהרדו ויצא לב האכזרים, נטנו וגמרו לנוס במסתרים, ותחזק עליהם מאד המלחמה, עד שבאו בני האמה, בקול גדול ותבקע האדמה, השרים אשר במחנה נמגו, תעו כשכור ביין שגו, בלילה ההוא אחור נסוגו, אמרו שכרו האכזרים, את שונאינו אויבינו הקדרים, חיל גדול בלי מספרים, וינוסו ויעזבו את אהליהם, ולמאה אלפים עגלות וסוסיהם, וכסף וזהב הניחו אחריהם, ויעזבו כל נתח וירך, וכלי מלחמתם השליכו בדרך, כי עלה כלבבם מרך, לא האמינו המורדים שברחו, ואמרו מאחור מארב [1]) ערכו, וטפחת אהליהם לא דרכו, באו הצופים למערכת המורדים, ואמרו מדוע אתם חרדים, אדומים ברחו ורחקו נדודים, סוסים וכלי זהב וכסף, מפוזרים בשדה לאין סוף, כי אין איש מאסף, ויצאו ויבואו השונאים לאהליהם, ויכו ויהרגו בשומרי הכלים, ויקחו את כל השללים.

וווישניוועצקי הדוכס לקח את עמו, ורכבו ופרשיו לקח עמו, להלחם עם המורדים בתמו, ולא ידע שברח העם, ויבואו המורדים כים ירעם, ויעמוד הדוכס כנגדם לבלעם, כאשר ראה הדוכס ההמונים, חיל גדול קדרים ויונים, ויפן כה וכה אחור ופנים, וירא כי אין איש לעזרה, ויסוג אחור לקאסטנטין הבירה, ויעמוד שם בכח וגבורה, ויהודים רבים מסביבות נשמטו, לק״ק קאסטנטין הבצורה נמלטו וכלם בעונית הרבים נשחטו, הדוכס ברח מפניהם, כי המורדים רדפו אחריהם, וישב בלבוב 36) מפני צריהם. והמורדים לק״ק קאסטנטין נהזרו, טף ונשים כלם נגזרו, ופני זקנים לא נהדרו, ויפוצו המורדים בכל המדינה, בכפרים ובכרכים בכל פנה, ויהרגו בעברים ובעם עדינה, וכשמוע הדוכס כל הדברים, ויסע לזאמושט 37) עיר הגבורים, מפני יראת המון אכזרים.

וי... וקדר (הלכו) הולך וחזק, רצוא ושוב כמראה הבזק, ואחד מהם לא נזק, ויבוא ללבוב עם המרכבה, וישכון עם המחנה בערבה, לגשת למבצר לא אבה, ויורו אליו מהבצר המורים, ויהרגו בם וגם בקדרים, כי הם מחוץ והמורים בחדרים, ולא מצאו במבצר מים, והיא גבוה ובצורה בשמים, וינוסו לעיר בריח ודלתים, וילכדו המורדים את המבצר, וישבו אנשי לבוב במצור, וייראו לזוז מבתיהם להצר, מחוץ שכלם חרב ומחדרים אימה, וימותו בעיר מרעב וצמא, ותעל צעקתם ושועתם השמימה, יושבי העיר נגפו והודחו, מיד למורדים צירים שלחו, תנו לנו הנפש והרכוש לכם קחו, וייטב הדבר מאד בעיניהם, ויאמרו יביאו לנו

[1]) כדפוס: מערב.

עמהם, כי רבים היו שונאיהם, והמורדים פחדו גם המה, לגשת לעיר ולערוך מלחמה, מפני המורים מעל החומה.

כתוך משך אותן הזמנים נסעו לאלפים קדרים וי״... לק״ק שעברשין וטורבין 48) נאמנים, בשעברשין נהרגו אלפים שנים, יהודים נכבדים ואין לפרטם בשפתים, על קדושת אלהי שמים, נשים ובתולות טמאו בזרמתם, צעקו ואין מושיע אותם, סופם מוכיח על תחלתם, אחרי אשר התעללו בהם, ולא מצא[ו] חן בעיניהם, השליכו אותם ערומים אחוריהם, לבית הכנסת המורדים באו, ויהודי אחד שם ראו, ויתלוהו בטלית ותפלין כאשר אותו מצאו, ויצאו ויהרגו בעיר הנותרים, אשר נחבאו בחדרי חדרים, והמיתום בעגוים קשים ומרים, הכלבים לקקו דם החללים, הרוגים מושלכים בהרים תלולים, ובטיט נטבעו למאות עוללים, זרקו בחוצות תורות וספרים, וקרעום לחתיכות ובטיט נגררים, ובאשפתות היו למשכב חזרים, ויהפכו העיר כמהפכת זרים, וכל החלונות שברו לשברים, ויתצו את כל התגורים, בק״ק טורבין עשו כמשפט הזה, עד לובלין 49) לכד המבוזה, ויהרוג נתח טוב וחזה.

בביחווה 50) נהרגו למאות עבריים, פצעים נשלכים בכל איים, ונשאר בהם עוד רוח חיים, והמורדים לאחור נסוגים, אמרו העירונים בעלי תענוגים, לא נסבול סרחון ההרוגים, וילך סרדיוט ומזרע ערלים, לקבור את החללים, והפצועים עוד בעפר מעוללים, צעקו אל תשליכונו לעלוקה, פן תעלה למכותינו ארוכה, והשיב איך רפואה למכה, ויקחם הסרדיוט ראש האכזרים, וישליכם בחייהם בין הפגרים, בזכרי תבכה נפשי במסתרים, החסיד משעברשין מהור״ר הלל[1], אשר בכל שבח מהולל, בחיים נקבר כמו חלל,

לק״ק קראשניק 51) באו המורדים, והרגו שם מאות יהודים, השבים [2] ובורחים הנעים והנדים, את ק״ק אוליינאב 52) שרפו, ואת היהודים שרפו וערפו, כאריה ושחל אותם טרפו, ק״ק פרעמסלא 53) כשפת [3] המים, רצו ללכדה במחולות מחנים, ויצילה השר קראנייק 54) איש הבינים, עד נהר סאן 55) חרבו האדמה, ולא יכלו לעבור המימה, בגזרת האל שוכן שמימה.

באו לקהלת הקדש קראסניבראד 56), והרג ביהודים ושרפה המורד, וכן עשה בק״ק טרניגראד 57), בילגורייא 58) שרפו עם עמודה, והרגו ביהודים בתער השכירה, נשים וטף במיתה חמורה, ובטרם שיצאה מהם נשמתם, בקשו מהצוררים שעמדו לקראתם, שיהרגו אותם כפי גבורתם, וגם ערלים נהרגו בצרה, ונתבוססו בדמם ומחמימות התבערה, נתבשל בשרם כבשר בקדרה, גיסי החבר ר׳ צבי 59) מהתושבים; ואחיו החסיד ר׳ דוד מבני טובים, אחר ההפכה לעיר היו שבים, ונתיאשה הנפש אשר בקרבם, ונגעה יראת אלהים בלבבם, לגמול חסד עם קרובם, ויבואו וראו באבדן היהודים אשר הרגו הזדים המורדים, ויקברו אותם יראים וחרדים, כאשר אחרון נקבר בקבר, פתאם גדוד מורדים עבר, כי אין שב ועובר, ויתפסו את האחים שניהם, ויוליכום בפחי נפש לבתיהם, ויישאלום איה

---

1) בדפוס ב׳: אשר.

2) בנדפס: חשובים. ול״פי הענין צ״ל: השבים. — 3) בנדפס: בשבת המים.

ולא נודע איזה מהם, ויסע הדוכס לווארשי 45) מטרפולין, ואמר איך ארץ פולין, תהיה בלי מלך כנמלין, ובטרם שנכתר קזמיר המלך, נתפשטו המורדים אילך ואילך, במדינת פולין בכל פלך, באו לעיר נראל 46) החרוכה, ושם נחבאו מפּת החביבה, אנשים ונשים לערך רבבה, בטרם כל רצו היהודים לברוח, ולא הניחם השר בכח, והושיב שומרים בכל רוח, ואמר נשָׂנס את מתנינו, ונצא לקראתם באמצי כֹחנו, וגם אתם תהיו בעזרתנו, השיבו בקול בכי היהודים, אנחנו נמשלים כטלאים עקודים, ואנחנו במלחמה איננו מלומדים, ויבואו השונאים סביב לעיר, ומגרשיה וסביבותיה מיד הבעיר, ויכו בי... רב וצעיר, ואז המורדים נסוגו אחוריהם, וישלח חמילעצקי עמו לעזר להם, י... מלפנים וקדר מאחריהם, באו לעיר י... וקדרים, ויצורו העיר מכל עברים, וילכדוה ויהפכוה כמהפכת זרים, ויהרגו את השר בראשונה, ואחריו את כל המונה, וכעשרת אלפים מנטעי כנה, נסגרו בבית הקדש מאות יהודים, בחייהם נאהבים נעימים וידידים, וגם במותם לא נפרדים, וישברו הפתח הצוררים, ויהרגו את היהודים המבוררים, במקום שעָמדו שם המשוררים, ואת בית הקדש שרפו, עם ההרוגים אשר ערפו, ואת קדוש ישראל חרפו, טף ונשים אנשים זקנים, נהרגו במיתות חמורות ומשונים [1], ע״י קדרים וי..., בחורים ובתולות ונשים יפפיות, לקחו קדרים להם לשבויות, ועבדו בהן בפרך ואכזריות, יהודים רבים במים נחבאו, והמים עד נפשם באו, ורבים בעבור הקדירות [2] נטבעו, ורבים נהרגו שם במים, והמעט אשר נשארו בחיים, קדשו את שם שמים, נהרגו בעיר כעשרת אלפים, ודמם נגריש כמים חריפים, וכמה אלפים בחייהם נשרפים, ונתערבו דמי אבות ובנים, ודמי אנשים כלות והתנים, ודמי סופרים מלמדים וד_נים, פגרי ההרוגים פרנסים ואביונים, ערומים מושלכים בלי דמיונים, בחוצות באשפות בלי מנינים, והיתה נבלתם למאכל העופות, כלבים אכלו לאלפים גופות, כמו בהמות נבלות וטרפות,

בק״ק טאמשוב 47) ישבו ילדים, מילדי העברים שהיו לומדים, בבית הספר דבוקים ואחודים, בשלחן ישבו ולמדו בספריהם, העיקים בשלחן ויצאו נשמותיהם, ולא נשאר אחד מהם, הרגו בעיר טף ונשים, בחורים ובתולות ומאות אנשים, ויחריבו הבתים ובית הקדשים,

ויסעו המורדים בכל המרכבה, וגם קדרים לאלפי רבבה לק״ק זאמושטש הבצורה והחביבה, והעיר ההיא מאד חזקה, והחומה טובה בגומה ועמקה, לא נמצא אחד כחקה, [3] ויקבצו פריצים בעלי מלחמה, ויהודים רבים היו שמה, עמדו במשמר על החומה, קרבו לגשת הקדרים והי... בקולות משונים כתנים ויענים, בעלי חצים מלובשים בשריונים, שר העיר דרש דרש, והנה המורדים סמוכים למגרש, וישרוף המגרש ויושבי׳ה גרש, כי אמר פן יבואו הצרים, וישבו בבתי המגרש והחדרים, ולא יפחדו מחצי המורים, לכן לא קרבו המונים, לחומה ומרחוק היו חונים, סביב לעיר מכל פנים, הפריצים פהדו לצאת אליהם, בכלי מלחמתם להלחם

---

[1]) כן בדפוס, ולא תקנתי מפני החרוז.

[2]) בדפוס: הקרירות, וצ״ל כנ״ל: קדירות, ר״ל סירות דוגה וספינות קטנות הדומות לפתרון וקדירה. — [3]) בדפוס: כחקה.

היהודים נחזור לבתינו, למה נמות ברעב כלנו, אולי שלום יהיה לנו, וישובו קצת יהודים לבתיהם, ויתחברו הפריצים עם שונאיהם, ויפלו על היהודים שניהם, ויהרגו ביהודים בעיר [1]) פעמים, ודמם נגרש כאפיקי מים, ונבלתם למאכל לעוף השמים, וישמעו האשכנזים בעלי מלחמה, ויכו בפריצים ובעובדי אדמה, ויהרגום וינקמו מהם נקמה, ואז שבו היהודים הנותרים, שהיו אחורי הווייסיל 68) מפוזרים, ואשר נחבאו בערי מבצרים, בערום ובחסר במי החרף, את ביתו דרש והנה שׂרַף, על ידי המורד קשה הערף.

בשעברשין הבתים אינם נשרפים, ונמצא שם הרוגים כשני אלפים, יהודים חשובים קצינים ואלופים, יונקים נתלו בדדי אמותם, וינקו מאמותם עד מותם, ויצאה מהם ביחד נשמתם, ויחמלו נדיבי שעברשין בחמלה, על ההרוגים שנהרגו בבהלה, אשר נשלכו בהר ובשפלה, וישכרו קהל הקדש הקצינים, כמה אנשים זריזים קברנים, ויתנו להם אגרטלים ואדרכמונים [2]), וחסדם אין לפרש בשפתים, ויקברום בזריזות ולא בעצלתים, במקוה שלא היה שם מים.

בנראל כעשרת אלפים אמללו, ועמהם קהל פרעמסלא חסד גמלו, קברו כלם אשר נקטלו, ויהיו ישראל דלים וחסרים, בלחם ומזון המה נשכרים [3]), וחזרו כפתחי נדיבים ועשירים, הלכו חשופי שת בעונות, ושהיו פרנסים בשנים ראשונות, נספחו אל אחת הכהונות.

בשנת ת"י לא שקטה הארץ, לא נראה באוקריינא יהודי ופריץ, ויועץ המלך גודר פרץ, לקבץ עמים להלחם עמהם, ויקבצו פריצים רבים לאלפיהם, והשר פירלא 69) נתמנה לשר עליהם, וילך פירלא לארץ אוקריינא, עם שלשים אלף איש בראשונה, (וצוה להקבץ כל הפריצים בראשונה) *), וצוה להקבץ כל הפריצים באחרונה, ויתמהמ[ה]ו פריצים להתאסף כמנהגיהם, והשר פירלא כתב אליהם, מדוע אחרו פעמי מרכבותיהם, וישמעו כל זאת המורדים, ויתאספו כלם ישרים ועבדים, ופירלא ושריו יראים וחרדים, כי היו מספר, ומחנה י... עצמה מלספר, כחול הים אשר לא יספר, ויברח אדום עד זבארש 70), ויחפרו וישפכו סוללות במגרש, ויבנו אהלים כמעשה חרש, כתבו לווישניוועצקי דוכס הגדול, שיבוא אליהם ולא יחדול, כי שמו הולך וגדול, ויבוא הדוכס הוא ואנשיו, למחנה פירלא ברכבו ופרשיו, וישמעו המורדים שונאיו ונוגשיו, ויקבצו כל צבאם ויחרד פירלא ושרים הרבה, והדוכס ווישניוועצקי עצמה ירבה, ויכתבו הס[ו]פרים ספרים למלך, שיגזור על פריצי כל פלך, לבוא למלחמה לצאת ולילך, וישלח אל הפריצים לעריהם, ויגזור אמר שילכו מיד לדרכיהם, אל מחנה אדום אחיהם, הזמן היה מאד קצר, ויגש המורה הצר, ויצר את המחנה והמבצר, ויורו אדום אל העם הבא, והדוכס הגדול אמר אדרבא, ויצא לקראתם ויכם מכה רבה, ויאסף י... הרבה מאד, ואדום לא יצאו לקראתם עוד, ואלופי אדום יאהזמו רעד, ויכתבו השרים כמה אגרות, והודיעו למלך את הצרות, ולא הגיעו לידו ויכתבו אחרות, ויצורו

---

1) בנדפס: כעיר, ונראה כי ט"ס הוא, והתקון ג"כ צריך לתקון.

2) עיין עזרא, א', ט'; שם ח', כ"ז. — 3) בנדפס: נשברים. —

*) המה המלות האלה נראות כמיותרות ע"כ הקפתי אותן בחצאי עגולים. המגיה.

איפה מחמדיהם, הר"ר צבי הוליכם לבית גבולו, ויתן להם כל אשר לו, וכל היקום אשר ברגלו, וגיסי ר' דוד השם ינקום דמו, השיב אין לי לפי תמו, אמרו בראשו נשיב אשמו, ויקשרו חבל על צוארו, גררוהו חנקוהו ופצעו בבשרו, ופרפר בדמו עד שנכבה נרו, בנפש הר"ר צבי שחקו הי... אחר שיסרוהו בעינוים משונים, זה עם זה היו מדינם, אם ארויח ישאר עמדי, גאם אפסיד אהרגנו לבדי, בחרב אשר מתחת למדי, ויעתר בבכי ליוצרו וקונו, והרויח הי... שהיה אדונו, ויצילהו יי' מיד שונאו.

בגליל העלום 60) וכל סביבות, נהרגו היהודים בעונות לרבבות, על קדושת בוחן לבבות, בגליל קהלת קרושה רובישב 61) וקריטניצה 62) וסביבותם נהפכו מישוב, ומסחר ההרוגים אין לחשוב, בקהלת הקדש דובנא 63) הקטנה, נהרגו רבים מעדת מי מנה, וחרבו ערים בכל פנה, בק"ק קאמרנא 64) עיר קטנה, כרתו ברית העירונים עם היהודים באמונה, ויקומו להלחם באויביהם מכל פנה ויהי כאשר באו המורדים, יצאו לקראתם העירונים ויהודים, ויכו וירדפו את זנבות האודים, וינוסו י... וקדר קשי הערף, ופנו ליושבי העיר את העורף, ברוך יי' שלא נתנם לשניהם טרף.

דובנא ביעלז ואיחן 65) ערי המבצרים, לא יכלו ללכוד הצרים, וגצלו בחסד יוצר הרים, רבים מתו באותן הערים, ברעב בצמא בחדרי חדרים, ולא יצאו מפני המורים, בתוך משך אותן הזמנים, ארבו המורדים בכל ההמונים, להלחם בזאמושטש היו מוכנים, ופחדו לגשת אל החומה, והפריצים יראי לצאת למלחמה, כי המורדים רבו מהמה, וימותו בעיר עשירים ואביונים, ברעב וצמא בפחים וצנים, כי הפריצים היו לצנינים.

בשעה י"ב בלילה נראה נחש אחד [1] בבהלה 66), ועלה השמימה בקול המולה, ויעמוד בשמים בדמות וצורה, כחצי שעה פניו העירה, וחזר את פניו לאחוריו, אז נבהלו שרי י..., והבקיאים בכשפים אובות וידעונים, אמרו נהפוך אחור ולא פנים, וישלחו דברי שלום העירה, מדוע תמותו כלכם בצרה, בואו ותעשו עמנו פשרה, נתרצו העירונים והיהודים האהובים, חלשים ויעפי כח כזבובים, לתן כ"ד אלפים זהובים, וישלחו הממון לי... הצרים, ויחנו עוד בכל הערים, כשני שבועות בכל הכפרים, ויביאו הקדרים אל החומה, את השבויים ששבו במהומה, ויפדום אנשי זאמושטש הנדיבים, ויכמרו על השבויים החביבים, בחורים ובתולות עלמים ושבים, והרבה נשארו בעונות בידיהם, והרגו בדרך לאלפים מהם, ורבים לקחו הקדרים עמהם, יהודים רבים מתו ברעב וצמא, גם ערלים ובעלי מלחמה, לאין מספר מתו במהומה.

וכאשר נכתר אדוננו המלך קזמירוס 67) יר"ה, נודע הדבר למורדים מהרה, ותקעו חרבם אל התערה, כשבת המלך על כסא מלכותו, בחשון ת"ט בראשון למלכותו, אז שב המורד לאחוזתו, אנשי אוסטרה קצת הנשארים, אשר נחבאו בכרכים ובכפרים, בשדות וגגות וראשי ההרים, כשמעם שנכתר המלך בכתר מלוכה, ושלח פריצים בקשת דרוכה, לשמור העיר מחמה שפוכה, ואמרו

[1]) בדפוס: אחת, ולפ"ז תקנתי כל הכנויים.

למען שיהיה לשר המלחמה, כאשר היה מימים ימימה והדוכס ווישניוועצקי לא יחריב האדמה, וישיבו הדבר מכם לא יפלא, ויוציאו אותו מבית הכלא, ויתמהו השרים הפלא ופלא, לא מפני שאוהבים אותו, החזירוהו קדרים לביתו, רק משנאת הדוכס וגבורתו, להשפיל את הדוכס ווישניוועצקי, ולהרים את השר פאטוצקי־כן יסד שר הצבא חמילעצקי, כאשר שב מן המאסר, גדולתו ממנו לא נחסר, והדוכס השורה לידו מסר, ויהי פאטוצקי לשר הצבא, להלחם עם בעלי דבבא, כי בני מאסקווא מרדו, ובקשר של שלום בגדו, ורקים רבים להם נועדו, ויתאספו עם רב בעריהם, וישמע אדום בארצותם לגויהם, והרדה גדולה נפלה עליהם, וחמילעצקי הי... כתב ספרים, אל המלך והשרים, אל תפחדו מפני המורים, כי אני וכל הי..., (כי) בהרבותינו ובקשתותינו אנו מוכנים, כאשר היינו מימים קדמונים, ואתם תשכו לבטח בארצכם, כי אנחנו נלחם לכם, במורדים אשר פשעו בכם, והמלך יר"ה ראה בחכמתו, והביט סוף דבר בקדמותו, והשלים עם מדינת מאסקווה בתמתו [1].

ואז בשנת ת"י אחרי העצרת, נתאספה ונתיעצה [2]) פליטה הנשארת, מן המהומה והמארה והמגערת, אמרו נשובה אל ארצנו, בעוד רוח חיים באפנו, ונשם את נפשותינו בכפינו, אם יהינו ונחיה שמה, ולא נמות פה ברעב ובצמא, וישיבו להם כל איש ענוג ורך, נשובה עד אם הדרך, כי עלתה[עלה] בלבבם מרך, לשוב לביתם פחדו וראו, כל אחד ספר אשר קרהו, איש אל רעהו ויתמהו, כל הנמלט משד ושבר, אחורי הווייסיל מתו בדבר, וישישו כי מצאו קבר, בכל פולין וכרכים וכפרים, אשר ישבו האורחים במסתרים, מתו בדבר בלי מספרים, נשים הרבה חשובות והגונות, נשארו אחרי בעליהן אלמנות, והרבה מהן היו עגונות, 75) שלא ידעו מיתת בעליהן, וחשבו שהן ביד שוביהן, ותעגנה כל ימי חייהן, גם היו נשים אחרות, שראו במיתת בעליהן והצרות, ובעבור אחי בעליהן היו אסורות, וגם היו הרבה אנשים, שראו נשיתיהם ביד הנוגשים 76), וחשבו שנהרגו כזבובים ויתושים, ויקחו להם נשים אחרות, ואז תבואנה נשיהם לצרות, וצעקו ובכו לדור [3]) דורות, ואז נתאספו ראשי המדינות, כדי להסיר המכשלות והעונות, והתקינו כמה וכמה תקנות 77), וקבעו צום בעשרים לסיון 78), יום הריגת נעמרוב על ידי הי... לגזרת תתקל"א 79) הוא מכון, ולהרבות בו סליחות ותחנונים 80), ולהרבות צדקה ולפדות בפדיונים, לפרנסת דלים עניים ואביונים, ובזכות תשובה תפלה וצדקה, לא ישמעו בישראל צעקה, ויצילם השם מצרה וצוקה, והיה יי' למלך עלינו, וישלח גואלנו במהרה בימינו, ויפדה אותנו מכל צרותינו, וירחם על ציון משכן כבודו, ויבנה המקדש במעשה ידו, ותשרה בתוכנו [4]) שכינת הודו, אמן וכן יהי רצון.

---

[1]) בנדפס: בחמתו.— [2]) בנדפס: בלסון רבים.— [3]) בנדפס: לדרתי.

[4]) בנדפס: וישרה בת (?) ותקנתי לפי הענין והרעיון.

הא׳רבים המחנה סביבו, אדומיים לא יכלו לצאת ולבוא, וימותו העם אשר בקרבו, ולא היה להם דבר לאכול, ואיש לצאת לא היה יכול, ויאכלו הסוסים שר ואמרכול 71), ולפעמים ווישנאוועצקי חרבו אזר, יצא והרג במורדים וחזר, כה עשו שבעה שבועות, ומחנה אדום במצור ורבות רעות, וי... לא הקריב לפרוע פרעות, וכאשר קרבו הצרים, לגשת למחנה אדום הגבורים, נפלו לאלפים מפני המורים.

ויהי כשמוע המלך יר״ה, וישנס את מתניו בגבורה, ויסע בעצמו ובכבודו מהרה, ויכתוב אל כל השרים, אשר למשמעתו סרים, שילכו אחריו לעזרת הגבורים, ויתמהמ[ה]ו הפריצים עד בוש, ומחנה אדום היתה, ויאכלו סוסים מלוח וכבוש, והמלך לא בא אל המחנה, כי י... סביב חנה, לק״ק זבאריוו 72) הוא ועמו פנה, לא המתין עד ביאת הפריצים, וילך בעצמו עם הרצים, וכעישרים אלפים אחריו אצים, והמורדים לכמה מאות אלפים, וקדרים שמונה אלפים אליהם נאספים, וכלם סביב המלך עפים, ותחרד המחנה שהמלך בקרבו, ולא שלף איש חרבו, ויקצוף המלך וחמתו בערה בו, וירא [1]) המלך באותו שעה, כי כלתה אליו הרעה, וכשה אובד בשדה תעה, וישלח את אוסלינסקי 73) השר, לקדרים וחותמו בידו מסר, שימלא רצונם ובקשתם לא יחסר, תחבו חרבם אל התערה [2]), ויקבצו הקדרים אל השערה, להגיד להם הפשרה ולבארה, ויסע שר קדר למלך יר״ה, ואתו לאלפים בעלי גבורה, ונתפשרו שם בהשואה גמורה, הבטיחו למאות אלפים זהובים, והשכין בידו שרים חביבים, על זאת שבחו אהובים.

המילעצקי שר י... זאת ראה, לאהל המלך כנשר דאה, ויתפשר ע״י מליץ שלה, בעלי מלחמה ארבעים אלף יהי׳ בגבולו, והמילעצקי יהיה לשר על חילו, המלך מלא משאלות לבו, שלא ידורו יהודים בקרבו, במקומות אשר חיליו ידורו בו, וחיליו לא יעבדו האדמה, כאשר עבדו מימים ימימה, רק יהיו מוכנים למלחמה, נבררו חילים מאותן הערים, אשר הן תחת ממשלת השרים, ולמישמעתם עוד אינם סרים, ויסעו למקומם י... וקדרים, ויהרגו קדרים ביושבי הכפרים, ואמרו כנגד המלך ידך על (?) תרים, ויכו בהם מכה רבה, כי מהכפרים היתה הסבה, והם הוציאו את הדבה, רק אותן הכפריים הנשארים, ישובו ויעבדו אדמת השרים, כאשר עבדו מדור דורים, שמעו הכפריים הפשרה ונהרדו, כי הם באדוניהם מרדו, ובשבילם השרים נעו ונדו, ואם יחזרו השרים שמה, והכפריים יהיו עובדי האדמה, ינקמו הפריצים בהם נקמה, ועדיין הארץ לא שקטה [3]), השרים לא שבו לאוקריינא כפשוטה, מפני יראת חרב המרוטה.

נתמנה ווישניוועצקי גבור בגבורים, לשר צבא על מחנה הבחירים, כי השר פאטוצקי 74) היה באסורים, לא רצה לקבל השרוה, עד שיהיו תחתיו בתדירה, כשלשים אלף בעלי גבורה, ואז ילך בראש המלחמה, לארץ אוקריינא ביד רמה, ולתקוע את אהלו שמה, שלא ימרדו עוד י... ושיכנעו תחת ממשלת אדונים, כאשר היו בימים קדמונים, וירע הדבר בעיני הצרים, וישלחו ויבקשו מאת הקדרים, שיוציאו את פאטוצקי השר מבית האסורים,

---

[1]) בנדפס: ויבוא, והקנתי לפי הענין.

[2]) בנדפס: אל השערה, והתקון לפי הענין ודפוס ב׳. — [3]) בנדפס: נשקטה.

הקדמה.

בהיות שהתורה הזהירה אותנו בשרפת נדב ואביהו, וכל בית ישראל יבכו את השרפה אשר שרף ה' וגם נתכונו פרשת נדב ואביהו לאומרה ביום הכפורים, כי הזכות מיתתם היא במקום קרבן כנודע, ומשמע דוקא נדב ואביהוא משום שהמה נצטרפו באש ונדונו בשרפה ונתקדש שם שמים על ידם, וכל אותן שנבהנו ונצטרפו על קדושת השם, שכרן הרבה מאד, והמזכירים מיתת הקדושים גם כן שכרן הרבה ובפרט בני רחמנים אשר נכמרו רחמים ועיניהם תזלנה דמעה מעלה עליהם כאלו הקריבו קרבן ואולי הדמעות יהיו במקום הנסכים.

והנה בשנת ת"ח ות"ט, כמה רבבות פשטו צוארם לזבח, וכמה רבבות נשרפו וכמה רבבות נחנקו ונטבעו, וכלן לדבר אחד נתכונו להקדיש את יוצר ברוך הוא, והל עלינו הזכרת נשמתם תמיד בכל עת. ולכן נערתי את הצני ושמתי קסת הסופר במתני ורשמתי את כל התלאות והגזרות אשר השתרגו ועלו על צוארי מדינת **אוקריינה ופאדאליה וליטא ובילה רוס**[1]) וארץ **וואלין** ושאר ארצות, והברתי חבור מגלה[2]) הזאת כדי שלא ישכחו מפינו ומפי זרענו עד העולם. וכל אשר נגעה יראת אלהים בלבו אל ירע לבבו ואל יחוס על פרוטות ויקנה[3]) מגלה זאת הלא מצער היא ותהי נפשי ויקרא בה תמיד, ובפרט בין המצרים[4]) וביום עשרים לסיון, ואולי יכמרו רחמיו באבדן הצדיקים הקרושים והטהורים ויתעורר בכל לבו ויבכה ויצטער באבדן אחינו ותהיה הקריאה במקום קרבן, והדמעות דמעות עשוקים במקום נסכים, ובזכות זה יזכו לגאולת המשיח, ויראו בבנין ירושלים ובית המקדש על הר ציון יפריה, ויעלו [ויעלה] הודם בזית ויתנו ריח אמן סלה.

כה דברי המחבר (?!) הדום רגלכם **יהושיע**[5]) בן הגאון מהור"ר **דוד** מלבוב הבירה נר"ו.

* * *

ויהי בעמדי מרעיד ומשתומם על המורא הגדולה[6]), גולה אחר גולה, צרות צרורות בזית מרורות, מתחת ידי הרשעים כים נגרש בעלי מאורות, חברו

---

[1]) היא רוסיה הלבנה. עיין למטה הערה 32,

[2]) בדפוס: מבלה.

[3]) בדפוס: ויקנא.

[4]) הלא הם הימים בין י"ז תמוז וט' באב כידוע.

[5]) כן נדפס שם המחבר (?!) על שער הספר וכן בהקדמה ולא שניתיו מפעם כי הוא בעצמו כתב שמו יהושיע בראשי החרוזים אשר בראש הספר: ישמעו, הביטו, ואספו, שמעו, יונים, עניים וכו' עיי"ש.

[6]) כן נדפס, ולא שניתי מפני החרוז.

ספר

צוק העתים

הלא זהו מזכרת הצרות **צוק העתים** אשר עברו*) עלינו שנה על שנה שנת **ת"ח ות"ט** לפ"ק על שני זנבות - האורים העשנים, בהרבות שנונים, לולי ה' הותיר לנו שריד כמעט כלנו אבדנו הלילה, בכן למען לא תשכח לדור אחרון קם אחד מיוחד בעדרו ויעורר קינתו על אלפים חלל, אשר לא היתה נפשם לשלל, והמחבר הלא הוא האלוף התורני המרומם כהר"ר **יהושיע** בן הגאון החסיד ר"ם ואב"ד מהר"ר **דוד** מק"ק **לבוב** הבירה נר"ו.

*) כדפוס: ערבו.

שנת המקום אשר אתה עומד עליו

קדש הוא

בוויניציאה

במצות הקומיסאריה וינדאמינה

Per Sionami Jmberti

צוק העתים.

ישמעו האלופים ויקירי שבטי ישראל עדותי מלמדי לכו בנים והביטו בצרות אחי ואחיותי, אשר קרו ברוסיאה מגורותי.

הביטו וראו את אותותי, ואחרי (? ושפכו) שיחי ודברי שפתי, מפני [לפני] אלהי ואלהי אבותי.

ואספו בני יעקב כלכם, ושמעו את דברי עבדכם, והטו נא אזנכם, למען ידעו בניכם ובנותיכם.

שמעו ויספרו [וספרו] לדור הבא אחריכם, וידעו גם בניכם, הקורות אשר מצאו[1]) אתכם וקרעו לבבכם אל בגדיכם.

יהירים אכזרים בני אכזרים, כאשר היו מדור דורים, בפה רק המה מדברים[2]) נראים כאוהבים אהבת נעורים, ודברי פיהם נראים ישרים, ובלבותם לשפוך דמם במסתרים, ולהפוך ערים כמהפכת זרים, ולנחול נחלת בלי מצרים.

עניים ראו מעשה עם עמורה, י... וקדר בעלי זמורה, במות המלך וולאדיסלאב מהרה, לפני מלך קזמירוסי בשנת תא"ו ח"ית ליצירה, נתחבר י.. וקדר בחבורה, בעלי מלחמה קולעים אל השערה, אנשי מדות בעלי גבורה.

בקשת והצים וכלי מלחמה, נתאספו ביד רמה, הם וכפריים עובדי אדמה, וגם קדר בן האמה, וחמילעצקי שר המלחמה, להרוג את כל נשמה.

נבהלו אלופי ארום ונהרדו, בשמעם כי כלם מרדו, ובאדוניהם שרי ארום בגדו, או פאטאצקי ושריו איש מאחיו לא נפרדו, רגליהם[3]) וקרסוליהם לא נמעדו, וכלי מלחמתם הזרו וצמדו, מחנה מול מחנה עמדו.

הלא למשמע אזן דאבה נפשנו.
גם בני איש יחד עשיר ואביון כספנו השלכנו אחרי גוינו.
אוננים ומקוננים נהרבו בגבולנו.
וירב תאניה ואניה עד אשר עלתה למרום צעקתנו.
נפשנו שחה לעפר ודבקה לארץ בטננו, אוי מה היה לנו.

מתי מספר בצבאיו נמצא, כנגרם מלא קמצא, אמר לשריו הבו עצה, פן נהיה בקמינו לשמצה, אם נצא לקראתם החוצה, וגבר י.. רב הנוצה[4]), נפול עליהם פתאם במרוצה, והשיבו משכנו אחריך נרוצה.

השונאים שלחו מרגלים בתחבולותם, ויאמר מי יתיצב לעומתם, ובפרט אדום מעט בצבאותם, בואו אתי פתאם למהנותם, וילכו אתם בקשתותם והרבותם, ויאמרו אולי נוכל להכותם, ולא ידעו להבין הכמתם, כי זאת היה ערמתם.

וילכו ויבואו למהנת יונים, בבלי מלחמתם הם מזוינים, וגם המה היו מוכנים, בהצי גבורים, ובהרבות שנונים, וגם קדרים ברב אונים, י.. לאחור וקדר מלפנים, וירך לבב פאטאצקי והסגנים, מפני זנבות האודים העשנים.

---

[1]) בנדפס אצא.— [2]) בנדפס הרברים.— [3]) בנדפס רגליהם.—
[4]) בנדפס הנוצר.—

יהדיו להכרית שם מישראל, לעקור ביצתם ויעוררו הניתם, זה שנתים שנה אחר שנה, שנת ת"ח בסופה, סימן לדבר עת צרה היא ליעקב, סופי תיבות גימטריא [1] ת"ח לפ"ק, ושנת ת"ט שאחריה. ובאשר כלי הדפוס כעת תחת ידי, הייתי מצטער על שאין איש שם על לב לרשום בכתב אמת דברים כאלה, הדברים קשים כגידים, ולהדפיסם למען יעמדו ימים רבים ולמען יִסְרוּ בה הנשארים, יתר הפלטה מעט מזער ותהי נפשם.

והנה איש לבוש מדע והכמה, בידו קסת הסופר, לשונו עט סופר מהיר, האלוף התורני מהור"ר יהושיע מעיר אזן בלשון למודים, מספר מעשי ידידים, משני זנבות האודים, לרע ירוצו ומועדים, והנה בידו מגלה עפה, עיפה נפשו להורגים, עשויה בהרוזים[2] נארגים, ובאמת הוא היה קרוב אל ההלל, בתוך ההפכה וגבולה[3], בעיר לאלקים גדולה, ק"ק זאמושטש יצ"ו, קראתי (?!) שם המגלה צוק העתים עת ספוד על הורבן המר. ובכן אמרתי להדפיסה ולזכות בה את הרבים, אולי יחנן ה׳ צבאות, ויצילנו מגזרות רעות, עד בא לציון גואל במהרה בימינו, יראו עינינו וישמח לבנו, אתה ה׳ אלהינו, שמחנו כימות עניתנו

בעתירת[4] המחוקק, לעזרת ה׳ שוקק.

---

[1]) מלה רומית וענינה כמו נוטריקון (בוכשטאבען־בערעכנונג נאך דעם צאהלען ווערטהע) כמו בשבת (דף י׳ ע״ב) נא בגימטריא נ וחד (51) ודומיהם.

[2]) בנדפס: בהרובים.

[3]) בנדפס: כתוב ההפכה וגמולה, ואין להם טעם, ולפי דעת יא פ״ז נ״ל: בתוך . . . וגבולה, וכן הקנתי.

[4]) בנדפס: בעתיר.

הערות והארות

לספר

צוק העתים

מאת חיו"ג.

1) וולאדיסלאב. המלך הפולאני Wladislaw IV עלה על כסא מלכותו אחרי מות אביו Sigismund III אשר מלך על ארצו ארבעים וארבע שנים; האב נפטר ביום 20 לחדש אפריל שנת 1632 והבן נכתר ברב דעות ביום 6 לחדש פעברואר שנת 1633. ויהי בשנת ת"ח, כאשר קם והתעודד ראש הקאזאקים חמיל נגד הפולאנים והיהודים, אז החליט המלך הזה, שהתארח בימים ההם בעיר ווילנא, לצאת נגד איש ריבו בכבודו ובעצמו, אך המות קדמהו, וילך לעולמו בשנה ההיא ביום 20 לחדש מאי, ועל כסא מלכותו עלה אחיו השני קאזימיר הרביעי. „והיה המלך וולאדיסלאב מלך חסיד וכשר ואוהב ישראל ואך שלום היה בימיו" (יון מצולה).

2) קאזימירוס. עיין למטה הערה 44.

3) חמילעצקי. הוא הוא ראש הקאזאקים המתקוממים, הנודע בקורות עם רוססיה הקטנה בשמו הארוך: Hetman Zynowii Bogdan Chmielnicky ובשמו הקצר: Chmiel (חמיל או חמול), אשר עליו חברו ספרים רחבי ידים הסופרים הנודעים: Kostomarow, Bucinsky וחבריהם; הקורא בהו"ל ימצא דברים הראוים להשמע במאסף הידוע: Auf der Höhe (II, 92); והקורא העברי יבקש עליו בספר היקר: „דברי ימי רוססיא" (פרק מ"ד) מאת ד"ר הר"ש מאנדעלקערן — וימצא נכבדות, ועיין בהערה 2 לקונטרס ח"ב, דף 20.—

4) פאטאצקי. Nicolaus Potocky. ההעטמאן הנעלה הזה והשני לו Martin Kalinowsky היו מגדולי רואי פני המלך, אך בקנאתם איש ברעהו, אין שלום ואין אחוה ביניהם, ובזה הורידו את גאון עם הפולאנים ויובילוהו עד שערי מות. ויהי כאשר יצאו שניהם יחדו להלחם נגד חמיל, אשר קרא לעזרתו את החאן איסלאם גיראיי, מלך הקדרים, לא העמיקו עצה ולא המתיקו סוד ע"ד התחבולות וההכנות הנחוצות למלחמת תנופה, אך איש איש אחרי רוח רצונו וחפצו הלכו, לכן גדול עונם מנשוא כי הפילו את גדודיהם הרבים בידי אויביהם, קוו לנצחון — והנה אסון! על יד העיר קארסון הכו אנשי חילם מכה נצחת, דמם נשפך כמים, למספר חלליהם אין קץ, ושני שרי צבא אלה נפלו בשבי וכפחותי העם הגשו רגליהם לנחשתים והובלו קרימה אל בירת החאן הנזכר —

ראו מהנה אדום והשרים, המון י.. ומחנה קדרים, רצו להמלט דרך יערים, ושם נפלו מהם חמרים, ויצעקו בקולות שונים ומרים, אספו אבותינו לבית האסורים, אל תשפכו דמנו כפרים, תמות נפשנו מות ישרים.

רפו ידי פחות וסגנים, ומסרו עצמן ליד הזדונים, ומשלו עבדים על אדוניהם [אדונים], ביסורים קשים ומשונים, וכך היו בתיהם דנים, י... יקח מטלטלים וקנינים, ומרגליות ואבני יקר ומטמונים, וקדר שבוים בלי מנינים.

דרשו והקרו ושמעו אלה הדברים, מחוץ שכלה החרב ובהדרים, נתאספו שלש עשרה אנשים השובים, זקנים ונערים, טף ונשים בתולות ובחורים, התנים יכלות בלי מספרים, רבנים הזנים וסופרי ספרים, לנעמירב וטולצין ערי הגבורים, מיד באו י... המרורים, קאזקים וכפריים ויתחברו[1]. לגדודים, בעצה אחת ובדברים אחדים, להרוג את כל היהודים, שינוסו למבצר יראים ופהודים, וישלחו '... אל הידידים, בערמה כאשר הם מלומדים, לכו לבתיכם ונגמול עמכם חסדים.

ויהי כאשר באו לבתיהם, מיד באו השונאים אחריהם, ויקחו מהם כל מחמדיהם, ואת כל מחמד אוצרותיהם, אשר מצאו בכל הדריהם, ותחת קרקע כל מטמוניהם, וימלאו את כל כליהם, ויצאו ויבאו אחרים תחתיהם.

דרך ונתיב ומקום לא נתנו לזעקתם, ולא שמעו לדברי תהנתם, וישאלו אותם באפם ובחמתם, איה איפה פתוחי חותם, ויענום בענויים גדולים באכזריותם, ויפשטו מהם את עורותם, ויסרום ביסורים עד מותם, תבוא לפני ה' רעתם.

זקנים וסופרים עם תלמידיהם וכו' וכו'

מלה במלה כמו שכתוב בס' צוק העתים הנ"ל
לר' מאיר שעברשין ז"ל. עיין בהקדמה ותבין.

[1] בנדפס ותהברו.

שהיא יכולה לעשות בסגולה שלא יזיק לה שום כלי זיין, ואמרה לו אם לא תאמין לי תנסה בזה: ירה בי קני השרפה ולא יזיק לי, והקאזאק בעלה היה סובר שאמת היא מדברת ויורה בה קני השרפה לפי תמו ונפלה ומתה על קדוש השם שלא יטמאנה, היד. ובמחברת החמשית תבואנה עוד הגדות כאלה.

8) ר' יחיאל מיכל. הוא הוא הרב הגדול דק"ק נעמרוב שנהרג על קדוש השם בשנת ת"ח ואשר פרשת גדולתו ותורתו עוד נסתרת מעינינו, ואך ביגיעה רבה עלתה בידי איזה לקוטים וזכרונות הנוגעים לתולדות ימי חייו בכלל ספרו „שברי לוחות" בפרט, ובמחברתי החמשית תבוא הקינה אשר זכרתיה לעיל בהערה 5.

9) טשווערטשינסקי. הוא השר השליט על עיר טולטשין, אחד מאפרתי הפולאנים, Tschetwertinsky, שמו. שהיה לראשונה אחד הצירים הנכבדים אשר בפקודת המלך בא אל חמיל לכרות עמו ברית שלום ואח"כ כרע נפל שדוד לפני הקאזאקים וימת כאחד הנבלים, כי קודם לדבר עָנו גבורתו ושתי בנותיו לפניו ולסוף אחד מעבדיו, טוחן ברחים, גררהו מעל כסא כבודו ויכרות ראשו במגרה על מפתן הבית באכזריות גדולה, כמו שמספר בארוכה בס' יון המצולה.

10) באר. Bar אחת הערים הקטנות בפלך פאדאליה, ראוי להָעיר כי אבי אביו זקנו של המשורר הנפלא ר' נפתלי הירץ וויזל היה אחד הפליטים מעיר הזאת בימי הגזרות של ת"ח, כי כן מצאתי בהקדמת הספר „חכמת שלמה" עם רוח חן (תק"ם), וז"ל: „אמר נפתלי הירץ בן כבוד א"א ע"ה כהר"ר יששכר בער וויזל זצ"ל בן השר כהר"ר משה וויזל בן הישיש הצדיק כהר"ר יוסף מעיר באר במחוז פאדאליע אחד מוצל מאש הצרה בשנת ה"א ת"ח לפ"ק בן כהר"ר אברהם הי"ד בן כהר"ר יוסף זצ"ל. וזה דבר יקר לתולדות המשורר הנ"ל.

11) גוליירים. Galearius מלה רומית ופתרונה: משרת ונער, נושא כלי זיין, מגן וכובע בעת המלחמה, איש פחות ובזוי, ד"מ משל לגולייר שקלל בנו של מלך (מדרש על אסתר), אפילו גולירין שבהם לא היה יכול להסתכל בהן (מדרש על קהלת). עיין לאָווים וואָרטערבוך אות ג'.

12) פאלנה. Polannoe עיר קטנה בפלך וואליניה, אשר בעל „פתח תשובה" יבך עליה תמרורים בפסוקי נביאינו, וז"ל: „נדדו מפני חרבות מפני חרב נטושה (ישעיה י"ג י"א), פרי בטן לא ירחמו אם על בנים רֻטשה (שם כ"א ט"ו) לבוא במעוז ק"ק פאלאנאה הקדושה, מחמס אחינו בני יעקב תכסם בושה (עובדיה י'), ועיין שם הפרוש על הפסוקים האלה.

13) הומיה. Homel עיר בפלך מאהילאוו. יש להבדיל בין הדבקים; שתי ערים תקראנה בשם „הומיה" אך צא ונקוט הכלל הגדול הַזה בידך: בכל הכתבים והספרים והזכרונות המדברים על גזרות ת"ח ות"ט בימי חמיל, אם תזכר ותִפקד בהם העיר „הומיה" היא היא העיר Homel, Homelia, המתיחם היום אל פלך מאהילאוו, ובכל הספרים והחבורים המספרים לנו דבר על אדות הגזרות בשנת תקכ"ח בימי גאנטא, אם תמצא בהם שם העיר „הומיה" הלא עיר Uman' בפלך קיעוו, זו להוד וזו לחוד; ובכן באמת הננו מוצאים בס' יון מצולה, וז"ל: „והיה זה ביום הששי ... ד' ימים לחדש תמוז ... באותו יום הששי נגזרנו שתי

והיו למשל ולשנינה. השבוים הנכבדים עֻנו בשבי ימים רבים, אך כאשר המלך קאזימיר גדל את השר ווישניוועצקי ויהשוב בלבו להעלותו על גרם המדרגה של שר צבא על כל מחנה הפולאנים, אז קם והתעורר חמיל, מקנאתו בו, ויתן להחאן דמים יקרים פדיון נפשם, ומלך הקדרים הוציאם מעבדות לחרות ומשעבוד לגאולה, והושיבם המלך קאזימיר על כנם כבראשונה. ועיין בהערה 3 למחברתי ב׳ דף 22.

5) **נעמרוב וטולטשין**, Nemirow. Tultschin. שתי ערים ידועות בפלך וואליניה, והנה השערוריות והפרעות והמהומות שנתהוו בשנות ת״ח ות״ח במקומות האלה ימצא המבקש בהספרים: יון מצולה, מגלה עפה, פתח תשובה, צוק העתים, טיט היון וצער בת רבים, וגם בפרקים רבים מקונטרסי: „לקורות הגזרות״, ואין פה להאריך; אך כזה הנני להעיר כי בעיר נעמרוב עוד נשארו עד היום הזה לפליטה דפים אחדים מפנקס הקהלה הישן שעלה (לדאבון לבנו) במוקד הלהב ויהיו למאכלת אש, ביום השרפה הגדולה שהיתה שם בשנת תקמ״ו (1786), והדפים האלה כוללים: א) „**קינה** לרבנו הקדוש מוהר״ר יחיאל מיכל ב״ר אליעזר ז״ל הנהרג על קדושת השם בשנת ת״ח, הבאה אלינו מרבנו יום טוב ליפמאן מקראקא בשנת אוי ואבוי בזכרו הוה על הוה (ת״ג) והתום ושמו בראשי החרוזים״; ב) „**סליחה זא״ת אח״ת** היא וכל ב״י במחוזא רוסיא אוקריינה וליטה ופאדאלי וואלינא יאמרו אותה בבכי על גזרת נעמרוב וטולטשין, חברה בא״ב הרב שמואל הלוי״; וג׳), **נוסח המצבה** אשר הציבו אחב״י בנעמרוב על המקום שנהרגו חתן וכלה על קדושת השם בעת גזרות ת״ח״. הדברים היקרים האלה, אשר המציא לי בטובו המשכיל ר׳ מנחם נחום ליטינסקי (מעריך לפנים של מכה״ע „שבת אויבס״ ו„ההלך״ בעיר יאססי), ימצא הקורא במחברתי החמשית אם ירצה השם; ועיין במאמרו של רמנ״ל הנדפס במאסף הזשארגני. „די יידישע פאלקסביבליאטהעק פאן שלום עליכם״) (קיעוו תרמ״ט), דף 119.

6) **קאזקים**. בכנוי Kozak, אשר הוראתו בלשון התתרים: „אדם חפשי כאוז הבר״, היו נקראים לראשונה אנשי חיל חלוצים בכלי נשק, אנשים גבורי-כח ועזי-נפש אשר שרתו בצבא בערים הסמוכות לגבול דרום רוסיה, ואח״כ הסתעפו לאגודות אגודות אנשי חיל אשר נפשם שאפה לחיי דרור וחפשה ולא סרו למשמעת כל נשיא ומושל. ולסוף מספרם הלך הלוך ורב ויתפשטו על כל ערבות ירכתי רוססיה הקטנה היא אוקריינא ואוו למושב למו בשני עברי הנהר Dniepr ויעמדו כמו נד נגד שכניהם הפראים, הלא הם התתרים והתורקים, אשר התנפלו חדשים לבקרים על ארץ מגורותיהם להשחיתה ולהשאותה, לכן עוד בשנים קדמוניות הוקירום מושלי הפולאנים ויערכם היה גדול בעיניהם עד למאד. בראש הקאזקים נצב שר הצבא — Hetman — אשר אותות הכבוד שלו היו: דגל הצבאות, מטה הזהב, שרביט וחותם, וראש המתקוממים. באגדאן חמיעלניצקי התנוסס לשם ולתהלה כאחד מהם.—

7) ריבה אחת. המעשה בריבה זאת יסופר ג״כ בס׳ יון מצולה (עיי״ש) ועוד יסופר שם לאמר: „מעשה בריבה אחרת יפת תאר ממשפחה מיוחסת ועשירים שנשבה לקאזאק אחד ונשא לאשה וקודם שבא עליה אמרה לו בערמה

אמונת אמון למלכי רוססיה בשנת 1654 (תי״ד), אז חרה אף המלך הפולאני קאזימיר וישלח אל אלקסייא כי בחרב יצא לקראתו, וקודם לדבר מהרו ויפשטו גדודי רוססיה והקאזאקים על כל מדינת ליטה ויכבשו את הערים פאלאצק, וויטעבסק, מינסק וגם ווילנא ויחריבון, וביום ד׳ כ״ג לתמוז שנת תט״ו נמלטו על נפשם ויצאו מן העיר כמעט כל הקהל כאחד .... ואלה אשר הספיקו לצאת נפלו שדוד בידי הקאזאקים אשר הכו את יושבי העיר מכת חרב הרג ואבדן, כעשרים וחמשה אלף הרגו ביום אחד, את העיר שלחו באש ויושביה הורגו ונשרפו וכו׳. קריה נאמנה להרש״ף, צד 14.

20) פינסק. Pinsk אחת הגלילות מפלך Minsk על נהר פינא, הנזכרת גם בס׳ „טיט היון״ : ומשם הלך לעיר הגדולה הקהלה הקדושה פנצק ושם ח׳ מאות בעלי בתים עשירים עד מאד ונהרגו כמעט כלם. ועיין הערה 21.

21) ראדזיוויל. Rodzivil השר היה אחד מאפרתי עם הפולאנים אשר יצא להנקם ביושבי עיר פינסק הבוגדים, כי בשמעו שאנשי פינסק מרדו והכניסו הפוחזים בתוך העיר הלך הוא וכמה אלפים מבני פולין עמו וצרו על העיר ויציתוה מארבע כנפותיה, והפוחזים רצו לברות על המים בספינות וטבעו כלם במים וקצתם נשרפו ונהרגו ונקם מהם נקמת בני ישראל (מס׳ „יון המצולה״).

22) בריסק. Brisk od. Brest העיר על שפך נהר מיכאוויץ לתוך נהר Bug היתה הקהלה הראשונה לכל קהלות ליטה, שנתנה לה מאת הנסיך Witold בשנת קמ ח (1388) הורמנא לכונן עדה ולבנות בית הכנסת והצר מות, וכבר בשנת רנ״ו נמצאו פה קהלה ובית הכנסת לתפלה, וכאשר בשנה ההיא גורשו היהודים מהעיר בגרוש ליטה שהיה בימי אלכסנדר היאגעללאני, יתן ביהכנ״ס ההוא לנהלה לתושבי העיר הנוצרים לבית מקלט חולים, אך לא ארכו הימים והיהודים שבו לאחוזתם בשנת רס״ב ברשיון המלך אשר נהפך לבו עליו. עיין בס׳ „עיר תהלה״ (מבוא העיר והבית), דף 12.

23) וולאדוה. היא העיר הקטנה Wlodow הנזכרת ב„טיט היון״ : „ומשם הלך לקהלה קדושה וולאדווה ושם ק׳ בעלי בתים והיה יותר מחמשת אלפים ממקומות אחרים ישברחו לשם והיתה גזרה רעה גדולה ונהרגו כמעט כלם״, וגם בס׳ יון מצולה עיי״ש.

24) ניעפר. Dniepr הנהר היותר גדול מכל הנהרות הנופלים אל ים השחור, מוצאו בפלך סמאלענסק ומשם ילך ויהלוך ויסב מהלכו דרך פלכים רבים ושונים ולסוף יפול לתוך ים השחור ; מלפנים במדינת רוססיה הקטנה ישבו והתגודדו משני עברי הנהר הזה עמי הקאזאקים, שישבו בערים וכפרים, אך מבלעדם השתרעו עוד המונים המונים מהם במורד הנהר על קבוצת איים קטנים מעבר השני לחלקת הצורים (Porogi) אשר על כן נקראו ג״כ בשם „זאפאראזשים״ (Zaparoschzi) וגם הם היו נחשבים כסרים למלכות פולאניה אך באמת היו אנשי הפש ודרור ולא שמע לקול אדוניהם, כידוע לקוראי הדורות.— ועיין הערה 6.

25) באריספולי. Borispol עיר קטנה בפלך פאלטאווא, נוסדה בשנת 1665.

פעמים כי אז הרגו כמו ט"ו נפשות ... בקריה הומיה במדינת רוסיא שהיא רחוקה מטולטשין כמו ע' פרסאות וכו' ; ולפ"ז שגגה יצאה מלפני השליט הגדול יצ"ל קורות ישראל הח' גרעטץ (חלק XI, 117) באמרו : „אין דער שטאדט Home (?), אין דער איינציגען פעסטען שטאדט אין דעם געביעטע פאן Mohilew (?) וואורדען ... דורך Gonto's ארגליסט פיעלע טויזענד יודען געבען 10,000 פאלען ערשלאגען (20 Juni 1768)". וגם בקונטרסי הראשון (דף 6 הערה 7) צריך לתקון השגיאה הזאת (עיי"ש), כפי שהעירני באמת המבקר במאסף הרוסי (VIII, 27) «Woschod» וכאשר הודיעני במכתבו המשכיל ר' מרדכי בן הלל הכהן. ודע עוד כי עיר אומאן יקרא בספרים ישנים ג"כ בשם הומיין, והעיר האמעל היתה מכונה בפי עם הארץ בשם : Homii, והיהודים בזמננו קוראים לה; „האמיע או האמליע. וד"ל.—

14) אוקריינא ופאקוטיה. Ukraine Pakutien. לפנים בארץ פולאניה נקראו גבולים אחדים בשם : „אוקראינא" ר"ל קצה הגבול, וכהם הכי נכבדה והמפורסמת „אוקריינא הקיובית", אשר לסוף התרחבה בגבולותיה ושמה הוסב „רוססיה הקטנה" או Malorossia (קליינרוססלאנד) ; מקומה היה משני עברי הנהר Dniepr, ורבי יושביה היו אנשי מלחמה מהירים וקלים המכונים בשם „קאזקים" (עיין לעיל הערה 6). ובשם „פאקוטיה" היה נקרא בימים ההם החלק הדרומי מערבי של מדינת גאליציה, אשר יושביה היו לרב עמי הסלאווים (רוססניאקען) והבירה שלו — עיר Colomea.

15) סטרידוב. Starodub עיר ידועה ועתיקה בפלך צערניגאוו, וכבר מפורסם המאמר השגור בפי זקני הדור : כי מביזוב תצא תורה ודבר יי' מסטרדוב" והמעיד לנו כי בשתי הערים האלה התישבו בירחי קדם יהודים רבים תופשי תורה והוגים בלמודים, ועיין גד"י לגרעטץ, ב. X, ז. 70.

16) היא העיר Tschernigow על נהר דעסנא ברוססיה הקטנה, אחת הערים הישנות שהיתה לפנים עיר הבירה בנסיכה קטנה אשר נקראה על שמה, ובשנת 1667 לכדו אותה הרוססים מיד הפולאנים ויאחזו בה.

17) ברהין. Bragin od. Brachin. עיר קטנה הנזכרת ג"כ בס' יון מצולה (נזרת ליטה) : „בק"ק הומיה נהרגו כמה אלפים אין מספר על קדוש השם, ומשם נסעו לק"ק סטארידוב והרגו ביהודים הרג רב וגם בק"ק צרניאוב ובק"ק ברהין" ; ובטיט היון : „ומשם הלך לק"ק ברהין ושם ק' בעלי בתים ונהרגו כמעט כלם", ובס' צער בת רבים (עיין הברת ב', דף 17).

18) הורדנא. היא העיר Grodno על חוף נהר ניעמאן הימין, אשר משנת 1683 היה בתוכה יום הועד (רייכסטאג) לאצילי פולאניה ואפרתיהם בכל עת אשר בחרו להם מלך ובכל עת אשר שמו כתר המלוכה על ראש מלכם אשר בחרו להם. ועיין בפרטות בס' „עיר גבורים" להרש"א פריעדענשטיין.

19) ווילנא. Wilna הן ידוע הדבר כי בשנות המבוסה והמהומה, שנות ת"ח ות"ט, נצולו בני ליטה בכלל ויושבי עיר ווילנא (על נהר ווילנא) בפרט, מחרב המשחית ומאבדון והרג, אך עד מהרה עבר הכוס גם עליהם, כי אחרי אשר נעתר המלך אלקסייא בן מיכאל לקבל את הקאזאקים בחיק מלכותו והם נשבעו

39) משרניוב או צרניהוב. עיין לעיל הערה 17.

40) גלאווצקי. האציל Golowacky היה אחד משרי פולניה שמרדו במלכותם ונשבעו להמיל, הוא היה מן הראשונים אשר העיר את יושבי מדינת רוססיה הלבנה לצאת משעבוד לחרות ויהי לשר המתקוממים סביב העיר סטאראדוב אשר היתה אז בידי הקאזקים, אח"כ היה לאחד מאנשי סודו ועושי רצונו של חמיל בימי המלחמות והמהומות ולפי פקודתו יצא להתפשר עם יושבי הערים לבוב וזאלקווה ע"ד פדיון נפשם וכו', וסוף סוף מרד השר הזה באדוניו ובאיש מיטיבו ויבגד בגדלו וינס מן מחנה המתקוממים ובא אל מחנה הפולאנים, למקום שברח משם.—

41) קאמניץ. Kamnitz-Podolsk אחת מערי הגלילות בפלך וואליניה בקרבת נהר דניעסטר, אשר לפנים היתה עיר בצורה מאד כי בנויה היא על סלעים רמים וקופים אשר סביב להם עמקים עמקים.

42) ליוצק. Luck אחת מהערים העתיקות בפלך וואליניה, מקום מושב של הקראים בימים שעברו וגם בימינו אלה, ובימי גזרות ת"ח ות"ט שתו מצו גם הם קבעת כוס התרעלה שעבר על כל בני ישראל, כאשר יספרו לנו חכמי הקראים בעצמם, כמו: א) ר' מרדכי ב"ר ניסן בעל "דד מרדכי" וז"ל: "ובשנת ת"ח יצאו גדודי יונים ובשנת תי"ד יצאו אחריהם חיל מוסקוויטער והחריבו ארץ ליטה ופולין ונחרבו כל הקהלות הקראים והרבנים ונתבטלו המדרשים והלמודים החמודים מבינינו ונשרפו ספרינו ולא שבה הקהלה למקום מעלתה גם עד היום... ותלמידים המלומדים פוזרו אחד הנה ואחד הנה ובלי מקום תורה נשכחה מלמודם ולא השאירו אחריהם ברכה, ובזמנים האלה כבדה ההמצאה והמחיה ויַדל ישראל ואזלת יד אחינו בכל קהלה וקהלה בכל מקום שהם בפולין ובליטא וכו' (דף ו' ז') ; ב) ר' יוסף ב"ר ישועה ששר שיר בחרוזים: "במעשה הנורא שעשו עצאר'י ואולי מזארי, הנודע כאחד מראשי המתקוממים) ונִבְּבָא ... הגבורים שהרגו את קהל הקראים שבעיר דרזנע (Deroznia); ג) ר' אהרן החזן הלוצקי בספר הזכרונות: "ועתה ארשום זכרונות נפשות עדתנו הנקברים בקברות עיר דרזגיע שהיו דרים שם מקודם ובעו"ה הורגו ושאריהם נפוצו ע"י חמיל .... ולזכר קברות בענדר, באלטא, אקוראן ברוד, ולזכר קברות העליץ בולשוויץ וכו' ולזכר קברות צריקוב, לוצקא, כוטין, דרזגיע, ולזכר קברות כיוב, סטרדוב וכו' (נאיבויער, אוים דער פט"ב ביבליאטהעק, ז. 30—129 ; גראטץ, נד"י ב. 10 ז. 68,72; הכרמל, שנה ג', דף 99 במאמרו של החי' א. הרכבי; וד') ר' מרדכי סולטנסקי בס' "זכר צדיקים" (כ"י בס"ט פט"ב) : "גם בשנת ת"ט לאלף הששי שהיא אלף תרמ"ט לנוצרים עלו עם טרטרין עם עם קוזאקין על מדינת פולין וליטה, ובכלל הצרו על גלילות ליטה במשך שמונה שנים ושפכו שם חרון אפם והחריבו כל ערי פרזי והכפרים גם ערי המבצר באו במצוק ובמצור מפניהם עד שבסוף הבקעו ונלכדו ותחרבנה על ידם, ואם כי קאזימיר מלך פולין נלחם בנגדם והרג כארבעים אלף מהם, על כל פנים לא הציל את ארצו מכל וכל מידם עד שהשלימו עמהם ועלו מן הארץ ... וגם אז נהרגו רבים מהקראים על ידי המרטרים והקוזאקין וכו' (המליץ שנה י"ד, דף 319, במאסף נדחים להחי' א. הרכבי.

26) פרייסלוב. Prejaslaw על נהר טרובעטש בפלך פאלטאווא. בהעיר הזאת היה מקום הועד ביום שבאו מלאכי עם הרוסים בשם המלך אלעקסייא לקבל מידי חמיל את רסן הממשלה של מדינת אוקריינא ולהכניסה תחת כנפי החסית של ממלכת רוססיה בשנת 1653 למנינם.

27) בארישפקה. Berezowka בשם זה נקראות שתי ערים הנמצאות בפלכי וואליניה ופאלטאווה.

28) פרייטין. Pyriatin אחת מערי הגלילות בפלך פאלטאווא.

29) לובען. Lubni אחת מערי הגלילות בפלך הנ״ל.

30) פאקוטייא. עיין לעיל הערה 15.

31) פאדלעשה. Podliessie מלה רוססית ועניגה חבל הארץ אשר „אצל היערים" המשתרע על חוף נהר פריפעט.

32) אוסטרא. Ostrog ע״ד העיר העתיקה הזאת, שהיא אחת מערי הגלילות בפלך וואליניה, דברתי בארוכה בקונטרסי הב׳, הערה 10. עיי״ש.

33) קאנסטין. Konstantin העיר הזאת נזכרת בכל הספרים המדברים על גזרות ת״ח ות״ט, וז״ל בעל „טיט היון": „ומשם בא (חמיל) לעיר גדולה הק״ק לקושטאנטין ישן ושם כמו ד׳ מאות בעלי בתים עשירים גדולים עד מאד והיה בעו״ה גזרה גדולה ורעה ונהרגו כמו ששה אלפים נפשות, ומשם בא לקושטאנטין חדש ושם כמו מאה ב״ב ונהרגו כמעט כלם.—

34) ווישנוועצקי. השר הפולאני הזה, Jeremya Wischnewecky שמו, אשר נלחם מלחמת תנופה נגד חמיל והמון גדודיו, היה מלדה ובטן איש רוססי, גזע מהנסיכים הגדולים, אשר היו אדוקים בדת יונית, אך במלוך המלך ולאדיסלאוו, כאשר אדני האמונה רופפו ואפרתי העם החלו לפנות ערפם אל דתם ולהמירה בדת קאתולית אז עזב את דתו גם הנסיך הגדול הזה, ולא הטה אזן קשבת לקול הכהן הגדול, הרוססי ישעיה שמו, אשר גלה קלונו ברבים — ויהי לרועץ, השר ירמיהו רחש לבו דבר טוב ליהודים ויעמוד לימינם בכל ימי המלחמות והגזרות הרעות שעברו עליהם; אך לצערם בהיות הנסיך בעיר הקטנה פאוואלאץ, חלה לפתע פתאם את חליו, וימת מות ישרים. ועיין בארוכה בס „יון מצולה" (גזרת ק״ק קאנסטין).

35) דאמניק. ראש הצבא (פעלדמארשאלל) Wladislaw Dominik, היה עוין תמיד את הדוכס הנ״ל (הערה 34) יען כי בני העם נטו נהו אחריו וירוממוהו וינשאוהו עד מאד, עד כי לראשונה לא בא לעזרתו בימי המצר וישמח על הנצחון אשר נצחו עליו המורדים, אך לאחרונה נאלץ להתחבר אליו ויבוא גם הוא עם כל חילו, רכב ופרשים, לערך שלשה אלפים חלוצי צבא וינצח על חמיל ועם היונים נצחון גדול, כמו שמספר בס׳ „יון מצולה" עיי״ש.

36) לבוב. Lemberg עיין במחברתי השניה הערה 12 (דף 24).

37) זאמושט. Samosc od. Samostie. עיי״ש הערה 15, דף 25 (ובפנים דף 18—17).

38) זלקווה. Solkow ע״ד העיר הזאת וגזרותיה תמצא בארוכה בס׳ „יון מצולה".

53) פרעמסלא. Przemysl. העיר הידועה על נהר סאן במדינת גאליציה.

54) קראנייק. לפי דעתי הוא הוא האציל הפולאני Korniakt, אשר הפקד בפקודת המלך על גדודי הרכבים (דראגונים) לשמור את דרך המעבר על הנהר השוטף בתוך העיר זבאראוו, אך לפי דברי קורא הדורות קאסטאמאראוו (ח"ב, דף 146) הכו במקום הנ"ל השר ורוכביו ויד הקאזקים היתה על העליונה. עיי"ש.

55) סאן. San. אחד הפלגים מהנהר הגדול הנודע בשם ווייכסעל (Weichsel) או וויסלא (Wisla).—

56) קראסניבראד. Krasnabrod
57) טרניגראד. Tornagrod — ערים קטנות במדינת פולין.
58) בילגורייא. Bielogorija

59) צבי. מהכא יש ללמוד וללמד עד היכן מגיע הזיוף של ר' יהושע מלבוב אשר לא די לו כי גנב את הספר „צוק העתים" של המחבר האמתי ר' מאיר שעברשין ז"ל, עוד מצח נחושה היה והכלם לא ידע לכנות את גיסו של ר' מאיר, צבי שמו, בשם גיסו ולא הרגיש בעצמו כי בזה גלה את קלונו ויפול כתא אל המכמר (עיין הקדמה)

60) חלום. Chelm. עיר ידועה בפלך לובלין (במדינת פולין).

61) רובישב. Robischow
62) קריטניצה. Krinnic — ערים קטנות (שם).

63) דובנא. Dubno. העיר Duben נזכרת כבר במאה הי"ב, במאה הט"ו היתה עיר בצורה ובשנת 1795 נספחה לארץ רוססיה.

64) קאמרנא. Komorno. עיר קטנה במדינת גאליציה.

65) ביעלז ואוחן. אולי הן הנה הערים הידועות (בפלך בעססארביה): Bielzi, Chotin והעיר „אוחן" איה מקומה? — (עיר במחוז הרוביעוב פלך לובלין ועי' „האשכול" כד 501. ה"ם).

66) נחש אחד בבהלה. ע"ד הנחש הזה יסופר ג"כ בס' „יון מצולה" (עיי"ש), והסופר הנעלה קאסטאמאראוו (ח"ב) יספר באזנינו כדברים האלה: בין הקאזקים היו מעוננים וקוסמים אשר חזו מראש כי ההצלחה פנתה להם ערף במקום הזה ולשוא יהי עמלם לכבוש את העיר זאמושטש ויעשו להם אות כזאת: הם שלחו אש אל פני העיר בתמונת בזק או כדור, הכדור הגיע עד חצי רקיע השמים, לראשונה התנועע הנה והנה ויתפשט כעין כידון ואח"כ התכוץ ויכף כאגמון, ולסוף התפוצץ ויתראה כמראה נחש: הראש והזנב התלכדו והראש החל לנשוך את הזנב; ויהי כראות הקאזקים את התמונות והציורים האלה צעקו כלם פה אחד: Hody, téper panowy molodzy ni nascha dolia, ר"ל נרפה נא, אדונים אנשי חיל, הלא עתה אין מנת כוסנו (לא נרא חלק בעמלנו) נרפה! ויפנו ויעזבו עיר וילכו למו. עכ"ל.

67) קאזימירוס. עיין לעיל הערה 44.

68) ווייסיל. עיין הערה 55.

43) לאדמיר. Lodmar od. Wladimir. אחת מהערים העתיקות בפלך וואליניה, אשר בימים ההם היתה עיר מלאה רבנים וחכמים; משנת שצ״ד עד ת״ד (1634—44) היה שם הרב בעל תוי״ט לאב״ד וסבל הרבה גדופים ורדיפות כבתוב בארוכה ב„מגלת איבה" שלו וששם יספר כי ארבעת הקהלות הראשיות בואלין היו בעת הזאת: לאדמיר, אוסטרא, קרעמניץ ולויצק, גם יביא שם כי בנו ר׳ אברהם היה תופש ישיבה בק״ק סקלויא שגם היא בגליל לאדמיר, וחתנו ר׳ יעקב יוסף היה תופש ישיבה בק״ק טוריסק בגליל לאדמיר (מדברי הר״א הרכבי במאסף נרחים הנ״ל, דף 498), עיי״ש.

44) קרלום וקזמיר. Karl. Kazimir ויהי אחרי מות (בשנת ת״ח) המלך וולאדיסלאב הרביעי התפרדה החבילה, הדעות נחלקו, ולסוף הסכימו לישום כתר המלכות על ראש האחד מבני המלך סיגיזמונד: קארל וקאזימיר שם; אחרי כל אחד ואחד מהם נטו נהו רבים מאפרתי העם; המלך הצרפתי והמלכה השוועדית החרו החזיקו בבחירת קארל, חמיל ואנשי סידו לא נחו ולא שקטו גם ויעמדו לימין קאזימיר, בהבטיחם את העם כי אחרי בחירת המלך הזה ישיבו חרבם לתערו וישובו הביתה לארץ מגורותיהם: הבוחרים פחדו פחד, חרדת חמיל נפלה עליהם, וביום 17 לחדש נאוועמבר (1649) נבחר ברב הדעות יאן קאזימיר למלך הפולאנים, וראש המתקוממים מלא באמת את הבטחתו ויצא וילך לו — ותשקוט הארץ משך כל ימי החרף; „והמלך קאזימיר היה מלך כשר וירא אלהים ואוהב ישראל ולקח לו לאשה את אשת אחיו וולאדיסלאב המלך שמת" (יון מצולה).

45) ווארשי. Warschau. ציונים לנפשות גדולי ישראל, שרי התורה, אנשי השם, רבנים גאונים וסוחרים נכבדים שמצאו להם קבר בעיר הגדולה הזאת משנת תקע״ד (1794) עד ימינו אלה, ימצא המבקש בס׳ נחלת עולמים מאת ר׳ שמואל יעווניך (ווי׳ 1882).—

46) נראל. Narol. עיר ידועה בפלך וואליניה, אשר עליה ועל אדות הגאון מוהר״ר [...?] דברתי בארוכה במחברתי השלישית „לקורות הגזרות" (מגלת סתרים), עיי״ש.

47) טאמשוב. Tomaschow. עיר קטנה בפלך לובלין במדינת פולין.

48) שעברשין, טורבין. Scheberschin, Turbin. שתי ערים קטנות בפלך הנ״ל. ועיין הערה 15 במחברתי השנית, דף 24.

49) לובלין. Lublin. ע״ד הגזרות אשר עברו על העיר הזאת, שהיתה לפנים קרית המלך ועיר המלוכה, ימצא המבקש בסוף הספר הקטון „חסד שמואל", פרד״ס על ס׳ בראשית מאת ר׳ שמואל ב״ר דוד הי״ד ממשפחת אויערבאך מק״ק לובלין (אמ״ד תקי״ג), ובמקום אחר אביאן.

50) ביחווא. Bichow. עיר עתיקה בפלך מאהילוב הנודעת כבר במאה הי״ד, בשנת 1610 היתה לעיר בצורה, הקאזקים התאמצו לכבשה ולא יכלו לה, ובשנת 1663 עלו עליה הרוססים ויבקיעוה.

51—52) קראסניק. Krosnik. אוליינאב. Uljanow. ערים קטנות בפלך לובלין במדינת פולאניה; ועיר הראשונה ישנה ג״כ בפלך פודאליה ובמאה הט״ו היתה בצורה מאד.

77) **כמה וכמה תקנות.** ע"ד התקנות שהתקינו החכמים בימים ההם, כמו: שיכתוב כל אב לבנו „קמיע" ושכל איש ואיש יעשה „סדר יוחסין" לזרעו ולזרע זרעו יעיין הקורא בס' „צער בת רבים" (מחברתי השניה דף 12 ובהערה 5, דף 22).—

78) **צום עשרים לסיון.** תענית כ' סיון לזכר הגזרות של ת"ח ות"ט קבע לראשונה הגאון כמוהר"ר שבתי כהן זצ"ל (ש"ך), כמו שמספר לנו בעצם לשונו במגלת עיפה (הקדמה לסליחותיו): „על כן קבעתי לעצמי ולדורותי לבנים ולבני בנים יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים ביום כ' לחדש סיון שבו נתנה התורה היקרה מפנינים ועתה קרעוה פרעוה המונים המוגים, יען כי יום זה הוא תחלה לגזרות ומכאובות וחלאים רעים ונאמנים, וגם כי בו הוכפלו הצרות וקלקולים מקלקולים שונים, כי גם גזרת תתקל"א היתה ביום ההוא ובאותן הזמנים, וגם כי יום זה לא יארע בשבת קדש בשום פנים, ע"פ הקביעות והלוחות בידינו מתוקנים, והברתי סליחות והקינות בבכי ותחנונים, לאומרם ביום זה בכל שנה ושנה עידן ועידנין" וכו' וועד הכולל מרבנים ופרנסי הקהלות שהיה בעיר לובלין בשנת ת"י אחרי חג העצרת הסכים עם הגאון הזה וקבע בכיה לדורות, כמו שמבואר בארוכה בראש ההקדמה אל הסליחות של ת"ח ות"ט שהבר הגאון בעל תוי"ט ז"ל (עיין מחברתי הראשונה, דף 25).

79) **גזרת תתקל"א.** הגזרה הנוראה הזאת, שהיתה בשנת 1171, [פ"ל 1171] נודעת בספרי קורות עמנו בשם: **גזרת בלוייש** (היא עיר Blois), עיין בס' „דברי הימים" ו„עמק הבכא" לר' יוסף הכהן ז"ל ובההוספה העברית להעתקה הגרמנית של הספר ע"ה מהחכם וויענער (דף ט'), וז"ל: „ברביעי בשבת בכ' בסיון ד"א תתקל"א וקבלוהו כל קהלות צרפת **ואיהים ורינוס** להספד ותענית מרצון נפשם ובמצות הגאון רבני **יעקב** בן הר"ר מאיר אשר כתב אליהם ספרים והודיעם כי ראוי הוא לקובעו צום לכל בני עמנו, וגדול יהיה הצום הזה מצום גדליהו כי יום כפורים הוא, זה לשון רבנו אשר כתב וכן נכון, וקבלו היהודים ופיוט **האנו צורנו** מיוסד על זה לכתוב בו כל המקרה הרע ולמעלה הוא כתוב בסליחות על **גזרת בלוייש** וצדקת כל שמסרו עצמן על יחוד השם תעמוד לישראל סלה [1]) עכ"ל.

---

1) וז"ל המבורך הנעלה ר' מאיר הלוי לעטעריס ז"ל בהערתו על דברי הגזרה הזאת המובאה בס' עמק הבכא (דף 40): „על המאורע הזה נוסדה סליחה, האלהים אמוני **שלומי ישראל** והוא במנהג פולין במוסף יוהכ"פ, ואומרים אותה ג"כ בתענית כ' סיון וכו', ויש לתמוה איך בסליחות פולין כתוב: סימני הסליחות שחברה לה יחדיו על שבר בה עמנו שהיתה בשנת ת"ח ות"ט במדינתנו — והלא ביום ההוא נקבע לתענית מאז בשנת תתקל"א, ואולי בשנת ת"ט כשבאו לקבוע יום זכרון לגזרות השנה ההיא והקודמת בחרו להקל על הצבור, וקבעו הזכרון ביום שכבר היו מתענים בו, ואחר זמן נשכחו הגזרות הראשונות וחשבו שעקר התענית היא על גזרה ת"ח ות"ט; אלא שעדיין יש להתמוה איך לא קבעו שום סליחה זכרה (?!) למזכרת הגזרות האחרונות." עכ"ל. לוא התבונה היום עיני מאיר לראות בעצמן כמה וכמה סליחות הדפוס שחברו על הגזרות האלה גאוני הדור ההוא (עיין מחברותי

69) **פירלא**. Firlei. אחד מראשי הצבא אשר המלך קאזימיר, הפקיד בידם את המון חילו וגדודיו להלחם מלחמת תנופה עם חמיל ואנשי סודו; האפרתי הזה היה אז כבר איש זקן בא בימים, בורח מן הכבוד, יקר רוח ומואס בגדולה, אך רבים התנגדו לו באשר הוא היה אדוק באמונת המתקנים. הגבור הישיש הזה התנפל על אויביו כארי מסבכו ויך בהם מכה רבה אך לסוף (בכ"ח אב ת"ט לפ"ק) כאשר לפתע פתאם הופיע החאַן (מלך הקדרים) עם המון חילו ויתנפל על הפולאנים, אז כרע נפל שדוד גם השר הזה, וימת במערכה מות גבורים.

70) **זבאראש**. Zbaraz. עיר ידועה במדינת גאליציה.

71) **אמרכול**. ענינו: טעמפעל הערר, פראפעקט, אבערסטער, ובן מצינו במדרש (ויקרא): ומה הוא קורא אמרכל? שהיה מר (אומר) לכל; או (מדרש במדבר); מה אמרכל? אמר כלה; ראש בית אבות קודם לאמרכל ואמרכל קודם לגזבר (עיין לאַווים, ווארטערבוך).

72) **זבאראוו**. Zborow. אחת הערים בגאליציה. על יד העיר הזאת התלקחה מלחמה עזה ונוראה בין חמיל והקאזקים ותתרים מצד אחד ובין הפולאנים עם המלך קאזימיר בראשם מצד השני, כאריות שכולים שסעו ויטרפו איש את רעהו, אך לסוף הקיפו הראשונים את האחרונים ויביאום במעקה ובמצר, המלך המצא פתאם בסכנה גדולה, יד המיל היתה על העליונה ותמצא לקחת את יאַן קאזימיר בשביה, אך המנצח נחם על מעשהו ויקרא בקול רם: הרף! ויכרות עם המלך המנוצח ברית שלום ורעות (בחדש אויגוסט 1649).

73) **אוסלינסקי**. Ossolinsky. הוא הוא המזכיר (קאנצלער) וראש שרי המלוכה, איש רך לב ומפונק אוהב את הכבוד ורודף אחרי הגדולה, קל הדעות וחסר אמון בתחבולותיו ובכל זמן ועת היה מוכן ומזומן לבטל רצונו מפני רצון אחרים [1]; ויהי אחרי מפלת חיל הפולאנים על יד העיר זבאראוו (עיין הערה הקודמת) אז מלא המלך קאזימיר את ידי השר האפרתי הזה להתפשר עם החאַן ע"ד „הפדיון", ימים אחדים התוכחו על אדות הפשרה — ונתפשרו, כמו שמסופר ג"כ בס' יון המצולה, עיי"ש.

74) **פאטוצקי**. עיין לעיל הערה 4.

75) **היו עגונות**. מעשה עגונה אחת שהיה בשנת ת"ח ימצא הקורא בעבר לדף זה עיי"ש.

76) **ביד נוגשיהם**. ספורים ומקרים רבים ע"ד הנשים שנפלו ביד הפוחזים או שהלכו שבי לקרים או שהובאו לערים רחוקות ונפדו שם בכסף מלא ימצא החוקר המבין בכמה וכמה **שאלות ותשובות** שנתהוו בימים ההם ושנתחברו מגדולי הדור, כמו: „עבודת הגרשוני" מאת ה"ר גרשון אשכנזי אבד"ק מיץ (פפד"מ, בשנת **למשפט**) „צמח צדק" מאת ה"ר מנחם מענדיל אבד"ק ניקלשפורג (ד"א בשנת **בצדק תשפוט**) ודומיהן.

---

[1]) לפי המשפט שחרץ עליו הסופר הרוסי קאסטאמאראוו, ואולי הפריז על המדה.—

מזמור שיר ליום השבת

חִבֵּר

בלשון „אקדמות מלין"

מהור"ר **מאיר** ב"ר **שמואל** איש **שעברשין** ז"ל

מהבר הספר „**צוק העתים**" על גזרות ת"ח ות"ט לפ"ק.

והעתיקו ללשון אשכנז

מהור"ר **גימפל** סג"ל מעיר **וויען** ז"ל.

נדפס בעיר אמשטרדם שנת **ת"ד** לפ"ק.

ועתה יצא לאור היום מחדש בתקון והגהה, בנקוד ובבאור הענינים

מאת

הרב החכם, החוקר הגדול והמבקר השנון, המפורסם ברורו,

ר' **יעקב רייפמאן** איש **שעברשין** יצ"ו.

ובפרוש המלות

ע"י

ח"י גורלאנד.

תרמ"ט

80) סליחות ותחנונים. כבר בקונטרסי „לקורות הגזרות" (א' ב' ג') הופעתי גהרה על כמה וכמה סליחות וקינות ותחנונים שחברו חכמי עמנו על גזרות ת"ח ות"ט, ואם אלהים חיים יגזרני לחיים אוציא לאור קונטרס מיוחד, אשר יכיל בקרבו קבוץ כל הקינות והסליחות ותפלות אל מלא רחמים שבאו כבר בדפוס והנמצאות עודנן בכתובים — לזכר הגזרות הנ"ל, ואלהי ישראל יבטל כל הגזרות הקשות מעלינו, בעצבנו ינחמנו, ועל מי מנוחות ינהלנו [1], אמן! —

א' ב' וג' וההערה 80 אשר לפניך) הלא אז ישוב וינחם על דבריו ולא תמה תמיה כלל! — וע"ד גזרות ושרופי בלוייש עיין עוד בס' „קנקן על יד" (שנה שלישית) שיצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים בשנת תרמ"ו.

1) אומרים בשם הגאון מווילנא ז"ל בגזרת ת"ח כבר רמוזה במגלת אסתר בהחי"ת ממלת חור ובהתי"ו במלת ותכתוב שבשניהן כתובות באותיות גדולות, לרמז שלא נתבטלה אז גזרת המן לגמרי, כ"א נדחתה לשנת ת"ח (הערת הסופר הנודע הה' השלם אמ"ד מווילנא).

הקדמת המעתיק.

לידע להודיע ולהודע שזה מזמור שיר ליום השבת חבר החכם הכולל מהור"ר מאיר משעברשין לאמרו בהכנסת כלה בנגון אקדמות, להורות שאיני מן אותם המתלבשים בטלית שאינו שלהם ואומרים חרושים מה שהדשו קדמונים ואחרונים ואומרים בשמם, הם מעכבים קץ הגאולה, ועליהם נאמר עשות ספרים הרבה אין קץ (קהלת י"ב, י"ב) ע"י עשיתם ספרים הרבה ואומרים בשמם אין קץ, זה גורם שהקץ אינו בא ע"ד כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, והם עושים להיפוך, אבל אני אכריז בפה מלא בשלמי הטובה הזאת ולכבודו העתקתי ללשון אשכנז כדי שיבינו גם ההמון עם גם נשים ובתולות, ובזכות זה נזכה במהרה לירושלים לעלות אבי"ר.

דעי מזמור שיר ליום השבת הוט גימאכט מהור"ר מאיר משעברשין און דר אין אוף טייטש הוט גימאכט היישט ר' גימפל סג"ל פאן זוין, ער ביגרט קיין חריפות דראן צו ביוויזן, דז מן אים זול דרום לובן און פרייזן, נייארט ער הוט עז דרום גימאכט בישיידליך, פר גימייני לייט און ווייבר און מיידליך, דז זי זולן אך ווישן, וויא מן זול דען הייליגין שבת זיין ור פליסן, און וואז דא איז דר מער מיט די איבריגה נשמות, און דרוף גיט דר ניגון פון אקדמות, און ווען זיא ווערן דרינן לייאן, דאז ווערט איר הערץ דר פרייאן, אלי פרייטג שפעט, זול מן עז זינגן מיט גיבעט, אזו ווערן מיר זוכה זיין, דז אונז משיח ווערט בלד פירן און ארץ ישראל אניין, אבי"ר.

הקדמת
המוציא לאור.

אמר חי"ן ג'; אחרי אשר הצלתי את כבוד ה"ר מאיר ב"ר שמואל איש שעברשין, והראיתי לדעת כי הספר היקר צוק העתים חנא הוא מעשה ידו להתפאר ולא פרי עטו של ר' יהושע ב"ר דוד איש לבוב, כאשר השבו דבים וכן שלמים; אחרי אשר עלתה בידי להפריד בין הדבקים, ר"ל בין הראשון — ומחבר האמתי ובין השני — המחבר המזיף[1]), —, אמרתי להציב יד ושם לר' מאיר השעברשיני ולהקים לכבודו ציון-עולם בהוציאי היום לאור שנית את ה„מזמור" הנפלא שנשאר לנו לפליטה מכל הכתבים ומאמרים שיצאו מתחת ידו. המזמור הזה איננו כמעט בנמצא, ימים ושנים הפשתיהו בקשתיהו ולא מצאתיהו, אך זה איזה ירחים כאשר השגתיהו בהעתקה נאמנה מהספר האחד במינו, הנמצא בבית אוצר הספרים אשר בעיר אוקספורד[2]); ובהיות דברי המזמור על אדני הקבלה והזהר הָטבעו, שפתו שפת ארמית, ופני הקונטרס הנדפס כסו הרולים וקמשונים (טעיות ושגיאות), מצאתי לנכון לְהַמציאהו לידי הרב המבקר הנפלא ד' יעקב רייפמאנן, אשר הואיל לתקנו, ולבארו ולנקדו כאשר תחזינה מישרים עיני הקורא הנבון, ואני מצדי הוספתי בשולי היריעות פירוש המלות היותר קשות וסתומות, לתעלת בני עמנו המזמרים זמירות ותשבחות ביומא דשבתא, ואשמע גם לקול עצת רבנו יעקב להופיע נהרה גם על ההעתקה האשכנזית מאת ר' גימפל סג"ל, היקרה לנו מפאת לשונה התמונית אשר השתוררה בין אחב"י בימים ההם (במאה הי"ד למספר הכללי) ובזמן ההוא.

המזמור הנעלה הזה הוגש לכל קוראי הספר „צוק העתים"
האמתי לתשורה ולמנחת-שי, מאת המו"ל איש חַ"י.

---

[1]) עיין הקדמתי לספר „צוק העתים" — ותדע ותבין את אשר לפניך.

[2]) המזמור „שיר ליום השבת" נדפס בפעם הראשונה — בלי כל העתקה — בשנת שנ"ט (ווינעציה), ולמורת רוחי לא יכולתי להשיגהו בשום אופן כי ספו תמו הקונטרסים — ואינם כלל, והעתקה אשר לפנינו הוכנה ע"י המעתיק הנאמן הר"י שפירא מהקונטרס הנדפס פעם שניה בשנת תי"ד (אמשטרדם), יצא לאור עם התרגום האשכנזי גם יחד. ומה ינעם לי אם:

כָּל-שׁוֹמֵר שַׁבָּת מֵחַלְּלוֹ:
יָשִׁיר „מִזְמוֹר שִׁיר"-וִיהַלְלוֹ!...

מְהוּךְ לְדוּךְ[1] כְּצִיפַּרְתָּא[2],
עַד עִידָן שַׁבַּת חֶדְוָתָא.

* *
*

פר ווגלין טוט זי גנצי זעקש טאג,
אז איין מענש דער אין גלות איז געפלאגט,
אז איין פֿויגיל פון איין דך צו דען אנדרן טוט זי פליהן,
ביס דיא צייט דז דער הייליג שבת קומט איין הער צו ציהן.

ד.

יוֹמִין שִׁיתָּא דְחוּלָא[3],
קֳדָם שַׁבְּתָא תְּלָתָא,
וּתְלַת בָּתְרָא כְּעִיגוּלָא[4],
יַנְקִין מִשַּׁבַּת דְּאֶמְצִיעוּתָא[5].

* *
*

מיט זעקש טאג טוט זיך דיא וואוך פרייזן,
און פון שבת דיא איז אין דר מיט האבן זייא איר שפייזן,
דרייא פר שבת דיא זיין מיטוואך דאנרשטאג פרייטאג,
און דרייא דער נאך דיא זיין זינטיג מאנטיג און דינשטאג.

ה.

מוֹשֵׁל שַׂר הַפָּנִים קַדִּישָׁא,
שַׁלִּיט כָּל יוֹמִין שִׁיתָּא,
וּבְשַׁבַּת נַיְיחָא נְפִישָׁא[6],
אִשְׁתְּכַח[7] לְעֵילָא וּלְתַתָּא[8].

* *
*

מטטרון דער הייליג מלאך,
גיוועלטיגן טוט ער איין גאנצי וואוך,
אונזרה תפלות טוט ער פר השי"ת ברענגן,
אבער אן שבת טוט זיא השי"ת זעלבר פר נעמן.

---

1) אָרט, שטעללע (דוכא דוכתא). 2) צִפְּרָא, צִפּוֹרָא, ציפרתא פאגעל, געפליגעל.
3) חולא, פראַפאן, אונהייליג, ווערקעלטאג (חול). 4) עִיגֻל, עיגלא, עיגולא, קאלב (ענל).
5) מיטטע (אשר באמצע). 6) פיהל (הרבה). 7) שְׁכַח פינדען. אשתכה נעפונדען ווערדען, זיך פינדען. 8) אָבען אונד אונטען (מלמעלה למטה).

מזמור שיר ליום השבת.

א.

אֲזַמֵּר שִׁירָתָא,
בְּרַב חֶדְוָתָא,
קֳדָם מַטְרוֹנִיתָא[1],
שַׁבַּת מַלְכְּתָא.

* * *

איין שיין גיזנג וויל איך אן היבן צו זיננן,
מיט פרישן פריליכן העליר שטימן,
צו ערין דיא הייליגה מלכה די דא איז וואול ביקנט,
שבת איז זי מיט אירן נאמן גיננט.

ב.

אֱלָהָא דְעִמֵּיהּ שְׁרֵא[2], נְהוֹרָא
יְשַׁדַּר[3] לְבֵיתֵי מַטְרוֹנִיתָא,
לְמָה קָמָה הִיא בְּבָרָא[4],
וַאֲנָא פַּנֵּיתִי[5] בֵּיתָא.

* * *

גאט דם מיט אים ראז ליכט רואט,
אין מיין הויז זאל ער שיקן דיא מלכה גוט,
ווארום טוט זי אזו לנג דרוישן זוימן,
פאן אירנט וויגן האב איך דאז הויז טון אויש רוימן.

ג.

נְדִידָא[6] הֲוָת יוֹמִין שִׁתָּא,
וּמְהַלְּכַת כְּאֱנָשׁ בְּגָלוּתָא,

1) Matrona הויזפרויא, פירסטין. 2) שְׁרֵא, לאגערן, נידערלאססען, רוהען. 3) שַׁדַּר, שיקקען, זענדען. 4) בָּרָא, אפפענער פלאטץ, פעלד (חוץ). 5) פַּנָּא, אויפראוימען, אויסראוימען, אויסלעערען: פ׳ ביתא איך האבע דאס הויז אויסגעראוימט (בראשית כ״ד ל״א) ועיין הערות.
6) נְדָד, פארטבעוועגען, פליהען, אונשטאֶט איינהערגעהן.

*   *
*

דיא הייליגה מלאכים טונין שוועבן פאן גן עדן דען הינטרשטן,
מיט פריידן אין גן עדן דען איברשטן,
אין פון אובין טונין זיא אראב לויפן גר געשווינר,
צו קריגן דיא נשמות דיא מן אין גן עדן גיפינר.

ט.

בְּחֶדְוָא מְכַרְכִּין[1] בְּנִשְׁמָתִין,
לְאַעֲטְרָא לְעַמָּא קַדִּישְׁתָּא,
וּלְאַעֲטְרָא לְצַדִּיקִין נָחְתִין[2],
לְגִינְתָא דְעֵדֶן דִלְתַתָּא.

*   *
*

מיט פרייקן טונין זיא זיך מיט דיא נשמות פון דיא צדיקים אום ווינרן,
צו קרינין דאז היילינ פאלק דיא דא זיין אין זינרן,
דער נאך געגנין זיא אין גן עדן דען הינטרשטן דאז טוא איך פר קינדן,
אין טונין איין איטליכם צדיק איין קרון אוף בינדן,

י.

נָפְקִין כָּרוֹזִין[3] לְעֵילָא,
מְקַדֵּשׁ שַׁבָּת בִּקְדוּשְׁתָּא,
פַּסְקִין[4] לְשַׁמָּט[5] חֵילָא,
וְנַיְחִין וְאַדִּישִׁין בְּאַדִּישְׁתָּא[6].

*   *
*

איין גישרייא טוט אין הימל אויש גיין,
שבת איז גיהייליגט זוימט אייך ניט מיין,
גריכטש טונין דיא מלאכים אויף הערין צו שוועבן,
און אלי היילות אין הימל זענן שטיל און רואן און טונין דען שבת געבן

יא.

מִיַּד טַלְנִין[7] וּמַזִּיקִין בָּרְחִין,
לְגוֹ תְּהוֹמָא רַבְּתָא.

---

1) כְּרַךְ אומגעבען, אומריגגען, אומבינדען. 2) נְחַת הינאבגעהן, הערַאבשטייגען
3) כָּרוֹז, כְּרוֹזָא, הֶערָאלד (מבשר). 4) פְּסַק אויפהערן, אבברעכען, אונטערברעכען. 5) זיהע אנמערקונג 11 זייטע 152, 6) דוש, טרעטען, פעראכטען, אונבעקימערט זיין, שטיל זיין. 7) טַלְנֵי שַׁאטטענדאמאָנען, אבענדגייסטער.

ו.

אַצִיתוּ[1] לִי רַבָּא וּזְעֵירָא[2],
לְקַדֵּשׁ יוֹמָא דִשְׁבִיעָתָא.
בְּמַחְשָׁבָה מְלָאכָה וַאֲמִירָא,
הָדָא אִינוּן קְדוּשַׁת תְּלָתָא.

* *
*

גרוש און קליין טוט מיר עבן צו הערין,
דז מן רען היילינן שבת זאל האלטן און ערן,
דען דרייא ארלייא הייליקייט האט אין זיך דער טאג,
דאס זיין דיא געדאנקן און ווערק און זאג.

ז.

יַת בּוֹצִינִין[3] אַדְלִיקוּ בִּשְׁרָגָא[4],
בְּעִידָן רַמְשָׁא[5] וּשְׁקִיעוּתָא[6],
וְאַלְבִּישׁוּ אִצְטְלִין כִּתַלְגָּא[7],
וְתִפְקוּן[8] לְאַפֵּי[9] מַלְכוּתָא.

* *
*

דיא שבת ליכט זאלט איר אן צינדן ניט צו פריא אך ניט צו שפעט,
נייערט קענן אובנט אז די זון נידר גיט,
און דיא קליידר די איר אן קלוידט זאלן זיין אז דער שנייא ווייס,
דיא מלכה שבת זאלט איר אנטקיגן גין מיט לוב און מיט פרייז.

ח.

רְתִיכִין[10] קַדִּישִׁין שַׁיְיטִין[11],
מִתַּתָּא לְעֵילָא בְּחֶדְוָתָא,
וּמֵעֵילָא לְתַתָּא רַהֲטִין[12],
לְאַעְטְרָא לוֹן בִּכְלִילוּתָא[13].

---

1) צִית, צוּת, הֶערֶן, הָארכען (האזין). 2) גראסס אונד קליין (גדול וקטן). 3) ביצין, בּוֹצִינָא, לייכטע, לַאמפּע. 4) שְׁרָגָא, ליכט. 5) אבענדצייט. 6) זאָננענאונטערגאַנג, 7) תלגא, שנעע (שלג). 8) נְפַק הערויס געהן (ותצאו). 9) אַפָּא (אנפהא) געזיכט, לְאַפֵּי נֶענגען, פאר (לקראת). 10) רְתַךְ, רְתִיכָא, וואגען, קריעגסוואגען (מרכבת). 11) שׁוּט, אומהערשט רייסען, הערומשוועבען. 12) רְהַט, לויפען, שנעלל געהן. 13) קרַאנץ, קראָנע, דיאַדעם (לעטר בעטרה).

יד.

רַבְּתָא וְרָמְתָא מִכּוּלְהוֹן,
אֲרֵי [1] קְדוּשְׁתָּא דְּמַחְשַׁבְתָּא,
זַכָּאִין יָהֲבִין מַחְשַׁבְתְּהוֹן,
לְצַלֵּי צְלוֹתָא וּבָעוּתָא [2].

* * *

דרייא ארלייא קרושות האט אן זיך דער טאג,
דיא בעשט אונטר זיא איז דיא מחשבה, גלויב וואז איך דיר זאג,
דרום זאל דיין מחשבה אן שבת זיין לויטר און ריין,
זיסטר איער ווערט זיא פאר השי"ת אן נינעם זיין.

טו.

שַׁפִּירִין [3] עוֹבָדֵיהוֹן דְּאוּלְפָנָא [4],
דִּמְאַלְּפִין בְּיוֹמָא דְּשַׁבְּתָא,
וְשָׁמְעִין נִשְׁמָתָן דִּשְׁמַיָּא,
וְצַיְיתִין [5] לְמִלָּה חַדְתָּא [6].

* * *

איי וויא גר רעכט טונן דיא פרומן אין דיא וויזן,
דיא דען היילינן שבת מיט דען לערנן טונין פרייזן,
דיא נשמות יתירות טונין אך צו הערן און טונין זיך דער מיאן,
און פאר נעמין דיא רייד וואש דיא חכמים טונין פר נייאן.

טז.

מְכַנְּפִין [7] פַּמַּלְיָן [8] וְצַיְיתִין,
לְמִלֵּי חַדְתָּא דְאוֹרַיְיתָא [9],
מִפִּתְגָּמִין רוּחִין וְנִשְׁמָתִין,
דְּקַבִּילוּ מִמָּארֵי מְתִיבְתָּא [10].

---

1) אֲרֵי, ארום, דאסס, זא דאם, אלס, דָא, וואַנן, ווענן, אינדעם. 2) צְלָא, צַלִּי, בְּעָא, ביטטען פלעהן (פלל עתר). 3) שפיר, שָׁאן, היבש. 4) אולפניא, לעהרער. 5) ציית, זיהע אנמערקונג 1, זייטע 152. 6) חדתא, (חדש), נייא. 7) כנף, זאמלען, פערזאממלען. 8) פמליא, Familie דיענערשאפט, ענגעל, מלאכי השרת. 9) אורייתא, (תורה) געזעטץ, לעהרע. 10) מתיבתא (יתב), לעהרהויז, אקאדעמיא, מארי דמתיבתא, בעלי ישיבה.

נַייחִין נַפְשִׁין אִשְׁתַּבְּחוּן,
לָא נִמְצָא בֵּיהּ עַקְתָא[1].

* *
*

אלי שדים און מזיקים מוזן אן שבת אוועק פליהן,
אין דען טיפסטן אפ גרונד מוזן זיא איין הין ציהן,
אן שבת איז אייטל רוא אין פיל פרייד,
און ווערט ניט גיפונדן אן אים איין לייד.

יב.

הִלּוּלָא[2] לְמַלְכָּא תַּקִּיפָא,
בְּכֵן אִתְנַשֵּׁי[3] דִינָא בִּישְׁתָּא[4],
וְנִשְׁמָתִין לְצַדִּיקִין אִתּוֹסְפָא,
בְּגַוְנָא[5] עָלְמָא דְּאָתָא[6].

* *
*

איין התונה טוט זיך צו דען קיניג הקב"ה גרישן,
און דא ער מיט ווערן אלי ביזי דינים פר געשן.
איין נשמה יתירה ווערט נימערט צו דיא פרומה לייט,
זיא איז איין גישטעלט פאן עולם הבא דז צו דיא צדיקים איז בירייט.

יג.

רוּחָא וְנִשְׁמָתָא וְנַפְשָׁא,
דִּי מִלְּעֵילָא לְתַתָּא נַחֲתָא,
צְרִיכִין לְהוֹן לְקַדְּשָׁא,
בְּכָל זְנֵי[7] קְדוּשָׁתָא עִילָּתָא,

* *
*

רוה און נפש און נשמה,
פון הימל טונן זיא נידרן אויף דער אדמה,
דרום זאל דער מענש צו אנטפנגין זיא זיין אן ברייט,
און זאל זיא הייליגן מיט אלרלייא הייליגקייט.

---

1) בעדראֶנגניסס, בעענגניסס. 2) האכצייטספייער. 3) נְשִׁי, נְשָׁא, פערגעססען, אתנשי, פערגעססען ווירד. 4) שלעכט, באֶזע. 5) אייגענטליך, פארבע, ארט, ווייזע, כי. האָי גוונא, אויף דיעזע ארט אונד ווייזע. 6) דיא צוקינפטיגע וועלט. 7) זְנָא, זְנֵי, ארט, נאטונג, געשלעכט (מזן אל זן).

וְהַלֵין[1] נִשְׁמָתִין אִיתַין
לִשְׁמַיָּא פִּתְגָמֵי[2] אוֹרַיְיתָא.

* * *

נאך שבת טונין זיא ווידר אראב נידרן,
אן איר ערשטן ארט צו דיא אכפרן און בידרן,
און דיא נשמות יתירות דיא אונטן האבן גיהרט הדושים אויס דיא תורה
ברינגן זיא אנוף אין הימל פר דען הייליגן בורא.

כ.

חֲדוּ וְדִיצוּ[3] אַתּוּן זַכָּאִין,
דְזָכִיתוּ לְהָדָא מַעֲלָתָא,
לַאֲגָרִין[4] טָבִין וּסְגִיאִין[5],
לְתוֹסְפוֹת נִשְׁמָתָא יַתִּירְתָּא.

* * *

זייט לושטיג און פריליך איר ריינה און פרומה,
דאז איר זייט זוכה צו אזו איין מעלה צו קומה,
צו אזו א גוטן לוין דער דא איז גר פיל,
דאס איז דיא נשמה יתירה דאז האט קיין מאס קיין ציל.

כא.

זְמִירוּ תּוּשְׁבְּחִין וְזִימְרִין,
וְאַקְדִישׁוּ גַרְמֵיכוֹן[6] בִּקְדוּשְׁתָּא,
וְצַלּוּ צְלוֹתִין[7] וְשִׁירִין,
וְהִתְעַנְּגוּ בְּעִינוּגָא דְשַׁבְּתָא.

* * *

מיט גיזנג און גיבעט זאלט איר הש"י לובן,
און הייליגט אייך מיט אלרלייא הייליקייט אזו ווערט איר זיין דר הובן,
דען דיא תפלה ווערט אייער אן גינעם שבת איז דיא צייט,
דער נאך זאלט איר אייך ועגפטגן מיט אלרלייא זענפטיקייט.

1) הלין, דיעזע, יענע. 2) פתגם, ווארט, אויסשפרוך, געבאט. 3) חדי, חדא, דוק, זיך פרייען, פראהליך, הייטער זיין. 4) אגר, אגרא, לאהן, זאלד, ערווערב. 5) סַגִי, סְגָא, וואכסען דאס ווערדען, פיהל, מעהר ווערדען. סַגִיא, פיהל, צאהלרייך גראָסס מאַכטיג. 6) גְרַם, וועזען, פערזאן, זיך זעלבסט (את עצמו). 7) זיהע אבען אנמערקונג 2 זייטע 155.

* * *

אין הימל טונין זיך פר זמלן אלי מלאכים און היילות,
פאן וועגן דיא הייליגע נשמות יתירות,
צו הערן פאן זיא אויז דיא תורה הדושים,
וואז דא האבן מחזיק גיוועזן דיא פרושים.

יז.

וְכַד שָׁאֵיל לְהוֹן מַלְכָּא קַדִּישָׁא,
וְאִינוּן מִשְׁתַּתְּקִין בִּשְׁתִיקוּתָא[1],
כְּדֵין[2] כְּלִימָא נְפִישָׁא[3],
וְרַפְיִין גַּדְפֵי[4] דְחַיּוּתָא.

* * *

און אז השי"ת טוט זיא פרעגן וואש האט איר גילערינט זאגט מירש עבן,
ווען זיא שווייגן שטיל און ווישן קיין ענטפערט צו געבן,
וויא גרוש איז דיא שנד פאן דיא זעלביגן נשמות,
און זיא מאכן שלאף דיא פליגל פאן דיא מלאכים דיא דא היישן היות.

יח.

אִילֵין נִשְׁמָתִין דְּצַדִּיקִין,
כַּד עַיֵּיל יוֹמָא דְשַׁבַּתָּא,
לְעֵילָא אִינוּן סָלְקִין[5],
וְנָטְרִין[6] עַד לְבָתַר אַבְדַּלְתָּא.

* * *

דיא נשמות פאן דיא צדיקים זיין הייליג און ריין,
אזו בלד אז דער הייליג שבת גיט איין,
אין הימל טונין זיא גין אז אין דאם הערץ לאכט,
אין אובן טונין זיא בלייבן ביז מען הבדלה גימכט.

יט.

לְבָתַר שַׁבְּתָא נָחֲתִין,
לְאַתְרָא[7] דַּהֲווֹן בְּקַדְמֵיתָא,

1) שתיקותא, דאס שווייגען, שווייגזאמקייט. 2) כדין, וויא דיעס, וויא יעצט, וויא דיעזע ווייזע (כזה). 3) כלימא נפישא, גראססע שאנדע (כלימה גדולה). 4) גדפא, (גַּפָּא, כנף), פליענעל, גדפי דחיותא, כנפי החיות והשרפים. 5) סליק, הערויפשטייגען (נגענענזאץ פאן „נחת"). 6) נטר, בעוואכען, בעהיטען, בעוואהרען, פערבלייבען. 7) אתרא, ארט, שטעללע.

* * *

און דיא זעלביגה הובן דיך אן צו לובן און בענשין,
עס זאל אך זיין אזו דר ווילן פאן השי״ת צו דען ראזינגן מענשין,
דז זיין טיש זאל דען אנדערן שבת אך זיין אזו בירייט,
אז וויא אצונדר אזו זאל אך זיין אלי צייט.

כה.

עֲבִיד קְדוּשְׁתָא בְּקַלָּךְ,
וְשַׁגַּר[1] עֵינָךְ בְּבוֹצִינָא דִמְנַרְתָּא,
וְתִתְרַפֵּא מֵחֲבִילִין דִּילָךְ[2],
וְתֶהְדַר לְעֵינָךְ חֲזוּתָא[3].

* * *

קִדוּש זאלשטו הוך מכין דז זאל בלד גישעהן,
און דר ווייל זאלשטו ערינשטליך דיא שבת ליכט אן זעהן,
אזו ווערן גיהיילט פון דייני אוגן ריין וויא טאג,
און ווערשט ווידר קומן צו דיין גזיכט דז דוא ניט ווערשט דריבר האבן איין קלאג.

כו.

בְּרִיךְ קְדוּשְׁתָא עַל חַמְרָא[4],
דְּגַבָּךְ אוּשְׁפִּיזָא[5] דִשְׁכִינְתָּא,
וְתַרְבִּין בוֹצִינִין דְנוּרָא,
וַעֲבִיד בְּחֶדְוָא סְעוּדָתָא.

* * *

איבער ווין זאלשטו מכין קִדוּש,
דיא שכינה רואט ביי דיר דז זאג איך פר איין חדוש,
דרום זאלסטו פיל ליכט טון אן צינדן,
ע״ש דיין סעודה מיט פריידין אזו ווערשטו אוף יענער וועלט דר צו איין גוטן לון פינדן.

---

1) שַׁגַּר, שיקקען, ווערפען, איינען בליקק ווערפען, צ״ב: אשגרת עייניה דרב אחא בכל אורייתא (שבת ירושלמי), ר׳ אחא זאה זיך אין דער גאנצען ביבעל אום (לעווי׳ם ווארטערבוך).
2) חביל, חבלא, וועה, פערדערבען, אונגליק, דילך שלך. 3) הֲדַר, צוריקקעהרען, אומקעהרען (ותשוב לעינך את הראיה). חזותא, (חזא), דאס געזיכט, דאס אויגענליכט. 4) חֲמַר, חַמְרָא (חֶמֶר), וויין (חמרא דמר״ה וטיבותא לשקייא). 5) אושפיזא, hospitium הערבערג, וואהנונג.

כב.

קְרִיב קֳדָמֵיכוֹן פְּתוֹרָא[1]·
וְסַדִירוּ[2] עֲלוֹהִי רִפְתָּא·[3]
וְאַדְלִיקוּ בּוֹצִינַיִן[4] דְּנוּרָא·
וְתֵלְכוּ לְבֵי־־כְּנִשְׁתָּא[5].

* * *

דר טיש זאל זיין בירייט פר אלי זאכין,
און דרויף זאל ליגן דיא חלות פאן שבת דז מן דריבר טוט המוציא מאכן,
און דיא לאמפ מאכט רעכט אן דז זיא שין ברענט,
דער נאך גיא און דיא שול גר ביהענד.

כג.

מְלַוִּין יָתָךְ מִכְּנִשְׁתָּא·
מַלְאָכִין מָארֵי גַדְפָּתָא[6]·
וְנָטְרִין לָךְ מִבִּישְׁתָּא·
וּמְהַלְּכִין עִמָּךְ לְגוֹ בֵיתָא[7].

* * *

און ווען דוא בישט פרטיג מיט דיין לובן און בעטן,
אזו קומן צווייא מלאכים צו דיר צו טרעטן,
און בלייטן דיך אז דוא גישט אויז דיא שול ארויז,
און היטן דיך פר אלן ביזן און געגנין מיט דיר אין דיינם הויז.

כד.

שָׁרִין[8] לְבָרְכָךְ בִּדְבִירָךְ·
יְהֵא מִן שְׁמַיָּא רְעוּתָא[9]·
דִּי יְהֵא כֵן פְּתוֹרָךְ·
לְיוֹמָא שַׁבַּת תְּנְיָתָא[10].

---

1) פתורא, (פתור, פתוריא), טיש. 2) סַדַּר ארדנען, רייען (עָרַךְ). 3) רפתא (פִּתָּא), בראָט מאַהל. 4) זיהע אנמערקונג 3 זייטע 152. 5) פערזאמלונגסהויז (בית הכנסת). 6) בעלי כנפים זיהע אנמערקונג 4. זייטע 156. 7) גַו, גֵיו, גָיו, (גו), מיטטע, איננערעס, לגו, היניאיין, מנו, היניאוים. לגו ביתא, אל תוך הבית. 8) שָׁרֵי, אנפאנגען, בעגינען, (החל). 9) רעותא, רעו, דאס פערלאנגען, וואהל־געפאללען (רצון). 10) הר״י רייפמאנן תקן „תניתא" וללא־צרך כי מצינו גם תניניתא, (תרגום איוב מ׳ ה׳) דאס צווייטע מאל.

לַחֲזוֹת אַבְנִין יְקִירִין,
דְּתִתְבְּנֵי מִנְּהוֹן כְּנִשְׁתָּא רַבְּתָא [1].

* * *

זיא זאלן זוכה זיין דיא פרומן יונגן און אלטן,
דיא דען הייליגן שבת טונין רעכט האלטן,
צו זעהן דיא אידלי ווירדיגה שטיין דז וועלט איך אויך זעהן גערן,
דז דאש בית המקדש ווערט באלד פון זיא גיבויט ווערן.

ל.

נְטִיר [2] לָנָא אֱלָהָא דִשְׁמַיָּא,
דְּיַעֲדַת לָנָא בְּהֵמְנוּתָא [3],
עַל־יְדֵי חוֹזִים חֶזְוָיָא [4],
דְּאַסְקִית [5] לָן מִגָּלוּתָא.

* * *

דר אלמעכטיג גאט זאל אונז באלד ברינגן דיא צייט,
דז ער הט אונש צו גיזאגט מיט דער ווארהייט,
און דורך זיינה נביאים האט ער אן גישריבן,
דז ער וויל אונש דער ליזן דיא דא זיין פר טריבן.

ת ם.

---

1) הבית הזה קל להבין ואינו צריך בפרוש המלות. 2) נְטַר, בעוואכען, בעוואהרען, בעאבאכטען, דארויף אכטען. 3) הימנותא, הימָנה, דאס פערטרויען, גלויבען, טרייע, טוגענד־האפטליכקייט. 4) חֱזָא, (חזה), זעהן, שויען, ערשיינען, ערקענען. חיזוא, חֶזְוָא, געשטאלט, אויסזעהן, ערשיינונג. מעהרצאהל: חזויא. 5) דאסקית, שרשו נְסַק, הערויסשטייגען, הערויס־קאממען פאן איינעם ארטע (מִן), והענין: כי תוציא אותנו מן הגלות.

כז.

רִפְתִּין[1] וּגְרִיצִין[2] וּפַטִירִין[3],
יְהוֹן בִּתְרֵין סִטְרִין[4] שְׁלֵמְתָּא[5],
תְּחוֹת סִידְרָא[6] יְהוֹן טְמִירִין[7],
עַד לְבָתַר[8] קְדוּשְׁתָּא.

* *
*

דיא הלות מוזן אוף דען טיש ליגן ביצייטן,
אין גאנץ מוזן זיא זיין אוף אלע צוויא זייטן,
און מיט דער איבער צוועהל זאלן זי צו געדקט זיין דארויף זאלשטו האבן אכט,
ביז דוא האשט גאנץ און גאר קִדוש אויש גימכט.

כח.

שֵׁיְפִּין כּוּלִּין נָהֲגִין בִּתְדִירָא,
מֵעֵינוּגָא אֲכִילַת סְעוּדְתָּא,
וְנַסְכוֹי שַׁיְפָּא זְעִירָא,
נָהֲגִית מִסְעוּדָה תִּילְתָּא[9].

* *
*

אלי גלידר פאן מענשין דיא רעכטען און דיא לינקן,
זיא האבן אלי צייט הנאה פאן דען מענשין זיין עשין און טרינקן,
און איינש היישט נסכוי דאס קליין גליה,
האט קיין מאל קיין הנאה נייארט פון דיא סעודה דיא דריט.

כט.

יִזְכּוּן צַדִּיקִין דִּמְנַטְרִין
יוֹמָא דְשַׁבַּתָּא כְּהִלְכָתָא

---

1) בראָטע, זיהע אנמערקונג 3. זייטע 158. 2) גריין, גריצתא, געפלאכטענעס בראָט, בראָט־קובען, ומצינו בביצה: לא היו אופן פיתָן גריצין אלא רקיקין (לעווי). 3) פטיר, פטירא, אונפערמיטט (פאם טייגע), אהנע מישונג פאן זויער, אונגעזויערט (מצות), צ״ב: גריצתא פטירתא הדא (תרגום ויקרא), איין אונגעזויערטער קוכען (לעווי). ר׳ וג׳ ופ׳, חלות ועוגות ומצות. 4) סְטַר, סִטְרָא, זייטע (צַד), מעהרצאהל: סטרין, צ״ב: חרבא שנינא אכלא מתרין סטרין. איין געשאָרפטעס שווערט, דאס פאןביידען זייטען שניידעט (לעווי). 5) שלימתא, פאלשטאַנדיג, גאנץ, פאללקאמען. 6) סידרא, סוּדְרָא, טוך (מפה, מטפחת). 7) טְמִיר, פערבארגען, פער־שטעקט, פערהיימליכט. 8) בתר (ב־אתר), נאך דער שטעללע, נאך, הינאויף (אחר הקדוש). 9) הבית הזה מבואר ומפורש שום שכל ע״י הר״י רייפמאנן במכתבו אלי, עיי״ש. תדירא, בעשטענדיג, פארטדויערנד.

ד) שם: למה קמה היא בברא ואנא פנניתנו ביתא עכ"ל. אותיות נו"ן וא"ו אשר בסוף המלה יתרות וצריך למחותן. המשורר הקה פה את הכתוב: למה תעמוד בחוץ ואני פניתי הבית (בראשית כ"ד ל"א).

ה) בבית נדידא: מדוך לדוך בציפרתא עכ"ל. ר"ל ממקום למקום כצפור אשר תעוף מבד לבד. ודוך הוא כמו דוך פלן (ברכות י"ח ב', מ"ב ב', ומ"ג א') והוא קצור מן **דוכתא** שהוראתו מקום (אָרט).

ו) בבית יומין: דהולא קדם שבת תלתא וכו' עכ"ל. תחת **דהולא** (בה"א) צ"ל: **דחולא** (בחי"ת) ור"ל ימות החול, ויסוד אמרו: קדם דשבתא תלתא וכו' הוא בפסחים (ק"ו א') שאמור שם: מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך בכל השבת כלו. ועד כמה? א"ר זירא עד רביעי בשבת (אבל מרביעי ולהלן גבי שבת הבא אתחשבי פי' רש"י ורשב"ם). כי הא דיתיב רבי זירא וכו' וקאמר לענין גטין (יעוין ע"ז פי' רש"י ורשב"ם) חדא דשבת תרי ותלת בתר שבתא, ארבע והמשא ומעלי יומא קמי שבתא עכ"ל.

ז) בבית מושל: שר הפנים קדישא שליט כל יומין שיתא עכ"ל. בברכות (צ"א א') כתוב סוריאל **שר הפנים**, ופי' רש"י (ד"ה סוריאל): מלאך השוב לבוא לפני המלך עכ"ל. ובלי כל ספק אין זה פירוש על „סוריאל" כי אם על „שר הפנים" וצריך לקרא לפ"ז **הַפְּנִים** לא **הַפָּנִים** כאשר חשב חכם אחד. והוא ע"ד המשרתים את פני המלך (אסתר א' י'). והנה המתרגם לל"א פי' את כל הבית־הזה על המלאך מטטרון ואמר שהכונה היא כי כל יומין שיתא שליט המלאך הזה להביא תפלותינו לפני הש"י, אבל ביום השבת מאזין ומקשיב הש"י בעצמו את תפלותינו, והוא רחוק ודחוק עד מאד כי אין שום רמז בבית הזה מענין התפלה ודרך בואה לפני הקב"ה, וגם אין ראש הבית מתאים עם סופו: ובשבת נייחא נפישא. ולבי יאמר לי כי פה צ"ל **הדינים** תחת **הפנים** וכי הוא הממונה לדון ולשפוט בכל יומי שיתא גם צבא מרום גם צבא מטה אבל ביום השבת אין דין ואין משפט, אך מנוחה רבה ושלוה ושלום והשקט לעילא ולתתא.

ח) שם ובשבת נייחא נפישא אשתכח לעילא ולתותא עכ"ל. תחת **נייהא** (בה"א) צ"ל: **נייחא** (בחי"ת) ר"ל מנוחה רבא, ותחת **ולתותא** צ"ל: **ולתתא** (בלא וא"ו באמצע).

ט) בבית אציתו: במחשבא מלאכה ואמירא עכ"ל. המלאכה הזאת היא כנוי לאכילת ג' סעודות ושתית יין קדוש.

י) בבית ית בוצינין וכו' ר"ל הדליקו הנרות בנר ולא בקיסם מפני כבוד נר מצוה בעת ערב ושקיעת החמה כאמור בשבת (סוף פ"ב): שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה וכו' הדליקו את הנר עכ"ל. והלבישו עצמיכם בבגדים יפים ולבנים כשלג כאשר נהג האר"י ז"ל. יעוין באר היטב (א"ח סי' רס"ב ס"ק ד'). וצאו לקראת שבת המלכה כאמור בשבת (קי"ט רע"ב): רבי הנינא מיעטף וכו' ואמר בואו ונצא לקראת שבת המלכה עכ"ל.

הערות ותקונים.

(מכתב אל המו"ל).

ידידי ח"י וכו'.

הא לך המזמור מבעל צוק העתים מנקד ומוגה ומתקן ומבאר בכל מקום אשר בינותי שנחוץ לו באור. והכל עשיתי בעת אשר סבוני וגם סבבוני מצוקות ועבודות שונות. ומאד אני הנני מבקש לתת לי מן המזמור הזה כאשר יצא לאור ספרים אהדים למען אחי ורעי. וגם מאד הנני מחלה את פניך לעשות עמדי חסד ואמת להעיר ולעורר את רוח נדיבי עירך לבלתי ישבהו לתמוך אותי לעת זקנתי ושיבתי ולעת יחסר לי כל הנחוץ לחיי אדם למען אוכל לעבוד עוד עבודת קדש ולהוציא לאור את ספרי אשר כח בהם להאיר את העינים ולההכים את הלבבות. כה יתהנן אליך אחיך הדבק בך ונותן לך תמיד כלבבך כפי יכלתו. עתה רגע קטן אדברה על-ארות מחבר המזמור הזה. שמו: מאיר ושם אביו שמואל. ור' מאיר היה בן עיר מגורי: שעברשין כרשום בראשי בתי המזמור: אני מאיר בן מהר"ר שמואל משעברשין. מתולדותיו ומקורותיו לא נודע לנו כל מאומה. בשעברשין אין זכר ממנו, גם בבית הקברות אשר בה, אין שארית מצבה ממנו, ולא נדע אם מהעיר הזאת הלך לו אל בית עולמו ואם מעיר אחרת. אך מעט מתבונותיו מודיענו המזמור הזה, והוא: כי היה לו יד בשיר ובפיוט, וכי דבקה נפשו מאד אחרי תורת הזהר והנלווים עליו. הן עליה כל ארני המזמור הטבעו, והיא ירתה אבן פנתו, ואך על פיה נוכל לבוא בסודו. ספרו „צוק העתים" על גזרת ת"ח ות"ט לאלף השישי לא היה עוד לנגד עיני ולכן לא אוכל לשפוט עליו ולהוציא ממנו דבר הנוגע אל תולדותיו וקורותיו ותכונת נפשו. ומאד נכספה וגם כלתה נפשי לראותו.— התרגום האשכנזי נחוץ מאד לנשים ולדלת עם הארץ ע"כ הופיע גם עליו נהורות הדפוס.—

שעברשין ערב שבת בהר תרמ"ט.

ידידך וכו'

יעקב רייפמאנן.

א) בשער הספר: (ע"ד כל האומר דבר בשם אומרו וכו'. במגלה ט"ו א'). עיי"ש.

ב) בבית אזמר שירתא: קדם מטרוניתא שבת מלכתא עכ"ל. שבת מלכתא הוא לשון הגמרא בב"ק (ל"ב ראש ע"ב). ובשבת (קי"ט, א') שבת-המלכה מטרוניתא היא מעין „מלכתא".

ג) בבית אלהא: רעמיה שריה נהורא עכ"ל. הוא לשון הכתוב (דניאל ב' כ"ב). וצ"ל אפוא שרא תחת שריה ככתוב בהעתקה.

ומלוין הוא ט״ס ונחוץ למחותה ולכתוב מ גדולה כי היא ראשית מלת: משעברשין הרשומה בראשי החרוזים.

כא) בבית שרין: לברכך כרבירך עכ״ל: תחת כדבירך (בבא״פ בראש) צ״ל: בדבירך (בבי״ת בראש), ולנקד בְּדְבִירָךְ, ור״ל בבואך אל דביר ובית שלך.

כב) שם: יהוא מן שמיא וכו׳ ליומא שבת תניניתא עכ״ל. תחת תניניתא צ״ל: תִּנְיָתָא המאמר הזה לקוח ממס׳ שבת (קי״ט ב׳) עיי״ש.

כג) בבית עביד: ושגר עינך וכו׳ ותתהדר לעינך הזותא עכ״ל. ר״ל שלח עינך בנרות המנורה, ככתוב בש״ע (א״ה סי׳ רע״א, סעיף יו״ד הגהת רמ״א). בזה תתרפא ממכאוביך ומאור עינך ישוב לאיתנו. ואמרו: ותתרפא וכו׳ שב אך אל „עביר קרושתך״ ולא אל „ושגר עיניך בבוצינא״ כי ע״י ההבטה בנרות לא תתרפא רק ע״י שתית יין קרוש, כאמור בשבת (קי״ג ב׳): פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של ארם ומהדר ליה בקידושא דבי שמשי עכ״ל. ופי׳ רש״י: קידושא דבי שמשי—השותה מיין של קידוש בלילי שבתות עכ״ל.

כד) בבית רפתין: רפתין וגריצין ופטירין וכו׳ עכ״ל. ר״ל להטים ועגות ומצות יהיו שלמים משני עבריהם ויהיו תחת סודר עד אחרי הקידוש. ויעוין ש״ע (א״ה סימן רע״א סעיף ט׳).

כה) בבית שיפין: שייפין כולהון נהנין בתדירא וכו׳ ונסכוי שייפא וכו׳ עכ״ל. שייפא הוא בלשון הזהר: אבר. ור״ל כל האברים נהנין מכל סעודה, אבל האבר הקטן ששמו נסכוי אינו נהנה כי אם מהסעודה השלישית, וזה כתוב בהרבה ספרים. וכמעט בכלם לא כתוב: „סעודת מוצאי שבת״ תחת „סעודה שלישית״. ויעוין סדור הרב הגאון יעב״ץ מאמר ארוך על-ארות הענין הזה אשר לא נודע מקורו הראשון *).

תם ונשלם.

*) הערה ה״י: באמת גם הגאון הזה מעודו היה משתאה ומשתומם על המראה שראה בספרים דברים אודות העצם הלז לוז של שדרה הנקרא „נסכוי״ והמובא במדרש הנעלם פ׳ תולדות בשם: בתואל רמאה, ואמרו דהוא רמאה מכל אברי גמרי, וצער גדול היה להגאון ע״ד זה כי בדק בספרים ופורש אין לשם, עד כי הראוהו מן השמים שכל ג׳ שמות הללו דבר אחד וכל דברי העצם אחת הן. עיין בסדורו בית יעקב (זיטאמיר תרמ״א) זמירות למוצאי שבת תמצא מה שהאריך בזה.—

יא) בבית רתיכין: רתיכין קדישין שייטין מתתא לעילא בחדותא וכו׳ עכ״ל. רתיכין הוא תרגום מרכבות. וירמז למלאכי המרכבה העליונה המשוטטים ביום השבת מגן עדן התחתון לגן עדן העליון כמבואר בתרגום אשכנזי. ויסוד הבית הזה והבית הבא אחריו הוא בקבלת הזהר ובלמודי יורעי חן. ולי אין יד ושם בהם וגם אין ספריהם בידי.

יב) בבית בחרוא: מכרכין בנשמתין וכו׳ עכ״ל. ר״ל המלאכים כרוכים וקשורים בנשמות הצדיקים. ויעוין תרגום אשכנזי להר׳ גימפל סג״ל ז״ל.

יג) בבית נפקין: פסקין לשוטט הילא וניחין ואריש[י]ן באר[י]שותא עכ״ל. תחת ואר[י]שין באר[י]שותא (בריש״ין, ככתוב בהעתקה) צ״ל: וא[ד]ישין באדישותא (בדלת״ין). והוא ע״ד הכתוב בפיוט „אקדמות" שתיקין באדשתא. והוא לשון שתיקה, כמו טוביה דשמע ואדש (סנהדרין ז׳ א׳) או אכול ואדיש וכלביא אכלין ומדשין (ירושלמי פאה פ״א א׳) וענין פסקין לשוטט הילא עיין תרגום אשכנזי שם.

יד) בבית מטלגין: מטלגין ומזיקין ברחין וכו׳ עכ״ל. תחת מטלגין צ״ל: מיד טלנין, וטלנין הם מזיקים השוכנים בצל (שאטטענדאמאָנען) והוא מלשון טולא תרגום צל. ויעוין תרגום שיר השירים (ג׳ ח׳): טלני דאזלין בלילא, ושם (ד׳ ו׳): מזיקי וטלני. ותרגום קהלת (ב׳ ה׳) מזיקי וטלני. וכונת הבית הזה היא אפוא: מיד בבוא השבת בורחים כל המזיקים אל תהום רבה ומנוחות שאננות נמצאות בו וכל מצוק הדלו.

טו) בבית הלולא: ומלכא תקיפא וכו׳ בגוונא עלמא דאתא עכ״ל. תחת ומלכא (בוא״ו בראש) צ״ל: למלכא (בלמ״ד בראש), ור״ל שמהת הלולים יש עתה להמלך הגבור והאמיץ הוא השי״ת. ואמרו „בגוונא עלמא דאתא" רומז להאמור בברכות (נ״ז ב׳) שהשבת הוא מעין העולם הבא.

טז) בבית רוהא: בכל זיגי קדושתא על עילתא עכ״ל. תחת זיגי צ״ל זני, כמו זני זמרא (דניאל ג׳ ה׳) והוא תרגום מיני, ור״ל בכל מיני קדושה מעולה.

יז) בבית שפירין: עובדיהון דאולפניא עכ״ל. ר״ל מה יפו מעשי לומדי תורה!

יח) בבית מכנפין: מכנפין פמלין וצייתין עכ״ל. מכנפין הוא מלשון כנופיא בלשון רז״ל שענינו קבוץ ואסיפה. ופמלין הוא מלשון פמליא של מעלה ופמליא של מטה. עיין תרגום שיר השירים (א׳ ט״ו) וסנהדרין (צ״ט ב), וענינו ידוע.

יט) בבית וכד: ואינון משתקין בשתיקותא וכו׳ עכ״ל. תחת ורפיון (בוא״ו) צ״ל: ורפיין (בשתי יודי״ן). בלי ספק יסודתו בפי׳ פסוק: בעמדם תרפינה כנפיהן (יחזקאל א׳ כ״ד), אשר ראה המשורר באחד ספרי קבלה. ובעמדם הוא לפי הפי׳ הזה לשון שתיקה כמו עמדו לא ענו עוד (איוב ל״ב ט״ז). ויעוין מורה נבוכים (ח״א פ״ג המתחיל „עמידה").

כ) בבית ומלוין: ומלוין יתך מכנישתא עכ״ל. הוא״ו אשר בראש מלת:

בשנת ה׳ תקנ״ו נעקר בית תפלה זה מבית הנ״ל, ותקנו וקבעו לו מקום אחר, בשוק קאָניגס גאססעבבית הנקרא באראָן אָרצי הויז והוסיפו אחרי כן שם עוד הדר אחד בעד הנשים, באשר לא היה בבית התפלה הראשון רק חדר אחד המיוחד רק לאנשים.—

יוֹנָה מָצְאָה לָהּ מָנוֹחַ, וְקוֵֹי ה׳ הֶחֱלִיפוּ כֹחַ. ועשרים וארבע שנה אחר׳ זמן זה, בשנת תקף כבר נמצא וגם היה בעדתנו, בית הכנסת נכון ומסודר, כשאר בתי כנסת אשר בארץ, כמנהג הנהוג בימים האלה, — בהסד אל עליון העושה פלא; — ביציע העליון של בית באראָן אָרצי על צד השמאל, להתפלל בו בימי השבת כמו בימי החול; — ובעזרת הנותן עצמה להלשים, נבנתה גם מחלקה מיוהדת לעזרת נשים, והמקים מעפר דל ומאשפות ירים רָשים, הרהיב לאבותינו בצר, וממקום זה עד היום לא נגרשים.

ויהי כאשר הֵלו בני עמנו לרוב בעיר הזאת, והבית הכנסת הישן צר וקטון מהכיל המון הבאים בתוכו להתפלל, נתרחב הביהכ״נ הזה בהתפשטות יותר גדולה, ונבנה מהדש מול שער בית באראָן אָרצי תהתיים ושניים. — היציע התהתון בעד האנשים והעליון בעד הנשים. וגם תקנה גדולה תקנו בבנין הבית הזה, כי נמצאו בו בסך הכל המש מאות והמשים מקומות, וזה הוא בית הכנסת אשר שפכו בו אנשי עדתנו שיהם לפני אל יותר מהמשים שנה.

ומבלעדי זאת לא היה בית הכנסת הישן מספיק להכיל אף לא חלק הקטן מאנשי הקהלה, אם לא העמידו להם כבר איזה אנשים בשנת תקפ״ה בית תפלה מיוהד בשוק קאָניגס גאססע, בבית הנקרא „צור ווייססען גאנז״.— בית תפלה זה נעשה כתבנית ההיכל קארטעמפעל בקרית המלוכה ווינא, וגם התפללו בו כמנהג וכסרר הנהוג שם בנגונים הרשים ומקהלות נערים המשוררים. — אך לא עמד הקאָרטעמפעל בבית הנ״ל רק קצת ימים בשנה או שנתים. ובשנת תק״ץ נעקר ממקומו והוכן לו בנין מיוהד בבית באראָן אָרצי אצל בית הכנסת ישן; בעצם המקום הזה נמצאים עתה החניות של חברת המלוים לקבצים על יד בכל הארץ פיליאלע דער לאנדעס שפארקאססע.

והנה מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד. — אשרי העם שלו ככה, כי שם צוה ה׳ את הברכה, שני בתי הכנסת האלה נתנו כאחד תחת הנהגת ראשי העדה, שוים גם שניהם, משם קבלו תקוניהם, ומקופת הקהל כל ספוק צרכיהם, ושלום וברית אהוה כל הימים ביניהם, בבית אחד שָכְנו, בלי קטטה ומריבה, דברי אל להם נאמנו, ותורתו נפשם משיבה, אין פרץ ואין צוחה, בבתים וברחובות, רק ברכה והצלחה, כיד ה׳ הטובות.

ויהי כי ארכו הימים, וה׳ ברך את עמו בשלום, בני עדתנו כנהר רָחָב הלוך והלכו וְרָבוּ, עד אשר צר להם המקום גם בשתי בתי הכנסת, ויאמרו איש אל רעהו: הנה הבתים האלה בתארם ומראיתם, בערך גדלם ותבניתם — בלי פאר ובלי הדר, לא נאוו עוד עתה לאלקים בקדש נאדר, נבנה לנו בתים הדשים בהוד גדול ותפארת, לאל בונה בשמים מעלותיו וארץ תכן בְזרת; נרחיבה מקום אהלינו, ויריעות משכנותינו, ונבנה היכלי כבוד כאשר יאות לעדתינו, וכאשר אמרו כן גם עשו, ועל כספם לא הסו. בשנת תקצ״ה כבר

מגלת הבנין.

אשר נתנה להנך אבן הפנה, ביום הניך בית הכנסת, דק"ק בודאפעסט יע"א, ביום כ"ה להדש אלול תרל"ב, ובה נכלל ג"כ סדור התיסדות עדה זאת וקורותיה.

„תכתב זאת לדור אחרון ועם נברא יהלל־יה"
(תהלים ק"כ י"ט).

תִּכָּתֵב זֹאת לְדוֹר אַחֲרוֹן ... בְּעֶזְרַת נוֹרָא בָּעֲלִילָה,
לְמַעַן יֵדְעוּ הַבָּאִים אַחֲרֵינוּ ... מִי בָּנָה פֹּה בֵּית הַתְּפִלָּה,
הַשּׁוֹכֵן בְּמִקְדָּשׁ מְעַט זֶה ... יִשְׁמוֹר גַּם זֹאת הַמְּגִלָּה
וְעַד יִבָּנֶה חֳרְבוֹת אֲרִיאֵל ... בִּישׁוּעָתוֹ נִשְׂמְחָה וְנָגִילָה. —

בשנת חמשת אלפים ושש מאות שלשים ושתים לבריאת העולם, ביום שנכפל בו כי טוב, ג׳ לפרשת האזינו וג׳ לימי הסליחות, ביום עשרים ושמנה להדש אני לדודי ודודי לי, נתהנך בית הכנסת זה, אשר נבנה לשם ה׳ צבאות אלהי ישראל ולכבוד תפארתו, פה בקרית מלוכה פעסט, על נהר דונא, בארץ אונגארן, בהלק הנקרא טהרעזיענשטאדט, ברהוב ראמבאך־גאססע נומר 8, ולאות ולזכרון לימים הבאים, נטמנה המגלה הזאת, סגורה ומסגרת בצלוהית הדשה, בין אבני הפנה אצל ארון הקדש.

ואחרי כי עזרנו אלהי המערכה, להתם ולהשלים זאת המלאכה, נספר במגלה הזאת מה ראינו על ככה, ואל ממרומים יצוה לנו את הברכה.—

טוב אחרית דבר מראשיתו, וגדול כבוד הבית הזה מהראשון; — ראשית עדתנו בעיר הזאת מצער, ואחריתה בעזרת ה׳ נשגבה מאד. — באשר יספרו לנו המכתבים הישנים הנמצאים בפנקסי העדה, היה בית התפלה הראשון פה בעירנו זאת, לפני שמנים ושמנה שנה, משנת ה׳ תקמ"ד עד שנת ה׳ תקנ"ו, בבית הנקרא הויזלערישעס הויז, בימים האלה לא היה עוד לבני עמנו הזכות והמשפט לשבת פה בישיבת קבע; רק לאיזה יהודים, נתנה על דרך זרות ובדוחק גדול, הרשות לשבת באיזה בתי פונדקאות, לבשל ולמכור מאכלים כשרים, ליהודים הנקבצים פה לדרכי מסחרם, בכל יום ויום מק"ק אובין ישן, וגם הבאים להתארח אצלם, ארבע פעמים בשנה, בימי השוק, מכל פנות הארץ. —

לשכור הדרים שונים ותאים; אשר לא לכבור ולתפארת, לעדה גדולה כערתנו היושבה במרומי קרת.

כל זאת ידעו מנהיגי ערתנו הנכבדה, אולם לבם מלא ראגה וחרדה, כי לא נמצא בכל העיר מקום ראוי ונכון לקנין, וגם לא מוצא לכסף הנצרך לבנין וכאשר למחלה מסתרת אין טוב רק רפואה גלויָה, כן בלי אדָני כסף תמוטנה הומות הבנין כנגדר הרהויה.

ויהי בשנת תרכ"ה ואחרי כן שנית בשנת תרכ"ט העיר ה׳ רוח איזה אנשים מאלופי קהלתנו, ויעריכו כתב בקשה לפני מנהיגי הערה, ויבואו להגיד, כי נרבם לבם לקנות מקום ובית ראוי לבנין בית הכנסת בשוק ראָמבאך־גאססע, בבית הנקרא טאָמאלא קערנישעס הויז, בעד סך חמשים אלף זהובים מעות מדינה 50000 fl. ö. W., וגם התמו האנשים החשובים האלה בכתב ירם, כי נכונים הם לתת הבית הזה בעד כסף המקנה לרשות הערה, אם תבנה שם בית הכנסת להתפלל בו כמנהג הקדום והישן.

ואלה שמות האנשים אשר התמו כתב זה בחותם ידם:

הנגיד	המרומם	כהר"ר	יעקב פערלמוטטער ז"ל	Jakob Perlmutter
"	"	"	רוב בער שטראססער	B. Strasser
"	"	"	יוסף שטיינער	Josef Steiner
"	"	"	אברהם לאטצקאָ	Adolf Latzko
"	"	"	יהושע ויעקב ווייל	Simon & Jakob Weil
"	" הרופא	"	משה צבי האזענפעלד	Herman Hasenfeld
"	"	"	אליהו קאדעלבורג	Elias Kadelburg
"	"	"	משה פליישמאן	Moritz Fleischmann
"	" הרופא	"	יעקב גרינהוט	Dr. J. C. Grünhut
"	"	"	גדליהו טויב	Gustav Taub
"	"	"	אהרן פליישמאן	Eduard Fleischmann
"	"	"	פנחס פוקס	Philipp Fuchs
"	"	"	דוד אבעלעס	David Abeles
"	"	"	מנחם מענדל מיללער	Edmund Müller
"	"	"	יהודה מויטנר	Leop. Mauthner
"	"	"	יונה אבעלעס	Jonas Abeles
"	"	"	זלמן אלטשטאָק	Salman Altschtok
"	"	"	יהושע ערטנער	Sigm. Ertner

נתן להם מהממשלה הרמה יר״ה הרשיון לבנות. וכלם כאחד ענו ואמרו: בית אחד אי אתה בונה אבל אתה בונה שלשה בתים, בית הכנסת ובית החולים ובית הלמוד לילדים, ותהי כבר השלמת בית החולים בשנת ש״ש לעשות צדק בגילה לפ״ק ברהוב הנקרא פאבריקס גאססע בבית הנקרא באלדאקי הויז גודל שטחו אלף ושתי מאות קני המדה מרובעות □ 1200 ובשכנתו בצד הפונה לשוק פפייפער גאססע נקנה הבית של פעטער נעססי לבנות שם בית הלימוד לילדים ונתהנך בשנת אל תירא אני עזרתיך לפ״ק.

בהבנות הבתים האלה על מתכונתם לא היתה לעדה רק התאוה אשר נהיתה כבר לתוחלת ממשכה לבנות גם היכל התפלה ובית הכנסת, כל היום התאוו תאוה לבנות שניהם כאחד ולהשליטם בזמן אחד. אולם מצוקות העתים ומלחמות החרת אשר התהוללו על ארצנו, ולרגלי מסבותיהן, גם חסרון הכסף הנצרך לבנינים גדולים כאלה, כל אלה יחד השיבו ידינו אחור וימנעו אותנו לבצע רצוננו, וראשית מהשבותינו.

ויהי בשנת הברית כאשר התחזקנו בכל אמץ רוחנו לשלם את נדרנו אשר נדרנו, למען לא נהיה כאדם עברו ברית, רפו ידינו ולא היה בנו הכח והיכולת, לעשות משפט לקו וצדקה למשקלת, סחרחר לבנו מיגון ופחד, כי ידנו ריקה לבנות שני הבתים היכל התפלה ובית הכנסת יחד, ובהיות כי רוח העת ההיה נשבה בלבות אנשי הקהלה, ורוב דעותיהם נטה לבנות בראשונה היכל התפלה, החלנו לבנות מיד הקארטעמפעל בשנת תרי״ג, והשלמנו אותו במלאת שש שנים בשנת תרי״ט, נעים הוא להביט ברוב תפארתו והודו, ונחמד לכל הבאים בו להתפלל לה׳ צבאות ולכבודו, ביום ששי להדש סעפטעמבער ג׳ לחדש אלול נתהנך הבית מהמון חוגג להגדיל שם ה׳ וקדשתו, מהרב אב״ד דקהלתנו הדרשן המפואר מהור״ר בנימן זאב מייזעל זצ״ל אשר בעדן מנוחתו.

יום ולילה לא ישבותו, אך שניהם כאחד במקום אחד לא יאותו, כרוב הזהר וההדר, והענג הנאדר, לכל הבא להתפלל להיכל התפלה, אשר אין די מלה, להלל יפי עמודיו וקירותיו, זיו הלוניו ותקרותיו, פאר וגבה מגדליו, בעת השמש תציץ עליו, כן תגדל מאז ועד עתה תוגת הבאים להתפלל בבית הכנסת השך משחור תארו כהורבה בזויה ונמאסת. מבואי אשפה ומדמנה סביבו שאון והמלה, ריח רע בעד הלוניו, ועל פתחיו קול צעקת העוברים בחוצות, רגליהם נהוצות, ומוכרים וקונים, נדחקים בשאונים, כמים הזדונים, בחצר בית הכנסת מאסו בו הבונים, (דברי הרב המנוה מייזעל זצ״ל בדרשתו האחרונה, מיום שבת קדש פרשת תולדות תרכ״ה לפ״ק הנדפסת בשם בארות יצחק צד 13).

ומבלעדי זאת כל הבאים להתפלל שם גם בימי החול, מן המצר קראתי יה משלשים בקול, כי הבית צר מהכיל גם חלק הקטן מהנדחקים שם בפרצה דחוקה; ולולא מלאכי אלקים השומרים בו יורדים ועולים, רוב המתפללים שם כמעט ינשאו לבית החולים.

ועתה מה יעשו אלה אשר לא ימצאו מנוחתם, רק אם כמנהג הישן ולא בהיכל קארטעמפעל יתפללו תפלתם, ומה גם בימים הנוראים, הוכרחה העדה

הנגיד	הנעלה	והמרומם	בהור״ר	יצחק הירש	Ignatz Hirsch
"	"	"	"	פנחס פוקס	Philipp Fuchs
"	"	"	"	זלמן אלטשטאָק	Solman Altschtock
"	"	"	"	יעקב ווינטער	Jakób Winter
"	"	"	"	שמואל מינץ	Samuel Münz
"	"	"	"	צבי הירש נאגעל	Herman Nagel
"	"	"	"	יששכר שטערן	Bernad Stern

ועל טוב יזכרו תמיד האנשים האלה, הנקובים פה בשמותם, יגיעה רבה יגעו בבנין הבית הזה, תהי משכרתם שלמה מאלהים השוכן בו כי באמונה עשו מעשיהם, והסו על ממון הצבור בכל האפשרי לעשות, עמלו וטרחו בכל מאודם, לשכור האומנים והפועלים על צד היותר טוב ובמחיר השוה. ועלינו לשבח זריזות רוחם והשתדלותם, כי התאמצו בכל כחם, ועיניהם פקוחות תמיד למען תהיה מלאכת הבנין נאה ומתוקן, בתכלית החיזק והיופי, כתבניתו ומתכנתו, ולהיות נגמר בזמן קצר עד מאד.—אין מקפחין שכר לכל אדם לכן זכור ג״כ לטוב הארון המרומם כהר״ר יצחק נחום בארנאי מזכיר העדה, Secretair Ignatz Barnay, לו נאוה תהלה כי שרת את אחיו במלאכת הקדש, ונשא עול כתביו בסדר נכון ומתוקן כל הענינים וההשבונות הנצרכים לכתוב.

ותהי התחלת בנין ביה״כ ביום יו״ד אייר תרל״א לפ״ק (1 טען מאי 1871 למנינם) כי בעצם היום הזה, התחילו להרוס הבית אשר עמד פה מקודם. — „הריסות זקנים בנין", לכן נבנה ג״כ על צד ביהכ״נ, הפינה מול הרחוב, בית מדות ועליות מרֻוָהות לשבת בהן, תחתיים שניים ושלישיים.

שטרי השכירות עם האומנים השונים, נעשו זה אחר זה בכל עת הנצרך, לפי הזמן והמקום על צד היותר טוב.

ואלה שמות האומנים אשר עמלו בבית זה במלאכת ידם להתפאר:

מלאכת	הבנאים	מויערערבייט	נעשה מהאדון	Felix Buzzi
"	סתית האבנים	שטיינמעצארבייט	" "	Josef Zach
"	הרשת העצים	ציממערמאנסא־בייט	"	Stefan Strohoffer
"	הכנת כלי עץ	טישלערארבייט	" "	Gregersen u. Romosta
"	הצובעים בששר	מאהלער	"	Carl Purgholzer, Wien
"	עמודי הברזל	אייזענזיילען	"	Sebleck Eisengiesserei
"	חלוני זכוכית	גלאזער	" "	S. Roth
"	ציורי אבן	בילדהויער	" "	Carl Schaffer

ויהי כבוא מכתב האלופים הנזכרים לפני ראשי העדה, וימהרו בנפש חפצה למלא שאלתם, ויעבירו קול במחנה לאמר: „כל החפץ לקנות לו מקום בבהכ"נ המיועד להבנות, יבוא להתום את שמו בפנקסי העדה". הקול נשמע בעיר, וימהרו האנשים לבוא ולקנות להם ספרי המקנה איש איש כערכו וכנדבת לבבו. ואח"כ נתאספו כל המתנדבים לקנית המקומות בביהכ"נ באספה, להועץ יחד על מעשה הבנין. אולם בעת האספה נשאו רבים את קולם לאמר: „לא טוב המקום אשר אתם בחרתם לבנות שם הביהכ"נ, כי השוק ראָמבאך־גאססע צר ודחוק עד מאד". ויבחרו הנקהלים מביניהם מספר אנשים (קאָמיטע) לתור ולבקש בעיר מקום אחר טוב ממנו, וראוי יותר לבנין. וילכו האנשים ויבקשו וימצאו בית אחר בשוק עללבאָגען־גאססע אחזת הארון מאָססאַנעק, ויבואו ויגידו: „ראו זה מצאנו מקום נכון וראוי עד מאד". זה אומר אני מצאתיו וזה אומר אני מצאתיו. ויהי כראות מנהיגי העדה, כי בפלגות המופקדים על מלאכת הבנין, גדולים חקקי לב, ופלג אלקים מלא ריב, ויקהילו שנית אספה גדולה בענין זה, אך ברוב הדעות השונות נתפרדה החבילה, הן ולאו ורפיא בידם, בין כך וכך נעצרה ונשבתה מלאכת הבנין כשתי שנה, עד אשר לבסוף נודע הדבר, כי אין למצוא בכל העיר מקום ראוי ומתוקן יותר לבנין ביה"כ, מהמקום אשר בחרו האלופים הנזכרים בראש. ויהי בהתאסף המתנדבים לקנות להם מקומות בביהכ"נ שלישית, ויסכימו על פי רוב הדעות, להתחיל מלאכת הבנין בשוק ראָמבאך־גאססע.

„מחשבות בעצה תכון". והמתחילים במצוה יאמרו תמיד בלבבם נמהרה גם בן לגומרה, לכן מהרו המופקדים על מלאכת הבנין בזריזות של מצוה לבצע את אשר יזמו לעשות, ותכף למחשבה ולרצון טוב — מעשה. — ויקראו ויקבצו ויָעצו על אומנים וצָירים שונים, והכמי לב המפוארים, העושים מלאכתם במחוגה ושרד (ארכיטעקטען) להכין להם תבנית ראויה ונכונה לבנין (בויאפלאן). ויעריכו אומנים רבים מעשיהם, ויבחרו מכלם התבנית המובהרת והמתוקנת בתכלית הנועם והיופי, אשר עשה האומן המפואר ארכיטעקט אָטטאָ וואגנער מווינא, ויפקידו ג"כ את האומן הזה, לתת עינו, ולהשגיה על מלאכת הבנין; ולמנהיג שני למלא את מקומו. בחרו את ראש הבנאים Kalina. ומאנשי הקהלה נבחרו ג"כ אנשים נאמנים חכמי לב ומביני דבר, להשגיה על כל עניני הבנין.

ואלה שמותם:

לאמרכלים ולראשי המשגיחים על הבנין:

הנגיד הנעלה והמרומם כהר"ר יצחק דייטש נ"י	Ignatz Deutsch
" " " " פאָקס	Anton Fochs

ולפקידי הראש על עשי המלאכה נבחרו:

הנגיד הנעלה והמרומם כהר"ר גאטטליב לעווי	Gotlieb Lövy
" " " " משה פליישמאן	Moritz Fleischmann
" " " " גדליה טויב	Gustav Taub

לא תשבע העין לראות, ורגש קדש ימלא כל הדורך על מפתן הבית לקרוא בפה מלא ולב עלז: „אין זאת כי אם בית אלקים וזה משכן לאלהי יעקב״.

סכום הנצרך להשלמת הבנין, לקח רק בהלק מעט מזעיר, מכסף הנקבץ מהמתנדבים לקנות המקומות, אולם הלק היותר גדול נתן מקופת הקהל, ומנהיגי העדה לא נסוגו אחור, ועשו כל אשר ביכלתם. להביא כסף הנצרך בכל אשר מָצא, וכאשר לא השיגה עוד ידם לוו סכומים גדולים, לגמור מלאכת הבנין מהחל ועד כלה, וכל זאת רק עשו למען לא תופר בעדתנו הנאדרה, האחרות השלום, וכל בני הקהלה יהברו יהד באגֻדת ההשקט והשלוה, גם מהיום ולהלאה, כאשר יאות לבני אומה ישראלית, הנקראים בְּני אל חי, אשר הותמו שלום.

זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו, היום יפָּתחו ראשונה השערים והדלתות בבית הזה, לבוא אל תוכו כל הבאים לשפוך שיחם לפני אל, ולהתפלל בלב שלם לאלהי אבותינו.

שדי ממרומיו יעריף שפע ברכות ושבַע שמהות, גם מהיום ולהלאה, על עדתנו הנהדרת עדת פעסט, אהלי ! לא יסורו האהוה והשלום מלבות בני קהלתנו, אהלי! תאהַדנה אותם תמיד בקֶשר אמיץ והזק אהבה ורעות דיצה והדוה כיום הזה. ומלאכי השלום יצאו ויבואו לפניהם ולאחריהם כל הימים אשר הם היים על האדמה. אהלי ישמע השוכן גם בבית הזה שועת כל הבאים בתוכו להתפלל ולעבדו בנפש הפצה, ירונו וישמהו ההוסים באל תמיד, ויאמרו תמיד יגדל ה׳, ההפץ בשלום עבדיו, וכל הבא מבני עמנו אל הבית הזה, ירים עיניו למרום, לספר נפלאות ה׳ ברננה, דור לדור ישבה מעשיו, וגבורותיו יגידו. „כי היתה ראשיתנו מצערה ואהריתנו בע״ה תשגא מאד״.

זה היום עשה ה׳ נגילה ונשמחה בו !

פעסט ביום שנכפל בו כי טוב כ״ה אלול **אין מחסור ליריאיו** לפ״ק.

הבאים על ההתום מנהיגה וראשי ערת פעסט והפקידים על מלאכת הבנין.

M. Muher	נעשה מהאדון	Terra Cotta		מלאכת ציורי סיד
Paul Kattenstein	„ „	שלאססער	מנעלי ברזל	„
Isidor Mahler	„ „	שיעפּערדעקער	מתקני הגגות	„
Josef Korcsak	„ „	שפענגלער	רקיעי פחים	„
Kitset, Wien	„ „	רונדאייזענפענסטער	הלוני ברזל עגולים	„

לכל האומנים האלה ראוי לתת תודה, כי באמונה עשו מעשיהם, גם באיכות ושלמות העבודה, גם בכמות שכר פעלתם, כי הכינו הכל במחיר השוה, וגם על זאת נאה לשבחם, כי הֵחִישו את מעשיהם לכלות את הכל בזמן קצר ככל האפשרי. ולא יאומן כי יסופר, כי בנין המפואר הזה, אשר יציץ בהדרו לשם ולתהלה ולזכר עולם, נעשה ונגמר מבית ומבחוץ, מיסודו עד גגו במשך י"ה חדש, (עד ולא עד בכלל, היינו הציורים על הקירות מבחוץ מול הרהוב), לכן בקול רנה ותודה נקרא היום לאל עליון הגומר עלינו, ונברך על המוגמר ברכת שהחינו וקימנו והגיענו לזמן הזה.

כל הבאים אל הבית הזה, ישבעו ענג ונחת וישתוממו על גֹדל תפארתו ויקר כבודו, רגשות קדש מלא לבם, וכלם כאחר יגידו ויספרו, כי אין גם אחד מכל בתי הכנסת אשר בכל קצוי הארץ ידמה וישוה לו בשום אופן, כָּליל הוא בהדרו גם בתבניתו גם בשלמות הזקו ותא"ו, הכל נעשה במלאכת מחשבת עד להפליא, וגם הציורים השונים, הנעשים בפנים הבית ליפותו הם מעשי ידי אומנים נפלאים.

בפנים הבית נעשה ההיכל מחומה בת שמונה זויות, גבהו met. 26 ארכו met. 46 רחבו met. 21 ובאמצע ההיכל תלויה ועומדת במעשה פלא תקרה רמה ונשאה (קופפעל) הנשענת על שמונה מקצעות החומה, מכל הצדדים יאירו נצוצי השמש, דרך עשרים וארבע הלונות, ומבלעדי אלה תשעה הלונות עגולים, כלם מתוקנים בתכלית היופי, מזכוכית יקרה הנהדרה בצבעים שונים.

שער אחד גדול פונה קדימה, ושמונה דלתות אחרות המיוחדות למבוא האנשים, ומצד אחר ארבע דלתות לעלות דרך א־בע מדרגות ועליות, אל יציע העליון אשר שם עזרת הנשים. ביציע התחתון, מושב האנשים, שמונה מאות והמשה עשר מקומות, אשר נהלקו לשלש מחלקות, ודרך הרבים בין כל אחת ואחת, וביציע העליון, עזרת הנשים, המש מאות ושמונה מקומות אשר נהלקו לארבע מחלקות, וג"כ דרך הרבים בין כל מחלקה ומחלקה.

קירות הבית מצפים ברוב הדר, בציורים שונים, מעשי מקלעות, משוחים בששר, שש מנורות גדולות ותשע קטנות מהן, תלויות מתקרת הבית במעשה שבכה מנחשת ממורט ואבני הפץ, אלה יאירו הבית בכל צדדיו וזוויותיו, בשלהבת אויר הבוער (גאס), ואין די מלה לפאר ולתאר, מפלאות ההדר והזהר ונעימות מעשי האמן, אשר יכתירו ויעטירו הארון הקודש, וגם הבימה העומדת באמצע הבנין תחת התקרה, ומבלעדי זאת רוב פטורי ציצים מאבני גזית וציורי המשכית על הכותלים והחלונות, כלם נעשו בשלמות נצחת ונעימות נאדרת,

דברי תורה וחכמה

על צדי הדף.

הערות והארות למסכת קידושין.

(המשך מן אוצר הספרות ה"ב)

מאתי

הק' אברם שמיעדל.

דף ט' ע"א: והילכתא שיראי לא צריכי שומא (וזה מוסב אלעיל דף ז' ע"ב: ההוא גברא דאקדיש בשיראי רבה אמר ל"צ שומא ורב יוסף אמר צריכי שומא). ועל זה הקשו בתוס' ד"ה והילכתא: וא"ת אמאי איצטריך לפסוק כרבה גבי רב יוסף והא בבבא בתרא (דף קמ"ג:) פסקינן כרבה בר משרה ענין ומחצה?

אכן נודע הדבר כי מן שני גדולי האמוראים האלה כל אחד מצד אחר דגול מרבבה היה בדורו, דור רביעי של האמוראים, האחד ע"י חריפותו וחד שכלו והאחר ע"י בקיאותו במשניות בריתות ומימרות. ודומים היו בזה לשני אשלי רברבי בדור שני של האמוראים ר"ל רב חסדא ורב ששת [1] — וכן ג"כ לשני מפוארי התלמידים בדור הראשון של התנאים, כי רבה שהיה נקרא בשם הכבוד עוקר הרים [2] דומה בזה לר' אלעזר בן ערך שהיה נמשל

[1]) הרב ראה"וו בספרו ד"ד ודורשיו ח"ג צד 181. כתב על רב ששת שמלבד בקיאותו היה ג"כ חריף וחד השכל ושבבחינה זאת קרא עליו רב חמא בבכורות נ"ב ע"ב וכפי פירש"י שם: טובה חכמה עם נחלה, כלומר טוב טעם חריפות עם נחלת משניות. — אולם באמת המעיין שם בגמרא ופירש"י ימצא להיפך שכוונת רב חמא בפסוק הנ"ל לומר, שלא התאחדו ברב ששת שתי מעלות אלו גם יחד, ר"ל חכמת חריפות האמוראים עם בקיאותו במשניות.

[2]) זה השם עוקר הרים מובנו שאין לך דבר קשה העומד בפני חריפותו וחדוד שכלו, כמו שאמרו הר קשה ברזל מחתכו (ב"ב) וכן ג"כ מאמרם: יקוב הדין את ההר (סנהדרין ו' ע"ב), דעם רעכטע מיססע אללעם ווייכען! — ואולם אפשר שהוא לשון נופל על לשון, כי מאחר שרב יוסף נמשל להר (ר"ל סיני), קראו ג"כ את חברו רבה בשם הר, והיינו עוקר הרים. — אולם לפי דעתי כל ההולך בעינים חודרות בכל מרחבי התלמוד ימצא כי גם רב יוסף אלא גודל בקיאותו באמת גם חד השכל וחריף ושנון היה. כן עיי' למשל בסנהדרין דף ע' ע"ב ותמצא כמה שנונים וחריפים כל דברי רב יוסף שם. וכן שם דף י"ד ע"ב מי לא יתענג על חדוד שכלו של רב יוסף במה שהוכיח כי ר' אליעזר בן יעקב פליג דוקא בתרתי על ר' יהודה ור' שמעון בענין עגלה ערופה. — ומה שנוגע לגודל בקיאותו של רב יוסף, זה יתראה לנו ג"כ בסנהדרין דף י' ע"ב, במה שאמר לאביי: מי בעיתו מנאי מילת' ולא אמרי לכו!

וזאת תהנת כותב המגלה, לאל עליון שומע כל תפלה.

שִׁמְךָ מְפָארים עדה וקריה נאמנה,
בבנין כבוד רם בצדקתם,
ביניהם נרי יָאיר, צורם, חלקם קונם,
ממרום מקדשו יהיה קרוב לאנקת שַׁוְעָתָם!

מגלה זאת נכתבה בשפה הונגרית, ובמצות ראשי עדתנו נ״י העתקתיה לשפת קדשנו, והעתק זה נתן ג״כ אל צלוהית הזכוכית אשר בתוך אבן הפנה, והוצאתיו מאמתחת מכתבי לשלההו אל הרב המוציא לאור ספר אוצר הספרות נ״י היום ביום שנכפל בו כי טוב לפרשת שלח לך תרמ״ט לפ״ק, בעזרת הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה

שמעון בכרך.

ר"ה דדוקא שיראי (בגדים) לא צריכי שומא לפי ששומתן ידוע קצת, אבל שאר דברים כגון אבנים טובות ומרגליות שרגילין לטעות בהרבה יותר משווים צריכי שומא דלא סמכה דעתה, ולפיכך נהגו העולם לקדש בטבעת שאין בה אבן.

אולם דברי התוס' האחרונים האלה סובבים על ענין אשר אודותיו דורשי הקדמוניות מכבר מבקשים לאור ואין, ואנחנו לא נדע באיזה זמן מן הזמנים בא אלינו זה המנהג לקדש בטבעת, כי בודאי הוא מן הנימוסים לא שערום קדמונינו, והלא בכל התלמוד וכן עוד בזמני הגאונים ובספרי גדולי הראשונים כרב אלפסי והרמב"ם עוד שמץ דבר לא נשמע ממנו. וכפי הנראה הראשון אשר מזכירו הוא ר"ת במקום המצוין, אף שנראה מדבריו כי בימיו כבר נשתקד זה המנהג ולא לבד לקדש בטבעת כי אם דוקא בטבעת שאין בה אבן.

וכן אמנם היתה דעת אחד מסופרי עמנו שזה המנהג לקדש בטבעת הגיע אלינו בזמן קדום, עת עומדות היו רגלינו תחת ממשלת עם הרומיים, כי נהוג היה אצלם שיתן הארוס טבעת לארוסתו וקורין לזאת בלשונם: anulus pronubus, וזאת הטבעת לא מלואה אבן היתה, כמו שיסופר כל זה ע"י סופר מפואר שלהם, והוא פליניוס מאיאר, שהיה חי במאה הראשונה למספר הנהוג, ובספרו הגדול, רב הכמות וגם רב האיכות (Historia naturalis lib. 33) הוא נותן טעם על זה שזאת הטבעת בלי אבן יקרה, והוא כדי שתתן בזה הארוסה על לבה שהיא בעצמה האבן חן לבעלה וכן גם כדי שלא תתאוה למותרות בהכשיטין ובצרכי הבית. (עיין בספר: פאריזאישע פאלקסזיטטען אונד ריטואליען, פאן מ. בריק פראנקפ. א"מ, 1840 ז. 35).— ואולם לא אכחד כי אין דעתי נוחה כלל בהשערה זאת, כי אם אמת היה הדבר שמנהג זה עולה עד זמנים קדמונים כאלה, מדוע אין זכר לו בכל ספרי התלמוד, ועוד כמה מאות מן השנים אחר חתימתו לא נודע ממנו דבר. אלא בודאי לא נולד זה המנהג אלא דוקא בימי הבינים. וכפי מה שראו זאת בעיניהם אצל האומות אשר דרו ביניהן, וביחוד בארצות הצרפת ואשכנז.

ובכלל נוכל לומר כי מעולם חכמי ישראל לא אטמו אזנם משמוע קול התור הנשמע בכל ארצות מושבותם, אם היה זה בענין מוסרי ומדותי באמת. ואם גם חק לישראל מלפנים שלא ללכת בחוקותיהם, מ"מ במתוקנים שבהם לא מאנו ללכת בשום זמן מן הזמנים. הלא מצאנו ראינו כי מאור הגולה רבינו גרשום, מאחר שהוא היה חי בארצות הנ"ל אשר שם בעיניו ראה עד כמה גדול היה בעיני יושבי הארץ חומר עון השניות בענין הביגמאין (Bigamie) וכן גודל הפורענות אשר הושת מאת יושבי על מדין על כל העובר על עון השניות הנ"ל, לכן גם הוא קם בעוז רוחו והתקין התקנה הידועה והטיל חרם על כל איש מישראל שלא לקחת לו עוד שתי נשים כאחת.— ולכן ג"כ זו הדרך לקדש אשה בדבר השוה בין לעניה שבעניות ובין לעשירה שבעשירות (כמראה בת בייתוס, כתובות דף ק"ד.) ר"ל בטבעת של זהב שאין בה אבן יקרה, מאחר שראו זאת בעיניהם כמנהג השליט בארצות מושבותם, כדבר מוסרי היה נראה זה בעיני חכמי ישראל. והלא ידענו מה מאד הוקירו חכמי עמנו שבכל דור ודור יקרת האשה המיועדת להיות עטרת בעלה ותפארת בניה, וכמו שראינו זאת מן כל תנאי ב"ד שהתקינו בענין הכתובה.— ואולם כנגד זה ראינו בכל ארצות הישמעאלים — אשר שם כל יושבי הארץ בוגים היו בעניני הביגמאין מדרכי צרפת ואשכנז — גם היהודים אשר דרו שם כמו שלא קבלו עליהם ועל זרעם התקנת רבינו גרשום הנ"ל, כן גם זו הדרך לקדש אשה בטבעת לא נודעת היתה להם, ולכן כל מחברי ספרים בזמן הבינים המדברים מן טבעת של קידושין, באמת רק ילידי צרפת ואשכנז היו, וכן הביא לפנינו רבינו אשר ז"ל במס' קידושין

למעין המתגבר, וכנגדו רב יוסף שנקרא סיני ומרא חיטיא נדמהו לר' אליעזר בן הורקנוס שנמשל לבור סיד שאינו מאבד טפה. ולכן באמת כמו ששמענו מפי אבא שאול כי רבם הגדול של שני בני היצהר האלה נתן יתרון למעין המתגבר על בור סיד הנ"ל, כן הלכו ג"כ בזמן האמוראים בשיטה זו לתת יתר שאת ויתר עז לחריפות וחדוד השכל של רבה על גודל הבקיאות של בעל השמועות רב יוסף.

ואולם במה שהקשו התוס' על זה, למאי אצטריך פה לפסוק כרבה לענין שיראי, והלא בגמרא בבא בתרא כללו הכלל לפסוק בכל מקום כרבה גבי רב יוסף בר מתלת דיני הנ"ל— על זה אני אשיב מלין, דהנה כבר לעיל בהערותי לדף ה' ע"ב דברתי על אודות הסוגיות ההפוכות הנמצאות כה וכה בש"ס ואשר שוא עמלו המעיינים וילאו למצא הפתח להתרת סתירתן (עיי' תוס' מנחות נ"ה: ד"ה ואיבא וביומא ס"א: ד"ה נזיר) ועל זה הבאתי שם השערת הרב ר' זכריה פראנקעל ז"ל אשר על ידה הוא היה פותח שער חדש לכל המעיינים החוקרים על התהוות הש"ס בכללו, והוא כי לא כל המסכתות יצאו מידי מסדרים הנאספים בישיבה אחת ונועצו לב יחדיו, ואדרבא מסדרים שונים היו היושבין בישיבות שונות, עד שהמסדר האחד לא ידע מה שחברו מסדר במסכתא אחרת, וכמו שאמרו כבר בגמרא בסורא מתני הכי בפומבדיתא מתני הכי, ושבבירור נדע זאת משתי מכילתות אלו, קידושין ובבא בתרא, ר"ל שמעשי ידי אומנים שונים היו, והוא עיי' הסוגיא ההפוכה הנמצאה בהן, כי קידושין דף י"ג: נשנה אמר רב פפא הילכתא שיעבודא דאורייתא, ובבבא בתרא דף קע"ו. מתני איפכא, אמר רב פפא שיעבודא לאו דאורייתא (עיי' תוס' קידושין דף הנ"ל ד"ה אמר).

ומעתה אם הדבר כן אין עוד מקום לקושית התוס' הנ"ל, למאי איצטריך בגמרא קידושין לפסוק הילכתא שיראי לא"י שומא והלא בגמרא בבא בתרא כללו שבכל מקום הילכתא כרבה — ואולם על פי השערה הנ"ל הלא מסדרי שתי מסכתות אלו לא נמנו וגמרו כאחד, ואדרבא כל אחד מהם שלל לו מסלה לבדו, וכן היה הדבר ג"כ בענין שלפנינו, כי מסדרו של בבא בתרא באמת זה הכלל נקיט בידו לפסוק בכל מקום כרבה, אך מסדרו של מסכת קידושין שטה אחרת היתה לו בזה, והיא הדרך שדרך בה הרבה מאות מן השנים אחריו אחד מן הרבנים המובהקים אשר הריץ אגרותיו אל הגאון בעל חות יאיר ז"ל, כי שם בתשובה נ"ד שאל שאלה כללית בענין פסקי חז"ל, איך כללו בכמה מקומות מן הש"ס לפסוק בכל מקום כפלוני ופלוני מן התנאים או מן האמוראים, ואיך יעלה על הדעת שיהיה איש אחד בכל דבריו מכוון אל מרכז האמת נגד כל לשון אשר תקום אתו למשפט? עיי' שם דבריו המחוכמים.— ולכן אפשר שגם מסדרו של מסכת קידושין היתה דעתו כדעת החכם השואל הנ"ל, ומטעם זה הוא לא רצה לכלול שבכל מקום הילכתא כרבה גבי רב יוסף אלא שאמר דוקא דרך פרט, הילכתא שיראי לא"י שומא.— ואפשר מטעם זה בעצמו אע"פ שאמר הילכתא כרבי אלעזר והילכתא כרבא אמר רב נחמן, לא נקט ג"כ בזו הלשון לומר והילכתא כרבה (וכמו שהקשו התוס' באמת ג"כ על זה), אבל לפי דעתי הוא היה שומר פיו ולשונו מלומר בלישנא כזו והילכתא כרבה, כדי שלא יטעו בדבריו ולחשוב בכוונתו שבכל מקום הילכתא כרבה גבי רב יוסף וכמו שהיתה זאת באמת דעת מסדרו של בבא בתרא.

* * *

והנה במשך דבריהן הגיעו התוס' עוד לענין אחר, לא נוכל לעבור עליו באין אומר ואין דברים, מאחר שהוא נוגע לא מעט לדרשה הקדמוניות בעמנו — ואלה דבריהן: ואומר

טעמם של בית שמאי האומרים שקידושי אשה לא תהא פחות מדינר ושוה דינר, כדי שלא יהו בנות ישראל כהפקר (לקמן י"ב.). ובאמת ראינו כי הרב אלפסי והרמב"ם פוסקים בזה כוותיה דרב פפא.

והיידי דאתינן להכא לא נוכל להתאפק מדבר דבר להגלת כבודו של רב פפא נגד שני גדולי הסופרים בדורנו זה ר"ל גרעץ (בקורותיו ח"ד צד 365) ולאה"וו (בספרו הנ"ל ח"ב צד 205), שאמרו כי רב פפא לא נחשב היה בעיני חכמי דורו ושדברו ממנו דרך בזיון. ונגד זה נשימה עין על מה שיסופר (ברכות נ"ח:) שרב פפא ורב הונא פגעו ברב חנינא בריה דרב איקא ומסיים שם: אמר להון אנא נמי כיון דחזיתינכון מברכינא עלייכו תלתא, הנהו תרי וברוך חכם הרזים, ועיי' מה שכתב על זה הרמב"ן בס' מלחמות סוף פ' הרואה, אשר מזה נראה כי רב פפא באמת נחשב היה בעיני רב חנינא לחכם גדול. וכן עיי' כתובות דף ק"ו. כי הוו מיפטרי רבנן מבי אביי ואמרי לה מבי רב פפא הוו פיישי מאתן רבנן וקרו נפשייהו יתמי דיתמי. ובאמת ראינו שרב פפא בכל בית התלמוד נאמן הוא ולפעמים הוא מביא ברייתות ומימרות אשר כנראה לא ידעו בהן אחרים, עיי' ד"מ כתובות ק"ה. אמר רב פפא מאן תנא נחום ר' נתן הוא וכו' וכן עיי' סנהדרין ו'. לענין שקול הדעת. וכן רוב פעמים הוא קולע אל השערה בסברא ישרה, כן שם בכתובות במקום המצוין שראינו כמה אמוראים המדברים כל אחד דבר מושכל בענין השחד ויבוא גם רב פפא בתוכם ומה שידבר בזה הוא באמת נוסד בטבע הנפש האנושית, ר"ל שלא לידון איניש מאן דרחים ליה ולא למאן דסני לי' וכו' ובצדק הלכו גם שם הרב אלפסי והרמב"ם בדבריו.

והנה לאה"וו כתב עוד שם בזו הלשון: רב פפא בעצמו לא היה מאמין בנפשו להכריע בין הדעות ומיראתו להכריע תפס בחומרא של שתי הדעות, ולראי' על זאת הביא ברכות נ"ט: הילכך נימרינהו לתרווייהו. ועוד איזה מקומות כאלה, וכבר קדמו בזה גם הח' גרעץ, ח"ד הערה ל"ג.

אולם ניחזי אנן! אם באמת רק מחמת חומרא בעלמא תפס רב פפא בכל שתי הדעות, אז קשה להבין למה מצאנו זאת רק במקומות מעטים כאלה ומדוע לא הלך בדרך זו בכל המקומות שחלקו רבותיו זה בזה לתפוס בשתי דעותיהם גם יחד? ולכן ראה מה שכתב הרמב"ן במלחמות פ' הרואה על מימרא זו שאמר רב פפא הילכך נימרינהו לתרווייהו רוב ההודאות ואל ההודאות, ושם תמצא כי אין זו תפיסת חומרא בעלמא ואדרבא על יסוד סברא נכונה נבנים דבריו של רב פפא בזה.

* * *

אולם מאחר שכבר הואלתי לדבר בדבר כזה לא אשוב עד כלותי גם בהגלת כבוד איש אחר מורם מעם וגדול בדורו, דור שני של האמוראים, והוא רב נחמן בן יעקב, אשר אחת מטענותיו אשר כנגדו כתב איש ריבו, הח' גרעץ (בספרו הנ"ל ח"ד צד 327) הוא זה: ילתא בת ריש גלותא מינקת בנה היתה אחרי מות בעלה הראשון, ואולם נגד הדין הנהוג נתנה היא את בנה למניקה למען תנשא לרב נחמן.

אולם עת קראתי השורות האלה בספר כתב איש משכיל במלאכתו, מלאכת כתיבת קורות הזמן על בוריו ואמתתו, עמדתי אני משתאה, כי איה איפה המקור אשר ממנו שאב מים עכורים כאלה? והלא אדרבא, רב נחמן בן יעקב הוא שהחמיר בנדון זה והורה הלכה למעשה

סי' כ' בדבורו המתחיל: על כי לאיתי באשכנז שרגילין לקדש אשה בטבעת באורח וכו' כמה מחברים המדברים בענין הנ"ל, והם ספר החכמה לרבינו ברוך ממגנצא, ובעל העטור, וספר הדינין מרבינו משה הכהן, ותשובות רבינו שמשון, והם כולם חכמי אשכנז הנ"ל היו.

אולם במשך הזמן נתפשט המנהג לקדש בטבעת גם לארצות רחוקות עד שהיה הוא השליט בכל תפוצות ישראל, וכארחות כל המנהגים היה ג"כ אורח המנהג הזה, כי לאחר זמן נשכח מקורו עד שהיה נחשב כאזרח רענן שגדל על אדמת ישראל מקדמת דנא, והמקובלים מצאו בטבעת זו סוד כסוד ם סתומה של למרבה המשרה, עיי' תקוני הזוהר תקון י'. (ועל זה כוון דרכי משה לטור אה"ע סי' כ"ז סעיף ג' שכתב: וכן נוהגין אנחנו לקדש לכתחלה בטבעת ויש לו טעם בתקוני זוהר) וכן הביא הר"ר בריק הנ"ל מן ספר יורה חטאים טעם על שאין אבן בתוך טבעת של קידושין, והוא מן הכתוב **את בתי נתתי לאיש**, שיש בזה ר"ת: **אבן לא יש.**

והנה אצל הרומיים נהוג היה לשאת הטבעת על יד שמאלית ועל האצבע הסמוכה לאצבע הקטנה (והיא הנקראת בלשון התלמוד קמיצה, מנחות כ"א.) ואחד מסופרי הרומיים שהיה חי במאה השנית למה"נ, ושמו Aulus Gellius בספרו (Noctes atticae, cap. 85) נתן טעם לזה, שמן אותה האצבע נמשכים חוטים דקים עד עומק הלב אשר שם מושב הרגשת האהבה ואמנם לא כן טבעת קידושין שלנו שהיא נתונה על האצבע הסמוכה לבוהן יד ימנית (והיא נקראת בלשון חז"ל **אצבע**) וגם על זה נתנו המקובלים טעם לשבח, שכן כתב בספר יורה חטאים הנ"ל: למה נוהגין לקדש האשה באצבע, כי כשאתה תתחיל למנות באגודל מן תורת ה' תמימה אז יבוא בכל פעם השם על **אצבע** עד הנחמדים מזהב. ועוד נאמר אצבע אלהים הוא.

דף ט' ע"ב: **איתמר כתבו לשמה ושלא מדעתה רבא ורבינא אמרי מקודשת רב פפא ורב שרביא אמרי אינה מקודשת אמר רב פפא אימא טעמא דידהו ואימא טעמא דידי וכו'.**

מבין חרכי אמרותיו אלה מציץ טבע ענותנותו של רב פפא, כי עוד קודם שהעריך טעמא דידיה הוא מקדים להביא לפנינו טעמא של בעלי פלוגתא שלו, מה שלא היה מדרך שאר האמוראים. שכל אחד השתדל רק לחזק סברא דנפשיה. כן ד"מ ב"ב קי"א. בחולקין רבה ורב יוסף בקנין עד אימתי חוזר, ועל זה אמר רב יוסף כוותיה דידי מסתברא, והלא רב יוסף איש מצוין גם ע"י ענות נפשו היה ובכל זאת לא שת לבו רק לחזק סברא דנפשיה. אולם רב פפא זאת דרכו תמיד להוקיר דעת רבותיו וחבריו עד שלפעמים הוא השתדל לתפוש בשני חלוקי דעותיהם גם יחד, כאשר נדבר מזה להלן. וכן נכיר ענות נפשו של רב פפא במה שסופר (קידושין ל"ב:) שרבא ביום חתונת בנו דל כסא לרב מארי ורב פנחס ולא קמו מקמיה, לרב פפא ולרב הונא וקמו מקמיה, אע"פ בפעם אחת רבא היה מקטין ערכו של רב פפא והקניטו בדברים חדים (גטין ע"ג.) הוא לא הקפיד על זאת וחלק לרבא הכבוד הראוי לו.

והנה בנדון שלפנינו דעתו זו של רב פפא כי לא לבד שלא לקדש אשה שלא מדעתה עד שאם קדשה בעל כרחה אינה מקודשת (קידושין דף ב'.) כי אם גם חיכן כתיבת הכתובה תהא דוקא מדעתה ורצונה — ודעה זו מסכמת ביותר עם כל זו הדרך שדרכו בה חכמי ישראל בכל עניני הנשואין, והוא שלא לזלזל בכבוד האשה בשום פנים ואדרבא להוקיר יקרתה. והלא גם רבא בעצמו, אע"פ שהוא פה בעל פלוגתא של רב פפא, הוא מבאר

שלו ערך pronubae וכן ערך pudicitiue. וכן עיי' ג"כ מיללער בספרו Institutionen § 119.

ולכן על פי זה לא למותר יחשב בעינינו שחכמינו חכמי התלמוד עמלו וטרחו להוכיח מן המקרא כי תורתנו התמימה — אשר היא כאם רחמניה תפרוש כנפיה על כל נפש עזובה ועצובת רוח — היא לא הלכה בדרך כזו, לצוות על האשה אחרי אשר עלה מות בחלונה לשבת כל ימיה גלמודה ודמעתה על לחיה בלי משען ומשענה, והלא באמת טב למיתב טנדו מלמיתב ארמלתא אפיי לפי דרכי המוסר והמדות הטהורות.

והנה התוס' (בד"ה לכ"ע) מתמיהין למה לא ילפי שמיתת הבעל תתיר להנשא שהיא קל וחומר מגט, ומה גט שאין בו כח להתיר אשה ליבום בשום ענין אפילו אין לה בנים מתיר לעלמא בכל ענין, מיתת הבעל שמתרת ליבם כשאין לה בנים אינו דין שתתיר לעלמא בכל ענין? וקושיא זו הניחו בלי שום תירוץ.— אולם דברי תוס' אלה תמוהים הם בעיני, שעל פי השכל הישר עיקר קושיתם נבנתה על יסוד רעוע, שהם אמרו המיתה מתרת ליבם, והלא זה אינו, התורה לא התירה ואדרבא היא מחייבת אשת המת להיות זקוקה ליבם בעל כרחה, נגד דעתה ורצונה, והוא כדי שלא ימחה שם בעלה הראשון מישראל — אשר מזה לכאורה היינו יכולים לומר שהתורה תגלה לנו דעתה בזה כי המות לא יפריד בין איש לאשתו לחלוטין עד שתהא קונה את עצמה במיתת הבעל, ואדרבא הלא ראינו כי גם אחרי מות בעלה עוד לא הותרה הרצועה מכל וכל ועוד חובה מוטלת עליה נגד בע"ה הראשון המת. ואינו דומה בזה מיתה לגט, כי עיי' הגט הבעל בעצמו הפריד בין הדבקים, והפה שאסר הוא הפה שהתיר, שהוא בפיו ובשפתיו אמר לה הרי את מותרת לכל אדם, ולכן באמת אם נשאר הבעל המגרש בלי בנים ומת התורה לא חייבה הגרושה להיות זקוקה ליבם, שהרי הגט הוא הדבר הכורת — מה שאין כן במיתת הבעל וכמו שאמרו בגמרא בקרוב לזה לעיל דף ב' ע"ב: **במיתת הבעל דלאו איהו קא מקני מן שמיא הוא דמקני.**

עוד שם בדף י"ג ע"ב: **בשלמא גט דכתיב וכתב לה ספר כריתות,** ועל זה פירש"י: **וכתב לה ספר כריתות, וגומר והיתה לאיש אהר.**

ובאמת זו דרכה של הגמרא בהרבה מקומות להביא רק רישא דקרא אע"פ שאין הסיוע אלא מסיפי' של הכתוב. ראה להלן דף ל' ע"ב שהביא בגמרא הפסוק אמור לחכמה אחותי את ועל זה פירש"י: אי נמי מסיפא דקרא ומודע לבינה תקרא. וכן עיי' נדרים ל"ז ע"ב: עטור סופרים ... נדקדק כהררי אל — ועל זה כתב בערוך, ערך עטר, שכוונתו על סיפי' דקרא. משפטיך תהום רבה, שאנפי כפרים לא הוו דייקי במקרא והוו קרי ומשפטיך תהום רבה, וכד חזו סופרים קא עטרי לוי"ו.— וזה ראינו ג"כ מן ערבי פסחים דף קי"ט ע"ב שהביא שם ראיה כי יהושע לא היה לו בן מדכתיב דה"י א' ז' כ"ח: **נון בנו יהושע בנו** — ובודאי גם כאן אינו ראיה אלא ממה שלא הולך ומזכיר אחר זה גם שם בנו של יהושע, וכן סנהדרין דף ג' ע"ב: גזלות וחבלות בשלשה דכתיב ונקרב בעל הבית אל האלהים — ובאמת אין ראיה אלא ממה שכתוב גם אחר זה עד האלהים יבא דבר שניהם ואשר ירשיעון אלהים, ולפי דברי ר' יוחנן שם (דף ג' :) שאין דורשין תחלות אין שום ראיה מן ונקרב בעל הבית אל האלהים אלא דוקא ממה שכתוב אחר זה.— וכן ראיתי בספר השנתי הזה (אוצר הספרות ח"ב צד 139) פירוש הדם על מה שקרא רב חמא על רב ששת טובה חכמה עם נחלה (בכורות נ"ב :), שכוונתו על סיפי' דקרא ויותר לרואי השמש, לפי שרב ששת היה סגי נהור.— וכן הביא הח' ר' מאיר איש שלום בסוף

לאשה אחת שהיתה נותנה בנה למניקה שהיא אסורה להנשא (כתובות ס׳ ע״ב), ואם כן איפא איך יעלה על הדעת שבדידיה עבד רב נחמן עובדא להקל ולהתיר ? והלא בכל הש״ס הכלל נקוט בידי כל חכמי התלמוד, שאם גם ימצאו צד היתר בדבר האסור שלא לסמוך על זה לצורך עצמם, וקרוב לזה הוא מה שאמר רב חסדא (חולין מ״ד :) איזהו תלמיד חכם זה הרואה טרפה לעצמו, עיי׳ פירש״י שם, ואיך נאמר שרב נחמן אסר לאחרים והתיר לעצמו ?

הלא מצאנו ירושלמי ברכות פ״א ה״ב באחת המחלוקות שבין ר״מ וחכמים שר״מ מקיל וחכמים מחמירים, אך כשעשה ר״מ מעשה לעצמו נהג כחכמים. ועיי׳ במשנה ב״מ דף ע״ד ע״ב, שהיה רבן גמליאל מלוה את אריסיו חטין בחטין לזרע ביוקר והוזלו או בזול והוקרו נוטל מהן כשער הזול ולא מפני שהלכה כן אלא שרצה להחמיר על עצמו. וכן יסופר מן שמואל, רבו של רב נחמן בן יעקב: בעא מניה שמואל מרב אמרה טמאה אני וחזרה ואמרה טהורה אני מהו, אמר ליה אף בזו אם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת, תנא מניה ארבעים זמנין ואפילו הכי לא עבד שמואל עובדא בנפשיה.

ועל כן פליאה דעת ממני איה מקומה ומקורה של עובדא זו שילדה מינקת בנה היתה קודם שניסת לרב נחמן ? — הגמרא אומרת לא כי היא! אם לא שנאמר כי הה׳ גרעץ, אשר הוא באמת איש מהיר במלאכתו, היה שם איש מהיר במובן אחר, שנמהר לקרות במקום המצוין (כתובות דף ס׳ :) דבר שלא ירצה ולא ימצא שם על פי האמת, כי על מה שהובא שם שרב נחמן הורה לאסור מקשה בגמרא: **איני והא רב נחמן שרא להו לבי ריש גלותא,** ועל זה פירש״י: לבי ריש גלותא, אלמנות שהיו שם מניקות והתנו שניקן למניקה והתירן לינשא —— ואולם גרעץ הבין מזה שרב נחמן שרא לילתא בת ריש גלותא לתת בנה למניקה —— והלא אדרבא מן לשון הקושיא נראה ברור שרב נחמן לא התיר זאת לעצמו, שאולי כן הוה לה לגמרא להקשות בזו הלשון: **והא רב נחמן עבד עובדא בנפשיה** וכן אנו רואין שהוא מדרך הגמרא להבדיל בדבר זה, אם אחד מן האמוראים התיר דבר מה לאחרים או שהתירו לעצמו, כמו שמצינו זאת אצל רב זביד בכתובות דף ז׳ ע״א.

דף י״ג ע״ב: וקונה את עצמה בגט ובמיתת הבעל. בשלמא גט דכתיב וכתב לה ספר כריתות אלא מיתת הבעל מנלן.

השקלא וטריא בההרת שאלה זו מנא לן שאשה אחרי מות בעלה הראשון מותרת להנשא שנית הביא לפנינו שלשלת של קושיות ושל פירוקים אשר כולם מחודדים בתכלית החדוד והחריפות, עד שכמעט היה נראה כי לא שקלו וטרו כל זה אלא משום יגדיל תורה ויאדיר, שהלא בודאי הסברא נותנת: הוא אסרה והוא שריה — ומאחר שבעלה הגורם עליהם נתפרדה החבילה והותרה הרצועה מכל וכל.

אולם באמת ידענו שהיו בזמן הקדום כמה אומות, כן ד״מ יושבי הודו, אשר על פי דתן לא הותרה אשה המת להזדווג שנית, וביחוד האלמנה אשר חקיה אלמנה מן המלך לא היתה שלטאה בנפשה למיכן ולקשור סוג קשר של נשואין עם איש אחר חוץ מן מלך אחר. וכעין רושם מזה נמצא גם כן בשמואל ב׳ ג׳, ז. י״ב, י״ח.— וכן עוד אצל עם הרומיים אם גם שעל פי דיניהם לא היה יכול איש למנוע אשת המת מהזדווג שנית, בכל זאת כעין חרפה היתה זאת בעיניהם בהשא אשת המת הרוצה לאיש זר, שהם אמרו כבוד לאשה אחרי מות בעלה הראשון שבת גלמודה בבית אלמנותה, ומאד הוקירו אשת חיל כזאת וקראו לה בשם הכבוד Univira, ר״ל אשה שלא היה לה כי אם איש אחד כל ימיה. עיין על זה פלוטארך בספרו Quaest. Rom. דף 105, וכן המדקדק הרומי פיסטוס באוצר הפרסים

שית וגו', וכן (שמות כ"ג י"ב): וינפש בן אמתך והגר. ועל אדני השיטה הרמה הזאת של תורתנו הקדושה מיוסדים ג"כ דברי איוב המשולשים בפז: אם אמאס משפט עבדי ואמתי בריבם עמדי. ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה אשיבנו. הלא בבטן עושני עשהו ויכוננו ברחם אחד (איוב ל"א, י"ג י"ד ט"ו) — אשר מכל זה נראה כי לפי הדעה הקדומה באומתנו היו כעבד כאדוניו כשפחה כגבירתה, כולם שוים בזה שהם ברואי אל ממעל, והשיב אדם, יהיה מי שיהיה, שנברא בצלם אלהים!

ואחר הדברים והאמת האלה נשאל מאין המציא התלמוד רוב הלכות עבדים שלו, אשר עין בעין נראה כי רוח אחרת מרחפת עליהן, כמו שאמרו כל המשחרר עבדו עובר בעשה (גטין ל"ח ע"ב); ואל השיבני שהקרא יכריחם לדעה ההיא, והלא ראינו שלדעת ר' ישמעאל הכתוב לעולם בהם תעבודו לאו חובה הוא אלא רשות — או כמו שאמרו שיכול הרב לומר לעבדו עשה עמי ואיני זנך (שם מ"ב ע"א), וכן גם כל מה שקנה העבד קנה רבו (ב"מ י"ב ע"א) ועבדים ושפחות אין קורין אותם אבא פלוני ואמא פלונית (ברכות ט"ז ע"ב) ועבדים ושפחות אין עומדין עליהם בשורה ואין אומרים עליהם ברכת אבלים ולא תנחומי אבלים אלא אומרים עליהם כשם שאומרים לו לאדם על שורו וחמורו המקום ימלא לך חסרונך (שם), וכן מה שאמרו: הכל מודים בעבד שאין לו חיוס (הוא כמו ייחוס, עיי' פירש"י שם) דכתיב שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור (יבמות ס"ב ע"א) — אשר מכל הדברים הקשים כנידון האלה נראה שהעבד היה עומד בעיניהם בתכלית השפלות עד שלא היה נחשב להם בתור אדם כלל.

וכן נשאל על עיקר דינו של שחרור עבדים, אשר לא נמצא ממנו דבר בתורה, וכן זה שהעבד אף שהיה עומד בעיניהם בתחתית המדרגה, תיכף ומיד כשנשתחרר נתהפך לא לבד למדרגת אדם בכלל כי אם שיתחייב ג"כ בכל המצות כאיש נולד מעם ישראל, כמעשה הידוע דר' אליעזר שנכנס לבית הכנסת ולא מצא עשרה שיחרר עבדו והשלימו לעשרה — וכן זה הדבר מן חציו עבד וחציו בן חורין (משנה גטין מ"א ע"א) אשר נראה כדבר מוזר, מאין המציא התלמוד כל זאת?

והנה לפי דעתי אשר הערכתי כבר לפני הקוראים בהערותי אלה אומר אני גם בענין זה שרוב הלכות עבדים בתלמוד לא באו להם אלא מן האומה הרומית השולטת עליהם, בזה אחד מן יסודי הדעות אשר עליהם נבנתה כל ממלכת אומה זו, והוא כי ממלכתם נחלקה לשתי מפלגות כלליות, והיינו בני חורין ועבדים (liberi et servi, Gaj. I. §. 9) והעבד ע"פ דיניהם לא היה נחשב לבן אדם כלל כי אם לדבר הנברא רק לתשמישו של בעליו כמו השור והחמור. כן יאמרו סופרי דיניהם בלשונם: Quod attinet ad jus civile serv: pro nullis habentur. Nullum caput habuit servus. — Servitutem mortalitati fere comparamus. L. 32. D. de R. J.

ועל כן בזמנים הקדמונים שלהם אם הבעל הכה את עבדו עד שנשאר מת תחת ידו לא היה לו דין ודברים על זה לפני כסאות למשפט, והלא יוכל כל אדם ג"כ להמית שורו וחמורו (Ulp. tit. 19. §. 1.) — ובאמת כן היה הדבר גם כן אצל האשכנזים הקדמונים אשר מזה נתהווה בדיניהם מאמר מפואר בזו הלשון, אשר היה נכתב בשטרי קנין עבדים: Er ist mein eigen, ich kann ihn sieden und braten (Grimm, Rechtsalterth. S. 345).

מאמרו הציון (והוא ביאור לנבואת יחזקאל סימן ב', וויען שנת תרה"ט לפ"ק) כי מה שתקנו חז"ל לומר קודם תפלת ש"ע הפסוק אדני שפתי תפתח (תהלים נ"א י"ז) הוא משום הפסוק שאחריו כי לא תחפץ זבח ואתנה, כי התפלה במקום קרבן.

ואולם אחד מן החוקרים בדורנו לא השגיח על דברם זו"של חכמינו ז"ל (עיי' אגרות אוצר נחמד שהוציאו לאור החכם יצחק בלומענפעלד ח"ב צד 119) ולכן כדבר מתמיה היה בעיניו מאמר בספרי פ' שלח: ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות כענין שנאמר ומוצא אני מר ממות את האשה וגו' ואומר והמלך ישמח באלהים ע"כ, וגם בילקוט פ' משפטים נשנה זה המאמר על הפסוק מדבר שקר תרחק. ועל זה שואל החוקר הנ"ל מה ענין והמלך ישמח באלהים הלום? וזה הביאו להוליד מקרבו השערה שאין זה אלא הוספה שכתב אחד מן המינים על גליון הספר ומן הגליון בא אל תוך הספר והשחית הכונה, והשערה זאת היתה בעיניו כמוצא שלל רב. אך באמת לא נתכון בעל המאמר הנ"ל רק על סיפא דקרא כי יסכר פי דוברי שקר, כמו שהוכיח במישור החכם גייגער באגרות הנ"ל צד 227.

דף כ"ב ע"ב: רבן יוחנן בן זכאי היה דורש את המקרא הזה כמין חומר. ועל זה כתבו התוס': ור"ת פירש חומר מעשה וכן פירש הערוך ובלשון ערבי כשאומר לחבירו מה מעשיך אומר לו מה המרך.— ובהגהה על גליון הדף כתוב: נ"ל אהמרך.

והנה באמת בערוך שלפנינו ערך חמר כתוב בזו הלשון: כי יפגשו זה את זה אומר לחבירו מה אהמרך ע"כ. ואולם גם לישנא זו של אהמרך אין לה שחר, ולכן חפשתי בערוך השלם של הרב ד"ר קאהוט, אך מה שכתב על זה הוא דחוק ורחוק מן כל אמתיות לשון ערביה, כי הוא יתקן מלת אהמרך למלת עמרך (באות ע') ומובנו על פי דעתו: מה כרשותך? אולם כל המבין אך קצת בשפת הערביים יענה ויאמר כי כל זה לא היה ולא נברא, ועל כן דעו נא רבותי הקוראים כי יש לקרות: **מא אמרך**, שבזו הלשון באמת הערביים שואלים זה את זה עת יפגשו איש באחיו. ומובנו מה מעשך? כמו שכתב הערוך כל זה.

עוד שם דף כ"ב ע"ב במשנה: עבד כנעני נקנה בכסף בשטר ובחזקה וכו' וכל הסוגיא שם.

אם נחפשה ונחקורה בעינים פקוחות על רוב הלכות עבדים ושחרורם, וחציו עבד וחציו בן חורין או עבד של שני שותפין, ומה שקנה עבד קנה רבו, ועבד שאין לו חיים, וכדומה לזה, כאשר מצאנו כל זאת בספרי התלמוד, מוכרחים אנו להודות כי רובן של הלכות האלה ילידי זרים הם ומעפר אחר נלקחו — כי לפי דיני התורה, אם גם היה כבר הבדלה בין עבד עברי לעבד כנעני, שהראשון יצא בשביעי והאחרון הכביד, שהוא היה נמכר ממכרת עולם, בכל זאת התורה התמימה — אשר היא לא לבד תורת אמת כי אם גם תורת חסד — היא פרשה כנפיה כנפי החנינה והרחמים גם על העבד הבלתי עברי, שהרי על רוח החנינה הזאת יעידו בשפה מלא הכתובים; ואם שן עבדו או שן אמתו יפיל לחפשי ישלחנו תחת שנו (שמות כ"א כ"ז) וכן: לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך וגו' עמך ישב בקרבך במקום אשר יבחר באחד שעריך בטוב לו לא תוננו (דברים כ"ג ט"ז) ובעשרת דברותיה הקדושים הנגלים בערפלי טוהר ללמד לעמו תורה ומצוה ולהיות לאבן פנה אשר עליה נוסד כל העולם המוסרי כלו, כבר השמיענו הוד קולו כי גם הנרדפים והנעלבים האלה — העבדים — ינוסו לעזרה תחת אברתו הפרושה, באמרו: למען ינוח עבדך ואמתך כמוך וזכרת כי עבד

כל המפרשים וראש כל המבינים בטיב כל דבר שהוא מפרש רש"י ז"ל, הוא נראה בעיני בכל פירושיו כאלו ברוח נבואה (דיווינאטאריש) הוא קולע אל השערה ולא יחטא — אכן פה לכאורה לא אדע איך הוציא מובן זה של זלזול מן שרש נידוי? וכן לא אכחד גם כן כי כל מקורו ומוצאו של עונש הנידוי נעלם ממני, כי לפתע פתאום עומד לפנינו עונש הנידוי הזה בזמן ר' גמליאל דיבנה מבלי אשר נודע לנו אי מזה הוא בא ואיה אכן מולדתו? ועל כן נדעה נרדפה לדעת האור חוצב ומקבת בור נוקר ממנו הענין המוזר הזה, אשר עליו אין גם אחד מן המבקרים האיר לנו עוד אור מספיק עד עתה.

בכתבי הקדש עוד לא נמצא ממנו דבר ולא רושם דבר. ואם איזה חוקרים המציאו מקורו כבר בספר עזרא שכתוב שם (י' ח') וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים בעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה. אין הדין עמהם כי הכוונה שם בעזרא ושיעתו גזרו לגרש מן הארץ מהסתפח בנחלת ה' כל המפירים מצות ה' להתחתן בעמי התועבות, והלא כן נראה באמת בסוף ספר נחמיה שגרשו מעל פניהם אחד מבני יוידע בן אלישב שהיה חתן לסנבלט החרני, שכן כתוב שם ואבריחהו מעלי. וכמה רחוק מזה ענין הנידוי אשר נתחדש בימי התנאים קרוב לאחר זמן החרבן. ורואה נא מי ומי ההולכים במקהלת אלה הראשונים אשר עליהם הושת עונש המור זה של הנידוי? הלא גדולי אנשי השם היו אשר תורתם אומנתם ואשר כמעט אין ערוך אליהם בחכמה וביראת חטא כעקביא בן מהללאל (לפי דעת קצתם, עדיות ה' ו') ור' אליעזר בן הורקנוס (ב"מ נ"ט) ואשר כל פשעם וכל חטאתם לא היה אלא שלא הלכו על פי תקוניו שתיקן הנשיא בימיהם.

ועל כן שמעו נא רבותי הקוראים דברי השערתי בזה, והוא הן לפרש ביאור חדש על זה השם נידוי, והן להאיר גם כן אור חדש על מקורו של זה עונש הנידוי, אשר באמת לא עלה בשרשו ונזעו על אדמה ישראל, כי אם כזמורה זר הוטעה על אדמתנו מקרב עם לועז — כי לפי דעתי לא בא אלינו גם כן העונש הזה אלא מן עם הרומיים, ור' גמליאל הנ"ל אשר כידוע היה בקיא בנימוסיהם ובודאי גם בלשונם של הרומיים, והיה נושא ונותן עמהם, והיה הולך כמה פעמים לעיר רומי, ובהשתדלותו לשום קץ לכל מחלוקת הדעות והסכסוכים בקרב החכמים מצא נכון לתקן תקנה אשר מצא בין הרומיים.

דהנה משפטי הרומיים נתחלקו לשתי מפלגות, האחת היתה כוללת כל המשפטים ודינים אשר היו בכתובים על ספרי דיניהם והיא היתה נקראת בלשונם Jus — והשנית לא היתה כוללת רק חקוקים ונימוסים ואזהרות תיים אשר לא היו שייכים להדינים והמשפטים. וזאת המפלגה נקראת Fas. וכן כל איש אשר עבר על דין אחד מדיניהם הנכללים במפלגה הראשונה היה נענש מאת השופטים שהיו נקראים praetores, והעונש אשר הטילו היה נקרא poena. אולם מי שלא פשע כלל נגד שום דין ומשפט הכתוב על ספרי דיניהם, כי אם שלא הלך בדרך החקוקים והנימוסים הנהוגים אצלו, גם זה היה נענש אבל על ידי מין אחר מן הדיינים אשר כל משמרתם היה לתת רק עינם ולבם על הענינים המוסריים והמדותיים, והדיינים האלה היו נקראים Censores (זיטטענריכטער), והעונש אשר הושת מאתם לא היה נקרא עונש ממש (poena) אלא רק זלזול (ignominia שאַנדע), שהרחיקו את הנענש מן המדרגה הנכבדה שהיה עומד עליה והורידוהו למדרגה שפלה ממנה — והעונש הזה היה נקרא בלשונם Nota. ולא הספיקו את עצמם להטיל עונש כזה על כל החטאים מדרכי המוסר והמדות ממש, אלא שענשו ג"כ את כל הממרה את פי הדיינים, שלא נתן להם הכבוד הראוי או שדיבר באסיפת העם נגד אחד מן התקונים שהתקינו. ואם גם היה זה האיש

ומן זה הטעם ג"כ לא היה לעבד יחוס ומשפחה כלל, וזה היו קוראים בלשונם cognatio (L. 1. §. 2) וזה הוא מה שהבאנו לעיל ג"כ מן התלמוד יבמות שעבד אין לו חיוס.— וכן ג"כ לא היה לעבד דין אחוזה נחלה או אפי' קנין מטלטלין, אלא כל מה שקנה העבד קנה רבו (Gaj. I. § 52) ועיין פראפעססאר Jhering בספרו המפואר גייסט רעס ראָמישען רעכטס ח"ב נד 156, שכתב על זה בזו הלשון: die unterworfene Person erwirbt Alles dem Herrn, kann selber nichts eigen haben. Sie ist juristisch so zu sagen nichts als ein Leitapparat für den Herrn.

אכן אגל כל זה היתה אפשרות לפי דיני הרומיים שזה העבד העומד בתחתית המדרגה — נמשל כבהמות נדמה — בהרף עין יתהפך לא לבד למדרגה בן אדם בכלל כי אם שיתעלה לאיש רומי ממש, עד שכל זכיות ילידי עם רומי נפלו מיד לחיקו, וזו על ידי השחרור ר"ל שישחרר הבעל את עבדו ברצונו הטוב, וקראו זאת בדיניהם manumissio (עיי' על זה Ulp. Tit. 1—2) ובין אלו הזכיות אשר נפלו לעבד המשוחרר למנה היה גם כן זה שקראו בלשונם connubium, הייראַטסרעכט, דהיינו הרשות וזכות לקחת לו אשה מאחת משפחות עם רומי שהבנים אשר יולדו לו יהיו נחשבים כילידי עם רומי. והלא דומה לזה גם דין התלמוד, (עיין משנה גטין מ"ב ע"א).

וכן הדין של חציו עבד וחציו בן חורין נמצא ג"כ במשפטי הרומיים — וזו אם הבעל הניח אחריו צואה ובה ישחרר את עבדו על פי תנאי, כל זמן שלא נתקיים התנאי הוא חציו עבד וחציו בן חורין והיו קורין אותו בזה הזמן, statu liber (Ulpian 2. § 1.) וכן אמת שבתלמוד נתפרש חציו עבד וחציו בן חורין בענין אחר, והוא שיהיה עבד של שני שותפין וישחרר האחד את חלקו — אולם גם דמיון לזה מצאנו במשפטי הרומיים וקראו עבד כזה servus communis עיי' Gaj. II. § 87.

קשה למלין רוב הלכות עבדים בתלמוד הלא כנכריות נחשבו בעיני, כי רוח היהדות, היא רוח השוות בין אדם לאדם, אינה מתנוססת בהן — ולכן אחד ישמח לבנו לראות כי לא חכמי התלמוד כלם הסכימו בהלכות האלה, כמו שראינו כבר לעיל שר' ישמעאל לא הסכים שיהא אסור לשחרר את עבדו, וכן ראינו שר' גמליאל קבל עליו תנחומין כשמת טבי עבדו אע"פ שהיה מלמד ההיפך מזה, וכן תלמידי ר' אליעזר נכנסו לנחם את רבם כשמתה שפחתו אם גם ר' אליעזר רבם לימד להם שטה אחרת בזה ומה נעימים דברי ר' יוסי שם שחולק על שטה זאת ואומר אם עבד כשר הוא אומרים עליו הוי איש טוב ונאמן ונהנה מיגיעו — וגם ר' יוחנן (ירושלמי פרק הכותב דף ו') אע"פ שבלימודו הורה ע"פ מדת הדין של משפטי הרומיים, והוא שהקוטע יד עבד חברו רבו נוטל נזקו וצערו ריפוי שבתו ובשתו, לענין מעשה הלך על פי מדת הרחמים של רוח היהדות, כי היה אכיל קופד ויהיב לעבדיה שתי חמר ויהיב לעבדיה וקרי אנפשיה הלא בבטן עושני עשהו וגו'.— ומה יקרים הם באמת דברי בית שמאי בענין חציו עבד וחציו בן חורין, שהיו אומרין לבית הלל תקנתם את רבו ואת עצמו לא תקנתם אלא כופין את רבו ועושה אותו בן חורין, וכן באמת חזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי (גטין מ"א. ועדיות פ"א מ"ו).

דף כ"ח ע"א: הקורא לחבירו עבד יהא בנידוי.

ועל זה פירש"י: מנדין אותו שמזלזל בישראל כל כך אף הם מזלזלין אותו, אבל מזה נראה כי לפי דעתו מובנו של השם נידוי הוא זלזול. והנה באמת אני

והוא: שאנשי מדי אין כסף נחשב בעיניהם (ישעי' י"ג י"ז), ולכן חיישינן כי שם אפי' התגלה שוה פרוטה.

הוספה להערה דף ט' ע"ב.

בענין מה שטעו בני סופרי דורנו נגד רב פפא, שהוא לא האמין בנפשו להכריע בין חלוקי הדעות ובעל כן הוא תפס בשתי הסומרות גם יחד, כמו שמצינו ברכות י"א: נ"ט: אמר רב פפא הילכך נמרינהו לתרווייהו, וחולין מ"ו. אמר רב פפא הילכך בעינן כזית במקום מרה ובעינן כזית במקום בית חיה, ושם ע"ו: אמר רב פפא הלכך בעינן רוב עוביו ובעינן רוב הקיפו, וכן שם י"ז: אמר רב פפא צריכה בדיקה אבישרא ואטופרא ותלתא רוחתא — ובענין זה באתי לידי הערה חדשה. דהנה בודאי דבר נחוץ הוא בכל דברי המחלוקת הן בין התנאים הן בין האמוראים לדעת הילכתא עם מי מן בני החולקים, ובאמת יש לנו בזה ב' דרכים לאפיים מבלעדי הסעיפים הרבים, הדרך האחת היא שבהדיא איתמר הילכתא כפלוני, ואת שנית שהילכתא לא איתפרשא בהדא אך סוגיין דעלמא אליבא דחד מינייהו. ודבר זה למדנו מרב פפא בסנהדרין דף ו' ע"א, דשם מסקינן דטעה בשיקול הדעת משלם מביתו היכי דמי בשיקול הדעת, אמר ר"פ כגון תרי תנאי ותרי אמוראי דפליגי אהדדי ולא איתמר הילכתא לא כמר ולא כמר וסוגיין דעלמא כחד מינייהו ואזל איהו ועבד כאידך היינו שיקול הדעת. ומזה נראה שבמקום שלא נודעה הילכתא נחוץ לדעת עכ"פ סוגיין דעלמא — ולכן לפי דעתי במקומות הנ"ל שבהם רב פפא אחז בשני חלוקי הדעות גם יחד, הוא לא בא להגיד לנו בזה דעת עצמו, אלא שסוגיין דעלמא הוא לנהוג כן, והלא באמת ראינו שהכל פוסקים בכל זה כוותי' דרב פפא.

כמוהו נגדם איש גדול לרומיים ורצוי לרוב גדולי העם, לא חסו על כבודו והטילו עונש וזלזול עליו. כן יסופר שאיש מפואר היה בעיר רומי הנקרא בשם הכבוד **דיקטאטאר** ושמו הפרטי היה **מאמערקוס**, והאיש הזה על ידי מדברותיו שדיבר בקהלת המחוקקים היה הסבה שלא יבחרו עוד **הצענזארעם** על חמש שנים כמקדמת דנא כי אם רק לשנה ומחצה, ולכן הטילו עליו עונש הזה, אשר — כמו שכתבתי — היה נקרא אצלם **נאטא**. ובאמת לא דבר קל היה עונש הזלזול הזה, כי הנענש היה מנודה מן כל חברת הרומיים. בקהלם אל יחד כבודו ודבר לא היה לו עוד עם אדם, כאיש המוכה ומעונה מחולי רע כן היה כל איש מתרחק ממנו מלדבר עמו דבר ולאכול עמו על שלחן אחד, כמו שיספר כל זאת **ציצערא** (Oratio pro Eluentio) ויעיין הקורא בספר שכתב על כל הענין בהערכתי פה איש חכם נכרי: Jarke, Versuch einer Darstellung des censorinischen Strafrechts. Bonn, 1824.

והנה כל זה ראה ר' גמליאל בעיניו בקרב העם שהיה השליט עליהם בזמנו, ובדרך זו בחר ללכת גם הוא, והוא כדי שלא יתרופפו עמודי התוך אשר תקון הכללי היה נכון עליהם בזמנו שאחר חרבן הבית, ולשום בזה סוף וקץ לכל מחלוקות החכמים בזמנו אשר כמעט עשו התורה כשתי תורות, ולכן בכל כחו הוא קם ולבלי חת נגד כל איש, יהיה מי שיהיה, אשר נלחם נגד התקנות שתיקן, והלא באמת לא לכבודו ולא לכבוד בית אביו עשה זאת אלא כדי שלא ירבו מחלוקות בישראל (ב"מ נ"ט:), והעונש אשר הטיל על כל איש ריבו היה נקרא בשם נידוי.— ואתה הקורא, כבר הזכרתיך כי העונש אשר הושת מאת הצענזארים הרומיים היה נקרא **נאטא** („**דער גענערעללע נאמע דער צענזארינישען שטראפען איזט נאטא**" — החכם **יארקע** בספרו הנ"ל נד 98), ואפשר שמזה השם **נאטא** נעשה גם בלשון התלמוד השם נידוי, שהוא כמעט דומה לו במבטא — והלא גם עונש הנידוי, שהיה אסור לישב בד' אמותיו של המנודה ושלא לאכול ולשתות עמו, היה דומה ג"כ לעונשו של המנודה אצל הרומיים וכמו שכתבנו זאת למעלה.

ובכלל מי לא יודע כי כעין משפט הנימוסים ודרכי המוסר והמדות (**זיטטענגעריכט**) אשר על זה נתמנו הצענזארים הרומיים — מבלעדי השופטים ממש, אשר דנו וענשו דווקא על כל מה שכתוב בספרי דיניהם — היה גם אצלינו בזמן המשנה והגמרא. הלא ראינו שרב היה מנגיד על המקדש בביאה (קידושין י"ב:) אעפ"י שהיא אחת מן השלש דרכים שאשה נקנית בהן עפ"י דין תורה.— וגבי יוסי בן תדאי איש טבריא ששאל את ר"ג שאלה בענין הנישואין ומפני שהיו דברי שאלתו מעין הלצים ללצון המדו להם, נידהו ר"ג על זה (מס' דרך ארץ רבה פ"א), וזה דומה ממש למה שהביא הסופר הרומי Gellius בספרו .Noctes atticae (c. 10:) שאיש אחד נשאל מן הדיינים אם הוא איש נשוא לאשה והשיב על זה בדברי לצון הטילו עליו הצענזארים העונש Nota.

דף י"ב ע"א: **אמר שמואל קידשה בתמרה אפי' עומד כור תמרים בדינר מקודשת חיישי' שמא שוה פרוטה במדי.** ועי"ז פירש"י: **במדי, כלומר במקום שאין תמרים מצויין.—**

ובאמת ידעינן כי מדי היא ארץ הרים וגבעות ולא יצמחו בו עצי תמרים. אולם בימי שחרותי שמעתי בזה פירוש אחר מן פה קדוש הוא פי אדוני אבי מורי ורבי זצ"ל (הרב המאה"ג כבו"ת מהו' יהודה שמיעדל ז"ל שהיה רב אבדק"ק האלצענפלאן והגליל ועלה למרום יום ד' כ"ו מרחשון תרע"ז לפ"ק) ולדאבון לבי לא אדע עוד אם משמו הגידו לי,

אשר על כן בבואי הפעם להציג בשער משפט ע״ד אחד מתקוני סופרים מזמן קדום, שכבר הציצו בו איזה חכמים ורמזו עליו באצבע [1], בנוגע לשני הפסוקים המוצקים בראש מאמרנו, המתארים לנו כסאו של שלמה המלך ושונים זה מזה שנוי ממשי שויתי לנגד עיני את שלשת התנאים שהזכרתי, ורק כאשר נקבצו ובאו שלשתם יחדו, החלטתי לקיים דבר ולהוציא לאור משפט, כי בשניהם חלו ידי הסופרים מפני כבודו של שלמה, ומאז ומקדם היתה הנוסחא הרשומה בכתב אמת כזאת:

„שש מעלות לכסא ופני (דמות או תבנית) עגל זהב לכסא מאחריו".

אכן בטרם אביא אחת לאחת את הראיות הנאמנות שנסמכתי עליהן, אגיד במעט מלין תכן השערתי בכלל. יודעים אנחנו כי הנשים הנכריות הטו את לבב שלמה אחרי אלהים אחרים ללכת אחריהם (מ״א י״א, ד׳—ז׳), ובלי ספק יד בת־פרעה, שנלקחה לאשה עוד קודם מעשי הכסא, היתה במעל הזה בראשונה להתעות את המלך אחרי יראתם ואבירם של המצרים (אפים מענאפים). סופר דה״י בספורו כי התאמץ המלך למבראשונה להשתמר מפעולתה הרעה ולהרחיקנה מן הקדשים בהעלותו אותה מעיר דוד אל הבית אשר בנה לה לבדה „כי אמר לא תשב אשה לי בבית דוד מלך ישראל כי קדש המה אשר באה אליהם ארון ה׳" (דה״ב ח׳ י״א) יורנו למדי כי היתה לפוקה ולמכשול לב; וחכמינו ז״ל הפליאו במליצתם הנשגבה לערוך דמות לפעולתה הרעה לא על המלך לבדו כי אם גם על גורל כל העם, בשני מאמרים: (שבת נ״ו ע״ב) אמר ר׳ יהודה אמר שמואל בשעה שנשא שלמה את בת פרעה הכניסה לו אלף מיני זמר ואמרה לו כך עושין לע״א פלונית וכך עושין לע״א פלונית ולא מיחה בה; ... אמר ר״י א״ש בשעה שנגע שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים ועלה בה שרטון ועליו נבנה כרך גדול [2]: וכעין זה תנא במתניתא על אותו יום שהכניס ירבעם בן נבט שני עגלי זהב אחד בבית אל ואחד בדן, אפס כשם שחס בעל דה״י על כבוד שלמה ועבר בשתיקה על כל הנזכר בס׳ מלכים ע״ד נטיית לבבו מעם ה׳ אלהי ישראל ובנין הבמות לשקוצי עמון ומואב וכו׳ („אשר עשה לכל נשיו"), כן חסו הסופרים על כבודו והרשו לעצמם למחות זכר „תבנית עגל הזהב" אשר עשה לראש כסאו לעשות נחת רוח להמלכה המצרית. בס׳ מלכים החליפו מלת „עגל" במלת „עגול" הדומה לה ומלת „זהב" מחקו לגמרי, ובס׳ דה״י המירו בראשונה מלת „עגל" במלת „כבש" (בשי״ן שמאלית) והניחו מלת „זהב", אך ברבות הימים לא נמנעו שוב שנית להחליף את השי״ן השמאלית בימנית, וכביש בעל־חי נהפך לכבש דומם, הדום ושרפרף לכסא (בלשון ארמית), ועל מלת „זהב" הוסיפו ב׳ ויצאה מזה הנוסחא שלפנינו „וכבש בזהב". ויען שלא יתכן לעשות הדום מאחרי הכסא הוצרכו לשנות גם מלת „מאחריו" למלת „מאחזים"...

---

[1] טהעניוס בבחורו לס׳ מלכים וגייגר בס׳ לד סמ״ג.

[2] ע׳ הנוסחא גם בסנהדרין (כ״א ע״ב).

תקון סופרים.

שְׁנֵי כְתוּבִים הַמַּכְחִישִׁים זֶה אֶת־זֶה
וּבָאוּ הַתַּרְגּוּמִים וְיַכְרִיעוּ בֵּינֵיהֶם!

שֵׁשׁ מַעֲלוֹת לַכִּסֵּה וְרֹאשׁ עָגוֹל לַכִּסֵּה מֵאַחֲרָיו
(מ"א י', י"ט).
וְשֵׁשׁ מַעֲלוֹת לַכִּסֵּא וְכֶבֶשׁ בַּזָּהָב לַכִּסֵּא מָאֳחָזִים
(דה"ב ט', י"ח).

גלוי וידוע לכל ההוגים בכה"ק בעיון יפה ומעמיקים חקר בם, שהסופרים והמעתיקים הקדמונים הרשו לעצמם לשנות לפעמים בטופס הכתובים מטעמים ונמוקים ידועים, בשביל כבוד המקום, כבוד ישראל, כבוד הכהנים מלכי בית דוד, בשביל הדבור בלשון נקיה, או משום שאר סבות מסבות שונות אשר יארך זכרם פה. השנוים הנעשים ביחוד בכנויים כלפי המקום, מפורסמים בשם תקוני סופרים שנויים במכילתא ובילמדנו (הפשוט) פרשת בשלח, בספרי פ' בהעלותך, בילקוט שמעוני סימן רמ"ז ומסומנים במסורה בשם י"ח מלין תקון סופרים בריש ס' במדבר ובתהלים ק"ו, כ' וגם מובאים בערוך ערך כבד; וכבר האריכו סופרי ישראל במו"מ על ארותם איש איש כפי רוח מבינתו [1].— והנה חכמים רבים וכן שלמים לא הסתפקו במעט התקונים האלו, ואחרי החפוש לאור נר החקירה והדרישה בדקו ומצאו עוד שנוים ותקונים הרבה אשר חז"ל לא חשו להזכירם או שנבלעו בנעימה, בעין „מקרא סופרים, עטור סופרים, קריין ולא כתיבן, כתיבן ולא קריין" וכו', אפס בכגון דא לא כל הרוצה לתקן יבוא ויתקן, כי לא באומדנא לחוד תליא מלתא, כ"א בראיות מוכיחות ומחוורות כשמלה. הן מלבד אשר נחוץ להמתקן חיך טועם לשה"ק ומבין סגולותיה ואפני מבטאיה לכל פרטיהם ודקדוקיהם, גם ידיעה ברורה בקורות ישראל ורוח חיי אמונתו בתקופות שונות, עוד עליו החובה: א') להציג לפניו מחזה מול מחזה את כל המקראות הנשנים והמקבילים (סינאפסיס) בנדון הכתוב שהוא עוסק בו ובא זה ולמד על זה; ב') עליו לשום לב אל התרגומים הקדמונים והעתיקים ולראות אם נמצא בהם איזה זכר ושארית להנוסחא הקדמוניה; ג') עליו לדרוש ולחקור אם בענין המדובר או בכיוצא בו כבר נסו חז"ל להוציאו מפשוטו או עכ"פ עמדו עליו ונתקשו בו. רק אם שליש אלה לו, אז יהין לגשת אל הקדש להציע מעלות רוחו ושקול דעתו כעין השערה בלבד או גם לקבוע מסמורות בדבר.

---

[1]) ע' החלוץ ח"א, במכתב החמישי, להח' יה"ש ובאורשריפט להח' גייגר מצד ש"ט ואילך.

ג׳) במקרא דמלכים היה עוד לפני השבעים המלות ופני עגל, שכן תרגמו יונית מלות וראש עגול במלות ופני עגלים (καὶ προτομαὶ μοσχων), וגם הם החליפו היחיד ברבים מטעם הנזכר [1].

ד׳) את הפסוק שבדה״י תרגמו השבעים בקצרה: ושש מעלות לכסא מצפות זהב (καὶ ἓξ αναβαθμοὶ θρόνῳ ενδεδενοὶ χρυσιῳ), ומפני מה? אין ששלת עגל ממש (ולא כבש) היתה עוד לפניהם והם הכחידו זכרו, או שכבר לא נמצא שם ושארית בנוסחא שלפניהם לא לעגל ולא לכבש! בתרגום הסורי הנוסחא ג״כ משונה, והוא כעין אותה שבס׳ מלכים: „ושפתא דכרסא כריכא מן בסתרא״ כלומר ושפת הכסא עגול מאחריו, הרי שהיתה עוד לפניו עכ״פ מלת עגול (עגל מקדמת דנא), אך כבש וזהב מאן דכר שמייהו! הת״י לדה״י נתן לנו את הכבש הדומם וגם מן העגול לא הניח ידו, וזה לשונו: וכיבש בדהבא סגלגלי כורסא מדבקין ביה. כל אלה השנויים בהתרגומים יעידון ויגידון כי דברים בגו ושלא בחנם נעשו.

ה׳) יוסף פלאוויוס הכהן בקדמוניותיו (ספר ח׳ קאפ׳ ה׳ אלהי סימן ב׳) הולך ומזכיר לפי תומו בכסא שלמה „פני העגלים״ (בל׳ רבים) שהיו צופים על מול גבו של המלך וז״ל: Ανεκέκλιτο δ'εἰς μοσχον προτομὴν τα κατονὶν αὐτου βλέποντος ובהציורים הנמצאים לו בהוואטיקאן והנדפסים ג״כ בס׳ בנין אריאל לר״י ממשפחת כלבו (ויען תרמ״ג) אנו רואים בעין דמות תבנית עגל אחד החופף על ראש הכסא! [2]

היוצא לנו מכל זה הוא אמתת הנוסחא הקדמוניה שהצבנו למעלה ראש, ולבי אומר לי כי אעפ״י שהסופרים עמלו להפוך את העגל לעגול מלא ואי״ו, לא הסתפקו בנקוד עגל לבד לבל נוכל לטעות, הגם שבשאר שלש פעמים עגל בס׳ מלכים (קאפ׳ ז׳ כ״ג, ל״א ל״ה) המלה הזאת תמיד חסרה, בכ״ז חפצו להשאיר לנו עכ״פ איזה רמז ע״ד הכסוי והעלם דבר שנעשה עלידם, ולתכלית זאת שנו בכונה במלת כסא את האל״ף לה״א פעמים, הוא המנהג הידוע להציב ציונים בשנוי אותיות ונקודות במקומות שיש בהם איזה סוד כמוס, כידוע.

וכסניף לעניננו זה אחשוב לא למותר להביא בזה גם מאמר התלמוד על המרכבה דיחזקאל, שגם עליה צוו לבל נדרוש בה, וזה הוא (חגיגה י״ג ע״ב): כתוב אחד אומר ודמות פניהם פני אדם ופני אריה אל הימין לארבעתם ופני שור מהשמאל לארבעתן ופני נשר לארבעתן (יחז׳ א׳, י׳) וכתיב וארבעה פנים לאחד פני האחד פני הכרוב ופני השני פני אדם והשלישי פני אריה והרביעי פני נשר, ואלו שור לא קא חשיב! אמר ר״ל יחזקאל בקש עליו רחמים והפכו לכרוב, אמר לפניו רבש״ע קטגיר יעשה סנגור! ובילקוט (סימן של״ז) בסגנון אמר: ובשביל

ועכשיו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור, הרי הניאו חמשה: תאו וגזה טבעת עגול וכו׳.
ועי׳ א״ש נד רמ״ט.

[1]) נקוט כלל גדול בידך כי בענינים כאלה הרבו להפוך לשון יחיד לרבים, כאמור בהוספתא: כתב הנכתב ליחיד מכנין אותו ברבים, ע״ש תכ״א ושפ״ה.

[2]) עי׳ בספר ב״א ח״א סימן ל״ז עמוד כ״ג, אך הגיון להברגמאל דמלכים ללא אמת הוא, כי אין בו שום דבר למוכח. — ולאוי עוד להעיר את אוזן הקורא על הבקרים בכסא שלמה המוזכרים בס׳ תרגום למגלת אסתר ע״ז.

לא נביא אני ולא בן נביא להסתכל באספקלריא המאירה ולהגיד מאחרית ראשית מה שנעשה בידי הסופרים לפני שנות אלפים, ע"כ לא אגזר אומר שכן היה באמת מהלך השנויים כמו ששערתי, אמנם זאת נוכל להחליט בלי שום ספק ספיקא, כי במקראות הללו נעשו ונגמרו שנויים שכל עקרם היה להשבית מתוכם שם העגל שנוקשו ונלכדו בו יוצאי מצרים. נקרא נא לעדים נאמנים, הם יגידו ולא יכחדו: א') זכרון מעשה העגל המכוער והדומה לו, היה למורת רוח להסופרים והחכמים אשר השתדלו בכל מה דאפשר לבלי לדרוש בו או התאמצו להמתיק מרירותו. במשנה דמגלה (שאהי דפסק הקורא עומד) ובתוספתא (שם בהרחבת דברים) אמרו על מעשה עגל השני דנקרא ולא מתרגם [1]), ובתנחומא (פ' אמור על פסוק שור או כשב) מצינו: ר' יעקב בר' זבדי בשם ר' אבהו פתח, ולא יהיה עוד למבטח מזכיר עון (יחז' כ"ט, כ"ז) וכתיב שרפים עומדים וגו' בשתים יכסה פניו (ישעיה ו' ב') שלא להביט בשכינה, ובשתים יכסה רגליו שלא יראו פני השכינה [2]) דכתיב וכף רגליהם ככף רגל עגל (יחז' א' ז') על שם ולא יהי' עוד וגו'; כל השופרות כשרות חוץ משל פרה מפני שהוא של עגל ע"ש ולא יהיה עוד וגו', ואף כאן שור או כבש, וכי שור נולד, הלא עגל נולד? אלא דכתיב עשו להם עגל מסכה (שמות ל"ב, ח') לפיכך כתיב שור ולא כתיב עגל. על התנחומא הזה רמז רש"י ז"ל בישעיה (שם, שם) ומפורש בפסיקתא (פיסקת שור או כשב), בילקוט ישמעוני (סי' תשס"ג) ובמ"ר ויקרא (פרשה כ"ז) בשנוי לשון קצת [3]).

ב') כבר הרשו להם המתרגמים והמפרשים הקדמונים במקום אחר במקרא לשנות ולהמיר מלת „עגל" למלת „עגול" או לתת למלה זו הוראה אחרת (בלשון ארמית), והוא בפסוק דיחזקאל הנזכר: וכף רגליהם ככף רגל עגל מתרגם יונתן: ופרסת רגליהון כפרסת רגלין סגלגלין, והפשטן הגדול רש"י ז"ל לא נמנע בפעם הזאת מלפרש: „רגל עגל רגל עגול, וכן תרגם יונתן"! השבעים העתיקו מקרא זה יונית: ורגליהם בעלות כנפים מהירות (καὶ πτεροτοὶ οἱ πόδες αντῶ), ואח"כ פירשו מלת עגל בהוראת בעגלא ובזמן קריב (בלשון ארמית), ורק התרגום הסורי פשיטא תרגם את הכתוב כפשוטו, אלא שכתב עגלים בלשון רבים, שלא להזכיר עכ"פ אותו העגל היחיד ומיוחד במינו [4]).

---

[1]) ע' בה"ש מגד שפ"ג והלאה ע"ד תקוני סופרים שנעשו בשביל כבודו של אהרן.

[2]) ע' במבוא להתנחומא מהד' ר"ש בובער, (צד י"ח).

[3]) ע' בהערות והקונים לפסיקתא מהד' הנ"ל (הערה מ"ז) שעפ"י זה יסד הקליר בקרובות ליום ב' של פסח בפיוט אז כל חיתו יער: „רם כהפך להצדיק מלמדת עגל, חק בלדת שור בלי להזכיר עגל"; אמנם ראוי להעיר ולהוסיף עוד כי גם על דבר כסוי רגלי המלאכים מפני שדומות לעגל יסד הקליר בקרובות למוסף ר"ה בפיוט וחיות אשר הנה מרבעות כסא: כף רגל... לפאר קופצות מתחת לכסא"... וע' בר"ה כ"ז ע"א ד"ה מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב וכו'.

[4]) לולא דמסתפינא הייתי אומר כי מטעם זה נשמטה מלה עגול (שאולי היתה כתובה השרה) מן הנדבות שהביאו מיד אחרי מעשה העגל אל המשכן, שהכתוב מונה רק ד' חח ונזם וטבעת וכומז (שמות ל"ה כ"ב) והתרגום השומרוני והשבעים ממלא ה' ועגיל בכללם, כמו שנמצא את העגיל בין חמשה הדברים שהובאו לכפר על הנפש אחרי מלחמת מדין (במדבר ל"א, נ'), וכן משמע מן המדר"ל להפסוק דשמות הנ"ל: אמר משה לפני הקב"ה כתבת כי יגנוב איש שור או שה

שפינוזה.

קול הענק הגדול בענקים בחכמת האלהות, הפלסוף המפורסם לשבח ולגנאי, ברוך שפינוזה, נשמע גם בבית ישראל ויהודה, מתהלך גם במחנה העברים אשר לא עורים המה מראות מראות אלהים, מראות החכמה והמדע; ושיטתו במושג האלוה, הלוטה במאמר נורא: „הכל הוא אחד והאחד הוא הכל“ אש מתלקחת היא, אש תמיד תוקד בלב חכמי תבל, ואף כי בלבות חכמי ישראל — סלה! ואני העני הרהבתי ג״כ בנפשי עז לבאר מעט על פי דעתי הדלה איזה ענינים נחוצים בשיטת שפינוזה, אחר קראי אותה מעל פני „השחר“ (חוב׳ ד׳ שנה י״ב) מאת הרב ד״ר שלמה רובין. —

החכם הזה בביאורו את השיטה הזאת, לא העמיק — כאשר אראה — בדברי הפלסוף הנזכר ואין הרוח נוחה מדבריו בכמה מקומות; וכן איזה פלסופי אשכנז לא ירדו לסוף דברי שיטתו ויטפילו עליו דברים אשר לא כן, באמרם שאין אלהים כל מזמותיו. ויש מהם שחשבו את השיטה הזאת לשיטת הפאנ־טהאיזמוס — וזאת הניעני לחות גם דעתי בקצרה:

מקול אדיר וחזק הפלסוף הזה, ארץ רעשה ועמודיה מטו לנפול וכרעם בגלגל החריד שפינוזה את התבל — ויאמר:

1) האלוה עצם רוחני ומפשט מכל השגה, עומד מעצמו, טמיר ונעלם, בלי ראשית ובלי אחרית, אחד — ואין אחדות כמוהו, חפשי מכל הגבוה ולחץ כי אין עוד מלבדו — ורוחו מרחפת על פני כל! —

2) העולם וכל היקום, כלומר: התולדה או הטבע עם מסתריה וכל אשר לה, גם כל העולמות השטים במרחבי אין קץ עם כל הנראה ובלתי נראה אשר עמה בקושרים — בהכרח עומדים בעצמות האלוה כלמו, ואטריבוטי הסובסטאנץ בלי קץ ובלי תכלית, או התגלות הרוחני, או הארת האין סוף המה. —

3) האטריבוטים הנאותים לעצם נשגב כמוהו ואשר יקירו מעצמותו באין הפוגות ובלי הפסק — השגתם נמנע, ואשר נודע לנו אפס קצהו תחת הזמן הנגלה, הוא התגלותו בשני מושגים: הרעיון או מחשבה (דענקען) וההתפשטות (דיא אויסדעהנונג).

4) בריאת יש מאין, או השינוי מאיזה חוקות אלוה — בלתי מושג. —

5) אטריבוטים אשר לא יאותו לאלוה, או התגלות אלהות באופן אחר, נמנעות המה בחיקו — כאשר ביכולת האלוה לשנות את הטבע או אחת מחוקיה לא יתכן במדענו. —

6) השינוים בתבל יעלו אך בבחינת האישים המקבלים את השינוי לפי חוקי התולדה או הטבע; כן גם הטובות גם הרעות בעולם השפל ילידי התולדה הנפלאה המה, אשר יעמדו הכן לעולם.

7) כל שאינו עומד בעצמות האלוה — אינו יש —

כבודם של ישראל מחק את השור ונתן כרוב תחתיו. הרי אנו רואים גם בזה כעין תקון סופרים להפוך את העגל, הוא השור (תהלים ק"ו כ') לכרוב, אע"פ שבאמת גם הוא תמונת שור (בעל כנפים) ונקרא כרוב המורה (בלשון ארמית) חרישה, עיקר עבודת השור, וגם כרב בערבית ענינו כח ועוצם, ע"י רב תבואות בכח שור (משלי י"ד ד'). ובצדק הקשה רב פפא לאביי על פירושו „ברוב כרביא, שכן בבבל קורין לניקא רביא" היינו פני כרוב היינו פני אדם?! והוא נדחק להשיב „אפי רברבי ואפי זוטרי". ודמתבונן בכתוב יראה שנהפך גם הסדר בארבעה הגאים שבמרכבה, כי הקדימו את הכרוב גם לאדם, כאלו היה תמונת מלאך העומד במדרגה גבוהה על ילוד אשה. אפס כל השנוי והסרוס הזה לא יוציא את הכרוב מחזקתו והנביא בעצמו מצייר שתי פעמים (יחז' שם ט"ו וכ"ב) כי הכרוב הוא החיה שראה על נהר כבר (שם א', י') ושם הלא נאמר פני שור! [1])

והנה אחרי מה שהגדנו למעלה בקצרה ע"ד פעולת בת פרעה וכסא שלמה לא נתמה על החפץ, איך עלתה על נקלה ביד ירבעם השב ממצרים להטות בפעם אחת לבב רוב בני ישראל אחרי עבודת העגלים שהעמיד להם, ולא בחנם קראו „לאהליך ישראל!" אשר חז"ל הבינו בחכמתם כאלו כתיב לאלהיך [2]). — הקורא החפץ להתחקות על שרשי עבודת השורים האבירים והעגלים בעמי ארצות הקדם ובנוגע גם לקורות ישראל, שהעבודה או העבירה הזאת היתה הולכת ומלפפת אותם מיום צאתם ממצרים, ימצא דברים הרבה בספרי גראסבערג, מאָווערס, הענגסטענ־בערג, י"ג מילהער, עקהעל, לאארד, פֿאטקע, קיענען, דוהם ועוואלד ובבאורי היטציג וקייל וכו' ומחכמי ישראל הואיל לדבר בזה הח' השלם ר"ש רובין בספרו „מעשה מרכבה" בהשכל ודעת.

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

---

[1]) ע' בס' מעשה מרכבה פרק י"ב. וראוי גם להזכיר תקון סופרים שאין בו ספק כלל ביחז' ח' ב', שתחת כמראה אש היה לפנים איש כעדות תרגום השבעים ὁμ οἴωμα ανδρία וכדמותה מסיפא דקרא ממראה מתניו ולמטה וגו'.

[2]) ע' רש"י ורד"ק (הושע ג' ה'). ויתר הדברים בתקוני סופרים במלות אלהים ואהלים (שיש לנו להוסיף עליהם ולדרש בו בהרחבה לעת אחרת) ע"פ המכילתא, הילקוט והמסורה והתרגום השבעים ע' א"ש רפ"ח—ר"ל, שע"ו ושע"ז, אפס על שאלת הח' גייגר על הפסוק ויגנו באהליהם (תהלים ק"ו כ"ה) „וואס זאל אבער דיעזער אויפפאללענדער צוזאטץ יזראעל האבע „אין זיינען צעלטען געצאנקט?" וגורס באלהיהם, הנני להראות לו את הפסוק: וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו איש לפתח אהלו (במדבר י"א, י')...

ובאשר ארצה להפיק רצון מאת הקוראים את מאמרי הזה גם ארצה למלאות את רצון החפצים למצוא פירוש מספיק על התקופה הראשונה של מעשי בראשית אמרתי אנסה נא את כחי ואדבר עוד איזה דברים נמרצים בענינים הרמים האלה בקצרה — ואתם אדוני שמעוני: —

המחוקק האלהי, משה רבנו עליו השלום, פתח את פיו הזהב בתורתו הקדושה, ויאמר:

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ

פירוש

בראשית, כמו עם ראשית, היינו: יחד עם הרעיון ראשית, ברא אלהים את השמים — איש ומים, ואת הארץ, הוא מקום שמימי ומקום ארצי, כלומר: עם הראשית שהוא מושג הזמן על פי מחשבת האל ברא אלהים או נתגלה ממנו המקום או ההתפשטות; וכן נתגלו ראשי הבריאה בשלשה מושגים: מושג הזמן הרעיון או המחשבה (דאס דענקען) וההתפישטות (דיא אויסדעהנונג), והנה עד שלא נבראו או עד שלא נתגלו המושגים האלו, לא היה מושג גם השם אלהים ולא אחד משמות האלוה הנעלם, כי היו הוא ושמו אחד, ולא היינו רשאים להציץ בשאלת מה לפנים כו׳ גם לשאול על דברי התלמודי מדוע הקב״ה בורא עולמות ומחריבן וכיוצא בזה, מפני שאסור לנו לעסוק בנסתרות האלוה הנסתר ובאטריבוטים שלו הבלתי מושגים לנו לעולם. —

והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלהים מרחפת על פני המים

פירוש

קדם לדבר מאפני הארץ ואח״כ מאופני השמים, ע״פ מאמר המשורר דוד המלך עליו השלום: השמים שמים לד׳ והארץ נתן לבני אדם, ולפיכך ביאר המחוקק את ענין הארץ תחלה ואח״כ את ענין השמים, ויאמר כי הארץ היתה ריקה כלומר: היתה דבר שאין בו ממש, וחשך על פני תהום; ורוח אלהים, הוא רעיון אלהים, או מחשבת האל היתה מרחפת על פני המים, כלומר נגעה ולא נגעה במו כי אף מושגי הנבראים האלו, בלתי מושגים כלל.

ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור.

פירוש

ויהי אור, מושג האור, הוא אור השמש והלבנה האמור בתקופה השניה. והוא איש היסודי אשר נתהוה ממנו.

וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים בין האור ובין החשך ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה ויהי ערב ויהי בקר יום אחד

פירוש

וירא אלהים כו׳ היא חכמת אלהים, כי אם אין דעת הבדלה מנין? ויקרא אלהים וגו׳ ויהי ערב ויהי בקר יום אחד ולא אמר יום ראשון כי האחד הזה למעלה מהזמן ולא יספר במספר.

8) הנמנעות, אינם חסרון בחיק אלוה, כאשר אין בחיקו לשנות שתי פעמים שתים ליותר או לפחות מארבע. —

אלה המה עקרי ויסודי שטת שפינוזה באלהות — לדעתי.

ועתה ישפטו נא במישרים כל אוהבי דעת את האלהים, אם בצדק יאשימו את שפינוזה לאמר: כי כחש באלהים? ואם גם בתורתנו לא תבינו עין חודרת את הדעה הנוראה הזאת במובן השמות: „יהוה" או: „אהיה אשר אהיה" או: „עין לא ראתה אלהים זולתך" וזולתם כאלה? הנאמר בפסוק שני של תורתנו הקדושה: „ורוח אלהים מרחפת על פני המים" גם כל הפרשה הראשונה של בראשית לדעתי תדבר ברור מהתגלות המציאות המתנוצצות לאין תכלית אך מעצמות האל האחד הבלתי נודע למי והנעלם מכל, ומלות: „ברא בורא נברא" לא נאמר אך לשבר את האזן. — גם פסוקי תהלים אשר הביא בביאורו החכם ד״ר רובין: „ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו חשכת מים עבי שחקים מנוגה נגדו עביו עברו ברד וגחלי אש" (תהלים י״ח) אשר כלמו לפי דעתנו בני תורה נבראים המה, וורו בעליל אשר החשך, חשכת מים עבי שחקים ברד וגחלי אש אך סתרו וסכתו של הנצחי האין סוף המה, כלומר: יעמדו בעצמותו לעולם ומתגלים מעצמותו כאטריבוטי הסובסטאנץ או כהארת הנצח ואין סוף, ובטח נוכל לאמור שגם מאמר המשורר האלהי דוד המלך ע״ה: „ד׳ אורי וישעי" יכון בזה על עצמות אלהות ואורו המתנוצץ מעצמותו. —

כמו כן האומרים שדעת שפינוזה היא דעת הפאנאטהאיזמוס לא העמיקו בדברי שטתו: כי הפאנאטהאיזמוס הוא ריבוי אלהות ולכל אשר יפנה האדם יאמר אלי אתה, בעת אשר שפינוזה אסר בהחלט לחשוב לאלוה כי אם מהות אלוה הבלתי נודע, או הסובסטאנץ העומדת בלי ראשית ובלי אחרית, היחידה ואין עוד מלבדה אשר ממנה הי׳ ההתגלות אלהות העומדת בעצמותה כראי מוצק ומלוטש הנצח, כאשר אמרנו.

מהדברים המעטים אשר אמרתי ומשטת שפינוזה המבוארת בספר האשכנזי של ה׳ שערר חלק ב׳ דף 41—42 וגם מדעת הפלסוף לודויג באאיער ממנה ברור יראה הקורא שכל הנאמר בנוי על יסוד מוצק, ועפ״ז הבנתי הוא אשר כל מקרה ויציאת אל הפועל מכח רוחני המסתתר, או אשר העולם בכללו עצם עומד הוא, כמו כן דברי החכם רובין שאלוה מחויב המציאות, הוא ג״כ אפשר המציאות או אל חלוק בגדולות אין חקר כו׳ — לא יתכנו במדענו. —

ובזה אסיים את מאמרי הקצר הזה ששטת שפינוזה תרחק אותנו מלבנות בנינים רמים על קורי עכביש רעיונות מבולבלים ותרחק אותנו מהרכות בספירות וצמצומים, מרחיקים בשאלת מה לפנים ומה לאחור, מצומצומי האין סוף בבחינת בריאת עולמות בעלי תכלית וגבול; כי כל אלו הדעות כאשר ידענו על ברכי הפלסופים היונים והנ—ים נולדו שדחקו לפשר דבר בין הבב״ת ובין הנברא ב״ת בדברים רחוקים אשר לא יתכנו בשכלנו, וברוך הוא ברוך שפינוזה כי פטר את החפצים לדעת מדעת בוזי הדעת אשר יתנו כתף סוררת להאמת.

דברי חכמז״ל צריכין פירוש.

ממני נתן נטע דוקטור גרין
יושב על התורה והעבודה בפראג.

(ברכות מ״ז ב׳) א״ר הונא תשעה וארון מצטרפין א״ל ר׳ נחמן וכו׳ עד ושנ ת״ח המחדדין זא״ז בהלכה מצטרפין, המאמרים האלה צריכין באור וכבר באו רבים וכן גדולים לפרשם איש לפי דרכו, כי מלבד שהם תמוהים וזרים מצד עצמן, יותר קשה להבין תירוצו של ר׳ הונא על קושית ר׳ נחמן וארון גברא הוא, מה אמר ר׳ הונא תשעה נראין כעשרה מצטרפין, הא זה המאמר רחוק מהמאמר תשעה וארון מצטרפין כרחוק מזרח ממערב, וכעין זה המאמר הראשון של ר׳ אמי שנים ושבת מצטרפין היא הלכה אחרת ואין לה שייכות להמאמר השני של ר׳ אמי שני ת״ח המחדדים זא״ז בהלכה מצטרפין, ועל התירוצים האלה יש לומר קוש׳ חזינא ותירוצא לא חזינא, ואמ־תי בפירוש המאמרים האלה הסתומים מאד, דהנה מצינו בהרבה מקומות בשני התלמודים מימרות מפי אמוראים, אשר לא האמורא בעצמו הוא בעל המאמר, אלא ברייתא היא ששמע ולמדה לחבריו או לתלמידיו. ולפי הגהה זאת יש לדון אם המימרות האלו שאנו עסוקין בהן הן הלכות שחידשו ר׳ הונא ור׳ אמי בעצמן או אם הם ברייתות ששמעו, ועתה על המימרא תשעה נראין כעשרה מצטרפין נוכל לומר בפשיטות שהיא ברייתא, דגם מקומה בירושלמי (ברכות פ״ב הלכ׳ ב׳), ושם ר׳ יהודה בר פזי בשם ר׳ יוסי אמרה וגם במדרש רבה בראשית (פ׳ צ א) ר׳ יהודה בר פזי בשם ר׳ אסי, ור׳ יוסי ור׳ אסי אחד הם (עיין מבוא הירושלמי לרי״ז פראנקל ק׳), ובגמרא דילן ר׳ הונא אמרה, וזאת הוכחה כי לא ר׳ הונא ולא ר׳ יוסי בעלי המאמר הזה, אלא ברייתא היא ששמעו ושונין אותה. וכמו כן יש לומר שהמאמר תשעה וארון מצטרפין הוא גם כן ברייתא, אבל היא

מכל הנאמר נראה שדעת המחוקק האלהי בבריאת העולם הוא כך: א) שבתקופה הראשונה נתגלו או נבראו אך הגולמים שמהם נתהוו אח״כ ארבעה היסודות; ועד שלא נבראו הגולמים אין לנו לחקור על מהות אלוה הנורא לא בדבור ולא במחשבה ועון פלילי לנו לעבור על זה כעון האחד מארבעה אשר נכנסו לפרדס. ב) שאף הגולמים בעצמם עין לא ראתם כי אם אלהים, כמאמר דוד המלך ע״ה: „גלמי ראו עיניך" עיניך ראו אותו ולא זולת, והג') שהתקופה הראשונה הזאת מקפת זמן רב וארוך מאוד ואולי רבבות אלפי שנה ולא ביאר לנו הנביא כמה, וכמו כן התקופות אשר נמנו למטה.

ועל פי דרכי זה נכון לדעתי לפרש את כל הפרשה של מעשי בראשית ואולי את כל התורה הקדושה, אבל מחלתי כל תתנני להעמיק בענינים גבוהים כי כשל כחי — ואני זקנתי.

רוב בער בן אהרן ארשאווסקי.

אינו אלא ביו"ט ת"ל לא תשחט וכו' דברי ר' ישמעאל ר' עקיבא אומר אינו צריך וכו' — במכילתא במקום ר' עקיבא ר' יונתן וכן בילקוט — ר' יוסי אומר וכו' אך חלק, ומעתה יש לפרש דדברי תנא דבי ר' ישמעאל נאמרים על לימודו של ר' ישמעאל דסבר אך ביום הראשון דקרא הוא י"ד, ועל זה בא התנא לפרש האיך נקרא יום הראשון י"ד, ולכן אמר מצינו י"ד שנקרא ראשון, ואם כן הם הדברים מיושב היטב קו' התוספת בד"ה דברי ר' ישמעאל, דמקשים מדוע לא פריך מר' ישמעאל אתנא דבי ר' ישמעאל, דבאמת התנא דבר ר' ישמעאל לא פליג על ר' ישמעאל, אלא אדרבא הוא בא לפרש דבריו.

ויש לדעת דבדברי ר' ישמעאל ור"ע ור' יוסי רק מפורש דהזמן השבתת חמץ הוא ביום י"ד, דהם דרשו מקרא דהשבתה מערב יו"ט, אבל אי מחצות או רק שעה אחת קודם ליל ט"ו, מזה לא דברו בהדיא. לזה באו אביי ורבא והוכיחו מקרא דהשבתה בחצות י"ד, ולפי באור זה ניחא ואין להקשות על אביי ורבא מה חדשו הם הא ר' ישמעאל ור' יוסי ג"כ הכי אמרו, דאביי ורבא מוסיפים ודורשים בדברי התנאים, דזה שאמרו דהשבתה היא מערב יו"ט הוא מחצות. אמנם כל זאת הוא בדברי ר' ישמעאל ור' יוסי, אבל מלימודו של ר' עקיבא משמע שאין סובר השבתה מחצות י"ד, כי הוא דריש דהאי ראשון דקרא ע"כ בי"ד, דאי בט"ו לא יכול לבער החמץ דהבערה היא אב מלאכה, ומלימוד זה לא מוכח רק דצריך לשרוף החמץ ביום י"ד ואם שרפו שעה אחת קודם הלילה שפיר ולא צריך לבער בחצות ולפי הצעה הזאת נפתח לנו פתח ושער לחבין מדוע פליג הירושלמי על הא דאמרו בגמרא דילן דכולא עלמא מיהא חמץ משש וכו' אסור, וסובר שר' מאיר אומר מישש ישעות ולמעלן מדבריהם, ומן התורה אם שרפו שעה אחת לפני שקיעת החמה שפיר דמי, דהירושלמי סיבר דר' מאיר כר' עקיבא רבו סבירא ליה דמתוך לימודו מוכח דמן התורה השבתת חמץ שעה אחת קודם ליל ט"ו. ועתה עכ"פ ראינו בדברי ר' ישמעאל דדריש שני הכתובים, קרא אך ביום הראשון וקרא לא תשחט, ודברי הרמב"ם הם ממש דברי ר' ישמעאל והם עישה למקור הלכתו ולכן מביא שני הכתובים.

(פסחים מ"א א') ת"ר יכול צלאו כל צרכו יהא חייב וכו' ת"ר יכול אכל כזית חי יהא חייב וכו'. הברייתא זו באה ללמד שיש להלק בין חי ובין נא, דאם אכל כזית נא חייב ולא אם אכל כזית חי, ונראה שזה היה לימוד חדש, ועד שלא נשנית ברייתא זו, הי' מתרגמינן נא בחי, וברייתא באה ללמד שיש לחלק בין חי ובין נא, לזאת מקשה בגמרא היכי דמי נא פי' אם אינה חי, וע"ז אמר רב נא היא אברנים. אולם מן הא דערובין (נ"ג ב') ר' יוסי בר אסיין כד הוה שאיל באושפיזנא אמר הכי גבר פום דין חי, דמתרגם הברת נא במלת באושפיזנא בחי, שמענו שרגיל גם בפי עם הארץ לאמר על נא חי, וכן מתורגם נא בתרגום השבעים ὠμὸν, ובאונקלס ויונתן לא תיכלון מיניה כד חי, וגם הראב"ע פי' כן, וכן איתא במכילתא (פ"ו פרשה ו') אין נא אלא חי, להייב על החי ועל המבושל, וזה נגד הברייתא שלנו. ובנתינה לגר טרח להשוות תרגומו של אונקלס לברייתא שלנו, ומה יענה על תר' השבעים ועל המכילתא שהם מפרישים באר היטב נא היא חי וחייב על חי.

שנויה שלא בדיוק וכן שמעה ר' הונא, ואף שבאמת לא מצינו ברייתא זו בירושלמי אבל ישם איתא ברייתא אחרת וגם בבראשית רבה (פ' צ"א) שהיא דומה לה, והיא קטן וספר תורה עושין אותו סניף ועליה אמר ר' יודן שהיא שנויה בטעות וכיני מתניתי' קטן וספר תורה עושין אותו סניף, וברייתא זו לא נמצאת בבבלי, ונראה שברייתא זו שהיא שנויה בטעות בירושלמי באה לבבל ותחת המלה וספר תורה נשנית וארון ועל ידי ישינוי כזו לא ידעו פישר דבריה ונולד המאמר תשעה וארון מצטרפין, ועל פי הדברים האלה הכל עולה יפה, דר' הונא הכי קאמר שמעתי ברייתא תשעה וארון מצטרפין ועל זה אמר ר' נחמן שברייתא זו נשנית בטעות דארון לאו גברא הוא, ור' הונא מודה לר' נחמן אבל אמר לו ששמע גם ברייתא אהרת והוא תשעה נראין כעשרה מצטרפין, וכעין זה גם פירושא בדברי ר' אמי דגם הוא אמר לר' נחמן ששמע שתי ברייתות והן שנים ושבת מצטרפין ושני ת"ח המחדדים זא"ז בהלכה מצטרפין.

(פסחים ד' ב') תנן התם ר' מאיר אומר אוכלין כל המש וכו' ר' יהודה אומר אוכלין כל ארבע וכו' דכולי עלמא מיהא חמץ מישש שעות ולמעלה אסור מנלן אמר אביי תרי קראי כתיבי וכו' אך חלק, רבא אמר מהכא לא תשחט על חמץ וכו' לא תשחט הפסח ועדין חמץ קיים ע"כ. בסוגיא זו חקרו ודרשו מפרשי הש"ס זה בכה וזה בכה, ולישון הרמב"ם בפ"ב ה' חמץ ומצה הלכה א' כך היא: מצות עשה מן התורה להשבית החמץ קודם זמן איסור אכילתו שנא' ביום הראשון תשביתו וכו' ומפי השמועה שהוא יום י"ד, וראי' לדבר שנא' לא תשחט על חמץ וכו', ובעל כסף משנה חקר למצוא טעם מדוע מביא הרמב"ם ב' למודים פסוק ביום הראשון ופסוק לא תשחט, ובקישתי למצא פישר בסוגי' זו לפי דרך פישט הישר, דמלבד ישני התירוצים דאביי ורבא מצינו בגמ"א עוד תירוץ דתנא דבי ר' ישמעאל מצינו י"ד שנקרא ראשון וכו' וגם תירוץ דר' נחמן ראשון דמעיקרי משמע אולם נראה דהתירוצים האלה כונתם רק לבאר דהיאך יכולין לומר דיום הראשון דקרא הוא י"ד, אבל מחויב השבתת המץ מישש שעות ולמעלה מזה לא דברו, כי לפי תירוצם לא ידענו רק הראשון הוא י"ד, אבל הזמן לא מוגבל אי מצפרא או מחצות או שעה אחת קודם הלילה, וזאת ידענו רק מתירוץ דאביי ורבא, ודברי התנא דבי ר' ישמעאל ור' נחמן הם רק לחזק וליתר ביאור על הוכחת אביי דיום הראשון דקרא הוא ערב יו"ט, האיך יכולין לקרוא יום הראשון ערב יו"ט, והראב"ע בפי' התורה אמר ג"כ כעין ר' נהמן ראשון דמעיקרי משמע כמו שכתוב ויכל אלקים ביום השביעי וגו' ר"ל משנכנס שביעי כבר כלתה כל מלאכת ד', ולפי פירושו ניחא גם כן סידורן של התירוצים דתנא דבי ר' ישמעאל ור' נחמן אחר תירוץ דאביי וקודם תירוצא דרבא דעל פיהם דברי אביי מבוארים האיך הדאישון דקרא הוא י"ד.

אמנם אם נתבונן היטב בדברי ר' מאיר ור' יהודה נגלה לנו שהתנאים האלה לא על חיוב השבתת המץ מישש שעות ולמעלה באו לדון, דהם רק באו לקבוע זמן איסור אכילת חמץ וזמן חיוב ביעורו מדרבנן, כי על חיוב השבתת חמץ ביום י"ד כבר דרשו תנאים קדמונים קודם ר' מאיר ור' יהודה כדאיתא במכילתא פ' בא פרישה ח' וגם מובא בגמרא תניא נמי הכי אך ביום הראשון וכו' בערב יו"ט או

הברייתא יכול אבר כז[illegible] מעיקרא גם הברייתא יכול אכל כזית חי יכ[illegible] יק סוף דברי הברייתא יכול יהא מותר, ידס [illegible] כל צ״כו וכו׳ הקודמת לברייתא יכול אכל נ[illegible] זה על הילקוט ועוד חזון למועד בע״ה.

(סוכה ל״ו א׳) אמ[illegible] ישי כשר וכו׳ רבא אמר לא קשיא הא לן והא ה[illegible] פסול ולא קשיא מתני׳ לבני ארץ ישראל ישי[illegible] ב[illegible] ברייתא לבני בבל שקרובים לכוש ורגילין ב[illegible] דאמת הוא שארץ כוש (Aethiopien) רחוקה מ[illegible] רחוקה, ואם אתרוג כושי בארץ ישראל פסול כ[illegible] פי[illegible]ישי דברי רבא דהכי היא, דלעולם ארץ כ[illegible] עוד מדינות בארצ׳ת שונות שנקראות כ[illegible] ומדינה זו קדמה לבבל וקרובה, ובזאת נביא [illegible] כושי פסול הוא אתרוג מארץ כוש (Aethiopien) [illegible] והברייתא כושי כשר הוא אתרוג ממדינת כיש מקדם [illegible] κνσσία χώαρ וחיא קרובה לבבל ורגילים בהם.

ובזה נפתח לנו פתח [illegible] במגילה (י״א, א׳), דשם איתא: מהדו ועד כוש רב ושמואל חד א[illegible] עולם וכוש בסוף העולם והד אמר הודו וכוש גבי הדדי הוו קיימי כ[illegible] אתה אומר כי הוא רודה וכו׳ מתפסח ועד עזה רב ושמואל חד [illegible] תפסח [illegible] סוף העולם וכו׳, והמאמר הזה אומר דרשוני, כי הוא זר מאד ש[illegible] ושמואל [illegible] ישי התורה בבבל יבואו לחלק בדבר מציאות דכל איש ואיש [illegible] הוא וגם כוש וכן תפסח ועזה, אולם לפי הנחה דנ[illegible] ברור דעת רב ושמואל דהם לפרש מה שכתוב בקרא דאחשורוש מלך מהודו ועד כוש באו, דהד אמר שכונת הקרא להודיע לנו גדולת ממשלת מלך אחשורוש לפי גבולות הארצות, ולכן אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם, וכוש הוא ארץ Aethiopien, וחד אמר שהכתוב לא רצה להודיע גבולות ארץ ממשלתו אלא איכות (Qualität) ממשלתו, דהיה מלך הזק ומושל ביד רמה, לכן אמר דכוש דקרא לא ארץ Aethiopien, אלא כוש שהיא קדמה לבבל שהיא סמוכה להודו, ולכן שפיר אמר הודו וכוש גבי הדדי הוי קיימי ופשוטו של קרא הוא, כשם שמלך על הודו וכוש ביד חזקה דהן סמוכין כך מלך מסוף עולם עד סופו בתוקף גבורתו.

ובעין זה גם פירשו רב ושמואל מקרא שכתוב (מלכים א׳ ה׳) כי הוא רודה מתפסח ועד עזה, דעזה היא עיר מחמשת ערי פלשתים בגבול ים דארץ ישראל, אולם על תפסח באו לדון, דחד אמר תפסח היא העיר הגדולה Tapsakos היושבת בנהר פרת, ועזה ותפסח רחוקות מהדדי, והכתוב מודיע גבולות ארץ ממשלתו של שלמה המלך, וחד אמר תוקפו וגבורת ממשלת שלמה אמר לנו הכתוב, כי עזה ותפסח גהדי הרדי הוי קיימי, וכשם שמלך מתפסח וכו׳ ותפסח היא עיר הסמוכה לתרצה, היא העיר אשר הכה מנחם כמו שנאמר (מלכים ב׳ ט״ו, ט״ז) אז יכה מנחם

והנה לפי המכילתא דחייב אם אכל מן הפסח כזית חי אין ספק דחייב גם כן אם בשלו הפסח בחמי טבריא, דממה נפשך חייב, אי תולדות האש היא חייב משום בשל מבושל, ואי לאו תולדות האש היא נחשב כמו חי וחייב משום נא, אבל לפי הברייתא דפטור על חי יש לדון על פסח שבשלו בחמי טבריא. ועתה אם מפרשינן מאמר דר׳ חסדא המבשל בחמי טבריא בשבת פטור פסח שבישלו בחמי טבריא חייב לפי המכילתא, אין מקום לקושית הגמרא מאי שנא בשבת דלא כו׳, דאף שבשבת פטור משום דלאו תולדות האש היא, בפסח חייב משום חי, אולם קו׳ הגמרא לפי הברייתא דעל חי פטור, דמסתמא לא פליג ר׳ חסדא על הברייתא, לכן מפרש רבא דהא דאמר ר׳ חסדא חייב בחמי טבריא הוא משום צלי איש. היוצא לנו מזה הוא דמוכח מן פירוקא ותירוצא דגמרא שיש לחלק בין חי וחמי טבריא, וכמו כן כתב מהרש״ל מתוך הוכחה אחרת, וחלוק זה אין דברי נביאות כמו שכתב מהרש״א לסתור הוכחת מהרש״ל, דמן הגמרא נשמע כן, אמנם יש למצוא גם כן סברא לחלק בין חי וחמי טבריא, דבספר החנוך (פ׳ כח) כתב דמצות התורה לאכול הפסח צלי אש הוא זכר להפזון, ולפי טעם זה בחי איכא חפזון לכן פטור, ובחמי טבריא ליכא חפזון וחייב. ומפי׳ רש״י בד״ה חדא מיהא לק׳, כגון המבשל בחמי טבריא, משמע ג״כ דאין להשוות חי וחמי טבריא, דאם היה סובר רש״י דאין לחלק ביניהם, הי׳ כותב את שתיהן המבשל בחמי טבריא או אכל חי, ומה שכתבו התוס׳ בד״ה איכא דאמרי חדא מיהא לק׳, פ״ה בחי וחמי טבריא חייב, לא שכן היתה הנוסחא בפי׳ רש״י לפני בעלי התוס׳, אלא דהם סוברים שאין לחלק בין חי וחמי טבריא, ויען שמפרש רש״י בחמי טבריא חייב סברו התוס׳ דהוא הדין גם בחי, וכן קושיתם על רש״י, אולם באמת לפי פי׳ רש״י יש לחלק בין חי וחמי טבריא.

ועדיין יש מקום עיון על הילקוט (בא סי׳ קנ״ז) דמביא המכילתא אין נא אלא חי, וחייב על החי, ומביא ג״כ כל הברייתות מגמרא דילן, חוץ מן הברייתא יכול אכל כזית חי יהא חייב. ולפום ריהטא יש לומר דהטעם דלא הביא ברייתא זו משום שהוא נגד המכילתא דחייב על חי, ויען שמביא המכילתא אין מקום לברייתא הסותרת הלכת המכילתא, אבל תימה דאם כן הדבר למה מביא מאמר הגמרא מאי נא כדאמרי אינשי אברנים, הא זה המאמר לא בא אלא לפרש הברייתא יכול אכל כזית חי וכו׳ אולם אם נחקור היטב נראה שבעל הילקוט לא להכריע בין המכילתא והברייתא בא, כי אין זה דרכו, והרבה פעמים מביא מאמרים המתנגדים זה לזה, כי דרכו רק לאסוף וללקוט דברי חכמז״ל ולא להכריע איזה היא הלכה, וכן נראה מן הא דמביא מאמר דר׳ חסדא פסח שבישלו בחמי טבריא חייב משום דאינו צלי איש, וזה לפי הברייתא דאינו חייב על חי, דלפי המכילתא דחייב על חי אין צריך לזה, דאם בישל בחמי טבריא אף שאינו תולדות האש חייב משום נא דנחשב כמו חי כמו שהוכחתי לעיל, ולפי הדברים האלה יותר קשה מדוע לא נמצאת הברייתא דעל חי אינו חייב בילקוט? לכן אני אומר דנוסחא בילקוט כמו שהיא לפנינו משובשת, דהילקוט מביא גם הברייתא מגמרא דילן יכול צלאו כל צרכו וכו׳, ומביא הוספה לברייתא זו יכול יהא מותר וכו׳, מה שלא נמצא בגמרא בברייתא זו, אולם הוספה זו יכול יהא מותר ת״ל צלי אש, היא סוף

ויש לדקדק מדוע לא מפרש רש"י מההיא שעתא דהקב"ה קראו ישראל, אולם אם נעיין היטב פי' רש"י עולה יפה, דלכאורה צריך פירוש מדוע מקשה רבא מקרא וישאו בני ישראל את יעקב אביהם ולא מקשה מקרא ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים דהוא כתוב קודם, ונראה מזה דתיובתא דרבא על הא דאמרו ולא נקראו בני ישראל עד סיני, ואם הקשה מקרא ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים, יכולין לתרץ דמקרא זו לאו ראיה דנקראו אחי יוסף בני ישראל, דפשטא דקרא הוא בניו של ישראל, אבל בקרא וישאו בני ישראל את יעקב אביהם, דנקרא בשם יעקב ובניו בשם בני ישראל, ע"כ מוכח דנקראו בני ישראל, ולכך מתיב רבא מן המקרא המאוחר, ויען דמן המקרא הזה נשמע דמכאן ולהבא נקראו בני ישראל, ע"כ פי' רש"י בקו' הגמרא מהה"א שעתא ליתסר דה"א שעתא דוישאו בני ישראל.

(חולין קי"א ב') איתמר דגים שעלו בקערה רב אמר אסור לאכלן בכותח ושמואל אמר מותר וכו' והא דרב לאו בפירוש אתמר וכו' עד הס ליה לזרעיה דאבא בר אבא דליספי לי מידי דלא סבירא לי ע"כ. בסוגיא זו כבר האריכו רלב"ח בשו"ת סי' קכ"א ואחריו בעל ס' באר שבע, ושניהם באו במלחמת של תורה על הא דכתב בעל אורחות חיים בשם הרא"ה ז"ל שני תלמידי חכמים בעלי הוראה שאחד אוסר ואחד מתיר והמתיר אוכל לעצמו ומאכיל לחבירו האוסרו אין בזה משום לפני עור, וראיה משמואל דנתן לרב לאכול דגים שעלו בקערה בכותח ורב אמר הס ליה וכו' דליספי לי מידי דלא סבירא לי, ורלב"ח ובעל באר שבע מרבים להקשות על הרא"ה וגם על דברי הש"ס דהאיך הוציא שמואל דבר שקר מפיו, ועוד הלא תשובת רב הס ליה לזרעיה דאבא וכו' אינה מעין השאלה דישאל מיניה ר' אלעזר אי הדר ביה משמעתיה, והאריכו בתירוצים לפרש דברי שמואל ותשובת רב לתלמידו ר' אלעזר, ויען שעוד נשארו עוללות אמרתי אלקט אותן להאיר דרך חדש להצדיק שמואל במעשיו ורב בדבריו, דמלשון הש"ס איתמר דגים שעלו בקערה וכו' נראה דבבית המדרש היו שונין הלכה זו בשם רב ושמואל (ועיין בס' יד מלאכי כללי האל"ף ה' דקאמר משום דאתמרא הך פלוגתא בבי מדרשא בלשון מימרא קאמר איתמר), אולם כאשר נשנית הלכה זו בבית המדרש גם הוסיפו בני הישיבה לפרש דרב לאו בפירוש אמר דדגים שעלו בקערה אסור לאכלן בכותח אלא מכללא איתמר דרב איקלע וכו', וסיימו שמתוך מעשה זו לא מוכח אי רב אוסר או לא דשאני התם וכו', אבל תלמידו של רב ר' אלעזר הי' סובר מכללא דרב אוסר, ולכן כאשר יהיב ליה שמואל דגים בכותח לא אכיל, אבל שמואל לא חשב מעולם שיש איסור וגם הי' סובר שאין איש אוסרו, ולכן יהיב לר' אלעזר לאכול דגים בכותח וגם אמר לו לרבך יהיבי ליה ואכל, ויען שרב לא אמר בפירוש דעתו בהלכה זו שפיר עביד שמואל דיהיב ליה דגים בכותח, ור' אלעזר כאשר שמע זאת משמואל בא אח"כ לרב בשאלתו אי הדר ביה משמעתיה, ורב השיבו הס ליה לשמואל דליספי לי מידי דלא סבירא לי, פירוש דבריו דודאי אם אמרתי הלכה לאסור לא הי' שמואל יהיב לי לאכול, אף שהוא סובר להתיר, אבל אני לא אמרתי לאסור, וזה כונת רש"י שפי' לא היו דברים מעולם, ודברי התוס' והר"ן שמפרשים דברי הגמרא ולא היא שאני התם דנפיש מרריה טפי, היינו דמכאן אין

את תפסח. (ועיין Böttger, Lexicon der וגם ,Winer Real L. II., 613 Schriften des Fl. Josephus, prg. 242 sub Thapsa דהם גם אמרו שתפסח אשר הכה מנחם היא עיר בארץ ישראל סמוך לתרצה, ואינה הע"ר הגדולה תפסח (Tapsakos) על הנהר פרת, ועתה ראינו שכבר אחד מגדולי האמוראים דעתו כן.

ויען שראינו שרב ושמאל בפשטת דברי הכתובים שמו דבריהם, גם האיר לנו אור חדש בהבנת מאמר אחד בסנהדרין (ס"ז ב') דשם איתא ותעל הצפרדע אמר ר' אלעזר צפרדע אחת היתה השריצה ומלאה כל ארץ מצרים, כתנאי רבי עקיבא אומר צפרדע אחת היתה וכו' אמר לו רבי אלעזר בן עזריה עקיבא מה לך אצל אגדה וכו' והם באו ע"כ מאמר זה צריך באור, דמה אמר ר' אלעזר דבר גדול אשר עליו הוסיפו בגמרא דגם גדולי התנאים נחלקו בו. אבל אחר העיון יצא לנו דלא כונת התנאים בפלוגתתם לידע ולהודיע אם צפרדע אחת השריצה כלן או לא אלא כונתם פה לגלות איזה היא דרך ישרה בבאור הכתובים בתורה ואם הכתוב בא להודיענו אות ומופת מאת השית"ב, לפי דעת האחד, אם כתוב בתורה איזה אות ומופת ויש הוכחה מקרא להגדיל האות, אז יש לפרש הקרא כזה האופן להגדיל האות, ודעה אחרת היא שלא להגדיל האות ומופת, כדי שלא נתן פתחון פה לאנשים רקי אמונה, אלא מה שכתוב בקרא זאת נקבל ולא יותר. והנה דעה ראשונה היא ישרה ונכונה בעיני ר' עקיבא, ולכך אמר יען דעשר מכות הם מופתים נוראים מאת השי"ת, וכתוב בקרא ותעל הצפרדע במספר יחיד, זאת הוכחה להגדיל האות ולפרש הקרא דצפרדע אחת היתה ומלאה כל ארץ מצרים, אולם ר' אלעזר בן עזריה לא מצא דרך זו ישרה בפירוש הכתובים בתורה, כי אנשים אשר אמונתם לא שרשה בלבם ידברו תהו על תורתנו, ולכן גער בר עקיבא מה לך אצל אגדה ודעתו שלא להגדיל האות, אלא מה שכתוב בפירוש זאת אנו מאמינים באמונה שלמה ולא יותר, ופשוטה דקרא דצפרדע אחת שרקה להם והם באו.

ואופן זה להגדיל האות בדרישת הכתובים בתורה נמצא גם כן במאמר המסודר בהגדת ליל פסח ומקורו במכילתא (בשלה פ"ו, מובא גם בשמות רבה פ' כ"ג ובמדרש תהלים ע"ח. ושם הנוסחא משונה מנוסחת המכילתא) על עשר מכות במצרים, דר' יוסי הגלילי אומר מנין שלקו המצרים במצרים וכו' ר' אליעזר אומר מנין שכל מכה ומכה וכו' ר' עקיבא אומר מנין שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות וכו', דלפי הנ"ל נראה לי דרבותינו כשהיו מסובין בליל פסח היו מרבים לספר ביציאת מצרים ודרשו הכתובים כל אחד ואחד לפי דעתו. ויען שעשר מכות שלקו המצריים במצרים מופתים נוראים, ויש סמך וסעד מקרא להגדיל האותות והמופתים היו דורשים הכתובים על פי כלל זה, ורבי עקיבא הוא הלך לפי דרכו בקדיש בפירוש הכתובים והגדיל האותות ביותר ודריש שכל מכה ומכה היתה של חמש מכות. ובמאמרי על תולדות ר' עקיבא אשר אתי בכתובים הראיתי שר' עקיבא עזב דרך זו בדרישותיו של הכתובים בתורה לעת זקנתו ובחר לו נתיב אחר.

(חולין ק"א ב') תניא אמרו לו לר' יהודה וכי נאמר על כן לא יאכלו בני יעקב וכו' מתיב רבא וישאו בני ישראל את יעקב אביהם לאחר מעשה פירש"י וגם תוס' לאחר אותו מעשה שנאבק עמו וזמן מרובה והקב"ה קראו ישראל אמר ליה ר' אחא וכו' מההיא שעתא ליתסר פי' רש"י מההיא שעתא דוישאו בני ישראל

מאמר

עטרה ליושנה.

כולל

דרישה וחקירה על אודות הפירוש על משלי המיוחס להראב"ע
הנדפס במקראות גדולות

מאת

דוד כהנא.

בִּשְׁנַת הַיּוֹבֵל הַזֹּאת
תָּשֻׁבוּ אִישׁ אֶל אֲחֻזָּתוֹ
(ויקרא כה, יג)

זה כחמשים שנה יצאו שני חכמים גדולים, מהר"י רייפמאן נ"י והדר ג"ה ליפמאן, להראות בראיות ובות כי הפירוש לספר משלי הנדפס במקראות גדולות על שם הראב"ע, מיוחס רק בטעות אליו, ובאמת איננו ממנו ולא יצא ממעין חכמתו, ראשית: הרבה סתירות יש בפירוש הזה על משלי לשאר ספרי הראב"ע, כמו ספרו צחות, מאזנים, שפה ברורה, וכדומה, אשר תעלנה עד ל"ט במספרן, והשנית: סגנון הלשון בפירושו זה משונה מאד מכל שאר פירושי הראב"ע, ופה ישתמש במלת כלומר, אי נמי, פ"א, לפיכך, שנים דבקים, מושך שנים עמו, הפסוק הזה דבק בעליון, וכדומה; אבל דרך הראב"ע להגיד, קשור בעליון, וכן מושך עצמו ואחר עמו, והשלישית: ברוב ספריו ופירושיו לכתבי הקדש, חבר בראש או בסוף שירים וחרוזים שונים, ובפירוש זה על משלי אין שיר וחרוז לא לפניו ולא לאחריו, והרביעית: בפירושו על מגלת רות (ג' יא) יאמר שם הראב"ע כי במשלי יפרש אשת חיל, אבל פה לא פירש, והחמישית:

להוכיח אבל הוא [illegible] דחוק כאשר העיר מהר"ש שטראשין בהגהותיו ע"ש [illegible] מלבד שכל הדיוקים [illegible] ומבוטלין לפי פירושי ועוד יש לי סעד וסמך מהא דאמרי' בגמרא אמר חזקיה משום אביי הלכתא דגים שעלו בקערה מותר לאכלן בכותח [illegible] הוא דהלכה כרב באיסורא, ואם רב אוסר מה זה יש לבו [illegible] מאריך אביי בלשונו ולא אמר בקיצור לשון הלכתא כשמואל אלא ודאי [illegible] אביי סובר שרב ושמואל לא פליגי בהלכה זו דרב בעצמו [illegible] היה לזרעיה וכו' דליספי לי מידי דלא סבירא לי [illegible] אמר אביי דדגים שעלו בקערה מותר לאכלן בכותח היא הלכה אליבא דכולא עלמא.

מתנגד בעצמו במקום אחר למה שכתב במקום אחר [1]) ; עוד מצאתי לשמחת לבי שהשני פירושים האלה על משלי, הראשון שנדפס כבר על שם הראב"ע במקראות גדולות, והשני שמצא הה' הורוויטץ זה מהדש, עולים בד בבד הן בטעמם והן בסגנון לשונם בכמה מקומות, וכמעט רוח אחד להם, ונציג אותם פה כסדר זה לעומת זה.

פירוש הראשון	פירוש השני
השכל שם הפעול והוא הסר וי"ו. (א, ב.)	השכל שם וכו' ויהסר ממנו וי"ו. (א, ב.)
לשרך הזכירו כי הוא מוסד הגידים. (ג, ט.)	ואמר לשרך כי שם מוסד הגידים. (ג, ט.)
עץ, כעץ חיים שהאוכל מפריו יהיה שנים רבות. (ג, יה)	עץ היים הסר כף כמו כעץ היים שמי שיאכל ממנו שיהיה יותר. (ג, יח.)
סלסלה הגביה ורוממה מן סלו לרוכב. (ד, ח.)	סלסלה פירוש רוממה מגזרת סלו לרוכב. (ד, ח.)
מכל משמר וגו' יותר מכל משמר נצור לבך מלהרהר רע. (ד, כג.)	מכל משמר פירוש יותר מכל משמר נצור לבך שלא יהשוב רעה. (ד, כג.)
ובעכס וגו' והם דומים לכבל, וכן הפי' וכעכס שהאויל קשה להביא רגליו בו, כן הוא (הנואף) קשה להביא אל מוסר. (ז, כב.)	וי"א כי עכס כבל ברזל והטעם שקשה בעכס האויל אל מוסרו להביא רגליו בו, כן קשה להביא הנואף למוסר. (ז, כב.)
אהב : הסר אל"ף השרש להקל על הלשון כמו ואחר עד עתה. (ה, יח.)	ומלת אהב ראויה אאהב על משקל ואחר עד עתה. (ה, יח)
ובל ידעה מה : או פירושו מאומה כמו והכמת מה (להם). (ט, יג.)	ובל ירעה מה : פירוש מאומה וכמוהו והכמת מה להם. (ט, יג.)
לא יהרוך : והטעם לא יבשל איש רמיה צידו וכו', כי מהרה יאבד ממנו. (יב, כז.)	לא יהרוך : לא יצלה איש רמיה צירו, ולא יבשלו כי יהיה נגזל ממנו. (יב, כז.)

[1]) עיין בספרו מבוא לנקוד הלשון (צד קל"ה, וצד קי"ס).

הרבה פירושים הנמצאים פה, הביא אותם הרמ״ק הוא ר׳ משה קמחי בביאורו על משלי על שמו, וכי הוא אביהם; ועל פי הראיות האלה, נכון הדבר לדעתם כנבון היום, שהפירוש הזה על משלי המיוחס להראב״ע, שייך להרמ״ק והוא סגנון לשונו ממש, עכ״ד בקצור [1], וכל החוקרים הסכימו אז לדבריהם, כי הפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות איננו להראב״ע ובתוך פירושי הראב״ע לא יבוא, והדבר הזה נעלה אצלם מכל ספק [2] והנה לפני שנים אחרות מצא הה׳ היים מאיר הורוויטץ, כ״י ישן נושן במדינת איטאליא, ועליו נרשם בזה״ל: פירוש משלי של הראב״ע, והה׳ הורוויטץ הדפים אותו מיד בעיר פראנקפורט דמיין בשנת תרמ״ד בשם „ברכת אברהם" והפירוש הזה אמנם משונה הוא מן פירוש משלי הנדפס כבר ומיוחס על שמו [3], ורבים מן החוקרים הודו לדבריו שהוא הפירוש האמיתי על משלי מהראב״ע, ולדעת הה הג׳ דר׳ ברילל, חברו הראב״ע אחר שנת ד״א תתק״ו ליצירה [4].

ויהי כאשר שמתי את לבי על פירוש הדש הזה, נודע לי כי הרבה מן הסתירות שמצאו החוקרים לדברי הראב״ע בפירוש על משלי הנדפס במקראות גדולות, ישנן ג״כ בפירושו זה ותעלנה עד כ׳ במספרן [5] ומזה ראיתי ונוכחתי שהראיה הראשונה שהביאו החוקרים, מבלי ליחס הפירוש על משלי הנדפס להראב״ע, מטעם הסתירות הרבות הנמצאות בו, אין לה כל יסוד, ונכונים מאד דברי הה׳ פינסקער שאמר על הראב״ע לאמר: ומצאנוהו פעמים רבות

---

[1]) עיין במכתב עתי אָריענט שנת הר״א נו׳ מ״ח; ובמכתב החדשי ציון שנת תר״א (צד ע״ו) ושנת תר״ב (צד ק״ג) ושם הבאתי הממש ראיות שכן העיקר ויתר הראיות אין בהן ממש.

[2]) ובראשם הח׳ גייגער עיין בספר אוצר נחמד מחברת שניה (צד כ״א, וצד קס״ד); והח׳ דוקעס במ״ע אָריענט לשנת הר״ז, לב״ל, ב׳; והח׳ שד״ל בפירושו על משלי (י׳ ע״ו; כ׳ כ״ו); והח׳ שחז״ה בס׳ העבור (צד ח הערה ה) והד״ר צונץ בהקדמתו לספר מוכה״ז.

[3]) הפירוש הזה על משלי יצא כפי הנראה מקודש בשנת תר״ם באוקספורד ע״י הח׳ דריבר, עיין בס׳ בלשון אשכנז „הראב״ע בתור מדקדק" מאת הח׳ באכער (צד. קל״ד).

[4]) עיין ביאהרביכער להח׳ דר׳ ברילל שנה שביעית (צד קסח) והנה בהשקפה ראשונה יעמוד דבר אחד לשטן נגד הפירוש הזה, יען אין דרך הראב״ע לבאר מלות ע״פ לשון לעז, ובפירושו זה על משלי שהוציא הח׳ הורוויטץ יבואו שלשה פירושים ע״פ לשון לעז, כמו (ו, ג) התרפס ענין פיוס ובלעז אפגאר (ו, יג) קורץ וכו׳ ובלע״ז גינר (כג, כב) פרשא דהורא פונייר בלע״ז; אולם מצאתי כי בפירושו על שה״ש (א, י״ד) יאמר שם הראב״ע וז״ל: והקרוב שהוא כמו בלשון ישמעאל וכן בלשון לע״ז, ובשיטתו האחרת מפי הראב״ע על שה״ש שהוציא הח׳ מאטהעווס, יאמר שם הראב״ע (ב, ב) שושנה בלע״ז גלין; ולפי זה אין עוד שטן ע״ד הפירוש הזה.

[5]) ואלו הן: משלי ט, ה: י, ח: יג, יא: יד, יג: טו, יח: יז, כב: כג, ה: כו, יח: כח, א: כט, יג: ל, יז: ה, כב: כג, ב: טו, כב: כה, א: כה, ב: כו, כח: כט, יא: ל, לא: יח, יח; עיין במכתב הירחי ציון שנת תר״ב מן צד קי״ד עד צד קל״ג.

פירוש הראשון

כמתלהמים הפוך מן הלמה סיסרא והוא פעול יוצא וכו׳ פי׳ כמכים.
(כו, כב.)

כמתלהלה: כמשתטה כמו ותלה ארץ מצרים.
(כו, יח)

ומקשה ערפו וכו׳ בפתע ישבר האיש בסבלתו ולא יהיה לו מרפא.
(כט, א.)

גבר מהליק מרבר הלקות על רעהו אולי יוכל לרמות אותו.
(כט, ה.)

ישבהנה: מן משביח שאון ימים.
(כט, יא.)

אל תלשין וגו׳ הוא עבד הבורח מהאומות לארץ ישראל להתגייר.
(ל, י.)

לעלוקה: כמו עוות וראוי להיות עקולה מן משפט מעוקל.
(ל, טו.)

ושתים ושלש דרך אריכות.
(ל, יח.)

שממית שם היה וכו׳ שתופתת מה שיתנו לה והיא נמצאה בהיכלי מלך בעבור הכמתה.
(ל, כה.)

פירוש השני

כמתלהמים וכו׳ הפוך והוא מגזרת הולם פעם שהם מכים.
(כו, כב.)

כמתלהלה פי׳ כמשוגע והוא מגזרת ותלה ארץ מצרים.
(כו, יח.)

ומקשה ערפו פתאום ישבר ולא יהיה לו מרפא.
(כט, א.)

גבר שהוא מחלק על רעהו לרמות אותו.
(כט, ה.)

ישבהנה: ישברנה מן משביח שאון ימים.
(כט, יא.)

אל תלשין וגו׳ וזה העבד שברח מפני ארוניו ורוצה להתגייר.
(ל, י.)

לעלוקה: וי״א שהוא מלה הפוכה מגזרת משפט מעוקל.
(ל, טו.)

שלשה וארבעה דרך אריכות.
(ל, יח.)

שממית שם היה אשר תתפש בידים מה שנותנים לה, והיא בהיכלי מלך בעבור הכמתה.
(ל, יח.)

מן הדגמאות האלה כ״ה במספרן די לנו לראות כי מבטן אחד יצאו שני הפירושים על משלי, ולהביא את כלן תעלינה עד למאה או יותר, אך מלבד זאת נראה שיש הרבה מקומות אשר הפירוש הראשון יפרש את השני וכן להפך, כמו בפירוש הראשון נאמר בקצור: התרפס מן ברגליה רפסה (משלי ו, יג) אבל בפירוש השני נאמר: התרפס וגו׳ מענין בזיון ומרמס מלשון ארמית ברגליה רפסה, וכן נאמר:

פירוש הראשון

פושק: פותח מן ותפשקי רגליך פי׳ פותח שפתיו לדבר אשר לא נכון מחתה תבא לו.

(יג, ג.)

יצפון: השם יצפון לצדיק ממון החוטא כענין רשע יכין וצדיק ילבש.

(יג, כב.)

יליץ מלשון דבור מלשון כי המליץ בינותם.

(יד, ט.)

ומעליו מן עלה זית.

(יד, יד.)

והסד שיעשו לאומים יחשב כקרבן חטאת.

(יד, לד.)

תחת: י״א מן תנחת עלי ידיך תרגום ויורד.

(יז, י.)

ורוח נכאה וגו׳ בהיותה נכאה כי היא נושאת הגוף.

(יח, יד.)

צוף דבש: חסר כף כלומר כצוף דבש כן אמרי נועם מתוקים.

(טז, כד.)

שוחה והטעם כשוחה שהיא עמוקה.

(כב, יד.)

גם: זה הפסוק הסופר אמרו.

(כה, א.)

פירוש השני

פושק: כמו פתח כמו ותפשקי רגליך והטעם פותה שפתיו לדבר דבר שאינו ראוי לאמר תבא מחתה לו.

(יג, ג.)

יצפון: ומלת היל ממון וזה הפסוק בטעם. רשע יכין וצדיק ילבש [1].

(יג, כב.)

יליץ והטעם ידבר אשם וכו׳ והוא מגזרת, כי המליץ בינותם.

(יד, ט.)

ומעליו מגזרת עלה נדף [2]

(יד, יד.)

והסד לאומים תחשב להם כקרבן חטאת.

(יד, לד.)

תחת: טעמו כמו תרד וכמוהו והנחת עלי ידיך.

(יז, י.)

כשהרוח נכאה מי ישאנה ויסבלנה כי הרוח נושא הגוף.

(יח, יד.)

צוף: הטעם כצוף דבש שהוא מתוק כן אמרי שפר הם מתוקים.

(טז, כד.)

שוחה הטעם כשוחה עמוקה.

(כב, יד.)

ומלת גם הסופר אמרו.

(כה, א.)

---

[1]) מלת רשע איננה בכתוב רק נאמר שם: יכין וצדיק ילבש (איוב כז, יז) אבל נראה זאת מן הכתוב (כז, יג) הנאמר למעלה, ומזה ראיה נכונה כי מבטן אחד יצאו שני הפירושים האלה.

[2]) עיין להלן מה שאמר ר׳ זכריה בן יצחק על הפירוש הנפלא הזה.

פירושו הראשון על משלי

כי באת: אף על פי כמו כי רכב ברזל כי עם קשה ערף.
(ו, ג.)

ובא ולצת כמו וצמית והלכת אל הכלים שטעמו ואם צמית.
(ט, יב.)

יכפרנה, יבטלנה.
(טז, יד.)

טבחה היא לשון זביחה וכו' וגם לשון בישול לרקחות ולאופות ושניהם מכוונים בלשון ערב.
(ט, ב.)

יענה עזות פירוש אמרי עזות.
(יח, כג.)

שער פעל עבר מן מאה שערים.
(כג, ז.)

אפניו אל"ף נוסף באל"ף מי אספי' אזרוע.
(כה, יא.)

דלו מן כי דלותני שטעמו הרימותני.
(כו, ז.)

ונטל תרגם וישא.
(כז, ג.)

פירושו בשאר ספריו

כי רבה: אף על פי שהיא רבה כמו כי עם קשה ערף.
(מגלת אסתר א, כ.)

וצמית ואם תצמאי והלכת אל הכלים.
(רות ב, ט.)

יכפרנה כטעם השחתה.
(ישעיה טז, יד.)

מלת טבח בלשון הקדש מתפרש לשני טעמים האחד לשון הריגה וכו' והטעם השני כמו בלשון ישמעאל מבשל.
(דניאל כה, יד.)

המתואר חסר כמו יענה עזות.
(ספר יסוד מספר צד קלה.)

מאה שערים וכו' כמו שער בנפשו.
(בראשית כו, יב.)

אל"ף איפן נוסף כמו אל"ף אתמול אזרוע.
(דניאל י, כז.)

דלו וכו' וכמוהו דלו שקים כטעם נשיאות.
(ישעיה כה, יד.)

וינטלם כמו ונטל החול וכו' וינשאם.
(ישעיה סג, ט.)

וכן מה שאמר בפירושו הראשון על משלי על מלת קסם. נראה הטיב שהראב"ע חברו, וז"ל: וקסם שם כולל על גזרת משפטי הכוכבים, וכן גוזרים שיגזרו להיות כן (טז, י.) ובלשון הזאת ממש יאמר הראב"ע במקום אחר: וקוסמים הם חכמי המזלות והטעם גוזרים האומרים כן יהיה (ישעיה מד, כה) וכן אמר בפירושו על דניאל: חכמי המזלות והגוזרין הם בעלי הקסמים (ב, ב) וזאת אמר ג"כ בפירושו על התורה: וטעם קסמים שיש במשפטי הכוכבים (דברים יח, י.); וכן מה שאמר בפ"ר על משלי (כו, א), וטעם שמות העופות והבהמות אשר פרשו הראשונים הם כהלומות בלי פתרון; אשר לא ידעו החוקרים על מה ומי אמר זאת, אבל מכאן נראה הטיב כי הראב"ע חבר הפירוש הזה, וכונתו על הגאון רס"ג כמו שאמר עליו בפירושו על התורה (ב' יא.) וז"ל: אמר הגאון כי פישון יאור מצרים וכו', ואין ראיה שהוא היאור,

פ״ר	פ״ש
כנחש ישך אותך יפריש אותך כענין ישך, ומזה הענין נקרא פרש בעבור הפרושי׳ אשר ברגליו. (משלי כג׳ לב.)	אחריתךָ שישתה כנחש ישכהו וכו׳, ומזה יפרשו פרשים בעבור המכים בהמתם בלמד שמשימין ברגליהן. (משלי כג, לב.)

ועל ידי שתי הנוסחאית האלה נבין את כונת המפרש ביותר; וכן יפרש בפ״ר בקצור (משלי כב, כב) אל תגזל דל כי דל הוא וישא צער בדלותו, על כן אל תגזלהו בשער ששם עוזרך, כענין כי אראה בשער עזרתי; אבל בפ״ש יפרש הענין באריכות, והוא: אל תגזל דל ודי לו בעניותו, ואל וגו׳ בשער במקום שיש לך אוהבים ויתוכל לזכותו, והוא כטעם שאמר איוב אראה בשער עזרתי; וכן בפ״ר יפרש לגרגרותיך סביבות הגרון נקראו גרגרות וכן על צוארי בנימין (א, ט.); אבל בפ״ש יפרש הרבר ביותר ואמר: והזכיר הגרגרת על גזרת רבים בעבור שהם טבעות הרבה; וכן בפ״ר נאמר (ד׳ א.) בזה״ל: שמעו בנים, אחר שהזהיר בנו הוכיח בנים אחרים שישמעו מוסר אביהם אף על פי שהם רבי׳ לא בהם נחשב כמוני; הדברים האחרונים אף על פי שהם רבים וכו׳ קשה להולמם, אבל ע״י הפ״ש נראה כי סובבים והולכים על פסוק ג׳, ושם נאמר כך: כי בן הייתי לאבי, כלומר אף על פי שהיו לו בנים אחרים אהבני על כולם; ולפי זה נראה שנפל טעות בפ״ר והכר שם התהלת הפסוק, ובאמת צ״ל כך: כי בן הייתי לאבי, אף על פי שהם רבים לא בהם נחשב כמוני.

אחר הדברים האלה נאמר עוד, כי החכמים שיצאו לשלול הפירוש הראשון על משלי מן הראב״ע הגידו לנו רק הדברים הסותרים לפירושו בשאר ספריו אבל לא הראו לנו להפך, שיש ג״כ ראיות רבות מן ספרי הראב״ע לפירושו זה כי הוא הברו, למשל: בפ״ר יאמר (משלי ה, יח) אהבי אהב הסר אלף השרש, וכן אמר הראב״ע ג״כ זאת במקום אחר (ישעיה יד, כ) תחר הסר אלף השרש כמו אהבי אהב; וכן אמר עוד בפירושו שם (משלי כז, א.) מה ילד יום: ילד כמו תולדות יעקב ענין קורות וכן זה כאלו היה נולד המקרים בלו׳ כי לא תדע מה יקרך מקורות היום; ועל דרך הזה, יפרש בפירושו על התורה (בראשית לז, ב) תולדות יעקב אלו המאורעות שאירעו לו והמקרים שבאו עליו מגזרת מה ילד יום; ונציג אותם זה לעומת זה.

פירושו הראשון על משלי	פירושו בשאר ספריו
שאול פי׳ מטה פעם בלשון זכר ערום שאול, ופעם בלשון נקבה. (א, יב.)	שאול לשון זכר ונקבה והנה רגזה וגם עורר. (ישעיה י, ט.)
אל ילוזו הנבון תעלוזנה כי על התושיה והמזמה ידבר כמו ויהמו הצאן. (ג, כ.)	ויחמו הצאן וכו׳ ואל תתמה בעבור שאמר על הצאן בלשון זכרים וכו׳ רק בלשון רבים לא יחשו. (בראשית ל, לט.)

בפ״ר על משלי	דרכו בשאר ספריו
כפל ענין, הענין כפול. (ט, ה ; כט, י.)	כפול ענין, הענין כפול. (תהלים מה, ב; איוב לה, לה׳; קהלת ט׳ טו; י, כ.)
הבי״ת משמש בעבור שנים. (יד, כו.)	הכ״ף ישתמש בעבור שנים. (תהלים לג, ב.)
על דרך קצרה. (כב, כא.)	דרך קצרה. (ברוב ספריו)
והשורק תחת חולם. (כה, יט.)	השורק בא תחת חולם. (יואל א, יח.)

וכן מה שאמרו החוקרים כי המלות: מושך שנים עמו, הנמצאים בפירושו הראשון על משלי זרים אצלו, ודרך הראב״ע להגיד: מושך עצמו ואחר עמו; אבל לא ראו כי שם בפירושו זה ישתמש ג״כ בהמלות האלה, כמו:

מושך עצמו ואחר עמו
(יד, לה.)
מושך אחד עמו
(יב, כז; יד, ל.)

גם מלת דבק אשר ישתמש בפירושו זה על משלי, כמו: דבק בעליון (יג, יט.) דבק עם הפסוק הבא (כז לד) והוא דבק למעלה (יד, כ) וכדומה, לא זרה פה אצלו, ומלבד שנמצאה בפירושו על קהלת, וגם בפירושו השני על משלי בכמה מקומות, יש עוד המלה הזאת בשאר ספריו לרוב, כמו (מגלת אסתר א׳ ו.) הפסוק דבק עם אשר למעלה, (איוב לא, יח.) דבק עם הפסוקים למעלה ולמטה, (ישעיה ח, א.) והנה הוא דבק, (שם ג, א.) דבקה עם חדלו לכם, (שם כה, יב) בלא דבק וי״ו, (רות א, יב) דבקה עם אות למ״ד, (איוב לז, לד) אינו דבק בפסוקים, (הושע ב, א) הפרשה דבקה היא (תהלים ה, יג) זה הפסוק דבק בעליון, (שם ה, יג) הפסוק דבק עם הבא אחריו, (שם עו, י.) דבק עם תחלת המזמור, (שם פד, יא) דבק עם הכתוב, ועוד בכמה מקומות [1].

וכעת נאמר כי מה שהגיד הראב״ע בפירושו על רות, כי במשלי יפרש אשת חיל, כונתו שיפרש שם רק המלות של אשת חיל ולא הפרשה, וכן יצא

---

[1]) ובדבר הר״ת פ״א עיין בפירושו על חבקוק (ב׳ י) קוה וגו׳ פ״א ונכון הוא להיות דבק אל בפת, וכן אמר ג״כ בפ״ר על משלי (ח, ל) פ״א וכו׳ והוא הנכון; ועיין בפירושו על קהלת (ז, כב); וכן מה שאמר הראב״ע בפירושו הראשון על משלי (ט, ג) על גפי כמי גבי כי האותיות במו״ף מתחלפות; אשר לדברי הח׳ ליפמאן אין דרך הראב״ע להגיד זאת (עיין ציון הר״ב צד קטו) אבל כעת נודע לנו ע״י ספר הגלוי (צד ח, סי׳ ז) כי הדברים האלה לקח הראב״ע מדברי הרס״ג והוא לשונו ממש, וכן לקח עוד ממנו ולא הזכיר שמו, עיין ליטער. מיטטהיילונגען להח׳ דיקעס (צד נז).

שתרגם ההוילה כפי צרכו כי אין לו קבלה, וכן עשה במשפחות ובמינים ובחיות ובעופות ובאבנים אולי בחלום ראה אותם [1].

וכן אמר ג"כ בפ"ר על הפסוק (משלי י, כז) יראת ה' תוסיף ימים לאמר: כי ימי האדם אינם קצובים, רק הם כפי הטבע, והטבע יתגבר ויעמוד כפי המעשים הנכונים וכו', ומה שאמר את מספר ימיך אמלא, הם שיוכלו להיות כפי טבעו כי הם במספר עכ"ל; ועל דרך זה אמר הראב"ע בפירושו הקצר על שמות, על הכתוב את מספר ימיך אמלא לאמר: טעמו שהשם נתן כח לכל גוף כמה יעמוד, ואם הוא דבק בשם וכו' יסבב סבות לשמור הגוף, והפך זה ברחקו ממקור החיים, וכן יראת ה' תוסיף ימים [2], וזאת אמר ג"כ בפירושו על תהלים (לז, יז) יודע ה' ימי תמימים וגו' והנכון בעיני כי זה על דרך את מספר ימיך אמלא, והשם יודע כל מלא, ובעבור כי שנות הרשעים תקצורנה כפי מעשיהם כדרך למה תמות בלא עתך, על כן הדבר תלוי במעשים, עכ"ד; ודברי הראב"ע עולים כלם בקנה אחד, ורוח אחד להם, וכל איש משכיל על דבר אמת יראה כי הראיות לזכות, שהפירוש הראשון על משלי חבר הראב"ע, מכריעות את הראיות להובה שהביאו החוקרים כבר נגד הפירוש הזה.

הטענה השלישית שמצאו החוקרים מבלי ליחס הפירוש הזה על משלי להראב"ע, מטעם שאין בו שירים או חרוזים לא לפניו או לאחריו, אין לה כל יסוד, יען גם בפירושו על תרי עשר אין שם מאומה, וכן בפירושו על דניאל, וכן בפירושו השני על משלי, וכן בפירושו השני על מגלת אסתר; ובאמת לפני פירושו זה הראשון על משלי, יש שם חרוזים אחדים אך נעלמו מעיני החוקרים הרבים, ואלו הם.

משלי שלמה וגו'.

הודיע בו מעלת החכמה הקדומה
כי בה נברא יש מבלי מה
והזהיר להדבק בה ולסור מן האשה הזעומה
והוכיח להמית הפתאות ותאות הנוצר מן האדמה:

גם סגנון הלשון מן פירושו זה על משלי, אף כי משונה הוא משאר ספרי הראב"ע, בכל זאת לא ראו החוקרים שיש הרבה דברים ישם הנמצאים בספריו לרוב כמו:

בפ"ר על משלי	דרכו בשאר ספריו
כפל ענין במלות שונות. (ה, כט.)	הענין כפול במלות שונות. (איוב לה, ה.)

---

[1]) ועיין להלן (שם ד, טז) מה שאמר הראב"ע עוד על הגאון וז"ל: ואל תשים לבך לשמוע אל דברי הגאון בשמות וכו',

[2]) ועיין ג"כ בפירושו הגדול על שמות (כג, כה).

ומי לא יראה כי בפירושו הראשון על משלי, יצא הראב"ע לפרש הכתוב לתאוה יבקש נפרד וגו' (יח, א.) וכונתו על עצמו, והוא: הנע והנד והנפרד ממקומו לבקש חכמה בעבור תאוה שיתאוה ללמוד, ובכל אנשי תושיה יתערב וילך עמם; וכן מה שאמר שם (ג, ט) החכמה תהיה האדם שהוא עולם קטן מסכים ממש לשיטתו; ודברי הח' רייפמאַן לא נכונים שאמר, כי בפירושו הנזכר (ל, ו) יאמר ונכזבת תהי' נכזב בהתעסקך בחכמה אחרת זולת חכמת מצותיו, וזאת לא יאמר הראב"ע אשר התעסק בחכמות [1]; אבל ממש כדברים האלה הגיד הראב"ע גם בפירושו השני, וז"ל: כל אמרת והם המצות וכו', ואין ראוי להתעסק בזולת (ל, ה) אבל כונת הראב"ע כי על ימי שלמה נאמרו הדברים, והוא בעצמו הורה שם בפירושו הנזכר להתעסק בחכמות, ואמר (טו, טז) קנין החכמה מה טוב לאדם כי יבטל חמת המלך, ואמר עוד (ה, לז) וכל משנאי וגו' הם השונאים החכמה ואין לומדים אותה כל עיקר; וכן אמר (ד, ה.) קנה חכמה במקצת הונך, ואם לא תוכל לדעתה תן כל הונך.

סוף דבר הפירוש הראשון והפירוש השני על משלי, חבר אותם הראב"ע במו שחבר שני פירושים על התורה ומגלת אסתר ודניאל וכדומה; האחד חבר בימי שחרותו, והשני בימי זקנתו, ומטעם זה סגנון הלשון של הפירוש הראשון משונה, אך לרוב מה שהסר בזה פירוש בזה וכן להפך, ועלינו להשיב העטרה ליישנה, יען שניהם רוח הראב ע הולידם, והם אחים מלדה ומבטן ולא יפרדו לעולם.

אדעססא י"ה השון שנת תר"ן.

דוד כהנא.

---

[1]) עיין במ"ע אָריענט לשנת תר"א הנזכר לעיל.

שם לפרש אותן שתי פעמים; גם מה שאמר בפירושו הקצר על שמות וז"ל: ובפירוש משלי פרשתי ההפרש בין חכמה ודעת ותבונה; כוונתו כי בפירוש הראשון פירש הטיב ענינים כאלה בהרבה מקומות, ובפרט בפרשה ח', וט'; וכן מה שאמר שם בפירושו על הכתוב (ח, כח) בי"ת בהכינו, בחוקו, בשומו, בעזוזו, באמצו, כלם נשיאי זמן, אשר על זה אמר הדר' ליפמאן כי הלשון הזה זר בפי הראב"ע; אבל לא ראה מה שאמר הראב"ע בהקדמתו השניה לספר בראשית, ז"ל: וככה אמר שלמה וכו', ושם כתב כל מלה קדמוניות וכו', ראשית, וקדם, מאז, ומעולם, ומראש, ועד לא, ובטרם עכ"ד; ודברי הראב"ע האלה מקבילים זה לעומת זה הטיב, פה חשב נשיאי הזמן, ושם כל מלה קדמוניות [1]: וזאת כונתו שאמר בפירושו זה על משלי (ח, כב) והטעם (החכמה) קדימה לעולם קדימת חיוב, לא קדימת זמן, כי הזמן מכלל הנבראים.

אחר הראיות הרבות נראה כי הפירוש הראשון על משלי, ילמוד כעת זכות על הפירוש השני, כי אב אחד הראב"ע הולידם [2]; גם הח' הקדמון ר' זרכיה בן יצחק הברצילוני, בפירושו על משלי שהשלימו בשנת ה"א ומ"ד ליצירה, אמר על הכתוב (יד, יד) מדרכיו וגו' ומעליו איש טוב, בזה"ל: המפרשים כלם נבוכו בזה הפסוק עד שאחד מן הגדולים שבהם פרש בו מה שראו לשחוק עליו, והוא שאמר ומעליו מענין עלים, עכ"ל; וכונתו על הראב"ע ועל אחד משני הפירושים על משלי יען בשניהם יפרש הראב"ע כן [3]; ומה שמביא הרמ"ק כמה פירושים על שמו בביאורו על משלי, אין מזה ראיה נגד הפירוש הראשון של הראב"ע, רק נאמר כמו שהגיד ר' זרכיה בן יצחק הנזכר בפירושו על איוב לאמר: והקמחי לעולם גונב מדברי ראב"ע במקומות אשר לעצמו בהם תועלת [4]; וכן לקח גם המאירי מפירושו זה של הראב"ע, כמו על הכתוב כי אין האיש וגו' (ז, יט) יאמר הראב"ע, ולא אמרה אישי, כי אינו נחשב בעיניה מאומה בזנותה עם אחרים; וכדבריו ממש אמר המאירי בפירושו על משלי לאמר: ואמרה האיש ולא אישי מצד שאינו נחשב בעיניה; וכן יפרש מלת תושיה (ב, ט.) וכצפעני יפרש (כג, לב) כמתלהלה (כו, יח) וכדומה, ממש כדברי הראב"ע.

---

[1]) עיין נוסחה שניה מן ספר בראשית שהוציא הה' פרידלענדער (צד 7). וכן מה שאמר הראב"ע פה בפיר על משלי (ח, כב) שלא היה בעולם כי אם החכמה ובה ברא הכל עכ"ל, מסכימים היטב לדבריו שאמר בהקדמתו השניה על ספר בראשית (צד 7) ע"ש.

[2]) ומלבד בסגנון הלשון מן שני הפירושים ישוו זה לזה, עוד נראה עין בעין כי הפירוש השני חבר הראב"ע, פה יאמר (יד, ל) העצמות בהם מוסד הגוף; וכן אמר בפירושו על תהלים (כב, טו) העצמות שהם מוסדי הגוף; וכן אמר עוד בפירושו השני על משלי (כ, ז) במועיל זכות אב לבן; וזאת אמר ג"כ בפירושו על התורה (בראשית לא, מב) זכות האב הועיל לבן; וכן יאמר שם (כב, ב) עשיר ורש גו' כי הכל בשם ובמזלם; וזאת אמר בפירושו הגדול על שמות (ג, כב): השם ברא הכל והוא יתן עושר למי שירצה, וכדומה.

[3]) עיין לעיל, ועיין במ"ע השחר שנה שניה (צד רלט).

[4]) עיין בפירושו על איוב (לה, ז) שהוציא הה' שווארץ.

שומרי המבוא *)

המה

עשרים ומאה הערות המשמרים מאבני נגף ומאבני אפל את מבוא התלמוד לרי יוסף בן עקנין בן ר' יהודה בן ר' יוסף בן ר' יעקב הדיין הספרדי ברצלוני אשר יצא פעם ראשונה לאור ע"י ה"ה החכם הגדול מו"ה צבי הירש המכונה ד"ר גראטץ בברעסלויא בשנת ה' תרל"ב [illegible]. מבלי כל הערה ותקון ובאור על הדברים הקשים אשר בו. אך במקדמה הגרמנית ידבר על אדות מחברו.

הפקידן

יעקב רייפמאן.

1) כותב המאמר: ז"ל החכם רבנו יוסף בן רבנו יעקב הדיין ברצלוני ז"ל עכ"ל. אולי: החכם רבנו מיותר. למדי אשר הדברים האלה אינם מאת המחבר רק מאת המעתיק אם מכתב אל כתב ואם מלשון אל לשון. כי אין אדם מכנה את עצמו בשם חכם־רבנו.

2) שם: כונתי במקום זה לבאר הדברים וכו' עכ"ל. מה: במקום זה? אינו המקום הזה? ונ"ל ברור, כי המחבר עצמו לא כתב את המאמר הזה בספר מיוחד רק בתוך ספר אחר המדבר על עניני התלמוד. וכי אל הספר האחר הזה רמז בלשון: במקום זה, אך אחד המעתיקים הפרידהו מעל הספר הגדול וכתבו בפני עצמו, וכזה עשו מעתיקים רבים במאמרי ספרים קדמונים כידוע לכל המכיר בקורות הספרים. ויוכל היות אפוא אשר גם שם מיוחד לא היה להמאמר הזה מאת המחבר, לא שם: מבוא התלמוד ולא שם אחר, אך המעתיק אחרי עשהו ספר מיוחד קרא לו שם מיוחד: מבוא התלמוד. והמשכילים על דבר יבינו אשר השם ההוא לא נאוה להמאמר הזה. כי לא ידבר בו מאומה על מהות התלמוד ותכונתו כדרך מבוא התלמוד המיוחס לרי שמואל הנגיד.

3) בחלק א': אחרים אומרים ר' מאיר יש אומרים ר' נתן עכ"ל. מקור הדבר הזה בהוריות (י"ג ב'). וז"ל אסיקו לר"מ אחרים ולר' נתן יש אומרים עכ"ל. ויעוין סדר תנאים ואמוראים אשר בשם הגדולים (סי' ד') ותוס' סוטה (י"ב א'). ובספר כריתות (חלק ימות עולם סי' י"ט).

4) שם: או רבה תוספאה עכ"ל. אין לזה כל מקור לא בתלמודנו ולא בספרי הגאונים הידועים לנו. אך בספר יוחסין (שם רבה תוספאה) כתוב כן. וז"ל ואמרו שקורין אותו י"א גם כן עכ"ל. ובלי ספק רמז במלת: ואמרו אל הגאונים אשר אמרו ככה בספרים שאינם ידועים לנו והיו ידועים לו ואם קבלה הוא נקבל ואם לדין יש תשובה. כי לדברי יש אומרים נמצאים בבריתות קדמוניות ורבה תוספאה היה סוף האמוראים ככתוב בספר יוחסין שם. אולם זה אמת ויציב אשר לא כל יש אומרים הוא ר' נתן וכן לא כל אחרים אומרים הוא ר"מ. יעוין תוס' ב"ב (ע"ו ב' ד"ה ויש אומרים איוב בימי יעקב היה): הכי יש אומרים לאו היינו ר' נתן דהא פליגי עליה עכ"ל. ושם (נ"ג רע"ב ד"ה מאן שאומרים לשב"ג): אע"ג דקיי"ל דיש אומרים

*) עפה"כ ואבותיהם על מחנה ד' שומרי המבוא (דהי"א ט', י"ט).

תקונים והערות

למאמרי

שם ושארית לגאון נעלם.

נדפס באוצר הספרות שנה שניה.

צד 10 הערה ז, נשמטו בסוף הדברים האלה: ובדבר שם גאון שנקראו לפעמים חכמים, אף שלא היו מגאוני בבל ולא למדו בישיבות, עיין בספר ריטוס מאת הח' הג' צונץ (צד קצב) ובמ"ע מאגאזין לדר' בערלינער שנה א' שנת 1874 (צד לה).

צד 14 שורה ז' מלמעלה צ"ל כך: אשר בזה אחז רב האי גאון ז"ל, אבל הדעה הזאת מחפץ מתחדש לא מצאה חן בעיני הראב"ע, וגם בעיני החוקר ר' יוסף אבן צדיק שנמשכו אחר ר"ש בן גבירול (עיין בס' עולם הקטן צד מד; ובס' התחיה ח"א להח' זאקס צד ה, ז.)

הראב"ע האמין בחפץ קדמון לא בחפץ מתחדש, כמו שאמר בשטתו השניה לספר בראשית (עיין הוצאת הח' פרידלענדער צד כ) וז"ל: כי אין טרם קודם שברא העולם בחפץ, ולא יהיה החפץ קדמון, והוא מקרה איננו נשוא בעצם, ואלה דברי תהו ובהו עכ"ל; וכן היא דעת ריה"ה בספרו הכוזרי (מאמר חמישי סי' י) וז"ל שם: חפצו יתברך קדמון וכו'; ועיין בס' הכוזרי מאמר ג' סי' עז, ומה שאמר שם המפרש מהר"י מוסקאטו בעל קול יהודה וז"ל: והנה ההכר נמשך אל המדרשים, ואחריו החזיק הראב"ע בהקדמת שטתו הקצרה, וז"ל: והטעם כאלו התנה עם מעשה בראשית וגזר להיות אלה הנזכרים בעבור שאין כל חדש תחת השמש וכו', ודברי הראב"ע אלה מצאתי בהקדמתו השניה לספר בראשית (עיין הוצאת הח' פרידלענדער צד ד.)

דוד כהנא.

והנוסחא הכתובה פה הוכיח למדי צדקת אמרי במכתבי הגדול לרמש"ג אשר בראש ספרי פשר דבר, כי פומבדיתא היתה יושבת על מבוא ופי נהר אחד אשר היה שמו: **בדיתא**. וכי בגלל זה נקראה: פום־בדיתא. והבאתי ראיה ע"ז ממועד קטן (י"א א'): **בדיתא** לבאי כוורי עכ"ל. וע"ז בפי' המיוחס לרש"י: **בדיתא שם נהר**. ובפי' המיוחס לרש"י אשר על הרי"ף: **פומבדיתא המקום היושב על יד הנהר, בדיתא הוא הנהר**. ובנ"י שם: **בדיתא לא גרסינן פום. שם המקום היושב על נהר בדיתא.**

9) **שם: סיני הוא רב יוסף ורבה חברו נקרא עוקר הרים** עכ"ל. בסוף ברכות ובסוף הוריות.

10) **שם: אחרים ר' מאיר** עכ"ל הוא בלי ספק ט"ס. כי כבר כתוב זה למעלה.

11) **שם: איכא דאמרי רב יוסף** עכ"ל. אין לזה כל מקור. ואין זכר לו בכל הספרים אשר ראיתי.

12) **שם: כל מעשה בחסיד אחד הוא ר' יהודה הנשיא או ר' יהודה בר אלעאי או ר' יהודה בן בבא** עכ"ל. בב"ק (ק"ג ב') ובתמורה (ט"ו א') לא נזכר: ר' יהודה הנשיא. ובכל מקום אך בשם: **קדוש** יכונה ולא בשם: **חסיד**. וכ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סימן כ"ט).

13) **שם: כל היכי דאיכא תאני רב ספרא משום חד דבי ר' וחד** [נ"ל: **הוא**] **המיוחד מבניו ומאי ניהו בן** [נ"ל: **רבן**] **גמליאל** עכ"ל. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ל') וז"ל: כל היכא דאיכא רב ספרא משום חד דבי רבי ומנו ר"ג בנו של רבי הוא עכ"ל. וכ"ה בס' יוחסין (ערך רב ספרא) וכ"ה בכל ספרי כללי התלמוד. ולשון: **כל היכא דאיכא** בלתי מדוקדקת. כי לא נמצא זה רק במקום אחד: והוא בברכות (ל"ד ב'). ודע כי ברי"ף שם הנוסחא: משום חד דבי ר' **אמי**. וברא"ש שם: משום חד דבי ר' **ינאי**. ונעלמה מעין שניהם נוסחת סדר תנאים ואמוראים הנ"ל. והנה בשל"ה (מאמר תורה שבעל פה) מובא זה בלשון המבוא שלנו כמעט אות באות. וז"ל תני רב ספרא משום חד **דבי** רבי. פירוש חד המיוחד מבניי ומאי ניהו רבן גמליאל. מצאתי עכ"ל. והקרוב מאד אשר מצא זה במבוא שלנו.

14) **שם: כל רב אמורא כל רבי מארץ ישראל, וכל רב ומר מבבל.** כ"ה בערוך (ערך אביי). ושם כתוב עוד: **ויש בתנאים שקרוין רב במקומות ידועין** עכ"ל. ויעוין גם בערך רב בשם רב האי גאון.

15) **שם: רב יהודה הנשיא הוא הנקרא רבי והוא רבנו הקדוש** עכ"ל. לשון הירושלמי (סנהדרין פ' הנחנקין ה"ד).

16) **שם: קהלה קדושה ר' שמעון בן מנסיא ור' יוסף בן משולם** עכ"ל. כ"ה בירושלמי (מעשר שני ספ"ב). וז"ל עדה קדושה רבי יוסי בן המשולם ור"ש בן מנסיא עכ"ל.

17) **שם: ונקראו עדה קדושה משום שהיו משלשין וכו'** עכ"ל. כ"ה במדרש קהלת (פסוק ראה חיים). ושם כתוב: **לתורה**, תחת: **למקרא**, הכתוב פה.

18) **שם: בנן של קדושים וכו' בצורתא דזוזי לא אסתכל** עכ"ל. בפסחים (ק"ד א').

19) **שם: ר' מאיר הוא ר' נהוראי ושמו ר' נחמיה** עכ"ל. בערובין (י"ג ב') כתוב: תנא לא רבי מאיר שמו אלא רבי נהוראי שמו (שם העצם. כן כתוב על הגליון). ולמה נקרא שמו רבי מאיר? שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. **ולא** נהוראי שמו אלא רבי נחמיה שמו ואמרי לה רבי אלעזר בן ערך שמו. ולמה נקרא שמו נהוראי? שמנהיר עיני חכמים בהלכה

היינו ר' נתן כדאמר בסוף הוריות דאסיקו ליה לר' נתן יש אומרים? הכא קבלה היתה בידו דהאי יש אומרים לשב"ג. וכן בפרק חזקת הבתים גבי ניר דקאמר מאן יש אומרים? רבי אחא, ובפרק קמא פליגי יש אומרים ורבי נתן גבי אוב עכ"ל. ובתוס' ע"ז (כ"ב ב' ד"ה אחרים אומרים): על כרחך אחרים דהכא לאו היינו ר"מ, דהא פליגי עליה. וכן מצינו בכמה מקומות אחרים במחלוקת אצל ר"מ וי"א אצל ר' נתן עכ"ל. וברור מאד, כי כל יש אומרים ואחרים אומרים אשר אינם ר' נתן ור' מאיר לא היו ידועים בשם ולכן לא נקבו בשמות.

5) **שם: הדנין לפני חכמים שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא וחנן המצרי וחנניה** (בן חכינאי) עכ"ל. בסנהדרין (י"ז ב'). ויעוין שם כי רב נחמן בר יצחק הוסיף עוד שמעון אחד. ויעוין פי' רש"י שם. ובירושלמי (מעשר שני ספ"ב): אלו הן הדנין בן עזאי ובן זומא.

6) **שם: ר' שמעון בן קרחה הוא בנו של ר' עקיבא** עכ"ל. הוא בערוך (ערך קרח). ופי' רש"י (בכורות נ"ח א' ד"ה חוץ מן הקרח הזה) ובפי' רשב"ם (פסחים קי"ב א' ד"ה ר' יהושע בן קרחה) ובתוס' שבת (ק"נ ע"א ד"ה ורבי יהושע בן קרחה היא) בשם יש מפרש. ור"ת חלק עליו יעוי"ש ראיותיו הברורות מאד. ונפלא מאד בעיני אשר הביאו התוס' פי' הערוך ורש"י ורשב"ם אך בשם: **יש מפרש**. הכי גדול ר"ת ור"ג גדולים?

7) **שם: אמר ר' אליעזר בן עזריה על ר' עקיבא כל חכמי ישראל לפני בקליפת השום חוץ מן הקרח הזה** עכ"ל. נתחלף לו בן עזאי בבן עזריה. כי אך בן עזאי אמר: כל חכמי ישראל לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה. יעוין בבכורות (נ"ח א'): תניא אמר בן **עזאי** הואיל והללו אומרים כך וכו' וליחזי טעמיה דמאן מסתבר? וכי תימא לא מצי (**בן עזאי**) קאי אטעמייהו והתניא **בן עזאי** אומר כל חכמי ישראל דומין עלי כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה עכ"ל. וכן נתחלף לבעל שו"ת זקן אהרן בן עזאי בבן עזריה. יעוין שו"ת הנ"ל (סי' ד'): ור' יהושע זה הוא בנו של ר' עקיבא כדאמרינן אמר ר' **אלעזר בן עזריה** כל חכמי ישראל לפני כקליפת השום חוץ מן הקרח הזה, פרש"י קרח היה עכ"ל. וכן נתחלף לבעל הליכות עולם בן עזאי בבן עזריה. יעוין ה"ע (שער א'). ויוכל היות כי השגגה הזאת יצאה מלפניהם ע"י אשר רחפו לפני זכרונם דברי רבנו נסים המובאים בתוס' בכורות שם (ד"ה חוץ מן הקרח הזה): חוץ מן הקרח הזה הוא ר' **אלעזר בן עזריה** דאמרו בירושלמי שהיה קרח (איה מקום הדבר הזה בירושלמי? ויעוין ירושלמי ברכות פ"ד ה"א) ובתו' ב"ב (קי"ג א' ד"ה ומפו בה): שפירש רבנו נסים במגלת סתרים שמצא בבראשית רבה (איה מקומו?) דחוץ מן הקרח היה רבי **אלעזר בן עזריה** עכ"ל. ונתחלף לו האיש האומר באיש אשר נאמר עליו. ויעוין שה"ד (שם ר"ע).

8) **שם: למדים לפני חכמים לוי מרב רבותינו שבבבל רב ושמואל וכו' אמרו עליו במערבא ר' חנינא** עכ"ל. כל זה בסנהדרין (י"ז ב') אך הכתוב פה: **דייני סורא רב הונא ורב יצחק** חסר שם, וכן חסר פה מעט הכתוב שם. וגם יש מעט שנוים בין הכתוב פה להכתוב שם. שימה קורא משכיל! זה לעמת זה ויודע לך הכל. ובין השנוים יש אך שנים הראוים לשית לב למו. א) שם כתוב: **מחכו עלה במערבא רבי יוסא בר חנינא**. ופה כתוב: **אמרו עליו ר' חנינא**, והכתוב פה אמת וצדק. כי הכתוב שם יתנגד אל הכתוב בנזיר, ככתוב בתוס' שם (ד"ה מחכו עלה): תימא דבפרק שלשה מינין בנזיר (מ"ב) אשכחן דמחכו עלה במערבא אדרבי יוסי בר רבי חנינא עכ"ל. והיא סתירה גדולה מאד. ב) שם בכל התלמוד אשר לפנינו כתוב: **פומבדיתא** (מלה אחת.) ופה כתוב: **פום בדיתא** (שתי מלות).

26) **שם: רב בר אחוה דר' חייא ובר אחתיה הוה** עכ"ל. בפסחים (ד' רע"א).

27) **שם: והוה שמו אבא ותלמידיו קורין לו רב** עכ"ל. כ"ה בערוך (ערך אבי). וז"ל רב שכתבת כי הוא בקרואין בשמותיהן, לא רב שמו אלא אבא שמו ומפורש בכמה מקומות וכו' ואת אבא אריכא קרית ליה. אבל שמואל ודאי כיון דהוא רישא דאמוראי ליקריה ומשום דכולהו שמעיה לא קריוהי רב ולא אסמיך התם דליקרי רבי הלכך רב הוו מכני ליה לשמיה הכי ושמואל מכני אריוך ושבור עכ"ל. וכל אשר לא טפש כחלב לבו יבין כרגע, כי התבלבלו הדברים האלה מאד. וכי נ"ל: אבא אריכא קרית ליה אבל ודאי כיון דהוא (רב) רישא דאמוראי ליקריה ומשום דכולהו שמעיה (ר"ל תלמידיו ושומעי תורתו. ומזה לקח בעל מבוא התלמוד שלנו אמרו: **ותלמידיו קורין לו רב**). הלכך רב הוו מכני ליה לשמיה הכי, ושמואל לא קריוהו רב ולא אסמיך התם דליקרי רבי ומכני אריוך ושבור.

28) **שם: והיה קורא לו רב לרבי חייא חביבי כלומר היקר בעיני, ור' חייא היה קורא לו בר פחתי כלומר בן נשואי מלשון פחות וסגנים; ושמואל חבירו של רב היו קורין לו אריוך** עכ"ל. חביבי הוא בעירובין (י"ב סע"ב) ובב"מ (ע"ו ב'), ובמכות (ג' ב', י"א א'), ובחולין (ל"ב א'). ובמכות (ג' ב') פי' רש"י: חביבי. תרגום של דודי: רבי חייא אחי אביו היה עכ"ל. וביתר המקומות הנ"ל פי' שם: **חביבי דודי**. וכן פי' רשב"ם בב"ב (שם). ובתרגום של דודי כוון רש"י אך אל התרגום הירושלמי על: **דוד** אהרן (ויקרא י', ד'). אבל בתרגום אונקלוס מתורגם דוד בכ"מ: **אחבוהי** אשר הוא מרכב מן: **אח אבוהי** (אחי אביו). וכן בערוך (ערך חביב) כתוב: אמר ליה רב חביבי וכו' פי' דודי. דוד אהרן תרגום ירושלמי חביבא דאהרן ואיש אשר ישכב את דודתו תרגום (ירושלמי) חביבתה. (וכן) דודתך היא עכ"ל. וקרוב מאד אשר רש"י לקח דבריו במכות (ג' ב') מן הערוך והנה במוסף הערוך שם כתוב: כן תרגום דוד אהרן, ותרגום יוכבד דודתו חביבתיה. אבל תרגום אשר ישכב את דודתו בנסחאות שלנו אתת אחבוי, דודתך היא אתת אחבוך עכ"ל. ואני מוסיף עוד, כי גם תרגום או דודו או בן דודו (ויקרא כ"ה מ"ט) הוא בנסחאות שלנו: או אחבוי או בר אחבוי. וכי במקומות אשר כתוב בהם: **חביבא** הוא אך שגיאת א"ז המעתיקים שנתחלף לו דוד המורה על אחי האב (אהיים, אנקעל) בדוד המורה על אהוב (ליעבסטער, פריינד, ליעבהאבער). כן: **חביבא** יתכן אך בדוד המורה על אהוב אבל לא בדוד המורה על אחי האב. ולכן אחשוב פירוש המבוא שלנו לאמת ויציב. וביוחסין (ח"ב ראש אות חי"ת) כתוב: חביבי. רב היה קורא לרבו חייא חביבי שהיה דודו רוצה לומר אח אבי והבליע אותיות מהם וגם ר"ל **אוהבי** [נ"ל **אהובי**] עכ"ל. ואמרו: **רוצה לומר אח אבי** הוא ללא אמת כי זה לא יתכן רק באחבוי כנ"ל אבל לא בחביבי בעבור כפל הבי"ת. ואמרו: **וגם ר"ל אהובי.** הוא לקוח אולי. מהמבוא שלנו. — ובר פחתי נזכר שם פעמים בתלמודנו. בברכות (י"ג ב', מ"ג א', מ"ו סע"ב) ובשבת (ג' ראש ע"ב, כ"ט א'). ובנזיר (נ"ט א'). ויעוין פי' רש"י בשבת ובנזיר וערוך (ערך בר פחתי). ויעוין סנהדרין (ה' א'): א"ל רבי חייא לרבי **בן אחותי** יורד לבבל עכ"ל. ושם (שם ב') על שם חכמתו. דכתיב אמור לחכמה אחותי את עכ"ל. — ואריוך הוא בשבת (נ"ג א'), ובקדושין (ל"ט א'), ובחולין (ע"ו ב') ובמנחות (ל"ה ב'). ויעוין פי' רש"י בשבת ובחולין ובמנחות ותוס' בשבת, ויוחסין (שם אריוך), וערך מלין (ערך אריוך), ויש עוד ג' כנוים לשמואל. א' **ירחינאי** (ב"מ פ"ה ב'). ב' **שביר מלכא** (פסחים נ"ד סע"א ב"ק נ"ו ב'). ג' **שקוד** (כתובות מ"ג ב'). וגם יש עוד כנוים אחרים לחכמים אחרים אשר היה על בעל המבוא להביאם פה. כמו: **בר נפחא** לר' יוחנן (כתובות כ"ה ב', ב"מ פ"ה

עכ"ל. ועל הגליון כתוב שם: ולא קאי על ר"מ אלא על רב נהוראי המוזכר בתלמוד עכ"ל. וזה נכון מאד ולא ככתוב פה שני שמות של ר"מ נחמיה, נהוראי מאיר. כי אחרי אשר שמו העצמי היה: **נחמיה** מה זה ענין שני התוארים נהוראי. מאיר. אחרי גם שניהם מורים על דבר אחד: מנהיר ומאיר עיני חכמים בהלכה? ועל אודות שם העצם: **נהוראי**. והכנוי: **מאיר**, לפי הגליון, כתבתי בהערותי על תלמודנו כדברים האלה: אמנם **נהוראי** יוכל להורות על: **מנהיר עיני חכמים בהלכה** למה זה כתובה שם: **נהוראי** וגם: **מאיר**? ומדוע נקרא רבי נחמיה או רבי אלעזר בן ערך בשם: **נהוראי** ולא בשם **מאיר**? עכ"ל, כי אשר כנוי שם: **נהוראי** לשם: **מאיר** היו מדברים בלשון עברית ולכן כנו שם ארמי (נהוראי) לשם עברי (מאיר), ואשר קראו את רבי נחמיה או רבי אלעזר בן ערך בשם: **נהוראי** ולא בשם: **מאיר** היו מדברים בלשון ארמית. ויוכל היות עוד, כי נקרא ר"מ בשם עברי בעבור שהוקירו את הלשון העברית ככתוב בירושלמי (שקלים ספ"ג): תאני בשם ר"מ כל מי שקבוע בא"י (מקום **הלשון הקדש**) ומדבר **בלשון הקדש** וכו' יהא מובטח שבן העולם הבא הוא עכ"ל. עד הנה דברי שמה.

20) **שם: יוסף איש הוצל** וכו' **שמעוני אחי** ועמי עכ"ל בפסחים (קי"ג סע"ב וקי"ד רע"א). במעט שנוים. יעוין זה לעמת זה.

21) **שם: אביי חברו דרבא באל'ף והוא בלא דגוש ורבה הכתוב בה"א ודגוש הבי"ת הוא חברו של רב יוסף** עכ"ל. בערוך (ערך אביי) כתוב: ורבה ורבא אבה ואבא במותיהם וכו' וזה רי"ש שבראש המלה סימן הוא לרב וליסנא קלילא. עכ"ל. ולפ"ז ראוי להיות להפך. רבא בדגש הבי"ת ורבה בלי דגש הבי"ת. כי: אַבָּא (פאטער). או אַבָּא (פרוכט) הוא בבי"ת דגושה, אבל: אֵבֶה (לשון אניות אבה. איוב ט' כ"ו) או: אָבָה (וואללינ זיין) הוא בבי"ת רפויה.

22) **שם: ושם אביי נחמני** וכו **עכ"ל**. כ"ה בערוך (ערך אביי). אך בסוף יש שנוי בינימו. כי פה כתוב: **וזה הכנוי רמז ששמו כשם אביו**. ור"ל וכנוי: **אביי** שהוא כמו: **אבי** (מיין פאטער) ביו"ד נוספה הוא רמז ששמו כשם אביו נחמני. ושם כתוב בלשון מגמגמה: הוה קרי ליה אבי בלשון ארמית כאדם שקורא אבי וסליק ליה אביי. וכיון שהיה מן האבות והגדולים קרויה רבנן הכי עכ"ל. ולא אבין עוד זה היטב. ויעוין פי' רש"י גטין (ל"ד רע"ב ד"ה והלכתא כנחמני).

23) שם: **אבוה דשמואל הוא רבה בר אבוה**. בברכות (י"ח ב') כתוב: **אבא בר אבא** אבוה דשמואל.

24) שם: שלהו ליה לאבוה דשמואל. ר' שלח ליה לאבוה דשמואל. רבה בר אבוה עכ"ל. שלחו ליה לאבוה דשמואל הוא בר"ה (כ"ז ב' וכ"ח א') ומשליחת רבי לאבוה דשמואל לא אזכיר עתה. כי אם משליחה רבי יהודה נשיאה לו (יבמות קפ"ו סע"ב) ורבי יהודה נשיאה היה נכד רבי ולא אדע על מה הובאו פה המאמרים האלה ומה ירצו ללמדנו. ומלות: רבה בר אבוה הן פה יתרות וללא צורך ובלי ספק נשתרבבו פה מלמעלה. ובפסחים (ק"ג א') כתיב להפך „שלח ליה אבוה דשמואל לרבי".

25) שם: ונקראו החכמים מלאכי השרת. אמר אמימר מאן מלאכי השרת רבנן. וכו' דמצויינין כמלאכי השרת עכ"ל. בנדרים (כ', ע"ב). ועפ"ז באלתי בהערותי על תלמודנו את הכתוב בחגיגה (י"ד, ב'): והיו מלאכי השרת מתקבצין ובאין לשמוע כי הם חכמים ורבנן.

39) שם: שנים חולקים ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע. בברכות (מ"ג ב'). ובשבת (ל"ט ב').

40) שם: והני מילי במתניתין אבל בברייתא לא. בשבת (שם): דלמא ה"מ במתניתין אבל בברייתא לא עכ"ל. ויעוין רי"ף (קדושין פ"א סוגיא וכלן עבד יוצא בהן לחירות): דלא אמרינן כל מקום ששנים חולקין ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע אלא במתניתין אבל בברייתא לא. כדגרסינן בפרק כירה וכו' דלמא ה"מ במתניתין אבל בברייתא לא עכ"ל.

41) שם: אין הכרעה שלישית מכרעת פי' כגון שני חכמים חולקים והמכריע אינו שוקל כמותן אלא פחות מהן אין הכרעתו הכרעה עכ"ל. מאמר: אין הכרעה שלישית מכרעת הוא בפסחים (כ"א רע"א). ושם נסמן. ופירושו הוא בערוך (ערך כרע ב') בשם רבנו חננאל יעו"ש. וכ"ה בתוס' (ב"ק קט"ז א' ד"ה הכרעה שלישית) בשם ר"ח בשינוי לשון יעו"ש. וכ"ה בפי' ר"ח על פסחים (שם) יעו"ש.

42) שם: אין הלכה כשטה. כ"ה במבוא התלמוד המיוחס לר' שמואל הנגיד (מלת שטה). והיא קבלת הגאונים. יעוין חדושי ר"ן על רי"ף (סוכה פ"א ד"ה אמר אביי ר' ור' יאשיה): כל היכא דאמרינן רבי פלוני ורבי פלוני כולהו כי הכא הויא שטה ושיא קבלה ביד הגאונים ז"ל דלית הלכתא כחד מינייהו וכו' ובנין אב שבכלן שממנו למדו הגאונים ז"ל שאין הלכה כשטה בפי' איזהו נשך דאמרינן ודלמא רב עיל ים וכו' אלא ש"מ שטה אתמר וכו' עכ"ל.

43) שם: והטעם מפני שדרך ההכמים לאחוז בדרך קצרה וכו' ויחיד ורבים הלכה כרבים כ"ה בס' הליכות עולם, ויעוין שו"ת חות יאיר (סי' ל"ד).

44) שם: תניא ר' אומר גלוי וידוע וכו' דרך קצרה בחולין (ס"ג, ב').

45) שם: כל אם תמצא לומר הלכה. כ"ה דעה הרמב"ם. יעוין חדושי ר"ן על נדרים (ז' א' ד"ה חדא מגו חדא): על דרך הרמב"ם ז"ל שפוסק בכל מקום כאם תמצא לומר עכ"ל. וגם זה מורה היות בעל מבוא שלנו תלמיד הרמב"ם.

46) שם: אמרו בגמרא איבעיא להו מה לבעול בתחלה בשבת וכו' עכ"ל. בכתובות (פ' ב').

47) שם: והתם ליכא למימר (דהלכתא כאם תמצא לומר) דהא קי"ל דשבת המידא וליכא לזלזולי בה. בביצה (ב' ב').

48) שם: כל היכא דאמרי הלכה כמותה הלכה. כבר כתוב זה למעלה: כל היכא דאמר הלכה כפלוני הלכה כמותו עכ"ל. וא"כ הוא בלי ספק ט"ס.

49) שם: הלכה כלישנא בתרא. הוא סותר הכתוב אחרי כן: כל תרי לישנא דאורייתא לחומרא בדרבנן לקולא עכ"ל. וכ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' מ"ט). וכ"ה דעת ר"ת. יעוין תוס' (ע"ז ז' א' ד"ה בשל תורה). והנה בחדושי ר"ן על רי"ף (שם) כתוב: אבל ה"ר יצחק בן גיאות ז"ל כתב דלעולם קי"ל כלשנא בתרא בין בשל תורה בין בשל סופרים בין להחמיר בין להקל. שלכך סדרו בעלי התלמוד הלשון ההוא אחרון לומר שהוא עיקר עכ"ל. וכן בר"ן שם: ורי"ץ גיאות ז"ל כתב דלעולם הלכה כאיכא דאמרי עכ"ל. ובפלפולא חריפתא שם: ובס"פ מי שאחזו כתב רבנו שבכל מקום תופס הרי"ף איכא דאמרי עיקר וכו' ועוד בפי' המובר פירות שזה כדברי הרי"ף דהלכה כאיכא דאמרי עכ"ל. ולפי הכתוב במבוא שלנו (ח"א) אשר כל איכא דאמרי הוא ר' יוסף נוכל להוסיף על טעם ר"ן עוד טעם לדעת הרי"ץ גאות והרי"ף. כי הוא בעבור היות ר' יוסף סיני וסיני עדיף. וליישב הסתירה לחוצים אנחנו לאמר

ב, סנהדרין נ"ו א' ועיין פי' רש"י שם). קטינא הריך שקא לר' זירא (ב"מ פ"ה סע"א, סנהדרין ל"ז א'). קרא לרב ושמואל ור' יוחנן (ע"ז מ' ע"א). בנאים לתלמידי חכמים (מקואות פ"ט מ"ו). ועוד רבים כאלה.

29) בחלק ב': ר' יהושע סתם האמור במשנה הוא ר' יהושע בן חנניה. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ז') ושם כתוב אבל גם ר' יהושע סתם האמור בברייתא הוא ר' יהושע בן חנניה. וז"ל כל ר' יהושע במשנה ובברייתא סתם הוא רבי יהושע בן חנניה שהיה בימי קיסר (אנדריינוס) עכ"ל, וכן נראה מפי' רש"י על נזיר (נ"ו ב' ד"ה ור' אליעזר מר' יהושע): מר' יהושע סתמא דהיינו ר' יהושע בן חנניה עכ"ל. וכן נראה מסוף הקדמת פי' המשניות להרמב"ם (פ"ו): ורבי יהושע סתם הוא ר' יהושע בן חנניה תלמיד ריב"ז עכ"ל.

30) שם: ר' אליעזר סתם הוא ר' אליעזר בן הורקנוס. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (שם). ובהקדמת פי' המשניות להרמב"ם (שם) כתוב: הנזכר במשנה עכ"ל וצריך להוסיף בלי ספק ובברייתא.

31) שם: ר' יהודה סתם הוא בן אלעאי. ר' אלעזר סתם הוא בן שמוע. ר' שמעון סתם הוא בן יוחאי. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ו'). ובפי' רש"י על ביצה (כ"ו א' ד"ה ר' יהודה היא): דסתם ר' יהודה הוא ר' יהודה בר אלעאי עכ"ל. ובפי' רש"י על שבת (י"ט רע"ב ד"ה ר' אלעזר היא): הוא ר' אלעזר בן שמוע סתם ר' אלעזר של משנה וברייתא עכ"ל. וכ"ה עוד במקומות רבים. ובפי' רש"י על שבועות (ג' ב' ד"ה מסמו): וסתם ר"ש הוא ר"ש בן יוחאי עכ"ל. וכ"ה בהקדמת פי' המשניות להרמב"ם (שם). ועל: במשנה צריך להוסיף בלי ספק: ובברייתא כנ"ל.

32) שם: בן בתירא סתם הוא ר' שמעון בן בתירא. ר' שמעון בן בתירא נזכר בעדיות (פ"ח מ"ג). ובהקדמת פי' המשניות להרמב"ם (שם): ובן בתירא הוא ר' יהושע בן בתירא עכ"ל. ובהליכות עולם (סי' קפ"ז) כתוב אשר הוא ר' יהודה בן בתירא. ולא אדע עתה דברי מי אמת וצדק.

33) שם: בן בג בג הוא יוחנן בן בג בג. יוחנן כהן גדול הוא יוחנן בן מתתיה שהיה בימי חשמונאי ובניו. כ"ה בהקדמת פי' המשניות להרמב"ם (שם). ותחת: בן מתתיה צ"ל: אבי מתתיה. ככתוב בהודאה על הנסים לחנוכה: בימי מתתיה בן יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו. ובהקדמת פי' המשניות להרמב"ם (שם). כתוב, כי הוא הנזכר בתפלות. ויעוין יוחסין וסה"ד והכתוב שם עוד: במלחמת מלכי יון. רומז בלי ספק לספרי חשמונאים אשר בידינו ותחת: במלחמות. צ"ל: ובמלחמות בוא"ו המוסיף יעו"ש.

34) שם: רב יהודה סתם הוא רב יהודה בן יחזקאל. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' כ"ח).

35) שם: סתם מתניתין ר' מאיר וכו' וכולהו אליבא דר' עקיבא בסנהדרין (פ"ו א').

36) שם: משום ר' ישמעאל אמר תלמוד אחד לפני ר' עקיבא (הוא) ר' מאיר. בערובין (י"ג א').

37) בחלק ג': אין הלכה כתלמיד בפני הרב. כ"ה בסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' כ"ה). ומקורו בשבת (נ"ט, ב'): חדא דר"ע תלמיד הוא.

38) שם: יחיד ורבים הלכה כרבים. בברכות (ט' א') ושם נסמן.

דלא שייר אלא האי דאשכחינן דהוא מטפי על ההוא כללא או דפחית מיניה אלא אמרינן דנמי שייר אחריני. ור"ל שלכן לא נלמוד כל מאומה מכלל זה ונאמר אשר יש עוד דברים רבים היוצאים מן הכלל ההוא גם כי לא הזכרו במקום אחר.

61) שם: סתם ואח"כ מחלוקת וכו' אבל בתרי מסכתא לא אמרינן משום דלית לה סדר, תלתא בבי דנזיקין חדא מסכתא היא. בב"ק (ק"ב סע"א). ושם נסמן.

62) שם: סתם במשנה ומחלוקת בברייתא וכו' ר' חייא מנא ליה. ביבמות (מ"ב סע"ב ומ"ג רע"א).

63) שם: ספק טרפות להקל ספק נבלות להחמיר. בחולין (י' ע"א) כתוב: כל ספק בשחיטה פסולה (בה"ג סוף הלכות שחיטת חולין כתוב: טרפה) עכ"ל. וספק נבלות הוא ספק אם נתנבלו ואם נשחטו כראוי. (כן בה"ג שם כתוב: נבלה שנפסלה משחיטתה וכו' עכ"ל. והכתוב שם עוד: „חמורה נבלה מטרפה" כונתו להאמור פה בספק נבלות להחמיר וספק טרפה להקל). וספק כזה להחמיר כי בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת עד שיודע לך במה נשחטה (חולין ט' א'). וספק טרפות הוא ספק אם הדבר המטריפה היה בה עוד קודם שחיטה ואם רק לאחר שחיטה. וספק כזה להקל יען אשר רוב בהמות אינן טרפות. ויעוין חולין (י"א א'): אלא לאו משום דאמרינן זיל בתר רובא עכ"ל. ופי' רש"י (שם ט' א' ד"ה דאע"ג דאיתליד בה ריעותא וי"ב א' ד"ה פסח). ולא אדע למה להדין הזה פה בין כללי הלכה.

64) שם: כל המקיל בארץ הלכה כמותו, בחוץ לארץ אין הלכה כמותו צ"ל: כל המקיל בארץ הלכה כמותו בחוצה לארץ, אבל בארץ אין הלכה כמותו. וכ"ה בברכות (ל"ו א', שבת קי"ט א'). יעוין שם ושם.

65) שם: כל פטורי דשבת פטור אבל אסור וכו' הדא צבי שנכנס לבית וכו' ואידך הצד נחש בשבת וכו' דתנן כיפין קערה וכו' ואידך דתניא המפיס מורסא וכו' מחט של יד וכו', בשבת (ק"ז א').

66) שם: אלמא מפקיד פקיד. הוא ט"ס וצ"ל: דמפקיד ועקיר. כי כ"ה בכתובות (ז' רע"א).

67) שם: אמר ר"ע וכו' ר' אליעזר אומר. אמר ר"ע הוא בשבת (פ"ב א'). ור' אליעזר אומר הוא שם (ק"ל ע"א).

68) שם: כל היכא דאתמר תסתיים הלכה וסימנא דמלתא הוא. לקוח מסדר התנאים והאמוראים הנ"ל (סי' נ"ח) וז"ל כל היכא דאיכא תסתיים כן הלכה וסיומא (צ"ל: וסימנא ככתוב פה) דמלתא היא ואין לך מה שתחזיר (צ"ל: שתהרהר) בו עכ"ל.

69) שם: כל היכא דאתמר בה הא לאו בפירוש אתמר וכו' איבעיא להו אותן וכו' שני הענינים האלה לקוחים מסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' נ"ו וסי' ע"א) ושם הרחבו מאד ופה הם מתוקנים היטב.

70) שם: כל היכא דאיכא מאי בינייהו. אם חכם אחד הוא לידע מה טעם יש בין דבור קמא לדבור בתרא. ואם שני חכמים הם לידע מה יש בין טעם זה לטעם אחר. לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ע'). ואף הוא משובש מאד, ופה נכון לתקן ולכתוב: אם חכם אחד הוא לידע מה יש בין טעם קמא לטעם בתרא. והכתוב אח"ז: מה יש בין טעם זה לטעם אחר ר"ל מה יש בין טעם החכם הזה לטעם האחר. ובאור כל המאמר הוא: אם שני הטעמים על ענין אחד הם מחכם אחד אזי כונת

כי יש פה ט״ס ואי סדר, וכן צ״ל: כל תרי לישני בדאורייתא לחומרא בדרבנן לקולא׳ ויש אומרים (סוא ריי״ן גאות וריי״ף הנ״ל) הלכה כלשנא בתרא.

50) שם: כל היכא דאמרי והלכה כך וכך דרשינן לה בפרקא. אי אמרי מנהג לא דרשינן וכי אתו לקמן מורינן להו. ואי אמרי נהגו אפילו אוריי לא מורינן. כ״ה בתענית (כ״ו ב׳). וז״ל מאן דאמר הלכה כר״מ דרשינן לה בפרקא. מאן דאמר מנהג מידרש לא דרשינן אורויי מורינן. ומאן דאמר נהגו אורויי לא מורינן ואי עביד ולא מהדרי ליה עכ״ל.

51) שם: תיקו דאיסורא להומרא, דממונא לקולא קולא לתובע והומרא לנתבע. כ״ה בסדר תנאים ואמוראים הנ״ל (סי׳ מ״ח). ובמבוא התלמוד המיוחס לר׳ שמואל הנגיד (מלת תיקו). ותחת: קולא לתובע והומרא לנתבע צ״ל להפך: קולא לנתבע והומרא לתובע. כידוע.

52) שם: כל היכא דאיכא תרי טעמי הלכתא כבתרא. זה יתכן אך לדעת ריי״ן גאות ורי״ף הנ״ל (סי׳ 49). ולטעם ר״ן (שם): שלכך סדרו בעלי התלמוד הלשון הזה (או הטעם הזה) אתכון לומר שהוא עיקר.

53). שם: כל איריא קושיא היא. כל מהא ברייתא. וכל מהבא שמעתא כל היכא דאיכא תיובתא וכו׳ הלכתא כבתראי. כ״ז לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ״ל (סי׳ פ״א, וסי׳ מ״ד, וסי׳ מ״ג, וסי׳ נ״ה, וסי׳ נ׳). ואיריא רומז ללשון: מאי איריא. ויעוין מוסף הערוך (ערך איריא). ולבאורי מלות: איריא. מהא. מהבא. אין מקום פה בין כללי הלכה. כי אם למטה בין באורי מלות: הא לאו בפירוש אתמר אלא מכללא אתמר. איבעיא להו וכו׳.

54) שם: אין למדין הלכה מפי משנה. בנדה (ז׳ סע״ב) ושם כתוב לפנינו: גמרא. תחת: משנה. אולם בפי׳ רשב״ם (ב״ב ק״ל ע״ב ד״ה עד שיאמרו לו הלכה למעשה) הנוסחא: משנה ככתוב פה. והמובא פה בפירוש המאמר הזה מיבמות (מ״ע א׳) איזהו ממזר וכו׳ מובא גם בפי׳ רשב״ם (שם) יעו״ש.

55) שם: וכן אין למדין הלכה מפי תלמוד בב״ב (שם) הנוסחא: מפי למוד. ובפי׳ רשב״ם (שם): מפי גמרא. אולם הענין אחד לפי כל הנסחאות יעו״ש בפי׳ רשב״ם.

56) שם: כל דתנן בבהירתא כותיה הלכה כמותו. ובהירתא היא מסכת עדיות. בברכות (כ״ז א׳) ושם נסמן. וכבר בררתי במ״א כי „בהירתא" היא מלה סורית וענינה בקיה וברופה. וכי התכנה מסכת עדיות בשם המורה על בחינה וצרוף, בעבור אשר כל דבריה בחונים וצרופים ע״פ עדות גדולי החכמים.

57) שם: כל דתאני ליה גבי הלכאתא פסיקתא הלכה היא. בב״ק (ק״ב סע״א).

58) שם: אבל בכללי דלא משכחינן מידי דמיתוסף עלייהו או דגרע מינייהו למרין. כגון הני כללי דאמרינן במפסקי בפלגות בהאי הבורה. תחת: במפסקי בפלגות בהאי הבורה. צ״ל: בפסקי הלכות בהאי הבורא ור״ל כמו כללי פסקי הלכות אשר נקבצו כאו יחדו בחבור הזה.

59) שם: כל מקום ששנה רשב״ג וכו׳. בכתובות (ע״ז ב׳) ושם נסמן.

60) שם: אלא לאו דרשיו ש״מ וכו׳ ויש להשיב קמ״ל דלא אמרינן האי דאשכחינן דהוא מטפי על האי כללא או דפחית מיניה אלא אמרינן מה דשייר אהריני. השתבש מאד. וכה צ״ל: אלא לאו כדפרשינן ש״מ וכו׳ ויש להשיב קמ״ל דלא אמרינן

79) **שם: ב"ש וב"ה הלכה כב"ה** המקור הראשון לזה הוא בערובין (י"ג ב'). ומשם יבא עוד במקומות רבים אין ספורות למו.

80) **שם: חוץ מארבעה דברים שהלכה בהם כב"ש** וכו' בתוס' (סוכה ג' א' ד"ה דאמר לך) מובא בשם סדר רב עמרם אשר בששה מקומות הלכה כב"ש. יעוין שם ופה היטב ויודע ויגלה לכל קורא אשר גם פה צ"ל: **מששה**. תחת: **מארבעה**. ויעוין עוד הלאה.

81) **שם: ואידך בסוכה פרק חישן תחת הסוכה ואינה מחזקת ראשו ורובו ושלחנו יש פוסלין** וכו' אין בסוכה פרק הישן תחת הסוכה. כי אם פרק הישן תחת המטה, ובפרק הזה אין כל זכר ללשון: **ואינה מחזקת ראשו ורובו ושלחנו**. ואף גם לא במקום אחר. אך בפרק ראשון מסוכה (ג' ב') כתוב: וחסורי מחסרא והכי קתני מי שהיה ראשו ורובו בסוכה ושלחנו בתוך הבית ב"ש אומרים לא יצא וב"ה אומרים יצא. ושאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו בלבד ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין עכ"ל. וצ"ל אפוא פה: ואידך בסוכה פרק **ראשון סוכה שאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורבו בלבד** ב"ש פוסלין וב"ה מכשירין.

82) **שם: ואידך דאמרינן התם במנחות סדין בציצית ב"ש אומרים ארבעה וב"ה אומרים שלשה.** בין מלת: **בציצית** למלת: **ב"ש** חסר הרבה וכצ"ל: סדין בציצית **ב"ש פוטרין וב"ה מחייבין. ואידך דאמרינן במנחות כמה תהא משולשת?** ב"ש אומרים ארבעה וב"ה אומרים שלשה וכ"ה בסדר רב עמרם המובא בתוס' סוכה שם. יעו"ש. ודין סדין הוא במנחות (מ' רע"א) ולפנינו כתוב שם: **והלכה כדברי ב"ה**. ויעו"ש בתוס' (ד"ה סדין) על אדות הדבר הזה. ודין כמה תהא משולשת הוא שם (מ"א ב'). עתה לא וחשוב ותמנא פה **ששה** תחת: **ארבעה**, כתקוני למעלה ואלה הם: א' מכבדין את הבית. ב' סוכה שאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו בלבד. ג' סדין בציצית. ד' כמה תהא משולשת. ה' כמה חוטין הוא נותן בציצית (הוא במנחות מ"א ב'). ו' מי שאכל ושכח ולא ברך (הוא בברכות נ"א ב' במשנה ונ"ג ב' בגמרא). ראה נא קורא משכיל! והביטה כי מרשת השגיאה גם כתבי יד לא נמלטו. וכי גם המה עלו קמשונים למכביר. ואין לנו אפוא על מי להשען כי אם על בינתנו!

83) **שם: כל מקום ששנה ר' יהודה בערובין הלכה כמותו, ודוקא בערוב אבל לא במחיצות דתנן בפרק (כל גגות העיר) חצר שנפרצה וכו' מותרין לעתיד לבא. והא (אמרינן שם) דאין הלכה כרבי (יהודה) אלא כרבי יוסי.** בערובין (צ"ה א').

84) **שם: הלכה כר"ש שזורי במסוכן ובתרומת מעשר של דמאי.** בכתובות (נ"ה סע"א ורע"ב) ושם נסמן.

85) **שם: שני דברים שאמר חנן הלכה כמותו וכיוצא בו ז' דברים שאמר אדמון וכו'.** בכתובות (ק"ט א'). ויעוין שם היטב.

86) **שם: הלכה כר"ש באבל** צ"ל **כר' שמעון בן אלעזר**. יעוין תוס' (ע"ז כ"א ב' ד"ה אריסא) בשם ירושלמי שבת פ"א: בשבת ובאבל ובעכו"ם הלכה כר"ש בן אלעזר עכ"ל וזורת האדם להרמב"ן. ולא אדע מדוע לא הובאו פה גם שבת ועכו"ם.

87) **שם: הלכה כר"ש בדבר שאינו מתכוין. ומודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות וכו' הלכה כר"ש בגרירה** וכו' הלכה כר"ש בגרירה הוא בשבת (כ"ב א'). ומזה ראיה כי הלכה כר"ש בדבר שאינו מתכוין. ושם (קמ"ז א') כתוב עוד: בכל השבת כולה הלכה כר"ש עכ"ל. ומודה ר"ש בפסיק רישיה ולא ימות הוא שם (ע"ה א'). ושם נסמן.

88) **שם:** כל השבת כלו **הלכה כר' שמעון וכו' ויתד של מחרישה.** בשבת (קמ"ז א').

שאלה: מאי בינייהו היא: מה בין הטעם הראשון להטעם האחרון. ואם שני הטעמים על ענין אחד הם משני חכמים טעם אחד מזה וטעם אחד מזה אזי כונת השאלה הזאת היא: מה בין הטעם שחכם הזה לטעם החכם האחר. ועפ"ז נחוץ לתקן שמה: וכל היכא דאיכא מאי בינייהו אם חכם אחד הוא אומר מה יש בין הטעם הראשון להטעם השני, ואם שני חכמים הם אומר מה יש בין טעם פלוני חכם לטעם פלוני חכם. — וזה אמת ויציב.

71) שם: כל היכא דאיכא ולא צריכא בא להוסיף קולא על קולא לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ס"ט). ונשמטה פה מלת: פשיטא. אחרי מלת: דאיכא ושם כתובה. וגם פה גם שם יש שבוש גדול בלשון: קולא על קולא. כי באמת צ"ל: קושיא על קושיא. כן מגמת המאמר הזה היא: כל היכא דאיכא לשון: פשיטא. ולשון: לא צריכא שובבות אשה אל אחותה לא השוב לשון: לא צריכא אל הנידון. כאשר יהגוב כל קורא כי אם אל הקושיא. והכונה היא אפוא: והלא הוא מלתא דפשיטא ודלא צריכא? והוא כפל ענין במלות שונות. ואין לי כל ספק בבאור הזה.

72) שם: כל היכא דאתמר ורימנהו והא תנן והא תניא סיוע והוא לפרש וכו'. ידידי הרב החכם הגדול מו"ה ב"נ מפאריז כתב לי כדברים האלה: חסרון יש כאן. וכצ"ל: כל היכא דאתמר ורמינהו והתנן והתניא הוא קושיא. וכל היכא דאתמר והא תנן והא תניא סיוע עכ"ד. והאת: והוא לפרש. צ"ל: הוא ואפרש. ומלת: הוא מחוברת אל מלת: סיוע. וצ"ל אחריה נקודה מפסקת.

73) שם: כל היכא דאיכא פלוגתא בין החכמים כד מסיימינן מימרא דקאמר אמרינן בתריה וכו' אלא לפרושי טעמא דקאמר קאתו. הוא משובש עד מאד, וכצ"ל: כל היכא דאיכא פלוגתא בין החכמים כד מסיימינן מימרא דקמא אמרינן בתריה ור' פלוני אומר כך וכך ומקדמינן שם בר פלוגתיה אמימריה. ואי ליכא פלוגתא בינייהו אמרינן בתר סיום מימרא דקמא אמר פלוני כך וכך. למימרא דליכא פלוגתא אלא לפרושי טעמא דקמא קאתי. ור"ל כל היכא דאיכא פלוגתא בין החכמים אומרים אחרי סיום מאמר החכם הראשון: ור' פלוני אומר כך וכך. ומקדימים שם החכם החולק ללשון אמירה. כמו: ר' יהודה אומר ר' מאיר אומר. אבל אם אין פלוגתא בין שני החכמים אך האחרון מפרש את דברי הראשון אזי אומרים אחרי סיום מאמר הראשון: אמר פלוני כך וכך. ומקדימים לשון אמירה לשם החכם המפרש. כמו: אמר ר' יהודה. אמר ר' מאיר. למען דעת אשר החכם השני לא בא לחלוק על הראשון כי אם לפרש דבריו. ואין בתקונים האלה ובבאור הזה כל ספק. ויעוין תוי"ט (בכורים פ"ג מ"ו ד"ה הגיע לאלמי) שים הרבה שנוים בלשון מחלוקת ולא באו אלא לפרש אולם בעל המבוא שלנו אך על הרוב דבר.

74) שם: כל מקום שאמר ר' יהודה אימתי לפרש במה להלק. בערובין (פ"ב א') ושם נסמן.

75) שם: כל תקנה סתם תקנת עזרא היא. לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ"ל (סי' ח'). וזה צריך עיון גדול בתלמודים.

76) בהלק ד': ר' אליעזר ור' יהושע הלכה כר' יהושע וכו'. רוב דברי החלק הזה לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ"ל ומערובין (מ"ו ב'). יעוין שם ושם.

77) בהלק ה': אין הלכה כרשב"ג בטרפות. אין לו כל מקור בשני התלמודים ובלי ספק הוא אך קבלת הגאונים.

78) שם: הלכה כר' אליעזר בארבע וכו'. בנדה (ז' ב' וח' א').

מחמשה חלקים חסר בכ״י. ואני הנני מוסיפו בזה: ורבן גמליאל בנו של ר׳ יהודה הנשיא: **למטה מהם המכונים בכנוי רבי. כמו רבי אליעזר רבי יהושע רבי יוסי רבי שמעון.** למטה מהם חכמי תלמוד וכו׳. ויעוין בערוך (ערך אביי).

109) **שם: למטה מהם אבא** (הוא כעין כנוי Pater בלשון רומית) **שאול וכו׳ אבא שאול בן אימא** (אימא לאשה הוא כמו אבא לאיש) מרים וכו׳ **אבא יודן.** הכנוי הזה הוא למטה מכל הכנוים נשמט בערוך (סוף ערך אביי) ונחוץ להשלימו כזה: ואיה לן נמי חד דזוטר מינייהו כגון **אבא שאול בן בטנית** וכו׳ ככל הכתוב פה. וכונת מלות **דזוטר מינייהו,** הוא: כנוי אחד אשר הוא קטן ולמטה מכל כנויי כבוד אשר התבארו שמה למעלה. והוא ברור כאור השמש.

110) **החלק** הי״ב לקוח מספ׳ המשניות להרמב״ם (שבת פ״א מ״ד) בהוספת באורים ופעמים הלקוחים מהגמרא (שבת מן י״ג סע״ב עד י״ז ב׳). וברא׳ש החלק הזה נשמטו אחרי מלות: **שהן ארבע בחוץ.** מלות: **הרי הם שמנה.** כי אך בשמנה אלה יש מספר י״ח. וכ״ה בפי׳ הרמב״ם שם.

יעקב רייפמאנן

שעברשין י״ט שבט תרמ״ד.

צדק צדק תרדוף.

בלשוננו הקדושה כמו בכל לשון, יש שמות גם פעלים נרדפים (Synominu) וכבר נתחבטו ע״ז כל בעלי הלשון משנים קדמוניות עד היום הזה, ויפרדו לשני ראשים, הראש האחד יאמין בנרדפים, ויתאמץ לתת לכל נרדף מושג לבדו, אשר בו יבדל מחבריו ברב או במעט. בעלי הדעה הזאת ירחיקו ללכת, ולא יפלא בעיניהם להמציא גם הבדל דק וקל אשר כמעט לא יושג בשכל. והראש השני לא יבדיל בין הנרדפים. ולדעתם רק בזאת תתפאר כל לשון אם עשירה היא בנרדפים הרבה למושג אחד, למען נוכל להכפיל דברנו במלות שונות, ועי״ז נתן עוז ועצמה להמליצה לעשות רשם חזק בלב השומע, וכן נהגו המליצים והמשוררים מאז מעולם, מן למך הראש והראשון להמדברים בדרך שיר, עד אחרון אחרון המשוררים שבימינו אלה; להכפיל דבריהם במלות שונות בלי שום כונה אל ההבדלים אשר נוכל למצוא ביניהם.

והנה כשאני לעצמי אומר כי שתי הדעות כוזבות. ר״ל כי כשם שלא נוכל להחליט שלא נמצא שום הבדל בשניהם. הראשונה כמו שאבאר להלן, כן לא נוכל לגזור כי בכל מקום אשר יבא הנרדף יורה רק על מושג הנהחו הראשונה ואין רשות לממליץ להשתמש בו זולת המושג ההוא. וזה כי כאשר נחקור לדעת מי הוליד לנו כל אלה הנרדפים, ומבטן מי יצאו שמות ופעלים רבים ושונים למושג אחד? יתבררו ויתלבנו הדברים כשמלה: שאלו היה מנית הלשון איש אחד או שנים, או גם הדור אנשים הכמים בזמן אחד ובמקום אחד, שהמציאו לנו איזה לשון שתהיה בנבונה ובקומתה, ערוכה בכל כלליה ופרטיה, ושמורה במלותיה שמותיה ופעליה,

89) שם: הלכה כר׳ יהודה במלאכה שאינה צריכה לעצמה, כן פסקו הרי״ף והרמב״ם. ויעוין הלכות שבת להרמב״ם (פ״א ה״ז) ובפירושיו ובהשגת הראב״ד.

90) שם: זה הפרש שבין מלאכה שא״צ לגופה וכו׳. שלא (נ״ל: אלא) לסלק ההיזק, יעוין תוס׳ (שבת ל״ד א׳ ד״ה רבי שמעון פוטר).

91) שם: נשואין ומלקות הלכה כר׳ וסתות ושור המועד הלכה כרשב״ג וכו׳. ביבמות (ס״ד סע״ב וס״ה רע״א).

92) שם: אין הלכה כר׳ יוסי לא בהלמי ולא בחליים וכו׳. בערובין (י״ד, ב׳).

93) שם: הלכה כר״ג בדיר וסהר וספינה וכו׳. בערובין (מ״ד א׳). אמר רב הלכה כר״ג בדיר וסהר וספינה עכ״ל. ויעוין בתוס׳ (שם מ״ג א׳ ד״ה הלכה כר״ג בספינה).

94) שם: הלכה כר״מ בגזרותיו, בערובין (מ״ז א׳). ושם נסמן.

95) שם: הלכה כדברי המיקל באבל, בערובין (מ״ו סע״א).

96) שם: הלכה כר״א בגטין. בגטין (פ״ו ב׳).

97) שם: הלכה כדברי המיקל בערובין וכו׳. בערובין (מ״ו א׳).

98) רוב החלק הששי וכמעט כלו לקוח מסדר תנאים ואמוראים הנ״ל (סי׳ כ״ג ול״א ול״ה ול״ח). וכן רוב החלק השביעי. יעוין שם ושם.

99) בחלק השביעי: סדום קנין ומחצה. לפנינו כתוב בב״ב (קי״ד ב׳, קמ״ג ב׳) שדה אחת: סדום. יעוין שם ושם בפי׳ רשב״ם.

100) שם: רב אחא ורבינא בכל התורה כולה רב אחא לחומרא וכו׳ ביצי ומזיקי, בפסחים (ע״ד ב׳, חולין נ״ג ב׳).

101) שם: כל היכי דלא אהמר בסדיא לית הלכתא כמר בר רב אשי בתלמודא הלכתא כותיה בר ממיפך שבועה וחיורי וסימניך הפך לבן וכו׳ בשבועות פרק הפקדון (נ״ל: שבועת הדיינין) וכו׳. כן מובא בתוס׳ (שבועות מ״א א׳ ד״ה ולמר בר רב אשי) בשם רבנו חננאל. יעו״ש. אבל בסדר הנאים ואמוראים הנ״ל (סי׳ ל״ח) כתוב: בר ממיפך שבועא ואודיתא. וכן מובא בשמו בתוס׳ שם.

102) שם: ואידך דאמרינן מתקיף לה מר בר רב אשי אדרבא לרשב״א דאמר מודה במקצת הטענה הואי וכו׳ דאמרינן לקמן מדר׳ יוחנן ומאתקפתא דמר בר רב אשי, בב״ב (קכ״ח ב׳, וקכ״ט א׳).

103) שם: עולא ורב ולוי וכו׳ משום דסבירא להו כר׳ שמעון. בשבת (קנ״ו סע״ב).

104) כל החלק השמיני לקוח מהקדמת פי׳ המשניות להרמב״ם מלבד מאמר: כל מקום שנאמר בו באמת במשנה הל״מ, הלקוח ממבוא התלמוד המיוחס לר׳ שמואל הנגיד ויעו״ש הגהת רי״ב על הגליון. ועל מספר הל״מ אשר בהקדמת פי׳ המשניות להרמב״ם נוספו פה: ערבה ונסוך המים. ויעוין שו״ת חות יאיר (סי׳ קנ״ב).

105) בחלק התשיעי אין כל חדש כי אם עריכת שמות החכמים ע״ס א״ב.

106) בחלק עשירי: כיצד ירדו חכמי המשנה ר״ל כילד ירדו דור אחרי דור ממעלה אל מעלה.

107) החלק הי״א לקוח מסוף הקדמת פי׳ המשניות להרמב״ם (פ״ז).

108) שם: ונחלקין מצד אחרת מדרך גדולתם לחמשה חלקים, חלק אחד

אל הקצה, וכאשר ימצא גם הוא מכשולים עלי דרכו. ירקד גם הוא על החבל כהקודמים לפני ויפליא לעשות גם הוא, והדבר הזה בעצמו דיו להיות לאות כי גם שניהם הרו עמל וילדו שקר, ורק רוח אספו בחפנם.—

עוד לפנים בישראל בימי חכמי המשנה חתרו ג״כ בכל עז להבדיל בין הנרדפים, אם למען לבא עי״ז עד חקר הלכות רבות, או רק לחשוף ספוני טמוני הלשון, וגם ר׳ עקיבא בן יוסף (במדרש ילמדנו הנקרא תנחומא ריש פ׳ האזינו, ועיין בתרגום המיוחס ליב״ע שם) הבדיל בין שמיעה להאזנה, ששמיעה היא מרחוק והאזנה מקרוב, וז״ל המדרש: אמר ר׳ עקיבא מלמד כיון שאמר משה את התורה בשמים היה [1]) והיה מדבר עם השמים כאדם שמדבר עם חברו שאמר האזינו השמים, ולאה את הארץ רחוקה ממנו אמר ותשמע הארץ. אבל ישעיהו שהיה בארץ, ולאה שמים רחוקים ממנו התחיל לומר שמעו שמים, ואח״כ והאזיני ארץ שהיתה קרובה אליו עכ״ל, והחכם דון יצחק אברבנאל בפירושו לתורה הביא בשם רבים להפך שהאזנה מרחוק ושמיעה מקרוב. ומשה שאמר בשם עצמו בישמעו „אמרי פי״ אמר: האזינו השמים ותשמע הארץ, וישעיה שנבא בשם ד׳ „כי ד׳ דבר״ אמר להפך: שמעו שמים והאזיני ארץ, שהשמים שמים לד׳ והארץ נתן לבני אדם ואף למשה אדון הנביאים, והכתוב (ישעיה ח׳ ט׳) והאזינו כל מרחקי ארץ כעין סיוע לו. אבל באמת הוא מל׳ כלי זין, כמו ויתד תהיה לך על אזנך (דברים כ״ג י״ג) ור״ל חגרו חרבכם על ירככם אבל ללא הועיל, והוא כפל לשון של התאזרו וחתו.—

והנה הראיתיך בזה שתי הקצוות שהאחד יחליט הפך השני, ואני אשאל לשניהם יחד: מה יענו על שירה למך לנשיו: עדה וצלה שמען קולי, נשי למך האזנה אמרתי. ממ״נ אם בעת דברו אליהן היה קרוב לכן היה לו לדבר בלשון דמשתמע רק לקרוב, ואם עמד רחוק מכן היה לו להשתמש רק בלשון דמשתמע לרחוק? וכן בלעם שאמר לבלק: קום בלק ושמע, האזינה עדי בנו צפור, יש לשאול ג״כ איפה עמד בעת דברו הדברים האלה? אמנם ידעתי גם ידעתי כי המתפלפל ידיו לא אסורות, ובנקל יפול לו מסלה לצאת מתוך ההפכה, שלעולם שמיעה לרחוק והאזנה לקרוב כדעת ר״ע, אבל למך כשראה את נשיו מרחוק הרים קולו אליהן ואמר „שמען קולי״ ובתוך כדי דבור קרב אליהן ומעפר הבא אמרתו וע״כ סים „האזנה אמרתי״ וכן בלעם בשובו מן המקום אשר נקרה אליו האלהים, וירא מרחוק את בלק נוצב [2]) על עולתו, ויקרא אליו מרחוק „קום בלק ושמע״ וכאשר קרב אליו אמר „האזינה עדי בנו צפור״. אודך ידידי על תרצותך, לך בכחך זה הלאה, ואז תחרך ג״כ להבינני בינתי, מה ההבדל בין שמות העצם „עדה וצלה״ להתאר „נשי למך״ וכן בין בלק ובנו צפור, כי חללה לבלשנים כלמך ובלעם להחליף ולהמיר שם בשם בלי שום כונה. והורני ג״כ ההבדלים בכתובים האלה: ויאמר אם שמוע תשמע לקול ד׳ אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו (שמות ט״ו כ״ו) לא שמעו ולא האזינו (ישעיה ס״ד ג׳) ואולם שמע נא איוב מלי וכל דברי האזינה (איוב ל״ג א׳) ואם בינה שמעה זאת האזינה לקול מלי (שם ל״ד י״ו) הלא חברי איוב ישבו סמוך לו ולא העתיקו מושבם בדברם עמו, וכן שמעה ד׳ צדק הקשיבה

---

[1]) ר״ל משה קבל תורה שלמה מן השמים שלא חסר בה אף אות אחת גם הי״א פסוקים שבסוף, ואח״כ סדר שירת האזינו בשמים, אבל התרגום יוב״ע יפרש זאת על מדרגת משה שהיה קרוב לשמים ורחוק מן הארץ, והבן.

[2]) אף כי הכתוב מעיד להפך (ש״ו) ויבא אליו והוא נצב על עולתו. הכותב.

אז היינו מחויבים לחקור אחרי כל מלה ומלה להמציא לה מושג בפ"ע, בחשבנו למספר: שלא לשוא כלה כחו מניח או מניחי הלשון, להוליד לנו לשפה מלות רבות למושג אחד ללא צרך, בעוד שמושגים רבים נשארו בלי שם בפ"ע, ואנחנו מכרחים לשאול שמם ממושגים אחרים הדומה להם בצד מה, ונשארו משותפים עד היום הזה! אבל באמת אין הדבר כן, לא איש אחד ולא שנים או גם עשרה נקבצו ובאו אל מקום אחד ובזמן אחד ליסד איזו לשון שתהיה, רק שנים מאות חלפו ועברו על כל עם עד אשר לשונו תהלך בארץ מגורו. בימי המבול מחה ד' את כל היקום מעל פני האדמה, ונשארו רק נח ובניו, והמה התישבו במקום צר, כי יראו להפרד איש מעל אחיו, וצרכיהם היו ג"כ מעטים מאד וע"כ לשונם היתה ג"כ דלה ורזה, שרק על דבר צרכיהם המעטים דברו זה את אחד בשפה אחת ודברים אחדים, ר"ל מעטים, וגם אחרי כן כאשר החל האדם לרוב על פני האדמה עוד ישבו צפופים ויראו לפוץ על פני האדמה השוממה מחמת חיות טורפות. ומיראתם פן יבא עוד המבול מים לשחת כל בשר, וע"כ התיעצו לבנות עיר ומגדול וראשו בשמים, אשר ימלטו עליו מפני מי המבול, ולא יצטרכו עוד לבנות למו תבה אשר תצוף על פני המים, אבל לא כן יעץ אלהים אשר לא תהו בראה לשבת יצרה, הם אמרו פן נפוץ, ויפיצם ד' על ידי רוח משטמה וריב בין אחים, ויפוצו על פני האדמה למשפחותיהם ללשונותיהם. וע"ז בלל ד' את שפתם, כי ברבות הימים נתרבו צרכיהם ונולדו להם מושגים חדשים אשר לא שערום ראשונים, ונצרכו לשמות חדשים, ואז ההסכמו כל משפחה ומשפחה לקרוא להם שמות חדשים כפי העולה על רוחם, אם בהשאלה משם אחר או במקרה והזדמן, כמו ברדת המן בפעם הראשונה אמרו בתמהון „מן הוא?" ונשאר שמו בישראל מן עד היום הזה, ובדרך כזה נולדו כל הלשונות השונות לאומותם, וגם הדברים האחדים אשר לקחו אתם משנער ונשארו כמעט בכל הלשונות, נלקו ג"כ בחסר ויתיר בהפוך וחלוף כדרך כל לשון, ועיין תולדות שם להחכם ריב"ל מצד 156 והלאה, וברבות הימים גם בני משפחה אחת, נפרדו לשבטים שונים. ולפי דרכי מבטא השבט ויחוסו אל שכניו במסחור ובמשלח כל יד, נשתנתה גם לשונו ברב או במעט מלשון יתר אחיו בני משפחתו, אף כי נשאר עוד קשר ויחס ביניהם, כמו לשונות בני שם לבד ובני יפת לבד וכו' ולפעמים גם בשבט אחד קמו אנשים שונים ויקראו בשמות למושג אחד כל אחד ואחד כפי העולה על רוחו, ולפי איזו תכונה מהמושג ההוא הנראה לו לראשונה, ושני השמות נשארו אח"כ בהלשון ההיא וירדפו האחד את האחד, ולפעמים שאלו מאת שכניהם הקרובים אליהם שמות רבים — אף שהיו להם כבר שמות בלשונם — בצורתם, או בהעתקה אל לשונם, ויקנו להם ג"כ זכות אזרח בהשפה ונוספו גם הם על הראשונים, ולא נודעו כי באו אל קרבה משפת עם אחר, ולפעמים מטוב לב, גם במקום אשר לא יקצר פי המדבר, יעזוב המדבר את השם אשר הונח בעצם ולראשונה על המושג ההוא וישאל לו ממושגים אחרים המשתתפים בתכונה מה עם המושג ההוא, ופתאום שם חדש יקבנו המדבר למען עשות רשם חזק בלב השומע ע"י החדוש ששמע, כמו שקרא אלישע את אליהו: „אבי אבי רכב ישראל ופרשיו" ובלשון הזה תמם הספיד יואש את אלישע, וכן יקרא המלך בשמות רבים שאולים כמו: אב, נוגש, רועה, שבט, קצין שוטר ומושל וכו', מבלתי הבט אל ההבדל שבהנחתם הראשונה, וע"ז הדרך נולדו כל הנרדפים בכל לשון, וידעת היום מכל האמור בזה, והשבות אל לבבך, כי אך לשוא עמלו המתאמצים בנרדפים לרדוף אחרי צל השערות ולמצוא הבדל ביניהם, והיה אם יזדמן להם כתוב אחד לשמן עלי דרכם אשר ישלו להם, יפלפלו ויעלו פילא בקופא דמחטא, וישמחו בחלקם כי כביר מצאה ידם לבנות חיץ ולטוח אותו תפל, והנה זה בא וחקרם, ויחליט הפך הנחתם מן הקצה

אל משה ואהרן ונשיאי ישראל, והם הלא ידעו איך לכלכל הדבר, אבל לא להמס את לב אחיהם אשר במחנה והנשים והטף עד שילינו על משה. וראה הם אמרו „נשלחה אנשים וישיבו אותנו דבר" אבל ד' לא כן צוה רק שלח לך אנשים. ר"ל שישיבו לך תשובתם ולא אל כל העם אשר במחנה, וממכל האמור נוכל לדעת ההבדל אשר בין תר לרגל בזה שהתר ילך בארץ מוזרה לו להתחקות אחרי מעלות הארץ ואחרי חסרונותיה, וממילא יראה ג"כ איזה מקום נוחה היא להכבש, אבל המרגל ילך אל ארץ אשר ידועה היא להמשלח ורק שלוח הוא לראות את ערות הארץ ולמצוא מקום נוח להכבש, וגם לדעת כמה אנשי חיל נצרכים לשלוח להלחם על המקום ההוא. אבל דבר אין לו עם איכות הארץ, וע"כ התר יוכל להקרא גם מרגל כי גם לכך נשלח, אבל המרגל לא יקרא לעולם תר. וע"כ כלב שהאמין בד' בהארץ היא זבת חלב ודבש הלך רק לרגל את הארץ לדעת איזה מקום נוחה היא להכבש, ע"כ אמר לרגל את הארץ, ומה שנאמר ויתירו בית יוסף בבית אל (שופטים ג' כ"ג) נראה שאף שלא היו צריכים לשלוח תרים רק מרגלים קראם בל' תור, שהכותב לא הקפיד בזה, ויתכן שאין ענינו כדעת התרגום והמפרשים מל' שלוח מרגלים כי כבר נאמר ויעלו בית יוסף גם הם בית אל, וא"כ כבר צרו על העיר, והשומרים לא התרים ראו איש יוצא מן העיר, ועוד ויתירו את בית אל היה לו לאמר כמו בכל מקום שנמצא שרש תור, ולא בבית אל עם בי"ת. אלא מל' בחירה, כמו יתור הרים מרעהו (איוב ל"ט ח') שטעמו יבחר הרים שיהיו מרעהו, וכן תרתי בלבי למשוך ביין את בשרי. (קהלת ב' ג') שרצונו בחרתי בלבי, וכן כאן רצונו, שהמה בחרו בבית אל להלחם עליה, או יתכן שהתי"ו בא במקום צד"י ויהיה כמו ויצירו, ור"ל שצרו על בית אל, והבי"ת ישמש במקום על, ויעמידו שומרים, והמה ראו איש יוצא מן העיר, והבוחר יבחר, וכבר חזר בו שד"ל בעצמו בהמשתדל לפי שלא ע"ש, ואין בית האוצר לשכה א' בידי לעיין שם מ"ש שם הסבה לבטול דבריו.—

שם נד 31 הבדיל רשד"ל בין אויב לשונא, שהשנאה היא רק התנגדות בלב בלבד, ולא תצא חוץ לנפש לעשות רעה כבד. והאויב מבקש רעת השני להזיק לו, וכבר קדמו ר' שמחה אריה מהורוביץ בספרו מי מלא דף ב' וז"ל: כן הונח שרש איב על המשתדל בכל יכלתו להשמיד מציאותו ולכלותו בעולם שנאתו אותו, אבל על השנאה בלב בלבד מבלי להרע לעצם גופו בפועל לא ידבר בשרש איב כ"א בשרש שנא עכ"ל, וכבר הכה על קדקדו חכם אחד בפרחי צפון ב' מן הכתוב והוא לא שונא לו (דברים ד מ"ב) ואם בשנאה יהדפנו (במדבר ל"ה כ') ואני אוסיף עוד אלה הכתובים: ונוסף גם הוא על שונאינו (שמות א' י') בשנאת ד' אותנו הוציאנו וגו' (דברים א' כ"ז) ועשו אותך בשנאה (יחז' כ"ג כ"ט) ומשונאי כי אמצו ממני (תהלים י"ח י"ח וש"ב כ"ב) אנצלה משונאי (שם ס"ט ט"ו) ועל שונאיך אשר רדפוך (דברים ל' ז') ושנאת חמס שנאוני (תהלים כ"ה י"ט) מכל אלה נראה שגם השונא מבקש רעת השנוא ויזיק לו, ואם אולי יחפוץ המבדיל ביניהם לבקש הבדל בחוזק השנאה שהאויב קשה מהשונא, א"כ נתת דבריך לשעורין, והנה לאה אמת יעקב קראה שם בנה הבכור ראובן כי אמרה כי ראה ד' בעניי, כי עתה יאהבני אישי, נ"ל כי השם ראובן מרכב מן ראה איב והנון נוסף, ויהיה כי ראה ד' בעניי פרוש השם ראובן, וחללה ליעקב אביו שיחפוץ להזיק

דבה שמביא דבה ידבר אמת ומוציא דבה יכזב, רק הדבר כן שמביא דבה יביא הדבה מן החוץ אל הבית, כיוסף שהביא את דבת אחיו רעה אל אביהם היושב בבית, והמרגלים הוציאו הדבה מאהל משה אל כל בני ישראל במחנה. הכותב.

רנתי האזינה תפלתי (תהלים י״ז א׳) כאן צריכים אנחנו להבדיל ביניהם גם להקשבה, וכן שמעה תפלתי ד׳ ושועתי האזינה (שם ל״ט י״ג) אלהים שמע תפלתי האזינה לאמרי פי (שם נ״ד ד׳) שמעה תפלתי האזינה (שם פ״ד ט׳) שמע תפלתי האזינה אל תחנוני (שם קמ״ג א׳) והנה קרוב ד׳ לכל קוראיו, וישתמש בל׳ שמיעה גם בל׳ האזנה גם יחד, אין זאת כ״א שהמשורר לא כון בזה אל שום כונה כ״א להכפיל הדברים במלות שונות למען ישאירו רשם יותר חזק בלב אשר אליו יכון הדבור. מבלי הבט אל איזה הבדל אשר אולי היה ביניהם ביום הולדם.—

וגם רש״י ז״ל בפרושו לתורה (שמות ה׳ י׳) הבדיל בין תבן לקש, וז״ל: תבן אשטיבל״ה (Esteuble ובל״א שטאפפעלן והוא הנותר בשדה אחר הקצירה) היו גובלין אותו עם הטיט עכ״ל, ועיין מזרחי שם. ולקמן פ׳ י״ב כתב: לקשש קש לתבן, לאסוף אסיפה ללקוט לקט לצרך התבן הטיט, קש לשון לקוט, ע״ש שדבר המתפזר הוא וצריך לקששו קרוי קש בשאר מקומות עכ״ל, ובשבת ל״ו ב׳ במשנה כירה שהסיקוה בקש ובגבבא, פרש״י וז״ל: קש זנבות השבלין, גבבא הנגבב מן השדה אשטובל״א, ושם דף ק״מ א׳ במשנה פרש״י: התבן הוא שעושין מן הקש, מחתכין אותו במוריגין ועושה כל זנב השבלת תבן עכ״ל, סתר בזה דברי עצמו בפרושו לתורה, והר״י בתוס׳ ריש כירה וריש המקבל פי׳ שאותו שנקצץ עם השבלת נקרא תבן והנשאר בארץ קרוי קש אשטובל״א, ע״ש והדין עמו.—

ואחרון בזמננו על עפר קם, הלא הוא החכם שד״ל ז״ל, שלח ידו ויפרד בין נרדפים רבים בקצור נמרץ, ויחבר במקצוע זה ספרים שלמים, הלא המה: בית האוצר לשד״ל לשכה ב׳ וג׳, ויתן רוח בין הדבקים בהשערות תלויות על בלימה, ואל הנחות נדמו לו כהנחות, ואם לפעמים בא כתוב אחד או שנים ויעידון כחשו בפניו, שם אל הפלפול פניו ויוכל להם: לדוגמא בלשכה ב׳ צד 14 וצד 27, ושנוי גם בלשכה ג׳ צד 20, הבדיל בין תר למרגל, ולדעתו התר יתור רק אחרי הטוב, והמרגל רע רע ידרוש, ורגל הוא מן רע גלה ע״ש, ומשה שלח את התרים לתור את ארץ כנען, לא שיחקרו וידרשו רק אחרי הטוב ומהרע יעלימו עיניהם ח״ו, שא״כ יש משא פנים בדבר, רק מאשר גלוי וידוע לפני המשלח כי טובה הארץ מאד מאד, וא״כ נשארו ממילא רק תרים ולא מרגלים, אבל המה ברשעתם הוציאו דבת הארץ רעה בשקר, ועי״כ נקראו בפינו תמיד מרגלים, ע״ש כרכוליו על מה שאמר כלב אל יהושע (י״ד ז׳) בן ארבעים שנה אנכי בשלוח משה עבד ד׳ אותי מקדש ברנע לרגל את הארץ, שלא רצה להזכיר עון חבריו וכו׳ המצאה נפלאה! אבל משה רבנו בתורתו (במדבר י״ג) פרש לנו בבאור רחב למעלה מכל ספק, מה הוא התר, שנאמר: וישלח אותם משה לתור את ארץ כנען וכו׳ וראיתם את הארץ מה היא, ואת העם היושב עליה החזק הוא הרפה, המעט הוא אם רב ומה הארץ אשר הוא יושב בה הטובה היא אם רעה, ומה הערים אשר הוא יושב בהנה הבמחנים אם במבצרים, ומה הארץ השמנה היא אם רזה, היש בה עץ אם אין, ומכל זה נראה ברור הפך הנחת שד״ל, שהתר יתור אחרי הרע כשם ביתור אחרי הטוב, וגם המרגל לא ישלח לבקש ברעה כ״א לטובת המשלח, ושנים אנשים מרגלים דיהושע היו אנשים צדיקים אף שסרו אל בית אשה זונה. ובאמת חטא העשו המרגלים לא מפני שהוציאו דבת הארץ רעה, כי לא מצאנו אשר יהושע וכלב יכחישום כי שקר דברו, רק הוסיפו „סר צלם מעליהם ואם חפץ ד׳ בנו ונתנם בידנו, אף כי אנשי מדות הם״, רק חטאם היה שהוציאו דבת הארץ רעה אל בני ישראל [1]) כי היה להם להביא תשובתם

[1]) וממילא בטל ההבדל אשר יצרו הראב״ע הרמב״ן והבאור, בין מוציא דבה ובין מביא

(ב) והארץ, הזאת אשר אתה רואה היום מיושבת מאדם עד בהמה וכל עוף השמים, עמוסה ירק דשא ועצי פרי, היתה, אז בזמן שעלה על מחשבתו לברוא את העולם הזה, תהו, גדר תהו הוא מבלי ישוב, באין אדם ובהמה וכל אשר רוח חיים באפיו, ואב לכלם: כי לא תהו בראה לשבת יצרה (ישעיה מ״ה י״ח) א״כ תהו הוא העדר הישוב. ובהו, הוא ערבוב החמרים זה בזה, כמו ונטה עליה קו תהו ואבני בהו, (ישעיה ל״ד י״א) ר״ל שיושביה ישמו יתמו, והעיר חרוב תחרב עד שלא ישאר אבן על אבן. (אלה המה גדרי תהו ובהו בהוראתם הראשונה, ואח״כ הושאלו אל כל דבר חרב ושמם וכל דבר אשר אין תועלת ממציאותו) ודע כי חמרי צבא השמים כלם והארץ, היו מעורבים יחד במקום אחד כי מחמר אחד קורצו, והחמר ההוא נקרא בשם מים, והנה חשב הכתוב בזה שלשה מיני שממון והעדרים, האחד כבד מהשני, ויתחיל מן הקל, כמדבר אל האדם אשר בעיניו יראה את הארץ מיושבת מאדם רב, בהמה כל חיתו שדי וכל עוף השמים ודגי הים. דע לך בן אדם כי בזמן מן הזמנים היתה הארץ הזאת תהו מבלי יושב מאדם עד בהמה וגו׳, ולא די לך בזה, כ״א גם כל אשר רואה בסדור הים על מקומו היבשה לבד, והמים לבד, וכל צבא השמים עומדים איש על מקומו ברקיע השמים, היו אז בהו ר״ל מעורבים זה בזה: השמש והירח וכל צבא השמים עם הארץ אשר אתה עומד עליה היו מעורבים בחמר מים רבים, וגם בזאת לא די לך כ״א גם האור אשר אתה רואה ומתוק הוא לעינים נעדר אז, וחשך, העדר האור, על פני תהום, ר״ל על פני קבוץ המים הרבים, וקרא אותם בשם תהום בהשאלה מן מי הים הנקראים תהום ע״ש המית הגלים, ואולי גם אז יהמו יתמרו מימיו ע״י הרוח שמרחפת על פני המים, ורוח אלהים, הוא האויר, מרחפת, המתנועע הנה והנה. והשמיענו הכתוב בזה כי האויר לא נח ולא שקט במקום אחד, כ״א כבר היו סבות להתפשטות והתכווצות האויר שמסבב תולדת נשיבת הרוח, והודיענו הכתוב בזה כי כבר היו שני חמרים במציאות: מים, ורוח.

(ג) ועתה יתחיל הכתוב לספר לנו איך תקן אלהים את שלשת ההעדרים שזכר בפסוק הקודם, והם: תהו, ובהו, וחשך. ויתחיל מן ההעדר היותר גדול והוא החשך, ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, ר״ל שהחמרים שמזהירים בטבעם ע״י איזה סבה, התחילו להבריק מזהרם.

(ד) ויבדל אלהים בין האור ובין החשך אח״כ ביום ד׳ שנבראו המאורות. (ה) ויהי ערב ויהי בקר, לפי האמור לעיל כי הזמן יורגש רק ע״י פעולות ובלעדי השתלשלות הפעולות זו אחר זו גם הזמן אינו נרגש. ובהתחלת פעולת הבורא נרגש ג״כ התחלת הזמן, וכאשר כלתה פעולה ההיא נרגש גבול זמן העבר. ע״כ אמר: ויהי ערב של הפעולה הראשונה שכבר תמה, ויהי בקר של הפעולה השניה אשר התחיל עתה, יום אחד. עם הערב כלה הזמן מועד, והוא יום אחד, ואין הכונה בזה על יום של כ״ד שעות כ״א כנוי לזמן ידוע ונגבל, ובזה נשלם תקון החשך במקצתו. (ו) ועתה יתחיל לתקן את הבהו, והוא ערבוב החמרים זה בזה, ולפי האמור למעלה היו הארץ, השמש והירח וכל צבא השמים מעורבים יחד במקום אחד בחמר מים רבים, ויאמר אלהים יהי רקיע, ר״ל הבדל כמו רקועי פחים המבדילים בין חלק לחלק, ויהי מבדיל בין מים למים, ר״ל ההבדלים יתהוו בין חלקי המים שיתפרדו איש מעל אחיו ומכל חלק וחלק יתהוה עולם בפני עצמו, מחלק האחד יהיה הארץ, ומהשני השמש ומהשלישי הירח וכו׳. והרקיע הוא רק ריקות המבדיל בין חלק לחלק. (ז) ויעש אלהים את הרקיע ויבדל בין המים וכו׳ הוא״ו של ויבדל ישמש במקום מלת נעמליך בל״א, כמו חדש ושבת קרוא מקרא לא אוכל און ועצרה (ישעיה א) רצונו כאשר תתאספו בבית ד׳ ביום חדש ושבת, קרוא מקרא ר״ל אסיפת אספה בבית ד׳. לא אוכל (נשוא) און ומה הוא האון ההוא

לה, והכתוב מעיד: ויאהב גם את רחל מלאה, א"כ אהב גם את לאה רק במדה פחותה מאהבתו את רחל, ושם בנה השני קראה שמעון כי שמע ד' כי שנואה אנכי ויהיה שמעון מורכב מן שמע עניי, ויהיה איב ועני ג"כ נרדפים. ואולי נתחלפו המאמרים והיה צ"ל אצל ראובן, כי ראה ד' כי שנואה אנכי ויתן לי את זה, ואצל שמעון כי שמע ד' את עניי כי עתה יאהבני אישי, אבל באמת אין בכך כלום, שהכונה שוה בשניהם, והנה הפעול מגזרת שנא מצאנו שנואה אבל מן איב לא נמצא הפעול. ואם לפעמים יחפוץ לדבר מן הפעול ישתמש ג"כ בשם אויב ובפרט אם הוא קשור אל ד' אויבי ד' ויחשבני לאויב לו דאיוב, רצונו השנוא מאת ד', וכן את שער אויביו (בראשית כ"ב) וכי תפגע שור אויבך (שמות כ"ג ס' :דו"ק.

שם בגל 88 הבדיל בין תהו לבהו, שתהו הוא דבר שאין בו תועלת אבל לא יזיק, ובהו הוא שמזיק ג"כ לאחרים, ע"ש, אבל ההבדל הזה הוא ג"כ תהו ובהו, כי איך יפרנס את הכתוב השני שבתורה: והארץ היתה תהו ובהו. למי יכלה הארץ להזיק אז, אחרי שלא היה עוד דבר שיהיה נזיק? ושנית איך יקרא הכתוב בשם הארץ בטרם הבראה? ולמען לבא עד חקר הוראת תהו ובהו שבכאן, שבהכרח כונת התורה להוראות שונות, אעתיק בזה באור הפרשה מפירושי על התורה אשר אתי בכ"י.

(א) בראשית. בזמן שנקרא אנחנו ראשית בבחינת הפעולות, דע שהזמן ימד ויספר רק עפ"י פעולות אשר שנוייהם נכר להופיעו, למשל ע"י זריחת ושקיעת השמש נדע גבול לערב ובקר יום ולילה, את השבוע נדע ע"י הנ"ל, וכן הלאה, ואם נראה דבר אחד קודם השני נקראהו ראשון בבחינת השני. אבל באין פעולה לא נכר הזמן, וע"כ בטרם ברא אלהים את השמים ואת הארץ בהכרח לא היה זמן, ר"ל זמן נרגש אשר נוכל למוד אותו על פי איזו פעולה, כי בהעדר הפעולות יעדר גם הזמן, וע"י התחלת הבריאה נהוה ממילא הרגשת הזמן והזמן ההוא נקרא ראשית, ומה שאמרו חז"ל שהיה סדר זמנים קודם לכן, רצונם כי גם בטרם ברא אלהים את השמים ואת הארץ הזאת, כבר ברא עולמות והחריבן, וע"י הפעולות ההן בהכרח היה שם סדר זמנים, והבן. ברא, עיין ראב"ע שהוראתו בריאת יש מיש, כמו ויברא אלהים את התנינים, ויברא אלהים את האדם עפר מן האדמה, ודע שתורתנו היא תורה מדעית ולא אמונית, וזה, שגדר האמונה הוא שנאמין בדבר שלא נדע, אבל אם כבר נדע את הדבר ההוא כבר יצאנו מגדר אמונה ובאנו לגדר דעת. ועפי"ז אמונה ודעת הם שני הפכים, את אשר נדע לא נאמין עוד, ואת אשר נאמין לא נדע, (עיין בית יהודה לריב"ל פכ"א), ותורתנו הקדושה תורת אמת לא הגזה עלינו להאמין כך וכך, וגם במציאות הבורא אמרה, וידעת היום והשבות אל לבבך כי ד' הוא האלהים (דברים ד' ל"ט) ועוד כתובים רבים יעידון ע"ז. וע"כ לא באו בתורה יעודי האדם אחרי המות והשארות הנפש וכדומה, שיסודתן רק באמונה, וע"כ גם ראשית אמריה נעימים, לא תכריח אותנו להאמין כי ד' ברא את העולם יש מאין, כי מה יתן לנו זאת ומה יוסיף? די לנו לדעת כי מן החמר הנמצא כבר במציאות והוא הנקרא בפ' בראשית בשם מים, ברא אלהים את השמים וכל צבאם ואת הארץ וכל אשר עליה, אבל איך נתהוה החמר ההוא? ומתי? לא לך בן אדם לדעת זאת, וגם חז"ל אמרו שהיה כבר בונה עולמות ומחריבן דלא הניין ליה, ולזה הסכימו גם חוקרי זמננו, א"כ כבר היה החמר ההוא מוכן מחרבן של העולמות הראשונות, והדברים ארוכים. את השמים. ר"ל צבא השמים, כי השמים בעצמם הם נעדרי המציאות, רק ריקות במרחבי הבריאה, ולא יתכן עליהם פעל ברא.

מן הדוגמאות האלה אשר הבאתי בזה תראה כי לשוא עמלו החכמים למצוא הבדלים בין כל הנרדפים, אשר ישימו חקם בכל מקום בואם, יען המדבר ע״פ רוב יסתפק אם רק בלבד מה יורה השם או הפעל ההוא על המושג אשר ברצונו להשמיע על שפתיו, ואדרבה יבחר

„האמרים, כי ישתוה בהם הנקלה כנכבד, והקטן והגדול במאזני משקל אחד ישקלו, ולסבה זו,
„אנשי חכמה כאשר ידברו במכתביהם איש אל רעהו יבקשו זה מזה לעזוב כל מיני תארים
„הנהוגים, וזו היא בקשתי גם אליך אם ייטב בעיניך לערוך אלי דברים במכתב, לא תציג
„בראשו שום תאר, רק בשם ידידי תקראני, ודי בזה.
„ידידי! באור פרשה ראשונה בבראשית שלחת אלי ראיתי והתבוננתי בהם כי דברי
„חכמה הם, ונשארו על פשטות לשון המקראות, מי יתן והלואי לגמור הבאור בדרך הפשט על
„כל חמשה חומשי תורה, ותוסיף דעת ותבונה לפרש המקראות המדברות במצות בדרך
„שיתאימו ויתאחדו בדרך הפשט אל דברי המקובל בידינו בתורה שבע״פ, כי זה הוא חובת כל
„איש חכמה, וביותר בדורות האלה אשר דרכי המינות מתרחבים והולכים, ומי לנו מאוהבי
„הפשט יותר גדול מהראב״ע, והוא זה החכם אמר בסוף הקדמתו לתורה בלשונו הזהב:
„בתורות ובמשפטים ובחקים, אם מצאנו שני טעמים בפסוקים, והטעם האחד כדברי המעתיקים,
„שהיו כלם צדיקים, נשען על אמתם בלי ספק בידים חזקים, וחלילה חלילה מלהתערב עם
„הצדוקים, האומרים כי העתקתם מכחשת הכתוב והדקדוקים, רק קדמונינו היו אמת וכל
„דבריהם אמת, וד׳ אלהים אמת ינחה עבדו בדרך אמת עכ״ל, ומדבריו היקרים האלה למדנו
„דבר יקר הערך כי בכמה מקומות בפירושי הראב״ע דברים המתנגדים לדעת רבותינו חכמי
„התלמוד, ומדברי הקדמתו ידענו בבירור כי יד אחרים שלטה בפירושי הראב״ע, ואחד מן
„התועים הוסיף בו דברי תועה. (אמר יבא״ר עיין שם הגדולים לחיד״א חלק ג׳ ועד לחכמים
מערכת א׳ אות ו׳ וז״ל: הרב בנימין איספוניזא ז״ל עשה באור לפרוש הראב״ע לנביאים
וכתובים, ובהקדמתו הביא מ״ש הרב רפאל אשכנזי ורבני איטליא בכ״י שנתברר להם שתלמידיו
של הראב״ע שלחו יד בפירושו והוסיפו לדעתם דברים אשר לא כן, וכל לשון שימצא בחומש
ובנביאים שהוא מתנגד לדברי רז״ל איננו להראב״ע עצמו, רק תלמידיו בלתי ידיעתו אחרי
מותו שלחו יד, והראב״ע וכסאו נקי, זהו תורף דבריהם, וע״ש מ״ש הרב חיד״א דעתו) לכן
„אין לנו לראות דברי הראב״ע בחפזון טרם נשקול במאזני התבונה אם הם מדברי הראב״ע
„ודעת לנבון נקל, ועתה צלח רכב על דבר אמת, ותורך נפלאות חכמה ימינך, דברי הדו״ש
„יעקב צבי מעקלענבורג.

והנה להמון לבבי ראיתי אחרי איזה שנים בהכרמל מאיזה איש אשר חתם את שמו בר״ה, באורי להכתוב יהי רקיע בתוך המים, כאלו שניהו לדבר אחד נתכוונו, ואולי אחד ממכתבי ההם נתגלגל בידי הכותב ההוא, ויפול על המציאה ויאמר כלה שלי אני מצאתיה, ולא נופל באורי זה מהרבה מילי מעליותא שהצעתי לפני מיודעי הן בע״פ והן בכתב, ואח״כ אמרו הם בשם עצמם, כמו בהיותי בשנת תרכ״ב בעיר ליק להדפיס ספר המכלול, אמרתי להר״ד גארדאן שהיה אז עוזר לבעל המגיד, כי לדעתי, וילך אגג מעדנות שרשו מעד, ור״ל שמעדו קרסליו וילך בפיק ברכים בידעו כי שמואל שם, והוא לא יחום ולא ירחם עליו, ואחרי איזה שנים כתב איש אחד בהמגיד ששמע מפי ר״ד גארדאן את הפירוש ההוא, והרד״ג לא כחש בו, ולא זו בלבד, אבל גם דברי שבאו כבר בדפוס, גנבים באו להם ויגנבו דים, בהמגיד (כמדומה לי בשנת תרכ״ב) בתוך יתר באורי מקראות בתהלים שכתבתי כי שני מזמורי תהלים כ׳ וכ״א,

ועצרה ר"ל הוא בעצמו העצרה שאתם נעצרים ונאספים לפני בביתי וידיכם דמים מלאו, וכן כאן, ויעש אלהים את הרקיע, ואיך עשה את הרקיע שאיננו במציאות רק ריקות, וע"ז לא יפול לשון עשיה? ויבדל, ר"ל בזה שהבדיל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע. ר"ל החלק הקטן אשר ממנו נברא הארץ יקרא בשם המים אשר מתחת לרקיע, והחלקים אשר מהם נבראו השמש והירח וכל צבא השמים הרבים והעצומים יקרא בשם: המים אשר מעל לרקיע. (ט) ויאמר אלהים יקוו המים אשר מתחת השמים, ר"ל החלק אשר ממנו נברא הארץ, יקוו מימיו אל מקום אחד ותראה היבשה. (יא) ויאמר אלהים תדשא הארץ וכו'. הנה לפי האמור למעלה ערב ובקר הנאמרים במעשה בראשית מוסבים על הפעולות, ערב של פעולה אחת ובקר של פעולה שניה הבאה אחריה, וא"כ לא יתכן שתהיה שתי בריאות ביום אחד. כי כאשר כלתה הבריאה האחת כבר בא יומה. אבל באמת גם כאן לא היו שתי בריאות נפרדות, רק בריאה אחת לשתיהן, כי כאשר נראתה היבשה אחרי אשר יקוו המים אל מקום אחד, היתה כבר האדמה כלולה ביפיה עטופה ירק דשא ועצי פרי למיניהם. וא"כ לא היתה כ"א פעולה אחת, ורק לחשיבות הדבר חלקם הכתוב לשני מאמרות. וכן ביום הששי חלק בריאת האדם מבריאת הבהמה במאמר לבדו ג"כ לחשיבותו, אף כי מקרה האדם ומקרה הבהמה ומקרה אחד קרה את כלם בהבראם יחד בעת אחת, והבן. (יד) יהי מארת, ר"ל התוה להם הדרך ילכו בה שעי"ז יבדילו בין היום ובין הלילה, וזהו האמור לעיל בפ' ד' ויבדל בין האור ובין החשך, ועד יום ד' עוד לא הלכו במסלתם, ובזה נשלם תקון השמים, ומעתה יתחיל בתקון הארץ. (כ) ישרצו המים, שרש שרץ הונח על הזחילה ורחישה בלי רגלים, ואיננו פעל יוצא כדעת הבאור וחז"ל שהמים הולידו והשריצו שרץ נפש חיה, רק הוא כחברו ועוף יעופף ברצונו שימצא ויעוף כן כאן שימצאו הדגים וישרצו ויזחלו בתוך המים, וכן להלן בפ' כ"א אשר שרצו המים ר"ל אשר מלאו המים ויזחלו בה, וכן ושרץ היאור צפרדעים (שמות ז' כ"ח) ר"ל מלאו וישרצו בתוך היאור. וכן שרץ ארצם צפרדעים (תהלים ק"ה ל') ר"ל שזחלו על הארץ שאם נאמר בטעמם „שהשריצו" א"כ יסתור המשורר את הכתוב בתורה. משה אמר ושרץ היאור א"כ היאור הולידם והוא אמר שרץ ארצם. שהארץ הולידם. אבל לפי מ"ש הכל על מקומו בא בשלום, כי היאור מלא מהצפרדעים וגם כל ארצם.— והמה נבראו כל אחד מאמרו המיוחד לו, ורק נשתוו שניהם שמולידים ע"י הטלת בצים. (כ"ד) נפש חיה. נפש נרדף לגוף, כמו על כל נפשות מת, טמא לנפש, ר"ל גופות מתים, וכן כאן הכונה גוף שיש בו רוח חיים, והנה בבריאת הבהמות והאדם נשלם תקון הארץ, ונשלמה הבריאה כלה, ודע כי הכתוב האריך בפרטי בריאת האדמה וכל אשר עליה, אבל איך ברא את צבא השמים אם גם עליהם יש ברואים צומחים וחיים או אין, כל זאת יעלים הכתוב ממנו, כי לא לנו בני אדם לדעת זאת. כי אין לנו תועלת מזה, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם לענות בה[1].

---

[1]) באורי זה לפרשת בראשית כתבתי עוד בשנת תרכ"א והראיתי לפני הגאון שי"ר ז"ל, ולפני הרב הגדול רי"ל מעקלענבורג האב"ד דק"ק קעניגסבערג בעל הכתב והקבלה, ובענותנותו של זה האחרון השיבני דברי חן ובכל טוב הראוים לתת להם זכר פה, ואלה דבריו :

ב"ה קעניגסבערג יום ה' ד' אדר התרכ"א ליצירה.

„התארים שהתרגלו בהם בני אדם בראש אגרותיהם הנשלחות מאיש אל רעהו. היה
„נכון מאד בדורות אשר לפנינו, שהיו מתהלכים בדרך ישרה ואורחות האמת, אמנם בדורות
„אשר אתנו אשר רבים ככלם בחרו בדרך החנופה ואורחות שקר, אין תפארה עוד בכל

המעשי, עכ"ד, והרמב"ן כתב: כי ישאלך בנך מחר מה העדת, ששאל תחלה על מה יעידו אלה המצות הנקראים עדות בעבור שהם זכר לנפלאותיו, ועדות בהם, כגון המצה והסכה וכו' והחקים כי נעלם טעמם בתורה, והמשפטים ישאל מה המשפטים שנעשה במצות האלה שנסקול העושה מלאכה בשבת וכו', כי משפטי ישוב המדינות כדיני השור והבור והשומרים ושאר הדינין שבתורה צדיקים וטובים הן, עכ"ד. ואני אומר כי עדות שם המצות שענשן בצדם, ור"ל הלאוין, ואשר לכלם: ואת עדותיו אשר העיד בם (מ"ב י"ז ט"ו) וע"כ נקביל תמיד אל חקים שזולתהם עשין כנ"ל. אבל לפעמים יכלול בשם עדות את כל התורה, כמו: ונתת אל הארן את העדות (שמות כ"ה ט"ז) בהם שני לוחות הברית שכתוב עליהן עשרת הדברים הכוללים כל מיני מצוה מה שבין אדם למקום ובין אדם לחברו. ומזה נ"ל כי לא הרי עדת בחולם להרי עדות בשור"ק, שהראשון שרשו עוד, והוא הרבוי מן עדה, וטעמו כמו התראה, להעובר שענשו כך וכך, וע"כ יורו רק על הלאוין, אלה העדת והחקים והמשפטים (דברים ד' מ"ה) מה העדת והחקים והמשפטים (שם ו' כ') ר"ל מה המה כל מיני המצות והדינין אשר אתם מחויבים לשמור ולעשות רק ע"פ האופן הזה, ויכון במלת משפטים על דיני השמיטה, שלא יגוש את רעהו וישלח את עבדו ואמתו חפשי מעמו, שע"ז מפורש הטעם בתורה (דברים ט"ו ט"ו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו', וסרה בזה תמיהת הרמב"ן, והשני הבא בשור"ק יהיה ברבים עדה מגל"ה, שהונח על השפה ועל הדבור היוצא מן השפה, כמו האזינה עדי (במדבר כ"ג י"ח) ועדיכם אתבונן (איוב ל"ב י"ב) ואשמרה עדות פיך (תלים קי"ט פ"ח) שהוא כמו אמרי פיך, והוסב אח"כ אל הצווי, והמצוה נקרא עד לאמים (ישעיה נ"ה ד') שהוא כמו נגיד ומצוה הבאים אח"כ [1]) והבן.

ושבת וראית כי לפעמים יטה המליץ את השמות הנרדפים בחזק יד מהוראתם הראשונה, וישתמש בהם כחפצו במקום ההוא לבד, ויסמוך על הקורא כי מהמשך דבריו יבין כונתו. אבל לא ינעוץ בם מסמרים שכך וכך הוראת השם ההוא בכל מקום, ואבאר דברי בדוגמא אחת:

מזמור י"ט בתהלים, אף שישא עליו שם המחבר „לדוד" [2]) עכ"ז לא נתן מלוצה אחד, כ"א מחובר הוא משני שירים ממחברים שונים, בזמנים שונים, והיו לאחדים בידי המאסף. השיר הראשון הוא מראש המזמור עד סוף פסוק ז' אבל הוא בלתי נשלם וחסרונו נכר מתוכו, שרצה המשורר לשיר נפלאות אל בהמאורות הגדולים המושלים ביום ובלילה, ולא הספיק לגמרו. ומפסוק ח' יתחיל שיר חדש אשר מתוכנו נראה זמן חבורו שנתחבר בעת אחת עם תמניא אפי, ומדבר בשבח התורה והמצות לחבבם על עושיהם, ויחלקם למצות שבין אדם למקום ובין אדם לחברו, ולעשין ולאוין, ולאלה שנוכל לדעת טעמם, ולאלה שטעמם נעלם מאתנו, ויאמר:

[1]) עיין בית יהודה לריב"ל פרק קי"א בסופו בהערה. ובתולדות שם להנ"ל שרש נגד.

[2]) קורא יקר! חזק ואמץ ולבבך אל ירך מלצנותו של המתלונן במדור התחתון של המליץ נו' ... ש"ז. כי אינני עשוי כ"א לבדח את קוראי המליץ בעת יתחילו לנהק ולפהק בעת קריאתם העלה המלאה מזן אל זן מדברי ריבות בשעריך וע"ד החלוקה והשמיטה וכדומה. ואני בדרך גדולי חכמינו הקדמונים והאחרונים אלך לבטח דרכי לבלי התעות בשוא נתעה מאותיות הגדולות הכתובות בראש איזה ספרים המיחסים אותם למחברים שונים, ואניח לפתאים להאמין שהזהר הוא לרשב"י וספר יצירה „לאברהם בן תרח או לעקיבא הקרח" (כלשון יש"ר מגליציא במכתב אחוז), ושקהלת הוא לשלמה בן דוד, וכל ספר תהלים הוא לנעים זמירות ישראל ועשרה זקנים אשר שרו ברוה"ק על לעתיד, ופתי באמונתו יחיה.

בשם כזה אשר איננו רגיל על שפתי המדברים הפשוטים, למען ע״ז ישאיר רשם חזק עלי
השומע ולא ישכח מהרה, ואם לפעמים ישמיע איזה מליץ או משורר על שפתיו איזה שמות
נרדפים למען הבדיל ביניהם, וההבדל נכר מתוך יהל דבריו, גם הוא בעצמו לא ישמור ההבדל
ההוא בכל עת ובכל מקום. ואביא בזה לדוגמא, משה איש האלהים בתורתו, יקרא לפעמים
המצוות אשר בין אדם למקום שהם בקום ועשה בשם חקים, יען כל אופני עשית המצוות ההם
הם כחקים בלי טעם, מדוע באו על זה האופן ולא באופן אחר וע״כ אסור להוסיף עליהם
ולגרוע מהם, כמו חקת הפסח, ואת הלאוין יקרא בשם מצוה, כמו אחת מכל מצות ד
אשר לא תעשינה (ויקרא ד׳ י״ג) אשר צוך ד׳ אלהיך (דברים ד׳ כ״ג) טעמו: פערבאטען,
ומה שבין אדם לחברו יקרא בשם תורה, כמו (בראשית כ״ו ה.) מצותי חקתי ותורתי, וכן
בנחמיה ט׳ י״ד, ומצות וחקים ותורה, ור״ל הלאוין והעשין והדינים, וכן (ירמיה ט״ז י״א) אותי
עזבו ואת תורתי לא שמרו, ודרשו חז״ל ע״ז הלואי אותי עזבו ואת תורתי שמרו, ור״ל הלואי
חטאו רק בדברים שבין אדם למקום, אבל לא בדברים שבינם לרעיהם, אבל הם חמסו הפרו
תורת האדם, אבל ע״פ רוב יקרא הדינין בשם משפטים, המיוחד תמיד רק להמשפטים שבין
איש לרעהו, כמו: את כל המצוה והחקים והמשפטים (דברים ה׳ כ״ח) וזאת המצוה החקים
והמשפטים (שם ו׳ א׳) ולשמור חקיו ומצותיו ומשפטיו (שם כ״ו י״ז) לבלתי שמור מצותיו
ומשפטיו וחקותיו (שם ח׳ י״א) ולפעמים יכלול בשם חקים כל המצות אשר בין אדם למקום
העשין והלאוין ביחד, כמו: שמע אל החקים ואל המשפטים (שם ד׳ א׳) ראה למדתי אתכם
חקים ומשפטים (שם פסוק ה׳) חקים ומשפטים צדיקים (שם שם ח׳), והנה עוד שם אחד יש
על חלק אחד מן המצות, עדה עדות, ואומרים שפרשו עוד, וכתב הספורני (דברים ד׳ מ״ד)
וזאת התורה החלק העיוני (שם פ׳ מ״ה) אלה העדת, החלק שבא עליהם עדות המופת, וכן
להלן (ו׳ כ׳) כתב: מה העדת החלק העיוני שהוא עדות מופת, והחקים והמשפטים, החלק

נמשכו לחיל הצבא שיזמרו מזמור כ׳ בעת הפרדם ממלכם ללכת למלחמה על אויביהם, ומזמור
כ״א בעת שובם מנצחים מן המלחמה. ואחרי איזה שנים באו הדברים האלה בהמגיד כמעט
בלשוני מאיש אחר, וגם החכם המדקדק ר׳ משה לייכערזאהן גנב ממה שכתבתי בהערותי על
המכלול ובקו״א, ושם בכליו, בספרו חלקת הפעלים § מ״ם כתב וז״ל: ויש עוד אופן רביעי
(להעבר מהקל) אשר הפ״א שלו בחולם ועינ״ו צרויה ונקראהו משקל פועל, כמו ארמי אובד אבי
פי׳ בקש להאביד את אבי, וכן היא שופטה את ישראל כמו שפטה, וכן להלן § מ״א כתב: כל
ארבעת המשקלים האלה נוהגים ג״כ בזולת השלמים כמו בֹּז בַּזְתָּ ממשקל פעל מֹת מַתָּ ממשקל
פעל בוש בשת כו׳ ממשקל פעול, כל הדברים האלה לקוחים מהערתי לדף מ״ז ב׳ במכלול ליי״ק,
ומפרש במאמר יו״ד בק״א, ואת שמי לא קרא על פועל ידי, רק הסתפק במ״ש בהערה 34
עיין מכלול ס״ז ב׳ ליק״ עור עיני הקורא כאלו יצוהו לעיין בדברי הרד״ק אבל לא בדברי
הערתי, וכן שם § ק״א כתב: ובא ביו״ד נוספת לנסתרת ותזני שם. ה׳ ותזן וכו׳ וכן נוסף
היו״ד בהפעל תמחי לנכח ה׳ תמח וכן כתב לקמן § קנ״ד בדקדוק מלת תשי והדברים האלה
גנובים הם ממ״ש בהערתי למכלול דף ק״כ פ׳ בשולי הדף, ולולא כעס המבקר אגור פן יאמר
כי עשיתי מהאוצר רשות היחיד לצרכי לגבות בו את חובי מהשולחים יד בחדושי, כי עתה
הראיתיך דוגמאות כאלה כהנה וכהנה, ואמנם אנכי לא אזעום ולא אקצוף עליהם על הדבר
הזה, כי בזאת הראו לדעת כי לא יגעתי לריק וכל חדושי יקרים המה, עד אשר גם חכמים
מפורסמים לא יבשו לפרוש כנפם עליהם ולקרוא שמם עליהם, והיה זה שכרי, יבא״ר.

ובטרם אפרד מעמך קורא יקר, אתן לך בזה הבדלה קטנה בין השמות: פצע וחבורה ומכה טריה באו בכתוב אחד (ישעיה א׳) ומהתימה שהרשד״ל בבאורו לישעיה לא הבדיל ביניהם, וע״כ התקשה למה באו לא זורו ולא חבשו בל״ר ולא רככה בשמן בל״י, ודחק א״ע לומר כי מוסב על כל אחת ואחת. וא״כ מדוע לא אמר ג״כ לא זרה ולא חבשה בל״י ונאמר ג״כ שמוסבים על כל אחת ואחת? אבל כאשר נתבונן אל הבדל השמות האלה יצא הכל אל נכון. פצע הוא חתך בדבר חד, כי פצע בצע בקע ענינם אחד: החתך. חבורה היא הבאה ע״י הכאה בדבר כבד, שיתחבר הדם אל מקום אחד, ומכה טריה, היא החבורה אחר אשר תרכך ע״י שמן ותבקע להוציא הליחות ממנה. והנה יבואר הפצע והמכה טריה היא למוץ את הליחה מהן ולחבש אותן בחתולים, אבל החבורה צריכה להרכך בשמן, ע״כ אמר לא זרו ולא חבשו בל״ר שמוסבים על הפצע והמכה טריה, ולא רככה בשמן בל״י החבורה.—

יבא״ר.

הגיון בכנור

מאמר־מחקרי לבאר דברי חז״ל באגדה

אשר כתב

הרב החכם ד״ר יו״ט ליפמאן ליפקין ז״ל

בהיותו עוד צעיר לימים

בשנת תרכ״ד לפ״ק.

עורה כבודי עורה הנבל וכנור אעירה שחר (תהלים נ״ז ט׳). ארא־ב״ב א״ר שמעון חסידא כנור היה תלוי למעלה למטתו של דוד וכיון שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית (לבדה, תוס׳ שם) ונושבת בו ומנגן מאליו, מיד היה עומד ועוסק בתורה כו׳ (ברכות ג׳). א״ר לוי כנור היה תלוי כנגד חלונותיו של דוד והיה רוח צפונית מנשבת בלילה ומנפפת בו והי׳ מנגן מאליו, הדא הוא דכתיב והי׳ כמנגן המנגן (מלכים ב׳ ט״ו) כו׳ (ירושלמי ברכות). ושם בבבלי איתא, ודוד מי הוה ידע פלגתא דלילה אימת, השתא משה רבנו לא הוה ידע דכתיב כחצות הלילה אני יוצא וגו׳ אילימא כו׳ אלמא מספקא ליה, ודוד הוה ידע? דוד סימנא הוה ליה דארא־ב״ב ארש״ח כנור כו׳ כנ״ל עי״ש ובתוס׳ ושם (ד׳) ר׳ זירא אמר כו׳.

תורת ד', כל התורה בכללה היא תמימה בכל פרטיה אין בה נפתל ועקש, משיבת נפש, כי במהר לאיש עשות טוב, ואח"כ יתחיל בפרטי המצות: עדות ד', מפרש עדה, ויכלול בזה בכונה בתי התורות כאחת, אמירה וצווי כמ"ש לעיל, גם עדי וגזר כמו את הנזר ואת העדות (מ"ב י"א י"ב) ויכנה בשם זה את המצות שהם בקום ועשה (להפך מהוראת עדות בתורה כנ"ל) שיש להם טעם, וע"י טעמם הטוב תפארת הם לעושיהם, נאמנה, ר"ל עומדת לעד בלי שנוי, כמו יתד במקום נאמן (ישעיה כ"ב כ"ג), מחכימת פתי, ע"י טעמה. פקודי ד', יתאר בזה אלה מצות שבה שאין להם טעם, ורק גזרת מלך הם כפקודי הפקיד, ישרים, משמחי לב, כי לא יצוה ד' לעשות דבר קטן או גדול המתנגד לשכל, ואשר תקון בם נפש היפה, כאשר עשו הגוים לאלהיהם כי גם את בניהם שרפו באש לעשות בזה נחת רוח לגלוליהם, ויתגודדו בחרבות וברמחים עד שפך דם עליהם, ויכבדו אלהיהם בתזנותם אצל מזבחותם, וכדומה, אבל פקודי ד' רחוקים מזה, וישרים הם אף כי לא נדע טעמם, וע"כ ישמחו לב עושיהם בעשותם רצון קונם, מצות ד', יכנה בזה הלאוין כמו אחת מכל מצות ד' אשר לא תעשינה (ויקרא ד' י"ג) אבל אלה שיש להם טעם, ברה מאירת עינים, ע"י טעמה, יראת ד', המה הלאוין שנחדל מעשותם רק מיראת העונש, אבל טעמם נעלם מאתנו, מדוע אסרה לנו התורה את הדבר הזה, היא ג"כ טהורה, עומדת לעד ולא תשתנה עי"ז שלא נדע טעמה, באז לא נוכל לומר הן כבר בטל הטעם וע"כ בטל גם האסור. [1]) משפטי ד' המה הדינים שבין אדם לחברו, אמת, טעמו כמו נאמנה דלעיל, ורצונו שלא ישתנו, צדקו יחדיו, ר"ל כל השבות שחשב לעיל, ואח"כ יפתח המשורר במשל פיו. הן כל דבר נחמד אשר יתאוה האדם אליו הוא משני פנים, האחד הוא אם יראה דבר שיהיה לו הנאה ממנו, והשני הוא רק תאוה לעינים ובעצם לא ימצא בו כל דבר טוב, וע"כ ימשול את המצות אשר אין להם טעם לזהב ופז רב, שהם רק תאוה לעינים, והמצות שטעמם בצדם לדבש ונפת צופים שבכל חך יטעם מתיקותם.— והנה כמעט נתתי מקום להמבקר כי הלכתי בדרך הדרשנים לטפול על כל מלה חמור המורהים כונות רחוקות, אבל בטוח אנכי על מבקר אמתי שיתן צדק לדברי, יען המשורר חי בעת התחלת למוד הדרוש, וזו כחו להמליצה להטות את השמות בחזק יד לחפצו, ורבים עשו כמוהו, ואין המקום להאריך.

---

[1]) ואיתא בשבת ק"ה א': ור' יוחנן דידיה אמר, אנכי נוטריקון „אנא נפשי כתבית יהבית" רבנן אמרין „אמירה נעימה כתיבה יהיבה" איכא דאמרי למפרע „יהיבה כתיבה נאמנין אמריה" ע"כ. והקליר בפיוטו לשבועות בהפסקא המתחלת: אז בכתב אשוריה, גורס נעימים אמריה, והכונה בהמאמר הזה, שר"י ורבנן פליגי אם מותר לדרוש טעמי המצות או לא, ור"י סבר כדעת האחד אמר בברכות ל"ג ב', שאסור לדרוש טעמי המצות ומי שאומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזרות ואין אתה רשאי להרהר אחריהן כלל. ודרש הנוטריקון על הכונה הזאת. אנא נפשי כתבית יהבית, ר"ל לכם לדעת מי נתן לכם התורה, אני בעצמי כתבתי לכם תורה הכתובה ונתתי לכם תושב"ע, וגזרת מלך היא, אבל רבנן אמרי לא כי, אנחנו רשאים לדרוש טעמי דקרא, וכך הנוטריקון של מלת אנכי: אמירה נעימה כתיבה יהיבה, או למפרע: יהיבה כתיבה נעימים (כגרסת הקליר) אמריה, ר"ל התורה הכתובה והמסורה נעימים אמריה ע"י טעמם שנמצא לכל מצוה;— והדרושים האלה באו על מלת אנכי מפני שלא בא בקצור א נ י, והוספת הכ"ף לדרשה שיש בזה. והבן. יבא"ר.

במרוצת סכובם הקטנה אשר חלק להם בהיותם עוד עלי הצירים אשר סבבו עמהם במתינות). נצא נא עתה בעקבות הרוחות המתילדות לפי עתות היום, בבקר בהופיע השמש מול פני המזרח מנוגה נגדו יחם שמה האויר למרבה, אז ינשב רוח מערבי הוא זרמת חלקי האויר מקצה המערב הקר מול פני המזרח החם. בנשף בערב בבוא השמש בקצה המערב יהפך הרוח דרכו וינשב מקצה המזרח אשר כבר התקרר מול פני המערב הבוער עתה לחום השמש ויען כי הרוח הזה בערב הוא בא למערב ובבקר הוא שב למזרח (וכן להיפך) א״כ איפוא באמצע הזמן מערב ועד בקר אשר השמש אז בקו חצי היום והלילה (מערידיאן) של מקום ההוא לא יהיה לא רוח מזרחי ולא רוח מערבי כי יושבתו בהתנגדות מצעדם (וכל דבר העובר מישלילה לחיוב יעבור את האפס) ולכן עת חצות היום והלילה יפרוש רוח הצפוני „לבדו" כנפיו לתימן, —

יסוד מוסד הוא בחכמת התנועה ידעוהו כל תופשי משוט ומחזיקי כן תרנם אם יפעלו על דבר אחד שני כחות שונים אשר יניעוהו לרוץ אורח בנטיות שונות אז מפעולת שניהם יחד ימריצוהו לעבר בדרך אלכסון מהמרובע הנבנה על שני כחות הצלעיות אשר יפעלו עליו (עיין תולדות השמים להחכם הגדול הרח״ז סלאנימסקי). וזה הדבר אשר רק עת חצות לילה ויום אשר רוח מצפון יאתה „לבדו" ישר דרכו ישצעד נכוחו מול דרום, אך בכל יתר הזמן עת גחת עליו זרוע יתר הרוחות וידו תכן עמם להיות לרוה אחד לנטות מני אורח מישור נעו מעגלות רוח הצפוני פעם למזרח ופעם למערב. —

הדברים והאמת האלה יפיקו זוהר דברי הגמ׳ (ב״ב כ״ה) ארהב״א א״ר ד׳ רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית עם כלן שאלמלא כן אין העולם מתקים אפילו שעה אחת ורוח דרומית קשה מכולן ואלמלא בן ניץ שמעמידה מהרבת את העולם שנאמר (איוב ל״ט) המבינתך יאבר ניץ יפרוש כנפיו לתימן. הנה ידוע כי דבריהם סובבים הולכים תמיד עלי צפון המישוה מקום ירושלים ברוחב קרוב 33^0 מעלות אמצע העולם בפי חז״ל, ולכן יבואר כן: שש ישעות הראשונות של יום ואחרונות של לילה מנישבת רוח צפונית מערבית, שש ישעות אחרונות של יום וראישונות של לילה מנישבת רוח צפונית מזרחית, כי רוח צפונית מנישבת עם כולן עם רוח המזרחי והמערבי לרוח אחד, בחצית הלילה גם עת חצי היום (וכן מוכח ביבמות ע״ב ושם מ״ט לא מלו משום דלא נשב להם במדבר רוח צפונית ביום לבדה כפי׳ התוספות ישם) לפי המקום רוח צפונית מנישבת „לבדה" (כפי׳ התוס׳ בכמה מקומות) רוח דרומית מנישבת מול המשוה לצפון (וישם עלי המשוה יחד עם רוח הצפוני למערב בהיותם ישם מקבילים כמעט מפאת סבוב הארץ היומי כאשר בארנו) ולפי המקום והזמן עת יחליש רוח הצפוני ומטה ידו לעמוד כנגדו בישער (כמו במצרים כאישר אבאר) רוח הדרומי יעבור גבולו ויישטוף עלי צפון המישוה, אך בל יגבר חילים להפוך ישמה מישריש את כל בעים רוחו הכביר, יען יגיח עליו רוח הצפוני ומחי קבלו ישא בכנפיו עלי אברת האויר ידיחהו וישפיל גאות עוזו. —

אולי יאות לבאר כי השם „נץ" הוישאל לעוף יתעופף מהר מועף ביעף ובכנפיו מתחרה את גלי האויר הנשאים על כנפי הרוח, והוא מישריש נצה (וכן דעת החכם פירסט בספר המלים שלו) אישר פי שנים בהוראתו מעוף כמו כי נצו גם נעו

אף כי שפתם ברור מללו, עוד הערות רבית יצרו צעדי המתבונן בדבריהם, נצבות הנה פתח עינים, למה לא אמר משה בחצות (עיין תוס׳ ד״ה ואתא איהו) אם היה בידו להוכיח רגע הצות ע״י הכנור? ואם משה רבני לא ידע ממנו, דוד מי הוה ידע? (כקושיתם), עוד יפלא ערבך ערבא צריך מי שם בטחות כנור ורוח כי רק עת חצות כל לילה שירה עמם? מה לרוח הצפוני את תור חצות הלילה? ומה מנו הלך בנשבו רק „לבדו" עלי הכנור באין עזר רוח זולתו? (לפי פי׳ התוס׳ ע״ש), ועוד הערות רבות (עיין מהרש״א ופני יהושע) המה יתוו לנו קו אשר על פיהם נחתיר המסלה העולה להבנת מאמרם.

למען הכין לנכון דרכי אשר סלותי לי לשום המעקשים האלה למישור בישובה ונחת, אטיף הנה מעט מלים עלי הרוח ומוצאו הדרושים גם להבנת יתר דברי חז״ל הנאמרים עלי חזון הרוחות, כפי אשר יבארו חכמי הטבע. —

מסביב לכדור הארץ יעטהו גלגל האויר (עיגול הנשימה). האויר הזה אף כי נסתר הוא מעין אנוש, בנקל נוכל לדעת כי כמשא כבד יכבד עליו מול עבר פניו מסביב, ובגטל סבלו מתאמץ הנהו להיות עליו תמיד בשווי המשקל ככל דבר נוזלי ואחרי התיצב פה ושם לפני המשא אשר יעמוס, ישאר שקט שאנן, רק אז בהחם האויר על מקום אחד יתר מעל מקום אחר, מחמתו יתפשטו חלקיו יתפרצו יוסיפו סרה, וכאשר צר למו המקום יתנשאו מעלה כי שם ימעט עקת לוחציהם, יגביהו עוף מעל לגבול עיגול האויר וכמים המוגרים במורד יזלו שמה לכל רוח. לעמתם יסערו חלקי האויר ממקומות הקרים המועקים תחת כוכד משאם ויזרומו למקום החם ההוא עדי ימלאו את חסרון נטל האויר שמה למען יקום שווי המשקל על מכונו. זרמת האויר הזה אשר בא יבוא תמיד ממקום הקר להחם יקרא רוח. נטית ארחת הרוח ותעצומות עוזו מהירת מרוצתו עם סדר וערך בואו חדשים לבקרים, המה לפי איכות המקום ההוא (לאקאליטעטען) כן יחלש עזו ימעט מרוצתו כל עוד ישפל המקום ההוא היושבי בעמק, רוכסי הרים המשתרעים עלי ארחת דרכו יעצרוהו או ימריצוהו ללכת בישימון לא דרך, ממים רבים יחלש ויתפעל למרבה ולכן נעו מעגלותיו מדי עברו עליהם, מהרסיו ומחריביו ממנו יצאו בהצעידו ארחות מתנגדות, ועוד רבים כמוהם.

מעלות החום במקומות שונים עלי כדור הארץ ישתנו לפי עתות השנה אשר ישוה ערך מצבו מול השמש באורח מסלולו השנתי. הרוחות אשר יסבו נקראות לפי זה רוחות בלתי תמידים (מוססאנאס-ווינדע), אך הרוחות אשר בכל עתות השנה בא יבואו מפאת שינוי האקלים ורק ישתנו לפי מעלות החום בעתות היום עלי הארץ בתקופתו על קצותיו, המה נקראים רוחות תמידים (פאססאטע). הנה יען לא יגיעו קרני השמש עדי אזורי הצירים ורשפי אשו לא יבקיעו שמה להחם את האויר, קור נורא שורר שם עם כפור עולמים. לכן יסער תמיד שבולת אויר מאזורי הצירים ישטוף ויעבור מול המשוה (עקוואטאר) אשר שם תגיח השמש ביושר קרניה וחמתה שפוכה, ורק עלי אזור המשוה עצמה אין כל רוח יען יגיחו עליו סער רוח מצפון וסופה מנגב בהתנגדות מצעדם ישבתו מריב ויקומו לדממה, ולכן יקרא אזור-מנוחת-הרוח. (רוחות אלה יסבו בלכתם מעט לצד מערב כל אשר יקרבו אל המשוה יען לא יתחרו את מרוצת סבוב הארץ היומי שמה למזרח

רוח תימן המנגדו יקש בלכתו בעד סלעי ערב והרי ציון, ובהיותו כנורו של דוד מול חלון הפתוח לצפון (וכמ״ש רש״י ז״ל חור נקוב בדלתו) כל עתות היום והלילה נאלם דומיה יען לא יבקיעו עדיהו רוח הצפוני בנטותו מאחריו פעם למזרח ופעם למערב, אך אז בהגיע תור חצות היום והלילה רוח הצפוני מדבר מתוך גרונו בנשבו עליו ביושר דרכו וכאשר יזרח עליו השמש ביום (בקו חצי היום) ויודיע כי אמת נכון בפיו אז יום ליום יביע הכנור אומר כי לילה ללילה יחוה דעת תור חצות לא ישקר אותותיו. לא כאלה חלק מצרים יושבת בשפל בין שני ימים ועל זרועות היאור מדבריות והררים, מצריה, לפאת קדמה ים סוף, ימה מדבר ברקא וליביען, נגבה מדבר זעלמא, ולפאת צפונה ים התיכון, ולכן אין סדר לרוחות הנושבות שם ועוד יותר לרוח הצפוני הרפה מדי עברו ים התיכון, מסערות תימן החזקים שם, הלא ידענו כי בירחי אדר ניסן ואייר יתחולל שם סער וסופה מנגב הנקרא חאמאזין, א״כ אפוא אז באמור משה כחצות הלילה לא נשב רוח הצפונית ויתר הרוחות נלוזו מעגלותיהם גם המה, והכנור יפיח שם כזבים ביום ויוליד שקר בלילה. ולכן לא היה אז להראות במופת רגע חצות לילה ע״י נטית הרוחות. וכל הערות כולהון נגערות. וכנראה סמך ר׳ לוי (בירושלמי) על דברי ר׳ שמעון חסידא הנ״ל כי הפסוק והיה כנגן המנגן שמביא מיירי באלישע.

ואולי יסור בזה קושית המרש״א (וכן הקשו בתנחומא הוא בילקוט שמות י״ב ע״ש) למה כתיב שמה (שמות י״ב) ויהי בחצות הלילה וגו׳ ולא כחצות כהכא ולפי הנ״ל ניחא פשוט כי זה יסופר לדורות והיה במדבר ושם נשב רוח צפונית בחצות לילה (יבמות ע״ב ע״ש) ולכן אפשר לאמר בחצות ולהוכיח ע״י נטית הרוחות. ואולי אפישר לאמר כי מזה גופא וכיחה שמה הברייתא כי לא היה יום במדבר שלא נשבה לישראל רוח צפונית בחצות הלילה שנאמר ויהי „בחצות" הלילה וה׳ הכה כל בכור (ולא כחצות כקושית התנחומא) אך להגמרא שם משמע כי ההוכחה הוא מסיפא דקרא ולכן הקשו שפיר מאי תלמודא ותרצו דקמ״ל דעת רצון מלתא היא. ויש עוד לדבר בזה בענין זמן חצות, תן לחכם ויחכם עוד.

יו״ט ליפמאן ליפקין

בהגאון מוה״ר ישראל נ״י מסלאנט.

(איכה ה׳ פ׳ ט״ו) גם מריבה כמו שני אנשים עברים נצים (שמות ב׳ י״ג) ומה נמלצו לפי זה דבריהם, רוח דרומית קשה מכולן (כמבואר) ולולי ״בן נץ״ (כמו בן קשת בני אשפתו) שמעמידה פירש לולא פרי המצה הנשא עלי אברת האויר בפרשו כנפים (רוח הצפוני) לתימן ישקיט רוח מדרום וסופות מנגב יחלופו, מחרבת את העולם שנאמר כו׳ אך רש״י ז״ל (בברכות ג׳) פי׳ כל זה באופן אחר. ועתה אפרוט עלי הכנור *) אעירה שחר כי בימינו נודע למשגב כמו אחד המכונה כנור רוח (עאלם הארפע) המתדמה בכל פרטיו לכנורו של דוד כפי אשר נראה מלשון חז״ל שהבאתי (וכן מצאתי להח׳ ר״י ברילל בביאורו לכלי השיר שהעיר כן אך לא ביאר בנינו). מבנה הכנור הזה הוא פשוט. והוא כלי עץ (טאנגן) ארוך וצר ודופן מצעו מחזק־הקול (ראזעאנצבאדען) כמו בכל כנור נעשה מעץ דק אשר שרידי יונקותיו (פאזערן) במישור ילכו ולא יתלכדו וחלולים פתוחים בו כמו אות S הרומי למען יתפעלו גם יונקותיו מהרעדת המיתרים השוים במדת ארכם ויחד יפיצו קול זמרה; עלי שני יתדות למעלה ולמטה מתוחים כמעט חוזק מיתרי גידים (דארמזאיטען) על ערך שוה. הכלי הזה מצבים מול חלון הפתוח מעט ומרוח המפעם עלי המיתרים מעבר מזה ומזה (צוגלופט, כלשון הירושלמי שם כנגד חלונותיו של דוד) ישמיעו מנגינות שונות נעימות לאוזן. הראשון אשר שם דברתו עלי הכנור הזה, כן יסופר (מארבאך, פהיזיק־לעקסיקאן, לייפציג 1834 ערך עאלם הארפע) הי׳ החכם קירכער, אך ממציאו הראשון היה המנצח בנגינות אסיואלד משאטלאנד ונתעורר לזה ע״י החכם פאפע אשר קרא בהאויסטאטיום (כנראה הוא הכהן הראש מן טעססאלאניק מבאר לספרי האמער וחיה זה כשבע מאות שנה) כי מיתרים אשר עליהם נשב הרוח הפיצו קול זמרה. ואנחנו נשובב לנו בצדק נחלת אבותינו. ונאמר כי כבר השמיעו מזה ר׳ שמעון חסידא ור׳ לוי (וממנם העתיק הכומר הנ״ל את הנסיון הזה) אך ממציאו הראשון האמתי הוא המנצח בנגינות נעים זמירות ישראל דוד המלך ע״ה. כבר הואילו הח׳ יונג ופעליססאוו לבאר פעולת הרוח אשר יסב עלי מיתרי הכנור והעלו לדעת כי יחזק קול מנגינותיהם כל אשר ימהר הרוח מרוצתו. (ועוד כנור אחד נמצא. המנגן לפי השתנות האויר (וועטטער־הארפע) ועשוי מהרבה חוטי ברזל הארוכים ומתוחים בנטיה בשטח קו חצי היום).

ועתה נשובה אל ראש דברינו. ירושלים קרית מלך רב דוד המע״ה גבוה מכל הארצות (סנהדרין פ״ז) מצריה (עיין שבילי עולם וס׳ תבואות הארץ להחכם שווארץ) לפאת קדמה מדבר ערב, ימה ים התיכון, נגבה סלע ערב, וההר הגדול הר הלבנון (תהלים מ״ח ובביאור שם) צפונה סוריא (עיין שבילי עולם) ולכן בירושלים מנשב רוח הצפוני בעים רוח על סדר נכון, יען יתנהל על מקום גבוה (2479 רגל מעל פני ים התיכון) לא יפריעו הררים ומעיני מים, גם אפס המץ

---

*) הרשב״א (ברכות ג׳) וז״ל פי׳ רב האי גאון ז״ל הסיה לדוד סימנא בכנור לידע בחצות לילה כגון פנאגאן שהוא אבן טעות אף כנור יש לומר מחמת רוח צפונית ויש לומר דברים אחרים שכנורותיהם משוערות במים או באויר מגד אחר וכל לילה ולילה מציבים אותו לפי שעור אותו הלילה שבשעת חצות נשמע קול מאותו הכנור עד כאן. וכן העיר החכם יש״ר מקנדיא בס׳ אלים (מעין חתום סי׳ כ״א עי״ש) אך מלשון הגמרא נראה יותר כמו שכתבתי.

מספרי הראב״ע והם מאמרים הנוגעים לשיטתו באלהיות) עיי״ש. שם. „אספרה כמו: אלה, ומלת אלה חסרה כדרך ד׳ הטוב יכפר בעד אותם שאכלו הפסח כי לא כתוב כי כל לבבו שב אל חזקיהו.״ הלשון משובש מאד וכה צ״ל: ומלת אלה חסרה כדרך ד׳ הטוב יכפר בעד אלה שאכלו הפסח בלא ככתוב כי כל לבבו ישב אל חזקיהו.״ וכונתו כי אחר „כמו״ תחסר מלת אלה כמו שתחסר בדה״י ב׳ ל׳ י״ח: ד׳ הטוב יכפר בעד״ שהוא כאלו כתוב: יכפר בעד אלה שאכלו הפסח בלא ככתוב״ ויוסיף הראב״ע לאמר: כי המאמר: כל לבבו הכין וגומ׳ הכתוב שם בדה״י אחר „יכפר בעד״ שב אל חזקיהו ולא כאשר יאמרו מפרשים אחרים כי „יכפר בעד״ נמשך אל הכתוב אחריו: „כל לבבו הכין״ כאלו כתוב: יכפר בעד כל לבבו הכין.״ ראה הרד״ק שם שמביא זה הפירוש בזו הלשון: והחכם ר׳ אברהם בן עזרא ז״ל אמר, כי איננו דבק כי כל לבבו הכין הוא אומר על חזקיהו ופי׳ לכפר בעד אלה שאכלו את הפסח בטומאה ולא בטהרת הקדש״. שם. הנה דור בניך בגדתי: אהיה בוגד בדור בני השם שלא תהא אמונת לב באמונתם.״ תחת: שלא תהא אמונת לב באמונתם״ צ״ל: שלא תהא אמונת לבי כאמונתם.״ וכך כתוב על נכון בקצורים מספרי הראב״ע להרנ״ק ז״ל. שם. ואחר כבוד תקחני: מלת לקיחה בלא דבר הוא התחברות נשמת הצדיק עם העליונים שאינם גוף ולא ימותו לעולם על כן בדברי חנוך ויתהלך חנוך את האלהים שהרגיל נפשו להתהלך עם המלאכים עד שלקחו השם.״ אחר: „בלא דבר״ נמצא סימן השאלה (?) בקצורים מספרי הראב״ע להרנ״ק, לאות, כי לא ידע מה הוא וכי נעלמה כונתו ממנו. אולם אהשוב, כי יבואר על נכון בשימנו עין על הכתוב ויתהלך חנוך את האלהים כי לקח אותו אלהים (בראשית ה׳ כ״ד) אשר יאמר עליו הראב״ע כך: מת. וכן קח נא את נפשי, הנני לוקח ממך את מהמד עיניך ואחר כך פירש מה היה ותמת אשתו וזאת הלקיחה על חנוך אין שם זכר מגפה ולא וימת והטעם אשר כתוב בדברי אסף ואחר כבוד תקחני וכן במזמור בני קרח אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה והמשכיל יבין.״ (עיין במפרשי הראב״ע שם). הנה נראה, כי על זה פקה עין השכלתו לבאר מדוע לא נאמר בחנוך וימת במגפה או וימת סתם כבשאר בני אדם בבא עתם לעזוב את החלד החדל. ועל זה אמנם ירמוז גם פה באמרו: ומלת לקיחה בלא דבר״ וצונו אחר מלת תקחני יחסר הדבר במה ילקח אם ע״י מגפה או ע״י מיתה טבעית, יען באמת יציאת צדיק מן העולם החומרי אינה מיתה ממש רק לקיחה ופרידה קלה ונעימה מהגוף (כעין אמרם ז״ל מת בנשיקה) פרידה אשר היא התחברות נשמת הצדיק עם העליונים שאינם גוף ולא ימותו לעולם על כן בדברי הנוך ויתהלך חנוך את האלהים שהרגיל נפשו להתהלך עם המלאכים (בעוד בחיים החומריים חיתו ובעוד התהלכו על פני תבל ארצה באופן שהי׳ דומה כמעט למלאך ה׳ צבאות ולשכל נפרד בעולם הזה) עד שלקחו השם״. (ועל כן לקיחתו בלא דבר ולא נקרא שם מיתה עליו.) התבונן היטב על דברי אלה ושית לבך עוד אל מה שיאמר הראב״ע בפירושו על תהלים מ״ט ט״ז: „וזה טעם יקחני שתדבק נשמתי בנשמה העליונה שהיא נשמת השמים וכמוהו כי לקח אותו אלהים ואחר כבוד תקחני״ ותראה כי נוכח האמת דרכי בפירושי על פירושו

דברי בקרת.

*) (המשך)

תהלים ע"ג ז' עברו משכיות לבב. פי' הראב"ע: "מלת משכיות על דעת ר' משה כמו מחשבות כי השכוי כינוי ללב לאחד שנים טעמים כאחד כתרגום יצף ה' כאלו משכיות מראות כמו ולבי ראה הרבה חכמה ודעת ויהי' פי' שכיות החמדה או יהי' כטעם ואבן משכית מצויירת והציורים הם המחשבות וטעם עברו שעברו אין בני אדם לחשב." הנה כונת המאמר הזה בכלל כאשר יודה כל משכיל היא, כי פירוש מלת משכיות הוא או כדעת ר' משה כמו מחשבות או כמו מראות או כמו ציורים; אולם לפי"ז חסר באהו ובלי כל ספק כך צ"ל: ומלת משכיות על דעת ר' משה כמו מחשבות כי השכוי כינוי ללב לאחד שנים טעמים כאחד (כלומר לקרב ולחבר שני פירושים, אשר באמת שייכים יחד, יען מושב המחשבות הוא בלב) או הוא כתרגום יצף ה' (בראשית ל"א, מ"ט.) שתרגם אונקלוס: "יסך" והמיוחס ליונתן בן עוזיאל: "יסתכי" ראה שם. כאלו משכיות מראות ... ויהיה פירושו (כלומר פירוש משכיות) כמו שכיות החמדה (ישעי' ב' ט"ז) שהוא כמו מראות החמדה וכו' אך מה שאמר: וטעם עברו שעברו אין (?) בני אדם לחשב" לא אבין על נכון. ואולי תחת: שעברו אין בני אדם לחשב" הראוי: שעברו בלב בני אדם לחשב". שם. ימיקו: מגזרת המק בשרו הפועל יוצא והפועל הסר כאלו ימיקו בדיבורם שלימים". תחת: "והפועל חסר" צ"ל: "והפעול חסר", והפעול החסר הוא מלת "שלמים" כאלו כתוב: ימיקו בדבורם שלמים. וזה ברור. שם. ימצו למו: מגזרת ומצית ובאה המלה מלעיל בעבור היות דטעם בתחלת מלת כמו כי זה משפט הלשון כמו עשה לי את החיל הזה." צ"ל: מגזרת מצית (הכתוב בישעי' ב' נ"א י"ז) ובאה המלה מלעיל בעבור היות הטעם בתחלת מלת למו כי זה משפט הלשון כמו "עשה לי את החיל הזה". והכונה כמו שבהמאמר "עשה לי את החיל הזה" הכתוב בספר דברים ח' י"ז הטעם במלת עשה מלעיל (תחת העי"ן ולא תחת השי"ן כאשר ראוי להיות) בעבור מלת לי הבאה אחריה, כן פה במקומנו הטעם במלת ימצו מלעיל בעבור היות דטעם בתחלת מלת "למו". וזה ג"כ ברור. שם. ואהי נגוע: ... ולפי דעתי כי נגוע מפאת ראשו לסבלו עמל לכבוש יצרו ותוכחתי לנפשי". פה (רצוני בהוצאת פירוש הראב"ע המונחת לפני, באזיליאה שנת תס"ה) יחסר אחר ותוכחתי לנפשי מאמר שלם והוא: מה שהמשכיל מוכיח לנפשו תמיד בקצורה מדעת לעבודת אלהים" ונמצא בספר מורה נבוכי הזמן להחכם והחוקר הגדול הרנ"ק זצ"ל (שער י"ז חכמת המסכן הכולל ג"כ קצורים

*) ראה אוצר הספרות סנה שניה מן צד 143 עד צד 146 ועד בכלל.

למרות עליון בציה. נפתח למ"ד למרות בעבור היותו מבנין הפעיל כמו לצבות בטן, למרות עיני כבודו" (הכתוב בספר ישעי' ג' ח'). שם. נהפכו כקשת רמיה: אמר רבי משה רמיה תאר לקשת והטעם כדרך זכר עצל וכלו כמו ורמיה תהיה למס" כונת אמרו ורמיה תהיה למס היא, כמו ששם במשלי י"ב כ"ד מלת ורמיה היא תאר ליד הנאמר בראש המאמר (יד הרוצים תמשל) כאלו כתוב: „ויד רמיה" כך רמיה בפסוק שלפנינו תאר למלת קשת. אך מה שאמר: והטעם כדרך זכר עצל וכלו (?) לא אבין והידה הוא לי, ומי האיש החכם היודע לפתור אותה? (ע"ט ו') ועל ממלכות: כמו אל הממלכות כמו אל יסוד המזבה". הוא משובש וגם נסמן בטעות וכך צ"ל: אל הגוים. כמו אל יסוד המזבה". (כלומר כמו ששם בויקרא ד' ל"ד מלת אל במקום „על" כך פה: אל הגוים במקום „על" הגוים) „ועל ממלכות כמו ועל הממלכות". (כלומר במלת ממלכות יחסר הה"א והה"א של הגוים ישרת בעבור שנים) והוא פשוט. שם. הותר: מגזרת הותירם שהם מוכנים למות ... ורבי משה אמר כי הותר הסר יתרם ופתה קשורם בעבור שהזכיר אסיר." נראה כי כך צ"ל: ור' משה אמר כי הותר הַתֵּר יתרם ופַתֵּה קשורם וכו' כלומר לדעתו הותר כאלו כתוב: „הַתֵּר" אשר יאות מאד להאמר על אסיר הנאסר ביתרים וקשור בהבלים. ובאמת כך פירש גם רש"י ז"ל: הותר פתה אסירים ממסגר שלהם כמו מתיר אסורים שלה מלך ויתירהו". והוא דומה קצת אל המליצה: הַתֵּר אגודות מוטה ושלח רצוצים הפשים הכתובה בספר ישעי' ב' נ"ח ו'. והנה זה ראיה ברורה ראיה שאין עליה תשובה, כי לא היה לפני הראב"ע פירוש רש"י ז"ל על ספר תהלים, כי לולא כן הביאהו פה ולא העלים עיניו ממנו באשר לו משפט הבכורה על הרמ"ך [1] בפירושו. (פ' א'). למנצה אל שושנים: או על שנה". הוא משובש מאד ובלי כל ספק כה צ"ל: „כמו על שושנים". כלומר כי מלת „אל" במקום „על" כנהוג ל־רוב. שם. תשימנו מדון לשכנינו: כמו ויהי ריב ומדון כי זה שכן אומר בחלקי יהיה". בלי ספק כך צ"ל: כי שכן זה אומר בחלקי יהיה [ושכן זה אומר בחלקי יהיה]". ועל זה יורה מספר הרבים: לשכנינו כי המה יריבון יהדו ומדון ישאו למי יהיה ישראל לשלל. שם. יכרסמנה: מלה רבעיה כמו ירמסנה ויש אומרים מלה מורכבת יכרת ממנה כדרך מלא כרשו מעדני וזה רחוק בעיני". תחת: יכרת ממנה" בלי כל ספק צ"ל: „ימלא כרסו ממנה" כי אך על ההרכבה הזאת יאות מאד אמרו: כדרך „מלא כרשו מעדני" הכתוב בירמי' נ"א ל"ד, וזה ברור. שם. וכנה ... ור' יהודה הלוי מ"כ אמר כי הנו"ן הסר דגש בהתחברות שנים נוני"ן כמו הללוהו מבנין הכבד הדגוש לשון ציווי וככה אמר וכן בן." תחת: „וכן בן" בודאי צ"ל: „ועל בן" רוצה כמו שמלת „וכנה" לדעת ר' יהודה הלוי לשון ציווי כך מלת „ועל" לשון ציווי, וככה הגיה פלוני

[1]) ר' משה הכהן, אשר דבריו מובאים מהראב"ע בפירושו על ספר תהלים לרוב מאד (כמעט בכל דף ודף) לא היה חכם רבני, כי אם חכם קראי וחי במאה הי"ב למנין הנוצרים, עוד זמן רב אחרי מות רש"י ז"ל, כי מאור עינינו רש"י, אשר ראה אור העולם בשנת ת"ת (1040) נפטר בשנת תתס"ה והיא תחלת המאה הי"ב: 1105.

בפסוק שלפנינו. (ע"ד ט"ז). „מאור: הוא הירח והזכירו לפני השמש בעבור שהשלים במלת לילה כי כן דרך המקרא ואתן לעשו", צ"ל: [כמו] ואתן לעשו." רומז על הכתוב בספר יהושע כ"ד ד': ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו ואתן לעשו את הר שעיר לרשת אותו ויעקב ובניו ירדו מצרים" ורצונו כמו שהזכיר שם שם עשו לפני השם יעקב שלא כדרך הרגיל בעבור שהשלים במלת עשו כן בכתוב שלפנינו הזכיר המאור שהוא הירח לפני השמש בעבור שהשלים במלת לילה (אף לך לילה). והוא כעין המאמר הרגיל: פתח במה דמסיים." וזה ברור. שם. „ועם נבל נאצו שמך: אשר נאצו שמך כמו עם לבבכם שלם." צ"ל: עם לבבכם שלם" הכתוב בדה"י ב' ט"ז ט' ורצונו כמו ששם המובן כאלו כתוב: עם [אשר] לבבכם שלם", כן גם פה המובן כאלו כתוב: ועם נבל [אשר] נאצו שמך." והוא פשוט. שם. „אל ישב דך נכלם: שם לא ישוב הדך נכלם לעולם יהללוך כל עני ואביון". צ"ל: שאם לא ישוב הדך נכלם וכו' וכן מביא על נכון דברי ראב"ע האלה החכם ר' יואל ברי"ל בבאורו שם. (ע"ז, ח'). גמר אמר: אמר רבי משה כי גמר אמר כמו אם דברו ועברו נחמותיו". תחת „דברו" אשר אין לו מובן פה נראה שצ"ל: גמרו, ואח ורע לו „עברו" הבא אחריו. שם. השכח חנות: שם והשלם הנינות והטעם מגזרת חנון וחנון פעול למלת שכח וכו' תחת: והשלם חנינות צ"ל: „והשלם חנינה" אשר אך הוא נמצא במקרא (ירמי' ט"ז י"ג) לא חנינות, אשר רק בתלמוד ומדריש מקומו. ותחת: „וחנון פעול למלת שכח" צ"ל: „וחנות פעול למלת שכח", והוא פשוט. (ע"ח א'). האזינה עמי תורתי: וטעם הסמך התורה אליו תורת השם שהיא תורת אמונתו". נראה שכך צ"ל: וטעם הסמך התורה תורת השם אליו" (ירצה הטעם שיאמר המשורר „תורתי" כאלו מאתו יצאה תורת השם?) „שהיא תורת אמונתו" (ועל כן נכון אמרו: „תורתי") אחר כך יאמר הראב"ע: והנכון כמו אמרי פי מי שירצה להורות כדרך תורת אמך". כלומר שהוא כפול ענין במלות שונות: תורתי .... אמרי פי" כדרך תורת אמך הכתוב בספר משלי ג' א'. שם. אפתחה: קמצות התי"ו בחט"ף בעבור אות הגרון כמו אשמעה מה ידבר ואילו היה בשוא לבדו היה שוה רק ככה נמצא". אספוק מאד אם ככה נמצא בספר תהלים אחד שבעולם ואם הראב"ע מצא כך הוא ודאי משובש בעבור היותו מכל וכל נגד כללי הנקוד, לפיהם אם אותיות הגרון הם מנוקדים בחטף קמץ, בחטף פתח או בחטף סגול גם האות שלפניהם מנוקד בקמץ, בפתח או בסגול והוא נקרא תנועה ממין המורכב כמו „יהרם, יעזוב, יאסוף" ודומיהם אבל שאות מן האותיות יבא בחטף קמץ, בחטף פתח או בחטף סגול בעבור אות הגרון שאחריו זה לא יראה ולא ימצא בכל כתבי הקדש וגם לא נמסר עליו במסורה בשום מקום. ונראה, כי גם בעיני הראב"ע לא ישרה מציאתו, ועל זה ירמוז אָמרו: ואילו היה בשו"א לבדו היה שוה" כלומר אילו היה התי"ו והמ"ם בשו"א לבד ולא בחטף קמץ היה שוה אל שוא הפ"א והשי"ן: „אפתחה, אשמעה" זולת שהאחד נה והשני נע וזה אמנם יערב לאזן שומעת „רק (מה לעשות?) ככה נמצא". שם. ויוסיפו: נפתח למ"ד לשרות בעבור היותו מבנין הפעיל כמו לצבות בטן ולמרות עיני כבוד". נסמן בטעות על „ויוסיפו" והנכון הוא כך:

הראב"ע על מלת לבי: הוא השכל והדעת שהם בנשמה". שים עין עיונך על יה.) והמלות: פי' שער בשר הגוף ... הפה שהיא פתח הבשר על כן ירננו". נכתבו מידי אנשים שונים ליתר באור על גליון הספר, האחד כתב: פי' שער בשר הגוף" והאחר: "הפה שהוא פתח הבשר" ואחר כך באו דברי שניהם יהדו אל פנים הפירוש. הרנ"ק בקצורים מספרי הראב"ע מביא דבריו בזו הלשון: ובשרי הוא הגוף והשער והפה על כן ירננו". באיזה דפוס מצא הגירסא הזאת אשר לא תאר ולא הדר לה והיא נלקה בחסרון הנכר לא אדע. שם: וטעם אל כנגד כלתה או שהיה החיה הלב עם הבשר." צ"ל: וטעם אל [חי] כנגד כלתה (אשר פירש הראב"ע: וכמעט כלתה מרוב התאוה". ראה שם) או שהוא (רוצה אל חי) החיה הלב עם הבשר". וזה ברור. שם. ודרור: ... אמר רבי משה כי העוף שתולדתו לברוח מיישוב בני אדם יחונ למקום הכבוד מקום הקרבנות הקרבים לפניו". תחת: "יחונ" למקום וכו' אשר אין לו מובן נראה כי צ"ל: יַקְנֵן (מלשון קֵן) במקום הכבוד". (פ"ה י"ד). יהלך: השם כדרך התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק וכו' צ"ל: יהלך לפני השם כדרך התהלכו אבותי לפניו וגומ'. (פ"ז ז'). ושרים, בך: לנכח עיר האלהים ושם שרים והוללים שלא יפסקו כמו מעיני מים ואלה מעיני כמו על כל אצילי ידי". תחת: ואלה מעיני" צ"ל: ומלת מעיני כמו על כל אצילי ידי". רוצה כמו שמלת ידי הכתובה ביחזקאל י"ג י"ח היא תחת: "ידים" כך מלת מעיני היא תחת "מעינים". והוא פשוט. (פ"ח י"ז). צמתותוני: פועל מורכב כדרך מבליגיתי יושבת בלבנון מקוננת בארזים". לא אבין מדוע קורא הראב"ע: צמתותוני פועל מורכב והוא איננו מורכב? והברת תו השניה היא רק נוספת בעבור שדי היה לומר: צמתוני? תחת שהמלות: מבליגיתי (ירמי' ח' י"ח) ישַׁבְתְּ בלבנון מְקֻנַּנְתְּ בארזים (שם כ"ב כ"ג) אשר הביא לראיה הן באמת מורכבות אם כדעת המדקדקים הראשונים מעבר ובינוני או כדעת המדקדקים האחרונים שישַׁבְתּ, מְקֻנַּנְתּ הוא כאלו כתוב: יֹשֶׁבֶת אַתְּ, מְקֻנֶּנֶת אַתְּ" (אהשוב, כי החכם המדקדק ר' חיים קעסלין היה הראשון אשר בספרו מסלול — איננו כעת תחת ידי — העיר על זה.) וכדרך הנהוג לרוב בשפת ארמית. ואולי היתה קריאת המלה בפי הראב"ע באופן שהיתה גם היא מורכבת כהמלות שהביא לראיה. והשם יודע. (פ"ט י"ג). צפון: בעבור שהזכיר שמים וארץ והנה שתי פאות והן מעלה ומטה הזכיר צפון וימין ותבור בפאת מערב והנה אהור והרמון במזרח והנה קרם כמו זה וזה כמו בספר יצירה התם בשש טבעות". המלות: "כמו זה" יתרות הן, והנכון כמו שהעתיק הרנ"ק בקצורים מספרי הראב"ע: ... והרמון במזרח והנה קדם וזה כמו בספר יצירה התם בשש טבעות". והן הנה שש הפאות המגבילות: מעלה ומטה, צפון וימין, מערב וקדם. שם. אתה: יתכן היות טעם תשבחם בעבור יש' הים". מובן המלות: "בעבור יש' הים" איננו ברור, ויתכן כי כה צ"ל: "בעבור ישוב הים אחור" והיא כעין שפי' רש"י ז"ל: אתה תשבחם תשפילם וכן והכם באחור ישבהנה וכן משביח שאון ימים". (צ' ה'). זרמתם: שב לדבר עם השם כי השנים תשימם כמו זרם מים עבר אותם כמו השינה או הטעם שישנו שנת עולם". המסי על המעתיקים שהעמיקו שחתו פהַ וקלקלו באשמתם וזדונם

אלמוני באמרו: נ"ל אני יאי (יאיר) (?) המגיה: „ועל" (כלומר שבמקום „וכן" צ"ל: „ועל") שמלת „על" לשון ציווי כמו אל נא · (צ"ל: „הל נא" הכתוב במלכים א' י"ג ו') „צו את בני ישראל". (ההערה הזאת אשר בתובה לפני בפנים פירוש הראב"ע ז"ל בלי ספק היה מקומה למבראשונה על גליון הדף ומשם באה פנימה) אולם אם אמת נכון הדבר היות „על" לשון ציווי מבנין פיעל כמו הל צו יש להסתפק מאד, יען לא נמצא בכל המקרא שרש עלה בבנין פיעל כי אם בדברי מיסדי התפלה: „לעלה ולקלס" ובתלמוד: מעלה שבנכסים". ואולי כונת ר' יהודה הלוי, כי „על" לשון ציווי בחסרון ה"א: „[ה]על" והדבר צריך עיון. שם. ולא נסוג: ... או יהיה מלת נסוג פועל עבר כמו לשון יחיד מגזרת נבונו ללצים והטעם שפטים ישוב אל בן אדם הנזכר למעלה". בלי ספק כה צ"ל: מגזרת נבונו ללצים שפטים (הוא פסוק בספר משלי כ' כ"ט) והטעם ישוב אל בן אדם הנזכר למעלה." כלומר שמלת נסוג פועל עבר יחיד (כמו שמלת „נבונו" פעל עבר רק שם הוא לשון רבים) שב אל בן אדם הנזכר בפסוק שלפניו. והוא פשוט. (פ"ב ב'). עד: עתה יוכיח השופטים שהם אלהים עד מתי תשפטו משפט עול כי כח השם במלאכים בפעלים". מלת „במלאכים" אין מקומה באן. ונראה כי בתחלה כך היה כתוב: „כי כח השם בפעלים" כלומר, כי הפעל תשפטו כולל בקרבו השם: „משפט" באלו כתוב: „תשפטו משפט עול" (ובמקומות אין מספר העיר הראב"ע ז"ל על הכלל הגדול הזה בלשון הקדש) ומלת „מלאכים" נשתרבבה מפירוש הפסוק הראשון: בקרב אלהים: הם המלאכים שהם האלהים ... כי על ידי המלאכים וכו' (עיי"ש) הֵנָּה. שית לבך לזה, כי מהקצורים מספרי הראב"ע שהעתיק הרנ"ק ז"ל בספרו מונה"ז נראה, כי חשב היות מלת השם שבה אל השם הנכבד והנורא ומלת פעלים אל המלאכים, ואני לא כן אדמה ולבבי לא כן יחשוב, כי אם אין כל ספק אצלי שהוא כמו שכתבתי, כי הראב"ע העיר בדבריו על כלל לשוני (שפראַבליבע רעגעל) וכי מלת מלאכים צריכה להמחק, ואם כן אפוא אין מקום לאלה הדברים בקצורים, הכוללים רק מאמרים הנוגעים לשיטת הראב"ע באלהיות. (פ"ג י"ט). וידעו: יש אומר כי יחסר וי"ו כמו שמך והנכון בעיני שיחסר שי"ן שהוא תחת אשר וכן הוא וידעו כי אתה ששמך ה' לבדך וככה אל תרבו שתדברו גבוהה ונדעה שנרדפה". צ"ל: וככה אל תרבו תדברו גבוהה (שמואל א' ב' ג') שתדברו גבוהה ונדעה נרדפה (הושע ו' ג') ונדעה שנרדפה". וכה יאמר הראב"ע ג"כ בפירושו להושע פרשה הנ"ל: ונדעה שנרדפה לדעת את ה'". והוא פשוט. (פ"ד ג'). ובשרי: הגוף והשער הפה פי' שער בשר הגוף המרנן עם שכל מחשבת הכל הוא הפה שהוא פתח הבשר על כן ירננו". ערבוב דברים יש כאן, גם המלות: „שכל מחשבת הכל הוא הפה" במעט נעלמות הבנה הן. ואולי למבראשונה כך הי' כתוב: בשרי. הגוף (כלומר בשרי הוא הגוף) והשער הפה (כלומר שער הגוף הוא הפה) המרנן עם שכל שהוא מחשבת הלב." (כך אולי צ"ל תחת: שכל מחשבת הכל הוא" ואמנם הנקל היה, כי נתחלפה להמעתיקים מלת „הלב" במלת „הכל" וכי הועתקה מלת הוא ממקומה הראוי למקום שאין ראוי לה. וקצת סיוע להגהתי זאת פירוש

המאמר הזה מלא שבושים ונראה למעלה מכל ספק, כי כך צ״ל: היחיה הבר לך בעל כסא הוות או איש כסא הוות כמו ופי מרמה (תהלים ק״ט ב׳) ואני תפלה (שם ק״ט ד׳) איש מרמה איש תפלה.״ כלומר כמו ששם הוא כאלו כתוב: ופי איש מרמה, ואני איש תפלה, ככה גם פה הוא כאלו כתוב: בעל כסא הוות או איש כסא הוות. אחר כך יאמר: בעבור הרשע הווה המיד להשוב מהשבות ועות על כן מלת הוות שהוא יוצר עמל ואון וכו׳ וכל זה ברור. שם: ורבי משה אמר כי יוצר קהלה וכמוהו יוצר גובי והוא הארבה״. ראה פירוש הראב״ע על עמוס ז׳ א׳. והנה יוצר גובי: אמר רבי משה כי יוצר כמו הבור וכמוהו לפי דעתו יוצר עמל עלי הוק״. הנה תהת שיאמר שם בשם רבי משה כי יוצר כמו הבור, יאמר כאן בשמו, כי „יוצר [כמו] קהלה״ יען באמת גם הקהלה איננה, כי אם הבור אנשים רבים לאגודה אחת. וככה גם הרד״ק ז״ל יפרש יוצר גובי: „אסיפת הארבה״, שהוא אחת עם הבור הארבה או קהלת הארבה. (צ״ט ד׳). אתה כוננת מישרים: וטעם מישרים הם משפטי התורה וצדקותיה שנתנה ע״י שלוהיו והם משה״. צ״ל: הם משפטי התורה וצדקותיה שנתנו ע״י שלוהו והוא משה״, גם יתכן, כי צ״ל: שנתנו ע״י שלוהיו והם משה ואהרן״, כאשר יאמר הראב״ע להלן בפירושו על בעמוד ענן ידבר אליהם: וטעם לאמר על משה ואהרן שהם שומרי עדותו בעבור היותם אמצעיים בין השם ובין ישראל והעדות והחקים שנתן להם השם שמרום לאמרם כן לישראל וכו׳. שם. ה׳ אלהינו אתה עניתם: משה ואהרן בנפלם על פניהם ודבר הקטרת״. צ״ל: בנפלם על פניהם בדבר הקטרת״. ככתוב בספר במדבר י״ז י׳. (ק״א ד׳). לבב עקש: איש אשר לבו עקש גם רע איש רע כי איך יאמר כי לא ידע רע זהו הכסיל הכתוב עליהם כי אינם יודעים לעשות רע שהוא בתולדת האדם מנעוריו״. זה המאמר לא סדרים לו, ונראה, כי כך צ״ל: איש אשר לבו עקש גם רע איש רע (כלומר „גם רע לא ארע״ כאלו כתוב: „איש רע לא אדע״) זהו הכסיל [כי הכסילים] כתוב עליהם כי אינם יודעים לעשות רע (קהלת ד׳ י״ז, שפי׳ הראב״ע שם: כי אינם יודעים לעשות רק רע״) כי איך יאמר כי לא ידע רע שהוא בתולדת האדם מנעוריו״? שית לבך לזה. שם. לא ישב: „הדיינין״. נראה שצ״ל: „במושב הדיינין״. (ק״ב ד׳). כי כלו בעשן ימי ועצמותי כמוקד נהרו: ... ומלת ״כמוקד שתים״. צ״ל: „מלות שתים״. רצונו שנים הם השמות מן יָקד האחד שם זכר: „מוקד״ הכתוב פה, והשני שם נקבה: „מוקדה״ הכתוב בספר ויקרא ו׳ ב׳, ראה שם פירוש הראב״ע: וה״א מוקדה נוסף או מוקד ומוקדה הם שנים שמות״. כלומר שם זכר ושם נקבה. שם. המה יאבדו: ... כי הפרטים אובדים והכללים שמורים וזה שיאמר כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה על הפרטים אמר היוצאים מן הכלל כי הם משתנים ואובדים וכו׳ הדעת נותנת, כי מקום מלת „אמר״ הוא אחר מלת „הכלל״ וכי כה צ״ל: על הפרטים היוצאים מן הכלל (כלומר „נולדים ממנו״ הרנ״ק בקצורים מספרי הראב״ע) אמר כי הם משתנים ואובדים. (ק״ג ו׳). עשה צדקות ה׳: ... והנה הזכיר כי יעשה דין צדק אם יעות האדם דרך ישר והוכה במכאוב וזה הוא מי שהוא חייב לבוראו ופן

כונת המאמר מאד, כי בלי כל ספק כך צ"ל: זרמתם. כמו זרם מים עבר". (לשון הכתוב הוא בחבקוק ג' י' ורוצה לאמר, כי זרמתם הוא פעל נבנה מהשם זרם) שנה יהיו. שב לדבר עם השם כי השנים תשימם אותם כמו השינה (כלומר שיהלופו כמו שֵׁנה) או הטעם שישנו שנת עולם". וזה ברור מאד. (צ"א ג'). יקוש: פעול יקושתי לך או תאר כמו עצום". כונתו כי יקוש הוא הפעול של השם (מ)„פח" מן יָקשְׁתִּי לך הכתוב בירמי' נ' כ"ר וא"כ המלאפו"ם במקום הולם וכאשר מצינו באמת פח יָקוּשׁ בהושע ט' ה'. ואחר כך יאמר „או יקוש הוא תאר כמו עצום". וראה גם בבאור החכם ר' יואל בריל. שם. פן תגף: וי"ו תגף בעבור הרגל". נראה כי צ"ל: תי"ו תגף בעבור הרגל". כלומר תגף שב אל הרגל כאלו כתוב: פן תגף רגלך באבן" ורגל היא שֵׁם נקבה. שם. כי בי חשק: אלה דברי השם למלאכים וזאת היא המצוה שצום בעבורך שאמר להם כזה עבדי בי חשק ואפלטהו". תחת: „כזה" אשר אין לו מקום פה בודאי צ"ל: כי עבדי בי חשק וגו'. (צ"ב ד'). עלי עשור: אלה כלי ניגונים והגיון נועם השיר או שם שם כלי הניגון". הדברים: שם שם כלי הניגון" בלתי מובנים לי ואולי תחת „שם" הראשון צ"ל: „שגם הוא" כלומר שהגיון אינו נועם השיר אלא שגם הוא שֵׁם כלי הניגון כחבריו: עשור, נבל וכנור. שם. כי שמחתני: בעבור היות נשמת המשכיל בששת ימי המעשים מתבודדת בעסקי העולם על כן היא מתבודדת בשבת להבין מעשה השם ונפלאותיו". נראה, כי האמת עם הרנ"ק ז"ל בקצורים מספרי הראב"ע, שתחת מתבודדת הראשון אולי צ"ל: „מתבוללת" עיין שם היטב, כי יבוררו לך גם שאר דברים בפירוש הראב"ע על הפסוק הלזה, אשר בדפוסים שלנו באו בערבוב. שם. בלתי בשמן רענן: שמן המור רענן קרן ראשי בלול". הדברים האלה מבוללים ומעורבבים הם ואין להם קשור. הן אמנם יד המעתיקים עשתה זאת, אשר לא השגיחו על מלאכתם מלאכת ההעתקה כראוי ועי"ז נתקרבו הרחוקים ונתרחקו הקרובים, כי בלי כל ספק כך צ"ל: „קרני. ראשי, (כלומר מובן מלת קרני הוא „ראשי") בלתי. בלול. (ובעין זה פי' רש"י ז"ל: בלתי כמו בלול בשמן".) בשמן רענן. שמן המור רענן". כלומר רענן הוא תאר השם: „מור" החסר. (צ"ג ב'). נכון: ובעבור שהזכיר הארץ כי היא העומדת בכח השם ועל מוצקה שהיא הנקודה האמצעית". אולי צ"ל: על מוצקה" (בלי וי"ו) (הרנ"ק ז"ל בקצורים מספרי הראב"ע.) שם. עדותיך נאמנו מאד: כדרך השמים מספרים כבוד אל כי יותר נאמנים הם עדיך שהם עדות מעדות השמים והארץ והים". נראה ברור שצ"ל: שהם „עדותיך". (הרנ"ק ז"ל שם בקצורים.) שם: והטעם כי עדות אלה הנוראים הנאמנים ועדותיך יותר". ברור שצ"ל: „נאמנים (בלי ה"א) ועדותיך יותר (נאמנים)". (הרנ"ק ז"ל בקצורים שם.) (צ"ד י"ט). ברב: ברבות מהשבותי בלבי לא אתנחם כי אם כך אין לי תנחום כי אם תנהומיך והם פועלים ונפשי פועל". צ"ל: „ונפשי פעול". והוא פשוט. שם. היתברך: מלה זרה והטעם היהיה חבר לך בעל כסא הוות או איש כמו הוות בעבור הרשע הווה תמיד להשוב במחשבות רעות על כן מלת הוות ואני תפלה ופי' איש מרמה וכן

באו". הדברים האלה קשים ממני, אולי אחד החכמים יוכל לפרש אותם ואתן לו תודה. שם. וימכו: „כמו ומך אחיך בעבור המ"ם." אמרו: „בעבור המ"ם" מה הוא? אולם אין כל כפק אצלי, כי נשתבשו המלות וכי כה צ"ל: וימכו. כמו ומך אחיך. (כלומר ששניהם מענין אחד הגם שימכו מהכפולים ומך מנחי ע"ו) בעונם. בעבור עונם", כלומר שבי"ת בעונם הוראתו בעבור ומן עונם נמחקו בארך הזמן האותיות: ע' ו' נ' ונשאר אות ם' והמעתיקים לא ידעו מה לעשות בו והוסיפו בשגגתם שני אותיות: המ"[ם] ויצא השבוש הזה: בעבור המ"ם. אחרי כתבי זאת עלה על לבי שאולי אין כאן שבוש וכונת הראב"ע באמרו: -עבור המ"ם על היות וי"ו ומך בשורק ולא בשוא ועל זה אמר: בעבור המ"ם, ולפני אותיות בומ"ף (כאשר נודע) הוי"ו (החבור או המהפך מעבר לעתיד) תמיד בשורק. אך יקשה קצת מה בא הראב"ע להשמיענו בזה? על כן אניח להמשכילים להכריע בין ב' דעות אלה איזה מהן אמת. (ק"ז י"א). „ומלת המרו או מרו קרובה בטעם וכבה נאצו מהקל או נאץ ניאץ מהכבד". תחת: או נאץ גיאץ צ"ל: או נאצו הכתוב בישעי' א' ד'. שם: ואמרי אליהם פקודי הלב שהשם נטעם בלב כל מדבר". תחת: „ואמרי אליהם" צ"ל: ואמרי אל הם פקודיה הלב וכו'. שם. וישם כצאן: הפועל הוא האביון כמו ישימו בנים". צ"ל: כמו וישימו בנים. הכתוב בספר עזרא י' מ"ד. (ק"ט ח') יהיו ימיו מעטים פקדתו יקח אחר: אמר יהושע כי פקדתו הוא אשתו". תחת: „יהושע" שלא נמצא בפירושי הראב"ע בשום מקום בודאי צ"ל: „אמר ר' ישועה". הוא החכם הקראי ר' ישועה בן יהודה הזקן (חי במאה העשירית למה"נ.) הנזכר איזה פעמים בפירוש הראב"ע על ספר תהלים ובתוכן בפירושו על פרשה ק"ט, קכ"ח. ובפירושו על פרשה קמ"ט ו'. וגם בפירוש הראב"ע על ספר דניאל מצאתיהו שלש פעמים והוא. א' ז', ד' ח', י"ב ב' עיי"ש. ואולי מלת „יהושע" רק טעות הדפוס היא. שם. יהי אחריתו: בנו כמו ולא אחריתו". צ"ל: ולא לאחריתו" הכתוב בספר דניאל י"א ד'. שגם שם יאמר הראב"ע: פירושו ולא לבנו". (ק"י ו') ידין: תחסר מלת אשר כמו עם לבבכם שלם." צ"ל: כמו עם לבבם שלם". הכתוב בספר דה"י ב' ט"ז ט' שהוא כמו: עם אשר לבבם שלם". (קי"א ה') טרף: דבר וינצלו את מצרים כמו הטריפני". מה זה אמרו: דבר וינצלו את מצרים ואיככה גוכל ונחבר אותו עם שאר דברי הפירוש? ואולי למבראשונה כך היה כתוב: „טרף כמו הטריפני". (כלומר הוראה אחת להם, רק שטרף הוא שם והטריפני הכתוב בספר משלי ל' ח' הוא פעל) ומקום המלות: „דבר וינצלו את מצרים" הוא בפירוש הראב"ע על „יזכור לעולם בריתו" אחר: „ברכוש גדול" וכה צ"ל: טעם יזכור לעולם בריתו הוא ברית בין הבתרים ושם כתוב ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ודבר [ה' נעשה כי כן כתוב] וינצלו את מצרים". והשם יודע אם הגהתי באמת יסודה. (קי"ג ט') מושיבי עקרת: במשקל גברת ואין המלה סמוכה אל הבית העקרת יושיבנה והיא שבה בית כמו מושיב יחידים ביתה וכו' תחת: „והיא שבה בית" נראה, כי צ"ל: „והיא (כלומר מלת מושיבי) שבה אל בית". (כלומר כאלו כתוב: מושיבי הבית עקרת, יען מלת עקרת אינה סמוכה אל מלת הבית). (קי"ד ז') מלפני אדון חולי ארץ:

ברואים לברואים כמו הם יעשה משפט על כן ומשפטים לכל עשוקים". נראה, כי כה צ"ל: וכן ברואים לברואים כמו הוא (כלומר כבוד השם יתעלה) יעשו משפט על כן (אם לא יעשו משפט ובהפך יעשו עשק) ומשפטים לכל עשוקים. (ק"ד). ברכי נפשי את ה'. בדרך הסבור גם זה המזמור לדוד וכו' נראה, כי תחת: „בדרך הסבור" צ"ל: „בדרך הסברא". שם. ישקו: המעיינים והנחלים והזכיר פראים דרך משל במדבר קדש וכו' המאמר הזה נלקה בחסר וכה צ"ל: והזכיר [ישברו] פראים [צמאם] דרך משל [כמו יחיל ה'] מדבר קדש". והמלות: דרך משל אינן שבות אל „פראים" כי אם אל „ישברו צמאם" שהוא דרך משל כאלו ע"י השתיה נשבר הצמא והוא כמו יחיל ה' מדבר קדש (תהלים כ"ט ח') שגם הוא דרך משל, וכאשר יאמר הראב"ע שם בפירוש: „דרך משל כמו תבאיבו באבנים" (מ"ב ג' י"ט) וזה ברור. שם. הרים: כמו שהם הרים נוה ליעלים והסלעים כמו מחסה". בלי ספק כה צ"ל: ההרים כמו נוה ליעלים והסלעים כמו מחסה [לשפנים]". שם. שמש ידע מבואו: יש אומרים כי השם לבדו ידע מבוא השמש וזה איננו נכון כי ידוע הוא מבואו בראיות גמורות רק ספר יש ללבנה שינויים רבים באורה ותנועותיה ודרך אחד לשמש לזרוח ולשקוע ועת שקיעתה אז הוא השך". להמלות: „רק ספר" אין כל מובן פה ותשכון עליהן עננה. ולי אין כל ספק, כי תחת; „רק ספר" צ"ל: „רק פירושו" והפירוש שב אל „שמש ידע מבואו" והוא. בעוד שיש ללבנה שינויים רבים באורה ותנועותיה הנה דרך אחד לשמש לזרוח ולשקוע. (ק"ה ו'). זרע אברהם: ... והזכיר אברהם כאילו הוא האב הראשון שהתחל לקבל מצות השם". תחת: „כאילו הוא" צ"ל: „כי הוא האב הראשון". וכמו שמפרש הראב"ע בענין יעקב: גם הזכיר יעקב כי הוא אבינו לבדו וכו'. שם. אמר ויבא ערב: ... והזכיר מכת ערב לפני הכהנים כי קשה היתה". תחת: „לפני הכהנים" צ"ל: „לפני הבנים" ואולי היא רק טעות הדפוס. שם. פרש ענן למסך: ישוב למלת כל בכור". הדברים האלה אין כאן מקומם, כי אם אחר: שמח מצרים בצאתם" ועליו יאמר הראב"ע: ישוב למלת (ויך) כל בכור (בארצם)". על כן שמח מצרים בצאתם, כי בעודם שם אמרו כלנו מתים. ופירוש הראב"ע על „פרש ענן למסך" הוא מן: בעבור שהזכיר על האש" עד: כי למסך יומם" עיי"ש וזה ברור. שם. ויזובו מים: ישרת פעם שנית כמו והנבואה עודד הנביא וכן הוא הלכו בציות לשון רבים מן ציה מי נהר". סדר הלשון כה צ"ל: ישרת פעם שנית כמו והנבואה עודד הנביא וכן הוא הלכו בציות מי נהר לשון רבים מן ציה", רוצה כמו והנבואה עודד הנביא ישרת פעם שנית כאלו כתוב: והנבואה נבואת עודד הנביא כן מלת מים תשרת פעם שנית כאלו כתוב: הלכו בציות מי נהר". (ק"ו כ'). וימירו את כבודם: כינוי לכבוד כדרך כי נאץ נאצת (את אויבי ה') והכינוי כנגד דוד המלך דרך מוסר ולא אמר לו כי נאץ נאצת השם ילעגו למו". צ"ל: וכן ילעגו למו" (הכתוב בספר תהלים פ' ז') ר"ל הוא ג"כ כינוי לכבוד השם במקום: ילעגו לו". ראה שם פירוש הראב"ע: וטעם ילעגו למו כינוי בעבור כבוד השם". שם. ותפרץ: שמת הצי שבט שמעון. והעד במספרו ונשיאו כי הנשים במקום אחר

נפשי: מן גרש כרמו כמו נצרבה ונשרפה לעשות משפטיך". תחת: „נצרבה ונשרפה" צ"ל: „נשברה ונשדפה". ונשדפה גם הוא מענין שבירה והכאה כמו ושדופות קדים (בראשית מ"א ו') שפירש רש"י: ישקיפן קדים (הוא ת"א על ושדופות קדים) חבוטות לשון משקוף החבוט תמיד ע"י הדלת המכה עליו". ראה גם פירש רש"י פה: גרסה. משתברת נפשי מחמת תאוה כמו גרש כרמל". שם. ויבואוני: כמו ויבואו אלי ויזעקוך". צ"ל: [כדרך] ויזעקוך". (הכתוב בספר נחמי' כ"ח) שהוא כמו „ויזעקו אליך", כן „ויבואוני" הוא כמו „ויבואו אלי". והוא פשוט. שם. טרם אענה: אין צורך לענות כי שוגג הייתי בימים ישעברו על מלת ועתה." צ"ל: על [כן] מלת ועתה (אמרתך שמרתי). שם. מה נמלצו: מלה זרה ופירושה מתקו כי איננו מגזרת מליץ ומליצה כי מליץ כמו מקים ואין המ"ם שרש גם מליצה כמו מריבה ואין המ"ם מהשרש על כן נמלצו מלה זרה כי הוא כמו נפתחו נשמרו נדברו והמ"ם מן נמלצו שרש כאחד מאלה פתח שמר כי לא תבא אות אחר נו"ן נפעל רק מן השרש פ"א פעל על כן נמלצו מלה זרה על כן יש לפרשה כמו מתקו ויהיה הטעם כפול כמשפט כ"ן פיר"ש לי ההכ"ם שיחי"ה ותחסר מלת מטעמי כי הם בכח הפועל". הדברים האלה באו בערבוב גדול ואין להם המשך נכון כאשר יודה כל משכיל. אך אין כל ספק אצלי, כי בתחלה כך היה כתוב: מה נמלצו מלה זרה ופירושה מתקו כי אינו מגזרת מליץ ומליצה כי מליץ כמו מקים ואין המ"ם שרש גם מליצה כמו מריבה ואין המ"ם מהשרש על כן נמלצו מלה זרה כי היא כמו נפתחו נשמרו נדברו והמ"ם מן השרש ויהיה הטעם כפול (כלומר כאלו כתוב: מה נמלצו לחכי אמרתך, נמלצו מדבש לפי) ותחסר מלת מטעמי (כלומר שהוא כאלו כתוב: מה נמלצו לחכי מטעמי אמרתך) כי הם (כלומר המטעמים) בכח הפעל". (כך צ"ל לא הפועל והפעל הוא „נמלצו") הם הם דברי הראב"ע לא יותר, והדברים מן: „כאחד מאלה" עד: „על כן יש לפרשה כמו מתקו" נכתבו מידי סופר אחד ליתר באור על גליון הספר, והסופר הפלמוני ההוא כתב גם כן: „כן פירש לי החכם שיחי'" ואחר כך נשתרבב היתר באור הלזה, אשר באמת הוא אך למחסור וכל יתר כנטול דמי לתוך פירוש הראב"ע ויחדיו היו תמים, וכן אמנם לא יעשה. שם. כל פקודי כל ישרתי: וטעם פקודי כל כי כל הפקודים כוללים כל איש לב". אלה הדברים אינם ברורים וצריכים תקון ובלי כל ספק כה צ"ל: כי כל הפקודים (הם המצות השכליות) כלולים בלב כל איש". (המלות: בלב כל איש" נהפכו ונהיו ע"י פחז המעתיקים ל„כל איש לב") והוא מסכים עם פירושו על המלות „אמרי אל" (תהלים ק"ז י"א): הם פקודי הלב שהשם נטעם בלב כל מדבר". ושם (קי"ט ד') אתה צויתה פקודיך: שהם בלב". ושם (קי"ט ט"ו) בפקודיך אשיחה: עם לבבי שהפקודים נטועים בו". ושם (קי"ט כ"ז) דרך פקודיך הבינני: הטעם לדעת (הפקודים) עיקר למה שהם נטועים בלב". שם פעמי: ותפלל לתקן עלילות שישמור מצות עשה וכו' צ"ל: והתפלל לתוכן עלילות". והוא פשוט. שם. צרופה: למה שכחו דבריך צרי ואין בהם סיג כל הכל צרוף בלי ספק". תחת: „כל הכל" צ"ל: „כי הכל צרוף בלי ספק". שם. וכל מצותיך אמת: אז יהיו רודפי זמה בישורם כי נמלט שומר מצותיך". תחת: אז יהיו רודפי זמה" אולי צ"ל: אז יבושו רודפי זמה" או כי

יו״ד חולי נוסף והוא שם הפועל כמו לא יוכלו קום ובעבור היות המלך באל״ף ארץ היתה מלת חולי מלעיל כאלו כתוב חול תחול הארץ״. בלי ספק בתחלה כך הי׳ כתוב : יו״ד חולי נוסף והוא שם הפועל (כלומר המקור) כמו לא יוכלו קום כאלו כתוב חול תחול ארץ ובעבור היות המלך באל״ף ארץ (כלומר נגינת אתנחתא שקוראהו הראב״ע מלך היא באות אל״ף של מלת ארץ) היתה מלת חולי מלעיל״. (קט״ו ד׳) מעשה ידי אדם : דרך קלון להם שיעבדו״, צ״ל : דרך קלון שיעבדו להם״. שם. ה׳ זכרנו יברך : אמר רבי משה כי זכרנו הזכרים שלנו ויברך בית ישראל הנקבות ואין זה נכון כי בית אהרן אינם נקבות איש וביתו בכל המקרא רק זכרנו מגזרת זכירה וכו׳. הדברים : „איש וביתו בכל המקרא״ סתומים וחתומים ותמונת חידה להם. אולם בשימנו עין על פירוש הראב״ע על הכתוב בספר שמות א׳ א׳ : איש וביתו באו נוכח לדעת, כי המאמר שלפנינו חסר באהו וכי לא סדרים לו באשמת מעתיקים נמהרים. כי זו לשונו שם : „ואין בית בכל המקרא אשה, והנה העד איש וביתו באו כי לא היו נשי השבטים במספר השבעים״ וכו׳ (ראה שם כל דבריו, כי נכוחים הם למבין וישרים למוצאי דעת) ועפי״ז למעלה הוא מכל ספק כי פה אחר המלות : „בית אהרן אינם נקבות״ למבראשונה כך היה כתוב : „ואין בית בכל המקרא נקבה והעד איש וביתו באו כי לא היו נשי השבטים במספר השבעים, רק זכרנו מגזרת זכירה״. ובזה מתנגד הוא גם למאמרם ז״ל הידוע : „כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים ותגד לבני ישראל אלו האנשים״ (מכילתא יתרו פרש׳ ב׳ פיסקא כ״ה) ועל פיהו בתרגום המיוחס ליב״ע : כדנא תימר לנשיא דבית יעקב״. (קי״ח י״ד) עזי וזמרת יה : ... ואחרים אמרו כי יו״ד עזי נוסף והעד שהוא קמץ חטף ולא שורק כמו ה׳ עזי ומעזי והנה מה יעשה כי הנה כתוב כי חקיך הטריפני לחם חקי ה׳ בעזך ישמח מלך נהלת בעזך אין הפרש ביניהם״. גם פה באשמת המעתיקים נתבלבלו ונשתבשו הדברים ולא סדרים למו, כי בלי כל ספק כה צ״ל : ואחרים אמרו כי יו״ד עזי נוסף והעד שהוא קמץ חטף ולא שורק (צ״ל : קבו״ץ) כמו ה׳ עזי ומעוזי והנה מה יעשה במלת ה׳ בעזך ישמח מלך נהלת בעזך ובאמת אין הפרש ביניהם (ר״ל בין עזי בקמץ חטף ובין עזי בקבו״ץ) כי הנה כתוב כי חקך (ויקרא י׳ י״ג) וכתוב הטריפני לחם חקי (משלי ל׳ ח׳)״. ראה פירוש הראב״ע על הפסוק עזי וזמרת יה (שמות ט״ו ב׳) ותוכח למדי, כי הגהתי נכונה מכל צד ואין בה נפתל ועקש. שם. אנא : פיוס לאמר לשם אנא הושיעה הכהנים והצליחה האומרים לבאים בית השם בזבחים ברוך או יהיה פעל הושיעה גם הצליחה הבא״. תחת : „פעל״ צ״ל : „פעול״, ור״ל, כי פעול הושיעה גם הצליחה הוא מלת הבא כאלו כתוב : אנא ה׳ הושיעה נא ... הצליחה נא הברוך הבא בשם ה׳. ראה שם כל פירוש הראב״ע על הפסוק אשר לפנינו עד „הברוך הבא בשם ה׳״ ותוכח כי הגהתי נכונה. (קי״ט ח׳) את חקיך אשמור : אמר רבי משה עד מאד דבק עם חקיך ולא כחדו מאבותם.״ צ״ל : [כמו אשר חכמים יגידו] ולא כחדו מאבותם״. (איוב ט״ו י״ח) ור״ל כמו שישם מלת יגידו שבה אל מלת מאבותם כאלו כתוב : אשר חכמים יגידו מאבותם ולא כחדו״ כך מלת אשמור פה שבה אל מלת עד מאד כאלו כתוב : את חקיך אשמור עד מאד אל תעזבני״. וזה ברור. שם. גרסה

לשון ציווי) כמו והצל תציל וראה כמו ראות גם הוא שם הפועל", והשם יודע אם האמת אתי. (קמ"ג ט') אליך כסתי: ... והנכון בעיני כי מלת לקיחה תהי להפך בעבור אות אחריה כמו קחו מאתכם תרומה והנה הטעם כמו תנו קחי לי שתקח לצרכו וככה סורה אלי שיסור ממקומו ויבוא אליה והפך זה סירה ממני אם כן מלת כסוי אם אמר המכסה אני מאברהם ידוע ואם אמר המכסה אני אל אברהם הדבר יהיה להפך וכו'. כל משכיל על דבר אמת יודה, כי אין להמאמר הזה קישור נכון וכי צריך תקון גם בסגנון הלשון. ונראה כי בתחלה כך הי' כתוב: והנכון בעיני כמו שמלת לקיחה תהי להפך בעביר אות אהריה כמו ויקחו לי תרומה (כך צ"ל) הטעם יקחו מאתם ויתנו לי וככה סורה אלי שיסור ממקומו ויבוא אליה והפך זה סורה ממני כן מלת כסוי אם אמר המכסה אני מאברהם ידוע (כלומר יש לו ההוראה הידועה של מלת כסה) ואם אמר המכסה אני אל אברחם יהי' להפך". והנה גוף פירוש הראב"ע על: אליך כסתי" (ראה ישם) הרחוק מהאמת כרחוק מזרח ממערב מסכים קצת עם פירוש רש"י ז"ל: תלאותי אני מכסה מכל אדם להגידם אליך". (קמ"ד י"א) אשר: אמר בן בלעם כי ומינם לשון קדר שבעותם". תחת: "שבעותם" צ"ל "שבועתם". שם. מחרב רעה: הסר וי"ו ורעה וי"א כי רעה תאר למחנה או עדה או חדה". (?) תחת: "חדה" אולי צ"ל: קהלה (?) או אולי ע"י שגיאה נכתבה מלת עדה שתי פעמים ובמלת עדה השנית נהי' מן אות עי"ן אות חי"ת. ועפי"ז הנכון הוא כך: "וי"א כי רעה תאר למהנה או עדה". ובזה תמו דברי בקרת על פירוש הראב"ע לספר התהלות, אשר טפחתי ורביתי בעזרת אלהי חסדי ואם ימצאו חן בעיני הקוראים היקרים וירצום יהיה זה לי לששון ולשמחת לב ותגל נפשי בקרבי. [1]

ליבוש איזלער.

---

[1]) על ההערה הנ"ל בדבר ר' משה הכהן המובא פעמים אין מספר בפירושי הראב"ע ז"ל אוסיף עתה להעיר, כי עלה ספק בלבי, אם הוא באמת החכם הקראי, אשר הי' במאה הי"ב למה"נ או הוא אולי החכם הרבני ר' משה בן שמואל הכהן גיקטיליא מקארדובא במדינת ספרד, אשר חבר ספרים בחכמת הדקדוק וכתב פירושים על כתבי הקדש, וגם ראיתי כי בפירושו על ספר דניאל ב' מ' קוראהו הראב"ע: רבי משה הכהן ספרדי". הלא דבר הוא? —

למען האמת אודה ולא אבוש, כי הערת המגיה באוצר הספרות שנה שני' (חלק: דברי תורה וחכמה צד 145) על מה שאמרתי שם אודות פירוש הראב"ע על הפסוק שמעה אלהים רנתי (תהלים ס"א ב') נכונה היא. והנני נותן לו על הערתו הזאת האמיתית את תודתי מקרב לבי.

תחסר מלה אחר זמה וצ"ל: "אז יהיו רודפי זמה לכלימה". שם. ואין למו מכשול: כמו שרים". צ"ל: כמו לשרים". כי לדעת הראב"ע הלל המשורר את השם שבע ביום על משפטי צדק, אשר עשה בשרים רדפוהו חנם. ראה שם פירושו. (קל"ג ב') כשמן: הוא שמן המשחה על כן הודיעו פי' על כן הוא נפתח כי הוא שמן הידוע כי הוא קודש והנמשח בו קדוש והזכיר אהרן כי הוא היה ראש המשוחים". בתחלה בלי כל ספק כך היה כתוב: הוא שמן המשחה על כן הודיעו (כלומר על כן בא הכ"ף בפתח שהוא כאלו כתוב: "כהשמן" בה"א הידיעה) כי הוא קודש והנמשח בו קדוש והזכיר אהרן כי הוא היה ראש המשוחים". והדברים מן: "פי' על כן עד: שמן הידוע" הם הוספה מאוחרת אשר נכתבה על גליון הספר לבאר כונת הראב"ע במה שאמר: "על כן הודיעו" ואחר כך באה ההוספה ההיא לא בצדק ולא במשפט אל תוך פירוש הראב"ע ועמו יחד חברה. וזה ברור. (קל"ה ז') מוצא רוח מאוצרותיו: וטעם אוצרות לרוח שהם בכך כי הכח דבר אצור". תחת: שהם בכך" צ"ל: "שהם בכח כי הכח דבר אצור." והוא פשוט. שם אף אין יש רוח בפיהם: וטעם בפיהם כי הרוח הנכנס מהפה וכו' תחת: הנכנס מהפה" שאין לו מובן צ"ל: כי הרוח הנכנס בפה" וכן הביא לנכון דברי ראב"ע האלה ר' יואל בריל בבאורו. וקצת תימה על הרנ"ק ז"ל שהגיח בקצורים מספרי הראב"ע הגירסא המשובשת: "הנכנס מהפה" ולא העיר עליה מאומה. (קל"ו ב') הודו לאלהי האלהים: המלאכים העליונים שאינם גופות ולא כגופות". נראה שצ"ל: "בגופות". (הרנ"ק בקצורים מספרי הראב"ע). שם. הודו לאדוני האדונים, המלאכים הם אדוני הארץ". נראה שצ"ל: "שהם". (הרנ"ק בקצורים שם) (קל"ז א') שם ישבנו: ... וטעם ישבנו כמו משתוממים יושב משמים על כן מלת גם". גם מפה נראה פחזות המעתיקים, כי בודאי למבראשונה כך היה כתוב: וטעם ישבנו, ישבנו משמימים (כלומר מלת משמימים חסרה, כי כח השם בכח הפעלים כאשר העיר הראב"ע על הכלל הגדול והנכבד הזה פעמים אין מספר בפירושיו) כמו ואשב (שם שבעת ימים) משמים" הכתוב בספר יחזקאל ג' ט"ו. (קמ"א ג') שיתה: ולפי דעתי כי הפועל חסר כמו שיתה ה' מחסום או כדמות מחסום". תחת: "הפועל" צ"ל: "הפעול" והפעול הוא מחסום או כדמות מחסום. והוא כאשר יאמר הראב"ע במקומות רבים מפירושיו, כי כח השם בכח הפעלים וכך הוא גם פה כאלו כתוב: שיתה ה' מחסום". והוא פשוט. שם. יהלמני: ... רק אם יכני אילו היה מכה אותי ליסרני מה שהוא צדיק חסד הוא עושה עמי". תחת: "מה שהוא צדיק" צ"ל: "מי שהוא צדיק". שם. יקשו לי: אלה ומוקשות אחרים פועלי און", הדעת נותנת, כי כה צ"ל: אלה (שהזכיר) ומוקשות פועלי און אחרים". (שלא הזכיר). (קמ"ב ד') בהתעטף עלי רוחי: כמו תפלה לעני כי יעטוף בהתעטף קצתי על קצתי", תחת בהתעטף קצתי על קצתי שאין לו מובן בודאי צ"ל כאשר יאמר הראב"ע להלן על הפסוק ותתעטף עלי רוחי (קמ"ג ד): "מחשבת הנפש והעטף קצתה על קצתה" עיי"ש. שם. הבט ימין וראה: אמר ר' משה כי הם על לשון". מה זה הוראת אלה המלות ואיזה כונה כלולה בתוכן? אולי כך צ"ל: אמר ר' משה כי [שני]הם (כלומר הבט וראה) לשון [צ י ו י] על [ה'] (כלומר שהם מוסבים על ה') וע"ז יאמר הראב"ע: ולפי דעתי כי הבט שם הפועל (כלומר לשון מקור ולא

כ"א גם החוב ללמד אותה לבניהם אחריהם, ולהיות לאור לעמי הארץ ולנס לכל העמים, להיות מורה האמת ויחוד האל להארץ ולדרים עליה, בקיצור: ישראל קבל ביום ההוא את המשרה להורות וללמד את בני אדם, וא"כ כונת המאמר: מתן תורתנו היא „דיא ערטהיילונג אונזערס לעהרע דורך אונס", וכל זאת אם נבאר את המלה „תורה" עפ"י הוראתה השנית אבל גם עפ"י הוראתה הראשונה נוכל לומר שכונת המלה „תורתנו" היא התורה אשר נתן לנו, כמו כל שמות הדברים עם הכינוי נו, ד"מ גורלנו (הוא הגורל אשר נפל לנו) ירושתנו, חלקנו וכדומה ויתורגם זמן מ"ת „דיא צייט דא דיא תורה אונס ערטהיילט וואורדע" ואם גם המלה „תורתנו" איננה נמצאה בכל כ"ד כ"ק ובכל התפלות שלנו, מ"מ איננה מתנגדת לחוקי הלשון ויסודי הדקדוק.

ג) בהפ"ו ברכות בתפלות השחר נוכל להעיר אחת ואחת, אם הוראת המלה „שכוי" היא לב (כפירוש הרא"ש לברכות ד' ס') או אם הוראתה „תרנגול" (כפירוש המקובל עתה מכל) יש לדקדק על המליצה „להבחין בין יום ובין לילה", הלא הבחנה זו היא אחר כלות הלילה וקודם התחלת היום וא"כ יש לומר להבחין בין לילה ובין יום? כמו שנאמר ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א') כי ערב היה קודם הבקר, וגם כאן היה הלילה קודם היום? לעומת זאת נכון סידור הזה בתפלת ערבית, במאמר: מעביר יום ומביא לילה ומבדיל בין יום ובין לילה, כי פה היה היום קודם הלילה, וי"ל שמחבר הברכה בחר בלשון המקרא (בראשית א', י"ד) להבדיל בין היום ובין הלילה, או (שם י"ח) ביום ובלילה ובזה הראה לנו שמשפט הקדימה ליום ניתן וע"כ זכרהו גם בעל הברכה בראשונה. — כונת הברכות שלא עשני עבד ושלא עשני אשה היא עפ"י התלמוד והתוספתא שעבד ואשה פטורים ממצות הרבה, ואולי גם הכונה שהאיש מודה לאל על שעשה אותו למושל ולא לנכנע: האדון מושל על עבדו והאיש מושל על אשתו כנאמר: והוא ימשל בך (בראשית ג', ט"ז) וע"כ מברך הישראלי בראשונה שלא עשני גוי כלו': עובד אלילים, והיא הגייסטיגע פרייהייט, חפשית הרוח ממאסרי הסבל והאלילות, ואח"כ מברך על הפערזענליכע פרייהייט החפשית לשלוט על אחרים ולא להשלט מאחרים. — הברכה הנותן ליעף כח לאחר הברכות על אזרת ועטרת ישראל ואשר איננה נזכרת בתלמוד נ"ל שגם היא נמשכה על ישראל אשר הוא עיף מכל הצרות ורדיפות בכ"ז לו הכח להגביר עליהן ולא להיות לבז לשלל. — ובכלל נעיר שהמספר חמשה עשר נראה שהיה חביב בעיני מחברי התפלות כמו בברכות הנזכרות ובתפלת ישתבח (מן שיר עד והודאות) ובתפלת אמת ויציב (מן ויציב עד ויפה).

ד) רבים נסו לבאר מלת „נחמתא" בקדיש, ובהיות שהיא אחת ממלות נרדפות להמלות ברכות, שירות, תשבחות, חפשו הוראתה פל אדמת נכר בשפות המזרחיות ובפרט בשפת ערבי ופרסי למצוא איזו שרש הוראה שתוכל להתיחס להוראת שיר או שבח וכדומה, אבל כל השערות האלה תלויות בשערות דקות ולמה להביא לחם ממרחק אם המלה תוכל להתבאר על אדמת שרשה, היא שפת ארמית? והנה בלקוטי הפרדס (דפוס אמסטרדם ד' ז' ע"ב) מובא פירוש המלה בשם רש"י, אבל הוא על דרך דרוש (עיין אוצה"ש להר' לעווי בערך נחמתא צד 371) ואין להאריך פה עליו כי כונתנו לבארו ע"ד פשט, הוא ע"ד דקדוק הלשון. נְחָמָתָא בארמי מורה נחמה „טראסט" והמליצה פתגמי נחמתא (בתרגום הארמי לישעי' מ"א, כ"ז) תתורגם ע"י טראסטשפרעכע, ונחמתא הוא טראסטווארטע, אשר המנחמים אומרים להאבל או לכל מי אשר עברו עליו צרות ויגונות, עקא ומרעין בישין, ומה כוללים דברי התנחומין האלה? הלא רק אז יעשו פרי ויניעו גלי הכאב והצער, אם המה יורונו דרכי אל שמאתו לא תצא הרעה שהכל לטב עביד שלא דרכנו דרכיו, שהוא נתן והוא לקח ושהוא יהפוך הכל לטובה, בקיצור דברי התנחומין משבחים ומהללים את דרכי אל ונותנים הודיה לשמו, מצדיקים את דינו ומחזיקים בלבנו את האהבה

תפלות ישראל.

א) רבים השתוממו ותמהו על המאמר ביוצר לפרשת החדש המתחיל: הוא נקרא ראש וראשון, ונשנה בנוסחא אלהיכם לשבת חנוכה וז"ל: להנתן דת חדשה, או: דת חדשה יחדש. בעל ספר שבריה (חלק ראשון ד' קכ"ב, ע"ב) כתב: שבוש גדול וטעות דמוכח הוא ע"ש, והחי' איסר מרגליות מביא (בהוספה להמגיד שנת ששית נר 71) את פירוש אביו שהמאמר מיוסד על דברי חז"ל (בערובין כ"א) שחדשים המה דברי סופרים וישנים המה דברי התורה ע"ש. ול"נ שבמאמר שלפנינו „דת חדשה" הוא כברית חדשה והכונה שהדת תתחדש (ווירד זיך ערנייען, פעריונגען) כי כן הוראת השם התואר „חדש" „חדשה" באיזו מקומות בכ"ק, כמו כבודי חדש עמדי (איוב כ"ט, כ'), השמים החדשים והארץ החדשה (ישעיה ס"ו, כ"ב) ופי' הרד"ק קרא חדשים כי הם עומדים בחידושם, ויתורגם: עוויג נייע, ברית חדשה (ירמי' ל"א, ל"א) וע"ש במכלול, מלך חדש (שמות א', ח') והוא לדעת תנא אחד (ע"ש ברש"י) לא חדש ממש אלא שנתחדשו גזרותיו וא"כ יש לתרגם בהפיוט הנזכר דת חדשה ע"י: נייא פעריונגטעס געזעטץ, לכרות ברית חדשה: צו שליעססען איינען ערנייערטען פערבונד, וחלילה לנו לחשוד את הפייטן במה שאין בו.

ב) במגיד משנה (שנה ראשונה נומ' 37) נמצאה מלאכה נכבדה מאת, כת' הנודע ד"ר בערלינער בשם: תולדות הגאון כמהר"ר ישעיהו בערלין ז"ל, ובהערה שם מביא המחבר הערה אחת כתובה מיד הגאון ז"ל אשר מצא על כריכת המחזור מצד פנים, הגאון שאל מה הוראת המאמר בתפלה ובקדוש: חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו? בכל שארי התפלות נאמר תורתך, בתורתו, תורת אמת, וכדומה, אבל לא בשום מקום נאמר תורתנו ואם אמרו בקידושין (ל"ב, ריש ע"ב, ע"ש ברש"י) שתורה נקראה ע"ש האדם (בתחלה ובתורת ד' ולבסוף ובתורתו) וגם (ע"ז י"ט, ע"א) נקראת על שמו (ע"ש ברש"י) היינו אחר שטרח האדם ולמדה וגרס בה, אבל ביום מתן תורה עוד לא טרחו בה ועדיפא היה לומר: מתן תורתך, והגאון מסיים: די ביארתי ודי לא ביארתי, ומי יתן אדע או אשמע טעם לשבח, בקהל עם אגידה. והנני מחלה את פני הקורא להרשני להציע פה השערה אחת, לא אעיז לקוות שמצאתי האמת כי מה אני ומה כחי נגד האיש הגדול הזה הוא הגאון אשר עיניו משוטטות על כל דברי ספרי ישראל מסופו עד סופו ואין דבר גדול או קטן נעלם ממנו, אבל תורה היא וללמוד אני צריך אולי תעורר השערתי אחרים לחוות דעתם הטובה מדעתי ומחכמתם אתבונן. והנה שתי הוראות למלת תורה, האחת — והיא הנמצאה עפ"י רוב בכ"ק — היא חוק ומשפט (געזעטץ, פארשריפט) והשנית הוא למוד והוכחה (בעלעהרונג, אונטערריכט) כמו תורת אמך (משלי א', ח') ותורת חסד על לשונה (שם ל"א, כ"ו), משכיל לאסף האזינה עמי תורתי (תהלים ע"ח, א') תורתי אל תשכח (משלי ג', א') ובדברי חז"ל: מתורתו של ר"ע וכדומה בכל המקומות האלה הוראת המלה היא תעודה מיוחדת (איינע לעהרע, איינע בעלעהרונג) וכן היא הוראת המליצה הנמצאת לרוב „תורת משה" הכונה היא תורת אלהים אשר נתן לנו ואשר לימד אותנו משה עבד ד' ויתורגם או ע"י „לעהרע דורך מאזעס" או ע"י „בעלעהרונג פאן מאזעס" והנה ביום מתן תורה על הר סיני קבלו אבותינו לא לבד החוק והמצוה לשמור ולעשות את דברי התורה

הוא (בסידורו הגיון לב דף קנ"ו) שרבי יהודה (עיין סנהדרין מ"ב, ע"א) תיקנה אינה נעלה על כל ספק, כי הלשון שם בסנהדרין משונה מסיגנון הלשון בש' הרואה בכמה מקומות, ואם ר"י תיקן הברכה היה צריך להאמר: הרואה לבנה בחידושה אומר, או בזה הלשון: הרואה לבנה בחידושה מה מברך ר"י אומר מברך וכו' אבל כפי סגנון הלשון שם נראה יותר שרבי יהודה רק הודיע נוסח הברכה כמו שנתקבלה מכבר; אבל לדעתי נוכל להראות את קדמות הברכה הזאת עתיקת יומין ע"י סיגנון מליצה במאמר אחד בתוך התפלה הוא המאמר: „ששים ושמחים לעשות רצון קונם" במליצה הזאת אנו רואים הבדל גדול בין מתקן הברכה הזאת ובין מחברי תפלות בזמנים מאוחרים, המתקן הקודם בזמן בחר לו למורה דרכו את מגלת לשון הקדש כמו שנמצאה בכתבי קדש אבל המחברים הבאים אחריו סללו להם דרך חדש ושמשו במליצה חדשה אשר אין בכ"ק שרשה. בתנ"ך נאמר על השמש: ישיש כגבור (תהלים י"ט וי"ו), על השמים והארץ: ישמחו השמים ותגל הארץ (ד"ה א', ט"ז, ל"א), על צבאי השמים: צבאיו משרתיו עשי רצונו (תהלים ק"ג, כ"ב) אבל לא בשום מקום בתנ"ך נמצא שצבאי השמים עושים באימה רצון קונם, לעומת זאת נאמר בתפלת תתברך צורנו: וכולם (משרתיו) עושים באימה וביראה רצון קונם, ובתפלת אל אדון: שמחים בצאתם וששים בבואם, עושים באימה רצון קונם, התפלות האלה המה לפי דעת שי"ר וצונץ מזמן מאוחר (עיין דבריהם בסידור הגיון לב ד' 44) ואם גם ברכות קידוש הלבנה נתקנה אחרי זמן כנסת הגדולה מ"מ נזכרה היא בתלמוד (סנהדרין שם) אבל מתפלות הנזכרות לא נמצא שום זכר בו; ואולי נוכל לבאר ע"י זאת דבר אחד אשר לא העירו עליו דורשי וחוקרי התפלות וזה הוא, הברכה כאשר נתקבלה מאתנו נמצאה בשלמותה שם בסנהדרין, אבל במס' סופרים (פרק כ', הלכה א') חסר המאמר: „ששים ושמחים לעשות רצון קונם" ואולי מהטעם שבזמן הגאונים, ובו נסדרה כנודע המס' סופרים, הרגילו המחברים א"ע בסיגנון לשון מחברים האחרונים שצבאי השמים ממלאים את תפקידם באימה וטוב להם להשמיט כל המאמר מלהחליפו בנוסחה אחרת. אגב אעיר על השינוי בהרא"ש ובפסקי הרא"ש שם בסנהדרין, בהרא"ש הנוסחא רצון קונם ובפסקי הרא"ש הנוסחא קוניהם כגירסת הרי"ף והרמב"ם. — עוד אעיר על דבר אחד ואם גם הוא קטן בערכו אולי גם אז ראוי לשום עין עליו. כנודע נכתבו איזו פרשיות בתנ"ך ע"ד א"ב (כמו תהלים מזמור ל"ד, קי"ט וקמ"ה, משלי ל"א ואיזו פרשיות באיכה) אבל בכלם האות סמ"ך בפני עצמה והאות שי"ן (שמאלית) בפני עצמה, לעומת זאת אנו רואים בהתפלות אשר נתקנו בימי הגאונים נתחלפו האותיות סמ"ך ושי"ן כמו בהתפלה אל אדון במאמר הנ"ל שמחים בצאתם אחר אות נו"ן וכן בוידוי על חטא בשיקול עין בשיח שפתותינו אחר אות נו"ן ובפיוטים עוד יותר מאוחרים כמו בפיוט אדם שבוני (למוצאי שבת). שבוני יגדל אחר האות נו"ן ובהפיוט כל מקדש (לליל שבת) שמהם כבנין אחר ההרוז נוטרי. אולם גם נמצאים מסימני הילדות התפלות והפיוטים האלה שלא דקדקו בזה ופעמים החליפו ופעמים לא החליפו האותיות סמ"ך ושי"ן ועזבו דרך העתיק אשר מאס בחילוף הזה.

Dr. L. Lewysohn.

ואת האמונה לאל יתברך, אבל הוא נעלה מהשירים האלה כמו שהוא נעלה מעל כל שירות והשבחות ודברי הקדיש יתורגמו לעלא וכו' ערהאבען איבער אללע לאבשפריכע אונד נעננונג, איבער אללע לאבפרייזונג אונד טראסטעסווארטע, ולפי ביאור זה, השם נחמתא הוא שם נרדף לשיר, שבח וכו' ואולי בחרו במלה הזאת לרמז התייחסות בין הנפטרים ובין בניהם אחריהם. באמת לא נאמרו בהקדיש בפירוש דברי תנחומים ורחמים בעד נשמות הנפטרים, ואיש אחד נכבד ה' דוד לעזעגעלד מבקש (בהמגיד משנת שנה ב"יה לד 172) מהרבנים שיתקנו תפלה קצרה ונאה בתוך הקדיש בעבור היתומים, אבל המלה „נחמתא" מעירה בלב היתומים זכרון אבותיהם כי עליהם שמעו בימי אבל דברי תנחומין, וע"כ אומרים השם יתברך נעלה מהשבח בהתנחומין הללו ושונים לבם לשמים ואל אל שמים דברתם. כנלפנ"ד.

ה) קולות מקולות שונים שמענו על התפלה מכניסי רחמים בהסליחות, אלה מערערים עליה וביניהם הספרדים אשר מאסו בתפלה זאת, ואלה משתדלים בעדה להושיבה אל כנה בקיבוץ תפלותינו, הראשונים אומרים שהתפלה היא כמו בקשה אל אמצעים וחלילה לנו להשתתף לאל היחיד דבר זולתו, והאחרונים אומרים שפה אין שום שיתוף כלל, כי המלאכים לא ירעו ולא ייטיבו לנו, הכל תלוי ברצון אל ואנו מבקשים רק שהמלאכים יתפללו בעדנו לפני ממ"ה וזאת דבר כשר וישר הוא, ומי יאסרנו לנו? ואני לא הבינותי מה קול כל החרדה הזאת הלא מצאנו בכמה מקומות בכ"ק שאחד התפלל בעד אחר והשם שמע את התפלה, השם בעצמו אמר לאבימלך ויתפלל בעדך וחיה (בראשית כ, ז) משה אמר ואתפלל גם בעד אהרן (דברים ה', כ'), כל העם אמרו לשמואל התפלל בעד עבדיך (שמואל א, י"ב, י"ט) והוא השיב להם: חלילה לי מחדול להתפלל בעדכם (שם כ"ג) המלך צדקיהו אשר לא הלך בדרך ד' ביקש מירמיהו התפלל נא בעדנו אל ד' אלהינו (ירמיה ל"ז, ג') ושרי החילים אשר שמעו אל דבר ד' יוחנן ויזניה גם המה בקשו שהנביא יתפלל בעדם (שם מ"ב, ב'), וגם עכו"ם בקשו זאת: פרעה בקש שמשה יעתיר בעדו לאלהים (שמות יו"ד, י"ז) ואנשי האניה אמרו אל יונה קרא אל אלהיך אולי יתעשת לנו אלהים (יונה א' ו') ובכל המקומות האלה וכדומה זולתם הכונה שהמתפלל יתפלל שאלהים ימלא את בקשת אלה אשר הוא יתפלל בעדם, והמתפלל הוא כשליח האדם וכמותו, כמו הכהנים עבדו את עבודת המקדש בשם ישראל וכשלוחים שלהם, אבל יותר מכל המקומות הנזכרים מראים דברי יעקב אבינו שפניית אדם אל המלאך לא על כח ויכולת המלאך כונת האדם, כי אם על רצונו הטוב, אבל מד' יצא הדבר למלאות רצון האדם ורצון המלאך ע"כ אמר: המלאך הגואל אותי מכל רע יברך וגו' אבל גם הגאולה וגם קיום הברכה תלואים לא מכח המלאך כ"א מכח אל יתברך שהמלאך הוא שליח אל והמלאך אינו יכול לעשות מאומה נגד ובלי רצון אלהים, וע"ז נוסדה התפלה מכניסי רחמים המה יכניסו דמעותינו תפלתנו ונאקותנו לפני שומע תפלה והוא בחסדו ישמע את תפלתנו. ע"כ אנו מתפללים (בתפלת בריך שמיה) לא על אנש רחיצנא ולא על בר אלהין סמיכנא אלא ביה אנא רחיץ, כי הבן אדם אין לו תשועה וגם הבני אלהים המה המלאכים אינם יכולים להושיענו, גם בהם ישים תהלה ואם אנו מבקשים שאדם או מלאך ימליץ בעדנו, כונתנו שהמה ישתדלו בעבורנו את תשועת ד', זאת אינה מתנגדת נגד אמונתנו הטהורה וכבוד התפלה מכניסי רחמים אשר נתקבלה ברוב ישראל במקומו מונח.

ו) על הברכה של קידוש הלבנה כתב הח' יעקב רייפמאנן נ"י מאמר ארוך ודבר נכבדות דברים מחוכמים הראוים למי שאמרם בספרו היקר פשר דבר (צד 25 וכו'). הח' הזה אומר כל ההוספות מברוך יוצרך עד סוף הסדר המה הוספות הגאונים ואחרוני האחרונים. אבל מתי נסדר החלק הראשון אשר במאמרו וכו' לא הודיע לנו הח' הנ"ל, כי דעת הח' לאנדסה

ג) ומעתה נדבר במה שלמעלה מהטבע (מעטאפהיזיק), פה נשוט על מצולות עשתונות, ונראה רק מים, מים, ונחנו על אניה בלי תורן, בלי רב החובל אשר יובילנו אל מחוז החפץ, פה לא נוכל ליקח המופת מהנסיון, כי שלמעלה מהטבע הוא חוץ לנסיון, פה לא נהיה בטוחים במופת הגיוני, לאשר מהמוכרח ליקח המופת לא לבד מעולם שכולו מושכל, רק גם מהנמצאים שהם בטבע,— ובזה אנו צריכים לעזר אלוה שיופיע רוח קדשו על בן אדם שיהיה רב החובל להגיענו למחוז החפץ, והנה הופיע ממזרח בימי קדם רב החובל אברהם אבינו ע"ה ברוח בינתו, והופיעה עליו רוח הקודש (הנקראת נבואה) ולמדנו כי יש אלהים אחד בורא שמים וארץ, כל יכול, ומנהיג העולם ומשגיח, ואוהב צדק, משפט, ומשרים, ואחריו דור שביעי בא משה רבנו ע"ה והרחיב להגדיל דעת אאע"ה, והנחיל תורה חוקים ומשפטים לישראל.

ד) ואחרי אלף שנים ממרע"ה קמו הפילוסופים היונים ובחקירתם הרבה מצאו היסודות שמצאו אאע"ה ומשה רבינו באלף ויותר שנים קודם היונים, אמנם דעת היונים היתה כנגד דעת תורתנו ואמרו כי העולם קרמון, ובאו זה כשמונה מאות שנים ר' סעדיה גאון והרמב"ם והחזיקו בדעת תורתנו, כי העולם מחודש — כה עברו הרבה מאות שנים, אשר הפילוסופיא השאלסטית לא צררה את דת אמונה, ועוד חזקה אותה, כהרמב"ם לישראל, וטאמאס דע עקינא לנוצרים, וחכמים אחרים למושלמנים — עד שקם (זה כשתי מאות ישנה) המרעיש כל יסודי האמונה, ברוך שפינוצא, והמציא דעה חדשה (הפאנטהעאיסמוס) כי האלהים והעולם הוא אחד, והעולם הוא חלק הנגלה ממנו, ולפי שיטתו בהכרח העולם קדמון ויוכחש בעשות הש"י נסים שלא כדרך הטבע, ויוכחש בנבואה וכל דעת אמונה, אמנם שפינוצא לקח דעתו מספרי המקובלים שאמרו על הש"י „סובב כל עלמין וממלא כל עלמין" ועל מאמר שיר היחוד ליום ג' שאומר „סובב את הכל ומלא את כל, ובהיות הכל אתה בכל", אך המה אמרו זאת במליצה על כח הש"י המקיים ומחיה הכל, לא על עצמותו יתעלה כאשר יאמר שפינוצא,— ואנשי דורו כישראל כעמים החרימו ספריו, וזמן רב נשתכחה שיטתו, עד שבאו במאה העברה ה' לעססיג, וגעטהע, וחכמי אנגליא וצרפת והחזיקו בשיטתו, ובעת היא בעלת השלטת, וגם מחכמי ישראל לא יבושו ויהללוה, הן ה' רובין העתיק ספרי שפינאצע לשפת עבר בהלל ושבח, ור"א קראחמאל בספרו „דעת אלהים בארץ" יכנהו בשם רבינו ברוך (? ? ?) ואני שואל הכי שיטת שפינוצא איננה מלאה שאלות וספיקות? הן נשאל, לשיטתו האלהים הוא שנים, השכל העליון, והנגלה ממנו, ואולם כבר במופת כי האלהים הוא אחד הפשוט, גם אשאל א"כ אנחנו בני אדם בעלי שכל אלהים קטנים אנחנו (כהמיטהאלאגיע היונית) אנחנו חלק מאלהים בנגלה לחושים ושכל וא"כ איך נחטא, האם האלהים יחטא? ואיך נמות? האם האלהים ימות או יפשט צורה וילבש צורה מעת לעת בפירוד והרכבה?

ה) ואני אמ־תי כי אנשי דור המדבר שעשו עגל מסכה והשתחוו לו היה להם דעת שפינוצא, כי העולם הוא הלק הנגלה מאלהים, ורצו לעבוד אותו בחלק הנגלה, ביופי הזהב, וצורת בעל חיים המועיל, (אל יצחקו עלי חוקרי קדמוניות

בינת אדם.

א) הן ידיעותיו של האדם שונות הנה, ראשית ידיעותיו הן האמיתיות במופת חותך והן ההגיון והחשבון והמדידה, בהחכמות האלה נוכל ליתן מופת ברור אמתי, עד"מ בהגיון, אם א. הוא ישוה אל ב', וב' הוא גדול מן ג', מזה נוכל לשפוט ברור כי א' הוא גדול מן ג., כי יסוד הראשון בהשכל הוא, כי אין להשוב שני הפכים כאחד, הנה משני מאמרים הראשונים הנ"ל ברור הוא כי א' הוא גדול מן, ג', כי אם תאמר כי א' הוא שוה אל ג', א"כ להיפך הוא משני מאמרים הראשונים, ושני הפכים אי אפשר לשכל אנושי, לכן המשפט הזה כי א' הוא גדול מן ג' הוא אמת ויציב; וכן בחכמת החשבון, (תולדה של חכמת הגיון) כל למודיה, הם ברורים ואמתים, ואם יבא חמסתפק (סקעפטינגער) לאמור (כהיוני המסתפק) "אולי שכל האדם כוזב ואינו אמתי" ? על זה נשיב לו "כי אנו דנים לפי שכלנו, ואנחנו הנהגנו ליסוד שהוא אמתי, ואם ישאל המסתפק: אולי כל הנמצאים בעולם אינם נמצאים באמת רק בדמיוננו, ולחושינו, ואולי הם טועים? ע"ז נשיב כי אמנם החושים לפעמים טועים אבל לא תמיד טועים, והרבים אינם טועים, — ומבלעדי אלה היסודות אפסו כל חכמה וכל מדע, והמסתפק באלה, ילך לו אל בית המשוגעים כי ישם ביתו — וע"ז אמרו חז"ל במליצה (חגיגה י"ד) שאמר ר' עקיבא לחבריו, בארבעה שנכנסו לפרדס, "כשתגיעו למקום אבני שיש טהור אל תאמרו "מים, מים" הן חז"ל שהיו רגילים לדבר ברמיזה ולשון חכמה כנו את יסודות ההגיון והחשבון בשם "אבני שיש טהור" כלומר שהם חזקים וטהורים, ואת ההסתפקות (סקעפטיציסמוס) כנו בשם "מים, מים" כלומר שהכל בלי יסוד חזק, ואמר ר"ע לחבריו כשנכנסו ללמוד חכמה מפילוסופי היונים שלמדו עם תלמידיהם בגנים (כנודע) "כשתגיעו למקום אבני שיש טהור" כלומר ליסודות ההגיון והחשבון שחזקים וטהורים כאבני שיש טהור, אל תאמרו "מים, מים" להסתפק גם בהם, ובן זומא המסתפק הציץ ונפגע ויצא מדעתו, ואחד כפר ויצא לתרבות רעה.

ב) ובידיעת חכמת הטבע, פה לא נוכל ליקח המופת מעולם שכולו מושכל, רק מן הנסיון (ערפאהרונג) עד"מ אם אנו משליכים אבן לארץ ותרד מטה ולא תעלה למעלה נדע כי תמיד הוא כן, והחוקרים מצאו הסבה כי הארץ תמשוך כל גוף אליה, והרחיב דעה זאת החוקר נייטון האנגלי "כי זה החוק ישתרר גם במרומים" בשמש, ירח, וכוכבים, כי כל גוף ימשוך גוף אחר אליו, וכן בכל כחות הטבע נדון רק לאשר נדע מן הנסיון אך אם יסופר בספר דת אמונה, כי ברצון הש"י נהיה דבר שלא כדרך הטבע, כלומר שלא בדרך הנסיון, הן לא נוכל להחליט כי זה ישקר, לאשר לא נוכל להביא מופת הגיון כנגדו, ויוכל המאמין לאמור, כי הבורא שהוא כל יכול יוכל לעשות שלא כדרך הטבע למען יסד דת ואמונה, מוסר ומישרים, וכן יאמרו שלומי אמוני ישראל.

ושפעקטוראלאנאליזע ועלקטרינטטי וכימיאה, וכו׳, והכי על כל אלה נאמר (כמשוגעים והווים) כי אלה המדעים וההכמות הם שוא ושקר? הן רק פילוסוף נשתת המוה והחל להשתגע יוכל לאמור כזאת — אמנם ה׳ בערנע אומר במליצה „מה הוא השגעון? תבונת היחידים, מה היא התבונה? שגעון הרבים״. אך בערנע אמר זאת בדרך מליצות ההריצות אשר מיטב המליצה כזבה, ואולם בהקירה על האמת, הלילה להשוב כן.

ב) כל הגופים הנמצאים בשמים ובארץ הם נמצאים במוהלט, אמנם הם נמצאים במקרה, ואינם מהוייבי המציאות ורק ימצאון במקום וזמן מוגבלים, והם פושטים צורה ולובשים צורה מעת לעת ידועה ובלתי ידועה, ואולם במקום וזמן שנמצאים הם נמצאים במוהלט, כי השכל וההושים הסוביעקטיפים משיגים הנמצא המוהלט האוביעקטיפי, והם אחד בהצטרפות בבהינת ההשגה, ואולם בבהינת הנמצא הן הגופים נמצאים במוהלט, גם אם לא היה אדם בעולם המשיג אותם, וכאשר אנהנו בני אדם נמצאים במוהלט, וכמו שאומר קארטעזיוס „אם אני הושב מהשבות הן אני נמצא״ כן כל הגופים הנמצאים בעולם הם נמצאים בזמן ומקום המוגבל במוהלט, ולא כפילוסופים אהרונים שמפלפלים פלפול של הבל בזה.

ג) בהמשה הושים, והם, המשוש, הטעם, הראות, השמע, והריה משיגים בני אדם הבריאים באמת את הגופים הנמצאים זולתם ואם אמנם המשוגעים והולים יטעו באלה, וגם בבני אדם הבריאים יקרה לפעמים טעות ומשגה בהשגת ההושים, וביהוד בהוש הראות והשמע, אך מה שהרבה בני אדם רואים ושומעים ביום ובנהת, הוא אמת ויציב, כי לא נוכל להכהיש ולאמור על יום שהוא לילה, או על אש שהוא קרות.— ובאלה ההושים נשתוו האדם ושאר בעלי היים, ועוד ימצא בשאר בעלי היים אשר איזו מהושיהם טובים משל האדם, הנשר רואה מוטב מהאדם, והכלב שומע ומריה יותר מהאדם.— אלה ההושים יבואון להילד בזה אהר זה, כי תיכף בשעה שנולד הוש המשוש עמו, כי יבכה הילד מפני שנרהקו צלעותיו בעברו במקום צר ולכן יבכה, והוש המשוש זה הוא השפל שבכולם, כי שכל האדם לא ידון בו כאומה, ושוים בזה האדם לשאר בעלי היים, ואהר איזו שעות מהולדו יינק הילד משדי מינקת וירגיש בהוש הטעם, והוש הטעם למעלה מהוש המשוש כי בהטעם יבהין השכל להבדיל בין טעמים השונים, ואהר יום הולדו ירא הילד אור, והוש הראות זה גדול במעלה כי יראה למרהוק ויראה וישיג כל הגופים הנמצאים בשמים ובארץ — ואהר איזו ימים מהולדו יהל להשיג בהוש השמע אשר ישמע למרהוק ואלה שני ההושים והם הראות והשמע הם נעלים מאד, בם יולדון הכמת הראות והכמת השמע ומלאכות מהשבות המפוארות, הציור והזמרה עליהם נוסדו, ואהר איזו הדשים ירגיש הילד בהוש הריה, והוא הממוצע במעלה בין ראות ושמע, ובין הטעם והמשוש.

ד) הן באלה ההושים ירגיש המוה של האדם, ע״י כלי איבריו של האדם, הן בבל גופו ירגיש בהוש המשוש, וביהוד בראשי אצבעות הידים, וירגיש הטעם בכלי הלשון והחיך, והראות בעינים, והשמע באזנים, והריה

לאמור „הכי ידעו אז מדעת שפינאצע?" כי כבר כתב ה' ראטשטק בספרו „כי הפאנטעהאיסמוס היה המקור והיסוד להפאליטהעאיסמוס", הוא רבוי אלהים.

ו) נניח איפוא שאלת הפילוסופיא של שפינוצא לפילוסופים ונאמר כי האיש הזה שפינוצע הרס בשיטתו כל יסודי דת אמונה ועליו נאמר הכתוב (ישעיהו מ"ט י"ז) מהרסיך ומחריביך ממך יצאו, והלואי המיר דתו, ולא לנו הוא כי אם לצרינו, — ובמוסר (עטהיק) מה נשחתה שיטתו, שאומר כי הרחמים הוא רק אהבת עצמו, וכן כל המדות הטובות הן רק מפאת אהבת עצמו כי האדם לא יוכל לסבול צרת חברו, ובזה השפיל כל מדות הטובות, אמנם הרמבמ"ן השיב לו כי גם זאת אהבת עצמו היא צדק וטוב, הן אמת הוא כי יש בכל רחמים שמין אהבת עצמו שאינו סובל צרת חבירו, והרחמים האמתות הם רק בהש"י שאינו מתפעל, ורחמים של הש"י הם מצד החכמה, וזה עומק דברי הכתוב (שמות ל"ג י"ט) וחנותי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם, כי האדם מרחם גם על עצמו שמתפעל ואינו יכול לראות צרת חבירו, לא כן בהש"י שהוא מרחם רק אשר ירחם והבן, וזה עומק דברי חז"ל ברכות ל"ג האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות עיי"ש — ואולם שפינוצע אמר כי בכל מדות הטובות יתנהג האדם עפ"י אהבת עצמו, ורומם את העגאאיסמוס למעלה, וממנו למדו האנארחיסטים הניהיליסטים והאנטיסעמיטים דרכם כי כל אדם ישתדל אך לטובת עצמו, כללו של דבר צדק הרשד"ל אשר שנא את שפינוצע ושיטתו, וחכמי ישראל יתרחקו ממנו, ולא יזכר שמו ושיטתו בספר, רק באם יסתרו דבריו ושיטתו, ונלמוד רק מספרי הפילוסופים המאמינים, כהמורה והנמשכים אחריו.

ואנכי אמנם לא הגיתי הרבה בפילוספיא שלמעלה מהטבע, ורק למדתי ספר המורה, ואשר שמעתי קצת משיטות הפילוסופים האחרים, הן העלתי לי איזו רעיונים בזה, קראתים בשם „הגיוני לבי" ואציגם בזה לפני הקוראים, אולי יוטבו בעיניהם.

הגיוני לבי.

א) יסוד היסודות ועמוד החכמות, לידע ולהכיר כי משפט שכל האנושי עפ"י מופת הגיוני הוא אמת ויציב, ואם נסתפק אם השכל האנושי הוא אמת אפסו כל הכמה וכל מדע, ואם אמנם כי אין להביא מופת על אמתת שכל האנושי, כי באם אין שכל אמת, אין מופת, ואולם אנחנו רואים כי השכל האנושי יעשה נפלאות בהשבו מהלך צבאות שמים, אשר באו בני האדם בסוד תקופותיהם ומהלכיהם, והגבילו זמן לקוי המאורות שמש וירח, וד' כוכבים משרתי (טראבאנטן) הכוכב צדק, ומאלה הד' כוכבים המשרתים למד והמציא ה' רעמער כי מרוצת קרני אור שמש וכוכבים הוא 42000 פרסאות ברגע אחד, (וועהאסאנע המציא זאת מן הדרעהשפיגעל) — ופה בתבל מה עשה השכל נפלאות בהמצאות המכונות למסלות הברזל, ודלוג רב, וביהוד בחכמת הטבע מה גדלו מפעלות שכל בני אדם בהחכמות הראית

אין סוף. כי גבול ניתן לשכל האדם לאמור „עד פה תבא" עד"מ החכם יחקור יותר מהאכר לדעת מה היא סבת ירידת המטר? ע"ז הביר בחכמה כי האדים העולים מהמים למעלה, הן בגובה הרקיע, שם ישתרר הקור בתוקפו, ולכן יתעבו וירחקו העננים, ויהיו האדים למטר וירד לארץ. ואולם מה היא סבת האדים העולים למעלה? יפתר לו כי מחום המים יפרדו האדים, ויען כי קלים המה מהאויר יעלו למעלה, ולמה בחום המים יפרדו האדים? וכו' וכו', עד בואו בשכלו אל ראשי הכחות „כח המושך וכח הדוחה" ואם ישאל למה כל גוף ימשוך אליו גוף אחר? (חוק הניוטוני) על זה לא יוכל להשיב, יען כי בא עד הגבול ונאמר לו „עד פה תבא" ומכאן והלאה היא שלמעלה מהטבע מעטאפיזיקי.

ה) במה תעסוק חכמה שלמעלה מהטבע? היא תחפש לידע הסבה הראשונה, סבת כל הסבות, כי לא יסבול השכל האנושי לאמר כי ילכו הסבות לאין תכלית, ולכן הכמים הראשונים (כהכשדים) אשר הלכו חשכים ואין נוגה להם בהרו להם הרבה סבות ראשונות אלהות הרבה, ואמרו הבראהאמינים כי אלוה פלוני „בראהמא" הוא אלוה הטוב והאור, ואלוה פלוני „שיווא" הוא אלוה הרע והחשך, ואלוה פלוני „ווישנא" הוא המצמיח וכו' עד שבא אברהם אבינו ע"ה ומצא בחכמה ורוח הקודש כי סבת כל הסבות ומקור כל הנמצאים והכחות הוא אחד, יחיד ומיוחד, בוראי כל יכול, וכל המדות שנתיחסו להבורא.

ט) מהמופתים שאמרו הפילוסופים על מציאות אלהים הבורא הכל, הוא מהמבהר מהסדר הנכון (אורדנונג) בצבא השמים, ופה בארץ עפ"י חוקי הטבע, והוא המופת שיש מסדר ומנהיג בחכמה, כי בלתי מסדר במחשבה והכמה אין סדר נכון, וכמו שאמרו במדרש שאמר אברהם אבינו „אי אפשר לבירה בלי מנהיג" ודי המופת הזה לבד להאמין באלהים, וכן יאמינו רוב בני ארם רובם (כמעט כולם) מלבד קצת בני אדם האטהייאיסטים ברצונם לפרוק עול, או נשהתי המות, ואשר יאבו להתפאר בעזות מצחם כי כופרים באיהים, ויתפארו בזה.

י) כל רעיון אשר השכל יכחיש אותו עפ"י מופת הגיוני, הוא שוא ושקר, ואם נמצא רעיון כזה גם בספר דת אמונה (וגם בספרי התנ"ך) נחליט ונאמר כי על פי פשוטו הוא בלתי אמת, ורק נאמר בדרך מליצה ורמיון (סימבאליש) ומזה כל הכתובים בתנ"ך המגישימים את הש"י, כמו עיני ד', יד ד' וכו', וכבר האריכו בזה רב סעדיה גאון והמורה, ואולם רעיון מדעי אשר אין לנגדו מופת הגיוני המכחישו, רק ששכל האדם לא יבינהו, כי נעלה היא ממנו, בזה נאמר כי כבר הוא באפשרי (יען כי אין מופת הגיוני בנגדו) לכן אם נמצאהו בספר דת אמונה כתנ"ך ותלמוד, הן אנחנו שלומי אמוני ישראל נאמינו אף ששכל האדם לא יבינהו, ואלה הרעיונים הם, בריאת העולם יש מאין, הנבואה, השארת הנפש, מציאת המלאכים, גמול ועונש, תחית המתים. מעשה נסים הכתובים בתורה, וכו' — והוא כי אם נהליט ונאמר כי כל מה ששכל האדם לא יבינו הוא שקר, א"כ נשאל, הן לכל שטות הפילוסופים יש שאלות וספיקות אשר השכל לא יוכל לישבם כראוי כנודע, א"כ הכי בשביל

באף, ואולם האיברים הם רק כלי ההרגשה, אשר יובילו אותה אל עורקי המוח המרגיש, ובשעת שהאדם ישן או נתבלבל מוהו לא ירגיש עד שיעור משנתו, ומהפלא הוא, כי לפי בנין עינו של האדם, עפ"י הוקי האפטיק מחוייבת התמונה להיות מצויירת בהיפך, ורק סגולה נפלאה הוא בעורק (נערף) המוח המשיג הראות, כי יהפוך הוא שנית התמונה המהופכת וישיגה ישר כמו שהיא בפעל בגוף הנראה לעינינו.

ה) ועוד נצטיין האדם יותר מכל הבעלי היים, אותו הנן אלהים מלבד ההמשה הושים בהשכל ידעת, כי נתן לו נשמה ממעל, ויעזרו לו מרוצת דמו ועורקיו (נערפען) אשר יתנועעו במרוצת דמו כמיתרי הקלאפיער באופן נסתר ונעלה משכל האנושי, (והשכל לא יבין את סבתו ומקורו) ויובילו המהשבות אל מוה האדם המשיג אותן, ולא כל בני אדם שוים במעלה, יש אשר עורקי מוהן מסודרים בסדר טוב, והוא חזק הזכרון ומהיר השכל, יותר מאדם אחר הלוש הזכרון והשכל, ואולם סגולה נפלאה היא, אשר גם חלוש הזכרון והשכל, אם ישקוד מאד בלימודו יתהזקו ע"י זה עורקי מוהו ויתהזקו זכרונו ושכלו, וגם הבור גמור ועם הארץ אם יתמיד מאד בלימודו, הן עוד יהיה הרוץ מהיר השכל, והזק הזכרון, כמאמר הז"ל ברכות דף ה' „הקב"ה נותן הכמה למי שיש בו הכמה שנאמר יהב הכמתא להכימין ומנדעא ליודעי בינה.

ו) ואולם גם לשאר בעלי היים הנן ד' קצת דעה והשכל, אך במדה קטנה מאד (ולא כהפילוסופים הראשונים שאמרו כי שאר בעלי היים אין להם דעת כלל) אנהנו רואים, כי הכלב אם יש לו בשר נבילות הרבה, הוא הופר לו גומא, ומסתיר מותר הבשר שם ומכסהו בעפר, למען יהיה לו הבשר למשמרת עד עת רעבונו, והביבער בונה ביתו בהכמה רבתי, והמגיד לאדם שיהו (פאפעגייא) ידבר הרבה מלות, האין אלה מדע והשכל ? ומה יאמרו המכהישים כי אלה הן בטבע בהכרה (אינסטינקט) ? מה לנו לזה ? יהיו ברצון או בהכרה, הן דעה והשכל במדה קטנה אני רואה כאן, והכי האדם אינו הושב מהשבות בהכרה ? הכי אפשר לאדם נעור לשבת מבלי להשוב מהשבות ? ואולם אנהנו רואים כי כובשי־היות (טהיערבענדיגער) יראו נפלאות, מאשר למדו ההיות והעופות לעשות בהשכל ודעת, ואם כן איפוא שהם מוכשרים ללמוד, אני אומר שהם בני דעה, אך במדה קטנה.

ז) למה היא פעולת השכל של האדם? שכל האדם לוקה השגות ההושים ועושה מהפרטים כללים, ומסדרם במינים וסוגים וקראם עד"מ מין בהמות, מין עופות, מין דגים וכו', גם יצרף מינים ועושה מהם סוגים, כמו סוג המתכת, סוג הצומה, סוג הבעלי היים, ובזה נבדל האדם משאר בעלי היים, שאינם משיגים בהושים רק הפרטי, לא הכולל, ואולם האדם משיג בשכלו את הכללים ואוספם יהדיו — ונוסף לזה, כי האדם יהקור בשכלו לדעת בכל דבר „סבתו ותכליתו" ובזה הונן גם הבור גמור, האכר אשר לא למד דעת הן יודע סבת צמיהת הזרעים, מפני שירד עליהם המטר, ותכלית הזרעים שיהנו בני אדם מהם, ואולם ההכם יעלה מעלה ויהקור על סבת הסבה עד מקום שיד שכלו מגעת, וכן בתכליות, יהקור הלאה הלאה עד שתלאה נפשו ללכת עד

למדברים), ובמרחק הרב הזה אשר שם הרקות עוד יכול היוצר להוסיף, וגם לכלות איזו מהגופים ועוד יהיו בלי תכלית, והבן זה.— נאמר איפוא כי בצבא השמים „נתיב החלב" אשר לדעת תוכני זמננו ימצאון שם יותר מעשרים מילליאנען שמשות (פיקסשטערנע) לבד הכוכבים משרתיהם, ואולם במרחק אלפי קוואדרליאנען פרסאות שם צבא שמים אחר (נראה לעין התוכנים באפריקא הדרומית) וקראוהו בשם „כתמי ערפל" אשר אור כוכבים אלה יגיע לנו רק לאחר כמה מילליאנען שנים מעת צאתו ממקור, ואם בין צבא „הנתיב החלב" ובין „כתמי ערפל" מקום רקות כאלפי טרילליאנען פרסאות, הן יש עוד להוסיף בתוך הלל זה עוד שמשות וכוכבים הרבה, וכן לכלות צבא שמים או עכ"פ כוכב אחד ועוד יהיו צבאות שמים אין מספר, אמנם לכל צבא השמים (סיסטעם) יש מספר לכוכביו, ואולם לכמות צבאות שמים (סיסטעמע) אין מספר — וביון שאפשר להמצא בפעל צבאות שמים (סיסטעמע) אין מספר ובלי תכלית (כנתיב החלב וכתמי ערפל) אני אומר כי באמת הוא כן, ואף שאנהנו לא נבין האין סוף בנמצאים בפעל, ואולם ביון שהוא אפשר ואין מופת הגיוני כנגדו, אני אומר כי השי"ת שכחו אין סוף לברוא יש מאין, ככחו כן בריאתו, ברא צבאות שמים באין סוף ותכלית, וזה לא יתנגד לדעת תורתנו.— ומהנראה כי זה דעת הז"ל הגיגה רף י"ג ע"ב שאמרו „תניא רבי אומר אלף אלפין ישמשוניה מספר גדוד אחד, ולגדודיו אין מספר" ומי יעצור להשי"ת אין סוף לברוא עולמות אין סוף? וצבא נתיב החלב והרבה מילליאנען שמשות וכוכבים המהוברים בתוכן הם כטפה מן הים נגד העולמות אין סוף — זה הקרנוה, ואתה הקורא בהון זה הרעיון והבינהו ודעהו.

יב) וכן אני אומר, וכמעט ברור לי כי בין צבאות שמים אלה ימצאון רבבות כוכבים מיושבים מבעלי חיים, גם מבעלי שכל, ואם אמנם כי על השמשות (פיקסשטערנע) שהם אש לוהט לא יוכלון בעלי חיים להיות, ואולם על הכוכבים המשרתים (פלאנעטין) שהם גופים קרים שם יהיו בעלי חיים, ואם נשאל „הן בהכוכבים הקרובים לשמש יותר מהארץ, כהכוכב מערקור שרחוק מהשמש רק שמונה מילליאנען פרסאות, שם האור והחום כפול שבע פעמים מאור והום הארץ (יען שקרוב לשמש שתים והצי פעמים ממרחק הארץ מהשמש כנודע) ואיך יוכלון הבעלי חיים שם להיות בחום הגדול? וכוכב צדק הרחוק משמש מאה וחמשה מילליאנען פרסאות ושם האור והחום קטנים ומועטים מאור והום שעל הארץ חמש ועשרים פעמים, ואיך יוכלון הבעלי היים להיות שם במעט האור והחום? (ובפרט בכוכב שבתאי (סאטורנוס) הרחוק משמש מאתים מילליאנען פרסאות, ואור והום שם מועטים מעל הארץ מאה פעמים). הן על זה נאמר כי בהכוכבים הקרובים לשמש יותר, שם ימצאון סבות (בלתי ידועות לנו) הממעטות האור והחום, ובכוכבים הרחוקים מאד מהשמש (ביופיטער וסטורנוס) שם יש סבות מרבות האור והחום, וגם מבנה גוף הבעלי היים ערוך שם באופן שיוכל להיות ולזון שמה — ובין בעלי חיים אלה ימצאון גם בעלי שכל, ואם אמנם צורותיהם אולי לא ישוו לצורות בני אדם פה בתבל, אך עכ"פ בעלי שכל המה, כי, לא נוכל להשוב כי ברא השי"ת

שהשכל לא יבינם נאמר כי הכל שקר ? או נסתפק בשכל האנושי בעצמו לאמור, איך באפשר כי בגוף של אדם אשר אין לו שייכות כלל אל השכל איך יולדו מגוף עבור כזה רעיוני שכל ? הן זה לא יבינו כל הפילוסופים עד עולם, וא״כ נהזה איפוא כי השכל בעצמו לא יבין סבתו, ומזה נדע כי יש רעיונים וענינים גדולים נמצאים אף ששכל האדם לא יבינם לאשורם, וזאת היא מלאכת והכמת המעטאפחיזיק להקור ולידע איזו הרעיון בשלמעלה מהטבע ראוי לקבלו ואיזו לרחק, יען רחוק מאד משכל האנושי.

יא) ומזה הענין הוא הרעיון „בלי תכלית" או „אין סוף" אמנם שכל האנושי לא יבין זה, כי ישאל תמיד „מה אחר זה ?" ולכן לא יבין האין סוף, ואולם נשאל „מה זה גדר האין סוף ? או בלי תכלית ?" ע״ז אומר אריסטו „כי עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע" ומזה הוציאו הפילוסופים הראשונים „כי מציאות בעלי שיעור בזמן אחד לאין תכלית למספרם הוא שקר" (עיין מורה ה״ב בראשו הקדמה ב׳ ופירוש מהר״י סטאנוב) והוא לפי גדר אריסטו הנ״ל שאין להוסיף עליו, ולא לגרוע ממנו, א״כ על השאלה הנ״ל אם ימצאון בעלי שיעור לאין תכלית נשאל אם נגרע מהם אחד מה יהיו אז ? אם תאמר כי אז יהיו ג״כ בלי תכלית, א״כ כעת קודם הגרעון הוא בלתי תכלית ועוד אחד וזה לא יתבן כנ״ל, ואם לאחר הגירעון יהיו בעלי תכלית א״כ גם כעת קודם הגירעון הרי הם בעל תכלית ועוד אחד, א״כ הם בעלי תכלית במספר" עיי״ש.— ואני בשכלי הפשוט רואה כי המופת הנ״ל מוטעה הוא, וזה שאני אומר „כי יש גם בלתי תכלית שאפשר להוסיף עליו גם לגרוע ממנו" והוא בגוף אחד רק אפשר במחשבה (יען שאין מופת הגיוני כנגדו) ואולם אינו נמצא בפעל, ואולם בגופים נפרדים אני אומר שנמצאים גם בפעל, נצייר נא במחשבתנו כי חוט של פשתן ימשך ממקום מצבנו למזרה עד אין סוף, ואולם לא ימשך ממקום מצבנו לצד המערב כלל. הן הוט זה, הוא אין סוף ובלתי תכלית לצר המזרה, ובעל תכלית לצד המערב, ולצר המערב יש להוסיף עליו גם לגרוע ממנו, וכן יש להוסיף עליו ולגרוע ממנו לגובהו ולרוהבו של הוט זה, ולכן אני אומר כי הגדר של אריסטו מאין סוף, „שעליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע" הוא במחשבה במקום וזמן (רוים אונד צייט) כי המקום והזמן הם אפס ואין, ורק הם כלי מהשבתינו למדוד בהם הגופים ולהגבילם במקום וזמן, והאפס ואין הוא אין סוף (כלומר כי הגוף המונה בההלל (רוים) הוא אינו ההלל בעצמו שהוא אין סוף) שאין לגרוע ממנו ואין להוסיף עליו — ואולם אין סוף כזה (שאין להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו) במציאות באמת הוא רק בהבורא יתעלה, ולכן קראוהו הפילוסופים הראשונים והמקובלים „אין סוף" ואולם אין סוף מצד אחד אפשר להמצא באמת שעליו יש להוסיף גם לגרוע ממנו, כמו בהוט שנמשך לצד המזרה עד אין סוף ולא לצד המערב וכנ״ל, אולם חוט כזה אינו נמצא בפעל רק אפשרי במחשבה (שאין מופת הגיוני כנגדו) ואולם בענין בעלי שיעור לאין תכלית למספרם בזמן אחד אני אומר שהם נמצאים באמת ובפעל לאין תכלית, יען כי לא ימלאו את כל ההלל (רוים) האין סוף, וריקות ביניהם, (עיין במורה ה״א פ׳ ע״ג הקדמה ב׳

האמנם ההגדה היא אחת מחלקי חכמה העליונה, אך להמורם מעם בתור אדם המעלה היא נתונה למנה, ואחריה כל אדם ימשך [1] ברב כחה, ונעימות לקחה, וצוף דבשה, והיא מנגידי בית אלהים (דה"ב ל"ה) קסם על שפתיה, והשומעים ינהו אחריה, ואף להחרשים מאדם ושתומי עין דרכם נסתרה, ולאהבי לקח טוב המטים אוזן מפנינים יקרה, והנני מעביר אפס קצתה לפניך הנה. ואם אמצא חן בעיניך אוסיף לך כהנה וכהנה.

א) עיניך יונים. זה סנהדרין שהם עינים לעדה וכו' ומ"ח אברים יש באדם וכולם אינם הולכים וחוזרים אלא אחרי העינים וכו' רבי אומר וכו' בשעה שהזקן יושב ודורש הרבה גרים נתגיירו וכו' רבי היה יושב ודורש נתנמנם הצבור בקש לעורן אמר ילדה אשה אחת במצרים ס' רבוא בכרס א' וכו' א"ל מאן הות כן א"ל זו יוכבד שילדה את משה ששקל כנגד ס' רבוא של ישראל הה"ד אז ישיר משה ובני ישראל וכו' (שהשי"ר פסוק עיניך יונים).

אוילים מדרך פשעם יתפיאו על הגדה הזאת דברים לא כן. ותועי רוח אלה לא ידעו כי לרבי נשיא אלהים כונה מסתרת בזה אשר בה התעורר ההמון הצבור מתרדמה. הן שמענו מפי קדוש זה, כי בשעה שהזקן שקנה חכמה יושב ודורש ישמעו רחוקים ויבואו לחסות בצל כנפי השכינה, ולכנסת ישראל שנמשלה ליונה יסופחו ויאמרו לדבק טוב — כי כח וגבורה ברוח שפתיו למשוך אבירי לב אל כל אשר יחפוץ ויבקשו תורה מפי מלאך צבאות זה.

והנה ראה ובינה! הוא בכבודו יושב ודורש, ותחת לפעול בזה גבורות ואזני ההמון תהיינה קשובות לקול דברו לכל הגה ואומר היוצא מפיו, היה הצבור הוזים שוכבים אוהבים לנום! ומאוד דאבה נפשו לתהפוכות אלה, איך השמן לב העם הזה ועיניו השע מלמודי י"י. ורוח לבשה אותו, רוח גבורה, רוח דעת ויראת ד' (כמ"ש את י"י אלהיך תירא לרבות ת"ח) ויכם בשבט פיו מכה רבה, ויראם את כל נכאתו, הדר כבוד הודו ואת יקר תפארת גדולתו (כמאמרם בנדרים ס"ב שרי ליה לאינש לאודיע נפשיה באתרא דלא ידעין ליה) ויאמר: ילדה אשה אחת במצרים ס' רבוא בכרס אחד! המאמר הזה מפורש יוצא מפי גבר הוקם על,

---

[1]) כתבו המחברים שנקראת הגדה יען שמושכת לב האדם אחריה, וכן חכמים הגידו (סוטה מ'.) שבקיה ר"ע לרהב"א ואזיל לגביה דר"א דדרש באגדתא. כי לא כח המושך ומרככת לב קשה בנעימותה, אמנם נקראת ג"כ אגדה, יען שאוגדת בני אדם ומאחדת אותם ע"י נאות מאמריה והכמה ומוסר הצפון בקרבה. ובשבת (פ"ז.) ויגד משה. דברים שמושכין לבו של אדם כאגדה. נראה שגם אגדה מענין משיכה, ואולי אגדה שמאחדת והגדה שמושכת לבות בני אדם נרדפים בענין וקרובים לכונה אחת. ולדעת בעל מורה נבוכי הזמן (שער האגדה ובהערה א' שם) הגדה מענין דבור, ומזה הגדה של פסח, ע"ש הכתוב (שמות י"ג) והגדת לבנך, לפי שהיא חובה על כל אחד מישראל להגיד לבניו ואנשי ביתו טעם המצוה והנהוג בליל פסח ולדרוש כפי ידיעתו בספרי המעשה הגדול הזה ע"ש. ולפמ"ש (בשער י"ד, ההגדה ובעלי האגדה) שהיה לחכמים ספרי דאגדתא מיוחדים כמ"ש ספרי דאגדתא (שבועות מ"ו וברכות כ"ג) נכון מאוד שנקראת בפיהם אגדה, מענין ואגודתו על ארץ יסדה. ר"ל שאגדו הדרשות והמאמרים הכתובים ביחד והיו לספר מיוחד בשם ספרי דאגדתא.

צבאות כוכבים אין מספר אלה מבלי היות שם תפארת הבריאה והדרה, בעלי חיים אשר יופיע עליהם השכל האלוה,— ודעת הפילוסופים הראשונים שאמרו כי אלה צבאות שמים בעצמם הם בעלי שכל (וכדעת המורה) זה נגד דעות חכמי זמננו, ולא יסבול אותן שכל הישר, ורק כאשר אמרתי כי מיושבים המה מגופים בעלי שכל, ואולי על זה אמר המשורר (תהלים י"ט) השמים מספרים כבוד אל, כלומר היושבים שמה בעלי שכל מספרים כבוד אל, וגם זה לא יסתור לדעת תורתנו. — הנה הארכתי בדברים גבוהים כאלה, בדברים שלמעלה משכלי, ומה אעשה, ואני חושב מחשבות, ואתם הקוראים תסלחו לי על שגגתי, כי אני מוקיר הכמים ומודה על האמת.

יארסלויא בחודש תשרי תרמ"ח.

בנימין זאב ווילליער.

פי שנים.

עוד בימים שעברו כתבתי מאמרי הנסתרות והנגלות (הנדפס בהשחר שנה ב') וגליתי פני הלוט מאמרי הז"ל בעניני שדים ורוחות בישוף ועיה"ר. ראוהו חכמים ויהללוהו, מושכים בשבט סופרים וישבחוהו, וכמו כן מעת לעת שלחתי באורים להגדה והערות יקרות לדברי הז"ל בהמגיד המבשר העברי וכו'. עתה באתי לחשוף מים מגבא ההגדה, הידות מני קדם, אשר כאבני חן כל עוד לא נשבצו במשבצות זהב כהה מראיהם, כן לא נגרע יקרתן והדר כבוד הודן. אך עין בוחנת ולב חכם יכירו וידעו ערכן ומה רב טוב הצפון בהן. הקה אחת להן עם מאמרי המליצה היקרים רבי ענין (כאשר באר כל זה בטוב טעם ודעת הרב ר"י ברי"ל בהקדמת א' לספר התהלות) אשר לעתים מזומנים תעזוב גם סדר הגיוני ועל השומע להקשיב רב קשב ולהבין המכון מאליו, ככה בחרו השלמים באגדותיהם לשון ערומים, וברוה שפתם פי שנים, אך הסכל ירבה דברים, יצברם המרים תמרים, רקים מדעת ונבערים, ואיש תבונות לא יפשק שפתים, הוא ישקל בפלס ומאזנים, לכל היוצא מפיו אם יש בו רוח חיים — כמאמר הקהלת (ה' א') אל תבהל על פיך וכו' והיינו דאמר רב (שבת י') מלתא אלבושייהו יקירא. כי כמו לשועים והורים, נכון מלבושי משי יקרים, ככה להמטיפים לעם טל אורות, יכשר אך אמרות טהורות, להמשכילים יזהירו ככוכבים ויפעלו גבורות, ויבינו את אשר על דל שפתם נצורות.— —

ב) אר״י א״ש מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול? מפני שלא היה בו שום דופי וכו׳ גם פה יעמוד הקורא וישתומם, האם דרך רשעים צלחה, וצדיק יאשם על לא חמס בכפו, יגוע בעצם תומו? אכן אם נשקיפה בעין הודרת על אמריהם, נדע כי אין עולתה בם, וגם החכם מכל אדם אמר (קהלת) אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר למה תשומם וכו׳ כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא. כי השלטון ומושל בזרוע עוזו וביד חזקה, לא ימלט אשר לפעמים יחטא ממטרת האמת והלאה, בעת יבער כמעט אפו, ואין שליט ברוחו, אך מלך אשר לו יועצים, ומכל שכן אם לו בית ועד מנבחרים (רייכסראטה) ה״א עמו בעצה ישאל על כל דבר פשע, ומשפט וצדקה הוא עושה ולא יחטא, כמאמר הכתוב (תהלים ע״ה) כי אקח מועד אני מישרים אשפוט. כי ע״י הועד מחכמים ורוב דעות ישפוט משרים, ואין פוצה פה ומצפצף, ולדעתי לזה כונו חכמים באמרם (עירובין פ״ק) אלו ואלו דברי אלהים חיים, ולישנא עמלו המבארים לקרב זה אל השכל [1]) כי איך יתכן הללו אוסרים והללו מתירים שיהיה דברי שניהם דברי אלהים חיים? אך האמת שרק ע״י הפלפול משני ת״ח לברר ההלכה, ומהדדין זא״ז בקושיות ותירוצים יבורר הענין ותתלבן ההלכה ויצא הדין לאמתו, ע״כ גם להמערער חלק ונחלה בהדין שיוסכם להלכה, כי על ידו יצא דבר מתוקן שאין עליו פרכא, נמצא גם דבריו דברי אלהים חיים מאחר שלא יצא לקנטר, רק תורה היא וללמוד צריך, וכן אמר שר מדיני גדול מיוהד בארץ בריטניא: אלמלא לא היה לי בהפארלאמענט מערערין (אפאזיציאן) הייתי בורר לי אותם... כי בלתם לא יבורר הדבר לנכון.— ומעתה נפקחו עינינו, ונראה כונתם במ״ש יען ששאול היה גבוה משכמו ולמעלה במעלות ומדות מעל כל העם, ולא לקח לו יועצים עי״ז בענין התנהגות המלוכה, לא בחר באנשים חכמים וידועים לשבטי יה להיות לו ליועצים, והעמיד הכל על עוצם ידו וכח שכלו, ע״כ הוליכהו השכל שולל, וקרה לו מקרים לא טובים, כי החיה את אגג והמל על מיטב הצאן והבקר, וכאשר שאלוהו שמואל הנביא: ולמה לא שמעת בקול י״י ותעט אל השלל וכו׳ ענהו (לפי שכלו שלא הי׳ בו דופי בעת שמלך) אשר שמעתי בקול ד׳ וכו׳ וזה פלא שמואל שואל למה לא שמע בקול ד׳ והוא יענהו אשר שמעתי?! אך האמת כאשר בארתי בדרשה (הקריאה הב׳ והיא נדפסה בעברי שנה ...) ששרש שמע לאו דוקא על שמיעת האזן אך לפעמים על שמיעת הלב ר״ל ההבנה (כמו ששרש ראיה הוא על עין האדם ועל ראית הלב) ע״כ כאשר שאלהו שמואל מדוע לא שמע בקול ד׳ וצויו? השיב כי הוא הבין לפי שכלו כונה אחרת בצוי ההוא. ונכשל כי הלב פעמים לעקלקלות ינטה, לא כן המלך אשר את הכמים נועץ לא יחטא. ע״כ לא נמשך מלכותו, יען שלא היה בו דופי ונישען על עצם תומו. והבן.

[1]) מכל הפירושים אשר היו למראה עיני בזה, הטיב אשר דבר החו״ר ה״ר שלמה בר״ש ז׳ כהן ז״ל במחברת הערוך (בעל הקלר והסכך) שקראו החכמים במאמרם. וכוונתם אלו ואלו דברי אלהים חיים דורשין ואף שדברי אחד נדחה, שכר דרישה יש לו.

הוא רבינו הקדוש, אשר סעפים ישנא ומדבר שקר ירחק, אך האמת נר לרגלו, העירה אותם משנתם, הקיצו לקול צללו שפתיו, ויביטו איש בפני רעהו בתמהון וקרא זה אל זה מה זאת? הלא לצחק בנו הוציא מפיו מלים קדוש ישראל? והתלמיד ר"י בר"י היה להם לפה וישאל את רבי: מאן הות תמן? ויען רבי בחכמה: זו יוכבד שילדה [1]) את משה ששקל נגד ס' רבו־של ישראל. אז נפקחו ועיניהם, העברים העורים הביטו לראות ולהבין שמועה, והחרישים שמעו כי פה המדבר אליהם שקול ג"כ נגד כלם, ומה נואלו כי בתנומות אבדו לקח טוב אשר איש גדול ורם, אשר כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה (שבת ל') השקול כנגד כלם, ישמיעם ויורם לתורה ותעודה, והקשיבו רב קשב כי הסכילו מאוד בזה, ומעתה ידעו להוקיר אמריו הנעימים הנחמדים מזהב ומפז רב, ופחד ורחב לבבם, ולא ישובו עוד לכסלה ... ומאוד יתאימו אלה הדברים עם מאמרם בראש הכתוב עיניך יונים זה סנהדרין שהם עיני העדה, וכמו העינים עיקר גופו של אדם ורמ"ח אבריו (והסומא עי"ז חשוב כמת כמ"ש בנדרים ס"ד ב' כי אין תועלת עוד יותר בהם) כן הסנהדרין עיקר העדה ושקולים נגד כלם. ואולי לזה היה מספר הסנהדרין ע"ן להורות שהם עיני העדה...

ומעתה לא נתפלא על הגדה הזאת. גם לא נגביה שאלה: איך רבי גאות לביש קבל כל הצבור התגאה ועל פני כל העם התכבד, הלא טוב שפל רוח את ענוים. וגם אמרו (סוטה ה) שהמתגאה כאלו עע"ז. ואמרו (עירובין י"ז) המגביה עצמו הקב"ה משפילו. וכמה מאמרים המדברים בגנות הגאוה. אך האמת עד לעצמו, כי רבי ענותן סגיא הוי (ירושלמי כלאים). אכן ראה כי עת לעשות לי"י ולהפר התורה הזאת כמ"ש במשנה סוף ברכות. ובראותו כי ההמון נמו שנתם, ואטומה אזנם משמוע דבר ה', הקיץ הצבור במאמרו, אנכי נותרתי לי"י לבדי, אנכי הרואה והרועה, והן כולכם כשחק מאזנים נחשבים לעומתי, ומקנאת י"י צבאות עשה זאת לבל ישנאו מוסר וישמעו בלמודיו. וכשם שמצוה על צדק וענוה, כן המצוה לעתים מזומנים לעשות לי"י וכארי להתנשא אם העת דורשת זאת. ולתכלית זו ישתמש בשמיני שבשמינית גאוה הנחוץ לו כמ"ש ז"ל (סוטה ה) והבן.

---

[1]) וכן חכמים הגידו (סנהדרין י"ט) כל המלמד בן חברו תורה מעה"כ כאלו ילדו שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה וכו' (ולא הזכירו בני משה רק בני אהרן) לומר לך אהרן ילד משה לימד לפיכך נקראו על שמו. וכן כל ישראל עי"ז נקראו על שמו וכאלו הוא ילדם שאמר למדם התורה והמצוה, ובצדק ילדה יוכבד את משה כל ס' רבוא. ומליצתם שקול הוא מליצה כענין שאמר איוב (ו') לו שקל ישקל כעס והוי במאזנים ישאו יחד (כ"ל שהמאזנים כף בכף נופלים שוה) כי עתה מחול ימים יכבד ככה תורתו וצדקתו שקולה נגד ס' רבוא. וכן אז"ל (אבות פ"ב) אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואלעזר ב"ה בכף שניה מכריע את כולם. ועל דרך זה אמרו (קדושין מ') לפי שהעולם נדון אחרי רובו והיחיד אחרי רובו עשה מצוה אחת אשריו שהכריע את עצמו ואת כל העולם לכף זכות וכו' כי גדול הדור לפעמים יעלה במעלתו כמעט על כל אנשי דורו כולם יחד, כמאז"ל כל העולם אינו נזון, אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש. וכל העולם חיים בזכותו ...

תם וישר כאיוב, ואישת מדנים תתעורר על נפש יקרה צרתה, באמרה אני אשה אחת מאלף אשר בה צדק ואמת נשקו, וכל מעשיהם לש"ש .. ורבתה השערוריה, ולא יסיפו עוד החוטאים והפושעים לעשות במחשך מעשיהם בנשף ובאישון ליל, רק לעיני השמש, כי מה מנהם יהלך אם יודע הדבר, אם לא ישיגו כלימות ורוק, וכדי בזיון וקצף בדרשה כזאת, וזה שאז"ל בא השטן ונשקיה אכרעיה [1] כי עשה לו בזה חטיבה גדולה ופרץ גדר של עולם, פנה לו מקום ומסלה ישרה, ומעתה יקל מאוד להשטן להסית לכל פעולה נמבזה ינמסה תחת מעטה תהלה ויושר.—

ולי מה יקרו דברי חז"ל (ב"ר פכ"ו) על פסוק (איוב כ"ד). יומם חתמו למו, מה היו עושים היו מביאים אפופוליסמון (מין שמן נודף) וישף באבן ובאים בלילה ומריחין וסותרין, כך דרשה ר"ח בצפורין, ואתעביד ההוא לילה ג' מאה חותרין וכו' כי ע"י הדרשה ידעו לעשות זאת. ומזה תראה קורא נכבד כי ראוי לגרוס בסנהדרין ק"ט, כמו הכא (וצ"ל שם אמר רבא) וכן נראה שהיה הגירסא לפני רש"י דאל"כ לא נבין מ"ש רש"י דרש ר' יוסי בי' מדרשא והבן.

זעליג הכהן לויטערבאך.

---

[1]) והיא מליצה שפתים ישק משיב דברים נכוחים. ולזה לר' לוי לא אמרו שנשקיה השטן כי ממאמרו הנאמר למביני מדע לא ירע ולא ישחית.

מאמר

אַרְבָּעָה פָּנִים.

אמר רבי חנינא, פנים בפנים, פנים תרי בפנים הרי הוא ארבעה פנים, פנים של אימה למקרא, פנים בינונית למשנה, פנים מסבירות לתלמוד, פנים משחקות לאגדה. (פסיקתא רבתי פסקא עשרת הדברות ס' וא"ו ובמס' סופרים ובילקוט ואתחנן ובפסיקתא להר"ש באבער ע').

כל אחד ואחד משלומי אמוני ישראל הקובע עתים לתורה ועוסק במקרא ובמשנה תלמוד ואגדה, אם הוא רק תורני פשוט ואין לו שום חלק ונחלה בבקורת ועיון מחקרי, ואשר ע"כ מביט עליהם במבט אחד ובהשקפה אחת ואינו נותן שום יתרון לזה מזה אף על מלוא השערה, כי כל החלקים האלה המה בעיניו כגוף אחד יציר כפיו של הקב"ה, איש כזה הוא עלול להיות נתעה למאד מדרך הישר אל העיר ששמה קושטא, וסוף סוף יוציא

ג) א"ר לוי שטן ופנינה לש"ש נתכונו. שטן דחזיה להקב"ה דקא נטה בתר איוב אמר דלמא ח"ו מנשיא ליה לרחמנותא דאברהם. פנינה דכתיב וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה, דרשה רב אחא בר יעקב בפפוניא ואתא שטן ונשקיה אכריה[1] (ב"ב ט"ז).

האמנם מאמרי החכמים כתפוחי זהב במשכיות כסף הגמו. כי הליטו אותם במעטה זר (אללגאריע) ועלינו לחשוף מים מגבא בינתם, אשר הסתירו בו דבריהם הנכבדים. גם להמאמר הזה כסו פני הלוט. ומה נשתומם מאשר ידענו כי ריב לראחב"י עם השטן, עד כי אמר (סוכה ל"ח) גירי בעיני דיסטנא, ועתה ינשק לו על כרעיה! חידה היא. והסכת ושמע פשר דבר. מודעת זאת כי במקום המשפט, בו יעמדו עושי רשע והמס ושופכי דם לדין, יעמוד מליץ יושר (פערטדיידיגער) מול מגיד פשע (שטאאטסאנוואלט) וידבר טובות על ההוטאים האלה ויתאמץ להוכח במלים כי לדעתו לא פעלו עולה ויצדקם, יטהר כתם עונם בבורית אמרות טהורות מזוקקות שבעתים. ולא למצער יפעלו דבריו גדולות ויאמר לאסירים צאו! נקיים אתם! ואף כי יקר מאוד נביא כזה, ונכבד דובר צדקות ועוז כמוהו, בכ"ז אך במקום המשפט יהין לדבר כדברים האלה, לא כן בשער בת רבים לפי קרת אם יעמוד מליץ כזה ויקרא: דעו! כי כל נוכל ואיש רע מעללים נקי הוא ולו אין משפט מות גם אם את נפש בעליו יקח! רע יעשה בעמו להחל מקדש התולדה חוקי האדם ותורותיו, בתתו יד לפושעים לזוד עוד ויוסיפו בני עולה לענות איש ואיש. — זאת תורת ר' לוי ודרשת רב אחא בר יעקב, כי הבדל גדול יש בין אומר ובין דרש. רב לוי אמר דעתו בין חברים המקשיבים לקולו או לתלמידיו, ויגל אזנם למוסר, לצדד בזכות מסית ומדיח או בועס, כי אולי נמצא שביב אש יושר ואמת בגחלתו, וזאת נהוג ליושבי על מדין להפוך בזכות הנשפט (ואשר ע"ז היו יודעים החכמים האלה לטהר השרץ במ"ט פנים, למען לברר האמת, ע"י חפוש כי השטן לש"ש נתכוין בראותו שהשי"ת נוטה אחרי איוב ודלמא מנשיא לזכותיה דאאע"ה, וממש כזאת אמר ר' יונתן (ב"ב ט"ו:) גדול הנאמר באיוב ממה שנאמר באברהם וכו' הרי שיש להשטן צד זכות. וכן פנינה נראה מהכתוב כי לש"ש נתכונה, כי מיותר לשון בעבור הרעימה. נראה שרצתה פנינה להפיח בה אש התעוררות אל התפלה אולי יקשיב ד' וישמע לקול תחנונה. וזאת יאות לת"ח לדבר מענינים כאלו . . ומה מאוד השכילו חכמינו באמרם כמה פעמים: דבר זה אסור לאמרו לפני ע"ה, שלא יקל בעיניו הענין גם פה כאשר דרשה ראב"י בפפוניא, עיר גדולה ומפוארה[2] לפני ההמון, לא טוב עשה בזה כי ההמון אשר שמעו דרשתו יקלו מעתה לעשות המזמתה תחת מסוה הצדק, המסית ומדיח יאמר כי כונתו לש"ש, כמו שטן בבואו בעלילות דברים על איש

---

1) המאמר הזה כבר נדפס בשמי בהמגיד שנה ה' בשם „דברי חכמים" אך בו הוספתי נופך ואין ביהמ"ד בלא חדוש.

2) ע' ערוך ערך פיפנא כי היא עיר אפופניא בגבול אנטיוכס הרשע. וע' מוסף הערוך המלה, עיר גדולה ומהודרה, וע' קדושין ל"ה. פפונאי ידעו לה לטעמא דהא מלתא ומנו ר' אחא ב"י ערש"י שם. ובב"ק נ"ד: ונדה ס"ז: מוצא הדברים שהיה מקום ר' אחא ב"י.

נחוץ ללמוד רק בפנים מ ס ב י ר ו ת, כי כל עיקרו של התלמוד, הוא רק לחתור בסברות תחת כסא כבוד התנאים. להבין דבריהם בשכל הישר, זה מקשה וזה מפרק, זה שואל וזה משיב, אין אחד מהם מתפאר לומר „כך מקובלני דור אחר דור עד למשה מסיני" הנה בעצמם הרלו משפטם „לאו בקשיותא תליא מלתא אלא בסברא תליא מלתא," הנה בעצמם מתפלאים לפעמים על אחד מהם האומר מאמרו כאלו שמעו מאחורי הפרגוד, ואומרים „מאן סליק לעילא ואתא ואמר"? ואשר לכן אין לנו ללמוד התלמוד לא בפנים של אימה ולא אפילו בפנים בינונית, אך בפנים מסבירות שלא לישא פנים לשום איש יהיה מי שיהיה. הלא נראה איך הם בעצמם לא פחדו איש מרעהו כלל וכלל, בכל כחם פלפלו חד את אחד ויצאו לקרב איש את אחיו, וכל אחד אשר יצא וכתר הנצחון על ראשו, נפסקה הלכה כמותו, ומאד הוא מרגלא בפיהם לאמר „אם קבלה היא נקבל ואם לדין יש תשובה" כי רק מפני הקבלה והמסורה נקטו והתרפסו ושמו יד למו פיהם, לא כן לפני איש אפילו כי יהיה מהדגולים אשר רק מסברא דנפשיה יתרון ויגזור אומר, ואשר לכן נפגוש כמה פעמים בתלמוד דברי חידודים ובטויי מהתלות ודברים קשים כגידים אשר הגיד אחד לחבירו בעת לא הפיק ממנו רצון במאמרו, כי במקום שיש חילול הדעת והסברא, אין חולקים כבוד לרב ומורה אף אם יצא לו כבר מוניטין בעולם. אבל יותר מכל אלה החלקים, ירד עשר מעלות אחורנית חלק האגדה בעיני ר' חנינא, הוא לפי שיטתו הקליט, כי ללמוד אגדה נחוץ רק פנים שוחקות, באשר לפי דעתו, רק על הנאות והמשכת הלב, לנאומים יפים ובטויים פיוטיים שמו הדורשים את פניהם. בעלי האגדה לא הטילו מרה איש ברעהו, רק ברעות וידידות המה משחקים על פני חלקת הדרוש והרמז, ואם גם לפעמים יורה אחד מהם כמתלהלה מול חבירו זיקים חצים ומות, יאמר בקר רוחו, „הלא משחק אנכי" זה דורש את הכתוב כך ובא השני ודורש בהיפך, ובכל זאת אין דורש אחד נוגע בחבירו אפילו כמלא נימא, אחרי כי הדורש הראשון לא בא בדרשתו אל הכתוב להשתקע בו לאורך ימים, רק בא לגור שם על רגעים אחדים אחרי כי הוא יודע כי בעוד רגע יבואו דורשים אחרים המבקשים ג"כ מקום להנפש איזה רגעים ספורים עם מחשבותיהם ודרשותיהם, כי כל ישעו וכל חפצו הוא רק למשוך לבו של אדם בדרשותיו, ואשר ע"כ נחוץ לו על זמן מועט איזה מקרא ולהראות כי ממקור נאמן וקדוש נובעים כל דבריו. כל אלה הוא שיטתו של זה ר' חנינא. באמת הפריז מעט על המדה בנוגע אל האגדה, כי לפעמים יש לנו להביט על חלק האגדה בפנים של אימה, כי כל מי שרוצה להכיר את מי שאמר והיה העולם, ילך אצל אגדות, יש ויש בחלק הזה דברי נאות, מלתא דבדיחותא, גוזמא והפלגה, ספורים כלהבים לפי ענג השומעים, דרשות רחוקות אשר א"א לכוונן אף אסמכתות, אבל כמה פנינים יקרים, כמה אבני חפץ, סודות נפלאות ונצורות, משלים וחידות, מדות רמות ונעלות, השקפות מודרות לפני ולפנים להביט כל סתום וכל נעלם, נמצאים באוצר ספרות האגדות.

ואחרי כל אלה אודיע בעדי לרבים, כי דו פרצופים מזווגו לי בעת עלה על רעיוני לתת השקפתי על דבר ספר יונה, בתחלה נרתעתי לאחורי בזכרי כי חוב קדוש מוטל עלי להביע

למשנה" ומה מאד שמחתי בראותי את דברי אלה מבוארים שוה בשוה לאשר אמרתי, גם בהדב"א איתא „יום ליום יביע אמר זהו מקרא, ולילה ללילה יחוה דעת זהו משנה (ע"פ מאמרם במ"ר כשלמד הש"י עם משה תורה ידע כי הוא יום, וכשלמד עמו משנה ידע שהוא לילה) אין אמר ואין דברים בלי נשמע קולם אלו ההלכות, בכל הארץ יצא קום וגומר אלו האגדות שנתקדש שמי ברבים על ידם" עכ"ל, ראו כי ע"ד האגדות אומר בהיפך מכל וכל מדעתו של ר' חנינא.

משפט מעוקל: או כי יקדישם כולם במדה כפרוזה ויבוא עי״ז לידי הזיה רבה מרבה להכיל ויהיה שוטה כל ימיו, או כי יפקח את עיניו לפתע פתאם ויבוא להטיח דברים כלפי מעלתם כולם, בלי שום הבדל והפרש בין קודש הקדשים לקודש סתם, ובין קודש לקדשים קלים ובין קדשים קלים לחולין. אבל לא כן הדבר אם האיש העוסק בתורה הוא חוקר לכל תכלית וישנה את פניו כברוש לכמה גוונים לראות כל או״א בפנים אחרים, את המקרא בפנים של אימה, ואת המשנה בפנים בינונית, את התלמוד בפנים מסבירות, ואת האגדה בפנים שוחקות, אז רק אז ילך ויגלה להשיג את המושג האמתי מכל חלקי הספרות העברית, אז לא יראה לעולם את הזנב כפיל, וכמו כן להיפך את הענק כננס, איש כזה הוא מודד את היראה והכבוד במדה נכונה, פעמים גדושה ופעמים מחוקה, לכל מחלקה ומחלקה לפי ערכה באמת. איש כמוהו אשר לו ארבעה פנים, הוא הגבר אשר הוא הוקם על לכהן פאר במקדש הספרות ולהיות יוצא ונכנס בשלום ולבל לקצץ בנטיעות חלילה. סוד עלום ונפלא כזה, גלה לנו זה ר׳ חנינא הכאור במאמרו. המאמר הזה הוא אוצר יקר אין ערוך ליקרתו, הוא יבוא להורות את גדרי הלמודיות מן מקרא משנה תלמוד ואגדה, ורק בדבורים קצרים וחדים המאוצרים בתוכם סגולות יקרות וסודות עלומות אשר לא יכילם ספר שלם רב הכמות. ואנכי כיד היכולת בסוד הלמוד הטובה עלי, אנסה את כחי להרחיב מעט בבאור נמרץ את תמצית שיטתו, וזה הוא: שלומד מקרא, נחוץ לו להביט עליו בפנים של אימה, אחרי כי המקראות כולם המה מלאים מדברי נביאים חוזי יה, חתומים בחותם מלכו של עולם, אשר ע״כ אסור הוא לאדם להראות בהם איזה קלות ראש, פגול הוא להעבירם תחת שבט הבקורת, גן נעול הוא מעין חתום, כי קדשי שמים הנה המקראות ולא ינקה כל הנוגע בם, לא כמו כן המה דברי המשניות, כי אע״פ שאלה הדברים נקראים „תורה שבעל פה" נדרשים בהודות שהיתה הלכה למשה מסיני, עכ״ז כלולים בהם ג״כ דברי התנאים בעצמם אשר נולדו רק על ברכי שכלם, הם המה התקנות והגזרות לפי צורך הזמן והמקום, זעיר שם זעיר שם נקשיב ונשמע, איך המה מנצחים זא״ז בהלכה מה שזה מרחיק זה מקרב, זה אוסר וזה מתיר זה אומר כה וזה להיפך, ולזאת ראה נראה איך האמוראים עם כל הכבוד והגדולה אשר חלקו בשפע רב לשוני המשנה, עכ״ז לא פחדו לנפשם מלשלוח את ידם לשנות לפעמים את מטבע המשנה ולאמר „חסורי מחסרא" הוסיפו וגרעו ועשו בהם כאדם העושה בתוך שלו. וזה הוא כמגלת בטוב בהמלות הקצרות „פנים בינונית למשנה" לא כ״כ ביראת הרוממות, אבל גם לא בקלות ראש ח״ו, יש ויש רשות להלומד לשקול דבריהם בפלס שכלו לתקנם ולבררם ולהגיהם ולהעמידם לפני כסא הבקורת, אחרי כי סוף סוף מעורבים דברי ה׳ עם דברי חכמים קרובי חומר, אך בתנאי מפורש, כי יהיו הכל ברוב מתינות וזהירות ובהמתקת עצה, כי קודש המה לנו [1]). אבל התלמוד

---

[1]) בהאסיף שנה שניה תרמ״ו נתתי הדברים האלה כעין הקדמה למאמרי „ההשקפה על דבר ספר איוב", וכאשר גם כאן המה נחוצים למאמרי ע״ד ספר יונה, חזרתי עוד פעם על הדברים האמורים שם, וכאשר אין בית המדרש בלי חידוש, כמו כן אי״א לדברים אלו בלי שום תוספת נחוצה, והוא מה שמצאתי בספר נתיבות עולם נתיב דרך ארץ למהר״ל מפראג הנודע, בזה״ל „כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא, וכל שאינו בהם אינו מן הישוב, מקרא הוא התורה שהיא החכמה העליונה האלהית שהוא מן השי״ת לגמרי, ודרך ארץ הוא מה שהאדם מחויב לעשות, וזו היא החכמה התחתונה האנושית, אבל המשנה הוא כמו אמצעי בין החכמה העליונה שהיא המקרא ובין דרך ארץ שהיא החכמה האנושית, ומה שלא הזכיר התלמוד, הוא רק מה שנוגע למעשה והתלמוד הוא פלפול בלבד" עכ״ל, וזה ממש, „פנים בינונית

לב איש המוכשר למראות אלהים? היתכן לברוח מפני ה' אשר מלוא כל הארץ כבודו? מה לפניו יתברך הנפקותא בין שומרון לתרשיש? אבל מה הועילו המפרשים בהגדילם את הפלא? האם אמרו דבר המתקבל על הלב? האם הזיזו את אבן הפליאה הזאת ממקומה אף זיז כל שהוא? האם הרגשתם קוראים יקרים, כי מרוב הזרות והתמיהות, החלו גם גדולי ישראל לנסות את כחם לבקש איזה פתרון להספור הזה אשר נראה לרוב זרותו כספור חידותי? כי מדוע לא עשו ככה ליתר כ״ק? אך את האמת הנני להגיד, כי דרכי הפותרים האלו לא יתכנו בעיני, הלא ממה נפשך לא יעלה הדבר יפה יפה, כי אם נחשוב אשר הספור הזה, הוא ספור אמתי ג״כ, א״כ למה לנו הנמשל? ואם נחשוב, כי לא נברא הספור הזה אלא בשביל הנמשל, ואין שום שמץ דבר מכל הספור אשר ראה את שיתם המציאות, לא נוכל לתת אמון, כי בגלל נמשלים כאלה לפי דעת המפרשים, נתחבר ספור חידותי כמוהו ונקבע בכ״ק למזכרת עולם? איזה חכמה עמוקה וסוד נסתרים עד״מ בהנמשל מהגוף והנשמה, ואשר האניה היא רמז אל הגוף ויונה אל הנשמה? הלא רעיון כזה אינו נחוץ כלל להסתירו במשל ובחידה, ואם באמת זה הוא הנמשל, הלא הוא מורה על מחבר המשל, אך אין שפתו אתו ואין בכחו למשול משל ולחוד חידות, כי יותר קל הוא להכניס פילא בקופא דמחטא מלהכניס פתרון כזה בספורו של יונה. נמשלים כאלה הם דומים בעיני אל הנמשלים אשר יתנו פותרים כאלה אל שיר השירים[1] כי פותר חידות חכמים ומה גם חידות חוזי יה, צריך לשום מול עיניו שני דברים עקרים: א) כי הפתרון יהיה דבר גדול וסוד עלום, אשר היה כדאי ונחוץ להסתירו מעיני רוב הקוראים לעת נתחברה החידה. ב) כי הפתרון יהיה דבר דבור על אופניו, עד כי אחרי התגלות הפתרון, יכיר ויודה כל קורא אשר כל אלה חשב המחבר.

ואחרי הארכתי קצת, הנני להשמיעכם את אשר עם לבבי, אנכי אחליט כי הספור הזה בעיקרו, הוא ספור קרה באמת, אבל אולי יש בו ג״כ איזה כנוי המשל והחידה, הבלתי

---

1) לפני איש משכיל וגאון, בא איש אחד וספרו בידו, והוא פתרון להחידה של שיר השירים. המחבר הזה היה עוד כתיבת יד, ובקש שיחתום עליו ולתת לו דמי קדימה. הגאון הזה אחרי שהראה להמחבר המון פרושים נדפסים על שה״ש אשר יש מכבר באוצרו, שאלוהו כי יאמר לו בקצור נמרץ את תכן הנמשל, ואחרי ששמע כי גם הוא הולך בדרכי המחברים אשר לפניו, כי בשיר השירים מדבר כנסת ישראל עם השכינה, אך בא מעט לשנות את הפתרון, כי הכתוב הפלוני אשר לפי המחבר אלמוני קאי על כנ״י אומר הוא כי קאי על השכינה, או אז קם הגאון על רגליו ואמר לו, „הלא בטח גם אתה וכן כל המחברים אשר היו לפניך מודים ואומרים כי שלמה היה חכם מכל אדם, ואין אתם מגיעים אפילו לקרסוליו, ואיך אתם נועזים להשפילו ולדבר מתוך גרונו כל מה שעולה על לבבכם? הגד נא לי איזה חכמה עמוקה יש בהויכוח הזה אשר בין כנ״י והשכינה? ואם באמת רצה שלמה לאמר כמו אלה, למה היה לו לדבר במשלים? על מה היה לו לחבר שיחה בין רועה ורעיה ולמשול אל הנמשלים כמו אלה? האם המה דברים מסוכנים בזמנו אשר היה ירא מלפרסמם כפשוטם ממש? הלא עד״מ אם רצה לדבר ע״ד הלוחות, או על התורה שבכתב ותורה שבע״פ, או על בית ראשון ובית שני על מה היה לו לחוד חידה ולאמר „שני שדיך כשני עפרים תאומי צביה הרועים בשושנים״? הלא טוב היה לו לדבר מכל אלה בפומבי? מה הפסד בזה? האם בא לגלות סודות במעשה בראשית ומ״מ? ראה נא ידידי הפותר חידות אם היה שלמה מדבר בשפה ברורה כפי הנמשל שבדעתך לזכותו, ואתה בא בחכמתך לגלות, כי באמת מדבר שלמה מאוהב ואהובתו, ואך למען לא ירננו אחריו כי הוא עוסק בדברים בטלים, הלביש הענין בשיחה בין כנ״י והשכינה, או אז גלית באמת חדשות, והיה ראוי ספרך לראות אור הדפוס, לא כן כאשר הדבר הוא בהיפך.

עליו בפניס של א י מ ה, אבל אחרי אשר נתקררה רוחי מעט מהבהלה הראשונה, שבתי וראיתי כי גם אחד קדוש מחכמי התלמוד לטש את עיניו לבקר את הספר הזה ולאמר דבר חדש, אז אמרתי הלא יש לי על מי לסמוך, לא אהיה כובש את דעתי ואגלה לפני קוראי את „אוצר הספרות“ את הטמון בחובי, אך במטותא מינייכו לבל תאיצו להרוס אשר בניתי, הלא דבר הוא.

א.

פנים של אימה.

הספור מיונה הנביא הוא כ״כ זר ופלא, עד כי א״א להקורא שיש לו מוח בקדקדו לעבור עליו בלי השתוממות ותמהון לבב, ואם על הספור מן מתי יחזקאל נקל היה לר׳ יהודה לאמר כי משל היה, כי יחזקאל אשר אמרו עליו בני דורו „הלא ממשל משלים הוא“ (שם כ״א ה׳) מרמז בעצמו להשומעים את דבריו כי רק במשלים ידבר, כאשר יפתור לנו את חידתו בשם ה׳ „ויאמר אלי בן אדם העצמות האלה כל בית ישראל המה, הנה אומרים יבשו עצמותינו ואבדה תקותינו נגזרנו לנו וגומר ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם“ וגומר (שם פסוק ל״ז) אבל בספורו של יונה אין שום רמז כלל, כי הוא משל וחידה, רק הוא מסיפר באופן פשוט כעין מעשה שהיה, ואל יחשובו הקוראים כי כל החרדה הזאת, הוא מ״ד הדג שבלע את יונה והיה במעיו שלשה ימים ושלשה לילות ואח״כ אמר ה׳ לדג ויקיא את יונה, לא לא, באמת לא איכפת לי כלל הנהו קורטבי המשל והחידה אשר נתערבו בהספור הזה, אך הספור בעיקרו הוא זר ורחוק לאין שיעור וערך. א) מה רלה הש״י לשלוח נביא מישראל להוכיח את אנשי נינוה? מה להם ולו? האם ישראל ויהודה היו בעיניו כ״כ טהורים וזכים, עד שלא היו נצרכים כלל לחוזה ומטיף, ואשר לזאת ראה הש״י את יונה נביאו הולך בטל, ובא לכבדו בשליחות כזה לילך ולהוכיח את אנשי נינוה? הלא לא נפגוש בכל כ״ק ענין דומה לזה, כי ישלח ה׳ את נביאיו לאומות העולם להחזירם למוטב? כל הנביאים חזו עתידות על גוי ועל אדם יחד, אבל הכל בביתם ובארצם, לא כי כתתו את רגליהם לנוע אל ארצות הגוים לעוררם לתשובה ע״י חזיונותיהם לימים יבואו. גם נכון להרגיש, כי הנביאים דברו רק מאומות כאלה אשר עשו רעות רבות לישראל עליהם חזו עתידות לא טובות, למען לחזק עי״ז את לבות ב״י כי עוד יחזו עיניהם נקם מאויביהם ומנדיהם, ולפי״ז מאד מאד מביא ספור כזה לידי שעמום, מה רלה ה׳ בשליחותו של יונה לנינוה? הלא מלך אשור היה כרקב לישראל ויהודה, את ב״י גלה מעל אדמתם וגם אל ארץ יהודה בא כפעם בפעם לשלול שלל ולבוז בז ולהפוך ערים משרשן, ואם כל אלה היוה גלוים לפני הש״י, מדוע חרד כ״כ לטובתו ולבוא בעקיפין על יונה, כי ילך למרות חפצו אל עיר הדמים כמוה המלאה אלילים ולהחזירה בתשובה שלמה? אין די מלים אתי להגדיל הפליאה הזאת המרעשת את אזן השומע ספור כזה. ב) כבר נחר גרונם של המפרשים לשנות ולשלש את הפלא הגדול, איך חשב יונה טפשות כזאת לברוח מפני ה׳ תרשישה? הלא מחשבה נשחתה כזאת לא תעלה אף על לבו של איש שיש לו אך מעט מוח בקדקדו, אם אך עוד לא נשתגע ויצא מדעתו לגמרי, וכש״כ כי יעלה רעיון מבוהל כזה על

רק להושיע את ישראל מיד שונאיו, ראתה ההשגחה העליונה לסבב כל אלו הסבות, וזה הוא: הלא שם במלכים ב' י"ו נראה כי אחז שלח מלאכים אל תגלת פלאסר מלך אשור כי יבוא להושיעו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל, הוא נתן לו שחד כל הכסף והזהב הנמצא בבית ה' ובאוצרות בית המלך. מלך אשור בא אל דמשק ויתפשה ויגליה קירה ואת רצין מלך ארם המית, אך בימי ירבעם מלך ישראל אשר לא היה להם לכסף מולא כעדות הכתוב „כי ראה ה' את עני ישראל מורה מאד" לא היה בכחו של ירבעם לשלוח שחד אל נינוה, כי יבוא מלכה להושיעו מכף כל הקמים עליו (אשר גם אז היה מלך ארם לשטן לו כבימי אחז, כמו שנראה שירבעם השיב אליו גם את דמשק) חזה אז יונה את חזיונו, כי ילך אל נינוה להטות את מלכה להושיע את ירבעם, אבל במה יטה את לבבו? לא בכסף ולא בזהב רק להראות לו אות לטובה ולהציל אותו ואת עיר המלוכה מאסון נורא ע"י רעש גבורות מדברותיו, ואח"כ יפיק רצון מאת המלך כי גם הוא ירחם על עמו, כה חזה יונה בחזיונו, אבל לא החליט מיד את הדבר כי ימלא אחרי החזיון הזה, הוא חשב, אולי כל אלה הוא רק ילדי רוחו [1]) כי הוא ידע לפי מנהגם של תושבי עיר נינוה, כי לא יארכו הימים ותתלקח שם מרד כללי ויהיה חרב איש ברעהו ויפלו כולם לפי חרב, באשר כי כולם מרוב טוב השתובבו משובה נצחת, כשלה ברחוב אמת, איש אחרי בצעו מקצהו, חומסים ושודדים איש את אחיו, פרצו גדרו של עולם וכמעט פרקו מעליהם עול מלכותא דרקיע וגם מלכותא דארעא, ומפני כי הוא ידע כל אלה ע"פ השמועה (כי הנביאים כולם ידעו את כל הנעשה בכל הממלכות מסביב כפי שאנחנו רואים בכ"ק) חשב כי מזה נארגו ברעיוניו מחשבה כזאת לילך לנינוה להרעים את יושביה ע"י דרשותיו, עד שיגיע הדבר באזני המלך ויראה לתקן את הדבר בעוד מועד, ואח"כ יצליח להטות את לבבו להושיע יד עזר לישראל, אבל אין זה חזיון מאת ה' ואין לו כביכול שום חלק בההצלחה הזאת, ולפיכך החל לפסוח על שתי הסעיפים, החל לחשוב כי כאן קבוע היזקא, כי פן ילכד שם בפח על עזותו לבוא אל עיר המלוכה ולהכות את יושביה בשבט פיו, ומכש"כ שהוא עוד מעם זר, ומה לו ולהם? הלא בקל כי ימתח עליו קו חשד אשר יש דברים בגו — אולי מרגל הוא? אולי הוא בא לאיזה מטרה נסתרה, ואשר ע"כ הוא מתנכל להרגיז בדבריו את יושבי העיר ולהביאם לידי שעמום? ולבד זה לא היה נעים כ"כ לפניו לעשות אות לטובה עם עובדי אלילים כאלה, כי מה איכפת ליה כי ילכו לאבדון ולמשואות כלא? אך מלך אשר ראה בזה את טובת אחיו, כי אולי יצליח בשליחותו וימציא עי"ז עזר לישראל? כה נסתבך במחשבותיו ולא ידע

[1]) בספרי „שיח סוד שרפי קודש" אשר אתי בכתובים, ואם יגזור ה' בחיים ויהיה לעזר לי להוציאו בקרוב לאור נמצא מאמר אחד בשמו „סוד הנבואה וספרותה" ואחת מהסודות הוא, כי הנביא להיות כל נבואותיו רק ע"י מראה בהקיץ או ע"י חלום בשינה, אי לזאת לא היה בטוח בעצמו, אם הוא חזיון שדי או ילדי רוחו, ואשר לפיכך אם ראה את חזיונו לדבר מסוכן, לא היה אץ כ"כ למלאות אחריו, כאשר נראה משמואל כי לא אבה לילך ולמשוח את דוד באמרו „איך אלך ושמע שאול והרגני", היתכן להאמין, כי שמואל היה מסופק ביכולתו של הש"י להצילו מיד שאול? רק באמת לוא ידע שמואל כי ה' צוהו על כך, כי עתה בטח לא עלה שום מורא עלי ראשו, אבל אחרי אשר כל אלה חזה רק בחזיונו, והדבר היה מסוכן, כאשר גם חז"ל קראו זה „קביע היזקא" החל לחשוב אולי הוא חזיון דמיוני הנארג רק מן מחשבותיו בעצמו וא"כ על מה יפקיר א"ע על חנם? כמו כן הוא כאן ע"ד שליחותו של יונה, כל עוד לא ידע על ברור כי רצונו של ה' בזה רפו ידיו מלעשות כמו אלה.

נוגעים כלל אל עיקר הספור, ואין לנו נפקותא כלל, אם המה דברים כמשמעם, או משל וחידה. זה הוא ברור, כי יונה הנביא ראה מראה בהקיץ או חלום בשינה (כפי גדר הנבואה אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לבד מרע"ה אשר היה לא במראה ולא בחידות) כי ה' מצוה עליו כי ילך אל נינוה להוכיחה על פניה, הוא לא מלא אחרי חזיונו וברח תרשישה, על הים קרה לו אסון ונצל ע"י פלא, אח"כ בא אל נינוה והצליח בשליחותו, כל אלה קרה באמת, וכל יתר הפרטים, יכול להיות כי המה משל ומליצה ואין לנו שום נפקותא בזה. אבל מה זה ועל מה זה? במה נוכל להתיר את כל הפליאות שהזכרנו? דעו נא כי את זה הנביא יונה נפגוש עוד פעם אחת והוא במלכים ב' י"ד בימי ירבעם בן יואש מלך ישראל. זה האיש ירבעם עשה רע בעיני ה', ועכ"ז כתיב „הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה, כדבר ה' אלהי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר, כי ראה ה' את עני ישראל מורה מאד ואפס עצור ואפס עזוב ואין עוזר לישראל, ולא דבר ה' למחות את שם ישראל מתחת השמים ויושיעם ביד ירבעם בן יואש, ויתר דברי ירבעם וכל אשר עשה וגבורתו אשר נלחם ואשר השיב את דמשק ואת חמת" וגומר. הקורא הפשוט שלא יחשוב, כי יונה הטיף דברי נחמה באזני המלך ירבעם והשרים ואצילי שומרון, כי עוד יצליחו להרים את קרנם ולהשביח את גורלם המר, וכי מצב ב"י אז, אין לו שום שייכות ויחוס אל מצבה של נינוה, אך לא כן חשב ר' נחמן בר רב יצחק, כי ביבמות צ"ח ע"א אמר ר"ע עה"כ: „ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר" (יונה ג') בזה"ל „שנית דברה עמו שכינה שלישית לא דברה עמו שכינה" עכ"ל, על מאמרו זה של ר"ע ישאל שם השואל „והא כתיב הוא השיב את גבול ישראל וגו' כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא"? ע"ז השיב רבינא „על עיסקי נינוה קאמר" אך רב נחמן בר רב יצחק לא קבל ברצון את תשובתו של רבינא, כי לפ"ז מה השמיע לנו ר"ע חדשות, הרי הכל יראו כי שוב פעם שלישית לא דברה עמו שכינה ע"ד נינוה, אלא בטח בא ר"ע לאמר, כי הכתוב מודיע לנו, כי רק שני פעמים דברה עמו שכינה והוא ע"ד נינוה, ושוב לא דברה עמו כלל וכלל, וא"כ מה נעשה עם הכתוב במלכים אשר שם מפורש כי דברה עמו שכינה ע"ד מצבו של ירבעם? ואשר לכן בא זה רב נחמן לכלל דעה חדשה וחרוצה, כי באמת לא דבר עימו ה' רק ע"ד נינוה, ורק משליחותו אל נינוה, נסתובב ישועה רוח והצלה לישראל, וז"ל „הכי קאמר כדבר ה' אשר דבר ביד עבדו הנביא, כשם שנהפך נינוה מרעה לטובה, כך בימי ירבעם בן יואש נהפך להם לישראל מרעה לטובה". ולפ"ז לא דבר יונה הנביא בשומרון רק על דבר נינוה, והבטיח להם, כי אחרי שיתהפך מצבה של נינוה מרעה לטובה, כך יתהפך מצב ישראל ג"כ מרעה לטובה. ומי לא יתפלא לאמר: מה שייך זה לזה? מה לישראל אל נינוה? איזה יחוס וערך יש בין שתי הממלכות האלה אשר נוכל לחשוב כי הצלחת שומרון תלויה בהצלחת נינוה? מה רצה זה רב נחמן במאמרו זה? הלא אם רצה ה' להגיד לירבעם ע"י נביאו כי יצליח במלחמותיו, היה ליונה לדבר כל אלה בשפה ברורה כסגנון יתר הנביאים, לא לדבר ברמז ולהזכיר לדוגמא את נינוה אשר אין לה אף נגיעה קלה למצבם של ישראל, האין זה פלא? מכל זה באתי לכלל דעת, כי זה רב נחמן הבין, כי הספור הנפלא משליחותו של יונה לנינוה, הוא שייך רק להצלחתם של ישראל, ולא בעבור להחזיר את אנשי נינוה למוטב, העיר ה' את יונה ללכת אשורה, וחרד עבורם את כל החרדה הזאת להטיל סערה בים ולהטביע את יונה ולהצילו ע"י פלא,

כדת, כי אין להוציא מתוק מעז, אולי רוח והללה עומד לנגדו ממקום אחר, לכו הכהו, פן כל מעשיו אשר עשה הוא למרות רצונו של הש״י, וכל חזיונותיו והמה רק חזיוני רוחו אולי מה שקרהו על הים, איננו עוד אות נאמן כי ה' עשה כל זאת למען לזרזו על הליכתו לנינוה? כי מי עמד בסוד ה'? אך בעת נפקחו עיניו לראות איך הוא חס על הקיקיון אשר לא עמל בו ולא גדלו, נתקררה רוחו מעט, כי מזה למד קו״ח, איך יש לחוס על הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, ולפ״ז גם לבד התועלת מהעובדא הזאת לנ״י עוד עשה כהוגן להציל עם רב נפשות נקיים ועטורים מאבדת חרב. הכותב והמסדר את כ״ק הפריד בין הדבקים לטעם ידוע אצלו, כי לוא קבע את הספור הזה שם במלכים ולבאר את היחום מהליכתו אל נינוה לישועתו של ירבעם, ואשר באמת אחרי נתהפך לנינוה מרעה לטובה, ע״י נתהפך ג״כ מלך ישראל מרעה לטובה, כמו שהבין כל אלה רב נחמן בעומק תבונתו, היה כל קורא וקורא הבין בטוב כל הענינים האלה, אך לאשר שבמלכים סתם הדבר ולא אמר כלל ע״ד שגגונו של יונה בדברו אל ירבעם, ואת הספור מביאתו לנינוה קבע בתרי עשר, מבלי להעיר כלל מה עשה שם אחרי כן, האם ראה את המלך? הלא מי לא יבין, כי המלך רצה לראות ציר נכבד כזה אשר בא מארץ ישראל לעשות טוב עמו? ובשביל כל אלה, נשאר הדבר סתום וחתום באלף עזקין, אך זה רב נחמן בר יצחק האיר מעט את הענין, ה' יודע האמת! וע״ד הדג אשר בלע את יונה והקיא אותו, מי יודע אם לא הטמין הכותב בזה איזה סוד על אופן ההצלה שניצל מתהום רבה, מי יודע על מי הוא מרמז הדג הגדול אשר יונה נבלע בתוכו ואשר לבסוף היה מוכרח להקיאו, אך באמת זה הוא איננו נוגע כלל אל עיקר הספור, יהיה הדג משל או דג ממש.

ב.

פנים בינונית.

במס' יומא נ״ג ע״ב איתא במשנה: „משנטל ארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים (דוד ושמואל, רש״י ז״ל) ושתיה היתה נקראת גבוה מן הארץ שלש אצבעות ועליה היה נותן ונטל את הדם" וכו' ושם נ״ד ע״ב בגמרא: „ושתיה היתה נקראת, תנא שממנה הושתת העולם." באמת הוא הפלא ופלא, אם היתה איזה אבן נפלאת בבית המקדש מימות נביאים ראשונים דוד ושלמה, הרי היתה עוד גם בבית ראשון, ומדוע אין מזה שום רושם ורמז בכ״ק, מי הביא אותה שמה? לאיזה מטרה? איה היתה מונחת טרם שנבנה בית ראשון? איה היתה נמצאת מחורבן בית ראשון עד בנין בית שני? מי הצילה מתוך ההפכה הזאת? מי לא יאבה לדעת את יחוסה? הלא האגדה הזרה שממנה הושתת העולם ואשר לכן נקראת „אבן שתיה" היא ג״כ זרה, עד שאין הפה יכול לדבר ואין האזן יכול לשמוע, באמת יש ויש שם בגמרא רבים החולקים על האגדה הזאת, ומזה נאמנה השערתי כי לא דברו בזה ע״פ מסורה וקבלה, רק ע״פ השערה ולא ידעו בעצמם אם קלעו אל שערת האמת או החטיאו המטרה, ואם כן, אין איש יודע מדוע היתה נקראת „אבן שתיה"? ומכל אלה רואים אנחנו ברור, כי גם חכמי המשנה ומכש״כ חכמי הגמרא, לא ידעו כי אם

בעצמו איך להחליט אם לעשות או לחדל, כי עוד לא ראה סימן מובהק כי חזיונו הוא חזיון שדי, כי באם היה בטוח בזה, לא היה לו עוד להסתפק כלל וכלל ומלא מיד אחרי חזיונו כעבד נאמן לה'. הוא גלה בשומרון את כל מה שבלבו לעשות לטובתם ולאשרם, בלי ספק האמינו בו אנשי העיר כי יוכיח לאור את מחשבתו בלי איחור כלל, אך להיותו עוד נבוך למאד ולא ידע מה לעשות, לא היה לו דרך אחר, כי אם לברוח משומרון, עד כי יתברר לו חזיונו על נכון, כי היה ירא שלא יבואו עליו בעקיפין ולהעבירו על דעתו, הוא לא אבה להפקיר א"ע ללא תועלת, ומה שהכתיב אומר „מלפני ה'" הוא נאמר לפי האמת אשר חזיונו היה חזון מאת ה', וא"כ הוא בורח מפני ה', אבל יונה בעוד לא ידע על ברור כי הופיע רוה"ק בבית מדרשו, ברח מפני אנשי שומרון לא מלפני ה', אך כאשר קרהו האסון על הדרך וראה איך כי נפל הגורל עליו, הבין כי מלפני ה' הוא בורח, ראה כי חזיונו הוא חזון מה', ואשר ע"כ הוא מעניש על כי יסרב א"ע ממלאות את שליחותו, ואחרי אשר ניצל ע"ד פלא, נתן אל לבו לקיים את חזיונו ובא אל נינוה והלך וקרא בשוקים וברחובות, „עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת". בלי ספק לא אמר רק הדברים המליציים האלה, בעת הרעים בקולו קול עוז להראות להם עד כמה השחיתו את דרכם, עד כמה גבר החמס והשוד בעיר עד כי סוף סוף תפרוץ המרד הכללי ואו אז אין תרופה למכתם. כה עבר בעיר מהלך יום אחד ועשה אותה כמרקחה, ויגע הדבר אל מלך נינוה, הוא בשמעו מן מטיף נורא כזה הבא מארץ ישראל ואשר כל דבריו דברי טעם המה, וראה והבין עד מה הוא מגלה את מסתרי העיר אשר היו נעלמים עד כה מעיניו, נתרגש עד למאד מדבריו אשר קרא בשם ה', לא עלה כלל על לבו לחשוב אולי הערום יערים המטיף הזה ורעה נגד פניו, האמין אמונה שלמה כי הוא חרד לטובתו ולטובת ארצו באמת ובתמים, וכי הוא נשלח מאת ה' להצילו ואת בני עירו מאסון נורא, כי לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו, ואשר ע"כ נתעורר והרגיז את כל יושבי העיר, כי יעזבו את דרכם ומן החמס אשר בכפיהם, למען כי הנגזלים והשדודים לא יחתרו מחתרות בסתר איך לפרוע פרעות ולהפוך את הקערה על פיה. המלך הצליח למאד וכל אנשי העיר מלאו אחרי רצונו. ומאליו מובן, כי יונה נקרא לבוא אל המלך לקבל ממנו את תודתו ואולי את שכרו על שבא אליו מארץ מרחק רק לטובתו, ואך במרוצת הדברים אשר נדברו ביניהם בנוגע אל מלכו וארצו (כפי טבע הענין) הביע לפניו את מצב עמו ואיך המה נרדפים על הגס מהגוים משכיב גבולתם לרשת את ארצם שלא בצדק. המלך כיד רוחו הטובה עליו בעת הזאת, נתמלא רחמים על האומה הישראלית, אשר בתוכם נמצא איש יקר ונכבד כזה אוהב את אדם בכלל, בלי שום הבדל מצד הדת והלאום, ורצה ג"כ להראות לו, כי גם הוא איש חרד לטובת זולתו ולהציל עשוק מיד עושקו, וכה הבטיחו לבוא עם חילו לעזור את מלכו ואת ארצו, אך בטרם שבו השרים בעיר המלוכה אשר היתה עיר גדולה לאלהים מהלך שלשת ימים, כי לא על נקלה יבוא גוי גדול כזה על מקומו בשלום, הלך הנביא מקדם לעיר ויעש לו שם סוכה וישב תחתיה בצל עד אשר יראה מה יהיה בעיר. הוא בחזיונו ע"פ רוח קדשו על ימים יבואו, ראה בעליל איך כי מלך אשור ילטוש את עינו על העמים השוכנים אשר בתוכם נמצא גם ארץ ישראל ויהודה, הוא יבוא כפעם בפעם בתור עוזר פעם לזה ופעם לזה, עד כי סוף סוף יגרש כולם כאחד אל חרמו, ואשר לכן אף אחרי בואו לנינוה ועשה מה שעשה ואשר עוד קוה כי יפיק את רצונו מאת המלך, עכ"ז חרה לו עד מות המעשה הזה, הוא חשש כי אולי דמיונו הוליכו שולל ועשה כל אלה שלא

והביאה ברוב שמחות וגיל אל ירושלים ונתן לה מקום בבית המקדש כראוי והגון לאבן כזאת. ואחרי הופיע מאמרי בהמליץ, יצאו רבים זה אחר זה לבאר ולפרש את המלים „אשר מקדש ה'" באופנים ומאופנים שונים, ואך למען שלא יהיה נחוץ לקבל כי השומרונים הכניסו מעצמם את אלה בספר יהושע, ומבלי משים נשארו המלים בכל ספרי יהושע בעוד היו בכתיבת יד, אך הטרם ידעו כל המבארים האלה, כי כל אלה היו נגד עיני, ואין שום חדשות נתגלה לי בכל באוריהם, כי כבר עבר עליהם כלח, ואפילו אם יבואו עוד מבארים רבים להתליל על המלים הנפלאים האלה תלי תלים של באורים ופרושים, לא ימצאו שום תרופה לאלה המלים הזרות, הלא סוף סוף מעיד הכתוב כי היה בשכם „מקדש ה'"? ולוא לא יראתי מפני הארכות, כי עתה העתקתי לפני הקוראים את באוריהם (לא נולדו על ברכי שכלם, רק לקחו מן כל הבא בידם מספרים שונים) ואז יראו, אם יש בכח באורים כאלה לקרב בזה את רוחם של אוהבי הפשט? ואחרי כל אלה אומר, כי לולא יראתי מפני המשכילים שלא יראוני לדורש בר"ת, הייתי אומר כי למען לקבל את שם האבן, החלו לכתוב ואולי גם לקרוא „אבן שתיה" והוא ר"ת „שמעה תורת יה". ואולי באמת היתה נקראת „אבן שאיה" ר"ל „שמעה אמרי יה" כמפורש בס' יהושע, ואך מפני כי „שאיה" הוא מלשון שממה, נשתנה השם לאבן שתיה, ובהמשך הזמן נשתכחה הדבר כי הוא ר"ת, ולפיכך לא יכלו לבאר את המלה הזאת, כאשר לא ידעו את טיבה של האבן הזאת, ואם הוא אמת כפי הטורקים כי זכו להשיג את האבן הזאת והיא עד היום מונחת בבית מסגד שלהם על הר הבית שבירושלים, נפלא הדבר למאד, איה היתה מונחת כמה מאות שנים מעת נחרב הבית, עד כי קנו המושלמנים לבנות את היכלם בירושלים? מי הגילה בשעת החורבן והטמינה במקום סתר עד שנתגלגל הדבר ונפלה בידי מאמיני מחמד? מאד מאד נחוץ הוא לחוקרי קדמוניות לדרוש ולחקור אחרי מקור המסורה אשר בפיהם, כי באם באמת השיגו את האבן אשר היתה מונחת בב"ם, הלא לפי שאמרתי אותה האבן הניח יהושע לעדה תחת האלה בשכם, ה' יודע!

ג.

פנים מסבירות.

המאכילך מן במדבר למען ענותך (דברים ח' ט"ז) רבי אמי ורבי אסי, חד אמר אינו דומה מי שיש לו פת בסלו למי שאין לו פת בסלו, וחד אמר אינו דומה מי שרואה ואוכל למי שאינו רואה ואוכל, אמר רב יוסף מכאן רמז לסומין שאוכלין ואינן שבעין, אמר אביי הילכך מאן דאית ליה סעודתא לא ליכליה אלא ביממא (יומא ע"ג ע"ב).

רש"י ז"ל אומר: „אכילת המן טועם כל המינים ואינו רואה אלא מן," הוא ז"ל באין ברירה הניח את דעת הלומדים בבאור כונתו לדברי זה המ"ד, אחרי שדבריו אין להם שום מובן, כי איך יאמר על המן שאכלו אותו ולא ראו אותו? האם נסגרו עיניהם בדרך נס בעת אכלו את המן? אבל גם באורו זה אין בו די כח לפיים את דעתו של הקורא המבין. אמנה הוא כי אלו החכמים דרשו עה"כ את הקשואים ואת האבטיחים וגומר (שם ע"ד ע"א) אשר ק"א טעם כל המינים טעמו במן, חמשת המינין הללו לא טעמו בו, ומ"א טעם כל

שהיתה אבן בביהמ״ק אשר עליה היה נותן וכו׳ אבל לא ידעו ידיעה ברורה, אם היתה מונחת גם בבי״ר ומה היתה תכליתה שם? מי הביאה? ומאין הביאה? את תולדתה ויקורה? גם הבאור האמתי מהשם „אבן שתיה״? אך מאשר שפנים בינונית למשנה ואין הדבר הזה נוגע להלכה למעשה, אמלא עוז בנפשי להגיד השערה חדשה ע״ד האבן הזאת אשר היתה נמצאת בלא ספק בבית שני, וזה הוא. בספר יהושע כ״ד כתיב: „ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חוק ומשפט בשכם, ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים ויקח אבן גדולה ויקימה שם תחת האלה אשר במקדש ה׳, ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה׳ אשר דבר עמנו והיתה בכם לעדה פן תכחשון באלהיכם,״ הרי׳ נראה כי בשכם הקים יהושע אבן גדולה תחת האלה למען תהיה לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה׳, ממילא מובן, כי האבן הזאת היתה במעלה גדולה בעיני כל ישראל ונתנו אליה יקר וכבוד עד למעלה ראש, גם הוא ידוע כי השומרונים בימי ב״ש אשר הרבו להלשין על ירושלים ועל בית מקדשה, ובכל מאודם ונפשם הקדישו את הר גריזים וקראו לו „טורא ברוכא״ (ת״ר וישלח פ׳ ס״א) אשר היה ג״כ בשכם ושם בנו את בית מקדש, בלי ספק קבעו אותו על המקום אשר היתה מונחת שם האבן היקרה הזאת אשר הקימה יהושע לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה׳, ובזה התגאו למאד כי סגולה נפלאה כזאת אשר כל חפצים לא ישוו בה נמצאת בבית מקדשם, ובאמת אין ערך ליקרת אבן כזאת, ובצדק התהללו באוצר יקר כזה, אך יוחנן הורקנוס החשמונאי בן שמעון בן מתתיהו כה״ג בא וילך על שכם ויוכל לה ויחריב את מקדשם על הר גריזים וגם את ההר בעצמו חרש, ותהי שמחה גדולה בעם יהודה כי השמידו את צריהם היושבים בקרבם וישמו את מקדשם אשר היה אבן נגף יותר משתי מאות שנה אל המקדש בירושלים, ולזכר הנצחון הזה עשה את היום ההוא יום טוב לדורות הבאים הנודע בשם „ה ר ג ר י ז י ם״ (כ״א כסליו, מגלת תענית פרק ט׳). והנה מי לא יוכל לשער כי יוחנן אחרי החריב את מקדשם וחרש את ההר, מלא בלי ספק את האבן היקרה הזאת אשר בה התפארו הכותים, ולגודל ערכה, נתן לה יוחנן מקום בבית המקדש שבירושלים למרות עיני הכותים, והיא תהיה לעדה טוב פעם על הנצחון הגדול שנצחו בני החשמונאים את השומרונים שנואי נפשות ב״י והחריבו את מקדשם וחללו את הר קדשם, ולפ״ז לא היתה האבן הזאת כלל בימי ב״ר וגם בב״ש לא היתה ערך שתי מאות שנה, רק היתה נמצאת בתוך מקדש השמרונים על הר גריזים, אשר שם הקימה יהושע תחת האלה.

על המלים „אשר במקדש ה׳״ הכתוב ביהושע, העירותי ב„המליץ״ שנת תרמ״ח במאמרי „האלה אשר במקדש ה׳״ אשר הוא פלא איזה מקדש היה לב״י אז בימי יהושע בשכם? הלא המשכן השכינו בעיר שלה, ועל מה היה להם לבנות שוב מחדש מקדש ה׳ בשכם? ואם בנו, מד ע החרים מזה כותב יהושע ולהודיע כי היה לב״י לבד המשכן בשלה עוד מקדש בשכם? ואשר ע״כ אחרי אשר הארכתי שם (שכחתי באיזה גליון) העליתי כי כאשר הכותים לא הקדישו לב״ק כי אם התורה וספר יהושע וכמה פעמים התנכלו לזייף את הספרים האלה למען לחזק את שיטתם כידוע, התחכמו לרשום בספר יהושע כעין מאמר המוסגר (אחרי אשר בנו מקדש על הר גריזים) אחרי המלים „ויקימה שם תחת האלה״ את המלים „אשר במקדש ה׳״ להורות כי כעת נמצאה האבן אשר הקים יהושע תחת האלה, בתוך מקדש אשר בנו בזה המקום, ולפ״ז עוד יותר קרוב הוא להאמין, כי יוחנן הורקנוס החשמונאי בהחריבו את מקדשם ובחרשו את הר גריזים, מלא את הסגולה היקרה הזאת

ד.

פנים שוחקות.

מ"ע קטלתיה לעמשא (שלמה אל יואב) א"ל מורד במלכות הוה, דכתיב ואחר מן השמועה אשר יעדו, אמר ליה, עמשא אכין ורקין דרש, אשכחינהו לישראל דפתיחו להו מסכתא, אמר כתיב כל אשר ימרה את פיך ולא ישמע אל דבריך לכל אשר תצונו יומת (יהושע א) יכול אפילו לד"ת, ת"ל רק חזק ואמץ" עכ"ל. כל מפרשי התלמוד הבינו את הדברים הללו כפי פשוטם ממש, כי עמשא מצא אז בדרך פלא את כל המון שבט יהודה במקום אחד אשר חברו יחדיו ללמוד תורה ופתחו במסכתא חדשה, ולא רצה לבטלם מד"ת כי דרש אכין ורקין, לאמר, כי האיש הלומד תורה אינו מחויב לשמוע מצותו של מלך ולבטל עבורו את למודו, ואשר ע"כ ראה עמשא, כי אין לו המשפט לדרוש מאת שבט יהודה כי יעזבו את למודם ולשמוע לקולו של דוד אשר יקראם לצאת לקרב וללחום עם שבע בן בכרי (ראה בסנהדרין מ"ט את המאמר הזה בשם רב וגם בהמפרשים). העבודה! כי לא שפטתי מעולם אשר ככה יתמכרו מפרשי התלמוד גאוני עולם אל מובן המלות, היתכן להאמין על איש מבעלי התלמוד יהיה מי שיהיה, ומה גם על זה האיש רב המובל בים התלמוד ושמו רב, שימלא את לבו לאמר, כי במצב מרד וקשר כזה אשר ראו אנשי יהודה את כל ישראל מורדים במלכם העלוב אחרי אשר נמלט בעור שיניו מהרשת הנוראה אשר פרש אבשלום בנו השובב לרגליו, ילכו לפתע פתאום דוקא באותה שעה רוח השתמדה עליהם, עד שעזבו את מלכם אל המקרה והתאספו יחד כקונשו בתי מדרש לעשות שתחלה במסכתא חדשה (איזה מסכתות היו אז?) וגם שר צבא וגבור חיל כעמשא אשר בא בפקודת מלכו לעוררם לקראת נשק, עזב אותם לפלפל בחדושים ולעשות נילים ופרחים לתורה, ודרש עוד אכין ורקין להורות כי לבטל ד"ת אינם מחויבים ע"פ הדין לשמוע קול מושל? הזה הוא דרך איש מלחמה, לראות את ספינת האומה הולכת וסוערת בים המרד והקשר, ולדרוש לפני אנשי הצבא אכין ורקין כי המה פטורים מעבודת המלך? הלא פקוח נפש אחת דוחה שבת וכל אסורים שבתורה, ומכש"כ פקוח נפשות המלך וב"ב ועוד כמה אלפים נפשות מישראל, דוחה בודאי את למוד התורה? ואם אפילו נאבה להשתטות ולהשתגע ולהאמין, כי זה האיש רב, החכם והנאור, נשתבש כ"כ לפטפט בדברים שאין בהם ממש ואשר נראים כחוכא ואטלולא, כאשר יש ויש בין אחב"י מלגלגים כאלה, אשר יאמינו ברוע לבבם, כי חז"ל היו דרשנים עניים בדעת יושבים אחורי תנור וכירים בבתי המדרש, ואשר ראו את כל מלכי ישראל ושרי צבאותיהם כבטלנים היושבים ועוסקים במו"מ של הלכה, וכל זה בא להם, מאשר מתרגמים מאמרים כמו אלה ע"פ מובן הגם, ואשר לכן לא רחוק מהם להאמין, כי האומר על דוד שהיה יושב ועוסק בתורה וידיו מלוכלות בדם ובשפיר ובשליא, חשב כמו כן באמת, כי דוד פתח את ארמונו ונתן דרור לכל הנשים להביא לפניו שדיים ומעילים לראות את דמן כדי לטהרן לבעליהן, הלא לכל הפחות מחויבים אנחנו לשאול אותו, מנין לך כל אלה? האם רוה"ק מדבר מתוך גרונך? האם ראית כל אלה באיזה מגלת סתרים כי בני יהודה החלו אז מסכתא חדשה? ואם רק רוח הדרש השיאך לומר כזאת, איה לכל הפחות השנך והרמז והגימטריא והניטרוקין על החדשות הללו? האם נוכל לחשוב כי בעל המאמר השכל במהרש"א ז"ל לשלשל את קולות הכתוב ולמשוח אותן בשמן היחוד ולאמר כי מהמלות

המינים טעמו טעמן וממשן, והללו טעמן ולא ממשן, אבל היתכן לחשוב, אשר זה המ״ד קבע כ״כ מסמרות בדרשתו אשר דרש כי ב״י טעמו במן כל הטעמים, עד שהרהיב עוז בנפשו לאמר, כי זה הוא באור המלה „ויענך וירעיבך״? כל כי האי ריתחא לירתח עלן ליתן לנו מזון כזה בלא עמל וטרחא עד שנוכל להטעים בו כל מיני מטעמים, אע״פ שלא נראה עד״ע את תואר הבשר או דגים או חלב וגבינה וכדומה, וכי כל זה נקרא ענוי, ? הרי על לחם כזה אמרו במר נפשם „ונפשנו קצה בלחם הקלוקל״? שוב יש להרגיש, הלא ר״א ור״א ביחד הסכימו כי טעמו במן כל הטעמים, ומדוע עפ״כ „למען ענותך״ בחר אחד מהם לאמר דבר פשוט כי אינו דומה מי שיש לו פת בסלו וכו׳ ולא רצה לסמוך על דרשתו ולאמר כי זהו נקרא ענוי כי טעמו טעם בשר ולא ראו את הבשר, ולאמר בתמיהות „למי שאינו רואה ואוכל״? אלא בטח מחמת שהוא ידע כי אין לו על מה לסמוך, כי מנין לו לאמר כי טעמו במן כל הטעמים? הלא אין ע״ז שום רושם ורמז אף דק מן הדק, ואם בנוח „עליו רוח הדרש בעת דרש״ לפני הכנסים ועמי הארץ ורצה למשוך את לבבם בדברי אגדה (שבת דף ל״ו ברש״י ז״ל ע״ש) הפליג בשבחו של המן, אבל הכי יתפתה מזה לבאר כמו כן את הכתוב „למען ענותך״? ומדוע לא שת סבירו את לבו לדבריו הקרובים אל השכל כי מי שאין לו פת בסלו חייו תלוי לו מנגד, וסמך על הפלגתו שהפליג ע״ד המן? ולכן לבי אומר לי, כי זה המ״ד הבין ורצה מדברי דור המדבר, כי המן לא הכיר דעתם אחרי שלא ידעו באמת מה הוא כדכתיב „ויאמרו איש אל אחיו מן הוא, כי לא ידעו מה הוא״ ואשר ע״כ אמרו „ונפשנו קצה בלחם הקלוקל״ והוא מלשון „קלקל בקילים״ ר״ל כי חשבו את הלחם הזה, כי הוא נברא על ברכי הקסם ובאמת אין בו משום מזון טבעי, ואשר ע״כ אכלו ולא נהנו ממנו, כי כמו שהסומא אוכל ואינו שובע, והוא מחמת שלא יראה את המאכל, כך הוא הדין למי שאוכל איזה דבר ואינו יודע מה הוא, כי הוא דומה בזה ממש להסומא, כי שניהם אינם יודעים מה הם אוכלים, ולפיכך אמר זה המ״ד, כי לפי האמת (ע״ד הפשט ולא ע״פ רוח הדרש) לא היה המן משביע כלל את ב״י אחרי שאכלו אותו ולא ידעו מה הוא, והוא כאלו לא ראו אותו כלל ואכלו כמו סומים, ולפ״ז מוטעם בטוב מאמר רב יוסף „מכאן רמז לסומין שאוכלין ואין שבעין״ כי לפי פירש״י, מה הוא הלשון „מכאן רמז״? הרי הוא דבר מפורש, כי הסומא והאוכל מן המה דומים זה לזה שוה בשוה, מרגישים הטעם ואינו רואים את המאכל, כי האוכל את המן בעת הרגיש טעם הדגים, היה החסרון שאיננו רואה את מראה דגים, כמו כן הסומא מרגיש טעם המאכלים השונים ואיננו רואה אותם, וא״כ מה הוא אומר „מכאן רמז״? אבל לפי מה שאמרתי יש הפרש בין הסומא ואוכל מן: הסומא יודע מה שהוא אוכל, אך איננו רואה את המאכל, ואוכל מן ראה את המאכל, ואך איננו יודע מה הוא, ולפיכך אמר „מכאן רמז לסומין שאוכלים ואינם שבעין״ כי מכתוב אין להוכיח כי אם על הבלתי יודע את טיב המאכל, אבל מנין לנו ללמוד גם על היודע את טיב המאכל ורק איננו רואה אותו? אבל עכ״ז רמז יש לדבר כי כזה כמו זה אינם שבעים, כי זה רואה את המאכל ואינו יודע טיבו, וזה יודע טיבו, אך הוא איננו רואה המאכל.

דברים כמו אלה בפי שלמה, איך בא להצדיק את עמשא על דבר שלא מלא את פקודתו של אביו ולהראות ליואב כי לא היה מורד במלכות, כי לפי שיטתו לא היה מוטל החוב על בני יהודה ללחום עם ב"י אחיהם, ולפי השערתי של רב, עשה זאת שלמה, למען להרשיע את יואב ע"ד שהרג את עמשא על חנם, כדי לעשות לו כסות עינים בגואו להרוג את יואב, כי לא רצה להתראות בפני קהל ועדה, כנוקם ונוטר עבורו ע"ד שנטה יואב אחרי אדוניה, כי יראו העם איך הוא נוגע בדבר, ואשר באמת לא ראו רבים מאצילי ישראל שום עון פלילי בזה, כי לכאורה היתה הזכות לאדוניה להיות היורש עצר יותר ויותר מלשלמה, גם לא אבה שלמה לפרסם, כי דוד אביו צוהו להוריד את יואב שאולה, הטרם הבין כי ירגיז בזה את השועים וגדולי העם אשר ידעו, איך יואב השליך את נפשו מנגד פעם אחר פעם עבור הצלחתו של דוד והציל אותו מכל צרה? הלא בזה הבאיש שלמה את ריחו של אביו באופן נורא, ואשר לכן בקש שלמה תואנה אחרת, כי ישפוט אותו משפט מות, ע"ד שהרג את עמשא שלא כדין, ורק מפני שהיה לו אליו שנאה פרטית, כי שמע מאחורי הפרגוד איך דוד הבטיחו כי יהיה לפניו שר צבא תחתיו, כן חשב רב ברוחב דעתו. כללו של דבר את שיטתם של אנשי יהודה ע"ד שרוצים מלילך ללחום עם ב"י, קרא רב בשפת התלמודית, „פתיחת מסכתא" כי פתחו אז מסכתא חדשה בפלפול עצום ועקרו הרים וטחנו זה בזה והעלו לפסק הלכה, כי אין עליהם החוב להשליך נפשם מנגד ולבוא בעקיפין על יתר השבטים כי יקבלו עליהם עולו של דוד, באמרם לנפשם מי נתן לנו הרשיון להשתרר על אחינו ולאמר אליהם „קבלו דעתנו"? מה איכפת לנו אם דוד ימלוך רק עלינו? ולמען להראות את הבאור האמתי של התואר „מסכת" בלשון התלמוד, אעתיק לפניכם את דברי החכם ריב"ל ז"ל (בית יהודה ח"ב שער החמישי פרק ק"ב צד 227) הוא אומר, כי מסכת הוא מן „קצר המצע מהשתרע והמסכה צרה בהתכנס" (ישעיה כ"ח) ופירוש „מסכה" בגד שמציעין על המטה נרדף עם שמלה (ונאמר ע"ד השאלה על דבר ברור ומפורש גם לשון שמלה כנודע) ומסכת נרדף עם הצעה, „כך היא הצעה של מסכה" (סנהדרין כ"א) והפעל ממנו „ובלבד שלא יציע" (ברכות כ"א) ר"ל שלא יבאר ויפרש לאחרים, ושני השמות הללו נרדפים בהוראתן העצמית (כמו שהזכרנו כי קצר המצע והמסכה ועיין רד"ק שורשי נסך) ונרדפין ג"כ בהוראתן המושאלת, וכן נוהגים גם האחרונים) לכנות איזה דרוש ולמוד כללי בשם הצעה (אבהאנדלונג טראקטאט). וכעת מובן הדבר ביתר שאת, כי רב השכיל לכנות את הדרוש המדיני של שבט יהודה באותה שעה, בתואר „מסכת" ר"ל הצעה אבהאנדלונג טראקטאט, והדברים לפי דעתי מאירים כעת, ורק מהכינוי „מסכת" על כל דרוש מאיזה מין שיהיה, באנו לכלל דעת להבין מאמר סתום כזה המביא את הקורא שיביט עליו בפנים שוחקות. באמת שמחתי למאד בעת נפתרה לפני החידה הזאת, ולולא יראתי מפני האריכות, שאבוא לקפח את אוצר הספרות יותר מדי אשר נברא לא רק למעני, כי עתה שלחתי את ידי להעריך עוד איזה מאמרים זרים ותמוהים המסורים למראית עין כאוהלי קדר, ואשר המה באמת כיריעות שלמה, ולפי דעתי הוא מצוה רבה לעת כזאת ללחום מלחמת האגדות עם אלה המתאמצים לאמר, כי המה רק כפשוטם ואין שום תוך בהם, ואם יבוא אחד לאמר „תתיפה תנה" יקימו על רגלם ויכריזו בקול לאמר „תחזור תנה לשחרירותה" כאשר יצא זה מקרוב סופר אחד לפרסם במכ"ע „המגיד" את הדברים שמצא בגנזי הכתבים של המנוח ר"א ווייספעל, שגם הוא גזר אומר כי כל דברי חז"ל המה כפשוטם ממש, לא משלו משלים ולא חדו חידות, ולא עליהם ראוי לאמר „להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם" ואשר ע"כ

„ויוקר מן המועד" נראה לו כי פתחו במסכתא והוא סדר מועד ? ואם ככה חשב באמת, מדוע לא גלה לנו את הסמך הזה בעלמו ? על מה היה לו לסמוך על מהרש"א ז"ל שיבוא בדורות האחרונים להגיד כמו אלה ? ואחרי אשר הרעשתי אתכם בשאלות ובקושיות, אומר לכם, כי אע"פ שאמר רבי חנינא, "פנים משחקות לאגדה" ואשר רבים, מקלי הדעת נפלו על המליאה הזאת, והבינו גם מאמר כזה כפי גסותו, וממלאים שחוק פיהם על מאמרים כאלה, ומוספים גם המה על שונאינו להרחיב פה ולשון על כל אגדות חז"ל ‚להראות כי היו בעלי הזיה ואמרו דברים שאין הפה יכול לדבר ואין האזן יכולה לשמוע. אבל לא כן אנכי עמדי, ראיתי כמה פעמים, כי אין לאמר נואש מלמלוא פשר דבר במאמרים היותר זרים והמבהילים כמעט לידי גיחוך, וכמו כן ע"ד זה המאמר הנפלא חקרתי ודרשתי הרבה, עד שמלאתי את שאהבה נפשי, וזה הוא. לפי רוח בינתי באגדות, אשר גם הלכות המדינה, יבטאו בעלי אגדה בלשונות של מו"מ במלחמתה של תורה (כאשר דברתי בזה די באר בכמה מקומות בספרי המפתח מ"ר וח"ס) נקל לפני לקלוף את קליפת המשל מזה המאמר ולמצוא את הלבן הנמשל, החכם והנאור רב ראה בהספור מכ"ק, כי עמשא לא מלא שליחותו של דוד ובא בגפו מארץ יהודה, ומדוע ? על מה לא מלא אזנים אזן קשבת ? הלא עמדו מאז ליתינו של דוד אשר היה משבטם, ואיך לפתע פתאום החליפו דעותיהם והיה נוח להם לראות, כי יתר השבטים ימליכו עליהם מלך אחר וימרדו בדוד מלכם ? מה זה ועל מה זה ? אך באמת פתחו אז בני יהודה מסכתא חדשה בהלכות הפוליטיק, כי אחרי שמעם את דברי שבע בן בכרי אשר אמר „אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי" והוא היה משבט אפרים, אחרי שהבינו מתוך דברי הויכוח שהיה בינם ובין ישראל עד היכן הדברים מגיעים, פנו מיד איש לביתו ולא נמלו כלל על חפץ ב"י להנזר מדוד מלכם, כי אז ראו בסתר לבבם, כי יתר השבטים יבדלו לעלמם ויבחרו להם מלך כרצונם וחפצם, אחרי שראו עולם ברור, כי סוף סוף יתקו השבטים עול מלכות בית דוד מעליהם, באשר שהוא משבט יהודה שאין להשבט הזה שום זכות ע"פ המסורה כי ילא מקרבו המושל על ישראל, ובאמת הזכות והמשפט לב"י לפי המסורה הקדומה, לבחור להם מלך או מאפרים או מן מנשה (בספרי „סוד שיח שרפי קודש" אשר עודנו בכתובים, במאמר הרביעי "שני בתי ישראל" יש בזה אריכות דברים וגליתי בזה חדשות ונצורות) ומה גם שבט בנימין אשר לא ישקוט ולא ינוח מלחתור חתירות תחת כסא של דוד בקנאתו למלך שאול, ולפ"ז לא ישקוט הים מזעפו, כל אנשי הספינה ירעשו ויתלוננו, כי רק בעונו של רב החובל פתח הים את לועו להבליעם אל תוכו, ואשר ע"כ מחויבים המה להסירו מכהונתו ולהקים אחר תחתיו, ואו אז תבוא האניה אל מקוז חפצה בשלום, ולזאת לא ראו אנשי יהודה את הנחילות לשפוך דם ולקרב בזרוע את הרחוקים, ולכן כבוא אליהם עמשא בפקודת המלך כי ילאו לקרב עם אחיהם מיתר השבטים, החלו לפלפל עמו בהלכות הפוליטיק, העלו שמעתתא אליבא דהלכתא, כי מלחמה כזאת איננה בשום אופן לא מלחמת חובה ולא מלחמת מצוה, כי אין השכל הישר והדת מסכימים כלל להוציא אל הורג בניהם, ורק בעבור כי ימלוך דוד על כל ישראל, וכשמוע עמשא את דבריהם הנאמרים הנאמרים בדעת שקל בפלס שכלו את הדבר, וכיד רוח הדיפלאמאטי הטובה עליו, נכנס לפני ולפנים בעומק ההלכה הזאת ונטה ג"כ לדעתם ודרש באמת אכין ורקין, כי פקודי הדת המלאים חסד ורחמים, עומדים גבוהים בעניניס כאלה אשר אינם נוגעים כלל אל טובת האומה, על רלונו של איש פרטי, וכי באמת אסור להם להרבות חללים ולשפוך דמים כמים וללחוס איש את אחיו, ורב בחכמתו ראה לשום

שואל אני לראשונה את הסופר הנכבד הזה לאמר: מה מציאה מצא, אם השמוש המשובש הזה הוא בן שבע מאות שנה? האם תצדיקהו ותקדישהו הזקנה המפלגת? הוא אומר, כי יסוד השמוש הזה הוא בהררי שפת קדשנו. חזרנו על כל המקרא ולא מצאנו אף אבן אחת להיסוד הזה! ואם השתבש המון העם בימי התלמוד, שלא לרצון החכמים, אשר על כן גזרו, כי הקוראים לא׳ ע׳ ולע׳ א׳ אין יורדים לפני התבה להתפלל לפני הצבור, נקום אנחנו עתה ונעשה אותו להלכה ונחתם אותו בטבעת הסכמתנו! הכי כבוד הבריות יש פה לאמר כיון שעלה לא ירד! גם מה הוא הדחק הרוחק אותנו, ואיה חמת המציק? יש לנו מלים נכריות מלשונות כל הגוים מעט בכה״ק ורבות מאוד בספרי תושבע״פ, מבלי אשר נדחקו פעם הסופרים והמעתיקים לעשות מעשה זר כזה, לתת לאות מן האותות עבודה נכריה אשר לא כדת משה וישראל! כי החסרי אותות ותנועות אנחנו וקצרה ידנו לכתוב ולסמן הכל על פי משפטנו! ואם לא נוכל פעם לצמצם על נכון את כל אות ותנועה, לכון אותן אל האות והתנועה אשר להמלה הנכריה שם במקומה, האם נגרעים אנחנו בזה מכל העמים ללשונותם? ובאמת אין כל תקנה בלתי אם נכתב את המלה הזרה בדמותה וצלמה, והיודע את הלשון ההיא יגיד לנו את מבטאה בדיוק, כי גם בלשון אחת בארץ אחת ולעם אחד יש שנוים מעט או הרבה בערים וכפרים מקצה הארץ ועד קצה. הלא זאת היא ראשית השפות (דילקטים) וככה נבדלו הלשונות מעם אל עם וממלכה לעם אחר! כי אך בימים האלה הכתב, הדפוס, הספרות והדקדוק המגביל יעצרו מלדת עוד הרבה כמלפנים בהיות הלשון פרוצה אין חומה. אולם יהי מה, אבל במה יזכו ארחותם אשר לקחו את הע׳ וישימוה לתנועת הסגל? ומה הרויחו בזה לצאת מן המצר? במקום שאין הסגל מכון ואיננו מספיק גם הע׳ ידה קצרה ועוד רבה רעתה, כי מי יגיד את התקנה (או התקלה) הזאת לכל בני ישראל בכל הארצות אשר תקנו להם יהודי גרמניה! — ו„הרשמים הברורים״, אשר גם קדמונינו לא בטאו תמיד את הע׳ כמו בערבית, איה הם? כל בעלי הלשון חקרו ויראו כי כע׳ הערבית היתה גם הע׳ העברית, כי היו גם לה שני מבטאים, מבטא חזק ומבטא רפה. ראה גזניוס ועוד. והנני נותן בזה שתי ראיות מוכיחות על זאת, האחת לקוחה מעל הספר „משא בערב״ כפי הרשום בזכרוני, והשנית אשר העליתי במצודתי, תא חזי! בס׳ שמואל א׳, י״ז ט׳ עומד וקורא גלית הפלשתי לאמר: ברו לכם איש וירד אלי, אם יוכל להלחם אתי והכני והיינו לכם לעבדים ואם אני אוכל לו והכיתיו והייתם לנו לעבדים ועבדתם אותנו. הגבור הזה אשר לעם הפלשתים המושלים בישראל ואשר הסתוללו בם בכל פעם לא עשה תְּנַי משולב במשפט שוה לשני הצדדים, אשר על כן הוסיף בסוף דבריו לאמר: „ועבדתם אותנו״, כי בגאותו הפלה בין עמו ובין עם ישראל, כי בהכות אותו איש ישראלי יכנעו הפלשתים להיות עבדים לישראל, לא עבדים לעבודה, כי אם לתת מס; אולם אם יכה הוא את האיש הישראלי, יהיו בני ישראל עבדים משעבדים להם לעבודת פרך. הערבים מבדילים עוד היום גם במבטא גם בכתב בין עבד לעבד, עבד חשוב, אשר לו משמרת באחת הפקודות ועבד נענה ושפל על ידי נקודה קטנה אשר על העין מלמעלה. ובלי ספק כִּוֵּן גלית את דבריו

הוא הבל הבלים כל דברי המבארים אשר יעמלו לספר ולנקה את מאמרי חז"ל ולהראות את יפין. אנכי אשר כל עמלי מיום שעמדתי על דעתי רק במקצוע הזה ויודע ומבין עד היכן הדברים מגיעים, באתי אל המערכה, וערכתי שני מאמרים גדולים אל המכ"ע המגיד ונקובים בשמותם „עת לדבר" גם „כתנות אור" להראות את שגגת המנוח, וכי החושבים כמו־ אלה המה המלגלגים השאטים על דחז"ל, כי השונאים היותר גדולים להתלמוד, קוראים ג"כ בקול גדול כי אין בדהז"ל לא משל ומליצה, רק דברים פשוטים ממש, ולפ"ז מעידים המאמריהם על אומרם כי היו בעלי הזיה ובעלי דמיון ומשבשים את הדעות באמונות זרות עד שההולכים בעקבותם המה עלולים לכל נתעב ונאלחי ככה יסכול. האיש נער ומכאובים לעת הזאת, אם הוא יעמול להפיץ אור יקרות על שמי האגדות, גם מהישנים וגם מהחדשים אלו ואלו מרננים אחריו, כי הוא מוציא את המאמרים מידי פשוטם, אך יאמרו נא שיאמרו אנכי בתומי אלך, ואך את אשר ישים האמת בפי אותו אדבר בעזר המחונן לאדם דעת

משה אהרן שאצקעס בעל „המפתח„ פה קיוב.

שימת עין על העין.

זה כביר אשר שמתי את לבי לחקר משפטי האותיות והתנועות בשפתנו מבלי הבט על כל מה שהחליטו עד כה בעלי הלשון, כי אמרתי כמו בכל חכמה ובכל מדע מקום יניחו הגדולים לקטנים להתגדר בו. והנה לא היה עמלי לריק כי בקשתי ואמצא דברים חדשים אשר לא שערום הראשונים. אקח לי מועד ואשים את דברי קבל עם מסדר יחד בספר או פרקים פרקים ואקוה כי יתענגו עליהם אוהבי העבריה. בין החקירות האלה חפצתי לדעת על אדות שמוש הע' אשר לקחוה זה כביר וישימוה לסמן התנועה „e" במלים אשר לקחו אל העבריה מכל יתר לשונות הגוים, כמו בשמות האנשים והנשים, ארצות וערים ונהרים והרים ועוד הרבה. אולם איכה היתה כזאת לקחת אות קָנסוֹנַנט ולעשותה לסמן התנועה, ולנח נסתר, לא לפי טבעה ותכונתה אשר לה מיום הוסדה ? את שקול דעתי והַנָחָתִי בזה נתתי בספר האסיף זה כבר. ועתה ראיתי בהמגיד בא החכם ה"ר יצחק שלמה פוכס בתשובתו לשאלת חכם אחד ב„כנסת ישראל" על הדבר הזה לאמר : „מתי החלו היהודים להשתמש באות ע' ובתור אֵם הקריאה תחת „e" בשפות לועזות" ? והוא מחליט כי יש רשמים ברורים, כי גם קדמונינו לא בטאו תמיד הע' כמו בערבית, כ"א היתה הברתה לפעמים בתור תנועה וכו' ומסים, כי השמוש של הע' כתור אֵם הקריאה יש לו על מה לסמוך, כי שרשו עמוק וקדום מאוד ובכן פסק : „כי כדי הוא המנהג הנמשך בלי הפסק זה כשבע מאות שנה אצל רב אחינו בני ישראל ואשר יסודתו גם בהררי שפת קדשנו העתיקה לסמך עליו בשעת הדחק, בעת כתבנו מלים זרות באותיות עבריות".

דברים אחדים

מאת בעריש גאלדענבערג.

א) אסתר א׳ י״ג, ויאמר המלך לחכמים יודעי העתים, ומפרש א״ע היכף כי כן דבר המלך לפני כל יודעי דת ודין. ר״ל כי כן היה מנהג המלך שאם יש לו דבר חוק ומשפט יציע אותו לפני יודעי דת ודין רעכטסגעלעהרטע שיחרצו הם משפטם והם הם שיקראו אותם יודעי העתים יודעי המקרים המתהוים בעת ועת לחרוץ משפטם עליהם אם להצדיק ואם להרשיע, מזה איש עתי אזל שעיר המשתלח, כלומר איש היודע להתנהג בו כדין וכדת. וכן בדה״י א׳ י״ג, ומבני יששכר יודעי בינה לעתים, ענינו יודעי דת ודין לפרוש עפ״י ההלכה כמו שמפרש א״ע לדעת מה יעשה ישראל, וכל אחיהם על פיהם, ע״ד מליצתם בתלמוד מפיו אנו חיין עפ״י חריצת דינם. וכן בתהלים בידך עתותי מיינע שטרייטזאַכע. וכן ברומית ישמש „טעמפוס" שהוראתו עת ג״כ על פראָצעס, שטרייטזאַכע.

ב) החכם גרעץ ישער כי העיר ספרד היא ארוד? מאין הביא ראיה לדבריו. ואני אבוא אחריו ומלאתי את דבריו. כי היה ממנהגם לחבר עם שם העיר מלת ספר בהוראת גבול כהוראתו בתלמוד. והנה בקבוץ ספר עם אַרְוַד השמיטו הברה הראשונה אַר יען שכבר נכללה במלת סְפַר-סְפַאַר א״כ נשאר רק הברה שניה וַד והשמיטו הוי״ו להיותה נמשכה מהנח הנמשך אחר הקמץ א״כ סְפָרַד-סְפַר-אַרְוַד. ודומה לזה סְפַרְוַיִם והוא מן סְפַר עַוִּים כי העם נקרא עוים ובחיבור נשמטה העי״ן.

ג) משלי ל׳ י״ח — כ״א. שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים, ענינו שיש להפליא על חכמת הבורא איך נטע הנטיעות בלב מבחר יצוריו האדם, כי הנשר והוא מלך העופות יזדוג עם בת זוגו דוקא בשמים ר״ל בפומבי אף שישים קנו במרומי סלעים; דרך הנחש במקומו באגמי בצה ורפש יזדוג ג״כ עלי צור, והוא ג״כ בפרהסיא; דרך אניה בלב ים ר״ל שהאניה הוא זווג מלאכותי כי הים הוא האם והאניה מן כחו ולאשית אוני הוא בחינת בעל ואיש הבועל את הים שהוא בחינת אם ודרכה ר״ל זווגה של האניה הוא דוקא בלב ים שהים שם עמוק, רק דרך גבר היא מבוגה משלשם אלה שהוא בְּהַעֲלָמָה לכן הפשט לשון עלמה שהוא מן עָלַם להורות על העלמה והסתר, כי ענין השם על שיגלה במעטפה ושינומא יונגע פרויא ולא אמר בתולה. ועוד יש להפליא שאפילו הזונה המופקרת לא תוכל להכחיד רגש הנטיעות הבתול בקרבי איש: אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און. וא״כ כל הדרכים שוין והוראתם הזדווגות, השוה לעליה ברומית נובה שעיקרו העלמה וכסוי, והושאל על הזדווגות באישה הייראטהען פאָן איינער פרויא, ואמר שעללער בטעמו כי הכלה בעת חופתה נעלמה פניה בצעיף כאשר נוהגים אנחנו עד היום. השוה לאוניה-און ברומית נאַפִּים על האניה והפעל נאַפּאָ כמו פָּעַל אנלנו המתיחס לְבַעַל כי כל פעולה היא

ויבטאם היטב, ואך אנחנו עתה אחרי אשר השמטנו את הנקודה הזאת ואין בנו עוד הדעה וההבדלה במבטא, משפטנו כמשפט המלמד הליטי, אשר לא יוכל להבדיל בשפתיו בין ש׳ ימנית ובין ש׳ שמאלית והיה לשחוק בעיני תלמידיו והוא צועק לאמר: „בשלמא אני אשר לא אוכל לאמר בשלמא אומר אני בשלמא, אולם אתם אשר תוכלו לאמר בשלמא למה תאמרו בשלמא״?

במלכים א׳ ט׳ כ״ב נאמר: ומבני ישראל לא נתן שלמה עֶבֶד, כי הם אנשי המלחמה ועבדיו ושריו ושלישיו וגו׳. היש לנו דעה בכתוב הזה אם אין לנו ההבדלה הזאת? סופרינו השמיטו דברים רבים וכאשר שמטו את הדגש מהאותות: טס, שקק, נוזלים ועוד. עוד שבה הסופר הנכבד ה״ר פוכס דבר אחד והוא גדל הערך, כי הע׳ עוד היום צוללת בפי אחינו בארצות המערב במבטאה הקדמון והיא אצלם קָנסוֹנַנְט גמור. ועתה איכה יקראו אחינו אלה את המלים אשר תבוא בהן הע׳ בתור תנועה? האם בכתבנו ספרים בעברית אין אנחנו עורכים דברינו כי אם אל אחינו הגרמנים? הנה גם הה׳ העבריה איננה עוד בפינו במבטאה הנבון ובן הה׳ וכל הגוים בארצות אירופה לא יכלו ולא יוכלו לבטאן אשר על כן התלוצץ בהם ר׳ בנימין בעל המסעות ויאמר: אין להם ה׳ ואין להם הוד, אין להם ה׳ ואין להם חסד, אין להם ע׳ ואין להם ענוה ... האם יאמר איש כי יש לנו רשמים ברורים, כי אבותינו אז השתמשו בה׳ בתור תנועה, בעבור כי העתיקו הגוים למשל את השם יצחק לאיזאק! מכל הדוגמאות אשר הביא ואשר יוכל להביא עוד, נראה כי ההמון בבני ישראל, ולא כלו, ואולי רק בני הגליל אשר לא הקפידו על לשונם כמובא בתלמוד וככה הגוים ובפרט היונים לא ידעו לבטא את הע׳ והיה במקום הע׳ שמו תנועה, אך לא עשו מן הע׳ תנועה, על כל פנים אין הע׳ סמן הסגל גם היום רק ליהודים הגרמנים, ולפי דעתי עשו זאת רק בעבור היות יסוד צורתה צורת הסגל „.:״. ונראה כי בתחלה כתבו את הסגל כמו שהוא ושמוהו בין האותות במשפט לשונות הגוים ואח״כ חברו את הנקודות בקוים וכאשר עשינו כמעט בכל האותות המרבעות אשר ברפוס ויצא לנו הכתב, אשר בידנו היום יתבונן הקורא למשל באות הצ׳ ובאות הש׳ ויראה ויכיר את ההעברה מצורה לצורה אשר כמעט אין עוד כל שויון ביניהן בסקירה הראשונה.

על כן אומר אני כי דיה לצרה בשעתה ובמקומה כלומר בספרי הַזִּ׳רגון או גרמנית־יהודית ובכל ספר ואגרת הכתובים בלשון אחרת ובאותיות עבריות. אולם בספר שכלו עברי גם כל זר יתעבר וכל נכרי יתיהד, ילבש צורה עברית כגר כאזרח. ובמקום שיש להוש ולדאג פן לא יבין הקורא יוסיפו לכתב את המלה סגורה ברמותה וצלמה כזה: יוסף (Josef), אידאל (Ideal), פילוסופיה (Philosophie), כמיה (Chemie), מנדלזון (Mendelsohn) וכאלה. שימו קוראים עין ואל תאמרו אין זה כי אם מראית עין, וטוב עין יברך מפי עבדכם

ישראל טעללער.

שס" ישפוך הנדחים, השם שפייכים בך כלומר לציון יהיו מן השארים. כלומר דור האחרון שמולדי בחוצה לארץ או מן האבות שחוללו אותו הדור — מן חולל אילות — הכלל כל מעיני כלומר מקור השמשפחה, השבט — כמו בתהלים ס"ה ד' ממקור ישראל שם בנימין צעיר רודם. עיין שם באורי — כלם ישפוך ד' בך כלומר שישכנו בך וישובו מארצות פזוריהם. מעגע גאטט אַלל דיא פערשטרייעטען איזראעליטען, ביא דענען אין דער פֿאלקסצעהלונג אנגעמערקט וואורדע: „דיזע זינד האָרט אונד דאָרט געבאָרען" מעגען זיא יונג אדער אלט זיין, קורץ מיינע אללע שטאממפֿערוואנדטען, צו דען דייניגען אַ ציון צעהלען!

ואל תתמה על האלי"ף הנסמכת במלת שרים כי נמצא הרבה דוגמאות כאלה בתהלים.

דברי בקרת.

---

1) בס' החנוך הובאה בפ' עקב י', כ', מצוה תל"ה: „ובשמו תשבע, מ"ע להשבע בשמו ב"ה בעת שנצטרך להחזיק ולקים דבר וכו' לפי שיש בזה גדולה בחקו ית' והגבורה והרוממות" וכו' ע"כ, וזאת היא כידוע דעת הרמב"ם ז"ל. והעיר ע"ז הגאון מ' ישעיה פיק וז"ל: „מצוה ליתן טעם שלא הערה דברים הללו במוקדם בפ' ואתחנן ו' י"ג, דכתיב ג"כ ובשמו תשבע", עכ"ל. והם נכון אל הענין, ר"ל המקור אשר ממנו נובע ענין שבועת אמת, ה"ה שיטת הגמ' במס' תמורה ג' ע"ב, נמצא שם את שני הכתובים יחדו לדרשה, הא' לענין שבועה לקיים המצוה, והב' לענין שבועת אמת; אבל משם אין הכרע איזו פסוק מן השנים מורה על הענין האחד ואיזו על האחר, ועי' היטב בפי' רש"י שם ד"ה הכתוב קרא וכו'. ואולם יען אשר לפי דעת הרמב"ם והחנוך הוא חיוב להשבע בעת הצורך, מן הטעם כי הוא עלוי וכבוד לשמו ית', הנה מסתבר לנכון, כי על החיוב הזה מורה ביותר שאת הכתוב בפ' עקב אשר שם נסמך לו הפסוק „הוא תהלתך" מה שאין כן בפ' ואתחנן. וכאשר עיינתי בספרים ומצאתי כי בעקר הדבר כבר קדמני חכם קדמון הנה לנגדי על דברי הראב"ע שכתב: „ובשמו תשבע, בפה כאשר מפורש" עכ"ל, פירוש הר"ש נרצה בעל מקור חיים וז"ל „ויש אומר כאשר מפורש בפסוק „הוא תהלתך" ואתה חייב לעשות כן" ע"כ. ונסתלקה בזה תמיהת הג' מהרש"י פיק ז"ל.

אמנם נפלאת היא בעיני מדוע לא הביא הגאון הנ"ל את תמיהתו במוקדם על מצוה תל"ב להיות יראת הש"י על פנינו שנאמר את ה' אלהיך תירא, וכמו כן על מצוה תל"ג לעבוד את הש"י שנ' ואותו תעבוד. והנה ב' מצות אלה מובאות ג"כ בס' החנוך בפ' עקב, ועליהן תצדק היטב הקושיא: למה לא נתן להן בעל ס' החנוך מקום בפ' ואתחנן אשר שמה כבר נזכרו במקרא אלה שני הצווים? וצ"ע.

2) מס' ברכות כ"ט, ע"ב. ת"ר המהלך וכו' ואיזה היא תפלה קצרה ר' אליעזר אומר: עשה רצונך בשמים ממעל ותן נחת רוח ליראיך מתחת והטוב בעיניך עשה בא"י שומע תפלה.

הולדה ובעילה של ידים פרי ידיו, מעשה ידיו, פועל ידיו. ומלת נטפים על דבר שנוגד
והתחדש ויצא לאור כעובר מרחם אמו. ועוד לי השוואות הרבה אולם אין כאן מקומם.

ד) בראשית ו' ג': ויאמר ד' לא ידון רוחי באדם לעולם בשגם הוא בשר. ענינו כי
אחרי אשר גם בני אלהים שהמה בני רברביא טעו אחרי בנות האדם הנה הראיתי לדעת כי
רוחי הוא רוח הצניעות וקדושת הזווג לא יהיה אדון ומתגבר באדם בנערותו שחום הטבעי
גובר בו ומלא לעולם מן עול ימים כלומר בנוער שלהם. כי בְשַׁגָּם ר"ל בנערותם מן
שיג, שגשג, שגיא שענינם צמח וצמיחה וגידול, הוא בשר ולא רוח. ונדע מזה טעם אמרם ז"ל
בשגם זה משה כי משה הצטיין בילדות: לא כהתה עינו ולא נס ליחו. ועוד
לטעם היותו מלך, ומלך הצטיין בתאר „ילד" וזה לטעם היותו בן וילד של הקב"ה וממלא
מקומו פה בארץ: ד' אמר אלי בני אתה אני היום ילדתיך, וכן היה המנהג בקיסרי
רומי שהחזיקו ממלא מקומם אחריהם בחזקת בנם ויוצאי ירכם **אדאפטירטען יעדען
נאַכפאָלגער**, וזה טעם סמיכת ידם עליו להיות הבנים מכונים בלשון כפועל ידים,
מעשה ידים, פרי ידים: על בני ועל פועל ידי תצווני, מעשה ידי להתפאר ומעשה
ידינו כוננה עלינו, שהתפלל חזקיה על בניו שיכוננם ד' כמו שכונן והקים אותו מחליו.
עיין באורי שם. וכן הקרבן: פרי בטני חטאת נפשי היה צריך סמיכת בעלים להורות שהוא
תמורת בנו. התלמיד נקרא בן והרב אב לכן הסמיך הרב לתלמידו להורות שהוא כבנו ויכול
למלא מקומו. וגם מלת נביא מן ניב-תנובה ר"ל בן וממלא מקומו ושלוחו של אלהים לכן:
יהי עלי יד ד', כיד ד' הטובה עלי כלומר שהסמיכהו לבנו ושלוחו. לזה מַלְכִּי ישפר
עליך כלומר עצתי כי הרעיונים הם בני הלב ויוצאי מעיו. בני שרעפים שעיפים. ונראה
שכל מי שהצטיין בתאר ילד זכה למלכות. במשה ותפתח ותראהו את הילד, ויהי בישורון
מלך, יוסף הצטיין בילד הילד איננו, זכה למלכות, ונקרא בקבלת הילד הראשון
בנגוד להילד השני שהוא רמז על בנו של הורודוס, עיין באורי שם. בנימן הצטיין וילד
זקונים קטן, ויצא ממנו שאול. וכן יקרא מלך המשיח צמח שהוא כמו ילד. ויצא
חוטר מגזע ישי, וכלל מפרשיו יפרש ילד יולד לנו בן נתן לנו וגו' וכן בלע"ז **אינפאַנט**
על ילד ויורש עצר, השוה עוד באשכנז קעניג-קאַנינג-קונינג ועיין אדעלונג אותו ערך
תראה שהברה הסופית „ינג" מיוסדת להוראת הילד.

ה) תהלים פ"ז יסודתו בהררי קודש, כלומר שמוסד השיר הזה על שבח הר הקודש
הוא ציון. והולך ומשבח אותו שגם ד' יאהב שערי ציון יותר מכל משכנות יעקב וכי נכבדות
מדובר בה והיא עיר אלהים. עתה ישים שווי וערך בין ציון שהיא עיר האלהים לבין מדינות
אחרות היותר מצויינות בימים ההם להראות היתרון שיש לציון עליהם ואמר למשל אזכיר רהב
ובבל ליודעי ונראה אם ידמו בטוב הנהגתם לציון. הנה שם ברהב ובבל יש גרים ממדינות
פלשת צור וכוש והנה בספרים הכוללים מספר מפקד התושבים קאנסקריפציאן נכתב בכאו"א
מהגרים ההם: זה יולד שם **שטעהט ער פערשריבען אין דער פרעמדענליסטע:
דער אונד דער איזט דארט געבירטיג**, ובזה ההערה הקטנה אבד הגר
את זכות האזרחיה. אבל בציון אינו כן כי איש ואיש יהיה אזרח או גר יאמר לו: יולד
בה כי משפט אחד אצלינו לאזרח ולגר, **יעדער האט דאס בירגערעכט**. לכן
ראויה ציון שד' יכוננה מחורבנה ויעשה אותה עליון על כל הארצות. עתה יבקש המשורר
שהי בגלות על אדמת נכר בראיה שבחו הר ציון שמשתוקק לראותו, ד' בבואו לבקר ולשים
עין על ספרי עמים ההם וימצא בתוכם נדחי ישראל בההערה הכתובה בגד שמם „זה יולד

4) במג' אסתר א', ב'. כתב הראב"ע: וטעם כשבת המלך אחשורוש, ששקט ממלחמות הודו וכוש כי גבור היה, וככה כתוב במגלה עכ"ל וזה לשון החכם הנודע מ' רפאל פירשטענטהאל בביאורו פתוחי חותם על פי' הראב"ע לאסתר: לא ידעתי אנה כתוב במגלה שאחשורוש היה גבור? ואולי כוונתו על מס' מגלה, וכדברי רב שם (מגלה י"א, ע"א) עכ"ל. ובמח"כ איששמיטתיה כי כתוב ערוך הוא לפנינו אסתר י', ב'. "וכל מעשה תקפו וגבורתו", אשר אליו כיוון הראב"ע. ואחרי כתבי זאת במחזי כראותי במהדורא תנינא לפי' ראב"ע על אסתר, אשר ידידי היקר המוציא לאור בלונדון החכם הנעלה כמ"ר יוסף צעדנער נ"ע קרא לה שם "ויוסף אברהם" שם א' ב' בימים ההם וגו'. וז"ל הראב"ע שם: טעם זה אכתוב כי לא ישב על כסא המלוכה שימצא מנוח רק אחר מלחמות רבות שהיו לו. וככה כתוב באחרונה: וכל מעשה תקפו שנלחם ונצח עכ"ל.

פאזען. **אברהם הכהן.**

"מדבר שחבירו מוכיח עליו"

והיא מדה כ"ב בברייתא דל"ב מדות דרבי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי.

הרצ"ש קאצינעלינבויגען ז"ל מווילנא בספרו "נתיבות עולם" שהוא פי' ברייתא דל"ב מדות דר"א בנו של ר' יוסי הגלילי, במדה כ"ב "מדבר שחבירו מוכיח עליו", הולך ומונה המקראות שהוא ז"ל מצאם מקוצרים במדת "מוסב עצמו ואחר עמו"; והביא ג"כ כמה מקראות שפירשם במדת מו"ע וא"ע מהופך. וז"ל שם: "וכמו כן מצינו מ"ע וא"ע מהופך כאשר ביארתי (ביחזקאל ז' י"ג). כי המוכר אל הממכר לא ישוב, ועוד בחיים חיתו, כי חזון הוא אל כל המונה לא ישוב, ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו, והוא קשה להולמו; אבל הנראה שבי' תיבות לא יתחזקו שייכים ג"כ אל בחיים חיתו, וכן שיעורו: כי המוכר אל הממכר לא ישוב, ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו כי חזון וכו' לא ישוב, ואיש בעונו חיתו לא יתחזקו כמ"ש (בשמואל ב' כ"ג) אמר אלהי ישראל לי דבר צור ישראל אשר תיבת לי מוסב ג"כ לראש הפסוק, ובמדרש איכה ע"פ מפי עליון אמר ר' ברכי' מה יתאונן אדם על חי העולמים אם מבקש הוא להתאונן גבר על חטאיו, הרי שדרשו ע"פ מו"ע וא"ע מהופך עכ"ל. ועוד כתב שם להלן וז"ל: "וכ"כ שם (משלי י"ג א') בן חכם מוסר אב ולץ לא שמע גערה שיעורו ע"פ מו"ע וא"ע מהופך בן חכם שמע מוסר אב ולץ לא שמע גערה" עכ"ל. גם רש"י ז"ל פי' לפעמים ע"פ מו"ע וא"ע מהופך, כמו: (ישעי' מ"ה ח') "הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק" שתיבת "צדק" נמשכת גם לפניה: "הרעיפו שמים צדק ושחקים יזלו צדק" עי"ש. גם מהרי"ב ז"ל בביאורו לס' תהלים על פסוק "אלהים להצילני ה' לעזרתי חושה" (תהלים ע' ב') יאמר וז"ל: "חושה" מוסב עצמו ואחר עמו, להצילני ולעזרתי עכ"ל. עוד בביאור ע"פ "איך נחפשו עשו נבעו מצפוניו" (עובדי' א' ו') וז"ל: "נחפשו עשו, השר מצפוני וסומך על הקרוב לו" עכ"ל והוא ג"כ מו"ע וא"ע

ג) יהושע אומר שמע שועת עמך וכו' ר"ח צ"ל לדוק אומר שמע צעקת עמך וכו'. ובד"ה שועת פי' רש"י לשון נגיחה יותר מתפלה, ועל זה כתב מהרש"א חי' אגדות, אפשר דגרס בר"א צ"ל שמע תפלת עכ"ל ע"ש. ולי נראה כי לפני רש"י ז"ל היתה הגירסא כאשר הוא לפנינו בנוסח כת"י מינכען הנדפס בדקדוקי סופרים: ר' יוסי אומר בעה תפלת עמך ישראל ועשה מהר בקשתם ברוך שומע תפלה ר' יהושע אומר: שעה שועת עמך בית ישראל ע"כ, ולפ"ז היה כוונת רש"י ז"ל ברורה כי תיבת „שועת" בדברי ר' יהושע היא לשון נגיחה יותר מן תיבת „תפלת" הנזכרת בדברי ר' יוסי. ומן התימה כי כבוד ידידי המנוח הרב המופלג בעל דקדוקי סופרים לא העיר על זאת בהגהותיו.

3) החכם המפורסם ד"ר י"ט נוגן בס' תולדות רש"י העיר על פירושו לשמות י"ב, י"א, על שם דבר „פסח": ד"א דלוג וקפילה זכר לשמו שקלוי פסח, וגם פסק"א לשון פסיעה עכ"ל, ועל זה כתב הח' הנ"ל וז"ל נראה שפורש פסק בעברית (יחזקאל מ"ז, כ"ה) הטעהו במ"כ לפרש כן מלה יונית ע"כ, והחכם מי שמבון בלאך בהערותיו לספר הנ"ל תמה על הרמבמ"ן כי העתיק בביאורו את פירוש רש"י מבלי העיר על השגיאה הזאת ע"ש.

ואולם אנכי תמה על שני החכמים האלה, איך נתעלם מהם כי כוונת רש"י ז"ל לא היתה כלל וכלל על המלה היונית, כי אם על לשון ארץ מולדתו צרפת la Pâque, אשר גם בזמן רש"י, ועוד כמה מאות שנה אחריו היו כותבין את המלה הזאת Pasque, ואך בזמן מאוחר מאוד שנו אותה והשמיטו את האות s, וכמו כן קרה גם להרבה תיבות צרפתיות, כן הנה אשר קבלה לשון צרפת מלשונות אחרות קדמוניות, ועל החסרון הזה יתן עדיו הסימן Circonflexe על אות â. ורש"י ז"ל בפירושו נתן טעם להעתקת „פסח" אל „פסק"א" ר"ל Pasque בלע"ז יען כי לדעתו יסוד התיבה הזאת, הוא pas הנהג, אשר הוראתו באמת ג"כ לשון פסיעה. כן נראה לי ברור בכוונתו.

גם בזאת שגה החכם המפורסם הנ"ל בחשבו על מקצת תיבות לועזות אשר הובאו בפי' רש"י, כי הן משפת אשכנז, ואמנם הן צרפתיות. ואלה דברי החכם הזה בספרו הנזכר:
„דבריס י"ד, ה', ואקו והוא „אשטנבוק" (Steinbock) וכ"ה ברב"י (?) ד"ה, כ"ו, על שם יעלה „ואינו מזכיר שמו בלו' צרפת, אף לא כי אשכנזית היא?
„איכה ג', י"ג, בני אשפתו וכו' שקורין קוכירא (Köcher) ואינו מזכיר באיזו לשון?
„קהלת י"ב, ג'. (גמין עי) והתעותו וכו' שקורין קראנף (Krampf) ג"כ לא באיזו לשון? עכ"ל.
והנה על כל האמור בזה יש פירכא, והקורא המשכיל יכריע:

א) אשטנבוק לדעתי כיוון רש"י רק על המלה הצרפתית bouc-estain אבל המעתיקים השחיתו את התיבה, והפכו אותה מסיפא לרישא. ולפי זה גם סרה הזרות באות האלף אשר בראשה, ובאות וי"ו בהברת בו"ק אשר אין להם ענין כלל למלה האשכנזית Steinbock.

ב) קוכיר"א. אף הלעז הזה הועתק בטעות וצריך להציג אות הרי"ש לפני אות הכ"ף והיא מלת carquois בל"ל, ולא לי"א, וראיה נאמנת לזאת כי בפי' רש"י ישעיה כ"ב, ו'. וגם מ"ט, ב', מובא ג"כ קוכיר"א, אבל בהוספת ל' „בלע"ז". אשר כידוע אך רגל על לשונו בהביאו תוך ביאורו מלות צרפתיות. וכפי הנראה לי מורה גם לשון „שקורין" בדברי רש"י כי הכוונה ללע"ז ובה השתמש ג"כ באיכה ג', י"ג. (עי' סוכה ל"ב ע"א ד"ה בוכיא).

ג) קראנף, איננה מלה אשכנזית אף היא, אכן היא צרפתית (crampe) אשר גם לה ההוראה המדוברה, וגם פה הוסיף רש"י תיבת „שקורין". והסירותי בזה את תמיהת החכם ד"ר צונץ למה לא הזכיר רש"י באיזו לשון כי כל התיבות האלה צרפתיות הן. וד"ל.

הזה — מבלי להשתמש בתגא זו שמשתמשים בה גדולים חקרי לב לדרוש בנסתרות ובמכוסה מעין כל, אנסה נא להגיד השערתי בישוב הדברים הנגלים לעינינו בתגוניהם, להיות דבר דבור על אופניו. והנה לפי ענ"ד, ע"פ המדה מו"ע וא"ע מהופך יתקרבו הדברים יותר אל הבנת הענין. הרב ספורני עושה הפרש בין מלת „במראה" שהוא ל"כ ובין מלה „ומראה" שהוא ל"ז עי"ש. ועי' אוה"ש שרש „ראה" שגם הוא מבדיל בין „מראה" בל"נ למראה" בל"ז. השמות „מראה" „ותמונה" הם שני שמות נרדפים בענין שהוראתם אחת (ערשיינונג). והנה ע"פ סדר הדברים בפרשה זו נראה כי רצונו לאמר: אשר אל כל הנביאים יתודע השי"ת (ולא יתראה, כי גדולה ראיה מידיעה, עי' רמב"ן שם) במראה הנבואה, שהוא מחזה בלתי מאיר כ"כ, (עי' רמב"ן שם ועי' אוה"ש שרש „ראה") והוא ע"י חידות ולמזים או בחלום ידבר בם, אבל לא כן הוא עבדו משה, כי פא"פ ידבר בו, ובדברו אתו, המונת ה' ותראהו יביט; והתיבה א"כ שתי המלות „ה' יביט" נמשכות גם אל מלה „ומראה", ושתי המלות „ולא בחידות" הוא מאמר מוסגר. ושיעור הכתוב הוא: „אם יהיה נביאכם (אני) ה' במראה (הנבואה) אליו אתודע (ולא אתראה), בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה, בכל ביתי נאמן הוא, פה אל פה אדבר בו, ומראה ה' יביט (ולא בחידות) ותמונת ה' יביט — וכפל לשון במ"ש.

ידידי הרב החכם הנודע למ"ה שלעזינגער יחי' בעל המפתח, בספרו הנכבד „סוד שיח ברפי קדש" אשר אתו בכתובים, בדברו ע"ד הנבואה בכלל, מביא גם את המקרא הזה, ודעתו כי מלת „ולא" מו"ע וא"ע מהופך, ר"ל: „פה אל פה אדבר בו ולא במראה ולא בחידות" וגם הבי של „בחידות" עומדת במקום שתים. ויתר דבריו הרמים והנשגבים בפיו המקרא הזה אין פה המקום לפורסם, ואני רק מה שנוגע לענין שאדבר בו הבאתי בזה.

ו) (דברים ל"ג כ"ג) „נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה'", מלת „ה'" עומדת במקום שתים, ופי': נפתלי שבע רצון ה' ומלא ברכת ה', ע"ד: „ורצון שוכני סנה" (שם שם ט"ז) בפי' ארץ בני יוסף תהי מבורכת ממגד שמים מטל, ומתהום וכו' וגם ברצון ה' תהי מבורכת.

ז) (שופטים ה' ב') „בפרוע פרעות בישראל בהתנדב עם ברכו ה'", תיבת „עם" מו"ע וא"ע; שיעור הכתוב הוא: „בפרוע עם-פרעות בישראל, בהתנדב עם-ברכו ה'"!, ופי': בהיות בין העם פרעות והריסות קשר האחוה ולא התנדבו להאסף יחד שבטי ישראל להלחם באויביהם, אז היה פרעות והריסות סדר המדיני בישראל, ויהי הלחץ חזק מאד, אבל כאשר התנדבו כמה שבטי יה ויתאספו ויבאו לעזרת ה' בגבורים — עתה ברכו את ה' על התשועה הגדולה שעשה לנו.

ח) (ישעי' י"ז ב') „עזובות ערי ערעור לעדרים תהיינה", תיבת „תהיינה" מו"ע וא"ע ושיעו': „עזובות תהיינה ערי ערעור, לעדרים תהיינה".

ט) (שם כ"ו א') „עיר עז לנו ישועה ישית חומות וחל" מלת „לנו" מו"ע וא"ע מהופך וחסר, ושיעור הכתוב הוא: „עיר לנו. עז לנו. ישועה ישית לנו, חומות וחל לנו" כלומר: ה' הוא לנו עיר בצורה, הוא מעוזנו, הוא לנו חומות וחל, והוא ישית לנו ישועה.

י) (שם שם כ"ט) „נפשי אויתיך בלילה אף רוחי בקרבי אשחרך" מלת „בקרבי" נמשכת לפניה, ומלת „בלילה" לאחריה, ושיע': „נפשי בקרבי אויתיך בלילה, אף רוחי בקרבי אשחרך בלילה", כלומר: כל עוד נפשי ורוחי בקרבי בימי הרעה, אתאוה לך ואשחר פניך — „ולילה" הוא כנוי לימי הרעה, כידוע.

ערב חג הסכות תר"ן לפ"ק קיוב

יצחק צבי בערהאוויטש.

מהופך. על הפסוק „ונדעה נרדפה לדעת את ה'" (הושע ו' ג') פי' הביאור וז"ל: „וא"כ שיעורו: ונדעה את ה' ונרדפה לדעת את ה'" עכ"ל, והוא ע"ד „צדק צדק תרדוף" (דברים ט"ז כ'). גם החכם ב"ת ז"ל באוצ"ש יבאר לפעמים ע"פ מו"ע וא"ע מהופך, כמו בשרש „שמר" על הפסוק „כי עתה צעדי תספור לא תשמור על חטאתי (איוב י"ד ט"ז) פי' וז"ל: „לא תארב עליה לענוש, ומלת „לא" עומד במקום שניה" עכ"ל עיי"ש — והוא לפי עני"ד פירוש מספיק, כי שתי המלות „כי עתה" הן תשובת התנאי ונמשכות אל הפסוק שלפניהן, וכאלו כתוב: „לוא תקרא ואנכי אענך וגו' למעשה ידיך תכסוף, כי עתה צעדי לא תספור ולא תשמור על חטאתי". ועוד כמה פעמים בהמפרשים הראשונים והאחרונים נמצא מקראות מבוארים באופן הזה. לאור המדה הזאת „מו"ע וא"ע מהופך" שבה השיגו החכמים הנ"ל נוגה על ביאורי מקראות זעיר שם זעיר שם, ראיתי גם אני אור כמעט לבאר עוד איזה מקראות, אשר מצאתים מיושבים על פיה:

א) (בראשית ל"א כ"ה) „ויעקב תקע את אהלו בהר, ולבן תקע את אחיו בהר הגלעד" כאן ישאל השואל: באיזה הר תקע יעקב את אהלו? האם שני הרים היו שם? וא"כ למה לא קרא בשם גם את ההר ההוא אשר תקע שם יעקב את אהלו? אולם ע"פ המדה מו"ע וא"ע מהופך נודע לנו כי הוא הוא ההר אשר בו תקע גם לבן את אהלו, הוא הר הגלעד — כי תיבת „הגלעד" נמשכת גם לפניה, ושיעור הכתוב: „ויעקב תקע את אהלו בהר הגלעד, ולבן תקע (את אהלו) את אחיו בהר הגלעד. ולפי דעת הרמב"ן תקע יעקב את אהלו בראש ההר, ולבן בהשיגו את יעקב, לן בלילה ההוא בצלע ההר ההוא מתחתיו. וכמו שנראה להלן פסוק נ"ד: „ויזבח יעקב וכ' וילינו בהר" שבהר אחד תקעו את אהליהם, והוא הנקרא אח"כ „גלעד" ע"ש „גל עד".

ב) (שם מ"ט ג') „ראובן בכורי אתה, כחי וראשית אוני" — תיבת „ראשית" נמשכת גם לפניה: „ראשית כחי וראשית אוני".

ג) (שמות כ"ט ג' ד') והקרבת אותם בסל ואת הפר ואת שני האילים ואת אהרן ואת בניו תקריב אל פתח אהל מועד ורחצת אותם במים" התיבות „אל פתח אהל מועד" מוסב גם למעלה, ושיעור הכ': „והקרבת אותם בסל ואת הפר ואת שני האילים אל פתח אהל מועד, ואת אהרן ואת בניו תקריב אל פתח אהל מועד ורחצת אותם במים". ואין לאמר כי מאמר אחד הוא, והמלות „אל פתח אהל מועד" מוסב על כלם, כי א"כ יוסב גם סוף הפסוק שרחצת אותם במים" ג"כ על כלם, כלומר: על הלחם ועל הפר ועל שני האילים? ? וע"כ נוכרח לאמר כי שני מאמרים הם, רק המלות „אל פתח אהל מועד" נמשכות גם למעלה.

ד) (ויקרא א' א') „ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד", הרמב"ן מהפך הסדר ואומר שהוא כאלו כתוב: „ויקרא ה' אל משה וידבר אליו וכו'" אולם ע"פ מו"ע וא"ע סר כל קשה ושיעורו: „ויקרא ה' אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד".

ה) (במדבר י"ב ו' ז' ח'): „אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו. לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידות ותמונת ה' יביט". המפרשים מתאמצים ליישב את המקרא הזה זה בכה וזה בכה, כ"א ע"פ דרכו. והנה מבלי להעמיק חקר במראות הנבואה שבהם התודע השי"ת לעבדיו הנביאים בכלל, ומבלי להתאמץ לבא עד חקר תכונת ההבדל שבין נבואת משה רבנו ע"ה לנבואת שאר הנביאים, אשר גם הרבים והגדולים בפלאי חקירותיהם ברחב לבב חכמתם וברוח בינתם הנשגבה לא יכלו להשכיל כי עלה בידם להכנס לפרדס וליהנות מזיו זוהר הידיעה הבלה והאמת הברורה בדבר

כי תמיד הב״י מתענג ומשתעשע בהשיגו עצמו, אשר בזה הושג לו מציאתו וזהו עצמותו והבנתו. שורה ג׳: ברור דרבן דרדע (לפי דעת החכם פירסט ע״ה בלטבל״ע שנת תר״ט דף כ״א צ״ל מרדע) מלמד, פי׳ כמו מלמד הבקר המרגיל את הבהמה לחרישה (שופטים ג׳, ל״א) וכן עד הפייט ביוצר ליום א׳ דפסח דרבוני מלמד מרדעי וכמו שהעתיק הרב החכם הגדול חוקר קדמוניות מהו״ר מיכל זקש ז״ל: Den Hirtenstab zum Unterweisen. שורה י״ז: טבילה בזמנה, זהו מקום אחד שהשיגו בעלי תוס׳ על הרב ז״ל ומה שעושה רבינו אליהו הזקן ז״ל באזהרות שלו טבילה בזמנה וכו׳ מנהגו היה שלא היה מקפיד לכתוב כהילכתן (יומא ה׳, א׳, תוס׳ ד״ה דכולי עלמא) ועוד (בכו״ר ל׳, א׳, תוס׳ ד״ה ושמע מינה טבילה בזמנה מצוה) ורבינו אליהו הזקן שיסד באזהרות טבילה בזמנה וכו׳ יסד דלא כהלכתא וכו׳. שורה י״ח: יתד אזק הכסה הגדולים, לשון נקיה נקט ור״ל נקבים גדולים. שורה כ״ז: נופש כשור באסוריו שמרהו, ר״ל שאיסור מלאכה ביום הכפורים דבר הלמד מענינו כמו שאר איסוריו. שורה ל׳: ליטוע הבן חמשה השמעים, פי׳ הרב מהו״ר מיכל זקש ז״ל בקובץ מעשי ידי גאונים מלשון איקלעו לבי ישוע הבן (ב״ק פ׳ א׳) ופי׳ רש״י משתה שעושין לפדיון הבן בכור, ישיע: מתרגמין פורקן וזהו כמו פדיון ועיין שם תוס׳ ד״ה לבי ישוע הבן. שורה ל״ט: רפול לנותר כהן תתיאש, ר״ל מתוך שמתרשל בעבודה נעשה נותר ויאושי מיאש מינייהו.

חלק ג׳, על סדר תפר״ק. שורה א׳: תרדוף צדק ותזכה לכילה, זהו לשון הש״ס כמו כלילא דורדא (בבא קנ״ב, א׳) כליל מלכא (כתובות, ע״ד ב׳). שורה ב׳: מצאן במכלא, עד״ה ממכלה צאן, (חבקוק ג׳, י״ז). שורה ו׳: לגרי שער, עד״ה לגר אשר בשעריך התגרה (דברים י״ד, כ״א). שורה ע״ו: ספר יומם מגלת איולי, פי׳ הרב מהו״ר מיכל זקש ז״ל (שם בקובץ) כוונתו למימרא דריב״ל חייב אדם לקרות המגילה בלילה ולשנותה ביום שנאמר אקרא יומם (מגילה ד׳, א׳) והורהא מלת איולי עד״ה אילותי לעזרתי חושה (תהלים כ״ב כ׳). שורה י״ה: נר שבת וחנוכה מאיר עיפתן, עד״ה תעפה כבוקר תהי׳ (איוב י״א, י״ז) ר״ל כפי׳ רש״י אפילה שלך כבוקר תהי׳ ועת החושך זהו הגלות הארוך המר תתהפך להאיר כאור הבוקר וכמו הנרות הללו שמעידין בים תקוה לאחריתנו. שורה כ״ב: לילה ושמנה עשר להלל גמור אגודים. פי׳ הרב מהו״ר חיים יעקב הונגאר נ״י אב״ד באינגלויא במעהרען (שם בקובץ) כוונתו לימים שגומרין בהם את ההלל בארץ ישראל, והם יום א׳ של פסח, וב׳ של שבועות, ח׳ ימי חג הסוכות, ח׳ ימי חנוכה וליל שמורים בספור יציאת מצרים, וזה אינו נראה לי מפני לפי מספר זה צ״ל

בא״ס". האזהרות לרבנא אליהו הזקן זצ״ל הוציא לאור לראשונה האדיר שבחבורה פאר דורנו רבן ישראל ופרשיו הגאון מהו״ר שמואל דוד לוצאטו ז״ל, בספרי היקר בית האוצר דף כ״ה, ב׳, והחכם פירסט ע״ה הדפיס האזהרות הללו בלטבל״ע ב״א שנת תר״ט בגליון ד׳ ה׳, ז׳ ח׳, י׳ וחלקן לט״ז חלקים, ובשנת תרט״ז נדפסו בספר קובץ מעשי ידי גאונים אשר הוציא לאור הרב מהו״ר יהודה ראזענבערג ע״ה, ושם דף ל״ח כתב הרב מהו״ר מיכל זקש איזה הערות על האזהרות, וידידי הרב החכם השלם המפורסם שמו נודע בשערים לתהלה שערים המצויינים בהלכה מהו״ר חיים יעקב הונגאר אב״ד בק״ק אינגלויא במעהרען יע״א כתב ברוחב בינתו הערות והקונים ופירושים עליהם. אמנם אם שאל ישאלני איש מה זאת? ומה תקנת? על זאת אשיב לו לא יצאתי מעולם להתגאות בטלית של ת״ח כי שמש לא ישור ממלאכתם, ונאמן עלי האמת שלא התכשתי מאומה. מקום הניחו לי רבותי להתגדר בו, מלקט שבלים הייתי, ואקוה כי יגילו וישמחו לדברי שיגעתי לאסוף אותם הביתה לאגודה אחת, והיה זה שכרי!

אגודה אחת.

הערות ותקונים לאזהרות מרבנא אליהו הזקן זצ״ל. [1]

חלק א׳ וחתום בו: אליהו חזק. שורה ב׳ כל פקודי כל בסיס, זהו לשון יוני ודומי basis (אללעס, וואָרויף עטוואס רוהט) מורגל בפי חכמז״ל, כמו הפרה והבסיס (כלים י״א משנה ז׳) ופי׳ הרמב״ם התושבת אשר בו הרגלים, תרגום כני — בסיסיה (שמות ל׳, י״ח) וכן פי׳ הר״ש בסיס הם רגלים שהמנורה עומדת על גביהן, ועוד: אבל במניה נעשה בסיס לדבר האסור פי׳ רש״י נעשה מנית בסיס לדבר האסור, ואסור לטלטלה (שבת קמ״ב, ב׳) ועוד בתנחומא בהעלותך כ״א איתא: כסאו מבוסס למעלה.— שם: טבע אדני עד״ה על מה אדניה הטבעו (איוב ל״ח, ו׳) ר״ל כי אדני השיר הזה הם יסודי כל המצות.— שורה י״א: חמדתה רעיך בשלישי לחפשה, ר״ל: רעיך כנסת ישראל חמדה אותה לקבלה בחודש השלישי לצאתה ממצרים.

חלק ב׳ על סדר א״ב. שורה א׳: אמון שעשועים, כנוי להורה עד״ה ולפי דעת חכמז״ל ואהי׳ אצלו אמון ואהי׳ שעשועים יום יום (משלי ח, ל.) אהי׳ לו שעשועים יום יום,

---

1) דבר אל הקורא! המחבר היה אחיו של רבנו יקותיאל ובעל אחותו של רבנו האי גאון והלמידו של רבנו גרשום מאור הגולה [(שו״ת רב״ל סימן כ״ט), והיה בזמן ר׳ יוסף טוב עלם אשר השיג עליו. וחי אם כן קרוב לשנת ה״ת בערך (למספרם 1040). (עיין עמודי העבודה חלק א׳, דף י״ג.) וכנוי הזקן איננו תואר שנתנו לו אחרים לעת זקנתו, אבל נראה שהוא היה ראש לבני משפחתו ומתוך ענותנותו לא רצה להשתמש בכתר גדולה לכן חתם שמו: „הזקן" כמו שהותנים בימינו אם יש במשפחה או בעיר שני בני אדם שבשמותם שוה בשם senior (דער עלטערע איינער פאמיליע) junior (דער יינגערע). בחלק ה׳ חתום: הזקן בר בר מנחם חזק חזק אבמ״ש, ובחלק ב׳ חתום: אליהו הזקן אמש״ת, (החכם פירסט ע״ה כתב בענין הוראת המלה הזאת לא איתפרים לי, וגם בקובץ לא מצאתי פירוש המלה), הוראת המלות אבמ״ש, אמש״ת שוה וזה בלשון יוני Ευμονσος (געלעהרט, וואהלאונטערריכטעט) מובא בירושלמי מגילה פרק ג׳, הלכה ב׳: שלח ר׳ אבהו וכתב להון כבר פיסנו לשלשה ליטירין לטוב ילד טוב למד והרשים אבדוקים אבמוסים ואלסיות ופי׳ הערוך ערך אבדיקוס: אבמיסום טוב למד ע״ש. חכמי צרפת בעלי תוספות ידעו האזהרות הללו והביאו מהלכותיהן ראיה לדבריהם כמו שציינתי בהערותי כמה פעמים, ופעמים סתרו דברי הפייטן ואמרו שיסד דברים שלא אליבא דהלכתא מזה נראה כאשר העיר הרב החכם השלם החוקר קדמוניות מהו״ר מיכל זקש ז״ל בקובץ מעשי ידי גאונים קדמונים דף ק״א „שהאזהרות האלה לא נכתבו ללמד מהם דינין והלכות כ״א ללמד דעת את העם, מצות המוטלות על איש ישראלי, לעורר זכרון ולב היודעים והמבינים בתורה אל ולהפך בתוך ההמון השגוג בעסקי העולם נגוהת אור התורה הכתובה והמסורה למען ילמדו וידעו, זה היתה כוונתו וכוונת מחברי האזהרות הנזכרים בשם הגדולים בפיוטיהם לעשות כעין „שיר משכיל" או חרוזים למזכרת כאשר מצאנו כיוצא

אינו מחוור לדעתי מפני שבכאן מדבר כאן וזהו לשון דקרא בהיטיבו את הנרות (שמות ל', ז'). שורה ל"ד: סנהדרי עשרים ושלשה ריבות תרגיעים, עד"ה ומצאו מרגוע לנפשכם (ירמיה ו' ט"ז). שורה ל"ח: תרומת מכס השבי מלקוחי רותיך, עד"ה ירויון מדשן ביתך (תהלים ל"ו, ט'), או אפשר שצ"ל מלקוחי רוחיך עד"ה כי היתה הרוחה (שמות ח', י"א) אדברה וירוח לי (איוב ל"ב, כ') מפני שהחרוז בסמוך בשורה ל"ט נשלם במלת "כחך". שורה מ"א: שלמים ועולות יגנו לעושיך, כתב הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י שצ"ל יגשו, ולי נראה שרק טעות קלה יש כאן וצ"ל: יצגו, עד"ה רק צאנכם ובקרכם יצגו (שמות י', כ"ד).

חלק ז', חתום בו: אליהו הזקן אמש"ת. שורה ג': לקן בולחת בממון ישקודו, עד"ה וקצתה את כפה פי' רש"י ממון דמי בשתו הכל לפי המבייש והמתבייש (דברים כ"ה, י"ב).

חלק ח', על סדר א"ב. אות ג' חסר ועל מקומו חרוז אות ד' כפול וכן נכפלים חרוזי אות ש', ות'. שורה ו': דנהם ונתחיב סקילה תסקלוהו, כאן יסד הרב דלא כהלכתא דהו"ל יסד כרבי אליעזר דאמר כל הנסקלין נתלין (סנהדרין מ"ה, ב') ועיין תוס' (נדה ל', א') ד"ה ושמע מינה טבילה בזמנה מצוה. שורה כ"ג: לסורר ומורה לא איש כי בן, כמאמרם בן בן הסמוך לגבורתו של איש (סנהדרין ס"ח, ב'). שורה כ"ט: שכל מעביר למולך באושיו, לשון נקיה כמאמרם הפוער עצמו לבעל פעור פי' רש"י מתריז רעי בפניו וזהו עבודתו וכו' (סנהדרין ס', ב'). שורה ל"ז: קללה בת כהן במרגילי רוכל, כפי' רש"י (ויקרא כ"א, ט') כשנתחלל ע"י זנות שהיתה בה זיקת בעל וזנתה או מן האירוסין או מן הנשואין כמאמרם אע"פ באשה כהנת משום דאינסיבה נהו להני לאו בת כהן היא וכו' (סנהדרין נ"א, א'). שורה מ"א: שוכב עם חותנת למשך לנים, פי' בדרך לנים. שורה מ"ג: שלמו באהבה להיות שקולים, פי' גמלו את אהבת ד' ברעתם להיות שקולים.

חלק ט', חתום בו הזקן חזק וכפול בו ק' האחרונה.— חלק י' על סדר א"ב ואות ש' וה' כפול. שורה ג': בועל אשת איש כהנת וזוממיה בשקישי, הרמב"ם בהלכות סנהדרין פרק ט"ו, הלכה י"ג אינו מביא כי אם שבה הראשונים כמו הבא על א"א, החובל באביו או באמו וכו' והקשה עליו בעל לחם משנה והרי אמר גם עוד זוממי בת כהן ובועלה ואיך לא מנאן רבינו? וי"ל דזה בכלל הבא על א"א היא דבת כהן היא א"א שזנתה והיא בשריפה ובועלה בחנק וכן זוממה בכלל זה הם ע"ש וכמו שכתב הרמב"ם הלכות עדות פרק כ', הלכה י' באו על בתו של פלוני והוזמו נהרגין וכו' ועיין עוד גם בלחם משנה ובסנהדרין (נ"א, א', נ', א'). שורה י"א: ואכילה בכפור עם אלה תפרסמנה, כך היא הנוסחא בלעטבל"ע ובקובץ הנוסחא עם אחלה תפרסמנה ופי' הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י אחלה פניך לפרסם עונש כרת על איסור האכילה ביום יכפר ד' על עמו. שורה י"ז: חיקך אחות אב על כל נעלם, החרוז הזה מובא בדעת זקנים תוס' על התורה בראשית, ובפרשת וארא שהזכיר דבריו ואמר: וזהו שיסד הפייט באזהרות ושם המחבר ליתא. שורה כ"ז: נתן כאלה שך במשחה במנלו, עד"ה ולא יטה לארץ מנלם (איוב ט"ו, כ"ט). שורה ל"ג: פרוע ומשמש לא מזה, פי' זר. שורה ל"ו: רק את המוה הזה, פי' מיתה בידי שמים.

חלק י"א, על סדר תשר"ק וכפול בו אות א', וב'. שורה ב': ברצועת עגל וחמור וכו' כפי' הרמב"ם הלכות סנהדרין פרק ט"ז, הלכה ח' ורצועה של עגל בידו כפולה ושנים לארבעה ושתי רצועות של חמור עולות ויורדות וכו'. שורה י': להזכיר ולהוכח, פי' שם אלקים אחרים. שורה י"ד: מקחת בשנה, עד"ה בשנה אפרים יקח, (הושע י' ו'). שורה ל': לא אחרים בדיו, ר"ל שלא יסורו העדים מהארון. שורה כ"ו: לא תתן לעקלו, לשון עקלקלותם (שופטים ה', ו').

תשעה עשר וקלקול השבועות יש כאן ? אלא לשון הש"ס נקט הרב המחבר ז"ל, שמונה עשר יום שבשנה יחיד גומר בהן את הלל, פי' רש"י יחיד כלומר אפילו יחיד גומר בהן את ההלל בכל אחד ואחד חייב לגמור בו את ההלל, במסכת ערכין (י', א') מפורש מאי שנא דגומר כל ימי החג ובפסח לא גומר אלא יום ראשון משום דחג הסוכות חלוק בקרבנותיו וכל אחד ואחד כחג בפני עצמו דמי (תענית כ"ח, ב').

חלק ד', על סדר א"ב. שורה ט': לשכר יומם דופקים, ר"ל הפועלים עד"ה לא תלין פעולת שכיר, (ויקרא י"ט, י"ג). שורה י"א: ופרוק ומעון לברכים פיקים, ר"ל לברכים כושלות, ועיין בערוך ערך פקס, ומובא בתנחומא בלק ט"ו וישם ד' דבר בפי בלעם שעיקם פיו ופקאו כאדם שקובע מסמר בלוח. שורה כ"ו: גודדי ללחם ביתך מקטוב, ר"ל בעת קטב שעני פורש כפיו ללחם אל תשלחהו ריקם מאתך.

חלק ה', חתום בו הזקן בר בר מנחם חזק חזק אבמ"ש." הוראת המלה אבמ"ש תמצא בהערתי "דבר אל הקורא". שורה ב': זמן עשירית כסף כי ילוגו, כך היא הגירסא בלעבל"ט מסנת תר"ט דף ע"א וגם בקובץ מעשי ידי גאונים, ובב"ב (קמ"ה, ב') תוס' ד"ה אין השביעית משמטתה ביאה ועל ידי כן מגיה ר' יעקב מה שייסד הפייט רבי אליהו הזקן זמן עשר כסף כי ילוגו בחצי ימיו יעזבנו וכו' ואין ר"ת פוסק כן וכו' ומגיה זמן עשר כסף כי ילוגו ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו וכו' ועיין עוד (מכות ג', ב') תוס' ד"ה היכא דאמרי המלוה חבירו בשטר לעשר שנים אין שביעית משמטתו. שורה ו': שביתת שלשה עבודתם הפרע, עד"ה תפריעו את העם ממעשיו (שמות ה', י"ד), והרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י פי' (שם בקובץ) אולי כיון אל הכתוב ואם שלש אלה לא יעשה לה ויצאה חנם (שמות כ"א, י"א) ולפירוש זה אין לו שום הבנה, וכי מה ענין שביתה למשפט הבנות ? אלא לשביתת ג' רגלים כוון. שורה כ"א: חקי ללמוד וללמד לשמור ולעשות, כתב הרב מהו"ר מיכל זקי"ם ז"ל (שם בקובץ) כי חסר בסוף החרוז מלת יפה ע"כ. ולפענ"ד נראה שהוספה גריעה היא ומלת תאלפה משורה כ"ב נעתקה ממקומה וצ"ל: חקי ללמוד וללמד לשמור ולעשות תאלפה, לשומם (מלשון שימה בפיהם (דברים ל"א, י"ט) על לב עד בא חליפה. שורה כ"ג: מדה השלם צדק הין למדפה, כך היא לשון החרוז בלמבל"ט דף ע"א, ובקובץ הנוסחא: מדה השלם צדק הין למדפה תאלפה, ופי' הרב מהו"ר יהודה ראזענבערג נ"י, לשון הנדוף ר"ל אבן ואבן לאבדון ע"כ ולפירוש זה אין לו שום הבנה, והרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י כתב אינו מובן וצ"ל למרפה, תאלף תלמוד להשלם מדה ולצדק הין ויהי' מרפה לנפשך, ומצא מרפה בה"א (ירמיה ח', ט"ו) וגם זה קשה להולמה, בענין המלה תאלפה שנעתקה ממקומה העירותי לעיל, והוספה זו כאן אך למחסור ולפענ"ד צ"ל למדפה כאשר מובא בלמבל"ט ור"ל שיהי' המדה מלא עד שפת הדף והוא צווי שלא יקלקל ולא ימדוד בתרמית. שורה כ"ד: הורות דין סתר, עד"ה כי יפלא ממך, (דברים י"ז, ח'), ואל תחשוב שגם בעיניהם יפלא מה נסתר ממך. שורה כ"ז: כי ירחיב לך סתר, ועשית שולחן תיא והעביד שורות (שמות כ"ה, כ"ג) וכמאמרם, עתידי צדיקי דאכלו אפתורא דדהבא, (תענית כ"ה, א'). שורה ל"ד: קראת עמיתך ודעתו לא נכונה, כך היא הנוסחא בלמבל"ט, ובקובץ הנוסחא: ודעתו לא נכונה, עד"ה נכון לבי (תהלים נ"ז, ח').

חלק ו', על סדר א"ב ואות ב' וה' מרובע בחרוזים. שורה ג': בין נזיקין אין מקצוע ולהתחכם וצ"ל, כמאמרם הרוצה שיתחכם יעסוק בדיני ממונות פי' רש"י שדיני ממונות עמוקים הם וכו' שאין מקצוע בתורה גדול מהם, (ברכות ס"ג, ב'). שורה כ"ג: לקרבן הקניתי לעוסקי שבו, פי' הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י שזהו מלשון מה טיבו של עובר זה, וגם זה

מנין לרבות עופות ומנחות יין ולבונה ועלים ה"ל ופנית בבוקר כל פינות שאתה פונה מן הבוקר ואילך, (פרשת ראה סימן קל"ז), ועיין עוד בירושלמי דבכורים פרק ב' הלכה ב' וג"י נראה שהגירסא היכי מלוה מלוין וכו' נכון ובענין הלוית הולכי דרכים מדבר שצריך לפטרהו במזונות ובלויה והשורה כ"ד הביא ראיה לדבריו ולא יעבטון אורחותם (יואל ב', ז) מחמת יראת אבני זדים הקמים עליהם לגזלה או להרגה. שורה ל"ה: המנא קן לא תקח מחה, עד"ה עולות מחים (תהלים ס"ו, ט"ו). שורה נ"ט: ומעשר בני מתת למת אני נחסך פי' נמנע מלשון ולא חשכת (בראשית כ"ב, י"ב). שורה ס"ב: פן יקד אש כריו, פי' אם חולתי כמו בענפוהי נייחי כל כריהי דמערבא (שבת כ"ח, א').

חלק ע"ז חתום בו: בלבי אמן אמן וכן יהי רצון רוכב שמים בעזרי אש"ל לו"ף מכל"ל. שורה א': באלה הזהרתי אבני מזבח הוך ובה, החרוז הזה מובא (בסוכה מ"ט, א') תוס' ד"ה בכל המזבח שאין לו קרן וכו' וכן יסד רבינו אליהו הזקן באזהרות אמת יהגה חיכי, אבני המזבח הוך ובה כן נגנזו ועבר וכו'. שורה ד': והכמין מחנה לו הקרב, כמאמרם מכמינין לו עדים אחורי הגדר (סנהדרין ס"ב, א'). וכן פסק הרמב"ם כיצד מכמינין לו המוסת מביא שנים ומעמידן במקום אפל כדי שיראו המסית וישמעו דבריו ולא יראה אותם וכו' ועי"י זה הקרב לו מחנה. שורה ה: בן נכר סרב, כמאמרם מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול (פסחים פ"ו, ב') ר"ל שלא יקן לאכול ממנו. שורה ט': אל תאחר נדרים רגל קבון נועד, פי' כמאמרם למיקם עליה בבל תאחר (ביצה י"ט, ב') ת"ק סבר שלש רגלים אמר רחמנא אפילו שלא כסדרן ור' שמעון סבר כסדרן ע"ש ובפי' רש"י ד"ה כי פליגי. שורה י': שלשה המה מטיבי צעד, רמז לג' רגלים. שורה י"ב: בטיבה מתלאה, עד"ה ואמרתם הנה מתלאה (מלאכי א', י"ג). שורה י"ז: להקריבה מהבהבת פי' כמאמרם הבהבו וגלייו, (ירושלמי פסחים פרק ז', הלכה ב'), קלוי באש (ויקרא ב, י"ד) ת"י מהבהב קלי בנורא. שורה ל"ב: ובמקום גדולים על העמוד, לשון נקיה נקט, אל תעמוד להתפלל במקום נואה אחרי נקבים גדולים, ואין עמידה כאן אלא תפלה. שורה מ"א: לא תקום ולא תטור פנים נזעמים, כמאמרם זו היא נטירה וצערה דגופא (יומא כ"ג, א') וכן פי' רש"י ולא תטר (ויקרא י"ט, י"ח) זו היא הנטירה שנוטר האיבה בלבו אע"פ שאינו נוקם. שורה מ"ב: בחפצי שאלה כמדרש הטעמים, כוון לדחז"ל (שם ביומא) איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה וכו' ע"ש. שורה מ"ג, מ"ד, נאוף בת מלחלל לתת לה בעגומים, זקן בא בימים, כמאמרם זה המשיא את בתו לזקן וכו' (סנהדרין ע"ו, א') במוסר את בתו שלא לשם אישות. שורה נ"ג: שלשה לא תבשל וכו' כמאמרם דתנא דבי ר' ישמעאל וכו' ג"פ אחד איסור אכילה ואחד איסור הנאה ואחד איסור בישול, (קידושין כ"ב, ב'). שורה ס"ג: זה סדר לאו וענש סימתיו לאפנהו, ר"ל על אפניו כמ"ש מ"ט פנים לתורה (סנהדרין י"ט, א'). שורה ע"ח: מה רב טובו למטי אזנים פי' אזניה שומעות כמו המשפך מפי מחבירו (יומא פ"ו, א') פי' שישמע לדבריו. שורה פ"א: משך מפניניס מה יקר להורות, כמאמרם בעלי אגדה שמושכין לבו של אדם כמים באגדה (חגיגה י"ד, א'). שורה פ"ה: נחנו גאולים, פי' נחה אותנו לגאלנו במהרה בימינו.

בע"ה פה בודאפעסט ט"ז טבת תענית צבור לסדר אלהי העברים נקרא עלינו ומגר"ת ביתה לפ"ק:

חיים פאללאק.

שורה ל': אלמנה עניה ועשירה בגדה מלשכנו, כך היא הנוסחא בלמבל"ט ופי' הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י שצ"ל מלחבלו מלשון ולא תחבול בגד אלמנה (דברים כ"ד, י"ז) וכדחז"ל אלמנה בין עניה בין עשירה אין ממשכנין אותה (ב"מ קט"ו, א'). שורה ל"ד; עד עצם מלאכלה, עד"ה עד עצם היום הזה (ויקרא כ"ג, י"ד).

חלק י"ב, על סדר א"ב וכפול בו אות ש' ות'. שורה י"א: ולא יחבול רחים שוכב, כמאמרם ומרחיקין את הריחים שלשה מן השכב פי' רש"י היא הריחיים התחתונה. שורה י"ב: עמו גם רכב, ועד"ה לא יחבול רחים ורכב (דברים כ"ד, ו'). שורה י"ד: גדול אונן וכו', כה"ג. שורה כ"ט: ברע לנפש בבואך לתנותו, פי' להספיד על מת עד"ה לתנות לבת יפתח (שופטים י"א, מ'). שורה ל"א: עמוני ומואבי היה לו להקדים מנהו, עד"ש על אשר לא קדמו וכו' (דברים כ"ג, ה'). שורה מ"ג: תקח אשה חדשה מצאת לצבא כבר, פי' הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י עד"ה על נהר כבר (יחזקאל א', ג') והוא פרט תחת כלל לצורך החרוז, או שהוא מלשון כברת ארץ (בראשית ל"ה, ט"ז), ולי נראה שלשון דקרא נקט שלא יצא בצבא ולא יעבור עליו לכל דבר, נקי יהי' לביתו (ועיין בספרי פרשת כי תצא סימן רע"א, סוטה כ"ג, ב', מ"ד, ב').

חלק י"ג, ותהום בו אליהו הזקן הזה. שורה ב': עץ מאכל והרוב, זהו לשון משנה החרובין משישלשו (שביעית פרק ד', משנה י'). שורה ז': בטלים לשקדה, עד"ש נשקד עול פשעי (איכה א', י"ד), ר"ל שלא ישיתו את לבבו, והרב מהו"ר מיכל זק"ש ז"ל פי' עד"ה לשקוד על דלתותי (משלי ח, ל"ד) שלא ירבה לו כסף וזהב לשקוד על דברים בטלים. שורה כ': לא אחד בהם, פי' עד אחד.

חלק י"ד, על סדר א"ב ואות ש' ות' כפולים. שורה ב': לא תענה ברעך דברי הפאות, עד"ה ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן, (מ"ב, י"ז, ט'). שורה ג': בזקן מהשחית תחתית לקפאות, כמאמרם בין פירקא דיקנא פי' רש"י פרק ראשון של זקן היינו תחת האוזן וכו' (מכות כ"א, א'.) וזהו לשון החבור ר"ל בערות הפאה עם הזקן. שורה ד': כן לארבע הפאות, ר"ל פאות השדה שתים מכאן ושתים מכאן. שורה ה': אונאת שיחים, ר"ל אונאת דברים. שורה ט': לעבד לוה חפש, עד"ה עבד לוה לאיש מלוה (משלי כ"ב, ז'). שורה י"א: ומשים שלש רעות בבית נפש, עד"ה כל אלין תדק ותרע (דניאל ב', מ'). שורה י"ג: זמר לא בשביעית זרע וקציר גילו, עד"ה אשר כגילכם (דניאל א', י') קציר השנה. שורה י"ט: יחש משגים הן לענה פוריה, רמז לסוטה לתת לה מים המאררים. שורה כ"ג: לא תלין נבלת תלוי נואל, פי' החוטא, והוראת המלה נואל כמו אשר נואלנו ואשר חטאנו (במדבר י"ב, י"א). שורה ל"ד: שמנה עשרה מלכות לא יותר לחבה, כמאמרם לא ירבה לו נשים (דברים י"ז, י"ז), אלא שמנה עשרה (סנהדרין כ"א, א') שמצינו שהיו לדוד שש נשים ונאמר לו (ש"ב, י"ב, ח') ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה, ועיין ברש"י על התורה במקומו. שורה ל"ה: תקון אשה לא תהדר לכללי, פי' לא ילבש גבר שמלת אשה. שורה ל"ו: ולא על איש תקון מכלולי, פי' לא יהי' כלי גבר על אשה (דברים כ"ב, ה').

חלק ט"ו. התום בו אליהו הזקן הזה בתורה ובמעשים טובים. שורה ה': יכלה לא למכור יעודה יתכסו בבגדה, פי' כמו לא תוכל ורמז על דין אמה העבריה. שורה כ"ג: חיבי מלוה מלון בתי מנוחתם, פי' הרב מהו"ר חיים יעקב אונגאר נ"י להחרוז הזה כאשר הוא לפנינו אין לו הבנה כלל, ואולי צ"ל מלונה מלון תחת מלוה מלוין ור"ל האנשים החייבים ללון בירושלים מחמת הבאת קרבנותיהם לא יעבטון אורחותם ללכת לדרכם עד המחרת, וז"ל הספרי.

רעיונים חדשים.

ויקראו בספר תורת האלהים זה מקרא וכו׳.

(נדרים ל״ז ע״ב).

א) בכל התורה לא נמצא מלת „לְבָנָה" שם נרדף עם „יָרֵחַ" מלבד בדברי הנביא בן אמוץ שתי פעמים, והפרה הלבנה (כ״ד כ״ג), והיה אור הלבנה כאור החמה (ל׳ כ״ו) ובשיר השירים יפה כלבנה, גם שם „חמה" לא מובא בתורה כלל. וכותב ידידי החכם מהו׳ מרדכי סטרעליסקער נ״ע בספרו „שני המאורות הגדולים", הערה ב׳ צד 60 כדברים האלה: „ונראה אשר שני השמות האחרונים האלה המציאו הדורות האחרונים בזמן לסבה מה; ואפשר העתיקום מלשונות אחרות ההיו מתהלכות אז בימיהם, אשר קראו לשני המאורות האלה על פי תכונתם אשר מצאו בהם אנשי התבל, אם בפנימיות תנועתם או בחיצוניות שבהם; השמש על שם הַמָּה אשר בה כמו שנאמר וחם השמש ונמס, או עשו מן הפעל „חם" השם המה בל״נ, ואת הירח קראו על שם המראה הלובן אשר בו לעיני כל רואה" עכ״ל. וכן מובא באוצה״ש מאת בן זאב ז״ל, ולי אני אחזה לתת טעם מתקבל קרוב לשכל לתואר הזה: ואשען על דברי חכז״ל: רבי שמעון בן פזי רמי: כתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, (רש״י משמע שניהם גדולים) וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן (בראשית א׳ ט״ז) אמרה ירח לפני הקב״ה רבונו של עולם, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד? אמר לה לכי ומעטי את עצמך וכו׳, חזה דלא מותביה דעתיה, אמר הקב״ה, הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח, והיינו דאמר ר׳ שמעון בן לקיש מה נשתנה שעיר של ראש חדש שנאמר בו „לד'" אמר הקב״ה שעיר זה יהא כפרה עלי שמעטתי את הירח (חולין ס׳ ע״ב; שבועות ט׳ ע״ב), וכל זה יען שבייש את פני הירח, יען לא נחה דעתה בפעולות יוצר כל, והרים מֵשיר על מניפו, גרזן על החוצב בו. המביש פני חבירו נקרא הלבנת פנים, דחזינא דאזיל סומקא ואתי חיורא (בבא מציעא נ״ח ע״ב) וכל המתביש פניו ילבינו, כמו שאמר הנביא לא עתה יבוש יעקב לא פניו יחורו, ואיה בושה גדולה הימנה, מאשר נכלמה וכסתה את פני הירח, בקבלה עונשה מאת יוצרה על אשר התלוננה והמרה נגדו, לכן נקראת לבנה על שם הלבנת פנים מהבושת אשר היה לה נגד כל צבא מרום במרום. ועוד און לי לרעיוני זה, כי הנביא בן אמוץ מביא את התואר „לבנה" במקום שנאמר לפני זה מלת „והפרה" ואחרי כן במקום כי יבקש אשר תשוב לאותה בושה ונכלמה אורה הראשון ותהיה כאור השמש כמו שהיתה קודם מיעוטה. מדי כתבי זאת אדמה כי לא אשגה במשפטי לאמר, כי זה הוא גם טעם מספיק למה אמרו הכז״ל: המלבין פני חבירו אין

באר יצחק.

איתא בשבת דף ל׳ ע״ב: אמר ר׳ גידל אמר רב, כל ת״ח שיושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר תכוינה, שנאמר שפתותיו שושנים נוטפות מור עובר, אל תקרי מור עובר אלא מר עובר, אל תקרי שושנים אלא ששונים, ע״כ. וכתב ע״ז הגאון מהרש״ל ז״ל וז״ל: ומה שקשה מנלן דתכוינה, אמינא דסמך אסיפא דקרא, ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש וגומר והמבין יבין עכ״ל.

ואנא, ר״ב קמינ״א, לולא דמסתפינא, אמינא, כי מקרא דשפתותיו גופיה משמע הא דתכוינה, ולא איצטריכנא, לסייעתא דקרא אחרינא, וה״פ לפענ״ד:

כל תלמיד היושב לפני רבו ושונה, צריך ששפתותיו תהיינה נוטפות מר, ופירש״י ז״ל מרירות מחמת אימה, ואם יעבור ע״ז ולא יעשה כן, אזי רבו יגער בו, על אשר לא נהג בו כבוד וישרפהו בהבל פיו, ע״ד מ״ש במסכת אבות פרק שני משנה יו״ד: רבי אליעזר אומר וכו׳ והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים, והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה וכו׳ (פירש הר״ב, שלא תנהג בהם קלות ראש כדי שלא תענש על ידם), ולחישתן לחישת שרף (ופירש הר״ב, דבוזן הוא כהבל היוצא מפי השרף, ששורף בשעה שהוא לוחש), ואף כל דבריהם כגחלי אש, ע״כ. ויעויין עוד מ״ש ע״ז הרשב״ץ זיע״א בספרו מגן אבות.

והשתא אתי שפיר מ״ש רב גידל, ולא קשי מידי מנ״ל דתכוינה כמ״ש המהרש״ל ז״ל, כנ״ל, לפי דעתי הקלושה ברור ונכון, ואם דברי ימצאו חן בעיני הרב המו״ל ובעיני הקוראים הנכבדים, אוכל לומר כי חז״ל הניחו לי מקום „להתגדר בו" לפ״ק.

ובדרך אגב אמרתי להגיד בזה, את מה שרמזתי בדברי המהרש״ל הנ״ל כיד ה׳ הטובה עלי, והוא כי האותיות של „ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש" יצטרפו למלות האלו „אם תמשול בשלומד בלי מר", והאותיות העודפות על אלו—והן חמשה יוד״ן, ג׳ ז׳ — עולה מספרן ס׳, וסמ״ך היא רומזת לתורה — כמ״ש באותיות דרבי עקיבא אשר בספר מדרש תלפיות וז״ל: סמ״ך זו תורה שסביב סמוך לה נביאים וכתובים, משנה מדרש ואגדות ושמועות ותוספתות וכו׳, — לומר לך כל הלומד ס׳, דהיינו תורה כדאמרן [1]), אצל רבו בלי אימה ויראה, עונו ישא, ויהי נדון באש, רח״ל, וזמ״ש מהרש״ל „דסמך אסיפא דקרא ידיו גלילי זהב וכו׳". כי שם רמז לעונש הלומד בלא מורא.

ועוד לאלוה מלין, „ידיו גלילי זהב ממולאים בתרשיש מעיו עשת שן מעולפת ספירים" עם עשר תיבותיהם, גימטריא „כל התלמיד היושב לפני רבו ואין שפתותיו נוטפות מר, תכוינה" חושבניה דדין כחושבניה דדין בדקדוק.

הצב״י **יצחק בן דוד מרעלי** ס״ט.

[1]) ואפשר עוד לומר כי סמ״ך רומזת לששה סדרי משנה שיש בהם ס׳ מסכתות (מלבד מסכת אבות)

הי״ם.

כי יבוא, ויען כי בתורתינו הקדושה צוה לנו משה מורשה, לבלי עשות שום תמונה או פסל, גם הכבוד בתמונה או פסל כזה הנהו מכלל עבודה זרה, לכן אמרו חכמינו: אין עושין נפשות (קערפער ביסטען, או מאנומענטע), במו מהוטבים ומתוארים צלמם, ומה גם כי למותר אך המה, כי דבריהם, ספריהם ומעשיהם הטובים, הן זכרונם לנצח, ולא יסוף שם כבודם לעולם.

משה דוד געשווינד.

הנביא הנקרא „מלאכי" מה שמו?

במסכת מגילה (דף ט"ו) נחלקו אמוראים, יש אומר מלאכי זה מרדכי, ויש אומר מלאכי זה עזרא. הנה ידעו שאין השם „מלאכי" שם העצם של הנביא; וזה נראה ממה שכתוב בספר מלאכי ג' א': „הנני שולח מלאכי", ולא שייך לומר כן אלו היה שם העצם שלו מלאכי, רק היה צ"ל „הנני שולח את מלאכי", כמו שלא נוכל לומר: „הנני שולח משה" רק „הנני שולח את משה". ואף שיכול עקש להתעקש ולומר: שמלאכי שבסימן ג' איננו מלאכי שכתב הספר, רק הוא מלאך ממש, מ"מ לפי פשוטו של מקרא נראה שהוא הוא הנביא שכתב הספר.

והסכימו כל המפרשים וכל העם עם מי שאומר מלאכי זה עזרא, אף שאין ראיה ואין זכר לדבר; רק לפי שניכר מלשון הנביא שהיה אדם גדול מאוד, כי קולו קול עוז, קול חוצב להבות אש כקול שדי בדברו, על כן מצאו לנכון לתלותו באדם גדול כעזרא, שאמרו עליו: שאילו היה בימי משה היתה התורה ניתנת על ידו. אבל גם חז"ל לא התכונו להחליט כן על פי האמת, רק על פי דרש; כי כן היה דרכם תמיד על כל האנשים שהוזכרו במקרא ולא פורשו בשמם, לומר: „הוא פלוני" במפורש שמו במקום אחר. כמו שאמרו: „ויבוא הפליט" זה עוג מלך הבשן, „ויפתח האחד את שקו" זה לוי, „ויעל מלאך ה'" (שופטים ב' א') זה פינחס, ועל שני האנשים ששלח יהושע לרגל את יריחו, אמרו חז"ל: אלו פינחס וכלב, וכן „אשה חכמה" זו סרח בת אשר, ועוד הרבה, עד שכמעט לא השאירו כל אדם שלא הוזכר שמו במקרא שהם לא פירשו מי הוא. אבל כל היודע ומבין ידע, שרק דרך דרש אמרו כן (וכן היתה דרך הדרש בימיהם, ומעולם לא כיונו ולא ידעו שיאמין העם לכל הגה היוצא מפיהם בדרך מליצה), כי איך נאמר על כל אדם שלא נזכר שמו שהוא הנזכר במקום אחר? האם לא היו אנשים בעולם רק האנשים שפורשו שמם במקרא? גם שלא זה אין לומר שמלאכי זה עזרא, כי הלא מלאכי הוכיח את בני דורו שאינם נותנים תרומות ומעשרות (מלאכי ג') ובימי עזרא מצינו: „וכל ישראל בימי זרובבל ובימי נחמיה נותנים מניות המשוררים והשוערים ומקדישים ללוים וכו' (נחמיה י"ב). ומלאכי זה מרדכי שיטה שאי אפשר לומר, כי מתוך הספר נראה ברור שהיה מלאכי כהן או לוי, כי כל נבואותיו ותוכחותיו אינם רק בענייני ביהמ"ק והכהנים והלוים, כגון: במזבח, בקרבנות בתורה שהכהנים צריכים ללמד את העם, בטהרת בני לוי, בתרומות ומעשרות, וגם שהוכיחו את ישראל על מה שבוגדים בנשותיהם,

לו חלק לעולם הבא, יען הקב"ה בעצמו צוה להביא כפרה עלי מיעטו את הירת (יעיין בר"ן שבועות במרדכי שם הפלפול על תיבה זאת) והביש פניה לא כל שכן בן אדם שיבייש ויכלים רעהו צלם דמות יוצרו, אין לו כפרה עולמות.

ב) אל תבכו למת ואל תנדו לו, בכו בכו להלך כי לא ישוב עוד וכו', (ירמיה כ"ב י').

חכמינו בעלי התלמוד החליטו פעמים לא ספורות, כי רשעים בחייהם נקראים מתים, וצדיקים גם אחרי מיתתם נקראים חיים. רבים ובן שלמים, הוו דעתם ונתנו טעמים שונים לדברים הללו, לכלל מוחלט הזה, אמנם לא ביארו באר היטב להיות מתקבל גם לאנשים אשר לא ידאו ברוח בינתם שחקים רז אנס ליה, ואין להם חלק בנסתרות, על כן אקוה כי גם לי מקום הניחו לבאר הכלל הזה באופן פשוט: רע לשמים נקרא רשע, ורע לבריות נקרא רשע, ולפי דעתי רע לבריות רעתו ורשעתו גרולה מרע לשמים, כי שחת לא לו! בניו מומם, גם מובא בפרקי אבות (פ"ג) כל שרוח הבריות נוהה הימנו רוח המקום נוהה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוהה הימנו אין רוח המקום נוהה הימנו, ונראה לנו מזה, כי זה האיש אשר איננו חביב בעיני הבריות, נבזה נמאס הנהו בעיני ה', מבשרנו נחזה זאת, כי מין האנושי הנהו שלשלת הריעות והחבורה (סאציאלע קעטטע) כדברי ההוזה ישעי': איש את רעהו יעזורו ולאחיו יאמר חזק (מ"א ו') גם דברי חכמינו בעלי התלמוד: לא נברא זה אלא בשביל זה, לא נברא זה אלא לצוות לזה, ועל ידי הדבר כי יושיע אחד לאחד בצר להם, וממצוקותיהם יוציאו איש את אחיו, יש קיום והעמדה למין האנושי, לא כן איש רשע, הרע לבריות, לא די שלא תושע ידו לאחיו, עוד ירע לו, כי אך רצות וגנוב תאותו, ותמיד כל היום אך במזימות יתהפך איך להרע, ולהיטיב לא יחפוץ לדעת, אם כן איפוא ישותו רע ונזק הוא אך לאנשים, על כן עוד בחייו מת הנהו לגדר והחבורת האנושית (דער מענשליכען געזעללשאפט אבגעשטארבען) וזה תוכן דברי הנביא: אל תבכו למת, במות רשע, כי באבד רשעים רנה, אך בכו בכו להולך, לאיש ישר לכת כי האיש אשר בתמים יתהלך את האלהים נקרא הולך, כדרשת חבז"ל על הכתוב „ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה" (זכריה ג' ז') המלאך נקרא עומד, יען כי ברא אותו בוראו לעמוד לפניו, ולעשות אך מלאכה זאת אשר יצוהו, גם ידוע שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות, והאדם נקרא הולך, כי יש יכולת בשכלו, לעלות שחקים, לדמות לבר אלהין. ואיש צדיק ישאיר גם אחרי מותו שם טוב לו, וחי חי זכרו לברכה, ובזה יבארו היטב ויטעמו להכנו דברי התלמוד ירושלמי: „אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הם זכרונן" שם תאר נפש הונה על כמה משמעות, על החיוניות והרוחניות, על הנשמה ועל הגוף, על החי ועל המת, על הרצון התאוה והמחשבה, על גוף מת, על כל נפשות מת לא יבוא (ויקרא כ"א י"א) ופירושו (קערפער). — מנהג עמים הוא לכבד את חכמיהם ומשורריהם, בהקימם להם דמות צלם תבניתם, מחוטבים מאבן שיש, או מעשת ברזל מוצק (ביסטען או מאנומענטע) לעשות להם ציון לזכרון עולם, לא יברת מרור נולד

שכחת אומר.

בהפרוזדור אשר יצא לאור בבית אוצר הספרות (שנה שניה) תמהתי מאד על הכתוב בחו״ה (שער שלישי פ״ד): אבל העצל כמו שאמר מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב עכ״ל. ולא הבאתי ע״ז ישוב ידידי החכם הנעלה מו״ה ליבש אייזלער ע״ז במאמרו: דברי בקורת בבית אוצר הספרות (שנה שניה) גם כי מצא חן בעיני. יען כי הפרוזדור הוכן לדפוס זה ימים רבים טרם נודע לי ישובו ושלחתיהו אל המו״ל כאשר הוכן אז ושכחתי להוסיף בו ישובו.

יעקב רייפמאנן.

מקרא נדרש לפניו ולאחריו.

מאת מ״ו״ח.

זה הכלל יוצא מפורש מפי הכתוב (ש״ב כ״א, ט׳—י״ב) והמה הומתו, שמה הפלשתים, הה״א נדרש לפניו; ובפירש״י (ירמי׳ כ״ג) את־מה־משא „אתם המשא” נדרש לאחריו; והבן במקרא (משלי כ״ג) אל תהי בסובאי יין, היו״ד נמשך לפניו, בסובאי; וכן (מ״א כ׳) ויחלטו הממנו, תרגומו „וחטפיה מניה” ויחלטוה — ועפ״י התרגום (יחזקאל כ״ג) אנשי מחקה „גברין מצירין” כאלו כתוב: אנשים, המ״ם מחקה מוסב למעלה: (כ״ד) משא נפשם בניהם „דטב להון מבניהון” כמו: מבניהם, המ״ם נפשם מוסב למטה; וכן (מיכה ז׳) ישר ממסוכה „דקשיט בהון” ישרם; (תהלים ט׳) זכרם המה „מנהון” מהמה; (נ״ח) מלחשים, הובר „מן לטני” המ״ם מלחשים נדרש לאחריו (להגיד כי הנחש מחוכם מחובר חבר) — (קי״ח) וזמרת יה „והושבחתי” כמו: וזמרתי; (משלי י״ד) ואחריתה שמחה „וסופא דחדותא” השמחה; (איוב ל״ג) להסיר אדם מעשה „מן עובדא” ממעשה. וכאלה רבות.

כבר היה לעולמים!

ב„אוצר הספרות” ש״ב, עשה לנו ה׳ יצחק הורוויץ „מטעמים שונים” (181—4), ובטרם הפרדו מאת הקוראים ישיש „ואם ימצא חן בעיניך (הקורא) אף אחד מהם, ויהי זה שכרי”.—

שכרך בעל־המטעמים, גדול אצלי פי שנים, כי הנה שני ענינים מצאו חן בעיני להרימם על־נס, ולהשיבך עליהם כאשר יש עם לבבי.—

הזכיר עיקר הרעה שבאה מזה לדעתו, „שמכסים דמעה את מזבח ה' מאין עוד פנות אל המנחה" (ב' י"ג). מכל זה נראה שהיה כהן, ומרדכי הלא היה בן ימיני.

וכשנחפוץ לדעת מי הוא מלאכי, לא נצטרך רק להביט בספר מלאכי עצמו, כי בו מפורש שם הנביא באר היטב; אך אמונה אחת שנתפשטה בתוך עמנו, עוד בימים קדמוניה, העלימה מעינינו דבר המפורש בדברים פשוטים מאוד. על כן נעבור נא על פני הספר בבחינה פשוטה וטבעית בלי משא פנים כמעט רגע, ונגיע אל המאמר: „הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא" האם לא נאמר בתמימות: הן הוא שם הנביא בעל הספר, שלא פירש שמו עד כה? וכונת הכתוב לומר: הנני שולח עתה את אליה הנביא בעל הספר הזה שישוב לב אבות וגו', כמו שהתחיל הענין: הנני שולח (עתה) מלאכי ופנה דרך לפני וכו'. ונקרא נא את הנביא הזה: „אליהו השני".

עתה ראו נא קוראי דברי אלה, איך יתפרשו הכתובים לפי זה בדרך פשוט וטוב! בסימן ב' פסוק י"ז התחיל: „הוגעתם ה' בדבריכם וכו' באמרכם כל עושה רע טוב בעיני ה' או איה אלהי המשפט", והכוין באמרו „כל עושה רע" על עושי הרעה האמורה בסמוך: „בגידה באשת נעוריך" (יעוין בפנים); ועל השאלה: „איה אלהי המשפט" השיב: „הנני שולח מלאכי ופינה דרך לפני" ר"ל על כן שלחתי את שלוחי את הנביא „אליה" שיפנה את הדרך לפני בואי בנבואותיו ותוכחותיו כי יחזיר את העם בתשובה ובזה יהיו נכונים לקבל פני ביום הדין הגדול שאם לא יחזיר הנביא את העם בתשובה אז אחזיר את העולם לתוהו ביום בואי לשפוט הארץ כמו שאמר בסוף הספר. ואז „פתאום יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים" יראו את אלהי המשפט אשר שאלתם עליו. „ומי מכלכל את יום בואו" כי ביום ההוא יעשה משפט בכל הפושעים והבוגדים בנשותיהם. „כי הוא כאש מצרף וכבורית מכבסים וישב מצרף ומטהר וטיהר את בני לוי", כונתו על טהרת משפחה כי נטמעו בין הלוים והכהנים פסולי משפחה על ידי הנשים הנכריות שלקחו בבגדם בנשותיהם. ובסוף הספר מסיים את הענין במה שהתחיל, כי נגד מה שאמר: „הנני שולח מלאכי" אמר: „הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא", ונגד „ומי מכלכל את יום בואו" אמר: „לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" ונגד „ופינה דרך לפני" אמר: והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם פן אבוא והכיתי את הארץ חרם", שאשלח את הנביא לפני בואי שיפנה את דרכי במה שיחזור את העם בתשובה בתוכחותיו ובזה ישיב לב אבות על בניהם, כי בעת בגידתם בנשותיהם היה לב האבות רחוק מבניהם כי עזבו את האם עם בניה, ולב הבנים היה רחוק מאבותם כי ראו אותם על אשר עזבום וכשיחזרו האנשים את נשותיהם עם בניהם אז ישיב לב האבות לחמלה על בניהם ולב הבנים ישיב לאהבה את האבות. ואם לא היה שולח את הנביא בתחלה היה מכלה את כולם ביום המשפט.

ויש עוד להתבונן, שאליהו הנביא הראשון כתוב תמיד מלא וי"ו, ואליה הנביא הנזכר פה הוא חסר וי"ו; וזה ראיה גדולה לדברי, כי בזמן בית שני שמשו בשם אליה חסר וי"ו, כמו שמצינו בסוף ספר עזרא עוד בני אנשים אחרים ששמם אליה ובניהם חסר וי"ו.

והנני מודיע שאינני פוגע באמונה ביאת אליהו המקובלת. רק אני רוצה לפרש פשוטו של מקרא כפי שהורני האמת; ודברי חז"ל אמת ואסמיכוהו אהאי קרא, ככל המון דברים כאלה ואין המקרא יוצא מידי פשוטו.—

פרזעמישל כ"ג אייר תרמ"ט

מנחם לאזער.

והשלמות וכהם רבים ישנו טובות העולם הזה בין הגופניות בין הרוחניות, עד כי גם מה שאדם בוחר עתה, הוא בעצמו בוחל לאחר זמן מעט ובן להפך; על כן נקרא טוב אמתי מה שהוא טוב לכל אדם בכל מקום ובכל זמן והפכו נקרא טוב מדומה. הרשות הנתונה ביד כל האדם לבחור בין טובות שונות אף אם אינן טובות באמת אבל כטובות נחשבו לו היא הבחירה. כשאדם בוחר ברעה או מואס בטובה, אין זה כי אם סכלות דעתו, כי לעולם לא יבחר אדם ברעה בדעתו שהיא רעה לו ומהפצו בה, אבל הוא עושה כן מפני שהוא חושב כי גם אם הדבר הוא רעה לאחרים, לו יהיה לטובה; או גם אם הוא יחשוב הדבר ההוא לרעה לו, תהיה הרעה הזאת כל כך קטנה בעיניו נגד הרעות האחרות אשר הוא הפץ להרחיק מעצמו על ידה, כי חשוב יחשבנה לו לטובה.

כל בני אדם מודים כי החופש הוא הטובה אשר אין למעלה ממנה, והושבים כי הוא הרשות הנתונה לאדם לעשות ולחשוב הישר בעיניו בכל הפץ ובכל זמן בלי שום מתג ורסן כלל; אבל אין הדבר כן, כי באמת חופש כזה שם עבדות לו יאות, כי החופש האמתי איננו מעשי או עיוני כי אם מוסרי, והוא כח הרצון לשמור תמיד בכל עניני העולם את דתי המוסר בלי שום גרגור, עד כי לא יעלה על דעת אדם שום ספק להטות צעדיו מן הדרך הישרה; וזה החופש יוכל לקנותו לעצמו בכל עת ובכל מקום כל איש ואיש מגדול ועד קטן, עשיר ורש, מלך ועבד עבדים, ולא יעדר ממנו גם כי כחות ומקרים נגדו יקומו; ועתה אואיל לבאר הענין הזה על ידי משל:

כשיזדמן לו לאדם לעשות מעשה רע כגון לדבר כזבים או לגנוב או כדומה לזה, יהיה ריב בינו לבין עצמו, ר״ל בין כחותיו הרוחניים: זה אומר לו קום עשה, וזה שב ואל תעשה; הכח הראשון מביא כל טעם לפגם והתואנות והראיות אשר בידו להסית אותו לפעול, ומשים לנגד עיניו כל הטוב המדומה אשר יצא לו מן המעשה ההוא, והכח ההפכי הורס בכל טעם לשבה ובראיות אחרות כל מה שהראשון בנה, ומראה לעין אדם כל התקלות אשר תצאנה מתחת ידו על ידי המעשה הרע ההוא, והטוב האמתי אשר ישיג אם לא יוציאנו מן הכח אל הפעל, ומתאמץ בכל עוז על זה הדרך להרחיקו ממנו; הכח הראשון הוא הנקרא יצר הרע, והשני הוא היצר הטוב; אין ספק כי כל הטובות שהיצר הרע משים לפני האדם להסיתו לפעול כהפצו הן טובות מדומות, כי אין טובה אמיתית מצטרפת למעשה רע, אבל הן על הרוב טובות אשר תראינה לעינים וקרובות קרובות לבא, בעוד שהטובות שהיצר הטוב נשען עליהן אף כי טובות אמתיות, עמוקות ורחוקות הן, ומבקשות ממנו עזיבת הפציו או כבודו או ממונו או כיוצא בזה. על כן ראוי לו לאדם שכל ותחבולה ורצון אמיץ להלהם נגד יצר הרע ולכבשו; ואמרו הכמינו ז״ל איזהו גבור הכובש את יצרו; אך סוף סוף האיש ההוא יגזור אומר לעשות המעשה ההוא או להדול ממנו, וההחלטה אשר יעשה היא עיקרית עד מאד, ועתה אבאר עלת עיקריותה.

כאשר יפול תחת הושינו עצם אחד, או כשאנו רואים או שומעים פעולה אחת, ישאר בנפשנו דמיון העצם או הפעולה, והוא יתעורר בנו בכל

א) החדוש שחדשת בב"ר (פ' ס"ד) „קיים אברהם אבינו אפילו עירוב תבשילין" שלפי דבריך נ"ל „עירוב חצרות",— ממקום גבוה יהלך; כי כבר הרגיש בזה החכם היקר ריב"ל ז"ל, אשר תקונו עולה יפה מתקונך; כי לפ"ד היא הגירסא הנכונה „ערובי תחומין" (עיין בספרו „בית יהודה" דפוס ווילנא תקצ"ט, צד 24 בהערה).

ברוך שכוונת לדעת גדולים ! ! —

ב) תשובתך להשואל „בהמגיד" הרמ"ו (גליון 3) בדבר הזכרת שם החולה — כבר קדמך החכם השלם וכו', ר' שלמה באבער נ"י „בהמגיד", (גליון 5 שנה הנ"ל) וז"ל: בהמרי"ל בה' שמחות (דפוס קראקא דף קי"ב) הביא בשם מורו הרב ר' שלום מווינא (הנקרא ר' שלום מעסטרייך) וז"ל: אמר מהרי"ל, העומד אצל כל חולה להתפלל עליו, אינו צריך להזכיר שם החולה, וראיה ממרע"ה שאמר אל נא וגו', ולא הזכיר שם מרים (בל"ס כיון למאמרם ברכות הנ"ל); אבל כשמברכין אותו ואין עומדין אצלו, יש להזכיר שמו עכ"ל.— ומה שמזכירין שם אמו, שב"פ, הוא מנהג קדש. ואולי סמכו על לשון הכתוב: עבדך בן־אמתך (תהלים קט"ז ט"ז.) עכ"ל הרב באבער. — ואם מקוראי „המגיד" הנך, בעל־המטעמים, מדוע לא קראת את התשובה הזאת (שגם החכם ד"ש מברלין השיב עליה) וקפצת להתאונן ולקרוא חמס על הרב בעל „המגיד" (רד"ג ז"ל), על כי לא פתח את שערי „המגיד" לרווחה לכל המשיבים (ואותך בכלל), אחרי אשר חכמים גדולים וטובים ממך, ומבני־גילך, כבר השיבו עליה כהלכה בטוב טעם ובדעת וגם — בנחת, כראוי לחכמים! ... ואם גם נניח, כי לא קראת את תשובת החכמים הנ"ל ב„המגיד", מדוע שכחת להשיב תשובה על כל דברי השאלה, בדבר הזכרת שם אמו של החולה וכו' ... ורק בלעת אותה בהבל פיך ? ! — אתמהה!! ——

בר—נש י"צ.

הסכמת דתי התהפכות שכל אנושי

לפי דעת האחרונים עם איזה מאמר מוסרי מחכמינו ז"ל.

הכח הפועל בנפש האדם והמגלה טבעו המוסרי הוא הרצון, על כן זכות האדם והובתו אינן נירונות על פי שכלו ומדעיו כי אם על פי רצונו ומעשיו כי אלה ולא הם תלוים בו, על דעת זה אמרו חכמינו ז"ל לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. אמנם האדם, עצם שכלי, צריך לשעבד תמיד רצונו לשכלו ולהפוך במה שהוא טוב לו עתה או לאחר זמן; אם לא יעשה כן יפעול נגד שכלו ונגד טבעו. הטובות הן שונות בעצמן עד אין תכלית, ותתחלקנה לשני חלקים; טובות העולם הזה וכללן האושר הזמני, וטובות העולם הבא וכללן האושר הנצחי, עין לא ראתה אלהים זולתך. טובות העולם הזה תתחלקנה גם הנה לשני חלקים: מהן נוגעות אל הגוף ומהן נוגעות אל הנשמה ותקראנה על כן טובות גופניות וטובות רוחניות; אך לא כל דבר שהאדם חושב עליו שהוא טובה, טובה הוא באמת, כי גם מקרי הזמן והמקום

בארנו. ואולי היתה זאת כונתם גם כן באמרם „כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא" והלא גם בנו יש בע״הר רשעים רומסים ברגליהם דתי הטבע והמוסר, אומרים לרע טוב ולטוב רע, שוכחי אלוה מעולים והומסים. וכי גם לאלה יש חלק לעולם הבא? אם הדבר כן סוף סוף כגורל הצדיק כן גורל הרשע, והאיש הישראלי יהיה מוחזק לחיי העולם הבא אפילו אם עשה כל מעשים רעים שבעולם? חלילה לנו לומר כזאת. השופט כל הארץ לא יעשה משפט? והלא הורונו רבותינו פעמים רבות בספריהם כי אין הדבר כן באמרם העושה מעשה רע זה או זה אין לו חלק לעולם הבא? אבל כונת הנ״ל לפי עניות דעתי זאת היא: תורת ה׳ תמימה וכל דבריה דברי אלהים חיים, על כן אי אפשר לו לאיש הישראלי אשר למד החקים הללו, שלא ימצאו בדעתו על דרכי המוסר דמיונות סופגים נכוחים אשר אם לא יוכלו להרחיקו מכל וכל מדרך רעה ימשלו בו בכל הפחות כל כך למנוע ממנו להיות מעפיל ברשעו ויתמכו בו עד כי עם כל עונותיו הרבים, אולי יזכה על מעשיו הטובים להיו העולם הבא מה שאין כן במי שאמונתו כוזבת ובלתי מוסדת על אדני פז המוסר האמת והצדק.

אבל אין זה דבר בלתי משתנה שהרשע יתמיד ברשעו והצדיק יחזיק בצדקתו, כי כשם שאפשר לרשע להשיב רגלו מדרך רשע כן אפשר לצדיק להרחיק צעדיו מנתיבות יושר. שאם לא כן לא תהיה זכות הצדיק גדולה כל כך, ושערי תשובה יהיו ננעלים לחוטאים מה שאי אפשר להיות. ועתה אואיל לבאר הענין הזה: בבוא אדם לידי עבירה ועון אשר כבר שנה בם פעמים רבות ויהיה עוד קצת ריב בין כחותיו, כי חקי המוסר לא ישקטו מלהלחם נגד יצר הרע בכל מקום ובכל זמן באיש אשר איננו שטוף מכל וכל ביון מצולות הרשע, אולי יוכל היצר הטוב להתגבר על היצר הרע ולמנוע את האיש ההוא מעון: במקרה כזה הדמיון אשר היה עד עתה סופג, נספג על ידי הדמיון החדש העומד במקומו ואז יקומו כל חקי המוסר לעזור הדמיון החדש ולתמוך בידו להיות לדמיון סופג לצמיתות, עד כי בבא לידי האיש ההוא לעבור עוד העברה ההיא, לא ישוב עוד אחרי הדמיון הראשון הנספג כבר כי אם אחרי השני העומד עתה במקומו. זהו שאמר הנביא יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, ר״ל דמיונותיו הסופגים הרעים אשר אחריהם הלך עד עתה. הפך המקרה הזה יקרה לאיש צדיק אשר יעזוב דרך יושר ללכת בדרכי חשך; גם בו הדמיון הסופג עד עתה יהיה נספג על ידי הדמיון החדש, אבל בפעם הזאת חקי המוסר יתיצבו נגד החדש וילחמו בו ביד חזקה לבל יקום לצמיתות תחת הדמיון ההרוס; איש אשר דמיונותיו הסופגים יהיו תמיד על פי חקי המוסר וילך תמיד בכל מעשיו אחריהם הוא איש אשר תכונה לנפשו (homo di carattere, Mann von Charakter), ר״ל איש מבין ומבחין בין הטוב האמתי והטוב המדומה, הבוחר בראשון ובוחל בשני; אבל האיש אשר לא ילך בדרך טובים או הפוסח תמיד על שתי הסעפים, פעם יעשה בכה ופעם יעשה בכה, הוא איש אשר אין תכונה לנפשו: כל מה שיעסוק אדם בלימוד החכמות ולהרהיב מדעיו לא יועיל לו אם מגמת תלמודו לא תהיה

פעם ופעם שהעצם ההוא יפול עוד תחת חושינו או שהפעולה ההיא תתחדש לפנינו או גם במחשבתנו בלבד. הדמיון הראשון הזה הנשאר בנפשנו על ענין אחד, המושך אחריו הדמיונות האחרים על הענין ההוא, ראוי להקרא בשם דמיון סופג, (idea appercipiente; appercipirende Vorstellung) ; ועל ידו, כמו אל עבר זכוכית, אנו רואים ודנים כל מה שנוגע אל הענין ההוא ; על דרך זה כל אדם עושה לו על ידי שכלו ולימודו ועל ידי הרגלו בעולם דמיונות סופגים כאלה על כל ענין וענין ומתוכם כמו מתוך זכוכית הוא רואה ודן כל שאר עניני עולם. הדמיון הראשון בכל דבר יהיה בו . לדמיון סופג, והדמיון החדש הנספג על ידי הראשון ימחה ולא ישארו ממנו כי אם החלקים שבו השנוים מן הראשון, אבל זה יגדל ובהמשך הזמן יחזק כל כך ויקריב עצמו אל השלמות, עד כי לא יהיה בענין ההוא דבר אשר איננו כבר בדמיון ? וזה יהיה המדה אשר בה ימוד האיש ההוא כל דמיונות אחרים בעצם הענין ההוא. על כן אמרתי כי ההחלטה אשר יעשה אדם פעם ראשונה על שום פעולה לעשותה או להבטל ממנה היא עיקרית, כי כאשר יזדמן לו פעם אחרת לעשות המעשה ההוא או להתרחק ממנו, יקום עוד ריב בין הכחות הפנימיות, אבל לא עז כל כך כבראשונה ; כי הכח אשר התגבר כבר בפעם ראשונה, יתגבר גם כן בשניה, כי יש לו על מה שיסמוך ; ועל זה אמרו רז״ל כיון שעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר, ואמרו ג״כ מצוה גוררת מצוה ועברה גוררת עברה ; והורו עוד ששכר מצוה מצוה ושכר עברה עברה, ר״ל שהשכר הבא לו לאדם תיכף אחר עשותו מצוה אחת, הוא שיעשה בנקל אחריה מצוה אחרת, וכן העונש בעבירה ; כי על זה הדרך אם כבש אדם פעם ראשונה את יצרו הרע, כבוש יכבשהו בנקלה בפעם שניה וכן בכל פעם ופעם, עד כי אם יבא עוד לידו המעשה ההוא לא יוסיף להיות ריב בין כחותיו עוד, ויהיה דבר מוחלט שהוא יתרחק עצמו ממנו בלי נדנוד ובלי ספק כלל. איש כזה אשר בבוא לידו מעשה מן המעשים בכל מקום או זמן או אופן שיהיה, יבחר תמיד בדרך הישרה ויעשה הטוב תיכף ומיד בלי שיקום בקרבו שום ריב בין כחותיו כי היצר הרע מת בו, נקרא חפשי באמת, וזה הוא החופש המוסרי אשר עליו דברנו למעלה. איש שלם כזה איננו בנמצא כי אם ברעיון, אבל יש ביד כל אחד ממנו להדמות אליו ולהתקרב אל השלמות הבלתי מושגת על הארץ. ואם אמור תאמר כי גם האיש אשר כל כך גבר עליו יצרו עד כי בבוא לידו מעשה רע יעשהו בלי נדנוד ובלי ריב בין כחותיו גם הוא חפשי יקרא, אשיב לך כי מעשי האיש הזה יתנגדו לחוקי המוסר אשר יקומו תמיד כעדות לנגדו, ואין החופש, אשר הוא הטובה היקרה הנבחרת מחיים כאשר אמרנו, יכול להתנגד לדרכי המוסר אשר המה האמת מוחלטת.

על דרך זה נוכל לפרש מה שאמרו חכמינו ז״ל חרות על הלוחות אל תקרי חָרות אלא חֵרות, ר״ל שהחרות נמסרה לנו מאת האל על ידי עשרת דברותיו שהן עיקרי המוסר הכללי, ובלמדו לנו מצותיו חקותיו ותורותיו נתן לנו נס להתנוסס וכלי קרב להלחם נגד היצר הרע ולהגיע אל החופש המוסרי אשר הוא מקור ועיקר האושר הרוחני, הוא החרות החרות על הלוחות כאשר

יתבררו ויתלבנו הדברים!

ת"ר שלשה ניבטו ולא ראו ואלו הן נבט ואחיתופל ואיצטגניני פרעה.

(סנהדרין ק"א).

ב"המליץ" נו. 84 נדפסה שאלתי על בעל "קול חרדים" שכתב "אסור ללמוד לכותי אף אות אחת מן התורה דכתיב מגיד דבריו ליעקב" וכו'. והנה ע"ז השיב ה' קרעמער (המליץ נו. 90) וה' וויספינעלקי (המגיד נו. 16) שעולים בסגנון אחד "שלמד זאת מהש"ס דחגיגה (ד' י"ג) ממרא דר' אמי "אין מוסרין דברי תורה לעכו"ם שנאמר מגיד דבריו ליעקב" וכו'. והנה ניבטו ולא ראו, לא ידעו שדברי ר' אמי לא אליבא דהלכתא הם, ולא כפשוטם וגם לא ראו את דברי גאוני קדמאי אשר התירו ללמוד תורה לעכו"ם באין מפריע; ולא אשנה שאם נגלו לעיניהם את כל אלה כי אזי לא מהרתם להשיב במכס"ע דברי הפלא, והנה שלא אהיה רק נאה דורש, אביא בזה את אלופי ישראל אשר עמוד ישראל נשען עליהם, והראו ותוכחו שכנים דברי, וזה החלי בעזה"י. —

הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל במכתבו להחכם רבי חסדאי הלוי הספרדי ז"ל כתב בזה"ל:
"ומה ששאלת על האומות דעו יודע דרחמנא לבא בעי ואחר כונת הלב הם הדברים "ועל כן אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה (סנהדרין מ"ח) חסידי אומות העולם יש להם חלק "לעולם הבא, אם השיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא ית' והתקינו נפשם במדות הטובות "ואין בדבר ספק שכל מי שהתקין נפשו בכשרות המדות ובכשרות החכמה באמונת הבורא יתברך "בודאי הוא מבני העולם הבא ועל כן אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה אפילו נכרי ועוסק "בתורה הרי הוא ככהן גדול". עכ"ל הטהור. —

הגאון הגדול ר' יששכר בער בספרו "באר שבע" כתב תשובה ארוכה אודות זה והנני להביא את דבריו באין נגרע: "נתתי אל לבי לדעת על מה סומכין קצת רבנים שלומדין תורה "עם עכו"ם הלא שנינו במס' חגיגה פרק "אין דורשין" אמר ר' אמי אין מוסרין ד"ת לעכו"ם "שנאמר מגיד דבריו ליעקב וכו' והנה טרם החלי להשיב ראיתי להקשות קושיא אחת והיא "גדולה בעיני, ולא ראיתי ולא שמעתי מי ששם לבו עליה והיא זאת למה לא הביא שום מחבר "מכל הפוסקים קמאי ובתראי דין זה של ר' אמי ובפרט הרמב"ם שהכל יודע דרכו שאינו "משמיט שום דין השנוי בגמרא אליבא דהלכתא, ומצאתי און לי מהא דאמרינן בפרק "לא "יחפור" (ד' כ"א) "מיתבי אחד מבני חצר שביקש לעשות רופא ואומן וגרדי ומלמד תינוקות "בני החצר מעכבים עליו, הכא במאי עסקינן בתינוקות דעכו"ם, שנים שיושבים בחצר ובקש אחד "מהם לעשות רופא ואומן וגרדי ומלמד תינוקות חבירו מעכב עליו, הכא נמי בתינוקות דעכו"ם "ע"כ, והאי מלמד תינוקות דעכו"ם בהכרח צריך אתה לומר שר"ל שלומד עמהם תורה שלנו "שאי אפשר דמיירי שלומד עמהם חשבון והשבורות או שאר אומנות, דאם כן אף בתינוקות "דישראל יכולין למחות בידו כמו שכתב הרמב"ם בהדיא בפירוש המשנה וכן נראה מדבריו בפרק "ו' מהלכות שכנים וכן כתב במרדכי ובנמוקי יוסף וזה לשונו ותינוקות דעכו"ם לאו דוקא

תמיד להוסיף בו תבונה להדריכו בדרך ישרה; כי כל פרי יגיע ולימוד האדם והשלמת שכלו הוא להשלים דמיונותיו הסופגים והמעשים אשר על פיהם הוא עושה, המורים בבירור על השלמת כחות נפשו ודבקותו בחקי האל ובתורותיו.

כשיגיע לאדם להחליף דמיונותיו הסופגים רע בטוב כמה שאמרנו, כגון כשעשה אדם מעשה או חשב מחשבה על פי דמיונותיו הסופגים ואחר כך רואה ומעיד על נפשו שמעשהו או מהשבתו רעים, ונחם על אשר עשה או חשב, ומשים על לבו להתנהג בענין ההוא מן היום ההוא והלאה על דרך אחרת, זו היא ההרטה; אבל גם אם האיש הזה יתנהג לעתיד במה שנוגע לענין ההוא על דרך היושר, אינו די אם לא יבקש להסיר כל דמיונותיו סופגים בלתי נכוחים אשר בו גם בענינים, וזו היא התשובה השלימה אשר השיבותה גרולה מאד, עד כי אמרו רז״ל „משחרב בית המקדש כל השערים ננעלו הוץ משערי תשובה״ כי היא מפלט ומשגב כל האדם אשר חטא; ומי שכבר ירד במצולות ים החטא, ואחר כך גבר על יצרו ושב בתשובה שלימה, יוכל אחר כך לעמוד לפני היצר בחזקה ולא יעבור אפילו במקום אשר לא יעמוד בו גם מי שעד היום ההוא לא נזדמנה לו העבירה ההיא או באה גם כן בידו פעם או פעמים ולא עבר עליה. וזו לפע״ד כונת מאמרם ז״ל „במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד״; כי בצדיקים האלה לא נמצא דמיון מרירות ההרטה להיות להם למתג ולרסן, כמו בחוטאים אשר באו עד גבול איבודם ונתחרטו ושבו ועל כן נקראו בעלי תשובה, כי בודאי לא יתכן לומר שהורו רבותינו ז״ל כי שכרן של בעלי תשובה יגדל לעולם הבא משכרן של צדיקים גמורים, שאם כן יתחיל כל אדם להיות רשע כדי שיוכל אחר כך להיות בעל תשובה להגדיל שכרו וזה דבר שאין הדעת סובלתו.

מכל זה נלמד כי חייב אדם לעשות לו מנעוריו דמיונות סופגים גבוהים וישרים, ולהתנהג בהם תמיד למען יהיו בגדיו תמיד לבנים וכל מעשיו מסכימים עם דתי המוסר הכללי, ובזה יֵרָאֶה שהוא בודאי עצם שכלי, וזה פרי וזכות לימוד ספרי מוסר, לא להוציא דבריהם מן השפה ולהוץ, אבל להכניסם בעומק לבנו ודעתנו, להשלים תמיד דמיונותינו עד כי נשיג האמת, ועל זה הדרך נוכל לפי גודל שכלנו להבין השיבות המוסר ויפיו, ונעשה ונאהב הטוב רק מפני שהוא טוב, ונהיה כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס, כי השכר נלוה עם המעשה עצמו, אשר על ידו נחיש מצער שלמותנו ונבין כי באמת אמרו רבותינו ז״ל: „אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד״, ואמרו גם כן „ותלמוד תורה כנגד כולם״.

ח. י. קסטיליוני.

ובתשובת הריב"ש קי"ט העמיד „שבזמננו לאו עע"ז הם ולא אזלו בתרה ולא מודו להו"
ועיין גם בתוספות (בכורות דף ב' ע"ב) ד"ה „שמא יתחייב". — ודברי תשובתכם בע"ז בטלין ומבוטלין, לא שרירין ולא קימין.

כ"ד המוקיר רבנן והרוצה בתשובה שלמה

יצחק הורוויטץ.

מות־ישרים. *)

I.

רגילים אנחנו להשתמש במשנתן של חכמים: שההשגחה האלהית המקפת כל אומה ולשון, מעמדת לה דור דור וחכמיה, דור דור ודורשיה, דור דור וסופריה ומתכונת שלא יפסקו מאורותיה בכל זמן ועידן, יען שיודעת כי גבורי הרוח ודבי העליליה הם העמילן של מין האנושי, ובלעדן אי־אפשר להן להתקיים. ובאמת רואים אנחנו כעין חותם־תכנית זה, בזה ספר תולדות אדם; אבל עלינו לדעת, כי תכונה זו לא כוללת ולא מקפת את התולדה כלה, וכאשר נדרוש מעל ספר החיים, נמצא בין הפרקים דורות רבים שחסרים בהם דברנים ודורשים, בהתולדה בכלל, השקיעה והזריחה תכופים ואחוזים זה בזה, ובא השמש וזרח השמש ועד שלא שקעה שמשו של דורש זה זורחת שמש משנהו, אבל מוצאים אנחנו הרבה תקופות אשר ההשגחה מתנהגת עמהן במדה זעומה, ובין השקיעה להזריחה מהלך זמן רב, יען כי בכלל בני עליה מעטים המה, והויתם תלויה באלפי סבות ותנאים שאינם תדירים. —

החיים הולכים וזורמים, והאדם נסחף בשטפתם, האדם עצל מטבעו וכל צעדיו והליכותיו לאט לאט ידרכו להתדבק בהחיים הרגילים ולהתפולל בתוך שאר אחיו המשוקעים בחיים הפשוטים, ולא בנקל יתרומם עליהם לבקש לו מדור עליון, לא בנקל יצא מחוג עולמו הפרטי לעולם הכללי, השכלי וההרגשי, לא בנקל

*) הבשורה המעציבה מאת החכם היקר בעמו הזה באה אלינו אחרי תם רוב חלקי הספר בדפוס, וע"כ נתנו את המאמר הזה במקום הזה, לבלי יפקד מקומו; וב„אוצר הספרות" לשנה הבאה נרחיב הדברים לתולדות המנוח וערכו בספרותנו.

המו"ל.

„דהוא הדין לתינוק דישראל אם מלמדו אומנות ולא נקט תינוקות דעכו"ם אלא למעוטי תינוקות „של בית רבן שאין בני חצר יכולין מלעכב עליו כיון שאנו מושיבין אותם מתקנת יהושע בן „גמלא ע"כ. — ואין להקשות א"כ מאי דוחקיה דגמרא לאוקמי הברייתות בתינוקות דעכו"ם „למה לא מוקמי כל הברייתות דמיירי בתינוקות דישראל והא דקתני מעכבין עליו מיירי כשלומד „עמהם אומנות, לפי שיש לומר שדבר זה אינו שכיח כלל מפני שכל אדם חייב ללמד לבנו „תורה כשהוא תינוק (כדאיתא בסוף פ"ק דקידושין) וכ"ש דאי אפשר לומר דמיירי שלומד עמהם „תורה שלהם מפני כמה סתירות גלויות ומפורסמות שלא ניתנו להכתב מרוב פשיטותם אלא על „כרחך צריך אתה לומר דמיירי שלומד תורה שלנו והאי קרא שדרש ר' אמי אסמכתא בעלמא „הוא. ועם זה נסתלקה קושית התוספות בפרק שור שנגח ד' וה' גבי הא דקאמר שם וכבר „שלחו מלכות יון שני סרדיוטות אצל חכמי ישראל למדונו תורתכם, קראו ושנו ושלשו" ע"ש. „ועוד דהא בפרק „אמר רבי עקיבא" ובפרק „הבא על יבמתו" אמרינן ג' דברים עשה משה „מדעתו והסכים דעתו לדעת המקום ברוך הוא ואחד מהן ששיבר הלוחות משום דדרש ומה „פסח שהוא אחד מתרי"ג מצות אמרה התורה כל בן נכר לא יאכל בו התורה כלה וישראל „מומרים עאכ"ו. והקשו התוספות דהא קל וחומר קאמר וקל וחומר ניתן לדרוש א"כ דאורייתא „הוא ולמה אמר דשיבר הלוחות מדעתו ותירצו משום שאין זה ק"ו גמור דשאני פסח שהוא „קרבן אבל כל התורה כלה לא היה ק"ו למנוע מליתנו להם ללמדם ולהחזירם בתשובה מכלל „שמותר ללמוד תורה עם ישראל מומר". — שוב ראיתי מי שכתב [1]) וז"ל: „ונראה בעיני „שישראל המלמד תורה לעכו"ם עובר על ולפני עור לא תתן מכשול ולא נאמר כל זה אלא „בתורת משה ומצותיה שנצטוו בהן ישראל אבל נביאים וכתובים נראה בעיני שמותר ללמדו „שרואה בהן נחמות האמורות לישראל ותשובות שראוי להשיב לאפיקורס ועל ידי כן אפשר שידבק „בתורת משה עכ"ל. ועוד נראה לי דאף רבי אמי עצמו לא אסר אלא למסור לו דברי תורה „עם טעמן ונימוקן וסודותיה [2]) ודבר שלמד מענינו הוא דבהכי מיירי שם כל הסוגיא וכן דייק הלשון „שאמר ר' אמי אין מוסרין ולא אמר אין לומדין דברי תורה, אלא מחוורתא כדפירשתי, כענין „אין מוסרין ראשי פרקים לאב"ד" וכו' עכ"ל. ועיין בספר „שפה לנאמנים" להרה"ח רש"י פין (צד 46) „ורייכלין אך טעם מעץ הדעת מיד הנוצרי פירותיו באמונה וכו' ובחפצו זאת שב ומצא „בעיר רומא בשנת 1498 את הרב הגאון ר' עובדיה ספורנו מעיר צעזנא וממנו קבל רוב „חכמתו וידיעתו בתלמוד לשון עברית וספרות ישראל"; והלאה מביא „בענין הימים ההם „ישב איש אחד מארץ אשכנז הוא ר' אליה בחור בן אשר הלוי הנודע בשם הבחור וילמד תורת „לשון עבר לרבים מגדולי הנוצרים בפומבי". —

מכל אלה הדברים נראה בעליל שמותר ללמוד תורה לנכרי וא"כ הדרא קושיא לדוכתיה מהיכן למד כן שאפילו אות אחת אסור ללמוד? — ומלבד כל אלה אם גם נניח שאסור ללמוד תורה לכותי למה להשבע „קצור חרדים" להביאו כלל? הלא „נכרים שבח"ל לאו עע"ז הן אלא מנהג אבותיהן בידיהן" (ממרא דר' יוחנן במס' חולין ד' י"ג ע"ב) וכן כתב הטור בי"ד סי' קמ"ח סי' י"ג: „והאידנא, כתב הרשב"ם בשם רש"י, שהכל מותר דלאו עובדי אלילים הם", ועוד כתב הטור בא"ח סי' קנ"ו: „וגם רש"י התירו שאין הגוים עכשיו עובדי עבודה זרה."

---

[1]) שלטי הגבורים סוף פרק ראשון דע"ז.

[2]) וכעין זה כתב בפירוש המהרש"א בח"א על ממרא דר' אמי, חגיגה י"ג ע"ש.

היסט׳ וחכמת ישראל, אבל אצלנו ברוסיה, בעוה״ר, כל ספרותנו עומדת רק על הסגנון, ויותר ממנו אין בידינו מאומה, וגם בעלי כשרונותינו אינם מטפלים בתולדתנו והכמינו. ודברי ימינו מונחים בקרן זוית. ורבנו היו״ג היה אחד מן השרידים אשר בארץ הזאת, אשר מקורים יקרים לתולדה משתפכים ברחובות ובחוצות — עבד בכל כחו בתולדתנו ויסיע אבני בנין לתולדתה, אבנים אשר היו לעינים לרוב קוראי דורותנו בארץ ובחו״ל. —

וביותר עשה דבר גדול לעמנו דבר קים ועומד לדור דורות, כי האיר נתיב על ראשית תולדות היהודים ברוסיה, דבר אשר היה טמיר ונעלם גם מעיני מבחר סופרינו התולדים; אנחנו היהודים ברוסיה, רוב מנין ורוב בנין של עם ישראל, היינו מסורים עד עתה, אנחנו ותולדתנו בידי אחינו שבחו״ל, אשר בגאותם יביטו עלינו בשאט נפש, ויבטלו אותנו כעפרא דארעא, והמה בהסרון ידיעתם, בשגגה או במזיד, שמו עלינו עלילות דברים, כי ראשיתנו ברוסיה היתה ללא תורה וללא דעת, וכלנו בנערינו ובזקנינו לא היינו יודעים את התורה וכל הני הכהות הדתיות שהיו לנו רק מנייהו ניגהו. ורק המה היו לנו לעינים. הרפה גדולה העיטו עלינו כותבי תולדתנו אלה, כי מה נחשבנו אנחנו עם כל כבודנו בעיניהם אשר פטפוט אחד של איזה ד״ר ודרשן טוב להם מכל המונינו וקהלתינו ואיש לא קם בין עובדינו הספרותים הרבים לגול מעלינו את החרפה הנוראה; איש לא הופיע נהרה על כל הני הרפתקאות והגזרות הקשות אשר קמו עלינו בימי המלניצקי וגנטאי, גזרות אשר בהן תלוים כל דברי ימינו האחרונים החומרים והרוחנים [והם באים ללמד גם על התפתחות החסידות וטהרת הכונה בישראל]; גזרות שהן חליה גדולה משלשלת דברי ימינו, חליה ארוכה הראויה להתכבד, הראויה להתודע ולהתהרות, למען הראות גדלנו ורב כחנו. אשר גם בימים ההם בימים הנוראים והאיומים, לא מתנו, ועצרנו כח לחיות, להתפתח ולעמוד על רגלינו, עד עתה.

ומי הופיע נהרה על התקופה ההיא? מי קבץ ולקט וצבר כל האבנים המנפצות לקורות התקופה הזאת? הוא הרב היו״ג שהלך לעולמו. בשנותיו האהרונות עמל ויגע לאסוף חומר לבנין האפֵכָה הזו, קבץ כל הספרים והמקורים, הכ״י והתעודות העתיקות, [1]) מקורים וכ״י אשר כל עלה ועלה עלה לו בדמים יקרים, בטרהה ויגיעה מרובה, וכל אלה עשה לא בסופה וסערה, לא ברעש ובהמולה, לא על מנת לקבל פרס [כי כלנו יודעים כי שכר ספרות בהאי עלמא ליכא] רק לשמה, לשם הספרות, לשם התולדה אשר היתה יקרה לו מכל הללו דעלמא, ולה רק לה הקדיש מבחר כחותיו. חבל על דאבדין!

III.

העובד הנאמן הזה. השתמש בדו פרצופין, הוא גם הכים גם רבי יתקרי, ובשתיהם עשו ידיו תושיה, על פעולותיו הרבניות יעידו כה״ע אשר לב״י,

---

[1]) שלש חוברות מספרו הגדול „לקורות הגזרות על ישראל" נדפסו ב„אוצר הספרות" הראשונים. שלש נדפסו ב„אוצר הספרות" זה. ארבע כבר מסודרות לדפוס. ועוד ישנו בין כ״י הרבה חומר רב אשר יכיל יותר מן עשר חוברות, מלבד ספרים שלמים ומאמרים אין מספר.

יעזוב האדם את עצמותו ופרטיתו וידבק בהרגשות כלליות אנושיות ועממיות לא במהרה יעזוב האדם חיי שעה, ויעסוק בחיי עולם; על כן בני אדם של צורה מעטים המה, והטיבו חכמים אשר דברו: ראה הקב״ה בני עליה מעטים עמד ושתלן בכל דור ודור. אמת הדבר כי תמים־דעים שתלן בכל דור ודור; אבל לא כל הדורות שוים, ישנו דור יתום, וישנו דור עשיר. — דור יתום כיצד? דור שאין בו התעוררות. ואיזהו עשיר? דור שמלא הוא תנועה — באין התעוררות אין תנועה, ובמקום שליכא תנועה, שמה ב״א שובתים ושוקטים ובדרכיהם הפשוטים יהלכון; אבל בתקופה שיש בה התעוררות, שמה מתגברת התנועה, והיא מנענעת את ב״א, מעירה אותם מתרדמתם, מעוררה בהם רגשות מחשבות, ובמקום שיש התרגשות, שמה תתגבר אהבת הדעת והעבודה, ועל ידם יתפתחו אנשים של צורה, אשר יצאו לפעלם ולעבודתם הכללית. וממילא מובן, כי דרוש לזה, כי גם התנאים החיצונים יבונו צעדם, כי לרוב ע״י הסתבכות התנאים האלה יקטפו האנשים האלה בעודם באבם ויתמעכו בין ההומות... דור מלא התעוררות כזה, דור של תסיסא והסתערות, אשר קרא והוציא הרבה דורשים וסופרים בהיכל עמנו וספרתו, דורשים שכלם היו מקודשים לגבוה, והיו למאורות לב״י. דור כזה היה דור החולף, דור הסוער המסתער, דור אשר בו גלי החיים התגעשו ורעשו ויניעו כל בית ישראל והוגתו. הדור הסוער הזה האציל מרוחו על בנינו בעלי הכשרון, נפח בהם רוח חיים ויקם לנו עובדים נאמנים אשר בנפשם וברוחם, בזיעת אפם ובדמם עבדו למען היהודים וספרתם. עובדים אשר הסיעו אבני פנה ומוסדות להספרות החדשה. ספרות אשר החלה להלוך קוממיות ולהתוך חיים לכל הגוי הישראלי. כל הדור העובד הזה נולד בנסים ובנפלאות, יען כי כלו התחנך בתנאים צרים ומעצורים, תנאים המשחיתים את הרגש והשכל כאחד ומורידים רוח האדם דומיה, הדור הזה נולד בלא זריעה, בלא התעברות, רק ע״י ההתעוררות הרוחנית; ועתה בימים הרעים האלה, אשר עם ישראל שרוי בצער ומבחר כשרונותיו הולכים לרעית בשדה אחר... עתה החל הדור העובד הזה לשוב אל אבותיו, והשמש שוקעת...

II.

בשנים האחרונות אבדנו כחותנו היותר טובים, אבדנו מבחר עובדינו וגבורינו, מבחר סופרינו וחכמינו אשר אין לנו תמורתם; כלנו מתאבלים על האבדות הללו ההולכות ואינן חוזרות. ובעוד אשר לא מחינו דמעותינו מעל פנינו ירדה עוד שופרא אחת בארעא ובכ״ג אדר תר״ן מת הרב החכם הגדול אחד מהבונים והעובדים רבי חיים יונה גורלאנד. — אבדה גדולה אבדנו במותו, יען כי במחלקה אשר עבר בה, מחלקה תוכית ועקרית, היא הסתת אבנים לדברי הימים לבני ישראל, מעטים מאד העובדים ברוסיה — ונער יכתבם; מרובים הם עובדים התולדים בין אהב״י בחו״ל, יען כי להם בתי אוצרות ספרים יקרים, להם גנזי עתיקים וכל כלי המדה, יען כי רבים בהם אוכלים פירות הכמתם, או מסבה פשוטה יען כי כבר אכשרו להבין תועלת דברי

מלכנו על כסא מלכותו] מאורות רבות נדלקו בה, וקהל גדל ורב נאסף, החזן ומשורריו נתנו קולם בשירה ובזמרה, ובית הכנסת היה מלא אורה והדרת קדש ויעלה הרב היו״ג הבמתה, מעוטף בטליתו, וידרוש לכבוד החג ומלכנו. ובקצה דרשתו דבר על בני הנעורים שיהיו נאמנים למלכם ולדתם. דבריו האחרונים דבר ברגש ובהתעוררות, והוא היה עוד הלש ממחלת האינפלוענצא [אשר רבקה בו לפני איזה שבועות, ועוד לא נרפא ממנה] ומרוב הום רוחו בבלותו דרשתו ואמרו „אמן!״ תש כחו והתעלף, ומהר הובא לביתו. וכל עמל הרופאים הרבים, לא הועיל להשיבו לתחיה, ובלילה זה בעשרים רגעים על שעה השנית יצאה נשמתו בטהרה.

בן מ״ז היה במותו. —

מותו ההרידה את כל העיר, וכל קהל עדת ישראל באודיסא, הם ונשיהם וטפיהם רעשו לקול השמועה המעציבה הזאת, אשר פלחה כליות לב כל שוסע והמונים המונים נהרו אל ביתו לבכותו ולספדו.

וביום א׳ כ״ד אדר בשעה הרביעית בצהרים, הובל לקברות ויקבר על בית הקברות הישן, — מערכת קבורתו לא היתה בפאר והדר יותר מדאי, בצרסניות נאות ויפות. רק לפי טעם היהודים. אבל מספר המלוים היה הרבה מאד. מלבד כל תלמידי בתי ספר היהודים שהלכו לפני המטה אשר נשאו לפניה כל אותות הכבוד אשר נתכבד בהן מאת המלך וסייפו הזהב. כל הקהל געו בבכיה. ויהי תאניה ואניה. גם שר העיר הלך בראש. ומי שלא ראה את הלויה הזאת, לא ראה אבל כבד מימיו.

רבנים ומטיפים אחרים ספדוהו, וכלם תארו את האבדה אשר אבדה עדת אדעססא במות רבה זה. ואנכי אומר לתרגם בזה את הדברים אשר דרש על קברו רעו ועמיתו ההה״ג ר״ד כהנא, בש״א לאמר:

V.

„אחי ועמי דעו כי שר וגדול נפל בישראל! כוכב גדול ומזהיר אסף נגהו! רב שכמותו שהכם גם רבי יתקרי לא היה עוד בארעססא, ולא במהרה יקום במותו. יען כי ההשגחה האלהית אינה פזרנית ולא בכל שעתא ושעתא מקימה אנשים גדולים כאלה רבי העליליה והוגי דעות, אשר התפתחות כל אחד מהם תלויה בתנאים רבים ובתוצאות תקופות שונות. —

הרב היו״ג היה פאר היהודים והיהדות, יען כי נוסף לחכמתו הרבה ולידיעותיו הרבות, היה יהודי נאמן לדתו ולעמו, יהודי במלא מובן המלה, ובו מצינו תמונה נאמנה מיהודי מלומד, המשתמש בשני כתרים בכתר השכלה כוללת, ובכתר השכלה דתית והאהת לא נכותה מחופתה של הברתה.

לדאבון לבבנו רואים אנחנו בימים האלה ובזמן הזה כי הרבה כאהבי״י אשר בטעמם רק משהו מן הדעת, ובקלטם מקצת מידיעות השפות, יקימו מיד את המקרא: „ובערת את הקדש מן הבית״ ויעברו מחו״ל לתחום היהודים והיהדות. ורבינו היו״ג עם כל השכלתו הכוללת, עם

ופעלותיו הספרותיות גלויות לכל והלא הן כתובות על ספר זכרון לסופרי ישראל ותולדתו.

ואנכי כמכיר וכמודע לו. (אשר מאז באתי אדעססאה הייתי רגיל לבקר את ביתו לפרקים) אוכל להעיד על תכונת רוחו ונפשו. כי היה אוהב שלום ורודף שלום, ענותן ואיש אמת, אוהב את המקום ואת הבריות, ומקרבן לתורה ולדעת, קונה ספרים [1]) ומשאילן לאחרים בסבר פנים יפות, והיה לעינים לכל מאן דעסקין בספרות אם כי טרדותיו היו מרובות; ובכלל היה איש עסקן בדברים וחשב רק לפעול ולעשות לבית ישראל וספרתו.

והרני נותן בזה שני דברים גדולים, אשר חשב הרב חיו״ג ליסד קודם מותו, חשב ויגע, גם כבר היו באים הדברים לידי התהלה מעשית. —

א) בראותו העזובה בקרב עניי אהב״י בארעססא. המחזירים על הפתחים הסגורים לפניהם, וסובלים חרפת רעב באשר אין קופה של צדקה כוללת, עלה ע״ר ליסד אגודה של שקלים ברשיון הממשלה. ובדרשתו אשר דרש בשבת פ׳ שקלים. העיר את הקהל כי יתנו איש איש רו״כ אחד לקופה של צדקה, העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט, ובזה חשב להושיע להעניים המרובים, ופרשת הדברים כתובה בדרשתו „שקל הקדש״ אשר היא עתה תחת מכבש הדפוס. —

ב) כראותו העזובה בספרתנו ובשזורנלסתקנו העלובה אשר ירדה פלאים ע״י הני מולי״ם והאפוטרופסים הבלתי הגונים היוצאים בקולי קולות, לקנות במשיכה את קהל הקוראים, ולהסופרים אינם משלמים פשיטא דספרא, ובתוך כך הם גועים ברעב ואינם יכולים ליגע ולעמול ולברוא הרשות בחכמת ישראל ותולדתו. והספרות מלאה בקש וגבבא ונשענת על סופרים רבים, שלא שמשו כל צרכם. חשב ליסד בעזרת ידידו מנוער החה״ג רד״כ, אגודת משען סופרים ברשיון הממשלה, אגודה אשר תוציא לאור ספרי עתים, לעתים מזומנים, אשר יהיו מקודשים רק להכמת ישראל ולתולדתו וביהוד לקורות היהודים ברוסיה אשר היא עוד כשדה לא נעבדה. ספרים אשר בהם יעבדו ויתפתחו הכחות הטובים ברוסיה, ההולכת לאבדון באין משען ומשענה, ויקבלו שכר בעד עבודתם באופן שתושע הספרות והסופרים גם יחד, הסופרים יראו ברכה בעמלם ויוסיפו להשתלם וללמוד, והספרות הסגנונית תתמלא במאמרים תולדים ומדעים. [2])

IV.

היום פנה לערוב בעשרים ושנים לחדש אדר. בערב שבת זה עם חשכה לבשה בית הכנסת הגדולה עדיה, ותכון את עצמה לחג המלכות [יום עלות

---

[1]) הוא השאיר אחריו אוצר ספרים יקרים בס״ע ובשפת לועז אשר מחירו עולה לאיזה אלפים רו״כ. —

[2]) אנכי אשר הייתי אחד מן הנכנסים לפני ולפנים במפעל הכביר הזה שראיתי בו הרבה ברכה, אתאנח מאד מאד על אבדן הרעיון היקר הזה. ידעתי כי לו חי הרב חיו״ג עוד כירח ימים, אז היה יוצא הרעיון הזה מכח אל הפועל, כי כבר מצא לו מסלות בלב עשירים אחדים אוהבי עמם וספרותם; עשירי אשר היו מוכנים לשחד מהונם בעד המפעל הזה בכל לבם ונפשם. ומי יתן ויתעוררו נדיבי אודיסא להקים את הרעיון הנעלה הזה, ולהוציאו לפועל ע״ש ממציאו ולנשמתו. —

Fabius Mieses.

כל ידיעותיו הרבות בשפות שונות ובספרתן. לא מש מד׳ אמות של ספרותנו וישקיע בה כל כחותיו הרבים. —

הרב היו״ג הקדיש למורנו הרמב״ם ספרו הגדול אשר מבאר את הפלוסופיה שלו ותוצאותיה. והוא היה גם אור לנתיבתו ובדרכו הלך, ובדורנו ראינו בו מעין הלך־רוח הרמב״ם, יען שגם בו התחברה התורה והחכמה במדור אחד.

רבינו היו״ג היה בלשן ומדקדק גדול בש״ע כרבי יהודה היו״ג בשעתו. גם דבר בשפת עבר כמו בתקופת שלמה המלך [1]) וכל המדקדקים הגדולים בני דורו ובראשם הצ״ל אשר קפחהו בשאלות קשות והמורות בעת אשר כהן עמו ביחר בבית ספר המורים בזיטאמיר, לא יכלו לעמוד נגדו, יען כי ידיו היו רב לו בשאר שפות בני שם, ועם כל היותו מרקדק גדול ורד בכל עמקי השפה, לא התדבק בהסגנון יותר מדאי ורק התוכן היה אצלו לעיקר, וכל ספריו ודרשותיו, לא מקושטים במליצות ופרזות ריקות. לית בהם לא כחל ולא פרכוס רק מבארים בקצור רעיונותיו ומחשבותיו, אשר נובעים ממקור היהדות ויסיעו אבני בנין לתולדות ישראל. —

הרבה הרבה יש לדבר ולערוך מפעלותיו הספרותים הגדולים על שדה הספרות והולדות ישראל, אבל עוד קשה הדבר כעת. והספרות בעצמה המכרת את רבונה, תערוך בימים הבאים כל פעולותיו ועבודתו הרבה אשר עבד למענה. —

את מות רבינו היו״ג נוכל לדמות למות נדב ואביהו הכהנים אשר בקרבתם לפני ד׳ וימותו. ועתה עת לחשות כמו שנאמר על אהרן הכהן „וידום אהרן״. —

אלה דברי הה׳ רד״כ. ובזה אכלה לדבר, ואעיר כי נשאר בעזבונו המון מכתבים ספרותים יקרים אשר קבל מאת כל חכמי זמנו בארץ ובחו״ל.

אחד מן המתאבלים

מ. י. ברדיטשבסקי.

אודיסא, ב׳ ניסן תר״ן.

---

[1]) אנכי מדי באתי אליו, דבר עמי רק בשפת עבר. ופעמים רבות ישבנו שעות אחדות ודברנו אודות ענינים רבים, והוא השכיל לדבר מאד בשפת עבר בסגנון נפלא. —

תולדות אנשי שם.

תולדות הרב החכם מוהר״ר **פאביוס מיעזעס** נ״י בעל מחבר ספר „קורות הפילוסופיא החדשה״, ביחד עם תולדות איזה חכמים ואנשי השם (החיים והמתים) מאהוזת מרעיו, מכיריו ומוקיריו.

מאת **עזריאל גינציג.**

מבוא.

כל עם מעמי תבל וכל אומה ולשון למשפחותיהם ולגוייהם יוקירו ויכבדו בכל דור ודור את החכמים ואנשי השם, אשר הרבו להפיץ אור חכמה ודעת בקרבם ויטעו נטעי ההשכלה על תלמי לבבם; המה יודעים להוקיר את חין ערך מפעלם וגודל מעבדם אשר פעלו על שדה הספרות והמדע, ויביעו להם רגשי תודתם מקרב ולב עמוק; ולמען לעשות להם שם עולם אשר לא יכרת להדורות הבאים, יעמלו ויתאמצו בכל עת להקור ולהתבונן על כל פרטי תולדותיהם ופעולותיהם, למען יחוקו ספורי תולדותם וקורותם בספר לזכרון, ויעמדו למשל ולנס גם להבאים אחריהם. אמנם כן! מאד נחוצה היא חכמת התולדה, הנותנת הכיח ברורה לכל שוחר תושיה ודעת, להכיר את הליכות חכמיו ומחוקקיו מקדם; וכבר הורו לנו החכמים — אשר ישבו על מדוכה זו ואשר נתנו את לבם להעריך את ערך הפעולה והשפעת המדעים על השכלת האדם והתפתחותו בתבל ארצה — כי כמעט אין חכמה בעולם אשר תחכים את האדם יותר מחכמת התולדה, יען כי ממנה תוצאות יקרות ומועילות תצמחנה לכל בן תמותה, כי כאשר הקורות ודברי ימי עולם משנות קדומים, יתנו כח ויכולת גם לאנוש קצר־הראי המתבונן בהם, להיות בצופה נאמן להבט גם אותות הזמן הבא ולהכיר לדעת מהם גם הקורות אשר יקרו ויאתיו באחרית הימים, כן גם רבה וגדלה התועלת, אם נתאמץ להקות על שרשי האנשים המצוינים, אשר במדעם ובחכמתם הרבה, המה נשאים על כל אנשי דורם, להתבונן ולהקור היטב אחרי כל המוצאות והקורות אותם, למען יעמדו למשל גם להדורות הבאים אחריהם, שמהם יראו וכן יעשו גם המה. והנה אם כבר החליטו אומר חכמי העמים לתת יתרון להכמת התולדה על יתר החכמות המחכימות את האדם, באשר היא תועיל הרבה להחית האומה ותקומתה והיא אך היא עמוד התוך אשר כל בית לאומיתם נשען עליו לבלי ירופף וירד לתהום־הנשיה, על אחת כמה וכמה אנחנו בני ישראל, אשר מבלי עזרת התורה והחכמה כבר נשכח זכרוננו מקרב הארץ, כי לולא הן שהיו לנו כבר בלעונו פגעי הזמן מבלי השאיר שם ושאר

כתבתי ושאבתי ממקורים נאמנים, כן מהפוש במכתבי עתים אשכנזים ועברים שונים, כמו „אסף המזכיר" ו„ספר הזכרון" ועוד ועוד, וכן גם מאיזה הערות וזכרונות הנכתבות בשפת אשכנז מאת המחבר בעצמו, ואשר שלחן לי לבקשתי הכפולה. והנני אמלא בזה רצון כל שוחרי ודורשי הכמה ודעת בכלל, ורצון ידידי המחבר היקרים בפרט, אשר לא אחת ושתים הזקו עליו דבריהם, כי יואיל לכתוב את תולדותיו וקורותיו מיום הולדו, משך ימי הנוכו והתפתחותו, בספר, להיות בהנה לעינים לאחרים; והיה קורא נכבד, כי תהלל ותברך את הרב החכם נושא התולדה הזאת, אם כתקותי תהיינה לך קורותיו ותולדותיו לאיזה תועלת, אקוה כי תאיר פנים גם אלי הכותב ותאצל ברכה גם לי, והיה זה שכרי.—

ההכם הגדול יקר הערך מוהר"ר פֿאביוס מיעזעס נ"י נולד בעיר בראדי ביום השלשים ואחד לירה אָקטאָבער שנת 1824 למספר הנוצרים. אביו הנכבד ר' שלמה יהושע הכהן, המכונה בפי כל שלמה החכם, היה אחד מאנשי מעלה, רמי היחש, אשר אין הזיונם נפרץ בימינו אלה. הוא ראה אור היים בשנת 1797 בעיר טיסמעניטץ ויצא מחלצי אבות יקרים ממשפחות מיוחשות בישראל, אנשי שם ובעלי תורה אשר ענדו פאר וכבוד לעמם וככוכבים זהרו על שמי חכמת ישראל בהשכלתם ותבונתם. בימי עלומיו למד ר' שלמה הנ"ל בשקידה עצומה ובעיון נמרץ גמרא, פוסקים, תוספות ושו"ת, וגם מהכמות אהרות וידיעות הול לא הניח ידיו, ומלבד זה היה בקי גם בהכמת אלהים (טהעאָלאָגיע) והשכיל לכתוב צהות בשפת קדשנו ושפת אשכנז עד להפליא, וגם ידע שפת צרפת על בוריה. גם בהיותו סוחר נאמן לעסקיו וידיו היו אסורות כל היום באזיקי המסחר, לא נח ולא שקט מלשקוד על דלתי התורה והחכמה בשעות הפנויות ובעתות המרגוע, וכמו בימי נעוריו כן גם אז למד והגה בספרות ישראל ובמדעים שונים, ועד עזבו את התבל בעיר לייפציג, ביום ד' טבת שנת תרמ"א (1880) לשנת השמונים ושלשה לימי חייו על האדמה הזאת, היה המשכיל המצוין הזה „תלמיד תמידי" (עוויגער שטודענט).—

אמו שרה געלין, ממשפחת רעדלער, נתהנכה על ברכי הורים עשירים, והיתה אשה נכברה, צנועה וישרה ומהוללה במדותיה, והיא אהבה את אישה ובניה אהבה עזה ונאמנה ונפשה היתה קשורה בנפשו ובנפש צאצאיה. בשנת תר"ם ערב ר"ח ניסן (1879) שבה רוחה לאלהים להזות בנעם ד', לשנת השבעים והמש לימי חייה בעיר לייפציג.

ארבעה אחים יקרי הערך ואחות אחת יחידה היו להחכם פֿאביוס מיעזעס. אחותו הבכירה רבקה נולדה בשנת 1820 ונתקשרה בקשר הנשואין עם ר' הירש אשכנזי מנכדי הגאון בעל חכם צבי ז"ל בעיר דובנא. אחיו הגדול ממנו בשנים, המשכיל ר' יוסף וואלף נ"י נולד בשנת 1823, ושני אחיו הצעירים: ר' פנחס יואל נ"י, נולד שנת 1834, ור' מרדכי אביגדור נ"י, נולד

לישראל, זכרון ופליטה לבית יעקב, כעמים רבים אשר אבד זכרם המה ונמחה שמם מתחת השמים, ורק החכמים וגדולי ישראל אשר בכל דור ודור הם המה הגבורים אשר יצאו לפנינו במלחמת החיים, המה יאירו לנו מנורת האמונה אשר באורה נראה אור ואשר בכחה אשר מעל כח כל אנוש עמדנו נגד כל צר ומתקומם — על אחת כמה וכמה חייבים אנחנו להבב, להגדיל ולהאדיר את חכמת התולדה, לכבד ולהוקיר את מורי דרכנו אשר על פיהם אנו היים, להרימם על נס ולהציב למו יד ושם בספר תולדות ישראל, להראות לעיני כל באי עולם קורות ופעולות חכמינו וגבונינו, גבורי הרוח, אשר האירו לכל יושבי תבל בהשכלתם ותבונתם.

אהרי הדברים והאמת האלה, הנה בצדק יתפלא וישתאה כל איש משכיל על דבר אמת, על אשר לא קמו בין בני עמנו הנאור במאות שנה האהרונות קוראי הדורות, לרשום את כל הקורות והמוצאות את הכמינו וגאונינו מקדם, העומדים לנס עמם, ולשום אותם בספר לזכרון, כמעשי העמים הרבים אשר סביבותינו, עד אשר קם דור הדש בחמשים שנה האחרונות אשר שם לו לקו למנות את החסרון הגדול והמורגש הזה, להחזיר את עטרת התולדה ליושנה ולהנחיל לדורות עולמים ספר תולדות חכמי דור ודור של עם ישראל, כתוב במכתב אלהים הרות על הלוהות לקורות העתים. אמנם כן! הדורות הקודמים לא שמו את לבם לתאר בחרט אנוש את מפעלות הכמיהם ותולדותיהם, ואך בימים האחרונים האלה החלו שוחרי הכמה ודעת לאסוף ולקבץ את נדחי הכמינו בדור ההוה, להרים על נס את תורתם והכמתם, קורותם ופעולותם ולכבדם בשערים.—

בין אלה החכמים אשר בדורנו זה והראוים לברכה ולתהלה, יתהיצב כראש וראשון הרב החכם המופלא, החוקר ופילוסוף האמתי מוהר״ר פֿאביום מיעזעס נ״י. ההכם הנכבד הזה עשה לו שם עולם אשר לא יכרת בין הגדולים ואנשי השם אשר בארץ המה, כי הוא האיר לנו נתיבה הדשה בהקירת הדעת ובבקרת השכל, וברוב הכמתו הופיע אור חדש על בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם; לכן חובה גדולה רובצת איפוא עלינו, לפאר ולרומם את האיש המצוין ומורם מעם הזה, להרות בעט ברזל ועופרת את תולדות ימי חייו, את קורותיו ופעולותיו אשר פעל לטובת הספרות העלובה, למען תהיינה לנס ומופת גם לעתיד, לפני דורות יולדו, וממנו יראו אחרים ויעשו כמוהו.

והנה אנכי בבואי היום לספר תולדות האדם הגדול הזה, מצאתי לנכון להודיע בראשונה, כי כל פרטי התולדה הזאת, האחוזה וסבוכה בתולדות ידידיו החכמים המצוינים, הלא המה: ר׳ שלמה ניססען בברעסלויא, ר׳ פנחס מענדיל ובנו ר׳ מיכאל היילפרין (אשר גוע זה לא כביר באמעריקא), ר׳ ישראל אהרן בארנשטיין באייזענשטאדט, הדאקטאר קירשבוים והדירעקטאר לעוויצקי בקראקויא, ד״ר לאנדויא בדרעזדען, ד״ר גאלדשמידט בלייפציג, ובאחרונה הותנו ודודו הדגול מרבבה ר׳ יצחק מיעזעס ז״ל בטהארן ור׳ פנחס שמואל הארוויטץ בוויען, זכרונם להיי עד, אשר אדבר אודותם בהמשך מאמרי זה, כל אלה

„דברי שיר", „לישרים תהלה" ודומיהם, והעיר את אזנם לרוב על יפעת שירים אחדים היקרים מאד בתכונתם וברוח הלירקא הנעלה אשר בהם.

בשנת החמש עשרה נקרה לפני אביו מורה ש"ס ופוסקים, בקי וחריף גדול בלמוד התלמוד, אותו קבל אביו להורות אותו ואת אחיו ובן דודו (אחי אביו ר' שלום, איש חכם ומשכיל על דרכיו ז"ל) יוסף (הנעשה אח"כ לרופא מומחה ואהוב מאד לקהלת בראדי, ונפטר שם בשנת 1872, ועיין הספדו עליו בהמגיד מזמן ההוא), ואצלו ראה פֿאביוס ברכה בלמודי גפ"ת, כי הוא חדד את שכלו הרבה יתר במקצוע הזה, עד אשר הצטיין מאד בחריצותו ותבונתו. אחרי זמן קצר לקח לו אביו גם מורה שפת אשכנז ללמדו שעות אחדות בשבוע לקרוא ולכתוב בשפה ההיא, אבל בלמודו זה לא מצא פֿאביוס נחת וקורת רוח, כי ידיעת המורה המעטה בשפה האשכנזית וגם סגנון למודו לא יכלו למשוך אחריהם את שכלו החרוץ, אשר נסה תמיד לפלפל בכל דרכי החדוד ולעיין לרדת לעומק כל דבר ולבוא עד תכונתו. במשך השנה הזאת עשה פֿאביוס חוזה עם איש משכיל גדול אחר, רב תבונות, ה"ה החכם ר' דוד לקאַטשער ז"ל, אשר היה חקרן גדול ושוקד עצום על תורת הפלוסופיא והגה תמיד בספרים מהחכמה הזאת, ולכן היה נרדף עד חרמה מעדת החסידים אשר כדעת ימאסו. המורה ר' דוד לקאַטשער הנ"ל יעד לפֿאביוס, על בקשתו, שעות אחדות באשמורת הבקר ללמוד עמו, כפי חפצו, במורה הנבוכים עם הפירוש „גבעת המורה", ובכל יום בשעה החמישית בבקר כבר עמד פֿאביוס הכן על רגליו, להקשיב הלקח היקר הזה בסודות המרכבה וחכמת האמת. מורו הראשון בחכמת הפילוסופיא הזה שאב גם הוא בסתר את החכמה הנשגבה הזאת ממקור נאמן, מאת אחד מגדולי החוקרים, ה"ה הפילוסוף הנודע, החכם ר' נחמן קראכמאל ז"ל, ומפחדו לבוא אליו בגלוי וביממא, לבל ישטמוהו ויריבוהו המתקדשים והאדוקים לאמר, כי אח הוא לחוטא ומשחית ואת אפיקורוס יתרועע, נאלץ להתגנב אליו כבא במחתרת, בחצות הלילה, או בבקר טרם זרחה עליו השמש, כי צמאה נפשו להשתעשע וללמוד ממקור נאמן את הדברים העומדים ברומו של עולם החקירה והכמת האמת; ומאד התענג גם פֿאביוס להקשיב ולשמוע מפי מורו ר' דוד לקאַטשער ז"ל את שיחותיו ופלפוליו בעניני הפילוסופיא אשר היו לו עם מורו הגדול ר' נחמן קראַכמאַל ז"ל, ואזניו הקשיבו את כל דברי מורו אשר ירדו גם לחדרי לבבו ונשארו בזכרונו תמיד. המורה הזה הצעידהו הצעד הראשון על סף בית אוצר המדע האלהי, ומני אז קבע לעצמו עתים ללמוד בעיון בספרי פילוסופיא, ולא נח ולא שקט מלשקוד על דלתי החכמה הזאת בכל יכלתו, להרחיב את חוג ידיעותיו ולהתפתח בכחותיו הרוחניים.— בימים ההם רכש לו גם ידיעה מעטה בשפת אשכנז וכתב שירים הרבה בשפת עבר, מהם אריגינאלים ומהם אשר העתיק מהאשכנזית.

בשנת השש עשרה גמר אביו, אשר אהבו מכל בניו, אומר, לקחת אותו עמו לקראקא, בעברו דרך שם ללייפציג לסחור את הארץ, ולהשאירו שם בבית דודו (אחי אביו וואלף ז"ל, בן ר' יוסף מיעזעס ז"ל מלבוב) ר' יצחק מיעזעס, הכהן הגדול בתורתו והכמתו, למען יעניק לו הוא מרוחב בינתו ודעתו בחקי התורה וביתר ידיעותיו בכל ענפי החכמות, וגם למען יבוא אח"כ בברית הנשואין

1836, שניהם יגורו עמו יהדו בעיר לייפציג, ולכלם הוביה אלהים נשים נבודות, ממשפחות יקרות ונכבדות, וכעת המה סוחרים ובנעני ארץ, בקיאים בטיב המסחר והקנין, והמה מכובדים והשובים מאד בעיני כל יודעיהם ומכיריהם.

אחיו הרביעי והצעיר שבכלם ר׳ שמואל, נולד בשנת 1841 והתהלך עם החיים עד שנת 1884. הוא שקד על דלתות בתי החכמה הגבוהים בברעסלויא ובערלין, ושמע תורת המורים בחכמת הרפואה, ויעמול להשתלם בה, ואמנם לא יגע לריק כי הוא עשה חיל בהחכמה הזאת ויקבל תעודת רופא מומחה (ארצט), והרחיב את כל ידיעותיו ואת חוג פעולתו הרוממה, והיה אהוב ורצוי לכל יודעיו ומכיריו. בדרך נסיעתו לקאירא (אפריקא) בשנת 1874, בא בברית הנשואין עם עלמה אחת ממשפחת הערערא, נכדת הרב מקאירא, ובשנת 1882 הוכה במכאוב גדול ונפל למשכב, ולכן נאלץ לשוב למדינת אשכנז, אשר בה גדל מנעוריו, לדרוש שמה ברופאים; אולם שם לא ארכו ימי חייו, וביום השנים עשר לירח יאנואר בשנת 1884 קפד פתיל חיתו בעודו באבו, ומת בעיר לייפציג, מקום שם בא בשלום על משכבו בקברות אבותיו, ד׳ יהונן עפרו. ימים רבים וגם עד היום הזה לא יסף החכם פאביוס מלקונן על מות אחיו זה, כי אותו אהב והוקיר מכל אחיו, באשר הוא היה איש הרוח, נדיב וטוב לב מאד, וכשרונותיו היו עצומים וידיעתו רבה מאד.

בשהרות ילדותו גדל ה״ר פאביוס על ברכי התורה והתלמוד; בראשונה שמע לקח המורים בחדרים ולמד קרוא עברית והומש כנהוג, ואחר זה למד גמרא, פוסקים ופלפול בעיון גדול, ומצא חן בעיני כל רואהו כי היה נער יפה־רואי ובריא־אולם, נעור (רעגע) ומחכם, טוב שכל ועושה פרי־תנובה בלמודיו. את ה„שעור עיון״ למד כמשעשע, והמלמד לא נאלץ לשנותו לו פעמים, כי הננהו ד׳ בבה זכרון הזק ותפיסה רבה, והיה מהיר וקל לשמוע ולהבין וקשה לאבד, עד כי התנוסס כאבן ספיר בין כל צעירי ישראל אשר בגילו וינהל לו את שם התפארה „עלוי״. בשנת הארבע עשרה לימי חייו כבר התעוררה בו התשוקה להיות כותב ומהבר ספר, והחל לכתוב את הדושי תורתו, המה הפלפולים („פשעטליך״ בעברית) על גמרא, פוסקים ותוספות אשר הבר בעצמו, אבל לא להפיצם בישראל, כי רק להדור בעלמא, כתבם על לוח. גם היה נוצר תום דרך באמה, רצוני לומר, יראת ד׳ פעמתהו והתעורר לשעבד את לבו לאביו שבשמים, לשמור ולקיים את כל מצותיו והקותיו ולהשכיל בתורתו. בירחי החורף היה ער תמיד כל הלילה אשר לפני יום הששי בבית המדרש של אביו זקנו ה״ר זלכן רעדלער ז״ל ושם חזר על למודו אשר למד אצל מוריו ומלמדיו בכל ימות השבוע, כמו: הלכות גליהה ובשר בחלב ועוד, ולא נלאה לשנות את למודו הרבה יותר מדי, עד אשר ידע להגיד בעל פה את כל דיניהן והלכותיהן מלה במלה. אביו הנכבד ז״ל היה רגיל תמיד לנסות אותו ואת אחיו הגדול ממנו בשנים, המשכיל ר׳ יוסף וואלף נ״י, בלמודים, ובפרט מדי שבת בשבתו בערב. גם הורה אותם דרכי המליצה והשיר בשפה העבריה ויקרא אתם בספרי חכמה והשכלה, וביחוד בספרים: „שירי תפארת״,

של הרב הג"ל), ר' יחיאל מענדעלזאהן, ד' אברהם יעקב ווייצענפעלד, ה' גאלדמאן, ר' אהרן יודקעוויטץ ועוד ועוד, ד' עליהם יחיו, וכן יוסיפו וכה לחי! — מכל אלה החכמים ואנשי השם היו חביבים לו ביתר שאת, חמשה הראשונים הנזכרים, ולכן הנני לספר פה מעט מתולדותיהם, ממדותיהם ותכונותיהם (קאראקטערע), להציב למו יד ושם במאמר התולדה הזה כאשר יאתה לחכמים מצוינים כמוהם:

I) הד"ר קירשבוים, אחד מבחורי גאליציא, נתחנך על ברכי הורים עניים ומכובדים, למד בשקידה רבה חכמת הרפואה ביחד עם הד"ר יאסט ז"ל, והאחרון הגיד פעם אחת לאחד מ־עיו: „בעת אשר אני ורעי שומעים לקח מהמורים בחכמת הרפואה בבית מדרש העליון (אוניוועריזיטאט), בעת ההיא כותב קירשבוים שירים שוגים בלשון עברית!" קירשבוים היה גם מושך בשבט סופר בשפת עברית צחה ונקיה, חבר מאמר גדול: „הלכות ימות המשיח" בלשון משנה טהורה, ואח"כ כתב ג"כ בשפת אשכנז: „דען יידישען אלעקסאנדריניסמוס" ועוד הרבה כתבים. כאשר כלה חוק למודו ויצא מעוטר בתאר הכבוד „דאקטאר", בא הנה לקראקא ויהי רופא־חולים, מפליא לעשות, ע"י תבונות כפיו אשר רכש לו בפועל ובמעשה (פראקסים), וגם נתקבל בכבוד גדול מאת אחיו וכלם הכירוהו והוקירוהו כערכו הנעלה, והוא גם הוא שמח בדי גיל על הנסיונות הרבים אשר קנה לו פה במקצוע זה, ואשר הרהיבו את דעתו והכמת נפשו. הוא היה בכל יום בן בית החכם ר' יצחק מיזעס ז"ל וידיד נפשו הנאמן, וכאהבת אבות לבנים כן אהב את פאביוס חתנו ואת בתו היהידה ישרה, היא אישת פאביוס, אשר נשאה בשנת 1842. פעם אחת קרא לפני אנישי הנאספים הרבים בבית ר' יצחק הנ"ל, שיר־מהתלות (סאטירע) אחד הנעלה מאד בתכונתו וצורתו, ואשר הופיע בעת ההיא מאת המשורר האשכנזי המפואר ראבערט פרוטץ, נקוב בשם: „דאס ליגענמערכען", וכשמוע פאביוס את השיר הזה חפץ להריקו מכלי אל כלי, מן החול אל הקדש, כתשוקתו וכדרכו תמיד להעתיק לשפה העבריה את כל השירים והמאמרים היקרים אשר מצאו חן בעיניו; אולם הד"ר קירשבוים מנע אותו מחפצו זה, באמרו: „מאד תשגה כי תדמה להעתיק את השיר הזה לעברית, באשר כי היא איננו מוכשר לשום העתקה בעלמא ומה גם כי הוא בלתי־עברי, כן ברוח שירתו וכן בלשונו ובמשקל חרוזיו"; כמשתאה עמד פאביוס בשמעו את דבריו אלה, ואחרי התבוננו רגעים מספר השיב: „בכל זאת אנסה את כחי, ואקוה כי אחרי ימים אחדים לא תשים עוד תהלה בי ולא תמלא עוד עלי שחוק פיך." אחרי ימים שנים, כבר השלים פאביוס את העתקת השיר „דאס ליגענמערכען" מכונה בשם: „גיא חזיון" (הוא הופיע לאור שנים רבות אח"כ במכ"ע „האוהב" להה' ר' ש. א. גראבער נ"י); וכאשר הביאה לפני הד"ר קירשבוים השתומם עליה מאד, ומלא גיל וששון התנשא ממקומו ויחבקהו ויאצל לו עטרת נשיקות, ובפנים מאירות ומפיקות שמחה, חיש מהר אל חותנו להודיעהו ממלאכת חתנו הנפלאה, כי הגדיל לעשות! —

בקונטרס הזכרונות, הנכתב אשכנזית מאת המחבר בעצמו והנמצא בידי כעת, ספר שם פאביוס דבר נפלא אהד אדות הד"ר קירשבוים, אשר נודע לו אח"כ מאת הד"ר גאלדשמידט רב דק"ק לייפציג; ובאשר כי הוא נוגע לקורותיו, תכונותיו והלך־רוחו, אעתיקהו פה לקהל הקוראים:

עם בתו היחידה שרה, היא כעת אשתי העדינה תחיה; ובכן בא פּאביוס לעיר קראקא בשנת 1840 אל בית דוד אביו הנכבד ז״ל, ושם קרה את אחד המורים הגדולים והמצוינים, הוא הרב החכם, החריף ובקי, והמאור הגדול מהור״ר יחיאל מיכאל שאֶנגוט ז״ל (הנעשה אח״כ לרב ומו״ץ בביעליטץ ונפטר שם בשנת 1882, ועיין מכתב החכם שזח״ה נ״י על זה בהמגיד שנת תרמ״ה וב„בית אוצר הספרות״ משנת תרמ״ז), ועמו כרע כאח התהלך ולמדו והגו יחדו בלמודים שונים, ומלבד הלמודים בתלמוד ופוסקים וש״ת, למדו יחדו גם את השפות: אשכנזית וצרפתית, וספרי חשבון הכללי וידיעת ההנדסה בעיון נמרץ ובשקידה עצומה. מדי יום ביומו בשעות קבועות הלכו לשוח בשדה לשאוף רוח צח, ועל דרך שעשועם זה שוחחו חד את אחד רק בשפה העבריה, אשר הסבינו לרוץ בה ולמהר לדבר צחות כבשפה מדוברת. אז החל פּאביוס ללמוד גם את השפה הפולאנית ושפת לאטינית להבינן לאשורן, וגם החל לכתוב מאמרים שונים בלשוננו הקדושה ובשפה האשכנזית ויקרא דברים מדעיים הרבה, וביחוד מכתבי עתים שונים וספרי פילוסופיא, ואח״כ הוציא לאור איזה מכתבים קטנים, שירים ומאמרי בקורת במכתבי עתים הרבה, אחדים בעלום-השם (אנאָנימיטאָט) ואחדים בחתימת ראשי תבות משמו. נקל להבין, כי דודו וחותנו ז״ל, אשר כחו היה רב וגדול בכל ענפי הידיעות והחכמות, התענג מאד על שקידתו הנפלאה, ובלב מלא תקוה וגיל ראה את גורל עמלו להרחיב את ידיעתו בחכמות ושפות ישונות, ולעלות מעלה בהלמודים שקבל מהמורים הטובים אשר היו לו תמיד.

בעת ההיא היה בית דודו הנ״ל, בית ועד לחכמים, שוחרי תושיה ודעת, בצעירים וכישישים, ובכן הכיר אז שם פּאביוס לדעת חכמים ואנשי השם הרבה, כמו: I) את הד״ר קירשבוים, הנקרא בפי כל „הרופא הברליני״; II) הרידעקטאָר לעוויצקי, מורה בבית הספר לעם אשר לעברים; III) ר׳ ישראל אהרן בארנשטיין, למדן מופלג ותלמיד חכם נכבד ובכל בית ספרות ישראל וספרות האשכנזית נאמן הוא; IV) ר׳ פנחס מענדיל היילפרין, בעל מחבר ספר „תשובות באנשי און״ ו„אבן בוחן״ ועוד; V) ר׳ מיכאל היילפרין בן החכם ר׳ פ״מ היילפרין הנ״ל, אברך נחמד בכשרון מאד נפלא, ואשר אז כבר נודע לתופש עט כותב בשפת עברית צחה ונותן אמרי שפר; VI) ר׳ פנחס שמואל הארוויטץ, גם הוא היה תורני ומשכיל נכבד בכשרון מאד נעלה; VII) הרב המאור הגדול, החכם ר׳ אברהם יאֶנגער ז״ל דיין ומו״ץ בקראקא, אשר בקר אותו בביתו פעמים הרבה להשתעשע בחברתו בדברי תורה וחכמה, וגם אחרי העתיקו אהלו מקראקא לעיר אחרת, החליף עמו מכתבים מדעיים, ולב הרב יאֶנגער היה שלם ותמים באהבתו לשמה להח׳ ר״י מיעזעס כל ימי חייו; VIII) הרב החכם המא״ה״ג ר׳ ליזר דוד בארנשטיין ז״ל שהיה נכנס ויוצא בבית ועד החכמים הזה, ועוד הרבה משכילים, צעירים וישישים, מוקירי ומעריצי בכל לבם את הותנו ז״ל, כמו: ר׳ דוד ראפאפּארט (בן יחידו של הג׳ שי״ר ז״ל) ד״ר ראזענצוויג, פּייערמאנן, שאֶנבאָרן, ר׳ אברהם גומפלאוויטש, ר׳ מאיר זילבערפעלד, משה פרענקעל ז״ל, ד״ר הארוויטץ, ד״ר שאֶנגוט (אחיו

מהדושיו ומחשבותיו אשר מצאו חן בעיני הדירעקטאר. אם אמנם הוא בעצמו לא רצה להיות חובר חבורים בגלוי, עכ"ז לעת מצ"א הוציא לאור בשנות 2 — 1840 שתי חוברות ואיזה מאמרים במכתבי עת יומיים, וכלם המה יפים מאד בתוכנם וצורתם. האיש המעלה והנחמד הזה, החביב ליודעיו ומכיריו הרבים, לא האריך ימים הרבה, ובמיטב שנותיו — בערך חמשים שנה — חלה את חליו, מחלת־הכבד (לעבערלײדען), אשר דכאה את נפשו ונפחה את נשמתו הטהורה ששבה לאלהים איזה שנים קודם פטירת ידידו קירשבוים הנ"ל.

III) ר' ישראל אהרן בארנשטיין, היה גיסו של הרב דמתא המפורסם מוהר"ר בעריש מייזעלס ז"ל, ובמשך ימי התקופה הארוכה כערך ששים שנה היה נקשר בחבלי האהבה וידידות נאמנה עם משפחת מיזעס. תכונות נפשו העדינה, מדותיו ומעלותיו היו יקרות ונעלות, וידיעותיו בתורת והכמת ישראל רבו מאד. גם בהיותו סוחר גדול בשטרי־הבאנק ביחד עם גיסו המופלג בתירתו והסידורתו ה"ר יצחק האלבערשטאמם ז"ל (אביו של החכם הנודע ישזח"ה נ"י) לא פסק פומיה מגירסא, ומושבו הנעים לו היה בעקד ספריו המלא על כל גדותיו ספרים מספרים שונים, ישנים גם חדשים. גם זוגתו מרת אסתר (בת הגביר המפורסם בדורו פאזנער בווארשוי) ובנותיהם חנה־גיטל ומרים, נשים מהוללות בגיפן ונפשותן בהשכלתן ויפין ועדן־רוחן, וגם חתניהם היקרים זלמן מייזעלס (בן הרב הנ"ל) ואברהם מינץ (בן החכם המנוח ר' מאיר מינץ מלבוב) יחיו, היו בכל עת כילידי בית מיזעס, ולא מנעו אף יום אחד מלהתארח ולהשתעשע בחברתו. בשנת 1860 בערך העתיק הרי"א ב"ש אהלו לעיר אייזענשטאדט הסמוכה לוויען, ומשם בשנת 1884 לבית בנותיו והתניו הנ"ל לוויען, אחרי אשר מתה עליו אשתו העדינה באייזענשטאדט, ובשנה ההיא הלך גם הוא לעולמו בשנת השבעים ושמונה לימי חייו. מרוץ המכתבים בינו ובין ה' פאביוס לא פסק עד יומו האחרון, ואמרתו היתה צרופה מאד גם בשפת אשכנזית, וגם בימי זקנתו היה כתב־ידו יפה ומהודר מאד כבימי נעוריו, ובהערותיו בדברי תורה וחכמה הוציק חן, ורבות מהן ראויות להתפרסם בקהל. —

IV) ר' פנחס מענדיל היילפרין ז"ל, בעל מחבר ספר "תשובות באנשי און" וס' "אבן בוחן", היה גדול בתורתו וחכמתו, תורני ופילוסוף וספרא רבה, והשכיל לכתוב צחות בקסת הסופר אשר בידו המפליאה לעשות באמת. עוד בימי ילדותו ואח"כ בנעוריו בשבתו בעיר טאמאשאב בפולין, התרועע לידיד נפשו ר' יצחק מיזעס, אשר התגורר ג"כ שנים אחדות בעיר פיעטערקאב אצל חותנו מהור"ר אליקום געציל סג"ל הארוויטץ ז"ל, וכשבת אחים נאמנים התעלסו תמיד באהבים, לטייל בפרדס דת־יה והחכמה ולהתוכח בדברי אמונות ודעות. גם בבוא אח"כ הר"י מיזעס לקראקא, נסע הרפ"מ היילפרין פעמים אחדות בכיון לקראקא, לתכלית התראות פנים עם אהובו מיזעס. את כל המכתבים והאגרות הנכללות בספריו הנזכרים כתב רק לידידו זה, אשר ממנו שאל תמיד עצות ואשר היה לו לעינים במלחמת התנופה שלו נגד כת הרבנים המתקנים, וביחוד נגד הדר"ר גייגער והאלדהיים. באהבתו הגדולה לחרות מדינית, העתיק משם אהלו לערי אונגארן עם כל בני ביתו בשנת 1843, ושם היה ביתו ומסחרו עד ימי דמרידה בשנת 1849, אחרי כלות ימי המלחמה המפורסמת באונגארן, ופגיעתה

בשנת 1831, בעת אשר מחלת ה„חולי־רע" סבבה את כל ארצות אירופא ושרתה גם בעיר קראקא בעצם תקפה, הצטיין הד"ר קירשבוים ביתר שאת בפעולות־ז ותבונות כפיו, לרפאות את הנדכאים והנענים מתגרת יד המחלה, ובזה הפיק רצון גם מאת ראשי הסענאט ששלטו בעת ההיא בעיר קראקא, עד כי גמרו אומר לתת לו במתנה אחוזת־נחלה בקרבת הגבול, לאות על עמלו וחריצותו הגדולה להועיל לרב־אדם במשך עת תקופת־המחלה הרעה הזאת (אלם אויסצייכנונג פיר זיינע וואהלפערדיענטע מיהזעליגקייט וועהרענד דער עפידעמיע)! אבל ממשלת ר... עמדה לשטן לו בקבלת המתנה הזאת, כי היא מצדה לא חפצה לעשות את היהודי קירשבוים לבעל אחוזת־נחלה על אדמתה! הדבר הזה נאץ את קירש־בוים מאד וחמתו בערה בו, ומלא זעם וקנאה מהר לכהן־נוצרי אחד, ידידו ומכירו מכבר, ובקש ממנו לתת לו „תעודת־תמורה" (טויפשיין), לאות כי המיר את דתו ואמונתו לדת הנוצרית! הכהן הנוצרי הזה בקש תנואות רבות, לחקרהו לדעת אם לא רק התל יהתל בו קירשבוים וישאלהו: . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

. . . . — אחרי שבועות מספר השיג קירשבוים בסתר ובסוד כמוס, ובלתי נודע לזולתו, את מכתב התעודה אשר דרש, ואז נהיה לבעל אחוזה ברו"פ, בלי כל משטין ומפריע! — אחרי שנים אחדות, כאשר הד"ר גאלדשמידט הכיר לדעת בבית ר' יצחק מיזעס ז"ל את הד"ר קירשבוים, וכרת עמו שם ברית ידידות ואהבת עולם, נקראו שניהם לבוא לבית אחד מידידם על שמחת חג אפריון, בקרבת העיר גליוויטץ, ונסעו שמה גם שניהם יחדו. בדרך נתארחו קירש־בוים וגאלדשמידט בהדר אחד קטן וצר, מאפס מקום בבית המלון המלא אורחים רבים, וגם נאלצו לשכב במטה אחת אשר הוכנה לשניהם. ויהי בחצי הלילה הלה קירשבוים לפתע פתאום את הליו (אשר מת בה אחר זמן רב), ובאשר פחד לנפשו פן ימות שמה, בקש את ידידו הד"ר גאלדשמידט, לבל יגלה לישום איש את הסוד הכמוס על דבר תמורת דתו אשר רק לו גלה זאת, למען לא ימנעו היהודים מתת לו אחוזת קבר בתוכם. כמעט עשרים שנה אח"כ נודע לכלנו החזיון המוזר הזה בדבר תמורת דתו של קירשבוים, ואשר למרות כל אלה נשארו קירשבוים עם אשתו העבריה יהודים נאמנים וישרים לאלהים ועמם, עד יום מותם.

II) הדירעקטאר אהרן לעוויצקי, ראש המורים בבית הספר להיהודים בקראקא, היה ידיד נאמן ורגיל בבית מיזעס ורבה היתה ידיעתו ובקיאותו בכל הספריות היותר מובחרות (קלאססישע ליטעראטורען), ולשונו וכתבו בשפת עבר, אשכנזית ופולאנית היה מהודר מאד. גם בשיר ובמליצה היה כחו גדול ומדברו היתה נאוה. ה' פאביוס ורעיתו שרה התענגו מאד בכל עת שחר את פניהם, כי ידע לדמשיך בדבריו הנעימים ובקסם על שפתו את לבותם, בדברו דבר בעתו ובויכוחו עמהם על ילדי יום יום, בעניני הספרות ובשאלות הנוגעות לחיי היהודים והיהדות ועל כל שאלות הזמן והקורות במדיניות. הוא העיר בצדק את רוח הד"ר פאביום לכתוב עלי לוח דברי שיר ומליצה, ולהוציא מכחו אל הפועל איזה

ג׳כ את השפות: רומית, יונית, צרפתית ואנגלית, והבין וידע כמעט בע״פ ספרי האָמער, ווירגיל, האָראַץ ומבחרי הקלאַססיקער בכל השפות החיות. אך חבתו היותר נודעת לו, היתה שפת עמו וספרותו! אופן וסדר למודו ממורו ומדריכו, הוא אביו החכם ר׳ פנחס מענדיל ז״ל, היה נפלא ומתבודד באמת ודרך חדש יקרא לו. ראשית למודו בעברית היה תנ״ך בלי כל פירושים ותרגומים, ואח״כ למד משניות ויד החזקה להרמב״ם, ואח״כ גמרא עם פירוש רש״י בלבד, ואת כל אלה ידע לקרות ולהבין על בורים. בהתמדתו ותשקתו הנפלאה להוסיף חיל בידיעות ולשונות הרבה, למד עוד שפת רומאנית, איטלקית, ספרדית, אונגארית ופרטוגיזית ואח״כ גם את השפות: ערבית, סורית ופרסית; וכן היתה דרכו תמיד בהשגת

Michael Heilprin.

מדעיו בלשונות שונות, ללמוד בתחלה את ספרי ערכי המלים (וואָרטערביכער) מראשם עד סופם בע״פ, ואח״כ את ספריהם וסופריהם המובחרים. בבקיאותו בקורות העולם ובכל הידיעות הנוגעות לענינים מדיניים, העיר תמהון בלבות כל שומעיו, כי בכח זכרונו הנפלא, ידע את כל הנעשה והמסופר מגדולי אנשי שם, בשלומם ומלחמתם, בחכמתם ומלאכת מחשבתם, והגביר חילים בידיעות אלה, באופן שהיה מונה וסופר בדיוק ובסדרם והלכתם את שמות כל המצוינים מכל דור ודור בלי לחטיא את המטרה! — בנסיעתו למדינת אונגארן ביחד עם אביו, בחר לו בתחלה מקום לגור בעיר מישקאָלץ, ושם יסד ופתח לו בית מסחר לספרים (בוכהאַנדלונג), ובידיעתו הרחבה והנפלאה בשפת אונגארית, אשר קנה לו במשך שבתו זמן מועט שמה, המשיך אליו לבות אצילי הארץ, אשר הכירו

הרעה לחופש הזכיות המדיניות, הסיב את לבו ליאש על הגאולה ועל התמורה אשר קותה נפשו, וגמר ברעתו לעזוב את אירופא ולהרחיק נדוד לארץ הרת החופש, מעבר למדינת הים, ונסע לנויארק עם בנו מיכאל וכל בני משפחתו, ושם ביתו עד יום מותו בשנת 1863 כבן שבעים וחמש שנים. כל ימי חייו היה תמים וצנוע בדרכו וירא ד' מרבים, גם היה טוב לב ויקר רוח, וקנאת אמת ואהבת עמו וספרותו יקדה תמיד כשלהבת יה על מזבח לבבו; וכפי מכתב בנו להי״ר פֿאַביוס, כתב רפמ״ה באמעריקא הדושים ודברי בקרת הרבה, אשר היה בדעת בנו להעלותם על מכבש הדפוס ולהפיץ אח״כ מעינות אביו חוצה; אפס מחשבתו הטהורה לא באה לידי מעשה, כי נסע יתרו בשנת 1888 פתאום, וגם ספרו האחרון לא הצליח לסדר בעצמו ולהביאו לדפוס כאשר אכתוב הלאה, גם במכתב החכם ר' פנחס מענדיל ז״ל בעצמו להחכם ר״י מיעזעס ז״ל, אשר כתב לו באחרית ימיו הודיעהו כי כתב ספר־גדול, וזה לשונו שם במכתבו: „כאשר הידעתיך אני עוסק במלאכה גדולה, משמחת הלב ומאירת עינים, רק מתשת כח ומכלה עיני בשר, ומאז הבקר זה שבתי על השלחן, הנני יושב וכותב ומוחק והוזר ובותב, עד אשר תרפינה ידי ותכהינה עיני וכו׳״ עכ״ל. אמנם, כן היתה דרכו מעולם בכתיבת אגרות־חכמה לפרסמן ע״י הדפוס, להעתיק דבריו ולכתוב ולמחוק ולחזור ולכתוב פעמים הרבה, עד שיצא כל דבר נקי בתוכנו ובצורתו ובסגנון לשונו כסלת נקיה.

V) ר' מיכאל היילפרין, בן החכם הנ״ל, נתודע לה' פֿאַביוס פנים אל פנים בזמן המרידה הנזכרת באונגאַרן, כאשר חזר ושב, או היותר נכון, כאשר ברח היילפרין עם העמיגראַציאָן ממקום המערכה ושדה קטל בווילאַגאָש באונגאַרן, ומצא מקום מפלט והצלה פורתא מחמת רודפיו בבית מיעזעס, עד עת אשר נחה ושקטה המבוכה הזאת, אשר אז מצא לו עת מוכשרת לעבור את גבול עסטעררייך ולבוא פאַריזה ולאָנדאָנה ומשם לאמעריקא. אמנם האיש הנעלה הזה לא נכר ונתודע לרוב אחב״י בגדולתו וחכמתו הרבה רק אחרי מותו! אכן היום נודע לנו ע״י הכותבים הישנים במכ״ע היומיים באמעריקא וגם מזכרונות מפוזרים במכתבי העת לישראל באירופא, כמה גדול כחו הרוחני של האיש הדגול מרבבה הזה ואשר בו יתפאר ישראל באמת; ולכן הנני לספר פה גם אנכי את תולדות ימי חייו בתמציתן, כפי אשר לקטתי מספרים וסופרים הישנים, וכל אשר תשים האמת בפי אותו אשמור לדבר: הח' ר' מיכאל היילפרין נולד בשנת 1823 בפיעטערקאָב אשר ברו״פ, ובעודו ילד בן חמש שנים חונך על ידי אביו הנ״ל בלמוד לשון עבר. דרך חנוכו בכלל היה ישונה מאד מהנוך הרגיל אצל נערי בני ישראל ברו״פ. הוא לא בקר מעודו איזה חדר או בית ספר קטן או גבוה, ומורו ומלמדו ורבו היה רק אביו (רפ״מ) בתורת והכמת ישראל. ע״י מעלליו ולמודו נכר מיכאל עוד בראשית נעוריו, כי יהיה לעלוי גדול ולאיש משכיל ומצוין בעמו, העולה במעלות על גרם ההשתלמות באופן מפליא לעשות. באהבתו הגדולה ותשוקתו העזה ללמודים, וגם בגודל שכלו החד וכח זכרונו הטוב ותפיסתו המתמיהה, רכש לעצמו ידיעת שפת עבר ודקדוקה, שפת פולאנית ואשכנזית על בוריו, וחבר בהשפות האלה שירים וכתבי מליצה הרבה בעודנו נער בן י״ב שנים. אח״כ למד

הזה נעתקה בזמנה בהמכ"ע „צייטונג דעס יודענטהומ'ס", והדברים הללו הנאמרים באמת ראוים להעתיקם גם ללה"ק, להיות ציון לנפש חיה כזאת! —

כפי הזכרונות המונחים לפני בקונטרס ה' פאביוס קבל עוד בשנת 1887 שני מכתבים מה' מיכאל היילפרין. במכתבו הראשון מודיע לו, כי קרא בשמחה רבה את ספרו הנחמד „קורות הפילוסופיא החדשה" ומברך אותו על גמידת מפעלו זה „הגדול ויקר מאד" (גראָססאַרטיג). וגם יתאונן שם על נטל משאו וגורלו בעבודה הכבדה והרבה הזאת לדאוג על קהל גולי רוסיא, אשר לטובת אחיו הנדכאים, ולשם מצוה החביבה לו ביתר שאת, הוא נושא על שכמו את העול הכבד מנשוא הזה [3], ולכן אין עתותיו בידיו להתעסק כחפץ לבו בהליטעראטור ולמצוא מנוחה במשפחתו. רק מוכרח הוא בכל יום בבקר לנסוע מזוממיט (סמוך לנויארק בגליל ישרזיא) מקום מושבו לנויארק ולחזרה, ובכל זאת תקוה נשקפה לו, למצוא גאולה ותמורה, אשר לראבון נפשנו „גאולת-עולם" היתה לו! — במכתבו השני מזכיר לו עוד את הנשכחות, להודיעהו ששון לבו מיוצאי חלציו, כי מאושר הוא בגורלו הנעים: בנו הצעיר והחביב לו Angelo נעשה לפראָפעססאָר דער פאַלאָאָנטאָלאָגיע (ידיעת התאבנות החי והצומח) בפילאדעלפיא, וגם לקוראטאָר בהאקאדעמיע דער נאטורוויססענשאפט, פהילאזאפיע וגעאָלאָגיע, והוציא לאור ספרים נכבדים יקרים מאד בערכם ותכונתם; ובנו הבכור Louis הוא ג"כ דאקטאר, וכמו אחיו הוציא גם הוא לאור ספרים מועילים אשר ישמחו וירננו את לבו. ואומר עם הספר: „בנים גדלתי (זה מלאכי והלוי) אשר ישמחו את נפשי, ויברך ד' חילי בהם". ואלה המה הספרים אשר קבל ה' פאביוס במשך איזה ימים אח"כ מזממיט: I. The geografical and geological distribution of animals, New-Jork 1887, by Angelo Heilprin (Appelton); II. Geological evidence of evalution, Philadelphia 1888, by Angelo Heilprin (Appelton). [4]; III. The animal life of our sea-shore. 1888, by Angelo Heilprin (Appelton); IV. The historical reference-book: 1) Chronological table of universal history; 2) Chronological dictionary; 3) Biografical dictionary, by Louis Heilprin. בענג נחת קרא ה' פאביוס את כל הספרים האלה, כי המה כוללים דברי מדע בחכמת הטבע החדשה במדרגה נעלה

---

[3]) במכתבו הכתוב אשכנזית אומר היילפרין כזו הלשון: איינע אנדויערנדע מיהזאמע ארבייט פאסט איין מארטירערטהום".

[4]) שני הספרים האחרונים מבנו האבעלא נדפסו אחרי מות אביו, ולא זכה לראותם יוצאים מהדפוס, והמה נשלחו לפאביוס מידי זוגתו היקרה החיה, בצרוף תמונתו המחודשת אחרי מותו; ובמכתבה תביע אומר על בעלה ג"כ: אם נמצא עוד החלק השלישי מספרו הנ"ל של בעלה בכ"י והאם יצא לאור לזכרון כמו בימים הקדומים? לאמר: „אמנם כן, עוד נשאר כ"י מספרו, אבל הוא בלתי מסודר כהלכתו, ע"י טרדותיו הרבות עם עסקי הגולים מאהר"ב, וכפי הבטחת בעלי ז"ל בע"פ, החלק הזה כולל בתוכו חדשות ונצורות, ובני אינם עוסקים בהלכות אלה ולא יבינו איך לסדר הענינים הנכבדים האלה, ומי ימלא החסר ?!".

את מעלות וסגולות היהודי הפולני הזה [1]) וכבדוהו והוקירוהו מאד. אך ר' מיכאל לא ראה ברכה ונחת במסחרו זה, ויעתיק אהלו הלאה לעיר אוהעלי, ושם נהיה למורה ראשי (דירעקטאָר) בבית ספר אחד, וברבות הימים ובראשית הסכסוך המדיני עם מלכות עסטערייך, העיר בצדק במאמריו, שיריו ומכתביו בשפת הארץ את רוח האצילים והשרים ויועצי הארץ אשר עמדו בסתר בראש המרידה, לעמוד על נפשם וללחום ביום קרב הקרוב לבוא, בעד חרותם וחפשתם, והמה נתנו אומן לרוחו והושיבוהו בהמיניסטריום על הענינים הפנימיים. כל יועצי המיניסטעריום, הלא המה: עטוואָש, שעצעני, דעאַק וקאָשוט, וזה האחרון בראשם, הראו להיילפרין אותות כבוד וידידות ואהבה רבה והללו בשערים מעשיו [2]). טרם עזבו את אירופא, ובעת אשר מצא שלוה ומחסה בצל קורת בית ר' יצחק מיזעס ז"ל במשך שבועות אחדים, נתודע לה' פּאַביוס אשר היה אז בבית חותנו, ומני אז היתה ברית אהבה עזה כרותה בין שניהם וגם כאשר השתקע היילפרין אח"כ את דירתו באמעריקאַ לא פסק חלוף אגרות מביניהם עד סמוך לפטירתו. בנויאָרק הגדיל ר' מיכאל לעשות בעבודתו המתמדת בה„ענציקלאָפּעדיע האַמעריקאַנית" ובהרעדאקציאָן של המ"ע היומי הגדול Nation אשר נעשה לעוזרו וסופרו התמידי ועל פיו נחתך כל מאמר מדעי, ספרותי ומדיני אם ראוי הוא לגלותו ולפרסמו בשערי מכ"ע לרבים; ואם אמנם הוא ברוב ענותנותו וצניעותו לא חתם את שמו על כל מאמריו הנפלאים והמלאים טוב טעם ושכל מחודד וכסגנון יפה בשפת הארץ, עכ"ז מעשי ידיו להתפאר נודעו בשער בת רבים, והכל קראו ברוך לכבודו. עם כל עבודתו ויגיעו כל היום וכל הלילה, לא שכח ר' מיכאל אף רג את אהבת נעורים שלו, היא חבת קדש לספרות ישראל, ובשנת 1879—1880) הראה את תוקף פעולתו על שדה הליטעראַטור העברית בהוציאו לאור את ספרו הגדול בכמותו ובאיכותו המכונה בשם: „Historical poetry of the ancient Hebrevs" 2 Volumes (המליצה העתיקה מבני עבר), ואשר יצא טבעו ע"י"ז גם בספרות ישראל (עיין „המגיד" 1880 גליון 41). החכם ר' מיכאל היילפרין לא הגיע לשנות אביו ז"ל ויעבק לן חיים בשנת 1888 עשרה ימים לירח מאי (כ"ט אייר תרמ"ח) לשנת הששים והמש לימי חייו על פני האדמה הזאת. פטירתו הפתאומית עשתה רעש גדול בכל ארץ אמעריקא וכל המכ"ע לישראל ולהעמים הוי"ל שם ובאירופא אמרו פה אחד, כי אבדה כזו היא אבדה שאיננה חוזרת, ומרגלית טובה כזו היהודה במינה ודלית לה טימא, אין לה חליפין בעולם כלל! בהמכ"ע הוי"ל בבאָסטאָן „Unitarion Review" נומר 3 משנת 1888 הדפיס החכם הנוצרי, כומר קאתולי, I. W. Chadwick את תולדות ימי חיי האדם הגדול הזה, לתאר ולצייר, לפאר ולקלס את תבונות נפשו העדינה, את ידיעותיו אין קץ ואת מעלותיו ופעולותיו באמעריקא, ותמצית ממאמר התולדה

[1]) כי היה לבוש אז בגד ארוך כמנהג אחב"י בפולין.

[2]) כפי המסופר לאחדים מידידו המשכיל ר' משולם עטלינגר מלובלין, אשר עזב ג"כ ארץ פולניה והקים את אהלו באמריקא, הוא וביתו, ראה גם מכתב אשר אחד מגדולי המיניסטעריום בהונגארן, מקאשוט, ובו כתוב דרך אגב הדברים על האיש הגדול הזה: „לפי דעתי האראטאר היותר טוב, חוץ ממני, הוא (היהודי) היילפרין!"—

את רצונך אחפץ, ואחרי ימים אחדים משפטי לאור יצא." פעמים אחרות אח"כ, בקרו פֿאביוס בביתו, והוא לא דבר אתו אף שמץ דבר אדות שירו, ופֿאביוס מצדו גם הוא לא שאל את פיו אדותיו, כי הוא נכלם ופחד לשמוע את משפטו. אחרי ימים אחדים הרהיב פֿאביוס עז בנפשו, ויבא אליו בערב יום אחד הביתה בלוית ידידם ה"ר פינעלעס, אשר ידע סבת ביאו לערטער, ושם השתעשעו איזה שעות עם החכם הרופא ערטער בשיחות חולין ובדברי חכמה ומדע ועוד בענינים נכבדים שונים. ויהי בחצי הלילה, בעת אשר נפרדו מאתו ללכת לביתם התמלטה מפי ה' פֿאביוס השאלה: „ידידי ואדוני, השיבה נא לי את השיר שמסרתי לך זה ירח ימים!" אז מהר הד"ר ערטער לשוב הביתה לחדרו השני והביא את שירו בידו בדברים האלה: „ידידי, תודתי רבה לך על כל הכבוד והתהלה אשר מדות אל חיקי בתתך אותי לשופט ומבקר על מפעלך המליצי הזה! האמת אגיד, כי לא מצאתי בו שמץ דופי אחרי קראי אותו פעמים, אך שמע נא והסכת, וכלל זה נקוט בידך לימים הבאים: אם תכתוב דברי מליצה ושיר, או גם מאמר מדעי, יהא מונח באמתחתך עשר שנים רצופות, ולא תמהר להוציאו לאור; אך כאשר יעבור סבים השנים האמור, וגם אז תמצאהו בלי מגרעת, אז לרצונך תגלהו בקהל; וכן גם מנהגי מאז, ומעולם שמרתי הכלל הזה, לצרף וללבן פעמים אין מספר את כל דבר ודבר אשר יפליט קולמסי ובמשך שנים כבירות; ואתה רכב וצלח והיה לסופר גדול ומכובד לעמנו!" אז פתח להם את הדלת בשחוק פיו ויאמר: „לכו לשלום ידידי, כי בעוד שעות אחדות יגיע השחר!" ה' פֿאביוס שמע לעצת ידידו זה ולא אבה לתת את העתקתו בדפוס טרם עבר עליו מועד עשר שנים אשר הגביל לו ידידו וכיון דאדחי אדחי עוד זמן כביר מבלי לפרסמו לרבים ע"י הדפוס עד היום, ורק לבקשותי הכפולות נתרצה הפעם להפשהו מבין אמתחת כתביו ולעשות בו עוד איזה תקונים ולשלוח אותו אלי, והרשות נתונה לי מאת המחבר הנכבד נ"י להוציאהו לאור הדפוס, ואנכי לא הפצתי למנוע הטוב מקוראי „האוצר" ונתתיו על יד המו"ל ספר השגתי הנוכחי ביחד עם שני שיריו הנחמדים: „גאולת ישראל" ו„זכרון ציון" אשר חבר זה לא כביר בעיר מגורו לייפציג.

מאמריו הראשונים בשפת אשכנז הוציא ה' פֿאביוס לאור בשנת 1845, והמה: בקרת על ספר הותנו „על המבוכות בהיהדות" (פ"פ א"מ 1845), אשר מצאה חן בעיני הד"ר זכריה פֿראנקל ז"ל, המו"ל מכ"ע „מאָנאַטס-שריפֿט פֿיר געשיכטע אונד וויססענשאַפֿט דעס יודענטהומ'ס" והאציל לה מקום במכה"ע שלו. בשנת 1846 הוציא לאור מאמרו המדעי: „העבר וההוה בהיהדות מחזה מול מחזה" בהמכ"ע „אָריענט" (המזרח) מהפראָפֿעססאָר יוליוס פֿירשט בגליונות ממושכים מנומר 22 עד 27 משנה הנ"ל ומזמן ההוא והלאה נעשה לעוזר וכותב תמידי בהמכ"ע הנ"ל, כמו שנדפס שמו בתור עוזר תמידי בשערי האריענט בכל שנה ושנה; אך הוא מרוב ענותנותו לא חפץ לתת את שמו מפורש על המאמרים פרי עטו, רק התם א"ע בראשי התבות משמו, לפעמים באות .F ולפעמים באות .M — בנסיעתו בפעם הראשונה

מאד מאת בנו הצעיר, וענינים נחוצים לדעת בתולדות האדם וסדרי הזמנים, בשלש מחלקות גדולות מבנו הבכור, ומה נעים גורל אב כזה, לזכות בחייו בנים מגדלים כאלה, המביאים לו מטעמים מפיקי ענג כאלה! מי שמניח בנים חכמים כמותם, מובטח שבן עולם הבא הוא כמאמר חכז״ל. גם עוד באחד ממכתביו האחרונים לה׳ פאביוס, מודיע לו הבשורה הלא טובה מפטירת ידידם, הוא גיסו החכם וספרא רבה ר׳ משה פרענקיל מקראקא, ואומר עם הספר כדברים האלה: „אשתו האלמנה, היא אחותי שרה תחיה המלומדת גם בספרות ישראל ומשכלת מאד, אין לה ת״ל גם עתה דאגת פרנסה, ויש לה בן משכיל הדואג על טובתה וצרכיה וכל האבות והאמות יוכלו להתקנא בה בגורלה הנעים עם הבן היקר יהנחמד הזה, שהוא פראָפעססאָר המאטהעמאטיק בבית הספר היותר גבוה בעיר באלטימאָר אשר בארץ אמעריקא, המכונה בשם: Johns Hopkin's University“, בנה המשכיל הזה יקרא בשם: פאביוס פרענקיל, והוא באמת חכם גדול, המפורסם לאיש מצוין, ובטבעו ומזגו הוא עולה על כל בני גילו, וגם טוב לב ועדן רוח הוא בכל מפעלותיו לטובת משפחתו.— אחרי פטירתו השיג פאביוס ממו״ס של ר׳ מיכאל ז״ל בנויארק גליון אחד ממכ״ע היו״ל שם: The American Hebrew 1887 Nr. 8 may, הכולל בקרת נחמדה על ספרו „קורות הפילוסופיא חחדשה” מאת המנוח ז״ל, ומאד שמח עליה פאביוס לראות בזה את אות אהבתו, אשר מרוב ענותנותו לא הזכירהו מזה מאומה כל ימי חייו.—

* * *

עתה נחזור לאחור בסדר הזמן, למען תת גם ציור כללי בספור המאורעים בחיי ה׳ פאביוס, ובסבוכת העינים המדוברים אדות ידידיו ומכיריו בכל מקומות מושבו ומגורו.

בשנת 1846 נסע פאביוס עם משפחתו לאבותיו בבראדי, ושם התארח ונתודע להחכמים הנכבדים: ר׳ הירש מענדיל פינעלעס (של״ש), ר׳ אברהם קראָכמאַל, האחים ר׳ יצחק ור׳ יהושע העשיל שור (בעל „החלוץ”), ד״ר יצחק ערטער ועוד משכילים אחרים. החכם האחרון הנזכר, המליץ הנפלא ר״י ערטער, היה ידיד נאמן ואהוב לפאביוס, ובקינטרסו מזכיר מקרה טהור אחד אשר היה לו אצלו בבראדי: כאשר קרא ה׳ פאביוס את המאָנאָלאָג (מדבר בפ״ע) „זיין אדער ניכט זיין” אשר העתיק הרמבמ״ן ז״ל מהאמלעט של שעקספיר, עלה בדעתו להעתיקו גם בעברית בשם: „המתאונן”, וכאשר כלה מעשהו זה, באופן אשר מצא חן בעיני כל מיודעיו, הראהו פעם אחת גם להמליץ ד״ר ערטער, ובאשר ידע מראש כי הוא מדייק מאד בכתבו ולשונו, ומבקר ומבחין נפלא במלאכת השיר והמליצה אין כמוהו, אמר אליו: „אדוני הדאקטאר! הא לך שירי לשפוט עליו, אם יישר בעיניך או פגול הוא לא ירצה, ובתנאי למפרע, אם לא טוב יהיה בעיניך כי תמצא שגיאות בתוכנו וצורתו, תתנהו לי בחזרה בשתיקה באין אומר ודברים, ואז אדע משפטך הנחרץ!” ותשובתו היתה בצדו: „לעשות

בשנת 1854 העתיק אביו את אהלו מבראדי לעיר ברעסלויא וגם את בנו פאביוס לקח אתו שמה להיות לעוזרו ולנהל עסקיו במקום ההוא. בעת ההיא נתודע פאביוס עם החכמים הנודעים לתהלה בעולם הספרות: פראנקל, צוקקערמאַנן, גייגער, [6]) גראַטץ, יואל, לעווי, יעקב בערנאים (Jacob Bernays).

---

[6]) פאביוס יספר, כי פעם אחת היה לו שיח ושיג עם הד"ר גייגער אדות הספרים הרבים היו"ל ברוסיא ופולין בדברים של מה בכך, ורובם המה דברי מליצות ושירים בלי מאמרים מדעיים וחדושים של חכמת האמת לפי מעמד הדרישה באשכנז, ואלה דבריו במשפטו הנחרץ על המכ"ע ליבראל ועל הספרים כאלה הריקים מכל חכמה ומדע: „**לויטער פראַזאָלאָגיען אָהנע איינע שפור פאָן ליטעראַטור אונד וויססענשאַפט**!" (רק מליצות ריקות פורחות באויר, בלי כל רוח ספרותי ומדעי!) ואגב ספר לו פאביוס את העצה היעוצה מאת ידידו ר' יצחק ערטער (בעל „הצופה לבית ישראל"), בנוגע להדפסת שירו „המתאונן", לבלתי יגלהו בקהל עד אם יעברו עליו עשר שנים, ולדעתו כל ענפי אילנות מהחדושים יהיו ערלים להמחבר „עשר שנים לנטיעות". על זה ענהו גייגער תוך כדי דבור: „לא כן אנכי עמדי, כי אנכי כלל זה הנקוט בידי, מה שמצאתי דבר יפה בעתו, וכל מה שעלה במחשבתי היום בידיעה מושכלה, וכל חדוש בן יומא המוסכם ונאות לעיני, אגלהו למחרתו לאחרים ע"י הדפוס, ואם בעבור איזה זמן אמצא הסכון או שגיאה בחדושי ומוש בו, אשר לא ירצה גם בעיני, אז אחדש הורתי ואתקן עותתי, להודות בגלוי על חטאי ולבטל חדושי בקהל ג"כ ע"י הדפוס!" אולם פאביוס לא הסכים לדעתו בשנה זו, ואמר לו שישרה בעיניו דעת ערטער מדעתו, וכמאמרם ז"ל: דברי תורה נעימים כי תשמרם בבטנך שיכונו על שפתיך (עירובין דף נ"ד); וע"ז השיב לו הד"ר גייגער עוד הפעם, בדברים האלה: „במה דברים אמורים, בספרים של ד"ת, בהויות ופלוגתות דרבנן ובהלכה לבד, אבל לא בדברי אגדה ודרשות ספרותיות ומדעיות, שבהן שמן חלקנו וגורלנו ככל העמים ולאומים הנאורים, אשר חדשים לבקרים יביאו כל תרומת ידיעותם וחדושם לבית הדפוס, ואם ישגו או נעלם מעיניהם הדבר היום, יבואו למחר ויודו על שגיונם, ומה מנהם יהלוך?" אך גם על זה ענהו פאביוס את דבריו האחרונים בהפרדו מאתו ללכת הביתה: „הנה אדוני לא צדקת בזאת, ואם חטאת הקהל היא, לשטוח בלבנו ולמהר לדבר בשיג ושיח כל היום, ולרוב בהגדות על דופי (והפרט יוצא מן הכלל הזה) ולחרות על לוחות האבן בבית הדפוס כל העולם על רוח איש ואיש, האם ילאו ויעשו גם החכמים כאולתם ושגיונם ויקדישו את הטמא והחול ויעלו זדון באמת? ומה יקרו לי דברי אמת: בני, הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ ולהג הרבה יגיעת בשר!" אז שחק גייגער בקרבו והשיב: אולי ואולי צדקת ממני, ונתן לו ידו לשלום והלך לדרכו.—

עוד פעם אחת הלכו שניהם לטייל **בהפראָמענאַדע** בברעסלויא, וכמשיח לפי תמו שאלהו פאביוס, מה משפטו ודעתו על ספר מתנגדו ואיש ריבו במלחמתה של תורה, הד"ר גראַטץ, אשר הוציא אז לאור הכרך השביעי מ„קורות היהודים?" ויענהו גייגער: „הוא טוב עכ"פ יותר מחבריו, הכרכים הראשונים!" וברוב דברים שניהם, ספר לו גייגער ג"כ כי עלה במחשבה לפניו לחבר ספר „קורות **הליטעראַטור** העברית". בפגוש פאביוס אח"כ על דרכו את הד"ר גראַטץ וספר לו את מחשבתו של גייגער הנזכרה, השיב לו לפי תמו: „אמנם כן, הוא באמת מסוגל ומוכשר לחבר ספר כזה, וזאת היא אומנתו המיוחדת והראויה לו!—"

ללייפציג בשנת 1849, נעשה אוהב ואהוב ורצוי שם להפר. יוליוס פירשט, וקדמו תמיד זה את זה את פניהם בברכה כפעם בפעם בבית משפחותם, וככה השתעשעו בידידותם עד בא קץ יומו של פירשט. ה׳ פאביוס מזכיר בקונטרסו מקרה לא טהור בעיניו אשר קרהו בראשית התועדותו עם פירשט: פאביוס כתב שיר הלציי, בשם: „למנצח על מות לבן" וקרא אותו באזני פירשט, והוא הפליאו מאד, ובקש ממנו לתת לו העתק אחד מן השיר הנחמד הזה על יום או יומים, פאביוס לא הפץ למלא את רצונו רק בתנאי מפורש לבל ידפסנו ח״ו בהמכ״ע השבועי שלו, יען סכנה כרוכה לו בעקב המעשה הזה מצד ממשלת עסטעררייך לפי חקי הדפוס בימים ההם, והפר. פירשט קבל את תנאו והבטיח לו לבל ידפיסנו בגלוי הן במכ״ע שלו והן במכ״ע אחר, מטעם האמור. ויהי כאשר נסע פאביוס הזרה לביתו לקראקא, השיג מכתב תלונה מאביו מלייפציג, על העבודה הנכריה שעשה פירשט להדפיס השיר הנזכר בהאריענט (Nr. 25 משנת 1849) ובהחתימת שמו המפורש, בלי קבלת רשות ממנו ונגד תנאי המבורר! אך העבר אין לשנות עוד, ולכן לא כתב לו פאביוס מטוב ועד רע אדות הדבר המוזר הזה רק גמר במחשבתו לדבר אתו משפטים פה אל פה, בנסיעתו השניה על יום השוק ללייפציג. ה׳ פאביוס הקים את מהשבתו, וכאשר נסע אחרי שבועות אחדים ללייפציג, שהר את פניו בביתו וישאלהו על הדבר הזה, כדברים האלה: „ידידי ואדוני! הזה הוא מעשה שר (פירשט) לגנוב את דעת הבריות במעשה כזה אשר לא יעשה? מאד אתמה תמוה!" ע״ז ענהו פירשט בשחוק פיו והלצתו כדרכו: „אמנם צדקת מאד, ואתי תלין משוגתי! אבל הי נפשי, כי לא בי האשם העקרי בדבר הזה, אך בהד״ר יעללינעק (שהיה אז כותב ועוזר בבית המערכת של „האריענט") האשם תלוי, יען הוא הפץ בכונה להכאיב ע״ז את לב המתחסד באמונתו (פיעטיסט) ידידנו פראנץ דעליטש, וביחוד בזמן הרותנו היום במרינתנו, וכה שעבר אין לשנות ואתך הסליחה!—" [5]).

---

[5]) בהנוגע לתולדות הפר. יוליוס פירשט, הלא היא כתובה באחד מגליוני המגיד משנת 1873 מאת ה׳ פאביוס נ״י, והנני מעתיק פה רק את המליצה: הפראפעססאר יוליוס פירשט נולד בעיר קטנה לערקאווע (מחוז פוזין) ביום 12 מאי לשנת 1805 ומת בעיר לייפציג ביום 9 פעברואר שנת 1873. בנו יחידו ליוויאוס פירשט, ד״ר ויועץ־הרפואה של המלכות (סאניטאטסראטה), נולד 27 מאי שנה 1824 בעיר לייפציג, והוא כעת דאצענט בהאוניווערזיטאט, מחבר איזה ספרי רפואה וספורים נעימים, ואחד מראשי העדה בלייפציג. פעם אחת בא הפר. יוליוס פירשט לבית ה׳ פאביוס, ובקשהו ללכת אתו לבית-ספר האזרחים (בירגערשולע) לשמוע בחינת התלמידים ממחלקת היהודים בתורת ודת ישראל ע״י ידידם ומכירם הד״ר גאלדשמידט, והוא מלא את בקשתו והלכו שניהם יחדו. אחרי שתי שעות נגמרה הבחינה באופן מאד נעלה ויפלא בעיני כל פקידי הממשלה וגם בעיני פאביוס מצאה חן, בהיותו בפעם הראשונה בבחינת התלמידים בכלל; ובצאתם מבית הספר השיב פירשט על שאלתו: מה דעתו בזה, לאמר: „גאלדשמידט הוא המורה האמוניי (רעליגיאנסלעהרער) היותר טוב במדינת אשכנז!"

הזאת יחסר לנו!״ ועל הדברים האלה אשר יצאו בהתלהבות מפי המבקר הגדול הזה, השיב לו ה׳ פֿאביוס לאמר: „סלח לי אדוני, אם אמהר לְאַמֵּת ולהחליט אומר, כי כדבריך כתבתי גם אנכי לאחד מידידי בוויען (הוא החכם ר״מ שטערן אשר הדפיס את מאמרו זה בה„כוכבי יצחק״ שלו חברת כ״ט) עם דברי הלצה האלה: „המטמע ומדמע ומנסה את ספרי הקדש.״ אז פשט לו בערנאיס את ידו ברגשי חן וחסד, ואמר: „יפה אמרת ידידי וצדקת במשפטך!״ [7])

גם עם החכם הנודע ר׳ שלמה גיססען כרת אז פֿאביוס ברית ידידות בברעסלויא וביניהם היה קשר הידידות אמיץ וחזק מאד, ולא עבר יום אחד אשר לא בקרו וקדמו פנים זה את זה בביתם. האהבה המסותרה (סימפאטהיע) אשר שלטה בין משפחות גיססען ומיעזעס לא נתקה אף למרחוק, בנסוע משפחת מיעזעס מברעסלויא לליפציג בשנת 1867 למצוא שמה דירת קבע, ומרוץ־המכתבים התארך ביניהם עד עת נאסף האיש הנכבד ורם הערך הזה, בסבת מחלתו (קוצר רוח — אסטהמא) הממושכה שנים רבות ושמה קץ לחייו. ארץ אשכנז הרתה חלתה וילדה את החכם שלמה הזה, שנולד בראשית המאה הנוכחית, הוא יום 31 דעצעמבער שנת 1804 למספר הנהוג, בעיר ברעסלויא (שלעזיען), והגיע לשנת הששים ושמונה לימי חייו, במותו ביום שבעה ועשרים לירח אדר שנת 1872. החכם ר׳ שלמה גיססען היה מתבודד באמת ביקרו ותכונות נפשו וידיעתו הכללית והנפלאה, והיה יחיד במינו בדור העבר וההוה! הוא היה אהוב ומכובד בעיני כל בני עירו ושעשוע נפש לכל יודעיו ומכיריו, ואין לנו בימינו חכם כיוצא בו! עליו נוכל לומר בכלל: התורה והחכמה ויראת ה׳, אהבת אדם ונפש עדינה, בו התאחדו ויחדו היו משולבות בו. אין דבר קטן וגדול בגפ״ת ושו״ת, ירושלמי, ספרי, ספרא ותוספתא, בקדמוניות, מדרשים וספרי השכלה וספרי ח״ן, אשר לא נגלו לעיניו, וכל רז לא אנים ליה! כל גדולי וחכמי הדור ידעו והכירו את מעלותיו התרומיות מיום בואו להשתקע בברעסלויא, ואין איש מפורסם בתורה וחכמה מקרוב ומרחוק אשר לא בקרו ושחרו בביתו, לשמוע נעם מדבריו ולקחו, או לשאול בעצתו בכל הנוגע לדברים רוחניים וזמניים, וכל הדבר הקשה יביאון לפני החכם הגדול ואיש הרוח הזה! ממכתבו ישל ה׳ מיעזעס להמו״ל „המגיד״ (שנת 1872 נומר..) אחר פטירת הר״ש גיססען ז״ל, הוגד לנו, כמה גדול הפרץ וכמה רחב המקום הפנוי אשר השאיר החכם הגדול הזה אחריו בהלקחו מאתנו! ישם יודיע גם הכבוד הגדול אשר חלקו לו בחייו חכמי ברעסלויא ובראשם גייגער וגראֶטץ, אשר כתלמידים וחברים המקשיבים לקול רבם ואלופם נכנסו לבית מדרשו לקבל פניו ולשמוע משפטו ובקרתו, הגהתו והסכמתו על כל הנאמר והנכתב בדבר חדש ויָשן.

---

[7]) הד״ר יעקב בערנאיס נולד בשנת 1824 בהאמבורג והיה מורה בידיעות קדמוניות (אַלטערטהומספאָרשונגען) בהטהעאלאָגישעס־סעמינאַר בברעסלויא, משנת 1853 עד 1867, ואח״כ אָבערהאַפביבליאָטהעקאר בבאָנן ושם מת בשנת 1881. מצוין הוא מאד ע״י ספריו הנפלאים, והיה גם חבר מובהק לידידו המפורסם בונזען. עוד יש לו אח בשם מיכאל הצעיר ממנו בערך עשר שנים ונולד בהאמבורג בשנת 1834, והוא כעת פראָפעססאָר במינכען וגם ליטעראַטור־היסטאריקער מצוין.

ע״ד אופן התודעו עם החכם האחרון הזה, החוקר בקדמוניות ולשונות והמפורסם ע״י ספריו הנפלאים, יסופר בקונטרסו של מיזעס כדברים האלה: החכם ר׳ יעקב בערנאיס היה זר ומתבודד במנהגי הייו, וביחוד ביחוסו וערכו להבריו בכלל ולזולתו בפרט. מעולם לא התארח לאחר, וכפרוש מן הצבור היה תמיד, וכל מיני ההתחברות שלו היו במלוא מובן המלה הפשוטה הזאת: כנחבא אל כליו ודרושותיו, ולא קבל פני אדם בביתו, וגם בשעות החפשיות ממשמרת פקודתו בהסעמינאריום, לא דבר עם איש מבני ־ילו אף רגע, וכבורח מן המהפכה, מהר למשכנו בביתו ונעל הדלת אחריו, למען לא יבוא ח״ו איש לשהרו, ויפריעהו מעבודתו! ויהי היום, כשמוע פאביוס, כי בעוד ימים מעטים יעזוב הה׳ בערנאיס את העיר ברעסלויא במצאו פקודת המלכות לפניו, להיות משגיה ראשי (אבערהאפביבליאטהעקאר) בעקד הספרים אשר בעיר באנן, אז מאד ערגה נפשו לדבר ולראות את החכם הגדול הזה עכ״פ פעם אחת, וישאל את מיודעיו ויבקשם, להראות לו הדרך האפשרי להגיע למחוז הפצו; ודמה יעצוהו, להכות כחצות היום כמוך להסעמינאר או במקום הטיול (פראמענאדע) הקרוב להסעמינאר, ואם יפגוש שם איש קטן הקומה, ההולך ברגילות בהזמן הזה וכשעה הדא מדי יום ביומו לשוח על פני הככר הנזכר (וסימניו הנכרים היו: כי הלך תמיד במחסה ממטר (רעגענשירם) בידו, ומנעלים על גבי מנעלים (אבערשוהע) על רגליו ומעיל על כתפו, וכן היה מנהגו ללכת גם בתקופת תמוז ברגילות, באשר היה אסטניס גדול מאין כמוהו, והיה מפחד תמיד מגשם וזרם ומטר כי יתכו ארצה, או רוחות באות ומנשבות בו!), אז ידע כי הוא הוא בערנאיס, ויקרב אליו לקדם פניו בברכה, ואולי לא יסרב לו וירצהו. פאביוס עשה כהעצה היעוצה, ומאד שמח בראותו כי תשוקתו נמלאה, כי כמעט נגש אליו לשאול בשלומו, השיב לו גם הוא ברכה אל היקו בענות חן, ויאמר לו כדברים האלה: „כנים הדברים, שנסיעתי קרובה לבוא, ואני טרוד כעת בהכנות רבות, ולכן לא ירשני הזמן להשתעשע אתך בביתי, אך אם תאבה, נלך ברגש ונטייל קצרות על הככר הזה במשך שעה הרא״. „השעה הזאת״ יאמר פאביוס „לא אשכה כל עוד נשמתי בי״, כי בה שבע ענג וגיל למכביר, בהאזינו כל אמרי פי החכם הזה המפיק מרגליות (ואשר רוב דבריו סבבו על צירי ענינים שונים הנוגעים להספרות העברית) ומתק לקחו אשר יערוף כמטר! בשיחתם על אופן הבקרת וההגהות בספרי הקדש, ודרך ההדש ומחודש ממבקרי עמנו וזולתינו, אמר לו הה׳ בערנאיס בשחוק פיו: „שגיונות כאלה מי יבין; האנשים האלה חוטאים בנפשותם נגד הבקור האמתי, בחפצם לתקן ולהגיה, לנסח ולשנות דברים עתיקים ומקודשים כאלה! הנה אנחנו הפילאלאגען מדקדקים כחוט השערה ונזהרים מאד להגיה ולשנות מלה או גם אות וציון אחד בספרי האמער, העזיאד ודומיהם, ועתה באים המתחכמים הללו בכשיל וכילפות וקרדומות על המסור לנו בקדושה, בספירת המלין והאותיות מדורי דורות ובמשך התקופה המסוימה משני אלפי שנים בערך, ורוצים לנסח ולשנות את הכתובים כפי רצונם ודעתם, בעת אשר גם מנעול השפה המתה

בפומבי (שם), וע"כ לא נחוץ הוא לשנות הדברים הנאמרים בעתם. — [8]) כל דברי החכם הזה הנאמרים באמת או בדברי הלצה ובדיחותא, הפיקו חן ונעם מאת השומעים ועל לשונו היו תמיד חסד ורצון טוב ואהבת אדם בכלל. גם היה הוא יהודי נאמן לה' ולתורתו במחשבה ובמעשה, ומתנגד אמתי נגד כל התקנות והחדישות בהיהדות, ותמיד מלא שחוק פיהו על מעשיהם של הרבנים באשכנז, על אסיפותיהם וישיבותיהם לחדש או לבטל ולתקן מנהגי ישראל הקדמונים, ובמכתביו להר"ר פאביוס מתרעם ומתלוצץ על הילדים האלה הרוצים לסתור בנין הזקנים בתורות ומנהגי ישרון ובאמונות ודעות, ומכנה אותם „בעלי קטני אמנה" ו„הלומדים לשונם לדבר שקר"; ובכל זאת במזגו העדן ואהבתו את השלום, ובתכונת נפשו העדינה והנטויה כ"ע להיטיב, שמר את פיו מהלבין את פני חבריו וידידיו ולפגוע בכבוד כל איש אף כמלא נימא, וקבל את פני כל ידידיו גם מכתות ומחשבות מתנגדות ברוב נעימות ואחוה וריעות. תורת חכם היתה מקור חייו כל ימיו, וד"ת ואגדה משכו את לבו של האדם הגדול הזה. [9])

זוגתו הנכבדה וטובת לב מתה איזה שנים אחריו, והמה השאירו אחריהם שני בנים מגודלים ה' דוד ולעא ניססען נ"י מברעסלויא, בתור סוחרים אהובים ונכבדים ובת אחת נשואה להסוחר שפיטצער באמעריקא. —

גם בלייפציג היו לפאביוס רעים אהובים ממשכילי בראדי, כמו: הה' צבי בודק ואחיו הבכור ליבוש בודק ובנו בערנהארד, אברהם היילפרין [10]), מרדכי

---

[8]) באחד ממכתביו המונחים לפני, כותב התולדה הזאת, כותב לפאביוס כדברים האלה: „זה ירחים אחדים בקש ממני הד"ר גייגער להראות ולהלוות לו קונטרס הדוסי אשר כתבתי, אבל אנכי לא מלאתי את בקשתו, יען כי כבר מסרתי המון מכתבי וכתבי אל המוקדה וגם את הנשאר אדון בשרפה; כל הימים אשר אני חי לא מנעתי לשום אדם כל אשר יחפוץ ממני, וכבר מסרתי דברים במתנה גמורה ונדפסו ואין מי יודע מבטן מי יצאו, אך לא ישאר אחרי אף עלה אחת, כי לא זכיתי לבנים הולכים על דרך שיחי, ומי יודע אם לא יקחו רב טובי לעטוף בהם גבינה או חמאה כנהוג..."

[9]) באהבתו את האמת ובשנאתו את החנפה, הוכיח תמיד את עמיתיו וידידיו על פניהם אם שגו וטעו בחדושם, וכמה פעמים אמר להד"ר גייגער בפניו (ובמעמד שלבקן!): „אמנה אדוני הד"ר! תורתך זאת איננה אמיתית (איסרע „גרינע" תורה!) והדובך איננו עולה יפה! ואם תשמעני, מחוק זאת מספר כתב יד שלך (הוא ספרו הנודע והמפורסם „אורשריפט"), לבל ישחקו לפניך הנערים!" —

[10]) החכמים ר' צבי בודק וגיסו ר' אברהם היילפרין, ספרו פעם אחת לפאביוס בעדות שניהם „בחתונת הרב הגאון ש"ר ז"ל, קרא בביתו באחוזת מרעיו ומיודעיו ובקול ששון וגיל את השיר „למנצח על מות לבן" הנדפס ב„אריענט", וכלם קראו הידד (בראוואָ)!" גם הרב הגאון ר' צבי חיות ז"ל, הלל והפליא בהיותו פעם אחת בקראקא את השיר הזה, והוא בכח זכרונו הנפלא ידע אותו בע"פ, וכפי המסופר מפאביוס שמע מפי הרב הגאון ר' בעריש מייזעלס ז"ל, ידע ג"כ בע"פ את ספרי יאסט „קורות היהודים".

אשר היה בדעתם להוציא לאור הדפוס. אם כי כמעין המתגבר היה דרך שיגו ושיחו ולמודו, ורובי תורתו והדושיו השמיע ליודעיו ודורשיו (בע"פ) והאציל ליחידים הנ"ל ברכה משפעתו כיד ד׳ הטובה עליו, עכ"ז היה כל ימיו נחבא אל הכלים ולא גלה את מקורו ע"י הדפוס, וגם טעמו ונמוקו ע"ז, כפי מכתבו בעצמו הגלוי כיום לקוראי „המגיד". —

אולם חבתו הנאמנה וידידותו הנצחת למיעזעס ולכל בני משפחתו עלתה על חבתו לכל ידידיו אשר בקשו קרבתו וחכמתו, ובמכתביו להר"ר פאביוס (אשר

Salomon Nissen.

אולי יתרצה להוציאם לאור הדפוס ולפרסמם בקהל) ולאביו ז"ל בלייפציג, יפיק מעיני רגשותיו הפנימיים של אהבה לשמה, והותם לפעמים את מכתביו בדברים של אהבת אח, כמו: „הכואב על פרידתך ממני" „רעך כאחיך הנמכר לך לצמיתות באהבתו אותך" „אוהבך הנאמן באהבתו" וכדומה. באמצעות ידידו זה וע"י מכתביו אשר ערך אליו, נגלו לפני פאביוס כל תכונות נפישות חכמי ברעסלויא וכל הנסתרות בדרכיהם ומנהגי חייהם, אשר הרב ניססען ז"ל ידעם כמתכנתם. —

על דבר השרפה אשר שרף הרש"נ ז"ל בעצמו את חדושיו וכתביו, טרם לקח אותו אלהים, וסבת המעשה הזר ההוא, כבר הציע ה׳ פאביוס את מאמרו

היימער מבערלין והרב לעהמאן ממאינץ, הרבו לספר בשבח ספרו הגדול הנ״ל במכתבי העת שלהם: „יידישע פרעססע״ ו„איזראעליט״ וגם הד״ר בערלינער והאפּפּ־מאנן בבערלין, ד״ר ברילל בפ״פ א״מ וד״ר עהרענטהייל בפעסט הללו ויפארו את מפעלו זה, במכתבי עת שלהם: „מאַגאַצין פיר דיא וויססענשאַפּט אים יודענטהום״, „פּאָפּולאַר־וויססענשאַפטליכע מאָנאַטסבלאַטטער״, „אַללגעמיינע יידישע פעסטער צייטונג״ וכמוהם גם רבני וחכמי רו״פ, אַסטעררייך, אונגאַרן, איטאַליען וצרפת ושאר מדינות הנאורות וגם מעבר לים כלם הודו ואמרו פה אחד כי הגדיל המחבר

איזה ימים בין בתרי מאמריו ומערכותיו ואכתוב לכבודו הודתי מקירות לבי על אשר כבדני בו בטובו, בלוית משפטי הנקלה על פועל ידיו. והנה עתה רואה אנכי, כי לא מלאכת שבוע או חדש ימים הוא לפני, לחדור במעמקי מגלות רעיונותיו הנשגבים אשר אזן וחקר בדעות החכמים אשר היו בדור שלפנינו, והביא לנו מטעמים כאלה בלחות שפתנו, שפת העבריה —, ואם אמרתי אחכה במכתבי עוד, יגורתי פן ימצאני עון ואהיה מבשר טובה, אשר ע״כ מלך לבי עלי, יהי נא הפעם אמרי המעטים לרצון לפני כבוד חכמתו, ובפה בלתי חנף אומר על ספרו היקר כי לא בא עוד כבושם הזה בספרותנו, כי מלבד החקירות הרמות והנשגבות, אשר היה לו אור החכמה לאור שבעתים, הנה שפה העבריה תשחק בעלס יפיה והדרה לפניו, ולכל אשר יחפוץ יטנה בנעם ויופי מדברותיו, להסיר פני הלוט במקום הקשה לשמוע, וכל אשר לו עינים לראות ולב להבין אמרי דעת, יהודנו ויגיד לו מקצת שבחו בפניו, כמוני היום הכותב ברגשות אהבה וכבוד, מוקירו ומכבדו נצח,

ישמעון הלוי איש הורוויטץ.״

גם החכם המפורסם מו״ה שלמה זלמן חיים האלבערשטאם (בזח״ה) מביעליץ, הריץ לידידו ר׳ שאביום מכתב תהלה על ספרו הפילוסופי היקר הנ״ל, והנני מעתיק אותו פה ככתבו וכלשונו:

„לכבוד הרב החכם הנכבד, החוקר המהולל והמליץ המפואר מו״ה שאביום מיעזעס נ״י שלום!

זה מקרוב זכיתי וקניתי ספרך היקר קורות הפילוסופיא החדשה ח״א, ואין מלה בפי להגיד לך גודל שמחתי בקראי בו, כי השתוממתי על המראה, איך עלה בידך להריק את שטותיהם של קאנט עם העגעל מל״א ללשה״ק זכה, ברה ונקיה, ולשה״ק בידך כחומר ביד היוצר, ומלבד זה אינך מעתיק בלבד, רק מעמיק ויורד ונוקב עד פנימיות השטות ההן, ופעמים רבות דעתך נוטה מדעתם, ולי מה יקרו רעיוניך על ברוך שפינאזא ושלמה מיימון, וראוים הם הדברים להעתיקם ללשון אשכנז, כי יש בהם חדשות ונצורות.— גם זכר עשית לשם חותני האדם הגדול ז״ל (צד 155), ומי יתן ויעלה בידך להוציא לאור עולם גם את כתביו, להאיר עיני העבריה, ולכל ישראל יהיה אור במושבותם! —

מוקירך ומכבדך

ש. ז. ח. האלבערשטאם.״

עוד מכתב אחד מאת הפילוסוף חוואלזאן מפעטערסבורג המפליא מאד את ספרו הנ״ל, הנני להעתיק פה לפני הקוראים מלה במלה:

„האָכגעעהרטער הערר! אינדעם איך איהנען מיינען אויפריכטיגסטען דאנק פיר דיא גיטיגע צוזענדונג איהר פאַרציגליכע שריפט „געשיכטע דער נייערן פהילאזא־פהיע״ היערמיט אויסשפּרעכע, מוס איך מיינע בעוואונדערונג אויסשפּרעכען, ניכט נור

קאליר [11]), שמואל ביק [12]), יעקב טאָפּראָווער, ישעיה מאיר פינקעלשטיין, משה קאָהנער (מיסד „אגודת קהלות באשכנז"), וזה האחרון היה ביחוד דבוק אליו באהבתו הנאמנה, ורק המות הפריד בינהם; וגם ה' יעקב נאכאָד ז"ל, אלכסנדר ווערטהויער (שני אלה המה ראשי פרנסי הקהלה בלייפציג [13]) והרב דקהלת פולין בלייפציג, הגאון המפורסם ר' שמעון הורוויטץ נ"י. זה האחרון, אם אמנם מכת החרדים ואוחזי הישנות הוא, בכל זאת הוא גם חכם ומשכיל על דבר אמת בכת אחת, הוא ראה וידע את רוב המאמרים ודברי שיר ומליצה שיצאו לאור מידידו פאביוס. ואשר כלם מצאו חן בעיניו והסכים עליהם, גם בהשיגו את ספרו „קורות הפילוסופיא החדשה" אשר יצא לאור בשנת תרמ"ז ואשר מני אז נודע הוא לשם ולתהלה בעולם הספרות, כתב אליו מכתב תודה, המלא שבחים ותהלות על מפעלו הרב. [14]) גם הרבנים המפורסמים מהחרדים באשכנז: הרב הילדעס־

---

[11]) אחשוב זאת לחוב רוחני, להזכיר בדרך אגב גם הערה אחת מאמר החכם ר' מרדכי קאליר ז"ל לידידו ה' פאביוס, בעת אשר מאמרו הופיע לאור במכ"ע „אויף דער האָהע' מסאכער מאזאך ובקש ממנו אז להביא את הדברים האלה בשם אומרם לעת מצוא, וז"ל: „הנה מסדרי תפלת הי"ח במוסף לראש השנה הקביעו את הנוסחא בזכרונות ישראל בדברים האלה: „בהגלותך מלכנו על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצות", אם כן „תורה ומצוה" נאמר ולא פילוסופיא ועקרים האמונים או חכמה נסתרה, וזה מופת חותך לדעתך במאמר הנ"ל!" ודפח"ח. והנני ממלא בזה רצון המשכיל השלם הזה, ואעשה החסד האחרון עם נפש החכם המנוח הנ"ל בשם ידידו הנאמן ה' פאביוס נ"י. ר' מרדכי קאליר שכב לו חיים בשנת 1886 בעוד לא הגיע לשנת החמשים ושם לימי חייו על פני האדמה הזאת.

[12]) ר' שמואל ביק ז"ל היה אחד מהחוקרים היותר מצוינים בדורו, וביחוד בידיעת הפילוסופיא העתיקה, כאשר יעידו ויגידו עליו ספריו הרבים והיקרים מאד, כמו: „דער פלאטאָניסמוס", „פאָר סאָקראַטישע פהילאזאפהיע" (2 בענדע 77—1876). „פהי־לאזאפהיע דעם רעכטס", „דעם שאָנען" ועוד. והוא מפורסם לזולתינו ועם ישראל לא ידע שמו וזכרו! —

[13]) ה' פאביוס יהלל מאד בקונטרסו את שני ידידיו אלה בתור ראשי העדה המנהלים באמונה את עדתם, לצאן מרעיהם, באמרו כי מאד מסופק הוא אם נמצאו עוד בקהלות אחרות וגם ברו"פ שני פרנסים טובים לגבורים כמוהם, אשר לא ירפו יומם ולילה מדאוג לטובת הכלל ובאהבה לשמה. ה"ר יעקב נאכאד נפטר בשיבה טובה בשנת 1882, וה' פאביוס כתב עליו אז שיר קטן בהמכ"ע „ליטעראַטור־בלאַטט" נו. 16 משנה ההיא, היו"ל במגדיבורג ע"י ה' ראהמער, וכה אמרו:

פְּעֻלַּת צַדִּיק תְּהִלָּתוֹ מַגֶּדֶת,
עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ לָעַד עוֹמֶדֶת!
הָעוֹשֶׂה צְדָקוֹת בְּכָל עֵת,
יַעֲקֹב נַאכָאד לֹא מֵת!

[14]) וזה לשון המכתב: „אל כבוד הרב המפואר חכם ושלם בכל מדע, חוקר ומליץ נפלא כמו"ה פאביוס נ"י מיעזעס! ואני אמרתי כאשר בא ספרו היקר לידי, אעבור במשך

פניו היתה, להוציאם מאפלה לאורה; ובידעו כי רוב היהודים יושבי המדינה הזאת לא ידעו ולא יבינו כל ספר ולשון, בלתי אם שפת עבר, ראה ראשית לו, לתת חזוק לשפתנו הקדושה ולהביא בקהל העברים ספרים כתובים בשפה ההיא ומרבים דעת והשכלה בישראל, למען יפקחו עיני העברים ויראו את אור השכלה כי טוב הוא. גם השתדל כל הימים להוסיף און ועצמה להחברה הנכבדה הזאת ופעמים אין ספורות הז״ל הוא זהב מכיסו לצרכי החבורה, והוא האיש אשר ידו יסדה אף הכינה מחלקה מיוחדת בחבורה הזאת, הלא היא המחלקה „להרחבת שפת קדישנו וספרותה״ אשר הציבה לה למטרה, לתמוך בידי המחברים העברים, המביאים בקהל הקוראים ספרים מועילים כתובים על טהרת לשון הקדש. בשנת 1886 הוציא לאור החלק הראשון מספרו הגדול „תולדות חבורת מרבי השכלה״ אשר נדפס על הוצאותיו ואת ההכנסות הקדיש לצרכי החבורה, ובימיו האחרונים, בעת אשר כבר היה חלש ורפה כח, השתדל להוציא לאור גם את החלק השני מספרו הגדול הנ״ל. בקיץ משנת 1387 נסע לארצות החמות, לאיטאליען וטיראל, לשאוף שם רוח צח ולהתרפא מחליו, וגם משם החליף עם ידידו ה׳ פֿאביוס מכתבים ואגרות בענינים שונים. לפי מכתב חתנו הפרופיסור קארל בערנשטיין בבערלין, גברה עליו מחלתו בעיר נערוי באיטאליען, ותאלצהו ללכת לעיר רחוקה Locarno הקרובה למקום Lago Maggiore במדינת השווייץ, בתקותו כי ימצא שם מזור למחלתו, אולם שם נחלה עוד הפעם במחלה אנושה מאד ויגוע ויאסף אל עמיו ביום תשעה עשר לירח יוני שנת 1887 (כ״ז סיון תרמ״ז), במקום זר שאין מכירים אותו ואת ערכו הרם ז״ל, לדאבון ולמגנת לב ידידו ההביב ה׳ פֿאביוס ולבו כל רעיו ומכיריו הנכבדים. טרם מותו כתב עוד שני מכתבים לה׳ פֿאביוס אדות ספרו „קורות הפילוסופיא החדשה״ והמה נשלחו לידי, מפנקסו של ה׳ פֿאביוס, ולמען לעשות ציון ואזכרה לנשמת האיש המעולה הזה, רב הפעלים לטובת אחיו בגופניות ורוחניות, ובמעשיו המצוינים לטובת הפצת ספרי ישראל ושפת קדישנו בין אחיו בכל מקומות מושבותיהם, אעתיק אותם פה בכונה מהמונחים לפני כעת בשעת הכתיבה:

א) „Arco (Tyrol) קורהויז, 22 מארץ 1887.

„ידידי הנכבד!

„זה לא כביר באתי הנה לשאוף רוח חם וטוב, ופה הגיעוני מכתביך האהרונים (לפט״ב) ואמהר להשיבך, כי ספרך ומכתביך השגתי זה אז, ונתאחרה תשובתי יען מסבות שונות לא התאספנו בחברתנו, ורק טרם עזבתי פ״ב ראיתי כי יוצע ספרך וכו׳... אך בכלל אומר לך, כי ספרך מצא חן ויהללוהו בשערים, ונהגיתי, כי כתקותי כן היתה, ואלה חובבי שפת קדש ומוקירי הכמה ומדע, אף כי מתי מספר המה, ידעו להוקיר ערכו ויפיק רצון, ואקיה כי לא יעברו ימים ויתפשט בישראל. —

„ואוסיף עוד, כי טרם נסיעתי קראתי לאספה את כל חברינו הנכבדים, העוסקים עמדי בהמחלקה המיוחדה להרחבת שפה״ק, וטכסנו עצה מה להוציא לאור בשנה זו, ומאד ינעם לי, כי הסכימו פה אחד להצעתי, לעורר להדפסת החלק השני, למען יהיה אז כלי שלם. ועתה הנני פונה אליך

לעשות במחברתו הגדולה הזאת [15]), וזה הוא לאות ומופת חותך שמאד צדקו הדברים שכתב לו ידידו, אוהבו ומגינו החכם ר״ל ראזענטהאל ז״ל (גזבר החברה „מפיצי השכלה" בפעטערסבורג) ברוב מכתביו וגם בראשית קבלתו את הגליונות הראשונים בעת אשר יצאו ממכבש הדפוס, וזה לשונו במכתבו מן 13/25 אויגוסט שנת 1886, המונח לפני כעת:

„כבוד ידידי הנכבד! מכתביך היקרים מיום מאי ומן 19 הו״ז בלוית שלשה גליונות מודפסים הגיעוני, ושמחתי מאד לראות את פועל כפיך כי הגדלת לעשות; הקומץ הזה מחזיק מרובה, יכלול רוב חכמה ומדע, והכל ערוך בטוב טעם ודעת ובשפה צחה וברורה, ומחכה אני לראות הגליונות האחרונים ואת הספר בצאתו לאור כליל בהדרו. — כנים דבריך כי ספרך ראוי כי יעלה על שלחן הרבנים ויתרחב בבתי הישיבות בארצנו, כי מבני ארצנו תצא תורה, וכן אעשה אי״ה, לשלחם לכל אלה, השוקדים על התורה והמדע. —

מוקירך ומכבדך

ל. ראזענטהאל."

החכם הנכבד והמפורסם לשבח מוהר״ר יהודה ליב דמתקריא לעאן ראזענטאהל ז״ל היה ידיד נחמד ואהוב בכל לב ונפש לה׳ פאביוס כל ימי חייו, וגם היום עוד זכרונו בפיו תמיד. הוא היה חובב ודורש שפת עבר ותומך ביד כל מפיצי השכלה בישראל ברוסיא, ומיום אשר נהיה לגזבר חברת „מפיצי השכלה" בפעטערסבורג, הרבה להועיל להיטיב לאחינו בני עמו יושבי רוססיא, כי כל מגמת

איבער איהרע אויסגעצייכנעטע קעננטניס דער נייערן פהילאזאפהיע, זאגדערן אויך איבער איהרע אונגעוועהנליכע גאבע, איינען זאלכען שווירינגען געגענשטאנד מיט זאלכער אויסגעצייכנעטען קלאהרהייט אונד אללגעמיינען פערשטאנדליכקייט, אונד דאבייא אין איינער פיר דען געגענשטאנד זא אונגעפיגינגען שפראכע דארצושטעללען. זא האבען אויך דורך איהרע ארבייט איינע פיהלבארע ליקקע אין דער ידישען ליטעראטור אויסגעפיללט, דא דיא מייסטען אונזערער פהילאזאפיש־דענקענדען יודען נאך טיעף אין דער מיטטעלאלטערישען שאלאסטיק שטעקקען, אונד פאן דער גייעסטען פהילאזאפהיע קיינע אהנונג האבען.

האכאכטונגספאלל איהר ערגעבענסטער

דניאל חוואלזאן."

[15]) בימים האחרונים ובעוד לא נגמרה הדפסת התולדה קבלתי בתי חוברות האחרונות מהמכ״ע „מאנאטסשריפט פיר ליטעראטור אונד וויססענשאפט" ב״ז הירי״ל בוויען, והנה כוללות בקרת ארוכה ופרטית מאת הה׳ ופרופיסור קסטיליוני על הס׳ הנ״ל של מיעזעס, לרומם מאד את יקרו וערכו ואת תוכנו ותורתו; ואלה סוף דברי הבקרת האחרונים. אשר אביאם לעיני הקוראים כהויתם בשפה המדוברת (דעצעמבערהעפט זייטע 388 יאהר 1889): „גאנץ מאגע איהם געזונדהייט אונד קראפט, גייסטעספרישע אונד הערצענסרוהע געוואהרען, אום אויך דען צווייטען טהייל דיעזעס האכבעפריעזענען ווערקעס צו שטאנדע צו ברינגען, צור עהרע אונד ציערדע אונזערער הייליגען שפראכע, אונד זיין נעעהרטער נאמע ווירד אויף דיא טאפעלן איהרער ליטעראטורגעשיכטע מיט טיעפען אונאויסלאשליכען גאלדענען לעטטערן אייגעגראבען ווערדען. —"

ולתמכו בכסף מלא הנחוץ לו במקום זר שאין מכירים אותו, לשלם שכר מלונו ומאכלו ומשתהו, בכל זאת באומץ רוחו וגמירת דעתו העזה בלבו פנימה, לנסות את כחו הגופני והרוחני בהוצאת מחשבתו לפעולת ידים, וגם בתשוקתו אשר התגוססה בקרבו לתורה וחכמה, עזב באחד הימים פתאום את משפחתו ועירו והלך לברעסלויא, מחוז חפצו. ע״י מקרים שונים אשר הצליחו את דרכו, מצא את מחיתו וכלכלתו באופן המספיק לו להשיג האמצעים האפשרים ללמודיו בהגימנא-זיום, ובמשך איזה שנים כלה שם את כל מדרגותיו בכי טוב וברוב תהלה וכבוד. ברבות הימים החל לשקוד גם על דלתי האוניווערזיטאט, להפיק מאויו ותאות נפשו מאז, להתעטר בגדולת מורה ומלומד בהפילוסופיא ובחקר הלשונות הקדמוניות אולם ההוצאות המרובות הנחוצות ללמודים גבוהים כאלה עוד חסרו לו, ולכן לא יכול להשלים את למודו בהאוניווערזיטאט, ובמצאו במשך הימים מקום נכון לו להיות מורה ומחנך תלמידים בלשונות פה בעיר קראקא, אצל משפחות אדלער, בארנשטיין (הנזכר למעלה בראשית התולדה) ואחרים, עזב את העיר ברעסלויא והעתיק את מגורו לקראקא לתכלית זאת, ופה נתודע להר״י מיעזעס ולהד״ר קירש-בוים ונפשו נקשרה בנפשותם באהבה רבה כל ימי חייהם. במשך ימי שבתו פה בעיר קראקא, לא מנע את רגליו מלכת לבית ועד לחכמים, הוא בית ר״י מיעזעס ז״ל, בשעות הפנויות לו מפקודת מורה אשר היתה לו, להשתעשע בחברת אהובו ודבוק מאח רי״מ ז״ל ובמשפחתו היקרה ברוב גיל והדוה. למבוקשו ולשאלתו לשמוע בלמודי גפ״ת ומשנה תורה להרמב״ם, קבע לו ר״י מיעזעס איזה שעות בבקר להתעסק באלה, וכמה פעמים ספר הד״ר ג״ש למיודעיו בלייפציג, וביחוד לידידו הגאמן פאביוס, כי רק על פי הלמוד הזה ב„מועדי שחר" (מארגענשטונדען), עלו בידו לדעת את כל היד החזקה להרמב״ם מראשו עד סופו כמעט בע״פ! ובכלל לא גמר ג״ש את ההלל על ידידו זה „החכם הכולל" במלוא מובן המלה הזאת, אשר משיחות חולין שלו למד יותר מאשר שמע בברעסלויא ובערלין מאיזה חכם היושב ודורש בקתדרא (קאטהעדער-פראפעססאר). גם אצל הד״ר קירשבוים למד לעת מצוא איזה מסכתות מבבלי וירושלמי והיו מחדדין זא״ז בדברי תורה, הלכה ואגדה. החכמים הנ״ל העירו בלב גאלדשמידט את התשוקה להיות רב ודורש בפומבי (פרעדיגער), בראותם את כשרונו ושכלו הרחב במדרש ואגדה, כי מוכשר הוא ביחוד לדרוש ברבים בחן שפתיו וברוב אונו וחילו בלשונו, וכי תזל כטל אמרתו לדעת לעות את יעף דבר, ולהמליץ מחשבות ערומות בשפה צחה ונעימה מאד; והוא שמע לעצת ידידיו המובהרים ונהיה בראשונה למורה אמונה ולשונות בבתי הקצינים וראשי העדה בווארשא, ואח״כ נתקבל ל„דרשן אשכנזי" שם אצל קהלת הנאורים בהוסד ההיכל הראשון ברוסיא ופולין ביהכ״נ ליהודים בלהקות משוררים ונבל ועוגב, על דרך „המתקנים החדשים" בקהלות אשכנז. דרשותיו בקהל עשו רעש גדול בכל העיר ווארשא והלהיבו ביחוד את בני הדור הישן וגם החדש (וגם לרבות הנשים), וככה התענגו עליהם כל שומעיהם, עד כי בת יחידה של אחד מיחידי הסוחרים הגדולים מכת המתנגדים להמשכילים, היא הבתולה היפהפיה, המשכלת ויעלת החן, מרת פוילינע שטערנפעלד, דבקה בו בכל נפשה ובאהבה עזה ונעשתה ארוסתו, ונקנית לו בקדושי-דרשה! —

בבקשתי: להודיעני הנה את הפרטים ממצב החלק השני, ואת מחשבתך בזה, איך יצא לאור. אנכי אוכל להבטיחך, כי כל אשר יהיה לאל ידי אעשה כי חפצנו ימלא וכו׳... ידידך מכבדך ומוקירך
ל. ראזענטהאל.״

ב) „Nervi, ביא גענוא, איטאליא, האטעל אנגלא, 6 אפריל 1887.
„ידידי היקר והנכבד!
„לא השבתיך עד כה, יען תקעתי אהלי הנגבה, והוטב לי פה ב״ה. והנני גם אני אחשבה לסדר לראות פניך בבערלין בשובי שמה אי״ה כפי תקותי בערך הג השבועות ונחליט על הפרטים מכל אשר לפנינו. אל יפול לבבך כי לא ימכרו ספריך, עוד לא נודע ברבים, כי בהודע הספר וערכו ימצאו קונים עליהם. קראתי כל הבקרות על מחברתך ושמחתי כי כלם ירבו בשבחה ויהללוה.
„לחנם תתן לב לשריקות נער ובער (נגד מאמרך ב„המצפה״) ואין לענות לכסילים כאלו! ובשובי לביתי אדבר מזה עם עורך „הכנסת״. —
וד׳ יברכך בכל, כחפץ ידידך ומוקירך
ל. ראזענטהאל.״

בין ידידיו ואוהביו אשר רכש לו פאביוס בלייפציג מיום בואו שמה. נחשב כראש וראשון הרב דמתא, הד״ר אברהם מאיר גאלדשמידט, אשר היה מודע ורע חביב לחותנו ה׳ר יצחק מיזעס ז״ל במשך יובל שנים ויותר! בהמכ״ע הי״ל בוויע׳, בשם: „מאנאטסשריפט פיר ליטעראטור אונד וויססענשאפט דעס יודענטהומס״ (חברת חמישית משנת 1889) כתב ה׳ פאביוס את תולדות הד״ר ג״ש המנוח ז״ל, אחרי אשר שבק לן חיים ברביעי לאדר ראשון ש״ע, ואנכי אעתיק פה ממכ״ע הנ״ל וכן מספר הזכרונות הנדפס אח״כ על ידי זוגתו בהוצאות הקהלה איזה דברים אדותיו הדרושים למאמר התולדה הזה:
הרב החכם רא״מ גאלדשמידט נולד ביום שני לירח אפריל שנת 1812 (כ׳ ניסן תקע״ב) בקראטאשין מחוז פאזען לאביו ר׳ ישראל גאלדשמידט ולאמו רבקה ממשפחה כבודה בענאס. מצד אביו ואמו היה מתיחס להרב חגי מעיר סאמטער ולהגאון מוה״ר עקיבא איגר מפוזין. אבי אמו היה בעל תורה וחכמה גדול ורצוי לכל אחיו וגם לפקידי הממשלה, ע״י ידיעותיו הרחבות ובדרכו קדימה בימים ההם בין דראשינים של „ההשכלה הברלינית״, והיה מכונה אז „הבענאס האשכנזי.״ תחת השגחתו למד נכדו אברהם מאיר גמרא פוסקים ותוספות ושפת עב־ית ואשכנזית ופולאנית בהתמדה גדולה, ובעודנו נער כבן י״ב שנה החלה לפעם בקרבו התשוקה לעזוב את מקום מולדתו היא העיר קראטאשין הקטנה, אשר עוד עמדה בזמן ההוא בשפל המדרגה במצב ההשכלה והצעד קדימה ביהם וערך להערים: בערלין וברעסלויא, ולשום פעמיו לברעסלויא, להרחיב שמה את חוג למודיו וידיעותיו במדעים ולשונות; ואם אמנם מעמד הזמני של אבותיו ירד אז אחורנית ולא היה לאל ידם להעביר כל טובם לפניו ולהיות לעזר כנגדו בהוצאות הדרך

ונעלם מזכרונו, וגם ידע חקר בספרות העברית בכל מקצעותיה, וידו רבה לו בדרישת הפילוסופיא החדשה ובכל הנוגע לעניני אמונה ודת. כפי המכתב האחרון שלו, אשר כתב לפאביוס ביום אשר נגמרה הדפסת ספרו: „קורות הפילוסופיא החדשה" (29/10 1886) ונדפס לכבודו שם בסוף הספר (ומאז והלאה עד סוף ימיו תשש כחו ולא כתב עוד אף אות אחת), הפליא בדרישה אחת בצבור בביהכ"נ את מפעל ידידו זה ואומר מקצת שבחו בפניו, ומסהיד עליו כי אך גברא רבה הוא מחבר ספר נפלא כזה למעשיו הרצוים למקום ולבריות. מאמריו ודרשותיו הנאותות בתיכנן וצורתן, מפורסמות הן לשבח, והרבה מהן כבר נודעו ע"י הדפוס בהוצאות הקהלה. דבורו היה תמיד בנחת וקבל כל איש ואיש בסבר פנים יפות וידו היתה פרושה כל עת לעזור ולהועיל לכל נענה ונדכא ונכא־רוח ולתת מסת נדבתו בלב ונפש חפצה תמיד. מספר מיודעיו ומכיריו אין ספורות למו, ומקרוב ומרחוק, מאחב"י ומזולתינו, השפיעו לו ברכות תודה וכבוד על טובו, חסדו ואמונתו לכל בית ישראל ולכל אשר בשם אדם נקרא. כל הגיוני ומחשבות רוחו היו למצוא שעת הכושר וזמן פנוי ללמוד ולשקוד בלמודים, והיותר נעים ורגיל לרצונו, לשבת במנוחה ובדעת צלולה בבית עקד הספרים אשר לו, ולקרוא בספרים חדשים גם ישנים, ואין כסף נחשב בעיניו, למלא את תשוקתו התמידית להרבות גנסיו הרוחניים בקנותו כל ספרי השכלה ומדע החדשים היוצאים ממכבש הדפוס, וארשת שפתיו בדברים כמו אלה, לא חדל ממיודעו ה' פאביוס מיעזעם לעולם. נגד קהלתו החשובה אצלו מאד לא מנע מצדו הטוב לבעליו גם בימיו האחרונים, ובצואתו אשר הניח טרם מותו כתוב לאמר: כל עקד הספרים שלי (העולים לסך חמשה עשר אלף מארק) ינתן לצמיתות ולמתנה גמורה לקהלת ישראל בלייפציג; ומעשהו זה הוא זכרונו נצח!! —

באחת משנות השבעים למאה הנוכחית נסע פאביוס לעיר דרעזדען, ושם למד לדעת את הרב המאור הגדול מדרעזדען ומדינת זאקסען, הד"ר בנימין זאב לאנדויא ז"ל, ובהיותו אח"כ בפעם השניה בדרעזדען בשנת 74—1873 והתמהמה שם שנה תמימה לרגלי מסחרו, כרת עמו ברית אהבה עזה ונעשו לידידים ואוהבים נאמנים כל ימי הייהם. גם מרוץ מכתבים בלי חשך היה ביניהם מני אז בעניני הספרות ובשאלות הנוגעות בכל ענפי החכמה והמדע, וראוים המה כל מכתביו להוציאם לאור הדפוס ולהפיצם בישראל. בשנת תרל"ג כתב לו הד"ר לאנדויא ז"ל שיר קטן אחד על מאמרו הגדול „מלחמת הדת" (אשר חלק הראשון ממנו נדפס בהמליץ משנת 69—1868) אשר שלח לו פאביוס בהיותו בדרעזדען, למען יקראהו ויגיד לו את משפטו עליו, ואלה דברי השיר:

„לכבוד המחבר „מלחמת הדת".

„נֹפֶת תִּטֹּופְנָה שִׂפְתֵי הַמְחַבֵּר
הַמֵּלִיץ הַמְפֹאָר וּמַמְתִּיק לְדַבֵּר,

אחרי אשר השיג את כתר שם טוב „דאקטאר פילוסופיא" בבערלין, שב וחזר לווארשא לכנוס לחופה עם רעיתו האהובה, הנפלאה ויקרה בנשים הזאת. והיא ילדה לו שלשה בנים, יפים בגופם ורוחם ונעלים בחכמתם ומדעם: האחד, הוא ד"ר ההקים והמשפטים בבערלין (חתן הרב המנוח ד"ר אויב), השני הוא ד"ר הרפואה ושוכן ג"כ בבערלין, והשלישי הוא סוחר נכבד בוויען. אך האם על בנים ואשת חיל הזאת לא האריכה ימים, ואחרי מותה העתיק גאלדשמידט את אהלו למדינת אשכנז, לתכלית החנוך הנאות לבניו היתומים הנשארים לו מהאם המהוללה, אשר התאבל עליה כל ימי חייו. —

במשך ימי משכנו אח"כ בברעסלויא, נתקרב למשפחת אבותיו בענאס ונתודע להבתולה מרת הענריטטע בענאס, אשר משכתהו חסד ואהבה ברוב חכמתה וידיעתה הרחבה ועדן רוחה, ולמען מצוא אם רחמה ולמלאות חסרון אשתו הראשונה, בא שנית בנשואין עם האשה הישרה הזאת, אשר הוכיח לו אלהים להיות לעזר כנגדו בשעת דחקו, זה חנוך הבנים! אכן שם האשה הזאת נודע היום לתפארת בעולם הספרות ובתבונות כפיה, ביסדה בתי־גן־וחנוך לילדים (קינדער גארטען אונד ערציעהונגסאנשטאלטען), ודומה היא לדביתהו דרבי מאיר, כי כמוה כן גם היא אשת ת"ח ר' אברהם מאיר ג"ש, וגם היא פתחה פיה בחכמה וחסד על לשונה בדרשותיה (פארלעזונגען) ובספרים מועילים להשכלת העם ולמשאלות הזמן. —

אחרי אשר הד"ר והדרשן המפורסם ר' אהרן יעללינעק עזב את משמרתו בקהלת לייפציג בשנת 1858, בחרו אותו כל ראשי העדה פה אחד לרב ולמטיף למלאות מקום הנחסר, ומזמן ההוא עד יומו האחרון רכש לו ג"ש שם רב כבוד ויקר ושם טוב בכל מפעלותיו לטובת הצבור והיחידים במשך התקופה הארוכה של שלשים שנה ואחת. למלאות לו חצי יובל שנים מאת כהנו פאר בפקודתו זאת בתור רב ודרשן, הראו לו ראשי העדה אותית אהבתם אליו במתנת ידם הגדושה והרחבה סך שלשים אלף מארק אשר הניחו לקרן קיימת לשמו ולזכרו נצח; וכן גם במשך מחלתו בשנים האחרונות שעוד לא עשו ידיו תושיה להתעסק בעסקי צבורו ולדרוש בקהל, והד"ר עקשטיין מלא מחסורו בתור מורה ודרשן, גם אז לא גרעו משכרו השנתי אף פרוטה אחת, וקבל כמקדם את כספו משלם. עוד יותר כבדוהו אחרי מותו במעשי הצדקה אשר עשו, כי הקביעו חצי שכרו השנתי (שעלה לסך 5400 מארק) וגם העסקא מהסך הזה לאלמנתו הענריעטטע גאלדשמידט מדי שנה בשנה במשך כל ימי חייה, וכבוד העדה במקומו מונח ומופת הוא לרבים בפעולות נכבדות כאלה! —

עם הד"ר ר' אברהם מאיר ג"ש ז"ל נתודע פאביום בביאתו הראשונה ללייפ־ציג, היא שנת תר"ח, ומאז עד אשר הלך ג"ש לעולמו, היה קשר הידידות ביניהם אמיץ וחזק מאד, וכן תקפה גם אהבתו להחכם ר' יצחק מיעזעס ז"ל עד יומו האחרון. ברגישות חבה יתרה מזכיר ה' פאביום בקונטרסו את השעשוע היקר שהיה לו עם ידידו החביב הזה, וגם ביומא דשוקא הלך פעמים רבות לישחר את פניו, למצוא בזה מנוחה ותענוג רוחני לנפשו ולהרגיע מעט מעבודת מסחרו בהמעססע. גאלדשמידט היה בקי מאד בכל חדרי האגדה והמדרש, ואין דבר אחד מהם נעדר

גם עם החכם הד״ר ע מ י ל לעה מ אַ ן, ראש העדה בדרעזדען, השתעשע פאביוס בכל ימי מגורו שמה, ואע״פ שהוא חופש מאד במחשבתו ורוצה להיות „מתקן הדת״ אשר באמת הוא „עוקר הדת״, עכ״ז איש נאמן הוא לעמו ולבית ישראל, וכאחד מ ח ס י ד י אומות העולם הוא, חכם גדול ואוהב אדם, אך ע״ה גמור (לדעתנו!) בתורת והכמת ישראל על האמת, ולבו פתוח כאולם לכל דבר מצוה, ואהבתו לישראל ולתורתו (לדעתו!) אהבת עולם היא, והותמו אמת ואמונת וטהרת הלב!

בשנת 1878 (תרל״ח) הוציא פאביוס לאור את שירו הנפלא: „האמונה והתבונה״ אשר הבר אז (הוא נדפס ב„המגיד״ נומר 12 משנה ההיא ויצא

הנעימות וקראתי תוכחתך המגולה מאהבה מסותרת על עצלותי ורפיון ידי בהשתמהמהתי עד כה, מלבוא בתשובה מאהבה על אגרותיך היקרות, ובפרט על פרי עטך במכ״ע „אויף דער האהע״ מלא הודה, וחקירה עמוקה יורדת אל סוף דעתה של היהדות ע״פ דרך האמת מבלי נטות אחרי רבים להטות משפט ע״פ שטת הפילוסופיא הזמנית כדרך כמה חכמים, כאשר העירותי בטוב טעם ודעת (ובתוכם גם החכם Dr. Samuel Hirsch ז״ל, אשר הפך הקערה להיות זנב לארי בפילוסופים Hegel ולעקם התורה להשוותה על כרחה אל כונת יסודותיו). ועתה לא אאריך בדברים להצדיק נפשי, ועל כל פשעים תכסה אהבתך. ואולם השפך נא בזכותי להקל מעלי עול חטאתי (מילדערנדען גרונד), כי אם חקירתך ערבה עלי מאד בכללה כתפוחי זהב במשכיות כסף, כאשר טעמתי גם נופת דבש מליצתך אשכנזית, הנה יש לי גם לדון כנגדה באיזה פרטים, ע״כ לא מהרתי להוציא דברים עד אשר עיינתי בה להשיב אמרי לך, כי הלא אנשים אחים אנחנו אשר פיהם כלבבם ואיש האמת יקר בעיניך מיהליך לכון; ואחר החג אי״ה כשאפנה, אערוך לפני כבודך דברי על מאמרך היקר. ועתה אנא בבשורת שלום ממני, כי ב״ה שלום בביתי ובחומותי, וכה יברכך ד׳ גם אותך בשלום, ותחוג את חג הבע״ל עם נות ביתך החשובה והיקרה בשמחה ובטוב לבב, כאות נפש ידידך ומוקירך כערכך הרם.

הק׳ **בנימין זאב** בהרמ״י ז״ל **לאנדויא.**

ב) „ברכות שמים מעל ומגד ארץ ומלאה, על ראש ידידי ואיש בריתי ה״ה החכם החוקר, מליץ וסופר הרבני מו״ה פ. מיעזעס נ״י! סלח נא אהובי על כי לא באתי עד הנה להשיב על ברכת דודיך לתקופת השנה, כי בין כסא לעשור לא מצאתי מנוח, ואחרי כן חג הסכות נהפך עלי לחגא, כי לדאבון נפשי רעיתי זוגתי תחיה נפלה חולה על המטה ונפשי דאגה מאד עליה, כי הרופא לא נשא את הדבר על נקלה. וב״ה מיום א׳ שבוע זה עברה הסכנה והמחלה הולכת וחסרה, אבל דעתי איננה צלולה עוד לרדת עמך מצרימה ולעיין על דברי חקירתך בענין ההיקסוס אשר בהשקפה הראשונה נראה לי מחודדת וקרובה אל האמת, אם אמת השערתך להגיה היקסוס בקקסוס. ויהיה איך שיהיה, אשרי חלקך, שפתחת אשר אחרים הולכים במעגלות החכמים אשר לפניהם, ודבריהם מאירים כאור ירח מנוגה השמש, לא כן אתה, כי כחך גדול לפנות לך דרך חדש ולאור באורך. — ועתה אחתום בברכת שלום — ואם מאוחרת היא, הלא אחרון אחרון חביב — ויתן לך ה׳ שלום בחולך ובביתך ובכל משלח ידיך כל ימי חייך אמן. ידידך ואוהבך הנאמן המוקירך כערכך הרם

בנימין הצעיר בהרמ״י ז״ל **לאנדויא.**

לְשׁוֹנוֹ עֵט סוֹפֵר מָהִיר,
בְּמוֹעֵצוֹת וָדַעַת חֲיָלִים יְגַבֵּר
שִׁנֵּי כְפִירִים וְכוֹפְרִים לְשַׁבֵּר,
הַחוֹקֵר הָאֲמִתִּי בְּשִׂכְלוֹ הַבָּהִיר."

הד"ר בנימין זאב לאנדויא מת בשנת 1886 ובמותו אבדנו אבדה גדולה ושאינה חוזרת, כי היה באמת אחד מבני העליה ומיחידי סגולה מדור העבר, וכעת אין כמותו בכל החכמים הגדולים בארץ אשכנז, ואין מי ימלא את מקום הנחסר, ובצדק נוכל להתאונן עליו: „מי יביא לנו היום תמורתו?!"—אחרי מותו עשה לו פאביוס ציון לנפש חיה בהוציאו לאור את אחד ממכתביו הספרותיים, ועוד יוציא

Dr. Benjamin Wolf Landau.

פאביוס גם את יתר מכתביו לאור עולם אי"ה בעתם [16]. עוד היום יוקיר פאביוס את זכר הרב המנוח ז"ל, ובקונטרסו אשר לפני יאמר עליו כדברים האלה: „זכרו חי בנפשי, ועודו מתהלך אתי ברוח, ונפש עדינה ותמימה כזאת היא לזכרון נצח בקרבי, זצ"ל!" —

---

16) מן המון מכתביו לפאביוס אעתיק פה רק שנים המונחים כעת באמתחתי, ומהם ידין הקורא על ערך ידידותם והערכתם זה לזה:

א) „שלום לך ושלום לביתך ולתורתך, רע כנפש לי, גבר חכם בעוז, התורני מופלג מגיד מפואר ומהיר ופילוסוף אמתי, הרבני מו"ה פאביוס מיעזעס נ"י! קבלתי שורותיך

פַּחֲדָתִי וּמְבוּכָתִי, פְּלִיאָתִי וְחִידָתִי,
עֲלִיָּתִי וְרוֹמְמוּתִי מְזֻקָנִים וּנְעָרִים.
בַּחֲרִישָׁתִי בְּעֶגְלָתִי, מְצָאתִי בְנַחֲלָתִי,
שִׁכְחָתִי וּפֵאָתִי, וְלֶקֶט בָּעֳמָרִים.
תַּמָּתִי עֲרֻבָּתִי, וַאֲמָתָתִי גְאוּלָתִי,
וּכְסוּתִי לְשִׁגְגָתִי, אַהֲבַת הַיְקָרִים.
תּוֹדָתִי הַרְגָּשָׁתִי, עוֹלָתִי וּמִנְחָתִי,
אֶזְכָּרָתִי לְבוֹנָתִי, לְבְחִיר הַנְּזִירִים. [17]
"מְלִיצָתִי "יוֹנָתִי, "כְּתִיבָתִי "אֶבְרָתִי,
"לְבָּתִי "הוֹרָתִי, "יַעֲבְרוּ "יְעָרִים.
"לִתְשׁוּבָתִי "פְּקֻדָּתִי, "רַעֲיָתִי "יְדִידוּתִי,
"נִשְׁמָתִי וּבִרְכָתִי, לְעֵבֶר הַנְּהָרִים. [18]

מלבד כחו ואונו בלשוננו הקדושה ובמליצות ושירים, אשר הננו ר', והנודע לנו כבר ע"י שיריו הנדפסים, המלאים טוב טעם ורוח חן והדרת קודש הופפת עלימו, עוד יָדע פֿאביוס לשונות ושפות הרבה, כמו: שפת אנגלית, איטלקית וצרפתית, ונקל לו לכתוב ולדבר בלשונות אלה וגם בקי הוא בספרותיהן זה יותר מעשרים שנה; ובהיותו בשנת 1867 במאסקוי ופעטערסבורג למד גם את שפת רוסית וידע אותה אז על נכון, אך אח"כ לא עסק בה ולכן נשכחה מלבו.—

בשנת 1877 בא פֿאביוס בברית ידידות נאמנה גם עם הד"ר לעאָפאָלד דיטטער פֿאָן כאַבער כאַזאָק, האוהב ישראל באמת והמכונה ממנו בשם „השליידען השני", ומני אז ועד היום הזה לא פסקו מהריץ מכתבים זה לזה, וגם בימים האחרונים האלה השיג פֿאביוס ממנו איזה אגרות של חיבה יתירה וכבוד גדול, ובכל אגרותיו יכנהו בשם: „מיין האָכפֿערעהרטער פֿריינד!" — פעם אחת בקרו פֿאביוס בביתו ומצא שם חבר אנשים הכמים, שוחרי בינה ודעת, יושבים ומשוחחים יחדו בענינים שונים ומשונים, ויסובבו את שיחתם

---

[17]) ה"ר מיכאל היילפרין ז"ל היה מתבודד ונזיר גם במאכלו, ואחז במעשי אביו הנכבד ר' פנחס מענדיל הפרוש ז"ל, לבלי טעום אכילה גסה ובשר מן החי, רק להסתפק מפירי האדמה ותולדותיה ושאר ירקות, כדעת אוכלי צמחים, המכונים „וועגעטאריער".

[18]) שני השירים האלה נדפסו בעתם במכ"ע „עברי אנכי" גליון מ"ט משנת תרל"ח בשם מיוחד: „תהלה ממרחקים".

לאור גם בחברת מיוחדה), והוא כולל שיטת הדאַרווינסטען ומתנגדיהם, בחרוזים קצרים ונפלאים בעיני כל קוראיהם. ע"י השיר הנתמד הזה, קנה לו פאביוס שם עולם גם בין המשוררים היותר מובחרים, ורבות הנה התהלות והתשבחות אשר באו אז להמחבר מקרוב ומרחוק; רבים וכן שלמים אמרו לפעלו זה „טבא" *), וכאחד מהם הוא ידירו החכם הכולל ר' מיכאל היילפרין ז"ל אשר ממרחקים קרא אז לפאביוס, כי מעשי ידיו להתפאר מצאו חן בעיניו, כאשר יוכיחו לדעת החרוזים המובאים בזה אשר כתב לו אז, ואלה דבריו:

„לידידי בעל „האמונה והתבונה".

„בֵּין חֲכָמִים מְחֻכָּמִים,
בְּיִשְׂרָאֵל וַעֲמִּים, וּנְעִימֵי שִׁירִים,
בָּנִיתָ לְךָ בַּיִת, בְּכֶרֶם זַיִת,
לֹא יַעַלְנוּ שַׁיִת, בְּדוֹר דּוֹרִים.
"פֶּה "אֶחָד "בִּתְהִלָּה, "יִזְכְּרוּךָ "וְאַתָּה "סְגֻלָּה,
"מִמַּעֲמַקֵּי "יִצְרְךָ "עָלָה, "זֹהַר "עִם "סְדָרִים."

ויע"ז ענהו ה' מיעזעס בו ביום שהשיג שירו, ואמר עם הספר:
„לה' מיכאל היילפרין בנויארק.

„אַדְמָתִי שָׂדָתִי, גְּוִיָּתִי מְצוּקָתִי,
פְּרִידָתִי תְּנוּאָתִי, לְדַלֵּג הָרִים.
שְׁאֵלָתִי וּבַקָּשָׁתִי, תַּאֲוָתִי וּתְשׁוּקָתִי,
שִׂיחָתִי בִשְׂפָתִי, כְּבַעַל דְּבָרִים.
מַשְׂכִּיתִי אַהֲבָתִי, לִסְגֻלָּתִי יְחִידָתִי,
נְגִינָתִי שַׁהֲדוּתִי, בְּאַשְׁרֵי חֲבֵרִים.
עֲלִיצָתִי רַבָּתִי, נִמְלָאתִי גְדוּתִי,
תְּהִלָּתִי סְבִיבוֹתִי, וּשְׁמִי מְפֹאָרִים.

*) הערת המו"ל. גם החכם הנודע לתהלה ר' דוד גאָרדאָן ז"ל (בעל „המגיד" וה„מגיד משנה"), בשלשה מכתביו לפאביוס ידידו, אשר נשלחו לי, למבוקשי, להוציאם לאור ב„אוצר הספרות" ש"ב, מפליא הוא מאד את שירו „האמונה והתבונה" אשר נדפס בראשונה במכ"ע שלו, ואומר וכותב לו גם כדברים האלה: „מעולם לא נהפעלתי מהשירים היותר הנשגבים ממחברי משוררי ספרד כמו משירך הנפלא הזה וכו' וכו'" עכ"ל; והמכתבים האלה. נאבדו או אלו בהם ידי זר — אצל הרעדאקציאן או המעריך של האוצר בימים ההם, ולא היה לאל ידינו להחזירם לבעליו, כאשר הבטחנו לו, ואת כבוד המחבר נ"י הסליחה! — שא"ג.

בתו השניה תחיה, שמה זעלמאַ, וגם היא יפהפיה בגופה, בנפשה ותכונתה, ובכשרונותיה הנעלים וידיעותיה הרבות, יהיא חביבה ומכובדה בעיני כל מכיריה ומוקירי חין ערכה ועדן רוחה הנחמד.

מבנו לא ארע הרבה. רק כי הוא הולה ואסור אל המטה מיום הולדו, והרופאים יאמרו נואש לתרופתו.

ביום השלשים ואחד לירח אָקטאָבער העבר, נמלאו לפֿאביוס ששים והמש שנה, ועודנו הוא מלא-עלומים, לעבוד עבודתו בספרותנו העלובה, רק עיניו מעט הלושות, מרוב קריאתו בספרים ביום ובלילה, למרות מצות הרופאים אשר הזקה עליו לבל יהליש את עיניו בקריאה יתר מדי.— גם זוגתו הנעימה שרה תחיה, היא ברתא דאביה ואמה בכל מעלותיה, וטובת לב ומזג נחמד כמוה אין בכל הנשים דוגמתה, ד׳ יהזיקה לאורך ימים טובים למשובת נפשנו, אכי״ר.

ואלה ספרי ומאמרי ה״ר פאביוס מיזעס נ״י:

1) דיא פֿערגאַנגענהייט אונד געגענוואַרט אים יודענטהומע בהליטעראטור־בלאַטט אָריענט׳ס מנומר 22 ער 27 משנת 1846.

2) צור גערעבטניסספֿייער מענדעלזאָהנ׳ס, ביילאַגע צור אללג. צייט. דעס יודענטהומס, נומר 2 משנת 1864.

3) פֿאַלעמיש-סאַטירישעס געדיכט „למנצה על מות לבן״ אים אָריענט גומר 25 משנת 1849.

4) מאמר „על גלות בבל״ ומכתב מרעי להמו״ל ההכם ר׳ נפתלי קעללער ז״ל, בבורים חלק א׳ וב׳ 1865/66.

5) „הקבלה וההסידות״, ברעסלויא 1866.

6) „הגיוני הצופה על מעשי הדור״ מאמרים שונים בשם הכללי הזה בהמגיר והמליץ משנות 71—1868, ושני מאמרים גדולים מהם נדפסים בהוברות מיוהדות 1—1870.

7) „נהלת צבי״ שירים שונים מחגאון צבי לאֶבעל אשכנזי מבערלין ז״ל, בהמגיד 1873 מנומר 11—17.

8) „מלהמת הדת״, הלק הראשון מספרו זה נדפס בהמליץ משנות 1868—1869 (גליונות 39—51 שנת 1868 וגליונות 1—7. משנת 1869).

9) שיר משביל „האמונה והתבונה״.

10) „היהדות בזמן העבר״ העתקת המחבר בעצמו ממאמרו „דאַס יודענטהום דער פֿערגאַנגענהייט״ במכ״ע „אויף דער האָהע״ מס. מ., והוא נדפס ב„המצפה״, הברת ג׳ וד׳ משנת 1886.

11) מאמר „אור הבקר״ בהמגיד 1877 נומר 1—3.

12) הלק ראשון מספרו „קורות הפילוסופיא ההדשה״ מזמן קאַנט עד העגעל (לייפציג 1877, אצל מאַ־יטץ שאַפֿער ואצל המהבר שם, אלטע עלסטער גומר 10; מהירו 3 מאַרק או $1^1/_2$ פֿלאָרין.

13) קאָררעשפאָנדענץ מיט סאַבער מאַזאָך איבער דאַס יודענטהום אים

גם על היהדות, אז הוה פאביוס גם הוא את דעתו בנוגע להענין הנכבד והרם הזה, ודבריו מצאו מסלות למו בלבב כל השומעים, ולא רק כי נשאו חן בעיניהם, אך גם בקשו ממנו לשנות עוד הפעם ג.כ.ת.ב את הדברים הנחמדים האלה הנאמרים באמת, למען ידפיסם הד״ר סאכער־מאזאך במכתבו העתי „אויף דער האהע״ אשר הוציא אז לאור, ופאביוס לא יכול להשיב את בקשתם ריקם ויערוך את אמרותיו על ספר ויתנהו על יד העורך הנכבד של המכ״ע הנ״ל, ובכן נדפס אז החלק הראשון ממאמרו, הנושא עליו השם „דאס יודענטהום דער פערגאנגענהייט״, וכאשר החל אח״כ פאביוס לכתוב את החלק השני „דאס יודענטהום אין זיינער שפעטערן ענטוויקקעלונג ביז צור יעצטצייט״ וגם את החלק השלישי „דאס יודענטהום דער צוקונפט״, הדל המכ״ע הנ״ל מצאת לאור ונפטר מעבודתו זאת! ככה היה גם המקרה עם העתקתו את מאמרו הנ״ל לשפת עברית לבקשת ה׳ צעדערבוים, אשר חפץ לתת מקום למאמרו זה במכתבו העתי הירחי „המצפה״, כי בטרם הוציא לאור מחצית העתקתו מ„היהדות בזמן העבר״ נאסף אורו של המכ״ע הזה, ונשארה עוד מחצית השניה „פירוש עשר הדברים״ תחת ידו בכתובים!

עוד הרבה ספרים וכתבים יקרי הערך מונחים בכתובים באמתחת ה״ר פאביוס מיעזעס נ״י, כמו החלק השני מספרו הגדול „קורות הפילוסופיא החדשה״, המכיל שטות הענעל, שאפענהויער, הערבארט, הארטמאן ואחרים; והחלק השלישי מספרו זה, המכיל שטות הפילוסופים „מזמן ההוקר באקא פאן ווערולאם עד קאנט״, ועוד ספרים ומאמרים שונים, כאשר נחשוב אותם להלאה אחד לאחד, וכלם המה ראוים לגלותם ברבים, למען יראו המשכילים, הובבי ושוחרי תושיה ודעת, ויתענגו על רב טוב חכמתו הצפונה בהם.

שתי בנות ובן אחד היו לפאביוס. בתו הבכירה צפורה המכונה פאני, היפה בנשים בגוף ורוח ובנפש עדינה, נפטרה ביום שני לירח מאי בשנת 1873 לשנת התשע עשר לימי חייה בתבל זו, ע״י מחלת השבץ (פאללזוכט) אשר דכאה אותה ולא נתנתה השב רוחה עד יום מותה. על מצבתה חרת פאביוס במר נפשו הטורים האלה:

בִּתֵּנוּ צִפּוֹרָה,
נְשָׁמָה טְהוֹרָה,
נַעֲרָה נֶחְמָדָה
לְעָמָל נוֹלָדָה;
הוֹלֶכֶת שַׁחַח
וּפִיק בִּרְכַּיִם,
מָצְאָה מָנוֹחַ
בְּצֵל הַשָּׁמַיִם.

תהיה כמרחקת להאמונה, והאמונה לא תקנא את הפילוסופיא, אמנם הוא הכין את לבו לסדר כל שטה ושטה של הפילוסופים החדשים מתבודדת לעצמה על דרך ההגיון עם הוראת מקורה והשתלשלותה, עד שגם מי שיודע רק ראשי פרקים בחקירת הזמן החדשה, יבין את הענינים. ואם יטען הטוען לאמר: מה יתרון יש לספר זה מתוך כך על שאר ספרים? אף אני אשיבו: שיש לו יתרון גדול, מפני שהמחבר הראה לנו בזה שהוא מתפלסף יהודי! כי ראוי שתדע, שיש הבדלה בדעה בין כותבי קורות הפילוסופיא מחכמי אומות העולם ובין כותב עברי ויהודי גמור לאמתתו וכו' וכו'; אמנם החוקר העברי שאין לו באמת משפט קבוע וקדים, לא בעניני המדינה ולא בעניני האמונות והדעות, והפשי הוא בהגיונו, וכו' וכו' ובשביל כך השקפתו והריצות משפטו חפשים מכל לחץ ודוחק, כי הוא. איננו מושבע ועומד מהר סיני, לישרשי איזה שטה, ומהשבותיו משוחררות מכל כפיה ואונס ושעבוד, ובלי רסן ומאסר תשלוט ידו בכל, לדרוש ולחקור אחר מקור הדעות, וכן אין לו לשנות את משפטו מפני גזרות האנשים אשר הוכו בסנורים ע"י משפטים קדומים בדבר הדעות והאמונות השולטות בזמניהם. ומטעם זה ברור הדבר, שיש יתרון רב לחוקר וכותב עברית בפילוסופיא, על כותב אשכנזית או צרפתית ובעל אמונה אחרת." עכ"ד.—

ועתה הנני אבוא לספר תולדות חותנו של נושא התולדה הזאת, ה"ה איש רם המעלה, האוצר הבלום בתורה והכמה, כאשר גם כנהו הד"ר לאנדויא ז"ל רב דק"ק דרעזדען: "יחיד בדור ואהוב למקום ולבריות" כמוהר"ר יצחק מיעזעס ז"ל. בשנת 1802 חזו עיניו אור בראשונה בעיר לעמבערג. אביו ר' יוסף מיעזעס ז"ל היה סוחר נכבד מנכבדי הארץ וכל מעשיו היו באמונה, את רוב עסקיו ומרכולתו נהל הוא לבדו בעיר וויען ויכלכל גם את ביתו כאחד העשירים והנגידים. אמו מרים מינדעל, נכדת הרב הגאון המפורסם מטיקטין, היתה אשת ר' יוסף מיעזעס ז"ל השניה, ור' יצחק היה בן יחידה, עוד בשחר טל ילדותו, עת ישמע לקח מפי מוריו בהחדר בלעמבערג, הרבה הנער לעשות חיל בכל למודיו לשמחת לב הוריו הישרים והתמימים, והצטיין על כל בני גילו, כי ישאר רוח ויתרון הכשר היה לו כן בחד שכלו ובכח תפיסתו וכן בכח זכרונו האמיץ, גם בטוב לבו וביקר רוחו עלה על כל חבריו, ויהי נער נעור ומחכם, אהוב ומכובד לכל רעיו וגם נשא חן בעיני כל רואהו, עד כי גם הפראָפעססאָר וד"ר הרפואה פראַנץ סאַבער (אבי אביו של הסופר הנודע, האוהב ישראל לעאָפאָלד סאַכער מאַזאָך) בלעמבערג, אהבו והוקירו מאד, ויקחהו לפעמים אתו בלכתו לבקר בתי החולים.—

בשנת השליש עשרה לימי חייו, נישא לו לאשה את בת ר' אליקום נעציל סג"ל הארויטץ וזוגתו רחל בערלינער (נכדי הרב הגאון ה"ר צבי לאבעל אשכנזי מבערלין מבעל חכם צבי ז"ל) הבתולה מרת גאלדה אשר גדלה ממנו בשלש או ארבע שנים. היא היתה אשה הכמה ועדינה וטובת לב מאין כמוה, ועד יום מותה בשנת תרמ"ג שמונה ימים לירח שבט (ח"י ימים קודם פטירת בעלה) בעיר טהארן היתה צנועה ומהוללה במדותיה וחיתה עם בעלה הדומה לה בטוב לבו ובנפשו הישרה, חיים נעימים ומאושרים. ר' יצחק מיעזעס ז"ל היה חוקר נשגב בתכלית

ליטעראַטורבלאַטט דער איזראַעליטישען וואָכענשריפט (מגדיבורג 1878 נומר 25—27 ונומר 3—4 או. ז. וו. 1879).

14) מאמרים מפוזרים במכ"ע לישראל בעברית ואשכנזית במשך ארבעים שנה.

15) המון שירים הנדפסים כבר, ואזכיר פה רק את המפורסמים לשבח: א) „גיא הזיון" העתקה מהשיר המפואר „דאַס ליגענמעהרכען" מראָבערט פרוטץ (נדפס במכ"ע „האוהב" שנת 1881 נומר 6); ב) „שיר לר"ה (בהמגיד 1878 נומר 1). ג) „זכרון השנה" (עברי אנכי 1882 נומר 1); ד) „תורת הקנאות", ה) „חקר דבר" (נדפסו ב„אוצר הספרות" שנה ראשונה): ו) „עולם השקר" (המובא פה בסוף התולדה).

16) בכתב יד יש עוד אצל המחבר: א) חלק שני מספרו קהפה"ה, משטת העגעל ואילך עד הזמן הנוכחי, ומוכן לצאת לאור בקרוב; ב) חלק שלישי מספרו הנ"ל; ג) קבוצת שירים שונים; ד) טעמי המצות, על פי הקירות המהורשות בדרישות קדמוניות בהעתים האחרונים.

אלה שמות בני ה. פאַביוס מיעזעס הרוחניים, אשר מרי גולדו ויצאו לאור עולם כן משכו עיני כל חכמי הזמן עליהם וכן הללוהו והודו לו על פי פעלו כל רואי אותם; יען כל הספרים, והמאמרים הנחשבים לספרים, שהוכרו מידי אביר הסופרים הזה, הופיעו אור חדש על בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, הנהנים מזיו ההכמה והדעת; ואנכי מאפס מקום לא רשמתי פה רק את שמות אלה הספרים והמאמרים בכמותם (קוואַנטיטאַט) ולא באיכותם (קוואַליטאַט), ולא אדין עליהם מאומה, רק על אחד הנני מעיר את אזני הקורא, על ספרו הגדול האחרון, רב הכמות ואוצר המחזיק ברכה לכל משכיל עברי, הוא ספר „קורות הפילוסופיא החדשה". על הספר יקר הערך הזה ראוי לכל איש מבין דעת מבני ישראל לשים לב, להביא את הברכה הזאת אל תוך ביתו ולהגות בו במתינות ובעיון מעט, לא לבד מפני שמחבר הספר הזה הוא ה' פאַביוס מיעזעס רב התבונות, רק שמפני שמחברו הוא פילוסוף יהודי, אשר שפתיו נוטפות מור ולשונו צחה ונקיה, ובכמה מקומות יותר נקל להבין שטות הפילוסופים מתוך ספרו מללמדן מתוך ספרי החכמים שנכתבו בלשון אשכנז וכדומה, וגם מלבד זה עוד יש הבדל ויתרון גדול בין חוקר וכותב עברית בפילוסופיא ובין כותב מאמונה אחרת, ופוק חזי מה כתב עליו המאוה"ג, החכם והמבקר הנאמן הד"ר חיים אָפפענהיים נ"י בהמאמר בקרת שלו בהאסיף תרמ"ח, הלא כה דבריו (צד 3—4 שם): „אמנם כפלים לתושיה עשה החכם המחבר, כי לא לבד שכל ההוגה בספרו ימצא, ששפתנו חדשה על ידו כנשר נעוריה, עד שגם בעלי המתפלספים, אשר אין דרכם להתעקש, יקראו לה: דרושה הנה ספר כזה בתכונתו וערכו לא נמצא עוד כפי ראות עיני בספרותנו, כי מעולם לא שמעתי שהבר אחד מחכמי ישראל ספר מיוחד, הכולל תמצית שטות הפילוסופים היונים והרומיים לעצמן, אשר ירוץ הקורא בהן, בלי התערבות פלפולים בעניני אמונתנו ופירושים מעורבבים עם דתי ישראל. אבל המחבר בירר לו דרך לעצמו, הפילוסופיא לא

פעמים רבות נכספה וגם כלתה נפש ה׳ פּאַביוס לכתוב את תולדות ימי חיי חותנה, קורותיו ותכונות רוחו, בספר לזכרון, וגם גלה לו פּאַביוס חפץ לבו זה, והוא ענהו : „אמנם כן, מאד צדקת, כי ראוי היה לתאר בחרט אנוש עלי לוח הגליון את קורותי במשך התקופה־החולפת (איבערגאַנגספעריאָדע) של השבעים שנה האחרונות״, וגם הבטיחהו אז כי הוא בעצמו יאסוף תוצאות רבות מקורות חייו ותולדתו ויכתבן בספר למשמרת ; ובלי כל תפונה שמר את דבריו והבטחתו הנאמנה לחתנו וכתב את תולדותיו על ספר, אך לדאבון לבנו ירדו גם המה, כמו כל כתביו, לטמיון, וגם זה הוא אבדה שאין לה חליפין! — פעמים רבות הפיח ר׳ יצחק מיעזעס ז״ל רוח תשוקה עזה בלב פּאַביוס, להחיש את עבודתו בכתיבת ספרו „קוהפהה״ח״ בשקידה עצומה ולכלותה עד תמה, באמרו „אין איש מילדי העברים בכל קצות ארץ הוחן מידי הטבע מלידה ביתרון הכשר רוח ובשקידה והשתדלות בלמודים כמוהו, לכתוב מחברת נפלאה כזאת, אשר כמה מכשולים עומדים לשטן על דרכה, ולהוציאה לאור בשלמות״, ופעמים לא מעטות הוכיחהו בדבריו : „מדוע ככה תתמהמה ותתנהל לאט בספרך היקר הזה, ואם לא עכשו אימתי ?״

לפעמים בקש גם התחברות עם אנשים צעירים לימים, שוחרי תושיה, כמו : ר׳ פנחס שמואל האראוויטץ, אהרן יודקעוויטץ [20], ר׳ אברהם יעקב ווייצענפּעלד (כעת בעיר זגיערז ברו״פ), ר׳ יהושע האראוויטץ (חתן ה״ר פנחס מענדיל היילפּרין, ונעשה ד״ר בחכמת הרפואה, וכעת הוא באמעריקא), ה״ר משה פרענקעל (ג״כ חתן הרפ״מ היילפרין, ונפטר באמעריקא איזה זמן לפני פטירת גיסו היקר ה״ר מיכאל היילפרין) ועוד ועוד, והתענג מאד בחברתם, והמה גם המה שבעו ענג ונחת למכביר בהשתעשעם עמו, ויחדו יחדו איש את פני רעהו. גם את הסוחרים השונים אשר באו לשאול בעצתו בעניני מסחריהם קבל בסבר פנים יפות והיה נדרש לכל דורשיו בשמחה, ובפניו עליצות ומפיקות אהבה, חכמה וענוה צדק הגיד להם את עצתו אשר נכנסה ללבם ומצאה חן בעיניהם, וכאשר ישאל איש בדבר אלהים ! — הוא אהב תמיד לקרות במכתבי עת שונים מהליכות עולם המדיני וחדשות מילדי יום יום וגם ספורי־אהבה שונים אשר יצאו לאור מבחירי הסופרים בימיו אז [21].

עם הסופר הנודע והמפואר, האוהב את ישראל בכל לבו, הדאקטאר אונגד ריטטער סאַכער-מאַזאָך התודע ר׳ יצחק מיעזעס ז״ל בשנת 1872 ע״י ספורו הנחמד «Der Jlau» אשר כתב אז ר׳ יצחק הנ״ל, לתאר בשרד אמת את הליכות בני ישראל בגאליציא. הספור הזה הופיע לאור בראשונה בהעתקת שפת רוסית במכ״ע ״Westnik Ruskich Hebrew„ של צעדערבוים, אח״כ יצא לאור בהארגינאל האשכנזי שלו ע״י ידידו האהוב והנאמן, החכם ד״ר Prove במכ״ע

[20]) במשך כתבי התולדה הזאת נפטר החכם ר׳ אהרן יודקעוויטץ ז״ל ביום העשרים ושבעה לירח אויגוסט (א׳ דר״ח אלול) 1889, פה קראקא, תנצב״ה.

[21]) פעם אחת אמר בהתלות ובשחוק פיו, כדרכו, את הדברים האלה בלשון אשכנז : „איך בעזיטצע ד ר י י א פעהלער פאָן יע איינעם גראָססען מאַננע : איך לעזע זאָ גערן ראָמאַנע וויא קאנט, שפּיעלע אויך גערן קאַרטען וויא לעססינג, עססע אָפט גערן צוקקער וויא מענדעלסזאָהן !״

הבריאה ומעמיק גדול בדרושות פילוסופיות. והיתה לו שטה מיוחדת (אייגענעס סיסטעם) בפילוסופיא, ואם אמנם היה לו עם פאַביוס ויכוחים רבים בע״פ ובכתב בענינים העומדים ברומו של עולם הפילוסיפיא, עכ״ז לא נצח האחד את חברו. בחלק שני מספרו „קורות הפה״ח״ יעתיק פאַביוס ממנו מכתב אחד, שיש בו חדשות ונצורות, ושם ידבר גם אדות הענין הזה אי״ה. רבים היו רעיו ומיודעיו וגם בעלי תורה וחכמה בלתי נודעים לו, אשר בקשו קרבתו ויתכבדו בו להתארח בחברתו, להקשיב נעם לקחו ולשאוב מדע מבאר תורתו וחכמתו, ואנשי קהלת קראקא וקהלת טהארן, אשר נסע שמה כעשרים שנה לפני מותו, הרגישו את

Isaak Mieses.

ההסרון שלא יוכל להמנות במות עליהם האדם הגדול הזה. כל חבוריו וספריו הנדפסים, רשומים המה בספר הלעקסיקאָן הביבליאגראַפהי „אסף המזכיר״; ושאר כתביו ומרוץ מכתביו המדעיים והספרותיים עם ידידיו החכמים הרבים, וגם החלק השלישי מספרו הכי נכבד „צפנת פענח״ על הקבלה העיונית והמעשיית, אשר כתב בחייו, הלכו כלם לאבדון ע״י מקרה לא טהור אחד בשגגת אשתו הישרה, מן קצר לפני מותו [19], וחבל על דאבדין ולא משתכחין! —

[19]) ראה בסוף המכתב של הה׳ פאביוס מיעזעס לידידו הה׳ הורוויטץ ז״ל בוויען אשר הוצאתי אנכי לאור באוצר הספרות שנה ב׳.

בידו לכתוב ענין נפלא אחד, אמר: „תקותי תעודדני, כי מלאכתי זאת תרנין את לבו ותמצא חן בעיניו!" — אך לדאבון לבו לא זכה פאביוס, כי יקרא חותנו ז"ל בעצמו את חקירותיו הפילוסופיות על שטות גדולים וחקרי לב ומקורן והשתלשלותן ותוצאותן, אשר נקב הוא עד פנימיותן בספרו האחרון הנ"ל הנדפס כבר, ובחלק השני העומד ומוכן לדפוס, וכי יגיד דעתו ומשפטו על מפעלו זה, כי הפליא לעשות! — הוא היה חוקר ומעמיק בחיי הנפש ומהותה, סותר ובונה מגדלים וערים במדינות הרוחניות ולעצמו אחז תמיד בשיטת הפילוסוף העגעל לכל חוקותיה ומשפטיה כהחכם ר' נחמן קראכמאל ז"ל, אך בכל זאת השיג אותה והשתמש בה באופן אחר מאשר השתמשו בה החכמים הבאים אחריו וגם הרנ"ק ז"ל בעצמו. — חותנו ה' פאביוס לא שם גם הוא מעצור לרוח חקירתו ועורר כמה שאלות נוקבות עד תהום, והסותרות ומתנגדות לשיטת העגעל בכללה, והוא ערך אותן אח"כ לפני חותנו ז"ל, וגם באחרונה שאל אותו, איך יוכל להשלות נפשו, בתור חוקר גדול, ההולך נכחו מבלי כל סלף וסתר ומבלי כל פניה ונטיה והזיה על מעגלות הכמת הטבע לפי החקירות המחודשות, ולנטות אחרי שטת העגעל, כרנ"ק ז"ל, אשר מת כבר בשנת 1840, מבלי ידעו או שמעו את דארווין והאקעל וכו' ומה גם המדעיים ודרכי החקירות שנתחדשו כהיום הזה? — וע"ז ענהו ר' יצחק ז"ל את הדברים האלה, אשר העירו רגשי תמהון בלב פאביוס: „אמנם צדקת מאד בני יקיר נפשי, אבל מה אעשה והנני זקנתי ובאתי בימים, וישטת העגעל (כפי השגתי וע"פ הרמזים שכתבתי במכתבי האחרון) נזקנה אתי בכל ימות חיי, ואין בכחי והפצי להפרד ממנה לעת זקנתי; וסוף סוף יש בה ובתוכה, ולא בצורת הגיונה שהיא, רק דוגמא וסימן מובהק (שעמא) וכאשר אמרתי כבר, קורטוב של אמת, שאין לזוז אותו ממקומו: ויש מקום נאמן ונכון בעיני (לפי דעתי הקלה) להתאימה עם תולדות וחכמת הטבעיים החדשים וכו' וכו'" — עכ"ל, ודפח"ח! —

בשנת 1877 בקש הרב הד"ר ראהמער במגדיבורג, מו"ל מכ"ע „ליטעראטור־בלאטט", את פאביוס, כי יואיל בטובו לכתוב בעד המכ"ע שלו מאמר בקורת על מחברת חותנו ז"ל „בענעדיקט שפינאצא, זיינע לעהרען אונד זיין פערהעלטניסס צום קריטיציסמוס" (של קאנט), אשר הוציא אז לאור. פאביוס אמנם לא השיב את בקשתו ריקם, וכתב מאמר בקורת גדול אשר הופיע לאור בעת ההיא בהליטעראטורבלאטט נומר 32, בחתימת רק אות „F" משמי. מאד התענג וגם השתומם ר' יצחק מיעזעס ז"ל בקראו את מאמר הבקרת הזה מאת סופר וכותב מסתתר, ויכתוב לחתנו כדברים האלה: „גרסה נפשי לתאבה, לדעת מי הוא הסופר הזה אשר העלים את שמו והיה תנא דמסייע שלי להוציא משפט צדק על מאמרי, ולהגן בעדי גם נגד שאלת החכם איבערוועג" ? ה' פאביוס החריש ולא ענהו מאומה על מכתבו זה; אך אחרי ימים אחדים, השיג פאביוס עוד הפעם מכתב מטהארן, ובו כותב לו חותנו ז"ל כדברים האלה: „רבות חשבתי לדעת, מי הוא המבקר הנאמן הזה החותם בשם הנעלם (אנאנים) ...F; אך באמת הלא הוא לא יוכל היות רק בני פייבילע בעצמו, ויישר כחך, כי שברת את הלוחות משאלת איבערוועג, והיית למגן לי ולדעתי!" —

„Thorner Zeitung" וגם בחברת מיוחדה, ובאחרונה בשנת 1877 נעתק גם לעברית ע"י ה. ראבינאוויץ בשם: „העלוי, צופה הליכות בית ישראל בגאליציא". ויהי כאשר קרא סאכער-מאזאך כפעם הראשונה את הספור הנחמד הזה, השתומם על המחזות והתמונות הנפלאות אשר הציג המחבר לעיני הקוראים, וכתב מאמר בקרת מיוחד כאחד ממכ"ע הווינים ושם השמיע את תהלתו, ובתוך יתר דבריו כתב: „אף כי ה' מיעזעס לא נודע למספר ספורים, הגדיל בעת תושיה, בהציגו לפנינו תמונות אמתיות מחיי היהודים בגאליציא בלי דמיון שוא ומחזות הבדויות מלב, כמעשה סופרים אחדים בזמננו, ובפה מלא נוכל להוציא משפט, כי ראוי הוא ה' מיעזעס להורות את הדרך הזה לכל המבקשים חכמה ודעת." הד"ר סאכער מאזאך שלח אז את מאמר הבקרת שלו לר' יצחק מיעזעס ז"ל לטהארן (אשר נסע שמה מקראקא) ומני אז קשרו קשר ידידות אמיץ ביניהם, והראשון שלח לו את תמונת אבי אביו, הפראפעססאר פראנץ סאכער בלעמבערג.—

בשנת 1845 הוציא ר' יצחק מיעזעס ז"ל לאור בלייפציג את ספרו „בייטראג צור ווירדיגונג דער ווירען אים יודענטהומע", והוא כתוב במוב טעם ודעת ובשפת אשכנז ברורה ונעימה, וכל קוראיו התענגו עליו ויהללו ויפארו את מעשי ידיו [22]; ואח"כ בשנת 1863 הוציא לאור בקראקא גם את ספרו היקר „צפנת פענח" (על קבלה עיונית ומעשיית) בשני חלקים. את ספרו האחרון הנזכר לא כתב ר' מיעזעס ז"ל כלו בעצמו, אך ברוב מקומות קרא את דבריו באזני ה' פאביוס התנו, והוא כתב עלי לוח את כל אשר שם חותנו בפיו, ומה מאד השתומם ר' יצחק ז"ל, בראותו איך כביר מצאה יד התנו בכתבו בלי שגיאה את כל הדברים אשר קרא בחפזה באזניו. זאת המחברת האחרונה גם יתר שיחותם ודרושותם אשר היו להם לעתים לא רחוקות בעניני הפילוסופיא וחכמת הקבלה, המה העירו מאד את רגשות פאביוס ויפיחו רוח-אל נרדמת בחביון לבבו, אף נטעו בתוכו הכשרון לכתוב ולחבר את ספרו „קורות הפילוסופיא החדשה", וחותנו הנכבד ז"ל, הוא היה מבקרו האחד הנאמן לו בכל בקרותיו ובכל משפטיו, ובכל עת אשר עלתה

---

[22]) בימים האחרונים האלה השגתי מכתב מידידי הנכבד, הרב ה"ר פאביוס מיעזעס נ"י, ובו הוא כותב לי בנוגע לספר חותנו הנ"ל, כדברים האלה:

באותם פ"ר הוצאת מכתב מהג' בי"ר לחותני ז"ל, ע"י ר' וועטשטיין מקראקא, המפאר את ספרו „בייטראג צור ווירדיגונג וכו'" ומסכים עם עקרי דעותיו, שהיהדות במעלתה השכליות היא „ה תורה בקבל אורה", ובאשר כבר שניתי ושלשתי הדברים האלו בספרי „מלחמת הדת" ובמאמרי השונים בהכרמל והמגיד, ואין איש מבין ומעיין בדת ובספרי הקדש כמו לספק בזה, ורק המתעקשים ורקי מוח והרואים בעינים עצומות יוכלו להכחיש זאת! — והנה בנוגע להמדרש „הנפלא" בהביא חותני ז"ל בספרו הנ"ל (צד 12) ואשר הג' בי"ר שואל גם במכתבו: „אנה נמצא ואיה מקומו?" הנני להודיעך יקירי וידידי הנעים, כי מצאתיו בסוף מדרש תנחומא, וזה לשונו: „רשע בחייו כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך יוצר אור, חמה שוקעת ואינו מברך מעריב ערבים, אוכל ושותה ואינו מברך עליו, אבל הצדיקים מברכים על כל דבר ודבר שאוכלים ושותים ורואים ושומעים וכו'" ע"כ. והמדרש הזה הוא באמת גם מהנכבד בין המדרשים הנפלאים! ..."

הרבנות הולמתו, לעמוד לשרת בקדש למלא את מקום הנחסר, ולאות על דבריו שלח לו מכתב־תעודה (ראבבינער־דיפלאָם), המעיד על כשרונותיו העצומים וידיעותיו הרבות בתורת וחכמת ישראל ובכל ענפי החכמות והמדעים וגם בשאר לשונות וספרותן, והנני מעתיק פה את מכתבו זה לעיני הקוראים מלה במלה ככתבו וכלשונו בשפת אשכנז:

Zeugniß

Daſs der Vorzeiger dieses, Herr Isaak Mieses aus Krakau mir persönlich als ein jüdischer gelehrter Theolog bekannt sei, der in den biblischen, talmudischen und jüdischen Gesetzescodizen, und überhaupt in der jüdischen Literatur sehr bewandert ist, und auch dazu die gehörige Bildung in andern Wissenschaften und Literaturen besitzt, so daſs er als Rabbiner für jede noch so bedeutende israelitische Kultusgemeinde höchst geeignet ist, bezeugt der Gefertigte mit Vergnügen.

Prag, am 3. Juni 1861.

Salomon L. Rapoport
Erster Rabbiner zu Prag.

Vom k. k. St. Bezirksgericht der Alt- u. Neustadt Prag, wird hiermit bestätigt, daſs sich Herr Salomon L. Rapoport, erster Rabbiner zu Prag, zu dem Inhalte dieses Zeugnißes, so wie zu seiner Namens-Unterschrift bekannt hat.

Prag, den 4. Juni 1861.

(Unterschrift und Siegel des Bezirks-Gerichtsrath.)

גם עוד בשנת 1850 כתב לו הרב שי"ר ז"ל מכתב תעודה כזה, המגיד מקצת שבחו ותהלתו בפניו, ואנכי לא אדע לאיזה תכלית שלח לו אז „תעודת רבנות" אחרי אשר לא עלתה מימיו על דעתו להעמים על שכמו עול כבד כזה; ויען כי מאד נעימים עלי דברי הרב שי"ר ז"ל הנאמרים בשעתם על הח' ר"י מיזעס ז"ל, לכן אעתיק גם אותו פה במקום הראוי לו ככתבו וכלשונו:

Zeugniß

Der Vorzeiger dieses, Herr Isaak Mieses aus Krakau, ist mir durch öftere literarische Unterhaltungen, die ich mit ihm persönlich gepflogen, als einer der ersten Gelehrten in der ganzen jüdischen wissenschaftlich-religiösen Literatur bekannt. Auch seine gedruckten Werke bezeugen hinreichend sowohl seine philosophische als literarische Kenntnisse. In den mündlichen Gesprachen mit ihm aber, überzeugt man sich leicht, auch von seiner Fähigkeit, Vorträge oder Vorlesungen vor der Jugend in klarer flüssender Rede zu halten.

שתי פעמים בקר פֿאביוס את חותנו ודודו ז״ל בטהאָרן, ובהיותו שמה למד לדעת, לכבד ולהוקיר את ידידי חותנו ז״ל האהובים, ובפרט את הרב הגאון הנודע ר׳ הירש קאַללישער ז״ל ובנו ידידו וחביבו, החכם הבקי וחריף כמו״ה לואים קאַללישער נ״י בעל מחבר ס׳ „קול יהודה" וכן גם את הרב דמתא שם, החכם הגדול בתורתו וחכמתו, ידידו הד״ר חיים אָפּפּענהיים נ״י, והפרנס דקהלה, איש טוב ונאמן ודבוק מאח לחותנו ז״ל ה״ר נאַטהאַן לייזיר נ״י, את ה״ר וואָלפֿזאָהן נ״י, ר׳ שמחה האָראָוויטץ ז״ל ובנו הנחמד הד״ר הושע האָראָוויטץ ור׳ אהרן גיעלדזינ־סקי ועוד, אשר כלם כבדו והעריצו את שם ר׳ יצחק מיעזעס ז״ל וזכרו היה יקר להם תמיד. מלבד אחב״י כבדוהו והוקירוהו גם הנוצרים, תושבי עיר טהאָרן, אשר ראו והכירו את גודל מעלתו בחכמה ובתבונה, והיה לגאון ולתפארת בעיני כל יודעיו ומכירי שמו. הוא היה היהודי הראשון אשר נמנה לחבר באגודת: „קאָפּערניקוספֿעראיין פיר קונסט אונד וויססענשאַפֿט", אשר יסודתה להפיץ חכמה ודעת בין הבריה, ועל כל חבר וחבר להשמיע את דרשותיו בענינים מדעיים פעמים אחדות בכל שנה ושנה. גם ר׳ יצחק מיעזעס ז״ל, ככל החברים, הריץ לאנשי האגודה הזאת דרשות יקרות ונחמדות, הבנויות על אדני החכמה והמדע (ולרוב בענינים הנוגעים להיהדות, כמו בחכמת הקבלה, ואדות שטת שפּינאָצאַ, לעססינג, לייבניטץ, דוד שטרויסס ועוד) כמטר זרזיף א״ץ, וכל שומעיו התענגו על דבריו, כי בקסם על שפתו השכיל למשוך אחריו לבות כל השומעים עד כי כלם הודו ואמרו בפה מלא, כי לו נאוה תהלה! באמת נפלא מאד הדבר אשר דרשותיו מצאו תמיד חן בעיני חברי האגודה הזאת, אחרי כי לא הסכין להציע לפניו מקודם את הענין, אשר עליו היה נכון לשאת מדברותיו, רק בלי הכנה קודמת, עלה על במת המטיפים ופתח פיו בחכמה ואמרתו הצרופה כטל נוזלת מפיו, וכקורא מתוך הספר בשפה ברורה ונעימה היו תמיד אמרותיו שגורות בפיו. — כל דרשותיו המדעיות נדפסו בעתן בהמכ״ע אשר יצאו אז לאור שמה, ואחדות יצאו לאור גם בחוברות מיוחדות לעצמן, וגם חתנו ה׳ פֿאביוס בעצמו הוציא לאור דרשה אחת הנפלאה בתוכנה וצורתה, ב„המכ״ע להפילוסופיא המדויקת" (צייטשריפֿט פיר עקז־סאקטע פֿהילאָזאפֿהיע, VIII באנד) בישנת 1869 (וכמבואר בהערה בספרו „קורות הפילוסופיא החדשה" דף 156), והיא ראויה באמת להעתיקה לשפת קדשנו ולהביאה מנחה לקהל הקוראים העברים בכלי טהור קדש לד׳. —

ר׳ יצחק מיעזעס היה גם חריף ובקי גדול בכל חדרי התורה שבע״פ, והחכם ר׳ שלמה מיעזעס ז״ל סיפר לבנו פֿאביוס, כי בלמדו אתו יחדו עם הגאונים בעלי „מפרשי הים" והרב מק״ק גריידיטץ ז״ל בחדר הישיבה בלבוב, היה הוא הגדול מהם בחריפותו ובקיאותו, ואין דומה לו אז מכל בני גילו! —

בעת אשר מת הרב מכת הישנים בבערלין ופרנסי העדה משם (ורובם מכת המתקנים החדשים) רצו לקבל לרב העדה את הד״ר גייגער, עלה אז בדעת ר׳ יצחק ז״ל לשאול את פי הרב הגדול שי״ר ז״ל בפראג עם מכתבו, אם לא יתרצה בכבודו וטובו, להמליץ עליו לפני ראשי הקהלה בבערלין, לבחור בו למלא מקום הרב הישן זמנוח ז״ל? אם כי מעולם לא חשב כזאת לקבל עליו משרת רב או דרשן; ועי״ז השיב לו הרב הג׳ שי״ר ז״ל תיכף ומיד, כי ראוי והגון הוא לאותה אצטלא ועט״ת

(כמו: איפכא מסתברא, אדרבה, לא כי, מנלן, ועוד בשאר קושיות ופירכות הנוהגות עוד היום בבתי המדרש ברו"ם ובגאליציען) השיגוהו בין המצרים, ורדפוהו מנותח לסתור את בנין דרשתו בהלכות הפסח, במדרגת הסתירה והניגוד הגלוי, עד שהרב הד"ר פראנקל עמד לפי שעה כנבוך ונדהם רגעים אחדים ולא ידע מה להשיב להם. אז נגיש הר"י מיעזעס כמושיע ממרום וגואל מקרוב למקום קרב ומלחמת ההלכותי הזה, ואחרי לקחו רשות מכל העומדים מסביב, הפטיר בשפה רפה את תשובתו נגד החולקים על הדורש כהלכה והצדיק את הראשון בריבו נגד המתנגדים, ובכח פלפולו ושכלו החד מאד, וגם בבקיאותו הנפלאה בכל מקצועות השו"ת (השמורות בזכרונו העתיק, שהיה כבור סיד שאינו מאבד טפה ממשנתו!) הראה להם את ידו החזקה גם בעניני דיומא, להחזיר מתוך פלפולו את תורתו של פראנקל ולהעמידו מחדש על בסיס נכון וקים, באופן שלא יזיזו אותה ממקומה כל רוחות המפלפלים הנושבים בה, עד כי לבסוף נענעו לו בראשם כל זקני הנאספים ובפה מלא הודו כלם „שזה היהודי הפולני (כי הוא היה לבוש אז בבגד ארוך ופאות ראש וחגורה) נצחם בתורתו!" ככלות הרב פראנקל את אמרותיו גם באגדה כנהוג, פרש את ידו לשלום להר"י מיעזעס, והודה לו בפה מלא, על כי הוציא אותו ממבוכתו בתוך הדרשה, וילך עמו שלובי זרוע מבית הכנסיה אשר בו התועדו אנשי העיר לשמוע דרשתו לחדרו פנימה, ובבקשה לסעוד אצלו סעודת מוצש"ק הציגהו לפני רעיתו הרבנית, ויספר לה את כל תלאותיו אשר מצאו אותו במשך דרשתו ואת כל הקורות אותו עם הר"י מיעזעס, ויקדם את פניו בברכה לפני אשתו בדברים האלה: „הנה הבאתי לביתנו ידיד חדש, חכם גדול בתורה, אשר בכחו העז והכביר הצילני מפי האריות הנודעים לך, וברוך יהיה! בעלת הבית הזה, בחום מוזגה ורגשותיה העזים בטבעה בשמעה דברי בעלה אלה, מהרה להושיט את ידה גם היא לו לשלום ולברכהו בברכות אלף הנובעות ממעמקי לבה פנימה, ואחרי כן הושיבתהו בראש השלחן הערוך לסעודה והתעלסה עמו בידידות ורעות ואשר לא פסקו מביניהם כל ימי חייהם, ופעמים לא מעטות ספרו הרב פראנקל ואשתו בחדוה ובעליצות נפש את אופן התודעותם והכרתם עם החכם הגדול הזה, אשר מני אז והלאה נעשו לו ואח"כ גם לחתנו ה' פאביוס נ"י לאוהבים נאמנים עד יום מותם. —

מלבד כל אלה עוד רבות עשה איש הרוח הזה בימי חייו לטובת עמו וספרותו, והעם אשר בתוכו ישב, ידע גם הוא להוקיר ולכבד אותו כמפעלו, וגם במותו הראו לו אותות כבוד ויקר למכביר כמו רחפה תמונתו לפניהם וכמו עוד הי נצב לעיניהם. עת הקול נשמע, כי מת החכם הישיש הזה, הכהן הגדול לאחיו, ויהי אבל כבד בכל העיר טהארן וגם בערים אחרות, מקום שם הגיעה השמועה הרעה הזאת קראו לבכי ולמספד ותוגה ואנחה שוכנת על כל פנים. בלוית כל יושבי העיר מקטן ועד גדול, כן מהיהודים וכן מהנוצרים, הובל לקברות בכבוד גדול, ויהי המחנה כבד מאד; ומדי עברו נסגרו החנויות וכל בתי המסחר על מסגר ואנו ואבלו גם פתחיהם על העדרתו. בטרם מצאה גויתו מנוח בחיק האדמה, הטיפו הרבנים והאצילים הנכבדים מספד תמרורים וקינה ונהי על מותו בכלל ועל האבדה הגדולה אשר אבדה בת ישראל בפרט. בראשונה נשא הנוצרי החכם והמורה הראשי בבית מדרש המדעים (גימנאזיאלדירעקטאר) הד"ר Prove את מדברותיו ויבכו כל השומעים; אחריו השמיע הרב הד"ר חיים אפפענהיים נ"י, החי' הד"ר ופריוואטדאצענט בהאו-

Und da dieser hochgelehrte und hochgebildete Mann, auch einen sehr religiösen und moralischen Lebenswandel führt, so ertheile ich ihm mit vielem Vergnügen gegenwärtiges Zeugniß, über alle seine besagten löblichen Eigenschaften.

Prag den 26 August 1850.

Salomon L. Rapoport
Erster Rabbiner zu Prag.

בשנת תרכ"ח כתב ר' יצחק מיעזעס ז"ל מכתב גדול לידידו החי' ר' נפתלי קעללער ז"ל אדות פטירת ידידו הנכבד ר' פנחס מענדיל היילפרין ז"ל, אשר בו הציב ציון לנפשו ומפאר ומשבח מאד את החכם הגדול הזה. מכתבו זה נדפס במכ"ע שלו „הבכורים" חלק א' משנה ההיא. —

עם הרב החכם הגדול ד"ר זכריה פראַנקל ז"ל נתודע ריי"מ ז"ל בערך שנת תק"ץ, ובאופן הזה: בנסיעתו אז חזרה מהשוק בלייפציג לביתו לקראקא בדרך דרעזדען בערב שבת, לא היה עוד עת לבוא ולהגיע לביתו קודם שבת, ולכן נאלץ להתמהמה שם בהעיר דרעזדען בכל יום השבת, ולמען מצוא מקום מנוחה נופש, סר לבית מלון עברי אחד לנוח שמה עד מוצאי שבת. השבת ההוא היה שבת הגדול. בבקר אחרי התפלה שאל ר' יצחק את בעל בית המלון, אם הרב דמתא יחזיק במנהג אבותיו לדרוש בשבת הגדול ברבים, והוא השיב לו, כי לפי אשר שמע בביהכ"נ בשעת התפלה, לא ידרוש הרב הד"ר פראַנקל בביהכ"נ, יען כי חש הוא בראשו, ויאבה להמעיט צער ההליכה, רק בביתו יקדמו ראשי הצבור וחכמיו את פניו להתפלל שמה תפלת המנחה ולשמוע אח"כ את דרשתו אשר יטיף כפעם בפעם. כשמוע זאת ה"ר יצחק מיעזעס חש מיד אחר הצהרים לבית הרב הנ"ל, ובבואו עמד בשעת דוחקא דכלה כעני בפתח, אין איש שואל בשלומו ואין מי קובע לו מקום פנוי לתפלה ולשמועת הדרשה! ויהי בעלות אח"כ הדורש על הבמה אשר הקימו שם עבורו לפי שעה, והתחיל דרשתו בעניני דיומא בקול נמוך וחלש מאד, אשר אי אפשר היה לו לר' יצחק ז"ל לשמוע את פה המדבר מרחוק, נגש בחזקה לאט לאט למקום הקרוב לשמוע וסמוך להאנשים המכובדים העומדים סביב הדורש. בין הנאספים נמצאו אז מקהלת דרעזדען איזה אנשים מכובדים מיחידי סגולה ושרידי הדור הישן, למדנים מופלגים וישישים בשנים ובחכמה, המפורסמים בידיעתם הרחבה בגפ"ת ושו"ת, ומהם גם איזה חריפים בפלפולים ושואלים ודורשים תמיד בהלכה ואגדה, ואנשי קדש כאלה היו אבני מכשול לכל רב צעיר הדורש בהלכה בפומבי ביומא טבא כזה! אך לא כן בימינו אלה, היום לא נמצא עוד בעונינו אף אחד בעיר הזאת מערך ויקר החכמים הנזכרים, וזה הפרט היוצא מכלל הרבנים החדשים, האחד המיוחד בגדולתו ובקיאותו הנפלאה בכל מקצעות התורה שבכתב ושבעל פה, האיש הנאמן לאלהיו, לתורתו ולעמו, הרב המאוה"ג, הד"ר בנימין זאב לאנדויא ז"ל אב"ד דשם, גם הוא כבר נאסף אל עמיו בשנת תרמ"ו, ואין שני לו עד היום הזה למלאות את מקומו כראוי! — הלומדים האלו התחילו לפלפל ולהתוכח ולהתנגד ל„החדושים" אשר המציא הדורש הנ"ל בסברתו, ובשו"ת שונות

לא עמד כבור סיד בחכמתו ולהוציא כל חדש ומחודש בילדי יום יום ובצעד קדימה (פאָרטשריטט) מפני הישן והנתישן בימים עברו, אך כמעין המתגבר הלך קדימה עם הימים המתחדשים לבקרים ועם הצעד הזמני ודרכי הדרישה המתנוספת בדור ודור ודורשיו, וזה הוא הזקן האמתי ההולך עם הימים (ורצונו: ער גינג מיט דען טאגען, ד. ה. ער שריטט מיט דער צייט פאָרט)! —

ב) לפי ההגדה המקובלת, היה המחבר של תפלת אבינו מלכנו התנא רבי עקיבא, ולמה? לפי שהוא היה המורד המפורסם במלכות רומי, ופתגמו ראוי לו ולזכרונו: „אין לנו מלך אלא אתה!"

ג) באבות פרק ה׳ נאמר: איזה דרך רעה שיתרחק ממנה האדם וכו׳ ר שמעון אומר הלוה ואינו משלם, שנאמר לוה רשע ולא ישלם; וכונתם ז"ל לפי דעת החכם הנ"ל: הלוה בכונה ובמחשבה תחלה בשעת הלואתו, שלא ישלם אח"כ, ולפ"ז הוא עין רעה ורשע הוא! ודפח"ח. —

* * *

בטרם אפרד מאתכם קוראים אהובים הנני להביא לכם מנחה יקרה, היא השירה אשר שר נושא התולדה הזאת החכם פאביוס ליום מלאת לו ששים וחמש שנה לימי חייו, כדרכו לעשות מימים ימימה.

עוֹלָם הַשֶּׁקֶר.

הִנְנִי צוֹפֶה עַל מַעֲשֵׂי הַדּוֹר,
הַמִּתְפָּאֵר בְּהַשְׂכֵּל וְיָדוֹעַ, הוֹלֵךְ וָאוֹר,
וּמְכֻנֶּה בְּשֵׁם: „צוֹעֵד קָדִימָה וְנָאוֹר!"
אָדָם מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת שָׁקֶר!
(משלי כ"ה י"ד).

הִתְבּוֹנַנְתִּי עַל הַמַּחֲזֶה, הַהַשְׂכָּלָה הַמְפֹאָרָה,
וְהִשְׁתּוֹמַמְתִּי עַל הָעֲלִילָה, וְדַרְכָּהּ נִסְתָּרָה,
כִּי נָחֲלוּ שֶׁקֶר, וְהָאֱמֶת נֶעְדָּרָה,
וְשָׂנֵאתִי כָּל אוֹרַח שָׁקֶר!
(תהלים קי"ט קכ"ח).

אִם שְׂרִידִים נִמְצָאוּ, פְּלֵיטַת נְבוֹנִים,
אַנְשֵׁי אֱמֶת וְתוּשִׁיָּה, אֵלֶּה הַבּוֹנִים,
אֲשֶׁר הֵמָּה רוּחַ הַחַיָּה בָּאוֹפַנִּים —
וְאַל יִשְׁעוּ בְּדִבְרֵי שָׁקֶר!
(שמות ה׳ ט׳).

גיווערזיטאֶט ר׳ שלמה קאללישער נ״י, אשר בא לתכלית זו מבערלין לטהאָרן, ואביו הנכבד המאוה״ג מוהר״ר יהודה ליב קאללישער נ״י (בן הרב הגאון המפורסם ר׳ צבי קאללישער ז״ל) קול נהי, בדברים המראים לדעת את החסרון העצום במות החכם היקר הזה. העדה מצדה עשתה גם היא ציון לזכרונו היקר להם, בהקימה מכספה מצבת אבן יקרה על קברו, ואף גם זאת כי יטיפו הרבנים והמטיפים על פיה דרשות נכבדות ויעשו אזכרות לנשמת הגבר המורם מעם הזה על קברו בכל יום מותו מדי שנה בשנה. על האדם הגדול הזה יוכלו גאליציען, ארץ מולדתו, בכלל, וקראקא עיר מגורו בפרט להתפאר באמת! —

על מצבתו חרת ה׳ פאכיוס חתנו הטורים האלה:

עֲזָבָנוּ הַדָּגוּל מֵרְבָבָה,
כְּנֵר אֱלֹהִים זוֹרֵחַ,
נִשְׁמָתוֹ מָרוֹם שָׁבָה,
וַאֲנַחְנוּ נֵלֵךְ שׁוֹחַ.
כָּל מִדּוֹת חֲכָמִים
כְּתָמִם בּוֹ נִמְצָאִים,
לֹא הֵסִיר לְעוֹלָמִים
אַהֲבַת תּוֹרָה וּמַדָּעִים.
וַיֵּצֵא יִצְחָק לָשׂוּחַ
צָדְקָה עָלָיו הָרוּחַ,
וַיִּפְגַּע בִּמְקוֹם הַתְּבוּנָה,
וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ,
בְּבֵית־אֵל הָאֱמוּנָה,
וַיִּקְרָאֵהוּ „צָפְנַת פַּעְנֵחַ״.
וּצְנִיף תִּפְאֶרֶת לִכְבוֹדוֹ
לְזִכָּרוֹן בְּסֵפֶר יָחָק:
טוּבוֹ וְחַסְדּוֹ מֵעוֹדוֹ,
וְאֵלֶּה תּוֹלְדוֹת יִצְחָק.

בדרך אגב הנני להביא פה גם שלשה גרגרים משיחות חולין הצריכות למוד של ת״ח הזה, בתקותי כי יפיקו רצון מאת הקוראים:

א) בפסוק: ואברהם זקן בא בימים, דורשים במ״ר שם: „יש זקן שבא בימים ויש זקן שאינו בא בימים״; פירושו הוא: שלדעת חכז״ל אברהם אבינו עה״ש היה זקן באמת כפי אומרם ז״ל אין זקן אלא מי שקנה חכמה (קידושין ל״ב), כי הוא

שָׁלוֹם יְדַבֵּרוּ, וְאִמְרָתָם תִּזַּל כַּטַּל, —
וְשֶׁקֶר רְדָפוּנִי!
(תהלים קי"ט פ"ו).

לְפֶתַח הַרְצֻבּוֹת רֶשַׁע יְחַלְּצוּ חוּשִׁים,
אֳנִיּוֹת שָׁם יְהַלֵּכוּן לְאֶרֶץ הַכּוּשִׁים,
וְעַל גַּבֵּי אֲחֵיהֶם לְמַעֲנִיתָם חוֹרְשִׁים,
שִׂפְתוֹתֵיהֶם דִּבְּרוּ שֶׁקֶר!
(ישעיה נ"ט ג').

נִכְתָּם עֲוֹן הַדּוֹר עַל הַלּוּחוֹת,
מִתְהוֹלֵל וּמִשְׁתּוֹלֵל בְּרָעוֹת רוּחַ וּמַדּוּחוֹת,
וְיָשִׁית אֵיבָה בֵּין עַמִּים וּמִשְׁפָּחוֹת,
לְחַבֵּל עֲנָוִים בְּאִמְרֵי שֶׁקֶר.
(ישעיה ל"ב ז').

וְאֵלֶּה הַכֹּהֲנִים הַמִּתְקַדְּשִׁים נַחֵשׁ יְנַחֵשׁוּ,
רְחוֹקִים מִצְּדָקָה וּבֵאלֹהֵי הָאֱמֶת יְכַחֵשׁוּ,
פִּיהֶם כָּזָב וּמִרְמָה וָאָוֶן יִרְחָשׁוּ,
קָמוּ עֵדֵי שֶׁקֶר!
(תהלים כ"ז י"ב).

כָּל אָדָם כּוֹזֵב, לֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ,
כִּי יִשְׂאוּ נָשִׁים, הַנִּדָּה יִרְכָּשׁוּ,
יִשְׁתַּחֲווּ לְעֵגֶל זָהָב, לֹא יִתְקַדָּשׁוּ,
שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי!
(משלי ל"א ל').

נַאֲסַפְסוּף כּוֹתְבֵי עָמָל וּמַגִּידֵי חֲדָשׁוֹת,
יְדֵי עֲרוּמִּים לְכָל חֵפֶץ נִדְרָשׁוֹת,
קֶשֶׁת רְמִיָּה בְּיָדָם לְצוֹדֵד נְפָשׁוֹת,
שֶׁקֶר סוֹפְרִים!
(ירמיה ח' ח').

אַךְ מְאֹד מִצְעָר מִסְפַּר הָאַחֲרוֹנִים,
וּכְמַר מִדְּלִי נֶחְשָׁבוּ נֶגֶד הַהֲמוֹנִים,
אֲשֶׁר אַחֲרֵי לְבָבָם וְעֵינֵיהֶם זוֹנִים,
וְלִמְּדוּ לְשׁוֹנָם דַּבֶּר־שָׁקֶר!
(ירמי' ט' ד').

אִם הָאָרֶץ תֶּחֱנַף תַּחַת יוֹשְׁבֶיהָ,
צֶדֶק וּמִשְׁפָּט לֹא חָצְבוּ עַמּוּדֶיהָ,
אָז הַהַשְׂכָּלָה כוֹזֵבָה, תַּשְׁחִית דְּרָכֶיהָ,
הָרָה עָמָל וְיָלַד שָׁקֶר!
(תהלים ז' ט"ו).

אַנְשֵׁי הַחֶסֶד נֶאֱסָפוּ, פַּסּוּ אֱמוּנִים,
שׁוֹחֲרֵי מַדָּע וְחָכְמָה בַּצָּרָה נְתוּנִים,
הֶעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנִים,
וִימִינוֹ יְמִין שָׁקֶר!
(תהלים קמ"ד ח').

הַשַּׁלְוִים וְשַׁאֲנַנִּים כַּבִּירֵי לֵב וְאַכְזָרִים,
מְדֻשְּׁנֵי עֹנֶג וְחוֹמְדֵי חַיֵּי בְשָׂרִים,
וִישְׁרֵי רוּחַ רְעֵבִים וּבִלְבָּם נִשְׁבָּרִים,
כִּי לְנָדִיב שְׂפַת שָׁקֶר!
(משלי ז' י"ז).

וְהָאֵיתָנִים, הַשָּׂרִים, וְרוֹזְנִים שׁוֹכְנֵי אַרְמוֹנִים,
תַּחַת לְהָקֵל מַשְּׂאַת עַם הַמִּתְאוֹנְנִים,
בְּמַקֵּל חוֹבְלִים יוֹסִיפוּ מַכְאוֹב וִיגוֹנִים,
כִּי־שֶׁקֶר תַּרְמִיתָם!
(תהלים קי"ט קי"ח).

בְּצֵאת הַגְּדוּדִים אֶל שְׂדֵה־קָטֶל,
וְסֵבֶל הַמַּעֲרָכָה קָשֶׁה, כְּבֵד הַנֵּטֶל,

וּמִבְּלִי הַדַּעַת לֹא יַשְׂכִּיל יָדֵיהוּ,
וּמְכַסֶּה שִׂנְאָה שִׂפְתֵי־שָׁקֶר.
(משלי י׳ י״ח).

מְאַשְּׁרָיו וּמַתְעָיו שַׁחַת הַסֵּטִים יַעֲמִיקוּ,
עַם הַפְּלָאוֹת מֵאוֹצַר תּוֹרָתוֹ יַרְחִיקוּ,
זְמִרוֹת זָר בְּכֶרֶם יִשְׂרָאֵל יַעְתִּיקוּ,
הֹלֵךְ רוּחַ וָשֶׁקֶר!
(מיכה ב׳ י״א).

גָּדוֹל מִנְּשֹׂא עֲוֹן הַחֲדָשִׁים וְהָרַבָּנִים,
וּפִצְעֵי אַהֲבָתָם לְבֵית יִשְׂרָאֵל נֶאֱמָנִים,
כָּל מַעֲשֵׂיהֶם מְקֻלְקָלִים וְלֹא בִּמְתֻקָּנִים,
כֻּלּוֹ עֹשֶׂה שָׁקֶר!
(ירמיה ו׳ י״ג).

וְחוֹטְאִים בְּנַפְשׁוֹתָם הַתּוֹעִים מִדֶּרֶךְ יְשָׁרָה,
לְהַשְׁכִּיחַ אֶת־עַמִּי סְגֻלַּת תִּפְאָרָה,
שָׂפַת כְּלִילַת יֹפִי בַּקֹּדֶשׁ נֶאְדָּרָה,
יִסָּכֵר פִּי דוֹבְרֵי שָׁקֶר!
(תהלים ס״ג י״ב).

מֵאַהֲבַת זָרִים זִכְרוֹנוֹת קְדוּמִים נָטָשׁוּ,
מִמִּשְׁכְּנוֹת יַעֲקֹב רַגְלֵי מְבַשֵּׂר גֵּרְשׁוּ,
וּמִכָּל תִּקְוָה לְצִיּוֹן נִשְׁקָפָה נוֹאָשׁוּ,
שֶׁקֶר הַנְּבִיאִים נִבְּאִים!
(ירמיה י״ד י״ג).

עוֹד הַפַּעַם אוֹסִיף וְאַעֲמִיק שְׁאֵלָה:
אַיֵּה הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת מִיסוֹד הַמַּעֲלָה,
אַיֵּה מְקוֹם בִּינָה וְהַהוֹד הַנַּעֲלָה? —
הַקּוֹסְמִים חָזוּ שֶׁקֶר!
(זכריה י׳ ב׳).

מְהַלֵּל אוֹ מְקַלֵּל פְּלוֹנִי הַסּוֹפֵר,
וּלְנֶפֶשׁ הָרוֹדֵף שַׁלְמוֹנִים יִתֵּן כֹּפֶר,
יַגְבִּיר לְשׁוֹנוֹ וְיָרוּם קוֹלוֹ כַּשּׁוֹפָר,
וְיָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר!

(משלי ו׳ י״ט).

וּמִי יַעֲמוֹד בְּסוֹד הַשּׁוֹנִים הַנִּפְלָאִים,
וְיָבִין דַּרְכֵי הַמּוֹרִים בְּמוֹשַׁב הַמַּדָּעִים,
וְהַבּוֹנֶה וְהַסּוֹתֵר כְּעֵדֵי זוֹמְמִין נִשְׁמָעִים,
וַיַּתְעוּ אֶת עַמִּי בְּשִׁקְרֵיהֶם?

(ירמיה כ״ג ל״ב).

בְּשֵׁם הַחֲקִירָה וְהַכְּפִירָה דּוֹרֵשׁ פְּלוֹנִי,
בְּשֵׁם הָאֱמוּנָה יִתְקַנֵּא מוֹרֶה אַלְמוֹנִי,
וְשִׁמְעוּ נָא הַמּוֹרִים בְּשֶׁבֶת תַּחְכְּמוֹנִי,
וְאוּלָם טוֹפְלֵי שָׁקֶר!

(איוב י״ג ד׳).

וְהִנֵּה יִפָּלֵא הַדָּבָר לְאֹזֶן שׁוֹמַעַת,
מִי יִצְדַּק בְּמִשְׁפָּטוֹ וִיחַוֶּה דַּעַת,
לְמִי הַיִּתְרוֹן וּלְמִי הַחֶסְרוֹן וּמִגְרַעַת,
וְנָבִיא מוֹרֶה שֶׁקֶר?

(ישעיה ט׳ י״ד).

וּרְאוּ אֶת־עֲמָלֵנוּ, אֵלּוּ הַבָּנִים,
יִפְנוּ לְלִמּוּדָם עֹרֶף וְלֹא פָנִים,
יִצְחֲקוּ הַנְּעָרִים, חֲפֵצֵי קְרָבוֹת וּמְדָנִים,
וְשֶׁקֶר נָחֲלוּ!

(ירמיה ט״ז י״ט).

וְעַם עוֹלָם אֲשֶׁר רֻחַם אֲרַחֲמֵהוּ,
מִבַּיִת וּמִחוּץ גּוֹרָל מַר חֶלְקֵהוּ,

מקור חיים.

כולל חיי הרה"ג המפורסם כש"ת מו"ה שלמה גאנצפריעד זצ"ל

מאת נכדו **חיים בראדי.**

הרחק מאדם העיר, הרחק משאון הקרי' והמית המון דרי', שם בעמק הרפאים, [1]) תחת צל אלון-בכות, תחז בציון עיננו, חרות עלי לוח השם הנכבד: „שלמה גאנצפריעד". בחרדת קדש נעמוד כרגע על הגל הזה, וכנחל איתן ישטפו דמעות עינינו, וירוו את כברת הארץ שם ישכנו דומה שרידי האדם הגדול בענקים; שרידי האיש הברקאי אשר האיר לעיני כל ישראל, ואשר בדבר פיו ובמפתח שפתיו אור גדול ליהודים הופיע; האיש אשר בחכמתו הוציא עצים רעננים אשר ישלחו פארותיהם על כל בית ישראל; האיש אשר ברוח מבינתו החי' עצמות יבשות, והקיץ רבים מישיני שנה-רוחנית, החי' אותם ויהי למו לאב!

לאב! ונפש מי לא תשתוקק לדעת קורות אבותיו והמוצאות אותם? קורות אבותיו אשר כל ימיהם רק בעד אשר וטובת דורם דאגו? שמעוני איפא אחי ואספר לכם קורות אבינו היקר הזה!

I) תולדותיו וקורותיו.

האיש אשר הצטיין ברוחב דעתו וברוח חכמתו הגדולה אשר התפעמה בקרבו ראה אור עולם בעיר אונגוואר, עיר מלאה לה חכמים וסופרים מיום הוסדה עד היום, אחרי כל התהפוכות לא-טובות אשר נהיו בעולם היהדות, לא הוסרה העטרה וכתר שם הטוב מעל ראשה. שנת לידתו לא נודעה בבירור; ואם נשפוט על פי כתביו נמצא אחרי חשבונות רבים השנה תקנ"ה—תק"ס לפ"ק. אביו, הרבני התורני מו"ה יוסף נ"פ ז"ל, היה אחד מנכבדי העיר, איש אמונים ואת האלקים התהלך, צדיק וחסיד בכל דרכיו ומעשיו. הון ועושר לא היו בביתו, חמודי תבֵל, אוצרות זהב וכסף לא נפלו בחבלו, ולא הי' לו חלק ונחלה עם אחיו, אנשי העיר העשירים. והי' להיפך, כי יגע וטרח בזעת אפו למצוא טרף להחיות נפשות ביתו. בכל זאת: אף כי העוני והמחסור שמרו עקבותיו ולא הניחוהו עד בלעו רקו, לא נח ולא שקט עד כי הביא לבנו רחומו, אשר אהבו אהבה בלי מצרים, ונפשו בנפשו קשורה היתה, מלמד להועיל, אשר למדו ראשית חכמה: יראת ד', וראשית דעת בחכמת התורה. אביו ראה מידו לשמחת לבו, טוב בעמלו; ראה והבין כי לא יזרע אל הקוצים: כי עודנו באבו, עודנו נער, כל רואיו הכירוהו במעלליו. כי זרע ברך ד' הנהו. יתרון הכשר שכלו עוצם בינתו ורוב שקידתו הסבו כי נשא ראש על

---

[1]) בית החיים הז: נתיסד זה מאה ופלסים שנה.

הַשְׂכָּלָה כּוֹזֵבָה הִיא׳ וּכְגָדֵר דְּחוּיָה׳
מְשׁוּבָה נִצַּחַת׳ סוֹרֶרֶת הִיא וְהוֹמִיָּה׳
אֵין אֱמֶת׳ וְחָכְמַת הַמִּסְכֵּן בְּזוּיָה׳
וְטָפְלוּ עָלַי שֶׁקֶר!

(תהלים קי״ט ס״ט).

לייפציג, 31 אָקטאָבער 1889.

* * *

הן אלה קצות תולדות וקורות ימי הי׳ החכם הגדול, רב הפעלים, כמוהר״ר פֿאביוס מיעזעס נ״י, ותולדות איזה מידידיו ומכיריו החכמים, החיים והמתים, התפתחותם ופעולתם בעמם וספרותו, אשר אספתי וכתבתי למלאות רצון והפץ אוהבי המחבר המשכילים, אשר פעמים לא מעטות הפצירו בי לכתוב את תולדותיו על ספר — כאמור במבוא להתולדה. — וד׳ יברך את גבר תהלתנו הזה, יאריך ימים, יוסיף לו שנות חיים, ישמרהו ויסעדהו בימי זקנה ושיבה, יאזרהו חיל ועצמה וירבה כבוד ביתו, למען ירבה לעבוד עבודת הקודש, להוציא לאור את החלק השני וגם את החלק השלישי מספרו הפילוסופי האחרון ואת שאר ספריו השמורים אתו באמתחת כתביו, ולעשות ולפעול עוד להלאה לטובת הספרות העלובה, להגדיל תורה ולהאדיר חכמה ותושיה כיד חכמתו הטובה עליו. —

עזריאל גינציג.

קראקא, בירח טבת שנת תר״ן לפ״ק.

שנ־הם מרומים ישכונו, ישם מתלוננים בצל שדי, מתהלכים בפרדס אלקי באהבה אחוה ורעות כעשותם זאת כל ימי היותם.

בימים ההם הי׳ איש עשיר מאד וישמו הלך בכל המדינות כי הי׳ רכושו רב ומסחרו עצום, ר׳ ליפא מאדרער הי׳ ישמו, הנודע בישערים ברוב צדקתו אשר עשה כל ימי היותו בחיים. חצרות א־מנותיו תרמסנה רגל עני ופעמי דלים כל היום; כל עני והלך אשר לדמים ישם ארבו ישם מצא מבוקשו, כי היתה פתוחה ידו לסמוך דלים ולהעניקם מרב טובו אישר נתן לו ד׳. רב הי׳ צדקתו, זכרו יהי׳ ברוך! ולו היתה בת יפת תואר וטובת מ־אה וביראת ד׳ היא תתהלל. ובהגיע תר אסתר להיות לאיש, בקיש אביה איש אישר הון לו ועיישר — לא כסף וזהב, לא שדות וכרמים, אף לא בתים מלאים כל טוב יהי׳ עישרו, רק תורה זה יהי׳ חלקו ודרך הישר נחלתו — להיות לה לאיש. בקש — ומצא את ישאהבת נפשו כתואר ר׳ שלמה גאנצפריעד, ונתן לו את בתו לאשה, גם הון רב נתן וכסף וזהב הרבה לו לרוב. מיד אחר חתונתו נטה אהלו בעיר הומנא יצ״ו והחל לעסוק מעט בסחורה כדרך כל הארץ אך בהבדל, כי הוא הי׳ כנעני אשר בידו מאזני־צדק, וכי דרכי מסחרו היו באמונה, כאשר יראה הרואה בחת״ס (חלק יו״ד סי׳..) אבל לא ארכו הימים וכל רכושו התעופף על כנפי רוח אל ירכתי תהום. כראות חותנו — אשר כבבת עינו אהבהו והי׳ בעיניו יקר עד למאד — כי ישמיש ההצלחה נטתה לערוב מהר להושיט לו ימינו וזרוע תשועתו, והכין לו בית־מסחר (קורצוואארענהאנדלונג) באונגוואר. אבל גם שם לא הצליח חפצו בידו, וחיש מהר, כצל עובר וכאבק פורח אבד עוד הפעם כל קנינו ורכושו, בקנה־זכוכית נישבר מטה לחמו, והוא נישאר בעירום ובחוסר כל.

„לא לחכמים לחם״ גזר המלך בהכמתו והנסיון יורנו כי דבריו נאמנו וצדקו יחדו. אבל נדעה נא נרדפה לדעת על מה עישה ד׳ ככה? למה מטה חכמים יצ־ץ צ־ץ ויגמול שקדים מרים, מרים כראיש ולענה? למה לא ירעיפו השמים טל ומטר על חלקת לומדי תורה? על מה אבדה ארץ חכמי לב וישולח רזון בה? למה ישאו תופישי התורה זעף ד׳ כל היום? היגונם יהפוץ? התתאו נפשו ראות דמעות עיניהם, או ההמית אנחותם תערב לו כישיר יושר על קרבנותיו? כל משברי יגלי הזמן למה עליהם ישטופו ישטף ועבר וכל פגעי תמרורותי׳ ומצוקותי׳ עליהם יתהפכו? אם עובד אדמתו ישבע לחם מה לא גם עובד אדמת־הקדש?

הס! כי לא להזכיר תלונה על ד׳! „צדיק ד׳ בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו״!

„עובד אדמת הקדש״ לא לגזור ים סוף לגזרים נוצר, לעבור ארחות ימים באניות סוחר למען מצוא לחם חקו; לא לאבוק עם רבבות צורי מכשול נברא, ללחום בחרף נפיש בעד ככר לחם; לזאת הוא צלוח לא יצלח! אדם אשר מצא חכמה למה לא יפיק תבונה? מעינותיו חוצה למה לא יפוצו? מונע בר הלאום לא יקבהו? — מקור חיי חכם תורתו תהי׳, רב יהי׳ מורה העם, ואת פרי׳ יאכל נוצר תאנה! תאנה מרה היא הרבנות, אבל דמיונה כסם אשר אמנם ימר לחיך שועמו, אבל מרפא הוא לבשר העם כלו! —

גם גורל אא״ז ז״ל לא נפל מגורל שאר החכמים וחבלו מחבלם. גם תחתיו הי׳ מעיק ככד אבן העני ונטל חול הלחץ כאשר תעיק העגלה המלאה; גם על

כל הילדים כגילו, והתגבר על כל חבריו אשר למדו אתו. עיני האב היקר היו פקוחות כל היום על כל דרכיו ועל מצעדי רגליו לבלתי ילך אורח לא סלולה.[1]

רק בשנים הי׳ עוד שלמה ור׳ פתח לו את תעלת הברכה העליונה ויברך את למודו עד כי הי׳ בקי בחלק גדול משישה הסדרים. אז לא ראה עוד אביו המנוח תועלת במלמדים, כי לא יכלו הענק עוד לבנו מכד ידיעתם ולהעלותו על מעלה גבוהה; גם מנהג המדינה (אולי יסודתו בהררי קדש: בתקנת זכאי ביבנה) הסבו כי העלם הרך והענוג עזב את בית אבותיו, הלך לו מעיר מולדתו ללכת למקום לא ידעו הוא ואבותיו לחסות שם תחת צל כנפי אחד הגדולים אשר חיו בימיו. את העיר באניהארד יצ״ו אוה למושב לו, כי שם כהן אז פאר הרב הגאון המפו׳ מה״ו צבי העללער ז״ל הנקרא בפי כל „ר׳ הירש חריף״. ולמען לא ילך ערירי כי לא טוב היות האדם לבדו, וגם טובים השנים מן האחד, בחר בהרב׳ החסיד מו״ה צבי פריעדמאנן זצ״ל (אשר שמש אחרי כן בכתר הרבנות בעיר ליסקא׳ יצ״ו) להיות לו לאח, חבר ורע, וכן היו רעים אהובים כל ימי הסתופפם בבית אדונם אור ישראל הרב רצ״ח הנ״ל, אשר אהבם כנפשי להיותם שוקדים מאד בלימודם עד כי היו לפלא, לאות ולמופת. כי אף אם לא השיגה יד אבותיהם הדלה לשלוח להם די פרנסתם וחיו בדוחק גדול, בעמל ותלאה אין קצה, כי לא הי׳ להם כמעט להם צר ומים לחץ, בכל זאת התאזרו עז ויגעו בכל כח ועצמה למען יוכלו לעמוד על המשמר, לעסוק בתורת אל חי. מרגלא בפום רבנן: „מאן דיהיב חיי יהיב מזוני״, וזה הי׳ להם לעינים, והורם דעת כי כל מחסורי איש מד׳ נכון מוצאם, ורק הוא ישלח עזרה בצר להחוסים בו; הפתגם הזה מסך רוח תקוה׳ בלבם, רוח תקוה הטובה מחיים!

העמל הרב הזה לא הי׳ לריק, כי רוח ד׳, רוח חכמה ובינה צרר את שני החברים בכנפיו ונשאם מעלה מעלה, וילכו מחיל אל חיל בחכמת התורה. אחר שנות מספר שבתם בבאניהארד גמרו אומר שני רעים האהובים האלה ללכת הלך ונסוע לבית אבותם. וכמה קשה היתה פרידתם! חבקו איש את אחיו ובכו על צואריו, כבוכה על אח הולך ללא־שוב. אכן, אם אמנם רחוקים היו האוהבים כברת ארץ זה מזה, אבל קרובים היו מאד בכליותיהם ומים רבים לא יכלו לכבות את רישפי אהבתם ושלהבתיה הבוערות בקרב לבבם, זכרה לא תמוש כימי השמים על הארץ, מעת לעת הריצו זה לזה אגרות, מכתבי רעות, מלאים על כל גדותם דברי׳ פלפול עמוק, לא יסולאו בכתם אופיר. רק המות הפריד ביניהם כמה שנים, ועתה

---

1) ומספרים אמור: כי פעם אחת והנער שלמה הלך, נגד טבעו, הלך לבוא את חבריו ולשחק עמהם כדרך הילדים. כאשר הגיע הדבר לאזני אביו חרה לו היטב על אודות בנו. אחר שלא דרך ארחותיו וייסרהו בשבט כאשר ייסר איש את בנו; ואמו אם רחמני׳, אשת חיל ועטרת בעלה ובנה, באה ברגלים ממהרות לרוץ ודמעה המולה על לחייה ותאמר: הכה אל נא תכה את הנער! רואה אני בו כי גדול יהי׳ ליהודים וכי לגדולות נוצר. ד׳ הכינו לתכלית גבוהה ונעלה, שלחו ללמד את העם — עם־ישראל — דעת, לכן אל תהי ידך בו לרע אל תיגע במשיח ד׳! הם דברים האשה יראת ה׳ הזאת, וכן דברה, לא נפל מדבריה דבר ארצה. —

נ״י והשף את זרוע עזו להצילו מזעם לשונו זו לעגו של המלגלג הזה, וטעמים שונים הסבו כי לא נדפסו דבריו היקרים אז, בין צוררי צדיק יחד שם האיש, והי׳ לדראון ולחרפת עולם, כמאמר החכם: „כבוד חכמים ינחלו וכסילים מרים כבוד.״

בשנת 1869 היה היה אאז״ל ציר נאמן לשולחיו (דעפוטירטער) בהתאסף ראשי עם יחד זקני ישראל מטעם המלך החסיד והבאראָן עטוועש (Eötvös) בעי״ם פעסט. שם נועצו לב יחדו, שם המתיקו סוד איך לעשות סדרים בעניני הקהלות באונגארן וז״ב.

בימיו (1871) החלו להתנגח בעלי הדעות שונות כישראל חד את אחד ולהתמרמר איש על רעהו באף וחמה, והמבוכות והשערוריות עצמו מאד, ובקום המתחדשי״ב, אשר מגמת פניהם קדימה, להוציא הישן מפני החדש, וגדולי הדור ומנהיגיו נתנו קן בלבם לדאגה הגדולה: פן יבלע ח״ו לתוה״ק, נהיו השערוריות לאש מתלקחת, ולבסוף ההבערה לחלק יצאה; רצוני: מזרע האי־אחדות צמחו ותשגשגנה שלשה מפלגות: מתחדשים, בינינים ויראים. אז נקרע לב ישראל לשלישה קרעים, ומבין הבתרים יזל דמינו עוד היום — —; מלבד אשר הכה ד׳ את הבית הגדול, בית ישראל, לרסיסים, עוד הוסיף הכות הבית הקטן בקיעים, למען יהיו לנו שלשה בתי ישראל לאבני נגף, לצורי מכשול, לפח ולמוקש בכל דרך כף רגל עוד היום! אבל מי ידע העתידות מראש? —

אסון נורא ושבר גדול אשר קרהו הטיף טיפת רעל בכוס חייו. אשתו הצנועה אילת אהבים ויעלת חן, שחה למות נפשה, ובמבחר ימי׳ נעו מעגלותי׳ לרפאים. מאד הרבה התאבל על השושנה הנחמדה הזאת כי נקטפה, ויסתר נוחם מעיניו.

מרב עבודה אשר עבד בלתי הרף, כי יום ולילה לא נח ולא שקט. נחלה מאד בסוף ימיו. ברחמי השם נמלט אז מרדת שחת, אבל המחלה שברה חצי גופו ולא מצא ממנה בשרו מרפא לעולם. מאז הלך הלוך ורפה, כחותיו עזבוהו מיום ליום, ידיו כהו ועיניו כבדו מזקן, והוא הולך הלוך ודל.

ביום י״ז בתמוז תרמ״ו נקרא נקרא השמימה כבוד אדומו״ר רשכבה״ג הרה״ג מו״ה חיים צבי הירש מנהייטער זצ״ל אב״ד בעיר אונגוואר. בעגלה רתומה ישבנו אני ואא״ז ז״ל לעשות לו הכבוד האחרון: ללותו לבית מועד לכל חי. בהיותנו בדרך דלפו עיניו דמעות כזרם מים ומכאב לב ענה ואמר: הפך נשבר והחרס נמלט! (כונתו היתה: כי הוא עוד חי חי הנהו אף כי כבר בא בימים, בעוד אמורה״ג ז״ל לקברות יובל וצבא ימיו עוד טרם נמלא.) ולא הרגיש כי בעוד שני שבועות יתהלך גם הוא אתו בפרדס אלקי. כי בליל ש״ק לס׳ אלה מסעי בשנה הנ״ל נפקדה גם עליו פקודת כל בני חלוף. אז עלה המות האכזר בחלונותיו, וכדוב שכול קרע סגור לבו והוריד חיי בשרו לבאר שחת. חשך הי׳ היום ההוא כי בו נחשכו המאורות; חשך ולא אור כי בו בא אור צדיק יסוד עולם; יום אפל

נמצאים עוד אצלי, ואוכל להוכיח כי גם הסכמת אמו״ר ז״ל וגם ההסכמה לאהל״י כתבי ידי החתומים תחתיהם המה, בשאול אשאלה את הגונב לבבות, למה הסתיר מכתבו של הדיין מו״ה ליי״י ת״מ עד הנה, עד אחרי מותו? היש מענה בפיו? ואם יש זיוף בדבר מי הזייפן אם לא הוא בעצמו? והי׳ בזה די לסכור פי דוברי שקר. —

צוארו השתרגו עלו המון תלאות רבות ועצומות עד למכביר; ולולא זה כי אז לא הי' מקבל שום רבנות אף אם יתנו לו כל כסף וזהב שבעולם, אבל אחר כי מצבו פרוע הי' בע"כ ענה „אמן" על שאלת ראשי העדה דק"ק ברעזאוויטץ, אשר באו אליו בעת ההיא (תק"ץ) לחלות את פניו לקבל את משרת הרבנות בעירם. שם החל להפיץ קרני אור חכמתו על פני תבל; בהיותו שם הדפיס ספרו היקר המלא חריפות מפה אל פה אשר פיו יקבנו בשם „פני שלמה" על מס' בבא בתרא, והוא הס' האחד אשר הו"ל ורק דבר חריפות יצוק בו.

בשנת תר"ט עזב את קנו לעמוד לשרת בקדש בעיר מולדתו אונגוואר בתור דיין. הסבות אשר הניעוהו לקבל את המשרה הזאת, הם שתים. הא' כי מאד היתה חביבה בעיניו העיר, אשר שם נולד, נתגדל והי' לאיש; העיר בה גם אביו זקנו הואיל עמוד בראש העדה, והוא הי' הרב הראשון באונגוואר. והב' כי העיר הזאת היתה דרושה יותר לחפצו: להועיל לבני דורו.

כי המטרה אשר אליה כנן חצי עשתנותיו ואבן הפינה אשר עליו בנה מגדלות פעולותיו הגדולים הי' רק להטיב בכל מאמצי כח לאחיו בני עמו; רק זה הי' חשק לבו והתאוה אשר התאוה לה להנחילם אשר האמתי: דרך הישר לפני האלקים. הרבה עמל בחייו למען הגיע אל המטרה הנשגבה הזאת, אבל הוא עשוי לבלי חת, וכשן סלע מצוק נצב נגד כל המניעים אשר התקוממו עליו לשטנו, ובזרוע כח הרים כל מכשול מדרכו למען הפיק זממו הטוב. על פי יסיד זה פלס נתיב לעטו, ותוכן ספריו יראה למדי עד כמה בז ולעג לכבוד המדומה, וכמה דאג רק בעד טוב עמו: כי מעולם לא הוציא האורה רק ספרים הנצרכים לכל נפש. כאבן השואבת הי' אורח חיים הזה; בו משך אליו לבות בני דורו עד להפליא. מכלם נאהב כאב ונכבד אולי עוד יותר. כל ימיו התענג על רב שלום; כל ימיו חי שקט ושאנן באין שטן ומפריע, לא הי' נגדו פוצה פה ומצפצף, והיתה מנוחתו כבוד. רק איש אחד שלח ידיו בשלמה להלל את כבודו, ובמחברת נקובה בשם „מלחמת־תובה" יצא לנקום נקמת הרה"ג בעל ד"ח ז"ל, אשר לפי דעתו הנפתלה פגע אא"ז ז"ל בספרו „אהלי שם". שמץ דבר חכמה לא נמצא בכל המחברת הזאת רק אולת פרוח תפרח כראש על תלמי לוחותיו ובזה רצה לחלל כבוד זקן שקנה חכמה ולהפריח אוהל ישרים; — בדברים אחדים השיב לו אא"ז ז"ל במאמרו „מכסה לאהל" הנדפס עם ה„קש"ע" בשנת תרמ"ד, ולהשיב על כל פרט ופרט למה, ומי עיניו פקוחות ולא יראה כי אין בכל דבריו ממש; [1]) אבל כארי קם כבוד א"א

[1]) ועתה לשמע אוזן שמעתי כי האיש ההוא, הרבה ספות רעה על רעה בהדפיסו מכתב מהרב וכו' מו"ה ישראל יהודה מיטטעלמאן ז"ל שהי' דיין דק"ק אונגוואר, אשר בו כתב לאמר: כי „המכסה לאהל" רק זייפן כתבו ואינו כתב ידו של אא"ז ז"ל כי לא היה אז שפוי בדעתו, וגם ההסכמה מכבוד אמו"ר הרה"ג מו"ה הירש נכי מ"ה ז"ל הנדפסה שם מזויפת היא, כי לא הי' דרכו לתת הסכמות על עלים; ולא די כי עתה עיניו מראות כי ההסכמה נכתבה עוד בשנת הרל"ח בעת שנדפס האהלי שם ועליו נתנה, ולא על המכסה כי הוא נכתב רק אחרי כן — עוד עור עיני חכמים אשר נתנו לו הסכמותיהם להפיץ דבריו על פני תבל, ולאסור איסר לבל יהין איש לשום עיניו על דברי „המכסה". והנה מלבד כי הכתבי יד

ה) את תורת משה הואיל באר והעלה עלי לוח אבנים טובות ומרגליות יקרות בספרו „אפריון" אשר עשה לו. נדפס שתי פעמים.

ו) סידור עם פירושו על התפלות נדפס פעמים.

ז) ספר „תורת זבח" על הלכות שחיטה ובדיקה נודע לכל.

ח) גם שמות שם בארץ, בספרו „אהלי שם" הכולל דיני כתיבת גיטין ושמות אנשים ונשים עם באור רחב קראו בשם „שם יוסף" נהר הוא אשר פלגיו ישמחו אוהבי האמת. ועל ספרו זה יצא לקרב אתו בעל „מלחמות חובה" כאמור. —

ט) ברוחו הכביר ובעזוז שכלו הטהור העמיק רדת תהום ים התלמוד והעלה משם פנינים יקרים ח"ת על יותר משישים סוגיות הש"ס. הספר הזה הנהו אתי בכתובים, וברצות ד', ואוהבי ספרות התלמודית יתמכו בימיני, מוכן הנני להוציאו האורה.

י) ספרו „פני אדם' (כתב יד) הגהות יקרות על הספר המפו' „חיי אדם" גם נוספות ישת עליו כיד ד' הטובה עליו — לבד מאלו השיב גם לשואליו, ולכל המבקשים את דבר ד', דבר ע"י אגרות ומספרם הרבה מאד, אבל אסוף לא אספם בספר, ורק מעטים המה הנשארים ונמצאים בידי. [1]

את כל זה פעל ועשה ביד הרוצים, ולשון למודים נתן לו ד' אלקים לכתוב ספריו בלשון זכה וצחה, בשפה ברורה ונעימה למען ירוץ הקורא במו. והי' כל הרעב ללחמה של תורה וכל הצמא למימה ובא אל ספריו הנחמדים שם ישבע וירוה נחת.

יהי שמו לעולם!

חיים בראדי.

---

[1]) ואחלה בזה את פני כל חכמי הרבנים הי"ו אשר נמצאים בידם תשובות מאא"ז ז"ל שיואילו בטובם להעתיקם ולשלחם לידי או ליד אדוני אבי נ"י ואולי יעלה בידי להשאירם ברכה לדור נולד ויעשו בזה החסד את המתים ואת החיים. ולתכלית הזאת ארשום פה את האדרעססע.

לאבי היקר .Herrn Sal. Brody Subrabb. Ungvar Ungarn

לאחי .Heinr. Brody Nikolaig. 20 Pressburg Ungarn

ואין נוגה לו כי אספה השמש נגהה! העיר אונגוואר, שם ראה בראשונה קוי השמש, בקרבה גדל קדוש ישראל, ומשם שלח קויו להאיר לכל ב"י בכל מושבותם חגרה עתה ישק ותתפלש בעפר; בכל רחובותי' מספד ובכל חוצותי' רק קול יללה נשמע; רבנים וגאונים רבים נשאו עליו מספד מר, קוננו עליו קנים, הגה והי; ומלאה פני תבל אבל.

כן יצא רוח איש המעלה הזה, השמימה עלה שם ממעל לככבי אל הדים כסאו; העפר אל ירכתי בור הורד, אל האדמה משם לקח, ודבריו אשר כתב עלי ספר, הם יעמדו לזכרון עדי עד, גם שם תפארתו לא ישכח לנצח, בין אוהבי עמם, בין המורים הגדולים, ובין ההוקקים חקקי אמת יחד כבודו לדור דור.

II) פעולותיו על שדה הספרות (התלמודית).

חבצלת את עליה כי תפתח לא תסגירם בסגור לבה עוד. מרגע לרגע תלך הלוך וגדל עדי תתפתח ותהי לששינה נחמדה מפיקה ריח טוב על כל עברים.— החרסה טרם תזרח חשך ילט אדרת על פני אדמה; מלכת השמים כי תבא, תפיץ ענני אפל, תבקע ערפלי העבים ואת קוי' תשלח להאיר על הארץ, התעמוד עתה זבולה? היחשך השמש בצאתו? לא! את מקומו יעזוב עשר מעלות אחורנית, והוא קדימה יצעד, ולא ירגיע עדי יעמוד, כלהב איש אוכלה בלב השמים, ועל ארוגות הגנה, על פרחי' ומטעי', על העץ ופריו, על האדמה ויבולה, על האדם ובהמה רבה הוד אורו זורח! — נדר כי יפתח על שפיים, על במתי ארץ, ראשיתו מצער; אכל עוד מעט ויפלס נתיב לעצמו בעוצם תקפו, ההרים ימסו תחתיו, העמקים יתבקעו, מימיו יוגרו במורד ועל דרכם פלגי מים רבים יהבקו באזרועותיהם; בלי הרף ילך הלוך ונסוע והשקט לא יוכל עד אם ישגה מאד אחריתו, עד לנחל שוטף יהי, מימיו ירוו ארץ, וערות על פי יאור וכל מזרע יאור פרח יפרחו לשמחת כל חי! —

שכל אדם — חבצלת, חכמתו — נר מאיר, ופיו — נחל נובע, ירוה את מין האנושי רוה נחת! —

עתה לא יפלא עוד בעינני, אם אחרי נפתחו מעינות תהום רבה בהוציא אא"ז ז"ל את ספרו הראשון האורה, נראהו עוד יושב על שלחנו וחורט בחרט אנוש עלי גליון הגות לבו תבונות, למען הפיץ מעינותיו חוצה; למען הפ"ץ רוח צח ואור חדיש על פני תבל. ואלה שמות הספ"ים אשר כתב:

א) ספר „פני שלמה" על מס' בבא בתרא, המוזכר למעלה, הר הנהו אשר עסים יטיף, ונהר יוצא ממנו, נהר מים חיים, והשקה צאן קדשים הצמאים לדבר ד'!

ב) „קסת הסופר" בו הואיל ללמד את בני יהודא קסת סופרים, כי הס' הזה כולל בקרבו דיני כתיבת סתו"מ, ופאר חבוש לראשו הסכמת הרהמה"ג בעל חת"ס ז"ל. ראה אור פעמים.

ג) „קצור שלחן ערוך" נודע למדי, כי הליכות עולם לו, ותהלתו מלאה הארץ. נדפס ארבעה עשר פעמים.

ד) לחם אסף בחפניו ומי חכמה צרר בשמלה אשר פרש לעיני כל ישראל זה ספרו „לחם ושמלה" על הלכות נדה ומקואות.

שנת 1867 כהן פאר בתור רב־משנה ועוזר להרב הכולל דפאריז ; ובירח אקטובר בשנת 1868 נתעלה למעלת רב ומנהל של עדת ישראל בפאריז. הרב צדוק כהן הוא : Officier de l'Instruction Publique, ובשנת 1877 נעטר מאת ממשלת צרפת בתאר ואות הכבוד ריטער של לגיון הכבוד.

הרב הנ"ל, חבר ספרים יקרים ומעשה ידיו להתפאר בספרות ישראל. ואלה הם לשמותם :

1) Sermons et Allocutions (I. 1875 II. 1886).
2) Sermons et Allocutions adressés a la jeunesse israélite (1878).
3) Etude sur le livre de Joseph le zélateur.
4) Recueil de controverses religieuses du moyen âge (1882).
5) L'Esclavage selon la Bible et le Talmud.

הרב הגדול צדוק הכהן הי"ו, הוא אוהב ואהוב מכבד ומכובד בעיני כל. וגם עדת בנ"י מגלות רו"פ אשר בפאריז מתברכת בו, בגלל ישרת-לבו וצדקתו הגדולה. ה' יאריך ימיו ושנותיו בטוב ובנעימים!

פאריז, בירח אלול „תורה וכבוד" לפ"ק.

יאפ"ז.

תולדות החכם לעאָן ראַבינאָוויטש.

„ר"ע אומר „ואהבת לרעך כמוך„ זה כלל גדול בתורה ;
בן עזאי אומר : „זה ספר תולדות אדם" כלל גדול מזה !"
(ירושלמי מס' נדרים פ"ט הל' ד').

החכם המהגדס מו"ה יהודה ליב ראַבינאָוויטש נ"י, נולד ביום ב' ר"ח שבט בשנת תבר"ך בעיר הקטנה ברעסטאָוויטץ, אשר בגליל הורדנא בליטא. הוא חוטר מגזע הגאונים ז"ל. מצד אביו הר' אברהם בהר"ר גרשון נ"ע, הוא נצר ממשפחת הגאון בעל תוי"ט ז"ל ומצד אמו הוא מגזע הגאון בעל „פנים מאירות" ז"ל. ואמו הרבנית שתחי', היא בתו של הרב הגאון מוהר"ר אברהם צבי אייזינשטאַדט ז"ל, בעל המחבר הספרים : „פתחי תשובה", „נחלת צבי" וכו' על פוסקים, [שהיה רב בעיר ברעסטאָוויץ ובק' אוטיאַן פלך קאָוונאַ. ונפטר בשם טוב בעיר קאָניגסבערג אשר בפרוסיה המדינה]. אף כי נשאר יתום באין אב בהיותו עוד ילד רך בן ירחים אחדים, בכל זאת לא הרגיש מחסורו זה, בתנוכו הטוב בתקופת ימי חייו הראשונים — המה ימי הילדות ; באשר אביו חורגו, הלא הוא הרב הג' החכם מוהר"ר מאיר מיכל כהנא הי"ו, האב"ד דעיר אָשמינאָ, פלך ווילנא, היה לו לאב וכבן אמצהו. אמו מורתו הכבודה, מרת שיינה מושה שתחי' המלומדת בשפות החיות וביותר בהשפה העבריה ובהגדות ומדרשים וקורות עם ישראל, היא היתה אומנתו בימי ילדותו, והעירה את לבו

תולדות הרב צדוק כהן ה״ו

הרב הכולל בפאריש הבירה.

תאר פני הרב החכם הגדול מוהר״ר ס׳ צדוק הכהן הי״ו רב הכולל בכל מדינת צרפת יצ״ו.

הרב החכם הגדול צדוק הכהן, נולד ביום ח״י פיברואר בשנת 1839, בעיר הקטנה Mommenheim אשר על יד נהר הרהיין במו״ד התחתון. בימי נעוריו, בקר את בית־מדרש הרבנים בעיר Metz, וגמר את חק למודיו בחכמת-אלהית ובלשונות בעיר פאריז. בשנת 1862 נתכבד בתעודת ״רב מוסמך״ ונתעלה למעלת מנהל-הראשי (דירקטור) של בית־הת״ת דפאריז. מיום א׳ יאנואר

לבות מכיריו וחבריו הרבים, שהתענגו בחברתו ויאהבוהו וירוממהו מאד, וכולם נבאו עליו כי לאילנא רבא יתעבד ולגאון עדיו, כמו אביו זקנו בעל „פתחי תשובה" זצ"ל. בלמדו תורה בבתי הישיבות, השתלם את נפשו בלי עזרת מורה בלשון רוסיה ואשכנז. ספר „רוח חיים" הוא העתקת המַקְרָבִּיוֹתִיקָה של הרופא הופלאנד, וספרי דחכמים רצ"ה ראַבינאָוויץ נ"ע וחז"ס נ"י, ומאמרי מדע של המהנדס מרי"ל זאַסניץ נ"י, שנדפסו במ"ע „הצפירה", העירו בלבו תשוקה עזה לחכמה ומדע.—

בהיותו בעיר איישישאָק, כבר רכש לו ידיעה שלמה בכל הספרות העברית החדשה, והיה נודע בין מכיריו למליץ נשגב בלשה"ק, ורבים פנו אליו לבקש את קרבתו, ובחברתו הנעימה התענגו כל הצעירים דורשי שפתנו הקדושה וספרותה; ועל ידי דבריו הנמרצים, המלאים בקרת עזה על כל הבלי הפרושים, נפקחו עיני רבים למאוס ברע ולבחור בטוב ולפתח כשרונותיהם, ורבים מהם יצאו מאפלה לאור גדול, והחלו אח"כ לשקוד על ספרי חכמי ישראל והכמי אוה"ע. ועל ידי זה, העיר עליו חמת הבוערים בעם, ורדפוהו על צוארו, עד כי נאלץ היה, הוא ובני חברתו המשכילים, לצאת את העיר.— אחרי עזבו את איישישאָק השיג משרה בבית מסחר עצים ביער אחד בפלך הורדנא, שמה ישב כשנה; ובהיותו ביער בדד וגלמוד, למד בשקידה עצומה לשון צרפת וידיעות שונות. ובאשר ידיו היו רב לו בלי רוסיה, אשכנזית וצרפתית, השיג אח"כ משרת מורה־פרטי בלשונות בבית איש עשיר בעל אחוזה. שלש שעות ביום עבד את עבודתו, ויתר עתותיו הקדיש לתורה ולתעודה, והכין א"ע לבא לבית־מדרש הגבוה; וגם החל להמציא מכונות חדשות.

בשנת תרמ"א, בא לקאָניגסבערג בפרוסיה, ונכנס שמה בבית־מדרש לחכמת הרפואה, והתמהמה שמה כשתי שנים. ומפני סבות שונות, וביותר באהבתו העזה לחכמת הפהיזיק, וחפצו לברא מכונות חדשות, עזב את למודי חכמת הרפואה ללכת לעיר גדולה לראות במכונות ולהשתלם בלמודים השייכים לזה. הוא כבר המציא אז מכונה קטנה שסבבה על ציוה על ידי קוי השמש, אשר על אדותה הודיע אז המשורר ה"ר דאַליצקי במ"ע „המליץ", במאמרו „גלגל החוזר", אשר ראה אצל הממציא בהיותו בביאַליסטאָק.

בשנת תרמ"ד בא לפאריז, למען הוציא מכח אל הפועל מכונות שונות שהמציאן בחכמת לבו; ויעמוד למבחן לפני חכמי ומורי בית-מדרש ההכמה סָרבָנָה, ונתקבל שמה בתור תלמיד מובהק. בעמדו על המבחן שאלהו הפרופיסור Vulpian על דבר השתברות הכפולה של האור, למען דעת עד היכן מגיע כחו בהנדסה ובחכמת הפהיזיק כאחת; ויהי כאשר אך החל לבאר את הדבר הזה, אזי לא נתנהו הפרופיסור ווילפיאַן לכלות את דבריו, ואמר לו: די לי! כי רואה אנכי כי למדת חכמה הרבה. הוא לא אמר די בבית הסרבנה, כי אם הוסיף לשמוע לקח ודעת כמעט בכל בתי החכמה הגדולים בפאריז.

בפאריז, מצא החכם ראבינאָוויץ, כר נרחב למען המצאותיו, כי בהיותו בארץ מולדתו ובערי אשכנז, לא האמין אז לנפשו כי המצאותיו שהן בתכלית הפשטות — חדשות הנה; אמנם בבירת צרפת, בבקרו תמיד את

לדעת ותושיה, והשרשה בלבו אהבת עמנו וארצנו עוד בהיותו ילד. וכאשר כי היה ילד רפה־כח, לזאת הביאו אותו אל „החדר" בהיותו כבר בן שש שנים. מורו הראשון הכיר בו את כשרונותיו הגדולים, וראה כי ברכה בו, ספחהו עד מהרה להיות חבר להתלמידים, שישבו בחדרו אשר היו להם כפלים משנותיו; ובלמדו „תורה" אצל מלמד אחד, היתה גם כתה של נערים שלמדו אצלו הס' „לקח טוב"; ויהי כאשר נסה המלמד את תלמידיו שנתחנכו ממנו ב„לקח טוב", והם לא ידעו את „השעור" מימינם לשמאלם, אזי השתומם המורה בשמעו מפי הנער כי הוא יודע את כל למודי חבריו בע"פ — ויהי לנס! ובעבור איזה ירחים החל הנער ללמוד „גמרא". ואמו החכמה, הנכה אותו בלמודי כתבי־קדש ובלשון אשכנז, וקראה אתו בספרי מליצה ושיר. מורו ומלמדו בתלמוד היותר טוב,

תאר פני המהנדס ה"ר לעאן ראבינאוויטץ בפאריז (נכד הגאון בעל „פתחי תשובה" ז"ל)

שקבל ממנו חניך הגון וסדר נכון בלמודי גפ"ת, היה התורני ר' זלמן מזופראן, שלא עלה על יתר מלמדיו בתורה כי אם בסדר נכון בדרכי ואופני למודיו. וכאשר למד את „השעור" גפ"ת, לא חנכהו בלמודיו כדרך רב עם תלמידו, כי אם כשני חברים המנצחים זה לזה בהלכה, ועל ידי זה למודו עלה יפה. ובהיותו בן י"ג שנה, כבר הדל ללמוד אצל מורה ולמד לבדו בבית־המדרש. ובשנת הארבע־עשרה לימי חייו, הלך להישיבה הגדולה בעיר מיר,* ומשם הלך לישיבת „עץ חיים" אשר בעיר וואלאזין, ובשנת תרל"ז, בא אל בית מקלט הפרושים בעיר איישישאק. בהיותו בבתי־הישיבות, נתפרסם שמו „לעילוי" בגלל כשרונותיו הנפלאים, הגיוניו הנעלים ולשונו לשון למודים, שלקח בזה את

.שנת התרמ״ח, ובירח טבת תרמ״ט ארשה לו לאשה למז״ט. בירח אדר, שב הוא פאריזה בלוית רעיתו הצעירה, והציג את מכונותיו בשער המצבה הכללית פה.

ביום השלישי לירח תשרי דנא, נתכבד הוא מאת ממשלת צרפת באות הכבוד „מטבע של זהב", בעד המצאותיו וחכמתו הגדולה.

ואלו הן שמות המכונות אשר הציג הח׳ הנ״ל בשערי המערכה הגדולה פה:

1) Elevateur de Pétrole
2) Thermomètre Rototif
3) Thermomètre Plongeur
4) Siphon Automatique
5) Fontoine Portotive
6) Distributeur des Liquides

המכונות האלה נכבדות הנה מאד, וכל החכמים מפה ומחו״ל הללו את פעל ומעשי ידיו להתפאר.

נעים לנו לראות בזמן הזה, איש צעיר לימים, אשר תורה וחכמה בו נפגשו — ספרות ישראל וחכמת העמים בו נשקו!

פאריז מחרת יוהכ״פ התר״ן.

יאפ״ז.

תולדות הרב הגדול בנימין זאב וויללער.

(קצת שמעתי מאנשים אחרים וקצת מהרב רב״ז בעצמו).

א) ימי ילדותו

הרב רב״ז נולד בעיר לעמבערג בגאליציען לאבותיו הישרים בשנת תק״פ המש מאות ושמונים לאלף הששי, בתחלת הדש מנחם אב. (אמו הצנועה מרת בילא ז״ל אמרה לו כי היתה ברית מילה שלו ביום שמיני ללידתו בערב ש״ק פ׳ נחמו שנה הנ״ל). אביו המופלג החסיד מ׳ חיים שמחה ז״ל היה מיוחס גדול מגזע רבנים מכמה דורות. והוא נכד הגאון מהר״ל מפראג, ובעל המחבר ספר מגיני שלמה, והגאון מ׳ שמחה ראפפורט אבי הגאון ר׳ חיים ראפפורט האבד״ק לבוב. — אביו ר׳ חיים שמחה גדלוהו לתורה ולתעודה. והנער הראה הריצות שכלו בעודנו ילד בלמודו בגפ״ת והלכה וגם במילי דעלמא. (התערב פעם אחת

בית־אוצר המכונות, אשר כארבע-עשרה אלפים מכונות ישנן שמה, אזי נוכח לדעת כי מכונותיו שהמציא בתבונתו, חדשות הנה. ואף כי בימים הראשונים היה חי בפאריז בלחץ ועני, בכל זאת למד תמיד בשקידה עזה והיה שמח וטוב־לב; אך כעבור ימים, השיג תעודה (פאטענט) אחר תעודה מאת ממשלת צרפת על המצאותיו, ומכונתו „מודד החום" ועוד חלק אחד ממכונה אחת, מכר בכסף מלא לבית־הרשת המעשה של עשיר אחד בפאריז — ואז רוח לו [1].

פעמים רבות בשבתו בחברתי, הוכחתיו על פניו, למה הוא נחבא אל הכלים ולא יכתוב מאומה בשפת עבר? והוא ענגי תמיד בענות־רוחו, כי לא עת לו לחוות דעה לאחרים, וכי יש גדולים וטובים ממנו אשר יכתבו במכתבי־העתים. אמנם אחרי הפצרתי בו, כתב את מאמרו הראשון ב„המליץ", הנקוב בשם: „הולכת כח ממקום למקום", ואנכי שלחתי אז את מאמרו זה להמישורר יל"ג, והוא קבלהו עד מהרה בדפוס („המליץ", תרמ"ז נר. 79). והמו"ל הנ"ל, עוררהו כי יוסיף ידו לכתוב להמליץ, כי ברכה בו. אז החל לכתוב בהמליץ מאמרים שונים בחכמת הטבע בלשון צח והגיון נפלא מאד שנדפסו זה אחר זה, הנקובים בשמותם: „בתי־הנפש"; „אימת מים"; „רעידת הארץ"; „השפה היא העם"; „לקוי שני המאורות"; „לקוי חמה"; „צבוט הלחי להביא צבע"; „עליה למרום"; „דהיקת השעה"; „הכל בירושה"; „את הבת תחיון"; „הרעב והאהבה"; „זרם לבני", ובמ"ע השנתי „כנסת ישראל", נדפס מאמרו הגדול „אור בידי אדם" עם ציורים. ובס' „האשכול", שהחל לצאת אור בווארשא, נדפס חלק ממאמרו הגדול „האיר"; וגם הדפיס איזה מאמרי מדע במה"ע הצרפתי «La Nature».

בערותיו הפנויות, דרש פעמים רבות לפני צעירים לימים בחכמת הפהיזיק. וגם היה מראשי המיסדים את החברה „בני ציון" בפאריז ומזכיר וסופר החברה, והטיף גם לפניהם באספת החברה בעניני ישוב ארץ ישראל, ודבריו מצאו תמיד חן בעיני השומעים.

בירח אדר בשנת תרמ"ח, נקרא לבא אל בית מערכת „המגיד" לשרת שמה בתור עורך את „המגיד"; וישב בליק כשלשה ירחים. וזולת מאמריו הרבים שנדפסו „בהמגיד" שלא קרא שמו עליהם, נדפסו בו מאמרים נחמדים, הנקראים בשם: „אורות מאופל", „מות לשפנים", „איש את נפשו אל יונה", „אמרו אגדה", „פעולת השמש". — מליק הלך לעיר מאסקוי הגדולה, בחפצו להוציא שמה מכח אל הפועל את מכונתו „הולכת כה ממקום למקום ע"י אויר לוחץ," ויחשוב לבנות שמה מכונות על יד נהר „Moscou" אשר על ידן ימשך כח זרם המים בבתי־חרשת שונים.

בשבתו בעיר הזאת, רכש לו אוהבים רבים מדור הישן והחדש, שמה הכיר בין בני חברתו, עלמה אחת משכלת וטובת חן ושמה: מרים סאַקאַלאָווסקי, אשר בהשכלתה ובאהבת עמה לקחה את לבו; וגם היא ידעה לערוך את חין ערכו וחכמתו הגדולה, ויתקשר אתה במסרת ברית התנאים ביום י"ז מנחם־אב

---

[1] ראה מאמרי „פאריז" במ"ע „המליץ" תרמ"ז גליון מ"ב.

אביו עמו בברית התונים עם הגביר מ' יצחק זאנדבאנק ז"ל מעיר מצער צעשנוב בגאליציען אשר רצה לבחור לו בחור נחמד ומעולה לבתו הבתולה מ' חייקה תהיה. ובשנת ת"ר בחדש אדר היתה התונתו בעיר צעשנוב בשמחה ומשתה שבעת ימים. וביום התונתו דרש רב"ז בביהכנ"ס שם דרשה נאה בגפ"ת והלכה אשר מצאה הן בעיני השומעים.

ג) אחר חתונתו.

ואחר זמן התונתו הגה רק בתורה והלכה יומם ולילה, והרש פלפולים הרבה בגפ"ת והלכה. — ואולם שבע עצבון רוח למכביר, כי בעיר צעשנוב הנ"ל היו בעלי משפחה מיוחסת ונגידים (גם לומדים) אשר שנאה כבושה היתה להם נגד הותנו ר' יצחק ז"ב, והשנאה פרצה גבול (כדרך בעיר מצער במדינות פולין) ועברה גם על התנו רב"ז, וימררוהו ורבו וישטמוהו אלה הגאיונים. השפילו אותו בשחוק ומהתלות, ודברו עליו סרה עד אשר כמעט קץ בהייו, אך בטה לבו וקוה כי עוד יעשה היל בתורה ותושיה, בקש לו רעים הכמים בעירות הסביבות ועמהם התרועע בסברא ופלפול, הוא נכע לעירם והם באו אליו להשתעשע עמו, כי בעיר צעשנוב היה כמעט מתבודד, לאשר יותר מעשרה אנשי משפחה המיוחסת היו משפילים אותו, ויותר אשר המה השפילוהו, יותר שקד הוא על התורה לבקש קרבת הכמי התלמוד בעירות אחרות אשר הוקירוהו מפני חריצות שכלו, ואחר איזו שנים יצא שמו לתהלה בארץ גאליציען, אך מפני השקידה הגדולה ועצבון רוחו מפני שנאת מחרפיו נחלש גופו מאד במחלת החזה אשר סבל הרבה שנים. ועד היום הוא דק ורזה, וסובל כמעט תמיד הולשת החזה (ברוסט־קאטאר) וביחוד בימות החורף.

ד) משנת תר"ה והלאה.

ובשנת תר"ה באו לעיר צעשנוב שני חכמים בתורה ותלמוד, האחד הוא החריף מ' מרדכי העלליר ז"ל בן אחיו של הגאון מ' הירש העלליר אב"ד דק"ק אָפּען (בעהמ"ה ספר טיב גיטין) והחכם ר' ישעיה מאיר שפירא ז"ל (אשר אחרי הרבה שנים נתקבל לרב אבד"ק טשארטקוב). — שני רעים האלה אהבוהו והוא אהב אותם. ועמם השתעשע תמיד בתורה ומדע, ואז נתרוממה רוחו ורוה נריבה ושמחות תמכתהו, אויביו ומחרפיו נחו שקטו בראותם כי הוא עושה חיל בתורה, ושני רעים אהובים יעמדו לימינו, ואז הרפו מחרוף אותו ומהכלימהו. הותנו הביא לו תמיד ספרי השכלה ומליצה בלשון עברית (גם בגרמנית) וגם ספר תולדות של הקיסר נאפאלעאן הגדול בלשון גרמנית, אשר קרא ביחד עם רעו ר' ישעיה מאיר שפירא, וכה שבע רצון ונחת עד שנת תר"ט. — והנה עם כל בקיאותו בש"ס ופוסקים, לא רצה ולא עלתה על דעתו לקות להתנשא על כסא הרבנות (מלבד אשר איננו רודף אחר הכבוד כרוב התורנים בגאליציען) יען כי מימי נעוריו שונא הוא את החניפה וצביעות בעניני אמונה (הייכעלייא) והוא ברוחו התנגד תמיד להכמת הקבלה, כי כבר עבר עליו רוח השכלה מספרי הרמב"ם וראב"ע, ולאשר ידע רב"ז כי אין בכחו להחניף ולהקדיש אלה ספרי המקובלים לעיני המוקירים אותה, מזה התבונן כי אף אם יעלה על כסא

בהיותו בן שמונה שנים עם בני משפחתו הזקנים כי יוכיח להם אם כבר עברו לאבי אמו הזקן ימי חייו שבעים שנה. ומה עשה? אמר להם כי יתיצבו מנגד באמור אבי אמו הזקן תהלים והיהי רצון שקודם אמירת תהלים, וכאשר הגיע הזקן להתפלה „שתמלא שנותינו בהם שבעים שנה" וכו', ודלג ולא אמרה, קפץ הילד בשחוק ואמר לבני משפחתו „ראו איפוא כי כבר עברו לו שבעים שנה". — עד היותו בן עשר שנים לא ידע לקרות אף אות אחת במכתב וספר בלשון גרמנית. ורק פעם אחת הראה לו חברו ולמדוהו אותיות א. ב. צ. בנאמענביכעל, אז בפעם הראשונה כבר זכר כולן, ואחר זמן קצר כבר ידע להבין לקרות מעט בספר בלשון גרמנית, ואולם לא קרא בספרים כאלה כי אביו גדלוהו רק לתורה ולתעודה.

תמונת הרב הגדול בנימין זאב וויללער.

ב) ימי בחרותו.

וכה עברו עליו ימי ילדותו בלמוד הגפ"ת והלכה (וגם בתנ"ך) עד היותו בן שש עשרה שנה, ואז הלך ללמוד אצל שארו הגאון מ' יוקיל הירש ז"ל (בעהמ"ח ספר ברכת יעקב) בגפ"ת והלכה. וגם התחיל לקרות בספרי השכלה ומליצות ושירים בלשון עברית (גם קצת בגרמנית) והחל לכתוב קצת במליצה, ובשרוהו יודעיו המשכילים כי יגדל ויהיה חכם וסופר. — בהיותו בן שמונה עשרה שנה הלך לראות את פני הגאון רשכבה"ג כ' יעקב אורינשטיין האבד"ק לבוב (בעהמ"ח ספר ישועות יעקב) ודבר עמו בשבת ומועדים בהלכה ופלפול והגאון קרבוהו בימינו מפני חריצות שכלו. ולכן נעשה לשם ולתהלה ונחשב בין בחורי חמד ומעולים. — בהיותו בן תשע עשרה שנה שנת תקצ"ט בא

ההכמה — ובשנת תרכ״א הגג חג התונת בתו המהוללה מרת רחל תחי׳ עם הבהור המשכיל ונחמד מ׳ מרדכי לאנגבאנק (אחיו של החכם המפואר מ׳ אלכסנדר לאננבאנק ממשפחה מיוהסת להכמים) — ובשנת תרכ״ב נפטר והלך לעולמו הותנו הגביר הישר מ׳ יצחק זאנדבאנק ז״ל, ונתעצב מאד על כי לוקה ממנו הותנו אוהבו ותומכו — ובשנה זו ההלה רוח השכל בגפ״ת והלכה להתעורר בלבבו, כאשר הראה לו גיסו מכתב אחד בהלכה ופלפול ממהותנו ר״ב גדול מעיר קאלאמעא, השיב על זה רב״ז תשובה מעט הכמות ורב האיכות בסברא והריפות, אשר כניצוץ באבק שריפה העירה בלבב הרב מקאלאמעא השמחה נהחשק להחליף עם רב״ז תשובות גדולות בהלכה והחליף רב״ז תשובות הרבה בהלכה עם הגאון רשכבה״ג מו״ה יוסף שאול נאטאנזאהן ז״ל האבד״ק לבוב. והגאון ר׳ אברהם התאומים ז״ל האבד״ק בוטשאטש ז״ל, והגאון מ׳ ישראל ראפפורט ז״ל האבד״ק טארנוב וגדולים אחרים. — מעט מעתותיו הלק למרעים אחרים, וגם למשחק ה„שאך״ אשר אהב להשתעשע בו. — ובשנת תרכ״ה חגג הג התונת בתו הנעימה מרת שרה שתחי׳ עם בחור סוחר ממשפחה מיוחסת — ובשנים האלה מעת שב להיכל התורה לבש רוח עז ושמחות ונעשה אפטימיסט „שמח בחלקו״ עד היום הזה, וגם הולשת גופו סרה. ומסחרו עשה פרי, והגה בתורה והכמה ומדע — אך פרי שכלו במרעים והשכלה לא שלח אז ההוצה למכתבי עתים להדפיסם, כי לא רצה אז להתערב בין החכמים הגאורים ורע־פארמער במכתבי עתים.

ח) משנת תרל״ג והלאה.

ואולם כאשר נתעוררה שאלת החכם הגדול רח״ז סלאנימסקי בדבר שמירת השבת ליושבי אוסטראליען והאיים של ים הגדול שם, ורצה רעו של רב״ז הרב ר׳ ישעיה מאיר שפירא ז״ל האבד״ק טשארטקוב, להוכיה כי יש מערידיאן תורי שמשם מתהיל המזרח לשמירת השבת ונתן גבול התהלתו בקצה המזרה של ארץ הינא, ורצה הרי״מ שפירא כי אנשי אוסטראליען היהודים ישבתו השבת ביום א׳ לשבוע שלהם, ובנה יסוד דבריו על דברי הכוזרי (ה״ב ס׳ כ׳) ודברי הרז״ה בפ״ק דר״ה (כאשר האריך הרי״מ שפירא בהמגיד משנת תרל״ב גליון 28—37) והכמים תורנים משכילים החשו ולא השיבו כנגדו. אז לבשה את רב״ז רוח שכל הד וסברא ישרה, ויצא נגד רעו הנ״ל במאמרו המפורסם „שואל ומשיב״ (נדפס בהמגיד שנת תרל״ג גליון 14—17) והוכיה כי אין מערידיאן תורי כלל בדבר שמירת השבת ומועדים, וכי בני אוסטראליען ישבתו השבת כאשר שבתו עד הנה ביום שביעי לשבוע שלהם, וסתר שם כל דברי הכוזרי והרז״ה עד היסוד — ואם אמנם הרה לקצת רבנים משכילים על אשר סתר דברי הכוזרי עד היסוד, אך בגוף הענין הסכימו רוב הרבנים המשכילים לדעת רב״ז — והשאלה לא נפתרה ערן בשלמות מכל הכמי ישראל, עד ברבות העתים, כאשר יתרבו באוסטראליען והאיים שם בני ישראל שומרי דת תורה, אז בטה תבא השאלה מהרש לפני כל תורנים הכמי ישראל ואז בטח יסכימו רוב הכמי ישראל לדעת רב״ז כי דבריו נאמרים בדעת והשכל סברא ישרה כי אין מערידיאן תורי כלל בדבר שמירת שבת ומועדים.

הרבנות מטעם הממשלה, יהיה מוכרח, או להחניף ולהקדיש נגד דעתו דברי אמונה טפילה, ויהיה חונף וצבוע, או לעמוד על דעתו, ואז ריב ומדון ישא כל היום, לכן שנא את הרבנות.

ה) משנת תר"ט והלאה.

משנת תר"ט והלאה אשר כבר הי' לו ד' ילדים, שני בנים ושתי בנות החל לעשות במסחר לדאנציג (מסחרו של חותנו) על פלגי מימי הסאהן, ווייכסיל ונשתתף עם גביר אחד מעיר יארוסלויא, והצליח במסחר במשך שש שנים (עד שנת תרי"ד) ואז משנת תר"ט עזב את למוד התלמוד והלכות, רק קרא בזמנים הפנויים מעבודת המסחר בספרי מליצה ושירים, גם בעלי עתים, אך ככל החכמים וישרי לב היה גם בו החסרון מהיות סוחר, כי לא ידע ולא רצה לרמות ולהטעות אנשים אחרים, ולא הבין את אשר רמוהו ועקבוהו אנשים אחרים, סוחרים ונאמניו משרתיו עושי רצונו. אמנם מסחרו עשה פרי בשש שנים כדי לחלק גם להרמאים. — אך בשנת תרי"ד בליל ש"ק שבת הגדול בהיות רב"ז ביארוסלויא פרצה תבערת איש בעיר צעשנוב, ונשרפה כל העיר, וגם ביתו וכליו מלבושיו וספריו וכו' נשרפו, והיה לו היזק רב מאד, ואז העתיק מעונו ובא עם בני ביתו לדור בעיר יארוסלויא אשר הוא דר בה עד היום הזה. — ואחרי כן בשנת תדי"ר נהפך על רב"ז הגלגל (לטובת רוח שכלו) ואבד כל הונו ורכושו במסחר דאנציג בשנה אחת, (לאשר היו לו היזקות רבים ממשטפות מים רבים, ואשר מכר בהקפה ולא שלמו לו), ואז הוטל מחדש בפרנסתו על חותנו הגביר ר' יצחק ז"ב, ורב"ז שב להיכל התורה וחכמה אשר השליכוהו שמה תבערת אש, ומשטפות מים.

ו) משנת תרט"ו והלאה.

משנת תרט"ו והלאה שקד על מדעים אחרים (זולת התנ"כ ותלמוד) רכש לו ידיעה רבה בתולדה (וועלטגעשיכטע) וביחור בחכמת הטבע אשר יוקירה מאד, וגם ידיעה לא רבה בלשון צרפת, וגם בידיעת גלילות הארץ (געאגראפיע), וקרא בשקידה עלי העתים, ואהב מאד לדבר מעניני הפאליטיק אשר היה לו גם בזה דעה ישרה ונתקימה דעתו בימים העתידים. — אז עסק במסחר רק לפרקים, ואולם על הרוב לא הצליח אז, כגורל רוב החכמים אשר לבם ומעינם בהיכל החכמה. — אז כתב הרבה מכתבי מליצות נשגבות, זבהן גם דראמא אחת בל"ון עברית נקראת בשמה „הסוחר והפילוסוף," אמנם הסר באלה המליצות הנשגבות, הלטישה (דער שליף) והמבטא הנכון, (ולפעמים גם הדקדוק) כי היה אז מבטו (ציעל) רק אל הנשגב, קרא אז כל ספרי שקספירע ושיללער ובהם התענג כי מלאים המה הנשגב. ואולם מספרי געטהע לא מצא נחת רק מספר „פויסט" ועד עתה לא יוקיר ספרי געטהע למורת רוח משכילי זמננו אשר יכנו לגעטהע בשם „מלך המליצים".

ז) משנת תרי"ח והלאה.

ובשנת תרי"ח הוטב מצבו במסחר שעשה פרי וגם נתעסק במסחר חותנו שעשה לו פרי תבואה, ואולם גם בעת מסחרו היה לבו ומעינו בהיכל

ארמיות לא יקוץ בשיר ומליצה בעבור זה, טוב לו מליצות הבדרשי בבחינות עולם, ומליצות אפפענהיים בארבע כוסות מפני הרעיונים הנשגבים אשר במו אף כי צורותיהן לא טובות, מכל שירי המאורע, שירי זכוכית, לשבח חתן או שר גבור וכו' בצורה נאה משקל והרוזים וכו' אם רעיון נשגב אין במו. וכן וקיר הוא רק את השירים ומליצות אוריגינעלים, לא ההעתקות משוררים מלשון אחרת אל לשון עברית וכן יאמר תמיד „לא הצורה במליצה ושירים היא העיקרית, רק הרעיון הנעים, והצורה טפילה לו".

יא) מדותיו ותכונת נפשו.

מדותיו רובן טובות הן, הוא איש טוב ומרחם על עני ושפל רוח, אך שונא הוא את הגאים ובעלי מרמה, וביחוד שונא הוא את הרודפים אחר הכבוד ומשיגים אותו (כי קלים המה) במרמה ורצי כסף, בחניפה וצביעות (הייכעלייא) וישבו על כסא הכבוד. — הוא נישא פנים ומשתעשע עם משכילים גם עם מטה ידם. אך לעומת גאיונים עשירים הוא מתקומם כנגדם בעשותם עולתה ולא יהניפם. — אוהב הוא לכל בני משפחתו, והם יאהבוהו. אך אם ימצא בתוכם איש מרמה והנף ישנאהו ויתרחק ממנו, אוהב הוא את החכמים אנשי אמת, ואוהב את הילדים הקטנים באמרו כי אלה עוד לא נשחתו ממרמה וצביעות — הוא סבלן גדול אם בגלוי יוכיחוהו, ואם ילשינו עליו בסתר, או אם יתלוצצו עליו מהרפיו ישנאם ויטור איבה להם לעולם. קשה לבעוס וקשה לרצות — הוא תמיד במדת ההשתוות (סטאאיקער) אם טוב לו לא ישמח יתר מהמדה, ואם רע לו לפעמים לא יתעצב מאד, הוא (אפטימיסט) שמח בחלקו ואומר „כי העולם והנהגותיו מתהילים בטוב להולכים במדרגה עד טוב מאד" ועל כל פגע רע אשר ימצאוהו יאמר משל ההמוני „השטן איננו רע ומפחיד כאשר יתארוהו" והוא תמיד מלא התקוה כי הרע יחלוף ויעבר, וכאשר ראה ונסה בזה מימי נעוריו, (וכאשר האריך במאמרו „שמח בחלקו" בהמגיד שנת תרל"ט גליון 6—10) והיא שעמדה לו להאריך ימיו אף כי חלש החזה הוא— ועד הנה עזרהו ד' לרב"ז כי רואה נחת בתורתו והכמתו אשר ישבחוהו ויוקירוהו כל מכיריו, והוא שבע נחת ורצון מאשתו הצנועה ובניו ובנותיו ונכדיו הנחמדים, ובשנה הבע"ל שנת תר"ן ירן בגאון ד' ובשמחה את חג היובל התונת הזהב שלו עם אשתו, ומלאות לשניהם שבעים שנה. ואז יבואו בניו ובנותיו לשמוח אתו ביום שמחת לבו ולכבדהו כיאות לו. ולישרים נאיה תהלה.

המו"ל שא"ג.

יארוסלויא, בחדש ניסן תרמ"ט.

ואחרי אשר ראה רב"ז כי דבריו מצאו חן בעיני תורנים המשכילים, שלה כפעם בפעם מאמריו למכתבי עתים המגיד, העברי, וכו' ודבריו נחמדו לכל הקוראים וביחוד החכם המנוח מ' דוד גארדאי ז"ל שבע נחת ורצון ממאמריו של רב"ז, (כאשר ראיתי במכתבו של ר"ד גארדאן אליו) ונדפסו מאמריו במכ"ע במשך המש עשרה שנה (עד כעת שנת תרמ"ט) ורב"ז רוצה להדפיס ספר שלם בו יבואון כל מאמריו בהשכלה (מלבד הדרושיו בגפ"ת והלכה) בו יתאספו מאמריו הנדפסים מכבר במ"ע, ואשר עדן בכתובים אתו, יאבה ד' להשלים הפצו להדפיס ספרו בקרוב למשוש כל אוהבי השכלה.

ט) בני ביתו ומשפחתו.

במשך המש עשרה שנה (מן תרל"ג עד תרמ"ט) נתגדלו בניו ובנותיו הטובים ונהמדים. בניו ארבעה הם אנשי מרע ועושים היל. בנו הראשון „עמנואל" הוא דאקטאר האפסאדוואקאט בעיר הבירה ווינא, מצבו טוב מאד, וכבר נשא אשה בת גביר והיא יפהפיה, וכבר ילדה לו שני בנים ילדים נהמדים — בנו השני שמו אָסקאר הוא סוהר ועשיר בעיר וויען, ונשא אשה המודה בת גבירים, והיא ילדה לו שני בנים ילדים, עוד לרב"ז שני בנים בחורים בלתי נשואים, האחד הוא במרתקים, הכם וסוהר ועשיר, והשני הכם וסופר בבית הברת הבטהה משרפת אש (אססעקוראנץ) וטוב לו, — שלש בנותיו של רב"ז הן במצב הטוב, שני התניו (כנ"ל) האחד יושב ברומעניען, והאחד בוויען, ובת אחת לו ביאראסלויא נשואה להכם וסופר ומשמרת פקודה לו (בעאמטער) מצד הממשלה. — והוא שבע נחת ורצון מבניו ובנותיו ונכדיו הנאהבים והנעימים הוא אוהבם כנפשו והם יאהבוהו כנפשם.

י) רוח שכלו ובינתו.

תפיסתו (פאססונגסקראפט) לא עזה היא, לאשר הרגיל עצמו מנוער להקשיב ולקרא בספר לאט לאט ובמתינות דברי הכמה למען לא יטעה באלה, ואולם זכרונו הוא עז כברזל, ושכל צה וסברא ישרה לו בהלכה וגפ"ת כאחד מגדולי האחרונים בעלי הסברא והעומק, וכן במדעים אחרים דעת צלולה לו וסברא ישרה — הוא אינו נושא פנים לגדולי הראשונים בהלכה, אם דבריהם נגד הסברא הישרה — ולעמת זה אם ישמע סברא ישרה ושכל צה גם מצעיר הימים וקטן המשכילים, ישבה ויפאר דבריו ואינו מתעקש לדהותם (כדרך רוב לומרים ומשכילים בפולין) — אמנם נוטה הוא מעט להתנגדות (אפפאזיציאן) ביחוד בגפ"ת והלכה, כדרך רוב הלומדים (וכר' יוהנן (ב"מ דף פ"ד) שהביב הי' לו אם ר"ש בן לקיש השיב קושיות על דבריו) ואולם תמיד הוא מודה על האמת ואינו מתעקש לסתור דברי הכמה יאמרם מי שאמרם — וכן גם במדעים אחרים לא ימשוך אחר דברי הראשונים תמיד, וגם דברי קטן המשכילים ישבה ויפאר אם טובים המה. הוא אינו מסתכל בקנקן אלא במה שיש בו. וכן בשיר ומליצות יעיני תמיד אל המליצה והשיר לא אל המהבר יהיה מי שיהיה — ביחוד אוהב הוא במליצה ושיר רק הרעיון הנשגב, ואינו משגיה הרבה על הצורה, המבטא הנכון, משקל התנועות והחרוזים וכו', וגם אם ימצאון בשירים ומליצה מלות

עוד טרם הכה העץ שרשיו בארץ, כבר אמלל פריו, יבש מקורו, ובדיו יחד על עפר נחת. —

ימי שני מגורי עלי ארמות מעטים ורעים; בן ארבעים ושלש שנה אנכי היום! כשם שלא אוכל להגיד שלא ראיתי בטובה במספר שנות חיי הבלי אלה, כן לא אוכל להגיד כי לא ראיתי גם רעה, אבל מה הוא ערך הטוב לעמת הרע המחלק לי הבלים באפו? — נטפי עדנים אחדים בים־עצבון גדול המכה גלים חדשים לבקרים! — מסופקני מאד, אם צור עושי היה מציע לפני היום לשוב ולהולד שנית, בדעתי היום עמל החיים, והצרות הצרורות בהצרור הנקוב הזה — מסופקני אם הייתי מתרצה לזה; אבל במדה שלא מצאתי קורת רוח בימי הנעורים, בעת שאזרתי כגבר הלצי לצאת המערכה ללהום מלחמת תנופה עם הזמן, כדון־קישוט שלחם עם רחיים של רוח, במדה כזאת — ואולי עוד רב יתר ממנה, לא תנעם לי הזקנה שקפצה עלי מבלי משים, ותהש עתידות לה לשלוח אלי צרי המות בעוד לבי מלא חיים. הוי בני אדם, גם כני איש! מה נואלתם כי תתאוו ליום רע ליום שאין לנו חפץ בו, ליום שיזעו שומרי הבית, הגויה תְבה שמיר ושית, לאט לאט יתפתחו החרצבות, וחשכו הראות בארבות תשבר הכד על המבוע, והזקן כשכור יחוג ינוע, משלחת מלאכי רעים יום, יום הולכים ובאים, בית־ההומר יתוצו יכותו, ובטלו הטהנות כי מעטו; הוליות הגו יתפרדו אברים אברים, עד אשר ירד העיט על הפגרים. — ואנהנו עוד לזקון נהפוץ, וליטים אין חפץ בם באלה עוד נשא עין. —

* * *

בחג שמחת התורה בשנת תר"ז לפ"ק, 1846 למספרם, נולדתי בקאוונא להורים עשירים ונדיבי עם. שם אבי ז"ל ר' מרדכי בהרב ר' יוסף ראבינאוויטץ ז"ל היה נודע בשערים לשם ולתהלה, כי מלבד שהיה גביר לאחיו, נדיב לב מצוין ומשכיל אל דל, היה עובד את ה' באהבה, ירא והרד לדברו ונאמן עם קדושיו. אמי מורתי ז"ל היתה תמיר ידועת חולי מוטלת על ערש כמעט משחר טל ילדותי, ואף כי היתה אשה יראת ה' הכמה מפורסמת לא יכלה בכל זאת להשגיח על הנוך בניה, כי מהלתה היתה תמיד קיר ברזל בינה ובינינו. ששה אחים אנהנו ואחיות שתים, אחותי הבכירה כלת הרב הגאון המפורסם ר' ישראל סאלאנטער ז"ל שבקה חיים לכל חי בהקשותה בלדתה, ויתרם אנחנו פה היום כלנו חיים, ואני הדל באלפי, הצעיר במשפחת בית אבי ז"ל.

אבי ז"ל בהיותו רד עם אל וירא ה' מרבים הנכני על פי דרכו. עוד גם היום אזכור את מורי הראשון שלמדני א' ב', ואחרי כן קרוא מקרא, גם יתר המלמדים שהלעטוני בגפ"ת לא נשכהו ממני. האמת נתן להאמר, כי מלמדי בכל מלמדי בני דורי בארצי, רבם ככלם לא ידעו לתרגם אף פסוק אחד כצורתו. אך בימים ההם החסרון הזה כמו כשרון מיוהד לכל המלמדים, ואוי לו למלמד שפקה עיניו לראות אור, לרעות את צאן מרעיתו במקל נועם, לטהר שפתו מכל ניב נבזה, להמתיק דברי התורה והנביאים ע"פ כללי הדקדוק בשפה לנאמנים.

ואלה תולדות יצחק.

תמונת החכם ר' יצחק ראבינאוויטץ.

הזכרונות המעטים האלה שאני נותן לפניך בזה קורא יקר, המה רק שבלים דקות ושדפות קדים שעלו כעגבי רוש על שדמות היי. אל תקוה לשמוע ממני גדולות ונצורות או מקרים יוצאים מגדר הטבע, לא גבור בארץ אנכי! גם לא בעל בעמי שרבה פעלתו בדברי הימים לבית ישראל, בן תמותה פשוט אנכי, אחד מהללי החנוך הרע בארצי, הזי עוד אחרי נפלו, המרגיש עצמת מכאוביו בלב חלל בקרב. ואני לרגל המלאכה אשר לפני, ללקט השבלים הבודדות ההן בעמק זכרוני, לא אספר באזנך היום תולדות אשכלות מרורות האלה בפרטות, איך הכו שורש, צמחו וגדלו על ערוגות ימי היי המעטים, כי אמנם טרם אדע אם תמצא חפץ בכל הפרטים שיזכירו גם עצבך ויגונך. כי אמנם אה לצרה אתה ידידי הקורא! גם אתה הלית כמוני, גם אתה התכת בכור עני ואלי נמשלת. הארם עץ השדה! — אך טרם יתפתחו עליו, טרם יגמול פרי כמה סערות סוערות עליו לעקר משורש גזעו? אבל יש שנם בארץ לא זרועה, במקום שלא הלו ידי אדם להרטיב אדמת מטעם, בין קמשונים והרולים, יעלו פרי קדש הלולים המשמחים אלהים ואנשים, ויש — שעל אדמה דשנה ופוריה

בעל פה, ואתה לך והלבש אותו מהלצות בשפת קדשנו, והביאה לי את המטעמים לביתי לפנות ערב. מהרתי ושבתי אל ביתי, לקחתי קסת הסופר דיו וגליון, בהיותי מטבעי מהיר לכתוב מאד, עד מהרה רץ דברי, לבשתי את רעיון מאפו מחלצות המליצה, ואתברך בלבבי כי נגידים דברתי ודברי יעלו לרצון לפני מאפו, ואך אהה לב אדם יחשוב דרכו, והזמן יפיר עצתו! בבואי עם מליצתי לפני מאפו, ואך העיף עין בה, לטש עלי עיניו, ויעקם את חוטמו דרך בוז, כל התנועות ההן הראו לי בעליל כי מליצתי לא מצאה חן בעיניו, ולזרות מלח על פצעי לבבי החל למנות את מספר השגיאות בנקוד ובשמוש הלשון, עד כי תחת כבוד הנחלתי קלון ומשנה שברון השברתי, עיני השכו מראות, נקטותי בפני, ־מי לבי התפרצו דרך ראשי, גדי מצחי שורגו ודמעותי התפרצו פרוץ אף שטוף וארים קול בוכים ואבך, — מאפו התעורר כמו משנתו, וירא לפניו עומד נער עברי בוכה דמעות תמרורים, וייסרהו לבו על החרפה אשר נשא עלי, דמעותי הראהו לדעת כי לבי עוד לא נשבת מטהרו גם גדול הכאב מאד, ויתעורר להומלה עלי, וינחמני כי רואה הוא ברכה בי אך באשכת מורים מתעים עוד לא הבשילו אשכלותי ענבים, ויציע לפני לבוא אליו יום יום לפנות ערב אחרי התימי הק למודי בחדרי, והוא ילמוד עמי עברית על פי דרכו. מובן ממילא כי בהיות שם מאפו להגא בבית אבי כמו בכל בתי היראים, לא בנקל עמדה לי לבקר את מעון מאפו מבלי אשר לא ירננו אחרי, — ובכל זאת שמתי נפשי בכפי, ומדי יום ביומו אחרי כלותי הק למודי בהדרי התגנבתי מבית הורי ואלך אל מעון מאפו ז"ל, והוא החל ללמוד עמי בראשונה תורה: ויחל מבראשית, ויציע לפני לעשות לו אנאליזען מכל פסוק לפי כללי הדקדוק אשר שם לפני, וכן גמר עמי חמשת חומשי התורה עד לעיני כל ישראל בדרך הזה אשר סלל לפני. שנתים ימים למד עמי הר"ר מאפו ז"ל הנם אין כסף, בעת אשר אבי ז"ל היה גביר לאחיו והוא היה סופר מסכן, ואל השבר הזה נשא את נפשו. במרוצת שתי השנים ההן למדתי אצלו מלבד השפה העברית, גם שפת אשכנזית אך לא עשיתי בה היל, כי שפת קדשנו לקחה אז את כל לבי, ורק אות להודה אחד הראיתי למורי ומלמדי להועיל הזה, כי בימים ההם רכשתי לי את סגנון לשון מאפו, עד כי גם הוא לא הבדיל ולא הכיר מסגנוני לסגנונו, כן היה רוח מאפו דובר בי בימים האלה, אך אנכי עשיתי במחשך, והזמן הראה פעולתי לאור יומם, כי בבית אבי השדוני במה שאין בי, ויראו בי אותות מינות בעת אשר פקודי כל שמרתי ובהודע הדבר כי הנני הולך אצל מאפו, החליט אבי אמי הישיש ר' יהודה ז"ל שנתפסתי למינות, וכל ספר שראה בידי, אמר עלי כי ספרי מאפו האפיקורס אני לומר, בשגם מלאתי אז הדרי בכל ספרי הספרות החדשה, ואהגה בם יומם ולילה, גם ראיתי אז על כנף רננים, ואכתוב שירים הרבה, כי לבי לא ידע שלו ורוחי התנשא אל עולם הנשמות להזות מחזה שדי בעולם השירה, ופרי בוסר ההם עד היום הבושים וטמונים אצלי. —

דודי הרב ר' ישראל ז"ל, בראותו כי ספרי מינים נושרים מחקי, ויגזור אמר כי אבדה האמונה ונכרתה מלבי, וייעץ את אבי ז"ל כי ירחיקני מקאוונא

למלמד כזה צא טמא קראו. עד הגיעי לשנת השלוש עשרה, שאז הייתי לבר עונשין, למדתי רק נביאים ראשונים, אך את הדרשה שלמדני הרב הג' ר' אליהו (שם עירו שכחתי) להגידה בעל פה קבל עם, ידעתי אז הרבה יתר מכל ספורי הנביאים הראשונים. בימים ההם חי עוד בביתנו דודי אחי אבי הרב הג' ר' ישראל ז"ל שהיה סמוך על שלחן אבי ז"ל, *) ובאחרית ימיו שם פעמיו לארץ הקדושה וימת שם. דודי זה, מלבד ששם לילות כימים להגות בתורת ה' והיה למדן מופלג, היה קפדן מאד ביראתו את האלהים, וישגיח עלינו בשמירה מעולה לבל נטה מדרך הטוב; בימים ההם אנה הזמן לידי אחד מהמלמדים היותר טובים בקאוונא, ושמו ר' משה יצחק מקאלווואריע בפולין. האיש היקר הזה בא לבית אבי לבקש לו איזה כהונה המחיה את בעליה בכבוד, ואחרי אשר לא בא אל המטרה שאליה נשא את נפשו, קבל עליו את עול המלמדות בעדי ובעד אחי גדליהו הזקן ממני כשנתים, המלמד להועיל הזה היה הראשון שפקח עיני לראות מאורות כתבי קדשנו, הוא למד עמי ספר ישעיה, ירמיה, יחזקאל ותרי עשר, ובאורו ראיתי אור, הוא היה הראשון שנפח רוח באש לא נפח ותהי כאש בעצמותי; מאז ההילותי לפלג לשטף מחשבותי תעלה, ולכתוב מעלות רוחי בספר. —

בימים ההם, ואני נער בן ארבע עשרה שנה, את שמע בן עירי הסופר המהולל ר' אברהם מאפו ז"ל שמעתי אז רק להשמעות אזנים, אבל בעיני לא ראיתיו, עד אשר אנה המקרה לידי לראותו בפעם הראשונה, והמקרה הזה היה רב העליליה על התפתחות נפשי. עד רגעי האחרונים לא אשכח את המקרה המעורר בלבבי שחוק וענג גם יחד. בקהל נערים כמוני נחשבתי אז למליץ ומשורר נכבד, וימלאו פיהם תהלתי, ויהי היום ויבוא הרב ר' אברהם מאפו ז"ל לבית אחד השכנים הקרובים לבית אבי ז"ל, ושם הוגד לו ארותי כי סופר מהיר אנכי בשפת קדשנו. ויבקש הר"ר מאפו לראות פני, וישלח את אחד הנערים בן לאדון הבית ושמו ליב עדעלמאן והוא אוהבי מנער, לבקש אותי בשמו לבוא אליו. כמעט באין כל נשמה בא אלי הנער ויגד לי את הפץ מאפו. ואני בתמתי לא האמנתי למשמע אזני, כי אמנם היה החפץ הזה מרום ונשגב מכני, כי נבעתי גם משמו, אך הבלג על תשוקתי לראות את האיש אשר כבדתיו בלבבי כמלאך אלהים לא יכולתי, ואמהר ואבואה אליו להתיצב לפניו לשמוע מה בפיו. הר"ר מאפו קבלני בסבר פנים יפות, ויהל לתהות על קנקני לדעת מה שרש דבר נמצא בי ואם תורתי בתוך מעי, ואני — אף כי מרוממתו נעתקו ממני מלים, בכל זאת סדרתי לפניו רבי תורתי, גם הגדתי לפניו איזה מהרוזי בעל פה. אך הוא הראה לי פנים אינם מסבירים, כמו לא מצא קורת רוח בהם, ויאמר לי כדברים האלה: שמעה נא בני, אנכי אגיד לך איזה רעיון

*) אבי ז"ל התנה עם אחיו זה, שהוא יפרנס אותו ואת אשתו ואת בניו, גם ישיא את צאצאיו כהגיעם לפרקם, ובשכר זה יתן לו איזה חלק מחלקו בעולם הבא, ואבי ז"ל שמר את הבטחתו באמונה, גם הרב הגאון המפורסם ר' מאיר מיכל נ"י חתן דודי, היה גם הוא סמוך על שלחן אבי במשך שנות המזונות שהבטיח לו אבי ז"ל.

כי הרבה מהידיעות הדרושות עוד הסרו לי, אבל ידיעתי בשפת קדשנו היא שעמדה לי, ותתן הני בעיני מנהלי בית הספר, הר"ר היים ליב קאצענעלענבויגען והר"ר רש"י פין נ"י ויתנו לי מועד ירח ימים להתקן את עצמי בהידיעות החסרות לי. בהעת הזאת נזדמנתי לפונדק אחד עם תלמידי בית־הספר היותר נכבדים, כמו פאפירנע, פראנק, בערנשטין, והם תמכוני בעצתם ותושע לי ימינם עד כי בעבור ירח ימים התקבלתי בתור תלמיד בית הספר במחלקה הרביעית, אך לא ארכה לי אז שמחתי, כי פתאם לפתע יסר יסרני יה, כי הכיתי במחלת הירקון, ולרגלי מהלתי זאת שבתי על עקב בשתי קאוונאה. —

בלב רגז ובמפח נפש שבתי אל עיר מולדתי, ואני אמרתי בהפזי נגזרתי לא אראה עוד אור שמש עם יושבי הלד, גם הרעיון הזה כי לרגלי מהלתי זאת מטרת היי ממני והלאה — דכא לארץ חיתי וישברני משנה שברון, אך אבי ז"ל, גם אמי מורתי ז"ל ראו בזה אצבע אלהים. — גם אהרי אשר שלה השם הטוב דברו וירפאני, גם אז עוד הלכתי כהלום רעם, אובד עצות הייתי ולא ידעתי נפשי, שנאתי מאסתי את כל ההיים והיי היו עלי למשא, עד כי עברו ימים מעטים ויתערב השדכן בהלום ברוב ענין לגהות ממני מזור. ויציע לפני נכבדות עם בת ר' ליב קאנצעל ז"ל מטעלז העיר פלך קאוונא, זו האשה אשר הוכיה ה' לפני עד היום. בראשונה — לא לקהו דברי השדכן את לבי, גם לא אביתי שמוע לו, אך לאהרונה כאשר הוגד לי כי העלמה אשר יעדו לי היא עלמה משכלת ופורטת עלי הנבל (פיאנע) ובי הותני זקני אבי הותנתי, הוא ההכם המפורסם הרב ר' מרדכי נאטענזאן ז"ל סמוך באחרית ימיו על שלחן הותני ה' קאנצעל בטעלז, גם ידיד נפשי הרב המשורר ר' יהודה ליב גארדאן נ"י גר אז בטעלז בהיותו משגיה על בית הספר לנערי בני ישראל, כל אלה לקהו את לבבי, כי מאד מאד הפצתי לגור עם ההכמים האלה בעיר אחת. בשבת שלאחר הג השביעות, בשנת 1867 באתי בברית הנשואין עם רעיתי זאת ולא ראיתי פניה עד אשר שמתי הטבעת על ידה; הותני ז"ל הבטיה לי לתת שלש שנים מזונות על שלהנו, ובהיות להמי נתן, מימי נאמנים, שמתי לבי להוסיף היל בלמורים, והותני זקני הרב ר' מרדכי נאטענזאן ז"ל למד עמי ספר מלת ההגיון להרמב"ם ומורה נבוכי הזמן להרב קראכמאל ז"ל, גם קבעתי לי מועד ללמוד שעות שתים ביום גפ"ת אצל הרב המורה הוראה בטעלז, ר' אברהם אבא היימה, ובזה מלאתי רצון אבי ז"ל שהתנה עם הותני התנאי הזה מפורש לשבור לי המורה הזה. —

בשבתי שאנן ושלו בהודרי, ברדת אלי המן על שלהני, הלכתי כרע ובאה את ידידי הר"ר גארדאן נ"י אבי כל תופש כנור בשפת קדשנו זה, קרבני כמו נגיד, וכל מבחרי ספריו לא אצל ממני, וקנאת סופרים הרבתה אז הכמה בלבי ואכתוב אז מאמרים ספרותים, גם שירים רבים שרתי שמצאו הן בעיני ול"ג. אך מימי ברהתי מן הפרסום ולא אביתי להפיץ מעינותי ההוצה. —

בימים ההם נהפך הגלגל גם על בית הותני, ואנכי נאלצתי להפש לי איזה מקור לפרנסתי ולדאוג בעד ביתי, כי כבר ילדה לי רעיתי שתים, הבן עם הבת, ואהרי אשר אבדתי יותר ממהצית הוני בעסקים בוקים ומבולקים, גמרתי

העיר טמאת־השם, ואבי ז״ל שמע לעצתו ויתנני בידי הרבנים בהערים הקטנות הקרובות לקאוונא, בבאבט, ובסאפאיזעסאק, ובראגאלע, התגלגלתי גלגול מחילות מרב אל רב, שמה סגרו לפני הלונות, ויבואו אלי בעב הענן, להטיל עלי עול מלכות שמים, ואני — אף כי לא נטיתי כחוט השערה מדרך הרת, לא נהגתי קלות ראש אף בדקדוק קל של סופרים, בכל זאת ראו בי רבותי אותות כפירה ויכנוני בשם מין ואפיקרס. זולת הרב ר׳ שמואל מאיר מסאפיאזעסאק שהיה מטבעו איש טוב, וירבה להטיב עמדי; יותר משלש שנים התגלגלתי בבתי אפל האלה. וגם בימים ההם לא נהתי ולא שקטתי, כל ספר מספרות העברית הישנה או החדשה שבא לידי דרך מקרה, בלעתיו בעודו בידי כבכורה בטרם קיץ, גם הרבה שירים טובים התגנבו אז ממיתרי כנורי, ורשומם עד היום עודנו ניכר בלבבי. —

בימים ההם ירדה אז שמש הצלחת אבי עשר מעלות אחורנית, מצבו ירד פלאים, ולרגלי מסחרו נאלץ לשבת בקרית מלך רב ימים רבים, גם מחלת אמי מורתי ז״ל גברה מאד, ולרגלי התהפוכות והמבוכות ההן נערתי חצני מהרבנים ונותרתי בקאוונא עיר מולדתי ותצו עלי אמי לשכור לי אחד מהאברכים הטיבים מתופשי התורה היושבים לפני ה׳ בהקלויז של הגביר ר׳ הירש נאוויאזער ללמוד עמי שעות שתים ביום; וכן גם עשיתי, בחרתי לי צעיר אחד כלבבי שהכמתו קודמת ליראת הטאו, ושנינו הגינו בגמרא שעות שתים ביום, ויתר העת נותרה לי ללמוד שפות אירופא, וביחוד שפת קדשנו שלקחה אז את כל לבי ולכל בה היי רוחי. ביתי היה אז בית ועד לכל צעירי בני עירי העשירים, ולכל הבחורים העניים שהריחו בריח ההשכלה, זה בא לשאול לו איזה ספר, וזה להראות מליצתו, כי בימים האלה רוח ה׳ היה שפוך על צעירי בני עמינו בעיר מולדתי, גם בנות צעדו עלי ישור ותלמדנה עברית, וביחוד הצטיינה אז עלמה אחת בת נדיבים ושמה א. בערנשטיין, שכם אחד על כל בני גילה ותכתוב בשפת קדשנו עד להפליא. העלמה הזאת קנתה אז את לבבי לאהבה אותה. ימים רבים ההלפנו מכתבים בינינו, אך הזמן הרס מבצרי תקותי, ולרגלי תהפוכות עתותי קרעתי זכרה מלבי וברחתי במפח נפש מעולם הזיוני זה שטפה על פני ואתן את לבי להפש לי איזה מטרה בחיים. —

בימים ההם רכשתי לי אוהב דבק מאה, נפש טהורה ובר לבב, נער מסכן והכם בן להורים עניים ושמו ר׳ ליב בערגמאן. אנכי שמתיו כחותם על לבי, אספתיו אל ביתי, מפתי אכל ומכוסי שתה, והוא יעצני אז לסול לי מסלה חדשה בחיים, לנסוע ווילנאה לבוא אל בית ספר הרבנים שעמד אז על תלו. העצה הזאת מצאה הן בעיני מאד, אבל טרם ידעתי במה להוציא את הדבר לפעולת אדם. אבי ז״ל ישב בפעטערסבורג, ואמי חלתה אז מאד מאד, גם לו היה אבי בבית, גם אז לא נתן לי את חפצי זה, — אך שני אחי הגדולים, יוסף אחי הבכור, וישראל אחי היקר, שהטיב עמי לא אחת ולא שתים, שניהם כאחד נתנו לי עז ותעצומות לתמוך אשורי בדרך זה בחרתי, ויגבילו לי סך מסוים למחית נפשי, ואמהר לנסוע ווילנאה. בבואי שמה ואני אז נער כבן שמונה עשרה שנה עוד לא התקנתי את עצמי לפרוזדור, רציתי להכנס לטרקלין

אַךְ מַה־בּוֹ, אָחִי, מַה־בּוֹ תִמְצָא?
צִלְלֵי הָעֵבֶר עָלַי יָגוֹן יָמִיטוּ
מִבְחַרֵי יָמַי כְּבָר נָדוּ גַּם נָעוּ
הַשָּׁתוֹת גֵּוִי יֵהָרְסוּ יִפֹּלוּ
רֹאשִׁי יַשְׁלֶג בְּצַלְמוֹן, וּפְרָחַי יִבֹּלוּ
שִׁמְשִׁי כְּבָר נָטָה לִקְצֵה הַשָּׁמָיִם
אֲבִיבִי גָז חִישׁ, וַיַּעַשׂ כְּנָפָיִם
רֵיחַ עָפָר קֶבֶר מֵרָחוֹק אָרִיחַ
הַזִּקְנָה יוֹם יוֹם אֵלַי מִתְקָרֶבֶת
אַךְ כִּנּוֹרִי מִיָּד — עוֹד לֹא אַנִּיחַ!
אָבוּז לַזֹּקֶן, אֶלְעַג גַּם לַמָּוֶת —
שָׁוְא קְשֵׁי־יוֹמִי יִתְהַפֵּךְ כְּלַהַט הַחֶרֶב
אַךְ שָׁוְא לִי יְחַלֵּק בְּאַפּוֹ חֲבָלִים
עוֹד לִבִּי בִי עֵר — עָמֹק בְּקֶרֶב
וּבִכְלוֹת כֹּחִי עוֹד יִגְבַּר חֲיָלִים --
לְאַחַי בְּנֵי עַמִּי לִבִּי הִקְרַבְתִּי
וְרִגְשׁוֹתַי גַּם עַתָּה עוֹד לֹא יִשְׁלָיוּ
מִמּוֹחַ עַצְמוֹתַי לָמוֹ שָׁאַבְתִּי
וּמֵיתְרֵי כִנּוֹרִי עוֹד יֶהֱמָיוּ
רוּחִי לֹא יָנוּם, עוֹד שַׁחַר אָעִירָה
עוֹד שִׁירֵי צִיּוֹן לְאַחַי אָשִׁירָה
זֹאת נֶחָמָתִי הָאַחַת וְהָאַחֲרוֹנָה!
בְּטֶרֶם אֶפָּרֵד — אֵלֵךְ וְאֵינֶנִּי
כִּי תוֹסִיף נַפְשִׁי תֵּת לִי שְׁאֵרִית אוֹנָהּ
לֹא לָקַח יְיָ רוּחַ קָדְשׁוֹ מִמֶּנִּי.

יצחק ראבינאוויטץ איש קאוונא.

ווילקאמיר 8/20 אקטאבער 1889.

אמר לפתוח הנות מכל מיני בשמים ופטום הקטרת, והשם הטוב צוה עמי את הברכה, אמונתי היתה רבה על כל סביבי, ומיום ליום גדול סחרי ואתנני עד כי נהרו אלי כל החנונים הקטנים מהערים הקרובות לקנות אצלי מערבם, גם בימים האלה בהיותי כשור מסובל בעלו הקשה כל היום, וגם בלילה לא שכב לבי מאלפי דאגות שרצצו את מח ראשי, גם אז קמתי מדי יום ביומו בשעה הרביעית לפנות בקר, ועם מיתרי כינורי העירותי שחר, בידים מלכלכות בעטרן ובנפט כתבתי שירי הגיון, שרתי שירי ציון, ולבי ובשרי ירננו אל אל חי. —

עשרים ושתים שנה גרתי בטעלז העיר הנדחת. מה רבו המבוכות והתהפכות שעברו עלי בשבתי אל עקרבים בין אנשי שחץ, שאכלוני בכל פה ומבשרי לא שבעו, לרגלי איזה סבה, ע"י איש המסים שהמיט עלי רעה לא ידעתי שהרה, ירדתי ממצבי ודלותי מאד, אז הקיצו מזעזעי וינקשו נושים לכל אשר לי, שן בהמות שלחה בי ויבקקוני בוקקים, עד כי בעור שני ברחתי מתוך המהפכה, ותהי לי רק נפשי לשלל.

מראשית טל ילדותי הנני ד׳ לב רגש, נח להתפעל מאד, כח דמיוני היה חזק, ועורקי לא ידעו שלו, עד כי גם עתה בעת אשר הזקנה תלבבני בעיניה, כחותי הגופנים הולכים ודלים וכל חושי נדעכו במקומם, עוד נפשי תלהט, ובהגיגי תבער אש, עד כי כל מקרה מעציב יראה עלי פעולתו גם עתה, ולא אחת ולא שתים בקראי איזה חזיון, או אחד מהשירים הטובים מאנשי הרוח, לא אבוש לבכות כילד, גם הרבה פעמים קרה לי, בעת אשר תתלהט נפשי בחומה ותהר ותלד שיר על צרות אחי בני עמי, אז דמוע תדמע בת עיני הרש גם בלי דעת, ושני מקרים כאלה נרשמו אצלי לזכרון. בפעם הראשונה בכתבי שיר לבני האהוב בנימין, נער בן שש עשרה שנה, שקצה נפשו לראות בעמלי, ויחרף נפשו לעבור ארחות ימים ללכת אמעריקאה, ואני כתבתי לו אז שיר לזכרון ודמעותי התפרצו כשטף מים רבים על הגליון, גם בימי הקיץ הזה, בהיותי לרגלי מסחרי בדובנא כתבתי שמה שיר אחד שזארגוני בשם „הצואה" גם השיר הזה שאב מי דמעות עיני מבלי דעת, ואלעג אחרי כן מרפיוני.

שירים רבים באו ממני בדפוס, בהבקר אור, בכנסת ישראל, בהכרם בהאסיף החמישי, בבית אוצר הספרות, במ"ע המליץ. אך עוד רבים מהם ספונים וטמונים אצלי בכתובים, וביחוד ארבעה שירים-ספורים (פאעמען), עמק-יזרעאל, שיר ספורי גדול מחיי אחינו הקאנטאניסטים, „על קדוש-השם" מוצאו מגלות ספרד, „נספה בלא משפט" יסודתו מזמן הקיסר ניקאלאי. „הנקמה" מזמן החשמונאים. אך מזונותי קשים כקריעת ים סוף, בנפשי אביא להמי, וטרם אוכל לאמר לאסורים צאו, ולאשר בחשך הגלו.

אלה המה קצות דרכי חיי המעטים.

בְּנֹאד דִּבְרֵי יָמַי שָׁפַכְתִּי דִמְעוֹתָי
הִנֵּה בְקָצְרָה סִפַּרְתִּי תוֹלְדוֹתָי!
עִמְדוּ עַל הַפֶּרֶק, שׁוּרוּ הַבִּיטוּ —

תולדות החכם ד״ר משה שוואב בפאריז.

החכם הגדול יקר הערך מוהר״ר משה שוואב הי״ו בפאריז, נולד ביום צום הכפורים כעלות המנחה בשנת הת״ר לפ״ק. אביו היקר המופלג ותורני ר׳ שמעון ז״ל, היה סוחר־כשות וסוחר־ספרים בפאריז, והתפרנס א״ע מיגיע כפו ולבסוף ימיו היה ממונה מאת קהל עדת ישרון בעיר הנ״ל לכהן בתור משגיח ועומד ע״ג השוחטים בבית־האיטליז שלא ע״מ לקבל פרס; והלך לעולמו לשנת הארבעים ושתים לימי חייו, בשנת תר״י ט״ו לירח מנחם־אב. אמו הצדקית מרת גענלי נ״ע, האריכה ימים, ונפטרה לשנת השבעים ושבע לימי חייה ביום י״ז מרחשון שנת תמט״ר. בנה משה שיחי׳, נכנס בברית־אלהים בשנת תרי״ג, וביום שמחתו נמנה לחבר נכבד לחברת ת״ת בפאריז. בירח תשרי תרי״ט, נקרא הוא להיות בתור סופר ומזכיר אצל החכם והבלשן הגדול פרופיסור שלמה מונק ז״ל, ושמש בכהונתו זאת עד יום מות החכם הנ״ל בירח שבט שנת תרכ״ז.

הח׳ הרמ״ש נ״י, הוא סופר תמידי במה״ע לבנ״י בל׳ צרפת. ונדפסו ממנו מאמרים יקרים בחכמת ישראל במ״ע: „Vérité israélite" משנת 1861—62 ובמ״ע השבועי: «Archives Israélites„ משנת 1863 עד היום הזה. משנת 1870—89, הוציא לאור מכ״ע צרפתי כשם: «Presse Israélite»; ומשנת 1872—73, הו״ל את המ״ע השבועי „מחזה היהודים". כן הדפיס מאמרים יקרים במ״ע ההדשי הנקוב בשם „Annales de Philosophie„; ובמה״ע: «Revue Orientale» „Revue de Géographie„, ובעוד מ״ע שונים הנקובים פה בסוף תולדותיו.

בשנת 1868, נתכבד החכם ד״ר שוואב מאת הכמי האוניווירזיטאט בעיר יענא (Jena) בתאר־חכם לתורת הפלוסופיאה, ולמטרה זו חבר חוברת יקרה בל לטינית (ואח״כ העתיקה גם בל׳ צרפת), הנקובה בשם: „היי מענדעלזאהן וספריו"; ובשנה הזאת נתמנה במשמרתו הנכבדה להיות סוכן ומשגיח על הספרים העברים בבית הביבליותיקה הגדולה של הממשלה בפאריז. בעד ספרו היקר: Bibliographie de la Perse, Paris 1875. נתכבד מאת בית־אספת חכמי פאריז (אקדמיה) בהפרס סך חמש־עשרה מאות ליראִ; ובעד ספרו הנפלא הנקוב בשם: „Bibliotheca aristo" נתכבד בהפרס הגדול סך שלשת אלפים ליראִ.

בשנת 1880, נשלח הוא על פי פקודת השר להשכלת העם בצרפת, ללכת לבייערן-ווירטמברג, לדרש ולבקר שמה את בתי־אוצרות הספרים הגדולים, וכתב אח״כ את מאמרו היקר על אדות הדפסות הראשונות מספרי לשה״ק במ״ע: „Revue des Etudes Juives" 1881. בעד מחברתו: „פקודת הגוים בעיר תונים", נהדר הוא באות הכבוד מטבעת כסף מאת החברה הגדולה לחוקרי פקודת הגוים. בשנת 1871, החל להעתיק את

מלואים

לתולדות המשורר הנכבד הזה.

הקוראים אשר ידעו להוקיר את שירי המשורר הגדול הזה, קראו בלא ספק את תולדתו, אשר כתב הוא בעצמו, בנפש הפצה, וישבעו רצון גם ממנה כאשר כבר שבעו עדן־רוחני ועונג נפשיי בקראם שיריו היקרים הנדפסים במאספים שונים וביחוד בספרנו „אוצר הספרות", אשר המה נעלים ונשגבים. שפתו שפת חוזי יה, ומליצתו רשפי אש שלהבת־יה, ואש אהבת עמנו ושפתנו היא אש־תמיד לו אשר תוקד בכל שיריו ודבריו. רוח לאומי שפוך על כל הרוזיו, ובדברים היוצאים מלב עמוק יוכיח באהבה מסתרת את כל הנלוזים מעל עמם ושפתם, יוכיח לנסוגים אחור פשעם ולבוזי שפתנו אולתם, וכל אלה בהגיון ישר ובמליצה נשגבה אשר יפליאו את חין ערך שיריו עד להפליא.

והנה כאשר נודע לנו הפעם, הנה יחיה המשורר כעת בעוני ולהץ, (וכאשר נראה גם מסוף מאמרו הזה) ואין ידו משגת להוציא לאור מחשבתו הטובה אשר הוא הושב לאסוף את כל שיריו להוברת אחת, להדפיסה ולהפיצה בישראל. ומה רב הטוב הצפון ברעיון הזה, הן פי שנים בתועלתו: תועלת הספרות, כי תתעשר בספר נחמד קובץ שירים יקרים; ותועלת המחבר כי אולי תהיה לו הפעם — בימי עניו ומרודו — השירה גם לנותנת לחמו, ובשכר אשר עבד אותה עד היום שלא על מנת לקבל פרס, תתמך היא עתה בימינו, ותהת אשר קים את השירה מעושר תקימה היא אותו בעניו.

החובה מוטלת על אוהבי שירי שפת קדש בכלל ואוהבי ומכבדי המשורר הנכבד ר' יצחק ראבינאוויטץ ושיריו בפרט, כי יתמכו בימינו ויעזרו על ידו, למען אשר יוציא את שיריו לאור, וברכת רבים עליהם תבוא, גם ברכת ספרותנו העלובה, אשר עוד לא הגיעה לימים טובים כי יינקו סופריה מהלב שדיה.

עורו, התעוררו, עושו! הושו!

המו"ל ש. א. ג.

האדרעססע של המשורר:

ISAAK RABBINOWITZ

in WILKOMIR Gub. KOWNO

(Russland).

ט) Le Talmud de Jérusalem, traduit pour la 1-re foi 1871—1889.

י) Bibliographie de la Perse (150 p.) 1875.

יא) Les points voyelles נקדות dans les langues semitique 1877.

יב) Elie del Medigo et Pic de la Mirandole, 1878.

יג) Elie de Pesaro. Voyage de Venise à Chypre, traduit avec notes sur les חיי עולם de ב״ג 1879.

יד) Al-Charizi et ses pérégrinations en Terre Sainte 1881.

טו) Bibliotheca aristotelica (encore כ״י) 1882.

טז) Les Encunables hébreuv et le 1-re impressions orientales. Rapport au Ministre sur une mission 1883 (140 p.).

יז) Monuments litéraires de l'Espagne 1888 (sur les bibliothéques).

יח) מקרי דרדקי Dictionnaire hébreu-italien de la fin du XIV siècle. Reconstitué selon l'ordre Aldhab. italien (56 p.) 1889.

Il collabore aussi à des journaux publiés hors de la France, en anglais, allemand, italien.

1-mo) Au Jewish Chronicle de Londres, publié par M. Ascher Meyers, avant d'écrire des articles (18 Decembr. 1885) sur les Juifs d'Angleterre au XIII siècle, de l'an 1220 à 1294 משנת ה׳ פ׳ לב״ע עד קנ״ד d'après leurs שטרות latines de ce temps, il a consaire une biographie à ב׳ג dans le Nr. du 5 Juni 1875 pour célébrer son יאהרצייט.

2) Dans le Journal de M. Ad. Brüll, à Frankfurt a. M. Populär-wissenschaftliche Monatsblätter für Belehrung über das Judenthum, il a publié en 1876 (t. VI, pp. 106—109), une lettre inédite de Moïse Mendelsohn sur la Comedie les Juifs de Lessing.

3) Au Vessillo israelitico, publié à Casale Monferrato par le chev. Finzi, il a fait connaitre en 1884 (p. 54 à 56 une lettre adressée par les Juifs italiens au Pape Pie V. sous le titre de: „Nota sugli Ebrei a Roma nel 1556."

Surtout dans la Revue des études juives, fondée à Paris par le Grand Rabbin Zadoc Kohn, M. Sch. à publié les diverse découverte d'histoire juive qu'il a faites par suite de ses fonctions à la Bibliotheque nationale.

Voila les titres:

4) Mss. hébreuse i Bâle (1882 t. V. p. 250).

5) Un vase judés chaldéen (1882 t. IV p. 165—172. (כ״י על חרם סגולה בלישון כשדית).

6) Une consultation médite כ״י שו״ת (1882 t. V p. 109—112 et 315.

התלמוד ירושלמי ללי צרפת, ונדפסו באחד־עשר כרכים זה אחר זה, ונשלמה מלאכתו בסוף חשון תרמ״ט. העתקתו למס׳ ברכות ספה תמה ואינה עוד במציאות והוא מדפיסה עתה במהדורה חדשה.

בירח יאנובר שנת 1867, נתכבד הוא מאת הממשלה בתוגים באות הכבוד „גישאן אפת האר״ [ר״ל: הצלב של כוכב המאיר]; ובארץ צרפת נתכבד הוא מאת השר הממונה על החנוך באות הכבוד „אפיציר דאקדמיה״ (בירח דיצימבר 1880); ובירח יאנובר 1889 — באות הכבוד: „Officier de l'Instruction“; ובירח דיצימבר דהאי שתא, נתכבד הוא מאת האקדמיה במדריד בירת אישפניה להיות חבר דאקדמיה שמה, בעד מחברתו היקרה: „Monuments Litteraires de l'Espagne“.

הד״ר משה שוואב נ״י, מתנהג הוא בתהלוכות ביתו ועם אלהים ואנשים כחרד על דבר ה׳, ושמו לתהלה ולברכה בין אחב״י בפאריז וחכמיה הגדולים. אנכי זכיתי להתודע אליו מראשית באי הלם, ע״י מכתב־מליצה שהבאתי אליו מאת הרב החכם הישיש ד״ר ר״מ ראבינאוויטץ, והוא הביאני בבית־עקד ספרי הממשלה פה — (בצירוף מכתב־מליצה מאת הרב הכולל דמדינת צרפת, החכם הגדול מוהר״ר צדוק הכהן הי״ו) — והורני את כל הדברים הנחוצים לדעת להאיש המבקר את הבית הגדול הזה, וגם עמד לעזרתי בשעת דחקי, אשר לזאת הנני לו אסיר תודה כל ימי!

ואלה ספריו היקרים לשמותם ושנת הדפסתם על הסדר, אשר אמצא בזה ערך ביבלוגרפי, ונחוץ כ״ז לדעת לכל איש השוקד על ספרי חכמי ישראל.

א) Philosophie de Maimonide, 1861.

ב) Almanach hébreu-français, 1864 (312 p.).

Cet almanach calculé pour 50 ans va de 1864 (= תרכד) jusqu'en 1914 (= תרעד). La Préface de cette publication contient un Tableau du מולדים calculé par B. Goldberg, qui en retranchant le point de départ habituel בהר״ד reduit le reste de la fin du cycle de 19 ans en fractions decimales; il y a aussi l'histoire du Calendre juif.

ג) Abravanel: sa vie et ses oeuvres (100 p.) 1865.

ד) Histoire des Israélites, depuis l'edification du 2 Temple jusqu'à nos jours (1860). Traduit en anglais, italien, grec, hollandais (320 pp.).

ה) Lettres de עובדי׳ מברטנורה version française, avec Préface par Senior Sachs (1866).

ו) En tête des שו״ת de ר׳ דניאל הבבלי publiés par ב״ג M. Schw. a ecrit une פתיחה en français, pour exposer le sujet et l'analyser (1867).

ז) Dissertatio inauguralis. Vie et oeuvres de Mendelsohn 1868.

ח) Ethnographie de la Tunisie (75 pp.) 1868.

ובפרט לנו התלמידים המעותדים לשאוב ממעינו מי תורה וחכמה; אך לא כן „זרו לו מן השמים כי במשך שנים מעטות ספו תמו כחותיו, בא קצו, מלאו ימיו, ויאסף אל עמיו, ויגוע כציץ נובל כצל עובר וכחלום יעוף. אך עם כל זה לא לריק יגע ולא להבל עמל ומפעליו לא מאפס ותהו נחשבו, כי קרנו תרום בכבוד לא בלבד בין רבני קהלתנו הקדושה, כי גם בין חכמי ישראל אשר ישבו על מדין במאה הנוכחית, וזכרו לא יסוף מאוהביו ומוקירי גודל ערכו אשר כבדוהו בחייו, ויוסיפו לשאת שמו על שפתם גם אחרי מותו.

בארץ פימונטי יע״א אשר לא הטילה עול ברזל על צוארי אחינו, כמו כמה ארצות אחרות, אף אם לא נתקה מוסרותיהם כי אם בשנת התר״ט (1849), מן הארץ ההיא ארץ צבי והפשית יצאו לאחינו בני איטליה רבנים גדולים פאר דורם ויקר עמם, וביניהם גם כמהר״ר מרדכי אשכנזי הנולד שם בשנת התקע״ז (1817) בכפר פיאובה (Piova) בגליל מונפיראטו (Monferrato). בהיותו עוד רך בשנים נסע עם כל בני משפחתו לורצילי, כי בני העדה הזאת בחרו באביו כמהר״ר פינחס לשבת על כסא ההוראה בתוכם, והרב הזה מלא אהבה על בנו ידידו, השתדל ברוב עוז ותעצומות לנחותו בתבונות כפיו ולהדריכו בנתיבות יושר הלמוד והמוסר אשר בהם היה לו למופת, וישמח האב ביוצא חלציו בראותו את בנו משכיל ומצליח, ונפשו אותה להושיבו בעדת צדיקים וחכמים בין רועים נאמנים מנהיגי עם ה׳ צאן קדשים, אך לא נתאמתה תקותו בחייו, כי עודנו באבו נקטף, ובשנת התקצ״ו (1836) נסע למנוחות, ויעזוב את בנו אז בן י״ט שנים יתום ואמלל כי אביו הוא רעו הוא יועצו הוא מלמדו להועיל.

הצרה הגדולה הזאת בעתה את רוח הבחור מרדכי אך לא פעמתו לאורך ימים, כי זכר את מוסר אביו ויתן באלהים כסלו, ויוסף להחזיק בלמודיו כי רבת צמאה לה נפשו למימי תורה וחכמה, וישב אל לבו את יושר הדרך אשר הוא מתהלך בה, וברוב השתדלותו החיש את מצעד שלימותו עד כי בשנה השנית אחרי מות אביו נסע לטורינו, ויסמוך שם הרב הלל קנטוני את ידיו על ראשו, ויעלהו למעלה הראשונה במדרגת הרבנות, ואחרי כן היה מרדכי למורה צדק בעיר ניצצא מונפיראטו (Nizza Monferatto); וישב שם חמש שנים.

במשך הזמן הפליא הרב לעשות בתיקון החברות שכבר היו מלפנים וחברה חדשה יסד בשם חברת גמילות חסדים ותלך הלוך וגדל עד היום הזה. יושר מדותיו ורוחב ידיעותיו גם בחכמות החיצוניות ובפרט בלשון איטלקי קנו לו שם טוב אצל כל בני העיר, עד כי גם במשפחות הנוצרים היה למלמד נערים, ובדרשו ברבים באו גם כומרי המקום בתוך שומעיו, כי החשובים בהם היו לו לאוהבים. על כל זה יצא לו שם בארץ; ובשנת התר״ב (1842) נקרא לעיר סאלוצצו (Saluzzo) וישב שם על כסא ההוראה חמש שנים; וגם בעיר הזאת השתדל הרב מרדכי למלאות חובותיו בדקדוק גדול ותרב בקיאותו לדרוש ברבים, וכל שומעיו התענגו עליו ודבריו עשו רושם בלבם, ויעש לו שם בין הרבנים והדרישנים היותר משובחים, ועל כן לא ישב ימים רבים בעיר אחת, וילך מחיל אל חיל ובשנת התר״ט (1849) נקרא למורה צדק בעיר אסטי (Asti) אשר היא בין הקהלות היותר גדולות וחשובות במדינת פימונטי. בעצם השנה הזאת נתקן

7) Inscription juive au Musée de Saint Germain (אפשר ממאה הו׳ לאלף הד׳) 1884. t. VIII p. 137.

8) Elegie קינה sur Joseph Caro 1884, t. IX p. 304—305.

9) Document pour l'histoire de Juifs de France 1885 t. XI p. 141—8.

10) Documents (latins) pour l'histoire des Juifs d'Angleterre. 1885, t. XI, p. 266—9.

11) Un incunable hébreu 1885, t. XII. p. 119—120. (הוא אחד ואין ב׳, כולל ה׳ מאמרים ישנים אשר מכרו המנוח ר״פ ראבינאוויץ לאוצר הספרים)

12) Mss. hébreux: A) Bibliothèque de Soissons פירוש על תהלים מר׳ דוד קמחי. B) Bibliothèque de Melun מחזור מנהג צרפת 1886, t. XIII, p. 295—300.

13) Trois inscriptions hébr. à Mantes 1887, t. XV, p. 295—8.

14) Le מקרי דרדקי cité plus haut סי׳ י״ד 1888—9.

15) Dans l'Univers israélite, rédigé par M. le Gr. Rab. Wogue un de ses professeurs de M. Sch., il a publié des articles de littérature:

A) Sur l'édition du Pentateuque (en latin) par Ulysse Robert. 1881, (t. XXXVI, p. 465—8);

B) Aram et le Talmud, 1884, t. XXXIX, p. 353—5;

C) Un problème de la Massora (סכום הפסוקים) 1885, t. XL, p. 608—9 et 1886, t. XLI, p. 305—6.

פאריז, כ״ג כסלו שנת ששן לפ״ק.

Isidore Goldblum.

תולדות כמהר״ר מרדכי אשכנזי.

כי תמול אנחנו ולא נדע כי צל ימינו עלי ארץ:
(איוב ח׳ ט׳).

הכתוב הזה עולה תמיד על לבי בזכרי הרב הגדול הזה אשר אבוא עתה לספר תולדותיו, וכל ימי לא אשכח הרושם אשר עשתה עלי ועל חברי הדרת פניו בבואו בתוכנו בתקפו וגבורתו, ויעל פעם ראשונה על הבימה בבית הכנסת הגדול, וידבר באזני העם דברים נעימים ועמוקים בשפה ברורה מלאה חן ויופי, מתהלכת כהלך דבש מושכת לבבות ולוקחת נפשות, ויהי בעינינו כענק, ונשמח ונגיל כולנו בחשבנו את כל הטובה אשר יוכל איש כזה לעשות לקהלתנו בכלל,

אשר קרא כבואו למחנה קדשנו, מספדו על מות מאסימיליאנו קיסר מיסיקו, ושני מספדיו אשר עשה אחד בפאדובה ואחד בטריאסטי על מות הנשר הגדול מילדי קהלתנו הקדושה החכם שד"ל זלה"ה ושניהם יקרים ומשובחים עד מאד. בשנת התרכ"ט (Nov. 1868) כשבאו ימי החרף, החלו כחותיו למוט, ומן אז והלאה היה עתים בריא ועתים חולה, ובחדש טבת התר"ל (20 Decembre 1869) לקחו אלהים והוא בן חמשים ושתים שנים. חבל על דאבדין ולא משתכחין!

כל בני עדתו עשו עליו אבל כבד מאד, וביום בואו אל קברו סגרו אחינו את בתי מסחרם על מסגר, ורבים מאוהביו ומתלמידיו נשאו עליו קינה, וכל החבורים האלה נדפסו יחד בהוצאות הקהל; ונשיאי העדה הקימו לו מצבת קבורה חברה הרב שמואל חיים זלמן ונמצאה גם היא בספרו "ליד כנור".

אב הרחמים יסתיר בסתר אהלו את נפש הרב הגדול הזה, ובמקום שלות עד יזהיר בין המשכילים כזהר הרקיע ובין מצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, אכי"ר.

פה טריאסטי יע"א ג' סיון התרמ"ט

תלמידו המתאבל עליו

יצ"ח"כ.

תולדות כ"מ החכם הילל די לא טורי הכהן,
מורה בבית מדרש הרבנים בעיר פאדובה [1].

החכם המפואר הזה נולד בעיר קוני (Cuneo) במדינת פימונטי אשר באיטליה בליל י"ב שבט שנת תקס"ה (1805) מגזע נכבד בישראל, לאביו כמהר"ר שלמה יחיאל רפאל אשר ישב בעת ההיא על כסא ההוראה בעיר הנ"ל ולאמו הצנועה מ' חנה בת כמהר"ר יחיאל חיים טריויש ואחות כמהר"ר שבת אלחנן מעיר ורסילי, רבנים מצוינים בתורה ובחסידות, והאחרון היה במשך השנים לאב"ד בעיר הזאת טריאסטי יע"א וגם אני זכיתי להיות מתלמידיו האחרונים. ותהיינה לרב שלמה יחיאל שלש בנות דבורה, רחל וברכה, ואחריהן נולד לו בן הלל שמו והוא יחידו ואחרון בניו, וישמח אביו עליו שמחה גדולה כי חשב לגדלו אצלו בתורה ובחכמה, אך לא כן גזרו עליו ממרומים כי בהיות הנער בחדש השלישי לשנה השלישית לחייו, לקח אביו מעל ראשו; וישלחוהו לעיר אַסטי אצל דודו שבתי אלחנן הנ"ל אשר היה שם אב"ד, ויגדל כאב את נכדו בביתו ובחומותיו, ויורהו מדרכיו על התורה ועל העבודה, וישב הנער עמו ויצוק מים על ידיו במשך י"ח שנים מקצתם באסטי ומקצתם בטורינו הבירה בלכת דודו

[1] עיין נמ"ע Educ. isr. 1871—72.

המלך ישועה עמנואל זלה"ה את מוסרות אחינו בני ישראל אשר תחת ממשלתו, ויקרא להם דרור ויתן תורה אחת להם ולאזרח הארץ לבלתי יבדלו עוד בני ישראל מאת אחיהם אשר המה יושבים בתוכם; ועל המאירע הגדול הזה שר הרב מרדכי שיר חדש על הדרור, משוכח ומפואר הן מצד המליצות הנשגבות הן מצד השפה הצחה והברורה; ואני הצגתיה עם יתר חבוריו אשר היו בידי בסוף ספר „נעים זמירות שמואל או יליד כנור לשמואל חיים זלמן ז"ל" אשר זכיתי להוציא לאור בשנת תרמ"ו (1886).

אך לא בלבד שר הרב השירה לדרור, כי גם הכין עצמו להתענג מפריו. וישנס מתניו וישלים את למודיו בלשון רומי ואיטלקי וספרותם, וילך לעיר טורינו, ויביאוהו ישם בכור הבחינה, וידרשוהו ויחקרוהו בישבע חקירות ואחרי כן נתנו כבוד לשמו ויקראו אותו בשם פרופיסור והוא הראשון מבני ישראל בארץ פימונטי אשר זכה לשם זה, ואחרי כן רבים הלכו בעקבותיו. ויהי בשבתו על כסא אסטי ויוציא לאור העתק איטלקי לספר הנכבד הנדפס בלשון צרפתי ושמו „אמרי לב" כולל תפלות לבני ישראל. ועם כל עסקיו הרבים והכבדים לא חדל ללמוד וללמד ובש' התרי"א (1951) הוציא לאור קינה מפוארה על מות הרב הגדול שבתי אלחנן טריויש, ולתשובת השנה הדפיס קינה אחרת על מות הרב הלל קנטוני מורה צדק בעיר טורינו.

בשנת התרי"ח (1858) עזב הרב מרדכי את אסטי ויבוא לעירנו לשבת על כסא הרב שא"ט נ"ע וישם מגמת פניו למלאות בכל לב ובכל נפש את מקומו ולהשתדל למלאות חובותיו ולדרוש טוב צאן מרעיתו, ואם לא הצליח תמיד, לא היה זה מפני הסרון דעת או העדר חפץ, כי אם מפני קושי העתים ובלבול הדעות הנולדים מן המקרים הרבים והנפלאים אשר קרו בארצות איברופה משנת התר"ט ואילך.

אל דרושותיו היקרות הטו אזנם בנפש חפצה לא בלבד בני עדתנו, כי גם מבני דתות אחרות, כי לשונו מדברת גדולות היתה עשירה ונשגבה מאד, צחה וקלה ומלאה לה ברק ועוז, ודבריו היוצאים מן הלב נכנסים בלב; ורבים, וביניהם גם החכם המפואר יוסף אלמנצי, שרו שירים להללו ולישבחו על מעלתו זאת מתת אלהים, ולאות ולמופת על אהבתם וחשיבותם לו! גם על בית תלמוד תורתנו שם השגחתו תמיד, ולתלמידי המחלקה העליונה חלק כבוד להרביצם תורה בעצמו, ואחר שלש שנים (התרכ"א 1861) הביאם בכור הבחינה לפני קהל ועדה, וארבעה מהם קרא בישם „חבר" וביניהם זכיתי להמנות גם אני. לבני דלת העם הבלתי חייבים עדין לשקוד על דלתי בית הספר מפני קטנותם יסד בית מאסף (Asilo infantile) אשר הצליח ועתה נקרא על שמו. בשנת התרי"ט (1859) בהביא אל הקודש פנימה ספר תורה חדש, שר הרב מרדכי שיר לכבוד התורה אשר הוא לעילא מן כל שירתא, וגם השיר המשובח והמפואר הזה עם הקינות הנ"ל, נמצא בספר „יליד כנור" כאשר אמרתי. לא ידעתי אם הרב הזה השאיר עוד אחריו ברכה חבורים אחרים בלה"ק, מ"מ על ידי ארבעה אלה שזכרתי ובכללם ע"י שירו לכבוד התורה, יוחק שמו בין משוררי שפת עבר אשר בדורנו, כי תהלה זו לו יאתה. מדרשותיו לא ראו אור הדפוס כי אם מועטות, הראשונה

ראשית חבוריו הנעימים עשה בלשון הקודש: ספר המדריך למתחילים בלמוד משנה וגמרא לחנך בו התלמידים ולהדריכם בטח ונכון אל בית התלמוד פנימה, וגם קצור דיני טהרה ודיני היתר ואיסור היותר מסוכסכים, ויבקש ללמדם בדרך ישרה נקלה וחדשה; אך חכמת הדרוש היתה ידידתו, ובה עשה חיל, ושמו נודע בין הדרשנים היותר מופלגים ומשובחים בין מצד המחשבות הנשגבות בין מצד יפי הלשון ויקר מליצותיו. בשנת התקצ"ד (1834) מצא אשה מצא טוב הלא היא הנערה הצנועה ויעלת חן מרת חנה ממשפחת בולאפיאו מעיר גוריציאה יע"א וברוב טובה וחכמתה בקשה להקל מעליו כובד עולו ולהיות לו לנחמה ולמשענת בכל עתותיו, ובפרט כאשר עברו עליו גלי היגונות. משפחתו ולמודיו בלעו כל זמנו ויום לא עבר עליו בלי צעוד בו מצעד בדרך שלמותו או בלי כתוב מחשבותיו היקרים באיזה לשון על ספר.

בכל מכתבים עתים בארצות איטליה, אשכנז וצרפת הופיעו חבוריו הנעימים; ובפרט בכרם חמד, בבכורי העתים החדישים, בכוכבי יצחק, באבני נזר, בהמבשר, בעברי אנכי, באוצר נחמד ובנשר; וראו אור ג"כ בלשון אשכנז במ"ע Allgemeine Zeitung des Judenthums, Jüdisches Volksblatt, Wiener Mitheilungen, Neuzeit und Ben-Hanania» בלשון איטלקי Educatore, Coriere Israelitiw, ובלשון צרפת Archives Israelites, סך הכל מאתים ותשעים וחמשה חבורים ולא נחשבו בהם מאמרים אחדים שיצאו במ"ע שונים אשר לא מבני ישראל המה. מלבד החבורים האלה הרבה מנעורותו ועד ימי זקנתו שירים למכביר אשר יצאו לאור מעת לעת על מקרים שונים מקרי אבל או שמחה ונאספו כולם בספרו „טל ילדות" אשר הדפיס בשנת התרכ"ח בפאדובה; ואלה הנה תוצאותיו רבי הערך: בשנת התקצ"ד הוציא לאור חמש דרשית, ובשנת התר"ה, העתק איטלקי מספר תהלים עם הערות בשני חלקים; בשנת התר"ו, העתק איטלקי מתפלות כל השנה כפי מנהג האשכנזים, ובשנת התרי"ב מכתבים פרוזים על עניני בני ישראל ועוד כמה וכמה חבורים ודרשות אשר ביניהן נרשום עוד אהדות, כמו „הדבר הכתוב", „הדבר הישראלי", „לימודים חדשים על האשה הישראלית" וכן רבים.

בשנת התרי"ב נסעה למנוחות אשתו חמדת לבו ועזבה אותו לאנחות עם שבע בניו; ושלשה מהם, בנים משכילים, מתו על פניו ובנעיריהם לקבר הובלו, ועל הצרות האלה אשר תקפו עליו היה דוה לבו וחשכו עיניו מראות, אך עם כל זה לא חדל מלמוד ולמד מדרוש וכתוב עד ימי חייו האחרונים אשר בימים הכין עוד לדפוס „הערותיו בלשון איטלקי על פרשיות התורה," ויצאו לאור אחרי מותו. גם אסיפת ז' דרשותיו הוציאו בניו לאור אחרי מיתו ואלה שמותן: היום קצר והמלאכה מרובה; השתמש בעתך בחכמה; לב אבן ולב בשר; לב חדש ורוח חדש; ז' אושפיזין; רש ועושר אל תתן לי; מה שעבר עלינו. אך כמה וכמה מחבוריו הנעימים הנם עוד בכתובים בידי בניו. קרני אור תהלתו האירו לא כלבד בין אחינו בני ישראל כי גם בין חכמי הנכר אשר הכירו את גודל ערכו וגם חכמי האקאדימיאה אשר בפאדובה Accademia di scienze lettere ed arti. ובויניציאה Atenes veneto כבדוהו וקראוהו בשם חבר. ביום כ' לחדש תמוז

לשרת שם בקדש, ובהלו נרו עלי ראשו עשה הבחור הלל חיל בלימודים עד מאד, ובמהרה השכיל לכתוב צחות בשפת קדשנו, ותחל רוח השיר לפעמו ועודנו בקטנותו בן ט׳ שנים חבר שיר זהב בלה״ק. אך גם מלמודי חול לא הניח ידו וגם בהם הצליח ועשה פרי, ובפרט בלשון איטלקי וספרותה וגם בחכמת החשבון, עד כי בהיותו כבן ט״ו שנים שמו יקירי ק״ק טורינו את עיניהם עליו, ויבחרו בו לשבת ראשונה למלמד בבית המדרש הגדול אשר עלה במחשבה להפתח בשנת תקפ״ף ונפתח ראש שנת תקפ״ד, וגם הנהגת הבית ללמודי קדש שהיו עיקר ולמודי חול לשון הארץ וידיעת החשבון טפלה להם, שמו על שכמו, ובסוף שנת תקפ״ו נתנוהו למסייע לרב הנ״ל למלא מקומו לכל דבר שבקדושה, לדרוש ברבים ולהורות הוראה, ועם כל זה לא גבה לבו ולא רמו עיניו ולא חדל ללמוד וללמד יומם ולילה בלי מרפה והעמיד תלמידים הרבה אשר תמיד נשאו את שמו על שפתותיהם באהבה רבה.

בשנת תקפ״ז (1827) גמרו מדינות איטליה היושבות בעת ההיא תחת ממשלת אוסטריאה ליסד בית מדרש רבנים Collegium rabbinicum בעיר פאדובה, ולא נמצא בין בני מדינות אלה כי אם החכם המפורסם כתר ופאר קהלתנו הקדושה הרב ש ד ״ ל זלה״ה (והוא בעת ההיא כבן כ״ז שנה) הגון לישב על אחד משני כסאות המלמדים אשר הקימו בבית המדרש ההוא, ולכן הוכרחו ליטול רשות מן המלכות לשום על הכסא האחר מלמד אשר לא ממדינות אלה הוא, ובין שלשה מתחרים נבחר הרב ה ל ל אשר היה כבן כ״ג שנה, וכאשר נפתחו בשנת התקפ״ט (1829) דלתות בית המדרש הנ״ל עזב את ע״ר טורינו וירד לפאדובה להשתקע שם.

עבודתו עבודת הקדש בשבתו על כנו היתה ראשונה להכניס תלמידיו בים התלמוד וללמדם להגות בו ובמפרשיו ובפוסקים לדון דין ולהורות הוראה על פיהם, וזאת שנית לחנכם לדרוש ברבים על פי התורה וההכמה והמוסר הישראלי, למען יוכלו בחורי חמד המעותדים לרעות את צאן ה׳ בקהלות הקדושות להרים דגל אמונתנו ברבים ולהגיד בכל עוז יושר מצותיה ונתיבותיה, ולפעם את רוח אחיהם להחזיק בדרכי ה׳ לבל ימוטו פעמיהם ממעגלי יושר כל העמים. אך לא מרצונו עזב את עיר טורינו כי הוא לא חשב את עצמו כדאי לשום את המשא הכבד ההוא עליו, אבל בני ביתו ומיודעיו, ובפרט הרב דודו אשר ידע גודל ערכו, חזקו בו להוציאו מארצו וממולדתו לעלות במעלות ולהרבות גדולתו; ובאמת תוחלתם לא נכזבה כי בציר זקנתו אל עוללות ילדותו יאה, ומעשיו לא כחשו את הבטחון אשר שמו בו מיסדי בית המדרש והמשגיחים על הלמודים, וימלא תמיד בכל לב ובכל נפש את תעודתו הקדושה, ובעשותו מה שהיה מוטל עליו, הראה את יושר בינתו ואת יקר תפארת מדעיו, אשר הקנו לו שם בגדולים.

ויהי אך בא לפאדובה השתדל ללמוד לשון אשכנז ובזמן קצר עלה בה במעלות השלמות, עד כי לא בלבד היה בידו להבינה כי גם להשתמש בה במהירות גדולה, ועל ידה הודיע לחכמי אשכנז חכמי איטליה חקיה ומנהגיה וכן להפך.

תולדות כמהר"ר שבתי אלחנן טריוש.

החכם המפואר הזה נולד בשנת תק"ם בעיר וֶרְסִילִי אשר במדינת פיאימנטי בארץ איטליה לאביו הנכבד כמהר"ר מיכאל חיים היושב שם על כסא ההוראה, ועל יושר דעותיו ומעשיו וגודל חכמתו נמנה בין הרבנים היותר משובחים אשר בימיו, ומיום הולדת את הנער, אביו ואמו נתנוהו לה' כאשר נתנו גם את בכורם, בחור מלא רוח חכמה ותבונה אשר מת על פניהם בימי חלדו. אמו הצדקת מ' הנה ממשפחת יונה מגזע גאונים, אשר עבדו את עבודת ה' במדינות פיאימנטי וטוסקאנה, גדלה את בנה יקירה על בירכי תורה, עד בואו תחת השגחת אביו בבית הלימוד עם שאר נערי העדה. ויהי כראות אביו את משפט הנער ומעשהו ואת רוב מדותיו הטובות, ויבקש בכל תקפו להשלים את נפשו במדעים ולחנכו בעבודת הקדש, ולא לריק היה עמלו, כי בכל יום ויום הוסיף הבחור לקח, ועם כל בחרותו בעט בכל מיני תענוגים ויקדש את זמנו ללמוד תורה וחכמות חצוניות, ובכל דרכיו הצליח, ובפרט בלימוד לשון איטלקי עשה חיל, ותרב בקיאותו לכתוב ולדרוש בה ברבים.

ויהי בהיותו בן י"ז שנה וילך לעיר קוני (Cunes) ויהי שם למלמד תחת השגחת הרב שלמה יחיאל רפאל די לא טורי דודו אבי הרב הלל. ויהי כמשלוש שנים וילך לעיר אסטי (Asti) ויהי שם לאב בית דין, וחכמתו הגדולה ובקיאותו הנפלאה לדרוש ברבים בלי כתוב דבריו לפנים על ספר, ובפרט תמימות דרכו ודבקותו באלהים, המציאו לו חן בעיני כל בני עדתו אשר אהבוהו כאב, עד כי בבוא אליו פעם אחת ראשי קהלה אחרת גדולה וחשובה מאסטי למשוח אותו עליהם למורה צדק, הפצירו בו בני עדתו לבלתי עזבם, וגם הוא בראותו את גודל חבתם ואהבתם לו הואיל לשבת אתם עוד. אך לא עברו ימים רבים וכל קהלות המדינה בחרו בו לשבת על כסא ההוראה בעיר טורינו הבירה, וגם משם הוסיף להראות את יקר תפארת מדותיו הטובות ומדעיו הרחבים ובכל נפשו עוז התאזר להרים במחנה קדשו דגל למוד תורתנו הקדושה, וכאשר מתו בימיו שני עשירי עם קולונא ופנצי (Colonna e Finzi). והניחו נכסיהם לבני עדתם, יסד בהם בית תלמוד תורה אשר היה תחת ממשלתו לשם ולתהלה בכל ערי איטליה, וגם החכם הלל די לא טורי היה שם כמה שנים למלמד לפני לכתו לבית מדרש הרבנים בפאדובה. ויהי אחרי י"ב שנים וישימו אנשי עדת טריאסטי את עיניהם על רב שא"ט וימנוהו לרב ולמורה עליהם, ויעזוב את עיר טורינו ויבא בתוכנו בשנת התקצ"ה, וכל העדה קבלו בששון וברנה את בחירם, ורבים שרו שירים בלה"ק להראות לו את שמחתם וידיעתם את גודל ערכו. גם בעירנו זאת כמו בכל המקומות אשר ישב שם מלפנים, הוקירוהו כל בני העיר ונכבדיה עד מאד, וכשמעם דרשותיו הנחמדות שבעו ענג, והוא לא חדל מלטרוח לצאת ידי כל

התרל״א והוא בן ס״ז (9 Luglio 1871) עזב ארץ תלאובות, וכל בני עדתו נאספו אל ביתו לחלק לו הכבוד האחרון, וישאו עליו מספד מר בבית הכנסת וגם על חצר המות הספידוהו, וישימו בניו אבן על קברו ויכתבו עליה את המצבה אשר הכין לעצמו וזאת היא:

הלל די לא טורי הכהן

יליד קוני

למד למד תורה ילד וזקן

ובעד אנשי בריתה נלחם

שתים וארבעים שנה שרת

בבית מדרש הרבנים בפאדובה

להורות ש״ס ופוסקים

רבות היו דעותיו

בצדק ואמת החזיק ולא הרפם

ולא בקש כבוד

מליל י״ב שבט התקס״ה עד יום כ׳ תמוז התרל״א

היו ימי חלדו

עוברים אמרו לנפשו ברכת ה׳ אליך

חזי בנעמו ובקרי בהיכלו

LELIÓ DELLA TORRE
CUNEESE
PROPUGNÓ IL GIUDAISMO E I SUOI CULTORI
TALMUD E RITO
NELL' ISTITUTO RABBINICO PATAVINO
PER BEN QUARANTADUE ANNI INSEGNÓ
EBBE MOLTI DOLORI E POCHE GIOIE
NON PER VAGHEZZA DI LAUDI
MA A DIFESA DEL VERO E DEL GIUSTO
PARLÓ OPERÓ SCRISSE
VISSE QUAGGIU DALL' XI G'ENNAIO MDCCCV
SINO AL IX LUGLIO MDCCCLXXI
A VITA IMMORTALE LASSU ASPIRANDO

ה׳ יחונן עפרו ויתן לו חבל בנעימים בין מצדיקי הרבים בעולם שכולו טוב וירבו כמותו בישראל ובפרט בין המלמדים המשכילים היושבים ראשונה על כסא הלמוד וזכרו זצ״ל לא יסוף מארצו ומעמו כי הוא הרים את קרנם באמונתו בחכמתו ובמדותיו החמודות:

טריאסטי יע״א יום ר״ח ניסן ש׳ דתרמ״ט.

הצ׳ יצחק חיים קסטיליוני ס״ט

להקים שם המת על נחלתו.

באוצר הספרות לשנת תרמ"ח, בחלק תולדות אנשי שם, מאמר נוספות לתולדות ר"ש זקש מאת יאפ"ז (צד 289) כתוב לאמר: „כן ספר לי הרש"ז נ"י על אדות חכם אחד ששמו ר' זלמן דאמיה ע"ה והיה מלמד בעיר שאוויל, ולימי זקנתו היה גר בעיר ראסיין, שהיה משורר ומליץ נשגב בלה"ק; וחבר ס' „ענבי ראש" כולל שירים שקולים על אדות הפולנים בשנות ראינו רעה, וגם חבר ס' אחד ע"ד המליצה על אדות מרד הפולנים ומתאר גם את המקרה הנורא שקרה אז בעיר שאוויל וכו'. הרש"ז קרא את הספרים האלה בכ"י המחבר, וכפי דבריו לא זרח עליהם אור הדפוס ונאבדו מן העולם" עכ"ל.

בקראי את הדברים האלה השבתי עלי לחובה לקיים מצות השבת אבדה לבעליה ולהודיע בשער בת רבים, כי כתבי המנוח „שלמה זלמן בן ר' אליהו דאמיע" (כן חתם המחבר א"ע בראש ספריו) לא נאבדו מן העולם והנם נמצאים בבית עקד הספרים אשר לירידי החו' הגביר ר' שלמה צייטלין, פה לייפציג. הכ"י הוא בתמונת קווארטא, כולל ל"ב דפים כתובים משני עבריהם, ומחולק לשני ספרים מיוחדים: 1) „ס' לעג השאננים, תוכחת ללועגי ריש, לעושי רמיה, לחותרי שוחה תחת רגלי רעיהם. שאטייק אדר ראשון תר"ח". הס' הזה הוא חזיון אללעגארי, כעין ס' לישרים תהלה, עמל ותרצה, צדק ורשע, תפארת לבני בינה וכאלה. הנפשות המדברות והעושות הלא הנה: שמחה, נעמה, שלום, חובב, חמדה, ששון, דואג, יגון, אנחה, חיל, רעדה, פחד, בהלה, תקוה וכו'. הסופר לא ישקול את השירים (הבלתי מנוקדים) במאזני המשקל של הקדמונים (כרמח"ל ומרעיו) אף לא ייפהו בחרוזים עשירים (כאד"ם הכהן וחבריו), אך בכלל יש בו דברים של טעם. ולמען תת להקוראים איזה מושג מסגנון המחבר הנקרא בפי ה' יאפ"ז בשם הרש"ז בתואר „מליץ נשגב" הנה נותן בזה הקדמת המחבר המנוח לס' הזה:

„דבר אל הקורא. ראיתי התבל והנה נשחתה, ההרים התמוטטו והגבעות התקלקלו, מוסדות הארץ ירגזון, וכל יושבי תבל רעדה אחזתם, היו לשמה כרגע. אשר לחרב לחרב, אשר לדבר לדבר ואשר לשבי לשבי; על מה עשה ה' ככה לארץ ההיא? ומה חרי האף הגדול והנורא? מחטאת יושבי חלד כי רבו ואשמתם כי עצמו מאד: האפרתים נשחתים והחכמים נכלמים, הנדיבים שהן ראשם עד עפר, בני בלי שם מצאו יד, אנשי רמיה חזקי מצח ירימו עטרה מראש חכמים וישימו על ראשי עזי פנים. העשיר ברש יהתל והרש יכרה שוחה לרגלי מבקש רעתו בפיו יהללנו ובלבו יקללנו, וירא ה' וינאץ מכעס יצוריו כי הכעיסוהו בהבליהם, — על אלה העירותי, בל אוכל תת מעצור לרוחי מלדבר בזה דברים אחדים; ואם אדברה תוכחות הלא כלם ירגמוני, כמשתגע ישימוני, כי איך נטבע באשמה ורשע, יגיד לעמו פישע? אי לזאת עשיתי כונים, בדמות גופים שונים

החובות המוטלות עליו בכל ענפי עסקיו הרבים והכבדים, ובפרט השכיל להעמיד תלמידים הרבה אשר ביניהם אזכור כמהר״ר שבתי רפאל מילי הי״ו המשרת בקודש עתה בעירנו ומורי ורבי עטרת ראשי כמהר״ר משה יצחק אשכנזי יצ״ו הנודע בכל חצרות החכמה ע״י ספריו הרבים אשר הוציא לאור, יורו כולם על רוב חכמתו וגודל ידיעתו בתורה שבכתב ושבעל פה, ובספר תולדותיו אשר כתב הרב הזה בידי עצמו והוציא לאור בספרו היקר שמחת הרגל, הוא מדבר ג״כ ברוחב על רב שא״ט ז״ל רבו מובהק, ומספר תהלתו כבן יכבד אב; וגם אני בעודני נער זכיתי להי׳ת מתלמידי הרב שא״ט האחרונים.

ויהי בשנת התרי״ו כ״ג שנה אחרי הפרדו מקרוביו ומאוהביו לבא אצלנו והוא בן ע״ו שנה, אותה נפשו לשוב אל ארץ מולדתו למען הנפש שם מעט מתחלואיו וממצוקי העתים, ויחרדו זקני כל ערי פיאימנטי וחשוביהן לקראתו לשחר פניו בששון ושמחה ולשבוע תמונתו, ובפרט בעיר טורינו עשו לו כבוד גדול ויעכבוהו אצלם ימים רבים; וביום חשבו ללכת משם לאסטי, בעוד לילה אחזהו השבץ וימת בפתע פתאום, ויעשו לו כל הקהל כבוד גדול במותו, ויקברוהו במעלה הקברים בעיר טורינו ורבים מרבני איטליה קוננו קינה עליו, והיותר מפוארה היא קינת כמהר״ר מרדכי בר כמהר״ר פינחס אשכנזי אשר היה בעת ההיא לאב״ד בעיר אסטי וישב אחרי כן על כסא שא״ט בעירנו, הלא היא נדפסה בסוף ספר „יליד כנור, לשמואל חיים זלמן מילידי טריאסטי״, אשר זכיתי להוציא לאור זה ישנתים ימים: גם בעירנו עשו לרב שא״ט אבל כבד ונשאו עליו מספד מר ורבים מתלמידיו ומאוהביו הוציאו לאור קינות יקרות על מותו.

אשתו ובניו שבו אחרי כן מעמנו לפיאימנטי, ושני בניו נתישבו בעיר מילאנו (Milano) ויהיו שם מחשובי מוציאי ספרים ומדפיסים אשר באיטליה בשם „אח׳ים טריוש״. ויהי אחרי י״ט שנים ואני ראיתי כי לא טוב הדבר שלא יהיה בעירנו יד או אבן מצבה אשר תזכורנה לצאצאינו את חמדי הרב הגדול הרועה הנאמן הזה ותהי יד ה׳ טובה עלי להצליחני ולהמציאני חן בעיני בני קהלתי וקבצתי על ידי הסך הנצרך להקים מצבה בבית קברותינו לזכר כמהר״ר שא״ט נ״ע חברה כמ״ר שמואל חיים זלמן ז״ל וגם היא נדפסה בין יתר מצבותיו בספרו יליד כנור הנ״ל. ונפש שא״ט נפש צדיק בטוב תלין לימין האל בשמי שמי עד קרנו תרום בכבוד וזכרו לא ישכח מקרב ישראל.

הצ׳ שבתלמידי הרב הנ״ל

יצ״ח״ק ס״ט.

טריאסטי יע״א בשנת ולשמך אזמרה לפ״ק

זכרונות ונוספות לתולדות רבי שניאור זק"ש.

תמונת החכם חוקר קדמוניות ישראל הר"ר שניאור זק"ש נ"י.

בספר "ילקוט ריב"ל" שהו"ל הח' נאטינזאהן (עמוד 74, ווארשא 1878,) נדפס בו מכתב קטן מאת הריב"ל נ"ע, שכתבו להחכם ר' ישראל באהמער ע"ה מסלוצק (שיישב בברלין בזמן א' עם הרש"ז). והנה המכתב הזה, נעתק ונדפס בילקוט ריב"ל בקצרה ובטעות, ונמצאה העתקה ממנו אות באות — כפי

והפחתי בהם רוח חיים, איש את רעהו ידברו, וכל אחד שמתי שמו עליו, לפי משפטו והנהגתו, לעשיר קראתי שמחה, כי הוא שמח וטוב לב, לדל קראתי יגון, יען כי לבבו מלא תוגה, לאשתו אנחה, כי היא מתאנחת על שברה, וכן יתר המדברים איש שמו לפי מעללו.— קורא נחמד! אל תבהל ברוחך להאשימני בדברים אשר לא ישרו בעיניך, כי לא מלבי דברתי, רק לרגל המליצה אשר יאות למדבר ההוא אם עקש אם ישר; בפי נבון תבונה, בפי זד זדונות, ללץ מהתלות, לחכם חכמה ומוסר, לכן בראותך דבר התבונן מי האומרו! — ואתה קורא נחמד! לא על אפי (אפני?) המליצה תשים לבבך, על משקלה ותנועותיה אם המה על מתכונתם, כי לא זאת מגמת פני; אפס, על המדות והמוסר היוצא מהם ללועגי רש, לעושי רמיה, לחותרי שוחה לרגלי רעיהם, וכאלה רבות. דע נא קורא משכיל את אשר לפניך, כי לא הכלמתיך בו, לא אותך ולא רעיך, רק המדות ידברו איש את רעהו, ואתה בחר לך מכל אשר ישר בעיניך, ואם יכנסו בלבבך אף אחת מני אלף, הנם די לשמח נפש ידידך ד א מ י ע".

החזיון בעצמו מחזיק כל"ב עמודים מחולקים כל אחד לשנים; ואחריו יבוא בלשון פשוט (פראזע) הספר 2) "ענבי רוש אשר הציצו אשכלות מרורות מתנובות הקיץ שנת תקצ"א לפ"ק". והוא ספור, מרדות הפולנים וביחוד מה שנוגע לעיר מגורי המחבר, שאוויל. בין כל מאמר פרזי כתב המחבר שירי השתפכות נפשו, אשר מרביתם אינם נוגעים כלל בפרטי העקרים, ורק שיר שניגה אחד על המורדים. והנני מעתיק חרוז אחד ממנו לדוגמא:

מי יקום עם מרעים חזירי היער
לא ישאו פני זקן שופט בשער
במלכם יקוצו, יכלימו שרימו,
בן בוז שוגה ביין, דרכיו סורר
גם הוא ירים ראש, יחפוץ להשתרר
יקום ללחום במלכו, באיתו וקרדומו".

בסוף הספר השני כתובים עוד איזה שירים בודדים, כמו "רגשות הזמן", "קול רנה" (לחתונה) ואחריהם איזה מכתבים כתובים לתלמידיו, וכפי הנראה ללמד כתב יושר וסגנון לשון אגרות המליצה יצאו.—

את כל אלה מצאתי ראוי ונכון להביא אל אוצר הספרות להקים שם המת על נחלתו, ולא ימחה שמו ושמות ספריו, המונחים למשמרת ולמזכרת, מתוך קהל סופרי ישראל וספרותו.

ד"ר ש. מאנדעלקערן.

דאשו כשמשון וקולו היה ערב והיה עובר לפני התיבה לפעמים בבית התפלה שנתיסד אז בבית הרב ר׳ צמח זק״ש נ״ע. ידיעתו בתלמוד היתה מעטה מאד; אבל גדולה היתה חכמתו וידיעתו בכל מקצוע חכמת הקבלה, שלמדה בבית אביו ואחיו החסידים בבויסק. כעבור ימים, יצא עליו הקול בעיר כי בעל מופת הוא, ואנשי העיר ספרו ממנו ספורים נפלאים, כי שיח ושיג לו עם רוחות ושדים, „וכי מצא אוצר טמון בבטן אדמה עם כתר של זהב משובץ באבנים טובות, ועל הכתר היה חקוק „פסח בן ... הוא משיח בן דוד". המשיח החדש הזה, היה חפץ להראות את מטלטליו ואוצרו הטוב לאנשי עירו, אך התנה עמהם מקודם כי באופן אם יבאו אליו בלי ציצית ותפילין; האנשים שמה יראו לנפשם פן יבלע למו. האנשים שנתנו אמון בהמשוגע הזה, רובם ככלם היו מדלת העם, ומדי יום ביום התלקטו אליו אנשים ונשים בחוצות העיר אגדות אגדות וישוחחו חד את אחד על אדות המשיח הזה, זה היה מאמין בו וזה לא, עד כי באו לידי הכאה בהתאבקם יחד על אדותו. ולפלא ביותר, כי אחד מהרבנים היותר גדולים שחיו אז במדינת זאמוט, ה״ה הר״ר מרדכי ז״ל האב״ד דק״ק בויסק, שידע כי עם־הארץ הוא, האמין בו, בחלומותיו ובספוריו הזרים. כעבור ימים מעטים יצא לו שם בעיר „ר׳ פסח דער אוצר"; והרב הנ״ל, גזר אומר כי אחר תפלת הבקר מדי יום ביום יאמרו המזמור „לדוד אורי וישעי" במשך ד׳ שנים [1]. הרב דקהלת זאגיר, הגאון ר׳ צמח זק״ש נ״ע (אבי הרש״ז) לא האמין בהשוטה הזה כלל ויצחק לו לחלומותיו ולדבריו; ורעיתו הרבנית מרת רחל מ״כ חשבתהו למכשף ולאמגושא מתעתע. המשיח השקר הזה בקש את הרצ״ז פעמים רבות כי ילמד אתו שעור תלמוד ופוסקים; אך הוא בצדקתו לא מלא בקשתו, ומני אז לא הניחו לעבור עוד לפני התיבה. והפציר תמיד את בנו הרש״ז נ״י כי ידבר על לב אביו ויפתהו כי ימלא משאלתו לטובה לחנכהו בתלמוד; אך לא עלה בידו, ואמו הרבנית נ״ע, בראותה כי המתעתע הזה לוקחהו בזרועותיו ומיעץ אתו בדברים בחשאי, פחדה על נפשה פן יעשה עם בנו מעשה כשפים. בעת ההיא בא לזאגיר הרב הצדיק רבי משה׳לע הינדעס מקיידאן, בן אחיו של הגר״א ז״ל מווילנא [2], לבקר שמה את גיסו הר׳ פייבוש, שהיה חתן הרב הגביר ר׳ מאיר הר״ש ז״ל, אבי־זקנו של הרה״ג ר׳ רפאל נטע ראבינאוויץ ז״ל ממינכן; ובבא אל ביהמ״ד בזאגיר וישמע מאת אנשי העיר על אדות המתעתע הזה, וישתומם למשמע אזניו! ובהתפעלות־נפשו ובקנאתו לכבוד ישראל שלא יחולל בגוים, הכה הכה ופצוע על לחיי פסח המשיח השקר, ויקלל אותו, ויאמר לו: „יש בך קליפה"! ויברח האיש פסח מעל פני העיר, וילך הלוך ונסוע עד באו לרומי־רבתי, ושמה

---

1) הדבר הזה יזכירני מעשה שהיה בכל כי הרב פלוני מוואלקאמיר גזר על אנשי עירו כי יאמרו כל יום „אני מאמין" אחר התפלה בשביל „הרעבי" שעשה הנסים והמליץ למו״ל בתקוניו לדת בספרים „בהמליץ" וכו׳ — והדברים נודעים לכל!

2) אומרים בווילנא: כי הגר״א ז״ל התפאר תמיד על זה האיש משה בזה״ל: „מיין משה׳לע איז ב״ה פרום".

שיצא מעטו של הריב"ל במכתבו לבאהמער — בפנקס קטן אשר ביד הרש"ז שבו רישום זכרונות ימי היו בברלין, אשר אמצא לנכון להביאו פה לפני הקוראים הנכבדים, וז"ל:

„זה שנה הוגד לי ממכתב ווילנא, לשמחת לבבי: שר' שניאור זק"ש מזאמוט נמצא כעת בברלין והוא שוקד שם בלמודים כדרכו ושולח דליותיו. ויעש פרי תבואה. ומסתמא הוא זה החכם ר' שניאור זק"ש [1] אשר זכרת במחברתך זו! ואני כבר ראיתי בו אותות חכמה כי תרבינה פארותיו — בהיותו במחיצתי. ולכן פקדהו ותברכהו בשמי לשלום כי יקר הוא בעיני. ומאד אתפלא, כי שכח בי, ואני הלא [2]) עשיתי עמו חסד וטובה רבה, וכמעט כל האמור בנוסח „לפיכך" וכו' הנמצא בהגדה של פסח. וחוץ לזה, כפי הודאת פיו בעצמו ובעדות מכתביו אז אלי, הנני אלופו ורבו, כי ספרי היו נר לרגלי השכלתו [3]), ושפתותיו תבענה כל היום תהלתי, ואיך נשכחתי מלבו כמתים שוכבי קבר ימים אין מספר? וגם אלה הלא יפקדו לעתים רחוקים באשמניהם מאת אהביהם ומכיריהם וידו עליהם פרחים ושושנים, או מלא חפנים מעשבי השדה ...? אין שובר לחידה זו — יהי ברוך!" (יצחק בער לעווינזאהן).

אחד מהדברים הנפלאים שספר לי הרש"ז בעת ערכתי את תולדותיו בספר, הוא על אדות המומר והמשיח השקר „ר' פסח דער אוצר" מזאגיר, שברח בעלומיו מעירו לרומי־רבתי ונתמנה שמה לקארדינאל, ומעשה שהיה כך היה: איש אחד צעיר לימים היה בזאגיר (עיר מולדת הרש"ז) ושמו פסח, אחד מהחסידים מילידי עיר בוסק, ולקח אשה עניה בתו של טוחן־קמח אחד בזאגיר וישב שמה, החסיד הצעיר הזה, היה איש יפה־תאר מאד ושערות

---

[1]) הרש"ז ספר לי: עד כמה היה עולמו חשך בעדו ועד היכן היה עמל ומיגע להמציא לו מזון לנפשו ולנפשות ב"ב — הוא והח' ב"נ ז"ל ביחד בשנים בברלין, — עד כי בעד א' רייכסטהאלער לשבוע ולחדש, קדמו שניהם לבא באשמורת־הבקר בביהמ"ד בברלין להתפלל ולומר „קדיש" ליארצ"ט, לזכות באמירתם נשמות ערטילאין בשכר; ולפעמים לא התרשלו שניהם ללכת רגלי בימי החרף אל ביה"ק של מתים לעמוד שמה על המשמר (מבלי יחטפו עפרו של אדם מת שהובל לקבורה משדין ורוחין וכל כ"ד), בעד שכר־עבודה והליכה חמשים פפ"נ במספר לכל אחד ואחד. הרש"ז ספר לי כ"ז בדמעות שליש — ויפג לבי בקרבי! (הפרנסה הנקיה וקלה הזאת מצויה בשוקי העיר „פוזנא" גם בימינו אלה).— ועל אדות החטא שחטא הרש"ז נגד הריב"ל, מבלי לכתוב אליו שום דבר ולצער אותו כ"כ, התנצל לפני, כי כ"ז מפני שבת עניותו ודלותו, שבשנים קדמוניות היה מחיר הפורטא באשכנז, במשלוח אגרת להו"ל, ביוקר מאד; אמנם, בסוף ספרו „כנפי יונה" הדפיס בו „בי־דאר", ובשם פקד בשלום כל ידידיו ומיודעיו ובתוכם גם הריב"ל. והזכירו תמיד לברכה על חסדיו שעשה עמדו, ועל אשר פדהו מבית־האסורים בשובו מבראדי לארצו.

[2]) בספר „ילקוט ריב"ל", נדפס בטעות „לא" בלי ה"א השאלה; ובשביל הטעות הזה בלתי מובנים דבריו שם, ונראים הפך הדבר — ומהראוי לתקן.

[3]) הרש"ז נ"י אמר לי: כי ראשית השתפכותו היתה מספר היקר „לשון למודים" לר' ברוך לינדוא ז"ל.

דוד אֳפ י נ ה י י ם (אביו של הד"ר אפינהיים הרב דטהאָרן) והרה"ח ר' רפאל קירכהיים, והגביר אפינהיים ז"ל מפפד"מ שהיה גר בברלין ועזרהו להדפסת ה„כרם חמד". על ידי השתדלות הד"ר ב ע ע ר ז"ל, שלח לו הד"ר אלבירט כהן ז"ל מנה יפה להדפסת „התחיה" ח"ב. ומירושלים דליטא (העיר ווילנא יצ"ו), השתדלו שמה חכמיה ומשכיליה במכירת ספרי הרש"ז, והמה אד"ם הכהן ז"ל, הר"מ פלונגיאַן ובן־יעקב ז"ל. עוד מחכמי אשכנז שתמכו את הרש"ז ופעלו ג"כ על אחרים לקנות את ספריו בכסף מלא, היו: א) הד"ר מאיר וויענער בהנובר. ב) הד"ר בנימין זואלף לאנדא בדרעזדין; ג) הח' אברהם ד"ר גייגר ז"ל; ד) החכם הגדול ר' זלמן ניסן ז"ל (בברעסלוי); ה) הד"ר לאנדסבערג ז"ל בליעגניץ והרב ד"ר וויענער באפפעלאן; ו) החכם הישיש ד"ר ווילהעלם פ ר י י נ ד בעיר ג ל י ב י ץ; ז) והרופא ד ר שאֶנברג והרופא הישיש ד"ר אסטרייכער (בברלין) שהיה ממשפחת גאלדשמידט. ועל כולם החכם ר' מ ת ת י ה מ א פ ו (שהכיר את הרש"ז מעיר מולדתו) שהמציא לו מנוחה שלמה בבית השר ג י נ צ ב ו ר ג ל כ ל י מ י ח י י ו[1].

אחד מהזכרונות היקרים הנוגעים לתולדות הרש"ז ולק ו ר ו ת ה ג ז ר ו ת ב י ש ר א ל הרשומים אצלי, הוא מה שספר לי הח' הנ"ל, כי קרא בספר השירים כת"י של התורני ר' ז ל מ ן ד א ָ מ י ה ע"ה (שנאבד הכ"י מן העולם *), שבו תאר המשורר בשרד האמת את המקרה הנורא אשר קרה אז בימי מ ר ד ה פ ו ל נ י ם הראשון: כי עגלה מלאה צאן אדם מאחב"י נסעו מעיר שאַ ו ו י ל לאיזה כרך לחוג יום חג חתונת אחד מבני קהלתם, וכולם נהרגו ונתלו בדרך ע"י ה מ ו ר ד י ם ולא נשאר מהם בחיים אף אחד מהשיירא שיצאו. כן ספר לי על אדות השר

[1]) מצאתי כתוב עוד בפנקסי: „ועל טוב יזכר שם הגביר והחכם המנוה ה' ל ע מ ַ ן ר א ז י נ ט ה א ל, אשר ע"י בקשת המשכיל המליץ ר' משה וואלפזאהן מראשיין (שהיה מתגורר בווארשא), השתדל הוא (ראזינטהאל) לפני הנדיבים ב פ ע ט ע ר ב ו ר ג לאסוף כסף מנדבה לשם, ושלח להרש"ז למחיתו לברלין; ולולא עמד הוא בעזרתו א ז ה י ה ג ו ע ב ר ע ב (לשון הרש"ז) ורצוי לתהלה ולברכה גם החכם הישיש הר' אריה ליב מ א נ ד ע ל ש ט א ם ז"ל, אשר עזרהו גם הוא כפעם בפעם ותמכהו מהתעוררות נפשו. וברכה לראש החכם המופלא הר' אלכסנדר צ ע ד ע ר ב ו י ם מו"ל „המליץ" בפ"ב. כאשר עבר דרך ברלין לרגלי עסקיו בלייפציג, התאמץ כפעם בפעם בשובו לארצו למכור את ספרי הרש"ז ולהפיצם בין מכיריו ומיודעיו בווארשא ובאודיסה. ויזכר לטוב הה' המהנדס של"ם (נבי מגדיל פינילים) ז"ל, אשר בהיותו סופר ומזכיר בבית ר' ח י י ם א פ ר ת י באודיסה ואח"כ בשבתו ב ג א ל א ט ץ, עזר ותמך את הרש"ז תמיד במכירת ספריו; ובעזרתו נלוו לו לימינו הנגיד המשכיל וטוב־לבב הר' אברהם היילפערן והחכם הכולל ד"ר שלמה רובין. בין מספר החכמים שהטיבו עם הרש"ז בשבתו בברלין, ימנו עוד בשמותם: הרה"ח הדרשן ד"ר א ה ר ן י ע ל ל י נ ע ק מווינא (שהיה אז דרשן בליפסיאה); והחכמים ד"ר צונץ ז"ל וד"ר מיכל זק"ש ז"ל, והד"ר קירשטיין נ"י. שמות החכמים אלו נזכרים תמיד לתהלה בפי הרש"ז על אשר עמדו לעזרתו בכל לו.

*) ראה במאמר סופרנו הנכבד ד"ר ש. מאנדעלקערן „להקים שם המת על נחלתו" (בספרנו זה הלק „תולדות אנשי שם" צד 95—96) שהעיד שלא נאבד הכ"י הזה. ה מ ו"ל.

טבל א"ע במים ונעשה פ ס ח ש נ י בהמרת דתו ואמונתו; וע"י כשרונותיו הנעלים עלה למעלת „הגמון" או חשמן.

רעיתו הצעירה, נשארה בבית אביה בודדה וגלמודה ובכתה על בעל נעוריה שהלך ולא שב; וכעבור ימים נודע לה עפ"י סבה כי הוא המיר את דתו „בעיר העולמים."

כעבור שנים נתגלגל הדבר, כי ר' ש נ י א ו ר ז ק" ש עזב את ארץ מולדתו ובית אבותיו וילך לו ל ב ר ל י ן להשתלם שמה בלמודים ויצא שמו על פני חוץ. והאשה העגונה הזאת עברה בעת ההיא דרך שם ללכת ל ר ו מ א לדרש שמה אחר בעלה שפנה עורף לדת ישראל, ובאתה לפני הרש"ז ובכתה והתחננה לפניו להום על נפשה העלובה כי יעמוד לעזרתה בצר לה. והרש"ז בטוב לבו תמך אותה במכתבי־מליצה ל ח כ מ י א י ט ל י ה, שהחליף אתם במכתבים מברלין. ובבאה לרומי, עלתה בידה להשיג מאישה גט פטורין.

החכם והמהנדס ר' ז א ב ו ו א ל ף א ד י ל ז א ה ן [1], היה בזמן ההוא פרוש בבית־המדרש בק"ק זאגיר־ישן והוא הכיר פנים את המשיח השקר הזה.

ואנכי בבאי ל ר ו מ י, דרשתי על ההגמון ה י ה ו ד י הזה. ועד כה לא עלה בידי לדעת ממנו דבר ברור. היה פה יהודי־מומר־ביבליותיקר בַּהַוָּתִיקָן — מילידי חו"ל. ושמו היה Georgus Johanus, שמת לפני איזה שנים, כל ספריו וכתבי־דיו ושל אחריב, הובאו לאחר מותו אל הביבליותיקה של האפיפיור; אך כומר אחד אמר לי, כי שמו היה ביהדותו: „י ו ח נ ן מ ז ר ח י". ואין את נפשי לטפל בזה, ותהי נפשו צרורה בצרור נקוב!

בין מספר החכמים המפורסמים שהשתדלו לעזור את הרש"ז (בימי נדודו בברלין) בכל מה דאפשרם, יזכרו לתהלה: הרב ר' ל י ב ו ש א י י ז ע ל ע ר אב"ד דק' איבינאָוויטץ במעהרען, והרב ר' ל י ב ו ש ל ע ף מו"ל „בן־חנניה", הרב ר'

---

[1]) הא' המופלא הזה ע"ה, היה מילידי העיר הקטנה מילאט (Mylat) בגליל קאוונא, ונקבר פה ע"י החכם הכולל רבי מנשה מאיליע ז"ל, (שתולדותיו כתב בספר הר"מ פלונגיאן נ"ע מווילנא). הוא היה חריף גדול בנפ"ת ומליץ נשגב בלשה"ק, ומלומד בכמה לשונות; וזכרו מובא בפירושו של הר' מענדיל לעפין על קהלת. ונפלאים מאד קורות ימי חייו לה חכם הנעלה (Génie) הזה, שבימינו נשכח שמו! מתחלה היה חי בחסידות ופרישות, והגה בתורה יומם ולילה מלובש ותגור שק, וסגף את נפשו כאחד מל"ו צדיקים; ולא נהנה משום איש אף בפחות משוה פרוטה ובשתית לגימת מים־חמים. ובאחרית ימיו, עבר עליו רוח־דעה חפשיה ממהרסי הדת הנודעים וכו'. מליטא נסע לבגדאד, ושמה טעם מעץ הדעת ונפקחו עיניו; ומשם הלך אח"כ לסטאמבול, ומשם עבר דרך ים וישתקע באודיסא. והחכמים ר' יהודה חארי והאר"ז מו"ל „המליץ", יודעים ממנו כמה דברים וספורים מפליאים; והרש"ז שמע על אדותו ועל כשרונותיו עוד בימי עלומיו מפי אחד מחבריו שלמדו יחד (עם הרש"ז) בזאגיר, ור' אשר שמו ותלמידיו של אדילזאהן הנ"ל, כתבו לו על אדות חכמתו של כ"ש זק"ש, ויגידוהו לפניו להפליא. אדילזאהן הריץ אליו אח"כ מכתב נעים, וכתב בו: „כי ישמח לבו מאד כי מעיר זאגיר שהקימה לפנים „משיח השקר" יקום ויתעודד איש משכיל ודורש־חכמה כהרש"ז!

(כן מצאתי בפנקסי: „זכרונות מחיי רבי שניאור זק"ש" אשר אתי בכתובים).

אלה תולדות

הרב הגדול החכם הכולל מו"ה דוקטור **אליעזר אליה איגל** נ"י,

הראב"ד בקרית טשערנאוויטץ והמדינה.

Rabbiner Dr. L. E. Igel.

בהנוני גם ראו פעלי — ארבעים שנה.
(תהלים צ"ה)

האיש המורם מעם, הציר הנאמן אשר שולח במלאכות־יה למלא את תעודתו הקדושה: לנהל את צאן מרעיתו על נאות התורה על פלגי מי מנוחות ההכמה ארבעים שנה, (כה יתן אלהים וכה יוסיף!), האיש הזה ראוי להודע בקהל רב, וכל העם רואים את צלם דמות תבניתו עם קורות ימי חייו וכל מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גדולתו אשר גדלו המלך, יען גדול ליהודים הוא רצוי לכל אחיו ודורש טוב לעמו; גם הרחוקים אשר שמעו את שמעו ידעו להכיר ולהוקיר את איש המודות, דגול מרבבה הזה, ובכן יקוים פתגם בן־אמוץ החוזה: "והיו עיניך רואות את מוריך" (ישעי' ל').

היהודי גענעראל ראזען, ואשר המורדים הפולנים תלו על העץ את אביו ר' מאנוש לוקניקער [1], ביען חשדו אותו למרגל; ורעיתו של הרש"ז מנ"ע, בשובה בימי ארושתה לפלונגיאן, ראתה את הגזרה ההיא בעיניה בעיר טעלז (Télz) [2].

והנה בדברי אלה לא גמרתי עוד את כל תולדות החכם הגדול הזה, היקר מאד בעיני כל קוראי עברית. ואקוה אי"ה לתת עוד נוספות לתולדותיו,[3] בצירוף מכתבים יקרים שהריצו אליו חכמי הדור שעבר.

ובזה הנני אומר שלום לכל קוראיך הנכבדים, ולכל ידידי ומכירי מקרוב ומרחוק!

רומי־רבתי, (בארכיו של האפיפיור), 4 פיברור 1889.

יאפ"ו.

[1] "לוקניק", היא עיר קטנה בז'אמוט, ואביו של הרש"ז הגאון ר' נתן ז"ל, היה שמה אב"ד זמן קצר.

[2] הקוראים לא יחליפו את העיר "טעלז" אשר ברוסיה, לעיר טילזיט אשר בפרוסיה הדרומית.

[3] ראה מאמרי "רש"ז ליום מלאת לו שבעים שנה" במ"ע השנתי "כנסת ישראל" (שנה ראשונה, עמוד 833—836); ובמאמרי "נוספות לתולדות הרש"ז", ב"אוצר־הספרות" (שנה ב' עמוד 288—89), ובמאמרו של הספר. דוד קויפמאן ב"האסיף" (שנה רביעית עמוד 184—186), ובמאמרו של הח' יואל עלק (במסירת קולמס) "ואלה תולדות ר"ש זק"ש", במ"ע "עברי אנכי" מברודי.

ואגב אורחא הנני להעיר את הקוראים: כי תמונתו של הרש"ז הנדפסת במ"ע השנתי "האסיף", לא עלתה יפה. וכאשר הבאתי את "האסיף" להרש"ז והראיתי לו את תמונתו הנדפסת בו, אמר לי בזה"ל: "לולא הגדת לי כי תמונתי היא אז לא הכרתיה בעצמי"; כי באמת אין לה שום דמיון כלל לדמות דיוקנו של הרש"ז! — [וע"כ החלטנו לתת בזה את תמונתו, עשויה מאמן נפלא, אשר תתארהו כמו הי נצב לפנינו, יראו הקוראים וירוו ענג.— המו"ל.]

טור). — ואז ראו אור הדפוס גם מחברתו „יובל שי" מכלכל איזה שו"ת אשר כוננו ידיו בהיותו בפאדובה בעין טהעזע, להשיג תואר הדוקטור דער טהאלאגיע עם מחברתו „מכתבים שונים", ששם נמצא מכתב אחד בשפת ארמית. —

בשנת תרי"ד (1854) נקרוא נקרא מאת העדה הנאורה, עדת טשערנאוויטץ, להיות להם רב הגליל (קרייזראבבינער), ואחרי נפרדה מדינת בוקאווינא ממלכות גאליציה, להקרא בשם „מדינה בפני עצמה", אז נהיה לרב המדינה (לאנדעס־ראבבינער) וראש הרבנים (אבעריראבבינער) בקרית טשערנאוויטץ. — ושם נשא אשה ממשפחה הגונה ויולדו לו שלשה בנים ובת אחת. בנו הבכור החכם המליץ בשפת אשכנז ה' בנימין נ"י, שהוא כעת באנק־דירעקטאר באיטצקאני, בגבול אוסטריה ורומניה; בתו, חכמת לב, המהוללה במדעים ובלשונות שונות מרת אסתר תחי', אשת הגביר המשכיל ה' א. וו. וויינבערג נ"י, קאָניגליכער רומאָנישער שפעדיטאָר ג"כ באיטצקאני. ושני בניו הצעירים כמר משה יואל נ"י והצעיר כמר יהודה ליב נ"י, הגומרים בשנה זו את הגימנאזיאום. —

והנה מיום קחתו שם את משרת הרבנות עד היום הזה, היה בכל עת מטרתו הקדושה לפעול גדולות ונצורות לטובת עדתו. הרעיון הנעלה ליסד בית־הספר לנערים ונערות, אשר היה ברצון הממשלה הרוממה וגם ברצון העדה הנאורה עוד לפני בואו שמה, יצא על ידו בשנת תרט"ו (1855) לפעולת אדם, והוא היה אז המנהל בית הספר הלזה; אולם בשגם כי הממשלה שלחה לו כפעם בפעם תודה רבתי, ותהלל בשערים מעשיו, והפליאה מפעלותיו לטובת עדתו ולטובת בני הנעורים, היה נאלץ, — מגודל סבל הענינים ונטל המון צרכי העדה, אשר השתרגו עלו על צואריו למכביר, — לעזוב את משמרתו, משמרת הקדש הזאת, ויהי רק רב הכולל ומטיף לעם, גם מורה־הדת בבתי מדרש האמצעים, ובכל שבת בשבתו למד את חניכיו מוסר השכל ואמרות טהורות (עקסהאָ־טען) להזק דת היהדות בלבותם. —

ובכן דרשותיו הנעימות אשר דרש לעתים מזומנים לפני אנשי עדתו, אשר גרסה נפשם לתאבה מני אז, לבנות בית מקדש מעט (טעמפעל), לכבד את ה' בעבודת הקדש, (איזהו עבודה שבלב? זו תפלה.) עם להקת המשוררים במשטר מערכת הנגינות (הארמאניא) על פי תוי הזמרה (נאטען), עשו פרי עד למעלה, וכן הוקם ארמון התפלה, אשר הנהו כליל יופי לקרית טשערנאויטץ, צפירת תפארה מבית, ומחוץ בעדי עדיים, משוש כל הארץ. —

האמנם עמוס הוא למרבה המשרה הכבודה, בכל זאת קנה לו שם טוב בעולם הספרות, בספרו היקר: „תורת המדות" (מאראל־טהעאלאגיע), אשר העתיק משפת איטלקית, מעשה ידי אלופו ומיודעו, החכם ר' שמואל דוד לוצאטו, לשפת אשכנז. — בספר הזה התלכדו תורה, מוסר ודרך א"ץ גם יחד ויתכן להקרא בצדק: „משנה תורת חובת הלבבות". — גם יצאו לאור דרושים לכל חפציהם והרבה מאמרי חכמה ודעת בלשון עבר ובשפת אשכנז במכתבי זתים שונים. ואספרם פה אך מעט מזעיר, הלא המה: במכתבי עברית של

הרב הגדול, החכם הכולל, שמו מפארים מורנו הרב דוקטור אליעזר אליה איגל יחי' נולד בארבעה עשר לירח אדר שנת תקפ"ה, (״ויהיה שר וגדול״, לפ״ט — 28 פעבער 1825) לאביו הישר באדם התורני מו"ה שמואל הלוי ז"ל, בעיר לבוב, מדינת גאליציה. אביו היה מוכר ספרים עתיקים (אנטיקוואר ביכהאנדלונג) והיה ירא אלהים וסר מרע וימצא חן בעיני אלהים ואדם, אמו (היא אחותי) היתה אשת חיל, יראת ה', פזר נתנה לאביונים ותורת חסד על לשונה מרת רבקה יוטע נבג"מ, בת אבי, אוריין וגבר אוריין המנוח מו"ה יהודה ליב ראבענער ז"ל —

באביב ימיו שקד על התורה ולמד הרבה גפ"ת באהבה עזה, וגם מחכמה ולשונית היות לרוח עת היה לא הניחה ידו, ויגמור בכי טוב את כל הלמודים הנצרכים לבית מדרש החכמה (גימנאזיום) וגם את תורת הפילוסופיא, בשתי שנים האחרונות של שמונת המחלקות, הדרושות בימים ההם. ויסע בהיותו בן הי' שנה עירה פארובה, לקחת לקח טוב בבית מדרש הרבנים (קאללעגיאום ראביניקום), הנצב בעת ההיא תחת משרת המורים ומצוינים, השרידים אשר ה' קורא, הלא המה אנשי השם: ר' שמואל דוד לוצאטו ור' הלל רע לא טאררע זכרונם לברכה, ויצק מים על ידי הראב"ד ר' מרדכי שמואל גירונדי ז"ל, לדון ולהורות הלכה למעשה (פראקטיש). ויערוף כמטר לקחם על תלמי לב הצעיר לימים הזה כחמש שנים, עד הגיע התור להיות מוכתר (פראמאווירט) בתור דוקטור דער טהאלאגיע, וירכש לו, בשקידתו הנפלאה, וברוח בינתו הברה בהמה, תעודה להיות רב ומטיף לישראל, כי גם שם דרוש דרש כפעם בפעם לפני קהל ועדה בלשון איטלקית, וכלו אומר כבוד. —

בשנת תר"ט (1849) בשובו לארץ מולדתו, נקרוא נקרא מטעם הממשלה להיות מורה (ראצענט) ללשונות בני קדם (אריענטאלישען שפראכען) בבית מדרש העליון (אוניווערזיטאט) בעיר מולדתו, גם להיות מורה הדת להניכי בתי מדרש האמצעים (מיטטעלשולען). — והוא היה הראשון בלבוב הבירה אשר יסד ללמד בבתי הגימנאזיען ורעאל את דת יהודית לנערי בני ישראל, תחת אשר עד העת ההיא לא היה הלמוד הזה בפומבי. ובין תלמידיו היה גם ידידי הרב החכם מו"ה דוקטור קאבאק נ"י. גם בבית מדרש המדעים הנקרא אוני־ווערזיטאט העמיד תלמידים הרבה, בין שהם בני ברית ובין שאינם בני ברית, יבבין שומעיו, אשר שתו בצמא את דבריו, היה בן הסופעראינטענדענט בלבוב ה' האאזע, אשר הוא כעת גם כן סופעראינטענדענט בקרית טעשען, אחד מגדולי חכמי זמננו ואוהב ישראל בלב ונפש, והוא גם הוא המליץ בעדנו בבית מועצות הממשלה (רייכסראטה), וכתב ספרים יקרי הערך להכות את שני אויבינו, אנשי בני־בלי־שם (אנטיסעמיטים). —

בעת ההיא רכש לו התואר: דוקטור דער פילאזאפיע, מבית מדרש העליון בלבוב על פי שקידתו העצומה להכמה הלזו, ויוציא לאור את ספרו היקר: ״מורה דרך סורי״ (סירישער וועגוויזער) בלשון אשכנז, חלק א׳, (ושני חלקים עודנם אתו בכתובים), וייקר מאד בעיני כל דורש לשון וספר בלשונות בני קדם. אז יחל להופיע בבין כוכבי הסופרים, הוברי חבר, על שמי הספרות (ליטעראר־

העתקתיו ללשון עבר; מלבד שאר דרשותיו הרבים לכל מועדי ה׳, אשר על אדני אגדות חז״ל ומדרשים הטבעו, ופירוש על אגדות חז״ל אשר אתו בכתובים.—

זה עשרים שנה דגהו חבר ליועצי העיר בעניני ההנוך (טשערנאוויטצער ק. ק. שטאדטשולראטה), גם לעצרת המבחן למורים, (פריפֿינגסקאמיסיאן פֿיר לעהראמטסקאנדידאטען), עד שהמלך במסבו נרדו נתן ריחו, על אהבתו לארץ מולדתו (פאטריאטיזמוס) כי עזה, ועל מפעלות חסד ואמת, אשר הרבה לטוב בית ישראל, כבדהו המלך, המושל ממשל אוסטריה, הוא מלכנו האדיר פראנץ יאזעף הראשון יר״ה, בעדי זהב (ראס גאָלדענע פֿערדיענסט־קרייץ). —

הוא היה המיסד בעירו פֿיליאלע של איזר. אלליאנץ מקרית מלך רב, ווינא רבתי, ויהי להבר מזכיר (קאָררעספאָנדירענדעס מיטגליעד), וכעת הוא ראש האגודה (אָבמאן) בבין מאה ושלשים הברים, וע״י השתדלותו נותנת האלליאנץ בוויען מדי שנה בשנה שש מאות ר״כ לעזרת הניכי מלאכת מחשבת בכשרון המעשה (סטיפענדיען אן איזר. קונסטהאנדווערקס־לעהרלינגען); המשים ר״כ להניכי עבודת האדמה (צאָגלונגען דער אקערבויאשולע) וששים ר״כ לתלמידים חרוצים, העוברים מבית הספר לבית הגימנאזיאום, ואין לאל ידם לשלם בעד מהצית השנה הראשונה שכר הקצוב לכל שוקדי בית הגימנאזיאום בטשערנאוויטץ. —

ואני לא אוכל להפרד ממך, קורא נעים, עד אם ספרתי לך שמץ דבר מתכונת נפשו וישרת רוהו הטהורה, ולא אפריז על המדה בדברי על אדותיו, וכל יודעיו ומכיריו יענו ויאמר פה אחד, כי כנים דברי: — הרב המטיף הנעלה הזה הנהו כאהרן הכהן, רודף שלום בכל עת. וירא ראשית לו ליהד את לבות שתי המפלגות בקהלת יעקב, יען וביען אהדות הקהלה יקרה בעיניו עד מאד, בראותו בעין שכלו, אם תתפרד ההבילה בתחלה לשתי מחנות, אז כפטיש יפוצץ סלע כן תרבה וכן תפרוץ המהלוקת, וכל אחד יבנה במה לעצמו, ויקרא למקום ההוא „מהנים״! — ובבן המהלכים עם העומדים (פראָגרעסיסטען אונד רעליגיעזר קאנסערוואטיפֿען) התלכדו ולא יתפרדו, וכשבת אחים יושבים בשובה ונחת גם יהד. — כבוא לפניו בעל אשה לתת ספר כריתות לאשתו, אז ידבר כפעם בפעם על לבו דברים טובים ונכוהים, להיות עם הברתו, אשת בריתו בשלום ורעות, כדת משה וישראל, כי שונא בצע הנהו מעודו; — הוא מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, מדברו נאוה, נוזל לאטו (זאנפֿט) כהקיר ביר מימיה, ואהריו כל אדם ימשוך (זימפאטיע) ולוקה נפשות הכם. — הוא מעביר על מדותיו מימי טל שהרותו, וגם עם אויביו, שונאי הנם, אשר רבות צררוהו מעודו ועד היום הזה, ישלים בכל עת, יען שנאה בלב, נקמה כעס ורוגז מוזרים המה בהבו פנימה. — הוא סמל נהום איש גם־זו: אם יאונה לו אסון, יצדיק עליו את הדין, ומרגלא בפומיה הפתגם: „גם זו לטובה!״ — הוא שואל כענין ומשיב כהלכה, נאה דורש ונאה מקיים, אהוב למקום ונהמד לבריות, וכל המדות הטובות של תלמידי הכמים שתו קן בלבבו, ועל גביהן: יראת ה׳ היא אוצרו, הלא מודעת זאת בכל הארץ, כי הוא איננו מהרבנים המתקנים (רעפֿארמער) המוציאים הישן מפני ההדש, רק כל מגמתו לפאר את דת מורשה לעיני העמים

החכם דר. לעטטערים יש מכתב אחד ממנו לדוגמא. גם בכוכבי יצחק חוברת כ״ה, מכתב יקר; בישורון, מחברת שלישית, מאמר „אוהב סורי״, הערות על תרגום הסורי על המקרא, הנקרא „פשיטא״. גם באוצר הכמה נמצאים לקוטים מספרו „אוהב סורי״. (ולולא עזב משמרתו בלבוב ללכת עירה טשערנאוויטץ, כי עתה יראו אור הספר הזה ושני החלקים של „מורה דרך סורי״). ושם נמצא שיר נעלה בשפת ארמית: „עבראה, עבראה״; — אף הסכמות לספר „לוח הלב״, „נגינות עבר״, „ציונים לתורה״ עם „אש דת״, ארבעתם יצאו לאור ממני הכותב. הסכמה לספר „תודה וברכה״ לידידי החכם ר׳ מרדכי סטרעליסקער ז״ל, ומכתב תהלה לספר „טנא המליצה״; הקדמות (פֿאָררערען) אל תקוני אגודות שונות (שטאטוטען), כמו „הכנסת אורחים״, „שניידעראונטערשטיטצונגס פעראיין״ ועוד ועוד. —

גם לעתים שונות הוציא לאור בחוברות מיוחדות (בראשירע) בשפת אשכנז:

א) דרוש על הנוכת בית הספר (איזראעליטיש־דייטשע קנאבען־אונד מאָדכענשולע) אשר יסד בעירו;

ב) דרוש על הנוכת הטעמפעל „בית יעקב״ בעיר יאססי, (עקסטרא ביילאגע צור „נייאצייט״ 1866);

ג) „אנשפראכע צור בעלעבונג דער פאטריאטישען געפֿיהלע״ 1855;

ד) הספד על פטירת הערצהערצאג פֿראנץ קארל, אבי מלכנו הקיסר יר״ה;

ה) הספד על פטירת השר יצחק קרעמיע ביהד עם קול קורא ליהודים יושבי מרינת בוקאווינא, ואחרי כן בפעם שנית: „אויפֿרוף פֿיר דיא איזר. אלליאנץ אין וויען״ להתאחד עם האגודה הנשגבה הלזו, ועוד כמה מאמרים לתכלית הזאת. — גם במכתבי עתים שונים נמצאים:

ו) „טרויערעדע אלס נאכרוף אן ש. ד. לוצאטו״ (עם ב׳ המשכים) במ״ע „וויענער מיטטהיילונגען״ 1865;

ז) „טרויערעדע איבער דאס הינשיידען דעס דר. אטלאס במ״ע „בוקא־ווינער רונדשויא״ 1887, — ובמ״ע „טשערנאוויטצער צייטונג״. גם בלשון צרפת במ״ע „ל׳עקאָ דע ל׳אָריענט״ שנה הלזו בפאריז נמצא הספד על הרעדאקטער של המ״ע הזה;

ה) „איבער פראָפֿעסאָר ווינשע׳ס תלמוד איבערזעטצונג״ במ״ע „אָסטער־רייכישע וואָכענשריפֿט״ 1886;

ט) „איבער דען רעליגיאנסאונטערריכט״ במ״ע „נייצייט״ 1883;

י) „איבער דיא עקסהארטע״, שם;

יא) „דער תלמוד״ (עם ב׳ המשכים) במ״ע „אָסטר. פראָווינצאל־רעוויא״ 1884. ושם יצדיק את התלמוד נגד המלשינים האומרים: כי התלמוד מצוה לקחת רבית, גם הרשה לבטל השבועה ברעיוני הנשבע;

יב) „הספד על מות השר יורש עצר רודאלף נבג״מ, אשר נשא המטיף הזה בהיכל ה׳ לפני השרים וגדולי העיר ולפני קהל ועדה. ואשר אנכי הכותב

הֶגֶה וָהִי

אשר נשא נשיא האגדה „ציון", ה"ה החכם המליץ המפואר דר. ווילהעלם האלצער הי"ו יודע דת ודין, ביום שבת פ' ויגש כ"ג לירח מערץ, על מות הרב המנוח הדרשן המפואר מו"ה ישכר בעריש לעווענשטיין ז"ל *).

תמונת הרב המטיף ישכר בעריש לעווענשטיין.

אחי ורעי! כל עין תרד מים וכל לבב דוי בנשאנו עתה על שפתינו קינת הנביא ירמיהו: „אוי נא לנו, נפלה עטרת ראשנו!" אהה, הורם הנזר, הוסרה העטרה מעל ראש עדתנו; הכהן הגדול הובל לקברות; נשיאנו הרב ל"ש איננו, כי לקח אותו אלהים!

*) הערת המו"ל. במודעה אשר הדפסנו חשבנו בין „תולדות אנשי השם" גם „תולדות הרב רי"ב לעווענשטיין מלבוב (עם תמונתו) מאת צ"א טעללער"; אפס כי במשך הזמן הדפיס ה' טעללער את התולדה בחוברת מיוחדת בשם „שם עולם" (קראקא תרמ"ט), ואנחנו מלאנו את חסרון המאמר הזה במאמרים אחרים טובים ונכבדים, כאשר עיני הקוראים תחזינה.— אולם לבלתי יפקד מקום הרב המטיף המפאר בספרנו הננו נוהגים בזה את תמונתו ואת המאמר הנוכחי להיות לו למזכרת נצח.

ולהשריש אמונתנו הטהורה בלבות האנשים ההולכים קדימה לרוח עת חיה, והוא לא נסוג אחור אף צעד אחד מדרכי התורה הכתובה והמסורה לנו מימי קדם. — וענתה בי צדקתי — הכרת פניו. —

ולשמך אזמרה לפרט

(Sonett, שיר זהב)

אַרְבָּעִים שָׁנָה הִקְדַּשְׁתָּ חַיֶּיךָ לַתּוֹרָה וְלִתְעוּדָה,
לְהַטִּיף אִמְרֵי אֵל בִּקְהַל רָב שְׁלַחְתָּ, רַב הָעֲלִילִיָּה,
יוֹמָם וָלַיְלָה מְגַמַּת פָּנֶיךָ לְהַאְדִּיר עַמְּךָ בְּתוּשִׁיָּה,
עִם חָכְמָה עָשִׂיתָ חֹזֶה, בָּהּ נַפְשְׁךָ מִבַּעַד כְּבוּדָה. —
זֶרַע אֱמֶת וְצֶדֶק זָרַעְתָּ עַל תַּלְמֵי בְּנֵי יְהוּדָה,
רָב אָדָם יִקְרָא חַסְדֶּךָ, פָּעַלְתָּ בְּרוּחֲךָ כְּגֶפֶן פּוֹרִיָּה,
אַהֲבַת עוֹלָם אָהַבְתָּ תָּמִיד תּוֹרָה וְחָכְמָה, תְּאוֹמֵי צְבִיָּה,
לְפַסֵּג אַרְמוֹן הַיַּהֲדוּת, בְּיִרְאַת אֱלֹהִים בָּנִיתָ מְצוּדָה. —
יִתֵּן אֱלוֹהַּ כִּי תֵשֵׁב עַל כִּסְאֲךָ עוֹד אַרְבָּעִים שָׁנָה,
הָגוּת לִבְּךָ תְבוּנוֹת. עוֹד תְּהִי לְעֵינֵי גְאוֹנְךָ לְמָנָה,
אֵשֶׁת בְּרִיתְךָ וְכָל צֶאֱצָאֶיךָ יִשְׂגּוּ עַד אַחֲרִית הַיָּמִים,
יְחַדֵּשׁ כַּנֶּשֶׁר נְעוּרֶיךָ לַעֲבוֹד בְּרֶגֶשׁ עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ,
גַּם יִנּוֹן שִׁמְךָ הַטּוֹב, וְיַצְהִיר כַּסַּהַר בַּחֲצִי הַחֹדֶשׁ,
לְשִׂמְחַת לֵב עֲדָתְךָ וּלְגִילַת דּוֹדְךָ אוֹהַבְךָ בְּלֵב תָּמִים.

מתתיהו שמחה ראבבענער.

זכרונות.

(לתולדות ר׳ פרץ בן משה סמאלענסקין ז״ל).

בימי הרעמים והפרעות, עזב אותנו סמאלענסקין לאנחות, והלוחם הזה אשר לחם מלחמת עמו עד יומו האחרון, אשר עבד בבית ישראל ובספרותו, בעבודה קשה המשברת את הגוף נאסף אל עמו. —

מותו החרידה את קהל עדת הסופרים, אשר הכירו ערכו הרב ורוחו הכביר ויעוררו תאניה. ורבים בהם שאמרו להקים את נפש המת על נחלת התולדה, ולכונן לו בנין בדברי ימינו, אשר בו יהיה מפורש כל מעשה תקפו וגבורתו. הרבה הרבה בשרו כי יכתבו תולדתו בספר לזכרון, למען ידע העם תולדות האיש אשר דבר אליהם השכם והערב דברים של טעם, דברים החוצבים להבות אש; המבשרים בשרו, הקוראים חכו, ובין כה וכה נשתכח הדבר, ועוד לא זכינו לראות מצבת רוחו בספרותנו, — מאי טעמא? יען כי להאנשים אשר נגשו אל העבודה, היה חסר חומר לבנין, ולא יבלו להסתפק בתולדה שטחית. ומאין נקח חומר לבנין? איש איש לפי ערכו ולפי הכרתו את רפ״ס יביא מנחה קטנה ממנו ומחויבים כל האנשים אשר באו בכתובים עמו, אשר הכירו אותו, להדפיס כל מה שידעו ושכתב אליהם. ומכל מאמר ומכתב, מכל שיחה נאה, תצטרף חשבון גדול, ונוכל לכתוב תולדתו בסדר ובמשטר נכון.

כזאת וכזאת הריני מציע לפני עדת הקוראים והסופרים, כי מוצא אנכי זאת לדבר נחוץ ודרוש, לדבר חיובי, אשר ינטל על כל קורא וסופר. כי כלנו הסופרים והקוראים, הרבה הרבה למדנו ממנו, וכלנו מוכרחים להודות כי לולא בן משה, אז היתה ספרותנו עד היום ספרות של נערים ולא של אנשים, כלנו התחממנו לאורו של שחר, אשר פקח את עינינו, ויפשט עקמימות שבלבנו, וירחיב מבטנו הספרותי, ויבריא חוש טעמנו, שנדע להבין ולטעום. —

ולקיים מה שנאמר „קריינה דארגתא להוי פרונקא״ אוציא לפני הקוראים שני מכתבים קטנים, שכתב לידידו ר״ד כהנא נ״י *). הח׳ הזה אשר בימי נעוריו נמשך גם הוא אבתריה דגרעטץ בכל לבו, ויקצוף קצף גדול על מאמרו של רפ״ס „משפט חרוץ״, אשר בו מזמין את גרעטץ לדין — ויכתוב לרפ״ס כי נכון הוא לבקרהו ולהראותו צדקת גרעטץ — בטרם נגמר המאמר עד תומו; וע״ז יכתוב לו רפ״ס כדברים האלה, וזה לשונו: „בדבר הבקרת על ה׳ גרעטץ אתפלא מאד, איכה החל לכתוב בקרת על הבקרת בטרם ראה אותה עד תומה. ועוד זאת אגיד לו, כי רוב גדולי חכמי אשכנז, השתאו והתפלאו על הבקרת ויהלולוה עד מאד,

---

*) אנכי רשמתים בהיותי בבית הח׳ הנ״ל מדי דברנו תלדות רפ״ס, ואמרתי כי יש בהם ברכה בפרסום ברבים.

כמשה רבנו, בעלותו ההרה זה סיני בקדש, להגיד לעמו דבר אלהים, להאיר אפלת הארץ באור אמת נצחת, כל העם ראו את הקולות ואת הלפידים בהשמע קול אלהים מדבר מתוך האש, זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, אמר יהי אור ויהי אור: כן גם רבנו ל״ש בעלותו הבמתה, הררו סיני, נשמע קולו בהיכל קדשו כקול שדי בדברו, אמרות ד׳ אמרות טהורות, להעיר לב כל הבאים לשמוע, בהתאסף קהל גדול מלא כל ההיכל, ששים בבואם ושמחים בצאתם בכלותו לדבר ותורתו בתוך מעיהם, מתענגים מנעם אמרי בינה אשר הטיף במתק שפתים, לחזק ידים רפות לאמץ ברכים כושלות! כהן גדול נאסף אל עמיו: כאהרן משיח אלהים היה גם רבנו ל״ש מתואר במדותיו: אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה. כל ימי משרתו בקדש היתה כל השתדלותו לקרב הלבבות, לגרש ריב ומדון מתוך העדה, לחזק שלום בתי האבות בטוב טעם ודעת. הישיש הנכבד, נשוא פנים, אשר תארו כתאר אחד האבות הקדושים בהודו והדרו, מנחמנו באבלנו, משמחנו במשושנו במלת אלהים על לשונו, איננו! האגיד לכם איפא אחי ורעי, אשר רבנו ל״ש היה כהן צדק (פריסטער דער הומאניטאט) בתוכנו? מי מכלנו איננו יודע פתגמו אשר היה חרות על פתח ביתו לעיני כל הבאים בו: „ביתי פתוח לרוחה, אוהבים כאויבים יבואו בו!״ מבקר עד ערב השכימו לפתחו המונים אמללים שונים דורשי טובתו: זה בא אליו בשאלתו להעביר מעליו אשמה ועלילות דברים אשר שמו אויביו מבקשי רעתו, להרגיזו ממנוחתו, להרסו ממצבו; זה עני קרא אליו במרי שיחו אשר אבד כספו בענין רע, לתמכו בימין צדקו; תלמידים בחורי חמד, צמאים לחכמה ולתושיה, התאספו אליו לקחת מפיו תורה ולקח טוב, להנחותם בעצתו. סופרים בקשו פניו להיות להם מעיר לעזור, לחלק ספריהם הגות לבם, ואליו הם נושאים את נפשם. הרב ל״ש קבל את כלם בסבר פנים יפות, לכלם הטה אזן קשבת, לא ייעף ולא ייגע, לכלם היה רב להושיע, וברכת האובדים עליו באה!

רבנו ל״ש היה גאות עדתנו, אור יהדותנו, מופת הרבנים, אהוב ונכבד כאחד האבות בתוכנו. אהה, עתה נשא קול נהי, מספד תמרורים על נשיאנו מורנו זה, מליצנו, מנחמנו, רענו רוענו, אהינו בצרה! קצרה לשוני, הדבר אין בפי לספר תהלת איש אלהים זה, דגול מרבבה, אשר שם כבודו ינון בספר דברי ימינו בדברי ימי עדתנו לזכר עולם!

נפש יקרה! בהתלוננך עתה בצל שדי בסוד שרפי קדש בני עליון לא תשכחינו אנחנו צאן מרעיתך: עוד ממרום משכן כבודך תשפילי להביט עלינו אלינו תשגיחי כל עת, תרחפי על עדתך אשר דמוע תדמע על אבדתה, על שברה הנורא, בעלותך מאתנו השמימה! היי נא גם שם מליץ ישרנו, כאשר מול אלהים היית לנו בהתהלכך בתוכנו!

בקורת

תכלת מאיי אלישה.

כולל דברי בקרת ומהאה רבה על מלאכת התכלת של הרה"ג המהרש מראדזין בכלל, ועל שני מאמריו בנר"ז „שפוני טמוני חול". „ופתיל תכלת" בפרט.

ראש דבר.

הרב המהרש מראדזין — בפאלען אשר לרוסיא — מ' גרשון הענאך אשר הנהיל לנו מסכת תלמודית הדשה — מס' כלים — כהוספה על התלמוד, אשר לא ידעוה אבותינו, צעד עתה קדימה לזכותנו במצוה הרשה, אשר לא שערוה ראשונים, והביא לנו תכלת הדשים מאיי אלישה, תמורת התכלת שהיה לנו בימי קדם מארץ ישראל! — והנה המהבר הלזה תפש את ב"י בלבם בשני המאמרים ששלח על פני הוצות לבשר את המציאה ההדשה אשר מצא, — מאמר א' „שפוני טמוני חול", מאמר ב' „פתיל תכלת" — וברוב עמל ולהג הרבה ויגיעת בשר הכשיר בעצמו את התכלת שעשה בעצמו מדם דג־הדיו שהביא מאיי איטליא!! ובאמת אהרי ההתבוננות בדבריו ראיתי כי בכלל הם נגד קבלת הז"ל הנאמנה, ובכל פנות שפניתי לראות בדברי המהבר המהרש הלזה, ראיתי בו הריסות דברי וקבלת הז"ל, והוא אך בונה עולמות חדשות ומהריב ומהרס הישנות, ועוקר דברי הז"ל מפשטותם!! ובכ"ז ההשיתי עד כה בהשבי למשפט צדק כי גאוני הדור אשר להם המשפט יתעוררו וינידו את דעתם הגדולה בזה, להלכה ולמעשה; או אולי יהכה הרב המהרש בעצמו ולא ימכור התכלת שלו עד אשר יתבררו ויתלבנו הדברים מכל צד! אבל אהרי רואי כי לא נתקיימה

עד כי גם אוהבי ה׳ גרעטץ ובראשם ה״ר זכריה פראנקל רוממוה עד לשמים, והוא אמר כי רק בלעסינג קרא בקרת כזאת, ואין אף אחד אשר לא נתן לדברי צדק. גם בחברי ותלמידי גרעטץ — ומה גם כי שקלתי בפלס כל מלה ומלה, כי ידעתי את מי הנני נלחם. וע״כ לא אבין איך יכול להפר משפטי. אך בכל זאת יכול לשלוה את משפטו, ואם אמצא בו משפט אמת לא אחדל מהדפיסו. כי כשם שאחפוץ לשפוט כן החובה עלי להיות נשפט״ עכ״ד.

„כשם שאחפוץ לשפוט כן החובה עלי להיות נשפט...״ כמה יקרים לנו הדברים האלה. המה יפיצו אור על תכונת רפ״ס, איך היה איש אמת לאמיתו. אך כאשר נדפס מאמרו עד תומו, הכיר גם הר״ד כהנא בעצמו צדקתו. ונהפך ג״כ נגד החי׳ גרעטץ, עד כי במשך הימים הוציא את ספרו „מסרת סיג למקרא״ שבו הוא מחזיר עטרת המסורה ליושנה, עפ״י ראיות ברורות ותולדיות, ובו ילחום במלחמה עזה עם כל חכמי אשכנז המהרסים והמחריבים את כתבי הקדש.

רפ״ס היה עובד נאמן למלאכתו. ויעבוד עד יומו האחרון, וגם כאשר חרב המות היתה מונחת על צוארו, לא התיאש את עצמו מן עבודתו, ובמכתבו מן 11 יאנואר 1885, כשלשה ימים לפני מותו, יכתוב אל החי׳ הנ״ל — „אל נא תקצוף עלי, על כי לא ענתיך זה זמן כביר, מפרפר בין המות ובין החיים היתי זה ירחים אחדים, וגם עתה עוד אין בי כח לכתוב... אבל אכתוב לך למען ארגיע רוחך ובעוד ימים אחדים אקוה לכתוב לך יותר.. ואת אשר בידך למען השחר שלח הנה״. בהיותו מפרפר בין המות ובין החיים, דאג להשחר! אמנם הוא קוה לכתוב בעוד ימים אחדים, אבל תקותו נשארה מעל — וימות.

זה הוא עובד נאמן, עובד בעל רגש ורב פעלים, אשר עד טפת דמו האחרונה יעבוד ויעבוד.

חבל על דאבדין ולא משתכחין!

מ. י. ברדיטשבסקי.

ומפורשים בפי' המשנה שלו (רפ"ג דמנחות) וז"ל: „שאין אנו יודעים לצבעו, ואינו בנמצא בידנו היום, וע"כ אנו עושין בלבן לבדו, שאי אפשר לעשותה היום" עכ"ל! וכיו"ב כתב הרמב"ם בתשובה (סי' נ"ה) וז"ל: „אבל היום לית תכלת כי אם לבן" עכ"ל. ומעתה הלא אין הכמה ואין תבונה ועצה להרש כהיום מעשה התכלת, אחרי שהרמב"ם ז"ל — שהיה סמוך וקרוב להדורות שקדמוהו שידעו מלאכת התכלת — העיד: שלא היה לו תכלת, וגם שא"א לעשותה, וכי אין אנו יודעים מלאכת הצביעה! ובאמת לפי"ז היה לו להרב המחדש להדול לגמרי מהשתדלותו לזכות את ישראל במצות תכלת, וגם לעזוב השתדלותו להשיג ולמצוא את החלזון, שהוא אך עמל שוא ודמיון כוזב, כי לו גם ישיגנו — מה יועילנו? אם מלאכת הצביעה א"א לעשותה היום ולהשיגה! אבל הרב הזה שהנמנעות אפשרות אצלו, גוזר אומר שיעשה תכלת — ומי ישיבנו? ולכן כל הדברים שעמדו לו לשטן בדרכו האריך להמתיקם ולבארם באופן שיתאימו לדעותיו ומחשבותיו כפי רצונו — וכי לא די שאינם סותרים דבריו, אך עוד מוכיחים לדבריו. במלים קצרים אומר: מכל הסתירות וההתנגדות לדבריו, מהם הוכיה אמתת דבריו, כ"ז הוא יסוד ספרו בכלל!! — וכאשר יבוא לפנינו בע"ה — ולזאת גם בנוגע לדברי הרמב"ם, אשר באמת לא יתכן בשום אופן להוכיח מדבריו ז"ל ההיפוך: שהיה לו תכלת, וכי ידע מלאכת הצביעה, וגם השתדל לבארה וללמדה לאחרים!! אולם הרב הזה אחרי אשר ראה ונוכח כי לשוא יעמול להפש אחר החלזון באיים רחוקים, אחרי כי דברי הרמב"ם: שנעלמה מאתנו מלאכת התכלת, יעמדו לשטן לו, התחכם — במאמר א' צד ד'—ה' — למצוא גם בזה הוכחה לדבריו: שהיה לו להרמב"ם תכלת! באשר נראה מ־בורו „יד החזקה" (בפ"ב מה' ציצית) שאח"כ השיג את החלזון, ומסמן אותו ואת דמו להכירו בסימנים שלא נתבארו בש"ס כלל, ומהיכן ידע אם לא השיג החלזון וראה אותו (?!), וגם ידע „מלאכת הצביעה", דהלא מבאר שם עשיית התכלת (?!) וזה פשר דבר לדעתו: כי בסוף ימי הגאונים לא השיגה ידם להשיג דם החלזון לתכלת (?!), אבן אח"כ בימי הרמב"ם אחר שחיבר פי' המשנה, והיה סמוך להוף ים התיכון, והיה נסיעתו מצוי על הים (?!) הפש אחר החלזון ע"י סימניו והשיגו וקיים מצות תכלת! עכת"ד. הנה כמה סמיות עינים יש בדבריו אלה! א) איפוא נזכר בדברי הרמב"ם בהבורו מפורש שאח"כ למד להשיג ידיעת מלאכת הצביעה בתכלת, ושהיה לו ביהור תכלת? ב) היתכן לדחות דברי הרמב"ם המפורשים — בפי' המשנה, ובתשובה כנ"ל — נגד דבריו הסתומים בהבורו? והלא נורע שדרך הרמב"ם בהבורו הוא רק להעתיק ממה שמצא בדברי חז"ל בתלמודים, או מספרא וספרי ותוספתא, גם מתשובת הגאונים, זולת במקום שאומר מפורש: יראה לי, וכמש"כ בתשובה (סי' ק"מ), ובלתי ספק שכל דבריו (בפ"ב מה' ציצית) שם לקוחים מדברי חז"ל — [והרי גם ירושלמי קדשים היה לו להרמב"ם ז"ל, וכמו שבררתי דבר זה במק"א ואכ"מ] — ג) איפוא נזכר בדברי הרמב"ם בשום מקום גם ברמז קל: שלא היה לו הלזון? וכי לא ידע — כהרב המחדש

מהשבתי, והרב המחדש עושה מעשה והנהו מפיץ תכלתו ברבים, ועוד לא נורע בזה דעת הרבנים הגאונים מאורי אור התורה בדורנו! לכן אמרתי לא עת להשות היא, והנני להראות בזה בע"ה דרך הרב המחבר המחדש הלזה בשני מאמריו החדשים ומועצותיו בחדושיו כדרך המבקרים החדשים וההפשיים יאשר כל נבון דבר והרד על דבר אמת ישתומם עכ"ז!! והנני מודיע מראש כי לא באתי בדברי אלה לדון ולהורות הלכה, או לעורר מדנים ח"ו, כי אם להעיר ולתת מחאה. להעיר לבות אחב"י לבל ימהרו לקנות התכלת שלו טרם יוציאו גאוני דורנו לאור משפט התכלת שלו עפ"י ד"ת ועפ"י קבלת הז"ל הנאמנה; ולתת מחאה גלויה נגד פעולת המחבר הלזה במאמריו שהריץ בעצמו פסק ההלכה על מעשה ידיו בעת שיש מקום להשדהו שלטובת עצמו דרש וטרה כל מה שטרה למען ירויה הרבה, ומה גם בדבר גדול כזה הנוגע לכלל ב"י, הלא היה עליו החובה להתנהג במנהג הקדמונים ולשלוח דבריו אל כל גאוני דורנו טרם שלח אותם על פני חוצות, ואם היו הם מסכימים על ספריו בפרט ועל התכלת בכלל, אז — אך אז היה לו לפרסם דבריו בדפוס, ולהציג הסכמות כל הגאונים בראש המאמרים שלו, או להודיע ע"י מכה"ע, למען ידע ישראל כי בהסכם חכמי וגאוני הדור יצאה התקנה החדשה הזאת, והיו מקבלים הדבר בשמחה, לא כן עתה, הלא נחזה בזה רק דעת יהיד וענין מסחור פרטי לא יותר! ואחרי שלא נהג המחבר כשורה ועשה מה שעשה יש מקום לדאוג שלא תפרוץ ח"ו עוד יותר ע"י"ז המחלוקת הקרומה בין המפלגות — בעת אשר כבר היה מהראוי להתאחד — לעת כזאת אשר שנאת חנם גברה למעלה ראש — לדאבון לבות ישרי-לב! — ואם בימי קדם, עת „ויהי בישרון מלך — יחד שבטי ישראל" ברצות הנועדים על ה' לעורר מהלוקת ושנאת הנם בקרב עמו, הוכרחו להעיר את השאלה בטלית שכולה תכלת בקרב העם, ואז אך עי"ז באו למטרתם! הנה עתה בדורנו זה אשר השנאה פרצה כבר גדרי עולם בתוכנו, די גם לשאלת: פתיל תכלת להגדיל המריבה עד לבלי הק!! לזאת איפוא לבי להוקקי ישראל! לגאוני דורנו אשר כבוד בית ישראל נשען עליהם למהר ולגלות דעתם ברבים בעוד מועד על אדית השאלה הזאת, למען לא יתגודדו עוד בית ישראל! כי אם יהשו לעת בזאת, עתידה מצוה זו להיות לסלע המהלוקת ולצור מכשול הדש לשני בתי ישראל. ועתה אהל לברר טענותי נגד ב' המאמרים הנ"ל בכלל, ונגד התכלת שלו בפרט, בלי משוא פנים במשפט, למען יתבררו ויצרפו הדברים.

א) ע"ד אפשרות מציאות התכלת בזה"ז.

הנה הז"ל אמרו במדרש במדבר רבה (פי"ז), ובתנחומא (פ' שלה), ובפסיקתא: „ועכשיו אין לנו אלא לבן שהתכלת נגנז", אבל המחבר הזה — מאמר א' צד ד', ובמאמר ב' — יסתור דבריהם, ויאמר: — כמבקר הפשי — שלשון זה הוא הוספה מאוחרת בדברי רבותינו אלה!! גם הרב בעל „החינוך" כתב (בסי' שפ"ו) וז"ל: „וזה ימים רבים לישראל לא שמענו מי שזכה לתכלת בטליתו" עכ"ל! אמנם הרמב"ם ז"ל כתב בדברים יותר ברורים

סדר הבורו „יד החזקה" במצרים, ולא נסע עוד כלל על הים התיכון, ואמנם נהפוך הוא, במשך שחיבר פירושו למשנה לפני בואו מצרימה היה נודד בארצות ובספינות על הים מקצה השמים ועד קצה השמים, וכמש"כ בעצמו בסוף פי' המשנה, ומ"מ נראה שההליט בפי' המשנה למנהות: שא"א לעשות תכלת היום! והרי זה לנו מופת ברור: שאין הדבר תלוי במציאות החלזון, רק במלאכת הצביעה מדמו של חלזון!! — ו) לא יתכנו דבריו גם מצד אחר, דהא הלא גם בתשובה (סי' נ"ה) כתב הרמב"ם כדבריו בפי' המשנה: „שאין לנו היום תכלת כי אם לבן," והרי ברור הדבר כי תשובותיו השיב רק מעת בואו למצרים, ורובי תשובותיו כתב אחר שנתפרסם הבורו „יד החזקה" על פני תבל. [ולדוגמא יעוי"ש בסי' א', ז', ה', כ"ד והלאה, מ"ט, ס"ד, פ"ד, קמ"ג, קמ"ט, ק"נ, קס"ג, וכל ההוגה במו בעין בוהנת: ימצא כי כל התשובות כולן נכתבו אך בהיותו במצרים, וא כמ"ל.] ולפי"ז איך יתכן כי היה לו תכלת בעת היבר הבורו „יד החזקה" במצרים, ולא די שלא הוריע מזה דבר מפורש, כי אם עוד יכתוב מפורש להיפוך בתשובתו? ! — ז) וביותר נפלאו דברי המהבר הזה, דלמה נדחק לומר: „כי באשר הרמב"ם היה סמוך לחוף ים התיכון והיה סיעתו מצוי על הים חפש אחר החלזון", אשר אין לזה שריש ומקור, ומדוע לא הוכיה לפי דרכו בפשיטות: כי אחרי שנתיישב הרמב"ם במצרים, השיג החלזון מים סוף, וכמש"כ הרדב"ז בתשובה (סי' תרפ"ה) — והביאו זה המהבר עצמו במאמר א' צד 22 — שהחלזון מצוי הוא גם שם, ומשם היו בנ"י צדין אותו בעת שהיו במדבר ויעוי"ש. וגם בעל „קרבן עדה" כתב בירושלמי שבת (פ"ז ה"ב): שבמדבר היה לישראל תכלת ממצרים ויעוי"ש, וכמש"כ גם המהבר הזה עצמו — מאמר א' צד ז', ומאמר ב' צד ע' עיי"ש — ? ומכ"ז מוכח דבאמת לא החלזון היה הסר לו להרמב"ם ז"ל — ולכך מסמן בצדק את כל סימניו בהבורו — ורק ידיעת מלאכת הצביעה נעלמה אז, ולכך ברור ופשוט שלא היה לו להרמב"ם תכלת כלל, וכמש"כ מפורש בפי' המשנה ובתשובה. וא"כ איפוא נסתרו כל דבריו שם בנוגע להוכחתו מהרמב"ם שהיה לו תכלת. ומבואר מכ"ז בפשיטות: שלא יתכן בשום אופן לעשות תכלת בזה"ז, ואין עצה ותהבולה לזה.—

ב) מקום מציאת החלזון.

הנה לפי קבלת הז"ל בתלמוד בבלי במס' מגילה (ו', א') היה החלזון בחלקו של זבולון בארץ ישראל, וכה דבריהם שם: „אמר זבולין לפני הקב"ה רבש"ע לאחי נתת להם שדות וכרמים, ולי נתת הרים וגבעות, לאחי נתת להם ארצות, ולי נתת ימים ונהרות, אמר לו כולן צריכין לך ע"י הלזון שנאמר „עמים הר יקראו ושפוני טמוני הול" אמר לפניו רבש"ע מי יודיעני? אמר לו סימן זה יהא לך כל הנוטל ממך בלא דמים אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום". וכ"ה גם בספרי (פ' ברכה). ולפי קבלת ספר „הזוהר" היה מקום מוצא החלזון בים כנרת, שהוא בחלקו של זבולון. והרמב"ם כתב בהבורו (בפ"ב מה' ציצית): שהחלזון הוא מצוי בים המלח. אמנם המהבר המהדש

הלזה שרג הדיו עכ"פ מצוי הוא באיי אלישה? והלא נהפוך הוא, וגם מדבריו בפי' המשנה משמע: כי היה לו החלזון, וכי לא נמנע מצר זה לעשות תכלת, רק באשר שלא ידע המלאכה, וכי לא רק הוא לא ידע, כי אם: אין אנו יודעין לצובעו, ושא"א לעשותה היום!! וא"כ מה יתן ומה יוסיף מה שהשיג אה"כ את החלזון — מה שלא נאבד כלל מאתו —?!
ד) מה נפלא וזר דרך המחבר הזה במאמריו. שרברי הז"ל והגאונים בידו — כיריעה ביד הרוקם, ברצותי מישר וברצותו מעקם! שלא די בזה שרברי הרמב"ם סותרים ואי"ז — לפי דרכו — כי גם סותר המחבר דברי עצמו, שכאן — במאמר א' — מוכיח מחבורו של הרמב"ם: שהיה לו החלזון כיון שמסמנו בסימנים שלא נמצאו בש"ס! ובמקום אחר כותב בעצמו להיפוך, כי הלא גם הרמ"ע מפאנו מסמן את החלזון בכמה פרטים שלא נתבארו בש"ס, וכאשר העתיק המחבר את דבריו — במאמר ב' — ומ"מ כתב עליו שם — צד ע"ט — וז"ל: דזה ברור כי הרמ"ע לא ראה את החלזון, ורק מה שהוכיח מדברי הז"ל ומדברי הקבלה ויעוי"ש! ועל הרמב"ם שררכו בחבורו רק להעתיק מספרי הז"ל ושו"ת הגאונים, כתב: מהיכן ידע הסימנים אם לא השיג וראה אותו?! וכיו"ב כתב זה המחבר — במאמר א' דף ד' — על בעל „ספר הקנה": נראה שהכיר החלזון והשיגו מדמסמנו!!

ובכלל, הנה כל המתבונן על דברי זה המחבר יראה: שהסב במכוון כל עיקר הויכוח שלו שברא מלבו על אדות הרמב"ם, אם היה לו תכלת, או אין שזה תלוי: אם ראה והשיג את החלזון, וכן הוא מפרש את דבריו בפי' המשנה, והעלים עיניו מדבריו המפורשים: מחסרין ידיעת המלאכה היום! ובאמת איזה יחס יש להידיעה הזאת: שהשיג הרמב"ם את החלזון — למלאכת צביעת התכלת, אשר נעדרה מאתנו ידיעתה, בעדות הרמב"ם ז"ל? ומה ענין מציאת החלזון למציאות התכלת?! וא"כ ללא אמת היא החלטת זה המחבר — מדברי הרמב"ם הסתומים בחבורו —: שהשיג הרמב"ם את החלזון, ומזה הוציא משפט: שעשה לו תכלת; משפט מעקל הוא! אמת הדבר שראה הרמב"ם את החלזון, אבל ברור הוא כנכון היום, שלא היה לו תכלת, וכמש"כ מפורש בפי' המשנה ובתשובה, ורק המחבר הזה ערבב בכונה את המושגים והדברים! —
ה) מלבד זה ראיתי ערבוביא גדולה בדברי זה המחבר בנוגע לתולדות הרמב"ם ולחבוריו. דהא הלא כנודע גמר הרמב"ם פירושו על המשנה בהיותו בארץ מצרים, וכמש"כ בעצמו (בסוף פי' המשנה). [וכפי הנראה מדבריו בהקדמתו למס' מנחות, פי' הרמב"ם גם סדר קדשים בהיותו במצרים, וכן נראה ג"כ ממש"כ במס' בכורות (פ"ד): ובבר ראיתי בא"י וכו' ויעוי"ש, כי לפי הנודע היה בארץ ישראל עוד טרם נסע למצרים, ויעוי' בתולדות הרמב"ם הנדפס בקובץ תשובותיו בלייפציג], ושמה חבר ספרו „משנה תורה", ומיום בואו מצרימה לא היה עוד נודה, וכמש"כ בס' שב"ע (מצרים, דף ל"ה, ב'), ואיך עשה המחבר הבדל בין השנים והזמנים שלא כדת?: „שאחר שחיבר פי' המשנה היה הרמב"ם סמוך לחוף ים התיכון, והיה נסיעתו מצוי על הים". ובאמת אין מקום לדבריו, דלפי המבואר, הלא פירש הרמב"ם סדר קדשים וגם

ומקום גידולו והתגלותו להיות ניצוד הוא בים הגדול, שבא לים הגדול ע"י התוצאות וסילונות שיש מים כנרת לים הגדול מתחת לארץ (?!), ו„הזוהר" מדבר משרש יציאתו, והוא נפיק מים כנרת (?), והש"ס מדבר ממקום גידולו ומקום צידתו, ועולים שפיר שיטת הש"ס והזוה"ק בקנה אחד!! עכת"ד. כן תמה המחבר המהדש — במאמר א' צד י"ג — מדעת עצמו על הרמב"ם שכתב: „ו בים המלה הוא מצוי": והלא סתם ים המלח ימה של סדום הוא, וידוע דימה של סדום היו מהזיקין שלא נמצא שם שום ברואים כלל, ומלבד זה הרי ימה של סדום לא היה בחלקו של זבולון? ותי' ג"כ מדעת עצמו — שם צד י"ד — וז"ל: אכן נראה „שהרמב"ם דרכו לקרוא: ים המלה, לכל הימים שאין מימיהם מתוקים (?!) כנראה מלשונו בתשובתו (סי' קנ"ד), וע"כ כונתו על שאר הימים ים המערבי והתיכון, וקורא אותם ים המלה (?!) לפי שיש ימים קטנים שמימיהם מתוקים וראוים לשתיה, והימים הגדולים כולם מימיהם מלוחים, לזה קורא הרמב"ם כל הימים שמימיהם מלוחים — ים המלה, ובאמת החלזון נמצא רק בימים המלוחים!! עכ"ל. הנה כן הכמתו עמדה לו להמחבר למצוא הוכחות לדעתו מאלה המקומות לחז"ל אשר מבואר בהם סתירת דבריו!! עתה נראה היעמדו דבריו אם נצרפם בכור הבקרת הנאמנה?!

א) מש"כ במאמר ב' כנ"ל — להוכיה מהתלמוד בשבת (כ"ו, א') שאמרו „אלו ציידי הלזון מסולמות של צור ועד חיפה": שהחלזון נמצא בים התיכון, אין בהוכחה זו ממש, דאיך העלים עיניו ממש"כ הגרד"ל בבאורו לפדר"א (פי"ה) בהגהות (אות ה') לדחות ההוכחה הנ"ל? ואולם הכוונה כזה: שציידי חלזון היו דרים מסולמא דצור ועד חיפה, והם היו מבני זבולון, והיו בקיאים בצידתו אבל היו צדין אותו בים כנרת ויעוי"ש. מלבד זה הנה סתר המחבר גם את דברי עצמו, דהלא בעצמו כתב — מאמר א' צד י"ג — דלדעת התלמוד היה החלזון רק בא"י בחלקו של זבולון, והיינו נמי דאמרינן בשבת; „אלו ציידי הלזון מסולמות של צור ועד היפה", דהנך דוכתי מצור ועד חיפה בחלקו, או סמוך להלקו של זבולון הם עכ"ל, וא"כ אין לו להמחבר שום הוכחה כלל להחלטתו מהתלמוד: שהחלזון נמצא בים התיכון!—

ב) ומה שנשען המחבר המהדש על הכתוב שמצא ביחזקאל „תכלת מאיי אלישה" ובזה רצה לעקור קבלות התלמוד והזוהר — שהוא בחלקו של זבולון בא"י ובים כנרת — והחליט עפי"ז שמקומו באיטליא, משענת קנה רצוץ היא לו! דאיזה רוח עבר עליו להגיד לו שהכתוב ביחזקאל מדבר בתכלת שדברה התורה, וכפי הקבלה, והיינו שנצבע מדמו של החלזון? והלא מהכתוב לא מוכח רק שנמצא תכלת באיי אלישה, ויתכן שעשו שמה התכלת מקלא אילן וכדומה שזה ג"כ דומה לתכלת,— ואולי כוונת המחבר ללמוד בגז"ש: תכלת תכלת! אבל הלא קיי"ל דאין אדם דן גז"ש מעצמו?! ועמש"כ הרדב"ז בתשובה והביאו המחבר הלזה — במאמר א' צד י"א — וז"ל: שצבע הדומה לתכלת מצוי הרבה, דהיינו איסטיס, וצובעין אותו באופן אומנות שאינו עובר אפי' ע"י גיהוץ עכ"ל. וכ"כ עוד — במאמר א' צד ה' — וז"ל: ומצורף

יהה בכחו הרב לקבלת הז"ל בכ"ז, — והשיג על דבריהם מדעת עצמו ונדחק לבארם באופנים דחוקים ולהוציא כאלה עד שכל נפש היפה לא תוכל לראות ולסבול באורים זרים ונפתלים כאלה נאמרים מפי רב וגדול בישראל אשר קדוש יאמר לי על הדברים המקודשים והמקובלים באומתנו, וגם בפי הרב המהדש עצמו —, והעלה על פי דעתו : — מאמר א' צד י"א — כי החלזון הוא מצוי באמת בכל ים המערבי והתיכון, וכל העמים החונים על הים היה להם החלזון ! ועיקר הוכחתו הוא מהמקרא מפורש שמצא כתוב ביחזקאל (כ"ז) „תכלת וארגמן מאיי אלישה" וגו'. „הרי דמרבית התכלת היה מאיי אלישה ומרוכלי שבא אשור וכלמוד, ולא חשב כלל הכתוב תכלת מארץ ישראל" ! ! עכ"ל. וכתב עוד — מאמר ב' „פתיל תכלת" צד ה' — וז"ל : מקום מציאותו של החלזון הוא בים המערבי סמוך לא"י בחוף ים היפה, כדאיתא בשבת (כ"ו, א') : אלו ציידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה". וכן הוא נמצא בים התיכון במדינת איטליא, כרמוכח מהאי דכתיב (יחזקאל כ"ז) „תכלת וארגמן מאיי אלישה" ותרגם יונתן : ממדינת איטליא עכ"ל. וכ"כ עוד שם — מאמר ב' צד פ"ז — וז"ל : הרי החלזון נמצא בכל גבול איטליא בים התיכון ! ! עכ"ל. והנה לא על יסודי המקראות הנ"ל (ביחזקאל) נשען הרב הזה בהרושיו, אולם עוד הראה את גבורתו להלחם בכל כחו עם הנמנעות כדרכו ולהוציא מהם דבר הפך בנחוץ למטרתו, ולזאת יגע וטרח להשיג ולהפליא על קבלת הז"ל הנ"ל ולפרשה באופנים הנאותים לו לפי דרכו, עד שהוציא מהם משפט מהלט : כי גם מהתלמוד והזוהר והרמב"ם מוכרח כדבריו — להיפוך ממשמעות לשונם הברור, — : כי מציאות החלזון הוא בים התיכון באיי אלישה — ר"ל : במדינת איטליא ! ! והמשפט הלזה נחוץ לו להמחבר באמת עד מאד. כי לולא זאת איפה יקח את החלזון הנצרך בראש וראשון למלאכת התכלת, ובלתו כל מעשהו מאפע ? ! וזה הוא תוכן דבריו : — מאמר א' צד י"א — כי כונת התלמוד במס' מגילה הוא, שבחלקו של זבולון היה החלזון עולה מן הים להרים שלו הנכנסים לתוך הים ומתרבה והיה ניצור בנקל. אבל ודאי היה החלזון מצוי גם בכל ים המערבי והתיכון ! ! עכ"ל, ועל „הזוהר הקדוש" בפ' בשלה, ובהעלותך, שכתב : שהחלזון הוא בים כנרת, ותלה בזה סודות וענינים רמים, תמה זה המחבר מדעת עצמו : — מאמר א' צד 26 — והלא ים כנרת לא היה כלל בחלקו של זבולון, שהרי זבולון ירכתו על צידון, ושם ים המערבי ? ועוד שזה נגד הז"ל בתלמוד שהיה מצוי בים המערבי ? ותירץ המחבר : משום דלכך נקרא כנרת על שם שהמקום מגדל כינרים, והוא מין אילנות טובים והשובים, וגם שאר מקומות שמגדלין כינרים נקרא ג"כ כנרת (? !) ומעתה נראה דגם בחוף ים המערבי ג"כ הי' גדלין כינרים (?!) והיה ג"כ נקרא כנרת על שם זה (?!), ובאמת כוונת „הזוהר" הוא על ים המערבי ! ! — עוד יאמר המחבר : — מאמר ב' צד 12 — לתרץ בדרך אחר : שיש תוצאות וסילונות לים כנרת מתחת לארץ עד ים הגדול, שהוא במערבה של א"י, ומעתה י"ל דמקור ושרש בריאת החלזון הוא בים כנרת (?),

גינוסר נקרא בשם זה, כיון דגם בחוף ים המערבי היו כינרין? ומי הגיד לו רז זה שהיו כינרין גדלין גם בחוף ים המערבי? ומלבד זה מה יענה המחבר על דברי „הזוהר" (תרומה קמ"ט, רע"ב): ותכלת, אמר ר' יצחק תכלת מההוא נונא דימא דגינוסר דאיהו בעדביה [בחלקו] דזבולון עכ"ל! ושם לא נזכר בלשון כ' „הזוהר" השם כנרת כלל, ואם יאמר המחדש דגם פירות גינוסר היו גדלין בחוף ים המערבי, ולכך נקרא כל החוף ההוא גם בשם: ים גינוסר ג"כ?!. וגם לתירוצו השני הנ"ל אין לו שום יסוד ושרש, דהלא נהפוך הוא, דלפי דבריו הא יותר יש לו להחלזון להיות מצוי וניצוד במקום שיש לו שרש לבריאותו — והיינו בים כנרת — מאשר בים הגדול?!. אך מלבד כ"ז נוראות נפלאתי על זה המחבר, כי כפי הנראה מדבריו, לשון ספר „הזוהר" על שפתותיו תמיד, ולא זז מלהבבו עד שיכנהו בכל פעם בתואר „הקדוש", והנה כל מי שיש לו נפש ישרה בקרבו, הלא יודה ולא יתעקש כלל שדעת בעל ספר „הזוהר" בכ"מ היא: שהתכלת היה בא מהחלזון שמצוי בים כנרת — הנודע במימיו המתוקים, [וכמש"כ בס' תבוה"א (פ"ב צד 29): וים זה מתנגד לים המלח, זה מלוח וזה מתוק עכ"ל, וכ"כ המחבר המחדש עצמו — מאמר ב' צד 12 — עפ"י הירושלמי בשקלים והזוה"ק: דים כנרת מימיו מתוקים יעוי"ש] — ותלה על זה כוונות וסודות, והמחבר המחדש הלזה, דחה דעת „הזוהר" הפשוטה מפני לשון הרמב"ם שכתב: „שהחלזון הוא מצוי בים המלח", עפ"י באורו שם, היינו: בימים הגדולים שאין מימיהם מתוקים, ואמנם הם מלוחים, ולאפוקי הימים הקטנים שמימיהם מתוקים, והחלזון לא נמצא רק בימים מלוחים! ויעוי"ש — מאמר א' צד י"ד —, וכ"כ עוד — מאמר ב' צד 16 — וז"ל: ואפילו להיות אינו יכול החלזון במים מתוקים כי אם במי הים שהם מלוחים, כמו שנתבאר מלשון הרמב"ם עכ"ל. והנה כל דבריו אלה הם היפוך דעת „הזוהר"!! וביותר יש להפליא עליו, דהא הלא כבר קדמוהו גדולים וטובים בתמיהותיו על ספר „הזוהר", ובראשם הגאון יעב"ץ ז"ל בספרו „מטפחת ספרים" (דפוס לבוב צד 22) יעוי"ש. ושם מצוינים כל המקומות הללו בספר „הזוהר" שזכר המחבר הזה במאמריו! אבל באמת כבר פירשו גאונים רבים, וגם הגר"א ז"ל, את דברי „הזוהר" בפשיטות, באופן שדבריו מתאימים עם דעת התלמוד בזה, וכמש"כ הגרד"ל ז"ל באורך בבאורו לפדר"א (פי"ה): דלדעת הזוהר היה התכלת בא מחלזון שנמצא בים כנרת, ולא כדברי הכם אחד שרצה לפרשו בים הגדול, ויעוי"ש בבאור הגרד"ל (אות מ"ה), ובהגהות (אות ו'). וכאשר בדקתי בשני מאמריו של זה המחבר מצאתי שכל הבקיאות שלו בענין הלזה, ערוכים הם בבאור הגרד"ל שם, וביחוד כל מש"כ במאמר ב' (צד ה'. וצד ו') ויעוין שם ושם! גם מש"כ במאמר ב' (צד 126) ע"ד הפסיקתא זוטרתי דרב טובי, שהוא הגיה מעצמו בהספרי ויעוי"ש. כ"ז לקח מבאור הגרד"ל בפרדר"א בהגהות שם (פי"ה) ויעוי"ש שכ"כ! וכ"כ גם בספר „תבואת הארץ" (פ"ג) ויעוי"ש. הנה הראיתי בזה שאין מקום כלל לכל דברי הרב המחבר בשני מאמריו בנוגע לדברי הזוהר", וכי מ„הזוהר" מוכח היפוך דעת המחבר המחדש: שהחלזון שמדמו נעשה התכלת היה מצוי רק בא"י בחלקו של זבולון בים כנרת, ולא באיי אלישה!! —

לזה שהאומות לא הוצרכו עוד לצור החלזון לצבע התכלת, כי התחילו להשתמש במינים אחרים לצבע התכלת עכ"ל. ומי הגיד לו שגם בימי קדם לא נהגו האומות כן? וכמש"כ המחבר עצמו — מאמר ב' צד ע"ב — על הכתוב ביחזקאל (שם כ"ג — כ"ד) „רוכלי שבא וגו' רכליך בגלומי תכלת", והיינו שהיו בקיאים ועוסקים במלאכת צביעת התכלת שלא מן החלזון עכ"ל!

ג) ועוד יפלא עליו דהלא יתכן לפרש הכתוב הנ"ל ביחזקאל כי הובא באמת החלזון מא"י לאיי אלישה וצבעו בדמו תכלת; דמי עדיפי איי אלישה, מלוז, שמצאנו להז"ל בתלמוד סוטה (מ"ו, ב') שאמרו: שצובעין בה תכלת, והיא היתה רחוקה מא"י, לדעת זה המחבר המחדש — ויעוי"ש במאמר ב' צד 144 — ובכ"ז לא הוכיח המחבר המחדש מזה שהיה להם חלזון בלוז, „רק שהיו מקפידים לקנותו דוקא משבט זבולון, ומ"מ היתה צביעתם עולה יפה" — יעוי"ש במאמר ב' צד 156 — ! והנה אם הדבר פשוט בעיני הרב המחבר על העיר לוז שנאמר עליה מפורש בקבלה: שצובעין בה תכלת לכל ישראל (תרב"א זוטא פט"ו), מדוע לא יאמר ככה גם על איי אלישה — שלא נאמר מפורש שצבעו בה תכלת, כי אם שהובא ממנה תכלת בדרך מסחור?! והנני להראות בזה הוכחה ברורה לאמתת ההשערה הזאת, כי הנה הגאון יעב"ץ כתב בספרו „מטפחת ספרים". (צד 23) וז"ל: וכדבר הזה ממש [כדעת חז"ל בשבת שאמרו: „אלו צייד הלזון מסולמא דצור עד היפה"] כתבו גם סופרי או"ה כותבי ישובי המדינות והנמצא בהן לצורך העולם, וזכרו שלא נמצא במקום אחר הדג שצובעין בדמו תכלת, כי אם בין שני מקומות הללו, וידוע שצור ויפה הן שתי עיירות היושבות על חוף ים הגדול של תורה (ונקרא ים האמצעי אצל סופרי חול), ויושבי צור וצידון היו צדין אותו, ועושים בו סחורה אחר שהרבת א"י, הם שהיו מספיקים צבע תכלת לכל הארצות. וכן היה נצור בחלקו של זבולון, שירכתו על צידון, ובזמן ישוב א"י היה כל מו"מ הלז לזבולון לבדו וכו' ויעוי"ש. ולפי"ז יפלא למאד כיון שצור עצמה היה לה חלזון, למה הוצרכה להביא תכלת מאיי אלישה, כעדות הכתיב יחזקאל (כ"ז, ז')? ועוד הלא שם ביחזקאל (כ"ז, כ"ג—כ"ד) נראה מפורש כי רוכלי שבא ואשור לקחו גלומי תכלת מצור? [ויעוי"ש בבאור הגאון מלבי"ם. והמחבר המחדש — במאמר א' צד י"א — שכתב וז"ל: דמרבית התכלת היה מאיי אלישה ומרוכלי שבא ואשור וכלמד ויעוי"ש, שגה בזה מאד!], אבל האמת הוא, כי אנשי איי אלישה היו לוקחין החלזון מצור, וצובעין התכלת בעד אנשי צור, באשר הם היו אומנין ובקיאים במלאכת צביעת התכלת. [וכמו שמצינו כיו"ב בא"י בהעיר לוז וכנ"ל], ואח"כ מכרו אנשי צור את התכלת להארצות הרחוקות שבא ואשור וכדומה. זהו ענין הכתובים שם. וא"כ עכ"פ נסתרה הוכחת המחבר המהרש מהכתוב הנ"ל ביחזקאל, שמקום החלזון הוא באיטליא!!

ד) ובנוגע לבאוריו והוכחותיו מספר „הזוהר", הנה לתירוצו הראשון מלבד שדבריו הם נגד התלמוד במס' מגילה (ו', רע"א): דרק גינוסר נקרא כנרת משום דמתיקי פירא כקלא דכינרי, ויעוי"ש, ולדברי הרב המחדש למה דוקא

וכמו כן מימי הנהר „פרת" היו מתוקים וטובים מאד, וכמש"כ החכם רשב"ה בעל שב"ע (חלק אפריקא, מצרים צד ט"ו—ט"ז) ויעוי"ש בהערה. כן היה כנודע גם מימי הנהר „הדקל" קלים וטובים לשתות, וכמבואר במס' ברכות (נ"ט ב') וברש"י שם, ואחרי שכפי הנודע היה אז הרמב"ם בעת כתבו חבורו ותשובותיו במצרים, ולכן יכוון בדבריו בכ"מ בנוגע לים המלח או ימים המלוחים, אך על ימי המלח שהיו במצרים, שמימיהם יהיו מלוחים ומרים ומעטים, נגד הנהרות הגדולים הנזכרים שמימיהם היו מרובים ומתוקים, זהו הפי' הפשוט והברור בדברי הרמב"ם ז"ל בתשובה שם. ובזה תסור גם השגת המחבר שם ע"ד הרמב"ם באגרותיו שכתב בזה"ל: „ולפעמים אני רושם ואני עולה בספינה בים המלח", והרי באמת ידוע שאותו ים המלח דהיינו ימה של סדום לא תלך בו אני שיט? אע"כ כונתו על ים המערבי והתיכון, עכת"ד המחבר שם. והנה כדברים האלה שהביא מאגרות הרמב"ם, הלא הם מפורשים בסוף פי' המשנה שלו, וכבר עמדו המבקרים גם ע"ז, ויעוי"ש בהגהות ל„מטפחת ספרים" שם. והאמת הוא לדעתי שגם שם נתכוון הרמב"ם על ים המלח שבמצרים וכנ"ל, וגם בפי' המשנה כלים (רפט"ו) בענין בור ספינה אלכסנדריא, יכוון הר"מ ז"ל לים המלח שבמצרים. ועמש"כ בזה החכם בעל שב"ע (מצרים צד ט"ו, ב'. וצד כ"ט) באורך, ונ"ל להוכיח עוד הוכחה ברורה לזה מחבורו (רפ"י מה' כלאים) שכתב גבי „כלך": יש בברכי הים כמו צמר הגדל על האבנים שבים המלח. וע"כ לא נתכוון שם הרמב"ם לאותו ים המלח שבא"י למזרחו, וכמש"כ המעיו"ט (הלכות כלאי בגדים סי' ז', אות יו"ד), אולם המעיו"ט נדחק שכונתו לכל הימים שהם מלוחים ויעוי"ש! אבל בפשיטות הנכון כמש"כ למעלה, היינו שנתכוון על ים המלח שבמצרים וכנ"ל. ולפמש"כ בזה יתכן מאד לפרש גם כונת הרמב"ם (בפ"ב מה' ציצית) גבי חלזון שמצוי הוא בים המלח. היינו בים המלח שבמצרים, שדגים רבים ידגו בו, וכמש"כ בשב"ע שם. והרמב"ם ז"ל בהיותו מריני וטבעי ומתגורר בארץ מצרים, לכן מציין ורושם בחבורו מציאותו של החלזון במדינתו, ולפי ידיעתו הגדולה ידע שמצוי הוא גם בים המלח שבארץ מצרים. כ"ז נראה לפרש לפי דרכו של המחבר הנ"ל שהחלזון הוא מצוי גם בימים אחרים המלוחים! ועכ"פ אין שום הוכחה מהרמב"ם לא מחבורו ולא מתשובותיו: שהחלזון נמצא בים התיכון! —

ז) הנה התבאר מכ"ז: כי לפי קבלת רבותינו ז"ל מציאות החלזון הוא רק בא"י, ובחלקו של זבולון, — ולא באיטאליא!! ואמנם נמצא מחלוקת בדבריהם בנוגע למקומו בדיוק, שלדעת התלמוד היה „מסולמות של צור ועד היפה," ולדעת „הזוהר" היה רק בים כנרת, ולהרמב"ם הוא מצוי בים המלח אבל לא עלה על דעתם לומר שהחלזון הוא באיי אלישה. (ואף הגאון יעב"ץ שכתב: שהיה מצוי ליושבי צור וצידון אחר התורבן, אבל הלא כתב מפורש: שלא נמצא במקום אחר כי אם בין שני מקומות הללו, והיינו בארץ ישראל, בחלקו של זבולון, או סמוך להלקו, וכמש"כ המחבר המחדש עצמו וכנ"ל!!) עד שקם המחבר המחדש הזה, והידש עפ"י המקרא מפורש ביחזקאל שמצא: כי החלזון הוא מצוי באיטליא, וגלה פנים בדברי „הזוהר" והרמב"ם שלא

ה) ובנוגע לתמיהתו וביאורו בדברי הרמב"ם שכתב בחבורו: ובים המלח הוא מצוי. הנה תמיהתו לקוחה היא מספר „המטפחת" להגאון יעב"ץ כלשונו (בצד 23)! וגם תירוצו מבואר שם בהגהות המגיה והמעיר שם! אבל אשאלהו מה יעשה הרב המחרש בכל המקומות בדברי הרמב"ם ז"ל בחבורו שזכר ים המלח, ושם הוא לעכובא, וכמו בע"ז (פ"ח מה' ע"ז, ה"ו). ובקדשים (בפ"ט מה' נזירות, ובפ"ד מה' מעילה) וכיו"ב לרוב. (וע' פסחים (כ"ה א') בגמ' ובתו' שם ואכמ"ל), ודקדק הרמב"ם בזה אחר לשון המשנה בע"ז (מ"ט ב'), ובמעילה (י"א, א') וכדומה, והיתכן שגם המשנה תקרא: ים המלח, לים הגדול? ומדוע לא תקרא אותו המשנה — וגם הרמב"ם — כשמו: ים הגדול? אך הנה בעיקר הדבר לא עליו תסוב תלונתי ושאלתי, כי הלא באורו לקוח הוא מספר „מטפחת ספרים" וכאשר העירותי! אולם עכ"פ יפלא עליו, דהא כבר כתב הגרד"ל בבאורו לפדר"א (פי"ח): כי לדעתו ט"ס ברמב"ם וצ"ל ים הגדול. ובהגהותיו להרמב"ם (דפוס ווארשא) כתוב: שהרב היד"א ז"ל „בנהל קדומים" עה"ת (פ' תרומה) הביא כן הגירסא בלשון רבינו ויעו"ש. ואיך לא הזכיר המחבר המחרש כאן את דברי הרב היד"א, והלא בעצמו הביאו — במאמר ב' צד 22 — משׁ"כ בפ' תרומה הנ"ל לענין אחר יעי"ש. ולמה נדחק כנ"ל בכוונת הרמב"ם במקום שהיה לו להביא ראי' נכונה לדבריו לפי דרכו מדברי הרמב"ם שכתב: שהחלזון הוא מצוי בים הגדול וכנ"ל? ! אמנם באמת אין כל הכרח להגיה בדברי הרמב"ם כנ"ל (כי בספרי „יד החזקה" הנדפסים ובכת"י — אשר הקרתי ובדקתי עד כה — לא נמצא נוסח ולשון אחר בדבריו ז"ל כ"א: ים המלח), או לדהוק ולפרש דבריו כמש"כ המגיה „במטפחת" וכנ"ל, ואי משום תלונת המשיגים על דבריו ז"ל, הנה בעיקר הפליאה כבר כתב הרה"ג בעל „עיטור סופרים" ב„מטפחת" שם, ליישב דבריו עפמש"כ החכם בעל שב"ע (הלק אזיא צד י"ב) בשם חכמי העמים: שבאמת ידגו דגים לרוב בים המלח הסדומי ויעוי"ש, א"כ נכונים דברי הרמב"ם: שהחלזון נמצא בים המלח, אחרי שהוא מקיים בע"ה בקרבו, ונמצא גם בים כנרת, ואין מקום לתלונת המחברים על דבויו ז"ל. —

ו) ומה שהוכיח המחבר המחרש כדבריו — במאמר א' צד י"ד — מתשובת הרמב"ם (סי' קנ"ר) שנשאל: אם מותר להפליג בספינה בשבת? והשיב בזה"ל: „אין הפרש בין ההליכה בימים המלוחים, ובין אלו הנהרות שמימיהם מרובים," ומזה הלשון הוכיח המחבר: שכוונת הרמב"ם על שאר הימים, ים המערבי והתיכון, וקורא אותם „ים המלח", לפי שמימיהם מלוחים, עכת"ד. נפלאתי על המראה! הלא כל הרואה שם בתשובתו עיניו יחזו מישרים שאין בהוכחתו ממש, ולא הבין דברי הרמב"ם שם, אף לא העתיק שאלת השואל כצורתה, שהרי צורת השאלה שם היא: ההליכה בנהרות הגדולות כנהר מצרים והדקל ופרת, אם הוא מותר או אינו מותר בשבת? וע"ז השיב: אין הפרש בין ההליכה בימים המלוחים ובין אלו הנהרות שמימיהם מרובים הכל מותר. ורצונו במש"כ: הימים המלוחים, על ימי מצרים, שהיו רובם שם אך: ימי המלח מלבד נהר מצרים. שהיו מימיו טובים מאד.

לפנינו בפרקים הבאים, שכ״ז הם עיקרי הסימנים והתנאים שנמצאו בהחלזון האמיתי לפי קבלת הז״ל וכמו שיתבאר, ומה יועילו לנו י״א סימנים טפלים שלו להכשיר את דם דג הדיו לתכלת? הלא הוא בעיני כמו שמטהר ומכשיר את השרץ בק״ן טעמים!! —

וביותר יפלא לפי דעת המחבר הנ״ל: שדג הדיו הוא החלזון, על כל הגאונים שלא המציאו את התכלת עד היום הזה — עד אשר נתעורר הרב המהדש ע״ז מעצמו בדורנו, — כיון שזה החלזון של המחבר המהרש הנהו מצוי בכל עת ובכל הימים הגדולים, כדבריו בעצמו, וכמו שכתבו סופרי הטבע? ולמה נחפא עליהם בהכרח טענות ותלונות שונות: שלא רצו להפש אחריו ולהמציא תכלת, או שלא ידעו מכל זה שדג הדיו הוא החלזון או שלא ידעו מלאכת התכלת כלל?! ובאמת הלא לפי דברי הרב המחבר הלזה עצמו, ידע הרמב״ם אח״ז מאופן עשיית התכלת, וכמבואר בחבורו, וא״כ הלא היו כל הגאונים שהיו אחריו יכולין לצבוע ג״כ במוהו את התכלת מדמו של דג הדיו? ובעבור כל אלה יאלצנו ההכרח להחליט: שבאמת צדקו כל הגאונים שהיו עד היום, אחרי כי זה דג־הדיו איננו החלזון האמיתי היקר במציאות כדעת התלמוד! ורק הוא מין ממיני החלזון שדמו ג״כ שחור כדיו, אבל צבעו מתקלקל, וכדברי המחבר המהדש שלנו, וכאשר נראה אי״ה בפרקים שיבואו; אולם החלזון האמיתי לפי קבלת הז״ל איננו מצוי רק בא״י ובחלקו של זבולן, וצבעו מתקיים ובלתי מתקלקל לעולם, והיא אינו בנמצא היום באמת, וגם לא נודע איה אפה הוא כעת? ומלבד כ״ז הנה לא יתכן לעשות תכלת בזה״ז, וכמו שנתבאר למעלה בפ״א בס״ר. —

ולפי״ז אין מקום להחלטת המחבר: שרג הדיו שמצא באיטאליא — הוא החלזון האמיתי עפ״י מצות התורה וכפי קבלת הז״ל!! ואין לדבריו כל יסוד נאמן, ואולם נהפוך הוא, דבריו מתנגדים לקבלת הז״ל ולמצות התורה, והרג שמצא, איננו החלזון שקבלו הז״ל שכשר לתכלת. —

ד) ע״ד מראה התכלת.

הנה חז״ל אמרו בכ״מ: תכלת דומה לים, וים דומה לרקיע (מנחות מ״ג, ב׳ חולין פ״ט, א׳). וכתב הרמב״ם (רפ״ב מהלכות ציצית) וז״ל: תכלת האמורה בתורה בכ״מ כו׳. היא דמות הרקיע הנראית לעין השמש בטהרו של רקיע עכ״ל. והיינו (העללעס הימִמעל בלויא), וכמש״כ הגאון בעל „תפארת ישראל" בפתיחתו לסדר מועד (כללי בגדי קדש של כהונה) כי תכלת ידוע שהוא צבע ב ל ו י א. ויעוי״ש באורך. ובירושלמי במס׳ ברכות (פ״א, ה״ב): תני בשם ר״מ כו׳, שכל המקיים מצות ציצית כאלו מקבל פני שכינה, מגיד שהתכלת דומה לים, והים דומה לעשבים, ועשבים דומין לרקיע. ולפי דעת התוס׳ במס׳ סוכה (ל״א, ב׳) ד״ה הירוק כו׳, להירושלמי הוא צבע גרין ויעוי״ש. הנה נראה שלפי קבלת חז״ל היה מראה התכלת רק ב ל ו י א, והמסורה הזאת שגורה בפי בנ״י לפרש כך בכ״מ תכלת שבתורה ובמקראי קדש, ואין לפקפק באמתת הדבר, וכמעט זהו התנאי העיקרי במצות תכלת שיהא דומה לרקיע! והמחבר המחדש האריך להוכיח — במאמר ב׳ —: דמראה התכלת נוטה ל ש ח ר ו ת! באשר כי ראה בנסיון שהתכלת שלו

בהלכה, ובן עשה למעשה והביא את דג־הדיו — שהוא החלזון לדעתו — מאיטאליא. ואשר לא יתכן מציאותו שמה! ועתה אשאלהו: א) היתכן כי מהתלמוד ו„הזוהר" והרמב"ם ז"ל נעלם המקרא דיחזקאל הנ"ל? ב) אחרי שבאמת גם הוא יודה שאין מקום ויסוד נאמן לכל דבריו בענין הלזה, — וכאשר בררתי למעלה — למה עזב מקור מים חיים, והשתדל להביא ולהכשיר את דג־הדיו מאיטאליא, ובשם חלזון יכנהו. — טרם נודע אל נכון אם הנהו ה„חלזון" באמת, וכאשר נראה בפרק הבא! —

ומדוע לא נסע לא"י להפש שמה אחרי החלזון האמיתי, כפי קבלת רבותינו אשר מפיהם אנו חיים?! —

ג) אם דג־הדיו הוא החלזון?

הרב המחבר המחדש העושה בלהטיו מעשה אחיזת עינים, עקם עלינו את הדרך, וגבב י"א סימנים צדדיים על דג־הדיו שמצא מעצמו — שהוא: החלזון! ולזאת החליט ג"כ בעצמו להכשיר את דמו לתכלת!! אבל מלבד כי בעיקר הדבר לא נמצא כל חדש בדבריו, כי כבר קדמוהו בכ"ז חכמים רבים מחוקרי העמים, וגם ב„ערוך החדש" ערך חלזון (בהערה ק"י) הביא דעה זו, מלבד זה הנה דעתם זו מתנגדת לדעת חז"ל וקבלתם בתלמוד! כי הלא לפי קבלת חז"ל במנחות (מ"ד א') היה „החלזון" שנעשה התכלת מדמו יקר המציאות למאד, ואין חזיונו נפרץ, רק היה עולה אחת לשבעים שנה, ולטעם זה היה גם מחיר התכלת יקר מאד, וכמו שפירשו רבותינו ז"ל, „הערוך" בערך קלא אילן, ורש"י ז"ל במס' ב"מ (ס"א, ב') ועוד בכמה מקומות בתלמוד ובשבת (ע"ה, ב'), ורבינו נסים גאון שם, והנמ"י בב"מ שם כולם מפרשים בפשיטות: דלכך היתה התכלת יקרה, משום שהחלזון עולה אחת לשבעים שנה. ולפי דעת המחבר המחדש — עפ"י שיטת חוקרי הטבע! — הלא דג־הדיו הוא מצוי בכל הימים?! (וכמש"כ הרה"ח רחז"ס ב„הצפירה" (שנה 15, גליון 170 ויעוי"ש, ובגליון 172) ואבמ"ל). וגם בעל „ערוך החדש" שם אחרי שהביא דעת י"א: שהחלזון הוא דג הדיו — כדברי המחבר שלנו — כתב לתמוה על דעתם: דלפי"ז הלא לא היה ראוי להיות החלזון דבר יקר, שהרי הוא מצוי בכ"מ! ומש"כ הרב המחבר לפרש מאמרם ז"ל במנחות שם כנ"ל (במאמר א' צד ג') לפי דרכו: היינו שפעם אחת לשבעים שנה עולה ומתרבה, אבל אח"כ נמצא ג"כ אבל אינו מצוי כ"כ עכ"ל. הנה פירושו זה לקח מספר „ערוך החדש" שם ויעוי"ש. אבל לא כן פירשו כל מפרשי התלמוד הגאונים הנאמנים ז"ל ובמשכ"ל! —

ועוד יפלא: מי הגיד לו להמחבר המחדש שדג־הדיו שמכנהו בשם: חלזון, הוא החלזון האמיתי שבאה עליו קבלת חז"ל להצריכו לתכלת דוקא? והלא אם נביט בעינים פקוחות על מעשה התכלת שלו — כעדותו של המחבר הנוכחי עצמו במאמר ב' — נראה: כי הדג הלזה איננו בהכרח החלזון האמיתי אחרי שלפי הודאת המחבר הצובע בעצמו: אין צבעו עולה יפה, ואינו מתקיים ביפיו לעולם, וגם אין בהתכלת שלו מראה התכלת, וכאשר יבואר

במס' מגילה (ו', א') והחלזון עלה מעצמו על ההרים שלו פעם אחת לשבעים שנה, ובקבלת חז"ל במנחות (מ"ד, רע"א), ובמקום שעלה שם לקחו מדמו כשהוא חי, ותומ"י צבעו ממנו התכלת, ולפיכך דמיו יקרים, וכמו שאמרו ז"ל במנחות שם וכמשכ"ל (בפ"ג). משא"כ בשאר מקומות שהוצרכו לצודו ולהוליכו למקום אחר שיוכלו לעשות ממנו תכלת, ובין כך ימות ולא יעלה צבעו יפה, וזהו מליצת חז"ל במגילה (ו', א') : סימן זה יהא לך שכל הנוטל ממך בלא דמים, אינו מועיל בפרקמטיא שלו כלום. ופירש"י משום שהחלזון עולה מהים להרים, וצובעין בדמו תכלת ונמכר בדמים יקרים יעוי"ש. וכל הנוטל בלא דמים תתקלקל הצביעה ולא יועיל כלום, והרי הדברים מוכיחים כמש"כ בס"ד.— ב) הנה כפי המתבאר בתלמוד במס' מנחות שם וברמב"ם (בפ"ב מה' ציצית) יש לצבוע הצמר לתכלת של ציצית בסממנין ידועים, ומערבים אותם בדמו של חלזון. זאם אמנם כתב הרמב"ם (שם, ה"ב) : ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהם כדרך שהצבעין עושין עכ"ל, הרי משמע דהצבע מהסממנין אינו לעיכובא. וכ"כ הרב המחדש הלזה ביתר באור — מאמר פתיל תכלת צד פ"ז — וז"ל : ומבואר שאין קפידא בזה איזה סממנים ליקח כי העיקר הוא הדם, ובאיזה סממנים שיוכל להוציא ממנו צבע התכלת יהי' מה שיהי' שפיר דמי עכ"ל ויעוי"ש, ועוד האריך שם — מאמר ב' — לברר ולהראות חכמתו ובקיאותו שהוא יודע ומכיר ג"כ כל הסממנים שבתלמוד וברמב"ם בהן ובשמותיהן, ויוכל לעשות צבע התכלת כמו שעשו בזמן התלמוד יעוי"ש! אבל בכ"ז ברור הדבר כי לא יתכן לעשות כעת תכלת בזה"ז גם מצד הסממנים, כי הלא הקמוניא שזכר הרמב"ם לענין צבע התכלת, נזכר ג"כ במשנה במס' נדה (ס"ב, א') לענין ז' סממנים שמעבירין על הכתב, וכ"ה ברמב"ם (פ"ט מה' איסורי ביאה הל"ז) יעו"ש. והנה אף שלהרמב"ם היה נודע בברור מהו הקמוניא, אבל בשו"ע יו"ד (סי' ק"צ, סעי' ל"א) פסק המחבר : ועכשיו אין לנו העברת ז' סממנין מפני שאין אנו בקיאים בקצת משמותם עכ"ל. והנה אם עכ"פ היה מראה התכלת שלו וצבעו דומה למראה התכלת, היה מקום לומר שהוא צובע במיני סממנים אחרים כיו"ב, וכמש"כ הרמב"ם. אבל אחרי שגם לפי הודאת עצמו אין לתכלת שלו דמיון כלל באמת למראה התכלת וכנ"ל, וע"כ שהסממנים שמערב בדמו של החלזון שלו שמצא אינם אותם הסממנים שדומים לקמוניא שכשרין לצבוע בהן התכלת לדעת התלמוד והרמב"ם, ואין כל יחס ודמיון כלל להסממנים שלו — לסוג הסממנים שזכר הרמב"ם, ולכך אין התכלת שלו עולה יפה, ומפורש כתב הרמב"ם (ברפ"ב מהלכות ציצית) : וכל שלא נצבע באותה צביעה כו' אע"פ שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטים או בשחור או בשאר המשחירין ה"ז פסול לציצית, עכ"ל. ומעתה צא וראה מה בין הרב המחבר הלזה — לרבנו הרמב"ם ז"ל! שהרי הרמב"ם ידע עכ"פ כל מה שיודע זה המחבר, ובהלכות ציצית הוא כותב ומסדר הכל כדרך שמצא בתלמוד ובשו"ת הגאונים — ומזה הלא הוכיח המחבר המחדש שידע הרמב"ם כל הנוגע לידיעת מלאכת התכלת על בוריה וכנ"ל, — ואפ"ה כתב הרמב"ם בפי' המשנה שלו במנחות : שאין אנו יודעין עתה איך לעשות תכלת! וזה המחבר אינו יודע ובקי כמוהו בלי כל תפונה —

שצבע בעצמו ע״י הסממנים שעשה בתערובת דם דג הדיו הם: מראה שחור, ולזאת עמל והתאמץ בכל כחו להשיג על התפ״י, ולעקור נטוע, היא הקבלה המסורה מדור דור, והכשיר התכלת שלו בעצמו!

ולמען לא יתפס בדבר זה, ערבב בכוונה את הענין וכתב — מאמר ב׳ צד י״ט —: הנה נתבאר שורש מראה התכלת בפרטות, כי שרשה היא מראה בלויא הנוטה לשחרות, דהיינו ירוק שחורי קצת, ופתוך בו מעט כעין מראה גרין עכ״ל!! ומבלי להאריך בסתירת דבריו אומר: כי שתי סבות בדבר אשר נתקלקל מראה התכלת אצלו מכפי הראוי להיות, ולא עלה הצבע יפה, ולכך התכלת שלו פסילה. א) הנה כפי המבואר למעלה (בפ״א, ופ״ב) לא השיג המחבר המחדש הלזה את החלזון כלל, ומעולם לא ראה אותו. ואולי הוא מין ממיני החלזון, אבל ברור הדבר שאיננו החלזון שצותה התורה — כפי הקבלה הנאמנה לחז״ל — לעשות מדמו תכלת וכמישכ״ל. ולזאת לא היה ביכולת הרב המחדש להוציא תכלת כפי המצוה במראיתה מדם הדג שמצא, רק תכלת במראה שחור, והנה התכלת שלו באמת כמו שנצבע שלא מן החלזון ופסולה, וכמו שקיי״ל בתוספתא מנהות (פ״ט) — וכ״ה גם דעת המחבר מאמר א׳ צד ה׳ —. ומלבד כ״ז, הנה במס׳ שבת (ע״ה, א׳) אמרינן גבי חלזון: דכל כמה דאית ביה נשמה טפי ניחא ליה כי היכי דליציל צבעיה עכ״ל. [ופירש״י: שתהא מראית צבעו צלולה]. וגירסת הגאונים הראשונים שם: דליצלח צבעיה. ופי׳ ר״ח גאון שם: דכל כמה שהוא חי מצלח צבעיה עכ״ל. וכן פי׳ „הערוך״ ערך צלח: שאז כשאית ביה נשמה צבעו מתעלה יפה, והוא יפה ובריא כי אז תצליח עכ״ל. וגם הגאון בעל „קרבן עדה״ בתוספותיו לירושלמי (פ״ז דשבת) כתב: דלכך לא היה להם תכלת במדבר מא״י, משום דדם חלזון מת מקלקל הצבע, וחי לא יתכן לו לחיות כ״כ בלא מים עכ״ל. וא״כ לפי״ז הלא יפלא על זה המחבר המחדש, שאף אם כדבריו כן הוא, שזה הדג שמצא הוא החלזון האמיתי, אבל איך הביאו חי לביתו? וע״כ שהוציא ממנו את דמו במקומו באיטליא, ולכן נתקלקל צבעו אצלו ונעשה שחור! ונפלא הדבר, כי הרב המחבר האריך לדבר במאמריו, וביחוד בראש מאמר שני — על כל הענינים הנוגעים להחלזון ולדמו בפרטות — ואם כי אינם נוגעים כלל לעיקר הדבר — ולא זכר מאומה אדות זה, אם הביא החלזון לביתו מאיטליא במים כשהוא חי, אולא? והלא הדבר הזה הוא נצרך ביותר לדעת לעצם הדבר ולפעולת הצבע בהתכלת!!

ואם אמנם כתב הרב המחדש — מאמר ב׳ צד ח׳ —: שגם דם של חלזון מת נמי ראוי לצביעה! יעוד הכשיר — שם צד למ״ד —: לקנות דם קרוש מהחלזון ממי שיהי׳ ויעוי״ש. וכ״כ — שם צד ל״ו — ויעוי״ש. אבל מי לא יבין זאת שכ״ז כתב לפי דרכו וענינו ולתועלתו וטובת עצמו, בכדי שלא להוציא לעז על התכלת שלו מצד זה?! ומלבד זה הרי גם הוא מסיק שם — צד ח׳ — שדם חלזון חי יפה מדם המת, ולמשכן במדבר היו מהדרין אחר המובחר ביותר ויעוי״ש! ומי זה לא יודה שלמצות תכלת בציצית היו מהדרין ביותר אחר המובחר?! ולדעתי יתכן מאד שלכך לא עלה הצבע יפה מדמו של חלזון רק בחלקו של זבולן, באשר ישב על חוף ימים, ועל הרים וגבעות, וכדאיתא

עוד הרב המחדש מדעתו דבר מחודש לענין זה — מאמר א׳ צד ו׳ — וז״ל: כי א״א שלא ישתנה ויכהה מראית הצבע גם כשיזרח עליו השמש פעמים רבות, אמנם אין הכוונה בצבע מתקיים לענין תכלת, שלא תשתנה גם ע״י פעולה הגורמת להוציא הצבע מהנצבע, כי זה ודאי דבר שא״א, שהרי החוש מעיד שאור השמש טבעו להוציא חומר ויסוד כל הצבעים, אבל העיקר בענין שלא תשתנה מצד עצמה, מצד אריכת הזמן בלי גורם אחר, ולזה מהני בדיקת הסממנים כנ״ל, דצבע שאינה מתקיימת מצד עצמה ותכהה באריכת הזמן, תכהה נמי ותתקלקל בבדיקה זו הנזכרת בש״ס, וצבע המתקיימת מצד עצמה ולא תכהה באריכת הזמן, לא תכהה נמי בבדיקה הנזכרת התם עכ״ל! ומלבד שדבריו תמוהים ונפלאים, דמנ״ל לחלק כדבריו בלא שום ראי׳ והוכחה ברורה לזה, דבדיקת הש״ס לתכלת היא רק כדבריו? אך מלבד זה, הנה בדבריו הודה בעצמו שכל עיקר הענין הוא תלוי על בלימה ואין בו ממש, כי אחרי שעפ״י הבדיקה מהשמש, והבורית והזאדע, צבעו מתקלקל וכהה ואינו עולה יפה ואינו מתקיים, א״כ הלא לפי דברי חז״ל: שינוי ישקר! ולהרמב״ם ע״כ אין זה צבע תכלת! —

ובאמת אין לדבריו כל יסוד, שהלא מפורש אמרו חז״ל במנחות שם, וכן הביא הרמב״ם להלכה בהלכות ציצית שם, שבדיקת התכלת יש לבדוק במי רגלים שנתהמצו מ׳ יום וכיו״ב ויער״ש, שזאת היתה הבדיקה היותר נכונה ונפלאה לזה בימיהם, אבל לא נתכוונו מעולם שלא נצרך בדיקה יותר טובה בערכה, ואם לא תעמוד צבע התכלת לפני הבדיקה ההיא אין בזה כלום, ישתקע הדבר ולא יאמר, שהלא מפורש התנה הרמב״ם והניח כלל גדול בזה: שאחרי בדיקת התכלת תהא התכלת בצבעה לעולם ביופיה ולא תשתנה! ואם היתה בדיקה יותר טיבה בזמנם בלתי כל תפונה כי היו בודקין את התכלת בבדיקה זו, ואם אמנם יש לצבוע התכלת בקמוניא וכיו״ב, וכמש״כ הרמב״ם, וכנ״ל בפ״ד, אבל עכ״פ בענין לעיכובא: שלא ישתנה יופי ומראה התכלת בשום זמן מהזמנים! וא״כ לפי דברי הרב המחדש עצמו: שאין צבע התכלת שלו עומד בפני בדיקת הבורית והזואדע והשמש, הנה ברור הדבר שאין בתכלתו ממש כלל!! ומכש״כ שאין לסמוך כלל על בדיקתו, ואין מקום ויסוד לדבריו נגד דברי הגאון בעל תפ״י וכנ״ל, ובפרט אחרי שכתב הרמב״ם בפי׳ המשנה: שאין אנו בקיאין בעיקר עשיית התכלת, וגם הבדיקה בכלל! —

ובעיקר הדבר במה שכתב: כי מפני זריחת השמש א״א שלא ישתנה צבע התכלת וכנ״ל, נסתרו דבריו ממקרא מפורש בתורה במדבר (ד׳, ו׳) שציותה התורה בנסוע המחנה: „ופרשו בגד כליל תכלת מלמעלה — על ארון העדות״, ויעו״ש ברמב״ן, הנה נראה מזה שלא היה צבע התכלת עובר ע״י השמש, והיה תמיד ביופיו, שהלא הקפידה תורה בזה וכתבה: „כליל תכלת״, ולפי דברי המחבר המחדש עצמו (במאמר א׳ צד ח׳): יצא להם לחז״ל דתכלת שציותה תורה צריכה שתהא עומדת ביפיה ולא תשתנה, מהא דכתיב „כליל תכלת״, וכשנכהה מראיתו לא הוי כליל תכלת עכ״ל ויעוי״ש באורך. — ועוד כתב שם — מאמר א׳ צד ז׳ — דאם הוכהה מראית צבען — בתכלת במשכן, ובבגדי כהונה — היה להו כמטושטשין ופסולין עכ״ל ויעו״ש, וא״כ אם היה עובר

ואחשוב למשפט צדק כי בעצמו יודה בהכרח לזה! — ומתפאר בעצמו שיודע מלאכת התכלת ועושה תכלת!!

ומש״כ המחבר המחדש כמה פעמים: שהרמב״ם כתב בפי׳ המשנה טרם שמצא את החלזון, ובחבורו כתב אחר שמצא החלזון ואז ידע ג״כ איך לעשות תכלת לא רק בכ״ז, וכאשר כבר בטלתי דבריו (כפ״א), ואיך נניח דברי הרמב״ם המפורשים בפי׳ המשנה, ואינם סובלים פי׳ אחר, ונאחז דבריו הסתומים בחבורו שאינם כי אם העתקת התלמוד וספרי הגאונים?! העולה מכ״ז: כי התכלת שלו ממראה שחור פסולה, ואין זה דומה לים ולרקיע שאמרו חז״ל, אם לא שנאמר שהרב המחבר המחדש מפרש: תכלת דומה לים — היינו לים השחור! — וים דומה לרקיע — בעת שנתקדרו השמים בעבים!!

ה) לענין בדיקת התכלת.

הנה הרמב״ם כתב (ברפ״ב מהלכות ציצית ה״א): והתכלת האמורה בציצית צריך שתהיה צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה וכל שלא נצבע באותה צביעה פסול לציצית, אע״פ שהוא כעין הרקיע, עכ״ל. וכתב עוד שם (בה״ה): כיצד בודקין אותה עד שיודע אם נצבעה כהלכתה אם לאו כו׳, אם עמדה בעינה ולא כהתה כשרה כו׳, ואם כהתה ממה שהיתה פסולה עכ״ל. ומקור דבריו בש״ס מנחות (מ״ג, רע״א): אפרד חזותיה פסולה (משום דקלא אילן היא, רש״י) כו׳, אישתנאי לגריעותא פסולה, וסימנך: שינוי שקר! ויעוי״ש. ולכך הצריכו חז״ל כפי הקבלה את דם החלזון לצבע התכלת, ואף שבתורה לא נאמר בפירוש רק: תכלת, והיינו צבע בלויא. משום דקים להו לחז״ל דבעינן בתכלת הנך ב׳ דברים: היופי והקיום, והיינו שתהא עומדת ביופיה כרקיע ולא תשתנה לעולם, ואין זה בנמצא בשום צבע בלויא רק דם של חלזון יש בו ב׳ מדות הללו, והוא שנאבד מאתנו! וכמו שהאריך בכ״ז הגאון בעל תפ״י בפתיחתו לסדר מועד ויעוי״ש. וכ״כ גם הרב המחדש עצמו בכ״ז — מאמר א׳ צד ה׳ — ויעוי״ש. ועתה נראה מה הועיל הרב המחבר המחדש בעיקר חדושו? הנה אחרי שהשיג את דמו של החלזון שמצא לדעתו, ועשה את התכלת בעצמו בכל הסממנים שיוכשרו לצבע התכלת כפי קבלת הז״ל וכפי בקיאותו בכל הסממנים כאשר יכתוב, בהן ובדק בעצמו את מלאכת התכלת שלו עפ״י סימני הבדיקה שמסרו לנו הז״ל במנחות שם, וכמבואר ברמב״ם שם,— (ואם כי הגאון בעל תפ״י כתב שם בפתיחתו הנ״ל: שאין אנו בקיאין באותן סממנין שהזכיר התלמוד במנחות שיבדקו בהן אם אינו משתנה ויעוי״ש. אבל המחבר המחדש ברוב גדלו כתב — במאמר ב׳ —: כי הוא יודע ובקי גם בכל הסממנין הללו!! —) ראה זה המחבר בעצמו כי לאחר הבדיקה הנכונה: צבע התכלת שלו אינו מתקיים כבתחילתו כיפיו, שזה הוא באמת תנאי עיקרי ויסוד נכון במלאכת צבע התכלת וכנ״ל! ואחרי שראה הרב המחדש עוד: שצבע התכלת שלו לא יתקיים אם גם נבדקנו ע״י בורית וסאדע — כפי עדות עצמו במאמר ב׳ — התחכם והזהיר — בסוף מאמר ב׳ —: שלא נכבס הטלית שנמצא בו ציצית מתכלת שלו, בבורית ובסאַדע, יעוי״ש! ובכלל, חידש

כלי נחושת כו' פוחתו וכו'. ועל כל הנך ג' דברים הקשו שם בגמ' בחדא גוונא: בגד אמר רחמנא וכיון שקורעו הא לאו בגד הוא? כלי אמר רחמנא והני לאו כלי נינהו? ומתרץ להו שם. ואח"כ חזר הגמ' לרישא דמתניתין לענין בגד, דהנה ביומא (ע"ב, א') אמר רחבא אמר ר"י: המקרע בגדי כהונה לוקה, שנאמר לא יקרע. אמנם דעת הרמב"ם הוא לחלק בזה בין המעיל לשאר כל בגדי כהונה, דעל המעיל הוא לוקה בכל אופן אפי' אם קורעו שלא בדרך השחתה, אבל על שאר בגדי כהונה אינו לוקה רק בקורעם דרך השחתה. וכמו שנראה מפורש כן מדבריו (בפ"ט מהלכות כלי המקדש, ה"ג), וכמש"כ המשל"מ שם בשם בעל „קרבן חגיגה" יעו"ש. ועוד מוכרח שכן הוא, דהא „לא יקרע" גבי מעיל הוא דכתיב. וגם מדשינה הרמב"ם מלשון הגמ' ביומא, ולא כתב סתם: בגדי כהונה. ולפי"ז רף משנה הנ"ל בזבחים גבי בגד שיצא חוץ לקלעים ונטמא, שקורעו כו', ע"כ מיירי בבגדי הדיוט, וגם בכל בגדי כהונה, (דהא כיון שאין קריעה זו דרך השחתה, שפיר יכול לקורעם) מלבד המעיל שלא יתכן לקורעו בשום אופן. ועתה תסוב השאלה: מה לעשות במעיל שניתז עליו דם חטאת ויצא חוץ לקלעים ונטמא? וע"ז אמר ר"ל: מכניסו בפחות מגע"ג ומכבסו. וא"כ נתבאר שפיר המשך סדור לשון הגמ' שם מכל צד לפי פירש"י שם, ושאלת התוס' לק"מ. [ומבואר עוד הוכחה ברורה ונאמנה מסוגיית התלמוד שם בזבחים, לדעת הרמב"ם, במש"כ לחלק בדין הקריעה, בין המעיל לשאר בגדי כהונה וכנ"ל, ולכך כתב הרמב"ם (בפ"ח מהלכות מעשה הקרבנות, ה"כ), רק גבי מעיל, כדברי ר"ל בזבחים שם, וכמש"כ במשל"מ שם. ומכ"ז יראה כל נבון דבר איך שגה המחבר המחדיש — במאמר ב', צד 42 — שכתב: דר"ל שם בזבחים נקט מעיל שנטמא, משום „דלא יקרע" גבי מעיל כתיב, אבל באמת כולל כל בגדי כהן גדול עכ"ל, ונעלם מאתו כל הנ"ל ואכמ"ל]. ב) מלבד זה, הנה דברי התוס' שם קשים להולמם ונפלאים הם עד מאד. וכאשר נחזה בזה, דמש"כ התוס': ונראה דלר"ל דוקא פריך, דאיירי בבגדי כהונה בהדיא, אבל מתניתין איכא לאוקמא בבגדי הדיוט, (באמת כבר כתבתי למעלה, דמתניתין איירי בין בבגדי הדיוט ובין בבגדי כהונה בכל שאר הבגדים מלבד המעיל וכנ"ל!) שיכול להעביר ולכבס ע"י צפון עכ"ל. ודבריהם תמוהים, דהלא שאלת התלמוד שם היא: והא בעי שבעת סמנין, דאמר ר"נ כו' דם חטאת כו' צריכין ז' סממנים. וא"כ מוכרח דעכ"פ לכתחילה בעינן בדם חטאת רק ז' סממנין. וכ"כ הרמב"ם (בפ"ח מהלכות מעה"ק). ואיך כתבו התוס': שיכול להעביר ולכבס ע"י צפון, ומשמע מזה גם לכתחילה שפיר דמי, ואיפה מצינו כן? וגם לפי סוגיית התלמוד שם בזבחים לא יתכן לפרש כך! ואם אמנם דעת התוס' מצינו בנדה (נ"ו, ב') בד"ה בודקות, דה"ה כבוס גמור וטוב מועיל בלא סממנים גבי כתם ויעו"ש. וכ"כ התוי"ט מפירש עפי"ז בנדה (פ"ט, מ"ו), במתניתין דשבעה סמנין מעבירין על הכתם: דה"ה כבוס טוב מהני להעביר הכתם, ולא איצטריך ז' סממנין ויעו"ש. (ואל זה נתכוון בעל „קול הרמ"ז" שם בזבחים בפ' דם חטאת ויעו"ש). אך גם דברי התוס' הנ"ל בנדה נפלאו מאד, דמלבד שאין דבריהם מוכרחים כלל, ולא מוכח מישום מקום כדבריהם, וגם אין להם חבר כדבר הזה בדברי הפוסקים הראשונים, והרמב"ם

מראיתו ע״י השמש לא ציתה התורה למצוה לפרוש על הארון מלמעלה בגד כליל תכלת בעת שנשאו את הארון בדרך, ועי״כ דצבע התכלת אינו עובר כלל ע״י השמש.—

ומבואר מכ״ז, שכיון שגם ביופי וקיום התכלת לא עלתה לו ע״י בדיקתי, ומה גם אחרי שעובר צבע התכלת שלו גם ע״י השמש, והבורית, והזאדע, ובפרט שבאמת אין אנו בקיאין בזה״ז בבדיקת התכלת, ובכל הסממנים ואופני הבדיקה שמבואר בתלמוד וברמב״ם וכנ״ל, הנה נראה ברור שאין התכלת שלו — תכלת של מצוה כלל! וזה ברור מאד.—

ו) אם התכלת עובר ע״י צפון.

הנה גם כזה יראה כל נבון דבר אופני המצאותיו בכהא דהיתרא, בכדי לבוא למטרתו, אחרי אשר הודה המחבר המחדש בעצמו — מאמר ב׳ צד 60 —: כי עתדה שכבר נשכח מאתנו החלזון, רק שאנו באים להחזיר עטרה ליושנה ולברר ע״פ הסימנים שהחלזון שמצאנו הוא הוא אותו החלזון שדברו עליו חז״ל, ודאי כל מה דמצינו יותר לברורי טפי עדיף, וע״י הבדיקה ודאי נצא מכל שום ספק, ובפרט דבאמת הבדיקה היא לעכובא עכ״פ עכ״ל. אבל כשבדק המחבר המחדש את התכלת שלו בנסיון ומצא כי הצבע שלו עובר ע״י כבוס בבורית ובזאדע וכדומה, מה עשה? הפש ומצא ע״י בקיאותו בספרי מחקרי הלשון: כי „צפון״ הוא הבורית הטוב (זייפע). וימהר להחליט — מאמר ב׳ צד ל״א ול״ב —: שהתכלת עובר ע״י צפון! ועפ״י שני עדים הקים דבר. אבל כמה מן העקישות והערמה צפונה כהחלטתו זאת? הבה ונראה מה יהיו חלומותיו והחלטותיו?!

ההוכחה הראשונה שלו דצבע התכלת עובר ע״י צפון, מהתוס׳ בזבחים (צ״ה, א׳) בד״ה והא בעי ויעוי״ש. ואף שהמהרש״ל כתב מפורש ביש״ש ב״ק (צ״ג, ב׳) עפ״י דעת התלמוד שם: דקלא אילן לא עבר לעולם ע״י צפון, וקו״ח בתכלת עכ״ל ויעוי״ש, כתב עליו הרב המחדש הנ״ל: דאישתמיטתיה להרש״ל דברי דתוס׳ בזבחים הנ״ל, דודאי לא הוה פליג עלייהו בפשיטות בלא שום ראיה עכ״ל!! ולבלי להאריך הרבה בזה, הנני להראות בפשיטות ראיות רבות ונאמנות להיש״ש כנגד משמעות לשון התוס׳ הנ״ל בזבחים, ולא אישתמיט כלל להיש״ש דברי התוס׳ הנ״ל, רק שהמחבר המחדש לא רצה להבין הענין באמת בזבחים הנ״ל, או שעקש הישרה במכוון בכדי להוכיח כדבריו מההשקפה השטחית בלשון דתוס׳ הנ״ל, וכאשר אברר בזה בס״ד:

א) הלא רש״י ז״ל פירש שם בזבחים בד״ה והא בעי: דאמתניתין קפריך עכ״ל, ולפי״ז אין מקום כלל לדברי התוס׳ שם (והמחבר המחדש כדרכו לא זכר כלל על לשונו מפירש״י שם, בעבור שזה נגד מטרתו!). ואם אמנם כי התוס׳ הקשו שם אפירש״י: דלעיל הו״ל לאקשויי? אבל באמת לק״מ, דהא במשנה שם בזבחים (צ״ה, ב׳) תנן ג׳ דברים שהדין שוה בהם: בגד שנתז עליו דם חטאת — ונטמא הוץ לקלעים קורעו ונכנס ומכבסו במקום קדוש, דם חטאת — ונטמא הוץ לקלעים קורעו ונכנס ומכבסו במקום קדוש. כלי חרס כו׳ שוברו וכו׳,

וא״כ לפי״ז לא נצטרך לדחוק כלל כמש״כ התוס׳ מעיקרא, ואין מקום כלל להוכיח מהתוס׳ הנ״ל: דתכלת עוברת ע״י צפון! —

ה) ועוד דהא בין לפירש״י ובין להתוס׳ בזבחים שם, לא מתוקמא הסוגיא שם רק לר״ל דאמר שם: רוק תפל צריך שיהא עם כל אחד ואחד, ולכך מוקמינן אליביה: דמיבלע להו ברוק תפל. אבל להרמב״ם שכתב מפורש (בפ״ח מה׳ מעהיק, ה״י): דמעביר רק ש״ש ה סממנים על דם חטאת, חוץ ממ״ר שאין מכניסין למקדש, והשמיט לגמרי בחבורו הא דר״ל דאמר רוק תפל צריך שיהא וכו׳ וכנ״ל, משום דפסק דלא כוותיה, וכמש״כ הלח״מ שם ויעו״ש, וע״כ דמפרש להא דאמר רבה בר אבוה: דדם חטאת צריך ז׳ סממנים, היינו בלא מ״ר, וז׳ סממנין לאו דוקא, וכמש״כ בעל „קרן אורה״ שם ויעו״ש. וא״כ לפי האמת לק״מ קושיית דגמ׳ ישם בזבחים, מהא: דאין מכניסין מ״ר למקדש וכנ״ל? ואין מקום כלל לדברי דתוס׳ בזבחים שם, ועכ״פ לא מוכח מהתם כלל דתכלת עוברת ע״י צפון, ודברי המהרש״ל ביש״ש נכונים! גם אין מקום כלל להשגת המחבר המחדש — במאמר ב׳ צד 14 — על בעל ׳תפארת ישראל׳, מהתוס׳ בזבחים דנ״ל, וכתב גם עליו: דאישתמיטתיה דברי התוס׳ הנ״ל ויעו״ש. ובאמת לא אישתמיטו דברי התוס׳ הנ״ל בזבחים, מהגאון התפ״י, רק שהבין אמתת הדברים כמישכ״ל. כן יפלו בזה דברי הרב המחדש — במאמר ב׳ צד 42 — מיש״כ ישם לפלפל ולהוכיח ע״פ דברי התוס׳ הנ״ל שם בזבחים לפי דרכו ויעו״ש ואכמ״ל.—

עתה נשוב ונראה הוכחתו השניה להחלטתו: שהתכלת עובר ע״י צפון, ע״ד אילן אהד גדול מצא הרב המחדש לתלות בו — שם במאמר ב׳, צד ל״א — כתב וז״ל: ובאמת הדבר מבואר להדיא דתכלת עובר ע״י כביסה בצפון, בפי׳ רגמ״ה הנדפס מחדש בש״ס ווילנא [במנחות, כצ״ל] (מ״א, ב׳): רב יהודא מסר גלימא עם תכלת לקצרא ומפייסו ישזהר שלא יקלקל מראה התכלת. רב חנינא עביד ליה סיסא. היה כורך התכלת בחוטין אחרים שלא ישנה מראהו בכביסה. רבינא חייט להו מיחט. תפרו בטליתו. מבואר מזה שהתכלת עובר ע״י צפון עכ״ל. ועפי״ז החליט וכתב (בסוף מאמר ב׳, צד 175) וז״ל: וצריך להיות נזהר בישעת כיבוס הטלית ישלא יכבס בבורית הנקרא זייף, וכן לא יכבסנו במלח הסאדע וכדומה, כי כל אלה מעבירין ומקלקלין צבע התכלת, אלא יכבסו בחומץ או במלח, או להסיר הציצית בישעת כביסה, או לעשות כהא דמנחות (מ״א, ב׳) רב חנינא עביד ליה סיסא, רבינא חייט להו מיחט עכ״ל!!

נשתוממתי על המראה בראותי דבריו אלה ונפלאתי: א) איפה מצא בדברי הרגמ״ה ישם מפורש: שהתכלת עובר ע״י צפון? הלא כתב סתם: שלא יקלקל מראה התכלת, ולא זכר כלל על לשונו באיזה דבר, ובאיזה אופן? ואך המחבר המחדש הוסיף בדבריו מעצמו המלות הללו: ע״י כביסה בצפון! והתחכם עוד להוסיף עפי״ז: שגם ע״י הסאדע וכדומה עובר צבע התכלת, ע״פ באורו — במאמר ב׳ צד ל״ב — !!

ב) הלא רש״י ז״ל מפריש שם בפשיטות הטעם ברב יהודא שמסר לקצרא ולא חייש דילמא מינתקא תכלת ורמי בה קלא אילן עכ״ל, וכן פירש״י גם בדרב חנינא ויעו״ש. ולפי״ז לא מוכח כלל מהתם שהתכלת עובר, ואיך לא זכר המחבר

ז"ל כתב מפורש (בפ"ט מה' א"ג, וכפ"ד מהלכות משכב ומושב): דרק אופן זה מהני, כשמעבירין ז' סממנים על הכתם לא זולת ויעו"ש. [ומש"כ בספר "קול הרמ"ז" שם, שגם הרמב"ם עומד בשיטת התוס' הנ"ל יעו"ש, במחכ"ת לא דק בזה, כי הלא בהלכות א"ב, ובהלכות מו"מ שכ, לא זכר בזה דבר לענין כתם, והרי התוס' כתבו כן רק גבי כתם. ואם אמנם זכר הרמב"ם (בפ"ח מהלכות מעה"ק) גבי דם חטאת שטעון כבוס במים יפה יפה, הוא רק מפני שהמצוה כך היא, וכמש"כ הרמב"ם ברפ"ח שם, משום דכתיב בתורה ת כ ב ס ויעו"ש. וע"ד שהרי כתב הרמב"ם שם מפורש (בהלכה י"ד): וכל ז' הסממנים שמעבירין על הכתם מעבירין על דם חטאת יעו"ש, הרי מפורש שהכבוס יפה יפה במים לא סגי בלא ז' סממנים, וז"ב ופשוט ואכמ"ל]. אך גם מלבד זה יפלא, דלפי"ז מה מקום לקושיית הגמ' שם בזבחים גם לר"ל מהא דתניא: שאין מכניסין מ"ר למקדש? דהלא לדעת התוס', הא גם בלא ז' סממנים, ורק בכבוס גמיר וטוב במים מהני, והא זה יכול לעשות גם בלא צפון?! — ג) ומש"כ עוד התוס' שם וז"ל: אבל מעיל דכ"ג אינו יכול לכבסו ע"י צפון משום דאמרינן במס' נדה (ס"ב, א'): דצפון אפי' צבע נמי מעביר עכ"ל. ולמדו מזה: דאפי' צבע התכלת נמי מעביר; הנה מלבד דלפי"ז יהיו דברי התוס' הללו נגד תלמוד ערוך בב"ק (צ"ג, ב') דאיתא שם: דגם קלא אילן לא עבר ע"י צפון, ומכש"כ תכלת, כמש"כ המהרש"ל ביש"ש שם, דהא גם לדברי הרב המחדש עצמו — (במאמר ב' צד 62) — מוכרה: דתכלת חזק יותר מקלא אילן ויעו"ש! אולם גם בלא"ה הא מוכרה ממס' נדה שם, דלא קאי התם כלל על צבע התכלת, דהלא כתב הרמב"ם מפורש (בפ"ט מהלכות איסורי ביאה, הלכה ל"ו), דכ"ז הוא רק בנסתפק שמא הכתם הוא דם או צבע אדום, אז מעבירין עליו הני ז' סממנין ויעו"ש וע"ז הוא דאמרינן התם: דצפון אפי' צבע נמי מעבר, אבל לא מוכח מהם כלל על צבע תכלת!

וביותר יפלא בעיני על המחבר המחדש הלזה שכתב בעצמו — מאמר א צד 12 — לפריש הגמ' בנדה הנ"ל, דצפון אפי' צבע נמי מעביר, היינו בצבע אדום ויעו"ש! וא"כ ליכא הוכחה כלל מהתוס' הנ"ל בזבחים, לדבריו הנ"ל במאמר ב', וסתר דברי עצמו!! —

ד) וביותר יפלא על המחבר המחדש שהוכיח מדברי התוס' כנ"ל, דהא הלא גם התוס' שם בזבחים הניחו בקושיא לפי דרכם וז"ל: מיהו אמילתא דרבה בר אבוה גופא דאמר: דם חטאת ומראות נגעים צריכין ז' סממנין, הוה מצי נמי לאקשויי: הא אין מכניסין מ"ר למקדש? עכ"ל. וכיון שגם לפי דרך התוס' קשה, מדוע מצא חן בעיני המחבר המחדש פי' התוס' יותר מפירש"י? אבל האמת הוא דכוונת התוס' לסתור בזה פירושם הקדום, דהם הבינו באמת לפי דרכם במס' נדה, דאין צורך והכרח כלל לז' סממנים, רק דגם בכבוס טוב אחר סגי. ואולם מלשון רבה בר אבוה דאמר: דצריכין ז' סממנין, משמע דנצרך רק ז' סממנים, ולפי"ז יקשה גם עליו מהא: דמ"ר אין מכניסין למקדש? וכמו שהקשו שם בגמ' אליבא דר"ל. וזה כוונת התוס' בזבחים שם, דבאמת יתכן לפרש גם בדברי רבה בר אבוה, דה"ה בכבוס אחר טוב סגי, וא"כ לק"מ עליו מהך דמ"ר שאין מכניסין למקדש, והגמ' פריך שם לר"ל רק לפי דס"ד מעיקרא, דדוקא ז' סממנין קאמר.

ראוי להיות בצבע בלאה, ועלתה לו מלאכתו במראה שחור! כן גם בדיקת התכלת לא עלתה לו, כי ביופי וקיום צבע התכלת הראוי לפי קבלת חז"ל, הנה ע"פ הנסיון שלה, כהודאת עצמו, תחלוף כליל מראה התכלת שלו ע"י בדיקת הבורית והסאדע, וגם לנגד השמש! ובאמת אין אנו בקיאין בסממנים הנצרכים לצבע התכלת, וגם לא בענין הבדיקה, וכמש"כ הרמב"ם והתפ"י, אבל המחבר המחדש טרח וברר כי מראה התכלת ראוי להיות שחור, וכי הוא בקי בבדיקות ובסממנים יותר מהרמב"ם והתפ"י! אבל כפי הנראה מסוף דבריו, הנה הרגיש המחבר המחדש בכ"ז ופחד למסחרו פן יבולע לו ע"ז — ואף שהרבה להתאמץ בכל כחותיו ובלהטיו להכשיר גם את התכלת מאיי אלישה ולעשותה לתכלת דאורייתא — לזאת בא עלינו בעקיפין (במאמר ב), ולהוציא מלב המסתפקים פסק להחמיר מדעת עצמו מטעם ספיקא דאורייתא לחומרא מן התורה! וטוען שם (צד מ"ז): „שאפילו מי שלבו נוקפו ויש לו ספק בדבר, מ"מ החיוב עליו „להטיל התכלת — מאיי אלישה — בהציצית, דאפילו אינו תכלת באמת, ושמא „לא קרינו להחלזון האמיתי שדברו עליו חז"ל, אינו מפסיד כלום, ואם הוא תכלת „מקיים בזה מצות תכלת מדאורייתא, ובאמת משום ספק מחויב הוא להטיל „התכלת הלזה, דספיקא דאורייתא לחומרא, ואין בדבר ישום צד איסור" עכ"ל. ויעוין עוד מש"כ (שם, צד 60, וצד פ"ו ב'). אבל באמת שנה המחדש גם בהחלטתו זאת, וגם בעיקר הדרושו טעה והטעה את הרבים וכדרכו במאמריו להתעקש ולהוציא משפט כרצונו וחפצו כדי להעמיד דבריו ודעתו לטובת עצמו!! וכאשר יתברר בזה בקצרה בס"ד:

א) דהלא זה הוה חומרא דאתי לידי קולא, דעי"ז תצא תקלה להתיר תכלת בבגד פשתן מטעם דחיית עשה דציצית לל"ת דכלאים! וכיו"ב כתב בישו"ת „בשמים ראש" (סי' ק"י): שאין לעשות ציצית צבועים משום שלא יבוא לצבוע בצבע תכלת, ואתי למישרי כלאים ויעו"ש. ומש"כ המחבר המחדש (במאמר ב', צד מ"ז): דכבר הלכה פסוקה היא, שאין מטילין תכלת בטלית פשתן משום גזירה, וא"א להטיל תכלת אלא בטלית צמר עכ"ל. לא דק בזה, דהא הטור בהלכות ציצית (סי' י"א) כתב: מצות ציצית בזמן שהיה תכלת מצותן וכו', ועתה שאין לנו תכלת אין לעשותה מכלאים אלא צמר לצמר ופשתים לפשתים. ויעוי"ש בב"י ובדרישה, ויעוין עוד בב"י (סי' ט') באו"ח בד"ה ומש"כ רבינו וציצית של צמר כו', מאחר שבזה"ז ליכא תכלת וכו', ועפי"ז כתב מרן הב"י בשו"ע או"ח (סי' ט', סעי' ב'): חוץ משל פשתים לצמר או של צמר לפשתים בזמן הזה דליכא תכלת, מפני שהם כלאים ויעו"ש. ומוכח מזה: דבזמן שיהי' תכלת ידחה מצות תכלת לכלאים, בלתי כל תפונה. ומש"כ המחבר המחדש (שם צד ל"ו, ב'): דסדין בציצית כבר נאסר משום גזירה, כמבואר במנחות (מ', א') ויעוי"ש עכ"ל. הנה בפלוגתא דב"ש וב"ה במנחות (מ', א') בסדין דוקא מיירי, משום דדרך לכסות בו בלילה, כיה באמת בפשיטות, וכמש"כ הרמב"ם במס' עדיות (פ"ד, מ"י), ויעוין מש"כ בספר „קרן אורה" בחידושיו למנחות (מ', א'). ואם כי מהרמב"ם (פ"ג מהלכות ציצית, ה"ז) לא משמע כן, אמנם באמת גם להרמב"ם מוכרח דלא כדברי המחבר המחדש ודעתו בזה, דהלא כבר נודע שיטת

על לשונו את פירש"י כלל ? אבל עשה כן בעבור שלפי פירושו לא מוכח מהתם מאומה : שהתכלת עובר ע"י כביסה, וא"כ אין כל הכרח לדברי המחדש. דמנ"ל שהאמת והעיקר לדינא הוא כפי' רגמ"ה, ולא כפירש"י ? ! —

ג) הלא שפיר יתכן לפרש עוד : שרב יהודא מסר לקצרא, ולא חייש לבזיון הציצית, ורב חנינא ורבינא חיישי להא, שלא יהיו מצות בזויות עליו, וכמש"כ הב"י בפי' הטור, והרמ"א באו"ח (סי' כ"א, סע' ג') ויעו"ש, וכפי הנראה רמז לזה בעל „עין משפט" שם.—

ד) מלבד כ"ז נעלם מדמחבר המחדש : שהרי"ף והרמב"ם והרא"ש והאחרונים לא הביאו כלל להלכה את הגמ' הנ"ל מהא דרב יהודא ור"ח ורבינא, וא"כ אף אם הפי' הוא כרגמ"ה, הלא לא קיי"ל כוותייהו, משום דאליבא דאמת אין התכלת עובר כלל גם ע"י צפון, וא"כ ליכא חשש כלל ! —

ה) איך לא התבונן הרב המחדש בדברי הגמ' שם במנחות מה שיפלא בהשקפה ראשונה : דאיזה שייכות יש להא דרב יהודא ור"ח ורבינא להך פלוגתא דרב ושמואל דלעיל שם : אי מתירין ציצית מבגד לבגד, אי לא ? והאמת הוא דשפיר מישך שייכי דברי האמוראים הנ"ל להפלוגתא הקודמת הנ"ל, וה"פ : דרב יהודא — אף שהיה תלמידו של רב שאמר אין מתירין ציצית מבגד לבגד — אפ"ה מסר לידה לתכלת שלו עם הטלית לקצרא ולא חייש שמא יתיר הקצרא את הציצית מבגד לבגד ור"ח ורבינא חיישי לזה, ולכך עשו תקנה לציצית שלהם, שלא יתירם מבגד לבגד וכנ"ל. ולכך לא הובא כ"ז להלכה, בעבור שקיי"ל בשמואל : דבאמת מתירין ציצית מבגד לבגד. וא"כ אין כאן שום חשש כלל בנד"ז. ומצאתי להגאון בעל „קרן אורה" שפירש שם עד"ז ויעוי"ש ואכמ"ל. עכ"פ מבואר מכ"ז : שאין שום הוכחה ורמז קל מדברי הגמ' במנחות שם, שהתכלת עובר ע"י כבוס, וא"כ אין כל יסוד להחלטתו. ועתה אחרי שהודה הרב המחבר המהדש בהודאת עצמו : כי התכלת שלו עובר ע"י זייפע וסאדע וכדומה, א"כ ברור הדבר שאין ממש בתכלת שלו ! !

הנה נתבאר ממש"כ בנד"ז : כי התכלת מאיי אלישה שהביא לנו המחבר המהדש אינה דומה להתכלת שצוותה לנו התורה ע"פ הקבלה, לא במראה התכלת, ולא ביופי וקיום הצבע, שאך ע"פ הסימנים הללו נדע אם התכלת אמיתית או מזוייפת!—

ו) אם יש מצוה וחיוב בתכלת שלו מטעם ספד"א לחומרא ?

מה מאוד יש להפליא על הרב המחבר המחדש במעשה התכלת שלו, כפי אשר בארתי בפרקים הקודמים, דהלא באמת בלבו ראה ונוכח, כי מעשה התכלת ממנו והלאה, וכי קשה מאד להוציא משפט צדק בענין כזה, אחרי אשר בכל פנות שפנה מצא אך התנגדות לפעולתו ! כי הלא התלמוד אומר מפירש : שהחלזון הוא מצוי רק בא"י בחלקו של זבולן, ולהזוהר : מצוין מקומו בים כנרת, ולהרמב"ם : מקומו בים המלח ; והמחבר המחדש מכשירו גם מאיי אלישה ! ועפ"ז הלא הוא מוכרח לדחות ולהתנגד לדעת התלמוד והזוהר והרמב"ם, ועכ"פ להוציאם מפשוטם באופן המחייב בטולם ! ! ובענין מלאכת התכלת, הנה כנודע

מי התיר לו למכור התכלת שלו מטעם ספדא"ו לחומרא; כיון דיש בזה איסור גזל דרבים, דהא כל הקונה אצלו בחזקת שהן תכלת ודאי הוא קונה, וגם בטח יובה במחירה כמו בעד תכלת ודאי, וכמש"כ בעצמו במקומות הנ"ל: שאצלו הוא ודאי תכלת ויעוי"ש. וא"כ הלא מטעם זה עצמו יש לומר להיפוך. דאינו רשאי למכור התכלת שלו לאחרים, משום ספק גזל דרבים, וספדא"ו לחומרא! [וכבר אמרו חז"ל בב"ב (פ"ח, ב'): קשה גזל הדיוט יותר מגזל גבוה ויעוי"ש]. ומה גם דלדעת התוספ' שם בב"מ: גם באינו מוכר לאחרים קלא אילן, רק בתולה בבגד של עצמו, אשמעינן קרא דאסור, ויעיי"ש במפרשים. וא"כ לא יועיל הרב הנ"ל בתכלת שלו דאף לעצמו, או אף אם לא ימכור לאחרים רק יחלק למקורביו נמתנה, ג"כ אסור, כיון דאין זה ודאי תכלת הנצבע מדמו של חלזון כפי הקבלה! ובפרט שלפי הנודע הוא מוכר לאחרים את התכלת שלו בדרך מסחור ע"י עצמו וע"י משולחים שלו!! —

ג) אך מלבד כ"ז, הנה באמת אין זה נחשב ספק כלל, דהלא נודע מכללי הספיקות: דכל שהספק הוא מחמת חסרון ידיעה אינו נכנס בגדר ספק כלל, רק דעת שוטים הוא. וכמש"כ הש"ך ביו"ד (סי' צ"ח, ס"ק ט'), ובכללי ס"ס (סוף סי' ק"י, אות ל"ד): דספק בחסרון חכמה אינו ספק כלל. ובזה קיי"ל: דכשהספק חסרון ידיעה הוא לכל העולם, אזלינן לקולא. וכמש"כ בעל „מנחת יעקב" (בסי' א'). ובאמת ספק זה בנידון דידן הוא לכל העולם, וגם להמחבר המחדש עצמו, דהלא גם לפי הודאת עצמו: אין בתכלת שלו מראה התכלת, וגם אין צבעו מתקיים ביופיו תמיד וכנ"ל, א"כ מעתה לא יתכן עוד בשום אופן להחמיר בזה משום ספדא"ו, כיון דבודאי אינו תכלת כלל. ודבריו בטלים וגםתרים גם מצד זה!

ובזה מתורץ שאלת אחד מהחברים שהביא המחבר המחדש (מאמר ב', צד ס"ה): דלמה פטרו עצמן כל הדורות שלפנינו מן התכלת לחסרון מציאותו, הרי כיון שא"א להשיג החלזון, יהי' חובה לקחת חוטי צמר צבוע תכלת מדבר אחר במקום חלזון, כי היכי שלא תשתכח תורת תכלת, וכמו שמצינו באתרוג שבשעת הדחק שא"א בכשר מקיימים בפסול, כי היכי שלא תשתכח תורת אתרוג, כמש"כ התוס' והרא"ש בסוכה (ל"א, א') ויעוי"ש עכ"ל. [ובאמת לפלא על הרב המחדש מדוע לא העיר שכבר קדמו בכ"ז בשו"ת „בשמים ראש" (סי' רמ"ד) ויעוי"ש, והמחבר המחדש עצמו מביא את התשובה ההיא לענין אחר (שם מאמר ב', צד 26) ויעוי"ש ? !]. אבל לפמשכ"ל לק"מ, ובצדק פטרו עצמן הדורות שלפנינו מהתכלת שלא מן החלזון, אחרי שא"א ולא יתכן כלל בעבור הטעמים שכתבתי בפרק זה למעלה! ואין לזה ענין כלל לאתרוג. וז"ב ואכמ"ל.

בסוף דברי בל אמנע מלהעיר ולהראות לדוגמא סגנון ואופן בקיאותו של המחבר המחדש בתלמוד ובזוהר.

א) במאמר „שפוני טמוני חול" (דף י"ב, ב') כתב: וכמו שאמר רבינו הקדוש במס' מגילה (דף כ"ח): הבאים אחריך בהמה ירעו עכ"ל. הנה לא רבינו הקדוש אמר זה, רק רנבה"ק לרבינו הקדוש! ויעוי"ש.—

ב) במאמר „פתיל תכלת" (צד 38) כתב בבאור הירושלמי ברכות (פ"א, ה"ה) ומה טעם דרבנן, וראיתם אותו, מן הסמוך לו. כדאיתא במנחות (מ"ד, ב')

הרמב"ם בב"מ, דספיקא דאורייתא לקולא מה"ת, ורק דרבנן החמירו בספד"או, וכמש"כ (בסוף הלכות כלאים, ובפ"ט מהלכות טומאת מת). וא"כ הלא כאן הוא ס"ס, ספק אין דג הדיו חלזון כלל, ואת"ל שהוא חלזון, שמא אותן הסממנין שמערב בדמו אינן כאותן הסממנין שהצריכו חז"ל לפי קבלתם, [וכאשר הודה גם המחבר המחדש עצמו (במאמר ב', צד 174) : שעכ"פ צריך שיהי' רק מאלו סממנים שהיו בימים שהיה התכלת נוהג עכ"ל !], ועי"ז מתקלקל הצבע אצלו, או שמא אינו יודע המחדש איך לעשות הבדיקה שהצריכוה חז"ל לעכובא, שהרי לפי דעת הגאון בעל תפ"י אין אנו בקיאין עכשיו בבדיקה זו, ובפרט שלשיטת הרמב"ם אין אנו בקיאין עתה בכל עיקר מלאכת התכלת, וכמבואר למעלה, ובכה"ג הלא אזלינן לקולא גם בספיקא דאורייתא להרמב"ם. ויעוין מש"כ הגאון מהרי"א בכרו"פ בקונטרס "בית הספק". ויעוין עוד מש"כ הפר"ח ביו"ד (סוף סי' ק"י, אות ט"ד) : דהאידנא אפילו חכם גדול ובקי בבדיקה לא מצי למסמך אבדיקה דילה, ספק נשבר מחיים, וכן ספק וחשש נקיבת הריאה, וכיוצא, ספיקא מיקרו וסמכינן שפיר להתירן משום ס"ס עכ"ל. ויעוין עוד בשעה"מ בכללי ספיקא דרבנן (כלל ג) שהעלה : דהסכמת כל הפוסקים, דס"ס בדאורייתא אף דאפשר לברורי אזלינן לקולא ויעוי"ש. (ולפמש"כ בזה, נסתרים גם דברי המחבר המחדש (שם צד ל"ו ב'), שכתב לענין הבדיקה : דבלהחמיר שפיר עביד למיבדק ויעוי"ש ! ואין מקום ויסוד לדבריו לפמשכ"ל, ואכמ"ל)—. ומש"כ עוד המחבר המחדש שם : שהנמנע מל-טיל תכלת בציציותיו הוי ליה מבטל המ"ע של תכלת בידים בלא אונס עכ"ל, שגה גם בזה, דלפמשכ"ל, נהפוך הוא, אם לא יעשה לו תכלת בציציותיו, יעקיר העשה דתכלת בשוא"ת, אבל להיפוך אם יעשה לו תכלת מי שיהי' בבגד פשתים, הלא יעקיר הל"ת דכלאים בקום ועשה ! —

ב) לא יתכנו דברי המחבר המחדש, משום הא דאמר רבא בב"מ (ס"א, ב'): דלכך כתיב יצ"מ בציצית, אמר הקב"ה אני הוא שהבחנתי במצדים כו', אני הוא שעתיד ליפרע ממי שתולה קלא אילן (צבע הדומה לתכלת) בבגדו, ואומר תכלת הוא ; והנה ברור הדבר שצבע התכלת של המחבר הלזה לא עדיפי מקלא אילן, ואולי עוד גרוע הרבה מקלא אילן, דהלא קלא אילן דומה למראה תכלת, והתכלת שלו אין לה דמיון כלל למראה התכלת האמיתית, וכמבואר למעלה, בכל הפרטים. והעיקר הוא משום דאין צביעת התכלת שלו מתקיימת, דומה לקלא אילן, וכמש"כ המחבר המחדש עצמו (מאמר ב', צד ל"ו) וז"ל : דגם תכלת הבאה מדם חלזון, כשלא נעשית יפה, אינה צביעה המתקיימת ותפרד הזותא כמו קלא אילן עכ"ל. ומכש"כ כשנצבע התכלת בדם דג הדיו שא-ננו חלזון כלל, ומה גם ע"י מי שאינו בקי באופני הצביעה, משום שא"א לצבוע תכלת היום, וכמש"כ הרמב"ם וכנ"ל, ע"כ הוה דין תכלת שלו כמו קלא אילן, וא"כ לדעת הרא"ש שם בב"מ : דרבא מיירי כשבא למוכרו לאחרים לשם תכלת. כבר כתבו המפרשים שם : דעושה בזה שתי רעות. אחת : שמרמה את הבריות וגוזל את הרבים שמוכר להם קלא אילן שהוא בזול שדמיו מועטים, בשל תכלת שדמיו יקרים בתכלית היוקר. ועוד שנית שהוא מבטל רבים ממצות ציצית. ויעו"ש ברש"ל ומהר"ם ומהר"ש ופלפולא חריפתא. ולפי"ז קשה על המחבר המחדש מצד אחר :

חלק ונחלה להמבקר עם תכונת המחבר; כי תעודת בקרת הנאמנה היא, לא רק לחפש אחרי הרע והמשחת הנמצא בספרים אשר תעביר תחת שבטה, כי אם להעמיד לפני הקוראים גם את הטוב והמועיל האצור בקרבם,— כשם שחלילה להמבקר לשאת פנים לאח ולרע כן חלילה לו לגזול משפט איש ריב ושנוא־נפש, וחלילה לעות את דין האמת בשביל איזה פניה חצונית שתהיה, כמו שנוהגים הרבה ממבקרינו החדשים אשר יחמדו לצון להם ויעפרו בעפר לעמת הסופרים אשר לא כמחשבותיהם, ויקנאו לדעותיהם קנאה גדולה המחשכת עיני הבינה הישרה ומוליכה שולל חכמים וסופרים. אולם אם המחבר מוציא את ספרו לא לשמה של הספרות, כי אם רק לשם מסחר וקנין, ושפתיו ברור תמללנה באזני אנשים רבים: כי אמנם ידע הוא ולא נכחד ממנו, כי בצאת ספרו לאור יתנפלו עליו הסופרים איש איש מעירו לגלות את שוליו ולהוקיע תרמיתו וחרפתו לעין השמש; אבל לו אחת היא ולא יפול לבו עליו אחרי כי כל ישעו וחפצו להעמיד את מצבו החמרי על שלשת העמודים שהעולם עומד עליהם: הכסף! הכסף! והכסף!... אם פועלים כאלה שרצו בכרם בית קדשנו ויחבלו את כרמנו חבל נמרץ,— הנה עם מחבר כזה לא לחטאה תחשב לנו אם נשנה מעט ממטבע שטבעו חכמינו בהלכות הבקרת.—

ימים טובים הגיעו למחברים בישראל בימינו אלה. אין צורך למו עתה לשבת על כל שפת דיו שבעה נקיים בטרם הפיצו מעינותיהם החוצה כי אם העבור עליהם רוח התאוה לבוש כתר „מחבר“ על ראשם יתיצבו על האבנים וקסת הסופרים בידם, ימלאו קדים ורעות רוח גליונות אחדים ויקבעום בדפוס והנה הנם מחברים בישראל! אף גם לא נטל עליהם לכתת רגליהם לדפוק על פתחי נדיבים התומכים בימין התורה והחכמה,— שכרם אתם ופעלתם לפניהם, כי כשיוציאו ספריהם לאור ונשאם דודם ומסרפם על גם בשערי מכ"ע וימלאו פיהם תהלתם. ממין מחברים כאלה הוא גם המחבר ס' „דור ודורשיו“. אשר בחפצי הפעם להניף עליו את מגלת הבקרת לנתחו לנתחיו ולבדוק את אבריו על פי רוח האמת בלי משוא פנים. המחבר אשר לפנינו מחקה כקוף את מעשי ה' נ"ס בתשורתו להאסיף הוא ספר „הזכרון“; אבל במחלת כבודו אגיד את האמת אם כי היא מרה כלענה, כי חסר להמחבר אף ידיעה שטחית בדבר שהוא עוסק בו, או במלים יותר ברורות: אם נחלוק משפט כי אחרי אשר יש שכחה מלפני ה' נ"ס במקום „זכרון“ ויוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן,— הנה על המחבר „דור ודורשיו“ נוכל להגיד בפה מלא כי לא לבד ידיעה שטחית תחסר להמחבר בדבר שהוא עוסק, כי אם גם השפה שבה כתב את ספרו דו"ד מוזרה ממנו. והכל יודעים כי אף שתים שלש דלתות בשפת עבר צחה לא יוכל המחבר לכתוב, ומלאכתו בספרו דו"ד נעשית ע"י אחרים! המחבר בקש לו עזר כנגדו, צעיר לימים אחד, אשר שפ"ע לא מוזרה ממנו ובפקודת אדונו המחבר ערך מכתבים למאות לרוב לבני ישראל מכל המקומות אשר בני ישראל נחתים שם, ואחרי אשר העוזר חלק כבוד ותוארים גדולים להרבנים, נשאו בבקשתו להתנדב חלק מעתותיהם המוקדשות לתורה ולתעודה ולקבוע מועד לדברי חולין,— לחקות עלי גליון בצפרן שמיר את תולדותיהם ושלשלת יוחסין עם פרי רוחם בחדושי התורה — כי שיחת חולין של תלמידי חכמים תורה היא וללמוד אנו צריכים! ... והנה למשל פלוני הרב מכפר או מושב פלוני בקראו את המכתב (בכתב נקי ובשפה צחה) השלוח אליו מאת מחבר ס' „דור ודורשיו“ אשר יכנה אותו בשם הרב החכם הכולל, כליל המדעים, עטרת תפארת ישראל שוע"ה הו"ב וכו' וכו' יתמלטו מפיו של הרב מבלי משים את המלים: „שישו בני מעי וכו'“, ובהתבוננו היטב בשקול הדעת ויחזה מיפריה

וראיתם אותו וזכרתם, ראה מצוה זו וזכור מצוה אחרת התלויה בה, ואיזו זו ק"ש. וענין שנקרא ק"ש מצוה התלויה בה, הוא כדאיתא בצוואת ראה"ג: דכל הקורא ק"ש בלא ציצית כאלו מעיד עדות שקר בעצמו עכ"ל. הנה הרחיק עדותו, כי באמת כן איתא להדיא „בזוהר" (פ' שלח, ברע"מ, דף קע"ה א') : דהקורא ק"ש בלא ציצית כו' יעו"ש, והובא במג"א (סוף הלכות ציצית, סי' כ"ד, ס"ק ג') ויעוי"ש במחצית השקל, אמנם „בפחד יצחק" (אות צ' ערך ציצית ותפילין איזה מהן קודם) כתב בתשובה שם: דכיון שהגמ' בברכות (י"ד, סע"ב) לא זכר מזה כלום, רק הקורא ק"ש בלא תפילין כו', וגם בתלמוד ירושלמי לא נזכר, אין להכריח ע"ז לנהוג כן ויעו"ש באורך, גם הגאון בעל „הלבוש" (ריש הלכות תפילין) כתב דלכך לא אמרינן בגמ' עדות שקר גם בציצית, כיון דציצית אין בו חובת הגוף, משא"כ בתפילין ויעו"ש. וא"כ כיון שהתלמוד חולק ע"ז, אין מקום לבאורו בירושלמי ובגמ' דמנחות ! !

מרדכי ראבינאוויץ.

בקרת נאמנה

על ספר „דור ודורשיו",

„יספר לדור תולדות גאוני עמנו, גדוליו ורבניו החיים אתנו כלנו היום, כה יקיו, ספריהם, חדושי תורתם בדפוס ובכ"י, מעלת יחוסם ומפעליהם בצרכי האומה בכלל ובפרט. חובר מאתי אליעזר בהרב מו"ה בן ציון ז"ל אפרתי מחבר ס' „אבן ציון" תושב קאוונא (יליד סובאלק), ווילנא תרמ"ט".

את הספר הזה יצא זה לא כביר מבית הדפוס ואשר עשה רושם לא טוב במחנה קוראי עבריה, אמרתי להכניסו לכור המבקר, להציג בשער משפטו, אף אם אהיה מוכרח לפגוע בכבוד המחבר, כי במקום שיש חלול כבוד ספרותנו העבריה אין חולקים כבוד גם למחבר ביבהל.—

החכם אליעזר הכהן צווייפעל ז"ל בהקדמתו לספרו „סניגור" יבוא לידי החלטה: כי אמנם נכונה ומוכרחת היא „הבקרת", אבל צריכה היא לבקר רק את המאמר ולא את האומר: את תוכן נקודת הענין המבוקר ולא לגלגל על המחבר חובות צדדיות וכו'. משנתו של ר' אליעזר הכהן אמנם קב ונקי, אבל בזה דברים אמורים. בספר אשר מכירים אנחנו, לכה"פ, כי מחברו יודע את השפה שבה הוא כותב את ספרו ובחפצו להביא ברכה „לאמנו הזקנה הכבידה היחידה" יעמוד במקום גדולים בהכנו לדעת כי ראוי הנהו לאותה איצטלא,— הנה אז עלינו להביא בכור המבחן רק את הענין המבוקר ולאמנם פעולתו אשר ירצה על פני קוראיו, במשפט אמת וצדק, בלי קטרוג והוללות, בלי התנצחות ולהג בפתים, ואין

מכל) הדברים שנכתב עלינו המחבר ב„פתח דברו" אנו למדים כי: א) אחרי אשר הננו בוטים בימינו אלה בלב דוי כי יאבדו באפס יד טובי ·וחשובי הפרנסות וירדו לטמיון ע״ש יתבוא המחבר את ספרו דו"ד לספר החיים אשר יהיה גלגל המניע את הפרנסות החשובים כמאז; ב) הרבנים יגיעו אל גרם המעלות „כבוד חכמים ינחלו" ע״י הס׳ דו״ד; ג) הצעירים יתחרו לעמוד בשורה עם גדולי הדור בס׳ דו״ד וקנאת סופרים תרבה חכמה; ד) הקוראים ידעו לכבד את גאוני וגדולי ישראל (ומדוע לא יכתוב המחבר: - גאוני ישראל וגדוליו ? ...) ויתר התועליות, כמובן, הכי נכבדות עוד מאלה ימצא הקורא במאמרו של המחבר אשר בשם „עת לדבר" יכנהו, כן מבטיח לנו המחבר; אכן ההקדמות המחוכמות המבטיחות מגדלים פורחים באויר אינן משמאות את עינינו וע״כ נראה נלאה נא מה נמצא במאמרו זה ...

המאמר „עת לדבר" יכיל השעה עשר עמודים שהוא כעין הקדמה אחר הקדמה מלא מרפה מקומות כרמון, כתוב הדר בשפת „אן קונץ" ... בתחלה יוכיח המחבר לכל גלוי עינים כי הנהו שופט בחרוזים, ואח״כ יעורר לפאים מני ארץ המחמירים והמקילים, לכלם בשמות יקרא איש איש על מהנהו ואיש על דגלו, ואחרי גבוב דברים ופטפוטי מלין בעלמא ובאורייתא אשר יגריסו בחצץ את שני הקוראים מבלי דעת אל מה הם רומזים ומה כונתם, אחרי כל המתלאה הזאת הנה יבוא המחבר לידי החלטה גמורה והכרה פנימית כי חלילה השתכחה תורה מישראל לולא התעורר הוא בעוד מועד להוציא את ספרו דו״ד, כי כמה חדושים ע״פ דרך הפלפול בעניני דאורייתא שהדשו רבני דורנו אשר ממערת הפרושים דשלאבאדקא יצאו להורות חק ומשפט לישראל יורדים לטמיון מבלי הודעם „לעם הספר" כי ע״כ הנהו נוקן בעצמו לפעלו צדק בהתעוררו להקן המעוות ולמנות החסרון הגדול הלזה המורגש מאד בחיי עמנו הדתי ויבנס ויבלם את ארבעת התועליות שמנה „בפתח דברו" בלי שום הוספה וגרעון. ולמען הראות להקוראים את ענות לבו ורוחו הטהורה של המחבר הואיל לזכות את הקוראים באחת מדרשותיו אשר אתו בכתובים הנקובה בשם „דרך הטוב". לבקר את „דרכו הטוב" בו המחבר אתבוש למותר; דברי הבלים כמו אלה עומדים למטה מכל בקרת ואין הדבר הזה שוה בנזק העת, הדיו והנייר, וע״כ הבה נתבונן אל שני מכתבים הקטנים שהדפיס המחבר בנגד 34—35: „כבוד ידידי הרב וכו׳, נעים לי מאמרו „עת לדבר" כתוב הדר בהשכל ודעת ובהדושי התורה מיד ד׳ עליו השכיל וכו׳ יאבה להדפיס מאמרי זה וכו׳ וספרו „דור ודורשיו" מצא חן ושכל טוב והללתו בפי גאוני וגדולי זמננו [1]) וכו׳, לבקשתו נדרשתי לעזור לו בעריכת ספרו וכו׳." וזאת היא התשובת המחבר אל בעל המכתב: חביבים עלי דברי ידידי הרב וכו׳ הנני נוקן מאמרו בראש ספרי וכו׳ זכה לשם ע״י מאמריו היקרים „בהלבנון" וכו׳ עם רובי טרדותיו בעסקיו לקח לו מועד להעתיק לשפת הי״ט מכתבים של הגאון ר׳ שמשון רפאל הירש זצ״ל מפ״ם ענ״מ וכו׳.

כמה מן הגביעות ומן החנופה יש בשני מכתבים האלה, אשר מעיקרא לא נבראו אלא להגיד איש שבחו של רעהו ויעשו קנוניא ע״פ הכלל „שמור לי ואשמר לך!" ... הכל יודעים כי המחבר ועוזרו החדש בעל המכתב יושבים בעיר אחת, ברחוב אחד ואולי עוד בשכונה אחת, וקרוב להאמין כי ידיו של בעל המכתב ערכו את שני המכתבים כאחד, האין זה שחוק מכאוב לב? האם לא הבצבץ מכל אמר ומלה החנופה הנתעבה אשר מיוה שנגברה אגרופה

---

[1]) גם בעל המכתב הזה נתפש בשגיאה גדולה כהמחבר לכתוב „גאוני וגדולי זמננו", תחת גאוני זמננו וגדוליו ע״פ הכלל „ברא כרעיה דאבוהי". יהכותב.

כי גם המחבר ס׳ דו״ד אדם הוא ולא אל, ואולי עוד מותר לו מן הבהמה אין ... אחרי כי גם לעינים לא יראה ... ויחסדהו במה שאין בו ... ישית עצות בנפשו איך לסבב את פני הדבר באופן נאה ומועיל ויתקרב אל שלחן הסופרים שלו וישים כלי זכוכית על גבות עיניו למען יראה כבאספקלריא מאירה את כבוד משפחתו בדרות שלפניו ויואיל לספר את שלשלת היוחסין שלו עד דורו של האברבנאל והוי״ע. גם יראה לדעת כי לא זכו ממנו דרכי הנימוס ויסוב אהבה אל חיק מאהבו במדה נפרזה ולא יקמץ בתוארים גדולים להמחבר ס׳ דו״ד ... ואם אמנם הקורא לא יוכל ללמוד מתולדותיו של פלוני הרב מאומה, אבל מה להמחבר ולהקורא? הלא מטרה אחרת להמחבר ואותה ישיג גם בדרכו זאת, ומה לו עוד?!...

אחרי הדברים האלה הנה נפתח את שער הספר ונתבונן בו בעין חודרת אל תבנית בנינו, האיו ואולמיו הכל כאשר לכל שנמצא בו.— ארבעה עמודים הראשונים יכילו „הסכמות הגאונים", אבל אל יאמין הקורא כי פי הגאונים „בעלי ההסכמות" תבענה תהלת הספר, חלילה! שפתותיהם ברור מללנה, כי כאשר פנה המחבר אליהם בבקשתו לשלוח אליו תולדותיהם, ע״כ נותנים הם את ידם אל המחבר וביחד עם תולדותיהם שולחים הם דמי קדימה וכו׳ (הסכמת האדמו״ר ריא״ם מקאוונא והרה״ג ר׳ נפתלי אדלר מלונדון נר 3). הסכמות כאלה הגיש המחבר בראש ספרו שמונה במספר שהם נכתבו בסגנון אחד ולמטרה אחת נתכונו ... אך מה יתן תואר „ידידי הרב" אשר חלקו בעלי ההסכמות להמחבר ס׳ „דור ודורשיו"? הלא כמהו כאין! זאת ועוד אחרת, הוא נותן תאר לכל אשכך דמתקריא פרוש המאוה״ג שוע״ה חו״ב וכו׳ וכו׳ ואותו יכנוהו רק בשם „ידידי הרב" והו לא מידי?! ורק ב״ב אב״ד מקראסניברואד חמל עליו לכנותו בשם הרה״ג המאוה״ג ... ע״כ התאמץ המחבר הרודף אחרי הכבוד ויואיל לזכות את קהל הקוראים בההסכמות שקבל מחמשה רבנים על יתר ספריו אשר בכתובים אתו, שמה הננו קוראים תוארים גדולים אשר שיאם לעב יגיע, כמו: „הבקי העצום מורג חרוץ בעל פיפיות וכו׳", „גדול מרבן שמו"; מסוג התארים שמנה החכם ערטער ז״ל בספרו „הצופה לבית ישראל"... עתה יוכל המחבר באמת להתנשא לכל לראש ולהתנפח כתרנגל הודו ולקרוא קבל עם „אני ואפסי עוד!"...

אחרי „ההסכמות" יקח המחבר דברים עם הקורא במאמר מיוחד אשר פיו יקבנו בשם „פתח דברי" (המכיל ג״כ ארבעה עמודים), בו יתחיל באחד ה„מדרשים" ויעייל פילא בקופא דמחטא ויטייל ארוכות וקצרות על דק הפלפול המבלבל את מוחו של אדם עד שיבוא לידי מסקנא כי המדרש כון למחשבתו של המחבר אשר הוא חושב על ספרו דו״ד, וכשהראה הקב״ה לאדם הראשון ולמשה רבנו דור דור ודורשיו וכו׳ הראה למו בל״ס גם את דמות דיוקנו של המחבר אשר לפנינו! ... ולמען ידעו הקוראים לפני מי הם עומדים ומי הוא המדבר אליהם הואיל המחבר לספר את שלשלת היוחסין שלו ויחתום בסוף „פתח דברו" כזה: „אליעזר בהרב הגדול בתורה ויראה הו״ה נגיד מהולל וכו׳"; בהרב המאוה״ג החכם הכולל המפורסם לשם ולתפארה נגיד בישראל וכו׳ שנפטר בשיבה טובה בן ל״ג שנים בעיר פלונית ...; בהרב הגאון המפורסם בדורו וכו׳ בהרב הגאון האמתי המפורסם וכו׳ בן בתו של הרב הגאון המפורסם וכו׳, בהרב הגאון מו״ה וכו׳ נכד מגזע מרן הוי״ע זללה״ה", ואחרי הזכירו את שלשלת היוחסין שלו בששה דורות שלפניו יעשה אזכרה לנשמת אמו „הצנועה הכבודה והיקרה בת הגביר המפורסם ברוח נדיבה המופלג ויר״א וכו׳ שמתה ביום כ״ו אדר הוא היום שכלה לכתוב „פתח דברו" ... ומה יענה הקורא אבתריה? האם לא תאחזנו פלצות ויעשה גל של עצמות בהתבוננו היטב לפני מי הוא עומד?

בקונטרסו ויברך אותם כי ד׳ יזמין למו מקום רבנות הגונה וימליץ בעדם כי כתר הרבנות הולמתם ויהיו נוח למקום ולבריות וברבות הימים יהיו לגפן אדרת בישראל (עד 58, 44). והנה להוכיח את המחבר על החנופה היתרה שהוא מחניף להרב דסלאבי ועל הליגו את אחיו של הרב שהוא פרוש כנהוג בתר אדם המעלה אחשוב למותר, הכל יודעים כי יש דברים בגו והכסף העונה את הכל ענה גם להמחבר אשר לפנינו ... ואין יתרון לו על כל הרבנים החדשים אשר באמצעים שונים הנוהגים אותנו לשמצה בקמינו ישיגו משרת הרבנות בקהלה שוקטה ונכונה, בהרבותם מחלוקות בין נלדים שונים כאשר האלכתי בענין זה במאמרי „ההתהרות המרובה״ (המגיד גליון 18—17 שנת 1888).—

המחבר ס׳ דו״ד אמנם פקח הוא ועיניו בראשו להכיר את הכונה עשיריו וקציניו כי יפזרו כסף כאפר על תאר כבוד וכי יכירו טובה לאלה אשר יגידו שבחם בקהל, וע״כ פנה מקום במחברתו גם לתולדות גבירים אחדים. כה״ג א. ב. וואלף מקאוונא ותולדות הגבירים אברהם פרומקין ואליעזר ברעגמאן מהורדנא. בשלשת התולדות האל האריך המחבר בדברי חנופה והלקות הרבה יתר מדי וספורים נלדיים שאפשר להעלים עין מהם, נקח למשל את הענק: „ר׳ אברהם פרומקין״ יספר המחבר: „כי לפני שנתים ימים וכו׳ נשברה רגלו הימנית וכו׳ ויהי בעברו ברחוב העיר נולע על רגלו ואחד ממכיריו דרש בשלומו ויבוא עמו בדברים ויאמר רא״פ: הודות לד׳ אשר היתה ידו בי ולא בעני שבישראל, כי לו קרה כזאת לאחד האביונים כי עתה אבד בעניו וכו׳ (עד 43—42).״ ר׳ אליעזר הכהן ברעגמאן יספר המחבר: לפני שנתים ימים בליל ראשון של פסח בהגיעה השמועה לאזניו כי לא נתן תופשה לא״ה העברים הלך בכבודו ובעצמו אל השמש דח״ק (מה לכהן ולשמש החברה קדישא? ...) דרך הבוקות מטונפות וכו׳ וידפוק על הדלת ויאמר לו ברעגמאן: „פשוט את הקיטל מעליך ומהר להביא עגלות טעונות מצות ויין על חשבוני״ וכו׳ וממחרת היום ההוא לקח ה׳ ברעגמאן רשיון בעד א״ה העברים לתת תופשה על כל ימי החג״. ספורי מעשיות כאלה, כמדומה לי, לא יכיר מקומם בספר „תולדות גאוני ישראל״; מופתים כאלה כבר שמעו אזנינו מרבנינו ונדיקינו בארץ הנגב, ובספורי מעשיות להר״ן מברהסלאוו ובשבחי בעש״ט! ... אם טוב עשה המחבר בהדפיסו תולדות עשירי ישראל וקציניו או לא אין את נפשי לשפוט כי לרדת לעומקן של הלכות הביבליוגרפיה אין זאת מלאכתי ואניח מקום לאחרים להתגדר בהנה, ורק זאת אעיר כי להרהיב בתולדות עשיריו וקציניו עם ספורים נלדים שנקשרו בתולדות ימי חייהם אין מקום בספר „דור ודורשיו״ כי אם בספר מיוחד בשם „דור וקציניו״ ... כי אין לך עיר ואף קטנה בישראל שלא נמצאו בקרבה אחדים אשר עשו להם עושר אם במשפט או שלא במשפט, ויבנו את דלת ובפל כות,— תחת אשר חכמי ישראל אך אחד בגוף ושנים בגליל וכולי האי ואולי ... אכן זאת ידע נאמנה כל קורא משכיל כי למען יגיע המחבר אל מטרתו קלע אל השערה ולא יחטיא; כי הטוב טוב לו לכתת רגליו ולדפוק על פתחי נדיבים לבקש ולהתחנן מלפניהם שיביאו ברכה אל ביתם „ספרו היקר״, כמו שנוהגים רוב מחברי ישראל המדוכאים להרפתקו ולבשתנו, תחת אשר המחבר ס׳ „דור ודורשיו״ שולח את ספרו לאלה העשירים והרבנים וקרוביהם והלמדיהון אשר הציג תולדותיהם בספרו להיות למופת לעם ישרון,— הנה בל״ס ידעו להשיב התשבה אל חיק מחברם כיד עשרם והנימוס המוטב עליהם! ...

בין הסרמטוטין האלה ישנוש הקורא גם תולדות משפחת אדלר מלונדון, התולדה הזאת, אמנם כתובה היא בטוב טעם ודעת, ערוכה ומסודרה בכל מאת הרב ר׳ נפתלי הלוי הי״ו, התולדה הזאת אמנם כבר נדפסה ב„הכנסת״ שנה שניה, עכ״ז יתר שאת להתולדה הזאת הכר

אין אדם יכול לומר מעשי גדול ממעשיך, כי נתעותו הדינין ונתקלקלו המעשים ? (סוטה מ״ח) הנה כה יגבב עלינו המחבר בקונטרסו זה אשר יכיל בס״ה 64 עמודים — ארבעים עמודים אשר ישתרעו מאמריו כעין הקדמות להראות את גודל חכמתו וחריפותו ואת התארים הגדולים אשר נפלו לו חבל בנעימים מאת רבנים וגאונים ! ...

את מאמרו של עוזרו החדש ה׳ משה זלמן אהרנזאהן לא אביא בכור המבחן יען כי לא נדפס כלו כמו שיצא מעט מחברו מעטם ידוע, — במאמרו זה אשר פיו יקבנו בשם „הנגלות והנסתרות״ ילאה הקורא שמות הרבה מתוכנים גדולים ומפורסמים, חוזי בכוכבים וחוקרים נודעים לשם, והסופר ברוב חכמתו יערער את יסודו של שטת דרווין וכו׳ כיד חכמתו הטובה עליו ואשר שאב אותה ממקור לא אכזב הוא „ספר הברית״! ...

עתה בצאתנו מן הפרוזדור נאסף נא מעט רוח לנו מהצחנה והבאשה שעלתה באפנו ונכנס לטרקלין ונראה אם רצויים מעשי המחבר.

בחוברת המונחת לפני, או במלים יותר ברורות, במספר עשרים ושמונה עמודים מהספר דו״ד נצלם אות האל״ף מסדר הא״ב, ואף כי אין מראין לו לאדם „חצי-מלאכה״ — הנני נוטל לי הרשות להכניסו לכור להתבקר, באשר פעמים רבות הפציר בי המחבר להעביר תער הבקרת על ספרו עוד בטרם צאתו מבית הדפוס, ואם גם אוקיע לעין השמש את גדלותו הנה יכיר לי טובה, כי עי״ז יתפרסם שמו של ספרו וימצא לו מהלכים בין העומדים עוד בתוך חמשים אמה ... הכל יודעים כי לכתוב תולדות גאוני ישראל החיים אתנו, על העורך להודיע בקיצור נמרץ זמן ומקום חיי גדול פלוני, שמות ספריו ותוכנם, תכונתו ודרכו בקדש ובחול, עסקיו בצרכי הצבור ופרשת גדולתו לעמו אשר על ידיהם קנה לו שם עולם ותפש מקומו בספר קורות הימים. אבל לא כן עשה המחבר ס׳ דו״ד, הוא אסף כעמיר גרנה שמות רבנים מערי הבדה אשר בתוך עמם יכוסה ואין שם להם על פני חוץ, ורבים מהם אשר לא הפיצו מעינות תורתם החוצה, ורק המחבר בעצמו יעיד עליהם כי פלוני הרב הוא גדול בתורה חו״ב וכו׳, אבל „ערבך ערבא צריך״ ישאל הקורא לתומו! נקח נא למשל את הערכין : א׳, ג׳, ט׳, י״ג, כ׳, כ״ה, נ״ח, נ״ט. בהם יספר המחבר את שלשלת היוחסין של השבעה רבנים אשר אין שם להם על פני חוץ, ורק בזכות אבותיהם או מוריהם אשר הדפיסו בזמן מן הזמנים איזה ספר בפלפולי דאורייתא או ע״פ דרך קבלה זכו להמנות בין גאוני ישראל, כמו (צד 42) : „הרב מו״ר ר׳ אברהם הורוויץ אב״ד דק״ק שענדישוב בגליציא גאון חו״ב ניס״ע שאר היחס והמעלה זקן נכבד וכו׳ בהרה״ג הצדיק מו״ר יעקב הורוויץ שהי׳ אב״ד בק״ק קאלבישאב מעלין בהגה״ג הצדיק מו״ר נפתלי הורוויץ אב״ד דק״ק ראפשיץ מחבר זרע קדש.״ — והנה מה יוכל הקורא ללמוד מתולדותיו של הרב אברהם הורוויץ מגליציא המדינה ? אין כל מאומה ! הלכה בבית המדרש לא חדש ; מתי נולד ובאיזה מקום ואופן חנוכו והשתלמותו לא יודיענו המחבר ולא ימצא אחרי התארים שמניתי למעלה אף במעט, א״כ כל אלה למה, ותולדות הרב משענדישוב לאתויי מאי ? ... כשמונה עשר רבנים יעשה המחבר אזכרה לנשמתם בחייהם לשום ריהטא ובחפזון כמו שעשה השמש דח״ק אזכרה לנשמות חברי החברה שנפקדו בשנה החולפת ויתלוננו בצל שדי ... כמו „הרב מו״ר אברהם אבים שליט״א אב״ד דק״ק חעלמיא מהר״ג מפורסם לגאון ולתפארת (צד 42) ; „הרב אליעזר ברכקן נ״י אב״ד דחסידים בעיר פאלאנק פלך וויטעבסק מאוה״ג וחסיד וחכם נגיד ונכבד ממשפחת רש״י (58). לאחדים מהאברכים בכלו חק למודם במערת הפרושים אשר בשלאבאדקא וכרך של רומי טרם נבנתה לפניהם להרבות מחלוקות בישראל, — יעשה המחבר אזכרה

ודבריו יותר מכוונים אל האמת ויותר מתקבלים על הלב. הסופר הנכבד ה' ל. רוסקין דבר בו נכבדות בבקרתו שערך עליו בספר הירחי הרוסי לעברים „השחר"[1] ואנחנו מצאנו לנכון לתת את תמציתם לקוראי עברית.

מחבר הספר פ א ל ל י ג ר י נ ו מ א ט ט י א ו צ צ י הוא גבר הכם ומלומד ויודע דעת, איש ראוי ומוכשר — ע"פ כשרונותיו וידיעותיו שרכש לו — לתור ארצות רחוקות, לחקור ולדרוש ולבא עד תכונתן; ואל המטרה הזאת קלע הפעם בנסיעתו. מאטטיאוצצי היה באביססיניא בטרם כבשה איטליאה את מאסואה; הוא נשלח שמה במלאכות ראשי ועד המסחר במילאַן — בתור ראש הועד ובא כחו — לבקש ולמצוא הדרך אשר על ידה יוכל לכרות ברית מסחר ומשא ומתן בין איטליאה ובין אביססיניא; ואולם מלבד מעלתו בתור בא כח חברת חכמי המסחר, עוד היה בידו מכתב כתוב בעצם ידו של המלך הומבירט האיטלקי אל הנעגוס יאַאַן, הנעגוס ומתי סודו והעומדים תחת פקודתו קבלו את הנוסע האיטליאַני בסבר פנים יפות, ותהי היכלת ביד מאטטיאוצצי לתור את הארץ ולהתחקות על שרשי יושביה, מדותיהם הנהגותיהם, דרכי חייהם תכונותיהם הליכותיהם, — ובזה היה לו לעזר ולהועיל בן ארץ מולדתו נ א ר ר י ט י. זה האחרון — אשר כמו מבלי משים הביאוהו מקרי מצבו לאביססיניא לפני שנים אחדות — היה אחד מידידי יאַאַן ומיועציו; והאיש נארריטי איש חכם־לב ויודע מעט דעת; בארץ מולדתו, במילאַן, היה חרש עצים חכם, לא יותר; ואולם באביססיניא נתעלה למעלת שר של בניני הצבור וגם הראה כחו בתור חרש חכם, בעשותו בעיר א ק ס ו ם כסא המלך שלמה. עד כמה יש לתת אמון בדברי מאטטיאוצצי נוכח גם מזה, שבשובו ממלאכותו גלה דעתו בפרוש גם לפני ועד המסחר ששלחו לאביססיניא וגם לפני המלך הומבירט בעצמו כי ההשתדלות לכרות ברית מסחר בין איטליאה ואביססיניא לא תשא פרי ואין בה שום תועלת, ולא עוד אלא שיש בה סכנה למסחר איטליאה, — הגיד את האמת ולא כחד.

ובין שאר דבריו ידבר מאטטיאוצצי — אם גם רק בהעברה בעלמא ובמעוף עין, אבל באהבה ובכבוד — נכבדות ע"ד היהודים באביססיניא, ונותן ערך נכבד המסורות המסורות בידי היהודים בארץ הזאת זה קרוב לאלפים שנה.

„היהדות אשר הרדה לתוך ארץ אביססיניא יחד עם מענעליק[2] — יאמר המחבר — אף על פי שמסבות התהפכה תחת גלגל הזמנים ותמורותיהם והליפותיהם ובתור אמונה ודת היתה מורדפת על צוארה ע"י צאצאי שלמה בעצמם; בכ"ז לא כבה נרה גם עתה, ובערי אביססיניא הגדולות נמצא גם היום מושבות היהודים. פה עומדות וקימות קהלות־ישראל אשר בהן היהדות משתמרת בעצם תמה עם מדותיה ותכונותיה המיוחדים, מנהגיה ומסורותיה, לא שנה טעמה לא נמר ריחה והרי היא כמו שהיתה בימי אבותיהם ואבות אבותיהם. גם במקומות

---

[1]) ראה במ"ח „וואסחאד" לשנת 1889 ח' י"א.

[2]) בן מלכת שבא ויוצא ירך המלך שלמה (ידועה האגדה המתהלכת באביססיניא, אשר סמך לה אמנם נמצא גם בדחז"ל במדרש—).

השתרע על יתר מעשרה עמודים מתכונת התולדה שכתב ה' הירשביין בהכנסת; הכותב ילד עמה לקיימה בפרטים ופרטי פרטים, ויספר בארוכה מיום הולדתה, התפתחותה, וכל אשר עבר עליהם ומה פעלו בישראל; אכן על „אירסדריש" אשר הוא „סדר לישראל" יתעקש הקורא לשאול את המחבר: מה מקום פה באות אל"ף לתולדותיו של הג' ר' נתן ונפתלי בנו אדלר? האינם העיז המחבר לאחוז בדרכי העמים לסדר ע"פ שם המשפחה? חלילה! ... אולם המחבר חש לו עתידות וימהר להתגלל כי כדאי והגון הרש"ג מהר"ן אדלר לעבור יוצא מן הכלל בקדימת תולדתו. אולם אשאל את המחבר: מדוע לא הקדים לספר תולדות הרשבשב"ג אדמו"ר ביה"ס מקאוונה, יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא? אתמהה! ... כפי הנראה ולענ"ד,— הנה כשהראה הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו הראה לו ג"כ כי המחבר לא יוציא את ספרו רק התוברת הראשונה וע"כ מהר המחבר להקדים את תולדות בית אדלר למען לא יהיו כפושט את הרגל נגד רב הכולל מארץ בריטניא! ...

גם תולדות „בעלי בתים" פשוטים יספר המחבר כי הוא איננו מבחין וכו' אם אך בקול ישקלוהו על ידו איזה שבר המדינה ... הנה כי כן יעלו מספר מחברים המהללים ברכה ד' נשאות ואין מוחה בידם,— הקורא אשר לא קרא את הס' דו"ד יוכל להבין מושג נאמן מאיכותו של הס', אם מעשרים וחמשה עמודים אשר יספר שמו שנים ושש תולדות, נמנה אחד עשר עמודים לתולדות בית אדלר וארבעה עמודים ישתרעו המכתבים שקבל המחבר מבני משפחת הורוויץ ע"ד שלשלת היוחסין שלהם ויוסיף בעשרה עמודים שנים ושתים תולדות! מזה יוכל הקורא לשפוט מה פעל המחבר הזה בספרותנו העלובה התוגרה שם ותהמה כיונה: אוי לי מעלבונה של סופרי אשר הקדירו שמי ויתבישו פני ... כל עיקרו של הוצאת הס' הזה, הוא, רק לפרסם ברבים את המון מכתבים עם „התארים הגדולים" שהגיעו לו רבנים אחדים וגם למען הדבר הטונה את הכל ... ובהתלהבותו היתרה להגיע אל מחוז חפצו החניף את כל הקרוב אליו ויסכה מאמר חז"ל „המכבד את חברו לשם ממון סוף בנפטר ממנו בקלון" (אדר"נ פכ"ט), ואמנם עתה ישכיל המחבר כי צדקו מאד דברי חז"ל ועם זה אולי תפקחנה עיניו להיטיב דרכו לימים יוצרו ולא ישוב עוד לכסלה! —

גראַיעווא תרמ"ט.

חיים העשיל בראווערמאנן.

אספקלריא.

(בקרת ספרים חדשים).

מאת מ"ר.

I. „In Abissinia. Viaggi di Pillegrino Matteucci". Milano 1888.

בימים האחרונים הופיעו באיטליאה הרבה ספרים המדברים על אדות ארץ אביססיניא ותכונת יושביה, אך היותר נכבד שבהם הוא ספרו של מאטטיאוצצי.

שלמה כי בן מלכת שבא מענעליק היה גם בן המלך שלמה — ובזה הם מתגאים. „מענעליק — יאמר המחבר — הזה אבי זרע־המלוכה (דינאסטיא) המושלת שם מעולם ואשר שפכה בה ממשלתה בעתים היותר קשות שעברו עליה. האהרון מן המשפחה המפוארה הזאת עודנו חי והוא יושב על כסאו בהוד מלך וגבורת מושל, אהוב להעם ונכבד גם בעיני האירופיים. אך מבלי הבט על היתרון אשר לו על הנעגוס יאָאן, הוא (מענעליק) עומד במצב סר למשמעת אחרים להכנע לפני גבוה ממנו. ואולם — מי יודע אם לא נראה עוד את ההשנחה משיבה אותו על כסא אבותיו".

נבא המחבר — וידע מה נבא. הטורים האלה שנכתבו בידי מאטטיאוצצי בראשית שנת השמונים למאה זו שאנו עומדים בה, בשעה שיאאָן התראה לפנינו כגבור עשוי לבלי חת ומענעליק הנכנע תחתיו עוד היה אוהבו וידידו הנאמן — יראו עתה בעינינו כאלו בנבואה נאמרו. מענעליק, נין ונכד למנליק הראשון, ע"פ האגדה — בנו של המלך שלמה, נעשה עוד הפעם מושל יחידי, עלה על כסא אבותיו וגם נמשה למלך בעיר הקדושה אקסום באותו בית התפלה בעצמו שבו מונחים החפצים הקדושים של היהודים עוד מימות שלמה.— על אותו הככר, מקום שם תתרומם מצבת־האבן שזכרנו, ממול בית התפלה, תעמוד עוד אבן־זכרון אחת, הנהשבת לאחד משרידי הרבות ימי קדם (כמעט מזמנו של המלך שלמה): כסא־מלוכה הצוב מאבן שיש, עומד על כַּן של שיש. בימי קדם היו מושיבין על הכסא הזה את מלכי אביססיניא בהמשחם למלך. אך זה לא כביר גלה הנעגוס המנוח יאָאן את הפצו להקים מחדש בשבילו כסא מלוכה ובאופן שיהיה דומה בכל פרטיו לכסא שלמה המלך ודמות אחת להמה. ויצו הנעגוס לידידו האיטליאני נארדיטי להכין את הכסא (כי הרש הכם הוא). ויהל נאררימי את פני המלך להת לו מועד ירחים אהדים להבין בספרים עתיקים ובכתבים אשר בהם נמצאים זכרונות ורשומים ע"ד כסא המלך שלמה — לעשות כמעשהו. על דברת מאטטיאוצצי הצליח הפץ נאררימי בידו באופן מאד נעלה; הכסא ושפירירו עולים כמעט על כל מעשי ידי הכמי ההרשים שבאקסום ביפים ומלאכתם, ושם נאררימי נודע בכל ארץ אביססיניא כ„מתקן ומהדש פני כסא המלך שלמה".

באקסום נשתמרו עוד שרידי יאור גרול, אשר, על דברת כתבים עתיקים, היה בימי קדם מלא מים היים על כל גרותיו והשפיק מים לכל בני העיר, היאור הזה עם אַמת־המים נעשו ע"י איש אחד אבן שמואל שמו, מגזע ישראל, בימי מלוכת יצחק בן־דתו. אומרים אמר כי שמואל קבור תחת עץ גדול סמוך לבית התפלה; ועור היום מראים את המקום הזה.

רושם היהדות היה נכר עד ימינו אלה במשפטי אביססיניא הערוכים וסרריהם. שרי הפלך או סגניהם העומדים תחת פקודת הנעגוס יש להם שלטון (וגם הובה מוטלת עליהם) לעשות משפט בין איש ורעהו בין יושבי המקומות הנאמנים לממשלת הגליל; אבל אין להם רשות לשפוט במשפט מות — בזה יפה רק כהו של המלך בעצמו; וביתר דברי המשפט הרשות בידם

שיושביהם כמעט פראים, נפגוש מושבות בני האמונה המנואצה כל כך על לא עול בכפה".

אקסום, עיר המלוכה העתיקה, אשר ערכה באביססיניא כערך מאָסקוי ברוסיא ורומא באיטליאה, לפי דעת מאטטיאוצצי, היתה חיבת להכיר תודה בעד הצלחתה בימים עברו — להשכלת היהודים. בּריוס, חוקר ארצות־אביססיניען־ואַטהיאָפּיען הנודע, מתנגד להשערה האומרת כי אקסום היתה בימי קדם עיר המלוכה באביססיניא, ומחליט כי היתה רק המטרפולין של ממלכת Trogloditi Ethiopi, אך — יעיר מאטטיאוצצי — הן הטרוגלידיטים, הנעגרים, נקראים בתנ"ך בשם „כוש". ולפי עדותו של בריוס, בנו הכושים בנינים גדולים ואדירים; והוא בעצמו מצא שרידי בנינים ואבני זכרון שהוקמו ע"י העמים האלה, שרידי־בנין המעידים על גוי גדול ורם בימים עברו, על עם אשר החזיק בידו סחר אינדאָ־אַפריקא ואשר למרות עבודת אליליו, הנה ביחוסו אל החיים המדותיים יוכל להיות כמופת לרבים.—

השאלה אשר נתעוררה בבית מדרשם של דורשי רשומות: מתי נוסדה העיר אקסום? נתנה לחוקרי קדמוניות ענין רב לענות בו ותהי לסלע המחלוקת בין החכמים יודעי העתים. הירודוטוס ושטראבין לא ידעו מזה מאומה: הראשון אשר הזכירה היה אריאן, בימי התיסדות הדת הנוצרת היתה עיר המרכז (צענטר) של המסחר בעצמות השנהבים. במאה הרביעית והחמישית, לפי עדותם של פרוקופי, שטיפאַן ויזאַנטי, קוזמאַ ונונוז, היתה אקסום עיר גדולה וכלילת יופי. הפורטוגאַלים אשר באו לאביססיניא עם דתם הקתולית-הרומית במאה הט"ו, עוד מצאו שם חרבות בתי תפלה, שרידי היכלים עתיקים, עמודי־זכרון ומצבות־אבן. א־זה ממצבות-אבן אלה עוד נשארו שם עד היום. ביחוד יחריד ויבהיל את הרואה — המונוליט[1]) המתרומם בשיא גבהו עד שלשים אמות משלשות (קלאַפטער) לרום, העומד על הככר לפני בית התפלה — הוא בנין חדש אשר בו ימשחו את מלכי אביססיניא בעלותם על כסא מלכותם ואשר ביחוד ירחש לו לב העם וקדושיו כבוד ויראה מפני שבו, כמו שיחליטו לודאי, בארון הקדש, מונחים לוחות ועליהם חרותים חקי האלהים, אשר הביא מענעליק מירושלם, מקום שם נמסרו לו ע"י המלך שלמה בעצמו ובכבודו.— לפי אמונת קדושי העם, ההוגים בספרים ישנים שבלו מזקן ומתחקים על שרשי הכתובות העתיקות, היו באקסום חמשים וחמשה מצבות-אבן (אָבעליסק) אשר ארבע מהנה עודן שלמות עד היום. במלה אחת: אין כל ספק בדבר כי אקסום היתה עיר גדולה וכפרחת עלתה נצה ובכמה דברים היתה מצוינת מכל ערי זולתה. „ואולם לפי דעתי אני — יעיר ה' מאטטיאוצצי — כל סופרי דברי הימים אשר גלו דעתם על אדות אקסום הקלו יתר מדי בההגדה הקשורה בשם מלכת שבא ומענעליק הראשון אשר בא לאקסום תשע מאות שנה לפני ספה"נ ואשר אוה למושב לו ויבחר בה לשומה לעיר מלוכה, קרית מלך רב". ההגדה הזאת עד היום אין לה לא רק ערך דתי כי אם גם ערך הסתורי ופאָעזי להאביססינים. מאמינים הם באמונה

---

[1]) מלה יונית ופרושה: דבר העשוי ונחצב מאבן אחת.—

היהודים ותוצאותיה הטובים. בכדי לפרש כשמלה את קורות תלאות היהודים וכל ענותם בימי הבינים משתמש המחבר, מלבד יתר המקורים השונים, בספרו של ר' יוסף הכהן הידוע בל"ע „עמק הבכא" שנדפס ראשונה בשנת 1857 (נעתק לגרמנית ונדפס בש' 1858 ולצרפתית — בש' 1881). המעשים והספורים המובאים ב„עמק הבכא", שבתכונתם ובזרותם הם מעוררים תמהון ומותהים עליהם בעצמם קו השר בנוגע לאמתתם, מצאו להם, עזר וסעד ועדות נאמנה מאד בתעודות האחרות שנחקרו ע"י ה' לוצאטטו, ונמצאו דברי הכהן — נכונים ואמתים. גבורת היהודים המומתים על דתם, המעונים והנרדפים בשביל אמונתם, נותן לוצאטטו עליון גם על גבורת הנוצרים; האחרונים מתו ביסורים וענוים והקריבו נפשם על מזבח אמונתם בהיותם מאמינים בכל תקף ועז בשכר הצפון להם אחרי מותם — עשו ע"מ לקבל פרס — אבל היהודים נתנו את גום למכים ולהייהם למורטים בעד אמונתם מבלי עשות זאת (ע"י תורתם וחקי אמונתם) בשביל השכר הצפון להם בעולם הבא, רק לבלי עזוב את ד' האחד והמיוחד בורא עולם.

אחרי תתו לפנינו תמונה נוראה ומבהילה, תמונת היהודים המעונים והנרדפים על אמונתם באיטליאה, צרפת, גרמניא וספרד ששתו קבעת כוס התרעלה מידי הקתוליציזם הרומי האכזרי שאמר לכל: מסעי הצלב ימצאו חן בעיני ד' רק אז אם נושאי הצלב בטרם כל — ישמידו את היהודים מתחת שמי ד'; אחרי התמונה הזאת המעוררת בקלסתר פניה גועל נפש ווועה — מציר ה' לוצאטטו לפנינו תמונה בפנים מאירות והוט של חן והסד מתוח עליהם, היא תמונת סאן־בערנארד. בערנארד היה גם הוא נוצרי קתולי; הוא היה נזיר וכהן; באמונתו ובדבקותו בדת הרומית הקתולית לא היה איש מטיל ספק (אחרי מותו נמנה גם בקהל הקדושים); אך לבו היה לב אדם, לב בשר, ושכלו — שכל טהור שלא הועם כהשכת הפאנטיזם ולא נטמא בטמאת קנאת־הדת. הוא יצא למלחמת מגן בעד היהודים האמללים מזוין בכלי נשק של כתבי הקדש ומעשיו הוא עם מתי סודו הנאמנים לשטתו, הועילו לא מעט ליהודים לרוחתם לישועתם. ברות כביר אמרי פיו, בדרשותיו ובלקחו הטוב הואיל באר לעם ההולכים בהשך, לבני הגדודים שנאספו ללכת לארץ הקדושה להחיש פדות קבר משיחם, עד כמה הם הוטאים לד' בעשותם הרג ביהודים על לא עול בכפם, ובלב אמיץ בגבורים רצץ בשבט פיו את ראשי נזירי הכהנים וקדושיהם שהסיתו את ההמון לקצץ ביהודים. ונושאי הצלב נהרו לשמוע את דרשותיו — יאמר ה' לוצאטטו — יען נכבד מאד היה סאן־בערנארד בעיני העם ויחלו לשמוע בקולו ודרשות הכהנים הקתולים, אשר הציתו אש השנאה בלב הנוצרים על היהודים, כמעט חדלו. ואלו לא הקים לנו ד' בימים הרעים והנוראים ההם את הדרשן הנכבד ומהיר־צדק הזה, מי יודע אם — אחרי עבור ימי מסעי הצלב — אם נשאר באירופא אף יהודי אחד בחיים". לדברי ה' לוצאטטו ידעו היהודים (כדרכם תמים) להכיר טובה למטיבם ואיש חסדם בערנארד, ולאות הוא מביא

לעשות כרצונם; ובבב״ז גמר הדין לא יחשב לעולם דין כדת וכהלכה, אם הוציאו את המשפט החרוץ בלי סוד מועצות של י״ב שופטים אשר יקחו חלק בבירור הדין, דעת השופטים לא תכריע במאומה את דעת הסגן; אבל לשאול את דעתם — חובה עליו.

בימי קדם היה לי״ב שופטים הללו ערך יותר גדול מאשר עתה. לפי דעת מאטטיאוצצי צריכים להפש את מקור „שער המשפט של י״ב שופטים" הזה בקורות מלוכת מענעליק בן שלמה, „מענעליק, אשר גדל בהצר המלך שלמה המפוארה, בא לאקסום במלאות לו י״ב שנה; על דרכו לווהו עזרא החכם בתור מלמד ומורה וי״ב יהודים היותר נכבדים ההולכים אחרי ארון הקדש. שנים עשר היהודים האלה יסדו ראשונה מושב־עברים באקסום; הם לוו את המלך בכל דרכיו ותמיד היו בסוד יועציו, בשעה שהיה צריך להוציא גזר דין. באחת מחרבות אקסום היותר עתיקות נמצאו י״ב כסאות אבן שנעשו בעד י״ב השופטים. ויש מקום לשער כי עליהם ישבו שנים עשר היהודים שבאו עם מענעליק לאקסום מירושלם."

בכלל — הידיעות הנמצאות בספר „המסע לאביססיניא" של פאללעגרינא מאטטיאוצצי מעטות הן; אבל תחת זה, הנה הן נאמנו מאד, הרבה יותר מספורי הנוסעים הידועים בקרבנו.

II. „Martini-ebrei del Medio Evoe San Bernardo di Chiaravalle, di Luzzatto." Roma 1888.

החכם הנודע ה׳ לוצאטטו, חבר הפרלמנט האיטלקי, עוסק זה שנים רבות בחבור ספר אשר קראהו בשם: "Siberta della Coscienza„ לאמר: חופש ישרת הלב. מטרתו בספר הזה היא להפש בחפוש מחפש בקורות ימי עולם את החוטים הדקים האיתנים המקשרים איש לרעהו את עובדי האלילים, היהודים, הנוצרים, הפלוסופים מאקסים האשורי, טימיסט אמיאן, ליביאן, אפאנאסיא הקדוש, גריגור הק., בערנארד הק. ואחרים — עם לאקקא, שפינוזא, וואלטאר, סטיוארט מילל עם שאר חכמי הזמן, ולמצוא את הקשר המאגד אותם. — פרק אחד מעבודתו הנכבדה הזאת כבר נתן לפנינו ה׳ לוצאטטו בשם: „שפינוזא וחפש ישרת־הלב", ועתה הוסיף לתת לנו את הפרק השני, אשר קראנו בשם בראש דברינו, בספר העתי היוצא לאור ברומי «Nuova Antologia» מחברת אויגוסט.

במאמרו של ה׳ לוצאטטו זה המחבר מתאר לפנינו בכשרונו, כשרון צייר חכם הרוקם על היריעה תמונות וציורים בצבעים בהירים, את הרדיפות הגדולות והנוראות שנרדפו היהודים על צוארם במשובת העמים בימי הבינים שנתעוררו לעשות נקמות ביהודים ע״י רעיוני מסעי־הצלב; ואת הרעאקציא הטובה להיהדות שנולדה ויצאה בעת ההיא מבטן הקאתוליציזם האכזרי. המחבר מוסר לנו את המחאה הגדולה והנמרצה והפוריה (אם גם אחרה מן המועד) של הקדוש מקלערוואלי נגד מעשי הנוצרים הרעים ביחס אל

היינריך ראש הכהנים במגנצא". „באהבה רבה — כותב בערנארד במכתבו הגלוי האחרון — בזרועות פתוחות הנני מחבק את הנעזבים והנדחים; והנני רואה מראש את השמחה אשר תהיה ביניהם אז בעת אשר נפוצות יהודה וישראל יקבצו יחדו בעיר הקדש בירושלם..."

מי יתן ויוסיף החכם המדיני ה' לוצאטטו לתת לנו פרקים מספרו הנכבד, ונודהו בכל לב.

III. „Le saint enfant de la Guardia, par Isidore Loeb." Paris 1888.

„הילד הקדוש מגוארדיאה"— זה שם מחברתו החדשה של החכם הנכבד איזידאר לאב. נדמה כי השם הזה יהיה מוזר מעט להקורא העברי; על כן לא למותר נחשוב לספר בקצור נמרץ שרש דבר המחברת הזאת ושמה הנתן לה מאת מחברה: בערך שנת 1490 הביאה האינקויזיציאה במשפט חמשה יהודים וששה אנוסים שנאשמו כי בשנת 1488 הרגו ילד נוצרי יליד עיר גוארדיאה בכדי לקרוע סגור לבו ולהשתמש בו (בלב) לתכלית מעשי־כשפים מסתרים אשר ישמרו את היהודים האנוסים מעין האינקויזיציאה הצופיה עליהם ... מובן מאליו כי עלילה נוראה ומתועבה כזאת יכלו רק האינקויזיטורים הקדושים בספרד אשר ענו את הנאשמים בענוים קשים ומרים להודות על עונות ופשעים אשר לא נואלו ואשר לא חטאו — לבדות מלבם ... בין כה והעלילה הזאת נתנה מקום להאינקויזיציאה לענות את הנאשמים הנקיים מאון בענויים נוראים ולעשות חקירות ודרישות (הקירותיהם ידועות — כלי משחית לחבל הוציאו מלים ...) בכל משפט האינקויזיציא וחקיה הצדיקים! המשפט נחרץ — כמו שיכלו לראות מראש — לשפוט את הנאשמים בענש קשה מאר, מה שנעשה בידים חרוצות בסוף שנת 1491 בעיר אוויל.

החוקר המצוין הד"ר איזידור לאב היודע מה בחשובא (בגנזי נסתרות הביבליותיקות והארכיון) ונהורא עמיה שרה בההיסתוריה הכללית, מראה במחברתו זו, ע"פ אותות ומופתים הנתונים ע"י דוקומנטין שונים, כי כל הענין הזה היה — דבה בדויה מן הלב; להעלילה המגאלה הזאת לא היה כלל וכלל על מה לסמוך ורק אבות האינקויזיציאה הארורה הצמאים לדמי היהודים העלילו בזדון על הנאשמים האמללים. ולא זה בלבד שהעלילה היתה בשקר יסודה והיהודים לא שפכו את הדם הזה, אלא שגם נושא העלילה בעצמו, לאמר „הילד הקדוש מגוארדיאה" לא היה ולא נברא אלא משל היה בפי בני און האכזרים למוץ דמי היהודים. זאת מראה לנו ה' לאב במופתים חותכים שאין להכחישם, וזוהי גם מטרת המחברת הזאת (שהיא תוצאה מיוחדת מן הרעוויע הצרפתית).

אך מלבד דין והשבון ברור מכל הליכות המשפט הזה (משפט דמים!) ע"פ תעודות שונות שעלתה בידו להוציא מתהום הנשיה, עוד הוא מתאר לנו תכונת האנשים הנוגעים להמשפט הזה באופן שיפיץ אור לא רק על המקרה

מביא מספרו של ר׳ יוסף הכהן (עמק הבכא) כדברים האלה [1]) לאמר: ...
„וישמע אלהים לתפלתם ויזכור להם את בריתו וירחם עליהם כרב רחמיו וחסדיו. וישלח להם את סאן בערנארד מקלארה ואלי [2]) אשר בצרפת אשר אמנם דרש לפניהם כדרכם וכמנהגם; אך קרא אליהם: הבה נלכה ציונה, נבואה עד קבר משיחנו [3]); אך השמרו לכם לדבר עם היהודים אך באהבה והבה, כי כל הנוגע בהם— נוגע באישון עין... כי אך דמו ובשרו הם. רודאלף תלמידי [4]) לא יפה דרש; הן עליהם נאמר בתהלים (Cap. LIX 12,) אל תהרגם פן ישכחו עמי" [5]).—

סאַן בערנאַרד היה הולך בעקבות אפאַנאַסיא הקדוש; הוא אפאנאסיא אשר הטיף לאהבה ולשלום בין כל בני הדתות השונות ואשר הזיל כטל אמרתו לאמר: לא לב אבן אך לב בשר ומלא רחמים לכל הנברא בצלם אלהים צריך להיות לכל בן־דת ביחוסו לבן־דת אחרת. וסאן בערנארד לא הסתפק את עצמו בדרשותיו ובאמרי פיו; הוא כתב והפיץ ספרים ע"ד המטרה הנעלה שהציב לו. במאמרו של ה׳ לוצאטטו מובאים דברים אחדים משני ספרים גלוים של בערנארד שנכתבו בשנת 1146. שם הספר הראשון: „קול קורא אל העם ואנשי הרוח בצרפת הדרומית"; והשני: „מכתב אל

---

[1]) גוף הס׳ „עמק הבכא" במקורו העברי — לדאבון רוחי — איננו כעת בידי, זולתי ההעתקה האשכנזית של החכם מוהר"מ ד"ר וויענער (הוצאת „האינסטיטוט צור פערדערונג דער איזראעליטישען ליטעראטור" שנה שלישית, לייפציג 1858) — אשר בו השתמשתי ובעקבותיו הלכתי גם בההערות האחדות הבאות להלן,— וע"כ אל יפלא בעיני הקורא אם ימצא כי סגנון לשון הדברים האלה (שתרגמתי מאשכנזית) איננו מכון היטב לסגנון לשון גוף „עמק הבכא" העברי.

[2]) „קלארה ואלי" הוא הכנוי הלאטיני Clara Vallis של השם הצרפתי Clairvaux (בכ"י של ר׳ אפרים בן יעקב מבונן ע"ד מסע הצלב השני, הנמצא אצל הד"ר בערנאיס ואשר בחסד הר"ר קירכהיים מפפד"מ ז"ל היה למראה עיני ה׳ ד"ר וויענער בהעתיקו את „עמק הבכא" — בטעות כתוב קלייבלש").— ר׳ שמואל בן יהודה ב„זולת" לשבת שלפני חג השבועות מכנה את העיר הזאת בשנוי-שם מליצי: „קרן הפלה" עי׳ יוצרות הוצאות הר"ר אהרנהיים צד 281.

[3]) לפי זה אין ספק בדבר (יאמר ד"ר וויענער במ"ק, הערה 77) כי מה שכתוב ב„דברי הימים" של ר׳ יוסף הכהן (דף יח ע"א): „משיחם" הוא או טעות הדפוס או שגגת המגיה; אבל כי קולמוסו של הכהן בעצמו פלטה הטעות הזאת (נגד חקי הדקדוק) — זה לא יהכן בשום אופן. כן היא גם הערת הר"ר ווילקען וכדבר ברור הוא בעיני ה׳ ביאללאבלאצקי (בהעתקתו האנגלית של הס׳ „דברי הימים". The Chronicles of Rabbi Joseph ben Joshua ben Meier the sphardo.)

[4]) „תלמידי" — כך גורס ד"ר וויענער ע"פ „דברי הימים" והכ"י הנ"ל.—

[5]) עי׳ ע"ז יאסט (VII, 237 f.). שודט בהביאו גם הוא (loc. cit. I, 450) הדבר הזה יתפלא הפלא ופלא כי בערנארד הקדוש, מתנגדם של האלביגענזים, אשר סוף סוף היו נוצרים, היה פטרן ומגין גדול ליהודים והשתדל כ"כ לטובתם.—

הנסיכה תעמיד לכל העמים לאות ולמופת — את היהודים, „האומה היחידה הזאת אשר בכל הליפות השיטות, שנויי הדעות ותמורות הרעיונות בעולם הכללי שמרה את קדשה מנגוע בו יד" (צד 9); נוטה היא אחרי היהודים לא רק מפני שהם אנשים בני רעה, כי אם, ביחוד, לפי שהם אנשים אשר מכל משטר הם נוצרים את הרגש הדתי בכל עזו ותקפו; ובהיות הנסיכה (עם כל חכמתה ואהבת־אדם הנטועה בלבה לכל המין האנושי בלי הבדל בין דת לדת) — ארוקה ברתה מאר, הנה מובן מאליו כי הרגש הדתי האמתי שמצאה רק אצל היהודים ייקר בעיניה מאד. בפה מלא תאמר כי עילים היהודים על הנוצרים הרבה גם במדותיהם גם באהדות־אחים. מאמנת היא כי „אין ביהודי כל דופי", כי „בהליפות דברים בין איש יהודי לרעהו לא תעשה לעולם שום השתנות" (צד 17) וכי מבלי הבט כי למורי־המרות (הטהיאוריים) של הנוצרים עומדים למעלה מלמודי המרות של היהודים יתר מאד,— הנה בפועל (de facto) עילים היהודים במדותיהם על הנוצרים הרבה" (צד 18); וכי בשעה שהיהודי לא יעשה קטנה או גדולה בעניניו מבלי שאל תהלה פי כתבי קרשו, הנה הנוצרי לא כן יעשה ..." (צד 36).

האם נוכל להסכים לכל מחשבות המחברת הנכבדה האלה? לא! „השפעת עלינו רב טובה אין אנו יכולים לקבל". האמת נתנה להאמר, כי הכותבת החכמה בהיות הענין שהיא עסוקה בו זר לה, כמעט, הנה יש אשר תרומם יתר מדי את היהודים ותשפיל יתר מדי את בני אמונתה. כי אצל המון היהודים, אצל העם בכלל, האמונה חזקה והדת תקיפה יותר מאשר אצל העם הנוצרי — זה אמת שאין להרהר אחריה ואי אפשר לערער עליה, כי הנסיון היומי יעיד ע"ז ... אך כי בין היהודים ישוררת אהדות־אחים גמורה, כי היהודי לא יונה לעולם את עמיתו וכי כל עניניו ומעשיו בעולם נחתכים רק ע"פ האמור בכתבי קדשו ומהם לא יזוע — כל זה שמענו אך הפעם מפי הנסיכה נאטאליא ... האמת, שכלנו חיבים בכבודה, תכריחנו להגיד כי לדאבון הלב — כמה מעלות טובות שמנתה בנו המחברת או שחישבה, בטוב לבבה, למצא בנו — אין בנו! אמת כי במדות עומדים אנחנו למעלה מן העמים שכנינו [1]; אבל באהדות־אחים (סאלידאַריטאַט) לא לבד כי לא נעלה עליהם כי אם גם נופלים אנחנו מהם הרבה מאד; ולמה נכחד? איה עם אשר הפרוד יכאיב בו כל חלקה טובה כמו אצלנו, שהמחלוקת כבר היתה ללחם חקנו?! מי גרם ומי גורם גם עתה חרבן האומה והריסות העממות אם לא הפרוד, זה החיה הרעה האוכלת אותנו בכל פה?! ... ואולם — לא בעבור יתרוננו אנו דורשים מה שאנו דורשים; בני אדם אנחנו כשאר בני אדם, אומה ככל אומות העולם; יש בנו מעלות ויש בנו גם מגרעות, כמו בכל אמה ולשון, ובתור אנשים כאלה — שאינם לא מלאכי השרת ולא חמורים, ואשר אם לא נעלים, עכ"פ לא נופלים הם מאחרים — הננו דורשים זכיותנו, זכיות בני אדם ...

---

[1] וקובלני על כ' C. M. במאמרו בהצפירה (לה' אפריל ס' 1888 נו 32) הכותב זאת כלאחר יד — שרא ליה מריה!

רב העליליה הזה בעצמו שהוא בא ללמדנו, אך על התקופה שבה נקרה ויאַת בכלל.—

„הילד הקדוש מגואַרדיאה" הוא פרק נכבד, פרק חדש בספר דברי הימים לבני ישראל.

IV. „**Les suifs à Paris** depuis le VI-e siecle, par Léon Kahn." Paris 1889,

החכם לעאָן כהן, המזכיר להכונסים תואר המרכזי של עדת ישראל בפאריז, כבר זכה את הרבים בהדפיסו בשנים האחרונות (תחת השם הכולל „Historie de la communauté israélite de Paris") ארבעה הלקים מספרו הכוללים תולדות הקי קהלת ישראל בפאריז וכו' ודין והשבון ממעמדה ומצבה בימים האלה. הספר המונה עתה לפנינו היא החלק החמשי וגם האחרון למלאכת המחבר והוא גם — הכי נכבד. בו לקה הארון לעאָן כהן על שכמו עבודה כבודה וכברה שיש לה ערך כללי (בלתי מוגבל במקום): בחלק הזה כתוב המחבר הנכבד תולדות קהלת ישראל בפאַריז בעצמה מראשית המאה הששית למה"נ עד היום הזה, — תקופה גרולה, תקופה ארכה בת שתים עשרה מאות שנה הננו רואים לפנינו בכל שלל צבעיהם השונים; כי השכיל המחבר לתאר לפנינו בצבעים בהירים ונאמנים גורל היהודים בפאַריז בכל משך התקופה הגדולה הזאת, והגורל — מלא הליפות ומסבות, און ועשק, יגון ואנחה...

והנה הרבה הרבה יש לנו לדבר על הספר הזה; אבל מפני שכבר יחדנו מקום מיוחד לתרגם כמה מפרקי הספר הזה (היותר נכבדים) בשלמותם; ע"כ נכלא פה דברינו אלה, ובזה נעיר בקצרה כי הספר הזה — כמו גם פתח דברו של הרב הגדול לב"י בצרפת החכם הנכבד והנעלה ר' צדוק הכהן הי"ו שהקדים בראשו — נכבד ורב הערך. ומי יתן וירבו כמותו בספרותנו!

V. „היהודים והנוצרים. חובר מאת נאטאליא פעטראוונא אובאַראָוו מולדת בית גארטשקאָוו".

נעתק מצרפתית לרוסית מאת ס. ל. דעמאַנט. מאָסקוי 1888 [1]).

לקץ שנת 1887 הוציאה הנסיכה נאטאליא אובאראָוו לאור בפאריז מחברת קטנה בלשון צרפת בשם „Juifs et chrétiens" לאמר „היהודים והנוצרים"; ובצאתה — עשתה רעש גדול בעולם הספרות. בפאריז הביטו עליה כעל תשובה על ספרו של צורר היהודים הידוע דרימאָן; ורבים מכה"ע הצרפתים קרמו פניה באהבה, בחן ובכבוד. הן אמנם יוכל היות, כי „המחברת הזאת נתקבלה באהבה יותר מפני שם המחב־ת מאשר משבה עין מפני תוכנה", אבל אין לכחד כי המחברת גם כשהיא לעצמה נכבד ערכה.

---

[1]) מחסרון אותיות רוסיות בדפוס הוכרחנו להעתיק את המליצ הרוסיות—לעבריה.

הרחוקה מהם: „אם אשכחך ירושלם תשכח ימיני, תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי!" — להשיב לבם לארצם האבלה ולעורר בקרבם את הזכרונות הקדושות אשר נרדמו בהם.

לא נופל מן השיר הזה הוא גם השיר „דבורה". בכשרונו, כשדון משורר אמתי אשר לא יחסרו בידו כל הצבעים הדרושים לתאר בהם תמונת-העבר עם קויה הדקים מן הדקים, עם כל צבעיה השונים עד כי תעמוד לפנינו כמו חי, — מתאר המשורר לנו את דבורה, את האשה הגדולה הזאת — האשה הנביאה השופטת את ישראל — בצאתה עם ברק בן אבינעם למלחמה את סיסרא שר צבא יבין. ביד חרוצים יתאר לפנינו את תומר דבורה אשר בהר אפרים, את דבורה ואת ברק ואת אנשי המלחמה ואת כל „הנפשות העושות" כמו שהם.— אך עולה על שני השירים האלה בתוכנו הנשגב, בלשונו המדויקת ובהוד יפיו הוא השיר „ירמיהו" אשר כלו זהב טהור. על אדות החוזה הנפלא הזה נשא דברו משוררנו הגדול הריל"ג („צדקיהו בבית הפקדות", כל שירי יל"ג, חלק ג' צד 157); אך תחת שהוא תארו בצבעים כהים מאד (עד כי הרגיש בעצמו כי צריך הוא להתנצל ע"ז — ע"ש צד 205 בהערה —) הנה השכיל אבראמאָוויטץ לתארו בצבעים יותר בהירים — ויותר נאמנים.

השיר „תוכחת ד'", אשר נושא דברו הוא יואל (סימן א', ב') מתאר שלמת-רישעים אשר שלם להם ד' בהכריתו אכל מפיהם, בשלחו את הגזם ואת הארבה ואת הילק ואת החסיל לשחת בכל תבואותיהם; יצייר לפנינו את ה„גוי העצום ואין מספר" אשר שניו שני אריה ומתלעות לביא לו, אשר שם גפן ישראל לשמה ותאנתו לקצפה; „חשף חשפה והשליך, הלבינו שריגיה" איך שדד שדה ואבלה אדמה! — ובקראנו את השיר הזה יש אשר נדמה כי ספר יואל מונח לפנינו ובו נקרא, — עד כה עלתה בידי המשורר לפחת נשמה בשירו ולתת בו רוח חיים! ובתתו לפנינו בשירתו דברי יואל ידמה לנו כאלו הנביא עומד לפנינו חי וקורא בקולו קול עז: „תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי — ירגזו כל יושבי הארץ כי בא יום ד', כי קרוב!" דברי הנביא הנשגבים והנמלצים מאד יצלצלו באזנינו בכל שירו של משוררנו „תוכחת ד'", ורוחו הנשגב יתהלך בו; וע"כ גם רב הוא הרושם אשר יעשה על נפש הקורא, אשר אזנו לא כבדה משמוע קול המשורר. —

נופל מן השיר הזה, גם בתוכנו גם בלשונו הוא שירו על אהבת המלך שלמה ושולמית המתוארה לפנינו ב„שיר השירים". המשורר מאריך בלשונו יתר מדי, ובכלל לא הצליח חפצו בידו לתת בפי שולמית השירה הראויה לה, דבריה היקרים שאנחנו שומעים מפיה מתיך „שיר השירים" עולים ביפים, בחנם השפוך עליהם ובכחם, כח הנשגב, על דברי המשורר אשר שם בפיה.— וגם בהעתקתו את איוב (חמשה קאפ.) לא הצליח כל כך, מפני כי בכלל לא נתן „איוב" למתרגם ... תחת זה נשגב הוא שירו „מספר יחזקאל" וגם יתר השירים כמו: „אליהו בחורב". —

בכלל — כל עין רואה תעידהו כי יש בהמשורר אבראמאָוויטץ מתת השירה האמתית, ורוחה נוססה בו בכל תקפה ועזה. דמיונות וחזיונות, שהן החמר

והנה אם אמנם יש אשר למרות חפצה להמליץ טוב עלינו, תוציא מפיה דברים הנאותים יותר לקטיגור מאשר לסניגור — כמו באמרה: „נניח כי אין לקות מהיהודי לראותו בתור בן־ארץ מולדתו" (צד 39), כאלו אי אפשר ליהודי להיות פאטריוט גמור, ועוד דברים כאלה המוכיחים כי אין מעמד לרוח המחברת — בכ"ז חלילה לנו לאמר לה — דברי אחד המבקרים העברים הרוסים, „לא מדובשך ולא מעוקצך!" ; אדרבה, בכל לבנו נחזיק טובה להנסיכה הכבודה נאטאליא בעד דבריה הטובים והישרים ובעד אהבתה לעמנו האמלל! — ומי יתן ותוסיף ללחום מלחמתנו עם שונאינו מנדינו בעטה! — וגם החכם דעמאַנט שהביא את המחברת היקרה הזאת מנחה להיודאפאָבים הרוסים [1] — זכור לטוב.

VI. „שירי מ. ס. אַבראַמאָוויץ." (בשפת רוסיא) ס"ט פטרבורג 1889.

לקוראי הספרות העברית־הרוסית לא מוזר יהיה שם המשורר אַבראַמאָוויטץ. שירי המשורר הצעיר הזה נקראו עוד לפני כמה שנים בענג נפש. ובשנים האחרונות הרבה המליץ הנעלה הזה לשיר בשירים בהשתפך נפשו אל חיק עמו וסגלותיו וחמודותיו, ע"פ רוב ראו שיריו אור בספר הירחי הרוסי לעברים „וואָסחאָד"; ועתה אספם המשורר לאספה אחת וידפיסם בספר מיוחד. ואע"פ שהוא קנקן חדש מלא ישן, בכ"ז יש בו גם הרבה שירים חדשים שלא ראו אור עד היום. הספר נחלק לשני חלקים ראשים: שירי ישראל, כלומר שירים שתוכן ענינם לקוח מכתבי הקדש ושייכים ביחוד ליהודים; ושירים כללים, לאמר: שתוכנם לא יתיחש רק לישראל וענינם כללי ומספרם לא מעט (הם מחזיקים 112 עמודים, והוא כמעט חצי-הספר כלו).

כי המשורר לנו הוא, כי לבו ונפשו נתונים לעמו וכנורו כנור בת ציון — זאת יוכח הקורא גם מן השיר הראשון בחלק השירים שתוכנם לקוח מכה"ק, הנקרא „חזיונות" — שמו לראשונה היה „פלשת־נא" והשם הזה היה יותר נאה ויאה לו ויותר מתאים ומכון לנושא השיר הנשגב הזה ותוכנו, — כו נראה את משוררנו בהשתפך נפשו אל חיק ארץ קדשנו. ברגש קדש, ברגשות חמים יזכיר לנו את „ארץ הסגלות והפלאות, ערש התולדה" ; ואנחתו בזכרו מה היתה הארץ הזאת — איך היתה פורחת, ארץ צבי לכל הארצות — ומה היא עתה — עזובה ושממה נשכחה מני רגל! — אנחתו הגדולה הזאת, המשברת כל גופו של אדם, תמצא לה הד קול בלב הקורא, ויחד עם המשורר יוריד גם הוא דמעותיו כטל חרמון על הר ציון ששמם ... שירים כאלה וכאלה טובים מאד לא רק בגלל יפים ובגלל עצם השירה הנשגבה, כי עוד סגלה אחרת תמצא בהם והיא, לשובב בנינו, „בני הדור החריש", אשר כבר שכחו את שבועת אבותיהם הזקנים, שכשעה שתלו כנורותיהם על ערבי נהרות בבל נשבעו שבועת־אמונים להארץ

---

[1]) ה' דעמאנט הוא מורה של הנסיכה נאטאליא שלמד אתה לשון עבר וכתבי הקדש במקורם. —

כתוב „מ״ה״ וצדקה השערת המו״ל כי הוא ר״ת משה הנקדן) ; וכי זה האיש משה, הנקרא בשמו השלם ר׳ משה ברבי יצחק בן הנשיאה אשר ממדינת אינגלטירא, לקח הרבה מספר הזכרון של קמחי וישים בכליו — בספרו „ספר השהם״ אשר הלק הדקדוק שלו ומקצת חלק השרשים הוציא לאור החכם קולינס (לונדון תרמ״ב) וכי בעל ההוספות על ס׳ זכרון ובעל ס׳ השהם — חד הוא (ר׳ משה הנקדן).״

שני מיני הערות והגהות ערך המו״ל בשולי כל דף ודף מן הספר : המצוינות באותיות הא״ב העברי הן הגהות וברורי הנוסחאות וכו׳ ע״פ הכ״י שהיו בידו ; והמסומנות בציוני המספר הן ציוני מקומות הפסוקים אשר הביא הקמחי בספרו זה וגם מקומות מאמרים אחרים המובאים בו (ודבר נפלא מראה לנו המו״ל כי פעמים רבות שגה המחבר בהביאו כתובים בשנוים, ויש דברים שהביא כאלו נכתבו במקרא ובאמת לא נמצאו שם כלל — „הכי קרא שמו זכרון כי הואיל הלך אחרי זכרונו !״—) ויש מן ההערות שהן כמפתח למנעול.

כללו של דבר : מלאכה של חכמה נכבדה עשה המו״ל בהוציאו את „ספר זכרון״ זה לאור ; וכל חובבי ספרותנו יודוהו על זה. ואולם על דברים אחדים הגנו להעיר את אזנו בזה.

ר׳ יוסף קמחי הספרדי היה אחד האנשים הדגולים אשר ישנות מאות רבות תעבורנה עד שימלא מקומו. עליו נוכל להמליץ : כל קמחא קמחא וקמחא דקמחי — סלת ; כי כל דבריו מזקקים שבעתים, מנופים בי״ג נפה ונקיים כסלת. וא״כ מן הראוי היה לו להמו״ל הנכבד לערוך בראש „ספר זכרון״ — תולדות מחברו רבי יוסף וקורות ספריו. הן אמנם כבר ערך החוקר הגדול ד״ר גייגר „מאמר על ר׳ יוסף קמחי״ („אוצר נחמד״ ח״א צד 119—79 ; „Abraham Geigers Nachgelassene Schriften“, fünfter Band; 1. Abtheilung s. 1 — 22.) אבל, מלבד שהמאמר הזה איננו מצוי ביד כל אדם, הנה מיום שכתב גייגר מאמרו רחבו ונסבו החקירות על אדות ר״י קמחי וספריו ויד חרוצים כיד החכם באכער היתה יכולה להוציא מכל החמר הנקבץ — כלי יפה למעשהו, ומדוע מנע המו״ל הנכבד הטוב מבעליו בהיות לאל ידו ?

שטתו של הר״י קמחי הדקדוק חדשה היא ובכמה דברים לא קדמהו איש. ולשלמות הספר היה לו להמו״ל, המדקדק המובהק, לערוך מערכת שטת קמחי בדקדוק ויחוסה לשטות המדקדקים הקודמים והמאוחרים וההבדל שבין שטותיהם. כן לא זכר המו״ל לא בהקדמתו ולא בהערותיו כי ר׳ יוסף קמחי היה הראשון אשר מצא בל״ע ההפרש בין תנועות גדולות לקטנות, הראשון אשר סדר את משקלי השמות אחד לאחד ואשר מצא ישם ההקטנה בעברית (אישון מן איש וכו׳), ועוד דברים נכבדים כאלו, שהם הם העיקר !

ידענו כי רבי יוסף קמחי חבר נוספות על ס׳ הזכרון שלו בשם „חבור הלקט״ (הביאו הרד״ק : במכלולו דוו״ק קס״ז א׳ ; ובשרשיו ש׳ עבר, קבץ. ועי׳ „אוצר הספרים״ לבן־יעקב אות ה, ציון 35) ומה טוב עשה המו״ל אלו חפש אחריו בהביליאותיקות הגדולות אולי מצאו !

(שטאַף) שמהם המשורר מוציא כלי למעשהו, לא יחסרו לו גם הם. הן אמנם יש אשר סגנון לשונו איננו צח ומדויק כל כך; אבל לבנו לא ילך לתפוש אותו על ככה, כי נפשנו יודעת מאד כי עוד צעיר המשורר לימים ועוד יתקן את סגנונו ויַיַפֵּהו לעתיד לבוא; ואם נכשל עתה לפעמים בלשונו וינקש בשנונו — בזה לא נגרע מכבודו מאומה. צר לנו כי לא חנן אותנו אלהי השירה בכשרון משורר ומעולם לא דרכה רגלנו על הר הפרנס, למען נוכל לתרגם למצער איזה חרוזים משירי אבראמאָוויץ להראות לקוראינו את עוזזם ואת יפים (ולאנוס את כשרוננו „לחרוז שור וחמור", כמעשי אחרים לא נאבה). ועוד הפעם נאמר כי ברכה מרובה יש במשוררנו הצעיר אבראמאוויטץ, אשר לבו בוער באש אהבת עמו ומעיו כחלילים יהמו לשברו, וספרו הוא כלי יקר. ובכל לבבנו נקרא למשוררנו: לך בדרכך זה ועשה חיל בישראל!

VII. „ספר זכרון לרבי יוסף ברבי יצחק בן קמחי. הוציאו לאור בנימין זאב באכער מורה בבית מדרש הרבנים אשר בבודאפעסט. ברלין תרמ"ח.

רבי יוסף ברבי יצחק קמחי המכנה מאישטרי פטיט, אבי האחים המפורסמים בישראל רבי משה ורבי דוד (הרד"ק), חי בסוף המאה התשיעית ותחלת המאה העשירית למה"נ, ויהי אחד האנשים היותר מצוינים בין חכמי דורו. ביחוד נודע לנו כחו בתור מבאר כה"ק. ובתור מדקדק — הנה הוא היה הראשון אשר חבר ספר שלם בדקדוק לשון עברית בארצות הנוצרים; כי לפניו לא היו בספרותנו כ"א ספרי המדקדקים היושבים בארצות ערב. והספר הזה הוא „ספר זכרון" אשר היה טמיר ונעלם מאות בשנים, גנוז בבתי אוצרות הספרים הגדולים ועין איש לא שזפתו כמעט, עד שבא החכם והחוקר המצוין ד"ר באכער ויוציאהו מאפלה לאורה ע"י חברת „מקיצי נרדמים".

ע"פ שלשה כתבי יד מצאה יד המו"ל הנכבד להוציא את ספר הזכרון לאור; האחד נמצא באוצר ספרי החכם הרשזח"ה (והוא המסומן בהקדמת המו"ל ובהערותיו באות ך), השני בהביבליאותיקא הגדולה אשר במינכען (והוא המסומן באות מ) והשלישי בהביבל. אשר בברלין (והוא המסמן באות ב), ועל פי שלשה עדים קם דבר התקונים והגהות בפנים הספר. ואולם הכ"י היותר מדויק הוא כ"י ך, וע"כ ישם המו"ל אותו ליסוד מלאכתו ובעקבותיו הלך, וכל הדברים אשר לא נמצאו בו שם אל תוך ההערות חבאות בשולי הדפים ושם יתבררו ויתלבנו הדברים עד שתמצא הנוסחא הנכונה והמדויקת. ומלבד שלשת כ"י הנזכרים, אשר תִּכֵּן עמודי הספר, שלח המו"ל את העלים כאשר אך יצאו מתחת מכבש הדפוס להחכם פעררא הממונה על הביבליותיקא אשר בפארמא, והוא רשם להמו"ל חלופי הנוסחאות הנמצאים בשני כ"י מס' הזכרון הגנוזים באוצר הספרים הנ"ל, והם נדפסו בסוף הספר.— בראיות רבות ועצומות (אשר קצתן כבר זכר במאמרו אשר במה"ע .R. d. E. F. T. XII) מוכיח הד"ר באכער כי רבי משה הנקדן הידוע „היה מגיה ספר הזכרון כמוסיף על דבריו או כמבאר את דבריו והנוספות אשר בכ"י ב ומ רֻבָּן מעשי ידיו הנה (בכ"י ב בסוף הערה ב' לעמוד מ"ח

שמרוני וסורי וערבי וגם בחכמות הלמודיות והטבעיות ושאר מיני מדעים ידיו רב לו, כי שקידתו בקריאה ובלמוד היתה בלי גבול, ובמעוט שנה ובמעוט תענוג היה עוסק במשא ומתן ועוסק ג"כ בתורה ובחכמות ובמלאכת השיר." נדפסו ממנו חמשה ספרים: „מעיל קינה" (ריגייו תקפ"ד), „תולדות הרמח"ל" (פראג תקצ"ח), „הגיון בכנור" (וויען תקצ"ט), „קינים והגה והי" (פראג תר"א) „נזם זהב" (פאדובה תרי"ה). ואולם גם בכ"י נשארו אחריו מאמרים ומכתבים ושירים וכו'. אספת כתביו — הכוללת כל אגרות אלמנצי להרשד"ל ולאחרים בלשון עברית ואיטלקית וגם אגרות אחדות בלשון רומי וצרפת וגם חבורים מחבורים שונים שירים וזמירות — היתה טמונה אצל בן הרשד"ל זצ"ל, החכם דוקטור ישעיה לוצאטו. מי יודע כמה היה האוצר הנחמד הזה מתגלגל תחת שואה, לולא הקרה ד' לפני ד"ר לוצאטו איש כלבבו, עוזר נאמן העומד לימינו בעבודתו בסדור כתבי מר אביו הרשד"ל נ"ע ואגרותיו (כמו שהוא אומר בעצמו במכתבו אל מו"ל האסיף: „ספר זכרון" ווארשוי תרמ"ט צד 208) הלא הוא הפראָפֿעססאָר חיים יצחק קסטיליוני מטריאסטי. החכם הנעלה הזה הוא עתה אחד מטובי חכמי ישראל וסופריו בארץ מולדתו הכותב עברית לעברים; נתגדל על ברכי תלמידי האדם הגדול הרשד"ל, ומהם באה לו האהבה העזה לשפת קדשנו וידיעתו בה. על חכמתו בספרות ישראל ותורתו כתרוהו רבותיו בכתר שם טוב „חכם" ובחכמות חול גמר חק למודיו ועמד על הבחינה ויתמנה למעלת פרופיסור; כי הוא מורה חכמת החנוך בבית הספר למורים העירוני אשר בטריאסטי עיר מולדתו (Lehrerinnenbildungsanstalt) וגם בתי המאסף לילדי העם (Volkskindergärten) עומדים תחת השגחתו, כי הוא יסדם. הדפיס ספרים רבים בלשון איטלקית (גם זה מקרוב הוציא לאור בפֿלורינצו ספר על החנוך, שמצא חן בעיני כל) ומאמרים גם בלשון אשכנז וצרפת ובעד חכמתו לקחוהו כמה אקאדעמיען לחבר להם (Mitglied) ומלך איטליה כבדו בשם הכבוד Cavaliere (מקביל אל שם הכבוד ריטטער פאָן). וד' נתן בלבו להפיץ מעיני תורת חכמי איטליה שכבר מתו החוצה, למען תהיינה שפתותיהם דובבות בקבר, ובזה הוא עושה חסד עם המתים ועם החיים, הם הקוראים המתענגים על תורת החכמים נוחי עדן. הנה כי כן כבר הוציא לאור זמירות ושירים ומזכרות קינות מצבות ואגרות מאת הר"ר שמואל חיים זלמן (שחז"ל) ז"ל, מבחירי תלמידי הרשד"ל („נעים זמירות שמואל או יליד כנור", דראהאביטש תרו"ם), ועתה הוסיף החכם קסטיליוני הי"ו לזכות את הרבים בהוציא לאור מתוך כ"י אלמנצי את הספר „יד יוסף", שהיה עד הנה טמיר ונעלם עד כה מעין קהל הקוראים (כפי ששמענו יצא בקרוב לאור על ידו גם ספר „עוגב רחל" הכולל כל שירי רחל מורפורגו ע"ה *). חמרא למארי וטיבותא לשקיה!

*) היא האשה החכמה המצוינת הנודעת בשיריה היקרים בלשון עבר אשר שרה, אשר „לא נמצאה עוד אשה אשר תשיר הפעם, שירי שפה עבר כמו היא בטוב טעם." הנלה רחל השמיעו רבים בשירים מקדשים לשמה ולזכרה (עי' למשל „יד יוסף" צד ק"ח; מלך אביון להר"ר שמעון בכרך צד קמ"ה) וכבר הציג אותה כמופת לרבים הרב ד"ר קאיזערלינג בספרו הנחמד „Die jüdische Frauen". (לייפציג 1879).

בהקדמתו צד XIII בהערה 27 ז"ל: „בספר השהם שם ר"א בן קמניל כו' והוא הרופא מסרקוסטא אשר כבדוהו ר' משה בן עזרא ור' יהודה הלוי בשיריהם" היה לו להעיר כי כן הוא לפי עדות די רוססי והשערת הר"א גייגר (בספרו על יואן ר' יהודה הלוי) וסוף סוף אין להחליט כדבר ברור כי ר' אברהם בן קביל (כן שמו לפי כ"י מינכען) הוא השר ר' אברהם בן מאיר בן קנביל ועדיין הדבר צריך ברור.

XIII. יד יוסף. ספר כולל זמירות ושירים, אגרות ומצבות מאת המשורר המפורסם יוסף אלמנצי אשר נמצאו בכתיבת ידו אהרי מותו. הוצאו לאור עתה פעם ראשונה ע"י הצי' יצחק חיים קסטיליוני ס"ט. בו מצאו מקום גם ההקדמה לרשימת ספרי הביבליאוטיק המפוארה אשר אסף וקבץ החכם המחבר, מלאכת ידידו מאור הגולה שמואל דוד לוצאטו זלה"ה עם תרגום איטלקי והערות ותוספות מאת המוציא לאור." קראקא תרמ"ט.

היו ימים ואיטליה — זו הארץ מברכת ד' ששם יפרח התמר ויגאץ השקד ותפוחי זהב עם כל פרי מגדים ירהיבו עין כל — הוציאה פרי הספרות העברית למכביר. היו ימים ובארץ חמדה זו התנוססו בקרב ישראל אנשי מופת, חוקרים ובלשנים, סופרים ומשוררים אשר זכרם לא יסוף מאתנו כל ימי עולם, ודי אם נזכיר בשם את ר' נתן בעל הערוך, את ר' אליהו בחור, את ר' עזריה מן האדומים, ר' יהודה אריה די מודינא, ר' יצחק לאמפרונטי (בעל הפחד יצחק) ואת רמח"ל וכמהם אנשי שם אשר השאירו ברכה אחריהם ספרים יקרי ערך שתפארת הם להספרות. ועוד לפני דור אחד, בשעה שבית מדרשו של שד"ל וחבריו עמד על תלו, נתנה הספרות העברית יבולה שם. ואולם מיום שמת שד"ל ורעיו (יש"ר, די לא טורי, גירונדי, אלמנצי ועוד) נסתמו מעיני הספרות, אפס כל חזון מאיטליה והד קול חכמת ישראל ממרום הרי האפענינים נדמה נדמה! אכן חטא נחטא להאמת אם נאמר כי בטלה חכמת ישראל באיטליה; לא! עוד יש ויש — תהלה לאל! — בקרב אחינו בחצי האי האפעניני חכמים עוסקים בחכמת ישראל וספרותו ומוציאים לאור ספרים נכבדים נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת: אבל— על דא ודאי קא בכינא! — הם נותנים חילם לזרות. כותבים הם אשכנזית, צרפתית ואיטלקית, ושפת עבר מאן דכר שמה! ומלבד מתי מספר (כמו בן אמוזג, ר' משה יצחק אשכנזי ודומיהם) רב חכמי ישראל באיטליה יעגבו על הלועזות „והשפה היפה השרידה היחידה" תצא מאיטליה וידיה על ראשה כי בגדו בה בניה כנחל! — ועי"כ שמחה כפולה ומכפלת שמחנו על הספר הכתוב עברית „יד יוסף" שמוצאו מאיטליה היפה-פיה!

המשורר המנוח יוסף אלמנצי נ"ע היה אחד מטובי חכמי ישראל באיטליה בדור הקודם. תולדותיו הודיע לדור אחרון הרשד"ל ז"ל בהקדמתו לרשימת ספרי הביבליותיק של אלמנצי (הנה היא נדפסה בראש הספר הזה צד 3—12); ממנו נשמע כי „רבה היתה קריאתו ובקיאותו וגדול ועצום כח זכרונו ומלבד לה"ק ול' איטלקי היה יוסף מכיר לשון רומי וצרפת ואשכנז וגם היה בקי בקריאת לשון

הקורא למצער מושג קל מתכונת שירי אלמנצי ורוחם, הננו לתת בזה שירה אחת ששר „לאחד מידידיו בן ארבעים שנה בקחתו לו לאשה נערה יפה ורכה ושמה שושנה" וזוהי:

„בִּימֵי קְצִיר חִטִּים בִּבְלִי אֵימָתָה
חֵשֶׁק בְּךָ גֶּבֶר אוֹהֵב וָרֵעַ,
רַצְתָּ לְגַן עֶדְנָה וּבְתוֹכוֹ בָּאתָ
טֶרֶם יְמֵי בִינָה גַם כִּי יָגֵעַ,
בָּאתָ בְתוֹכוֹ וּבְמָשׁוֹשׁ מָצָאתָ
שׁוֹשַׁן יְפֵה עָנָף מִטַּל הוֹמֵעַ,
בְּךָ אֶעֱלֹז כִּי בוֹ תַכְתִּיר רֹאשֶׁךָ,
נוֹף רַעֲנַן אֶזְרָח, חֵי נַפְשֶׁךָ!"

לשיריו הסטיריים (כמו מצ"ק רודף תשוקה וחס"ד כו', צד נ"ח; מצ"ק אדם רשע המצדיק עליו את הדין, צד ס"א וכמהם רבים) — לאלה יחסר ברק ההתול האמתי. גם בשיריו הליריים לא הצליח, כי הרעיון שהוא העיקר — חסר בהם. תחת זה נכבדה היא בל"ס העתקת אגרת הוראציוס על מלאכת השיר אשר חלק קטן ממנה נדפס בבכורי העתים (וויען 1845); ואולם — חבל על דאבדין! — מן ההעתקה הזאת לא מצא המו"ל בכ"י אלמנצי כי אם שיר זהב מיוחד להיות לה למבוא והלק קטן ממנה (צד 91—88), ולא נודע איפה נמצא תשלום השיר. גם השיר ההתילי „על איש אחד מן הרמתים" גבה עינים ורחב לבב מלא חובות כרמון, לוה רשע ולא ישלם כו' המפיל תחינתו בעשי"ת: „אבינו מלכנו, מחוק ברחמיך הרבים כל שטרי חובותינו!" (צד 121) והמזמור החמשי (צד 123) ראוים להקבע בשורת הבינונים.—

בסוף הספר (בסמנים מיוחדים) תבא העתקת הקדמת הרשד"ל, שהעתיק, (לבקשת הד"ר ישעיה לוצצאטטו ולרצון החכם המליץ הנצרי, אחד מחסידי אוה"ע שבימי שבתו בפאדובה ללמוד Dr. Zambelli di Verono שם חכמת המליצה „למד ג"כ לשון עברי עם הרב שד"ל נ"ע ותהי נפשו קשורה בנפש אלופו ומיודעו בקשר מורא רב וחבה יתרה") שהעתיק לאיטלקית (יחד עם הערותיו) החכם היקר ר' יצחק חיים קסטיליוני המו"ל ולו נאוה תהלה, ובכל לבבנו נאמר לידידנו הנכבד הזה יישר כחך לספרות ישראל!

Moses Reines. *Lida, im Januar 5650.*

הערת המו"ל: המבקר הנכבד בעל „האספקלריא", החכם הר"ר משה ריינעס נ"י ערך בעדנו מאמר גדול „בעולם הספרות" המכיל מאמרי בקרת ארוכים על ספרים גדולים ונכבדים (כמו „האוצר" ו„כנסת ישראל" להרש"י פין,

בימי חייו האחרונים החל אלמנצי ז"ל לאסוף בספר אחד כל אגרותיו ומאמריו ושיריו בלשון עבר ובלשונות אחרות. ועל שער הספר ההוא כתב בדרך מבוא הטורים האלה, המעידים על יקרת נפשו:

„גַּם כִּי בָאתִי עַתָּה בִּמְגִלַּת סֵפֶר
אֵדַע עֶרְכִּי, אָבִין כִּי אֻמְלַל אָנִי,
אֶזְכּוֹר כִּי אָנֹכִי – עָפָר וָאֵפֶר."

כן, האנוש האָנוש עפר ואפר הוא, רגע — ואיננו! כי עד שהספיקה בידו השעה להעתיק אגרותיו ולבצע חפצו — ואיננו! כי לקח אותו אלהים; ועזובנו הספרותי בא ליד החכם הנכבד ד"ר ישעיה לוצאטטו, והוא מסרו ליד הפרופ. קסטיליוני שהוציאו לאור בספר הזה, המונח לפנינו.

וזאת תורת הספר „יד יוסף": בראשו תבא „הקדמת המתרגם המוציא לאור" רב יצ"ח"ק ס"ט, ואחריה הקדמת שד"ל הנכבדה (שתהלתה המאמר המחכם: „מחלה רעה היא הזקנה, וכל אדם מתאוה לה") לרשימת ספרי הביבליותיק של אלמנצי, ועליה י"ז הערות מאת המו"ל, הערות יקרות מאד, ביאוגראפיות, הסתוריות וכרונולוגיות שיש בהן גם מכתבים נכבדים (כמו מכתב הרמ"ש גירונדי עם הד"ת ומכתב רעיתו הסופרת המהירה בל"ע תמר גירונדי), שירים (כמו שירי המו"ל יצ"ח"ק בעצמו לאלמנצי ושירי אלמנצי אליו) ומצבות (כמו מצבת הרב ר' אברהם חי ריגייו ובנו היש"ר, מצבת אלמנצי שכתב בעצמו ומצבת אחותו מרים המפוארה) שיצאו לאור עתה בפעם הראשונה. גוף הספר נחלק לשני חלקים: הראשון כולל אספת אגרות אלמנצי העבריות כפי שנמצאו בכתב ידו; והשני (והוא הכי נכבד בכמותו) — אספת שירים, קינות ומצבות ממנו. רבי מכתביו ערוכים להרשד"ל ידידו ורעו, אשר היתה לו עמו ברית נאמנה, במשך שלשים ושמנה שנה, „שיסודתה באהבת השיר העברי בפרט ובאהבת התורה והתושיה בכלל," והמכתבים אינם מכתבי-רעות בלבד, כי יש בהם גם דברי תורה וחכמה הראוים להשמע (במקצוע זה נכבדים ביחוד המכתבים המסומנים פה: Nr. Nr. IV., V., X., XIII., דבריו בענין הגלוה כהוה"מ וביחוד בענין הכתוב בחגי: גדול יהיה כבוד הבית הזה האחרון מן הראשון ובבאור הפלוגתא דרב ושמואל בפ"ק דבתרא: חד אמר בבנין וחד אמר בשנים — הם דברים נכבדים מאד, נאמנים וישרים בל"ס). על גוף השירים לא נדבר דבר, כי השירה היא מן הדברים התלוים בטעם, וע"ז הפתגם אומר „De gustibus non est disputandum" אם הקורא איטלקי הוא, בל"ס ינעמו השירים האלה לחכו, כי אמנם אלמנצי היה אחד ממשוררי ישראל הנכבדים באיטליא; ואם בן ארץ הרובים הלבנים, או גם אחד מבני אשכנז („המניעים הנה והמניחים הנע, השמים מלרע למעיל ומלעיל למלרע, המבלבלים כללי הקריאה והמסכלים ארחות השיר והקיו" — כמו שהח' יש"ר אומר —) הוא, אז מספקני אם ינעמו שירי אלמנצי לאזנו, כמו שלעולם לא יערבו שירי האשכנזים לאוזן הקורא האיטלקי, ובכ"ז, למען יקנה לו

מאפע. והוא גם הוא לא בחר לו מאהבתו להתרגום דרך עקלתון לעקם דבריו בכדי להעמידם בעל כרחם על דברי תורה, וכאיש אוהב אמת יודה כי נוסחאות אחרות ומשונות מאשר לפנינו היו לפני אונקלוס, כמו ת׳ „שם המקום״ קרא „שם המקום״ (בראשית כ״ג י״ד), התחת כמו החתת, שם נ׳ י״ט [1], וקדקד ת׳ זקרקר, במדבר כ״ד י״ז [2], יערף כמו יערב, דברים ל״ב א׳ וכדומה. בכל מקום שת״א בשנוי לשון נוגע בעצם דבר הלכה המחבר נוקב ויורד עד התהום בדברי חז״ל התלויים בהלכה זו, ראה למשל באורו לפסוק טרפה לא הבאתי לך (בר׳ ל״א ל״ט) ובכל ס׳ ויקרא. רק לעתים רחוקות מאד נכנס המחבר בדחוקים, כמו בבארו אגב אורחא את הת״י לפסוק דיהושע י׳ כ״א: לא חרץ לבני ישראל לאיש את לשונו „לא הוא נזקא לב״י למדחק גבר ית חבריה׳, שתרגם לא חרץ כמו לא חרס, כלומר לשונם לא יבשה כחרס ולא נעשו עיפים לרוץ זמן רב, וכאלה.

בכלל נאמר כי הס׳ הזה מלא וגדוש בחריצות יתירה ובדברים טובים ומועילים. והחובה על המגיהים לשים לב אל דבריו בקרבם להגיה את ת״א כהלכתו. אך על חסרון אחד גדול עלינו להעיר, והוא כי חסר להספר היקר הזה מבוא אל ת״א, הכולל תולדות התרגום הנכבד הזה ומקיף ע״פ ראות כללית את דרכי אונקלוס ותהלוכותיו בקדש. ואם המחבר לא עשה זאת, כי ירט המות לנגדו או מסבה אחרת, קוה קוינו כי הד״ר פערלעס, אשר כל רז לא אנים ליה בחכמת ישראל וקדמוניותיו, ינופף ידו למלאות את החסרון הזה, ובפרט כי גם שמו נקרא על הספר, ולא עליו להיות כמתעלם מעצמו ובשרו, חותנו המחבר ז״ל.

ד״ר מאנדעלקערן.

לקורות החסידות.

בקרת מאמר

„תולדות משפחת שניאורזאהן״ מאת אלכסנדר זיסקינד ראבינאוויטש (האסיף תרמ״ט 163—180)

„ירך מתוכה ... מסרחת״
(סנהדרין ל״ט).

אחינו שבמערב, שבמחילת כבודם נשכחה היהדות מפיהם ומפי זרעם, ורבים בהם עומדים מחוץ לתחום, עמלים בבנין התולדה וישקעו בו כל כחם ואונם, ומגדל

---

[1] פה היה ראוי להעיר כי בחנם התפלא הרמבמ״ן על תרגום רב סעדיה גאון בפסוק זה וחשבו לשגיאה, ע׳ בהקדמתו הכוללת לבאורו, המפורסמת בשם אור לנתיבה.

[2] גם היה ראוי להעיר כי הנוסחא הזאת מתאמת עם הפסוק דירמיהו, מ״ח מ״ה.

הספר הירחי וואָסחאָד לשנות 1887—89, ספרי חברת מקיצי נרדמים לשנת תרמ״ט ועוד רבים) ואולם — מפני טרדותיו וביחוד בעבודתו בספרו הנכבד „דור והכמיו״ (היוצא לאור על ידנו) — לא הספיקה בידו השעה לגמור אותו בעוד מועד, ונשאר לאוצרנו הרביעי; ולבקשתנו שלח לנו את המאמר הזה ועוד איזה מאמרי בקרת קצרים לתתם באוצרנו הזה, — וגביע לו בזה תודה גלויה על עבודתו זאת.

„באורי אונקלוס.

מלאכת שמשון ברוך שעפטעל ז״ל

(הובאו לבה״ד ע״י חתנו ד״ר פערלעס רב בק״ק מינכען).״

מינכען תרמ״ח.

החבור הגדול ורחב ידים זה הכולל באורים על ת״א מבראשית עד לעיני כל ישראל, יתנוסס כאבן יקרה בעטרת תפארת ספרות ישראל. מחברו ז״ל היה אחד מן השרידים אשר ה׳ קרא בארצות אשכנז, מכנעני ונכבדי ארץ, אשר אף כי דאגות ותלאות המסחור יעמיסו עליהם עול כבד, בכ״ז עוד ידם נטויה להגות ולדרוש בתורת אל חי ובדברי הז״ל. מעודו קבע עתים לתורה ולחכמה, ולעת זקנתו אחרי שובו מצבא המסחור היתה תורתו אומנתו, ונהירין היו לו שבילי התרגומים לתורה ובפרט ת״א, ולא הניח דבר גדול או קטון מכל הנוגע אליו מדברי חז״ל (מכילתא, תוספתא, תלמוד ומדרשים), ספרי חכמי ישראל (מסורת ת״א ברלינר ולנדוי, קטרת סמים, אוהב גר, לחם ושמלה, נתינה לגר, פתשגן ויא״ר) וגם מאיזה חכמי העמים. בכל מאמצי כח בינתו הרחבה ישתדל לצרף וללבן את הנוסחאות הישרות ע״פ דפוסים ראשונים מת״א וכ״י יקרים ובפרט ת״א דפוס סביוניטה משנת שי״ז, ובלשון נקיה וקלה, פשוטה ומצומצמת יבאר את כל הקשה ויישים את המעקשים למישור. לפעמים יערוך לפנינו גם חקירות שלמות בדרכי לישון ארמית, כמו על ענין שבועה המתורגם בשבע לשונות שונות בשם ובפעל (בראשית כ״ד ג׳) או בענין תרגום של אש (שמות כ״ב ה׳), וזעיר שם יביא פנינים יקרים בהוראות השרשים (כמו פעל מני להשמעת קול זמרה, ברי ד׳ כ״א). בעין הודרת יראה לפעמים שתי נוסחאות מעורבבות בת״א, כמו „ברם לא אהניתא—חולק יתיר לא תסב,״ שם מ״ט ד׳ ובשמות ט׳ כ״ח; ע״י בקיאותו העצומה בתרגומים עלתה בידו לסתור בניני המבארים שקדמוהו ולהוכיח כי יסודם

ותולדותיהן כיוצא בהן, ועוד עליות במעלה, מהחומר יסתעף החיפוש אחרי המקרים הצדדים והחצוגים הסבוכים ומקושרים בהומרי הדברים, ואחרי האגדות העתיקות שנתנו להדרש ובאים ללמד; הבנין — יוליד את הדרישה בהשתלשות התולדה ואופני היותה, אבותיה ותוצאותיה; ומהרוח תצא החקירה בכחות התולדה בכלל, בסדרי ההתפתחות וההשתלמות; שלשה דרכים הללו שהן ששה, אם כי תחומיהן יונקין זה מזה, ובכללן הם אחת, אי־אפשר להן להעשות ע"י אחד, כי כל אחת היא מלאכה אחרת, מלאכה משונה משל חברתה; לכל אחת תנאים ואופנים מיוחדים, כללים ומדות ישונים, ע"כ תכרא: מי ששנה זו לא שנה זו ומן ההכרח שתתחלק העבודה לאנשים שונים, איש איש כפי טבעו ודעתו, באותו דבר שהוא מומחה לו. אבל על כל עובד לדעת מהות מלאכתו ועבודתו, ומאד מאד צריך להיות זהיר בזה, כי אם לא כן נמצא מחריב את מלאכתו.—

דברינו צריכים באור: בשלושה דרכים התולדה נקנית לנו, בחומר בבנין ברוח; אבל לא הרי זה כהרי זה. דרך החומר, סלולה רק להידעונים ולכותבי דברי הימים, ע"כ הוא רשות היחיד, ואין בו חלק רק למי שבא ותלמודו בידו, ויודע פרק בהכמת הבניה והגזרה. אבל האחרונים המה רשות הרבים, רשות הקהל; קהל—וידעונים, מי מגיהו עדיף? ידעונים עדיפו. ובכ"ז חמורים האחרונים מהראשון, הכל כשרים להביא חומר לבנין התולדה, הכל לאתוי כל תופש עט וכתבן, וגם מי שלבו כמחט סדקית, אבל להאחרונים דרושים אנשים של צורה, אנשים מלאים דעתנות, אנשים אשר לבם רחב כפתחו של אולם, אנשים אשר מבטם רחב וכלול, וכלל גדול בהם: „מי שראוי לדברים הרבה, ראוי לדבר אחד, ושאינו ראוי לדברים הרבה, אפילו לדבר אחד אינו ראוי" (פתגם ירושלמי) כלומר: מי שהשכלתו כלולה, ומקפת את כל היקום, את העולם ומלואו, ראוי הוא לעסוק במקצוע אחת, אשר היא חוליה אחת מהכלל, אבל מי שהשכלתו מצומצמת, רק בהלכה אחת, אינו ראוי לעסוק בה, כי בהעדר ידיעתו את הכלל, ויחוסו והצטרפותו אל הפרט יבוא לידי גלוי פנים שלא כהלכה.

ובעל המאמר אשר לפנינו לא הלך בשלשה דרכים הללו, ומלאכתו אינה לא חומר, ולא בנין, ולא רוח. וקשה לדעת מה קא סדר? מה בא ללמד? ומה ישמיענו? הכתבנים לא ימצאו בו כלום, כי אין כל חדוש בבית מדרשו, ואין בו כל סימן תולדי. והקוראים לא יראו בו כל אקונין ופרצופי החסידות, רק פטפטי דברים בעלמא ותו לא מדי, דברים שאינם נכנסים כלל תחת גדר הבקרת, ואעפ"כ בעבור שחביב בעינינו קורות החסידות, וחיבה יתירה גודעת לנו למשפחת שניאורזאהן, איידי דאתי לידנו לא נוכל לפטרה בלא כלום. בעל המאמר נקט כללא בידיה. „כל מאמר בלא הקדמה, כגוף בלא נשמה" ע"כ בנה לנו על יד טרקלין תולדתו פרוזדור קטן, אשר כמובן מאליו, שופך בו חמתו על השכלת ברלין, לקיים מה שנאמר מחה תמחה זכר עמלק, ואין עמלק אלא השכלת ברלין, כידוע ליודעי חן ... כי מה יעשה סופר עברי ונפשו חשקה בהעלת גרה ... וכבר נהגו חכמים להפוך קערת השכלת ברלין על פיה, בבואם לדרוש בקורות החסידות, ומנהג חכמים וסופרים הלא תורה היא, ולעשות כמותה הוא צריך ע"כ הוא פותח לנו שערו באלה הדברים: „למוד הקבלה והחסידות היו

התולדה שהקימו, ראשו מגיע השמימה; ואחינו שבצפון, שעומדים בתוך היהדות ויהגו בתורה יומם ולילה, אינם עוסקים כלל בתולדה, ועבודתם הרבה משוקעה בארבע אמות של הלכה.— לכן דברי הימים ברוסיה — הרת החסידות — עניים הם מאד, ומרובים המה דבריה שבעל פה מדבריה שבכתב; ולזאת: קורות החסידות בכלל — אם כי רשומה נכר על פני רוב מנין של הגוי הישראלי במצבו החומרי והרוחני הביתי והתורי — היא עוד מיצר שלא החזיקו בה רבים, יכל חומרה הרב, אשר בא ללמד על תכונות ותולדות האומה ברוסיה, עדיין מונח בקרן זוית.. ועקריה חסרים מן ספר תולדתנו — ו„מקצוע אחד יש בה, אשר כמעט לא נגעה בו יד סופר, והוא תולדות משפחת שניאורזאהן, אשר כמעט במשך מאה שנה פעלה פעולה נמרצה על הליכות הקורות לאחינו יושבי רוסיה" (שם 163) — המקצוע הזה הוא מקצוע גדול ורב בקורות־החסידות כי משפחת שניאורזאהן עשתה הרבה, ופעלה הרבה, להתפתחות והשתלשלות החסידות, יתר מכל רבני החסידות וקברינטוה המרובים — והיא הצליחה לסלול להם מסלה חדשה בהחסידות המעשית והרוחנית, מסלה אשר לה שיטה מסיומת במיצריה שטה עמוקה ותורותי, פנימית ועקרית, שטה אשר יצרה ובראה ספרות שלמה ורחבה ספרות שדורשת במה למעלה ולמטה לפנים ולאחור, על פי דרכי העיון והביקור החד, הכל ברוח היהדות הרזית, ספרות אשר לה אלפי קוראים מבינים, שעושים אזניהם לה כאפרכסת, ואזנים לתורתה, ועוסקים בה על מנת לעשות, ספרות אשר כרוכה ושתולה תחובה ונעוצה בקוראיה המרובים, והיו לעצם אחד.— כל מאורי החסידות זרחו רק לשעתם ותורתם היתה תורה ארעית, תורה נפעלת, כי לא בנו להם במה בפני עצמם וכלם הלכו בדרך הסלולה, איש אחרי רעהו. אבל משפחת ש' בנתה לה בנין עדי־עד, בנין קים ונכון, בנין לדורות, בנין אשר מיסד עד הטפחות בנוי בסדר ומשטר, בנין החוזר על אכסניה שלו — וכל אדוניו השונים, עמלו לשכללו להרחיבו, ולא שנו את טעמו. — בדברים קצרים: משפחת ש' קנתה לה מקום גדול בקורות החסידות, וכלולים בה פרקים רבים, פרקים הראוים להתכבד, באשר בהם תלוי מצוי נפש של קהל גדול ברוסיה זה עידן ועדנים, ובכ"ז מונחת כאבן שאין לו הופכים, ולא ידובר אודתה לא דבר ולא חצי דבר (זולת גרגרים אחדים). —

אין לך דבר שאין לו שעה. גם הענין הזה שלא ענו בו, מצא לו גואל את ר' אלכסנדר זיסקינד ראבינאוויטש, ויביא לנו בטנא „האסיף," תולדות משפחת שניאורזאהן, יהי שמו מבורך! — כי אלמלאי הוא אז נשתכחה תורה זו מתולדתנו— וברם זכור שמו לטוב, על אשר קרא למאמרו שם, כי לולא זאת אז כל סופר ובלשן לא היה יכול — ע"פ מהות מאמרו — להזויג לו שם, באשר לפי תוכנו לא נוכל להכריע, מה הוא? ומקלסתר פניו אי אפשר כלל להכיר כי נכנס תחת סוג התולדה! — נברר דברינו.

בשלשה דרכים דברי הימים נקנים לנו: א) בחומר, ב) בבנין, ג) ברוח; חומר: כיצד? אספת חומרי המקרים והתוצאות, האותות והמועדים, הזמנים והשנים; בנין כיצד? עריכת קשר המקרים וסדרי התולדות; רוח כיצד? תמצית ההשקפות הכלליות על מהות סדרי הענינים והקורות; באמרנו: אבות, מכלל דאיכא תולדות,

בזה, התיחסתם והצטרפותם — בכתות אשר היו בזמן ומקום אחד, באופק אחד ובתנאים אחדים. וע"כ דורשים אנחנו במעשה מרכבת החסידות בשתים, בפעולותיה המקורית והעצמירת ובהתפעלותה מההתנגדות צרתה.— ורשאים אנחנו לעשות כזאת וכזאת, כי הא בהא תליא, ובא זה ולימד על זה, אחרי ששניהם הורתם ולדתם היתה על אדמת רוסיה, בזמן ומקום אחד. אבל כל האומר כי החסידות נוצרה להתנגד אל השכלת ברלין, מלבד שאינו אלא טועה, סימן יפה זה לו, כי הוא הדיוט גמור, ואינו יודע אפילו פסק אחד בהלכות התולדה, כי ראוים הדברים לאחד מיושבי קרנות אשר הדחיק את עצמו לבית המדרש בעוד שאינו יודע מה דקאמרי רבנן.—

רגילים אנחנו למחות מין האנושי בחדא מהתא, אבל הכל יודעים כי יש בהם הרבה מחלקות שונות. לרגלי ההתפתחות וההשתלמות הטבועה בהטבע ובכל היקום, צלח בידי מין האנושי להשתלם ולהתרומם, להבין ולהשכיל, ולרכוש לו מהות ההכרה. אבל ע"י האופקים השונים, ע"י תנאי החיים השונים והרבים, לא החלו כל בני האדם להתפתח בזמן אחד, ויש בהן זריזין ומקדימין, והרבה מאחרין לצאת, ע"כ גם ישראל עם אחד ומיוחד בגלל שמפוזר הוא ומפורד, ומעורב בין גוים שונים, ע"כ נוטה לעם ועם כטבעו ודרכו, הגאללים החלו להשתלם ולהתחמם לאורה של הדעת והדרור, בעוד שכל בני עולם עוד בחשכה התהלכו, ולא ידעו כלל מה טיבה של השכלה והרות, ובכלל הקדימו עמי המערב להישתלם ולהחכים, ע"כ יצאו גם היהודים יושביה מעוגתם הקופאת, ויחלו לפעול על ההתפתחות הדעת והרחבתו. בימים האלה עמי הצפון לא היו מוכשרים להשכלה, וע"כ גם היהודים שם לא היו מסוגלים לזה, וגם כאשר נצייר בנפשנו העדר החסידות (דבר נמנע, אחרי שהיתה תולדה מוכרחת) לא היה מוצאת לה השכלת ברלין מקום קיום ברוסיה, ולא יכלה להדיר בתוך מבואות היהודים האפלות, אחרי אשר ע"פ תנאי החיים, ע"פ האויר המקיף, ע"פ מזגם ותכונתם, תקפה עליהם ההזיה, והיו מוכרחים להתחסד וליראה את ד' ולדבקה בו, מלבד אשר ההזיה והדמיון היא טבעת אחת בשלשלת התפתחות האדם, ואין לך עם אשר מש צוארו ממנה באיזה עת מן העתים וזמן מן הזמנים. ובכלל ההזיה מקדמת להשכלה כי השכל והרגש מושלים במכמני האדם, ונלחמים בו תמיד. ע"י הרגש יבוא הדמיון, והוא יוליד את ההזיה, מההזיה תצא הדבקות והחסידות היתרה, ומהחסידות היתרה מעות הדת ומלאת דעות כוזבות ונכתלות, דעות כוזבות ירבו מנהגים זרים, אשר כעול כבד יהיו על האדם, וברבות הימים יחל השכל להרגיש התנגדתו אליהם, ההתנגדות מביאה מלחמה פנימית ממלחמה פנימית תוססת החקירה והדרישה, וכל חקירה ודרישה מביאה לידי השכלה ההשכלה לידי חרות, החרות לידי הקלת המעשים, הקלת המעשים לידי חופש, חופש לידי השתלמות, השתלמות לידי הרחבת הדעת.

בקצרה: החסידות לא נבראת למען חורבן ההשכלה ולא ידעה מזה כלל, רק נוצרה ע"פ סבה עצמית וטבעית.—

החסידות לא היתה שיטה הדשה, כי היתה תוססת והולכת עוד מזמן הר"י והילך, אבל תחת אשר שיטת הר"י היתה ערוכה נגד

„לצור מעוז לבל ילכדו בני ישראל בפח ההשכלה הפרוצה (?) בצדק יתפארו „חסידי חב״ד, כי מחברתם אך מתי מעט יצאו לקצץ בנטיעות, כי יעבור איש „בדרך ואטון משי טעון על עגלתו והנה פתאום התקדרו השמים בעבים וממטר „סוחף נתך ארצה, ובא רעהו ושמיכה בידו ויכס את הסחורה היקרה עד אשר „הטהרו השמים, היעוז האיש בעל הסחורה לחרף את רעהו על בואו לכסות „בשמיכה ישנה ומטלאה את המשי היקר? הלא יודה לו בכל לבב, ותמיד בראותו „את השמיכה יזכור על הטוב אשר הביאה לו, בהיותה למחסה ולמסתר לסחורתו „היקרה מזרם וממטר, ויציל את כל הונו ורכושו מאבוד וכליון חרוץ, כן גם בנידן „שלפנינו: ההשכלה כזרם מים כבירים עברה להשחית את סגלתנו אשר נשארה „לנו לפליטה, ותבוא משפחת שניאורזאהן, ותכס עליה בשמיכת הקבלה והחסידות „עד אשר תעבור התפיסה. ולא נתנה בחזקת ידה, כי יגעו כה המים הזדונים „לרעה, הנצדק אם נאמר ככפוי טובה שקול טיבותיך ושדי אחזירא? וכו׳ לשעתה „היתה הקבלה כסם מרפא נגד הרעל אשר הפרישה השכלת ברלין, וע״כ באו ונחזיק טובה לה״— (163—164).

כזאת וכזאת ידבר אלינו רבי אלכסנדר בהקדמתו בכובד ראש אשר בספרו איך „פעם אחת דבר עם אחד ההסידים הנבונים ע״ד חכמת הדקדוק, ויענהו לאמור: אמנם חכמת הדקדוק טובה היא מאד. וגדולי ישראל עסקו בה, אך מה נעשה? עתה היא מסורה בידי רעים וחטאים וע״כ לא נוכל לגשת אליה ...„ (166) וסיים: „הדברים האלה נוקבים ויורדים עד התהום ... ועלינו להודות כי אמת היתה בפי החסיד הזה״ (167) — ועל פקח כזה, שדברי החסיד ... ירדו ונקבו עד תהומו ... לא נתפלא מה ראה לומר שטות זה? ויתר שכנטל דמי להתוכח עמו, ולהראותו כי דבריו מופרכים מכל צדדיהם, כי כל שכן דישטה טפי ... אך בידענו כי מסתמיך הוא אכתפיה דרבנן, ותולה את עצמו במשפטים שכבר נאמרו בבית המדרש לא נוכל להבליע דבריו בנעימה, ולסמוך על הקורא המבין, ולהעמיד אותו על חזקתו כי לא יגרור אבתריה במשפטיו הללו, אשר אין בהם טעם וריח, כי חיישינן להדיוטים, דשכיחי טפי בין הקוראים, והם הלא יכולים לטעות ולפסוק הלכה כמותו, ולא מבעי, כי גם גדולים בחכמה ובמנין עשו את החסידות לסלמנדריה מפני אורה של ההשכלה —

ע״כ אמרנו לפשט עקמימות הלכתא זו, ולשדי בה נרגא.—

הרבה הרבה מוצאים אנחנו בדברי הימים כתות שונות מתנגדות זו לזו, ופועלות זו על זו. ולפעמים האחת היא תולדת השנית, ונוצרת להריסת השניה, ועינינו הרואות כי השלילה לבד אינה מספקת לבנין הכתה ולתקומתה, כי כל חברה שאין לה יסודות מחויבים, וכוללים מעשים אי־אפשר לה להתקים.

רואים אנחנו כי הפרושים בהגדשתם את הסאה, פעלו על הוית הצדוקים. או להיפך, הצדוקים הארוקים העומדים (קנסוטרים) פעלו על הרחבת פעולת הפרושים המהלכים (פרגססטים) להרחבת היהדות. ע״פ התנאים המתחדשים. אבל שניהם ביחד תמכו את עצמם על עמודי החיוב, וכיוצא בזה הם כל הכתות השונות שקמו בישראל. אבל במה הדברים אמורים? באיזה מקום מותר לנו לדרוש סמוכים ולכנוס לפני ולפנים הכתות השונות ולשפוט על פעולותם זה

הנבוכים [1]) ובכ"ז נזדמנו לפונדק אחד. במלים מעטים: חסידת שניאורזאהן, מכונה בשם חב"ד, סללה לה מסלה חדשה בחסידת הבעשט"ת [2]), ע"כ חדרה גם בין אחינו התורים אשר מצאו בה מזון גם לשכלם — וחובת הכותב דברי ימיה לזכרון בספר, להעיר ולעורר על בנין אב שלה הזה, ורבי אלכסנדר עבר על זה בשתיקה מחסרון דעתו אותה. רק פטפט אודות הגנתה נגד השכלת ברלין, אשר אינה שייכה לה כלל, כדמוכח מכל הא דכתיב ומפורש לעיל. ובכלל הוא דאסהיד אנפשיה, כי לא יבין כלל מהות חסידי חב"ד. אם שבתוכם הוא יושב, והוא עצם מעצמם.— חסידי חב"ד ע"י עסיקתם בדברי חקירה ועיון, עלולים ביותר לצאת להשכלה, והוא יתפאר כי מעטים מאד הסידי חב"ד המתמשכלים.— אך לו יהיה כדבריו, אשר כל עיקרה של החסידות, היא עיקר השלילה, ותחלת בריאתה היתה נגד השכלת ברלין, אשר פרצה כזרם מים כבירים, לאכול כל גאות יעקב וקדשי בית ישראל, וכל מטרת „משפחת ש. להתקומם נגד ההשכלה ולהזהיר את בעלי בריתם תמיד להתרחק ממנה — כי באה להניף גרזנה לכרות את עץ חיינו פעם אחת.— וכגבורים משכילים היו מעוז להדת ולהתורה" (שם 174) — מדוע זה „בין המסכימים על הדפסת התנ"ך עם הבאור והעתקת אשכנז נמנה גם הרמ"מ ז"ל, אפס עשה מיראה פן ילישינו עליו" (שם 166) — הכזאת יעשה איש נאמן לשטתו? אין התורה מתקימת אלא במי שממית עצמו עליה! וחייב כל אדם גדול להפקיר נפשו בגלל אידיאלו, ואיככה הרשה לעצמו לתת ידו על דבר ישכל שטתו לא נבראת רק להתנגדתו? — רואים אנחנו נאה דוריש ולא נאה מקיים, אבל לעשות ההיפך מהדריישה זה דבר נמנע לאיש שיש בו ריח רגש ויושר כל שהוא. ובכלל מוצאים אנהנו את הרמ"מ לאיש נכבד אשר מסר את עצמו — בגלל האמת, ולא רצה להתום ידו לדבר מתנגד לו. בעת אשר נקרא לעיר המלוכה, עמידתו על דעתו, דעת אשר לפני מלכים התיצב, תעיד כי היה אדם של צורה אדם ישר ונאמן. ואיככה עשה את הנבלה לחתום ידו על התנ"ך עם הבאור? אין זאת כי לא מצא בו כל התנגדות לשיטתו, ולא ידע כלל מה שתלמידו הותיק, רבי אלכסנדרי, עתיד להדיש, כי החסידות נוציה בגלל שלילת ההשכלה. ונפלא הדבר, כי התכונה הזאת, אשר מתנוסס בחיי רמ"מ, כאבן נזר, לא הזכיר כלל בתולדתו.

האיש אשר בא לכתוב תולדות משפחת ש. מוכרח לפנות להרשז"א מקום פראש. כי הוא רק הוא היה המיסד והבונה, ובניו לא עשו מאומה, לא גרעו ולא הוסיפו, והכותב הזה, פסח עליו ויתהיל מיד לדבר בחיי הרמ"מ, אשר בכללו אינו אלא הוליה קטנה במשפחת ש.— ולא עוד שגם אותו לא תאר מאומה, אחרי פטפטים קטנים אודות ספריו, שלא יתנו לנו מושג כל שהוא מעבודתו הגדולה הספרותית, אשר ארוכה מארץ מדה, סיים בזה הלשון „זאת היתה פעולתו בספרות ישראל!" (166) מה פעל? ומה עשה? לא למדנו מאומה. ולא נדע כל עיקר.—

---

[1]) עיי בספר „עם עולם" לרפ"ס. ובספר „ציון לנפש רנ"ק" לס"י חיים הורוויץ.

[2]) הודהה דברתי בהרחבה בספרי לקורות החסידות כלך „הריב"ש ושיטתו זמנו וספריו" אשר יודפס בקרוב.

החיים [1] ע"כ לא נתקבלה בתוך העם, והיתה לנחלה רק ליחידי סגולה, אשר זנחו את החיים, ותבוא החסידות אחריה, לשנותה, ולעשותה לתורה של חיים, תורת העם כלו וההמון, ולהנחילה לכל עדת ישראל למקטן ועד גדול, אשר לא יצטרכו כלל להכנות ולאמצעים כדי להכנס לטרקלינה.—

העם בכללו לא יכול לעשות תורתו אומנתו, להניח חיי שעה ולעסוק בחיי עולם, כי מלאכתו אימתי נעשית? ויפה אמר רבי שמעון בן יוחאי בהתולו „אילו הוינא קאים על טורא דסיני בשעתא דאתיהבית תורה לישראל הוינא מתבעי קומי רחמנא, דיתברו לבר נשא תרי פומין חד דהויה לעי באורייתא ... וחד דעביד ליה כל צורכא ..." (ירושלמי ברכות ג [2]) ע"כ שמה החסידות פניה, לקדש כל העם, שיחיו ויעשו ויעסקו בדרך הארץ, ובלבד שיכונו לבם לשמים, כי „השי"ת רוצה שיעבדהו אותו בכל האופנים ..." (צואת הריב"ש ד', א') — ע"כ היתה רק לתורה מעשית אשר לא המדרש עיקר אצלה, אלא המעשה — לתורה החודרת בהחיים הפשוטים והתדירים ואינה דורשת חיי עיון ואצילות.

זאת היא תורת החסידות! אבל חסידות כזאת מצאה קנה רק בין קהל אוקרינה ופולניה, אשר התורה היתה רחוקה מהם, ולא דרשו מזוגות רוחנים, ע"כ הרשז"א מלאדי אשר היה נבדל מרעיו בשכלו החד, בתורתו הרבה אשר בתוך מעיו, שכל את ידיו להשיב קבלת הרמ"ק על כנה [3], ולשתף להחסידות המעשית, חסידות העיונית והמחקרית אשר תבוא בסוד אלוה ... ומלאה חקרי־יה וסתרי־תורה, וזאת היתה הסבה, כי נחשב לזעירא דמן חבריא בין תלמידי המגיד, ר' דוד ממעזריטש, הגם כי היה גדול מהם בחכמה ובמנין, וקטנו היתה עבה ממתנם, כי לא היו רצוי לרוב אחיו, לרגלי שיטתו החדשה, אשר היתה משונה והפוכה משלהם, המה בקשו להמית את השכל, לדכאהו ולהורידו דומיה, וכל עבודתם היתה רק בשדה החסידות המעשית, העוסקת בהכשרת המעשים והמדות, והוא הרים את השכל והביקור העיוני, ויעמוד את החסידות על עמודי החקירה, עד אשר דעות חפשיות ושפנוזיות היו נושרות מהיקן ... [4] הרישז"א העפיל לעלות על הררי החקירה והפלוסופיה העמוקה וידרוש בחקר אלוה ... [5] ובכ"ז לא מצא בלבו התנגדות להיהדות הפסקנית. והזדוגו אצלו ביחד ולא צרו זו לזו, כבהרמב"ם בשעתו. התניא ושלחן ערוך של הרב, הפוכים זה מזה כמו היד החזקה ממורה

---

[1]) עיין בספר התולדי „אבן שועל" להחכם ר' ד. כהנא, אשר גלה בזה חדשות ונצורות, ותמלא מעדנים לנפשך, כי כל דבריו הם אודות הר"י קימים ואמיתים, ובנוים על פאקטים וראיות ברורות.

[2]) ע"ד ההתנגדות הלזו זו למאמרו הידוע מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה? ראוי לשים לב.

[3]) על זאת העיר הרה"ח הנ"ל בספרו הנ"ל, וראה דברים מובהלים בענין זה בראש ס' הרביעי אשר בהרומן „שתי הקצות" להסופר המובהק ר"א ברודס, ובראש חלק שלישי של ספרו „הדת והחיים" (סימן א', III.), והתרפס יחד ותמלא ענג.

[4]) עיין בספר „דרך הקודש" ב„שלום על ישראל" ובס' „צפנת פענח" למיזס, אף שלא ידע שהיה שפינוזה בעולם רק מזלו הזה.

[5]) עין במאמרו הנפלא והעמיק „שער היחוד והאמונה".

„בדברנו על דבר הרמ״מ נזכיר גם את תלמידו המובהק „ר' הלל פרציר" (כלשונו 167) והובתנו להפיץ עליו אור, כי היה אדם גדול והוגה דעות, ועשה הרבה להתפתחות החסידות. ובעל המאמר פוטרו בשלשה דברים, „שדלה מתורת רבו והשקה את אחינו יושבי רוסיה", ברוך חכם הרזים, תולדות ר' הלל היתה שממה, עד שדרשה רבי אלכסנדרי והחזיר עטרתה ליושנה.—

האמת אגיד לך קורא יקר, כי המאמר בכללו היה נפלא בעיני, ולא הכנתי איך טח עיניו מראות, לכנות פטפטיו היבשים אודות הרמ״מ בשם „תולדות משפחת שניאורזאהן" — והרבה הקרתי ודרישתי לדעת כונתו בזה, עד שבאתי לפרקו השלישי, אשר הוא ויתר שלושת הפרקים עד תומו דורשים בשבח הרשז״א האחרון בן הרמ״מ, איש אשר אינו אלא נקודה קטנה בתולדות משפחה זו, ונתתי לעצמי דין וחשבון, מה חזה לבכר אותו על יתר אחיו ? ומצאתי את החידה, כי כל מה שטרח רבי אלכסנדרי אינו אלא לקשור כתרים לרבו זה אשר לחך פנכיו, ואוהב עוד את זכרונותיו המתיחסות אליו. „באחד מימי הקיץ הבהירים בירח אב שנת תרכ״ח (שם השנה והירח למה ?)—יספר רבי אלכנדר לפי תומו, יצאו רבים „מאנשי עיר מולדתי לקדם את פני הרשז״א ז"ל — העשירים יצאו במרכבות „ודלת בני העם ובתוכם גם אני [שמע מנה כי גם הוא עני, ומה קא משמע לן ? „הלא הכל יודעים, כי ספרות ועשירות הם תרתי דסתרי אהדדי] יצאנו ברגלינו, „ונבוא עד הכפר אשר שם ילך נהר הדינעפר (כתיב למען כותבי גיטין) הרחק כשבעה מלין מהעיר (נגדו? ...)"

„כל אשר לא ראה שמחתנו אז לא ראה שמחה מימיו ! כמדומה לי (עוד „מסופק הוא האי גברא) שגם השמש הזריחה אז את אורה ביתר שאת, ותשלח „את קו־ד, קוי פז, לברך בישלום את האורח הנכבד, הבא לשכן כבוד בתוכנו, „השבלים המלאות עמדו בלי נוע ביראת הכבוד כאנשי צבא ערוכים במערכה, „ומחכים לבוא אלופם המפקד צבא מלחמה. (מה תאמר קורא יקר על המליצה „הזאת ?) גלי הדינעפיר לא הרימו את ראשיהם בשאון והמולה, כדרכם תמיד, כי גם המה נחו ושקטו וילכו אט.—" (168).

„מראה נפלא נגלה לעיני — יוסף לספר — ביום הזכרון בעת אשר שבו „החסידים עם הרב מהתשליך, אז יצאו גם כל אנשי העיר ללות את הרב ובפתח „כל בית על היציע עמדו הנשים והבתולות להביט במראה ההיא, כל הרחוב מלא „אדם, כלם צפופים ודחוקים יחד כעדרי הרחלים וכו' אף כי פעמים אין מספר „ראותי את הרב, בכל זאת ביום הזכרון חתרתי בכל עוז ללכת קרוב אליו ולהביט „בפניו ... אמנם פניו היו יפים מאד, מנוחה נעימה נסוכה עליהם גם תם וענוה. „וכל רואה בם הכיר כרגע כי אמנם שאר רוח לו על כל ההמון הרב ההולך לפניו ולאחריו ..." (שם) [מאד דרוש זאת להתולדה, והרבה ילמדו מזה קוראי הדורות] „כבוד גדול כזה, יסיים בהתפעלותו העזה — לא נחל כל איש ישראל מעת אשר חדלו ראשי הגולה והנשיאים לעצור בעמם, למראה הנפלא הזה עלה על זכרוני כבוד עמי מלפנים, כבוד מלכינו ושרינו, כבוד כהנים הגדולים בצאתם מן הקידש, ולבבי פחד ורחב כי דמיתי אשר על אדמת אבותי הנני יושב ועיני תראנה ציון

„זאת היתה פעולתו בספרות עמנו!" —

„ועתה נראה נא את פעולתו בחיי בני ישראל?" (שם) פה יעשה כל קורא אזניו כאפרכסת לשמוע כל פעולתו בחיי בני ישראל, אחרי שידע בלי ספק מה טיבם של פעולות על חיי העם. והנה רואה הוא את הרב „מקבל ביחידות את האורחים הבאים אליו לשאול בעצתו" (שם) ועוד דברים כאלה, אשר כל צדיק ויהודי-טוב דש אותן בעקביו.

מארא דאברהם! הזאת יחשב פעולה בחיי העם? האת עינינו ינקר? או יחשוב אותנו הקוראים לשוטים ולבורים גמורים, אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם? אמנם דבר אחד עשה בישראל. דבר נכבד אשר בו תלויה עטרת התורה והיהדות והוא כי „הרמ"מ יסד ישיבה בליבאביטש" (167) אבל שפיל קורא יקר לסיפא דמאמרו וראה מה שאומר רבי אלכסנדרי „אך מטעם הכמוס ממני ... לא עשתה פרי רב, ולא יכלה להתהרות עם אחת הישיבות אשר בליטיה" (שם) והשתא דאתית להכי, הלא לא עשה פעולות בישראל, ועתה ילמדנו רבנו אלכסנדר, האם גם הלא-עשיה, תחשב בין הפעולות בחיי בני ישראל? הרבה הרבה קריתי שניתי שלשתי, גם שמשתי תלמידי הכמים ולא שמעתי דין זה. ואולי מקום הגיחו לו רבותיו להתגדר בו — תורה היא ... וללמוד אותה אני צריך ...

ולפע"ד הטעם פשוט ומובן. ישיבות הליטיות נוסדו להתיישב, להתקים, וכונתם היתה קיום התורה, ומסידיהם לא מצאו בעולם אלא ד' אמות של הלכה ותו לא מידי, ע"כ תורתם נתקימה בידי תלמידיהם, והישיבות האריכו ימים ויעשו פרי, אבל בעיני המיסד רמ"מ, עם כל גאונתו הרבה השבוה לטפל לסתרי תורה, ועיקר הלמוד בהישיבות היו סתרי תורה וחסידות, ובכללן נוסדו רק כדי לצאת ידי הבריות ... ע"כ כשלו ונפלו. נחזור לענין ראשון. „עד יומו האחרון לא מש מאהלה של תורה — ולא חדל לדרוש לפני הקהל בכל שבת" (שם 167) ועתה „עתה ישפוט נא כל קורא ישר, האם תמים היה הרמ"מ אם נוכל או צבוע? הכזה יעשו הצבועים אשר אין עיניהם כי אם לבצעם ולתאות נפשם? הגם הם ירבו לעמול כמוהו בענינים, רמים ונשאים ולא ירפו מהם רגע גם בכלות כחם ושארם?" (שם) ואתה קורא יקר, הנה הכותב הזמינך למשפט, שפוט נא מכל זה, האם תמים היה או נוכל, ואם תאמר צבוע, הכזאת יעשה צבוע? ואם תאמר אפשר הדבר, הגד נא בלא שפתי מרמה, הגד בדעה צלוללה ומיושבת הכי גם צבוע יכול לעמול בענינים רמים ונשאים ולא ירפה מהם רגע גם בכלות כחו ושארו?

מה תסתכל בי אדוני השופט בבחשות, ידעתי קשיות ערפך, ידעתי כי תשיבני: אי משם הא לאו ראיה, כי הצביעות ותשוקת הלמוד אינן נוגעות זו בזו, באשר תשוקת העיון היא תאוה ככל התאות ואינה פועלת כלל על הכשרת המעשים, ורבים בעלי עיון ומחקר, אשר סורם רע וקופה של שרצים תלויה להם מלפניהם ולאחריהם! כזאת וכזאת תשיבני אדוני הקורא העקש. אך מה אעשה לך, ונעלמו ממך אותן הכללים ההגיונים אשר בהם מדד רבי אלכסנדר, משפטיו אלה. צא ולמדם, ותודה לדבריו.—

אל לבי, למען אחנק דעותיכם הכוזבות ומנהגיכם הנפתלים אשר מתנגדים להיהדות, מנהגים אשר כל השומע אותם תצילנה שתי אזניו.

ורבי אלכסנדרי מה עושה? הוא ע"פ דרכי ההגיון הברורים מטהר את השרץ ואומר בלשונו הטהור: „אמנם הרשז"א לא היה פתי וחסר לב (ולפיכך) לוא ידע כי סגולתו הבל, כי אז לא השתמש בה, כי לו לא השתמש בהבלי שוא כאלה כי אז לא נגרע מכבודו מאומה וכו' אין זאת כי הוא האמין בתומו כי יש בכח הסגולה לרפאות את האשה [ומזה מוכח כי לא היה שוטה ופתי] וכו' וע"כ לא ישמר סגולתו כמוס עמדו וכו' אנשי מרמה לא יעשו כאלה, כי הם יעמלו להסתיר את סודם בחבם למען יוכלו להוציא מזה כסף רב בכל אות נפשם" (שם 177) ועתה קורא יקר, האם לא ראוי לשבח להודות ולהלל לקלס ולרומם אותו על אשר נתן לנו מתנה זו — שהיתה בבית גנזיו — בחנם, כי לו דרש בעדה מתן ושכר, לו נתקבץ כל חללי בעלמא, הימצא לו? אתה הקורא אינך מקפח אפילו שכר שיחה נאה, ולמה זה אינך מחזיק טובה להרש"ז, אשר נתן רפואתו שלא על מנת לקבל פרס? האם באמת כפוי טובה הנך?

אלה תולדות משפחת שניאורזאהן — כפי אשר יתאר לנו רבי אלכסנדר זיסקינד. ודע כי „בכלל היו הרבנים ממשפחת ש. מתנגדים לצומות ולסגופים" (שם 177) כי למדו זאת מהבעש"ט רבם אשר כל כונתו למעט את הצומות, רק עלינו עוד לדעת מה הוסיפו הם בתקנתן?

ליכא מידי דלית בה מילתא טבא, גם בהמאמר הנפתל הזה אשר אינו ראוי למאומה, ומביא לידי גחוך, ישנה תמונה קטנה יפה מאד, מתהלוכות הנוסעים לרבם.

„ראו נא על הדרך העולה מרודנא — תחנה אשר על מסלת הברזל ארעל-„וויטבסק (הא למה לי?) ללאדי, משרכת דרכה עגלה גדולה מצפה במחצלת בלה „כסכה שחמתה מרובא מצלה, על יד הסוסים יושב זלמן בינם העגלון ואומר „תהלים וימרר בבכי ... הוא היה איש תם וישר אך מתנגד הוא על כן יבכה ... „הסוסים מתנהלים לאטם, ואדונם לא ידחקם כי יודע הוא נפש בהמותיו, אשר „תתעניגה יחד עמו, כמוהו לא תאכלנה לשובע, כמוהו לא תדענה מנוחה, כמוהו אבדו את כוחן אשר התימרו בו בילדותן, כמוהו באין אונים תשאנה את העול „הכבד אשר נטל עליהן, וכמוהו תשמענה תמיד גערה מהנוסעים אשר יקוצו בשבתם על העגלה ..."

„בעגלה יושבים צפופים כעשרה אנשים: בם גבירים אחדים לבושים שלמות יקרות ועל חזיהם תתנוססה שרשרות זהב, ועניי עם לבושים בגדים קרועים ומטולאים, אפס אך בשלמותם נבדלו איש מעל אחיו אבל ברוחם לא נכר שוע לפני דל כי בנסעם ללאדי שכח כל איש את מצבו, כלם כאחד יודעים כי חסידים המה, כלם כאחד עליזים ושמחים, העשיר שכח את קניניו הרבים, והעני את מחסוריו העצומים, בזכרם כי עוד מעט ויהיו בלאדי מחוז חפצם והיי רוחם".

„רב לך למרר בבכי אשה פתיה — יקרא אחד החסידים אל זלמן בינם העגלון — שתה אתנו כוס יין והיה לראש ואל תהי לזנב... ובדברו ימלא לו את

קרית מועדנו ...״ (שם 172—ואולי ראה גם את הכהנים והעם הולכים ל״תשליך״ למי השלוח, וישליכו שם כל עונותיהם.—)

הטורים הללו, הם עדים כשרים ונאמנים, אשר יעידו על חסידיתו היתרה שלרבי אלכסנדר, אהבתו העזה אליהם, וכי הוא מהם ומהמונם — ע״כ נחשוב ליתר שכנטל דמי, מה שגלה אהבתו להחסידים באלה הדברים: „אהבתיכם, חסידים יקרים! מי יתן לי ידים ארוכות וחבקתי אתכם ולחצתי אתכם אל לבי, (מליצה נפלאה) די לי המדות היקרות האלה המתנוססות בלבבכם לאהוב אתכם אהבת עולמים! די לי כי בקרבכם בוערת אהבת תורתנו הקדושה כאש אף אם תלבישוה לבוש, אשר לפי דעתי לא נאוה לה, (מודה במקצת) די לי כי תדעו ותכירו אשר אחים אתם בני אב אחד ורוח אחת לכלכם, ולא תתגאו איש על רעהו, די לי כי תוכלו רגע להסיר מעל לבכם כל סבל המצוקות הנוראות, אשר יסבול העברי בחייו, ובהלך נפשיכם תתרוממו אל על מקום העונג הנצחי, אור אין סוף! — (מליצה נשגבה) ועל אלה אכבדכם מאד ואהבת עולם אהב אתכם! לא דמים קרים כדמי הדג יזלו בעורקיכם, (דבר זה דרוש לתורת החיים) לא ידעתם את רוב ההשכלה הנבהלה אשר שמה את לב בני ישראל ככפור, ודמם כקרח, יעל כן בני אדם אתם, בני אברהם יצחק ויעקב, רחמנים בני רחמנים״ (170—171) (ואנחנו המשכילים אין לנו כל חלק ונחלה בבית ישראל).

„הזמנים משתנים ואנחנו עמהם״! (פתגם רומי) לפנים כאשר הדפיס א. צווייפיל ז״ל את „שלום על ישראל״ ע״ד הצדקת החסידות, נמצאו מקנאים להשכלה וירצו למסרו למלכות, כי יגרום להתגברות ההזיה, ועתה מאסף ספר שנתי השכלי דברים כאלה המשבהים ורוממים את החסידות, לעילא ולעילא מכל שירא ותשבחתא דאמירן בעלמא! — אבל נתקיים ביה, בהמהלל, הני דאמרי אינשי „מניה וביה אבא נזיל ביה נרגא״ (סנהדרין ל״ט) כי הוא בעצמו יספר: „שאהבת אחים לא היתה ביניהם, וגם בהשיא איש את בנו ובתו, לא בא אחיו לישמוח עמו. וכל האחים בני הרמ״מ קנאו איש באחיו. ומיום הפרדו איש מעל רעהו לא ראו איש את אחיו וכו׳ וכאשר חלה הרשז״א אשר חליו את מת בו, בא אחיו הר״ש אליו לבקרו בלוית אחד הרופאים הגדולים, וישב בבית אחיו כחצי יום וישב לביתו ואת אחיו עזב לנצח ...״ (שם 178) נורא הדבר נורא מאד, כי החסידות גם בין אחים תפריא ... וא״כ הלא כבר אינה שוה לכל תהלותיו הרבות.— „נחום החוזר, נושא כליו של הרב — כבד מאד את האליל באכוס, ויתאמץ להרבות עובדיו, כה דב הוה אתו להגיח ירדן יין שרף אל פיו ואחריו משך גם את החסידים הנבערים לסבוא עד כי התהללו וישתגעו, רוו וקאו ...״ (שם 172).

אהבתיכם חסידים יקרים! מי יתן לי ידים ארוכות וחבקתי אתכם ולחצתי אתכם אל לבי!— אהבתיכם חסידים יקרים גם על אשר הועלתם להרחבת חכמת הרפואה, וביותר מכיר אנכי תודה להרשז״א האחרון, אשר גלה המצאה נפלאה למשכלות, ובבוא אליו משכלה צודה עליה — „לעשות משעוה צלמי אנשים, ולהניחם תחת המפתן וללחש עליהם כי ידיו כפרה עליה ועל בעלה ...״ (שם 177) אהבתיכם חסידים יקרים! מי יתן לי ידים ארוכות וחבקתי אתכם ולחצתי אתכם

סופריה מעטו וקוראיה מעטו עוד יותר, אין קורא ואין קונה, והכלה העלובה ישבה משמים, ויאמרו שושביניה, אלה המבקרים, לחבבה על בעלה ... והנה נשתנו העתים: ספרות ישראל בשפת עבר הולכת הלוך וגדול, הקוראים יתרבו מעת לעת והסופרים גם הם לא יחדלו הרבות ספרים אין-קץ, יביאו לעם מפרי תבונותיהם יתנו לפניו לאמר: קום אכול את המגלה הזאת, אכול גם את זאת, ואכול עוד ועוד! ... והנה גם הדין ישתנה הפעם, לפי צרכי הזמן; ואף כי לא בא עוד משיח לספרות ישראל, עכ"פ כבר הגיעה העת לפסוק הלכה כבית־שמאי בבקרת, לאמר: כלה כמו שהיא! ...

והנה גם הפתגם הישן: „כלה שעיניה יפות, כל גופה אינה צריכה בדיקה" נשתנה ברבות הימים גם בחיים וגם — בספרות; בימינו אלה, בימים אשר חרושת המעשה גדלה ותעש לה שם בארץ ותתן מהודה והדרה גם על כל נערה ונערה אשר לא חלקתה הטבע ביופי וחן, ותרם פעמיה ותבוא גם לבית מלאכת הכלות-הספרותיות לתת מהודה גם עליהן,— בימינו אלה בודקים גם את אלה שעיניהן יפות, מבקרים גם את אלה שהדרת־הדפוס חופפת עליהן, . . הנה לפני על השלחן מחברות אחדות „שעיניהן יפות" גם כחל גם פרכוס להן,— האבדוק את כל גופן? האבקר אחריהן? — אבדוק ואבקר!

הנה לפני כלה מכוחלה ומפורכסה:

„החלוץ

העובר לפני עם ישראל למלחמת הדת והתושיה".

(מחברת שלש עשׂרה, שנת ה׳א תרמ"ט לב"ע)

אלכה נא ואבדוק את כל גופה!

לפנים בישראל, עת יד ראשי-הקהל היתה תקיפה, עז בידם וגבורה בימינם למשול ממשל רב על כל בני עדתם, וכל עסקי הקהלה היו נחתכים רק על פיהם, בימים ההם (כה ספרו לנו אבותינו וזקנינו יגידו) היו פיהם אלה מלאים תמיד, מלאים לביבות ושכר על חשבון אחרים, מלאים בשר ודגים, יין וכל מעדנים על הוצאות „העיר", ומלאים — דברי נאצות, קללות, חרופים וגדופים על כל איש, פני זקנים לא נשאו, ובחורים היו למשל ולשנינה למו, על כל עובר עברה רעתם, את שם כל גבר בזו, וכל אשר לא נתן על פיהם וקראו עליו דברי חרפות ולעג הרבה ... אולם מאז אשר הממשלות האדירות שמו עין לטובה גם עלינו, עשו סדרים נכונים גם בעניני קהלותינו, מאז חדלה ממשלת ראשי־הקהל בישראל, נתרוקן פיהם של הראשים האלה, על חשבון אחרים לא יאכלו, ועל הוצאת הקהלה לא ישתו, ופיהם בכל זאת מלא כל היום — קללות וגדופים מרבה להכיל, כי את אלה לא לקחו מאתם ... על כן יאמרו המושלים: אין כאן לא לביבות ולא שכר, לא בשר ולא דגים, אבל יש כאן פה דובר נבלה בכל הות נפשו!

הכוס, הסוסים באהבם את אדונם יעצרו פעמיהם לבל ישפך היין ויבוא בשלום אל גרון העגלון —" (שם 170).

התמונה התמימה הזאת יפה היא מאד, אך אין כאן מקומה. ומה ענין שמיטה אצל הר סיני? ואיזה שייכות יש לתמונות ולתולדה? שפת בעל המאמר נכבדה וסגנונו נקי, ובכלל נראה כי רוח לירי שוכן בקרבו, ומוכשר לספורים ולציורים, ע"כ נאמר לו, אישי אלכסנדר! מה לך אצל תולדה, כלך לך אצל ספורים, הטרם תדע כי בבואך חוץ לתחומך, אתה מעקם עלינו את הענינים, ואינך יודע מה הנך שח! ובזה תבוא לידי לגלג, כי יש הרבה אנשים שלהם עין רואה...

מ, י. ברדיטשבסקי.

P. S. חכמינו שבמערב לומדים ואח"כ כותבים. וכל ת"ח שאינו מלא וגדוש בספרות ותולדה, לא יכנוס לבית המדרש, ואצלינו הכל כותבים, וגם מי שאין לו דריסת הרגל בתולדה, יער כדו אל השוקת ויהיה להיסתריק. ואלה גורמים חלול שמנו, כי מחייכו עלינו במערבא, ואחינו שבמערב מונין אותנו ... ע"כ עשיתי לפנים משורת טבעי, ודברתי עם בעל המאמר דברים הקשים כגידין, למען ישמעו ויראו, ולא יוסיפו עוד לענות סרה ולעלות גרה בתולדה, שמפני שוטים הללו שמקלקלים נותנים אנחנו את הדין, כי כלנו ערבים זה בעד זה — במלים מעטים, השעה צריכה לדבר בבטאים קשים וחדים, וזה מצות עשה שהזמן גרמא ...

אודיסא, כסלו תר"ן.

מְעַט בִּקֹּרֶת

על איזה ספרים חדשים שיצאו לאור בימים האחרונים.

כי שם „בקרת" אקרא, אזכור תמיד שאלת המשנה: „כיצד מרקדין לפני הכלה?" ובכל פעם אשר אקח עטי בידי לכתוב משפטי על איזה ספרים חדשים, תרחף מול עיני, כמו בעל כרחי, מחלוקתם של שני הבתים שמאי והלל: „כלה נאה והסודה" או „כלה כמו שהיא"! היו ימים לספרות ישראל שכל המבקרים פסקו הלכה למעשה כדברי בית הלל, ועל כל ספר וספר, על כל מחברת ומחברת ועל כל דבר שיצא מבית הדפוס בשפת עברית הכריזו מעל במת המכ"ע כי „כוכב חדש הופיע על שמי הספרות", כי „לא בא כבושם הזה", וירקדו לפני הכלה הזאת „ויזמרון לה שירין ורחשין" ויקראו לפניה „כלה נאה וחסודה!" ...

והננו דנים עתה את המבקרים ההם לכף זכות: בימים ההם וספרותנו טרם התפתחה,

היום „הלוץ" אשר יעבור לפני עמנו למלחמה בנוגע לשאלות הנולדות על ברכי הזמן ההוה, יוכל היות כי מב"ע כזה לא אבד ערכו, לוא ידע המו"ל לערכהו על פי צרכי העם בימינו אלה, — אבל מה להערות אחדות על איזה ספרים בחקירת קדמוניות ולשם „ההלוץ"? מה לדרישת איזה מלים יוניות אשר באו בספרי המדרשים, אם כה ואם כה פרושם ותקונם, ולהכתוב „אם תחלצו לפני ה' למלחמה"? ומה לאיזה מליצות מלאות דברי בוז ולהג הרבה חרפות וגדופים על שנואי נפש המו"ל ומבקריו („גרוזימא בסימא", 129—139) ולכל הספר?

אמנם, יוכל היות כי רק בשביל הדברים הקשים האלה, בשביל החרופים והגדופים אשר מלא בהם כל דף ודף — קרא לו „ההלוץ", לאמר כי לא נשאר בו מן „ההלוצים" הראשונים בלתי דרך החרוף, לקים משל ההמוני: „אין כאן לא מאמרים שלמים, לא חקירות חדשות ולא דרישות נכבדות, — אבל יש כאן בטוים כמדקרות חרב, הלבנת פנים ופה דובר לצון!...

* * *

נתחקה נא על שרשי המאמרים.

בראשונה יסע מאמר בקרת על „מבוא הירושלמי" מאת הרב זכריה פראנקעל ז"ל. והנה אם אמנם על הכלל הישן; „אין משיבין את הארי לאחר מותו" עמדו הכמי הבקרת האחרונים ובטלוהו, לאמר שאין משא פנים בדבר, ואנן רק על דבריו אנו דנין, ואין כל נפקותא בין שהמחבר הי אתנו, בין שהוא כבר שבק לנו חיי; — אפס כי „אין מחרפין ואין מגדפין את הארי לאחר מותו" הוא כלל שיסודו במוסר ובדרך־ארץ אשר כלנו היבים לשמרו, „כלנו" לרבות גם את יה"ש אשר כפי הנראה לא ישימו אל לבו. הן פתח דבריו המה כי בכל הספר „לא העמיק בענין כראוי ובכל אריכות דבריו אין חדש ואין מועיל", וקרא עליו „להג הרבה יגעת בשר ורוח" (צד 8), „אין אלה אלא דברי רוח" (13), „הוא הדוש של שטות" (18), וכדומה לבטוים קשים כגידין, וכל כך למה? שמעו נא קוראים! מפני „כי הד"ר סוכרקנדל שפך כאש חמתו(!) על הרב גיגר אשר בא לבקר את המבוא"! מרא דאברהם! האם באשר הר"ר ס. חשב להצדיק את רבו, העל כן יוציא יה"ש את כל רוחו?... ומה הנה השגותיו — רֻבם המה בלשון: „כבר העירותי בהלוץ", „גם אנכי העירותי", „כשאני לעצמי כסתבר אצלי", „אולי יהיה הפתרון באופן כזה..."; „סמך על הרב שי"ר ואנכי בטלתי דבריו", והשגות כאלה יתנו הרשות ליה"ש להרף את הארי הזה לאחר מותו!! ובמקום אחד הביאתני השגתו באמת לידי גיחוך, הוא אומר על דברי הרז"פ בזה"ל: „כבר עמדתי ע"ז בההלוץ ז', אמנם אהרי שובי חזרתי ביה ממה שכתבתי שם... ואולי..." ובשביל שלא נִבא הרב רז"פ כי יה"ש יחזור בו מדעתו וישער „אולי" — ע"כ יצא להרפו!!

הן נראה כי כאשר כלה „הבקרת" וכמו שער בנפשו כי בעד הערות קטנות כאלה לא נכון להפיל אור פני הכם כרז"פ, ע"כ אמר בסוף דבריו,

את כל החזיון הזה נזכרתי למראה המחברת הי"ג לספרי „החלוץ" המונחת עתה לפני!

עודנו זוכרים את העת אשר אחינו בארץ גליציה התעוררו גם הם לחכמה והשכלה, את העת אשר היהודים האשכנזים היושבים בארצות אשכנז אספו אספות, חברו חבורים, הדפיסו ספרים וחוברות, הוציאו לאור (בשפת אשכנז) מכתבי־עת שונים, ויאמרו לתקן דת ישראל, לשנות מנהגינו ומעשינו הדתים לפי רוח הזמן, וקם שאון בארץ, הרבנים מחזיקים בנושנות התעוררו גם הם, המחלוקת גדלה, ההתעוררות רבה ותנועה חזקה פרצה בין היהודים, — ובעת ההיא קם חבר אנשי מדע גם בעיר בראדי, ויתעוררו גם הם, רוח קנאה עברה גם עליהם ויקומו לריב את רבני ארצם גם המה; קול קורא „תקונים" נשמע גם באזני רבני גליציה, ויכוננו אוהבי התקונים ודורשיהם מכתב־עתי בשפת עבר כי יהיה למו לפה, ויקראו לו: „החלוץ — העובר לפני עם ישראל למלחמת הדת והתושיה". לא לי לבקר הפעם אחרי מעשיהם ודבריהם אז, לא לי להגיד משפט עתה עד כמה היתה דרכם אז ישרה ונכוחה, באשר כי לא הסתפקו החלוצים ההם להלחם רק נגד אמונות טפל ומנהגים ודינים מאוחרים, כי אם הרחיקו ללכת, וילהמו גם נגד גופי תורה ועקרי ההלכות; אולם זאת נוכל לאמר בפה מלא בי אמנם חלוצים היו, לוחמים גבורי כח, מזוינים, ומלומדי מלחמה. הן החכמים התורנים: אברהם קראכמאל, הרב ליבוש לעף, הרב אברהם גיגר, יה"ש, פינעלעש, וכמוהם עמדו אז על שדה־קרב הזה, ראינום הושבים מחשבות ונותנים לפני העם מאמרים גדולים, הקירות עמוקות ובקרת נוקבות ויורדות עד תהום, כל מאמר ומאמר, כל חקירה וחקירה, כל דרישה ובקור נתן לפנינו ענין לעיין עליו, כל חוברת הביאה לנו מאמרים שלמים וחקירות נכבדות, — והיתה אז גם הסטירא החרה אשר ליה"ש, גם רוח הבקרת העזה אשר הוציא מאוצרות הכמתו נאה לשעתה, והחלוץ היה לפה לכל המקדיש עצמו „למלחמת הדת והתושיה".

ומה אנחנו רואים במחברות „החלוץ" בשנים האחרונות? רובם ככלם של החלוצים הלוחמים ההם מתו בהמשך הזמן, המחלוקת על דבר תקונים בדת רפתה ידה, ויה"ש (אשר לפנים היה המצביא והמוציא לאור את „החלוץ") תחת לחדול כעת ממנו, אחרי אשר המלחמה תמה והלוחמים עוד אינם, — יוסיף להוציא לאור כפעם בפעם מחברת אחת, כוללת קבוצת מאמרים אחדים אשר יכתוב הוא בעצמו בעניני הספרות, ואשר המאמרים האלה הולכים ודלים מעת לעת, עד כי במחברת הי"ג הזאת אשר לפנינו, אין בה אף מאמר אחד שלם־לעצמו, אף הקירה אחת חדשה, ומלאה לה ההוברת במאמרים אהדים אשר מאז הורגלנו לקראם במכ"ע „הצופה" אשר על יד „המגיד" הוצאת זילבערמאן בליק, תחת השמות הערות שונות וכדומה!

והנה נשאל את פי המו"ל יה"ש: האמנם יאות שם „החלוץ — העובר לפני עם ישראל למלחמת הדת והתושיה" להערות האלה? היצדק בהדפיסו עוד היום על שער המחברת את המאמר הישנה: „אם תעשון את הדבר הזה אם תחלצו לפני ה' למלחמה והייתם נקיים מה' ומישראל" אשר אמנם היתה אז טובה להחוברות הראשונות? יוכל היות כי נחוץ לנו גם

הרה״ה החוקר המהולל מהר״י ד״ר פירסט במ״ע „D. Morgenl. Ges״ בהוציאו משפטו על הספר הנוכחי לאמר: »Der fleissige verdienstvolle Forscher Herr S. Buber hat uns zu neuem Danke verpflichtet... Herr B. hat in den Noten vieles zur Erklörung und aufhellung beigetragen« ואף כי גם הוא העיר באיזה מלות זרות לפרשן באופן אחר, אבל לא חדל מלהלל את שם המו״ל עד אשר סיים את מאמרו בזה הלשון: »Herr Buber gedenkt demnächst uns mit einer neuen Ausgabe des מדרש תהלים zu erfreuen. Wie wir von diesem Werke hochbefriedigt sind, so wünschen wir dem in Aussicht gestellten das beste Gedeihen«. וה׳ יה״ש מה עשה? שם לו עלילות דברים, השיג עליו השגות של מה בכך ויהרף ויגדף בדרכו... „רב הבאירים קנה במשיכה מספרי הערכים״, כ״ה במשביר״ וכדומה, ולא שכח גם את עצמו לאמר כי הוא באר את המלה היונית פלונית ופלונית משורש אחר, ולא שכח גם לנאץ את שם המבוקר לאמר: הרב המטולל, המקלל הכולל, הסופרים יהוללו״ וכו׳ (הסתי על עט סופרים אשר בידי לשנות הדברים היאותים רק בפי הנשים מוכיות בצלים בשוקי וויען!) וכי נשים לנגד עינינו את הספר „אגור״ ואת הבקרת אז נראה ונוכח כי גם צל השגה אין בה. זוכרים אנחנו כי בהחלוצים הראשונים קרא יה״ש להרז״פ בשם „חכם יוני״, על כי הוא בקי בלשון ההוא ויבאר הרבה מלים בתלמוד על פיה, ועתה מאשר למד יה״ש יונית היה הוא לחכם יוני, וכל תקפו וגבורתו לפרש מלת יונית באופן אחר... בכלל לא אבין את דרך ההשגה לאמר: „רב הבאורים (ולא כלם!) קנה במשיכה מספרי הערכים״ ולהראות בקיאתו בס׳ „המשביר״, מאין יקח הוא המלות היוניות, אם לא מספרי הערכים? האיש הבא לפרש מלות זרות עליו להפש ולבדוק באוצרי השרשים וספרי הערכים, ומדוע רק „במשביר״ והלא גם „ערוך השלום״ להד״ר קאהוט (שכחתי כרגע כי גם עליו ישפוך יה״ש בוז למכביר!) ואוצר המלין ללעווי ואוצרי שרשים ללשון יון ישנם למכביר לא רק בידי יה״ש כ״א ביד כל אשר לבו הולך לבאר המלים היוניות הנמצאות בספרי הז״ל, ומה קול הצעקה הגדולה הזאת?

והשגותיו מה הנה? בראש דבריו אמר כי מצא עוד ג׳ ערכין שלא במקומם, — מציאה גדולה! בספר אשר לא היה לו כל סדר בכ״י והרש״ב סררו והנה בא יה״ש כמלקט אחרי הקוצרים ומצא ג׳ ערכין, והן גם עליהם העיר המו״ל בעצמו בהערותיו!...

בערך „אבאס״ כתב יה״ש: „בא לו (להרש״ב) מדוקעס״, השגה נפלאה! אבל גם בה טעה כי לא זכר דוקעס את אלה, והמחבר הביא זאת בשם אמרו ב״ג!

בערך „אולוכורסן״ כתב יה״ש „מראה המו״ל הזותו בהערה כו׳ ושכח כי כך כתב הערוך והמשביר״ ובאמת לו עין המשיג בפסיקת׳ במקום שציין מרש״ב כי אז ראה כי אמנם הדש שם דבר, עד כי בעל „ערוך השלום״ (אשר ראה את הערוך לפניו) הביא זאת בשמו.

כאלה וכאלה הנה כל השגותיו.

לאמר: „חובה עלי לשנות את דברי כי ספרו של רז״פ ישבו תועלת לתלמידים״ (ומדוע אמר בראש דבריו: „ובכל דבריו אין חדש ואין מועיל?) וכמו כן הוסיף בראש דבריו: „יפה עשה שהביא האמוראין״, „היטיב לעשות לברר לשונות״, ואחרי כל אלה לא הבליג על רוחו, ולא שם מחסום לעטו...

והנה במאמר הזה עוד שמר כמעט פיו ולשונו, ולגבי דיה״ש מלתא זוטרתא ושגרא דלישנא הוא אשר אמר בזה; — אולם בהמאמר השני והוא בקרת על ספר „גבעת ירושלים״ מאת הרב י. א. ווייזנער (נדפס בוויען תרל״ג) הוציא את כל ההרפות מנרתקו ואת כל הגדופים מבית גנזיו, ותהי הנקל לו לכתוב בראשית מאמרו כי המחבר „עקש את ארחו לטפול תפל על תפל, רעיוני רוח על רעיוני רוח, בקרת מזויפת על בקרת מזויפת, השערה נבערה על השערה נבערה״, ולסים „יש כאן שבושים המביאים לידי גיחוך עקשות דברים והפרזות השערות רחוקות ובדויות״, — אלא שכל מאמרו איננו כי אם דברי חרוף וגדוף עד כי נקטותי בפני לשוב ולהעתיקם בזה. — ודאה זה פלא! יה״ש ידקדק עם הסופרים כחוט השערה אם ימצא בספר אחד הערה אחת או פי׳ מלה זרה הכתובה כבר במקום אחר, יבריז עליה בקולי קולות, לאמר כי גנב המחבר ושלח ידו בדברי רעהו וכו׳ וכו׳, והנה מאמרו זה (מלבד החרופים!) לקוח מאת דברי הרב ר״ד אפפענהים במאמרו „בקרת על ספר גבעת ירושלים״ הנדפס במ״ע „המגיד״ לשנת 1873 בנומרים 20—25 ע״ש! וכאשר נשתוה את שני המאמרים האלה אז יגדל התשד בעינינו כי כאשר להרד״א לקח לו יה״ש את השגותיו כי רבן ככלן הנן שמה, ואחרות מהן כמעט בלשונו ממש!...

והנה לא אובה הפעם לתת פה לפני קוראי הערות על הערותיו או השגות על השגותיו כי רק „מעט בקרת״ אמרתי לכתוב הפעם, להראות את דרכי הספר הזה והליכתו בקדש, ועי״כ אדלג הפעם על מאמרו על דבר „תשובות הגאונים״ ומבוא של ד״ר הרכבי (אשר בצהוות לשונו יאמר עליו: „ה׳ הרכבי בא מזוין כהלכה הלכתא בלא טעמא בימינו לולב היבש (!) והושענה כמושה והכות על כתפם של המבקרים, ובשמאלו סמרטוט של ארבע כנפות לקנח בל צואה״ — מליצה נפלאה!) ונשים עין על הבקרת שכתב לספר „אגור כולל הוספות ה״ר שמואל גמע לס׳ הערך, הוציא לאור ה׳ שלמה באבער״. והנה שער הספר הזה במלואו הוא: „אגור, כולל הקדמה וקצת הוספות על ספר הערוך מאת ה״ר שמואל ב״ר יעקב גמע ז״ל, יצא פעם ראשונה לאור על פי שלשה כתבי יד כו׳ עם מראה מקומות והערות והגהות לברר וללבן דבריו, ממני שלמה באבער״. וכל עין קורא יראה כי ה׳ באבער כדרכו מאז ומקדם ההדפיס כ״י שונים ולברר הנוסחאות הישרות כן עשה בשלשה כ״י האלה: „ההוספות שלו הם בלי סדרים וסדרתים ע״פ א״ב, וערכתי עליהם הערות ותקונים ומראה מקומות, ובארתי הרבה מלות והשויתי כתבי היד זה מול זה וגם העירותי על הנוסחאות השונות אשר לפנינו״ וכו׳, כן כתב ה׳ באבער בהקדמתו. וכל היודע דרכו של השקדן הנפלא והמעמיק בספרים כ״י שונים אשר הוציא לאור, ויראה לפניו את ספר „האגור״ הזה יענה ויאמר כאשר אמר

אורות מאופל

ספר הפרדס.

במליצת השיר והמוסר וההנהגה הטובה והישרה הנכונה להה"ר

ר' ידעיה הבדרשי ז"ל.

בהיותנו בימי הנעורים, עם קצת החברים, מתעלסים בספורי המאמרים, כוללים במדות ומשבחים חכמת המוסר, פצר בי אחד מרעי ומאוהבי לחבר לו מאמר קצר בעניני המדות, מה שיספיק בו לאדם בעניני הנהגתו כלם, עם זולתו ועם עצמו, ויאלצני להפיק משאלו, וכתבתי לו מאמר, קראתיו ספר הפרדס, וזה תחלתו:

בקשת אחינו מאתנו זכרון הנהגה כללית במדות האנושית בדרכים אשר יאות שמושם לעסק האנושי עם נפשו ועם שכניו, ושאלת שאנעים הדבור בזכרון הזה, ושאשימהו כולל; ואני כאשר אלצני חפצך, ראיתי שאם אזכיר מה שראיתי לקדמונים ברב ספריהם המחוברים, לא די שלא הייתי מועילך, אבל הייתי מזיקך בלי ספק, כי ספריהם ולשונותם יותר ראוים אליך מספרי ולשוני, ואי אפשר מבלי חטא בונת דבריהם; אם כן מצאת" נפשי מחויבת להפיק משאלך מצד כבודך, ואי אפשר לה מבלי המצאת ענינים ודעות מחודשים לא ימצאו לקודמים; ויהיה זה מה שתקשה המצאתו, כי הענינים לא ישלמו כי אם בג' תנאים:

התנאי הראשון, צחות המלות, אשר ידובר בהן במיבן מן הכונות, והצורך לתנאי זה שיערבו התנאים המכונים במוסר וימתקו, ויהיה המשך להתלמדותם יותר עצום ויותר מתמיד.

התנאי השני, כוללות המלות ובקשת יחידות בהן על מבוקש גדול מאופני ההנהגה; והצורך אל זה שתקל שמירת המאמרים, ויעמוד עליהם הזכרון במהרה, עד שיורגלו בשפת האנשים לקצור, עם היות התועלת הכלולה בהם גדולה.

התנאי השלישי, שיהיה המחבר במוסר יכון במאמריו עם כללותם, שיהיו מובנים לשומעים בהשקפה שוה, מבלי שיצטרך לזה התבודדות מופלאה מכח

עוד הפעם אומר כי אין בדעתי הפעם לכתוב הערות על הערותיו, אך בכלל אעיר, כי רוח החרוף המרחפת על פני כל ספר „החלוץ" המונח עתה לפנינו תעלה באשה באפנו, רוח של קנאה (לא קנאת סופרים אשר תרבה חכמה!) ושל שנאה נודפת מכל מאמר ומאמר. הן הוא יה"ש אשר יתברך בלבבו: „אני ואפסי עוד!" אין חכם בישראל כי אם יה"ש ואין-ספרות כי אם „החלוץ", על הג' שי"ר, הרז"פ, יאסט, פינסקער וריב"ל וכו' ישליך נעל, וגראטץ, הרכבי וכו' הנם עמי הארץ, זה לא ידע וזה לא יבין, ולולא יה"ש שהיה לנו כי אז אין ספרות לישראל, אין חכם ואין סופר, אין מבקר ואין כופר, אין מבין ואין שומע, אין נבון ואין יודע...

והנה קא בדה יה"ש! כפי הנראה לא נחה עוד דעתו בחרופיו בלשון פרזית ויחבר גם שירים (!) לצאת ידי חובת כל מיני הגדופים שבעולם ויקרא להם בשם „גרזימא בסימא", וישב להרף ולגדף את כל החכמים הנזכרים והבלתי נזכרים בחרוזים! אנכי בקראי את החרוזים (לא חרוזי פנינים כי אם מלשון „חרוזים" בתלמוד (חולין ל"ה ג') שפירושו: „איינשטעכען, דורכבאהרען, דרך בית קוץ" [את הערך הזה קניתי במשיכה מספר „המשביר"!]) האלה, כמעט נחה עלי רוחו של יה"ש ואומר להבר חרוז גם אנכי בסגנון כזה:

חד חלוץ, חד חלוץ דיזבן יה"ש בתרי זוזא ופלג זוזא *), חד חלוץ חד חלוץ!

ואתו גיגר, לעף, קראכמאל, של"ש והכו לרבנים ולש"ע ויעשו „חלוץ" דיזבן יה"ש בתרי זוזא ופלג זוזא חד חלוץ, חד חלוץ!

ואתא יה"ש ונשך לכל החכמים דלא נחה דעתם בהחלוץ דיזבן בתרי זוזא ופלג זוזא חד חלוץ חד חלוץ!

אבל הקץ לדברי רוח! כפי הנראה לא אוכל אנכי להראות נפלאות ברוחו של יה"ש, אסוב נא עין ממנו ואשובב נפשי בספרים אחרים המונחים לפני.

אש"ר.

הערת המו"ל: מסבות שונות הוכרחנו עתה לשום קץ להמאמר הזה ולחלק הבקרת בשנה הזאת, ויסלח לנו המבקר הנכבד כי השקפותיו על יתר הספרים החדשים הפקדנו להאוצר הבא (הרביעי לשנת תרנ"א) אשר יופיע בקרב הימים.

---

*) פירושו (בספרי הערכים לא נמצא!) צוויי גולדען ואיין האלבען עקסטרא; ואפילו העניים שבסופרים לא יפחות אף פרוטה אחת ואפילו אם ימציא לו את חבורו הגדול ממנו בכמות ובאיכות לא יועיל מאומה, כי „חד חלוץ, חד חלוץ!"

ו אמרו זה לזה שיכנסו לקבץ ממכמני זהבה ואבניה, והפקידו הספינה ביד אחד מעבדיהם, ונכנסו כלם אל האי, ויאספו מסגלותיה איש איש מן הממונות שעור שוה, עד שמרם שלא יבאו בפנימית היער, להסתכן אולי יאבדו בתוכו, או יגיע (צ"ל תגיע) עת מסע הספינה ושיזדמנו הם במהירות לבוא בתוכה; והפתאים כאשר לקחו שעור מהממונות לא שבעה עינם ותאותם, והם משוטטים במצולת היער לאסוף ולכנוס; ועוד כל ראותם מעט כסף מרחוק או אבן חמודה, יחמדום עד שלא ידעו לצאת ולבוא, והגיע הזמן לכת הספינה ויבאו בה המשכילים, והלכו לדרכם עשירים ונכבדים, והפתאים נשארו ביער בצמא ובחוסר כל, לחורב ביום ולקרח בלילה, ומתו בסכלותם כמות הנבלים. ועל זה התאר כתות האנשים באלה התענוגים הגשמיים, רוב ההמון לא תשבע בטנם מאספתם וקבוצם, אבל הנפש ותועלותיה ישליכו אחרי גום, ובהגיע תור פרידתה ורחוקה ממנו תאבד היא, והוא לא יצילנו, ולאויביו יעזבנו; והיחידים יקבלו מקניני הזמן מה שיספיקם להיות (צ"ל לחיות) בכבוד ולהבריא גופם, ותכלית מציאותו יהיה לכון להשלמת צורתו העליונה, ולהגיה אורה, ואם תכפתהו המות הולך לפניו צדקו וכבוד בוראו יאספנו.

ואמר: משל האדם בחלדו בעיר (צ"ל כעור) הולך לבדו נכנס בלכתו באחד הבתים, והוא ידמה בנפשו עודנו בדרך ובבואו לבית והנה הבית מלא כלים, ונכשל בהם ונתהגר, ובהכשלו צעק וקרא חמס מי עשה הרעה הגדולה הזאת לתת מכשולות ואבני נגף בחצי הדרכים להמית העוברים והשבים? ויענוהו אנשי הבית: הבית והכלים אינם בדרך, כי בבית המה; גם הפסד הכלים לא הכשילוך, כי אם הפסד ראותך; והכלים הם מסידרים ובמקום הגאות ואתה מצד חסרונך נגפת, כאשר תחשבם בחלוף, על כן הכשילוך, כן הענין בשוה, כי הוא יכשל בענינים רבים יכשילו גופו ונפשו, ויתחיל לחתרעם על הענינים ההם, והמוציאם; והיה מן המחויב התרעמו על עצמו, כמו שיאמר: למה המציא האל הנקבות הנאות, והמציא עם זה חום גדול בגופו, ותאוה חזקה? ולולי זה לא החלישני המשגל, ולא כהתה עיני; וכן למה המציא האל רבוי הפירות המחליאים והממיתים; וכן יתרעם על שאר הנמצאות, ולא יבין שחכמת האל גדולה כונה במוצאים כלם סדר נגדר, והנהגה מיוחדת ותועליתיהם מבוארות למי שידע ההנהגה הראויה בהם; והאנוש הסכל, מצד סכלותו, השיבם (צ"ל חשבם) מזיקים במחשבתו, ונפסד הסדור, ומאמר דוד ע"ה בלל הכונה הזאת, כאשר אמר: נר לרגלי דבריך ואור לנתיבתי (תהלים קי"ט ק"ד) כי אני העור והסומא הגמור, ונתת לפני דת חשובה תמנעני מן הנזקים הנמשכים לסכלות, ותישרני לתועלות הנפלאות, וכל זה בתכלית הסדור.

עוד אמר: בענין האדם בעולם הזה, כמו הבו"ת אנשים הזמינם איש נכבד לאכול עמו בביתו, ושם לפניהם שלהן זהב וכלי כסף; והאנשים ההם, אין ספק שביניהם פתאים, וביניהם משכילים, הפתאים חשבו שהכלים ההם הנבהרים יותנו (צ"ל ינתנו) לפניהם במתנה, ושאחר האכילה ילכו עמם בביתם (צ"ל לביתם); והמשכילים מהם ירעו שישארו בבית מזמינם, ואכלו בהם הבורות הבורות, וכאשר תמה האכילה, נלקחו הכלים מלפני הקרואים; והיו הפתאים משתוממים ונבהלים, ונשארים ברוח נכאה, כי הם חשבו כי הכלים

האנשים, ובלבולם בהבנתם; והצורך אל התנאי מבואר שיקובלו ההנהגות ותרבה התלמדות האנשים בהם; וכאשר היה הענין, כן קושי הענינים האלה מבואר.

אמנם, אחרי הפצירוני תחנוניך, נלחצתי בהמציא שאלתך, חברתי לך מעט דברים, קראתי שם כלילותם ספר הפרדס. וסבת הקראו בתאר הזה, כי הפרדס קטן לעולם מן הגן, ויעשהו בעליו לטייל לבד לא להרויח ממנו מנטעיו; וכן נטעתי הפרדס הזה מן האילנות והבשמים היקרים. ולעשר כל שלומי אמוני ישראל שעומדים בבית ה׳, יצא דבר מלכות מלפני, מאשר הימים יעירוני, אף לילות ישרוני (צ״ל יסרוני) והעתים ידיגוני, והמוצאות יביגוני, ודוח הקנאה לבשה סרעפי, ויגע על פי, ואומר אשתונן, ולדבר אכונן, ובחידות אתבונן, ואבחר מליצות וצחויות, משלים נכבדים ומוסרים חמודים מעט צרי ומעט דבש בטנים ושקדים.

א.

שער בעזיבת העולם וזכרון משלי תנואותיו.

אמר ידעיה הפניני: העולם נחל נובע מים מרים מאררים, ירגיש המשכיל מרירותם ויברח, והפתי ירוה מהם צמאו ובטנו צבה. ואמר: העולם הזה כמו בגד בלוי ישן, אם תתמיד לבישתו ישבר (צ״ל ישחת) ויקרע ותשאר ערום, ואם תניחהו בעצמו (צ״ל לעצמו) ותלבישהו לעתים רחוקים (צ״ל רחוקות) בזמן משולל כחום וקור גוברים ומטר ושלג ורוחות, יתקיים (צ״ל תתקיים) בלי ספק מציאות הבגד ימים רבים; כן העולם מצד ההסתכן לקבוץ הממונות בים וביבשה ובמדברות ומהירות הנקמה על האויבים והדתעצמות על הזמן, אין ספק שאחריתו האבדן; אמנם התישב ושמירת השעות הראויות, והשקעת המחשבה בתוחלת, ועצום־העינים ברוב המקרים; אין ספק שבו רוב הגעת הטובות והתכלית המעלה. ואמר: העולם הזה כחולה המזוהם מנוגע, ובידו זהובים; הנה אם לא יזן (צ״ל יתן) המזוהם מזהוביו אליך, לא תתעורר מזה אל הכעס, גם הקנאה מהולשת תאותך לזהוביו הפחותים מרוב המיאוס אשר נפל בו המנוגע במחשבתך; אבל תמהר להתנחם, ותאמר: מה־לי ולמנוגע הזה הגרוע, כי אכסוף לכספו ולזהבו, אשר דבקו לנגעיו (צ״ל בנגעיו) יהיה לו אשר לו, ונשאר בזה הקלות מקביל ההתרישלות על מה שהסי׳ת ממתנותיו; ועם כל זה אין ספק שהוא, אם ירצה לתתם אליך, שתקבלם בשמחה, וגם לא תרחצם מבלי שתשית לב לפחיתות הנותן מרוב התענוג המושג מהמתנה; כן העולם הזה בשוה, אם אתה מלא ממעדניו וקניניו חלק גדול, באמת תשמח ותשתרר, ואם אתה בו ריק מתענוגיו, לא ישיגך, בהי תך מן השלמים; אבל אך תתבונן כי הזמן הבל, והנזיקים והרעות אחוזים בתועלותיו והאבל מעורב בשמחתו, ואחריתו לעולם רעה, והיותר מסתפק מהבליו חייו בנעימים, כי התלאות המפורסמות תכופות, והם אשר תחריבם הקנאה, ויהיה תכליתם ההפסד והאבדון.

ואמר: משל האנשים בעולם הזה כספינה הולכת בים סוער אל קצות נעלמות, וראו מרחוק אי קטנה מוקפת ים, ובה יער גדול למראה, ובתוך היער אבנים מאירות יקרות מאין ערך, מאירות מרחוק לרוב כמותם עם גודל זכותם,

וישקה השקאה עצומה, עד התכסות כל הצמחים; ויבא אחר כן כשעה, וישב להשקותו השקאה עצומה, עד התכסות כל הצמחים; וכן תמיד כל היום ההוא, עד הערב. ויבא האב, וימצא הפרדס מקולקל מרוב המים, והצמחים בלויים, והאילנות נרקבו שרשיהם, והארמה המזובלת אבדה שמנה, ונשארו החול והעפר רעים לזריעה, והאב התקצף על בנו, ויכהו הכאות גדולות ומשונות. כן צרכי העולם וקניניו אצל כתות האנשים; מהם מי שישתמש בו בשעות הכרחיות, להעמיד גופו בבריאות, ויקר הדברים המוכרחים מן המזון, והשינה, והשתיה, והמשגל בשעות ידועות ובזמנים המועילים, שאי אפשר לגוף זולת זה; ואלו הם המקיימים את הפרדס קיום ארוך. ומהם סכלים, יחשבו שהאכילה ושאר ההנאות ההכרחיות אחרות שאי אפשר זולתם, יהיה רוב הכמות מהם יותר מועיל, ויותר ראוי בהשמנת הגוף, וישתמשו באלה ההבלים שמוש מתמיד בכל זמן, ויקחו מהם השעורים המופלגים, ויהיה סבה להליים, וקצור ימיהם, ולא תשלם נפשם בעבודת הבורא, ויתפש אחרי מותו במה שקלקל, ויענש ביסורין המשונים וילך לאבדון.

עוד אמר: ענין האדם שיבכוהו אוהביו במותו, והוא שלם, כמו משפחה היתה בעיר אחת, ובין אנשיה איש נכבד השוב בעמו, והוא עשיר ובעל שם השוב, מגן למשפחתו, ומזומן להועילם בענינים רבים, אם מצד כבודו, ואם מצד יכולתו, ואם מצד שכלו וטוב עצתו, ואנשי המשפחה מתפארים בגדלו; ונזדמן שהמלך, המולך על האקלים, שמע מעלת זה האיש והכמתו, ויועץ המלך לתתו מושל מנהיג על מלכות אחת רחוקה ממדינת מולדתו, יגיע משיעור מרחק תכלית, ושנוי חלוף בין אומותיה ואומות ארצו; אלא שהם אומות גדולות ונכבדות בעלי יושר ומנהגים השובים, והתגורר בתוכם כבוד מופלג, ותוספת עלוי; וכאשר הגיעתהו מצות המלך ללכת בארץ ההיא, הרה לו על מנת (צ״ל עד מאד עד מות) להפרידו מאנשי הברתו בלתי משער הכבוד, שעתיד להגיעו; ויהיה לכתו בדאגה ובזעף; וכאשר הלך ומשל על המלכות, ובהן הכבוד והתועלת שכח עמו וארצו ונשקע בשמחה, שהגיעתהו מן השולטנות ההיא המעלה, והתהיל לשבח המלך ארוניו; ואנשי משפחתו, בראותם נשארו נבדלים ונאנחים לפרודו לרוב רחוקו, שלא שמעו עוד לעולם שמעו.

והנה אין ספק שזאת הפרידה, ואם היא עלוי ותועלת אצל השוב ההוא, הנה הוא יותר מועילם מעט כבודו והוא עמהם, מכל מעלתו וגבוהה (צ״ל הגבוהה) והוא רחוק מהם כל זה השיעור, כי הם לא יועילם עוד בכבודו והכמתו, כן השלם בעת פטירתו, אין ספק בדאגתו בקצת על הפרידה, להיותו עדיין בלתי מגיע לכבוד, אבל מתהיל להגיע אליו; וכאשר הגיע אליו, נשקע בתענוג אין הקר לו מצד המעלה היתרה שהגיע אליו ברחקו מאוהביו, ואוהביו נשארו בתכלית הבהלה והאנהה, והם, ביתרון השיבותו שקבל, בלתי משערים כלל, והם שבעים הנזקים הגדולים מהסרון פרידתו והלקה מעמהם, מה שהיה מביא כבודם ועומד נגד אויביהם, ומכבדם נגד השמש.

שלהם, והיה בעיניהם כגילת (צ"ל כגזלת) ממונם; והמשכילים כבר השבו זה, וכבר השקיעה המחשבה על הכלים שכבר יוסרו מלפניהם, ויעזבום; ובהלקחם לא ראגו עליהם ולא נבהלו; והיה צאת הפתאים וקומם מעל השלחן בחרי אף ובנפש מרה, וצאת המשכילים הנפש (צ"ל בנפש) שמחה ובוטחת. כן ענין האנשים האלה, בעולמם יאכלו וישתו וישבעו מהבלי הזמן, כאלו הם נחלה עולמים; ובהגיעם ליום המות, הם מרי הפרידה מאד, ויראגו על זכרון התענוגים, שהם עוזבים אותם, ומאבדים המדתם; וימותו בנפש מרה, ונאנחה ונשברה, ומהם כתות השיבות יבחינו פחיתות המדור הזה הנמאס, וגריעות אחריתו, ובהרגישם נפשם היום שקועה ברבבות הבלים, ירך לבבם, תשתומם נפשם מדעתם, כי יעזבום למהרתם, ולא תתחזק שמחתם, כמה שיהזיקו בעת שיהזיקוהו.

ואמר החכם: היום כאן ומחר בקבר. ויהיה זה סבה שלא ישקיעו מהשבותם בבטחון על האדם באלו ההבלים ובזכרם אותם, ובהפרדם מהם, ביום המות, לא יאנחו ולא יכאבו על עזיבתם; כי הם כבר ידעוה, וגדלו על ידיעתה; ותהיה מחשבותם במה שהם הולכים הזקה, והנחמה במה שהם נפרדים ממנו, נקלה ומהירה.

ואמר: ענין האדם בעולם הזה: כפרש אחד סבב עליו מלך גדול והפרש ההוא במגדלו מוקף מכל צד; ולפרש ההוא בהדרו שני דרכים בשני מקומות, בהם כל תקותו: האחד הולך לבית אוצרו והשני הולך לגנו, וכל התעסקו ותענוגותיו בגן; והפרש ההוא ראה התענוג בגן יותר מצד צמהיו ואילניו, וזכות אוירו, והתמיד ההלוך אל הגן, ושכח אוצרו. וכאשר ראו עבדיו ומשרתיו ששכח אוצרו, גנבו מן האוצר גנבות גדולות ועצומות בכל יום; ויקרה לימים שהמלך הסובב עליו נתיעץ לקחת ממנו בית תענוגיו, והוא הגן, ונשאר הפרש בלתי הולך עוד בדרך ההוא, ושב בהכרה לזכור הדרך ההולכת אל האוצר, כי אין זולתה להתעלם לשכח צרתו; וכאשר הלך אל בית האוצר, מצאו רק מכסף וזהב ומכלים יקרים, לבד בלויי בחושה (צ"ל נחושה) וסיגי עופרת, אי אפשר בשום פנים להעזר בהם מהמלך המקיפו, ונשאר נבוך ונבהל, ולקחו המלך ואסרו בנחשתים, וישימהו בכלא אבזרי לעולמים; כן ענין האדם אצל גופו ונפשו, שהוא אי אפשר שישתמש בהיותו סכל, כי אם בצרכי גופו ותענוגותיו, שהן הגן, ולא ישית להכמה ולמעשים ולענינים הנפשיים, שהם האוצר, אשר יעמדו לו כופר ופדיון לעולם. וכאשר יגיע קצו יאבד גנו העולמי, ויזכור אוצרו ומעשיו, ומצאם בלתי מספיקים להיות כופר נפשו וישליט עליו כעם הבורא ויענישהו העונשים המרים עונש נצחי. וזה הענין מבואר.

ואמר: משל העולם אצל כתות האנשים כפרדם נאה, ונהג בעליו שישקהו בכל יום פעם אחת, ותהיה ההשקאה ההיא ממוצעת; כי השווי יועיל לצמהים, והמותר יזיק. ויום אחד הלך בעל הפרדם לעסקיו, וצוה בנו שישקה הגן, ולא תאר לו אופני ההשקאה, ולא זמנה וכמותה, ושיעורה; ויבא הבן ויהשוב: אחר שהשקאה מועילה לצמהים כל זה התועלת, עד שהם יתיבשו במעט זמן זולתה; אם כן צריכה להם ומועילה. מה עשה? השכים בבקר, והלך אל הפרדם,

המסיתות הנפש להכשילה, הם הרוחות המנגדות מהלך הספינה, ומביאות אותה אל השברון והסכנה, והתאות המפורסמות הצריכות לקיום הגוף בעבור תשלם הנפש, וכן המושכלות אשר בהן הצלחתה, הם הרוחות המוליכות הספינה, המניעות אותה אל מחוז חפצה. ועניני האמונות והשבושים, אשר אפשר הכשל הנפש בהם, הם נקיקי הסלעים הטמונים בהם, שאם תפגוש אותה הספינה תשבר, ולמחוז חפצה לא תגיע; והעולם הבא, אשר הוא המחוז, אשר מגמת הנפש אליו, הוא האי או המדינה, אשר מהלך הספינה נכחו; וכמו ישכל כשלונות הספינה תלויה הרחקתה ביד רב החובל, לפי חכמתו ובקיאותו, ואז תצליח הספינה, אם ידע להנהיגה כראוי, אם ברוחות, אם בשבילי הים, ושאר הענינים: כן כל כשלונות הנפש, תתלה הרחקתם והנהגתם ביד כח הבחירה, המוסף לכבוד ולתפארת בנפש האנושית, והיא הבחינה במפורסמות שהם הנאה והמגונה, ובמושכלות הם האמת והשקר, והוא התרצות דרכי איש והשלמת אויבו, שהוא בחינת מה שיאות או מה שלא יאות במפורסם ובמושכל, וברירת הגאות לעולם, מה שלא תצליח בו הנפש, להגיע אל האור השלם, והוא העולם הבא, הרמוז בדברי דפילוסוף הנביא: ברצות ה' דרכי איש, גם אויביו ישלים אתו.

והנה המאמר הזה כשדרכי האיש הם גאותים וטובים, עד שירצם האל, והוא בא לטהר מצד בחינתו אשר הוא בידו, אז תהיה השלמת המתנגדים הסיוע האלה, וזה מבואר, ואמר: ההבדל בין ההתבודדות וכשלון הפעלים, שהם פעלות הנפש, ובין פעלת החושים מצד תכליותיהם, הוא כי התענוג והתכלית המושג מן החושים קצר מושג, מושג לשעתו, נשכח תכף; והתענוג המושג מן החכמה והשגת השכל הוא תענוג נכבד, כל עוד שירבו ממנו, יוסיף תענוג ונועם בנפש, ולא יפקד זמן, אבל ישאר ויתחזק, עם שהוא לא יושג, כי אם אחר צער ונזק עצים מטורח הלמוד, כמו שהוא מבואר אצל מי שיבחננו; וראוי שיותן הדמיון בזה, כמו המלך אשר צוה האומנים לבנות ארמון, ראוי למשכן המלכים, ואין למלך בית ראוי שישכון בו עד השלם המלאכה, זולת הבית הנבנה. והנה האומנים הבונים אותו הם יקחו שכרם בכל ערב ויאכלוהו ביום עד כלות הבנין; וכל עוד שזה הארמון נבנה, המלך בצער מרב הכלים, והסיד, והחול, בהארמון, (יצ"ל שהארמון) מלא מהם, עם לחות־הבנין; ונדיבות (צ"ל ונשיבת) רוחות וגלוי הגגות הרב ביום וקרה בלילה; וכאשר נשלמה המלאכה, נפטרו הפועלים, ואין להם זכרון במה שעשו; והמלך נכנס לבית בכבוד ושמחה ומשתה, וקריאת אנשים וישרים ותוגגים; ואין ספק שכל הטרחים והנזקים אשר סבלם לתקוה מזה אהב לסבלם (?) ושמח בהם, ויקבל ממנו זה התענוג המפורסם. ילך מבית לבית ומגן אל גן, ומחדר להדר. וכן התענוג, המושג מן ההרגשות, הוא תענוג הפועלים האפס תמיד; וטורח המלך בהבנות הארמון הוא טורח המתלמדים בעת לימודם, ושמחתו אחר הבנותו היא שמחת החכמה הקיימת לעולם, מתענג מחבור לחבור, מספר אל ספר, מחכמה אל חכמה, והוא כונת המשורר באמרו: לכל תכלה ראיתי קין, רומז בזה אל פעולת החושיב, רחבה מצותך מאד, רומז בזה אל התענוג המושג מן החכמה; כי שם מצוה יפול על הדעות השכליות שיציה השלם האמנתם. ואמר: כאשר התחברה הסכלות בידיעת השם עם הזדמנות התאוות

ואמרו כי אשה אחת מבנות החשובים מת בעלה בנועם שנותיו, ובאמצעות זמן בחרותו, והיה האיש ההוא טוב לשמים ולבריות, וקבץ במעט ימים חכמה הרבה, ובזמן קצר מעשים הגונים, ולא דמה אל הנערים בנעוריו ולא אל הבחורים בבחרותו. אבל מדות הישישים אסף, ונתעלה מאד בענינים המושכלים, ובא במדרגת כל שלם; ובמות האיש ותשאר אשתו מרה מרירות ובהלה נצבת בתכלית החשד על הסדר, והשגחת השופטים הכתו', והמנהיגים עולם השפלים כאלו חשבה העדר המשפט, ותהי הולכת בבתי מדרשות ואספות הרבנים בוכה ומיללת מה הדין מחייב מות האיש הבחור, אשר לא פנה לבטלה רגע מרגעיו, ולא חטא ברבות שניו ונועם זמנו, ושיודיעוה הסבה בזה, אחר שידומה שרדיפת היושר ויראת אלהים, והשקידה בלמוד יאריכו חיי האנשים, כמאמר גדול הפילוסופים, והחכמה תחיה בעליה, ורצון הדבר הזה שתאריך חייו חוץ לגבולם הטבעי, או שתמנע המות המקרית הבאה מן הסבות אשר מחוץ, עד שישלם גדר המזג על תכלית מה שהוא אפשר עליו מן הקיום, ולא די לו שלא תעשה זה; אבל תקצר הימים, ותמית האדם בלא עתו. והיו הרבנים ובעלי האסופות נבהלים מחרישים לעמתה, והיא לא תסור מזעוק עליהם כדברים האלה; עד שישמע אחד מהחכמים, והתבונן בדברים, ויקחה בימינו אל הפרדס קרוב משם, ובה תאנה גבוהה רבת-הענפים, ובה תאנות רבות, מהם דקות, ומהם גסות. ויאמר לה: הביטי בתי התאנה הזאת ורבוי פירותיה, וראי כי מהם דקות ומהם גסות וראי גם כן כי הגסות ממנה, מהן מבושלות ומהן בלתי מבושלות! וכן הדקות, והיה בעל התאנה לוקט התאנים בהיות דבריו עמה; ויאמר לה החכם: הסתכלי בתי אי זה מן התאנים ילקוט, ותען האשה ותאמר: אראהו לוקט המבושלות ומניח זולתם. אמר לה: החריש (צ"ל החרישי) בתי, התראי שישים הפרש בלקיטתו בין הדקות והגסות, ענתהו: לא, אבל ילקט המבושלות היו דקות, או כהפך. השיבה החכם: בתי, התאנה היא העולם, ובעליה הוא הבורא, והלוקט התאנים הוא רצון הבורא, והשגחתו הם השופטים, בני אדם הם התאנים, והדקות הם הילדים, והגסות הם הזקנים, והמבושלות הם יראי חטא, והבלתי מבושלות הם שנואי השם, ורצון הבורא, להביא אליו השלמים מבני אדם, ולהסירם מדור באהלי רשע וחטאה, יהיו בחורים או זקנים, כמו שילקוט זה המבושלות, יהיו דקות או גסות, וכמו שזה הלוקט בראותו הדקה והגסה מבושלת, יבחר הדקה, בהיותה מבושלת יותר; כן יאסוף אליו האלהים הבחור טרם הזקן, בהיותו יותר שלם, ואם שניהם כאחד טובים; על כן בתי הצדיקים (ואולי הצדיקי, והמ' נמשכת מסבת משפטי) משפטי הבורא כי אין לחקור עליהם, ותען האשה ותאמר: יי' הצדיק, ואנכי הבזויה הנכנעת!

ואמר עוד: ענין האדם אצל עצמו, נפשו ועולמו, והתאות הגשמיות ובחינת השכל המרחקת אותם, ובעולם הבא, אשר אליו מגמתו הוא, על דרך משל, כמו הספינה ביב, עם מלחיה, ורב החובל, והרוחות המזיקות והמועילות, ומחוז חפצה, אשר אליו מגמת הספינה; כן נפש האדם היא הספינה, והמכון ממנה היא עניני המסחר והרכלות, והעולם הזה כמו הים הגדול הסוער המסכן רוכביו; והנפש בו הספינה, והיתה הבחירה והבחינה בנפש כמו רב החובל, והתאות העולמיות

ותלול מי יעתיקנו זולתי זכרון המות. ואמר: שמח המשכיל בחיותו נכבד, ויִוָּתֵר על מותו בכבוד. ואמר: אין יכולת המשכיל להמלט מן הגזרה, כאשר יחשוב להנצל שם יפול שדוד, כעוף פורח הבורח מן הרעמים, ונס אל המקום אשר שם הלפידים הדביקוהו ביום הרעש. ואמר: רבים אשר המית הכשלון מאשר החיה השכל. ואמר: שים לנפשך נדיב, ומפזר וכילי, נדבתך לטובים האומללים, וכילותיך לנבלים הפחותים, ופזורך להצלה, ולהשמר מהזק רב. ואמר: בל ישאם האדם, ולא ידאם כל ימיו, אמנם יביט דמותו הפנים, והנפש יביט במראה פניו, ויזכיר נפשו מן מעשה הבורא. ואמר: מתכונת החסיד וגדרו שלא תועיל לאויבו, ולא תזיקנו, ושתשכח האיבה בבואו אל ביתך, וכן הבורא חנן בטובו הרעים, וזוכר בחסדו מי ששבחו. ואמר: שאלו הנדיב: מי הכריז עליך שנודעת בקצוות הארץ; אמר: נדיבותי. שאלו כן לחכם; אמר: ספרי. שאלו כן לנבל; אמר: הכילות. ואמר: בשתים תישמר, בשני עולמות, מן התפיסה והחוייב: באהבת אדוניך בעולם השפל, ובאהבת האמת בעולם העליון.

ואמר: האדם יולד, והוא בוכה, מופת על עולם התהומות, אשר הוא בא אליו, וימות כמצחק, קורץ בעיניו, מולל באצבעותיו, אות על סבל התלאות, אשר הקלו מעליו. ואמר: העולם מזויף, ומרמה, המשכיל מכירו ובורח ממנו. הפתי, מתאבק באהבתו ונכשל. ואמר: הנטירה בלב ההסידים כמו העצם בבית הבליעה. ואמר: ישמחת ההסידים ימי החרף, וחכמים לילותיהם. ואמר: אמר חכם לכסיל שכנו: תתפוץ שאלמדך חכמה? אמר לו: הודיעני מה משפטה. אמר: ישתכיר מתוכה הצורו, והמאס הגוף אשר אהבת. אמר: אכן אינני בוגד בגופי, אשר גדלתי עמו. אמר: ההסידים גבורים כורתים ראשי תאותם בחרב האמונה וזכרון הבורא. ואמר: אהי, הפליג בבטחון הבורא, ואם תקוה דבר אחד מאד, אל תחשקהו, פן תרחיקנו; ואם תוכל להתעלם (צ"ל להתעצם) להשיג הדבר, אל תחשקהו, פן ימיתך; ואם כבר השגת הדבר, אל תתאוהו, פן תפסידנו, אבל עזוב הצורך אל חסדי האלהים: אם רצונו שתשיג הדבר, לא יוכל הזמן למנעו ממך; ואם גזרה ממנו למנוע ממך הדבר, לא יוכל חשקך להצילו; אבל השתדל בעסק עם הזריזות, ושים הבטחון השרש הגדול.

ג.

שער בלימוד ובחלקי החכמות

אשר יצטרך האדם אליהם אחר החסידות ועבודת האלהים.

אמר ידעיה הפניני: בחר מן החכמות ידיעת־הדת; ואל תתחכם הרבה, פן ימיתך. ואמר: אל תאמין על התוריי שיחרף. ואמר: רוב ההתחכמות שליה הכפירה. ואמר: השכל האנושי דק בטבעו, ויוסיפו עליו הפילוסופים דקות, עד ישיקל להשבר כדמות השער בהמשכו. ואמר: למוד הדת המחיה הנצחית והמוסר פרפרת, ובלעדי זה סכלות. ואמר: אוי לחכם מבלי דת, אין לנפשו השארות, וגם העולם הזה אינו נוחל מטורח הלימוד. ואמר: דמיון הדת אילן האתרוג קצר, ופירותיו מתוקים גדולי־הכמות, וכן התורה יספיק לה מן החקירות הענינים הקליב, והלמוד

ורגילות מציאות התענוגים, והתחבר לשניהם הסיבה המכאבת הראשונה בהפסד השלמים, והיא הדחת השטן הנאמר יצר הרע, הנה אז ישלם על ההפסד וההתרשלות מן הנתלה לעולם; כי הסכלות בידיעת השם סבה ליציאת מן התכונות הטובות; כמו שידיעת האל סבת ההשתקעות ביראתו ועבודתו. והיה האיש בדמות אדם הולך בדרך בלילה חשיכה, עד שיעלמו ממנו הדרכים, וקרה לו עם זה מטר סוחף, יהיה סבה אל קלקול הדרכים וחלקלקותם, עד שיהיה לכתו בתכלית הסכנה מהנפילה וההכשל תמיד. והתחבר אל זה רוח הזק וסערה נפלאה, תדיחהו ותניעהו מצד אל צד; והנה אם היה בתכלית אותו האופל, זולת חלקלקות הדרכים וחניתם מצד האפלה הגוברת, וכאשר התחבר לו החלקלקות, שהיה היציאה ממנו, וההליכה בו ביום הבהיר, אי אפשר, בלי נפילת ומכשולים; וכ"ש כאשר נכפל צערו בסערה, המניעה והדוחה אותו אל הצדדים, שתפילהו על כל פנים; אין ספק שזה האיש מתרשל מן החיים לגמרי, והוא קרוב מהמות, וכן היתה האפלה, הוא הסכלות מידיעת השם, שאין כמהו חשך מוחלט ואופל אמתי, וצלמות גמור; והיתה הזדמנות התאוות והבנתם הוא החלקלקות, ומלאך ד' דוחה; כי הדברים הטבעיים, כל מה שיהי' מהם פעל מה, יקרא מלאך ושליח בערך לפעלה ההיא.

ואמר: כאשר התבונן היטב, מצאנו אהבת הבורא מועילה מן הכל, וחסדו שאין לו ערך, ושנאתו שנאת גואל הדם את הרוצח, ונקמתו האבן הנשלכת, לא תעמוד עד נפלה.

ב.

שער בעבודת הבורא.

אמר ידעיה הפניני: אחי ראש הדברים המעמידים למוד: האמונה והדת, עבוד הבורא, המוסר; יעבדוך בני אדם וכנוס *) העושר, אפילו בעת הזקנה, פן תצטרך לזולתך. והרחק חברת הפחותים, שהיא תפסידך המעלה והערך, ואם לא תוכל להעניק כספך לדלים, הרחיב להם רמזותיך; והשמר שלא ימצאוך מבקשיך בכל עת שירצו. וברדוף חברת המשכילים יגיעך הרבה מן העצות הנכונות; ואל תחזיק במדת הכבדות פן תמאס; והודה במהרה על האמת פן תכלם באחרית.

ואמר: בחר התמימות עם שכניך, מבלי שישיגך בעבורו נזק עצום אי קלון. ואמר: אל תדאג בהתנשא הנבלים, כי הטבע מחייב אותו, והמבוארת שבמלחמות המנוצחות ההלחם עם הטבע.

ואמר: כאשר יזכור החסיד שחטא לא יתרעם על העונש. ואמר: שאלו למשכיל: מדוע פניך רעים? אמר: הזמן נבל, ואני מבני חבורתו. ואמר: נשימה הנבלים אל החסידים כתמרות עשן, במשכיות טירות המלכים. ואמר: אם לא נבראו המות והרש, לא היו עובדים את הבורא. ואמר: לב המלכים הר גבוה,

---

*) בצדק העיר הה' רשד"ל ז"ל בליט"ב של האריענט 1850 מה ענין כניסת העושר לעבודת הבורא? ויוכל היות שנכנס מאמר זה מהמליץ הפניני שלא במקומו. המו"ל.

אשר אתה מבקש, ואתה אל תתוכח אל בעל ההגיון, פן יפסיד עליך האמת, וימהר לתפסק על הטעות. ואמר: מי שכלו ימיו במלאכת ההגיון לבדה, אובד נפשו, אין יתרון לו על מי שכלה בקוביא ובשחוק כל שנותיו. ואמר: ב' יודו להם כל דבריהם: האשה היפה מצד יפיה, ובעל ההגיון מצד יחיתו. ואמר: ההגיון אצל החכמות, כבשר אל הלחם: על הבשר לבדו לא יחיה האדם, ועל הלחם לבדו לא תנעם מחיתו. ואמר: שנים יתכן לירא מפני כזבם: ההגיוני והמשורר. ואמר: לא תתחזק אמונתי במה שלא ראיתי לולא שהמופתים מבריחים.

ו.

שער ההטעאה.

אמר: המופת למתלמד אחיזת העינים. ואמר: בשמעי מופת על מדה שארחיקהו מיד, אקראהו הטעאה. ואמר: שנים לולא המופת הכזבנום: הנביא והפילוסוף. ואמר: להאמין בחכמה דבר מצד הקבלה חסרון, ובעל המופת בדת סתירה.

ז.

שער בתכונה.

אמר: לא תרחיק היות בחכמת הכוכבים חכם אמתי, אבל אחד מאלף, ידיעתו אחת מרבבה. אמר: נולד הנער יביט עליו החוזה, אם ימות, ויתפלל עליו החסיד ישיחיה. ואמר: הוברי שמים, הבורא ישנאם, כי הם משליטים הכוכבים על הכל, ואין שם אדון בלעדיהם, אשר העמידם על מה שהם עליו, ומנהיגם על סדר. אמר: אל יאמר החוזה: הכוכב במבט נכון. ואמר: קרה לאיש מן הסכות והטלטול הרבה, והתחיל להתרעם על המזל, אמר לו חכם אחד, עד שתתרעם על המזל, התרעם על סכלותיך. אמר: אם לא קרה האדם אל האשה בעולם השפלי לא מצאהו הזמן, והיה נמלט מעלו; וכן אם לא יתחברו גלגל השמש וגלגל הירח על קו התלי, לא קרה אותם הלקות. ואמר: חכמת הכוכבים שני חלקים: האחד לידיעת משפטי הכוכבים והוראתם לפי מבטיהם, ובתיהם ותנועותיהם, גבהם ומרחקם ושיעורם. אמר: מי שירא האל, ילמוד החלוקים ולא ילמוד הוראתם, ועל בינתם אל ישען. ואמר: למוד חכמת החשבון ראוי לאנשי העושר, וחכמת הנגון למשרתי המלכים, וחכמת הרפואה לרודף הכבוד, וחכמת הטבע לחכמי הרפואה, ומלאכת הדבר צריכה לחכמים וראויה להמון. ואמר: אם תצטרך להלחם עם הענקים, תועילך חכמת השיעור. ואמר: בעת היו בני ישראל במעלתם ובמלכותם, היתה להם חכמת המזלות וחכמת הנגון. ואמר: בחר מכל המלאכות המועילה, ובחר הלמוד הרזה והשפל על המלאכה הנכבדת. ואמר: שנים ראוי בהם הלמוד, והמעשה, והם מדות-החמודות, והדת, ושנים הלמוד בהם מועיל, והם הכרת זיופי-הזמן, וחכמת הכשוף. ואמר: עזוב חכמת הכשוף לנקבות, ואם למדת כל החכמות, למוד גם אותה, בעבור שלא תחסר דבר, והשמר בה מן הפעולה;

עם ההתחכמות ישחיתוה, וחפוש ההסתרים ישיגוהו השבושים והטעיות, מביא להפסדים ודמיונים; והיא כאילן הערבה הגבוה, וענפיו עצומים, ועליו רבים, והבועות (?) והרקבים מתילדים בהב, ואכילתם תוליד התחלואים. ואמר: יקוו מן למוד החכמה הישארות נפשם, ומרוב ההתחכמות יאבדוה. ואמר: יתעסק הדתי בנימוסים האלהים, ושישתדל החכם לחקור טבעי הבהמות וסגולות העשבים.

ואמר: כי פגע פעם אחד הפילוסוף הדתיי במדבר וארח אתו לחברה, ויצאו עליהם מן היער דובים ופתנים וחיות משונות. התפלל הדתיי לאל שיצילנו, והפילוסוף זכר בעצתו, אם למד לחש ימשילהו עליהם ויחלישם, ולא יכול; ויתחנן לדתיי: התפלל בגללי וקרא אל אלהיך. השיבו: אנכי אעשה כדבריך; אבל אתה שבלית ימיך על טבעיהם ולחשיהם, היה מן הדין שיניחוך אלי, והיה מן הדין ממני שאניחך אליהם. ואמר: לא עלתה מחשבת הפילוסוף למות, ובעל הריב חשב את עצמו, שכבר מת. ואמר: שאלו עבדיו לשלמה המלך ע"ה: הגיעה החכמה לדעת בה יום המות?

ד.

שער הדינים והנהגת השופט.

אמר: אם תתאוה השררה, למוד הדינים. ואמר: המשפטים חלק גדול מן הדת, הבונה בהם הדת אמונה והנהגת הקבוץ להתעיר (אולי צ"ל להעמיד) מסודר. ואמר: לא מצאתי מתעשר בעול עם אהבת העם, זולתי בעלי הטענה וחכמי הדינים. ואמר: למוד המשפט, פן יחמסו באמת אשר אתך. ואמר: כבוד השופט בכל יום, וכבוד הטוען יום בחדש, ולולי הטוענים היה השופט אוסף כל הממונות. ואמר: ירע בעיניו השופט כשיקרא בעל דין בשלומו. ואמר: רמיזת בעל דין לשופט חזקה מהמון הטענות. ואמר: מספר צרורות הכסף אשר הצניע הטוען בתיבתו טרם יאכל, יותר ממספר פתותי הלחם, אשר הצניע בבטנו אחרי כן. ואמר: צעק אל המלך, ואל תצעק אל השופט. ואמר: מיד השופט נצעק אל המלך, ומיד המלך אל מי נברח? ואמר, חתוך הדין שמחת המלך, ושמחת השופט הפשרה על ידו. ואמר: שנים יצטרך כבדם, טרם ההצטרך אליהם, והם השופט והרופא. ואמר: ג' אל תתראה להם תמיד: המלך, פן בהביטו אותך תבהל, יתגרום מזה שיחשוד עליך; והרופא פן ישית עליך עינו הרעה ותחלה; והשופט, אילי הועילך, ושכה, ובשובו לזכרו תתחייב לגמלו או ישנאך.

ה.

שער במלאכת הדבר.

ואמר: שני למודים לא יתכן לכלות בהם הזמן, זולת תקות תועלת לשאר החכמות, והם הדקדוק וההגיון. ואמר: כמו שלא לומד הנער לכתוב עד שיתקנו הקולמוס בידו, כן לא למדו התלמידים למוד החכמות עד שהבינם מלאכת ההגיון והדקדוק. ואמר: תאמר מלאכת ההגיון וההקש לתלמיד, בעמקי החכמה, זה הדבר

הדברים, ורוב המשלים הצריכים הרחבת־לשון: והוא, בסבת המשקל, יאהב הקצור, ויבעט ברוב מה שיביאהו מהרחבת הטעמים ואריכותם; והוא כדמות פרש רוכב על סוסו בהר גבוה, קצר הדרך ויצהל הסוס, ויתגעש, ויחזיק הפרש רסנו, וישקיטהו; וכבעל המליצה עם החרוזים, מבלי שישמור בה המשקל, הדרך לפניו, יותר רחב, ועודנו צריך הישוב והעמידה; כדמות הצבי הקל, ברוצו ישמור תמיד לפניו, ואם כרו לפניו שיחות, יפול בהם; וכן יביט אחריו ויזהר. ואולם בעלי המליצה בלי חרוז כדמות צפור הנמלט מרשת הציד לא יחדל מהתעופף עד הגיע אל קנו.

ואמר: יהי השיר הערב לנפשות, כסם החזק מריחו יתעטש, וערבות השיר רוח נכנס ברעיונים, יושב בכל חדרי הגויה. ואמר: אם תרצה שיתפרסם ענין מן הענינים, תשימהו בשיר. ואם תשימהו בספר, לא יתפרסם בחייך. ואמר: בהתפאר בשיר מי שאינו ממינו, יביא שילעגו עליו. ואמר: טרם שיהלל המשורר את הנדיב, ישאל על מסת ידו, ועל נדבת לבו. ואמר: השיר הוא המסלה העולה אל המשרה, וקנין מדות הטובות, וחברת דנכבדים וקורבת המלכות, והמוסר וההנהגה אחוזים בכנפיו, ובעליו רחוק שידאג; ולא נמצא חכם יתכן לו שילחם עם כל ישכניו זולתו. ואמר: שני למודים לא יתכן האחד מבלתי רעהו: והם הדקדוק והשיר. ואמר: בחר מן האוכל ממה שתחיה בו, ומן המלבושים מה שלא תתגנה בהם, ומן הדקדוק מה שישמרך מהטעות. ואמר: הנקוד הוא מכלל הדקדוק; שימהו מידיעתך, ולא ממלאכתך. ואמר: בחר המלאכה השפלה, טרם שתצטרך לזולתך; ומות בחסרון כל בירכתי ביתך, טרם שתכנוס העושר בעול ותרמית. ואמר: בחר במליצותיך פועל הקל מכל בניני הדקדוק, טרם שתצטרך אל הכבדים. ואמר: כאשר יברח המליץ מן הפעלים הכבדים ויבחר בפעל הקל, כן יבחר המשכיל בפעל הקל, ויברח מן הפעלים הכבדים. ואמר: הלשון הולה, והדקדוק נקי ירפאהו. ואמר: לולא האדנות, היינו בולעים איש את אחיו; ולולא הרשעים לא זכרנו לחסידים מעלתם; ולולא החסידים לא הכרנו הבורא, ולולא חמלת הבורא עלינו שחנן אותנו הדקדוק, נשחת הלשון ואבדה התורה.

תתכבד מן המשוררים תמיד, ובבעלי התורה בשבת. אמר: שיעור הבנת האדם מן המושכלות כשעור טעם הזבוב מן ממתקת הפרחים. ואמר: פזר הונך בחכמה, כי יש מטמון באמתחותיה. ואמר: אל תבוז לשכל המסכן, כי אם ראית ברולח בין המשפתים, כבר היית רץ לקחתו. ואמר: מה נכבד החכם, ועודנו צריך ההצלחה; ומה נכבד המיוחס עם העושר, ועודנו צריך אל המוסר. ואמר: כאשר תבקש יועץ אשר לא יבגוד, בחר החכם הרש. ואמר: הועיל החכם בהחרישו, מן הכסיל בדבורו.

זהו כלל מה שראיתי זכרונו בהמצאת חפצך, ומלוי שאלתך לפי השעה, ודי לנו עם רבות השנים, וימי הילדות אשר אנחנו בו, כאשר ידעני אחי בן שבע עשרה ישנה היום בהמלא שאלתך ורצינך: ואלו לא הטרידוני עיון בשאר ענינים נכבדים וגבוהים עליהם, אפשר שהיה דבורנו יותר מתוקן ויותר ירצה. והאל, שופט הכונות ובוחן הענינים, וממנו נשאל האהבה והרצוי, להצליה בעבודתו וידיעתו הגדולה האמתית וחכמתו הכללית, אשר אין לה שיעור. אמן.

כי המכשפים אינם מצליחים לעולם. ואמר: למוד חכמת הנגון אחר כל החכמות, בעבור שתקרא שלם.

ח.

שער במליצה ושיר.

אמר: בעת שינעם דבור המשורר בכתבו, תנעם מעלתו. ואמר: בהיות המשורר חכם, קראוהו נביא. ואמר: השמר משגאת המשורר, כי יותר יאמינו בכזביו מאמתתך. ואמר: לא יכבד המשורר לעולם על בני חברתו, ולא נמצא מי שירבו אוהביו כמשורר נוצח, אוי למי שישנאהו. אמר: יתרון המשורר, יעמוד במקומו, ויתנקם מאויבו אשר מעבר לים. ואמר: כאשר תראה שני משוררים עזור היום לאחד, ומחר לשני, ויעשו ככה לזולתך, עד שירבו שומרי המערכה, ויתחדשו הצחויות. ואמר: החזקתי החכמה בימיני, והשיר בשמאלי, והיה כל העורך עמי מסכן. ואמר: המליצה משרתת השיר. ואמר: לולא משלי השירים הערבים, לא עמדו הדתות, בעבור כי דרך כל ישיר לחזק דתו, ולגדל אמונתו בנועם המליצה וערבות המשלים, אשר תטה הנפש אליהם, ויתעוררו הלבבות לקראתם, ויודו עליהם השומעים, אחר שהכונה אמת. ואמר: רוב המשוררים אשר היו עד היום הלינו על הזמן, ויתרעמו על התמורות. ואמר: כח המשורר ללמד דרכי השיר לזולתו; אך כשיתמיד לתלמיד קריאת אגרותיו וספריו, ושיראהו התלמיד כל מה שיחדש, ושישתדל על כל מעיתיו לתקן אותם. ואמר: כאשר ימר לבב המשורר ימתוק שירו, וכאשר תמצאנה אותו הרעות, תיטב מליצתו, כדמות האשה המקוננת. ואמרו: אנשי המליצה והמשוררים ישוב אצלם הכילי נדיב, והנדיב מפזר. ואמרו: החרוזים יגיעה רבה בהעשותם, ותכלית רוחב הלב בהראותם לפני מבחיני ערכם.

ואמר: אין המשורר האמתי גוזר הפלגה על שירו תכף שילדתהו המחשבה; גם אשר יבחר היום מואס מחר, אינו נשען מן הצחות על עצמו; אבל שואל עליהם אחד מבוחרי השיר ויצרף הכונות. ואמר: רוח המשורר השופע שיר כלו נבחר, קראנוהו רוח אלהים; והשופע כמות-הדברים מבלי הפלגה, ולא יתקנם, קראנוהו רוח רעה סבתה הטרוף. ואמרו: המשוררים אשר לא יקבצו שיריהם כקוצר כל שדהו שבולת שבולת, וזורה לרוח כל שבולת מהם, ונמצא קוצר כל שדהו, ומאומה אין בידו. ואמרו: לו ישאלך איש על שיריך, ואתה כבר אספת אותם, תוציא ספריך, ונצלת מאחת משתים; אם מלתור ולדרוש שיריך הישנים, או מלשקוד ולהדיש שירים מפורסמי למבקשים. ואמר: יתרון למשורר על החכם, כי אנשי החכמה לא ילמדו רק דעות זולתם, ודעותם להם מציאה; ואנשי המליצה כל שיריהם מהם, ודעות זולתם, להם גנבה. ואמרו: ריש המשוררים שמחת הנדיבים. ואמר: מי שידבר על המשורר טובה הוא חכם, והמהפה עליו דברי ריבות, שונא נפשו; על כן השמר מה תדבר על המשורר, כי הוא שמח, אם תחרפהו. ואמר: העמידו המליצים אמונת הבורא בפיוטיהם, והמשוררים בחרוזיהם, החכמים בדרשותיהם. ואמר: בקבצי השיר האמתי, שנים: הקצור ממה שיכונו בו, הצחות בבחינת המלים. ואמר: בהתעורר המשורר על שיר שקול, ישפעוהו המון

על זמן הופסת הפרדס עם שש החבורים אחרים הנ"ל יש שתי דעות. דעת שד"ל (עיין ליטעראַטורבלאַטט דעס אָריענטס לייפציג כ"ח דעצעמבער 1850 יריעה נ"ב עמוד 817—820 ובפרט בראשית עמוד 819, „פניני שד"ל" פרזעמישל תרס"ח מאמר XI עמוד ע'א—ע"ב ובפרט עמוד ע"ב שורה א'—ו', והערות ותקונים עליו עמיד תנ"ב—תנ"ד) ודעת Peyron (עיין ספרו הנרשם בשתי העתקות של מאמר הנ"ל, עמוד מ"ד שורה כ"א—כ"ג).

הראישון,— יען הפרדס שהוא ראה, נספח לספר אבקת רוכל, ובסוף אבקת רוכל כתוב שנדפס בקושטנדינה ונשלם ביום ט"ו לחדש כסליו שנת הרע"ו, והנייר והכתב שוים ממש בשני החבורים, והשורות בכל דף ל"ג בזה ובזה; לכן חושב שכולן נדפס בזמן הנ"ל.

השני,— על אודות אשר החכם דע רוסי (בספרו Annales hebraco typographici ab anno MDI ad MDXL — (קורות דפוס היהודי משנת רס"א — ש') פארמא 1790 עמוד ט"ו חלק ב' מספר ע"ב) אמר שס' מגן דוד, שעמו נקשר הפרדס שבטורין, נדפס בקוסטנדינה בשנת 1517, חושב שגם הוא נדפס בקוסטנטינה בשנת 1517, אבל דע ראסי לא הזכיר הפרדס כמו ספר נקשר עם מגן דוד, להודיע זמן הדפסת החבור הנ"ל, לא נשאר יסוד אחר כי אם העתקת הפרדס הנספח לאבקת רוכל, שהיה אצל רמש"ג, ושראה שד"ל, מצד אחר חסר אפילו אות אחד להבדיל בין הפרדס הרמש"ג, ובין הפרדס הטוריני והמגן דוד הנספח אליו; על כן יוכל לחשוב גם כן שהחבור אחרון הזה נדפס בשנת רע"ו.

יותר מלבדוק אחר זמן הדפסת הספר, יועיל לחקור אם החבור נדפס פעם ישניה.

בודאי לא נודע הוא לוואלפיוס יו' קרישט' (ביבליאטעק עבריה שלו, האמבורג ולייפציג 1727 חלק ג' מספר DCLXXVII עמוד רפ"ג—רצ"א); לדע־ראסי י' ב' (Dizionario storico degli autori ebrei e delle loro opere) רישימת מחברים היהודים וספרים, שלו, פארמא 1802 חלק א' עמוד קס"ז—קס"ח); Jean George Théo Trésor de liores rares et précieux ou dore Graesse nouveau dictionaire bibliographique (אוצר ספרים יקרים ונחמדים או רישימת ספרים חדישה, שלו, דרעסדען 1862 כרך ג' עמוד ט"ו תנ"ה חלק א'); לרסט מ' Catalog der Hebraica und Iudaicaaus der L. Rosen-thal'schen Bibliothek, שלו, אמסטרדם 1875, הלק א' עמוד תקל"ד שורה כ"ג עד עמוד תקל"ט שורה י"ח, חלק ב' עמוד רל"ה מספר 1665—1666, עמוד 995 שורה י"ד—כ"ז).

הערל הראישון שכתב בארוכה על הפרדס הנדפס בקושטנדינה בשנה רע"ו היה Peyron Amadeus (בספרו: Notitia librorum manu typisve descriptorum qui donante Ab. Thoma Valperga-Calusio V. Cl. illati sunt in Reg. Taurinensis Athenaei Bibliothecam. Lipsiae 1820 מספר כ"ג עמוד מ"ד—מ"ה).

הערה.

מאת החכם ד״ר יוסף לוצאטו.

אין לחבור (הפרדס) מספר הדפים. ראשית החבור תחלת הדף א׳ מששה דפים, אשר בם נכלל כל החבור. החבור חסר שער מיוחד. שתי שורות הראשונות נדפסות כמו בכאן.

קודם החבור נמצא ספר מגן דוד (חבור א׳) עם שער מיוחד בתוך ציור אשר לו זויות נצבות *). אחר החבור באו משפטי החרם והנדוי (והגדוי?) והנזיבה (הנזיפה?) (חבור ג׳) בלי שער מיוחד, כי אם בראש הדף, ואח״כ, בלי שער מיוחד, כי אם בראש הדף: הלכות טרפות למה״ר ר׳ דוד אבן יחייא ז״ל (חבור ד׳); ואח״כ בשער מיוחד, בתוך ציור, אשר לו זויות נצבות, אותיות של רבי עקיבה (חבור ה׳); ואח״כ בשער מיוחד בתוך ציור, אשר לו זויות נצבות, הנהגת הדבר לפיליניו (חבור ו׳); ואח״כ בלי ציור, על עמוד ראשון של דף אחר: זה הספר חובר על מעלת ישראל והטוב הצפון להם לעתיד ונתבארו בו הרבה ענינים נפלאים מתורתנו הקדושה חברו הכם אחרון קראו ספר אור עינים (חבור ז׳).

כתיבה מרובעת וכתיבת רש״י שוות בכל החבורים האלה, חוץ מבאחרון. בחבור הזה המרובע קטן משאר הספר בכל המלאכה, והרש״י שוה לשאר הספר. ערך פ אחת וס אחת מרובעות מחבור האחרון עם פ אחת וס אחת מרובעות קטנות, שבשורה ראשונה מהפרדס, די לנצח שאותיות מרובעות של חבור אחרון ושתי אותיות מרובעות קטנות מהפרדס יצאו מתחת ידי מעתיק אחד.

מספר השורות בעמוד אחד שלם כולל, בד׳ חבורים הראשונים, ל״ד שורות; בחבור החמישי בראשונה ל״ה, ואח״כ מכ״ט עד ל׳; בחבור הששי ל״ה, חוץ מבסוף; בחבור אחרון מל״א עד ל״ד שורות.

אורך וריחב הדפים שוה בכל הספר, על אשר הוא כרוך.

רחב השורות הוא בחבור א׳ ב׳ ו׳ וז׳ קטן מבג׳, ד׳ וה׳.

צורת שלשת השערים שוה בארך וברחב, לולא קצרת הדפים, היוצאת מן הכרך, תשנה השערים האלה. ציור כולל השער שוה תמיד. חוץ ממה שנאמר למעלה. הכתיבה מטושטשת מעט, על הכל בה׳ דפים הראשונים רבו גם רבו האותיות, כלן או מקצתן, מטושטשות. ואלה אגודות האותיות המתבוללות אשה באחותה: בכ, צג, שס ,וי.

לפעמים שתי מלות דבקות זו לזו. פעמים אחדות המלה מקוצרה גם בקרבה, בלי שזה יודע ע״י אות אחד.

גליון הפנימי שונה הוא קצת מילימעטר בעמודים שונים מספר עצמו; אמנם אם גרחב גליון הפנימי, נקצר גליון החיצון. מדה בין שורה לשורה שוה היא בכל החבורים הנ״ל.

---

*) הפרדס בהואיל הרב הגדול בזה״ה נ״י להמציאו לי מהביבליותקה שלו המסוגלה, נדפס ונכרך יחד בחוברת עם ספרים שונים, וגם הספר בראשונה: פסקי חלה להרשב״א, ובלי שער וציור בראשו וכן בכלם. המו״ל.

מחבר החבור הזה היה ר׳ ידעיה הפניני ב״ר אברהם בְּדֶרְשִׁי או בֶּדֶרְשִׁי, המכונה אנבונֵיט אברם, הנקרא אצל אחיו בשם מליץ.

נקרא בדרשי, כלומר Bedersensis או Biterrensis, מארץ מולדתו Beziers (בלשון רומי Biterrae) עיר צרפת נִלִנְגוּאֶדוֹקֶה התחתית. העיר הזאת בשנת 3880 לבריאת עולם היתה מושב הרומיים, ונקראה Iulia Biterra או Beterrae; בשנת 1209 הָשְׁחֲתָה על אודות המלחמה נגד כת Albigensi. מקומה יפה כל כך שיושביו אומרים: אם ירצה המקום לשכן בארץ, יבוא בבדרש (Si Deus in terris vellent habitare Beterris.). שם נולדו ד׳ אנשים נכבדים: Paul Riquet, Jean Barbeyrac, Jean Boscager, Paul Fontanier Pellison.

עתה ישבו בה 42,900 נפשות.

ר׳ ידעיה נקרא מליץ על אשר היה איש תם וישר, צח ומצוחצח מאד, ובהלצות מתנשא לכל לראש.

המחבר צמח בברצילונה בשנת 1298, (וולפיוס בספרו ובמקום הנ״ל בראשיתו; דע רוסי רשימת מחברי וספרי היהודים, פארמא 1802, עמוד 167 חלק א׳.)

העתקת הפרדס, הנתנה בכאן, הוצאה מהעתקת הפרדס, שעליה כתב Peyron, ושנמצאה בבית אוצר הספרים של בית לימוד החכמות שבטורין, הביבליאוטעק הזאת נרבה לבה להשאלה לביבליאוטעק של בית לימוד החכמות שבפאדובה, אשר בה העתקה על ידי יוסף לוצאטו ואליעזר לאם שהועירו לעשות זאת מאוהביהם הנחמד ש׳א גראבער, שהודיע כוונתו להוציאו לאור באוצר ספרותו. במלאכת ההעתקה נעשה כה וכה קצת הגהה בדפוס, ונוספו הנקודות וכל האותיות הנעדרות בסוף ובאמצע המלות.

הערה שניה.

מאת המו״ל.

במכ״ע „הלבנון״ שנה חמישית (תרכ״ח) הואיל הה׳ י״ל דוקעס להדפים „העתקות מספר הפרדס לר׳ ידעיה בדרשי ז״ל״, והדפיס שערים אחדים שלא על הסדר, ובאשר כי בהעתקתו זאת מצאתי שנוים רבים וגם הסר ויתיר לעומת „הפרדס״ הנדפס בזה, מצאנו לנכון לעבור על שעריו ולתת פה לפני הקוראים איזה הערות.

בגליון 24 הדפיס „שער בלמוד ובחלקי החכמות״ כו׳ (הוא לפנינו שער ג׳), ובהערה העיר כי את השער האחרון הדפיס כבר בס׳ „נחל קדומים״ דף כ״א, והספר הזה איננו בידי לעיין עליו, לדעת איזה שער הוא, כי כפי הנראה חלוקת השערים לא תשוה בהכ״י אשר לפניו לאשר לפנינו.— והנה ישם הנוסח: „למוד הדת (הדיחיה) השחית״, והוא משובש ולפנינו מתוקן: „המְהַיָּה הנצחית״

היהודי הראשון, שידע החבור הזה בכתיבת יד, היה Leopold Dukes (ליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס, לייפציג ג׳ אויגיסט 1850 יריעה ל״א עמוד תפ״ו מספר ח׳ עמוד תפ״ח שורה ג׳.

היהודי הראשון, שהודיעהו נדפס, היה שד״ל (במאמרים הנ״ל).

אחריו שטיינשניידער Catalogus Librorum Hebraeorum in Bibliotheca Bodleiana Jussu Curatorum digessit et Notis instruxit M. Steinsch. S. Berolini Typis Ad. Friedlaender 1852—1860 עמוד 1288 שורה ה׳ מספר כ״ה:

„הפרדס Paradisus Ethica quadripartita 4. s. l. e. a. [Constant. ea. 1515]. [Librum excusum nuper dedexit Luzz. (עתה מקרוב הודיע ברבים שד״ל. Litbl. XI, 818, cf. sub. Machir......"

עמוד 1641 סוף מספר ו׳: „ר׳ מכיר בעל אבקת רוכל סודות גדולים מחכמי האמת, דפים י״ד .Constantinopoli 1515. 4".

אמר שטיינשניידער: Verba „סודות גדולים" in ipso Iudice libri II edd. perfect. bis occurunt, indeque tit. petitus vid. Luzz. Litbl. XI, 818 librum nostrum minus exacte Ed. P. R. libri אבקת רוכל nuncupat, v. supra."

עמוד 1639 מהמחבר עצמו (מכיר):

"1. אבקת רוכל Pulvis aromatarii Collectio opusculorum, praecipue eschatalogica libri III. Editio secunda, acced. in fine Carmen in sponsam (שירי בן חכם ישמח אב ואם אל השוקתו ....) inscript. כלך יפה רעיתי — (Cantic. IV 7) in Thema (Motto) אם אשכחה .incip אם לבבי יט זכרך נשני, אם אשכחה יפיך תשכח ימיני, אם אשכחה יופיך תשכח ימיני :versus intecalaris ; מראך מראה אלהים, (ff. 13) 4. Rimini."

(וכאן יש להקשות ששד״ל במאמרו הנ״ל, הנדפס גם בליטעראַטורבלאַט דעס אָריענטס, לא אמר שאבקת רוכל דפוס ראשון מסודות גדולים הוא).

"...... et Moses Cordovero,......"

עמוד 1793 מספר 6452 סוף הקדמה (שורה ל״ג—ל״ה); עמוד 1794 ארבע שורות אחרונות, כלומר נגד סוף מספר 8, מעט האיכות, ופל זכר למשה קורדווירו הזה מעט האיכות.

בעל הפרדס de Ms. cf. Zz. l. c. (neglectum a Weisse), cf. ...... ap. Is. Arama. cap. 7 medio. — Cap. ultimum de poesi ex Cod. Ms. Mich. 772 excudit Duces, נחל קדומים 21, ubi in fine auctor 17 annos natum sese dicit; cf. ZZ. 1 1.]"

אח״כ Ben Jacob (ספר אוצר הספרים לידיעת ספרי ישראל (ביבליאָגראַפיע) מאת יצחק אייזיק בן-יעקב מווילנא. ווילנא שנת התר״ם לב״ע 1880) עמוד תצ״ג חלק א׳: „ס׳ הפרדס. הר׳ ידעיה הפניני בר׳ אברהם הבדרשי. משלי מוסר ע״ד ס׳ מבחר הפנינים, ונחלק לשערים: חמו״ד קונשטנטינא, הרע״ו, 4".

הקדמת ס' פרדס החכמה וסיום הספר *).

(ע"י ש'ז'ח'ה.)

אמר לוי ב"ר אברהם בר' חיים בר' ראובן ז"ל ראיתי ספרים רבים מאירים כספירים, ומשוהם מבארים, האמת בראיות חותכות דוחים השקרים ובליעל כקוץ מונד כולהם, לאנשי מחקר והאיזון וכל רז לא אבד מהם, וקראתי מחבורי האחרונים וסדריהם, המיוסדים על אדניהם וקצתם באו לפרש עמק סדרי ראשוניהם או להלוק על קצתם ולהכריע ביניהם; אבל קצתם בעניני חכמה אחת וקצתם באישי חכמה אחרת ואין קץ לספריהם, ורבים התפשטו באיים הרחוקים ופיאותיהם, ומאשר עמנו רבים מאשר עמהם עם התחלק כונותם ודעותיהם, ואין אחד מהם בולל ומסדר הכל בעבור אורך ספרי מיני החכמות ועמקיהם, עם כל זה באו דבריהם בכמה מקומות סתומים ועמומים ואין מבין אותם על נכון והיו גנוזים והתימים, וספרי ארסטו טובים מכל ספרי זולתו ומספיקים ופירושי בן רשד נעלו על כל שאר פירושים ויותר הזקים, אחרי כן באו קצת הכמי ישראל המפוזרים במקומות והחזיקה ידם באשר מצאו מכפרי החכמות קצתם בספרי הפילוסופים האמיתיים והיקרים וקצתם בספרי המדברים, והתעוררה רוחם ומלאם לבם לעשות בעניני האמונה חבורים, וכל אחד יביא מפרי דעותיו מנהתו ונסכו זה אומר בכה וזה אומר בכה, בקצתם מארה ורוח קנאה ועיעים עליהם גבר לא לזרות ולא להבר, ואין אחד מהם נאות לכונה ולא דברו נכונה, אבל צללו במים אדירים והעלו בידם חרס תחת הפנינים המאירים כחרס (ר"ל כשמש), עצי הכמתם ממי המדברים יפרחו ומעפר אחר יצמהו, על שקר בטחו ותחת חרול יסופחו, ולא ירדו לסוף דעת התורה וכונת הנביאים בעמקם ולא השיגו די ספקם, ולא מצאו כל אנשי חיל ידיהם ולא מלאו היקם וזה בחיים הלקם עד שבא גלת הגולה נר ישראל אביר הרועים נזר כל החכמים והיודעים את כרוב ממשח הסוכך מחזיק הבדק רבינו משה הרב מורה צדק חבר במשפטי התורה ורזיה ספרים רבים שעשועים, ובמלאכת הרפואה ספריו גלויים וידועים, האלהים שלחו ורוחו הוא העיר את לבו וכיון להבר ספר מופלא כתרשיש ממולא, בו יהלך נגיהות כל הולך השבים, וזה שמו אשר יקראו מורה הנבוכים, הפליג מכל אשר היו לפניו

---

*) העתיק בעבורי הרב ר' נחמן נתן קורונעל נ"י מתוך כ"י בהיות בידו ומכרו אח"כ לאוצר הספרים אשר בעיר וויען. ועיי' מה שכתב החה"ח נייבויער בספרו על רבני צרפת צד 632 ומ"ש החכם רמב"ש וס' פליטת סופרים להחה"ח ברלינער צד 52. ש"ז"ה"ה.

ויפה תתנגד אל „הפרפרת" הבאה אחריה; תחת זאת שם הנוסח מתוקן „והמסס" („מלשון כמסוס נוסס, ובכ"י „מיתת" והוא טעות" — הערת דוקעס) תחת „והבועית" אשר לפנינו ואשר גם המעתיק הציג סמן השאלה. לפנינו „בעל־הריב" בטעות ושם „בעל הדת" נכון. השער הזה נשלם לפנינו בשאלה, ושם באה גם התשובה, וצורת המאמר כן היא: „שאלו עבדיו לשלמה; הגעת החכמה? ואמר לא יוכל האדם להגיע בה עד המות".— והוא נכון. ומלבד זה נוסף שם בשער הזה עוד חמשה מאמרים, אשר אינם לפנינו.

בגליון 30 בא „שער המדבר במעלת החכמה וסדר הלמוד", השער הזה יכיל כ"ו מאמרים וכלו חסר בכ"י אשר לפנינו.

בגליון 32 בא „השער המדבר בחכמת הרפואה" ובו י"ז מאמרים וגם הוא איננו בכ"י אשר לפנינו.

בגליון 39 בא „השער המדבר בדינים" (הוא לפנינו שער ד'), ומצאתי שמה נוסחא ישרה „והנהגה הקבוע להתמיד הסדר", תחת „להעתיר מסודר" אשר לפנינו. וגם מאמרים אחדים שם החסרים בכ"י אשר לפנינו.

בגליון הנ"ל בא „השער המדבר במלאכת הדבר", (הוא לפנינו שער ה') ושם: „זולת תקות שכר ותועלת לשאר החכמות" והוא נכון.

בגליון 42 בא „השער המדבר בהטעאה" (הוא לפנינו שער ו'), וכולל בו בשער אחד גם „השער הז' בתכונה" אשר לפנינו מבלי לחלקהו לשני שערים, וגם בשער זה נוסחא ישרה אחת: „חכמת הכוכבים ב' חלקים: הא' לידיעת משפטי הכוכבים והוראתם לפי מבטיהם ובתיהם ותנועותיהם ומצביהם, והב' לדעת מספר הגלגלים וכוכביהם ומרחבם ומרחקם ושעורם, ומי שירא האל ילמוד ב' החלקים ולא יאמין הוראתם ועל בינתם לא ישען". והנוסחא הזאת מתוקנת הרבה מאשר לפנינו.

במאמר שאחרי זה מתחיל שם שער מיוחד: „המדבר בנשאר מן החכמות", ושם מאמרים אחדים אשר לפנינו בסוף שער ז' ואחדים נוספים.

והנה עוד שנויי נוסחאות רבים בין הנדפס שם ובין אשר לפנינו, אבל אינם נוגעים לגוף הכונה, ועל הקורא הרוצה להתחקות עליהם לעיין שם וימצא גם את הנוספות, גם הערות אחדות מועילות להח' דוקעס המעתיק, כי פה אין מקום להעתיקם, אחרי שכבר נדפסו שם.

להקדים תהלה עד שיגיע להכמה היקרה והגדולה ובאם יעמד ימים רבים בלא אלהי אמת ואמונה צלולה ולא ימוש מהמצא בשפתיו עולה ואולי לאורך הזמן יפריד המות בינו ובין זאת המעלה, ואף כי לטרדת הזמן והמונה ועם עצם הגלות ויגון הדלות והבהלה, ואף מי שהתחכם יצטרך ליגיעה רבה ושקידה גדולה ולהעמיד הכמתו על תלה ולהשיב אל לבו מאמרי רבי החכמים ולהזכיר דברי ספרי ההכמות הרבים והעצומים, מלבד צרכיו לחלק זמנו בידיעת משפטי התורה הנאהבים והנעימים, ודי לאדם להיות שלם באחת או בשתים מאלו המלאכות הנכבדות והנשואות עם היותו קצר ימים קטן הדעה גדול השכחה ורב התלאות והוא שפל במקום ובמעלה מחפיר ומבאיש על כן נראה כי השלמת האנושי נתן למין לא באיש, מפני כל אלו הסבות נעלו בפניו שערי ההכמה ונעדר השלמות הכולל מזאת האומה ואין מעיר ואין מקיץ כי נפלה עליו תרדמה ואפס נזר הכמינו ורתק החבל ונפסק השלשלת וטבע האדם לאהוב הקצור ויקבל בו תועלת ולשים בו כל מעייניו ולקשור בו התוחלת ושיהיה בלשון מובן צח. וקצר ואף כי בהיות דרכו דרך השיר ומזג המליצה לא יהסר כי אז יהשקהו השק גדול ויערב לו ממן עד שיוכל לכללו במעט זמן תמיד הפשתי אוכל למצא הבר בזה בכל המוני ולמשופטי אתחנן עליו לאמר ה׳ הקרה נא לפני ועל אשר לא מצאתיו התעוררו ילדי רעיוני ועת לעשות לה׳ ואשאר משתומם המהשבה להיות זאת המלאכה ממני נשגבה ואני נרדם הרעיון נבוך הסעיף רב הבהלה מדעתי כי לא אוכל לה עד כי נרדמתי מטרדת לבי ומבוכתו וארא והנה איש מדבר עמי ויעירני כאיש אשר יעיר משנתו ויאמר אלי בן אדם עורה קוט והתחזק במלאכה ואל תירא הפק משאלות לבך ואת אשר אליו נפשך תאבל עשה וגם תוכל.

ויהי בשנת ל״ו ליצירה ואהי משתאה והשקיפי וישם ה׳ דבר בפי הניע את לבי והעיר את רוהי הזקני בדברו ויאמץ את כהי לעשות הבור קצר בולל שרשי ההכמה ועקריה מקרב רהקיה ומקבץ מפורדיה מלקט שבולי אמריה מעמר את צדק דבריה מאסף בדלתי המזמה ורדיה תרשישיה וספיריה אוגר וסוגר סגור התבונה ושואב ממקוריה, מסדר שלשת הלקי המציאות המדובקים, ואבאר קצת עניניהם במופתים קרובים ומספיקים ישרים לצדיקים כראי מוצק הזקים ואעזוב ברוב דרכי המדברים ואניה דברי ההולקים. רק אזכור אמתת מה שבאו עליו הראיות הנכוהות ואביא קצת ענינים להכריה אחד מהלקי הסותר אשר נשחת שכנגדו בתשובות נצהות, ואפרש לפי דרכי דברים סתומים וקשים, אשר להבינם במקומות קצרו רוב אנשים ואתיר קצת הספקות הנופלות ואתריץ עם זה קצת השאלות ואולי יתהדשו דרכים טובים וקלים קצתם מלבי וקצתם הרשום הכמים ואצילים ופעם אביא קצת הדברים לפרש מקרא אחד או מדרש ואכלול הנה בקצרה כל המכון מספר הרב החרש וקצת מאמריו בבאן פורש ואני לוי הנלוה אליו להיות מקטני משרתיו אביא ברוב מדברי בבפל רסן דעותיו ואמשך אחר כונתו ואלך בעקבותיו אסמוך על עמודי מזמותיו ואשען על עמודי משענת יד שכלו ומטה אותותיו ואבטח בזכותו ועל רוב צדקותיו בי הוא ירריכני לעלות על במתי סודותיו אגיע עד תבונותיו ואבאה למשכנותיו

לעמוד על ספר האלהים ועניניו החזיק בשרש ואחז בסנסניה,[1] והנה נרמז אליו סתרי מצפיניו עשה לבל תשתכח תורה מישראל ולא ינועו מעגלותיה ויטע אהל אפדנה בל יצען ונטה יריעותיה, העמיד בריחיה עמודיה ואדניה והזק חבליה ואדניה ויתידותיה קרשיה וקרסיה מיתרית ומכונותיה, בנה בוהן פנת יקרתה ומעלותיה עשה לה אזנים והוה תעלומותיה, למד לדלות מבור החכמה ותהומותיה ולהפיק הוצה מעינותיה, גלה טעמי מצות התורה וכוורותיה, האיר הנר החופש הדריה ומטמוני סגולותיה, ובאר גזעי אבנתיה הטביע אדניה ויסד יסורותיה ובצר חומת ארמנותיה, הציב דלתיה ופאר[2] בירכותיה בנה אשיותיה הניחה על מכונותיה והזק אשישיותיה למד לשחות בים התורה הרהבה עד שיעמוד על המכון במעשה בראשית ובמעשה מרכבה, למצא דברי חפץ וכתוב יושר דברי אמת למבקש נפרד לתאוה פליאה דעת ממנו נשגבה, עד אשר היה רוהות נבאות והרוה נפשות צמאות, לקח נפשותינו ופדה רבים והצילם מרדת שחת בור, ממקורו שאבנו ובאורו ראינו אור ; גפן אדרת חכמתו על מים רבים שתולה ובארץ היים גדלה ועפרות זהב לה, מימיו יהליצו הצמאים כי מן המקדש יוצאים, שמשו בבל גלילותינו הולך ואור, ישים כל מהשך לפניו לאור, ותמיד יהל אור הרב בכל כנפות הארץ יערב ושמעו הולך ורב בארץ הצבי ובכל ארץ המערב ושמו לכל יערב כמים בשרב, כתרדמת הפתיות הקיצנו ומבור החמר וטיט יון הסכלות משכנו, זה משה האיש אשר העלנו וממי ההוללות המשנו הקיר מעיין ישועתו וגם דלה דלה לנו, כל משכיל יבחר להסתופף בביתו ולהסות בצל הסדיו כי הוא בנדבתו העניקנו מפרי ידיו, יבאו דודים לגנים ויאכלו פרי מגדיו, אבל להורות הענינים האלה מאנשי דורו התם מי בורו, ויען כי דורו נסע ונגלה, מחכמת האמת אשר רהבה ונסבה למעלה זכרם בראשי פרקים ורמז וקנה לסדרם תהבולה ושמם בטוב להשו מפוזרים בין הגבעות וההרים. עם כל זה הניה קצת מדרפי האמונה דבר בארם בזולתו מספריו ימנה, ואהריו החכם הכולל, ר׳ שמואל שר וגדול בישראל למודע החכמה וגואל הקימו האל באשר נודע בכל הארצות האל הוא העתיק ספר הרב ובא עד מלון קצו ויער כרמילו, ביים נטעו שגשג מהללו וקרנים מידו לו האירו ברקיו תבל בהלו ואמון הצדק על משפטו ישב ותלו דשן ירעפון נאות מעגלו הגיע עד תכלית דעתו הצלול ודרך בנתיבת הסלול עלה מרום הרי ספרו הגבוה והסלול, וכבר הודיענו הרב כי לא הבר ספרו המאיר רק אל מי שיעיין בכל ספרי החכמות ועבר על מאמרי הראשונים וידע מה שבללו מן התעלומות על כן עזב לבאר מוצאי רבי ענינים שהביא והניה מלזכור שרשי ההקדמות ולא חשש להתיר כל הספיקות הנופלות בהם במקומות ובן יתילדו תמיד ספקות בקצת דבריו לא לאנשי מזימות וידענו כי כל אמרותיו צרופות נשגבות ורמות אלגביש וראמות אין שבולה בהם שכלם מתאימות יהיד היה באומתנו וכמוהו גדול לא יסיף, ויאיתי כי אין בידינו הבור כולל הכל על ספר נאסף למי שיכוין לעמוד על האמת בנקלה כי יעיקוהו רב ההקדמות הצריך

[1]) נ״ב : אפשר צ״ל נגלו. [2]) נ״ב : נ״ל מלשון לא תפאר אחריך.

וידעתי כי כל משכיל ישמח בשירתי וירון והיתה לי השירה הזאת לעד ולזכרון וקראתי אלה הבתים בתי הנפש והלהשים להיות כונתם לדבר על אמתת הנפשים ולהשי הבורא ושמותיו הקדושים ורזי נביאיו והנהיגו אותם בכונה ואיך סדרם והשתלמם מאת הסבה ראשונה ולהעיד על סודות התורה וסתרי האמונה והלקתים לבתים האלו לעשרה מאמרים וכל מאמר כולל ענינים רבים ויקרים ונתתי סימנים למספר כל הבתים הנתברים ומספר תרוזות כל מאמר מן המאמרים כל אחד למינו כפי כוונתו וענינו ובמעשה הזה יזכרו ויובללו הענינים כאמרם אגמרה בסימנים והיה מפקד כל הבתים קבועים אלף ושמנה מאות ותמישים סימן להם קש״רי בת״י הנ״פש הלהשי״ם וזה סדר מהלקותם וסימני מספר כל הלק והלק למשפהותם ... סיום הספר : וראיתי לפרש כאן פסוק צדקתך כהררי אל. ושנים פסוקים אחרים כי הם ממה שיצטרך לפרש וכונתם לפי דעתי להזק אמונת החידוש ואפרשם על שני פנים, האחד כי צדקתך כהררי אל ירוע הוא הדין וההיוב וצדקה הוא ממדת ממנו ההסד שאין מן הדין כמו שנא׳ בפסוק ויהי דוד עושה משפט וצדקה אלא שההסד הוא לדבר בשפלים ולרמוז על מה שנמשך מהמציאות אחר הרצון ואמר כי אל עושה צדקה והסד בעולם בהמציאו אז ההרים הגבוהים הגדולים עד שנתגלתה הארץ ונראית היבשה וכמו הנה רבות בכה, ומשפטיך תהום רבה שתהיה מכוסה כלה במים לפי משפט הראוי להיות בבל הלקי הארץ תהום רבה וזהו סבה בעשיית ההויות וזהו שאמר ארם ובהמה תושיע ד׳ וצדקתך אלהים עד מרום, כי סבת הויית הארץ היות העשות הרקיע והתהפך היסודות, ופירוש השני שאני רואה בזה הוא בשלשה פסוקים כי הודיענו הסד האל בשלשת הלקי המציאות וביאר כי בכל הלק דברים שהם על צד הרצון ולא נעשה על דרך ההיוב כאמור בפסוק הראשון כי בשכלים שהם מהררי אל להזקם ולקיומם ובן יקראו בסוף ההר המד אלהים לשבתו כמו שיקרא ההתהלה הר גם הגדולים ואמר שמעו הרים המציא אלהים כוחות שיתנו בשפלים כפי מה שיצטרך בהם ובפסוק השני ביאר ג״כ כי בעולם הגלגלים והיא שקרא מרום המציא דברים רבים על צד הרצון לצורך השכלים שלא היו ראויין בהם לפי ההיוב כאומרו והוכן בהסד כסא ונאמר בהשמים הסדך, ביציאת מרכז הגלגלים וזולת זה ממה שכבר ביארנו בו והזכיר בזה אלהים כי מה שימצא הגלגלים שהוא שם נאמר על המלאכים אמנם הגיע להם משפע השכלים והיותם ובפסוק השלישי הודיע כי גם בשפלים עשה צדק בהשגיתו על האדם ונתנו לישראל תורת אמת אבל כל מעשי השפלים וצורתם וטבעם היה לפי הטבע ההיוב והדין והוא שאמר משפטיך תהום רבה על כן יתהס האמת לארץ והצדק לשמים באמרו אמת מארץ תצמה וצדק משמים נשקף והסד ואמת הם כענין צדק ומשפט ואמר הסד ואמת נפגשו כטעם צדק ומשפט מכון כסאו כענין שאמרו בקש הקב״ה לברא את העולם במדת הדין ראה שאין העולם מתקיים ושתף רהמים עם מדת הדין וברא בהם את העולם ולפי שהצדק ממין השלום אמר צדק ושלום נשקו, אמנם פסוק עולם הסד יבנה

ואסדר רזי בראשית ומעשה מרכבה לחכמים ואם ארחיב נקבי המשכית לפעמים ואפרש לפי דרכי כמה פסוקים ומדרשים בראשי פרקים וארמז על כונתם בהביאי דבריהם בלשונותם וקצת אבאר בפירושים הלוקים ופעם יספיק לי אחד מפירושם כפי המקומות המיוחדים אשר הובאו לשם ואבאר קצת ענינים בגליון וארמוז על מקומם הנרשם למען יקל לדורשם ואערוך שרשי התורה וכונותיה וכל עקרי האמונה על סדר ומוסדותיה ויש דברים שאינם עקר האמונה ואין להקפיד עליהם מלבד כי האמונה בהם. הסרון בבריאה האנושית ובבר רמזתי שקרותם במקומותיהם אבל לא נפל דבר מכל גועי האמונה ולא נפקדה כונה שלא נזכרה.

דרשו מעל ספר ה׳ וקראו אחת מהנה לא נעדרה עד שיהי׳ חבורי זה קטן הכמות גדול המכלל והתמימות רב התועלת והשלמות ויהיה זה מזכרת והערה למבין שעמד על רבי ספרים וקרא, והיה זה מכלל השירים המבוקשים הנקראים קדש קדשים ותקנתי לפי הענינים לשונות קרובים וקלות, וערבתי מלות מליצות ואותות ומלות ופעמים השתמשתי בקצרה לשונות הכמי התלמוד האדירים והאצילים וכדרתי ענינים גדולים במילים קצרים כוללים כי לא כונתי להמריץ מליצות ומשלים, אך לבאר האמיתיות לפי מחשבתי כי אין השיר מלאכתי, ואין ברעתי להאריך אמרים לבל אהיה כענין כי מי שנאמר עליו כי בא הלום ברב ענין וקול כסיל ברב דברים ולא אקפיד לשנותי פעמים קצת מן ההרוזים אחר שהשתמשתי כפי מהשבתי בכל הנמצאים ובירי נאחזים הלא החכם ר׳ שלמה בעל האזהרות שנה בהם ובמלותם מלות רבות אזכרות אע״פ שלא יעלה מספרם שביעית אלה הבתים וסדרם ואלה ההרוזות בדקדוק רב עשויות מהררי שכל הצובות ועל כן המליצה בנויות כפי מה שיתבן באלה החכמות הנראות מתוך המשכיות המיוסדות על חרז אחד בשיר שקול בנוי לתלפיות וכפי קוצר מליצתי והסרון ידיעתי ואין אמרי צחות בנפש צהצחות מצורף אל זה כמו שהודעתי בבתים רבי תלאותי וצוק עתים ואנחות והיותי קשה יום עם מעט שמחות ורוב טרדותי תמיד והמייתי בענינים ההמונים ההכרחיים העמיר היו מאין רפיון והנחות ובעבור זה לא נמצאו בפי מליצות עריבות נכוחות אבל אערכה מלי כיד אלהי הטובה עלי ובבר ידעתי מקומי והסרוני ואדעה מה חדל אני ומה כחי וערך שכלי כי בער אנכי כאיש ולא בינת אדם לי אבל אהבתי ההכמה ההרושה על לבי והקוקה, ואשא על שכמי עבורתם המתוקה וארדוף אחרי מאמריהם הישרים וכשר דבריהם המאירים והייתי מלקט שבולים אחרי הקוצרים אולי אאסוף בשדה הכמתם עמרים, והנה בעלי הפנאי והידיעה לא ישלמו משגיאה ותועה ואף כי איש כמוני אשר מעושר החכמה עינו לא שבעה ואין השלימות כי אם אל תמים דעה ומאתו עזר התשועה על כן אהלה פני כל מעיין נובע לדהות ולחמול על שגיאתי ולהסיר ולתקן מעות ולנקות הטאתי ולא יהפך למשחית וזה הסר אשר יעשה עמדי והנני משביע כל מעתיק אלה הבתים בתי העולם שלא יעזוב וישמוט זאת הפתיחה מהעתיק בכללם.

מתי יהיה? ... ימשך משפט כזה שנה או גם שנתים ... הא לך את ברכתי על כי נעלית לספרא רבא ויקירא. ולמה לא התמת בן ... ולא יאות לך לעשות כמעשה ר׳ מאיר ור׳ שמעי׳ ספרא דטרכנת? ואחרי ידעת ... זה, גם הידיעה בקורות העולם ולכתבם כפעם בפעם, ראוי לך לשקוד על זה ... ולרשום בכל יום כל אשר הוגד לך ואשר תאמין מצדיקי הדור והסידיו ומעשיהם ... מהם ישנו פה כעת ושמו ר׳ הירש מזידיטשיב, ובשבת העבר הי׳ סעודה גדולה שלישית, והאריכוה עד שעה י״א בלילה באפלה והשכה ובלי נר בדרכם ובעת גמרו ושמעו תורת רבם גנבו קצתם כל קני המנורה התלויי באמצע הדר תפלתם. ובשעתא דסגיא דוחקא דכלה והרבי היה ירא בל יחנק אחד מהשומעים, אמר הביאו נר כי יש כאן פקוח נפש, והציגוהו בקני המנורה לא על השלחן, וכשהביאו נר ורצו להציגו שם, ראו שאין שם עוד שום קנה. והיה הרעש גדול כרעש של עיו״כ לעת שיחת הבעש״ט עם הכומר במעשה הנודע. אכן בלי ספק התנצלו עצמם ע״פ התנצלות מלכא רבא בישראל בבתר ש״ט יעו״ש עמך ישראל עושים פסלנות וכו׳ וצריך לתקן במקום ישראל, עמך החסידים. והנני ידידך דורש שלומך באהבה

שלמה ליב ראפאפורט.

מכתב ב.

ב״ה יוד אלול תקפ״ט.

לכבוד ש״ב הרב החריף ובקי שלשלת היוחסין מוכתר בנימוסין מו״ה שלמה יהודה כ״ץ רפ״פ.

מכתב אביך נ״י ומכתביך קבלתי, האגרות מפה לאָדעסא נשלחין תמיד לאיש אחד הסובב הולך בעיר ומחלקן לבעליהן, ועתה מחמת ההסגר קשה כעת להמציא אגרת לסוחר שלא נודע לממוני הבידואר. ובכל זאת התאמצתי שיגיעו ליד אחיך נ״י בלי ספק ותבטיח את כבוד אביך הרב נ״י מזה. ואל תדאגו כלל כי נודע בכאן מכמה וכמה מכתבים מאנשים שונים ששם ב״ה חיים ושלום. אך הרופאים או מחמת רוע לבב והמדת ממון וכבוד מהקיסר, הפחידו את מנהיגי המדינה להסגיר את העיר, או מחמת סכלותם שאינם יודעים להבחין בין נגע לנגע, פה עירנו התנדבו הסוחרים כלי כסף מתנה להחירורגוס ר. ליב נייששטיין אשר בחזקת נפשו, מנע מאתנו הרעה הזאת, נגד יצר הרופאים העומדים ממעל לו.

הוצאות הבידואר תמהול ליתן לידידי מו׳ ר׳ יעקב יושיע נ״י.— תודות אלף לך עבור ברכתך אשר ברכתני.— עוררתני לרשום קורות זמננו, זאת פעולתי מכמה שנים והרשימות הללו לא יראו את אור השמש רק אחר שיסתמו עיני מהביט באורן. איזה מהן גליתי לכם אוהבים חביבים ונעימים! ונתתם עלי בקול אדיר והזק, ואותי, האוהב באמת הדלקת הנרות בתוך היכל

הנה אפרש ענינו עם כלל המזמור כלו בפתחתי במעשה מרכבה זה מה שנ"ל בביאור ג' פסוקים ודי לנו בזה לפי מבוכת זמננו והכבדת עלו עלינו.

נשלם פרדס החכמה ובתמו תמו בתי הנפש והלחשים
שבח לאל הדורש לדורשים.

ואני הסופר השלמתיו בחדש אייר בעשרים לספירה שנת מאה ושתים עשרה מאלף הששי לפרט הבריאה ישתבח בעל היצירה ויורה דעה במה שנברא למען נחכם באחריתנו ונעבדהו מאהבה ומיראה.

מכתבים

מאת הג"מ שי"ר, ר' יעקב שמואל ביק, ור' צבי יאללעס ז"ל *).

מכתב א.

ב"ה יום ב' רר"ח אלול פ"ז.

ידיד נפשי החכם השלם המליץ המפואר מ' יעקב שמואל ביק נ"י.

מה אשיבך על אגרתך הנעימה מן ו' העבר? הן הודית בעצמך כי עוד לא גמרה האלמנה עסק הירושה עם הבנים. ומה אעשה איפא היום? והנה ידעת את נטיית נפשי ונפש זוגתי לדבר הזה, אפס כי נשתנה עתה המצב והענין. במה ישאר במזומן לבן היורש? לא כתבת כי לא ידעת. ואם תתן האלמנה מזונות, או אם תוכל לתת? והנער מה משפטו עתה? אולי איננו לומד עוד בבית הספר? ואם אעשה כדבריך ואמתין עד גמר הדבר, מי יודע

---

*) אלה המכתבים מצאתי בכ"י הר' מערצבאכער (אוהל אברהם סי' 64) אשר הנחיל לי הרב מוהר"ר ראבינאוויץ ז"ל — הכל על דאבדין ולא משתכחין — אמנם מכתב אחד נלקה בחסר ולא יכלתי להעתיק כלו, ומכתב אחר מן י"ב אלול להרב סי"ר ז"ל חסר כלו — והנני מוציא אותם פה לאור עולם, לזכרון הג"מ בי"ר ז"ל, אשר ימלאו בשנה הזאת מאה שנים ליום הולדו (י"ט סיון תק"ן — 1 יוני 1790). ומי יתן ויתעורר כל איש ממקומו אשר נמצא אתו ממכתבי הרב הנ"ל להוציאם לאורה, כי מלבד אשר בהרבה מהם נמצאו חדשות ונצורות, הנה בכלם נמצא די חומר ולבנים לבנין היכל תולדות האיש הזה הגדול בענקים, ולכל בהם חיי רוחו והלך נפשו, וייחוסו לחכמי דורו — וגם שיחת חולין של תלמידי חכמים כאלה צריכים למוד.

ביעליץ ט"ו בכס תר"ן.

ש"ז"ח"ה.

בהתבך הדין בלי חקירה וכו׳ גרמת שילך האודם ויבא הלובן והי׳ אצלי ברור בלי שום ספק שתבין בהשקפה הראשונה — לכל נעלם הוקר! — שהרשומים במאמר הנ״ל אחד מהם הוא המליץ ר׳ שמשון בלאך הלוי נ״י [שבאמת ראוי ליסרו מהמת ענינים משונים הבאים בספרו החדש ובאגרתו אליך שם הפוגמים גם כבודך כאשר אמרתי לו, אבל לא מן הצד שיסרת אותו כי פשוט הוא וכן דנין גדולי ישראל יצ״ו בסביבותינו: שהרואה את המציאה ונפל עליה ובא אחר והחזיק בה זה שהחזיק בה זכה בה] והשני אני הוא ולא אחר [ממה שהשדת אותי בחנם לפני בת ידידנו החכם הנעלה נ״י בדבר הראוי לאחד הנבלים] על אלה האנשים קרוביך ואוהביך— כתבתי לא נאה ההיתול אבל אם לבדה את דעתך ולהפיק יגונך אשר בעבודת ההבל מוכרה אתה להשתמש לפעמים באירוניה יהי׳ אז מהבלי כרם הש״ע לך למשל ולשנינה, סמך את נפשך באנקדהאות רפדך בספורים מן המורים מן החברים ומן התלמידים של הדין קשוט אשר בני פולניא בעיניו שקרנים וארץ אשכנז עלמא דקשוט, והלך לעם למצוץ מפי פירוד לעין דור ומפי מרדכי יוסט טבין וקשוט. ותחת אשר קוה קויתי ממך כנ״ל — ומי לא יקוה זאת ממבקר גדול בקדמוניות כמוך? כתבת את מכתבך מן י״ב דנא להרוס בחזקת היד את טענותי אשר ערכתי למעני ולמען המליץ הבקי, ידידי באפך עקרת את אמרי וטהנתם בסברותיך ובבקיאותיך ומחמת רתיחת הדמים באת לידי טעות גמור לומר דבר שלא יעלה על דעת שום אדם לומר — שכל דברי סנגריה הבאים במכתבי המה על אחינו הדלים ואיך אומר בזה שגרמת הלבנת פנים והמה לא יבושו לדבריך ולמשפטיך כלל וכלל.— ואיך אומר שמעה אזני משפטיך כאלו הוא דבר חדש ואין זה דבר חדש כי זה כמה שנים פנית בגללם עורף למדת התלרנציה משנאתך שנאת אותם ומכעסך שבעסת עליהם. ואחר שקראת הרבה והעתקת כמה וכמה מדברי המשורר המפונק לעם אשכנזי אשר עשתונותיו מתנשאים ברהב ולא העתקת לעצמך את מאמרו הקסמפלתי באמרו: נשיקה לכל יושבי תבל! ולענות המדה הזאת למדה ישראלית, ובכח הנשיקה הנ״ל לחבק ולנשק כל אחינו בני ישראל בכל לבב ובכל נפש — אפילו היא נוטלת את השכל ואת הנפש. ואפילו אם יש בהם שכיב מרע לאהוב אותו בתוך שאר חולי ישראל אשר השם ב״ה ירפאם וימלט משחיתותם.

עלי שפכת חמתך בשבעים שורות באגרתך הנ״ל ועל הדין קשוט בעסת רק באיזה שורות [כבעס של בעל התורה והפילוספיא על פירוד לעין דור] תחת אשר ראוי לנופף את מטך כזקנך אהרן בהיר יה — לבלוע כל הנחשים של הרטומי מצרים הנושכים עקבי תלמידי הכמים ויפול רוחב העיקר ועמודיו ואדניו.

פעם א׳ שמעתי מפיך מה שהשיב לך איש היל ראש בצבאות הקיר״ה בשבתך עמו יחד בבית התיאתר מהמת שהוכחת אותו על שנאתו את ישראל ואמר לך בקצף ובהימה: שתוק! לא אבה לשמוע מפיך את הקירותיך הארורות! כדוגמא זאת היתה תשובתך אלי! עד כאן מה שנוגע לעצמי בבחינת מוסרי.— אבל מה שנוגע לאגרתי מן יו״ד ותשובתך מן י״ב לחודש זה שניהם הנחתי

הקדש הייבתם והצגתם במהשך על תהומי התורה והחכמה ובהפזכם שבהתם שהמכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני גוים, מפני ליסטים, מפני רוח רעה, או בשביל החולה שיישן פטור.— בספורך מן גניבת קני המנורה אין לחשוד את אנשי הרב בגניבה ורוב גנבים מחוץ יבואו, ואיך יהשוב לו עון אהרת סעודה השלישית הלא כמה פעמים צוו עלינו הז״ל לאחר צאת השבת כפי שאפשר אמרו יהי הלקי ממכניסי בשבתא וממוצאי שבת בצפורי וכדומה, ואין רצוני בהערה זאת להמליץ לפניך עבור אחינו הדלים ועבור איש אשר בכחו להנהיג ק׳ אלפים מישראל. אבל שמעה אזני משפטיך על אנשים ומהם הקרוב לך ואוהב אותך מאד, ובעד איזה שיקול הדעת בלי הקירה ודרישה בלי שמוע טענותיהם ובלי מופת גופני תהייבם רק על ידי מופת רוהני הלילה והלילה כמשפט בתי דינים הקטלניות של מַרט וְרָבְּתְפאַר במהפכת ארץ צרפת וארם גדול כמוך בהתבך הדין כנ״ל ילך האודם ויבאי הלובן אשר הז״ל השבוהו לשפיכת דמים. ההיתול והאירוניה נאים למהבלי כרם הש״ע ולא למתוקנים בו. וכדי למנוע המדה הזאת מגוי צדיק הנך רבינו יעקב פאַלאַק ז״ל את תלמידי הכמים בענין ההלוקים לדרוש בדף אחד מדברי גפ״ת הצי שנה ויותר. ובהעלותו המדה לקצה האהרון, רגיל הדיין א״ע בדרך האמצעי לדרוש בדברי הבאים לפניו למשפט במתינות הטיב הדק ובבקשו ראיות ברורות לא יכשל בראות עיניו ועיני שבלו העלולים לטעות בנודע מדברי הצדיק ר׳ מנשה בן ישראל.— אבל מעכת״ה נתהנך לקרוא במהירות כמה וכמה ספרים ממהבר אחד כדי להוציא מהם משפטו וע״י זה בא למדה הנ״ל. ואהרי שקיימתי מצות הוכה תוביה את עמיתך בר״ת הנני מהבקך ומנשקך ברוה. ויהי ד׳ עמך וישם לך שלום וייטיב לך הכתיבה וההתימה כהפץ אוהבך ד״ש בלונ״ה

יעקב שמואל ביק.

מכתב ג.

ב״ה יום ד׳ ה״י אלול תקפ״ט.

לכבוד ש״ב ידידי הרב החריף והבקי בכל הדרי התורה ובכל פינות הליטרטורה נצר מגזע קדושה וטהורה כש״ת מו״ה שלמה יהודה כ״ץ ראפאפורט נ״י.

על אגרתך מן י״ב דנא לא אשיב אחד לאחד רק על מה שנוגע למוסרי ולעצמי בענינים ראשיים. אמרת שבמכתבי מן יו״ד דנא פגמתי ה״ו בכבודך; יליד דמיונך הוא! וישפוט על זה כל קורא מכתבי הנ״ל יהי׳ מי שיהי׳.— כתבתי שם בבירור לעין כל רואה:

שאין רצוני להמליץ לפני הדרתך עבור אחינו הדלים ועבור מנהיגים. אבל מהמת אהבתי לך ומההוב שאנהנו הייבים להוכיה את רעינו בינינו לבינו, השבתי הנה מקום אתי לדבר באזניך:

מאשר שמעה אזני ממשפטיך על אנשים ומהם הקרוב לך ואוהב אותך מאד (לא אמרתי בלשון רבים: הקרובים וכו׳ רק בלשון יהיד) אשר

באמרו לי כי ידפים שנים ושלשה ציונים שלי ואמרתי שאין רצוני לתת לו אף מלה אחת, ואיך השתוממתי אח״כ בראותי כי העתיק לו דברי ממש בלשוני במקומות הרבה כמו אצל רבנו חננאל ורבנו נתן, וגם אצל רבנו סעדי׳ אשר מהרתי להדפיס לפני צאת לאור שבילי עולם. ודמיונך מראה את המציאה וכו׳ אינו עולה יפה אפילו בדרך מליצה, שבאמת הרואה את המציאה והגביה אותה ובא אחר והחזיק בה הוא גזלן ממש, וכל זה במציאה. אולם מי שלוקח כסף פשוט ויתארהו וייפהו, ועשה ממנו כלי נחמד למראה ואחרי כל זאת יבא אחר מן השוק ויחטפנו פתאום ויאמר לי הוא כל הכסף והמלאכה והכלי, הלא יחרה לחרש על זה? זולת זה מה ... למצא בספריו ענינים משונים שראוי ליסרו. אין אנו משגיחים עתה עליך כי בעולם הטעות ... ואולי אשר תחשוב להטאה תחשב לו לצדקה. וכבר עשו כל אנשי הכת שלך מכמה מצות עבירות ומכמה עבירות מצות כאשר אמרתי באגרתי הקודמת. ולא ידעתי עוד מי המה עתה הגדולים שבסביבותיך, אחרי כי הרב ר״ל פאדהארצר וגם ידידנו ר׳ ישראל בודק נסעו ממך, ולר׳ מרדכי סעהיסטאווער לא תקרא גדול, הלא ידעתי את משפטך עליו, ולפלא בעיני כי צרף צרפתיו לב״ד הגדול אשר ישפטו ביני ובינך ואיך תסמוך על דעתו?

בדבר ההיתר שהשרתיך, גם בזה תסתום דבריך, ולא ידעתי ממה אתה מדבר, ואולי אם בארת דבריך, ידעתי מה להשיב לך. והראית גם בזה התחברך לכת בקבלך מלשינות ולה״ר.

אמרת כי ההיתול נאה רק לאותם הנוסעים ללמוד מפי פ״ל ודומים לו. האיש ההוא והמנהיג בקרון עשרים אלפים אנשים ובהמה רבה במאזנים ישאו אצלי יחד. ואולי האחרון גרוע יותר כנודע בכלל מהזק הרב של סכלות יותר הרבה מהתחכמות. ואמונת הבל שפכה דמים כמים וכן נראה גם בימינו, לא נהרג עוד שום אדם ע״י פירוד לעין דור אך כמה ובמה נהרגו ע״י המסיתים והמוסתים. אכן אתה תבקש ותתיגע עוד עד תמצא רק מלה אחת הדומה באיזה ענין, ואז תשמח ותאמר האח, גם אצל המתחכמים נמצא שפיכת דמים, יען מה? יען שילך האודם ויבא הלובן, וכדומה. ודרך זה היא מעין דרכם של המדיחים בתורתם ושיחתם ופירושי המקראות שלהם, אשר גם אתה ההילות ללכת במסלה היפה הלזו.

אמרת עוד כי זה כמה שנים אשר פניתי עורף למדת טאלעראנץ מחמת שנאתי נגד אנשי הכת שלך, גם פה אחזת בדרכך להחזיק במלה בלבד מבלי פנות אל הכוונה. אני אבין במלה זו לסבול כל איש כקטן כגדול בטועה כמטעה, בלי להכותו או ליסרו, ק״ו להרגו ח״ו. והנני אומר בפה מלא כי נכון אנכי למסור את נפשי אם אראה אחד מהמדיחים או המודחים לקוה להרג או רק למכה בלי ... במעשה, כי נשמת אדם יקרה הצובה מעל, ונכונה להיטיב את דרכה. גם מי יודע מה יולד עוד ממנו. והוין מזה אנו אומרים בתפלת הבינינו והתועים על דעתך ישפטו יעויין פרושי בתולדות ר״א הקליר (הערה) ולא על שכלנו נסמוך אם נדון רק על דעות ולא על מעשי בני אדם. אך לא בעבור כן נחשוך מהגיד מה בלבנו ובמחשבותינו על כל כסיל ובער מסית

בתוך הרשימות שעל אנשי דורי, והנני מזמין עליהם המשפט בסתר אצל עצות מאהבינו ר' ישראל בודק, הרב ר' ליבוש פרהאריצר ור' מרדכי זההזותיפר נ"י ובודאי ימשך גמר הדין עד ה"י אלול תקצריק כדת המתינות וגם המשפט היוצא יהי' מונח בתיק הרשימות, ועד זמן ההוא יהי ד' עמך· וישם לך שלום וייטיב לך הכתיבה וההתימה גם על שנת תקצ"א כחפץ אוהבך

יעקב שמואל ביק

אשר בדברו עם רעיו או בלשון או בספר אינו משתמש לא בבדהנות ולא באירוניה ולא בכעס רק כאשר עם לבבו בידוע בבירור לידידינו החכם מוה"ר נחמן קראכמאל מזאלקיעוו.

מכתב ד.

ב"ה יום ה' פ' תבא פ"ט ל'.

כבוד ש"ב ידיד נפשי הרבני המופלג החכם השלם המליץ המפואר מ' יעקב שמואל ביק נ"י.

בזו הרגע קבלתי אגרתך מיום אתמול ואשיבך תיכף למען תראה כי כמדבר איש אל רעהו אנכי מדבר אתך בתום לב ובאמרי יושר דבר דבור על אפניו לא כמוך הורש והושב איזה ימים להשיבני שלא מן הענין ובסבובים רבים כדרכך.

אמרת שהיה פשוט אצלך בלי שום ספק שאבין בהשקפה ראשונה בדבריך, אל מי תרמוז באיש אשר גרמתי אליו שילך האודם ויבא הלובן, והוא ר' שמשון בלאך. ומה אעשה אם אתה אשר שחקת תמיד לכל איש אשר יזבל מכתביו בזבלי הסודות, מעת אשר התחברת לבעלי הנקיות (בלשון סגי נהור) נעשית בעל זבל ואשפה עד כי לא יבינך עוד שום מעיין, ואפשר גם אתה בעצמך. ואיכה יכולת לשער או להלום שברברך ממנהיגי עשרים אלפים מדליקי נרות בתוך היכל הקדש, ובכל זאת מכבי נר מפני הגוים וכו', תדלג פתאום לאיזה מבעלי התסגר ותתבע את דינו. וראה עד היכן הבאת את הדברים ברעותיך ומליצותיך. אתערב עם כל איש שאיננו ממכירינו אשר לא יבין את כל אגרותינו וגם אמרותי יתפלאו בעיניו ולא יוכל לפתרם, כי איך יבין מה הוא הזבל ומה הוא הסגר וכדומה. והנה גם לר' שמשון לא גרמתי שילך האודם וכו' ומי מכל קוראי ספרי ידע שאליו כונתי רק אתה ועוד שנים ושלשה ממיודעינו היודעים את ענינינו, ולא יותר. אני לא גליתי ה"ו לשום אדם את בינתי בזה. ועד נאמן הרב הגביר ר' יודל נאטאנזאהן כי שאלני על זה והיתה תשובתי הלא בביאור אמרתי כי רצוני לבלי הזכיר שום ארם בשמו. ואם הוא בעצמו רין באיזה בתים ואמר כי אליו כונתי מה אעשה לו, הבעבור סכלותו לא הייתי רשאי להתנצל את עצמי ולאמר כי אינני שונה דברי זולתי, או כי ראוי להחריש ולהשים יד לפה גם אם יאשימוני קצת אנשים מרחוק הבלתי יודעים אותי ואותו כי דרכתי בשבילי עולם. והנה התרתי בו

ולא זז ממני כרגע, והשני אף הוא הי' ילד נעים, השם ישיב מיתתם כפרה, ולכן הייתי דואג ונאנח, שטוף בים הדאגות והתלאות, וכל לבי ונפשי נתונים תחת סער הזמן, והמכ גלגל עברתו, וכל מחשבותי נעים ומטולטלים, ולא מצאתי מנוח רק בחברת ידידנו הרב דגדול מהריש"ל נ"י כאשר השתעשעתי עמו ונהניתי מזיו חכמתו ומברכתו אשר אצל עלי. והנה ישלשום הראני אגרתך כתובה משני עבריה, ונבהלתי מראות ועמדתי משתומם על המראה הנוראה המבהלת כל שומעיה. ואמרתי בלבי מי ילד לך את אלה, ואלה מי גדל ? וארא כי נולדו על ברכי דמיונך.— ואם אמנם מר ידידי, כי מעת הכרתיך אהבת עולם אהבתיך ונפשי קשורה בנפשך, עכ"ז בדבר אשר לא נכונה דברת לא אשא פנים, ואביא עמך בתוכחת מגולה, ואהבה מסותרה, אוכיחך ואעירה לעיניך. וטרם כל אבקשך ידידי אלף פעמים, אם אולי תמליט עטי בתוך הדברים במהירותה פגיעה בכבודך, אשר תסלח לי, ואדוני יודע כי לא להמרות נגדך שמתי מחוז חפצי, ועתה ישמע נא את אשר אנכי דובר באזניך.

א) אישאלך מה ראית על ככה ומה הגיע אליך לכתוב דברים מרים כלענה והדים כחרב פיות, כם תתפעל אף הנפש היפה של ידידנו יחי'. ומה ידעת איזה דברים בהם תרגיזהו ותחרידהו לא נמנעת מלכותבם בעבור הרעימו ותמשוך בקסתך לירות במו אופל (באמרים הבלתי צודקים) לישר לב.

ב) ולמה תניאהו מלבצע מעשהו היקרה והמסולאה אשר החל באמרך שבעים סנהדרין וכו' תחת אשר הי' לך ולכל אוהבי עם ישרון באמת להרהיב בנפשו עוז, ולהוסיף בלבו אומץ להפיק זממו הטוב, ולהוציא מכח אל הפעל את אשר יזם לעשות, תולדות התנאים האמוראים, והגאונים בשבע הקירות ובדיקות ובחיפוש גדול אחר מעמדם ומצבם ותהלוכותיהם ולסדרם באופן היותר נאות באשר הפליא לעשות באיזה עלים הנדפסים לדוגמא בשנה זו, ישם הראה למדי כי רק על ידו יוצרפו ויתלבנו הדברים אשר יצאו מלפניו בערבובי' בענין זה, וכל איש על מקומו יבא בישלום, ברוך ד' אשר לא עזב חסדו ואמתו ממנו ונתן בלב איש אשר רוח אלקים בו לעבוד עבודת הקודש הזאת, כי לא דבר ריק הוא מאתנו. חי נפשי, כי אם לא הכרתיך אז אמרתי כי אח אתה לאיש משחית אשר זה שלישה עשר ישנים הטריד ובלבל מבחר ימי עלומיו — וכהה אורו — ורצה לגרשהו מהסתפח בנחלת עבדי ה' לולי אלקי אביו הי' בעזרו.—

ג) מדוע תאמר לו כי אתה הורית לו הדרך לאהוב העם הישראלי ומידך היתה זאת לו לכתוב הקדמתו לס' יש"י (זהו ענוה יתירה) הלא כל יודעיו ומכירך כישמעם זאת ישחקו למליך, ובאמת נהפוך הוא, הוא ידע איך וכמה לאהוב עמו ונחלתו, יסקל המסלה לפניהם, ויורם הדרך ילכו בה ; עליך נאמר רישא דקרא חושך שבטו,— ועליו הסיפא ואוהבו ישחרו מוסר.

ד) אישר אמרת בחלקת לשונך כי אם לקח ממנו ריש"ב איזה ציטאטים איננו בזה גונב דברים ואומרם בשמו וחלקת הדבר בחילוק קליות, ובדברי הזיות, הנה עיין בילקוט ישמעוני על פסוק משלי אל תגזול דל ועיין היטב בדברי האלשיך שם. ויותר מזה תראה לזקיני בעל פני יהושע בהקדמתו לס' גשים אשר צווח ככרוכי' על אנשים כאלה ואמר „כי בלי ספק התורה מתחללת על לומדיה

ומטעה, כי השי"ת ב"ה האיר עיני שכלנו רק לתת אור לכל ההמון ההולך בחשך, ולא ננשק כל סכל אפילו כשהנשיקה נוטלת את השכל* ואת הנפש, כאמרתך. לא נשתגע ונרקוד כאיל בעבור כי מישוגעים סבוגו גם סבבונו, וכל זה אינו מתנגד לטאלעראנץ. אכן אתה והכת שלך הייתם להפך: תחניפו לכל רישע ובעל תאוה וגבם למתחכם ופורש מדרכי צבור אם רק יבא בקהלכם או יתן כסף לרבכם, ובכל זה הרוג תהרגו תרצחו ותקללו לכל מתנגד לדרכיכם ... כאשר הראיתם פעמים רבות. בחון נא וראה מה בין טוליראנצא שלי וטולעראנצא שלך, פשפש במעשיך ודעותיך ובכה והתאונן על קושי ערפך, אם תוכל

ומה שימעטו בעיניך השורות שכתבתי והדפסתי בפומבי נגד ... הוי מעלה חימה ומחרחר ריב! האין די לך בשנאה כבושה שהסיבותי נגדי עד משטמה? אכן לא אחיש אליו ולאלפים כמותו, וכן להפך לאלפים סכלים מאמיני פתיות. אולם נסה נא ועשה כמוני אם תוכל. ראה ראיתי אגרותיך ומדברותיך לאלה האנשים מזה ומזה מסטרא דסכלנותא והפקירא, והנה כלן מלאות חנופות ופחדים, תפחד לקול עלה נדף, וגם מן המתקנא הזה יראת באגרותיך, וגם בדבריך, ואלף פעמים בקשתהו לרצותו, ועתה אתה מוכיחני על מעט השורות אשר כתבתי נגדו, ולך כתבתי שבעים שורות? לך לבדך, לא גליתים בחוץ, בשוקים וברחובות.

עוד הפעם דמיתני לאיזה שר צבא שאמר לי בחמתו שתוק, בלי שום טענה ומענה, כאשר דמיתני ככר למרצח ראבספיער אשר היה צדיק תמיד בעיניך. אולם הדמיון הוא גם עתה פסח מאד. אני אמרתי לך דברים של טעם על כל ענין וענין, אך אזניך אטומות כעת, ולחרש ידמה קול הברת כל אדם כאלו אומר רק, הס וישתוק!

ר' יהושע יאליש הוא כעת בטורנא.

יהתמך ה' לחיים ויטהר מחשבותיך ויוציאך מבור המהפכות והבלבולים ואני אוהבך סובל כל שגעוניך

שלמה ליב ראפאפורט.

מכתב ה.

בעזרה"י, לבוב, יום א' לך לך, אל יעקב שמואל לפ"ק.

דברי שלום ואמת, אל ריע אהוב ועמית, בתורה וי"ר, ידיד נפשי, רב חביבי, הרב המופלג, החכם השלם, בנן של קדושים, מגזע אראלים ותרשישים הכמי חרשים, כש"ת מוהר"ר יעקב שמואל ביק נ"י,

זה כמה — מעת אשר נפרדנו ונסתר איש מרעהו — נכסוף נכספתי, להחליף אמרים אתך ולשפוך שיחנו איש בחיק רעהו, אבל לא עלתה בידי, יען בשנה העברה יסרני ד' ואוסרה, מתו עלי בעיני שני בני הקטנים האהובים עלי ביתר שאת — הה! בזכרם נשבר לבי בקרבי — האחד הי' בן ג' שנים ומחצה, והשני שנה ורבע, הראשון הי' בן יקיר וילד שעשועים, אבל וישתה וישן עמי

שִׁירִים

לְשָׁנָה טוֹבָה.

שָׁנָה עָבָרָה עַל הַמַּעְבָּרָה נְכוֹנָה לָלֶכֶת !
וַאֲחוֹתָהּ הַחֲדָשָׁה מְקוֹמָהּ יָרָשָׁה אֲשֶׁרָהּ תָּמֶכֶת.
חֶשְׁכַּת עֲנָנָה עַל פְּנֵי הַשָּׁנָה בּוֹשָׁה חֲפֵרֶת —
גַּם בְּלִי בְרָכָה מֵעֵמֶק הַבָּכָא הִיא עֹבֶרֶת ;
הַתֵּבֵל כֻּלָּהּ תַּשְׁלִיךְ עָדָהּ תִּלְעַג לְמַשְׁבַּתָּהּ
כָּלוּ יָמֶיהָ עִם צָרוֹתֶיהָ הַתְּהוֹם בִּלְעָתָהּ ;
גַּם אַתֶּם מִשְׁפָּל מִתּוֹךְ הָעֲרָפֶל מִמְּשׁוֹאַת עָבִים
אַחַי הַיּוֹם בָּאתֶם הֲלֹם כֻּלְּכֶם נִצָּבִים !
הֵן אַתֶּמָה מִכּוֹס הַחֵמָה שְׁתִיתֶם מְצִיתֶם
שׂוֹנְאִים מְעֻבָּרִים חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים כֻּלְּכֶם חֲזִיתֶם
אַךְ עוֹד מְעַט וּשְׁנַת תִּרְמֹט תָּעֵשׁ כְּנָפַיִם
אַךְ יַעֲבוֹר יוֹם וּבֶטֶן הַתְּהוֹם סַךְ לָהּ דְּלָתַיִם
וְעִמָּהּ גַּם יָחַד נִשְׁכַּח כָּל פַּחַד צָרוֹת עָבָרוּ
עָמֹק בַּטֻּחוֹת נִשְׂחַק לְכָל רוּחוֹת יֶהֱמוּ יִסְעָרוּ
הֵן מֵאָז נָפַלְנוּ רַבּוֹת סָבַלְנוּ לֶעָפָר שַׁחְנוּ
אַךְ יְיָ אִתָּנוּ לֹא נִכְחַד קִימֵנוּ כִּי בוֹ בָטָחְנוּ
הָבָה נְיַחֵלָה כִּי מֵאֲפֵלָה עוֹד נִרְאֶה אוֹר
וְאֶל לְמוֹשָׁעוֹת יִמְצָא תוֹצָאוֹת סַפֵּר חַסְדּוֹ לְדוֹר
אָז תָּרֹן הַשָּׁנָה גַּם תָּבִיא מָנָה אַחַת אַפָּיִם

ע״ז״ ותראה סתירות דבריך, וידעתי כי בעצמך תודה כי יש לסמוך על הכרעתם יותר משקול דעתך. וגם דע נא ידידי כי שקר בפי רש״ב באמרו כי רק בעבור שני ציטאטים עלה עשן באפו של ידידנו, לא כן הוא כי אנכי ראיתי כמה דברים יקרים וטובים אשר הולידו אבירי עשתונותיו של הרב מהרש״ל והוא ראה אותם בכתביו ולקחם לילקוטו.—

ה) אזהירך לבל תעשה עוד כמעשה הבדחן הלוקח פסיק א׳ מפסוקי תנ״ך ומפרך אותו, ומשחית תארו ותמונתו כאשר עשית בפסיק ועשו להם ציצית, כי זה הוא בזיון התורה ועיין בטו״ז הלכות ט״ב ס׳ ... ס״ק ה׳ שכתב „אשרי אנוש לא יעשה זאת והתורה אומרת עשאוני בניך כנור״, ואם אולי בא מלאך ודחף ואותך לאמר שיחה נאה ולהיות ממהדורי מילי, יותר טוב הי׳ לך לאחוז פסוק א׳ אשר לא נכתב בתורה רק בהעתקת השבעים ולאמר ואל זטאטי בני ישראל (ר״ת שלמה יהודה ליב איש רפ״פ) שלח ידו.

ו) ואשר אמרת על רש״ב בכתבו אל הטבע לנוכח כאלו היתה דבר בפ״ע כבר נפתח הדבר בגדולים בשו״ת ח״ץ (כמדומה לי בסי׳ י״ח כי אינגו כעת ת״י) והתיר הדבר. ובהזכירי זאת לידידנו הרב הג׳ שיחי׳ ויהי אך פתחתי פי וחטף הדבר ממני טרם אדבר, כי כל רז לא אנס ליה.— וגם החכם הגדול מו״ה שלמה פאפנהיים כתב בספרו הנעים „הטבע הנדיבה! איך נהפכת לי לאכזר.

ז) ועל אשר נגח ר׳ ש״ב בקרנים מידו ארת אחינו היושבים בפולין צדקו דבריך מאד, ואנכי אדמה כי בעבור שלא ידע ערכם ולא בא עד תכונתם שם מתוק למר וקרא שמם מרה. ואולם אם הוא מרד וקלל אמו ובוזה אותה כי זקנה מה הי׳ לידידנו לעשות ולא עשה, וכמה פעמים שמעתי אנכי ממנו שאין נפשו על הדעדיקאציע רק בעבור זה ישגינה אנשי פולין.

ועל הבירורים ושאר דעותיך יש לי לדבר הבילות הבילות. אבל הענינים נאמרים מפה לאוזן ולא נכתבו לכתוב ואני אומר עם מרן בעל „נודע ביהודה״ „כשם שמצוה לומר דבר הנשמע כך מצוה שלא לומר וכו׳ וד׳ הטוב יכפר״. אני טרם אכלה לדברי איעצך ויהי אלהים עמך בל תוסיף עוד לדאבה נפש אחיך היקרה, אמור אליו דבריך בנחת ובטוב לב, גם לא תרבה לסתור דבריו בכל פרט ופרט בדברים גולמים אשר אין הדעת סובלתם, וזכור נא מה שכתב החכם הגדול מ׳ מ״ל ז״ל באגרותיו כי כל הויכוחים זולת בפלפול הל״ת דרכן להיות כורתין בדבריהם ע״ש. דברי אוהבך באמת, שש ושמח בשלותך, נכסף להברתך מכבדך ומנישקך ברעיוני

מרדכי צבי הכהן יאללעש.

בני ישעי׳ נ״י *) בקש ממני לדרוש בשלומך בשמו ומבקש מאתך שתקנה לו ספר שבילי דרקיע.

---

*) היא הרב ר׳ ישעי׳ זכרי׳ יאללעש ז״ל.

וַיִּשָּׂאֵנִי עַל כְּנָפָיו אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתַי
וְשַׁעֲרֵי יְרוּשָׁלַיִם מֵרָחֹק הֶרְאַנִי.

עַל שֶׁכֶם הַמַּלְאָךְ בִּמְנוּחָה שָׁכַבְתִּי
וְעַל דּוֹק שָׁמַיִם עִמּוֹ יַחַד רָכַבְתִּי
מוּעָף כְּיָעֵף עַל עָב קַל דָּאִיתִי
וַיָּרֹנּוּ לִפְנֵי כָּל צִבְאוֹת שָׁמָיִם!
מִי מִלֵּל לִי, כִּי אֶת אֲשֶׁר בֶּחָזוֹן שִׁוִּיתִי
אֶחֱזֶה בַקֹּדֶשׁ וּבִגְלוּי עֵינָיִם?

שָׂשׂוֹן גַּם יָגוֹן כִּי יַחַד נִפְגָּשׁוּ
וְכָל מוֹרָשַׁי בְּקֶרֶב הָמוּ רָעָשׁוּ
אֶל הַר בַּת צִיּוֹן יָדַי הֵנַפְתִּי;
מֵרָחוֹק רְאִיתִיו — וַתִּסְעַרְנָה כִלְיוֹתַי
חַיֵּי-נְשָׁמוֹת בְּקִרְבִּי שָׁאַפְתִּי
אֲוִיר אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת, אֶרֶץ אֲבוֹתַי!

מַה־יְּדִידוֹת מִשְׁכְּנוֹתַיִךְ, אֶרֶץ אָבוֹת!
גַּם תַּחַת גַּלֵּי מַפַּלְתֵּךְ, מַשּׁאוֹת חֲרָבוֹת
שָׁמַיִךְ כִּבְדוֹלַח, וַאֲבִיבֵךְ עוֹלָמִים!
פִּרְחֵי גַן עֵדֶן לָךְ בְּשָׂמִים יַקְטִירוּ
שִׁמְשֵׁךְ — יָפִיץ לָךְ אוֹר שִׁבְעַת הַיָּמִים
וּשְׂרָפִים בְּמַקְהֵלוֹת שִׁירָתֵךְ יָשִׁירוּ —

מֵרָחוֹק רָאִיתִי הָעִיר הָאֲבֵלָה
נוּגָה כְאַלְמָנָה מִבָּנִים שַׁכֵּלָה
מִסָּבִיב לָהּ הָרִים, הָרֵי יְהוּדָה!
וָאֶזְחַל עַל גְּחוֹנִי, וָאַעַל שָׁמָּה
וָאֶרְאֶה בְּעֵינַי אַרְצֵנוּ הַחֲמוּדָה!
וּמְלֹא קוֹמָתִי נָפַלְתִּי עַל הָאֲדָמָה

מְלֹא כַף בְּרָכָה קֹמֶץ הַצְלָחָה שַׁלְוָה מֵאֲפָסַיִם
דַּעַת וּתְבוּנָה יִגְבְּרוּ לֶאֱמוּנָה הָאִיר לָאָרֶץ
וּמָאוֹר פְּנֵי הַשָּׁנָה תָּנוּס יְגוֹנָה יֶחְדַּל הַקֶּרֶץ
מִקַּו אוֹר שֶׁמֶשׁ יָנוּס כָּל רֶמֶשׂ וְהָיְתָה הָרְוָחָה
שׂוֹנְאֵינוּ יֶחְדָּלוּ לֹא עוֹד יִתְנַפְּלוּ עַל שֶׂיָּה נִדָּחָה
עוֹד יָשׁוּב יְרַחֵם אֶת עַמּוֹ יְנַחֵם יִמְחֶה דִמְעוֹתָם
יָקֵל אֶת עֻלָּם וְשָׁבוּ בָנִים לִגְבוּלָם אֶל אֶרֶץ אֲבוֹתָם.

ווילקאמיר ערב ראש השנה תרן לפ"ק.

יצחק ראבינאוויטץ, איש—קאוונא

כּוֹתֶל מַעֲרָבִי

אוֹ

הַנְּשִׁיקָה הָאַחֲרוֹנָה.

רַבּוֹת מַחֲשָׁבוֹת כָּל הַיּוֹם הָגִיתִי
בְּיוֹם תִּשְׁעָה בְּאָב, בּוֹ תַּמְרוּרִים בָּכִיתִי
דּוֹמֵם כְּאָבֵל עַל הָאָרֶץ יָשַׁבְתִּי
עָפָר דְּוֵי לַחְמִי, נְעָלַי חָלַצְתִּי
עַל שִׁבְיָהּ בַּת צִיּוֹן קִינָה כָּתַבְתִּי
וְגִלְיוֹנִי לְפָנַי בְּדִמְעוֹתַי רָחַצְתִּי —

אַךְ עָיְפָה נַפְשִׁי, וָאֶסְגּוֹר עֵינַיִם
לְמַלְאַךְ־הַחֲלוֹם בָּא אֵלַי מִן הַשָּׁמַיִם
וַיַּחְטֹף אֶת עֵטִי מִבֵּין אֶצְבְּעוֹתַי —
וּכְמוֹ בְּצִיצִית רֹאשִׁי רֶגַע אֲחָזַנִי

מַה נּוֹרָא מַרְאֵהוּ, פָּנָיו מַה נִּזְעָמִים!
דְּמֵי אֲבוֹתֵינוּ, עוֹד תַּחְתָּיו יֶחְמָרוּ, —
כָּל אֲבַק חוֹל — סֵפֶר דִּבְרֵי הַיָּמִים!
שִׁבְרֵינוּ יְסַפֵּר מִיָּמִים עָבָרוּ!

זֹאת מַצֶּבֶת עַם - עוֹלָם! חַיָּה, נִצֶּבֶת
שְׂרִיד בֵּית אֵל, בּוֹ אֱלֹהִים חָמַד לָשֶׁבֶת
הָשְׁלַךְ טֶרֶף מִשִּׁנֵּי הַכִּלָּיוֹן
זֶה קֶבֶר יִשְׂרָאֵל! זֹאת הַמַּצֵּבָה!
חָזוּת קָשָׁה, מַה נּוֹרָא הַחִזָּיוֹן!
עַל פָּנָיו חֹפֶפֶת הֲדָרַת שֵׂיבָה —

הוֹי מַה תֶּחְשַׁכְנָה עֵינַי, מַה אֶרְאֶה שָׁם!
מִמִּזְרָח, מִמַּעֲרָב, מִצָּפוֹן וָיָם
מִסָּבִיב לַכּוֹתֶל עִבְרִים הִתְקַבְּצוּ
וּפְנֵיהֶם מַה שֻּׁנּוּ מֵאֵימָה וָפַחַד
עַמּוּדֵי עוֹלָם לְקוֹל בְּכִיָּם יִתְפַּלָּצוּ
וַאֲבָנִים שָׁם בּוֹכוֹת עִמָּם גַּם יָחַד —

קוֹל בְּכִיָּה בְּצִיּוֹן, מַה יּוֹם מְיֻמָּיִם!?
כִּי כֹה אַחֵינוּ מַרְגִּיזִים שָׁמַיִם
וּכְפוּפִים מִצָּרָה שָׁם יֵשְׁבוּ עַל אָרֶץ
הָרִים וּקְבָרִים לְקוֹל בִּכְיָם יִסָּעֲרוּ
מִמַּפְּלֵי פְּנֵיהֶם נִשְׁקְפָה כָּל קֶרֶץ
חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם הַיּוֹם הִתְעַרְעָרוּ!!

תִּשְׁעָה בְּאָב הַיּוֹם! זָכַרְתִּי זָכַרְתִּי,
כִּי עוֹד לֹא יָבְשׁוּ עֵינַי מִבְּכִי מָרָתִי
עוֹד תִּפָּעֵם רוּחִי מִקִּינָה כָּתַבְתִּי
אַךְ מִי זֶה, הֱבִיאַנִי רֶגַע הֲלוֹם?

נָפַלְתִּי עַל פָּנַי, עֲפָרָהּ לִחַכְתִּי
וּבְאֵין הֲפֻגוֹת דִּמְעוֹתַי שָׁפַכְתִּי
כָּל רֶגֶב, כָּל אֶבֶן, חִבַּקְתִּי נָשַׁקְתִּי
וּלְקוֹל בִּכְיִי רָגְזוּ יְרִיעוֹת שָׁמָיִם!
אֲהָהּ צוּר יִשְׂרָאֵל! מָרָה צָעַקְתִּי
הֲזֹאת הָעִיר הַבַּת יְרוּשָׁלָיִם?

הֲזֹאת הִיא הָעִיר, מְשׂוֹשׂ כָּל הָאָרֶץ?
אֵיךְ הָיְתָה לְשַׁמָּה מִפֶּרֶץ עַל פָּרֶץ?
הַהֵיכָל נָמוֹג, אֵין כֹּהֵן, אֵין נָבִיא!
וּשְׁאִיָּה בְּכִיָּה בְּכָל עֵבֶר וּפִנָּה
יַד זָר בָּהּ שֹׁלֶטֶת, שָׁם יַהֵל עֲרָבִי!
אֵין מִקְדָּשׁ, אֵין קֹדֶשׁ, רַק סִלּוּק שְׁכִינָה—

וּמַה חֳרָבוֹת אֵלֶּה, גַּלֵּי הָאֲבָנִים!?
כְּאָהֳלֵי קֵדָר קָדְרוּ מֵרֹב שָׁנִים
כְּנִבְלֵי חֶרֶשׂ נִשְׁבְּרוּ מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן
אֵיכָה, אֵיכָה, אֵל אֱלֹהֵי אָבִי!?
הַאִם מְאוּמָה לֹא הִשְׁאַרְתָּ לְזִכָּרוֹן?
וּמָה כּוֹתֶל זֶה, זֶה כּוֹתֶל מַעֲרָבִי!?

לָמָּה שָׂרִיד זֶה מִבֵּיתְךָ הִשְׁאַרְתָּ
עֵת בְּרִיחֵי יְרוּשָׁלַיִם בְּאַפְּךָ שִׁבַּרְתָּ
עַמּוּד עוֹלָמִים זֶה לַדּוֹרוֹת הֶעֱמַדְתָּ!
לִרְאוֹת שִׁבְרֵנוּ יוֹם יוֹם לָעֵינָיִם—?
אוֹ אוּלַי שָׂרִיד זֶה לָנוּ עָמַדְתָּ
כִּי עוֹד תָּשׁוּב תִּבָּנֶה חוֹמוֹת יְרוּשָׁלָיִם?

מַה נּוֹרָא עֲנָק זֶה, נָפַל עַל בָּמוֹתָיו!
גְּאוֹן יִשְׂרָאֵל קָבוּר תַּחַת חָרְבוֹתָיו

דָּמִי לִבִּי רָתַח, וַתִּרְעַדְנָה עַצְמוֹתַי
נָפַלְתִּי מִגַּל אֶל גַּל עַל קִבְרוֹת אֲבוֹתַי
וָאֶשְׁתּוֹלֵל כִּמְשֻׁגָּע, וָאַרְעִים כְּרַעַם
סַכֹּתָה בֶעָנָן לָךְ יוֹשֵׁב שָׁמַיִם!
הֲלָעַד יֶעְשַׁן אַפְּךָ, תִּמְשֹׁךְ הַזַּעַם?
אֲדֹנָי כַּמָּה תִּרְאֶה שִׁמְמוֹת יְרוּשָׁלָיִם!

לוּ גַם מִכָּל עָם לִפְשׁוֹעַ הִרְבִּינוּ
לוּ כִסְדֹם הָיִינוּ, לַעֲמֹרָה דָּמִינוּ
בְּמֵיטַב דָּמֵינוּ — הֵן כְּבָר לָךְ שִׁלַּמְנוּ
שִׁמְעָה בָנֶיךָ מֵהָרֵי יְהוּדָה יִצְוָחוּ!
מֵאָז נָפַלְנוּ — עַד הַיּוֹם לֹא קַמְנוּ
וּבְקַצְוֹת כָּל הָאָרֶץ צֹאנְךָ נִדָּחוּ —

כֹּה חָרַד קוֹלִי וַיִּבָּקַע צָרִים
הִרְעַשְׁתִּי אָרֶץ, בָּכִיתִי תַּמְרוּרִים
וָאֵפֶן אֶל אַחַי הַבּוֹכִים כַּתַּנִּים
וְשַׁאֲגוֹתַי מִקֶּרֶב נִתְּכוּ כַּמַּיִם
רַב לָכֶם שְׁמוֹעַ לַעַג — הַשַּׁאֲנַנִּים!
קוּמוּ וּבְנוּ חָרְבוֹת יְרוּשָׁלָיִם!

לָמָּה תֵשְׁבוּ עֲדֵי אֶרֶץ בְּחִבֻּק יָדַיִם
הַאִם בְּדִמְעוֹת תִּבְנוּ חוֹמוֹת יְרוּשָׁלָיִם?
מַה יּוֹשִׁיעֵנוּ לֵב דַּכָּא, חָלָל בְּקֶרֶב?
רַב לָנוּ הֱיוֹת עוֹד כְּצִפּוֹר נֹדֶדֶת
הַבְלִיגוּ בְרוּחַ, אִם לֹא בַחֲנִית וָחֶרֶב!
קוּמוּ וַעֲשׂוּ חַיִל בְּאֶרֶץ מוֹלֶדֶת!

אָמְנָם לִרְאוֹת חָרְבוֹת צִיּוֹן מְאֹד תָּאַבְתִּי
אַךְ הַאִם בְּהָקִיץ אֶרְאֶם, אוֹ בַּחֲלוֹם — ?

מַה רַב טוּב לִי צְפֻנַת מַלְאַךְ הַחֲלוֹם!
כִּי בְּיוֹם עֲבָרוֹת זֶה, הֱבִיאוֹתַנִי עַד הֲלֹם!
יוֹם תִּשְׁעָה בְּאָב עַל אַדְמַת יְרוּשָׁלַיִם!
לִרְאוֹת בְּעֵינַי מַשּׁוּאוֹת חָרְבוֹתַי
מַה־נָּעִים לִי לִבְכּוֹת, שְׁפוֹךְ דִּמְעָה כַּמַּיִם
עַל גַּלֵּי מַפֶּלֶת אֶרֶץ אֲבוֹתָי — ;

לִבְכּוֹת אָבִיתִי, הָרִיק אֶת לְבָבִי
בָּכֹה וּבָכֹה מוּל כֹּתֶל מַעֲרָבִי
מִקְצוֹת כָּל הָאָרֶץ שָׁם אַחִים הִתְקַבָּצוּ
אַפַּיִם אֶרֶץ הִתְנַפָּלוּ, חָלְצוּ הַנַּעַל
כָּל גּוּשׁ, כָּל רֶגֶב, אֶל לִבָּם לָחָצוּ
וּבְדִמְעוֹת רוֹתְחוֹת הִרְטִיבוּ כָּל שָׁעַל

וַאֲנִי בְּתוֹךְ הַגּוֹלָה, תֵּבֵל שָׁכַחְתִּי
הִרְעַשְׁתִּי אֶרֶץ, רוּחִי שָׁפַכְתִּי
עַל גָּלוּת יִשְׂרָאֵל, עַל שֶׁבֶר עוֹלָמִים!
עַל אַרְצוֹ לְעֵינָיו זָרִים יֹאכְלוּהָ
עַל זִרְמַת הַדְּמָעוֹת, עַל שֶׁטֶף הַדָּמִים
עֵת צָרִים מַעֲבִרִים כְּמוֹ עֲרֵמִים סָלוּהָ

וְשֶׁבֶר עוֹלָמִים זֶה, כְּבָר יָשָׁן נוֹשָׁן
מִיּוֹם קָמַל הַפֶּרַח, נָבַל הַשּׁוֹשָׁן
וּכְאֵבֵנוּ עוֹד חָדָשׁ, הַמַּכָּה עוֹד טְרִיָּה
בְּכִיָּה לַדּוֹרוֹת לֹא תַמָּה, לֹא סָפָה
עַל בֵּית מִקְדַּשׁ אֵל כִּי הֻכָּה שְׁאִיָּה,
עַל גֶּפֶן יִשְׂרָאֵל כִּי הָיָה לִקְצָפָה —

עֵת כְּנַחַל עֲדָנִים
נְטָיָה הַצְלָחָתוֹ
מִלְפָנִים אֶרְאֶנּוּ
בִּקְרוֹב לִבּוֹתָיו יַחַד
עֵת עָצְמוֹ מִמֶּנּוּ
לֹא נִכְחַד כָּחַד
טֶרֶם קְשִׁי יוֹמוֹ
גֵּרְשָׁהוּ מֵאָרֶץ
וַיִּגְלֶה מִמְּקוֹמוֹ
וַיִּפְגְּשֵׁהוּ הַקֶּרֶץ

הָיֹה הָיוּ הַיָּמִים
יָשַׁב בֶּטַח עַל אַדְמָתוֹ!
טֶרֶם נַחֲלֵי דָמִים
שְׁטָפֻהוּ מֵאֲחֻזָּתוֹ
שְׁאָגָה לוֹ כַּלָּבִיא
וּמִפָּנָיו נִבְהָלוּ
כִּי מֶלֶךְ גַּם נָבִיא
אָז בִּישֻׁרוּן מָשְׁלוּ
בַּחוּץ וּמִבָּיִת
פָּרַח כִּשְׁתִיל זָיִת
אָז שָׁקַט עַל שְׁמָרָיו
וּפָנָיו נָהָרוּ
לֹא חַת מֵהֲמוֹן צָרָיו
מִסָּבִיב סָעֲרוּ
כְּשַׁדֵּמָה לִפְנֵי קָמָה
נָפְלוּ בַּמִּלְחָמָה
צוֹר וּפְלֶשֶׁת
חָרְדוּ מִגֶּשֶׁת

עַמּוֹנִים וּמוֹאָבִים
הָיוּ כַּחֲגָבִים
גּוּר אַרְיֵה יְהוּדָה
הִפְלִיא אוֹתוֹתָיו
בְּעַד אַרְצוֹ הַחֲמוּדָה
בְּעַד אֶרֶץ אֲבוֹתָיו;
קָדְקוֹד אוֹיֵב מָחַץ
בְּעַד מְלוֹא הַשֹּׁעַל
מוֹאָב סִיר רַחַץ
עַל אֱדוֹם הִשְׁלִיךְ נַעַל
טֶרֶם בָּא עָלָיו קְפָדָה
וּבְלִבּוֹ — הַקִּפָּאוֹן!
הַצְלָחָתוֹ נָדָדָה
וְעָנָה כָל גָּאוֹן;

גַּם בִּנְטוֹת צִלְלֵי לָיִל
כַּחֲשֹׁךְ לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ
הֶרְאָה עֹז וָחָיִל
גַּם בִּמְשׁוֹאָה וָאֶמֶשׁ!
בַּת יַעֲקֹב תּוֹלַעַת
הֶרְאָתָה לָדַעַת
כִּי חַיֵּי נִשְׁמָתָהּ
בַּאֲוִיר אַרְצָהּ רֻקְּמוּ
בְּעַד גְּאוֹן עֶמְדָּתָהּ
כִּכְפִירִים לָחָמוּ!
בְּעַד אֶרֶץ הַפְּלָאוֹת
מְקֹבֶת בּוֹר נֻקָּרוּ
לָחֲמוּ כַּאֲרָיוֹת
וּסְבִיבָם נִשְׂעָרוּ

עוד על שפתי מרחפת תלונתי
ובזרם אחריה באה דמעתי
עוד נקמתי עמק תסער להפיצני
פתאם ברכב ענן בא מלאך החלום!
ויגע בכתפי רגע להעירני
ויגער בי בזעם: אל תקרב הלם! —

ואתחנן למלאך: אל תעירני!
אם לנקום נקמתי, לא תניחני —
הרשני למצער, עוד משק שפתים
עוד אחבק את אחי, כל עוד היותי —
עוד אנשק למצער חרבות ירושלים!
ולקול נשיקה האחרונה — רגע הקיצותי! —

ניקאלאיעוו, בדרך מסעי ל"ה בעומר תרמ"ט

יצחק ראבינאוויץ, איש — קאוונא

גאוני וקלוני.

ויאמר אלי בן אדם התחיינה העצמות האלה, ואמר אהני יי אתה ידעת:
(יחזקאל ל"ז ב')

א.

על ישראל גאותי
על ישראל קלוני!
על ישראל שמחתי
על ישראל יגוני

* * *

על ישראל עם קרובי
אשא גאון ומכאובים!
הוי מי יחיש מכאבי
בזכרי ימיו הטובים
עמדתו מלפנים
על ארץ אחזתו!

לֹא נִכְחַד קִיּוּמוֹ
יְיָ אֱלֹהָיו עִמּוֹ
וְתוֹרָתוֹ תְּלַוֶּנּוּ
עַד יַרְכְּתֵי שַׁחַת
לְבִלְתִּי קַחַת
תִּקְוָתוֹ מִמֶּנּוּ.
גַּם בְּרִבּוֹת מַכְאוֹבָיו
מִידֵי שׁוֹבָיו
וַתִּגְדַּל הַוָּתוֹ
צְרָרֻהוּ צָרוֹתָיו
לֹא רָפְתָה תִקְוָתוֹ
בֵּאלֹהֵי אֲבוֹתָיו;
תּוֹרָתוֹ לוֹ סֹחֵרָה
הִיא נָתְנָה לוֹ חָיִל
לָלֶכֶת לְאוֹרָהּ
גַּם בְּחֶשְׁכַת לָיִל!

שׁוּרָה מִלְּפָנִים
לוֹ כֹּחַ אֲבָנִים
וְעַל אַף כָּל קָמָיו
כְּמוֹ בַרְזֶל כָּל גְּרָמָיו
חָרְשׁוּ חֹרְשִׁים עַל גַּבּוֹ
וְהוּא לֹא יָחוּשׁ
אֱלֹהִים הוּא מִשְׂגַּבּוֹ
וּכְמוֹ בְּשָׂרוֹ נָחוּשׁ! —
חֳדָשִׁים לַבְּקָרִים
שִׁלֵּם בְּדָמִים יְקָרִים
בְּעַד אֱמוּנַת אֲבוֹתָיו,
שִׁלֵּם לְקָמָיו
בְּמֹחַ עַצְמוֹתָיו
וּבְשֶׁטֶף דָּמָיו;
שָׁם הַכֹּהֲנִים
לוֹ מְדוּרָה עָרְכוּ
וּבְלַעַג שַׁאֲנַנִּים
אֶת דָּמוֹ שָׁפָכוּ
וּפֶה כְּמֶשֶׁק גֵּבִים
רָעֲשׁוּ זְאֵבִים.
דֻּבִּים שַׁכֻּלִים
אֶת בְּשָׂרוֹ קָרָעוּ
וּבְרֶצַח הֲתוּלִים
אֶת דָּמוֹ סָבָאוּ
כֵּן בְּאֱשׁוּן לָיִל
בֵּין שִׁנֵּי לְבָאִים
לֹא בְכֹחַ וָחָיִל
לָחַם פְּלָאִים;
כֹּה יְסֻפַּר לַדּוֹר
כִּי עַד יַרְכְּתֵי בוֹר
בְּעַד גְּאוֹנוֹ בַּקֶּרֶב
בְּעַד כְּבוֹד תּוֹרָתוֹ
בָּז לְאִבְחַת חֶרֶב
לֹא חָשׁ גַּם הַוָּתוֹ
כִּי מִימֵי נְעוּרָיו
עַד יַעֲבוֹר עָלָיו כָּלַח
גְּאוֹנוֹ תָּמַךְ אֲשֻׁרָיו
גַּם תַּחַת הַשֶּׁלַח

* * *

דִּבְרֵי יְמֵיהֶם יָעִידוּ
תְּהִלָּתָם — יַגִּידוּ
כִּי לֹא עַל נְקַלָּה
בַּת יַעֲקֹב הַדַּלָּה
מִכְּבוֹדָהּ יָרָדָה,
טֶרֶם נִגְרָשׁוּ
אֶרֶץ רָעֲדָה
אַף שָׁמַיִם רָעָשׁוּ!
בְּרוּחַ עֹז וּגְבוּרָה
קְרָבוֹת עָרְכוּ
מִלְאוּ הַמְּשׁוּרָה
בְּדְמֵי לִבָּם שָׁפְכוּ
מֻכָּה וּשְׁדוּדָה
אֲבֵלָה גַלְמוּדָה
בְּכוּר עֳנִי וְאֵימָה
בַּת יַעֲקֹב נִתְּכָה
וַתִּתַּשׁ בְּחֵמָה
לָאֶרֶץ הָשְׁלְכָה:
חֲמַת אֵל נִתְּכָה
וַיִּגְדַּל הַכְּאֵב —
אֲבָל מִן הַמַּעֲרָכָה
לֹא נָסוּ כְּמוּגֵי לֵב
חָגְרוּ שְׁאֵרִית אוֹנִים
טֶרֶם גּוֹלָה הָלָכוּ
נִטְפֵי דָמָם הָאַחֲרוֹנִים,
בְּעַד אַרְצָם שָׁפָכוּ!

ב.

יָמָיו הַמְאֻשָּׁרִים
מִבְּלִי מֵשִׂים חָלָפוּ
עַל כַּנְפֵי נְשָׁרִים
עִמּוֹ יַחַד עָפוּ
עָזַב אֶרֶץ מוֹלֶדֶת
צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
וּכְצִפּוֹר נוֹדֶדֶת
נָדַד כְּנָפַיִם
בְּרֹאשׁ הָהָר כַּתֹּרֶן
בְּנֵי יַעֲקֹב נוֹתָרוּ
נִדְפוּ כְּמוֹץ מִגֹּרֶן
לְכָל רוּחַ נִפְזָרוּ
לִשְׁבָבִים הִתְפּוֹרָרוּ
בַּגּוֹלָה הָלָכוּ
יָם דָּם עָבָרוּ
בְּאַרְצוֹת שִׁבְיָם שָׁפָכוּ,
וּמִקְּצוֹת כָּל הָאָרֶץ
קָדְמָם הַקֶּרֶץ,
כִּשְׁעָלִים בִּפְרָצוֹת
בְּכָל הָאֲרָצוֹת
שׂוֹנְאֵי יִשְׂרָאֵל עָלוּ
וּכְסוּפוֹת בַּנֶּגֶב
עָלָיו הִתְנַפָּלוּ
לֹא הֵנִיחוּ לוֹ רֶגֶב
אוֹ סֶלַע וּצְחִיחַ
בִּמְלוֹא רֹחַב הָאֲדָמָה
מְקוֹם רֹאשׁ לְהָנִיחַ —
מְקוֹם יָנוּחַ שָׁמָּה!

* * *

אַךְ גַּם בַּגּוֹלָה
בִּהְיוֹתוֹ קָרְבַּן עוֹלָה

עוֹד הוֹלְכִים קֶרִי
תָּבוֹא כַּנָּהָר דִּמְעָתִי
בּוֹ אֶצְלוֹל כַּעוֹפֶרֶת
בּוֹ גַם נִשְׁמָתִי
כְּנַחַל גָּפְרִית בֹּעֶרֶת
עַל קְלוֹן בְּנֵי דוֹרִי
יִרְעַד כִּנּוֹרִי!
חֶרְפָּה וְגָאוֹן
בְּקִרְבִּי יִתְאַבָּקוּ
כָּבוֹד וְדֵרָאוֹן
אֶת לִבִּי יִדְחָקוּ
וּכְתֻמָּם יַחַד
בּוֹ עָמֹק נִפְגָּשׁוּ
יַפִּילוּ עָלַי פַּחַד
וּמוֹרָשַׁי יִרְעָשׁוּ.

עַל יִשְׂרָאֵל גַּאֲוָתִי
עַל יִשְׂרָאֵל כְּלִמָּתִי!
זֶה אִיּוֹב מֵאֶרֶץ עוּץ!
מָה רַבּוּ מַכְאוֹבָיו
מִבַּיִת וּמֵחוּץ
אֵיךְ שֻׁנָּה בִּידֵי שׁוֹבָיו!
זֶה גּוֹי עַתִּיק יָמִים,
מָה רַבּוּ קָמָיו
בְּדִמְעָה וְדָמִים
רָשַׁם דִּבְרֵי יָמָיו
עַתָּה יִתְהוֹלֵל כְּעוֹלָל
יִשְׁתּוֹבֵב כַּיֶּלֶד
מוֹלִיךְ יוֹעֲצָיו שׁוֹלָל
כְּמוֹ תְּמוֹל הוּא עֲלֵי חֶלֶד
הֲזֶה הוּא הָעָם
יוֹצֵא יֶרֶךְ אַב — רָם!?
הוֹי אֵיךְ זִקְנוּתוֹ
בּוֹשָׁה אֶת יַלְדוּתוֹ
אֵיךְ הוּעַם זְהָבוֹ
אֵיךְ חָשַׁךְ מְאוֹרוֹ
אֵיךְ שֻׁנָּה לְבָבוֹ
מִנִּגְעֵי בְּנֵי דוֹרוֹ
הַאִם זִרְמֵי צָרוֹתָיו
כְּבָר כִּבּוּ גַחַלְתּוֹ
כִּי שָׁכַח אֶרֶץ אֲבוֹתָיו
תַּחַת גַּלֵּי מַפַּלְתּוֹ —?

הֲזֹאת הִיא הָאֻמָּה
רְצוֹנָהּ בַּרְזֶל עָשֶׁת! —
הוֹי אֵיךְ בְּאֵין תְּקוּמָה
נָפְלָה בְרֶשֶׁת
תַּחַת אַבְנֵי אֶלְגָּבִישׁ
שָׁם הִתְמוֹגָגָה —
קוּרֵי עַכָּבִישׁ
עַל גְּאוֹנָהּ אָרָגָה;
מִתַּחַת הַגַּל
מִכֹּבֶד הָאֲבָנִים
עַם עָנִי וָדָל
שָׁכַח כְּבוֹדוֹ מִלְּפָנִים:

גַּם עֵת תֵּשַׁח אִמְרָתָהּ
קוֹלָהּ — עֲנוֹת חֲלוּשָׁה!

אַךְ הַיּוֹם, הַיּוֹם
אֵיכָה בָּא עַד הֲלֹם!?
שׁוּרָה זֶה עַתָּה!
אֵיךְ יָרַד מַטָּה
אֶרְאֶנּוּ, אֶרְאֶנּוּ
אַךְ לֹא אַכִּירֶנּוּ
עַל גַּלֵּי מַפַּלְתּוֹ
יִשְׁכַּב סָרוּחַ
לֹא יָחוּשׁ אִוַּלְתּוֹ
מִשִּׁפְלוּת הָרוּחַ
עַל גַּלֵּי חָרְבוֹתָם
מְקוֹם שָׁם נָפֹצוּ
שָׁכְחוּ גְּאוֹן אֲבוֹתָם
יָרִיבוּ יִנָּאֲצוּ
אָבוֹת וּבָנִים
הֻכּוּ בַשִּׁכָּרוֹן
מִגְּאוֹנָם מִלְּפָנִים
אֵין כָּל זִכָּרוֹן
שְׂרִידֵי חָרְבוֹתָם
יִבְעֲטוּ בְרַגְלַיִם
שָׁכְחוּ אֶרֶץ אֲבוֹתָם
צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
לִגְאוֹן הוֹרִים בָּגְדוּ
וּבַשִּׁפְלָה יִשְׁפָּרוּ
אֲחוֹרַנִּית צָעֲדוּ
הַפְּרוּשִׁים הָרְעָלוּ!
יוֹצְאֵי יֶרֶךְ הַחַשְׁמוֹנָאִים
הוֹי אֵיךְ נָפְלוּ פְּלָאִים!

ג.

עַל יִשְׂרָאֵל גַּאֲוָתִי
עַל יִשְׂרָאֵל חֶרְפָּתִי!
עַל זֶה גּוֹי עוֹלָם
כִּימֵי הַשָּׁמַיִם!
הֲנֶהְפַּךְ לְגוֹלֶם
בְּאֵין כָּל רוּחַ חַיִּים
תִּשָּׁפֵךְ מְרֵרָתִי
גַּם תָּבֹא דִמְעָתִי
עַל הָרָקָב בְּבֵית יְהוּדָה!
שֶׁהִתְגַּנֵּב חֶרֶשׁ
עַל אַרְצִי הַחֲמוּדָה
הַיְבֵשָׁה כַּחֶרֶשׂ
וּכְבָר זֶה כַּמָּה
חָשַׁךְ חֲשֵׁכָה
שָׂם גַּפְנִי לְשַׁמָּה
עַמִּי לִקְצָפָה;
עַל יְרוּשָׁלַיִם הָאֲבֵלָה
מִכָּל בָּנִים גִּדֵּלָה,
מִכָּל בָּנִים יָלָדָה
אֵין מַחֲזִיק בְּיָדָהּ,
עַל הוֹרַי מִלְּפָנִים
עַל קְלוֹן אֶרֶץ אֲבוֹתַי
יִתְבַּקְעוּ בִי עֲנָנִים
וְיִתְּכוּ כַּמַּיִם שַׁאֲגוֹתַי,
עַל מְשׁוּבָה נִצַּחַת
עַל בֵּית הַמֶּרִי
שֶׁעַל יַרְכְּתֵי שַׁחַת

יִרְמֹס כְּרֶמֶשׂ
בְּאַרְצוֹת גָּלוּתוֹ
וּבִמְשׁוֹאָה וָאֶמֶשׁ
עוֹד יִרְאֶה שִׁפְלוּתוֹ
וּלְהַגְדִּיל גַּם אֵידוֹ
יְכַס קָלוֹן עַל כְּבוֹדוֹ
בְּתִתּוֹ יָדַיִם
לְשׂוֹנְאָיו מְעַבְּרִים
לִרְמוֹס בְּרַגְלַיִם
כְּבוֹדוֹ לַבְּקָרִים

* * *

שָׁם בְּאַרְצוֹת נְאוֹרוֹת
בְּכִיָּה לַדּוֹרוֹת
הוֹי חֶרְפָּה, עִצָּבוֹן!
לְאוֹר מַתְעֶה לָעֵינַיִם
לִבְרַק עֵין רִקָּבוֹן
מָהוּ שֵׁם יְרוּשָׁלַיִם
מָחוּ מִתְּפִלָּתָם —
זֵכֶר עַמָּם וּשְׂפָתָם
הַכֹּהֲנִים, הַכְּמָרִים
הַמּוֹרִים הַצּוֹפִים
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים
יְחַקּוּ כְּקוֹפִים;
הַזְּמַן אַךְ רֶגַע
הֵאִיר כְּמוֹ פָּנִים —
וַיֵּהָפֵךְ הַנֶּגַע
כְּמוֹ לְכוֹס עֲדָנִים
צָרוֹתֵיהֶם מִתְּמוֹל
אַךְ רֶגַע שָׁכָחוּ —
וּכְבָר פָּרְקוּ כָּל עוֹל
מֵעַמָּם נִדָּחוּ
הֵם לָנוּ אַךְ זָרִים,
מְקוֹר עַמָּם עָזָבוּ
וּמְבוֹרוֹת נִשְׁבָּרִים
תּוֹרָתָם יִשְׁאָבוּ.
גַּם עַל תִּקְוַת יִשְׂרָאֵל
עֲלוּת גַּם יָהִינוּ.
כִּי עוֹד יִגָּאֵל
טֶרֶם יַאֲמִינוּ! —
כֵּן אוֹיְבֵינוּ מִבַּיִת
הוֹי חֶרְפָּה נְאָצָה!
כָּל עַנְפֵי הַזַּיִת
יְסַעֲפוּ בְּמַעֲרָצָה
בּוֹנִים בְּמוֹתָם
עַל חָרְבוֹת אֲבוֹתָם
בְּמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת
לֹא עוֹד יִתְיַמָּרוּ
וְתַחַת מַשּׁוּאוֹת חֳרָבוֹת
כְּבוֹד עַמָּם יִקְבָּרוּ

וּפֹה רַבָּה הָעֲזוּבָה
בִּשְׁאֵרִית הַנִּמְצָאָה
הָאֻמָּה הָעֲלוּבָה
כִּנְצִיב קֶרַח קְפוּאָה
שָׁם קוֹמְמִיּוּת צָעֲדָת
כִּי הָיְתָה הָרְוָחָה —
וּפֹה רַגְלָהּ מוּעֶדֶת

עַל שְׁפַל עֶמְדָּתָהּ
תַּעַט עוֹד בּוּשָׁה —
נָמוֹג הֵיכָלָהּ
הֻכְּתָה שְׁאִיָּה
שָׁכְחָה גּוֹרָלָהּ
סֹעֲרָה עֲנִיָּה!
תַּחַת כְּנַף מְעִילָהּ
יִתְחַבֵּא הֶעָנִי
וְהִיא תְּדַגֵּר בְּצִלָּהּ
גַּם בֵּצֵי צִפְעֹנִי
וּבָנִים זָרִים
מִתּוֹכָהּ יֵצְאוּ!
וְעֵת דְּמֵיהֶם נִגָּרִים
רִגְשׁוֹתָם קָפְאוּ —
מְהָרְסֶיהָ וּמַחֲרִיבֶיהָ
רַבִּים עֲצוּמִים
יִלְעֲגוּ לְחָרְבוֹתֶיהָ
לְכָל פְּלֵיטַת קְדוּמִים.

אֵיךְ לְמוֹרֶשֶׁת אָבוֹת
לְצִיּוֹן וִירוּשָׁלָיִם
נִפְלְגוּ הַלְּבָבוֹת
סָכוּ דְלָתַיִם! —
אֵיךְ רֶגַע שָׁכָחוּ
בֵּית אֵם אוֹהֶבֶת
אֵיךְ תֻּמָּם הָלָכוּ
בְּגֵיא צַלְמָוֶת
עַל עֶבְרֵי פִּי פַּחַת
בִּמְצוּלָה רוֹתַחַת

שָׁם אֹבְדִים יִטְבָּלוּ
וּבְעֶבְרַת זָדוֹן
עוֹד יִתְגָּרוּ מָדוֹן
אִישׁ עַל אָחִיו יִתְנַפָּלוּ
כָּל כָּבוֹד, כָּל גָּאוֹן
מִלִּבָּם נִמְחוּ
קֹרַח וְקִפָּאוֹן
מְקוֹמָם לָקְחוּ

אַיָּמוֹ הַגִּבּוֹרִים
מִשְּׁנוֹת דּוֹר דּוֹרִים!?
הַאִם דְּמֵיהֶם קָפְאוּ
בְּעוֹרְקֵי בְנֵיהֶם
כִּי גַּם לֹא יִתְגָּאוּ
בִּגְאוֹן אֲבוֹתֵיהֶם — ?

ד.

לוּ אַחַד הַחַשְׁמוֹנָאִים
קָם רֶגַע מִקֶּבֶר!
עָצַם שֵׁנִית עֵינָיִם
בִּרְאוֹתוֹ הַשֶּׁבֶר.
בִּרְאוֹתוֹ אֶת הָעָם
לְמַעֲנוֹ חֵרֵף נֶפֶשׁ
שָׁכַח מְקוֹמוֹ הָרָם
וַיִּטְבַּע בָּרֶפֶשׁ
לֹא יַרְגִּישׁ צָרוֹתָיו
יִשְׁפַּל בְּשִׁפְלָה
וְלִגְאוֹן אֲבוֹתָיו
עוֹד יִתֵּן תְּפִלָּה

בְּזַעַת אַפַּיִם
הַמְכַבִּים לֶהָבוֹת
בְּדִמְעוֹת עֵינַיִם
הַשׁוֹאֲפִים עֲפַר אָרֶץ
גֹשֶׁק אֲבָנֶיהָ
הַפּוֹגְשִׁים כָּל קֹרֶץ
מִזְדוֹן לֵב בָּנֶיהָ! —
עַז נֶפֶשׁ צָרֵיהֶם
הַמִּתְהַלְּכִים כַּדָּבֶר
אָז יָרֵק בִּפְנֵיהֶם
וְשָׁב שֵׁנִית לַקָּבֶר.

ה.

שֵׁם אַחַד הַחֲכָמִים
שֹׁפֵט רָמִים!
עֹטֶה אוֹר כַּשַּׂלְמָה
שׁוֹאֵל: „וּרְמִינְהוּ?
אָטוּ כֻלָּא עָלְמָא
לַאו חוֹבְבֵי צִיּוֹן נִנְהוּ. — ?"

* * *

הוֹי שְׂחֹק מַכְאִיב לֵב
עַל פָּנִים נִזְעָמִים!
מַרְגִּיז מִנֶּפֶשׁ עַד גֵּו
שְׂחֹק מָהוּל בְּדָמִים!

מְלִיזוֹת שְׂפָתַיִם
יְעוֹפְפוּ בְּנֵי קֶשֶׁת
כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם
שְׁאֵלָה זֹאת הוֹרֶשֶׁת!?

עַל חִידָה סְתוּמָה
מִי יָפִיץ קַו אוֹר?
הַאַצִּיג אֱמֶת עֲרוּמָה
סֵפֶר זְדוֹנָם לַדּוֹר — ?
הֵן מְלִיצִים יָלִיצוּ
יֶהֱמוּ יִרְעָשׁוּ
עִבְרִים יָנִיצוּ
וְלֹא יִתְבּוֹשָׁשׁוּ. —

הַאֶקַּח עִמִּי דְבָרִים
וּמָה לוֹ אָשִׁיבָה?
הֵן מִכָּל עֲבָרִים
שְׁאוֹל פִּיהָ הִרְחִיבָה
יַלְדֵי תֹפֶת יָצִיצוּ
כְּעֵשֶׂב הָאָרֶץ
שְׁמוּעוֹת שָׁוְא יָפִיצוּ
לְהַגְדִּיל הַקֶּרֶץ
אִישִׁים פֹּעֲלֵי אָוֶן
רְחוֹקִים מִיֶּשַׁע
לִבָּם לֵב אָבֶן
וְאוֹמְרִים אֵין פֶּשַׁע,
שָׁם בַּצָּהֳרַיִם
שׂוֹנְאֵי צִיּוֹן יָגֹדוּ
עַל בַּת יְרוּשָׁלַיִם!
אָרְחוֹת אֵידָם יָמֹדּוּ!
עֵדִים הָרַבָּנִים
בְּכָל עָרֵי יְהוּדָה
הַזּוֹרְקִים אֲבָנִים
עַל בַּת צִיּוֹן הַשְּׁדוּדָה!

אַךְ עֶמְדָּתָהּ שְׁכֵחָה —
עַל גְּחוֹנָהּ זוֹחֶלֶת
תָּשׁוּחַ כְּתוֹלַעַת
סִכְלוּת עַל אִוֶּלֶת
תּוֹסִיף בְּלִי דַעַת —
בֵּין גַּלֵּי יַם־צָרָה
עֵת תִּצְלוֹל כָּעוֹפֶרֶת
עֵת עַצְמָהּ חָרָה
חוֹלָה נִשְׁבֶּרֶת
תִּבְחַר לָהּ רֶפֶשׁ
עַד מַחֲנַק נֶפֶשׁ —
תַּחַת גַּל סְחָבוֹת
בִּמְנוּחָה שׁוֹכֶבֶת
מַה־לָּהּ אֶרֶץ אָבוֹת
תַּחַת שׁוֹאַת צַלְמָוֶת — ?
תֵּרָדֵם בַּשֵּׁפֶל
תַּחַת עֲנַן עֲרָפֶל
וַתֵּנֶס כָּל אוֹרָה
וַיָּעַז הַלַּיְלָה
וְהַקֶּרַח הַנּוֹרָא
נָטוּי מִלְמַעְלָה:

לוּ אַחַד הַחַשְׁמוֹנָאִים
רָאָה כָּל הַמַּחֲזוֹת הָאֵל!
אֵיךְ נָפַל פְּלָאִים
כָּל גֻּלַּת הַחַיִל!
אֵיךְ תִּמְתַּק הָרָעָה
לִשְׁאֵרִית הַנִּמְצָאָה,
אֵיךְ יוֹסִיפוּ בְּיָדַיִם

עֵצִים לַמְּדוּרָה
עֵת מַדְמְעוֹת עֵינַיִם
כְּבָר מִלְאוּ הַמְּשׂוּרָה
אֵיךְ בְּזָדוֹן אִוַּלְתָּם
הוֹרְסִים בְּיָדַיִם
חָרְבוֹת מַפַּלְתָּם
חוֹמוֹת יְרוּשָׁלַיִם!
אֵיךְ כְּשׁוֹשַׁנָּה נוֹבֶלֶת
רוֹמְסִים בְּרַגְלַיִם
סֻכַּת דָּוִד הַנּוֹפֶלֶת
הַבַּת יְרוּשָׁלָיִם!
בְּאַשְׁמַת מוֹרְדֵי אוֹר
אֵיךְ הֻכְּתָה שְׁאִיָּה
עֵת עַל יַרְכְּתֵי בוֹר
מַרְבִּים תַּאֲנִיָּה —
וּמִבְּלִי עֲשׂוֹת מְאוּמָה
לְטוֹבַת הָאֻמָּה
עוֹד בְּשָׂפָה יַפְטִירוּ
מֵאֶרֶץ אֲבוֹתָם
מִשְּׂרִידֵי חָרְבוֹתָם
לֵב עַמָּם יָסִירוּ —,

זֶה גִּבּוֹר יְהוּדָה!
לוּ רָאָה בְּעֵינַיִם
אַרְצוֹ הַחֲמוּדָה
מִרְמַס רַגְלַיִם,
עֲנוּת נֶפֶשׁ הוֹרִישָׁהּ
הַנּוֹשְׂאִים נַפְשָׁם אֵלֶיהָ!
הַבּוֹנִים חָרְבוֹת

אַם מֵרָחוֹק זָכְרוּ
אֶרֶץ אֲבוֹתָם
מְקוֹם הַגּוֹלִים נָהֲרוּ
לִבְנוֹת חָרְבוֹתָם?
אִם לֹא אָטְמוּ אָזְנֵיהֶם
אִם מוּסָר שָׁמָעוּ
עֵת קוֹלוֹת אֲחֵיהֶם
צוֹרְרִים בָּקָעוּ —
וְעֵת כַּחֲנוּטֵי מִצְרַיִם
כִּנְצִיבֵי שַׁיִשׁ עָמָדוּ
חִבְּקוּ יָדַיִם
לְרוּחַ עַמָּם בָּגָדוּ
עוֹד אָרְחוֹת פָּרִיץ שָׁמָרוּ
אָזְנַיִם סָגָרוּ
שַׁוְעַת אֻמְלָלִים מִשְּׁמוֹעַ
עוֹד חִפְּשׂוּ תְּנוּאוֹת
בְּשַׂר אַחִים לִקְרוֹעַ
רְצוּעוֹת, רְצוּעוֹת!
מַה לָּמוֹ גַּלֵּי מַפֵּלָה
עַל קִבְרֵי אָבוֹת —?
הֲיֵשׁ שָׁם הַשְׂכָּלָה
בְּמַשּׁאוֹת חֳרָבוֹת —?

שׂוֹנְאֵי צִיּוֹן אֵלֶּה
עֵדִים מִכָּל עֲבָרִים
כִּי יָדָם לֹא תֶלְאֶה
חֲדָשִׁים לַבְּקָרִים
הָרֵק חֲנִית וְחִצִּים
לִירוֹת בְּמִסְתָּרִים

תַּחַת גַּלִּים נִצִּים
עַל בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים
שֶׁנַּפְשָׁם חֵרְפוּ
לְצִיּוֹן — שָׁמָּה!
לְאַדְמָתָם שָׁאָפוּ
גַּם אֲלֻמָּתָם קָמָה!
כִּי מָצְאוּ יָדַיִם
עַל אֶרֶץ אֲבוֹתָם
עַל הָרֵי יְרוּשָׁלַיִם
לִבְנוֹת חָרְבוֹתָם —
אֲבָל מִי מִלֵּל?
מִי הֶאֱמִין לִשְׁמוּעָתֵנוּ?
אֵלֶּה מִי גִּדֵּל —
לְחֶרְפַּת אֲבוֹתֵינוּ?
הֵמָּה אַחֵינוּ, אַחֵינוּ!
כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם
בָּשְׁתָּם תְּכַסֵּינוּ
מִדָּם יִזּוֹל בְּעוֹרְקֵיהֶם
הֵמָּה מֵיטַב הַצֹּאן
בְּאֶרֶץ מְכוֹרָתָם
הַמֹּכְרִים בְּלֹא הוֹן
מוֹרֶשֶׁת נַחֲלָתָם!
מַה חַדּוּ צִפָּרְנֵיהֶם
בִּלְבַב אַחִים יִתָּקְעוּ!
וּשְׁנוּנִים חִצֵּיהֶם
אֶל הַמַּטָּרָה יִקְלָעוּ
מִכּוֹר בַּעֲבוּר נַעֲלַיִם
גְּאוֹן יַעֲקֹב סֶלָה!
סָגוֹר לְבַת צִיּוֹן דְּלָתַיִם

עֵדִים הַמּוֹרִים
הַבּוֹזִים לִגְאוֹן הוֹרִים
הַשּׁוֹלְחִים לַבְּקָרִים
חִצִּים מֵאַשְׁפָּתָם
עַל בְּנֵי צִיּוֹן הַיְקָרִים
הָעוֹבְדִים אַדְמָתָם!

עֵדִים הֵם בְּנֵי שֵׁם
גָּלֻת הַחֵל כֻּלּוֹ
הַבּוֹזִים לִיקְהַת אֵם
לִמְקוֹם מִשְׁכַּן זְבוּלוֹ!
עֵדִים כֶּסֶף הַקְּעָרוֹת
עֶרֶב יוֹם הַכִּפֻּרִים!
שֶׁבַּעֲלֵי הָאוֹצָרוֹת
מִתְנַדְּבִים לִבְנֵי הַנְּעוּרִים
הַמַּרְטִיבִים נַחֲלָתָם
בְּדִמְעוֹת עֵינַיִם
הַמְּפַתְּחִים אַדְמָתָם
בְּזֵעַת אַפַּיִם
שֶׁמֶשׁ צְדָקָה תוֹפִיעַ,
תְּאָדוֹם מִבּשֶׁת —
כִּי אַהֲבָתָם תַּגִּיעַ
עַד פְּרוּטַת נְחשֶׁת! —

עֵדִים הַגְּבִירִים
הַסְּרוּחִים עַל עַרְשׂוֹתָם!
מָה עָשׂוּ הָעֲשִׁירִים
לְטוֹבַת אֶרֶץ אֲבוֹתָם
עַד כַּמָּה הֵם חוֹלִים
עַל שֶׁבֶר אֲחֵיהֶם
עֵת בְּרֹאשׁ גּוֹלִים
אָז יָצְאוּ לְעֵינֵיהֶם!
מֶה עָנוּ הָאֲדוֹנִים
לְקוֹל הֶמְיַת אֲחֵיהֶם
עֵת עָפוּ כְּיוֹנִים
אֶל אֲרֻבּוֹתֵיהֶם —
עֵת בָּאוּ שָׁמָּה
לִבְנוֹת חֳרָבוֹת
לַעֲבוֹד אֲדָמָה
עַל נַחֲלַת אָבוֹת!
אֲחוֹרַנִּית צָעֲדוּ
לֹא חָשׁוּ אַף רֶגַע
מֵרָחֹק עָמְדוּ
מִנֶּגֶד הַנֶּגַע, —
מַה־לָּמוֹ נַחֲלַת אָבוֹת
צְבִי עֵדִים לְפָנִים!
אִם בְּכִסָּם הַרְבָּבוֹת
וּבְלִבָּם—אֲבָנִים!

עֵדִים הַנְּאוֹרִים
בְּהַשְׂכָּלָתָם יִתְיַמָּרוּ
עַד כַּמָּה לִגְאוֹן הוֹרִים
אָז הִתְעוֹרְרוּ!

אִם נָתְנוּ יָדַיִם
לְצִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם!
חִזֵּק יְדֵי אַחִים
חֲלוּצִים יָצְאוּ
מְצוֹא מִשְׁכְּנוֹת מִבְטָחִים
נָדוּ גַּם נָעוּ

הוֹי שְׂחֹק מַכְאִיב לֵב
כִּי עוֹד קוֹלָם יִצְהֲלוּ,
וּלְהַגְדִּיל הַכְּאֵב
עוֹד שָׁאוֹל יִשְׁאָלוּ
אִם לֹא יַחַד כְּמוֹ
חוֹבְבֵי צִיּוֹן הֵמָּה ?!

כֵּן אֵין כָּל תּוֹצָאוֹת
מִכָּל הַפְּרָעוֹת
לֹא מֵתוּ בְּנֵי קֹרַח
עוֹדָם מַרְבִּים מְהוּמָה
כִּנְחָשִׁים עֲלֵי אֹרַח
לִנְשֹׁךְ עִקְּבוֹת הָאֻמָּה
וּבְנֵי אַבִּירָם
מְאַבְּדִים נֵירָם
כַּבּוֹת נֵר תִּקְוָתָם
יָשִׂימוּ לִכְבוֹדָם
לִשְׁכֹּחַ שְׂפָתָם
עִם אֶרֶץ אֲבוֹתָם —

* * *

הוֹי דּוֹר כֻּלּוֹ כָּחַשׁ
דּוֹר סוֹרֵר וּמוֹרֶה!
עַל שֶׁקֶר רַגְלוֹ תָּחַשׁ
חֵץ אֶת לִבּוֹ יוֹרֶה
אֵשׁ אָכְלָה שְׁנֵי קְצוֹתָיו
גַּם תּוֹכוֹ נָחָר —
שָׁכַח אֶרֶץ אֲבוֹתָיו
שָׁכַח יוֹם מָחָר! —

שָׁכַח עֶמְדָּתוֹ
בֵּין עֲדַת לְאֻמִּים
שָׁכַח אֶת שְׂפָתוֹ
פְּלֵיטַת קְדוּמִים!
זֶה עַם — הָרוּחַ
נָבוּב כְּמַפּוּחַ
אָבְדוּ עֶשְׁתֹּנוֹתָיו
יִלְעַג לְבִינַת נְבוֹנָיו
לִבְנוֹת חָרְבוֹתָיו
שָׁוְא יַעַמְלוּ בוֹנָיו,
עַל קְלוֹן יְרוּשָׁלַיִם
שִׁמְמוֹת הוֹר הוֹרִים!
עֵינִי יוֹרְדָה מַּיִם
אֶשְׂבַּע מְמְרוֹרִים
וָעֵת יִתְחַמֵּץ לְבָבִי
יֶחֱרַד עָגְבִי.

וּפְנִימָה — בְּחַיֵּינוּ!
מָה רוֹאוֹת עֵינֵינוּ?
תַּחַת גַּלֵּי מַפָּלָה
וּמַשָּׂאוֹת חֳרָבוֹת
נִפְקְדָה בֶהָלָה
לִקְרוֹעַ הַלְּבָבוֹת
לְהוֹסִיף קָלוֹן
עַל כִּשָּׁלוֹן
עַל זַעַם וְחָרוֹן
מִשְׁנֶה שִׁבָּרוֹן
מַכְאוֹב וָרֶצַח
עַל כְּלִמַּת נֶצַח!

לְבִלְתִּי תָשׁוּב אָהֳלָהּ.

ו.

וּמָה נִרְאָה שָׁמָּה
עַל אַדְמַת יְרוּשָׁלַיִם
תַּחַת חֳרָבוֹת שְׁמָמָה
קֶטֶב יָשׁוּד צָהֳרַיִם
שָׁם יוֹנָה הוֹמִיָּה
תַּחַת פַּרְסוֹת עָזְנִיָּה
תַּחַת מַסְוֵה אִוֶּלֶת
שָׁם אִשָּׁה מוֹשֶׁלֶת, —
מִיּוֹם רָכְבָה הַתְּנוּעָה
עַל אַדְמַת יְרוּשָׁלַיִם
הָרַבָּנִית הַפְּרוּעָה
שָׁם תַּחֲרֹק שִׁנַּיִם
הַפָּרָה הַסּוֹרֵרָה
שָׁם תִּשְׁלֹט שַׁלֶּטֶת
רְמִיָּה לָהּ סֹחֵרָה
בְּרֶגֶל גַּאֲוָה בּוֹעֶטֶת
תַּעַשׂ כַּוָּנִים
לִמְלֶכֶת הָרַבָּנִים
וּבְשַׁעַר בַּת רַבִּים
עִם חֲבוּר עֲצַבִּים
תִּבְנֶה לָהּ בָּמוֹת
בְּשַׁמְּתוֹת נַחֲרָמוֹת
בְּאָלוֹת וּקְלָלוֹת
כְּאַחַת הַנְּבָלוֹת
וּמַרְשַׁע כָּל כֶּסֶל
תַּעַשׂ פִּימָה עֲלֵי כֶסֶל!
עַל אַבְנֵי יְרוּשָׁלַיִם
הָעוֹבְדִים אַדְמָתָהּ
תִּרְמֹס בְּרַגְלַיִם
תָּקִיא מְרֵרָתָהּ
וְעֶגְלָה לֹא מְלֻמָּדָה
שָׁם רָמָה יָדָהּ
תִּמְצָא תוֹצָאוֹת
גַּם לְמֶלֶךְ בַּלָּהוֹת
מֵחוֹרֵי עָפָר וְכֵפִים
שֵׁדִים יִהְדּוּ
וּצְבָא צְבוּעִים חֲנֵפִים
עִמָּהּ יַחַד יִרְקֹדוּ
עַל כָּל אוֹר זָרֵעַ
חֶשְׁכַת עֲנָנִים
אֶגְרוֹף פָּרוּעַ
וְקִלְלַת רַבָּנִים
וְכָל הָעָם רוֹאִים
אֶת אֶבֶן הַתּוֹעִים
שֹׁמְעִים אֶת הַקּוֹלוֹת
וְאֶת הַלַּפִּידִים!
לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת גְּדוֹלוֹת
עַל בְּנֵי צִיּוֹן הַשְּׂרִידִים
רוֹאִים בְּעֵינַיִם
עַל אַדְמַת יְרוּשָׁלַיִם
בַּעֲלוֹת שָׁמִיר שַׁיִת
מִחוּץ וּמִבַּיִת
וְאִישׁ מִן הַבְּעָלִים
לֹא יִגְעַר בַּנְּבָלִים!

* * *

וּלְעֵינֵי הַבְּרִיּוֹת
אִישׁ אֶת אָחִיו יִבְעֲטוּ.
שָׁם יֶחֱרַץ אִישׁ לְשׁוֹנוֹ
פִּצְעָיו נֶאֱמָנוּ,
יְבַהֵל בַּחֲרוֹנוֹ
כִּי רְבִיעִי לוֹ נְתָנוּ
חֵץ חָלַף רַקָּתוֹ
אֵיךְ יָכִיל חֶרְפָּתוֹ.

* * *

עַל כָּל מִדְרַךְ רַגְלַיִם
תֶּחְשַׁכְנָה הָעֵינַיִם
לִרְאוֹת יוֹם יוֹם
אֵיךְ אִישׁ לַעֲמִיתוֹ
תַּחַת מַסְוֵה־תֹּם
שָׁכַח אֶת בְּרִיתוֹ
אֵיךְ אִישׁ לְאָחִיהוּ
שָׁם יִכְרֶה שׁוּחָה
יִגְזוֹל בִּלְעוֹ מִפִּיהוּ
וַיַּדְרִיכֵהוּ מְנוּחָה
עָבְשׁוּ פְּרֻדוֹת
תַּחַת מֶגְרְפֹתֵיהֶם
הַמִּדּוֹת הַחֲמוּדוֹת
שֶׁנָּחֲלוּ מֵאֲבוֹתֵיהֶם
בְּאֵין מֵבִין יִצְעָרוּ
גָּרְפָם קְשִׁי יוֹמָם
מִכְּפוֹר כִּי כֻפָּרוּ
לֹא יַכִּירֵם מְקוֹמָם. —

שָׁם מְלוֹיִם צִפְעוֹנִים
מֵאֶנְקַת אֶבְיוֹנִים
כְּעֶגְלֵי מַרְבֵּק יָפוּשׁוּ
שׁוֹמְעִים מִמַּעֲמַקִּים
קוֹל אֲחֵיהֶם צוֹעֲקִים
וְהֵם לֹא יָחוּשׁוּ —
עַל כִּבְשָׂה מְפַרְפֶּרֶת
עַל חוֹלָה נִשְׁבֶּרֶת
לְבָאִים יִתְנַפָּלוּ
כְּבַר חֶלְבָּהּ יָנָקוּ
צַוָּארָהּ מָלָקוּ
וְעוֹד בִּלְעָהּ יִגְזָלוּ
בּוֹנִים לָמוֹ בָּמוֹת
עֲלִיּוֹת מְרֻוָּחִים
עַל מֹחַ עֲצָמוֹת
וְעַל דָּמִים נִשְׁפָּכִים,
וְשָׁם בַּעֲלֵי טוֹבוֹת
מִתְקַבְּצִים בְּבֵית זְבוּלָם
כְּטַנָּם כְּאָבוֹת
צְנָה וַאֲלָפִים כֻּלָּם!
לִדְאוֹג בְּעַד אֲחֵיהֶם
שָׁמָּה יִתְקַבָּצוּ
לִזְרוֹת מֶלַח עַל פִּצְעֵיהֶם
יַחַד נוֹעָצוּ
מְבֻלָּקָה כָּל צְדָקָה
כִּי אֵין בָּהּ כָּל סֵדֶר —
כִּי רַק יַד חֲזָקָה
תְּנַהֵל אֶת הָעֵדֶר —
לֹא לַמִּשְׁפָּט יָדִינוּ:

אֲבִיטָה אֲשׁוּרָה
שָׁם בְּתוֹךְ הַמְּדוּרָה
בִּמְקוֹם תְּקִיאֵם הָאָרֶץ
כִּבְנֵי נֵכָר נֶחְשָׁבוּ
וּצְפוּיִם לַקֹּרֶץ
כִּרְחֵלִים יִסָּחֲבוּ ?
שָׁם בְּעֵמֶק הַבָּכָא
תַּחְתָּם תִּרְגַּז אֲדָמָה
הַלְכִים עַל שְׂבָכָה
אֶרֶץ מִתְקוֹמְמָה
שָׁם אֶרְאֶה קִבּוּץ קָטָן
עֲשָׂרָה עִבְרִים יִתְקַבְּצוּ
וּבֵינָם — מְרַקֵּד הַשָּׂטָן
אִישׁ אֶת אָחִיו יְנָאֲצוּ
שָׁם תִּבְעַר אֵשׁ קְדוֹשָׁה
מַחֲלוֹקֶת לְשֵׁם שָׁמַיִם !
מֵרַבָּנִים שְׁלֹשָׁה
וְשׁוֹחֲטִים שְׁנָיִם.

* * *

כֵּן נָפְלוּ פְּלָאִים
אַחַי הַמְדֻכָּאִים !
זֶה גוֹי מְעוּלָּם
לֹא יָחוּשׁ גַּם קְלוֹנוֹ
יִתְּנוּ עָלָיו בְּקוֹלָם
וְהוּא זוֹחֵל עַל גְּחוֹנוֹ
וָעֵת בַּחוּץ וּמִבַּיִת
כְּבוֹדוֹ כְּנֹקֶף זַיִת
שָׁם בְּבֵית הַתְּפִלָּה
כְּתַרְנְגוֹל יִתְנַפֵּחַ
שָׁם רַב־הָעֲלִילָה —
מֵאֹשֶׁר צָלֵחַ
שָׁם יִשְׁכַּח עֲמָלוֹ
עָנְיוֹ קְשִׁי יוֹמוֹ
כָּל אִישׁ יֶחֱזֶה גוֹרָלוֹ
גַּם יִרְאֶה חֲלוֹמוֹ
שָׁם שַׁעֲרֵי שָׁמַיִם
בְּיָדָם נִתָּנוּ —
שׁוֹקְלִים בְּמֹאזְנַיִם
כְּבוֹד כָּל אִישׁ יִבְחָנוּ
שָׁם בִּמְלוֹא חָפְנַיִם
חוֹלְקִים כָּבוֹד לְר' חַיִּים.
לְהַמַּלְוֶה ר' חֲנִינָא
מְלֹא הַקֹּמֶץ בְּרָכָה
כִּי יִתֵּן לוֹ פִּנָּה...
לִימִין הָרַב מִזְרָחָה !
בְּעַד מִסְפַּר זְהוּבִים
יְפַטְּמוּם מִבְּכוּרֵי הָעֲלִיּוֹת,
אַף כִּי לֹא בְקַב חֲרוּבִים
יִסְתַּפְּקוּ אֵלֶּה הַבְּרִיּוֹת...
כֵּן בְּכֹחַ הַזְּרוֹעַ
אִישׁ אֶת אָחִיו יָרֹעַ
בְּעַד שִׁלְטוֹן וּשְׂרָרָה
בְּעַד כָּבוֹד מְדוּמֶּה,
גַּם בְּקֶרֶב צָרָה
יָרִבוּ מְהוּמָה
בְּעַד גַּבָּאוּת וַעֲלִיּוֹת
יָרִיבוּ יִתְקוֹטְטוּ

תּוֹלַעַת יַעֲקֹב.

פַּאֲרֵי הָעַמּוּדִים בְּמִצְרָיִם
בְּצַוָּאר עָתָק רֹאשָׁם יָרִימוּ
שִׂיאָם יַעֲלֶה לַשָּׁמַיִם
גַּלְגַּל חַמָּה לַעֲנָק יָשִׂימוּ
וּכְתוֹרֵי זָהָב וַחֲרוּזִים
דּוֹרוֹת אֵין סְפָרוֹת בָּם אֲחוּזִים.

לִמְרוֹם קָצָם אֵין מִי הִגִּיעַ
עַל בָּמוֹתָם לֹא דָרְכוּ רַגְלַיִם
מִן הַחַי מִתַּחַת לָרָקִיעַ
לֹא אֶחָד — בִּלְתִּי יְצוּרִים שְׁנַיִם
רַק הֵם צָלְחוּ שָׁמָּה לָגַעַת
הֵמָּה: הַנֶּשֶׁר וְהַתּוֹלַעַת.

* *
*

בְּגֵיא חִזָּיוֹן — לְבוֹא יְרוּשָׁלַיְמָה
יִתְנוֹסֵס בִּנְיָן אַדִּיר גָּבוֹהַּ
רֹאשׁוֹ מַגִּיעַ הַשָּׁמַיְמָה
וְשָׁם חֶבְיוֹן עֻזּוֹ — בְּסוֹד אֱלוֹהַּ
דּוֹרוֹת וְקוֹרוֹת יָפְיוֹ כָּלְלוּ
אֶלֶף הַמָּגֵן עָלָיו תָּלוּ.

שָׁם נִבְלְלָה שְׂפָתָם
אִישׁ שְׂפַת אָחִיו לֹא יָבִינוּ
לָכֵן תּוּפַר עֲצָתָם!

* * *

כָּל אֵלֶּה בִּרְאוֹתִי
אֶעֱצוֹם עֵינַיִם
יַחַד עִם הָעֲנֻתְתִי
אֶקְרַע שָׁמַיִם,
נַפְשִׁי בְּמִסְתָּרִים
עִמּוֹ יַחַד בְּכִיָּה
עַל הָעֲדָרִים
כִּי הֻכּוּ שְׁאִיָּה
עַל הַצֹּאן כִּי נִפְזָרוּ
עַל הָרוֹעִים כִּי תָעוּ
דְּמֵי עוֹרְקַי יִסְעָרוּ

ווילקאמיר בירח ניסן תרמ"ט

אַךְ שְׂפָתַי לָעוּ,
בְּלִבִּי שְׁמָמוֹת תֹּהוּ
רוּחִי חֻבָּלָה
אַךְ קוֹנֵן כְּמוֹהוּ
טֶרֶם אוּכָלָה
מֵיתְרֵי כִּנּוֹרִי נֶאֱלָמוּ
נָמַקּוּ בְּנוֹת שִׁירוֹתַי
רַק חוּשַׁי יִרְעָמוּ
וְתִשְׁטוֹפְנָה דִּמְעוֹתַי
גְּאוֹנַי וּקְלוֹנַי
כִּי יִתְרוֹצָצוּ
מְרוֹרִים וְעָנְיִי
כָּל קְרָבַי יִמְחָצוּ
כָּל יְצָרַי כַּצְּלָלִים
הוֹי פָּנַי אַסְתִּירָה!
אֶת אַחַי הָאֻמְלָלִים
אֲהָהּ! עוֹד לֹא אַכִּירָה! —

יצחק ראבינאוויץ, איש קאוונא.

שׂמחת פורים.

במקום הקדמה

לִכְבוֹד גִּבּוֹר חַגֵּנוּ הָמָן בֶּן הַמְּדָתָא,
וְלִכְבוֹד נְזִיר אֶחָיו דַּלְפוֹן גַּם וַיְזָתָא,
וְלִכְבוֹד כָּל הַדַּלְפָנִים רָאשֵׁי וּמַנְהִיגֵי עֲדָתִי,
הִקְדַּשְׁתִּי שִׁירִי זֶה חִבַּרְתִּי שִׁירָתִי.

לִכְבוֹד הַמַּחֲלוֹקֶת כְּשָׂטָן מְרַקֶּדֶת בְּתוֹכֵנוּ,
לִכְבוֹד הַבַּעֲרוּת הַמַּקֶּפֶת סִדְרֵי חַיֵּינוּ,
וְלִכְבוֹד אִי הַסְּדָרִים אוֹת קָלוֹן לִבְנֵי דוֹרִי,
אָעִיר בַּת שִׁירָתִי יְצַלְצְלוּ קְנֵי כִנּוֹרִי.

בְּרֹאשׁ כָּל סֵפֶר עִבְרִי הַקְדָּמָה מוּקְדֶּמֶת,
שָׁם הַמְחַבֵּר בְּלֵב סוֹעֵר בְּרוּחַ נִדְהֶמֶת
מִתְנַצֵּל לִפְנֵי קוֹרְאָיו מְבַקֵּשׁ סְלִיחָתוֹ
סְלִיחָה עַל שְׁגִגוֹתָיו (כְּלוֹמַר: אִי־יְדִיעָתוֹ).

יִתְנַצְּלוּ, וּבַמָּה? הִנֵּה שׁוֹנוֹת הַנּוּסְחָאוֹת,
זֶה יְחַנֵּן קוֹלוֹ, זֶה יִתְמוֹגֵג בִּדְמָעוֹת,
לָזֶה שְׁכוֹל וְאַלְמֹן, לָזֶה צַעַר גִּדּוּל בָּנִים,
וְלָזֶה מַר מִמָּוֶת מֶחֱמַת אֵשֶׁת מְדָנִים.

לָזֶה הָהּ! לֵב מִי לֹא יִתַּךְ כַּמַּיִם,
טִרְדַּת פַּרְנָסָה גַּם נִקְיוֹן שִׁנַּיִם,
זֶה יִדְפּוֹק פִּתְחֵי נְדִיבִים בְּאֶרֶץ רְחוֹקָה,
וְלָזֶה בַּת שֶׁהִגִּיעָה לְפִרְקָהּ וְאַמְתַּחְתּוֹ רֵיקָה.

בִּנְיַן הָאֻמָּה — יִרְאֶה לוֹ וְגָבַהּ
וּבְרֹאשׁוֹ הַיָּתֵד הַתְּקוּעָה
לִתְלוֹת עָלֶיהָ מָגֵן וְכוֹבַע
מָגֵן עֶזְרֵנוּ וְכוֹבַע יְשׁוּעָה.
אַךְ לְהַעְפִּיל עֲלוֹת מִי יַעְצֹר כֹּחַ
לָבוֹא עַד הָרֹאשׁ לִמְצוֹא מָנוֹחַ ?

„גָּבְהֵי שָׁמַיִם מַה תִּפְעָלוּ ?
הֵן תִּפֹּלוּ תִּדָּחוּ, נִדְחֵי עוֹלָם !
לְמַעְלָה רֹאשׁ הֱיוֹת לֹא תוּכָלוּ !"
כֵּן בָּנִים כֶּחָשִׁים יִתְּנוּ קוֹלָם —
עָלֹה נַעֲלֶה עַל אַף כָּל אֵלֶּה
אִם אַךְ לַעֲלוֹת נָהִין וְלֹא נִלְאֶה.

לְפָנִים בִּהְיוֹת אַמִּיץ הַקֶּשֶׁר
וּדְבֵקִים הָיִינוּ בֶּאֱלוֹהַּ
נָשָׂא אוֹתָנוּ עַל כַּנְפֵי נֶשֶׁר
בְּרֹאשׁ מְרוֹמִים לְמַעְלָה הַגְּבֹהַּ
עַתָּה אִם פֶּלֶא אֵל לֹא יַעַשׂ
נַעַל אַט, נִזְחַל כַּתּוֹלַעַת.

תּוֹלַעַת יַעֲקֹב, אַל תִּירָאִי
הֵא דַּרְכֵּךְ בְּרֹאשׁ כַּנֶּשֶׁר תַּגְבִּיהִי
כִּי רַב הַדֶּרֶךְ אַל תִּשְׁתָּעִי
לְאַט לְאַט לִמְחוֹז חֶפְצֵךְ תַּגִּיעִי
אֶל רֹאשׁ הַתְּחִלָּה לְמַעְלָה בְּרָמָה
אֶל קֵץ הַפְּלָאוֹת — וַאֲדֹנָי שָׁמָּה !

פ"ב מנ"א תרמ"ט

יהל"ל

מוֹרִים וְרַבָּנִים וְכָל בְּנֵי אֵלִים לְמִינֵיהֶם,
אוֹכְלִים כִּבְנֵי אָדָם וּפָרִים וְרָבִים כְּמוֹהֶם,
וּמִינֵי בַטְלָנִים לָרוֹב כָּאַרְבֶּה וְכַחֲגָבִים,
שֶׁעוֹד יוֹתֵר מִבְּנֵי אָדָם פָּרִים וְרָבִים.

הַדַּרְשָׁנִים וּמוֹכִיחִים תְּעוּדָתָם כְּאַנְשֵׁי הַבֵּינַיִם,
לְשַׁדֵּךְ כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל עִם אָבִיהָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם,
נְטוּרֵי קַרְתָּא וּבַעֲלֵי חֶבְרוֹת שׁוֹנוֹת,
אֲשֶׁר תְּעוּדָתָן וְתַכְלִיתָן בִּלְתִּי מוּבָנוֹת.

וּבְשֵׁם שִׂמְחַת פּוּרִים אֲכַנֶּה אֶת שִׁירָתִי,
בְּגִמַּטְרִיָּא שְׁמִי וְשֵׁם אִמִּי זְקֵנָתִי,
אֵשֶׁת חַיִל מְצוּיֶּנֶת בְּמַאֲפֶה לְבִיבוֹתֶיהָ,
נוֹדַעַת לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה בֵּין כָּל שְׁכֵנוֹתֶיהָ.

רַגְלַי הוֹבִילוּנִי לָלֶכֶת אֶל בֵּית הַתְּפִלָּה,
לְהַקְשִׁיב פֶּרֶק מְקוֹרוֹת עַמֵּנוּ, קְרִיאַת הַמְּגִלָּה,
פֶּרֶק מְקוֹרוֹת עַמֵּנוּ עִם מְלַמֵּד בְּצָרוֹת,
שֶׁהַמְעוֹתָיו וְאַנְחוֹתָיו בְּסִפְרוּתוֹ לָעַד נִשְׁמָרוֹת.

הָעֵדָה נֶאֱסָפָה, הַקְּרִיאָה טֶרֶם הֵחֵלָּה,
הוֹלֵם פַּעַם אֶשְׁמַע בַּת אָזְנִי צוֹלֶלָה,
אוּלַי בְּגֵי־חִזָּיוֹן הִנְנִי, — הֲיוּכַל הֱיוֹת?
וְקוֹל הַפַּעֲמוֹן לְהִגָּלוֹת הַחִזָּיוֹן אוֹת?

נָשָׂאתִי עֵינַי וָאַבִּיט אֶל הַבָּמָה,
הַבָּמָה רֵיקָה אֵין כָּל מְשַׂחֵק שָׁמָּה,
וּלְנֶגְדִּי הַשַּׁמָּשׁ סוֹבֵב וּמְצַלְצֵל בְּקוּפָּתוֹ,
לְקַבֵּל נִדְבַת חֻקּוֹ מֵאַנְשֵׁי עֲדָתוֹ.

מֵאַנְחַת אוּמְלָלִים מִקּוֹל בְּכִי וַאֲנָקָה
מִיִּלְלַת אוֹרְרֵי יוֹם עַל קֵיבָה רֵיקָה,
יֵרַךְ לֵב מְבַקְּרִים יִמַּס לְבָבָם כַּמַּיִם,
מֵהַבֵּט אֶל אָוֶן יַעֲלִימוּ עֵינַיִם.

מְחַבֵּר עִבְרִי אָנֹכִי, אַקְדִּים נָא הַקְדָּמָה,
וְאֶלְחוֹשׁ בְּאָזְנֵי הַקּוֹרֵא בִּלְחִישָׁה, בִּדְמָמָה,
"יְהִי נָא רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ קוֹרְאִי יְקִירִי
שֶׁתִּסְלַח לְכָל שְׁגִיאוֹתַי שֶׁתִּמְצָא בְּשִׁירִי.

שְׁגִיאוֹת בְּחֻקֵּי הַלָּשׁוֹן וְגִדְרֵי הַשָּׂפָה,
אוּלַי זָכָר בִּנְקֵבָה וּלְהֵפֶךְ לִי נֶחְלָפָה,
שְׁגִיאוֹת בִּכְלָלֵי הַדִּקְדּוּק וְדַרְכֵי הַהִגָּיוֹן,
הַשְׁחָתַת טַעַם הַיּוֹפִי וְטָהֳרַת הָרַעְיוֹן.

אֲגַלֶּה סוֹד יָדוּעַ וְסָר חִישׁ יְגוֹנִי,
מְחַבֵּר עִבְרִי אָנֹכִי וְלֹא אֶחָד הִנְנִי, —
מִסּוֹפְרֵי אֱלִיל אֲשֶׁר בְּסִפְרוּתֵנוּ הָעִבְרִיָּה,
שֶׁשְּׂפַת עִלְּגִים יַבִּיעוּ וּכְמוֹ בְּשָׂפָה נָכְרִיָּה.

הָרַעְיוֹנוֹת נִפְתָּלִים, הַמִּבְטָאִים מְשֻׁנִּים,
צְרִיכִים בֵּאוּר רָחָב לִהְיוֹת מוּבָנִים,
הָהּ! עֲלוּבָה הַסִּפְרוּת שֶׁנִּפְרְצָה חוֹמָתָהּ,
וְסוֹפְרֵי אֱלִיל חִלְּלוּ מִקְדַּשׁ מְלִיצָתָהּ.

יִשְׁתַּבַּח הַיּוֹצֵר אֲדוֹן כָּל הַיְצוּרִים,
שֶׁהֶחֱיָנוּ וְהִגִּיעָנוּ לִשְׂמוֹחַ בְּחַג הַפּוּרִים,
וְהִתְקִין לָנוּ בְּעוֹלָמוֹ בְּרִיּוֹת מוּזָרוֹת,
שֶׁדְּמוּתָן וְתַבְנִיתָן פֹּה בְּשִׁירַי מְתוֹאָרוֹת.

אָרְחוֹת חַיֵּי בְּנֵי קֶדֶם תִּפְאֶרֶת עֶשְׂרָמוֹ,
עֲרִיצוּת לֵב מוֹשְׁלֵיהֶם וּשְׁחִיתוּת דַּרְכֵּימוֹ,
תְּמַת לֵב הַיְהוּדִי אֱמוּנַת רוּחוֹ לְמַלְכָּהוּ,
חִזָּיוֹן נִפְלָא וְנֶהְדָּר מֵאֵין עֲרוֹךְ אֵלֵיהוּ.

הַקְּרִיאָה הַנְּעִימָה, בְּקֶסֶם לִבִּי מָשְׁכָה,
צָעֲדָה לְאִטָּהּ, בְּנַחַת בְּדַרְכָּהּ הָלְכָה,
סְדָרִים בַּבַּיִת אֵין צְוָחָה אֵין פֶּרֶץ,
כְּדוּמִיַּת הַר גַּעַשׁ טֶרֶם יַרְגִּיז אָרֶץ.

בְּלֵב נִלְהָב דָּאִיתִי עַל כְּרוּב הֶגְיוֹנַי,
אֵין קֵצֶה לָהוֹד שְׁנָה לְנֶגֶד דִּמְיוֹנַי,
פִּתְאוֹם הִתְעוֹרַרְתִּי מִשְּׁאוֹן מְהוּמָה וּמְבוּסָה,
הַקּוֹרֵא הִגִּיעַ „לְהָמָן בֶּן הַמְּדָתָא."

וּלְנֶגְדִּי שְׂדֵה מַעֲרָכָה, כֵּן אֶרְאֶה בְּנֶחָמָה,
וְעָלֶיהָ גִּבּוֹרֵי חַיִל עִם תַּכְסִיסֵי מִלְחָמָה,
גִּבּוֹרִים רוֹמֵי קֶשֶׁת נִלְחָמִים עִם הָרוּחַ,
עִם הָמָן הָאֲגָגִי שֶׁכְּבָר נִרְקַב נִמּוֹחַ.

פֹּה הַגִּבּוֹר חוֹרֵק בְּקִצְפּוֹ שִׁנַּיִם,
וּכְסוּס אַבִּיר בִּמְרוּצָתוֹ יְרַקַּע רַגְלַיִם,
וְאֵלֶּה בְּמוֹטוֹת מַהֲלוּמוֹת יַפְלִיאוּ,
גַּם נָצְחוּ הָאוֹיֵב קוֹל הֵידָד יָרִיעוּ.

אָמַרְתִּי אַשְׁרֵי הָעָם אֲשֶׁר לוֹ כָּכָה,
גִּבּוֹרִים מְנַצְּחִים עַל שְׂדֵה הַמַּעֲרָכָה,
וּמַדּוּעַ זֶה אוֹיְבֵינוּ יִשְׂחֲקוּ עַל מִשְׁבַּתֵּינוּ,
„רַכִּים אֲנַחְנוּ מוּגֵי לֵב הִנֵּנוּ" ?

אחריו יצעד הקורא ובידו קערה,
קחת אשכר משמעיו אגורה אגורה,
בעל החזיון הנהו הוא הקורא
בעדו הכנפים הוא בא בשכרו.

הרם המסך גם החל החזיון,
קריאת מגלת פורים מעל הגליון
חזיון עתיק ימים מדורות קדומים,
תהפוכות מלך עריץ מדכא לאמים.

המגלה נקראה, היא לבי לקחה,
ורגשת־קדש עזה בלבי התלקחה,
צלצלי נגינתה כגלי אור מתרוצצים,
יפיפו מלותיה כפנינים בפז משבצים.

מה יקרת בת־עמי! מה יקרו זכרונותיך!
כל תנועה והגה מספרי קורות עתותיך!
אתענג אקשיבה להד מנגינת שלשת,
צנפת פזר כקול כנור באזני מצלצלת!

נשגבו ספרי קדשיך, אעריצם, אקדישם,
כל נקודה ואות כל מלה כל שם,
ליצורי רוח אדמה שמות בל אבינם,
"הפרתמים" "רכבי רכש" "האחשתרנים".

חידת עולמים מעלפת צעיף תעלומה,
עם בזוז ושסוי ורוחו לא עממה,
דתו מגנו, ישאה לאור עמים על הגלהו,
מחזה מעור עינים בברק זהרהו.

נְדָבָה לִישִׁיבַת . . . אַבִּירֵי הַתּוֹרָה,
עוֹקְרִים הָרִים וְטוֹחֲנִים אוֹתָם בִּסְבָרָא,
חוֹקְרִים וּמִתְפַּלְפְּלִים כֵּיצַד מוֹרִין,
לְמִי שֶׁחֶצְיוֹ עֶבֶד וְחֶצְיוֹ בֶּן חוֹרִין.

נְדָבָה לְהַכְנָסַת אֹרְחִים הוֹלְכֵי בְטֵלָה,
לַמַּחֲזִירִים עַל הַפְּתָחִים נְגוּעֵי עַצְלָה,
נְדָבָה לְעִנְיָן נִשְׂגָּב וּמְאֹד נַעֲלָה,
לְתַכְלִית קִיּוּם הַמִּין: הַכְנָסַת כַּלָּה.

נְדָבָה הֲגוּנָה בְּעַד הָרַב הַמּוֹרֶה,
הַקָּטָן הַחוֹנֶה בְּקַ״ק חֲרֵבָה כַּעֲמוֹרָה,
חָכָם וּמְפוּלְפָּל מַעֲמִיק בַּחֲקִירָה וּדְרִישָׁה,
בְּהִלְכַת נָפַל מִן הַגַּג וְנִתְקַע בְּאִשָּׁה.

נְדָבָה בְּעַד הַמְחַבֵּר סֵפֶר פְּלוֹנִי אַלְמֹנִי,
חֲקִירָה עִיּוּנִית בְּעִנְיַן אוֹב וְיִדְּעֹנִי,
נְדָבָה בְּעַד הַדַּרְשָׁן הַדּוֹרֵשׁ מֵעַל הַבָּמָה,
סוֹדוֹת מֵחָכְמַת הַקַּבָּלָה וְשִׁיעוּר קוֹמָה.

נְדָבָה גְדוֹלָה לְהָקִיץ הַנִּרְדָּמִים,
סְפָרִים חִבְּרוּ בְּקַדְמוּת הַיָּמִים,
לְהוֹצִיא לְאוֹרָה הַסְּתָבוֹת הַבְּלוּיוֹת,
שֶׁבְּגִנְזֵי הַסְּפָרִים בְּאוֹקְסְפוֹרְד חֲבוּיוֹת.

נְדָבָה בְּעַד הַמִּשְׁלַחַת מֵאֶרֶץ הַחֲוִילָה,
שֶׁשָּׁם הַזָּהָב, — הַפְּרוּשִׁים הַנּוֹדָעִים לִתְהִלָּה,
יוֹדְעֵי דָת וָדִין בְּסִפְרֵי הַדָּת וְהַחַיִּים,
בְּקִיאִים בְּהִלְכוֹת בֵּיהַכ״ס וּנְטִילַת יָדַיִם.

גם בני השמים שם בארץ הסינים,
בעת הלקות השמש נלחמים עם תנינים,
יהמו ירעשו יכו בתוף ובמצלתים,
להניס תנינים מעל מלכת השמים.

צר לי מאד מה אמולה לבתי,
כי לסינים דמיתי את בני דתי,
האמת נתנה להאמר וכבר מודעת,
כצרי לחלי כן בקרת למגרעת.

תם החזיון עזבתי בית תפלתי,
וברוח נכאה שבתי לצל קורתי
במסבת רעים אהובים אותי שבת,
על כוס יין ממסך לגרש עצבת.

אכלתי מגדנות ואשת יין לרויה,
וכדת היום הגדלתי השתיה,
עד לבלי דעת להבדיל במשתה חגי,
בין מרדכי היהודי והמן האגגי.

את מרדכי היהודי כצר לי אביטה,
עת ידי אל כיסי כי אושיטה,
הכביד הסבל עד כי אפס אונים,
הרבות מנות לרעים ומתנות לאביונים.

הנה נטורי קרתא שטו ברחובות
לנצל את היהודים לקבץ נדבות,
הארחים באו גם בצל קורתי
הגדילו אתי חסדם לקבל נדבתי.

פִּזַּרְתִּי כַסְפִּי לְכָל בַּעַל יַד פְּשׁוּטָה,
נָתַתִּי וְנָתַתִּי עֲדֵי כָלְתָה הַפְּרוּטָה,
הַפְּרוּטָה כָּלְתָה מִכִּיסִי תַּמָּה אֵינֶנָּה,
וּבֶן דָּוִד, אֲהָהּ! לֹא בָא עוֹדֶנָּה!

וְהִנְנִי מַאֲמִין בִּשְׁלֵימוּת אֱמוּנָתִי,
בְּבִיאַת הַמָּשִׁיחַ תִּקְוַת אֻמָּתִי,
כּוֹא יָבוֹא עָנִי וְרוֹכֵב עַל חֲמוֹרֵהוּ,
לַחֲרוֹשׁ חֲרִישׁוֹ וְלִקְצוֹר קְצִירֵהוּ.

מְשִׁיחֵי שֶׁקֶר רַבִּים קָמוּ עָמְדוּ,
הִתְעוּ אֶת יְהוּדָה כַּרְסְלֵיהֶם מָעֲדוּ,
לֹא בְכֹחַ נוֹשַׁע, לֹא נִסִּים וְנִפְלָאוֹת,
יָחִישׁוּ גְאוּלָתֵנוּ יְקָרְבוּ קֵץ הַפְּלָאוֹת.

רַק מַעְבֵּר וְחֶרְמֵשׁ מַחֲרֵשָׁה וָאֵת,
הֵמָּה לְקַבֵּץ נִדָּחֵינוּ רַק הֵמָּה יִשְׂאוּ נֵס,
יִזְנַח יִשְׂרָאֵל מִסְחָרוֹ יִתְנַחֵל עַל אַדְמָתוֹ,
וּכְעַם יֵאָמֵן בְּרוּחוֹ גַּם יִחְיֶה שְׂפָתוֹ.

הִנֵּה הַמּוֹשָׁבוֹת מְשׂוֹשׂ וּפֶתַח תִּקְוָתִי,
עִקְבוֹת מְשִׁיחִי תְּחִלַּת יִשְׁעִי וּגְאוּלָתִי,
יִתְרַגְּלוּ נָא אַחֵינוּ לַעֲבוֹדַת הָאֲדָמָה,
וּמֶרְכָּז לְאֻמִּי יִתְכּוֹנֵן נָא לָנוּ שָׁמָּה.

וּלְצִיּוֹן אֵין דּוֹרֵשׁ אֵין מְאַסֵּף נְדָבוֹת,
לְחַזֵּק בִּרְכַּיִם כּוֹשְׁלוֹת בַּעֲלֵי הַמּוֹשָׁבוֹת,
הוֹי קְרִירוּת רוּחַ! אֵין מִתְעוֹרֵר לְפַחַת
תְּחִלַּת יְהוּדָה הָאַחֲרוֹנָה וְתִקְוָתָהּ הָאַחַת.

נְדָבָה לְגֵרִים קָשִׁים לְיִשְׂרָאֵל כִּסַּפַּחַת,
דּוֹרְשִׁים הוֹן רַב שְׂכַר טִפַּת דַּם אַחַת,
וּמַשְׂכֹּרֶת שְׁלֵמָה בְּעַד תְּמוּרַת דָּתָם,
הֵמָּה הָרוֹכְלִים וְהַדָּת סְחוֹרָתָם.

נְדָבוֹת לְצָרְכֵי הָעִיר רַבַּת הַתְּהִלָּה,
לִקְנוֹת תַּיִשׁ בְּעַד הָעִזִּים שֶׁל הַקְּהִלָּה,
נְדָבָה לְזִבְחֵי מֵתִים בְּנֵי אֱנָשָׁא,
לַעֲשׂוֹת סְעוּדָה, חִזּוּק לְחֶבְרָה קַדִּישָׁא.

נְדָבוֹת בְּעַד הָעֲצֵלִים מִתְעַבֵי עֲבוֹדָה,
נְקוּבִים בִּשְׁמוֹתָם מְשָׁרְתֵי הָעֵדָה,
רָאשֵׁי בָתֵּי דִינִים עִם דַּיָּנִים,
דַּרְשָׁנִים מוֹכִיחִים שַׁמָּשִׁים וְחַזָּנִים.

נְדָבָה הֲגוּנָה בְּעַד בַּטְלָנֵי יְרוּשָׁלַיִם,
שֶׁבִּזְכוּת תּוֹרָתָם וְצִדְקָתָם אֲנַחְנוּ חַיִּים,
גִּבּוֹרִים לְהַכְרִיז חֲרָמוֹת וְעוֹמְדִים בַּפֶּרֶץ,
לְהַחֲמִיר בְּדִין שְׁמִיטַּת הָאָרֶץ.

נְדָבוֹת לְנוֹשְׂאֵי מַסְוֶה אֱלִילֵי מַסֵּכָה,
הַבֵּט אֶל תְּמוּנָתָם לֹא סָבִיל כָּל מוֹחָא,
כָּל אֵלֶּה בָּאוּנִי דִּכְאוּנִי בְּחַג הַפּוּרִים,
יוֹם מוּכָן לְפִרְעָנִיּוֹת וִיסוּרִים.

פִּזַּרְתִּי כַּסְפִּי שֶׁרָכַשְׁתִּי בְּזֵיעַת אַפַּיִם,
פִּזַּרְתִּיו לַשָּׁוְא וְדִמְעוֹתַי נוֹזְלוֹת כַּמַּיִם,
פִּזַּרְתִּיו יַעַן רַב אֶחָד יְחַוֶּה דֵּעַ,
בְּפוּרִים נוֹתְנִים לְכָל הַפּוֹשֵׁט זְרוֹעַ.

לוּ חָדַל הַיַּיִן
הָהּ עֶזְרִי מֵאַיִן
הֵן אֶמְאַס חַיַּי, אֶרְאֶה הַשַּׁחַת,
עֵת תִּקְוָה תוֹנֵנִי

וְאַהֲבָה רָחֲקָה מִמֶּנִּי
עֵת כֹּזֵב הָרֵעַ
וּבְשִׁיר אֵין יוֹדֵעַ
אוֹ אָז כּוֹסִי אֶמְצֶה, אֶמְצָא נַחַת!

שירים בשמות משֻׁתָּפִים.

א.

אל כבוד דוד הוא דָוִד הי״ו, תלמידי יחידי שרידי, הוא ההר הטוב אשר אלהים לשבתו חמד, הרבה קרא שנה ולמד, בדרך צדיקים עמד, ונפשו תעמל כי לא אהדף ממצב ולא אהרס ממעמד, וכי לא אהיה אני וביתי כפושע נשמד, שבחו לא יספר ולא ימד, ושמעו הטוב ילך למרחוק עד שבא אשור וכלמד, את צוררי יהודה כבן ענת יך במלמד, והוא לעיני מחמד, ובקירות לבבי הוא נצמד. הא לך ידידי! שיר קטן שיר תג נים, אשר קרא החריזי בשם :

שיר נצמד,

(בעל ש״ת יתד ש״ת בדלת, יתד ש״ת יתד ש״ת בסוגר).

א) מִפְּנֵי זְמַן הָרַע
אֲשֶׁר הוּא־בֶן מְאֹד מוֹרֶה
ב) חִצִּים שְׁנוּנִים, אֱלֵי־
לְבָבִי, הוּא כְּצַר מוֹרֶה
ג) שָׁלַח בְּקִרְבִּי כָל־
דְּוַי, גַּם־כֵּן עָנִי מֹרָה
ד) חָרַק בְּשֵׁן עָלַי
בְּאֶצְבָּעוֹ בְּאַף מוֹרֶה
ה) אֶחֱסֶה בְּצֵל דָּוִד
כְּאֵלוֹן הוּא מְקוֹם מוֹרֶה

חֲסַל סֵדֶר שִׂמְחַת חַג הַפּוּרִים,
יוֹם מוּכָן לְפֻרְעָנִיּוֹת וְיִסּוּרִים,
יוֹם גִּשְׁמֵי נְדָבוֹת וּפְשִׁיטַת הַזְּרוֹעַ,
יוֹם הִתְרוֹקְנוּת הַכִּיס וּנְתִינַת מַטְבֵּעַ.

אגוסטאוו, 18 מארץ 1889

יעקב פרענקעל.

תִּפְאֶרֶת הַיָּיִן.

העתקה מאת החכם המשורר הנפלא ר' יעקב איי כענבוים ז"ל [1]).

אִם אֶפֶס תּוֹחֶלֶת
נַפְשִׁי מוֹת שׁוֹאֶלֶת
אַךְ לִפְעָמִים לֹא נֶצַח תּוֹנֵנוּ,
הִיא עֶצֶב תַּבְרִיחַ
פִּרְחֵי גִיל תַּצְמִיחַ
עַד יַרְכְּתֵי בוֹר לֹא תַעַזְבֵנוּ.

בִּלְעָדַי אָח וָרֵעַ
הִנְנִי אַךְ גֹּוֵעַ
בָּדָד בְּמִשְׁתֶּה אֶשְׁתֶּה עַצֶּבֶת,
עִם רָשׁ אֵאָנֵחַ
אָגִיל עִם שָׂמֵחַ
אַף תִּנְשֶׁמֶת תְּמָאֵן בָּדָד שֶׁבֶת.

בְּאֵין אַהֲבָה אִתָּנוּ
לוּ מַתְנוּ כֻלָּנוּ
תֵּבֵל כְּצִיָּה, עֲרָבָה חָלֶד,
לֹא אָהַב עוֹדֶנּוּ
טוֹב לַדַּל מִמֶּנּוּ
אַתְּ אַהֲבָה עֹנֶג אֶל שָׁב וָיָלֶד.

לוּלֵא שִׁיר וָזֶמֶר
חֶלְדִּי שֹׁד וָמֶמֶר
מַה עוֹד כְּזִמְרָה יְרַנֵּן לִבֵּנוּ?
לְקוֹל כִּנּוֹר וָנֶבֶל
אֶשְׁכַּח מַר וָאֵבֶל
אַךְ שִׁיר אַךְ זֶמֶר יַצְהִיל פָּנֵינוּ.

---

[1]) בעזבון עקד הספרים של הרב המנוח ד"ר גאלדשטאדט ז"ל נמצא קובץ שירים כתובים אשורית כתיבה תמה ויפה מאד בעצם ידי ה' אייכענבוים ז"ל, כל שירי הקובץ הזה יצאו כבר לאור בשנויים מעטים מאד בכ"י בס' קול זמרה, לייפציג 1836, אך ג' שירים (שנים מעתקים ואחד אריגינאלי) עם חידה אחת מצאתי ביניהם שלא ראיתים עוד נדפסים, והנני נותן לע"ע אחד השירים לפני קוראי בית האוצר בלי כל תוספות וגרעון מצדי.

ד"ר ש. מאנדעלקערן.

ב) שֵׁנִית לְךָ אֶצְעַק, בְּמַר נַפְשִׁי:
מֵטִיב וְרַב־חֶסֶד! וְרָם וְרָב!
ג) יוֹסִיף אֲדֹנָי יַד־חֲסָדָיו, לִי
שֵׁנִית, לְמוֹשִׁיעַ יְהִי וָרָב.
ד) הוֹי, רַב־מְאֹד שִׁבְרִי! אֲבָל רַב־הוּא
שִׁבְרִי, הֱיוֹתְךָ־לִי לְעֵזֶר רָב! —

ד.

רב גדול זכרו יהי ברוך! באהבה רבה היה אחרי כרוך, וכפעם בפעם היה אלי עזר, וענדתיו לראשי צְפִת ונזר, ולו חטאתי, לא בשפתי, רק בשתיקתי, ונפשו לדברי הוהילה, ובקשתי מכבודו סליחה ומחילה (יתד ש״ת יתד ש״ת בדלת, יתד ש״ת יתד ג״ת בסוגר):

א) לְךָ שָׁלוֹם וּבִרְכַּת־טוֹב
תְּבוֹאֶךָ, אֲדֹנִי הָרָב!
ב) וְשָׁלוֹם תַּעֲשֶׂה־נָא־לִי,
וְאַל־עִמִּי־תְהִי כְּרֹב רָב.
ג) זְכָר־נָא־לִי בְּרִית שָׁלוֹם
וְעַתָּה שָׂא לְפִשְׁעִי כִּי־רָב
ד) כְּמוֹ רָבּוּ פְּצָעַי מִי־
זְמָן, מֵחִצֵּי בְחִצָּיו בִּי־רָב. —

ש״ז.

ו) כִּי־הוּא יְחַלְּצֵנִי
וְיוֹבִיל־שַׁי לְהַמּוֹרָה
ז) אַךְ־לֹא לְמַלְקוֹשׁוֹ
אֲיַחֵל, רַק לְהַמּוֹרֶה. —

ומדי קראך, דודי, את שירי זה המשותף בשמותיה, תזכור את שמי, ותשתתף בצערי . . . וה׳ ישפות לך שלום, ובשלומך יהי׳ שלום גי׳ לי. אני אוהבך מאד עד לאחת, אשר רק בך ימצא מלוא כף נחת.

כו״ח פה פאריש יום ו׳ עש״ק ח״י שבט תרמ״ג.

ש״ז.

ב.

לאדם גדול אשר אהבני, וימים רבים שכחני, אחרי גוו השליכני, מטובו מנעני, ומאשרו לא העניקני.
(יו״ד תנועות כן בדלת וכן בסוגר):

א) דָּלְפָה נַפְשִׁי, כִּי־דוֹדִי הִשְׁלִיכָהּ;
זֵרָה רוּחִי, לָרוּחַ וְלַפֵּאָה,
ב) הֶחְדִּיל אֶת־טוּבוֹ, מֶנִּי חֶלְכָּה;
דּוֹדִי הַטּוֹב גַּם לִקְצוּצֵי פֵאָה.
ג) אַךְ יַעַן לִפְעָמִים, יֶשׁ־לוֹ שִׁכְחָה;
לֹא עָזַב־לִי, לֹא־לֶקֶט לֹא־פֵאָה. —

ג.

לאיש חסדי המטיב עמי, רב וגדול בעמי, אשר יכהן פאר בצדקה, מן המצר לי קראתי אליו בצעקה
(ש״ת יתד ש״ת יתד ש״ת, כן בדלת וכן בסוגר):

א) מִפְּנֵי זְמָן, הִחִכִּי וּמְעִיקִי;
פֶּלַח לְבָבִי, בִּבְרָקָיו רָב.

4.

„לַעֲצָתֵךְ פְּנִינָה, לֹא אֶתֵּן אֹזֶן שׁוֹמַעַת,
כִּי לֹא אֹבֶה לְשַׁלּוֹחַ כַּסְפִּי עַל הַמָּיִם,
וְגַם אֵינֶנִּי מְחַסְּרֵי הַדַּעַת,
לְהַאֲמִין כִּי קָרוֹב הוּא מִמֶּנִּי לַשָּׁמַיִם,
חָכְמָתוֹ הִיא רַק הָאַחַת,
כִּי יְמָאֵן תֵּת, רַק יֹאבֶה קַחַת".

5.

„אִם לִמְכּוֹר טַלִּיתֵךְ, לֹא תֹאבֶה שָׁמוֹעַ,
אֶמְכּוֹר אָנֹכִי אֶת נְזָמַי;
וְאִם אַתָּה לֹא תֹאבֶה לַצַּדִּיק נְסוֹעַ,
אָשִׂים אָנֹכִי לַדֶּרֶךְ פְּעָמַי;
יַעַן לִבִּי סָמוּךְ, נָכוֹן וּבָטוּחַ,
כִּי בַדֶּרֶךְ הַזֶּה, חֶפְצִי יַצְלִיחַ".

6.

אַחַר דְּבָרֶיהָ, לֹא שָׁנְתָה פְּנִינָה,
וְחִישׁ מַהֵר, הָלְכָה לִמְכּוֹר הַנְּזָמִים,
וּבִמְחִירָם לָקְחָה, חֲמִשִּׁים כֶּסֶף מְדִינָה,
וְשָׂמָה פְּעָמֶיהָ, לְהַצַּדִּיק תָּמִים.
כְּבוֹאָה הַפְּתְחָה, צָעֲדָה בְּפִיק בִּרְכַּיִם,
וְהוֹשִׁיטָה „הַפִּתְקָא" בְּדִמְעוֹת עֵינַיִם.

7.

„לָמָּה תִּבְכִּי" ? שָׁאַל הַקָּדוֹשׁ בְּתִמָּהוֹן,
בִּרְאוֹתוֹ עֱנוּת רוּחָהּ וּמְבוּכָתָהּ,
„הָסִירִי דִמְעָתֵךְ", הוֹסִיף לִקְרוֹא בְגָאוֹן,
אַחֲרֵי נוֹכַח לָדַעַת, מַה שְּׁאֵלָתָהּ,
אַל יֵרַע לִבֵּךְ, יֵשׁ צֳרִי לְמַכָּתֵךְ,
אַךְ כֶּסֶף אֲנִי צָרִיךְ, לְתַקֵּן נִשְׁמָתֵךְ.

שְׁאֵלַת חָכָם.

1.

„חוֹנִי הַעֲנוּתִי„ אִישׁ עָנִי וְחֵלֶךְ,
הָלַךְ עֲרִירִי, רַבּוֹת בַּשָּׁנִים,
וַתְּפַצֵּר בּוֹ אִשְׁתּוֹ, כִּי אֶל הַצַּדִּיק יֵלֵךְ,
לְבַקֵּשׁ וּלְחַנֵּן, כִּי יִתֵּן לוֹ בָּנִים,
כִּי הוּא אַךְ הוּא, יוּכַל לְהַפְלִיא פְּלָאִים,
וּלְפַקֵּד עֲקָרוֹת וַעֲקָרִים, בְּשַׁעַר נוֹדָעִים.

2.

„לְהַצַּדִּיק אֵיךְ אֵלֵךְ? שָׁאַל חוֹנִי,
וּתְשׁוּרָה לְהָבִיא, אֵין בְּיָדִי מְאוּמָה!
הֲטֶרֶם תֵּדְעִי, כִּי אֶבְיוֹן אָנִי,
וְאֵיךְ אוּכַל לָבוֹא, הַחֶדֶר פְּנִימָה?
הֲלֹא מוּדַעַת זֹאת מִיָּמִים כַּבִּירִים,
כִּי הַקָּדוֹשׁ מְקָרֵב, אַךְ הָעֲשִׁירִים!„

3.

„אִם תַּחְפּוֹץ לְהוֹלִיד בָּנִים אֲהוּבִים,
וּלְהַשְׁאִיר לְךָ, מַזְכֶּרֶת עוֹלָמִים;
מְכוֹר טַלִּיתְךָ, בְּעַד אֵיזֶה זְהוּבִים,
וְתוּכַל לָבוֹא לְהַצַּדִּיק תָּמִים,
אַךְ עֲשֵׂה זֹאת עוֹד הַיּוֹם, אוֹ מָחָר,
וּבְטוּחָה אֲנִי, כִּי יִתֵּן לְךָ בֶּן־זָכָר„.

12.

עָבְרָה שָׁנָה, נָגוֹזוּ שְׁנָתַיִם,
וְעוֹד לֹא נִרְאָה פְּעֻלַּת הַקָּדוֹשׁ;
אוּלָם תִּקְוָתָהּ, כְּסֶלַע בְּלֶב־מַיִם,
אַמִּיץ נִשְׁאֲרָה, עַד עָבְרָה הַשָּׁלֹשׁ,
וְאָז אֱמוּנָתָהּ בַּקָּדוֹשׁ לְהִתְמוֹטֵט הֵחֵלָּה,
פָּנֶיהָ נָפְלוּ, לִבָּתָהּ אֻמְלָלָה.

13.

וְלִפְנֵי רַגְלֵי חוֹנִי, הִתְנַפְּלָה הַפַּעַם,
לְהוֹצִיא מֵהַקָּדוֹשׁ, הַכֶּסֶף נָתָנָה;
וְהוּא שָׁת עֵצָה, בְּטוּב טַעַם,
בַּיּוֹם הַמָּחֳרָת, לְהַצְדִּיק פָּנָה,
וּבְצַעֲדֵי עֲנָק בָּא בַּחֲדָרוֹ,
וַיִּקְרָא „מז"ט רַבֵּנוּ! בָּא דְּבָרוֹ"!

14.

„הַאַתָּה הוּא בַּעַל הָאִשָּׁה,
לִפְנֵי שְׁנָתַיִם, פֹּה נִצָּבָה?
וּלְהַעֲלוֹת אֲרוּכָה, לְמַחֲלָתָהּ הָאֲנוּשָׁה,
בָּכְתָה בְּמַר רוּחָהּ נֶעֱצָבָה?
אֶת אֲשֶׁר הִבְטַחְתִּי, אָמְנָם אָתָא,
לָכֵן לְשַׁלֵּם נִדְרָהּ, עַתָּה בָּאתָ!"

15

„כְּמַלְאַךְ אֱלֹהִים, יְדַבֵּר רַבֵּנוּ,
וּמָה לִי לְהָשִׁיב אִם יָדַע הַכֹּל מֵרֹאשׁ?
אָמְנָם לְשַׁלֵּם נִדְרָהּ לֹא הָיָה לְאֵל יָדֵינוּ,
כִּי הַזְּמַן הִשְׂבִּיעָנוּ לַעֲנָה וָרוֹשׁ;
אַךְ עַתָּה, בְּעֵזֶר צוּרִי וִישׁוּעָתִי,
הִנֵּה לִי, וּלְשַׁלֵּם נִדְרָהּ בָּאתִי.

8.

"כֶּסֶף! אִם אַךְ כֶּסֶף יְבַקֵּשׁ אֲדוֹנִי,
יְצַוֶּה! וַאֲמַלֵּא שְׁאֵלָתוֹ, עַד מְהֵרָה!"
"אָמְנָם מֵאָה כֶסֶף יְבַקֵּשׁ אִישׁ כָּמוֹנִי,
אַךְ לְמַעֲנִי לֹא אַף גֵּרָה!
כִּי לֹא לַכֶּסֶף נַפְשִׁי צְמֵאָה,
אַךְ לְמַעֲנֵךְ, אֲבַקֵּשׁ אֶת הַמֵּאָה"!

9.

"מֵאָה זְהוּבִים?! שָׁאֲלָה פְּנִינָה,
חֵי נַפְשִׁי! כִּי אֵין יָדִי מַגַּעַת,
וּמַדּוּעַ אֲדוֹנִי, לֹא יָדַע חֲנִינָה,
וִיבַקֵּשׁ מִמֶּנִּי, כְּמֵאִשָּׁה לַעֲשִׁירָה נוֹדַעַת!?
אָנָּא! יַעֲשֶׂה נָא חַסְדּוֹ עִמָּדִי,
וְיִקַּח הַחֲמִשִּׁים כֶּסֶף אֲשֶׁר בְּיָדִי."

10.

אַחֲרֵי הִרְבְּתָה לְפָנָיו שִׂיחַ,
וְנִשְׁבְּעָה עַל זֶה, בַּשּׁוֹכֵן שָׁמַיִם,
"לַשָּׁנָה הַבָּאָה, הַקָּדוֹשׁ הִבְטִיחַ,
תֵּלְדִי בֵן, יָפֶה לָעֵינָיִם!
אַךְ תִּהְיִ זְרִיזָה וְנִשְׂכֶּרֶת,
וְתִשְׁלְחִי הַשְּׁאָר, בְּעֵת תִּהְיִ מְעֻבֶּרֶת!"

11.

בְּלֵב שָׂמֵחַ, וּבְצַהֲלַת פָּנִים,
שָׂמָה פְּנִינָה, לְדֶרֶךְ פְּעָמֶיהָ,
הֲלֹא הָרַבִּי, הִבְטִיחַ לָהּ בָּנִים,
וְלֹא תִהְיִ לָבוּז, בֵּין שְׁכֵנוֹתֶיהָ!
אוּלָם לַשָּׁוְא, תִּקְוָתָהּ נִשְׁאֲרָה מַעַל,
כִּי הַצַּדִּיק, מַה פָּעַל?

20.

הֲלֹא אִישׁ הוּא, רֶכֶב יִשְׂרָאֵל וּפָרָשָׁיו,
וּמִי כָמוֹהוּ בְּיִשְׂרָאֵל, לִתְהִלָּה וְלִבְרָכָה?
וּבֶטַח עָבַר, בַּיָּם הַתַּלְמוּד וּמְפָרְשָׁיו,
וְהִרְבָּה לַחְדּוֹר, בְּעָמְקָהּ שֶׁל הֲלָכָה,
וְגָלוּי וְיָדוּעַ לְפָנָיו, כִּי מִצְוַת חֲכָמֵינוּ,
לֹא תוּכַל לִדְחוֹת, מִצְוַת תּוֹרָתֵנוּ.

21.

וּמַדּוּעַ הָיָה נִתְעָה, לְהַאֲמִין בַּשָּׁוְא,
כִּי יִתֵּן לִי בָנִים, בִּתְפִלָּתוֹ הַטְּהוֹרָה?
וְכִי בִתְפִלָּתוֹ, יָדָיו לוֹ רָב,
מֵאֲשֶׁר אָנֹכִי אִיגַע בְּמִצְוַת הַתּוֹרָה?
בְּמִצְוַת הַתּוֹרָה עָמַלְתִּי וְלֹא יָכוֹלְתִּי הוֹעִיל
וְאֵיךְ הוּא בִּתְפִלָּה דַּרְכָּנָן לְהַאֲמִין הוֹאִיל?"

22.

רַעְיוֹנֵי הַקָּדוֹשׁ, נָבוֹכוּ עַל שְׁאֵלָתוֹ,
וַיִּרְגַּז תַּחְתָּיו, בַּחֲרוֹן אַפּוֹ,
דָּמָיו רָתְחוּ, וְלֹא יָכֹל עֲצוֹר בַּחֲמָתוֹ,
בִּרְאוֹתוֹ כִּי נִלְכַּד בְּכַפּוֹ,
וַיִּקְרָא: "צֵא הָאַפִּיקוֹרֶס חִישׁ מִלְּפָנַי,
וְלֹא יוֹסֵף עוֹד לִרְאוֹת פָּנָי!"

קראקא — א. ג. ד.

16.

עוֹדֶנּוּ מְדַבֵּר, שָׂם יָדוֹ בְצַלַּחַת,
וַיֹּאמַר: „הִנְנִי לְשַׁלֵּם נֶדֶר אִשְׁתִּי הַיְקָרָה,
וְהִנֵּה אֲדוֹנִי לְפָנָיו מֵאָה־אַחַת
וְיֹאבֶה לְהָשִׁיב לִי חֲמִשִּׁים בַּחֲזָרָה,״
הַקָּדוֹשׁ שָׂמַח, וְצָהֲלוּ פָנָיו,
וְחִישׁ שָׂם — אֶת הַכֶּסֶף לְפָנָיו.

17.

וְכָכָה יָשַׁב עַל הַשֻּׁלְחָן, וְהֶחֱלִיק זְקָנוֹ,
וְיַד הַשֵּׁנִית, לָקַחַת הָיְתָה פְתוּחָה,
וּבֵין כֹּה וָכֹה, לָקַח חוֹנִי מִשֻּׁלְחָנוֹ,
אֶת „הַמֵּאָה״, „וְהַחֲמִשִּׁים״ בִּמְנוּחָה,
וַיָּשֶׁב יָדוֹ אֶל חֵיקוֹ, בְּלִי דַבֵּר דָּבָר,
רַק שְׂחוֹק קַל עַל שְׂפָתָיו עָבָר.

18.

עַתָּה הִתְעוֹרֵר הַקָּדוֹשׁ, וְנוֹכַח לָדַעַת,
כִּי חוֹנִי בְלַעַג יְדַבֵּר, יְסוֹבְבֵהוּ בְּכַחַשׁ,
וַיִּשְׁאַל אוֹתוֹ בָּחֳרִי אַף וָכַעַס:
„מַדּוּעַ עַל מִרְמָה, אֶת רַגְלְךָ תָּחַשׁ?
הַמְעַט כִּי פִּיךָ בַּשֶּׁקֶר שִׁלַּחְתָּ,
כִּי גַם אֶת הַחֲמִשִּׁים לָקַחְתָּ!

19.

„אִם מָצָאתִי חֵן בְּעֵינֵי כְּבוֹד תּוֹרָתוֹ,
יֹאבֶה לְהָשִׁיב, עַל שְׁאֵלָתִי רַבֵּנוּ,
וְאָז גַּם אָנֹכִי, אֲמַלֵּא שְׁאֵלָתוֹ,
וּלְהָשִׁיב הַכֶּסֶף, הִנְנִי הִנֵּנִי,
אַךְ אוֹר יָאִיר, עַל רַעְיוֹנַי הַנְּבוֹכִים,
וְיָשִׁיב עַל שְׁאֵלָתִי, דְּבָרִים נְכוֹחִים.

אַנְחָתָהּ תַּרְגִּיז כָּל נֶפֶשׁ עוֹד נִרְדֶּמֶת . . .
וְנָמַסּוּ הַלְּבָבוֹת וְנָזְלוּ כָּל עֵינָיִם!

* * *

עַמִּי, עַמִּי, עַמִּי, נֵעוֹר נָקוּם נָא חִישׁ . . .
אֶל קוֹל הַבְּכִיָּה
בְּאֶרֶץ מוֹרִיָּה
אֶל שִׁמְמוֹת צִיּוֹן הֲלֹא יֶחֱרַד כָּל אִישׁ!
שָׁם בֵּין אַבְנֵי בֹהוּ שְׁכִינַת אֵל קֹדֶרֶת,
תְּמַסֶּה גַל וָאֵפֶר, תַּחֲרִיד דְּמִי צַלְמָוֶת,
בְּעֲרֵמוֹת, תַּבִּיט, נִקְבַּר כָּבוֹד וַעֲטֶרֶת —
וְנַאֲקוֹת בָּנֶיהָ מִמֶּרְחָק קֹשֶׁבֶת!

מְקוֹר הַדִּמְעָה יָבֵשׁ, לִבְכּוֹת הָהּ אֵין אֱיָל —
אַךְ בִּנְעִימוֹת וָחֵן
מִי לֵב יְמוֹגֵג כֵּן
הֲקוֹלֵךְ צִיּוֹן הוּא, זֶה יַעֲרֹף כַּטָּל?
בֵּין גַּלִּים וּקְבָרִים שָׁם תִּקְוָה צוֹמַחַת,
שָׁם מֵרִגְבֵי אֹפֶל וּמַשּׁוּאוֹת נֶצַח
נֵר שַׁדַּי יוֹפִיעַ, הַדְרַת יָהּ זוֹרַחַת
אֶל לֵב עֲטוּפֵי עֹנִי, אֶל לֵב שְׂרִידֵי רֶצַח

עוּרָה עַם אֻמְלָל, יֹשֵׁב חֹשֶׁךְ וְלֹא אוֹר!
מִנַּפְשְׁךָ הַשּׁוֹמֵמָה
הָסִירָה תַּרְדֵּמָה,
זְכוֹר מִי אָתָּה, עַם עוֹלָם נָא זְכוֹר!
הִתְעוֹרְרָה הִתְאוֹשְׁשָׁה, הוֹי קֹדְרֵי עַצֶּבֶת,
בַּחֲשֵׁכָה מַה נֵּלֵךְ? בָּנוּ אוֹר זָרַח!
בָּנוּ דְּבַר עֶלְיוֹן תּוֹחֶלֶת לֹא נִכְזֶבֶת . . .
הִנָּחֵם, הוֹי עַם אֻמְלָל, עוֹד תִּהְיֶה צָלֵחַ!

לְעַם עָנִי כִּי יַעֲטֹף.

עוּרָה עַם אֻמְלָל, יֹשֵׁב חשֶׁךְ וְלֹא אוֹר!
עַל נַפְשְׁךָ הַשּׁוֹמֵמָה
הָהּ נָסְכוּ תַּרְדֵּמָה
תִּקְוֹת אַכְזָב וֶעֱנוּת דֹּר וָדוֹר!
נִתְעוֹרְרָה נִתְאוֹשְׁשָׁה, שְׁפוּתַיִם לַעֲפַר מָוֶת,
לֹא נַאֲמִין בַּחַיִּים — נַאֲמִין בֵּאלֹהֵינוּ!
הֵן קוֹלוֹ מִתּוֹךְ חשֶׁךְ וּשְׁנוֹת צַלְמָוֶת,
מֵעָנָן מוֹקְדֵי שַׁלְהֶבֶת דֹּבֵר אֵלֵינוּ!

הֵן כְּבְיוֹם סִינַי, בָּאֵשׁ וּבִתְרוּעָה,
יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֵל
מִתּוֹךְ עָנָן וָצֵל —
מִמְּדוּרוֹת כָּל רֶצַח, פַּחַד וְזְוָעָה! . . .
גָּרְעַם קוֹל: „נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמַע כֻּלָּנוּ יָחַד,
„יָהּ! עַל תּוֹרָתְךָ נִכּוֹן לְשֹׁד וָפֶגַע,
„נֵרָדֵף גַּם נֶהְדַּף, בְּכָל עֲלִילוֹת כַּחַד,
„נִנָּתֵן לָבַז, הָהּ, לִמְשִׁסָּה כָּל רֶגַע!‟ . .

כַּף אֶל כַּף נִתְקָע, נִדְחַץ נָא לֵב אֶל לֵב,
נוֹרִיד דְּמָעוֹת כַּיָּם
אֶל תּוֹךְ נַחֲלֵי הַדָּם,
אָז יִרְוַח הַלַּחַץ, אָז יָקֵל הַכְּאֵב!
גָּרֶם־נָא קוֹלֵנוּ — וּכְיוֹנָה נֹהֶמֶת,
תַּעֲנֶה גַם בַּת־קוֹל מֵחָרְבוֹת יְרוּשָׁלַיִם,

„שירי שפת עבר.“ *)

Dr. S. Mandelkern.

א.

צֹאן קָדָשִׁים.

וּמֶה־קּוֹל הַצֹּאן הַזֶּה בְּאָזְנָי? (ש״א ט״ו י״ד).

אַךְ גִּילַת וְרַנֵּן בְּכָל־אַרְבַּע פִּנּוֹת בֵּית הַתְּפִלָּה,
יָשִׂישׂוּ גַּם־יַעַלְזוּ יַחַד כָּל־בְּנֵי הַקְּהִלָּה,
חֶדְוַת קֹדֶשׁ עַל־כָּל־פָּנִים כְּשֶׁמֶשׁ זֹרַחַת;
לֹא בְקוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וָעֹז יַצְרִיחוּ אַף־יָרִיעוּ
לֹא כְשׁוֹבֵי מִלְחָמָה קוֹל רִנָּה וְצָהֳלָה יַשְׁמִיעוּ —
שִׂמְחַת־תּוֹרָה תְּרַנֵּן לִבָּם, תְּמַלְּאֵמוֹ נָחַת!

*) ברשות הרב המשורר הנני נותן לפני הקוראים שני שירים מספר שני של „שירי שפת עבר“ הראשון פרי רעיוני המחבר, והשני מתורגם ע״פ היינע. למען יראו את כחו הגדול בחבור ובהעתקה גם יחד, כי רעיוניו מלאים זיו ומפיקים נגה ולשונו זבת חלב ודבש. המו״ל.

מְקוֹר חַיִּים אִתָּנוּ, עַם בְּנֵי אֵל חָי —
וְעַל צִיּוֹן בֵּית חַיֵּינוּ
וְעַל כָּל מַחֲמַדֵּינוּ
עַד אָן תְּאֱבַל שְׁמָמָה, יִבְכֶּה כָּל גַּל וָעִי!
מְקוֹר חַיִּים אִתָּנוּ עַם עוֹלָם עַם נֶצַח
וְצִיּוֹן תִּפְאַרְתֵּנוּ אוֹצַר כָּל סְגֻלּוֹתֵינוּ
עוֹד תַּעְדֶּה בָּנֶיהָ נֵזֶר יָהּ עַל מֵצַח,
הָדָר תִּלְבַּשׁ וָעֹז וִישׁוּעָה תַּלְבִּישֵׁנוּ.

* * *

עוּרָה עוּרָה עַמִּי, אַל תִּתֵּן לְךָ דֳּמִי!
קוּמָה עַם אַל-מָוֶת
הֹלֵךְ בְּגֵיא צַלְמָוֶת
וְרֵה מִגַּן עֲדָנִים מִפְּלָה וּמְעִי,
מַעְדָּרוֹת וְיָעִים כָּל יָדַיִם מַלְּאוּ —
פַּנּוּ הָעֲרֵמוֹת מֵעַל קִבְרוֹת קָדְשֵׁנוּ,
צְאוּ גִבּוֹרֵי עֹז, יְשֵׁנֵי עָפָר צְאוּ.
נְבִיאֵי קֶדֶם עוּרוּ, קוּמוּ נָא קְדוֹשֵׁינוּ!!

הָהּ, סְגֻלּוֹת מַחֲמַדֵּינוּ טְמוּנוֹת בֶּחֳרָבוֹת —
וְכִנּוֹר הַלְוִיִּם
קָבוּר בְּעִיִּים,
מִי יָעִיר מֵיתָרָיו — מֵיתְרֵי הַלְּבָבוֹת . . .
עָבְשׁוּ הַמֵּיתָרִים, חֹל אָבָק כִּסָּיו —
נְדִיחֵם נָא נַרְחִיצֵם בְּדִמְעוֹת שְׁנוֹת אַלְפַּיִם,
וְלִבּוֹת הָאֶבֶן יִתְמוֹגְגוּ יִמַּסּוּ,
יִשְׁתַּפְּכוּ בְּשִׁיר צִיּוֹן אֶל אֵל בַּשָּׁמַיִם!

קֵץ תשרי תרמ"ז.

ש. ש. קאנטראוויטץ.

מַה חֲרִי הָאַף הַגָּדוֹל הַזֶּה עַל־כֻּלָּנוּ?
מֶה עָוֶל מָצְאוּ בְּעַם נוֹצֵר תּוֹרַת תֹּם וָצֶדֶק?
עַל־מֶה יְתַעֲבוּהוּ יְרַחֲקוּהוּ כְּקוֹץ מוּנָד וָחֵדֶק?
עַל־מֶה נְאַץ רֶשַׁע בְּנֵי־שֵׁם?... הָהּ מֶה־הָיָה לָנוּ!!·

וּלְמַנִּי אָז מִדֵּי עֶדְרֵי צֹאן עֵינַי תֶּחֱזֶינָה
לְקוֹל תִּתָּם מֶה! מֶה! מֶה! כְּרֶגַע אָזְנַי תְּצִלֶּינָה
קוֹל זֶה יוֹרֵד חַדְרֵי בִטְנִי, סָגוֹר לִבִּי קוֹרֵעַ;
מִקּוֹל זֶה יֵעוֹר רוּחִי, כָּל־קְרָבַי יֶהֱמָיוּ
וּבְיוֹם אֶשְׁמַע קוֹל זֶה רַעְיוֹנַי בַּל־יִשְׁלָיוּ —
וּכְמוֹ אֶנְקַת עַמִּי, עַם־עוֹלָם, אָנֹכִי שׁוֹמֵעַ!...

ד"ר שלמה מאנדעלקערן.

ב.

שַׁבַּת הַמַּלְכָּה.

על פי היינע.

בְּהַגָּדוֹת עֲרָב, שִׂיחוֹת מִנֵּי־קֶדֶם
יְסֻפַּר עַל־אוֹדוֹת בֶּן־מֶלֶךְ נָעַר
אֵיךְ קִלְלַת קֹסֵם חֹבֵר חֲבָרִים
הָפְכָה צַלְמוֹ לִדְמוּת חַיְתוֹ יָעַר.

אַךְ לְעִתִּים מְזֻמָּנִים וְלַמּוֹעֲדִים
הַקֶּסֶם יִתְעוֹפֵף יַחֲלֹף בַּלֵּיל,
וּבֶן הַמֶּלֶךְ בִּיקַר תִּפְאַרְתּוֹ
יָשִׁיר אֲהָבִים וִיחַלֵּל בֶּחָלִיל.

עִם־סִפְרֵי הַתּוֹרָה הַמְחֻשָּׁקִים בַּעֲדִי עֲדָיִים
כְּבָר אֶת־הַבָּמָה הִקִּיפוּ סָבִיב שִׁבְעָתַיִם
וּנְעָרִים עִם־דִּגְלֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם בַּסָּף עָבָרוּ;
גַּם־יְלָדִים רַכִּים וּקְטַנִּים נְשׂוּאִים עַל־כַּפַּיִם
לְבַעֲבוּר יַאֲצִילוּ לַתּוֹרָה נְשִׁיקוֹת שְׂפָתַיִם
בְּתוֹכְכֵי הָמוֹן חוֹגֵג שָׁמָּה לֹא נֶעְדָּרוּ...

הַגַּבָּאִים בְּיַד־נְדִיבָה לַנְּעָרִים חִלְּקוּ מָנוֹת
תַּפּוּחִים וֶאֱגוֹזִים, מַמְתַּקִּים וּמִגְדָּנוֹת,
וַיֵּשְׁתְּ הָעָם מִן־הַמְשַׂמֵּחַ אֱלֹהִים וַאֲנָשִׁים;
וְהִנֵּה זֶה אִישׁ מִדּוֹת פִּתְאֹם, כְּטוֹב לִבּוֹ בַיַּיִן
אֶל־לַהֲקַת נְעָרִים פָּנָה וַיִּקְרֹץ לָהֶם עַיִן
וּבְקוֹל אַדִּיר יֶחֱזַק קָרָא: צֹאן קָדָשִׁים!!!

אֶל־מוּל פְּנֵי הַקּוֹרֵא כְּמוֹ־רֶגַע פְּנֵיהֶם כּוֹנְנוּ
מֶה, מֶה! מֶה, מֶה! כֻּלָּם יַחַד פֶּה־אֶחָד עָנוּ
וַיָּנֻעוּ אַמּוֹת הַסִּפִּים מֵהֶמְיַת קוֹלָם;
אוֹ אָז קְרִיאַת צֹאן קָדָשִׁים רָעֲמָה מִכָּל עֲבָרִים
וּצְלִיל קוֹל מֶה! מֶה! הָמָה אַחֲרֶיהָ כְּהֵד הָרִים
כִּי רָעֲשׁוּ כָל־הַבַּחוּרִים לְמִקְטַנָּם וְעַד־גְּדוֹלָם.

גַּם בִּרְחוֹבוֹת קִרְיָה מִקְרָא בְגָרוֹן לֹא־חָשָׂכוּ
עַד־שׁוּבָם לְבֵיתָם שְׁאוֹנָם וַהֲמוֹנָם לֹא־שָׁכָכוּ
שָׁם עֲיֵפִים וִיגִיעֵי כֹחַ מָצְאוּ לְנַפְשָׁם מַרְגּוֹעַ;
אֶפֶס נַפְשִׁי לֹא נָחָה, הַשֶּׁקֶט לֹא יוּכַל לְבָבִי
כִּי בַּלַּיְלָה הוּא גַּם־בִּתְנוּמוֹת עַל־מִשְׁכָּבִי
אַךְ קוֹל הֲמֻלַּת מֶה! מֶה! מֶה! הֶאֱמַנְתִּי לִשְׁמוֹעַ:

,מֶה עָשָׂה יַעֲקֹב כִּי צָרָיו עָלָיו עָקֵב יַגְדִּילוּ?
מֶה חָטָא יִשְׂרָאֵל כִּי לְרָעָה אוֹתוֹ הִבְדִּילוּ?

בְּהֵיכַל הַתְּפִלָּה וּבְכָל־חַצְרוֹתָיו
כְּמוֹ יִשָּׁמַע קוֹל דְּמָמָה דַקָּה,
כְּמוֹ יְרַחֵף רוּחַ־אֵל עַל־סְבִיבֹתָיו
בְּבֹאוֹ לִשְׁכּוֹן אֶת־שְׁפַל־רוּחַ וְדַכָּא.

הַשֶּׁקֶט וְדוּמִיָּה! רַק הַשַּׁמָּשׁ לְבַד
מְשָׁרֵת בֵּית־אֵל עֹבֵר בֵּין הַשְּׂדֵרוֹת,
יַחְפּוֹז אַף־יָרוּץ הֵנָּה וָהֵנָּה
לְהַעֲלוֹת וּלְהַדְלִיק אֶת־כָּל־הַנֵּרוֹת.

מַה־נֶּחְמָד מַה־נָּעִים אוֹר יְקָרוֹת זֶה
מַה־מָּתוֹק הָאוֹר מְבַשֵּׂר נֶחָמָה!
אֵיךְ מִתְנוֹסְסוֹת הַמְּנֹרוֹת חֲטְהוֹרוֹת
בְּכָל־פִּנּוֹת הַהֵיכָל וְעַל־הַבָּמָה!

כְּכוֹכְבֵי־לַיִל יַבְרִיקוּ קַרְנֵיהֶן
נֹכְחָן תִּתְנוֹצֵץ פָּרֹכֶת תְּכֵלֶת,
רֻקְמָה בַּזָּהָב, מְשֻׁבָּצָה פְּנִינִים
כְּמַעֲשֵׂה פֶרַח, שׁוֹשָׁן וַחֲבַצֶּלֶת.

לִפְנֵי הַתֵּבָה נִצָּב הַחַזָּן
אִישׁ רַךְ גְּבַהּ הַקּוֹמָה וִיפֵה־תֹאַר
וּבְטַלִּיתוֹ עַל־שִׁכְמוֹ יִתְיַפֶּה
יַעֲטֶף־שִׁית לוֹ כְּשִׂמְלַת־בּוּץ לָטֹהַר.

לְהַרְאוֹת כַּף־יָדוֹ צַחָה כַּשֶּׁלֶג
עַל־חֶלְקַת טוּב צַוָּארוֹ יְנִיפֶנָּה,
יְמַשֵּׁשׁ כֹּה וָכֹה מִצְחוֹ, רַקָּתוֹ
וְאֶצְבָּעוֹ תַּחַת לֶחְיוֹ יְשִׂימֶנָּה.

אֶפֶס כִּמְעַט יַעֲבֹר יוֹם הַכֶּסֶא
לְמַשְׁחִית יֵהָפֵךְ עָלָיו הוֹדֵהוּ,
גְּוִיָּתוֹ כֻּלָּהּ כְּאַדֶּרֶת שֵׂעָר
כִּפְרִיץ חַיּוֹת גַּם־חָזוּת פָּנֵיהוּ.

לְבֶן־מֶלֶךְ כָּזֶה אָשִׁיר הַפַּעַם
יִשְׂרָאֵל מִימֵי עוֹלָם שֵׁם כְּבוֹדוֹ,
בִּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָּמָא גַּם־הוּא
לְכֶלֶב שֻׁנּוּ פָּנָיו, סָר זִיו הוֹדוֹ.

כְּכֶלֶב עַז־נֶפֶשׁ לֹא־יָדַע שָׂבְעָה
שֵׁשֶׁת יָמִים יָתוּר אֹכֶל בֶּעָרִים,
בְּכָל־מְלָאכָה נִמְבְזָה כַּפָּיו נִגְאָלוּ,
יִתְעַלְּלוּ אַף־יִתְקַלְּסוּ בוֹ נְעָרִים.

אַךְ בַּיּוֹם הַשִּׁשִּׁי בַּשָּׁבוּעַ
תָּמִיד כִּנְטוֹת צִלְלֵי עַרְבַּיִם,
אָז יָשׁוּב לִהְיוֹת כְּאַחַד הָאָדָם —
אֲסוּרֵי־קֶסֶם יִמַּסּוּ כְּמוֹ־מָיִם.

כְּאָדָם בִּיקָר יָחוּשׁ יִרְגַּשׁ לִבּוֹ
יָרִים רֹאשׁ, יִרְאֶה אֶת־כָּל־גָּבֹהַּ,
לָבוּשׁ בִּגְדֵי מִכְלוֹל וּמַחֲלָצוֹת
בְּרֶגֶשׁ וְשָׂשׂוֹן יַהֲלֹךְ אֶל־בֵּית אֱלוֹהַּ.

„אָבִי מַלְכִּי! מַה־טֹּבוּ אֹהָלֶיךָ
מִשְׁכְּנֹתֶיךָ בְּיוֹם שַׁבָּת וָחֹדֶשׁ,
וַאֲנִי אֶשְׁתַּחֲוֶה בְּגִילָה וּרְעָדָה
אֶשָּׁקָה־נָּא מְזוּזַת הֵיכַל הַקֹּדֶשׁ!“

אַךְ שַׁבָּת הַמַּלְכָּה מְנוּחָה אֹהֶבֶת
כָּל־מְגַמָּתָהּ לְהִנָּפֵשׁ וְלָנוּחַ,
עַל־כֵּן תְּתַעֵב כָּל־רִיב שְׂפָתַיִם
כָּל־עֲבוֹדַת הֶגֶה וַעֲמַל הָרוּחַ.

וּנְשָׂא לֹא־תוּכַל סָאוֹן וַהֲמֻלָּה
לֹא־תֶהֱמֶה, לֹא־תַצְרִיחַ וְתָרִיעַ;
בְּשֵׂעָר רֹאשׁ פָּרוּעַ לֹא־תֵצֵא חוּץ
וּבִרְחֹבוֹת קוֹלָהּ לֹא־תַשְׁמִיעַ.

מַחְלְפוֹת רֹאשָׁהּ תַּסְתִּיר תַּחַת שְׁבִיסָהּ
כָּל־כְּבוּדָּה פְּנִימָה, תַּצְנִיעַ לֶכֶת
כְּיַעֲלַת־סֶלַע תַּבִּיט בְּעֵינֵי חֶסֶד
אַךְ כְּתָמָר קוֹמְמִיּוּת דֹּרֶכֶת.

כָּל־חֵשֶׁק לִבּוֹ תִּתֵּן לַאֲהוּבָהּ,
רַק קֶטֶר מְרוֹרִים אִתּוֹ תַּפְרִיעַ:
„שַׁבַּת קֹדֶשׁ הַיּוֹם לַאֲדֹנֵינוּ
לֹא תְבַעֲרוּ אֵשׁ בּוֹ, צִוָּה בְּמַפְגִּיעַ.

„הֵן תַּחַת קְטֹרֶת תּוֹעֵבָה הַזֹּאת
מַאֲכַל תַּאֲוָה לְךָ שָׁמוּר בַּצָּהֳרָיִם,
כְּצַפִּיחִית בִּדְבַשׁ יֶעֱרַב לְחִכֶּךָ
כְּלְשַׁד הַשֶּׁמֶן וּכְדְגַן שָׁמַיִם.

„מַלְאָךְ יְבַשְּׁלוֹ, יֹאפֵהוּ וְיִצְלֵהוּ
גַּם־תַּבְלִין בּוֹ שַׂמְתִּי לְשׁוֹבֵב נֶפֶשׁ,
אַמְבְּרוֹסְיָה מַעֲדַנֵּי אֱלִילֵי יָוָן
לְעֻמַּת שָׁלֶט — קִיא צוֹאָה וָרֶפֶשׁ!...

קוֹל זִמְרָה יָחֵל בַּלָּט וּבְנַחַת
חִישׁ יַרְחִיב צַעַד כְּאַיָּלָה קַלָּה,
עַד־כִּי יִפְרֹץ בְּרַעַשׁ וָכֹחַ
וַיְשׁוֹרֵר: „לְכָה דוֹדִי לִקְרַאת כַּלָּה!"

„לְכָה דוֹדִי לִקְרַאת כַּלָּה רַבַּת־חֵן
מַהֲרָה חוּשָׁה, לָךְ כָּלוֹת עֵינֶיהָ,
בַּת־מֶלֶךְ בְּיָפְיָהּ וּבַעֲנָוַת רוּחָהּ
הֵסִירָה צְעִיפָהּ מֵעַל־פָּנֶיהָ!"

שִׁירַת הַדּוֹדִים זֹאת חֻבְּרָה הוּשָׁרָה
מֵאֵת מְשׁוֹרֵר נַעֲלֶה, זִכְרוֹ אֵין נֹשֶׁה
לְוִיַּת־חֵן נְתָנָהּ אִישׁ מִבֵּית לֵוִי
וַיְכֻנֶּה אַלְקַבֵּץ — שְׁלֹמֹה בֶּן־מֹשֶׁה

לְיוֹם חֲתֻנַּת יִשְׂרָאֵל בְּחִיר שַׁדַּי
עִם בַּת־גִּילוֹ, מֵאָז לוֹ יְעוּדָה,
בַּת־מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הִיא
וְשַׁבָּת הַמַּלְכָּה — זֶה שְׁמָהּ בִּיהוּדָה.

וּכְלִילַת־יֹפִי הִיא, הֲדַר תִּפְאֶרֶת
עַל־כָּל־בְּנוֹת חֶמְדָּה לָהּ שְׂאֵת וָיֶתֶר
וַתֵּיף וַתִּגְדַּל גַּם מִמַּלְכַּת־שְׁבָא
יְדִידַת שְׁלֹמֹה, מֶלֶךְ נֹשֵׂא כֶתֶר!

אֶל־בֶּן־דָּוִד בָּאָה הַמִּתְחַכֶּמֶת
הִתְהַלֵּל הִתְפָּאֵר בַּאֲשֶׁר חֲקָרָהּ,
לְנַסּוֹתוֹ לְהַלְאוֹתוֹ בְּחִידוֹת וּמְשָׁלִים,
וְלוּ אָרְכָה שַׁבָּת הָיְתָה־לּוֹ לְזָרָא...

גם־כוס יין תתן על־כפו ידידה
טרם תפרד, תעזבהו כלה,
בחפזה יגמא יבלע את־היין,
נטפי מספר ישאיר בכוס ההבדלה.

זה הנותר יריק על־השלחן
ונר דונג בער יגע אליהו,
הנר יז קצף גם־ידעך ויכבה —
ואשר בן־מלך גז חיש ואינהו!

דר. שלמה מאנד עלקערן

על־מות אב״י מטה השקדים

הלא הוא הרה״ח השלם, הבלשן המפואר, צדיק וישר **אריה בן־יוסף**,
המכונה **לעאן מאנדעלשטאם**, לפני שמש יכון שמו!

אהה בן־יוסף! כל־ימי היות באפך נשמה
בעוד התהלכת אתנו על־פני האדמה
מוזר היית לאחיך, הרכך לא הכירו,
הרחק מאדם העיר דומם בדד ישבת
הגית, שנית, חשבת גם־כתבת —
ומנאציך הניעו ראש בשפה הפטירו.

אמלל! אך לשוא עמלת, כתבת אמרי שפר
אך לריק חפות הגיוני לבך על־ספר
ודבריך הנעימים שחת לשחת,
אך להבל על־חכמה ודעת שקדת
לשונות שונות עד־היסוד לתהו למדת —
כי עוד חסור חסרה לך השפה האחת!

כִּמְעַט יִשְׁכַּב הָשֵׁן בֶּן־הַמֶּלֶךְ
קָרַן עוֹר פָּנָיו, וַעֲלֵי־כִסְאוֹ סָרוּחַ
יַחֲלֹם חֲלוֹם צִיּוֹן עֶרֶשׂ יַלְדוּתוֹ
הֶגֶה מִפִּיו יֵצֵא, יִמַּלֵּל בָּרוּחַ:

„הֶאָח! הַאִם לֹא תִשְׁמַעְנָה אָזְנַי
שְׁאוֹן הַיַּרְדֵּן, סְאָן בַּהֲמוֹן גַּלִּים
וּמַשַּׁק גֵּבִים בְּעֵמֶק הַתְּמָרִים
שָׁם תִּרְבַּץ תָּנוּחַ אֹרְחַת גְּמַלִּים?

„הַאִם לֹא אַקְשִׁיב צְלִיל הַפַּעֲמֹנִים
לְצַוְּארֵי־צֹאן מֵהַר־גִּלְעָד גָּלָשׁוּ,
מֵרִיחַ צֳרִי הַנֹּדֵף מִמֶּרְחָק
יְזוֹרְרוּ הָעִזִּים אַף־יִתְעַטָּשׁוּ?"

אָכֵן מַהֵר יָעוּף יוֹם הַמְּנוּחָה
כְּמֹץ גְּנָבָתוֹ סוּפָה, כְּצֵל בֹּרֵחַ
עֵת הַמְּאֵרָה הֹלֶכֶת וְקָרֵבָה —
בֶּן־הַמֶּלֶךְ יִרְגַּז יֵאָנֵחַ...

וּכְמוֹ צִפָּרְנֵי מְכַשֵּׁפָה אֲרוּרָה
לַחְדֹּר תּוֹךְ חַדְרֵי לִבּוֹ יְשַׁאֲפוּ,
וּבְעוֹרְקָיו כְּמוֹ יִזְּלוּ כְבַר דְּמֵי כֶלֶב
כָּל־בַּדֵּי עוֹרוֹ יִרְעֲדוּ יִרְחָפוּ.

אָז תּוֹשִׁיט בַּחֲמֻלָּה שַׁבַּת הַמַּלְכָּה
לַאֲהוּבָהּ הֶעָיֵף וּרְפֵה־כֹחַ
הֲדַס מָלֵא בְשָׂמִים, כְּפָרִים עִם־נְרָדִים
לְהַחֲיוֹת נַפְשׁוֹ בְּרֵיחַ הַנִּיחֹחַ.

הַתְּמוּנָה.

די חזית פרזלא מערב בחסף טינא, מתערבין להון בזרע אנשא
ולא להון דבקין דנה עם דנה. הא כדי פרזלא לא מתערב עם חספא
(דניאל ב. מג.)

תַּבְנִית חֵן מַעֲשֵׂה מְלֶאכֶת מַחֲשֶׁבֶת
שָׁם בָּעֵינַיִם הִיא עוֹמֶדֶת נִצֶּבֶת,
תַּבְנִית עַתִּיקַת יָמִים וּמְלֵאָה פְּאֵר
רֵאשִׁית הָיְתָה מִשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר.
פְּתָיִים נְבוּבֵי לֵב גַּם חַסְרֵי דֵעָה
נִקְבְּצוּ וּבָאוּ עָלֶיהָ מִכָּל עֵבֶר וּפֵאָה
רְהָבִים וְשָׂטֵי כָזָב גַּם עַזֵּי פָנִים
עִטְּרוּהָ כִּתְרוּהָ וַיְכַסּוּהָ כָּעֲנָנִים.
הַתַּבְנִית הַזֹּאת לִפְנֵי שְׁנוֹת אַלְפַּיִם
אָדָם הָיְתָה, שֶׁרוּחַ בְּקִרְבּוֹ וּבְאַפּוֹ חַיִּים
בְּלִבּוֹ רֶגֶשׁ וָדַעַת, וּבְעוֹרְקָיו דָּם
יָשָׁר בָּאָדָם וּכְיַעֲקֹב אִישׁ תָּם
אָדָם הַמַּעֲלָה, לוֹ שֵׁם תִּפְאָרָה
בְּרוּחוֹ הַכַּבִּיר וּבֶאֱמוּנָתוֹ הַבָּרָה.
וַיִּגְבַּהּ מְאֹד וַיְהִי נִשָּׂא וָרָם,
וְהוּא הוּא אֲחִי יֶפֶת וָחָם.
אַךְ בִּתְקוּפַת הַיָּמִים תַּם כֹּחוֹ
זֹרְבוּ נִצְמְתוּ חַיָּיו, וְנָס לֵחֹה
שֻׁדַּד מִמֶּנּוּ טַל הַתְּחִיָּה
וַיִּיבַשׁ וַיֶּחֱרַב מִנֶּפֶשׁ עַד גְּוִיָּה.
עַצְמוֹתָיו שֻׁפּוּ נִחַר תּוֹכוֹ
נִקְפָּא דָמוֹ וַיִּיבַשׁ מוֹחוֹ

„שְׂפַת חֲלָקוֹת" זֶה שְׁמָהּ, בְּתֵבֵל אַרְצָה מִשְׂתָּרֶרֶת
עַל־כָּל־הַשָּׂפוֹת הַחַיּוֹת אַךְ הִיא הַגְּבֶרֶת,
אוֹי לוֹ לָאִישׁ לֹא לְמָדָהּ בִּימֵי הַנְּעוּרִים;
הֵן אֲצִילִים אֱוִילִים רַק שְׂפַת חֲלָקוֹת יִשְׁמָעוּ
וּמוֹרִים חֲמוֹרִים דַּבֵּר צַחוֹת בָּהּ יֵדָעוּ,
הִיא תָּסֹל הַמְסִלָּה, תְּיַשֵּׁר לִפְנֵיהֶם הֲדוּרִים.

שָׂפָה זֹאת בָּזִיתָ, לֹא לָקַחְתָּ בָּהּ חֵלֶק
עַל־כֵּן חֶלְקְךָ אָכַל הָאַרְבֶּה, חָסִיל וְיֶלֶק,
כֵּן צִוָּה עָלֶיךָ גְּבִיר בְּעִיר, הוּא אָמַר וַיֶּהִי!
אַךְ עַתָּה, בְּשֶׁכְּבָר מַתָּ, שָׁכַבְתָּ בַּקֶּבֶר
הַכִּירוּךָ אַחֶיךָ, טִלְטְלוּךָ טַלְטֵלָה גָבֶר
נִבְהֲלוּ נֶחְפָּזוּ קָרְאוּ לְמִסְפֵּד וָנֶהִי...

אַל־תִּסְפְּדוּ לַמֵּת הַזֶּה, לִגְבוּרוֹת הַגִּיעַ
אַל־נָא תָנוּדוּ לַגֵּוּ, יַרְבָּתֵי בוֹר הִבִּיעַ,
בְּכוּ בָכֹה לְהוֹלְכֵי־רָכִיל אֶת־חַיָּיו מֵרֵרוּ!
כִּכְלָבִים עַזֵּי נֶפֶשׁ הֵם כִּתְּרוּ אֶת־הָאֲרִי
הִדִּיחוּהוּ הִדְרִיכוּהוּ אֶל־יַרְכְּתֵי הָאִי
וּבְכָל־תַּחְבּוּלוֹת מִרְמָה לוֹ תָמִיד הֵצֵרוּ...

אַךְ אֲמִתּוֹ וֶאֱמוּנָתוֹ מֵאֶרֶץ תִּצְמַחְנָה
תֻּמָּתוֹ וְצִדְקָתוֹ מֵעָפָר תִּפְרַחְנָה,
תֵּאָלַמְנָה שִׂפְתֵי שֶׁקֶר, לְשׁוֹן בַּדִּים זֵדִים;
לֹא עוֹד יִשָּׁמַע קוֹל עָרִיץ פָּרִיץ מְדַבֵּר רָתֵת
כֶּלֶב חַי לֹא יֶחֱרַץ לְשׁוֹנוֹ לַאֲרִיֵה הַמֵּת —
וּלְזֵכֶר עוֹלָם יְהִי אָבִ"י מַטֵּה הַשְּׁקֵדִים

ד״ר. שלמה מאנדעלקערן.

אַךְ הַנִּגְלוֹת לָנוּ וְהַצְּפוּנוֹת לָאֵל דֵּעוֹת.
וְעַתָּה מָה? פָּנָה זִיוָהּ וַהֲדָרָהּ
אֲכָלַתָּהּ הַחֲלוּדָה, חֶמְדָּתָהּ סָרָה
עַתָּה אֵין בָּהּ כָּל־הוֹד כָּל יוֹפִי
אַךְ מִגְרַעַת כֻּלָּהּ, בַּלָּהָה וָדֹפִי
אֵין זֵכֶר לַחֲרִיצוּת שְׁאֵרִית לְכִשְׁרוֹן
שִׁקּוּץ מְשׁוֹמֵם הָיְתָה, פְּחֶתֶת וְחִסָּרוֹן
„עַוָּה עַוָּה" יִקְרְאוּ לָהּ נְבוֹנֵי מְלָאכָה
מוֹרָאָה הִיא, שׁוֹמֵמָה וְנִדָּחָה
בְּשֵׁם מִפְלֶצֶת יְכַנּוּהָ חַכְמֵי חֲרֹשֶׁת
כִּי כָל הֲדָרָהּ כְּבָר אָכְלָה הַבֹּשֶׁת.
וְדַרְכֵּנוּ זוֹ הֲלֹא דֶרֶךְ כֶּסֶל
לָחוּס עַל תַּבְנִית, תְּמוּנַת פֶּסֶל
שֶׁאֵין בָּהּ גַּם רוּחַ גַּם חַיִּים
שֶׁהִיא אַךְ לְצוּר מִכְשׁוֹל עַל דְּרָכִים.
הֵן בַּרְזֶל מִצָּפוֹן גַּם בַּרְזֶל יָרוֹעַ
וּפַטִּישׁ כִּי יְפוֹצֵץ סֶלַע, מִי לֹא יוֹדֵעַ
גַּם הַתְּמוּנָה הַזֹּאת לֹא בַעֲמַל כַּפַּיִם
נִדְקְקָה נִרְקְעָה כְּשַׁחַק מֹאזְנַיִם
תִּתַּךְ כֶּחָלָב וְתִקְפָּא כַגְּבִינָה
מֵחֹמֶר חָדָשׁ תִּקָּרֵץ מֵעֵרֶב בְּחֶסֶף טִינָא
וּבְרִיאָה אַחֶרֶת חֲדָשָׁה נְשׁוּבָה נִבְרָאָה
לְפִי מַעֲלַת רוּחֵנוּ וּלְפִי הוֹרָאַת שָׁעָה.
לְעַיִן תֵּרָאֶה כְּמוֹ בַרְזֶל עֶשֶׁת
וְנֹגַהּ לָהּ מִסָּבִיב כְּמַרְאֵה הַקֶּשֶׁת
יֵקַל אָז גַּם מִשְׁקָלָהּ כְּקַשׁ וְתֶבֶן
וְלֹא תִכְבַּד עוֹד כְּבֶד אֶבֶן
כְּמַקֵּל־יָד, מַטֶּה אוֹ קָנֶה
נְסִיעָה נַעְתִּיקָהּ אָנֶה וָאָנָה

ויהי קשה כברזל וכבד כמהו
וכעין נחשת קלל היה מראהו
וזו היא התבנית שעליה חונים
הני פריצי אדם גדודי הבריונים.
בחמת עכשוב בקצף וזעם
בעברת זדון ברעש ורעם
המון האספסוף אלה הגאיונים
נשאו קול אדיר, ורב אונים:
"אם לא השחוק הוא לכל־שומע
הה לבנו יחיל, בקרבנו ישוע —
כי זה קרוב לשנות אלפים
הובאה התבנית ממזרח שמש מירושלים
ובטבור ארצנו לקחה עמדתה
תחסום את העברים בעבי גויתה
ותהי לאבן נגף על כל־הדרכים
שבה יוקשים בני אדם עורי עינים.
לא נכחד בשמועה, ואפשר להיות
שכנים הדברים שאומרים הבריות
כי התבנית אדם היתה לפנים
ויהי ויחי האדם מקדם בגן עדנים
ויחטא, ויקלל בקללה נמרצת
ויהי לאבן, ויהפך לתבנית מפלצת
לא נכחש במסרת זו בשום פנים
כי בני אדם בחטאתם יקרשו לאבנים
הלא לנציב מלח היתה גם אשת לוט
כי הביטה מאחריה ותהי לה לחטא.
לא נסתכל מה לאחור ומה לפנים
הלא רק תבנית נחזה אלפי שנים
ואין לנו אלא מה שעינינו רואות

הִשְׁלִיכוּ עָלֶיהָ שִׁקְּצִים קִיא צֹאָה
מִלְמַעְלָה מִלְמַטָּה מִכָּל עֵבֶר וּפֵאָה
וַיָּשִׂישׂוּ וַיָּגִילוּ גַּם מָחְאוּ כַפָּיִם
לִרְאוֹתָהּ לְרַאֲוָה וְזַעֲוָה תַּחַת הַשָּׁמָיִם.

* *
*

אַךְ זֶרֶם מַיִם שׁוֹטֵף בְּזַעַם,
מִקְרֵי הָעִתִּים לְעַם וָעָם,
זֶה יִשְׁטוֹף יְטַהֵר וְיָדִיחַ
רֶפֶשׁ וְדֹמֶן, שְׁחוֹר וּפִיחַ
וְאֵלֶּה יְשַׁפְשְׁפוּ וְיָסִירוּ הַחֲלוּדָה
מִכָּל גּוֹי, וּבְתוֹכָם יִשְׂרָאֵל וִיהוּדָה
וְהַתַּבְנִית אֲשֶׁר גָּלָה מִמֶּנָּה כָּל הוֹד
עוֹד יָשׁוּב אֵלֶיהָ, וְתִיף עַד מְאֹד
וְזוֹ הַשְּׁדוּדָה מִכְּבֹדָהּ פָּשְׁטָה
עוֹד בְּהַר צִיּוֹן תִּהְיֶה לָּהּ פְּלֵטָה!!

בַּת עַמִּי תִּקְוָתֵךְ עוֹד לֹא אָבְדָה נוֹחָלָה!
מַכַּיִךְ, מְזַעְזְעַיִךְ לֹא יַעֲשׂוּ אִתָּךְ כָּלָה
הוֹחִילִי! כִּי עוֹד תָּשׁוּבִי לִימֵי עֲלוּמַיִךְ
כְּבוֹד ה׳ עָלַיִךְ יִזְרַח וְרָחֲקוּ מְבַלְּעָיִךְ!

איו"ב ממינסק.

וְעַל מִדְרַךְ כַּף רַגְלֵינוּ כָּל רֶגַע
לֹא תִהְיֶה עוֹד לְשָׂטָן וּפֶגַע
וְאֶל כָּל מָקוֹם וְאֶל כָּל־רוּחַ
יַעַבְרוּ הָעוֹבְרִים בְּלֵב בָּטוּחַ".

וַיַּעַן אַחַד הַזְּקֵנִים גַּם הוּא חֶלְקֵהוּ:
"שָׁוְא מַעַרְכֵי לִבְּנוּ, תֹּהוּ וָבֹהוּ
לַשָּׁוְא תִזְעָמוּ תִקְצְפוּ גַּם תַּלִּינוּ
לְעַרְעֵר הַתְּמוּנָה לַשָּׁוְא נַפְשְׁכֶם תְּכִינוּ,
שַׁאֲלוּ יְמוֹת עוֹלָם, שְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר
אָז כִּי נוֹצְרָה הַתְּמוּנָה וַתֵּצֵא לָאוֹר
מִן הוּא וָהָלְאָה לֹא חָלַף עָבַר רֶגַע
אֲשֶׁר לֹא הֻמְטַר עָלֶיהָ כָּל־חֵץ וָפֶגַע
גַּם אָבוֹת אֲבוֹתֵינוּ נִסּוּ דָּבָר אֵלֶיהָ
נִסּוּ לִנְתֹשׁ לִנְתוֹץ וּלְהַשְׁחִית פָּנֶיהָ
אַךְ חָכְמָתָם הִתְבַּלָּעָה אָפְסָה הַמְּזִמָּה
לְעָרוֹתָהּ עַד הַיְסוֹד לְהַכְחִיד קִימָהּ.
כְּסֶלַע אֵיתָן הִיא, נִצְּבָה כְּמוֹ נֵד
תִּתְקַלֵּס לְפֶגַע תִּשְׂחַק לְכָל אֵיד.
לְחִנָּם יָגְעוּ רַבִּים, לָרִיק כֹּחָם כִּלּוּ
לְשַׁחֲתָהּ עַד תֻּמָּהּ מְאוּם לֹא הִשְׂכִּילוּ
גַּם נַחְנוּ אַל נָא נִיעֲפָה לַבֶּהָלָה
כִּי תִקְצַר יָדֵנוּ לַעֲשׂוֹתָהּ כָּלָה".

הַפֶּחָוִים שָׁמְעוּ כִּי עֲמָלָם לְלֹא תוֹעֶלֶת
מְאֻוִּים הֶבֶל, מַחְשְׁבֹתָם אֵלֶּה נִבְלֶת
הִנֵּה לְשַׁכֵּךְ חֲמָתָם הַבֹּעֶרֶת בִּלְבָבָם
נוֹעֲצוּ לֵב יַחְדָּו וְגָמְרוּ בִמְסִבָּם
לְהַשְׁחִיר פָּנֶיהָ וּלְשׂוּמָהּ גֹּעַל נֶפֶשׁ
וַיְעַפְּרוּהָ בֶּעָפָר כִּסּוּהָ סְחִי וָרֶפֶשׁ.

„פּוּשְׁקִין" תּוֹרָתוֹ „טוּרְגֶּנְיֶו" הַגְּמָרָא,
„רוֹמִית" חָכְמָתוֹ· „הַגִּמְנַזְיוֹם" פּוּמְבְּדִיתָא,
כַּפְתּוֹרֵי נְחשֶׁת, יַזְהִירוּ כְּכֹכָבִים,
הַגָּדוֹת יְוָנִיּוֹת כִּסְפִּירִים מְעֻלָּפוֹת,
בְּסִפּוּרִים וּדְרַמּוֹת יִתְעַלֵּס בְּאֳהָבִים,
וְכֻלָּהַם יְבַכֵּר עַל הָאוֹת וְהַטָּטָּפוֹת . . .

*   *
*

בַּדּוֹר הַצָּעִיר מֵהֶם, מִי יוֹדֵעַ
מִקֻּלָּף, מְשֻׁרְטוּט, מְתֻגָּין מְקֻשָּׁר
מִ„קַּדֵּשׁ", „כִּי יְבִיאֲךָ", „שְׁמַע", „אִם שָׁמוֹעַ"
מְפֻתּוּחוֹת וּסְתוּמוֹת, מְחֻסָּר וְיָתֵר,
מִגִּידִין, שְׂעָרוֹת, סִרְגּוּל, עוֹר שְׁלִיל,
מִדְּפַתְּרָא, קוּמוֹס, קַנְקַנְתּוֹם, אוֹ גְוִיל,
מֵעוֹר אֶחָד, אוֹ מֵרְצוּעוֹת שְׁחוֹרוֹת
הֲלָכָה לְמשֶׁה מִסִּינַי לְדוֹרוֹת? . . .

*   *
*

עֵינֵיהֶם הָשַׁע ! הַכְבֵּד לִבָּמוֹ !
אָזְנָם אֲטוּמָה, לֹא תִבְחַן מִלִּין,
רַבִּים נֶאֱלָחוּ, וְאֵין אֶחָד כָּמוֹ
הַיּוֹדֵעַ הִתְפַּלֵּל, אוֹ לְהָנִיחַ תְּפִלִּין,
אֲבָל ! מַה פִּשְׁעָם, מַה חַטָּאתָם ?
אֲבוֹתָם, חוֹטְאִים בְּנַפְשׁוֹתָם !
מִבְּשָׂרֵנוּ נֶחֱזֶה ! עֵינֵינוּ תִרְאֶינָה,
כִּי מַאֲכָלֵנוּ בֹסֶר שִׁנֵּי בָנִים תִּקְהֶינָה.
זֶה כֶּרֶם יִשְׂרָאֵל ! וּנְטַע שַׁעֲשׁוּעֵנוּ·
לֹא נִבְנָה בוֹ מִגְדָּל, לֹא נֶחְצוּב יְקָבִים,
הוּסְרָה הַמְּשׂוּכָה ! פָּרוּץ גְּדֵרֵנוּ,
וּמִמֶּנּוּ נְקַוּ לַעֲשׂוֹת עֲנָבִים !? . . .

שנ"ה יאנאס.

ברית שלש־עשרה *).

יום „בר מצוה" בישראל לפנים,
כהביאם את בניהם בעול מצוה ותורה,
היה לששון לאבות ובנים,
ושניהם העמדו בקרן אורה.
הבן נעשה אח ליהודה,
שפה העבריה היתה שפתו,
נשא בעול מצוה ותעודה
ובתוך מעיו תורתו אומנתו . . .
בפסקי חכמי טבריה ונהרדעא
בכשר, פסול, טמא, טהור,
בבעלי התוספות, מהר"ם ומהרש"א,
היה מלא וגדוש, אדיר ונאור, —
תורותיו, דרשותיו המסלאות בפז
שמעו נבונים, חכמים וישישים,
לא פחד לא חת, לו לא אנס כל רז
ועל עמדו עמד, לא בטל בששים.
פלפוליו הזהירו כזהר הרקיע
לבבו רחב כפתחו של אולם,
סברות וסוגיות כבכברה הניע
ויעל מרום קצן, כעולה בסלם.

* * *

עתה שפתו, שפה זרה
„גאגול" לו פה, „שעקספיר" מרגניתא

*) השיר הזה נדפס בהמגיד בלי נקודות ובאיזה שגיאות הדפוס, ובאיזה שנוים מכפי שיצא מת"י מחברו. — ילבקשת ה' יאנאס, העתקנוהו לספרנו „האוצר" על פי כתב ידו של בעל המכתמים, והדפסנוהו בנקודות ותקנו את השגיאות שנפלו בדפוס הראשון. וכאשר שם ה' יאנאס עתה לפנינו, כן הדפסנוהו בלי תוספות וגרעון. המו"ל.

יִבְכֶּה גַּם יָשִׁיר, יָרוֹן אַף יַצְרִיחַ,
יְעָרֶה נַפְשׁוֹ, יַגְשִׁימֶנָּה בִּדְבָרָיו;
יָשִׁיר בַּשִּׁירִים, יִשֹּׁךְ כְּנָחָשׁ־בָּרִיחַ —
וְאָז יִדֹּם הַכִּנּוֹר, יֶחֱשׁוּ מֵיתָרָיו!...

* * *

אָדוֹן! אִם אָשִׁיר בַּשִּׁירִים — שָׁאַלְתָּ,
אִם אֶרְכַּב עַל־כְּרוּב, אִם אֶחְרוֹז חֲרוּזִים?
(הֵן מֵאָז לִקְרוֹא חִבּוּרַי הוֹאַלְתָּ
קָרָאתָ מַאֲמָרַי וְסִפּוּרַי הַפְּרָזִים) —

גַּם לִבִּי כִּנּוֹר, גַּם גִּידַי מֵיתָרִים,
וְהַמְנַגֵּן גַּם־הוּא יוֹשֵׁב שָׁם בֶּחָדֶר;
יוֹשֵׁב מִתְנַמְנֵם, לֹא יַשְׁמִיעַ קוֹל שָׁרִים,
וְרוּחִי כְּעַמֵּי פְּרָזִי, לֹא יִגְדּוֹר לוֹ גָּדֵר.

אַךְ לִפְעָמִים בְּגָבוֹר עָלַי הָרוּחַ,
חשֶׁךְ כִּי אָמִישׁ, אוֹר גָּדוֹל כִּי יָהֵל, —
יֵעוֹר גַּם בִּי הַמְנַגֵּן, לֹא יָנוּחַ,
אֶשְׂמַח לָאוֹר, וּמִפְּנֵי חשֶׁךְ אֶבָּהֵל.

יָזוּעוּ מֵיתָרַי, אֶחְרוֹז בַּחֲרוּזִים,
יֶהֱמֶה הַכִּנּוֹר וְהַמְשׁוֹרֵר אָז יְמַלֵּל,
יִתְקוֹטֵט בַּמְּרֵעִים, יָרִיב בַּנְּלוֹזִים,
וּפוֹעֲלֵי צֶדֶק יְרוֹמֵם אַף יְהַלֵּל.

גַּם אַתָּה, נָדִיב, כִּנּוֹרִי עוֹרַרְתָּ,
לְזַמֵּר לְשִׁמְךָ הֵקִיץ הַמְנַגֵּן עַתָּה;
עֲנִיִּים הוֹשַׁעְתָּ, לְלֹא־כֹחַ עָזַרְתָּ,
גַּם גּוֹרַל סִפְרוּתֵנוּ תּוֹמֵךְ הֵן אָתָּה.

מַנְגִינַת־הַלֵּב.

וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ.

(מלכ״ב ג׳, ט״ו).

(הושר לכבוד השוע ונדיב אוהב עמו והובב ספרותו הר״ר **יהודה בן־מרדכי**, המכונה **J. Przeworski** נ״י).

לֵב־אֱנוֹשׁ כִּנּוֹר, הַמֵּיתָרִים גִּידָיו,
וְהָרֶגֶשׁ הִנֵּהוּ הַמְנַגֵּן בָּמוֹ;
הוּא יְכוֹנְנֵם, יַטֶּה עָלֵימוֹ יָדָיו,
מְעִירָם, מְעוֹרְרָם — הוּא הַמְנַצֵּחַ לָמוֹ!

יִדֹּם הַכִּנּוֹר, אַף יֶחֱשׁוּ מֵיתָרָיו,
גַּם הַמְנַגֵּן יֵרָדֵם שָׁם בֵּין־בִּרְכָּתַיִם;
דְּמָמַת־מָוֶת שׁוֹרֶרֶת בְּכָל אֵבָרָיו,
בְּנוֹת־שִׁיר שַׁחוּ, נִדְמֶה בַּעַל־כְּנָפַיִם!

וּפִתְאֹם לְפֶתַע הַמְנַגֵּן יִתְעוֹרֵר,
יַךְ הַכִּנּוֹר וְיִרְעֲשׁוּ הַמֵּיתָרִים;
וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן — וַיְהִי לִמְשׁוֹרֵר,
וַתְּהִי עָלָיו יַד יְיָ — וּבְפִיהוּ אֲמָרִים...

אֲמָרִים מְפִיצֵי אוֹר, חֹשֶׁךְ כִּי־כִסָּה אֶרֶץ,
וְלִנְדִיבִים מוֹשִׁיעֵי־עָם יַעַטוּ תְהִלּוֹת;
אֲמָרִים יִבְרְקוּ בְּרָקִים לָעָם פּוֹרֵץ פֶּרֶץ
וּלְמַצְדִּיקֵי הָרַבִּים — שִׁיר הַמַּעֲלוֹת!

כַּחֲשֵׁיכָה כָּאוֹרָה תֶּחֱזֶה עֵין הַמְשׁוֹרֵר,
יָמִישׁ חֹשֶׁךְ וּמִיָּדוֹ לְאוֹר קַרְנַיִם;
כַּחֲשֵׁיכָה כָּאוֹרָה אֶת־הַמְנַגֵּן תְּעוֹרֵר —
יַצִּיעַ שְׁאוֹל, אַף יִסַּק לַשָּׁמַיִם...

הֵרִימְךָ עַל כָּל הַחֲכָמִים,
אֲשֶׁר בְּעִירוֹ נִקְבָּצוּ;
גֵּדֵל אִישׁ יְהוּדִי, צְעִיר יָמִים,
סְפָרָיו לוֹ נִמְלָצוּ. —

מִכָּל חַכְמֵי מִזְרָח, מַעֲרָב,
אֲשֶׁר נוֹעֲדוּ שָׁם יַחַד;
מֵאַרְצוֹת קֶדֶם, פָּרָס, עֲרָב,
בְּחָרְךָ, וְלִבִּי יַחַד.

בְּיָדוֹ הַמֶּלֶךְ מֶעְדַאלְיוֹ
עֲלֵי חָזֶה לְךָ תָּלָה;
לְמַזִּיל מֵי־זָהָב מִדָּלְיוֹ,
נָתַן כָּבוֹד נַעֲלָה. —

כִּי לִפְנֵי מֶלֶךְ יִתְיַצָּב,
אִישׁ בִּמְלַאכְתּוֹ מָהִיר;
אִם עַל כְּבוֹד חֲכָמִים יִתְקַצֵּף
סָכָל, גֵּאָה, יָהִיר. —

לָכֵן קַח יְדִידִי בְּשׂוּרוֹתַי,
בְּרָכָה מִלֵּב בָּאָה;
יְדִידְךָ אָנֹכִי כָּל יְמוֹתַי,
יְמוֹת עָמָל וּתְלָאָה. —

אֲבָרֶכְךָ בְּשׁוּבְךָ לְעִירֵנוּ,
בְּשׁוּבְךָ לְבֵית הָעֵדָה;
בְּזֵר זָהָב תָּצִיץ בֵּינֵינוּ,
כְּצִפֳּה בְּעֵין שׁוֹקֵדָה.

רַבּוֹת מְאֹד פָּעַלְתָּ בְּיָדְךָ הַנְּדִיבָה,
מַעֲשֶׂיךָ הַטּוֹבִים חֲרוּתִים שָׁם בַּגֹּבַהּ;
וַאֲנִי תְפִלָּה: עַד־זִקְנָה וְעַד שֵׂיבָה
לֹא יָסִיר חַסְדּוֹ מֵאִתְּךָ — אֱלֹהַּ!

ראובן א. ברודס.

בִּרְכַּת שָׁלוֹם

אל כבוד ידידי הנעלה והמרומם, המפואר בפאר החכמים, ובנה ביתו במו רמים, חבר לחברת האקדמים, **Dr. Ignatz Goldziher** מזכיר לעדתנו היקרה ק"ק בודאפעסט יע"א, בשובו לביתו בשלום, מאספת חוקרי לשונות המזרח, אשר נועדו יחד בתחלת חדש סעפטעמבער ש"ז, כחמש מאות איש מכל הארצות בעיר המלוכה שטאָקהאָלם, בבירת מלך שוהדין, אָסקאר השני יר"ה. והוא היה אחד המיוחד, אשר גדלו המלך מכל החכמים, הנקבצים שם, להתעטר במטבע גדול של זהב, על גדל הכמת ספרו אשר כתב על תולדות לשון הערבית.

בודאפעסט בחדש אלול תרמ"ט.

ידידו ורעו המוקירו ומכבדו בכל לבבו

שמעון בברך

„גזברא דק"ק בודאפעסט" לפ"ק.

אִם עַל כְּבוֹד חֲכָמִים יִתְקַצֵּף
סָכָל — גֵּאֶה — יָהִיר; —
בְּהֵיכְלֵי הַמְּלָכִים יִתְיַצֵּב,
אִישׁ בִּמְלַאכְתּוֹ מָהִיר. —

בְּשִׂמְחַת נֶפֶשׁ חָזִיתִי זֹאת,
לִפְנֵי יָמִים אֲחָדִים;
עֵת נָתַן לְךָ פְּאֵר כָּבוֹד לְאוֹת,
אָסְקַאר מֶלֶךְ שְׁוֶהדִין.

יְהִי אוֹר, וְאֵין קִנְאָה וְתַחֲרוּת עוֹד
בַּעֲבוּר רִיב הַלְּשׁוֹנוֹת;
כִּי שָׂפָה אַחַת בְּתִפְאֶרֶת וָהוֹד
תְּהִי שְׂפַת עַם הַבֵּינוֹת. —

יְהִי אוֹר וְלֹא עוֹד יִתְקַצְּפוּ
סְכָלִים עַל הַחֲכָמִים;
כִּי בְּהֵיכְלֵי מְלָכִים יִתְיַצְּבוּ
וְיִבְנוּ בֵיתָם בְּרָמִים. —

יְהִי אוֹר וּכְמִשְׁפָּחָה אַחַת
כָּל הָעַמִּים כֻּלָּם,
בְּשָׁלוֹם יַעֲלוּ בְּשׁוּבָה וְנַחַת
לְעֵדֶן עַל הַסֻּלָּם. —

וְסֻלָּם זֶה הִיא שְׂפַת הַתּוֹרָה
אֲשֶׁר בְּלִבָּם תְּהִי צְרוּרָה: —
"לְעוֹלָם חֻקֶּיהָ נִשְׁמוֹרָה,
וְגַם שָׂפָה הַבְּרוּרָה. —"

הנ"ל.

אֲנִי עַל הַמַּס, וְאַתָּה אֲדוֹנִירָם,
וֵאלֹהִים בְּעֶזְרֵנוּ;
לְמַעַן לֹא יַרְגִּמוּנוּ הָעָם,
בְּהִתְקַצְּפוֹ עַל שְׁגִיגוּ. —

כִּי בְעִתּוֹת מְנוּחָה נַחְקוֹרָה,
אַתָּה לְשׁוֹנוֹת מִזְרָח;
וַאֲנִי הַשָּׂפָה הַבְּרוּרָה,
אֲשֶׁר כְּבוֹדָהּ עוֹד יִזְרָח.

עֵת עַמֵּי תֵבֵל לְקֵץ יָמִין — —
בְּלִבֵּי הַתִּקְוָה קְשׁוּרָה,
בְּמַעֲרָב, קֶדֶם, צָפוֹן וְיָמִין
יְדַבְּרוּ שָׂפָה הַבְּרוּרָה *). —

הַשָּׂפָה אֲשֶׁר בָּהּ תּוֹרָתוֹ,
נָתַן אֱלֹהִים חַיִּים;
אֲשֶׁר לֹא יַחֲלִיף לְעוֹלָם דָּתוֹ,
עַד בִּלְתִּי שָׁמַיִם.

הַשָּׂפָה אֲשֶׁר בָּהּ אֵל בָּרָא
מִתֹּהוּ אַרְצֵנוּ;
„יְהִי אוֹר!" בְּמַאֲמָרוֹ קָרָא
יְהִי אוֹר, גַּם תִּקְוָתֵנוּ. —

יְהִי אוֹר! וְאָז בְּלֵב בְּנֵי הָאֲדָמָה
בִּינָה הַשֵּׂכֶל וְדֵעָה;
בֵּין הָעַמִּים אֵין מִלְחָמָה,
וְשָׁלוֹם הָאָרֶץ מְלֵאָה.

*) שפה הברורה בגימ' זו לשון קדש (803) וכן השפה האחת (בעל הטורים)
(עיין ראב"ע) בראשית י"א א' וכן ת"י שם ורד"ק צפניה ג'.

„תָּו תִּחְיָה וְשָׁלוֹם וְשַׁלְוָה
יְתֵּו שַׁדַּי עָלַיִךְ!
אֲנִי תְפִלָּתִי;
כִּי בִשְׁלוֹמֵךְ לִי שָׁלוֹם
וְשַׁלְוָתֵךְ שַׁלְוָתִי.
„חֵן, חֶסֶד, תִּמְצָאִי,
תִּשְׂאִי בְּעֵינֵי־כֹל"
זוּ כָל־תַּאֲוָתִי;
כִּי־אַתְּ בְּחַיָּתִי
עַתָּה — כָּל חֶלְקָתִי!
יְקָרָתִי! יֵיקַר מְאֹד בְּעֵינַיִךְ
כְּבוֹד אָבִיךְ וְאִמֵּךְ,
זֹאת צִפִּיָּתִי;
חֵקֶר כְּבוֹדָם כָּבוֹד יְהִי־לָךְ
רַב מֵאֲשֶׁר תְּסַפְּרִי תְהִלָּתִי.
הוֹסִיפִי הָלוֹךְ בַּתּוֹם, יָפָתִי!
הַחֲזִיקִי בְתֻמָּתִי,
אֲמִתִּי וֶאֱמוּנָתִי.
הוֹסִיף כָּל־לֶקַח לְכָל־חֶפְצֵךְ
לֹא־תַשְׁבִּתִי!
אַךְ הִשָּׁמְרִי נָא מְאֹד לְנַפְשֵׁךְ!
שִׁמְעִי אִמְרָתִי:
לִשְׁלוֹמֵךְ וְטוּבֵךְ חָרַדְתִּי
אֵלַיִךְ פָּחַדְתִּי, דָּאַגְתִּי;
בְּשׁוּבָה נַחַת, בְּהַשְׁקֵט בִּטְחָה;
זוּ עֲצָתִי:
אַל תֵּצְאִי בְחִפָּזוֹן!
אַל־תָּבוֹאִי בִמְרוּצָה!
כְּהַכַּרְתִּי וְהִפְלֵתִי.

מִכְתָּם

להזכיר אהבתי, לנכדתי יחידתי, הילדה החמודה, הנאהבה והנעימה, החכמה והתמימה, טובת־שֶׂכֶל, טובת חן וטובת מראה (לפ"ק), מרת אָלְגָּא יחי לבבה לעד!
בת לחתני ובן אחותי, אהובי והביבי, התורני והרבני המשכיל המושלם יקר רוח,
כש"ת כמ"ר יצחק מאיר סג"ל נ"י הי"ו,
ולבתי יחידתי אהובתי, ידידות נפשי, המשכלת היקרה והכבודה, מכל כלי חמדה, ומפז וברקת ופטדה, מרת מלכה, מב"ת ותחיה לנצח!

לראש שנת ועליהם תבוא ברכת טוב לפ"ק.

מני אביה ואביהם, המתרפק עליה ועליהם
שניאור זק"ש.

בַּת־שִׁירָתִי [1], תְּשׁוּרָתִי לְאָלְגָּתִי,
הִיא שָׂרָתִי [2], זוּ לָהּ צְוָאָתִי:
אָלְגָּתִי! אֲהוּבָתִי! נֶכְדָּתִי יְחִידָתִי!
לִבָּתִי! לַבַּת־נִשְׁמָתִי, רוּחִי וְחַיָּתִי!
גִּילָתִי! גְּאֻלָּתִי מֵאֶבְלִי וְתוּגָתִי
אֲנָחָתִי אֶנְקָתִי תַּשְׁבִּיתִי,
וְתִמְחִי דִמְעָתִי
עַל־כִּי נָדְדָה מִמֶּנִּי יוֹנָתִי —
כִּי־אַתְּ, וְרַק־אַתְּ, כָּל־נֶחָמָתִי.
סְגֻלָּתִי! סַפִּירִי, פִּטְדָתִי וּבָרְקָתִי!
גְּדֻלָּתִי! גַּחַלְתִּי, וְלֹא תִכְבֶּה בְּכַבּוֹתִי —
לֶהָבָתִי לְאַהֲבָתִי! תְּלַהֵט גַּם בַּלּוֹת גְּוִיָּתִי —
כִּי מֵאָז תַּמָּה תַּמּוֹתִי
רַק־בָּךְ כָּל־מְגַמָּתִי!

---

[1]) בראש חרוזיה: אלגא סג"ל תחיה לעד, פעמים בראשונה — ולא דקדקתי בה במספר התנועות, והיו הדברים כהויתם בלבי, לא שניתי בהם; ומלבי לעט ולגליון הובלו.
[2]) שם החול: אלגא, הוא כשם הקדש: שרה. —

עַל־נַפְשִׁי וּלְזוּלָתִי,
וְזוּ זָכוּתִי! —
וַאֲנִי נִפְרַע עָלֶיהָ
מִנַּת־מִדָּתִי;
כִּי־רֵעַי וּקְרוֹבַי
לֹא יַחְפְּצוּ עוֹד קִרְבָתִי.
וְרָעָה רַבָּה עוֹד מִזֹּאת
כִּי עִמִּי תָּמוּת חָכְמָתִי —.
לְשָׁנוֹת לִמּוּדִים עַל־נְקַלָּה
לָךְ, חֶמְדָּתִי!
וְנָקֵל זֹאת בְּעֵינַיִךְ
לָתֵת אֶת שְׁאֵלָתִי:
כִּי־תַלְמִידֵי שְׂפַת־עֵבֶר
זוּ שְׂפָתִי
הָיְתָה־לִּי נַחֲלָתִי
לְתוֹרָתִי וְלִתְעוּדָתִי
וְאַחַת דָּתִי —
מִנְּעוּרַי וְטַל יַלְדוּתִי
וְעַד־זִקְנָתִי וְשֵׂיבָתִי.
עוֹד עֲלֵי־כִנּוֹרֵיךְ
— מִמֵּךְ תִּקְוָתִי! —
תָּשִׁירִי, שִׁירַת צִיּוֹן
שִׁירָתִי;
וְתַנְעִימִי זִמְרַת יִשְׂרָאֵל
זִמְרָתִי,
לְשִׂמְחַת הוֹרַיִךְ
וּלְשִׂמְחָתִי.
דַּי דָּבְקֵךְ בִּי
לְאַהֲבָה אוֹתִי

אִמְרִי אֶל־לִבֵּךְ: צְפִירָתִי!
„בִּמְשׁוּבָתִי וּמְהִירָתִי
„בִּרְכַּי כּשְׁלוֹת בַּהֲלִיכָתִי
„וְתִהְיֶה נְפִילָתִי;
„כִּרְבוֹת יְגִיעָתִי
„תִּרְבֶּה עֲיֵפוּתִי
„וְתִמְעַט אֱיָלוּתִי
„וְתִגְבַּר חֲלוּשָׁתִי
„וְתִפְשֶׂה חֲוָרָתִי
„וְתִכְהֶה יָפְיוּתִי
„וְחָלְדָה יִפְעָתִי.
„וְאַחֲרֵי לֵאוּתִי
„תֶּחֱזַק עָלַי הִתְחַמְּמוּתִי
„וְנִגְּרָה זֵעָתִי
„עַד־יֵצֵא הַקֹּרַח וְתָבֹא צִנָּתִי
„וּקְרִירָתִי תִּהְיֶה תְמוּרָתִי.
„עָלוֹת אַחֲרֵיהֶן מַחֲלָתִי
„וּשְׁבִיתָתִי וּבַטָּלָתִי מֵעֲבוֹדָתִי;
„וְלֹא זֹאת הַמַּרְגֵּעָה
„לֹא־זֹאת מְנוּחָתִי" —.
לָכִי, בִּתִּי! לְאַט בְּכָל־דְּרָכַיִךְ,
חֲרִישִׁית כְּמוֹ חֲרִישָׁתִי;
בְּלִי קוֹל הֲמוּלָה, קוֹל שָׁאוֹן וָרַעַם,
אֲשֶׁר יַעֲלוּ חֲמָתִי.
וְאֹטֶם אָזְנֵי מִשְּׁמוֹעַ קוֹל רַעַשׁ וְשַׁעַר:
אֶת־כָּל־אֵלֶּה אֲשֶׁר שָׂנֵאתִי.
אֶפֶס, כִּי בְּמַעֲשֵׂה הַכְּתָב,
לֹא תִתְנַהֲגִי בִּכְבֵדוּתִי וַעֲצֵלוּתִי
אֲשֶׁר כָּל־יְמֵי חָטָאתִי

וְזֹאת הַבְּרָכָה

אֲשֶׁר בֵּרַכְתִּיךָ לְרֹאשׁ הַשָּׁנָה הַבָּאָה עָלֵינוּ לְטוֹבָה,

שנת „וּבָרוּךְ טַעְמֵךְ וּבְרוּכָה אַתְּ" לפ"ק.

קְחִי־נָא אֶת־בִּרְכָתִי
בְּהַבִּיעִי לָךְ חִידָתִי:
יַלְדָּה אַתְּ, וְהִנָּךְ כְּבָר אֵם־שְׁלֹמֹה,
חֶסֶד־אֵל לֹא־יָמוּשׁ מֵאִתָּךְ,
לֹא־תָמוּט בְּרִית שְׁלוֹמוֹ!
וְאֶרְאֵךְ עוֹד כִּי־תְהִי עֵת הֹדִים עִתָּךְ,
וְתִרְבִּי וְתִגְדְּלִי עַד־מְאֹד, וְעַד מִגְדָּל
קִדְּשׁוּהוּ כֹּהֵן רֹאשׁ וּבְנֵי כְהֻנָּה,
אֲשֶׁר בְּהֶפֶךְ שְׁמוֹ, אֶל־אֻמָּה יִחָדֵל;
וּבִישְּׁרוּ, בְּאַרְבָּעִים וּבְאֶחָד וּבַחֲמִשָּׁה, הוּא נִמְנָה,
וְאֶלֶף לָמֶד, בִּזְכוּת אַלּוּף וְלִמֵּד
יוֹסִיף לָךְ וָו הָעַמֵּד —
הָעֹמֵד בֵּין דָּגִים — טוֹבִים הַשְּׁנַיִם
אִם אִישׁ בְּאָחִיהוּ יְדֻבְּקוּ בַחַיִּים —
דָּגִים, שֶׁאֵינָם נֶאֱחָזִים בִּמְצוֹדָה;
כִּי־לֹא יִשְׂחוּ בַמַּיִם
וְלֹא יֻקְּחוּ לְצֵידָה.
הָרִאשׁוֹן — לְרָחְבּוֹ זְנָבוֹ פֹּנֶה,
וְהַשֵּׁנִי — לְאָרְכּוֹ הוּא חֹנֶה;
וְלֹא־יִפָּלֵא הַדָּבָר וְלֹא־יִקָּשֶׁה,
אִם אֵם־שְׁלֹמֹה תְּהִי אֵבִי מְשָׁרֵת משֶׁה —.
אָמֵן וְאָמֵן.
בְּרוּכָה אַתְּ לַיהוָה בִּתִּי!
כְּמוֹ־כֵן תְּבָרְכֵךְ נַפְשִׁי הַקְּשׁוּרָה בְנַפְשֵׁךְ

אָבִיךְ זְקֵנֵךְ

הַזּוֹכֵר.

לִהְיוֹת לְאוֹתִי —
כִּי תְשׁוּקָתֵךְ
אֶל־תְּשׁוּקָתִי
כַּאֲשֶׁר בַּקָּשָׁתֵךְ
הִיא — בַּקָּשָׁתִי,
לָכֵן נָתַן בְּיָדֵךְ
לַחֲבשׁ לְעַצְּבָתִי
בְּזָכְרִי לַמּוֹעֵד
אָשׁוּב אֶל־אַדְמָתִי;
(כְּמוֹ אֲנַחֵם מְעַט
בָּךְ, יְדִידוּתִי!
אַחֲרֵי מוֹת רַעְיָתִי...)
הֵן הִנָּךְ: גְּזֶרָתִי!
אַתְּ יִקְרַת יְסוּדָתִי!
וּבָךְ תִּשָּׁאֵר נִשְׁמָתִי!
עַל־דִּבְרָתִי:

אֲנִי אָבִיךְ זְקֵנֵךְ,
אֲשֶׁר מֵעָיו יֶהֱמוּ עָלַיִךְ,
כְּכִנּוֹרְךְ בְּיָדַיִךְ;
וְגַם מֵרָחוֹק תִּתְאַחֵד נַפְשִׁי עִם נַפְשֵׁךְ,
ותִהְיֶנָה לְאַחַת שְׁתֵּיהֶן;
מַשִּׁיקוֹת יַחְדָּיו בְּרוּחָן
וְלֹא בְשִׂפְתֵיהֶן,
שְׂנֵיאוּר זַקְ״שׁ, המכונה Senior Sachs
הַכּוֹתֵב וְהַחוֹתֵם פֹּה כּוּרְבֵּבוֹאָה,
מִגְרַשׁ הָעִיר פַּרִישׁ,
בְּעֶרֶב רֹאשׁ הַשָּׁנָה, שְׁנַת:
לְמַעַן תֵּלֵךְ (תֵּלְכִי) בְּדֶרֶךְ טוֹבִים, לפ״ק.

אהבת ציון.

א.

צִיּוֹן! כְּלִילַת יֹפִי
אַתְּ חֶמְדַּת הַתֵּבֵל עֲדִינָה
בְּלִי שֶׁמֶץ דּוֹפִי
אֲהַבְתִּי אֵלַיִךְ אֱמוּנָה.

בְּצֶדֶק וּמִשְׁפָּט אֲרַשְׂתִּיךְ
אֱמוּנָתֵךְ לִי נִשְׁבַּעַתְּ
אַהֲבַת עוֹלָם אֲהַבְתִּיךְ
מֵעֵת יִפְעָתֵךְ בְּתֵבֵל הוֹפַעַתְּ.

לִבִּי כְּהוֹלֵם פַּעַם
הוֹמֶה אֶל דּוֹדַיִךְ
לִרְאוֹת עוֹד הַפַּעַם
הֲדַרַת כְּבוֹד פָּנָיִךְ.

בָּךְ כִּי אֲדַבֵּרָה
אֵשׁ־יָהּ תּוּקַד בְּלִבִּי
דָּמִי כְּמוֹ תַּבְעֵרָה
לְכַלּוֹת כָּל אֲשֶׁר בְּקִרְבִּי.

לָךְ לְרֵיחַ נִחוֹחַ
הִקְרַבְתִּי רוּחִי וְנִשְׁמָתִי
כְּלִיל עַל מִזְבֵּחַ
אַהֲבַת עַמִּי וֶאֱמוּנָתִי.

ב.

צִיּוֹן עֲלִי הַר הֶהָרִים
מִגְדּוֹל עוֹז מְשִׁיחֵנוּ
תִּפְאֶרֶת מְלָכִים וְשָׂרִים
דָּוִד בֶּן יִשַׁי מַלְכֵּנוּ.

בַּת מֶלֶךְ פְּנִימָה
מִתְרַפֶּקֶת עַל דּוֹדָהּ
בְּשָׂפָה בְרוּרָה נְעִימָה
מַצֶּגֶת חֵן הוֹדָהּ.

עַתָּה בְּפַחַד וּבְעָתָה
גַּלְמוּדָה שֹׁכֶנֶת שְׁמָמָה,
מוֹשַׁב אֱלֹהִים הֵן בָּתָּה
וּשְׂעִירִים יְרַקְּדוּ שָׁמָּה.

הֲיֵשׁ תִּקְוָה לְאַחֲרִיתָהּ,
בְּיַד אֵלֶּה מוֹנֶיהָ?
לְהָשִׁיב אֶת שְׁבוּתָהּ
בְּחַצְרוֹת בֵּית אֱלֹהֶיהָ?

אִם חָטְאוּ בָנֶיהָ
הֲלֹא לָקְחוּ כִּפְלַיִם,
וְלָמָּה קָצַפְתָּ עָלֶיהָ
בַּת אֱלֹהִים שָׁמַיִם?

קינה.

אל הלקה ממני אשתי אהובתי חמדת לבי מרת **רבקה**
ביום ראש חדש אדר שני, שנת **וברכתיה** לפ"ק.

ואקונן את הקינה הזאת.

יַד הָאֵל הַטּוֹבָה מֵעָלַי סָרָה
אוֹתִי פָּקַד מַכָּה רַבָּה הִכַּנִי
אֵשֶׁת חֵיקִי לִי עַל כָּל־הוֹן יְקָרָה
מָוֶת טָרַף בַּחֹשֶׁךְ הוֹשִׁיבָנִי.

הֵן מִשְׁפַּחְתִּי בִּלְתִּי כְתָרָה נִשְׁאָרָה
לִבִּי נִשְׁבָּר נִדְכָּא אַךְ אֻמְלָל אָנִי
שִׂמְחָה מִתּוֹךְ בֵּיתִי לָעַד נֶעְדָּרָה...
אֵלִי אֵלִי הָהּ לָמָּה עֲזַבְתָּנִי?

תַּחַת כֹּבֶד עָנְיִי אֶכְרַע אֶפֹּלָה
עֲזָבַנִי כֹחִי אֵין עוֹד בִּי רוּחַ
נִפְעַמְתִּי, כְּשִׁכּוֹר אָנוּעָה נוֹעַ.

לֹא אֶשְׁקֹט לֹא אוּכַל לִמְצוֹא מַרְגּוֹעַ
מִבְּכִי לֹא אֶחְדַּל לִי לֹא יָנוּחַ
עַד אֵרֵד אֶל אִשְׁתִּי אָבֵל שְׁאֹלָה.

יצח"ק ס"ט.

זִמְרַת יָהּ!

אלוה עֹשי נותן זמרות בלילה (איוב ל״ה י׳).
המה יאבדו ואתה תעמוד (תהלים ק״ב כ״ז).

1.

אֵל יוֹשֵׁב הַכְּרֻבִים,
מְשׁוֹרֵר גָּדוֹל וְנָעִים;
בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים כְּתֻבִים,
שִׁירָיו הַנִּפְלָאִים;
שָׁמָּה כֹּכְבֵי זֹהַר,
עַל סַפִּירֵי–טֹהַר.

2.

אֵלֶּה זְמִרוֹת בַּלָּיְלָה,
כָּל הָאָרֶץ מָלֵאוּ;
וּמַטָּה גַּם מָעְלָה,
קוֹלֵי כִנּוֹרִם יֵצֵאוּ;
בְּאֵין אֹמֶר יַבִּיעוּ,
כְּבוֹד יְיָ יַשְׁמִיעוּ.—

3.

רַעְיוֹנֵי יָהּ נִשְׂגָּבִים,
שְׁפוּנִים בְּשִׁירִים שָׁמָּה;
כִּי חַיִּים בְּכֹכָבִים,
כְּמוֹ עֲלֵי אֲדָמָה;
הֵן הֵנָּה עוֹלָמוֹת,
עִם יְרֵחִים וַאֲדָמוֹת.—

4.

כְּמוֹ אֲרָצוֹת, יַמִּים,
נְטוּעִים וּבְנֵי חַיִּים;
אוּלַי גַּם מִשְׁפְּחוֹת עַמִּים,
וּבְרוּחָם פִּי שְׁנַיִם—
לְהֵנָּה גַּם לְמָנָה,
אַרְבַּע עִתּוֹת הַשָּׁנָה.

5.

כֹּכָב גַּם אַרְצֵנוּ,
בִּיפִי הוֹדוֹ יָאִיר;
פָּנָיו אוֹר יִתְּנוּ,
בַּשְּׁחָקִים הוּא בָהִיר;
כֹּה שִׁירֵי אֵל יִנְהָרוּ,
בַּקֹּדֶשׁ מַה נֶּאְדָּרוּ.

6.

מִי חָכָם, מִי נָאוֹר,
וְיָבֵן שִׁירִים אֵלֶּה;
הָאָדָם בְּלֵב טָהוֹר,
יִרְאֶה יַשְׂכִּיל הַפֶּלֶא;
וְגַם הוּא נֹתֵן זְמִרוֹת,
בְּנֹעַם יַשִּׁיר שִׁירוֹת.

ג.

צִיּוֹן וִירוּשָׁלַיִם הִנָּחֲמִי!
„נַחֲמוּ נַחֲמוּ" אָמַר אֱלֹהָיִךְ
הִנֵּה מֵרָחוֹק עַמִּי
חוּצָן יָבוֹאוּ אֵלָיִךְ.

לַעֲבוֹד עֲבוֹדַת אֲדָמָה
לְפַתֵּחַ וּלְשַׂדֵּד עֲרוּגוֹתֶיהָ
לֹא תִהְיֶה עוֹד שְׁמָמָה
הָעֲבוֹדָה תְּחַיֶּה אֶת בְּעָלֶיהָ.

כִּי לֹא לָנֶצַח
יָרִיב אֱלֹהִים אֶת רִיבוֹ
לֹא תֵרָאֶה עוֹד רֶצַח
כִּי יִנָּחֵם ד' בְּטוּבוֹ.

בּוֹא יָבוֹא בֹּקֶר
בֹּקֶר לֹא־עָבוֹת
אֱלֹהִים לֹא יְשַׁקֵּר
לְבָנִים בְּרִית אָבוֹת.

יָבוֹא גּוֹי אֱמוּנִים
לָקַחַת תּוֹרַת הַחַיִּים
עַל הַר גַּבְנוּנִים
נִשְׁמַע קוֹל מִשָּׁמַיִם.

בְּלַפִּיד אֵשׁ וּבְרָקִים
הִשְׁמִיעַ לְעַמּוֹ וַעֲדָתוֹ
אֱלֹהִים שׁוֹכֵן שְׁחָקִים
חֻקֵּי צֶדֶק בְּתוֹרָתוֹ.

שָׁם כָּרַת בְּרִית
בְּרִית מֶלַח עוֹלָם
לְצִיּוֹן וְעַמּוֹ פְּדוּת
לְכוֹנְנָם עַל תִּלָּם.

צִיּוֹן וְעַמּוֹ כִּתְאוֹמִים
נֶצַח לֹא יִתְפָּרֵדוּ
עוֹד יִרְאוּ בְּנִחוּמִים
עֵת שׁוּב יִתְאַחֵדוּ.

צבי גוטמאן.

"וּבַמֶּשִׁי הֲתֹאמְרוּ מַעֲשֵׂה תוֹעֶלֶת?"
גַּם הַתּוֹלַעַת בְּעַנְוָה שׁוֹאֶלֶת.
כֹּה יַחַד הִתְוַכְּחוּ כִּפְעֻלַּת יָדַם.

אָז הָאֹרְחִים אֶל עֲבֹדָתָם קָרָבוּ:
הַתַּרְנְגֹלֶת בֵּיצָה בָּקְעָה דָּגְרָה
וַתְּצַפְצֵף קוֹלָהּ וַתָּרִיעַ רֵעַ,
וִידֵי הַתּוֹלַעַת בְּמֶשִׁי טָווּ,
(עָמָל לָאַט עִמָּהּ, קוֹל לֹא יִשָּׁמַע)
כֵּן גַּם הַדְּבוֹרָה מָתְנֶיהָ חָגְרָה,
וַתִּבְנֶה לָּהּ חַיִץ אֶל הַבְּשָׂה מָעוֹן,
וּסְבִיבָיו עוֹפְפָה וַתִּסְאָן סָאוֹן.

וּמְלֶאכֶת הָאָמָנִים אַךְ כִּי שְׁלֵמָה,
שָׁבוּ הִתְוַכְּחוּ לְמִי יִתְרוֹן בָּהֵמָּה.
אָז תּוֹלַעַת הַמֶּשִׁי פִּיהָ הִשְׂכִּילָה,
וּבַעֲנָוַת צֶדֶק שְׁסִעָתָם בִּדְבָרִים,
וַתָּשֶׁת קֵץ לַוִּכּוּחַ וּפְלִילָה
(כִּי מִי יוֹדֵעַ עַד מָה הִרְבּוּ אֲמָרִים?)
"מַה־זֹּאת אֶשְׁאֲלָה, לִי פֶּשֶׁר נָא שִׂיחוּ,
כִּי בַעֲבֹדַתְכֶם תָּרִיעוּ תַצְרִיחוּ,
הֲיִפָּלֵא מֵעֲבֹדָה מוֹעִיל וּבְרָכָה
בְּלִי קוֹל הֲמֻלָּה וּבְלִי שָׁאוֹן וּצְוָחָה?

* * *

אָדָם חָרוּץ וּמָהִיר בִּמְלַאכְתֵּהוּ,
פָּעֳלוֹ שַׁאֲנָן, לֹא יַרְעִים קוֹלֵהוּ.

רוסטוב ע"נ דן.

צבי הכהן שערשעווסקי.

7.

גַּם בְּשִׁירוֹתָיו יַצְהִירוּ
כֹּכְבֵי אוֹר זָרוּחַ;
בְּלֵיל שָׁמָיו יָאִירוּ,
יָאִירוּ אֶת הָרוּחַ;
רוּחַ חַיִּים לָהֶם—
עוֹלָמוֹת גַּם בָּהֶם.

8.

גַּם הֵמָּה יַטִּיפוּ,
עֲלֵי יַמִּים וּתְהֹמוֹת;
עֲלֵי מַטָּעִים יַרְעִיפוּ,
אֲרָצוֹת גַּם מְקוֹמוֹת;
תְּהִלּוֹת יָהּ נִשָּׂאוֹת,
מִשִּׁירֵי אָדָם נִשְׁמָעוֹת.

9.

אַךְ שִׁירָיו יִשָּׁאֵרוּ,
וְהוּא יָמוּת לַשַּׁחַת;
הֵמָּה שְׁמוֹ יְפָאֵרוּ,
וְהוּא עַל עָפָר נָחַת;
הַשִּׁירִים יִחְיוּ בַּסֵּפֶר,
וְהַמְשׁוֹרֵר עָפָר וָאֵפֶר.

10.

וַיְהִי לְהֵפֶךְ—אֱלֹהַּ,
שְׁנוֹתָיו לֹא יִתָּמוּ;
וְשִׁירָיו בִּשְׁמֵי גֹבַהּ,
יֹאבְדוּ, סָפוּ, תָּמוּ—
מֵתִים יִהְיוּ, גּוֹלָמִים—
וְהַמְשׁוֹרֵר חַי עוֹלָמִים.—

יַעֲקֹב צְבִי שְׁפֶּערְלִינְג.

הַתַּרְנְגֹלֶת הַדְּבוֹרָה וְתוֹלַעַת־הַמֶּשִׁי.

תּוֹלַעַת־מֶשִׁי תַּרְנְגֹלֶת וּדְבוֹרָה
אֶל פֻּנְדָּק אֶחָד יַחַד הִזְדַּמְּנוּ,
וַיִּשְׂאוּ דֵעַ עַל מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה
אֶל מִי מִשְׁלָשְׁתָּמוֹ הַיִּתְרוֹן הִנּוּ.

„אָנֹכִי יוֹם וָיוֹם בֵּיצָה מַטֶּלֶת"
הִבְּרָה הַתַּרְנְגֹלֶת וַתִּתְנַפָּחָה,
„וּמָה מָתוֹק הַדְּבַשׁ אֶל חֵךְ הָאָדָם"
הִתְפָּאֲרָה הַדְּבוֹרָה וְדַעְתָּהּ זָחָה.

אֶל הַזָּהָב.

אִם גַּם בְּפִיהֶם יַלְעִגוּ לְךָ חֲכָמִים,
יַפְטִירוּ בְשָׂפָה עַל הֲמוֹן אוֹהֲבֶיךָ,
אַל תֵּבוֹשׁ! הֲלֹא יוֹדוּךָ שְׁפָלִים וְרָמִים,
וְגַם הַלּוֹעֲגִים אֵינָם בִּלְבָבָם אוֹיְבֶיךָ. —

רַק לְעֵינֵי הַשֶּׁמֶשׁ לְךָ יָבוּזוּ,
וְיָנִיעוּ רֹאשׁ עַל גֹּדֶל עֶרֶךְ
שְׁקָלֶיךָ; וְרַבִּם חֲצֵרֶיךָ יִרְמוֹסוּ,
וְלִפְנֵי כִסְאֲךָ כַּעֲבָדִים יִכְרְעוּ בֶרֶךְ.

מְקֹרְךָ הַזָּהָב בִּשְׁאוֹל מִתַּחַת,
חֶשְׁכַת לַיִל בִּמְקוֹם מְנוּחָתֶךָ.
לָכֵן תּוֹלִיד אֲבַדּוֹן גַּם תַּרְחִיב שַׁחַת;
רַהַב וְגָאוֹן מִילִידֵי בֵיתֶךָ.

בְּךָ תַּעַד מָרַת טַעַם כַּעֲדִי עֲדָיִים;
תִּרְדֹּף אַהֲבַת זָר אַלּוּף נְעוּרֶיהָ שׁוֹכַחַת;
אַתָּה תְּכַסֶּה פֶּשַׁע רוֹצְחִים יֵצְאוּ נְקִיִּים,
בְּלִי עוֹנֶשׁ, וְחֵטְא מִשְׁפַּט מָוֶת בְּלִי תוֹכַחַת.

אָכֵן מִנָּגְהֲךָ אוֹר בָּהִיר יוֹפִיעַ,
מֵרְגָבֵי אֲדָמָה מְאֹד נַעֲלֵיתָ;
גַּם תַּרְבֶּה חֶסֶד שַׁלְוָה תַּשְׁפִּיעַ,
חָכְמָה וָדַעַת לְהַרְבּוֹת הִפְלֵיתָ.

גְּבוּרַת שְׁמוֹנִים.

לכבוד החכם המשורר הנודע לתהלה ה"ר דר. לודוויג אויגוסט פראנקל
המכונה בשם הנכבד ריטטער פאָן האָכוואַרט נ"י.
ליום מלאות לו שמונים שנה, 3. פעברער 1890

שָׁם עֵץ הָדָר, שָׁתוּל עַל פַּלְגֵי מָיִם,
וַיִּיף בְּגָדְלוֹ, לִצְבִי וּלְתִפְאָרֶת:
פִּרְיוֹ מָתוֹק לַחֵךְ, תַּאֲוָה לָעֵינַיִם,
לוֹ כָּבוֹד וּתְהִלָּה, כָּל לָשׁוֹן אוֹמֶרֶת.
בְּנוֹת הַשִּׁיר בֵּין עֳפָאָיו נְעִמוֹת תְּזַמֵּרְנָה,
„פֹּה אֵשֵׁב כִּי אִוִּתִיהָ!" תְּדַבֵּרְנָה.

* * *

לְעֵץ זֶה דָּמִיתָ, זָקֵן וּנְשׂוּא פָנִים!
רוּחֲךָ מְקוֹר חַיִּים, קְצִירְךָ יְנוּבוּ,
עוֹד תִּנָּשֵׂא תְרוֹמֵם עַל כַּנְפֵי רְנָנִים,
מֵיתְרֵי כִנּוֹרְךָ, נֶפֶשׁ יְשִׁיבוּ:
הֵן עוֹד תָּשִׁיר לָנוּ שִׁירֵי עֻזֶּךָ,
הֱיֵה עֵץ רַעֲנָן! וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ! —

מאת אוהבו מוקירו ומכבדו
נח פירסט.

מִשְּׁאוֹן הָאֲרָצוֹת שָׁם בָּנֶיהָ נָטָשׁוּ,
הִתְמַלְּטָה לַלְּבָנוֹן כִּי שַׁלְוַת הַדְּמָמָה;
וּבְהֶמְיַת מֵי יַרְדֵּן אֶל אָזְנָהּ יִרְעָשׁוּ,
תִּתְפָּעֶם גַּם רוּחַ הָאֵם לֹא רֻחָמָה.
וּבְנַשְּׁקָהּ בֵּן יַקִּיר וְעֵינֶיהָ נִגָּרָה,
יִרְעַשׁ הַלְּבָנוֹן וּתְזַמֵּר הַסְּעָרָה,
כֻּלָּנוּ נַחְנוּ עֵדִים.
לַעֲנוֹת כַּחַשׁ רַבִּים;
לָךְ הִיא אֶרֶץ הַשְּׁקֵדִים,
אֶרֶץ הַמַּכַּבִּים!

וּמִגְּדוֹת הַיַּרְדֵּן שָׁם תַּעֲלֶה מַקְהֵלָה,
וַחֲלָלִים כִּצְלָלִים יִתְאַסְּפוּ לִרְבָבָה;
וּבָנֶיהָ שָׁם תִּרְאֶה עַד אֵין קֵץ סֶלָה,
וּבְאָזְנֶיהָ הֵה תַּקְשִׁיב גַּם שִׁירָה נִשְׂגָּבָה.
וּבְחַבְּקָהּ וּבְנַשְּׁקָהּ בֵּן יַקִּיר אֶפְרַיִם,
הַקַּיִץ כְּרַעַם בֵּין רַחֲבֵי שָׁמַיִם:
כֻּלָּנוּ נַחְנוּ עֵדִים,
שֶׁקֶר דִּבַּת רַבִּים!
לָךְ הִיא אֶרֶץ הַשְּׁקֵדִים,
אֶרֶץ הַמַּכַּבִּים!

לבוב, ג׳ חנכה התר״ן.

הילל בן שכ״ר.

בְּךָ תַּעַד יַעֲלַת חֵן בַּחֲלִי וּנְזָמִים,
לִמְצֹא חֵן בְּעֵינֵי בַעְלָהּ וּלְהוֹסִיף תִּפְאָרֶת;
גַּם תַּרְבֶּה הָדָר וִיקָר לְשָׂרִים וְרָמִים,
וּבְרֹאשׁ מְלָכִים תִּתֵּן נֵזֶר וַעֲטֶרֶת.

לָבָן הַזָּהָב! אַהֲבָה עִם שִׂנְאָה,
נִצְמָדָה תָּמִיד בְּלִבִּי לָךְ בּוֹעֶרֶת;
כִּי תַרְבֶּה צְדָקָה גַּם תּוֹלִיד קִנְאָה,
תַּרְבֶּה חָכְמָה גַּם תּוֹלִיד אִוֶּלֶת.—

סענדער שמואל שטיינר.

נַחֲנוּ עֲדִים.

(במנגינת „אים בית המקדש” מגאָלדפאַדען).

בֵּין יַרְכְּתֵי הַלְּבָנוֹן הֻמְלָה אַךְ דַּקָּה,
וּבָדָד שָׁם תֵּשֵׁב בַּת צִיּוֹן הַנָּאוָה;
וּתְיַשֵּׁן בֵּן יַקִּיר לָהּ הָאֵם הָרַכָּה,
וּבְפִיהָ לוֹ תָּשִׁיר, הָהּ, שִׁירָה נִשְׂגָּבָה.
וּבְהוֹסִיפָהּ כֹּה לָשִׁיר מִתְעַצֶּבֶת,
וּזְמִרוֹת אָז סָבִיב אָזְנָהּ קַשֶּׁבֶת,
כֻּלָּנוּ נַחֲנוּ עֵדִים,
לַעֲנוֹת בַּחַשׁ רַבִּים;
לָךְ הִיא אֶרֶץ הַשְּׁקֵדִים,
אֶרֶץ הַמַּכְאֹבִים!

ספורים.

הָרִמּוֹן.

ספור.

מאת ראובן א. בְּרוֹדֶס.

א.

בְּטֶרֶם יָבוֹא...

הנני כותב את השמות: ישראל, חוה ומרים בשורה אחת זה אחר זה, — ולבי יִתַּר ממקומו בזכרי כי כרחוק מזרח ממערב כן רחקו שלשת האנשים האלה גם בתכונות נפשם, גם במחשבות לבם, וגם במשפטי פיהם על אפני החיים ודרכי החברה; הן אמנם אדע כי בבית אחד ישכנו שלשתם גם יחד, כי כלם בשם־משפחה אחד „מַרְגָּלִין" יתכנו, כי ישראל וחוה המה איש ואשתו, וכי מרים היא בתם יחידתם,—אבל נפשי יודעת מאד כי שונים המה זה מזה תכלית שנוי, כי כאשר לא ישוו יחד בשנות חייהם כן לא ישוו גם בדעותיהם, ויותר שהם שונים בתארם עוד שָׁנו מהשכלותיהם והגות לבם...

ואחרי כל אלה הנה אנכי היודע כי עתה, בטרם יבוא, היו כלם לב אחד, ומחשבה אחת לשלשתם— איך יקדמו פניו: הן היום קבלו מכתב ממנו כי יצא מִבְּרֶסְלוֹא ובעוד יום יבוא הנה, וידי כלם מלאות עבודה, ולב כלם מלא מחשבות; שלשתם יתעתדו לקבל פניו, שלשתם יחרדו עתה לקראת היום הבא, שלשתם יִכּוֹנו לקראת האורח אשר יבוא בצל קורתם, — איש איש על פי דרכו ועל פי תכונת נפשו.

חוה עִשתה כל היום בבית־המבשלים. רגליה כמו קלו, ידיה מִהֲרו וקולה הלך והזק; זרזה את אמהותיה, הריצה את שפחותיה, אף היא עוזרה על ידיהן וגם כפיה תמכו עבודתן; האמהות הביטו אשה בפני רעותה כי לא ידעו מה יום מיומים. הן לא נסתה חוה באלה מאז ידעו אותה, גם בהיותה צעירה לימים, גם מאז בואה להסות בצל בית ישראל אישה, בטרם עוד שמנה עבתה ותעש פימה עלי כסל, גם אז לא הראתה יד חרוצה בבית המבשלים, גם אז לא שמה לבה

כְּבָר הָיָה לְעוֹלָמִים! *)

עַל דְּפִיקָה אַדְּ־לַשְׁוְא עַל פִּתְחֵי נְדִיבֵינוּ,
עַל אֹזֶן־קַשֶּׁבֶת וְלֵב רָגָשׁ כִּי נֶעְדָּרוּ,
עַל־כִּי גַּם לִשְׁאֵרִית הַפְּלֵטָה לְזוּ־סִפְרוּתֵנוּ
עוֹזֵר, תּוֹמֵךְ וּמוֹשִׁיעַ עַתָּה יֶחְסָרוּ, —
מַה־תִּתְאוֹנֵן, מַה־תִּרְגַּז, מַה־יְּהֶת תְּדַבֵּר
אַתָּה אֻמְלָל, אַתָּה בִּשְׂפַת עִבְרִית הַמְּחַבֵּר?

הֵן כְּבָר הָיָה לְעוֹלָמִים,—מְחַבֵּר נִשְׂגָּב וָרָם,
מְחַבֵּר מְאֹד־נַעֲלָה, אֵין עַל עָפָר מָשְׁלוֹ,
וְסִפְרוֹ בְּיָדוֹ, — סֵפֶר מוֹרֶה לְכָל הָעָם,
סֵפֶר יָקָר אַף קָדוֹשׁ, סֵפֶר אֵין עֲרוֹךְ־לוֹ,
וְהֵן גַּם הוּא לָעֲשִׁירִים, גַּם הוּא נָתַן קוֹלֵהוּ:
„קְחוּ־נָא סִפְרִי!"—וְרֵיקָם הֱשִׁיבוּ פָּנֵיהוּ!

* * *

יְיָ צְבָאוֹת גֶּפֶן מִמִּצְרַיִם הִסִּיעַ,
וַיְהִי הָיָה לִמְחַבֵּר, לִמְחַבֵּר סֵפֶר הַתּוֹרָה;
וְהֵן גַּם הוּא זָרַח מִשֵּׂעִיר, מִפָּארָן הוֹפִיעַ,
וְאָתָא מֵרִבְבוֹת־קֹדֶשׁ, לָעַמִּים הֱיוֹת מוֹרֶה
וַיְמָאֵן אֱדוֹם וַיְמָאֵן גַּם זֶרַע יִשְׁמָעֵאל **)
עַד אֲשֶׁר כָּפָה הַר כְּגִיגִית עַל עַם יִשְׂרָאֵל!...

ר. א. ברודס.

---

*) הערת המו"ל. השיר הנפלא הזה נדפס ראשונה במכ"ע „היהדות" (נו' 2 לשנת תרמ"ה) אשר הוציא לאור החכם הכותב, ובאשר עניני עדין חדש עמנו, ומה גם כי כבר נשכח מזכרון הקוראים, ע"כ אמרנו נשים נא לו מקום בזה,—אולי יראו עשירינו ויחוס לבם על אחיהם המחברים.

**) על פי מאמרם ז"ל על הכתוב „וזרח משעיר" וגו'.

מצחו קָמַט לעתים, וכעין תלמים וגדודים נראו בו, עיניו הישירו להביט, ידו אחזה בשערות זקנו הלבנה, ויחשוב מחשבות...

מבלי־משים ישב על הכסא הגדול, ומבלי־משים הזכירוהו מחשבותיו ראשונות. הימים הראשונים נצבו כמו חי לפניו, ימי עלומיו עוברים אחד אחד לפני עיניו, זמן אחר זמן ושנה אחרי שנה יחלופו ברוח דמיונו,—הנה הוא באביב ימיו, הנהו בעיר מולדתו, אחת מערי גַליציה, הנהו מתרועע עם ידידיו התורגים והמשכילים גם יחד...

„הה, מה־שׁנו הימים, ומה־שׁנו גם מאויי נפשי! חשב ישראל מרגלין בעקב זכרונותיו אלה, — אז ראינו אך חשך ואפלה במושבות אחינו בית ישראל, ונקו לאור; ראינו אמונה-טפלה והזיה נפרזה, ונקו להשכלה ודעת; ראינו אי־סדרים גם בבית וגם בחברה, גם בבית־ה׳ וגם בבית הקהל, ונקו לתקונים, למשטר וסדרים... והנה — באו! הנני עתה פה בארץ אשר גם אחינו שמעו כבר לקול הזמן וילכו קדימה.. אולם הלא הם הרחיקו כבר ללכת!... אמנם הביאו את ההשכלה, את החכמה, את התקונים ואת הסדרים לכל אשר להם, — אולם הלאלה קוינו? הלאלה חכינו?..."

והנה תמונה לנגד עיניו:

על אחד מרעיו המשכילים הוציאו דבה כי יצא למינות, וישיחו בו יושבי שער, וירדפוהו עד הרמה, וישברו מטה לחמו, ויתנוהו לשמצה בפני כל תושבי עיר מולדתו.. לשוא חגר הוא שארית אינים ללחום בעדו, לשוא הצדיקהו באמרי אמת וצדק לאמר כי תמים הוא רעהו זה בכל דרכיו, וכי נאמן הוא עם ה׳ ועמו וכי לא יסור מכל חקיו מצותיו ודיניו.. דבריו שבו ריקם, ולולא כספו ועשרו היו לו כי אז גרוהו בחרמם גם אותו...

„פושעים בדרך אולתם! חשב מרגלין עוד, — אפס כי נעמה עלי אז גם המלחמה הזאת, להמתי אז בעד דעותי, רבתי עם חשכים, ונאורים עמדו על ימיני, לחמתי בפתאים, ונבונים נשבעו לדגלי; והיה לעת ערב ונאספנו יחד, ונשתעשענו בדברי תורה ודעת, ושפכנו שיחנו איש לפני רעהו והגינו חכמה, אף התוכחנו יחד.. בקשנו את הטוב וקוינו אליו, רדפנו צדק ותושיה, רדפנו לדעת את האמונה הצרופה ואת ההשכלה, הכינו לאור—וגמצא גם עדן גם נֹעם בתקות ימים יבואו, בחזיון רוחנו לעתיד! התוחלת שפרה עלינו, ובצפִיָתנו הָיינו.."

ורעיוניו הבהילו להזכירו נשכחות עוד, להזכירו את מות אשתו הראשונה בהקשותה בלדתה ילד־מת.. הזכירוהו את הדמעות אשר שפך אז, את יגון לבבו ואת שברון רוחו; ויזכירוהו עוד כי אז מצאו הקַנאים אשר בעיר את עונו, רננו אחריו כי בכופרים חלקו ובין „המינים" נמנה, ויחתרו בכל עז לבלתי תת מקום לאשתו המתה במבחר הקברים, כיאות לעשיר ונדיב כמוהו... את שבר רוחו הגדילו ויגדישו את סאת יגונו, ויגזור אז אמֹר לעזוב את העיר הזאת, עיר מולדתו ומקום קברות אבותיו, לעזוב את הארץ המלאה לה „קנאים וצבועים סכלים ורשעים" גם יחד, ולתור לו מנוחה בארץ שלוָיו, ארץ אשר כל מסחרו בה, ואשר היהודים היושבים בקרבה אנשים משכילים המה, ההולכים לאור המאיר בארץ אשכנז; לנוס מפני החשכים והפושעים, ולשכון בין הנאורים והחכמים, בין אנשי דעת ומזמה..

לכל אשר תעשינה שמה הרקחות והטבחות, ומה גם עתה אחרי עברו עליה כארבעים שנה, ואחרי אשר תהשוב את שמנה ואת הלבה למהלה, ומדי שנה בשנה תסע לשתות מי בארות קרלסבאד ופרנצנסבאד, — ומה זה היתה לפתע פתאם „לאשת חיל" צופיה הליכות בית־המבשלים ועל האמהות פקחה עיניה? הזאת חוה, אשר תאמר תמיד כי לא למען עבוד עבודה היתה לא״ש אלמן כביר ממנה ימים? הזאת חוה, אשר כל היום תלבש גאות, מרומים תשכון, ועל פני כל רעותיה, הנשים הכבודות אשר בעיר הקטנה דביר אשר בשלזיין המדינה, מקום מגורה, תתכבד? אשר תתיפה לבקרים ותתהדר כל היום, ועיניה ולבה רק ללבושיה ותפארת תכשיטיה תמיד?... הן זה כירח־ימים שבה ממסעיה, כשנה בשנה, מהמי־קרלסבאד, ואת דרכה לא שנתה, — ואיככה תדעגה השפחות והאמהית כי המכתב אשר הביא היום בבקר את הבשורה כי בוא יבוא הקימה על רגליה, הביא אותה בית־המבשלים, אף העירה לפעול ולעשות?

והמכתב הזה העיר גם את בתה את מרים כי תתעתד גם היא לקראת בואו. מרים היפה בבנות דביר, הרכה והענוגה, ישמה כל היום מעינה להתיפה ולהתהדר, לא הסירה עין מן הראי הגדול אשר על קירות הדר־האורחים אשר בבית אביה, את קוצותיה התלתלים סדרה לה פעם אחר פעם באופן אחר, סרקה את שערותיה השחורות והדקות פעם למעלה למען היות להן חזות, ותשב ותסרקן ותעש לה מקלעות אשר תפולנה על גביה, והנה גם הן לא ישרו בעיניה ותשב ותסדרן באופן אחר; רגע עזבה את הראי ותשב על יד המנים (קלאוויר), בידיה, הרכות עלעלה [1]) את כתבי־המנגינה ותבר את אשר ישרו בעיניה, אצבעותיה שלחה למנענעים (טאסטען) ופיה השמיע קולו גם הוא, והנה רא״־קטן לפניה גם על המנים בהפתחם, וכמו באין־משים הביטה בו, — והנה הרביד אשר על צוארה לא ישר בעיניה, ותקם ותעמוד לפני הראי הגדול עוד הפעם, ותסיר את בגדיה ותלבש בגדים אחרים, ותשב לעשות סדרים אחרים גם בשערות ראשה, ותשב לשבת על יד המנים, ותשב לנגן בידיה, לשיר במו פיה... וכל היום ההוא חשבה מחשבות למצוא חן: רגליה לא הלכו כי אם כמו רקדו, פיה לא דבר כי אם כמו שר בשירים, וכל מעשיה ותנועותיה כמו רק להסב עין הרואה עליהם כוננו.

והנה גם ישראל ישב בחדרו בתא־הסופרים אשר לו, וגם מחשבותיו אך לקדם פני האורח אשר הודיע לו יום בואו. גם זה האיש הזקן, כבן ששים, יתעתד לקראת האיש אשר מאד מאד יתאוה לראות פניו ולדבר אתו. רגע העיף עיניו על המכתבים אשר על השלחן, מכתבי משא־ומתן, ומבלי אשר יתבונן במו, כדרכו מדי יום ביומו, הסב פניו מהם, כמו לא נחה דעתו כי גם היום יעמיסו עליו משא מסחרו, אשר לא אחריו ילך עתה לבו; והנה הוא עומד על יד ארון־הספרים, אשר קנה לו מקומו גם הוא בתא־הסופרים, דלתותיו פתוחות, וישראל מוציא ספר אחר ספר, פותחם, מעין בם אחת הנה ואחת הנה, מעמידם על מקומם, ויקח לו גליונות כתובים בעצם ידיו, המונחים גם הם שמה, יעין גם במו וישיבם למקומם; עוד

[1]) בלעטטערען, מסכה כלחים פ״ז מ״ז.

אך גם אתה אַל־נא תרב להתפלסף, העירה חוה את אזני אישה למוסר:—הן ידעתיך למרבה דברי תורה וחקירה לכל הבא בצל קורתנו, כי על־כן בשם „פלוסוף" יקראוך אנשי העיר; אולם לאט נא עם האורח הבא, הן לא באלה תקדם פניו...

— אנכי אדע את אשר לפני, ובשיחתנו לא תתערבי אַת, כאשר לא אתערב אנכי במעשי התופינים אשר לך... ענה ישראל בשחוק:—אולם הן לא יום ולא יומים ישב פה עמנו, ולא כזר יחשב בביתנו...

— אולי צדקת, אישי, ממני; ואנכי אמנם אלכה לי ואשובה אל בית־המבישלים לפקח על עסקי...

ב.

הָרַב, הַדָּקְטוֹר וְהַפִּילוֹסוֹף.

כל הירידים עתידים להִבָּטל, והיריד אשר בעיר קרלסבאַד לא יִבָּטל!...

אַל־נא תשתומם, הקורא, אַל־נא תתפלא אם לא שמעת את שֵׁמַע היריד הזה, ואת ימי השוק הגדול, אשר בעיר ההיא, לא ידעת; אות הוא כי לא מבני דור החדש אתה, ובנים ובנות הולכים לדוח עת־החדשה לא נולדו לך. הן לא יריד לסוחרים, לא שוק למרכלת, הנהו היריד אשר בעיר קרלסבאַד, — שוקי־המערבה הולכים ודלים משנה לשנה, לרגלי מסלות־הברזל והתנועה הקלה אשר בארץ, ושוק קרלסבאַד הולך הלוך וגדול, כי הוא יריד — לבחורים ובתולות גם יחד...

לפנים בישראל היו הירידים אשר בערי יערוסלב וזסלאַב. לובלין ולבוב אשר בארץ פולין, מקום התאספו הרבנים של „ארבע הארצות", — ירידים גם לחתנים וכלות: ראשי־הישיבות היו מתאספים גם הם שמה, ועמהם רבים מתלמידיהם, בני הישיבה, „כמה אלפים בחורים", וכל איש אשר לו בת, אשר ירבה לה מהר ומתן, ואשר יש את לבבו לקחת לו בן־תורה, אשר ברבות הימים יהיֶה לרב בישראל, היה בא שמה ויבחור לו אחד מבני הישיבה „ונעשו כמה מאות חתונים בכל יריד ויריד" *); עתה נשתנו העתים, נשתנו האנשים ונשתנו גם סדרי־ההתחתנות: „ארבע הארצות" חדלו, בני הישיבה אבדו ערכם ומחירם והחתנים וגם הכלות לא ישמעו עוד בקול הוריהם, כי אם גם המה יחוו דעם, ובחורים ובתולות יבחרו להם זווגם על פי טעמם, ועל פי נטות רוחם יקום דבר. בעת הזאת ירבו אבות הבתולות משתה בביתם, נשפי־חשק יעשו למו, למען אשר יבואו בחורי־חמד, למען אשר יתאספו יחד כל חפצי־חתֻן ויבחרו להם מכל אשר יבחרו. ואם תמעט העיר מהיות לה בחורי חמד לקחת את לב העלמות, אם לא תמצא לה הנערה עלם הראוי לה בעירה, ונסעה היא—בלוית אמה או אחותה, לימי השוק אשר בקרלסבאַד, לאמר:

*) „יון מצולה" להר"ר נתן נטע בן הקדוש מסה הנודע מק"ק זסלאב.

„אבל אנשי־תורה לא מצאתי במקום הזה! הוסיף ישראל לחשוב, — מצאתי פה אנשים סוחרים נאמני רוח מצאתי נבונים אשר דעת יחפצו, מצאתי גם לי עושר וכבוד, מצאתי לי אשה אשר אהבת נפש אהבתיה—אך לא מצאתי ידידים ורעים להתרועע.. כל אוהבי יחד אך רֵעי־מסחרי הנם, כל מְכָּרַי ומכבדי הנם אנשים משכילים וידועים, — אפס כי בתורה לא רב ידם.. רק סְפָרַי המה חברי בלמודים. ורק בעט ובגליון אשתעשע, רק המה לי לרֵעים, תחת האנשים החיים אשר חברתם נעמה עלי בעיר מולדתי..."

מרגלין נאנח, העביר ידו על מצחו ויחלק את זקנו ויביט נכחו תפוש ברוב עשתונותיו.

„אודך ה' אלהי! על כל הטוב אשר עשית עמדי, מצאתי אשה מצאתי טוב, ואף נחלתי שפרה עלי, אמרתי בני יהיה לי לעמית וָרֵע כי אחנכו על פי דרכי התורה והחכמה גם יחד, כי יהיה לי לשעשועים ולמשיב נפשי; אולם מנעת ה' אותי מבן, — לוּ בתי תחיה לפניך, ואישה יהיה לי תחת בני, את חתני אשתעשע ואותו אקח לי לממלא מקום בני המת..."

הזקן הוריד ראשו, עיניו השפיל לארץ ויאנח עוד בשברון מתנים, ויתמך את ראשו על יד ימינו.

„חוה, את הבת חנכת אַת על פי דרכך, אולם את אישה, את חתני, אבחר אנכי! הוא יהיה לי לחבר, לעמית וגם לבן בימי זקנותי אלה.. בתי, תהלה לאל, היא יפת תאר וגם טובת שכל, ומי יתן ואמצא בחתני זה את אשר אנכי מבקש, מי יתן ואישה יהיה איש כלבבי, אנכי אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן אשר בו אתפאר, והוא ישלם נחומים לנפשי הנדכאה.."

וברגע הזה נפתחה הדלת, ואשתו חוה באה החדרה, וידיה העידו כי מכית־המבישלים היא באה.

— מדוע תישב לבדך פה בחדרך? שאלה את אישה בלשון רכה: — מדוע לא תכון גם אתה לקראת בואו? בַּטֵל כיום שעה אחת למענו! הן אורח הגון הוא לנו..

— ומה עלי לעשות ולא עשיתי?

— לך נא והודע לראשי-העדה ועיך כי ביום מחר בוא יבוֹא הנה, ידעו גם הם את דבר בואו.

— עוד חזון למועד! הנה נתועד יחד היום בערב, ואודיע אתהם דבר.. אולם אחשוב לצדק כי הוא כתב גם להם ויודיעם עת בואו. הן לא על פי לבדו נחרץ הדבר, כלנו היינו בעצה הזאת ובשם כלנו כתבנו לו את המכתב..

לאזניהם הגיע קול מנגינת המנים אשר בחדר השני, וקול מרים העונה אחריהם בשיר.

— גם היא תְּכוֹן לקראת היום הבא, העירה חוה בצחוק שפתים: — מאד מאד תתאוה לראות פניו שנית, ותשמח מאד בבשורת מכתבו כי בוא יבוא..

— יתן ה' ושמחתה תהי שְׁלֵמה! ענה אחריה ישראל בכל לבבו.

אבקש, אשר ינחמני מעצבי ומרגזי, אשר אוכל וְאֶשׂוֹחֶחַ אתו בכל עת, אשר יהיה לי לחבר בדברי תורה ודעת, כאשר יהיה חבר בכל בית מסחרי ומשלח ידי...

את הדברים האלה אמר ישראל ברגש נמרץ, וקולו העיד למדי כי כלה ונחרצה זאת היא מאתו, ועצתו זאת יוצאת מעומק לבו, אשר ישתדל מאד לעשותה.

חוה הביטה בפני אישה עוד.

— הן לא בן־ישיבה תתן לבתך, כאשר יעשו אחיך בארץ פולין, ענתה הוה בתלונה דקה, כי לא נחה דעתה בדברי אישה הפעם; — הן מרים הֻנכה על פי דרכי העת־החיה, ואיככה אוכל וראיתי כי תהיה לאיש אשר לא ימצא מסלות בלבבה?..

-- ישנם משכילים גם בין בני תורה, ענה לה ישראל, ויעמיק במחשבותיו גם הוא.

הן ידע הן הבין כי צדקה אשתו ממנו, כי לא לבן-ישיבה נועדה בתו, וכי לא ישיאנה בעל כרחה.

ויהיו ישראל והוה נדונים על אדות האיש אשר יתנו לבתם. דביר היא עיר קטנה ועלמים בה מעט, ויביאו השדכנים ממרחק „עניניהם" ואת אשר ישר בעיני ישראל לא מצא חוה לנכון לפני בתה, ואשר ישר בעיניה לא אבה ישראל לקחתו, — ומרים צחקה בקרבה לדברי שניהם...

מרים התאותה תאוה להיות לאשה לְדָקטור, כאשר שתי רעותיה מִנֹּעַר היה היו נשי דקטורים גם הן.

„בדבר הזה לא אשמע בקול הורים!" חשבה מרים בלבה אף הגידה זאת בשפה ברורה בפני אמה, — „הן לא יתעמרו בי אבותי למכרני ממכרת שפחה לאשר ישר בעיניהם... גם לי לבב, ורק האיש אשר ימצא חן בעיני ואהבהו, אך הוא יהיה לי לאיש..."

והשם „דקטור", משאת נפש העלמות בימים האלה רחף מול עיניה בחשבה מחשבות על דבר עתידותיה.

„גם אנכי „אשת הדקטור" אֶקָרא, וגם אישי על פני כל העם יִכָּבד, חשבה מרים עוד, — הנני יהידה לאבי העשיר וראש-הקהלה, ומדוע יִגָּרע חלקי? מדוע זה אבוש בפני רעותי הנופלות ממני גם ביופי גם בעושר?..."

אפס כי דביר היא עיר קטנה, ודקטורים צעירים לימים מעטים מאד בקרבה, ומהם אין אף אחד אשר יקח את לבה וימצא חן בעיניה, לאמר כי הוא זה אשר בו תבחר...

ותהי מרים נוסעת — זה שנתים — להיריד אשר בעיר קרלסבאד...

אמה נסעה להמי־קרלסבאד זה שנים רבות, לשתות מי־בארותיה, מדי קיץ בקיץ, ותקח אתה, בשנים האחרונות, את בתה את מרים ללותה בדרך, — למען אשר תֻצג בשער, וראו כל באי קרלסבאד את יפיה ואת כבוד עשרה, ושמעו את הוד קולה ונעם זמירותיה, וידעו כי רוב טוב צפון להאיש אשר תפול לו להבל, ואולי תמצא שם גם היא את אשר לה.

ותקותיה אלה לא שִׁקרו לה. יודעים הם הבאים שמה את באור ההֹוָיָה הזאת אף כי לא פֵרש, רַבֵּי האורחים הנאספים שמה המה כמו שדכנים־לתאבון;

תבוא שמה לא לשתות מי־בארות, לא להתרפא בחמיה, אף לא לשאוף אוירה,
— כי אם לִרְאוֹת וְלֵרָאוֹת.

וכאחת הבנות האלה היתה גם מרים.

ישראל מרגלין אביה לא שם לב להנוכה, רוח־נכאה נחה עליו בשנים האחרונות, אחרי מות בנו היחיד, אשר גם בילדותו התנכר הילד כי ישגיא פעלו בבואו לימים. ישראל מצא בו נחם, לא גרע עין ממנו וישתעשע בו כל היום. הן מאז יצא מעיר מולדתו, עיר הקנאות, ויכון לו בית־מסחרו בעיר דביר הזאת, ויקח לו אשה מבנות הארץ, אשה משכלת, אמונה על פי דרכי העת, למודה לפרוט על פי המנים לשור שירים ולצאת במחולות, דברים אשר גם בימי בחרותו לא ידע למצוא ענג באלה, ומה גם עתה, אחרי הגיעו לשנת הארבעים,—ויעזוב את כל אשר לו בבית ביד אשתו, לא כהה בה ולא העציבה מימיו, והוא שם כל מעיניו בעסקיו אשר גדלו מאד ויעשו פרי ישוה למו, ויעש חיל בדביר, ויעש עשר, בית מסחרו גדל מיום ליום, ויעש לו שם, ואשתו חוה הצעירה ממנה לימים, נהלה את מכלת הבית על פי דרכה, ובתה אשר ילדה, התחנכה על פיה. אחר שנים שלש הולידה לו חוה בן, וישמח ישראל עליו מאד; בן יחיד בן זקונים היה לו; וכאשר גדל ויתן אותותיו אותות בן־משכיל חכם לב וכשרונות נעלים, שמח אביו משנה־שמחה, ובשפתי־חלקות אמר לה תמיד: „בת ובן ילדת לי, אשתי, את הבת נתתי לך ואת הבן אקח לי": ואמנם לא הסיר עין מבנו הקטן, לו הקדיש רבי עתותיו ובו כל מעינו. אפס כי המות האכזר הרס ולא חמל את ששונו ואת תקותו פעם אחת. הנער חלה את חליו אשר מת בו, ואביו מאן להתנחם, ששון לבו לקח ממנו, עיניו היו לנחל דמעה מאין הפוגות, ונפשו הכתה בעצבון נורא מאד. מאז נחה עליו רוח נכאה, גם בשבתו בית גם בצאתו החוצה, שחוק לא עבר על שפתיו ושמחה רחקה ממנו ויעמיק חקר בספריו, ויבקש לו נחומים בחדושי תורה וחכמה; אפס כי גם לאלה הסרו לו רעים וידידים, בעלי תורה אשר לפניהם ישפוך שיחו, אשר אתם יתוכח ועמהם יפלפל, ויזכר אז את ימי נעוריו, את עת־שבתו בעיר מולדתו, ויתאונן מרה כל היום לאמר: „טובים היו הימים הראשונים!"

ואשתו הצעירה ממנו לשנים עשרים התנחמה בבתה, בתפנוקי בשרים. ותתן את לבה להתעדן ולהתענג בכל אשר מצאה ידה. וישראל לא שם לב, מעמיק הוא בעסקיו ובספריו, יושב כל היום בתא־הסופרים אשר לו, ואשר היה לו עתה גם בית־אוצר הספרים, לא התרועע עם איש, ועם אדם לא התחבר, ויהי בודד במועדיו, ודמעה לא נמחה מעל פניו.

ובהגיע תור מרים בתו להיות לאיש התעורר ישראל פתאם, כאיש אשר יעור משנתו.

— עתה אבקש לי בן אחר, תחת בננו הנחמד אשר לקח לו אלהים, אמר אל רעיתו אל חוה ויטעם את דבריו: — בן אבקש לי, ואותו אמצא!...

חוה הביטה בפניו, כמו תבקש לה פתרון דבריו.

— שמעי חוה ודעי כי הבת בתי, ואם אמנם חטאתי כי לא שמתי לה לב עד היום, — הנה עתה בהגיע עת כלולותיה בבוא היום לבקש לנו חתן, הנה אבקש עלם אשר לא יהיה רק לה לאיש, כי אם גם לי לבן: עלם בן־תורה

„גם רב, גם דרשן. . ." חשבה חוה, ותזכור את דברי אישה ואת חפץ לבבו.
האנשים והנשים התלכדו יחד, וילכו ארבעתם אחת הנה ואחת הנה. האיש הלך על יד האם, ובן־דוד על יד מרים, וידברו בדברים שונים.

אם למראה עין נשפוט, הנה נעמה עליהם חברתם בערב ההוא, כי טרם נפרדו ללכת איש איש לביתו, דאגו גם ליום הבא כי הזותם תִּכָּפֵל.

— איפה תסעדנה את לבכן בצהרים? שאל בן־דוד טרם הִפרדו מעליהן.

— בבית המשתה פלוני...

— אם חברתי שפרה עליכן אַכַבדה נא לבוא שם גם אני לאכול את להם הצהרים, ונרבה שיחה עוד.

— מאד מאד ינעם לנו הדבר! ענו גם האם גם הבת שבעות רצון, ותשובנה הביתה.

ההכרות הזאת הלכה וגדלה מיום ליום. בן־דוד שחר את פני חוה ומרים גם בבית משכנן, הלכו יחד לשוח, וכל עין רואה הכירה כי עוד מעט וההכרות הזאת היה תהיה לאהבה, והשדכנים־לתאבון הרבו לדבר באלה, וכל יום ויום הוסיף על השמועה, עד כי היה „השדוך" הזה למלה בפי כל באי קרלסבאד.

והשדוך הזה היה למלה גם בין האם ובתה. מרים הִתְוַדתה לפני אמה כי בן־דוד מצא חן בעיניה מאד, גם בן־דוד בא ויבקש מחוה את „יד מרים", לאמר כי השקה נפשו בה וכי תתננה לו לאשה. חוה גם היא מצאה את השדוך הזה נכון לפניה, ובכל לבבה קִמְּה אותו; אולם ידעה כי לא רק בידיה עתותי בתה, ולא לה להחליט דבר.

— אנכי אדבר בזה עם אישי בשובנו הביתה, ענתה חוה לבן־דוד: — ואקוה כי גם הוא יאות לדבר הזה, וגם הוא ימלא חפצך וחפץ מרים...

— אודך בכל לבי על התקוה שנתת לי, גברתי! מי יתן ותקותי בוא תבוא ואהי המאשר עלי תבל ארצה..

— קוה בן־דוד, כי תקותך תקום!

מאז התהלך בן־דוד את מרים כאוהב ואהובתו, או, כאשר אמרו כל מכריהם, „כחתן עם כלה," כל היום לא מש מתוך חברתה, הלכו יחד לשוח, שפכו שיחם איש לפני רעהו, אף התיעצו על עתידותיהם.

אפס כי לא ארכה העת־המאשרה הזאת. עברו ימים וחוה התעתדה לשוב הביתה, גם עת־המרפא אשר לבן־דוד באה עד קצה, ובעוד יום התפרדו הנאהבים האלה, בתקוה טובה כי עד מהרה יתראו פנים שנית, ובבטחון כי עד העת ההיא יריצו מכתביהם איש לרעהו, אשר ימלאו מקום דברי פיהם.

* *
*

וישראל בשמעו את דברי חוה אשתו ודברי מרים בתו על אדות בן־דוד, שמח שמחה גדולה.

— הוא האיש אשר הוכיח ה' גם לבתי גם לי, אמר בעליצות נפש אל אשתו אל חוה: — אל העלם הזה התפללתי, כי הוא יהיה לי גם לבן גם לחבר..

הן המה הולכים בטל כל היום, מבקשים למו לבלות עתם בנעימים, מבקשים ענין אשר יהיה למו לפה לשיח בו, להטות לב, להתעסק, ולהסיע את אופן העת המתהגג שם בכבדות,—ויהי ענין השדכנות כדבר בעתו, להטות לב עלם ועלמה, לעשות חזה, ולהתחקות אחרי כן על שרשי רגליהם...

והנה מרים יוצאת מדי־בקר אל עין המים, אחרי אמה, מבטת כה כה, צופיה הליכות השותים ומשימה עין גם במלוים, ובערב היא באה לגנים, תשא רגליה ללכת על ההרים, מקום אשר האורחים יצאו לשוח, תבוא גם לבתי המאכל והמשתה, למקום המנגנים, ולכל מקום ומקום אשר האורחים נאספים שמה. בלוית אמה תלך ממקום למקום ומגן לגן, תבוא בדברים את אנשים ונשים שונים, תבוא גם לבית מלונם אף תקבל מכריה החדשים בבית מלונה. כה יעברו הימים, כה יחלפו השבועות, ותשב לבירתה, בתקוה כי לשנה הבאה תשוב עוד הפעם לראות ולהראות בשוקי קרלסבאד ופרנצנסבאד...

* *
*

ובשנה הזאת, עת באה שנית בלוית אמה לבארות בארות אלה, וכבר מצאה שמה רבים ממכריה, אשר התודעתה אליהם בשנה העברה, וכבר תכנה את רוח האורחים הבאים, וכבר ידעה את כל מוצאי העיר ומבואיה, את כל גניה ופרדסיה, וכמו נות־בית היתה שמה, — בשנה הזאת ראתה שמה על יד הבאר עלם נחמד למראה, טוב רואי והדר בלבושו, ותבט עליו בעיניה החודרות, אף הוא הביט עליה מבעד בתי־עיניו.

ויהי בערב בהיותה בגן, והנה גם הוא הולך שמה לשוח בלוית איש אחד ממכרי חוה ומרים.

האיש מצא לנכון לפניו להציג את מכרו החדש לפני האם ובתה, אשר דען זה כבר.

— אכבדה נא להציג בזה לפניכם, אשה כבודה ועלמה עדינה, את העלם הדקטור הזה, אמר האיש בבואו לקראתן: — ד״ר בן־דוד; האישה חוה מרגלין, ובתה מרים...

— אשמח מאד להכיר ולהוקיר אתכן...

— תנעם גם לנו ההכרות הזאת.

והעלם הוציא תכריך הדור מכיסו, ויוציא מתוכה כרטיס נדפס, ועליו כתוב

Dr. Philos.

Isaak Ben-David

Rabbiner und Prediger.

ויתנה על יד האישה.

„דקטור!..״ הגה לב הנערה, ופניה כמו צהלו.

עוד לא שכחה את כל הכבוד אשר נחלה אשת הרב המת בעיר הזאת, ודמיונה מהר לשוּת לנגדה עתיד כלו אומר כבוד לחותנת הרב, ובהזון לבה ראתה את כל הנשים הכבודות, רעותיה, מנטלות ומנשאות את חתנה, בתה ואותה גם יחד, כלן תקנאנה בה ובבתה, כלן תתנה כבוד „להרבנית" בתה ולה „ההותנת"... יעברו ימים, וימי החג יבואו, כל נשי העיר תאספנה בבית־התפלה על היציעות, והחתנה יעמוד למולן על הגב, משם ישמיע את דרשתו, כלן תשמענה ותתפלאנה, תשמיענה תהלתו ותוספנה להללו שבע, — ולבבה ישמח אף תגל נפשה על כל הכבוד הזה...

דמיונות כאלה הרהיבוה, ותהי ישובעת שמחות, ותישמה בלבה על העצה הטובה היעוצה מאת אישה „הפלוסוף", כי אמנם בחכמה דבר הפעם.

אולם מרים היתה האחת — מדוע אכחד זאת מאת קהל הקוראים? — אשר העצה הזאת לא נשאה הן והסד לפניה. נפש מרים תאבה לדקטור, ככל הדקטורים, אישי רעותיה; היא הפצה מאד להקרא „דקטורית", אבל לא „רבנית"...

„הן אם היה יהיה אישי לרב ומטיף בעיר הזאת, חשבה מרים בלבבה, — אז הלא ידהה התאר „דקטור" לפני תאר „הרב" אשר יתן המשרה על שכמו; לא „דקטור" יקרא עוד, וכתואר־הכבוד הזה לא יכנה, כל העם מקצהו יקראוהו „רב" „מטיף" — ולרבנית אהיה אנכי"...

וכמו געלה נפשה בתאר האחרון אשר יפול לה לחבל.

„אבי הנהו איש זקן, פלוסוף, ולא יבין להגיוני־לב עלמה רכה ומשכלת כמוני!" חשבה מרים עוד, ותתעצב אל לבה, — „גם אמי תתימר בכבוד־„רב" עד מאד, מבלי אשר תביט ללב בתה אשר כמו זר הוא לה „הכבוד הגדול" הזה, כבוד אשר רק זקנים יתאוו לו, ובאי־בימים יחמדוהו, — ומה לי ולו?"...

בכל־זאת לא חטאה מרים בשפתיה. הדברים האלה היו רק מחשבות נפשה, אשר לא גלתה סודם גם לאמה. הן דקטור בן־דוד אמנם מצא חן בעיניה וכמעט אשר גם אהבה בא בלבה. בימים המעטים אשר התהלך אתה מצא מסלות בלבבה, ידע לקחת את לבה, והיא גם היא הטתה אליו חסד, אף התודית לפניו לאמר כי אם יבהרו בו גם אבותיה, אז גם היא תלך אחריו בכל לבה להיות לו לאשה... ואיכבה תהיה הפעם העצה היעוצה מאת אביה לשטן על דרכה? — היא לא מצאה אותה נכונה לפניה, אולם מאוּנה בתאר „רבנית" לא היה עוד סבה למאן בבן־דוד; לא למען המשרה אשר על שכמו השקה נפשה בו, ולא למען המשרה תבהל נפשה בו.

„הן גם מראיש ידעתי כי עתיד הוא לרבנות, אשר לזאת יישא נפשו, שבה מרים ותחשוב מהשבות ישנית, — והרבנות הן לא תשלול ממנו גם את התאר „דקטור" אשר בכל כתביו ומכתביו יזכרהו, — ומדוע זה לא יהיה גם התאר „רב" נוסף על כנויו?... עלם נחמד הנהו בהיותו דקטור, ועלם נחמד יהיה גם בהיותו רב"...

כה התהפכה הנערה בעשתנותיה, ובין כה וכה ועצת אביה קם. ראשי העדה הסכימו גם הם לדבריו, ויכתבו מכתב לבן־דוד כי יבוא דבירה לדרוש ברבים, והיה

— אם־כן נמהר נא ונקרא לבן־דוד ויבוא הנה, ונקים את דברי „התנאים" והברית, ונארש את בתנו לעיני קהל ועדה...

— אל נא תהי פחז כמים! ענה ישראל ויחלק את זקנו ויחשוב מחשבות:— הן לא נתן את בתנו היחידה ללכת אחריו לעיר קטנה ורחוקה, מקום אשר ימצא לו עדה לכהן בתוכה; בת אחת לנו ואנכי לא אתנגה לעזוב את ביתי לימי זקנותי, גם גרסה נפשי לתאבה אל חתני כי ישב אתנו פה בבית, כי יהיה לנו לבן וכי הוא ינחמנו מעצבוננו, תחת בננו אשר לקחו אלהים..

הזקן נאנח מרה, ויוסף לחשוב מחשבות.

— ומה הדבר אשר תאמר לעשות?

— לכן שמעי, רעיתי, לאמרי פי, הטי אזן והקשיבי לכל דברי, אמר ישראל אחרי אשר העמיק לחשוב: — הן ידעת כי הרב והמטיף אשר כהן פאר בעדתנו מת זה ירחים אחדים, ואנחנו, ראשי הקהלה, קראנו לרבנים ומטיפים כי יבואו לדרוש הנה לבעבור נסותם במסה ולמען יבחנו דבריהם, והאיש אשר ימצא חן בעינינו אותו נבחר, והוא יהיה לנו לרב ומטיף ובו נדגול... ועתה הנה אקרא אספה היום בערב, נבקש את הד"ר בן־דוד הזה כי יואיל לבוא הנה, וכי יעמוד גם הוא על המבחן, — והיה אם אמנם מטיף הוא ולישון למודים נתן לו ה' לקחת לב העדה במדברותיו, ואשתדל גם אני כי בו יבחרו, והיה הוא הרב והמטיף פה עירנו ונתן לו את בתנו לאשה, ויחדו נשב פה, ולא נפרד מעל בנינו עדי־עד...

חוה שמעה בכל לב את דברי אישה ותתן צדק למו.

— חכמת אלהים דוברת הפעם מתוך פיך, אישי היקר! אמרה הוה בלא שפתי מרמה: — דבריך מצאו מאד מסלות בלבבי, לך בעצתך זאת וצלח, יהי נא אלהים עמנו, ויופיע על עצתך, כי נפשי יודעת מאד — אף כי לא־לאשה לחות דעה בדברים כמו אלה — כי תעשה וגם תצליח, כי הרב והדקטור הצעיר ישא חן והסד בעיני כל תושבי עירנו, כי הוא בחכמתו ובניב שפתיו יקח לב כל יודעו, והוא הוא יהיה רב לעדה הזאת ואיש לבתנו אשר אהב.

העצה הזאת קמה ונהייתה. מנהלי־העדה שמעו לקול נשיאם הזקן הנכבד, ישראל מרגלין, ויכתבו מכתב לבן־דוד לעיר ברסלוא — מקום אשר היה סגן־הרב לבקיש־נסיון, אחרי אשר כלה שמה גם חק למודו בפלוסופיא וגם בבית־מדרש הרבנים — כי יבוא הנה לדרוש ולהנסה במסה, וישראל וגם חוה וגם מרים כתבו לו דברי שלומים, ויודיעוהו את הדבר אשר יאמרו לעשות למענו, ויחכו לקראת בואו.

ישראל היה שובע שמחות.

„ה' שמע לקול תפלתי ויתן את מאויי נפשי, חשב הזקן בלבו כל היום,— רב ופלוסוף! אל איש כזה ערגה נפשי מאז, איש כזה הוא תאות לבי מעודי,— ואיש כזה הוא יהיה לי הפעם לחתן ולבן... בו הלא התאחדו התורה והפלוסופיה, הדת והדעת, האמונה והבקרת, הוא מצא מסלות בלבבו לשתיהן גם יחד, והוא יהיה לי לחבר, עמו אשתעשע ובו יגל לבי; אענדנו עטרה לראשי ואמצא בו נחומים לנפשי הנכאה בימי שיבתי"...

כה חשב ישראל, ואשתו חוה גם היא שבעה רצון.

ויהי ככלותו ללמוד בבית־הגמנזיום אשר בעירו, לבוא לבית־ספר הגבוה, וישמע לעצת רעיו ומיטיביו ויסע לעיר ברסלוא לשמוע ישמה חכמת הפלוסופיא באוניורזיטט, וחכמת ישראל בבית־מדריש־הרבנים, למען אשר יהיה רב ודרשן בישראל.

— לכך נוצרת! אמרו לו כל יודעיו ומכבדיו: — מליצות פיך, לשונך הממהרת לדבר צחות, ומהלכיך־עם־אנשים, — כל אלה יכשירוך למשמרת הרבנות, ויתנו חנך בעיני העדה אשר תבחר כך ויהיו תפארתך על דרכך זו.

בן־דוד שמע לעצתם זאת וישם פניו ברסלואה, וישקוד על דלתי שני הבתים גם יחד, ויעש חיל בלמודיו, ויקנה את לב המורים לאהבה אותו ולכבדו שכם אחד על כל חבריו; אף אמנם לא העמיק הקר בפלוסופיא, ולא ירד גם לעומקה של הלכה; — אולם המליצות הנמרצות עמדו לו תחת מחקרי הפלוסופים ועיונם, והאגדות והדרישות מלאו לו מקום פרושי הפוסקים ופלפוליהם. חכמת הדבור והמליצה היתה ראש למודיו באוניורזיטט, ואגדות התלמוד ושירי משוררינו הקדמונים כר נרחב לעבודתו בבית־מדריש־הרבנים; גם מאלה וגם מאלה בחר לו מבטאים שונים ומליצות אחדות, אף העריכם זה לעמת זה, וישפוט ישפט על חין ערכם וטוב טעמם, ומשפטיו אלה הפיקו רצון מהמורים ויהללוהו ישבע, ויתנו כבוד לשמו ותהלה לשקידתו העצומה, ויהי בן־דוד אחד התלמידים המצוינים בשני בתי־מדריש האלה ושמעו הולך וטוב.

בקרת־כתבי־קדיש, אשר בימים האחרונים לקחה גם לב קצת החכמים מבני עמנו אשר בארץ אישכנז, ותמצא לה מכבדים גם במורי בית מדריש הרבנים אשר בברסליא וראשיו, אשר יגהו אחריה מאד ובכבודה יתימרו, — הבקרת הזאת לקחה גם לב בן־דוד, וגם הוא החל להיות מבקר־כתבי־הקדש בישראל, והמורים כבדוהו גם בעד מפעליו אלה, ויתנו כתר הרבנות בראשו, אף חזו עתידות לו כי גדול יהיה ישמו ברבנים, והעדה אשר תבחר בו ותשימו אלוף לראישה, תדע להוקיר ערכו, אחרי כי גם דרשן נפלא הנהו ומטיף לעם דבריו בלישון למודים אשר חננו ה׳.

ויהי בן־דוד, אחרי אישר כלה את חק למודיו, „דקטור בפלוסופיה״ וגם „רב ומטיף״, כאשר תעדנה התעודות משני בתי־הלמוד אשר בידו.

ובהגיע לידו, אחרי ישובו מקרלסבאד, מכתב מאת ראש־העדה אשר בעיר דביר כי יבוא אליהם למען אשר יישמעו את דרישותיו, ולמען אשר יישימוהו להם למטיף וכסא הרבנות ינחילוהו בעדתם זו, אם ימצאו דבריו מסלות בלבבם, — ויציע בן־דוד את המכתב לפני מוריו בבית־מדריש־הרבנים ולפני ראשיו, והמה הקדימו לכתוב בישם בית־המדריש ההוא לראישי עדת בני ישראל בדביר, ויתנו חין ערך בן־דוד, את תקפו ואת פרישת גדולתו כי לגדולות עתד וכי תאישר בארץ העדה אשר תבחר בו.

המכתב הזה הלך לפניו, ובבוא בן־דוד היום עירה דביר וכבר ידעו כל העם מקצה כי אחד הגדולים אנשי הישם ישכון הפעם בתוכם, וכי איש „רך בישנים ואב בחכמה״ בא להאציל מרוחו ומכבודו על העדה הזאת; ויהי כאישר ראו גם את הדרית פניו, את קוצותיו השחורות והתלתלות היורדות מול ערפו, את שתי עיניו

כי ימצאו דבריו חן ישימוהו עליהם לרב ומטיף בעיר הזאת. בן־דוד ישמח שמחה גדולה, והנה היום קבל ישראל מרגלין מכתב ממנו כי יצא מברסלוא וביום המחרת יבוא לדביר, והנה ראינו כי גם האב גם האם וגם הבת שלשתם יִצְפּוּ לקדם פניו, שלשתם יחרדו לקראת בואו, — איש איש על פי דרכו ועל פי חזון לבו בתקות ימים יבואו:

ישראל יחכה לבן־דוד הפלוסוף, התורני והמשכיל גם יחד; אשתו חוה תקוה לבן־דוד הרב, המטיף מעל הבמה והמכבד בעיני־כל; ובתם מרים תחרד לקראת בן־דוד הדקטור, משאת נפשה מאז ראתה את פניו..

ג.

אוֹרֵחַ בִּזְמַנּוֹ בָא.

עבר יום, ובבקר למחרתו הביאה מרכבת־הקיטור לעיר דביר את האורח אשר ראשי־העדה בכלל ובית ישראל מרגלין בפרט, חכו לקראת בואו.

בעיר קטנה בארץ אשכנז, בבית אחד המורים לילדי בני ישראל בעיר ההיא, נולד יצחק בן־דוד. אביו היה איש נאמן־רוח, עובד עבודתו באמונה, מצניע לכת נכבד בעדתו ואהוב וחביב לכל יודעיו. כהונתו נתנה לו להם לפי הטף, אף הספיקה לו לישים לב לבנו ליצחק, אשר מימי נעוריו, עודו בשחר טל ילדותו, התגבר כי רוח־יתר לו, וכי יתעלה על בני גילו. אביו למדו תורה, מפיו הזיל כטל לקחו לבנו האהוב, ויורהו לדעת גם שפת עמו, העברית, גם שפת ארצו, האשכנזית, ותמיד כל היום התפאר בו, ויחזה לו עתידות נעלות ותקות טובות. אפס כי לא ארכו הימים אשר הנער יצחק התלונן בצל אב מורה ומדריך גם יחד. אביו מת למגנת לבי, אחרי מחלה כבדה אשר קפדה חייו, ובנו יצחק נשאר כבן שנים עשר יתום נעזב מבקש גם להם גם תורה אשר חשקה נפשו בה. ראשי העדה לא נתנו לבן־מורם זה להתגולל בראש חוצות, ויתנוהו לבית־הספר אף תמכוהו בנדבת לבם וכל מחסוריו עליהם. הנער עשה חיל בלמודיו, ולולא חכמת־החשבון והשעורים אשר שגבה ממנו ולא יוכל לה, היה בחיר התלמידים בבית־הספר. במעלליו התנכר הנער כי להן וליופי גרסה נפשו; לא רק במלבושיו הפשוטים, אשר תמיד כל היום שם לב לנקותם ולטהרם, לא רק בשערות ראשו השחורות כעורב אשר סרקן מדי רגע ויסדרן שעה בשעה. לא רק באלה בקש להתיפה ולהתהדר,— כי גם במדברו התנאה תמיד: מבחרי המליצות היו על שפתיו, ושירי המשוררים שגורים בפיו; בדברו את איש בחר לו תמיד נאמים נאוים ומליצות נמרצות אשר לקחו כל לב ישומע, ויתנאה על רעיו בכוי, לאמר כי לשון למודים לו, ואת אשר יפגר שכלו אותה תשלים מליצתו.

בהיותו צפוי תמיד אלי נדבות אנשי־החסד, ובהתהלכו מימי נעוריו עם אנשים זרים אשר רק טוב לבם יתן מחיתו, למד גם לעשות חנף, לדבר חלקות ולקחת לב באמרי נעם וחן, ועמדה לו מליצתו גם בזה להתהדר ולהחניף גם יחד.

גם ישראל קם ממקום מושבו, גם מרים עמדה, וישימו פניהם לחדר־האכל.

ובן־דוד הביט כה וכה כמו יבקש לו דבר, ויצא אל חדר הראשון וישם את מגבעתו על ראשו ויבקש לו מים וירחץ ידיו, וישוב להדר־האכל ויברך בכונת הלב על הלחם, וישב ויסר את מגבעתו וישב לאכול.

— את שני הדברים האלה התיר לנו נשיא בית־מדרש־הרבנים רבי זכריה פראנקל, זכרו לברכה, אמר בן־דוד כמתנצל אל ישראל מרגלין היושב בראש השלחן ואשר לא רחץ את ידיו לפני הסעודה; — וקבלה היא בידינו, הניכי הבית ההוא, כי מותר לנו לאכול בגלוי־הראש וגם לשאת מחסה־ממטר ביום השבת...

— תקון גדול הערך! העיר ישראל כמצחק.

— הן אנחנו לשלומי־אמוני ישראל נֶחשב, ענהו בן־דוד, וַימרץ את דבריו: — את כל דברי „שלחן הערוך" נשמור מאד לעשות, ומדיניו ומנהגיו לא נסור ימין ושמאל...

— ומנהגי בתי־התפלה חחדשים, כפי אשר תקנו המתקנים, דרכי החזנים והמטיפים וערך בגדיהם, — הגם אלה על פי דיני „שלחן ערוך" ומנהגיו המה? הלא ידעת כי הרבנים המחזיקים בנושנות אסרום וגם החרימום...

דברי ישראל אלה אשר נאמרו במנוד ראש ובשחוק־שפתים הביאו את בן־דוד במבוכה כמעט קט.

— הן אלה שבו כבר ויהיו למנהגי ישראל בכל ארץ אשכנז, ענהו בן־דוד: — וגם „היראים" והחרדים אל דבר ה' נהגו בכמו אלה; והן גם רבנו ד"ר גראטץ, אשר ילחם תמיד במתקנים, ולעדת הקאנסערוואטיפית יחשב, הן לדברים כאלה הלא גם הוא לא ישים לב, כי הם יתנו כבוד לעבודת־ה' ותפארת לבתי התפלה, סדר ומשטר למנגינת־יה ולשון למודים למטיפים לעם, — ורבנו זה לא יקל חלילה בדיני „שלחן הערוך"...

— ורבכם זה הלא יאחר מאד זמן כתיבת כתבי־הקדש, וגם ספרי תורת משה בתוכם, יגזור אמר כי ספוריהם המה רק אגדות ומשלי־עם ואין להם הלק ונחלה בדברי־הימים, ובאין תורה — „שלחן ערוך" מה עבידתיה? התורה חולין היא לו — ודברי הפוסקים האחרונים קדושים הם בעיניו?...

— מחקר ובקרת לבד, ורבנות לבד! ענה בן־דוד ועקבות מבוכתו נכרו על פניו: — כחוקר דברי־הימים ומבקר כתבי הקדש ימלא רבנו עבודתו באמונה; אפס כי להלכה ולמעשה לא יסור מכל הכתוב בפוסקים לדין ישראל...

בעיני חוה לא ישרו דברי הַוִכּוּחַ הזה ותאמר לשית לו תכלה, ולהסב פני המסובים ממנו.

— הן תעמיקו חקר בדברי תורה אשר לנו אין חלק ונחלה במו, אמרה חוה בתלונה דקה: — רב לכם! הן חככם לא יטעם המטעמים אשר על השלחן, והייתי אני ורקחותי חַטאות!

מרים שמחה בלבה על דברי אמה אלה.

הגדולות אשר כמו רשפי אש יִתַּזוּ מהן, את מצחו הרחב ואת עורו הלבן והקמוט, כמו מחשבות רבות ישכנו שמה, את מצעדי רגליו אשר בשובה ונחת תלכנה ותתנהלנה לאטן, ואת כל תנועות גיו אשר במדה ובמתון ברגל ישרה ובראש כפוף־כמעט תנהגנה, ואת כל ענותו המַבִּיעָה לה גאה. וגאון, — וירא העם וינועו ויביטו אחריו מרחוק, לאמר: „זה האיש אשר יהיה לנו לרב, אשר יעמד בראשנו — תנו כבוד לשמו! הביטו וראו בו — ודעו כי הוא הוא אשר נבחר בו, הוא ינהלנו על מי התורה והדעת ובקולו נשמע!"

כי יותר שהיה בן־דוד תלמיד מקשיב בלמודים, עוד למד שם בברסלוא אל דרכי המורים והרבנים, אל דרכי חייהם ומעמדם, אל הוזתם ואופן חברתם, וילמוד לעשות כמעשיהם, לכונן גם צעדיו על פיהם, וילביש גאה גם הוא ומסוה־הענוה שם על פניה, ויתהדר בלבושיו מאד, וישם עין גם על יפי פניו, על יפעת ישערותיו, ועל הדרת זקנו הקצרה והמלאה, ויתהלך לאטו „עקב בצד אגודל", ויתן מוראו על העם, וכבודו על פני כל רואיו..

והנה הוא הולך להתודע אל ראשי העדה ופרנסיה, ותהי ראשית דרכו ללכת אל בית ישראל מרגלין, כאשר דעת לקורא נקל, לראות את פניו, ואת פני— אשתו ובתו.

והמה חרדו לקראתו, קבלוהו בכבוד ויקר, ויביאוהו לחדר־האורחים, ויתנו לפניו יין ומגרנות, וגם הם יישבו על ידו, ויחכו למוצא־פיו.

— קוי שמש הכמתך יצאו בכל הארץ, אמר בן־דוד אחרי דמיה ממשבה, וישם אל ישראל פניו: — ואורך הזרוע זרה הלאה הלאה עד ברסלוא הגיע, וכמו זרם עלעקטרי היה, וכמו טֶלֶפֿן השמיע מליו בקצה תבל, וַיִּגַע על אזני החכמים וימלא פיהם תהלתך, ותפארת חכמתך ירוממו...

— קטנתי מכל התהלה הזאת!...

— לא לעשות חנף אמר, לא לשית בחלקות לך, המשיך בן־דוד את אמריו: — פה־חלק רחק ממני וחנופה שנאתי גם אני; אפס כי רגשי לבי יפרצו חק, שמחתי לחזות את פניך ולהשתעשע בחברת חכם תורני כמוך לא תדע דלתים ובריח, ותתפרץ דרך פי, ותגיד את אשר בלבבי פנימה. —

— ואיככה נודעתי לך בשם? שאל ישראל אשר בסתר לבו שמח לדברי בן־דוד אשר ישמע דפעם.

— עודי חניך־בבית־המדרש ישמעו אזני תהלתך מפי המורים הפרופסרים,— ומי מלל לי אז כי אשבעה בדביר תמונתך וכי חבלים יפלו לי בנעימים להתענג על הכמתך ולשמוע מפיך תבונות ודעת...

אחת השפחות באה ותודיע כי ערוך השלחן.

— בוא נא, דקטור ואכול אתנו לחם, אמרה חוה בקומה מעל מושבה: — הן אורח יקר אתה לנו, ואיש זר בעיר הזאת, ויהי נא שלחני נכון לפניך ומטעמי יטעמו לחכך כל הימים אשר תשכון בעיר הזאת.

— אין די מלים בפי להביע לך, גברתי, תודתי, ענה בן־דוד בקומו גם הוא וישתחוה כמעט לקראתה: — טובת לבך, עדינה, נודעת לי מאז...

— מרים, חמדת לבבי! הלא תביני לדעת כי גם למלא מקום רב באתי הנה; את ידעת אותי מאז שבתנו יחד בעיר קרלסבאד, ואביך ראה אותי היום ראשונה; אנחנו נתנה אהבים כל העת, לבותינו רוחשות, לב ללב יביע אהבה, ועין לעין תחוה ידידות גם באין אמר ובאין דברים... הן גם קוי השמש אשר ישתעשעו לפנינו עתה, גם שושני חמד אשר תכו פה לרגלינו, גם כל אשר מסביב לנו המה מליצים נאמנים לכל אשר בלבנו פנימה... אילתי! אבן־חן אהבתי לך, היא לקחתני בציצית ראשי ותביאני הנה, ולך הנני עד עולם...

מרים היטיבה פניה אליו, ועיניה שבו ויביעו אהבה וחסד ובשפתי חן אמרה:

— גם את לבבי מצאת נכון לפניך, גם אנכי הגיתי אך בך מאז נפרדנו ונלך איש לדרכו, ומאד מאד נתת שמחה בלבי בבואך הלום לשבת אתנו...

בדממה הלכו הלך ושוב במסלות הגן, הביטו חליפות איש בפני רעהו, ולבב מרים הומה מאד.

— ומדוע זה תתחסד, יקירי, כזה, תחת אשר בקרלסבאד לא נסית באלה, ודעות חפשיות ישמעתי שם מפיך, — והן גם אבי לא בין החסידים נמנה, הלא?

כפלוסוף אהגה דעות, הן דקטור בפלוסופיא הנני, וכרב ומטיף אנצור חקי היהודים ודיניהם, הן גם חניך בית־מדרש־הרבנים אני וזאת משמרת כהנתי אשר לה אקוה בעיר הזאת... להיות רב באתי הנה, ועלי למלאות חובותי...

מרים לא ענתה דבר, הלכה לאטה, ותעמיק במחשבותיה.

— והנה הזכרתני! הוסיף בן־דוד אחרי רגעים אחדים אשר הלכו בדממה:
— הן לי לראות היום את פני ראשי העיר, מנהיגי העדה, אלכה נא ואתיצבה לפניהם! הם קראו לי, ועלי לכבדם ולישחר פניהם...

מרים לא ענתה גם הפעם — שקועה היא ברעיוני לבבה.

— היי שלום, חמדתי! אמר בן־דוד עוד ויקח את ידה ויגיע למו פיו: — עוד נשוב נתראה פנים, עוד תהדי בשמחה את פני...

מרים נשאה עיניה ותבט בו בתם־לב.

— לך לשלום, אם דרכך נחוצה...

— אהבתך תלך אתי לנחותי הדרך, אמר בן־דוד ויעזוב את הגן לשוב דרך־הבית.

ומרים ישבה על כסא עץ תחת אלה עבֻתה ומחשבותיה המו. גם אהבה גם פחד באו בלבה הפעם.

„לא לשוא פחדתי פחד, חשבה בנפשה בשבתה יחידה בגן, — את אשר יגרתי בא לי!... בן־דוד הנהו רב, ורבנית אהיה אנכי... לא זה הוא בן־דוד אשר ראיתיו בקרלסבאד, לא זה הוא הדקטור אשר אליו כלתה נפשי!... יתחסד, יתפלסף, אף יפלפל בתורה"...

רעיוני עצב מלאו את לב מרים, אך כרגע התאוששה; רוח הצח המתהלך בגן בא אל אפה ויישובב נפשה.

— צדקת, אמי, באמרי פיך! אמרה גם היא בקול ילדה מתחטאה, והקול קול ערב מאד: — לנו לא ישימו הגברים לב, ישיחו וידברו תורה, כמו רק לאבי בא האורח החדש הזה לנו...

גם בן־דוד גם ישראל הזקן ראו והביטו בפני מרים באהבה ורצון, ושחוק קל עבר על שפת אביה.

— עוד חזון למועד! אמר ישראל בצחוק שפתים: — עוד ירב שיחה גם אתך, בתי יקירתי! שובי למנוחתך...

וארחה אחרי ארחה הגישו, ושיחתם אמנם הסבה פניה לענינים אחרים, ענינים אשר יקחו גם לב נשים.

בן־דוד ספר באזניהם בשפה צחה ונעימה דברים מקורות ימי חייו, ממסעיו הקטנים והמלאים מקרים זרים ונפלאים, אחוזים בספורים קטנים מלאים חדוד; חוה וגם מרים צחקו מטוב לב, וישראל שמע גם הוא ויניד במו ראשו.

וכאשר הגישה השפחה ספל־קפע (Café), ספל־קפע לכל המסובים, לאות כי הארוחה באה עד קצה, שלח בן־דוד שנית את ידו ויקח מגבעתו וישימה על ראשו לברך ברכות המזון כסוי־ראש.

— קראים אתם! קרא ישראל בשחוק מדאיב־לב, כי לא יכל להתאפק: — קראים־בעלי־„שלחן־ערוך"!...

בן־דוד לא ענה דבר, כי בטרם עוד הספיק לכלות את ברכות המזון, נגשה אליו מרים, ובקול ערב אמרה:

— הלא תלך אתי לשוח בגן־הפרחים אשר לנו.

ובעיניה־יונים לבבה אותו, ובן־דוד גם הוא הביט עליה באהבה, לאמר: כי ישמע הפעם לקולה.

* * *

— חמסי עליך! אמרה מרים אל בן־דוד בלכתם בשדרות הגן אשר מאחורי בית אביה.

והגן נחמד למראה, גן שעשועים. גנן־מומחה עומד עליו לפארו ולהרבות חנו, ציצים ופרחים שונים נראים מכל עבריו, תלמיו ותהלוכותיו גם הם שנו על פי המשטר אשר תכן הגנן, פעם יישרו דרך ופעם יסבו בחוגם, פה דרך רחבה בינות לעצים ושם מסלות קטנות סוגות בשושנים, ופני כלם הסכה אשר תעמיד תחת אלונים סבוכים, סכת־גן נהדרה מאד. רוח צח ישב שם כל היום, וריח הנצנים יתן קטורה באף ההולכים. קוי השמש כמו יתגנבו מבין ענפי העצים הרעננים, יתנו מהודם על השושנים והחבצלות אשר לרגליהם, וישמחו גם לבב איש. ומרים ובן־דוד הלכו עתה בגן אחת הנה ואחת הנה ולבם יתגעש בקרבם.

— חמתי עליך! אמרה מרים בקול רועד, קול האהבה כי ילין: — הן רק אלי באת הנה, רק למעני נקראת לבוא הלום, ובבואך — לא תאצול לי אף ברכה אחת, אף מלה אחת לא מצאת בעדי, וכל היום התפלספת עם אבי, פלפלת עמו בדברי תורה, התוכחת אתו בספריו...

גם להיות לו לחתן, אשר אמר כי ימצא בו נחומים, כי יהיה לו גם לחבר בתורה וחקירה, כי יתרועע עמו ויערה לפניו את כל לבו? על־כן התבונן מאד לכל מעשי בן־דוד ולכל דבריו הטה אזן, על־כן לקח עמו דברים בישעה הראישונה על אדות מחשבותיו בדת ישראל, ועל־כן חשב מחשבות אחרי הפרדו ממנו.

„הן נפשות שתים שוכנות בלב העלם הצעיר הזה, כאשר תשכונה בלבות רב הרבנים חניכי בית־המדרש אשר בעיר ברסלוא, חציו מתקן וחציו אוחז־בגושנות, השב ישראל בלבו בשבתו בדד בתא־הספרים אשר לו, — בקרתו בספרי־הקדש הנה חפשית, דעותיו בפלוסופיא הולכת לרוח עת־החיה, ומעשיו בעניני הדת הנם על פי דרכי „שלחן הערוך״!... הן אמנם מעטים היו דברינו הפעם, ואשתי וגם בתי לא נתנוני להרחיב הדברים, אולם אנכי אובה לרדת לסוף דעתו, לי לדעת עומק מחשבותיו בדברים כמו אלה, — אלכה נא ואדבר אתו עוד, אציע לפניו מחשבותי ואוציא גם מפיו מלים״...

כה חשב הזקן ישראל מרגלין ויגזור אמר לדבר אתו בכל אשר לאלה לא בפני רעיתו ובתו.

ויהי בבקר למחרתו, אחרי אשר סעד את לבו בפת-שחרית, לבש את בגדיו וילך לבקר את בן־דוד בבית מלונו, לדבר אתו ישמה באין זר בינותם.

בן־דוד הרד לקראתו מאד, בידיו נתן לו כסא לישבת, בפה הנף הודיע ישמחתו כי „זכה לקבל פני איש חכם ונכבד כמוהו בביתו״, ויישב גם הוא למולו, ויחכה לו בדברים.

— הן הלכת אמש לחזות פני נשיאי העדה וראשי-הכנסת, לבקר בביתם ולהתיצב לפניהם, הלא? ישאל ישראל את בן־דוד, למען בוא אתו בדברים.

— כן אדוני!

— המצאת את לבבם נאמן לפניך?

— ולבותם המה הלא ביד אדוני הנה חנן, ענהו בן־דוד בישפת הלקות:— לו היה לב אדוני טוב עלי, כי אז גם לבותם לי תהיינה... ואדוני — הן לקראי נתתני אתמול!...

— לא לך ישמתי דברי כי אם לשיטה אישר אחזו בה הרבנים החדשים בכלל, ענהו מרגלין כמתנצל, ויישמח בלבו למצוא תאנה להביע מחשבותיו:— ישמע נא, אדוני הדקטור, והט אזן לאמרי פי: גם אנכי גם כל המשכילים בארצי ובעיר מולדתי, רעי, אמרנו לתקן תקנות בדת ישראל ובמנהגי החיו, אמרנו: דרכי חיינו ישנו עתה לרגלי החקים הטובים אשר ישמו מישטרם בארץ, החפיש והדרור פלסו למו נתיב גם במושבות אחינו, חקה אחת להם ולכל אזרח הארץ, — ומדוע זה לא נעמיק הקר גם בכל הנוגע לדרכי חיינו פנימה לתקנם ולישר הדורים במו? מדוע זה לא נישים לב גם להדינים והמנהגים אשר היו טוב בזמניהם, העת אשר נרדפנו על צוארנו, אישר צר ומצוק באונו, אישר ישבנו מחוץ לעיר ובין האזרחים לא נמננו...

— והנה כדברים האלה עשינו גם אנו, העיר בן־דוד: — עשינו סדרים חדישים בבית ה׳ ועבודתו, סדרים לפי רוח העת, למען תהיה למו תפארת, ולא עתה יבויש יעקב ולא פניו יחורו לעיני העמים אישר ישכון בתור אזרח בקרבם.

„הוא יאהבני! חשבה מחשבות עוד ושביב שמחה נגה מבין שמורות עיניה, — ואהבתו תנחני, בה אשגיב ישע ובה אעשה חיל... בכחה אטנו לכל אשר אחפוץ ולאורה נלך גם שנינו... ומה מאד ידע בן־דוד לתגות אהבים!"...

וכמו צלם דמותו רחף מול עיניה הפעם, וכמו שמעו אזניה צלצל קולו הערב, לאמר: „אהבתיך מרים! את היי לי לנגיד ומצוה ולקולך אשמע"... וכמו נהרי נחלי עדן סביב שתו לה, וכמו תשמע גם דברי רעותיה המקנאות בה, המביטות אל מראהו הנחמד ואל יפיו והדרו, ומפיה התפרצו המלים:

— הנני מאשרה!

— אמנם מאשרה את, בתי! ענה אחריה קול אמה.

מרים התעוררה, כמו אמנם חלמה בהקיץ עד כה, ותבט סביבה, ובראותה את אמה נצבת על ידה ומתבוננת בה — התאדמו לחייה כמעט כי בושה.

— היטבת כל אשר דברת, יחידתי! אמרה הוה ולא גרעה עיניה מאת פני בתה: — אמנם מאשרת את כי אשרך בן־דוד! לו שמעת את דבריו בשובו עתה הביתה... בשפתים דולקות דבר בך ובאהבתו, לא מצא די מלים להללך, נפשו כמעט יצאה, ולבו המה מאד...

ברצון רב שמעה מרים את דברי אמה, ותבט בפניה בעינים מלאות געגועים בכל עת דברה.

— אמי, האמנם יהיה בן־דוד רב בעיר הזאת? שאלה מרים, וקולה קול רך וענוג.

— אמנם כן, אביך יתן לבו להקים לו בזה בית נאמן, בכבודו תכבדי גם את ובגדולתו תיקר גם נפשך בעיני כל, ולמי כל חמדת משמרתו? — הלא לך, בתי!...

— ואנכי חפצתי מאד כי יהיה רק דקטור ולא רב, אמי... לא אובה להיות רבנית, ונפשי בחלה בכל הכבוד הזה... יראתי כי תמיד כל היום יפלפל ויתפלסף, דברים אשר לא יקחו לבי, לא יענגו את נפשי ולא אמצא בם נחת...

— נערה פותה! אמרה אמה בצחוק שפתים: — היי נא לו לאשה ותדעי אשר ותדעי נחת!...

ד.

רִמּוֹנוֹ שֶׁל רַבִּי־מֵאִיר.

וישראל מרגלין חשב מחשבות גם הוא, אחרי אשר קמו מעל שלחן לחם־הצהרים וילכו איש איש באשר הלכו. מנהגי בן־דוד, ומה גם באוריו להמנהגים האלה, נתנו לו ענין להעמיק בם חקר. אמנם ידע כי חניכי בית־מדרש־הרבנים יתחסדו לעיני העם, ידע כי משמרתם ומצבם יחיבום לכמו אלה; אולם אם לא ישם לב למעשי כל רב ורב בעירו, איך לא ישים אל לבו מעשי בן־דוד, אשר לא רק לישבת על כסא הרבנות בא הנה, כי אם גם לקחת את בתו לו לאשה

באזני: בקש לך תוכם וזרוק קליפתם!... וראה זה פלא! עולם חדש יִגָלה לפני, אקרא את אשר א י נ נ ו כתוב שמה, אקרא ב י ן השורות, אמצא שמה דברים אשר לא יראם איש ולא תשורם עין, אלמוד הסתום לא המפֹרש, אבינה בגליונות לא באותיות, — ומה נפלאו הדברים אשר יעלו אז לפני! מה רמו ומה נשגבו הרעיונות דמאליפים אשר יאלפוני חכמה! הקליפות יזֹרקו והתוך יָעמד חי לפני, הגופות ישובו לעפרם והנשמות דוברות בי פה אל פה, הרמונים יציצו סביבי, פני רבי־מאיר לנגד עיני — ואנכי אראה נפלאות מתורתו!...

— מליצה נפלאה! קרא בן־דוד ברגש, כי דברי ישראל מרגלין האחרונים אמנם פעלו עליו פעולה עזה ויקחו את לבו ויעורדו רגשותיו בקרבו.

— לא ממליץ מליצות הנני, אך מעמיק חקר! ענהו ישראל, בראותו כי דבריו צלחו לאשר שְלחו: — גם במליצה קליפה ותוך, גם שמה ינץ הרמון, וגם שם נבקש את התוך... ולתקונים כאלה קוינו אז, אנכי ורעי, בימי חרפי, קוינו לבקרת עמוקה ודעת צלולה, קוינו לעין הודרת בעמקי תורתנו וצופיה הליכות חיינו. — והנה באו המתקנים באשכנז ויאהזו בקליפה ויאכלוה בכל פה ואת התוך זרקו החיצה, ייפוהו מחוצה ויוסיפו לו קליפה על קליפה וללבו לא שמו לב...

גם הזקן גם הדקטור העמיקו במחשבותיהם רגעים אחדים, ויחשו שניהם.— והנה הדלת נפתחה ושנים מראשי העדה באו ההדרה.

בן־דוד התעורר וירץ לקראתם ויתן להם כסאות לשבת, ויתעורר גם מרגלין ויושט להם ידו.

— הן בקשנוך בביתך, אמרו השנים לישראל אחרי אשר ישבו על ידו:— — ונשמע כי לבית מעון הדקטור הלכת, ונאמר נבואה גם אנהנו הנה, נשחר את פני הרב, אף נתיעץ על הסדרים וההכנות ליום השבת הבא.

— ומה הנה ההכנות אשר תאמרו לעשות? שאל ישראל כלו משתומם:

— נודיע בעיר כי הד״ר בן־דוד ידרוש בהיכל ה׳, וכל החפץ לשמוע יבוא וישמע... אנחנו, ראשי־הכנסת, הלא נהיה כלנו יחד אז בעת התפלה; ואחרי הדרישה נאסוף אספה ונראה איך יקום דבר.

בן־דוד ישמע את דבריו אלה הנאמרים בקרת־רוח ולבו הסיתו בשפק: אם אמנם נקלה בעיניו יען כי לא הוא האיש אשר יבקש, כי לא מצא גם בו „תוך״, כי כקראי הוא לפניו: או כי לא יאבה מרגלין כי ידעו אנשי העיר את המחשבה אשר הוא חושב עליו לתת לו את בתו, אחרי כי יהיה לרב, — ובחכמה הוא עושה לבלתי תְגלֶה מחשבתו זאת לפני דעיו בהנהגת הקהלה. והחריש בן־דוד עד תֹם השיחה, — אולי יציל בהמשך הדברים דבר אמת.

— להודיע זאת בשערי העיר אך למותר, ענהו אחד האנשים הבאים: — הן לא גדולה עירנו זאת, ורבּי אנשיה יודעים כבר את דבר בואו ויתעתדו מאד לקראת השבת הבאה, וכמעט אשר אמרתי כי נהדול מההודעה ונדאג לסדרים בבית התפלה, כי לבי אומר לי כי ירבו מאד הבאים עד אשר לא תכילם הבית...

— אם על־פי השמועות הנפרצות בעיר אשפוט, הוסיף השני ויבט בפני בן־דוד: — כי עתה נוכל לברכו בברכת „מזל טוב״, לאמר כי נפש כל העם חפצה בו, ושמו הולך לפניו וחנו על כל יושבי עירנו.

— ובזאת שגיתם כי רק את היופי והתפארת בקשתם, ולא שמתם לב אל החיים ואפניהם! בקשתם להתהדר לפני העמים: את בית התפלה פארתם לפי רוחם, את החזן ואת הדרשן הלבשתם בגדים כבגדי כהניהם, ותתפארו כי הגדלתם לעשות!... תקנתם רק את הלבוש, רק את הדברים החיצונים; רק מראה עינים דרשתם, לא הלך נפש! — לא תכנתם את רוח היהדות, רוח העם ורוח תורתו, לחדור אליהם פנימה ולתקן את דרכי חיינו על פי רוחם כי צמדים ילכו עם רוח הזמן וכי יתאחדו עם החיים ההוים אשר הדשו פניהם...

— אבל הן לא נסור מכל הכתוב בספרי „שלחן ערוך" ימין ושמאל, כי חק הוא לנו מדור דור.

— והן עברתם על דבריו בכל אשר עשיתם במעשה הגיים הוצה! ועל כן אמרתי קראים הנכם, קראים מקדשי אותיות מתות מבלי ישים לב לרוחם, מכבדים מנהגים טפלים באשר הם נושנים, מבלי לרדת לעומקם, מבלי לגלות מקורם ולבלי דעת את נשמת העם ותורתו, את רוח החיים השוכן בקרבם, ואת נפשם הנותנת למו שארית בארץ...

בן־דוד שמע את דבריו באזנים קשובות. הדשים היו לו דברי בקרת עזה כאלה, אשר יאמרו לערער עד היסוד את השיטה אשר הנך בה מעודו ואשר בה נצפנו עתידותיו; ואף כי לא חסר־מלים היה גם הפעם להשיב דבר, אפס כי רוח מבינתו הבינהו לדעת כי טוב לו להשות עתה, ויבחר לו לשון ערומים, ובשפה רפה ענה ואמר:

— דבריך טובים ונכוחים, ישרים למוצאי דעת; לא רבים ישכילו להעמיק הקר כמוך, אדוני! — אולם לא־לי להמליץ בעד השיטה הזאת אשר נתקבלה במלא רוחב ארצנו, ואשר גדולים וטובים ממני יאחזו בה בכל לבם ונפשם...

— כרובם לא יבינו את רוח עמנו ואת פועל תורתו לא יכירו, ענהו ישראל דברים נמרצים: — הן „בני עליה מעטים", אנשים אשר יסלו דרך לא רבים הם, והלילה גם לי להתפאר כי קלעתי אל השערה ולא הטאתי; אפס כי מעודי שמתי אל לבי מליצת התלמוד: „רבי מאיר רמון מצא — תוכו אבל וקליפתו זרק", וכרבי מאיר בשעתו הנני מבקש גם אנכי זה ימים ושנים רק את התוך ואת הקליפה שנאתי!... ומה־גם עתה אחרי כי זקנתי ושבתי, הרביתי ימים, הוספתי הכמה והרמון היה היה לי לאנך, לפלס, ולקנה־המדה לשפוט על מעשי אנוש ומעשי הדור; בכל אשר אפנה, והנה הרמון לפני: כי אבוא בחברת אנשים, בין להקות סוחרים או בין הבר אנשי מדע, — והנה רמונו של רבי מאיר יעלה כפורח בינותם, ילמדני דעת לבקש את התוך גם במו ולזרוק את קליפתם; גם בבית־התפלה כי אבוא, כי אבקר בהיכל־ה' גם שם הוא ינחני, גם שמה היא נגד עיני, ובהתעטף עלי רוחי, הנה הוא במוסרו יהתם, ויצו עלי במפגיע לאמר: אל נא תאכל את הקליפה! לתוך הבט, ואל תפן אל קליפתו!...

אדוני הדקטור! גם עת אקח לי ספר להגות בו, גם בקראי בספרי תורה או הכמה הנה גם מבין שורותם יציצו הרמונים, בין מלה ומלה, בין אות ואות הרמון מבצבץ ועולה, וכמו צלם דמות רבי מאיר לנגד עיני, פניו מפיקים נוגה, עיניו תורינה הצים ואש, שערותיו הלבנות תתנה מורא בלבי, ובקול אדיר והזק יקרא

„הן אמנם ארע כבר את אשר לי לדבר אז, השב בנפשו עוד, — אולם ברדשה הזאת כל תקותי לעתיד ועלי לשננה עוד יתר הרבה מאד למען תהי שומה בפי לבלי אכשל בלשוני, ולבלתי אנהל הרפה תחת כל הכבוד הזה.

ויתעורר בן־דוד, ויקח את הקונטרס, בו כתובה הדרשה, וישם עיניו בה, ויקראהו בקול דממה.

כשעה אחת עברה, וישראל מרגלין בא שנית להדרו.

— הנה באו האנשים ויפרעו אותנו משיחתנו, אמר ישראל בבואו: — האנשים האלה פושקי שפתים המה ואמַר אל נא יטרידוך בדבריהם ללא־ענין וללא־תועלת, ועל כן דהיתים בדברי ואוציאם החוצה...

„הנה כי כן!" השב בן־דוד בלבבו.

— והנה גם אנכי פניתי כבר לבי מעסקי, ואמרתי אשובה הנה להרגיע רוחך וגם לבקשך כי תלך אתי לביתי — הן אתנו תאכל בצהרים — ותשים עין על אוצר ספרי, וגרבה שיחה עוד ונשתעה יחד.

— תודה וברכה ירחש לך לבי על כל הטוב אשר תגמלני, ארוני, ומאד ארוה נחת לשמוע חכמתך, כי אזנים כריתי לי לכל נבון דעת אשר בהשכל ידבר.

וילכו שניהם יחד.

ובבואם הביתה ותקדם הוה את פניהם ברצון.

— שבו לכם פה כמעט קט, אמרה גברת הבית כמתנצלת: — לא עוד ערוך השלחן, וגם מרים לא העדתה עוד בגד...

— נלכה נא לתא־הסופרים אשר לי, אמר ישראל לבן־דוד בתור מענה לדברי אשתו: — ושמה נשב עד אשר תקרא רעיתי: „הכל מוכן לסעודה".

שמה פתח לפניו דלתות ארון הספרים אשר לו, וגם את כתבי ידיו הראה אותו, וידברו דברים שונים, ומענין לענין שבו להדברים אשר נדברו איש אל רעהו היום בבקר.

— צדקת, ארוני, באמרי פיך כי האנשים הבאים הפריעו אותנו משיחתנו, נעם מליצתך לקח לבי, ובטרם אספתי רעיוני להשיב הדלנו מדבר עוד. והנה תרשיני הפעם להגיד לך קשט אמרי אמת. אמנם כן, תצדק בדבריך כי לנו לבקש את התוך ולזרוק את הקליפה, תצדק מאד גם בבקשך תקונים; אולם אשאלך והודיעני: השמת לבך לדרוש ולהקור: מה הוא התוך ומה היא הקליפה? או הבאת עד נבכי ים־המחקר: אולי גם התקונים צריכים תקון?

— הן יודע כל איש כי היפעה החצונית היא אך „קליפה" אל הרעה אשר היא „תוך" לה...

— שאַני, ואנכי לא־כן אדבר! לא מבלי־משים שאלתי את ארוני אם שם לב אולי תקוניו צריכים תקון, — הן תכנתי את רוחו, וארע כי מחשבותיו בעודו בימי עלומיו בעיר מולדתו דוברות גם הפעם מתוך לבו; אמנם כן, טובים היו תקוניו אז בארצו; ובאשר הואלת אדוני לאמר בטוב טעם ודעת כי כאשר שנו דרכי היינו, וכאשר קבלו פנים הרשים כן ישנו גם מנהגינו פנימה, — ככה אמַר גם אני הפעם: הן שונים מאד דרכי היינו פה בארץ

— אל נא נמהר להוציא משפט על פי דברת ההמון טרם נשמע דרשתו, וטרם נשמע דעת הקהל על אדותה, ענה ישראל בשפה־רפה.

ובן־דוד נבוך עוד.

— אבל, עוד חזון למועד, עוד נדבר באלה, הוסיף מרגלין אחרי רגעים מעטים: — ועתה אחשוב לצדק כי טוב נעשה אם נעזב הפעם את הד״ר לנפשו: הן עליו להכין דבריו ליום השבת...

— גם לי „עוד היום גדול״! השיב בן־דוד בענוה: — שבו לכם בזה ותתענג נפשי בחברתכם...

ובכל זאת עזבו האורחים את הדרו, בברכם אותו כי יתן ה׳ דבריו בפיו והוא גם הוא השיב תודה למו, וילכו לדרכם.

* *
*

ובן־דוד נשאר יחידי בחדר מלונו, ורעיוניו נבוכו.

„מים עמוקים מחשבות בלב מרגלין, ומי יתן ואדלם! חשב בן־דוד בנפשו, — מי יתן ואבוא עד תכליתם ואדע את אשר בנפשו!... האמנם הסכלתי עשו כי ההסתדרתי בביתו ואתמם לעיניו מאד? — הן הגידו לי בברסלוא כי העדה הזאת לעדת המחזיקים בנושנות תתחשב, וכי אנשיה כלם לא יתנו לרב־מתקן בוא בעירם, ובדברים האלה הלא הגידו מפרש ראשי־הכנסת — וישראל מרגלין בראשם — במודעה אשר הדפיסו, — ומי מלל לי: „מתקן״ הנהו מרגלין הזה? איככה אוכל ואדע כי אשמע מפיו דברים כמדקרות חרב, כי יבונן חציו נגד הרבנים המקדישים את „שלחן הערוך״ ובקראים הנם בעיניו?... והנה לקהל „היראים״ הלא לא נמנה גם אנחנו, הננו הולכים באמצע הדרכים, — ומה־נקל לי לתת צדק לדבריו! מה־נקל לי להיות רב גם לעדת המתקנים!... אבל את אלה לא אעשה פה, כל העדה כלם מחזיקים־בנושנות, ומדוע אחבל את תקותי מפני דעת־יחיד?... אולם הן היחיד הזה הוא הוא אשר יתן תקותי...

בן־דוד העמיק במחשבותיו.

„את מעשי לא אשנה, החליט הדבר בנפשו, — אולם למו־פי לא אשים עוד מחסום; אמנם לא טוב עשיתי כי החשיתי ולא עניתי לו על כל דבריו, הן כחוקר ופלוסוף אוכל להודות לו גם בדבר התקונים, וכרב אשמור לעשות ככל הכתוב בספרי הפוסקים! זאת היא דרך ישרה אשר אבור לי, בדרכי זאת אלך למישרים, ואמצא חן בעיני מרגלין בדברי, ואמצא חן בעיני כל ישראל במעשי... חוקר הפשי אהיה בחקירותי וירא ושלם אהיה ברבנותי, ופעלו שתיהם יחד לטוב לי ולמשמרת פקדתי, ואין מחריד!...

בן־דוד שמח בלבו על העצה הטובה הזאת, ויגזר אמר ללכת אחריה בכל עת. והנה באו בזכרונו דברי ישראל האחרונים, לאמר: כי עליו להכין דבריו ליום השבת ויתן למו צדק.

— עוד נשוב נדבר באלה, אמר ישראל אל בן־דוד מדי לכתם, לאות כי עוד מלים בפיו.

ומרים אמנם פרטה על פי המנים, אף שרה במו פיה זמירות אחדות, ובן־דוד השמיע תהלתה בפניה ובפני אבותיה כי הפליאה לעשות, ויספר להם כי גם לו יד ושם בחכמת הזמרה.

— האמנם? שאלה מרים.

— כבר ערוך השלחן! הודיעה השפחה, ויקומו כלם וילכו לחדר האכל וישבו איש איש על מקומו.

ובן־דוד לחש באזני ישראל מדי לכתם:

— שימה, ארוני, לבך לשאלתי: מה הוא התוך ומה היא הקליפה?

ה.

מַסָּה וּמְרִיבָה.

עבר יום גם יומים חלפו ויום השבת הולך הלוך וקרב.

בן־דוד התודע לנכבדי העיר, ראשיה עשיריה ולכל אשר יד ושם לו בעדה אף מצא מסלות בלבבם, וירא ויתבונן כי אמנם לא „אדוקים" המה במנהגים קדומים, כאשר הארום לפניו בברסלוא; וכמעט אשר דברי מרגלין יתאימו עם דרכי אחיו בני עדתו, אם כי לא בכל פרטיהם. וימצא בן־דוד לנכון לפניו לשנות דברים רבים בדרשתו אשר הכין לו, עזב מליצות רבות וישם אחרות ההתיהן, אף שנה את טעמה על פני כלה, וישב ללמדה על פה להיות שומה בפיו, וישם לילות כימים למען אשר ירוץ בה בעלותו הבמתה.

„קשה עתיקא מהדתא"! מה־נאמנו דברי הפתגם הזה ומה־צדקו! בן־דוד למד בראשונה את דרשתו כפי אשר הברה בתחלה, וכבר ידעה, וכבר היתה שגירה בפיו, — והנה תקנה הפעם, שנה פניה ומליצותיה, ויקשה ממנו להשכיח את סגנונה הראשון לבלתי יבלבל את דבריו בעמדו לפני העם: ועל־כן שם כל מעינו בה, יומם לא נח ובלילה לא נתן שנת לעיניו, ויהגה בה תמיד בשבתו ובקומו, בלכתו בחוץ ובשכבו על מטתו, ויתברך בלבבו כי שקידתו תעמוד לו וכי כח זכרונו יהיה עוזר לו גם בימים האלה.

אפס כי ישראל מרגלין ובתו מרים נצבו לשטן לו בדבר הזה. דברי הוכוחים בינו ובין ישראל השתרגו ויהיו לסעיפים שונים בענינים רבים ביהודים וביהדות; הוכוחים האלה היו לרצון לפני ישראל, מצא בהם את „המזון הרוחני" אשר בקש בכל עת, ויבקש להרבות דברים עם בן־דוד, לשוחח אתו, לפלפל ולהתוכח, ובן־דוד נאלץ, למרות רצונו, לענות לו כחכמתו, להשיב על דבריו, כפי אשר יורהו רוח מבינתו, מאין יכלת בידו לדחהו בקש, או לגלות לפניו את כל לבו, לאמר כי הדרשה איננה עוד שומה בפיו, כי בוש; — אולם אם

מדרכי עמנו בארצך, העת החדשה שנתה גם היא את פניה, ולא כימים אשר הגית תקונים בארץ מולדתך הימים האלה לנו פה בארץ אשכנז, ואם כן הלא בצדק אדרוש היום פה תקונים לתקוניך... וכאשר לא תואיל הלוך אחרי דברי הרבנים מימי־הבינים, ככה לא תדרוש כי נלך אנהנו־עתה אחריך...

— זאת לא דרשתי, ולא אבקש כאלה! ענהו מרגלין אשר דברי בן־דוד נהתו בו: — אנכי לא אמַר כזאת וכזאת תעשון, אנכי אבקש דעה לא מליצה, אבקש רעיון לא דבר שפתים, אבקש דברים עקרים לא תפארת ויופי אבקש תקונים פנימים לא יפעה הצונית.

— אולם אם העם ידרוש עתה כאלה, ענה בן־דוד דברים נמרצים: — אם למצב עמנו כעת ידרשו היופי והיפעה... הוא הדבר אשר אמרתי: אז בהיות אדוני בעיר מולדתו לפני שנים עשרים וראה את אמונת־ההבל אשר הכתה שרש בלב אחיו, את אולתם ואת הזיתם וקנאתם, ויאמר עשות תקונים אשר יקרבם אל ההשכלה ואל הדעת, אז חפץ בצדק להשכילם ולהורותם בינה; לא כן עתה בימים האלה בארץ הזאת: הן המה כבר השכילו את נפשם אחזו בחכמה ולא ירפוה, — אפס כי עזבו את עמם ואת תורתם! ולנו הפעם להשיבם לצור מחצבתם, לנו לקרבם לתורה ולתפלה, לנו לא עוד להשכיל את היהודים, כי אם לַיַהֵד את המשכילים! לנו לא עוד ללחום עם אמונת־הבל, כי אם נלחום בכפירה להציל אמונה כל־שהוא... ובמה נקח את לב העם, אם לא ביופי? במה נשיב לב הבנים לחיק אבותם, אם לא ביפעה? יופי ויפעה יקחו לב, העין רואה והלב חומד, ושני „סרסורי דעבירה" האלה נקח נא לנו ויהיו גם סרסרי דמצוה, ויהיו אמצעים לשובב העם אלינו, להטות לבו לבית־התפלה, אשר הוא היום גם בית־המדרש...

ישראל שמע את הדברים בשום־לב, ויהשוב מחשבות גם הוא, ולא ענה לו דבר.

— ומה הוא התוך ומה היא הקליפה? שאל בן־דוד כמנצח, בראותו כי אין מענה בפי מרגלין.

— ואלה הלא רק אמצעים המה, אמצעים למעשים אשר לא עשיתם...

אולם בטרם הספיק מרגלין לבאר דבריו באה מרים ההדרה כלולה בהדרה ובתפארת עדיה.

— ה' עמכם! קראה בבואה ותשק יד אביה ותקד במעט לפני בן־דוד.

אביה נשקה על מצחה, ובן־דוד קם לקראתה ויושט לה ידו באהבה.

— בואו נא להדר האורחים ונשב שמה יחדו עד אשר יערכו השלחן, הוסיפה מרים, ותאחז ביד אביה ותלבב בעיניה את בן־דוד, ויאמר כי ילך גם הוא.

— נלכה, נלכה! אמר הזקן, אשר אם לא אבה להדול משיחתו, אולם לא אבה גם להמרות את פי בתו לעת כזאת: — הננו הולכים להדר־האורחים ועליך, בתי, לשמח את נפשנו ותפרוט על פי מנים מנגינות אהדות אשר ירננו את לבנו...

וילכו שלשתם לבוא אל הדר האורחים.

ותדע גם מרים אותה ואת רפאותיה גם יחד. ידעה את הבטלה, את השעמום ואת העת־המתנהלת־בכבדות, ותדרוש ברופאים — אלה העלמים, אשר החישו לבוא לעזרתה, ותעלה בפיהם ובלבבם לעשותה.

ואיככה לא תדרוש רפאות אלה מאת העלם הדקטור אשר יבקש אהבתה, אשר יאמר לארש אותה ולהיות לה לאיש?

והן הוא הוא הרופא אשר רפא מחלתה־זו, הבטלה, בהיותו בקרלסבאד...

„אמנם אז היה דקטור ועתה הנהו רב!"

והיא לא הבינה לדעת כי אז הלך בטל גם הוא, ועתה עליו לתקן את דרשתו, ללמדה בעל פה ולדרשה ברבים אשר ינסוהו במסה.

והמסה הזו הביאה לו מריבה.

הן כאשר נתן את לבו לעמוד במסה, למצוא חן בעיני השומעים, ויקדיש את רבי עתותיו להדרשה, כן גדל הפרץ בינו ובין „אהובתו" מרים אשר צמצם מאד דבריו אתה, אשר לא נתן לב לשעשעה באמרי פיו, בספוריו ובהדוריו ולבלות את עתה־הממשכה בהתולים וחלקות, כאשר יעשו לה הבחורים וכאשר למדה מאז.

אמנם לא פטר בן־דוד את נפשו מכל חובותיו אלה. מדי יום ביומו שמע מנגינותיה ושיריה לפני ארוחת הצהרים — אשר אכל בבית ישראל — וילך אתה לשוח בגן אחרי אכלם, וידבר באזניה דברים נעימים ושיחות נאות ככל אשר התאוה נפשה; אפס כי בימים האחרונים, אחרי אשר הדרשה שנתחדשה אצלו לקחה את כל לבו וכל מעיניו בה, מעט את שיחותיו עם מרים, ומגרעות נתן לטיול־הגן, ודברי הדרשה שגורים על פיו גם בהיותו אתה.

„יקר לי מחיר ארוחת-הצהרים בבית הזה!" אמר בן־דוד בלבו, עת השב לדעת כי העת יקרה לו עתה מכסף.

„יקרה לו הדרשה מנפשי!" התאוננה מרים, אחרי אשר הואיל בן־דוד באר לה את מצבו והגות לבו בימים האלה.

הן אמנם לא עברו מחשבותיהם אלה על דל שפתם, וכמו יראו פן תהיינה להם כפטר מים, ומדנים יבואו לרגלן, אשר גם שניהם לא חפצו בם, ורק עמוק עמוק בסתר לבבם נשמע קול תלונה דקה זאת; — אפס כי לרגלי סבות קטנות נבעו מצפוניהם, ורשפי־אש אחדים היו דים להבעיר את התבערה, והשלהבת עלתה גם לעיני ישראל וחוה.

* *
*

הנסיך ביסמארק נשא מדברותיו, בימים ההם, בבית ועד־המחוקקים בברלין הבירה, ועל המדינות בם יאמר, על מצב צבא ארץ אשכנז והארצות אשר על גבולה, ויהיו דבריו למלה בפי כל אזרחי המדינה וידברו בם גם ישראל מרגלין ובן־דוד בשבתם על שלחן להם־הצהרים. מרים גם היא נטתה אזן לדברים האלה. ובצאתה הגנה, אחרי אכלם, לשוח את „ידידה" את בן־דוד היו דבריה גם אליו בדבר הזה.

ישראל לקה אתו דברים כשעה או שתים ביום, — הנה את יתר עתותיו לקחה לה מרים ביד חזקה.

מרים היא נערה בתולה מבנות עת־ההדשה, בת־אמה היא האמונה על־פי הגות־לב האם, ותנוכה על־פי דרכה. בת־יקרה היתה להוריה, ילדה־שעשועים, בשעשועים גדלה ותגדל, בשעשועים היתה לנערה ובשעשועיה בגרה הפעם; מעודה לא חשבה מחשבות, לא נתנה לב להגות דעות, וגם כל למודיה אך שעשועים היו לה; למדה בבית־ספר־פרטי הנועד אך לבנות עשירי עם ואציליו ותלמוד שמה לשון וספר, לנגן במנים ולצאת במחולות, למדה לדעת את עצמה בתור מעשה־צעצועים, בתור סמל היופי, בתור שושנה פורחת... וכשושנה פורחת לא ידעה את החיים, לא ידעה דרכי תבל ולא ידעה גם דרכי בני האדם אשר עליה. בעוד טל ילדותה לה שעשעו עליה אבותיה, שעשעו עליה כל באי ביתם, שישו אתה משוש, והיא גם היא רקדה ועלזה לפניהם ועל ברכים שעשעה; עברו ימים והילדה היתה לנערה ותיף בגדלה, ותהי רכה וענוגה בבית הוריה, ותהי נושאת חן וחסד בעיני כל בבית־הספר, ותתענג על רב טוב, ותשמע תמיד תהלותיה, ותהי אבן־חן לכל יורעיה, ויגבה לבה ביקרותיה ועל פני כל רעותיה הכבדה; והנה היא בגרה, והנה באה עת־דודים לה, רגשות אחרות באו בלבה ומחשבות אחרות בנפשה, מהלכים אשר לה בין האנשים שנו פניהם, העלמים יקדמו פניה בחן ובנעימה, הבחורים יפזרו תהלות לרגליה, יפיה תלך לפניה וגאותה וגדל לבה יוסיפו לה מכבדים ומוקירים; מאשר הוא העלם אשר גלוה אותה בברכה, אשר ישרתנה בביתה, אשר ישוחח אתה ואשר יצחק לפניה והיא תשיב שחוק פיה לו...

בשחוק נולדה, בשחוק אמונה, בשחוק הנכה, ולשחוק, לשמחה ולשעשועים עתדה. כל מלאכת עבודה לא תדע בבית ובחוץ, ומחשבות הרוץ רחקו ממנה; בקריאת ספרים קצה נפשה וידים הרוצות תתעב, ואך שחוק והוללות יקחו לבה, ותשמח מאד לקראת כל משתה־נשף, לקראת מחול והוללים ויפיקו ממנה רצון כל המתימרים בה, כל פה חנף משמיע תהלתה בפניה, כל מחליק לשון למולה וכל אשר ישעשע את נפשה בשחוק והתולים, אשר ישרת אותה ויסיע את העת אשר היתה עליה למשא.

התדעו, קוראי, את הבטלה המביאה לידי שעמום, אשר תעצב רוח איש בקרבו ואשר תאריך לו את עתו עד מאד?

איש הרוץ לא ידעה ואיש מחשבות רחק ממנה. הילדים ירעוה, ויבכו בקול גדול עת קצה נפשם בה; בני העשירים והאצילים ידעוה, ויתמכרו לשחוק ולהוללות, ויתעיבו עלילה; ובנות העשירים כי תדענה את הבטלה, — ותבקשנה בהורים כי יצחקו לפניהן, עלמים כי ישרתון, ועולי־ימים כי יביעו ידברו חונף ויספרו תהלתן באזניהן... הבחורים ידרשו להן, העלמים ימצאו בעתם, ועולי־ימים ימלאו חובתם; הבטלה תבטל בבטלה אחרת אשר תתראה כעין פעלה־נעימה ועסקנות בתענוגים.

— הכה דרכך עמדי? האם ככה הנך שם לי לבך? בדרושה תדגה עת תלך על ידי, ולדברי לא תטה אזן!...

ותשמט את ידה מתחת לאזרועו, ותבדל ממנו בזעם.

ויהי לעת הערב, ובן־דוד בא שנית ביתה ישראל ויאמר לכפר פניה, וישית לה בחלקות, כאשר אהבה, והיא גם היא האירה פניה אליו, כי הכה לבה אותה על כי היתה מהירת־חמה, וישוחחו בדברי אהבה שעה קלה.

והנה גם אביה גם אמה באו ההררה, שיחתם הסבה מענין לענין, עד כי באו לדבר עוד על דבר האמונה והפילוסופיה — הענין אשר יקח את לב ישראל מאד — ובן־דוד ידע לכלכל דבריו במליצה עד כי גם חוה גם מרים הטו אזן ותקשבנה לכל דבריהם בתשומת־לב.

— והנה גם הרמב"ם, אמר בן־דוד בהמשך דבריו אל ישראל, אשר גם הוא לא הבין את הסתירה בין מחשבות בן־דוד ובין מעשיו: — הנה מי לנו גדול מבן־מימון, ובכל זאת נראהו בספרו „מורה נבוכים" הוקר הפשט, ובספרו „היד החזקה" פוסק אשר לא זז מדברי התלמוד אף כמלא השערה; הקירה ופלוסופיה לבד, והלכה־למעשה לבד.

— אבל הן בספרו „היד החזקה" לא חוה רעתו, העיר ישראל על דבריו: — הן מפורש אמר בהקדמתו כי בספר הזה יסדר בסדור הגון את כל הנמצא בתלמוד, למען אשר ילמדו דיניו בזמן קצר ולא יבלו את כל עתם בתלמוד; והספר הבר לפי זה רק לאלה המקדישים את התלמוד ושומעים את דבריו, אבל הוא בקש כי גם אלה ילמדו בעתם הפנויה הקירה ופלוסופיה למען אשר יצרפו אחרי כן דברי התורה והתלמוד בכור הקירתם, ועקרי דתם — בכור הפלוסופיה...

— ואם־כן הלא היו גם לנו בני ישראל פילאלעטים *), אמרה מרים, כמו הפצה להראות את אביה ואת ירידה כי תשים הפעם לב לכל דבריהם.

אך פתאום התנשא בן־דוד ממקום מושבו, את יד ימינו שם על מצחו כמו להתגרד בה, ויעב ויושט אצבעותיה בין תלתלי ראשו, ומבלי דבר דבר פנה ערף וישם פעמיו מול החדר הראשון ובמרוצה בא שמה.

— מה זה? שאלו כלם משתוממים למראה עיניהם.

— האם ראשו עליו יכאב?

— או געל־נפש תקפהו פתאם?

ושלשתם עמדו גם הם ממקום מושבם וימהרו ללכת אחריו להדר הראשון לדעה מה נעשה בו.

— הבו מים קרים! צעקה הוה בלבתה.

ומה נבהלו כלם בראותם כי בן־דוד עומד שם על יד החלון, קונטרס כתוב בידו האחת ועט עופרת בידו השניה, עיניו משוטטות הנה והנה כמו

---

*) Philalethen. באורו אוהבי־אמת, והושאל לאיזה חברות וכתות אשר יבקשו הקירות האמה, על־פי דרכי החכמה והפלוסופיה, בדתם ובאמונתם.

— אהבתי לאוץ מולדתי ולעם אשכנז עוררתני לבקש מאתך דקטור, להבינני בינה ברברים אשר דברתם אתם היום, אמרה מרים אל „אוהבה" המתרפקת *) עליו בלכתם לשוה בגן: — הן גם אתה לאוהבי עם אשכנז-הנך...

— אנכי, השיב בן־דוד אמריו לה ויגמגם בלשונו: — אנכי בתור הוקר ופלוסוף הנני אזרה־התבל, והקירותי תתן צדק לשיטת הקסמאפוליטים בארץ; אפס כי לעם אשכנז, אשר אהב סלה, אחשב בלאמי, ולבני ישראל, אשר על רגלם אהגה, אמנה בדתי... הנני אשכנזי שוסר דת משה, אף כי רוח הבקרת עברה ותטהר את לבי מאמונות־שוא וטפל, ואף כי הפלוסופיא תנקני גם מהזית הלאמית וקנאתה.

ומרים שומעת ולבה טרם יבין לשכל מליו. היא לא ירדה לעומקה של הפלוסופיא הזאת: להיות יהודיאשכנזי בעל־דת־משה, מבלי אמונה ומבלי לאמית; אולם האמינה בידידה „הפלוסוף" כי באין ספק ירע את אשר בפיו. וכמו האציל בן־דוד מרוהו עליה, ותאמר מרים להתפלסף גם היא.

ואהבתה לארץ־אשכנז מולדתה עברה הק, ובדברים רבים, ככל אשר למרה בבית־הספר וככל אשר שמעו אזניה מפי המורים ומפי העלמים באי בית אביה, הוכיחה את אוהבה על אשר לא יבכר את ארצו על פני כל הארצות האהרות ועל אשר יאמר כי נוטה הוא להקסמאפוליטים, כי איננו אשכנזי בכל לבו ונפשו..

ובן־דוד איננו שומע: מליצות דרשתו תעלינה בראשו אחת אחת, ובלכתו על ידה ילך לבו אהרי הדרשה ויהזור על השנוים אשר עשה הפעם בה, למען אשר יזכרם היטב היטב.

— הן תודה גם אתה, הוסיפה מרים, אהרי אשר בן־דוד לא ענה דבר על דבריה: — הלא תודה כי לעם אשכנז מלאכות נכבדה עלי תבל ארצה...

— מלאכות נכבדה מאד! ענה בן־דוד בהתעוררו כאיש אשר יעור משנתו: — מלאכות להודיע אהדות ה' והתגלותו לכל בני אדם, מלאכות לשרש אהרי שארית האלילות...

מרים הביטה בפני הדובר בה, לאמר: מה זה?

ובן־דוד התעורר עוד לברק עיניה המביטות עליו בכל זהרן, ושהוק־קל עבר על שפתיו:

— סלהי נא, המדת לבבי! אמר אליה כמתנצל בשפתי הן: — הן מבלי משים התמלטו מפי, לזכר שם „מלאכות", מליצה אהת מדרשתי אשר אהגה בה עתה מאד, והיא כל שיחי והגיגי...

מרים הניעה ראשה בקצף.

*) געהרלטגעגאנגען. השם „מרפק" בלשון המשנה (אהלות א', ה'; ערכין ה' א') באירו „עללענבאגען" „ארם", — ויהיה הפעל „מתרפקת" (שיר השירים ה', ה') במנו, ר"ל נשענת על אזרועו.

— ואנכי אגיד לך משנה כי תחשבי דרכיך... לא ראיתי כמוהו בכל העלמים להן ליופי ולכבוד...

ומרים לא ענתה דבר: נבוכה היא במחשבותיה.

ומבוכתה לא שקטה כל הערב ההוא, גם בלילה לא שקט לבה: בן־דוד כל מזמותיה. רגע זכרה את דרכיו אתה בקרלסבאַד, את יפה פניו ונעם מדברותיו, ותתנהם על מחשבותיה האחרונות, ורגע בא זכר מהלכו עמה בימים האחרונים ותפעם רוחה ולא עמד לבה ועיניה זלגו דמעות...

„עלם נחמד הנהו הדקטור בן־דוד, אבל הרבנות מַגֻלתו... השבה בנפשה על משכבה בלילה, — לולא הפץ להיות רב בעיר הזאת, לולא שם לבו לדרשותיו, כי אז אחזתיו ולא ארפנו... אמנה כי אהוב הוא ותאוה לעינים, — אפס כי דרשותיו לא תתננה לו לשים לי לב, ואנכי ביגון לבי אתהלכה לפניו כל הימים, אנכי אהיה לו למשא ודרשותיו לא תשעשענה את נפשי"...

כה התהפכה בעשתנותיה אלה עד הצות הלילה, וגם בנומה שנתה בא החלום ברוב ענין לסכסך רעיון ברעיון ומחזה במחזה, ותקם בעוד בקר נעצבת עד מאד.

גם שנת בן־דוד נרדה בלילה ההוא, גם אותו הכה לבבו על עותתו בערב הזה, ויירא פן יאבד לב מרים עקב אשר יקח לב האנשים בדרשתו; אך כרגע שב ונחם:

„לב עלמה רכה ביד הלשון! חשב בלבבו וישקיט הָמִית נפשו, — אנכי בדרכי אלך, אמצא חן בעיני העם ואהיה למו לרב, ואז אדע גם לשובב לב מרים אלי".

ויגמר אמר ללכת לבית ישראל ולהגיד למו כי לא יבוא בביתם עד אחרי הדרשה, כי הימים השנים האלה יתבודד בהדרו ויקדישם רק לה, למען אשר יהיה לבו נכון ובטוח כי לא יכשל בלשונו בעלותו הבמתה ביום השבת.

ואת דבר עצתו זאת הקים. ביום המחרת, הוא יום החמשי, בטרם הגיעה השעה האחת־עשרה, ובן־דוד בא ביתה מרגלין.

והנה קול המנים באזניו.

מרים הפצה להפג צערה, ותשב על יר המנים ותנגן בידה את המנגינות האהובות לה.

בן־דוד דפק על דלת החדר אשר מרים בו.

— יבוא!

ויבוא וימצאנה יהידה, יושבת על יד המנים, שערותיה טרם סֻדרו ותפלנה על הלקת צוארה ממול ערפה, פניה אדמו כמעט בבואו ויבללו יפיה, ותמונתה נהדרה מאד.

גם בן־דוד נפעם הפעם למראיה, ובשפתי־חן אמר:

— סלחי נא, עדינה, כי הפרעתיך הפעם. הן שמעתי מנגינת־המנים ותהי כאבן־שואבת ללבבי, לא יכלתי להתאפק ואמר לקדם פניך טרם ראיתי פני אביך...

כמו יבקש לו דבר, מעמיק הוא ברעיוני לבו מאד, עד כי לא ראה ולא שמע כי גם אלה יצאו אחריו.

— מה לך הדקטור? שאלה חוה בקול מתיפה.

בן־דוד התעורר, וירא כי כלם באו נקבצו הנה, ופניהם יביעו הרדה, ועיניהם — תמהון, והנה גם השפחה באה ובידה ספל מים־קרים וגם היא תביט סביבה, לאמר: למי המים הקרים?

וכלמה כסתה פני בן־דוד, ויתאדמו.

— אין דבר, נכבדי! מרוע הרדתם עלי את כל ההרדה הזאת?

— מה זה היה? שאלו מרים וחוה כאחת ותוספנה להביט בפניו: — הן עזבת פתאם את ההדר מבלי הגד דבר...

— לא ארע כל רע!

— ומה זה בידך?

בן־דוד נכלם עוד.

— מרים המורתי הזכירה ברבריה את השם פ י ל א ל ע ט י ם, אמר בן דוד בקול דממה כקול איש המתנצל לפני שופטיו: — ואזכור כי יאות לי השם הזה לשומו ב ד ר ש ת י תחת שם אחר הבלתי נאות אשר כתבתי שמה, ואמהר ואקום ואמר לתקן את לשוני בזה לבלתי אשכחהו...

שחוק פרץ מבין שפתי חוה, ומרים התעצבה אל לבה.

„הזה יהיה לאיש לי? הגתה נבאים בחמת רוחה, — ההוא ינעים לי היי בימים יבואו? ואם אתו אבלה את ימי נעורי?... הה, מה־שנו דרכיו עתה! כאשר נעמה עלי הכרתו בקרלסבאד, כן היתה עתה עלי למשא!"...

— נשובה נא להדר־האורחים! אמרה חוה, והשחוק לא מש מעל שפתותיה: — הכבר רשמת לך, דקטור, את המלה?

כלם שבו על עקביהם, אפס כי שיחתם לא שבה עוד לקדמותה: בן־דוד הכיר את פחזותו, ויהי כגבר נתפס בעונו, גם ישראל, כמו סרה מעליו פתאם תשוקתו לזבוח, החריש, — ומרים ישבה עצובת־רוח מאד.

— מרים! קראה חוה, אשר אמרה לשים קץ להדומיה הזאת אשר קצה נפשה בה: — בתי, שבי נא על יד המנים, ושמחי נא את לבנו במנגינותיך, אחרי כי הגברים נאלמו דומיה.

— אין את נפשי עתה למנגינות!

גם בן־דוד בכל אות נפשו לתקן את המעות לא יכל להשיב את שיחתם לאיתנה; ואחרי אשר עוד דברים אחדים מקטעים עברו בניהם, התפטר בן־דוד מעליהם לשוב אל בית מלונו, ישראל שב לתא־הספרים ומרים נאנחה.

— אל נא תשית לבך, בתי, לדבר הזה, נסתה אמה ינחמה: — חרד הוא על דבריו, ב פ ע ם ה ר א ש ו נ ה יתיצב פה לדרוש ברבים, ולמצוא הן בעיני השומעים מגמת פניו עתה, ואשר על־כן כל מעינו אך בה לפארה ולכלל יפיה.

— אהת אמרתי: קצתי ברבנים, ובמטיפים געלה נפשי! ענתה מרים בקול בוכים: — לא תוסיף דבר בי עוד באיש הזה!..

ובמדינה, — העם הזה הפליג והפליא גם את ערך בן־דוד, שמועה על שמועה הוסיפו, הגדילו את ר ב ם ה ח ד ש הזה על אחת שבע, והמונים המונים נהרו ובאו ביתה התפלה לשמוע את דרשתו הראשונה אשר יהללוה טרם ישמעו; מכל עבר ופנה, מכל מפלגות העם למצביהן ועסקיהן, מכל אנשי החברות השונות, אשר בית־תפלה מיוחד להן, התאספו היום ל ה י כ ל־ ה' אשר בו ידרוש בן־דוד.

גם הנשים גם העלמות שמו את עדין עליהן ויצאו ללכת לשמוע אל התפלה ואל הדרשה ביום הזה. הנשים והעלמות, אשר על השמועות הטובות אשר שמעו אזניהן נוספה גם ר א ו ת־ ע י נ י ם, חרדו רב יתר לבוא לשמוע דבריו ו ל ר א ו ת פ נ י ו... כלן ידעו כי יפה־תאר ויפה־מראה הנהו הרב המטיף החדש הזה, גם בלכתו ברחוב העיר הביטו אחריו מאד, אשה לרעותה ספרה כי יופי לו וכי הנו גדול מאד, „ומה־מאד יגדל הנו ותפארתו בעמדו על הבמה לבוש בגדי שרד, דורש לפני קהל ועדה וקולו הולך וחזק!..."

והמונים המונים ילכו, בם נער וזקן, איש ואשתו, בחורים ובתולות גם יחד, פני כלם ההיכל, ל ר א ו ת ו ל ש מ ו ע...

ובבית ישראל מרגלין רבתה המבוכה.

מרים לא ראתה פני בן־דוד מאז יצאה מלפניו ביום החמישי בבקר ותעזבהו יחידי בחדר־האורחים. כל עמל אמה, חוה, להשיב לבבה אליו עלה בתהו ודבריה שבו ריקם: והנה היא הולכת לחדר־האורחים לדבר על לב בן־דוד, והנה הוא יוצא לקראתה, ובדברים נעימים השיב תודה לה על העבר, ויודיעה את רצונו למנוע רגליו מן הבית הזה עד אחר הדרשה, כפי אשר גמר בלבבו לעשות.

בעיני חוה לא ישר הדבר: היא היתה האחת אשר „השדוך" הזה לקח את כל לבה, בכל נפשה רצתה בו; בן־דוד מצא חן בעיניה מאד, ותשמח בלבבה – בימים הראשונים — על כי מצא חן גם בעיני אישה ישראל, וכי גם הוא יסכים לדבר, אשר החליטה עורה בקרלסבאד. — והנה בתה מרים, אשר אהבה את הדקטור ואשר הכתה נפשה לבואו דבירה, — הנה היא היא אשר תמאן הפעם...

— אַל נא ישים, הדקטור, לבו למעשי בתי, השיבה חוה אחרי שמעה את החלטת בן־דוד, אשר חשבה כי בעקב דברי מרים הם המה דבריו: — י ל ד ה היא ותאושש...

— אולם אנכי אמנם אדאג לדרשתי... תקותי חזקה כי אחרי יום השבת אשובב לי גם את לבב אהובתי לאהבה.

ואהובתו זאת הסתירה נחם מעיניה.

— לא אובה ולא אחפוץ! כלה ונחרצה! היו דבריה אל אמה בכל עת:

— לא אהיה „רבנית", ולדרשן לא אתן את דודי... הוא לא ינעום לי את חיי, ותהלוכותיו עלי למשא... חברתו לא שפרה עלי, ועתי תמשך מאד בשבתי על ידו...

— ומדוע? אמרה מרים בתלונה־דקה: — הן את אבי השתעשע רב יתר, אתו תתפלסף, תתוכח, ולי לא תשים לב! גם אנכי גם דברי לא יקחו לבך...

בן־דוד הרבה דברים להצטדק ולהתנצל, וכיד המליצה הטובה עליו שנן לשונו להטות לבה אליו שנית. ופני מרים נהרו ותבט עליו בעיני אהבה, כמו כבר רצתה את עונו.

— ובזאת ארע כי סלחת לי, כלה בן־דוד את אמריו: — כי תנגני לפני אחת המנגינות היפות ותתענג נפשי.

— התהיינה אזניך קשובות הפעם?

— אעשה את אזני כארפכסת, וכל עצמותי תשמענה...

— שב נא!

ובן־דוד לא עמד בדבורו גם הפעם. בראשונה שמע את מנגינותיה, אשר אמנם הטיבה לנגן, אך לאט לאט העתיקו מהן רעיוניו, ומליצות דרשתו שבו על עקבן, והוא כמו שכח מקומו ויעמיק לחשוב בהנה; עוד מעט ויקם מעל כסאו ויתהלך בהדר אנה ואנה, קולו לא נשמע אך שפתיו נעות: שוגה הוא בדרשתו...

מרים לא הסירה עין מעל הנגינות (נאָטען) אשר לפניה, לא התבוננה למעשי בן־דוד, ואת נדוד שפתיו לא ראתה...

— לא תקום ולא תהיה! נתן פתאם בן־דוד בקולו ויניע בידו בחזקה.

מרים התעוררה ותסב את עיניה מן המנים לראות אל מי ידבר בן־דוד הפעם, ותראהו עומד בתוך החדר, ופניו נפלו כמו נבעת גם הוא מפני דבריו; מרים הביטה בו פעם אחת ולא יספה, הסבה פניה בקצף, ותקם מעל כסאה, מעל המנים אשר ישבה על ידיהם, ומבלי פנות עוד אל בן־דוד עזבה את החדר.

— הנני אומללה! קראה בצאתה.

ובן־דוד נבוך.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

ו.

הַדְּרָשָׁה הָרִאשׁוֹנָה.

יום השבת בא בא.

כל אנשי העיר הרדו לקראת היום הזה. שֵׁמַע בן־דָוד הלך לפניו ונשמע קול תהלתו גם בטרם יבוא אל הקדש; גם מבלי דַבֵּר דבר ידע לתת מוראו וכבודו בלב העם, בימים האחרים אשר התארה בעיר הזאת; העם האוהב להפליא כל דבר, להפליג כל ענין ולגזם בכל דבר הדש אשר יפול בעיר

עוד מעט וקריאת התורה באה עד קצה, הספרים הובאו לארון הקדש, החזן ולהקת משורריו כלו את זמירותם, ועל הגב הבנוי שם בכותל מזרחה, לשמאל ארון הקדש, מעל הבמה ומעלה, הופיע בן־דוד בכבודו ובהדרו. פניו אדמים, עיניו כשני לפידי אש, שערות ראשו התלתלות נופלות ממול פניו על ערפו ומראהו נחמד אף נורא.

בעיניו הגדולות המאזרות זיקות הבית סביביו רגע קטן, הביט על כל האנשים הנאספים ויבט גם על היציעות, מקום שם תעמדנה הנשים, וכאשר פגשו עיניו את מבטי מרים, אשר הביטה אליו ונהרה, התאדמו פניו עוד...

והנה גם קולו, קול ערב והזק, נשמעה, קול חוצב להבות אש, קול מדבר גדולות, והקול כקול נגינות בננגן: פעם נגידים ידבר בקול עז, ופעם כמו תחנונים ידבר בקול דממה־דקה; פעם ירום ופעם ישפל, רגע ירעם נוראות ורגע ישמיע דברים נהומים, גם תוכחת מוסר גם בשורות טובות ותקות נעימות יתן לפני העם, ירים קולו כשופר להגיד לעמו פשעם, וישוב וירחמם כאיש אשר תנחמהו אמו וידבר עליהם טובות... והנה גם קוי פניו גם תוי מצחו וגם נדוד ידיו שנו לעתים, גם המה הולכים אחרי דבריו, גם המה לרגלי מהשבותיו משתנים...

בן־דוד כלה דרשתו בתפלה קצרה, אשר עמדו כל העם על רגליהם לשמעה, וירד מעל הגב, — וכל העם הרואים והשומעים מתפלאים מאד, מרבים לספר תהלת הדרשה ותהלת הדורש, מרבים להביע שבחיה אף גומרים עליה את ההלל, לאמר: עוד לא שמעו כאלה, עוד לא ראו מטיף נפלא כמוהו!

גם הנשים בעזרתן, שם על היציע, תשוהחנה תדברנה בה. בן־דוד לקח לבב העלמות ביפיו ותארו גם בנעם לקחו וטוב קולו.

— מה נהדר הוא בעמדו על הגב! אמרה אחת העלמות.

— והנה הנהו צעיר לימים.

— והוא עודנו בבהרותו...

— מה תאשר בארץ הבתולה אשר הפול לו להבל!

— גם תורה, גם הכמה, גם הדרת פנים, וגם כבוד ועשר...

ומרים שומעת בדברן, ולבבה פחד ורחב.

אמנם כן, הוא שכהה הפעם את כל אשר עבר, שכהה את רגזה וקצפה, שכהה כעסה ותרעומותיה, ותשכה גם את תהלוכותיו עמה בימים האחרונים ואת תלונותיה, ובן־דוד הופיע כעת לנגד עיניה בכל הודו והדרו, ביפיו ויפעתו.

— מדוע לא ישבת בביתך? כעסתה רעותה בעבור הרעימה: — ההיטב חרה לך על בואך הנה?

— אמנם, לך הצדקה! ענתה מרים ודבריה יצאו מן הלב: — קבלי נא תודתי מקרב לב על כי הביאתני למקום הזה... בלתך ישבתי בית... ואמנע מבית אלהים ומנעתי את לבי מכל העגג הרב הזה אשר שבעתי בשעה הזאת...

ותשמע הוה את דבריה ותשמח בלבבה.

— אמנם, ענג רב שבענו בשעה הזאת! אמרה הוה בקול, ותלחש באזני בתה בדממה, לאמר: — וענג־משנה שבעתי אני על כי שמעת בקולי ותלכי

דעת לנבון נקל כי ישראל לא ידע בכל אלה, מרים לא שפכה שיחה לפניו וגם חוה הכתה לו ברברים, כי תקותה עוד לפניה ותוחלתה עוד לא נכזבה, קותה לבן־דוד כי ימים יבואו וגם בתה תתאושש ותשיב לו אהבת נעוריה.

והנה יום השבת בא.

ישראל מהר ללכת לבית־התפלה, גם חוה התעתדה ללכת ובכל לבבה הפצה כי תלך מרים גם היא, ותמאן הנערה, וכל דברי אמה לא הועילו לשנות את דעתה בדבר הזה.

והן אחת הרעיות אשר למרים, נערה בתולה מבנות עשירי עם, לבושה בגדיה החמודות ועדויה עדי, באה הביתה.

— עוד לא שמת שמלותיך עליך! אמרה בתמיה אל רעותה אל מרים: — עוד תחבקי יה, וכבר הגיעה השעה התשיעית...

— מה כל החרדה הזאת?

— האם לא תלכי היום ביתה־התפלה לשמוע דרשת הרב החדש? יאנכי אמרתי כי את תהיי הראשונה...

— לא, לא אלכה היום...

— בוז לך, לעג לך! הן כל הנערות והעלמות תבאנה לשמוע את דבריו כלנה הכו מאד מאד לבקר הזה, — ואת תשבי בית, את אשר עליך יאמרו כי הנך המאשרת להתרע אתו בכל עת היותו פה...

אין לך דבר העומד בפני הקנאה! קנאת אשה מרעותה גדלה מאד, וקנאת בתולה מרעותיה תגדל רב יתר! את אשר לא פעלו דברי חוה פעלו דברי הנערה הזאת...

מרים חשבה מחשבות.

— מרוע תעמיקי חקר? הוסיפה הנערה, מבלי ידעה את אשר פה בבית ואת אשר בסתר לבב מרים: — העוד תעמיקי שאלה? אם עלם כזה לא יקח לבך, שבי לך פה עם האמהות ואנכי לא אמנע רגלי מן בית־התפלה ביום הזה. מה־נעים המחזה לראות עול־ימים יפה עינים וטוב רואי עומד ודורש בצחות לשונו, וקולו הערב לוקח לבבות...

— אולי צדקת בדבריך?... השיבה מרים בכבדות: — אלכה גם אני... אל נא יפקד שם מקומי...

וחוה החליטה ממנה.

— מהרי, בתי, והעדי עדיך! קומי ונלכה!

ולעיני מרים נגלה מחזה נפלא. המון אדם רב יעמדו צפופים לפני בית התפלה, והמה אלה אשר לא יכילם הבית, ובעמדה על היציע — מקום עזרת הנשים — ותשקף על באי הבית פנימה, והנה שם איש את אחיו ידחקו, גבר על עמיתו יתחזק, הבית מלא מפה אל פה, וגם היציעות מלאות נשים, עלמות ובתולות מרבה להכיל, פני כלם מזרחה, ועיני כלם על הרב הצעיר היושב שם למולם, לבוש בבגדי השרד, ועיניו מפיקות נגה.

— גם אנכי אבוא ואמלא אחרי דברי אבותי, אמרה מרים ופניה אדמו כמעט־קט: — הן הפעם לי לבקשך כי תשוב לביתנו היום... תחת שני הימים אשר לא ראיתי פניך — ואנכי אשמה...

ישראל הביט בפני בתו כי לא ידע מה בפיה.

— רב לך, חמדתי! ענה לה בן־דוד וקולו רועד כמעט: — אל נא נשובה נדברה בזה... הן אנכי בקשתי כזאת מאת אבותיך היקרים; ואם מנעתי שיחה ממך בימים האחרונים אשלם לך כפלים לעת הזאת... אמרתי כי ביום השבת שוב אשוב — ואשובה...

וישראל לא הבין גם לדבריו אלה, ויהי כלא־שומע.

— קומו ונלכה! אמר בקול.

וילכו ארבעתם.

* *
*

— ארהיבה נא עז בנפשי, ואשאל את אדוני: המצאה דרשתי חן גם בעיניך? שאל בן־דוד את ישראל בשבתם על השלחן, בין ארוחה לארוחה: — הן משפטך אתה חרצת יקר לי פי־שנים, וכאשר אנו לעצמנו הנה הגיד נא לי את הות־דעתך כאשר היא מבלי שאת פני, ומבלי אשר תשית בחלקות לי.

— הדרשה היא בעד העם, ובעיניו מצאו דבריך חן מאד, ומה זה תשאל לדעתי? ענהו ישראל אשר לא אבה עתה, שעה אחת אחרי אשר הנהל לו כבוד, לדבר אתו בזה ולבקר אחרי דבריו.

— ואם־כן הלא תודה, ארוני, כי היפעה החיצונה תפעל על לב העם, תמשכנו בבתה, ותעש גדולות... אמר בן־דוד ברמזו על ובוהם הראשון, בדבר תוך וקליפה.

— אמנם כן, השיבו ישראל, אשר למרות רצונו נאחז בסבך הוכוח עוד עור הפעם: — היפעה החיצונה היא קליפה נאה, וטובה היא לפני העם — אם גם תוך לה! היא בכוס יין הבא לפני האכל, למען עורר תאות האכילה, היא כמיני מליח אשר נאכל למען אשר יטעמו להבנו היין והשכר אשר נשתה אחריהם; אבל, מה לייו־שרף אם ארוחה אין? ומה למליח אם אין שכר?... ההוד והיפעה אמנם נחוצים, כדבריך, בעת הזאת למשוך לב העם להביאו ביתה התפלה, להשמיע באזניו את הדרשה, — למען אשר ילמוד דעת; ואם אך ביפעה אחזתם ומאומה לא הבאתם בידכם בלתה, אספתם רוח בחפניכם...

— אבל הפעם לא תזרק הקליפה ברמון הזה...

— אם אתם לא תזרקו את תוכו! המליצה היפה, ומדבר הנאוה ישארו תמיד אך קליפות, ואם גם אתן הפעם צדק לדבריך כי הקליפות האלה טובות הן עתה ויפות לשעתן, — אבל אינן תוך, וכמוהו לא תהיינה לעולם!... הנה גופות לנשמת התקונים, — אבל לא הנשמה בעצמה...

גם את, למען אשר תתענג בדרשה גם נפשך, — בדרשה אשר הסבה לך יגון וצער בשני הימים האחרונים, טרם נשמעה...

— אַל תזכירי, אמי, ראשונות!...

ובין כה וכה והחזן החל להתפלל „מוסף", אנשים רבים עזבו את בית ה' וילכו למו באשר הלכו, גם היציעות הורקו מעט מעט, ורק האנשים והנשים המתפללים שמה תמיד נשארו עד אשר כלו להתפלל.

— נשארה נא גם אנחנו, אמרה חוה אל מרים בתה: — נחכה עד אשר יצא אביך מן הבית, ונבקש את בן־דוד כי אתנו יאכל גם היום בצהרים, כאשר הסכין מאז בואו הנה.

— לו יהיה כדבריך.

תפלת המוסף באה עד קצה, ומרים לא הסירה עינה מעל המקום אשר עמד בן־דוד עליו, ותרא כי כל ההמון הרב הנאסף בבית התפלה באו עד מקום „הרב", כלם ברכוהו בברכת השבת, וגם הביעו לו תודתם בעד דרשתו הנפלאה אשר לקחה את לבם, — ותשמח מרים בקרבה על כל הכבוד הזה אשר הנחיל.

והנה האנשים יוצאים, ותצאנה גם הנשים וגם חוה ומרים בתוכן.

שם לפני דלת ההיכל בביאה חכו עד אשר יצא גם ישראל מרגלין בשותהו עם הדקטור „המטיף".

— קבל נא גם את ברכתי הדלה היוצאת מקרב לבי על דבריך הטובים היום הזה, אמרה מרים אל בן־דוד, ותושט לו את ידה.

— הברכה הזאת לא דלה היא, וערכה רב לי מאד! ענה לה בן־דוד וקולו העיד כי ממקור לבו נבעו דבריו: — אולם בטרם תברכני נפשך, עלי להביע לך, יקרתי, תודה וברכה...

— לי??

— אמנם כן, לולא ראיתי פניך המאירים בעמדי שם על הגב לעיני כל העדה, כי אז נעתקו מפי מלים ונהלתי חרפה תחת כבוד!... עיניך המפיקות נגה האירו אור חדש בלבי, נתנו תעצומות לניד שפתי, ואך בכחך דברתי את את דברי... את נפחת נשמה באפי ותבראי לי גם ניב שפתים... לך היא הדרשה ולך כל הכבוד הזה!

הדברים האלה לא החטיאו המטרה.

— קטנתי מכל ההנופה הזאת! השיבה מרים אמריה לו בענות חן: — לב ארוני הדקטור אמנם טוב עלי...

— יקר לי מבט־אהבה אחד מעיניך מכל התודות תבל!

— רב לכם, בני! הפריעו ישראל מרגלין בצחוק: — לא פה המקום לתנות אהבים... הלא אתנו תלך, הדקטור! אתנו תאכל היום, ועוד תשובו תדבריו בכל העולה על רוחכם...

— הנה מפי הוצאת, אישי היקר, מלים! אנכי ומרים חכינו עד עתה למען בקשהו ללכת אתנו הביתה...

והשמש כבר נטתה לערוב. קויה האחרונים יאדימו פני הפרחים והשושנים אשר בגן, יהדרו תוך המסלות מבין ענפי העצים ויוסיפו הן לעליהם אשר כמו יבריקו הפעם, יהדרו גם לעיני בן־דוד ומרים אשר יתהלכו בתוך המסלות דומם, ולבבם ינוע, ויוסיפו עוד מחשבות למחשבותיהם, יוסיפו דמיונות להגות רוחם, ויוסיפו לעורר רגשותיהם בקרבם...

— מה מאשר אנכי בחברתך הפעם, ידידות נפשי! אמר בן־דוד בהלך נפש: — ידעתי עתה אהבה בכל תענוגיה, — לו יארך הערב הזה לעולמי עד...

ולב מרים סער בקרבה בדברו את דבריו אלה.

ז.

גַּם רַבָּנוּת, גַּם רַבָּנִית.

„יש קונה עולמו בשעה אחת", — ודקטור בן־דוד קנה לו שתי עולמות בדרשה אחת!...

גם ראשי־הקהלה, גם ישראל מרגלין וגם הדקטור בעצמו לא שערו בנפשם מראש את הפעולה העזה אשר תפעל דרשתו על לב השומעים. פה לפה ישבח דבריה והדר מליצותיה יספרו; מן אֱלִי־העיר, אלה אשר בכספם יתגאו ובעשרם יתהללו ויִרָמו, עד אוכלי לחם העצבים, יגיע כפם, מן הדקטורים למיניהם עד העלמים אשר למשבילים יחשבו, עד כל איש ישראל שוכן דביר, — כלם ישבחו יפארו וירוממו את הדרשה, כלם ימלאו פיהם תהלתה ותהלת דורשה, ובלם יענו ויאמרו: אין כדקטור בן־דוד הראוי לעמוד בראש העדה להיות לה לרב, ומטיף ליהודים אשר יתחשבו על רגלה.

הן המה ראו את תנועותיו: ראוהו מתנודד, גוו ינוע, ירקיע את ידיו ימולל ברגליו, יקרוץ עיניו; שמעו גם את קולו הערב כי ישתנה לרגעים, שמעו מליצות נשגבות ודברים נמרצים, שמעו כי נגידים ידבר, ומפתח שפתיו יביע גדולות, — ויראו, וישמעו, ויתפלאו, ויספרו תהלתו, אף רוממוהו בתוך קהל ועדה, ויתאוו תאוה כי יהיה להם לרב ומטיף...

גם הנשים לא חדלו להללו ולספר שבחו. הנשים אשר למשמע אזניה ביום השבת ההוא נוספה גם ראות עיניהן, הנשים אשר פניו ותהלוכותיו הפיקו מהן רצון וימתיקו את מתק־שפתיו פי שנים, — הנשים האלה הרבו שיחה על ארותו, הללוהו שבע, אף האיצו באישיהן כי ישתדלו למענו, כי בו תבחר העדה, וכי הוא יאציל מהודו על העיר הזאת.

ובהתאסף ראשי־העדה וראשי־הכנסת ביום הראשון בערב להִוָּעץ על דבר בהירתו, פנו רבים מתושבי העיר אליהם בבקשותיהם, כי לא יתנוהו להלוך מאתם, כי לא יוסיפו בַקֵש עוד, כי ה׳ אנה לידם את הדקטור הצעיר הזה, אשר

— והנה אנחנו לא נדרש לתקונים עד קצה האחרון, ענהו בן־דוד ויסב פני הוכוח לענין אחר: — אנחנו לא נרחיק ללכת עד הקצה מזה, הננו הולכים באמצע הדרכים...

— גם המליצה הזאת אבדה ערכה בימים האלה, לה יאמרו כעת: פלג־דעה, לאמר כי האנשים המתפארים להלוך באמצע פוסחים הם על שתי הסעיפים גם יחד, רגלם האחת עומדת בתהום ורגלם השניה חוצה לו, המה יהצו את הדעות, ויקחו למו את הקליפה ואת הטפל משתיהן... לא יבקשו למו עקרים ותוך ויסתפקו באכלם לשבע את קליפות הרמון הישן והחדש גם יחד ויזרקו את התוך אשר בשניהם... והנה כאשר לא נצדק אם ננהג קלות־ראש בדברים נכבדי הערך, ככה נואל אם בכבד־ראש ובכונה יתרה נעשה דברים קטנים וקלי הערך... כאשר לא נוכל לעשות את התוך לקליפה, ככה לא ניטיב לעשות את הקליפה לתוך...

— דבריך טובים ונכוחים, השיב בן־דוד בהשבו מחשבות גם הוא: — אפס כי בעקרי הדברים אנו מחלקים: אמנם כן, הקליפה לא תהיה לתוך לעולם, — אולם את אשר תקרא אתה „קליפה", לה „תוך" אמר אני...

— ולו על־פי יהרץ דבר, אמרה הוה בשחוק שפתים, כי נלאתה שמוע את כל דברי הוכוח הזה: — לו את פי שאלתם כי אז הרצתי משפט: כל החקירות האלה הנה אך „קליפות" למגדנות אשר על השלחן לפניכם, כי הן הנה התוך... זרקו נא, ארוני, את הקליפה, ואכלו את התוך!...

כל המסובים — וגם ישראל בתוכם — שחקו בכל פה לדבריה אלה, אשר אמנם היו טובים בעתם.

— יפה דרשת, רעיתי! אמר ישראל בצחוק שפתים: — ותלמידים מקשיבים נהיה גם אנחנו...

— ואנכי אשר הדרשה היא אומנותי אהיה מופת לרבים, לשמוע לכל דברי הדורש, אמר בן־דוד ויתן מן האכל אל פיו.

— גם בשניהם היטבת לעשות, ארוני הדקטור! אמרה מרים, אשר שמעה הפעם בשום־לב גם את כל דברי הוכוח: — היטבת לדרוש בבקר והטיבות לעשות כי שמעת הפעם.

— „אומר ועושה!" העיר ישראל בשחוק־שפתים.

ובן־דוד יצא, אחרי אשר כלו לאכול, לשוח את מרים בגן, גלה לפניה את כל לבבו, בקש מאתה סליחה על דרכיו אתה בימים האחרונים, אף הבינה לדעת כי לא כדרשה הראשונה הדרשות הבאות אחריה, — אם אמנם יהיה לרב בעיר הזאת — וכי גם עינו דאבה מני עבודה זו, אשר הרחיקה אותו מבית הזה ימים שנים, אשר כשתי שנים היו לו...

— לא נשוב לדבר באלה! השיבה מרים אמריה לו: — הימים האלה נפלו ואינם, ואנכי אמנה הסכלתי עשו... הן לא תשוב אתה להעציבני, וגם אנכי לא אשובה לכסלה עוד...

— מה־יקרת, מה־נכבדת, המרת לבבי! אשובה נא לשמוה באהבתנו, להתעלם באהבים ולשכוה את אשר עבר...

— הנה ארמו פניך! אות הוא כי אמת בפי...

— הנני בידי אבותי, וכחפץ לבם יעשו...

ואבותיה אלה גם הם התיעצו על צפוניהם.

— מדוע נאחר להביאו ביתנו בפני כל קהל ועדה? אמרה חוה אל ישראל אישה בתא־הסופרים אשר לו: — הן אמנם אירא פן יקדמנו אחר...

וישראל גם הוא גמר בדעתו לשמוע הפעם בקול אשתו: בן־דוד מצא חן בעיניו, אף כי התוכח אתו תמיד.

— „נקרא לנערה ונשאלה את פיה"! היתה תשובתו.

— אנכי אערבנה! אמרה חוה, אשר לב מרים לא נכחד מאתה: — היא תאהבנו, וגם הוא השיב אהבה אל חיקה, ואהבתם תגדל מיום ליום.

ומרים נקראה גם היא לתא־הסופרים.

— אנכי לא אמרה את פיכם, הורי היקרים! היתה מענתה על שאלת ישראל אביה בדבר חתונה בבן־דוד: — הנה אם תאמרו אתם לדבק „טוב" אסור למשמעתכם.

ולמען אשר לא ישנו ממנהגי אבותיהם, וגם לצאת ידי חובתם בעיני הבריות, שלחו איש עתי להציע הדבר לפני הדקטור בן־דוד, לאמר כי יהיה השדכן והמתוך בינותם.

— לך והגד לאשר שלחוך הנה כי בכל לבי אאות לדברים אשר אמרת לי בשמם, היו דברי בן־דוד להאיש ההוא: — אנכי אחשוב לי לאשר ולכבוד כי אמנה את בני־ביתם, וכי „הגביר הנכבד והמשכיל" ישראל מרגלין יהיה לי לאב.

— ובדבר הנדה... החל האיש לדבר.

— אל נא תדבר כדברים האלה באזני! נתן עליו „הרב" בקולו: — לא למען הנדה אבחר בבת מרגלין... לא בעד בצע כסף אבוא ביתה ישראל!... לך נא והשיב שואליך דבר, לאמר: בכל לבי ובכל נפשי אומר לדבק הזה „טוב", לא אשאל מאתם דבר, כי אם הסכמתם וברכתם...

האיש שם אצבעות יד ימינו בין שערות ראשו להתגרד במו, מבט עיניו וכל תמונתו הביעו תמהון, ויבט בפני הדובר בו.

בן־דוד הבין למחשבות נפשו.

— לשכרך לא תדאג! אמר לו בשחוק שפתים: — לא נקפח את שכרך גם אם לא נקצוב סכום הנדה.

ובעצם היום ההוא בא בן־דוד לבית ישראל, וינשק את ידי מרים לעיני אבותיה.

— עתה הנני המאשר בכל הארץ! אמר בקול גדול, ושמחתו נכרה על פניו: — הנה תקותי באה! משאלות לבי נתנו לי!... הנני מאשר במאשרים!..

— ומאשרה הנני גם אני באהבתך!

לקח לב כל בני העיר, וימצא חן בעיני כלם, ואותו שלח ה' לפניהם להנהותם בדרכיו.

וישראל מרגלין שמע — וישמח לבו.

ראשי־הקהלה לא השיבו פני השואלים, ויקחו עמם דברים, ויבואו אל בן־דוד, לאמר:

— הנה נסית במסה וישרו דבריך בעיני העדה, ועתה אם תאבה ושמעת, היה נא לנו לרב ומטיף ונכבדנוך.

בן־דוד החליט את הדברים מהם, גם בדבר תנאי העבודה והשכר לא מצאו כל ענין לדון בו, ובעוד יום וידעו כל תושבי עיר דביר כי הרב והדקטור יצחק בן־דוד נתמנה עליהם לרב ומטיף.

ראשי־העדה לא התמיצו את דברי ההתמנות האלה, ויכתבו בספר את כל פרטי התנאים אשר הותנו ביניהם ובין הרב, את חובותיהם ואת זכיותיהם, ראשי העדה ובן־דוד התמו ידיהם, „והכל שריר וקים"!

* * *

והשמועה עשתה לה כנפים, לאמר: הרב והמטיף דקטור בן־דוד יקח לו אשה מבנות העיר הזאת.

אליהם דבר יגנב כי יארש לו את בת „הגביר" נשיא עדתם.

הן מאז בואו הנה, ומה־גם אחרי אשר דרשתו לקחה לבות האנשים והנשים גם יחד, הרבו שיחה גם על דבר התחתנותו.

— הן הוא עודנו בבחרותו, אמרו איש אל אחיו, ואשה אל רעותה: — עודנו רוק, ומי ימנע את בתו ממנו?

ובתולות עיר דביר הרבו שיחה, באין זר בינותן, גם הן על אדות הדבר הזה. הן המרו יפיו וכבודו בלבן, ויפליאו מאד אשר הנערה אשר תפול לו להבל. גם רעותי מרים וחברותיה דברו באלה, ומבלי ידען את אשר בינה ובינו השיחו לפי־תמן ככל העולה על רוחן.

— הן ייטב בעיני הדקטור הזה מכל שאר הדקטורים, אמרה אחת הבתולות למרים, אשר צמאה לדעת חות־דעת רעותיה: — דקטור־רופא לא ישר בעיני, מלאכת ידו נמבזה, ומנוחה אין לו, גם ביום גם בלילה לא ישקוט במכונו; והנה גם דקטור הוקר־דין נופל הוא ממנו בכבודו, במצבו בתוך העדה, ביקר אשר נתן לו ולרעיתו, וגם במשרה אשר על שכמו...

הדברים האלה נעמו לה עתה מאד אחרי אשר שבה והמתהו בימים האחרונים, ואחרי אשר גם נשבעו אהבים שם בגן אבותיה, תחת אחד השיחים.

— והנה שמעתי לאמר כי תמיד כל היום ישב בביתכם, הוסיפה הרעיה לנסות את מרים בהידות, למען תדע את אשר בלבבה: — שמעתי כי תרוו דודים מדי־ערב בגן... וכי את המאשרת בבנות דביר אשר לקחת לבו.

פני מרים התאדמו כמעט.

שׁוֹאַת פִּתְאֹם.

או

אֲסִיר־תּוֹדָה

ספור *).

על אדמת רומניה עומדות רגלנו, בעת אשר נספח חילה אל צבא רוסיא, בהנותו כדור על עותמאן־פחה המתבצר בפלעוונא הנצורה.

בחוץ יהום הרוח, יתהולל הסער הבא מן הערבה; צרורי־שלג עבים יפלו בהמון רב ארצה מהעבים אשר מראיהן אמוץ; והיה אם יעמוד כרגע הסער מהתהולל ומהתגעש, תקשיב האזן בחוץ את שאון גלי ים־הש... והמיתו, אשר ישטוף וילהך במרחב רב את עפרת ערבות בסר...; אין רגש החיים בחוץ, שקט ודממה ברחובות העיר, כמו מת כל אשר נשמת רוח היים באפו, והסער הסוער והסואן ברעש, השמיד את כל היקום אשר על פני האדמה — כן הנהו מראה ההוצות העזובים מאדם רב. דלתות ההנויות והחלונות סגורות ומסוגרות, רק פה ושם ינוצץ מבינות להחרכים זיק אור, אשר יתן לנו אותותיו אותות, כי יש בפנים הבית רגש חיים.

ויהי ערב ויהי בקר יום הששי! בני־ישראל אשר יעמלו ששת ימים בשבוע ויצאו הוצץ כגדוד נמלים לעבוד ולמשא, לבעבור מצוא את צרכיהם ליום השבת קדש שכלו מנוחה להם; העם, אשר כל סערות־תימן וכל רוהות שבעולם לא יטרירוהו ולא יעצרוהו לתור אחרי מזונותיו, הקשים לו כקריעת ים־סוף, — הנהו יושב עתה שלו ושלאנן, במנוחה שלמה ושלות־השקט, וישבות את שבתו הקדוש לו, במסבת אנשי־ביתו, ברומית קדש. כל דאגה אז מקרב לבו נשכחה, ונסו כל יגון ואנחה. ארו פני ההדר! אור יקרות, אור השבת!!...

*) מספורי הערצבערג־פראַנקעל.

— ומאשרים הננו גם אנו! הוסיפו ישראל וחוה בלב־שמח: — היה נא לנו לבן ונאשר בארץ!...

והשמועה עשתה לה כנפים, — וידעו כל באי שער דביר כי „הרב" בן־דוד יקח לו את מרים בת ישראל מרגלין לו לאשה.

* *
*

— עתה תראה היקרו דברי! אמד בן־דוד אל „חותני" אל ישראל, על המשתה אשר עשה בלילה אחרי אשר נכתבו „התנאים", כטוב לבם ביין: — הנה הפעם אכפיל שאלתי: „מה הוא התוך ומה היא הקליפה?"... בדעות ומהשבות עמוקות, אשר „תוך" תאמר להם, לא לקחתי לב העדה כי ישימוני עליהם לרב, ובגלל דעות ומהשבות עמוקות כמעט אבדתי גם את לב בתך אהובתי... ואך היופי והיפעה עמדו לי בשתיהן גם יחד, ביופי וביפעה הייתי לרב, ביופי וביפעה קניתי לי את היקר מנפשי — את בתך את מרים העדינה...

וישראל, אשר גם הוא נתן בכוס עיניו בלילה הזה, והיין הטוב הלהיב גם את נפשו בקרבו, רגז לשמע הדברים האלה, ובקצפו אמר:

— הַמֵאִתָּה אֻוֶּלֶת? האם מאת בתי תאמר להביא ראיה? — היא עלמה פותה אין־לב!

ובן־דוד שחק מטוב לב, ובשפה רפה ענה ואמר:

— וכל אנשי תבל כֻּלָּם רק „עלמה פותה אין־לב" הנה הנם!...

אף בניתי בית־הפשית ושלהתי צרכי־אכל־נפש ומגדנות בעד ההולים להשיב את פשם; מסרתי סכון הגון לאוצר אנשי־הצבא השבים מצבא העבודה (אינוואַ־לידענקאססע), ואנשי־הצבא העוברים והשבים ימצאו בביתי מהסה להם. לבך הרך והענוג היה לי תמיד למורה־דרך, ואני לא שניתי מעולם את מצותיך״.—

— „אמנה, אבי היקר, אתה עשית את כל אשר היה לאל ידך לעשות להיטיב את מצב האנשים אשר מלאו את הובותיהם לארץ מולדתם, בצאתם על שדה המערכה אשר כדורי־עופרת ירחפו שם על ראשיהם; אבל נרבות ימעשי־צדקה אם גם בשפע־רב, יוכלו אך להקל מעט אבל לא להושיע! — בהשעני על כסאי הרך, ההדר הם, ונרות המנורה יפיצו אור יקרות על ההון העושר אשר בביתנו; המאכלים נותנים ריח נעים על השלחן, המטה מוצעת ומהכה עלי לנוה עליה מעמלי, ולא יהסר במסבת אנשי ביתנו רק אחד, אשר אקנא בגורלו ובשמו הטוב אשר רכש לו, — רק אז אוכל לצייר לפני בהלך־נפשי בצבעים שהורים את גורל אלה אשר ילהמו שמה להיות, או להדל. מי, או מה ימלא משאלותם ותאות־נפשם, לשוב לראות את נשיהם וטפם; את הכלה המצפה על אהובה, או את האב הזקן ההולך על משענתו? מי ישוב להם את אור עיניהם, כאשר ידעך אשם, את זרועותיהם, כאשר תנפצנה, את כהם כי עז, כאשר תמם יהלך? ... מי זה, ישום ידו על עיניהם, בעת אשר יכבה אורם לנצה, ויטיף להם אומץ ודברי־נהומים וירפד את יצועם כאשר יישנו שנת־עולמים, אחרי מלחמתם הנוראה?!...

„הנך רואה הכל מבעד לצעיף שהור, פאנני, — השיב איש צעיר לימים, בן־אחי־אביה, אשר ישב על יד העלמה, — כי במה נחשב האחד בתוך הצבור? כעץ אהר בין עצי יער כן הנהו. צרותיו יבטלו בתוך המון אנשים בכל אשר יעבור עליהם, אם לשבט או לחסד; אם בקול ענות גבורה, או בקול ענות הלושה. יקר המותה לאדם למות מות־גבורים, מני פהד־המות. התופים ירעשו בקול, כלי־התותה ירעמו, כלי־המלחמה ירהפו כאבני ברד ואלגביש, תאוות־הלב תתגעשנה ותגביהנה עוף; ההושים יתהוללו מאד אבק השריפה, ואז תשאהו רוה אומץ וגבורה ותגרש מלפניו כל מהשבותיו, כל עשתונותיו אשר תעוררנה בלבו כל שפק. במקום אשר שם סכנת המות מרהפת ביתר שאת, במקום ששם יפלו ההללים כעמיר מאהרי הקוצר, שם ילביש הלוהם עוז וגבורה, וכמו את אות־הכבוד ישא על לוה לבו את פצעיו הנאמנים! —״

דומיה קטנה שרדה בההדר אהרי אשר כלה האיש לדבר, ופאנני השבה מהשבות לענות לו מלים: האזן הקשיבה את הרוח המנשב בההלונות בהזקת היד ויבקיע את השלג מבינות ללוהות ההלונות; והנה פתאום נשמע גם קול צלצל פעמון, אשר קולו הלך הלוך וקרוב.

„נוסעים באו!״ — קראה העלמה ואזניה הקשיבו רב־קשב, — „השואה תביא לנו בכנפיה עוד היום אורהים לביתנו!״ —

הנה עומדות עתה רגלינו על מפתן הבית!

השבת הקדימה לבוא הביתה טרם סרנו אנחנו בו, ותביא עמה את קדושתה להחדר המלא זיו ונהורא מעליא; פה, על השלחן אשר מפה לבנה בצמר צחר פרושה עליו, במנורות כסף טהור הנוצצות ומבריקות כעין החשמל, יפיצו הנרות הדולקים אור־זרוע על פני כל החדר; פה ינוצץ היין מבין הכוסות וגביעי הזהב; המאכלים והמעדנים נתנו ריח טוב מתוך הקערות; צחוק נעים ירחף על פני כל המסובים והון ועושר יראה בכל עבר ופנה! בראש השלחן העגול יושב איש זקן בא בימים, אשר שערו כבר הפך לבן ועינים שחורות לו כעורב; מבין ריסי עיניו נשקף רוחב־דעתו, ומתנועות פניו, טוב לבו; גופו עטוף בגדי משי ותלתלי ראשו האמוצים מכוסים בכובע ה„סאבעל", ומו־אהו כנשיא־משפהה (פאטאריארך). סביביו יושבים כשתילי זית בני ביתו. הסער אשר יהום וישמיע קול יללתו בחוץ, כמו צוה להתהולל, בעבור הנעים עי"ז עוד יותר את נעימות החדר, ולהגדיל את העונג להיושבים בו. —

אחת היא בין כל המסובים, עלמה צעירה לימים ויפה להלל עד מאד, המביטה ברוהה הקשה על פני החדר, וקול מליה נחבאו; קוצות תלתליה, השחורות כעורב, ישליכו את צלם על פניה וגבות עיניה הארוכות, מכסות את עפעפיה. האב הישיש שם את ידו על הלקת צואריה.

„במה תשימי הגיגך כעת, בתי?"

— „כל מחשבותי הנן עתה בהיושבים באהלים (באראקקען) בהמחנה; בהלוחמים על שדי קטל, בהנפצעים וההולכים למות, אשר את אנחותיהם ישא הרוח ויצרור אותן בכנפיו..."

„תמיד הנך הושבת מחשבות נוגות כמו אלה, רב לך בתי רב, הנך חולמת הלומות!" —

— „לו ידעת אבי, איך אקנא באחי, אשר כרופא־חולים יוכל להקל מעט את העוני ולהיות מלאך מושיע להאמללים ולהסיר את הסכנה המרהפת על ראשם!" —

„הנה הדבר הזה לך לאות נאמן, כי אנהנו מצדנו לא עמדנו מרחוק להביא „קרבן" להמלהמה הזאת, אשר יצאה בגזרת השגהה העליונה. כאשר גנב אחיך את לבבי, ובלי נטילת רשות ממני עזב את ביתי וישם את פניו ללמודים — ולא רוחי, סר אז צלי מעליו. כאשר פרצה אחרי כן המלהמה בין רומניא והזרים, ובני שב אז לביתי מוכתר בכתר־שם־טוב ותעודת רופא־חולים בידו, אזי סלחתי לפשעו בתנאי זה, כי יצא להמלחמה להיות מושיע ורב לאחיו בעת שיבואו מים עד נפש, ואה להם בצרה; וכאשר ברכני ה' לרגלי העסק ההדש אשר העמסתי על שכמי, להפסיק כל צרכי אנשי הצבא בהמלהמה — השתי ולא התמהמהתי להביא תרומה ממני, נדבות הגונות בעד העולות ההפות מפשע.

„לא אנכי תובע אותך אדוני, לדין, לתת לפני דין וחשבון על מעשיך; לא שופט אנכי, כי אם כחמר ביד היוצר כן הנני, ולמורת רוחי נטל עלי למלאות כמצוה עלי; לכן חזק ואמץ את לבך, אדוני בן־מיכאל, ובוא עמי, כי הפקודה חזקה עלי, ואחריה לא אוכל לשנות!

כל תפלה כל תחנה וכל התנגדות, לא הועילו הפעם; גם קדושת שבת לא עמדה לו להזקן להנצל מיד הפקיד ולהשאר בביתו. שר־הצבא עזב את הבית, אשר היה שם תמיד אורח־קרוא ויקבלוהו בו באהבה ובסבר פנים יפות ושני אנשי צבא הגורים בכלי זייניהם במתניהם, נגשו אל הדלת להכות על אדון הבית, אשר לא ידע את נפשו. הילדים התרפקו בקול־בוכים על צואר אביהם האמלל, אשר חבקם בזרועותיו ועיניו זלגו דמעות. בחצר ששם עמדו העבדים ומשרתי הבית נוגים ועצבים ופניהם קבצו פארור, עמדה עגלה צרה אשר הסוסים הרתומים אליה כמעט קפאו מקור, ואחרי אשר הושיבו את האסיר בתוכה, נהגו אנשי הצבא את הסוסים ויסעו לדרכם בליל אפל וסער, ובהבית אשר התענגו בו זה מעט על כל טוב, והשלום רחף בו, השאירו אחריהם יגון ויאוש נורא. —

בחפזון וברעש התנהל המסע לעיר פלאָיעשטי ובערב הבא סגרו שערי בית־האסורים שם על מסגר, אחרי אשר קבלו את אורחם החדש. —

* * *

ימים מספר חלפו הלכו למו עם אניות אֵבה, ואף קו אור אחד לא הופיע להפיץ אור על מצבו הרע של האסיר ועל כל אשר קרהו. בני משפחתו של בן מיכאל, העצבים והנוגים סמועד, שמו את פניהם לעיר פלאיעשטי, וברב עמל עלתה בידם להתיצב לפני שר־הפלך בכבודו ובעצמו, ולמען הודע שרש דבר נמצא באביהם הזקן אשר לא פורש חטאו. בדמעות על לחייהם ספרו לשר־הפלך את גורל אביהם הזקן אשר מצאוהו על לא דבר ויבקשו ממנו משפט וצדקה.

— „האם יעקב בן־מיכאל הנהו אסיר בכלא?!„ שאל השר בבהלה —

„כן כבוד הדרתו, אסיר הנהו בפקודת שר האלף מ...

— „יעקב בן־מיכאל מא...„ שנה השר עוד הפעם את שאלתו משתאה וישתומם ויצלצל בפעמונו.

אחד משרי הצבא העומדים על המשמר, הסון כאלון, דרך על כף הבית. „כבוד הדרתו!...„

— „צוה נא להביא הנה את האסיר יעקב בן־מיכאל מא...!„

כרבע שעה אחרי כן דרכו רגלי האסיר בהדרו של שר־הפלך שהוות וכפוף.

הפעמון הלך הלוך וקרוב אל הבית ולפני השער נדמה פתאום קולו. חיש מהר נפתחה הדלת, ואיש גבה הקומה עטוף אדרת־שער, אשר השלג השליג עליה בצלמון, בא הביתה, וכל בשרו כמעט נקפא מקור וכפור.

„וואַסיל וואסילעסקו! — קרא בעל הבית בקומו ממושבו, סור נא אדוני אלינו והסר מעליך את אדרתך ושבה אתנו!" —

אבל האורח נשאר על מקומו כבתחלה.

„מדוע זה תעמוד ידידנו על יד הפתח בַבָּאה? הן פגשת היום שואה בדרכך, קרב נא אל התנור וההם את בשרך אשר נקפא, הלא אתנו תשב הלילה?"

„לא!" — השיב האורח — הנני נאלץ ללכת מיד לדרכי. דבר לא־טוב הוליכני הנה"...

— אלינו?!"...

„לדאבון לבי כן יעצהם; לתוגת נפשי — אל משפחתכם הכבודה אשר כפעם בפעם קבלתני באהבה ובמאור־פנים!" —

— „אבל, למה תשכן ענגה על פניך, אשר תבשר לנו לא טובות?"

„כי בשורה לא טובה מוצאת בפי!" —

— „דבר נא אדוני, בשם ה' דבר נא!" — קראו קול אחד כל בני המשפחה, אשר נפשם הלכה הלוך וסוערת.

„שלוח הנני בפקודת שר־האלף לקחת אותך אדוני, יעקב בן־מיכאל עמדי." —

— „במאסר?!"...

„כן ארוני, במאסר, ולהפקיד עליך שומרים עד אשר אביאך לעיר פלאָיעשטי.

— אבל מדוע? אל אלהי אבי!... מדוע זאת לי? קרא הישיש ויספוק כף אל כף.

„זאת טרם אדע גם אני, אבל עלי לשמור את מצות אלה אשר במלאכותם שלחתי הנה; „איש־צבא" אנכי, ועלי לשמור את אשר צויתי, אם גם לא ינעם לי הדבר להיות שלוח במשלחות שהיא נגד רצוני ולמורת רוחי!" —

— „האם ממקום גבוה צוו את שר־האלף לאסרני?" —

„כן, משר־הפלך בעצמו." —

— „מה פשעי וחטאתי?! אולי תדע אתה ארוני, במה גדול עוני מנשוא; מה גמלתי רע אשר יוכל לענשני בגללו?!" —

לפני שבר גאון.

(ממעשי כל יום)

העמיד הימיני אשר בית ישראל יושב עיר דלפונה נשען עליו הוא ר׳ בלדד השוחי, בלעדי ר׳ בלדד לא ירים איש את ידיו ואת רגליו בכל עניני העיר, אספה כי תתאסף לא יפקר בה מקום בלדד, עכוב הקריאה כי יקרה בבית המדרש, הנה בלדד הראשון אשר יגש אל המעבב ישית ידיו על כתפותיו ויהדפנו ביד חזקה מארון הקדש ויוציא את הספר ויקרא בקול „ויהי בנסוע הארון״ הקריאה תחל, המתפללים ישובו איש אל מקומו בשלום, והמעכב יחרוק שניו ונמס וריקם ישוב לעמת שבא. ומי יתנה תקף גדולת ר׳ בלדד בבוא העת להננה כי תבחר העדה בבלן חדש, שמש חדש, שוחט חדש, חזן חדש או רב חדש, אז יופיע בהדר גאונו על במת החזיון, זרועו מושלה לו ויד ימינו תסמכהו להדוף תחתיו כל המתנגדים לו ויגזר אמר ויקום. בלדד הוא איש כבן המשים שנה, קומתו בינונית, ראשו קטן ועינים בעיני החתול תקננה בו, פניו שחורים ואינם מפיקים לא רוח אמץ וגבורה, לא תורה וחכמה כי אם אכזריות, וששים וארבע שמיניות שבשמינית עזות נוראה, זקן קטן אשר מעט מזעיר התבוללנה בו שערות לבנות יסוב את הפנים האלה, והוא המסגרת להתמונה הזאת.

מהיכן זכה בלדד לקרני ההוד להיות הראש והראשון בעדתו? את השאלה הזאת ישאלו כל בני העיר ואין איש יודע לענות תשובה נכונה. שאלו לתורה: „מה לבלדד ולך כי ישתרר גם עליך ועל מחזיקי בבריתך?״ ותען ותאמר: פליאה דעת זאת ממני, מעולם לא הגה בי, ולא ידע מה אני סחה, אך מעת אשר אני בגולה אני מרכנת את ראשי ואומרת הנני מוכנת ומזומנת לקבל מצות גלות לקיים, עבדים משלו בנו״. שאלו לכותל בית המדרש המזרחי: „מה לבלדד ולך כי יעלה עליך מעלה מעלה, ובצד ובכתף יהדוף את בני שעשועיך אשר תמיד היו באמנה אתך?״ ויען הכותל באנחה: „גזרה היא מלפני אבינו שבשמים ואתם קבלוה משעשעי דת יומים, אדונים חדשים בעלוני, מראשי מזרועי קלוני את כבודי הפשיטו, ואת דמותי המעיטו, ולו ירא העליון חרפתי, ובצד המערב שים עמדתי״. שאלו למרות הרחמים החסר הענוה והיושר: „הבא בלדד בברית אתכן כי עלה לגדולה?״ ויענו ויאמרו: „מעולם לא ראינוהו, והוא לא לקח דברים נמנו, שקץ ישקצנו ותעב יתעבנו״. אך בכל זאת מאין זכה בלדד לכל הכבוד והגדולה בעדתו? — סבות קטנות תסענה את גלגלי הזמן, ולהן תוצאות גדולות לכל צבא החליפות והתמורות הנעשות בתבל ארצנו, וסבה אחת קטנה עזרה לבלדד להעלותו על מרומי הצלחתו ולתתו עליון בעדתו, והסבה ההיא: לפני עשרים וחמש שנה בעת אשר ישראל יושב עיר דלפונה שכן שקט ושאנן ויתענג

— „האם הביאוך הנה בתור „אסיר„? — שאל השר.

„בן הדרת כבודו, לפני ימים מספר טלטלוני הנה טלטלה,” — השיב בן־מיכאל. —

— „אבל הן זאת היא שגגה גדולה מאין כמוה!” — קרא השר למרות רצונו; „הלא רק אך זאת צויתי לשר־האלף להציגך לפני להביע לך תודתך! —

„ואמנם שלחני הנה בלוית שר צבא אחד ושני אנשי־צבא, שהיו שומרים לראשי, כמו הייתי פושע מבטן ועושה כל־תועבה”...

— „צר לי מאד עליך, אדוני בן־מיכאל, כי קרך כדבר הזה — קרא השר בשומו את ידו על שכם האסיר שעמד כמשתאה ומשתומם על המראה צר לי על אשר התהלכו אתך בדרך אי־כבוד כזה... ואחרי אשר באת בצל קורתי, הנה זאת היא הובתי ואעשנה: בשם אדוננו המושל יר״ה אשר ידע ויכיר את אהבתך הנאמנה ופעולותיך הרבים לטובת ארצנו — הנני נותן לך את בריתו שלום! וזה לך „אות־הכבוד” אשר רכשת לך לשאת אותו לזכרון על לבך!! — — —

ישראל צבי בארנשטיין.

לדרך כ„רמי קרימה" לענין הנכבדות אשר הוא מציע בער אחותו, שב בלדד העירה, ורוהו מתענגת ומרהפת על ים דמיונותיו, בהציגו לפניו את עשרו הרב בכלותו את הנכבדות ובבאו על שכרו לפניו.

עוד ביום ההוא בא בלדד אל בית יוזעף ויציע לפניו את ענין הנכבדות וגם בלבב יוזעף מצא הדבר מסלות, אך התאונן באזני בלדד ויגלה לפניו את כל לבו כי אין ידו משגת עתה לבוא בברית החתון כי הובותיו עלו למעלה ראש, ובכן עליו כעל איש הבינים להשתדל בעדו ולהביא לו את סכום הכסף הנדרש לו.

— אבל מאין אקה כסף לאדוני, ואני עני הנני.

— קריינא דאגרתא איהו להוי פרוונקא, לך ואמרת אל הקהל כי סכום כזה וכזה נדרש לי, והיה אם ישמעו לדבריך וימלאו חפצי ואעשה שלום להם, ואם לא — אהפך את העיר כמהפכת אלקים את סדום ואת עמורה, ואעקרנה מן השרש.

— אך מי אנכי ומשפחתי מה היא בישראל, כי אלך אל הקהל, ואני איש עני ונקלה, ודברי אינם נשמעים.

— לך ואמרת להם: יוזעף משרת שר העיר נגלה אליך, ויצוך בשמו לדבר את הדברים האלה, וזה להם האות כי אנכי שלחתיך, כי ביום מלאם משאלתי אעזבם לנפשם, וידי לא תגע בהם לרעה.

— אך עוד דבר אחד לי אליך ארוני...

— אל תדבר עוד מאומה באזני, לך ודברת ככל אשר צויתיך, וביום הוציאך את ענין נכבדותך לאור תבוא על שכרך, ועתה לך לדרכך — ובדברו את הדברים האלה, אחז בערף בלדד ויוציאנו מביתו החוצה.

ביום השבת היתה האספה, וגם בלדד בנעליו המשוחים בשמן דגים המפיצים ריח לא נעים על כל סביבותם, בא בתוך הבאים, ראשי הקהלה השתוממו בראותם את האורח הלא קרוא הלזה, אך בשמעם ממלאכותו ובהקרם ודרשם והנה דבריו נוטים כלפי האמת, האמינו לדבריו ויצווהו ללכת אל יוזעף ולהבטיהנו כי מלא ימלאו בקשתו, אך יסיר נא ידו מעליהם...

לא לספר תולדות היי ימי יוזעף באנו בזה, ודי יהיה לנו אם נספר בקצרה כי בעוד שבועית אחדים הוהגה התונת יוזעף עם אחות האכר ברוב פאר והדר. ליהודים היתה אורה ששון ושמחה, העיר דלפונה צהלה ושמחה, ובלדד יצא מאת פני יוזעף לבוש גאות כמדו, ועטרת ההוד והנצחון על ראשו, כי מלבד העשרים שקלים אשר השיג ממנו שכר שרכנותו, הנה נגלתה לו התקוה בשלל צבעיה כי במהרה יהיה אחד מן היושבים ראשונה במלכות יוזעף ועל פיו יהתכו כל עניני העיר, וכן היה, כי בית יוזעף נפתח לפניו, ובלדד היה מן הנכנסים ויוצאים בו, לאט לאט הסיר ממנו את הבגדים הצואים וילבש מחלצות, כתנת לבנה על הזהו ונעלים מגוהצים על רגליו, ויושבי דלפונה רואים כי כוכב הדש הנה זה דורך על הוג שמיהם, ויהלו לכבדהו ולהוקירהו בכבוד הראוי לו: ימי ההרף עת האסף אנשים לצבא, הגיעו ובבית בלדד יבקרו ולמשכנו ידרשו אנשים אשר מעודם לא דרכה כף רגלם על מפתן ביתו וגם קרובים

על רב טוב, משפטי הצבא החדשים טרם עוד יהיו בארץ, ושופטי השלום עוד לא היו, אז היה שר העיר המושל בכפה, הוא היה הדן יחידי לכל בני העיר, הוא השופט הוא החוקר, הוא הבוחן ובודק כל גנזי נסתרות, וקרנים מידו לו .ם למשרתיו עושי דברו, כי עבד מלך מלך; ובכן היה גם יוזעף משרתו נורא גל כל סביביו, ויתן פחדו ואימתו על כל היצור ומורא וייראוהו. ובלדד אז אברך עני ובכל אשר הוא פונה לא יצליח, יעביר סחורות אסורות לגנוב את המכס ויתפש בכף וילקה מלקות ארבעים ומקומו יכבדנו בבית האסורים, יקח גמו סחורות ויהיה לרוכל המחזיר בכפרים אך גם פה תסתיר ממנו ההצלחה את פניה, כי רוכלים אחרים עשירים ממנו לא יתנו לו מדרך כף רגל בבתי האכרים מכיריהם, ינסה על ימין — ואין מעמד, על שמאל ואין ענף בענפי החיים להחזיק בו. לו היה יודע ספר בימי נעוריו, כי עתה על פי הכלל הישן נושן היה למלמד בישראל באין לו כל מוצא למחיתו, אך לעוכריו היו אבותיו עניים מרודים, ומעודו לא שלחוהו אל הדר ללמוד, ומעט קריאתו „העברי“ אשר הוא יודע, אין זאת כי אם מעשה נסים הוא, או כי בא גבריאל ולמד אתו בלילות את סתרי החכמה הזאת. ותבצר מזמה מבלדד במה לעסוק למצא להם לנפשו ויהי כאיש אובד עצות כל היום. —

בימים ההם מתה אשת יוזעף משרת שר העיר, ועת צרה היתה אז ליעקב וממנה נושע בלדד; כי יוזעף המשרת שוטט כל היום בחוצות דלפונה כדוב שכול, וירב בעיר תאניה ואניה, בחנויות בא ויחפש אחרי סחורות אסורות, בחצרות — ויקפיד על הנקיות, כי לא נקו החצרות כל צרכן, בדק אחרי המשקולות והמאזנים וירבה לעולל עלילות, ואין איש יודע מה הרון האף והכעס: את המתן בכף, הכופה אף, יקח במלפנים, ובכל זאת המתו הולכת וסוערת, למצב אים ונורא כזה היו דרושים רוב יועצים, ויגמרו ראשי העדה לאסוף אספה לטכס עצה לדעת מה לעשות כדת, לשכך את כעס יוזעף, ובלדד ההל אז שנית להזור על הכפרים במעט מרכלתו כי אין עצה ואין תבונה נגד הקיבה האכזריה הדורשת תפקידה, כי אולי ואולי ירויח דבר מה.

ויהי בלילה והוא שוכב שרוע על מצב התבן אשר הציע לו האכר מכירו אשר בא ללון בביתו, ורעיונותיו על ראשיה סליקו ויסירו הבלי שנה מעיניו, והנה פתאום כמו ברק מן השמים רוצץ במוחו רעיון נפלא; לאכר אשר בביתו הוא לן עתה אחות צעירה כבת עשרים, ולה כארבע מאות שקלים הלק ירושתה ומדוע זה לא תהי בת זוגה של יוזעף? הלא יוזעף הוא איש צעיר לימים כבן שלשים וחמש, אלמן אשר רק שלשה בנים לו, והוא נושא משרה גבוהה וכבודה, אל נכון תהפוך העלמה בו, וגם הוא יתרצה אליה, כי נערה יפה הנה ולה כסף ורכוש; סוף דבר שדוך הגון ונכבד לשניהם אשר גם המלאך המבריז לא יוכל להתאים הדבר יותר ממנו. כל הלילה לא נתן שנה לעיניו, ויחכה לרגע אשר בקעו עפעפי שחר לקחת דברים עם האכר מכירו, ובעלות השחר הציע הדבר לפניו וימצא הן בעיניו, וגם המדוברת הסכימה לזה, ובלב שמח ובנפש צוהלת, מקלו בידו ותרמילו על כתפותיו המלא מכל טוב הכפר מעט תפוחי אדמה, מעט דגן, מעט שערות הזיר, מעט בלויי סחבות, אשר העניק לו האכר צידה

להרגיש את העול הכבד המעיק תחתיהם כאשר תעיק העגלה המלאה לה עמיר. אך מי זה יפצה פה ויצפצף כנגדו ומי זה ידון עם מי שתקיף ממנו, ולא עם מי שתקיף בלבד כי גם עם בעל תורה, כי נפלאים מעשי ההצלחה ובהרימה את האביון מאשפות, הנה תחלק לו בטובה גם מלא הפנים תורה והכמה, אף כי אין איש יודע מאין השף את אלה המן הגורן או מן היקב? אין זאת כי ברית כרותה בין ההצלחה ובין המלאך הסוטר על אפי התנוק ביום הולדו ובגיחו מרחם אמו והמשכיחו את כל התורה אשר למד במעי אמו; המלאך הזה מחזיר את כל התורה הגזולה בידו אל ההצלחה והיא תשיבנה אל בחיריה רצתה נפשה בהם, — וישאו בני דלפונה את בשרם בשניהם ואת עפר כפות רגלי בלדד ילחכו, ובלדד הולך וגדול מיום אל יום, כארז בלבנון ישגא, קרנים מידו לו, ופחדו יתן על כל סביבותיו מאתים אמות על מאתים אמות בשטח דלפונה על כל סביבותיה; השמש סיר רחצו, על ההון ישליך נעלו, את הרב יתרועע, הבלן הבלנית וכלי הקדש הקטנים וזובי בית המה בעיניו, ושאר בני העיר מפרנסיה וגבאיה עד חוטבי עציה ושואבי מימיה בהולכי על ארבע נחשבו בעיניו, אשר נבראו לעשות באימה רצון קונם ר׳ בלדד.

אין דבר נצב וקים לעולם, הכליון ישלט בכל וידו תרעץ ותרוע גם את מצוקי ארץ, איפה הם ארמנות דורות הראשונים ומגדליהם — אינם עוד כי יד הכליון היתה בהם לאבדם. איפה הם מעשי גבורות סנחריב נבוכדנאצר ואלכסנדר הגדול? מתגרת ידי הכליון ספו תמו — ואם גם עוד נשארו ציונים אחדים זעיר שם זעיר שם ממעשי בני הדורות הראשונים, גם אותם ישטוף הכליון בשטף הזמן והיו כלא היו; נורא הכליון ומי יעמוד נגדו — ונוראה בכליון היא התמורה עישה דברו. על מי לא תנחת ידה, מי הקשה אליה וישלם, ומי מבני חלוף לא יזיל דמעות בראותו את ידה הקשה, ואת רוחה על פניו בחלפו; זכר יזכר העלם את ימי ילדותו, ואת התמורה אשר עברה עליו מני אז ועד עתה ודמעות תזלנה מעיניו; זכר יזכר האיש את ימי עלומיו, ואת התמורה הנוראה אשר שלטה בו במשך הימים ההם, ועינו — מקור דמעה; זכר יזכר הזקן את ימי נעוריו בהיותו נער רך יפה ונעים אהוב ונחמד, וכל מדברותיו — חכמות שעשועים, ויזכר את תמורת הימים האלה, איך נהפך בידי התמורה כקשת רמיה, והוא עתה איש משחת המראה, לשחה ולמשא לצעירים ממנו, וכל מדברותיו אולת ופתיות, את התמורה הזאת יזכר, ועינו היבשה בעל כרחה תוציא מים. גם על עמי התבל ולאומיה תמשול התמורה בממשלה בלתי מוגבלת, והעם הזה ההי אתנו היום לא יכיר את אבותיו — לו קמו עתה מקברותיהם — אשר היו בדורות ראשונים.

חקי הצבא החדשים בארץ ר... שנו תבלית שנוי גם את חיי אחינו ב״י שמה ותמורה גדולה באה בסדר חייהם: למוד התורה נתמעט, וההשכלה וידיעת שפת הארץ לקחו עמדתן במעלה הראשונה בחיים, כי הזכיות אשר ישיגו הלומדים בבתי הספר למעט את שנות עבודתם בעבודת הצבא, הקדיחו בלבות

הרשים נמצאו לו, אשר מעודם לא לקחו אתו דברים; בשבתית ה׳ ומועדיו והנה שמש בית הכנסת מחפש בחורין ובסדקין אשר אצל הפתח ושואל: האין פה בלדד? כי הגבאי מכבדהו בהוצאה, בהכנסה, בהגבה או בגלילה, ובלדד רואה ולבו שמח והוא קורא: שישו בני מעי שישו. עוד אחת מעט היא, וכאחד מן הגדולים אהיה, עוד יבא היום, ובקהל ראשי הקהל יהר כבודי, עוד יבא היום האח! ואל כותל המזרחי תהי עמדתי, אך הבה אבקש עצה ותחבולות להתודע גם אל ראש העיר ואז מי ידמה לי...

אף כי בקורו הראשון בבית שר העיר לא עלה לו יפה, כי שר העיר אחז בערפו וישליכנו החוצה, בבואו לפניו בסרסרות אחת, אשר את שתי קצותיה כבר אכל משרתו ואת תוכה הנחר השאיר לו; אך בלדד לא התיאש, וגם ההצלחה, אשר זה דרכה את מקוראיה עליזי גאותה, להרפס ביד הזקה אל מרום פסגת האשר — ואף אם נגד רצונם — גם היא עמדה לו. ובבקרו בית שר העיר בשניה, עשה וגם הצליח, ושמו יצא כמעשה (מאַכער) נפלא ומציין ואליו בני רלפונה יום יום ידרשו ומי מלא ימצאו לו.

מה גדלה שמחת בלדד ועליצות נפשו בהקראו בפעם הראשונה אל אספת ראשי הקהל, אשר התאספו לטכס עצה בענין נכבד אחד מעניני העיר, ענג אשר לא ביד סופר מהיר יצויר מלא את כל בתי נפשו, ולפני עיניו רקדו במחולות המחנים, השמים והארץ וכל צבאם וירננו כל סביבותיו, פעמים רבית נקיב אל אשתו ובהחליקו בידיו את חלקת צוארה קרא בקול: ברכיני אשתי בברכת המז״ט, אחד מראשי הקהל אנכי ולאספה נקראתי. ואשתו העמידה את פניה ותתנפה ותקרא לעמתו: מרוע נתפעלת ככה האם אינך כראי לזה ומי אביהם? בלדד הופיע ביקר תפארתו בבית האספה, ובכל זאת ידע את ערכו ולא התערב בריב המתוכחים, ולא נטה אל אחד מן הצדדים, כי אם הסכים אל מה שיבחרו רוב דעות. —

עברו שנים אחדות וכבוד בלדד הדש עמו, המו הפקידים אשר בעיר, מטו נושאי המשרה, והוא — תקיף הוא, אדיר הוא, מעשה הוא בעדתו, כי הנסיון המלמד להועיל הורה אותו הדרך איך להתקרב אל הפקידים החרשים, ובני דלפונה מגדלים ומנשאים את בלדד, ובכל מקום מקטר מגש לשמו. דעת לנבון נקל כי בלדד איננו עומד עוד בבתי הכנסת והמדרש בכותל מערבי אצל הפתח, כי מקומו יכבדנו עתה בכותל המזרחי, ובעת הקריאה בתורה את סדר השבוע, הוא עומד על הבמה ומורה ביד הכסף להקורא כי גם לגבאי נבחר, ובהאריך החזן בתפלתו הוא אחד מן הראשונים המכים בכפם על עמוריהם לתת לו אות כי יחיש ימהר מעשהו, גם בהתאסף ראשי הקהל איננו יושב עוד ברהל לפני גוזזיה נאלמה, כי אם יהוה דעתו בהרמת הקול ובפה ממלל רברבן, וגם יהם את המתנגדים לו ולהצעותיו. עוד שנים אחדות עברו ובלדד נבהר ברוב דעות לפרנס העיר, ועור הפעם רננו לפניו שמים וארץ, ויגדילו שמחתו, אך לא בהתפעלות עצומה כבפעם הראשונה בהקראו אל האספה כי כבוד מדומה כבר מלא על כל גדותיו ויקיאנו, ולאט לאט היה טבעו הפרוע מיום הולדו לאכזרי, ויתאכזר כיענים במדבר, ובני דלפונה ההלו

יום התש"ב בא, ובני ישראל יושב דלפונה באו אל בית מדרשם וישבו לארץ ויקוננו את הקינות, והנכבדים בקהלה יכובדו מאת ר' בלדד באמירת הקינות איש איש כגדולתו, קינה קינה לאיש כפי השיבותו בעיני הגבאי. ויהי בהגיעם „לארזי הלבנון" ובלדד פתח את לעו כדוב שכול, וישאג בקול „ארזי הלבנון עמודי תורה" ואחריו כל הקהל, קול יללה גדולה נשמע בבית, והיושבים לארץ הגו נכאים, כי שערי דמעות אינן נשלבות בעיני בני ישראל, ובכל עת הנם פתוחים לרוחה, ומה גם בזכרם ראשונות, אז יצרף כל איש את דמעותיו להוות המטר וישפכם אל נאד הדמעות אשר לזכרון הראשונות, יבך ויקל לו, ארוכה היתה הבכיה, ולאט לאט החל להשליך הס בבית, והמקוננים נדמו איש אחרי רעהו, ובלדד התכוון את השעה, כאשר כבר נדמה כל הקהל, ויפתח את שפתיו וישמיע את קולו הנהר בקול מפוה ויתחיל מאמצע הקינה „יצאה נשמתו בקדשה ובטהרה" וכו' ויזמר בקולו הערב ההוא כסדר עד סוף הקינה ויגביה את קולו ויזמר: נשארת ממנה יאכלו דם, צפרדע, וכו' עד כל העשר מכות גמירא, והנה פתאום ושחוק פרוע נורא מאד פרץ מפיות כל המתפללים, וקול השחוק ההוא נכפל פעמים אחדות, השמשים הכו בידיהם על השלחן, הזקנים קראו: „הסו! הסו! הלא תשעה באב היום" אך אין עצה ואין חכמה להשתיק את קול השחוק, כי כל איש צועק ושוחק, וכל גבר ידיו על בטנו ובירכותיו, כרבע שעה ארך השחוק עד אשר יגעו השוחקים, וישמע קול בלדד בהריעו: „ממזרים בני בליעל! אני אראכם לדעת מי אנכי, אחריתכם תהי להכרת" בני העיר מוגי הלבב כשפנים אמרו לקרב אל בלדד להתנפל לפניו ארצה ולבקש סליחתו אך המשכילים האחדים עצרום מקרוב אליו ויקראו: „הוי עז הפנים, מי אתה כי תכנה את כל העדה הקדושה בשם ממזרים ובני בליעל, האלם ודם פן תהי אחריתך אתה מרה" ובלדד פרץ ממקום מושבו כארי מסבכו ויתנפל על אחדים מהם ויכם להי. הוריהם אמרו לנקום את נקמתם, אך המה קראו: „אל תריבו את ריבנו הנה יש שופט השלום בעיר הוא יריב את ריבנו" ואל העדה פנו ויאמרו „שמעו נא אחינו אלינו וישמע אליכם אלהים, הנה על פי חקי דתנו ותורתנו מחויבים אנחנו להדר פני גדולים כמו שנאמר מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, זקן — גם שקנה חכמה, ואדם גדול בתורה ובמעשים טובים, גם מחויבים אנחנו להדר פני נדיב, פזרן, ועושה צדקות בעדתו, אם גם יטיל בני לפעמים מרה, אך מה ראיתם באדם הזה כי תכרעו לפניו ברך ועפר רגליו תלחכו, איש אכזרי אשר ימץ את דמיכם בעלוקה, ואת הלבכם יאבל, הוא רוכב על במותיכם ואתם תשאו עולו, חדלו לכם לירא מפני האיש הזה כי במה נחשב הוא".

— כנים דברי הצעירים — נשמעו קולות אנשים רבים — כי באמת מה לנו לירא מפני בלדד, האנשים האלה הפקיחו את עינינו, הלאה בלדד, הלאה, שאתך לא תבעתנו עוד, ואימתך לא תפול עלינו, כי לא כימים הראשונים הימים האלה, הנה יש שופטי שלום בארץ.

בלדד לא טמן גם הוא ידו בצלחת, ויענה הורפיו דבר, אך קולו בטל במאות קולות היוצאים מפי האנשים אשר כשל בה סבלם, ואשר עתה פקחו את עיניהם לראות כי לא בחמה המה להם אשר בלדד יהיה הרודה בהם, וישב

ההורים והבנים את אש התשוקה להשכלה, וגם האדוקים והיותר יראים יצאו בדקו ומצאו היתר ללמוד שפת הארץ כי אונס רחמנא פטריה, ובכן עברה גם על דלפונה הכוס, ובמשך שנים אחדות נתרבה בה מספר הצעירים יודעי שפת המדינה ועוד שפות. הן צעירים ילידי העיר, והן התנים לוקחי מבנות העיר להם לנשים, ועיני בלדד רואות וכלות, רואה הוא כי כוכב ששמו „רע" עולה לקראתו כי הצעירים יודעי שפת המדינה יורידוהו מגדולתו באחרית הימים, אך נבצרה ממנו מזמה במה לעשות להם רעה, כי גם שופטי השלום באו בארץ, והימים הראשונים אשר על כל דבר פשע למנהג קל, או לעניני האמונה, ירד איש להיי רעהו, הימים ההם נפלו. ועתה עד שופטי השלום יבוא דבר כל איש אף על חטא היותר קל אשר יחטא איש לרעהו בלזות שפתים. עיני בלדד רואות ונמקות וכליותיו כלות בחיקו, אך לעיני כל הקהל עוד יעמיד פניו, ופחדו ומוראו יחדש עליהם בכל יום, כי הוצפא אשר התערתה כאזרח רענן לא במהרה תשרש ממקומה אם לא בשוט שוטף, התמורה כי תעבור... וביותר יכביד את אכפו על המשכילים כי בכל הערכות אשר יערכו בעיר ירבה לערכם, אותם או את אבותיהם, לגבות מסים יעמיד אותם בשורה הראשונה, וגם בכל דבר אשר יוכל להרע להם בבתי השרים ישחית וירע — והמשכילים רואים ועיניהם כלות ותושיה נבצרה מהם איך להסיר את הצפעוני הזה מעל צוארותיהם, לבל ישים להם מהנק.

אחת מן החזקות אשר החזיק בהן ר' בלדד בבית המדרש בימי גדולתו היתה גם אמירת הקינה „ארזי הלבנון" לפני הקהל ביום התשעה באב, כי אף אם הקינה הזאת לרב היא בכל מושבות בני ישראל, אך מה לא יעשו מפני דרכי השלום, ויוּתר הרב הדך את הזקתו על „ארזי הלבנון" ויתננה לבלדד, ובלדד יזמרנה בכל תשעה באב וימצא בה טעם לשד השמן וצפיחיות בדבש — בימים ההם והארי הזה התגרה ברעה, כי שלח ידו במפגיע קטן, והמפגיע הזה היה ראשית מפלת בלדד; בבאו בבית המדרש באחד הימים הלשינו לפניו בחורי הישיבה על בחור אחד כי ספרי השכלה נושרים מחיקו, ובלדד הדן יחידי לכל בני דלפונה ואשר לא לפניו רחמים יבאו הכה את הבחור הנלשן על הלחי מכה אחת אפים מבלי הקור ודרוש הרבה, והבחור המוכה נשא בשרו בשניו ויתבול תהבולות ויחכה לעת מצא לעשות נקמות במכהו, ועת הנקם והשלום הגיעה, מבלי אשר ידע בלדד כי מפלתו בהתף אורבת לו; ולבלדד עמוד בבית המדרש אשר בו יסגר על מסגר את כל הדברים שבקדושה אשר לו, טליתו ותפליו, סדורו והומשו, מחזור החג קודם החג, הסליחה לפני ראש השנה התקון לפני הושענא רבא ושבועות, והקינה קודם תשעה באב, ויבא הבחור המוכה, ימים אחדים קודם הת"ב ויפתח את עמוד בלדד במפתח העשוי לדבר, ויוציא את קינתו ויקרע מתוך הספר את הדף אשר בו סוף הקינה „ארזי הלבנון" והדף אשר לפניו סיים „בנותרת ממנה יאבלו" והדף הנקרע החל „אריות שה פזורה, הכפיר והכפירה" וכו', וישם תחתיו דף אחר, וישיב את הקינה אל מקומה ולא נודע כי בא דף הדש אל קרבה ואיש לא ידע מכל הנעשה מאומה, כי אם צעירים אחדים אשר להם גלה הבחור סודו. —

התנור ומהמם ברדי עורו, ובני החברה הלבנה בבואם בבית המדרש, או בהורי הישיבה כי תארך להם העת, יקראו את בלדד ויצחק לפניהם, והוא מיטב שעשועם. עד אשר יחלו להתאסף המתפללים, או אז יחדלו ממנו, וככה יבלו אתו ימיהם בשחוק וזמנם בשעשועים.

ובצאת בלדד מן בית המדרש לשוב לביתו ירוצו אחריו בני החברה הלבנה ויקראו אחריו מלא אשרי זקנת בלדד שלא בישה את ילדותו.

א. ה. חרלאפ.

תשועה — ברב יועץ.

(ספור קטן).

העיר „שונם" רחוקה היא מארם העיר, ודבר אין לה עם הישוב. באמרי כי רחוקה הנה מארם העיר, אל נא תאמר קורא בלבבך, כי מעבר להרי השך עמדתה, או מעבר לנהר סמבטיון הציב העליון גבולותיה, או כי בקצוי ארץ אוסטרליא תמצא העיר הזאת, זאת לא זאת; בתוך עמה היא יושבת, והיא אחת הערים אשר בתחום מושב בני ישראל בפלך פ..., אך באמרי כי רחוקה הנה ודבר אין לה עם הישוב, רצוני כי רחוקה היא ולא תקה הבל בישובו של עולם ובמעשים הנעשים תחת השמש, וגם דברי אלה ללא אמת, כי יושביה היהודים לוקחים הלק גם בישובו של עולם, כי המה פרים ורבים ככל יושבי תבל, עוסקים בעסקים שונים ככל האנשים, דואגים לטובת בני הלוף להכין להם יין שכר, וכל משקה אשר ישתה, למען אשר לא יחסר המזג ולשונם לבל תשת בצמא, להכין להם כל מאכל אשר יאכל, להכין שמלה לגויתם ונעלים לרגליהם וכו׳. גם בעת אשר ישא גוי אל גוי הרב, אז יחלקו יושביה בדעותיהם, אלה יעמדו לימין המנצח, ואלה לימין המנוצח, ובדברים היוצאים מן הלב יכעיסו ויקניטו הצדדים איש את רעהו ויש אשר יקראו גם למהלומות; עוד אזכר: בשנת השבעים בעת מלחמת הצרפתים והאשכנזים איך היה הצר בית הכנסת תמיד מלא אנשים המתוכחים ומריבים נצים ומתקוטטים על דבר תוצאות המלחמה. רוב בני העיר עמדו לימין הצרפתים, והמעטים היו צד האשכנזים, ובכל עת השמע נצחון האשכנזים מהרו היהודים בעלי בריתם בפה, ויכעיסו תמרורים את אחיהם העומדים לימין הצרפתים, ומה מאד שמח ועלז יענקל דייטשעל ביום בוא שמועת זעדאן, כי נפל נאפאלעאן ומחנהו הגדול שבי בידי האשכנזים.

בלדד אל ביתו סר וזעף ויספר לטאלצע אשתו את כל המוצאות אותו היום בבית המדרש, אך טאלצע אשתו לא היתה הכמה כחברתה זרש בימים מקדם כי זרש נבאה אז לבעלה המן רעה אם יוסיף לתגר ביהודים באמרה: „אם מזרע היהודים וגו׳ נפול תפול" וטאלצע לא יעצה את אישה לשבת־מריב, ותוסיף גם להרהר ריב באמרה: „הנה עד עתה יסרת אותם בשוטים, ועתה יסר אותם בעקרבים, ואז יכנעו לפניך הנבלים האלה".

ויצא בלדד לריב את המשכילים ויביא את משפטם לפני השופטים וגם המשכילים הגישו עצומותיהם המה לפני השופטים ויעידו עדים, ויגלו את מזמות בלדד ונבליו הרבים, ויצא בלדד מלפני השופטים וידיו על ראשו, ובאשר פנה לא הצליח, וכבר נראתה ההצלחה גולה מביתו ועומדת על הסף. בימים ההם וחול המועד פסח הגיע, ותחת אשר עד עתה ראה כל העם בחוש כי עין ד׳ על בלדד מראשית השנה ועד אחרית השנה כי בכל פעם יצא מן הקלפי וילכד בגורל להיות גבאי ראשון בבית המדרש, וירא כל העם ויגידו אצבע אלהים היא, הנה בשנה הזאת חשך מזלו, וילכד בגורל איש אחר אחד מיריביו להיות גבאי בביהמ״ד, ויראו כי ההצלחה עוזבת את בחירה זה, והיא נסה מפניו כמפני דוב שכול התנכר תתנכר לו. וגם על מקימו אשר בכותל המזרחי יצא ערעור כי שנים יורשים להבעלים הראשונים, אשר להם המקום הזה, גרי עיר אחרת באו דלפונתה ויגישו עצומותיהם לפני השופטים ויראו בעליל, כי עשק אותם בלדד, וכי לקח את ירושתם ביד חזקה, ואף כי הוא טען כי המקום הזה להקהל הוא, וכי זכהו מן ההפקר, אך היורשים הראו את כתביהם והחלטותיהם על קנין המקום ההוא, ויצא דבר המשפט, כי השב ישיב את המקום הזה ליורשי הבעלים הראשונים להיות להם לאחוזה, ואם לא — ישלם להם כסף מאת שקלים. אז היתה תבוסת בלדד שלמה, כי עוד התעקש ולא אבה למלא את פסק הדין, ויבא משפטו לפני בית דין גבוה, וירבה בהוצאות, אך גם מן הבית דין הגבוה יצא וידיו על ראשו, והזוכים בדין דרשו ממנו את הכסף, או כי ירד מגדולתו ממקומו בכותל המזרחי.

עתה יצא לאור עולם הסוד כי אין כסף לאדון זה לבלדד ואחרי התעקשו והרבותו עיר בהוצאות שונות להנם וללא דבר נאלץ בלדד לפנות את מקומו אשר בכותל המזרחי לקונה החדש אשר קנה את המקום ההוא, והיום ההוא היה קשה לבלדד, כיום רדת נאפאלעאן הראשון מכס מלכותו וכיום זעדאן לצרפתים בימי נאפאלעאן השלישי, וכיום המיתה. באין לו מקום בכותל המזרחי הוקיר את רגליו מבוא עוד בבית המדרש, וכאשר לא בא עוד בבית המדרש, הוקיר רגליו מבוא לאספות, וכאשר לא בא עוד לאספות הקך כבודו הלוך והסיר, הלוך ודל, עד אשר קל מאד, כשלהבת נר טרם תדעך עוד תפרוץ עליה פרץ תנשא מעט ותשפל, כן נסה עוד בלדד פעמים אחרות להנער ולצאת כפעם בפעם, אך לא ידע כי ההצלחה סרה ממנו, וכאשר נפל לא הוסיף קום. —

שנים רבות חלפו עברו מן התשעה באב המר והנמהר ההוא אשר הוא היה ראשית הרבן הצלחת בלדד, עתה כבר הזקין, והנהו אחד מעמי הארץ אשר כל זמן שמזקינים דעתם מטורפת עליהם, והוא יושב בבית המדרש אצל

שר ואלוף בישראל שלח דברו ביעקב לכל רבני הקהלות, כי נכון הוא לאסף כסף ליסד מושבות לבני ישראל, ולהמעיט מספר היושבים צפופים ודחוקים בתחום מושבם, וברשיון הממשלה הרוממה אשר הסכימה לו להרבות עבודת השדה וחרשת המעשה בין בני ישראל, הועד אשר תחת ידו, מאסף כסף צדקה להוציא את המפעל הזה למענהו, והנבונים בעם אשר בכל עיר ועיר דבר הישר מגיע שמהים, מאספים כסף ושולחים למקום תעודתו, אך בני שונם הביטו על כל הדברים האלה כבעל דברי הזיה ורעות רוח, ויניעו בראשם, וינודו לאנשים אשר כפי הנראה מן הישוב המה, ועוסקים בעניני הבל כאלה.

כה היו בני שונם שנים רבות, ואין חולה מהם על שבר אחיהם, אך לא לעולם קרירות הרוח, ואם עצלות לדור ודור? כי באו שנות רעה ותעירנה אותם מתרדמתם העמוקה אשר נסך עליהם הזמן, ויקיצו כישנים בני שונם, כגבירים מתרוננים מיין, ויחלצו חושים לעשות ולפעול, ולהרים את קרנם וקרן ישראל אשר עולל בעפר — בכבוד.

עוד בקיץ תר... הגיעו השמועות לעיר שונם, כי עלילת הדם התהרשה באונגריא, פרעות בישראל בארצות שונות, וכי השרפות מתפשטות ובאות להשאות ערים על יושביהן, אך בקיץ ההוא היו טרודים בענינים יותר נכברים, העומדים ברומם של עולמם, משום לב אל מצב אחיהם הרחוקים. ענינים אשר גזלו שנה מעיני פרנסי שונם, והנומה מעפעפיהם, ענינים אשר טרדו את כל הושיהם, ויבלעו עתותיהם, כאין אף פנאי לבלע רוקם, כי שני כתובים כאחד באו עליהם: שבול הזן, והעדר שמש בבית המדרש, ובעת כזאת אשר ידי כל מנהיג תרפינה, ולב כל פרנס ימס, הישימו לב לדברים הרחוקים מעיניהם? ומה בכך אם פ־עניות באה לישראל, ובכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקדוש ב"ה מצילנו מידם. ועוד כי הצרות הקרובות, משכחות את הרחוקות, כי היוכל ר' געציל הפרנס ראשון אשר ימים רבים נהג את עדתו אחריו לרצונו ולכל אות נפשו, ובמתג ורסן עדים בלם לבל יפרצו מפניו, היוכל לראות בקר רוח כבלע ר' גרונם, אשר זה מקרוב עלה לגדולה, הדיש — לא שערוהו דמיונותיו, כבלעו את כל עצותיו ובהתנגדו לו מן הקצה אל הקצה? הישא בשרו בשניו ויסבול ברומיה? זאת לא זאת, עם עקש יתפתל, ואם גרונם בוחר בהחזן הלבישי, עצתו לא תקום ולא תהיה, ואם גם ישתנו כל סדרי בראשית החזן הלבישי לא יבוחר, ובחרפה גרוש יגֹרש מן העיר.

וגרונם — גם בקרבו יקוד יקוד החמה כיקוד אש, „גם אני יליד שונם הנני, ואינני מן אסופי החוץ, גם אבותי, ואם לא היו כפופי כתפות *) היו יהודים כשרים, נאמנים עם אל ותורתו, גם אני הנני בעל־בית גדול כגעציל, ואולי עוד גדול ממנו, ומה געציל? האם שונם מקנת כספו הוא האם רצע את אזני בעלי בתיה במרצע ועבדוהו לעולם? לא, היה לא תהיה, אחת אמרתי כי החזן הלבישי יבוחר, ויעבור עלי מה, ואם יתנגד געציל למקראי זה, והתנגדתי

*) איינגעבויגענע פלייצעס, שם גנאי בפי ההמון ללומדים.

כאיל רקד ביום ההוא, והוא בלוית מרעיו הלכו מחיל אל חיל, מבית היין האחד לבית היין השני, ועל פניהם נראתה השמחה במלואה. ופני המחזיקים במעיז הצרפתים, ומה גם פני חיים פראנצוזיל הפו, ויעטו על שפם, ועד היום ישנא חיים פראנצויזיל תכלית שנאה את יענקל דייטשעל, ולא יכל דברי לשלום, ועד היום ידרוך יענקל דייטשעל ברגל גאוה על ראש חיים, ויתפאר בעיר כי יד ימינו רוממה.

אמנם כן כי בני שונם לוקחים חבל בכל דבר אשר יפול בארצות החיים, בבוא משחקים בעיר מציגי הזיונות, רוקדים על החבלים במרומים, מפרקים עצמותיהם והוליותיהם, אז יפתחו היהודים את כיסיהם, והמה מן הראשונים והאחרונים, ואחרי המשחקים אנשים רבים ינהרו, אשר כל רואיהם יכירום כי המה זרע ברך ד׳. בהאסף בעלי הבתים בבתי־המדרש והקלויזען בין מנחה למעריב, ישאו מדברותיהם על גוי ועל אדם יחד, ונפש המשכלת של כל אחד ואחד תכסוף לדעת ולשמוע מכל הנעשה בכל קצוי ארץ ואיים רחוקים; לדעת מה שלום בולאנזשע בארץ גלותו, שלום ביסמארק ואנשי מעשהו, מה שלום מלך כוש, ומושל סינים, ושאר האנשים העומדים ברומו של עולם, וכלאחר יד יזכירו גם את שם כאנטעפיאר וקרעמיא ויספרו כי זקן הראשון איננו כהלכתו ותפליו של שני אינן כתיקונן — אך לכל דבר נפל בעולם היהדות אין איש שם על לב, ואין הולה על שבר אחיו הקרובים והרחוקים אליו. הוא אשר אמרתי כי לבני „שונם״ אין דבר עם הישוב, ישובו של עולם היהדות; רעב פרץ בארץ ליטא, ובני ישראל באשר המה שם השו לעזרת אחיהם להצילם מחרפת רעב, וישלחו את נדבותיהם אל רילף ואל „המגיד״. אך מה לבני שונם ולאחיהם הרחוקים, והמה — הנה בטנם לא תחסר היום, וברוך ד׳ יום יום, ואחיהם הרחוקים — אל נכון לא יעזבם צורם, ולא יטשם גואלם, כי כבר הבטיח אותם כי כל ימי השמים לא יחדל ישראל מהיות על פני הארץ.

רעב פרץ בארץ פרס, ונפוחי כפן התגלגלו בראש כל הוצות, ורחמי בני ישראל התעוררו בעצם תקפם, ויראו ב״י לכל באי תבל, כי שמם רחמנים בני רחמנים נאה להם, והם נאים לשמם, ובכל מקום ומקום, בכל עיר ועיר אשר דבר היהודים בפרס מגיע; התעוררות, תמלה, מאספי צדקה, מציגי קערות בבתי הכנסיות, ושולחים נדבותיהם אל „המגיד״ ושעת הכשר היתה אז לאנשים רבים לראות את שמותיהם נדפסים באותיות מרובעות, ולסופרים צעירים לבוא בשערי מכ״ע ולהביע הגיונותיהם: „הלא פרוס לעני פרס להמך״ „גם בעירנו קמו על נדבות״ „ורעב כמו שנאמר״ „ועל טוב יזכרו״ ורבים סופרים צעירים נשארו מני אז סופרים תמידים, ויעשו ויצליחו. סוף דבר אלה עשו לשמה, ואלה שלא לשמה, ומשום שלא לשמה באו לשמה, ואין עיר אחת קטנה אשר לא באה לעזרת אחיה בפרס, אבל בני שונם עמדו מרחוק באלו לא היתה כלל מדינה הנקראת בשם „פרס״ ואשר בה יהודים גועים ברעב, והחכמים בבני שונם עוד הוסיפו סרה, וילעגו על אחיהם הדואגים לטובת ממשלת אחשורוש הטפש.

ומענין לענין בא לאותו ענין, לענין העדר שמש והזן בעיר ואם בישראל כשונם רבתי. ויגעה בבכיה רבת ואחריו געה כל ההמון, ואחר הדרשה קרא ההמון פה אחד: „היה לא תהיה כזאת בינינו, וכי בשביל שר׳ געציל ור׳ גרונם עומדים על דעתם כסלעים מוצקים, נהיה אנחנו בימים נוראים כמו אלה בלא חזן? ועתה הבה נלך ונמרוט את שערות ראשיהם, ונגרע את זקניהם. ומכל פנות הבית התנגשו האנשים וידחקו איש את רעהו, הלך ועלה אל הכותל המזרחית, מקום ר׳ געציל ור׳ גרונם הונים שם.

— הבו לנו חזן — קרא ההמון — ואם לא, ונפוצץ גלגלותיכם בעמודים האלה.

— הדיוטים סורו הלאה, פן תהי אחריתכם מרה.

— לא נסור מזה עד אם תמלאו רצוננו.

— א״ש למקומו לכו, פן נביא השוטרים ויסגירוכם בבית הכלא.

— הבשוטרים תבואו עלינו, אתם עגלי המרבק, הפשים ורבים מחילנו וזעת אפינו. אתם השואפים על עפר שונם בראשינו אנחנו הדלים, אשר כל ענג נסתר מעינינו, וגם באלה הימים הקדושים תאמרו למרר את חיינו, לבל נשמע זמרת חזן, ונגרע גם מעיר היותר קטנה בישראל, לא תקום ולא תהיה.

וככלות ראש המדברים את דבריו אלה, ועל כתף ר׳ געציל עפו ידים עבות, ותהלמנה אותו כהולם פעם, ולפני עיני ר׳ גרונם עבר תזיז ורעם, כי מכת לחי גדולה הלמה ומהצה אותו ותאבד כל חושיו בו, ובראית הפרנסים כי לא יוכלו להחזיק מעמד וימהרו וינוסו על נפשם, וההמון גמר אמר לשלח בלילה במוצאי השבת, עגלה אל העיר הקרובה להביא משם חזן, ויצאו מבית המדרש כמנצחים השבים מקרב, וכל אחד מהר לשוב לביתו ולספר לאשתו וקרוביו את כל הגדולות והנוראות אשר עשה כי יד ימינו רוממה, וכי בקרב הימים יהיה פרנס בישראל.

וההמון עשה אשר זמם, בצע אמרתו, ובלילה ההוא התאספו בני ההמון למאות בבית יצחק הנפחי וכל אחד כתב והתם על הגליון כמה הוא נותן לשבוע לכלכלת החזן אשר יביאו, להוצאות המסע ולשאר ההוצאות הדרושות להפץ הזה, וישתו יי״ש למרבה וייטיבו את לבם, וישכרו עגלה ווישיבו בה את יצחק הנפחי ועוד ארבעה אנשים מקצותם, אשר יהיו להם לפה לפני החזן יודע מנגן בעיר הקרובה פ... הגדולה, אשר בה חזנים רבים, והתקוה נשקפה להם כי עוד אחת מעט היא ביום המחר בשוב שלוחיהם עם החזן נהדרים בזר הנצחון, או אז יהיו כלם פרנסים, כלם גבאים, כלם מנהלים, וישתו יי״ש כפלי כפלים, וירננו לפניהם ארץ ושמים, והפרנסים הראשונים יהיו למשסה, לבוז וקלסה, לפניהם ברך יברכו, ועפר רגליהם ילחכו, והיו נוגשים בנוגשיהם ורדו ברודיהם; — געציל וגרונם ושאר הפרנסים שומעים ולמשמע אזן תראב נפשם, יודעים הם כי ההמון עם קשה ערף הנהו, ואם אחת פרץ מפני אדוניו, לא על נקלה יבלמו שנית את פיו במתג ורסן, וכל אחד מן הפרנסים ישב בחדר משכיתו ידו על הלציו, וראשו עליו ככרמל להשוב מחשבות, לדעת מה לעשות ביום מהר, היום הגדול והנורא, יום הרת עולם, אשר משפטם לאור יצא אם יכניעו

לו, לכל החזנים שבעולם, ושונם תשאר בלא חזן". והאנשים מרי נפש, ולא יטו איש מפני רצון רעהו ודעתו, אף כמלא השערה. —

קיץ מר היה הקיץ ההוא לכנסת ישראל בכלל, אך אם כל צרותיה בלהנה, בכף מאזנים לעלות, כמר מדלי נחשבו מול צרות בני שונם בפרט, כי מבלעדי ר' געציל וגרונם, הלא גם ר' מפיבושת בעל דעה הנהו, ר' צלפחד בר אורין, ר' פיכל החסיד, בר אבוהון, ר' שפטיה הותנו של אברך מופלג, ור' תרטיאל התנו של חותן מופלג, ובראות ר' מפיבושת, כי ר' געציל ור' גרונם שקועים ראשם ורובם במחלוקת החזן, ואחריהם צדדים ימשוכו, אלה אחרי זה ואלה אחרי זה, ויקם ויעורר לתחיה את „שאלת השמש" אשר נרדמה זה שבועות אחדים, ויצא מפיבושת על פני העיר ובידו כתב, ויבקש התומים לסמוך את ידם על ראש דונש קרובו מי שהיה שדכן להיות שמש בבית המדרש, וישמע ר' צלפחד ויתעבר, ואש נשקה בצד גדול אשר התחבר לו, ויגזרו אמר כי דונש איננו ראוי לאיצטלא זאת, ויבחרו המה בבינוש מי שהיה מלמד, להיותו הוא שמש בבית המדרש. ויהי ביום השבת ויבוא ר' מפיבושת וכת דיליה ויעלי על הבמה את דונש בהירם רצתה נפשם בו, ברוב פאר והדר, ויבא ר' צלפחד וכת דיליה ויעלו על הבמה את בינוש מקוראם, ויתנגשו האנשים, איש באיש, ואיש ברעהו ויבואו בריב ויקראו למהלומות ותפרץ המלחמה. כל היום ההוא היתה העיר כמרקחה אין רחוב אשר אין בו תגרה, ואין בית אשר אין בו ריב ור' געציל ור' גרונם וצדדיהם, וצדדי צדדיהם המריבים אדות החזן, באו ויערבו שאלה בשאלה, ענין בענין, „אם ידכם תכון עמנו לבחור בחזן אשר אנחנו חפצים, וידינו תכון עמכם בדבר השמש, ואם התנגדו לנו בחזן והתנגדנו לכם בשמש" ותהי רק זועה הבין שמועה. גם רודפי השלום, למראה העינים; האנשים אשר אימת ר' געציל או ר' גרונם עליהם, הבאים בברית עם זה או עם זה, החייבים להם כסף, או מלמדי בניהם ושאר מלחכי הפינכא, גם הכה לא טמנו ידיהם בצלחת ויבקשו לעשות שלום, ויתאמצו בכל מאמצי כחם לתוך בין המריבים — למראה עינים — ובלבם שמחו בהתנגה מצוקי ארץ, אלי שונם זה עם זה, כי בשעה שלויתן ושור הבר עורכים קרבות, עוזבים המה לנפשם את דגי הרקק ואת הכבשות החלשות, בפיהם שלום דברו, וקרבות בלבבם, ויפיהו קריה ותתלקח אש המלחמה ואין מכבה, ומיום אל יום משעה אל שעה גדלה ותוסף אונים, כל ראש להלי, כל לב רגז, וכל רוח סוערת, ואין יודע עד מה, עד מתי...

ובין כה וכה והימים הנוראים משמשו ובאו, ועוד לא נודע יד מי רוממה, יד כי עשתה חיל: החזן הלבישי כבר עזב את העיר ריקם לעמת שבא, גם עוד חזנים אחרים באו שונמה וכלם נגרשו מאחד מן הצדדים, גם בינוש גם דונש ירדו מן הבמה למרות הכלל: מעלין בקדש ואין מורידין. הימים הנוראים באים, ואין חזן בעיר, ואין שמש בבית המדרש אויה, שונם בכרום ההוה, לעמורה נדמתה! —

אז נוססה רוח עצה בלב המ"ץ דמתא ובשבת שלפני הסליחות דרש דרוש הוצב להבות מעניגא דיומא, וירבה לקשות במדרשים ויתרץ תרוצים

יודע אם באחוז איש בבתי האנשים אשר הלוה אותם כספו, אם ישארו גם לו עוללות, ואז הלא באמת יהיה „עני ממעש". גם כל העדה, מגבאיה ופרנסיה עד היטיה וסנדלריה, שכחה את תלאותיה הראשונות; המחלוקות והמריבות על דבר החזנים והשמשים, ועיני כל היו נטויות אל אמללי פ... אשר בין יומם נהפכו מאנשים טובי המצב כמוהם לעניים מרודים, ומי יודע אם בעוד ימים אחדים לא יהיה גם גורלם המה כגורל אלה. —

יום הזכרון עבר לבני שונם לשלום אמת, שלום מבית ומחוץ; כי העיר עוד לא היתה קבער ושלום מבית, כי איש לדאגתו מקצהו, אין מזכיר ראשונות, ואין מעורר את המחלוקות הנשכחות, וכלם הוזרים בתשובה שלמה אל בוראם, ומבקשים כי באברתו יסך להם בימים הבאים.

ביום צום גדליה באה שונמה הבשורה הרעה כי גם העיר צ... הקרובה נשרפה עד היסוד ותגדל המהומה ויקף היאוש את כל העם מקצותיו, ויגמרו אמר לבלי טמון עוד יד בצלחת ולהחל לפעול ולעשות, להלץ את נפשם מן המצר ולקדם את פני הרעה, כי אם אין אני לי מי לי, ופה אחד הסכימו להאסף אספה רבה ביום „שבת התשובה" להועץ כדת מה לעשות.

ביום השבת קדש בעת תפלת הבקר הכריזו השמשים אשר בבתי הכנסת, המדרש, *) הקלויזען והמנינים, כי היום אחר שנה של צהרים תאסף אספה רבה מכל פנות העם בהדר הקהל. ובשעה השניה אחרי הצהרים, והדר הקהל מלא מפה לפה, בראש הנאספים ישבו ר' געציל, ר' גרונם, ר' פיכל ההסיה, ר' צלפחד ר' שפטיה ור' תרטיאל, גם זלמן כ"ץ, אשר תמיד הוקיר את רגליו מבא לאספות, נקרא ויבא בפעם הזאת מפני הכבוד ומשום שלא לפרוש מן הצבור. גם בעלי בתים רבים העומדים תמיד מרחוק ואינם מתערבים בעניני הקהל נקראו ויבאו; גם ראשי ההמון ובתוכם יצחק הנפחי לא נעדרו באספה הזאת, כי בדבר הנוגע להייו ומאודו של כל אחד ואחד מי זה לא יחפץ לבקש עצה, ולעשות פליליה; החלש יאמר גבור אני.

המ"ץ דמתא פתח את האספה בדרוש הוצב להבות ויקרא ויאמר: „חטא חטאנו, וגם ישר העוינו, מאז הלך ישראל בגולה, היתה אמונתו נר לרגליו תמיד ואור לנתיבתו, וישמרהו הקב"ה מכל הקמים עליו; אך אנהנו זנהנו תורת יה, ואת מנהגי אבותינו השלכנו אחר גונו ולבן באונו כל אוה, הרצועה הותרה, איש כל הישר בעיניו יעשה, דרכי התורה אבלות והיא מונחת בקרן זוית ולכן יסר יסרנו יה. ועתה לכו ונשובה אל ד' אלקינו, נחפשה דרכינו ונחקרה ואולי יחם עלינו העליון אולי ירחם".

— לא לשמוע דרשות באנו פה, בבית המדרש מקומן, ופה באנו לבקש עצה, איך לעצור בעד הרעה — קרא געציל אשר עברתו היתה שמורה למ"ץ מיום השבת העבר על אשר בדרשתו עורר את ההמון לבקש להם הון ויסוך בקרבם רוח מרידה למרוד בו.

*) בבית המדרש, במקום שמש.

את ההמון לפניהם, או כי ירדו מטה מטה, כי יקרע ד׳ את פרנסותם ויתגנה לרעיהם הטובים מהם.

רבות מחשבות בלב איש, אך צבא מקרים רבים ומסבות שונות עומדים תמיד על ימינו ועל שמאלו לשטנו ולהפר עצותיו; בכליון עינים חכו בני ההמון כל יום הראשון דסליחות לרגע שוב שלוחיהם עם החזן, והמונים המונים נהרו אל דרך המלך העולה לפ... לקדם בתרועה את פניהם, עזב החיט את מחטו הרצען את מרצעו, הפחמי את קורנסו, ולעת ערב כאשר כבר פנה יום וינטו צללי ערב, עמדו כלם צפופים ודחוקים בקצה העיר ועיניהם נשואות אל ההרים לצפות על עוזרם ומגינם. גם נשים השאננות, נשי ההמון ובנותיהם נשקפו בעד החלונות כאם סיסרא בשעתה ותמלגנה ותשיחנה: „הלא ישובו יחלקו כבוד עליות עליותים לראש גבר, שלל כבודים רקמה, גבאות גבאותים" והרגע ההרוין בא, ומרחוק בדרך המלך נראתה העגלה וההמונים רצו לקראתה, הקנקנים והכוסות בידיהם ושמחת עולם על ראשיהם, — אבל בושו כי בטחו, באו עדיה ויבהלו; אמנם יצחק הנפחי וארבעת מרעיו שבו באו, אך חזן בעגלה אין.

— מה זה היה לכם כי שבתם בידים ריקות לעמת שהלכתם? — נשמעו קולות מפיות אנשים למאות.

— אל תשאלונו ואל תרבו מלים, כי המר לנו שדי.

— מה זה קרה לכם, הגידו, דברו ספרו!

— אויה ליום באנו בקצה העיר פ... והנה העיר שרופה, בחוצותיה יליל ישימון ובני העיר מפוזרים על פני השדה ושם מקצה השמים עמיד עשן מתמר ועלה, זו העיר ק... הקטנה עולה עתה גם היא על מוקדה, כי השרפות פשטו במחלה מתדבקת להחריב ערים ולהשאותן גלים נצים, ובעוד יום או יומים מי יודע אם לא גם עירנו שותם תשתה את כוס התרעלה הזאת.

לשמע הבשורה הזאת רפו כל הידים והלחלה אחזה כל מתנים, ויתגנבו לבא העיר כאשר יתגנב העם הנכלמים בנוסם במלחמה, ועוד מעט וכל העיר היתה במרקחה ותהי לחרדת אלהים. אין בית אשר לא נשמע בו קול צועקים: „אוי אויה ואבוי" „השרפות הולכות וקרובות, אנה ננוס ועל מי נעזוב חילנו". שבת געציל את מלחמתו עם גרונם; מפיבושת — עם פיבל; ר׳ צלפחד עם ר׳ שפטיה, בינוש ודוניש נפגשו; נעציל וגרונם גם נשקו, לו יכלו למלט בזה משא חרדת נפשם. בלילה הזה צרר כל איש צרור הפציו ויטמינם במרתפים ובמחלות עפר. לא נתנו שנה לעיניהם, ותנומה לעפעפיהם, ויהיו נכונים לשואה מקרוב תבוא, אך הלילה עבר עליהם בשלום אין פרץ ואין צוחה, ואין אש מתלקחת. גם ימי שנת תר... האחרונים עברו בשלום בחסד שומר ישראל אשר לא ינום ולא יישן, והבהלה לא עברה וגם הוסיפה אומץ כי נשרפי פ... באו שונה ויספרו את כל הקורות אותם ואת אסונם הגדול, ולא קמה עוד רוח באיש. ובראש השנה עבר לפני התיבה בבית הכנסת הגדול ר׳ פיבל החסיר המלוה ברבית, אשר הוא גם בעד תפלה, ובצעקו את ה„הנני העני ממעש" נרעש ונפחד מאד, כי זכר כל כספו וזהבו המפוזרים על שבעה ימים עלה לפניו, ואשר מי

— ואולי בחטאת הנשך והרבית אשר אתה נושך את אחיך, ואשר כעלוקה אתה מוצץ את דמי בני ישראל, בעד זאת הפגיע העליון בנו הרעה? — שאל זלמן בקור רוח.

— הנשך והרבית אשר אני לוקח, בדין תורה אני לוקח, כי מימי לא לקחתי פרוטה רבית בלא „היתר עיסקא" מקודם כתקון חז"ל, ולו היה הדבר אסור, כי עתה לא התירוהו לנו חכמינו.

— אך הנם שותף הנך להיזק ולהפסד אשר יפסידו בעלי חובותיך, האנשים אשר אתה נושה בהם? ובשנה העברה כאשר נשלת את ירוחם מביתו הבדין תורה גרשת אותו מנחלתו? הלא רק מאתים שקל לוה ממך בעת צר לו בהשיאו את בתו לאיש, והוא לא עשה עסקים בכסף אשר לוה ממך, ואתה כי לא האמנת לו, הוכרח לעשות את ביתו אפותיקי לחובך, ויעיד כי מכרו לך מכירה גמורה, כצדיק וחסיד גמור דקדקת אתו כחוט השערה, ותחשוב לו רבית שמונה עשר אחוזים למאה, רבית דרבית, ורבית דרבית רביה, ומיום אל יום עלה החוב מעלה מעלה, עדי כי לקחת את הבית לך באמרך „עדי כתיב" והדבר ברור אצלי כנכון היום כי בחטאיך וחטאית האנשים הדומים לך יסרנו יה.

— צדק זלמן בדבריו — קראו בני ההמון הנמצאים באספה — האיש הזה והבריות היפות הדומים אליו ימוצו את דמינו כעלוקות ויציגונו ערום ועריה בנפלנו בצפרניהם ההדות".

— גם אותי — קרא יצחק הנפחי — גם אותי עשק וחמס ר' פיבל בלותי ממנו בשנה העברה עשרים וחמשה שקל, את כל חפצי ביתי לקח בערבין, ויגזור על ימין ועל שמאל ואת שטר חובי הפרוע עד היום לא השיב לי.

— הסו ואל תריבו — קרא ר' תרטיאל אשר ידע בנפשו כי גם הוא לא נקה מפשע רב — לא לריב ולא להתקוטט נאספנו פה, כי אם לטכס עצה מה לעשות לרוחתנו להצלת נפשנו ועתה הבו עצה.

— עצתי לשכך המחלוקות אשר בתוכנו ולבחר בחזן הגון — יעץ ר' געציל.

— לא תקום ולא תהיה — ענה ר' גרונם.

— עצתי להקים שמש בבית המדרש אשר עתה צלמות ולא סדרים בו — קרא ר' מפיבושת.

— אמנם כן כי שמש דרוש לנו מאד, אך לא איש כרונש הנובל — השיב ר' צלפחד.

— ועצתי היא לגזור תענית צבור — יעץ ר' שפטיה והוא איש חלש הפטור מצום על פי הדין.

— גם ידי תכון בעצה הזאת — נענה ר' פיבל במנצח בראותו כי עוד אחד עומד לימיני — ולא בצום בלבד דינו, כי אם גם לקבוע אמירת התהלים אחר התפלה בבקר ובערב בכל בתי התפלה.

— ועצתי היא כי תלכו ותשובו איש לביתו ואת האספה תדחו לשבת אחרת — שחק זלמן.

— צדק רבינו בדבריו — קרא ר' פיכל החסיד — כי בעון בטול תורה ובטול המצות באתנו כל זאת, והא בהא תליא, תשובה והתעוררות בעצה ותושיה. ועתה אין לנו עצה אחרת כי אם לפנות אל אבינו שבשמים בצום ותפלה.

ר' פיכל החסיד מפני מה נקרא „חסיד" לא משום שהתפלל בנוסח „ספרד" או כי נסע למצער אחת בשנה אל אחד הקדושים, או כי האחדות הָיתה רגלו תלילה והלילה, הוא היה מתנגד גמור, ככל בני שונם המתנגדים. התפלל נוסח אשכנז, ולא נסע לא לרבי ולא לקדוש, גם אחדות מה הנה לא ידע, אלא מפני זה נקרא חסיד כי היה צדיק בכל דרכיו וחסיד בכל מעשיו, בבקר בבקר בקיץ ובחרף אחר תפלת השחרית אמר „יום תהלים" וירבה בתחנות ומזמורים, ביום השבת אזר את מטפחתו על חלציו וישימנה לאזור ואת בגדו העליון לא רכס, וירא כל העם ויבינו כי חסיד האיש. בהתחדש הלבנה ופיכל בקדשו אותו, הגביה קולו וישמע מקצה הרחוב עד קצה. קודם הפסח אפה את מצותיו בתנור אחרי ההסקה הראשונה ותראנה הנשים הלשות והאופות את המצה כי איש קדוש וחסיד הנהו, ותשבחנה בעיר את מעשי חסידותו. ומי יתנה את רוב קדושתו ופרישותו בימים הנוראים אז היה כמלאך אלהים, נשמת שרף עטופה בגוית בשר ודם, הולכת וטופפת ברחובות שונם, וירא כל העם וינועו ויקראו „קדוש! קדוש!" אמת כי גם מגרעות קטנות ומעטות נמצאו באיש חסיד הלזה כי הפרוטה היתה יקרה בעיניו משתי בבית עיניו, ובהפך מהנן בנן של קדושים הסתכל בצורת מטבע מאד מאד, עם גבאי הצדקה התעשק תמיד ויבקש כי יותרו המה על שלהם, ולא כי יותר הוא על שלו, גבאי ה„הכנסות אורחים" שנאוהו תכלית שנאה כי לפי דבריהם אף אחת ביובל לא יקח ר' פיכל החסיד אורח בביתו, בהשלחו אליו להאכילהו סעודה אחת, ויחדלו מבוא אתו בדברים כלל וכלל; גם העניים המחזירים על הפתחים לא יתנו צרקת פזרונו, כי רבם בכלם ריקם ישובו מביתו וידיהם על ראשם, גמילות חסד לא ילוה מימיו לאיש כי בדרוש מי ממנו כזאת, תמיד תשובתו בצדו, כי זה לא כבר נתן את מעט כספו המזומן בנשך, ותמיד הסרה לו הפרוטה בכיסו. אמנם כן כי מגרעית קטנות כאלה וכאלה נמצאו בחסיד הזה, אך מי זה האיש אשר יאמר זכיתי ואון לא פעלתי, ואדם אין צדיק בארץ אשר יעשה אך הטוב ולא יחטא, ובכן על כל מגרעותיו הקטנות תכסה חסידותו הגדולה ושמו נאה לו, והוא נאה לשמו ר' פיכל החסיד.

— משלשת הדברים המעבירים את רוע הגזרה, הזכיר ר' פיכל רק שנים ואת השלישי „הצדקה" השמיט ויכחידנו תחת לשונו — אמר זלמן כ"ץ בפנותו אל אחד היושבים אצלו, ור' פיכל שומע.

— האתה תלעג עלי — קרא ר' פיכל ופניו היו לפני להבים ועיניו מאזורות זיקות — אתה אשר בנך קורא כל היום בספרי מינים, וביום השבת קדש נושא הוא את מטפחתו בצלחתו, בהטאתך והטאת בנך יסר יסרנו יה, כי כל ישראל ערבים זה בזה.

זלמן ראה כי שחת את דבריו הנעימים על אזן לא שומעת ויאמר להדול מדבר עוד בדבר ישוב הארץ באזני אנשים אשר לא יבינו לשכל מליו, ובשחוק מהול בלעג קרא:

— ומה דעתך ר' פיכל בדבר קבוץ נדבות לנשרפי פ... ק... וצ...?

— מרובים צרכי עירנו עתה, בימים הנוראים האלה, ועניי עירנו קודמים לעניי עיר אחרת, הורונו חכמינו, אך בכל זאת לא נפרוש מן הצבור, וגם אני אתן את נדבתי רבע שקל או חצי שקל.

— צר לי עליך עמי ישראל, כי אנשים כאלה עומדים בראשך וכצאן בבקעה ינחוך; לבך לב רגש, ידיך פתוחות תמיד להושיט עזרה לכל איש צר ומצוק, לכל קשה יום ואבלל, אך מאשריך מתעים ודרך אורחותיך בלעו — זאת דבר זלמן ויצא מבית האספה בלב נשבר ונדכא.

הוא יצא וישב ויבוא הביתה ויאמר: עם איש כר' פיכל אשר ממונו חביב עליו מגופו, עם איש כזה לא אדבר, אך מורי ורבותי הרשוני נא ואציע לפניכם שאלה אחת, ואתם השיבוני תשובה נבוחה: שלשת אלפים בתי אבות אנחנו בני ישראל בעיר שונם, בכל שבת ושבת מלבד מועדי ד' והגיו, יוציא כל בית אב כרבע שקל על דגים בחשבון הממוצע, הנה כי כן תוציא עירנו מדי שבוע בשבוע שבע מאות והמשים שקל על דגים, הלא בכסף תועפות כאלה יכלנו לעשות ולפעול על שדה הצדקה הרבה מאד, אם רק שבת אחת נתן כל אחד נדבתו מחיר דגיו תרומה לד', לא אדבר מלחם ובשר כי דברים הכרחיים המה לכל נפש, אך הדגים הלא דבר מותר הנהו, ושבת אחת בהשיבת דגים מפינו בינינו ובין הצדקה מה הוא? וכמה שקלים יפזר כל אחד מאתנו על דברים מותרים, ואין איש שם על לב. וכמה ממונן של ישראל מכלה הלוקסוס בכל שנה ושנה ואין בא בחשבון עמו, אך בדבר נכבד הנוגע לכלל האומה כי באו בנים עד משבר, כי הקיפה התלאה את גבול ישראל ברוב הארצות אשר הם יושבים, בעת רעה כזאת מתנצלים אתם ואומרים: „עניי עירנו קודמים, ואין דוחקים את הקץ". שוב אשאלכם והשיבוני ומה הדבר אשר עשיתם לעניי עירכם? היסדתם את התלמוד תורה על בסיס נכון וקים, וילדי ענייכם משוטטים ברחובות שונם כצאן אשר אין להם רועה, ולומדים אמנות קלה ונקיה לשלוח יד בצלחת רעהו; היסדתם חברת „סומך נופלים" לסמוך בידי האנשים הנופלים לבל יפלו למשואות, ויאלצו לפשוט יד ולבקש נדבות; ומה מצב ה„בקור חולים" בעירנו? ועוד כמו אלה — נותנים אתם נדבתכם לכל הפושט יד, ואין סדר ואין משטר, ואתם מתברכים בלבבכם כי קימתם מצות צדקה. ועתה נחדול נא מאכול דגים בשתי שבתות בשנה, ובאלף והמש מאות השקלים אשר נחשך בשנה ניסד ונכין בתי הסד או אז ירצנו העליון, ויקבל באהבה ורצון סדר שבתותנו, וברכת האובדים עלינו תבא.

— כן נעשה, ונחשך מפינו את הדגים בשתי שבתות בשנה, ונעזור לעניים מרודים, כי אנחנו יודעים את נפש העני — קראו בני ההמון.

— כה נהגו אבותינו וכה ננהג גם אנחנו תמיד — נשמעו קולות רבים הקוראים בבת אחת, קול הפרנסים והמנהגים — בשר ודגים ביחד המה ענג

— אתה בכל עת התולים עמך — הוכיח געציל את זלמן — גם במצב נורא ואיום כזה כי הגיעו מים עד נפש, אנחנו כלנו נכונים למועדי רגל, ויקרא ד׳ לצום לבכי ומספר ואתה לשחוק ומהתלות.

— הלילה לי לשחק ולהתל — ענה זלמן כ״ץ ופניו לבשו צלמות — כמוני כמוכם בצרת עמי לי צר, ועוד יותר מכם אני יודע את הפרעניות אשר באו על עמנו, כי אני קורא בכל יום את כתבי העתים, ומארצות שונות באו הבשורות הרעות תכופות זו אחר זו, ובשחקי יכאב לבי על עצותיכם הנבעריות ועל קירות רוהכם, האם בחזנים ושמשים יושע ישראל ויחלץ ממצוקותיו הנוראות ואם גם שבעה הזנים יכהנו פאר בשונם ושמשים — שבעים ושבעה, היהדרו מבעירי הבערה את פניהם? התפול עליהם אימתם ופחדם?

— ומה עצתך אתה, חוה ונשמעה — קראו רבים מהנאספים פה אחד.

— עצתי לבטוח בחסדי העליון צור משגבנו, אשר בכל צרותינו בכל דור ודור לא הסתיר ממנו פניו, לא מאסנו ולא געלנו, וגם לבטוח ברחמי הממשלה הגבוהה אשר תביט אל ענינו ותבא לרוחתנו לישועתנו, כי אך שוט שוטף הוא — ויעבור, אמנם גם עלינו לבלי טמון ידינו בצלחת ועלינו לפעול ולעשות. הבה נקראה נדבות לתמוך בידי נשרפי פ... ק... וצ... ירים כל איש ואיש נדבתו כפי מסת ידו, למען יוכלו לבנות את הריסותיהם ואם גם אין הקומץ משביע את הארי, וידנו תקצר להקים את סכת אשרם הנופלת אך בכל זאת איננו בני הורין לעמוד מרחוק, בעת צרתם, כי גם הצלה פורתא שמה הצלה. עתה במושב כלנו יתחייב כל איש בסכום כסף ובערב נקבצם ונושיע לאמללים. עוד אחת: בכתבי העתים אני קורא כי גדולי רבנינו והכמינו אומרים ליסד בהסכמת הממשלה חברות „ישוב ארץ ישראל״ להיות משען לאובדים ואמללים אשר יד הזמן היתה בהם להומם ולאבדם, כי יעלו ויעבדו את אדמת ארץ קדשנו, וכימי עולם ובשנים קדמוניות תענה הארץ אותם ברננה ויבולה ולא יקלטו עוד את מהיתם מן האויר וההתעוררות גדולה מאד במחנה ישראל, ובכל עיר ועיר ישיתו עצות ויתחברו לאסוף נדבות לתכלית זאת, נעשה גם אנהנו כמעשיהם וניסד „הברת יא״י״ ואלהי אבינו יהיה בעזרנו.

„שפתים ישקו דברי ר׳ זלמן — קראו רבים מבני ההמון — גם אנהנו נתחייב לתת איש איש כפי מסת נדבת ידו מדי שבוע בשבוע.

בבית האספה נראה רגש חיים, והנאספים אלה לאלה מדברים, אלה לאלה ממללים, נושאים ונותנים בדברי זלמן, הללו מסכימים לדעתו והללו מתנגדים; בתחלה היו דברי כל אחד בלהש ונחת נשמעים, אך מעט מעט היו לקול רעש ושאון והבית ימלא המולה, ומתוך ההמולה נשמע קול ר׳ פיכל ברעמו:

— לא לנו לא לנו עצות כאלה, באפיקורסות יסודתם, ובכתבי העתים המינים הציבו דלתיהם, כבר נשבעו בני ישראל לבל ידחקו את הקץ, ואנחנו נעלה ונתישב בארץ ישראל, בעת שיעלה רצון מלפני הבורא ברוך הוא, ולא ברצון אנשים כזלמן וכת דיליה, היה לא תהיה.

ור׳ גרונם באו בברית החתון זה עם זה, כי בן ר׳ גרונם נשא את בת ר׳ געציל וישלובי יד הולכים הם עתה בכל עניני העיר, כעמודי איש ילכו לפני בני שונם לנחותם הדרך, וחוט אחדותם לא במהרה ינתק, ר׳ פיכל — אשר אז ביום האספה הגדולה היה מן הנעלבים ואינם עולבים, כי הכלימהו זלמן בגלל עצתו הנכונה אשר יעץ לשוב אל ד׳ בצום וקול, נתקיימה עליו דרשת החכמים: „הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים וכו׳ עליהם הכתוב אומר ואוהביו כצאת השמש בגבורתו" כי מיום אל יום ישגשג עשרו, ובבקר בבקר כספו יפריח, ויקבץ כסף וזהב רב עד למאד ויעשה פימה עלי כסל, ור׳ פיכל עושה היל — אשרי העיר שככה לה! —

א. ה. חרלאפ וולאדיסלאוואו.

אשה משכלת.

(ספור)

בית והון נחלת אבות, ומד׳ אשה משכלת.
(משלי י״ט).

ידידי ורעי הד״ר מ... אחרי גמרו חק למודו בבימ״ד הגבוה, בא בברית הנשואין עם עלמה יקרה, ושניהם נסעו מהר מארצנו כבנים הבורחים מחמת אם חורגת, כי כן נדברו ביניהם לעזוב את הארץ אשר לא תכירם, ולבא אל ארץ החדשה, אשר שם שמים חדשים, והקים טובים וישרים לכלל האדם בלי פדות — אחרי נשאם וסבלם ברוח שקטה תלאות ומאורעות הדרך, בבואם באש ובמים, במסלות הברזל, ואניות הקיטור, באו שלמים בגופם ורוחם לארץ חמדה טובה ורחבה, אשר שם לא יאמר אדם צר לי המקום בזה, בחרו למו אחת הערים, השוכנת בין הרים, אשר אוו למושב למו, ובה קנו להם בית קטן עם גן נעים, ויבאו אל הנחלה ואל המנוחה.

אחרי אשר זכו לטעום חיי מנוחה הנעימה, החל הרופא לעבוד עבודתו בתור רופא חולים בעיר. הקדיש כל בהו ואונו לטובת הדורשים בעצתו ללמדם חקי חיים רעיתו ישמה עינה ולבה אל הליכות ביתה, ליפהו ולשכללהו פנימה והוין לתפארת היושבים בו, ובשעות המרגוע ישבה בגנה, תחת צאלי עצים רעננים, וספר בידה להתחנך בלמוד לשון הארץ.

שבת, וחלילה לנו להשבית ענג השבת ולהללו, מאן דיהיב חיי יהיב מזוני והדגים בכלל מזון הנמו.

— יהי ד׳ עמכם והצליחו בכל אשר תעשו — ענה זלמן ויצא מן הבית גם שאר בני האספה לא דתמהמהו הרבה בבית וישמטו איש אחר רעהו, כי זמן מנחה הגיע, והאספה נדחתה לשבת אחרת.

הימים הנוראים עברו בשלום, השרפית חדלו עד הקיץ של השנה הבאה, עוד אספות רבות היו בעיר, ובכל פעם לא באו בעלי בתיה לכלל דעה אחת בדבר החזן והשמש. בכל ימי החול פנה איש איש אל עסקיו ומסחרו, ובימי השבת בהאספם בחדר הקהל דחו תמיד את האספה לשבת אחרת, אך בהגיע שבת שקלים הציר הראשון לימי הפסח ההולכים ובאים אחריו, אז ישנם יצחק את מתניו שנית, ויעורר לתחיה מתהום הנשיה את שאלת החזן, וההמון שלח דברו אל ראשי הקהל, כי אם גם הפעם לא ימלאו משאלותם, ויעשו להם גם את חג הפסח חול, בלא זמרת חזן, או אז יפרקו את עולם מעליהם, ויקחו להם חזן מכל אשר יבחרו, ואת פי ראשי הקהל לא ישאלו.

ראו ר׳ געציל ור׳ גרונם כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזאת, ויאספו אספה בלב ונפש שלמה, ויועצו, ויתוכחו, וידיבו, ויתקוטטו, ויצא דבר מלפני האספה: כי למען אשר יהיה גם הזאב שבע, וגם הכבשה שלמה, לאמר לעשות רצון ר׳ געציל ור׳ גרונם שניהם כאחד, תקה לה העדה חזנים שנים, אחד יקרא בשם „חזן בית הכנסת" ואחד „חזן בית המדריש" ולמען מלאות רצון ר׳ מפיבושת ור׳ צלפחד יקחו לשמשים בבית המדריש גם את דוניש גם את בינויש, האחד יהיה שמש ראיש והשני משנהו, ועל כסף ההוצאה וההכנסה יהיה ר׳ פיכל „נאמן" וידו תחלק לאיש איש משכרתו, ר׳ שפטיה רואה השכון, ר׳ צלפחד מזכיר ור׳ תרטיאל גבאי ראשון, איש איש על כהונתו, הדבר יצא מאת האספה וליהודים יושבי שונם היתה אורה ושישון שמחה ויקר, ובימי הפסח שנת תר... רצו בני ההמון דחופים ומבהלים מבית הכנסת לבית המדריש, ומבית המדריש לבית הכנסת חליפות לשמוע את מנגינות החזנים וילכו מחיל אל חיל, ויחוו את דעותיהם, אלה אמרו כי חזן בית המדריש מיטיב לנגן, ואלה להפך כי חזן בית הכנסת, — וד׳ שלח את ברכתו במעשי ידי בני שונם, והשמשים דוניש ובינויש חיים באהבה ואחוה שלום ורעות כנשמה אחת בישני גופים, איש לא יקנא באחיו, ואיש לא יצר את רעהו, בסעודות מצוה שותים המה תמיד איש לחיי רעהו, וגם לקבץ נדבות הולכים המה ביחד, וכה היתה רעותם למשל עד כי ליצני הדור, אשר כל סר מרע ומשתולל הוא בעיניהם, קוראים להם בישפתי לצון: „תזריע מצורע", גם על עצת מנהיגי העיר ופרנסיה הופיע העליון, ושלום אמת ישורר ביניהם עד היום הזה. את זלמן הנחמץ לא יקראו עוד לאספות, והוא, בראותו כי כמוהו כאין נגד הראשים לא יתערב עוד בעניני הקהלה, וראשי הקהלה בזכרם את דבריו הנבערים אשר דבר אז בימי הפרעות יודו לד׳ חסדו, כי לא הצליח מעשה ישטן בידו, להדיחם מעל הדרך הטובה, וכי בתומתם החזיקו ולא הרפיה, בכל שבת ושבת יאכלו בשר וגם דגים, ובזמרם זמר „יום זה מכובד" ובהגיעם לחרוז „בשר ודגים וכל מטעמים" ילעגו ויניעו ראש אחרי זלמן אשר אמר להכרית את האכל הזה מפיהם, ר׳ געציל

שיכת אחי בינון שאולה. — הדברים האלה היו כרצח בעצמותיה ותחש לבא ביתה, לבל תשמע דברי בלע כאלה על רעותה. ויהי טרם צעדה רגלה על מפתן ביתה, והנה קול קני רובה באזנה, הפכה פניה, ותרץ אל דלת הגן, ומראה איומה נגלה לעיניה, האשה הנעימה שכנתה אוחזת ביד ימינה קנה־רובה אשר עוד לא כלה עשנו ממנו, והאורח הבא שוכב לרגליה משתרע על פני הארץ, ודמו שותת... אישה השופט עומד מנגדה וחורת מות כסתה פניו. עוד רגע והרופא בא, וירא... וירץ אל מקום ההלל, אשת השופט עודנה נצבת עליו נפעמת לא תוכל דבר וקנה הרובה בידה. —

כראותה את הרופא, קראה בקול: „אנכי, אנכי נקמתי ממחלל כבודי זה, אשר הרהיב עז בנפשו לבא ביתי לשדד רבצי, ולהפריע את מנוחתי ואהבתי". הרופא הטה אזנו ללב המוטת, ויוכח כי אור חיתו עוד לא נכבה, ויקחהו וישאהו בעזרת השופט הביתה פנימה, השכיבהו אל אחת המטות, פשט מעליו את בגדיו החמודות, אז נגלה לו כי נפצע ברגלו, אך מכתו אנושה.

אשת השופט פקדה על אישה לרוץ אל בית הפאליציי להודיע על דבר המקרה לא טהור אשר נהיתה, וכן עשה. השוטר בא ויכתב פרטי־כל, לידו מסרה את הקנה הרובה, ואתו יחד הלכה מעדנות להאסר כחק, ואישה הביט אחריה בעינים זולגות דמעה, ופניו כפני אחד מיורדי דומה. הרופא ראה כי יש שבר להשיב את הנפצע לתחיה, נתן הרשיון לרעיתו, להפוך את משכבו בחליו, לחתול חתולים על הפצע האנוש לנהות ממנו מזור. כעבור שלשה ימים פקח את עיניו, ויזכור כל אשר עבר עליו, אשת הרופא אמרה כי תשמע קללה מפיו, וכי חרפות ונאצות תשמענה אזניה על רעותה ומה השתוממה לשמוע תחלת דברי פיהו, הצדיק עליו את דינו, ויקרא בקול חלש מאד: „אנכי הרשע, והיא... צדקה ממני, כי לא שמרתי פי ולשוני, לחלל כבודה, ולפלח ככדה, של אשה כבודה, ע"כ באה עלי הצרה הזאת, הסכלתי עשו! שריתי עם מלאך ד' ותוכל לי".

אשת הרופא לא האמינה למשמע אזניה, וכחידה סתומה היה לה...

השופט הלך כצל כנטותו, ראשו השח לארץ, וכאיש אשר הדבר אין בו, נאלם דומיה מכאבו הנעכר.

כשבועים עברו, בא יום הנורא, יום שפוט אשת השופט, ויבא החוקר דין הראשי לשאל את פי הנפצע. והוא, לא לבד שלא האשים במאומה את רוצחת נפשו, כי גם הרשיע את פעלו, והצדיק את מעללה אשר עוללה לו, כאשה אשר כן עשתה...

בא יום הדין. השופטים ישבו על כסאות למשפט, הביאו את הנאשמה, עיני כל כוננו אליה מבטם, אבל בה לא נראה כל שינוי מענות הנה וממנוחת נפשה ההיתה לה מלפנים, כרחל נאלמה ישבה בדד ותדום, וכאשר דרשו השופטים מאתה לספר לפניהם עוד הפעם איך נקרו הדברים ויאתיו, קמה ממקומה ברוח שקטה, ובשפה ברורה ובנעימה, נאמה נאומה: כי אם למקרה הזה היה כי אחי־חמיה העיז לדבר בפניה דברים קשים ומרים; ע"כ לקחה נקמת כבודה ממנו, ועל השופטים לדין אותה כפי משפטי ארצה הישרים...

לא ארכו הימים, ותשא עיניה ותרא מבעד לשבכה אשר בגן, כי בשכונתה גן חמד עם פרחים ושושנים הנותנים ריח, בו יושבים בסוכה עבתה איש ואשה מלאי כח עלומים, משוחחים בנעימים, מבנה גוס, וצהלת רוחם העידו כי מילדי הארץ החפשה המה, וכי הורתם ולידתם בארץ הדרור. אשר החרות חרות על לוח לבם מערש ילדותם, כי לא עצבתם ארצם מיום הולדם... ע"כ האירו פני שניהם כשמש, מבלי הראות כל כתם עצב. ויהיו אך שמחים.

הנשים הצעירות הכירו אשה רעותה בשעות המרגוע, עת אשר בעליהן יצאו מן הבית איש אל עבודתו, כי בית בבית נגעו, שכנתה הטובה פתחה דלת גנה אל גן רעותה אשת הרופא, לבל יהיה חוצץ בינותן. באמצעות הנשים, הכירו מהרה גם הגברים איש את אחיהו, אזרח העיר אשר היה גם השופט בקרבה, הקריב בזרועות פתוחות את הרופא הבא לגור, והיה כגר כאזרח, וישוחחו איש את רעהו בדברים שונים על יד נשיהם.

אשת השופט במרוצת דבריה עם אשת הרופא רעיתה, ספרה לה את דברי ימיה: כי עלמה עניה היתה וממעשי ידיה היה פריה נמצא, וכי בעלה שופט העיר הנהו ממשפחה רמה, יחיד לאב זקן המון אוצרות ובתי חרשת המעשה רבים, ויהי כי הכיר אותה ותמצא חן בעיניו לקחה לו לאשה, מבלי שאל את רשיון אביו כי כן הוא בארץ החפשה, איש הישר בעיניו יעשה, ויהי כי בא עם רעיתו להציגה לפני הוריו, אמו נכונה היתה לברך את אגודתם ולהבקה ככת, אך האב הזקן עצר בה והגיא אותה, המרה את רוח בנו, בהביטו ממרום מצבו בשאט נפש על כלתו, אשר כמעט כלה בה כל חמתו, כי עניה היא... וצוה על בנו יחידו במפגיע לבל יראה פניו עוד, ויהי כראות אישה כי הכלימה אביו ויפן ויצא מאת פני האיש גבוב, לא שעה אל אפו ואל חמתו, ויאהב את רעיתו רצתה נפשו בה משנה אהבה, עזב את הוריו ויבא העיר הזאת הנכנית מחדש, ואנשי המקום בידעם את האיש, רום מצבו, ומוסרו הטוב. שמוהו לשופט־שלום עליהם.

גם השופט ספר לרעו הרופא ככל הדברים אשר נודע לנו מפי רעיתו, אך הוסיף לגלות אזן רעו, כי זה כחצי שנה הגיעהו מכתב־עמל מאביו, אשר מתרה בו לגרש את רעיתו, ולשלחה מביתו, לבלתי חלל כבודו, אם בחפצו לירש את הון אביו... מובן מאליו, כי ישחק על דברי הזקן אשר פג טעמו. ויוסיף לאהבה את רעיתו, גם כחד הדבר ממנה לבלתי העציבה.

באחד הימים בא השופט הביתה, וכראותו כי רעיתו יושבת בגן עם רעיתה ושכנתה כמשפטן כל הימים, גלוה גם הוא אליהן, והנה מרכבה עמדה לפני הבית ממנה יצא איש כבן ארבעים מלובש מחלצות, הוא היה אחי אביו, ובראותו את בן אחיהו בתוך הגן, הכין צעדיו שמה, ויקרא לו לשלום, אך אל רעיתו לא שעה. ולא התבונן אליה, כאלו לא היתה בזה... העלובה שתה לארץ עיניה בענות חן מלאות דמעה, אשת הרופא ראתה כל אלה, ותבן לה כי יתרה היא הפעם... בזה, קמה ממושבה באמרה... אלכה לי אל אישי אולי בא, גם רעותה לא עצרה בעדה, והנה אך פנתה עורף בלכתה, שמעה אזנה דברי האורח הלא קרוא, מתלהטים המורים חצי רעל ומעל ללב רעותה הטובה בפנותה אליה לאמר: בפקודת אחי שלחתי הנה להגיד לך אשה עדינה, כי עליך לדרוש מאישך ספר כריתות ולעזוב את הבית, לבל תורידי

השופט טרם בא, וישוחהו האורחים עם החולה הנפצע, ובבא השופט נשק את ידי הוריו הזקנים ביראת הכבוד, והמה נפלו על צואריו וישקוהו חליפות מאליפות. כעבור שעות שתים, ישבו במרכבה אחרת הבן השופט עם הוריו, ויסעו יחדיו.

אשת הרופא ראתה כל אלה מחלון ביתה, ושערה בנפשה כי אלה הוריו, אבל מטרת בואם נאלמה ממנה, אם לשלום?... ואם להאיץ בבנם לשלח את רעיתו, ולגרשה, אחרי אשר אין מלה בפיו להצדיק מעשה המקרה אשר עשה שמות בשמות משפחתו הכבודה, כי ידי רעיתו נגואלו בדם נקי...

הנאסרה נשקפה מבעד לחלון מעשי רשת ותיבב, התראות פניה עם אישה, אורה וישעה, עברו כשעות שתים מן העת אשר הורגל לבקרה, לנחמה, ולשמחה מיגונה, הטתה אזנה אולי תשמע קול צעדיו בלכתו, אבל, לשוא!

כה התהלכה בחדרה הצר בפסיעות נדודות, עוד הפעם הביטה מצר מעונה דרך החלון אשר לא יגיה אורו, ולבה מת בקרבה, מדוע הוא בושש לבא? אולי חלה, או אסון קרהו, החזיקה בשערות ראשה למרטן... והנה קול צעדים! לבה נתר ממקומו והיא נצבה נדהמה, יען שמעה צעדים רבים. תחת אשר הרגילה לשמוע צעדי און של השומר תחלה. ואחריו צעדי אישה, מה זאת? אמרה, הלא דבר הוא! עוד רגע והמנעל השמיע קול שברים, הדלת נפתחה, ולחדרה הצר בא אישה המקוה, משכמו ומעלה גבוה מהנותרים, אשר לא שמה לבה להם. מי ועל מה הם באו; נפלה על צוארי אישה, והוא גם הוא חבקה בזרועותיו, כה עמדו חבוקים ודבוקים בהשתפכות נפשם באין אמר והגה.

לאחרונה, כמו התעורר אישה מתרדמה נעימה, ויקרא: „חיי רוחי! שאי עיניך וראי, מי המה אלה אשר באו לבקרך?" היא טרם הבינה דבריו, והנה איש אשר הדרת השיבה חופפת עליו נגש אליה ויקח את ידה, ובמו פיו נישקה... בקראו: „בתי נשבית וטהורה את! סלחי בתי לאביך אשר העוה את הישרה, וכאדם ראה לעינים..."

עוד דבריו בפיו, והזקנה נגשה גם היא, ותפול על צוארה, ובנשיקות מי מנה נשקתה, ובדמעות גיל רטבה את פניה, בתי! קראה... וקול דבריה נחבא...

כחולמת בהקיץ עמדה הנאסרה, הישרה מבלי דעת פשר דבר, ולבה הולם פעם, והנה עוד איש אחד עמד מאחריהם הוא שר בית הסוהר ובידו מגלת ספר, ויגש אל עבר פני הנאסרה אשר האירה כשמש בטהרתה, ויקרא בקול רם: „נפש יקרה! שמעי נא הדברים אשר אקרא באזניך. אחרי אשר נודע לבית משפט הגבוה, כי שגו במשפטם בשימם אותך במאסר זה ארבעה ירחים. נודע שרתי מעשך לאישך, כי הוא לא שלט ברוחו אז לשמוע חולל כבודך מפי אחי אביהו, וכי הוא בחמו אחז בקנה הרובה ויזר עליו להשחיתו, ואת בחכמתך ובאהבתך הקודמת לה, התבוננת כרגע לגורל אישך, קדמת פני הרעה, הטפת מידו את כלי המשחית לחבל, טרם ישבה בינתו אליו, ובעיניך יונים רמזת לו, כי את תשאי עונו, בעמדך על גו הנפצע עם הקנה הרובה בימינך למען הצילו... ואת היית השה לעולה... האמנם! רבות בנות אמעריקא עשו חיל, ואת עלית על כלנה, ע"כ דרור נקרא לך, ואלה המה הורי אישך אשר באו לבקש סליחה ממך נפש עדינה, על מררם ועצבם רוחך הטהור..."

העדה היחידה בדבר הזה היתה אשת הרופא, אשר בכתה בדברה, וקול מליה נחבא כל פעם, בזכרה, כי עליה להעיד על עון רצח נגד ישכנתה הטובה אשר קרבה אותה כאחות, ואשר חשבתה לסמל הצדק; אבל, דברי השופטים חזקו עליה ואת אשר ראתה עינה, העידה בלשונה.

גם אישה השופט נקרא לבא בתור עד ראיה, אך הוא באהבת, כמו לפני ההוקר דין, כן עתה לפני השופטים מאן להוציא הגה מפיו־ להצדיקה או להאשימה והשופטים מדעתם את אהבתו העזה אליה, וכי הונו ואונו הקריב על מזבח אהבתו אותה, חדלו ממנו. קראו דברי הנפגע מעל הספר אשר הצדיק אותה והרשיע את מעשהו, חרצו משפטה, שתאסר שנה תמימה בהצר המטרה בהדר בודד.

ויהי כאשר שמעה משפטה ודינה יוצא מפורש מפי ראש השופטים, עפ״י חות דעת השופטים המושבעים, כרעה ברך ביראת הכבוד, ותשתחוה בענות־חן לפני מושב השופטים וכל עצמותיה כמו אמרו: „צדק משפטכם!״

השוטרים הובילוה דרך פתח צר הנועד להנאשמים להוציאם מבית המשפט לבא אל המקום אשר שם מנוחה אי־שלמה שאין אדם רוצה בה, מנוחת אי־שלוה והשקט, מנוחה שאין בה כל תנועת חיים, מנוחת מות בחיים.

אישה השופט הבליג על יגוני ואסונו, קרב אליה, וישק את ידיה, עוד רגעים אחדים ובית המשפט נסגר. כלם ישבו לביתם עצובי רוח, ואנשי העיר עוד שבו לדבר ולהפך בהמקרה, איש איש מנקודת מבטו, ובאחרית החליטו כלם, היטיב אשר דבר חכם אחד כי „האישה מרקמת ממלאך שמים, ושד משחת גם יחד״...

אשת הרופא שבה גם היא אל ביתה נוגה ועצובה, אחרי בכתה בכי רב לגורל שכנתה הטובה, באה בית השופט לדרוש בשם הנפצע אשר עוד לא ירד ממטתו, ותמצאהו נפעם ונרעש מעונש האישה, אשר אמרה להוריד לארץ נצחו חלום בלי פתרון היה כל זאת בעיניה, ובלבה אמרה: האם כה נפלינו אנחנו האירופיים ממדות האמריקנים? האמנם, עולם הפוך הוא! הנפצע והנדכה, ידכה ויבכה לעונש רוצחת נפשו, ותחת להאשימה, ישבע ביום יצדיקה?!...

השופט בקר אחת בישבוע את רעיתו האהובה, הביא לה ספרים למקרא, והשתעו יחד כישעה אחת, כה עברו כשני ירחים, ירחי עמל ותלאה, החולה קם ממטתו נישען על מטהו, והתהלך בהדרו הנה והנה, השופט ישב לעבודתו ולמישרתו.

פעם באה אשת הרופא לדרוש בישלום החולה, כאשר תעשה יום יום, הושיט לה מכתב סגור וחתום, ויחל פניה שתמסרהו בידיה אל בית הדוהר, והיא מלאה הפצו...

עתה, יאמרו כלם, קץ מכאיב יהיה לאשת השופט, כאשר יקראו אבותינו במ״ע, אישר קרה את בנם, ואשר עשתה רעיתו, ואת אשר נגזר עליה... שארית כהותם יהגרו להתיר אגודתם, כי המקרים עמדו לימינם ולעזרתם...

כן דמו כלם אך אחרת נהיתה, — כעבור עוד ירח ימים, והנה מרכבה כבודה באה ותעמוד לפני שער בית השופט, משם יצאו איש זקן ונשיא פנים, נישען על עבדו, ואשה כבודה, וישאלו אם זה הוא בית השופט־שלום? ויבאו הביתה.

סִטִּירָא וְהוּמָר.

זהר חדש לפורים

מהמליץ המפואר הה"ר **טוביה** ב"ר צבי **פעדער** ז"ל.

שנשאר אחריו בכתב יד והיה טמיר ונעלם עד כה, עד שנודע לי ממנו והשגתיהו בהשתדלות, הנמרצה, ועתה הוא יוצא לאור עולם מאתי

משה ב"ר יצחק נטע טעננענבוים יליד טארנאפאל.

מבוא.

הספר הזה „זהר חדש לפורים" אשר קטן הוא בכמותו אבל גדול באיכותו פליטת סופר מהיר הוא, הוא הסופר והמליץ המפואר ה"ר טוביה פעדער, המכונה בפי כל: ד' טוביה פעדער מוואלאדירקא. הס' הזה עם עוד חמשים ושלשה מכתבים בכתב יד היו אצורים עד כה באוצר הספרים של המנוח ר' מענדעל לאנדעסבערג מקרעמעניץ, ובהשתדלותי הנמרצה השגתי כל אלה יחדו; ואוציאה בראשונה את הס' הזה לאור עולם. והמכתבים יהיו שמורים עמדי עד עת מצוא...

והנה על דבר חיי המליץ הזה ועל קורותיו לא נשאר לי להגיד כל דבר כי כבר הביא מעט מהרבה הר"מ מאהר בס' „קול מחצצים" שנת תרי"ד. ואחריו מלא הה"ר אב"ג בס' „שם ושארית" (תרל"ז) ושני אלה בנו את בית־טוביה, אמנה בהת בונני בהשקפה מתונה בהמכתבים אשר ת"י מצאתי בהם כה וכה אבני חפץ אשר בהנה יוכל הבית להשתכלל יותר מבראשונה. או אז היסוד יהיה חזק והבית יהיה נאמן.

ר' טוביה בר' צבי גוטמאנן פעדער נולד בעיר פעטראקוו אשר בפולניא בן דורו של ההכם רי"ל בן זאב. והכמי דורו אמרו: כי אחרי מותו ימלא טוביה את מקומו בהרחבת ההשכלה באמרם (כרם חמד ח"א דף צ"ו) מיום ששקעה שמשו של ב"ז זרחה שמשו של טוביה. אבל לתוגת לבבם נכזבה תוחלתם. כי בשנת תקע"ו יקוננהו טוביה ביום מותו (בס' קול מחצצים בסופו) ובשנת תקע"ז מת טוביה גם הוא. צור מחצבתו לא ידענו רק אולי מאשר כנוי משפחתו היה פעדער (ר"ל קולמוס) נוכל לשפוט כי תולדתו ממשפחת סופרים. אם אבותיו היו עשירים אם לא, זאת לא ידענו, אבל אשר הוא הוא לא ראה בטובה כל ימיו זאת ידענו אל נכון.

הזקן נגש אליה עוד הפעם, ויקרא ברגש: „קומי בת־יושבי שביך! כי חכמתך וצדקתך אלה המה מלאכיך על דרכי חייך. כי בנפשך הצלת, את כבוד בני, ועמו גם כבודי והודי, עבדך ואביך אני.“

מי יודע אם הזקן שם קץ לדבריו, לולי האיץ בם שר בית הסוהר לאמר: „אדוני! עזבו את המעון הצר הזה, כי לא יכירכם המקום הנורא הלזה, שובו לאהליכם אדוני והשיבו לב אבות על בנים.“

כה יצאו כלם, שבו לבית השופט, והנפצע הצולע על רגלו קדם פניהם בעליצת נפש, ובראותו את אשת השופט, השליך את מקלו מידו, ויכרע על ברכו האחת לפניה, ויאמר עבדך הנני גבירתי! והיא החזיקה בו, ותקימהו ותשקהו...

קראו גם להרופא ולרעיתו, והשמחה גדלה במעונם, הקול נשמע תוך אנשי העיר, אשר נקבצו ובאו לברך את השופט האהוב ורעיתו, וכלם לקחו חלק בשמחתם...

מדע לב.

ספריו אשר חבר מפורטים בס׳ שם ושארית לה׳ אב״ג מלבד ס׳ טעמי חדברות ועוד שירים בודדים שהם לא ראו עוד אור הדפוס *) והנה העז והקשה שבכלם הוא ס׳ „קול מחצצים״ אשר בהולדו נזדעזעה כל גאליציא, והמשכילים שבה שמו להם את ר׳ יעקב ישמואל ביק מברדי לפה, ליסר את טוביה בתוכחות על עון ההתרסה וההעזה נגד החוקר והוגה דעות ר׳ מענדיל לעפין, על שפכו בוז וקלון על ההעתקה הזשארגאנית של ס׳ משלי, וידרשו מאתו לבל יעוז להביאהו תחת מכבש הדפוס, ור׳ טוביה נרצה למו כי שחדו בעדו מכספם מאה רו״כ. וכארבעים שנה היה הס׳ הזה חבוש בטמון עד אשר במות שניהם המבקר והמבוקר... אז הותר לבוא בקהל.

אמרתי כבר כי יום הולדת סופר מהיר זה לא נודע לנו, אבל את יום מותו ידעתי אני, וגם הייתי על קברו בשדה הישן בטארנאפאל ועל מחצבתו חקק: פ״נ טוביה בן צבי פעדער מפישעטבורז ט׳ תמוז התקע״ז.

הָעִבְרִים סוּרוּ הִנֵּה קוֹל בְּכֶה הַשְׁמִיעוּ
פֹּה נִקְבַּר אִישׁ יָקָר שְׁמוֹ לַכֹּל תּוֹדִיעוּ
שִׁירוֹתָיו מִדְּבַשׁ, מִצּוּף מָתָקוּ
חִבּוּרָיו בִּשְׂפַת עֵבֶר שֶׁבַע זֻקָּקוּ
בַּעֲלֵי הַמָּסוֹרָה לִקְרָאתוֹ יָגִילוּ
הוּא הוֹדִיעַ דַּרְכָּם וְלוֹ שַׁי יוֹבִילוּ. ת״נ״צ״ב״ה

אמת כתבו על קברו: „חבוריו בשפת עבר שבע זקקו״ כי לולא זקקם אחת ושתים ושלש וכו׳ היו מלאים סיגים, כי אגב חריפתו היה משבש לפעמים כתבי ידו. ויוצאים ממנו דברים שאינם מדויקים כל עיקר. למשל הכל יודעים איך שכותבים יְהוֹשֻׁעַ, והוא בכל מכתביו אשר כתב להגאון דק״ק העלמא כתב יהושיע. ואם להשך אדם לומר כי פליטת הקולמוס היא ולא מלבו, צא ולמד מה שעשה בהרוזיו (מכתב כ״ו) לשם הרב הזה:

יְדִיד יְיָ מִנְּעוּרָיו יִשְׁכּוֹן טוֹב בִּמְגוּרָיו
הוּא יַהֲרוֹן פָּרֶץ הַדְּמוּת לְחוֹרֵי אֶרֶץ
וְשִׁבְחוֹ בְּפִי אַבִּיעָה וּמֵרָחוֹק אָקוּד וְאָנִיעָה
שִׁמְשׁוֹ לֹא יֵאָסֵף שַׁחַק לְגָדְלוֹ יִכָּסֵף
יְאֻשַּׁר, בְּאֶרֶץ מַרְעִיתוֹ יִשְׂגֶּה אַחֲרִיתוֹ מֵרֵאשִׁיתוֹ
עֲנָפוֹ יְשַׁלַּח פֹּארוֹתָיו עֲלֵי נָהָר שָׁרָשָׁיו.

ואם אומרה גם לשגיאה זו נפלה, כי אולי היה שמו באמת מלידה ומבטן יהושיע, נסורה נא מזה ונבואה אל שגיאה אחרת ששם לא יועיל כל אמתלא

*) גם מיחסין לו הס׳ זמיר עריצים נגד כת החסידים (אוצ״ס קנ״ט).

משמות הרבה המקומות אשר מצאנוהו שם בעתים שונות, פעטראקוו פישעדבארז, וולאדארקא, קעמפנא, חעלמא, בערדיטשוב, בראדי, טארנאפאל, שהם נזכרים בהמכתבים כ״י שת״י, נדע כי חיי נדודים היו חייהו; יען מה? יען אשר היתה תשוקתו עזה ללמודים, שנואי־נפש היהודים אז, אשר בפולין, ע״כ היה כצבי מודח ממקום למקום וילך ויתע בערי גאליציא לבקש הכמה, וימצאה. אבל מנוחה שם לא מצא, כי אכף עליו פיהו לעזוב את גאליציא ולבוא לארץ רוססיא. שם עשה את תורתו קרדום לחפור אוכל לנפשו; הוא היה לפעמים נאה דורש ומטיף לעם, אבל כשבקשו ממנו בעלי קעמפנא להיות להם לדרשן תמידי לא רצה (מכתב ט׳ מן ג״ן מכתבים כ״י שת״י). הוא היה מגיה גם קורא בתורה, בימים נוראים ירד לפני התבה, אבל גם את שכר פעולתו זו, היה הולך והובע עד ימי חנוכה (מכתב כ״ו), לפעמים היה גם מלמד תינוקות כי בכל המכתבים שת״י נמצאו רק מעט הנוגעים אל עצמו ואל בשרו, והיותר עשוים לתלמידים לדוגמא בעלמא להתלמד. וזה היה בשנת תקמ״ו שלשים שנה לפני מותו, כי בראש אגרת אחת נמצא פיסקא נמטרית „חנוכת המזבח לפ״ק״

מעוז ומחסה בכל ימי חיי הבלו, היה לו הרב הגאון ר׳ יהושע העשיל ראב״ד דק״ק חעלמא. זה הרב היה גם מדקדק ומליץ מפואר, כנראה ממכתב הגאון לאחד מיודעיו הנספח בסוף ג״ן מכתבים הנ״ל. אך עליו השליך תמיד טוביה את יהבו, והגאון כלכל אותו ואת ביתו בין בהיות טוביה בצל קורתו בחעלמא בין בהרחקו משם ויתגורר בב״ד (כנראה ממכתבי א׳ ט׳ י׳ כ״ו) ולכבודו הקדיש טוביה אחד מחבוריו (מכתב א׳); לפניו ישפיך את שיחו כי מגורתו ברפת בקר בב״ד, הקור והקפאון ישברו כל עצמותיו, נגידי ב״ד אכזרים כיענים במדבר, ולולא חסדו כי גבר מרחוק עליו ועל נפשות ביתו כבר תמו לגוע. ובכן מבקש ממנו כי יעמיד עתה בעזרתו להיותו ברעב. וגם שיוכל להוציא את ס׳ „טעמי הדברית״ (מכתב ט׳).

לפעמים לא מצא טוביה עוז בנפשו להטרידהו באגרותיו פנה טוביה לאחד מאנשי בריתו כי ידבר עליו טובות באזני הגאון כי יעמוד לימינו ויוכל להוציא את הס׳ הנ״ל (מכתב ל׳). ומלבד עזרת מגנו ומפלטו זה נשא עינו אל ערים אחרות ששם נמצאו נגידים נדיבי לב. הוא פנה להנגיד ה״ר מרדכי קלמן היילפרסאהן מזאסלאב בהקריבו לפניו את ס׳ „מבשר טוב״ אשר פעל בו בהרחבת הדעת במצאו אז בישעת חבורו בוואלאדעיקא נופיש לנפשו יותר מבשאר ערי נדודו: גם לנגיד אחר מפיל תחנתו לספחהו אל אחת הכהונית שבביתו גם להטיב עצים גם לעמיל ביהיים ורכב למען השביע את נפשו השוקקה (מכתב ל״ג). באחרית ימיו כתב להגאון (את מרת רוחו ישפך לפניו בפעם האחרונה) ומבקש ממנו אחת משלש: או לדבר למענו עם הגביר ר׳ ראובן בב״ד, (אולי זה הוא ר׳ ראובן אשר שר למענו שירת „אפריון״ ביום התונתו עם ב״ג הגבירה מ׳ עלקא בת ר׳ יעקב מטאלטשין והשיר נמצא בכ״י ת״י) ור׳ ראובן הנדיב הזה ירחם עליו ויתן לו איזו משמרת עבודה שבעסקיו... ואם לא, ישתדל נא הגאון לעשות כנסיה לשם שמים מכמה נדיבים לדספיק לו די מחסורו בכל שבוע... ואם לא גם זאת, יקבוץ נא למענ בפעם אחת נדבה, שתהיה מספקת לו שיוכל לעזוב את העיר ב״ד וילך לו באשר ילך כמאמר הז״ל (מציעא ע״ה): דביש ליה בהאי מתא וכו׳.

זהר חדש לפורים.

— (*
רזא דנא רקו"ד כהושבנא ש"י וכד בר נש הוא מבוסם כדקא יאות הובא לרקוד. ויתיר מן דין ביומא רבה דפוריא כד הוא מבוסם בחדוותא רבתא הובא לרקוד. ובגין דא אתפתהו כלהו תרעין דרהמין בחדוותא רבתא לכלהו עלמין לעילא ותתא.

תא חזי בקידושא דסיהרא דתנינן חובא על בר נש למהוי מבוסם ובגין דא אמרינן ומצלינן כשם שאני רוק"ד. וכד יתבסם בר נש כדקא יאות ברקוד זכי לבנין צדיקים כדכתיב (מלכי א' ס') הימן כלכל ודרדע בני מחול. ת"ח אוף ושתי המלכה לא אתחייבת קטלא אלא בגין דהוית מסרבת מלמיתי אל המשתה ולרקד תמן קדם מלכא דאהשורוש. ומנלן דהכי הוא דכתיב (ש"ב ו') גבי מיכל בת שאול כד הוי דוד מלכא מפזז ומכרכר קדם ארונא קדישא ותבז לו בלבה וכתיב (אסתר א') להבזות בעליהן בעיניהן מה תמן בזיונא דרקודא אוף הכא בזיונא דרקודא ועל דא התחייבת קטלא. ארום בזכותא דרקודא עקרות אתפקדות כדכתיב תמן (ש"ב ו') ולא היה לה ולד עד יום מותה. ובגין דלעגה על רקודא דדוד מלכא מיד אתעקרית. ת"ח ההוא רקודא סלקית לעילא ואיתער אתערותא דלתתא ולעילא. וזכאין אינון דמרקדין כד יתבסמון ורהימין אינון לעילא כדכתיב (שה"ש ב') ודגלו עלי אהבה ואוקמוה אל תקרי ודגלו אלא ודילוגו דרהימין אינון לעילא.

תא חזי ההוא רקודא איהו חד ומתפרשין לתרין דרגין. אית דליגא ואית קפיצא וכולהו חד ברזא דרקוד"א. דליגא איהו מסטרא דאבא וקפיצא איהו מסטרא דאימא. ובגין דא אמר שלמה מלכא (שם ב') מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות. הרים אינון אבות גבעות אינון אמהות כדאוקמוה הדין רקידא אתערית אתערותא דאבא ואימא בדהימין דכולהו חד והובא על בר נש לרקדא ולדלגא ולקפצא ובגין דא יזכא לרקדא בגו צדיקיא בגנתא דעדן במטללתא דלויתן. ת"ח כמה רברבין עובדיהון דצדיקיא ביומא רבא דפוריא כד אינון מתבסמין מרקדין ודלגין וקפצין דמקבלין אגר טב בעלמא הדין ובעלמא דאתא. ואינון מתברכין לעילא ותתא וסגי הילא דידהו בכולהו עלמין. ודא היא דאמר (ירמי' ל"א) ירמיה נביאה אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדיו. אז דא הוא ליומא דעתידין כדכתיב (תהל' קכ"ו) בשוב יי שבות ציון אז יאמרו וגו' יהי חדוותא רבתא במחול דייקא בחורים וזקנים יחדיו דייקא בגו צדיקיא דיהון

---

*) יען שההעתקה הזאת נעתקה מכ"י ישן, היו מהמקומות ג' טעות, ולא ידעתי להעתיקן. הדי' על דאכדין!

הן בהשיבו על דברי נרגן של רי"ש ביק (הביאו ר"מ מהר"ר במבואו לס' קול מהללים) הוסיף לאמר: „חי האמת אשר מנעורי גדלני כאב ועל ברכיו שעשעתי וכו' הרגלים אשר יכרעו לבעל המתרגם יפסחו" וכו' מי הוא לא ידע כי שתיהן נקבות....... גם האמת גם הרגלים?

אולם אם באלה ועוד בבאלה נמצאו שגיאות מתי מספר, סוף סוף אלה החבורים שיצאו לאור מהדפוס, הם באמת מזוקקים ומדויקים כלם ברורים ונעימים מלאים הוד המליצה כלילת יופי. אבל עוד הגדיל לעשות בס' „זהר הרש לפורים" כי מלבד אשר ידע את לשון סורסי בשלמותה, איך להשתמש בשרשיה ובכל נטיותיהם, היתה לו עוד דעת רחבה מסוגלת למלאכת החקוי (נאכאהמונג) הן בסגלה כמוה כבר הצעיין הרב ר' קלונימוס בר' קלונימוס בחקויו „מסכת פורים" ואחריו הר' צבי זוממערהויזען בחקויו „הגדה לפורים" והאחרון ר' י"ל ב"ז בחקויו „מליצה וסליחות לפורים" — אולם כל אלה עבדו בחלקת השדה שכבר עבודה. ר"ל זה בלשון התלמוד הרגיל על לשוננו ואלה בלי המקרא שספרי הדקדוק רבו מאד עליה, משא"כ לשון סורסי זו שהיא עוד היום הלקת שדה שאינה עבודה ובכל זאת השכיל להקות את הזהר העקרי כדמותו בצלמו... הפליא לעשות.

לכן אמר לי לבי לעשות עם המליץ המנוח הסד של אמת, ולטעת לשמו ולזכרו על שדמת הספרות את נטע נעמן זה, והמשכילים על דבר יודעי שמו יזכרוהו ויברכוהו. ולי יחזיקו טובה על כל עמלי והשתדלותי הנמרצה בתוצאתו כאמרם ז"ל: (ב"ק נ"ג) „חמרא למאריה טוביתא לשקייה". כל זאת איחלה ואשברה, ולבי בטוח כי לא אבוש משברי. —

משה ב"ר יצחק נטע טעננענבוים.

אדעססא ט"ו אייר תרה"ם לפ"ק.

תא חזי זכאה אינון חולקיהון דצדיקיא דשתין ומתבסמין מההוא שיכרא עתיקא ומקבלין אגר טב בעלמא הדין ובעלמא דאתי ורזא דדא הוא שכ״ר אינון אתוון דשכ״ר דאיהו אגר טב ובגין דא זכאין אינון דמתבסמין מיני׳ תדירא ויתיר מן דין ביומא רבא דפוריא בההוא שיכרא. וגזרה שוה רבתא היא דאוליפנא מן רב יינא סבא כתיב הכא (אסת׳ ד׳) וכאשר אבדתי אבדתי. בגין דמאן דשתי בפוריא אגרי׳ כפול מכולהי יומין דשתא בגין דבההוא שיכרא דשתי בפוריא עבידו תיקונין לאתקנא ההוא דשתי ופגימו ביומין דאחשורוש מלכא על המשתה. ולמיעל ההוא שיכרא דמסאבותא בשיכרא דדכיא דאתערית הדוותא רבתא בכולהו עלמין. ת״ח שכ״ר עם הכולל הוא כחושבנא ד״א היי״ם נצח״י א״ל הצדיקי״ם דמתהפכין דינין לרחמין ובגין ההוא יינא דשכרא זכי למיעל גו קודשא לשיזבא לון מכל המקטריגים כדכתיב (ויקרא כ״ג) בזאת יבא אהרן אל הקדש. כדאוקמוה בזאת דא יינא ושיכרא כמה דתימר (בראשית מ״ה) ולאביו שלח כזאת. דא יינא סבא בההוא זאת יבוא אהרן אל הקדש דרחימין אינון בגו כל עלמין ומשתבח בהון מאריהון כדכתיב (ירמי׳ ז׳) כי אם בזאת יתהלל המתהלל דא ביינא סבא ועתיקא ועליהון אמר שלמה מלכא (שה״ש ה׳) שתו ושכרו דודים בגין דרחימין אינון לעילא ותתא ואגרהון כפול בעלמא הדין ובעלמא דאתי.

פתח רב הביתאי ואמר מהו דכתיב (משלי י״ט) גם בלא דעת נפש לא טוב דא הוא בר נש דלא שתי יינא ושיכרא אתקרא נפשא לא טבא ולית לי׳ חולקא בעלמא דאתי בגין דאיהו בלא דעת ויינא איקרי דעת דכתיב (תהלי׳ ק״ה) סוד יי ליראיו ובריתו להודיעם. ואקמוה סוד דא יינא וכתיב להודיעם. וע״ז צוח שלמה מלכא גם בלא דעת דא בלא יינא נפש לא טוב. אתקריא נפשא לא טבא בגין דאיתמסר לסיטרא אוחרא סיטרא דשמאלא סיטרא דמסאבותא בגין דאיהו עציב ואיתלהט ביצר הרע בלא רעותא דמלכא דאיתמשך עלוהי נפשא דלא טבא ואסהידו באנפיהון הציפותא דידהו דאזל סומקא ואתי חיוורא ולאו דעתי׳ דמרא בהון עד דמכשירין עובדיהון ושתיין יינא סבא סגיא ואיתבסמו כדקא יאות וכדין הדרא סומקא לאנפיהון ובגין דא איקרא ההוא יינא נפשא דאיהו מסיטרא עילאי מגינתא דעדן. ודא איהו רזא דנשמה.

תא חזי ההוא נזירא כד אפריש גרמיה מן יינא חדתא ועתיקא חובא עלוהי למייתי קרבנא דחטאתא בגין דפגים ביינא דאתקריא נפשא כדכתיב (במדבר ו׳) אשר חטא על הנפש בגין דצעיר עצמו מן היין וכד מיתי קרבנא ומתקן עובדוהי כדקא יאות כתיב (שם) ואחר ישתה הנזיר יין לאתקנא נפשא דילי׳. ולאתבסמא תדירא למקרי טב כדכתיב וטוב לב משתה תמיד (משלי ט״ו) ובר נש דמתבסם תדירא מיקרא טבא. ובגין דא הביתא בלא יינא הוי כגוף בלא נשמה. וכד בר נש עביד עובדוי טבין ומתבסם תדירא אוף בכולהו יומין דשתא נשמתהון וגופהון שלימין וקדישין דלא שלטא בהון רמה ותולעה. ואנא רב הביתאי איתקריא בגין דא חובא לישתי יינא סגיא בכל זימנין ועידנין ויתיר מן דין ביומא רבא דפוריא בגין דא איזכי לנשמה דכיא מגינתא דעדן דאיתקריא יינא דאיהי יקרא דצדיקיא ליומיא דעתידין כד יתבסמון ביינא דמנטרא במטמוני

הדין ומרקדין ליומיא דעתידין בחדוותא רבתא ביינא דמנטרא לצדיקיא במטללתא דלויתן בעלמא דאתי.

רב יינא ור' שיכרא הווין קא אזלי באורחא באורתא דתליסר נגהי ארביסר והוין עסקי בבסומיא דפוריא כדקא יאות למהוי. מר אמר יינא מעלי ומר אמר שיכרא מעלי אדהכי פגע בהו ההוא טייעא ושאילו קדמוהו כמה רחיקנא מדוכתא פלן. ענה ההוא טייעא ואמר להון טב לכון למיעל לכופרא הדא דקריב לקדמיכון וכפר טבוראי שמי' דתמן איתי רבנן כוותייכו. כד מטו להתם עיילו לביתא הדא דתמן הוין יתבין רב חביתאי ורב צנצנאי וכל חד הוי נקיט כסא רברבתא בידי' ושתי וכד חזו להני רבנן קשישאי דאתאי אמרו להון בריך מיתיכון לשלם ודאי ההוא שעתא רעוא דרעוין דאתער אתערותא דלעילא ורחמין אתעראין ודינין אתעדין מכולהו עלמין ושריין ברכאין לעילא ותתא והוין יתבין כולהו כחדא ושתו יינא ושיכרא עד דבסימא להדא ונפקין נצוצין דנור מאנפיהון ובדין פתח רב יינא פומי' ואמר מאי דכתיב (תהל' ק"ד) ויין ישמח לבב. ת"ח הדין יינא כמה רזין סתימין עלאין בי' מטמרין ואתערית חדוה בכולהו עלמין וכדין אתגליאו הנהו רזין עלאין ובגין דא אוקמוה נכנס יין יצא סוד דהיינו רזין עלאין איתגליאו.

תא חזי לא איברי יינא אלא לצדיקיא בסימי דדרא. הדא הוא דכתיב (תהל' כ"ה) סוד יי ליראיו. והא אוקמוה סוד דא יינא בגין דחושבנ' דדין כחושבנא דדין והוא ליראיו דייקא דלא אתברו אלא בגינהון ואיהו סעדא דלבא כדכתיב (שם ק"ד) ויין ישמח לבב. והוא ערבא דצדיקיא ליומיא דעתידין ביינא דמנטרא בגינהון במטמוני דמלכא קדישא. וכגוונא חובא על בר נש למישתי חמרא סגיא בכל יומין דשתא ויתיר מן דין ביומא רבה דפוריא ולבסומי לאתדבקא בדביקותא דמלכא כדקא יאות. ודא הוא דכתיב (אסת' א') ויין מלכות רב. דכד אתדביק בדביקותא דמלכא דאיהו רב ואיהו סגיא אתקריא יין מלכות ושריין ברכאין בכולהו עלמין לעילא ותתא ורחימין עובדיהון לעילא קדם מלכא קדישא כדכתיב (קהל' ט') ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה אלהים את מעשיך. רחדוותא יסגא להדא בכלהו עלמין זכאה חולקיהון בעלמא הדין ובעלמא דאתי.

פתח רב שיכרא ואמר מאי דכתיב (משלי ל"א) תנו שכר לאובד ויין למרי נפש. ת"ח מרי נפשא אינון רשיעיא דדרא דמריין נפשיהון ופגימא נפשיהון דשתין יינא חדתא דאתקרייא יינא דמסאבותא וי להון וי לנשמתהון. טב להון דלא איתבריאו בגין דלא זכיין למשתי מן יינא עתיקא דמנטרא להון לצדיקיא ביומיא דעתידין. ודינין אתערין עליהון דאיהו מסטרא אחרא סטרא דמסאבותא דלית להון חולקא בעלמא דאתי. ואתקרי סטרא דשמאלא דדינין שריין עלוהו בכל עידן ברם שכר דא יינא עתיקא תנו לאובד אינון צדיקיא בסימי דדרא דאתקריין אובד כדכתיב (ישעי' נ"ז). הצדיק אבד. וההוא שיכרא הוא יינא עתיקא סבא דרוחי' דצדיקיא נוחין הימנו כדכתיב (בראשי' מ"ה) ולאביו שלח כזאת. ואוקמוהו דשלח לי' יינא סבא דרוחי' דצדיקיא סבא נוחין הימנו דאיהו יינא סבא עתיקא דמתקריא שיכרא.

קילוסא דאליהו.

פתח אליהו ואמר אנת יינא קדישא במה שבחא אית בך כמה רזין סתימין בך מטמרין, מריש אתגליאת לאדם קדמאה ואנתתי' במא דאוקמוה גפן בחטוי' דגנתא דעדן ובגין דא ותפקחנה עיני שניהם. אנת יינא קדישא אתגליאת לנח בסוס' קדישא כד נפיק מן תיבותא עם בנוהי כדכתיב (בראש' ט') ויטע כרם וישת וישכר ויתגל. ועל ידך לטיא לכנען, אנת יינא קדישא דאפיק יתיך מלכי צדק דירושלים לדורנא קדם אברהם סבא כד תב מן קרבא דארבע מלכין כדכתיב (בראש' י"ד) ומלכי צדק מלך שלם הוציא לחם ויין ובגינך ויברכהו. אנת יינא קדישא אתגליאת ללוט במערתא כד הוי תמן עם תרין ברתן דידי' כדכתיב (שם י"ט) ותשקין את אביהן יין ועל ידך אתילדו עמון ומואב בגין תרין מרגניתי דנפקי מנהון, אנת יינא קדישא דעל ידך קבל יעקב ברכאן מן יצחק אביהו כדכתיב (שם כ"ז) ויבא לו יין וישת ובגין דא ויברכהו. אנת יינא קדישא על ידך אתדבקית תמר ליהודה כדכתיב (שם ל"ח) ותשב בפתח עינים וכתיב (שם מ"ט) חכלילי עינים מיין ונפיק מנהון מלכות בית דוד ומנהון יפוק משיחא דאתקרי (זכרי' ט') עני רוכב על חמור דא הוא בזכותא דההוא חמרא. אנת יינא קדישא על ידך איתגלי יוסף לאחוהי כד ישתי יין יתהון כדכתיב (שם מ"ג) וישתו וישכרו עמו וכדין אתגלגלו הדברים עם הגביע וגלי יתי' לאחוהי. אנת יינא קדישא הוית מתנתא טבא דשלח יוסף לאבוהי לארעא דכנען כדכתיב (שם מ"ה) ולאביו שלח כזאת ואקמוהו דא יינא סבא דרוחי' דסבא ניחא הימנו ומניה איתגלגלי דיודו אבהתנא לארעא דמצרים. אנת יינא קדישא דשזבית לרב שקיא דפרעה כד חזי יתך בחלמי' כדכתיב (בראשית מ') והנה גפן לפני. ובגינך פתר ליה יוסף צדיקא לטב. אנת יינא קדישא הוית סיסר בעידנא דקבלו ישראל אוריתא בטורא דסיני כמא דאקמוהו במימרא דרב זומרא. אנת יינא קדישא דשזבית לרברביא דישראל דלא אתנזקו כד חמו ביקרא דאלהא קדישא כדתיב (שמות כ"ד) ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. ובגין דא (שם) אל אצילי בני ישראל לא ישלח ידו. אנת יינא קדישא איתבחרית לנסכין לכל קרבנין דהוי במשכן ובמקדש. אנת יינא קדישא איתבחרית לקדישא דבי שמשא בשבתא ויומין טבין כמו דאקמוהו זכרהו על היין, ת"ח כל יומא דשבתא הדוה יסגי בגינך בכולהו עלמין ברם כד ייפוק שבתא כתיב וינפש ואקמוה וי אבדה נפש בגין דיינא איתקרי נפשא.

דמלכא קדישא. ובגונא דא צווחה אסתר מלכתא תנתן לי נפשי בשאלתי (אסתר ז׳) דא הוא לישתי יינא סגיא דאיתקריא נפשא לאיתקנא כדקא יאות.

כגונא דא מאן דעביד עבידתיה כדקא יאות ומתבסם תדירא הוא מייחד גוף ונשמה כחדא ומזווגא להון למיהוי דיוריה עמהון בעלמא הדין ובעלמא דאתי בנהירו עילאה ולהדלקא בוצינא דנהורין לאשתבחא ברכאין בכולהו עלמין על ידו לעילא ולתתא וישרי נהורין דרחמין על כלהו וליהוי כלי מוכשר לקבלא רזין סתימין עילאין דמטמרין בההוא יינא קדישא די אתבסם מינ׳ בפוריא דאתקריא נפשא טבא וייתי למדרגהא דקרן עור פניו בנהירו דאנפין ומקבלין אגר טב בגו צדיקיא במטללתא דלויתן בחדוותא רבתא למישתי עמהון מינא דמנטרא כבי גנזא דמלכא בעלמא דאתי.

פתח רב צנצנאי ואמר מהו דכתיב (שמות ט״ז) קח צנצנת אחת ותן שמה למשמרת לדורותיכם. הדאי נפשאי דאיקרי ההוא שמא צנצנאי דאנא כלי מוכשר לקבל ברכאין עילאין בההוא יינא ושיכרא דשתין בסימי דצדיקי בכלהו יומין דשתא. ויתיר ביומא רבא דפוריא ועל דא קא מרמזי והנח אותו לפני יי למשמרת בגין ההוא מנטר לצדיקיא בבימא קדישא ליומיא דעתידין בגינתא דעדן. ת״ח ההוא שתויי דיינא אתפריש לתלת דרגין וכולהו חד ברזא דבסימין בכולהו יומין דשתא בצנצנאי ומשנכנס אדר דאתמר עלי׳ מרבין בשמחה והדוותא יסגא הובא למשתי בכדא. ברם ביומא רבא דפוריא דרחמין אתערין בכולהו עלמין והדוותא יסגא לעילא ולתתא הובא להיות מבוסם ולמשתי בחביתא. ודא הוא דאקמוה פתח בכד וסיים בחביתא, וכד לא שתי בר נש כדקא יאות למיהוי בכל עידן ועידנין מהני תלת זימנין בכלי מוכשר לקבל ברכאין עלאין. דין איתנזיק נשמתיה ופגומא גופי׳ וטב לי׳ דלא אתברי דעביד פגימותא לעילא ודינין מתערין בכלהו עלמין ואתמסר נשמתי׳ לסטרא אוחרא סיטרא דמסאבותא ואיתנזק גופי׳ ונשמתי׳ ולית דהב לי׳ אלא איהו לגרמי׳ ודא היא דאקמוה בעל החבית חייב בנזקי דאתנזק גופא ונשמתא כחדא בגין דאפגום בחביתא ולייטין לי׳ בכלהו עלמין דלעילא ותתא ועליה אתמר המהלל את המועדות דלית לי׳ חולקא בעלמא דאתי בגין דדינין אתערין עלוהי מכלהו עלמין. ובגין דא חובא על בר נש לבנטר פקודא הדין בכל זמן בכלי מוכשר לקבל כמה דאוקמוה בהני תלת זימנין ונזכה לנשמה דביא מסטרא דימינא מגנתא דעדן ולמשתי מיינא דמנטרא במטמונא דמלכא ליומיא דעתידין. וכד סיים רב צנצנאי מימרי׳ קמו כל הנהו רבנן קשטאי ורבנן סבוראי בבסימי צדיקיא דדרא ופתחו פומיהון ושתיין יינא ושכרא סגיא תקיפין בשירין ורננין ונגינין ומרקדין ומדלגין ומקפצין כדקא יאות למהוי והוין שתין בכלי מוכשר לקבל ברכאין עילאין והוין חדי תלתא יומין ותלתא לילין זכאה חולקיהון ומטב לנשמתהון בעלמא דין ובעלמא דאתי.

דלויתן בגו צדיקיא בגינתא דעדן בנהירו דאנפין דייתי סומקי באנפכון כדקא יאות לכון ותהוי רחימין לעילא ותתא כדקא יאות. ויקוים בכון מקרא שכתוב (ישעי׳ י״א) ומלאה הארץ דעה דא יינא כדלעיל. וכתיב (שופטי׳ ה׳) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו. וכתיב (דניאל י״ב) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע, ותזכו למדרגת קרן עור פנים בנהירו דאנפין אמן.

אדרא קדישא

לליל פורים

רב פורפלאי ורב גערגלא הוי קא אזלי באורחא ביומא רבא דפוריא והוו קא מצערי טובא בגין דלא אישתכח חמרא בהדייהו לאישתכרא בלילא דחמיסר ותנינן מאן דלא אתבסם בההוא לילא כדקא יאות לקברי׳ אימי׳. והוי שקיל רב גערגילאי עפרא ומזרח לי׳ ואמר בקושטא לא רהיקנא מן דוכתא פלן ודכירנא כד הוינא טליא ואזילנא בתרי׳ דרב נפחא סבא לטיילא ולאתבסמא תדירא דהכי הוי רגיל מן יומוי לאתבסמא תדירא והוין קא מרחשין שפותי׳ מצפרא לרמשא מהוללא דישקיא טבא דאית תמן דאיתקריאת גארזאלקא א) ואמר לי אילו הוין ידעין דרא קדמא מטיבותא דהא שקיא טבא לא הוין ישתין חמרא דגפנא כלל. בגין דאיהו צרי טב דאתמר עלוהי הצרי אינו אלא שרף. והכי איקרא יין שרף ורזא דילי׳ להנחיל אוהבי י״ש (משלי ח׳) ראשי אתוון "יין שרף" והא אוקמוהו דאיהו אחסנתא דצדיקיא בסימי קדישיא ליומיא דעתידין ואינהו ש״י עלמין דרמיזא בהאי קרא. ת״ח אית יש ואית יש כמה סתמין וכמה טפשין אינון אינשי דמסאבין לי׳ ודמרחקין מיני׳. סכלין אינון ולא ידעין דאיהו עדבא דחסידא דכתיב (ישעי׳ כ״ט) ולא עתה פניו יחורו וכתיב (ש״ב כ״ג) ובאש שרף ישרפו בשבת הדין שבת מתליא לי׳ לשבח, כשבת (ענינו בלע״ז) לאנהרא ולאצהבא אנפין ואיהו אסיותא לכל מרעין בישין כדכתיב (שמות כ״א) רק שבתו יתן ורפא ירפא. ת״ח הך גארזאלקא נחית לתתא וסליק לעילא ולאו כל מוחא סביל דא להון מוחא דחסידאי בסימיא דדרא.

אדהכי חזו ההוא קוטרא דסליק מבין טוריא והוין חדין להדא ופתח רב גערגילאי ואמר ודאי איהו קוטרא קדישא דעלי׳ כתיב (בראשית ט״ו) והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים... ואוקמוהו דביומי דפוריא הוי. מנלן, כתיב בין הגזורים וכתיב (אסתר ב׳) אשר נגזר מה להלן פוריא אוף כאן פוריא ואההוא קוטרא מחוי צדיקיא בידיהו ואמר (ישעי׳ ל״ח) חי חי הוא יודך בגין דאיהו סמא דחיי. עד דאזלי פגע בההוא אתרא כד משקע שמשא עלו לתמן והוו יתבי רב בקבקאי ורב סרחונאי סבא ותלמידיהון וכל חד הוי נקיט מנא דיינא שורפא בידי׳ דאחזיק תריסר לוגא במדה גדושה ובראשם הוי יתיב רב פשטידאי וארבע אוטמתא

א) הגהה בלשון לע״ז Gorzalka.

אנת יינא קדישא דמשתבח בך ארעא קדישא דישראל. ת״ח כד שלח משה לאללא ית ארעא דכנען ואפיקו לישנא בישא על ארעא קדישא ומשקרי כרם ביך לא הוו משקרי וקצצו איתכלי דענבין חד ונטלו כולהון דהוי משונה מן ענבין בכל ארעין. אנת יינא קדישא דמתיל ביך שלמה מלכא אוריתא וקודשא בריך הוא כדכתיב (שה״ש ז׳) וחכך כיין הטוב הולך לדודי למישרים. אנת יינא קדישא איתבהרית לארבע כסון בלילי דפסחא על שום ארבע לישנא דפורקנא דמצרים, ובגין דא אית לך ארבע שמהן יינא, חמרא, גפנא, שיכרא. אנת יינא קדישא זהרי דאנפין לכל בני נשא דישתין יתיך בנהירו דכולהו ולית מחשבה תפיסא ביך כלל. אנת יינא קדישא איתבריאת ביומא רביעאה כדכתיב (בראשית א׳) יהי מאורות ולהבדיל וגו׳ והא אוקמוהו אין הבדלה אלא ביינא דאם אין דעה דא יינא כדאקמוהו לעיל במימרי׳ דרב חביתא הבדלה מנין ובגין דא כתיב **מארת** חסר בגין דאתמכר מינך יינא טבא דמנטרי בבי גנזא דמלכא ולצדיקיא לעלמא דאתי. אנת יינא קדישא דחדי לכל בני נשין דשתין יתיך ואיתקרי משכילים כמא דאוקמוהו חמרין וריחין פיקחין ועל ידך יזכו לקרן עור פניהם דאתי סומקא באנפיהון ואזיל חוורא כדכתיב (דניאל י״ב) והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע דיסגא סומקא באנפיהון. אנת יינא קדישא על ידך אתגליאו רזין סתימין וטמירין כמא דאקמוהו נכנס יין יצא סוד. אנת הוא דבגינך יתפרקון עמא מגו גלותא כדכתיב (הושע י״ד) ישובו ישבי בצלו יפרחו וכו׳. אנת יינא קדישא על ידך יחיין מתיא בסוף יומין מנ״ש דכתיב (ישעי׳ כ״ו) הקיצו ורננו כל שכני עפר וכתיב (יואל ח׳) הקיצו שכורים. אנת יינא קדישא הוא חיותא דכולהו בני נשא דישתין יתך עליך כתיב (נחמיה ט׳) ואתה מחיה את כולם. וכד אסתלקית מנהון אישתירו גופא בלא נשמתא וציוחין ואמרין מלאה הלכתי וריקם השיבני. ובגין דא כד אפיקי ישבתא אוקמוהו וי אבדה נפש. אנת יינא קדישא הוא לעילא מן כל בריין דעלמא דאתמסרו כולהון בידא דישלטון וממונה כרם אנת לא אתמסרית תחות ממונה ושולטנא והיין ושרפין אנת בידי דקב״ה לגרמי׳ כדכתיב (תהלים ע״ה) כי כוס ביד ה׳ דייקא הוא ולא אחר. ת״ח כד נפקי ישראל ממצרים דין נטל כספא ודהבא דין נטל אבנין יקרין ומשה נטל ארונה דיוסף צדיקיא ברם גפנא לא זכי שום בריה לנטליה ברם קודישא ב״ה לגרמיה נטליה כדכתיב (תהלי׳ פ׳) גפן ממצרים תסיע. ובגין דא איקרי ההוא לילא ליל שמורים בגין ההוא, יינא דמנטרא בידיה דקודישא ב״ה. ואף לוט בסימא קדישא לא אתגלאית עד דבעי בצלותא קדם הממונה ואמר ותחי נפשי. וכדין אתגלאית לי׳ במערתא. אנת יינא קדישא דישזבית לעמא קדישא ביומין דאחשורוש ועל ידך צליבו ית המן וכנוהי ישונאיהון דישראל ואתא פורקנא לעמא קדישא מן עקתין בישין דגזר עליהון המן רשיעא ומלכא דאחשורוש כדכתיב (אסתר ז׳) והמלך קם בחמתו ממשתה היין והמן נופל וגו׳ ויתלו את המן, וכעין צדיקיא בסימיא דדרא, זכאה חולקיכון שכורי דדרא דאתיהיבת לי רשי לאגלאה לכון רזין סתימין וטמירין בההוא קיליסא ותושבחתא דיינא קדישא מאי דלא אתגלאת מן יומא דאיברי שמיא וארעא, בגין דא חובא עליכון לאתבסמא תדירא בכלהו יומין דישתא ויתיר מן דין ביומא רבא דפוריא ועתידין אתון למשתי מן יינא דמנטרא במטמונא דמלכא קדישא ולמחדי בחדוותא רבתא במטללתא

ואיהדר לתוקפא בדחילו ורחימו דכולהו חד ויהיב לי' לרב גערגילאי אוטמתא תנינא. פתח רב סורחנאי ואמר מאי דכתיב (שמות כ"ו) וסיה העודף וגו' יהי סרוח דא היא הבלא דצדיקיא מיומא רבה דפוריא דעלי' קא מרמזין שבעה הבלים בקהלת ואינון לקבל שבעה יומין דתשלומין דאית לפוריא כדאוקמוה הבריא, כתיב (מ"ה כ') והוא שותה שכור בסוכות. וכי מה ענינא דישכורא לסכות, בפוריא הוי לידה למימר. אלא בגין ההוא יומא בפוריא הוי דהכי כתיב תמן (שם שם) הראית את קול ההמון הגדול הזה וכתיב (שם) ויהי ביום השביעי, אליפנא דתשלומין דידיה שבעה יומין. ועל דא קא רמיז בסכות, ודא רזא דישכורא דישבח לי' רב גליסקאי תדירא ודא הוא וסרח העודף פ"א דבסופו והוא "פוריא דלא לבזאה סורחנא הדין דאיהו ליקרא דיומא עבידי הבלא עתיקא דמתבסמין בי' צדיקיא דדרי למיהוי שלים בכל יומין דידהו וכד הוי ישתי רב גליסקאי יינא דישורפא קדישא תריסר הביתין בכל יומא מן יומין אינון דתשלומין הוי תהיב ליה אצבעא לתוך פיו בגין לאקאה והוו מתכנשין אינשי קיתא ואוריהו לההוא הבלא ואתרפאו כל פגימין דהוו בגופיהון ויהבין גם לאינתותיהון וצירין לי' בסדינהון בגין דלא לאפלא ית ילדיהון. וברא דאיתילד, נישמתא דרב גליסקאי אתגלגלי בי' והכי הוי אודהי' למעבד בכל שתא ביומא רבא דפורי' ובישבעה יומין תשלומין דידי'.

ובדשמע רב פשטודאי עובדא רבתא הדין, קלסי' והוי צלי למיתי לשלימותא דההוא עבידתא, ויהיב לרב סורהנאי אוטמתא תליתאי. פתח רב בקבקאי ואמר עובדא הוי ברב שברנאי הסידא סבא דהוי רגיל מן יומוי למישתי תריסר הביתין דיינא שורפא קדישא בכל יומא, ברם ביומא דקדם תעניתא איכפל בסימותי' ושתי עשרין וארבע הביתין סגין דלהוי שלים בכל יומוהי והוי רגיל למצלי צלותא דנעילה קרם תיבותא. וצבורא עני בתרי' בגין דהוי גברא רבא.

זימנא חדא הוי קאים קרם תיבותא בצלותא דנעילה. ומטי זימנא דהשיכא ואזל ההוא ארמאה לארלוקי שרגא קדם תיבותא ונפק הבלא מפומי' דרב שברנאי ואזל לגו ההוא ארמאה ונפל ההוא ארמאה בבי כנישתא וגני תלתא ירחי עד ירחא דטבת ואתו בולי' עלמא למהזי ההוא גבורתא דרב שברנאי סבא בההוא הבלא, ולא תימא ה"ו שתי רב שברנאי ביומא דכפורי ליצלן מראי ברם ממעלי יומא דכפורי הוי בי' ההוא הבלא. ת"ה כמה רב גוברי' ונפיש חילי' דההוא סבא. וכד איתער ההוא ארמאה אתי לקמי' דהאי סבא וסגיד ליה ושבח ליה ובכי קמי' למילף לי' ההוא פולחנא קדישא. ולא צבי מרנא בגין דלא לממסר רזין לארמאה. עד דערק ואזל ואגייר ואוליף לי' והוי קרי לי' שברנאי על שמי'. כד אציתו כלהו מה דאישתעי רב בקבקאי איתבהילו להרא ויהבו לי' כל חד אוטמתא דקבילו מרב פשטודאי ואוף הוא יהיב לי' אוטמתא רביעא ואתבסימו כרנא בסימי קדישי, עד ירחי דניסן. מה טב הולקהון דאינון סבי נשמתהון קדישא ומדוריהון בגנתא דעדן. לאשתעשע תדירא, דא היא רזא דההוא לילא. ואסתכלו הבריא ועבידו בותהון ואנהירו אנפין בנהירו עלאה בעלמא דין ובעלמא דאתי.

דבוכרא בידיה וכד חזי להני קדישיא עלאי בסימי דדרא אמרי בריך מיתיכון לשלם, בגין דזהרא עילאה אשתכח הכא דרחמין אתערין ודינין מתחלפין לעילא ותתא ומאן דלא ידע רזא דההוא לילא טב ליה דלא אתברי ומאן דמזלזל בהאי ישקיא דיינא שורפא קדישא הדין קוצין בנטיעות אתקריא. והא אוקמוה דלא איתענייש יונה נביאה עד דמזלזל בפוריא ואחליף יינא במיא. ומנלן דהכי הוא דכתיב (יונה א׳) ויזעק איש אל אלהיו וכתיב (אסתר ד׳) ויזעק זעקה מה להלן פוריא אוף הכא פוריא וכיון דאישכח לאלהיו במיא ולא ביינא כדכתיב (יונה א׳) אשר עשה את הים אתגזר עליו לאטלא בימא וכד תב בתיובתא שלימתא וקבל עליו לאתבסמא בפוריא ולאישתכרא בלילא דהמיסר. דרעוא אישתכח בכלהו עלמין כדכתיב (תהלי׳ מ״ב) בקול רנה ותודה המון חוגג וכתיב (יונה ב׳) ואני בקול תודה אזבחה לך ואבוד דפוריא הוי בדין רמיז (שם ב׳) ויאמר יי לדג ויקא את יונה בגין דקבל עליו קיא כדכתיב (ישעי׳ י״ט) בהתעות שכור בקיאו וכתיב (שם כ״ח) וכל שלחנית מלאו קיא צואה ורזא דיליה א״ק בכ״ד לאישתמודע יקרא דההוא לילא דאיהו קדישא מכל שאר לילין דישתא והאי כסא עתיקא היא דיותינא ליה מאבוה ואזהירנא דלא למזרקא מיני׳ כלל ועליהי אתמר וי למאן דזריק ניצוצין לבר ההוא ניצוצא וודאי לאתקנא נפישא עבידא. ובדין פתח רב פישטודאי ואמר מאן די אישתעי לי מלתא הדתא דלא שמיע לי יהיבנא לי׳ איטמתא חדא פתח רב פיפלאי ואמר זימנא חדא הוי אזילנא בתרי׳ דרב בורסקי חסידא לשמשא יתיה ואזדמין לאושפיזא חדא ואמר לאיתאה לי׳ כסא דאחזיק תרין אלפי לוגא דיינא שורפא קדישא בגין לקיימא קרא (מ״א ז׳) אלפים בת יכיל, והכי הוי רגיל מן יומוי ולמישתי לי׳ בהדא דאוליפנא מאן דישתי כסא רברבתא בזימנא חדא נשמתא טבא אית בי׳... ונזיף בי׳ מרא דאושפיזא בגין דלא הוי לי׳ כסא רברבתא כי הא׳, ואמר לי׳ לישתי מר זימנין סגיאן במאנין דזעירין (נ״א זעירתין) אותיב רב בורסקא ואמר טבא לנפישא למדמך מותא עלמין ולא יעבור על פתגמא דאביהו דהכי הוי פקיד עלנא תדירא.

ובגין דנזיף בי׳ מרא דההוא אושפיזא ישפך עלי׳ למותא דרבנן דלית ליה אסוותא ודמיכת לי׳ ביתא בי׳ בההוא שעתא אמר **בת יכיל** והא אתמר סיפא דאתוון אלפי״ם ב״ת אינהו מ״ת ואוף ההוא גברא מרא דאושפיזא נפל עלוהי עא מן ביתי׳ ובזע ית מוחי ומית. וכד שמע רב פישטודאי ההוא עובדא אמר סגי חילי׳ דרב בורסקא להדא ואוף אנן במנין תקיפין נתבסם האידנא ויהיב לי׳ חדא איטמתא.

פתח רב גערגלאי ואמר אין בן דוד בא אלא בפוריא קדישא דכתיב (זכרי׳ ט׳) ודבר שלום לגוים וכתיב (אסתר י׳) ודובר שלום לכל זרעו מה להלן פוריא אוף הכא פוריא. ת״ח רזא דמלתא אינון מיש״ח י״ש מ״ח דבגין יינא שורפא קדישא אתפתחו כל מבועי מוחין כדאוקמוהו (ישעי׳ י״א) ומלאה הארץ דעה דא יינא דיתמלא כל ארעא בההוא יינא קדישא דהדוה יסגא בכולהו עלמין לעילא ותתא, באומאה עליכון חבריא לא תגלי רזא דא עד דמייתי מלכא משיחא בגין דלא יתמסר רזין סתימין לסטרא אוחרא. וכד שמע רב פישטודאי מלתא דא נפל על אנפיהי והוי תווה לחרא בגין דישרי עלוהי חדוותא רבתא ואתו חבריא ואוקימו יתי׳

פתחין הבריא פומיהון וקלסין לאילין מילין ורזי די גלי רב בקבקאי בפסיקתא דרב קעקאלאי והמוהי. ואמרו יציבין מילין אילין כמא די מימסרין מטורא דסיני ובודאי הרב קעקאלאי והמוהי יהזו פגימתא לעילא. רב קעקאלאי בגין דאסיר התירא ותנינן מאן דאסיר התירא לאו דכי׳ נשמתי׳ בגין דפגים להנהו נשמתין קדישין דאיתגלגלו בהאי היתרא לעבידי תיקונין ועל ירווי דאסיר לא עבידי תיקונין ולא סלקי לעילא ועונשי׳ סגיא להדא.

תא הזי דאתמר אשקא דריספקא הריב ביתר ואף הבא אהדא לאקשונא די אשתכה יתי׳ בשלהי קרנא דשקא הרבו כמה נשמתין קדישין דאיגלגלי בהאי קמהא דפסהא דוקא למעבד תיקונין. ובגין דא יאית לבר נש לאזדהר דלא יאסור התירא ולא לפגום נשמתי׳ ונשמת קדישין עילאין דאיגלגלי בהאי התירא. ורב סרהונאי המוהי יהזי גם לפני מותא לעילא בגין דהס על יקרי׳ דרב קעקאלאי התני׳ דלא לאהסיני מבורסא דהוראה ולא הס על יקרא דנשמתהון קדישין דאתגלגלי בההוא התירא דלא עבידו תיקונין ומהזי בגרמאוי׳ דאף על יקרא דרבנן לא הס. דהא אוקמוה מאן דאוקיר רבנן הוי׳ לי׳ התנין רבנן והתני׳ רב קעקאלאי הוא מעמא דארעא ולא מטי כלל להוראה ומורה ולביש בלבושא דרבנן דלאו דידי׳ בגין דא אית לכל בר נש לשבהא לאורייתא קדישא ולשתעי תדירא. בספורא דא לפרסומי מלתא דהנהו תרי רבנן בגין לאשלמא להון עונשיא בעלמא הרין לזכאה יתהון בעלמא דאתי. בההיא שעהא ברת קלא מן שמיא נחית ואכריז קושטין אילין מילין די נפקין מן הרב בקבקאי וסיעתיהו והמצה אשר שאילתין מותרין לפסהא.

סליק.

מדרש הנעלם

ושאילתות.

רב קעקאלאי ורב סרהוגנאי המוהי, הוין יתבין אתי לקמייהו ההוא בר נש כד הוי נקיט חדא לאקשונא בידוהי דאשתכח בשלהי קרנא דשקא בתר דאוריק מיני' חטי דפסחא. ושאילי קדמיהון די בתר כן אתכנשו בההוא שקא בתר דאפבי' לסטר אוחרנא קמחא דהאי חיטי ואפי מניה מצה לפסחא. פתח רב קעקאלאי ואמר וודאי אההוא לאקשונא כתיב (שמות י"ב) שאור לא ימצא בבתיכם. וכתיב (שם) כל מחמצת לא תאכלו, וודאי שאור ומחמצת כלהו הד, ודא הוא רזא דיצר הרע ורשותא אוחרא, דאיקרי שאור ומחמצת, ובגין דא הדין מצה אסירא לפסחא כשאור ומחמצת. וההוא בר נש דשאיל שאילתא דא בר אורין הוי וכד שמע הדין פסיקתא דנפק מפומי' דרב קעקאלאי אוהיך להדא ומילין הוו בפומי' למיעני לי' ולא עני, בגין לקיימא קרא (משלי כ"ו) אל תען כסיל באולתו, אף במילין דאורייתא. וכד ארגיש רב סרהיגנאי המוהי בההוא בר נש דלא יקיים פסיקתא דהתני' לקימא איסורא לההיא מצה אמר לי' לההוא בר נש במטי מינך אפי מצה אחרינא לפסחא בגין לקיימא מילי דרב קעקאלאי התני' דלא לאחזוקי יתי' לעמא דארעא ולזלזל בי' ולאוחית יתי' מבורסא דהוראה. ולא צבי ההוא בר נש ואזיל לרבנן סבוראי קשישאי ותמן הוי יתיב רב בקבקאי והציע לקדמיהון שאילתא דא ופסקא דא דנפיק מרב קעקאלאי והמוהי, כד אציתו כלהון מאי דפסקי הנהו רבנן אותיבו להדא ואמרין ליה לההוא בר נש זיל אכיל מצה הדא בפסחא. דא היא מצה כשירה דעליה כתיב (שמות י"ב) שבעת ימים מצות תאכלו, בכל מושבותיכם תאכלו מצות, ופתח רב בקבקאי פומי' ואמר ירענא דרב קעקאלאי והמוהי אינון מעמא דארעא ולא ידעין הוראה אליבי' דהלכתא ולא מטי כלל להוראה ברם הני נשי אחזיקו יתהון דידעין רזין סתימין דפנימיתא בגין דא אהוי לכון טעמיהו דאסרו בגין דמצה אתקריא לחמא דעניא כדכתיב (דברים ט"ז) להם עוני וההיא מצה דשאיל עלוהי לא מקרי לחמא עניא בגין דההיא לאקשונא היא איבלא דעתידין בכלהו יומין דשתא בגין דא אוסר לההיא מצה. דא דא הוא רזא דרב קעקעלאי ורב סורהנאי. ברם לחמי דהנהו תרי רבנן אוף בכולהו יומין דשתא לחמא עניא איתקריא דאינהו עני' בדעת ומקרי לחמא עניא. וההוא דקרי למצה הדין רזא דיצר הרע ורשותא אוחרא אהוי לכון טעמייהו דהא אוקמיה ביומא דעתידין יצר הרע מהוי להון לצדיקיא כטורא ולרשיעא כסערה. ולעמא דארעא כעין הנהו תרין רבנן מהוי להון כהדא לאקשונא ובגין דא איקרי ההיא מצה שאור ומחמצת ברזא דיצר הרע.

קצור

שלחן ערוך למלמדים ולמורים.

והם פסקי דינים, שהיו שפונים טמונים, עדן וערנים. משפטים והקים, שבעתים מזקקים. לתת למלמדים בינה, לדעת יתד ופנה. ולמורים תבונה והנהגה הגינה. גם אבות התלמידים, בין שהם בינונים או נגידים, ידעו חובותיהם, למלמדיהם ומוריהם. כל אלה יצאו ממקור מים חיים, המלמד הגדול בעל הכנפים, ואביר המורים חודו כסה ישמים, דבריו משמחי לב ומאירי עינים. רבן של בני הגולה, מטפס ועולה, מישקה ודולה. המנהל צאן קדשים, על מבועי אילי תרשישים, מהיה נשמות לצעירים וישישים. ה״ה ציציתא דנורא. אספקלריא המאירה, נהיר לעלמין בתדירא. בוצינא קדישא, חסידא ופרישא. שי״ף ועייל ונפיק בלקוטי בתר ילקיטי כיש״ת יוזפא המקסטוני. וזאת התעודה, היתה מקפלת בחבילה ובאגודה, באוצר הספרים של אי״ב בןיהודה. ולמען לזכות את הדור, בנוגה ואור, ידי שלחתי לכישור, בירורתי הנסחאות, כפז מסלאות, ובהגה מדויקת, שבעתים מזקקת, מבלי שגיאה ודפי, כלולים בהוד ויופי. ובעזרת האל שהיתה עמדי,

כל אלה עשתה ידי

יוסף ברילל, ממינסק.

י) אעפ״י שאמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה מותר למלמד להרבות שיחה בדברים בטלים ובספורי מעשיות אפילו בדברים שיש בהם אבק להי״ר לפני בעלת הבית אם היא מן הנשים הדברניות. לפי שאין כונתו אל האשה אי אל הלה״ר אלא למצוא חן בעיניה ולקנות שם מלמד מהודר. זה הכלל כל הדרכים והתחבולות כשרים למלמדות. ועל כגון דא נאמר וכל ערום יעשה בדעת.

ב, אלו הדברים שפוטרים את המלמד מת״ת (וכו י״א סעיפים).

א) מלמד שהוא מצטער כגון ששמע שמועה רעה פטור. מלמד שיש לו מיחוש בעלמא והוא הולך ועושה כל צרכיו כבריא פטור. אפילו מי שחושש בשיניו מעט, או שנקין אצבעו או מי שחש במעיו שמלא כריסו באכילה גסה או מי שממרק את מעיו מפני שמכין א״ע לסעודת מצוה. או מי שהקניטתו אשתו פטור מת״ת.

ב) מי שעיניו שותתות ודולפות דמעות. או מי שיש לו לפלוף בעיניו והוא ממרח רוק ונפל על גביהן כדי ללחלחן. או שהוא שורה קילורין (מין רטיה ומשיחה לעינים) במים צוננין ונותן על גב העין הרי זה פטור דמיכחא מלתא דלרפואה קא עביד.

ג) מי שהיתה לו מכה ונתרפאה וכבר עלה עליה גלד אם עוד הרטיה עליה כדי לשמרה פטור. וכן מי שנטל צפרניו והתך באצבעו והוא כורך עליה קורי עכביש ועליהן מטלית או סמרטוט פטור.

ד) מלמד שהוא בעל תפלה והוא רגיל לגמוע ביצה חיה כדי להנעים קולו פטור. או מי שהוא כורך מטלית עבה סביב לצוארו לשמור קולו שלא יחבא פטור. מפני שכל אלה נראים בעיני התלמידים שחולה הוא וחולה פטור.

ה) מלמד שאשתו יולדת פטור כל שבעה. לפי שהיולדת היא כחולה ויש בזה פקוח נפש ופקוח נפש דוחה ת״ת וכן מלמד שנזדמנו לו פנים חדשות פטור.

ו) זה הכלל כל דבר קטן שיקרה בביתו של המלמד אפילו אם אשתו הקדיחה תבשילו. אם נשברה קדרה של חרס ישנה וריקנית ובפרט אם הקדרה היא שטומנין בה דייסא לשבת פטור. וכן אם נתנה אשתו פת בתנור ולא קרמו פניה, או שנצ־בו יותר מדאי. אם אבדה תרנגלתו שנקרה באשפה, או עזו שיצאה ורעה בשדה אחר, או שנפלה דליקה בעיר, או גייסים עוברים בעיר, לויה הגונה כגון אם אחד מטובי העיר ומפרנסיה שחל״ח. או ספדן שקושר הספד באחד מבתי הכנסיות, כל אלה פוטרים את המלמד מת״ת ובעה״ב אינם רשאים למחות בידם.

ז) אלו הימים שקובעין בהם המלמדים יו״ט ופטורים מת״ת: תענית צבור. ראשי חדשים. כל ח׳ ימי חנוכה כסדרן, ג׳ ימי הגבלה. ל״ג בעומר. יום הסיום וכל יומא דפגרא. וכל יום שאין אומרים בו תחנון פטור. (הגה אפילו יום שחל בו יצ״ט של אבותיו או אבות אשתו פטור).

ח) מותר למלמד לנמנם באמצע לימודו אפילו יותר משנת הסוס שהוא יותר משתין נשמין ורק שיטה על צדו או על זרועו ואין זה בטול תורה מפני

א. דין מי הם הכשרים להיות מלמדים בישראל. ובמה המלמד קונה שם (ובו יו"ד סעיפים).

א) הכל כשרים למלמדות לכתחלה. אפילו מי שמרגיש בנפשו שהוא חלש בדעת. ואינו מעורב עם הבריות. ואינו יודע במלי דעלמא אפילו כל שהוא. ואינו בקי בשום עסק. ואין לו מעות לפרקמטיא כשר. (הגה וי"א דאם אינו מעורב עם הבריות פסול. לפי שהמלמדות צריכה תחבולה ותחבולה נעשית רק ע"י אחרים).

ב) מי שנשא אשה ופסקה לו מזונות על שלחן אביה ומת אביה. או שנתמסכן ואינו יכול לקיים שטרי פסקתא דיליה. או שהבטיחו לו נדוניא ורמוהו או מי שכבר כלו ישנות המזונות על שלחן חותנו, עושה לו מעמד יהיה למלמד.

ג) וכן מי שאשתו ארורה ושנואה וברח ממנה לעיר אחרת וישהה שם ישנה או שנתים וישב לעירו ולביתו זו אשתו הרי זה יחזיק במלמדות.

ד) מי שהיה חובש ביהמ"ד אפילו זמן מועט. ואפילו לא למד גמרא אלא עם רש"י בלבד, מותר להיות מלמד גמרא. מפני שהמלמדות מביאה לידי תלמוד. ומי שלא למד אפילו חומש עם רש"י. ואינו יודע לקרות רק בספר מנוקד, מותר להיות מלמד דרדקי. (הגה מיהו מצוה מן המובחר שישמש מתחלה זמן מועט לראש דובנא להיות בקי מעט בסדר הלמוד בחבור ההברות ולידע איך להתנהג עם התינוקות).

ה) מלמד דרדקי אינו צריך לדעת אפילו דיני שוא נח ונע, ומכש"כ דיני מלעיל ומלרע, ויתר דיני הקריאה, שכל אלה אינן אלא נוי והדור ואין מעכבין. (הגה והאידנא נוהגין לידע שמות הדקדוק גרידא ולא את הוראותיהן).

ו) הרוצה להיות מלמד נוהגין שיקח התלמידים הראשונים אצל קרוביו או קרובי אשתו עד שיקנה לו שם מלמד. והני מילי אם עושה לו מעמד בעירו דוקא אבל בעיר אחרת לית לן בה. מפני שאין מכירין אותו ואין יודעין שהיא לו התחלה.

ז) י"א שהמלמד שנטל את התלמיד הראשון צריך לברך שהחיינו.

ח) הרוצה לקנות שם טוב במלמדות, כי העשירים יתנו בניהם לו, צריך מתחלה לקבוע מקום לתפלתו בבית המדרש ההוא שמתפללים שם העשירים. ויתרגל מתחלה לבא בדברים עם בניהם, ולפרקים גם עמהם, עד שיהא לבו גם בעשירים ולידע מעט נימוסי הכבוד וד"א הנהוגים ביניהם.

ט) כשהולך בחוצות ונפגש באחד העשירים שיש לו בנים קטנים, יקדים לו שלום בכבוד ובענוה יתירה. וכשהוא הולך לטייל בשבתות ובמועדים ישתדל להתהלך עם בני העשירים או עם התניהם. וע"י ימצא דריסת הרגל גם בבתיהם. ואם עושה כן יזכה להיות מלמד לבני עשירים.

ומעשה בעיר קסטין שרצען אחר הדיוט השליך את מרצעו לזקנותו ויהי למלמד ושבחוהו הרצענים שבעיר.

ו) מלמד שאינו יודע בדקדוק המלה, ואינו יודע לקרות כהלכה, ואינו יודע להבדיל בין העבר והעתיד, ומחליפן זה בזה ומכש"כ חלקי הגזרה והבניה ופסקי טעמים המפסיקים והמשרתים לית לן בה, מפני שכל אלה הן רקחות וטבחות להתורה ואינן עיקר. ויש י"ש שמתרחקין מכמו אלה מפני שדקדוק מביא לידי כפירה ר"ל. והאידנא גם הי"ש אינו מקפיד כלל אם המלמד יודע שנים שלשה שמות בדקדוק, ומלבד שלא ידע הוראותיהם ופירושיהם כי מבטלם בלבו ודיו.

ז) המלמדים עברית לנערות, בין שהם מחזירים על הבתים ובין שהנערות באות אליו אין בודקין אחריהם וכשרים למלאכתם. אפילו בזוים ופחותי ערך ואין שואלין ודורשין עליהם. שמכיון שבני ישראל מצוים רק על ת"ת לבנים שנאמר ולמדתם את בניכם ולא את בנותיכם, הלכך פטורים האבות לברוק אחריהם וכל מי שפושט ידו לטול נערות נותנים לו.

ח) יש מי שאומר שיש למהות בידי שמשי ראשי הרוכנא שקורין בעל־פער, הרוקים שמחזירים על הבתים ומלמדים את הנשים הפנויות ואת השפחות שהגיעו לפרקן, מפני שהשודין על העריות ויש מקילין וכן נוהגין במדינות הללו.

ט) מלמדי דרדקי שאינם יודעים להבדיל בקריאתם בין ציר"ה לחול"ם ובין שורק לקבוץ לית לן בה לפי שאין משגיחין בכמו אלה וכל הממעיט בידיעתו תבוא עליו ברכה.

ה, דין המלמדים בפרט. עשית המעמד וההזקתו ואופני לקיחת התלמידים לזמניהם (ובו י"ח סעיפים).

א) ר"ה למלמדים שתי פעמים בשנה תשרי וניסן, וראשי שנים למורים שנים עשר הם כמנין ראשי הרשים. (הגה והזריזים מקדימין כמוזכר לקמן בסעיף שאחר זה).

ב) מר"ח שבט ואילך בימות החורף ומר"ח אב בימות הקיץ נוהגין המלמדים לבקש תלמידים בצנעא ובחשאי ומשנכנס תשרי וניסן בפרהסיא.

ג) ראוי לכל מלמד לתת לב קודם שיגיע זמן לקיחת תלמידים, לסדר לעצמו סדר הדברים וסגנון הלשון שידבר באזני בעה"ב שיבוא לטול בניהם, עד שיהיו שגורים בפיו שלא יתבלבל ה"ו ואבדו עשתנותיו.

ד) הבא לעשות לו מעמד בפעם הראשונה יתגבר כארי לעמוד בפני כל פגע וכל תקלה. וישתדל בזריזות יתירה לכנוס למקום שצריך לכנוס ולהעמיד שתדלנים ופרקליטים הראוים לאותו מעשה והכל בחשאי מפני שהפ־סום מזיק.

ה) ראוי לכל מלמד אשר עיניו בראשו שיהא מיצר ודואג גם באמצע הזמן על המעמד שעתיד לבוא. ויכוין את השעות הרצויות להתראות עם בעה"ב ואם עושה כן מובטח שיהא לו מעמד מלא וגדוש.

ו) מלמדי דרדקי נוהגין לשלוח ע"י שמשיהם לתינוקות שבעיר, שלא הגיעו לעונת הפעוטות (היינו בן ה' או ו' שנים) את הגרים לחנוכה. והרעשים

שהיא שינת ארעי. אבל אסור לשכב סרוח על צדו ומכש״כ פרקדן וכר למראשותיו דמהו׳ כשינת קבע ואסור משום מראית עין.

ט) מותר למלמד לפלא את כליו, לטול צפרניו ולהטליא את מכנסיו בשעה שהתלמידים יושבים לפניו. ומכש״כ דבר שבמצוה כגון להתיר ציצית מטלית זו וליתנם בשל אחרת, וכדומה ואין בזה משום בטול תורה. וכן מי שיש לו תחתוניות והיא נוהג להאריך בביה״כ ישעור מרובה אין בכך כלום. וכן מותר לו לאכול סעודת ארעי כגון פת שחרית או לישתות חמין ואינו נקרא בטול. זה הכלל בכל דברים של רשות כגון האכילה השתיה וההליכה והישיבה והקימה והשיחה וכל צרכי הגוף וכן צרכי ב״ב הקטנים מותר, מפני שהוא בביתו וברשותו ומותר לו לעשות מה שלבו חפץ.

י) המלמד מותר להפסיק בינתים במתכוין בשיחה בטלה או בדברים של מה בכך, אפילו דברים שיכול לעשותם ע״י אחר ואין בזה בטול תורה. אפילו לנענע עריסת בנו או בתו, או להיות פועה להם ואינו נקרא בטול.

יא) בין הפרקים בישעה שהמלמד חפשי מתלמידיו מותר לו להתעסק בכל דבר כגון לזוג זווגים, או להתעסק בסרסרות או להתעסק כפרקמטיא לעזור לאשתו אם יש חנות, וכן לשוטט בעיר לבקש לו תלמידים חדשים לזמן הבא, ובעלי הבתים אינם רשאין לגרוע משכרו אפילו פרוטה אחת מפני דאדעתא דהכי נתנו לי בניהם ללמוד ואין בזה משום ארור עושה מלאכת ה׳ רמיה.

ג. דין ישיבת המלמד בחדר (ובו סעיף אחד).

א) המלמד אינו מחויב לישב בחדר אלא ארבע שעות מצומצמות ביום שתי שעות לפני חצות היום ושתי שעות לאחר חצות. ואם רחיקא ליה שעתא, ואין שהות לו יקדים צאתו. ובלבד שיזהיר את התלמידים שלא יזוזו מהחדר עד שיגיע זמן צאת התלמידים מהחדרים. (הגה ומיהו יזהיר את אשתו להשגיח עליהם שלא ירוצו ברחובות משום מראית עין).

ד. מי הוא הראוי וההגון למלמדות (ובו ט׳ סעיפים).

א) המלמד צריך שיהי׳ הגון, ואיזהו הגון שיהיו בגדיו ארוכים ומלובלכים ולבו מגולה וירא בור אך ירא חטא, ואין לו ידיעה כל שהיא בהלכות החנוך. בעל זקן ורגיל מעט בגמרא ואפילו שיצא עליו שם רע בילדותו אין בכך כלום ומלבד שלא ישוב לסורו בפרהסיא הרי זה מלמד הגון.

ב) הכל כשרים למלמדות, אפילו מי שאינו בקי לא במקרא ולא במשנה אם אך יודע לקרות בתורה ובנביאים ולתרגם פסוק אפילו לא בצורתו כשר.

ג) מי שרוצה לטול השם מלמד יבוא ויטול ואין בודקין אחריו.

ד) מי שהיה חבוש בבית האסורים על הגנבה ועדות שקר וכדומה כשר. (הגה. מיהו לכתחלה יש שנזהרים מעט אם נמצא בו פסול או פגם).

ה) מי שהיה היה רצען או עגלון, והשליך את מקלו את סדנו ורצועתו כשר למלמדות ומלבד שתהא יראת אלקים על פניו ואסור להיות על קנקנו.

ו. דין המורים בכלל. חיוביהן ופטוריהן ושארי הנהגתם עם התלמידים ובעה"ב (וכו ע"ז סעיפים).

א) המורה איזה לשון, מלבד להי"ק, חייב ללבוש נקיים וקצרים כמנהג המדינה. יאריך בתחתונים ויקצר בעליונים. שפת הלוקו המלפפת את הצואר וכן את פרקי כפות הידים, צריכה להיות לבנה כבהרת כבוסה בבורית ומגוהצה בנתר, בולטת ונראית לחוץ. ובפליוס (פי' מין כובע שקורין קפליוס) על ראשו בימות החמה בפליוס של קש לבן ובימות הגשמים בפליוס של שער, בנעלים מצוחצחים למעלה אעפ"י שקרועים ונקובים בנקבים מפולשים למטה. ובעידל (פי' מין נעלים של עור שקורין קאלאשין) עליהן בימות החורף, בבתי עין על החוטם ומשוח בשמן אפרסמון. אם עושה כן מובטח שיטול את השם.

ב) המורה ההולך ברחוב בימות הקיץ, נוהגין שיקפל את מעילו העליון ויחזיקנו על זרוע ידו השמאלית או מפשיל על כתפו משום הדוה, ובימינו יחזיק מקל תפארה ובפיו מקטורה (שקורין סיגארעטע), ועמוד העשן יהא מתמר ועולה ומתפצל לימין ולשמאל. (הגה ומיהו כשצד הפנימי של מעילו קרוע וכשיהפכנו ויקפלנו יהא נראה להוץ פטור מפני שחסה רחמנא על כבודם של בריותיו).

ג) המורה מחויב לידע קירת הראש ותנועת האברים כדין בפגישתו עם מכרו וכן בהתפטרו ממנו. ומורה להי"ק פטור. וי"א דמחזי כיוהרא ואסור.

ד) המורה צריך להיות בקי מעט בעל־פה בשמות טובי הסופרים שבשפה ההיא שמתאמר למומחה בה ודיו.

ה) אם נכנס המורה אל איזה בית חובה עליו להסיר את הפליוס מראשו אך יזהר מאד איך להניחו כדין. ומורה להי"ק פטור ואם עושה כן מתחיב בנפשו.

ו) המלות הצרפתיות כגון פרדן בנזור מאסי' וכדומה צריכות להיות שגורות על לשונו כדי שיאמרו עליו מלומד הוא גם יונית וצרפתית.

ז) מצוה על המורה לבקר בבתי תיאטריות וקרקסאות, ואם אין ידו משגת לשלם חובה עליו לשאול את המבקרים שלא יבוש אם תשאלהו אשה ומכש"כ עלמה ויהי ה"ו כאלם. וכן אל ימנע עצמו מן ערבי המחול. והמהדרין משתדלים שתהא להם דריסת הרגל גם בכלוב. לפי שכל אלה סמך מובהק שהוא מן הישוב ומשכיל מדור הי"ט.

ח) מצוה על כל מורה לדקדק בכבוד המין היפה, לשמור ולעשות בשמירה מעולה כל החקים והמנהגים הנהיגים כנימוס, אפילו הוא נשוי.

ט) ראוי ונכון לכל מורה לילך בקומה זקופה ובפסיעות מדודות, ובימות הקיץ שהמתא מרובה מצלתא מותר אף לכתחלה לילך ד' אמות בגלוי הראש גם ברשות הרבים בסרטיא ופלטיא לפי שאות היא שבן חורין הוא ומשכיל.

י) מלבושו צריך להיות פתוח מלפניו ומאחריו וכנפותיו תהיינה התיכות וקצועות באלכסון מטבורו ולמטה בכדי שתבריק השרשרת התלויה באורלגן.

יא) מטפחת האף מצוה מן המובחר שתהיה לבנה ומקפלת קפול מרובע ותחובה בכיס המלבוש שעל החזה לצד שמאל. וכשעור שתי אגודלים תהא בולטת ונראית לחוץ.

לפורים כדי לקנות את לב האבות. וי"א אפילו התינוק מוטל בעריסתו. והאחרונים נוהגין לשלוח גם לתינוק בן יומו. ומנהג יפה הוא שדעת בע"ב עשירים נוחה הימנו.

ז) המלמדים ניהגין להעמיד שתדלנים בבית שנתנו עיניהם, ע"י היוצאים והבאים שם, כגון ע"י החייט והרצען. ע"י הנחתום ושואב מים, ע"י חוטבי עצים ושומרי החצר וכדומה שיש להם דריסת הרגל בבית. אפילו ע"י הנשים המחזירות על הבתים בסליהן, למכור בצלים שומין צנון והזרת. או ע"י הנשים הדברניות והיוצאניות והקולניות שיש להן תשעה קבין שיחה או ע"י הנשים הצדקניות וגבאות הצדקה המחזירות על הפתחים. ומלבד שתהיינה נזהרות לערבב בשיחתן בגנאי המלמד פלוני, שבטלן הוא, ומתקוטט תמיד עם אשתו, ואינו משגיח בעינא פקיחא על תלמידיו, ולהבליע בנעימה בשבח המלמד החדש שפועל אמת הוא ופעולתו אמת והעושה בן מובטח שיצליח.

ח) מלמד שמעמיד לו מזכים אחרים, מותר אפילו ע"י חרש שוטה וקטן ע"י עבדו ושפחתו של בעה"ב העברים ומכש"כ ע"י עברו ושפחתו הנכרים שעדותן יותר נאמנת ומקויימת לפי שהם משיחים לפי תומם. וע"י בתו של בעה"ב אפילו שלא בגרה ולא הביאה שתי שערות. אך לכתחלה טוב ללמדם ולסדר בפיהם את הדברים שידברו באזני בעל או בעלת הבית שלא יגמגמו בלשונם ולא יטעו בסגנונם שלא יכירו בהם שמדברים בכונה.

ט) גם אשתו של המלמד מזכה לו שלא מדעתו אם אשת חיל היא, דמסתמא ניחא ליה. כיצד היא עושה, נכנסת ויוצאת תדיר לבתי בע"ב שונים ע"י איזה פתחון פה כגון לשאול את פי בעלת הבית על שפחתה שעברה בביתה אשתקד, אם לא תצטרך לשפחה נוצרית, אם לא תקנה פרה חולבת, אם לא תמכור בגדים ישנים וסמרטוטין, נעלים קרועים ומטולאים, בקבוקים ריקים וכדומה, וכיון שתבוא עם בעלת הבית בדברים תמצא מקום לזרוק מרה בהמלמד פלוני ולשבח את אישה. אבל הכל בחכמה וכמו בדרך אגב וכמשיחה לפי תומה שאין דעתה לכך. ועליה רמז שלהע"ה אשת חיל עטרת בעלה.

י) מלמדים בין שהם מקרי דרדקי ובין שהם מלמדי מקרא משנה וגמרא נוהגין להזור על פתחי האבות לבקש את בניהם אפילו במקום שיודעים ברור שבקשתם תהא כזורק אבן להמת אין בכך כלום ומותר אף לכתחלה. וכן נוהגין.

יא) מלמד שיצא מלפני בעה"ב בידים ריקניות, ואפילו שאמר לו בפירוש כי לא יתן את בנו על ידו, מותר לו לכנוס אל ביתו ולדבר על לבו, וכן מותר לו להביא איזה תלמיד להבחינהו לפניו. ואפילו אם בעה"ב גער בו בנזיפה אל יתיאש עצמו מן הרחמים. בד"א אם יודע ברור שהתלמיד מופנה. אבל אם שמע שזכה בו אחר אל יכנוס עוד אל ביתו של בעל הבית. (הגה מיהו כשיפגע אותו בחוץ מותר להזהירו שבודאי יתחרט, כי כמו שלא כל האצבעות שוות כך המלמדים אינם שוים).

אפילו הוא יושב לבדו עם תלמידו אסור. ואל יאמר מי רואני כי הרבה משגיחין יש לבעה״ב ועיני המשגיחין משוטטות בכל.

ז) המורה ששעתו פנויה לפניו כשהוא הולך סובב ברחובות לבטלה צריך לרוץ בהליכתו ובחזירתו. שמא יפגש במורה שאיננו פנוי ויש לחוש שיכיר בו שהוא פנוי.

ח) לא ישיח המורה שיחת חולין בשעה שהתלמיד חוזר לפניו את הלקח ואם שה הוא חטא גדול וגוערים בו בפעם הראשונה ובפעם ב׳ משתקין אותו ובפעם ג׳ מסלקין אותו. ובמלמד שעושה כן לית לן בה.

ט) מורה נכרי שהוא ע״ה גמור קודם למורה חכם גדול ישראל, גם פוסקין לו פרס גדול ואין עומדים עמו על המקח, אפילו הכל יודעין שהוא שותה שכור מתנהגים עמו בכבוד. והרבה טעמים בדבר.

י) המורה כשהוא מתפטר מתלמידו, ומכש״כ כשהיא בתולה והוא רוק יכוין רגליו זו אצל זו כאלו אינן אלא אחת להדמות למלאכים דכתיב בהם ורגליהם רגל ישרה. ומרכין מעט את ראשו בענוה. והמהדרין מן המהדרין כורעים עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה. פושט ידו, ועוקר את רגליו ופוסע שלש פסיעות לאחוריו ומתפטר. וזה דוקא במורה לשון לע״ז אבל לה״ק פטור והעושה כן מגונה.

יא) ביום המעונן שגשמים יורדים וברקים זועות וסופות הייב המורה לבוא אל תלמידו. ואם לא בא מנכין לו. והמלמד והמורה לשון לע״ז שלא באו אין מנכין לו.

יב) מורה לה״ק שבא בימות החורף ללמוד, יתחמם מעט בנגד המדורה, או אצל התנור. ואין מצרפין את הרגעים ההם. והשעה מתחלת כשיושב ללמוד.

יג) המורה כשבא ללמוד ולא מצא את התלמיד וישב בטל כחצי שעה, כשיבוא מתחלת השעה ואסור לצרף העת שישב בטל.

יד) כששותין המין בשעה שהמורה לומד, נוהגין שלא לבקשו לשתות עמהם משום שיש בזה בטול תורה.

טו) מי שהיה בע״מ והיה למלמד, מותר בעתות הפנאי להתעסק במלאכתו בדרך ארעי. ויש אומרים אפילו בדרך קבע מותר. ומעשה בעיר קטמין שמלמד דרדקי שתורתו אומנתו ביום, הוא שומר הנויות בלילה, ובעה״ב אין מוחין בידו. ויש מי שאומר אדרבה וראוי הוא לשבח שמקיים פסוק מלא (נחמי׳ ד׳) והיה לנו הלילה משמר וכו׳.

ח. דין מלמד בן עיר אחרת. ומלמד שמפליג לעירו על יו״ט. ודין מלמדים שמשתתפים. ובן מורה ומלמד (ובו ט׳ סעיפים).

א) בן עיר אחרת שבא להשתקע בעיר ועושה לו מעמד, אין שואלין ודורשין בבני עירו על מעשיו והנהגתו שם. אם בר אורין הוא וי״ש, כי בני ישראל נאמנים על התורה ויראת שמים ואין צריכין בדיקה.

ב) שני מלמדים הבאים כאחד לפני בעה״ב. א׳ בן עירו וא׳ בן עיר אחרת האחרון קודם. מפני שפנים חדשים הוא, ויש מפני הדש תוציאו אמרה

יב) מצוה על המורים שיספרו ראשיהם כעין תספורת בן אלעשה. שהשער ראשו של זה בצד עקרו של זה. וכעין שנאמר בכהנים כסום יכסמו. וי״א שמצוה מן המובחר לגדל בלורית. ויזהר מאד לסלסל בתלתליו שיהיו מסודרים ומשולשלים כלפי העורף וכן נוהגין.

יג) י״א שצריך לדקדק שהשרשרת תהי׳ תלויה למטה ולא אחוזה באחד הקרסים דבעינן שתהא קרנה נוטפת כלפי קרקע. שכן נוהגים הצרפתים. ויש מתירים אם קרנה אינה משתלשלת ויורדת למטה, אלא נמשכת כחצי גורן עגולה אם אך אלכסונה נראה לעין.

יד) חייב המורה למשמש באורלוגן שלו בכל שעה ושעה. שלא יסיח דעתו ממנו בשעת הלמוד. שלא יעביר הלילה הזמן. אפילו מי שאין לו אלא שעה אחת.

טו) נהגו העולם להפחית מהשעה המשה דקים ולא יותר. משום דמינכרא מלתא ויש שאין מקפידין.

טז) כל הדברים הללו מעכבין זה את זה. ואם הסר אחד מאלה אינו מורה כהלכה ובנותיהם של הגבירים אינן מקבלות אותו לשם מורה משכיל מהודר.

ז, דינים רבים ומנהגים ישרים השייכים למורים ולמלמדים (ובו ט״ו סעיפים).

א) מורה שנודע בעיר הפרס הקבוע שמקבל בעד שעה וקראו אותו לתלמיד חדש ונותנין לו שם את הפרס צריך לסרב מעט קודם שיסכים. אפילו יש לו הרבה שעות פנויות. מפני דמחזי כי יחסרו לו תלמידים. ומיעוט תלמידים כמן רע הוא דלא אתמחי גברא.

ב) המורה ששהה לבוא אל השעה הקבועה, הרשות ביד התלמיד אם הוא חכים ולא טפש, או ביד האבות אם התשלומין לפי שעה לבלי קבל אותו. ופטורים מלשלם. אפילו אם שהה בהליכתו ובהזירתו יותר משעה. (הגה ודוקא במורה ישראל אבל במורה נכרי ובמלמד אין מקפידין כ״כ. בראשון מפני הכבוד ובאחרון מפני ששכיר זמן הוא. וכן נוהגין במדינות אלו).

ג) מורה אברך שיש לו הדרת פנים ויודע נימוסי ד״א הנהוגים בין בני עליה אפילו הוא ע״ה גמור, קודם למורה זקן שקנה חכמה. ולאו דוקא בשאר לשונות אלא אפילו בלה״ק.

ד) מורה שיורה שתי שעות רצופות זו אחר זו בבית אחד צריך להמתין בין זו לזו כדי הלוך ד׳ אמות שלא יתראה בעיני בעה״ב שהתורה לא התישה כחו ח״ו.

ה) המורה צריך ליזהר מלהפסיק בלמודו בדבור בעלמא, אבל שואל ומשיב מפני הכבוד ואין זה הפסק. (הגה והני מילי בשיודע שאין חוששין. אבל כשחוששין אל יפסיק. מפני שכל מלה מצטרפת לשעה כדאמרי אנשי מלה בסלע).

ו) אסור למורה ליתן שעה חטופה וקטופה, חטופה דהיינו שנכר בדברי המורה שיחטוף וימהר לסיים את תלמודו. וקטופה דהיינו שמחסר מן העת.

ג) תינוק בן שש שנים הנכנס לחדר המלמד הדרדקי. אינו זז משם עד שיהא בן תשע. ויש ששוהין שם ארבע שנים רצופות. וכשנפטרין ממנו קוראין עברית בקושי. (הגה מיהו אם התינוק חכים ומהיר לשמוע שהכל יודעים שכל תורת הקריאה אם מלמדין אותו כראוי דיה שעתה הדיש אחר פותת שנה אחת. והוא הדין אם אבותיו של התינוק בעל תורה ומשגיח הרבה על התינוק ומבחין למודו תדיר פותת ג"כ שנה אחת).

ד) הדרדקים נוהגין לאסוף תינוקות מכל הבא, ואין עומדין על המנין ולא על המקה. ומלאכתם נעשית ע"י העוזרים. והוא ינפה את התינוק פעם או פעמים בחדש ודיו. יש מלמדים הנותנים פרס הגון כסף לגלגלת מכל תלמיד עשיר אשר יקח ע"י השתדלות אחר והעושים כן תבוא עליהם ברכה.

ה) המלמדים נוהגין שאינם קונים פת נקיה לשחרית לא להם ולא לבני ביתם ומשיורי האוכלין שמביאין תלמידיהם כגון עגות רקיקים להמניות ופשטידא וכדומה הם אוכלים. ומלמדי דרדקי נוהגין שאינם קונים פת כל עיקר ומשיורי האוכלין הם מתפרנסים כל ימות השבוע.

ו) מלמדי דרדקי ומלמדי הומש נוהגין שנשותיהם מוכרות לתלמידים מיני מתיקה ומגדנות ומרבות במחירן, ופרוטה לפרוטה מצרפת להשבון גדול.

ז) מלמד דרדקי (הגה והוא הדין מלמד הומש) שיש לו תלמיד בן עשירים שמקבל בעדו פרס הגון וכבר שהה התינוק בחדרו העת הקבועה, מותר לו לעשות איזה תהבולה או ערמומית לעכבו לעוד שנה. ואם מלמדים אחרים נתנו עיניהם על התינוק הזה, מפייסם בדברים, בדורונות, בכסף מזומן ובתלמידים אחרים ומלבד שלא יוציאוהו מתחת ידו. גם נוהגין לאים על האבות ולהפחידם שאם יקדימו להוציא את התינוק מת"י בעוד הקריאה בוסר אזי אין לו תקנה לעולם.

ח) מלמד דרדקי שהצטרכותו בתלמידים מרובה, צריך להיות כדואג ואונן תמיד כענין שנאמר מה יתאונן אדם הי. ואיתא בקבלה כי אד"ם נוטריקון הוא "מלמד "דרדקי "אונן. ואל יאמר עוד הזמן גדול לא עת האסף המקנה, כי לא ידע מה ילד יום ואשר טרה בע"ש יאכל בשבת. והמתרשל בדבר ואינו קובע עתים בכל יום לברוק ולבקש תלמידים הדשים דמו בראשו. (הגה מיהו כשנפנה לבוא אל בית בעה"ב באמצע הזמן יש להזהר שיפנה ויבגס בצנעא ואל יאמר מי רואני כי עיני המלמדים משוטטות בכל העיר ובכל העתים והזמנים ויביאו עליו ה"ו דבה רעה באזני אבות תלמידיו).

ט) מלמד שבא אל בעה"ב לבקש תלמיד, בין שהוא דרדקי או הומש צריך שיכוף ראשו מעט, מניה ידו על המזוזה ונושקה בפה מלא. וכשעומד לפני בעה"ב יהא כעבד שעומד לפני רבו באימה ביראה ובפחד ברתת וזיע בכובד ראש ובענוה יתירה, וכשיושב אל יסמוך לאחוריו, ולא יהא מוטה לצדדים ואל יפשוט רגליו גם לא ירכיבן וע"ז מפני שהוא דרך יוהרא. וכשמתחיל לדבר אל יגביה קולו אלא ידבר בנעימה ובקול נמוך, וראוי לכל מלמד לתת לב קודם שנכנס לבעה"ב לסדר לעצמו סדר הדברים וסגנון הלשון שידבר באזני

תורה. (הגה והוא הדין במורה. מורה חדש אפילו ע"ה ובור דאורייתא קודם לזקן שקנה חכמה).

ג) מלמד בן עיר אחרת שהלך לעיר על חג המצות או חג הסכות. אעפ"י שהמלמדים העירונים יודעים שדעתו להזור, מותרים לנסות דבר אל אבות תלמידיו. בד"א שספק בידם אם יצליחו, אבל אם ברור להם שדבריהם לא יהיו נשמעים לא. מפני שיהיו כזורק אבן להמת.

ד) וי"א מלמד שהלך לעיר אחרת לחוג את החג, הרי זה אוסר על המלמדים העירונים לדבר דבר אל אבות תלמידיו. בד"א שיש להם גלוי דעת שלא הסיח דעתו אף מאחד מתלמידיו. אבל אם איתרע מזלו באחד והסיח דעתו ממנו הרי אז כל תלמידיו הפקר. כדאמרי אנשי נפל לתורא חדד לשכינא. והרי הם כזוכים מן ההפקר.

ה) בן עיר אחרת שעשה לו מעמד בעיר, אסור לו לקחת אשתו ובניו עמו, מפני שאינו בטוח בפרנסתו. והמיושבין שבהם נוהגין להמתין שתי שנים רצופות.

ו) ראוי לכל מלמד חדש לשפר את מעשיו, וידקדק בהליכתו ובדבורו ומכש"כ כשהוא בא בדברים עם מלמד עירוני יזהר מאד שלא יגלה לפניו אפילו כל שהוא. אפילו אם המלמד העירוני יש לו שם כזית הנטופה בשעתו והוא בעל צורה בעל קומה ובעל כרס רחבה וזקנו מגדל ולובש נקיים ומבטיח לו לעמוד לימינו אין בכך כלום. ואסור לסמוך עליו.

ז) בן עיר אחרת שבא להיות מלמד מותר לו להתגאות בידיעותיו המרובות. שהוא בעל מקרא בעל דקדוק בעל פועל וכו' וכל המרבה בשבח עצמו הרי זה משובח.

ח) מלמדים שמשתתפים זע"ז וגומלים זא"ז ומפרנסים זא"ז תבוא עליהם ברכה. בד"א מלמד דרדקי עם מלמד חומש, או מלמד חומש עם מלמד גמרא אבל אם שניהם ממין אחד לא. מפני שאדם קרוב לעצמו. ונוהגין להשתתף גם עם המורים שזה בודאי מין בשאינו מינו. וי"א שותפות של מלמד במלמד משל לענבי הגפן בענבי הגפן דבר יפה ומתקבל ושותפות של מלמד עם מורה משל לענבי הגפן בענבי הסנה דבר מכוער ואינו מתקבל.

ט) מלמדים המשתתפים נוהגין לשכור דירין סמוכים זה לזה בחצר אחת ומלבר שיהא פתח פתוח ביניהם, או חלונות פתוחים זה אל זה, מפני שיהיו התלמידים יוצאים ובאים מזה אל זה והמלמדים יהיה לבם גם בהם.

ש. דין מלמדי דרדקי ומנהגיהם. נקיות המלמדים ודין ישיבת המלמד. ודבורו והנהגתו כשהוא נכנס לבקש תלמיד (וכו י"ז סעיפים).

א) אין מעמד מלמדות פחות מי' תינוקות והנ"מ במלמדים בעלמא אבל מקרי דרדקי מוסיפין עד מאה.

ב) מלמדי דרדקי נוהגין שלא לקבץ כל התינוקות אל הדרם בבת אחת משום דאיכא למיחוש משום עינא בישא. אלא כונפין עשרה ומלמדין אותם א. ב. ג. ולמחר מהפכין הסדר ומלמדין ג. ב. א. ודיו.

י. דין מלמד ומורה הבאים לבקש כסף. והנהגת בעה"ב בדיני התשלומין בפרט
(וכו י' סעיפים).

א) המלמד או המורה כשהוא מבקש כסף צריך לבקש בנחת בנעימה ובקול נמוך שלא תהא בקשתו כמשאוי על בעה"ב. וכשמקבל ינענע מעט בראשו מלמעלה למטה לאות תודה.

ב) אסור לבקש כסף מיד האבות לא בתחלת חדש ולא באמצעיתו אפילו אם דחיקא לי' שעתא והוא עני מדכא שאין לו אפילו מזון סעודה אחת. ואם בקש אין שומעין לו. וי"א משתקין אותו שמא ימות מיתה חטופה או שמא יחלה ומניח את מעותיו על קרן הצבי. והני מילי במורים אבל במלמדים ניתנין שאפילו אם ימות עליו לשלם בעד הזמן. (עיין לקמן בסעיף הסמוך).

ג) מלמד שמת באמצע הזמן בעה"ב משלמין לאשתו את הפרס הקצוב ואם מת בתחלת הזמן נוהגין שלא לשלם. ומורה שמת באמצע החדש אשתו תובעת שבר החדש. והנ"מ אם מת המלמד מיתה חטופה שלא חלה מקודם אפילו יום אחד. אבל אם חלה מקודם הרי זה אבדה זכיתה. והמורה שמת באמצע החדש אפילו במיתה חטופה פטורים מלשלם אפילו בעד המחצה וכן נוהגין במדינות האלו.

ד) מלמד או מורה שמת נוהגין המלמדים והמורים לבקש מיד את תלמידיו אפילו קודם שנסתם הגולל.

ה) מלמד שדחיקא ליה שעתא כגון שצריך מעות לדירה וכדומה, והוא מבקש מעות מקודם בתורת הלואה נוהגין ליתן לו הצי שאלתו אבל המורה שמבקש אין נשמעין לו מפני שכל חדש זמנו.

ו) מורה שחלה תלמידו בר"ח ונמשך חליו ימים אחדים ושב לבריאותו ודעתו להזור ללמודו אין משלמין לו בעד החדש הזה. ואם באמצע החדש חלה מנכין לו אך מחצית שכרו. וכן אחד מבני הבית שחלה אפילו במחלה שאינה מסוכנת, וחוששין שמא יבטל התלמיד איזו שעות בהמשך החדש, נוהגין להפסיק החדש לגמרי.

ז) אם קרה איזו שמחה בבית, כגון חופת התנים, תנאים או ברית מילה הרי זה מפסיקין החדש ההוא ואין משגיחין על הסרון כים של המורה.

ח) בקיץ אם יוצאים לדור בנאות דשא, אפילו באמצע החדש הרי זה פטורין מלשלם אפילו בעד מחצית החדש. וכן כששבים אל העיר באמצע החדש ומתחיל מיד ללמוד אין משלמין בעד הימים עד ר"ח, אפילו הם כשני שבועות. והוא הדין כשנוסעים האבות וכל ב"ב למעינות החמים ומוציאין אלפים על הנסיעה ועל עדונים אין משלמין למורה אפילו פרוטה אחת.

ט) המורה שחסר אפילו שעה אחת ומכש"כ יותר מנכין לו, אפילו מחמת אונס כגון שחלה או שהיה טרוד במחלת אשתו ובניו, או שנקרעו נעליו פטורין מלשלם.

י) המורה שהשיא את בנו או את בתו ונמשכו הנשואין שני ימים או שלשה פותתין מן הפרס בעד שבוע אחד. והנ"מ דוקא במורה עברי בין שהוא מורה לה"ק או שפת-לועז, אבל במורה נכרי אין מקפידין וכן במלמד ופורעין שכרו.

בעה"ב שיבוא לטול בניהם עד שיהיו שגורים בפיו שלא יתבלבל ה"ו ואבדו עשתונותיו. (וכמו שנתבאר לעיל סי' ה' סעיף ג').

י) אעפ"י שאמרו חכמים שהגאוה והשקר מדות מגונות הן, והשומר נפשו ירחק מהן, מיהו מלמד שנכנס לבעה"ב לבקש לו תלמיד מותר להתגאות בדבורו ולשקר מעט כגון לספר בשבח עצמו אפילו במה שאין בו שמינית שבשמינית, ובשבח התלמידים ואבותיהם המבינים שלמדו אצלו שהיו לרבנים וגדולים. אפילו שיודע המלמד שהוא להד"מ אעפ"כ מותר. מיהו ישתדל המלמד להרחיק עדותו.

יא) מלמד שאינו בעל דברים, שלבו ופיו שוים, שאינו מתגאה שהוא פועל אמת, ושאין לו ערמה והנופה מעכבין את המלמדות ופסול.

יב) מותר למלמד לכנוס אל בעה"ב בערמומית לבקש את בנו אעפ"י שיודע ודאי שאיננו מסוג התלמידים שת"י ואך בכונה שדרך אגב יזכיר לתהלה את פלוני המלמד, שהתנו ביניהם לעשות הליפין, והמורים אין נוהגין לעשות כן.

יג) מלמד ששולי בגדיו מלוכלכין, ובתי רגליו מלאים רפש ועפר תחוח, ושערות ראשו וזקנו מגדלי פרע ולא סרוקות במסרק אין בכך כלום. כי אינו מצווה על הנקיות. ומיהו מי שמקפיד על הנקיות, שעל בגדיו לא נמצא רבב ולכלוך אין ממנין אותו למלמד לכתחלה מפני שדרך האפיקורסין להקפיד בכך, וחיישינן שמא אפיקורסות נזרקה בו. והאידנא אין מקפידין ע"ז. וי"א דמלמדי ומננו יקנו שם וימצאו חן בעיני העשירים רק במדת הנקיות והטהרה ראית בהם.

יד) לפנים בישראל היו מסלקין מלמד מאומנתו אם נמצא בו פיסול. והאידנא אין משגיחין ע"ז אפילו הכל יודעין שנכשל בדברים שבצנעא ועבר על דברי תורה אפילו במזיד, אפילו שיצא עליו רנון ובאו עדים והעידו שמצאוהו בבית האפל אין בכך כלום.

טו) מלמד שמעל בכסף הקדשים או שהיה מכספר עם גנבים, או שהיה מסית את תלמידיו שיגנבו בבתי אבותיהם כסף או כלים, מסלקין אותו מאומנתו אפילו עשה תשובה. וי"א אפילו שישב בבית הסוהר והעם מרננים אחריו גם עתה לא איכפת לן. וכן נוהגין.

טז) מלמד או מורה לה"ק שבניו יצאו לתרבות רעה אין נותנין תלמידים על ידם. בד"א שבנו ובתו בעירו ונכנסים לפרקים גם אל ביתו אבל אם יצא לעיר אחרת לית לן בה.

יז) האידנא שמשכילי הדור הזה מקדימין ללמד תינוקות שלהם שפת המדינה, ומתחילין בעת ובעונה אחת עם הקריאה העברית ויש מן הזריזים שמקדימין שפת הול על הקדש נוהגין שלא לשלוח את בניהם אל ההדר כלל והדרדקים מלמדים איתם בבתיהם ואין שעור ללמוד. והתינוק כשהוא גומר את הנשכה הרביעית, קורא עברית ואינו מתרגם ונוהגין שהמלמד קורא לפניו והתלמיד יושב שומע ושותק.

ט) מלמד שבא לבעה"ב ב' ג' או ד' ושואלין אותו אם קדש, מותר לו לשקר ולומר לא, כי נ"מ גדולה בין כוס הברכה לקידוש שהוא חובה לשאר כוסות שהם רשות.

י) מלמד אחד י"ש מק"ק מ—ק היה מנהגו כשהיה יוצא בשבתות ובמועדים מבית בעה"ב לא קנה את פיו ולא עשה את שפמו, אלא בפה מלוכלך במיני מתיקה ומיני תרגימא היה נכנס לבעה"ב אחר כדי לע"בב הבתים והמינים. ודוקא אם הבתים סמוכים זה לזה, אבל כשרחוקים צריך לקנח בכנף בגדו שאעפ"י שהמלמד לא קפיד אנקיותא מיהו משום כביד הבריות נוהגין לקנח.

יא) יש מי שאומר שהמלמד השותה כל השנה ינזר מן היין ביו"ט יבפרט בשמ"ת. וכן היה נוהג ר' שתין שליט"א. ויש בזה טעם הגון ליודעי ח"ן.

יב. המקומות בתורה ובנביאים שהמלמדים מדלגים עליהם ומשמיטין. ומנהגי המלמדים בחנוכה ובשאר הימים דמפגרי רבנן (וגו ט' סעיפים).

א) אלו מקומות בתורה בנביאים ובכתובים שהמלמדים מדלגים עליהם, או שקוראין ולא מתרגמין. שמות הבהמה החיה והעוף שבפרשה שמיני. שמות הנגעים והצרעת הנזכרים בפרשת תזריע ומצורע. שמות מומי הכהנים שבפרשת אמור. ושמות המכות והתחלואים הבאים בשתי התוכחות, שמות הבניה והנורה הנזכרים בויקהל פקודי, ובבנין המקדש של שלמה במלכים א'. ובבנין לעתיד לבוא ביחזקאל מסימן מ' ואילך. ספר דניאל עזרא ונחמיה, כל אלה קוראין ולא מתרגמין והמהררין והדיקנים אינם קוראין כלל.

ב) מלמדי חומש עם רש"י אינן נזקקין לאותן הפסוקים שנזכרות בהן מלות של דקדוק, כגון יסוד טעם גזרה בניה וכדומה, מדלגין עליהם ומשמיטין אותם לגמרי, לפי שאינן מעלין ולא מורידין.

ג) המנהג בכל תפוצות ישראל מקדמת דנא שמליל ראשון של חנוכה ואילך כל שמונת ימי הנוכה משחקין גם המלמדים בשחוק הקוביא או האישקאקי וכדומה להראות דרך חרות והרחבת הלב ופרסומי ניסא, ויש מהם שכונתם אך להדודי, ומלמדי זמננו הטופי ההשכלה נוהגין לשחק רק בקלפים ובמעות.

ד) יש מן המחמירין שמתחילין לשחוק בקלפים מר"ח השנה ואילך, והמהדרין מן המהדרין מקדימין ומתחילין כשמתחילין לומר סליחות. מיהו ישתדלו שיהי' בסתר והצנע לכת ולא בפרהסיא. ויש נזהרים גם מנשיהן, וכל ערום יעשה בדעת.

ה) בכל הימים דמפגרי רבנן נוהגין המלמדים להוסיף מחול על הקדש. ולכן בימים שאין לומדים בלילות צריכין להפסיק מבעוד יום, ותוספות זו אין לה שיעור בין מלפניהם ובין לאחריהם.

ו) שבוע שחל בו איזה יומא דפגרא, נוהגין להמעיט בלמוד כל השבוע, כי כל השבוע כיומא אריכתא דמיא. ויש מי שאומר שנהגו לאסור הלמוד לגמרי בשבוע שחל בו יומא דפגרא. ובשבוע שלפניו נוהגין להמעיט בלמוד. וכן נוהגין במדינות הללו.

יא. דין מלמד שאירע לו סעודת מצוה. והרגיל ביין. ובהינת התלמידים בשבתות ובכוד יו"ט (ובו י"א סעיפים).

א) מלמד שאירע לו סעודת מצוה, כגון ברית מילה. התונה או פדיון הבן ושתה יין אל יורה לתלמידיו והמורה תורתו תועבה. ואם שהה או טייל דרך מיל, או שישן מעט יותר משנת שלשה סוסים שהיא מאה ושמנים נשמין לית לן בה כי הטיול או השינה מפיגין את היין. בד"א ששתה מעט יותר מלמודו אבל מי ששתה עד לבסומי אסור להורות לתלמידיו ביום ההוא עד שיפוג יינא עד גמירא, ומוטב שלא יתראה כלל לתלמידיו שלא יכירו בו סמני שכרות ויתגנה עליהם.

ב) מלמד שדרכו בכך, ורגיל תמיד לשתות יין הזק ויותר מרביעית הלוג בבת אחת ובנשימה אחת, מותר להורות לתלמידיו מפני שהרגל נעשה טבע ולית לן בה. ודוקא כשאינו נופל מרגליו ואיננו מתנועע בלכתו ואינו מוריד ידיו ומשיב תשובה מעין השאלה, ואם לאו אסור.

ג) י"א מלמד שהוא שתוי תמיד ומפורסם לשכור, או ששכרותו היא לו נהלת אבות אין נותנין לו תלמידים לכתחלה, ויש שאומרים שמותר שהושבין זאת להולי בעין הולי נופל ר"ל ואונס הוא, ולא מדעתי' רנפשי' קא עביד הכי אלא כמי שכפאו שד, ואונס רחמנא פטרי'.

ד) י"א מפני שנאמר בתורה שמחה פקודי ה' וכו' משמחי לב, ונאמר ביין שמחה ויין ישמח לבב אנוש, לכן מצוה מן המובחר שיהא המלמד בדיחא דעתי' עליה, ומראה פנים שוחקות לתלמידיו. לכן אין מקפידין כ"כ אם השמחה באה מן התורה או מן היין, ומלבד שלא ישתה יותר מכשיעור, שלא יגמגם בלשונו ויתהוך דבריו בשפתיו וישמיע לאזניו מה שמדבר וריה היין לא יהא נודף ממנו במרחק ד' אמות. ואם לא אסור כי סמני שכרות הן ויתקלסו בו תלמידיו.

ה) מלמד שפג יינו וישב ללמוד עם תלמידיו אל יגהק (פי' שמוציא רוח מפיו בריח המשקה ששתה) ואל יפהק (פי' שפותח פיו לבלי חוק) ואם צריך לגהק ולפהק מתוך אונס, יניח ידו על פיו שלא ינדוף ממנו ריח היין.

ו) יש מקומות שנוהגין המלמדים לבוא לבעה"ב שלהם בשבתות לבחון את תלמידיהם וראוי לבוין את השעה הרצויה שבעה"ב חוזרים מבתי הכנסיות ויקדש ג"כ על כוס יין בין המברכים. ומהראוי שלא יבקר אלא אחד לשבת אחד לשבת. בד"א במלמדי חומש אבל מלמדי דרדקי מותרים עד ארבעה וחמשה.

ז) המלמד בשמקדש על כוס של יין בביתו של בעה"ב נוהגין לומר וידבר משה בקול רם במלות צרופות ובעצימת עינים מעט ושותה את הרביעית בבת אחת.

ח) ויזהר מאד בצאתו מבעה"ב אחד לבעה"ב אחר לקנח את פיו, ולנער את הפרורים מזקנו שלא יכירו בו שכבר קדש.

ז) מצוה על התלמידים אם הם בני י"ב וי"ג לעזור לאשת המלמד בצרכיה בבית כגון לשאוב מים, לטאטא את הבית לנענע את העריסה, או לקלוף פרי אדמה וכדומה מלאכות שצריכות לגופה.

ח) אם בנו של המלמד או בתו הקטנה, הטיל מים או עשה צרכיו, אעפ"י שלא שפשפו את מי הרגלים, או לא קנחו את הצואה, והתינוק עומד בלכלוכו, כגון שטנף ולכלך את ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו, מצוה להתלמידים לטפל בהשפשוף והקנוח, אפילו הם בני עשירים ואסטנסים. מפני שבדברים הללו הם עושים נ"ר למלמד ולאשתו, ובינו לביני מפסיקין מן הלמוד.

ט) בעה"ב שאינו רוצה לשלם למורה, או כשהוא דוחה אותו בדחוי בעלמא בלך ושוב, אסור למורה לשהות בביתו, שלא יקניטו הלילה בזה, אלא מחזיר פניו כלפי הפתח ויוצא לאלתר. וי"א שצריך להמתין מעט שמא יתעוררו רחמיו עליו.

י) כל מורה ומלמד שלומד עם תלמידיו ביטים שפטור מת"ת, התלמידים אינם רואים סמן ברכה באותו הלמוד.

יא) המלמדים וכן המורים אעפ"י ששונאים זה את זה, נוהגים שמספרים ומשיחים זע"ז ומראין פנים של הבה ורעות זל"ז, ומטיילין יהדו ביומא דפגרא. ומכש"כ במקומות שיסדו חברת מורים ומלמדים, אעפ"י שמראיתה הריצונית היא אהבת ארם ועזרתו. אבל באמת תוך תוכה ועקרו אינו אלא שכל חבר מסתייע על ידה לדעת מסתריו של חברו ולהבנית מהורבנו.

יב) המלמדים נוהגים שאעפ"י שיש להם בחדר תלמידים במלואו, אעפי"כ הם לוקחים תלמידים לשעות, ומקבלים עליהם ללמוד תנ"ך עם הבאור, הקדוק והגיון אעפ"י שאין להם בדברים הללו אף ידיעה כל שהיא. ואין הוששין שבזה הם דוחקים רגלי המורים שתורתם לשעות הוא כל אומנתם. ויש להם על מי לסמוך (עיין פסקי הרב המלמד בדקן, ובנימוקי הרב המלמד מרקביבותא).

יג) מצוה למלמדי דרדקי להלק לתינוקות קליות ואגוזים כדי לחבב עליהם החדר ולמשוך לבם אליהם. והמהדרין שבהם נוהגין לשגר לבתי אבותיהם ע"י ראשי הדוכנא והוא מנהג יפה.

יד) יש מן המלמדים י"ש כשגומרין עם בעה"ב בכי טוב נוהגין לרמז ברמיזה קלה בברכתם שהם יראי שמים באמת ושונאים את המורים האפיקורסים ומה ברכה הם מברכים, יהי רצון שלא יבוש ולא יכלם בעה"ב הזה לא בעולם הזה ולא בעוה"ב, ויהיו כל בניו מוצלחים בתורה וי"ש, ולא ישלט שטן בתורתם וכופר בעקר במחשבותם ואל יזדקק לפני בני תלמידי זה שום חטא והרהור עון מעתה ועד עולם.

טו) כל מלמד דרדקי חייב בכל יום לבדוק בפנקס שרשומים בו כל שמות בעה"ב ומכ"ש בע"ש בין השמשות בשביל שיזכור למי מהם יבנום ביום השבת, לא בדק ע"ש יבדוק בשבת לפני התפלה. לא בדק לפני התפלה יבדוק אחר התפלה. והני מלי קודם הצות ויש עוד שהות לכנוס במקום שצריך, אבל לאחר הצות לא יבדוק. ואם בדק בדיקתו כזורק אבן להמת. (הגה. האירנא

 סטירא.

ז) נוהגין לשלוח ע״י התינוקות להמלמד מעות ר״ח מעות חנוכה ופורים ואם לא שלחו המלמד מזכיר את התינוקות עד שיביאו. בפסח נוהגין לשלוח לו יין לכוסות וכל אלה אין נוהגין בהמורה.

ח) בעה״ב העשירים אין נוהגין לקרוא את המלמד או המורה למשתה התנים לברית מילה או לפדיון הבן. ובעה״ב הבינונים קוראים-את הראשון ולא האחרון ובעה״ב פשוטים קורין את שניהם.

ט) מלמד שמשיא את בנו או את בתו וקורא את בעלי הבתים שלו נוהגין לשלוח לו דורונות. והמורה שקורא אין משגיחין לקריאתו ואינו נענה.

יג, מנהגים של המלמדים ובעה״ב. (ובו כ״ב סעיפים).

א) מנהג חכמים המלמד כשיוצא לטייל בשבת בימות הקיץ לוקח עמו שנים שלשה תלמידים שהם לו משופרא דשופרא. כגון אותם התלמידים שהם בני גבירים, ומטייל עמהם בגנות ופרדסים כדי שיראו גבירים אחרים ויתנו בניהם על ידו.

ב) מנהג הכמים מלמד או מורה שנתמלאה סאתו עד כי לא יוכל לקבל עוד כל תלמיד, אעפי״כ לא יתנהג עצמו בעידונין, ולא יוציא מעות לדברים שאינם הכרחיים. אפילו להחליף דירתו הסרוחה שהיא כמלונת כלבים באחרת טובה ומרווחת הימנה, ולא יראה קלות ראש ולא יהא שמח וטוב לב, מפני שאינו בטוח כי טובו יהיה לאורך ימים. (הגה ויש אומרים דוקא במורה שבכל ר״ח זמנו, אבל במלמד לית לן בה, דמיתו קצת בטוח הוא על הזמן ההוא).

ג) מלמד שלקה תלמיד אחד או שנים לפני בין הזמנים, מנהג חכמים שלא להשתבח ואם משתבח ומתהלל הרי הוא טפש. ואפילו אם שואלין אותו חבריו מותר לשקר ולומר לא. והני מילי אם לא נתפרסם הדבר מצד אחר אבל אם נתפרסם הדבר שפיר דמי. וי״א מצוה מן המובחר להשתבח ולפרסם ויסיחו מהם את דעתם מלמדים אחרים.

ד) לפנים היו נוהגין המורים לתרגם את מקראי קדש בלשון יהודית כדי שיבינו התלמידים, משרבו היהירים שאינם מבקשים טובת בניהם כ״א היהירות והכבוד התחילו המורים לתרגם את הכתובים בשפה המדוברת במדינה, אע״פ שהמורים אינם מבינים אותה על בוריה והתלמידים אפילו כל שהוא.

ה) מלמד שתלמידיו בני נגידים נוהגין בכל יום להעמיד אנטיכי רותחין לשתות חמין, וכל אחד מהתלמידים מביא עמו פיהי סינים שקורין טייא, וכן התיבות סקרוקין. ואין בזה משום בטול תורה אעפ״י שנמשכה ההכנה והשתיה שעה ושתים. ואדרבה גם בעיני אבות התלמידים ניהא הדבר, דמהזי כדואג לטובת התלמידים. ושיורי הטייא והסקרוקין זוכה בהן אשתו של המלמד.

ו) אשת המלמד שהיא עוברה, והריחה ריח מאכל שאוכלין התלמידים מותרת לקחת מן המאכל ואין מוחין בידה. וי״א שאפילו היא איננה מעוברת מותרת לקחת התיכה הראויה להתכבד עד שתתישב דעתה.

מִכְתָּמִים

1) סוֹד הַיְצִירָה.

בִּכְלֵי מְעַנִּים הַחוֹקְרִים לַטֶּבַע יָצִיקוּ,
הַגְּזָרִים גְּזָרִים יְנַתְּחוּ בִשָׂרוֹ בְּמַאֲכֶלֶת,
יִכְתְּשׁוּהוּ בְּמַכְתֵּשׁ, עֲצָמָיו הָדֵק יָדִיקוּ,
יְשַׁפְּטוּהוּ בְּבַרְזֶל וּבְלַהַב אֵשׁ אֹכֶלֶת,
וְאֶת־לְשׁוֹנוֹ יְמַשְּׁכוּ בְּצְבָת וּבְמֶלְקָחַיִם;
וְהוּא בְעָנְוּתוֹ כְּאִשָּׁה מְצֵרָה עַל־הָאָבְנָיִם,
יִפְעֶה, יוֹצִיא מִלִּין, חֻקּוֹת עוֹלָם יַבִּיעַ,
אַךְ סוֹד הַיְצִירָה עַד־נֶצַח לֹא יוֹדִיעַ!

2) הַזְּקֵנָה.

בְּלָאט תִּדְפֹּק הַזְּקֵנָה עַל־הַדֶּלֶת לֹא אַחַת,
"פְּתַח־נָא לִי בֶן־אָדָם!" תִּקְרָא בְנַחַת,
אַךְ כָּל־אִישׁ יִתְנַכֵּר לָהּ וְהָיָה כְלֹא שׁוֹמֵעַ,
אוֹ גַם יִגְעַר בָּהּ, יַחְשְׁבֶנָּה כְּמִתְעַתֵּעַ;
אוּלָם יוֹם יוֹם תּוֹסִיף לִדְפֹּק, לֹא תַרְפֶּינָה יָדֶיהָ,
וּבֶן־אָדָם יַקְשִׁיב בִּרְעָדָה, לֹא יַכִּיר אוֹתוֹתֶיהָ,
וּבִרְאוֹתוֹ כִּי אָבְדָה תִקְוָה, כָּלָה הִיא וְנֶחֱרָצָה,
יִזְעַק זְעָקָה גְדוֹלָה: הָהּ! זְקֵנָה עָלַי קָפָצָה!

3) בִּבְלִי־רְאוֹת.

עֵינֵיהֶם יַעְצִמוּ אוֹהֲבִים מִדֵּי יִשְּׁקוּ שְׂפָתַיִם,—
כִּי הָאַהֲבָה מֵאָז מֵעוֹלָם עִוֶּרֶת הִיא עֵינַיִם!

נוהגין שגם לאחר הצות מותר לברוק אפילו לכתחלה מפני שיש לה תשלומין לעת המנהה והבריקה איננה לבטלה.

טז) כל המלמדים אפילו מלמדי גמרא, ומכש״כ מלמדי חומש, חייבים לנהוג כבוד במלמדי הדרדקי ולהמתיק עמהם סוד ועליהם נאמר כי מכבדי אכבד וכו׳ וגדולה מזו אמרו כל הדבק במלמד דרדקי כאלו דבק בבעה״ב.

יז) מלמד שמשיא את בתו לאחד מהובשי ביהמ״ד, מותר לו להבטיח לנדוניא את עסק המלמדות כי יכניסהו בחברתם והיה כאחד מהם, ואם זקן הוא ותשש כחו מנהיל לו את מעמדו. (הגה. בר״א שהמהותן וההתן ממין אחד, כלומר שניהם עמי הארץ, או שניהם בני תורה, אבל מין בשאינו מינו לא, מיהו בדיעבד שרי והקדושין תופסין).

יח) כל מי שיש בו ריח תורה, אפילו מי שיש לו פרנסה קבועה שמתפרנס ע״י אשתו, כגון שיש לה הנות ממיני תרגומא, או שמוכרת בשר באטליז. אפילו מי שיש לו כמה וכמה אלפים זקוקים והוא מלוה אותם ברבית, ראוי שיעשה לו איזה מעמד של מלמדות כסניף לפרנסתו, דכל פרנסה שאין עמה תורה סופה בטלה, ומלמדות קימת לעד. מ״מ לא יעשה את המלמדות עקר (ועיין בתשובות שלנו ככל שמביא הלכה למעשה מהלהג״ן שמוכיח בהדיא ההפך שלעולם תהיה המלמדות עקר לחתן והלביה והפרקמטיא עקר שני. עיי״ש).

יט) הרואה מלמד זקן שארכבותיו דא לדא נקשן, ידיו רועדות וגופו רופף ונוע ברעב, אומר זו תורה וזה שכרה. וי״א דצריך לקרוע. (הגה. ונוהגין דשאר אנשים אין קורעין. רק אומרים זו תורה וגו׳ ומלמד שרואה בודאי קורע).

כ) הרואה מורה זקן ההולך בנקיון שנים והוסר להם אומר יובילו שי למורה. (פירושו הרעבון הוא הוא השי אשר יובילו לו תלמידיו מלפנים).

כא) כל הרש אלול ותשרי, וכן אדר וניסן שהם בין הזמנים. ראוי לכל מלמד י״ש באמת, שישתמט מבוא בדין ודברים עם מי שיהיה. ויזהר שלא יבוא לידי קטטות ומריבות. ומוטב שיותר משלו מפני שמדת הדין מתוחה עליו.

כב) נוהגין כשכותב מלמד להברו אגרת שלומים בין הזמנים, לרמז לו בתהלתו או בסופו שהוא מעתיר עליו שיזכה בימי הדין הללו, שהם ר״ה למלמדים שקצובים לו מזונותיו למעמד טוב, ושישיגנו בנחת ולא בצער. בהיתר ולא באסור ופרנסתו תהא בריוח ולא בצמצום וגו׳. (הגה. האידנא אין מזכירין בהתר וכו׳ מפני שהיא תפלת שוא, והוא כעין פסיק רישי׳ ולא ימות.

אברך לאל יוצר אורים. כי עזו׳ני לגמור ש״ע למלמדים ומורים.
כן יזכני קדוש וברוך. לראות הוגים בזה השלחן ערוך.

לְצִפֹּרֶת כְּרָמִים תֵּהָפֵךְ תּוֹלַעַת זָחֶלֶת,
וְנִבְלַת צִפֹּרָה — רִמָּה וְתוֹלֵעָה מְחוֹלֶלֶת,
סֹעָה וָסַעַר אֲבָנִים עַד־דָּק יִשְׁחָקוּ,
וּמִשַּׁחַק וָדַק רִגְבֵי אֶבֶן לְמוּצָק יְדֻבָּקוּ;
אֶפֶס כַּאֲשֶׁר לֹא יַהֲפֹךְ הַכּוּשִׁי עוֹרֵהוּ,
וְהַנָּמֵר לֹא יָמִיר שְׁלַל־צֶבַע חֲבַרְבֻּרוֹתֵיהוּ,
כֵּן רַע־עַיִן לֹא יְשַׁנֶּה עַד־תֻּמָּם לִגְוֹעַ,
וְכִילַי עַד־נֶצַח לֹא יֵהָפֵךְ לְנָדִיב וָשׁוֹעַ!

8) לְעַכְבּוֹר הַכִּילַי.

בְּיוֹם הִוָּלְדְתְּךָ,	וּבְיוֹם מוֹתְךָ,
שָׂמְחוּ הוֹרֶיךָ,	יָגִילוּ בָנֶיךָ!

דר. ש. מאנדעלקערן.

4) תַּחְבֻּלָה.

עַל־מָה־יִּטְבְּאַל הַיְפֵהפִיָּה כֻּלְּכֶם תִּתְלוֹנְנוּ מָרָה,
כִּי תִקְשֶׁה לִבָּהּ כְּאֶבֶן וּסְבִיבֶיהָ מְאֹד נִשְׂעָרָה, —
אַבְנֵי־חֵפֶץ, סַפִּיר וְיַהֲלֹם אֲשֶׁר לָהּ הֵבִיאוּ,
הֲלֹא הֵם כְּשָׁמִיר הָזָק מִצֹּר אֶת־לִבָּהּ יְבַקִּיעוּ!

5) יְגָלִי הַמְשׁוֹרֵר.

עַל־חֵן שְׂפָתָיו קֶסֶם עָז,
וְלִבּוֹ מָלֵא נִבְלֵי קְסָמִים,
צַחוּת לְשׁוֹנוֹ כֶּתֶם פָּז,
אַךְ נַפְשׁוֹ רַבַּת כְּתָמִים!

6) בְּאֵין מֵלִיץ יוֹשֶׁר.

— הָהּ אָדוֹן נִכְבָּד, עוֹרְרָה חֶמְלָתְךָ, חָנֵּנִי
וּבְנִדְבַת יָדְךָ חוּשָׁה־נָּא לְהוֹשִׁיעֵנִי,
וַאֲנִי אֶתְפַּלֵּל לַיְיָ אֱלֹהֶיךָ מֵלִיץ יֹשֶׁר,
לְבַל יֶחְסְרוּן לְךָ כָּל־הַיָּמִים הוֹן וָעֹשֶׁר...
„הֵא לְךָ שֶׁקֶל כֶּסֶף, רַעֲבוֹן נַפְשְׁךָ הַשְׂבִּיעַ,
אַךְ אַל־תְּהִי לִי לְמֵלִיץ, בַּעֲדִי אַל־תַּפְגִּיעַ,
הֵן בְּגָדֶיךָ הַמְטֻלָּאִים וּפָנֶיךָ כִּי חֳמַרְמָרוּ
עֵדִים הֵם כִּי בַשָּׁמַיִם לְמֵלִיץ בְּךָ לֹא בָחָרוּ!"

7) הַתְּמוּרָה.

לְכָל חֲלִיפָה וּתְמוּרָה תַּחַת הַשָּׁמַיִם,
אֵין דָּבָר יַעֲמֹד בְּעֵינוֹ שָׁנָה אוֹ שְׁנָתַיִם:
מַיִם נוֹזְלִים יֵהָפְכוּ לְבָרָד וָשֶׁלֶג,
וּכְפוֹר וָקֶרַח יָשׁוּבוּ וְהָיוּ לְמֵי־פֶלֶג,
הֲמִן לָאֲדָמָה יִהְיוּ נִטְעֵי נַעֲמָנִים,
וּמִבֶּטֶן מַדְמֵנָה יָצִיצוּ פְּרָחִים וְנִצָּנִים,

יַחַל יְיַחֲלוּ: לַגְּאוּלָּה וּתְמוּרָה,
לְפִדְיוֹם וְיֶשַׁע, לְהִגָּלוֹת צֶדֶק.
וְעַמֵּךְ בַּת צִיּוֹן עוֹרְכִים מִלְחָמֶת,
אֹהֲבַיִךְ! הַחֲפֵצִים לִבְנוֹת גְּדֵרָיִךְ.
הַשָּׂמִים יְרוּשָׁלַיִם עַל לִבָּם כַּחוֹתֶמֶת,
—לֹא תִקְרָאִים בָּנַיִךְ אֶלָּא בּוֹנָיִךְ—
לְהָקִם סֻכָּתֵךְ, בִּדְקֵךְ לְחַזֵּק,
מִכָּל־אַפְסֵי אֶרֶץ, אֵלַיִךְ יָבֹאוּ,
וְדֹרְכַיִךְ בַּת צִיּוֹן לֵילֵךְ וּלְהַזִּיק!
וּמַחֲרִיבַיִךְ וּמְהָרְסַיִךְ מִמֵּךְ יֵצֵאוּ...

הֶעָנִי וְהֶעָשִׁיר.

מַה בֵּין עָנִי לֶעָשִׁיר?
זֶה לֹא נֶהֱנֶה וְזֶה לֹא חָסֵר,
זֶה מַקְדִּים זֵעָתוֹ לַאֲכִילָתוֹ,
וְזֶה — אֲכִילָתוֹ לְזֵעָתוֹ.
עָנִי יֶחֱלֶה מֵחֶסֶר,
וְהֶעָשִׁיר — מִיֶּתֶר.
לֶעָשִׁיר, כֶּסֶף לְבוּשׁוֹ וְזָהָב פְּרָוִים סוּתוֹ,
לָכֵן מוֹלִיד עֲשִׁירִים בְּצַלְמוֹ וּדְמוּתוֹ,
וְהֶעָנִי בְּצֵל עֲנִיּוּתָא יִתְלוֹנָן,
לָכֵן בּוֹרֵא נְפָשׁוֹת וְחֶסְרוֹנָן.

בְּמוֹתָם לֹא נִפְרָדוּ.

מַה־הֹוֶה בַּעֲמָלְךָ, וְרַעְיוֹנֶיךָ הָרָמִים?
—אֶת בַּעֲלָהּ הַסּוֹפֵר אִשְׁתּוֹ שָׁאֲלָה—
תָּשִׂים לֵילוֹת כַּיָּמִים וְכוֹתֵב מִכְתָּמִים,
וּבְנֵי־בֵיתְךָ שָׁכַחְתָּ, וַתַּעַשׂ בָּהֶם כָּלָה—
הָבָה לִי לֶחֶם! כִּי עֲזָבַנִי כֹחִי,
חוּסָה־נָּא לְנַפְשִׁי! כִּי מֵתָה אָנֹכִי.
„זֶה דֶרֶךְ הַסּוֹפֵר" הֵשִׁיב אִישָׁהּ בְּנַחַת,
כָּל יָמָיו מַכְאוֹבִים, עֹנִי וָלַחַץ,
גּוֹעַ בָּרָעָב עַד רִדְתּוֹ שַׁחַת,
וְאֵין שָׂם עַל לֵב, מַשְׂכִּילֵי בְנֵי־שָׁחַץ.
חַכִּי כִּמְעַט! עַד שׁוּב רוּחִי שָׁמַיִם,
אָז יַדְפִּיסוּ אֲמָרַי וְשִׂיחִי.
וְאִם לֹא כִלְכַּלְתִּיךְ—רַעְיָתִי—בַּחַיִּים,
בְּמוֹתִי! אֲפַרְנֵס יָתִיכִּי לִיכִי.

מִלְחָמָה בְּשָׁלוֹם.

עַל עִיר נְצוּרָה יַעֲרֹךְ מִלְחֶמֶת,
הָאוֹיֵב מִחוּץ, יַמְתִּיק לוֹ סוֹד,
בִּלְחֻמֵי רֶשֶׁף, בְּחֶרֶב נְקָמֶת,
לַהֲרוֹס וּלְעָרוֹת עַד הַיְסוֹד.
וְיוֹשְׁבֵי בְחוֹמָה, בְּעִיר נְצוּרָה,
מְגִנִּים לַמְּצוּדָה, מְחַזְּקִים בֶּדֶק,

„חָלִילָה לַחֲשׁוֹד לִי בִּכְשָׁרִים.
„הָאֲנָשִׁים תְּמִימִים וּנְאוֹרִים,
„הֶחָתוּל אֲכָלָתַן, בָּרוּר כַּצָּהֳרָיִם,
„הָבִי! נִשְׁקָלֶנָּה בְּמֹאזְנָיִם".

הָאִישׁ וְהָאִשָּׁה אַחֲרֶיהָ רָצוּ,
וַיַּדְבִּיקוּהָ חִישׁ בִּשְׁנָיִם,
וְלִטְרוֹת חָמֵשׁ בְּמִשְׁקָלָהּ מָצְאוּ,
בְּהַעֲלוֹתָם אוֹתָהּ בְּמֹאזְנָיִם.

„עַתָּה יָדַעְתִּי! יָגַעְתִּי מָצָאתִי",
—עָנָה הַבַּעַל בְּקוֹל דְּמָמָה—
„אַךְ הַגִּידִי נָא יָפָתִי:
„אִם זֹאת הַחֶמְאָה, הֶחָתוּל אַיֵּה??"

ל' שנ"ה יאָנאַס, מאָסקוי.

שְׁאֵלָה.

מַדּוּעַ לֹא תִלְמוֹד—רַב דְּמְתָא—
לְשׁוֹן הַמְּדִינָה, לָדַעַת שְׂפָתָהּ?
הֲלֹא לַאֲדֹנֵינוּ לִמְכּוֹר חֲמָצֵנוּ,
לַאֲשֶׁר לֹא מִבְּנֵי בְּרִיתֵנוּ.—

תְּשׁוּבָה.

לָמָּה לִי לִלְמוֹד לִבְלִי כָל־תּוֹעֶלֶת!?
אִיוַאן הָעוֹמֵד אֲחוֹרֵי הַדֶּלֶת,
יוֹדֵעַ בִּשְׂפַת עִבְרִית, לְדַבֵּר כֵּן!
(אָמְנָם כֵּן! דִּבְרֵי פִּי חָכָם חֵן).

בּוֹאוּ חֶשְׁבּוֹן...

לְבַעֲלַת בַּיִת אָסוֹן קָרָה,
כִּי נֶאֶכְלוּ חָמֵשׁ לִטְרָא חֶמְאָה.
וַתֵּבְךְּ וַתִּצְעַק, כִּי נַפְשָׁהּ מָרָה,
וּמֵעֵינֶיהָ נִגְּרוּ דַּם וָדֶמַע.

„יְדֵי מִי הָיוּ בַּמַּעַל,
„הַיַּאֲמֵן כִּי שָׁאוּל יֹאכַל חֶמְאָה?“
—שָׁאַל בְּתִמָּהוֹן אוֹתָהּ הַבַּעַל—
„אוֹ רֵעוֹ מַכָּרוֹ, אוֹ פִּנְחָס שַׁמָּשׁ?“

בימי קדם גאון ותפארת נצמדו,
עתה הה! גאון וגאוה בל יתפרדו.

דבש.

„על שלחני לא יעלה דבש", כילי אמר,
„מעט בל ימתיק אכל, והרבה לנפשי ימר".

פאזען

שיחה בין איש ואשתו.

היא: דודי! בגדי רקמה אשר לי קניתי,
יקרים הם בעיני, ללבי שובע שמחות.
הוא: גם לי הנה יקרו מאד, אשת בריתי!
ולנפשי אמנם המה אך מקור אנחות.

אברהם הכהן.

שמעו נא המורים!

זאת תורת השפה העבריה לישראל עדות,
כי המלמד יעמיד תלמיד והתקין לו בנין;
לא כן שם „המורה", הוא ינהגהו בכבדות,
כי אין בלשונו מלה, דבר הלמד מענין. — *)

להמטיף.

דרשן פלוני, שכל דבריו הלומות המה,
היפלא איפא כי לא יעור העם מתרדמה?

*) כאשר יאמר הח' שד"ל נגד המדקדקים בשמות נרדפים ומצורפים (ראה בית האוצר לשנה ב'. כ"ח—כ"ד) כי יש בלה"ק פעל מורה על קבלת פעולת הלמוד והוא שרש „למד" בבנין הקל, המלמד לימד והתלמיד למד; אבל כשתאמר זה הורה וזה ירה, שומע אני שזרק בו חץ וגרוע אבן או ירה יירה בים. —

מדי דברי בו אתן תודה להמו"ל הח' גרעבער המוציא והמביא לנו האוצר הטוב כלי יקר ונעים, אך אתפלא כי עפ"י רוב איננו מגיה במ"מ מתוק, ועל השמות עינן אחד פעמים ושלש (עד"מ צד 18 במלת „לעיניכם" כפול בצד 45; צד 36 וצד 73; צד 43 וצד 151).

ציצים ופרחים.

קינה על סובא יין.

גפנים הניעו ראש! איש בריתכם אין,
דם ענבים לשתות כגבור עשה חיל;
חגרו שק, שאו קינה, שימו כיום ליל!
על משים לילות כימים — בבית היין.

✱

שפת חלקות.

שפת חלקות הנה נפש החי אהבה,
גם במותו לא תדום, ועדה המצבה!

✱

אל מליץ פלוני.

מנחה רבת לבונה אלי שלחת:
— היא שירתך, לכבדני בה ערכת —;
אבל סלה נא ידידי שנפשי אוהבה!
הרבית הקטרת, היא לי תועבה,
אמנם ממנחתך מלח השבת. —

✱

הדמעות.

בתולה בלה בימים הנה באה,
אהה! לישוא בקשה לה בעל ולא מצאה,
ותרד עינה דמעה על בתוליה;
אכן בא גד ותהי לאיש אחרי בלותה,
הדל יגונה, נהפך בכיה למשושה,
אבל לעיני אישה נסבו דמעותיה.

✱

נאום המכתם.

תתן עדיך אם אפך בי הרה:
כי הצי לא ההטיאו המטרה.

✱

המספד.

אשה על מות בעלה במספד מר הרימה קול:
האמצא כזה איש אשר יטה שכמו לסבול?!

✱

התנצלות השכור.

עלי תהפוכות הזמן אהה! כבר אבלי וגדול,
מדי אזכור אותן יגוני בל יחדל חדול;
ויען אשר הנה לא תשכחנה ממני,
לשתות כוס תנחומים תמיד נכון הנני.

✱

אל רופאי זמננו.

מה בצע כי להכיר המחלה עינכם פקוחה
אם לא תדעו הצרי, מנו תצמח לה ארוכה?
הנה כעת יאמר לכם: מה פעלתם?
את הרע ידעתם — ולהטיב לא השכלתם!

✱

הגאונים.

א׳: ימי קדם כי אתבונן, בעיני נפלאה:
רבו כמו רבו במו גבורי תורה,
ובכל דור לאחד לבדו שם גאון קורא;
עתה רק למתי מספר דת אל נודעה,
ולגאוני זמננו לא ידעתי ספורה!
ב׳: הטה נא אזנך ושמע אשר אני אדברה:

הנהו, הביטי נא עלי וראי האם יחסר לי דבר כי נשאתי לאביך? הלא טוב חלקי בחיים? טוב לך אמי כי נלקחת לאבי — הבת השיבה — ואנכי מה מר גורלי! כי אנשא לאיש זר לא דוד ולא רע! —

מרדכי ליב זילבערמאן.

משלי עם *)

1

הסומא חולה את עיניו
האלם את שפתיו.

2

לפתע שמחה כי תגיע
תעבור תחלוף עד ארגיע.

3

המתהפך אצל גביר ושוע
הוד בצלהתו יתהפך לו עד ארגיע.

4

שני דברים לא יסכנו לעולמים:
כלב מוכר בשר ושדכן צעיר לימים.

5

בני! כלב נובח כי יפגשך, שטה מעליו ועבור, ואל תתחר בו כי כלב נובח לא ישוך.

ומבקר מחטט באשפה כי יבקרך,
הראה לו את ידך החזקה ודבריך אל תחשוך.

6

מדגים ומעולי ימים, יעשו כל מטעמים שונים.

7

אם יהיה לחזן מעט שבירות
ינתנו לו משוררים מזמרי זמירות.

8

אם יזמר החזן ויקרא השכוי
עוד רב המרחק בינותם.

9

עשירות היהודי כאלומת תבן,
בנשוב בה רוח תגביה עוף.

10

אין גם אחד אשר לא יאהב את האמת
אך מעט מזעיר נאמנים לה.

11

אם כל אחד לפני פתחו יטאטא
יהיה כל הרחוב נקי מאשפה.

12

הקבה תשקוט תנפש
אם הכיס מלא וגדוש.

13

הזן לעת זקנתו נובח ככלב ואוכל כפרד.

14

כבד אזן שמע את האלם מספר כי

*) נדפס במוסף „דער הויזפריינד" של ה' מ. ספעקטאר.

סמוכין.

אל תתמה כי מצאת במ"ע „המצפה" דברים לא טובים,
הטרם תדע כי המצפה והכפירה זל"ז קרובים! [1]

מי־מריבה.

הז"ל אמרו: חולה מעיים אינו רואה פני גיהנם, וי"א אף מי שיש לו אשה רעה, ולכן אמרו: צדיקים מתים בחולי מעים, כי ע"כ יש להם ג"כ נשים רעות, להנצל מגיהנם. — וזה שדרשו: ע"ז יתפלל כל הסיד לעת מצוא, זו אשה; רק לשטף מים אליו לא יגיעו, דהוי מעשה בחסיד כי הציקה לו אשתו כד חליף אפיתחא, ותציק על פניו מי שופכין בערן רותהא. —

מכתם להמו"ל.

ההדלתי את תנובת תבונתי, ומכתמים שלי באוצרו אים?
הלא הוא זה ספר שנתי, ובני שנ"ה, תמימים, דים! —
מו"ח.

חכמת הבת. [2]

הוי! אמי אמי הושיעה!
„מה שם בתי! מה נהיתה?"
עכבר נפל לתוך קדרה של חלב!
„ומה עשית ההוצאתו משם?"
לא! השלכתי שמה את החתול!

* * *

עלמה אחת בכתה תמרורים לפני הפתה „למה זה תבך בתי נהמתי? למה יגרו עיניך דמעות? הלא הבעל לא זאב ערבות הוא ולא כפיר אריות

[1] יהושע י"ה כ"ו.
[2] מהמהסף „דער הויזפריינד".

37

האוחז ביה, שלום בצלחתו.

38

כלבים בוכים מחותנים בעיר.

39

ריש ועוני כי יסורו לביתך,
שמע בני לעצתי וייטב לך:
עורם באבם, הן למו הפץ לבם,
השביעם מדגנך, העניקם מתירושך,
הקרב להם קרבן לריח ניחוח
למען ישמן לבם ויבעטו בך.

40

פרה צנומה ודקת בשר
יותר הלב תתן משורים שנים.

41

מה יתן ומה יוסיף לי כוס הכסף
אם מלא הוא דמעות על כל גדותיו?

42

מתי יזכרו לטובה העשירים את האביונים, עת מובים ונענים הנמו מהליים רעים ונאמנים. [1]

43

אם צדיקים ישימו לדרך פעמיהם
גשם ומטר ילווּם בדרכיהם.

44

טוב לאכול עם היהודי כעוגל אך לא מ ערה אחת.

45

ממים ההולכים לאט
ומכלב המתחבא בלט
ומשונאך המהריש מעט קט
שמור נפשך מאד.

46

את אדוני בני ירא ומאת אנשים הזהר!

47

כספך אם רב הוא אדוני
כעשב השדה אוהביך נצמחו
ואם דלות, ענית בן עוני
כלמו בעוף יתעיפפו.

48

אוהב השתיה בנערותו
יהזור על הפתחים בזקנותו.

49

הבט ממך ומטה
אז תראה מרום עמדתך אתה.

50

מטרום המדרגה לתחתית בור אך צעד אחר,
וממעמקי שאול לעלות ברמה רב המרחק מאד,

51

בפי עוללים ובסילים האמת קונה [2]

52

שכר מעט, יגרש המחסור לאט.

53

אין שוחט תרנגולת מבלי אשר יזובו דמיה.

54

שלה לרחוב אזנך
אז תקשיב מה ידברו עליך.

55

לאדם העבודה והיגיעה
ולד׳ הברכה והתושיה.

---

[1] אז יתנו צדקה למו לבקש רחמים בעדם.

[2] את אשר ידעו יספרו.

העור ראה בעיניו את הפסח במרוצתו.

15

לא יכבד מאב עשרת בניו לכלכל;
ובנים עשרה את אביהם האחד לא
יוכלו כלכל.

16

אחד יחזיק את הפרה בקרניה
והשני יוציא חלב מדדיה.

17

גם בתפיח זהב ימצא לפעמים תולעת
ובאיש חכם מגרעת.

18

המלאכה צנה וסוחרה
מעונו כי יבא במהרה.

19

לשמחים אלי גיל הימים קלו מני רץ
ולמרירי יום יתנהגו בכבדות.

20

ארם יסודו מעפר, ואל תדאג ליום מחר,
הבט מאחריך, והיטיב מעלליך.

21

הכאב אשר ישביענו ממרורים
הוא כי לא נוכל גלותו לאחרים.

22

עיר קטנה כעששית בוערה
כל אחד רואה את הנעשה בבית חברו.

23

כילי שוכב אדירני ככלב על עצם בשר.

24

קרובים עניים, מקומם מאחרי תנור וכירים.

25

הזן מורה דעה ורב לזמר יודע
בשניהם אין הברכה מצויה.

26

נבל שותה שכור ועגלה המלאה עמיר
משניהם נטה מן הדרך.

27

ידיו ולשונו לכסיל אך למותר הנמו
כי לא ידע לא יבין מה יעשה במו.

28

טוב לאכול לחם נקודים, מלסבול עוני
ומרודים.

29

טוב פרה אחת ברפת, מעשר בשדה.

30

עניות ועצלות אחים הנמו.

31

ריש ועוני לכלמה לא יחשבו,
אך גם הוד והדר לבעליהם לא ישיו.

32

שפתי הסכל במסגר לא יסגרו.

33

התפלה עולה מעלה, והברכה יורדת מטה.

34

גם בגיהנם היה עם חכם,
ואל עם כסיל בגן עדן.

35

מתוקה האהבה אך טוב היא בלחם.

36

על כל פשעים יכסה התרנגול [1]).

---

[1]) כי הוא כפרה לכל עונותינו.

תוכן המאמרים.

שאלות הזמן.

דברי הימים.

דברי תורה וחכמה.

56

משתים אפחד ואירא

מאת ד׳ ומאיש אשר איננו ירא אותו.

57

הכמה ותבונה, בלי תום ואמונה,

כלהם באין שִנים, וכמאור באין עינים.

58

מסוה נסוכה על פני הצבועים,

ילימו פניהם לבל יכירום רואיהם,

אך אחת ישכחו לכסות את ידיהם.

59

אם עור ברק ההצלחה אל עבר פניך יגיה,

אף אם על שחל ופתן תדרוך, רעה אליך לא תגיע.

מרדכי ליב זילבערמאנן.

פתגמי בן צבי.

לפנים היו צריכין לפרש רכיב ומנהיג, ועכשיו אם מנהיג רכיב פשיטא.

כלל גדול הוא בדקדוק ובחיים: כסף אף שקר מלעיל ואמת מלרע.

דוק ותמצא כי לרבים מאהינו אהרון אהרון הביב להם, ומכל מדות הקב״ה ההזיקו את האחרונה מה הוא קובר מתים אף הם קוברים...

משנשמע בין הבריות כי כל מי שאין בו דעה אסור לרחם עליו הפסיקו אחינו לעזור איש את רעהו כלל וכלל משום פן... ואולי... כי כל המחמיר תבוא עליו ברכה.

לפנים אמרו: משרבו המרצחים וטורפי טרף, רבו מאמצי הלב וקפצו ידים מלהלות, ועכשיו משרבו טורפי טרף רבו המלוים...

מעשה בפלני שהיה מוהל מהיר... דם רב שפך... וכל כך היה טרוד בעסקי הקהל לטובת אחרים, עד כי בדקו ומצאו כי לא מל את עצמו...

מעשה בפלני החסיד שכל ימיו התמוגגה נפשו מרעב ואיש לא שם זאת אל לבו, סח לי אחד כי כבוד גדול עשו לו במותו...

פתי יאמין לכל דבר, אך אין לך כלל שלא נאמר בו הוץ גם פה נוכל להוסיף חוץ מדבר אמת.

לעולם יהא אדם מן הנרדפין ולא מן הרודפין, שאין לך נרדף בתבל יותר מן היהודי, והכשירו אותו לגבי מזבח...

משנתרבו הדקטורים שדרכם בסופה...
חוק הוא כי אין מביאין עוד עגלה ערופה...

אם באמת העולם הזה אך הלום חזיון לילה הוא אז סימן טוב לנו, כי במה ישמעאלים בני אברהם אנו מוצאים פה בא״ץ...

מה בין הראשונים לאחרונים?
הראשונים כתבו בספר, ואחר כך ראו כי כוני לדעת גדולים, והאחרונים יבונו... ואחר כך כותבים...

מעשה בפלני הסופר שלמחר אחר הרפסת ספרו... הכריז בכל מ״ע כי יקר המציאות הוא, ויהי לי הדבר לפלא, לאחרונה נידע כי בטוח הוא המחבר... שלא יודפס שנית...

מעשה בפלני שפתאום ירד מגדולתו, וכיון שירד מגדולתו ירד מכותל המזרה, וכיון שירד מן כותל המזרח נטל ממנו טעם שלישי ונתן לו עליה לפני אהרון, באותה שעה הכריזו: עליה זו ירידה היא, עליה וקוץ בה.

משה אלעזר אייזענשטאדט.

ברלין.

תולדות אנשי שם.

תקונים *).

אמר מ״ר: במאמרי שנדפסו ב„אוצר הספרות" הזה נשתרבבו הרבה שגיאות הדפוס. אינני חושש לתקן פה, כי מלבד שבעל הרוב יעמוד עליהן הקורא המבין מעצמו, הנה שני מאמרי הגדולים „אכסניות של תורה" ו„נצח ישראל" יוצאים עתה לאור, ע״י האדון המו״ל, בהוצאות מיוחדות (סעפעראט אבדרוקען) ושם המקום לתקן את טעיות־הדפוס שנפלו שם. אך על שתי שגיאות גדולות הנני להעיר בזה את אזן הקורא:

א) במאמרי „נצח ישראל" צד 113 שורה 4 לפני המלה האחרונה: פרעה, נשמטו שתי מלים האלה: „פוטיפר סרים"; וכן צ״ל: **אשת פוטיפר סרים פרעה וכו'.**

ב) במאמרי אספקלריא (פרק אחד ממנו, והוא בקרת על ספר „בתולי אנקלוס" להחוקר המעמיק המנוח הרב״ב שעפטעל ז״ל, שהואיל לכבדני בו הגאון המו״ל החכם המאוין הרב ד״ר פערלעס ממינכען, נשמט מן מאמרי זה בדפוס ברבותי, מפני שקדמני בבקרת זו החכם המפואר דר. מאנדעלקערן נר״ו, שם) צד 33 הערה [1] נשמטו הדברים האלה: „גם ביתר מאמרי הבקרת ובעל הספרים בל״ל ובל״ר), אעפ״י שבעל הרוב היו הספרים בידינו ונמרחה עיניו שפמנו, הלכתי בעקבות המבקר הנכבד כהוואלסהאט ואת דעתו שמתי לי לקו; רק במקום שלא ישרו דבריו בעיני נטיתי ממשפטו והגדתי הוא דעתי אני כפי שהורני לוח מבינתי". —

לידא. מ״ר.

---

*) הנני מוצא חובה לנפשי (למען האמת ולמען לא יפלא בעיני הקוראים היודעים טיבו של דפוס ה' פישער המשובח וטיב ההגה המדויקת) להעיר את הקורא, כי לא בדפוסו של האדון פישער הנודע לתהלה, ולא בהמגיה העובד עבודת הקדש בכתה״פ הזה, האשם, כי נתרבו שגיאות רבות וגדולות במאמרי „נצח ישראל" (המודפס ועומד ב„אוצר" הנוכחי); כי הנה האדון המו״ל הרש״א גרעבער מסר בפעם הזאת (ומסבת־מה) רובי גליונות ה„אוצר" לא להמגיה התמידי שבדפוס ה' פישער כי אם — לחכם אחד באין אומנתו בכך, ורק גליונות מספר מה„אוצר" הוגהו ע״י המגיה התמידי, ובתוך הגליונות ההם שהוגהו ע״י אותו חכם היה גם מאמרי „נצח ישראל"; והמגיה ההוא אם כי חכם הוא (וכבודו במקומו מונח!) אך מפני שאין עסקו בכך, ומעולם לא למד ידו למלאכת ההגה (מלאכה של חכמה), כאמור, הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן כהלכה; ודפוסו של ה' פישער והמגיה התמידי, נקיים!

משה ריינעס.

תשואות חן חן לו להחכם מ״ר על אשר בא לתבוע עלבוני ועלבון הדפוס נגדה־נא קהל הקוראים; ומכאן תשובה על כל שאר המאמרים המובאים ב„אוצר" הזה וגלוי אילי גם המה בשגיאות וטעיות הדפוס! —

המגיה.

כל איש אשר דבר לו אלי יפנה אלי עפ״י כתובתי זו:

MOSES REINES, in LIDA,

Gouver. Wilno (Russland).

אחרית דבר.

הננו עומד על מפתן ה„אוצר" והוצה. דרך שתי שנים עברתי מאז יצאתי מאת מבואו עדי באתי הנה; ידעתי כי אחרו פעמיו כי ההותמים והקוראים הנכבדים התאוננו על הפסיעות הקטנות האלה, ויחכו מאד לקראת בואו זה ירחים רבים, — אבל גם לי לא נעמה סבת העכוב הזה. לעתים לא יוכל המו"ל למלאות רצון הותמיו אשר הוא גם רצונו, ולא יוכל גם הגד בפה מלא סבת הדבר; ותהי זאת נחמתי כי מוטב שיתאוננו הקוראים על כי אחרו פעמיו מאשר ירגנו על אשר הופיע שלא כהוגן.

והנה עיניכם הרואות כי הגדלתי מעשי, הוספתי על אשר לפניו גם בכמות גם באיכות, „אוצר הספרות" הזה הנהו אוצר בלום; כל מחלקה ומחלקה מלאה וגדושה מאמרים רבי הערך מסופרים מובהקים ומפורסמים, לא חסתי על עמלי והוצאת כספי ואתן לפני הקוראים כלי מחזיק מרובה מאמרים יקרי הערך בכל ענפי הספרות, — יקראו הקוראים וישמחו, וימצאו נחומים על העכוב הזה.

גם התשורה הנוספת על ה„אוצר", הספר היקר „דור וחכמיו" (אשר גם הוא היה בסבות אשר עכבו את מועד צאת „אוצר הספרות") הנהו לפניכם כלול בהדרו; לא אפריז על המדה כי אומר אשר יחיד הוא הספר במינו בספרותנו, יקר ונעלה הוא בערכו, וחביב ונחמד הוא בתוכנו ובמעשה תבניתו. הספר הזה כשהוא לעצמו הנהו ספר נכבד מאד, וכדאי הוא שתתעכב הוצאת „אוצר הספרות" על ידו, ובלבד שיצא מתחת ידינו דבר מתוקן כזה!

והנה לוא אומר להביע לכם בזה את כל לבבי כי עתה יגדל „אחרית דבר" מראשיתו, — אולם זאת שמתי אל לבי: יראו נא הקוראים וישפטו! הן מהיום הזה פתוח הנהו ה„אוצר" לכל איש, לכל קורא ולכל מבקר, יבואו נא, יקראו ויבקרו יראו ויתבוננו כי ה„אוצר" ילך הלוך וגדול הלוך וטוב; גדול היה כבוד „אוצר הספרות" השני מן הראשון וכן יגדל ערך הספר הזה אשר לפניכם מן אשר לפניו גם בגדלו, גם בתוכנו וגם בתשורתו, ותקותי תאמצני כי כן יגדל גם „אוצר הספרות" הרביעי, העומד כבר הכן לדפוס, וכן יגדל „אוצר הספרות" מדי שנה בשנה, והיה יהיה אוצר כל כלי חמדה בספרותנו לאשרה ולטובתה.

יתן ה' עז בידי וגבורה בימיני להוסיף להדפיס ספרים טובים ומועילים, כאשר הסכנתי מאז וישמחו בי הקוראים ואני בהם!

המו"ל.

מודעות.

מודעה.

עס דרוקט זיך און ווירד צושיקט ווערן דיא אַבאָנענטען ר״ח אדר הבע״ל

„דער דריטטער הויזפריינד״

פרייז 1 רובעל; מיט פאָרטא 1 רובעל 25 קאפ.; אויף גוט גאלאנסירט פאפיער 1. 75 רוב. אבאָנענטען וואס שרייבען אוים צי דער צייט ווירד ארויסגעשיקט אַ פרעמיע, אַגאַנצעס ווערק פון אונזער בעריהמטען פאָלקס פאָעט אונטער דעם נאָמען:

שירי מיכל, מיכל גארדאן, יידישע ליעדער.

דאס יידישע׳ לעבען.

אזאמלונג פון ראמאנען, ערצעהלונגען און נאוועללען. הערויסגעגעבען פון מ. ספעקטאר (ענטהעלט 100 דרוק בויגען). דאס יידישע לעבען וועט ענטהאלטען 4 גרויסע בענדער. דיא גאנצע אויסגאבע וועט נאך אבדרוקקען קאסטען 8 רובעל, אדער יעדער באנד בעזונדער 2 רובעל. דיא וואס אבאנירען זיך אבער אויף דער גאנצער אויסגאבע איז דער פרייז פאר זייא פיר אללע 4 בענדער נור 5 רובעל מיט פארטא.

דער ערסטער באנד יידישעס לעבען איז אגרויסער ראמאן אין 4 טהייל, 2 בענדער אונטער דעם נאמען „אבן נגף״ (אשטיין אין וועג) פון העררן יעקב דינעזאהן וועלכער איז שוין ארויס פון דרוק און צושיקט געווארען דיא ערסטע אבאנענטען. פרייז פאר דעם ראמאן אליין 2 רובעל פאר אללע 4 טהייל. — דער 2-טער באנד יידישעס לעבען איז דיא פאלקסטהימליכע געשיכטע דער יודען פון פראפעססאר ה. גראַעטץ אונטער דעם נאמען: „דיא יידישע געשיכטע״ אין 3 טהייל, בעארבייטעט און פריי איבערזעצט פון י. י. לערנער.

אין דער זעלבער רעדאקציאן איז אויסגעשריבען: „דער הויזפריינד״ 1-טעס בוך פרייז 1 רובעל; „הויזפריינד״ 2 טעס בוך 1 רובעל; ראמאן „אַ וועלט מיט קליינע וועלטעלעך״ פרייז 5 קאפ.; „אַ ראָמאַן אהן אַנאמען״ פרייז 30 קאפ.; „יום טוב׳דיגע ערצעהלונגען״ פרייז 15 קאפ.

אדרעססע פונ׳ם הערויסגעבער:

M. SPECTOR

WARSCHAU, Mila Nr. 4.

Opere in vendita presso il sottoscritto.

A) Del Prof. S. D. Luzzatto.

Traduzione della parte prima delle Orazioni di rito tedesco. Vienna 1821, in 8.º L'Opera completa è esaurita . . . L. 0.75

Prolegomeni ad una grammatica ragionata della lingua ebraica. Padova 1836, in-8. gr. . . . . . „ 2.50

Il Giudaismo illustrato. Padova 1848, in-8. gr. . . . „ 0.60

Calendario ebraico per 20 secoli. Padova 1849, in fol. . . „ 0.70

Lezioni di storia giudaica. Padova 1852, in-8. gr. . . „ 2.00

Dialogues sur la Kabbale et le Zohar et sur l'antiquité de la ponctuation et de l'accentuation dans la langue hébraïque ויכוח על הקבלה ועל קדמות ס׳ הזהר (in ebraico). Gorizia 1852, in-8. . . . . . . „ 2.50

Grammatica della lingua ebraica. Padova 1853 69, in-8. . „ 5.00

Il Profeta Isaia, testo, traduzione italiana e commento ebraico ספר ישעיה מתורגם איטלקית ומפורש עברית. Padova 1855-67, in-8. gr. . . . . . . „ 8.00

Discorsi morali agli studenti israeliti. Padova 1857, in-8. pic. „ 1.00

Aggiunte per un dizionario ebraico הוספות. 1859, in-8. . „ 0.30

Lezioni di Teologia morale israelitica. Padova 1862, in-8. „ 2.00

Lezioni di Teologia dogmatica israelitica. Trieste 1864, in-8. „ 1.00

Elementi grammaticali del caldeo biblico e del dialetto talmudico Babilonese. Padova 1865 in-8. . . . „ 1.50

La medesima opera tradotta in tedesco dal dottor M. S. Krüg r. Breslau 1873. . . . . . . „ 2.00

La seconda parte della medesima tradotta in ebraico dal Prof. Lerner sotto il titolo ס׳ דקדוק לשון תלמוד בבלי. Pietroburgo 1880. . . . . . . „ 1.50

מאמר ביסודי דקדוק לה״ק (Sui principii della Grammatica ebraica). 1865 in-8. . . . . . . „ 0.20

הרב המתהפכת poesia di 210 strofe, estratta dal Divano di Badrasci (V. Cat. Almanzi N. º 278 Ms.), con prefazione ed esteso commento, pubblicata per la prima volta. Amsterdam 1865, p. 24. . . . „ 0.75

Formulario delle Orazioni degl' Israeliti di rito italiano, con traduzione. III.ª edizione per cura del Rabb. Mortara. Mantova 1866, in-8. . . . . „ 2.50

Opere del De Rossi concernenti l'ebraica letteratura e bibliografia. II.ª edizione. Padova 1868, in-8 . „ 0.60

Introduzione critica ed ermeneutica al Pentateuco. Padova 1870, in-8. . . . . . . „ 0.70

Discorsi (58) storico-religiosi agli studenti israeliti. Padova 1870, in-8. pic. . . . . . „ 1.50

B) Di Filosseno Luzzatto.

Le Sanscriptisme de la langue Assyrienne. Padova 1849, in-8 picc. . . . . . . L. 1.00

Études sur les inscriptions Assyriennes de Persépolis, Hamadan, Van et Khorsabad. Padova 1850 . „ 2.00

Notice sur Abou-Iousouf Hasdaï Ibn-Schaprout, medecin juif du dixième siècle. Parigi 1852 . . . „ 1.00

C) Di Isaia Luzzatto.

Index raissoné des livres de correspondance de feu S. D. L., précédé d'un Avant-propos, et suivi d'un Essai de Pensées et Jugements. Padoue 1878, un vol. in-8. „ 2.00

Catalogo Ragionato degli scritti sparsi di S. D. L., Padova 1881 „ 4.00

D) Di Autori varii.

נעים זמירות ישמואל או יליד כנור, ספר כולל זמירות ושירים מאת ישמואל חיים זלמן איש טריאסטי. מוצא לאור על ידי יצחק חיים קסטיליוני (Scritti di Samuel Vita Zelman, raccolti da Vittorio Castiglioni). Trieste 1886 . „ 0.50

L'Istituto scolastico della Comunità Israelitica di Trieste 1786—1886, cenni storici documentati. pubblicati, in occasione del primo centenario della fondazione dell' Istituto, da Vittorio cav. Castiglioni. Trieste 1886 „ 2.—

יד יוסף, ספר כולל זמירות ושירים אגרות ומצבות מאת יוסף אלמנצי, הוצאו לאור ע"י יצחק חיים קסטיליוני, עם ההקדמה לרשימת ספרי הביבליאוטיק, אשר אסף המחבר, מלאכת ידידו שד"ל, עם תרגים איטלקי והערות ותוספות מאת המוציא לאור (Opere postume di Giuseppe Almanzi, colla traduzione italiana della Prefazione ebraica. preposta da S. D. L. al catalogo della biblioteca Almanzi, fatta da Vittorio cav. (Castiglioni). Trieste 1889 . . . „ 0.50

D.r Adolfo Jellineck, La professione di fede israelitica, cinque Sermoni tradotti da V. Castiglioni. Trieste 1889 „ 0.25

Lo stesso, L'antropologia e la sociologia dal punto di vista israelitico, cinque Sermoni tradotti da V. Castiglioni. Trieste 1890 . . . . . „ 0.25

בית אוצר הספרות, ספר-שנתי יכלכל בקרבו אוצר התורה מגדולי חכמי ורבני זמנינו, מהלקה ראשונה, י"ל. ע"י שאלתיאל אייזיק גראֶבער ביאראסלוי. פרשעמישל תרמ"ז לפ"ק (Antiporta all'Annuario di Gräber 1887) . . „ 5.00

בית אוצר הספרות מאת חכמים ונבונים קרואי שם, כוננו ידי שאלתיאל אייזיק גראבער, שנה ראשונה (Magazzino di letteratura, scienza, poesia e belletristica ebraica, edito da Eisig Gräber. Annata prima). Jaroslau 1887 . . « 5.00

חמשה חומשי תורה מתורגמים איטלקית ומפורשים עברית עם הקדמה איטלקית (Il Pentateuco: testo, traduzione italiana, commento ebraico e prefazione italiana). Padova 1870-76 in-8. gr. 5 vol. . . . . . . L. 8.00

La Sacra Bibbia volgarizzata da S. D. L. e continuatori. Rovigo 1866-75 in-8. gr. 4 volumi sciolti . „ 4.00

Il volgarizzamento del Pentateuco. Rovigo 1872, in 8. un vol. „ 1.00

פירושים על ירמיה יחזקאל משלי ואיוב Commento ebraico ai libri di Geremia ed Ezechiele, dei Proverbii, di Giobbe ed ai Salmi 49 e 51. Lemberg 1876, in-8. gr. un vol. „ 2.00

Poesie ed Epitaffii כנור נעים חלק שני. Padova 1879 . „ 4.00

דרך ארץ או אטיציזמוס, נדפס שנית עם תרגום איטלקי Il Falso Progresso, Capitoli tre di S. D. L. al suo Secolo (volgarizzati dal Prof. E. Pontremoli). Padova 1879 „ 1.00

Torah Nidrescet: Studii critici sulla veracità della divina legge, trad.ᵉ del R. Coen Porto. Padova 1879 . „ 1.00

יסודי התורה (Fondamenti della divina Legge). Lemberg 1880 „ 1.00

נחלת שד״ל: א׳ לוח הגאונים והרבנים; ב׳ לוח הפייטנים והפיוטים. (A. Elenco dei Gaoniti e dei Rabbaniti; B. Indice dei poeti ebrei e delle loro composizioni). Berlino 1880. Estratto dall' אוצר טוב del Dott. Berliner „ 2.50

טל אורות Poesie ebraiche antiche, inedite e commentate. Przemysl 1881 . . . . . „ 1.50

Autobiografia di S. D. L. ecc. — Padova 1882 . „ 2.00

La stessa tradotta in tedesco dal Dott. M. Grünwald. Belovar 1882 „ 2.00

אגרות שד״ל Epitstolario ebraico di S. D. L., publicato da Eisig Graber in Przemysl, 1882, cinque volumi contenenti le lettere I.-CCCI 27. 3. 1812 — 24. 6. 1841. con prefazione ebraica ed indice delle materie tedesco del Prof. David Kaufman e note di S. J. Halberstam ed I. Luzzatto . . . . . „10.00

בית האוצר לשכה א׳ הוצאה שניה ע״י מיכאל וואלף. Lemberg 1885 „ 1.50

בית האוצר לשכה ב׳ כולל לשונות נרדפים, העריכו בני שד״ל והוציא לאור אייזיק גראבער (Hebraica synonimia). Przemysl 1888 „ 4.00

פניני שד״ל Scelta di scritti sparsi ebraici. Przemysl 1888 „ 4.00

דיואן ר׳ יהודה הלוי עם הערות שד״ל ועם מבוא, הערות ותקונים ותולדות המשורר מאת שמואל פיליב. חלק א׳: שירי קדש. לעמבערג, תרמ״ח, ע״י מיכל וואלף . . „ 2.00

בית האוצר לשכה ג׳ כולל הקדמת כנור נעים, מאמר תולדות מלאכת השיר, עשרת אגרות בין קדמיאל להקרניאל. העריכו בני שד״ל והוציא לאור ישאלתיאל אייזיק גראבער. קראקא תרמ״ט „ 1.00

Epistolario italiano. francese, latino di Samuel David Luzzatto da Trieste, pubblicato da' suoi figli. Padova 1890, Volumi 2, con indici delle persone e delle materie „16.—

מודעה.

אוצר הספרות

(שנה שניה) ותשורתו „בית המדרש" דפוס קראקא תרמ"ט
מהירו עם המשלוח 2 פל. ע. וו. וברוסיא 2 רובל.

הואיל משה

ביאור על ספר דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים מאת
משה יצחק אשכנזי
י"ל ע"י שא"ג ד' פרשעמישל תרמ"ט מהירו 50 קרייצר.

בית האוצר

לשכה ב'. כולל לשונות נרדפים העריכו בני שד"ל וי"ל ע"י ש"א גראבער ד' פרשעמישל תרמ"ח מהירו 50 קרייצר.

בית האוצר

לשכה ג'. כולל הקדמת כנור נעים. מאמר תולדות מלאכת השיר. עשרת אגרות בין קרמיאל להקרניאל העריכו בני שד"ל וי"ל ע"י שא"ג ד' קראקא תרמ"ט מהירו 50 קרייצר.

כל מי שרוצה בהספרים הללו יפנה במכתבו אל הרדקציה של „אוצר הספרות" ביאראסלוי (גליציה) וישיג הכל על צד היותר טוב.

המו"ל „הספרות".

אוצר הספרות, ספר-שנתי מאת שאלתיאל אייזיק גראבער, שנה שניה (La seconda annata del suddetto Magazzino), Krakau 1888 . . . . . . L. 6.00

הנ"ל, שנה שלישית, מאת הנ"ל . . . . . „ 6.00

אוצר חכמה בלשון עברית כולל יסודי כל הידיעות מחלקת הפילוסופית Thesaurus scientiarum in lingua ebraica continens fundamenta omnium scientiarum. sectio philosophica, in qua dicitur de Logica, de Metaphisica, de Psicologia, de Hetica, de Aesthetica. de Jure naturae et de Philosophia religionis, scripsit Julius Barasch. Wien 1856 . . . . . „ 2.50

Atto e discorsi d'istallazione della nuova direzione dell'Istituto convitto Rabbinico lombardo-veneto in Padova, seguita, nell'Aula dello stesso, il 12 novembre 1855, a cui si aggiungono alcuni cenni storico-statistici intorno al medesimo. Venezia 1853 . . „ 0.50

L. D. T., Della socialità della Legge mosaica, sermone. Padova 1837 . . . . . . „ 0.25

Zelman, Le parole d'un ignorante ai dotti. Trieste 1855 „ 0.50

idem I primi discorsi di Rab. Melzan. Trieste 1854 „ 1.00

idem Elegia ebraica in morte di S. D. L. Padova 1865 „ 0.25

Basevi מחזור לימים נוראים כפי מנהג איטליאני עם תרגום איטלקי *Rabbino G. S.*, Volgarizzamento del Formulario delle Preci secondo il rito italiano per le solennita del Capo d'anno e dell'Espiazione, col testo ebraico di fronte. Padova 1881 . . . . „ 8.00

Avv. GIUSEPPE LUZZATTO

Via Vignali N.º 4890 A

P A D O V A - I T A L I A.

NB. Della vendita delle suddette opere sono pure incaricati i librai: J. Kaufman, Frankfurt am Main: Lippe Ch. D. Prateststr. 13 Wien: Attilio Fabbri successore Colombo Coen, Trieste; ed i signori Eisig Gräber, Jaroslau-Galizien-Oesterreich. e Victor Livingstone Lévy, Galata-Constantinople.

בקרת

אורות מאפל

שירים

„אוצר הספרות"

שנה רביעית (תרנ״א)

יֵצא לאור בזמנו המוגבל, בלי איחור.

כל המאמרים הנם כבר מסודרים בידי, הנם כבר מוכנים ללכת אל בית הדפוס, ותקותי חזקה כי הפעם לא יאחר מועד צאתו לאור ובעתו אחישנו.

בקרב הימים יֵצא לאור

מודעה פרטית עם תוכן הענינים

לשנה רביעית

אשר ממנה יראו הקוראים כי הכמים גדולים וסיפרים מובהקים יעמדו על ידי למלא את האוצר מכל טוב הספרות, בכל הלקיו ותאיו.

„דור וחכמיו"

חלק שני

יובל לו לתשורה ומעשהו כמעשה החלק הראשון ויכיל כמו בן תולדות הכמי ישראל עם תמונותיהם והתימת ידם, מאת המחבר הזה הסופר המובהק הה׳

משה ריינעס

וכבר הנהו גם הוא בידי עומד הכן לצאת לאור.

אחרי חג הסכות הבע״ל יקבלו ההותמים מודעה עם תוכן הענינים, למען ידעו את אשר לפניהם.

אקוה כי ההותמים יתנו לי יד למען אשר אבצע את אשר ההלותי לעשות לטובת ספרותנו.

המו״ל.

ספורים

סטירא והומר

לוח התמונות

MAGAZIN

für

HEBRÄISCHE LITERATUR u. WISSENSCHAFT

POESIE UND BELLETRISTIK

edirt von

EISIG GRÄBER

III. Jahrgang

JAROSLAU, 1890.

Druck von Joseph Fischer in Krakau

Grodgasse Nr. 62.